De Gids. Jaargang 19

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1855

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001185501_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS en DE GIDS

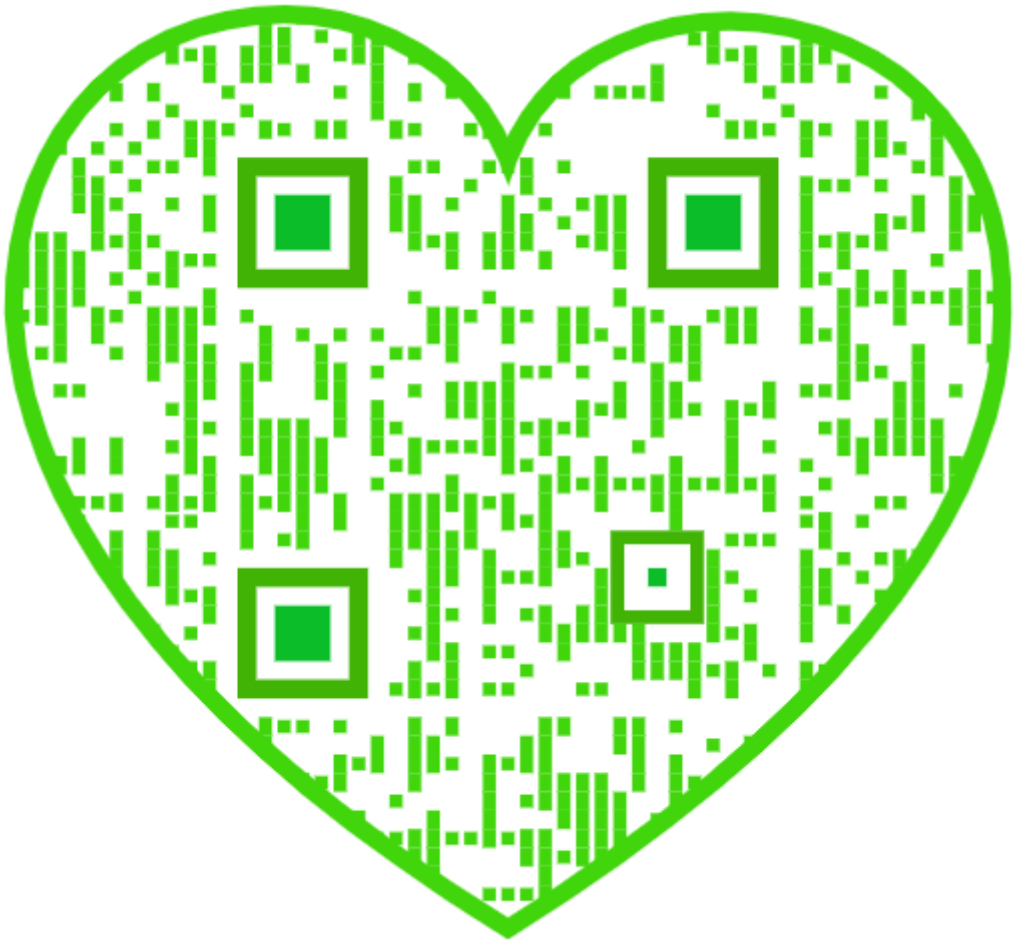

Een protest tegen de reactie.

De Restauratie. Eene Voorlezing ter opening der Akademische lessen, uitgesproken door Mr. C.W. Opzoomer. Amsterdam, J.H. Gebhard en C^{o}. 1854.

> Act - act in the living Present!
> Let the dead Past bury its dead!
> LONGFELLOW. (*The Psalm of Life*.)

Ontevredenheid met het tegenwoordige, met de bestaande toestanden, met de heerschende denkbeelden, met de zeden en gewoonten der eeuw, is ten allen tijde een zeer gewoon verschijnsel in het leven geweest. Men vindt het bij allen die niet kunnen begrijpen waarom men heden anders leeft, denkt en handelt dan gisteren, die van te voren reeds het nieuwe veroordeelen omdat het nieuw is, en wien het onbegrijpelijk blijft dat onze bestemming ontwikkeling en dat ontwikkeling verandering is. Onafscheidelijk van die ontevredenheid met het tegenwoordige, in zoover het verschilt van het vroegere, is een weemoedig herdenken aan hetgeen te voren was, en dat te schooner aan het oog der verbeelding zich vertoont naarmate het geleden kwaad ligter vergeten en het genoten goed beter onthouden wordt. Wie zich overgeven aan dat gevoel van misnoegen over hetgeen is en aan die ingenomenheid met hetgeen was, zijn onbekwaam tot alle wezenlijke handeling: zij gevoelen zich onbehagelijk in den tijd dien zij beleven, zij nemen geen deel aan de werkzaamheden hunner tijdgenooten, zij vervallen tot eene matte werkeloosheid zij worden levende oudheden,

die hunne plaats niet weten te vinden in de wereld, welke hen omringt. Of zoo ze bijwijlen zich aanhang verwerven en magtig genoeg worden om handelend op te treden, dan nog zijn ze niet in staat iets wezenlijks ten uitvoer en iets duurzaams tot stand te brengen. Wat zij willen is het tegenwoordige, het levende niet; en herstel van het oude, herleven van het doode blijft altijd, zij gevoelen het zelf, eene hersenschim. Soms wagen ze niettemin eene poging om het gebouw van het voorleden op kunstmatige wijze weder op te rigten, en somtijds schijnt de proeve hun wel te gelukken; maar alras blijkt het onvruchtbare van den arbeid aan welken zij hunne beste krachten hebben gewijd, en de plotselinge val van hun kunstig getimmerte bewijst slechts te krachtiger de onbruikbaarheid voor het heden van wat eenmaal onherroepelijk is voorbij gegaan. Niet zonder groote nadeelen evenwel voor tijdgenooten en nageslacht, niet zonder groote onheilen voor de volken worden die gevaarlijke proeven door de herstellers der oudheid genomen: tijd wordt er door verloren, geld verkwist, de beschaving teruggedrongen, de ontwikkeling gestremd; en zoo al die proeven haar nut hebben, in zoover ze strekken kunnen om te beter eene waarheid te bevestigen, de baten, die ze opleveren, zijn geene andere dan die van elke onwaarheid en van ieder kwaad, voor zooveel ook deze de tegenstellingen van de waarheid en van het goede zijn.

Zelden vertoonde zich het verschijnsel, dat wij hier opmerkten, zelden openbaarde zich die ontevredenheid met het tegenwoordige en die ingenomenheid met het voorledene duidelijker bij velen dan juist in onzen tegenwoordigen tijd. Vreemd mag dat verschijnsel heeten in eene eeuw, die op zoo vele en zoo onberekenbare voordeelen in vergelijking met vroegere zich beroemen mag; in eenen tijd van buitengemeene welvaart, van gewigtige praktische uitvindingen, alle aangewend tot bevordering van nijverheid en van handel; in eenen tijd van wetenschappelijke ontwikkeling, van meer algemeene beschaving, van meerdere verdraagzaamheid in het godsdienstige en van staatkundigen vooruitgang in vele landen der wereld; en toch, wij worden overstelpt met klagten over den bejammerenswaardigen toestand in welken de godsdienst, de wetenschap, de staatkunde vervallen zijn; de uitbreiding der industrie, de onvermijdelijk geworden en zoo nuttig werkende concurrentie schijnen

velen, eer een nadeel dan een voorregt; men verliest zich in bespiegelingen over het zooveel beter en zooveel gelukkiger voorleden, over tijden toen gewetensdwang en onverdraagzaamheid en fanatisme heerschende waren, toen men in naam des Heeren elkander vloekte en vervolgde, toen er geen regt was voor den eenvoudigen maar nijveren burger, maar alleen heerschappij voor den aanzienlijke en hooggeborene, toen de nijverheid gebonden was door de zelfzucht en kleingeestigheid van dikwerf onkundige meesters, toen het verkeer tusschen de volken door allerlei hinderpalen belemmerd werd, toen de lagere en meest talrijke klassen der maatschappij in domme onwetenheid van den eenen dag op den anderen leefden en de volken verzuchtten onder den druk van bedorven en zedelooze regeringen; en niet weinigen zijn er wien het wederkeeren van zulke toestanden of van de oorzaken althans, die ze te weeg bragten, geen onheil schijnt; en vele vorsten zijn er aan te wijzen in ons tegenwoordig Europa, wien het reeds gelukt is hunne volken min of meer en voor zoover de veranderde omstandigheden het toelieten, naar een zoodanig voorleden terug te dringen.

Valt dit alles niet te ontkennen in den tijd dien wij beleven, dan zal men ons wel gereedelijk toegeven, dat een krachtig protest tegen dergelijke rigting van den tijdgeest niet onnut, en dat eene stem vooral, die aan het opkomend geslacht de verderfelijkheid en het gevaarvolle eener zoodanige rigting verkondigt, niet dan van gewigtigen invloed ook voor de toekomst kan zijn. Wie in dezen met ons instemt, zal dan ook zonder twijfel zijnen bijval niet onthouden hebben aan de voorlezing, welke onlangs door den Hoogleeraar Opzoomer, ter opening zijner akademische lessen, werd uitgesproken en daarna op verzoek zijner toehoorders onder den titel van ‘de Restauratie,’ door hem in het licht is gegeven. Wat ons betreft, zoo het ons vroeger eene aangename taak was een vorig geschrift van den geachten Hoogleeraar, het ‘Staatsregtelijk Onderzoek,’ aan eene kritische beoordeeling te mogen onderwerpen[1], met niet minder genoegen vatten wij heden de pen op om onze ingenomenheid te betuigen met het protest van den wel-

1 ‘Positieve Staatsleer,’ in ‘de Gids’ van September 1854.

sprekenden redenaar tegen de reactionairen der eeuw. Wij wenschen ons hier echter noch tot eene bloote aankondiging, noch tot eene aanprijzing, die uit den aard der zaak partijdig zou kunnen heeten en haar doel dus missen zou, noch ook tot een eenvoudig verslag van de bedoelde voorlezing te bepalen. We wenschen veeleer in de volgende bladen het door den Hoogleeraar beschouwde onderwerp naar aanleiding van het door hem gezegde eenigzins nader te bespreken, overtuigd als wij zijn, dat de rijke stof die hij ter behandeling koos nog verre is van uitgeput, en dat ook dan zelfs, wanneer we slechts hadden weêr te geven wat hij reeds heeft uitgesproken, eene herhaling van nuttige waarheden nimmer geheel overbodig kan zijn.

Het streven van sommigen om verouderde taalvormen in onzen spreek- en schrijftrant weder in te voeren was den Heer Opzoomer eene aanleiding om meer in het algemeen over den geest der restauratie het woord te voeren, die bij velen in onzen tijd ook op staatkundig en maatschappelijk gebied werkzaam is. Men moet spreken, zegt hij, in de taal die gesproken wordt en niet in die welke men vroeger sprak; wie zich niet weet uit te drukken in zijne tegenwoordige taal en eene vroegere te hulp roept om de thans levende aan te vullen, bewijst dat hij zich niet te huis gevoelt in zijnen tijd; hij zoekt oude vormen, omdat zijne denkbeelden oud zijn en in de nieuwe niet voegen; en liever dan de taal zijner tijdgenooten spreekt hij die zijner voorouders, omdat hij als zijne voorouders en niet als zijne tijdgenooten denkt. Bij den zoodanige bepaalt de zucht tot herstel van het oude zich dan ook niet tot het weder invoeren van oude woorden; zij strekt zich ook uit tot het terugwenschen van oude zeden, van oude instellingen en van oude toestanden. Tegen die restauratie is de rede des Heeren Opzoomer hoofdzakelijk gerigt. Door eene krachtige en afdoende bewijsvoering toont de Hoogleeraar de onzinnigheid en de verderfelijkheid eener rigting aan, die het heden miskent om alleen te waarderen wat in het voorleden is, en alle verandering onregt en allen vooruitgang zonde noemt. De res-

tauratie die zich zelve gelijk wil blijven, is onmogelijk; zij voert ons regelregt naar den chaos terug; en zoodra zij slechts de regtmatigheid van ééne verandering heeft toegegegeven, is zij haar beginsel, dat noodwendig alle verandering moet uitsluiten, ontrouw geworden. Zij blijft dan ook nimmer consequent; zij gevoelt, dat zij het niet zijn kan; zij wil ergens halt houden in het voorleden. Over het ware punt van stilstand zijn hare voorstanders verdeeld: sommigen willen naar de middeneeuwen, anderen niet verder dan naar de tijden der kerkhervorming terug; over ééne zaak zijn zij het echter volkomen eens: verandering van datgene wat God voor de menschen heeft ingesteld is ongeoorloofd, en de handhaving Zijner eer hun pligt; terwijl het verschil alleen de vraag betreft, *wat* God voor de menschen gewild, *wat* Hij *niet* voor hen gewild heeft, - eene vraag, die natuurlijk door ieder naar zijne bijzondere geloofsovertuiging beantwoord wordt. Allen maken zij de geschiedenis tot het graf der menschheid, en naar dat graf dringen zij de menschen terug; zij loochenen de eerste wet van ons bestaan, welke verandering en ontwikkeling is; zij willen een leven zonder verandering, en zij dooden daarmede het leven zelf; zij willen de beweging doen stilstaan, en de woelige, werkzame wereld herscheppen in eene wereld van versteeningen; zij denken de werken der Voorzienigheid te handhaven en zij begrijpen niet, dat hun streven geen ander is dan een voortdurend verzet tegen den wil der Voorzienigheid, die tot vooruitgang en ontwikkeling den mensch op aarde heeft bestemd.

Bij dit hoofdzakelijk polemisch gedeelte der voorlezing zullen wij hier een oogenblik moeten stilstaan. Dat de Hoogleeraar daarbij de zoogenaamde anti-revolutionairen op het oog heeft, kan wel niet twijfelachtig zijn, en het blijkt ook uit verscheidene voorbeelden, die hij als bewijzen voor de juistheid zijner beschouwing aanvoert. Of hij regt heeft in die beschouwing en in zijne kritiek van de anti-revolutionaire school in het algemeen, schijnt ons niet ongepast eenigzins nader te onderzoeken. De anti-revolutionairen toch hebben zich bitter over zijne verwijten beklaagd: zij betuigen ten stelligste geen herleven van het oude, geen terugkeer naar het voorleden te wenschen. Zien wij in hoeverre die betuigingen gemeend kunnen zijn.

Dat niemand herstel van het oude verlangt eeniglijk en al-

leen omdat het oud is, gelooven wij gaarne. Wij gelooven gaarne, dat niemand op begraafplaatsen en onder bouwvallen zal gaan ronddwalen, om lang verbleekte doodsbeenderen weder aan elkaar te passen en met verbrokkelde steenen en vermolmde bindten een nieuw gebouw te gaan oprigten. Maar eene andere vraag is het, of de weg dien sommigen, en met name de anti-revolutionairen, volgen, niet onvermijdelijk en regelregt naar de begraafplaatsen en naar de bouwvallen van het voorleden terugvoert. De anti-revolutionairen bestrijden, hun partijnaam duidt het aan, de revolutie: dat is, naar hunne eigene verklaring, de beginselen van het omwentelingstijdperk. Zij erkennen deze voor de beginselen van den nieuweren tijd; zij verklaren eindelijk, dat wij nog leven onder hunnen invloed; zij verklaren alzoo daarmede, dat zij de beginselen bestrijden van onzen tijd. Zij kunnen daarin regt hebben, indien die beginselen werkelijk verkeerde zijn. Maar wat willen zij nu in de plaats van de door hen bestredene? Willen zij nieuwe, gezuiverde, verbeterde? Willen zij vooruitgang, ontwikkeling? Geenszins. Zij willen de oude, versleten, afgestorven beginselen terug, die vóór het omwentelingstijdperk gelding hadden. Zij willen teruggang, restauratie. Geen restauratie van oude toestanden, maar restauratie van oude beginselen. En juist die beginselen zijn het geweest, waaruit grootendeels die toestanden zijn voortgesproten. En die toestanden zouden noodwendig voor een groot deel wederkeeren, indien de beginselen herleefden die er de oorzaken van waren.

Uitdrukkelijk en herhaalde malen heeft de anti-revolutionaire school verklaard, dat zij niet wenscht terug te keeren tot de tijden, die het revolutie-tijdperk voorafgingen. Zij wenscht het absolutisme van Lodewijk XIV zoo min als dat van andere vorsten terug. Maar zij hoopt dat de volken weder doordrongen mogen worden van het beginsel, dat vóór de eerste Fransche omwenteling nog gelding had[1], en dat door de omwenteling vernietigd werd, van het beginsel namelijk, dat het gezag der overheid in het algemeen en dat der vorsten in het bijzonder, tot eene goddelijke instelling verheft. De anti-revolutionairen schijnen echter niet in

1 En thans nog in Rusland gelding heeft, waar ieder schoolkind den staatkundig-anti-revolutionairen catechismus moet leeren opzeggen.

te zien, dat het herleven van dat beginsel in het bewustzijn der volken niet dan de voorbereiding tot het herstel van het absolutisme zelf is. De revolutie leerde de volken het koningschap als een staatsambt beschouwen; zij vernietigde in beginsel de vereering van de majesteit der vorsten. Die vereering had Lodewijk XIV tot een dwingeland gemaakt. Heerschzuchtig als hij was van den beginne af aan, beklom hij den troon echter niet met het vooraf beraamde plan om de verdrukker van zijn volk te worden; maar hij werd het, toen hij zijne onderdanen demoedig voor hem buigen zag, en toen hij ze zag nederknielen aan zijne voeten. Niet omdat hij het beweerde, werd het volk ‘la gent taillable et corvéable à merci’, maar omdat het zich zelf daarvoor erkende; en niet omdat hij beweerde het te zijn, werd hij de staat, maar omdat zijne onderdanen hem als zoodanig, als den persoon, in wien zich de roem van Frankrijk met de majesteit van den gezalfde des Heeren vereenigde, tot het voorwerp hunner aanbidding hadden gemaakt. Evenzoo is het met andere vorsten en magthebbenden geweest. De Romeinsche keizers werden despoten, omdat het Romeinsche volk ze tot halfgoden verhief; de pausen van Rome overheerschten de Christenheid, omdat de Christenen in hen de stedehouders van Christus verkozen te zien. Karel V werd onbeperkt gebieder van Castilië toen zijne onderdanen aanvingen hem met den titel van ‘Majesteit’ te begroeten. Het omgekeerde heeft echter ook met de volken en vorsten plaats gehad. De koningen der Spaansche rijken bleven constitutionele koningen, zoolang de edelen hen bleven herinneren dat zij hunne gelijken waren; en de koningen van Engeland konden niet eer alleenheerschers worden, eer de laatste hunner gelijken, de magtige Koningmaker, gevallen was. Filips II werd de dwingeland van Spanje toen de trotsche Castilianen geleerd hadden voor hem te buigen in het stof en de vrijheidlievende Arragonezen zich onderworpen hadden aan 't gezag van zijn naam meer nog dan aan het geweld zijner wapenen; maar Nederland wist den tiran het hoofd te bieden, omdat de Nederlanders niet gewoon waren in hunnen hertog en graaf iets anders dan den natuurlijken landsheer en geenszins den drager eener meer dan menschelijke waardigheid te zien. Jacobus II tirannizeerde zijn volk zoolang de leer van het goddelijk vorstenregt gelding had onder de meest invloedrijke burgers; hij viel,

zoodra de oude Tories, toen het belang des lands ook hun eigenbelang werd, de leer van het goddelijk vorstenregt aan het heil van hun land ten offer bragten. In één woord, de volken, de geschiedenis leert het, de volken zelf maken hunne vorsten tot despoten, de volken zelf beletten hen het te zijn. De vorsten worden heerschzuchtiger naarmate zij hunne onderdanen dieper zien buigen voor hunne majesteit. Weinigen voorzeker, die niet liever bemind zijn dan gevreesd; maar weinigen ook, die de verlokking der heerschzucht kunnen weerstaan, wanneer zij ontdekken hoe ligt het hun wordt gemaakt aan hunne neiging te voldoen. Het is hun onmogelijk de burgers van den staat te overheerschen zoolang de beginselen van het omwentelingstijdperk krachtig blijven voortleven in het bewustzijn der volken; zij worden weder uitgenoodigd hunne volken te gaan tirannizeren als die beginselen verflaauwen, en het anti-revolutionair begrip van de geheiligde majesteit weer verrijst. Dat de burgers van een koningrijk hunnen koning eerbiedigen als het hoofd van den staat, wie is er die het niet van hen eischt? Dat zij hem achten en liefhebben om zijne deugden, wie die het niet wenscht? Maar geen volk zie ooit in zijnen koning den vertegenwoordiger eener meer dan menschelijke idee, of die idee loopt weder groot gevaar, niettegenstaande alle beperkingen van grondwetten en eeden, eene zeer harde werkelijkheid te worden, wier onlijdelijke druk ten laatste toch weder nieuwe en geweldige omkeeringen noodzakelijk maakt.

Wat de anti-revolutionairen in het staatkundige willen, dat willen zij ook in het godsdienstige: herstel van oude beginselen, uitroeijing van die der revolutie-periode. De revolutie vernietigde alle blind geloof op gezag; de anti-revolutionairen zoeken herstel van het autoriteitsgeloof; zij het dat der Kerk, zij het dat der Schrift. De revolutie vernietigde het gezag der hiërarchie en de letterdienst; de roomsch-katholieke anti-revolutionairen wenschen het gezag der hiërarchie, de protestantsch-hervormde de letterdienst terug, - tweëerlei kwaad, waarvan het eerste, naar het niet ongegrond oordeel van den ouderen Fichte, nog bijkans verkieselijk boven het laatste is. De revolutie verkondigde het beginsel der onbeperkte en volkomene denk- en leervrijheid in het godsdienstige; door de anti-revolutionairen van beiderlei kleur wordt dat beginsel, dat bij uitnemend-

heid een beginsel is van de omwentelingsperiode en van den tegenwoordigen tijd, als zondig veroordeeld en bestreden. De onverdraagzaamheid, den godsdiensthaat en de vervolgingen van vroegere dagen wenschen de anti-revolutionairen daarom niet terug, en we gelooven het wederom gaarne; maar de roomsche kerk wenschte evenmin onverdraagzaamheid en vervolging: zij wenschte ze evenmin als de staatskerk van Engeland en de synode van Dordrecht; en toch werden de ketters, de dissenters en de Arminianen vervolgd, - niet omdat men vervolgde om te vervolgen, niet omdat men onverdraagzaam was om onverdraagzaam te zijn, maar omdat men uitging van een beginsel, dat, steunende op het autoriteitsgeloof, de volkomen denk- en leervrijheid als een der grootste onheilen beschouwde, die eene christelijke maatschappij treffen konden. Dat voorts het herstel en de handhaving van zulk een beginsel alle verdere ontwikkeling van den menschelijken geest onmogelijk zouden maken, behoeft wel geen betoog. Aan vooruitgang der wetenschap, met name der wijsgeerige en der godgeleerde, valt onder de heerschappij van het autoriteitsgeloof niet te denken. Wil men daarvoor uit de ervaring een bewijs, men herinnere zich, welke in den aanvang der achttiende eeuw de toestand der wetenschappen in Duitschland, Frankrijk en Engeland was. Trouwens, de anti-revolutionairen verlangen ook eigenlijk geen vooruitgang der wetenschap. Teruggang is, in den grond der zaak, ook hier weder hun doel. De protestantsch-orthodoxen dringen de wijsbegeerte en de godgeleerdheid een paar eeuwen terug, bevelen haar dáár te blijven stilstaan, en verbieden haar ooit eene schrede verder te wagen; de katholieke wetenschap, al dost ze zich soms in het kleed van den nieuweren tijd, is in 't wezen der zaak niets anders dan de wetenschap der restauratie zelve.

Ontwikkeling, vooruitgang, vrijheid, zelfstandigheid zijn woorden alzoo, die in de taal der anti-revolutionairen niet voorkomen. ‘De restauratie’ is een nieuwe kunstterm, vroeger wel bekend, doch minder gebruikt, dien de Heer Opzoomer thans, en zoo we meenen teregt, aan het anti-revolutionaire woordenboek heeft toegevoegd, - restauratie, herstel van een oud gebouw, niet door middel van nieuwe, maar van oude bouwstoffen, herstel dus van wat oud en versleten, vernietiging en afbreken van wat nieuw is. Wij hebben kennis genomen van het protest der wederpartij; wij

hebben hare betuigingen gehoord en ze aan de feiten getoetst; hare goede trouw betwijfelen we geenszins, maar we trekken niettemin uit ons onderzoek het besluit, dat er meer vereischt wordt dan verklaringen en betuigingen, hoe opregt ook gemeend, om een gegrond en met bewijzen gestaafd verwijt onwaar te maken; en zoolang geene tegenbewijzen ons geleverd zijn, blijven wij met den Heer Opzoomer bij de bewering, dat anti-revolutionair en voorstander van de restauratie woorden van gelijke beteekenis zijn. Nog veel ware er te zeggen over het besprokene; nog menig belangrijk punt door den Hoogleeraar aangeroerd zou ter behandeling ons overblijven: wij zouden nog kunnen spreken van de overeenkomst in wezen tusschen de omwenteling der achttiende en de hervorming der zestiende eeuw, eene overeenkomst, steeds ten onregte door de oud-regtzinnige protestanten ontkend; wij zouden de aandacht onzer lezers nog kunnen vestigen op de zonderlinge voorstelling, die de anti-revolutionairen zich van de Voorzienigheid maken, wanneer zij meenen, dat instellingen, door God gegrondvest, tegen Zijnen wil door de zwakke hand des menschen zijn gesloopt. Maar wij gelooven voor heden genoeg van hunne reeds veel bestredene godsdienstig-staatkundige rigting te hebben gezegd; en het komt ons voor, dat wij bij de beschouwing der restauratie wel geregtigd zijn onzen gezigtskring een weinig verder uit te breiden, en in plaats van alleen de anti-revolutionairen in het oog te houden, ook bij anderen en ook elders nog dan binnen de grenzen van ons vaderland, het bestaan en de werking van den restauratiegeest aan te wijzen. Wij mogen zelfs niet ontkennen dat het ons eenigzins verwonderd heeft, den Heer Opzoomer bij de behandeling van eene zoo rijke stof als de door hem gekozene, bijkans uitsluitend tot eene betrekkelijk toch min invloedrijke partij als de anti-revolutionaire zich te zien bepalen.

Overal in het oud Europa waart de geest der reactie rond en maakt vorderingen dag aan dag. In vele staten van het vaste land is de restauratie sinds lang verwezenlijkt, in alle wordt zij door velen verlangd. In de meeste Duitsche rijken is de voogdijstaat in zijnen geheelen omvang hersteld: de vaderlijke regeringen hebben begrepen, dat de volken, hoe beschaafd en verlicht ook, toch nimmer zelfstandig ontwikkeld zullen worden; zij hebben met ééne pennestreek de bezworen constitutiën vernietigd, - geenszins uit heersch-

zucht of eigenbelang zeer zeker, maar natuurlijk alleen uit trouwe bezorgdheid voor het heil der goede onderdanen; zij beslissen thans weder in hare hooge wijsheid wat den volken goed, wat hun schadelijk zij, wat zij gelooven, meenen en denken moeten; zij vervolgen een man als Gervinus, omdat hij hoogst eenvoudige en lang erkende waarheden op voortreffelijke wijze in het licht stelt; zij vermeerderen, ter bevordering der beschaving waarschijnlijk, het getal der krijgslieden, en verjagen de geleerden uit hare landpalen; zij herstellen in één woord, voor zooveel in de negentiende eeuw doenlijk is, het echt historisch en echt Germaansch beginsel van het regt van den sterkste; en het volk keurt alles goed, en dankt de regeringen voor hare vaderlijke en liefderijke zorgen, en slaapt en dommelt voort als vóór eeuwen. In Frankrijk eene andere soort van restauratie. Daar zag onlangs de verbaasde wereld de oude vormen van Napoleon's militair despotisme herleven, - eene flaauwe nabootsing, het is waar, en weinig meer dan de karrikatuur van het groote keizerrijk; niettemin, even als de restauratie na de eerste omwenteling de gansche revolutie uit de geschiedenis uitwischte, evenzoo bedient zich tegenwoordig Lodewijk Napoleon van dezelfde belagchelijke fictie om eene halve eeuw omstreeks in de geschiedenis van Frankrijk door te halen. In Spanje leed wel is waar dezer dagen de restauratie van het eeuwenheugend roof- en onderdrukkingsstelsel eene gevoelige nederlaag; dan, of de tegenwoordige regeringsvorm op hechte grondslagen is gebouwd, mag voor als nog zeer twijfelachtig heeten, en een terugkeer tot het oude is in een streng katholiek land als Spanje nog verre van onmogelijk. Van het jong Italië is de schoone droom sinds lang weder voorbij, en weinig kans schijnt er te bestaan, dat hij spoedig werkelijkheid worde. Rome, dat een oogenblik vooraan ging in de beweging der Italiaansche volken, keert haastig naar den nacht der middeneeuwen terug. Scharen van jezuïten zendt het allerwege ter onderdrukking van alle geestverlichting en beschaving rond; het ultramontanisme zegeviert in de meeste der katholieke landen; en de Heilige Vader zelf, die vóór weinige jaren met eigen hand het licht op den kandelaar ontsteken zou, raadpleegt in de laatste helft der negentiende eeuw, ten aanzien van de gansche beschaafde wereld, over het leerstuk van Maria's onbevlekte ontvangenis! Of de beschaving ook

teruggaat, of dat ook reactie en restauratie heeten mag? En aan wie nu de schuld van dat alles? Aan de vorsten of aan de volken? Wij zouden meenen aan beiden. Aan de volken, omdat zij hunne overheden het verwezenlijken der restauratie veroorloofd, aan de overheden, omdat zij ze beproefd en tot stand gebragt hebben. Maar op hen, - onweersprekelijk heeft Schlosser in zijne geschiedenis der achttiende eeuw het bewezen, - op hen rust de zwaarste verantwoordelijkheid, die, in plaats van de volken, gelijk het hun pligt was, op te leiden tot vrijheid en zelfstandigheid, voortdurend en met opzet hunne vrijwording hebben verhinderd uit den toestand van onwetenheid, van onverschilligheid en van slaafsche onderwerping. Geen wonder, ook Macaulay wijst het treffend aan, geen wonder, zoo die volken, toen ze eenmaal ten laatste ontwaakten en lang getergd opstonden tegen hunne verdrukkers, geen gebruik wisten te maken van eene te lang onthouden en plotseling veroverde vrijheid; maar te grooter is dan ook de schuld dergenen, die, blind voor de teekenen des tijds, het verouderd en verworpen beginsel van het onbeperkt gezag in zijnen geheelen omvang hielpen herstellen, en op die wijze de volken van dag tot dag voor de ware vrijheid ongeschikter maken. Want vrij te *zijn* mogen de volken nog niet geleerd hebben, staatkundige en geestelijke vrijheid *willen* zij, en zij zullen ze herwinnen in weêrwil van alle voorzorgen en kunstgrepen van het herlevend absolutisme. Wie dit verdedigen en steunen zijn voor al de onheilen aansprakelijk, die uit nieuwe en onvermijdelijke revolutiën zullen voortspruiten; aan hen is het te wijten, zoo die omwentelingen weder noodzakelijk worden; aan hen de schuld, indien de volken later weder misbruik maken van eene door geweld te heroveren onafhankelijkheid. Wie geene revolutie wil bestrijde de restauratie. De hevigste vijanden van de orde in den staat zijn de voorstanders der reactie. Tegen hen te waarschuwen is burgerpligt. Gelukkig het land waar dat nog mogelijk is en de stem der rede nog gehoord kan worden! En gelukkig een land als het onze, waar de opleiding van jongere geslachten aan mannen is toevertrouwd, die al de krachten van hunnen geest en al hunnen invloed weten dienstbaar te maken aan het afwenden van de gevaren waarmede de verderfelijke rigting van den tijdgeest de orde in den staat voor de toekomst bedreigt!

Want ook daar, waar de nieuwere staatsinstellingen op hechte en onverwoestelijke grondslagen schijnen gebouwd, ook daar is de waarschuwing tegen den invloed van dien tijdgeest niet overbodig. De instellingen zelve kunnen wettelijk onaangetast blijven, maar hare kracht en hare werking niettemin verlamd worden; terwijl zij, eenmaal tot ijdele, uitwendige vormen in wie geen leven meer is, afgedaald, spoedig en zonder veel tegenkanting te vernietigen zijn. En velen worden er ook buiten de anti-revolutionairen in ons vaderland gevonden, wien dit laatste geenszins onwelkom ware. De meesten hunner, verklaarde of bedekte vijanden van onze tegenwoordige staatsinrigting, wenschen tot de tijden die het jaar 1848 voorafgingen terug te keeren; een vaderlijk bestuur, dat niets van den volkswil afhankelijk maakt, niet al te veel regelt, en alles zooveel mogelijk overlaat aan de individuele willekeur van enkele hooggeplaatste personen en van bijzondere magtige corporatiën, schijnt hun het toonbeeld eener goede regering; en hunne grieven zijn voornamelijk tegen het parlementaire regeerstelsel en de vrije volksvertegenwoordiging, tegen de openbaarheid van regeringshandelingen, tegen het staatstoezigt over alle zaken van algemeen belang en tegen de vrijheid van drukpers gerigt. Tot de dagen vóór 48 willen zij terug; maar eigenlijk is het de geest van een nog vroeger voorleden, die, in weêrwil van al de veranderingen onzer toestanden en denkbeelden, nog in hen leeft: de echt oud-Nederlandsche geest van ontzag voor de hooge regering en van eigenmagtig en afzonderlijk beschikken en beheeren tevens; een geest, die den staat wel niet te gronde rigt, maar in den regel toch niet heilzaam voor het staatsleven is, en die wel de bijzondere bedoelingen en belangen van sommigen, maar moeijelijk het doel van den staat en het belang van allen bevorderen kan. Van den tegenwoordig bestaanden regeringsvorm beweert men onrust en volksbewegingen te vreezen; het mag echter de vraag zijn, of het herstel van den ouden voogdijstaat, zooals die vroeger bij ons heerschende was, niet in vervolg van tijd tot bewegingen aanleiding zou geven, gevaarlijker dan die, welke het parlementair regeerstelsel ooit te weeg kan brengen. Het is mogelijk dat de burgergeest langzamerhand ook ten onzent in slaap worde gewiegd; maar spoedig genoeg zou hij weder ontwaken, krachtiger en heviger in zijne uitingen

dan te voren. Noodzakelijk blijft derhalve het verzet tegen de reactie, ook al ware 't alleen ter instandhouding van de orde in den staat. Wie revolutie vreest, wij herhalen het, die is ook de natuurlijke vijand der restauratie tevens.

Niet allen intusschen, die, zonder tot de anti-revolutionairen te behooren, misnoegd zijn over het thans bestaande en over de heerschappij van de beginselen des tijds, zouden zich voldaan achten, indien wij eenvoudig tot de toestanden terugkeerden welke de tegenwoordige onmiddellijk vooraf gingen. De afstammelingen dier groote historische geslachten, die ten tijde der vroegere republiek onze steden en provinciën regeerden, kunnen bezwaarlijk, voor zoover de traditionele trots hunner vaderen nog in hen leeft, zich te huis gevoelen in een koningrijk uit de omwenteling der achttiende eeuw geboren, in een land waar verdienste en goed bezit vóór rang en afkomst gelden; en weinig zou de restauratie der vroegere voogdijregering hun baten om dien invloed en die magt te herwinnen, die de grootheid en de roem hunner geslachten zijn geweest. Niet vijf of zes jaren, minstens eene eeuw zouden wij in het voorleden moeten teruggaan, indien wij hunne goedkeuring voor het restauratiewerk ons verzekeren wilden. Dan, zoo al een dergelijke teruggang hun wenschelijk moog' schijnen, zij beseffen volkomen de onmogelijkheid van een herstel der aloude steden- en adelregering; vandaar dat hunne ingenomenheid met het voorleden zich meer in vruchtelooze klagten over het heden dan in stellige wenschen en bepaalde voornemens voor de toekomst uit. Maar vandaar dan ook eene werkeloosheid, een gebrek aan regte belangstelling in de gebeurtenissen van den dag en in het werken en handelen hunner tijdgenooten, een geest van afzondering in het burgerlijk en staatkundig leven, die ons land welligt niet minder schaden dan de onvermoeide en onverpoosde werkzaamheid van de overige tegenstanders der nieuwere beginselen. Oude, eerbiedwaardige historische namen, aan welke de herinnering aan de vroegere grootheid van Nederland is verbonden, verdwijnen meer en meer van het staatstooneel en worden niet meer in onze geschiedenis genoemd; terwijl het altijd, wat nog meer zegt, voor een staat nadeelig en gevaarlijk is, voortdurend onder zijne burgers een aantal ontevredenen te tellen, wien het geenszins aan de bekwaamheid, maar

alleen aan den wil ontbreekt om een werkzaam deel aan het openbare leven te nemen. En welke gewigtige diensten konden de nakomelingen der oude oligarchen niet aan het vaderland bewijzen, indien zij de beginselen van hunnen tijd in zich opnamen, en ons voorgingen in het nieuw staatkundig leven dat wij sinds eenige jaren zijn ingetreden! Zullen zij altijd blijven volharden bij een ijdel en nutteloos terugzien naar hetgeen eenmaal was en nimmer wederkeert; of zullen zij het loffelijk voorbeeld van enkelen hunner volgen en de aristocratie van het talent en van de burgerdeugd voegen bij die van den naam en van het geslacht?

Wij hebben het bestaan en de werking van den geest der restauratie in zijne verschillende rigtingen en openbaringen nagegaan, en het gevaarlijke en verderfelijke van die rigtingen aangewezen; ons blijft nog over op het voetspoor van de door ons besprokene rede, de middelen te onderzoeken door welke de neiging tot reactie kan en moet bestreden worden. Reeds zagen wij, ook de verderfelijkheid van de gevolgen nog daargelaten, hoe valsch en onhoudbaar het beginsel der restauratie is; reeds vestigden wij onze aandacht op de verdeeldheid harer voorstanders; reeds zagen wij hoe ze allen wel is waar van hetzelfde beginsel uitgaan en door denzelfden geest worden bezield, maar tevens hoe ze onder elkander over het ware punt van stilstand verschillen; hoe de een niet minder dan veertien, de ander niet meer dan drie eeuwen terug wil, hoe een derde zich te vrede stelt met een teruggang van eenige jaren, en een vierde weder eene geheele eeuw vroeger zou wenschen te leven; eene verdeeldheid in het kamp der bondgenooten, die, gelijk de Heer Opzoomer met reden aanmerkt (schoon hij alleen van de anti-revolutionairen spreekt), ons een gunstig voorteeken is, waaruit wij hunne eindelijke nederlaag mogen verwachten. Intusschen, niet altijd is het genoeg de onhoudbaarheid, de inconsequentie en de verderfelijkheid eener rigting aangetoond te hebben om haren invloed reeds ten eenenmale onschadelijk te maken. De overtuiging, dat een beginsel, tot dusver gehuldigd, bij nader onderzoek blijkt valsch te zijn, is nog niet altijd genoeg om ons tot het aannemen van andere en betere beginselen te bewegen; de overtuiging alleen, dat wij nimmer consequent kunnen blijven, wanneer wij een onhoudbaar beginsel tot regel onzer

handelingen stellen, belet ons niet inconsequent te zijn, en niet altijd verhindert ons de kennis der nadeelige gevolgen in de uitvoering eener verkeerde daad. Met reden is het dan ook, dat de Heer Opzoomer ons een geheel ander, beter en krachtiger werkend middel dan de bloot negatieve bestrijding der restauratie aan de hand geeft om den invloed van den reactiegeest te keer te gaan. Het is de grondige kennis èn van het heden èn van het voorleden. Alle eenzijdige misnoegdheid over het tegenwoordige en ingenomenheid met hetgeen vroeger was, spruiten voort uit onbekendheid met beide. Men gelooft beide te verstaan; men begrijpt inderdaad noch het een noch het ander. Men waant in de vroegere staten het begrip van een vaderlijk bestuur verwezenlijkt te zien; men begrijpt niet dat het oude, door de revolutie omvergeworpen regeerstelsel niets anders dan een stelsel van zelfzuchtige verdrukking was, de heerschappij van het berekenend, bedriegelijk en roofzuchtig egoïsme. Men meent in de beginselen der nieuwere staatkunde eene der maatschappelijke orde vijandige strekking te ontdekken; en men verstaat niet, dat juist in onze tegenwoordige staatsinstellingen de beste waarborg tegen alle omkeering ligt, doordien zij den burger in den staat alle regten en vrijheden verzekeren, die in eene geordende maatschappij hun verzekerd kunnen zijn; terwijl daarentegen juist de vroegere regtstoestanden, die men wel toestanden van onregt mogt heeten, de grondoorzaken der omwenteling zijn geweest, en nogmaals, waar ze in 't leven zijn teruggeroepen, de oorzaken van hevige revolutiën worden zullen. Men gelooft, dat onze vaderen godsdienstiger waren dan wij; men begrijpt niet dat ze eenvoudig fanatieker en onverdraagzamer waren; men vreest uit onze tegenwoordige denk- en leervrijheid de zegepraal van het ongeloof; men verstaat niet dat het geloof, zal het in waarheid zijn naam verdienen, en niet iets bloot uitwendigs zijn, uit de vrijheid en nimmer uit den dwang geboren wordt, en men ziet niet in, dat het autoriteitsgeloof de noodwendige oorzaak van het ongeloof is. Tegenover dergelijk onverstand nu stelt de Hoogleeraar Opzoomer de regte kennis der geschiedenis; niet de kennis alleen van verloopen gebeurtenissen, van feiten, die zijn voorbijgegaan en van beginselen, die geen waarde meer hebben voor het heden; maar het echt wijsgeerig begrip van de historische ontwikkeling der menschheid; eene ontwikke-

ling, die met de vroegste tijden aanvangt, het tegenwoordige met het voorleden verbindt en zich uitstrekt tot in eene verre ons onbekende toekomst; eene ontwikkeling, die steeds voorwaarts zich beweegt en nimmer terugziet op de reeds afgelegde baan, zonder een nieuwen prikkel te ontvangen om steeds verder en steeds beter voorwaarts te streven. Zulk eene geschiedkennis is het, die ons het tegenwoordige boven het voorleden leert schatten, en met hoop en vertrouwen ons leert uitzien naar het toekomende. En alleen zóó door de geschiedenis geleerd en tot werken en handelen opgevoed, zijn wij in staat nuttig te arbeiden in den tijd dien wij beleven en onder de menschen met wie wij zamenzijn. Het kwade zien wij geenszins voorbij, waar het ook nu nog zich blijft vertoonen; wij sluiten het oog niet voor het vele gebrekkige en verkeerde dat er in onze tegenwoordige toestanden aanwezig is; maar wij zoeken het te verbeteren en het bestaande te volmaken, niet door het terug te dringen naar het voorleden, maar door het voorwaarts te leiden naar de toekomst. Wij zien dat aan vele onzer instellingen nog het leven ontbreekt, dat hare werking eerst heilzaam maakt voor den staat; maar wij schaffen die instellingen niet af, en wij stellen er geene oude voor in de plaats, maar wij trachten het leven te wekken dat haar noodig is. Schoon is het woord van den redenaar: ‘Ik ben een kind der negentiende eeuw en ik ben een vriend der negentiende eeuw, en is het mijn toeleg, ook in haar nog te veranderen, dan is het niet om haar terug te dringen naar de achttiende, veelmin tot de zestiende of nog vroegere eeuwen, maar om haar voort te bewegen naar de twintigste eeuw heen, die, als wij ons door den geest der restauratie niet laten afbrengen van den ingeslagen weg, volmaakter zal zijn dan alles wat aan haar vooraf is gegaan.’ Leef en handel in het levend heden, en laat het dood voorleden zijne dooden begraven! Ziedaar de korte zin van de wijze levensles, die de Hoogleeraar zijnen discipelen tracht in te prenten. Zou dat niet de ware weg zijn om mannen te vormen voor het leven en burgers voor den staat? En is niet het regt behartigen van de hier uitgesproken woorden het beste tegengif tegen de vleitaal en tegen de verlokking der restauratie?

In ons zelven, wij zeggen het den spreker na, in ons zel-

ven, niet in de onmagt alleen der restauratie ligt onze kracht. Met reden waarschuwt de Heer Opzoomer tegen eene al te groote gerustheid over de magteloosheid der reactie. Wij hebben het gezien wat zij kan, indien zij geen krachtige tegenwerking vindt. Maar evenmin als wij zorgeloos willen zijn, evenmin is het vrees waarmede wij haar naderen zien. Met moedig zelfvertrouwen integendeel blijven we haar het hoofd bieden; met welgewettigd en ongeschokt vertrouwen op de magt der waarheid, tot welke wij ons bekennen. Men late zich niet misleiden! Het is geene afzonderlijke alleenstaande partij in den staat, die de voorstanders der ontwikkeling en de tegenstanders van de reactie vormen; het is eene magt in de wereldgeschiedenis, die ze vertegenwoordigen; eene wet der natuur, aan welke zij gehoorzamen; eene magt, die zich niet buigen, eene wet, die straffeloos zich niet schenden laat. De volken mogen teruggaan voor een tijd, spoedig genoeg zullen zij de wrange vruchten hunner dwaasheid plukken, en ze zullen óf met een verlies van jaren of van eeuwen weder aanvangen zich voorwaarts te bewegen, óf zij zullen voor immer en onherstelbaar te gronde gaan. Er zijn volken geweest, die stilstand boven ontwikkeling verkozen: ze zijn verdwenen van de aarde, en nieuwe stammen hebben hunne woonplaatsen ingenomen. Een volk, het is dikwijls gezegd, heeft zijne leeftijden als de mensch: van kind wordt het jongeling en man; het ontgroeit de voogdij van vader en van meester; het heeft in den mannelijken leeftijd groote en moeilijke beproevingen door te staan; weet het die te overwinnen, dan wordt het een zelfstandig en een edel volk, en roemrijk speelt het in de wereldgeschiedenis zijne rol; maar is het niet opgewassen tegen de moeilijkheden, die het te overwinnen heeft, dan valt het en wordt prijsgegeven aan de verachting der nakomelingschap. Terugkeer tot den kinderlijken leeftijd is den volken even onmogelijk als den mensch. Kindsch kunnen de volken worden en wegens gebrek aan zelfstandigheid onder curatele worden gesteld; terugkeer naar het ouderlijk huis, ook al was het daar beter en gelukkiger dan in de woelige, bezige wereld, is eene onmogelijkheid, omdat het ouderlijk huis niet meer bestaat. Alle volken van het Westelijk Europa zijn den kinderlijken leeftijd sinds lang voorbij; de Zuidelijke naderen reeds den ouderdom; de Noordelijke bevinden zich

nog in den toestand der voorwaarts strevende ontwikkeling, in den leeftijd der moeilijke en dikwijls afmattende beproevingen; maar in een leeftijd dan ook van mogelijke grootheid en roem. En niet ongegrond schijnt ons het vermoeden, dat ook wij Nederlanders nog eene schoone toekomst vóór ons hebben, - niet een terugkeeren van ons vroeger aanzien als wereldmogendheid, maar de handhaving van onze aloude eer, het bolwerk van de steeds voorwaarts strevende vrijheid in Europa te zijn. Toen allerwege het despotisme nog oppermagtig en ongestoord zijnen scepter voerde, was Nederland de wijkplaats van allen, die het hoofd niet wilden buigen voor hunne wereldlijke en geestelijke dwingelanden; en thans, nu bijkans geheel het vaste land op nieuw aan het hersteld gezag der aloude monarchie is onderworpen, blijft het Nederlandsche volk zijne naburen voorgaan op het pad, dat zij allen bewandelen moeten, en in het bezit zijner vrijheid en zelfstandigheid ongestoord. Zal het die vrijheid, die zelfstandigheid opgeven ter wille van een betrekkelijk gering aantal ontevredenen? Wij gelooven het niet. Wij vertrouwen op de waarheid en op de magt van de beginselen, die openlijk nog in Nederland worden gehuldigd; maar niet minder ook op den gezonden en rustigen zin onzer landgenooten. Zij mogen bijwijlen het oor leenen aan de klagten van hen die onveranderlijk het nieuwe, omdat het niet oud is, veroordeelen; zij mogen het verkeerde opmerken in het bestaande, en zij doen wèl daaraan; zij mogen verlangend uitzien naar het betere; maar niet ligt, indien het op handelen aankomt, zouden ze zich laten bewegen een stap terug te treden in de geschiedenis. Alleen dan misschien zouden wij gehoor geven aan de stem, die het voorleden terugroept, indien wij nimmer eene andere dan deze, nimmer den lofzang van het heden, nimmer de profetie der toekomst hoorden. En daarom is het zoo heilzaam en zoo goed, als de ware ‘Psalm des Levens’ soms wordt aangeheven door eene stem, die het ‘voorwaarts!’ ons verkondigt en ons tot werken spoort, ‘opdat elk morgen ons verder vinde dan elk heden.’ Zoolang zulke stemmen nog vernomen worden, en zoolang nog de ware vrienden van gematigden en voorzigtigen, doch tevens ook nimmer rustenden vooruitgang hunne krachten blijven vereenigen tot instandhouding en volmaking onzer eenmaal wettig ver-

worvene voorregten, zoolang vreezen wij in Nederland de restauratie zelve niet. Tegen het verderfelijke, tegen het doodende van haren geest te waarschuwen blijft echter noodig ten allen tijde, zoolang niet ieder onzer de noodlottige dwaling volkomen zal hebben vaarwel gezegd, die in het tegenwoordige alleen het verkeerde en in het voorleden niets dan het goede ziet.

P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

Beschouwingen over plantenleven, plantenkunde en plantenstudie.

II. Plantenkunde.

Nomina sunt odiosa.
?

Eene allerliefste mode heerscht er tegenwoordig, die zelfs den pruikerigsten ‘laudator temporis acti’ toelacht. Ook in ons landje - anders niet zoo vlug in het aannemen van modes - vindt ze een aantal vereerders. Ware ik een philosooph, ik noemde haar een straaltje van het schemerlicht der Platonische wijsbegeerte, gebroken door het prisma der moderne beschaving. Doch genegen als ik ben, om alles, wat ik aan het papier toevertrouw, des noodig, te willen verdedigen, en vermeenende, dat het dán wel eens gevaarlijk voor mij zou kunnen worden, wanneer ik *φιλοσοφικῶς* ging schrijven, gewage ik alleen van onze mode onder dien ieder bekenden vorm, waaronder zij den toegang heeft verkregen in lands- en stadsvergaderzalen, in vereenigingen, sociëteiten, genootschappen, dagbladen, huiskamers, - kortom overal, waar een dispuut niet tot de uiterste zeldzaamheden behoort. De zoo gevierde mode namelijk bestaat daarin, dat men bij de bestrijding van anderen, of bij verdediging van zich zelven, de reeds vooraf verzoenende tooverspreuk doet hooren: ‘*Geen strijd met personen, alleen met beginselen!*’ Wat eene echt comfortable mode! De een kan zoodoende den ander de flaauwste sottises of de hardste waarheden toewerpen, zonder dat zijne tegenpartij - indien deze althans iemand is, die zijnen tijd begrijpt - nog aan die ouderwetsche, versletene grillen zal denken, die men gekwetste eigenliefde, boosheid, rancune, enz. noemde, en die

vroeger het disputeren zoo lastig maakten. Goddank! het ‘veritas odium parit’ van vroegere tijden is door u, vredekondigende mode, spruit der jongste dagen, geheel verdrongen! Eerbied, vriendschap, dankbaarheid, liefde, - alles kan blijven bestaan, want personen zijn onkwetsbaar; slechts beginselen kan men treffen! O alvermogende mode! Het zijn niet meer de bewindslieden zelven, waarop de burger wrevelig is, wanneer hij zijn brood en vleesch en brandstof te duur acht; slechts hunne beginselen zijn het, die hij misnoegd afkeurt! De oude moeder wijt het hun niet, die het staatsgezag in handen hebben, dat haar beminde zoon - de eenige, die voor haar en haar schamel gezin het dagelijksch brood verdiende - te velde moest trekken; ook zij weet het, dat zij slechts om een beginsel verlaten en hulpeloos is. - Kunt ge het thans nog uwen vrienden euvel duiden, die uwen persoon zoo gaarne in hun midden zien, wanneer zij u toch - om uwe of hunne beginselen - den toegang tot hunne vereenigingen verbieden? - Leve de mode! De aarde is in een rijk van vrede veranderd: geen strijd meer tusschen personen; slechts beginselen zijn het, die elkander pogen te vernietigen! -

‘En de wetenschap? Deelt ze niet in het geluk, dat die zaligende mode den stervelingen geschonken heeft?’ Gij wilt waarheid. Welnu! Ofschoon mijne pen mij schier hare dienst weigert, om als eene ontmoedigende Jobsbode op te treden, toch dwing ik haar, het u te verkondigen, dat zich op het gebied der wetenschap nog hier en daar de sporen vertoonen van lang vervlogene tijden. Nog zijn er enkele onder hare beoefenaren, die de zegeningen der heerschende mode nog niet genoegzaam waarderen. Nog betwist hier soms de eene *persoon* den anderen, als behoorde hij tot onze domme voorvaderen, die zich nog niet in het koesterende zonlicht der echte civilisatie baadden. En toch scheen ook diezelfde zon in oude dagen; maar bevooroordeeld en bekrompen als het was, dat voorgeslacht, wilde het liever in het duister tasten en versmaadde het die liefelijke stralen, die onze tijdgenooten zich zoo verstandig ten nutte maakten.

‘En de tot de wetenschap behoorende natuurkunde in het algemeen en de plantenkunde in het bijzonder?’ vraagt ge welligt in éénen adem, terwijl ge het oog op den titel van dit opstel gevestigd houdt. ‘Is het waar, wat men ons wel

eens verzekerd heeft, dat sommige der grootste geleerden, die op dat terrein werkzaam zijn, elkander persoonlijk ongenegen zijn?' Helaas! wat heb ik begonnen - zoo denk ik bij mij zelven - door mij vrijwillig in het begin van dit jaar, ter gelegenheid eener boekbeoordeeling, de verpligting op te leggen van '*Beschouwingen over plantenleven*,' enz. aan '*de Gids*' te zullen leveren! Nu ik daaraan voldoe, moet ik geheimen openbaren, die niet voor het oog van oningewijden behoorden ontsluijerd te worden! - - - Doch hoe onnoozel!..... Zijt *gij*, nimmer genoeg geprezene mode! zijt *gij* niet mijne toevlugt, mijn beschermengel, mijn steunende staf in een oogenblik van zwakheid? Wie zal het *mij* ten kwade duiden, wanneer ik naar waarheid op die vraag bevestigend antwoord? Dat praatzuchtige *beginsel* slechts zal men in mij laken, en ik zelf, mijn persoon - ik blijf ongedeerd, onaangerand, frank en vrij als een vogel in de lucht! En nu, het hooge woord, het 'ja!' er uit is, eilieve! vraag me thans niets meer; ik wensch nu alléén het woord te voeren en zal - getrouw aan de beste aller modes - alleen over beginselen spreken, en, met passende bescheidenheid, personen buiten het spel laten.

Wanneer men zich tegenwoordig, door de wet daartoe verpligt of uit eigene beweging, aan de wetenschappelijke beoefening der plantenkunde wil toewijden, dan tracht men zich het eerst eenige kennis van haren ganschen omvang te verschaffen. Weldra blijkt het dan, dat deze zoo aanzienlijk en uitgebreid is, dat men, wanneer men zich zelven aan den arbeid wil begeven, al ware het alleen om te contrôleren, wat door anderen gezegd en geschreven is, zeer spoedig het eene of andere onderdeel der plantenkunde uitkiezen moet, om daarin wel niet uitsluitend, doch althans voornamelijk met eenige vrucht werkzaam te kunnen zijn. Bij die kennis nu wordt men door allerlei omstandigheden geleid, zoodat de een zich tot een' anatoom, een ander tot een' physioloog, een derde tot een' systematicus, enz. ontwikkelt. Daardoor is nu bij verschillende plantkundigen eene zekere voorliefde voor dien tak van wetenschap geboren, welken zij bij voorkeur beoefenen, die zich niet

zelden in miskenning van de waarde der door anderen beoefende takken openbaart. Dien ten gevolge arbeiden b.v. de anatomen geheel geïsoleerd van de systematici, zonder zelfs eenige notitie te nemen van den moeitevollen arbeid, dien deze zich getroosten, en omgekeerd blijven de laatsten even zelfstandig ‘op hun standpunt,’ zonder zich in 't minste te bekreunen om hetgeen de eersten ‘zeggen,’ in de planten ‘gezien’ te hebben. Men wane intusschen niet, dat - om mij zoo uit te drukken - de gelijksoortige plantkundigen allen éénstemmig zijn; zoodanige homogeniteit ware zelfs in strijd met het karakter der wetenschap: uit wrijving van meeningen spruit waarheid voort. Door de geringschatting echter van het werk van andere, ongelijksoortige plantkundigen wordt men hoogst éénzijdig en berokkent zoo doende der wetenschap menig nadeel, dat belemmerend op haren vooruitgang inwerkt. Vanwaar dan toch die miskenning, die geringschatting? Daardoor, dat velen de door hen beoefende specialiteit als de *eigenlijke plantenkunde* beschouwen, en al het overige, niet regtstreeks tot hun departement behoorende, voor de wetenschap nutteloos achten. Daarbij komt nog zeker gemis van vertrouwen, hetwelk men reeds voldoende zal leeren kennen uit één enkel voorbeeld: Stel u namelijk eenen systematicus van den echten stempel voor: sinds zijnen eersten studietijd onledig met het verzamelen van planten, het uitzoeken en het rangschikken daarvan, van morgen tot avond haar uitwendig aanzien onderling vergelijkend en beschrijvend, namen-smedend, met eene bibliotheek vol Flora's, met kasten en kisten vol uitgedroogde gewassen, in strijd met anderen - ook zulke systematici - om een doorutje meer of minder, een paar kleine haartjes, enz. Wel, de goede man verbeeldt zich, dat *hij* het is, die de ware plantenkunde bestudeert, en niet die kleingeestige mikroskopisten - zoo als hij ze noemt - die zich schier blind zitten te turen op cellen, en weder cellen, en niets dan cellen, die den moed zouden hebben zich zóóverre te vergeten, dat ze een eenig, authentiek exemplaar van een zeldzaam voorkomend plantje uit zijn herbarium, wanneer zij het slechts konden meester worden, aan hunne snijdlust zouden durven opofferen! En waarom? Om te zien, wat er in is! Juist zoo als kinderen met hun speelgoed! denkt hij. Meer dan cellen zien ze toch niet. En - roept hij in zijnen wrevel over zooveel kostbaren

verspilden tijd uit - wat de een stokstijf beweert gezien te hebben, dat wordt twee dagen later door een ander geheel tegengesproken! IJdel bedrijf, dat mikroskopiséren! - En wat wint er de plantenkunde, de wetenschap in het algemeen bij? Welke praktische artsen zal men van hen vormen - zegt hij ironisch - die men den eersten blik in het rijk der levenden niet onbelemmerd door hunne opene oogen liet werpen, maar door een bedriegelijk mikroskoop! Aanschouw eerst *onzen* arbeid - roept hij den twijfelaar toe - en weeg dan, wat ons de anatomen als zeker hebben geleerd! Wie kan het ons dán nog betwisten, dat *wij* het zijn, die de eigenlijke plantenkunde beoefenen?.... - Doch wat denken nu de anatomen wederkeerig ten hunnen opzigte? Op zijn zachtst het volgende, - hetwelk ik, uit vrees van den schijn van partijdigheid op mij te laden, aan een ander ontleen: ‘Omdat in de systematische botanie alles uniform, soldatisch is, zonder wiskunstige scherpte en zekerheid, past ook de Latijnsche, echt soldatische taal zoo heerlijk daarbij; daarom wordt ook de systematische botanie het meest door kinderen en kleingeestigen bemind, die altijd gaarne soldaatje spelen. De gedroogde planten in het herbarium zijn voor velen ware blikke soldaatjes. Daarom is de gansche poëzy van deze botanie eene echte parade’[1]. Zulke douceurs werpt de een den ander van tijd tot tijd toe en inmiddels blijven de werklieden aan hetzelfde gebouw groepswijze van elkander verwijderd, waardoor het optrekken daarvan slechts uiterst langzaam gaat. Wat door gemeen overleg spoedig voltooid ware, blijft thans, bij gebrek aan de noodige zamenstemming van velen, onafgewerkt liggen. Ik heb daarom het verschil tusschen de systematici en anatomen tot voorbeeld gekozen, omdat ten huidigen dage, onder alle plantkundigen, tusschen hen, of liever - om niet uit de mode te geraken - tusschen hunne beginselen de strijd op het hevigst is uitgebarsten. De physiologen en morphologen kiezen daarbij in den regel de partij der anatomen, en vooral van de zijde dier gealliëerden worden de vinnigste aanvallen tegen het heirleger der systematici gerigt, die, gedekt door een krachtig bolwerk van eeuwentartende Flora's en ondersteund door hulp-

1 F.T. Kützing, Grundz. der philos. Botan. Leipzig, 1851, I. p. 82.

troepen van plantengârende reizigers en handeldrijvende tuiniers, eenen dapperen weêrstand bieden. Niet geheel ongelijk schijnt die strijd aan dien, welken men op een ander gebied de tweespalt tusschen vrijzinnigen en orthodoxen pleegt te noemen. De anatomen c.s. toch hebben het zwak, weinig te willen 'gelooven' van dat wat niet onder het bereik *hunner* zintuigen valt, - de systematici en hunne helpers daarentegen zijn ultra-conservatief en 'gelooven' veel 'van wat er geschreven staat.' Van tijd tot tijd zijn door onzijdige autoriteiten voorstellen ter verzoening aangeboden, waarvan b.v. het eerste artikel luidde: 'Er zij eene systematiek, op anatomische grondslagen!' Doch al wierd dan ook door velen dat eerste lid des voorstels aangenomen, de klove werd er overigens niet te minder door[1]. Intusschen is het voor een neutraal - niet voor een indifferent - botanicus een verblijdend verschijnsel, dat die verdeeldheid, zoo als dit elders ook wel eens geschiedt, toch somtijds zeer slecht kon volgehouden worden, zoodat zich de eene partij door de noodzakelijkheid gedwongen zag, iets van de andere over te nemen, wanneer zij eenig voordeel wenschte te behalen. Wat zouden b.v. al de systematische kryptogamisten hebben kunnen uitrigten, wanneer zij niet ook eens een kijkje door dat bedriegelijke mikroskoop gewaagd hadden? Hoe zouden omgekeerd de anatomen over een kryptogaam hebben kunnen spreken, wanneer zij niet soms ter sluiks eenen vlugtigen blik in eene door hen verketterde Flora hadden geworpen? Och! dan zijn er zeker raddraaijers in het spel, die onheilig vuur op het altaar der wetenschap aanblazen, en die welligt niets anders bedoelen dan zelve bij het uitbarsten der vlammen daardoor te schitteren - zoo denkt ge welligt, waarde Lezer![2]. - Raddraaijers? dàt is welligt wat kras! Het kunnen ook zeer goed mannen zijn, die, gloeijende van liefde voor de wetenschap, verachtende al wat den dompergeest ademt, en gezind om hunne aardsche belangen aan hunne beginselen op te offeren, niemand en niets ontzien, om alleen *waarheid* te doen zegevieren! Zulk een raddraaijer of zulk een ijveraar - noem hem zoo als ge wilt - is ook in onzen tijd opgestaan; hij is de stichter eener

1 O.a. wordt weder in de *Bot. Zeit.* van 4 Augustus 1854 door Karl Müller op nieuw het gewigt van een vredesverdrag aangetoond.

2 Maar waarom denkt ge zoo? - Denk daar eens over!

nieuwe school in de plantenkunde; hij is het gepersonifiëerde beginsel der vrijzinnigen in de botanie; hij is het, die menigen droomer heeft wakker geschud; hij is het, die als een tweede Diogenes, bij het heldere schijnsel eener verlichte kritiek, botanici zocht....; hij is het, die als een andere Hercules, door onvermoeiden ijver, de Augias-stallen op het gebied der plantenkunde reinigen en van de hun aanklevende smetten zuiveren wilde. Daar hij nu toch slechts een beginsel vertegenwoordigt, mag ik ook vrijelijk den naam van dien hervormer noemen. Het is de 'van *zijn* standpunt' onovertroffene Schleiden in Jena, - door velen bemind en vereerd, bij anderen gelaakt en gehaat. Met de verschijning van zijne *Grundzüge der Wissenschaftlichen Botanik* is eene nieuwe aera voor de '*amabilis scientia*' aangebroken[1]. Er heerschte toen eene groote bedrijvigheid in het legerkamp der systematici. Luide en herhaaldelijk schalde het van alle kanten: 'te wapen!' En donderend klonk het geschut, dat op de digte drommen der gealliëerden werd afgevuurd, die echter, spottende met die wanhopige uitvallen, eene positie hadden aangenomen, die hen onkwetsbaar maakte. Men bestreed hen met dogmata en magtspreuken; zij hadden zich verschanst achter waarheid en feiten. En toch wordt die krijg nog onvermoeid voortgezet; maar de stem van den aanvoerder, die de gelederen der gealliëerden tot moed en werkzaamheid aanwakkerde, ze wordt steeds zeldzamer en zeldzamer vernomen. Is dat stilzwijgen als de rust van den leeuw des wouds? Of is ze als die van den grijsaard, verzwakt en uitgeput? Of welligt laat thans de dappere bevelhebber zijne volgelingen alléén manoeuvréren, omdat hij zich in stilte tot eenen nieuwen veldtogt voorbereidt? Aan vrijwilligers toch, die zich moedig rondom zijne banieren scharen, ontbreekt het hem niet[2]. Slechts enkele malen laat hij nog iets van zich vernemen, doch treedt dan niet als een ruwe krijgsman op, die alles, wat hem in den weg staat en voor verderen vooruitgang belemmerend toeschijnt, meê-

1 Die dit na eene eerste lezing van dit werk niet gelooven wil, herleze het nog eens, en bij twijfeling op nieuw en zoo lang - tot dat hij het *begrijpt!*

2 Een schitterend wapenfeit, door zijne *Grundzüge* behaald, herinner ik den geneeskundigen. Men vindt het beschreven in Virchow's *Archiv für path. Anat.*, enz. Berlin, 1852, Bd. IV, bl. 545. Het moge tevens tot aanwijzing strekken, dat het niet uitsluitend botanici waren, die voor de beginselen, in de *Grundzüge* ontwikkeld, partij trokken.

doogenloos omverhouwt en vernietigt, maar als een zachtmoedig leeraar, als een prediker van liefde - van liefde voor de natuur en hare wonderen. In zijn met zooveel graagte ‘door het volk’ ontvangene ‘*die Pflanze und ihr Leben*’ heeft hij zich dan ook als een voortreffelijk meester doen kennen, daar zijne keurige lessen niet alleen zijne leerlingen met de kennis van een aantal, hun vroeger onbekende waarheden verrijkten, maar tevens de lust in hen opwekte naar meerder weten, - naar eigen onderzoek. Ook aan zijne zoo even verschenene, in denzelfden geest geschrevene ‘*Studien*,’ meenen wij eene niet minder schitterende toekomst te mogen voorspellen. - Wat huldigen velen dan zoozeer als verdienstelijk in Schleiden's beginselen? Vooreerst, zeggen zij, den moed om de beginselen, of liever de beginselloosheid van andere, tot dusverre met het waas van geleerdheid omsluijerde en hooggevierde autoriteiten aan te tasten. Ten andere, de streng consequente wijze, waarop de daardoor bewerkte revolutie is doorgevoerd. Voorts de aanwijzing der noodzakelijkheid om op eenen passenden philosophischen grondslag, als op een breed en hecht fundament, het kolossale gebouw der plantenkunde op te trekken. Verder de afronding en nijvere bebouwing van een tot dusverre slechts schaars betreden en stukswijze bearbeid veld: de morphologie. Daarenboven de mededeeling van vroeger onbekende feiten, de schier onwederstaanbare aansporing van jeugdige krachten, om zich aan de wetenschap te wijden en eindelijk de juiste omschrijving van dat, wat de plantenkunde, die bij vele anderen reeds als *iets* gold, *niet* was. - Wat misprijzen daarentegen anderen zoozeer als berispelijk in Schleiden's beginselen? Men verwijt hem: Vooreerst gansch en al den eerbied te hebben uit het oog verloren voor de door hunnen ouderdom en kennis als de toongevers in de wetenschap erkende mannen. Ten andere de inconsequentie van het hoofd der revolutie, blijkbaar o.a. in de uitgave eener *Pharmaceutische Botanik*. Zoover - zegt men - had de schrijver der *Grundzüge* zich nooit moeten vergeten. Verder de geringschatting der teratologie, die zijne morphologie veelzijdig had kunnen toelichten. Daarenboven de stellige opgave van vele feiten, welke later gebleken zijn, den toets der waarheid niet te kunnen doorstaan, het medeslepen van jeugdige ‘Schwärmers’, door zijn opgewonden gezwets, - zoo als men het noemt - en

eindelijk de verlaging der plantenkunde, die vóór hem - zegt men - wel degelijk *iets* was, tot een nietig *niets*.- Voor eene beoordeeling aan welke zijde hier het regt is, is onze tijd welligt nog niet rijp genoeg. Eene omwenteling kan men eerst uit de gevolgen leeren kennen. De hier bedoelde heeft nog te versche wonden geslagen, om - vooral van de zijde der talrijke gekwetsten - onpartijdig en kalm te worden besproken. Wij laten in dit opzigt alles aan de toekomst over en wenschen alleen voor het tegenwoordige, in het belang der wetenschap, dat velen zich als deelgenooten aan den strijd mogen aansluiten en partij kiezen - voor wien zij willen. Want waar men zich ook in het strijdperk der plantenkunde bewege, overal is roem te behalen, overal kan men der wetenschap nuttig: ziin! -

Verbeeld u eens, waarde Lezer! dat het ons vergund zou zijn, als behoorende tot eene nog neutrale mogendheid, op eenen helderen dag, voor aller oog - niet in het duister en als ter sluiks - het terrein te mogen opnemen, waarop men wederkeerig elkanders grootheid tracht te verkleinen. Wees onbevreesd! men zal ons ongedeerd laten wandelen, waarheen wij begeeren; want het is heden een heilige feestdag, waarop de gewapende menschenkinderen ook eens eene verkwikkende rust genieten mogen. Wij moeten ons echter haasten, want morgen, met het krieken van den dag, vangt de worsteling weder aan. Wij zullen ons met geen der zich in hunne tenten verpoozende strijders zelven bemoeijen; wij willen alleen de plekken gronds in oogenschouw nemen, wier bezit men elkander voet voor voet betwist. Wij zijn voorzien van een wit vaandel, waarin de letters *o.n.z.ij.d.i.g.* geweven zijn en dat wij onmiddellijk opheffen, wanneer ons een norsche schildwacht, dien wij in zijne rust konden storen, met barsche stem het werda! mogt toeroepen. Welaan dan! het laatste ‘vaartwel!’ aan onze vrienden toegeroepen, en nu - marsch! - - - - - - - - - - -

Wij betreden eenen hobbeligen weg, *anatomie* genaamd, bezaaid met mikroskopen, lenzen, mesjes, naalden, glaasjes van allerlei vorm en dikte, fleschjes, gevuld met allerlei vochten, penseelen, potlooden, enz. Hooge stapels afbeeldingen van vergroote plantendeelen, waaronder velen, die

nog pas vervaardigd schijnen, bewijzen het, hoe ijverig de anatomen - want ieder strijder voert den naam naar de plek, waarop hij zich gelegerd heeft - den arbeid, door Malpighi, Grew en Leeuwenhoek begonnen, hebben voortgezet. Een vriendelijke wegwijzer verhaalt ons o.a. met zegevierenden blik, dat hier de eerste steen is ontdekt, die den grondslag van alle plantaardige en dierlijke gebouwen vormt. Onpartijdig als we zijn, keuren we dat goed noch af, en vervolgen stilzwijgend onzen weg, waarbij wij o.a. bij ons zelven de opmerking maken, dat door de anatomen tot dusverre veel meer licht over het maaksel der kryptogamen dan over dat der phanerogamen verspreid is. Zoo blijkt het ons o.a., dat vooral de bouw van de voortplantingsorganen der eersten in den jongsten tijd het onderwerp van onvermoeide nasporingen is geweest, terwijl zich zoo betrekkelijk weinigen met die der laatsten bemoeiden. Ook is het verrassend, dat de taal, waarin de dépèches van sommige bevelhebbers aan elkander worden overgebragt, niet bij allen dezelfde is. Er loopen woorden onder, die voor een eenvoudig man onverstaanbaar moeten zijn. Welligt behoort dat zoo! Het plebs zou anders met die geheimen gaan spelen! - Wij kunnen ons niet genoeg verzadigen in de aanschouwing van al hetgeen op dit gebied reeds aan het licht is gebragt; doch slechts luttel tijd ter onzer beschikking hebbende, ijlen wij verder, na nog even de kleurbeelden te hebben bezigtigd, welke door de bovenvermelde in fleschjes bevatte vochten in de plantenweefsels te voorschijn worden geroepen, en in stilte gezucht te hebben om de vele voorbarige besluiten, hieruit afgeleid. Onze straks genoemde gids stopt ons bij het afscheid den volgenden krijgszang in de hand:

‘La voilà donc, enfin! je la tiens, cette Plante,
Que le divin Linné n'observa pas vivante!
O pétales caducs, stigmate fugitif,
Vous n'échapperez point à mon oeil attentif;
Vos merveilles pour moi n'auront plus de mystères!

Je t'adore, ô pistil! je vous salue, anthères!....
Que vois je? un poil articulé
A la base de ces nectaires!!
Linné ne l'a point signalé!

Nouveau Genre!!! il le faut séparer de ses frères,
Et c'est de mon nom seul qu'il doit être appelé....

Son coeur est enivré d'une extase divine,
Un oxygène pur dilate sa poitrine;
Sur un fragile poil il se plait a bâtir
L'éternel monument de sa gloire à venir,
Et l'obscur plébéin, dont le nom germanique
A pris pour s'anoblir la finale italique,
De ce manteau romain parant sa vanité,
Ira de Flore en Flore à la postérité'[1].

Foei! roep ik vol verontwaardiging uit, een schimpliedje, eene hatelijkheid, eene parodie op eenen plantenzoekenden systematicus! Foei! en dat nog wel van eenen Franschman! Alsof de Franschen - op eenige weinigen na - zulke uitstekende anatomen zijn![2] Neen! ik bedank verder voor gidsen en liedjes. Men zoude mij, daarmede vindende, wel als spion kunnen arresteren, en bij systematici gevangen te worden gehouden..... o! dat, zegt men, moet verschrikkelijk zijn!!!

Na eene kleine ondiepte doorwaad te hebben, o.a. gevuld met eenige Rhizocarpeën en scherpstekende hypotheses, bevinden we ons op het uitgestrekte veld, dat men *morphologie* noemt. Een zonderling schouwspel treft daar ons oog en herinnerden we ons niet, dat het heden een feestdag is, we zouden, waarlijk! niet weten, wat daarvan te denken. Overal zien we namelijk allerlei plantenorganen, wortels, stengels, bladen, doornen, kelken, kroonen, meeldraden, enz. met eene uitbundige vreugde in dansende

1 E. le Maout, Les trois règnes de la nature; Règne végétal. Paris, 1852, p. 11.

2 Onder die weinigen bekleedde - om niet van levenden te spreken - o.a. de Mirbel eene eerste plaats. Merkwaardig zijn de woorden, den 14den September j.l., bij zijne ter aardebestelling, door Milne-Edwards uitgesproken: '.....Dans ses cours à la Faculté, M. de Mirbel s'attachait surtout à diriger nos élèves vers l'étude de la structure intime des organes des plantes, et à fixer leur attention sur les phénomènes de la vie; il cherchait à leur montrer que la connaissance de la nature des choses a plus d'importance que la connaissance des noms, dont trop de botanistes se contentaient de se charger la mémoire, et que la science des classifications ne forme qu'une faible portion de la science réelle du naturaliste.....' (*L'Institut, Journ. univ. d. sc.*, etc., Mercredi, 22 Nov. 1854, p. 408.)

groepen vereenigd. Hunne vreemde sprongen worden door vrolijke gezangen afgewisseld, met het volgende refrein:

‘We zijn *bladen* of *assen*,
Die te zaâm zijn gewassen!’

Enkele malen meenen wij echter te midden dier harmonische toonen een schel gekras te hooren. Nieuwsgierig naar de oorzaak hiervan, gaan we op het geluid af, en zien daar aan de uiterste hoeken van het terrein een grooten hoop wieren, zwammen en meer van dat kleingoed in de bitterste vertwijfeling, omdat men haar niet meê laat dansen, en in wanhopige woede gieren zij het uit:

‘Och, dat ik toch een *blaadje* was,
Of anders maar een' kleine *as!*'

Dat is niet loyaal! denk ik bij me zelven, die kleinen daar had men toch ook wel in de algemeene vreugde mogen doen deelen; - maar hé!..... wat zijn dat voor opgeblazene voorwerpen, die wel nijdig schijnen, dat men ook hen heeft à part gezet, doch met een trotsch gevoel van eigenwaarde zachtklinkende koren zingen, allen variatiën op hetzelfde thema:

‘Wat kon ziek noemen *blad* of *as*,
Zoo 't niet vooraf een *knopje* was?’

Ah! 't zijn knoporganen; nu! die had men zeker wel kunnen laten meêspringen! - laten we ons onwillekeurig ontglippen. - En dadelijk voert een hoogmoedige bloemknop, die ons beluisterd heeft, ons uiterst deftig te gemoet: ‘We bedanken er voor; *zij* wilden 't wel; maar *wij* niet! Want de een trekt ons hier en de ander dáár, en dan kwamen wij met onze schoone kleederen geheel verscheurd weêr t'huis! Och neen! we blijven liefst bijeen en wachten geduldig op betere tijden!’

Eene stofwolk van plantaardige spermatozoïden belet ons een oogenblik den vrijen blik voor ons uit te vestigen, doch zoodra zij opgetrokken is, ontwaren we achter die legertenten, waarop de vlaggen van allerlei Duitsche natiën wapperen, een prachtig vuurwerk. Een vuurwerk? bij dag?

O ja! want het is niet zoozeer om het licht-effect te doen, als wel om het geratel, geknal en geknetter van de menigte vuurpijlen, zevenklappers, donderbussen en ander knapperend tuig, hetwelk hierbij gehoord moet worden, Men viert hier het feest der *ontdekking van de ware voortplanting der gewassen*. Doch naauwelijks verlustigen wij ons ook in al dat knallen, sissen en donderen, of spoedig vernemen we een ontzettend rumoer; het gansche veld wordt opgevuld met krijgers; de tenten loopen ledig; want Italianen, Duitschers en anderen worden door het gedruisch van dat vuurwerk in hunne rust gestoord, en met spoed organiseren zij een contra-vuurwerk, dat het eerste nog overdonderen moet; want - roepen ze luidkeels uit - het past *u* niet de ontdekking van de ware voortplanting der gewassen te vieren; slechts *ons* Komt dat toe, *wij* kennen de ware! Dat wordt niet zoetsappig verdragen; men raakt eindelijk handgemeen; en zoo doende is de vreugde van den feestdag bitter vergald. - Hoe het eindelijk afgeloopen is, weten wij niet, want vreezende onder den voet te geraken, ijlen wij, zoo hard wij kunnen, van daar en zijn met éénen sprong op het gebied der *physiologie*.

Wat doodsch en akelig is het hier! - O, geen wonder! de meesten hebben zich hier op de tijding, dat hunne naburen aan het vechten zijn geraakt, naar het morphologisch terrein gespoed, om hulp aan te brengen of zelve iets buit te kunnen maken, - zoo antwoordt ons eene groote zonnebloem, die sinds de tijden van Hales (1727) nog altijd dezelfde hoeveelheid waterdamp uitzweet. O, wij leiden hier - zoo snaterde ze voortvarend - tegenwoordig een allerellendigst leven! Wat zeg ik leven!.... neen! het is nog tienmaal erger dan de dood! Men heeft machines, speelballen, slaven van uitwendige omstandigheden van ons gemaakt. Onze wortels schieten, waarheen *wij* willen, - och! dat mogen we niet meer! uit den grond opnemen, wat *wij* verkiezen, - dat is uit! met onze bladen en bloemen het licht ‘zoeken’, - wie zou het wagen? Terwijl ons vroeger edel bloed door de aderen vloeide, staat het tegenwoordig stil! Verbeeld u eens! onze sapbeweging, onze ademhaling, onze wil, onze levenskracht, - dat alles en nog veel meer heeft men ons ontnomen; daar zijn er wel, die ons paaijen willen met te zeggen, dat zij ons voortdurend laten ‘verjongen,’ maar och! we sterven even spoedig en even uit-

geput als onze voorouders. En het wordt vervelend, - zoo kakelde ze voort - dat zich zoo weinigen en meestal dezelfden met ons bemoeijen. Neen, waarlijk! ik liet me nog liever kerven door de anatomen, dan langer onder het juk der physiologen gebukt te gaan. Ten laatste zouden ze waarlijk nog zeggen, dat we *niets* zijn. Neen! ik en mijns gelijken, wij hebben nog te veel gevoel van eigenwaarde, om ons zoo te laten verlagen. Maar wij hebben ook onze geheimen; van onze kleuren en geuren b.v. verraden wij bijna niets aan de physiologen; zoo zijn er een aantal bewegingen, waarmede velen onzer die geleerden in de war brengen; zoo weet nog niemand, waardoor in vele mijner lotgenooten zure, in andere weder verdoovende stoffen, enz. geboren worden; neen! we zeggen niet alles, zoo lang men ons zoo stiefmoederlijk behandelt; voor betere meesters zullen we even gewillig zijn, als zij voor ons! - Zulk ontevreden gemor, hetwelk we hier allerwege ontmoeten, wordt ons eindelijk onverdragelijk en spoedig wenden we ons daarheen, waar zich de lazareths bevinden.

Deze plek heeft men *nosologie* of *pathologie* genoemd. Op dit treurig gebied wordt geen feest gevierd. Eene enorme veldapotheek, waarin men bijna in alle flesschen, dozen en potten zwavel vindt, staat hier op den voorgrond. De zieke planten, boven wier kribben men dezelfde ziektenamen vindt opgeteekend als in de hospitalen en gasthuizen, waar men menschelijke lijders verpleegt, gebruiken meestal zwavelbaden, zwavelwasschingen, zwavelberookingen, enz. Zoo lees ik b.v. wonde, breuk, splijting, winterbuil, bloeding, bleekzucht, uitslag, moedervlek, waterzucht, geelzucht, wormziekte, kanker, tering, verzwering, knobbelziekte, versterving, koudvuur, misgeboorte, sap-ontmenging, onvruchtbaarheid, enz. Dus nog op het standpunt van Gaubius! zoo roep ik uit, die een aanhanger ben van de Weener school; dus nog overal die ouderwetsche onomatologie! - We vragen in onze belangstelling naar den chef der kliniek, doch men wijst ons - in antwoord hierop - op een paar eenvoudige boeren, die hier de baas schijnen te spelen. Dat buigt en hakt en snijdt maar, zonder zelfs te weten, wat hunne patiënten scheelt. Maar is er dan niemand, niet één fatsoenlijk doctor, die zich uwer erbarmt? - vraag ik vol medelijden. Nu en dan - zoo antwoordt mij eene mis-

vormde hyacinth, die er overigens nog al wèl uitziet, - komt er wel een enkel heer, om onze kwalen te bestuderen, maar dan verlaat hij ons weder even spoedig, eenvoudig het hoofd schuddende en ons verzekerende..... dat de wetenschap nog niet rijp genoeg is, om ons lijden te doorgronden; dan mompelt hij iets van den achterlijken toestand der physiologie en meer van die woorden, die *wij* niet begrijpen..... Arme planten, waarop nog niet de door-dringende blik van eenen Rokitansky of Skoda of Lotze of Virchow gerust heeft!!! Wij wenschen u beterschap en spoeden ons voort. - - - - -

Daar staan wij dan eindelijk voor den breeden, woeligen stroom, die ons van het kamp der systematici scheidt. Met ons vaandel wuivende, zien wij het teeken geven, dat men de breede brug zal laten vallen, om ons den toegang te verleenen. Tot dien tijd dus wachtende, komt ons een vriend ter zijde, die vroeger tot de systematici had behoord, doch thans tot hunne tegenpartij is overgeloopen en een hunner felste bestrijders is geworden. Spottende wijst hij ons met den vinger naar de overzijde en laat dan (welligt om ook *ons* tegen de systematici in te nemen) zulk eene snijdende tirade hooren, dat we waarlijk een oogenblik in beraad staan, of wij wel onzen togt zullen voortzetten, dan liever ijlings terugkeeren[1]. Doch ons te laten

1 Indien ik me wel herinner, - want de valbrug rammelde zoo vreeselijk onder het dalen, dat ik schier mijne eigene woorden niet hooren kon - zeide hij o.a. het volgende: ‘Am stabilsten haben sich übrigens unrichtige Namen und Termine in der sogenannten systematischen Botanik erhalten, weil man hier am meisten dem conservativen Grundsatze huldigt, dass der ältere Name vor dem spätern (nicht der richtigere) den Vorzug habe; und die meisten Autoren, die einmal ihren werthesten Namen hinter einem Pflanzen namen gedruckt gelesen haben, sind so eifersuchtig auf dieses “Recht” (sie nennen es jus prioritatis und machen es wie die Kinder, die bei der Vertheilung von Leckerneien oder Esswaaren, sich eins vor dem andern vordrängen, mit der Behauptung: “Ich habe es zuerst gesagt!”), dass sie jedes neue Buch, das ihnen unter die Hand kommt, erst nach dieser Eigenschaft hin untersuchen, um dann, wenn der Verfasser als ein “Dissenter” befunden wird, gegen ihn den Bannstrahl, mit den gewohnten und zum Ueberdruss hergeleierten “systematischen” Gründen der unsystematischen Botanik zu schleudern. Der Verständige kehrt sich nicht daran. Er sieht darin nur eine jämmerliche und weitläufige Nothwendigkeit, wenn er seinen Namen, der der Wissenschaft an sich ganz gleichgültig ist, bis in späteste Zeiten in den Namenregistern mit fortschleppen sieht und den Schreiber, Setzer und Drucker u.s.w. belästigt. So lange noch solche eitle Sachen in der Wissenschaft grossen Werth haben, wird sie sich nimmer ermannen.’ (Kützing, l.c.)

overbluffen..... dat ware schande! En daarom onzen vriend groetende, doen wij tevens de eerste schrede op de inmiddels nedergelatene valbrug, die echter schier onbegaanbaar is. Zij is namelijk uit allerlei ruwe Latijnsche, Grieksche en andere barbaarsche deelen zamengesteld, die ons telkens doen struikelen. Men noemt ze ‘kunstwoorden,’ een gepaste naam! want het is waarlijk een kunststuk, om over al die woorden heen te stappen, zonder uit te glippen! Van tijd tot tijd worden wij omvergeloopen door een aantal jongelieden - van allerlei vorm en inhoud - die ter gelegenheid, dat men de brug heeft doen dalen, van de vergunning gebruik maken, om zich te oefenen in het op en neêr wandelen van dat moeijelijke baantje, zonder om te vallen. Menigeen zien we dan ook omrollen en, ofschoon zijne makkers hem dan uitlagchen, gaat het velen hunner niet beter. Zonder een stevigen steun komt men er ook niet overheen; de hoofdzaak echter is moed, en vooral de laatste is het, die ons eindelijk - na veel tobben en zwoegen - de overzijde doet bereiken. ‘Ik wensch u geluk,’ - zoo roept ons eene gansche plantenfamilie toe, met eene vreemde uitdrukking op het gelaat, - ‘ik wensch u geluk met den overtogt der *terminologie!* A. bah! welk eenen akeligen naam draagt die brug, - denk ik bij mij zelven, - wat een grammatikale onzin! een woord - van voren Latijn en van achteren Grieksch!!! Nu, onze vriend van straks had waarlijk gelijk.....

Maar, o hemel! hoezeer zien wij ons later in onze voorbarigheid bedrogen! Men heeft ons geheel verkeerd ingelicht!..... Na ons namelijk van genoemde plantenfamilie, die ons blijkt een bedelaarstroep te zijn, die nog geene huisvesting had kunnen vinden, te hebben ontslagen, met de schier afgeperste belofte, alles voor haar te zullen doen, wat ons mogelijk zou zijn, treden wij het kamp zelven in. Eene ruime vergoeding is ons hier bereid voor de zoo even genomene moeite. Wij worden schier gedragen door het veerkrachtige, als dons zoo zachte hooi, waarmede het gansche terrein der *systematiek* belegd is. Eene onbeschrijfelijke orde en regelmaat heerscht hier overal, waar men het oog laat rondwaren. Iedere legertent, die van eene voor- en achterdeur voorzien is, is met een liefelijken tuin omringd, waarin allerlei kruiden, heesters en boomen welig tieren. In de meest voorbeeldelooze harmonie ziet men

hier de vreemdsoortigste gewassen in groepen zamenleven, want de krachtige hand des eigenaars weet ze zoo lang te buigen en te dwingen, totdat de hun van nature eigene oproerigheid geheel getemd is en ze zich eindelijk gewillig schikken naar de fantaisie van hunnen heer. Uit iederen tuin klinkt ons eene andere melodie te gemoet, naar de verschillende stelsels der beroemdste toonzetters gecomponeerd. En wat onze verrukking ten top voert, is de geniale gedachte, die iedere plant met een etiquetje voorzag, waarop in sierlijke letters voluit de naam is gegrift, waaronder zij bij haren bezitter bekend is. En hoe edel! ook de naam van hem, die de plant het eerst bij zijne broeders in de wetenschap heeft ingeleid, prijkt achter den haren, opdat de nakomelingschap het nooit vergeten moge, hoeveel zij dien ijverigen natuurvorscher verschuldigd is! Zoo wandelen we steeds verder en verder - onder de aangenaamste indrukken, - doch eene flaauwe schemering aan de eene zijde van den horizont herinnert ons aan de vergankelijkheid van het onuitsprekelijke genot, waarmede ons elke schrede op nieuw vervult. We moeten ons haasten, - fluisteren we elkander weemoedig toe, - want onze vrienden, die begeerig zijn, ons reisverhaal te vernemen, zullen ons zeker reeds spoedig terug verwachten. En slechts met moeite kunnen we ons losrukken van die kalme en toch verhevene tafereelen, die zich gestadig voor ons oog ontrollen. Aan het einde van iedere allée hebben de dankbare naneven den vaders der systematische plantenkunde bustes opgerigt, wier eerbiedwaardige hoofden met lauwerkransen zijn versierd. Doch zij worden allen overschaduwd door het levensgroote standbeeld, hetwelk in het midden van het kamp op eenen uit meeldraden en stampers gebouwden piedestal, in den vorm van eenen bloempot, prijkt. Eene kroon, met 23 schitterende diamanten en 1 kostbare parel bezet, bedekt het hoofd van dien diepen en schranderen denker. Vol majesteit strekt hij met de regterhand eenen met de heerlijkste palmbladen omwonden scepter uit, terwijl zijne linkerhand op een zijner uitstekendste geschriften rust[1]. Onder den eenen, eenigzins voorwaarts gerigten voet eindelijk ligt een gebroken mikroskoop. Een

1 De eenvoudige ‘Philosophia botanica’ van Linnacus bevat meer degelijks dan menige foliant van vele zijner volgelingen.

aantal Flora's zijn rondom hem op de randen van den bloempot verspreid, terwijl de beide antique handvatsels van den laatsten bevestigd zijn in de en relief daarin bewerkte portretten van twee Hollandsche geleerden[1]. Om dit voortreffelijke kunststuk tegen weêr en wind te beveiligen, wordt het overwelfd door een goudkleurig uitspansel, welks uiteinden zamenloopen in de ster, die de borst van eene daarachter geplaatste buste versiert[2]. O! zij doen het harte goed, die huldevolle blijken van de erkentelijkheid eens dankbaren nageslachts aan de grondleggers van zijnen roem!

Steeds verder en verder voortgaande, terwijl de zon al meer en meer daalt, bereiken wij onder de reinste geneugten het uiteinde van het legerkamp. - Hoe gansch verkeerd toch is het oordeel van hen, - zoo denken we nu op onze wandeling - die de systematici beschimpen en bestrijden; och! dat ieder toch met eigene oogen dát mogt aanschouwen, wat ons heden vergund is te mogen bewonderen. Weldra waren alle plantkundigen eensgezind, als broeders!..... En een vrolijk gejoel treft ons oor, - en een aantal kleinen, met den blos van welvaart op het gelaat, spelen tusschen de hooibergen, die hier zijn opgestapeld; en dáár ginds weiden groote kudden schaapjes de grasrijke vlakten af; en dáár weder dartelt een troepje kinderen rondom eenen rijken, tevredenen huisvader, en vlechten hem liefkozend een kransje uit allerlei bloempjes, die zij, in hunne vleijerij, met zijnen voor- of geslachtsnaam bestempelen. En in het zalig genot, dat hem doortintelt, verzekert hij hen allen van zijne innige vaderlijke toegenegenheid, en uit stilzwijgend den wensch, dat diezelfde liefde hun moge bijblijven ook dan, wanneer zij ‘grooter’ zijn. En dáár weder pruilt een allerliefst jongske, omdat een groote, stoute knaap hem ‘*zijn* blommetje’ weggenomen heeft; ook hierin ligt poëzy! En hoe gretig pakt hij met beide handjes dat ‘nieuwe’ kruidje aan, dat hem een meêwarig ka-

1 Boerhave en Burman.
2 Clifford.

meraadje in de hand stopt; en trotsch stapt hij daarhenen, ‘want,’ roept hij (in zijne kinderlijke eenvoudigheid niet wetende, dat ons menschen eigenlijk niets toebehoort en dat al onze bezittingen slechts geleende goederen zijn), ‘ik heb een *nieuw* blommetje gevonden, en dat hoû *ik* alleen!’.... Doch terwijl wij ons door al dat landelijk schoon in verrukking gevoelen, is de gloeijende zonneschijf achter de kimmen gedoken en heeft zij voor het zachte avondrood plaats gemaakt. - Helaas! het is te laat! we kunnen heden niet weder terug, en zij, die ons wachten, zullen ten prooije zijn aan een onbeschrijfelijken angst. Die onwetenden! wanneer het hun bekend ware, hoe gelukkig wij ons hier gevoelen, - ze zouden wenschen deelgenooten van onzen togt te mogen zijn.

Volgen wij dus de menigte, die huiswaarts keert en wandelen wij met haar die groote poort in, die den toegang tot de onbegrijpelijk regelmatige hoofdstad der systematici verleent. Jammer, dat de duisternis ons belet, alles te onderscheiden. Na even door daartoe aangestelde beambten te zijn onderzocht, of we ook ‘vreemde planten’ willen insmokkelen, en dat onderzoek voor ons, die zelfs geen grashalmpje geplukt hebben, gunstig afgeloopen zijnde, zoeken we eene geschikte gelegenheid tot huisvesting - nu er toch aan terugkeeren niet meer te denken valt. - Op den weg daarheen kunnen wij nog flaauw de opschriften lezen, waarmede enkele kolossale gebouwen prijken, zoo als: *Inrigting voor havelooze spruiten; Gesticht voor gevallene geslachten; Hofje voor afgedankte familiën; Crèches voor behoeftige klassen;* enz. enz. - doch nergens eene gevangenis of dergelijke straf-inrigting, waarvoor men ons vroeger zoo bevreesd had gemaakt; neen! overal liefde, voorzorg, eerbied, hulpvaardigheid; o! wanneer wij weder te eenigen dage onze haardstede bereiken, dan zullen wij de krachtigste pogingen tot verzoening aanwenden; want, waarlijk! de anatomen c.s. kennen de systematici niet! - We bevinden ons eindelijk voor een groot, doch niet verlicht gebouw, waarin we een verward gedruisch vernemen, veroorzaakt door een aantal uit alle oorden der wereld hier afgestapte reizigers, welke met kooplieden en eigenaars van tuinen in onderhandeling zijn tot den verkoop van zoo even medegebragte gewassen uit den vreemde. Het zijn vooral Engelsche en Belgische koopers, wier stemmen tot ons door-

dringen. Na den vermoeijenden togt, dien wij heden aflegden, zoeken wij liever een stiller verblijf, doch kunnen hierbij door de heerschende duisternis bijna niets meer onderscheiden. Het eenige, dat wij echter tot onze ontsteltenis bespeuren, is, dat wij, in onze onwetendheid met den weg, de stad weder door eene andere poort, dan wij haar intraden, verlaten hebben. Een moeijelijk begaanbaar pad, waarop ons hier en daar gebrokene lijnen (die men, zoo als ik meen, isochimenen, isothermen, enz. noemt) doen struikelen, voert ons eindelijk tot in eenen onderaardschen gang, waarin enkele Duitsche, Engelsche en Noord-Amerikaansche mijnwerkers ons als verdwaalde reizigers hulpvaardig voorlichten. Doch hier vallen we, uitgeput van afmatting, neder, en terwijl ons Calamiten-, Lepidodendron- en Sigillaria-stammen tot eene harde legerstede verstrekken, bevangt ons spoedig een verkwikkende slaap.....

We worden nu door allerlei akelige droomen gekweld. - Onze verhitte verbeelding spiegelt ons dat alles, wat we zoo straks nog bewonderden, weder voor den geest - doch in gansch andere vormen, met geheel andere kleuren, alles zwart, grillig, spookachtig, kortom allerakeligst!...

Een hevige schok doet ons ontwaken! - - ‘Goddank, dat het slechts een droom was!’ ontsnapt onze lippen; doch verbaasd staren we in 't rond!..... We bevinden ons weder aan de overzijde van den breeden stroom, omringd van onze vrienden..... En nu wij de oogen openen, wordt ons eerst alles weder helder!.... Wij waren zoo diep in de beschouwing van het groote standbeeld in het legerkamp der systematici verzonken en er welden toen zulke weemoedige herinneringen in ons op, dat we reeds aan den voet daarvan op den zachten bodem in slaap waren geraakt. Eenige vriendelijke systematici, ons herkennende aan het vaandel, dat ons in die sluimering ontvallen was en aan onze zijde lag, hebben ons zachtkens buiten het leger gedragen en lieten ons toen van de brug rollen, het onzen vrienden,

die ons daar opvingen, verder overlatende voor onze tehuiskomst te zorgen.....
Dus was dat alles een droom! die heerlijke landerijen, die schoone stad, die donkere mijn! dat alles een droom! Wij kunnen het naauwelijks gelooven! Hoe jammer, dat we zoo zwak waren en ons door den slaap lieten overmeesteren! Hoe weinig zekers is ons dus bekend! En in allerijl met de ons getrouwen meêspoedende, zijn wij eindelijk weder bij onzen huiselijken haard terug.

De vlugtige blik, waarmede we alles beschouwden, en de gedeeltelijke mislukking van onze reis veroorloven ons dus niet, waarde lezer! eenige beslissende uitspraak te doen ten voor- of nadeele van dezen of genen. Zooveel intusschen is zeker, dat er nog vele plekken op het gebied der plantenkunde onontgonnen of naar gansch verkeerde beginselen bebouwd zijn. Dat vele andere daarentegen, ofschoon met voorliefde bearbeid, nog niet die vruchten dragen, welke verwacht kunnen worden, wanneer de een niet langer de vorderingen van den ander over het hoofd ziet, doch zich daarentegen steeds kennis tracht te verschaffen van hetgeen ook elders geschiedt. Dat voorts op dezen oogenblik de grootste behoefte bestaat, om nieuwe *feiten* uit het plantenleven te leeren kennen en om de van ouds opgeteekende en onvoorwaardelijk als waar aangenomene met de ons tegenwoordig ten dienst staande hulpmiddelen op nieuw aan de waarheid te toetsen. Eindelijk dat men algemeen doordrongen zij van het beginsel, om den vooruitgang der wetenschap hooger te schatten dan de verheffing en vereeuwiging van onze eigene namen.

A propos! waarde lezer, ik heb u eigenlijk nog niet gezegd wat *plantenkunde* is. Dat beloof ik u onmiddellijk te zullen doen, zoodra ik zelf weten zal, wat eene *plant* is.

Amsterdam, 14 December 1854.
Dr. D.J. COSTER.

Het volksonderwijs in Noord-Amerika.

The Educational Institutions of the United States, their Character and Organisation. Translated from the Swedish of P.A. Siljeström, M.A., by Frederica Rowan. London, Chapman. 1853.

Weinig onderwerpen verdienen voorzeker meer de aandacht en algemeene belangstelling, dan dat van opvoeding en onderwijs, en minder de omstandigheid, dat de voorschriften onzer Grondwet eene wettelijke regeling daarvan thans noodzakelijk maken, dan wel eene meer en meer veldwinnende overtuiging, hoe weinig nog voor die hooge en gewigtige zaak in Europa verrigt is, wat vreeselijke gevolgen daaruit kunnen voortvloeijen, doen velen aan alle zijden naar licht uitzien, van alle kanten raad en wetenschap daaromtrent vragen.

Wij noemen de zaak van het onderwijs en vooral van het volksonderwijs eene hoogst gewigtige zaak, want van de wijze, waarop zij in den Staat beschouwd en behandeld wordt, hangt zeer zeker het toekomend *wel* of *wee* des lands af.

Raadplegen wij slechts het naauwe verband, dat er bestaat tusschen volksopvoeding en misdaad; tusschen eene kindschheid buiten onderwijs en school gesleten, en een mannelijken leeftijd of ouderdom in den kerker doorgebragt of op het schavot geëindigd; - de betrekking, welke er bestaat tusschen eene verwaarloosde volksopvoeding en gebrek aan kennis, en het kwijnen en wegsterven van alle takken van nijverheid, en een gestadig toenemen van die duizendtallen,

die de armentaxen en uitdeelingen slechts morrend en drei gend van gevaarlijker uitersten terughouden; - de innige zamenhang, dien wij alom bespeuren tusschen eene gebrekkige opleiding der jeugd en alle rampen, alle stoffelijke en zedelijke jammeren, waaraan onze maatschappijen zoo zwaar lijden; raadplegen we dat alles, en wij zullen ligtelijk van de waarheid van het gezegde doordrongen worden.

Wij hooren dan ook dagelijks meer den wetgever, die zich met de handhaving van rust en orde belast ziet; den regter, die de straf op misdaad en overtreding moet toepassen; den godsdienstleeraar, die den gevallene in den kerker bezoekt; den staatshuishoudkundige, die de oorzaken van achteruitgang en verminderde welvaart der volken naspoort; den menschenvriend, die bij vermeerderende pogingen de armoede meer en meer veld ziet winnen, wijzen op ééne bron dier vele ellenden, op één geneesmiddel voor al die kwalen: op *verstandelijke* en *zedelijke ontwikkeling*, op *volksopvoeding en volksonderwijs*.

Wij verklaarden intusschen, dat deze hoogst gewigtige zaak tot dusverre in de oude wereld nog zeer verwaarloosd is, en doen zulks vooral met een oog op het jeugdige Noord-Amerika, waar ook in dit opzigt een leven en streven heerscht, dat, zoo al niet in alles nagevolgd, toch nader verdient gekend te worden, daar het in menig opzigt ons tot een nuttig voorbeeld strekken kan, en wel geschikt is, ons uit onze zorgelooze onverschilligheid op dit punt op te wekken.

Van vooringenomenheid met Amerikaansche toestanden willen wij ons geheel trachten vrij te houden en daartoe zoo veel mogelijk daadzaken laten spreken. Het is intusschen bekend, dat de Amerikaan zich niet ten onregte verheft op de algemeenheid en doelmatigheid van zijn volksonderwijs, op de praktische verwezenlijking zijner schoone spreuk: ‘Kennis is magt’ (knowledge is power), en dat uitstekende Europeërs meer en meer erkennen, dat hij hierop althans regt heeft zich te beroemen. Wij behoeven maar te wijzen op de werken van een' Tocqueville, Michel Chevalier, von Raumer[1] en van zoo vele oordeelkundige

1 ‘De la démocratie en Amérique,’ par Alexis de Tocqueville. Bruxelles, 1840. ‘Lettres sur l'Amérique du Nord,’ par Michel Chevalier. Bruxelles, 1838, 3 vols. ‘De Vereenigde Staten van Noord-Amerika,’ door F. van Raumer. Deventer, 1849, 2 Dln.

reizigers, wier aandacht hierop meer of minder zich vestigde. Wij willen thans vooral de berigten volgen van een' man, die, zelf onderwijzer, eerst Engeland in 1848, vervolgens Amerika bezocht heeft met het bepaalde doel, om het schoolwezen en de geheele inrigting van het nationaal onderwijs, als ook den toestand der verstandelijke ontwikkeling des volks aldaar en onder een regeringsstelsel als het Amerikaansche, naauwkeurig te leeren kennen[1]. Wij zullen daarbij gelegenheid hebben op te merken, dat het getuigenis van den Zweedschen onderwijzer dikwerf zamenstemt met dat van andere schrijvers, en met name met de belangrijke mededeelingen, nog onlangs door een onzer landgenooten, den Heer Buddingh[2], daaromtrent geleverd.

De toestand van volksonderwijs en beschaving moet in Amerika natuurlijk een geheel andere zijn dan in de meeste landen van ons werelddeel, omdat hij zamenhangt, ja, een uitvloeisel is van het maatschappelijk en staatkundig leven aldaar. Dat leven is in zijne geheele ontwikkeling - de geschiedenis der Staten leert dit - democratisch; de belangen en regten des volks, der groote menigte, liggen daar steeds ten grondslag, treden daar steeds op den voorgrond. Van den aanvang af ging daar alles uit van het volk en geschiedde ook alles door en voor het volk. In Europa daarentegen heeft zich alles ontwikkeld uit denkbeelden van rang en stand, van voorregt en gunst. Geslachten en instellingen zijn streng gescheiden, genieten eigenaardige voordeelen, aan sommigen bij uitsluiting verzekerd. Amerika - met name de Noordelijke en Westelijke Staten - heeft zich ontwikkeld als eene wereld van volkomen vrijheid en gelijkheid, waarin de eenige uitzonderingen die zijn, welke de natuur zelve doet geboren worden; Europa is eene wereld, die nog overal de kenmerken draagt van een' toestand van volkomen niet vrijheid en niet gelijkheid, en waar nog dagelijks eene worsteling plaats heeft, om zich uit dien vroegeren toestand te ontwikkelen en tot een anderen over te gaan. De bevestiging van het hier beweerde ziet men ook in alles wat het onderwijs betreft. In Amerika is het *volksonderwijs* overwegende hoofdzaak voor den Staat, op wien

1 Siljeström, Preface, p. 6.
2 ‘De Kerk, School en Wetenschap in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika.’ Utrecht, bij Kemink en Zn. 1853.

de verpligting rust het krachtig op te heffen en te ondersteunen; bijzonder onderwijs voor bepaalde standen, ja zelfs hooger onderwijs wordt in veel mindere mate staatszaak geacht, en veeleer aan pogingen van bijzondere personen of vereenigingen overgelaten. In Europa weten wij dat het omgekeerde altijd plaats had. Academiën en regeringsinstellingen van onderwijs voor sommige standen werden gesticht en rijk bevoordeeld uit algemeene inkomsten, lang voor men nog aan volksonderwijs gedacht had, of toen men, ook in onzen tijd, meende daaromtrent bijna geene verpligtingen te hebben. In Amerika zien wij de volksbibliotheken op eene ongehoorde wijze uitgebreid, en subsidiën van staatswege ruimschoots daaraan toegekend, terwijl de inrigtingen, die wij in Europa bijna uitsluitend met den naam van bibliotheken bestempelen, er veel minder hoog staan dan in de oude wereld, waar men zich, althans van staatswege, over de eersten nog in het geheel niet bekommert.

Maar deze opmerkelijke tegenstelling heeft niet slechts plaats bij de pogingen der Regering nopens het onderwijs in de oude en nieuwe wereld, men bespeurt haar ook bij die van vereenigingen en bijzondere personen.

In Europa is het onderwijs, en vooral het volksonderwijs, lange eeuwen hoofdzakelijk de taak der geestelijkheid geweest, en is, zelfs in onzen tijd, in sommige landen voor een deel bepaald godsdienstig onderwijs gebleven, waarop de geestelijkheid toezigt en invloed behoudt, of moet er eene bepaald godsdienstige strekking ook in bloot wetenschappelijk onderwijs op te merken zijn. In Amerika is van den aanvang af het schoolonderwijs meer eene staats- en wetenschappelijke zaak geworden, waarmede de geestelijkheid zich niet had bezig te houden. Eene warme liefde voor praktische beoefening van het Christendom, en de meest volkomen verwezenlijking van het beginsel eener algemeene godsdienstvrijheid heeft school- en godsdienstig onderwijs veel meer doen scheiden, zonder het eerste onchristelijk te doen worden, terwijl de grootere vereeniging hiervan in Europa tot onophoudelijke botsingen en klagten voert.

In Amerika zien wij daarenboven bij elk de levendigste deelneming en geestdrift in alles wat het volksonderwijs betreft, zien wij daartoe allen medewerken door geldelijke opofferingen en door eigene deelneming daaraan, terwijl in Europa eerst in de laatste tijden hierin verbetering te be-

speuren is, en de meesten hunne medewerking in een klein geldoffer laten bestaan, of nog wel met groote moeite van het belang der zaak te overtuigen zijn.

Het verschil dier toestanden en denkbeelden ligt echter, gelijk wij reeds opmerkten, in de geheel vrije en democratische beginselen, volgens welke een volk zich ontwikkelt. Waar men aan eenige natie het volle genot van vrijheden en staatkundige regten toekent, zal zij noodwendig bandeloosheid en verderf tegensnellen, indien beschaving des geestes, indien behoorlijk onderrigt die vrijheid niet binnen grenzen doet blijven. Burgers, die elken dag geroepen kunnen worden, om hunne hoofden en voorgangers in Kerk en Staat te kiezen, om zelve tot openbare betrekkingen gekozen te worden, moeten door opvoeding en onderwijs daartoe geschikt zijn gemaakt. Burgers, die van der jeugd af geroepen worden tot onafhankelijkheid en vrijheid in handelen, denken en spreken, moeten door onderwijs en opvoeding leeren, op eigen krachten te steunen, voor zich en de hunnen te zorgen, en van die vrijheden geen misbruik te maken. De volkomen vrijheid en gelijkheid der democratische instellingen is alzoo de krachtigste prikkel, maar tevens een volstrekt noodzakelijk dwangmiddel, om de meest mogelijke uitbreiding en volkomenheid van *volksopvoeding en volksonderwijs* tot eene levensvraag te maken.

De bekwaamste staatslieden, de uitstekendste schrijvers en letterkundigen in Amerika hebben dit voor lang reeds ingezien en daarop aangedrongen, en de menigte is voor hunne raadgevende en vermanende stemmen niet doof gebleven, gelijk de uitkomsten hier en elders leerden. Tocqueville schetste het reeds als een eigenaardig kenmerk van democratische toestanden, dat onderwijs en algemeene kennis daarin zeer algemeen onder het volk verspreid zijn en onder alle klassen doorgedrongen[1]. De waarheid zijner opmerking ziet men bevestigd in Noord-Amerika en in Zwitserland. In beide landen is het volksonderwijs *zoo algemeen* als in geene andere. Volgens het Rapport van den Direc-

1 o.l. vol. II, ch. XIII.

teur der volkstelling van 1850, werden de openbare scholen der Unie op 1 Junij 1850 door 4,000,000 kinderen bezocht, zijnde een vijfde der bevolking, of 20 op elke 100 zielen.

In den Staat New-York werd het reeds voor verscheidene jaren door Michel Chevalier op nagenoeg een vierde der bevolking berekend, terwijl hij dat getal voor zijn eigen vaderland slechts op een dertiende gedeelte der geheele bevolking kon aangeven. Waar derhalve in New-York 24 op de 100 zielen schoolonderwijs ontvingen, genoten in Frankrijk, de bakermat der beschaving (?), nog geene 8 zielen op de 100 dit voorregt.

In Zwitserland berekende de kundige Staatsraad Franscini voor eenige jaren die verhouding voor sommige kantons mede op een vijfde der bevolking, of 20 op de 100[1].

Bij ons te lande bedroeg zij, volgens het Regeringsverslag over 1852-1853, een achtste der bevolking, of 12 leerlingen ongeveer op elke 100 zielen.

Maar wij wenschen geene meerdere dergelijke cijfers aan te halen, die welligt voor zulke landen, waar het beginsel van verpligt schoolgaan heerscht, gelijk in Pruissen, uitkomsten zouden opleveren, die schijnbaar den toestand van het onderwijs in Europa in gunstiger licht zoude plaatsen[2]. Dergelijke cijfers mogen al met eenige zekerheid aangeven, hoevele aan de onschatbare zegeningen van het onderwijs deelnemen, zij geven daarom nog niet aan, op welken trap van ontwikkeling en beschaving een volk staat[3]. Deze wordt niet bij uitsluiting bepaald door een grooter of kleiner aantal van hen, die op de school komen, om eene boete te ontgaan, van hen die er werktuigelijk op lezen en schrijven worden *afgerigt*, maar van het aantal denkende en verstandelijke wezens, die in de school en verder daarbuiten gevormd worden, waartoe het geheele volks- en staatsleven moet zamenwerken en met het onderwijs als het ware een harmonisch geheel vormen. Dit is het hoofdpunt, waarop de uitstekendste opvoeders in Amerika gestadig terugkomen, waar-

1 'Neue Statistik der Schweiz,' von Stephan Franscini, etc. Bern, 1849, Th. II, Nachtrag, p. 258.
2 Men vergelijke Hübner, 'Jahrbuch für Volkswirthschaft und Statistik,' Jahrg. I, S. 15, 161.
3 Wij spreken met opzet van *eenige zekerheid*, daar men aan de statistieke opgaven, ook in dit opstel hier en daar voorkomende, slechts eene meer tijdelijke waarde kan hechten, bij de omstandigheid, dat zij vooral in een land als Amerika onophoudelijk veranderen.

toe hun geheele stelsel van onderwijs strekt. De bekende Horace Mann zegt daarom, aan het slot van zijn ‘Rapport over het volksonderwijs in Pruissen, 't welk hij als uitgebreid en krachtig ingerigt schetst, dat de geringe uitkomsten, die de natie daarvan in hare vorderingen op de baan der beschaving en ontwikkeling ondervindt, hierin te zoeken zijn, ‘dat, wanneer de kinderen eens de school verlaten hebben, hun de gelegenheden ontbreken om hunne kennis toe te passen, of de gaven in het leven te doen treden, die op de school verkregen en ontwikkeld zijn. Hunne verstandelijke hoedanigheden worden niet opgewekt, hunne vermogens niet in beweging gebragt of versterkt door praktijk. Woorden, zooals: “de praktische pligten van het leven;” “de verantwoordelijkheid van burgers;” “het publiek leven, tooneel van bedrijvigheid;” “verpligtingen aan het nageslacht,” die onder ons zoo algemeen zijn, zouden vreemd klinken in de ooren van een Pruis. In Pruissen heeft de regering ongeveer dezelfde zorg voor den burger, als de burger voor zijn vee heeft. De burger kiest geene ambtenaren, is niet geroepen onderzoek te doen naar karakter en verkiesbaarheid van kandidaten, heeft geene stem te geven. Hij maakt noch herroept wetten. Hij wordt niet geroepen om te raadplegen over vragen van vrede en oorlog, van geldmiddelen, in- en uitgaande regten, belastingen, postwetten en nationale verbeteringen. Men vraagt hem niet, waar een weg aangelegd of eene brug gebouwd zal worden, ofschoon hij den arbeid of de bouwstoffen zal leveren of betalen. Zijn Vorst is voor hem geboren, zijne wetten worden voor hem gemaakt. Is er sprake van oorlog, hij wordt er niet in gekend: hij heeft slechts te vechten, doodgeschoten of betaald te worden. De ontvanger zegt hem, hoeveel belasting hij te voldoen heeft. De geestelijke maakt het plan van de kerk, die hij te bouwen heeft; en zijne geestelijke leidslieden, door anderen benoemd, maken een geloofsformulier gereed, dat hij slechts heeft te onderteekenen. Op dezelfde wijze leert men hem, hoe hij zijnen Koning te gehoorzamen, en zijn' God te dienen heeft. Maar, ofschoon er een oceaan sluimert in den geest van elk kind, 't welk geboren wordt, zoo kan die in eene eeuwig stilstaande sombere poel herschapen worden, indien men elke verkwikkende levenwekkende luchtstroom belet zijne oppervlakte te beroeren.’

Welligt is deze schilderij te donker gekleurd, ofschoon

het eene waarheid blijft, dat het zeer algemeene en verpligte lager volksonderwijs, 't welk in Pruissen en vele andere Duitsche Staten plaats heeft, weinige goede uitkomsten schijnt op te leveren voor verstand of hart. De zedelijke en intellectuele toestand der duizend- en honderdduizendtallen, welke jaarlijks uit Duitschland in Amerika aankomen, leveren hiervan treurige voorbeelden, waarop wij later nog terugkomen.

In de klagten over gemis aan alle publiek leven mag eenige republikeinsche overdrijving bemerkbaar zijn, er is daarin ook veel waarheid, die zich mede openbaart in die gestadig toenemende zucht om het zoo schoone Duitsche vaderland voor altijd vaarwel te zeggen[1].

Wij hebben verklaard, dat tot dusverre door de Regeringen der oude wereld nog zeer weinig verrigt was voor de zaak van volksopvoeding en volksonderwijs. De redenen daarvan zijn welligt, dat men het onderwijs veelal in andere handen zag, en het daaraan liefst niet wilde onttrekken. Daarenboven heeft men geschroomd daaraan belangrijke sommen ten koste te leggen, waar men niet schroomde millioenen jaarlijks te besteden aan staande legers en kostbare administratiën. Nog geene twintig jaren geleden bedroeg de geheele som, door den Staat, de departementen en de gemeenten in Frankrijk aan het volksonderwijs ten koste gelegd, 4,000,000 frs. (ƒ 2,000,000), een bedrag, 't welk onder het Ministerie van Guizot op 12 millioen frs. (ƒ 6,000,000) gebragt werd[2]. In Oostenrijk gaf, in 1840, volgens Hübner, de Staat aan het geheele onderwijs eene som ten beste van nog geen een en een halve millioen florijnen (1,422,517), zijnde ruim een zesde van de gezamenlijke sommen daaraan in den Keizerstaat ten koste gelegd. Wat van regeringswege in ons Vaderland aan het lager onderwijs ten koste gelegd wordt, willen wij hier niet trachten te berekenen, maar dat die sommen onbeduidend zijn, mag onder anderen

1 Wagner und Scherzer, ‘Reisen in Nord-Amerika.’ Leipzig, 1854, Th. I, Hübner, ‘Jahrbuch für Volkswirthschaft und Statistik,’ Jahrg. II. Leipzig, 1854, S. 490: ‘die Deutsche Auswanderung im Jahr 1852.’

2 Michel Chevalier, Lettres, etc. III, 104.

hieruit blijken, dat de eigenlijke subsidie uit 's Rijks schatkist niet veel meer dan een vijfendertigste gedeelte bedraagt van de geheele begrooting van Binnenl. Zaken, welke op hare beurt nog wederom niet de helft uitmaakt van die van Oorlog.

Bij geen enkel Staatsbestuur heeft intusschen, als reden van zoo groote verwaarloozing, de bedenking op den voorgrond gestaan, die men door velen hoort opperen: dat namelijk de Staat onbevoegd zoude zijn zich met het onderwijs in te laten, over het volksonderwijs te waken of het geldelijk te ondersteunen. Velen achten dit strijdig met de vrijheid, en voorstanders van volksopleiding in eene bepaalde rigting zien in een dergelijk staatsonderwijs slechts eene hatelijke concurrentie, die bij de regering daarenboven het karakter van bevoorregting en monopolie heeft, doordien haar middelen ten dienste staan, welke anderen niet bezitten. Wij voor ons tellen deze bezwaren gering. Indien de Staat veiligheid en orde mag beschermen, indien hij misdaden mag bestraffen, indien hij zelfs misdaden *mag* en *moet* voorkomen, en voor dat alles zich de noodige hulpmiddelen mag aanschaffen, dan voorzeker *mag* en *moet* de Staat zorgen voor volksonderwijs en volksbeschaving, mag hij zich de middelen daartoe niet ontzeggen! De gelden, daartoe aangewend, zijn beter besteed dan aan politie-agenten en Inspecteurs, dan aan straf en tuchthuizen. En wat mededinging betreft, wij juichen haar toe als een prikkel tot elken vooruitgang, maar wij juichen haar vooral toe op het gebied van verstandsontwikkeling en beschaving. Wij wenschen namelijk *de vrijheid* van onderwijs en godsdienst niet te beperken, maar door een goed ingerigt staatsonderwijs juist te verzekeren. Het staatsonderwijs moet voor allen gelijkelijk te verkrijgen zijn; het moet eene algemeene godsdienstige en zedelijke strekking hebben, maar moet niemand kunnen kwetsen; het moet zoo *volkomen, algemeen* en *deugdelijk* zijn, dat het meer en meer een *nationaal*, een *volksonderwijs* wordt. Als zoodanig zal het de schoone vruchten van onderlinge gelijkheid, algemeen Christelijke welwillendheid en verdraagzaamheid opleveren, die men daarvan in Amerika tot dusverre plukt. Scholen, waar de geestelijkheid het hoofdgezag bezit, of het onderwijs dienstbaar gemaakt wordt aan het aankweeken van leerstellige godsdienstbegrippen, achten wij voor het geluk eens lands niet wenschelijk

Ofschoon in Amerika reeds van de vestiging der Pelgrimvaders af, het volksonderwijs, althans in de Staten van N. Engeland, met ijver behartigd werd, ondervond het niet altijd die zorg en ondersteuning, waarvan het gedurende de laatste twintig jaren het onderwerp is. In den aanvang dezer eeuw was er een tijdperk, dat het nationaal onderwijs, zoo al niet kwijnde, dan toch in een' staat van stilstand verkeerde. Het was in de dagen van oorlog en krijgsgeweld, die hier, gelijk overal, bewezen slechte bondgenooten van verstandelijke en zedelijke ontwikkeling te zijn, dat de zaak van het onderwijs tijdelijk op den achtergrond geraakte. Na den oorlog met Engeland nam de politiek te veel de eerste plaats in. Vooral onder het Presidentschap van den Generaal Jackson, toen zeer velen uit het volk aan het bewind geraakten, toen in 1826 van de 206 leden, waaruit het Huis der Vertegenwoordigers in Connecticut bestond, 180 gerekend werden hunne opvoeding bij uitsluiting in de nationale of volksscholen te hebben verkregen, begon men het hooge belang in te zien, het algemeen volksonderwijs met kracht op te heffen, en daaraan alle mogelijke zorg te besteden. De wijze, waarop dit in den kleinen Staat Rhode Island geschiedde, geeft een te merkwaardig voorbeeld, op hoedanige wijze men bij onze Transatlantische overburen bij het nemen van gewigtige wetgevende maatregelen te werk gaat, om daarvan hier te zwijgen.

Mr. Henry Barnard, wiens naam met roem in het schoolwezen der Unie bekend is, zoude, in betrekking van Commissaris der Openbare Scholen, het werk der hervorming leiden. Hij trachtte in de eerste plaats de noodige kennis nopens het bestaande schoolstelsel bijeen te verzamelen. Daartoe begaf hij zich twee of meermalen naar elke stad en bezocht 200 scholen, raadpleegde met ongeveer 400 onderwijzers over hunne leerwijze, examineerde leerlingen in en buiten de scholen, raadpleegde met de Schoolcommissiën in elke stad en met andere personen, die zich aan de zaak lieten gelegen zijn; hij gaf vervolgens meer dan 1000 circulaires af aan onderwijzers en Schoolcommissiën, met vragen, die tot in de minste bijzonderheden liepen, en zoodanig voorgesteld waren, dat zij alle noodzakelijke verbeteringen als het ware aan de hand gaven; in de derde plaats hield hij openbare *mee-*

tings in elke stad, om aan elk de gelegenheid te schenken zijne gevoelens over dit onderwerp openlijk aan het licht te brengen. Verder hield de Heer Barnard zelf of door anderen 500 lezingen of voordragten over onderwerpen betrekkelijk de regeling van het schoolwezen; hij schreef meer dan 1000 brieven ter beantwoording van aan hem gerigte vragen; hij bevorderde den omloop van tijd- en weekbladen over het onderwijs bij duizende exemplaren; hij maakte schikkingen voor de vestiging van boekerijen over opvoeding en schoolwezen, ter raadpleging voor onderwijzers en Schoolcommissiën; hij moedigde het oprigten van Vereenigingen aan, ter verbetering der scholen, en van afzonderlijke onderwijzersvereenigingen; hij nam voorloopige maatregelen om de opleiding der onderwijzers te bevorderen; hij maakte de nieuwste en beste plannen bekend voor den bouw en de inwendige inrigting der schoollocalen; hij liet zich gelegen liggen aan de keuze van doelmatige schoolboeken en werktuigen; hij nam deel aan het tot stand brengen van Vereenigingen, tot het aanleggen van Schoolbibliotheken, enz. Eerst nadat zooveel verrigt was, dat een geheel menschenleven daarvoor naauwelijks toereikend schijnt, *eerst toen* maakte hij het ontwerp eener nieuwe schoolwet.

Hoe geheel anders het zich in Europa toedraagt bij het voordragen van wetten, behoeft door onzen schrijver naauwelijks herinnerd te worden, en wij voelen ons bijna gedrongen met hem in te stemmen, dat men - bij het aanschouwen van eene zoo onmetelijke werkzaamheid des geestes; van die massa kennis, die op deze wijze verspreid is; van die overtuiging, welke zich als met geweld heeft moeten meester maken van elk huisgezin, van elk hoofd en van elk hart; van een volk, dus opgewekt tot de zelfbewustheid van een groot nationaal gebrek, en als uit zijne woningen gedreven om het te bestrijden, - meer getroffen wordt door dergelijken kruistogt tegen vervallen schoolhuizen, zwakke onderwijzers en gebrekkige schoolinstellingen, dan door zoo vele ondernemingen, die het luidste geroemd worden in de bladen der geschiedenis!

Sedert dien tijd is het schoolwezen veelzijdig verbeterd, en daartoe ook het goede uit Europa meermalen overgenomen. Gedurende de laatste *twintig* jaren kan men zeggen, dat in verre de meeste Staten der Unie een regelmatig en werkzaam stelsel van staatstoezigt over de volksscholen ge-

houden wordt. De wijze echter waarop dit geschiedt, de middelen waarover het nationaal onderwijs te beschikken heeft, en vele andere bijzonderheden, zijn weder in elken Staat op eigene wijze geregeld. Men behoeft hierbij echter, evenmin als bij de verschillende staatsinstellingen, aan eene verwarrende verscheidenheid te denken, daar er groote eenvormigheid en zucht tot navolging in de geheele Unie heerscht; eigenschappen, welke de natuurkundige uit de physieke eenvormigheid des lands wil verklaren.

Hoe dit zij, met betrekking tot het schoolwezen, willen wij de aandacht vestigen op de twee Staten die voorgaan (*leading States*), Massachusetts en New-York, wier jongste instellingen bijna alom, met geringe wijziging, worden nagevolgd; wijzigingen, waarvan wij met een enkel woord melding zullen maken.

In Massachusetts, een der kleinere Staten van Nieuw-Engeland, die in 1850 eene bevolking van 994,000 zielen telde, is de zorg voor het openbaar onderwijs opgedragen aan de Burgerlijke gemeenten of dusgenaamde *Townships*. Al de Staten van Nieuw-Engeland namelijk zijn verdeeld in *Counties* (graafschappen) en dusgenaamde *Townships* of burgerlijke gemeenten[1], die in uitgestrektheid en aantal van ingezetenen zeer verschillen, maar in Massachusetts doorgaans ruim 2½ Engelsche mijl groot zijn en tusschen de 2 en 3000 zielen tellen. Met betrekking tot het volksonderwijs is elk *Township* in twee of meer *schooldistricten* verdeeld, wier grenzen geheel onafhankelijk zijn van alle *burgerlijke* of *kerkelijke* indeelingen. Zij vormen *zedelijke ligchamen* (bodies corporate), die eigendom kunnen bezitten, in regten kunnen gedagvaard worden en doen dagen, enz. Twee of meer aangrenzende *districten* kunnen zich vereenigen, om eene gemeenschappelijke school voor oudere leerlingen te vestigen, terwijl elk eene bijzondere voor jongere kinderen heeft. Hetzelfde mag plaats hebben bij districten, die tot verschillende *Townships* behooren, maar dan alleen met we-

1 Onder het woord *City* verstaat men eene stad met bijzondere voorregten en een eigen stelsel van bestuur.

derzijdsche toestemming. Twee *Townships*, wier bevolking niet meer dan 2000 zielen bedraagt, mogen zich vereenigen tot oprigting eener zoogenaamde hoogere school (*High School*).

Elk *Township*, hoe klein ook, moet *eene* school bezitten, waar gedurende *zes* maanden des jaars *onderwijs* wordt gegeven of *twee* of meer scholen, waarin zulks gezamenlijk gedurende denzelfden tijd geschiedt. Elk *Township* van 100 huisgezinnen zorgt voor het onderhoud van *eene* school, gedurende het geheele jaar, of van *twee*, elk gedurende *zes* maanden. Telt het 150 familiën, zoo moet het gedurende *negen* maanden *twee* scholen onderhouden, of 3 scholen, elk gedurende 6 maanden. Bedraagt de bevolking 500 huisgezinnen, zoo moet het 2 scholen gedurende het geheele jaar onderhouden, of 3 elk gedurende acht maanden. Intusschen blijft de oprigting en het onderhoud van meerdere scholen, dan het hier bepaalde *wettelijk* aantal, aan de *Townships* geheel vrij.

Elk *Township* van 500 huisgezinnen moet daarenboven gedurende minstens 9 maanden 's jaars eene school onderhouden van hoogeren rang, eene middelbare school of dusgenaamde *English High School*. Waar de bevolking 4000 zielen bedraagt, moet daarenboven eene school aanwezig zijn, waar ook onderwijs in de *oude talen* wordt gegeven, eene dusgenaamde *Latin High School*.

Deze verschillende scholen staan open voor allen, die den vereischten ouderdom bezitten, en met het eenige onderscheid, dat die der *Districten* alleen door de kinderen uit het district mogen bezocht worden, terwijl de beide hoogere schoolinrigtingen voor aller gebruik bestemd zijn. Het onderwijs op de lagere scholen omvat het spellen, lezen, schrijven, rekenen, Engelsche taal- en aardrijkskunde, en betamelijk gedrag. Op de middelbare scholen wordt het genoemde onderwijs vervolgd, en daaraan toegevoegd geschiedenis der Vereenigde Staten, meetkunde, algebra, landmeetkunde en boekhouden.

Het vinden der *onkosten* voor dit schoolwezen en het beheer daarvan is mede zeer eenvoudig geregeld. Op eene jaarlijksche vergadering der kiezers voor elk *Township* wordt de som bepaald, welke door hetzelve zal worden opgebragt voor bezoldiging der onderwijzers en voor brandstoffen, alsook voor bouw en onderhoud van scholen en aanschaffing van het be-

noodigde schoolmateriaal. De beide laatste onderwerpen worden in den regel door de districten bekostigd, hetgeen echter minder doelmatig schijnt en daarom in onbruik begint te raken. Op dezelfde vergadering wordt die som over de verschillende districten verdeeld, maar, daar de Wet hieromtrent geenerlei maatstaf aangeeft, geeft dit aanleiding tot onregelmatigheid en onbillijkheid in de verdeeling der tractementen.

De dus bepaalde sommen worden door de belasting gevonden in omslagen, door dezelfde personen en volgens dezelfde beginselen geregeld, waardoor alle andere omslagen of gemeentelijke lasten bepaald worden, terwijl aan dezelfde ambtenaren de inning daarvan is opgedragen.

De uitvoerende magt in elk *Township* is toevertrouwd aan eene jaarlijksch gekozen commissie - de zoogenaamde *select men* - die de burgerij bijeenroepen, de besluiten der Vergadering ten uitvoer leggen, kortom, het dagelijksch bestuur uitoefenen. Het beheer en de zorg over de scholen in het *Township*, is toevertrouwd aan twee Commissiën, de dusgenaamde *Schoolcommissie* (School Committee) en den *Raad van Toezigt* (Prudential Committee). De *Schoolcommissie* bestaat uit 3, 5 of 7 leden, die jaarlijks gekozen worden. Is de bevolking meer dan 4000 zielen, zoo mag het getal leden hoogstens met 6 vermeerderd worden. Zij genieten eene geldelijke toelage voor elken dag aan het schoolwezen gewijd, en houden notulen van het door hen verrigte, als ook rekening hunner uitgaven. De *Raad van Toezigt* (Prudential Committee) bestaat uit één tot drie leden, in het district woonachtig, en die door het *Township* of door het district gekozen worden. Het laatste benoemt ook een Secretaris voor dat ligchaam tot het houden der notulen en verrigten der verdere werkzaamheden. Deze Raad is eigenlijk de uitvoerende magt van elk district, omtrent alles wat de scholen betreft. Hij toch roept de burgers bijeen, om over schoolzaken te beraadslagen, en het daaromtrent beslotene ten uitvoer te leggen.

De taak, welke op deze beide ligchamen berust, betreft in het algemeen:

1. Het bouwen, in orde brengen en in behoorlijken staat onderhouden van alle schoolgebouwen, het bezorgen van brandstoffen, schoolbehoeften en dergelijken.

2. Het benoemen van onderwijzers en wat daartoe betrekking heeft.
3. Het vaststellen van een algemeen plan van onderwijs, de keuze van schoolboeken, enz.
4. De schooltucht.
5. Het schoolbezoek.

Bij het eerste punt valt op te merken, dat, wat aangaat de *Middelbare-Latijnsche* en *Engelsche scholen*, de naleving daarvan geheel op de *Schoolcommissie* berust. Bij de *Districts scholen* - de eigenlijke lagere scholen - rust deze zorg daarentegen op den *Raad van Toezigt*, tenzij het *Township* zelf zich met bouw en onderhoud der scholen belast hebbe. In het laatste geval bepaalt zich de zorg des Raads tot het aanschaffen van brandstoffen, schoolbehoeften en het laten verrigten der noodige herstellingen. Somtijds wordt ook eene afzonderlijke *Bouwcommissie* (Building Committee) gekozen, wanneer nieuwe scholen moeten opgerigt worden. De vertegenwoordigers van het District kiezen *de plaats* uit; de eigenaar van den grond moet daarvan afstand doen tegen eenen prijs, bij minnelijke schikking te bepalen, of wel door de uitvoerende magt van het *Township* of door eene *jury* vast te stellen.

De Raad van Toezigt benoemt de onderwijzers der *Districts scholen* en treft met hen de noodige schikkingen, tenzij het *Township* zich dit hebbe voorbehouden; wanneer de *Schoolcommissie* hierin voor de Districts scholen evenzoo handelt, als zij dit voor *Middelbare scholen* doet. Onderwijzers kunnen echter nooit benoemd worden zonder een getuigschrift van bevoegdheid, door de *Schoolcommissie* af te geven. De leden dezer Commissie moeten zich door persoonlijk onderzoek overtuigen van de kunde des kandidaats, van zijn zedelijk gedrag, van zijne geschiktheid om te onderwijzen, enz. Het getuigschrift geldt slechts voor een jaar, voor het *Townschip* waarin het gegeven werd, en is steeds herroepbaar.

De *Schoolcommissie* bepaalt, welke boeken er gebruikt zullen worden, waaraan de Wet slechts ééne voorwaarde hecht, dat zij namelijk niemands bijzondere godsdienstige of staatkundige denkbeelden mogen kwetsen. Ouders en voogden zijn gehouden hunne kinderen en pupillen van deze boeken te voorzien, terwijl, bij hunne nalatigheid, op berigt des onderwijzers, de Commissie zulks doet. Om het verkrijgen dier schoolboeken den leerlingen zoo gemakkelijk

en goedkoop mogelijk te maken, koopt zij die werken in groote hoeveelheden op en stelt ze aan de school of bij den onderwijzer tegen de laagst mogelijke prijzen verkrijgbaar. Zij bepaalt ook, in overleg met de onderwijzers, het plan van onderwijs, en de jaren, waarop de leerling tot de *Middelbare scholen* zal worden toegelaten. De ouderdom van *vier* jaar is de jeugdigste leeftijd, waarop aan kinderen tot de Districts scholen toegang wordt verleend. Aan haar is mede, in het hoogste beroep, de beslissing opgedragen over alle onderwerpen, die betrekking hebben op de *schooltucht*. De wijze om die te handhaven is, gelijk wij later zien zullen, aan de onderwijzers overgelaten, evenzeer als het regt, om leerlingen *tijdelijk* uit de school te verwijderen, tot de Commissie van de zaak kennis kan nemen.

Er is tweëerlei *Schoolbezoek* voorgeschreven: een meer *officiëel* en een *bijzonder*. De geheele *Schoolcommissie* moet elke *Middelbare school* minstens éénmaal elke drie maanden bezoeken, terwijl zij, of sommige harer leden, hetzelfde bezoek, op door de. Wet bepaalde tijdstippen, aan elke Districts school moeten brengen. Die bezoeken strekken om bekend te blijven met den aard der school, van het onderwijs, van den staat van gehoorzaamheid en orde onder de kinderen, en of zij behoorlijk van boeken voorzien zijn.

Het bijzonder of particulier schoolbezoek bestaat hierin, dat een of meer leden der *Schoolcommissie*, ten minste eenmaal 's maands, elke school in het *Township* geheel onverwacht bezoeken. Die leden verdeelen hiertoe onderling de scholen, zoodat elk een zeker aantal voor zijne rekening neemt. Verschijnen zij in eene school, zoo kunnen zij zelve de kinderen examineren, of dit door de onderwijzers laten verrigten.

Men ziet hieruit genoegzaam, dat de *Raad van Toezigt* zich meer bepaalt tot de stoffelijke belangen der scholen, terwijl de *Schoolcommissie* de hoogere, meer geestelijke belangen van het onderwijs voorstaat. Van hier, dat in de leden der beide ligchamen eigenaardige kundigheden gevorderd worden, die voor leden der *Schoolcommissie* vrij uitgebreid zijn, daar zij onderwijzers moeten onderzoeken en stelsels van onderwijs en tucht voor de scholen moeten aangeven.

Bij deze hoofdbeginselen van het openbaar lager onderwijs zijn in de laatste jaren drie belangrijke toevoegselen gekomen.

Het eerste was in 1834 de vestiging van een gemeenschappelijk Fonds tot onderhoud der scholen en de erkenning van het beginsel, dat de Staat gehouden is, het stelsel van openbaar onderwijs te handhaven.

Het tweede was de instelling in 1837 van een dusgenaamd *Board of Education*, eene Hoogste Commissie of een Ministerie van Onderwijs.

Het derde was in 1838 de oprigting van *Normaalscholen*, tot opleiding van aankomende onderwijzers en onderwijzeressen.

Wanneer wij de *Board of Education* een Ministerie van Onderwijs noemen, moet men zich dit volstrekt niet in den Europeschen zin van het woord denken. Aanvankelijk vreesde men iets dergelijks in Amerika en veroorzaakte zulks veel tegenwerking. Men is echter met deze instelling geheel verzoend, sedert men bespeurde, dat zij, met volkomen eerbiediging der oude plaatselijke vrijheid in zaken van onderwijs, waaraan men in N. Engeland zoo bijzonder gehecht is, zeer krachtig werkte, om het volksonderwijs te bevorderen. Zij is hiertoe uitdrukkelijk belast: met het jaarlijksch opmaken en indienen aan de Wetgevende Vergadering van een uittreksel uit al de Verslagen der verschillende Schoolcommissiën;

met het verzamelen van inlichtingen nopens den toestand en de werking der Openbare scholen, als ook van alle omstandigheden, die op het openbaar onderwijs betrekking hebben;

met zooveel mogelijke verspreiding van kennis over de stelsels van opvoeding en onderwijs, die door de ondervinding als de beste worden aanbevolen;

met de keuze van leden uit haar midden, om het opzigt over de Normaalscholen te hebben, en voor deze scholen onderwijzers te benoemen;

met de keuze van een zeker getal harer leden, als Directeuren der Onderwijzers-Vereenigingen (*teachers Institutes*);

met het jaarlijksch inleveren aan de Wetgevende Magt van een uitvoerig Rapport van hare eigene werkzaamheden, opmerkingen en raadgevingen.

De *Board of Education* bestaat uit *tien* leden, waaronder de Gouverneur en Vice-Gouverneur van den Staat *ex officio* plaats nemen. De Gouverneur en zijn Raad benoemen de *acht* andere leden voor acht jaar, terwijl jaarlijks één lid

aftreedt. De Secretaris, op wien hoofdzakelijk de werkzaamheden berusten, wordt door de *Board* benoemd, en is de eenige, die eene vaste bezoldiging van 1600 dollars geniet. Tot 1849 werd deze gewigtige betrekking bekleed door den bekenden Horace Mann, een der bekwaamste regtsgeleerden van Massachusets, die vooral met vrucht de op den Secretaris rustende verpligting heeft volbragt, van jaarlijks uitgebreide inspectiereizen te maken, waarop door lezingen en aanspraken aan volk en Regerings-collegiën de algemeene belangstelling in het openbaar onderwijs wordt opgewekt en gaande gehouden.

Wij vinden onder de bovenstaande werkzaamheden ook vermeld: het verzamelen van alle mogelijke inlichtingen over den toestand en de werking van het onderwijs en der scholen, hetgeen eigenlijk neêrkomt op het zamenstellen eener zoo volledig mogelijk *Statistiek* van het openbaar schoolwezen. De *Board* levert hiertoe *modellen* van schoolregisters, die in de Openbare scholen door de onderwijzers behoorlijk moeten ingevuld worden[1].

Het zijn boekdeelen *in kwarto* voor *vijf jaren*, die vermelden:

a. De namen der onderwijzers en der leden van de Schoolcommissie.
b. Eene lijst der schoolboeken, door de Schoolcommissie voorgeschreven.
c. Den tijd, gedurende welken de school geopend was, in maanden uitgedrukt.
d. Het getal leerlingen.
e. Het gemiddeld getal leerlingen, die ter school komen.
f. Het bedrag van des onderwijzers honorarium per maand.
g. De kosten van woning en voeding der onderwijzers.
h. De dagen, waarop de school door leden der Commissie of andere autoriteiten bezocht werd, met de door hen gemaakte opmerkingen.

Daarenboven geeft de *Board*, hetzij jaarlijks, hetzij naarmate de omstandigheden dit schijnen te eischen, eene tabel met vragen, door de Schoolcommissiën te beantwoorden.

1 Modellen van inschrijving vindt men bij Siljeström, o.l.p. 70.

De bepaalde en vaste vragen zijn deze:

1. Welke toelage is toegestaan voor de salarissen en het onderhoud der onderwijzers, en voor de kosten van brandstoffen in de scholen?
2. Hoeveel is voor de beide laatste posten vrijwillig gegeven?
3. Zijn er in het *Township* ook *incorporated Academies*[1], en welke? Gedurende hoeveel maanden zijn zij geopend? Door welk gemiddeld getal leerlingen worden zij bezocht? Hoeveel betalen de leerlingen voor dit onderwijs?
4. Zijn er in het *Township* ook *non-incorporated Academies*, of bijzondere scholen, of scholen, die tot aanvulling der openbare scholen gehouden worden?
5. Hoe groot is in het geheele *Township* het aantal personen tusschen de 5 en 15 jaren?
6. Hoe groot is het aantal leerlingen in de openbare scholen beneden de 5 jaren?
7. Hoe groot is dat getal boven de 15 jaren?
8. Bestaan er eenige kapitalen in het *Township*, bestemd tot onderhoud der openbare scholen? Zoo ja, welke is derzelver bedrag, en welke de jaarlijksche opbrengst daarvan?

Als voorbeelden van *buitengewone vragen*, die door de *Board* aan Schoolcommissiën of aan bijzondere personen somwijlen gedaan worden, kunnen de volgende dienen: Zijn er uit den bouw of de plaatsing der schoollocalen ook eenige, en zoo ja, welke bezwaren voor uwe stad voortgevloeid? Kiest uw *Township* jaarlijks eene Schoolcommissie; is dat ligchaam behoorlijk ingerigt en onderzoekt het leerlingen en scholen volgens de wet? Zijn de leden bezoldigd, en welke bezoldiging genieten zij? Kiest de Schoolcommissie de boeken, die in de scholen gebruikt worden, of is de keuze aan ouders en onderwijzers overgelaten? Zorgt de Schoolcommissie, om, ten koste van het *Township*, de vereischte schoolboeken aan de kinderen te verschaffen, die daarmede niet voorzien zijn? Geven ouders bewijzen van belangstelling in de scholen, door het bijwonen van *examens*

1 Dit zijn *bijzondere Inrigtingen van onderwijs*, die den rang van zedelijke ligchamen hebben, o.l.p. 75.

als anderzins? Zijn er eenige onderwijzers aangesteld, die vroeger het beroep van onderwijzer als een gewoon beroep uitoefenden? Hoevelen? Zijn het onderwijzers of onderwijzeressen? Zijn er in het *Township*, de *Stad* of het *District* ook Schoolbibliotheken? Hoe groot is derzelver aantal? Hoe groot is het getal boekdeelen en derzelver vermoedelijke waarde? Hoevele personen hebben daartoe den toegang? Welke is de aard en het gehalte dier boeken? Zijn er ook andere, hoogere of lagere inrigtingen voor onderwijs in het *Township?* Hoe vele schoolgebouwen bezitten de steden en districten? Hoe velen zijn er gebouwd sedert 1838, en welke waren de kosten? Volgens welke beginselen worden de Schooltaxen over de verschillende Districten omgeslagen, en welke is de kleinste som aan eenig District opgelegd? Hoevele scholen zijn, gedurende den leertijd, gesloten wegens onbekwaamheid der onderwijzers, onhandelbaarheid der leerlingen of andere oorzaken? Welke hulpmiddelen voor het onderwijs (zwarte borden - aardglobes - kaarten, enz.) bezitten uwe scholen?

Behalve deze en dergelijke vragen, worden ook nog andere aan fabrikanten, landbouwers, enz. gerigt, om inlichting te erlangen omtrent de meerdere of mindere bekwaamheid bij die arbeiders en werklieden, welke al of niet een deugdelijk volksonderwijs hebben genoten, waarbij steeds eene onderscheiding tusschen inboorlingen en vreemden gemaakt wordt. Aan geneeskundigen doet men vragen betreffende de beginselen en voorschriften der algemeene gezondheidsleer, die bij opvoeding en schoolwezen behooren te worden in acht genomen. De beantwoording van al die vragen door de Schoolcommissiën in den vereischten vorm noemt men *School-Verslag* (School Return). Het wordt ten slotte ingeleverd aan de *Board of Education*. Behalve deze *Schoolverslagen*, moet elke *Schoolcommissie* een *Jaarlijksch Rapport* over den toestand, de gebreken en mogelijke verbeteringen der scholen onder haar opzigt gesteld, leveren. - Dit Rapport *moet* in eene openbare vergadering van het *Township* worden voorgelezen, *kan* ook gedrukt en verspreid worden. Een afschrift of afdruk van dit Rapport moet ook weder aan de *Board* komen.

Uit al deze statistische bouwstoffen wordt door den Secretaris van de *Board of Education* jaarlijks een *Uittreksel* gemaakt, *School abstract* of *abstract of school returns* genaamd,

waarvan eene groote hoeveelheid exemplaren gedrukt wordt, om aan de leden der Wetgevende Magt, de Townships, en de schoolcommissiën te worden uitgereikt. Hetzelfde heeft plaats met het *Jaarlijksch Verslag aan de Wetgevende Magt*, hetwelk de verrigtingen van de Board aangeeft, en daarenboven een critisch overzigt behelst van den werkelijken toestand van het volksonderwijs en der middelen van verbetering en uitbreiding. Deze verslagen vormen ten slotte eene geheele boekerij, die, voor zooverre zij het werk is van Secretarissen als de genoemde Horace Mann, een schat bevat van de uitstekendste beschouwingen en berigten over alles, wat met opvoeding en onderwijs in verband staat.

Na deze algemeene beschouwing van de inrigting van het openbaar onderwijs in den Staat Massachusetts, willen wij den blik wenden op die in den Staat New-York, welke eenige verscheidenheden oplevert, en ten voorbeeld strekte aan vele der nieuwere Staten, niet slechts van het verre Westen, maar zelfs van Nieuw-Engeland. In geen Staat toch maakte het volksonderwijs grooter voortgangen, dan in New-York, dat ook hierin als Hoofdstaat, als eerste onder zijne broederen schijnt te kunnen optreden.

Vóór 1795 was het onderwijs hier geheel aan bijzondere personen overgelaten, daar van dat jaar de eerste schoolwet dagteekent. De Wet van 1812 heeft echter den grondslag gelegd van dat stelsel van volksonderwijs, 't welk, met eenige wijzigingen, tot nu toe stand heeft gehouden. Die wet - vooral gewijzigd in 1841 - voerde onder anderen in: eene meer juiste verdeeling in *schooldistricten*, een geregeld stelsel van *schoolverslagen*, en de betrekking van een Oppertoezigter (Superintendent) der scholen. De New-Yorksche schoolwetten omvatten daarenboven alleen het volks- of lager onderwijs en hebben geene betrekking op eenige instelling van middelbaar of hooger onderwijs, terwijl aan hare bepalingen mede niet zijn onderworpen de later te vermelden zondagscholen en de bijzondere of gezindheidsscholen[1].

1 Buddingh, II, 63. Siljeström, o.l. 98.

De Staat New-York is, even als Massachusetss, in Counties en Townships verdeeld. In het plaatselijk beheer heerscht echter eenig verschil. Elk Township kiest een dusgenaamd Supervisor, die somtijds hetzelfde gezag uitoefent van de select Men in Massachusetts. Somwijlen ook vormen de Supervisors van hetzelfde graafschap een ligchaam (Board of Supervisors), waarbij het administratief gezag van het geheele graafschap berust. Door deze inrigting treedt het Township meer op den achtergrond, en krijgt het plaatselijke gezag eenigzins meer het karakter van een gewestelijk of provinciaal bestuur. Wat echter het schoolwezen betreft, is ook hier elk Township in schooldistricten verdeeld, geheel afgescheiden van burgerlijke of kerkelijke inrigtingen.

De Secretaris van Staat is *ex officio* Staats-Superintendent der openbare scholen. Hij heeft nevens zich een Deputy Superintendent, of Opperste van het departement der openbare scholen. Deze laatste wordt voor een tijdvak van twee jaar, door het volk gekozen. Zijne taak is: de staatstoelagen voor het volksonderwijs te verdeelen over de verschillende graafschappen en steden; den vorm der schoolverslagen te bepalen; een jaarlijksch verslag aan de wetgevende magt op te maken nopens den toestand en de behoeften van het onderwijs; het geven van raad en voorlichting aan de verschillende plaatselijke autoriteiten betreffende de inrigting der scholen; het uitreiken van staatscertificaten aan allen, daartoe bevoegd, om als onderwijzers in de scholen van den Staat te kunnen benoemd worden; de benoeming van personen, die de scholen van het graafschap, waarin zij wonen, zullen bezoeken en daaromtrent verslag uitbrengen; het beslissen van alle geschillen nopens de toepassing der schoolwetten.

Vóór 1847 waren er Superintendenten over de Graafschappen, die zeer vele werkzaamheden verrigtten, maar wier betrekking, ten gevolge van plaatselijke ongunst, werd afgeschaft. Naar het oordeel van alle deskundigen was dit echter een ongelukkige maatregel, waarop men behoort terug te komen, en waardoor een schakel in het geheele stelsel schijnt te ontbreken. Op den Staats-Superintendent volgen thans namelijk de Stads-Superintendenten, die in elk Township door de kiezers voor den tijd van twee jaar gekozen worden. Deze hebben ongeveer dezelfde taak, als de Schoolcommissiën in Massachusetts. Zij verdeelen het Township

in schooldistricten of brengen daarin veranderingen; zij verdeelen ook het aandeel van het Township in de staatstoelagen over de districten; zij bezoeken minstens tweemaal 's jaars elke school in het Township; zij leveren een jaarlijksch verslag aan den Staats-Superintendent; zij onderzoeken Candidaat-Onderwijzers en geven hun het vereischte toelatingscertificaat af; zij mogen ook onderwijzers examineren en de certificaten weder intrekken. Zij doen derhalve uitspraak over de bekwaamheid, maar het certificaat van aanstelling wordt door hooger gezag uitgereikt.

In elk schooldistrict worden door de kiezers daarenboven voor den tijd van drie jaar drie personen benoemd, Trustees genaamd, wier taak zich meer tot het materieele gedeelte van het onderwijs bepaalt, als: herstelling van schoolgebouwen; overeenkomsten met onderwijzers; orde en schooltucht, enz. Hunne taak schijnt, met eenige uitbreiding, overeen te komen met die van het Prudential Committee in Massachusetts.

Men ziet in deze inrigting van het openbaar lager onderwijs in den Staat van New-York eene meerdere strekking tot centralisatie en hierarchie. De geheele ook *staatkundige* administratie heeft een meer officieel karakter; zij, die er deel aan hebben, oefenen grooter gezag en bezitten het voor langer tijd, terwijl in Massachusets alles meer geheel plaatselijk en tijdelijk blijkt[1]. In den laatstgenoemden Staat straalt in alle instellingen nog den ouden Puriteinsch Republikeinschen geest door, terwijl in New-York het karakter der nieuwere democratische vormen meer te voorschijn treedt.

Wat de inrigting van het volksonderrigt in de overige Staten betreft, zoo is op te merken, dat de verdeeling van Townships en Schooldistricten bijna algemeen is, terwijl zij slechts in uitgestrektheid en zielenaantal verschillen. Terwijl wij b.v. zagen, dat in Massachusetts elk Township niet veel meer dan 2½ Eng. mijl oppervlakte, met eene bevolking van ongeveer 2300 zielen, bevat, telt het in Rhode Island 5 Eng. mijlen met eene bevolking van 3500 zielen, en in New-Hampshire tusschen 3 en 4 Eng. mijlen met 1200 bewoners.

1 Michel Chevalier, III, 104: ‘l'Etat de N. York procède plus impéricusement.’

In Connecticut heeft men, ook voor het schoolwezen, eene andere indeeling, welke met de Kerk in verband staat. Het is die in de zoogenaamde kerkelijke Genootschappen (ecclesiastical Societies), die de regten van zedelijke ligchamen bezitten nevens territoriale grenzen. Diezelfde grenzen zijn ook die der schooldistricten, terwijl de genootschappen overigens dezelfde regten en pligten hebben met betrekking tot het schoolwezen als de Townships in de overige Staten van Nieuw Engeland. Deze schooldistricten hebben doorgaans eene uitgestrektheid van 2½ Engelsche mijl, met 14 à 1500 zielen. In den Staat Maine is een dusgenaamd Board of Education, met een bezoldigden Secretaris, wiens werkzaamheden overeenkomen met dat van Massachusetts. In New-Hampshire, Rhode Island, Vermont en Connecticut is dit hoogste schoolgezag meer dan in New-York geregeld, en wordt de Board vervangen door een ambtenaar, met den titel van Commissaris of Superintendent der Openbare Scholen. In Vermont heeft men de graafschaps-Superintendenten, die wij zagen dat in New-York werden afgeschaft. In al de Staten heeft men ook, onder verschillende benamingen, ligchamen of personen, wier werkkring overeenkomt met dien der schoolcommissiën (School-Committees) en Commissiën van Toezigt (Prudential Committees) van Massachusetts. In al de overige vrije Staten, wier getal in het Westen gestadig toeneemt, is eene behoorlijke regeling van het openbaar lager onderwijs doorgaans eene der eerste zorgen, bij welke regeling echter het aangegeven stelsel van New-York meestal gevolgd wordt. De meerdere leemten en gebreken, welke zich hierbij in sommige Staten nog voordoen, zijn eigenaardige en onafscheidelijke gevolgen van de nog geringe maatschappelijke ontwikkeling in bevolking en rijkdom van vele dier nieuwe Staten[1]. De goede beginselen zijn er echter evenzeer erkend en zullen er waarschijnlijk eenmaal dezelfde rijke

1 Michel Chevalier, Lettres, etc. III, 259, zegt von Ohio (in 1834): ‘la population y est encore trop clair sèmée pour que l'organisation des écoles y soit possible partout. Dans les états du Sud, l'éducation primaire a été assez négligée jusqu'a présent même pour les blancs.’ Cf. Siljeström, p. 208.

vruchten dragen als in de Staten van Nieuw-Engeland. Geheel anders is het in de Zuidelijke of slavenstaten. Hier bestaan evenzeer eigenaardige zwarigheden voor een algemeen werkend lager onderwijs door de mindere digtheid der bevolking en hare verspreiding op uitgestrekte, ver verwijderde plantaadjen. Het stelsel der slavernij veroordeelt daarenboven verre het aanzienlijkste deel dier bevolking tot volstrekte onkunde, ja, menige wetsbepaling maakt het geven van onderwijs aan den neger tot strafschuldige misdaad! Dat een stelsel, geheel gebouwd op miskenning der eerste en eenvoudigste beginselen van regt en godsdienst, den bedroevendsten invloed moet uitoefenen ook op de blanke bevolking, is eene waarneming van alle tijden en plaatsen. Gemis aan ware belangstelling in opvoeding en onderwijs moet er natuurlijk mede gepaard gaan. Als bewijs hiervan vermeldt de schrijver, dat vele afgevaardigden der Zuidelijke Staten op het Congres soms niet zeer bekend waren met de *ortographie* hunner moedertaal. Bij ons zoude men welligt, uit dergelijke onbekendheid, nog geen zoo gestreng gevolg trekken en aan den volksvertegenwoordiger op dit punt grootere vrijheid laten.

Het is hier de plaats, te gewagen van de uitgebreidheid van het volksonderwijs, van het aantal kinderen, dat daaraan deel *kan* nemen en werkelijk deelneemt. Het beginsel van schoolpligtigheid, van verpligting tot het bezoeken der scholen, is, gelijk wij reeds opmerkten, in vele Staten althans niet volledig uitgesproken. Dit punt wordt aan de zedelijke verantwoordelijkheid der ouders overgelaten, die hierin, althans in de Staten van Nieuw-Engeland, steeds zeer naauwgezet waren. Door de komst der vele vreemdelingen, die hieromtrent geheel anders handelen, zal welligt eene verandering ook daarin noodzakelijk worden, en men tot het stelsel der Duitsche Staten de toevlugt moeten nemen.

De navolgende cijfers verspreiden voor 1850 over dit onderwerp eenig licht:

STATEN.	SCHOOLGAANDE KINDEREN.	SCHOOLPLIGTIGE KINDEREN.
New-York	718,123	739,955.
Connecticut	93,007	_____
Massachusetts	191,712	215,926.
N. Hampshire	80,072	_____
N. Jersey	70,053	_____
Pennsylvanië	403,232	_____
Ohio	95,431	_____
Illinois	51,447	209,639.
Michigan	102,781	125,218.
Kentucky	87,497	192,990.
Tennessee	_____	272,000.
Virginië	26,472	166,000.
Delaware	13,812	_____
Zd. Carolina	7,188	_____
Louisiana	22,897	53,716.

In sommige groote steden is de verhouding der schoolgaande kinderen tot het getal der schoolpligtige nog aanzienlijker, dan door de gunstigste der bovenstaande getallen wordt uitgedrukt. Zoo rekende men in 1850 in de stad New-York 90,145 kinderen van 5 tot 15 jaren, terwijl het getal leerlingen op de schoolregisters ingeschreven 102,947 beliep, hetgeen een gevolg mag zijn van de vele kinderen, die buiten de vereischte jaren de school bezochten. Wij merkten reeds op, dat voor de geheele Unie het getal der schoolonderwijs genietende thans op een vijfde der geheele bevolking gerekend wordt.

Met een blik op de algemeenheid en groote uitgestrektheid van het lager onderwijs in Amerika is de vraag natuurlijk dubbel belangrijk, op welke wijze de kosten daarvoor gevonden worden? Het algemeen beginsel is, dat in alle scholen van N. Engeland en het Westen, het volksonderwijs voor allen *om niet* te erlangen is. In Connecticut en Rhode Island is, in geval van nood, het heffen van schoolgeld (fees) geoorloofd, onder de bepaling echter, dat aan geen kind de school mag ontzegd worden bij onvermogen tot betaling, en dat deze betaling nooit meer dan 1 dollar per kwartaal mag bedragen.

Verder heeft men in bijna alle Staten *Schoolfondsen*, voortspruitende uit den verkoop van Staatslanderijen, waartoe het Congres bepaald heeft, dat voortaan in nieuwe Staten een zes en dertigste van alle publieke landen zoude worden afgezonderd. Elke Town of Township vormt een regelmatig vierkant van 36 Engelsche mijlen inhoud, in gelijke vierkanten, elk van een Engelsche mijl, verdeeld. Het zes-

tiende vierkant, van uit den Noord-Westelijken hoek geteld, vormt het dusgenaamde *Schoolblok*, waarvan de opbrengsten voor het onderhoud der scholen bestemd zijn, en zeer aanzienlijke sommen zijn reeds uit den verkoop daarvan voortgesproten. In vele Staten, Maine, New-Hampshire, Rhode-Island, Massachusetts, wordt de onderstand, uit publieke fondsen aan de Townships te verstrekken, geregeld, naarmate van de grootere of kleinere sommen, die deze zelf aan het openbaar onderwijs ten koste leggen, of van de getrouwheid, waarmede zij de wetten op het onderwijs naleven. Zij dienen dan als premiën en belooningen ter aanmoediging van grootere plaatselijke opofferingen in de zaak van het nationaal onderwijs. Een zeer goed en heilrijk beginsel voorwaar!

In Massachusetts besloot de Wetgevende Magt in 1834, dat alle gelden, op dat tijdstip in de schatkist aanwezig van den verkoop der staatsdomeinen in Maine[1], en eenige andere geldelijke voordeelen, als ook 50 pCt. van alle verdere verkoopen van domeinen, tot een kapitaal zouden gevormd worden ter bevordering van het schoolonderwijs, dat echter niet hooger dan 1,000,000 dollars mogt worden opgevoerd. Den 1^{en} Junij 1849 bedroeg dit kapitaal 868,425 dlrs., waarvan de jaarlijksche renten over de verschillende Townships worden verdeeld, naar verhouding van het getal kinderen tusschen de 5 en 15 jaren, 't welk elk Township bevat, onder voorwaarde: dat het jaarlijks eene *schooltax* heffe ten bedrage van minstens 1½ d. per kind; dat de schoolcommissie behoorlijk de vragen beantwoorde van de *Board of Education*, en getrouwelijk de wettelijke voorschriften naleve. In Massachusetts, waar het volksonderwijs zoo hoog staat, vinden wij, dat de Staat uit het *Schoolfonds* ook ondersteunt: de *Normaalscholen* met eene subsidie van 7000 d. 's jaars; de *Schoolonderwijzers-vereenigingen* met 2500 d.[2]; ook de verschillende *schoolbibliotheken*. Bij deze laatsten is het weder aanmoediging van het goede, door anderen aangevangen. Elk district, dat 15 d. heeft uitgegeven voor eene derge-

1 Maine was tot 1820 een deel van Massachusetts.

2 Te weten de American Institute of Instruction; de Massachusetts Teachers association; de County-association of teachers; de uitgave van Henry Barnard's werk: ‘School architecture for the Improvement of School Houses.’

lijke boekerij, mag een gelijken onderstand van den Staat genieten.

In New-York is voor het Staats-schoolonderwijs een kapitaal te zamen gebragt, hetwelk thans tusschen de 2 en 3,000,000 d. beloopt, waarvan de interessen, met eene jaarlijksche gift van 110,000 d. uit het *United States deposit fund*, een krachtigen steun aan het volksonderwijs geven. De hier genoemde toelage van 110,000 d. komt eigenlijk van de Regering der Unie en heeft den volgenden oorsprong. Met het einde van 1834 bezat het Federaal Bestuur een overschot van 40,000,000 d. in de schatkist. Het Congres besloot hierop dit overschot, hetwelk door verschillende omstandigheden met 10 millioen verminderd werd, onder de verschillende Staten der Unie te verdeelen, als een voorschot zonder interest, als een *depositum*. De Staten hebben die sommen aangewend in ondernemingen ter bevordering van nijverheid en onderwijs, en ofschoon, volgens de wet, dit *depositum* ten allen tijde door het Centraal Bestuur kan teruggevorderd worden, is het algemeen gevoelen, dat dergelijke eisch nooit zal geschieden. De hier genoemde staatsbijdragen worden over de verschillende Graafschappen en Townships verdeeld, naar verhouding van het aantal inwoners, terwijl in elk eene *Schooltax* moet geheven worden, gelijk in opbrengst aan de staatstoelage. Het gezamelijk bedrag dezer inkomsten wordt over de schooldistricten verdeeld, naar verhouding van het aantal kinderen van den bepaalden leeftijd, daarin aanwezig, en moet uitsluitend worden aangewend tot bezoldiging der onderwijzers, terwijl het daaraan nog te kort komende door de scholieren voldaan wordt onder den naam van *rates of tuition*. Onkosten voor aanbouw, onderhoud en inrigting der schoollocalen moeten door de verschillende *districten* gedragen worden. Deze mogen ook eene jaarlijksche belasting heffen voor schoolbibliotheken en voor den aankoop van schoolbenoodigdheden.

In Connecticut is het schoolfonds zoo aanzienlijk, dat daaruit bijna alle onkosten van het onderwijs kunnen bestreden worden, hetwelk echter deze schaduwzijde heeft, dat het de inwoners het denkbeeld heeft doen opvatten, dat hetzelve ook in alle behoeften *behoort* te voorzien. Hierdoor is er eene mindere bereidwilligheid bij de bevolking, om tot uitbreiding van het onderwijs, langs andere wegen mede te wer-

ken. Het aanzienlijk bedrag van het schoolfonds alhier laat zich uit de omstandigheid verklaren, dat de Staat, volgens oude koloniale voorregten, al het land van den Atlantischen tot den Stillen Oceaan binnen zekere breedtegraden bezat. Dat regt stond men in 1795 aan de Unie af, tegen de som van 1,000,000 dls., waarvan een gedeelte jaarlijks bij het kapitaal gevoegd werd.

De Heer Buddingh geeft ons de volgende belangrijke cijfers aan van het bedrag (in Hollandsch geld berekend) der schoolfondsen in verschillende Staten over het jaar 1850. als ook van de *jaarlijksche uitgaven* voor de openbare scholen, die uit de renten dier kapitalen, of wel uit de schoolbelasting of andere middelen moeten gevonden worden.

STATEN.	**BEDRAG DER SCHOOLFONDSEN.**	**JAARL. UITGAVEN.**
New-York	ƒ 13,810,072	ƒ 3,290,050.
Connecticut	ƒ 5,194,102	ƒ 675,000.
Massachusetts	ƒ 2,263,750	ƒ 2,188,862.
N. Hampshire	ƒ _____	ƒ 398,575.
Maine	ƒ 875,000	ƒ 150,000.
Vermont	ƒ _____	ƒ 400,000.
Rhode Island	ƒ 128,000	ƒ 175,000.
New-Jersey	ƒ 923,195	ƒ 137,500.
Pennsylvanië	ƒ _____	ƒ 2,199,537.
Ohio	ƒ 3,917,321	ƒ 1,458,980.
Indiana	ƒ 5,487,872	ƒ _____
Illinois	ƒ 3,511,877	ƒ 421,200.
Wisconsin	ƒ 6,212,600	ƒ _____
Michigan	ƒ 1,250,000	ƒ 326,327.
Kentucky	ƒ 3,248,170	ƒ 365,000.
Tennessee	ƒ 3,375,166	ƒ 425,000.
Virginia	ƒ 3,720,652	ƒ 154,570.
Delaware	ƒ 1,262,500	ƒ 113,097.
Zd. Carolina	ƒ _____	ƒ 167,500.
Georgie	ƒ 655,750	ƒ 50,000.
Alabama	ƒ 3,038,452	ƒ 390,000.
Louisiana	ƒ _____	ƒ 1,377,500.
Texas	ƒ 42,677	ƒ _____
Missouri	ƒ 1,439,170	ƒ 197,650.
Jowa	ƒ 232,272	ƒ 37,500.

Van de Staten Maryland, Nd. Carolina, Florida, Mississippi en Arkansas waren den schrijver dergelijke opgaven onbekend.

Siljeström geeft daarenboven nog eenige opgaven nopens het bedrag der plaatselijke schoolbelastingen, die soms in meerdere of mindere mate in het cijfer der uitgaven moeten helpen voorzien. Zij zijn de volgenden:

STATEN.	JAAR.	BEDRAG DER BELASTING.	PER HOOFD VAN ELK KIND.
New-Hampshire	1849	140,291 dlrs. (ƒ 330,727.-)	1.90 dlrs. (ƒ 4.75)
Maine	id.	241,426 dlrs. (ƒ 403,565.-)	1.13 dlrs. (ƒ 3.82^5)
Rhode Island	1846	25,500 dlrs. (ƒ 63,750.-)	1.50 dlrs. (ƒ 3.75)
Massachusetts	id.	865,859 dlrs. (ƒ 2,164,647.50)	4.- dlrs. (ƒ 10.-)
Connecticut	id.		1.50 dlrs. (ƒ 3.75)
New-York	1850	489,697 dlrs. (ƒ 1,224,242.50)	

Men kan zich somwijlen niet genoeg verwonderen over de sommen, die door enkele steden en plaatsen ter zake van onderwijs en inrigtingen van onderwijs worden ten koste gelegd. De stad Albany, waaraan wij als Hollanders nog zoo gaarne worden herinnerd, gaf in een veertigjarig tijdvak, van 1810 tot 1849, meer dan een half millioen guldens uit aan de oprigting van verschillende schoolgebouwen en akademiën, terwijl hare bevolking in 1840 slechts 42,000, thans welligt 70,000 zielen bedraagt. De stad New-York, met eene bevolking van ruim 500,000 zielen, besteedde van 1843-50 alleen aan de oprigting van nieuwe *Ward*- of *Wijkscholen* eene som van ƒ 1,027,820 en aan het stichten eener *free Academy* in 1849 ƒ 212,500. Buiten deze buitengewone uitgaven bedroeg het schoolbudget der stad over 1850 eene som van ƒ 852,851.95.

Ook bij het naauwlettendst acht geven op het verschil van toestanden, die gewis in de oude en nieuwe wereld zich voordoen, blijkt toch onmiskenbaar, dat in ruime uitgaven voor volksonderwijs Amerika zoover boven Europa staat, dat aan geene vergelijking te denken valt. De verhouding van alle publieke uitgaven is er geheel anders. In Europa is de koste van het onderwijs vrij algemeen een geheel ondergeschikte post, in Amerika *de alles overwegende*. In hoevele Staten mogen het inkomen der kroon, de tractementen der ambtenaren, een niet oneindig hooger cijfer vormen, dan dat, 't welk aan volksonderwijs wordt ten koste gelegd. In de beide Leading States van Amerika is het anders gesteld. In den Staat New-York beliepen, volgens Siljeström, de gezamenlijke kosten der Wetgevende, Uitvoerende en Regterlijke Magt nog geene 300,000 dlrs. (ƒ 750,000), terwijl zij in Massachusetts ongeveer 166,821 d. (ƒ 417,052.50) bedroegen. Volkomen onverklaarbaar zouden dergelijke cijfers blijven, indien men niet bedacht, dat hier alleen sprake is van administratie-kosten, daar meestal noch voor renten van staatsschulden, noch voor krijgsmagt,

noch voor openbare werken te zorgen valt, waaraan zoo aanzienlijke sommen op onze Europesche begrootingen ten beste komen: indien men niet bedacht, dat de Gouverneur, de hoogste staatsambtenaar, in New-York slechts 4000 dlrs. (ƒ 10,000), in Massachusetts 2,500 dlrs. (ƒ 6,250) als jaarlijksch inkomen geniet, sommen, die door het inkomen van menigen hoofdonderwijzer worden geëvenaard of overtroffen.

Door met een woord te gewagen van den toestand der onderwijzers, doet zich van zelf de gelegenheid voor, dit aangelegen onderwerp meer uitvoerig te beschouwen. Een oud spreekwoord zegt: *zoo de meester, zoo de school*, en hiervan uitgaande, moet men vooral den Amerikaanschen onderwijzersstand leeren kennen, om zich een goed denkbeeld van het onderwijs te vormen.

In de steden, waar de volksscholen het grootste gedeelte des jaars geopend blijven, worden de onderwijzers doorgaans voor één jaar benoemd, en daar de salarissen zeer hoog zijn, vindt men hier meestal uitstekende mannen aan het hoofd. Ook geeft die jaarlijksche benoeming weinig wisselvalligs aan hun bestaan, daar zij vrij zeker zijn van in hunne betrekking te blijven. Alleen bij de onderwijzeressen is dit minder het geval, daar zij veelal spoedig in het huwelijk treden.

Op het land worden de onderwijzers doorgaans slechts voor een half jaar aangenomen (*for one term*). In den zomer namelijk wordt het onderwijs veelal aan eene onderwijzeres opgedragen, omdat de scholen dan meest door meisjes en jonge kinderen bezocht worden, terwijl de jongens weder aan den veldarbeid deelnemen. In den winter heeft het omgekeerde plaats en men verkiest dan een onderwijzer. Als onderwijzers treden veelal op arme studenten, die de rol van schoolonderwijzer kiezen boven die van gouverneur in bijzondere huisgezinnen: ook de zoons van kleine landbouwers, die hiertoe hunnen veelal ledigen wintertijd aanwenden. De onderwijzeressen zijn dikwerf meisjes uit den gegoeden stand, dochters van landlieden, enz., die door armoede of ongelukken zich genoodzaakt zien in hun eigen bestaan te voorzien. Vooral zulken opent het schoolonderwijs eenen

eervollen en hoogst nuttigen werkkring. Onderwijzers en onderwijzeressen zijn doorgaans jong en blijven niet veel langer dan drie of vier jaren deze roeping volgen. Velen, die zich aan de normaalscholen in Massachusetts gevormd hebben, vertrekken naar de westelijke Staten, geven er eenigen tijd onderwijs, en eindigen met er zich als kolonisten te vestisen. Uit het schoolverslag in den Staat van New-York van 1844 blijken de volgende bijzonderheden met betrekking tot het hier gezegde: Het getal onderwijzers in de winterscholen beliep 4665, dat der onderwijzeressen 5565: in de zomerscholen daarentegen bedroeg het eerste 975, het laatste 5438. Verre het aanzienlijkste getal, ⅔ a ¾, is bij beide geslachten van den leeftijd tusschen 18 en 25 jaren, terwijl dat boven de 30 jaren betrekkelijk gering is. Slechts een klein getal onderwijzers is voor langer dan een half jaar in dezelfde school werkzaam, terwijl het getal van hen, die het beroep van onderwijzer gedurende vele jaren volgen, betrekkelijk gering is. In Amerika namelijk wordt de taak van onderwijzer in de volksschool niet beschouwd als een bepaald beroep, maar als eene voorbijgaande werkzaamheid der jeugd, bij beide geslachten. Men behoort daardoor minder tot eene geslotene kaste, maar blijft burger, terwijl men in betrekking tot zijne leerlingen de plaats bekleedt van een ouder broeder of zuster.

De nadeelen van deze beginselen zijn zeker groot: gemis aan een schat van theoretische kennis en praktische ondervinding, beiden zoo wenschelijk in den opvoeder der jeugd; de voordeelen daarentegen: kracht en geestdrift, eigenaardige kenmerken der jeugd, die door haar alleen in der kinderen gemoederen kunnen worden overgestort; het gemakkelijker verkrijgen van een groot aantal onderwijzers, daar de bezoldiging geringer kan zijn; vermijding van pedanterie en schoolsche waanwijsheid. Intusschen maakten wij reeds gewag van de oprigting van normaalscholen, die zich de vorming van een eigenlijken onderwijzersstand ten doel stellen en uit Europa naar Amerika zijn overgebragt.

Het groot aandeel, 't welk het vrouwelijk geslacht in het openbaar onderwijs neemt, baart in Europa gewis mede verwondering en wordt door velen welligt afgekeurd. In Amerika is het dikwerf als een kenmerk beschouwd der meerdere deugdelijkheid van het onderwijs en vindt het gevol-

gelijk meer en meer bijval. In Massachusetts steeg de verhouding voor het getal onderwijzeressen, in het tijdvak van 1837-1850, van 60 op 70 procent, terwijl men hetzelfde verschijnsel in bijna alle staten waarneemt. In Maine is thans de verhouding tusschen het getal der onderwijzers en onderwijzeressen als 2 tot 3; in New-Hampshire als 1 tot 2.

Wij voor ons kunnen niet nalaten bij dit onderwerp groot gewigt te hechten aan het oordeel van kundige Amerikanen als Seward en D^{r}. Humphrey, ook door onzen Schrijver gedeeld. Zij beweren dat, bij gelijke, voorbereiding, de vrouw even berekend zijn kan voor de taak van onderwijzen als de man, vooral in een land, waar zelfs onder de lagere klassen het schoone geslacht van zwaren handenarbeid geheel verschoond is en veel beter gelegenheid heeft tot ontwikkeling der geestvermogens dan elders. Maar vooral bij geene of geringe voorbereiding bezit de vrouw veel, dat haar meer bevoegd maakt tot de taak van het onderwijs dan de man. In natuurlijke vlugheid van bevatting heeft zij den man altijd overtroffen, en het valt niet te betwijfelen, dat dit instinctaardig (*intuitive*) vermogen, haar meestal voert tot de keuze van de geschiktste en beste middelen van opvoeding. Het valt evenmin te ontkennen, dat zij den man verre overtreft in naauwgezetheid en naauwkeurigheid, in geduld en volharding, in gelijkheid van zielsstemming, in orde, in fijnheid van manieren en smaak, waardoor zij zooveel te geschikter is, om diezelfde beginselen in de scholen te doen heerschen. Merkwaardig is het, hoe, door de toepassing dezer meer huiselijke hoedanigheden, jonge meisjes van 18 tot 20 jaren in staat zijn orde te handhaven onder een groot aantal leerlingen van beide geslachten en van dikwerf met hen bijna gelijken leeftijd. Hiertoe kan echter bijdragen de hooge achting, die de vrouw in het algemeen in Amerika geniet. Het vrouwelijk onderwijs is ook zeer bevorderlijk aan dat groote doel der Amerikaansche schoolopvoeding, om volksschool en huiselijk gezin zooveel mogelijk in elkander te doen smelten, om de huiselijke opvoeding en die der school zooveel mogelijk in harmonie te brengen.

Wat de bezoldiging van onderwijzers en onderwijzeressen betreft, merkten wij reeds op, dat die der eersten doorgaans aanzienlijk veel hooger is. Dit is een gevolg van de groote wet der mededinging, die hier zwaarder op het vrouwelijk geslacht drukt, daar voor den man, in een land als Ame-

rika, nog zoo vele andere bronnen van bestaan aanwezig zijn, die zijne krachten eischen, maar voor het zwakkere geslacht gesloten blijven. In de steden is het salaris soms zeer aanzienlijk en wordt veelal bij het jaar berekend. Op het land betaalt men bij de maand. Een deel der bezoldiging slechts wordt in geld voldaan, een ander in kost en inwoning (board). Het eerste gedeelte wordt altijd gevonden uit de staatstoelagen. De navolgende opgaven toonen, welke de gemiddelde geldelijke bezoldiging van onderwijzers en onderwijzeressen in verschillende jaren was, en derhalve ook den vooruitgang en de verbetering, die hierin plaats hebben.

STATEN.	**ONDERWIJZERS.**		**ONDERWIJZERESSEN.**	
	1848.	1850.	1848.	1850.
Massachusetts	24.51	d 25.02 d.	8.07	d 8.12 d.
Maine	15.40	d 16.52 d.	4.08	d 5.68 d.
New-Hampshire	13.50	d 14.13 d.	5.65	d 5.95 d.
Vermont	12.-	d - d.	4.75	d - d.
Connecticut	16.-	d - d.	6.50	d - d.
New-York	15.95	d - d.	6.99	d - d.
Pennsylvanie	16.72	d - d.	10.26	d - d.
Ohio	15.42	d - d.	8.73	d - d.
Indiana	12.-	d - d.	6.-	d - d.
Michigan	12.71	d - d.	5.36	d - d.

Uit deze opgaven blijkt alzoo, dat in 1848 het gemiddeld inkomen der onderwijzers in de meeste Staten van N.-Engeland 15.42 d. beliep per maand, en 185.04 d. per jaar; dat der onderwijzeressen 6.64 d. per maand, of 79.68 d. per jaar. In onze munt genoten de eersten derhalve ƒ 462.50 per jaar, de laatsten ƒ 199.20, buiten vergoeding van kost en inwoning. Dit laatste bestanddeel geeft dikwerf aanleiding tot het stelsel van *Boarding round*, dat is, dat de onderwijzer achtervolgens bij de verschillende huisgezinnen eenigen tijd verblijf houdt. Wij vinden van deze gewoonte reeds in onze oudste vestigingen in den Staat van New-York gewag gemaakt. Bij een jeugdig, ongehuwd, meestal welopgevoed onderwijzerspersoneel heeft het ook minder bezwaren, dan wij daaraan gewis verbonden rekenen. Het bezit daarentegen een groot voordeel, dat van het vormen van een naauwer band tusschen het huisgezin en de school. De kosten van Boarding worden in Massachusetts, wederom veel hooger dan in andere Staten, berekend op 9 d. per maand voor onderwijzers, en op 7 d. voor onderwijzeressen, hetgeen der-

halve de bovengenoemde jaarlijksche inkomsten der onderwijzers op ƒ 732.50, en der onderwijzeressen op ƒ 409.20 van ons geld zouden brengen.

Deze belooning van het onderwijs is moeijelijk te vergelijken met die in andere landen, maar beter met die van andere werkzaamheden in Amerika. Zij is dan, vooral in verhouding van handenarbeid, niet hoog, maar toch aanzienlijk genoeg, om velen dat beroep te doen kiezen, en de gelegenheid te verschaffen, door besparing zich bij hun intreden in het leven een klein kapitaal te verschaffen. Daarenboven is hier opklimming zeer wel mogelijk, waarmede aanzienlijke verbetering in geldelijke voordeelen gepaard gaat.

Gebrek aan kennis en ervaring, zagen wij, zijn de groote bezwaren, tegen het onderwijzend personeel in Amerika te opperen. Laat ons echter zien, op welke wijze dat personeel gevormd wordt. Wij gewaagden reeds van de normaalscholen. De Unie telt thans drie dezer inrigtingen. De eerste is die te West-Newton in Massachusetts, welke uitsluitend voor de vorming van onderwijzeressen bestemd is. Zij, die hierin wenschen opgenomen te worden, moeten den ouderdom van 16 jaar bereikt hebben en voldoende getuigschriften van gezondheid, zedelijkheid en verstandelijke ontwikkeling kunnen overleggen. De onderwerpen, waarin hier onderwezen wordt, zijn: de beginselen van algebra en wiskunde, van natuurlijke wijsbegeerte, chemie, sterrekunde, natuurlijke historie, zedeleer, zielkunde en de kunst van opmerken (art of tuition), terwijl de leerlingen ook nog een hooger en volledige cursus van het gewone lager onderwijs doorloopen. Geheel praktisch en tevens hoogst nuttig was het denkbeeld, om eene district-school, als proefschool, aan de inrigting toe te voegen. Elke leerling der normaalschool moet minstens drie weken in deze proefschool doorbrengen, waarvan eene om op te merken, twee om zelve onderwijs te geven. Volgens het Verslag van 1849 telde men onder de leerlingen alhier 23 dochters van arbeiders, 16 van landbouwers, 14 van handelaars en winkeliers, 4 van koopvaardijkapiteins, 3 van klerken, 2 van dagbladschrijvers, enz. Er waren daaronder ook 3 weezen en 29 weduwen. Te Albany bestaat sedert 1844 eene normaalschool voor leerlingen van beide geslachten, waaraan mede eene proefschool verbonden is, terwijl dit ook plaats heeft bij die te Philadelphia.

Algemeen is echter het gevoelen, dat de normaalscholen eerst hare wezenlijke waarde zullen erlangen, wanneer het bestaande onderwijs in dier voege mogt gewijzigd worden, dat er overal eene opklimming in de scholen plaats heeft. De districtscholen zouden daarbij geheel onder beheer der onderwijzeressen moeten komen; de dusgenaamde *Unionschool*, die een trap hooger zouden staan, zouden aan de zorg der onderwijzers worden toevertrouwd. In dien hoogeren rang van scholen zoude natuurlijk ook meer van de onderwijzers moeten gevergd worden, en hiertoe de hoogere opleiding der normaalscholen allergeschiktst zijn[1].

In vele scholen geeft de onderwijzer aan zijne hulponderwijzers en aan uitstekende leerlingen bijzondere lessen, die, gevoegd bij eigen studie, tot opleiding der jeugd bekwaam maken. Die eigen-oefening is in geen land der wereld gemakkelijker dan in Amerika, door de ondenkbare zucht tot lezen en letteroefeningen, die er alle klassen bezielt, en door de hoogst gemakkelijke en weinig kostbare wijze, waarop wij later zien zullen dat daaraan voldaan kan worden. Daarenboven heeft men in den Staat New-York getracht ook nog op andere wijzen in de verdere opleiding te voorzien ook van hen, die reeds als onderwijzers werkzaam zijn. De regering geeft belangrijke sommen aan de dusgenaamde *academiën* (bijzondere inrigtingen van onderwijs), op voorwaarde dat zij eene afdeeling of afgezonderde klasse zullen vormen tot opleiding van onderwijzers. In 1828 werd hiertoe zekere som over al de academiën gelijkelijk omgeslagen, maar in 1834 werd dit tot *acht* academiën beperkt. In 1849 werden echter weder aan 38 dier instellingen elk 250 d. geschonken. Intusschen schijnt deze maatregel weinig aan het oogmerk te beantwoorden.

De gewigtigste instellingen voor de verstandelijke ontwikkeling der onderwijzers zijn echter de onderwijzers-vereenigingen (*Teachers Associations*) en de onderwijzers-instituten (*Teachers Institutes* of *Conventions*). De eersten zijn vergaderingen of *meetings*, waarop de onderwijzers van grootere of kleinere school-indeelingen te zamen komen, om onderling te spreken en te beraadslagen. In de steden hebben dergelijke bijeenkomsten soms eens in de acht of veertien dagen

1 Cf. bl. 193.

plaats, terwijl de onderwijzers van meer verwijderde oorden doorgaans slechts 2 of 3 dagen 's jaars zamenkomen. De *Institutes* vormen eene soort van tijdelijke normaalscholen, die in elk graafschap gedurende de gewone schoolvacantiën geopend zijn. De onderwijzers vereenigen zich dan in deze *Institutes*, om onderrigt te ontvangen van personen, daartoe opzettelijk door de hoogste schoolmagt in den Staat afgevaardigd. De superintendent of secretaris van de *Board of Education* is niet zelden bij dergelijke vereenigingen tegenwoordig. Gedurende den dag ontvangen de onderwijzers geregeld onderrigt door voorlezingen, ondervragingen, praktische oefeningen, door het beraadslagen over verschillende vraagstukken. Niet slechts vermeerdert op deze wijze hunne kennis, maar hunne belangstelling in het schoolwezen wordt opgewekt en aangevuurd, waartoe niet weinig bijdraagt, dat de aanzienlijkste en kundigste mannen van den Staat deze vergaderingen leiden. Zij vormen ook nog een nieuwen band tusschen het volk en het schoolwezen, en zijn zoo zeer in aanzien, dat vele steden, waar zij zamenkomen, aan de bezoekers om niet herberging en de noodige localen tot het houden der vergaderingen verschaffen. Deze *Institutes* vormen een zeer eigenaardig kenmerk van het Amerikaansche schoolwezen, dat, naar onze gedachten, elders navolging verdiende. In Amerika werden zij in 1839 in Connecticut door M^{r}. Barnard ingevoerd en overal nagevolgd. In 1849 schonk de Staat New-York daaraan eene subsidie van 3000 d., terwijl de reiskosten der onderwijzers dikwerf vergoed worden. In Maine hadden in dat jaar de vergaderingen der *Institutes* in al de graafschappen plaats gehad, en waren door 1074 onderwijzers en 1280 onderwijzeressen bezocht geworden, zijnde meer dan een derde van het geheele onderwijzend personeel. In New-York werden zij door 6000 onderwijzers bezocht.

Moeijelijk zijn met eenige zekerheid algemeene cijfers aan te geven nopens het onderwijzend personeel in de Unie, of in verschillende Staten, als ook van de verhouding tusschen deze en de leerlingen. In het rapport der volkstelling over 1850 wordt het eerste cijfer op 115,000 gesteld, en zoude er alzoo gemiddeld één onderwijzer op elke 35 leerlingen zijn. In den Staat Massachusetts is deze verhouding welligt nog gunstiger en van 1 onderwijzer op 27 leerlingen in de zomerscholen, van 1 op 44 des winters. In Boston

was zij minder gunstig. Een getal van 50 leerlingen wordt als het grootste beschouwd, dat aan de zorgen van een meester kan worden toevertrouwd[1].

Niet minder dan de zorg voor opleiding van den onderwijzer, komt bij het lager Schoolonderwijs de zorg voor de gebouwen en localen in aanmerking, waarin hij en zijne leerlingen zoo vele uren huns levens moeten doorbrengen. Het punt eener doelmatige inrigting der schoolgebouwen is van te meer gewigt, naarmate daarvan niet slechts veel voor den gezondheidstoestand der jeugd afhangt, maar ook voor het beter of minder slagen van het geheele onderwijs. Het voor alle indrukken ligt vatbaar gemoed des kinds wordt sterk aangedaan door die, welke het schoolgebouw maakt. Het kan niet anders, of in een ruim, luchtig, vrolijk, van alles goed voorzien locaal, moet het onderwijs aangenamer vallen en met grooter opgewektheid gevolgd worden, dan waar het tusschen donkere, sombere muren wordt gegeven. Men heeft dit in Amerika zeer goed begrepen en moest er te eer acht op slaan, daar doorgaans de kinderen reeds zeer vroeg ter schole komen en men school en huiselijken haard voor hen zoo gaarne wil vereenzelvigen. De tijd der schoolpligtigheid is wel in verschillende Staten niet dezelfde, maar vangt in bijna allen met het 4de jaar aan, om op het 16de, 18de of 20ste te eindigen[2].

Buiten de geldelijke opofferingen, die men zich voor aanbouw, herstelling en verbetering van schoolgebouwen getroost, heeft de Staat Massachusetts aan elk Township een exemplaar geschonken van Henry Barnards zeer geroemd werk: ‘School Architecture for the Improvement of Schoolhouses’ (Schoolbouwkunde ter verbetering van Schoolgebouwen), hetwelk plannen bevat voor den bouw en de inwendige inrigting, de luchtverversching, verwarming, enz. van scholen, door behoorlijke teekeningen toegelicht[3]. Intusschen is in Amerika in uiterlijk aanzien en inwendige in-

1 Men zie Siljeström, o.l. 210, en de opgaven in ‘de Economist,’ Mei 1854. bl. 134 en 136.
2 Buddingh, o.l.
3 Cf. Siljeström, bl. 84.

rigting van vele gebouwen, voor het volksonderwijs bestemd, welligt nog grooter verschil dan in de oude wereld. Men denke zich slechts Girards ‘College,’ te Philadelphia, een Griekschen tempel van wit marmer, omgeven door eene colonade van 34 Corintische zuilen, en zoo menige hut van ruwe boomstammen in het verre westen, waarin het onderwijs echter ongeveer hetzelfde is[1].

Over het algemeen is de toenemende verbetering der schoolgebouwen, vooral in de laatste tien jaar, zoo groot, dat het, bij gelijke voortduring daarvan, te verwachten is, dat na vijfentwintig jaar elke districtschool zal veranderd zijn in een *bevallig buitenverblijf met speelplaats en plantsoen*, uit- en inwendig van alle mogelijke gemakken voorzien. Het punt van verwarming en luchtverversching trekt vooral de aandacht, en aan eene gezonde middelbare temperatuur wordt zoozeer gehecht, dat de onderwijzers in vele scholen hiertoe een thermometer in het schoollocaal hebben, en hunne waarnemingen daaromtrent in het schoolregister opteekenen. Uit vele scholen zijn de banken verbannen, en heeft elk leerling een eigen zitplaats met afgezonderden lessenaar, voorzien van eene lade voor zijne boeken. Voor zeer kleine kinderen, wier zwakke leden nog steun behoeven, gebruikt men kleine armstoelen met eene lade aan eene der zijden, tot berging van boeken. Gezondheid, orde en netheid wordt hierdoor bevorderd. In de kinderscholen (primary schools) zijn jongens en meisjes in hetzelfde vertrek; in andere scholen zijn de beide geslachten doorgaans gescheiden, met uitzondering der distriktscholen op het land. Men heeft echter altijd afgezonderde ingangen van de straat en in het schoolvertrek, afgezonderde trappen en speelplaatsen. Ofschoon wij zagen, dat het gemiddeld getal leerlingen voor elk onderwijzer niet groot is, zijn echter somwijlen in hetzelfde gebouw, ja in hetzelfde vertrek, een zeer groot aantal leerlingen aanwezig[2], die in verschillende afdeelingen, onder verschillende meesters werkzaam zijn, terwijl het overhooren van lessen doorgaans in nevenvertrekken (*recitation-rooms*) plaats heeft. De meeste scholen en vooral de

1 Cf. Siljeström, bl. 277.

2 New-York telt verscheidene scholen van 1000 tot 1300, ja 1990 kinderen. Buddingh, bl. 93.

hoogere bezitten een uitgebreid en zeer volledig materieel, verzamelingen van kaarten, boekwerken, wetenschappelijke instrumenten, mineraliën, technische voorwerpen en dergelijken.

Wat het handhaven van orde en tucht in de schoollocalen betreft, waarvan wij boven reeds met een woord gewaagden, zoo is het zeker, dat rotting en plak vroeger in de Amerikaansche scholen, even als in die der Oude Wereld, eene groote rol speelden. Dit zal niemand verwonderen, die den strengen geest der oude Puriteinen kent. Het mag echter vreemder schijnen, dat in het land der volkomen vrijheid en gelijkheid, waar het gevoel van eigenwaarde zoo hoog gesteld wordt, dergelijke straffen in de volksscholen, tot op dit oogenblik, door de Wet nergens verboden zijn[1]. De toepassing van dergelijke straffen, gelijk trouwens de geheele handhaving der tucht, is aan de schoolonderwijzers overgelaten. Belangrijk is in dit opzigt eene beslissing, door den School-Superintendent van New-York genomen, waarin als beginsel wordt erkend, ‘dat de onderwijzer verantwoordelijk is voor de handhaving der orde op de school, en dat hij zelf den aard en de hoegrootheid der toe te passen straf in het geval van verzet tegen zijn gezag moet bepalen;’ ‘hij wordt echter, ter zelfder tijd, verantwoordelijk gesteld voor alle misbruik van een voorregt, dat alleen berust op *een oud herkomen*.’ Dit laatste geeft tevens den grond aan van het groot gezag aan den onderwijzer toegekend: oude gewoonten, waarvan men in N. Engeland, evenmin als in het oude Engeland, gaarne afgaat. Intusschen is de openbare meening in Amerika, even sterk als in Europa, tegen dergelijke straffen gestemd, hetgeen onder anderen hieruit blijkt, dat de openbare schoolvereeniging te New-York van tijd tot tijd eere-diploma's uitreikt aan die onderwijzers, die gedurende geruimen tijd orde en tucht wisten te handhaven, zonder toepassing van eenige straf. Wijders kennen de schoolwetten algemeen aan de onderwijzers en School-directeuren het regt toe, om onverbeterlijke en ongehoorzame leerlingen van de school te verwijderen.

1 Buddingh vond zelfs op eene *free Academy* (eene hoogere school-inrigting) te New-York, den onderwijzer met een Spaansch rietje voorzien, die hem echter de verzekering gaf, ‘dat ligchamelijke straffen uiterst zeldzaam plaats hadden.’

In het algemeen is in Amerika de tucht op de scholen gestreng, maar de middelen, waardoor zij gehandhaafd wordt, zacht. Dit schijnbaar tegenstrijdig beginsel straalt in het geheele maatschappelijke en staatsleven der Nieuwe Wereld door. Strengheid, waar deze werkelijk noodig is, maar geene begeerte om elke ligte overtreding op te merken en te straffen uit bemoei- of heerschzucht.

De toepassing dezer milde beginselen in de Amerikaansche scholen deden een' Siljeström, Buddingh en anderen dikwerf getuigen zijn van de bekoorlijkste voorbeelden van orde, vrede en rust. De zucht tot rust en stilte scheen zelfs te ver te worden uitgestrekt, wanneer men de kinderen soms, vóór het binnentreden van het schoolvertrek, de schoenen met pantoffels deed verwisselen, om alle gedruisch te vermijden. In eene hoogere school te Hartford in Connecticut werd de schooltucht in zekere mate door de leerlingen zelve gehandhaafd. Zij vormden namelijk, onder den onderwijzer, eene regtbank, waaraan elken morgen, na het ochtendgebed, de gedragregisters van den vorigen dag werden voorgelegd ter beoordeeling. Elke leerling mag dan veranderingen voorstellen in de straffen en zijne zienswijze ontwikkelen, hetgeen aanleiding geeft tot veel jeugdige parlementaire welsprekendheid. De onderwijzer, die voorzit, heeft natuurlijk de absolute eind-uitspraak. Dit stelsel werkte dáár zeer goed, maar zoude welligt toch gevaarlijk zijn voor algemeene toepassing.

Het beginsel van geldelijke belooningen voor vlijt en goed gedrag is geheel afgeschaft, terwijl tegen het daarmede naauw verwante van eereblijken en merkteekenen zich de publieke opinie almede meer en meer verklaart. De bevrediging der eerzucht mag geen hoofddoel voor het goed gedrag der leerlingen worden. Het ware beginsel behoort te blijven opwekking van liefde tot deugd en wetenschap om haar zelfswille. Het sterk prikkelen der eerzucht is hieraan nadeelig, terwijl de ware eerzucht daarenboven reeds genoeg voldoening vindt in de zelfbewustheid van goed gehandeld te hebben, en hoog te staan aangeschreven in de achting van leermeesters en medescholieren. Middel tot opwekking der leerlingen en tot verlevenging van de belangstelling van het publiek in de schoolzaken vormen de dusgenaamde *Celebrations*, eene soort van feesten, waarbij één of tweemaal 'sjaars optogten met

vlaggen gehouden worden, die eindigen met publieke ondervragingen, het uitreiken van getuigschriften, enz. Doelmatiger dan het voorgaande is het door den Heer Holbrook ingevoerde stelsel, om tusschen de scholen van verschillende Staten eene mededinging van bekwaamheid op te wekken. Hiertoe ruilen zij onderling hunne voortbrengselen, hunne werken, als teekeningen, kaarten, mineraliën. Dit wakkert de belangstelling en ijver der leerlingen zeer aan, en is daarenboven een onkostbaar middel, om de verschillende schoolcollectiën te verrijken. Het stelsel van *gedragregisters* (*annotation books*) is op alle lagere scholen ingevoerd, als een der beste middelen van *contrôle* over het gedrag der leerlingen. Onder de minder aanbevelingswaardige gewoonten, die onze schrijver aan de Amerikaansche scholen ten laste legt, behooren: het opgeven aan de leerlingen van lessen, om te huis te bewerken; het somtijds niet behoorlijk verdeelen van den schooltijd in voor- en achtermiddag, en het bezighouden der kinderen gedurende zoogenaamde *long sessions*, dat is, van 's morgens 9 tot 's middags 3 ure, met slechts zeer geringe tusschenpoozen, en het niet genoeg zorg dragen voor de ligchamelijke ontwikkeling der kinderen. De gymnastie is hier op de scholen nog bijna geheel onbekend, en in het algemeen wel eene strekking bemerkbaar, om de verstandelijke ontwikkeling te veel ten koste van die des ligchaams aan te moedigen.

Maar wat wordt er nu op de volksscholen in Amerika geleerd? Ook op deze vraag is geen volstrekt antwoord te geven, daar er verschil is in verschillende Staten. Een groot beginsel staat echter op den voorgrond: de scheiding van Wetenschap en Godsdienst. Eigenlijk godsdienstig onderwijs is aan de scholen vreemd. Wat het wetenschappelijk onderwijs aanbelangt, zoo worden de natuurwetenschappen, als scheikunde, mineralogie, physiologie en technologie op sommige scholen geleerd, maar het onderwijs in een of ander dezer vakken heeft eigenlijk meer de strekking, om de aandacht der leerlingen daarop eenigzins te vestigen,

er hunne belangstelling voor gaande te maken, dan wel, om er hen eenige belangrijke vorderingen in te doen maken, of een dieper blik daarin te doen slaan. Veel hangt hierbij af van de instrumenten en verzamelingen van natuurkundige voorwerpen, die in het bezit der verschillende scholen zijn. Meetkunde en lijnteekenen zijn mede weinig algemeen, en worden, even als het handteekenen en de regelen der perspectief, te veel verwaarloosd. Een en ander mag het gevolg zijn, dat het onderwijs in Amerika eene te eenzijdige, alleen op verstandsontwikkeling, minder op het schoonheidsgevoel werkende rigting heeft. Greschiedenis wordt veel minder beoefend dan aardrijkskunde en meestal in verband met de staatsinstellingen des lands.

Het onderwijs in de hier vermelde vakken is echter uitzondering op de volksscholen, waar men in den regel uitgaat van het denkbeeld, om slechts eerste beginselen van kennis, en deze dan ook grondig, te leeren. Lezen, schrijven, de moedertaal, rekenen en aardrijkskunde zijn de grondvakken van onderwijs. Onder het rekenen verstaat men vooral ook het rekenen uit het hoofd; onder de kennis der Engelsche taal gewoonlijk niet slechts het lezen, maar ook eene sierlijke en goede uitspraak, taalkennis, en vooral de vaardigheid om eigen denkbeelden goed op schrift te brengen. Men ziet dan ook dikwerf leerlingen van 12 en 13 jaren eenig gegeven onderwerp uitmuntend in geschrift behandelen. Het is bekend, dat de meisjes in de fabrieken te Lowell een tijdschrift uitgeven, waarin hunne opstellen, zoo al niet door hooge literarische verdienste, dan toch door grondige kennis der taal uitmunten. Van lezen en declameren wordt veel werk gemaakt, en men heeft daartoe uitmuntende schoolboeken, wier gebrek soms is, dat zij te veel verzen en declamatorische studiën bevatten. Op de volksscholen lezen de leerlingen soms allen te gelijk, met verwonderlijke naauwkeurigheid en harmonie, zoodat men gelooven zoude slechts ééne stem te hooren; soms leest, een voor de geheele klasse. Het declameren geschiedt door het voordragen van van buiten geleerde stukken uit het schoolboek. Voor dergelijke stukken worden doorgaans redevoeringen van beroemde staatslieden gekozen, zoodat de scholen dikwerf weergalmen van de bezielde taal van een' Patrick Henry, Wit Clinton, Henry van Buren en anderen. Onderwijs in het zingen is in den laatsten tijd mede

vrij algemeen ingevoerd en een onderwerp van groote voorliefde. Vooral worden daartoe Amerikaansche volksliederen gebezigd, als *Hail Columbia, the Star spangled Banner, America I love thee still, Our native land*, enz., door welk een en ander het onderwijs een zeer nationaal karakter verkrijgt, wel geschikt om aan het jeugdig geslacht beginselen van liefde en eerbied voor vaderland en vrijheid in te boezemen[1]. In de hoogere schoolinrigtingen in de steden vindt men bijna algemeen Piano's bij dergelijk onderwijs in gebruik.

Maar - dit zal het bezwaar van menigeen zijn - aan dat volksonderwijs, hoe uitgebreid, hoe doelmatig in vele opzigten, ontbreekt toch het hooger levensbeginsel, ontbreekt het godsdienstig onderwijs; want elk positief godsdienstig onderrigt is van de Amerikaansche school gebannen. En toch.... in Amerika heerscht evenveel ware godsvrucht als in eenig ander Christelijk land, en wordt op de uitwendige vormen van Godsdienst meer gelet dan ergens elders, Groot-Brittanië welligt uitgezonderd. Algemeen wordt dáár door geestelijkheid en leeken erkend, dat het bestaande stelsel van openbaar onderwijs, in stede van nadeelig, voordeelig werkt op de Christelijke gezindheid des volks, en dat een openbaar lager onderwijs ondenkbaar zoude wezen, zonder dergelijke uitsluiting van de Godsdienst. De *Katholieken* alleen verzetten zich tegen dit beginsel, verlangen *afzonderlijke* of *Secte-sckolen*, en zenden hunne kinderen bij uitsluiting daarheen. Zij wenschen het gezag en den invloed der geestelijkheid en der *frères Chrétiens* op de school. Het is vrij duidelijk, dat zij bij het volksonderwijs juist van het omgekeerde denkbeeld uitgaan, waarvan het bestuur der verschillende Staten uitgaat. De laatsten willen de meest algemeene verspreiding van kennis en verlichting, de opleiding des volks tot zelfdenkende wezens, en *dit* is het juist waarvoor Rome beeft, maar niet alleen Rome, ook allen, die op het gebied van de Godsdienst *sectegeest* huldigen, dat is, aan eigen opvattingen uitsluitend het karakter der waarheid toekennen.

Siljeström maakt de zeer juiste opmerking, dat, bij de behandeling van dit gewigtig vraagstuk, door alle voorstanders van het *godsdienstig onderwijs* eene grove dwaling

1 Buddingh, blz. 86.

als onbetwistbare waarheid doorgaans wordt vooropgesteld. Zij is deze: dat, waar godsdienstig onderwijs van de school wordt uitgesloten, deze daardoor natuurlijk *ongodsdienstig* en *onchristelijk* moet zijn. Wij noemen dit eene dwaling, daar verscheidene zaken onderwezen worden, waarbij de godsdienst volstrekt niet in aanmerking komt. Men denke slechts aan eene landbouw-school, aan eene dusgenaamde bergwerk-school, men denke aan het onderwijs in teeken-, schilder- en toonkunst. Dit alles is slechts wereldsche kennis, maar daarom zeker niet vijandig aan de Godsdienst; integendeel, sommige dier vakken zijn daaraan hoogst bevorderlijk, door de zeden te verzachten, het gemoed voor reiner en teerder indrukken toegankelijk te maken, door gevoel voor het schoone op te wekken. Dat gevoel toch, wij zeggen het den Zweedschen zanger na, is ook streven naar *waarheid*, en waar streven naar waarheid leeft, is ook streven naar God. Onderwijs kan derhalve aan deugd, ja, aan Christelijke deugd en godsvrucht bevorderlijk zijn, zonder dat daarbij eenige sprake is van *direct* godsdienstig onderwijs, en al denkt men zich het onderwijs, wat het punt der Godsdienst betreft, nog zoo *negatief*, zoo gelooven wij, dat het in waarheid wetenschappelijk ook nog deze strekking hebben zal. Het onderwijs in Noord-Amerika is intusschen niet zoo geheel *negatief*, en de invloed daarvan op de ontwikkeling en verspreiding van *Christelijke gevoelens* zeer krachtig en heilzaam. Op vele scholen in N. Engeland wordt de Bijbel gelezen en ook wel een morgengebed gedaan. Maar een en ander geschiedt met alle vermijding van een onderrigt, 't geen eenige *sectekleur* of bepaalde rigting zoude kunnen hebben. Op deze wijze althans schijnt men zich de zaak te moeten voorstellen en de nog al eenigzins uiteenloopende berigten van Siljeström en Buddingh nopens dit punt in overeenstemming te kunnen brengen. In het algemeen is het onderwijs op de volksschool zuiver wetenschappelijk en heerscht daarin niet meer dan een *Christelijk godsdienstigen geest*. Het ontbreekt intusschen het aankomend geslacht daarom niet aan een meer *positief* Christelijk onderrigt, maar het is zelfstandig en afgescheiden van gewoon onderwijs. Het wordt, evenals de geheele Godsdienst in Amerika, meer buiten den kring van wereldsche bemoeijingen gehouden, en wint daardoor welligt in verhevenheid

en hoogere beteekenis. Zoo heeft men dáár de Godsdienst nooit zien gebruiken tot staatkundige bedoelingen, en de geestelijkheid der verschillende secten bepaalt zich streng tot zijne eigenlijke verhevene roeping, verkondiging der godsdienstleer, onderwijs in hare verhevene waarheden, en toespraak. Staats- en wereldlijke bedieningen is het haar nimmer geoorloofd te bekleeden; hare leden mogen in vele Staten zelfs in geenerlei betrekking van *schoolwezen* werkzaam zijn.

Christelijke godsdienstkennis wordt vooral bevorderd door de Zondagscholen. Robert Raikes stichtte de eerste dier scholen in 1780 in zijne vaderstad Gloucester, in Engeland, vanwaar zij in Amerika navolging vonden en in 1790 eerst door de Methodisten, vervolgens ook door verschillende kleine vereenigingen bevorderd werden, totdat in 1823 de Amerikaansche Zondagschool-Vereeniging tot stand kwam. Het hoofddoel dezer Vereeniging, waarvan de zetel te Philadelphia is, bestaat volgens Robert Baird in bevordering van het oprigten van Zondagscholen door de geheele Unie; in het uitgeven en verspreiden van godsdienstige boeken en tractaatjes in de scholen en in de woningen der particulieren[1]. Een vijftigtal missionarissen reist alle Staten rond, om de bevolking voor dit oogmerk te winnen en tot ijver aan te sporen. De vereeniging telt daarenboven agenten onder de aanzienlijksten des lands In 1849, derhalve na een bestaan van ruim 25 jaren, had de vereeniging reeds 5213 verschillende grootere en kleinere geschriften het licht doen zien, die in ontelbare exemplaren, tegen ongewoon lage prijzen, worden verspreid. Onder die geschriften behooren niet alleen de Bijbel, maar ook werken tot bevordering van bijbelkennis, als bijbelsche aardrijkskunde, bijbelsche natuurkunde, oudheden, kaarten van het Heilige land, enz.[2]. De *bruto* opbrengst dier werken bedroeg, in het jaar 1849, 130,000 dlrs. Boekwerken ter waarde van 12000 d. werden *om niet* uitgereikt, terwijl de vereeniging eene som van 300,000 d. alleen in schenkingen ontving. Zij geeft daarenboven drie tijdschriften uit, een voor onderwijzers, twee voor kinderen en jonge lieden. Robert Baird verklaarde in 1846, dat

1 Buddingh o.l. II, 65.
2 Buddingh, II, 65.

het getal Zondagscholen in de Vereenigde Staten toen niet wel te bepalen was, maar schatte het in 1838 op ongeveer 16,000, met 130,000 onderwijzers en 1,000,000 leerlingen, cijfers, welke sedert, dien tijd ontzagchelijk moeten zijn toegenomen[1]. Wat ons echter het merkwaardigste en schoonste in deze vereeniging voorkomt, is, dat zij alle Christelijke secten omvat, en om allen eenzijdigen sectegeest te keeren, de door haar uitgegeven geschriften door een *comité* laat onderzoeken, bestaande uit een lid van elke godsdienstige gezindheid. De verschillende godsdienstige gezindheden hebben echter nog afzonderlijke vereenigingen, die met hetzelfde doel, verspreiding van Christelijke godsdienstige kennis, werkzaam zijn. Zoo zorgen thans Episcopalen, Baptisten, Methodisten, Lutherschen en Gereformeerden nog op bijzondere Zondagscholen voor de kinderen hunner gezindheden. De Synode der Hervormde Hollandsche Kerk stelde zich als eene hulpafdeeling van de algemeene Amer. Zondagschoolvereeniging. Zij ondersteunt als zoodanig hare pogingen met inlichtingen en geld, zonder verzaking van eigene beginselen, daar zij een meer leerstellig godsdienstonderwijs poogt te bevorderen, zooals dat, vervat in den Catechismus en andere formulieren, die door de Synode der Hervormde Hollandsche Kerk zijn aangenomen. Amerikanen en buitenlanders getuigen eenparig, dat de zondagscholen uitmuntend werken op de godsdienstige vorming des volks, ja, de verdienstelijke Bauman Lowe noemt de zondagschool de kweekplaats (*nursery*) der Kerk. Door het godsdienstig onderwijs meer af te scheiden van het wetenschappelijke; door het meer uitsluitend te brengen op den dag des Heeren; door het alzoo in overeenstemming te doen zijn met het plegtige en eerwaardige, dat op dezen dag in het geheele maatschappelijke leven heerscht, krijgt het kind een ernstiger en heiliger indruk; leert hij meer dat godsdienstig onderwijs als iets hoogers schatten, dan wanneer het, dagelijks en overal bij te pas gebragt, dikwerf in een lastigen en vervelenden slenter ontaardt. Opmerkelijk is hieromtrent het gevoelen van een achtingswaardig geestelijke der Anglicaansche Kerk, die meende, dat door het gebruik van den Bijbel als een *lees*- of *spelboek*, hij maar al te ligt in den geest der kinderen vereenigd wordt met al de teregtwijzin-

1 Buddingh, blz. 75; Siljeström, p. 232.

gen en kleine straffen, die zij in den loop dier lessen ontvangen; en dat het gelukkig mag heeten, indien de Schriften, aldus gebezigd voor een oogmerk, waarvoor zij nooit bestemd waren, in hunne oogen niet het symbool worden van alles, wat vervelend en walgelijk is[1].'

De zondagscholen worden in Amerika meestal in de kerkgebouwen gehouden, die er bijzonder voor zijn ingerigt, of daartoe goede gelegenheden opleveren; in de gewone schoollocalen; in eenig ander locaal voor voorlezingen, of zelfs wel in vertrekken van bijzondere huizen. Op het land zijn zij slechts éénmaal daags geopend; in de steden tweemaal, vóór en ná de godsdienstoefeningen. Lessen uit den Bijbel of eenig ander godsdienstig werk worden den kinderen opgegeven, om gedurende de week te huis te leeren. Zij worden in de school herhaald en verklaard. Zij krijgen ook wel Sabbathschoolgezangen, het godsdienstig Penningmagazijn en andere lectuur mede naar hunne woning. De gemeente kiest de opzieners over deze scholen uit geestelijken en leeken. Als onderwijzers - en dit is weder een zeer eigenaardig kenmerk van het godsdienstig onderwrijs in Amerika - verschijnen *leeken* en ook *vrouwen*. De aanzienlijkste en achtingwaardigste burgers achten het niet beneden zich, maar beschouwen het een duren pligt, als leeraars in de zondagscholen op te treden. Er is voorzeker iets groots en waarachtig Christelijks in, wanneer men eenen Harrison, even beroemd als krijgsheld en als Staatsman, op den Zondag vóór zijn vertrek naar Washington, om het Presidentschap der Vereenigde Staten te aanvaarden, als leeraar in eene zondagschool ziet optreden: wanneer men een Marshall, opperregter in het hoogste Geregtshof der Unie, weinige dagen voor zijn' dood, aan het hoofd der zondagscholen door de stad Richmond in plegtigen optogt ziet rondgaan!

Zoo blijkt het, dat het belangrijkste gedeelte van het godsdienstig onderwijs, buiten dat, 't welk in het huiselijk onderrigt bestaat, aan de eigenlijke geestelijkheid onttrokken is en door de leeken wordt gegeven[2]. Het is een Amerikaansch gevoelen, door onzen Zweedschen schrij-

1 Siljeström, p. 234.

2 Zie ook Buddingh, blz. 68, die zulk eene Zondagschool te New-York bezocht, onder de leiding van Cruikshank, den bekenden vervaardiger der Sabbath-School-Gems (Zondags-Schoolgezangen).

ver gedeeld, dat dit werken der leeken in overeenstemming is met den geest des Christendoms, volgens 't welk een ieder geroepen wordt priester te zijn en leeraar in zijnen kring, naar de volle mate zijner begaafdheden, daar, naarmate de ware geest des Christendoms meer verspreid wordt en in aller harten leeft, ook het gewigt en de invloed van een uitwendig priesterdom zal verminderen en verdwijnen. De geschiedenis van de Godsdienst in het algemeen schijnt de waarheid van dit gevoelen volkomen te staven. Bij al die volken namelijk, waar de menigte zeer laag in godsdienstige ontwikkeling staat, treedt het priesterdom op als de middelaar bij uitsluiting tusschen haar en God; matigt zich een deel aan van den eerbied en het gezag, dat Gode alleen toekomt. Naarmate de mensch echter dieper in den geest des Christendoms doordringt, voelt hij zich daardoor vrijer en onafhankelijker van kerkelijk, dat is, menschelijk gezag, maar daardoor ook meer gedrongen om zijne eigene overtuiging uit te spreken.

Uit het gezegde volgt intusschen, dat ook in de Zondagschool het dogmatische godsdienst-onderwijs slechts bij uitzondering plaats heeft, en in den regel alleen datgeen onderwezen wordt, wat in het Christendom *alġemeen* is en tot deszelfs *wezen* behoort, terwijl de verschilpunten tusschen de verschillende secten, ter onderzoeking en toetsing aan een lateren leeftijd worden overgelaten. Slechts algemeen godsdienstige en Christelijke denkbeelden worden opgewekt en aangekweekt, denkbeelden, gelijk die doorstralen in een dikwerf gezongen lied van Cruikshank, ons door Buddingh medegedeeld, en dat wij hier overnemen, daar men er uit leert, hoe in Amerika de *Sabbathschool* beschouwd wordt en waartoe zij strekken moet[1]. Twee vragen doen zich welligt nog

1 The Sabbath School, how dear to me,
Within thy walls I love to be;
My youthful heart with joy is full,
When I am at the Sabbath School.
In Sabbath School, etc.

t' Is there that I am taught to read
Gods holy word, and feel the need,
Of quick'ning grace and pard'ning love,
To fit me for yon heaven above.
In Sabbath School, etc.
't Is there that I am taught to pray,
And love God's holy Sabbath day:
To sing his praise, and learn his will,
And all my duties to fulfil.
In Sabbath School, etc.

t' Is there I learn that Christ has died,
That he for me was crucified;
That he my blessed soul has bought:
These blessed truths I here am taught.
In Sabbath School, etc.

These golden hours will soon be o'er,
And I shall go to School no more,
So I'm resolved to form the plan,
To strive and profit all I can.
In Sabbath School, etc.

Oh, let my songs and praises rise,
Like grateful incense to the skies,

bij dit onderwerp aan velen op. Zij zijn deze: vanwaar bezitten leeken, die als leeraars optreden, de noodige kennis, om dit met vrucht te doen? Ten andere, welke is dan de werkkring der geestelijkheid in Amerika? Op de eerste kan men antwoorden, dat de Godsdienst minder als eene vrucht van kennis en wetenschap, dan wel van een vroom en geloovig hart wordt beschouwd; dat elk derhalve, die in zich de roeping voelt tot stichting zijner broeders te spreken, zulks doen *mag* en doen *moet*. Maar daarenboven voert die zucht om te onderwijzen tot onderzoek, daar weinigen den lust zullen gevoelen, om als leeraars op te treden, wanneer zij zich niet eene zekere mate van kennis verworven hebben. Deze nu kan men zich ook nopens godsdienstige onderwerpen nergens gemakkelijker verschaffen dan in Amerika. Wat de geestelijkheid betreft, ook haar blijft een ruim veld over op den kansel, in den bijzonderen omgang en in de zoogenaamde Bijbelklassen. De kerkelijke gemeenten zijn doorgaans klein, althans niet zoo groot, dan dat de geestelijke niet gemakkelijk met al de leden daarvan bekend kan worden, een vermogend middel om hem *dat* hoogst gewigtig deel zijner pligten als zielverzorger te doen nakomen, 't welk bij ons dikwerf hoogst gebrekkig vervuld of te zeer verzuimd wordt. De kansel is daaren-

For that rich grace so free, so full,
That brought me to the Sabbath School.
In Sabbath School, etc.

boven de plaats, vanwaar de geestelijkheid hier meer dan onder ons vermag, omdat het kerkgaan veel algemeener en getrouwer geschiedt dan elders. Wil men hiervan bewijzen? Men bedenke dat in 1850 in de Unie over de 36,000 kerken bestonden, te zamen met ongeveer 13,850,000 zitplaatsen, derhalve voor ongeveer *drie vijfden* der bevolking; terwijl het aan een evenredig druk kerkbezoek wel niet zal haperen, wanneer men in aanmerking neemt, dat in die kerkgebouwen de plaatsen zeer duur worden gekocht of gehuurd.

De godsdienstige opvoeding der jeugd heeft echter vooral ook in het huisgezin plaats, en zelfs was dit, vóór de invoering der Zondagscholen, bijna bij uitsluiting het geval. Nog is een Christelijk te huis iets, waarop de grootste prijs gesteld wordt, en vele der tegenwoordig meest gelezene tafereelen van Amerikaansche schrijvers en schrijfsters leveren daarvan de schoonste schilderingen. Hoofdtrek in de godsdienstige opvoeding van Amerika is echter de meest mogelijke verdraagzaamheid, die in de laatste twintig, ja, tien jaren zeer is toegenomen. Het schijnt dan ook, dat de volle erkenning van godsdienstige vrijheid in de School en in den Staat ten slotte tot werkelijke verdraagzaamheid moet voeren, maar het eischt tijd eer dergelijke gevoelens in een volk wortel schieten en tot overtuiging worden. Het is overigens duidelijk, dat allen, die godsdienstige *verdraagzaamheid* gelijkluidend rekenen met *onverschilligheid* voor de Godsdienst, met de Amerikaansche denkbeelden op dit punt volstrekt niet kunnen instemmen. Wij voor ons gelooven, dat dergelijke meening wederom even eenzijdig en daardoor onjuist is als die, waarbij alles, wat niet *positief Christelijk* heet, voor *anti- Christelijk* gehouden wordt.

Hoe algemeen, hoe krachtig en doelmatig, met hoeveel geestdrift ook in Amerika voor verstandelijke en godsdienstige volksontwikkeling gearbeid en geijverd worde, men zoude dwalen, wanneer men dacht, dat het getal dergenen, die volstrekt niet lezen of schrijven hunnen, en in een be-

klagelijken toestand van verwildering zich bevinden, zoo geheel onbeduidend is. De verslagen der gevangenissen in Massachusetts en New-York leveren voorbeelden van het tegendeel, want zij leeren in cijfers het treurig verband, dat tusschen misdaad en verwaarloosde opvoeding bestaat. Intusschen schijnt het toenemend aantal geheel verwaarloosden slechts voor een niet noemenswaardig gedeelte te zoeken onder de eigenlijke inboorlingen, onder de afstammelingen van den ouden Anglo-Saxischen stam. Het is een bedroevend en zorgwekkend gevolg van de toenemende Europesche emigratie. Menig nijver en oppassend gezin toch moge uit Europa wijken, om eene betere toekomst in de Nieuwe Wereld te zoeken, verre het grootste aantal van hen, die zich uit de Oude Wereld daarheen begeven, vormt eene onkundige, ruwe menigte, zonder opvoeding en beschaving, zonder godsdienstige kennis, daar zij beurtelings de uitersten van bijgeloof of ongeloof huldigt. Men denke slechts aan het overgroote aantal Ieren en Duitschers, dweepzieke Katholieken of materialistische wijsgeeren. Die toenemende getallen dreigen gevaarlijk te worden voor onderwijs en godsdienst. Zij vermeerderen vooral het cijfer van onkunde en misdaad in de Unie, en wanneer men soms daaruit en uit andere omstandigheden bedenkingen hoort herhalen tegen het Amerikaansche stelsel van onderwijs en vrijheid van godsdienst, zoo wachte men zich wel, die bezwaren het stelsel der vrijheid toe te rekenen, daar men ze veeleer wijten moest aan de ligtvaardigheid dier Staatswetten, die elken vreemdeling gemakkelijk de grenzen opent, en daarmede de sluizen aan een' stroom van alles, wat Europa meest verdorven bevat[1].

Velen in Amerika zien dit in, en middelen daartegen worden beraamd. Bijzondere scholen ter verbetering van jeugdige misdadigers of verdorvene kinderen heeft men reeds te Boston, Westborough, New-York, Rochester, Philadelphia en elders opgerigt. Het zijn meestal stichtingen van bijzondere liefdadigheid, die dikwerf echter van staatswege

1 De waarheid hiervan blijkt eenigermate uit Hoofdstuk XX, 280, waar men onder anderen vindt, dat in het verbeterhuis te Boston in 1849 van de 860 gevangenen slechts 258 geboren. Amerikanen waren. In de verbeterschool voor jeugdige misdadigers in Massachusetts telde men op 334 personen, 66 vreemdelingen en 96 van Iersche afkomst. In eene dergelijke inrigting te New-York waren van 208 kinderen, 169 vreemdelingen.

ondersteund worden. Er schijnt ook reeds sprake van te zijn, om het *volksonderwijs* voor allen *verpligtend* te maken. Moeijelijk zullen echter alle kwade gevolgen gekeerd kunnen worden, en de godsdienstige vrijheid en verdraagzaamheid zullen de Duitschers doen volharden in volkomen onverschilligheid en ongeloof, de Ieren sterken in klagten over niet genoegzame beperking, in eischen tot afsluiting en afzondering, opdat de Kerk en haar gezag grooter uitbreiding erlangen.

Welk een treurigen indruk overigens een hoog cijfer dergenen, die noch lezen, noch schrijven kunnen, op ons maken moge; welk eene voorstelling ons ook van de hoogere ontwikkeling eens volks mag voor den geest komen, wanneer dat cijfer zeer gering, ja, naauw in het oogvallend is, steeds behooren wij gedachtig te wezen aan de door ons in den aanvang van dit opstel gemaakte opmerking, dat de eigenlijke verstandelijke en zedelijke kracht eens volks minder nog uit dit cijfer blijkt, dan uit het getal *vrijdenkende en zelfstandige* menschen. Te kunnen lezen en schrijven, gedachten in zich te kunnen opnemen en in karakters te kunnen weêrgeven, zijn groote voorregten, maar het zijn niet meer dan middelen om denkbeelden over te brengen - zonder nut, indien de geest, die ze ontvangt, ze niet behoorlijk kan vatten en zich toeëigenen. Dergelijke kennis is nog geene verstandelijke ontwikkeling; maar alleen het vermogen om te denken, die eigenlijke hemelgave, die den mensch van andere schepselen onderscheidt, mag hiertoe gerekend worden. Weinig maakt het uit, of op elke 1000 zielen eenige meer of minder schrijven of lezen kunnen, maar oneindig veel maakt het uit, of daarop eenige meer of minder geteld worden, die men onder de zelfdenkende wezens kan rekenen. Hiertoe echter zijn, gelijk Horace Mann reeds opmerkte, de beste schoolinrigtingen nog niet toereikende; hiertoe moet het geheele volksleven verder strekken; hiertoe moeten later ook buiten de school gelegenheden zijn, om het in de school aangevangene voort te zetten. Amerika bezit hierin groote voorregten boven de Oude Wereld, waarvan wij sommigen nog eenigzins nader wenschen te beschouwen, als: de ondenkbare verspreiding en goedkoopheid der volksletterkunde; de algemeenheid der school- en volksbibliotheken, en de verschillende voorlezingen, genootschap-

pen en vereenigingen, waarin ook voor meer bejaarden en ontwikkelden kennis kan verkregen of bewaard worden.

Om een volk onder de beschaafde en ontwikkelde te kunnen rangschikken, is er niet slechts noodig, dat het veel en algemeen leze, het komt vooral ook aan op den aard der volkslectuur. Waar deze eene uitsluitende strekking heeft, hetzij zij van eene wijsgeerigen, materieëlen of godsdienstigen aard is, zal de ontwikkeling eenzijdig blijven en slechts tot gebrekkige uitkomsten voeren. Wij laten hier zelfs voor het hoogste, wat de mensch heeft, de Godsdienst, geene uitzondering toe. Hoe wenschelijk het zijn moge, dat een volk zijne dusgenaamde stichtelijke lectuur niet verwaarlooze, voor meerdere ontwikkeling moet de wereldsche lectuur eene aanzienlijke plaats daarnevens bekleeden. In Amerika is dit welligt in hooger mate dan elders en ook in ons Vaderland het geval. Geschiedkundige werken, die tot bevordering van natuur- en aardrijkskunde, dichters en zoo vele anderen, worden in allerlei vormen, en tegen de goedkoopste prijzen, dagelijks gedrukt en herdrukt, bij uittreksels overgenomen in bladen en tijdschriften en alzoo in waarheid gepopulariseerd. De nuttigste en uitstekendste geschriften voor kinderen en jonge lieden, die in Engeland het licht zien, worden terstond nagedrukt, en met eene menigte oorspronkelijke vermeerderd. Groot is het getal Almanakken, dat zeer tot bevordering van de verstandelijke ontwikkeling des volks bijdraagt. Bijna elke godsdienstige gezindheid heeft haren eigenen Almanak, buiten de vele meer algemeene, die voor bepaalde standen geschreven worden. Ook de Amerikaansche dagbladpers werkt gunstig op de algemeene verspreiding van kennis en beschaving. Men moet bij deze dagbladen namelijk wel onderscheiden tusschen hunne politieke en oorspronkelijke beschouwingen, welke doorgaans beneden het middelmatige zijn, en de nuttige kennis, die zij bevatten. Het grootste getal staatkundige bladen, vooral de wekelijksche, die de meest algemeene zijn, bevatten steeds een grooter of kleiner aantal artikelen van gemengden aard, die zeer goed en doeltreffend zijn. Om zich eenig denk-

beeld te vormen van de uitgebreidheid van dezen tak van volkslectuur, verdient vermelding dat vele nieuwsbladen, die dagelijks verschijnen, hunne belangrijkste artikelen nog weder twee of driemalen 's weeks afzonderlijk uitgeven, zoodat hetzelfde blad, soms als dagblad, half-weeksblad, weekblad en drie-weeksblad verschijnt. In de stad New-Haven (Connecticut), met 15000 zielen, komen geregeld drie dagbladen uit; in Hartford (12000 inwoners) twee van aanzienlijken omvang en met kleine letter gedrukt; in New-London (7000 inwoners) twee van minderen omvang. De abonnementsprijs is van 4 tot 5 d. 's jaars. Men heeft verder in dien kleinen Staat (Connecticut telt slechts eene bevolking van 370,000 zielen) drie bladen, die driemaal 's weeks uitkomen, en 17, die éénmaal 's weeks verschijnen. Hieronder heeft men een godsdienstig blad, een ter bevordering der afschaffing van sterken drank, en drie bepaald aan wetenschap en letterkunde toegewijd.

De officiëele opgaven van 1850 leveren de volgende belangrijke cijfers. Het geheele getal dagbladen en tijdschriften in de Unie, jaarlijks verschijnende, bedroeg 2800 en het geheele getal inteekenaars 5,000,000.

Hiervan verschenen:

350	dagelijks, met	750,000	abonnenten.
150	driemaal 's weeks, met	75,000	abonnenten.
125	tweemaal 's weeks, met	80,000	abonnenten.
2000	éénmaal 's weeks, met	2,875,000	abonnenten.
50	tweemaal 's maands, met	300,000	abonnenten.
100	maandelijks, met	900,000	abonnenten.
25	om de drie maanden, met	20,000	abonnenten.

Van elke *vier* zielen der Unie is er alzoo *één* geabonneerd op een dag- of weekblad; is er één, die zich zelf eenige uitgave getroost, om ook verstandelijk en geestelijk voedsel te erlangen. Hoe geheel anders is dit in Europa, waar men, ook onder ons, in de lagere burgerklassen nog wel eens lezen wil, maar dan uit deze of gene inrigting, waar men zulks om niet kan doen.

Dit brengt ons intusschen als van zelf op de *Volksbibliotheken*, waartoe in de eerste plaats behooren de *Districts-Schoolbibliotheken*, bij de openbare scholen. Wij zagen reeds, dat daaraan van staatswege jaarlijksche toelagen verstrekt worden. James Wadsworth van Geneseo (New-York) gaf hiertoe de eerste aanleiding en moedigt dit nog door jaar-

lijksche giften aan[1]. In den Staat New-York telden in 1850 deze boekerijen niet minder dan 1,409,154 deelen, of ongeveer 125 deelen voor elk district. De aan te koopen boeken worden door de inwoners van het district, onder leiding der bevoegde school-autoriteiten gekozen, met dien verstande, dat alle werken, die godsdienstigen of politieken sectengeest ademen, verboden zijn. In Massachusetts heeft de Raad van opvoeding eene verzameling van geschriften voor deze bibliotheken doen maken, die uit *twee seriën* bestaat, waarvan de eene voor kinderen beneden 12 jaar, de andere voor meer gevorderden en hunne ouders. Uitstekende schrijvers en schrijfsters leggen hieraan hunne krachten ten koste, zoo als blijkt uit de namen van Paulding, Washington-Irving, Bryant, Miss. Sedgwick, Mrs. Hale, Story, Everett, enz. In het algemeen bestaan dergelijke verzamelingen uit goede geschriften over godsdienst, wijsbegeerte, natuurwetenschappen, geschiedenis en aardrijkskunde, ja, maakt de stof der onderwerpen van deze inrigtingen soms zeer *nationale;* zoo worden in de genoemde seriën de levens van Hendrik Hudson, Washington, Franklin, Fulton en andere in de geschiedenis des lands vermaarde mannen behandeld. Zoo heeft men ook bloemlezingen uit Amerikaansche dichters, geschiedenissen der Vereenigde Staten en van de afzonderlijke Staten, zedekundige verhalen, enz. De boeken worden aan de leerlingen der school en aan de bewoners van het district onder zekere voorwaarden uitgeleend, met de overtuiging, gelijk Morgan zegt, ‘dat elk boek van een welgekozen Bibliotheek een voortdurend onderwijzer is van allen, die er gebruik van willen maken, om zich te onderrigten.’ Er bestaan daarenboven nog vrij algemeen boekerijen voor jongelieden uit de arbeidende klassen, zoogenaamde *Apprentices Library's*, waarvan veelvuldig gebruik gemaakt wordt. In het algemeen ziet men hier, en ook elders, dat, waar de gelegenheden tot lezen gemakkelijker gemaakt worden en toenemen, ook het getal lezers en hunne belangstelling grooter wordt. In 1850 gaf het Amerikaansch Tractaatgehootschap te New-York, welks doel is uitgave en verspreiding van zedelijke en godsdienstige geschriften, een *almanak* uit (*the Family Christian Almanac*), bevattende nuttig onderrigt

1 Buddingh, o.l. 109.

over verschillende onderwerpen, waarvan 192,000 exemplaren werden afgezet; terwijl het tweemaandelijksche Tijdschrift der Vereeniging (*the American Messenger*) 140,000 inteekenaars telde. Zijne agenten verkochten 377,000 tractaatjes en deelden er 98,000 gratis uit. Buiten dit alles is de levendigheid en werkzaamheid van den Amerikaanschen boekhandel verbazend. Overal treft men boekhandelaars en reizende agenten aan. Nieuwsbladen, tijdschriften en boeken worden alom op spoorwegen, in stoombooten en op alle publieke plaatsen aangeboden.

Eene vrij volledige Statistiek van de Volksbibliotheken vindt men in het vierde Jaarlijksche Verslag der Regenten van de Smithsonian Institution, aan de Senaat en Wetgevende Vergadering over 1849. Wij laten het hier in bijzonderheden volgen, om te doen zien, welk eene uitbreiding deze zaak in Amerika gekregen heeft.

STATEN.	AANT. BIBLIOTH.	GET. BOEKEN.
Maine	31	56,856
N. Hampshire	50	57,178
Vermont	10	25,199
Massachusetts	862	415,658
Rhode Island	45	79,341
Connecticut	18	98,338
N. York	8,284	1,756,254
New-Jersey	11	44,125
Pennsylvanie	51	279,388
Delaware	5	16,700
Maryland	24	79,098
Distr. Columbia	20	148,673
Virginie	28	87,720
N. Carolina	8	24,247
Z. Carolina	13	59,664
Georgie	13	33,832
Florida	3	5,337
Alabama	7	17,077
Mississippi	6	12,600
Louisiana	6	30,000
Texas	2	1,301
Arkansas	1	1,000
Tennessee	19	42,256
Kentucky	26	62,340
Ohio	45	103,039
Michigan	381	65,235

Indiana	15	39,800
Ilinois	11	17,566
Missouri	15	31,306
Iowa	1	2,500
Distr. Wisconsin	2	5,000
Distr. Minisota	2	5,200

Men ziet alzoo, dat er in 1849 10,015 Volksbibliotheken in de Unie bestonden, die over 3,701,828 boekdeelen te beschikken hadden. Om echter eenigermate het voordeel te leeren kennen, hetwelk het Publiek hieruit trekt, zoude men den omzet dier boekwerken moeten kunnen bepalen, daar de meeste zeker veel meer dan eenmaal 's jaars worden uitgegeven. Siljeström geeft hieromtrent eenige mededeelingen voor den Staat en de stad N. York, maar

over het jaar 1847. In den geheelen Staat (buiten de stad) rekende men toen, dat elk boek, bij een leestijd van 14 dagen, tweemaal 's jaars zoude zijn uitgeleend, terwijl het in de stad op zevenmaal 's jaars kon gesteld worden.

Volksvoordragten en lezingen zijn in Amerika zeer algemeen, hetwelk men eenigzins kan opmaken uit de volgende opgaven voor den Staat van Massachusetts (met 994,000 zielen). In het jaar 1839 telde men daar 145 vereenigingen, waarin of door wier toedoen lezingen en voordragten werden gehouden, ten getale van minstens 5 over hetzelfde onderwerp, en die door ongeveer 33,000 personen bezocht werden. In Boston telde men 26 verschillende *curssusen*, of 204 voordragten, die door 13,000 personen bezocht werden. Men voege hierbij al de afzonderlijke lezingen en voordragten over matigheid, afschaffing van slavernij en andere onderwerpen, om zich eenig denkbeeld te maken van de uitbreiding, welke dit bestanddeel van het volksonderwijs alhier heeft verkregen. Het nut van dergelijke voordragten, vooral wanneer zij mondeling geschieden, is zeker niet te miskennen, en wordt meer en meer ook onder ons ingezien. Zij vormen met de ontelbare gelegenheden, om overal deugdelijke en onkostbare lectuur te verkrijgen, de middelen waardoor de kennis, in het schoolonderwijs ontvangen, blijft voortleven en zich ontwikkelen. Zonder deze middelen toch is het duidelijk, dat het schoolonderwijs op zich zelf slechts beperkte en zeer tijdelijke vruchten kan opleveren, iets, wat doorgaans veel te veel wordt voorbijgezien. Wij gewagen hier met opzet niet verder van den aard der politieke en burgerlijke instellingen, waarbij de menigte zoo gestadig geroepen wordt tot deelneming, tot spreken, vergelijken, oordeelen, tot omgang en verkeer ook met den meer beschaafde, met den beter opgevoede. Dat dit alles tot ontwikkeling van den algemeenen volkgeest moet bijdragen, kan, naar onze gedachten, bezwaarlijk ontkend worden.

Groote en belangrijke beschouwingen doen zich voorzeker op, naar aanleiding van het door ons over de volks-

opvoeding en het volksonderwijs in Amerika gezegde. Wij zouden geenszins geacht willen worden daarmede overal volkomen in te stemmen; daarin niet veel te zien, wat plaatselijk en voor geene algemeene toepassing vatbaar is; maar enkele hoofdpunten en beginselen, die dáár met het gelukkigste gevolg in aanwending zijn gebragt, verdienen navolging, mogen in Europa, en ook onder ons, te luider verkondigd worden, naarmate wij van hunne verwezenlijking nog verder verwijderd schijnen.

Wij rekenen daartoe het beginsel, dat de Staat zich het volksonderwijs *mag* en *moet* aantrekken, vooral daar hij zulks doen kan zonder te groote centralisatie, door tusschenkomst van lagere besturen, onder deelneming en invloed der burgerij;

het beginsel, dat, waar regeringen en overheden niet schromen dikwerf aanzienlijke sommen aan pracht en praal, aan de bevestiging van hun gezag of de voldoening hunner eer- en heerschzucht, aan krijgstoerustingen en kunsten des oorlogs te besteden, zij ook mogen denken aan die uitgaven, waardoor hunne onderdanen eenen hoogeren rang in de menschheid zullen erlangen;

het beginsel, om aan elk de vrijheid te laten zijne kinderen die opvoeding te geven, welke hem de beste schijnt, en niemands gevoel of godsdienstige inzigten te beleedigen, maar te zorgen, dat er een algemeen, voor allen toegankelijk onderwijs besta, dat, bij eene algemeen godsdienstige en zedelijke strekking, zich ver houde van alle kerkelijke Godsdienstleer;

het beginsel, dat Kerk en Staat, Godsdienst en Wetenschap zooveel mogelijk moeten gescheiden blijven, en dat zulks, bij toepassing der grootst mogelijke vrijheid, het beste bereikbaar is, ja, dat de weg der vrijheid de eenige is, om een eind te maken aan alle klagten over miskenning en verguizing;

eindelijk het beginsel, dat men, ook bij de grootste verscheidenheid van inzigten en pogingen, door een hooger gevoel van liefde en verdraagzaamheid kan bezield zijn, om een groot algemeen belang te bevorderen, om eenen eersten Staats-, - wat zeggen wij? - menschen- en Christenpligt te vervullen, dien van aankomende geslachten meer en meer in den zegen van een goed onderwijs te doen deelen, het grootst

mogelijk aantal onzer evenmenschen tot den rang van redelijke en denkende schepselen te verheffen.

Ook hier, Amerika leert het, maakt *eendragt magt*. Mogten wij, bij het onderwerp van volksonderwijs onder ons, nog tijdig dat voorbeeld nastreven, die leuze de onze maken, daar wij anders welligt de treurige ervaring spoedig zullen erlangen, dat ook de keerzijde van de spreuk onzer vaderen waarheid behelst, en dat door *tweedragt de heilrijkste zaken te gronde worden gerigt!*

December 1854.

W.R. BOER.

Een verhaal voor onzen tijd.

II.

Slechte Tijden (Hard Times). - *Een verhaal voor onzen Tijd, door Charles Dickens. Uit het Engelsch vertaald door C.M. Mensing. Amsterdam, P.N. van Kampen*. 1854

‘Al wat ik vraag, zijn *Feiten*. Leer die jongens en meisjes niets dan Feiten. - Feiten is 't eenige wat men in de wereld noodig heeft. - Plant niets anders, en roei al 't overige uit. - Door Feiten alleen kunt ge den geest van redelijke dieren ontwikkelen; niets anders zal hun ooit van eenig nut zijn. Dat is 't beginsel, waarnaar ik mijne eigene kinderen grootbreng, en dat is ook 't beginsel, waarnaar ik deze kinderen opvoed. - Houd u aan Feiten, Mijnheer!’

Met deze woorden vangt het jongste geschrift van Dickens aan, tot welks beschouwing wij thans mogen overgaan, nadat we u in breede trekken zijne vroegere werken hebben herinnerd. - Zij worden uitgesproken door Thomas Gradgrind, een uitnemend-practisch man, bij zijn bezoek in zijne model-school te Coketown, wier wonderen hij met het meeste welbehagen voor een schoolopziener ten toon spreidt; zij worden uitgesproken, niet alleen als de meening van dien achtenswaardigen heer, maar tevens als vertegenwoordigende eene rigting van onzen tijd, tegen wier overdrijving de schrijver in dit boek zijne waarschuwende stem verheft.

Onze tijd, door velen miskend, die de gulden dagen van bescherming en familieregering, van landsvaderlijkheid en kerspel-nationaliteit weemoedig-zuchtend terugwenschen, on-

derscheidt zich voorzeker in menigerlei opzigt gunstig van vroegere eeuwen. - Men zou willends-blind moeten zijn, om de groote vorderingen en de reusachtige ontwikkeling voorbij te zien, die zoowel op stoffelijk als zedelijk gebied hebben plaats gehad. - Aan den vooruitgang der wetenschappen en hare nuttige toepassing op maatschappelijk leven en bedrijf, aan toenemende verlichting en beschaving paren zich eene verblijdende vermeerdering en uitbreiding van de bronnen van volkswelvaart. - Handel, nijverheid en landbouw, van de fiscale boeijen ontslagen, waarin zij vroeger waren geklemd, en aan eigen kracht overgelaten, hebben zich ontwikkeld tot eene hoogte, waarvan men zich vóor eene eeuw naauwelijks een begrip zou hebben kunnen vormen.

Gelijkheid voor de wet, openbaarheid in de algemeene belangen, vrijheid van het individu, zelfregering en zelfwerking, toenemende verlichting der mindere standen, mildvloeijende bronnen van bestaan, toenadering en vrij verkeer tusschen de volken onderling, vlijtige en doeltreffende beoefening der wetenschappen; ziedaar de voordeden, waarop we dankbaar mogen bogen, en die ons duurzaam gewaarborgd zijn, al graauwen in dezen oogenblik sombere wolken boven ons werelddeel. - Maar zoo wij blijde het vele goede erkennen, dat onze tijd oplevert; zoo we al de vaste overtuiging bezitten, dat vooruitgang en ontwikkeling de wet der maatschappij is, we zouden ons schuldig maken aan gelijke fout, als zij, die met de dagen van *olim* dweepen, indien we 't oog sloten voor 't gebrekkige, dat onzer eeuw aankleeft. - Juist in de erkenning en verbetering van dat gebrekkige, ligt de naaste stap tot verderen vooruitgang. - En vooral hij, wiens stem gereeden ingang vindt bij zijn volk, wiens woorden geopende ooren en harten ontmoeten, is geroepen om den vinger te strekken naar 't geen verbetering behoeft en te waarschuwen tegen de verkeerde rigtingen, die zich in zijnen tijd en in zijn land mogten openbaren.

Wij hebben bij het vlugtig doorloopen zijner geschriften gezien, dat Dickens steeds aan deze roeping getrouw is gebleven; - het boek, dat thans voor ons is openslagen, levert er ons een nieuw bewijs van - Het doel, dat hij er zich bij voor oogen heeft gesteld, is neêrgelegd in de woorden, welke wij hierboven hebben afgeschreven.

Het gebrek onzer eeuw is hare positiviteit en materialisme,

hare cultus van de cijfers en de overheersching van het gevoel door het koud-berekenend verstand. - Zij mist het poëtische waas van vroegere dagen; zij wil geene scheppingen der verbeelding; zij wil feiten en getallen; zij is eene eeuw van statistiek, die - bij uitnemendheid practisch - de bevolking niet telt bij zielental, maar bij som van handen, van productief vermogen.

Van deze beschouwing gaat Dickens in zijn roman uit, en 't is niet vreemd, dat hij, bij dit vooropgezette doel, en bij deze exclusive opvatting der schaduwzijde van eene rigting der eeuw, aan zijn boek den titel vau '*Slechte Tijden*' geeft. - Het valt niet te ontkennen, dat onze tijd voor den fabriekarbeider dikwijls moeijelijk en hard kan genoemd wordden. - Door de nimmer-rustende industrie, in haren kamp tegen de vrije mededinging, tot een harden en eentoonigen arbeid gedoemd, slijt de werkman het grootste gedeelte van zijn leven tusschen de raderen van reusachtige machines, of in den schoot der mijnen, maar al te karig bedeeld met die twee hoofdvereischten van ons bestaan: lucht en licht. Daarbij komt, dat bij den tegenwoordigen toestand der nijverheid, periodieke schokken schier onvermijdelijk schijnen te zijn, die 't groote raderwerk voor een tijdlang tot stilstand verpligten en den arbeider zonder werk en zonder hulpmiddelen laten. - Deze nadeelen zouden wel is waar kunnen worden opgewogen door het hooge loon, dat in den regel door de fabrieken wordt betaald, maar hoe luttel is 't aantal dergenen, die in de dagen des overvloeds weten over te sparen voor de kwade jaren? En hoe schaarsch zijn zij, die hunne onderhoorigen met liefde en belangstelling te gemoet komen, hen bijstaan met goeden raad en hun lot trachten te verzekeren of te verbeteren.

Voorzeker, indien een naauwere band tusschen meester en werklieden bestond, indien in hunne onderlinge betrekking meer hartelijkheid, goedheid en geduld werden gebragt, en indien de eerste het stelsel liet varen om de laatste 'maar in rekening te brengen als zooveel stoomkracht of paardenkracht, en hen te behandelen alsof zij cijfers van eene som of doode machines waren, zonder liefde of voorkeur, zonder geheugen of neigingen, zonder zielen, die moede kunnen worden en zielen die kunnen hopen,' dan voorzeker zou het lot der arbeidende klasse eene groote verzachting ondergaan.

Ik geloof, dat er veel waarheid is in deze voorstelling van den toestand der fabriekarbeiders, vooral in Engeland, en dat Dickens wél heeft gedaan er de aandacht op te vestigen en zijne landgenooten voor eene overdrevene toepassing der statistiek te waarschuwen. Hoe ongaarne ook, men zal 't moeten toestemmen, dat het niet overbodig is aan onze materieële eeuw te herinneren, dat, naast het stoffelijke, een geestelijk element in den mensch aanwezig is, dat evenzeer bevrediging zijner behoeften eischen kan en moet, en dat er dus meer noodig is dan stoffelijk welzijn om den totaalmensch - zoo als onze naburen het noemen - te vormen en te ontwikkelen. Die behoeften des gemoeds zijn zeker niet minder sterk dan de ligchamelijke, en hare verwaarloozing brengt de droevigste stoornis in het maatschappelijke organisme te weeg, daar zij de hoogere poëzie aan het leven ontneemt, welke zich openbaart in liefde, gevoel van eigenwaarde en pligtbesef. Waar alleen het feit mag spreken en alles tot cijfers wordt teruggebragt, daar verdwijnt elke edele drijfveer, en lost iedere menschelijke handeling zich in eene koude berekening op; daar is geen plaatse meer voor de zachtere aandoeningen, de genietingen en vreugde des gemoeds en daar wijkt iedere zaligmakende schepping der verbeelding voor de werkelijkheid.

In zooverre dus, kan aan Dickens - dagelijksche getuige van de overdrijving der materiëele rigting onzer eeuw - niet het regt worden ontzegd het verschijnsel te betreuren en te gispen; - het is natuurlijk, dat een gemoed als het zijne een streng oordeel velt, waar hij de hoogere eischen van het leven ten eenenmale miskend meent te zien. Slechts dan, wanneer hij het goede van zijn tijd voorbijzag en een vroegeren toestand terugwenschte, zoude men reden hebben zijne stellingen te bestrijden; maar daarvan is hij verre verwijderd. Zoo iemand, Dickens is de man van zijn tijd en voor zijn tijd, gelijk iedere bladzijde zijner talrijke geschriften getuigt; hij wil vooruitgang en ontwikkeling door verbetering en veredeling; hij tracht het kwade af te breken, om in den geest des tijds het goede er voor op te bouwen, opdat iedere dag ons verder vinde op den weg der volmaking.

De tafereelen, die hij ons ophangt, zijn sterk gekleurd en al het licht wordt met voordacht geworpen op datgene, wat zijne gedachte moet verklaren. Met eenzijdigheid wordt ons die phase voorgehouden, welke 't meest voor de waarheid

en juistheid zijner opmerking spreekt, en naar mijne bescheidene meening, geheel teregt. Een schrijver, die zich een bepaald doel voor oogen stelt, die eene bepaalde rigting wil aanwijzen, behoeft zich niet te ouderwerpen aan de eischen der discussie; hij behoeft niet tegelijker tijd het *vóór* en *tegen* te wikken en te wegen; nog meer! hij *kan* niet te gelijker tijd als aanklager en verdediger optreden. Dat is zijne roeping niet; hij moet zijn doel trachten te bereiken, zonder de tegenwerpingen reeds vooraf in aanmerking te nemen; is dat doel niet het ware, welnu! de vrije discussie, die het onder het publiek zal uitlokken, zal de onwaarheid er van aantoonen. Weêrstaat het aan al de bedenkingen, die er tegen worden ingebragt, dan is zijn triomf verzekerd. Wie 't anders begrijpt, zal ligt vervallen in den sleur van hen, die steeds tusschen beginselen doorzeilende, alle partijen ontziende en angstvallig iedere bedenking wegende, tot de aangename en zeer gemakkelijke slotsom geraken van hoegenaamd geen stelsel te hebben. Men begrijpe ons wel! Wij gelooven niet, dat het bij een wetenschappelijk betoog geoorloofd is de redenen der tegenpartij op zijde en de tegenwerpingen onbeantwoord te laten; maar wij meenen, dat een novellist, die eene bepaalde idee wil veraanschouwelijken, alles dienstbaar moet maken aan het dragen en bewijzen dier idee, en zelfs met sterk gekleurd penseel zijne figuren en toestanden moet teekenen, opdat al 't vage en onzekere uit zijne voorstelling verdwijne.

Ik vereenig mij gaarne met de verpersoonlijking der gedachte in Thomas Gradgrind, zijne kinderen en Cecilia Jupe, maar ik zie daarentegen in Stephen Blackpool, den fabriekarbeider, en in de herhaalde aanvallen tegen de staathuishoudkunde, eene gevaarlijke strekking, welke maar al te zeer bewijst, hoe de socialistische leeringen, tot schâe der gemeente in 1848 in Frankrijk toegepast, nog steeds weêrklank vinden in Engeland, zelfs in de edelste harten.

Het is eene opmerking, die niet van mij is, dat de Engelsche en Amerikaansche letterkunde der laatste jaren getint is door het socialisme en er in beide landen talrijke werken zijn verschenen, die slechts in zoo verre van de geschriften van Eugène Sue en Lamartine verschillen, als de angelsaksische geest van den Franschen afwijkt. Zij mogen daardoor niet zóo gevaarlijk zijn en minder diep-ingrijpende gevolgen na zich slepen - de meerdere ernst en kalmte van

het volk staat er ons borg voor - maar 't is niettemin raadzaam op die strekking opmerkzaam te maken, vooral wanneer schrijvers als Dickens haar in hunne werken mede openbaren.

Deze socialistische rigting ontspruit uit eene moedwillige miskenning of geheele onbekendheid met de leer der staathuishoudkunde. Door het verwringen of de scheeve voorstelling harer regelen is het niet moeijelijk aan haar de schuld te wijten van het verkeerde in de maatschappij onzer dagen. Men werpt haar tegen, dat zij het eigenbelang huldigt als de drijfveer der menschelijke handelingen, maar men ziet voorbij, dat zij zich slechts te bemoeijen heeft met die menschelijke daden, welke voortbrenging tot doel hebben, en dat men evenmin aan haar de verpligting kan opleggen, de zedelijke verbetering van het menschdom door belangeloosheid en zelf-opofferende liefde te bevorderen, als men van de zedekunde de vermeerdering mag eischen van het productief vermogen eener natie. Zedekunde en volkseconomie moeten hand aan hand gaan, maar zij hebben een zeer verscheiden werkkring en een zeer verschillend doel; stoffelijke welvaart en zedelijkheid werken weêrkeerig op elkander in, maar worden elk door hare eigene wetten geregeerd. Eigenbelang beheerscht de voortbrenging, maar is er een welbegrepen eigenbelang denkbaar, dat niet gunstig werkt op het belang van anderen? Is de algemeene welvaart niet in den regel de voorwaarde voor eigen voorspoed, en zal het welzijn van het individu niet op zijne beurt heilzaam en bevorderend op den algemeenen bloei werken?

Handel en nijverheid zijn iets anders dan philanthropische instellingen, en wie ze daartoe zou willen gebruiken, zou zijn doel missen en grooter ellende te voorschijn roepen dan die hij zich voorgesteld had te lenigen.

Ik geloof dat Mr. Gradgrind volkomen gelijk had, als hij het hoofd schudde, toen Sissy Jupe, nadat zij acht weken aan de gronden der staathuishoudkunde was begonnen, door een kleuter van drie voet hoog werd teregt gewezen, daar zij op de vraag: ‘Wat is het eerste beginsel dezer wetenschap?’ het ongerijmde antwoord had gegeven: ‘Dat ik anderen doe, gelijk ik wensch dat zij mij zouden doen.’ Het antwoord was werkelijk ongerijmd tot op zekere hoogte, hoe naïf het klinken moge. Eene andere vraag is het, of Sissy Jupe behoefte had aan onderrigt in de staathuishoudkunde.

Over 't algemeen geloof ik dat Sissy zich zelve zeer juist beoordeelde, toen zij aan Louise Gradgrind klaagde, dat zij ‘o zoo dom!’ in de leer der cijfers en statistieken was. Ik zal mij veroorloven, tot staving dezer meening, een gedeelte af te schrijven van het gesprek tusschen de twee jonge meisjes:

‘Ik schaam er mij bijna voor,’ antwoordde Sissy aarzelend: ‘maar van daag, bij voorbeeld, verklaarde Mr. Choakumchild ons wat volkrijke welvaart is.’

‘Volkswelvaart zal het, denk ik, geweest zijn,’ merkte Louisa aan.

‘Ja, dat was het ook; - maar is dat dan niet het zelfde?’ vroeg Sissy schroomvallig.

‘Gij moest liever maar volkswelvaart zeggen, daar hij het zoo genoemd heeft,’ antwoordde Louise met hare drooge achterhoudendheid.

‘Volkswelvaart dan. En hij zeide: “Nu is deze school een volk; en bij dat volk is vijftig millioen geld aanwezig, is dat nu een welvarend volk? Meisje nommer twintig, is dit geen welvarend volk, en zijt gij niet in eenen welvarenden toestand?”

En wat hebt ge daarop geantwoord?’ vroeg Louise.

‘Ik zeide, dat ik het niet wist. Ik dacht, dat ik niet weten kon of het een welvarend volk was en of ik in een welvarenden toestand was of niet, of ik moest eerst weten wie het geld had en of *ik* er wat van bezat. Maar dat had er niets mede te maken; dat deed niets aan de cijfers,’ zeide Sissy en veegde hare oogen af.

‘Dat hadt ge dan al heel erg mis!’ merkte Louise aan.

‘Ja, Miss Louise, dat weet ik ook wel. En toen zeide Mr. Choakumchild, dat hij het nog eens met mij wilde proberen en vroeg mij: “Deze school is eene groote stad, die een millioen inwoners heeft, en maar vijf en twintig er van sterven in den loop van het jaar van honger; - wat is uwe gedachte van die evenredigheid?” En mijne gedachte was - want ik wist op niets beters te komen - dat ik het even erg vond voor de menschen, die van honger stierven, of de anderen een millioen waren of een millioen millioenen. - En dat was ook alweêr mis!’

‘Natuurlijk!’

‘En toen zeide Mr. Choakumchild, dat hij het nog eens wilde proberen en hij zeide:

“Hier zijn de statistieke lijsten van ongelukken op zee. Ik vind er in, dat in een zekeren tijd honderd duizend personen verre zeereizen hebben gedaan en maar vijf honderd er van verdronken of verbrand zijn. Hoeveel percent is dat?” En ik antwoordde - hier begon Sissy hardop te snikken, terwijl zij met grievend berouw hare grootste dwaling bekende - ik zeide, dat dit er niets toe deed.....’

‘Niets toe deed, Sissy?’

‘Niets toe deed voor de vrienden en betrekkingen van de menschen, die zoo waren omgekomen. Ik zal nooit leeren!’ zeide Sissy.

Ik geloof, dat men Dickens toe zal geven, dat dergelijke wetenschap voor meisjes onnut en ongeschikt is en hij dit overtuigend in het door mij afgeschrevene gesprek heeft bewezen; maar ik meen tevens, dat het werkelijk stoffe tot blijdschap kan en moet zijn, wanneer de koude cijfers ons aantoonen, dat het aantal ongelukken jaarlijks vermindert en er thans slechts vijf en twintig personen op eene bevolking van een millioen aan gebrek omkomen, terwijl in vroegere eeuwen bij epidemie of misgewas soms geheele streken werden ontvolkt. De cijfers mogen, dor zijn, de resultaten, verschijnselen en feiten, die zij verkondigen, zijn der algemeene belangstelling overwaardig, al leveren ze ook geene gepaste studie voor meisjes als Sissy op. Wij zouden hem, wanneer hij ons toeroept: ‘Indien wij dan eens onze rekenkunst voor stoffelijke voorwerpen bewaarden, en die ontzaggelijke onbekende grootheden op eene andere wijs poogden te behandelen,’ kunnen antwoorden, dat de mensch als zedelijk wezen ook niet onder de categorie der cijfers wordt gebragt; maar dat men, bij de berekening der productie eener fabriek, toch moeijelijk de werklieden kan rangschikken naar hunne inborst, of hun meerderen of minderen godsdienstzin, maar gedwongen is van het aantal arbeiders of handen te spreken. Even zoo zouden wij in verzet moeten komen, wanneer hij van Stephen Blackpool zegt: ‘Hij ging zoover niet, om voor haar genoegen te zeggen, dat daar - in de fabriek - eene soort van goddelijk regt heerschte; maar ik heb in de laatste jaren bijna even hooge aanspraken voor die fabrieken hooren maken.’ Toegegeven zelfs, dat in Engeland het regt van den meester zeer hoog wordt aangeslagen en men er van den werkman stipte gehoorzaam-

heid en zwaren arbeid eischt, dan nog betwijfelen wij, of dat gezag er in willekeur, in volstrekte onverantwoordelijkheid van daden - zoowel uit het oogpunt van wet als van billijkheid - kan ontaarden. Zoo gaarne wij ons ook vereenigen met het doel des Schrijvers, waar hij het lot der arbeiders wenscht verbeterd te zien en aandringt op liefderijke en vriendelijke behandeling en op deelnemende belangstelling, zoo sterk moeten wij het afkeuren, waar de toon ontevredenheid en verzet predikt en schier tot eene aansporing tot *strikes* dreigt over te slaan.

De leer der cijfers - zoo als Dickens de volkshuishoudkunde noemt - sluit geen menschenmin uit, en de industriëel, die in zijne fabriek niets anders dan getallen kent, kan niettemin - en moet zelfs in zijn welbegrepen eigenbelang - zich het lot zijner werklieden aantrekken, en van het gebied der wetenschap aftreden, om zich op dat der christelijke liefde te bewegen. Wat hij *niet* kan, is: zijnen onderhoorigen te veroorloven, om te werken wanneer en zooveel hun goeddunkt, of den dampkring te veranderen, waarin zij en - vergeten wij 't niet - hij zelf den ganschen dag ademen.

Zoo b.v. is het niet van overdrijving vrij te pleiten , wanneer hij Mr. Gradgrind beschrijft als iemand, die ‘geen oog behoefde te werpen op de door elkander wemelende millioenen van menschelijke wezens om hem heen, maar al hunne aangelegenheden op eene lei kon uitcijferen en al hunne tranen met een vochtig stukje spons wegvegen,’ terwijl wij dienzelfden Mr. Gradgrind leeren kennen als een man van edele beginselen en van groote goedhartigheid, al dwaalde hij ook in de keuze en toepassing van zijn opvoedingsstelsel. De wijze, waarop hij zich het lot der verlatene Sissy aantrekt, getuigt toch wel niet, dat hij meende alle menschelijke tranen met een spons weg te kunnen vegen?

Nog ééne aanmerking op de veraanschouwelijking der gedachte! Stephen Blackpool, die hier als de vertegenwoordiger der fabriekarbeiders optreedt, gevoelt zich niet ongelukkig door zijne betrekking in de maatschappij of door de behandeling van zijnen meester, maar alleen door omstandigheden, welke met zijnen werkkring niets gemeens hebben, en iedereen - in welken stand ook - even goed kunnen treffen. Hij is het slagtoffer van een rampzalig huwelijk; zijne vrouw, die

zich aan de zonde heeft verkocht, is de bron van al zijne ellende. Ik ga verder en beweer, dat ons juist uit de beschrijving blijkt, dat de toestand der arbeidende klasse in vele opzigten gunstig is te noemen, en Stephen Blackpool zich in goeden-doen zou hebben bevonden, indien zijne vrouw het opgegaarde niet verkwistte om hare zucht tot geestrijke dranken bot te vieren. Nu zou inderdaad de industriëel, als lid van een Matigheidsgenootschap, Stephen Blackpool's lot welligt - hoewel niet waarschijnlijk - hebben kunnen verbeteren, maar als fabrikant kan hem toch bezwaarlijk de verpligting worden opgelegd, om het gedrag van de vrouwen zijner werklieden naauwkeurig na te gaan. Ik herbaal het: hij kan en zal het doen, indien hij een goed christen is, maar het behoort niet tot zijne attributen als eigenaar eener fabriek.

Maar even als in al de werken van Dickens, is ook zijn doel in dezen roman complex. Verbetering van het lot der arbeidende klasse is slechts een gedeelte van de taak, die hij zich heeft opgelegd; het andere gedeelte bestaat in de aanwijzing van de gevolgen eener bloot-verstandelijke opvoeding of - gelijk hij 't liever noemt - van een louter statistiek- en cijferonderrigt, met verwaarloozing van de ontwikkeling des gemoeds. Dit komt mij zelfs voor de hoofdgedachte te zijn; maar 't zij verre dat er, behalve deze twee, niet nog eene derde aanwezig is, namelijk: de ongelijkheid der wet op de echtscheiding voor armen en rijken; eene ongelijkheid, welke evenwel alleen bestaat in de aanzienlijke kosten, welke de vernietiging of ontbinding van een huwelijk na zich sleept.

Ik geloof dat Eugène Sue in zijne *Mystères de Paris* een dergelijken wensch heeft uitgedrukt. Ik ken de wetgeving op dit punt in beide landen volstrekt niet, en zal mij dus geen oordeel aanmatigen over de gegrondheid der klagten. Indien er werkelijk in Engeland geene wet bestaat, die aan eene zedelooze en onteerde vrouw kan beletten, have en goed van haren man te verkwisten en zijn huis te bezoedelen, dan schijnt het mij, dat Dickens in dezen aanval meer het regt op zijne zijde heeft dan in dien tegen de staathuishoudkunde.

Zonder tegenspraak is dat regt aan zijnen kant, waar hij de ongenoegzaamheid betoogt van een bloot-verstandelijk onderrigt en de verderfelijkheid van het verstikken van de

aandoeningen des gemoeds, en waar hij aan het gevoel en de verbeelding eene plaats wil zien ingeruimd in de opvoeding onzer kinderen. Het verstand alleen moge voldoende zijn, om ons door het leven te helpen, maar het volstaat niet om ons, in den edelen zin van het woord, te doen leven; dat is: te doen genieten en lijden, liefhebben en hopen.

En nu ligt het geheim van Dickens' eenzijdige opvatting daarin, dat hij meent, dat de beoefening der staathuishoudkunde noodzakelijk de ontwikkeling van het gemoed buitensluit. Deze dwaling, welke men vrij algemeen mag noemen en waaraan zich zelfs vele uitstekende mannen te buiten gaan, ontstaat alleen door onbekendheid met de wetenschap, welke men veroordeelt. Wat beoogt die wetenschap toch anders dan de kennis van den maatschappelijken toestand, eene kennis, welke toch wel uit zich zelve niet zal leiden tot gevoelloosheid voor de ziekelijke verschijnselen, die zich in de maatschappij openbaren? - Integendeel, indien het waar is, dat zonder kennis van den toestand, ook geen doeltreffend geneesmiddel kan worden gereikt, dan mogen wij gerust beweren dat de staathuishoudkunde, wel verre van in tegenspraak te zijn met christelijke zedeleer en algemeene menschenmin, daaraan gewigtige diensten bewijst, en eene magtige bondgenoote is, wier hulp men niet mag miskennen.

Zien wij thans, hoe de gedachten, die wij hebben aangegeven, in den roman zijn neêrgelegd!

In drie boeken verdeeld, doorloopen wij in het eerste, dat ‘Zaaijen’ tot opschrift draagt, het opvoedingsstelsel van Mr. Thomas Gradgrind van Coketown, een bij uitnemendheid practisch man, die een gelukkigen handel in ijzerwaren had gedreven, en nu op zijn landgoed *Stone Lodge* de gelegenheid afwachtte om met zijne kennis van feiten in het Parlement eene figuur te maken.

Op de modelschool, waar we u reeds hebben ingeleid, maken wij kennis met een klein meisje, de dochter van een paardrijder, Sissy Jupe, die in hare naïveteit antwoorden geeft, welke hare ondervragers geenszins bevredigen. Het stelsel der school wordt er in weinige grepen in gekenschetst.

‘Onderstel eens,’ zei de ondervrager, ‘dat ge een tapijt in uwe kamer moest leggen, zoudt ge dan een tapijt nemen met eene afbeelding van bloemen er op?’

‘Daar men zich thans algemeen overtuigd hield, dat “neen” altoos het regte antwoord was op de vragen van dezen Heer, was het koor van “neen” zeer sterk. Slechts enkele zwakke stemmen zeiden “ja,” en daaronder was die van Sissy Jupe.

“Meisje nommer Twintig!” zei de vreemde Heer, glimlagchend in het kalme bewustzijn zijner wetenschap.

Sissy bloosde en stond op.

“Dus zoudt ge uwe kamer of uw man's kamer, als ge volwassen waart en een man hadt - beleggen met een tapijt met afbeeldingen van bloemen er op? En waarom dat?”

“Neem me niet kwalijk, Mijnheer! ik houd zooveel van bloemen,” antwoordde zij.

“En daarom zoudt ge stoelen en tafels er op zetten en er menschen met zware laarzen over heen laten loopen?”

“Dat zou ze geen kwaad doen, Mijnheer. Ze zouden niet bederven of er van verwelken. Ze zouden maar afbeeldingen wezen van iets, dat mooi en lief is, en ik zou mij dan verbeelden.....”

“Ja, ja, ja! maar gij moet u *nooit iets verbeelden*,” riep de ondervrager.

“Neen, dat moet gij nooit doen,” herhaalde Mr. Gradgrind met plegtigen ernst.

“Het feitelijke, het feitelijk-bestaande alleen,” hernam de vreemde Heer, “men moet zich door feiten alleen laten leiden; - men moet het woord *verbeelding* geheel afschaffen.”’

Volgens dit scherp omgetrokken stelsel, werden de gelukkige kinderen van Coketown op Mr. Gradgrind's, modelschool volgestampt met statistieke tabellen, met cijfers op cijfers en feiten op feiten. Geen levendig en boeijend verhaal wisselde het onderwijs af; de geschiedenis bestond uit zoovele achtereenvolgende feiten van juist bepaald belang.

Volgens hetzelfde stelsel voedde de praktische Gradgrind ook zijne eigene kinderen - Louisa en Tom - op, en Mrs. Gradgrind, eene ziekelijke, indolente en zeer beperkte vrouw, deed niets om die opvoeding aan te vullen en te wijzigen. De kleine Gradgrinds leerden vóór alles zich over niets te verwonderen; zij hadden van hunne teederste jeugd af lessen gehad en verhandelingen gehoord, en het eerste voorwerp, waarmede zij kennis hadden gemaakt, was een groot

zwart bord, waarop een mager heer met krijt akelige figuren teekende. Geen kleine Gradgrind had ooit een menschengezigt in de maan meenen te zien; hij wist reeds wat de maan was, eer hij duidelijk spreken kon; hij had zich nooit over de sterren verbaasd, want hij kon op zijn vijfde jaar reeds zoo goed de Groote Beer ontleden als Professor Owen; geen kleine Gradgrind had ooit bij het zien eener koe in de wei aan die vermaarde koe gedacht ‘van zes honderd pond, die omhoog smeet den hond, die wegjoeg de kat, die pakte de rat, die at van het graan, dat lag in het huis van Adriaan,’ of aan die nog beroemdere koe, die klein Duimpje had ingeslokt. Hij had nooit van die dingen gehoord en eene koe was niet anders aan hem voorgesteld, dan als een plantenetend, herkaauwend, viervoetig dier, waarvan men feitelijke melk kreeg, die feitelijke boter en kaas leverde. De kleine Gradgrinds hadden ook kabinetjes van verschillende vakken van wetenschap, van alle mogelijke ‘*ologies*,’ zoo als Mrs. Gradgrind ze noemde; een kabinetje van horens en schelpen, van metalen en mineralen en wat er meer is. Het eenige, wat zij niet hadden, was: jeugd. Zij kenden geene kinderlijke spelen en genoegens, hunne verbeelding moest werkeloos, hun hart koud blijven; gewaarwordingen en aandoeningen waren te onbepaald om tot het gebied der feiten en cijfers te kunnen gebragt worden.

Ziedaar de beschrijving, die Dickens ons van de opvoeding dezer kinderen geeft. Ze moesten - in hun vader's meening - dus modelkinderen zijn; maar wie schetst zijne verbazing, toen hij, op zijne wandeling van de school huiswaarts, achter een rondreizend paardenspel, ‘de Rijschool van M^{r}. Sleary,’ een groep kinderen verzameld vond, die neêrgehurkt op hunne knieën, door de reten der planken, de verborgene heerlijkheden trachtten te begluren, en toen hij, nader gekomen, daarbij zijne eigene met feiten en kundigheden volgepropte Louisa en zijnen eigen mathematischen Thomas ontdekte!

De schets van al de wonderen van het paardenspel is den geestigen teekenaar waard en niet minder karakteristiek is de bestraffing, die op het vergrijp volgt, en de verklaring er van in het antwoord van Louisa: ‘Ik verveel mij, vader! ik heb mij al lang verveeld; alles verveelt mij.’

De tooneelen zijn alle vlugtig geschetst, zelfs al te vlugtig,

om het boek te verheffen tot den rang van een degelijk kunstwerk. De verbindende draad, die de verschillende voorvallen aan elkander moest strengelen, de analyse der karakters, welke de handelingen moest motiveren, zijn zwak en onvolkomen, en het geheel draagt daardoor de sporen van eene overhaasting, welke wij sedert de *Pickwick-Club* niet in zijn werk hebben ontmoet. Het is ook daaraan toe te schrijven, dat de fout, die bovenal aan Dickens wordt verweten, namelijk de onwaarschijnlijkheid of overgroote toevalligheid der gebeurtenissen, in de ‘Slechte Tijden’ maar al te veel in het oog springt, daar hij zich zelfs de moeite niet gegeven heeft, door de aanschouwelijke voorstelling der aanleidende oorzaken althans een waas van mogelijkheid over zijn verhaal te spreiden, gelijk wij later zullen zien. Alleen de karakters van Louisa en Tom Gradgrind worden, schoon in korte trekken, toch duidelijk door hunne opleiding verklaard. Louisa, met de onbevredigde behoefte van haar hart en hare verbeelding, concentreert al hare liefde op haren broeder Tom. Koud voor de wereld, offert zij aan hem haar levensgeluk - indien 't voor haar bestaan kon - op; of liever, zij brengt zich zelve ten offer om haren broeder van dienst te zijn, bij wien de opvoeding nog nadeeliger heeft gewerkt. Tom groeit op tot den grootsten egoïst, en eenmaal aan de mathematische regelen van het ouderlijke huis ontsnapt, vervalt hij tot losbandigheid, want hij had niet geleerd om een gepast gebruik van de vrijheid te maken en op eigen beenen te staan. Hij wordt een lichtmis en deugniet, een kwade rekel, die schulden maakt en om ze te betalen de handen uitsteekt naar het geld eens anderen, en van dien diefstal den armen Stephen Blackpool de verdenking oplaadt[1].

Minder aanschouwelijk komt ons het beeld van Mr. Bounderby, den vriend van Mr. Gradgrind, voor. Hij is een *parvenu*, die zich vermeidt in het bluffen op zijne nederige afkomst en zijne verwaarloosde opvoeding en die steeds in 't breede al de nadeelen uitmeet, waarmede hij te kampen had, om te meer de hoogte te doen bewonderen, waarop

1 Waarom de Heer Mensing goedgevonden heeft, het woord ‘Whelp’ door ‘hondsvot’ te vertalen, verklaar ik niet te begrijpen. Mij dunkt, iedere andere uitdrukking, b.v.: deugniet of rekel hadde beter geklonken, al ware zij minder letterlijk.

hij zich zelven heeft weten te verheffen. Hij is de vertegenwoordiger van eene ruwe phase der nederige trotschheid en wordt ons voorgesteld als een rijk man, een bankier, een koopman en een fabrikant; een zwaarlijvig man met eene luide stem, starende oogen en een lach, die een metaalklank heeft; een man uit grove stoffen zamengesteld, welke zooveel mogelijk gerekt schenen te zijn om hem tot dien omvang te brengen; een man met een groot opgezwollen hoofd, uitpuilende aderen aan de slapen en zulk een strak-gespannen vel over zijn gezigt, dat het zijne oogen scheen open te houden en zijne wenkbraauwen op te trekken; een man, die het toppunt van hoogmoedig bluffende nederigheid had bereikt.

En toch, niettegenstaande al deze eigenschappen aan Dickens een rijk veld aanboden tot het leveren van eene dier sprekende types, waarin hij zoo gelukkig pleegt te slagen, verschijnt Bounderby ons niet tastbaar genoeg, om ons hem levendig te kunnen voorstellen, Hij deelt in dit gebrek met vele der overige figuren van dezen roman, bij voorbeeld met Bitzer, die een flaauwe tegenhanger is van Uriah Heep. Ik geloof ook dit te moeten wijten aan de blijkbare gejaagdheid, waarmede het boek is geschreven, waardoor we in een kort bestek eene groote menigte tafereelen ons fantasmagorisch zien voorbijzweven, zonder dat we met de schildering van een enkel volkomen tevreden Kunnen zijn.

Maar laat ons den loop van het verhaal vervolgen! -

Tom is bij Bounderby op kantoor gekomen, die zich zijner heeft aangetrokken, omdat hij verliefd is op zijne zuster Louisa. Ter wille van haren egoïstischen broeder, wiens toestand, zoo als hij teregt inzag, er aanmerkelijk door gebaat zou worden, neemt Louisa de hand van Bounderby aan. Het was haar toch onverschillig, of ze hem huwde of niet huwde; haar hart was koud; zij wist van liefde noch genegenheid dan alleen voor hem, die 't minst in staat was haar daarvoor dankbaar te zijn, en die zich nu - verzekerd van haren steun en hare voorspraak - overgeeft aan al zijne onderdrukte hartstogten. Ik geloof dat beider gedrag bestaanbaar is en goed gemotiveerd; maar ik kan niet hetzelfde getuigen van het lot, dat aan de kleine Sissy te beurt valt. Zij wordt door haren vader, ‘den beroemden *Signor* Jupe,’ verlaten, omdat die teêrgevoelige paardrijder

het denkbeeld niet kan verdragen om zijner dochter tot schande te zijn en zijn *succes* voor hare oogen te zien verminderen! Deze beweegreden komt mij even onwaarschijnlijk voor, als de plotselinge opwelling van goedhartigheid, die den Heer Gradgrind doet besluiten, haar bij zich in huis te nemen. - Daar groeit Sissy op tot een lief, gevoelig en hartelijk meisje, onbesmet door de atmospheer die haar omgeeft, en ontwikkelt zich volkomen op dezelfde natuurlijke wijze, als of ze niet hare opvoeding in Mr. Gradgrind's huis had ontvangen. Dickens tracht dit te verklaren door de verwijdering, die Louisa voor haar toont, waardoor zij meer aan zich zelve en aan Mrs. Gradgrind wordt overgelaten, maar of zijne lezers daarmede vrede zullen hebben, betwijfel ik zeer. De bij uitnemendheid-practische man kon geen ander doel hebben bij zijne goede daad, dan Sissy geheel naar zijn eigen stelsel te vormen, en bij de volharding, die hij ten opzigte zijner eigene kinderen toont, zou men hebben moeten verwachten, dat hij met evenveel ijver aan de uitdooving van Sissy's gevoel en verbeelding zou hebben gewerkt. Hoe 't zij, hij deed het niet, en voor den roman is deze ongemotiveerde afwijking in zooverre beter, omdat Sissy ten slotte de bevredigende oplossing moet geven van het geheim der ware opvoeding: harmonische ontwikkeling van gevoel en verstand beide, en omdat ze als troosteresse en redster moet optreden van de ongelukkige Louisa.

Met meer belangstelling rigt zich ons oog op Stephen Blackpool, wiens lot we reeds vlugtig hebben vermeld, en op zijne vriendin Rachel; - hunne verhouding is met talent en kieschheid beschreven, en de figuur van Rachel is eene van die reine en beminnelijke, die aan Dickens' werken zooveel aantrekkelijkheid bijzetten.

Het tooneel van Stephen met zijne diep gezonkene vrouw, zijn droom, zijn onderhoud met Bounderby over de middelen, om zich te verlossen van het ongeluk zijns levens, zijne houding tegenover Rachel, die hij bemint doch niet beminnen mag, en tegenover zijne mede-werklieden, aan wier onstuimige vergadering hij geen deel wil nemen, ‘omdat hij het Rachel beloofd heeft,’ en zijne welsprekende uiteenzetting van den toestand der fabriekarbeiders - schoon Dickens daarin weder te vergeefs een wapen tegen de staathuishoudkunde zoekt - zijn werkelijk schoon geschreven en behooren tot

de meest afgewerkte tafereelen van het boek. Wij betreuren 't evenwel voor den Hollandschen lezer, dat de Heer Mensing geene gelegenheid heeft gehad, Stephen Blackpool in al zijne ruwe eenvoudigheid en onbeschaafd gezond verstand te doen spreken, waardoor de vertaling aan zijne woorden een karakter van *pedanterie* en gezwollenheid geeft, welke 't oorspronkelijke ten eenemale mist. In 't voorbijgaan, veroorloof ik mij dezelfde opmerking ten opzigte van Mr. Sleary, den directeur van het paardenspel, wiens eigenaardigheid in de overzetting veel heeft verloren.

Met het huwelijk van Bounderby en Louisa, en de benoeming van Gradgrind tot lid van het Parlement eindigt het eerste boek; - het tweede, dat ‘Maaijen’ tot titel heeft, begint met ons in te leiden bij Mrs. Sparsit, eene dame van aristocratische afkomst, die zich verpligt had gezien, bij Bounderby de betrekking van huishoudster te aanvaarden, doch na diens huwelijk tot bewaarster van het kantoor was aangesteld. Mrs. Sparsit is een aardige type, eene mengeling van nijdigheid en ootmoed, en een der voorwerpen, waarmede Josiah Bounderby van Coketown pleegt te pronken als ‘eene der slavinnen, aan zijnen triomfkar geketend.’ Bitzer, dien we als modelscholier hebben leeren kennen, is kantoorlooper en de vertrouwde der aristrocratische dame geworden. Tom is bij zijn schoonbroeder op het kantoor, woont bij hem in huis, en geeft voortdurend stof tot ontevredenheid en ergernis. Reeds menige som heeft zijne zuster hem in stilte moeten leenen, ter betaling zijner schulden en om aan zijne uitspattingen bot te vieren. Hij is tot de laagste klasse der *mauvais sujets* afgedaald, en schoon Bounderby nog onkundig is van zijn gedrag, is hij reeds lang het voorwerp geworden der bespiedende achterdocht van Mrs. Sparsit en Bitzer.

Eene nieuwe figuur treedt nu op het tooneel: M^{r}. James Harthouse, een voornaam heer uit London, die aan een bevallig uiterlijk al de eigenschappen der *good breeding* paart, ‘want met een half oog kon men al zien dat hij een echt *gentleman* was, volkomen naar het laatste patroon gemaakt, wien alles verveelde en die aan even weinig geloofde als, de duivel zelf.’ - Het doel zijner komst te Coketown is eene plaats in het parlement, die hij door de industriëelen tracht te verkrijgen. - Ik zal Dickens een oogenblik zelven laten spreken:

‘De partij van Gradgrind had helpers noodig om de Gratiën te vermoorden. Zij zocht overal rekruten te werven, en waar kon zij die gemakkelijker vinden dan onder die overbeschaafde *gentlemen*, die, daar zij ontdekt hadden dat alles even weinig - dat is niets - waard is, daarom *voor alles gereed waren*?

Onder de overbeschaafde *gentlemen*, die niet geheel tot de school van Gradgrind behoorden, was er een van goede familie en nog beter voorkomen, met een gelukkig talent voor het luimige, waarmede hij eens een ontzaggelijken indruk had gemaakt op het Huis der Gemeenten, bij gelegenheid dat hij dit onthaalde op het verslag van een ongeluk op een spoorweg - altoos uit zijn oogpunt en uit dat van den Raad van Bestuur beschouwd - waarbij de zorgvuldigste beambten die men ooit gekend had, aangesteld door de onbekrompenste directie waarvan men ooit had gehoord, geholpen door de fraaiste mechanische toestellen die ooit uitgevonden waren, alles gebezigd op de beste baan die er ooit was aangelegd, vijf menschen om het leven geholpen en twee en dertig gekwetst hadden door eene toevalligheid, zonder welke de uitnemendheid van het geheele stelsel eigenlijk inkompleet zou zijn geweest. - Onder de gedooden was eene koe en onder de gevondene en niet-gereclameerde voorwerpen eene weduwe-rouwmuts, en de achtenswaardige volksvertegenwoordiger had, door deze muts aan de koe op te zetten, den lachlust van het Huis - dat een fijn gevoel voor het luimige heeft - zoodanig geprikkeld, dat het niet ernstig meer over de lijkschouwing kon hooren spreken en onder gelach en gejuich de spoorwegdirectie van alle verantwoordelijkheid vrijsprak.

Deze heer nu had een broeder van nog beter voorkomen dan hij, die eerst een proefje van het leven had genomen als kornet bij de dragonders en het vervelend had gevonden; toen nog een proefje er van in het gevolg van een engelsch minister buitenslands en het weer vervelend had gevonden; toen naar Jeruzalem was gereisd en zich daar verveeld had, en toen met een jagt door de we reld had omgedwaald en zich overal had verveeld. - Tegen dezen heer zeide het bovengemelde achtenswaardige en luimige parlementslid eens op een broederlijken toon: “Jem, er is eene goede kans voor u onder de mannen van feiten

en cijfers; - zij hebben helpers noodig; - waarom zoudt ge u niet door de statistiek in het Parlement laten brengen?"'

Op deze wijze kwam M^{r}. James Harthouse aan een introductie-brief van M^{r}. Gradgrind aan M^{r}. Josiah Bounderby, een brief, die gevolgen dreigde na zich te slepen, welke voorzeker niet in de bedoeling van den schrijver lagen. - M^{r}. Harthouse verveelde zich te Coketown als overal elders; hij zocht afleiding en bezigheid, en hij meende die te vinden in het bestuderen van het karakter van Louisa Bounderby, die met hare koude en teruggetrokkene vormen een raadsel was, dat zijne nieuwsgierigheid - hoe flaauw die ook wezen mogt - eenigermate prikkelde.

Aanvankelijk toonde die studie zich weinig-beloonend, want al scheen Louisa - 't moge haar niet worden aangerekend! - eer aangetrokken dan teruggestooten door zijne verklaring, dat hij 'geene eigene meeningen had en er hoegenaamd geen gewigt aan hechtte;' al liet ze zich door den schijn verleiden van 'deze huichelachtige vertooning van eerlijkheid bij oneerlijkheid - eene zoo gevaarlijke, doodelijke en gewone ondeugd,' toch bespeurde hij alras, dat het hem niet dan met moeite gelukken zou den sleutel tot haar hart te vinden. Haar broeder Tom was bestemd hem dien te geven, en niet zoodra had Harthouse bemerkt, hoe zeer zij den ellendeling lief had, of het gelukte hem door eene voorgewende belangstelling in zijn lot, haar vertrouwen en hare welwillendheid te winnen. - Meesrer van een geheim, dat ze zelfs angstvallig voor haren echtgenoot verborg, had hij Louisa aan de helling van een afgrond gebragt, welks bodem zij met rasse schreden naderde, had hij zooveel magt op haar verkregen, dat ze haren vader bekende, *dat ze niet wist of ze hem beminde, maar het wel geloofde*, en zou ze ongetwijfeld in den strijd zijn bezweken, indien ze niet in de vlugt naar haars vaders huis hare redding had gezocht en - gevonden.

Al hadde men ook in den loop dezer geschiedenis meer uitvoerigheid gewenscht, en al betreure men, dat de schets de noodige ronding en *relief* mist, men zal met belangstelling de ontwikkeling van het drama volgen en zich in de gelukkige ontknooping verheugen. - Zoo onwaar en onnatuurlijk als ons de tooneelen voorkwamen, die wij hierboven

hebben aangestipt, even zoo voelen wij ons gedrongen hulde te brengen aan de goed gemotiveerde voorstelling van Louisa's verhouding tot M^{r}. James Harthouse, beheerscht als zij was door den afkeer, dien haar echtgenoot haar moest inboezemen, door hare blinde en ondankbare liefde voor haren broeder, en vooral door de woestenij in haar binnenste, door den nooit bevredigden honger en dorst, die haar kwelden, en door het vurige verlangen dat haar jaagde naar een of ander gewest, waar feiten, cijfers en definitiën geene onbepaalde heerschappij voerden.

De voortgang harer schreden op het glibberige pad, haar zamenzijn met Harthouse en het tooneel tusschen haar en haren vader na hare bange vlugt, getuigen van veel menschenkennis en zijn met Dickens' gewone levendigheid geschilderd.

De oude Gradgrind keert tot zich zelven in; hij vraagt zich af, in hoeverre hij kan hebben gedwaald in de keuze van zijn stelsel van opvoeding; een flaauwe schemering gaat op in zijn gemoed, en Sissy Jupe, die als troostende engel optreedt bij zijne dochter, en zoo goed in hare pogingen slaagt - in spijt harer onbedrevenheid in cijfers - doet weldra allen twijfel bij hem verdwijnen. - Of er nog iets ontbrak, om den middaggloor voor M^{r}. Gradgrind te doen aanlichten, vindt hij in de misdaad van zijn zoon Tom nieuwe stoffe tot zelfbeschuldiging.

Tom heeft de kas zijns schoonbroeders bestolen en de verdenking behendig weten te leiden op Stephen Blackpool, die Coketown juist op dat pas verlaat, omdat hij 't niet langer uit kan houden te midden zijner vijandige mede-arbeiders, die in hem een verspieder meenen te zien, daar hij heeft geweigerd aan hunne volksvergaderingen deel te nemen, en omdat M^{r}. Bounderby hem evenzeer wantrouwde - zoo als 't gemeenlijk gaat. Vergeefs zijn al de nasporingen naar Stephen, vergeefs iedere oproeping; Stephen verschijnt niet, al wordt hij openlijk als de dader van den diefstal aangekondigd, al bezweert Rachel hem bij alles wat hem dierbaar is, terug te keeren om zijne onschuld te bewijzen.

En nu de oplossing van deze vreemde handelwijze?

Ze wordt ons gegeven op eene wandeling, welke de arme Rachel op een Zondagmorgen met Sissy onderneemt in de groene natuur, waarnaar de spoortrein haar in een

half uur stoomens had gebragt. Te midden der velden ontdekken zij een hoed; een bang voorgevoel, dat reeds lang Rachel's gemoed had ingenomen, doet haar de mogelijkheid bevroeden..... Zij onderzoeken de plek, het hooge gras dat den open muil van eene lang verlatene mijn overdekt, en zien tusschen de menigte hangen de flarden van een kleedingstuk; het vermoeden wint in kracht; Rachel herkent den halsdoek, die aan Stephen heeft toebehoord. Zoo hij door een mistred in de diepte ware nedergestort, zoo dit de reden ware, dat hij aan hare roepstem geen gehoor hadde gegeven!

Sissy roept om bijstand en in weinig tijds bevinden zich eenige wakkere dorpelingen bij haar, die gereed zijn in de mijn te dalen, ten einde te zien of Stephen er zich in bevindt. Het vermoeden wordt waarheid en de ongelukkige wordt deerlijk gekneusd naar boven gebragt.

Deze ontknooping is zeker wel zoo natuurlijk, als men zich in de verste verte kon voorstellen, en wij vergeten daarbij zelfs de onwaarschijnlijkheid, dat Sissy een man als M^{r}. James Harthouse weet over te halen van zijne plannen op Louisa af te zien. Het is te veel gevergd, eene dergelijke toevalligheid in te lasschen tot verklaring van een toestand, en het is te vreemder, dat Dickens daartoe zijne toevlugt heeft genomen, omdat, naar mijn inzien, het wegblijven van Stephen door zoo vele andere en meer geloofelijke redenen waren te motiveren geweest. Stephen sterft, maar vóór zijn dood heeft hij genoeg gezegd om den schuldige aan te wijzen, al beticht hij hem ook niet dadelijk, en Tom maakt van de algemeene verwarring gebruik, om zich op Sissy's raad te verwijderen en eene toevlugt te zoeken bij M^{r}. Sleary, die hem dan ook te goeder ure naar Amerika weet te doen ontkomen.

Ik kan mij de jammerlijke zwakheid van dit slot niet anders verklaren dan door de dringende eischen van den drukker der ‘Household Words,’ die zeker op copy wachtte; maar al vind ik daarin eene oplossing, ik vind er volstrekt geene verontschuldiging in voor een schrijver van Dickens' talent en roem.

Wanneer men het tooneel tusschen Gradgrind en Bitzer - die het spoor van Tom heeft weten te ontdekken - en Sleary's goedhartige slimheid uitzondert, en regt heeft laten wedervaren aan de gelukkige greep, die Bounderby's moeder

doet te voorschijn komen tot haar zoon's beschaming en vernedering, dan geloof ik dat men het geheele derde boek, ‘Inzamelen’ getiteld, als volkomen mislukt mag beschouwen. Het drama wordt niet afgewonden, maar letterlijk doorgehakt; Stephen's wonderbaar herrijzen; zijn dood; de hope en vrees, waartusschen Tom dobbert in M^{r}. Sleary's paardenspel, bestookt door den nijdigen Bitzer, die hem reeds op het kantoor denkt op te volgen; de ontdekking dat Sissy's vader het tijdelijke met het eeuwige heeft verwisseld, omdat zijn hond *Merryleggs* treurig bij M^{r}. Sleary is teruggekeerd; de gemakkelijke wijze, waarop Bounderby de scheiding van zijne vrouw als *fait accompli* aanneemt; de verrassende uitbarsting van M^{rs}. Sparsit, die op eens verklaart dat zij haren meester, M^{r}. Josiah Bounderby van Coketown, altoos voor een domkop heeft gehouden en daarop haar afscheid neemt; de Voorzienigheids-rol, die Sissy boven bidden en hopen vervult; dat alles is zóo onnatuurlijk, zóo gejaagd en opéenhortend, dat niet alleen de beoogde uitwerking gemist wordt, maar de lezer onvoldaan en wrevelig het boek sluit, zelfs al heeft hij den meester herkend in de beschrijving van sommige *détails* en in de mededeeling van sommige gesprekken, die van veel menschenkennis en scherpe opmerkingsgave getuigen.

Ik heb, bij de aankondiging van dit boek, eene taak vervuld, die niet aangenaam voor mij kon zijn bij de warme bewondering en sympathie, die ik voor Charles Dickens koester. Ik heb, hoe ongaarne ook, de getuigenis moeten afleggen, dat de ‘Slechte Tijden’ in vele opzigten zich niet boven het peil der gewone romans verheft; dat de ontwikkeling der toestanden vooral even zwak, als de loop van het verhaal onwaarschijnlijk is, en al geloof ik, dat men zich neêr kan leggen bij de waarheid der hoofdgedachte, dat ‘bloot-verstandelijke opvoeding verderfelijk is,’ men zal zelfs gedwongen zijn, verzet aan te teekenen tegen het doel, dat daarnevens voorop is gesteld, namelijk: de afbreking der staatshuishoudkundige wetenschap.

De vertaling van den Heer Mensing is niet, zoo als wij die van hem hadden mogen verwachten. Aan *anglicismen* is geen gebrek en de oorspronkelijke kleur der dialoog wordt op vele plaatsen gemist. Zoo spreekt Tom altoos van ‘ouden Bounderby;’ zoo ontmoeten wij uitdrukkingen

als: ‘kent gij hem veel?’ - ‘Inderdaad; - nog wel wat jong daarvoor, is hij niet?’ - ‘Ik ben ziek van mijn leven;’ - ‘practicale menschen;’ - ‘dat dit ook best ge meden is,’ in plaats van ‘dat het beter is dit te vermijden,’ - ‘het is op alle manieren beter,’ - ‘ik hoop, Mijnheer! dat gij beter zult leeren,’ - en eenige andere, die niet op den naam van zuiver hollandsch aanspraak kunnen maken.

Ook de correctie is niet overal even zorgvuldig, en het plaatje verheft zich niet boven het middelmatige.

Wij kunnen deze aankondiging niet besluiten, zonder den wensch er bij te voegen, dat Charles Dickens weldra door een meer degelijk en afgerond werk - gelijk zijn *David Copperfield* en *Bleak-house* - den ongunstigen indruk mogt wegnemen, dien de ‘Slechte Tijden’ bij zijne lezers moet hebben te weeg gebragt, indachtig aan de hooge eischen, die aan een schrijver van zijn naam mogen worden gerigt.

JOH. C. ZIMMERMAN.

Bibliographisch album.

Handwoordenboek der Latijnsche taal, naar de tiende uitgave van het Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch van. Dr. K.E. Georges, met de noodige bekortingen voor Nederlanders bewerkt, door Mr. J.A. Schneither. Groningen, bij de Erven C.M. van Bolhuis Hoitsema. 1854.

In 1848 verscheen de tiende uitgave van het Latijnsch-Duitsche Woordenboek van Scheller. Langzamerhand heeft men echter zooveel omgewerkt, bijgevoegd en weggelaten, dat Dr. K.E. Georges met regt zijn naam op den titel heeft kunnen plaatsen en men Scheller volstrekt niet meer herkent, als men deze laatste uitgave naast de Hollandsche bewerking van Ruhnkenius legt. Zeker is door al die veranderingen veel verbeterd en aangevuld, maar men mist ook veel goeds, dat plaats heeft gemaakt voor allerlei ontuig. De omvang is iets geringer dan die der Hollandsche vertaling; in weerwil daarvan zijn de eigennamen met eenige volledigheid opgenomen, antiquiteiten en mythologie uitvoeriger behandeld en de woordenschat tot in de achtste eeuw na Christus uitgebreid; iets, dat vreemd genoeg is, als men Georges hoort verklaren, dat hij eigenlijk voor de ‘höhere Gymnasialstufe’ gewerkt heeft, waarvoor men in Holland geen Lexicon zou verkiezen, dat woorden uit Tertullianus en de Vulgata bevat. Dat de aangehaalde plaatsen herzien zijn en de orde, waarin de beteekenissen worden voorgedragen, veranderd is, liet zich verwachten en hier is ongetwijfeld menige verbetering.

De Heer Schneither levert ons thans dit boek met de noodige bekortingen in het Hollandsch; die bekortingen zijn intusschen vrij aanzienlijk, want zijn werk is op iets minder dan de helft van het oor-

spronkelijke versmolten. Dit vindt zijne ongedwongen verklaring in het bepaalde doel, dat hij op het oog had. Zijn arbeid is niet bestemd voor de school, welke volgens zijn Voorberigt aan een nieuw woordenboek geene behoefte heeft; ook niet voor de litteratoren, voor welke vertalingen uit het Duitsch niet als vóór vijftig jaar noodzakelijk zijn en die bovendien bij iedere studie teleurgesteld zouden wezen, zoo zij in hun woordenboek alleen vonden, dat deze of gene spreekwijze bij Cicero of Terentius gevonden wordt, maar niet waar zij kan worden opgeslagen; hij wenscht integendeel zijn werk in de handen van hen, die, zonder de taal als taal te beoefenen, hunne kennis der Latijnsche litteratuur willen onderhouden of uitbreiden. Hij stelt zich voor, dat die klasse vrij talrijk is; maar al neem ik ook aan, dat vele litteratoren zijn werk bij hunne eenvoudige lectuur met vrucht kunnen gebruiken en dat het zelfs erkend wordt, hoe geschikt het voor schoolprijzen is, dan vrees ik toch, dat het debiet aan de verwachting der uitgevers niet zal beantwoorden. Dit is intusschen eene zaak, die de tijd zal moeten leeren. In deze aankondiging behoeft alleen de vraag behandeld te worden, of de Hollandsche bewerker er in geslaagd is, juist datgene te excerperen, wat voor zijn publiek het nuttigst en noodigst is. Hij zal mij verpligten mat in het oog te houden, dat ik uitsluitend dit zal pogen te beantwoorden; vele mijner aanmerkingen zouden vervallen, zoo men ze op zich zelf beschouwde en wilde betoogen, dat nu eens de behoeften der school, dan weder de eischen, die de litterator doet, bevredigd worden.

Voor het doel van den Vertaler moesten vele woorden uit het Duitsche werk geheel geschrapt worden; het was volstrekt onnoodig tot de achtste eeuw af te dalen, daar bij eene studie van de auteurs uit het einde van dit tijdvak of geen afzonderlijk lexicon vereischt wordt, of een werk dient ter hand genomen te worden, hetwelk voor dat tijdvak veel grondiger en uitvoeriger is. De vertaler was dus volkomen in zijn regt, toen hij alle woorden en uitdrukkingen, die aan die laatste tijden uitsluitend eigen zijn, schrapte, en geen schrijvers in aanmerking nam later dan de vijfde eeuw. De uitvoerigheid van het overblijvende is zoo groot, dat hij slechts eene keuze had te doen en er waarschijnlijk weinig of niets heeft bijgevoegd. Maar de zwarigheid bestond juist daarin, eene goede keuze te doen en een vast systeem aan te nemen, dat voortdurend tot gids kon dienen, opdat niet dan eens te veel onder het snoeimes viel en dan weder te weinig. Ik begreep vooruit, hoe moeijelijk het zijn moest om een dergelijk stelsel het gansche boek door getrouw te volgen; maar ik vleide mij, dat althans de eerste bladzijden het zouden verraden, waar de vertaler nog geene aanleiding had van zijn plan af te wijken. Thans geloof ik met genoegzamen grond te kunnen zeggen, dat hij bij zijn excerperen eenigzins willekeurig is te werk gegaan.

Ik zie zeer wel in, waarom men in een Thesaurus en in een boek, dat de plaats van een thesaurus moet vervullen, alle woorden opneemt, die in een te voren bepaald tijdperk der litteratuur voorkomen; het is billijk, dat men in een schoolboek voor een beperkt aantal schrijvers hetzelfde doe; maar ik vat het nut niet om in een woordenboek, waarvan zich meergevorderden zullen bedienen, de ruimte te vullen met het opgeven van woorden, die ééns of tweemaal of zelfs meermalen voorkomen, doch wier zamenstelling of vorming van dien aard is, dat hunne beteekenis door de afleiding met een oogopslag kan worden vastgesteld. Men denke hierover intusschen, gelijk men wil, en bewere, dat ook te dezen volledigheid moet bestaan; in ieder geval zal men mij toegeven, dat ik regt had onderzoek te doen naar het stelsel, hetwelk de Heer Schneither tot het zijne gemaakt had. Zie hier een voorbeeld. Uiterst talrijk zijn de woorden, die Plautus uit scherts maakt: hunne beteekenis is *in den regel* door de afleiding zoo duidelijk, dat niemand ze in een woordenboek zal opzoeken, tenzij welligt de litterator, die weten wil of het woord op nog meer plaatsen staat, of Appuleius het ook heeft nagevolgd, enz. Die *ludificabilis, trifurcifer, vaniloquidorus* en honderd anderen niet terstond verstaat, leest Plautus stellig niet voor zijn genoegen. Al deze woorden nu zijn door den vertaler behouden. Ongetwijfeld heeft hij voor zijne handelwijze goede redenen. Ook zou het onbillijk zijn hem te verwijten, dat juist *absumedo*, het *eerste* woord van dien aard in een woordenboek, weggelaten is; maar wat mij verwondert, is dat de verouderde vormen der declinatie en conjugatie herhaaldelijk ontbreken, terwijl zij toch ligt even zooveel regt hadden opgenomen te worden, als de bovengenoemde zamenstellingen. Zoo vindt men *impetrassere* en *expugnassere* opgenomen, maar niet *reconciliassere*, dat *Capt.* I, 2, 59 en *Mil. Glor.* IV, 3, 35 voorkomt; *illexe* voor *illexisse* is opgegeven, maar niet *admisse*, dat *Mil. Glor.* IV, 7, 4 staat; *occepso* wordt verklaard, maar waarom dan ook niet *capso* uit *Bacch.* IV, 3, 76? *dixti* is met andere verouderde vormen van *dico* opgenomen, maar niet *discesti*, uit *Asin.* II, 1, 3, of *creduis* uit *Amph.* II, 2, 49; bij *fero* mist men het *perf. tetuli* en bij *inaudio* den vorm *indaudio* uit *Merc.* V, 2, 100, enz.

Ook in opzigten, die van meer belang zijn, is hetzelfde gebrek aan een vast plan op te merken. De aanhalingen uit Cato en Columella zijn vrij volledig bewaard; maar waarom is meest alles verdwenen, dat op de Inscripties of Ammianus Marcellinus betrekking heeft? Op de Historia Naturalis van Plinius en op de Romeinsche Regtsgeleerden, is om eene ligt te gissen reden overal acht gegeven; maar kunnen de theologanten zich niet met eenig regt beklagen, dat zij niets vinden tot verldariug van Arnobius of Augustinus?

Het kan nuttig zijn nog eenige voorbeelden aan te halen. De

Romeinsche regtsgeleerden geven eenen veedief den, naam van *abactor, abigeus* of *abigeator*. Zoo is Paul. Sent. V, 18 de titel *de abactoribus*. Is het nu niet vreemd, dat de vertaler de beide laatste woorden opneemt en het eerste weglaat, hetwelk juist het eenige is, dat niet uitsluitend bij de juristen voorkomt, maar ook bij Appuleius? Ik neem het den Heer Schneither in het minst niet kwalijk, dat hij weglaat *Abditivus* uit Plautus, *Aboriscor* uit Naevires, *Absegmen* uit Lucretius, of *Abstinax* uit Petronius, maar nu begrijp ik niet waarom, hij behoudt *Abbreviare* uit Vegetius, of *Abquitare*, dat alleen op eene twijfelachtige plaats in Livius rust.

Men vindt in deze bewerking de eigennamen behouden, die, gelijk bekend is, door Ruhnkenius geschrapt waren. Ik zal mij wel wachten eene uitspraak te doen omtrent het wenschelijke van het behouden van dit altijd min of meer heterogene element, maar wil alleen nagaan, wat in dit opzigt geleverd wordt. Op pag. 192 vindt men bijv.: Aristarchus, *Alexandrijnsch grammaticus, als streng oordeelkundige beroemd*. Ik merk op, dat er bij vergissing een lengteteeken op de tweede *a* van *Aristarchus* staat, om de gelegenheid te hebben te zeggen, dat overigens correctie en typographiache uitvoering voortreffelijk zijn. Maar nu vraag ik, welk nut eene dergelijke opgave heeft. Wat hier van Aristarchus wordt medegedeeld, hebben zij, die het boek gebruiken, waarschijnlijk al op school geleerd, en, mogt het hun ontgaan zijn, de zamenhang, waarin zij het woord vinden, zal het hun denkelijk weder in de gedachte brengen. Juist bij deze eigennamen heeft Georges m.i. de juiste maat getroffen; hij geeft, gelijk van zelf spreekt, nergens eene eigenlijke prosopographie, maar toch altijd zooveel, dat men bij het naslaan niet ligt geheel teleurgesteld zal zijn, gelijk in het Hollandsch excerpt telkens het geval is. De bewerker had hier niets moeten over boord werpen; hij had er integendeel iets moeten bijvoegen, dat telkens ontbreekt, namelijk jaartallen. Zien wij verder. Aristides, *zoon van Lysimachus, de door zijne regtvaardigheid bekende Athener*. Dit is niet veel beter dan de koopers bespotten, zelfs al behooren zij maar tot de ‘hàhere Gymnasialstufe.’ Zoo vindt men op dezelfde bladzijde: Aristophanes, *de bekende Grieksche Comediedichter*, en verder niets dan de leerzame opgave, dat hij ergens bij Cicero en Horatius genoemd wordt. Werd er gezegd, waar deze beiden van hem spreken, dan kon dit nuttig zijn; nu kan het alleen dienen om te bewijzen, dat men op het voetspoor der Ciceroniani het woord als zijnde zuiver klassiek Latijn gerust gebruiken mag. Wil men nog andere voorbeelden, dan kan men vergelijken, wat op verschillende plaatsen van de beroemdste personen uit het gens Cornelia of Claudia gezegd is. De geographie heeft van het snoeimes niet minder geleden; men vindt zeldzaam meer dan de opgave der hedendaagsche namen. Maar het aangevoerde

zal, naar ik vertrouw, genoegzaam zijn om te bewijzen, dat de eigennamen hier alleen zijn *phalerae ad populum*.

Eene Hollandsche bewerking van Georges kwam den Heer Schneither vooral wenschelijk voor, om aldus zijnen landgenooten een boek in handen te geven, waar zij bij iedere Latijnsche uitdrukking tevens de echt Hollandsche vonden. Alles wel beschouwd, moet dit ook wel het voorname doel der vertaling zijn, want men mag onderstellen dat zij, die zich van het boek bedienen, Duitsch verstaan en omvang of prijs van het oorspronkelijk staat een algemeen gebruik niet in den weg. Het is intusschen jammer, dat men wel eens minder juiste spreekwijzen aantreft; zoo zal *abdo* beteekenen *uit de oogen zetten* (*aus den Augen schaffen*); *abnormis sapiens* wordt vertaald *een ongestudeerd wijs man*, in plaats van *een man met natuurlijk verstand; in aetate* zal bij Plautus ook beteekenen *ten tijde van*, in plaats van *op zijn tijd*, zie den *Trin. init.* (*zu Zeiten*, zegt Georges); de vijfde beteekenis van *contubernium* is *vertromode omgang;* volstrekt niet, het wordt juist gezegd van een omgang die ver van vertrouwd is, maar integendeel zeer vertrouwelijk; *languefacio* is *afmatten* of *ontspannen* en *praegravis* wordt vertolkt door *onbeholpen*(*!*).

Ik kan mij ook niet geheel vereenigen met het stelsel, volgens hetwelk de verschillende beteekenissen der woorden worden voorgedragen. Wat het eigenlijk is, dat mij minder bevalt, zal ik bij voorkeur met voorbeelden aantoonen.

Terstond geeft het woord *abacus* mij aanleiding tot eene opmerking, welke men overal bevestigd kan vinden. Er was ongetwijfeld in het Duitsch werk veel, hetwelk de Hollandsche bewerker voor zijn bijzonder doel onnoodig moest vinden. Hij mogt intusschen verwachten, dat juist zijn publiek in zijn werk veeleer verlichting zou zoeken omtrent eenig punt uit de antiquiteiten of de kunstgeschiedenis, dan behoefte gevoelen aan een Lexicon, dat door zijne opgaven aanleiding gaf tot grammaticale studie. Ik vind intusschen de artikels, die antiquiteiten als anderszins ophelderen evenzeer verkort als de overige; het komt mij voor, dat het werk hierdoor zeer bepaald in bruikbaarheid verminderd is. Wil men nog een voorbeeld, dan kan men het woord *accumbo* in beide woordenboeken vergelijken.

Bij *abdo* vind ik als eerste beteekenis *weggeven*. Ik zou wel eens eene plaats willen zien, waar het aldus zou kunnen vertaald worden. De inrigting van het artikel in het Duitsch, waaruit duidelijk blijkt, dat de schrijver alleen de afleiding op het oog had, is oorzaak van deze misvatting.

Hetgeen bij *abduco* aangeteekend wordt, leidt mij tot de opmerking, dat veel ruimte, die beter had kunnen worden besteed, ingenomen wordt door het opgeven van nuttelooze voorbeelden en syno-

nyma. Wanneer ik bij het genoemde woord als eerste beteekenis vind: *ergens van daan voeren, leiden, - medenemen, brengen*, alqm. vi de foro, Liv.; convivam, Ter.; ad coenam, id.; in lautumias, Cic.; in servitutem, Liv.; in malam crucem, Plaut.; dan komt de vraag bij mij op, of het inderdaad deze dingen zijn, welke in *dit* Lexicon bij voorkeur worden vereischt. Deze opmerking kan bij eene menigte artikels worden gemaakt.

Die beteekenissen zijn ook niet altijd juist. Zoo zal *abire* o.a. ook beteekenen *zich verheffen* en *nederdalen;* bij *lamina* vindt men vijf beteekenissen opgegeven, 1. *blad, plaat*, 2. *goud of zilver*, 3. *een zwaardkling*, 4. *eene zaag*, 5. *de nog buigzame weeke notendop*. Maar deze beteekenissen hadden, welligt met uitzondering der laatste, alle moeten zijn voorgesteld, als afgeleid uit het gemeenschappelijk begrip *plaat* of *staaf;* gelijk iets dergelijks bij *abies* gedaan is, waar de woorden *schip, speer* en *brief* niet als zoovele afzonderlijke beteekenissen van *abies* zijn opgegeven, maar als *voorbeelden*, hoe dit woord bij dichters alles beteekent, wat uit dennenhout gemaakt is. Ik vind diezelfde fout nog bij *lapillus*, waar uitdrukkelijk als *tweede* beteekenis vermeld wordt *de steen in de blaas*, even alsof dit niet reeds in de eerste algemeene beteekenis was opgenomen, waarbij het genoeg was dit bijzonder gebruik van het woord op te teekenen. Bij *limen* vind ik *zeven* beteekenissen, namelijk: 1. *de drempel, de dorpel;* 2. *het huis, woning, verblijf;* 3. *eene kamer;* 4. *de slagboom, in eene renbaan;* 5. *de grens;* 6. *de aanvang* en 7. *het einde*. Zeker kan men in de aangehaalde voorbeelden het woord zeer goed door de opgegeven beteekenissen *vertalen*, maar, om van de andere onjuistheden niet te spreken, dat hetzelfde woord tegelijk aanvang en einde zou *beteekenen*, is geheel onaannemelijk. Dat zelfde verbrokkelen der beteekenis vindt men bijv. ook in het artikel *paratus* en op *quaero*, waar zich, naar ik meen, nog eene andere fout vertoont, die in onze woordenboeken zeer menigvuldig voorkomt. Ik lees aldaar als eerste beteekenis van *quaero* natuurlijk *zoeken;* nu laat het zich *a priori* wel begrijpen, dat *quaerere* voornamelijk hetzij van *vruchteloos zoeken*, hetzij van *vinden* zal gezegd zijn; maar dat de tweede beteekenis zou zijn *verwerven, bekomen*, de derde *vergeefs zoeken, missen*, is ongerijmd. Men ziet dan ook spoedig, wat aan die derde beteekenis is. Het bijgevoegde voorbeeld is *Siciliam in Sicilia* uit Cicero; maar hier beteekent *quaero*, bedrieg ik mij niet, eenvoudig *zoeken;* het denkbeeld van *vruchteloos* wordt eerst gegeven door den zamenhang. Georges haalt nog meer voorbeelden aan, die even gemakkelijk tot de gewone beteekenis *zoeken* worden teruggebragt; zoo noemt hij als een bewijs *quaerere occasionem* uit Livius, maar zegt niet dat het vergeefsche van dat zoeken niet in het woord *quaerere* ligt, maar in *amissam*, dat er Livius bijvoegt, maar dat in de aanhaling is weggelaten. Van

denzelfden aard is de fout die ik boven aanstipte in het artikel *abire* en in *mutare*, dat o.a. tegelijk *beter maken* en *bederven* moet beteekenen.

Men zou zeer verkeerd doen met te meenen, dat de gemaakte aanmerkingen in dien zin moesten worden opgevat, dat de Heer Schneither een werk had geleverd vol van onnaauwkeurigheden, waarvan andere woordenboeken vrij zijn. In meerdere of mindere mate bestaan zij bij alle en sommige mijner aanmerkingen treffen zoowel Georges als zijn vertaler. Bovendien is het berispen hier uiterst gemakkelijk en de uitvoering met bijna onoverkomelijke zwarigheden verbonden. Het zou mij dus zeer leed doen, zoo men uit al het gezegde wilde afleiden, dat ik het werk voor mislukt of onbruikbaar houd. Zeker stel ik de noodzakelijkheid der vertaling niet zoo hoog, als de Heer Schneither dit blijkens zijne voorrede doet, maar toch geloof ik, dat het boek voor schoolprijzen en in handen van hen, die de Latijnsche schrijvers voor hunne lectuur kiezen, goede diensten kan doen. Eene aanbeveling zal het werk hebben door zijne betrekkelijke volledigheid, waardoor het boven de eigenlijke school-woordenboeken verre uitmunt.

Haarlem, 7 September 1854.
S.A. NABER.

***Verslag over de Zeevisscherijen, uitgebragt door de Commissie, benoemd bij Koninklijk Besluit van den* 9*den Februarij* 1854, *N*^{o}. 57. *Te 's Gravenhage bij van Weelden en Mingelen*. 1854. 228 *blz., met* 100 *blz. Bijlagen en vele Tabellen. Prijs f* 1. - .**

Wij willen, ons haasten, dit merkwaardig geschrift aan te kondigen. Dit schijnt wel noodig, vermits de van Gouvernementswege uitgegevene boekwerken de gewone hulpmiddelen ter verspreiding missen. Geene herhaalde advertentiën in allerlei dagbladen roepen er de belangstelling des publieks voor in; geene verzending in commissie, geen ‘op bezien’ bij particulieren bevordert den verkoop; geen ter recensie aangeboden exemplaar verpligt de Redacteuren van Maandwerken, er eenige aandacht aan te wijden. En zoo gebeurt het meestal, dat de officieele stukken, door het Gouvernement uitgegeven juist om kennis te verspreiden, weinig bekend worden en, in den eigenlijken zin des woords, buiten den handel blijven. Daardoor worden die uitgaven kostbaar en bezwarend, en wordt bovendien het goede doel der uitgave (al is de prijs ook, gelijk hier, met de meeste liberaliteit *zeer* matig gesteld) slechts ten deele, zoo al eenigzins, bereikt.

Wij achten het dus nuttig, in den kring onzer lezers de opmerkzaamheid op dit VERSLAG te vestigen. Wij treden echter daarbij niet in eene beoordeeling noch in eene nadere behandeling van het belangwekkend onderwerp, waarover het loopt. Genoeg ter aanbeveling moge de verzekering zijn, dat dit onderwerp hier van alle zijden uitmuntend is toegelicht. De werking van reglementen en premiën voor de visscherij is er naauwkeurig onderzocht, niet alleen op theoretische gronden, maar ook met den leiddraad der ervaring; en het uitvoerig verbaal der gehoudene enquête is vooral rijk aan onderrigt, gelijk dan ook de Commissie uit die enquête de treffendste resultaten voor haar Verslag geput heeft.

In welken zin welligt eerlang de groote kwestie van de bescherming en voogdij der Zeevisscherijen (inzonderheid der Haringvisscherij) beslist zal worden, is niet meer twijfelachtig. En zeker zal dan de wetgever dit VERSLAG niet noodig hebben om zijne beslissing bij onbevooroordeelden te verdedigen. Maar wij wenschen van harte, dat het voorname doel der uitgave bereikt worde, dat o.i. hierin bestaat, dat onder het publiek heldere en juiste begrippen over dit veelbesproken onderwerp verspreid worden. - Zouden onze Directeuren van Leesgezelschappen ook te bewegen zijn, om eens in plaats van één enkel prul-romannetje dit nuttige en goedkoope boek onder de leden te laten rondgaan ?

Aurora, Jaarboekje voor 1855, *uitgegeven door S.J. van den Bergh. Te Haarlem. bij A.C. Kruseman*.

Een sierlijk boeksken in bevalligen vorm, samengesteld door verscheidene, wier namen niet ongevallig klinken, hetzij door hunne ancienniteit in de republiek der letteren, hetsij om persoonlijke beminnenswaardigheid, hetzij door een veeljarig lidmaatschap in den een of anderen literairen kring, waar hun stemgeluid zoo dikwerf welluidend ruischte, hetzij om werkelijke verdienste, - zulk een boeksken kan niet anders dan de aandacht der massa voor een oogenblik afleiden van de *bon-bons* en - we zouden haast schrijven: of - der preêken en andere stichtelijke lektuur van den dag.

Zulk een sierlijk jaarboekjen maakt bijna denzelfden indruk als eene tentoonstelling van schilderijen, naar welke zoo menigeen wordt heengelokt, die anders weinig met kunst blijkt op te hebben. Eene tentoonstelling is ook zoo iets bonts, geeft zoo veel afwisseling aan het oog, de gulden middelmatigheid heerscht er zoo gelukkig door hare meerderheid, dat de aanlokkelijkheid voor de menigte zeer verklaarbaar wordt. Gaat het bij een jaarboekjen anders, ja kan het wel anders gaan, indien men het doel der uitgave, de wijze van verzamelen, de mededinging, die telkens dreigender wordt, in aanmerking neemt?

Het is zoo dikwerf reeds aangemerkt, dat wij ons schier aan plagiaat schuldig maken, door er weder op terug te komen; terwijl wij bovendien in herhalingen vervallen die wel vruchteloos blijken, daar het telkens verschijnen, ja het verrijzen van nieuwe jaarboekjens den weinigen invloed van dergelijk beweren, hoe menigwerf ook gestaafd en bewezen, aanduidt.

Waar dergelijke uitgaven zinken tot het peil, door den Muzen-Almanak - Vergeet-mij-niet dit jaar bereikt, kan de kritiek zich ontslagen rekenen er kennis van te nemen; bij een jaarboekjen als de Aurora echter, in welks fluweelen bindsel het talent door de middelmatigheid heenschemert, behoort het bijkans tot haar plicht.

Naar onze meening getuigt het uitwendige van het boeksken dit jaar niet voor den smaak des uitgevers, die ons - we erkennen het gaarne - zelden aanleiding geeft tot eene dergelijke uiting. Voor een gebedenboek moge de band stemmig genoeg zijn, voor een pracht-almanak is hij te weinig élegant en is hij te ernstig.

Zoo wij het Portret van den dichter de Genestet als inleiding

moesten beschouwen, dan zouden wij geene hooge gedachten ontvangen van het geheel, daar we zelden iets zagen wat zóo weinig geslaagd is, en waar de handteekeniug van den afgebeelden grooter dienst bewees.

Die den dichter persoonlijk kent, zal weinig gelijkenis bespeuren; want wat er jeugdigs en vurigs te lezen staat op zijn gelaat, is op de afbeelding vergroofd en verflenst of wel geheel vernietigd. Niet slechts de weinige gelijkenis onderscheidt echter dit portret van de vorige; maar ook de natuurlijkheid, de ongedwongenheid de *pose*. Het doet ons genoegen, dat de Heer de Genestet het voorbeeld zijner voorgangers niet heeft nagevolgd, maar zich als eenvoudig mensch heeft laten afbeelden.

De Heer Kneppelhout opent de rij van bijdragen, en wel door een reisverhaal: *Te Chamounix*, 27 *Julij* 1853. Ik weet niet of het den lezer gaat als ons, maar we zijn van het genre afkeerig geworden, en zien er met eene zekere huivering tegen op, als tegen een preek, ten voordeele van de eene of andere afgebrande kerk. Sedert de verschijning van: '*Opreis*,' van Dr. J.J. van Oosterzee, zijn we daarin eer versterkt dan verzwakt. Reisverhalen, hoe weinigen kunnen de te huis blijvenden tevreden stellen, want hoe weinigen geven iets meer dan een optelling van hetgeen ze gezien of niet gezien hebben, maar hadden kunnen zien, en dit alles ondermengd met eenige uitroepingen over de schoonheid der natuur, en het nederdrukkende of het hartverheffende der aangestaarde ontzettende rotsmassaas, afgebroken door eenige gesprekken met mede-reizigers of gidsen. En men vergeet, dat de poezij slechts als element bezit, wat de schilderkunst te recht tot een genre heeft verheven; dat de beschrijving, zonder kleurenspel, arm moet zijn en eentonig; dat men onder den invloed is van exceptioneele toestanden en gewaarwordingen, in welke mede-reizigers en gidsen, van simpele en gewone menschen als ze eigenlijk zijn, belangrijke figuren kunnen worden voor den reiziger, die door deze dwaling niets misdoet, zoo lang hij ze maar niet voorstelt aan hen, die niet meê hebben neêrgezeten op een rotsblok, met het uitzicht op een *glacier*, noch gewandeld onder eene stortbui langs bijna ongaanbare wegen.

Onze Germaansche buren hebben getoond wat een reisverhaal worden kan, wanneer de *bilder* niet ontbreken, en zelfs zouden wij, zonder eener vaak vermoede maar nooit bestaande partijdigheid voedsel te geven, op eenige bladeren van dit tijdschrift kunnen wijzen, waar, in schoone vormen en in een levendige voorstelling, reisherinneringen als *Reise-bilder* te voorschijn treden.

Eene andere grieve hebben wij nog tegen den schrijver van dit reisverhaal. Waar bleef zijn *spirit* of zijn meesterschap over den vorm?

De oude Heer Smits, een nieuwbakken reputatie, maar daarom des te frisscher, schonk der Aurora mede een vrucht zijner hersenen, of om een meer specieel woord te bezigen, zijner fantazie. Het is een

schets op reis en wel: *Het genot van een vervelenden dag aan boord*. Wie den ouden Heer Smits kent en zijn kaleidoskopiesch vernuft, vermoedt ook welk een genot hem hier wacht: veel ouds maar ook nieuws in de voorstelling; kontrasteerende partijen die tot een schaterlach nopen in overvloed, zelden een nuance die een fijnen glimlach op de lippen brengt, en toch hier en daar scherts, luim, geest.

Wij moeten oprecht zijn en ons aangenaam verrast bekennen, toen wij den ouden Heer Smits, dien we slechts kennen uit zijne '*Ontboezemingen*' die weder andere van kleinzonen en neven hebben uitgelokt, even als er neefjes en ooms van Klikspaan zijn, maar toch maar één Klikspaan, als auteur van dit opstel hervonden. Het moge reeds getuigen van onze niet volkomen instemming met de algemeene meening over die '*Ontboezemingen*', welk werk echter aanspraak maakt op degelijker beschouwing dan hier gegeven kan worden.

Aan zijne bijdrage voor de Aurora valt geene opmerkingsgave, geene aanschouwelijkheid te ontzeggen, maar we zouden zijn scherts, zijn vernuft iets scherper, iets meer satyriesch wenschen, ware het ook dat hij daardoor in ons vaderland, waar de *bon-homie* zoo wel te huis is, menig lezer een afkeurenden hoofdknik ontlokte, en in menig recensent een vriend verloor.

Bij de schoone gravure van de geestige schilderij van B. ter Gempt schreef 't B. - de pseudoniem van een zeker schrijver, als hij satyriesch wil zijn - een opstel, getiteld: '*Menschen en beesten*.' De schrijver bedoelde niets anders dan eene toelichtende memorie te geven tot de schilderij van te Gempt, maar zoo als het hem dikwijls gaat bij zijne kunstbeschouwingen, dwaalt hij van lieverlede van het te beschouwen kunststuk af, om geliefkoosde oude of nieuwe stellingen te uiten, heele, halve of kwart vernuftige kwinkslagen te geven en minder óver dan wel naar aanleiding ván den arbeid eens anderen te denken. Deze wijze van kunstbeschouwing of kunstkritiek wordt vergoêlijkt, of - is dit woord te hard of ongepast - verduidelijkt, door de spreuk aan het hoofd van zijn opstel geplaatst: '*Le caractère d'une grande imagination est de féconder toutes les autres*.' We willen er niet over twisten of deze uitspraak hier wel van toepassing zij, evenmin of de schrijver niet een oude ketterij verkondigt waar hij aesthetiseert en van te Gempt getuigt: 'hij toch *kopieert* niet, hij *schept*.' Als of het hoogste wat ons te doen staat niet ware: kombineeren! Wij wagen slechts in het voorbijgaan de opmerking, dat de toelichting van den schrijver bijkans denzelfden indruk maakt als de memorie bij een wetsvoorstel, waarvan het doel den ontwerper zelven niet helder was; en spreken daarbij het vermoeden uit, dat niemand meer over die toelichting verwonderd zal zijn dan de kunstenaar die gekommentarieerd heet te zijn. Wij haasten ons echter hieraan toe te voegen, om alle gedachten aan boosaardige vitterij, waartegen de schrijver hier en daar zoo welsprekend uitvaart, te verbannen, dat het opstel,

in lossen bevalligen stijl, op vele plaatsen tintelt van vernuft en blijk geeft wat de auteur zou vermogen als hij min gedwongen, en in zijne verbeelding minder voortgeholpen of afgeleid door een andere, zijn scherpen blik om zich heen liet weiden naar hartelust.

Van Westrheene Wz. liet het den Redakteur der Aurora mede niet aan hulp ontbreken. '*Hoe men uit liefde misleidt*,' stelt ons een schilder voor, die aan eigen talent wanhoopt en in zijn onderhoud en dat der zijnen door het geven van lessen moet voorzien. Miskenning van de zijde zijner tijdgenoten dreigt hem te vernietigen. Onder gunstige voorteekenen begonnen, nam zijn lot echter weldra een keer. Het waarom wordt niet duidelijk aangetoond. Een zijner laatste konceptiën is door de tusschenkomst van een kunstkooper, die ook hier weder het geijkte charakter draagt, wel verkocht maar toch onder de waarde die de schilder er aan hechtte. Gedrukt onder kommer en verdriet gaf de kunstenaar het verloren en zou hij ook verloren zijn geweest zonder de hulp zijner vrouw. Deze gaat naar een bekende haars echtgenoots, een Notaris, die het wél gaat op aarde, omdat hij het ideale niet najaagt, maar zich tevreden stelt met hetgeen hem de werkelijkheid, in den vorm van akten en ampele besognes geeft, - een charakter, weinig oorspronkelijk van aanleg, maar toch zeer goed geslaagd in de bewerking. Zij weet diens vrouw tot haar plan over te halen en deze maakt een bres in het hart van den vervelenden, kouden practischen Notaris en haalt hem over om datgeen te doen wat hem van nature tegen de borst stuit. De daad van den Notaris wordt daardoor zeer goed gemotiveerd en we noemen het een gelukkige greep, om juist den man van het kantoor daarvoor te gebruiken. Hij wordt genoopt om op zijn naam den schilder Belmer een schilderij te bestellen en wel eene op dezelfde schaal als de vroegere. Die bestelling is niets meer dan een kunstgreep van de vrouw des schilders, om dezen weder tot den arbeid op te wekken. 'De gegoede Notaris heeft wel,' zoo vermeent zij, 'voor schilderijen niets over, maar tegen den tijd dat het stuk door dezen opgegeven is afgemaakt, zal er misschien zich wel een kooper opdoen.' Het waagstuk gelukt en de oplossing is - dank hebbe het talent des auteurs - het tegenovergestelde van wat het zoo licht had kunnen zijn, natuurlijk en waar. Die schilderij is afgemaakt, de Notaris dringt er op aan, het voorgebonden masker, dat hem reeds zoo lang gehinderd heeft, te laten vallen; de vrouw van den schilder begrijpt nu eerst de vermetelheid harer handelwijze, maar de tentoonstelling is aanstaande, derwaarts wordt de schijnbaar verkochte schilderij heengezonden met toestemming van den gewaanden eigenaar en de liefhebber, die het vorige stuk, waarvan dit een pendant is, gekocht heeft door tusschenkomst van den kunstkooper, koopt ook dit. Aan den kunstenaar wordt eerst nu het door zijn gade gepleegd bedrog bekend, maar hij is gered, zijn kracht is behouden.

Uit deze korte uiteenzetting blijkt het reeds wat gewichtige rollen de vrouwen in dit verhaal vervullen; ze zijn dan ook *con amore* behandeld en goed geslaagd. Maar er is ook eene keerzijde. De auteur heeft de figuur van den schilder niet weten te redden. Dit had hij, hoe moeielijk de taak ook ware, naar ons inzien moeten pogen te doen, door al de kracht der hem verleende gave daaraan dienstbaar te maken. Zoo als hij zijne novelle geschreven heeft, zinkt de kunstenaar, hoe meer de vrouwen-figuren stijgen.

Met genoegen merkten wij op, dat van - Westrheene ook in zijn stijl blijken van vooruitgang geeft en de gezwollenheid en het gemaniëreerde van vroeger daaruit heeft doen verdwijnen.

De volkspreuk: *die zijn geloof verlaat verlaat God*, wordt door Koetsveld in hare waarde voorgesteld, in het kleed der novelle, over welken vorm hij als meester gebied voert. Het was echter niet zijn eenigste doel. Stout spreekt hij zijn stelling uit, die niemand gretiger beaamt dan de schrijver dezer regelen, dat in het aangeduide spreekwoord God slechts diegenen verlaat, welke zonder overtuiging het geloof, dat zij dus nog altoos toebehooren, verlaten, maar niet hen, die de inspraak des harten en der rede volgen, waar zij van godsdienstvorm veranderen. Het alzoo aangenomen geloof wordt werkelijk het eigendom des bekeerlings, is *zijn* geloof; dat wat hij heeft verlaten, is het zijne niet. De schrijver geeft tuigenis van het verheven standpunt door hem ingenomen, daar hij, schoon bestemd om plaats te nemen onder éene der twee groote afdeelingen der Christenheid, evenwel boven beide blijkt te zweven en de uitlegging aan de volksspreuk gegeven op beide toepasselijk rekent. Hij heeft zijn grondgedachte vooral veraanschouwlijkt in de weduwe Holster en vrouw Telwald; de eerste Katholiek geboren, maar uit liefde voor haar man Gereformeerd geworden zonder dat zij wist wat zij deed: de tweede, van Protestantsche ouders, maar bukkende voor den dwang van haar Roomschen man en kinderen en tot de Roomsche kerk overgegaan, van wier bijgeloof zij afkeerig was.

Beiden waren van God verlaten, omdat beiden *haar* geloof hadden verlaten. Nergens vinden zij rust dan in een terugkeer tot het geloof dat haar eigenlijk behoort.

In 's schrijvers bekende vormen is de idee gehuld; puntig en dramatiesch is de dialoog; aanschouwelijk als altoos de voorstelling, en de goede smaak verleochende ook hier zijn attribuut: eenvoud en soberheid niet. Wij juichen de greep aan het slot van het verhaal toe en merken de fijnheid op daarin verscholen. Vrouw Telwald, verstooten door haar kinderen, dwaalt verlaten rond en wordt opgenomen en verpleegd door hare schoonzuster, die reeds weder in den schoot der Moederkerk was teruggekeerd; en deze weet wat het beteekent haar geloof te verlaten en heeft innig medelijden met vrouw Telwald die het hare zoekt; al zoekt zij het ook op tegenovergestelden weg.

Thrasybulus neemt dit jaar voor de eerste reize plaats onder de medearbeiders der Aurora. Het feit verheugt ons. Al mogen we nog niet verzekeren dat hij de sporen reeds verdiend heeft, toch mogen we getuigen dat hij er naar streeft. Eene analijse van zijn Groen en Rijp in dit Tijdschrift heeft ons zijn eersteling doen kennen, en indien wij het toen gevelde oordeel vergelijken met dat, hetwelk wij over zijn: *Het sterfbed van een geneesheer* moeten uitbrengen, dan mag de uitkomst bemoedigend heeten. Thrasybulus schijnt zelf reeds de waarheid der opmerking, door den beoordeelaar van Groen en Rijp geuit, gevoeld en daarom geen supplement aan zijne bestaande redevoeringen te hebben toegevoegd. Hij heeft de voorstelling verkozen boven de redenering en, met de richting die zijn talent heeft, deed hij wél. De gedachte, die aan dit stukjen ten grondslag ligt, is niet zonder oorspronkelijkheid, mist geene diepte. De mensch is met zoo vele hechte banden aan de waereld vastgeknoopt; toch moeten, die los worden gemaakt om hem hemelburger te doen worden, en hij, die ze vrijwillig kan los maken, bewijst reeds zijn aanspraak op het hemelburgerschap. De gedachte is moeielijk te veraanschouwelijken. Thrasybulus bewijst het. Hij doet Dokter George, den drager zijner gedachte, den typhus krijgen. Dat de man zijne ziekte en hare verschijnselen voorspelt is natuurlijk, maar minder, dat hij in de pozen van rust, die de koorts hem laat, preêken houdt op zijn ziekbed, en elke der pozen gebruikt om een der banden, die hem aan de aarde hechtte, te verbreken. Het gaat bijna mathematiesch zoo als Thrasybulus het voorstelt; zelfs de climax is in het afscheid nemen of vaarwel zeggen niet vergeten. De analijse waaraan Thrasybulus zijn Dokter onderwerpt is bijna gelijk aan die van den anatomikus, die, om het leven goed te bespieden, een levend wezen op de ontleedtafel brengt; bij de eerste snede echter van het skalpel ontvlucht hem wat hij najaagt; het leven dat hij zoekt is verdwenen.

Gedachte en vorm, ze moeten harmonisch, ze moeten één zijn, ziedaar het eerste vereischte van een kunstwerk. Gene is slechts de abstraktie van deze; waar de vorm zich niet verdraagt met de natuur - in of óm ons - kan ook de gedachte zich daarmede niet verdragen, valt zij zelfs niet onder het bereik onzer waarneming. Thrasybulus zal ons begrijpen, en het zal ons genoegen doen, indien hij inziet dat zijne bijdrage niet is geworden wat hij haar wilde doen zijn.

Wij hebben ons tot dusverre vermeid in de regionen der proza, we moeten nu opstijgen - het is het algemeen begrip onder onze poëten - naar de sfeeren der poëzij. Zelfs op straffe van voor aardworm te worden gescholden, moeten we bekennen met eenige huivering den hemelschen tocht te aanvaarden. Op de aarde hebben we een steunpunt, daar boven mogen we een poze wiegelen op de wolken, het is een onzekere zetel. Een beoordeelaar in de eerzame en taaie

Vaderlandsche Letteroefeningen, het oudste onzer Tijdschriften -zie de vaak herhaalde aankondigingen in de dagbladen - en bovendien, het is een waarborg voor de literaire degelijkheid, echt protestantsch van inhoud, scheen er even als wij over te denken. Onder den invloed eener aandoening, die veel van vrees had; onder den invloed eener kennis, die veel belooft voor de statistische bijdragen, in dat Tijdschrift op te nemen, riep meergemelde beoordeelaar uit: drie honderd en zoo veel vaerzen, welk medewerker der Vaderlandsche Letteroefeningen kan u op de schaal werpen, al is die schaal ook zoo reusachtig groot als de aesthetische *bascule* der Vaderlandsche Letteroefeningen? Wij zijn wel niet in staat om het opgegeven getal na te gaan, maar komen toch tot hetzelfde besluit.

De ijverige redakteur van het Jaarboekjen schonk twee dichtstukken: *Bij Gallaits Korenraapster*, met eene plaat, en *In de Bokkinghang;* het eerste vaers dankt zijn ontstaan minder aan de inspiratie des dichters, dan aan zijn moed om martelaar te zijn en anderen de geeselslagen eener onbarmhartige en onrechtvaardige kritiek te besparen. Met het vaers zelf loopen we niet hoog. Het is weder een paraphrase van het veel schoonere: ‘Aanziet de vogelen des Hemels, dat zij niet zaaien, noch maaien, noch verzamelen in de schuren en uw hemelsche Vader voedt ze nochtans, en gaat gij hen niet zeer veel te boven?’ De inleiding echter, waarin de aanleiding tot het maken van dit vaers wordt aangeduid, heeft goede regels; ze is echter wat lang en hier en daar wat Catsiaansch; men hoore:

> Gij vraagt mij, wakkre Kruseman,
> Die - iedere uitgaaf tuigt er van
> Als zij uw vlugge pers verlaat -
> Het schoone lieft en 't lage haat,
> Aan wien der dichters van ons land
> Ik 't rijk tafreel der meesterhand
> Des grooten schilders, die zijn naam
> Vertrouwd heeft aan de wiek der faam,
> Denk aan te biên, opdat zijn gunst
> Een nieuwe proeve ons van zijn kunst
> En ook een commentarie geeft
> Van wat Gallait geschapen heeft;
> Maar, lieve Vriend! het lacht mij toe
> Dat ik dit aanbod niemand doe,
> Wijl ik zeer enklen hunner graâg
> Aan averechtsche streeling waag,
> En toch de spitsroê hem verbeidt.
> Die, zij 't slechts uit dienstvaardigheid,
> Met een zoetvloeiend maatgedicht
> Bij 't lieve prentjen mij verplicht.

En wie streelt zoo averechts?

een dubble trits
(Waarbij) Het denkbeeld vast geworteld is
Dat nooit een plaatjen inspireert.

Het is een zonderling oordeel, zoo het ooit is uitgesproken; een oordeel, zoo onkundig, dat v.d. Bergh gelijk heeft er tegen te velde te trekken; jammer maar, dat hij er zich zoo boos om maakt en hij die dubbele trits van Pindus-vierschaar-spanners niet den verwaten mond heeft gesnoerd - niet door eenige vlotte en krachtige vaerzen te dichten, - maar door ditmaal te bewijzen, dat een plaat wèl geinspireerd heeft.

Door: *In de Bokkinghang* bewijst v.d. Bergh, dat hij aanschouwelijk kan zijn. Hij had dit echter niet behoeven te bewijzen; hij deed het vroeger reeds, en.... naar onze meening beter.

Die bokkinghang, hoe schilderachtig die ook zij voor den kunstenaar, wiens voertuig lijn en kleur is, is voor den poëet minder gunstig. De ‘mot’ of rookende eikenspaanders mogen een effekt te meer geven aan de voorstelling des schilders, voor die des dichters blijkt hij niet zeer gunstig te zijn. Naar mijn bescheiden meening schuilt overal poëzij, zoo hij, die de waereld waarneemt, haar zelf maar bezit; maar elke kunstvorm heeft zijne eischen. Hoe de schilder zou kunnen slagen bij een dergelijke voorstelling, meenen we reeds met een enkel woord te hebben aangestipt; wat voor dezen echter dikwijls de schilderij moet zijn, is voor den poeët slechts de lijst. V.d. Bergh schijnt het begrepen te hebben en heeft naast die rookende eikenspaanders een niet meer dan alledaagsche vrijaadje geschetst; hij heeft de ruimte in de bokkinghang pogen aan te vullen; wij betwijfelen echter of hij zijn doel heeft bereikt. Bovendien is het gebruik van zoo vele technische termen schadelijk, te meer daar de voorstelling uiterst sober is, zoodat men hier en daar begeerig uitziet naar nog meer aanteekeningen, dan er reeds aan den voet van het gedicht gevonden worden.

Uit *Ervaring* van P.A. de Genestet straalt een diep godsdienstig gevoel ons tegen. De Ervaring leerde den dichter in elken levenstoestand de hand Gods te zien, ja deze zelfs tot in het hopen en gelooven. *De liefste Plek*, van denzelfden dichter, tuigt van zijn blijde gemoedsstemming, van zijn geluk. Daar is eene liefelijkheid in die zangen, eene frischheid, eene welluidendheid, die het harte goed doet en menigeen zal verkwikken, die er zijn eigen gedachten en danktonen in hervinden zal. De grondtoon in beide gedichten duidt den nog onveranderden gemoedstoestand aan van den auteur der: ‘Eerste gedichten,’ even als den aard van zijn talent, die zich nergens verloochent.

Mogen we ook van den ontwikkelden man vruchten verwachten, we danken reeds voor de bloesems, die de jongeling ons biedt. In den volsten zin des woords is de Genestets poëzij, poëzij des harten, en dat harte voelt zuiver; wat wonder, dat het weêrklank vindt bij zoo velen?

Hofdijk bewees, dat men wel door een plaat geïnspireerd kan worden. Zijn '*Gedaalder zonne*' is een schoon gedicht, en licht op waardige wijze de schoone kompozitie van C. Rochussen toe. Wij twijfelen er niet aan of het gedicht zal door ieder worden begrepen. Zonder zich des misschien bewust te zijn geweest, heeft de dichter eigen gevoelsuiting, eigen smarte, dank hebbe de voorstelling van Rochussen, algemeen weten te maken en werkelijk te objektiveeren. De dichter, wiens produktiviteit wij bewonderen, en die bewezen heeft zijn tijd te begrijpen, door den Epos, waaraan hij zijn eerste krachten gewijd had, te verwisselen voor het Drama, doe ons nog dikwerf een blik in zijn binnenste, een blik in de waereld des gevoels - bij uitnemendheid *zijne* waereld - werpen.

Beeloo werpt een blik op het Scheveningen onzer dagen, en herinnert zich op die plek een der schoonste bladzijden onzer geschiedenis. Liefelijk is zijne beschrijving van wat er omgaat op het strand, van de verscheiden groepen, die zich afteekenen op en langs de duinen, van het gewoel der blijde schare, die geen ander doel kent dan verzwakte krachten te herstellen of van den arbeid te verpozen; krachtig de schildering van het daarmeê kontrasteerend tafereel, van den zeeslag dáar tusschen Engeland en Nederland geleverd. Beeloo gloeit - voor de geschiedenis zijns vaderlands; hij ziet in de waardeering van deze den hechtsten waarborg voor onze zelfstandigheid en onafhankelijkheid; wie zou hem niet gaarne het oor leenen en hoofd en hart bovendien? Niet onvermengd kan echter de lof zijn, dien we hem bieden. We hadden meer verband gewenscht tusschen beide voorstellingen, dan de beide data, aan het hoofd van het gedicht geplaatst, geven konden; we hadden bij den zegezang der vaderen den weêrgalm bij de zonen willen hooren.

Onder het heirleger van jonge poëten bevinden er zich, weinigen, wier schouderen de epauletten zullen waardig worden gekeurd.

Twee evenwel onderscheiden zich gunstig, en doen iets voor de toekomst verwachten. Het is Didymus en Binger. Hoewel beiden verschillen in aanleg, hebben zij bijkans hetzelfde gebrek gemeen: het is gebrek aan eenvoudigheid, hetgeen tot oorzaak heeft, miskenning van het wezen der Poëzij. Deze is niet van een grillig woordenspel afhankelijk, of wordt niet verhoogd door het bezigen van onbekende taalvormen. *Truikenbuur* van Didymus zou niet minder aanschouwelijk en zeker meer verstaanbaar zijn geweest, indien er geen jacht ware gemaakt op het vreemde; *het gouden kalf* van Binger zou opener oog vinden voor den geest, die er hier en daar door heensche-

mert, indien van de taal niet zóo veel gevergd ware geworden, dat zij weêrbarstig werd. Ook zou de goede smaak den laatsten nog moeten waarschuwen voor de overdrijving en het karikaturizeeren der anders goed gekozen typen.

Een van de schoonste bijdragen is voorzeker die van Beets: *Geen Engel*. Wij kunnen ons niet weêrhouden de regelen meê te deelen. Merk er met ons de oorspronkelijkheid der opvatting in op en herhaal de dikwerf gehoorde spreuk: Wat het talent aanraakt, wordt goud.

Gij zijt geen Engel, maar een Mensch,
Mensch vol bekoorlijkheden.
Een Engel heb ik nooit aanschouwd;
Een mensch, als daar ik u voor houd,
Maar zeldzaam op zien treden.

Gij zijt geen Engel, maar een Mensch,
Waar menschen roem op dragen;
Een mensch, onsterflijk, geestig, goed,
Met helder hoofd en rijk gemoed,
En 't oog omhoog geslagen.

Gij zijt geen Engel, maar een Mensch,
Al hebt ge een Englenharte;
Al hebt ge eens Engels hulp en troost
Beschikbaar, waar een menschlijk kroost
Den doren voelt der smarte.

Gij zijt geen Engel, maar een Mensch.
O, neem geen Englen wieken!
Maar wend uw voet vaak naar mijn deur,
En laat mijn huis den nardusgeur
Van uwe liefde rieken.

Laat ons hopen, dat onze poëten na het lezen van dit vaers voortaan minder Engelen zullen scheppen, maar overtuigd worden, dat het ook de moeite loont den mensch te bestuderen en dien te leeren kennen.

Wat er nog rest aan bijdragen, diende meer om het Jaarboekjen de vereischte dikte te geven, dan om den poëtischen inhoud te verrijken. De binder is dus meer bevoegde autoriteit dan wij, om die bijdragen te waardeeren. Wij zonderen hier slechts het gedicht: *Eikenboom. Aan mijne Egade*, door J.P. Heije, van uit. Daar heerscht voor 't minst eene gedachte in; of zij in allen deele juist is, laten wij aan het oordeel des dichters over. Vooral de laatste strofe zij zijne aandacht aanbevolen. Wij begrijpen, niet, hoe *hij* het meest

vaststaat, die de kruin fier ten hemel heft, al wortelt hij ook in een minnend hart.

Afscheid aan de Poëzij, van A.P.v. Groningen, bevat heerlijke aan elkander verbonden vaersregels, zoo als Helmers ze niet vermocht te maken. Overigens is het gedicht een vervolg op het bekende dichtstuk zonder stof van Mr. J. van Lennep. Deze en Tollens gaven den prachtband een aalmoes, de laatste misschien nog wel een klein stuk zilvergeld; van der Pot daarentegen maakte zich van de arme met een koperstuk af. Dorbeck, de groote vriend van Göthe - men zie 's mans studiën over deze genie, - schilderde een *traan der dankbaarheid*, waar de avondstond niet bij vergeten is, maar wel eenige der vaste kleuren van zijn vriend Hofdijk, die nimmer zijn palet ter hand neemt, of er moet zich ‘rood goud’ op bevinden, en deze nooit verschoten kleur ontbreekt bij Dorbeck; verder hebben we een kerkhof, een zerk en een knielend mensch daarop, die weent.... Dorbecks muze is spookachtig! *Grootvader*, door W.J. van Zeggelen, het *Elegietje*, van B. Ph. de Kanter, en de *Liedjes* van L. van den Broek, worden spoedig vergeten, nadat zij gelezen zijn. Het eerste bevat echter enkele goede grepen; vooral de laatste regel geeft eene schoone gedachte, indien de vorm slechts wat minder gewrongen ware. B.Th. de Kanter bewijst op nieuw zijne kunstvaardigheid. Van den Broek vergt wat veel van het geduld zijner lezers, door zijne nagevolgde naïveteit. Zijn ‘*Grootvaders Verjaardag*’ vergoedt echter veel. ‘*Reislust*’ van A.v.d. Hoop, Jrzoon, is een voorbeeld, hoe een bijschrift bij eene plaat *niet* behoort te zijn.

Op Reis, van Tatum Zubli; *De Dienstmaagd*, van W.H. Warnsinck, Bz.; *Zucht naar de Toekomst*, door A. Winkler Prins, mogen alleen als bewijs dienen, dat de respectieve vervaardigers der gedichten in het afgeloopen jaar nog leefden.

Er is echter nog één dichtstukjen wat onze aandacht verdient; het is met geen naam geteekend en werd bij eene uitmuntende gravure van Krusemans schilderij geschreven. Het heet: *Aan 't Venster*. Er is zooveel natuurlijkheid in, dat we het vaersjen lief hebben. Jammer echter, dat de ons onbekende auteur de banale opvatting heeft gevolgd en de arme bij de waarneming van wat de rijke hardvochtigen bezitten, deze weder als zich vervelend, eigenlijk als wèl te beklagen voorstelde.

Of wij bij den terugblik op hetgeen dit jaarboekjen ons schonk, blijde kunnen eindigen? Wie zou het durven vergen, die met ons de middelmatigheid voor afmattend houdt? Wel hebben wij kunnen wijzen op geurige offeranden, maar hun getal was betrekkelijk gering. De namen, die we in onze kindsheid met eerbied spelden, pogen zich nog wel te handhaven, maar kunnen het niet altijd; dat zij het pogen, oordeelen wij zelfs geen gunstig teeken. Ware het jon-

gere geslacht, met hetwelk eene nieuwe periode in de literatuur had moeten aanvangen, voor de taak opgewassen, had het gelijken tred kunnen houden met de ontwikkeling, waartoe vooruitgang op elk ander gebied ook den kunstenaar verplicht, de zangers van het voorheen hadden zich vergenoegd met op hunne lauweren een raste te nemen, die hun zoo wel voegde. Thands echter moeten zij aan de spitse blijven waken en strompelen de jongeren hen na.

Waar we ons evenwel beklagen over onze jongere dichters, daar geldt het niet hunne produktiviteit, want deze is waarlijk bewonderenswaardig. We kennen er toch, die alle genres der poëzij beoefenen en daarmede nog niet tevreden, er nieuwe bij scheppen.

Bundels verdringen bundels, meest doodgeborenen, voor wie men een schitterenden dos heeft noodig geacht om wat er ontbrak eenigermate te vergoeden. Het gaat ons als onze naburen, waar een te recht geroemd kunstrechter onlangs getuigde: ‘Een van de meest merkwaardige literaire verschijnselen onzer dagen is de armoede der poëzij, of het onbeteekenende van wat zich achter dien naam verschuilt. Werpt men ons misschien tegen, ter bestrijding van dat gevoelen, dat ons toch geen nieuwe produkten ontbreken? dat zij er zijn onder alle titels, in alle genres als: Godsdienstige poëzij en huiselijke poëzij, ernstige poëzij en luimige poëzij, heldendichten en idyllen? Het is waar, al deze gedichten zagen het licht, maar er ontbreekt aan allen - de inspiratie en de oorspronkelijkheid - dus de poëzij.’

S.

Eene beschrijving van het leven van Jezus.

***Het leven van Jezus, den Zoon Gods en den Zaligmaker der wereld, wetenschappelijk-populair beschreven door Dr. L.S.P. Meijboom. Eerste Deel. Eerste Afdeeling: het tijdvak der voorbereiding. - Tweede Afdeeling, eerste stuk: Jezus gedurende zijn openbaar leven op aarde. - Tweede stuk, met hetzelfde opschrift*. VIII, 368, XLVIII *en* VIII, 477 *en* 545 *bladzijden. Groningen, bij J.B. Wolters*, 1853 *en* 1854.**

't Zal misschien menigeen vreemd dunken, dat weinige jaren na het verschijnen van Dr. Van Oosterzee's uitvoerig werk over ‘het Leven van Jezus’, onze theologische literatuur al weêr verrijkt wordt met een' arbeid van niet geringer uitgebreidheid over hetzelfde onderwerp. Al wie intusschen met den stand der godgeleerde wetenschap in onze dagen bekend is, ziet in het verschijnen van die beide werken binnen een betrekkelijk zoo korten tijd niets wat hem bevreemdt, maar voor een goed deel alleen de herhaling van hetgeen elders plaats heeft, bepaald bij onze Duitsche naburen, bij wie de theologie vooral haren zetel heeft opgeslagen. De titels der onderscheidene werken, in een of ander opzigt de levensbeschrijving van Jezus tot inhoud hebbende, gedurende de laatste twintig jaren meest in Duitschland verschenen, vullen in de jongste uitgave van Hase's ‘Leben Jesu’ meer dan drie bladzijden met zeer compres gedrukte noot-letters! Van waar die overvloed? Het antwoord schijnt gemakkelijk. Men wijst op het beruchte boek van Dr. D.F. Strauss over ‘het Leven van Jezus’, 't welk, zoo als bekend is, met geen ander doel geschreven werd dan om de levensgeschiedenis van den Heer in een'

damp van mythologie op te lossen, waarin men nog te naauwernood de gestalte van een' Joodschen Rabbijn ontdekt, die dan Jezus van Nazareth is. Het lijdt geen twijfel: ware dat boek van Strauss niet verschenen, een goed deel van de jongste literatuur over ‘het leven van Jezus’ had nooit het licht gezien. Hoe veel daarvan dient alleen om Strauss te weêrleggen; een gansche rij van tegenschrijvers, waarover hij in het hoogmoedig gevoel van zijne belangrijkheid zijn oog kon laten weiden! En dan die vele anderen, die meer of min zijn voetspoor zijn gevolgd, onder welke sommigen wat meer, anderen wat minder, van de waarheid der verschijning van Jezus overlieten, een enkele in het bestrijden van die waarheid nog veel verder ging dan Strauss, en de voorstelling van ‘het leven van Jezus’, zoo als wij die in de Evangeliën vinden, niet voor ‘onschuldige versiering’ maar voor ‘opzettelijk bedrog’ verklaarde.

Intusschen zou men verkeerd oordeelen, als men meende dat de ijver, waarmeê vooral in den laatsten tijd, inzonderheid bij onze Duitsche naburen, de levensgeschiedenis van Jezus bewerkt is, als een meer of min toevallig verschijnsel moet beschouwd worden, dat op zich zelf staat; als men meende dat die gansche literatuur over ‘het leven van Jezus’ niet zou bestaan, als het Dr. D.F. Strauss niet was ingevallen zijn boek te schrijven, of als hij zijne theorie, in plaats van op ‘het leven van Jezus’, op dat van Mohammed of van wien anders ook had toegepast. Trouwens 't had even goed kunnen geschieden. Maar waarlijk, 't is geen toeval dat Strauss de levensgeschiedenis van Jezus, en niet die van een ander, tot het voorwerp van zijne kritiek gekozen heeft. Het was niet maar om een proefstuk van mythische behandeling van de geschiedenis te geven, dat hij zijn berucht boek schreef, zoo als men na hem b.v. in eene mythologische travestie van de levensgeschiedenis van Alexander de Groote of zelfs van Napoleon I het willekeurige van zijne geheele manier heeft ten toon gesteld. 't Was niets anders en niets minder dan eene poging van de philosophie, die op het bezit van het ‘absolute weten’ roemde, om het christendom in de termen van hare dialectiek te wringen. Immers Hegel, de groote meester, verklaarde ook het christendom voor de absolute godsdienst, met dit geringe voorbehoud evenwel, dat het, zoo als het zich thans voordoet, gegrond op het feit der verschijning van Jezus Christus,

nog maar in zeer onvolkomen vorm zich vertoont, en dat het eerst door ‘de’ philosophie tot godsdienstige ‘waarheid’ kan en moet verheven worden. Strauss is de vingerwijzing van zijnen meester gevolgd en heeft in zijn ‘leven van Jezus’ den levenden Christus uit het christendom, trachten weg te philosopheren en mythologiseren. Hij heeft het gedaan met zulk eene miskenning en verguizing van hetgeen aan de harten van tienduizenden het dierbaarste is wat zij bezitten, dat wij zijn schrijven veeleer als brutaal dan als rondborstig en openhartig zouden qualificeren, ofschoon wij hem den lof van openhartigheid niet kunnen onthouden, als wij zijne handelwijze vergelijken met die van anderen, die voor en na hem met het evangelie niet anders hebben gehandeld dan hij, met dit onderscheid alleen dat zij de voorzigtigheid hadden om, terwijl zij het christendom tot hegeliaansche philosophie sublimeerden, hunne eigenlijke werkzaamheid onder de terminologie der orthodoxie te verbergen.

Wil iemand vragen, waarom die geweldige openbare aanval tegen het christendom van den kant der absolute wijsbegeerte juist tegen de levensgeschiedenis des Heilands was gerigt, het antwoord zou niet moeijelijk zijn. Als het christendom eerst van zijn historischen grondslag was afgenomen, dan zou de philosophie vrij spel hebben om het verder uit elkander te nemen, ja het geheel in de nevelen en wolken van hare bespiegelingen te doen verdwijnen, en, met het christendom, de gansche openbaring. Want daarvan is het leven van Jezus het middelpunt, het hart, de levenskern. Is dit niets anders dan het product van de zamenwerkende verbeelding van enkelen, die eenmaal de leerlingen waren van Jezus van Nazareth, dan is natuurlijk ook het evangelie, zoo als het eerst door Paulus en later door Johannes gepredikt werd en vervolgens in de steeds toenemende kerk zich ontwikkelde, niets anders dan philosophie, door de wijsheid van later dagen steeds gewijzigd, gezuiverd en eerst in onzen tijd door de absolute wijsbegeerte in haar ware wezen erkend. De aanval van Strauss vindt dan ook zijne verklaring in de rigting, welke de theologie in de laatste dertig of veertig jaren genomen heeft. Dat daarin eene groote verandering is ontstaan, gevoelt elk, die den stand der theologie in onze dagen met dien in het laatst der vorige en in het begin dezer eeuw vergelijkt. Toen was het de ‘leer van Jezus’, waarin men de hoofdzaak en het wezen des evan-

gelies vond; toen ook de leer, waarom zich de strijd op het gebied der godgeleerdheid bewoog, de strijd tusschen rationalisme en supranaturalisme; een zeer onvruchtbare strijd, die, met wat ijver ook gevoerd en hoe hoog ook de belangen schenen te zijn, waarom het daarbij te doen was, altijd maar tot het formele bepaald bleef. Nu daarentegen wint meer en meer de overtuiging veld, dat het niet enkel de leer van Jezus is, die het evangelie uitmaakt, maar zijn gansche werk, zijne geheele verschijning, met één woord de persoon van Christus. Van daar dan nu ook een geheel andere strijd op het gebied van theologie en christendom. 't Is nu niet meer het formele waarover gestreden wordt, maar het allerwezenlijkst voorwerp des geloofs, het hart, het middelpunt des evangelies, de persoon van Christus, de waarheid en wezenlijkheid zijner verschijning. Het geldt de vraag: is Jezus Christus, zoo als wij hem uit de Evangeliën kennen, waarlijk verschenen; is zijn leven een historisch feit, of is het beeld, hetwelk het N. Testament ons van hem te aanschouwen geeft, niets anders dan een beeld, de meer of min toevallige vorm van een idee of van ideën, in 's menschen geest opgerezen? Maar die vraag zou niet zijn opgekomen, zij zou althans niet met die scherpte zijn voorgesteld als door Strauss is geschied, indien niet allerwege de erkentenis was gewekt en meer en meer veld won, dat evangelie en christendom, dat al de groote vragen, al de hooge belangen daarmeê verbonden, hun grond, hun middelpunt, hun kracht en leven hebben in den persoon van Christus.

Geen wonder derhalve dat in de laatste jaren de levensgeschiedenis des Heeren met zoo grooten ijver is beoefend, en hij die meende dat zulks enkel een gevolg is van de bestrijding der historische waarheid van dat leven, hij zou toonen even weinig doorzigt te hebben als degene, die de ijverige behandeling der staats-oeconomie toeschreef enkel aan de zucht om de stelsels van socialisten en communisten te bestrijden. Alle ontwikkeling op wetenschappelijk gebied heeft strijd tot hare voorwaarde, en uit de wijze waarop en uit het punt waarover gestreden wordt, blijkt wat in een bepaald tijdperk voor de hoofdzaak in eenige bepaalde wetenschap te houden is; terwijl ook dit laatste niet toevallig is, maar, ten gevolge van het naauw verband tusschen wetenschap en leven, door de behoeften des menschelijken le-

vens bepaald wordt, waar het de theologie geldt, door de behoeften der christelijke kerk in een gegeven tijd. Toen men het evangelie beschouwde als een zamenstel van abstracte leeringen, werd er strijd gevoerd over den oorsprong daarvan en zocht het ongeloof, als rationalisme, ze als producten der menschelijke rede voor te stellen. Nu, daar men tot de erkentenis is gekomen, dat niet enkel of zelfs niet voornamelijk ‘de leer van Jezus’ het evangelie uitmaakt, maar dat het evangelie is eene kracht, die de gedaante der wereld heeft veranderd en het hart des menschen vernieuwt, eene kracht uitgaande van een feit, de verschijning van den Zone Gods als mensch op aarde, nu rigt het ongeloof zijne aanvallen tegen de waarheid dier gebeurtenis, het loochent de realiteit der verschijning, van Christus, en wil haar alleen als een tijdelijk omhulsel van ideën, in den menschelijken geest opgekomen, laten gelden, maar ook alleen als een omhulsel, dat door de philosophie wordt afgerukt, om wat er dan overblijft als het hare te erkennen en voor te stellen. In anderen vorm, maar op geheel ander gebied, hetzelfde wat vroeger in den strijd van het rationalisme tegen het supranaturalisme geschiedde, het oude lied op een nieuwe wijs. Toen was het de goddelijke oorsprong van de leer des evangelies, dien men ontkende. 't Was alles zoo natuurlijk en eenvoudig, juist zoo als de menschelijke rede het leert; vreemd maar dat zij er niet eer meê voor den dag was gekomen. Thans is 't het feit der verschijning van Christus wat geloochend wordt; en 'tgeen er overblijft zijn ideën, mede het product van de menschelijke rede. Maar wij merken toch ook een groot onderscheid in den strijd en beloven ons daarom ook van den uitslag geheel andere en voor het christendom meer zegenrijke gevolgen. De strijd wordt niet meer enkel om het formele gevoerd, maar om datgene wat in den meest uitstekenden zin het wezen en de kern des evangelies uitmaakt. En zoo zal de overwinning in dien strijd, dien wij niet alleen geloovig verwachten, maar reeds aanvankelijk aanschouwen, de bevestigde en meer en meer verbreide erkentenis zijn van datgene wat het eigenlijk voorwerp des geloofs uitmaakt, de persoon van Christus.

Kan het ons daarom niet bevreemden dat binnen een betrekkelijk kort tijdsverloop ten onzent twee uitvoerige werken over het leven van Jezus het licht zien, behalve dat-

gene wat over hetzelfde onderwerp van elders tot ons werd gebragt of meer regtstreeks tegen den geweldigen aanval van Strauss ook hier te lande werd geschreven, veel minder willen wij er over klagen dat Dr. Meijboom, ook na Van Oosterzee, die hooge en heerlijke stof heeft behandeld. Op wat hoogen prijs wij ook het werk van den laatstgenoemde stellen: het blijkt te zeer dat de auteur onder de bewerking zijne beschouwing en opvatting van velerlei zaken heeft gewijzigd; 't heeft daarenboven een al te compilatorisch karakter, dan dat wij niet zouden wenschen dat iemand na hem ons eene levensbeschrijving van Jezus, meer uit één stuk bewerkt, mogt geven. Wie zou bovendien niet wenschen dat de verschillende theologische rigtingen ten onzent, ook in de voorstelling van het hoogste en heerlijkste wat het Christendom heeft, openbaar worden! Zou ik het ook verzwijgen, hoe zeer het mij en zeker vele anderen tot blijdschap heeft verstrekt, dat de man, die getoond heeft dat hij met evenveel bekwaamheid als vrijmoedigheid zijne overtuiging weet te handhaven, die, niet vervaard door het dreigen en schreeuwen zijner vele en veel vermogende tegenstanders, ook waar die zich niet ontzien de onkundige menigte tegen hem op te ruijen, rustig voortgaat op den weg, dien pligt en roeping hem aanwijzen, - dat een man van zulke bekwaamheid en van zulk een karakter het groote vraagstuk des christendoms ter behandeling koos. Doch het wordt tijd dat wij het werk van Dr. Meijboom meer bepaald beschouwen en onderzoeken wat hij ons geeft, en hoe hij het ons geeft.

De auteur heeft in de inleiding tot zijn werk uitvoerig rekenschap gegeven van het plan, 't welk hij zich had voorgesteld, en daarenboven in een aanhangsel op het eerste stuk van zijn werk bij voorraad eene uitvoerige schets meêgedeeld van hetgeen hij wil leveren, en alzoo ons in staat gesteld om, ook vóór de verschijning van zijn geheele werk, over den inhoud daarvan een oordeel uit te spreken. In 't algemeen is Dr. Meijboom zeer mild met het meêdeelen van alles wat betrekking heeft tot zijne wijze van arbeiden aan de taak, die hij heeft op zich genomen, en tot het doel, dat hij met zijnen arbeid zich voorstelt. Hij had ook wel eenige reden om zich daarover uitvoerig te verklaren; want de titel van zijn werk geeft maar een zeer onvolko-

men denkbeeld van den inhoud. De schrijver is het dan ook - zoo als hij verklaart - een tijd lang met zich zelven niet eens geweest, welken titel hij voor zijn boek zou kiezen. Ik beken dat deze verklaring geen gunstig vermoeden bij mij wekte. Dat weifelen omtrent die keuze toont, dunkt mij, dat den auteur zijn plan niet volkomen helder was, dat hij het ten minste niet in zijne eenheid heeft opgevat. Wat ons volkomen klaar en duidelijk is, dat kunnen wij ook ligt noemen; daarvoor hebben wij ook den regten naam bij de hand; ja, ik zou durven beweren dat het als een bewijs mag gelden daarvan, dat wat wij ons voorstellen ons klaar en helder is, als wij omtrent den naam, waarmeê wij het moeten noemen, het volkomen met ons zelven eens zijn. De zaak is in het geval van Dr. Meijboom's boek bedenkelijker, daar hij zelf verklaart dat de eindelijk gekozen titel: ‘Leven van Jezus, met het oog op den inhoud van zijn werk, hem niet geheel kan bevredigen.’ Zou men geen regt hebben om den auteur te zeggen: dan hebt gij ook niet volkomen geweten wat gij wildet toen gij een begin maaktet met het uitgeven van uw boek; dan stond het plan van uw werk in zijne eenheid u niet helder voor den geest?

't Schijnt vreemd; want de gekozen titel: ‘het Leven van Jezus’, is zoo eenvoudig en duidelijk, en teregt verklaart Dr. Meijboom zelf, ‘dat elk christen wel weet, hoe ver de grenzen daarvan gewoonlijk gerekend worden te gaan.’ Maar let ik nu op hetgeen de auteur ons meêdeelt over het doel, 't welk hij bij het schrijven van zijn boek voor den geest heeft, en op het uitvoerig plan van zijn werk in het aanhangsel aan het eerste stuk, dan zou ik meenen dat niet een eenig christen de grenzen van het leven van Jezus zóó ver zal uitstrekken, dat daardoor alles kan omvat worden wat ons hier wordt aangeboden. Wat is een leven van Jezus? De vraag is door den Heer Meijboom gesteld, en wat hij blz. 4 en 5 er op ten antwoord geeft, terwijl hij eerst in 't algemeen het begrip van levensbeschrijving bepaalt en dan dat algemeene op het leven van Jezus toepast, heeft over 't geheel mijne toestemming. Ik zou alleen meenen dat het korter en duidelijker had kunnen gezegd worden, b.v. zoo als Hase het doet: ‘de levensgeschiedenis van Jezus heeft ten doel ons voor te stellen hoe Jezus van Nazareth, naar Gods wil, door de vrije daad zijns geestes en onder de omstandigheden van zijnen tijd, zaligmaker der wereld geworden

is.’ Te regt doet dezelfde geleerde opmerken, dat in elk menschen-leven deze drie momenten te onderscheiden zijn. Het eerste, wat Gods wil zij met het leven van eenen bepaalden mensch, welke zijne bestemming zij naar den raad Gods, kan alleen als feit worden aangenomen. Het ligt buiten den kring van het menschelijk onderzoek. Het tweede, wat de mensch door zijne eigene daden wordt, kan door vrije denkende wezens worden nagegaan. Het laatste, de bepaling van het leven des menschen door de omstandigheden waarin hij optreedt, is volkomen te verklaren, en uit de omstandigheden, voor zoo ver die ons bekend zijn, aan te wijzen. Ook het leven van Jezus, voor zoo veel het voor werp van beschrijving is, bevat in zich deze drie momenten. Want hoe hoog en hoe verheven het ook moge zijn, en hoe zeer verschillende van elk ander menschen-leven: het is toch ook een menschelijk leven. Alleen als zoodanig kan het eene geschiedenis hebben. Wie op eenigerlei wijze de waarachtige menschheid des Heeren ontkent, voor dien is een leven van Jezus iets ondenkbaars. Dat leven wordt voor hem maar schijn, gelijk wij dan ook niet alleen in de oude christelijke kerk, maar ook later, nog in onze dagen, onder velerlei vorm Doceten zien optreden. Maar ook aan den anderen kant: wie eene van de drie aangeduide phasen in de verschijning van Christus op aarde ontkent, wie b.v. meent dat zijn leven niet mede bepaald werd door de omstandigheden, waarin hij is opgetreden, die spreke niet van een leven van Jezus in den zin waarin men van het leven van den een' of anderen beroemden mensch spreekt; voor dien is het menschelijk leven van den Heer inderdaad schijn; die is mede een Doceet.

Onze auteur is blijkbaar deze klip gelukkig te boven gekomen. Wat wij, blz. 5, lezen van hetgeen, naar zijne meening, de levensbeschrijving van Jezus, even als die van elk beroemd man, behelzen moet, toont ten duidelijkste dat hij het leven van den Heer in den vollen zin des woords als een menschelijk leven opvat en voorstellen wil. Maar vreemd is wat wij op die zelfde plaats en vervolgens lezen. Hij beweert namelijk dat tot regte kennis van het leven van Jezus bij lange na niet genoeg is, dat leven te beschrijven van de geboorte tot de hemelvaart, met al zijne ontwikkeling, met al zijne omstandigheden en lotgevallen, met al de daden door den Heer verrigt, met al de

woorden door hem gesproken. ‘Immers’ - zoo lezen wij - ‘als men zoo eene uitwendige geschiedenis van een beroemd man heeft ontworpen, dan wil men nog meer weten, - dan vraagt men ook naar 's mans karakter, dan wil men ook den inwendigen mensch kennen, en men oordeelt dat juist die kennis de voornaamste is, omdat het ons om de heiliging en volmaking van onzen inwendigen mensch te doen is, en wij daartoe geen krachtiger hulpmiddel hebben, dan juist het voorbeeld der uitnemenden dat tot navolging wekt.’ Bedrieg ik mij niet, dan heeft de Heer Meijboom, naar deze woorden te oordeelen, eene zeer vreemde voorstelling van datgene, wat men levensbeschrijving of levensgeschiedenis noemt. Moet niet juist uit de beschrijving van iemands leven blijken welk zijn karakter was? Waarlijk, de levensbeschrijver heeft zich zeer gebrekkig van zijne taak gekweten, als hij door de eenvoudige voorstelling van het leven desgenen, die het voorwerp zijner beschrijving is, den lezers het karakter van zijnen held niet heeft doen kennen, maar aan het einde van zijne beschrijving nog noodig heeft het behandelde te recapituleren en aan te wijzen, hoe uit dit voorval deze en uit die handeling een andere trek van 's mans karakter kenbaar wordt. Dat zou bovendien een weinig opwekkende lectuur geven. Maar wat bedoelt onze schrijver toch, als hij gewaagt van ‘eene uitwendige geschiedenis van een beroemd man?’ Is er ook eene ‘inwendige’ geschiedenis? Heeft de geschiedenis met iets anders te doen, dan juist met het ‘uitwendige’, met feiten, gebeurtenissen, in één woord verschijnselen? Verlaat gij dat gebied, gij treedt buiten de grenzen der historie. De geschiedenis heeft te doen met hetgene geschiedt.

Wij moeten echter onzen schrijver verder hooren om zijne meening - naar ons bescheiden oordeel eene dwaling - te leeren kennen. ‘Wij moeten ook’ - zoo schrijft hij - ‘als wij de beschrijving van Jezus' uitwendig leven op aarde ten einde gebragt hebben, op zijnen persoon zien. Dat wil zeggen, wij moeten het inwendige leven des Heeren aandachtig gadeslaan, en zoo veel wij kunnen zijn karakter, zijn denken, gevoelen en willen leeren verstaan, de volheid des geestes en des levens, die in hem zijn, leeren gevoelen en waarderen. Want daar Jezus Christus ons is gegeven als eene openbaring, zoo komt het er op aan, dat wij weten, wat er dan in hem geopenbaard is, en daarom

moet men toezien, niet alleen wat hij deed en sprak, maar ook wat en wie hij was. En hoe onmetelijk rijk is niet ook dat gedeelte van onze taak! Wij zullen daar te letten hebben op de hooge ontwikkeling, de zuiverheid en krachtige werkzaamheid van alle vermogens zijns verhevenen geestes, op het onderling verband en de eenheid van al die vermogens te zamen, op de helderheid, wijsheid, liefde en kracht, waarmede zij werkzaam zijn; op de eenvoudigheid, klaarheid, eenheid, onwrikbaarheid, kalmte, heiligheid en majesteit, die zijn geheele wezen daardoor ontvangt. Dat alles immers behoort tot de kennis van Jezus' persoon. Wij zullen dat dus in de tweede plaats doen.'

Waarlijk, het wordt door deze woorden niet duidelijk wat Dr. Meijboom in 't algemeen onder levensbeschrijving en in 't bijzonder onder een leven van Jezus verstaat. Hij zegt: als wij de beschrijving van Jezus uitwendig leven op aarde ten einde hebben gebragt, dan moeten wij op zijn' persoon zien. 't Zou toch eene vreemde beschrijving, ook van het uitwendig leven zijn, waarbij niet op den persoon gezien werd. Is dan ook het uitwendig leven niet het leven van den persoon? Spiegelt zich in dat uitwendig leven niet het inwendige, het gemoedsbestaan af? En zou het wel de moeite waard zijn, het uitwendige leven (wij nemen den term eens over) te beschrijven, als het niet de afspiegeling is van het inwendige, als niet de gansche persoon er ons in voor de oogen treedt? Wat zou dat voor eene beschrijving van het 'uitwendig leven' des Heeren zijn, waaruit wij niet zijn karakter, zijn denken, gevoelen en willen, voor zoover dat een en ander voor ons erkenbaar is, leeren verstaan? niet de volheid des geestes en des levens, die in hem zijn, leeren gevoelen en waarderen? Intusschen gisten wij reeds wat de auteur wilde, toen wij het eerst de woorden lazen, die wij zoo even hebben afgeschreven. Wij gisten het; - want het is er ver van af, dat hij zijne meening duidelijk zou hebben uitgesproken. Wij maakten het op uit de verklaring, dat ons in Christus eene openbaring gegeven is. Wij zouden intusschen niet hebben geweten, wat, naar de meening van den schrijver, in den Heer geopenbaard is, zoo ons daaromtrent geen licht was gegeven in het reeds meer genoemde plan van het gansche werk achter het eerste stuk. Daar vinden wij, blz. III-VI, eene zeer uitvoerige opgave van al wat in het tweede deel van dit leven

van Jezus zal voorkomen. Het heeft tot opschrift: ‘Jezus zoo als hij inwendig was,’ en is vervat in drie afdeelingen, waarvan de eerste ons ‘Jezus voorstelt in zijne menschelijke volmaaktheid,’ de tweede ‘Jezus in zijne hoogere, in het oog loopende goddelijke volmaaktheid,’ terwijl de derde ons zal voorstellen, ‘dat menschelijke en goddelijke volmaaktheid, schoon in Jezus te onderscheiden, niet van elkander zijn af te scheiden.’ Wij behoeven deze onderscheidene afdeelingen van het werk maar te noemen, om elken nadenkende het verkeerde en willekeurige van het plan des schrijvers te doen erkennen. Wat zullen wij uit hetgeen ons hier aangeboden wordt kiezen, om te bewijzen, dat van elkander is afgescheiden wat bij elkaâr behoort, en zamengebragt wat onderscheiden moest worden? Men neme maar de eerste afdeeling van het tweede deel. In het eerste deel, datgene waarvan in de nu uitgegeven drie stukken het grootst gedeelte voor ons ligt, wordt ons de ‘uitwendige geschiedenis’ van het leven van Jezus meêgedeeld. Men zou wanen dat de geheele zigtbare, uitwendige verschijning van Jezus was afgehandeld. Trouwens, het kon in vier vrij lijvige boekdeelen (want wij hebben, na de drie reeds verschenen stukken, er nog een te wachten) wel zijn geschied. En nu krijgen wij toch weêr in de eerste afdeeling van het tweede deel eene voorstelling van ‘Jezus in zijne menschelijke volmaaktheid,’ waarin dan o.a. (in Hoofdst. XXXVIII) Jezus zal voorgesteld worden ‘als volmaakt mensch naar het ligchaam’ en ook over ‘zijn uitwendig voorkomen’ zal gehandeld worden. Als dat nu niet tot het uitwendige behoort, tot de zigtbare verschijning van den Heer, dan beken ik gaarne, dat ik er geen begrip van heb. Maar datzelfde geldt van den inhoud der drie overige hoofdstukken dezer afdeeling, waarin Jezus altijd als ‘volmaakt mensch,’ namelijk ‘naar aanleg en ontwikkeling, naar karakter’ en ‘naar zijne persoonlijkheid’ wordt voorgesteld. - Hoe die bijzonderheden uit elkander zullen gehouden worden, is mij, ook uit de gegeven schets van den inhoud der nog te wachten deelen des werks, niet duidelijk. - Maar ik meen den Heer Meijboom te mogen vragen: als hij ons Jezus voorstelt in zijn leven, gelijk hij in het reeds verschenen gedeelte zijns werks heeft gedaan, blijkt daaruit dan niet dat Jezus volmaakt mensch is naar ligchaam, naar aanleg en ontwikkeling, naar karakter en persoonlijkheid Is het niet juist

het uitwendig leven, waarin dit zigtbaar wordt, en met wat regt wordt dat een en ander tot een inwendig leven teruggebragt? Zijn niet het uitwendige en inwendige hier volkomen één? En als ik onze Evangeliën lees, krijg ik dan niet den indruk of, laat ik liever zeggen, heb ik dan niet de overtuiging: Jezus was mensch, nooit was er een mensch als hij, hij is de volmaakte mensch?

Geheel hetzelfde geldt van de tweede en derde afdeeling van dit tweede deel des werks. Men zou zeggen, toen de auteur bij het opgeven van den inhoud van de eerste afdeeling des tweeden deels schreef, dat hij onder andere daarin het uitwendig voorkomen van den Heer zou voorstellen, moest hij gevoeld hebben, dat, als hij dat deed, hij dan kwalijk zou kunnen gerekend worden over Jezus te handelen, zoo als hij inwendig was. Toen hij nu verder boven de tweede afdeeling van dit gedeelte van zijnen arbeid stelde: ‘Jezus in zijne hoogere, in het oog loopend goddelijke volmaaktheid,’ toen moest hij, dunkt mij, al weder hebben erkend, dat hij niet met het ‘inwendige’, maar wel degelijk met het uitwendige bezig was. Of geeft hij zulks niet te kennen, als hij de hoogere, goddelijke volmaaktheid ‘in het oog loopend’ noemt? Immers, wat in het oog loopt, dat moet wel zigtbaar, wel ‘uitwendig’ zijn. - Wij zouden bovendien nog wel eenige bedenking tegen dit opschrift hebben; volmaaktheid is reeds absoluut, en het is voor 't minst onjuist, als men van ‘hoogere volmaaktheid’ spreekt, alsof er ook een lagere volmaaktheid ware. - Maar als nu Dr. Meijboom in de twee hoofdstukken, waaruit deze afdeeling zal bestaan, eerst zal handelen over ‘Jezus als den beelddrager Gods’, en dan zal voorstellen dat ‘Jezus tot God in de naauwste betrekking staat,’ zal hij dan wel iets anders geven dan wat uit zijne beschrijving van het uitwendig leven des Heeren, zoo als hij het gelieft te noemen, ten duidelijkste blijkt? Is dat dan het inwendig leven van Jezus, dat hij de beelddrager Gods is? Is hij zulks niet juist in zijne ‘verschijning’ hier op aarde, in de daden die hij verrigt, in de woorden die hij spreekt? Wanneer Dr. Meijboom, als bewijzen daarvan, dat Jezus tot God in de naauwste betrekking staat, dit zal bijbrengen, ‘dat hij een doorgaande gemeenschap had met den hemel, dat hij eere ontving uit den hemel, dat hij leefde in den hemel, dat hij bewustheid had van den hemel en zijn werk berekende naar

hemelsche kracht,' - wij willen over het verband noch ook over de logische onderscheiding van al deze bijzonderheden hier spreken; eene schets is toch altijd maar eene schets, - maar als Dr. Meijboom dat een en ander ten bewijze zal aanvoeren van Jezus' naauwere betrekking met God, zal hij zich dan niet geheel bewegen in den kring van het 'uitwendig' leven des Heeren? Dat Jezus b.v. 'eere ontving uit den hemel,' waaruit zal het anders bewezen worden, dan uit hetgeen daar geschiedde bij zijne geboorte, bij zijn doop, bij zijn sterven enz.? Behoort het niet alles tot het uitwendig leven? Zoo ook in de derde afdeeling van dit tweede deel, waarin aangetoond zal worden, 'dat menschelijke en goddelijke volmaaktheid, schoon in Jezus te onderscheiden, niet van elkander zijn af te scheiden,' en wel door de voorstelling van deze twee bijzonderheden: 'het menschelijke is goddelijk, het goddelijke is menschelijk in Jezus' en: 'Jezus heeft geene twee naturen, noch het menschelijke noch het goddelijke is in hem schijn. Hij is de God-mensch.' Men ziet, het is de zamenvoeging van hetgeen in de eerste en tweede afdeeling zal worden voorgedragen; maar evenmin als wat daar ontwikkeld moet worden anders dan uit de verschijning des Heeren, dus uit het 'uitwendige', zal worden afgeleid, even weinig zal de auteur in de derde afdeeling zich elders dan op het gebied van het 'uitwendig' leven des Heeren kunnen bewegen.

't Is indedaad bevreemdend dat Dr. Meijboom de fout niet heeft bemerkt, die zich over de gansche oeconomie van zijn werk uitstrekt, als wij lezen hoe hij van oogmerk is om aan het slot van het tweede deel een overzigt te geven 'van 't geheel van Jezus inwendig wezen,' waarin hij de 'eenheid van 's Heeren uitwendig leven met zijn inwendig bestaan' zal aanwijzen en tevens 'de geschiedkundige waarheid van dat (?) leven van Jezus.' Men vraagt met regt: van welk leven? Maar er is geen ander leven, ten minste niet van Jezus, den volmaakte. En zal nu eerst hier de geschiedkundige waarheid van dat leven worden aangetoond? Zal dan die waarheid eerst daaruit blijken, dat Jezus is de volmaakte mensch en dat hij is de beelddrager Gods? Mij dunkt het ware veiliger geweest eerst te betoogen, dat het leven van Jezus geschiedkundig waar is, en dan uit dat leven, waarvan men de realiteit bewezen heeft, af te leiden dat daarin de God-mensch geopenbaard is. Ik zeg met opzet: 'daaruit af te leiden,' ten einde te-

vens op de verwarring te wijzen, door den Heer Meijboom in het plan van zijn werk gebragt. Het moet, dunkt mij, uit het bovenstaande reeds gebleken zijn, dat de auteur in zijn boek twee geheel verschillende zaken met elkander heeft verward, namelijk de levensgeschiedenis van Jezus en datgene wat hij, op zijn theologisch standpunt, uit die levensgeschiedenis afleidt. Hoe men er toe kan komen om dit laatste in 'het leven,' d.i. de beschrijving van het leven van Jezus, mede op te nemen; hoe men een plan van een uitgebreid werk, waarin dat geschieden zal, niet alleen kan opvatten, maar ook uitwerken en voorshands in alle bijzonderheden omschrijven, hoe men daarover kan nadenken en jaren lang er mede bezig zijn, zonder dat men de verwarring, waarin men zich gewikkeld heeft, erkent: ik beken dat ik het kwalijk kan begrijpen en alleen eenigermate vermag te verklaren uit den invloed van de school of theologische rigting, waartoe Dr. Meijboom behoort en waarvan hij een der uitstekendste organen is. Immers, zoo ik mij niet bedrieg, dan heeft onze auteur in zijn werk ons het leven van Jezus volgens de opvatting en naar de voorstelling der Groninger School gegeven. Het is daarom niet minder verkeerd aangelegd. Ik wil trachten dat verkeerde, zoo duidelijk als mij mogelijk is, aan te wijzen.

Dr. Meijboom heeft naar waarheid geschreven: het uitwendig leven en het inwendig bestaan van Jezus zijn één. Maar als wij spreken van het inwendig wezen of bestaan des Heeren, dan doen wij zulks alleen in zoover als het in zijn 'uitwendig' leven, in zijne daden, woorden, enz. zigtbaar wordt. Wij herhalen, wat wij reeds vroeger stelden: even als elk menschelijk leven, zoo is ook dat van Jezus een voorwerp van beschrijving, alleen in zoover als het een uitwendig leven en wel een menschelijk leven is. Wat ons daarvan is meêgedeeld in de oirkonden van de verschijning des Heeren op aarde, dat te verzamelen, te rangschikken, met elkander in verband te brengen, den voortgang en ontwikkeling in dat leven aan te wijzen, ziedaar wat de levensbeschrijver van Jezus te doen heeft. Is nu zulk eene levensbeschrijving wat zij zijn moet, is zij waar, dan leeren wij daaruit Jezus kennen, zoo als hij was, d.i. niet alleen zoo als hij uitwendig, maar ook inwendig was; niet alleen wat hij deed, maar ook waarom hij het deed. In het bepaalde geval van het leven van Jezus zullen wij uit zulk eene le-

vensbeschrijving mede erkennen, dat hij niet alleen een wijze, maar de wijze bij uitnemendheid is; niet alleen een vrome, maar de heilige; niet alleen een mensch, maar de Zoon van God. Want al wat het leven van Jezus eigenaardigs, verhevens, heerlijks, goddelijks heeft, vertoont zich bij hem in menschelijken vorm. De erkentenis van het goddelijke in Jezus is het noodwendig resultaat van de beschouwing van zijn leven als mensch. Van zulke beschrijving van het aardsche leven des Heeren hebben de Evangelisten het voorbeeld gegeven. Algemeen bekend is het, hoe spaarzaam zij zijn met het mededeelen van hunne eigene opmerkingen over enkele bijzonderheden in het leven van Jezus, of het moesten zijn de aanhalingen van plaatsen des O. Verbonds, waarvan zij in de woorden, daden, lotgevallen des Heeren de vervulling erkennen. Maar het is de mensch Jezus Christus, die in hunne voorstelling ons voor oogen treedt, het is zijn leven als menschelijk leven, wat zij ons beschrijven. Maar wie die Evangeliën leest, die erkent uit de beschrijving van dat leven: die mensch is de Zoon van God, is de Zaligmaker der wereld! Neemt b.v. het Evangelie van Johannes. In de inleiding tot zijn verhaal geeft de schrijver daarvan zijne reflecties over den persoon van Christus, over zijne betrekking tot God en tot de wereld. Dat behoort echter niet tot het leven van den Heer, zoo als het vervolgens beschreven wordt, dan alleen in zoover als de Apostel met de voorstelling van dat leven blijkbaar ten doel heeft de waarheid te staven van hetgeen hij in de inleiding had gesteld. Maar in den loop des verhaals komen daarvan geene aanwijzingen voor; geene reflecties van den schrijver, alleen aan het slot de herinnering van het oogmerk waarmede hij geschreven heeft, blijkbaar in de onderstelling, dat hij met het leven van Jezus, zoo als hij het beschreven heeft, dat oogmerk heeft bereikt, namelijk dat het geschreven is opdat de lezer mogt gelooven, dat Jezus is de Christus, de Zone Gods, en geloovende het leven zou hebben in zijnen naam. Niet anders is het met eene levensbeschrijving van den Heer in onze dagen. Daardoor moet ook de erkentenis gewekt worden dat hij, wiens leven werd voorgesteld, de Zoon van God, de Zaligmaker der wereld is; ja men zou het als den proefsteen van de deugdelijkheid van zulke levensgeschiedenissen kunnen beschouwen, of er die erkentenis al dan niet door wordt gewekt, zoodat wan-

neer b.v. na de lezing geen andere indruk overbleef dan deze, dat men het leven van een wijs en vroom, onschuldig gemarteld mensch gelezen heeft, zulks zeer zeker het bewijs zou zijn, dat het werk niet geeft wat het geven moet. Het zou als 't ware de proef op de som zijn. Maar de aanwijzing daarvan dat Jezus is de volmaakte mensch, dat in hem God is geopenbaard, dat in hem God en mensch één zijn, de aanwijzing van dat een en ander behoort niet tot de levensbeschrijving van Jezus, en niet dan door verregaande begripsverwarring of door schromelijke willekeur, kan men haar de beschrijving van het ‘inwendig leven’ des Heeren noemen.

Maar Dr. Meijboom doet nog veel meer dan enkel opmerkingen meêdeelen, ten einde in de bijzonderheden van Jezus' leven de hoogheid en goddelijkheid des Heeren aan te wijzen; hij geeft ons in zijn boek eene volledige leer aangaande Christus, eene christologie, die, op zijn standpunt, zeker heel veel omvat, schier de gansche theologie in haren geheelen omvang. Want toen wij boven het een en ander omtrent het plan van het vervolg des werks meêdeelden, spraken wij alleen nog maar van het tweede deel, door den auteur, naar onze meening zoo geheel ten onregte, het ‘inwendig leven’ des Heeren getiteld. Maar er zal ook nog een derde deel volgen, waarin ‘Jezus in zijne verhouding (?) tot de wereld en hare geschiedenis’ zal worden voorgesteld, en waarin in zes afdeelingen - blijkbaar zal het nog veel uitvoeriger worden dan het tweede deel - de Heer achtereenvolgens zal beschreven worden als ‘het licht der wereld, het brood des levens, de wijnstok en de goede herder, als verzoener en middelaar, verlosser en zaligmaker, koning des heelals en volmaker der wereld.’ Het lust mij niet meê te deelen wat ik tegen dit plan al op het hart heb. Ik hoop, dat de schrijver tot inzigt van het verkeerde er van zal komen en het zal wijzigen; vooral voor zoover hij dat alles in het ‘leven van Jezus’ wil begrijpen. Iets anders zou het zijn, als hij ons eene bijbelsche ‘leer aangaande Christus’ wilde geven. Niet alleen op zijn standpunt, maar in 't algemeen, geloof ik, zou in zulk eene christologie zeer veel kunnen begrepen worden. Wij hebben immers ook een eerste deel van eene ‘Christliche Dogmatik aus dem christologischen Princip dargestellt von Dr. Th.A. Liebner, Göttingen, 1849.’ Zooveel ik weet is van

dit werk niet meer dan één stuk verschenen. Bij alle verschil van behandeling, is blijkbaar in de idee van Liebner veel wat overeenkomt met het plan, 't welk Dr. Meijboom heeft voor het vervolg van zijn werk. Maar Liebner begaat niet de vreemde fout van dezen, dat hij eene dogmatiek, uit christologische beginselen afgeleid, het ‘inwendig leven van Jezus’ zou noemen. Zoo heeft onlangs Dr. H.G. Hasse, ten onzent wel bekend door zijne verhandeling over de vereeniging van de geestelijke en wereldlijke magt in den Kerkelijken Staat, bij Teylers tweede Genootschap, in zijn boek: ‘das Leben des verklärten Erlösers im Himmel,’ eene schriftuurlijke voorstelling trachten te geven van de werkzaamheid des verhoogden Heilands. Ook deze knoopt zijne voorstelling daarvan, even als Dr. Meijboom in het derde deel van zijn ‘leven van Jezus’ zich voorstelt te doen, aan uitspraken van den Heer in de Evangeliën. Maar hij heeft zich wel gewacht zijne voorstelling daarvan onder het leven van Jezus, voor zoover het een voorwerp van biographie is, te begrijpen. Genoeg, 't blijkt uit dit een en ander, dat zich uit de leer aangaande Christus, uit de christologie, zeer veel van hetgeen tot het gebied der theologische wetenschap behoort, laat afleiden: dogmatiek ligt in zijn geheelen omvang, zoowel het anthropologisch en soteriologisch als het theologisch gedeelte daarvan, voorts moraal, voor zoover het volmaakt menschelijk leven in Christus is openbaar geworden; practische theologie mede, gelijk dit soms zelfs metterdaad is geschied, 't zij dan met betrekking tot haren geheelen omvang, 't zij tot enkele van hare deelen. Men denke b.v. aan de dissertatie van Dr. G.B.J. van Eyk, over de welsprekendheid van Jezus als het voorbeeld voor den kanselredenaar. Maar al geven wij toe, dat dit een en ander geschieden kan, 't is er ver van af, dat wij zouden toegeven, dat het geschieden *moet* of zelfs dat het wenschelijk is. 't Zal altijd in den vorm gekunsteld blijven. Waarlijk, men kan Christus zeer wel als den grond, het middelpunt, de kern der gansche theologie beschouwen, zonder dat men uit de christologie den geheelen omvang dier wetenschap als uit het beginsel afleidt. Christus is de ziel, het leven der theologie. Op Hem heeft de godgeleerde het oog gerigt bij de verklaring des Bijbels, zelfs bij die van het Oude Verbond, als hetwelk heenwijst op Christus. Hij staat niet alleen aan den aanvang der kerkgeschie-

denis, maar naar zijne leer en naar zijn' geest worden de gebeurtenissen op dat gebied gewaardeerd en beoordeeld. De apologetiek heeft in de eerste plaats te doen met het bewijs van de waarheid en werkelijkheid der verschijning van den Zoon van God op aarde. Hij is het middelpunt van dogmatiek en moraal, terwijl de practische theologie in haren geheelen omvang hare kracht en haar leven ontleent aan Christus. Wilde men nu al die afzonderlijke takken der theologische wetenschap regtstreeks uit de christologie afleiden, men zou altijd veel meer een kunstwerk en vaak een gekunsteld werk, dan eene natuurlijke, eenvoudige, heldere ontwikkeling van dat een en ander geven. Maar wat zullen wij zeggen van het voornemen van Dr. Meijboom, die niet de leer aangaande Christus, de christologie, tot het beginsel van dat een en ander maakt, maar die christologie niet alleen (zie in de schets het tweede deel), maar ook dogmatiek, moraal, kerkgeschiedenis, misschien ook apologetiek niet alleen afleidt uit, maar ook begrijpt in het leven van Jezus? Ik houde mij verzekerd, dat, als het plan wordt uitgevoerd en de laatste deelen in het licht verschijnen, de lezers alleen aan den titel zullen kunnen merken, dat zij een boek vóór zich hebben, waarin over het leven van Jezus gehandeld wordt.

Het bevreemdt ons niet, dat de auteur er lang over getobd heeft, welken titel hij voor zijn boek zou kiezen, want het is eene moeijelijke zaak, zoo vele en zoo velerlei dingen met éénen naam te noemen. Bedrieg ik mij niet, dan zullen wij in het werk, 't welk Dr. Meijboom zich voorstelt te schrijven, eigenlijk drie verschillende werken hebben: een leven van Jezus, eene christologie, en eene ontwikkeling van de leer des christendoms van het standpunt der christologie. Even weinig kan de groote uitgebreidheid van het werk, als het geheel voltooid zal zijn, ons bevreemden. Dr. Harting heeft voor eenigen tijd in de Jaarboeken van wetenschappelijke theologie uitgerekend, dat, te oordeelen naar het toen verschenen gedeelte, het geheele werk uit niet minder dan twaalf vrij lijvige boekdeelen zou bestaan. In een berigt aan den lezer, gehecht voor het laatst verschenen stuk, het derde van het eerste deel, is de auteur tegen die uitrekening opgekomen, wel niet om de onjuistheid er van aan te wijzen, - want Dr. Harting kon uit de feiten niet anders rekenen, - maar om den schrik weg

te nemen, die den lezers door de gedachte aan zulk een stapel boeken moest worden aangejaagd. Uit dat berigt zien wij, dat het vierde deel, 't welk wij nu te wachten hebben, het geheel van Jezus' openbaar leven uit verschillende oogpunten zal beschouwen; - volgens het oorspronkelijk plan, zie de schets, bladz. II, zou dit geweest zijn B van de tweede afdeeling van het eerste deel, dus niet een afzonderlijk deel, maar eene onderafdeeling van eene afdeeling van het eerste deel. Dan zullen, zoo als de auteur het nu voorstelt, het vijfde en zesde deel handelen over Jezus na zijn openbaar leven op aarde, en over Jezus, zoo als hij inwendig was. Is hier ook niet eene afwijking van het oorspronkelijke plan? Wij zien toch in de schets, blz. III en vervolg., dat de beschouwing van Jezus na zijn openbaar leven op aarde de derde afdeeling van het eerste deel zou uitmaken, en dat dan het geheele tweede deel, in drie onderafdeelingen onderscheiden, zou handelen over Jezus, zoo als hij inwendig was. Eindelijk belooft nu de auteur, dat hij, in het zevende deel, ten slotte zal spreken over Jezus in zijne verhouding (Nederd. ‘betrekking’) tot de wereld en hare geschiedenis. Nu zal het ongetwijfeld strekken om Dr. Harting en niet minder de lezers van Meijbooms boek gerust te stellen, als zij zien, dat zij niet twaalf, dat zij maar zeven boekdeelen te wachten hebben; 't is altijd toch nog een heel getal! Maar het is minder geruststellend en verblijdend, uit dit berigt te ontwaren, dat de auteur blijkbaar onder den arbeid zijn plan heeft gewijzigd. Want al verklaart ook de Heer Meijboom, in het aangehaalde berigt, dat hij ‘de stof der vier Evangeliën opzettelijk naauwkeurig heeft willen beschouwen, ten einde op 't breede fondament het gebouw in minderen omvang te kunnen optrekken,’ - hij erkent in die woorden, dat hij zijn bestek niet goed heeft gemaakt. Een breed en groot gebouw op een smal fondament, dat gaat in 't geheel niet; maar op een breed fondament een gebouw van geringen omvang?.... een ander beeld ligt voor de hand. Had evenwel mijn vriend Harting geweten wat Dr. Meijboom in zijn laatste berigt aan den lezer heeft gemeld, hij zou de rekening niet gemaakt hebben, zoo als hij gedaan heeft. Intusschen dreigt nu nog altijd het gevaar, dat de auteur in de breedte zal zoeken, wat hij in de lengte verliest, met andere woorden, dat hij zijne boekdeelen dikker zal maken, naarmate hun

getal kleiner wordt. Zien wij er niet reeds een begin van? Het eerste deel heeft 368, het tweede 477, het derde 544 bladzijden. Als nu het zevende deel zal staan tot..... Maar ik waag mij niet op dit arithmetisch gebied, om den auteur niet weder tot eene nieuwe mededeeling als in het laatst verschenen stuk te nopen. Dit alleen is zeker, dat, als de auteur aan zijn laatst opgegeven plan getrouw blijft, de hoofdstukken, waarin zijn werk verdeeld is, al kleiner en kleiner hoofdstukjes zullen worden, zoodat het boek in den vorm wel wat van den Koran zal hebben.

Ik bemerk, helaas, dat ik, wat den vorm mijner aankondiging betreft, in dezelfde fout vervallen ben als de schrijver van het boek, 't welk wij beschouwen, ja eigenlijk mij aan nog grooter verkeerdheid heb schuldig gemaakt, daar ik zeker meer geschreven heb over het gedeelte van het werk van Dr. Meijboom, dat nog niet in 't licht verschenen is, dan over dat, 't welk afgedrukt voor mij ligt. Ik kan mij niet verontschuldigen met wat de auteur ter verklaring van zijne manier van handelen bijbrengt: het voorafgaande is geen breed fondament, waarop nu verder het gebouw van veel kleiner omvang zal worden opgetrokken. Maar vooreerst gebeurt het niet dikwijls, dat een auteur, bij het verschijnen van het eerste deel zijns werks, ons zoo naauwkeurig zegt wat er in de zes volgende zal voorkomen, dat men in staat is om er een oordeel over uit te spreken. En ten andere - wat ik over de te wachten deelen des werks in het midden bragt, kan misschien nog strekken om den auteur te bewegen zijn plan nog verder te wijzigen dan hij reeds gedaan heeft, en het na de verschijning van nog één deel voor 's hands daarbij te laten. Dan kan hij het overige, wat er indedaad niet bij behoort, later afzonderlijk onder een' anderen en meer juisten titel in het licht zenden. Bij herhaling beveel ik deze zaak aan de aandacht des schrijvers. Maar nu wordt het ook tijd, dat wij iets zeggen van Dr. Meijbooms ‘leven van Jezus,’ voor zoover het reeds verschenen is.

Wij zouden ons hier zeer gemakkelijk van de opgenomen taak kunnen afmaken met de eenvoudige verklaring, dat wij het in alle opzigten volkomen eens zijn met hetgeen Dr. Harting op de aangehaalde plaats heeft geschreven (Jaarboeken voor wetenschappelijke theologie. Deel XII, bladz. 419 en verv.) over de methode, door Dr. Meijboom bij het schrijven van

zijn ‘leven van Jezus’ (d.i. in den gewonen, eigenlijken zin des woords) gevolgd. Ook naar onze bescheidene meening is die methode voor het doel, 't welk de Heer Meijboom zich voorstelde, allezins ongepast. Ik gevoel echter, dat ik hier met een enkel beroep op het gevoelen, door een ander uitgesproken, niet kan volstaan. Ik zal trachten mijn min gunstig oordeel te staven en aan te wijzen - het klinkt zeker vreemd, maar het is daarom, naar mijne overtuiging, niet minder waar - dat de auteur met al de uitvoerigheid van zijn' arbeid niet eens een leven van Jezus gegeven heeft; ten minste niet zulk een leven van Jezus, als de lezers, voor wie hij het bestemde, van hem mogten wachten.

Het zal niet noodig zijn te herhalen, wat ik in het voorgaande geantwoord heb op de vraag: wat is een leven van Jezus? Ik herinner alleen het antwoord, door Hase op die vraag gegeven, vroeger bijgebragt. Dr. Meijboom nu wil het leven van Jezus, zoo als hij uitdrukkelijk op den titel van zijn boek verklaart, ‘wetenschappelijk-populair’ beschrijven. Vreesde ik niet den schijn van vitlust op mij te laden, ik zou mijne bedenkingen opgeven tegen de zamenvoeging van twee woorden, waardoor twee zoo geheel verschillende begrippen worden aangeduid. Een populair geschrift is niet wetenschappelijk, noch een wetenschappelijk populair. Het een sluit het ander uit, en ik acht het een nadeel voor onze literatuur, dat wij, ten gevolge van het beperkt getal lezers en koopers van wetenschappelijke werken, wel meer of min genoodzaakt zijn om eene zekere transactie tusschen wetenschap en populariteit aan te gaan en zoo wat half wetenschappelijk en half populair te schrijven, d.i. doorgaans het een evenmin als het ander. Zou zulks misschien ook eenigermate het geval zijn met het werk van Dr. Meijboom? Maar wij willen zelfs den schijn van onbillijkheid vermijden en het tweeslachtig praedicaat op den titel opvatten naar de verklaring, die de auteur er van schijnt te geven, bladz. 7 en vervolgd, van het eerste stuk. Volgens hetgeen wij daar lezen, had hij ten oogmerk, een echt populair boek te schrijven, d.i. een boek, waarin eene bij uitnemendheid populaire stof, na eerst door den schrijver wetenschappelijk bewerkt en doorwerkt te zijn (d.i. zóó, dat ‘alles tot eenheid wordt gebragt en in zijn diepsten grond opgevat,’ - de schrijver heeft zelf,

I, bladz. 204, dus verklaard wat hij onder wetenschappelijk verstaat), ‘zóó wordt voorgesteld, dat het des noods voor kinderen bevattelijk is, en toch voor den geleerdste, omdat hij mensch is, belangrijk genoeg om er kennis van te nemen.’ De schrijver zelf heeft ons dezen maatstaf in de hand gegeven; 't is dus billijk dat wij dien aan zijn werk leggen.

Wat mogen wij derhalve nu wel eerst verwachten? Vooral dit, dat de auteur ons resultaten van zijn wetenschappelijk onderzoek meêdeele; maar ook niets dan resultaten, waaruit voor den geleerde blijkt, dat alles wetenschappelijk is onderzocht, - dat kan geschied zijn, want de Heer Meijboom is, naar zijne eigene verklaring, negen jaar lang met zijn werk bezig geweest; - maar die zoo klaar en eenvoudig zijn en in zoo bevattelijken vorm voorgesteld, dat ze des noods door een kind kunnen begrepen worden. Het onderzoek zelf, dat de grondslag van het werk uitmaakt, verwachten wij in het boek niet. Dat houdt de schrijver, die niet voor geleerden als zoodanig schrijft, voor zich. Alles dus, wat tot de kritiek der Evangeliën behoort, alle vragen over de betrekking, waarin de onderscheiden evangelische verhalen tot elkander staan, vallen buiten het bestek van hetgeen de schrijver zich had voorgesteld. Hij had niets anders te doen, dan geregeld het leven van Jezus, zoo als het zich heeft ontwikkeld, voor te stellen, zóó, dat het tot stichting van den lezer, tot zijne opbouwing in geloof en tot uitbreiding van zijne kennis van Christus kan strekken. Heeft de Heer Meijboom inderdaad zulk een werk gegeven? Reeds de groote uitvoerigheid van zijnen arbeid doet ons vreezen, dat hij onder de bewerking niet altijd gedachtig is geweest wat hij schreef en voor wie hij schreef. Eene populaire levensbeschrijving van Jezus, die - wij zullen er eens ruim van afscheiden wat er niet toe behoort - toch altijd nog vier lijvige boekdeelen beslaat! Men behoeft echter maar weinige bladzijden van het werk te lezen om er zich van te overtuigen, dat het niets minder is dan een leven van Jezus, populair voorgesteld. Niet alleen wordt in de inleiding gehandeld over de bronnen, maar ook over de letterkundige geschiedenis daarvan, en daar lezen wij dan van codices en van palimpsesten en van oude vertalingen, enz. En was het dit nog alleen: maar het geheele werk door laat de auteur zijne lezers aan zijne onderzoekingen een werkzaam deel nemen en breekt hij door allerlei soort van be-

schouwingen, en daaronder ook zulke, die alles behalve populair zijn, den draad des verhaals af. Enkele voorbeelden. In het eerste deel, of stuk? bladz. 109 en verv., wordt op indedaad lofwaardige wijze de aankondiging van de geboorte van Jezus door den Engel aan Maria verhaald. Het doet er nu zeker al weinig toe, of Nazareth ‘in eenen kring van witte krijtheuvelen lag.’ De ligging der plaats zou al genoeg geteekend zijn door de vermelding van heuvelen alleen. Ik twijfel evenwel, of de voorstelling van den Heer Meijboom juist zij, al zou het alleen zijn om Luc. IV: 29. Maar dit is het nog niet. Wat ik bedoel is de zeer misplaatste aanmerking, na de vermelding van den groet, door den Engel aan Maria gebragt: ‘in het N.T. van Tischendorf wordt eenvoudig gelezen,’ enz. Moest zulks vermeld worden, 't paste niet in den tekst, maar in eene aanteekening. Doch de Heer Meijboom heeft blijkbaar geen noten onder zijn' tekst gewild; dan was zijn boek niet populair geweest. Maar is het dan nu populair, met dergelijke kritische noten in den tekst? En het is in 't geheel niet het eenige voorbeeld van dien aard. Wij lezen wat verder, en vinden aan het slot des verhaals van de aankondiging der geboorte eene vrij uitvoerige verhandeling over den vorm dier aankondiging, of wij daarbij aan verschijning, droom, verrukking of gezigt te denken hebben. De schrijver verzekert, dat hij daarover zoo uitvoerig handelt, omdat hij ‘hier tevens den grond wilde leggen voor de beschouwing der bijzonderheden van soortgelijken aard, die ons in den loop van 's Heeren levensgeschiedenis meermalen zullen voorkomen,’ blz. 124. Maar juist daarom had iets dergelijks vóór de eigenlijke levensgeschiedenis moeten afgedaan zijn, b.v. in de inleiding. In het verhaal zelf staat het geheel niet op zijne plaats. En nu zou men verwachten, na deze verklaring van den auteur, dat dergelijke zaken voor goed waren afgedaan. Maar neen, een honderdtal bladzijden verder komt de verschijning van den Engel aan Zacharias ter sprake, bij de aankondiging der geboorte van Johannes, en daar krijgen wij nu weêr eene uitweiding over de Engelen-leer der Joden, waar wij onder anderen, zonder eenig bewijs, leeren dat de Joden den naam van den Engel Gabriël van Zoroaster of van de Babyloniërs geleerd hadden (dat schijnt volgens Meijboom hetzelfde te zijn), met vermelding van de Mazaloth en Chelim en Ligjon en Rabaton en Karton en Gistra; 't is waarlijk zeer popu-

lair, zoo midden in 't verhaal! - Een ander voorbeeld van dien aard treft mij terstond in het begin van het tweede stuk. Men zou meenen, dat de schrijver, eer hij met de voorstelling van het leven van Jezus begon, over de tijdrekenkundige rangschikking der gebeurtenissen zou gehandeld hebben. Maar neen, dat vinden wij nu eerst hier in het midden des verhaals. En wat is het wat wij er vinden? Niets anders dan een referaat uit Wieseler's chronologische synopse der vier Evangeliën, en daarbij zelfs den Joodschen kalender voor de jaren 780 en 781 na Rome's stichting, de beide jaren van de openbare werkzaamheid des Heeren, waarvan ons het meest bekend is. Wij willen nu den auteur wel niet daarover hard vallen, dat hij zich in de chronologie van Jezus' levensgeschiedenis geheel aan Wieseler heeft aangesloten, zoo als ook Tischendorf heeft gedaan in zijne synoptische uitgave van de Evangeliën, al houden wij ons overtuigd, dat een goed deel van 't geen door dien Hoogleeraar als resultaat van berekening wordt voorgedragen, inderdaad niets anders is dan hypothese (wat dan ook geldt van al die bepaalde data, die door den Heer Meijboom van enkele gebeurtenissen worden opgegeven, zie II, bladz. 8); maar wij bekennen, dat die geheele chronologische excurs in het midden der levensbeschrijving volstrekt misplaatst is, en den gang des verhaals op onaangename wijze moet storen; wij beweren, dat die kalender, die als bewijsstuk in het werk van Wieseler op zijne plaats is, hier volstrekt niets beteekent, en dat de vragen omtrent chronologie, waarover trouwens ook in het eerste stuk, bij de geboorte van Jezus en bij het optreden van Johannes, reeds het een en ander gezegd is, vóór de eigenlijke levensbeschrijving moesten beantwoord en zoo mogelijk opgelost zijn. - Nog een voorbeeld. In het derde stuk, bladz. 25, komt de auteur met zijne voorstelling aan de plaats Joh. VII: 53 - VIII: 11, de bekende pericope van de vrouw in overspel gegrepen. De Heer Meijboom houdt het daarvoor, dat dit verhaal ten minste daar niet op de regte plaats staat. Ik geloof dat hij gelijk heeft; maar ik vraag, of iets dergelijks niet moest besproken zijn in de inleiding? Het is ten minste al zeer vreemd, als men zoo midden in de beschrijving van de werkzaamheid des Heeren op eens zich verplaatst ziet op het gebied der kritische discussie, waarbij gehandeld wordt over handschriften en hunne betrekkelijke waarde, over oude ver-

talingen, enz. In de inleiding, waar gesproken wordt over de Evangeliën als de bronnen der levensgeschiedenis van Jezus, daar had zulk eene plaats moeten ter sprake komen, en tevens Marc. XVI: 9-20, Joh. V: 4, Joh. XXI, met één woord al wat betrekking heeft ook tot de integriteit van die oirkonden van het leven des Heeren.

Het zijn maar enkele voorbeelden die wij bijbragten. Ze zijn echter zoo weinig gezocht, dat de drie nu verschenen stukken van het uitvoerig werk van Dr. Meijboom bij elke hoofdbijzonderheid in het leven van Jezus zulke uitweidingen aanbieden, ja dat het tot het eigen plan des schrijvers schijnt behoord te hebben ze te geven. Zoo stuiten wij in het tweede stuk op uitweidingen over de bezetenen, over de melaatschheid, en over wat niet al? 't Is dit waarop wij opmerkzaam maken, tevens om onze vroeger uitgesproken meening te staven, dat wij in dit werk niet eens eene levensbeschrijving van Jezus hebben. De auteur geeft ons niets anders dan eene kritisch-apologetische beschouwing van de bijzonderheden in het leven van Jezus, door de Evangelisten meêgedeeld, naar aanwijzing van Wieseler en Tischendorf, en niet naar een plan, 't welk den schrijver oorspronkelijk toebehoort, in synoptische volgorde. Elk hoofdstuk van het werk is eigenlijk eene op zich zelf staande verhandeling, waarin de schrijver tracht te verklaren en duidelijk te maken wat duister is en onbegrijpelijk schijnt, of waarin hij de zwarigheden oplost, die uit de vergelijking van de verhalen der Evangelisten met elkander ontstaan. Hier krijgen wij dus, behalve de beide reeds genoemde bestanddeelen des werks, nog twee andere: verklaring van het duistere - de schrijver heeft blijkbaar de wonderen bedoeld - en harmonistiek; vgl. van het eerste stuk bladz. 9 en 10, en bovendien, omtrent de regelen der harmonistiek en synopse, die de schrijver gevolgd is, van het tweede stuk bladz. 9; want daar handelt hij, alsof wij nog eens eene inleiding in het werk kregen, alweêr over zijne manier van arbeiden. Nadat de Heer Meijboom op de aangehaalde plaats in het eerste stuk van zijn werk over de methode, die hij wil volgen, gesproken heeft, spreekt hij zijne overtuiging uit: ‘Zoo zal bereikt kunnen worden het doel, dat ik mij voorstel: bevestiging van 't geloof en heiliging van 't leven in den Zoon Gods.’

De schrijver vergunne mij in twijfel te trekken, of dat

doel, bevestiging van het geloof en heiliging van het leven door versterkte gemeenschap met den Zoon van God (dat toch zal wel de zin zijn van die laatste niet zeer duidelijke woorden), wel langs den weg, door hem betreden, zal bereikt worden, althans in die mate, als hij zich voorstelt. Wie zou ontkennen, dat tot een waarachtig geloof en tot een gezond christelijk leven ook degelijke kennis, helder inzigt in de waarheid des evangelies, duidelijke en bepaalde voorstelling van de zaken des geloofs noodig is. Maar het komt er vooral op aan, hoe, op wat wijze, in welken geest ons dat een en ander worde meêgedeeld. Het geloof is eene bij uitnemendheid teedere zaak, en wie het niet op de meest bedachtzame en kiesche wijze behandelt, loopt gevaar om het te kwetsen en te beleedigen. De Heer Meijboom - wij weten het - heeft juist het tegendeel bedoeld. Hij wil zijne lezers in hun geloof versterken en bevestigen. Maar dat gaat niet op de manier, waarop hij het tracht te doen. Hij heeft bij zijne beschrijving van het leven van Jezus vooral ook het oog op ‘opregt gezinde en eerlijke lezers van de Evangeliën, die aan sommige verhalen der Evangeliën twijfelen, omdat zij hun ongeloofelijk voorkomen en in strijd met het gezond verstand.’ Voor dezulken wil hij aantoonen, ‘hoe redelijk de betwijfelde zaak is en met andere erkende waarheden in overeenstemming.’ En hij voegt er de verzekering bij: ‘ik zal geene zwarigheid van dien aard vermijden te bespreken, maar helder maken en als redelijk doen kennen al wat ik kan.’ Aan deze laatste verklaring is de auteur bij uitnemendheid getrouw gebleven. Hij heeft eene hooge mate van moed en vrijmoedigheid aan den dag gelegd, daar hij zich aan de verklaring van schier alles durft wagen, meestal door het bijbrengen van analogiën. Zoo als ik reeds zeide, betreft die verklaring, waarop wij hier het oog hebben, vooral de wonderen in de evangelische geschiedenis. Soms loopt die verklaring uit op een wegredeneren van het wonderbare, b.v. waar de verheerlijking van Jezus op den berg ter sprake komt. Dat kan toch kwalijk strekken om het geloof te bevestigen of voor twijfelende lezers der Evangeliën het redelijke van de voorstelling der Evangelisten te bewijzen. Immers zij willen blijkbaar een wonder voorstellen en zijn dus zeer weinig redelijk te werk gegaan, toen zij eene geheel natuurlijke gebeurtenis als een wonder opvatten. Wij hadden gedacht, dat dergelijke vruchten van

het beruchte verklaringswerk van nu wijlen den Heidelbergschen geleerde Dr. Paulus, met den uitvinder, ten minste bij ons, voor goed dood en vergeten waren. Wie het weêr in het leven roept - 't is mijne innige overtuiging - die doet schade aan het christelijk geloof, wel verre van het te bevestigen. Elders worden, met verbazende uitvoerigheid, analogiën uit de natuur bijgebragt ter verklaring van de wonderwerken des Heeren, b.v. bij het wonder op de bruiloft te Kana en bij dat van de spijziging der duizenden. Dat kan zeker minder kwaad, maar het verklaart niets. Dat het water door de wortels van den wijnstok uit den grond getrokken en door de takken geleid en door de zon gekoesterd, enz. enz., na verloop van maanden wijn is, strekt alleen om in het licht te stellen, dat Jezus op geheel andere wijze en naar geheel andere wetten handelde, dan naar welke de verschijnselen der natuur plaats hebben. Hetzelfde geldt van de spijziging van duizende menschen met weinig brood en visch, als wij daarnevens plaatsen de vermenigvuldiging van de enkele graankorrel in de aarde geworpen. Wij zien hier geene overeenkomst, maar verschil; de twijfelaar merkt ook dat verschil op, en - hij blijft twijfelen. Erger is evenwel als, ter verklaring van het wandelen op het water, zelfs de dwaasheden van den tafeldans en van 't geen er bij behoort worden te hulp geroepen. Maar het meest stuitend is de wijze, waarop de schrijver over het groote wonder des evangelies, de menschwording van het Woord, spreekt. Ik zie er bezwaar in om de onjuistheid van de even onkiesche en platte als onjuiste opvatting van de woorden Luc. I: 35, door den auteur op bladz. 111 van het eerste stuk voorgedragen, aan te toonen. Alleen meen ik te mogen verzekeren, dat het woord ‘overschaduwen’ nergens voorkomt als ‘kiesche uitdrukking om de huwelijksgemeenschap te beteekenen,’ ook niet in het boek Ruth, daar blijkbaar op de plaats, die, naar ik gis, door den auteur bedoeld wordt, ofschoon hij ze niet noemt, Ruth III: 9, allerminst sprake is van huwelijksgemeenschap, of wij zouden moeten zeggen, dat de zedige Moabitische zich op zeer kiesche wijze uitgedrukt, maar op zeer onkiesche wijze gehandeld heeft. Even kwetsend acht ik het voor de teêrheid des geloofs, wanneer de Heer Meijboom, die geene dogmatiek maar een leven van Jezus schrijft, in twee paragrafen de menschwording van den Heer bespreekt. Ik zwijg van zijne opvatting van het voorbe-

staan van Christus. Daarover is reeds genoeg gehandeld, en 't behoort meer in een eigenlijk godgeleerd tijdschrift te huis, gelijk wij vertrouwen, dat Dr. Harting in de Jaarboeken er wel op zal komen.

Kunnen wij niet gunstig oordeelen over de pogingen van den schrijver om het wonderbare in de verschijning en werkzaamheid des Heeren duidelijk te maken, ook zijne pogingen om de onderscheiden Evangeliën, zoowel wat aangaat het tijdrekenkundige als het zakelijke hunner verhalen, met elkander in overeenstemming te brengen, kunnen ons weinig voldoen. De auteur volgt daarbij - zoo als wij reeds zeiden - Wieseler en Tischendorf, en hij doet zulks met een vertrouwen en eene verzekerdheid, alsof er omtrent de juistheid zijner bepalingen geen twijfel kon bestaan. Over 't geheel is de schrijver zeer gereed om de uitkomsten van eenig onderzoek, zoodra hij zijne toestemming er aan gegeven heeft, ook terstond als bestanddeelen der geschiedenis op te nemen. Zoo heet b.v. de berg, waarop de verheerlijking van Jezus heeft plaats gehad, nadat de auteur de gissing heeft zoeken aannemelijk te maken, dat het de Hermon is geweest, voortaan in het verhaal met zijn modernen naam de Dschebel Esscheikh, enz. Zoo wordt ook van tijd tot tijd dag en datum der gebeurtenis vermeld, met eene verzekerdheid, alsof aan de juistheid der bepaling niet te twijfelen viel. Wij geven toe, dat zulks in een werk als dat van Wieseler, 't welk bepaald over de chronologie van de levensgeschiedenis des Heeren handelt, geschieden moet. Daar zijn zulke datums de resultaten van het bepaalde onderzoek. Maar ik twijfel toch, of Wieseler zelf zóó zeker van zijne zaak is, dat hij wenschen zou, dat nu voortaan ook in een populair geschrift over het leven van Jezus die enkele datums, door hem genoemd, als stellige en zekere punten in het leven des Heeren opgegeven werden. Als wij bedenken, dat het geboortejaar van Jezus zóó onzeker is, dat geleerden als Wurm, Ideler, Münter, Schubert, op grond van hunne zeer naauwkeurige berekeningen, het drie jaren vroeger stellen dan Wieseler, dat zelfs de vorm, waarin, Luc. III: 1, de tijd van 's Heeren openlijk optreden bepaald wordt, ook deze plaats voor eene naauwkeurige vaststelling der chronologie onbruikbaar maakt; dat verder ook het sterfjaar van Jezus zóó onzeker is, dat onder de nieuwste bewerkers der evangelische chronologie Wurm en

Anger, geheel onafhankelijk van elkander, tot hetzelfde resultaat zijn gekomen - en dat beteekent toch altijd iets - namelijk het jaar 784 van Rome, terwijl Wieseler, met hen in strijd, het jaar 783 heeft aangenomen; als wij dit een en ander in aanmerking nemen, dan moeten wij, dunkt mij, erkennen, dat het er nog ver van af is, dat wij ook maar voor eene enkele bijzonderheid in het leven van Jezus dag en datum zouden kunnen bepalen. Ik wil een enkel voorbeeld bijbrengen ten bewijze, hoe men met dergelijke bepalingen, in verband met de onderscheidene verhalen der Evangelisten, van tijd tot tijd in verlegenheid moet geraken. Ik ontleen het aan de geschiedenis van 's Heeren geboorte en eerste levensdagen. Wieseler, wien onze schrijver, gelijk elders in dergelijke zaken, zoo ook hier geheel volgt, heeft zijne berekeningen omtrent het tijdsverloop van de geboorte tot aan de vlugt naar Egypte met allerlei bewijzen trachten te staven; en het bevreemdt mij, dat een schrijver van zoo groote naauwkeurigheid niet heeft bemerkt, dat de onderscheidene gebeurtenissen terstond na de geboorte zich toch kwalijk binnen het door hem gemaakt bestek laten zamenpersen. Intusschen laat zich dit verklaren uit ingenomenheid met hetgeen men na lang onderzoek gevonden heeft of meent gevonden te hebben. Maar meer moet het bevreemden, dat een ander, die van de resultaten van Wieselers onderzoek gebruik maakt en daaromtrent meer onzijdig is, de zwarigheden niet bemerkt, welke uit zijne berekeningen in de schikking der onderscheidene gebeurtenissen moeten ontstaan. Volgens Wieseler, wien Meijboom volgt, zal Jezus op een der eerste dagen der maand Februarij van het jaar 750 van Rome geboren zijn. Dat is het sterfjaar van Herodes den Groote; en al weten wij nu ook niet den juisten dag, waarop deze gestorven is, wij kunnen dien dag toch eenigermate bepalen. Herodes namelijk stierf kort vóór het Paaschfeest van dat jaar. Het Paaschfeest is in dat jaar in de eerste helft van April ingevallen, waarschijnlijk op den 12den dier maand, daar eene maansverduistering, die, volgens Josephus, aan het sterven van Herodes voorafging, naar de berekening van Ideler en Wurm, in den nacht tusschen 12 en 13 Maart daaraan voorafgaande, te Jeruzalem zigtbaar moet geweest zijn. Wieseler zelf berekent dus, dat Herodes gestorven is zeven dagen voor het Paaschfeest van het jaar 750 van Rome, d.i. naar onze telling, op den 5den

April. Zie Wieseler, Chron. Synopse der vier Evangeliën, bl. 56, 57. Nu zal de komst van de Wijzen, volgens Wieseler en zoo ook naar de meening van Meijboom, moeten geschied zijn na de voorstelling van het kind in den tempel, d.i. na den veertigsten dag sedert de geboorte. Men stelle twee dagen voor de reis van Bethlehem naar Jeruzalem en terug ('t is zeker niet te lang), zoo krijgen wij twee-en-veertig dagen, die tusschen de geboorte van Jezus en de komst der Wijzen moeten zijn verloopen. Dat laatste kan dus wel niet veel eerder dan omstreeks den 20sten Maart zijn geschied, daar Jezus in het begin van Februarij geboren is. Derhalve blijft er voor alles wat ons van de Wijzen uit het Oosten en van den kindermoord te Bethlehem wordt verhaald, Matth. II: 1-16, naauwelijks een tijdsverloop van veertien dagen over. Ja, 't kan alles in dien tijd zijn geschied, maar 't is dan toch zeer snel in zijn werk gegaan. Herodes moet zeer spoedig hebben erkend ‘dat hij van de Wijzen bedrogen was’, en 't is wel heel toevallig dat hij, nog even voor dat hij stierf, den tijd had om zijne maatregelen omtrent den kindermoord te treffen, en dat wel onder de smarten en benaauwdheden van die zware ziekte, die, naar het verhaal van Josephus, de oorzaak van zijn' dood is geweest. Maar zou het waarschijnlijk zijn? Mij dunkt, zulke chronologische berekeningen beteekenen niets als de uitkomst er van zich niet door hooge waarschijnlijkheid aanbeveelt.

Het kan den nadenkenden lezer van het eerste stuk van Meijboom's werk, die daarin de oplossing wacht van alle schijnbare duisterheden in het verhaal der Evangelisten en bepaald ook van de tegenstrijdigheden die er tusschen hunne verschillende voorstelling schijnen te bestaan, - het kan, dunkt mij, zulken lezer, die vooral met de bijzonderheden uit de historie van Jezus' kindschheid moet bekend zijn, kwalijk ontgaan, dat de auteur zoo los heenloopt over het groot verschil, men zou bijna kunnen zeggen, den openbaren strijd, die hier tusschen de voorstelling van Mattheus en die van Lucas bestaat. Wij wijzen hierop omdat dezelfde plaats van het werk, die zoo even aanleiding gaf om het weinig bevredigende van de chronologische schikking in het licht te stellen, hier een bewijs geeft hoe weinig de auteur er in slaagde om vooral op zulke plaatsen, waar dat inzonderheid noodig was, te volbrengen wat hij beloofde,

I, blz. 10, ‘op 't verschil of op de tegenstrijdigheid (tusschen de onderscheidene evangelische verhalen) opmerkzaam te maken, op te lossen wat ik kan, en 't onoplosbare aan te wijzen.’ Hier hebben wij nu zulk een verschil of tegenstrijdigheid, door den Heer Meijboom niet opgelost en ook niet aangewezen. Ja, 't is heel gemakkelijk, als men aan Luc. II; 39 gekomen is, te zeggen, zoo als onze auteur doet, I, 165, ‘dat die reis naar Nazareth niet terstond plaats had, maar dat er eerst nog andere gewigtige bijzonderheden voorvielen, blijkt ons uit het verhaal van Mattheus, dien wij nu moeten volgen;’ en dan, blz. 187, ‘wij hebben nu gezien wat nog daar tusschen (tusschen de voorstelling in den tempel en het terugkeeren naar Nazareth) is geschied, en gaan voorts den Heiland gadeslaan in zijne derde woonstede, Nazareth’. Op die wijze worden de zwarigheden verborgen, niet aangewezen en veel minder opgelost. De woorden Luc. II: 39, zoo als zij daar staan, laten geen plaats over voor hetgeen wij Matth. II lezen. Dat kan geen' opmerkzamen lezer der Evangeliën ontgaan, allerminst hun, in wier gemoed twijfelingen zijn opgerezen; en zulke lezers stelde Dr. Meyboom zich voor. Wat heeft nu de zoodanige aan dat geheele kunstwerk, waardoor, zoo als wij zagen, de voorname inhoud van Matth. II binnen een tijdsverloop van veertien dagen moet zamengeperst worden? Zal hij daardoor worden voorgelicht omtrent de bezwaren, die bij hem oprijzen uit de bedenking, dat Lucas òf hetgeen met de Wijzen uit het Oosten geschiedde en wat uit hunne komst voortvloeide niet geweten heeft, òf dat hij het der moeite niet waardig heeft gekeurd het mede te verhalen? Of als nu eens een opmerkzaam bijbellezer uit Matth. II: 22 het gevolg afleidde, dat deze Evangelist van een vroeger wonen van Maria te Bethlehem niets schijnt te weten, dat, volgens hem, Jozef en Maria eerst na de terugkomst uit Egypte zich daar ter woon gevestigd hebben; dat ons dus niet eene en dezelfde, maar tweeërlei overlevering van de geboorte van Jezus in de schriften des N. Verbonds is bewaard, de eene door Mattheus, de andere door Lucas, en dat wij tusschen deze twee moeten kiezen; zullen zijne bezwaren door Dr. Meijboom zijn opgelost? Ik geloof het niet. - Een dergelijke opmerking hebben wij op hetgeen de auteur over de zoogenaamde bergrede schrijft, II, 191 en 260. Bekend is dat de rede van Jezus, die Matth. V-VII als een doorloo-

pend geheel voorkomt, maar voor een gedeelte, doch niet als op een' berg door Jezus uitgesproken (zie Luc. VI: 17; de Heer Meijboom schrijft dus ten onregte dat die rede bij Lucas ook als ‘bergrede’ voorkomt), gelezen wordt bij Luc. VI: 20 en vervolg., en dat deze Evangelist de overige stukken dier rede op andere plaatsen van zijn verhaal mededeelt, doorgaans met aanwijzing van de gelegenheid, waarbij ze door Jezus gesproken zijn. Ook hier heeft dus strijd plaats tusschen de beide Evangelisten, en er blijft niet anders over dan aan te toonen, dat Mattheus de getrouwe referent is en dat Lucas minder juist verhaalt, of dat Lucas de onderscheidene uitspraken doorgaans in het juiste historische verband heeft geplaatst, maar dat Mattheus die afzonderlijke lessen heeft aaneengeschakeld en tot één geheel verwerkt. De Heer Meijboom is van het eerste gevoelen, en hij dringt zulks aan door de bedenking, blz. 260, ‘dat bijna al de gedeelten der bergrede, die bij Lucas verstrooid voorkomen, bij hem ook buiten zamenhang met het voorgaande en volgende worden gevonden, ja, soms storend in den loop des verhaals tusschen beide komen, ten bewijze dat zij niet dáár ter plaatse behooren, waar hij ze plaatst.’ Die verzekering staat daar zonder eenig bewijs, 't geen te meer bevreemdt, als wij in de meêdeeling van den inhoud der bergrede door Dr. Meijboom omtrent een enkel gedeelte daarvan vinden toegestemd, dat Lucas die woorden op hunne ware plaats heeft gesteld, en dat ze in de bergrede bij Mattheus ‘veel meer storend tusschen beide treden, dan dat zij den geleidelijken gang der ontwikkeling zouden bevorderen,’ blz. 230. Zoo treft dus Mattheus op deze bladzijde hetzelfde verwijt, 't welk op eene andere aan Lucas wordt toegevoegd, 't Is er zeer ver van af dat ik het zou wagen over een zoo allermoeijelijkst vraagstuk der Evangelie-harmonie stellige uitspraak te doen. Maar de wijze, waarop de Heer Meijboom er zich over uitlaat, is toch kwalijk te verdedigen. Wat moet een gemoedelijk bijbellezer wel denken, als hij van den Evangelist Lucas, die in den aanhef van zijn Evangelie zoo bepaald verzekert dat hij alles vlijtig heeft onderzocht, en wat hij onderzocht heeft in ‘geregelde orde’ beschrijft; als hij nu leest dat die stukken der bergrede, die bij hem niet als gedeelten eener aaneengeschakelde rede, maar hier en daar in zijn Evangelie verspreid, voorkomen, bijna alle buiten zamenhang met het voorgaande en volgende staan, ja soms

storend in den loop des verhaals tusschen beide treden? En is dit nu de regte wijze om bij andere lezers twijfelingen, die door het vergelijken der evangelische verhalen bij hen oprijzen, weg te nemen? Welk gezag kan bij de zoodanigen een schrijver hebben, die met zóó weinig oordeel en zóó willekeurig te werk ging, dat hij de uitspraken van den Heer, zonder op verband of zamenhang te letten, maar in zijn verhaal strooide, waar het hem goeddacht zulks te doen? Voor 't overige zullen de weinige woorden, door Meijboom ter staving van zijne meening bijgebragt, niemand van de oorspronkelijkheid van den vorm der bergrede, zoo als die bij Mattheus voorkomt, overtuigen, die de meening voorstaat dat wij in die rede bij dezen Evangelist eene dergelijke zamenvoeging hebben als wij elders bij hem vinden, b.v. Hoofdst. X, XIII, XXIII, XXV, waar ook het gelijksoortige is bijeengebragt; eene zamenvoeging aan Mattheus eigen, die in zijn verhaal zoowel eene zakelijke als eene tijdrekenkundige indeeling heeft in het oog gehouden. 't Is misschien in het vierde Evangelie niet anders.

Dergelijke vragen, als hier bij de bergrede, doen zich meermalen op bij het lezen van Dr. Meijboom's werk. Ik beken gaarne dat de harmonistiek der Evangeliën tot de allermoeijelijkste, misschien wel tot de onoplosbare vraagstukken behoort. Maar van hem, die eene levensbeschrijving van Jezus geeft, mag men ten minste vorderen dat hij, bij het rangschikken van de onderscheidene verhalen, naar vaste beginselen te werk ga. Die beginselen moeten afgeleid worden uit de eigenaardigheid der verschillende Evanliën, en zoo zou, naar 't mij voorkomt, aan elke levensbeschrijving van den Heer moeten voorafgaan een naauwkeurig onderzoek naar datgene wat aan elk Evangelie bijzonder eigen is, en daaruit zouden de regels moeten worden afgeleid, naar welke de stof, die zij ons aanbieden, moet geschikt worden. Van iets dergelijks vinden wij in het werk van den Heer Meijboom zoo goed als niets. Ja, wel geeft hij ons regels op, naar welke hij in het vooraf opgegeven chronologisch raam ‘de stof der Evangeliën wil ordenen,’ II, blz. 9; maar het is er zoo ver van af dat die regels stellig en bepaald zijn, dat eigenlijk in elk afzonderlijk geval de beslissing afhangt van de bijzondere meening des schrijvers. Een sterk sprekend bewijs daarvoor vinden wij in de bepaling van den tijd der tempelreiniging. Johan-

nes stelt die daad van den Heer terstond in het begin van diens openlijk optreden, zie Joh. II: 1, 12 en 13. De drie overige Evangelisten plaatsen haar daarentegen aan het einde van zijne werkzaamheid. Tenzij men met enkele zeer strenge harmonisten wil aannemen, dat Jezus hetzelfde twee maal heeft gedaan, dient men te kiezen tusschen de voorstelling van Johannes en die der drie overige Evangelisten; waarbij dan nog vooraf moet zijn uitgemaakt, of in een geval als dit de getuigenis van deze drie indedaad voor meer dan voor de getuigenis van eenen enkele geldt. Maar wat doet de Heer Meijboom? Hij stelt de tempelreiniging noch aan het begin, noch aan het einde van Jezus openbaar werken, maar in het midden daarvan, aan het einde van het eerste jaar van zijn openlijk optreden, van welk eerste jaar hij verzekert, dat Jezus het doorbragt terwijl hij ‘in alle stilte arbeidde, om zijn toekomstige apostelen deels aan zich te verbinden, deels in het oog te vatten,’ II, blz. 64. Waarlijk, het is wel het minste, dat de auteur zóó zeer in tegenspraak is met zich zelven, dat hij Jezus ‘gedurende zijn openbaar leven’ toch ‘een geheel jaar in alle stilte laat arbeiden.’ Veel bedenkelijker is het, dat hij, ter wille van eigene meening, het gezag van al de Evangelisten loochent. Maar ik vraag, wat zal ons na zulke bevinding nopen om aan de schikking der verhalen door onzen schrijver eenig gewigt te hechten? Als wij b.v. vragen wat hem bewogen heeft om al die stukken uit Lucas' Evangelie met het verhaal van Johannes zóó te verbinden, als geschiedt in het XIIIe hoofdstuk des werks, IIIe st. blz. 51, dan kan het antwoord kwalijk een ander zijn dan: de auteur wist er anders geen' weg meê.

Het is dit ontbreken van vaste beginselen met betrekking tot de harmonie der evangelische verhalen, wat zich door het gansche werk heen op zeer onaangename wijze doet gevoelen. Men mogt toch wel verwachten dat de schrijver, voor dat hij zijn werk begon en een zoo uitvoerig leven van Jezus schreef, eerst de oorspronkelijke bronnen dier levensgeschiedenis, die, schoon van geringen omvang, zoo vele en zoo eigenaardige moeijelijkheden opleveren, had onderzocht en vergeleken; dat hij elk Evangelie in zijne eigenaardigheid had doen kennen, de betrekking waarin ze tot elkander staan aangewezen, en dus getoond had, dat hij voor zich zelven tot bepaalde voorstelling was gekomen omtrent het

gebruik, dat hij in zijne beschrijving van het leven des Heeren van hunnen inhoud zou maken. Juist deze voorafgaande arbeid, dat is het moeijelijke in de levensbeschrijving van Jezus. 't Is gemakkelijk de onderscheidene verhalen zoo goed en kwaad als het kan nevens elkander te plaatsen, en dan ter verklaring van het evangelisch berigt het een en ander er bij te voegen. Men kan dat bijna zoo lang maken als men zelf wil, en zonder veel studie komt op deze wijze ligt een groot boek in de wereld. Maar het eigenaardige van elk Evangelie tot in de kleinste bijzonderheden na te sporen, dat eigenaardige aan te wijzen, niet alleen in het bijzonder gebruik van bepaalde woorden en phrasen, maar ook in eigenaardige overgangen en verbindingen, zoo als b.v. Schleiermacher daarvan eene proeve heeft gegeven in zijn boek over de schriften van Lucas, dat vereischt studie, langdurige en naauwkeurige studie. En ik meen dat niemand bevoegd is om wat men een leven van Jezus noemt te schrijven, als hij niet eerst zich dien voorafgaanden moeijelijken arbeid heeft getroost, of men moet het geleide van anderen willen volgen en alle aanspraak op zelfstandigheid en oorsponkelijkheid opgeven in zulk een aangelegen punt als de waardering en het gebruik van de bronnen der geschiedenis. Daarvan nu zegt de Heer Meijboom in de inleiding op zijn werk zoo goed als niets. Het blijkt dat hij de synoptische rangschikking van Wieseler of van Tischendorf (deze heeft in zijne Synopsis Evangelica mede geheel de voetstappen van Wieseler gedrukt) als leiddraad heeft gekozen; maar waarom hij het doet, wordt nergens gezegd. Zelfs wordt de naam van Wieseler niet eens genoemd, dan een enkele maal bij het meâdeelen van dien joodschen kalender, II, 4 enz., zoodat het den schijn heeft alsof dit het eenige is wat aan dien geleerde is ontleend, terwijl hij inderdaad het plan tot het geheele werk, voor zoo ver wij het nu bezitten, heeft geleverd. Of is misschien de zaak der Evangeliën-harmonie door Wieseler voor goed tot het gewenschte einde gebragt? 't Is hier de plaats niet om het tegendeel te bewijzen. Ik beroep mij alleen op hetgeen door den hoogst naauwkeurigen Bleek in zijne Beiträge zur Evangelien-Kritik S. 107 en verv., als ter loops tegen eene enkele bijzonderheid in het werk van Wieseler is aangevoerd. Het betreft zeker eene belangrijke bijzonderheid, den strijd namelijk, die er tusschen de drie

eerste Evangeliën en dat van Johannes schijnt te bestaan met betrekking tot den dag, waarop Jezus gestorven is, een strijd, door Dr. Meijboom, III, 333 en 334, maar even aangeroerd, zonder dat het belang er van of de groote moeijelijkheid, aan de beslechting verbonden, ook maar in de verte wordt aangewezen. Of kan dit moeijelijke punt beslist zijn door de vreemde en niet zeer duidelijke verklaring van Joh. XIII: 1, aldaar blz. 342?

Vraagt men wat dan, naar mijne meening, vooral in het werk van Dr. Meijboom wordt gemist? Het is eene kritische beschouwing van de Evangeliën als de oirkonden van het leven des Heeren. Ik voorzie dat de auteur daartegen zal aanvoeren wat hij in den aanhef van zijn werk bij de ontwikkeling van het plan van zijnen arbeid heeft geschreven. Hij zal antwoorden: ‘ik schrijf geen verdedigingschrift tegen het ongeloof van velen onzer dagen. Ik schrijf geen werk van geleerdheid, geen werk voor geleerden, geen werk om geleerde wetenschap te verspreiden,’ enz. Mij dunkt dat de schrijver in den loop van zijn werk nog al ongetrouw is geworden, niet alleen aan zijn voornemen om geen verdedigingschrift te schrijven (hij apologiseert van het begin tot het einde, en ik zal dat niet afkeuren, - ik weet zelfs niet hoe men zonder dat een leven van Jezus zou kunnen schrijven), maar ook aan zijn voornemen om bij uitstek populair te zijn. Wat wordt er toch al niet in den loop des werks door den Heer Meijboom ter verklaring van de gebeurtenissen in het leven van Jezus uit schier alle vakken van wetenschap bijgebragt, uit geologie, astronomie, physica in haren geheelen omvang, uit anatomie en geneeskunde! Ik zou die blijken van veelzijdige, schier alle vakken van menschelijke kennis omvattende geleerdheid evenwel nog meer bewonderen, wist ik niet hoe gemakkelijk zij te verkrijgen is, gelijk men dan ook in den tegenwoordigen tijd als polyhistor weinig fortuin kan maken, en men het gewoonlijk het verste brengt, als men zich maar tot zijn eigenlijk vak bepaalt. Ik weet niet hoe het met anderen gaat, maar mij heeft het in 't minste niet getroffen als de auteur, I, 347, eene vergelijking ontleent aan het onderscheid tusschen gepolariseerde en niet-gepolariseerde lichtstralen. Dit alleen weet ik, dat door zulke vergelijking de bedoelde zaak niemand duidelijker wordt, behalve aan den natuurkundige alleen. Wat hebben de lezers aan dien geheelen omhaal van natuurkundige en

physiologische en anatomische geleerdheid, II, 376, enz.? Is dat populair schrijven? Was het den schrijver alleen er om te doen geweest een populair boek te geven, waartoe dan die aanhalingen uit de apocryphe Evangeliën, die toch alleen voor den geleerde eenige waarde hebben, voor zoo veel ze hem leeren hoe op een gegeven tijdstip in de christelijke kerk over den persoon en het leven van den Zaligmaker werd gedacht. Voor den eenvoudigen christen hebben die fabelen geene waarde. Heeft de auteur op zoo bijzonder populaire wijze willen te werk gaan, dat er voor het onderzoek naar den oorsprong der Evangeliën geen plaats in zijn boek kon overblijven, waartoe dan aan het eind van het eerste stuk die breede lijst van geschriften, alle betrekking hebbende op het leven van Jezus? Waartoe die lijst moet dienen, begrijp ik volstrekt niet, ook niet na 't geen de Heer Meijboom er over schrijft, bladz. 3 en 4. Voor den eenvoudigen, ongeleerden lezer beteekent zij niets. Er komt eene menigte boeken op die lijst voor in 't Latijn geschreven, ook eene menigte geschriften, die niets te beduiden hebben. Voor den geleerde heeft de lijst ook geringe waarde. Immers zij is onvolledig, en men kan in dit opzigt bij Hase veel beter te regt. En nog worden wij met eene nieuwe soortgelijke lijst bedreigd, ter aanvulling van de reeds meêgedeelde. De zaak zou mij verklaarbaar zijn, als de Heer Meijboom gepoogd had eene geschiedenis van de ‘levensbeschrijving van Jezus’ te geven, waartoe Hase in het laatste hoofdstuk zijner inleiding tot het leven van Jezus bouwstoffen heeft bijeengebragt, en waarvan onder andere, naar ik meen, Hagenbach, in zijne Encyclopaedie, de grondtrekken heeft aangewezen. Hoe 't zij: wij misten dat een en ander heel gaarne en gaven er nog wel die dogmatische verhandeling over de menschwording op toe en misschien nog meer, als de auteur, in plaats van dat alles, ons iets had gegeven over den oorsprong en de echtheid der evangelische verhalen, over hunne geloofwaardigheid als bronnen van Jezus' levensgeschiedenis, enz. Wat vinden wij er nu van? Wij lezen op bladz. 17, dat het Evangelie van Mattheus eene vertaling is uit het Hebreeuwsch. Maar dat gelooft immers in onze dagen niemand meer! Van het Evangelie van Marcus wordt niets anders meêgedeeld dan de slecht gewaarborgde en reeds door Kerkvaders tegengesproken overlevering bij Clemens Alexandrinus over de stilzwij-

gende goedkeuring, door den Apostel Petrus aan het door Marcus geschrevene verleend. De oudste getuigenissen, die van Papias en Irenaeus, verschillen van die van Clemens, die bij onzen auteur alleen waarde schijnt te hebben. Van den oorsprong van het derde en vierde Evangelie vinden wij nog minder vermeld. Omtrent het Evangelie van Johannes wordt nog eens verzekerd, I, 21, dat de schrijver er van de overige Evangeliën heeft gekend. In het Evangelie zelf is daarvan geen spoor, en geen van hen, die op het gebied der Inleiding eenigen naam hebben, gelooft zulks meer. Ook de laatste commentator van Johannes, Düsterdieck, heeft die meening als onhoudbaar opgegeven. Voorts zegt de Heer Meijboom, dat de drie eerste Evangeliën vóór het jaar 67 moeten geschreven zijn en het vierde tusschen de jaren 80 en 100, maar dat ze toch eerst omstreeks het jaar 150 algemeen zijn bekend geworden en gebruikt. Inderdaad eene verklaring, voor hen, die wenschen in hun geloof aan de waarheid dor evangelische geschiedenis bevestigd te worden, weinig geruststellend en voor de twijfelenden weinig bevredigend! Gelukkig dat er ook nog iets anders van had kunnen en moeten gezegd worden. - Wat wij verder bij Dr. Meijboom over de Evangeliën vinden, bepaalt zich tot enkele inderdaad niet veel beteekenende opmerkingen over het eigenaardig karakter van elk dier geschriften of liever nog van de schrijvers, door den auteur zelven ‘weinige en vlugtige trekken’ genoemd. Die opmerkingen zijn ontleend aan Krummacher's Geist und Form u.s.w., aan Da Costa's Verschil en Overeenstemming en voorts aan eene verhandeling van zekeren Lange, vroeger predikant, nu hoogleeraar; de man is niet nader aangeduid, maar het zal wel zijn Dr. J.P. Lange (hoogleeraar te Zürich). De Heer Meijboom bedoelt echter niet het uitvoerige, bij uitstek phantastische werk van Lange over het leven van Jezus, maar hoogst waarschijnlijk het afzonderlijk geschrift, door dezen uitgegeven in 1836, onder den titel: Geschichtlicher Character der Evangelien. Dat is niet een stuk in een tijdschrift, zoo als onze schrijver zegt, maar een afzonderlijk uitgegeven boekje, waarin maar zeer ter loops die opmerkingen over de Evangeliën voorkomen. Maar wat baten nu dergelijke mededeelingen? Het boek van Krummacher is vijftig jaar oud en, hoe voortreffelijk voor zijn' tijd, wel zoo wat verouderd, zoodat het eene nieuwe bewerking zou behoeven, en ook wel verdienen. En zijn nu Lange

en Da Costa de autoriteiten op dit gebied? Maar baten bovendien zulke opmerkingen, voor een goed deel hypothesen, wel veel om de Evangeliën goed en grondig te leeren kennen? Wat beteekent de opmerking dat Mattheus vroeger een tolgaarder was, gewoon om tabellen te schrijven, vooral voor den Heer Meijboom, die (wij zagen het bij de bergrede) niets tabellarisch in het Evangelie van Mattheus erkent; en zoo komen wij er ook al niet verder door, of wij het er voor houden, dat Marcus soldaat is geweest of niet. Wanneer eens iemand van de lezers van Dr. Meijbooms werk bekend was geworden met het gebruik, door den zeer beruchten Saksischen Ongenoemde van zijne scherpzinnige opmerkingen ook omtrent het eigenaardig karakter der onderscheidene Evangeliën gemaakt, zullen zij wel iets hebben aan die zeer onvolledige mededeelingen van de opmerkingen van Lange en Da Costa? Bovendien staan die opmerkingen hier geheel op zich zelve en in den loop des werks wordt er niet veel gebruik van gemaakt; wat trouwens ook niet was te wachten, want ze hebben geringe practische waarde. - De schrijver heeft groot gelijk als hij verzekert, dat ‘de gemeente als zoodanig met de mythen-theorie van Strauss en met de kritiek der Tubingers niets te maken heeft.’ Als gemeente zeker niet; maar als men der gemeente een leven van Jezus geeft, wetenschappelijk-populair geschreven, dan heeft zij er wel degelijk meê te maken. Het gerucht van de pogingen van Strauss c.s. is bij de ‘beschaafde christenen’ ook in Nederland genoeg doorgedrongen, dat het noodig is om de historische waarheid van het leven van Jezus en het gezag van de oirkonden van dit leven tegen hen te verdedigen. Ik zou durven beweren, dat juist daar, in den tegenwoordigen tijd, het zwaartepunt van de vragen omtrent dat leven ligt, veelmeer dan in de verklaring van wonderen, die wel geloofd maar niet verklaard kunnen worden.

Wat al aanmerkingen en bedenkingen! Ik zou aarzelen ze in het licht te zenden, als niet Dr. Meijboom in zijn kort voorberigt zelf ‘scherpe kritiek’ had gevraagd. Ik heb mijn best gedaan om die kritiek ‘welwillend’ en ‘humaan’ te laten blijven, en mij ‘aan de zaak te houden zonder den persoon des schrijvers aan te randen.’ Dat doe ik immers ook dan niet, als ik nu ten laatste nog rond en ruiterlijk mijne overtuiging uitspreek, dat de auteur niet met die zorgvuldigheid en naauwkeurigheid bij het schrij-

ven van zijn boek is te werk gegaan, als vooral bij zulk een onderwerp vereischt wordt. Het werk is uit voorlezingen tot stand gekomen, en ik twijfel of die oorspronkelijke voorlezingen met genoegzame zorg zijn nagezien en overgewerkt om er een boek van te maken. Ware het anders, eene verkeerde opvatting als die van Rom. I : 4, welke wij I, 9 lezen, was niet blijven staan, ook niet de onjuiste mededeeling, dat in ‘alle handschriften’ de volgorde der vier Evangeliën dezelfde is, bladz. 23; dan zou de schrijver zich eerst nog eens bedacht hebben voor en aleer hij een louteren inval voor eene goede grammatische verklaring uitgaf en ‘de armen van geest’, Matt. V : 3, in ‘bedelaars voor den geest’ veranderde, II, 193, of ons echt, door en door Hollandsch scheldwoord ‘rakker’ uit het Hebreeuwsche ‘raka’ afleidde; dan zou hij niet, III, 165, den historischen blunder hebben begaan van Abelard tot het slagtoffer der letterlijke opvatting van Matt. XIX : 12 te maken. De Heer Meijboom heeft zeker Origenes bedoeld; van dezen is die zaak genoeg bekend; hij zal toch wel op Melito van Sardes niet het oog gehad hebben? Doch waartoe meer? Dergelijke misstellingen zouden nog veel meer aangevoerd kunnen worden. Zulke onnaauwkeurigheden sluipen ligt in eene voorlezing, die, onder velerlei drukte bewerkt, tegen een' bepaalden tijd moet gereed zijn. Maar zij mogten in een boek, als wij hier hebben, niet overblijven.

Zal ik nu, na al die aanmerkingen, als ter verzachting, nog op velerlei wijzen, wat in het werk van den Heer Meijboom lof verdient? Ik acht het onnoodig. Wie onpartijdig genoeg is om een man van zijne verdiensten naar eisch te schatten, die zal ook wel zonder mijne aanwijzing gelooven, dat hij geen boek van dien omvang kon schrijven, waarin niet veel goeds en lofwaardigs voorkomt. Dat hij er niet in is geslaagd om een leven van Jezus te geven, zoo als men het leven van menig uitstekend mensch beschrijven kan; ik zou durven zeggen, dat hij zulks gemeen heeft met allen, die hem zijn voorgegaan, ook met de voortreffelijksten onder hen. Dat wij het maar erkennen: in dien zin kan geen leven van Jezus geschreven worden, om de eenvoudige reden dat wij daartoe de hulpmiddelen niet bezitten. De Evangeliën, onze eenige bronnen voor de kennis van het leven van Jezus, zijn, als wij ze uit dat oogpunt beschouwen, in hooge mate onvolledig. Wij hebben maar van

drie jaren in 's Heeren leven berigten en deze nog onvolkomen. Van zijne kindschheid, jeugd, vorming, ontwikkeling, weten wij bijna niets. Zij die, in weêrwil daarvan, eene volledige levensbeschrijving van den Heer willen geven, maken zich zelven en hunnen lezers eene illusie, daar toch hunne levensbeschrijving van Jezus niets anders is dan het raam, waarin zij kritische, apologetische, exegetische opmerkingen over den aard en den inhoud der Evangeliën mededeelen. Strauss heeft zelfs dien vorm gebezigd tot zijne poging om het leven van Jezus te vernietigen; anderen hebben zich na hem van dien vorm bediend om hem te weêrleggen en de waarheid van dat leven te staven. Dr. Meijboom geeft ook niets anders dan eene proeve van kritisch-apologetische Evangelie-harmonie. Aan dezen inhoud beantwoordt ook de stijl van het werk. Het is die van koele redenering en betoog. 't Is er den schrijver om te doen, de zaken klaar en duidelijk te maken. Hij spreekt daarom doorgaans tot het verstand, en maar zelden wordt het hart bewogen en de verbeelding tot bewondering opgevoerd, wat het geval zou zijn, als wij hier in waarheid eene ‘levensbeschrijving’ hadden, en wel eene levensbeschrijving van Hem, wien wij als den Zaligmaker onzer zielen vereeren en liefhebben. Een meer gepaste vorm daartoe is dan nog een eenvoudig teruggeven van den inhoud der Evangeliën, waarbij een van de vier tot grondslag wordt gelegd. Onder het voortreffelijkste van dien aard uit den jongsten tijd behoort, naar mijne schatting, het echt populaire werkje van den vromen en geleerden Roomschgezinden Freyburger Hoogleeraar Dr. Joh. Bapt. Hirscher, die Geschichte Jesu Christi des Sohnes Gottes und Weltheilandes. Maar wat de ‘gemeente’ noodig heeft, en waaraan zij genoeg heeft, dat zijn de Evangeliën zelve. Men trachte haar die te leeren kennen, verstaan, waarderen en alzoo op grond van hetgeen daarin geschreven staat haar te bevestigen in het geloof, dat Jezus is de Christus, de Zoon van God, om door dat geloof het leven te hebben in zijnen naam.

J. VAN GILSE.

Suriname.

***Beschrijving van Suriname. Historisch, Geographisch en Statistisch Overzigt, uit officiële bronnen bijeengebragt, door Jhr. C.A. van Sijpesteijn*, 1e *luit. d. art., adj. van Z.E. den Hr. Gouv. van Suriname. 's Gravenhage, Gebr. van Cleef*. 1854.**
***Zes jaren in Suriname. Schetsen en Tafereelen uit het maatschappelijke en militaire leven in deze kolonie, door A. Kappler, vroeger in Nederlandsche dienst. Twee Deelen. Utrecht, W.F. Dannenfelser*. 1854.**

***Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet; uitgegeven door Dr. W.R. van Hoëvell. Twee Deelen, met platen. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon*. 1854.**
***West-Indië. Bijdragen tot de bevordering van de kennis der Nederlandsche West-Indische koloniën. Eerste en Tweede aflevering. Haarlem, A.C. Kruseman*. 1854.**

De eerste aflevering van het nieuwe tijdschrift ‘West-Indië’ wordt geopend door een opstel van Ds. van Schaick, hetwelk beoogt eene bijdrage te leveren tot de geschiedenis der Hervormde Kerk in Suriname. ‘Welke gebreken,’ zegt de schrijver, in den aanvang van dit stuk, ‘de Hollandsche natie ook aankleven en wat men haar, met meer of minder regt, te laste legge, van gebrek aan godsdienstzin kan men haar niet beschuldigen; of men zou toonen, zoo min met dat volk, als met zijne geschiedenis bekend te zijn;’ en wat verder laat hij er op volgen: ‘Naauwelijks had zich eene volkplanting gevestigd, of al spoedig was men er op bedacht, om kerk en school te stichten, en door eenen onderwijzer en

godsdienstleeraar in de verstandelijke en zedelijke behoeften der nieuwe kolonisten te voorzien. Daarvan strekt Suriname en het voorgeslacht, dat zich hier vestigde, ten bewijze.'

Indien het stichten van kerken op zich zelf genoegzaam is om den godsdienstzin te bewijzen, dan kunnen wij de bezwering niet tegenspreken; maar, indien wij met den Zaligmaker gelooven, dat de boom uit zijne vruchten gekend wordt, dan klinkt ons de godsdienstzin, door een leeraar der kerk aan onze vaderen in Suriname toegekend, als het bitterste sarcasme in de ooren; het is als eene variatie op het thema 'justitia, pietas, fides,' - schoone woorden die prijken op het wapenschild eener kolonie, aan welke wij niet denken kunnen, zonder dat een beeld der afzigtelijkste ongeregtigheid, der gruwzaamste verkrachting van alle Goddelijke wetten voor ons oog verrijst. Weg met die logenachtige woorden! In den mond van Suriname, en van Nederland met en om Suriname, voegt slechts de belijdenis: 'Wij liggen in onze schaamte en onze schande overdekt ons; want wij hebben tegen den Heer onzen God gezondigd, wij en onze vaderen, van onze jeugd af tot op dezen dag.'

Onze groote 'nationale zonde,' de afschuwelijke slavenhandel onzer vaderen, de niet minder afschuwelijke voortduring der slavernij in Suriname tot op onze dagen, zij wordt nog niet genoeg gekend en erkend; en daarom blijft het bij ijdele voornemens, bij zwakke beginselen, om den gruwel van uit ons midden weg te doen; daarom moesten wij het dezer dagen, en met reden, weder hooren verkondigen, dat het uitzigt op emancipatie eene illusie van 1848, en de benoeming eener Staats-Commissie, waarop welligt sommigen nog de hoop der verwezenlijking vestigen, minder een waarborg van afdoening, dan een teeken, zoo niet een middel, van uitstel schijnt te zijn. Schande over hen, die aldus tot hiertoe het ontkiemen verijdeld hebben van wat er in de beweging van 1848 zuiverst en edelst school! Maar het is dan ook te meer noodig, dat het volk van Nederland telkens en telkens op nieuw bepaald worde bij de gruwelen, die nog, in naam der Nederlandsche wet, aan gene zijde van den Oceaan dagelijks gepleegd worden, opdat er eene gedurig krachtiger, eene eindelijk onwederstaanbare 'stemme des volks' omhoog rijze, die, althans in dit geval, zeker eene 'stemme Gods' zal zijn.

Wij verheugen ons daarom in den rijken oogst van nieuwe

geschriften over Suriname, die het afgeloopen jaar heeft opgeleverd, en die alle, al is het misschien ten deele tegen den wil der schrijvers, in meerdere of mindere mate bijdragen, om ons de ellende van Suriname, en de ware oorzaak dier ellende in de slavernij, beter te doen kennen; wij verblijden ons bovenal over de welsprekende pleitrede van den Heer van Hoëvell voor de slaven en tegen de slavernij, die evenzeer het hart als de kunde van den schrijver eer aandoet. De eernaam van ‘vriend der verdrukten’ komt aan geen onzer openbare karakters in hooger mate toe, dan aan den Heer van Hoëvell. Waar is, in Oost en West of in het Moederland, een onregt aan de geringen en weerloozen aangedaan, 'tzij door zware heerendiensten en gedwongen arbeid, of door slavernij, of door drukkende belasting, waartegen hij niet, in 's lands raadzaal en daarbuiten, met onbezweken moed en volharding heeft gestreden en voortgaat te strijden? Van hem mag men getuigen, gelijk van den grooten Fox getuigd is, dat zijne bezielde taal voortvloeit uit de liefde voor zijn vaderland, den afkeer van alle laagheid en den haat jegens alle wreedheid, die de heerschende trekken van zijn karakter zijn.

Het is mijn doel in dit opstel de aan het hoofd genoemde schriften kortelijk te karakteriseren, ten einde de lezers van ‘de Gids’ met den meesten aandrang tot een onpartijdig onderzoek der Surinaamsche aangelegenheden, maar bovenal der slavenquaestie, op te wekken.

Het werk van den Heer van Sijpesteijn is meer geschikt tot een vraagbaak, dan tot een leesboek; het bevat veel wetenswaardigs, maar in een vorm die weinig uitlokkends voor den leeslust heeft. Hij opent zijn boek met eene vlugtige algemeene schets van Guyana, die tot inleiding strekt. Daarna geeft hij in Hoofdstuk I een overzigt der geschiedenis van Suriname, verdeeld in drie tijdvakken; voor zoover ik kan nagaan naauwkeurig en met kennis van zaken gesteld, maar zoo dor en koud, dat men niet in de verte vermoeden zou, wat tooneelen van hartverscheurend wee en ellende de historie dezer kolonie oplevert, - eene historie, waarvan een medearbeider aan dit tijdschrift reeds voor eenige jaren zoo treffend getuigde: ‘Wie het dorst wagen, zoo walging en ontzetting hem niet deed afbreken, uwe geschiedenis, Suriname! naar waarheid te ontvouwen: in bloed en slijk zou hij beurtelings de pen moeten doopen.’ Men kan gerust zijn,

dat men, zonder overmatig geschokt gemoed, het historisch verhaal van den Heer van Sijpesteijn kan ten einde brengen.

Een tweede hoofdstuk, dat naar mijn inzien, tot beter verstand der geschiedenis, aan het vorige had moeten voorafgaan, levert ons eene aardrijkskundige beschrijving van Suriname, door eene schetskaart der kolonie en een plan van Paramaribo toegelicht. Men stelle zich niet voor, dat men hier eene terreinbeschrijving zal aantreffen, die eene aanschouwelijke voorstelling geeft van het land en zijne stroomen, de natuurlijke schoonheden, die er bij elke schrede het oog verrukken, de oneindige verscheidenheden der dierenwereld, de wonderen van den tropischen plantengroei. De naauwkeurige schrijver somt de namen op der familiën, waaruit de flora is zamengesteld, en van de dieren der verschillende klassen, die het menigvuldigst voorkomen; hij maakt ons bekend met de namen en ligging der bergen en savanna's, der rivieren en kreken, der afdeelingen en voornaamste bewoonde plaatsen; hij schetst ons de eigenaardigheden van gronds- en luchtsgesteldheid, de middelen van vervoer en van verdediging, maar alles naar den goeden, ouden slentergang, alleen tot verstand en geheugen, nergens tot gevoel en verbeelding het woord rigtende.

Zoo weinig warmte er is in de beschouwing van Suriname's natuur, zoo weinig meêgevoel spreekt er uit het overzigt der bevolking en der plantaadjes in het derde hoofdstuk, ofschoon de rampzalige slavernij, waaronder drie vierden der inwoners zuchten, zelfs steenen van verontwaardiging zou doen spreken, en de zedelijke en materiële toestand der gansche bevolking van dien aard is, dat zij den menschenvriend ernstige bekommering moet inboezemen. Wij wijten den schrijver daarom geen gebrek aan belangstelling: het lag blijkbaar niet in het plan van zijn werk, aan zijn hart lucht te geven. Maar wij moeten toch den lezer waarschuwen, dat hij ook hier weinig meer zal vinden dan dorre statistiek, en, aan het einde van het hoofdstuk gekomen, niet veel wijzer zal zijn dan namen en cijfers hem maken kunnen. Behalve een overzigt van de bevolking van Paramaribo en van de divisiën en distrikten, waarbij een zeer naauwkeurige statistiek van al de nog bestaande plantaadjes gevoegd is, bespreekt de schrijver in dit hoofdstuk nog kortelijk de Boschnegers, Indianen en wegloopers, die, onafhankelijk van 't Nederlandsch gezag, in de wildernissen leven en niet in zijne

bevolkings-staten begrepen zijn, en geeft eenig denkbeeld van den toestand van het krijgswezen en van de verschillende pogingen tot kolonisatie. Wat is toch de reden dat de Heer van Sijpesteijn doorgaans de uitdrukking ‘niet-vrijen’ in plaats van ‘slaven’ bezigt? Zoolang de zaak bestaat, is er geen reden om haar niet bij den regten naam te noemen; wij zien echter in het euphemismus eene ingewikkelde erkentenis, dat de slavernij in de publieke opinie is veroordeeld.

Hoofdstuk IV behandelt, onder het opschrift ‘wijze van beheer,’ de regering, regtswezen en politie, eeredienst, onderwijs, instellingen van liefdadigheid, geneeskundige dienst en geldelijk beheer. Het meest belangrijke, dat wij het regt hadden hier te zoeken, een overzigt van de reglementaire bepalingen omtrent de behandeling der slaven, wordt gemist. Waarschijnlijk heeft de schrijver gevoeld, dat zij het daglicht niet mogen zien, en ze daarom met den mantel der liefde bedekt. Jammer maar dat de toegevendheid, alzoo jegens de vrije bevolking aan den dag gelegd, onregtvaardigheid wordt jegens de niet-vrije, die aan de willekeur van gene is prijs gegeven. De enkele regels, die de Heer van Sijpesteijn aan de behandeling van dit onderwerp wijdt, komen, zeer karakteristiek, in het V^{de} Hoofdstuk, handelende over ‘landbouw en nijverheid.’ voor; ik haal ze hier aan om te doen zien, hoe de anders zoo naauwkeurige schrijver als ter loops datgeen bespreekt wat de kolonie Suriname boven alles karakteriseert. ‘De landbouw,’ zegt hij, ‘wordt nagenoeg uitsluitend door de negerslaven uitgeoefend. Onder het beheer van eenen *Directeur* zijn deze negers op de plantages, tot het voortbrengen van stapel-producten, werkzaam. De Directeur wordt hierin bijgestaan door zoogenaamde *blank-officiers*. Voor 100-200 negers moet één blank-officier zijn, en voor elke 100 negers meer wordt er mede één vereischt. De arbeid der slaven wordt geregeld bij het reglement op het onderhoud, den arbeid, de huisvesting en de tucht der slaven op de plantages en gronden in de kolonie Suriname, vastgesteld bij Kon. Besluit van 6 Febr. 1851, n°. 67, voorkomende in het Gouvernem.-blad van 1851, n°. 4. Ook de voeding, kleeding, straffen en andere aangelegenheden zijn daarin geregeld, terwijl bij datzelfde besluit een afzonderlijk reglement voor de behandeling der slaven te Paramaribo is vastgesteld.’

Ziedaar alles! Over den aard van het in het reglement

bepaalde geen woord! De verschillende afdeelingen van dit vijfde hoofdstuk behandelen den landbouw, de veeteelt, de voortbrengselen, den handel en de scheepvaart en den in- en uitvoer. Het geheele werk wordt besloten door zes bijlagen, waarvan de drie eerste tot eenige bijzonderheden uit de vroegere historie der kolonie betrekking hebben, de vierde eene volledige chronologische lijst der Gouverneurs van Suriname, en de vijfde eene naamlijst aller aldaar den 1sten October 1853 aanwezige ambtenaren bevat. De zesde verdient eene bijzondere aanbeveling als nuttige bijdrage tot het in ons vaderland zoo treurig verwaarloosde vak der bibliographie. Zij bevat de titels van ongeveer 200 grootere en kleinere geschriften in verschillende talen, zoo oorspronkelijk als overgezet, die geheel of ten deele aan de beschouwing van Suriname, zijne belangen en voortbrengselen, gewijd zijn. Deze naauwkeurige lijst doet ons zien, dat het hem, die de geschiedenis der kolonie in het breede ontvouwen wilde, aan bronnen en bouwstoffen niet zou ontbreken.

Ik vertrouw genoeg gezegd te hebben, om de verdiensten en leemten van het werk van den Heer van Sijpesteijn in het licht te stellen; ik wend mij tot dat van den Heer Kappler. Dit is een geschrift van een geheel anderen aard en vult in vele opzigten op voldoende wijze aan wat aan het vorige ontbreekt. De schrijver is een Duitscher, die in 1835 bij de Hollandsche koloniale troepen dienst nam en kort daarna als gemeen soldaat naar Suriname vertrok, dat hij zes jaren lang, elke gelegenheid tot vermeerdering zijner kennis en ondervinding gretig aangrijpende, in alle rigtingen doorkruiste, en vanwaar hij, na verstreken diensttijd en na den rang van fourier bereikt te hebben, in 1841 naar Europa terugkeerde. Wat hij in deze zes jaren op Suriname gezien, opgemerkt en ondervonden heeft, verhaalt hij op een lossen, levendigen, onderhoudenden, gemeenzamen, soms aan het platte grenzenden toon, met eene groote gave voor het opvatten en weêrgeven der laag-komische toestanden, waaraan Suriname, te midden zijner ellende, zoo rijk is, en met eene ligtzinnigheid, die niet missen kan, den gemoedelijken lezer vaak aanstoot te geven. Wat den schrijver aan ernst en diepte bij de beschouwing der maatschappelijke toestanden ontbreekt, vergoedt hij door zijn gevoel voor de schoonheden der natuur, zijne fijne gave van op-

merken, zijne niet verwerpelijke kundigheden in het vak der natuurlijke historie, die eenen gelukkigen aanleg verraden, zoo niet eene opvoeding, beter dan men van zijne maatschappelijke positie zou verwachten. Wanneer men aan zijne hand door de bosschen en savanna's, langs de stroomen en kreken, in de stad en op de plantaadjes, onder de Boschnegers en Indianen rondzwerft, kan men niet nalaten den vrolijken, goedaardigen, nimmer hard oordeelenden, alles van de beste zijde opvattenden medgezel, die van elken visch en vogel, van iedere bloem en struik wat weet te verhalen en steeds met zijn vlindernet gewapend is, lief te krijgen, al zou men soms verlangen, dat hij wat ernstiger mogt denken en spreken over zooveel wat bedroevend is en de menschheid onteert. Blijkens het slot van het zesde hoofdstuk heeft de schrijver de aanteekeningen zijner vroegere togten in Suriname zelf voor de pers gereed gemaakt. Hij is namelijk later in burgerlijke betrekking naar de hem lief geworden kolonie teruggekeerd, en thans, als assistent-posthouder bij de Aukaner-boschnegers, gevestigd op den post Albina aan de Marowijne, waar hij met eenige Wurtembergsche familiën, die hem derwaarts gevolgd zijn, de proef eener nederzetting op kleine schaal genomen heeft, waarop ik in het vervolg van dit artikel nog met een woord zal terugkomen.

Gelijktijdig met de Nederduitsche uitgave is ook eene Hoogduitsche van het werk van den Heer Kappler te Stuttgart in het licht verschenen. Geen van beiden zijn als vertaling aangekondigd. Mogen wij daaruit opmaken, dat de schrijver zelf zijn verhaal, behalve in zijne moedertaal, ook in het Hollandsch heeft opgesteld, dan heeft de gemakkelijkheid en zuiverheid, waarmede hij het laatste schrijft, aanspraak op grooten lof. Heeft echter een Nederlander de vertaling bezorgd, dan verdienen de hier en daar, ofschoon niet menigvuldig, voorkomende Germanismen, die wij den Heer Kappler gaarne ten goede zouden houden, allezins berisping. Ik acht het voor het overige een misstand, dat een werkje, 't welk in alles weinig meer dan 300 bladzijden telt, in twee deelen, en dat nog wel van zeer ongelijken omvang, is gesplitst.

Eene analyse te geven van het werk van den Heer Kappler, is niet wel mogelijk, dewijl hij zich aan geene systematische orde bindt, maar nu over de menschen en hunne

zeden, dan over planten en dieren, dan weder over bergen en stroomen spreekt, naarmate zij zich op zijne togten en omzwervingen aan hem voordoen. Na echter in het eerste hoofdstuk zijne vroegere geschiedenis en de aanleiding tot zijn vertrek naar Suriname verhaald te hebben, bepaalt hij zich in het tweede tot eene schets van Paramaribo, en geeft in het derde, om den lezer tot het verhaal zijner togten beter voor te bereiden, eene algemeene historische en vooral geographische schets der kolonie. In de vier overige hoofdstukken, waarvan ieder afzonderlijk schier zoo groot is als de drie eerste te zamen genomen, worden wij met zijne reizen en ontmoetingen in de kolonie bekend gemaakt. In het zesde hoofdstuk vinden wij uitvoerige berigten aangaande de levenswijze, zeden en gebruiken der Indianen, terwijl wij in het laatste vele, niet minder wetenswaardige bijzonderheden omtrent de Boschnegers aantreffen. Over de slavenbevolking spreekt de Heer Kappler dikwijls, doch altijd ter loops, en zonder ons met hare pligten en regten, haren toestand en behandeling nader bekend te maken. Van de Surinaamsche denkwijze en vooroordeelen tegen de negers heeft hij genoeg ingezogen, om hun rampzalig lot met vrij groote kalmte en onverschilligheid te kunnen gadeslaan. Nogtans leert ons niemand beter dan de schrijver in zijn vijfde hoofdstuk, aan wat gevaren en ontberingen de neger zich vaak voor eene oneindig geringe kans op vrijheid blootstelt, en welke voorzorgen van den kant des Gouvernements er genomen worden, om den slaven het ontvlugten over den Corantijn te beletten, dat hen brengt op een bodem, waar het schoone grondbeginsel der Engelsche wet geldt: ‘ieder slaaf is vrij, die den voet op Britschen grond zet.’ De Heer Kappler schijnt niets te gevoelen van de schaamte, die bij het nederschrijven de pen in mijne vingeren doet beven, over het feit, dat krijgslieden in Nederlandsche dienst vernederd worden tot slavenjagers, en gedwongen, om, zelfs door de barbaarschte middelen, hen, die het onvervreemdbaarste regt, de persoonlijke vrijheid zoeken, af te houden van de kust, die hen in het verschiet de belofte harer zegeningen voorhoudt.

Ik zal wat in het vijfde hoofdstuk van den Heer Kappler over de maatregelen, om de ontvlugting der slaven te beletten, wordt medegedeeld, excerperen, om daardoor tevens eene proeve van zijnen schrijftrant en eene belang-

rijke bijdrage tot de kennis der Surinaamsche toestanden te leveren.

‘Nickeri of Nickeripunt,’ dus lezen wij Deel I, bl. 148, ‘is ten westen de grenspost tusschen Suriname en de Engelsche kolonie Berbice. Daar onderscheidene plantagiën in zijne nabijheid liggen, is hij van veel grooter belang dan de van alle plantagiën ver verwijderde post Prins Willem Frederik[1], die aan de grens van Fransch Guyana ligt. Ook is hij met 60 man bezet, ten einde de ontvlugting der negers naar den overkant van den Corantijn, waar zij vrij zijn, te beletten. De post ligt op eene zandplaat, die zich verscheidene uren oostwaarts uitstrekt. Behalve eene groote kazerne, drie officiers-woningen, het hospitaal, de bakkerij, enz., bevinden zich hier ook eene kerk en onderscheidene burgerhuizen. De ligging van den post is zeer gezond; alleen ontbreekt het aan goed drinkwater, en er is mede geen gebrek aan moskieten.....

De mij toegenegen kommandant, die landdrost van het district was, gaf mij eene kleine kamer in de kazerne, eene weldaad, die ik eerst regt op prijs leerde stellen, toen ik er alles naar mijnen zin had ingerigt. De vorige kommandant, die ziekelijk was, liet de beide sergeanten doen wat zij verkozen, en deze rigtten tot hun groot voordeel eene herberg op, waar ieder naar zijn genoegen drinken kon, zoolang hij geld of krediet had. De dienst beschouwden zij als bijzaak; vandaar dat zes negers in het gezigt van de beschonken schildwacht des nachts de boot van den post losmaakten en er mede naar Berbice voeren; deze vond men aan de Engelsche zijde, maar de negers hadden geen lust om terug te keeren en lieten hunnen voormaligen directeur hartelijk groeten.....

Twee booten op de Nickeri-kreek en een huisje aan den anderen kant werden des nachts met schildwachten bezet, die elk uur hunne waakzaamheid door elkander aan te roepen moesten te kennen geven. Behalve de beide schildwachten op den post, bevonden zich nog vijf manschappen benevens een korporaal aan boord van eenen schoener, die met hetzelfde doel op een half uur afstand van den post

1 Dit behoort te zijn ‘Prins Willem Frederik Hendrik.’ Deze post is sedert verlaten. Zie van Sijpesteijn, bl. 73.

voor anker lag. Op deze wijze dus kon een neger niet gemakkelijk te water ontsnappen.....

Driemaal was ik aan boord van dezen schoener, Beschermer geheeten, gedetacheerd, en wij verheugden ons hartelijk, toen eene kleine oorlogsbrik dien afloste en nu aldaar geene wacht meer behoefde betrokken te worden. Daar de vele wachten op den post en den voor de monding der kreek liggenden schoener aan de slaven van het district het ontvlugten te water, zoo al niet geheel onmogelijk, dan toch zeer moeijelijk maakten, zoo beproefden eenigen te voet naar den Corantijn te ontkomen.

In het begin Van November ontvingen wij het berigt, dat twee negers van de plantagie Waterloo langs dezen weg ontvlugt waren. Men loste oogenblikkelijk twee kanonschoten als sein voor den schoener, vanwaar terstond eene sloep naar den post gezonden werd. Onmiddellijk kregen drie patrouilles last, de vlugtelingen te vervolgen. Zes man moesten zich dadelijk naar de Nannay-kreek begeven, die zich op de Nederlandsche zijde bevindt, en boven het eerste eiland in den Corantijn uitloopt. Deze bleven daar geposteerd. Drie andere moesten met de groote boot van den post aanhoudend langs de kust kruisen, en vier man zouden onder bevel van eenen korporaal door de moerassen den Corantijn zien te bereiken, waar zij zich met het detachement aan de Nannay-kreek moesten vereenigen. Nog nimmer eene bosch-patrouille mede gemaakt hebbende, verzocht ik den kommandant mij het bevel over de laatstgenoemde toe te vertrouwen.'.....

Ik zal den schrijver niet volgen in het verhaal zijner mislukte patrouille. Op bl. 169 verhaalt hij in de volgende woorden, hoe het inmiddels met de beide gevlugte negers was afgeloopen:

'De beide ontvlugte negers hadden ten naastenbij denzelfden weg naar den Corantijn ingeslagen als wij en, na den oever er van bereikt te hebben, eene onzer kruisende booten aangeroepen, in het denkbeeld dat het eene Engelsche van de tegenover liggende plantagie was. Zij werden dan ook met zeer veel bereidvaardigheid opgenomen; doch spoedig waren zij in de gelegenheid om hunne dwaling in te zien, daar men hen, in plaats van aan hun verzoek te voldoen, om hen naar den overkant te brengen, naar den post Nickeri stuurde.'

Een weinig verder (bl. 179) verhaalt de Heer Kappler nog eene andere anekdote, ‘om aan te toonen, hoe listig sommige negers zijn, en hoe moeijelijk het is, hun het ontvlugten te beletten, wanneer zij daartoe eenmaal het voornemen opgevat hebben.’ Ziehier zijn verhaal.

‘Verscheiden maanden voordat ik den post verliet, ontving de landdrost van wege het gouvernement berigt, dat een berucht vlugteling zich in de bosschen tusschen het Neder- en Opper-district ophouden moest. Deze was namelijk reeds vóór langen tijd in eene corjaal van zekere plantagie aan de Hoerhelena-kreek ontvlugt en had zich des nachts naar Paramaribo begeven. Dáár liet hij zijn vaartuig wegdrijven en voorzag in zijn onderhoud door het stelen van levensmiddelen op de akkers in den omtrek der stad. Doch hier gevaar loopende gevangen genomen te worden, besloot hij zich naar het Neder-district te begeven, waar hij vroeger gewerkt had en dus bekend was. Met dit oogmerk ontvreemdde hij op de Saramacca, werwaarts hij zich te voet begaf, op nieuw eene corjaal, voer enkel des nachts deze rivier af en kwam op die wijze, zonder gezien te worden, voorbij de militaire posten en het wachtschip. Toen hij echter in de nabijheid van het Opper-district over dag zijne corjaal in eene kleine kreek wilde verbergen, werd hij door de negers eener nabij gelegen plantagie, die met visschen bezig waren, ontdekt, gevangen genomen en naar den post Coroni gebragt. Hier wist hij zich in 't gezigt eener schildwacht van zijne boeijen te ontdoen, en het gelukte hem te ontkomen, zonder dat men hem dadelijk miste. Uit de keuken der soldaten had hij nog een oud hemd en een gezouten visch medegenomen.

De schildwacht, onder welker toezigt hij stond, werd, ten gevolge zijner vlugt, te Paramaribo tot vijf jaren vestingstraf veroordeeld.

Langen tijd vruchteloos werden door ons patrouilles uitgezonden om hem te zoeken. Eindelijk ontdekte men hem achter de kostgronden der plantagie Nursery, waar hij zich van leeftogt voorzag. Hij had in het bosch eene kleine hut gebouwd, waar hij voornemens was te vertoeven, totdat zich eene gunstige gelegenheid opdeed, om naar de Engelsche kolonie te ontkomen. Met koorden en ketens gebonden werd hij naar den post gebragt, waar hij

in de beste boeijen gesloten werd. Over dag moest hij onder toezigt eener schildwacht de plaats van gras zuiveren en des nachts sloot men hem in de politie-zaal. Men wachtte slechts op eene gelegenheid om hem naar Paramaribo te vervoeren. Ondertusschen werd de kerel ziek en zoo zwak, dat men hem de boeijen moest afnemen. Hij steunde en klaagde zoo erbarmelijk, dat men meende dat zijn einde nabij was, weswege men den wachthebbenden korporaal om Godswil smeekte, hem uit de politie-zaal, waar zonder vuur de moskieten den baas speelden, te halen en in de wachtkamer in het blok te sluiten, waaraan de goedhartige korporaal gehoor gaf. Schijnbaar half dood bragt men hem in de wachtkamer en sloot zijne voeten in het blok. Naauwelijks was het donker, of hij brak met een stuk oud ijzer, dat hij in zijne kamis (gordel om het lijf) verborgen had, het scharnier van het blok open en liep weg. Men sloeg nu alarm en de geheele post kwam op de been, om den vlugteling, wiens ziekte enkel geveinsd was, te achtervolgen, doch zonder eenigen gunstigen uitslag.

Twee dagen later kwam degene, die mij moest aflossen, uit Paramaribo aan. Doch deze trad in de plaats van den korporaal, aan wien de neger ontsnapt was, en die nu naar Paramaribo gezonden werd, om voor den krijgsraad teregt te staan. Derhalve moest ik tot mijne groote spijt nog langer blijven; daarbij kwam nog de liefelijke last, om op de plantagiën de herhaalde ontvlugting van den gevaarlijken kerel bekend te maken, bij welke gelegenheid ik menig schamper woord over de waakzaamheid van 60 man moest hooren.

Zes weken later werd de ontvlugte bijna op dezelfde plaats, waar hij de eerste maal gevangen werd genomen, wederom gearresteerd en onder groot gejuich naar den post gebragt. Dat men thans alle voorzorg gebruikte, om hem het ontvlugten te beletten, is na te gaan. Hij moest geboeid onder de gaanderij van het wachthuis zitten, waar de schildwacht hem gestadig in 't oog had te houden. Doch ook hier zou hij bijna wederom ontsnapt zijn; want hij maakte zich den oogenblik ten nutte, waarop de schildwacht om het tegenover liggende hospitaal de ronde deed, ten einde in de wachtkamer te sluipen, waar hij uit eene ongesloten schuiflade den sleutel zijner boeijen

haalde. Toen de schildwacht, wier afwezigheid niet langer dan eene minuut geduurd had, terugkwam, zat hij weder bedaard op zijne plaats. Naauwelijks draaide deze hem op nieuw den rug toe, of hij ontsloot behendig zijne boeijen, legde deze ten spot op de tafel en liep weg. Gelukkig zag de schildwacht zulks, en hij werd spoedig achterhaald, omdat hij eenige dagen krom gesloten had gezeten en ten gevolge daarvan niet zoo hard kon loopen.

Dat het thans op nieuw stokslagen voor hem regende, en alle manschappen der wacht hem hunne verbolgenheid deden gevoelen, spreekt van zelf. Doch de landdrost, die gaarne van dien gevaarlijken kerel wenschte ontslagen te zijn, was voornemens hem onder mijn toezigt met de tentboot op de Nickeri en Saramacca naar de stad te zenden. Gelukkig echter kwam twee dagen later een schoener, waarop ik met twee soldaten en den gevangene, benevens 26 koeijen, die door den kapitein des schoeners werden medegenomen, Nickeri verliet.'

Men kan bezwaarlijk met meer onverschilligheid, met minder blijk van sympathie, de wanhopige worsteling van eenen medemensch om de vrijheid beschrijven, dan hier is geschied; maar het feit is op zich zelf welsprekend genoeg. Ik onthoud mij hier echter van aanmerkingen, om tot de meer opzettelijke beschouwing van het reeds genoemde, geheel aan de slavernij gewijde werk van den Heer van Hoëvell over te gaan.

Elk boek over Suriname, dat niet de daar heerschende slavernij op den voorgrond stelt, en in haren afschuwelijken aard, hare verderfelijke gevolgen doet kennen, is niet slechts onvolledig, - maar die onvolledigheid betreft de belangrijkste zijde, welke die kolonie aan de beschouwing van den staatsman, den menschenvriend, van elken Nederlander, elken Christen aanbiedt. Daarom, wil men van den toestand dier Nederlandsche bezitting zich het regte denkbeeld vormen, men voege bij de lezing der besproken werken die van het boek van den Heer van Hoëvell, 'Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet.' Toen Prins Hendrik voor eenige jaren Suriname bezocht en er in gezelschap van den Gouverneur eene 'baljaarpartij' bijwoonde, zong het koor der negers, dat den dans begeleidde, in onophoudelijke herhaling:

‘Yoe sorrie hin da boen,
Yoe moessie sorrie hin da ogrie toe.’

d.i. letterlijk vertaald:

‘Gij laat hem al het mooije zien,
Gij moest hem het leelijke ook laten kijken.’

Ziedaar de taak, lezer! die de Heer van Hoëvell voor u vervullen wil; en zoo ‘walging en ontzetting’ de heerschende gewaarwordingen zijn, die zijne tafereelen bij u zullen opwekken, gij moogt u daardoor niet van de lezing laten afschrikken; want ook gij kunt uwe stem verheffen tegen de gruwelen, die uw vaderland onteeren, en ook door uwen invloed medewerken om den slependen gang te verhaasten der pogingen tot verbetering, die steeds even ver van het doel schijnen verwijderd te blijven.

De Heer van Hoëvell opent zijn boek met eene merkwaardige opdragt aan de Staatskommissie, benoemd bij koninklijk besluit van 19 Nov. 1853. Om den aard en de strekking van zijn werk te doen kennen, zou ik, indien mijn bestek het gedoogde, niet beter kunnen doen dan deze opdragt geheel uitschrijven. Ik zal mij bepalen tot de gedeeltelijke mededeeling van hetgeen de schrijver aangaande zijne wijze van bewerking en zijne bronnen getuigt.

‘In dit boek,’ dus lezen wij hier, ‘komt, naar mijne overtuiging, alléén waarheid en niets dan waarheid voor; dat wil zeggen: van den toestand der maatschappij in Suriname, voor zooveel de slavernij betreft, heb ik een waarachtig en getrouw tafereel trachten op te hangen. De indruk, dien de lezer in dit geschrift van dien toestand ontvangt, is niet het gevolg van eenzijdige en overdreven voorstellingen, maar van hetgeen daar in werkelijkheid bestaat. Ook de verhalen, die er in voorkomen, zijn geene verdichtselen, maar berigten omtrent feiten. Slechts in de wijze, waarop ik die feiten u onder de oogen breng, heb ik mij eenige vrijheden veroorloofd. Zoo heb ik sommige, zonder eenige bijvoeging of versiering, eenvoudig verhaald, gelijk zij werkelijk zijn voorgevallen. Van anderen behoort alleen de hoofdzaak tot het gebeurde, en is de vorm geheel verzonnen of verdicht, maar toch ook weêr niet anders

dan als eene blinkende lijst, waarin de getrouw naar de natuur geteekende schilderij is gevat. Somtijds zijn twee of drie voorvallen tot één verhaal ineen geweven, zoodat hetgeen op onderscheiden tijden en met verschillende personen is geschied tot zamenhang en éénheid werd gebragt. Of het mij gelukt zij, mag ik niet beoordeelen, maar ik meende daardoor de lektuur van het werk belangwekkender te maken. Er was echter nog eene tweede bedoeling bij. Daardoor vermeed ik de onaangename noodzakelijkheid van, bij het blootleggen van eenen maatschappelijken toestand, die elken Nederlander moet doen blozen, tevens bepaalde personen te moeten kwetsen of ten toon stellen. Niet anders dan verdichte namen treft gij in deze bladen aan, zoodat niemand zich persoonlijk kan beleedigd rekenen. Verre was van mij de bedoeling van te grieven en wonden, maar (waarom zou ik het verzwijgen?) ik rekende het mij tot pligt, zoo mogelijk eene algemeene verontwaardiging op te wekken tegen de slavernij; ik wensch een nationalen kruistogt tegen haar voortdurend bestaan in 't leven te roepen; ik wensch zulk een afschuw voor die instelling bij het Nederlandsche volk te weeg te brengen, dat hare instandhouding niet meer mogelijk zij.'

Ik vestig op het tot dusverre aangehaalde de bijzondere aandacht, omdat men den Heer van Hoëvell beschuldigd heeft van eenige feiten niet naar waarheid voorgesteld en vergroot te hebben, ten einde daardoor de verdenking van overdrijving op zijn geheelen arbeid te werpen. De beschuldiging is door de medegedeelde zinsneden in den wortel afgesneden. Dat bij de vrije behandeling der, als voorbeelden van de verdrukking der slaven aangehaalde, feiten, op enkele bijzonderheden wel eens eene wat al te zware schaduw geworpen werd, is natuurlijk; maar het beneemt niets aan de algemeene geloofwaardigheid van het werk, indien men in aanmerking neemt, dat bij deze verhalen geene historische naauwkeurigheid, maar de karakteristiek van den aard en de gevolgen der slavernij bedoeld is. Voor het overige stuit de beschuldiging van overdrijving af op de mededeelingen, die wij in den jongsten tijd zoo vaak in de dagbladen vonden, van feiten letterlijk zoo als zij zich hebben toegedragen, en waarbij soms de zwartste tafereelen

van den Heer van Hoëvell verbleeken. Zoo zegt ‘de Nederlander’ in zijne beoordeeling van dit werk, dat de feiten, van tijd tot tijd in het tijdschrift ‘de Vereeniging’ medegedeeld, genoegzaam toonen, dat de Heer van Hoëvell, wel verre van te vergrooten, het ergste nog verzwegen heeft; en in het gansche boek van onzen schrijver is niets afgrijselijkers, dan wat zeer onlangs is bekend geworden van de mishandeling van een voeteboei door den directeur der plantaadje *Vriendsbeleid* en *Ouderszorg*, die den armen slaaf het leven kostte.

‘In zeker opzigt,’ dus gaat de Heer van Hoëvell voort, ‘ben ik niet de schrijver van dit boek, maar slechts de verzamelaar, de compilateur. Toen ik in 1848 mijne *Verhandeling over de emancipatie der slaven in Nederlandsch Indië* had uitgegeven, en later, toen mij de eer te beurt viel tot volksvertegenwoordiger te worden gekozen, wendden zich, gedurende een geruim tijdsverloop, onderscheiden personen tot mij, die Suriname bij eigen aanschouwing kennen. Sommigen bevinden zich op dit oogenblik nog in die kolonie, anderen hebben haar verlaten, maar allen zijn zij vervuld van droefheid over 't geen zij daar zagen of nog dagelijks bijwonen. Van hen, onbewust van elkander, ontving ik eene talrijke menigte berigten omtrent de slavernij. Zij spoorden mij aan, om te doen wat in mijn vermogen is, in 't belang der 40,000 ongelukkige menschen, die in Suriname nog slavenketenen dragen. En aan die opwekking en aan die berigten heeft dit boek zijnen oorsprong te danken.

Ik heb dus inderdaad niet veel anders gedaan, dan het water der verschillende beekjes, rivieren en stroomen in één groot meir bijeen te brengen. Voeg daar de poging bij, om aan dat meir zulk een afwisselend voorkomen te geven, dat het velen tot nadere beschouwing en onderzoek tot zich trekt, met den wensch en bede, om iets bij te dragen tot het tijdelijk en eeuwig heil van zoo vele slaven en vrijen - en Gij hebt mijne gansche taak opgenoemd.’

De schrijver spreekt vervolgens een warm woord over den steun en de medewerking, hem door Prof. Millies verleend, en keert dan met de volgende woorden tot zijne bronnen terug:

‘Onder mijne bronnen behooren ook eenige der merkwaardigste geschriften over Suriname, in den laatsten tijd uitgegeven, en wel in de eerste plaats de *Verslagen* door den Minister van Koloniën aan de Tweede Kamer, volgens art. 60 der Grondwet, ingediend. Het laatste, dat over 1852, is tot mijn leedwezen echter eerst bekend geworden, toen dit werk reeds grootendeels was afgedrukt. Die bronnen heb ik opgegeven, maar de overige mag ik niet noemen. Deed ik het, menigeen der edele mannen, die mij uit pligtbesef hunne wetenschap mededeelden, zou zich aan tallooze onaangenaamheden blootstellen en misschien voor zijn tijdelijk welzijn in de grootste gevaren worden gebragt.’

Inderdaad, hoe ongeloofelijk het velen moge schijnen, zoover is het in Nederland gekomen, dat over de slavernij in onze West-Indische Koloniën de waarheid, de zuivere waarheid, niet ongestraft mag worden verkondigd; zoodanig is de demoraliserende invloed, door die gevloekte instelling geoefend, dat zelfs velen in Nederland, die bij den arbeid der slaven belang hebben, mannen, die in alle andere opzigten de achting hunner medeburgers verdienen, moedwillig de ooren stoppen voor hetgeen hun geweten op dit punt zou wakker schudden, en in de verharding hunner harten den haat, die de slavernij treffen moest, doen vallen op hen, die de gruwelen der slavernij aan het licht brengen. De bittere oordeelvellingen, die men reeds thans van verschillende zijden over het werk van den Heer van Hoëvell verneemt, de belagchelijke exceptiën waardoor men zijne welsprekende, en meest door de kracht der waarheid welsprekende, pleitrede tracht te ontzenuwen, de schaamtelooze ontkenning die men tegenover de onloochenbaarste feiten stelt, - zij zijn de treurige bewijzen hoe waar de schrijver heeft geoordeeld, dat haat en verguizing en verlies van bestaanmiddelen het loon zou zijn van hen, aan wie hij zijne mededeelingen verschuldigd is, indien hij ooit zijnen pligt, om het geheim van hunnen naam te bewaren, mogt uit het oog verliezen. Maar in weêrwil van dat alles, - hij zelf, met die onbevreesdheid, die liefde voor regt, dat vertrouwen op de goede zaak, die hem eigen zijn, heeft niet geschroomd met open vizier tegen de slavernij en de slavenhouders op te treden, heeft niet geschroomd aan

den haat en de verguizing stoutmoedig het hoofd te bieden, heeft niet geschroomd zich op nieuw ten doelwit te stellen aan de pijlen van laster en miskenning, die hem reeds zoo vaak en smartelijk getroffen hebben, maar nimmer in staat zijn geweest hem het veld te doen ruimen. Met de zegevierende kracht der waarheid gaat hij daarom voort de Staatskommissie aldus toe te spreken:

'Ik weet, dat de openlijke en geheime tegenstanders der emancipatie en anderen, die, om welke redenen dan ook, gaarne den waarachtigen toestand van Suriname bedekken, van deze omstandigheid een gretig gebruik zullen maken. "Kunt gij uwe zegslieden niet noemen," zullen zij mij toeroepen, "wat maakt gij dan aanspraak, dat wij de gruwelen, die gij verhaalt, gelooven zullen?"

En toch, Mijne Heeren, er is gelegenheid, om die geloofwaardigheid te bewijzen, en Gij zijt het, die dat bewijs kunt leveren. Ik bid U, doe niet gelijk zoo menigeen, die op geen onafhankelijk standpunt staat, en, door zijne verhouding tot de slaven of zijne maatschappelijke betrekking, bevooroordeeld is. Tracht niet met eene enkele magtspreuk den inhoud van dit boek te verwerpen, door er zonder onderzoek het merk der onwaarheid op te drukken, wanneer het in Uwe magt is, om alles wat ik geschreven heb te bevestigen en bezegelen..... Wijst mij niet af, door eenvoudig U te beroepen op de *Verslagen* der regering en de rapporten der verschillende autoriteiten in West-Indië. Ik voor mij verklaar onbewimpeld - en ik geloof niet dat de redenen, die ik daarvoor [elders] heb opgegeven, voor tegenspraak vatbaar zijn - *de officiële waarheid is en kan, waar het den toestand der slaven in Suriname betreft, uit den aard der zaak geene waarheid zijn*. Niet slechts dat de regering zelve in eene slavenkolonie niet onafhankelijk is, maar ook het toezigt over de uitvoering der voorschriften, die regelen stellen omtrent de wijze, waarop de slaven moeten behandeld worden, is in Suriname toevertrouwd, niet aan Gouvernements-beambten, maar aan de eigenaren, administrateurs en directeurs der plantages. *Zij, die gecontroleerd moeten worden, controleren zich zelven!* Alle mededeelingen, verslagen en rapporten, die U van Gouvernementswege worden aangeboden, komen uit diezelfde bron. Bovendien, de algemeene geest in die kolonie is te-

gen de slaven en voor de slavernij; ook de mindere ambtenaren zijn in den regel daarvan niet uitgezonderd. De maatschappij is er in twee groote afdeelingen gesplitst: slaven en vrijen, wier belangen lijnregt tegen elkander inloopen. De officiële waarheid spruit slechts uit één dezer partijen voort; hoe is het mogelijk, dat zij een onpartijdig getuigenis zal afleggen omtrent de andere?

Gij, Mijne Heeren, kunt het bewijs leveren der geloofwaardigheid van mijn boek. Weet gij hoe? Tracht door de Tweede Kamer eene enquête te doen houden. Verlangt *Gij* het, dan zal zulk een onderzoek niet geweigerd worden. De mannen kunnen aangewezen worden, die onder eede moeten worden gehoord - maar geen plantage-eigenaren of administrateurs of directeurs, geen slavenhouders of belanghebbenden - en ik sta er U borg voor, dat aan U en de vertegenwoordiging en de geheele natie de overtuiging zal worden gegeven, dat de inhoud van dit boek waarachtig is en den toets van een naauwkeurig onderzoek heeft kunnen doorstaan.'

Zoo spreekt niemand, zulk eene proef lokt niemand uit, die niet weet dat hij de waarheid en het regt aan zijne zijde heeft. Laat hen, die de slavernij en de behandeling der slaven verdedigen, met denzelfden nadruk op een openbaar onderzoek aandringen, als hun beschuldiger, en wij zullen beginnen te gelooven, dat zij althans iets tot hunne verdediging hebben aan te voeren. Maar wanneer de aanklager het licht van een openbaar onderzoek over de geïncrimineerde feiten inroept, en de verweerder slechts in de duisternis zijn heil zoekt, - kan het dan wel twijfelachtig zijn, aan welke zijde de waarheid is? Doch indien men zelfs, als niet genoegzaam gewaarborgd, mogt willen ter zijde stellen alles wat in het werk van den Heer van Hoëvell uit onuitgegeven en bijzondere berigten geput is, de analyse van het slaven-reglement, waaraan eene ruime plaats in zijn werk is gegeven, toegelicht door de berigten van de Heeren Lans, Kappler en anderen, de beschouwingen van Prof. Mulder over de voeding en van Dr. Landré over de gezondheid der negers, en de bekende circulaire van den Heer Otto Tank, hoofdvoorstander der Evangelische broedergemeente in Suriname, benevens het daarover gehouden onderzoek, is volkomen toereikend om de strengste veroordeeling van de slavernij en de behan-

deling der slaven, gelijk die in Suriname bestaan, in de oogen van ieder, die niet verstokt en willens blind is, te wettigen. Om dit duidelijk te maken, zullen wij het werk van den Heer van Hoëvell vlugtig doorloopen.

Het eerste hoofdstuk draagt ten titel ‘een blik op Suriname’, en dient tot inleiding en orientering. Van bladz. 5 tot 30 is het meerendeels slechts een uittreksel uit het derde hoofdstuk van den Heer Kappler, in den stijl van den Heer van Hoëvell overgegoten, en hier en daar met eene eigene opmerking of bijzonderheid van andere herkomst doorweven. De beschrijving der hoofdstad Paramaribo, blz. 19-25, is hiervan uitgezonderd. Ook in het vervolg van dit eerste hoofdstuk, dat over de bevolking en hare zeden handelt, is veel uit het werk van den Heer Kappler geput. Wij vinden de vrijheid, door den Heer van Hoëvell met het letterkundig eigendom van een ander genomen, wat al te groot; doch hij ontwapent eenigermate de kritiek, door op blz. 49 volmondig te erkennen, dat het werk van den Heer Kappler, welks verdiensten hij op zeer hoogen prijs stelt, hem bij het zamenstellen van zijn eerste hoofdstuk een nuttige gids is geweest. De Heer van Hoëvell schijnt niet geweten te hebben, dat dit werk ook in het Hollandsch het licht heeft gezien, en had welligt regt tot een vrijer gebruik van hetgeen hij zich althans nog door vertaling moest toeëigenen. De eigenlijke reden overigens, waarom de schrijver in zijne schets van Suriname niet meer zelfstandig is, valt niet moeijelijk te gissen. Brandend van begeerte om tot zijn onderwerp te komen, had hij het verdriet, dat hij zich om den wille zijner lezers moest ophouden bij bijzonderheden, die geen wezenlijk deel zijner taak uitmaakten, en, door ongeduld gedreven, greep hij naar het gereedste middel om hun zooveel voorloopige kennis van Suriname mede te deelen, als hij tot regt verstand van zijn boek onmisbaar achtte.

Op blz. 34 volgg. troffen wij bijzonderheden aan, die onze bijzondere aandacht trokken. Zij geven eene toelichting tot hetgeen in het regeringsverslag over 1849 met betrekking tot den in- en uitvoer van slaven gezegd wordt, inzonderheid op de woorden: ‘Bij den invoer van slaven uit een der Nederlandsche West-Indische eilanden in Suriname wordt, op eene daartoe aan het Gouvernement aldaar te doene aanvrage, aan de belanghebbenden uitgereikt eene premie van ƒ 25 voor elken gezonden werkbaren [het woord is even

barbaarsch als de zaak waarmede wij ons bezig houden] ‘plantagieslaaf en van ƒ 12.50 voor elken gezonden slaaf beneden de zestien en boven de twaalf jaren.’ Tegen deze premie op den invoer staat eene belasting van ƒ 100 per hoofd op den uitvoer van slaven uit Suriname over. De Heer van Hoëvell doet het in het oog vallen, hoe uit deze bepalingen een slavenhandel geboren wordt van de ergste soort. Terwijl het lot der slaven, gelijk reeds alleen de verhouding der sterfte tot de geboorten aanwijst[1], op de eilanden gunstiger is dan in Suriname[2], wordt het vervoer van slaven 't welk in den regel tot verergering van hun lot leidt, door premiën aangemoedigd, en dat wat, zoo men de gehechtheid van den slaaf aan den grond zijner geboorte buiten aanmerking laat, tot eenige verbetering in zijnen toestand zou kunnen voeren, door belastingen bemoeijelijkt.

Ik kan hierbij eene andere opmerking niet terughouden, waartoe eenige feiten, die sedert de zamenstelling van het werk van den Heer van Hoëvell zijn bekend geworden, mij aanleiding geven. Indien de cijfers der geboorten en sterfgevallen eene onwraakbare getuigenis geven ten voordeel van het betere lot, den gunstiger toestand der slaven op de eilanden, in vergelijking van Suriname - en de minister van koloniën zelf heeft eenmaal in de Tweede Kamer erkend, dat de uiteenloopende uitkomsten, welke de behandeling der slaven in de verschillende West-Indische bezittingen oplevert, ook zijne aandacht getrokken hadden - wat zullen wij dan van het lot der slaven in Suriname moeten denken, indien slechts de helft waar is van hetgeen in de laatste maanden ten aanzien van verregaande mishandelingen van slaven op Curaçao ter kennis des publieks werd gebragt? De Heer Teenstra, wien onder de bestrijders der slavernij in Nederland eene eervolle plaats toekomt, heeft aan de Tweede Kamer een adres ingediend, waarin hij de volgende voorbeelden van mishandeling van slaven op Curaçao, hem door een

1 In Suriname stierven in 1849 nagenoeg 3,49 per cent, op Curaçao slechts 2,77, op Bonaire 1,21, op Aruba 1,25. In Suriname werden geboren 2,82, op Curaçao 3,86, op Bonaire 3,22, op Aruba 4,83 per cent.

2 De voorname reden van het betere lot der slaven op de eilanden schijnt deze, dat daar meestal de eigenaren zelven te midden hunner slaven leven, en zorgen dat de slaven goed gevoed en niet door overmatig werk uitgeput worden. Het *absenteeïsme* is ook in dit opzigt de vloek van Suriname. Vgl. hierover v. Hoëvell, D. I, bl. 221.

ooggetuige medegedeeld, ter kennisse der vertegenwoordiging brengt. Den 24sten Febr. 1854 werd eene bijna blanke slavin door hare meesteres zoodanig gezweept en mishandeld, dat zij, aan de marteling ontworsteld, gepoogd heeft zich in de haven der Willemstad te verdrinken. Eenigen tijd te voren had dezelfde meesteres eene bejaarde slavin het regteroog uitgestoken, na haar vooraf vreeselijk te hebben gegeeseld. Aan eene zestienjarige, zwangere slavin, die, door eene vroegere meesteres vertroeteld, buiten staat was den van haar gevorderden veldarbeid te verrigten, werd den 7den April 1854 door den Procureur des Konings de straf van 150 bullepeesslagen opgelegd, en ofschoon, door de menschlievende tusschenkomst van eenen luitenant der artillerie de kastijding gestaakt werd, nadat haar 50 slagen waren toegediend, was het gestel der vrouw zoodanig geschokt, dat zij, naar de plantaadje terugkeerende, door eene beroerte getroffen werd en op de rampzaligste wijze den geest gaf. Eindelijk is in dezelfde maand April eene slavin met 50 slagen gestraft, die eerst vier weken te voren bevallen was. In het bedoelde adres waren bij deze klagten over bijzondere mishandelingen ook algemeene over de voeding en kleeding der slaven op Curaçao gevoegd.

Dit adres werd door de Tweede Kamer om inlichtingen aan den Minister van Koloniën verzonden, en de Minister heeft deze gegeven bij een schrijven van 6 Nov. 1854. Uit deze inlichtingen blijkt, dat de poging tot verdrinking werkelijk had plaats gehad, maar, naar de verklaring der eigenares, niet als een *gevolg* van mishandeling, maar, zoo zij vermoedde, uit *vrees* voor straf. Is deze voorstelling juist, dan nog is eene vrees, die tot zoodanige wanhoop vervoert, op zich zelve een ontzettend bewijs voor de barbaarschheid der straffen, soms aan de slaven geoefend. De slavin, die haar oog had verloren, had zelve verklaard, dat haar dit ongeluk ten gevolge van een stoot tegen een muur in de duisternis was overkomen. *Quaeritur*, welken invloed welligt bedreiging van verdere straffen op deze verklaring geoefend heeft. ‘De Procureur des Konings,’ voegt de Minister er bij, ‘ontkent niet, dat de eigenares der bedoelde slavinnen meermalen van wreedheid tegen hare slaven is beschuldigd, doch zijne poging, om hiervan de bewijzen te erlangen, was altijd vruchteloos geweest.’ Ten aanzien van het derde geval verklaart de Minister, volgens de mededeelingen der

eigenaars, die de straf hadden gevorderd, en van den Procureur des Konings, die ze had doen uitvoeren, dat de bedoelde slavin een slecht voorwerp en diefegge was, dat de afstraffing had plaats gehad, omdat zij was weggeloopen en weder opgevat, dat de strafoefening vóór de door haar ingeroepen tusschenkomst van den luitenant reeds was afgeloopen, dat geene uiterlijke teekenen van zwangerschap zich aan haar vertoond hadden, dat volgens de verklaring van den geneesheer Zepperfeldt de slagen alleen striemen hadden nagelaten en zij reeds twee dagen daarna in staat was geweest naar de op vier uren afstands gelegen plantaadje van haren meester terug te keeren, dat zij evenwel op den weg derwaarts in eene flaauwte was gevallen en op de plantaadje Plantersrust opgenomen, vanwaar zij twee uren later was weggedragen. Het vierde geval wordt in de inlichtingen des Ministers geheel toegegeven, en alleen opgemerkt, dat de slavin niet vier weken, maar twee maanden te voren bevallen was, en dat zij goederen ter waarde van ƒ 300, haar ten verkoop toevertrouwd, had zoek gemaakt. Wat eindelijk de algemeene aanmerkingen over voeding en kleeding betreft, de Procureur des Konings had verklaard, dat hij zich den tijd niet herinneren kon, dat deswege klagten waren ingekomen.

Wanneer wij nu al aan den eenen kant willen toegeven, dat de ooggetuige, van wien de Heer Teenstra zijne berigten ontving, misschien eenigzins heeft overdreven, de billijkheid vordert dat wij aan den anderen kant niet uit het oog verliezen, dat de verklaringen, door den Minister van Koloniën bijgebragt, nagenoeg allen afkomstig zijn van personen, wier getuigenissen moeten dienen tot verontschuldiging van hunne eigene handelingen, en ongetwijfeld de strekking hebben, om het voorgevallene zooveel mogelijk te vergoêlijken. Niemand zal dit een onpartijdig onderzoek noemen, en hetgeen men desniettegenstaande heeft moeten erkennen, schijnt meer dan genoeg om er de sterke praesumtie op te gronden, dat werkelijk verregaande mishandelingen der slaven op Curaçao plaats hebben. Tot bevestiging hiervan strekke een ander gruwzaam feit, vóór weinige weken door de ‘Nieuwe Rotterdammer Courant’ in de volgende woorden mededeeld:

‘Den 20sten Oct. jl. had op Curaçao eene volksbeweging plaats, welke echter spoedig is gestild. Een slavenjongen van den smid Hilderman had een glas gebroken, waarvoor de meester hem met een pak slagen dreigde. De jongen

nam de vlugt en verschool zich bij zijne moeder. Eenige dagen daarna werd hij aan den meester overgeleverd. Deze liet den jongen op een geweerloop binden, op de wijze van den Spaanschen bok, en op den berg aan de overzijde der haven brengen, waar hem door een gegageerden trompetter en een ontslagen maréchaussée 75 slagen werden toegediend. Het gerucht verbreidde zich al dadelijk, dat de jongen onder deze marteling was bezweken, en in een oogenblik vereenigde zich eene massa menschen, uit de lagere klasse, waaronder vele slaven en slavinnen, in de nabijheid van de woning des smids, en tegen diens huis begon men steenen te werpen. De policie werd geroepen, doch kon niets doen. De Procureur des Konings kwam later met eene patrouille militairen en verwijderde de menigte, die zich hier en daar verspreidde.

Omstreeks 10 ure van dien dag liet de Procureur des Konings den jongen naar het fiscalaat brengen, ten einde de ontvangen wonden door den stads-heelmeester te laten inspecteren. De smid werd ook bij die gelegenheid geroepen, benevens de twee handlangers, die den jongen geslagen hadden, om van het gebeurde verslag te geven. Zij konden echter met geene mogelijkheid alléén komen; men was verpligt vier maréchaussées te zenden om hen te begeleiden, en met dat al zag men niets dan steenen in de lucht, en hoorde men een oorverdoovend geluid door het graauw aanheffen, dat weder aan den waterkant van de overzijde was verzameld, terwijl men aan den waterkant van de Willemstad met moeite de menigte uit elkander kon doen gaan.

Na de schouwing der wonden, waarbij de Gouverneur ad interim tegenwoordig was, was de zaak afgeloopen.'

Tot dusverre het verhaal in de 'Nieuwe Rotterdammer Courant.' Het blijkt niet eenmaal daaruit, dat de smid en zijne handlangers voor de gepleegde wreedheid gestraft werden. Er is echter iets in het verhaal dat ons eenigermate met Curaçao verzoent. Het is dat er, al is het ook slechts onder 'het graauw', eene publieke opinie tegen de mishandeling van slaven bestaat, die misschien van meer kracht zal zijn dan de zwakke bescherming, die het openbaar gezag aan deze ongelukkigen verleent, om de meesters tot matiging te noodzaken.

Op blz. 40 en volgg. spreekt de Heer van Hoëvell over

den oorsprong en de levenswijze der Boschnegers. Deze bevolking, die uit weggeloopen slaven, welke zich hebben vrijgevochten, ontstaan is, vervult in de vroegere geschiedenis der kolonie eene voorname rol. De moorddadige, kostbare en in haren afloop voor het Nederlandsch gezag vernederende oorlogen met hen gevoerd, door den Heer van Hoëvell in weinige trekken geschetst, kan men bij Hartsinck, Stedman en anderen uitvoerig verhaald vinden. Het ligt buiten mijn bestek, daarover thans uit te weiden; maar het oordeel, door de kolonisten over deze vrije negers geveld, verdient, met het oog op de emancipatie hunner stamgenooten, allezins dat wij er een oogenblik bij stilstaan. Dat oordeel is doorgaans hoogst ongunstig, en men kan geene woorden vinden, sterk genoeg om hunne onbeschaafdheid, hunne bijgeloovigheid en vooral hunne luiheid te teekenen. De Heer van Hoëvell heeft getracht hen tegen deze beschuldigingen te verdedigen en gewezen op de ongunstige omstandigheden, waarin deze bevolking geplaatst is, en inzonderheid op het onvoorwaardelijk verbod om Boschnegers te huisvesten, dat eerst bij publicatie van 18 December 1848 in zooverre is verzacht, dat wie Boschnegers tot het verrigten van werkzaamheden op zijnen grond mogt willen ontvangen, op voordragt van den Commissaris voor de inlandsche bevolking, dispensatie van dat verbod kan erlangen. Bij het bestaan van een verbod, dat de vrije negers buiten staat stelt hunnen arbeid aan de kolonisten te verhuren, zoo bitter over hunne luiheid en vadzigheid te klagen, verraadt weinig billijkheid; doch men gevoelt dat de vrees voor de emancipatie moet aandrijven, om de Boschnegers à tort et à travers in een ongunstig licht te stellen; een der voornaamste argumenten voor de slavernij der negers ging anders verloren.

Ik zal niet herhalen wat de Heer van Hoëvell verder bijbrengt, ten bewijze dat het de Boschnegers niet aan vernuft en goede eigenschappen ontbreekt; maar liever tot versterking van zijn betoog eenige andere getuigenissen bijbrengen, die ons de overtuiging kunnen geven dat deze bevolking veelzins, en, zoo wij vreezen, niet zonder opzet, miskend wordt. De bekende schrijver van ‘Hollands Rijkdom’, de Heer Luzac, die in zijn tweede deel een uitgebreid hoofdstuk aan de geschiedenis en den toestand van Suriname wijdt, en inzonderheid zeer uitvoerig is over de oorlogen met de

Boschnegers, erkent niet zelden, dat deze onbeschaafde menschen eene juistheid van oordeel, eene billijkheid aan den dag legden, die hunne blanke bestrijders wel had mogen beschamen. Ik zal mij veroorloven enkele zinsneden daaruit aan te halen.

Op blz. 199 van een gezantschap, in 1758 tot de Boschnegers gezonden, gewagende, spreekt de Heer Luzac als volgt: ‘De Surinaamsche gezanten, nadat zij van de negers waren ontvangen als lieden, welke den vrede kwamen afsmeeken, werden ook op dezelfde wijs teruggezonden, nadat men hun geschenk had aangenomen en hun een gansch jaar tijds vergund, om er bij te voegen 't geen er aan ontbrak, met verlof om alsdan de onderhandelingen te komen hervatten. De negers beloofden echter, dat zij gedurende dien tijd geene vijandelijkheden zouden bedrijven. Een hunner opperhoofden sprak Abercrombie toe op eene wijze, in welke meer oordeel, deftigheid, vroomheid van gemoed en regtschapen verhevenheid van gedachten te vinden waren, dan in het gedrag dergenen, die hen naauwelijks met onvernuftige dieren gelijk stelden. Hij vertoonde hun, dat de eigenaaars der plantaadjen geene genoegzame zorg droegen om zich verstandige en bekwame directeurs te bezorgen; dat de directeurs van plantaadjen door hun onbedacht gedrag aanleiding tot muiterijen gaven, welke, van wat kant ook beschouwd, altijd tot nadeel der eigenaren strekten.’

Over het gezantschap van 1761 sprekende, drukt hij zich, blz. 201, op de volgende wijze uit: ‘Men deed de gezanten hun intrek nemen in een redelijk welgeregeld huis, voor hetwelk men eene wacht stelde: eene eer, welke hun, zoo lang zij daar bleven, bewezen werd. Schoon de negerhuizen gering waren, vond men die echter geregelder dan men het van menschen, van welke men zulke lage gedachten had, verwachten zoude. Het meerderdeel hunner woningen bestond uit eene verdieping van schoone vierkante stijlen en balken met palissaden omslagen en met bladeren gedekt, alle vertrekken met een voor- en achterdeur voorzien, en de grond of vloer met eene zekere aarde zoo vastgestampt en zoo glad en hard, dat er water op vallende lang staan blijft, eer het indringt: eenvoudige gebouwen, welke zien deden, dat, indien het natuurlijk vernuft dier menschen werkzaam gemaakt, met gereedschappen gehol-

pen en verder met de noodige stoffen voorzien wierd, zij den Europeanen weinig zouden toegeven.'

En wat verder: 'Meer dan eens hadden de negers hunnen onderdrukkeren het nadeel, hetwelk zij zich zelven door hun dwaas gedrag toebragten, voor oogen gehouden, en hen tot betere gedachten aangemaand. Zij deden het op nieuw bij deze gelegenheid. Alles geregeld zijnde verzocht Boston de gemagtigden, dat zij den Gouverneur en Raad wilden zeggen, dat de vrede van hunne zijde vast, bestendig en onverbrekelijk zou onderhouden worden; doch dat het Hof maatregelen moest nemen tegen het slecht bestier der plantaadjen; dat, indien het mogt komen te gebeuren, dat de eene of andere neger door kwade behandelingen, die van hunne zijde zelve niet ontkend konden worden, genoodzaakt wierd de wijk naar 't bosch te nemen en zich bij hen kwam voegen, zij zich bezwaard zouden vinden hun dien terug te geven, om hem boven de kwellingen, reeds geleden, nog andere te doen ondergaan. Wat de overige negers belangde, welke aan eenige misdaden, als moord of vergiftiging of diergelijke schuldig bevonden mogten worden, zouden zij geen de minste zwarigheid maken, om dezelve over te leveren.'

Ik zou, zoo mijn bestek dit gedoogde, gaarne nog meerdere plaatsen aanhalen, maar bepaal mij nu tot eene aanbeveling aan allen, die onpartijdig over de geaardheid der negers willen oordeelen, om het hoofdstuk te lezen of te herlezen, dat door den Heer Luzac aan de beschouwing der aangelegenheden van Suriname gewijd is. Ook uit de historische schets van den Heer van Sijpesteijn zijn bewijzen te putten, dat de Boschnegers geenszins de verachting verdienen, waarmede zij in Suriname algemeen worden beschouwd en behandeld. Zie hier b.v. wat wij op blz. 41 lezen: 'Toen er in December 1780 een oorlog met Engeland uitbrak, was men in Suriname zeer beducht voor eenen aanval. St. Eustatius, toen de stapelplaats van den West-Indischen handel, met Saba en St. Martin, was reeds in Febr. 1781, en Essequebo, Demerary en Berbice in Maart door de Engelschen onder den admiraal Sir George Rodney veroverd. De Boschnegers, sedert de bevrediging hunne verpligtingen trouw nakomende, boden hunne diensten in 1781 aan, met zoo veel goeden wil, dat men 46 van hen als soldaten aannam en deze den 26sten Maart van dat jaar naar het

fort Nieuw Amsterdam zond, om de zwakke bezetting aldaar te versterken.'

De Heer van Hoëvell behandelt het onderwerp der slavernij niet in systematischen vorm; hij sleept zijne lezers dadelijk met zich *in medias res* en schetst in zijn tweede hoofdstuk de verhouding van *moeder en kind* onder den slavenstand. Wie herinnert zich niet, dat eene voorgenomen scheiding van eene moeder en haren zoon de spil is, waarop de beroemde roman van Mrs. Stowe voornamelijk draait? Wien heeft niet de wettiging van zulke barbaarschheid door de wet met afgrijzen vervuld? Wordt zulk een gruwel - de vraag rijst als van zelve bij u op - ook in de Nederlandsche West-Indische koloniën geduld? Neen, roept u de Surinaamsche slaveneigenaar, op het reglement wijzende, zegevierend toe: 'het scheiden van ouders en kinderen is door de Nederlandsche wet verboden!'

Verboden? ja - maar hoe verboden? De Heer van Hoëvell zal het u leeren. Vooraf merken wij op, dat, zoo al de wet de scheiding tusschen moeders en kinderen verbiedt, zij echter slechts die alleruiterste barbaarschheid veroordeelt, en daarom geenszins het familieleven van den slaaf eerbiedigt. Zij gaat uit van den stelregel: 'slaven hebben geene bloedverwanten.' Eene moeder kent zij aan de slavenkinderen toe, maar ook niet meer. Een vader hebben zij niet, het huwelijk van slaven wordt niet erkend; de eigenaar laat zijne slavin, even als zijn lastdier, - de pen weigert den gruwel neder te schrijven en toch het is in Suriname eene alledaagsche zaak, eene zaak van onbetwistbaar regt - bevruchten door wien hij wil, en de vrucht is zijn eigendom. Sommige slaven, die Christenen zijn, laten hunne verbindtenissen door de Herrnhutters inzegenen; maar dit is hunne zaak, waarmede de eigenaar niets te maken heeft. Niets verhindert hem die vereeniging, al is zij dan ook 'ingezegend,' morgen weder te vernietigen en den slaaf te verkoopen, zoodat hij vrouw en kinderen waarschijnlijk nimmer wederziet. Deze laatste blijven dan bij de moeder; ziedaar de grootste toenadering tot menschelijkheid, waartoe de wetgeving voor de slaven heeft kunnen besluiten. Doch neen! het zou te hard zijn voor den eigenaar, indien hij zich onvoorwaardelijk door zulk een philanthropische bepaling moest laten binden. De wet heeft daarom uitzonderingen toegelaten. Zij veroorlooft de scheiding, in de eerste plaats, in alle gevallen, waarin

voor moeder of kind van de onmiddellijke verkrijging der vrijheid sprake is, en zelfs bij zoogenaamde verkooping voor den vrijdom, bij welke zich de kooper door notariële acte verbindt, binnen drie jaren na de dagteekening van den gesloten koop, brieven van manumissie te vragen. Hoe liefderijk, zal men zeggen, heeft hier de wet getracht de manumissie te bevorderen; met het oog op deze wordt de anders verboden scheiding van moeder en kind geoorloofd, opdat niet de, anders in het belang der menschheid geschreven bepaling de mogelijkheid tot verkrijging der vrijheid voor één van beiden zou beperken. Meent gij het waarlijk? Zie hier hoe de Heer van Hoëvell in een voorbeeld de gezegende gevolgen schetst. ‘Daar is een eigenaar van eene slavenfamilie uit verschillende personen zamengesteld. Het hoofd der familie is eene oude vrouw, die reeds de jaren bereikt heeft, waarop de slaaf niet meer werken *kan*, en dus zijnen meester tot last is. Die vrouw heeft vele zonen en dochteren gebaard, alles tot vermeerdering van den rijkdom van haren heer. De zonen zijn ijverige en goede ambachtslieden; de dochters weder op hare beurt de moeders van vele aankomende kinderen. De eigenaar wil zich van eenige leden dezer familie ontdoen. Hij heeft eene zekere som noodig voor eene onderneming, en hij houdt aan de anderen nog genoeg over, om in zijne eigene behoeften te voorzien. Maar hij mag, volgens de wet, slechts allen te gelijk verkoopen; want hij mag de kinderen niet van hunne oude moeder scheiden. Wat doet hij nu? Hij wil dankbaar wezen. Die oude moeder heeft hem zóó goed gediend en zóó veel voordeel aangebragt - hij zal toonen, dat hij ook een hart heeft. Hij schenkt haar hare vrijheid! Maar nu behoort de moeder niet meer tot den slavenstand. Alle betrekking van bloedverwantschap tusschen haar en hare kinderen heeft opgehouden, want de wet erkent die betrekking niet... De vrije kan geene kinderen hebben, die slaaf zijn, de slaaf geene moeder, die vrij is. De kinderen hebben dus geene moeder meer; want de moeder is thans vrij. Zij mogen daarom van die vrije vrouw en van elkander gescheiden, ze mogen verkocht en vervoerd worden. De moeder is in hare grijsheid, eenzaam en beroofd van alles wat haar in hare ellende nog eenigen steun kon verschaffen, aan zich zelve overgelaten.’

Er laten zich vele dergelijke, er laten zich erger gevallen dan dit denken; er laten zich gevallen denken, waarin de

manumissie van moeder of kind, met het oog op beider scheiding, een vreeselijk middel wordt in de hand van haat of ijverzucht, om aan de boosaardigste opwellingen voldoening te verschaffen. Doch in het tot dusver beschouwde geval laat zich althans iets tot aanbeveling der toegelaten scheiding bijbrengen. Meent echter niet dat het de eenige uitzondering is. Zie hier wat het regeringsverslag over 1849 - en ik bepaal mij met opzet tot de aanhaling van een staatsstuk, welks gezag niemand wraken kan - nog verder over dit onderwerp zegt:

'Op gezegd verbod mag door de respective regterlijke collegiën uitzondering gemaakt worden, indien van wege het openbaar ministerie, ter oorzake van gepleegde misdragingen, de afzonderlijke verkoop van eenig slavenkind of van de moeder, als een toevoegsel van de aan dezelve op te leggen straf, mogt voorgedragen worden. Wanneer echter redenen voorhanden zijn, *welke het voor den eigenaar hoogst wenschelijk* of het ook voor den slaaf van belang *maken*, dat van het algemeen verbod ten deze worde afgeweken, kan de eigenaar, mits het af te scheiden kind den vollen ouderdom van twaalf jaren bereikt hebbe, deze redenen aan den Gouverneur voordragen, en vermag deze, na den Commissaris der inlandsche bevolking te hebben gehoord, op het verzoek om autorisatie tot de verlangde afscheiding beschikken, zoo als hij vermeent te behooren.'

Wij vragen met den Heer van Hoëvell, wat, met deze uitzondering, de gansche menschlievende bepaling beteekent, die den toestand der slaven van Suriname zoo veel benijdenswaardiger maakt, dan die hunner lotgenooten in de Vereenigde Staten.

Het derde hoofdstuk is getiteld 'het kapitaal en de rente.' Het bespreekt een misbruik, door de wetten der kolonie verboden, maar niettemin te Paramaribo algemeen en openlijk, zelfs door de gegoeden, gepleegd, om de slaven tot het zenden van werk uit te zoeken en het loon van dien arbeid - bij de slavinnen, helaas! niet zelden het loon der prostitutie - bij het einde der week of der maand in den zak te steken. Nog in het 'Gouvernementsblad' van 10 November 1852 verscheen eene nieuwe waarschuwing tegen dit schandelijk misbruik, waarvan men al het afschuwelijke eerst regt kan inzien, door de bijzonderheden na te gaan, welke de schrijver daaromtrent mededeelt.

Het vierde hoofdstuk behandelt ‘de huiselijke tucht’ der slaven te Paramaribo. De in dit opzigt vroeger schier onbeperkte magt van den meester werd zeer geknot door het reglement van 6 Febr. 1851, waarvan art. 13 het volgende bepaalt: ‘Voortaan zal op het bijzondere erf van eenen ingezetene of op eenige andere plaats binnen de stad Paramaribo en hare buitenwijken, buiten het “piket der justitie”, noch de straf van slagen, noch van eenig ander ligchamelijk bedwang aan slaven mogen worden uitgeoefend, behoudens het regt der meesters tot de opsluiting hunner slaven op hunne erven voor niet langer dan 24 uren, en dat om over de jeugdige slaven beneden de 14 jaren eene vaderlijke tucht te kunnen uitoefenen. Dezelfde bepaling geldt de bewoners van de stad Nieuw-Rotterdam (Nickeripunt). De plaats, welke aldaar het piket van justitie vervangt, zal door den landdrost worden aangewezen.’

‘Dat,’ zoo spreekt onze schrijver, D. I, blz. 80, ‘dat, beval de Koning in 1851, zou voortaan gebeuren. Maar gij begrijpt, dat het voor menschen, die sedert jaren gewoon waren, de straffen hunner slaven zelven uit te voeren, of in hunne tegenwoordigheid naar goedvinden te laten uitvoeren, bijzonder hard was om thans de magt, die zij meenden dat hun regtmatig toekwam, of ook wel soms het genot, dat zij daarbij ondervonden, aan agenten van policie af te staan. Velen beschouwden dan ook het nieuwe reglement als eene inbreuk op hunne regten. Ze konden zich niet begrijpen, vanwaar de regering de bevoegdheid ontleende, van zich te bemoeijen met de wijze, waarop zij verkiezen met hun, voor geld verkregen, eigendom om te springen. Is het te verwonderen, dat er nog altoos huisgezinnen zijn, waarin het gebruikelijk is, om de aan de slaven toegedachte zweepslagen zelve uit te deelen, in weerwil van het verbod? Is het te verwonderen, dat de door drift vervoerde en hoe langer zoo meer opgewonden meesters, daarbij nog dikwijls op eene wreede wijze te werk gaan? Maar wat u verwondert, is misschien de onverschilligheid, althans werkeloosheid der policie in het handhaven der verbodsbepaling. In eene kolonie, waar nog op dit oogenblit “brandstapel” en “rad” onder de lijfstraffen behooren[1]; in eene kolonie,

1 In Suriname geldt nog, behoudens eenige wijzigingen, het oud-Hollandsch regt (van Sijpesteijn, blz. 175). Dien ten gevolge werden nog in 1832 drie jeugdige negers te Paramaribo levend verbrand!

waar, ofschoon, volgens het reeds meermalen genoemde ministeriële verslag, de pijnbank in 1827 is afgeschaft, nog slechts weinige jaren geleden, slaven dagen achtereen met zweepslagen zijn gemarteld, om hen tot bekentenis te brengen; in zulk eene kolonie is die werkeloosheid echter zeer natuurlijk.

En veroordeel niet te hard. De haat, dien ieder hooger of lager regterlijk beambte op zich zou laden, de algemeene tegenstand, dien hij zou ondervinden, wanneer hij het waagde de belangen van den slaaf tegenover den meester voor te staan, dat alles moet wel van elke ernstige tusschenkomst terughouden. De slaaf weet dit. De arme slaaf, wiens getuigenis tegen zijn meester in regten niet veel waarde heeft, die de zucht kent, welke zelfs bij hooge ambtenaren bestaat, om, in het belang der tucht, den meester in geval van klagten gelijk te geven, de weerlooze slaaf weet, dat het hem bijna onmogelijk is, de wederregtelijke daad van zijnen heer te bewijzen. Hij weet, dat hij kans loopt, om, bij eene aanklagt, tot loon eene nog zwaardere straf te ontvangen. En al werd hij in 't gelijk gesteld, toch komt hij in handen van zijnen nu nog meer verbitterden meester terug. Daarom zwijgt hij, daarom onderwerpt hij zich bij voortduring aan de huiselijke tucht.'

De huiselijke tucht te Paramaribo is, volgens de bepalingen van het Gouvernement, door de afstraffing op het 'piket van justitie' vervangen; de Heer van Hoëvell wijdt er zijn vijfde hoofdstuk aan, en leert ons volkomen verstaan, hoe *menschlievend* door art. 14 en 15 van het reglement van 6 Febr. 1851 tegen overmatige tuchtiging der slaven gewaakt wordt. 'De straffen, waartoe in de stad Paramaribo en hare buitenwijken op het piket van justitie, en in de stad Nieuw-Rotterdam op de daartoe aan te wijzen plaats, de meester *op eigen gezag* bevoegd is over te gaan, en welke door de ambtenaren der policie, *op eenvoudige aanvrage der eigenaren of derzelver vertegenwoordigers*, aan slaven boven de 14 jaren kunnen worden toegepast, mogen niet te boven gaan:

opsluiting gedurende 3 nachten, met of zonder boeijen,

opsluiting gedurende 3 etmalen, met of zonder boeijen,

slagen met de gewone zweep, aan mannen 25, aan vrouwen 15, aan jongens tusschen de 14 en 16 jaren 15, en aan meisjes van denzelfden ouderdom 10.'

‘Indien *de ambtenaren der policie* vermeenen, dat een slaaf de gevorderde straf, hetzij uithoofde van zijnen ligchaamstoestand, hetzij uithoofde van ziekelijke omstandigheden, niet kan *doorstaan*, of indien zij twijfelen aan de bevoegdheid van den persoon, die de straf vordert, of de slavin, wier afstraffing gevorderd wordt, blijkbaar zich in zwangeren staat bevindt of zwanger beweert te zijn, zullen zij de straf schorsen, en daarvan in de stad Paramaribo aan den procureur-generaal, en in de stad Nieuw-Rotterdam aan den landdrost kennis geven, die daaromtrent zullen handelen, zoo als zij zullen vermeenen te behooren.’

Men ziet het, de vraag of de slaaf de straf kan doorstaan, is niet afhankelijk gesteld van een geneeskundig onderzoek, maar van de bloote meening van een policie-agent, die door zwarigheid te maken de kans loopt van de 50 cents te missen, die hem anders tot loon voor de strafoefening worden uitgereikt - een gemis dat, bij zijne geringe bezoldiging, voor hem geene kleinigheid is te achten.

Behalve deze gewone strafoefeningen kunnen ook zwaardere door tusschenkomst van het gezag worden toegediend. ‘De meester,’ zegt art. 17 van het meergenoemde reglement, ‘die oordeelt dat een slaaf, wegens ongehoorzaamheid, onwilligheid in het werken en andere ongeregeldheden en vergrijpen, eene ernstiger straf verdient, dan welke hij op eigen gezag bevoegd is op het piket van justitie te doen opleggen, geeft daarvan kennis aan den procureur-generaal, die, na behoorlijk onderzoek der zaak, den slaaf op het bedoelde piket zwaarder kan doen straffen.’ Die zwaardere straffen zijn of een grooter getal zweepslagen, of de geeseling met ‘tamarinderoeden,’ eene gruwzame straf, welker beschrijving wij onze lezers willen besparen. De procureur-generaal ontvangt voor de verleende vergunning het bloedloon van één gulden. 't Is hem immers, bij de schamele betaling, niet kwalijk te nemen, zoo hij over het ‘behoorlijk onderzoek der zaak’ soms wat vlugtig heenloopt? Door welk een kiesch gevoel heeft zich hier de koloniale wetgever laten leiden!

Doch die afstraffingen op het piket van justitie zullen althans eene zeldzaamheid zijn! Lezer, er wordt daarvan een register gehouden en van 1 Jan. 1852 tot aan het einde van dat jaar klom haar aantal tot 507. Het getal slaven te Pa-

ramaribo bedroeg in dat jaar, volgens de opgave van den Heer van Sijpesteijn (blz. 93) 5669.

Bij de beschrijving der gruwelen van het ‘piket van justitie’ is eene plaat gevoegd, waarop de afstraffing eener jonge, schier blanke slavin, in tegenwoordigheid harer meesteres, is voorgesteld. Ik spreek niet van de afgrijselijke omstandigheden, waaronder de hier speciaal bedoelde strafoefening plaats had. Maar ik merk op dat de slavin daarbij nagenoeg moedernaakt is, en dit is overeenkomstig met hetgeen werkelijk te Paramaribo plaats heeft; de zweep zou anders niet genoeg knellen. De uitgever heeft op de aangeplakte aankondigingen van dit werk een afdruk van eenige der platen doen stellen, en daaronder ook de bedoelde voorstelling der afstraffing op het ‘piket van justitie.’ Te 's Hage is deze plaat, door tusschenkomst der politie, onzigtbaar gemaakt, en wij vernemen uit een dagblad der residentie, dat het geschied is in het belang der goede zeden. Wat men in Nederland niet zonder aanstoot *in effigie* zien kan, dat heeft in eene Nederlandsche kolonie aan de overzijde van den oceaan dagelijks, in naam der wet, *in natura* plaats: en zelden valt het iemand in daarbij te blozen. En nu zegge men nog: ‘*Coelum non animum mutant qui trans mare currunt*.’ Voorwaar de kracht der instellingen op het karakter van een volk is sterker dan men vermoedt. Wat maakt den Nederlander, die in het moederland veel prijs stelt op de eerbaarheid en zoo veel mededoogen toont met het lot van ongelukkigen, aan de andere zijde der zee tot een barbaar, die menschelijkheid en schaamte schijnt te hebben uitgeschud? *Quid leges sine moribus vanae proficiunt!* Ja! maar niets is er wat de zeden zoo spoedig en in den grond bederft, als slechte wetten, niets verderfelijker dan wanneer alzoo tusschen het regt en de eischen der zedelijkheid eene onoverkomelijke klove gevestigd is. Mogen zij toezien, die in onze dagen ‘het regt’ tot eenen afgod maken, wanneer zij het voorstellen als eene volstrektelijk door zich zelve bindende magt, ook dan wanneer het regtsbewustzijn, waaruit het zijn oorsprog nam, inmiddels verandering heeft ondergaan. Hoe zullen dezulken, ook met den besten wil, ons verlossen van de gevloekte slavernij, die immers steunt op eeuwenheugend regt? Waarom, indien hun afgod zoo vele andere tergende misbruiken wettigt, zou hij ook niet de slavernij kunnen wettigen? Of moet in dat geval

het gezag des regts voor de uitspraken van het Evangelie bukken? Zoo wijze men mij dan aan, waar het Evangelie de voortduring der slavernij verbiedt! Ja! door zijnen geest, den geest der liefde; maar die geest is tegen alle verdrukking der kleinen en geringen door de grooten en magtigen gekant. Wij, als wij een kruistogt tegen de slavernij prediken, wij prediken dien tevens tegen elke wet en elk zich noemend regt, dat den geest der liefdeloosheid en der verdrukking ademt.

In het zesde hoofdstuk, ‘voedsel en kleeding te Paramaribo,’ toont onze schrijver, op grond der bekende brochure van Prof. Mulder: ‘de voeding van den Neger in Suriname’, dat een slecht en geheel ontoereikend voedsel aan de slaven te Paramaribo wordt uitgereikt, *ook dan wanneer aan de letter van het in* 1851 *vastgestelde reglement volkomen wordt voldaan*. Het onderzoek omtrent de kleeding en huisvesting, aan het slot van dit hoofdstuk, is in vele opzigten even weinig bevredigend.

Het overige van dit deel verplaatst ons op de plantaadjes. Nadat deze in hoofdstuk VII in algemeene trekken beschreven zijn, verwijlt het volgende meer bijzonder bij het lot der plantaadje-slaven. Hoe deze gevoed en gekleed worden - en de bijzonderheden, die men hier over de gebrekkige voeding en daardoor veroorzaakte ziekten op afdoend gezag te lezen krijgt, doen de haren te bergen rijzen -; welke arbeid van hen gevergd wordt - en deze staat inzonderheid op de suiker-plantaadjes in geene verhouding tot hetgeen hun voor levensonderhoud verschaft wordt, en is de oorzaak eener sterfte, waarmede de geboorten geen gelijken tred kunnen houden - wordt ons in het negende en tiende hoofdstuk geschilderd. Ik zal over den inhoud dezer hoofdstukken niet verder uitweiden, maar veroorloof mij nog eene enkele aanhaling (blz. 219 v.).

‘Ik voorzie de gewone tegenwerping.

Maar de Surinaamsche slavenhouders zijn toch geene dwazen, zal men zeggen. Indien slechte voeding en bovenmatige arbeid in die mate bestaan als gij beweert, dan zouden die slavenhouders immers zelven de oorzaken zijn van de groote sterfte onder de slaven, en dus van hun eigen nadeel. Al zetten wij nu elke drijfveer van zedelijkheid en menschelijkheid op zij, dan nog zou het eigenbelang hen natuurlijk terughouden van eene behandeling van hun werk-

volk, die oorzaak is der schrikbarende vermindering van dat werkvolk; dan nog zouden zij zich wachten van eene wijze van beheer van hun kapitaal, die dat kapitaal langzamerhand vernietigt.

Indien dit de eenige tegenwerpingen zijn tegen de waarheid van 't geen wij over de behandeling en den arbeid der negers in Suriname hebben gezegd, dan kunnen zij in den grond worden afgesneden. De eigenaren hebben belang bij het behoud van het kapitaal, - hier de slavenmagt; maar aan die eigenaren is de zorg voor het onderhoud en den arbeid der slaven niet toevertrouwd. Die eigenaren zijn voor 't grootste gedeelte afwezig, en hebben hunne bezittingen overgegeven, aan 't beheer van administrateurs, die geen belang hebben bij het behoud van 't kapitaal. Wat gaat het hun aan, dat een slaaf sterft van gebrek? Welk nadeel hebben zij er bij, dat een neger bezwijkt onder den last, dien men hem heeft opgelegd? Hun rijkdom vermindert niet, wanneer arbeid en honger de slavenmagt decimeren. Maar dat er veel geproduceerd wordt, dat de suiker of de koffij, of wat ook de produkten zijn, niet vermindere, en dat de uitgaven gering zijn, dat er op de voeding der arbeiders zooveel mogelijk bezuinigd worde - ziedaar hun voordeel; ziedaar al wat zij verlangen. Zij hebben alleen belang bij de hooge renten, die het kapitaal afwerpt, al is het ook ten koste en met opoffering van dat kapitaal zelf.'

Maar ook op de plantaadjes worden straffen opgelegd, ligtere door de directeurs, zwaardere door de eigenaars of administrateurs, de zwaarste, die zonder regterlijk vonnis mogen worden toegepast, slechts door tusschenkomst van den Procureur-Generaal of in Nickerie van den Landdrost. De Heer van Hoëvell doet ons de reglementaire bepalingen, op zich zelve reeds barbaarsch genoeg, en de schandelijke wijze waarop zij vaak bij gebrek aan contrôle overtreden worden, in het eerste hoofdstuk van zijn tweede deel kennen, en licht ze in het volgende nog nader toe door uittreksels uit het dagboek van eenen reiziger, die, in 1852 in de kolonie Suriname gekomen, aldaar een jaar lang vertoefd en een aantal plantaadjes bezocht heeft. Met weêrzin wenden wij den blik af van de nieuwe galerij van gruwelen, die ons hier wordt geopend. Onze lezers hebben reeds genoeg van de slavernij in Suriname vernomen, om eenig-

zins te kunnen gissen, wat tooneelen van menschelijke ellende zich hier zullen voordoen. Ik zal mij slechts één uittreksel uit deze beide hoofdstukken veroorloven, en daartoe het eenige verhaal kiezen wat geschikt is, om eenigermate den pijnlijken indruk te temperen, door de overige te weeg gebragt. Het is uit het dagboek van den reeds vermelden reiziger ontleend.

‘Men moet volstrekt niet over alle directeuren en slavenhouders hetzelfde oordeel vellen. Zoo heb ik voor eenigen tijd kennis gemaakt met den Heer Kosteron, die tegenwoordig een voortreffelijk meester is, ofschoon hij, volgens zijne eigen verklaring, vroeger zeer tegen de slaven ingenomen was, en meende, dat ten opzigte van zulke lage en verachtelijke wezens ééne onbillijkheid meer of minder niet in aanmerking behoefde te komen. Maar hij was door eene gebeurtenis in zijn leven, die hij nimmer zou vergeten, tot andere gedachten, en tevens tot eene andere gedragslijn gekomen. Op deze wijze verhaalde hij mij dat merkwaardig voorval.

“Het was in den kleinen regentijd, dat ik, op zekeren dag, het plan maakte, om een bezoek te brengen aan een mijner vrienden, directeur eener plantage, op eenigen afstand van de mijne gelegen. Ik gaf den bastiaan 's avonds bevel, om daartoe een kleine korjaal, die tevens geschikt was om er een zeil op te zetten, in gereedheid te brengen, en te zorgen, dat ik er den volgenden dag gebruik van kon maken.

Reeds vroeg in den ochtend had ik alles zoodanig geregeld, dat ik kon vertrekken. Toen ik dus de noodige bevelen voor dien dag gegeven had, vroeg ik den bastiaan:

- “Hebt gij gezorgd, dat de korjaal in orde is?”

- “Ja, Masra,” antwoordde hij, “ik heb dat aan Dirk opgedragen. Hij is dan ook aan 't werk gegaan; maar nu zegt hij, dat het roer weg is, en indien dat niet terug wordt gevonden, zult gij niet kunnen vertrekken.”

Ik was door dit berigt, gelijk gij begrijpen kunt, niet weinig teleurgesteld. Als men van meening is een aangenaam uitstapje te maken, en men wordt plotseling in de uitvoering verhinderd, dan heeft dat bij de meeste menschen eenen ongunstigen invloed op het humeur. Daarbij

kwam, dat een ellendige slaaf oorzaak was van mijne teleurstelling.

- “Roep Dirk hier!” riep ik in hevige gramschap den bastiaan toe.

Dirk was een jonge slaaf van naauwelijks 17 jaren, een Afrikaan van onvermengd ras. Hij was nu reeds een goede arbeider. Ofschoon zijne krachten nog niet volkomen ontwikkeld waren, werkte hij reeds zoo goed als een volwassen neger.

- “Waar hebt gij het roer van de korjaal gelaten?” riep ik hem toe, toen de bastiaan hem bij mij bragt.

- “Ik heb het niet gevonden, meester!” was zijn antwoord.

- “Maar gij hadt het moeten vinden! Nu zijt gij oorzaak, dat ik niet gaan kan!”

- “Ik niet, Masra! Ik kan geen roer maken!”

- “Brutale hond! Ik zal u vinden!” Zoo schreeuwde ik het uit, mijn drift niet langer meester; en ik gaf den bastiaan bevel hem twintig zweepslagen te geven.

Aan dat bevel werd voldaan. Maar naauwelijks had de arme jongen de straf ondergaan, of 't viel mij in, dat ik zelf het roer had geborgen, ten einde naar dat model nog een tweede te laten maken. Ik schaamde mij voor mij zelven, om het onregt, dat ik begaan had - maar het was maar een slaaf! een neger! Onmiddellijk liet ik het roer naar de korjaal brengen, en ik begon mijne reis.

Onder de slaven, die mij vergezelden, was ook Dirk. Ofschoon hij zoo even eene afstraffing had gehad, zat hij thans weder te pagaaijen, alsof er niets was gebeurd.

Toen wij een half uur waren voortgeroeid, begon een ons gunstig windje zich te verheffen. Het zeil werd uitgespannen en het ligte vaartuig scheen door het water te vliegen. Naarmate wij de zee meer naderden, nam de wind toe, zoodat hij weldra tot een storm klom. Daar brak plotseling de mast, en in een oogenblik sloeg de korjaal om.

Daar ik niet kon zwemmen, had ik een zekeren dood voor oogen. Ik zonk oogenblikkelijk, en verloor weldra 't bewustzijn.

Toen ik weder tot mij zelven kwam, lag ik op het strand in de armen van denzelfden Dirk, dien ik eenige

uren te voren onregtvaardig had laten slaan. Hij was bezig mij te wrijven en mij zijnen adem in mond en neusgaten te blazen. Naauwelijks had ik de oogen opgeslagen, of hij riep mij toe:

- “Hoe is het meester?”

- “Beter mijn jongen,” was mijn antwoord; “maar hoe kom ik hier, wat is er met mij gebeurd?”

Hij verhaalde mij nu, dat hij, op het oogenblik waarop hij mij zag zinken, mij had willen grijpen, maar door de snelheid van den stroom was weggedreven, gelijk zijne makkers. Hij had echter zijnen meester niet willen verlaten, en 't was hem, ofschoon met de uiterste krachtsinspanning, en, gelijk men denken kan, niet zonder levensgevaar, eindelijk gelukt mij te vatten en al zwemmende naar den wal te slepen.

Ik had mijn leven aan mijnen slaaf, mijnen nog kort te voren door mij mishandelden slaaf, te danken. Een vurig dankgebed steeg uit mijnen boezem tot God, maar tevens de belofte, dat ik voortaan een goede heer voor mijne slaven zou zijn. Ik heb woord gehouden en 't heeft mij volstrekt geen moeite gekost; want ik heb ondervonden, dat, hoe zachter en billijker men zijne slaven behandelt, zij des te gemakkelijker te regeren zijn, en men de orde des te beter onder hen kan bewaren.”’

De verhaler voegt er bij, dat de Verslagen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, in de verschillende jaargangen van den Surinaamschen almanak voorkomende, de bewijzen bevatten, dat slaven menigwerf hun leven gewaagd hebben om blanken te redden. Ik mag er bijvoegen, dat ook de vroegere geschiedenissen van Suriname vaak bewijzen voor de trouw der negers jegens hunne meesters opleveren. ‘Den 28sten Julij 1730,’ dus verhaalt de Heer van Sijpesteijn, bl. 28, ‘ontzagen zich de wegloopers (marrons) niet, de plantage Berg-en-Daal, toebehoorende aan den Gouverneur de Cheusses, geregeld aan te vallen, te plunderen en een groot gedeelte der vrouwen mede te voeren; doch door de trouw en dapperheid der, van het werk terugkeerende negers werden zij achterhaald en onverwachts aangevallen; al het genomene werd naar Berg-en-Daal teruggebragt.’ Inderdaad, er pleit veel voor het oordeel van den reiziger, uit wiens dagboek de Heer van Hoëvell zoo vele belangrijke bijzonderheden heeft geput, dat de neger, wat

men ook van zijn karakter zeggen moge, voortreffelijke eigenschappen bezit, die alleen het vooroordeel kan ontkennen. ‘Uncle Tom’ moge geen *portret*, maar een *ideaal* zijn; de onpartijdige zal niet ligt ontkennen, dat de hoofdtrekken van zijn karakter werkelijk in overeenstemming zijn met hetgeen men van het negerras, veredeld door den invloed van het Evangelie, met grond mag verwachten. De gebreken der negers, waarover men zich het meest beklaagt, zijn eigenlijk het werk van hunne blanke verdrukkers. Hoe men bij de wijze, waarop zij behandeld worden, en de voor hen bestaande onoverkomelijke bezwaren, om ook door de grootste inspanning hun lot wezenlijk te verbeteren, nog gewillige arbeidzaamheid van hen verwachten kan, is ons een raadsel. En wanneer men de negers van diefachtigheid beschuldigt[1], dan vergete men niet, dat hunne kleine diefstallen meest levensmiddelen betreffen en het natuurlijk gevolg zijn van een stelsel van voeding, waarbij de voedende kracht in geene behoorlijke verhouding staat tot het volume, zoodat een onverzadelijke eetlust geboren wordt, die eindelijk ontaardt in de ziekte, waaraan men, naar een harer voornaamste verschijnselen, den naam van ‘grondvreterij’ gegeven heeft.

Het derde hoofdstuk van het tweede deel schildert het lot der huis-slaven op de plantaadjes. Het doet ons weder eene nieuwe, afschuwelijke zijde van die gevloekte instelling beschouwen: het concubinaat, waarin de ongehuwde directeurs meestal met eene der slavinnen leven. De kinderen, uit deze verbindtenissen geboren, ‘de zonen en dochters van eenen vrije, eenen blanke, van een Europeaan, van een Christen - volgen de moeder en blijven slaven;’ zij behooren aan de plantaadje, en slechts door ze los te koopen, waartoe dikwijls de middelen ontbreken, kan de directeur zijne eigene kinderen aan de slavernij onttrekken. Maar wat nog het afschuwelijkste is, de wet ‘partus sequitur ventrem’ stelt alzoo den vader tot meester over zijn eigen kroost; zij kent hem slechts als meester; zij kan niet beletten, dat de vader zich jegens zijn eigen kind al die wreede, die willekeurige, die misdadige handelingen veroorlove, waartoe de eigenaar ten opzigte zijner slaven regt heeft. Komen zelfs in onze maatschappij voorbeelden voor van

1 Zie b.v. Kappler, D. I, bl. 52, 53.

ouders, die hunne kinderen aandrijven tot vergrijpen tegen de zedelijkheid, in Suriname kent men de gevallen, dat de vader er zijne dochter door zweepslagen toe gedwongen heeft, en de beambten van het Nederlandsch Gouvernement de werktuigen zijn geworden van dien afschuwelijken dwang, waartoe de wetten een onbetwistbaar regt geven. Nog eens, wanneer de wet geen eerbied toont voor de eischen der menschelijkheid, is het dan een wonder, dat er soms ook vaders gevonden worden, die in hunne kinderen niets meer dan lastdieren zien?

''t Is geene toegenegenheid, geene liefde,' zoo spreekt onze schrijver op bl. 53, ''t is alleen zinnelijke lust, die den directeur der plantage en andere Europeanen te Paramaribo aan de slavinnen verbindt, waarmede zij als hunne bijzitten leven. Verwelkt de schoonheid dier ongelukkige, dan is ook die band verbroken, en hard is het lot, dat zij dikwijls van denzelfden man moet verduren, die de vader is harer kinderen.' Maar die negers hebben immers daarvan geen gevoel? Gij, die zoo oordeelt, lees het volgende lied, dat onder de slaven een volkszang geworden is, en waarvan gij bij den Heer van Hoëvell, nevens deze vertaling, ook het oorspronkelijk in het Neger-Engelsch kunt vinden.

1.

Vergeef, mijnheer! vergeef! vergeef!
Denk aan vroegere tijden, denk hoe gij mij eens bemindet!
Gelijk gij mij toen lief hadt
Bemin ik u nog altijd!

'Bastiaan, sla! bastiaan, sla!
Die vrouw vervult mijn hart met toorn!

2.

Toen ge als blankofficier in 't land kwaamt,
Had ik nog nooit bemind;
Gelijk gij mij toen lief hadt
Bemin ik u nog altijd!

'Bastiaan, sla! enz.

3.

Gij naamt mij toen weg van mijne moeder,
En ik noemde u: ‘schoone blanke!’
Gelijk gij mij toen lief hadt
Bemin ik u nog altijd!

‘Bastiaan, sla! enz.

4.

Gij overlaaddet mij, uwe Jaba, met kussen,
En 'k riep weêrstrevend: ‘hou op! hou op!’
Was dat alles slechts schijn?
Hoe kunt gij mij zoo behandelen?

‘Bastiaan, sla! enz.

5.

Genâ, mijnheer! mijnheer, genâ!
Denk, dat gij dit ligchaam eens bemindet!
Ik bid u, ik bid u,
Is 't nu nog niet genoeg?

‘Bastiaan, sla! enz.

6.

Mijnheer! mijnheer! denk aan het kind,
Dat van mijne zuivere liefde getuigt.
O ik bid u, ik bid u,
Bastiaan, is 't nu nog niet genoeg?

‘Bastiaan, sla, enz.

7.

‘Hoe is 't? Ik zeg u, sla door!
Die vrouw vervult mijn hart met toorn!
Ik zeg u, sla door! sla door!
Al is 't ook, dat zij 't besterft.

Bastiaan, sla! bastiaan, sla!
Die vrouw vervult mijn hart met toorn!’

Het vierde hoofdstuk draagt tot opschrift ‘strafbedreigingen tegen de vrijen,’ en toont aan hoe ongenoegzaam de waarborgen tegen mishandeling zijn, gelegen in de strafbepalingen van het reglement tegen hen, die in het tuchtigen der slaven hunne bevoegdheid overschrijden. Het opschrift is echter niet geheel juist, daar in hetzelfde hoofdstuk ook nog onderscheidene andere bepalingen van het reglement, de tucht betreffende, worden toegelicht. Hoofdstuk V hangt naauw met het vorige zamen, en toont het ongenoegzame, het ijdele aan van de bescherming der slaven, die door het regeringsreglement voor Suriname het koloniaal bestuur wordt ten pligt gesteld. De schrijver spreekt hier ook over de uitspanningen, inzonderheid de danspartijen, die somtijds aan de negers vergund worden. Het verband waarin deze tot ‘het toezigt’ staan, is bij den eersten opslag niet gemakkelijk in te zien. Dit wordt echter duidelijk, wanneer de schrijver ons leert, dat zij bij voorkeur gegeven worden ter gelegenheid der inspectie-reizen van hooge ambtenaren. Het vooruitzigt op zulk een feest brengt de negers, wier grootste genoegen de dans is, in eene opgeruimde stemming; als kinderen vergeten zij dan alle smart, en aan den aanzienlijken bezoeker doen zij zich voor, gelijk het voor de heugelijke gelegenheid past en - best strookt met de belangen van den directeur.

‘De dansers,’ dus beschrijft de Heer van Hoëvell deze partijen, ‘zijn nooit meer dan één paar te gelijk, die van tijd tot tijd worden afgewisseld. Ook muzijk luistert het feest op. Zij wordt door zeer eenvoudige instrumenten voortgebragt. Twee of drie negers kloppen met stokjes op eene plank, geaccompagneerd van eene soort van trom, uit een hollen boom vervaardigd, over welks ééne uiteinde een beestenvel is gespannen. Het instrument gelijkt veel op een houten scheepspomp. Door de negerinnen, die om de danszaal geschaard staan, wordt onophoudelijk bij deze muzijk gezongen. De zang is zeer eenvoudig en eentoonig, maar de woorden, die zij zingen, hebben altijd eenige beteekenis. 't Zijn woordspelingen of zinspelingen op één of ander voorval; somtijds is het bittere ironie, dikwijls zijn 't klaagtoonen; alles afhankelijk van de omstandigheden of van de gemoedsgesteldheid der slavinnen. Niet zelden zijn het geestige zetten, korte en krachtige uitdrukkingen, iets waartoe de taal bijzonder geschikt is. Dezelfde woor-

den en zangtoonen worden onafgebroken eenige uren lang herhaald.'

Deze plaats en het daarbij aangehaalde voorbeeld der woorden, op eene danspartij tijdens het bezoek van Prins Hendrik gezongen, en reeds vroeger door mij vermeld, zoowel als het lied in het Neger-Engelsch, waarvan ik zoo even de vertaling mededeelde, zijn zeer geschikt om ons omtrent de verstandelijke vatbaarheden der negers eene goede meening te geven. En bovendien laat zich wat hier gezegd wordt door vele andere getuigenissen bevestigen. Ik bepaal mij tot de volgende karakteristiek van de taal der negers, die Ds. van Schaick in het reeds vermelde eerste nommer van het Tijdschrift 'West-Indië' geeft (bl. 28).

'Zoo arm zij is aan woorden, om elk voorwerp buiten den negerkring zijn waren naam te geven; zoo beperkt men zich gedurig gevoelt, om al wat wetenschap, kunst en geleerdheid aangaat, even gemakkelijk en juist, zoo als in andere talen, uit te drukken, zoo rijk is zij in spreuken, spreekwijzen, termen, die, bij kortheid en bondigheid, eene diepte van opvatting, juistheid van oordeel, klaarheid van doorzigt en speling van vernuft openbaren, waarover men verbaasd staat. Door die spreuken en spreekwoorden in zijne gesprekken te mengen, weet de neger zich kort en juist en zonder breedvoerig betoog uit te drukken.'

En dit is evenwel het volk, waarvan de Heer Kappler, D. I, bl. 56, getuigt: 'Verstand en goede hoedanigheden, zoo als de blanke deze bezit, komen bij den neger bijna nooit voor, en karakters, zoo als dat van den goeden Oom Tom, zijn hersenschimmen. Men beschouwe de negers in de noordelijke Vereenigde Staten, waar zij reeds sedert meerdere generatiën vrij zijn en zich hetzelfde onderwijs kunnen verschaffen, dat de blanke geniet. Verheffen zij zich ooit boven den rang van een bediende?'

De Heer Kappler had, dit schrijvende, vergeten, hoe zeer het vooroordeel, 't welk ook in de noordelijke Staten der Unie tegen de zwarten en kleurlingen blijft bestaan, hunne vorderingen in beschaving tegenwerkt. De Heer Kappler had vergeten, dat Mevrouw Stowe, behalve den *roman* 'Uncle Tom,' ook nog een Sleutel tot dat verhaal heeft geleverd, die alleen eene reeks van *feiten* bevat. De Heer Kappler had vergeten, welke gunstige resultaten de neger-republiek Liberia op Afrika's Westkust, door vrije zwarten en kleur-

lingen uit de Vereenigde Staten en uit de handen der slavenhalers bevrijde negers bevolkt, en in 1848 als vrij en onafhankelijk erkend, reeds bij aanvang heeft opgeleverd. De Heer Kappler had vergeten, welke uitmuntende soldaten de kust van Guinea aan ons Indisch leger verschaft heeft, en had misschien nimmer gehoord van den Ashantijnschen Prins Aquasi Boachi, die thans in Ned. Oost-Indië de betrekking van ingenieur bij het mijnwezen bekleedt. De Heer Kappler had vergeten, dat een Toussaint l'Ouverture uit het negerras was gesproten. Wij zullen geenszins betwisten, dat de Europeaan in aanleg en vermogens boven het negerras is bevoorregt; maar wij houden staande, dat te dien aanzien veel onregtvaardig vooroordeel heerscht, en wij danken den Heer van Hoëvell voor hetgeen ook hij op vele plaatsen van zijn werk heeft bijgedragen, om de nevelen van dat vooroordeel te doen wijken.

Wij zijn genaderd tot het uitgebreidste en gewigtigste hoofdstuk van het gansche werk van den Heer van Hoëvell. Het is getiteld: ‘de Godsdienst.’ De schrijver begint met op de behoefte van den mensch aan Godsdienst te wijzen, en herinnert ons, dat ook de Surinaamsche slaaf die behoefte kent. Mogten wij nu aannemen, dat de bepalingen omtrent het onderhoud, den arbeid, de huisvesting en de tucht der slaven aan alle billijke eischen beantwoordden en genoegzaam tegen alle verwaarloozing en mishandeling waakten, ook dan nog zouden wij moeten erkennen, dat de reglementen den slaaf niet hooger dan een lastdier stellen, zoolang zij niet tevens regelen bevatten om te zorgen, dat in de hoogere behoefte van den neger wordt voorzien. Welnu! omtrent het onderwijs, den slaaf in zijne jeugd te geven, omtrent zijne godsdienstige opleiding, omtrent de gelegenheid voor den slaaf om God naar zijne overtuiging te dienen, bevatten de reglementen geen woord. In dit opzigt is de slaaf geheel en al aan de willekeur van zijnen meester overgelaten; in dit opzigt ontbreekt van de zijde der regering zelfs de zwakste poging, om voor de belangen van den slaaf te waken. ‘Maar,’ zegt onze schrijver, ‘ofschoon de eigenaars en administrateurs niet verpligt zijn, om daartoe verlof te geven; ofschoon velen in Suriname het afkeuren of er den spot mede drijven, toch ontvangen op dit oogenblik twee derde gedeelten der slavenbevolking op de plantages min of meer godsdienstig onder-

wijs. Dat is de alles overwinnende kracht van het Christendom.'

De taak om de ongelukkige negerslaven in Suriname door den troost en de hope des Evangelies te verkwikken, is schier uitsluitend vervuld door de Herrnhuttersche broedergemeente, wier eerste boden zich in 1735 te Paramaribo kwamen vestigen. Met welke tegenkanting zij hier van den aanvang af te kampen hadden, met welk geduld, welke standvastigheid zij niettemin in hun edel streven bleven volharden, wordt ons door den Heer van Hoëvell in bijzonderheden geschetst. 'Bij het einde van het jaar 1853 waren op 166 plantages 9651 slaven door hen gedoopt en 3083 die zich voorbereidden om gedoopt te worden; terwijl in 't geheel 19,416 zich in Suriname onder hun herderlijk opzigt bevonden.' Hij teekent ons vervolgens met welke belangstelling door de zwarten, met welke onverschilligheid veelal, met welken afkeer somtijds, door de blanken, de werkzaamheid der broeders wordt bejegend, en beroept zich ten bewijze op de reeds aangehaalde circulaire van den Heer Tank, die hij van bl. 109-116 in haar geheel mededeelt.

Deze circulaire aan de administrateurs en eigenaars van plantaadjes, welker schrijver er onbewimpeld voor uitkomt, dat hij *nergens, hetzij in de Staten der Unie, hetzij op de West-Indische eilanden, de slaven aan die slechte behandeling heeft onderworpen gezien, waaraan zij in Suriname zijn blootgesteld*, en ons leert, hoe over de gewone klagt der Surinamers te oordeelen, dat men verzuimt bij de slaven de grondslagen te leggen eener algemeene geestontwikkeling, wanneer hij verklaart, dat het op zeer weinige plantaadjes geoorloofd is, onderwijs in het *lezen* te geven, en op geene enkele, behalve het lezen, ook in andere kundigheden te onderwijzen, - die circulaire heeft in Suriname te grooter wrevel en toorn verwekt, naar mate men meer van de Herrnhutters gewoon is, dat zij stil en zwijgend hunnen weg gaan, zonder zich in beschouwingen van het lot der slaven en de mogelijkheid of wenschelijkheid der emancipatie te verdiepen, 'omdat zij zich anders onophoudelijk onaangenaamheden en toenemende tegenwerking op den hals zouden halen.' Drie ingezetenen te Paramaribo trokken zich de zaak aan en riepen de broeders ter verantwoording. Op 59 vraagpunten werd van hen antwoord geëischt, en met

hunne gewone lijdzaamheid hebben zij er zich aan onderworpen. De vrucht hiervan was de uitgave eener brochure, waarin het proces-verbaal van het gehouden onderzoek wordt medegedeeld, en die strekken moet om het onwaarachtige der berigten en voorstellingen van den Heer Tank en de goede gezindheid der slavenhouders te bewijzen. De Heer van Hoëvell treedt hier in eene uitvoerige ontleding en kritiek van dat onderzoek. Wij kunnen den schrijver daarin niet volgen, maar komen er voor uit, dat hij ons overtuigd heeft van de juistheid van zijn eindoordeel: ‘Zij, die de vragen beantwoorden, mogen de circulaire van den Heer Tank geheel voor zijne rekening laten; zij mogen zich, door uitdrukkelijk stilzwijgen, onttrekken aan de bevestiging van veel dat er in voorkomt, en zelfs enkele, door hem ingebragte, bezwaren ontkennen; zij mogen afkeuren, dat de Heer Tank zich verwijderd heeft van den door de broederschap aangenomen regel, om zich met de uitwendige toestanden en instellingen en met de staatkundige en burgerlijke aangelegenheden van het land, waar zij werkzaam zijn, niet in te laten; zij mogen het ‘eenen niet genoeg “overdachten stap” noemen, - toch geeft de beantwoording, vooral met het oog op de omstandigheden, waaronder zij geschiedt, den indruk, dat de circulaire van den Heer Tank in 't algemeen niets dan waarheid bevat.’

De Heer van Hoëvell besluit zijn verslag van de werkzaamheden der Herrnhutters met de ontwikkeling van een in 1850 door hen gevormd plan, om eene groote school op te rigten, ten einde daarin jonge slaven tot onderwijzers hunner lotgenooten te vormen. De regering beloofde in 1851 hare ondersteuning aan dat voornemen; maar in Suriname heeft het zoo weinig medewerking ondervonden, dat tot dusverre aan geene uitvoering is te denken geweest.

De schrijver leert ons vervolgens, hoe de pogingen der Herrnhutters ondersteund zijn door de in 1829 opgerigte *Maatschappij ter bevordering van het godsdienstig onderwijs der slaven in de kolonie Suriname*, die echter in de kolonie zelve slechts 62 leden telt, hoewel de jaarlijksche bijdrage niet meer dan ƒ2.50 bedraagt. Nu volgen wederom onderscheidene anekdoten, die ons met de goede vrucht der Evangelie-verkondiging onder de negers en de miskenning, die daaraan doorgaans in Suriname ten deel valt, nader bekend maken. Met een woord over de pogingen, sedert 1821 door

het Nederlandsch Zendelinggenootschap tot heil der slaven aangewend, maar, wegens gebrek aan arbeiders, sedert 1839 weder gestaakt, en over die der Roomsch-Katholieke geestelijken, die hier gemeenten gesticht hebben, welker leden op het einde van 1852 tot een aantal van 1220 vrijen en 5908 nietvrijen waren aangegroeid, en met eene ontboezeming van warme hulde aan de liefde en zelfopoffering van den overleden bisschop Grooff, die jaren lang op het établissement Batavia, te midden der rampzalige slagtoffers van de afgrijselijke melaatschheid leefde, en hen in hunne ellende door de vertroostingen der godsdienst bemoedigde, sluit de schrijver dit belangrijk gedeelte van zijnen arbeid.

Ik ga het volgende hoofdstuk, over ‘de wegloopers en boschpatrouilles’ - zaken, waarover ik reeds boven het een en ander naar aanleiding van het werk van den Heer Kappler heb medegedeeld, - hier te liever voorbij, omdat hier eerst de uitgezochtste *horreurs*, waartoe de slavernij aanleiding geeft, aan het licht komen, en de moed mij ontbreekt, om mij nogmaals in die gruwelen te verdiepen. Ik zal alleen dit zeggen, dat, hoe rijk van inhoud dit hoofdstuk, ook wezen moge, de stof in lang niet is uitgeput, gelijk zij zullen beamen, die bekend zijn met de bijzonderheden van het voor een paar jaren door eene gedelegeerde regtbank, in de divisie Coronie, gehouden onderzoek, wegens een uitgebreid komplot tot ontvlugting, dat aan een aantal gelukkigen de vrijheid schonk, aan sommige rampzaligen op gruwzame straffen te staan kwam. 't Ware te wenschen, dat ook de ongeregtigheden, welke bij die gelegenheid aan het licht zijn gekomen, eens naar waarheid aan 't publiek werden medegedeeld, opdat het te duidelijker blijken mogt, hoe onhoudbaar de slavernij is. Doch genoeg hiervan voor het tegenwoordige! En zoo komen wij tot het slothoofdstuk, waarin de ‘verdedigers der slavernij’ als voor de vierschaar gedaagd, en hunne gronden gewogen, maar te ligt bevonden worden. Het eerste argument, dat hier de schrijver onderzoekt, is het volgende: ‘*Voor de negerslaven, die in vroeger tijd uit Afrika werden ingevoerd, en die met hunne afstammelingen de tegenwoordige slavenbevolkingen uitmaken, was het eene weldaad, dat zij in handen van Europeanen vielen, want in hun eigen Vaderland zouden zij vermoord, of althans oneindig wreeder dan in West-Indië behandeld zijn*.’ Er zijn twee wegen om

dit argument te bestrijden; de eene is om uit de geschiedenis van den Afrikaanschen slavenhandel aan te toonen, dat het feit valsch is, - de andere om te doen inzien, - wat inderdaad niet moeijelijk is, - dat het feit, indien het ook waar ware, niet de minste kracht zou hebben, om de voortdurende slavernij van de afstammelingen der voormaals in onze koloniën ingevoerde slaven te wettigen. Heeft de Heer van Hoëvell zich voornamelijk tot de tweede manier van bewijsvoering bepaald, het zou hem even gemakkelijk geweest zijn uit de geschiedenis van den slavenhandel te toonen, dat de eerste pogingen der Portugezen, om Afrikanen als slaven weg te voeren, door een strijd op leven of dood werden wederstaan, en dat zij er eerst langzamerhand in slaagden, door de hebzucht der hoofden te prikkelen, eerst hen te bewegen om hunne krijgsgevangenen voor geld af te staan, en daarna hen te nopen om zwakke stammen aan te vallen, met geen ander doel, dan om aan ‘de aanvragen der handelaars in menschenvleesch’ te voldoen. Belangrijk voor de kennis der ware oorzaken van den menschenroof in Afrika, nog steeds op groote schaal gepleegd, zijn de nog zeer recente getuigenissen der beroemde reizigers Richardson en Barth. Vooral de eerste had zich van den aanvang zijner reizen af ten doel gesteld, den menschenroof en menschenhandel tot voorwerpen van naauwgezet onderzoek te maken, en naar zijn vermogen bij te dragen om die gruwelen te keer te gaan, voornamelijk door wegen voor een eerlijken handel te openen en namens de Britsche regering handelsverdragen te sluiten. Is het naar zijne mededeelingen onmiskenbaar, dat de hebzucht de godsdienst zelfs tot haar werktuig en voorwendsel maakt, en de negers, die den Islam hebben aangenomen, de razzia's of menschenjagten tegen hunne heidensche naburen, op wie zij met diepe minachting nederzien, op dezelfde gronden als de Maleijers den zeeroof, namelijk als eene voortzetting van den door Mohammed aanbevolen strijd voor het geloof, verontschuldigen, - even zeker is het, dat deze barbaarschheden haar hoofddoel zouden missen, en bij gebrek aan aanmoediging een einde nemen, wanneer eenmaal gansch Amerika en de landen aan de Ottomannische Porte onderworpen geheel voor den invoer van slaven mogten gesloten zijn. Maar niet eer zal de slavenhandel volkomen onderdrukt worden, dan wanneer ook door de instellingen aller volken de slavernij

zal veroordeeld zijn. Zoo lang er landen zijn, waar de slavernij een door de wet erkende toestand is, zal de aanvoer van slaven eene winstbelovende zaak zijn, die het strengste toezigt zoomin als eenigen anderen sluikhandel geheel zal kunnen weren. Ook de mogelijkheid tot verbetering van den rampzaligen, den gruwzaam gedemoraliseerden toestand van Centraal-Afrika, is van de volkomen afschaffing der slavernij afhankelijk; en het moet voor allen, die het goede willen, eene nieuwe en sterke drangreden wezen, om de emancipatie vurig te wenschen en met alle krachten, die hun ter dienste staan, te bevorderen.

Ik zal de andere drogredenen tot verdediging der slavernij, die door den Heer van Hoëvell een voor een worden voorgesteld en ontzenuwd, te minder behoeven na te gaan, daar de voornaamste, voor zooveel de aard van dit vlugtig overzigt gedoogt, reeds vroeger door mij zijn ter sprake gebragt. Dat overzigt mag - zal het zijn doel bereiken - niemand ontslaan van de moeite, om zich regtstreeks met het werk van den Heer van Hoëvell bekend te maken; het wil veelmeer daartoe opwekken en aansporen. Ik heb mij niet voorgesteld den weetlust van hen, die met den aard der slavernij in Suriname wenschen bekend te zijn, te bevredigen, maar dien te prikkelen. Men leide uit de gebezigde uitdrukkingen niet af, dat ik het boek van den Heer van Hoëvell aanbeveel als eene aangename lektuur! Zonder twijfel, die het boek eenmaal heeft ter hand genomen, zal het niet ligt ter zijde leggen, voor dat hij de lezing heeft ten einde gebragt; maar de indruk zal van het begin tot het einde bedroevend en pijnlijk zijn, geheel anders nog dan in het beroemde boek van Mrs. Stowe, waar het gevoel, na door tooneelen van de gruwzaamste menschelijke ellende geschokt en geteisterd te zijn, weder bevredigd wordt, hier door het verhaal eener zegenrijke uitkomst, daar door de teekening van de verwonderlijke kracht des geloofs, die den lijder ook in de vreeselijkste oogenblikken staande houdt. In het donker tafereel, dat de Heer van Hoëvell voor ons heeft opgehangen, valt schaars een lichtstraal; zijne schetsen bieden naauwelijks ergens een punt, waarbij men met eenig welgevallen kan verwijlen. De reden is, dat hij geen roman, maar *naakte waarheid* heeft geschreven. En toch, er is een weetlust, die gretig grijpt naar zulk een boek: die weetlust, welke voort-

vloeit uit liefde voor de menschheid en liefde voor het vaderland; die de gruwelen wil kennen, welke het menschdom onteeren, om ze te bestrijden; die de misdaden wil kennen, welke het vaderland tot schande strekken, om er zijne stem tegen te verheffen in een land, dat, Gode zij dank! daartoe ten minste aan zijne burgers de vrijheid schenkt.

Ik besluit dit reeds vrij uitgebreide artikel met een enkel woord over het nieuwe tijdschrift ‘West-Indië,’ door de Heeren van Schaick, Focke, Landré, van Sijpesteijn en Dumontier ondernomen. Het zal, volgens het berigt van uitgave, viermaal 's jaars in het licht verschijnen, en gewijd zijn aan ‘taal, oudheden, zeden en volksgebruiken; wetgeving en regtspleging; geschiedenis en levensbeschrijvingen; aardrijkskunde, natuurkunde, natuur-historische en geneeskundige wetenschappen, landbouw, nijverheid, fabriekswezen;’ kortom, niets, van welken aard ook, dat strekt om de West-Indische koloniën grondiger en volledіger te leeren kennen, zal voorbijgezien worden. Van ganscher harte wenschen wij, dat de redactie door genoegzame deelneming moge worden in staat gesteld, met ijver aan hare schoone taak werkzaam te zijn. In de eerste aflevering, vinden wij, behalve eenige kleinigheden, vier opstellen van grooteren omvang. Het eerste, reeds een paar malen door mij aangehaald, is eene *Proeve van of bijdrage tot de geschiedenis vooral der Hervormde kerk in Suriname* (geen gelukkig gekozen titel, voorwaar!) door Ds. van Schaick; het is in de tweede aflevering voortgezet en ten einde gebragt, en zal, zoo wij hopen, niet de eenige bijdrage zijn, door den verdienstelijken schrijver, dien wij ook als warm bestrijder der slavernij hoogachten, af te staan aan eene verzameling, aan welker redactie hij zich voor het vervolg, om ons onbekende redenen, onttrokken heeft. Het tweede stuk is een zeer lezenswaardig opstel van Mr. H.C. Focke, over den Indiaanschen stam der Arrowakken en hunne taal; het vierde eene verhandeling over Surinaamsche houtsoorten, door den Heer van Sijpesteijn, die in eene latere aflevering zal vervolgd worden. Dezelfde schrijver plaatste in het tweede nommer een vertaald fragment uit de bekende ‘Histoire des refugiés’ van Weiss, betreffende ‘de Vestiging van Fransche uitgewekenen in Suriname,’ door vele aanteekeningen toegelicht, en nog een opstel over den bananen-vezel, dat de aandacht der industriëlen verdient. De

overige bijdragen in dit tweede nommer, door de Heeren Landré, Dumontier en Laure geleverd, behooren tot het gebied der geneeskunde. De schrijvers dezer belangrijke stukken zullen mij ten goede houden, dat ik boven die alle, om den wille der actualiteit, en wegens het verband met het punt, dat mij vooral in deze bladzijden bezig hield, de voorkeur geef aan het derde stuk in de eerste aflevering, ‘Albina en de Marowijne’ getiteld. De anonyme schrijver spreekt er over de aanvankelijk gunstige uitkomsten der door den Heer Kappler aan de Marowijne met eenige Wurtembergsche huisgezinnen beproefde kolonisatie. Vooral in kolonisatie van vrije arbeiders, hetzij dan Nederlanders of Duitschers of Chinezen, ligt thans de hoop eener betere toekomst voor Suriname, en zulk eene kolonisatie zal tevens den krachtigsten steun doen ontvallen aan de bestrijders der emancipatie; zij zal den verdedigers der slavernij hun sterkste - ofschoon door de jongste berigten uit Britsch en zelfs uit Fransch Guyana reeds zeer ontzenuwde - argument ontrooven, dat ‘van het al of niet voortdurend bestaan der slavernij, de welvaart of de ondergang der kolonie afhankelijk is.’ De redakteurs van het tijdschrift ‘West-Indië’ zijn, blijkens hunne inleiding, overtuigd van de mogelijkheid, dat Suriname door Europesche, en zelfs door Nederlandsche landbouwers worde gekoloniseerd. De mislukte proefneming te Groningen aan de Saramakka heeft hen - Ds. van Schaick komt er openlijk voor uit (Aflever. 1, bl. 10), de Heeren Landré en Dumontier bewijzen het door hunne hier medegedeelde ‘voorschriften tot behoud van de gezondheid, voor naar Suriname vertrekkende Europesche landverhuizers,’ op verzoek der Commissie tot Europesche kolonisatiën opgesteld - in die overtuiging niet geschokt. En hoe kan het dan anders, of de redactie zal zelve met ons hare verpligting gereedelijk erkennen aan den schrijver, die in zijn opstel ‘Albina en de Marowijne’ aantoont, hoe ‘de hoofdzwarigheid, die tot nu toe aan iedere onderneming tot kolonisatie in Suriname in den weg stond,’ de schijnbare onmogelijkheid namelijk voor den Europeaan, om in het keerkringsklimaat aanhoudend, ook gedurende de hitte van den dag te werken, zonder wezenlijk nadeel voor de gezondheid, op Albina overwonnen schijnt? Mogen die goede uitkomsten zich meer en meer bevestigen, en de Heer Kapp-

ler in staat worden gesteld aan zijn voornemen te voldoen, om allengs meer kolonisten uit Duitschland te doen overkomen, en voor de nieuwe kolonie een eigen predikant en schoolonderwijzer te beroepen! Mogen ook de Nederlanders, door de mislukte proef aan de Saramakka niet worden afgeschrikt, maar door het voorbeeld van Albina worden aangespoord tot eene herhaling, waarbij die maatregelen en voorzorgen worden in acht genomen, ‘waarop men vroeger te weinig of in 't geheel niet heeft gelet.’ Moge welhaast, door eene voorzigtige, maar onverwijlde emancipatie der negers, de tijd geboren worden, dat zij de ijzeren slavenboeijen, maar niet de zachte banden van de wettelijke orde en den gewilligen arbeid afschudden! Moge alzoo een vernieuwd Suriname verrijzen, waarop Nederland trotsch kan zijn, en dat regt heeft de leuze *Justitia, pietas, fides* in zijn wapenschild te voeren, die tot dusver als een schijnheilige logen klonk!

P.J. VETH.

Bibliographisch album.

Geschiedenis van Griekenland, van de vroegste tijden af tot op de verwoesting van Corinthus, 146 *v.C. Naar het Engelsch van Dr. Leonhard Schmitz, Rector van de hoogeschool te Edinburgh. Amsterdam, Johannes Müller*, 1853.

Als men eens alle lofredenen op het nut der geschiedenis, van de oudste tijden her tot den laatsten dag toe, opeenhoopte, zou er een zwaarwigtig boek geboren worden, meer geschikt om verbazing dan om bewondering te wekken. Geen wonder, nu het aan bestrijders van vele dier loftuitingen niet ontbreekt. - Moeijelijk, ja misschien onmogelijk, is het ook het doel van de beoefening der geschiedenis of het nut er van in het algemeen en voor allen zamen te vatten en op te geven.

De zoo verschillende soort beoefenaars en de zoo tallooze zaken, waarvan de herinnering tot ons gekomen is, laten zulk eene bepaling naauwelijks toe. - Gij zijt staatsman, dichter, krijgsman; hoe uiteenloopend is uw oordeel over het belangrijke en merkwaardige in uw eigen leven? Uwe bijzondere ontwikkeling en neigingen bepalen uwe aandacht en herinnering.

Intusschen bestaat er wel iets algemeen menschelijks, dat allen betreft en iedereen boeijen moet, die in zich zelven menschelijk leven en menschelijke ontwikkeling gevoelt; doch ook hier beheerschen ons nog zooveel eigen vormen en rigtingen, dat slechts weinigen tot een zelfde doel geraken.

Het werk van de geschiedenis zal wel in het algemeen wezen, om ons de ondervinding van ons geslacht te leeren. De geschiedschrijver

moet als een toovenaar het voorgeslacht weêr doen verrijzen en ons met hen mede leeren leven en lijden, doen en denken. Hij, die zoo de geschiedenis beoefent, beleeft meer, dan één enkel menschelijk leven in een bijzonder land en een' bepaalden tijd ondervinden kan. - Wat waarde zulk een ondervinding heeft, is eene vraag, die evenmin bij de beoefening der geschiedenis als in het werkelijk leven, te beantwoorden is. Het gaat er meê als met het nut van het reizen; gij kent het antwoord van Prof. Geel. Hoe vreemd het schijne, de waarde van de geschiedenis in het bijzonder hangt geheel af van de waarde van den beoefenaar. Hoe meer ontwikkeling er komt, hoe veelzijdiger en fijner de beschaving is, des te aantrekkelijker en vruchtbaarder wordt de kennis der ondervinding van ons geslacht. Zoo als voor de dieren de geschiedenis niet bestaat, zoo hebben ook menschen van geringe geestbeschaving weinig nut er van; en gelijk de geschiedenis van een dierenleven kort en eentoonig zou zijn, evenzoo heeft die van hen, welke meer dierlijke dan menschelijke toestanden ondervonden, weinig waarde. Omgekeerd, waar vele en uitstekende eigenschappen der menschelijke natuur zich openbaren, waar vooruitgang en ontwikkeling in het groote en goede bestaat, daar kan de winst voor ons eigen leven groot zijn, want hoe meer en hoe beter levenstoestanden iemand ondervindt, hoe hooger trap van volmaking hij zal bereiken.

Wanneer de schrijver van het werk, dat wij hier aankondigen, zegt (bl. 3): ‘men kan veilig beweren, dat het menschelijk leven, in de gansche verscheidenheid zijner uitingen, nergens zich volkomener vertoont dan in de geschiedenis der Grieksche staten,’ dan mag bij het volle besef van de waarheid dezer woorden, na zoo een *πρόσωπον τηλαυγές*, de verwachting wel wat hoog gespannen zijn. De geschiedenis toch, welke de edelste en hoogste verschijnselen van de menschelijke natuur in de meeste verscheidenheid en rijkdom openbaart, is ook belangrijk genoeg, om ons te doen vergeten, dat de tijd, die dat leven zag, van de onze door vele eeuwen gescheiden is. Dat hebben dan ook verschillende geleerden, vooral in Engeland en Duitschland begrepen, en met nadruk op het nut der Grieksche geschiedenis voor den tegenwoordigen tijd gewezen[1].

Vooral uit een politisch oogpunt trok de geschiedenis der Grieken de aandacht van velen, bij het zien van die staatsregelingen en regeringsvormen, zoo rijk en verscheiden als hun leven.

1 Vgl. Dr. W. Herbst, Das Classische Alterthum in die Gegenwart, 1852, vooral C. XIV.

Om dat nut aan te wijzen, schreef vooral W. Roscher zijn werk over Thucydides; het *bewijs* er van meende ook A. Filon te geven in zijne ‘Historie de la Democratie Athénienne,’ Paris, 1854. Dr. W. Wachsmuth in zijne ‘Geschichte der politischen Parteiungen,’ waarvan nu twee deelen het licht zien, spreekt daarom uitvoerig over Griekenland, om van de werken van Levesque en de Pastoret niet te spreken.

In Engeland hebben C. Thirlwall en G. Grote zich beroemd gemaakt, dewijl zij leven en beweging in de geschiedenis van Griekenland bragten. Van alle kanten zijn in verschillende landen[1] hunne pogingen toegejuichd en hunne werken hoog verheven. De Duitschers, die zich meermalen zoo trotsch de bekendheid met de oudheid alleen willen toeëigenen, hebben wel tegen overdrijving van die bewondering gewaarschuwd; het deed velen hunner goed de leemten te ontdekken, die vooral het werk van Grote ontsieren; gebreken, die in Engeland zelf reeds door I. Philips in zijne ‘Essays’ grootendeels aangewezen waren; doch die bestrijding ging veelal uit van philologen, die alleen gebruik van de geschiedenis maken, in zooverre de letterkundige monumenten het licht er van niet kunnen ontberen. Het gaat er eenigzins mede als toen de Romeinsche geschiedenis van Niebühr het eerst in 't licht kwam[2].

In Nederland is, zooverre wij weten, het werk van Dr. Schmitz het eenige, dat ons met de resultaten der genoemde Engelsche geleerden bekend maakt. Het is eene bewerking der geschiedenis van Griekenland, grootendeels naar Thirlwall. Hoezeer ook deze poging toe te juichen is, wij bejammerden het echter, dat door de wijze, waarop het geschiedde, de gebreken der geprezene werken meer dan de deugden in het licht gesteld worden.

De verdiensten toch van Grote en Thirwall liggen mijns meenens bovenal in de echt historische methode, in de bewerking van het geheel en in de wijze van verhalen; de gebreken daarentegen zijn gelegen in meer en minder onnaauwkeurigheden, die, wanneer zij opeengehoopt worden, zoo als in een excerpt alligt het geval is, de waarde van het geheel doen vergeten. Wat wij nu ontvingen, is en blijft een handboek, dat wil zeggen, een werk bovenal voor scholen,

1 In Frankrijk heeft vooral M. Prosper Méronée de verdiensten van Grote aangewezen.
2 Vgl. hierover W. Herbst l.c.p. 51-54.

hoogere en lagere, voor onderwijzers en leerlingen bestemd. De schuld hiervan schijnt echter eerder bij ons publiek dan bij den vertaler of den uitgever te liggen.

Het is een treurig verschijnsel, dat het getal van zulke werken zoo groot is, in verhouding tot uitvoerige geschriften over geschiedenis. Hoe goed ook geschreven, al is het ook met eenige verheffing en warmte, zoo als dikwijls het werk van Dr. Schmitz, men leert er toch gemeenlijk niet veel meer uit, dan de onderwerpen, die in eene geschiedenis voorgesteld moeten worden, hoe en wat een geschiedkundige kennen en onderzoeken moet, niet de geschiedenis zelve. Die boeken spreken van dooden; geen geesten als Tiresias, maar schimmen zonder bloed en bewustzijn worden opgeroepen. Als zij kort zijn, dienen zij tot het van buiten leeren van eenige hoofdpunten. Zonder verder onderwijs zijn zij veelal den geest en misschien ook het ligchaam verzwakkende, alleen nuttig om bij een bekrompen examen vertooning te maken met het geheugen. Het is een slecht teeken des tijds, wanneer die magere of vette excerpten de plaats der geschiedschrijvers gaan vervangen. De geschiedenis der Grieksche en Romeinsche literatuur leert zulks meer dan voldoende tot onze smart.

Onbillijk zou het echter wezen, een boek te veroordeelen, dat in zijn soort een der besten is, en ook zal het goede gebruik er van welligt het misbruik bij velen overtreffen. Wenschelijker ware het echter, dat de werken van Grote en Thirlwall zelve, waarbij ook die van J.A.H. John (the Hellenes, Lond., 1844) en Limburg Brouwer te voegen zijn, meer algemeen verspreid en gelezen werden.

Zoo als het werk van Dr. Schmitz daar nu ligt, kan men het slechts met mate prijzen: en hoezeer ik het een groot getal lezers toewensch, omdat het de belangrijkheid en de geestelijke magt van het Grieksche leven meer dan gissen doet en dus alligt een prikkel tot nader onderzoek kan worden, mag ik toch niet voorbijgaan, dat wij reeds in de oude historie van Dr. Riedel iets dergelijks bezitten; een werk, dat in zeer veel punten, vooral in de ontvouwing der literatuur, het boek van Dr. Schmitz óf evenaart óf overtreft.

Om wat meer in bijzonderheden te treden, en vooral ook om de beschuldiging van onjuiste voorstellingen te bewijzen, heb ik het tiende hoofdstuk p. 126-161 genomen, waar het opschrift luidt:. ‘Burgerlijke geschiedenis van Attica, tot op de verdrijving der Pisistratiden,’ waarin echter ook Clisthenes en zijne inrigtingen behandeld worden.

Alles zelf in dit caput, dat besproken kon worden, op te geven, zou dit stuk al te zeer doen rekken; dus slechts eenige punten.

Reeds dadelijk in den beginne merken wij op, dat alle oude geschiedenis en dus ook die van Attica met eene heilige overlevering haren aanvang neemt. Nu moet men die gewijde verhalen in allen eenvoud zoo zuiver mogelijk opnemen en dus met het volksgeloof een begin maken[1], of bijna alleen over de instellingen en gebruiken, die in den voor-historischen tijd vermeld worden, handelen[2]. Hoe hierin te werk te gaan, zegt Droysen (Ueber die Attische Communal-verfassung[3]): 'Wen von Kekrops gesagt wird, dass er die zwölf alten Burgen Attikas gegründet habe, so ist freilich die Existenz dieser Burgen unzweifelhaft, aber erst wenn man in der mythischen Gestalt des Kekrops die Motive findet, die diese Gründungen gerade an seinen Namen zuknüpfen Anlass waren, hat man diese Sagen verstanden.' En verder over de vereeniging van Attica tot eenen staat onder Theseus (p. 295): 'Den pragmatischen Zusammenhang dieser Vorganges aus der Sage von Theseus herausdeuten wollen, wäre völlig unkritisch oder kritisch in der Art jenes jungen Theologen, der sich ernstlich dagegen verwahrte, als könne er glauben, dass der Heilige Geist in Gestalt einer Taube erschienen sei, aber dann auf die Frage, in welcher Weisse den er es sich denke, erklärte: ein Vogel werde es doch wohl gewesen sein.'

De verklaringen, p. 127, van de vier oude Ionische stammen, laten wij in hare waarde; om echter van dien Ion te spreken: van de *vier stammen van Ion*, p. 128, dat is vrij vreemd. Ion met zijne vier zonen staat gelijk met Hellen, vader der Hellenen, Bato der Batavieren, Friso der Friezen en met zoo vele namen, die onnoozele pogingen om den oorsprong der volken te verklaren verraden. De Ouden zelve geloofden er, ook na Euhemerus, niet algemeen aan. Vgl. b.v. Plutarch. Sol. c. 23. Doch over die geheele oude geschiedenis van Athene en bovenal over de inrigtingen, die door Theseus zouden ingesteld zijn, ware het voldoende geweest het berigt van Thucydides, II, 15, eenigzins ontwikkeld, voorgesteld te hebben en het overige aan de bijzondere beoefenaars van Attica's geschiedenis over te laten. W. Wachsmuth geeft (Hellenische Alterthumsk., 2de Ed. I, p. 351-367) een vrij goed overzigt van hetgeen daarover gezegd is, en noemt p. 352 eene lange rij geschriften op, die er over handelen, waarbij men vooral nog de bovengenoemde verhandeling van Droysen moet voegen. - De eigenlijke geschiedenis van Athene begint eerst met Solon, en dan nog stuit men op vele berigten, die weinig met een juist verhaal van het

1 Zoo b.v. als d. Preller in zijne Mythologie, 1854. II, p. 91-103, de Attische legende verhaalt, vgl. over Theseus, p. 198-199.
2 Zoo als b.v.T. Mommsen handelt in het eerste boek van zijne Römische geschichte, C. I, p. 1-154.
3 In A. Schmidts Zeitschrift für Geschichte, 8ste B. p. 294.

gebeurde overeen te brengen zijn. In allen gevalle krijgt Athene een' bepaalden vorm en rigting onder hem; alle vroegere gebeurtenissen en inrigtingen zijn in meer of mindere mate in de meeste staten zoo te vinden.

P. 126 wordt gezegd, ‘dat Cecrops het land in twaalf districten verdeelde.’ Zou dit wel juist zijn? De opgave is ontleend uit het Etymol. Magn., alwaar: *‘Αθηναίους πάλαι κωμηδὸν οἰκοῦντας πρῶτος Κέκροψ συναγαγὼν κατῴκισεν εἰς πόλεις δυοκαίδεκα·* Thucydides, II, 15 zegt, dat in zijnen tijd de acropolis nog *πόλις* genoemd werd, en Wachsmuth[1] bewijst bovendien uit vele andere plaatsen, dat *πόλις* dikwijls een burgt beteekent. Hiermeê verbinde men wat op p. 129 van Theseus gezegd wordt: ‘de legende stelt hem voor, als hebbende de inwoners van Attica in ééne stad verzameld.’ Men moet twijfelen aan de algemeenheid dier legende en veeleer gissen, dat de schrijver Thucyd. II, 15, 2, *καταλύσας τῶν ἄλλων πόλεων τά τε βουλευτήρια καὶ τὰς ἀρχὰς ἐς τὴν νῦν πόλιν οὖσαν ἓν βουλευτήριον ἀποδείξας καὶ πρυτανεῖον ξυνῴκισε πάντας* onjuist verklaarde, want *συνοικίζειν* beteekent: de verschillende gemeenten onder *een* gemeenschappelijk bestuur brengen. De verdere redenering van Dr. Schmitz was dus onnoodig.

P. 134. ‘De ontevredenheid van het volk rees tot zulk eene hoogte, dat het zich gaarne aan een *dwingeland* zou onderworpen hebben, om zich van de ondragelijke overheersching der edelen los te maken.’ [p. 153, ‘zijne eerste *troonsbeklimming*’ van Pisistratus.]

Het woord *dwingeland* is voor de oudere tyrannie zeer onpassend. Wachsmuth[2] zegt te regt: ‘Die später eintretenden Zwingherschaften haben auch über die ältere Tyrannis einen gemeinschaftlichen bösen Schein verbreitet; doch lebte in dem Andenken des freigewordenen und mit manchen Denkmal der Grossheit jener Herrscher ausgestatteten Demos Anerkennung ihres Verdienstes fort.’

Eene korte, doch duidelijke uiteenzetting van de wenschen van het volk geeft K.F. Hermann, ‘Lehrb. d. Griech. Staatsalt.,’ S. 63, (4de ed., waarvan het tweede gedeelte nog niet verschenen is.)

P. 135. ‘Met behulp van eene bende volks, die hem door Theagenes en zijne volgelingen geleverd werd, maakte hij (Cylon) zich van de Akropolis meester.’

De schrijver zegt zelf, dat hij Thucydides volgt; nu staat I, c. 126, 3, het volgende: *παρά τε τοῦ Θεαγένους δύναμιν λαβὼν καὶ τοὺς φίλους ἀναπείσας*. Herodot. spreekt (V, 71.) van eene *ἑταιρηΐη τῶν ἡλικιωτέων*, die Plutarchus met eene latere benaming *συνωμόται* noemt. Hieruit volgt, dat Cylon zijne onderneming begon, steu-

1 Hellen. Altherth. I, p. 805.
2 Hellen. Alterth. I, p. 509.

nende op de gezondene hulpbende van Theagenes en op de medewerking zijner staatkundige vrienden; deze waren het ook, die door toedoen der Alcmaeoniden omgebragt werden en daardoor dat geslacht zoo gehaat maakten. Cylon immers en zijn broeder ontsnapten, en wegens de bende van Theagenes zullen de Atheners ook wel niet zoo vertoornd geweest zijn; dit paste beter voor de Spartanen, toen zij later die zaak weêr ophaalden en dus de Megariërs als Doriërs hadden te wreken.

P. 136. ‘Solon, die zelf een inboorling van Salamis was.’

Deze stellige verklaring steunt op Diogenes Laërtius, waaruit ook de meening van J. Meursius, Solon C. III, zijn oorsprong nam. Intusschen vindt men in een fragment van het verlorene gedicht Σ*αλαμίς* n°. 12 een gezegde, waaruit men vrij duidelijk zien kan, dat Solon uit Athene was; ook Herodotus noemt hem een Athener. De afstamming van Codrus wijst in alle geval op een Atheensch geslacht, al hebben ook eenige voorvaderen van Solon op Salamis gewoond. Vgl. Diodorus, Sicul. IX, 1.

P. 137. De berigten over de verovering van Salamis door de Atheners zijn weinig duidelijk en onzeker. De weinige fragmenten van het bekende gedicht Σ*αλαμίς* maken de zaak niet duidelijker. Als een andere Brutus of Tell, moest hij zich als een onnoozele aanstellen. Bij Plutarchus, Solon, c. 8-10[1], zijn verschillende verhalen over de verovering medegedeeld. De voorstelling van Dr. Schmitz is er geheel mede in strijd. Plutarchus zegt uitdrukkelijk, dat Solon vooral door de medewerking van Pisistratus aan het hoofd van eene expeditie tegen Salamis gesteld is; daarop volgen de verschillende verhalen over de wijze hoe? Hij besluit zijn verhaal door te zeggen, dat de Lacedaemoniërs bemiddelaars werden, en hij noemt hen met name. Toen zou ook Solon van Ilias, II, 558 gebruik gemaakt hebben. Cap. XII zegt hij, dat de Atheners, gedurende de onlusten en verwarring, na den moord der vrienden van Cylon door de Alcmaeoniden bedreven, en even voordat Epimenides te Athene kwam, Nisaea en Salamis weder verloren.

De zaak wordt dus geheel anders voorgesteld. De gewone chronologie strijdt er misschien mede; doch hierin bestaat nog veel verwarring. Zoo zegt Westerman ad Plutarch., Sol. VIII, p. 23, dat de genoemde Pisistratus een grootvader van den bekenden tiran was, alleen om de chronologie. Zoo wordt ook het gesprek van Solon met Croesus om diezelfde redenen verworpen. Men zou liever de waarde der chronologische opgaven moeten wantrouwen. Wanneer Dr. Schmitz echter zegt: dat de oorlog tegen Cirrha in 594 v.C. begon, dus tegelijk met de wetgeving van Solon, strijdt dit met de

1 Deze geheele plaats vindt men ook vertaald in M. Louis Lacroix, Iles de la Grêce, 1853, p. 495 seqq.

getuigenissen over dien oorlog. Vgl. Plutarchus Sol. C. II, met de, citaten van Westerman en van Müller op het Chron. Par. n°. 37, p. 581.

Dr. Schmitz schijnt p. 140 het gevoelen van Androtion, eenen leerling van Isocrates (?) te volgen. Boeck (Staatsh. d. Athen. I, p. 25 en vooral II, 363 seqq.) wijst aan, dat de vroegere 73 drachmen in waarde gelijk stonden met 100 latere, maar dat de mina vroeger evenzeer in 100 drachmen verdeeld was. Androtion spreekt ook van eene *vergrooting der maten*, hetgeen aan Boeck eerst ongerijmd toescheen, doch later heeft hij het in de Metr. Unters. p. 276 zoeken te verklaren. In alle gevallen moest men beide opgaven bijeenvoegen. De meeste Duitschers volgen dezelfde meening omtrent *σεισάχθεια*, zoo als C.F. Hermann, Wachsmuth, waarbij zich nog voegde G.F. Hertzberg, in zijn uitmuntend boek: 'Alkibiades, der Staatsmann und Feldherr,' 1853, p. 59[1]. Wachsmuth[2] meent, dat de eed der Heliasten, waarin *οὔδε τῶν χρεῶν τῶν ἰδίων ἀποκοπάς*[3] *κ.τ.λ.*, een beslissende bevestiging van deze opvatting is. Bij eene nadere beschouwing blijkt het echter duidelijk, dat het ingevoegde stuk bij Demosthenes in Timocr. 746, aan gelijksoortige bezwaren onderhevig is, als zoovele dergelijke stukken, die, vooral in de redevoering over den krans, onecht zijn bevonden. In allen gevalle kan het stuk, zoo als het daar ligt, reeds daarom onmogelijk van Solon zijn, wijl de raad der vijfhonderd en de door het lot gekozene Archonten er in vermeld worden.

Alle redenen bestaan er echter, om met Mr. J. Heemskerk, in 'de Gids, 1850, p. 742, te zeggen: 'geen bloote vermindering van den interest, maar inderdaad eene geheele bevrijding van schuld, naar de duidelijkste berigten der ouden, was de Seisachteia.'

Zoo denkt Plutarchus er over (Solon c. 15 en c. 16, vergelijk ook Philochorus, fragm. 57 en de plaatsen aldaar, door Müller, p. 394 geciteerd), waarschijnlijk steunende op het gezag van Aristoteles, wiens gevoelen ook bewaard bleef in het excerpt zijner *πολιτεῖαι*, onder den naam van Heraclides Ponticus[4], c. 11, bekend.

De zaak zelve moet geheel uit de toenmalige tijdsomstandigheden verklaard worden, en als men dan leest, hoe de adelijke Heeren in Mitylene, met knuppels gewapend, door de straten trokken en de voorbijgangers afklopten (Aristotel. Polit. V, 8, 13), en aan den an-

1 Zoo ook A. Filon, in de vrij uitvoerige, maar minder naauwkeurige Histoire de la Democratie Athénienne. Paris, 1854. p. 9.
2 Hellen. Alterth., 2 ed. p. 472.
3 Ook medegedeeld en behandeld door H. Schelling, de Solonis legibus apud Oratores Atticos, p. 33 seqq.
4 Vgl. Dr. M. Haug, Die Quellen Plutarchs, 1854, p. 33, die zich echter geheel vergist in de meening van Philochorus.

deren kant de Democraten te Megara in 610 de rijken verdreven om hun geld onder elkander te verdeelen (Aristotel. V, 4, 3), om van zooveel andere geweldenarijen, aan beide kanten bedreven, niet te spreken; wanneer men dat nagaat, dan wordt het begrijpelijk, hoe Solon evenwel nog steeds het midden hield en daarom ook even als Empedocles bij de Agrigentijnen de tyrannie afsloeg.

Wat Dr. Schmitz, p. 141 en 142, over de klassen van Solon zegt, is evenmin juist. Hij schijnt daarin A. Boeck te volgen; echter heeft hij vergeten er bij te voegen, dat der eerste klasse in den krijg de bevelhebbersposten te land en ter zee ten deel vielen, en de laagste klasse als ligtgewapenden en matrozen diende. Nu heeft het den schijn alsof geen van beiden meêdeden. In alle geval zou zulks te verkiezen zijn boven die berekening, waarbij het vermogen der ridders met ⅙ en van de Zeugiten met 4/9 (niet zoo als Schmitz met ⅓) verminderd zou zijn bij de schatting. Prof. Bake heeft (Scholic. Hypomn., IV, p. 124 seqq.) de onwaarschijnlijkheid daarvan voldoende aangewezen.

Wat p. 144 en 145 over de wijze van verandering der bestaande wetten gezegd wordt, zou wel wat uitvoeriger en juister mogen zijn na de verhandeling van A. Westermann: Die Modalität der Athenischen Gezetsgebung[1], en vooral die van Prof. Bake: 'De Instituto legum emendandarum apud Athenienses'[2]. De instelling der *nomotheten*, die Dr. Schmitz vermeldt, is geheel in strijd met de Solonische wetgeving.

P. 145. 'De Areopagus nam kennis in zaken van moedwilligen manslag, verminking, vergiftiging en verraad.' In de wet bij H. Schelling, de Solonis Legib. p. 20 vermeld, staat ook *πυρκαϊᾶς*, brandstichting. Heeft de auteur *προδοσιάς* gelezen? Hoe dit echter op te vatten is, leert Prof. Bake, Schol. Hyp. III, p. 113. De vertaling van *ἡ ἄνω βουλή* in de noot, '*de hoogste raad*,' is verkeerd; het is '*de raad op de hoogte*' en ziet op den heuvel, waar de Areopagus zitting had.

Onnaauwkeurigheden van dezen aard[3] bevinden zich er vele in het boek van Dr. Schmitz, doch deze zijn gemakkelijk te ontdekken, wijl het boek de duidelijkste sporen draagt, de ouden zelfs soms woordelijk gevolgd te hebben, hetgeen in vele opzigten een verdienste is.

P. 153 wordt gezegd, dat 'de fontein Calirrhoë den naam van de negen bronnen ontving, naar de nieuwe kanalen, waarin Pisistratus

1 Untersuch. über die in die Attische Redner eingelegte Urkunden. Leip. 1850, p. 1-60.
2 Scholica Hypomn. IV, 1-68.
3 B.v.p. 297, 70 stadiën = 3 uren (?). p. 412. De ephoren met de tribunen, een aristocratische met een democratische instelling, gelijkgesteld. Het vreemde oordeel over Sophocles, p. 283, vergeleken met p. 421.

hare wateren verdeelde.' Dit is onjuist; sedert Pisistratus sprong het water uit 9 pijpen en was de bron zelve bedekt, zie Thucyd. II, 15 en Pausan, I, 14, alwaar de woorden *φρέατα μεν καὶ διὰ πάσης τής πόλεώς ἐστι*, aanleiding tot het misverstand schijnen gegeven te hebben.

P. 158, 'Er werden negen senatoren gekozen, één uit ieder van de andere stammen, om in den raad en in de vergadering van het volk voor te zitten.'

Sedert de verhandeling van C.F. Hermann: 'de Proëdris apud Athenienses, 1843,' was zulk eene opgave niet meer te verwachten. Eerst na Euclides werd de zaak zoo geregeld; Clisthenes daarentegen had daartoe de proëdriën van 10 Senatoren, voor 7 of 8 dagen, ingesteld; zoodat ieder prytanie in 35 of 36 dagen rondkwam. Zie W. Wachsmuth, l.l. I, p. 546, vgl. Prof. Bake, Hypomn. IV, p. 30.

Wanneer wij het boek van Dr. Schmitz zoo achtereenvolgens nagingen, dan zou de lijst grooter worden dan wenschelijk ware voor de regte waardering van een boek, hetwelk de meeste hand- of leesboeken, over de geschiedenis in ons land uitgekomen, en waarin die van Griekenland behandeld wordt, verre overtreft in levendigheid en gloed, vooral bij de schoonste tijdperken van Athene's bloei. Juist daarom wenschen wij het vele lezers toe, hoewel wij ons verheugen zouden, indien de moeite, aan het vertalen van zulk een werk noodwendig verknocht, besteed ware aan het schrijven van eene meer juiste en uitvoeriger geschiedenis van Griekenland, of nog liever van Athene gedurende drie eeuwen.

Winschoten, 1 Dec. 1854.
W. DOORENBOS.

Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen uit de vijftiende eeuw; grootendeels volgens Handschriften geschetst door W. Moll, Hoogleeraar te Amsterdam. Eerste deel*, XVI, 320 *bl. Tweede deel*, VIII, 436 *bl. Amsterdam, G. Portielje en Zoon*. 1854. *Met* 2 *lithogr.

‘Al kondt gij praten als Brugman.’ - ‘Brugman zoekt zielen en ik zoek geld.’ Deze spreekwoorden hebben onder ons volk de herinnering bewaard van den man, over wiens graf reeds omtrent vier eeuwen zijn verloopen. Een spreekwoord is, zegt men, een *waar* woord! Ook dit is gebleken. De zoo evengenoemde spreuken hebben, gedurende al die tijden, een luid protest aangeheven tegen het smaadvonnis, dat geleerden van allerlei stempel. Brandt, le Long, Papebroeck, en onder de nieuweren nog in de laatste tijden Collot d'Escury, zich omtrent Brugman hebben veroorloofd, hem noemende ‘een stijfkakige, een dwaas, een monnik zonder letteren, louter te belagchen, een dweeper en bedrieger!’ De bespotting was voorzeker even onverdiend als de onverschilligheid, waarmede anderen, zoo als Wagenaar, den volijverigen, waarlijk godvruchtigen man behandelden. En toch, om tot juiste waardering van zijne verdiensten te geraken, behoort eene beoefening der middeleeuwsche geschiedenis op andere schaal en met andere inzigten, dan wel gewoonlijk plaats grijpt. Om den geest van den voortijd te kennen, en om alzoo een regtvaardig oordeel te vellen over de mannen, welke de uitdrukking van dien geest voorstellen, is het niet genoeg met diplomatische naauwkeurigheid naam, geboorte, ouderdom, lijsten van voorouders, zonen of dochters op te delven; - is het niet genoeg tot in de kleinste bijzonderheden de titels van hunne uitgegevene en onuitgegevene, soms door den berigtgever ongelezen gebleven, werken af te schrijven; - is het niet genoeg, hunne bekleede waardigheden, titels, of de epitheta op te teekenen, waarmede officiele lofredenaars of beleefde tijdgenooten gewoon waren hen te begroeten. Och! hoevele levensgeschiedenissen bezitten wij in dien zin, soms wel in fraai latijn, of ook wel in de gewone taal, maar met opééngehoopte, afgeschrevene, doellooze citatiën versierd, waaruit eigenlijk niet te leeren valt, wat men

leeren wil, niet, of zijn naam in de meeste biographische woordenboeken al of niet afgedrukt is; - niet, welk figuur de man *thans* onder ons zou maken; - niet, of er veel in zijne schriften voorkomt, dat nu, op dezelfde wijze voorgedragen, afkeuring zou verdienen, of de lachspieren aan den gang brengen; - maar of hij, om kort te gaan, met, boven, of buiten zijne eeuw geleefd heeft. Aan dit laatste verlangen heeft de schrijver van het voor ons liggend leven van Johannes Brugman willen voldoen, en hij heeft daardoor een werk geleverd, dat, even als zijn levensberigt van Angelus Merula, hem aanspraak geeft op de erkentenis onzer landgenooten. Als bijdrage tot de geschiedenis der middeleeuwen in Nederland, bezit het in mijn oog groote waarde.

Immers, de bearbeiding van diezelfde geschiedenis laat, tot dusver, nog te wenschen over. In weerwil van zoo vele geleerde nasporingen, als tot de naauwkeurige kennis der XIV^{de} en XV^{de} eeuwen eeuwen moesten leiden, levert dat tijdvak een veld op, waarop met betrekking tot Nederland, zoo niet met betrekking tot de meeste andere landen van Europa, veel te onderzoeken en veel te ontdekken valt. Gelijk, om tot de kennis van den enkelen mensch te geraken, het niet genoeg is, op uiterlijke vorm, gedaante en gelaat te wijzen, maar men vooral geaardheid van zin en wil, den inwonenden geest, heeft te bespieden, zoo eischt het opgegeven tijdvak een meer onafhankelijk standpunt, dan waarmede menig toeschouwer zich heeft willen vergenoegen. Te veel waarde hechtte men veelal aan enkele, sterk sprekende, maar eigenlijk weinig beduidende, contrasten, onafscheidelijk van verschil van tijd en plaats; - te veel aan voor ons ruw klinkende woorden, of naar onzen zin onkiesche gedragingen, zonder te bedenken, dat men den man niet kent alleen uit het kleed, dat hij draagt. Hierin is hij meestal onwillekeurig de slaaf van gewoonten en gebruiken zijner tijdgenooten. In zijne keuze staat het niet, zich in dit of in andere opzigten beter te gedragen. Nog vergeet men, dat, om den geest van zeker tijdvak te doorgronden, men niet bloot moet stil staan bij de boetpredikatiën van tijdgenooten. Vroeger, en ook wel heden ten dage, bevatten zij een poëtisch element, misschien noodig voor de sprekers, om den indruk hunner rede te verhoogen, maar daarom niet, zonder voorbehoud, voor volstrekt waar aan te nemen. Als men toch ziet, dat die strenge woordvoerders met achting worden bejegend, dat men hen gretig aanhoort, ja, dat duizenden zich zelfs rondom hen scharen, om hunne taal op te vangen, dan rijst de vraag op, of de maatschappij, waarin men met zooveel geduld, - meer nog, met ontzag, hunne philippica aanhoort, wel zoo onvoorwaardelijk diep gezonken is, en of dat aanhooren, dat bewonderen, dat zorgvuldig bewaren hunner strafreden niet van eenen ontwaakten zedelijken zin getuigt, reeds op zich zelf het tegenbewijs van de algeheele verdierlijking, die de taal van boetpredikers, als

Nicolaas de Clemengis, Ruysbroeck en anderen, schijnbaar regt geeft te veronderstellen. De tijden, in welke men dergelijke klaagredenen over den bedorven staat van kerk en wereld niet hoort aanheffen, schijnen mij, om die bijzonderheid alleen, wel geen hooger lof dan de volgende te verdienen; en daarom zou ik aarzelen, om de XV^{de} eeuw, in Nederland althans, met zooveel zwartere kool dan de vorige te teekenen, als gewoonlijk pleegt te geschieden.

De Hoogleeraar Moll toont dezelfde overtuiging te bezitten. Het hoofddoel van zijn schrijven is, om, bij gelegenheid van de levensbeschrijving van Johannes Brugman, de ontwaking van het godsdienstig leven in ons Vaderland omtrent den aanvang der XV^{de} eeuw in bijzonderheden te doen kennen. Men ontvangt dus veel meer, dan eene uit alle gedrukte en vele HSS. zorgvuldig bijeenvergaderde biographie. Op ruime schaal behandelt de Schrijver de eerste afdeeling, Brugmans persoonlijkheid in betrekking tot de godsdienstige beweging zijns tijds; zijne vroegere door hem zelven openhartig erkende afdwalingen en bekeering; zijn' overgang tot de devoten, of, gelijk wij hen nu zouden noemen, de piëtisten van zijn' tijd. Deze worden geschetst in hunne beginselen, leer en gevoelens, met aanwijzing van den oorsprong, de verbreiding en vroegen opgang van het mysticisme hier te lande, daarvan de licht- en schaduwzijde, de daaraan ook toen reeds verbonden eigenaardige taal, gebaren en gemeenschapszin. Het begrip van godsdienst en godsdienstzin loste zich bijna geheel op in dat van monniken- en nonnen-orde, van kloosterregel en gemeenschappelijk leven naar bepaalde statuten en vaste gewoonten. Wijl de Broeders van het gemeene leven te Deventer geene vaste geloften aflegden, maar een vrijwillig verbond tot geestelijk leven met elkander sloten, zoo was Brugman aanvankelijk vijandig jegens de Broeders gestemd. Later zijne vooroordeelen afleggende, hoort men hem de taal der vereering jegens hen gebruiken, en tevens vrijer en ruimer blik over de wereld behouden, dan zijnen stadgenoot Thomas a Kempis bleef. Dit laatste blijkt uit den tweeledigen arbeid, waaraan Brugman zijn leven wijdde, en waarvan de tweede afdeeling van dit werk beschrijving geeft. In zijne betrekking van Minderbroeder-observant, wenscht hij de uitbreiding van zijne orde te bevorderen in weêrwil van den tegenstand van stedelijke overheden, waaronder inzonderheid de Magistraat van Amsterdam. Filips van Bourgondië en Nicolaas van Cusa ondersteunen zijne pogingen, ontstaan uit reformatorischen ijver tegenover het verval van het geestelijk leven, en niet uit eerzuchtige voorliefde voor de geestelijke orde, die hij omhelsd had. Misschien hadden, bij de vermelding van de komst des beroemden N. van Cusa hier te lande, de werkzaamheid en de invloed van dien geleerden Kerkoverste op de kerkelijke aangelegenheden van Noord-Nederland, wel eenige breedere vermelding verdiend.

Brugman werd meer dan monnik. Hij was prediker. Met gepaste uitvoerigheid teekent de Schrijver deze andere zijde van Brugmans werkzaamheid af. Te regt wordt aangemerkt, dat de lotgevallen der christelijke predikatie hier te lande sinds de stichting der kerk, door het verloop der middeleeuwen heen, even als die der andere deelen van de openbare eerdienst onzer vaderen, in een volslagen duister liggen. Zoo gaarne hadden wij te dien aanzien de vruchten van het onderzoek van den volijverigen Royaards te gemoet mogen zien, indien het dezen vergund was geweest, het derde deel van zijne Geschiedenis van het Christendom en van de Christelijke Kerk in Nederland, gedurende de middeleeuwen, ten einde te brengen, waarin de afzonderlijke behandeling beloofd was van alles, wat tot de leer, de kerkelijke tucht, enz., betrekking heeft. De Hoogleeraar Moll houdt het er voor, dat nog op het einde der veertiende en gedurende een groot deel der vijftiende eeuw, goede en vlijtige predikers onder de parochie-geestelijken zeldzaam waren. De wonderbare belangstelling toch, welke aan enkele mannen werd betoond, die het land doorreisden, om den volke in eene verstaanbare taal het Evangelie te verkondigen; de lust der menigte tot het bijwonen der collatiën van de Broeders des gemeenen levens, of tot het inhalen van de Observanten, vooral beroemd om hunne zorg voor het preekwerk; de ijver zelfs van vele vrome mannen van dien tijd, om, in weerwil van smaad en vervolging, zich alom met het houden van predikatiën onledig te houden, strekken genoegzaam ten bewijze van het ongewone van eene geregelde Evangelieverkondiging. Al is de opmerking waar, die ik bij v. Raumer vind (‘Einwirk. des Christenth. auf die alth. Sprache, s. 253), dat het ontbreken van Homiletische overblijfselen uit de middeneeuwen op zich zelf nog niet bewijst, dat men in de landtaal geene leerredenen hield, wijl het onderscheid tusschen spreken en schrijven toen veel grooter was, dan thans (die het eerste kon, kon wel niet altijd het laatste!), zoo vereenigen wij ons geheel met de hier uitgedrukte meening. Zij geeft reden van den opgang van Brugmans predikwerk. Inhoud en strekking was praktisch, geheel gerigt tegen de hoofdzonden zijner eeuw, speelzucht, ontwijding der heilige tijden en wraakgierigheid. Als proeve geeft de Hoogleeraar een overzigt van Brugman's kloostersermoen over Ps. XXIII: 5. Al is dit stukje in geschonden staat tot ons overgekomen, er is grond genoeg, om over plan en inhoud te oordeelen. Men kent daarenboven zijn' trant uit de sermoenen van zijn' leerling en navolger Bernardinus. Ook hij was geheel overgegeven aan een preektrant, die nog door velen van onzen tijd met wonderbare voorliefde, zoo als de Hoogleeraar te regt aanmerkt, pleegt beoefend te worden; den preektrant namelijk, die, het koste wat het moge, drie hoofddeelen zoekt voor de gansche rede, en drie onderdeelen voor elk hoofddeel! Zijn gebrek aan smaak, ook door aan-

wending van allegorisch-mystische uitlegging, is voor geene goedkeuring vatbaar, doch vindt verontschuldiging in den geest des tijds, waarin men beroofd van, of liever, bevreesd voor het besturend vermogen eener altijd waakzame rede, gewoon was het lage te mengen met het hoogste, het belagchelijke soms met het ernstigste, het onreine met het heiligste, op de wijze van schilders als Heinsius, wanneer hij de kinderachtigste en wanstaltigste duivelskarikaturen vereenigt met heiligen-beelden, die de hemelsche verrukkingen eener ecstatische natuur afmalen.

Om te beter te kunnen oordeelen, over Brugman's stijl en predikgaven, besluit de Schrijver dit eerste deel met de mededeeling van enkele brieven, sermoenen en fragmenten van sermoenen van Brugman, alsmede van gelijksoortige vrome toespraken van zijn tijdgenoot Hendrik Mand, ter oordeelkundige vergelijking van geest en strekking. Intusschen zouden wij met des Schrijvers beweren niet durven instemmen (bl. 156), dat Joann. Brinckerinck en Thomas a Kempis boven Gerard van Zutphen (eigenlijk Zerbolt), als bevorderaars van Nederlandsche volkspredikatiën en volksonderwijs, vermaardheid verdienen. De godsdienstige Tractaatjes, die Gerard uitgaf (bijv. ‘Wo wy de crachten der zelen weder sollen te rechte maken,’ - ‘Cat. Ham.’ 1844, N°. 70); zijn vertoog vooral ten bewijze, dat men de H.S. in de landtaal mag en moet lezen (bij v.H. ‘Hist. episc. Daventr. p. 88), getuigen van een voor die eeuw zeldzame kennis en doorzigt, waarin ik niet geloof, dat de vrome Thomas, of Brinckerinck hem overtrof.

Nadat het eerste deel Brugman's gedrag in betrekking tot de godsdienstige beweging van zijn' tijd en tevens als monnik en prediker had doen kennen, is het tweede, niet minder belangrijk, deel van dit werk toegewijd aan de uiteenzetting van zijne verdiensten als schrijver. Dank zij de nasporingen van den Hoogleeraar, zoo is het hem mogelijk geweest, enkele tot dusver geheel onbekend gebleven letterproducten aan het licht te brengen, waaruit blijkt, dat, zoo Brugman voor zijn tijd regt goed *praten*, hij ook inderdaad iets belangrijks *schrijven* kon. Intusschen, om tot de overtuiging van dit laatste te geraken, was het niet genoeg zijne schriften aan den dag te brengen of te analyseren. Zijn levensbeschrijver stelt zich een veel moeijelijker taak ten doel. Hij treedt in eene uitvoerige voorstelling van de stichtelijke literatuur onzer vaderen in de XV^{de} eeuw, met aanwijzing van hare historische waarde ter bepaling van den rang, die aan Br. daarin toekomt, als hebbende door zijn ‘Leven van Jezus,’ slechts ten behoeve van *simple, eenvoudige menschen* geschreven, een belangrijk monument des voortijds achtergelaten, een der middelen, waardoor wij indringen in de wereld des gemoeds en der gedachten van duizenden en honderdduizenden dergenen, die vóór ons waren en wier godsdienstig wezen ons, noch als Christenen, noch als

vrienden van de geschiedenis onzer kerk, een voorwerp van onverschilligheid kan zijn.

Men vindt alzoo hier een naauwkeurig en voor het eerst uit de bronnen bewerkt verslag omtrent de alleroudste Levensbeschrijvingen van den Zaligmaker, in onze taal, of op onzen bodem verschenen. Hij vergelijkt daarmede Brugman's ‘Devote Oefening der kindschheid, des middels en des eindes, van onzen Heere Christus,’ en komt tot het resultaat, dat, daargelaten de exegetische misgrepen, de allegorisch mystieke uitlegging, de anachronismen en andere gebreken, aan alle geschriften van deze soort eigen, doch die door de geslachten, waarvoor dit boekske bestemd was, op geenerlei wijze werden opgemerkt, het door de kinderlijke naïveteit van den verhaaltrant, de frischheid der schildering, het warme godsdienstige gemoed, dat zich daarin voortdurend laat vernemen, den pathetischen toon en vooral den praktischen zin, een voor tijdgenooten inderdaad voortreffelijk middel tot stichting zal hebben opgeleverd. Dit werd het door de wijze vooral, waarop Brugman en de vrome mannen van zijn tijd verlangden, dat hunne boeken zouden aangewend worden; een gebruik, waarvan de Hoogleeraar wederom eene belangwekkende schets geeft.

Tegen het einde der XIV^{de} eeuw leefde te Schiedam Lidwina[1], eene heilige maagd, door wondergaven, profeciën, visioenen en niet minder (als eene andere Engeltje van der Vlies) door onthouding van spijs en drank beroemd. (Zij gebruikte ten laatste slechts eene halve pint Maaswater in de week!) Bij al het zonderlinge en zelfs buitensporige, dat men bij haar bemerkte, onderscheidde zij zich door zulke hooggestemde godsvrucht, en had, zoo men waande, deel aan zoo velerlei bovennatuurlijke voorregten, dat onderscheidene vrome mannen, waaronder alweder Brugman en Thomas a Kempis, haar eene bijzondere belangstelling waardig keurden. De eerste leverde tot drie biographiën van Lidwina, die hier wederom alle zorgvuldig worden gekarakteriseerd, en met de legenden van Nederlandsche volksheiligen, tot dien tijd in het licht gekomen, worden vergeleken, op eene wijze, die van des Schrijvers scherpzinnigheid, geleerdheid en onpartijdigen blik, onzes inziens, onwedersprekelijk getuigt.

Met geen mindere zaakkennis besluit hij deze afdeeling met de beschouwing der geestelijke liedekens, onder onze voorvaderen in zwang, met oogmerk, om nog eindelijk Brugman als dichter te doen kennen. Slechts twee liedekens zijn van hem bewaard en met critische zorg door den Hoogleeraar hier voor het eerst aan het licht gebragt. Al was het niet, dat beide liederen door vorm en inhoud onder de stichtelijke poëzij der XV^{de} eeuw eene gansch niet ondergeschikte plaats

1 In mijn exempl. van Snoy, ‘de Rep. Batav., door den Hoogleeraar aangehaald, vindt men haar naam als verbetering met de eigen hand van Petr. Scriverius LYDUIDIS gespeld.

innemen, zoo zoude ik geneigd zijn, om Brugman voor de vervaardidiging dubbel dank te weten, wijl hij den Hoogleeraar aanleiding gaf tot het leveren van een leerzaam en onderhoudend, geheel zelfstandig overzigt van de geestelijke zangen toen in gebruik; een overzigt, waartoe wel hier en daar bouwstoffen waren nedergelegd, maar voor den gewonen lezer of ontoegankelijk, of soms in afschrikkenden geleerden dos omhuld.

De vierde afdeeling heeft ten opschrift: Brugmans laatste levensjaren en nagedachtenis bij de nakomelingschap. Hij eindigde zijn leven in het Observantenklooster te Nijmegen, geëerd bij zijne kloosterbroeders en in hoog aanzien bij het volk, dat erkentelijker en onpartijdiger over hem oordeelde, dan vele geleerde mannen uit het nageslacht. De uiteenloopende oordeelvellingen over Brugman's karakter en werk worden aangeduid, getoetst en teregt gewezen. Onder de schrijvers, die in het oppervlakkig afkeurend oordeel van zoo velen niet deelen, misten wij de vermelding van J.A. de Chalmot, in zijn ‘Biogr. Woordenboek,’ ad v. Voorts vinden wij in de Bijlagen een' afdruk van onderscheidene zoogenaamde ‘Levens van Jezus’ en andere daartoe betrekking hebbende stukken, door J. Brugman of tijdgenooten opgesteld, eene belangrijke bijdrage tot de kennis der volksliteratuur in de XV^{de} eeuw. Met naauwkeurige Registers van zaken, woorden en zegswijzen sluit dit deel, hetwelk even als het vorige met eene net uitgevoerde litographie prijkt, voorstellende het Observantenklooster te Amsterdam, tachtig jaren na de stichting, en de Grafzerk der H. Lidwina, zoo als die nog te Schiedam bestaat. En hiermede eindigen wij het verslag van een uitmuntend boek, dat, onzes inziens, wat bevalligen vorm en grondig onderzoek betreft, eene waardige plaats inneemt naast de H. Bernhard u. seine Zeitalter van Neander en den Joh. Wessel van Ullman. Wij zijn slechts in staat geweest om eene onvolledige schets te leveren van een werk, dat in onderhoudenden stijl over het maatschappelijk en godsdienstig leven onzer voorvaderen op vele plaatsen een nieuw en verrassend licht doet opgaan, en dat wij in veler handen wenschen.

Rotterdam.
G.H.M. DELPRAT.

***Leidens belegering en ontzet in* 1573 *en* 1574, *naar de oorspronkelijke stukken en bescheiden* (*door Dr. J. van Vloten*). *Te Leiden, bij D. Noothoven van Goor*. 1853.**

Het was een gelukkig denkbeeld van den Heer Van Vloten, de geschiedenis van Leiden's belegering en ontzet in 1573 en 1574 naar oorspronkelijke stukken en bescheiden te bewerken. Bovenal waren van het eerste beleg der stad, begonnen den 31sten October 1573 en geëindigd den 21sten Maart 1574, weinig bijzonderheden bekend; en spaarzaam waren de berigten over den inwendigen toestand dier stad, tijdens het tweede beleg van 26 Mei tot 3 October 1574. Door het raadplegen van de publicatiën der stedelijke regering, van de stadsrekeningen en andere documenten uit dien tijd, heeft Van Vloten deze leemte gedeeltelijk aangevuld, en menige tot nog toe onbekende bijzonderheid aan het licht gebragt, welke voor de kennis van de huishouding, van de zeden der burgerij en van de stemming der overheden van Leiden, in dit tijdperk gansch niet onbelangrijk is. De oogst zou in dit opzigt ongetwijfeld overvloediger geweest zijn, indien de vroedschapsboeken dier dagen niet zoek geraakt, of liever, verdonkerd geworden waren.

In het verhaal van 's vijands bewegingen voor Leiden, heeft Van Vloten de bekende schrijvers over die beroemde belegering gevolgd, en alzoo niets nieuws daaromtrent medegedeeld; slechts dit eenige: dat de Spanjaarden niet twee en zestig schansen, gelijk zij allen op gezag van Fruytiers verhaald hebben, maar slechts twee en twintig schansen om Leiden hadden opgeworpen, naar luid van het ‘Discours du siège de Leide,’ in 1575 uitgegeven. Op dit zeldzaam werkje, hetwelk door Fruytiers blijkbaar op den voet gevolgd, en dat, naar het schijnt, aan al onze geschiedschrijvers onbekend geweest is, heeft Prof. Kist het eerst opmerkzaam gemaakt in zijn ‘Overzigt der geschiedenis van het beleg en ontzet der stad Leiden.’ Van Vloten verwondert zich, ‘dat er niemand aan gedacht heeft, dat overdreven aantal schansen na te gaan.’ Zou Van Vloten er zelf aan gedacht hebben, zoo hem het bewuste ‘Discours’ niet de oogen geopend had? Indien het opwerpen van zoo vele schansen om Leiden ondenkbaar geweest ware, mag men veronderstellen, dat dit niet onopgemerkt zou

gebleven zijn aan krijgskundigen als Mendoza en Jakob Wijts, welke laatste, naar de getuigenis van Brandt, ‘de dapperste en verstandigste krijgsman was, die misschien ooit in dienst dezer Landen geweest is,’ en wien Hooft bij het zamenstellen zijner ‘Nederlandsche Historiën,’ wat het krijgskundige betreft, raadpleegde. Het is vreemd, dat geen onzer geschiedschrijvers, evenmin als de Heer Van Vloten, de ‘Historia delle guerre della Germania inferiore di Jeronimo Conestaggio’ gekend heeft, welke in 1634 in het licht is verschenen, en waarin insgelijks (p. 331) maar van twee en twintig schansen der Spanjaarden om Leiden gesproken wordt.

Wij kunnen niet nagaan, of de Heer Van Vloten de bescheiden, welke hem te dienste stonden, naauwkeurig en in allen deele geraadpleegd heeft. Wij twijfelen echter daaraan even weinig als aan zijne onpartijdigheid en waarheidsliefde, en te minder, daar wij ons overtuigd hebben, dat hij van de bronnen, die wij konden naslaan, een getrouw en naauwgezet gebruik gemaakt heeft.

Op den naam van kunstgewrocht zal het boekje wel geen aanspraak maken. Een groot gedeelte er van is eene onbehagelijke, smakelooze aaneenrijging van citaten uit oude schrifturen. De schrijver heeft misschien gemeend den lezer op die wijze van Leiden's inwendigen toestand in dien tijd een volkomen denkbeeld te geven. Hij zou echter dit doel, naar het ons voorkomt, beter bereikt hebben, indien hij uit deze oorkonden een tafereel in een behagelijken vorm had ontworpen, hetwelk ongetwijfeld meer indruk zou nalaten dan deze dorre aanhalingen, welke de meeste lezers zullen overslaan. Fraai stileren is trouwens geene hoofddeugd van den Heer Van Vloten. Taal, stijl en voordragt zijn onverdragelijk en nog hortender en slordiger dan in 's mans vertaling van Borgnet's ‘Philippe II et la Belgique,’ in zijne aanteekeningen op dat werk, en in zijn geschriftje over Montigny. Van Vloten werkt blijkbaar te overhaast en om er maar van af te komen; het: *non multa sed multum* moest hij steeds voor oogen houden. Eenige voorbeelden, wat de taal betreft, volgen hier ten bewijze. *Voorberigt:* ‘en die ons zoowel den innerlijken toestand der stad, als de aanhoudende zorg van het bewind, en de volhardende werkkracht, *in gener* zoowel als 's lands benarde omstandigheden aan den dag leggen.’ - ‘die ons den kloeken geest van *gener* hoofden, enz. - “dat ons *de op Leidens inwendigen toestand betrekkelijke stukken*.” - Bl. 3, “van *denzelven* (lees: *denzelfden*) dag.” Bl. 6, ‘*van* (lees: *door*) eene reeks van andere gevolgd.’ Bl. 6, *Spanjaart*. Waarom niet *Spanjaard?* Men zegt toch in het meervoud Spanjaarden, niet Spanjaarten. Bl. 10 van *hun* (lees: *hen*). Bl. 13, ‘*zullen mogen laten komen*.’ Bl. 15, *teruggegeven zullen moeten worden*.’ Bl. 15, ‘*verbieden dat niemand*’ (lees: *iemand*). Bl. 19, ‘niet *zoude* (lees: *zonder*) zijdgeweer.’ Bl. 22, ‘*Jaarsavond*’ (oude- of

nieuwejaarsavond?) Bl. 30, dan *de de* zondagsbepaling;' van *zelfs* (lees: *zelf*). Afwisselend noemt Van Vloten de maanden nu eens naar de Latijnsche, dan weder naar de Hollandsche benaming; van daar dat men op dezelfde bladzijde *Louwmaand* en *Januarij* geschreven vindt. Het ontbreekt ook niet aan germanismen; zoo als bijv. het woordje *huidige*, dat viermaal in éénen volzin op bl. 6 voorkomt; *omgeving, toenmaals*, enz.

En nu de stijl! Op bl. 11, om slechts één voorbeeld aan te halen, leest men: 'Reeds terstond na den overgang der stad, had men deze, haar niet genoegzaam door de wapenen harer eigene burgers verzekerd achtende, weten over te halen een vendel bezetting onder hopman Zijvert Munter in te nemen, dat er den 28sten Junij binnentrok, en waarmede zij tot 17 Augustus, 'maekende eenen tijt ende termijn van LI dagen', zegt Jan van Hout, gekweld bleef; het valt moeijelijk een zachter woord te kiezen, wanneer men den roerenden toon verneemt, waarop de waardige man, in korte, maar duidelijke woorden, die bezoeking schetst, 'hebbende,' schrijft hij, 'dat vendel middelertijt, soowel de cap^{n}., syn lieutenant, fendrick, bevelhebberen, als gemeene soldaten, in plaetse van haerlieder besoldinge, gelegen ende geteert, tot zware ende ondragelicke last van den burger, ende, *behalve den roof*, ongelijk meerder verteert, alsof men denselven betalinge hadde gedaen:' geen wonder, dat er dan ook tusschen ingezetenen en bezetting geene gewenschte eenstemmigheid heerschte, en, indien de eersten, blijkens den roof reeds, waarvan wij hen door den Secretaris ter loops hoorden beschuldigen, het aan geen krijgersmoed in hunne gedragingen gebreken lieten, ook de laatsten hielden zich, in het onthaal dat zij genen ten deel lieten vallen, niet van alle schuld vrij; nog was toch hopman Munsters vendel geen halve maand in de stad, of die van den gerechte moesten eene afkondiging doen, waarbij zij meldden, dat ter hunner kennisse gekomen was, dat vele van de poorters en inwoners zich vermaten de overste, hoplieden, en andere bevelhebbers, tot bescherming der stad ingenomen, 'te injurieren, en veleynelyck van denzelven te spreken,' waarom zij hun verboden die te lasteren, of hun, in hun bij- of afwezen eenige schimpwoorden toe te spreken of na te gaan, of metter daad te misdoen.' - Welk een barbaarsche volzin! Is het vreemd of ongegrond, wanneer men den schrijver welmeenend aanraadt, zich toch vooral met de borst op de studie van de Nederlandsche taal en van den Nederlandschen stijl toe te leggen, vóór hij weder de pen opvat?

Wat nu Van Vloten's voordragt betreft, deze is nog koeler en drooger dan die van Wagenaar. Niets ontvlamt hem, niets brengt hem in beweging, hij blijft onveranderlijk dezelfde. Het is zoo, de geschiedschrijver moet zich noch door zijne verbeelding, noch door zijn ge-

voel laten medeslepen; maar daarom behoeft hij juist niet zijne menschelijke natuur te verloochenen, of zich geweld aan te doen, om zijne ingenomenheid voor de deugd en zijn afkeer van de ondeugd te verbergen, uit vrees, dat hij de waarheid en onpartijdigheid mogt beleedigen, die hem boven alles heilig moeten zijn. Blijft hij koud bij het verhalen van grootsche en edele daden, en onverschillig bij het vermelden van laaghartige bedrijven en hemeltergende ongeregtigheden, hij zal ook, in het algemeen, zijne lezers koud en onverschillig laten, hun noch liefde voor het groote, edele en goede, noch afkeer voor het schandelijke inboezemen; hij zal alzoo zijne roeping miskennen, want de geschiedschrijver behoort bij uitstek de leeraar des volks te zijn.

Hoe flaauw, hoe koud, hoe dagbladschrijversachtig wordt hier het manmoedig gedrag van Van der Werff voorgesteld, waarvan Tollens zingt:

> o, Grootheid, door geen roem te loonen!
> o, Voorbeeld, dat geen Rome schonk!
> Laat lauwren minder deugd bekroonen,
> Die deugd vraagt geen geleenden pronk!

Nu, voor dit laatste draagt dan ook Van Vloten behoorlijk zorg. Men oordeele: ‘Van der Werf,’ zegt hij, bl. 158, ‘moest trouwens ook buiten den raad, zijne vaderlandsche vasthoudendheid en zijn zelfstandigen zin tegenover de laauwheid zijner ambtgenooten boeten; zoo bracht men bijv. in deze dagen een lijk voor zijne deur, om hem bedektelijk, maar tevens kennelijk en spijtig genoeg, het verwijt te doen vernemen, dat het aan hem lag in de sterfte en den weerspoed der stad te voorzien. Zoo was het ook tot hem, dat zich eene schaar van moedeloozen en hongerigen wendde; hem, door hun uitzicht en klachten, tot instemming met de drijvers der overgave zoekende te brengen; bekend is het mannelijk andwoord, dat hij hun gaf, gaarne zijn eigen vleesch en bloed voor hen ten beste te hebben, maar in den nood door geen ander middel te kunnen voorzien.’

Hoe mat en kleurloos schetst hij met de woorden van een ooggetuige de komst van Boisot in de verloste stad, bl. 187, vergeleken met het bezielend tafereel daarvan bij Hooft, ‘Nederl. Hist.’ B. IX, bl. 395!

De Heer Van Vloten erkent zelf, bl. 164, dat hij geen vriend van *schilderingen* is. Daartoe ontbreekt hem ook geheel de gave. Waar hij het beproeft, wordt hij plat en triviaal, zoo als onder anderen wanneer hij de wakkere Zeeuwsche matrozen schildert als: ‘kloeke maar ruwe gasten *altemaal* en *als hare duivels gevreesd;* zij beroemen zich voor

Koning noch Paus bevreesd te zijn, en wie hen aanzag, schonk hen daarin lichtelijk geloof; want, gehouwen en gekerfd, droegen zij op hun gelaat en ligchaam de doorslaandste blijken om, dat zij *voor geen kleintjen* vervaard, en in den krijg beproefd en gehard waren.' bl. 165.

Indien de Schrijver zoo veel zorg besteed had aan het kuischen van taal en stijl, als hij op eene loffelijke wijze aan zijne nasporingen te koste gelegd heeft, zou hij onze letterkunde met een even belangwekkend als aangenaam werkje verrijkt hebben. Het ontbreekt hem niet aan waarheidsliefde, navorschingslust, ijver en onpartijdigheid, maar het ontbreekt hem te eenenmale aan smaak, gevoel en verbeelding; en

> 'Sans le stile, en un mot, l'auteur le plus divin,
> Est, quoiqu'il fasse, un mauvais écrivain.'

Dr. J.P. AREND.

***Mr. W. de Sitter, De Wet tot regeling van het Armbestuur, door aanteekeningen, geput uit de officiëele bij de Wetgevende Magt gewisselde stukken en uit de beraadslagingen daarover gehouden bij de Staten-Generaal, door verwijzing naar verwante wetsbepalingen ter verklaring van het verband, waarin de bepalingen dezer Wet onderling en tot de algemeene Wetgeving staan, en ophelderingen omtrent het regt verstand der bepalingen van andere Wetten, ingerigt tot eene beknopte handleiding voor Gemeente- en Armbesturen, en Besturen van liefdadige instellingen. Groningen, bij H.R. Roelfsema*. 1854. 91 blz..**

Wie het werk van Mr. de Sitter op den titel af zoude beoordeelen (zoo als een Engelsch collega eens aan de redactie van *the Athenaeum* schreef, dat hij er in 't algemeen niet voor was, de toegezonden boeken vooraf door te lezen, ‘because that creates a prejudice’), zou zeker een onbillijk oordeel vellen, want de lange, tegelijk alogische en tautologische, omschrijving van het doel des Schrijvers op het titelblad zoude schier van nadere kennismaking met den inhoud afschrikken. En niettemin is die inhoud zaakrijk en helder, zoo als men van den kundigen en praktischen tweeden redacteur van het *Tijdschrift voor het Armwezen* mogt verwachten. Teregt had de S. voorzien, dat er terstond na het in werking treden der wet op het Armbestuur, behoefte zoude bestaan aan eene verduidelijking harer bepalingen voor de vele niet-wetgeleerden, wien hare toepassing is toevertrouwd, inzonderheid in verband tot andere wetten; en dit werk draagt de blijken, dat reeds gedurende de behandeling van het wetsontwerp bij de Kamers, vlijtig de gewisselde stukken en gehoudene redevoeringen zijn gevolgd en geëxcerpeerd, omdat de S. er zich op toelegde, om de Armenwet dadelijk bij hare invoering in verband tot ons geheel staatsregtelijk zamenstel te doen kennen. Dit laatste is op verre na niet zoo eenvoudig en gemakkelijk, als het schijnt; en de vóór-arbeid, daarvoor in andere geschriften bestaande, hoe schijnbaar groot, was gering, wanneer men daarvan alles afzondert wat onder den invloed van bepaalde wenschen en inzig-

ten over het *jus constituendum* werd geschreven, en hetgeen daarom niet dan met mistrouwen en omzigtige toetsing aan eigen oordeel moet worden gebruikt tot toelichting van het nieuwe *jus constitutum*. Maar ook bij den grooten overvloed van memoriën en redevoeringen in de beide Kamers der Staten-Generaal gewisseld, hoewel eene rijk vloeijende bron, en zoo het schijnt de zuiverste en beste tot verklaring van eene pas gemaakte wet, was een kritische geest hoog noodig. - Van die onderwerpen, waarover de strijd met de meeste inspanning gevoerd is, namelijk het al of niet wenschelijke eener georganiseerde staatsarmenzorg, het al of niet mogelijke van het overlaten der armen aan de kerkelijke en particuliere liefdadigheid, zonder ondersteuning of aanvulling of voorgang van staatswege, het toezigt eindelijk op de administratie der kerkelijke armenkassen, - van dit alles komt bij de nuchtere toelichting ten behoeve der werkelijke toepassing van de nieuwe wet niets, volstrekt niets meer te pas. Wel zijn die onderwerpen zelve verre van uitgeput, en men mag aannemen dat de meeste woordvoerders daarover bij hunne opinie zullen zijn gebleven; maar op het terrein der theorie van 't pauperisme is nu als 't ware een wapenstilstand voor onbepaalden tijd gesloten, waarvan de partijen gebruik kunnen maken om nieuwe wapenen te smeden, dat is om nieuwe ondervinding, nieuwe feiten op te zamelen! Mogt een volgende strijd van denkbeelden, wanneer die ontstaan zal, worden teweeggebragt door eene vredige ontwikkeling onzer instellingen, niet verhaast door eenige krisis van gebrek en gevaar!

Wijselijk heeft de Heer de Sitter voor zijn tegenwoordig doel al de debatten over de hoofdbeginselen van armenverzorging, voor zoover zij niet betrekking hebben op bepalingen, in deze wet voorkomende, over boord geworpen, in welk opzigt hij aan Ref. voorkomt oordeelkundiger te hebben gehandeld, dan de Heer Kock, in 't gelijktijdig verschenen werkje over de Wet op het Armbestuur (zie *Gids* van November, bl. 542 volgg.), 't welk begint met nog eens de geheele geschiedenis der ontwerpen van 1851 en 1853, en der kerkelijke agitatatie tegen deze laatste, op te halen. Ref. wil hiermede niet zeggen, dat de geschiedenis van die kerkelijke agitatie niet leerzaam is; zij is en blijft dit in hooge mate voor iederen wetgever of beoefenaar van de staatshuishouding, die in Nederland de kracht van vastgewortelde begrippen, welke hij zelf meent voorbij te zijn, mogt miskennen of te weinig gewigt hechten aan de magt van den *esprit de corps*.

Ref. neemt gaarne deze gelegenheid waar, om te erkennen, hoe veel hij voor zich uit die gebeurtenissen heeft geleerd, en dat hij thans niet meer zoude nederschrijven, wat hij in 1850 ter perse gaf: ‘Zoo daardoor’ (door de staking van subsidiën) ‘kerkelijke of bijzondere weldadige instellingen moeten ophouden te bestaan, wat schade is het? Deze instellingen bestaan niet om zich zelve of om hare bestuurders,

maar om het belang der behoeftigen en der geheele maatschappij. Indien staatsinrigtingen aan dit belang beter beantwoorden, en zonder dwang voor de kerkelijke en bijzondere in de plaats treden, zien wij hierin geene schade maar winst. Geen waarlijk menschlievend diaken of bestuurder van eene liefdadige vereeniging zal een bekrompen *esprit de corps*, of eene ijdele gehechtheid aan eerepostjes boven het algemeene welzijn stellen.' (*Denkbeelden omtrent eene wettelijke regeling van het Armwezen*, van Prof. Tydeman c.s., bl. 114). Dergelijke verwachtingen behooren tot de illusiën van vervlogene jaren. - Maar zoo deze geheele beweging van een groot en aanzienlijk deel der armenverzorgers in Nederland een hoogst leerzaam en belangrijk politiek en historisch feit is geweest; wanneer men zich aan de studie van het nieuwe positieve regt begeeft, zal men beter doen daarop de aandacht niet te vestigen, en de punten van verschil tusschen de ontwerpen van 1847, 1851, 1853 en de nieuwe wet, zooveel mogelijk te laten rusten. Door in de nieuwe wet de bepalingen omtrent het toezigt op 't beheer der niet-openbare armenkassen weg te laten, is de kerkelijke oppositie bevredigd geworden; door (*in naam*) de ondersteuning der armen over te laten aan de kerkelijke en bijzondere instellingen van weldadigheid (art. 20 der wet), heeft de wetgever zijn afkeer uitgedrukt van de regeling der armenverzorging in haar geheel als eene publieke dienst; maar door het behoud en, zoo noodig, de oprigting van burgerlijke armbesturen en het verleenen van subsidiën toe te laten (art. 2, 21, 22, 59, 60, 61), heeft hij te kennen gegeven, dat hij van de theorie der anti-revolutionairen (die *werkelijk* de armenverzorging geheel aan de kerk en bijzondere personen wilden overlaten) geen goede uitkomst verwachtte.

Begeert men nu, dat de nieuwe wet goed worde verstaan en in praktijk gebragt, men moet al de debatten over die punten beschouwen als behoorende tot een afgesloten tijdvak, en zich bepalen tot eene toepassing te goeder trouw van de thans bestaande wet. Dan eerst zal over eenige jaren proefondervindelijk zijn gebleken, wat er goeds met deze wet is uit te rigten.

Het is dus vooral in de beperking en opvatting van zijn onderwerp, dat de Heer de Sitter ons lofwaardig voorkomt. In de behandeling der stof, zoowel wat de toelichtingen betreft, die de debatten in de Kamers aanboden, als de oplossing van zwarigheden, niet bij de discussie voorzien, maar door den commentator zelven opgemerkt, is hij ook over 't algemeen gelukkig geweest en verdient o.i. boven het werkje van Kock de voorkeur. Geen van beide commentariën is evenwel zóó volledig, of iemand, die uit de beraadslagingen over de wet op 't Armbestuur eene bepaalde quaestie wil oplossen, zal kunnen nalaten beide te raadplegen. Zoo vindt men bijvoorbeeld bij Kock op art. 7 aangeteekend, dat de Minister in den loop der dis-

cussie heeft verklaard, dat de diakoniën en bijzondere instellingen geene textuëele mededeeling van hunne reglementen behoeven te doen; en op art. 13, dat, naar het oordeel der Regering, op collecten en inzamelingen, uitgaande van particulieren, nog altijd van toepassing is het Kon. Besluit van 22 September 1823, Staatsblad n°. 41; hetgeen men anders met veel schijn van grond voor afgeschaft zoude kunnen houden door art. 78 der wet. - Beide deze punten, en meerdere, zijn bij de Sitter niet aangeroerd. - Op art. 5 opperen beide schrijvers de vraag, of in de vereenigde vergadering van een' gemeenteraad en een' kerkelijk of bijzonder armbestuur over de vaststelling van een reglement voor eene gemengde instelling (naar art. 2 *d*) hoofdelijk moet worden gestemd, dan wel door ieder collegie afzonderlijk; beide beroepen zich op dezelfde woorden der Regering in de Memorie van Beantwoording, de S. om te betoogen, dat geene hoofdelijke stemming plaats vindt, maar gemeen overleg tusschen twee collegiën, in ieder van welke de meerderheid beslist; Kock om het tegendeel te leeren. Blijkens den zamenhang (voornamelijk het vervolg der Memorie, waarin de Regering de mogelijkheid veronderstelt, dat beide collegiën het niet kunnen ééns worden) komt het aan Ref. voor, dat de Sitter in de uitlegging van deze *duistere plaats* (!) gelijk heeft.

Dat de verklaringen van de Regering of van een' Minister gedurende de beraadslaging over eene wet, geene onwraakbare uitlegging van eene wetsbepaling geven, kan als een axioma worden beschouwd. Evenwel mag en moet de commentator, vooral in den eersten tijd na de invoering der wet, wanneer men nog geene ondervinding of jurisprudentie voor zich heeft, die bron niet verzuimen en doet hij beter met in dit opzigt te veel dan te weinig te geven. Wanneer echter somtijds dergelijke ministeriëele uitingen blijkbaar het kenmerk dragen, slechts opwellingen of grepen van 't oogenblik te zijn, zoo als in eene levendige, soms lastige beraadslaging, ligt plegen voor te komen, alsdan is de uitlegger aan zijne lezers verschuldigd, daarbij eene kleine teregtwijzing, althans eene proeve van eigen oordeel te voegen. 't Is jammer dat de S. dit niet altijd heeft gedaan. B.v. bij de behandeling van art. 7 in de Tweede Kamer, vroeg de Heer Thorbecke, wat het voorschrift van mededeeling der bepalingen omtrent de inrigting en bestuur zoude baten, indien kerkelijke of bijzondere instellingen hare reglementen niet juist mededededelden? - hierop antwoordde de Minister, dat hij vertrouwde, dat dit niet zoude geschieden; maar (begrijpende dat dit antwoord niet geheel bevredigend was) voegde hij er bij: dat indien het plaats had, alsdan het bestuur van zoodanige instelling van weldadigheid moest worden geacht niet aan de wet te hebben voldaan en dus de bedreigde straf te beloopen. Andere leden maakten toen de aanmerking, dat het gemeentebestuur, aan 't welk de mededeelingen gedaan worden, dan zal moeten onder-

zoeken of deze met de waarheid overeenkomen. Neen, antwoordde de Minister, dat behoeven de gemeentebesturen niet te doen, maar ‘wanneer het *blijkt*, dat eene valsche of verkeerde opgave gedaan is, dan mag deze niet dezelfde gevolgen hebben als eene, die naar de bedoeling en het voorschrift dezer wet is opgemaakt.’

Dit alles geeft de S. weder, zonder er iets bij te voegen. Evenwel is het niet tegen te spreken dat men moet kiezen: òf iedere mededeeling, hoezeer onvolledig en onwaarachtig, voldoet aan art. 7 der wet, òf het gemeentebestuur, hetwelk de mededeeling ontvangt, moet onderzoeken en beoordeelen of zij de volledige waarheid bevat. Het *blijken* zonder onderzoek is niet denkbaar. - De moeijelijkheid van dit vraagpunt omtrent art. 7 wordt nog grooter, wanneer men daarbij vergelijkt de Memorie van Beantwoording op art. 10 en 11, waarin de Regering te kennen gaf, dat eene verkeerde opgave ten behoeve van het statistieke verslag over het armbestuur, haren auteur niet aan de in art. 11 bedreigde straffen bloot zou stellen, ‘omdat het niet in de bedoeling der Regering ligt, de onnaauwkeurigheid er van na te gaan.’ Of dit met de letter van de artikelen 10 en 11 overeen te brengen zij, zal de jurisprudentie moeten uitmaken. Zeker is de *interpretatio authentica* hier ver te zoeken, en ware een commentarius niet overbodig.

Op art. 15 merkt de S. wel op, dat de Minister niet voldoende heeft geantwoord op de vraag, of art. 4 der Wet van 14 Januarij 1815 (houdende verbod met strafbepaling voor besturen van instellingen van weldadigheid om Certificaten van Nationale Schuld te bezitten), nog bij voortduring van kracht blijft? Maar hij houdt zelf zijne meening over deze vraag ook verborgen.

Niettegenstaande dergelijke leemten, kan men het werk van den Heer de S. over 't algemeen hoogst bruikbaar noemen, en heeft hij door de uitgave krachtig medegewerkt tot het goede doel van zijnen vriend Blaupot ten Cate, uiteengezet in 't *Tijdschrift voor het Armwezen*, deel III, bl. 220 en volgg., om namelijk de goede werking der nieuwe wet zooveel mogelijk te bevorderen. 't Eerste vereischte daartoe zal immers wel zijn, haar goed te verstaan.

‘De hoop, die ik, hoewel niet zonder zorg, omtrent de goede werking van de wet te kennen gaf,’ zegt de Heer ten Cate, ‘blijft mij nog bij. Maar zal deze hoop verwezenlijkt worden, dan geloof ik, dat allen, die invloed uitoefenen op het armwezen, of daarmede in aanraking komen, zich moeten beijveren om die goede werking te helpen bevorderen. Dan geloof ik, dat allen dit moeten doen, hetzij zij meer of minder gunstig omtrent de wet zijn gestemd. Want gelijk goede wetten kunnen worden verlamd, door den tegenzin van hen, die ze ontvangen en in uitoefening en toepassing brengen, zoo kunnen minder volmaakte wetten toch een gunstigen invloed oefe-

nen, indien zij slechts door een' goeden zin der ingezetenen worden gerugsteund.’

Van heeler harte juicht Ref. deze vermaning en aansporing toe, al is zijne hoop op de goede uitwerking der nieuwe wet minder levendig dan die van de Heer ten Cate. - Waarom zij zoo flaauw is? - Hij ziet geene kans dit uitéén te zetten, zonder den straks besproken heilzamen wapenstilstand te schenden, en zwijgt er dus liever van. Ook is het doel dezer regelen alleen om den commentarius van den Heer de Sitter aan te kondigen, niet de wet op het Armbestuur te beoordeelen.

J. HEEMSKERK Az.

Gids voor het Huwelijk, door R.J.F. Rietstap, Candidaat-Notaris te Rotterdam. Rotterdam bij H. Nijgh. 69 blz. 8°.

Deze Gids, volgens de Voorrede, ontstaan uit eenige aanteekeningen, slechts tot eigen oefening en uitspanning opgesteld, bevat een overzigt van de bepalingen van het burgerlijk wetboek op het huwelijk en de huwelijks-gemeenschap. Uit den wetstijl in den beschrijvenden stijl overgebragt, zijn zij in eene geleidelijke volgorde zamengevoegd en in kleine rubrieken ingedeeld. De bepalingen, welke het behandelde onderwerp dadelijk betreffen, vindt men in den tekst, die uit andere gedeelten des wetboeks en die van meer ondergeschikten aard kunnen schijnen, meerendeels in noten daaronder opgenomen. Verklaring van de Wet, die hier wordt aangetroffen, vloeit grootendeels uit den beschrijvenden stijl zelven voort, voor zoover de mededeeling der *ratio legis* dikwijls het verband der onderscheidene voorschriften daarstelt; op sommige plaatsen, bepaaldelijk ten aanzien der huwelijksgemeenschap, gaat de S., vooral door vergelijking der onderscheidene soorten, wat verder.

Zonder in eene beoordeeling te treden van het nut van dergelijke handleidingen in 't algemeen, staat het vast, dat zij, om eenig nut te kunnen doen, meer dan eenig wetenschappelijk werk volledig, naauwkeurig en duidelijk behooren te zijn. Uit haren aard toch bestemd ten gebruike van de zoodanigen, voor wie de weg in het wetboek onbekend of te moeijelijk te vinden is, nemen zij voor dezen het gezag van het wetboek zelf over.

Over het algemeen heeft de Heer R. aan deze vereischten voldaan. Wij hebben evenwel zijne aandacht te vestigen op sommige punten, welke te wenschen overlaten.

Zullen de kleinere rubrieken, waarin de S. het onderwerp verdeelde, aan haar doel beantwoorden en een gemakkelijker en duidelijker overzigt van het geheel geven, dan moet de inhoud aan de opschriften blijven beantwoorden. Onder het opschrift: ‘niet verboden bloedverwantschap of aanverwantschap’, had het verbod van de artt. 89, 90 en 91 B.W. geen plaats moeten vinden. Evenmin behoort hetgeen op bl. 44 en v. van de magtiging gezegd wordt, tot de ‘geoorloofde

afwijkingen' van de algeheele gemeenschap. De bepalingen van art. 131 en vv. hadden met de overige, betreffende het sluiten des huwelijks, in geleidelijker verband gebragt kunnen worden dan op bl. 19 geschiedt; terwijl de tusschenvoeging van art. 113 over de trouwbeloften op bl. 20 geheel misplaatst schijnt.

Onnaauwkeurig is de beschrijving van art. 142 op bl. 4, waar de S. den wetgever de ongerijmdheid laat zeggen, dat de regtsvordering tot vernietiging uit hoofde van geweld moet worden ingesteld, vóór dat er drie maanden *sedert de ontdekking van het geweld* verloopen zijn. Ook zegt art. 92 niet, dat echte kinderen de toestemming van hunnen vader en hunne moeder behoeven; zij moeten die van beide slechts *verzoeken*: eene onnaauwkeurigheid, die het hare heeft bijgedragen tot des S. critiek van deze wetsbepaling, die, ware zij al gegund, in allen gevalle in een 'Gids' overbodig, zoo niet schadelijk voorkomt. - Tot de stuiting eens huwelijks wordt geene regtsvordering ingesteld, zoo als op bl. 17 in de noot gezegd wordt, wel tot opheffing der stuiting. - Dat de man de goederen der gemeenschap als een goed huisvader moet beheeren (bl. 33) staat niet in art. 160 B.W. - In art. 186 worden de schulden door de vrouw, als openbare koopvrouw gemaakt, niet uitgezonderd; door den S. wèl (bl. 64). Of eindelijk de S. het regt had om, zonder uitdrukkelijke wetsbepaling, aan den regter de bevoegdheid toe te kennen tot verlenging van den termijn voor den afstand bepaald (bl. 67), mag minstens twijfelachtig heeten. Een gids behoort zekerder weg te gaan.

De *ratio legis*, zoo als die bijv. van art. 179 op bl. 33, van art. 204 op bl. 37 en van art. 225 op bl. 57 wordt opgegeven, verdient allezins nadere overweging.

Wat de uitlegging der Wet betreft, gaat de S. (bl. 3) blijkbaar te ver, wanneer hij eene vordering tot nietigverklaring uithoofde van geweld toekent aan den zoon, die de dochter van zijns vaders schuldeischer trouwde, om de vervolging wegens schulden voor te komen, waarmede zijn vader bedreigd werd. - Ten aanzien van de vergelijking tusschen winst en verlies en vruchten en inkomsten merk ik op, dat het min juist is, met betrekking tot de laatste o.a. te spreken van 'een gemeenschappelijken boedel, die een nadeelig slot oplevert' (bl. 50).

De behandeling van de ontbinding der gemeenschap kan voorzeker niet volledig heeten, daar zij niets bevat van de wijze waarop die ontbinding wordt tot stand gebragt, en zich alleen bepaalt tot de opnoeming der redenen, welke daartoe aanleiding geven. Ook is de S. niet zeer consequent als hij wèl de ontbinding der gemeenschap behandelt, doch over die des huwelijks geheel zwijgt De ontbinding der huwelijksgemeenschap behoort toch evenzeer of even weinig tot

die gemeenschap als de ontbinding van het huwelijk tot het huwelijk behoort.

Ik heb niet gesproken over de vergelijking met vroegere wetgevingen, welke men hier en daar aantreft, omdat ik, wel verre van met den S. te gelooven, dat daardoor de bruikbaarheid zijner handleiding zou worden bevorderd, veeleer van het tegendeel overtuigd ben. Om van 't Romeinsche regt niet eens te spreken - de S. had van den Code Nap. kunnen zwijgen met het oog op de Voorrede, waar hij van het beginsel uitgaat om slechts mede te deelen, wat voor ons tegenwoordig publiek dienstig zou kunnen zijn, of hij had daarvan meer dan de algemeene bepalingen moeten mededeelen, met het oog op art. 38 der Wet op den overgang, waarmede hij bl. 31 die vreemde wetsbepalingen in verband brengt. Of men overigens met de aldaar voorkomende uitlegging dier bepaling veel gevorderd zal zijn, zou ik zeer betwijfelen. - De tot driemaal herhaalde vertaling van ‘arrérages’ door ‘achterstallen’ (bl. 29 en 30) zal de S., bij nader inzien, zelf wel weten te verbeteren, even als die van ‘dettes personnelles aux deux époux’ door ‘schulden ten laste van beide echtgenooten.’

***Natuur- en Geneeskundig Etymologisch Woordenboek en verklaring van alle uit vreemde talen ontleende en zamengestelde woorden, voorkomende in de natuurlijke historie, plantenkunde, natuurkunde, scheikunde, artsenijbereidkunde, geneesmiddelleer, ontleedkunde van den mensch, vergelijkende ontleedkunde, physiologie, ziektekunde, verloskunde, heelkunde, vergiftenleer, geregtelijke geneeskunde, enz., door L.C.E.E. Fock, Med. Doct. Te Gorinchem, bij J. Noorduyn en Zoon*.**

De uitgever heeft zijn woord gehouden. Bij de uitgave van het eerste stuk van dit Woordenboek beloofde hij, dat, hoe het debiet daarvan ook mogt uitvallen, de koopers toch op de volledige uitgave zouden mogen rekenen. Thans zijn ook de 3 laatste afleveringen verschenen en het werk ligt dus compleet voor ons.

Wien het interesseert, die zal zich herinneren dat wij bij de aankondiging van het eerste stuk (zie ‘Gids,’ 1853, Mei, blz. 667) ons eenige vragen voorstelden: of er namelijk aan zulk een natuur- en geneeskundig woordenboek ten onzent behoefte bestond? of dit werk zou geven wat de lange titel ons beloofde? of die arbeid door éénen mensch voltooid zou kunnen worden? of schrijver en uitgever in staat zouden zijn de uitgave voort te zetten?

De laatste dier vragen is door de daad beantwoord. Het geheele werk toch is voltooid. Op de eerste moet thans nog, evenzeer als toen, een bevestigend antwoord gegeven worden. De reden daarvoor hebben wij vroeger reeds ontwikkeld. Of echter zulk een omslagtig werk door éénen mensch voltooid zou kunnen worden, werd destijds door ons betwijfeld. Die twijfel is thans tot zekerheid geworden. En of het werk geeft wat de lange titel er van belooft, moeten wij thans bepaald ontkennend beantwoorden. Eene groote reeks toch van zeer gebruikelijke termen wordt er niet in gevonden. Zoo misten wij er, bij de meest vlugtige inzage, reeds woorden als coremorphose, cumol, cumarin, cyanilin, chromopsie, chromedrosis, cryptorchis, cholaemie, glucose, inosit, mikrolytisch, macrolytisch, peptone, sarcine, enz., enz., enz.

Sommige verklaringen en omschrijvingen zijn óf geheel onvolledig, óf zeer onjuist. Zoo toch is cnesmus meer dan enkel jeukte; de verklaring van het woord colloide, als eene traag verloopende weefselontaarding, verraadt groote onkunde van de pathologische histologie; het woord sternalis te omschrijven als tot de borst behoorende, is op zijn minst onjuist, daar het dan nog etymologisch zou moeten zijn: tot het borstbeen behoorende; coniine, slechts een kleurloos (?), olieachtig (?), alcalisch reagerend vocht te noemen, zonder daarbij gewag te maken van zijne hoogst vergiftige eigenschappen, is al vrij onvolledig; van het woord crasis te zeggen: dat het gebezigd wordt van de vochten des ligchaams, wanneer zij in zoodanige gestaltenis zijn, als tot den gezonden toestand vereischt wordt, is even gebrekkig, als onjuist en verward. Chloasma slechts een huiduitslag te noemen, die zich door groenachtige (?) vlekken openbaart, kan alleen hij, die daarvan geene kennis heeft. De beschrijving van den clavus, als van eene uitstekende verdikking van de huid met een centralen (?) kern en gevoelig (?) aan de basis, geeft aanleiding tot een zeer verkeerde voorstelling daarvan. Psychosis te noemen: afwijking der verstandelijke vermogens van den normalen toestand, is ten eenemale onvolledig. Endosmose den sterksten stroom, en exosmose den zwaksten te heeten, die plaats vindt, wanneer twee vochten van ongelijke digtheid door een vliezig middenschot gescheiden zijn en er tusschen dezelve eene dubbele strooming ontstaat, geeft evenzeer van de zaak, als van het woord eene ontoereikende en verkeerde voorstelling. Evenzoo is dit het geval met de woorden phlysacion en psydracium, enz. enz.

De beschrijvingen van instrumenten behoorden ten minste juist te zijn en precies het doel aan te duiden, waartoe zij gebezigd worden, al kunnen zij niet volledig genoeg zijn, om er zich een volkomen denkbeeld van te vormen, indien men ze nooit gezien heeft. Maar wij vragen of dit het geval zal wezen bij den micrometer, van wien wij lezen: dat hij een werktuig is, waarmede men kleine voorwerpen kan meten; of bij den psychrometer, van wien de S. zegt, dat het een werktuig is, waarmede men den graad van vochtigheid des dampkrings afmeet, door de koude waar te nemen, welke geboren wordt door de minder of meerder sterke verdamping uit een bevochtigd fijn lapje linnen, dat om den bal van eenen thermometer gewikkeld is? Welk eene verwarde beschrijving! - Waarlijk, nog erger is de verklaring van het woord equivalent: de standvastige evenredigheden, ten opzigte van het gewigt, in welke verschillende ligchamen zich tot gelijksoortige scheikundig verbinden, en in welke het eene door het andere vervangen kan worden. Is dat niet volslagen *nonsens?* Doch genoeg om te toonen, hoe het werk de eerste vereischten van een woordenboek, namelijk kortheid, juistheid en helderheid, ten eene

male mist. Maar ook ten opzigte van de synonimiek vinden wij de grofste dwalingen, onvolledigheden en onjuistheden. Zoo toch is het woord collutorium geenszins altijd synoniem aan collutio en gargarisma; enterophthisis is nog volstrekt niet hetzelfde als enterohelcosis, al geeft de laatste dikwerf aanleiding tot de eerste. Evenmin is enterorrhagie synoniem aan Melaena, ofschoon het eerste verschijnsel bij den laatstgenoemden ziektetoestand veelal aanwezig zal zijn. Zoo is hygroscopisch nog geenszins volkomen hetzelfde als hygrometrisch, zoo als de S. het ons zou willen laten gelooven; cholera sicca is niet synoniem met colica flatulenta. Eindelijk is het verwijzen van het eene woord naar het andere èn lastig, èn geeft tot de meest verkeerde inzigten aanleiding. Zoo wil men weten, wat exfoliatie aan de beenderen is. Men zoekt het woord op in het woordenboek, dat echter naar het woord defoliatie verwijst en daar leest men: tijdperk van den plantengroei, bestaande in het afvallen der bladeren.

De lezer zal ons, vertrouwen wij, de verdere bewijzen voor ons streng afkeurend oordeel wel willen schenken. Wij ontveinzen het niet, dat wij ons in onze verwachtingen omtrent dit woordenboek, al was zij door het eerste stuk weinig gespannen, nog eenigzins teleurgesteld zagen. Wel vreesden wij reeds bij de eerste aflevering, dat de taak, die de S. op zich genomen had, zijne krachten verre te boven zou gaan; maar wij meenden hem toen toch nog te moeten aanmoedigen en hem slechts eenige wenken te moeten geven, hem vooral tot volledigheid en praecisie te moeten aansporen. Noch aan den eenen, noch aan den anderen eisch is door hem voldaan kunnen worden, en zoo doende moeten wij de onderneming, uit een wetenschappelijk oogpunt gezien, als volkomen mislukt beschouwen en durven den lezer niet tot den aankoop van het werk aan te sporen.

***Voorstellen ter oefening in de allereerste beginselen der algebra, door W. Smaasen, in leven leeraar in de Wis- en Natuurkunde aan het Gymnasium, te Kampen. Tweede herziene druk. Te Zwolle bij W.E.J. Tjeenk Willink*. 1854.**

De beoefening der wiskunde moet, volgens onze innige overtuiging, bij jonge lieden volgen op die van talen, van geschiedenis en aardrijkskunde. Dergelijke opvolging is in de natuur gegrond. In de kinderlijke jaren toch is het geheugen het meest werkzaam en eerst later ontwikkelt zich het verstand. Het kind kan goed onthouden, maar is te vlugtig om onophoudelijk zijne aandacht te bepalen bij drooge bespiegelingen of afgetrokken begrippen. Dit laatste gaat beter in de jongelingsjaren en bereikt het toppunt in den mannelijken leeftijd. Daarom, wij herhalen het, moet de beoefening der wiskunde voor het laatst bewaard worden. Voldoet men nu aan dezen eisch, dan volgt hieruit een tweede, deze namelijk, van niet dan met noodzakelijkheid voort te gaan. De leerling spoede zich niet voort alsof alleen het einde bevrediging bragt; neen, hij werke langzaam en zie helder het verband in tusschen oorzaak en gevolg, begeve zich vooral niet tot eene tweede les, wanneer de eerste of niet, of ter naauwernood begrepen is. Voor hem moet het niet genoeg zijn vaardig te wezen in het algebraisch op- en aftrekken, vermenigvuldigen of deelen, hij wete *waarom* hij zoo en niet anders handelt of handelen mag. Dan eerst brengt het beoefenen der wiskunde vruchten aan. Al vergeet hij op later leeftijd ook alles wat de wiskunde hem leerde, dan nog is bij zoodanige studie de tijd, aan hare beoefening besteed, geenzins te loor gegaan. Die studie heeft gestrekt om zijne geestvermogens harmonisch en krachtig te ontwikkelen; zij heeft hem scherpte en juistheid van redenering geleerd, orde en regelmaat in zijne gedachten gebragt en zal hem voor overijld oordeelen bewaren.

Zal evenwel de beoefening der wiskunde dergelijke vruchten dragen, dan zie men in de eerste plaats toe op de leerboeken, welke men jonge lieden tot handleiding geeft. Men zorge dat in deze eene strenge methode wordt in acht genomen, en make den leerling niet tot een werktuig dat, ja, snel kan rekenen, maar het alles werktuigelijk doet. Eerst dan, wanneer hij den regel kent en weet, waarom hij zoo en

niet anders handelt, geve men hem vele vraagstukken tot ontwikkeling eener gepaste vaardigheid.

En voldoet nu het werkje, welks titel wij boven afschreven, aan dezen eisch? Immers slechts ten deele. Het geeft te veel of te weinig. Moeten het louter voorstellen wezen, gelijk de titel belooft, dan kunnen bij elk hoofdstuk de voorafgaande aanmerkingen vervallen, en kan het boekje bij elk werk over algebra nuttig gebruikt worden. In zooverre geeft het te veel; maar het geeft te weinig, veel te weinig, bijaldien die voorafgaande aanmerkingen voldoende worden geacht om den leerling algebra - niet alleen vaardigheid, maar inzigt - te leeren.

Omtrent de voorstellen zelve vergunne men ons eenige algemeene opmerkingen. Op blz. 2 worden eenige uitdrukkingen gegeven, om voor bepaalde waarden harer zamenstellende deelen, de waarde der uitdrukking te berekenen. Bij het groot aantal dier voorbeelden komen slechts vier uitdrukkingen onder gebroken vorm voor. Deze. verhouding vinden wij minder juist. Ook bij de keuze der voorbeelden valt de schrijver in herhalingen, zie voorstel 2 en 5. Na de optrekking, aftrekking en vermenigvuldiging volgen eene menigte herleidingen; de schrijver laat ze na de deeling achterwege, waaronder de eenheid leidt. Evenmin blijft hij zich immer gelijk bij zijne verklaringen. Bij de breuken wordt elke verklaring derzelve achterwege gelaten; bij de magtsverheffing wordt wel gesproken over de coëfficienten en hoe die voortkomen uit het binomium van Newton, maar de teekens, waarmede elke term of coëfficient is aangedaan, gaat de schrijver stilzwijgend voorbij; bij de herleiding van den tweeden magtswortel p ± q Vr geeft hij even als bij vorige gelegenheden een voorbeeld, maar dringt hier aan op uitlegging door den onderwijzer te geven; alsof al het voorgaande geene uitlegging noodig had.

Het geheele werkje bevat 58 bladzijden. Men vindt er voorstellen in over het op- en aftrekken, het vermenigvuldigen, deelen en herleiden van enkelvoudige en zamengestelde algebraische vormen, breuken en wortelgrootheden. De magtsverheffing van een- en veelledige vormen en de herleiding van de wortels uit wortelgrootheden nemen het overige gedeelte in. - Druk en uitgave zijn goed; zinstorende spelfouten worden er niet gevonden. Op blz. 9 regel 9 van boven is achter ‘dus’ de (,) vergeten; in het laatste voorbeeld van blz. 32 moet voor den teller der breuk het negatieve teeken staan; het tweede haakje in den noemer van voorstel 7, blz. 41, heeft betrekking op de geheele uitdrukking, enz.

JOSUA.

***Woordenboek van Americanismen. Een lijst van woorden en zinnen, gewoonlijk als eigenaardig aan de Vereenigde Staten beschouwd, door John Russel Bartlett, bewerkt door M. Keyzer. Gorinchem, J. Noorduyn en Zoon*. 1854.**

Tot voor eenige weinige jaren was geen land ter wereld welligt zoo opzettelijk verkeerd voorgesteld en kwalijk begrepen als de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Mogten wij sommige, zelfs nog levende schrijvers, die dat land bezocht hebben, gelooven, ‘there is no contribution yet to the philosophy of mind from America[1].’ Nogtans dringen zich feiten, onwedersprekelijke feiten dagelijks aan ons op, die al zulke stoute magtspreuken logenstraffen, - magtspreuken, die alleen tot schande strekken van hen, die ze uitspreken, daar zij het bewijs opleveren van hunne zwartgallige zienswijze of hunnen ingekankerden haat. Charles Dickens, ofschoon zelf niet vrij van een zekeren tegenzin tegen Amerika, die zijn helderder blik benevelde[2], heeft - zoo wij ons niet bedriegen, in zijn ‘Master Humphreys Clock,’ de bovenbedoelde klasse van reisbeschrijvers geestig ten toon gesteld, wanneer hij den ouden Heer Weller laat spreken van zijn voornemen om naar Amerika te gaan en bij zijne terugkomst een boek te schrijven over de *'mericans*, waarin hij niets anders zal te doen hebben, dan zooveel mogelijk op hen te schimpen. Vele oude Heeren Weller hebben Amerika bereisd, en, als naar gewoonte, de wereld is maar al te geneigd geweest om het kwade te gelooven en het goede over het hoofd te zien. De vijandschap tusschen Engeland en de Vereenigde Staten, te weeg gebragt door den noodlottigen onafhankelijkheidskrijg (noodlottig in zooverre hij het afschuwelijk karakter van een burgeroorlog droeg), begint echter langzamerhand te slijten, en Lady Stuart Wortley zoowel als de menschlievende Graaf van Carlisle hebben, aan Amerika bewezen, dat blind vooroordeel van het Britsch karakter niet onafscheidelijk is.

Laat ons nu ten minste hopen, dat de afgunst niet langer den moed zal hebben om te beweren, dat het land, hetwelk een Franklin

1 ‘Society in America,’ by Harriet Martineau.
2 ‘American notes for general circulation,’ by Ch. Dickens.

voortbragt, dood is voor de wetenschap, nu in Amerika bij openbare inschrijving, nevens de vele reeds bestaande kleinere, eene sterrewacht is tot stand gebragt, die in Europa haar gelijke niet heeft; nu wij hooren van grootsche inrigtingen voor meteorologische waarneming, van lengtemetingen door middel van den electro-magnetischen telegraaf, van gemeenschap door stoom te land en te water op eene schaal, bij welke alles wat van dien aard in de oude wereld bestaat gering en onbeduidend wordt.

Maar ook wat de letterkunde aangaat, heeft iedere harer takken in Amerika vele en niet zelden gelukkige beoefenaars gevonden. Onder de dichters hebben wij slechts de namen van een Longfellow, Bryant en Poe te herinneren; onder de romanschrijvers die van een Dana, Cooper, Washington Irving, N.T. Willis, Hawthorne en Mevrouw Stowe; onder de geschiedschrijvers die van een Prescott, den schrijver der historie van Mexico en Peru, Bancroft, O'Callaghan en Brodhead. En wie, om uit velen nog slechts enkelen te noemen, kent niet de namen van een Franklin, Channing, Audubon en Emerson, welker vermaardheid tot in de afgelegenste hoeken der wereld is doorgedrongen?

In één woord, de opkomst en ontwikkeling der nieuwe wereld vertoonen in vele opzigten een verschijnsel niet geëvenaard in de geschiedenis des menschdoms, en alles schijnt te voorspellen, dat zij eenmaal het lot der natiën in hare hand zal hebben. Hoe belangrijk moet het dan niet zijn, zich naauwkeurig bekend te maken met alles wat tot den geest en het karakter van zulk een volk betrekking heeft, en wat zou wel tot dit doel meer bevorderlijk zijn dan eene zorgvuldige beoefening zijner taal?

Vele oorzaken hebben zamengewerkt om het dialekt van Amerika verschillend te maken van de taal des moederlands. In de eerste plaats hebben de talrijke uitgewekenen uit onderscheidene deelen van Engeland, woorden en spreekwijzen derwaarts overgebragt, die thans in het moederland als verouderd of provinciaal beschouwd worden, terwijl de vreemde kolonisten uit de verschillende gewesten van Europa schier allen hun aandeel tot de vorming der taal hebben bijgebragt. Eene andere oorzaak voor het ontstaan van vreemde woorden is gelegen in de noodzakelijkheid om denkbeelden uit te drukken, die alleen aan de nieuwe wereld en hare eigenaardige instellingen eigen zijn, zoo als *congressional, associational* en dergelijke. Maar de grootste taalverminkers zijn, volgens Bartlett, de geestelijken geweest, niet slechts door het invoeren van geheel nieuwe woorden, zoo als *happifying*, maar ook door het geweld aan de beteekenis der reeds bekende aangedaan, b.v. door een zelfstandig naamwoord als werkwoord te bezigen, gelijk *to fellowship with* en dergelijke.

In Engeland heeft men lijsten vervaardigd van de provincialismen

van schier ieder graafschap en deze zijn onlangs in twee dikke octavodeelen bijeenverzameld[1]; thans is door den Heer Bartlett ook hetzelfde gedaan voor de zoogenaamde Americanismen, in een werkje dat niet het twintigste deel van dien omvang heeft. Het blijkt uit deze verzameling, dat in America zoowel als in Engeland (en wij kunnen er bijvoegen, in schier iedere andere taal) eene zekere klasse van woorden en uitdrukkingen bestaat, die, hoewel zeer gewoon in het dagelijksch verkeer of onder het volk, verbannen zijn uit alle kringen, die op den naam van beschaafd en welopgevoed aanspraak maken. Honderden van deze, zoo als *to beat hollow, to come over one, bran new*, enz., zijn even gemeenzaam onder het volk van Londen als dat van New-York, en kunnen dus naauwelijks Americanismen genoemd worden.

De bedoelde verzameling wordt thans ook aan het Nederlandsch publiek aangeboden, en is wel de aandacht waardig van allen, die bekend willen worden met de taal, die in Amerika gesproken wordt.

In de Inleiding houdt de schrijver staande, dat in Noord-Amerika eene veel grootere eenvormigheid van taal heerscht dan in Engeland en dat het aantal van vreemde woorden en spreekwijzen geenszins zoo groot is, als gemeenlijk wordt verondersteld. Zijn werk is gunstig ontvangen in Engeland en Duitschland, en wij wenschen den Nederlandschen bewerker, den Heer Keyzer, eene even goede ontvangst in zijn Vaderland toe.

F.M.C.

1 A Dictionary of Archaic and Provincial Words, obsolete phrases, proverbs and ancient customs, from the fourteenth century; by James Orchard Halliwell, Esq. T.R.S.

Readings in English Prose, selected from the best Writers, with explanatory Notes, by Dr. M.P. Lindo. Arnhem, D.A. Thieme.

De erbarmelijke toestand van onze engelsche schoolboeken heeft reeds lang tot klagten aanleiding gegeven, en niet zonder regt. - Voor hem evenwel, die slechts eenigermate bekend is met het meerendeel dergenen, welke Engelsch heeten te onderwijzen, kan dit verschijnsel geene verwondering wekken. - Weinige dezer engelsche onderwijzers - althans in de hoofdstad - hebben een half dozijn der best schrijvers gelezen, en hunne kennis van de taal is beperkt tot de grammatica, waaruit zij zelve hebben geleerd, en tot hun leesboek, misschien de *Vicar of Wakefield, Rasselas* of de *Letters of Lady Montague*, alle in hun soort voortreffelijke boeken, doch die moeijelijk kunnen volstaan als eenige letterkundige voorraad van hen, die beweren de taal te *kennen*.

Daar zijn er zeker enkelen, die naar iets hoogers trachten en die, na *Walker* dóórgestudeerd te hebben tot ze hem van buiten kennen, u met het gezag van zijnen gevreesden naam angst aanjagen, wanneer gij 't waagt om in tittel of jota van hen te verschillen. Wij zouden gaarne deze blinde aanhangers van *Walker* eenige van de duizend en een afwijkingen hooren verklaren, welke tusschen de door hem gestelde beginselen en zijne uitspraakleer bestaan, hoewel wij vreezen - naar de ondervinding, welke wij van vele hunner hebben - dat *eigen oordeel* tot de zaken behoort, waarvan ze welligt hebben hooren spreken, maar waarvan ze zich toch zeker geen helder begrip kunnen vormen. - Wij hebben zelfs goede onderwijzers zeer bedaard zien verwijzen naar zijne beslissing in punten, waarin hij lijnregt overstaat aan die eerwaardigste aller autoriteiten: *de gewoonte*.

In *Walker* wordt op nieuw op eene verrassende wijze het oude spreekwoord bewaarheid, dat een profeet niet geëerd wordt in zijn eigen land, want terwijl men hem hier beschouwt als onfeilbaar en feilloos, geniet hij in Engeland volstrekt deze reputatie niet. - Men versta ons echter wel! Wij wenschen niet in 't minst te kort te doen aan de erkende verdienste van de *Pronouncing Dictionary;* het is slechts ons doel om die blinde bewondering te keer te gaan, welke nog dagelijks onder onze jeugdige onderwijzers schijnt toe te nemen.

De reden, waarom onze schoolboeken zich in zulk een ongelukkigen toestand bevinden, ligt vooral daarin, dat zij voor het grootste gedeelte magere vertalingen zijn uit het Duitsch; een duitsch ligchaam

in een hollandsch pak gestoken. - Al dragen zij ten opschrift: ‘Bewerkt ten dienste van de Nederlandsche jeugd,’ toch verraden ze op iedere bladzijde hunne germaansche herkomst. - Zoolang deze staat van zaken voortduurt, kunnen we moeijelijk verbetering verwachten en zullen wij steeds gedoemd zijn van tijd tot tijd te hooren van de onregelmatige infinitiven der engelsche werkwoorden, en te worden onderrigt, dat *to show* moet verbogen worden: *show, shew* (en nog wel uitgesproken als *shoe!*) en *shown*.

De herinnering aan deze dwaasheden en vele andere, waarmede we de lijst zouden kunnen vergrooten, doet ons met vreugde de verschijning begroeten van Dr. Lindo's ‘Readings in english Prose,’ in de hoop, dat dit werk het eerste moge zijn van eene serie van geschriften over de engelsche taal van zijne welversnedene pen. - In zijne voorrede meldt hij ons, dat hij getracht heeft zijne bloemlezing zoo onderhoudend mogelijk te maken, en wij gelooven, dat hij hierin volkomen geslaagd is. Wij zouden evenwel de voorkeur hebben gegeven aan eene meer strenge orde in de rangschikking der stukken, zoodat de gemakkelijkste het boek hadden geopend; eene omstandigheid, welke na de eerste bladzijden te zeer vergeten is. Het stelsel om de moeijelijkheden te verklaren in *engelsche* noten aan den voet der pagina, is zeer aanprijzenswaardig en zoo wij gelooven tot nu toe slechts in toepassing gebragt door den Hoogleeraar Veth, in zijne welbekende ‘Specimens.’ - De geleerde schrijver schijnt echter somtijds te hebben vergeten, dat het werk bestemd is voor hollandsche schoolknapen en deze meermalen zullen stuiten tegen uitdrukkingen, welke voor engelsche jongens van zelfs veel jeugdiger leeftijd geene moeijelijkheden aanbieden.

Een pendant van dit werk, over *English Poetry*, zou voorzeker een hoogst welkom geschenk zijn voor vele onderwijzers, vooral indien de bloemlezing met dezelfde zorg en oordeel geschiedde als in dit werk. - Wij zouden echter gaarne zien, dat er van de schrijvers iets meer vermeld werd dan de datum van hun geboorte en sterven, en kunnen Dr. L. niet geheel toegeven, dat korte biographische kantteekeningen even droog als noodeloos zouden zijn. - Wij hopen, dat hij de *halve belofte* zal vervullen, welke hij ons in zijne voorrede geeft, en wenschen hem den goeden uitslag toe, dien zijne *Readings* in allen deele verdienen.

††

***Bellona. Het militaire leven van een Veteraan, tijdens den laatsten Europeschen oorlog, in tafereelen, toegewijd aan het Metalen Kruis, door S.A.Q. Rotterdam, H. Nijgh.* 1854.**

Bij al de onbeduidende boeken, die de speculatie der uitgevers of de dwaasheid der schrijvers in de wereld zenden, is er zeker nimmer een werk verschenen, dat zoo weinig aan de regelen van kunst en smaak voldoet, als dat, waarvan wij hier den titel afschreven. Geen enkele blik op den belangrijken tijd, in welken de tafereelen voorvallen; geen enkele levendige beschrijving van zoo menig dramatisch moment, waartoe het onderwerp gelegenheid bood; geen enkele historische mededeeling, niet eens het vermelden van eenige curiositeit, waartoe een ooggetuige in staat was; neen, een dorre optelling van onbelangrijke feiten, in groote wanorde, afgewisseld door de meest zoutelooze, soms walgelijke verhaaltjes van het leven der troepen in garnizoen, en dan nog medegedeeld in een oogverscheurenden stijl en vreeselijk mishandelde taal, ziedaar den inhoud van dit boek. Waarlijk, men weet niet, of de dwaasheid des auteurs, of de onbeschaamdheid des uitgevers, bij het in de wereld zenden van dergelijke producten, het meest den geesel der kritiek verdient.

Het werk is opgedragen aan het Metalen Kruis. Wij gelooven, dat de literaire arbeid en de vereeniging, waaraan het is toegewijd, even spoedig vergeten zullen zijn; en dat is voor beiden nog het best.

Het algemeen alphabet.

Lepsius, Das allgemeine linguistische Alphabet. Grundsätze der Uebertragung fremder Schriftsysteme und bisher noch ungeschriebener Sprachen in Europäische Buchstaben. Berlin, 1854.

Wat is het toch jammer - zoo hoorde ik onlangs eenen mijner geestige vrienden zich schertsend beklagen - wat is het jammer, dat de bewoners van de verschillende deelen onzes aardbols niet allen in eene en dezelfde taal elkander hunne gedachten kunnen mededeelen! Hoeveel kostbare tijd gaat er verloren eer dat men zich ook maar alleen de meest onontbeerlijke talen van het beschaafde Europa eenigzins heeft eigen gemaakt! Welk een onoverkomelijk beletsel is dat taalverschil tegen den voortgang en de verbreiding der beschaving, de toenadering en verbroedering der volken! Hoe hard is het lot van den in tijdelijke middelen minder bevoordeelden broeder, die, door stand en bedrijf buiten het genot eener wetenschappelijke opleiding gebleven, de vorderingen, ontdekkingen, uitvindingen van buitenlanders, en wat door deze in druk wordt medegedeeld, zich niet te nutte kan maken; die wat elders geschiedt niet kan leeren kennen, dan door de niet immer even ligt beschikbare tusschenkomst van gedienstige tolken, of met behulp van vertalingsfiltreertoestellen, welker werking niet altijd even spoedig en zuiver kan genoemd worden!

Wij laten in het midden, in hoever die klagten gegrond kunnen schijnen, en men regt heeft om zijne grieven jegens de Babelsche torenbouwers te doen gelden; wij misprijzen

de goede bedoelingen niet van wie ook pogingen aanwenden wilde, om voor het geheele menschelijke geslacht ééne algemeene taal te vervaardigen, ofschoon de industrie voor zulk een fabrikaat nog geene werktuigen of voorschriften geleverd heeft; wij willen de verdiensten niet ontkennen van hen, die de middelen aanwijzen, om het nieuwe voertuig ter mededeeling der gedachten bij alle volken in te voeren, en wij laten ieder de vrijheid om zich thans reeds te vermeijen in het vooruitzigt van eenmaal met Bosjesmannen en Patagoniërs een vriendschappelijk brievenverkeer te kunnen aanknoopen. Wij meenen echter te mogen twijfelen, of velen wel in zulk eene hoog gespannen verwachting zullen deelen, en zouden denken, dat men door het vaststellen en in gebruik brengen van één algemeen alphabet voor alle talen, de wetenschap reeds eene zeer belangrijke dienst bewezen, tot bevordering van algemeene beschaving en verlichting eenen krachtigen stap ondernomen zou hebben. Wij bedoelen hier natuurlijk niet, dat de thans bestaande taalteekens en schriften, aan elk volk eigen, afgeschaft en door één algemeen schrift vervangen zouden kunnen of moeten worden; maar hebben op het oog een algemeen bruikbaar en aan te nemen alphabet, waarvan de verschillende volken zich zouden kunnen bedienen, om de aan hunne taal vreemde woorden op eene gelijkvormige, eenparige en voor ieder even verstaanbare wijze in hun schrift over te brengen; een alphabet, tevens geschikt, om bij alle wilde en onbeschaafde volken, die nog geen schrift bezitten, en voor wier beschaving het bezit van zulk eene weldaad volstrekt onontbeerlijk is, ingevoerd te worden.

Dat de wetenschap in zulk een algemeen alphabet eene aanzienlijke aanwinst zou erlangen, behoeft geen uitgebreid betoog. Bij een weinig nadenken zal men uit eigen ervaring wel weten, welke verwarring en onduidelijkheden er ontstonden uit de ongelijkmatige wijze, waarop ieder schrijver de namen en woorden, die hij in vreemde landen hoorde, in zijne eigene taal overbragt, natuurlijk overeenkomstig met de klanken, die aan zijne schriftteekens eigen waren, maar die dan weder in andere talen overgenomen eene geheel verschillende uitspraak leverden, waarin het oorspronkelijke dikwerf niet meer terug te vinden is. Menigmaal gebeurde het, dat hetzelfde woord, dezelfde naam, maar langs verschillende wegen naar een ander volk overbragt, dáár

onder twee of meer onderscheiden vormen een burgerregt verkreeg, waarop het in ieder geval slechts onder éénen, en dan het oorspronkelijk zoo getrouw mogelijk wedergevenden vorm eenige aanspraak kon doen gelden. De voorbeelden liggen niet ver; men denke maar eens aan Padsjaw, Pasja, Pacha en Bassa; aan Mexico en Mejico; aan Kairo en Qahirah; aan China, dat volgens onze uitspraak nimmer het oorspronkelijke kan wedergeven; aan de Indische goden Vichenou, Vichnu en Visjnoe, Quichena en Krisjna, Tschiven, Chiven, Xiven, Sib, Chib en Siva, die, door verschillende kanalen in ééne Europesche taal binnengekomen, zich zelven niet meer kunnen herkennen. Was men nu bij het overnemen dier vreemde woorden maar steeds er op bedacht geweest, om niet de letters, maar de klanken, die er door worden uitgedrukt, weder te geven, de verwarring zou zoo groot niet geworden, men zou der waarheid nader bij gebleven zijn. En hoe zeer die klanken bij de onderscheidene volken van ons werelddeel verschillen, behoeft naauwelijks te worden vermeld; dezelfde klank, die bij ons *oe* wordt uitgesproken en geschreven, wordt bij de Franschen met *ou*, de Engelschen met *oo*, de Duitschers, Italianen en Spanjaarden met *u* wedergegeven; wat wij met *dsj* zouden schrijven, duiden de Duitschers met *dsch* aan, de Engelschen met *j*, de Italianen met *g* (vóór *i*); wat bij ons als *sj* klinkt, schrijven de Duitschers *sch*, de Franschen *ch*, de Engelschen *sh* en de Italianen *sc* (vóór *i*); terwijl het Duitsche *ch* zijnen klank terugvindt in de Spaansche *j* of *x*. Geeft nu deze ongelijkheid in schrijfwijzen en uitspraak reeds menige moeijelijkheid bij woorden en namen, wier juisten klank men uit de schrijfwijze van het land, waar zij te huis behooren, kan leeren kennen, hoeveel bezwarender wordt zij, welk een schier onoverwinnelijk beletsel stelt zij in den weg, waar er gehandeld wordt van volken, die nog geen schrift hebben en wier talen men toch in al hare bijzonderheden behoort te kennen, wil men van lieverlede al de schakels verzamelen van de ketenen, die in nadere of meer verwijderde verwantschap, de volken van vroegeren en lateren tijd nog verbinden en voor de oudste geschiedenis des menschdoms de meest onontbeerlijke bouwstoffen en bijdragen leveren.

Maar ook nog uit een ander, niet minder gewigtig oogpunt, van eene meer onmiddelijk nuttig werkende en praktische zijde, zal het gebruik van een algemeen alphabet zich

aanbevelen. Het is voor de beschaafde, Christelijke volken eene der hoogste en eerste roepingen, het Christendom, en daarmede de beschaving, over de geheele wereld voort te planten; de zegeningen, waarmede zij zelve bevoorregt zijn, ook tot hunne verst verwijderde natuurgenooten over te brengen. Een der krachtigste middelen om dat doel te bereiken is de verspreiding van den Bijbel en Christelijke leerboeken. In landen, waar de inwoners nog niet zoover ontwikkeld zijn, dat zij een schrift bezitten, dient noodzakelijk vooraf te gaan, dat men hen de teekens leert kennen, waarmede zij de klanken hunner taal zigtbaar kunnen voorstellen. Dit rekenden sedert vele jaren de voornaamste Zendelingvereenigingen zich tot eene eerste taak; zij lieten hunne zendelingen zich toeleggen op eene naauwkeurige, wetenschappelijke beoefening van de talen der volkeren, waaronder zij werkzaam zouden zijn, en zorgden voor woordenboeken en taalkundige leerboeken. Daarbij moesten zij zich natuurlijk van hunne eigene schriftteekens bedienen, en wanneer dan de Bijbel in die talen overgebragt en de vertalingen in die schriftteekens afgedrukt waren, bleef hun slechts over, de kennis van het schrift onder de volken te verspreiden, om de gewijde boeken algemeen toegankelijk en de onbeschaafde inwoners voor beschaving vatbaar te maken. Ongelukkig ging men bij een en ander niet naar bepaalde en algemeen aangenomen regels te werk; elk zendeling koos den weg, die hem de geschiktste toescheen, en zoo ontstonden onder de in Europeesche letters gedrukte Bijbelvertalingen, voor elkander na verwante talen, zelfs voor dezelfde taal, wijd uiteenloopende schriftstelsels, soms vrij willekeurig aangenomen teekens, die het gebruik dier boeken noodzakelijk tot eenen zeer naauwen kring beperken moesten en tot schromelijke verwarringen aanleiding konden geven, in ieder geval de zoo onontbeerlijke hulpmiddelen voor de zendelingen van andere landen, die onder dezelfde volken werkzaam zijn, geheel nutteloos doen blijven. Dit was bij voorbeeld het geval met de duizende exemplaren van de vertaling van het Nieuwe Testament en de Psalmen, die, door de zorg van de Engelsche Church Missionary Society, in de taal der Betsjoeana (Betšuāna), eene groote en belangrijke natie in Afrika, vervaardigd en afgedrukt, voor de Fransche zendelingen, die bij hetzelfde volk arbeiden, om het verschil van spelling, volstrekt onbruikbaar zijn ge-

bleven, en die, waren zij naar eene algemeen aangenomen spelling en schrijfwijze vervaardigd, voor duizenden en duizenden eenen rijken overvloed van zegeningen zouden hebben aangebragt.

In Azië, waar de voornaamste volken eene eigene letterkunde en eigen schrift bezitten, die over een groot gebied zich uitbreiden, hebben Europeesche staten en zendelingen een gereed middel gevonden om aan den invloed hunner beschaving en meeningen eene krachtige werking te verschaffen. Het Britsche bestuur bedient zich in Indië van de aldaar meest gebruikelijke alphabetten, het Perzische en Devanagari; en door de zorg der Bijbelgenootschappen werden meer dan 40 vertalingen der heilige boeken in beide schriftsoorten afgedrukt, terwijl China's taal en schrift het middel leveren, waardoor Christendom en beschaving tot de bijna vierhonderd milioenen inwoners van dat rijk en aangrenzende landen den toegang kunnen erlangen. Maar gemakkelijker en in vele opzigten wenschelijker ware het, dat overal, waar Europeesche invloed zich meer uitsluitend kan doen gelden, ook het Europeesche alphabet voor de inlandsche schrijfwijze verwisseld werd. Zoo zou de meest belemmerende scheidsmuur, die het verkeer der volken tegenhoudt, en het grootste bezwaar tegen het aanleeren der vreemde talen uit den weg worden geruimd.

Over de groote voordeelen, die de invoering van een Europeesch alphabet in Indië zou schenken, en de steeds vermeerderende kans om het algemeen in Britsch-Indië in gebruik te brengen, schreef Sir Charles Trevelyan, een door lang verblijf in Indië voor die taak bijzonder geschikt geleerde, in 1834 een werk, onder den titel: ‘On the application of the Roman letters to the languages of Asia.’ De pogingen, die het opperstuur in Indië tot hetzelfde oogmerk te werk stelde, zijn aanvankelijk met een goed gevolg bekroond, en reeds zijn een aantal boeken in Indische talen, maar niet Europeesch schrift gedrukt, door de Bijbelgenootschappen in wandeling gebragt; terwijl proeven van gelijke strekking, door zendelingen in China genomen, insgelijks eenen gunstigen uitslag beloven.

Om echter tot eene gewenschte uitkomst te geraken, is het volstrekt noodig, dat de geleerden en schrijvers van alle landen, die zich van Europeesch (natuurlijk meenen wij hier alleen Romeinsch Europeesch) schrift bedienen, de

handen ineenslaan, naar een en hetzelfde stelsel werken, en tot bereiking van het doel, zich onderling verstaan bij de beantwoording der vraag: welke spelling moet men bij het gebruik van Europeesch schrift voor vreemde talen vaststellen? welk alphabet is het meest geschikt om de verschillende Europeesche spellingen het beste weder te geven, en tevens tot het uitdrukken der niet Europeesche klanken de volstrekt noodige onderscheidingsteekens bij zijne letters op te nemen? De beroemde geleerde, wiens naam aan het hoofd van dit opstel vermeld wordt, heeft sedert jaren zijne onderzoekingen aan dit onderwerp gewijd, en in het aangekondigde werkje voorloopig de vruchten van dat onderzoek ter algemeene kennis gebragt, zich voorbehoudende om spoedig, in een meer volledig werk, veel wat hier slechts ter loops kon worden aangeroerd, meer opzettelijk en breedvoerig te behandelen en uiteen te zetten.

Wij willen trachten om den inhoud van zijn geschrift ook bij onze landgenooten meer algemeen bekend te maken. De geleerden, die uitdrukkingen uit vreemde talen in de Nederlandsche moeten wedergeven, of de genootschappen, wier roeping het is om de waarheden en zegeningen van het Christendom aan afgelegen en onbeschaafde volken te verkondigen, zullen er hunne aandacht door op een allerbelangrijkst onderwerp kunnen vestigen en zelve beslissen, of en in hoeverre zij zich aan het door Dr. Lepsius aan de hand gegeven en ontwikkelde stelsel aansluiten, althans zich met de grondbeginselen, waarop het berust, vereenigen kunnen.

Sir William Jones was de eerste, die in Indië - het land waar de twee in uitspraak en schrift meest volkomene en toch ook het meest van elkander verschillende talen, het Sanskriet en het Arabisch, in het Hindoestanische schrift tot elkander gekomen zijn - zich tot eene taak stelde, om het Europeesche schrift voor Aziatische talen dienstbaar te maken. In zijne verhandeling: ‘On the orthography of Asiatic words in Roman letters,’ in 1788 uitgegeven, maakte hij de vruchten van zijn onderzoek bekend, en schreef als een der voornaamste en noodzakelijkste regels voor, dat nimmer dezelfde letter verschillende klanken, en evenmin verschillende letters

dezelfde klanken mogen uitdrukken. Hij beklaagde zich in dit opzigt over het Engelsche schrift, dat bovendien door het verdubbelen van de klinkers, om hunne verlenging aan te toonen, bij het Italiaansch en Duitsch achterstond, en verklaarde zich tegen het door Halhed in zijne ‘Bengal Grammar’ voorgestelde gebruik van tweederlei lettervormen, cursief en romeinsch, als vooral bij het schrijven schier onoverkomelijke zwarigheden aanbiedende; hij beval ook de bijvoeging aan van onderscheidingsteekens, om de beteekenis der letters te wijzigen; doch zijn alphabet bleef onvolkomen, gedeeltelijk om de verkeerde opvatting van enkele klanken, gedeeltelijk ook omdat hij zijne eigen beginselen niet volledig toepaste. Ongelukkig kwam zijn werk niet vroeg genoeg in handen van eenen anderen geleerde, den Heer Gilchrist, die door zijne talrijke geschriften over het Hindoestanisch in Indië een overwegend gezag erlangde, en wiens Engelsche schrijfwijze in zijn ‘English and Hindoostanee Dictionary’ in 1787, en ‘Grammar of the Hindoostanee language’ in 1796, beide te Calcutta uitgegeven, weldra de algemeene werd, en bijna eene halve eeuw lang haar gezag onverdeeld bleef handhaven. Dit duurde tot 1834, toen Sir Charles Trevelyan door zijne ijverige bemoeijingen aan het stelsel van Sir William Jones den rang en het overwigt verzekerde die het verdiende, zoodat het thans dat van Gilchrist bijna geheel verdrongen heeft, en door de Zendelinginrigtingen, de onderwijzers van Oostersche talen in Indië, en de schrijvers over werken op de Oost betrekkelijk bijna algemeen is aangenomen. Zelfs in Amerika vond het ingang, daar John Pickering in 1820, in zijn ‘Essay on an uniform orthography for the Indian languages of North-America’, zich met de leer van Jones betrekkelijk het gebruik der klinkers geheel en al vereenigde; de zaak van het overbrengen der medeklinkers werd echter door den Amerikaanschen schrijver meer achteruitgezet dan bevorderd.

In Frankrijk had sedert het begin dezer eeuw de onderneming ter uitgaaf van het bekende prachtwerk over Egypte, ‘Description de l'Égypte,’ de behoefte aan een geregeld stelsel voor het overbrengen van vreemde woorden in Europeesche letters op nieuw en dringend doen gevoelen, vooral voor de ongeveer 5000 Arabische namen, die op de kaarten moesten uitgedrukt worden. Reeds in 1795 had Volney over

dit onderwerp in eene gedrukte inleiding tot eene Arabische Spraakkunst gehandeld; hij grondde zijn stelsel op geene vaste beginselen, maar nam toch, met slechts ééne uitzondering, tot regel aan, om elken enkelen klank slechts door één teeken uit te drukken; waar het Latijnsche alphabet hem in dit opzigt te kort schoot, ontleende hij teekens uit het Grieksche en schiep eenen nieuwen lettervorm, of wijzigde door toevoegsels dien van de Latijnsche letters zelve. Hij had echter bij een en ander slechts de Arabische, Perzische en Turksche talen op het oog. In 1803 was hij een der leden van de commissie, waarin met hem Monge, Bertholet, Langlès, Sylvestre de Sacy, Caussin, Lacroix, Baudeuf, Marcel en Michel Abeyd werkzaam waren, om voor het hierboven bedoelde werk eene oordeelkundige en zich gelijk blijvende spelling der vreemde woorden vast te stellen. Volney's stelsel werd door zijne medeleden tot grondslag genomen, doch met verandering van bijna al de onderscheidingsteekens, en met wijzigingen, die niet altijd verbeteringen konden heeten; terwijl in den tekst van het werk de zoo wijs gestelde regel met betrekking tot het gebruik van slechts ééne letter voor elken enkelvoudigen klank, geheel uit het oog werd verloren. In 1818 behandelde Volney, die het stelsel van Sir William Jones gekend, maar er zich niet veel aan heeft laten gelegen liggen, het onderwerp wederom in eene afzonderlijk verschenen verhandeling, waarbij hij zijne vroegere regels andermaal wijzigde, vooral met betrekking tot de onderscheidingsteekens, en eene poging aanwendde, om het hoofdbeginsel - één klank ééne letter - meer onveranderlijk getrouw te blijven. Zijne leer vond echter geenen ingang, daar zij noch op wetenschappelijke gronden, noch ook in hare toepassing op het gebruik, den toets kon doorstaan, en buitendien slechts tot het Arabische alphabet zich beperkte. Ondertusschen verwierf hij zich billijke aanspraak op dank, zoowel door zijne eigene onderzoekingen, als door de bepaling, die hij in zijne uiterste wilsbeschikking opnam, en waarbij de gelden werden beschikbaar gesteld voor eenen jaarlijkschen prijs, ter beoordeeling van het Parijsche Instituut, voor het beste werk over wijsgeerige taalstudie, vooral ook ter bevordering van eene juiste overschrijving van Aziatische talen met Europeesch schrift. Met betrekking tot dit laatste droeg de prijsuitloving zoo weinig vruchten, dat de Akademie sedert

1845 alleen maar meer prijsvragen over vergelijkende taalstudie in haar jaarlijksch programma opnam.

Eene belangrijke schrede vorderde men tot de oplossing van het vraagstuk, toen Duitsche geleerden het veld der vergelijkende taalstudiën in verband met het Sanskriet ontgonnen, en Bopp in 1833 zijne schrijfwijze, die hij tot dusverre in zijne spraakkundige werken gevolgd was, liet varen, den regel aannam, om slechts enkele letters in plaats van de vroeger door hem gebruikte vereenigingen van twee of meer, tot zelfs vijf letters, voor het omschrijven der Sanskrietsche karakters, dienstbaar te maken, en een vast stelsel van onderscheidingsteekens voor de verschillende soorten van klanken invoerde. Brockhaus, Benary, Gorresio, Roth, Benfey, Böthlingk, Müller, Stenzler, Lassen en andere taalkundigen erkenden de deugdelijkheid van het stelsel, en volgden het wat het beginsel aanging, maar liepen ongelukkig dikwerf uiteen in de toepassing en in de keuze der onderscheidingsteekens. Ook hadden al deze geleerden slechts het Sanskriet of de tot dien stam behoorende talen op het oog.

Met betrekking tot de Semitische taaltakken hadden de meeste geleerden zich nog niet van het gebruik der zamengestelde lettergrepen losgemaakt, totdat Caspari in 1844, maar vooral Fleischer in 1847, het bovenvermelde beginsel ook in toepassing bragten, nadat het bereids vier jaren vroeger hier te lande voor de Arabische taal door onzen Leydschen Hoogleeraar Weijers verkondigd, maar aanbevolen en toegelicht in een werk in de vaderlandsche taal, buitenaf niet spoedig en algemeen genoeg bekend was kunnen worden. Weijers stelde de volgende vijf hoofdregels:

1) Elke letter en elke vokaal moet met een in het oog loopend teeken in ons schrift worden afgebeeld:

2) geene verschillende letters of vokalen, hoe naauw ook verwant, mogen door hetzelfde teeken worden uitgedrukt;

3) elke letter en vokaal door een enkelvoudig teeken af te beelden, alle zamenstellingen van figuren te mijden;

4) de eigenlijke kracht der Arabische letter- en vokaalteekens zoo goed mogelijk terug te geven, en daarbij geene vreemdsoortige figuren te kiezen; en

5) alle willekeur te vermijden bij het scheppen van nieu-

we teekens, en de verhouding te bewaren tusschen de Arabische letter en de figuur die haar wedergeeft; wordende daartoe de letters van ons alphabet met de onderscheidingsteekens der Arabische gekenmerkt.

Er bleef thans slechts over, dat men naar een middel omzag, om de schriftstelsels der beide gewigtigste taalgroepen van Azië tot een te brengen. Daarvoor had men eenen breederen grondslag noodig, dien men als eenen algemeenen voor al de talen der aarde kon aannemen, en dien de physiologie der menschelijke stem aan de hand geeft. Voor die studie hebben zich Kempelen, Liscovius, Dzondi, Willis, maar vooral Joh. Müller verdiensten verworven, terwijl R. von Raumer, Rapp, Schleicher, Bindseil, Heyse en anderen hare uitkomsten op de taal zelve in toepassing bragten.

Het bleef echter en zou nog lang eene moeijelijke vraag blijven, op welke wijze men, na het vinden en vaststellen van een alphabet, dat aan de voornaamste eischen van alle talen voldeed, zulk een in de wetenschap en ook in het verkeer met onbeschaafde volken, wier beschaving men zich tot doel stelde, algemeen in gebruik zou kunnen brengen. In het laatstbedoelde opzigt konden de Zendeling- en Bijbelgenootschappen eenen overwegenden invloed oefenen, en die nuttige invloed deed zich spoedig kennen, nadat in 1848 Henry Venn, de secretaris der Church Missionary Society, naar aanleiding van het voorstel van verschillende Zendelinggenootschappen, algemeene, vaste regels opgaf voor de juiste spelling der talen, die nog geen schrift bezaten, en voor de in sommige bijzondere gevallen welligt onvermijdelijke afwijkingen van die regels, de toestemming van het hoofdbestuur verbindend stelde.

Zeer spoedig hierop deed zich ook bij de Amerikaansche, Noorweegsche en Britsche zendingen in Afrika de behoefte gevoelen aan verbeteringen van de schrijfwijze, die voor de Zoeloe taal was aangenomen, en aan nieuwe onderscheidingsteekens voor klanken, die aan de Afrikaansche talen en tongvallen bijzonder eigen waren. In Maart 1850 maakte de Amerikaansche zending te Port Natal in eenen open brief een plan bekend tot eene eenparige spelling, en werd daarmede overeenkomstig in October 1852 aan de American

Oriental Society te New-York door den Heer Lewis Grout eene verhandeling medegedeeld en in 1853 in de werken dier Maatschappij afgedrukt, waarin de beginselen en eischen voor een alphabet der Afrikaansche talen ontwikkeld, en op de taal der Zoeloes toegepast werden. Het alphabet berustte niet op eene vaste, stelselmatige schikking der klanken, was in geen verband gebragt tot de Sanskrietsche en Semitische taaltakken, maar men vermeed door losse onderscheidingsteekens of gewijzigde lettervormen de verbindingen van twee of meer medeklinkers.

Toen Lepsius zich in den herfst van 1852 te Londen bevond, besprak hij het onderwerp, dat hem sedert lang bij zijne uitgebreide taalstudiën[1] en vooral op zijnen wetenschappelijken togt in Ethiopië had bezig gehouden, met den Heer Venn en andere bestuurders van Zendelinggenootschappen, en stelde voorloopig een alphabet te zamen, dat door den Heer Venn in de tweede uitgaaf zijner hierboven bedoelde ‘Rules for reducing unwritten languages to alphabetical writing in Roman characters, etc.’ is medegedeeld. Kort daarop gaf eene zamenkomst met den beroemden kenner der Afrikaansche taaltakken, den Heer Koelle, hem aanleiding om de zaak nog met meer kracht aan te pakken, en het voorgestelde alphabet meer algemeen en openlijk bekend te maken. Dit geschiedde in eene voordragt, door Lepsius in eene algemeene vergadering der Berlijnsche Akademie gehouden, waarin hij in algemeene trekken zijn stelsel ontvouwde, met opgave van de gronden waarop het berustte, en het voorstel deed, dat de Akademie, na een naauwkeurig onderzoek, de noodige letters en teekens zou doen snijden en gieten. Eene commissie uit de historisch-philosophische klasse, bestaande uit de heeren Bopp, J. Grimm, Pertz, Gerhard en Buschmann, bijgestaan door den Heer Joh. Müller uit de natuurkundige klasse, werd met het onderzoek belast; slechts één der leden meende in het algemeen

1 Lepsius gaf als proefschrift na zijne akademische loopbaan een werk uit ‘over de Eugubinische Tafelen;’ later in 1834 een werkje, getiteld: ‘Paläographie als Mittel für die Sprachforschung, zunächst am Sanskrit nachgewiesen:’ in 1836: ‘Ueber die Anordnung und Verwandtschaft des Semitischen, Indischen, Aethiopischen, Alt-Persischen und Alt-Aegyptischen Alphabets.’ Berlin; in 1841: ‘Inscriptiones Umbricae et Oscae quotquot adhuc repertae sunt omnes.’ Lips.; om van zijne geschriften over de oud-Egyptische talen niet te gewagen.

het nuttige van diergelijke pogingen te moeten ontkennen, doch al de overige bragten een gunstig verslag uit, zoodat in de zitting van 23 Januarij van het loopende jaar tot het vervaardigen der noodige lettervormen besloten werd.

Omtrent denzelfden tijd, tegen het einde van Februarij, vereenigden zich te Londen, in de woning van den beroemden staatsman en geleerde Bunsen, een aantal uitstekende mannen, met het doel om de steeds meer en meer belangstelling wekkende zaak in onderscheidene vergaderingen op nieuw en ernstig te overwegen, en te zien, of en hoe er met gunstigen uitslag gevolg aan kon gegeven worden. Van wege de Zendelingvereenigingen werd de bijeenkomst bijgewoond door de HH. Venn, Arthur, Koelle, Graham, Chepham, Trestrail en Underhill; onder de taalgeleerden waren Wilson, Müller, Norris, Dietrich, en op de drie laatste vergaderingen ook Lepsius zelf; verder nog de HH. Sir Charles Trevelyan, Sir John Herschel, Owen, Stanley, Babbage, Weatstone, Cull, ook Pertz uit Berlijn tegenwoordig. De physiologische grondslagen, waarop het alphabet rustte, werden algemeen als zoodanig erkend; met betrekking tot de schrijfwijze en schrijfteekens werd het door Sir Charles Trevelyan aanbevolen stelsel van Sir William Jones, ofschoon het zich te regt in Indië een groot gezag verworven had, afgekeurd, daar het eenen physiologischen grond ontbeerde; eene andere door Prof. M. Müller voorgestelde schrijfwijze, waarbij de vreemde van de Europeesche afwijkende klanken met cursive letters zouden gedrukt worden, kon vooral daarom geene goedkeuring verwerven, dewijl zij bij het schrijven onoverkomelijke zwarigheden aanbood, en men gaf den palm aan het door Lepsius voorgestelde, alphabet, waarbij de tot dusver in de wetenschap aangenomen schrijfwijze strenger werd ingerigt overeenkomstig de hoofdwetten, die door de physiologische grondslagen en het doel, dat men wenschte te bereiken, waren aangewezen. Over het algemeen kon men zich ook met het stelsel van Lepsius vrij wel vereenigen, dat met eenige door Koelle aanbevolen wijzigingen van enkele onderscheidingsteekens, door den Heer Venn, als secretaris der English Church Missionary Society, in al zijne deelen als aannemelijk, en waarvan de algemeene invoering wenschelijk geoordeeld werd. Dezelfde Heer noodigde Lepsius uit, zijn alphabet met de noodige toelichting voor den druk ge-

reed te maken, om de exemplaren onder de zendelingen van het Britsch genootschap te verspreiden, en ontbood tegelijk twee stellen der te Berlijn gesneden druktypen, om in dezelfde lettervormen een paar gereed liggende werken over Afrikaansche talen te doen drukken.

Voordat wij er toe overgaan om zoo beknopt mogelijk het stelsel van den Berlijnschen geleerde te ontvouwen, meenen wij, om ons overzigt de volledigheid te geven, die binnen ons bereik ligt, nog met een enkel woord te moeten gewagen van een werk, door eenen Illyrischen geestelijke, Marianus Šu͡ni͡ć (Suńiž = Sjoenjidzj), in het vorige jaar te Weenen uitgegeven; te meer, omdat dit werk aan Lepsius niet ter kennis gekomen schijnt te zijn, voordat hij zijn betoog liet drukken, en bovendien de Illyrische schrijver zijn alphabet ook ontwierp met het oog op de Slavische taaltakken, die door Lepsius niet zoo opzettelijk binnen den kring van zijn onderzoek waren opgenomen. De schrijver stelt als een volstrekt vereischte voor een schrift, geschikt om op eene juiste wijze de gesproken talen weder te geven, dat het aantal van verschillende en steeds dezelfde, vaste waarde behoudende schriftteekens gelijk moet zijn aan het aantal eenvoudige, d.i. niet meer oplosbare of deelbare, van elkander verschillende klanken, waaruit al de woorden der taal worden gevormd of zamengesteld. Een algemeen alphabet moet dus een genoegzaam aantal letters bezitten, om de klanken van alle gesproken talen duidelijk en onderscheiden uit te drukken, terwijl het de menigvuldige, kleine wijzigingen in de uitspraak der verschillende letters door daaraan toegevoegde onderscheidingsteekens aanduidt. Die teekens moeten in eene natuurlijke volgorde gerangschikt, en een en dezelfde klanklooze klinker gebruikt worden voor het uitspreken van elke letter, ongeveer op de wijze, die ook in de laatste jaren bij ons voor het onderwijs onzer jeugd is aangenomen. Voor de klinkers stelt hij 12 verschillende, elkander even als de 12 toonen van den chromatischen toonladder, opvolgende klanken, waarvan 2 voor de *a*, 3 voor de *e*, een voor de *y* een voor de *i*, twee voor de *u* en drie voor de *o* komen; die klinkers kunnen kort of lang, en in beide gevallen, hetzij zonder, hetzij met een hoog of laag toonteeken (*acutus* of *gravis*), uitgesproken worden, zijn dus voor zes verschillende wijzigingen vatbaar, en vormen alzoo een aantal van 12 × 6 of 72 verschillende,

alle goed onderscheidbare (?) klanken. Voor de medeklinkers, die even als de klinkers uit het gewone Romeinsche alphabet zijn ontleend, met toevoeging slechts van ééne Arabische letter, worden vijftig verschillende waarden aangenomen, waarvan de *f, j, m, p, v* en *w* elk ééne, de *b, g, k* en *r* twee, de *c* en *n* drie, de *h, l* en *s* vier, de *t* en *z* vijf en de *d* zeven erlangen, terwijl de ع uit het Arabische alphabet het keelgeluid moet uitdrukken, waarvoor geene Romeinsche letter beschikbaar is. De 19 medeklinkers dienen dus, om, geholpen door onderscheidingsteekens, de 50 verschillende wijzigingen in uitspraak uit te drukken, die volgens Sjoenjidzj, met de opgenoemde 72 klinkerwijzigingen, voldoende zijn om alle mogelijke verscheidenheden van klanken in de bekende talen weder te geven. Voor onderscheidingsteekens zijn punten boven of onder de letters, en verder de gewone, ook in het Grieksche schrift gebruikelijke teekens, alsmede die, waarmede men eenen klinker als lang of als kort pleegt te merken, aanbevolen. De thans algemeen erkende regel, om voor elken klank slechts ééne eenvoudige en in uitspraak door onderscheidingsteekens gewijzigde letter te gebruiken, wordt door den schrijver in het oog gehouden, maar zijn alphabet zondigt door overvloed; en maken wij onze rekening op naar een paar bewijzen voor die beschuldiging, die ons bij den eersten oogopslag onder de aandacht vallen, b.v. twee wijzigingen van de *d* tot onderscheiding van die letter in de woorden *d*onner en *d*ieu, van de *k* in de woorden *k*inder en *k*unst; van de *b* in *b*estellen en ha*b*en, dan zouden er op de 122 verschillende klanken, teekens en wijzigingen vrij wat af te dingen vallen; maar dan tevens ook blijken, dat een andere grondregel uit het oog verloren is, die gebiedt, dat men nimmer verschillende teekens voor denzelfden klank mag in dienst nemen, of aan hetzelfde onderscheidingsteeken bij de eene letter eene andere waarde dan bij de andere toekennen. De Heer Sjoenjidzj heeft zich omtrent de verschillende klanken in een dertigtal vreemde talen ingelicht, die hij in het collegie der Propaganda te Rome uit den mond van daar studerende vreemdelingen opteekende, en voor Spanje, Portugal en Engeland de hulp genoten van geestelijken dier landen, insgelijks in Rome aanwezig; wij twijfelen echter, of hij in alle opzigten gelukkig is geweest in de opvatting der uitspraak; het was niet mogelijk, dat hij het gevaar ont-

kwam van de uitspraak van eenen of weinigen aan te nemen als de heerschende van een geheel volk, verschil van tongval te beschouwen als een verschil van de taal zelve. Wij vreezen dus, dat bij allen vooruitgang, die in zijn stelsel erkend moet worden, zijn alphabet geen ingang vinden, niet algemeen bruikbaar zal worden geacht.

Doch gaan wij over tot het door Lepsius voorgestelde alphabet, dat, door ruim een vijftigtal der meest gezag hebbende taalkenners en andere geleerden in Duitschland en Engeland goedgekeurd en aangenomen, bereids door Zendeling- en Bijbelgenootschappen in toepassing is gebragt; dat zich daardoor, ook bij de mogelijkheid van gegronde aanmerkingen of tegenwerpingen, reeds aanbeveelt en ook hier te lande gevolgd zou kunnen worden. Het voorgestelde alphabet vordert geene volkomen toestemming in alle bijzonderheden, maar men wenscht het als het ware het middelpunt te doen zijn, dat de beginselen en de rigting aanwijst, waarmede en waarin men zoo na mogelijk komt tot het vaststellen en naleven van algemeene grondslagen. Waar kleine wijzigingen voor enkele talen noodig blijken, moeten die, zonder inbreuk te maken op het stelsel, toegelaten kunnen worden. En zijn in enkele gevallen belangrijke afwijkingen onvermijdelijk, dan dienen die met openlegging van de redenen behoorlijk bewezen, en vóór hare invoering door behoorlijk en algemeen erkend gezag, voor zendelingen en bijbelvertalingen bij de hoofdbesturen hunner inrigtingen geijkt te worden.

Klinkers.

Er zijn slechts drie hoofdklinkers; vergeleken met de kleuren zouden wij ze grond- of hoofdkleuren kunnen noemen: de *a*, de *i* en de *u*, de eenige, die in de oudste talen duidelijk genoeg zich lieten hooren, om ook als korte klinkers afzonderlijk uitgedrukt te worden. Men kan ze het best, even als de kleuren, in den vorm eens driehoeks schikken, waarbij de *a* den top inneemt, de *i* en *u* (= *oe* Nederl.) aan de

beide uiteinden van de grondlijn staan; alle andere klinkers liggen tusschen deze drie. Tusschen de *a* en *i* treedt de *e*, tusschen de *a* en *u* (= *oe* Nederl.) de *o* en tusschen de *i* en *u* (*oe*) de *ü* (= *u* Nederl.) te voorschijn, terwijl tusschen de *e* en *o* de *ö* (Duitsch, Nederl. *eu*) zich plaatst. Wederom schuiven zich tusschen de *a* en *i*, de *a* en *u* (*oe*), die verder van elkander zich verwijderen dan de *i* en *u* (*oe*), nieuwe wijzigingen, waarvan twee meer naar de *a*, de andere meer naar de *i* en de *u* (*oe*) neigen, en die, allen in de Europeesche talen aanwezig, zich op de volgende wijze laten schikken:

		a		
	è (Fr.)	*eu* (Fr. in *peur*)	*ò* (Ital.)	
	e		*o*	
é (Fr.)		*ö* (D. Nedl. *eu*)		*au* (Fr.)
i		*ü* (D. Nedl. *u*)		*u* (D. Nedl. *oe*)

Kleinere wijzigingen, zoo als die vooral in de Engelsche taal voorkomen, behoeven niet afzonderlijk uitgedrukt te worden.

De onderscheidingsteekens, bij bovenstaande letters gebruikt, kunnen in hunne tegenwoordige beteekenis niet behouden worden, daar zij voor andere, onmisbare teekens, b.v. de klem- of toonteekens (accenten), die van lengte of kortheid enz., geene ruimte overlaten. Om dit bezwaar te ontgaan, woorden de punten (..) onder, in plaats van boven de letters geplaatst, en de twee teekens, die in het Fransch den open en gesloten klinker onderscheiden (◝ en ◜), door eene liggende streep en door een punt (- .), insgelijks onder de letter, vervangen, terwijl de Fransche klank *eu*, dien men volgens den gestelden regel niet met de twee letterteekens mag uitdrukken, met de teekens ⍨ onder de *o* onderscheiden wordt. De verschillende klinkers erlangen dus de volgende onderscheidingsteekens:

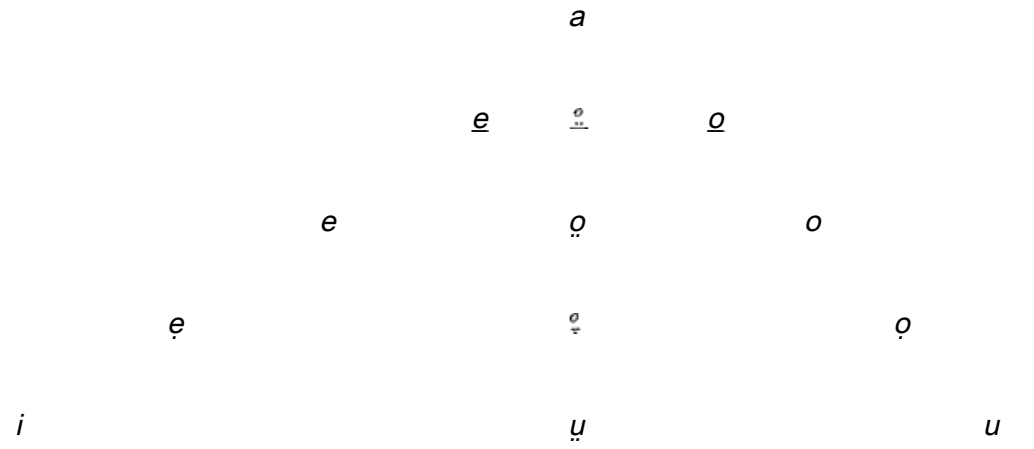

Verder heeft men nog, behalve de opgenoemde, eene afzonderlijke letter noodig voor den schier toonloozen klank, die nu eens aan de *a*, dan weder de *i* en dan weder aan de *u* zich aansluit; bijvb. de *e* in het Fransche tenir, en het Nederl. straff*e*n; de *o* in het Engelsche nati*o*n; in het Hebreeuwsch dient hij tot het uitspreken van elken medeklinker, die niet van eenen klinker voorzien is, in het Koptisch wordt hij door eene streep (-) boven de letter uitgedrukt. Lepsius heeft, waar de klank op deze wijze voorkomt, hem met de Grieksche ε wedergegeven, maar waar hij, als in het Sanskriet bij de *r* en de *l*, en in het Chineesch bij de *z*, eene lettergreep vormt, het gebruik van eenen cirkel onder de letter, *z̥, l̥, r̥*, voorgeslagen.

De door de neus gedeeltelijk uitgesproken klinkers worden met het boven de letter geplaatste teeken ~, b.v. *õ, ũ*, gekenmerkt.

De lange klinkers worden met het gewone teeken, - , de korte, voor zooveel noodig, met ◡ boven de letter onderscheiden.

Tweeklanken, of twee tot ééne lettergreep verbonden klinkers zou men door een boogje (⌣) onder de letters onderscheiden, kunnen van dezelfde klinkers, wanneer die afzonderlijk uitgesproken worden, in welk laatste geval het deelteeken (··), zoo als het in ons schrift gebruikelijk is, en dus boven de tweede letter geplaatst, dienen kan.

Voor de klinkers en hunne wijzigingen erlangen wij dus de volgende verschillende teekens:

a

e̲ *o̲* *o̲*

ẹ *ọ*

i *u̲* *u*

de lange klinkers

ā ē ī ō ū ō̲ ū̲

de korte

ă ĕ ĭ ŏ ŭ ŏ̲ ŭ̲

dezelfde, maar door het neuskanaal gedeeltelijk uitgestooten

ã ẽ ĩ õ ũ õ̲ ũ̲

de toonlooze ɛ, en den met enkele medeklinkers in Indische en Chineesche talen onafscheidelijk verbonden klinker,

r̥ l̥ m̥ n̥ ṅ̥ z̥.

Voorbeelden.

ā, in v*a*der.
ă, in m*a*n.
ã (Fransch) *a*n, *e*n.
ai (Duitsch) k*ai*ser, Nederl. tusschenwerpsel *ai*.
au als *ou* in *ou*d.
au̯ als *ui* in h*ui*s.
ē̲ als *è* (Fransch) in m*è*re.
ĕ̲ als *a* in (Eng.) m*a*n.
ē als *e* in b*e*zig.
ĕ als *e* in r*e*gt.
ę̄ als *ee* in d*ee*l.
ẽ als *en* (Fransch) in exam*en*.
ei als in *ei*k.
ī als *ie* in *ie*der.

ĭ als *i* in l*i*st.
ĩ als in (Fransch) *I*nde.
o̲ͅ als *a* in (Eng.) *a*ll, *au* in (Fransch) b*au*me, *ò* in (Ital.) per*ò*.
o̲ als *o* in (Eng.) n*o*t, (Nederl.) *o*s.
ō als *o* in (Lat.) n*o*n.
ŏ als *o* in (Nederl.) *o*rakel.
o̲͘ als *oo* in (Nederl.) l*oo*pen, (Fransch) c*ô*te.
e̲͘ als *eu* in (Fransch) b*eu*rre.
ŭ̲ als *u* in (Eng.) b*u*t.
u̲͘ als *u* in (Nederl.) k*u*nnen.
ə̄ als *eu* in (Nederl.) d*eu*n.
õ als Fransch *o*n.
õ̲͘ als Fransch *u*n.
oi als *oi* (Eng.) j*oi*n.
ou als *ooe* (Nederl.) en *ωυ* (in Gr. Ion. *ωύτός*.)
ū als de lange *u* in (Duitsch) R*u*he, Nederl. *oe*.
ŭ als *u* in (Duitsch) N*u*ll, *ou* in (Fransch) *ou*rs.
ü̲ als *u* in (Nederl.) b*u*ren.
ŭ̈ als *u* in (Nederl.) j*u*weel.
ε als *e* in (Nederl.) v*e*nijn, *a* in test*a*ment, *o* in korp*o*raal, enzv.
r̥ Sanskr. ऋ.
l̥ Sanskr. ऌ.
z Chineesch in tss*è*.

Medeklinkers.

De twee voornaamste beginselen, waarnaar de medeklinkers voor onze Europeesche talen onderscheiden worden, zijn gegrond:

1e. op de plaatsen, waar het geluid in den mond gevormd wordt: bij den strot, *keelklanken*, bij de tanden *tandklanken* en bij de lippen *lipklanken* of *lipletters;* en

2e. op het meer of minder sluiten van den mond bij de

drie opgegeven plaatsen, gedurende het uitspreken der letters, zoodat de luchtstroom slechts even afgebroken of voor goed afgesloten wordt. In het eerste geval, waarbij de medeklinker als in tweeën wordt gedeeld, heeten de letters *explosiven, dividuae* of *uitgestooten, deelbare*, in het tweede geval *fricativen, continuae, wrijvende* of *voortdurende* letters; de klanken, die beide eigenschappen gedeeltelijk in zich vereenigen, heeten *liquidae* of *vloeijende*.

Overeenkomstig het bovenstaande verkrijgen wij van de enkelvoudige Europeesche medeklinkers het volgend overzigt:

	EXPLOSIVEN OF DEELBAREN.			FRICATIVEN OF VOORTDURENDE.			VLOEIJENDE.
	HARDE.	ZACHTE.	NEUSLETTERS.	HARDE.	ZACHTE.	HALFKLINKERS.	
KEELLETTERS.	*k*	*g* (Duitsch)	*ng* (Duitsch)	*ch* (Duitsch) *h*	*g* (Deensch en Nederl.)	*j* (Duitsch en Nederl.)	*r* (in den strot)
TANDLETTERS.	*t*	*d*	*n*	*ch* (Fransch) *s* *th* (Eng. hard.)	*j* (Fransch) *z* (Fransch en Nederl.) *th* (Eng. zacht)		*r* (vóór in den mond)
LIPLETTERS...	*p*	*b*	*m*	*f*	*v* (Fransch en Nederl.)	*w* (Eng.)	

Slechts elf van deze letters: *k, h, t, d, n, r, l. p, b, m* en *f*, hebben, op eenig niets beduidend verschil na, in de Europeesche alphabetten gelijke waarde; van de overige zijn de *g, s, z, v* en *w*, in de opgegeven beteekenissen reeds vrij algemeen in taalkundige geschriften opgenomen, en dient er alleen nog voor de *ng* (Duitsch), *r* (als keelletter), *ch* (Duitsch), *g* (Deensch en Nederl.), *j* (Duitsch), *ch* (Fransch) en *j* (Fransch) gezorgd te worden. De gewone teekens kunnen niet blijven, dewijl zij tegen de grondregels van een algemeen alphabet zondigen; want

1e. elke eenvoudige klank moet door één enkel teeken worden uitgedrukt, wat niet geschiedt met de *ng, ch* en *th*.

2e. Verschillende klanken mogen niet door één en hetzelfde teeken worden aangewezen, wat geschiedt met de *g, ch, j, r* en *th*.

3e. De letters, die in de voornaamste Europeesche spellingen eene verschillende waarde hebben, kunnen in het algemeen alphabet in den regel niet dienen. Dat gebrek hebben de *c, ch* en *j*.

4e. *Deelbare* letters (*explosiven*) mogen niet tot het uitdrukken van *voortdurende* klanken (*fricativen*) gebruikt, en het omgekeerde evenmin toegelaten worden, wil men zich tegen de schromelijkste verwarring waarborgen. Daarom kan de *c* niet als drager van den klank *ch* (Duitsch en Fransch) dienen, evenmin de *t* voor den Engelschen klank *th*. Wij moeten dus naar andere onderscheidingsteekens omzien, waarbij de vier opgenoemde grondregels in het oog blijven gehouden,

De door de neus uitgesproken keelklank *ng* (Duitsch e*ng*e, Eng. si*ng*ing), wordt, daar *n* de drager blijft, met het reeds daarvoor aangenomen punt boven de letter uitgedrukt, *n*.

De in den strot gevormde *r* (brouwend uitgesproken) kan op dezelfde wijze aangeduid worden, *r*.

De halve klinker *j* (Duitsch) = *y* (Engelsch), met de *y*.

De Duitsche en Nederl. *ch*, die bij de Engelschen, Franschen en Italianen ontbreekt, in het Spaansch met *j* of *x*, in het Hebr. met ח, Arab. خ wordt uitgedrukt, vindt slechts in het Grieksche alphabet in de χ een bruikbaar, enkelvoudig teeken. Welligt zou de *h* met een onderscheidingsteeken in aanmerking kunnen komen, doch die letter zou dan te veel verschillende waarden erlangen. Overigens bezit de χ de waarde der *ch* in het Russisch, mag men welligt tot haren vorm dien van de Spaansche *x* terugbrengen, en gaven Volney, Joh. Müller, Rapp, Bunsen en anderen reeds het voorbeeld, door aan het Grieksche letterteeken voor de *ch* het burgerregt toe te kennen.

ch (Fransch) *sh* (Engelsch) *sch* (Duitsch) *sj* (Nederl.). De beste drager voor dezen klank is de *s*, die echter een onderscheidingsteeken noodig heeft. Bopp nam daarvoor den spiritus asper, en schrijft *ś;* daar dit teeken echter bij andere letters de sterkere uitademing, *h*, moet uitdrukken, slaat Lepsius voor een boogje boven de letter, *š*.

De *j* (Fransch) is de zachtere uitspraak der *ch*, en wordt dus uitgedrukt door de *z* met een boogje er boven, *ž*, dewijl de *z* eene zachtere uitgesproken *s* is.

De harde *th* (Engelsch) is een fricative klinker en

kan dus de *t* niet tot drager van den klank gebruiken. De eenige letter uit het Latijnsche alphabet zou de *s* zijn, die echter reeds in twee andere beteekenissen dienst moet doen. Op het voorbeeld van Volney en Fleischer wordt voor dezen lispelklank uit het Grieksche alphabet de *θ* genomen.

De zachte *th* (Engelsch), *d* (Deensch) en *δ* (Nieuw Grieksch) zou, met hetzelfde regt als de hardere, hulp uit het Grieksche alphabet kunnen vorderen, en dan op de δ aanspraak doen gelden. Om evenwel het aantal vreemde lettervormen niet buiten hooge noodzakelijkheid te vermeerderen, kan men, vooreerst althans, gebruik maken van de *θ* met den spiritus lenis, *θ'*.

De *g* (Deensch en Nederl.) kan, als verzachte klank van de *ch*, door de Grieksche *γ*, die voor enkele klinkers op dezelfde wijze in het Nieuw Grieksch wordt uitgesproken, uitgedrukt worden; doch erlangt, om dezelfde reden als hiervoor vermeld, tot onderscheidingsteeken den spiritus lenis boven de χ, dus χ̓; kunnende bij de hardere klanken *ch* en *th* de spiritus asper weggelaten worden.

Op de voorgestelde wijze krijgen wij voor de Europeesche medeklinkers de volgende wijziging van het hiervoor gegeven overzigt.

	EXPLOSIVEN OF DEELBAREN.			PRICATIVEN OF VOORTDURENDE.			VLOEI-JENDE.
	HARDE.	ZACHTE.	NEUS-LETTERS.	HARDE.	ZACHTE.	HALF-KLINKERS.	
KEELLETTERS.	$\dot{k}$	g	$\dot{n}$	χ ($\dot{\chi}$), $\dot{h}$	$\dot{\chi}$ (γ)	y	$\dot{r}$
TANDLETTERS.	t	d	n	$\breve{s}$ s θ (θ')	$\breve{z}$ z θ' (δ)		r, l
LIPLETTERS.	p	b	m	f	v	w	

Verdere uitbreiding van het alphabet, door toevoeging van nieuwe klanken uit de oostersche talen, die in de europeesche niet aanwezig zijn.

In plaats van de drie klassen, gutturale, dentale en labiale letters, die voor de Europesche talen aangenomen zijn, heeft men voor de Aziatische, bepaaldelijk de Sanskrietsche en Arabische talen, zeven hoofdklassen vastgesteld, die der faucale, gutturale, palatale, cerebrale, linguale, dentale en labiale letters.

De faucalen

zijn 4 in getal: de ء (Arab.), die, als medeklinker, niet slechts als een gewijzigde klinker beschouwd moet worden, krijgt als teeken twee spiritus lenis, boven elkander geplaatst ᾽.

De zachtere ا (Arab.), א (Hebr.), ऽ (Sanskr.) en de spiritus lenis (Gr.) worden door het teeken van den spiritus lenis uitgedrukt,'.

De ح (Arab.), door vele taalkenners met de dubbele *h* overgeschreven, wordt op het voorbeeld van Fleischer, Ewald en Vullers, door eenen spiritus asper boven de *h*, dus met *h*`, onderscheiden van

den zachteren klank, die door de *h* vertegenwoordigd wordt. Deze klasse heeft dus vier teekens: ᾽, ', *h*` en *h*.

De gutturalen

verliezen bij de meer naauwkeurige verdeeling in klassen de *y*, die naar die der palatalen overgaat, maar winnen de ق (Arab.), ק (Hebr.), die met de *q* uit het Rom. alphabet wordt uitgedrukt. Tot deze klasse worden dus gebragt *k, q, g, ṅ; χ̇, χ̇* (*γ*); en *ṙ*.

De palatalen.

In het Sanskriet worden eenige klanken tegen het harde verhemelte gevormd; zij zijn de *k, g, n*; de *χ* en *χ̇* (*γ*); de *y* en de *l;* de vijf eerste zijn gutturalen, die, meer voorwaarts in den mond uitgesproken, eenen sjilpenden nevenklank verkregen hebben, zoodat b.v. de *k* en de *g* daarbij het geluid van *ch* in *choise* (Engelsch) en de *g* in *g*iro (Ital.) erlangen. Daar, waar die klanken eenvoudige zijn en door ééne enkele letter worden aangewezen, moet ook bij het overschrift slechts ééne letter gebruikt, en het bijkomende geluid worden aangeduid door een teeken, waarvoor men, op het voorbeeld van Bopp, eene boven de letter geplaatste schuinsche streep, ons nadruksteeken (') , of den accentus acutus, kan aannemen. Waar de uitspraak in sommige talen stellig en duidelijk eenen dubbelen klank doet hooren, zoo als in het Engelsche *ch*urch, *ch*eese enz., wordt ook een dubbel letterteeken noodwendig, en zou men zich voor de twee laatstgenoemde dubbele klanken van de ☒ moeten bedienen.

Voor de 7 palatalen krijgen wij dus:

ḱ, ǵ, ń; χ́, ☒ (*γ́*); *y;* en *l'*

waarbij aangemerkt moet worden, dat de *y* het onderscheidingsteeken niet noodig heeft, als wordende die letter in geene andere woorden gebruikt.

De cerebralen[1]

behooren bijna uitsluitend in de Indische talen te huis. Ook voor deze letters wordt het door Bopp aangenomen onderscheidingsteeken, eene punt onder de letter, behouden, en geschreven: *ṭ, ḍ, ṇ; ṣ; ṛ* en *ḷ*.

1 Zoo werd door de Engelsche taalkenners op eene onjuiste wijze de Indische benaming, die eigenlijk *verhemeltedak-letters* vertaald zou moeten worden, overgebragt. De naam is thans te algemeen in gebruik geraakt, om hem voor eenen anderen te verwisselen. De cerebralen worden gevormd met de punt van de tong, die achterwaarts naar boven gebogen tegen het verhemelte de uitstooting of de wrijving voor de uitspraak van den klank te weeg brengt.

De lingualen

behooren tot de Arabische en verwante talen. Robinson, Caspari, Davids en anderen hebben ook voor deze klasse een punt onder de letter als onderscheidingsteeken aangenomen. Om de verwarring met de cerebralen te vermijden, stelt Lepsius voor een liggend streepje onder de letter. In tegenoverstelling van het punt bij de laatstgenoemde klasse, wier klanken uitgesproken worden, terwijl de tong met de spits het midden van het verhemelte raakt, duidt het streepje bij de lingualen op de plaatsing van de tong in hare breedte tegen het voorste gedeelte van het verhemelte. De Arabische taal bezit vier zulke klanken, *t̲, d̲; s̲* en *z̲*.

De dentalen en de labialen.

Zijn dezelfde als in de Europeesche talen. De dentalen: *t, d, n; š, ž; s, z; θ* (*θ̇*), *θ̇* (*δ*); *r, l*. De labialen: *p, b, m; f, v, w*.

De uitspraak van sommige letters, (de explosiven) wordt nog gewijzigd:

1°. door de hardere of zachtere uitademing (adspiratie), welke op den klank der letter volgt. In talen, waar die klanken als eenvoudige letters beschouwd en geschreven worden, kan men het best, bij de overbrenging in het algemeen alphabet, zich van de letter met het teeken van harde uitademing (spiritus asper) bedienen; waar de uitademing als geheel van de letter gescheiden behandeld wordt, zoo als in het Hindoestanisch, wordt zij door de *h* vertegenwoordigd; dus in het eerste geval b.v. *k'*, in het laatste *kh*.

2°. door verbinding van eenen explosiven met eenen daarbij behoorenden fricativen klank, waardoor als het ware consonantische tweeklanken ontstaan. Ofschoon deze in onderscheidene talen dikwerf met ééne enkele letter worden wedergegeven, zoo als bijvb. in het Grieksch *ζ* voor *dz*, in het Italiaansch de *c* en *g* vóór de *i*, behooren zij echter, waar men de ware uitspraak wil aantoonen, gescheiden en met beide hoorbare medeklinkers geschreven te worden, bijvb. *kχ, ḱχ́, tš, dž, ts, dz, pf*, enzv.

De verdubbeling der medeklinkers, ook na eenen korten geaccentueerden klinker, wordt uitgedrukt, wanneer zij, zoo als in het Arabisch en Italiaansch, duidelijk gehoord, of door de regelen der woordgronding gewettigd wordt, of ook plaats grijpt in het schrift der vreemde taal die men wil overbrengen.

Het spreekt van zelf, dat het alphabet, met al zijne verschillende onderscheidingsteekens, niet voor elke taal in zijn geheel behoeft gebruikt te worden; het is naar de behoefte van elke taal voor vereenvoudiging en voor uitbreiding vatbaar. In het eerste geval late men de onderscheidingsteekens weg, die men niet noodig heeft; in het laatste kan men zich behelpen, door die teekens, behalve met de opgegevene, ook nog met al de andere letters te verbinden, of ook door nieuwe onderscheidingsteekens aan te nemen.

Dit laatste wordt volstrekt onvermijdelijk voor de Zuid-Afrikaansche talen, die zich kenmerken door hunne smak-klanken, waarvan het Hottentottisch vier, de Zoeloe (Zulu) en andere Kaffer-talen slechts drie van elkander verschillende bezit. Zij paren zich aan de keelklanken *g, ṅ, k, χ, h* en *n*, doch zóó dat zij bij de uitspraak zich even vooraf laten hooren, en verschillen naarmate zij, bij het inhalen des luchtstrooms, met het uiteinde van de tong 1^{e}. achter, 2^{e}. midden tegen het verhemelte 3^{e}. bij de boventanden, of eindelijk, 4^{e}. met de zijden van de tong regts of links in den mond gevormd worden; zij zijn dus palataal, celebraal, dentaal of lateraal en kunnen, beter dan met letters uit het Europeesche alphabet[1], die reeds eene andere waarde hebben, door schuinsche strepen vóór de letter, waarbij zij behooren, aangeduid worden, elke dier strepen gekenmerkt met het onderscheidingsteeken van de klankklasse waartoe zij behoort, doch de lateraal-smakklank, als de sterkste, met twee strepen nevens elkander uitgedrukt; dus palataal /, celebraal!, dentaal! en lateraal //.

Voor die talen eindelijk, die reeds van zeer vroege tijden een volledig schriftstelsel bezitten, maar wier uitspraak verschillende wijzigingen en veranderingen ondergaan heeft, dient men bij het omschrijven der klanken zich tot een vast tijdperk te bepalen, en dienovereenkomstig de letters te kie-

1 Zoo als Appleyard, Boyce en Grout voorstellen.

zen, naar gelang de oude of de thans gebruikelijke uitspraak moet worden wedergegeven.

Overeenkomstig het bovenstaande wordt het hiervoor gegeven overzigt der klinkers, om ook de niet Europeesche talen te kunnen omvatten, uitgebreid als volgt:

	EXPLOSIVEN OF DEELBAREN.			FRICATIVEN OF VOORTDURENDE.			VLOEIJENDE.
	HARDE.	ZACHTE.	NEUSLETTERS.	HARDE.	ZACHTE.	HALFKLINK.	
I. Faucalen.	ʾ, ʾ	ʿ		h', h			
II. Gutturalen.	h, g	g	ṅ	χ (χ̣)	χ̇ (γ)		ṙ
III. Palatalen.	ḱ	ǵ	ń	χ́	χ̈ (γ́)	y	ɣ́
IV. Cerebralen.	ṭ	ḍ	ṇ	s̆̇	z̆̇		ṛ ḷ
V. Lingualen.	t̲	d̲	n̲	s̲	z̲		
VI. Dentalen.	t	d	n	s̆, s, θ (θ')	z̆, z, θ' (ð)		r l
VII. Labialen.	p	b	m	f	v	w	

Voorbeelden.

I. Explosiven.

1. *harde.*

ʾ Arab. ء.
q Arab. ق.
k Nederl. *k*unst.
k' Sanskr. च.
ṭ Sanskr. ट.

ṭ Arab. ط.
t Nederl. *t*ak.
p Nederl. *p*ijn.

2. *Zachte.*

' Arab. ا, Hebr. א, Grieksch '.
g Fransch *g*auche.
ǵ Sanskr. ज.
ḍ Sansk. ड.
ḏ Arab. ض.
d Nederl. *d*ier.
b Nederl. *b*ij.

3. *Neusletters.*

ṅ Eng. si*ng*ing.
ń Sanskr. ञ, Ital. *gn*udo.
ṇ Sanskr ण.
n Nederl. *n*een.
m Nederl. *m*et.

II. Fricativen.

1. *Sarde.*

h` Arab. ح.
h Nederl. *h*and.
χ (x̌) Nederl. en Duitsch *ch* in a*ch*.
x́ Sanskr. ष, Duitsch. *ch* in i*ch*.
ṣ̌ Sanskr. ष.
ś (linguaal) Poolsch *sw*it.
ṣ Arab. ص.
š Fransch *ch*at, Nederl. *sj*ouwen.
s Nederl. *s*uiker.
θ (*θ*̔) Eng. *th*in.
f Nederl. *f*eil.

2. *Zachte.*

ẋ (*γ*) Arab. غ, Nederl. *g*oed.
ź Poolsch po*ź*no.
ẓ Arab. ظ.
ž Fransch *j*eune.
z Fransch *z*èle.
θ' (*δ*) Eng. *th*ey.

3. *Halfklinkers.*

y als *j*, in Nederl. *j*aar.
w Eng. *w*e.

III. Vloeijende.

r Fransch g*r*asseyer.
ṛ Sanskr. ऋ.
r Nederl. *r*atel.
ṙ Grieksch *ῥάβδος*.
l' Ital. *gl*i.
`l' Welsch *ll*.
ḷ Sanskr. ऌ.
l Nederl. *l*am.

Aan het einde van zijn vertoog heeft Lepsius, bij wijze van proefneming, zijn alphabet op een aantal van meer dan 54 verschillende talen toegepast, namelijk 26 Afrikaansche, waaronder een paar Hottentotsche en een paar Kaffer-tongvallen; 18 Aziatische, waaronder ook die van onze Oost-Indische bezittingen, 7 Amerikaansche, waarbij de verschillende Indiaansche talen van Noord-Amerika voor ééne geteld zijn, en drie Polynesische talen. Sommige, zoo als die van Egypte, Nubië, Habessinië en andere in het oostelijke Afrika, had hij onder de inboorlingen en in de landen zelve getracht te leeren kennen, voor andere bediende hij zich van de beste taalkundige werken, of de inlichtingen van reizigers, die hem ten dienst stonden. Tot voorbeeld halen wij hier het Javaansche alphabet aan, waarbij Lepsius zeker met meer nut zich van de in de laatste jaren hier te

lande verschenen taalkundige werken had kunnen bedienen, dan van Crawfurd's ‘Gramm. and Dict. of the Mal. lang., p. XVI, die hij te hulp riep.

Klinkers.

a *ā*

e *o*

i *u*

Medeklinkers.

	EXPLOSIVEN.	FRICATIVEN.	VLOEIJENDE.
Faucalen	,		
Gutturalen	*k g ṅ*		
Palatalen	*ḱ ǵ ń*		*y*
Cerebralen	*ḍ ṭ*		
Dentalen	*t d n*	*s*	*r l*
Labialen	*p b m*		*w*

Omtrent de nuttige gevolgen, die men zich van een op goede gronden gevestigd algemeen alphabet, zoo voor de wetenschap, als voor een meer dagelijksch gebruik in ons verkeer met vreemde en nog onbeschaafde volken, kan voorstellen, zal wel geen twijfel bestaan. Eene andere vraag echter is, of het door Lepsius voorgeslagen stelsel ons die weldaad schenken zal, en er kans bestaat om niet alleen op zich zelve staande geleerden, maar ook geheele genootschappen, misschien wel in een zeker opzigt geheele landen, te bewegen, dat zij de reeds aangenomen en langer of korter in uitvoering gebragte schrijfwijzen zullen laten

varen, om die tegen de nieuw aanbevolene, algemeene te verwisselen? Wat dit laatste bezwaar betreft, erkent men ligtelijk, dat het op elke poging tot het invoeren van eene algemeene schrijfwijze van vreemde talen drukt, en dus alleen de vraag overblijft, of het hier voorgestelde alphabet met regt op zulk eene voorkeur aanspraak maken, zoozeer aan alle billijke eischen voldoen kan, dat het zich van lieverlede tot den rang van een algemeen alphabet verheffen mag. Wij gelooven dat die vraag wel bevestigend kan beantwoord worden, en wij vinden in het oordeelkundig en naauwgezet gebruik, dat de schrijver gemaakt heeft van het voornaamste wat over het onderwerp vroeger geschreven is, in de medewerking en inlichtingen, die hem zoowel van andere geleerde taalvorschers, als van de meest bevoegde physiologen ten dienste stonden, in zijne rijke ondervinding, die hij, vooral bij zijn verblijf onder ver verwijderde volken van Afrika, opdeed, in de kennis die hij van tot nog toe schaars of in het geheel niet bekende talen en tongvallen zich daar opzettelijk, en met hulp van de inboorlingen zelve, eigen maakte, en in de toestemming van ruim een vijftigtal mannen van verschillende landen, vooral in Engeland en Duitschland, uitmuntende door hun gezag op het gebied der taalkunde, of vermogend door hunnen invloed aan het hoofd van groote en magtige maatschappijen; wij vinden in dat alles gewigtige redenen om aan het alphabet van Lepsius een gezag toe te kennen, waardoor het meer dan eenig ander al de bezwaren overwinnen, en waar het noodig mogt zijn, naar de behoefte gewijzigd of uitgebreid, van lieverlede ingang vinden, meer algemeen ingevoerd en aangenomen zal worden. Het is juist eene van de voorname eigenschappen, waardoor het zich aanbeveelt, dat het wijzigingen, inkrimpingen en uitbreidingen toelaat, zonder voor eenige inbreuk op zijne beginselen te vreezen. Waar men bij fijnere onderscheidingen en een grooter aantal verscheidenheden behoefte gevoelt aan meerdere onderscheidingsteekens, dan kunnen die, mits altijd overeenkomstig de vastgestelde grondbeginselen, ook nog met andere letters, dan die waarbij het door Lepsius geschiedt, verbonden, of des noods ook nieuwe teekens te hulp geroepen worden. De Berlijnsche geleerde, en zij die zijn alphabet en zijne schrijfwijze goedgekeurd en aangenomen hebben, zullen volkomen tevreden zijn, wanneer maar de algemeene beginselen, waarop

zijn stelsel gegrond is, als juist erkend en tot rigtsnoer gesteld worden bij het overbrengen van woorden uit vreemde talen in Europeesch schrift, en bij het invoeren van een schrift bij volken, die nog van dat voorregt verstoken zijn. De ondervinding zal dan van zelve doen zien, of, waar en hoe verbeteringen vereischt worden. Tot die verbeteringen wil Lepsius gaarne medewerken, en heeft dus ieder, die in de gelegenheid is om zijn alphabet toe te passen, uitgenoodigd, over dit onderwerp, althans waar het eenig belangrijk geval betreft, met hem in briefwisseling en overleg te treden. Dat die noodiging ernstig gemeend is, kunnen wij op goede gronden verzekeren, en wij durven in het belang der zaak bij onze vaderlandsche geleerden, vooral die zich met het vervaardigen van spraakkunsten, hand- en woordenboeken voor onze Oost-Indische bezittingen onledig houden, en bij ons Nederlandsch Bijbelgenootschap en onze Zendelingmaatschappij aandringen, dat zij de zaak met al den ernst die zij verdient ter harte nemen, hunne aanmerkingen, bezwaren en twijfelingen niet terughoden, maar door mededeeling aan den heer Lepsius hunne belangstelling toonen, en tevens medewerken tot volmaking en toepassing van zijn stelsel.

Mogten wij ons zelven eene meer grondige en algemeene taalkennis durven toeschrijven, wij zouden dan misschien een meer beslissend of bepaald oordeel kunnen uitbrengen; thans kan dat oordeel zich slechts op eene zeer beperkte toepassing in engen kring gronden; maar voor zoo ver wij voor het overschrijven van hiëroglyphische teekens en woorden ons van Lepsius' alphabet bedienden, bleek het in alle deelen proefhoudend te zijn. Een ieder kan overigens zelf tot op zekere hoogte die proeven nemen op woorden uit vreemde, levendige talen, die hij in hunne juiste uitspraak in schrift wil wedergeven, en hij zal ongetwijfeld zich overtuigen, dat de teekens van het algemeen alphabet zich daartoe, beter dan eenig ander middel, leenen. Dezelfde redenen, waarom wij ons hier een meer beslissend oordeel moeten ontzeggen, doen ons niet dan met eenige aarzeling nog een paar aanmerkingen aan ons verslag toevoegen.

Waar wij hierboven opgaven, hoe Lepsius de teekens van het Javaansche schrift in die van zijn alphabet overbrengt, zal men een afzonderlijk teeken gemist hebben voor den tusschen *a* en *o* zwevenden klank, dien men hier te lande tegenwoordig

meestal met *å* pleegt uit te drukken, en waarvoor de *o̲* uit het algemeene alphabet, als te diep en te sterk, evenmin welligt als de *ŏ̲*, zich genoegzaam schikt. Zij, die met onze Indische taalstudiën bekend zijn, zullen beoordeelen, of in dit en andere opzigten het alphabet de noodige onderscheidingsteekens levert, en of men welligt diergelijke, voor het gehoor slechts weinig merkbare, kleine wijzigingen over het hoofd mag zien.

Een meer algemeen belemmerend bezwaar is onzes inziens gelegen in het verschil van uitspraak, aan de klinkers van het Europeesche alphabet in de verschillende talen toegekend, vooral in het gebruik van twee letters tot het uitdrukken van eenen enkelen klank in sommige talen, die in andere door slechts ééne enkele letter wordt vertegenwoordigd: bijv. *eu* Nederl. voor *ö* Duitsch, ◌̈ van het alphabet; *oe* Nederl., *ou* Fransch voor *u* Duitsch, *ū* en *ŭ* van het alphabet; *ou* Nederl. voor *au; ui* Nederl. voor *au̯* en de korte *u* Nederl. voor *ŏ̲* van het alphabet. Het zal moeijelijk vallen in eene taal, waar men dezelfde klanken bezit, die men uit den vreemde overbragt, die klanken in de vreemde woorden op eene andere wijze uit te drukken, dan dit in onze eigene taal geschiedt, en er b.v. aan te denken, dat men de *u* in Ab*ŭ* als ons *oe*, de *g* in vreemde woorden onder de medeklinkers dikwerf met eenen naar de *k* zwevenden klank uitspreken en het geluid, even te voren in onze eigen taal met *g* wedergegeven, onmiddelijk daarop in een vreemd woord met *ʼχ* of *γ* vertegenwoordigen moet. Het bezwaar wordt echter grootendeels weggenomen, wanneer men bedenkt, hoe men thans zonder moeite, bij aanhalingen van vreemde woorden in onze moedertaal, aan de letters dier woorden de waarde geeft die zij in hun land hebben, al verschilt die waarde dan ook van de bij ons aangenomen uitspraak. Eene inbreuk op den regel, dat men geen zelfde teeken in meer dan eene beteekenis mag gebruiken, heeft Lepsius zich naar ons toeschijnt eenigzins veroorloofd, waar hij een liggend streepje onder de letter bij de klinkers *o̲* en *e̲*, in de plaats van den Franschen *accent grave*, ter aanduiding van de open uitspraak dier klinkers, gebruikt, en datzelfde onderscheidingsteeken bij de letters *t, d, s* en *z* doet dienen tot aanduiding van hare linguale waarde. Dezelfde bedenking geldt, waar het punt onder de klinkers de dienst doet van het scherpe toonteeken, terwijl het, onder eenen medeklinker geplaatst, zulk

eenen tot de zoogenaamde cerebraalklasse doet overgaan. Het door Lepsius zelven vastgestelde beginsel ware misschien beter behouden gebleven, door de beide toonteekens voor de bedoelde klinkers met een ander onderscheidingsteeken b.v. uit te drukken.

Aan de Nederl. *g* in het woord *G*od geeft Lepsius de uitspraak van de fricative harde gutturaal *χ*, als in het Duitsche a*ch;* zij komt overeen met de zachte fricative *χ̇*, of de *γ*.

Eindelijk zouden wij wenschen, en aan dat verlangen zou zonder veel bezwaar kunnen worden te gemoet gekomen, dat men de Grieksche letters *χ, γ* of Γ, *θ* en δ of Δ en *ε*, onder de Latijnsche letters van het algemeene alphabet opgenomen, met opoffering van hare echte Grieksche vormen, een weinig romanizeerde, hun corpus meer in overeenstemming bragt met dat der overige letters, waaronder zij het burgerregt erlangen. Er zou een misstand weggenomen zijn, die thans zeer hinderlijk is. Het is waar, de lettervormen zijn reeds te Berlijn gesneden, naar Engeland overgezonden en hebben daar bereids gediend voor het gieten der letters, waarmede, zoo als wij boven zeiden, twee werken over Afrikaansche talen worden, of misschien reeds zijn afgedrukt. Doch dit belet niet dat men zich voor het snijden van die weinige, gewijzigde letters eene geringe uitgaaf ligtelijk getroosten, en de voor het oog beter voldoende en met het geheel meer overeenstemmende vormen aannemen kan, zonder vrees, van zijne boekwerken, voor hen die het stelsel van Lepsius elders volgen, onbruikbaar te maken, of het gebruik van elders naar dat stelsel gedrukte boeken te moeten missen. Het zijn vooral deze twee laatste beweegredenen, die naar ons inzien ieder moeten nopen, om, met opoffering zoo veel maar mogelijk van eigen denkbeelden en zienswijze, ook al ware die, reeds jaren lang aangenomen en gevolgd, tot eene gewoonte geworden wier aflegging moeite kost, zich aan het Alphabets-Verbond aan te sluiten. Ware er mogelijkheid geweest voor onze taalkenners en andere belanghebbenden hier te lande, om aan de voorbereidende beraadslagingen te Londen deel te nemen, hunne opmerkingen zouden welligt niet onbelangrijke wijzigingen, misschien ook verbeteringen in de toepassing der toen vastgestelde beginsels hebben kunnen aanbrengen. Thans echter, nu de zaak haar beslag gekregen heeft, een magtige kern uit onderscheidene landen vereenigd het middelpunt

uitmaakt van het leger, dat op eene wel vreedzame, maar toch niet minder werkzame en aanhoudende wijze haar verdedigen en uitbreiden wil, nu zij bij de Christian Missionary Society te Londen voor hare overal verspreide zendelingvestigingen, en evenzeer door vele zendelinggenootschappen in Duitschland en hunne vertakkingen over verschillende gedeelten der wereld erkend, aanbevolen en ingevoerd is, nu zal het raadzaam zijn dat wij de algemeene beweging volgen. Verreweg is het toch te verkiezen dat men zich, bij de overtuiging dat het volgen van één algemeen stelsel in alle opzigten wenschelijk is, aan het door Lepsius voorgestelde, ook al mogt het der volmaaktheid niet genoeg nabij zijn gekomen, en nog voor gewigtige bedenkingen plaats laten, aansluite. Een stelsel, op zulke deugdelijke beginselen steunende, is immers in ieder geval beter, dan het voortdurend volgen van een aantal verschillende schrijfwijzen, die dikwerf vrij willekeurig vastgesteld, of te veel enkel met het oog op eigen behoefte ontworpen, voortdurend tot storende verwarringen aanleiding geven, en in ieder geval ons in het schier onafwendbaar gevaar brengen, van ons, met wat wij werken, op een van de beweging der wetenschap afgezonderd standpunt op te sluiten en alleen te zien laten.

Leyden, Mus. van Oudheden,
December 1854.
C. LEEMANS.

Wij meenen den belangstellenden lezer geene ondienst te doen, met eene opgaaf van de titels der voornaamste werken, die in het bovenstaande opstel aangehaald, maar niet volledig medegedeeld, of slechts kortheidshalve met de namen der schrijvers werden aangewezen.

Over het schrijven van Aziatische talen met Europeesch schrift.

Halhed, ‘Bengal Grammar’ (Calcutta 1787?)
Gilchrist, ‘Grammar of the Hindoostanee language.’ Calcutta 1796.
Gilchrist, ‘English and Hindoostanee Dictionary.’ ib. 1787.
W. Jones, ‘On the orthography of Asiatic words in Ro-

man letters.' In de 'Asiatic Researches' vol. I, 1788, pp. 1-56; later in 1799 te Londen herdrukt, en eindelijk nog eens in de volledige uitgaven zijner werken.

C.F. Volney, 'Simplification des langues orientales ou méthode nouvelle et facile d'apprendre les langues Arabe, Persane et Turque avec des caractères Européens.' Paris an. III (1794.)

C.F. Volney, 'l'Alphabet Européen appliqué aux langues Asiatiques.' Par. 1818.

Schleiermacher, 'De l'influence de l'écriture sur le language; Mémoire qui en 1828 a partagé le prix fondé par M. le Cte de Volney, suivi de Grammaires Burmane et Malaie et d'un aperçu de l'alphabet harmonique pour les langues Asiatiques que l'Institut R. de France a couronné en 1827.' Par. 1835.

Sir Charles Trevelyan, 'On the application of the Roman letters to the languages of Asia.' Calcutta 1834 en 1836. Herdrukt Lond. 1854.

'The application of the Roman alphabet to all the Oriental languages, continued in a series of papers written by Messrs Trevelyan, J. Prinsep and Tytler, the Rev^{d}. A. Duff and Sir H.T. Prinsep, and published in various Calcutta periodicals in the year 1834.'

Uit die verzameling zijn afzonderlijk overgedrukt en uitgegeven:

Sir Charles Trevelyan, 'Defence of Sir Jones' system.' Calcutta 1834.

Dezelfde: 'Circular letter adressed bij the originators of the general application of the Roman letters to the languages of the East.' Calcutta 1834.

Dezelfde: 'The Romanizing system; papers originally published at Calcutta in 1834 and 1836 on the application of Roman letters to the languages of Asia.' Lond. 1854.

H.E. Weijers, 'Nieuwe proeve om al de Arabische letters en schrijfteekens door het gewone Europeesch karakter onderscheidenlijk uit te drukken.' Leyd. 1840.

H. Brockhaus, 'Ueber den Druck Sanskritischer Werke mit Lateinischen Buchstaben.' Leipz. 1841.

Caspari, 'Grammatica Arabica.' Leipz. 1841.

Fleischer, 'Grammatik der lebenden Persischen Sprache von Mirza Mohammed Ibrahim; aus dem Engl. übersetzt und umgearbeitet.' Leipz. 1847.

Beide laatstgenoemde taalkundigen erkennen den derden door Weijers ook voorgestelden hoofdregel, en leven dien bij het overschrijven der Oostersche talen na.

Talen van Afrika.

Rev^{d}. Lewis Grout, ‘An essay on the phonology and orthography of the Zulu and kindred dialects in Southern Africa.’ New-York 1853. In de ‘Transactions of the American Oriental Society.’ New-York. vol. III. n. II. p. 421.

Talen van Amerika.

John Pickering, ‘Essay on an uniform orthography of the Indian languages of North-America.’ Cambridge, 1820. Overgedrukt uit de ‘Memoirs of the American Academy of arts and Sciences.’

Over het algemeen alphabet.

J.J. Vater, ‘Pasigraphie und Antipasigraphie.’ Leipzig, 1799.

J.... D. M... ‘Pasigraphie et Pasilalie.’ Par., an VIII (1799.)

‘Carte générale Pasigraphique.’ (Paris) 1808.

Ch.L.B.D.M.G. ‘Solvique et Phonique, c.a.d. mécanisme de la parole dévoilé et écriture universelle, au moyen de 48 phonins ou lettres, qui à l'aide de quelques signes, accens et marques, désignent tous les sons de la parole avec leurs qualités prosodiques; etc.’ Paris, 1829.

Welke waarde deze 4 werken hebben en welk stelsel zij aanbevelen is ons onbekend.

H. Venn, ‘Rules for reducing unwritten languages to alphabetical writing in Roman characters, with reference especially to the languages spoken in Africa.’ Lond. 1848.

‘De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera orthographia cum necessariis elementis Alphabeti Universalis; auctore Mariano Šuñić O.S.F.P.B.A.’ Viennae, 1853.

Dr. R. Lepsius, ‘Das allgemeine linguistische Alphabet.’ Berl., 1854. (Zie hierboven aan het hoofd van ons verslag).

Physiologie der spraak.

Kempelen, ‘Mechanismus der menschlichen Sprache.’ Wien, 1791.
Liscovius, ‘Theorie der Stimme.’ Leipz., 1814.
Dzondi, ‘Die Functionen des weichen Gaumes.’ 1831.
Willis in Poggendorf's ‘Annalen der Physik und Chemie, XXIV.’
Joh. Müller, ‘Handb. der Physiologie des Menschen.’ 1840. II^{er} Band.
Rapp, ‘Physiologie der Sprache.’

C.L.

Iets over de graankwestie in Nederland.

Geen klagt zóó algemeen, zóó veelvuldig herhaald, zóó stellig uitgesproken en daarom ook zóó versleten, als de klagt over den steeds toenemenden materiëlen geest onzer dagen. Men heeft thans, zoo heet het, geen ander doel voor oogen, dan in den kortst mogelijken tijd de stoffelijke welvaart van den mensch te verhoogen, met voorbijzien, ja met vertreding van al wat daar buiten ligt. Godsdienst en zedekunde, abstrakte wetenschap en kunst, niets vindt meer de belangstelling van vroeger dagen, want alles moet wijken voor die ééne, die groote, die overheerschende vraag: hoe kan men zijnen stoffelijken toestand het meest verbeteren? ‘Tijd is geld,’ dat is het wachtwoord onzer eeuw, en het menschelijk vernuft spitst zich meer en meer om de minuten tot uren en de uren tot dagen te rekken, ten einde nu in één oogenblik hetzelfde te verkrijgen, waartoe voorheen menig etmaal vereischt werd. Ongenoegzaam was de snelle loop van het vlugge ros, dat langs de gebaande wegen de afstanden als verslond, en ontoereikend de felle wind, die den ranken bodem door de schuimende golven voortjoeg. De stoomkracht moest te land en ter zee de afstanden als doen verdwijnen, en de telegraaf den bewoner der verste oorden als in één oogwenk vóór onzen drempel voeren, om de noodige inlichtingen dadelijk van hem te erlangen. Want de tijd is kostbaar, omdat hij geld is, en dat geld is het éénig doel van ons streven. Wat bekommeren wij ons langer om die oude gehechtheid aan het land onzer geboorte, aan het ouderlijke huis, aan de vrienden onzer jeugd, wanneer daar buiten, ver van ons, met luttel arbeids dat eenige te verkrijgen is wat wij wenschen en najagen, het goud! Want door dat goud opent de aarde de schatkameren harer geneugten voor ons, en waar anderen jaren lang met moeite hun dagelijksch brood verdienen, daar zijn wij in korten tijd

heeren en meesters over alles wat de wereld ons aan gemak en weelde bieden kan!

Waagt men het deze bewering onjuist en deze voorstelling overdreven te noemen, men wordt gewezen op al die uitvindingen van den tegenwoordigen tijd op materiëel gebied, die tot niets anders moeten strekken, dan om den menschelijken arbeid gemakkelijker te maken, te verkorten en te besparen, en door het stomme werktuig te laten uitvoeren, wat vroeger de nijvere hand van den eerlijken huisman verrigtte om het stuk brood voor zich en de zijnen te verdienen; dan om de grenzen tusschen de verschillende volkeren te doen wegvallen, waardoor ook het gevoel van nationaliteit verdwijnt, en om met gejaagdheid in den kortst mogelijken tijd ten uitvoer te brengen, waarmede men zich vroeger met genoegen en met gemak lang onledig hield. En eindelijk tracht men zijne redeneringen kracht bij te zetten door te wijzen op de toenemende belangstelling in die nieuw opgekomene wetenschap, de staathuishoudkunde, het kind en de vrucht van dien materiëlen tijd, want wat is die wetenschap toch anders dan de leer der rijkdommen!...

Wat zal men op die klagten antwoorden? Niets anders dan erkennen, dat men in den tegenwoordigen tijd eene grootere belangstelling aan den dag legt voor al wat den stoffelijken toestand van den mensch verbeteren kan, maar dat de voorstelling daarvan overdreven is. Die belangstelling voor het materiële is toenemend, en wij rekenen dat een verblijdend teeken van onzen tijd. Immers hoe zal de mensch zich verheffen boven het redeloos dier, wanneer niet allereerst in die stoffelijke behoeften voorzien wordt, wier vervulling de noodzakelijke voorwaarde is van zijn bestaan? Of eischt men van den hongerigen of van den door zwaren arbeid afgesloofden en uitgeputten mensch denkbeelden van hoogeren aard, dan die van voedsel en van rust? Voorzie eerst in die behoeften, dan zal hij kracht en vermogen tot denken en zucht naar edeler genoegens hebben.

En de verbeteringen op het stoffelijk terrein, ze willen niets anders, dan hem dat noodige zoo spoedig en zoo goed mogelijk verschaffen en hem den arbeid zoo ligt en gemakkelijk mogelijk maken. Zouden wij dan de krachten der natuur ongebruikt moeten laten liggen en ons verstand, die heerlijke gave, niet moeten besteden om die krachten te leeren kennen en ze aan te wenden tot verhooging van ons geluk, waartoe de Schepper ze onder ons bereik heeft ge-

steld? Moeten wij dan de volken, die verre van ons wonen, niet beschouwen als onze broeders, en niet trachten hen te leeren kennen en in gemeenschap met hen te komen? Of is niet reeds de schat van voortbrengselen, die het eene werelddeel oplevert en die in het ander ontbreken, schoon alle volken ze tot vermeerdering hunner welvaart noodig hebben, een duidelijk teeken, dat wij tot elkander komen en elkanders overvloed tegen overvloed moeten inwisselen?

Men klage evenmin over de materiële strekking der staathuishoudkunde. Het is een gunstig teeken voor de ontwikkeling van den menschelijken geest, dat de arbeid zich meer en meer verdeelt, en een ieder zijne vermogens dááraan toewijdt, waarvoor hij weet de meeste geschiktheid te bezitten, en dat zoo velen hun' tijd en de hun verleende gaven van verstand en kennis besteden aan de verbetering van het lot hunner naasten, want - handelen zij daardoor niet volgens het eerst en hoogst gebod, dat der Christelijke liefde? Dat gebod toch wil, dat wij den naaste als broeder zullen beschouwen, en dus ook zelve alles doen wat in ons vermogen is om zijn geluk te verhoogen, zijnen nood te verligten, zijne ellende te lenigen, zijne armoede zoo al niet weg te nemen, dan toch te verminderen en dragelijker te maken. Wij zien dan ook dat zij, die de materiële rigting van den tegenwoordigen tijd het meest veroordeelen, onder de grootste voorstanders behooren van alles wat tot verbetering van het lot hunner medemenschen kan strekken. Tallooze instellingen toch verrijzen nog dagelijks in ons midden, die geen ander doel hebben dan liefdadigheid te oefenen, en vele bestrijders van den materiëlen tijdgeest gaan daarin zelfs veel verder dan zij, die ronduit erkennen, dat zij zich in die rigting verheugen en het doel krachtig zoeken te bevorderen. Dat die bestrijders maar al te vaak in hunne goede bedoelingen falen, is niet vreemd, want terwijl zij met minachting nederzien op de staathuishoudkunde, die hen in hun doel tot gids zou moeten en kunnen verstrekken, betreden zij toch het gebied dier wetenschap, maar zij doen het als vreemdelingen en missen dus hun oogmerk.

Hoe gunstig onderscheiden zich dan ook onze dagen van vroegere tijden, wanneer wij ons oog slaan op den toestand der armere bevolking! Armen, ja nog altijd zijn er en zij zullen er waarschijnlijk wel altijd blijven, maar hoe zeer is hun lot verbeterd, omdat men zich hunner meer heeft aangetrokken en meer in hun nood heeft kunnen voorzien door

de vorderingen die op het stoffelijk gebied gemaakt zijn. Zeer juist zegt de heer de Bosch Kemper in zijn belangrijk werk: ‘Geschiedkundig Onderzoek naar de armoede in ons Vaderland’, dat hun aantal alleen schijnbaar is toegenomen, want de hoogere eischen, die men den mensch heeft toegestaan, doen ons nu arm noemen, wat men vroeger naauwelijks behoeftig zou geheeten hebben. Men verlangt nu eene meer volledige bevrediging der menschelijke behoeften; men wil den toestand van allen bepaald verbeteren, en waar honger knaagt en waar koude nijpt, al is het slechts voor korten tijd, daar beschouwt men dat nu als een gebrek dat verholpen moet en kan worden. Men spant daartoe alle zijne vermogens in, en tracht meer voort te brengen, door de krachten der natuur aan den mensch cijnsbaar te maken, en poogt door alle middelen de landen nader tot elkander te brengen, opdat de overvloed van het eene werelddeel het gebrek van het andere moge aanvullen, en alle volken als broeders in elkanders behoeften trachten te voorzien.

Om eene duidelijke voorstelling te bekomen van het verschil tusschen den vroegeren en den tegenwoordigen tijd, wat betreft het verkrijgen van de noodige voedingsmiddelen voor een volk, toenmaals en nu, wijzen wij op den inhoud van een allerbelangrijkst werkje, dat verleden jaar, onder den druk der tijden, door den heer Victor Modeste te Meaux is uitgegeven, onder den titel ‘de la Cherté des Grains et des prejugés populaires qui déterminent des violences dans les temps de disette.’ De schrijver ontwikkelt daarin het verschil tusschen hongersnood en schaarschte, of duurte, en bewijst, dat, terwijl de eerste onmogelijk is, de laatste gedurig zeldzamer en ligter te verduren wordt. Hij wijst op de ongeregeldheden, die vroeger, bij duurte der levensbehoeften, door het volk bedreven werden, toont aan, hoe nadeelig die voor de geheele maatschappij waren, en geeft tevens de middelen aan de hand om die, door verspreiding van meer kennis aangaande dit zoo gewigtig vraagstuk, tegen te gaan. Vervolgens gaat hij den handel in granen na, dan kortelijk de kwestie van kapitaal en arbeid en eindelijk de wijze waarop de gemeentelijke besturen in Frankrijk de zaak behandelen.

Voor zoo ver deze beschouwingen ook voor Nederland van belang kunnen geacht worden, zullen wij ze hier mededeelen; veel echter is er wat op Frankrijk betrekking heeft, terwijl de vraag van kapitaal en arbeid op eene zoo vreemde wijze wordt behandeld, dat wij ons daarmede niet zullen bezig

houden. Feiten zullen echter hier onze bewering staven, dat het juist de vorderingen op het stoffelijk gebied zijn, die den hongersnood hebben verbannen en de duurte voortdurend verminderen en alzoo den toestand van alle leden der zamenleving zoo zeer hebben verbeterd. En worden de bewijzen daarvoor door de Geschiedenis zelve geleverd, dan voorzeker zullen die klagten ophouden over de voortdurende pogingen der menschen, om steeds dieper en dieper in de geheimen der natuur te dringen, en plaats maken voor dankbare erkenning der groote voorregten daardoor verkregen, omdat verbetering en vermeerdering der welvaart van allen zoo onverdroten een' arbeid hebben bekroond.

Het bekende Journal des Economistes kondigt het werkje van den heer Modeste op eene vreemde wijze aan, hoe hoog anders de lof is die er aan wordt toegebragt. De aanhef toch van dat artikel luidt: ‘Voici un sujet qui semblait épuisé après les travaux excellents où les préjugés en matière de subsistances et d'approvisionnement se trouvent victorieusement battus en brèche; mais c'est le propre du talent de tout rajeunir. Mr. Victor Modeste a écrit un livre remarquable sur ce thème un peu vieilli.’ Bij het lezen dier woorden, dachten wij in den beginne aan ironie, want wij konden naauwelijks gelooven, dat een der Economistische Corypheën van Frankrijk het vraagstuk van de duurte der granen en van de volksvooroordeelen daarover afgedaan zou noemen en te oud, om het nog weder op te halen. Zoo deze kwestie toch ergens ver van beslist en uitgemaakt mag genoemd worden, voornamelijk bij de Regeerders, en zoo ergens hieromtrent nog verkeerde begrippen bestaan, dan is het voorzeker juist in Frankrijk, in het land waar de graanhandelaar immers van den eenen dag op den anderen niet weet, welk gebruik hij zal mogen maken van het wettig door hem verkregene, en geheel onzeker is, of hij het graan dat hij heden invoert, morgen weder zal mogen uitvoeren, en of hij het voor elk gebruik, ook dat van distillatie, dan wel alleen tot voeding zal mogen, of liever zal moeten verkoopen? Is dat vraagstuk beslist en als versleten te beschouwen in een land, waar men het nog voor korten tijd een teeken van grooten persoonlijken moed noemde om uit te komen voor zijne overtuiging, dat volledige vrijheid van handel en bedrijf de groote, maar ook onfeilbare weg is om de welvaart van het volk te bevorderen, en dat dit beginsel allereerst op den handel in levensbehoeften moet wor-

den toegepast? in een land eindelijk, waar de Regering nog, onder het masker van vaderlijke zorg, de individuële ontwikkeling tegenwerkt en overal tusschen beide treedt, waar zij meent dat de krachten van het volk te kort schieten, en aan den Staat eene alvermogende kracht toekent?

En rekenen wij dit vraagstuk in Frankrijk ver van beslist en de vooroordeelen van het volk, ja zelfs van de Regering, tegen den handel in granen geenszins overwonnen, evenmin zouden wij dit van de meeste landen in Europa zeggen, Groot-Brittanje alleen uitgezonderd. Dáár alleen heeft het gezond verstand ten laatste gezegevierd over de onbekookte theoriën en het hardnekkig zich vastklemmen aan verouderde denkbeelden, gevoed als ze zijn door eigen belang. Hoe groot is echter ook de moeite geweest en hoe zwaar de arbeid van de Anti-Cornlaw-League, om het beschermend stelsel voor goed uit de wetgeving te verbannen en het plaats te doen maken voor dat van vrij verkeer.

Die vrijheid van handel hebben ook wij in Nederland, zullen velen zeggen, en voorzeker, wat den onbelemmerden in- door- en uitvoer betreft, mogen wij ons dankbaar daarin verheugen, maar die vrije beweging aan de grenzen van het land is niet het doel van den free-trader; dat ware alleen den handel begunstigen; integendeel, zijn doel reikt verder; hij wil door die vrijheid den overvloed van alom naar zijne eigene markt lokken en door het wegnemen van iederen hinderpaal tusschen voortbrenger en verbruiker, aan het volk gezonder, goedkooper en overvloediger voedsel verschaffen, opdat krachtiger voeding de welvaart des te meer doe toenemen. Door die vrijheid van verkeer aan de grenzen is dus maar een klein gedeelte van dat doel bereikt, en eerst dan, wanneer het voedsel algemeen beter en tot lager prijs te verkrijgen is, kan men zeggen, dat vrijheid van handel geheel toegepast wordt, en zal men er de vrucht van plukken. En juist bij dat klein gedeelte bepalen wij ons hier te lande. De buitenlander mag hier zijn graan vrij inbrengen, doorvoeren en weder weghalen, zonder iets aan de schatkist op te brengen, en zeer te regt; maar wanneer de inwoners daarvan gebruik willen maken en zich goedkoop daarvan trachten te voeden, dan treedt de wetgever hun in den weg en ontzegt hun de vrije beschikking over hun goed, totdat zij, niet het regtmatig en geheel onschadelijk regt, maar den hoogen en alle nijverheid belemmerenden accijns hebben betaald. Juist daar dus, waar de free-

trader de hinderpalen het meest wil wegnemen, bij de voedingsmiddelen, juist dáár stapelen wij ze hier te lande in massa tusschen den producent en den consument op. Maar wij zullen dit punt later breedvoeriger behandelen en voeren het nu alleen aan tot een bewijs, dat het stelsel van vrijheid van graanhandel nog evenmin algemeen toegepast is, als de vooroordeelen daartegen geweken zijn, want wat is het anders dan onbekendheid met het geheele vraagstuk, wat de goede en goedkoope en overvloedige voeding van het volk belemmert?

Gaan wij over tot het beschouwen van eenige bijzonderheden die in het werkje van den heer Modeste voorkomen en halen wij enkele feiten aan, die wij daarin over hongersnood en schaarschte in Frankrijk, waartoe zijne behandeling zich beperkt, vinden. Moge al de weg, dien wij te bewandelen hebben, lang zijn: vervelend zal hij niet wezen voor hem die met ons de hooge waarde erkent, welke deze kwestie voor de geheele maatschappij heeft, en ze zal stof te over opleveren tot menige beschouwing, die ook voor ons Vaderland belangrijk mag genoemd worden.

De heer Modeste begint met het kenmerkend verschil tusschen hongersnood en schaarschte te stellen in de hevigheid en in den spoedigen terugkeer van het kwaad. Die hevigheid openbaart zich in den prijs die, bij het mislukken van den oogst in de 11de, 12de en 13de eeuw, gewoonlijk het vijftien- en twintigvoudige, en in de 15de eeuw, nog vaak het tienvoudige bedroeg van gewone tijden. Men stelle zich de gevolgen van die prijsverhooging voor in eenen tijd, toen niet een ieder de vrije beschikking had over zijn persoon en zijn eigendom, zoo als in onze dagen, nu zelfs de geringste arbeider een loon verdienen kan, dat zijne behoeften zoo al niet geheel, dan toch grootendeels dekt, maar toen het leenstelsel nog in al zijne ongeregtigheid den een alles onthield, om den ander alles toe te voegen. Terwijl nu een ieder bezitter is, hetzij van goederen, hetzij van arbeid, die altijd noodig en niet anders te verkrijgen is dan tegen ruiling voor de waarde er van, zou, bij algemeene schaarschte van levensmiddelen, een ieder zich eerst van het overtollige en dan van het noodige zelfs ontdoen, om toch zooveel te bekomen, als tot zijn onderhoud strikt noodig was, en wien daartoe de middelen ten laatste ontbraken, of wie ongeschikt tot den arbeid werd, de algemeene liefdadigheid zou hem voor omkomen behoeden. Maar vroeger had de arbeider noch eigendom van goed noch van persoon, en wanneer de oogst

mislukte, bezat hij geene middelen om zich voor ellende te beveiligen.

In tegenstelling met den tegenwoordigen tijd, openbaarde zich in vroeger eeuwen de nood het eerst op het land. Naauw toch was de oogst geborgen, of de Vorst, de landheer, de geestelijkheid en de tienden haalden hun deel op, terwijl de rijke stedeling zich daarna haastte gebruik te maken van zijne schatten, om van het overblijvende spoedig tot elken prijs meester te worden. Wat was nu het lot van den landman, nadat het weinige wat het veld, door hem ten koste van zoo menigen zweetdroppel bewerkt, had opgeleverd, nog in andere handen was overgegaan? Hongersnood, de vreeselijkste aller plagen! Al wat verteerbaar was werd verslonden, maar welhaast bleef niets meer over, en geen ander lot wachtte hem dan langzaam den dood te zien naderen. Maar alvorens hij het matte hoofd nederlegde, maakte zich de wanhoop van hem meester, en zag men die ongelukkigen, door ellende tot razernij gedreven, bij scharen het land doortrekken, verwoestende en plunderende wat zij op hunnen weg ontmoetten, om weldra toch het slagtoffer te worden van den dood die hen achtervolgde, of te vallen onder de wapenen der krijgsbenden die tegen hen uittrokken, om den eigendom dergenen te beschermen die de wet hunne heeren en meesters noemde!

Maar weldra drong de nood ook door tot de steden, en oproer en geweld waren de wapenen die de wanhopige burgers ter hand namen, om te trachten voedsel te bekomen ten einde hunnen honger te stillen. Al weder moest de krijgsmagt tegen hen optrekken om de wanorde te beteugelen. De maatschappelijke orde werd verbroken, ja de wetten der menschelijkheid werden zelfs zoo zeer verkracht, dat in het midden der 11de eeuw op verscheidene plaatsen in Frankrijk menschenvleesch openlijk ten verkoop werd aangeboden; en toen men te Tonnerre den dader in hechtenis nam en levend verbrandde en het vleesch begroef, werd datzelfde vleesch door een ander opgegraven en met gretigheid verslonden! Honger en ellende zweepten de ongelukkige bewoners van het land heinde en ver, en wegen en straten waren bezaaid met de lijken van hen, die ganschelijk uitgeput zich niet verder konden voortslepen. Men trachtte de lijken te begraven, doch de krachtige handen ontbraken tot dien treurigen maar noodzakelijken pligt, en toen ze tot verrotting overgingen, brak weldra de pest in al hare verschrikkelijkheid uit, om nog meer slagtoffers weg te rapen.

Men wane niet, dat wij ons hier aan overdrijving schuldig maken; de Geschiedenis is dáár, om te bewijzen, hoe in 1006 het vierde, ja het derde der bevolking van eene provincie in Frankrijk eene prooi werd van hongersnood en pestilentie, en hoe in 1437 ruim 50,000 menschen als slagtoffers vielen van eene dier beide rampen. En hebben wij niet in onze dagen nog den verschrikkelijken hongersnood zien woeden in het zoo naburige Ierland, waar, volgens de opgaven der Regering, in 1847 ruim 350,000 menschen van honger omgekomen zijn, op eene bevolking van bijna 7 millioen!

Maar die plagen waren van korten duur, zal men zeggen. Helaas neen! Niet één enkel jaar, twee, drie ja vier jaren lang duurden ze voort, en tien, twintig, dertig, zelfs veertig jaren later kon men nog de ontzettende gevolgen daarvan aantoonen. Immers de handen ontbraken om den nieuwen oogst voor te bereiden en de plaag tot één jaar te beperken. Of woedden niet in het tijdvak van 970 tot 1043, en dus in 73 jaren, bijna 48 jaren lang, hongersnood en pest in vele gedeelten van Europa? In de 10de eeuw telde Frankrijk tien hongersnooden, in de 11de 26, in de 12de 2, in de 14de 4, in de 15de 7, in de 16de 7, en in 1692 en 1693, in 1709, in 1715, 1741, 1752, 1767, 1768, 1769, 1774, 1778, 1788 en 1789, hongersnood vaak door pest gevolgd in dat ongelukkige land. Nog werd de kwaal aldaar verergerd door de beruchte Pacte de Famine, door den verachtelijken Abbé Terray, den snooden Minister van den onwaardigen Lodewijk XV opgerigt, die, onder voorwendsel van voorraadschuren te vormen om bij onvruchtbare jaren in de algemeene behoefte te voorzien, zich van den pas opgekomen graanhandel meester maakte en met het geld van de schatkist, door opkoop en door terughouding van den voorraad, de prijzen der granen opdreef, om groote schatten voor zich en zijnen meester te verzamelen, ten koste der arme bevolking. Hoe ook de stemmen der parlementen van Rouen en Grenoble en die van de lagere Geestelijkheid zich daartegen verhieven, vruchteloos waren alle pogingen. De kerker sloot den mond aan hem die het waagde zich in het openbaar daartegen te verklaren. Tot schande van Frankrijk werd de pacht viermaal vernieuwd, en de laatste wet, die de verdorven Lodewijk XV vóór zijnen dood teekende, was die van versterking van dezen verfoeijelijken maatregel. Den volgenden

morgen, den dag van zijn sterven, werd deze wet ter openlijke afkondiging, aan de hoeken der straten van Parijs aangeplakt, en weldra vond men er deze woorden onder geschreven: ‘C'est ainsi qu'en partant il nous fit ses adieux.’ Vreemd genoeg voorwaar, eindigde de laatste pacht juist drie dagen vóór het uitbreken der Fransche Omwenteling, die, als een oordeel Gods, dezen gruwel wegvaagde. Weinige dagen later vond men den kassier vermoord en waren zoowel zijne papieren als zijne gelden verdwenen!

Met het uitbreken der Omwenteling eindigde de hongersnood voor Frankrijk, en werd van toen aan niet meer dan eene schaarschte gevoeld, die, hoe drukkend ze ook vaak was, niet kon vergeleken worden bij de vroegere kwaal. De andere landen van Europa mogten zich reeds eerder in deze verandering verheugen. Terwijl in vorige eeuwen ook in ons Vaderland hongersnood een gewoon verschijnsel was, oefende de Munstersche vrede een heilzamen invloed uit op de voedingskwestie der natiën, door het losmaken van de banden die alle volken knelden. Wel was er nog vaak gebrek aan de noodige levensmiddelen, maar dáár waar de Regering, zoo als hier te lande, zich van elke inmenging onthield en de zaak aan het volk zelf overliet, daar klom de nood nooit zoo hoog als vroeger, toen de eene mensch nog geheel onder de bevelen van den ander stond en de Regering de eenige spil was, waarom zich het geheele raderwerk der maatschappij bewoog. Gedurende het bestaan der Republiek heeft hier te lande geen hongersnood geheerscht, hoewel de prijzen vaak tot eene voor velen onbereikbare hoogte stegen.

Een bepaald einde aan den hongersnood in Europa kan men echter eerst na de Fransche revolutie aantoonen. Van toen aan ook geene prijzen, die naauw aan hongersnood grensden. Wat toch is de schaarschte van 1812, van 1816 en 1817, van 1846 en 1847, en nu laatstelijk van 1854, tegenover den hongersnood van vroegere jaren! Wat is de gelijkmatige verhouding der prijzen tusschen de verschillende plaatsen en de gelijktijdige verhooging in alle landen in onze dagen, tegenover de vroegere opdrijving tot het tien, en vijftienvoudige tusschen de eene gemeente en de andere, en dan nog wel eensklaps? Meer en meer wordt daarenboven de prijs van granen tot zijn normaal standpunt gebragt en daarop gehouden, den prijs namelijk, die gemiddeld eene voldoende winst aan den landbouwer verze-

kert. Geene pestziekten, geene oproeren, geene gewelddadige schorsing meer der Regeringsdaden, geene sterfte meer door gebrek aan brood, geen stilstand in alle bedrijf door de algemeene ellende, zoodra een misgewas ontstaat, maar alleen hoogere prijzen, die daardoor reeds het verbruik tot het strikt noodige beperken en den voorraad alzoo verder doen strekken dan anders en die ruime toevoeren van alle oorden der wereld naar het bedreigde land doen toevloeijen en de kwaal, zoo al niet wegnemen, dan toch lenigen.

Van waar die omkeer sedert den Munsterschen vrede en voornamelijk sedert de Fransche Omwenteling? Door de gelijkheid van regten en door den vrijeren arbeid, die nu den nijveren landman in het ongestoord bezit verzekerden van de vruchten van den akker dien hij bewerkte, terwijl ze vroeger den Vorst, den Landheer, der Kerk en wien niet al toekwamen. De menschelijke geest heeft na het bloedig drama in Frankrijk, dat, hoe verschrikkelijk, ja vaak onmenschelijk zelfs, toch een hoogst weldadigen omkeer in alle landen bewerkt heeft, de menschelijke geest heeft daarna allerwege eene stoute vlugt genomen. De vrijmaking van den mensch van slaafsche banden was verzekerd, het gevoel van zelfstandigheid werd ontwikkeld en de windselen vielen weg, die het verstand en het oog der menigte nog blinddoekten, en de maatschappij werd meer en meer één groot geheel, waarvan de een erkende den ander niet alleen niet te kunnen ontberen, maar hem dringend noodig te hebben tot verhooging en tot bevestiging van zijn eigen geluk.

Nu de vrucht van ieders arbeid onvervreemdbaar van hem was, legde een ieder zich met ijver toe om die vrucht te vermeerderen en alzoo zijn eigen toestand te verbeteren. Naauwelijks toch was de orde hersteld, ja zelfs nog onder het woeden van den oorlog, of de eene nieuwe vinding van het vrij gemaakt menschelijk vernuft verdrong de andere, en waar vroeger gewoonte en sleur den toon gaven, daar trad nu een naauwkeurig onderzoek in de plaats, hoe het bestaande te verbeteren en de voortbrengende kracht nog grooter te maken. Groot zijn dan ook de vorderingen op het materiëel gebied in deze eeuw geweest, groot zoowel wat de nijverheid in het algemeen als wat den landbouw in het bijzonder betreft. Woeste gronden werden ontgonnen, en waar eertijds de barre heide, het stinkend moeras of de dorre zandgrond alle teekenen van leven als het ware

uitsloten, daar rust nu het oog op rijke korenvelden en grasrijke weiden, die een vroeger ongekenden schat van menschelijk voedsel opbrengen. Allerwege nam de bevolking toe, zelfs meer nog dan het aantal nieuw bebouwde gronden, maar nog oneindig meer nam de opbrengst toe van den akker en het voedend vermogen van iedere graankorrel. Indien men volgens de statistieke tabellen de hoeveelheid bunders, die vroeger en thans in kultuur zijn, vergeleek bij het getal der vroegere en der tegenwoordige bewoners die er door moeten gevoed worden, zoo zou men tot zijn schrik ontwaren, hoe nadeelig die verhouding nu is. Doch waar vroeger weinig voedende gewassen eene groote ruimte besloegen, daar staat nu het meest voedend product van alle, de rijke tarwe, te prijken, die thans daarenboven bijna de helft meer voedingstof inhoudt dan weleer, omdat men den grond door kennis gedwongen heeft datgene op te brengen, waartoe hij vroeger te arm scheen. Veelzijdige afwisseling van kultuur en de veelsoortigheid van gewassen maken de volksvoeding niet meer afhankelijk van den goeden of slechten oogst van één enkel product, maar waar het eene faalt, is het ander rijk van opbrengst en voorziet in de behoefte. Wat zijn niet al nieuwe werktuigen uitgevonden die den landbouw gemakkelijk maken, den grond verbeteren en door beteren uitzaai van minder korrels aan den grond toevertrouwd, toch rijker vruchten doen inoogsten! Telken dage vermeerdert hun aantal en telken jare wordt de bouw min kostbaar en meer opbrengend, omdat tal van verlichte en der zake kundige mannen voortdurend hun vernuft spitsen, om door het toetsen van de theorie aan de praktijk nieuwe middelen te vinden tot verkrijging van grooter voordeelen uit geringer middelen.

En wil men weten welke groote diensten de verbetering van de fabrijkmatige nijverheid te dezen opzigte heeft bewezen, zoo wijzen wij alleen op de nieuwe werktuigen die uit hetzelfde graan, dat vroeger 100 pCt. meel opleverde, nu 180 tot 190 pCt. schooner en rijker product te voorschijn brengen.

Bij de hierboven opgesomde voordeelen die de volksvoeding heeft genoten door de verbeteringen, op den landbouw toegepast, moeten wij nog wijzen op de diensten die handel en scheepvaart daaraan in groote mate betoond hebben, losgemaakt als ze beide zijn van de knellende ban-

den waardoor ze vroeger gekluisterd waren. Beide waren echter vóór den aanvang dezer eeuw nog in hunne kindschheid, wanneer wij het verkeer van deze tijden met dat van de vroegere vergelijken, al mogt ook ons Vaderland op zoo uitgebreid een handel bogen als geen van zijne naburen, en al mogt het zich in de 17de eeuw beroemen, bijna de halve tonnenmaat van geheel Europa in zijne bodems te vereenigen. Wegen en kanalen waren nog in gebrekkigen staat en de middelen van vervoer nog zoo onvolkomen, dat het verkeer, binnen 'slands zelfs, even moeijelijk en kostbaar als langzaam was. De handel kon toen niet als thans, in korten tijd den overvloed van het eene land naar het andere overbrengen. Wel voorzag Holland in vorige eeuwen in veler behoeften en stond de graanhandel er op een hoogen trap van ontwikkeling, daar de kooplieden er steeds op uit waren om in tijden van overvloed groote hoeveelheden granen tot lage prijzen te koopen, om die rustig in hunne voorraadschuren te bewaren, totdat misgewas andere volken noodzaakte bij hen tot hooge prijzen inkoopen te doen, hetgeen Sir Walter Raleigh deed zeggen, ‘dat één misgewas in één enkel land van Europa Holland voor zeven jaren verrijkte.’ Maar ontoereikend waren de krachten van den handel en onvoldoende was de ruimte van zijne bodems om zoo groote hoeveelheden van levensmiddelen te verschaffen, dat, zoo al geen hongersnood, dan toch geen gebrek ontstond. De kapitalen hadden, even als de voortbrenging van granen, nog niet die hoogte bereikt en die uitbreiding erlangd, die wij daarvan in deze eeuw hebben zien geven.

Wat zien wij dan ook nu bij een misgewas van granen? Naauwelijks begint de vrees voor een onvoldoenden uitslag van het te veld staand gewas zich te openbaren, of de handelaar ontwaakt. Hij gaat naauwkeurig na, welke hoeveelheden granen nog in de havens en in het Binnenland in voorraad zijn; bij berekent den tijd dien ze kunnen strekken tot voorziening in de behoefte, en daarbij de waarschijnlijkheid, dat ook andere landen voor een gedeelte als koopers zullen optreden, en zoodra zijn onderzoek is afgeloopen, neemt hij de voorraden en de prijzen op aan de buitenlandsche markten, om zich te overtuigen van waar hij de meeste granen tot den billijksten prijs zal kunnen aanvoeren. En eer het graan nog tot rijpheid is gekomen, is reeds het oordeel over de vermoedelijke opbrengst geveld en zijn de middelen beraamd, ja ten uitvoer gebragt, die in het te ver-

wachten gebrek kunnen voorzien. Wat is het gevolg? Dat de algemeene aandacht op de zaak gevestigd is en de prijzen te gelijkertijd allerwege rijzen, hetgeen uit de meest verwijderde landen granen doet te voorschijn komen en naar het bedreigde land heenvloeijen, die anders, bij overvloed, welligt weinig nut zouden gedaan hebben. Hoe hooger de prijzen gaan, hoe meer een ieder zich spitst om nog granen te bekomen, en wanneer dan eindelijk de oogsttijd daar is en de opbrengst blijkt onvoldoende te zijn om in de algemeene behoefte te voorzien, dan zijn reeds aanzienlijke hoeveelheden voorhanden, die de toekomst met gerustheid doen verbeiden. Ver vooruit ziet de handel, en langen tijd voor dat de kwaal zich openbaart, rept hij de handen. En hoe verligten de vorderingen op materiëel terrein zijnen arbeid! Geene maanden of weken zijn nu meer noodig om zijne orders tot inkoop in het Buitenland te doen aankomen, want de electriciteit biedt hem hare diensten, om op vele ver van elkander verwijderde plaatsen te gelijkertijd als het ware tegenwoordig te zijn, om, wanneer de inkoop in het Zuiden mislukt, dien nog op denzelfden dag in het Noorden tot stand te brengen. Betere schepen, die vlugger de zee doorklieven, bestuurd en voortgedreven als ze worden door de duizenderlei uitvindingen welke het menschelijk vernuft op de scheepvaart heeft weten toe te passen, en de stoomkracht, die bij dubbele en regelmatige snelheid éénen bodem de diensten doet verrigten van een tal van zeilschepen, ze zijn zoo vele middelen tot spoedige verkrijging van levensbehoeften, wanneer de nood dringt.

Maar de prijzen zijn te hoog gestegen, dan dat een ieder de noodige hoeveelheden bekomen kan, en terwijl het nationaal vermogen daardoor vermindert nu de volksvoeding zoo veel meer kapitaal vereischt, blijft er ook zoo veel minder kapitaal over tot het drijven van alle die verschillende neringen, waardoor de eene burger den ander het dagelijksch brood verschaft. Voorzeker, ook de duurte is een groot nadeel, en zij vermindert het nationaal vermogen, maar dat is immers een onvermijdelijk kwaad, dat altijd bij elke mindere opbrengst, van welken aard dan ook, zal blijven bestaan. Die vraag te ontkennen ware even dwaas, als naar de middelen te zoeken om dat bezwaar weg te nemen. Maar men erkenne ook het heilzame der prijsverhooging. Immers daardoor alleen worden die groote hoeveelheden van allerlei levensbehoeften naar de plaats

van gebrek gelokt en daardoor alleen kan en wordt ook het groot en onmisbaar middel om volslagen gebrek te voorkomen, het minder verbruik, aangewend, waardoor een ieder op het hem toekomende eene besparing maakt, zoodat de aanwezige voorraad oneindig verder strekt in tijden van schaarschte dan in die van overvloed. Zonder die prijsverhooging, wij mogen het veilig beweren, hongersnood en ellende, wegsterven van krachtige mannen die anders door hun onvermoeiden arbeid de voortbrenging en de algemeene welvaart zoo zeer bevorderen, en eene voortzetting van het gebrek, omdat de nijvere hand aan den ploeg ontbreekt, en de zaadkorrels die aan den grond toevertrouwd worden om honderdvoudige vruchten op te brengen, verteerd zijn, zoodat jaren vereischt worden eer zich dat alles herstelt. En met die verhooging, een voldoende voorraad om allen, zoo al niet rijkelijk, dan toch genoegzaam te voeden, instandhouding van orde en wet en behoud van de nijvere bevolking, voortzetting van den landbouw ja uitbreiding daarvan, door winzucht geprikkeld, die het volgend jaar door rijkere opbrengst al het geledene en verlorene belooft te herstellen en te herwinnen.

Wij noemden het minder verbruik een heilzaam gevolg van hooge graanprijzen, en voorzeker, noodzakelijker middel tot voorziening in aller behoeften bij misgewas, is er niet. Het moge treurig zijn, dat deze besparing geschiedt ten koste van de voeding der arbeidende klasse, die juist het meeste behoeft, toch is het beter dat men allen iederen dag eenig voedsel verschaft, al is het dan ook wat minder in hoeveelheid dan gewoonlijk, dan hen eenen enkelen dag geheel zonder voedsel te laten. Dat toch ware hongersnood, en gelukkig dat de natuurlijke loop der omstandigheden, bij vrijheid van verkeer, allen tot aanwending van dat onontbeerlijk middel tot zelfbehoud, hoe weinig ook gekend en gewild, noodzaakt. Hoe groot toch de toevoeren zijn van het Buitenland, ze zijn even als de kapitalen, tot den aankoop en de bodems tot den overvoer vereischt, ontoereikend, om in de behoeften van een enkel volk in tijden van misgewas te voorzien. Eigen opbrengst en besparing blijven de eenige, de uitsluitende hoofdbestanddeelen van de middelen tot volksvoeding. De beroemde Fransche statisticus Millot heeft over die buitenlandsche aanvoeren eene even juiste als opmerkelijke berekening gemaakt, wat Frankrijk betreft. De regeringstabellen bewijzen,

dat in dit land, gedurende de jaren 1778 tot 1790 en 1800 tot 1832, ingevoerd zijn

	29,859,571 Metr. Cent^{r}. Granen.
en gedurende dezelfde jaren uitgevoerd	18,913,449 Metr. Cent^{r}. Granen.
zoodat voor het verbruik overbleven	10,946,122 Metr. Cent^{r}. Granen.

Volgens eene naauwkeurige berekening van het toenmalig verbruik, bedroeg die invoer

	212 dagen consumtie
en die uitvoer	148 dagen consumtie
zoodat ten slotte	64 dagen consumtie

meer worden ingevoerd dan uitgevoerd, of circa 1½ dag consumtie van ieder jaar.

De grootste inv. had plaats in 1789, bedragende	14 dagen Cons.
en in 1832	bedragende 22 dagen Cons.
en de grootste uitvoer in 1781	bedragende 10 dagen Cons.
en in 1814	bedragende 10 dagen Cons.

Velen, die met de Graankwestie onbekend zijn, zal deze berekening vreemd voorkomen, doch zij, die dit vraagstuk naauwkeurig hebben onderzocht, zullen hierin slechts de bewijzen in duidelijke cijfers vinden voor het resultaat hunner gissingen. Men bedenke echter daarbij, dat sedert 1832, het laatste jaar dezer berekening, zoowel de productie als de middelen tot aankoop en vervoer van granen, aanzienlijk vermeerderd zijn, en de toevoeren dan ook nu in de consumtie van een grooter aantal dagen zouden voorzien. Ontoereikend tot volledige aanvulling van gebrek moeten ze echter onvermijdelijk blijven, want zelfs het overschot van den oogst van al de vruchtbaarste landen van geheel Europa zou te kort schieten om, bij een misgewas in ons Vaderland, het verbruik op den gewonen voet te houden.

Daardoor wordt de hooge waarde, ja het onmisbare der toevoeren uit den vreemde niet ontkend. Integendeel, ze zijn, gelijk wij reeds meermalen zeiden, onmisbaar. Vooreerst heeft het voortdurende van die aanvoeren het groote nut, dat ze gestadig aan de bestaande vraag gedeeltelijk te gemoet komen, en daarenboven, dat ze de zeehavens voornamelijk voorzien, waardoor het graan niet uit het Binnenland daarheen behoeft vervoerd te worden, hetgeen de aanzienlijke kosten, aan de bewerking van dit artikel eigen, ten voordeele van voortbrenger en verbruiker, bespaart. Maar, en dit bedenke men wèl, even als de handel de

prijzen doet stijgen en de oorzaak is van de daarvan opgegevene voordeelen, even zeer houdt de handel elke onnatuurlijke en overdreven rijzing tegen, ja belet die volkomen. Aan opkoopen van den geheelen voorraad is, bij de tegenwoordige groote hoeveelheden en de snelle middelen van gemeenschap, nergens in een enkel beschaafd land meer te denken, en bij de vrijheid van handel in granen zou elke overdreven rijzing dadelijk moeten zwichten voor de aanzienlijke toevoeren, die de handel nu oogenblikkelijk naar die hoogere markt ten verkoop zou zenden, terwijl de koopers, bij de kennis der prijzen, toevoeren en voorraden van alom door courant en telegraaf verkregen, weigeren zouden één enkelen penning meer te betalen, dan de door hen met gemak te berekenen juiste marktwaarde. Dat voordeel van den graanhandel mogt wel meer worden erkend, vooral nu men de bewijzen heeft in het te voren vermelde aangaande Terray, die zijn snood plan niet ten uitvoer brengen kon, dan na zich meester te hebben gemaakt van den handel in granen.

Van waar dan nog die vooroordeelen tegen den graanhandelaar en het vaak oprakelen van den ouden scheldnaam ‘Koren-otter?’ Is niet onkunde de eenige oorzaak daarvan? Wat toch zou het lot der bevolking van een land wezen, wanneer de oogst mislukte en men dit, ja, voorzien had, maar niet bij magte geweest was om tijdig maatregelen te nemen zoo tot inkrimping van het verbruik, als tot aanschaffing van granen uit den vreemde, omdat geen handelaar dáár stond om uit eigenbelang de noodige beschikkingen te treffen tot wering van gebrek? Uit eigenbelang? Voorzeker; of zou men meenen dat dit geheel misplaatst was bij eene zoo gewigtige zaak als die van de voeding eener geheele natie? Maar welke drijfveer verwacht men dan bij hem? Philanthropie misschien? Neen, wie dat eigenbelang ook in dezen tak van handel afkeurt, hij ga tot het uiterste van zijne fraaije stelling en beschuldige den Schepper dat hij in den mensch geene andere beweegreden gelegd heeft, om in deze zaak het noodige te verrigten, of wel nog liever, dat de oogst niet in aller behoeften voorzien kan. Dwaze theoriën, gegrond als ze zijn op onbekendheid met den maatschappelijken toestand van een volk! Die oude en versleten kreet tegen den graanhandelaar als opkooper en opdrijver, korenwoekeraar, en wat niet al meer, ze zou spoedig een einde nemen wanneer men toch eens begreep, dat geen mo-

nopolie meer in dezen handel in beschaafde landen mogelijk is, mits slechts aan allen vrijheid gegeven worde om hunne handen te reppen. Velen willen, dat de Regeringen zich de zaak zullen aantrekken, en eenigen voldoen daaraan. Zij beginnen allen opkoop, dat is alle speculatie in het artikel, te verbieden, even als den uitvoer, en het onvermijdelijk gevolg is, dat zij feitelijk alle toevoeren den pas hebben afgesneden. Want wie zal zijn eigendom brengen in een land, waar de prijs kunstmatig laag en beneden dien van andere landen gehouden wordt, en waar de Regering hem het vervoeren naar betere markten verbiedt en hem dus in de val gevangen houdt? En verbiedt men den vrijen en open handel in granen, men zal de schromelijke gevolgen zien in den waren woeker die dan gedreven zal worden, want winzucht zal een' enkelen nog verleiden zich aan al die gevaren van overtreding der verbodsbepalingen te wagen, en zijn doel zal hij bereiken, maar wee dan het land dat het slagtoffer van hem wordt en hem dubbele winsten, ook voor het gevaar der zware straffen, betalen moet!

Maar waarom den graanhandelaar zijne winsten benijd, ja hem die ontzegd, terwijl ze toch even zeer de vruchten zijn van zijnen arbeid, zijne kennis en zijn kapitaal, en even zeer de belooning voor de diensten die hij aan het algemeen bewezen heeft, als het loon dat ieder ander lid der zamenleving ontvangt voor hetgeen hij verrigt? Zal men d en redenaar zijn aangeboren talent, den zanger zijn orgaan benijden en hem alle belooning daarvoor ontzeggen, omdat niet een ieder redenaar, niet een ieder zanger is? Dan liever openlijk het communismus gepredikt en eene maatschappij gevormd van leden die alleen uit reinen menschenmin arbeiden, waar geene belooning gekend, geene ongelijkheid, zelfs van geest, geduld wordt. Dan heeft de graanhandelaar ten minste ook dit voorregt te wachten, dat hij niet, als nu, ook blootgesteld is aan zware verliezen, vaak grooter in het volgende jaar, dan de winsten van het voorgaande. Die winsten worden hem benijd, bijna ontzegd, maar niemand heeft hem nog ooit die verliezen vergoed.

Men meene niet, dat die vooroordeelen tegen den graanhandel geheel voor gezonde begrippen hebben plaats gemaakt, maar men leze de dagbladen, vooral van het anders in kennis en wetenschap zoo hoog staande Duitschland, in tijden van schaarschte, en ga de menigte beperkende maatregelen na welke de Regeringen aldaar in die tijden nemen, hier

om opkoop, daar om uitvoer te beletten. Of zou de bekwame Scheidtmann zijn in 1846 uitgegeven allerbelangrijkst werkje over den ‘Nood der tijden’ getiteld hebben: ‘De *Korenwoeker*,’ wanneer de beschuldiging zoo geheel versleten ware? En werd in 1846, toen de nood zich ook hier openbaarde, niet dezelfde kreet tegen den graanhandel gehoord als door opkoopen en achterhouden van den voorraad het volk gebrek doende lijden? Gelukkig leed de beschuldiging schipbreuk op het gezond verstand der natie en op de onafhankelijkheid van den handelaar in granen, die zich daaraan niet keerde, maar tot heil, ja tot behoud van ons Vaderland, rustig voortging met te doen, ‘wat zijne hand vond om te doen.’

Het is aan den vrijen handel in granen en aan de vorderingen op het materiëel gebied te danken, dat in de jaren van 1846 en 1847 geen hongersnood ons Vaderland geteisterd heeft. Die jaren liggen nog te versch in ieders geheugen, dan dat wij noodig zouden hebben om hier op te halen, hoe de schrik om aller harten sloeg, toen de vreeselijke en geheimzinnige ziekte de bloeijende aardappelvelden verwoestte, en het voedsel, dat duizenden tot levensonderhoud moest verstrekken, op den stengel verrotte. De nood scheen te hoog geklommen dan dat redding mogelijk was, en toch, groot en onverwacht als de plaag op bijna geheel Europa drukte, ze heeft bij lange na niet die verwoestingen aangerigt, welke men vreesde. Want de handel repte de handen en spitste het vernuft, en van alle oorden der wereld werden granen en andere voedingsmiddelen aangebragt, die in de dringendste behoefte voorzagen. De Regering was wijs genoeg om in te zien, hoe de individuële krachten van de leden der maatschappij beter zouden werken dan hare tusschenkomst en gaf volledige vrijheid tot handelen, zoodat dan ook de plage, ja, slagtoffers gemaakt en groote verliezen berokkend, maar niet de verschrikkingen van den ijselijken hongersnood ten gevolge gehad heeft. Alleen het arme Ierland heeft zware tijden moeten doorstaan, waaraan echter de natie zelve niet geheel onschuldig was. Die beide jaren en het jaar 1854 zijn jaren van schaarschte, meer nog van duurte geweest, want ook schaarschte verdwijnt meer en meer, en is het nu nog noodig te bewijzen, hoe verbeterd de toestand is door de vorderingen op het materiëel gebied? Ontkennend zal deze vraag wel door geen onbevooroordeelde beantwoord worden.

Is dan nu aan allen het noodige voedsel verzekerd, wanneer de duurte der granen door misgewas ontstaat? Geenszins, nog altijd zijn er velen in die tijden die, hoe groot ook de overvloed rondom hen zijn moge, naauwelijks het noodige kunnen bekomen om hun leven te rekken, en die als een andere Tantalus daar staan en geen deel kunnen nemen aan den grooten maaltijd die rondom hen op eene zoo liefderijke wijze door den Schepper wordt aangerigt. Velen, wij erkennen het, boeten in honger en ellende de schuld van luiheid, onkunde en zonde, maar al te dikwerf de gevolgen eener verwaarloosde opvoeding; maar veel ook van de ontoereikende voeding van het volk in ons Vaderland moet - noode komen wij tot de betuiging - geweten worden aan de wetten die ons op het punt van belastingen op de granen regeren. Wat toch nut het den arbeider, dat de handel de granen in groote hoeveelheden naar de plaats zijner woning aanvoert en de hooge opdrijving der prijzen tegenhoudt, wanneer de tarwe, die hij juist het meest tot versterking zijner krachten na zwaren arbeid noodig heeft, tot een' voor hem onbereikbaren prijs door den accijns wordt gebragt en zelfs ook de rogge, zijn hoofdvoedsel, door die belasting zwaar gedrukt wordt? Maakt men daardoor niet de zegeningen van handel en nijverheid tot eene hersenschim voor den waarlijk toch reeds niet benijdenswaardigen arbeider in ons zwaar belast land? Bijna alles toch wat tot zijn eerst levensonderhoud behoort, is accijnspligtig, en zal de heffing aan het doel, bate voor de schatkist, beantwoorden, zeer teregt, omdat de opbrengst anders ongenoegzaam wezen zou. Men vindt echter goed, den last van den accijns niet zwaar te noemen, en tot ons leedwezen vinden wij zelfs in het meergenoemd belangrijk werk van den Heer Kemper: ‘Over de Armoede,’ die bewering voorgestaan, ofschoon dan ook op zoodanige wijze, dat het den opmerkzamen lezer niet onduidelijk is, hoe moeijelijk het den schrijver valt goede gronden voor die meening op te geven, zoodat hij, zijns ondanks, toch inderdaad gedurig veroordeelt, waar hij tracht goed te keuren. Want is erger veroordeeling van den accijns op het gemaal mogelijk, dan wanneer hij zegt: ‘Men tracht de belasting te ontduiken; men neemt tot minder gezond, tot minder degelijk voedsel zijne toevlugt, niet alleen tot een te veelvuldig gebruik van aardappelen, maar ook van brood, van aardappelmeel of gortemeel gebakken.’ Wat toch is slechter voedsel in

de gevolgen? Zwakte en uitputting, weinig opgewektheid en dus ook weinig geschiktheid tot werken, slechter arbeid alzoo, die al weder geringer loon ten gevolge heeft en den druk der lasten derhalve nog zwaarder doet gevoelen. Het eene kwaad volgt, ja veroorzaakt aldus het andere. En wat maakt de welvaart der maatschappij uit? Immers kapitaal en arbeid, het eerste weder een gevolg van het laatste. Vermindert men nu de hoedanigheid en de hoeveelheid van den arbeid, wanneer men den mensch door zware belastingen tot het gebruik van minder goed voedsel noodzaakt, dan ondermijnt men den eersten grond waarop de maatschappelijke welvaart gebouwd is. Wij spreken nog niet eens van de schromelijke gevolgen om de arbeidende klasse gewoon te doen worden aan het minste voedsel, zoodat zij, wat Mac Culloch zeer juist in zijn uitnemend werkje ‘Over de werkloonen’ uiteengezet heeft, bij schaarschte of gebrek. zich niet meer verminderen kan, maar, even als in Ierland, van honger en gebrek moet omkomen, als het geringste voedsel hare magt tot koopen overschrijdt. Wij laten nog daar, wat het zegt voor een land, om de spieren, die het in de krachtige armen van zijn arbeidenden stand moet vinden, verzwakt te zien door gebrek aan het zoo noodzakelijk goed voedsel. De Hoogleeraren Mulder en Donders beide hebben de nadeelen van eene ontoereikende voeding der mindere klasse breed betoogd, en aangewezen, hoe dit hier in ons land plaats heeft, waar aardappelen den hoofdkost uitmaken, en de tarwe, ja vaak de rogge zelfs, te hoog staat, veel door den belemmerenden accijns, dan dat de gewone arbeider zich die kan aanschaffen. Hun getuigenis zal men toch in dezen niet wraken.

Onjuist is de bewering dat de accijns gelijkelijk over alle leden der maatschappij is verdeeld; immers met een weinig nadenken zal men erkennen, hoe onmogelijk de mindere man buiten de accijnspligtige artikelen kan leven. Horace Say zegt dan ook teregt van de accijnsen, ‘Cette charge est injustement repartie, et constitue un véritable impôt progressif en sens inverse, c'est à dire, pèsant d'autant plus fortement, que le contribuable a moins de revenu pour y faire face.’ Zoo lang de accijnsen de goede voeding van het volk en de nijverheid belemmeren, zoo lang zal de vrijheid van handel hier onvolkomen, ja tot nadeel van Regering en volk toegepast worden. Want het is niet alleen het bedrag van den accijns dat drukkend is, zoo als de

voorstanders gedurig doen voorkomen in hunne berekeningen, hoe weinig het cijfer eigenlijk bedraagt, maar het zijn evenzeer, ja voornamelijk, de knellende banden waarin handel en nijverheid gesloten worden en die toch onafscheidelijk aan de heffing verbonden zijn. De Regering erkent het zelve, maar meent gedurig dat de schatkist het verlies nog niet kan lijden. Wanneer echter de natie er door verarmt, wordt het dan geen zelfbehoud dat tot opheffing dringen moet? Zij heeft echter eene schrede gedaan op den goeden weg door eene gedeeltelijke ontheffing van het geslagt, en het blijkt uit de statistieke opgaven, dat het verbruik op het platte land, als een gevolg daarvan, vermeerdert, nu hij die een varken gemest heeft, niet bij de slagting op eens eene som aan accijns behoeft te betalen, die hij nooit in gereed geld bijeen brengen kon. Dat meerder verbruik is alzoo beter voedsel! Tevens heeft de Regering de fabrijkaadje van meel trachten gemakkelijker te maken, maar zij zal dat doel nimmer bereiken, zonder volledige en algeheele opheffing van de Wet op het gemaal, hetgeen vele leden der Kamer dan ook teregt aanmerkten, zoodat zij hunne stem alleen daarom aan de Wet gaven, omdat zij elken vooruitgang op den weg van opheffing van accijns gretig aannamen. Maar het blijven halve maatregelen, even als bij het geslagt, die dan ook maar voor een vierde misschien voordeel aanbrengen. De fabrijkant kan alleen dan op een goeden uitslag zijner pogingen rekenen, wanneer hij geheel vrij en onbelemmerd zijn beroep mag uitoefenen, en zoowel in de bereiding als in het vervoer, geene hinderpalen van fiscalen aard ontmoet. Dan alleen kan hij met vrucht aan de mededinging van het Buitenland het hoofd bieden. Frankrijk, Engeland, Noord-Amerika en andere landen toonen ons de schitterende uitkomsten hunner uitnemende meelfabrijken, die een beter product sneller en goedkooper dan vroeger voortbrengen. De bijna dubbele hoeveelheid, die men nu uit de graankorrel weet te verkrijgen, is aan die verbetering der fabrijkaadje te danken, en van hoeveel gewigt dat is voor een land als het onze, dat jaarlijks ten minste een vijfde zijner behoefte aan granen uit het Buitenland moet ontbieden, springt een ieder in het oog. Hoe groot zijn daarenboven de vruchten van die fabrijken voor den arbeider, die daardoor eene nieuwe bron van bestaan geopend ziet, want hoe meer arbeid en hoe hooger loon, hoe minder de bijna nuttelooze uitgave dier schatten, die jaarlijks aan den werke-

looze tot gemoetkoming in zijnen nood door de liefdadigheid worden uitgereikt. Dubbele vermeerdering alzoo van het nationaal vermogen, door grooter voortbrenging en meer besparing.

Nog zijn de vooroordeelen hier te lande ter gunste der accijnsen niet geweken voor gezonde beginselen van staathuishoudkunde, en nog worden er velen onder ons gevonden die, hoewel zij het goede willen voorstaan, de zaak der belastingen met het beneveld oog van gehechtheid aan oude gewoonten beschouwen, omdat zij maar niet kunnen begrijpen, dat in belastingen de eenvoudige rekensom van twee maal twee maakt vier, niet geldt. Hun aantal neemt echter gelukkig steeds af en wij verheugen ons nu ook onzen bekwamen staatshuishoudkundige, Mr. E. van Voorthuijsen, die vroeger zijne stem voor de accijnsen deed hooren, in de rij der tegenstanders te mogen tellen (Recensent, Januarij 1855). Moge ook hij zijne welversneden pen aan de afschaffing der accijnsen, vooral op de eerste levensbehoeften, wijden, en met ons niet vertragen, maar rustig voortgaan, om de nadeelen er van duidelijk in het licht te stellen. Langzame opheffing, nu van dit, dan van dat artikel, maar dan ook geheel, en niet de zoo nuttelooze vermindering alleen, half doelloos voor het algemeen en schadelijk voor de schatkist, zal doen zien, dat toenemende welvaart door eene krachtiger bevolking geen equivalent ten volle zal noodig maken, omdat de oude belastingen meer zullen opbrengen door grooter magt tot opbrengen der contribuabelen en door vermindering van het getal der nonvaleurs. Voortbrenging en besparing moeten het land rijk maken - en de accijnsen werken beide tegen.

Reeds mogen wij ons verheugen in een toenemend aantal leden der beide Kamers, die de opheffing der accijnsen verlangen, en diezelfde zucht zal ook welhaast tot onze Gemeentelijke Besturen doordringen, want wat baat het weder den inwoner van Gemeenten, waar de accijnsen onmatig zijn opgedreven, dat 's Lands Regering den goeden weg inslaat, maar waar zijn Bestuur zich krampachtig blijft vasthechten aan die belasting? Vele vooroordeelen zullen daar nog ten dezen opzigte moeten overwonnen worden. Mogten de voorstanders slechts met goede gronden voor hunne zaak opkomen, andere natuurlijk dan de lang wederlegde van onmerkbare betaling, gelijkmatige verdeeling, onmogelijke ontbering enz. Dan ware nog wisseling van denkbeelden tusschen voor- en tegenstanders mogelijk en zou de wrijving licht ontsteken,

zoo dat nog noodig is! Of men al de tegenstanders der accijnsen met den naam van ‘schreeuwers’ bestempelt, zoo als onlangs in zekeren Gemeente-Raad is geschied, dat zal weinig afdoen om de gegrondheid van zijn gevoelen te bewijzen. Liever zijn wij ‘schreeuwers’ tegen de accijnsen, gerugsteund als wij zijn door het eenparig oordeel aller staathuishoudkundige autoriteiten, dan ‘schreeuwers’ er voor zonder eenigen grond. Of wil men mogelijk die eenparige veroordeeling der staathuishoudkundigen ontkennen, omdat de bekwame Graaf van Hogendorp de accijnsen heeft goedgekeurd? Dan ontkenne men ook de juistheid op staathuishoudkundigen grond van de afschaffing der Engelsche scheepvaartwetten, omdat de voorzeker niet minder bekwame Adam Smith er vóór was. Hogendorp en Smith beide, zij zouden ongetwijfeld anders oordeelen, als zij in onzen tijd over beide vraagstukken hun gevoelen moesten uitbrengen. ‘Il faut juger les écrits d'après leur date,’ zeide Mevrouw de Stael zeer teregt, en dat is ook op staathuishoudkundige werken van toepassing.

En omdat wij gezien hebben, dat hongersnood onmogelijk, schaarschte moeijelijk, duurte alleen in steeds afnemende mate in onzen tijd mogelijk is, daarom werke men met allen ijver en met alle kracht aan de volledige en algeheele opheffing van alle belemmeringen, die de vrijheid van verkeer in levensmiddelen, en dus de verkrijging van gezonden goedkoop voedsel voor de geheele bevolking van ons Vaderland, nog in den weg staan, en make men door een krachtig gevoed volk eene krachtige en welvarende maatschappij!

P.N. MULLER.

P.S. Onder het afdrukken van deze bijdrage kwam het voorstel der Regering tot geheele opheffing van den accijns op het gemaal ter onzer kennis. Tijd en plaats ontbreken ons, om over dit voorstel met de equivalenten ons bescheiden oordeel te zeggen, maar wij hopen dat het voorstel in de beide Kamers aangenomen zal worden, welke dan ook de wijzigingen zijn mogen in de voorgestelde nieuwe belastingen. En volgen de Gemeentelijke Besturen het voorbeeld der Regering, dan wordt onze wensch spoediger vervuld, dan wij hadden durven hopen.

19 Februarij 1855.

Het oude Instituut en de nieuwe Akademie.

> ‘Die ausserordentlichen Männer des sechzehnten und siebzehnten Jahrhunderts waren selbst Akademiën, wie Humboldt zu unserer Zeit. Als nun das Wissen so ungeheuer überhand nahm, thaten zich Privatleute zusammen, um, was den Einzelnen unmöglich wird, vereinigt zu leisten. Von Ministern, Fürsten und Königen hielten sie sich fern. Wie suchte nicht das französische stille Conventikel die Herrschaft Richelieu's abzulehnen! wie verhinderte der englische Oxforder und Londoner Verein den Einfluss der Lieblinge Carls des Zweiten! Da es aber einmal geschehen war, und die Wissenschaften sich als ein Staatsglied im Staatskörper fühlten, einen Rang bei Processionen und andern Feierlichkeiten erhielten, war bald der höhere Zweck aus den Augen verloren; man stellte seine Person vor, und die Wissenschaften hatten auch Mäntelchen um und Käppchen auf.’
>
> GÖTHE.

Men heeft de herschepping van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Kunsten en Wetenschappen in eene Koninklijke Akademie van Wetenschappen tot eene gewigtige politieke gebeurtenis trachten te verheffen, en men heeft de herstelling van dat oude Instituut, waartoe de Regering onlangs de middelen van de Wetgevende magt heeft verkregen, als eene handeling voorgesteld, waaraan de politiek geheel vreemd is. Indien inderdaad een andere drijfveer, dan de bevordering van wetenschap en kunst, bij eene dezer beide verrigtingen hare kracht heeft geoefend, dan gelooven wij, dat de stelling juist moet worden omgekeerd. Reeds sedert vele jaren had zich eene algemeene overtuiging gevestigd, dat eene instelling als het Instituut, bekleed met een officieel karakter en eenen koninklijken glans, in ons land niet alleen overbodig is, maar schadelijk werkt; dat zij belemmert, onderdrukt en in slaap wiegt, maar geen leven weet te wekken of krachten te ontwikkelen; en de hervor-

ming dier instelling in eene binnen veel enger grenzen beperkte Akademie van Wetenschappen kon in de oogen van onpartijdigen niet anders wezen, dan het, althans gedeeltelijk, terugkeeren van eenen dwaalweg, waarop men door vreemden invloed geraakt was. Wij betreuren het, dat men thans, tegen deze algemeene overtuiging in, eene poging wil wagen, om het stelsel, door het in April 1853 afgetreden bewind gevolgd, weder door het pas verlatene te vervangen; en ofschoon wij vreezen dat het te vergeefs zal zijn, toch willen wij nog onze stem verheffen om te waarschuwen, of misschien het gevaar, dat op nieuw de vrije ontwikkeling der wetenschap bedreigt, nog mogt worden afgewend. Wel zijn de middelen aan de Regering gegeven, maar nog heeft zij daarvan geen gebruik gemaakt, en indien wij haar wèl beoordeelen, dan heeft zij meer aan den aandrang van anderen toegegeven, dan uit eigen overtuiging gehandeld, toen zij die middelen van de wetgevende magt verlangde. Een blik op hetgeen door het vorige ministerie is verrigt en op hetgeen thans is geschied, zal in ieder geval nuttig kunnen zijn tot regt verstand der quaestie. Dien blik willen wij ons veroorloven.

Eenigen tijd geleden heeft de Heer van Lennep de opheffing van het Instituut gekarakteriseerd als ‘eene impolitieke daad, wier gevolgen juist voor de partij (die haar verrigtte) nadeelig zijn geweest’[1]. Wat hij met die ‘gevolgen’ bedoelde, was voor ieder duidelijk; niemand scheen daarvan eenige nadere verklaring te behoeven. Wij voor ons althans hechtten er dezen zin aan, dien wij in gemoede voor den eenig mogelijken houden: de Heer van Lennep stemt in met hen, die in den kruistogt van April 1853 tegen het toen afgetreden ministerie, althans te Amsterdam, onder andere ook eene soort van wraakoefening meenen te zien over het koninklijk besluit, waarbij het Instituut werd vervangen door eene Akademie van Wetenschappen. 't Was eene ‘impolitieke daad’, de gevoeligheid, de ontevredenheid, den haat op te wekken van zeer invloedrijke menschen in de hoofdstad, die op het behoud dezer kostbare inrigting grooten prijs stelden, door hun dit geliefde ‘speelgoed,’ gelijk de Heer Sloet het in de Tweede Kamer noemde, te

1 ‘Bijblad tot de Nederlandsche Staats-Courant’, 1853-1854, blz. 288.

ontnemen; en de Regering, die dat alles durfde trotseren, heeft in April 1853 van zulk eene vermetelheid de ‘gevolgen’ ondervonden. En inderdaad, mogt ook de Heer van Lennep zich eene wat overdreven voorstelling van de kracht, die de instituuts-mannen aan de Aprilbeweging hebben bijgezet, gevormd hebben, geheel ongegrond is zijn gevoelen zeker niet. Maar al te wèl herinneren wij ons, hoe een der voornaamste ijveraars de woningen van de voormalige leden des Instituuts te Amsterdam - met enkele eervolle uitzonderingen - is rondgereden, om hunne medeonderteekening op de adressen tegen de bisschoppen te verzoeken, en, naar het schijnt, alle reden heeft gehad, om zich over den uitslag zijner pogingen te verblijden.

De Heer Thorbecke, aan wien men, en wij gelooven te regt, de opheffing van het Instituut eigenlijk te laste legt, wees die beschuldiging, van eene ‘impolitieke daad’ te hebben verrigt, in geenen deele af; maar hij beschouwde wat als verwijt was bedoeld, als eene schoone lofrede op het afgetreden Gouvernement. ‘Ik neem,’ zeide hij, ‘de getuigenis, die daarin voor de handelwijze van het vorig Gouvernement is afgelegd, gaarne, ik neem ze met beide handen aan. “Eene impolitieke daad”: dit kan in de zamenvoeging, waarin de geachte spreker dat woord heeft gebruikt, niets anders beteekenen, dan dat het Gouvernement gehandeld heeft zonder berekening van zijn persoonlijk belang. Inderdaad, noch in dit, noch in eenig ander geval, heeft het vorig Gouvernement iets hoegenaamd gedaan, om aanhang te winnen. Het Gouvernement heeft ook in dit opzigt eenvoudig en zonder ommezien gedaan, wat het juist en nuttig en pligt oordeelde.’

Niemand zal ontkennen, dat het verwijt, in dien zin genomen, inderdaad geen verwijt meer is. Maar altijd blijft toch de vraag: was de zaak van genoegzaam gewigt, dat men het pligt moest achten om harentwil zooveel gekrenkte ijdelheid en vooroordeel te trotseren, en zich aan de onverzoenlijke vijandschap van vele invloedrijke mannen bloot te stellen?

Zou het, in 't belang van zoo vele andere gewigtige aangelegenheden, zou het in 't algemeen belang, niet raadzaam geweest zijn, hier liever toe te geven, dan zijn eigen vermogen om nut te stichten, door het oproepen van zulk een vermogende tegenwerking, te verlammen? Kon men eene instelling niet laten voortduren - voortkwijnen, was misschien

juister - die wel den lande jaarlijks eenige duizenden guldens kostte, maar voor 't overige immers onschadelijk was? Had men tegen dien prijs niet den tegenstand van de aristocratie der wetenschap moeten bezweren en zich tegen hare aanvallen in veiligheid stellen?

Het vorige Gouvernement mogt dit niet, kon dit niet, tenzij het de algemeene beginselen, waaruit al zijne handelingen voortvloeiden, wilde verkrachten en prijsgeven. Naar zijne overtuiging behoorden letteren, wetenschappen en kunsten, even als de arbeid die stoffelijke goederen voortbrengt, tot die takken van menschelijke werkzaamheid, welke uit den aard der zaak aan de pogingen der particulieren en hunne vrije vereeniging dienen te worden overgelaten. Ziedaar de hoofdgedachte, waardoor het in al zijne handelingen ten opzigte van kunst en wetenschap werd geleid. Wilt gij ze nader ontwikkeld zien door den staatsman zelven, die, althans in deze aangelegenheid, de ziel en het leven was van het vorige bewind? Zie hier hoe hij zich bij de jongste discussiën over de begrooting voor binnenlandsche zaken daarover heeft uitgedrukt:

‘Ten aanzien der bevordering van wetenschap en kunst kan de regering veel voor den schijn doen, en daarmede populariteit verwerven. Het Mecenaatschap is ook voor eene Regering eene gemakkelijke, behagelijke en vleijende rol. De geleerden en kunstenaars hebben gaarne een officieel karakter, en omringen gaarne hunne werken met officiëlen glans. Moet de Regering daarin toegeven?

Ik geloof het niet. De Regering moet zich, mijns inziens, van alle kunstige kweeking der wetenschap onthouden. De Regering moet, ook in dit opzigt, zich niet in de plaats willen stellen van hetgeen ik de maatschappelijke natuurkracht noemen zal. Zij moet de wetenschap niet tot dreven en lanen willen aanleggen; zij moet ze vrij, in het open veld, laten groeijen.

Welligt kon het in vroeger tijd te pas komen, het initiatief te nemen; staatsinstellingen van beoefening van wetenschap en kunst te stichten; de mannen en werken van wetenschap en kunst door verleening van gunst, van voorkeur, van voorregt te beschermen. Thans, in onzen tijd, is de betrekking meer natuurlijk en waar.

De Regering moet ook stoffelijke welvaart bevorderen; moet, mag de Regering uit dien hoofde fabriekant, han-

delaar worden? Neen. Welnu, evenmin komt *officiële* beoefening der wetenschap te pas.

Bij de tegenwoordige middelen en snelheid van verkeer of gemeenschap, bij de vrijheid van vereeniging, vindt de wetenschap in zich zelve een voedsel, dat zij voorheen aan de Regering vroeg. Zij vindt thans in innerlijke kracht, hetgeen zij te voren van buiten ontleende. Hetgeen voorheen vorsten en regeringen op eene zeer gebrekkige wijze deden, doet thans *het publiek*, eene magt van bescherming en aanmoediging, oneindig grooter dan alle regeringsmagt.

Derhalve, de Regering moet hier niet, zoo als op het gebied van het onderwijs, *voorgaan;* zij moet hier eer minder dan te veel willen doen; zij moet zich terughouden; zij moet *volgen*. Al wat bijzondere personen en vereenigingen kunnen, moet men hun overlaten: niet alleen om den wil der vrijheid, maar omdat dit het middel is, om particuliere kracht te wekken.'

Met zulke beginselen verdroeg zich geen Koninklijk Nederlandsch Instituut, door koning Lodewijk opgerigt uit beweegredenen, lijnregt tegenovergesteld aan de hoofdgedachte van het ministerie Thorbecke. De bestemming dier instelling was, volgens de verklaring van den Vorst zelven, 'om den bloei van wetenschap en kunst en het welzijn der geleerden te bevorderen'; het Instituut zou de Regering in staat stellen, om hare taak, de kweeking en bescherming van kunst en wetenschap, te volbrengen. Maar volgens het ministerie Thorbecke moet de Regering zich van alle kunstmatige kweeking van wetenschap en kunst onthouden, geen Mecenaatschap uitoefenen en de geleerden en kunstenaars aan hunne eigene krachten overlaten, juist om die krachten te versterken. Koning Lodewijk wachtte van het Instituut medewerking voor de Regering tot regeling van alles wat den maatschappelijken en individuelen vooruitgang kon bevorderen. Maar het ministerie Thorbecke huldigde het begrip, dat een Gouvernement zoo weinig mogelijk moet regelen, en de wetenschap niet tot dreven en lanen moet willen aanleggen, maar ze vrij in het open veld moet laten groeijen. Koning Lodewijk had op het oog, om door het Instituut het lot van de beoefenaren der wetenschap te verbeteren. 'De geleerden,' zeide hij, 'gaan te gronde, als zij naauwelijks tot het hoogste punt van volmaaktheid, dat voor hen bereikbaar is, zijn gekomen. Zij blijven dikwijls onbekend en worden slagtoffers van vijandschap en hate-

lijke beoordeeling. Zij verkeeren niet zelden in de onmogelijkheid, om hunne taak te volbrengen, uit gebrek aan ondersteuning. Hunne werkzaamheid, hun wedijveren, hunne scherpzinnigheid nemen toe, als zij met elkander in aanraking komen.' Daarom begreep de welwillende Vorst niets beters te kunnen doen, 'dan alle lichtende sterren van Nederland in één brandpunt te verzamelen. Zulke aanbevelenswaardige mannen, als waarachtige geleerden zijn, te vereeren, dat is de natie zelve vereeren!' Maar het ministerie Thorbecke, overtuigd dat wetenschap en kunst hare bescherming en aanmoediging veel krachtiger en beter bij het publiek zullen vinden, wilde in dit land hare ontwikkeling aan de individu's en hunne vereenigingen met volle vrijheid overlaten. Koning Lodewijk meende aan de geleerden een officieel karakter te moeten geven. 'Het Instituut had,' zegt de Heer van Lennep, 'volgens de toenmalige étiquette, den rang onmiddelijk na den Raad van State. De leden hadden een bepaald kostuum, ongeveer gelijk aan dat der leden van den Raad van State. Het had een reglement en correspondeerde onmiddellijk met den Minister van Binnenlandsche Zaken. Het was niet ondergeschikt aan eenige administratieve autoriteit.' Maar het ministerie Thorbecke hield zulk eene publieke instelling voor een valschen prikkel. 'Men zet sommige beoefenaren van letteren en wetenschappen in die publieke instelling als in een leuningstoel; men vleit daardoor hunne eer- en titelzucht; maar men wekt in hen geene kracht; en men ontmoedigt de anderen, die uitgesloten worden. Het is een *privilegie*, dat men verleent, en dat nergens, maar wel het minst op dit gebied, te pas komt.' Men ziet het, 't zijn twee beginselen, die lijnregt tegen elkander overstaan. Het ééne, dat bescherming van regeringswege huldigt, heeft een Instituut noodig als een orgaan, waardoor de Regering die bescherming verleent. Het andere, dat in het stelsel van protectie, gelijk op ieder ander terrein van menschelijke werkzaamheid, zoo ook op dat der wetenschap slooping van eigen kracht, en diensvolgens kwijning en uittering ziet van hem, die in 't genot is der bescherming, beschouwt een Instituut als belemmerend, als schadelijk, als doodelijk voor de werkzaamheid, de ontwikkeling en den bloei dier takken van kennis, die het geroepen is te bevorderen.

Zeldzaam welligt werden die beide beginselen en hun in-

vloed op de beantwoording der vraag: ‘behoort er een Instituut te wezen?’ treffender tegenover elkander gesteld, dan in een opstel in dit Tijdschrift, in Februarij 1852, naar aanleiding van den bekenden open brief van Prof. G.J. Mulder. Ofschoon geen naam onder dat stuk is gesteld, bleef het echter in der tijd geen geheim, wien de lof toekomt, waarop de schrijver van dat artikel aanspraak heeft. Trouwens, zoowel de buitengewone belezenheid en de rijke kennis van bronnen en bescheiden, die ook weder in de behandeling van dit onderwerp doorstralen, als de wijze, waarop daarvan is gebruik gemaakt, en des schrijvers geheel eigenaardige manier, zouden op zich zelve reeds toereikend zijn, om allen twijfel omtrent zijn persoon weg te nemen. Met de warmte, die elke diep gevestigde overtuiging aan den stijl en de voordragt geeft, wordt het stelsel van bescherming daar bestreden; met eene liefde voor de vrijheid, die aan de geheele pleitrede gloed en leven schenkt, wordt hare zaak op het gebied van wetenschap en kunst gehandhaafd en verdedigd; en alsof de kracht zijner eigen woorden den schrijver niet genoeg ware, om de zaak, die hij innig liefheeft, in een helder licht te plaatsen, plundert hij al de arsenalen, waarover hij kan beschikken, en brengt er oude en nieuwe wapenrustingen uit te voorschijn, alles met het doel, om de aanranders der vrijheid te verpletteren, die, in hunne reactionaire pogingen, eene instelling betreuren, in welker opheffing hij de huldiging van het ééne ware en heilzame beginsel meent te zien.

Wij kunnen ons niet weêrhouden twee citaten van dien auteur hier nogmaals onder de aandacht der lezers van dit Tijdschrift te brengen, omdat zij de beide stelsels zoo treffend karakteriseren.

‘In Augustus 1853’ zoo verhaalt de schrijver, ‘kwamen de natuuronderzoekers op een congres te Edinburg bijeen. De voorzitter, Sir David Brewster, opende de vergadering met eene uitmuntende rede, waarin hij, met vermelding der hulde door wijlen professor Playfair aan het Fransche Instituut gebragt, soortgelijke inrigting ook voor Groot-Brittannië wenschelijk keurde, de organisatie van “an intellectual priesthood” aanprees en onder andere deze woorden sprak,’ - die wij hier liever vertalen uit het oorspronkelijke, waarin zij door den schrijver zijn medegedeeld: - ‘Het is daarom, Mijne heeren! geene overdreven meening, dat

wetenschappelijke instellingen, die in andere landen gebloeid hebben, ook in het onze bloeijen zouden; - dat een organisme hetwelk elders op zich zelf staande genootschappen tot één doel heeft doen zamenwerken, ook bij ons de versnipperde krachten met goed gevolg zou vereenigen; - en dat mannen, door den Staat geroepen tot de onverdeelde dienst der wetenschap, meer en beter werk zouden doen dan zij, die daarvoor een paar uren aan hun dagwerk of aan hunne nachtrust moeten ontstelen. Bij een groot volk, gelijk het onze, bij hetwelk alle hoogere belangen en doeleinden van den Staat met noodwendigheid naar eisch zijn geregeld, is het eene zonderlinge onregelmatigheid, dat de intellectuele belangen des lands, voor een groot gedeelte, aan den steun en den ijver van bijzondere personen zijn overgelaten; eene onregelmatigheid, die alleen verklaarbaar is, aan de eene zijde uit de onverschilligheid van steeds afwisselende besturen, aan de andere uit de verlichte denkwijze en open hand van een handeldrijvend volk..... De tijd is nu gekomen, om alle theoretische en praktische wijsheid van den Staat tot zamenwerking in 's lands belang op te roepen; om wat sluimert te wekken, wat alleen staat te vereenigen, en de levende talenten, die wij rondom ons, ijverig, maar zonder steun en leiding, werkzaam zien, in ééne groote instelling te verbinden.'

Ziedaar de gewone taal van den voorstander der bescherming van wetenschap en kunst, gelijk die ook bij ons wordt gehoord, gelijk die onder anderen door den Heer Bosscha in 's lands vergaderzaal is herhaald. Ook hij wilde centralisatie; ook hij wilde 'dat zich bij de Regering vestigen moge eenige vastheid van beginselen in het vervullen van dat gedeelte der taak, die op haar rust, om door de bevordering van de beoefening van kunsten en wetenschappen te zorgen voor de *intellectuele welvaart des volks*.' Ook hij verlangde daarom de herstelling van het 'verbindingsorgaan tusschen de Regering en de beoefenaars der wetenschappen,' de herstelling van het Instituut.

Maar tegenover dit stelsel plaatste de schrijver in 'de Gids' van Februarij 1852 het stelsel van vrijheid, vervat in de volgende beschouwingen van *the Economist*.

'Sir David Brewster ontwikkelt hier met ongemeene welsprekendheid een zeer algemeen gevoelen; wij hopen

den schijn van laatdunkendheid te zullen ontgaan, als wij het wagen van hem te verschillen, en de gronden onzer bestrijding ontleenen juist aan Frankrijk en die landen, waar de middelen van den Staat tot belooning der mannen van de wetenschap en prikkel voor den wetenschappelijken vooruitgang worden besteed. Dat de geleerden zelven de meest onpartijdige en bevoegde regters zijn over zulk eene vraag, moeten wij betwisten. Wel wordt gewoonlijk en als stilzwijgend aangenomen, dat lieden van een bepaalden werkkring of beroep, landbouwers, bankiers, scheepsreeders, enz., - omdat zij noodwendig hun vak beter dan anderen verstaan, daarom ook weten, welke bepalingen de wet daaromtrent moet vaststellen. Dit zou juist kunnen zijn, indien de werking van den Staat, eens opgewekt, beperkt konde worden tot dat bedrijf, waartoe zij in naam heet te behooren. Doch dit is onmogelijk; en de belangen van alle klassen zijn zoodanig zaamgeweven en aaneengeschakeld, dat iedere wet, al wordt zij Graanwet, Bank-oktrooi of Fabriek-reglement genoemd, op eene of andere wijze de gansche maatschappij treft. Zij is een uitvloeisel der magt van allen; en, naar den loop der natuur, zijn allen voor de gevolgen aansprakelijk. Bestemd om enkelen te begunstigen, legt zij aan velen beperking op, of, zoo zij bedoelt eene bijzondere klasse te betoomen, wordt ze een breidel voor ieder, die met deze in middellijke of onmiddellijke aanraking komt. Omdat wetten en reglementen belangen treffen buiten den kring, dien zij heeten te beheerschen, is juist de bijzondere stand, wiens voordeel zij beoogen, de laatste, dien men raadplegen moet. Met al de eigenbaat en de zelfzucht van andere menschen, zien zij hun bijzonder vak derwijze door een vergrootglas, dat alles daarbuiten beneveld en onzigtbaar wordt. Graanbouwers letten, bij het schreeuwen om eene korenwet, alleen op de prijsverhooging, die zij er van wachten, - en geleerden, die om steun en bescherming van den Staat roepen, zien bovenal op de bevordering en den glans hunner wetenschap. Hiermede verbinden zij eenig besef van persoonlijk genot en voordeel, - wanen al ligt, dat aan hen gunsten te verleenen, leeraarstoelen op te rigten, collegiën te begiftigen, en geleerden te ondersteunen, hetzelfde beteekent als kennis uit te breiden, - en komen wat ligtvaardig tot het besluit, dat het

in het vermogen der staatsmagt ligt, om die trapsgewijze openbaring der wetten van het Heelal aan den mensch te verhaasten, die van den aanvang der geschiedenis langzaam maar gestadig vooruitgaat.'

'De schrijver weerlegt dan de dwaling, alsof de bloei der wis- en natuurkundige wetenschappen in Frankrijk aan het Instituut zou te danken zijn, - toont aan, hoe de groote nieuwe ontdekking van de planeet Neptunus bijna ter zelfder tijd in Engeland als in Frankrijk plaats greep, en dat de eer gelijkelijk aan Leverrier en Adams toekomt, - ja, huldigt met de woorden van Sir David Brewster zelven de verdiensten van een nederigen Amerikaan, Mr. Daniel Kirkwood van Pottsville, die eene bewonderenswaardige wet in het zonnestelsel zeer onlangs heeft aan het licht gebragt, waardoor de oorspronkelijke grootte van een verdwenen planeet kan worden bepaald, lang nadat zij is vergruizeld[1].

Welken glans ook,' dus vervolgt *the Economist*, 'de werken van la Place, Monge, Biot en anderen over Frankrijk hebben verspreid, dit is veeleer toe te schrijven aan verschillende omstandigheden, als b.v. de zucht, om onzen Newton te evenaren, of aan die groote gisting in de Fransche hoofden na hunne eerste omwenteling, dan aan het Nationaal Instituut. Sedert 1665, het jaar, waarin Colbert de Akademie der Wetenschappen stichtte, tot diep in de volgende eeuw, heeft die instelling de Fransche mathematici geene meerderheid doen verwerven; zij doet hen ook nog in onze dagen niet uitmunten boven die wiskundigen in Engeland en Amerika, die de eer huns lands verhoogen en de wetenschappeu uitbreiden en verrijken, zonder lidmaatschap eener Akademie, zonder titel, en zonder subsidie van den Staat. Ons komt het voor, dat alle deelen der maatschappij, ook de nederigste en minst aanzienlijke, even noodig zijn voor hare welvaart en ontwikkeling, als de mathematische en iedere andere wetenschap. Bovendien, de begunstigde kunsten en wetenschappen kwijnen allengs. Zij worden door fortuinzoekers overvoerd, in stede van door mannen van genie te worden beoefend.

1 De lezers van 'De Gids' zullen zich herinneren, dat de aanhaling dezer uitspraak van 'the Economist' over den Heer Kirkwood in dit tijdschrift, Professor Kaiser aanleiding gaf tot een artikel over de zoogenaamde 'wet van Kirkwood,' in het nommer van Junij 1853, dat wel geschikt is, om het oordeel over hare waarde merkelijk lager te stemmen.

Het is een tastbaar feit, dat de schoone kunsten op het vaste land door bescherming meer bedorven dan vooruitgezet zijn: en zoo de wetenschappen niet eveneens ontluisterd en verlaagd werden, het is, omdat zij uit haren aard een zuiver afdruksel der Godheid vertoonen, min vatbaar voor verderving in de hand des menschen. Het ligt ditmaal niet op onzen weg om stil te staan bij de wijze, waarop dusdanige inrigtingen individuele eerzucht en ijdelheid kweeken, en tot zekere hoogte het Communisme voeden, door den schijn aan te nemen, dat de Staat alles vermag - zelfs duidelijke kennis verspreiden - voor het volk: nog slechts ééne opmerking. De wetenschap der volkswelvaart leert, dat alle pogingen, om ééne productie boven de andere te vieren en aan te moedigen, falen en nadeel doen. De reden van dit verschijnsel - en dit is bij stoffelijke goederen in het oog loopend - is deze: dat het eenig middel om voor het eene voortbrengsel te betalen, de productie van het andere is. Wordt derhalve de eene soort van staatswege overmatig gevoed, dan ontstaat evenredige vermindering van productie eener andere soort, die alleen tot betaalmiddel kan strekken. Vraag en aanbod zijn verstoord, en twee klassen van voortbrengers lijden! En is dit waar bij stoffelijke goederen, het geldt evenzeer voor de diensten, welke de menschen elkanderen onderling of aan de maatschappij bewijzen. Zelfs kunnen wij stoffelijke goederen de teekens dezer wederkeerige diensten noemen: allereerst worden deze, met andere woorden, de natuurlijke betrekkingen tusschen twee of meer klassen van voortbrengers in de maatschappij verstoord, daarna de producten zelve. Zoo ook de vordering in kennis. Het is klaar, dat men elkander niet gelijkelijk wederkeerige diensten bewijzen kan, tenzij de vooruitgang in het verkrijgen der noodige kennis en bekwaamheid gelijken tred houde bij den één als bij den ander. De gansche maatschappij, niet de personen alleen, maar ook hun wenschen, begeeren en doen, - wetenschap, kunst, goederen, het maakt alles een deel uit van één zamenhangend geheel, hoe veelsoortig en verschillend ook de onderscheiden deelen zijn, en niet één dezer kan kunstmatig verwrongen, verminkt of gekromd worden, noch ook bovenmatig uitgezet, zonder aan het geheel groot nadeel toe te brengen. Zoodanig was het uitwerksel van het Nationaal

Instituut in Frankrijk. Het heeft de voedende sappen, onderhoud en bestaanmiddelen en eerbetoon, afgetrokken van de nederige arbeidende klassen en de dagelijksche beroepsbedrijven, en aldus bijgedragen om de gemoederen te verbitteren, het volk met gewone ambachtsbezigheden ontevreden te maken, en hen aan te sporen, om een stand en werkkring te verlaten, die onaanzienlijk is en vernederend schijnt, omdat hij niet beloond en van staatswege geeerd wordt, gelijk een zetel in het Instituut. De theorie, welke ons de volkomen eenheid der maatschappij doet kennen, en de tegenwoordige staat der volken van ons werelddeel, waar de magthebbers het voorbeeld van Colbert hebben nagevolgd, voeren ons tot het besluit, dat Sir David Brewster in volslagen dwaling verkeert, wanneer hij groote nationale en sociale voordeelen wacht van het stichten onder ons en organiseren van staatswege van een “intellectueel priesterdom,” hoe bekoorlijk het uitzigt voor geleerden ook moge zijn.’

Ziedaar de beide stelsels tegenover elkander, scherp afgescheiden en het een het ander uitsluitende. En nu vragen wij niet: was het mogelijk, dat het ministerie Thorbecke, het beginsel van vrijheid huldigende, het Instituut in 't leven liet? maar wij vragen: was het mogelijk, dat dit bewind nog grooter sommen voor die instelling op de begrooting bragt, dan het daarop vond? Want hierop komt eigenlijk alles neder. De Minister van Buitenlandsche Zaken de Kempenaer had op de begrooting voor 1850 de som uitgetrokken van ƒ7500, als subsidie voor het Instituut, 't geen ƒ5000 minder was dan het subsidie voor 1848 en 1849. En nu verlangde men van het ministerie Thorbecke, dat het deze som weder tot het vorige hooger bedrag zou terugbrengen. Was dat niet het onmogelijke eischen van eene Regering, die met den schrijver in ‘de Gids’ er van overtuigd was, ‘dat juist dáár de instellingen vastheid en bestendigheid hebben verkregen, waar de staatsmagt zich niet met dergelijke kunstmiddelen inliet?’ Het ministerie Thorbecke heeft aan dien eisch niet toegegeven, maar is eerst na langdurige onderhandelingen, toen het Instituut zelf de verhooging der subsidie of de opheffing als alternatief had gesteld, tot deze laatste overgegaan. Wij voor ons hadden het liever dadelijk dezen laatsten weg zien inslaan, deels omdat dit in betere overeenstemming zou geweest zijn met de beginselen van den Heer Thorbecke, die

eene geheele terzijdestelling, geene beperking van de kunstmatige kweeking der wetenschap vorderden; deels en vooral omdat de opheffing van het Instituut, na het hardnekkig verzet der leden tegen den eisch, om zich overeenkomstig het verminderde subsidie in te rigten, den schijn erlangde van eene handeling *ab irato*, en niet enkel de zuivere uitdukking van een goed en deugdelijk beginsel te zijn. Het ministerie Thorbecke, dat de Instituutsquaestie als een erfenis van zijne voorgangers had overgenomen, heeft zich aanvankelijk op hun standpunt gehouden, en men kan wel zeggen, dat het aan de werking zijner eigen beginselen eerst den vrijen teugel gaf, toen het tot de opheffing dier instelling besloot. Lang heeft het geaarzeld, en het is eerst tot de opheffing overgegaan toen men het dwingen wilde, in strijd met zijne overtuiging, van de vertegenwoordiging grootere sommen ten behoeve eener in zijn oog eer schadelijke dan nuttige instelling te vragen. Aan dien eisch kon het onmogelijk voldoen. En daarom, indien de Heer van Lennep goed heeft gezien, toen hij wees op de nadeelige gevolgen, die uit de opheffing van het Instituut voor dat bewind zijn voortgevloeid, dan zijn die gevolgen onvermijdelijk geweest, omdat het zijn groote beginsel van vrijheid, uit zucht tot zelfbehoud, niet mogt prijs geven; omdat het een stelsel niet mogt handhaven, dat overal elders, waar het werd ingevoerd, nadeelig heeft gewerkt, en in Nederland vooral niet te huis behoorde; omdat zijne overtuiging den terugkeer eischte tot den goeden ouden weg, en het van het overlaten der beoefening van wetenschap en kunst aan hare eigen vrije ontwikkeling versterking van hare krachten en vermeerdering van haren bloei meende te mogen wachten.

Toen in April 1853 het tegenwoordig ministerie optrad, kon men verwachten, èn om de bestanddeelen, die het vormden, èn om de omstandigheden, waaronder het te voorschijn kwam, èn om het programma, waarmede het zijne komst verschoonde, dat het aan geene ‘reactionaire velleïteiten’ zou ontbreken. De grondslagen van vrijheid, die door het vorig bewind tot bevordering van stoffelijke welvaart gelegd waren; de met zoo veel weêrzin ontvangen en tot het uiterste bestreden handels- en scheepvaartwetten; het stelselvan ontheffing der nijverheid en van hare ontwikkeling door eigen vermogen, durfde men althans niet zoo

openlijk aanranden. Maar tegen het beginsel van vrije ontwikkeling van kunst en wetenschap, dat door de opheffing van het Instituut verkregen was, durfde men eene poging wagen. En die poging is gelukt. Den 6^{den} December 1854 heeft ‘de tegenovergestelde rigting’ dien treurigen triomf behaald, door van de Tweede Kamer der Staten Generaal de middelen te verkrijgen, die haar in staat zullen stellen, om die oude instelling uit hare asch te doen herrijzen en alzoo het stelsel te doen zegevieren, door den schrijver in ‘de Gids,’ door ‘the Economist’ en door talrijke welsprekende stemmen met zoo veel kracht en nadruk bestreden.

Opmerkelijk zijn de wanhopige pogingen, bij die gelegenheid aangewend, om het te doen voorkomen, alsof men geheel iets anders wilde, dan de wederoprigting van het oude Instituut. De Minister zeide in zijne memorie van beantwoording: ‘Bij de beoordeeling van het voorstel der Regering, gelieve men in het oog te houden, dat daarbij geen sprake is van het doen herleven van het voormalige Koninklijk Nederlandsch Instituut, maar van het geven van eenige meerdere uitbreiding aan de bestaande Koninklijke Academie van Wetenschappen, geheel afgescheiden van hetgeen vroeger te dien aanzien bestond.’ Bijna al de leden der Kamer, die 't Regeringsvoorstel verdedigden, spraken in dien zelfden geest, vooral de Heer van Lennep, die zich door den moed en de zelfopoffering, waarmede hij de aanvallen der tegenpartij bestreed, op eene uitstekende wijze heeft onderscheiden. ‘Het vorig Bewind,’ zoo zeide hij onder anderen, ‘heeft, in de plaats van het toen afgeschafte Instituut, ingesteld eene Koninklijke Academie van Wetenschappen. Die Academie bekwam tot taak de behartiging van de vakken, welke vroeger aan de eerste klasse van het Instituut waren opgedragen. Intusschen, zoo ver mij bewust is, heeft niemand in de voordragt, die alstoen werd gedaan, in de aanvrage van subsidie voor de nieuwe Academie, eene herleving gezien van het Instituut, noch zelfs eene instandhouding van die instelling. De argumenten, waarmede men zou willen beweren, dat hier te denken is aan eene herstelling van het Instituut, zouden voor de helft gegolden hebben tegen het brengen van een post op de begrooting voor de nieuwe Academie. Want in de nieuwe Academie had men even

goed kunnen zien eene herstelling van de eerste klasse, wier slooping men zelf had gewenscht.'

Is deze redenering juist? Ons schijnt het klaar, dat daarbij opzettelijk de bijzondere redenen zijn over het hoofd gezien, die het vorig Bewind genoopt hadden, om de plaats van het opgeheven Instituut door de oprigting der 'Koninklijke Akademie van Wetenschappen,' te vervangen, daargelaten de vraag, waarop wij nader zullen terugkomen, of die redenen den toets der ervaring geheel kunnen doorstaan. Op den algemeenen regel: 'geene van regeringswege gedecreteerde en gesubsidieerde maatschappij,' erkende dat Bewind twee uitzonderingen. Wanneer het Gouvernement in zulk een naauw verband staat met de beoefening van *sommige* wetenschappen, dat het, bij zijne verrigtingen, de hulp van die wetenschappen, het advies van hen, welke zich aan die wetenschappen wijden, telkens behoeft, of wanneer de gezamenlijke beoefening van sommige wetenschappen, welke ook de inspanning zij van particulieren, zoovele offers vordert, dat de pogingen der bijzondere vereenigingen, zonder hulp der Regering, te kort schieten, - dan kan er reden zijn om buiten een regel te gaan, die anders niet zonder schade kan worden verlaten. Deze redenen hebben het vorig Bewind geleid, om de eerste klasse van het oude Instituut, met eenige wijzigingen in de inrigting, onder den nieuwen naam van 'Koninklijke Akademie van Wetenschappen' te behouden.

Maar wat doet nu de tegenwoordige Regering en de Heer van Lennep? Zij breiden de uitzondering zoo ver uit, dat zij regel wordt. Zouden zij inderdaad niet inzien, dat wanneer, 't geen voor sommige wetenschappen op die twee gronden noodig schijnt te zijn, toegepast wordt op alle, het beginsel van vrije ontwikkeling der wetenschap door de individu's en hunne vereenigingen, zonder bemoeijenis van den Staat, wordt omgekeerd in het stelsel: officiële beoefening der wetenschap van Gouvernementswege? De Heer van Lennep vraagt: 'indien de Koninklijke Academie, zoo als ze nu bestaat, als eene nuttige instelling wordt beschouwd, welke reden kan er dan bestaan, om die instelling niet als nuttig te beschouwen ten opzigte van andere wetenschappen, dan die zij thans vertegenwoordigt?' Welke reden? wèl, natuurlijk, de ontstentenis der behoefte. Behoeft het Gouvernement, in zijne dagelijksche verrigtin-

gen, telkens het advies van geschiedvorschers, taalkenners, letterkundigen en wijsgeeren? Vordert de gezamenlijke beoefening dezer wetenschappen zoovele offers, dat de pogingen van bijzondere vereenigingen te kort schieten? Kunnen deze vragen niet toestemmend beantwoord worden, dan valt de gansche redenering van den Heer van Lennep van zelve inéén.

Eéne mededeeling van den genoemden afgevaardigde heeft ons, zeker niet zonder reden, ten hoogste verwonderd. De Commissie door den Koning ingesteld, om een reglement voor de verder uit te breiden Akademie te maken, en waarvan onder anderen ook de Heer Heemskerk lid was, zou *eenparig* van oordeel zijn geweest, dat, op den voet als thans werd voorgesteld, de Akademie ook voor de overige wetenschappen nuttig zou kunnen werken. Het *eenparig* oordeel der Commissie, uitgedrukt in haar verslag, zou geweest zijn: geen wederoprigting van het Instituut, maar eene bloot wetenschappelijke instelling.

Maar hier moet klaarblijkelijk een misverstand plaats hebben. Immers in zijne polemiek tegen den Hoogleeraar Mulder schreef de Heer Heemskerk: ‘Dat het beginsel: “geene van Regeringswege gedecreteerde en gesubsidieerde maatschappij dan onder twee voorwaarden: vooreerst, dat hetgeen die maatschappij zou bereiken, van publiek belang zij, en onbereikbaar voor particuliere krachten, aan zich zelven overgelaten; in de tweede plaats, dat de Regering de hulp van zoodanig genootschap behoefde,” een zuiver beginsel is, en althans een wezenlijk onderscheid aanwijst tusschen de ontworpen Akademie en de drie overige klassen van het voormalig Instituut, is onloochenbaar.’ Maar dan is het immers ook onloochenbaar, dat wanneer de takken van wetenschap, die de overige klassen beoefenden, aan de nieuwe Akademie worden toegevoegd, het kenmerkend onderscheid vervalt, en het oude Instituut, onder eenen nieuwen naam, en eene andere vlag, herrijst? Dan is het onloochenbaar, dat het beginsel van ‘geene van Regeringswege gedecreteerde en gesubsidieerde maatschappij, dan onder twee voorwaarden,’ wordt op zijde geschoven en vervangen door het beginsel, dat de Heer Heemskerk, onder anderen ook met de woorden van ‘the Economist,’ zoo treffend heeft bestreden.

Van waar die wanhopige poging, om toch vooral de

beschuldiging te ontgaan, alsof men het oude Instituut wilde doen herleven? Men had te kampen tegen de groote impopulariteit van die instelling, en men wilde, zoo mogelijk, den zeer ongunstigen naam, welken zij heeft achtergelaten, niet op hare opvolgster laten drukken. Wèl beweerde de Heer van Lennep, dat de klagt, die hij en sommige anderen over de ontbinding van het Instituut hadden aangeheven, ‘weerklank heeft gehad door geheel Europa, neen, door de geheele beschaafde wereld!’ wèl stelde hij het voor, alsof het buitenland daarin het bewijs had gezien, ‘dat men in het altijd in de wetenschap zoo beroemde Nederland op eenmaal door het intellectuele de streep had gehaald!’ Maar toch zag hij, met zijn scherpen politieken blik, zeer goed, dat men, om te slagen, de nieuwe inrigting volstrekt van de oude moest losmaken, en bijna al zijne argumenten tot verdediging van het regeringsvoorstel hadden dan ook slechts éénè strekking, namelijk, om het onderscheid tusschen de nieuwe Akademie en het oude Instituut aan te wijzen. Hij gevoelde de kracht, die het wapen der ironie, door den Heer Sloet gebezigd, uit de impopulariteit van dat oude Instituut ontleende; hij wist, dat binnen de wanden harer eigen vergaderzaal de bitterste spotternijen over de stichting van Koning Lodewijk meermalen waren gehoord; hij kon de opmerking van den Heer Thorbecke niet weerspreken: ‘zoo ik den redenaar uit Zwolle (den Heer Sloet) ooit van plagiaat kon verdacht houden, dan zou ik gelooven, dat hij bij deze gelegenheid leden van het voormalig Instituut had geraadpleegd.’ Daarom moest tot elken prijs de nieuwe instelling worden gesticht op het graf der oude, maar mogt de oude niet weêr geplaatst worden op het voetstuk, waarvan men echter beweerde, dat zij, betreurd door Europa, neen door geheel de beschaafde wereld, door een vermetele hand was afgerukt!

De voorstanders eener van Regeringswege gedecreteerde en gesubsidieerde maatschappij hebben getriumfeerd. Wij noemen het ‘een treurigen triomf.’ Maar niet alleen ‘treurig’ voor ons, die het beginsel van vrijheid verdedigen, ook ‘treurig’ voor de overwinnaars. De nieuwe Akademie verrijst onder zeer ongunstige voorteekens. Een en dertig stemmen hebben zich voor hare geboorte verklaard en dertig er tegen. Zoo ziet zij het levenslicht door de meerderheid van ééne

stem. Maar van wien is die ééne stem? Van hem die eenmaal in dit Tijdschrift als verdediger van de vrijheid der wetenschap optrad! Had hij zich niet onder de één en dertig voorstemmers geschaard, het oude Instituut was niet onder een nieuwen naam verrezen. 't Is niet anders mogelijk, of hier heeft een misverstand plaats gehad. Kleefde die volksvertegenwoordiger thans een tegenovergesteld beginsel aan van 't geen hij in 1852 met zoo veel talent verdedigde, dan had hij de gronden opgegeven. Er is geen twijfel aan - de geboorte van de Akademie, gelijk zij nu zal worden, is een misverstand.

De voorstanders van de nieuwe Akademie, hoe ook ijverende voor hare oprigting, hebben toch geene schitterende voorstellingen durven geven van het heil, dat zij zal aanbrengen, en het nut, dat zij zal stichten. Zij hebben zich niet gewaagd buiten algemeene uitdrukkingen, waaraan moeijelijk een bepaald begrip is te hechten. Het behagelijkste tafereel was voorzeker dat van den Heer van Goltstein. Volgens hem zou de Akademie ‘een middelpunt daarstellen tusschen de geleerden uit de verschillende oorden van het land, ten einde zich te kunnen verstaan over belangrijke punten van wetenschap, zich daardoor verder te ontwikkelen en tot vorderingen in de wetenschap aanleiding te geven; zij zou al verder aan de Regering de gelegenheid aanbieden, om eene onderscheiding toe te kennen aan uitstekende geleerden, waarop deze gewoonlijk een hoogen prijs stellen; zij zou daardoor een prikkel zijn tot verdere ontwikkeling van den wetenschappelijken zin; zij zou eindelijk een middel opleveren, om de geleerde wereld in Nederland met de geleerde wereld in het buitenland in betrekking te stellen.’ Men zal erkennen, dat dit eveneens het doel was van 't oude Instituut; maar niemand heeft het leveren van 't bewijs durven op zich nemen, dat dit doel is bereikt. De Heer van Lennep schijnt eenige hoop te koesteren, dat het met deze nieuwe stichting beter zal gaan, maar toch niet onvoorwaardelijk. Twee vereischten, meent hij, moeten daartoe vervuld worden: ‘vooreerst moet de Regering werkelijk partij trekken van die nieuwe inrigting, en in de tweede plaats moeten de leden werken.’

Zullen die twee voorwaarden worden vervuld? Zal de Regering van de afdeeling voor taal- en letterkunde, voor geschiedenis en wijsbegeerte ‘partij trekken?’ Hoe zal zij

dat kunnen doen? Wanneer en in welke gevallen zal zij de behoefte gevoelen, om dat ligchaam over die onderwerpen te kunnen raadplegen? De ondervinding van het Instituut schijnt geleerd te hebben, dat vroeger, toen een wetenschappelijk staatsligchaam ook voor deze vakken bestond, de behoefte om het te raadplegen zich zeer zeldzaam, en schier nooit in zaken van gewigt, openbaarde[1]. Althans eene der twee redenen, waarom het oude Instituut 'niet meer heeft uitgevoerd,' is, volgens den Heer van Lennep, juist daarin te zoeken, dat al de Regeringen, die elkander sedert 20 of 30 jaar hebben opgevolgd, geen partij van dat Instituut getrokken hebben. Nu veroorloven wij ons de bescheiden opmerking: zou dat geen bewijs zijn, dat er voor haar geen partij van te trekken viel? zou het de volgende Regeringen, met den besten wil der wereld, wel mogelijk zijn dikwijls raad te vragen over onderwerpen van letterkunde en wijsbegeerte, van taalkunde en geschiedenis, tenzij zij voortaan zelve die wetenschappen gingen beoefenen? Of heeft de Regering, bij hare dagelijksche verrigtingen, de hulp van de wijsbegeerte en de taalkunde noodig? Kan zij, zich tot haren eigenaardigen werkkring beperkend, uit het advies van hen, die zich aan deze vakken toewijden, inderdaad licht en kracht putten? Zal zij dus in allen gevalle niet de gelegenheid opzettelijk moeten *zoeken*, om aan die afdeeling der Akademie raad te vragen? Wij wenschten wel te weten, welk bepaald begrip men er aan hecht, wanneer men verlangt, dat de Regering 'van de nieuwe inrigting partij zal trekken;' en dat schijnt men er toch aan te hechten, want de warmste strijder, de Heer van Lennep, verklaarde, dat, zoo de Regering aan die voorwaarde niet voldeed, hij de eerste zou zijn, 'die tegen de verhooging van het subsidie zou stemmen.'

Even noodzakelijk verklaarde hij de tweede voorwaarde, dat 'de leden moeten werken.' Wij zullen niet onderzoeken, in hoeverre het verledene regt geeft, om van de toekomst de vervulling dier voorwaarde te verwachten. De Heer van Lennep zelf spant de verwachting niet te hoog,

1 Hoe gering in getal de verslagen zijn, door de voormalige tweede en derde klassen aan de Regering aangeboden, en hoe onbeduidend meestal de onderwerpen, waartoe zij betrekking hebben, blijkt het best uit de 'Beschouwingen van den aard en den werkkring van het Kon. Ned. Instituut,' in 1849 uitgegeven, bl. 37-40.

want hij zegt er van: ‘dat is moeijelijk te bepalen.’ Maar wij mogen toch vragen, is zulk eene inrigting uit haren aard geschikt, om de werkzaamheid harer leden te prikkelen? Men beschouwt het als ‘eene onderscheiding voor uitstekende geleerden,’ wanneer zij aan de Akademie worden verbonden. Zij komen er dus niet om te werken, maar om eene belooning te ontvangen voor den arbeid, dien zij verrigt hebben, of, volgens de uitdrukking van een der voormalige leden van het Instituut zelven: ‘men erlangt er een fauteuil om van gedanen arbeid te rusten.’ Maar gesteld, van dien stempel, op alle dergelijke inrigtingen gedrukt, zal de nieuwe Nederlandsche vrij blijven, dan nog is het middel niet gevonden, om dat ligchaam voor den arbeid in beweging te brengen. Hoe zal het werken? Welke bepaalde taak zal het verrigten? Is er een organisme denkbaar, waardoor het die zal verrigten? Van de vele bezwaren, die hier moeten worden opgelost, van de talrijke vragen, die zich hier aan ons opdringen, zullen wij er slechts enkele ter sprake brengen.

In Amsterdam zal de zetel zijn; maar al de geleerden, die aan den arbeid deel moeten nemen, wonen toch niet in de hoofdstad. De meeste hebben hun verblijf elders, sommige op zeer verren afstand. Hoe zullen die allen de pligten kunnen vervullen, die de voortdurende werkzaamheid van het geheele ligchaam hun oplegt? Zal de liefde voor dat ligchaam bij zijne leden zoo sterk zijn, dat zij al die bezwaren overwinnen en zich voortdurend met een onuitbluschbaar vuur aan haren bloei en haar leven toewijden zullen? De meermalen aangehaalde schrijver in dit Tijdschrift heeft ons herinnerd, hetgeen von Savigny eenmaal verlangde van Schleiermacher: ‘dat hij zou hebben opgegeven, hoe eene dergelijke inrigting, die niet, gelijk eene universiteit, door eene vaste taak en de verjongende en verfrisschende aanraking met de jongelingschap, gedurig levendig wordt gehouden, op den langen duur kan blijven bestaan, zonder tot een doeden vorm te vervallen.’ Ook dat hadden wij van de Regering, van den Heer van Lennep en van zijne medestanders verlangd. Noch in de stukken van de Regering, noch in de redevoeringen vinden wij eenige oplossing, Daarom vreezen wij, dat die oplossing niet te geven is, en dat ook deze Akademie weder de ervaring zal bevestigen, die reeds zoo dikwijls is verkregen, en die ook von Savigny in Duitschland heeft aangewezen: ‘dat zulk eene inrigting

ongetwijfeld tot eene aristocratische constitutie in de republiek der geleerden moet leiden.'

De ervaring heeft nog meer geleerd. Zij heeft ook geleerd, dat bij het vast bepaald, en in ons kleine land natuurlijk gering, getal leden, hetwelk door den aard van zulk eene instelling gevorderd wordt, zal zij werkelijk eene onderscheiding, eene soort van wetenschappelijke decoratie kunnen geacht worden, de vakken, door de verschillende leden beoefend, zoozeer uiteenloopen, dat elk der leden over zijne speciale studiën sprekende en diep daarin indringende, bezwaarlijk op een genoegzaam aantal belangstellende hoorders rekenen kan, waarom hij vaak verpligt zal zijn, òf zich tot het algemeene en oppervlakkige te bepalen, òf het grootste deel van zijn gehoor te vervelen; en verder dat de uitstekendste beoefenaars der wetenschap, in de kracht van het leven verkeerende, van eene plaats in het Instituut worden buitengesloten, omdat de verzwakte en versufte grijsheid de plaatsen in zijne leuningstoelen blijft innemen, vanwaar zij hare slaperigheid en verlamming aan den geheelen gang der werkzaamheden mededeelt.

Indien wij hier deze zaak als eene politieke quaestie behandelden, en bovenal de verdediging der handelingen van het vorige bewind beoogden, zouden wij misschien beter doen te verzwijgen, wat wij thans nog hieraan willen toevoegen. 't Is onmogelijk te miskennen, dat de tot dus verre genoemde bezwaren eigenlijk ook de door het ministerie Thorbecke ten behoeve der natuurkundige wetenschappen gecreëerde, of liever uit het puin van het Instituut weder opgebouwde, Akademie drukken; trouwens de Heer Thorbecke zelf erkende, bij de meergemelde discussiën, dat het 'misschien' beter geweest ware, ook de natuurkundige wetenschappen geheel aan zich zelven over te laten. Wat men daaromtrent had kunnen voorzien, is volkomen door de uitkomst bevestigde. Ook dáár worden natuurlijk de vergaderingen zeldzaam door de verder af wonende leden bezocht; ook dáár zijn de meeste voordragten voor het meerendeel der leden (ofschoon zij allen de natuur tot het voorwerp hunner onderzoekingen hebben) onbegrijpelijk, om niet te zeggen vervelend, en in allen gevalle, voor zoo verre zij later gedrukt worden, overbodig. Gebrek aan belangstelling, verflaauwing van den ijver, zijn daarvan de noodzakelijke gevolgen; en indien zich deze reeds bij de leden vertoonen, is het dan vreemd dat het publiek, hetwelk tot de zittingen dier Akademie, in onderschei-

ding van het oude Instituut, toegang heeft, eene verregaande onverschilligheid betoont, die zelve wederom ongunstig op de leden moet terugwerken?

Wij kunnen, om de aangevoerde redenen, de kans voor de vervulling der eischen van den Heer van Lennep bij de verder uitgebreide Akademie niet hoog stellen. Maar veronderstellen wij eens het hoogstonwaarschijnlijke; veronderstellen wij dat al de leden met den besten wil om te werken bezield zijn; veronderstellen wij dat er leven en beweging wordt gebragt in dat ligchaam - zal het een weldadige arbeid zijn, die verrigt wordt? zal de waarheid er bij winnen, die toch altijd van elke beoefening der wetenschap het eenige doel moet zijn? zullen de resultaten, die de Koninklijke Akademie met haar officieel karakter zal ijken, altijd vrij zijn van vooroordeel en dwaling? Ons dunkt, Göthe sprak een waar woord toen hij zeide: ‘Geleerde maatschappijen bevinden zich, zoodra zij door het Gouvernement geregeld en bevestigd zijn, in eenen zeer moeijelijken toestand ten opzigte der reine waarheid. Zij hebben een rang en kunnen dien aan anderen mededeelen; zij hebben regten en kunnen die overdragen; zij staan in zekere betrekking tot hare leden, tot gelijksoortige corporatiën, tot de overige staatsinrigtingen, tot de natie, tot de wereld. Individueel verdient niet ieder, dien zij opnemen, zijne plaats; in bijzondere gevallen kan niet alles wat zij goedkeuren regt, niet alles wat zij afkeuren valsch zijn; want hoe zouden zij, boven alle andere menschen en vereenigingen, het privilegie bezitten, het verledene zonder eene van elders ontleende meening, het tegenwoordige zonder hartstogtelijk vooroordeel, het voor 't eerst zich vertoonende zonder wantrouwen, en het toekomstige zonder overdreven hoop en verwachting, te kennen, te beschouwen, te waarderen en te verwachten? Gelijk bij individu's kan nog in veel hoogeren graad bij zulke maatschappijen niet alles geschieden om den wil der waarheid, die eigenlijk een bovenaardsch goed, zelfstandig, en boven alle menschelijke hulp en medewerking verheven is.’ En zal dan nu ook deze Akademie, indien zij werkt, niet in de fouten en misslagen vervallen, waarop alle andere dergelijke inrigtingen schipbreuk hebben geleden? Er is geen twijfel aan! Wij zullen dan op de dwalingen eenen officiëlen stempel zien drukken, en zij zullen daaruit eene kracht putten, die haar langen tijd op de plaats der waarheid handhaaft, den strijd tegen haar te moeijelijker maakt en

de overwinning niet anders toelaat dan gepaard met eene nederlaag van de door het Gouvernement beschermde en verdedigde magtige corporatie. Gelijk elke autoriteit, op het open veld van het denken en onderzoeken, de rijke bron is van nieuwe dwalingen en de steun en beschermster van eens door haar aangenomen begrippen en leerstellingen, zal ook de Akademie, als zij teekenen van leven geeft, zich van de onafscheidbare eigenschap van elke autoriteit niet kunnen losmaken; zij zal hare uitspraken handhaven, ofschoon niet alles wat zij goedkeurt regt zal wezen, niet alles wat zij afkeurt valsch zal zijn. Op het gebied van het vrije onderzoek en de algemeene mededinging is er meer kans, dat elke nieuwe theorie alleen door hare innerlijke waarde ingang zal vinden, onverschillig van wien zij afkomstig is, dan wanneer een ligchaam, door den glans der Regering omgeven, de magt heeft, om haar te steunen en te schragen of te weren en te onderdrukken.

Nog een paar andere bedenkingen tegen de nieuwe Akademie mogen hier eene plaats vinden.

De Akademie voor de natuurkundige wetenschappen werd door het ministerie Thorbecke om twee redenen ingesteld: omdat de regering soms het advies van de beoefenaars dier wetenschappen behoeft; omdat de beoefening dier wetenschappen, voor de behoorlijke mededeeling harer resultaten, behoefte heeft aan geldelijke ondersteuning. Niemand, ook niet de grootste voorstander der herstelling van het Instituut, of der uitbreiding van de Akademie of met welken anderen naam men het noemen wil, zal beweren, dat deze redenen in gelijke mate voor de oprigting eener Akademie of Klasse voor wijsbegeerte, letteren en geschiedenis kunnen pleiten. Hij dus die van gevoelen is, dat die redenen zelfs het bestaan eener Akademie van natuurkundige wetenschappen niet kunnen wettigen, zal, à plus forte raison, eene officiële letterkundige instelling als een nutteloos artikel van weelde beschouwen. Men vrage zich eens ernstig af, welke vragen wel door de Regering, zelfs aan een ligchaam tot beoefening der natuurkundige wetenschap kunnen worden voorgelegd, die niet even goed door individu's kunnen worden beantwoord. Bij elke vraag, die zich voordoet, zijn het altijd slechts enkele specialiteiten, van wie de goede beantwoording afhangt; de overige leden zijn, zoo zij al het verstand hebben van zich te houden aan de beslissing van hen die

der zake kundig zijn, op zijn best genomen nuttelooze bijloopers. De verpligting, bij voorbeeld, voor een geneeskundige, om zijne stem uit te brengen over een onderwerp uit het vak der waterbouwkunde, of voor een mathematicus om eene quaestie van gezondheidsleer te helpen beslissen, moet hen vaak in verlegenheid brengen, te meer naarmate het gewigt der zaak grooter is, en hun telkens de beschamende overtuiging opdringen, dat zij inderdaad beter deden te zwijgen. Het schijnt ons bijna onbetwistbaar, dat de Regering in schier ieder geval het noodige licht even goed, zoo niet beter, aan de raadgevingen en adviezen van individu's - om van de bijzondere genootschappen niet te spreken - dan van zoodanige instellingen zou kunnen ontleenen, en dat, al moest zij die ruim beloonen, de kosten zeer zeker beneden die van eene officiële Akademie zouden blijven, 't Is zeker niet te veel van de Referendarissen aan de verschillende ministeriën gevergd, wanneer men meent dat zij de speciale mannen, wier advies ter zake dienen kan, behooren te kennen en aan den Minister moeten kunnen aanwijzen.

Maar de voorstanders der Akademie beroepen zich op de kostbare werken, tot welker uitgave alleen de ondersteuning der Regering hen in staat stelt. Men vergunne ons te vragen, of alles wat voor de Akademie gedrukt wordt, bestand is voor het onderzoek, of het nut tegen de kosten opweegt? Of nimmer een offer wordt gebragt aan den wensch der ijdelheid *de se voir imprimé?* Men vergunne ons met het oog op de kostbare werken door Teylers Genootschap, 't Provinciaal Utrechtsch Genootschap en andere particuliere vereenigingen in ons Vaderland uitgegeven, den twijfel te opperen, of de onkosten, aan het uitgeven van zulke geschriften als die der Akademie verbonden, inderdaad wel de bijzondere krachten te boven gaan? en of het wel noodzakelijk of zelfs billijk is, dat de staatskas in het geval eener enkele bevoorregte maatschappij, die vaak op de sympathie en belangstelling van het publiek geene bijzondere aanspraak heeft, die onkosten bij uitzondering draagt?

De officiële beoefening der wetenschap door instellingen op staatskosten, verliest in onze oogen het eenige, wat tot hare aanbeveling strekken kan, in een land gelijk het onze, waar de natuurlijke behoefte aan vereeniging, zamenwerking en wrijving van denkbeelden, overal waar zich die heeft doen gevoelen, eene menigte bijzondere genootschappen heeft in het leven geroepen, die doorgaans boven de

officiële instellingen het voordeel hebben van in meer bepaalde rigting werkzaam te zijn, en de volkomen vrijheid te bezitten, om zich door alle voorhanden krachten te versterken, zonder dat voor de keuze van nieuwe leden het openvallen van plaatsen moet worden afgewacht. Gerustelijk had men in ons Vaderland, - de ondervinding van eeuwen heeft het geleerd, - de beoefening, zoowel der natuurkundige als vooral der letterkundige wetenschappen aan die vereenigingen kunnen overlaten, waarvan vele zich waardiglijk kwijten van de taak die zij hebben aanvaard. Mogten er gevallen zijn, waarin het advies van een genootschap verkieslijk kon worden geacht boven dat van een of meer individu's, die vereenigingen zouden zich voorzeker niet aan het verlangen der Regering onttrokken hebben. Nevens die talrijke, bloeijende en gedeeltelijk reeds overoude genootschappen, zijn staatsligchamen tot beoefening der wetenschappen niet slechts overbodig, maar schadelijk. Zij onttrekken voor een deel aan de bijzondere genootschappen den arbeid hunner leden en bevorderen de versnippering van krachten; want een lid van een Koninklijk Instituut of eene Koninklijke Akademie kan zich fatsoenshalve aan de werkzaamheden van dat officiële ligchaam niet onttrekken, en onthoudt dien ten gevolge de vruchten van zijnen arbeid aan vereenigingen, welker organisme welligt beter dan dat der koninklijke instelling geschikt is, om, althans in een bepaalde rigting, den bloei der wetenschap te bevorderen.

In de toevoeging eener letterkundige klasse aan de Akademie van Wetenschappen ligt voor de Regering nog een bijzonder bezwaar, hetwelk niet kan nalaten zich spoedig te doen gevoelen. Zij heeft aan den aandrang toegegeven, om het oude Instituut onder een nieuwen vorm te herstellen; want gelijk de tot dus verre bestaande Akademie de plaats van de eerste klasse des Instituuts bekleedt, zullen in het nieuwe toevoegsel de tweede en derde klassen zamensmelten. Maar bij dat herstel blijft eene gewigtige uitzondering, eene uitzondering die thans in onze oogen hoogst onbillijk wordt. Niet minder voorzeker dan de letterkundige wetenschappen, hebben de schoone kunsten aanspraak om door staatsinstellingen beschermd en bevorderd te worden. Voor bijzondere maatregelen tot aanmoediging van staatswege schijnt ons hier zelfs veel meer dan bij de letterkundige wetenschappen te pleiten, en de handelingen des Instituuts kunnen het bewijzen, dat de vierde klasse veel menigvuldiger en doorgaans

over veel gewigtiger aangelegenheden dan de tweede en derde door de regering werd geraadpleegd. Te zeggen dat de beoefenaars der schoone kunsten reeds hunne Akademie bezitten, is een uitvlugt. De Akademie van Beeldende Kunsten is eene inrigting voor het onderwijs, en men zou schier met hetzelfde regt de beoefenaars der wetenschap, die op een Instituut aandrongen, naar de Hoogescholen hebben kunnen verwijzen. Maar gesteld ook, die Akademie kon voor hare leden het gemis der voormalige vierde klasse van het Instituut vergoeden, toch zeker niet voor de toonkunstenaars, die dus alleen van alle zorg en aanmoediging van Regeringswege blijven verstoken. De kunstenaars hebben zich even luid als de beoefenaars der wetenschap over de opheffing van het Instituut beklaagd, en zoo die opheffing een onregt was, dan deelen zij met hunne voormalige medeleden de aanspraak op herstel. Reeds doen zich stemmen in dien zin vernemen. Zij zullen luider en luider worden en eindelijk verhooring vinden, waar naar geene vaste beginselen gehandeld wordt. In de verbeelding zien wij reeds eene derde klasse aan de Akademie toegevoegd, die dan, den veranderden naam enkleine wijzigingen in de inrigting daargelaten, in niets van het oude Instituut zal verschillen, dan dat zij den lande aanmerkelijk meer kosten zal.

't Is ons onmogelijk de aanstaande Akademie eene ‘blijde inkomst’ toe te wuiven, 't Is ons onmogelijk, den wensch terug te houden, dat zij niet verschijne, of dat hare verschijning zoo kort mogelijk zij. Het Gouvernement, dat aan het oude Instituut een einde maakte, deed oneindig meer voor de vrije en waarachtige ontwikkeling van wetenschap en kunst, dan het Bewind doen zal, dat op de bouwvallen van het gesloopte een nieuw gebouw wil oprigten. Frederik de Groote had eens, in de laatste jaren zijner regering, een onderhoud met Mirabeau over de Duitsche letterkunde, die zich toen in hare eerste periode van ontwikkeling bevond en aan wier ontluikenden bloei Göthe zijne talenten begon te wijden. De Fransche staatsman, geheel doortrokken van de Fransche begrippen en denkbeelden over bescherming van kunst en wetenschap door den Staat, gaf zijne bevreemding te kennen, dat de Koning niets gedaan had, om de opkomende plant te kweeken en te koesteren. Hij had verwacht, dat de Vorst, die getoond had, op welk een prijs hij de wetenschap stelde, haar, door stichtingen en instellingen van staatswege, door beschermende wetten en

bepalingen, in hare opkomst zou hebben gesteund en geschraagd. Maar Frederik antwoordde: ‘Ik heb veel voor haar gedaan, meer, oneindig meer, dan gij mij voorstelt: ik heb haar aan hare eigene vrije ontwikkeling, zonder eenige banden en onbelemmerd, overgelaten.’

Nog één woord moeten wij zeggen vóór wij eindigen. Het ware terrein waarop een Gouvernement de wetenschap moet bevorderen, is dat van het onderwijs. Ons land, dat zulk een overwegend belang bij de zeevaart heeft, bezit aan geen zijner Hoogescholen een bruikbare sterrenwacht. Ons land, dat na Engeland de schoonste en rijkste Overzeesche bezittingen, de talrijkste betrekkingen met Aziatische volken heeft, bezit aan geen zijner Hoogescholen een leerstoel voor de Oostersche talen, verder dan die reeds vóór eeuwen in het schier uitsluitend belang der godgeleerde wetenschap werden gedoceerd[1]. Het is niet noodig op meer andere leemten opmerkzaam te maken; zij zijn talrijk en eischen dringend voorziening. Maar wat hebben wij dezer dagen zien gebeuren? Terwijl het Gouvernement het geld met volle handen aan een nutteloos Instituut, een bloot artikel van weelde, wegsmijt, heeft het geen penning voor een observatorium aan 's rijks eerste hoogeschool over, en gedoogt dat daarvoor gelden bij particulieren worden bijeen gebedeld!

Ieder onzer welligt kent een of meer van die ongelukkige huisgezinnen, waar de degelijkheid aan de uiterlijke vertooning wordt ten offer gebragt, en alles te kostbaar is wat boven het allernoodigste voor de opvoeding der kinderen moet worden uitgegeven, terwijl duizenden aan nuttelooze praal worden weggeworpen. Zij zijn het beeld van een Gouvernement, dat zijne Hoogescholen verwaarloost, en Koninklijke Akademiën van wetenschap sticht!

W.R. VAN HOËVELL[2].

1 De Delftsche Akademie voorziet slechts voor een deel in die behoefte, en is eigenlijk niet ten behoeve van wetenschappelijk onderwijs, maar van de praktische opleiding van ambtenaren ingesteld.

2 De ondergeteekende heeft vanden schrijver verlof gekregen om dit artikel met eenige opmerkingen van zijne hand te verrijken, en daarvan gebruik gemaakt. Hij acht zich uit dien hoofde verpligt ook in de verantwoordelijkheid te deelen.
Nog even vóór het afdrukken van dit vel ziet hij zich verrast door de tijding, dat het besluit tot de uitbreiding der Akademie is uitgevaardigd. Tot zijn leedwezen is het niet meer mogelijk, in dit artikel de wijzigingen aan te brengen, die de veranderde stand van zaken vorderen zou.

P.J. VETH.

Bibliographisch album.

J.C. Koch, Specimen historicum de Petri theologia per diversas vitae, quam egit, Apostolicae periodos sensim explicata. L.B., 1854.

Het mag tot een vroeger tijdperk van de godgeleerdheid worden gerekend, al komen, helaas! van tijd tot tijd bij dezen en genen nog sporen van den ouden zuurdesem te voorschijn, dat men de H.S. beschouwde en gebruikte als een tuighuis, waarin alle mogelijke wapenen te vinden zijn ter verdediging van het systeem, dat men zich als erfgoed of door overlevering had eigen gemaakt. Het was een onvermijdelijk gevolg van het onbepaald gezag, dat men gelijkelijk aan alle gedeelten der Schrift toekende, wanneer men het een of ander dogma op een onwrikbaren grondslag meende te hebben gevestigd, door het te doen rusten op eenige uitspraken van enkele profeten of apostelen, zonder te letten op het verband, waarin die uitspraken voorkomen en den persoon door wien, den tijd wanneer, en de personen aan wie zij waren gerigt. Wanneer de woorden des Bijbels en vooral des N.T. als door den H. Geest ingegeven moeten worden beschouwd, dan moet ook in al, wat die geschriften bevatten, de volkomen waarheid te vinden zijn, dan is het eigenlijk een en dezelfde schrijver, van wien alles afkomstig is en die spreekt en schrijft onder verschillende namen, als die van Mozes, Jesaïa, Ezechiël, Petrus, Joannes, enz. Dan is er aan eene voortgaande ontwikkeling van de schrijvers niet te denken, allen zijn ze op eens tot een vol en helder inzigt in de waarheid gekomen, en hunne prediking kan den stempel hunner persoonlijkheid niet in zich dragen. De moeijelijkheden, waarin men daardoor geraakt, de tegenstrijdigheden, die zich daardoor in de voorstelling der waarheid openbaarden, getuige het welbekende spreekwoord: ieder ketter heeft zijn letter,

hebben de oogen geopend voor de onhoudbaarheid van zulk eene Schriftbeschouwing. Men heeft erkend, dat de wet der ontwikkeling, zigtbaar in de natuur, van even geldende kracht is in het rijk der genade: dat de Heer door zijne belofte: '*de H. Geest zal u in al de waarheid leiden*,' geene plotseling volkomen verlichting des verstands, maar een allengs opwassen in de kennis des Evangelies heeft bedoeld. Men heeft gelet op de betuigingen der schrijvers zelve van de boeken des N.T., die zich evenmin eene geheel en al volmaakte kennis der waarheid toekennen, als eene volmaakte heiligheid, welke daarmede noodzakelijk moet gepaard gaan; want reinheid des harten en helderheid des geestes staan beiden in het allernaauwste verband. De verwachtingen omtrent de wederkomst des Heeren, zoo duidelijk door de Apostelen uitgesproken en door de uitkomst zoo klaarblijkelijk gelogenstraft, hebben het hare bijgedragen om de uitleggers der Schrift van hunne dwaling terug te brengen. Zij hebben begrepen, dat de eerste verkondigers des Evangelies, hoe hoog ook in rang op Christelijk gebied, toch eerst langzamerhand tot beter en helderder inzigt gekomen zijn van hetgeen hun door den Heer was verkondigd: dat de prediking van elk hunner door hun karakter werd gewijzigd en wij in hunne schriften bezitten eene uitdrukking van hun geloof, derhalve de subjektieve overtuiging van Paulus, Petrus, Joannes, enz. Zij hadden den schat des Ev. in aarden vaten (2 Cor. IV: 7), zij kenden ten deele (1 Cor. XIII: 9) en noemden zich geene meesters of heerschers over het geloof en de overtuiging hunner broederen, maar het liefst medewerkers hunner blijdschap. Het zijn vooral de Wette, Baumgarten-Crusius, v. Cölln, Lutz en in den laatsten tijd Reuss en Schumann, die de Bijbelsche of historische theologie hebben in het aanzijn geroepen en in het licht gesteld.

Ook in ons vaderland is deze beschouwing der Schrift niet meer nieuw; zij vindt meer en meer ingang bij alle theologen, die zich niet door hun eenmaal opgevat of overgeërfd dogmatisme laten beheerschen, maar helderziende oogen hebben voor de waarheid, die in Christus is, en een' vurigen ijver om die waarheid te onderzoeken. Het is vooral de Leidsche hoogeschool, die zich in dit opzigt heeft verdienstelijk gemaakt. Uit haren boezem is reeds menig geschrift voortgekomen, waardoor de historische theologie eene schrede nader is gebragt tot hare volkomenheid. In den vorm van specimina, aan het einde van den studietijd vervaardigd, ontvingen wij reeds meer dan eene belangrijke bijdrage ter regte kennis van de waarheid in het Evangelie neêrgelegd. Geene geringe aanbeveling van die geschriften is het, dat ze allen blijken geinspireerd te zijn door den geest van den Hoogleeraar Scholten. Maar het is geene mechanische inspiratie, het is eene zelfstandige opname van de methode des onderzoeks, zoo als die den genoemden Hoogleeraar eigen is, en door zijne krachtige

persoonlijkheid onwillekeurig het eigendom wordt van allen, die hem met oordeel hooren. Dit geldt ook van het ‘Specimen’ des Heeren Koch, dat wij voor ons hebben. Was tot nog toe door de leerlingen van S. meer de aandacht gevestigd op Paulus en Joannes, de Heer Koch heeft het oog gerigt op Petrus en levert ons hier eene proeve van de ontwikkeling der geloofsovertuiging van dezen Apostel. De keuze van zijn onderwerp is gelukkig en wekt op zich zelve reeds onze belangstelling. Wij kunnen verwachten, dat bij Petrus, meer dan bij de overige Apostelen, die ontwikkeling van inzigt in de waarheid des Ev. zal zijn na te gaan. Hij, die in geheel zijne persoonlijkheid zulke groote veranderingen heeft ondergaan door de kracht des H. Geestes, die, van wankelmoedig en zwak, is geworden tot een sterke rots, hij moet ook naar het verstand van kind zijn opgegroeid tot man, en even groote schreden hebben voorwaarts gedaan in de Christelijke gnosis als in de pistis. Wij willen aan de lezers van dit tijdschrift de vruchten van den arbeid des Heeren Koch pogen mede te deelen, en voegen daaraan enkele opmerkingen toe, die ons onder het lezen voor de aandacht zijn gekomen.

In vijf hoofdstukken schetst de schrijver de ontwikkeling van de denkbeelden des Apostels. Het eerste geeft ons Petrus te aanschouwen gedurende zijnen omgang met den Heer; het tweede doet ons hem als stichter en voorganger der Jeruzalemsche gemeente kennen, het derde hoofdstuk handelt over zijne prediking in Samaria en de toebrenging van den Heiden Cornelius tot het Christendom, het vierde schetst zijne zamenkomst met Paulus te Jeruzalem en te Antiochië, terwijl het vijfde de denkbeelden ontwikkelt, in zijnen eersten brief vervat. Met regt heeft de S. den tweeden Petrinischen brief niet aan den Apostel toegekend, en de authenticiteit van den eersten gehandhaafd.

Gedurende Jezus' omwandeling op aarde, heeft Petrus hem erkend voor den Messias, den Zoon des levenden Gods (Matth. XVI: 13, 14), voor de bron des eeuwigen levens (Joannes VI: 68, 69), met beide benamingen zijne overtuiging uitsprekende, dat in Jezus de beloften des O.V. waren vervuld. Al waren zijne verwachtingen omtrent den Messias niet zoo grof zinnelijk als van vele zijner tijdgenooten, toch behoefden zij zuivering en helderheid, om met de vervulling niet in tegenspraak te zijn, zoo als blijkt uit Matth XVI: 22. Evenzoo was het met zijne denkbeelden omtrent het *rijk* van den Messias. Ten bewijze hiervan strekt zijne vraag aan den Heer: *hoe dikwijls zal mijn broeder tegen mij zondigen en ik hem vergeven?* (Matth. XVIII: 21), terwijl uit andere verhalen (Matth. XV: 23, Luk. IX: 51, 52), blijkt, dat al de discipelen, en dus ook hij, zich het Godsrijk voorstelden als alleen bestemd voor Israël; ja ook meer dan eens als een rijk van deze wereld. Stelt Paulus in zijne brieven den

eenigen grond der regtvaardiging in het geloof, geheel in overeenstemming met den Heer, die alle waarde ontzegt aan de deugd, welke alleen ter wille des loons wordt beoefend, bij Petrus ontdekken wij in dit tijdperk zijns levens nog de dwaling, door den Heer en den Apostel des geloofs met kracht bestreden (Matth. XIX: 27). Eindelijk wordt door den schrijver tot aanwijzing der onjuiste voorstelling, welke zich de Apostel vormde van den gemoedstoestand, die een' burger van het Godsrijk betaamt, nog het verhaal bijgegebragt, dat Petrus bij het zien van den blindgeborene (Joannes IX: 2) de vraag rigt tot den Heer: *wie heeft gezondigd, deze of zijne ouders*? waardoor hij toont in te stemmen in het volksgeloof, dat de natuurlijke rampen en kwalen als onmiddellijke straffen zijn te beschouwen voor het zedelijk kwaad door den mensch bedreven.

Bij het einde van het Iste Hoofdstuk een paar opmerkingen (p. 20). Wij betwijfelen zeer, of de verontwaardiging, die Petrus openbaart in zijne vraag. Luk. XIX: 51, kan worden toegeschreven aan zijnen geest van uitsluiting, zijn' haat tegen de Samaritanen; veel natuurlijker verklaart zich die bede uit heiligen eerbied en geestdrift voor den Meester. Heeft verder de schr. wel regt, wanneer van *de* discipelen in het algemeen wordt gesproken, daaruit tevens den gemoedstoestand van Petrus op te maken? Het is niet onmogelijk, dat deze over een en andere zaak anders heeft gedacht, al wordt dit er niet door de Evangelisten bij gezegd. Eindelijk zijn de voorbeelden in § 3 niet altijd in overeenstemming met het opschrift; vooral geldt dit Joannes IX: 2. Vooreerst wordt ook hier onze Apostel niet met name genoemd; hij kan zeer goed afwezig zijn geweest of niet met de vraag der overigen hebben ingestemd; maar tevens, al nemen wij aan, dat die vraag ook uitging van hem, weinig blijkt er zijne meening uit omtrent ‘de wijze, waarop iemand een burger van het Godsrijk wordt, en over den gemoedstoestand, die hem betaamt.’ Het is een gevolg der gelijkmatige verdeeling van ieder hoofdstuk; bij al de voordeden, die zulk eene verdeeling met zich brengt voor den schrijver en den lezer, heeft zij deze schaduwzijde, dat enkele zaken, die van eenen anderen aard zijn, nu in de eenmaal aangenomen lijst eene plaats moeten vinden, al zijn ze daar ook niet regt te huis. Dit zelfde is ook in meerdere of mindere mate van toepassing op hoofdstuk 2 en 5.

Van den Pinksterdag af aan begon de zelfstandige werkzaamheid van Petrus, zijne openlijke prediking. Als een geheel nieuw man staat hij ons voor oogen, reeds op den dag der grondvesting van Christus gemeente. Hij is de voorganger, de aanvoerder der overigen; hij spreekt in naam van allen. Meer volledig dan dit mogelijk was in het eerste hoofdstuk, kan in de nu volgende zijne godgeleerdheid worden in het licht gesteld en ontwikkeld. Jezus, de Messias, dat is de hoofdwaarheid, door hem op den Pinksterdag verkondigd; deze waar-

heid zoekt de Apostel te bewijzen door aan te toonen, hoe in den man van Nazareth de profetiën des O.T. zijn vervuld. Staat hij hierdoor op een lager standpunt, dan toen hij Jezus verklaarde voor den Zoon Gods, *hebbende de woorden des eeuwigen levens?* Geenszins! maar hij schikt zich naar de wijze van argumenteren, in zijnen tijd in zwang. Jezus is de Messias, aan het kruis gestorven, opgewekt uit den dood en verhoogd aan Gods regterhand; Hij gaat voort zijne gemeente te beschermen en te leiden door middel der krachten en gaven, die hij zelf ontvangen heeft van den Vader (Hand. III: 21.). Zietdaar in korte trekken de gevoelens van den Apostel omtrent den Christus, gedurende het eerste tijdperk zijner Apostolische werkzaamheid. Wat het rijk van den Messias betreft, daartoe staat volgens hem de toegang niet slechts voor den Jood (wel voor dezen in de eerste plaats), maar ook voor den Heiden open (Hand. II: 39). Teregt verklaart de schrijver in dezen zin de woorden *πᾶσι τοῖς εἰς μακράν*, etc., en wijst tevens op Hand. III: 26, waar Petrus de Joden noemt als degenen, die in de eerste plaats den zegen van Christus verschijning moesten genieten; waarin van zelf ligt opgesloten, dat hij daarbij tegelijk dacht aan de Heidenen, die later zouden komen tot de kennis van den Heer. Minder kunnen wij ons vereenigen met de meening, dat door de *tijden der verkoeling* de wederkomst van den Messias zou zijn aangewezen; wij vinden daarin alleen eene zinnebeeldige voorstelling van het heil, den zegen, dien de bekeering en de vergeving der zonden door het geloof in Christus zou aanbrengen. Nog ziet de schrijver zich genoopt bij deze gelegenheid te gewagen van de verkiezing van Mattheus in Judas plaats, en uit het verhaal daarvan te wijzen op Petrus' denkbeelden omtrent het Apostelschap; terwijl hij eindelijk als de heilgoederen, welke de burger van het Godsrijk volgens Petrus deelachtig wierd, noemt de *σωτηρία*, het heil dat hem in de toekomst wacht, en in den tegenwoordigen tijd reeds de vergeving der zonden en de gave des H. Geestes.

Omtrent den toegang tot het koningrijk der hemelen, spreekt Petrus op den Pinksterdag zijne meening duidelijk uit, Hand. II: 38. Het is bekeering en doop, die daartoe den weg banen; de bekeering tot God (III: 19) en de doop op den naam van Jezus Christus. Het geloof, dat Jezus is de Christus, is ook bij hem, even als bijv. bij Filippus en anderen, de voldoende grond om te worden toegelaten tot den doop, het teeken der inlijving in de gemeente. Ten besluit van dit hoofdstuk maakt de schrijver nog opmerkzaam op de veranderde begrippen van Petrus en Joannes omtrent het verband tusschen natuurlijk en zedelijk kwaad. Hadden de discipelen, Joannes IX: 2, de blindheid als een gevolg, eene straf voor gepleegde zonde beschouwd, Hand. IV aarzelen zij niet eenen kreupele op zijne bede te genezen.

Eene groote schrede heeft de Apostel voorwaarts gedaan in zijne godsdienstige begrippen in het derde tijdperk zijner apostolische werkzaamheid, waarin hij ons wordt geschetst als Evangeliepredikerr aan Samaritanen en Heidenen. Hiermede opende zich voor hem een nieuw arbeidsveld, eene nieuwe toekomst; wel mogt dus de schrijver aan deze periode een afzonderlijk gedeelte van zijn onderzoek wijden. De drieledige verdeeling laat hij hier varen, omdat het onderwerp daartoe volstrekt geene gelegenheid geeft. Hoewel Petrus op den Pinksterdag reeds getoond had, de Heidenen niet van het Christendom buiten te sluiten, toch was in den eersten tijd na de grondvesting der kerk, ook onder de Apostelen, de meening heerschende, dat het Jodendom de weg was tot Christus; dat eerst de Heiden Israëliet moest worden, zou hij deel erlangen aan den zegen des Evangelies. Van deze dwaling is Petrus langzamerhand teruggekomen; de eerste aanleiding daartoe gaven de berigten van Filippus omtrent de vruchten zijner prediking in Samaria (Hand. VIII). Volgens gemeenschappelijk goedvinden der Apostelen werden Petrus en Joannes afgezonden naar die stad en bevestigen het aangevangen werk. Zoo was de blijmare des heils reeds buiten Israël gebragt, en deze eerste stap zou welhaast door een tweeden, nog gewigtiger worden gevolgd. Samaria moest de brug zijn tot de Heidenwereld. Cornelius te Caesarea was de eerste Heiden, die gedoopt en als Christen werd erkend. Met zeer veel naauwkeurigheid wordt de geschiedenis der bekeering van Cornelius door Koch voorgesteld, en vooral met betrekking tot het visioen van Petrus worden door hem zeer juiste opmerkingen gemaakt. Te ver gezocht is de meening, door hem ontleend aan Van Senden, dat het gezigt van de zee, op welke Petrus van het dak, waarop hij zich afzonderde ten gebede, het oog kon vestigen, zou hebben medegewerkt, om bij hem de gedachte aan het universalisme van het Christendom te verlevendigen. Liever denken wij alleen aan al wat voorafgegaan was buiten hem en in zijn gemoed, en vinden daarin eene natuurlijke verklaring van hetgeen door het bestuur der Voorzienigheid strekken moest om hem gehoor te doen geven aan de bede van den Heidenschen hoofdman, en zijne dienaars te vergezellen naar zijn huis, om hem daar toe te brengen tot de gemeente der geloovigen.

Wij komen nu tot het vierde tijdperk van Petrus theologisch leven, waarvan de trekken worden ontleend uit hetgeen in de Handelingen wordt verhaald omtrent de vergadering te Jeruzalem en Antiochië, waarbij onze Apostel en Paulus tegenwoordig waren. Dit vierde hoofdstuk is eigenlijk eene voortzetting van het derde; in beiden wordt hetzelfde onderwerp behandeld, gelijk Petrus op genoemde vergadering ten sterkste als zijne overtuiging heeft uitgesproken hetgeen hem te Joppe eerst tot helderheid gekomen was.

Voordat de schrijver tot de behandeling overgaat van hetgeen in die beide kerkvergaderingen is geschied, begeeft hij zich in een onderzoek naar de identiteit van de reis, door Paulus Gal. II: 1-10 vermeld, en hetgeen in Hand. XV wordt medegedeeld. Vooral kwam eene uitvoerige en naauwkeurige behandeling dezer kwestie onzen schrijver noodzakelijk voor, omdat Baur en de Tubingers hieruit hunne wapenen hebben ontleend om de geloofwaardigheid van het B. der Handelingen te bestrijden. Wij zullen hem niet in zijn onderzoek op den voet volgen: het zou ons te lang bezig houden. Alleen de slotsom zijner beschouwingen zij hier medegedeeld. Zij is deze: dat in Hand. XV en Gal. II eene en dezelfde reis van den Apostel wordt bedoeld en de oorzaak van het verschil in de voorstelling van deze zaak bij die twee schrijvers vooral hierin te zoeken is, dat Paulus verhaalt met het oog op zijn eigen persoon en Evangelieprediking, Lukas met het oog op de gemeente; de bedoeling van den Heidenapostel was hetgeen hem zelven aanging, hetgeen daar met hem was geschied, in het licht te stellen; de bedoeling van den Evangelist hetgeen betrekking had op den toestand der kerk. De bedenkingen, die tegen zijn gevoelen gemaakt zijn, worden ons medegedeeld en elk in meerdere of mindere mate van hare kracht beroofd. Wij meenen, dat in dit gedeelte der dissertatie van Koch niet het minst zijne goede exegetische takt, zijne grondige, grammaticale en historische studie van het N.T. blijkbaar is, en beschouwen het als eene der grootste verdiensten van dit geschrift, waardoor de identiteit der beide verhalen, na het onderzoek van v. Oordt, Niermeijer, Baumhauer en anderen, op nieuw is bevestigd geworden. Wat minder beknoptheid ware hier eene deugd geweest.

Wat nu het verhandelde op de beide vergaderingen, zelf betreft, door vergelijking van de twee berigten, dat van Paulus en Lukas, blijkt daaruit het volgende omtrent de denkwijze van Petrus. Hij aarzelt niet, terstond aan Paulus de broederhand der gemeenschap te reiken en bestrijdt het gevoelen der Christenen uit de Fariseën, die er op aandrongen, dat de Heidenen vóór hunnen overgang tot het Christendom eerst zouden besneden worden. Hij herinnert daarbij aan de bekeering van Cornelius, en ziet daarin eene aanwijzing van God zelven, om ook voor de Heidenen eene vrije deur tot de gemeente des Heeren te openen. Dit gevoelen, in eene bijzondere zamenkomst met Paulus door hem geuit, wordt daarna openlijk in de vergadering der Apostelen te Jeruzalem uitgesproken. Hier blijkt hij de meest vrijgevige te zijn geweest in de toelating der Heidenen. Want op voorstel van Jakobus wordt door de meerderheid besloten daarin een' middelweg te kiezen, en uit voorzigtigheid een en ander aan te wijzen, waarvan zij zich moesten onthouden. Ja, hij toont ook zich zelven van alle Joodsche wetten en inzettingen ontslagen te

hebben gerekend, zoo als duidelijk blijkt uit Gal. II: 12, waar hij te Antiochië wordt gezegd door Paulus gevonden te zijn, aanzittende met Christenen uit de Heidenen. Want de beschuldiging, die wij daar uit Paulus mond tegen hem vernemen, dat hij namelijk, toen de door Jakobus afgezondenen te Antiochië waren aangekomen, zich onttrok en afzonderde van de Heiden-Christenen, bewijst niets tegen zijne overtuiging met woorden en daden door hem geopenbaard, maar toont alleen, dat hij, tegenover hen, die nog niet op zulk een vrij standpunt als hij zelf stonden, die overtuiging zocht te bemantelen. Integendeel, uit de beschuldiging zelve blijkt het, dat Petrus tegen zijn gevoelen handelde, want Paulus beroept zich op hunne gemeenschappelijke wetenschap, op het geloof, zoowel van zich zelven als van zijnen mede-Apostel. Onze schrijver bestrijdt de voorstelling van dezen twist, door Schwegler gegeven, met kracht en juistheid. Gaarne bekennen wij, dat ook voor ons onder het lezen in vele opzigten over deze duistere en zoo verschillend opgevatte zaak een helder licht is opgegaan.

Het laatste hoofdstuk van het Specimen is gewijd aan den eersten brief van Petrus. Na eenige voorafgaande opmerkingen worden de denkbeelden, daarin voorgesteld, volgens de drieledige verdeeling der beide eerste hoofdstukken, ontwikkeld. Zij komen, in korte trekken zamengevat, op het volgende neêr: Wanneer de brief vergeleken wordt met zijne rede op den Pinksterdag, dan ontdekken wij, dat zijn gevoelen omtrent den persoon van Christus geheel en al veranderd is. De naam Christus duidt hier niet meer de Messias-waardigheid van Jezus aan, maar is een eigennaam geworden, Jezus Christus. - Is dit juist? is dit een bewijs van zijne verandering van gevoelen omtrent den persoon des Heeren? Wij betwijfelen het zeer, en schrijven dit verschil, indien het bestaat, aan eene andere oorzaak toe, namelijk deze, dat in het begin der prediking van den Apostel de mensch Jezus, de vriend, de leermeester hem nog zoo levendig voor den geest stond, dat eene duidelijke aanwijzing zijner waardigheid noodig was ook voor de hoorders, om hem als den aan de vaderen beloofde te doen kennen. In later tijd evenwel begon de omgang met den Heer minder invloed op zijne voorstelling van zijn persoon te oefenen, en stond hij altijd in zijne Messiaswaardigheid hem voor oogen. Maar het verschil zelf bestaat alleen in zooverre, dat in den brief niet anders dan de naam Jezus Christus voorkomt, en in de Handelingen nu eens van Jezus, dan van Jezus den Christus, dan van Jezus Christus wordt gesproken. Want om die plaatsen in de Handelingen, waar even als in den brief Jezus Christus staat, op rekening van Lukas te stellen, zoo als onze schrijver doet, daartoe hebben wij geen regt.

Dat Petrus aan Christus een persoonlijk voorbestaan, zou hebben toegekend, blijkt niet uit Hoofdst. I: 20, zoo als sommigen, waar-

onder ook Schumann, beweren: wel uit Hoofdst. I: 11, waar aan de profeten de geest van Christus wordt toegeschreven. Hier aan eenen geest te denken, die gelijk was aan Christus geest, verbiedt de exegese, terwijl het denkbeeld van eene werkzame betrekking van Christus op het oude Israël niet vreemd is b.v. aan Paulus, 1 Cor. X: 9 (niet 4), in later tijd aan Barnabas (Cap. V) en Justinus Martyr (Apol. Mag. p. 76, 40, 77). Of hij zich Christus als Schepper der wereld heeft gedacht, zoo als Joannes, Paulus en de schrijver van den Brief aan de Hebreën, blijkt niet. Dat hij zich eene zeer naauwe vereeniging tusschen Christus en God heeft voorgesteld, zien wij in de formule I: 11, de God en Vader van onzen Heer Jezus Christus. Verder wordt Hij genoemd de Overste Herder, de Herder en Opziener der zielen en vooral de Levende Steen. Cap. II: 22, 23 wordt hem zondeloosheid toegeschreven, en in overeenstemming hiermede wordt hij Cap. III: 18 de Regtvaardige, Cap. I: 19 een onberispelijk en onbevlekt Lam geheeten. Uitvoeriger dan vroeger wordt hier van Jezus dood gewaagd en deze als een voorbeeld van onschuldige lijdzaamheid en zwijgend geduld ter navolging voorgesteld. Maar vooral wordt dat streven in betrekking gebragt tot des menschen verlossing van zonden, Cap. II: 24, I: 18, 19, III: 18. Eindelijk vinden wij nog in dezen Brief op de wederkomst van Christus gewezen, Cap. IV: 7, *het einde van alle dingen is nabij;* geheel zijn schrijven schijnt daarop ingerigt, om de lezers met die toekomstige openbaring des Heeren te troosten in al de rampen en wederwaardigheden, waaraan zij waren blootgesteld. Het praktisch doel, waarmede de Apostel van de *παρουσία* gewag maakt, is een bewijs, dat hij ook in dit opzigt eene groote schrede was vooruitgegaan in Christelijke ontwikkeling.

Wat schrijft Petrus verder over het Godsrijk en zijne burgers? Ten duidelijkste blijkt uit zijnen brief, die aan Joden- en Heiden-Christenen is gerigt, dat de Apostel volstrekt geen onderscheid meer maakt tusschen deze beiden; geen woord over het betrachten der wet, ja zelfs het woord *νόμος* komt in den ganschen brief niet voor. Dit verwondert ons niet van den man, die vroeger reeds zoo duidelijk zijne meening had uitgesproken, dat op zedelijk gebied zij, die vroeger Heidenen en Joden waren, dezelfde regten hebben; dat het nationaal verschil in Christus wordt opgeheven. Geloof en ongeloof worden door hem aan God als eersten grond toegeschreven; het eerste in Cap. I: 1, 2, 15; II: 9; V: 10; het tweede in II: 8: ‘dengenen, die zich aan het woord stooten, ongehoorzaam zijnde, *waartoe zij ook gezet zijn*.’ Met regt meent Dr. Koch in deze woorden de leer der praedestinatie te vinden, zoo als die door Paulus in Rom. IX wordt voorgesteld. (Toch ontbreken ook bij Petrus de sporen niet der beschouwingswijze van Paulus, zoo als wij die vinden in Rom. IX: 32

en Hoofdst. X, waar de verantwoordelijkheid van den ongeloovige ook door den Heiden-Apostel wordt in aanmerking genomen.)

Verder nog dan vroeger strekt zich het universalisme van Petrus uit in zijnen brief, ten minste indien daarvoor kunnen pleiten de duistere woorden Hoofdst. III: 19, 20; IV: 6. Onze schrijver (K.) vereenigt zich in de verklaring dezer plaats met Thoden v. Velzen, in zijn bekend werk: ‘Het Evangelie aan de dooden verkondigd.’ Veel kan hieruit echter, dunkt mij, niet worden opgemaakt omtrent Petrus' denkwijze ten opzigte van de Evangelieprediking aan gestorvenen, daar de verklaring zelve, hoe waarschijnlijk ook, toch niet op onwankelbaren grond steunt. Het heil, dat den burgers van het Godsrijk wacht, stelt Petrus in de toekomst; het is een voorwerp der Christelijke hoop, en dus ook alleen geestelijk (I: 9; III: 7); maar tevens, al wierd het niet met duidelijke woorden door hem gezegd, wij zouden niet anders dan vertrouwen kunnen, dat de Apostel niet alleen de toekomst, maar ook het tegenwoordige zal hebben beschouwd als den tijd, waarin het geloof den rijksten zegen schenkt aan de belijders van Christus. Ten slotte: de genade van God is de *grond* van des Christens zaligheid, niet zijne verdiensten, zoo als Petrus nog in den eersten tijd, terwijl hij omging met den Heer, geloofde. God roept en voert den mensch tot het geloof in Christus. Hij is het, die hem op nieuw doet geboren worden, die hem herschept naar het hart, *door middel van* zijn levend en eeuwigblijvend woord. En wie alzoo een nieuw leven heeft aangevangen, moet zich tot voorbeeld zijner heiligheid den heiligen God stellen, der zonde dood moet hij wandelen naar Gods wil, zijne ziel reinigen, der geregtigheid leven en het goede doen. Hij moet zich vormen naar Christus en ten naauwste vereenigd met Hem door het geloof, geestelijke offeranden opofferen, die Gode aangenaam zijn. Zoo worden alle Christenen te zamen tot een geestelijken tempel, tot een koninklijk priesterdom; en terwijl Christus hun Heer en Hoofd is, is het einddoel hunner gezamenlijke vereeniging met Hem, het geloof in God. Door Christus tot God - is alzoo bij dezen Apostel even als bij Paulus de weg, dien de mensch bewandelen moet om zijne bestemming te bereiken.

Het Specimen van Dr. Koch wordt besloten met een kort overzigt van den gang der ontwikkeling van Petrus' Christelijke theologie. Het verslag, dat wij gaven, zal reeds een voldoend getuigenis afleggen van onze ingenomenheid met zijnen arbeid. De weinige opmerkingen, die wij maakten, zal de schrijver ons niet ten kwade duiden. Niet alle dissertatiën of specimina kunnen den lof inoogsten, zoo als het voor ons liggend werk, met genoegen, met belangstelling zich te laten lezen. De schrijver geeft blijken geheel en al in zijn onderwerp te huis en er voor bezield te zijn. Het kon bijna niet anders of

hier en daar moest hij wel op de gevaarlijke klip stranden, *te veel* onderscheid te willen zien in de verschillende tijdperken van des Apostels Christelijk bestaan. Toch is dit slechts zelden geschied, en moet hem eene groote mate van onpartijdigheid worden toegekend. Van de theses, achter het Specimen geplaatst, zijn de zes eersten uit het ‘Specimen’ zelf ontleend, de overige vijftien behandelen verschillende zaken van meer of minder belang. Noode onthouden wij ons ook hierover iets mede te deelen, waartoe stofs genoeg voorhanden is; maar reeds te lang hebben wij den lezer bezig gehouden en eindigen met de hoop, dat Dr. Koch. ons nog meerdere dergelijke vruchten zijner theologische studie schenke, waarin wij dezelfde voortgaande ontwikkeling hopen te ontdekken, welke hij ons bij Petrus heeft doen zien, en dat Leidens hoogeschool vele leerlingen als hij uitstoote in den wijngaard des Heeren.

Leiden.
J.H.M.

***Een geneesmiddel tegen de armoede, of de lof der spaarzaamheid, door L. Mezières. Uit het Fransch vertaald door Mr. H. Hooft Graafland. Utrecht, J.G. Broese*, 1854.**

Blijkens het voorwoord van den vertaler, moet het werk, dat wij hier aankondigen, dienen als een nuttig en onderhoudend volksleesboek, bestemd voor diegenen onzer landgenooten, die de fransche taal niet magtig zijn. Of dit goede doel ook bereikt is? Wij voor ons gelooven het niet, en wel in de eerste plaats om deze reden, dat het een *vertaald* volksboek is. De gewoonte om populaire geschriften uit den vreemde eenvoudig over te zetten en die dan als volksleesboeken aan het Nederlandsche publiek over te geven - eene gewoonte, welke dagelijks meer navolging schijnt te vinden - moge gemakkelijk zijn voor den vertaler, zij is daarentegen weinig dienstig voor de wetenschap en nog minder heilzaam voor de literatuur. Indien toch het populaire schrijven hierin bestaat; dat men afgetrokken denkbeelden aanschouwelijk voorstelt in beelden en vormen, gemeenzaam aan de personen tot wie men zich wendt, dan behoort eene geheele verandering van publiek met eene geheele verandering van decoratie vergezeld te gaan, dan moet de vertaler niet alleen de woorden, maar ook de beelden en vormen naturaliseren. Dan alleen laat deze regel eene uitzondering toe, wanneer - zoo als bij voorbeeld in sommige schriften van Bastiat - de beelden en vormen, welke de schrijver gekozen heeft, van zoodanig algemeenen aard zijn, dat zij overal door alle lezers gemakkelijk kunnen worden gevat en begrepen.

Nergens is dit echter minder het geval dan in het werk van Mezières. Ziehier een boek, waarin de schrijver zich voorstelt al de lichtpunten te schetsen, welke den toestand der Fransche arbeiders onderscheiden, en tevens den invloed aan te toonen, welken de fouten en gebreken des volks op zijne welvaart uitoefenen. Zoolang het nu waar is, dat de Hollandsche en Fransche arbeiders geheel andere menschen zijn, dat hun toestand hemelsbreed verschilt, dat hunne karakters slechts zeer weinig punten van overeenkomst opleveren, tot zoolang - meenen wij - is het werk van Mezières voor eene woordelijke overzetting ten eenenmale ongeschikt.

De vertaler schijnt zelf deze moeijelijkheid te hebben ingezien, al-

thans hij tracht zich in zijn *Voorwoord* te verdedigen, door aan te voeren, dat de aan Frankrijk ontleende voorstellingen het nut hebben, ‘dat zij ons in vele opzigten met den toestand van dat land bekend maken, terwijl de lezer de gevolgtrekkingen gemakkelijk op onze instellingen zal kunnen toepassen.’ Ook de lezer, voor wien dit volksboek eigenlijk bestemd werd, ook hij, die de Fransche taal niet magtig is? Wij betwijfelen het zeer. Wanneer men weet, hoe verbazend moeijelijk het is, ons volk in goede Hollandsche vormen eenige begrippen van staatshuishoudkunde in te prenten, dan kan men veilig afzien van het voornemen, om dat zelfde goede doel op eene andere, minder eenvoudige wijze te bereiken. Wij vreezen zeer, dat, in plaats van twee zaken te gelijk, de lezer nu weinig of niets zal leeren.

Maar buitendien, het maken van gevolgtrekkingen kan aanleiding geven, dat de lezer tot een geheel ander resultaat komt, dan de schrijver bedoeld heeft. Bij voorbeeld, op blz. 50 de volgende zinsnede: ‘Men beklaagt zich ten onregte, dat de slechte verdeeling der belastingen den ongunstigen toestand der arbeidende klassen onder ons verzwaart. Zulk eene bewering kan den toets niet doorstaan. Met betrekking tot de directe belastingen dragen de werklieden alleen den hoofdelijken omslag (*imposition personelle*). die zeer gering is en naauwelijks met het loon van een of twee dagen 's jaars gelijk staat. Wat de indirecte belastingen betreft, de eenige, waaraan zij werkelijk onderworpen zijn, moet men niet uit het oog verliezen, dat het grootendeels vrijwillige belastingen zijn, daar zij op voorwerpen zijn gelegd, waarvan er geen tot de noodwendige behoeften gerekend wordt, zoo als wijn, sterke dranken, koffij, suiker, thee, tabak, speelkaarten enz.’ Wanneer de Nederlandsche arbeider nu deze zinsnede leest, dan zal zijn gezond verstand hem natuurlijk de volgende opmerking ingeven: ‘Een der redenen van den gunstigen toestand, waarin de Fransche werklieden verkeeren, bestaat hierin, dat in hun vaderland de eerste levensmiddelen door geenerlei lasten worden gedrukt; bij ons bestaan die lasten wel en daarom is onze toestand, met betrekking tot het belastingstelsel, ongunstig.’ Nu lijdt het geen twijfel, dat, ofschoon de overzetting zeer getrouw is, de vertaler den schrijver tegenover het Hollandsche publiek juist het tegenovergestelde laat zeggen van hetgeen deze werkelijk bedoelt. Het verband met het voorgaande en volgende is eensklaps verbroken, want terwijl de Heer Mézières een lichtpunt wil doen uitkomen, teekent de Heer Graafland eene schaduwzijde.

Wanneer men eene zinsnede als deze voor het Hollandsche publiek wil inrigten, dan moet men die eenvoudig doorschrappen, want ook naar onze bescheiden meening, kan hij, die al het goede wil aantoonen, dat hier te lande in den toestand der arbeidende klassen gelegen is, niet zachtjes genoeg over het belastingstelsel heensluipen. Of

moet er volstrekt iets van belastingen in, men zoeke dan hier en daar, bij voorbeeld in de handelingen der Tweede Kamer, en make eene bloemlezing uit de redevoeringen van de voorstanders der accijnsen. Er zijn zulke fraaije argumenten onder.

Wij zouden de voorgaande opmerkingen misschien ter zijde hebben gelaten en den vertaler, die zich overigens op verdienstelijke wijze van zijnen arbeid kweet, niet zijn lastig gevallen over de weinige geschiktheid van de stof, die hij zich gekozen heeft, ware het niet dat hij de aangewezen gebreken trachtte te verdedigen op eene wijze, die minst genomen onhandig is. ‘Voor een volksleesboek’ - zegt het Voorwoord - ‘zou het misschien gepaster schijnen, indien ik het oorspronkelijke geheel in een Nederlandsch gewaad gestoken, de voorstelling overal aan onze zeden en gebruiken, onze instellingen en staatkundigen toestand ontleend had.’ Ja, zeker; en waarom dat niet gedaan? ‘Zulk een arbeid is echter geene gemakkelijke taak, terwijl men door omwerking al ligt een wangedrogt schept, dat noch de denkbeelden van den schrijver, noch van den vertaler wedergeeft.’ Wanneer zullen deze en dergelijke phrases eindelijk eens uit de voorrede onzer vertaalde werken verdwijnen? Wij begrijpen zulke woorden in den mond van een scholier, wien men een pensum heeft opgegeven, maar niet bij iemand, die eenigen arbeid geheel vrijwillig op zich neemt. Wat heeft het publiek met die argumenten te maken, en waarom zich altijd blootgesteld aan opmerkingen als deze: dat, wanneer de taak te zwaar was, men die eenvoudig aan meer bekwame handen had moeten overlaten? Gelukkig dat de vertaler zich reeds vroeger door andere oorspronkelijke produkten heeft bekend gemaakt, omdat wij nu met grond kannen beweren, dat hij zijne eigen krachten te ligt heeft geteld.

Nog eene opmerking, en wij laten den vertaler verder in vrede. Het werk van den Heer Mézières is opgevuld met aanhalingen uit Engelsche, Latijnsche en Grieksche geschriften, en de Heer Graafland heeft gemeend, die om hare schoonheid niet te mogen achterwege houden. Wij willen aan die schoonheid niets te kort doen, maar meenen toch dat Grieksche notae in een volksleesboek al zeer vreemd op hare plaats zijn, vooral omdat men zich niet de moeite heeft gegeven de Hollandsche vertaling daarbij te voegen. Niets dat meer van de lezing van eenig boek terughoudt, dan vele aanhalingen in eene taal, welke men niet verstaat.

En wat nu te zeggen van den inhoud zelven van het boek? Het werk van den Heer Mézières heeft in Frankrijk veel opgang gemaakt; het is door de Fransche Academie bekroond en genoot reeds kort na zijne verschijning de eer van eene tweede uitgave. Ook hier te lande is het door velen met ingenomenheid ontvangen en in tijdschriften aangeprezen. Wij begrijpen die ingenomenheid, ook al kunnen wij daarin moeijelijk deelen. De *lof der spaarzaamheid* heeft eene uitmuntende strekking en tracht in eene wezenlijke behoefte te voorzien. Na al de dwaasheden, welke sinds jaren in Frankrijk verkondigd werden, na al de sombere tafereelen, welke men daar had opgehangen van den treurigen toestand der lagere volksklasse, was het hoog noodig, dat er ook eens iemand opstond met het doel om aan datzelfde volk in krachtige taal de waarheid te zeggen en aan te toonen, dat, wanneer de toestand des volks zooveel treurigs oplevert, de oorzaak vooral deze is, dat de deugden, waarvan zoo hoog wordt opgegeven, bijna geheel ontbreken en nergens anders bestaan dan in de verbeelding van een aantal utopisten.

Wij geven toe, dat de schrijver dit doel op eenige plaatsen bereikt heeft en dat zijn boek treffende bladzijden behelst, wel waardig om ook door het Nederlandsche publiek gelezen te worden. Maar nogtans komt het ons twijfelachtig voor, of het werk in zijn geheel wel zoo gunstige beoordeeling verdient als het vooral in Frankrijk gevonden heeft. Men heeft zich door de nuttige strekking van het boek laten medeslepen en niet gelet op de vele groote feilen, welke het ontsieren; feilen van dien aard, dat wij daarin genoegzamen grond vinden om te beweren, dat de schrijver verre beneden zijn onderwerp is gebleven.

Een eerste groote misslag schijnt ons de wijze van bewerking. Het geheel mist een korten, bondigen betoogtrant; een draad, die ons geleidelijk van het eene hoofdstuk tot het andere brengt. Het zal aan weinige personen, die dit boek naauwkeurig hebben doorgelezen, mogelijk zijn, met juistheid aan te wijzen wat er in staat. In plaats van op eene voor elk bevattelijke wijze zijne meening te regtvaardigen, verkiest de schrijver allerlei stellingen vrij apodictisch op den voorgrond te plaatsen, en die dan verder te illustreren met tallooze citaten, waaronder vele zeer schoon en belangrijk, maar die juist om hun verbazend aantal onmogelijk duurzamen indruk kunnen achterlaten. Het is alsof de schrijver een staaltje heeft willen geven van zijne belezenheid, of wel van deze gelegenheid gebruik maken om een rijken schat van adversaria op productieve wijze aan te wenden. En niet alleen dat de buitensporige weelde van citaten den nuttigen invloed, welken zij zouden kunnen uitoefenen, grootendeels wegneemt, maar daarenboven had de schrijver het ongeluk de meeste zijner aanhalingen te ontleenen aan de werken van mannen, geheel onbekend bij de lezers, voor wie dit boek bestemd is. De namen van

Swift, Johnson, Malthus, Walpole, Sismondi, Chesterfield en van zoo vele anderen, die honderde malen voorkomen, zullen toch voor de Fransche volksklassen wel even vreemd zijn als voor de onze.

De weinige zamenhang, die in het werk van den Heer Mézières doorstraalt, is misschien oorzaak dat ook de logische ontwikkeling van de denkbeelden des schrijvers dikwijls zeer veel te wenschen overlaat. Van dit gebrek aan logica levert vooral het derde hoofdstuk, in verband met de beide voorgaande, een treffend voorbeeld. De eerste bladzijden van het boek zijn toegewijd aan eene schets van den aard der spaarzaamheid. De schrijver begrijpt zeer teregt, dat, vóór hij die spaarzaamheid kan aanprijzen, het noodig is het doel te regtvaardigen, waartoe zij leidt, te weten den rijkdom. De zucht naar welvaart wordt voorgesteld niet alleen als natuurlijk, maar ook als allezins passende aan den redelijken mensch, omdat stoffelijk welzijn de volkomen ontwikkeling van alle geestkrachten bevordert. Spaarzaamheid wordt dan ook streng onderscheiden van karigheid; zij bedoelt geene onthouding of duurzame inkrimping, maar integendeel vermeerdering van genietingen door die zoo gelijkmatig mogelijk over het geheele leven te verdeelen; zij keurt de verkwisting af, niet omdat deze leidt tot te veel, maar daarentegen tot te weinig genot.

Na deze zeer juiste uiteenzetting van den aard en het doel der spaarzaamheid, komt nu de schrijver in het derde hoofdstuk tot een geheel ander onderwerp, namelijk *de ongelijkheid der maatschappelijke toestanden*. De economist verandert hier plotseling, zonder eenigen overgang hoegenaamd, in moralist; het betoog in de voorgaande hoofdstukken, en, wat erger is, het doel van het geheele werk wordt vergeten, de vroeger verdedigde rijkdom veroordeeld en de lof der armoede in de plaats gesteld van den lof der spaarzaamheid. Ziehier eenige aanhalingen, welke de strekking van dit hoofdstuk duidelijk aan het licht brengen:

‘Men moet aan die arme rijken wel vergunnen om zich in de Italiaansche opera, bij de wedrennen van Chantilly, of zelfs aan eene badplaats van hunne verveling te bevrijden, dewijl zij zich niet kunnen gaan vermaken aan de barrières.’

‘La Bruyère heeft omtrent de ongelijkheid in de maatschappij deze verstandige opmerking gemaakt: “elke toestand heeft als het ware eene bekoorlijke zijde, die daaraan verbonden blijft, tot dat de ellende haar verdreven heeft. Zoo scheppen de grooten behagen in buitensporigheid en houden de geringen van gematigdheid (!!)”’

‘De bewaring, het toezigt en het beheer over een groot vermogen leggen inderdaad zulk eene vermoeijenis op en slepen zulke zorgen na zich, dat vele armen, die lui van aard zijn, er weldra een tegenzin in krijgen en er even spoedig van afzien zouden als de schoenlapper van Lafontaine.’

‘Gezondheid, onbezorgdheid en tevredenheid zijn bijna altijd het uitsluitend erfdeel der armoede, of ten minste van een middelmatig vermogen. De voorbeelden van zelfmoord zijn dan ook naar evenredigheid oneindig talrijker onder de rijken dan onder de armen.’

‘Indien het vergund ware op den bodem der harten te lezen, dan zou men bevinden dat het geluk bijna altijd in omgekeerde reden staat tot den rijkdom.’

En eindelijk nog de volgende woorden, zeker de meest curieuse van alle, die het hoofdstuk op eene waardige wijze besluiten: ‘Men zou een merkwaardig boek kunnen schrijven over de kwellingen der rijken. Algemeen bekend is het antwoord van een Engelschen Lord tot den bedelaar, die hem om een aalmoes vroeg: “Gij zijt wel gelukkig, vriend! dat gij zoo van honger sterft!” Met behoeftigheid gaat gewoonlijk kracht, gezondheid, onbezorgdheid gepaard; met vermogen uitputting, ongemak, onrust. Zoo openbaart zich de bewonderenswaardige wijsheid der Voorzienigheid, die eenheid in verscheidenheid heeft daargesteld en die door tegenwigten, waarvan zij het geheim bezit, de gelijkheid te midden der ongelijkheid in het oog houdt.’

Ziedaar onze hedendaagsche moralisten. Wanneer zij zelven eene dwaasheid uitdenken, weten zij niet beter te doen, dan die op rekening te stellen van de Voorzienigheid, ten einde gelegenheid te hebben er rondweg voor uit te komen, hoe prachtig zij hunne eigen denkbeelden vinden. Treffende moraal, voorwaar! eenheid van ongeluk bij verscheidenheid van toestand. Volkomen gelijkheid voor allen, maar eene gelijkheid van ramp en jammer, hier stoffelijk en ginds zedelijk. Hoe, de Voorzienigheid, die - volgens den schrijver zelven - het streven naar welzijn en rijkdom aan elk mensch heeft ingeschapen en die dat streven tot de groote beweegkracht heeft gemaakt van menschelijke ontwikkeling, zou aan de bereiking van het voorgestelde doel de diepste ellende verbonden hebben? Had de schrijver eenvoudig betoogd, dat het geluk niet alleen van den rijkdom afhangt, niemand, die hem zou hebben tegengesproken; maar te beweren, dat het geluk bijna altijd in omgekeerde reden staat tot de stoffelijke welvaart, is naar onze bescheiden meening onzin en daarenboven de verderfelijkste les, die men het volk kan inprenten.

Het is ons onverklaarbaar, hoe dergelijke beginselen gehuldigd kunnen worden in een werk, dat de lof der spaarzaamheid tot titel voert. Is het mogelijk op eenige andere wijze de liefde voor die spaarzaamheid meer uit te dooven? Kan men der verkwisting gevaarlijker wapen in handen geven? Zal niet de man uit het volk, tot wien de schrijver zich wendt, met zijn ‘domme verstand’ - gelijk hij pleegt te zeggen - opmerken, dat spaarbanken en al dergelijke instellingen meer, de grootst mogelijke gekheden zijn, omdat zij ons leiden tot rijkdom, dat wil zeggen tot een toestand, welke zich door het diepste

ongeluk, gepaard aan schier onbeperkte zedeloosheid, kenmerkt? Wanneer de geestige en barmhartige Lord gelijk heeft, en de hongerdood het ideaal is van geluk, dan moet de meest systematische verkwisting het toppunt zijn van menschelijke wijsheid.

En wat dan te zeggen van den eerbied, dien men het volk inboezemt voor de hoogere standen in de maatschappij, wanneer deze worden voorgesteld als bestaande uit menschen, die zich in de eerste plaats door verveling, luiheid en welke ondeugden al niet meer onderscheiden. En toch beweert de schrijver, dat zijn boek voornamelijk bestemd is om als tegenhanger te dienen tegen de opruijende geschriften der socialisten. Wij weten niet, dat die socialisten zoo veel meer kwaad van den rijkdom gesproken hebben dan hij zelf.

Ziedaar bewijzen, hoe weinig de Fransche Academie bij het beoordeelen van prijsverhandelingen op de billijkste en eenvoudigste eischen der logica schijnt acht te slaan. Wij verwonderen ons hierover minder dan over de handelwijze van den vertaler, die het derde hoofdstuk heeft overgenomen, zonder met een enkel woord tegen zijnen inhoud protest aan te teekenen.

Eene andere hoofdaanmerking tegen het werk van den Heer Mézières is deze, dat de schrijver hier en daar aan zijne lezers lessen geeft, op welker juistheid nog al het een en ander valt af te dingen. Eene groote fout zeker, want de eerste pligt van den populair-wetenschappelijken schrijver bestaat naar onze meening hierin, dat de juistheid zijner leerstellingen boven allen twijfel verheven zij. Het volk leert weinig en moeijelijk: men bepale daarom het onderwijs tot onomstootelijke waarheden.

‘De gewone dwaling van onze utopisten’ - lezen wij op bl. 17 - ‘is het gevoelen, dat de grondstellingen der maatschappij een gevolg zijn van het toeval, van een luim of gewoonte. Niets is verder van de waarheid. Al die instellingen hadden na lange pogingen en proefnemingen hunnen oorsprong in het algemeene belang. Het regt van eigendom is erkend geworden als het beste middel om den arbeid, de nijverheid en den rijkdom (?) vruchtbaar te doen zijn.’ Wij zien hier het groote verschil niet tusschen den schrijver en de utopisten. Immers ook hij schijnt het regt van eigendom te beschouwen als iets conventioneels, als eene menschelijke instelling, welke erkend is omdat het algemeen belang het medebrengt. Proudhon is, meenen wij, juist van deze praemisse uitgegaan om daaruit met onverbiddelijke logica de gevolgtrekking op te maken, dat eigendom roof is.

Op dezelfde bladzijde vervolgt de schrijver aldus: ‘De positieve godsdienst (zeer populair!) en de openbare eeredienst zijn ingesteld om aan de zedeleer eene hoogere bekrachtiging te geven en het gezag der burgerlijke wetten te bevestigen.’ Wat dunkt u van deze les? De positieve godsdienst bepaaldelijk ingesteld om het gezag

der wetten te bevestigen, dus eene soort van preventieve policiemaatregel.

Elders (bl. 169) beweert de schrijver, dat eene wijze regering liever den landbouw dan de nijverheid moet bevorderen, omdat de opeenhooping van eene woelzieke menigte in fabrieksteden voor de openbare orde gevaarlijk zijn kan. En om dit gevoelen nader aan te dringen, beroept men zich op de volgende woorden van Franklin: ‘Ten slotte schijnt een volk slechts door drie middelen rijk te kunnen worden. Vooreerst door den oorlog, zoo als de Romeinen, die hunne naburen ten onder bragten en uitplunderden: dit is roof. In de tweede plaats door den handel, die over het algemeen in bedriegerij bestaat. In de derde plaats door den landbouw, het eenige eerlijke middel, waarbij de mensch eene werkelijke vermeerdering bekomt van het zaad, dat hij aan de aarde toevertrouwde, door eene soort van voortdurend wonder van Gods hand ten zijne gunste, als belooning van een schuldeloos leven en deugdzame vlijt.’ Dat Franklin deze woorden sprak, is van den tijdgenoot en vriend der Physiocraten ligt te begrijpen, maar dat een schrijver, die in 1850 voor economist wil doorgaan, die woorden als de zijne overneemt, zonder daar een enkel woord ter nadere verklaring bij te voegen, komt ons in hooge mate vreemd voor. Is dit dan de staatshuishoudkunde, welke wij in onze dagen het volk moeten onderwijzen? Moeten wij in het handeldrijvend Nederland luide verklaren, dat de handel over het algemeen bedriegerij is? Moeten wij onze fabriekarbeiders leeren, dat fabriekmatige nijverheid geen rijkdom schept en dat alleen de landbouw aanspraak maken kan op den naam van een eerlijk middel van bestaan?

De politieke beschouwingen, welke de Heer Mézières voor zijne lezers over heeft, geven niet het minst tot ernstige bedenkingen aanleiding. Ziehier hoe hij de Fransche revolutie van de vorige eeuw karakteriseert: ‘De omwenteling van 1789, de oorsprong van al de volgende, kostte ons de beperking onzer grenzen, den ondergang onzer koloniën, de vernietiging onzer zeemagt, het verlies van ons crediet, het verval van onzen handel, de verzwakking onzer oude bondgenooten en de uitbreiding van het grondgebied onzer oude tegenstanders’ (346). Ziedaar al de resultaten, welke de groote omwenteling van de voorgaande eeuw, volgens den schrijver, heeft opgeleverd. Inderdaad, een ruim, onpartijdig overzigt voor zijne met de geschiedenis huns vaderlands weinig bekende lezers! De omwenteling heeft niets opgebouwd; zij heeft slechts vernietigd, tot zelfs het crediet, dat reeds lang vóór 1789 niet meer bestond, en den handel, die bij den aanvang der revolutie mede vrij wel tot niets was teruggebragt.

Dat de schrijver van de ‘Lof der Spaarzaamheid’ niet zeer met de politieke regten des volks is ingenomen, blijkt reeds voldoende uit de woorden, die wij zoo even aanhaalden. Zie hier nader zijn

oordeel daaromtrent. ‘Na eene voldoende proefneming, mag men tot het besluit komen, dat de staatkundige regten, verre van den welstand der arbeidende klassen te vermeerderen, integendeel ongunstig voor haar zijn, door eene voortdurende onrust te verwekken, die schadelijk is voor de nijverheid; door de werklieden van hunne ware belangen af te trekken en eene belasting op den tijd te heffen, waarin hun eenig vermogen bestaat.’ Mogen wij het niet met regt aan den vertaler ten kwade duiden, dat hij, die voor een volk schrijft, gelukkig genoeg van nog zijne politieke regten te bezitten, ook deze zinsnede heeft overgenomen, zonder een enkel woord ter nadere toelichting daarbij te voegen? Is het dan zoo onmogelijk het volk te leeren, dat staatkundige regten alleen niet voldoende zijn om de algemeene welvaart te verzekeren, zonder tot aandrang van dat gevoelen zijne toevlugt te nemen tot bepaalde onwaarheden? De populaire schrijver moet eerbied hebben voor zijn publiek en geen misbruik maken van de onkunde der personen, tot wie hij zich wendt. Hij mag niet ongemotiveerd stellingen verkondigen als deze, welker juistheid zijne lezers niet kunnen beoordeelen, omdat zij, onbekend met de geschiedenis, niet weten welke de toestand des volks was, toen geenerlei politieke regten bestonden, en omdat zij het naauwe, onafscheidelijk verband niet kennen tusschen staatkundige en burgerlijke vrijheid. Beginselen, als hier worden aangeprezen, kweeken geen kennis, maar bevorderen die vooroordeelen bij de volksklassen toch reeds zoo algemeen.

Wij zijn niet voornemens den schrijver in zijne verdere betoogen te volgen, ofschoon het weinig moeite zoude kosten nog meerdere gebreken aan te wijzen. Gaarne willen wij echter erkennen, dat het laatste gedeelte van het boek gunstig bij het voorgaande afsteekt. De Heer Mézières behandelt daar meer bijzonder de huishoudkunde, en op dat gebied schijnt hij beter te huis dan in de staatswetenschappen. Had hij die huishoudkunde breeder ontwikkeld en ons zijne voorgaande redeneringen gespaard, gaarne zouden wij hem dan allen lof doen wedervaren. Thans echter moeten wij verklaren dat, naar onze meening althans, de geleverde arbeid niet de onderscheiding verdient, welke de Fransche Academie daaraan bewezen heeft. De schrijver zegt ergens, dat alleen die boeken behooren te worden aangekocht, welke meer dan eens gelezen kunnen worden. Wij willen dit oordeel niet regtstreeks onderschrijven, al ware het slechts uit ingenomenheid met eigen bibliotheek, of uit sympathie voor den boekhandel. Mogt echter dat oordeel juist zijn, dan kunnen wij in gemoede den aankoop van de ‘Lof der Spaarzaamheid’ niet aanbevelen.

Wanneer wij met eenige breedvoerigheid bij het werk van den Heer Mézières hebben stilgestaan, dan werden wij vooral gedreven door den wensch om den verdienstelijken vertaler zoo mogelijk te overtuigen, dat het schoone onderwerp, door den schrijver behandeld, nog geenszins is uitgeput. De behoefte aan een kort, bevattelijk handboek voor huishoudkunde blijft bestaan en kan alleen bevredigd worden door hem, die zich voorstelt iets oorspronkelijks te leveren. Wanneer men de lichtpunten wil aantoonen, die zich in den toestand der volksklassen voordoen - en ook wij gelooven dit eens zeer schoone taak - dan moet men zich regtstreeks tot zijne landgenooten wenden, want elk volk, en het Nederlandsche niet het minst, heeft zijne eigenaardige deugden en gebreken, welke opzettelijk behandeld dienen te worden. Mogt de Heer Hooft Graafland die taak op zich willen nemen, dan vertrouwen wij, dat hij zich zal wachten voor de fouten, waarin de schrijver van de ‘Lof der Spaarzaamheid’ vervallen is. Men moet het volk de waarheid zeggen, maar ook niets meer. Het is evenmin geoorloofd zijn toestand te gunstig als dien te ongunstig voor te stellen. Hij, die zich tot een publiek wendt, zelf niet tot critiek in staat, is nog meer dan eenig ander verpligt om streng onpartijdig te zijn en zich voor elke overdrijving, voor alle eenzijdigheid te wachten. De Heer Mézières heeft die roeping niet begrepen en reeds daarom keuren wij zijnen arbeid af. Zijn boek heeft eene politieke rigting, een kleur, en wij verlangen geen gekleurde volksboeken.

Haarlem, Dec. 1854.
J.T. BUIJS.

***De Aprilbeweging en de Oude Oranje-partij. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon*. 1855.**

Het mag in den tegenwoordigen tijd de vraag zijn, of het ter bevordering van onderlinge verdraagzaamheid niet wenschelijk ware, de in onze tegenwoordige staatsgeschiedenis zoo beruchte Aprilbeweging zooveel mogelijk te laten rusten. Wij zouden niet aarzelen die vraag toestemmend te beantwoorden indien de Aprilbeweging geheel tot het voorleden behoorde; en gaarne zouden wij dan aan den eigenlijken historieschrijver de onaangename taak zien overgelaten om de bedeelde gebeurtenis als een betreurenswaardig, schoon eenigermate welligt verschoonbaar blijk van tijdelijke verdwaasdheid der natie te vermelden. Dan, de April-beweging moge voor velen, voor verreweg de meesten zelfs tot het dood voorleden behooren, in enkelen blijft haar geest nog voortleven, en er zijn er die geene moeiten en geene drogredenen ontzien om dien geest weder op te wekken bij diegenen, in wien hij reeds langzamerhand was uitgedoofd. En deze omstandigheid in aanmerking nemend kunnen wij het niet wraken, wanneer op nieuw in openbare geschriften de aandacht onzer staatsburgers op de veel besproken gebeurtenis wordt gevestigd, en wanneer hun nogmaals herinnerd wordt, hoe valsch en hoe bedriegelijk de leuzen zijn geweest, onder welke men eene echt verdraagzame en zuiver constitutionele staatkunde heeft bestreden en nog bestrijdt. Wij kunnen dan ook niet anders dan onzen bijval schenken aan de bovenaangekondigde brochure, in welke op zeer gematigden toon en eenvoudig door eene uiteenzetting van historische feiten wordt aangetoond, dat die ijver voor het protestantisme en die geestdrift voor Oranje, uit welke de Aprilbeweging gezegd wordt ontstaan te zijn, inderdaad grootendeels niets anders dan voorwendsels zijn geweest, waarvan de oude oligarchische partij zich bediend heeft om op nieuw zich meester te maken van het roer van staat, dat sinds eenigen tijd hun was ontglipt. Voor velen moge dit niets nieuws zijn, voor velen ook is het nuttig, dat zij uit een kort, populair geschreven stuk zich eenigzins nader met den waren geest der zoogenaamd zuiver protestantsche en echt Oranjegezinde volksbeweging bekend kunnen maken en tevens een weinig beter in het wezen onzer hedendaagsche staatsinstellingen leeren doordringen. Uit dit oogpunt beschouwd, had eenige

meerdere uitvoerigheid aan de bedoelde brochure naar onze meening zelfs niet geschaad. Intusschen zoo het meerdere niet onnut ware geweest, het mindere is te meer ons welkom.

De Aprilbeweging, zegt de schrijver te regt, was noch in den geest van het protestantisme, noch in dien van de ware vrienden van Oranje, zelfs niet van de oude zoogenaamde Oranje-partij. Protestantsch was die gebeurtenis niet, want zij sproot voort uit vreeze en uit onverdraagzaamheid. Uit vrees voor uitwendig aanzien der Roomsch-Katholieke kerk, eene vrees den protestant ten eenenmale onwaardig, die geene hulp bij den staat moest gaan zoeken voor de handhaving van zijne godsdienst, maar zijne kracht moet en ook kan vinden in de onomstootelijke waarheid van zijne eigene beginselen. Uit onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden, wier aanmatigingen men veinst te keer te gaan, maar wier godsdienstige overtuiging men inderdaad niet dulden kan. Daarbij kwam het valsch en geheel verouderd begrip van een protestantschen staat. Nederland is zoomin een protestantschen staat als een Mahomedaansche; het is een staat der negentiende eeuw; dat wil zeggen, een staat die geen onderscheid tusschen de godsdienstige overtuigingen zijner burgers kent en den een niet meer bevoorregt en beschermt dan den ander; de zoogenaamd protestantsche staat behoort voor ons Nederlanders tot de geschiedenis. Even valsch als de ijver voor het protestantisme was de Oranje-leus in de dagen van de Aprilbeweging door hare hoofden aangeheven. Zeer juist toont de schrijver der hier besprokene brochure aan, hoe zeer de overtuiging en de wenschen van den ouden Oranje-man verschilden van de eischen dergenen die tegenwoordig zich als de warme voorstanders van het huis van Oranje opwerpen. Tegen de aristocraten zocht het volk bij de stadhouders hulp; de stadhouders waren de mannen van het volk, de vijanden der aristocraten; nu daarentegen zijn het juist deze die de Oranje-leus op hunne banier hebben geschreven en onder die leuze het volk hebben opgezet tegen bewindslieden, wien het juist boven alles om de belangen van het volk, van de burgerij, door de aristocratie steeds verdrongen, te doen was. En tot welk doel? Om het volk te bevoordeelen, om der burgerij, om aan de kern en de kracht der natie meerderen invloed te verzekeren op het bestuur van den staat? Om meerdere eenheid te brengen in de waarneming der openbare en algemeene belangen? Maar dat wilde immers juist dat ministerie, tegen hetwelk de hevigste aanvallen gerigt werden. Of was het der oligarchische partij niet eenvoudig om eigene magt te doen? Was haar streven een ander dan zelve weder, als te voren, aan het bewind te komen? Of waarmede heeft zij, na overwonnen te hebben, haren buitengewonen ijver voor Oranje, voor het protestantisme en voor de belangen van het volk bewezen? En waaruit zal ons blijken dat de staatkunde der thans voor een tijd weder bovendrijvende partij in die opzigten zooveel boven de vroeger heerschende vooruit heeft?

Ons dunkt met den schrijver dat de feiten der geschiedenis, in verband beschouwd met de uitkomsten die wij thans in de gelegenheid zijn waar te nemen, voldoende bewijzen wat door hem werd gesteld: dat men in April 1852 even als nu geheel iets anders wilde dan men beweerde, en dat datgene, wat men gewild heeft en nog heden wil, evenmin de belangen van Oranje als die van het volk bevorderlijk kan zijn.

Welke middelen men nog tegenwoordig in 't werk blijft stellen om den inderdaad onprotestantschen geest der Aprilbeweging en den vermeenden ijver voor Oranje levendig te houden, schetst ons de schrijver in het tweede gedeelte van zijne brochure. Het voorbeeld van de verkiezing van den Heer Sander te Dordrecht is vrij afdoend. Wij gelooven dat hij ook nog andere dergelijke, niet minder sprekende had kunnen bijbrengen. Het verkeerde van inmenging der predikanten als zoodanig in zaken van staat wordt met reden door hem aangetoond. Hij had daarover trouwens nog wel iets meer kunnen zeggen. Een blik op de geschiedenis ware hier niet overbodig geweest. Alle godsdienstoorlogen zijn door de geestelijken aangestookt; en bijkans elke verdrukking en vervolging van bepaalde gezindheden, en alle onlusten in de verschillende landen, uit de vermenging van godsdienstige met staatkundige twisten geboren, waren voor een groot deel het werk van ijverende en drijvende katholieke of protestantsche geestelijken. Over 't algemeen zou het niet onnut zijn dit een en ander eens aan sommige priesters en predikanten te herinneren, die hunne geschiedenis soms een weinig schijnen vergeten te zijn. De schrijver eindigt met een wensch, dien wij volgaarne onderschrijven: dat de aloude aristocratie van Nederland, zich nimmer verheffend boven het volk, steeds streve met het volk te zijn. Dan, in waarheid, zal zij haren naam zich waardig maken, haar voorregt zal hare verdienste zijn, en haar loon de bewustheid, het waarachtig heil van vaderland en koning bevorderd te hebben.

Men vergunne ons nog een paar aanmerkingen. De voorstelling van de oude Oranje-partij door den schrijver komt ons allezins juist voor; echter schijnt het ons niet overbodig tegen een misverstand te waarschuwen, dat uit die voorstelling ligt ontstaan kan. Oranje was tijdens de republiek der Vereenigde Nederlanden menigmaal inderdaad de steun van de burgerij, van den middelstand tegenover de heerschzucht en de aanmatigingen der aristocraten; maar men wachte zich wel daaruit de gevolgtrekking af te leiden, dat ons land gelukkiger en ons volk vrijer geweest zou zijn, indien er in 't geheel geene aristocratie tegenover Oranje had gestaan. Ons volk was in die dagen nog in de verte niet tot eene wezenlijke zelfregering in staat; er moest een souverein zijn, óf een eenhoofdig óf een veelhoofdig oppergezag. Het volk zelf wilde het zoo. Gesteld nu, dat sedert den strijd met Spanje tot op onze dagen eene reeks van vorsten zonder eenig te-

genwigt van eene andere magt over Nederland had geregeerd, dan valt het, met het oog op de lotgevallen van de overige natiën op het Europesche vasteland, niet te betwijfelen, of het eminente hoofd van den staat zou zeer spoedig òf zijn aangevangen als alleenheerscher te regeren, òf tot nieuw verzet van het volk en tot nieuwen burgeroorlog aanleiding hebben gegeven. Vorsten zijn eerst, de geschiedenis leert het, de mannen van het volk tegenover de aristocratie; maar wanneer de aristocratie gevallen is, dan gaat het volk hun weinig meer aan, en volk en aristocratie beide zijn spoedig onderworpen aan het eenhoofdig absolutisme. Dit een en ander behoort men wel in het oog te houden, wil men zich niet scharen aan de zijde van hen, die eenen Oldenbarneveld en een Jan de Witt verguizen, omdat beide deze uitstekende staatsmannen het gevaarvolle van eene te groote uitbreiding van Oranje's gezag en aanzien te regt begrepen en juist daarom meer de belangen der aristocraten, Oranje's tegenstanders, ter harte namen dan de wenschen van het volk, dat maar al te zeer in die dagen geneigd bleef de afstammelingen van Willem den Zwijger op den omvergeworpen troon van Filips te plaatsen. Iets geheel anders is het in onzen tijd. Bij de meerdere ontwikkeling van ons volksleven, bij den magtigen invloed, dien de geheele burgerij tegenwoordig kan uitoefenen en inderdaad ook uitoefent op het bestuur van den staat, is de bescherming der aristocratie tegen mogelijke aanmatigingen van het eenhoofdig gezag onnoodig geworden, terwijl ook heden ten dage de staatsinrigting zelve op hechter en minder dubbelzinnige grondslagen berust. Het volk kan tegenwoordig zich zelf beschermen, en vindt de waarborgen voor zijne vrijheid in zijne eigene kracht, in zijne bezworen grondwet en in het gezond verstand zijner vorsten zelve. Veel ware er nog over dit onderscheid tusschen onze vroegere en onze tegenwoordige toestanden te zeggen; wij bepalen ons echter tot bovenstaande vlugtige opmerkingen, daar wij de grenzen niet wenschen te overschrijden, die der aankondiging eener brochure noodwendig gesteld zijn.

Wij besluiten met eene tweede aanmerking. Zij moge sommigen van minder gewigt schijnen; wij meenden ze toch niet geheel te mogen verzwijgen. Zij betreft het vermoeden, door den schrijver in eene noot op bladz. 27 uitgesproken, dat de vrijmetselarij in ons vaderland soms invloed op de verkiezingen uitoefent. Wij achten ons geregtigd de gegrondheid van dit vermoeden ten stelligste te weerspreken. Het is volkomen waar, dat vrijmetselaars zich met de verkiezingen bemoeijen; maar onze schrijver zou de eerste zijn het hun ten kwade te duiden indien zij het niet deden; hij bedenke namelijk, dat zij het eenvoudig doen als kiesgeregtigde burgers; geenszins in hunne hoedanigheid van vrijmetselaren. De vrijmetselarij heeft hoegenaamd niets te maken met eenig het minste staatkundige of godsdienstige geschil; eene waarheid, die, somtijds in andere landen in-

derdaad te zeer voorbijgezien, ten onzent juist ten tijde van de Aprilbeweging zelve in de algemeene vertegenwoordigende vergadering der Nederlandsche loges te 's Hage uitdrukkelijk en herhaaldelijk werd uitgesproken en door verreweg de meesten der aanwezigen en wel bepaaldelijk door hen, die de hoogste betrekkingen bekleedden, als eene onomstootelijke waarheid erkend werd. En welke ook de dwaalbegrippen van enkele individuën in dezen zijn mogen, wij gelooven niet dat het eenige loge in Nederland verweten, kan worden, 't zij in liberalen, 't zij in reactionairen geest op verkiezingen of staatszaken te hebben ingewerkt. Wij kunnen zelfs niet begrijpen, onder welken vorm en op welke wijze dit had kunnen geschieden, indien niet het opperste collegie der vrijmetselarij of de vertegenwoordigende vergadering zoodanige inmenging veroorloofd of voorgeschreven had. En het is er verre van, dat dit zou hebben plaats gehad. De opmerking, dat door de April-beweging velen, die hooge betrekkingen bij de vrijmetselaren bekleedden, in de Tweede Kamer zijn gekomen, door den schrijver als bewijs voor zijn vermoeden aangevoerd, zegt niet veel, wanneer men bedenkt, dat juist die mannen het eerst tot hooge betrekkingen bij de vrijmetselarij worden verkozen, die geacht kunnen worden tot regeren en wetgeven het best in staat te zijn; terwijl tegen de opmerking overstaat, dat constitutionelen, die bij de April-beweging niet tot leden der Kamer verkozen zijn, toch ook hooge betrekkingen bij de vrijmetselarij bekleedden. Wij zouden ons niet bij dit een en ander hebben opgehouden, indien het hier te doen ware om eene verdediging der vrijmetselarij, eene instelling, wier bijzondere waarde of onwaarde wij hier dan ook in 't midden willen laten. Maar indien het vermoeden gegrond was, dat eene zeer uitgebreide en voor een groot deel geheime instelling in ons vaderland zich met staatkunde bemoeide, en inderdaad invloed op de verkiezingen uitoefende, dan zou het van hoog belang zijn voor alle Nederlandsche burgers daaromtrent zoo mogelijk te worden ingelicht. Van den anderen kant is het derhalve evenzeer van nut, dat men omtrent de bemoeijingen en werkzaamheden der bedoelde corporatie worde gerust gesteld; en het is om deze reden dat wij, overtuigd tot zoodanige geruststelling genoegzamen grond te kunnen vinden, niet wilden nalaten het hier behandelde punt met een woord te bespreken. Anders zouden wij oordeelen over die heel of half geheime genootschappen, die zich bij uitnemendheid protestantsche noemen. Dat vele van deze onder het masker van Jezuiten-bestrijding inderdaad staatkundige bedoelingen verbergen, gelooven wij met den schrijver der hier besproken brochure. Dat zij meerendeels eenen nadeeligen invloed uitoefenen, staat in elk geval bij ons buiten twijfel. De wet kan tegen zulke vereenigingen niets; en het is goed dat zij het niet kan, daar zij anders ook in staat zou zijn gesteld om nuttige vereenigingen te belemmeren; maar de openbare meening

kan veel, en met genoegen merkten wij meermalen op, dat juist de openbare meening niets heviger afkeurt dan die heimelijk werkende staatkunde, die onder het verraderlijk mom van godsdienstijver zich verborgen houdt. Onnadenkenden en menschen van weinig ondervinding mogen zich gewaarschuwd houden. Zij worden zoo ligt tot deelneming aan handelingen verleid, die oppervlakkig niet alleen onschuldig, maar zelfs lofwaardig schijnen, doch inderdaad niet anders dan de ongeveinsde afkeuring van een ieder verdienen, die wezenlijk belang stelt in het welzijn van zijn land.

***De Blinde, door Jan van Beers. Te Utrecht, bij W.F. Dannenfelser*. 1854.**

***Blik door eene venster, door denzelfden. Te Amsterdam, bij H.J. van Kesteren*. 1855.**

Wie kent den naam van den Belgischen dichter der Jongelingsdroomen niet? Hij zweeft immers over tongen, die anders zeldzaam door poeten of poezy worden in beweging gebragt? Het schijnt zelfs dat Jan van Beers bestemd is, om het populair - men vergeve ons de uitdrukking - het mode-standpunt van vader Tollens, in te nemen. Geen wonder; beiden, de oude en de jonge bard, vonden in een onzer meest begaafde declamatoren een vriend, wiens stemme de bazuin werd huns roems. Te onderzoeken, in hoeverre de voordragten van den welbekenden hoogleeraar het hare mogen bijgedragen hebben om de populariteit eenigen duur te verschaffen, die Neêrlands volksdichter zich door het aankweeken van een, wel is waar, eenzijdig, maar uit het hart gevloeid nationaliteitsgevoel had weten te verwerven - om te onderzoeken in hoeverre dan ook, in verband met die warme voordragten eens vriends, dat langdurig ‘in de mode blijven’ eenigen waarborg geeft voor de toekomst, hebben wij ons heden niet tot taak gesteld. Tollens heeft ontegenzeggelijk, bij veel wat reeds nu als middelmatig beschouwd wordt, of wat - zoo wij hopen - door den naneef als kleingeestig en ontwikkeling-stremmend zal verworpen worden, eenige dichtstukken geschonken, die hem lang na zijn dood eene

plaats zullen doen behouden onder de Nederlandsche volksdichters; - wij bedoelen onder die zangers, welke, door de zuiverheid der diktie en de aanschouwelijkheid der voorstelling, niet alleen door het beschaafdste gedeelte des volks, maar door de *natie* zijn begrepen geworden; en wij zijn te zeer overtuigd van het weinig vermogende eener poëzij (heden maar al te zeer bij de dichters zelven, niet bij de lezers in den smaak), die hare voorname kracht zoekt in gekunstelde woordvoegingen en verouderde taalvormen, om in die zuiverheid en aanschouwelijkheid geene verdienste te erkennen. Zoo dus de gave der declamatie gediend hebbe om Tollens, wel niet de populariteit te verschaffen waarin hij zich verheugt, maar toch het ‘in de mode blijven’ te bevorderen, zoo is de gevierde zanger den man dank verschuldigd, die hem nog versche lauweren heeft gevlochten in den tijd der grijsheid, toen hij ze zich zelven waarschijnlijk niet had kunnen verwerven.

Van meer gewigt, vooral met het oog op de toekomst, is, echter de vraag, of de Belgische jeugdige dichter den hoogleeraar erkentelijk moet zijn voor de vaak genoten eere van in diens stemgeluid een welsprekenden tolk zijner scheppingen gevonden te hebben.

Wie ‘eene bloem uit het volk’ door ‘den vriend van den Ridder Tollens’ heeft hooren voordragen, heeft die oogenblikken ongetwijfeld nog niet vergeten. De declamator scheen geheel van het naïve des gedichts doordrongen te zijn, en wie hem bij andere gelegenheden over de naïviteit had hooren verhandelen, moest wel tot het besluit komen, dat het naïve beter te gevoelen dan te beschrijven is. Wie later uit dienzelfden mond ‘bij 't kerkportael’ hooren mogt, hij was getroffen door het verheven akelige der voorstelling, en, deed ook het onderwerp denken (de hoogleeraar is zeker de eerste om het toe te geven) aan de *horreurs* van een Eugène Sue, daar scheen eene kracht in te heerschen, die..... bij eene bedaarde lezing grootendeels den declamator alleen bleek te behooren! ‘De bloem uit het volk,’ lief gedacht en oorspronkelijk van opvatting, verloor wel iets van haar geur, maar bleef toch altijd bekoorlijk op het studeervertrek, en men mogt den man prijzen, die haar aan zoo velen had vertoond. Het gedicht: ‘Bij 't Kerkportael’, echter kon de toets van rede en smaak niet doorstaan; en de welsprekende tolk moest dus niet onder zijne hoede genomen hebben, wat op zich zelf gebrekkig gebouwd, leeg van gedachte, banaal van opvatting was. Het tweede gedicht gaf echter aanleiding tot schoone wendingen, treffende stemveranderingen en werd in de zalen der welsprekendheid luider toegejuicht dan het vorige! Later hoorde men door dezelfde welluidende stem ‘Livarda’ vertolken, en de gevierde declamator leed eene halve nederlaag - het stuk voldeed aan velen niet. 't Is echter de moeite waard om de oorzaak daarvan in het voorbijgaan te vermelden. De protesantsche, wel is waar remonstrantsche, dus uit den aard der zaak li-

berale prediker, werd veroordeeld, omdat hij een gedicht had gekozen, waarin zich de roomsch-katholijke geloofsbegrippen vertoonden. 't Is waar, de strekking des verhaals stond in niet het minste verband met eenige belijdenis, maar was van algemeen menschelijken aard; 't is waar, dwaas zoude het zijn den Belgischen, waarschijnlijk niet hervormden zanger, euvel te duiden, dat hij zijn gedicht met de kleuren zijner kerk versierde; 't is waar, dat de fabel zelve geheel met de denkbeelden omtrent het vagevuur zamenhangt, zoodat het zelfs in den protestantschen dichter niet te misprijzen ware geweest, als hij van dezelfde religieuze figuur hadde gebruikgemaakt. Men duidde het toch den Christen nimmer ten kwade, als hij heidensche toestanden en godsdienstbegrippen wedergaf, waar het onderwerp dit vereischte. Een prediker echter had deze dingen uitgesproken, en dat scheen te veel! De declamator, die nu zeker lof voor zijne keuze had moeten inoogsten, moest aanmerkingen vernemen, die *hem* vooral zullen gegriefd hebben. Behoeven wij er bij te voegen, dat nu ook het gedicht zelf het burgerregt onder ons voor altijd verloren had?

Met aan te toonen, van welke omstandigheden meest het succes van een kunstgewrocht door de *viva vox* afhangt, bedoelden wij alleen onze meening toe te lichten, dat eene literaire reputatie, op zoodanige wijze verkregen, slechts eene tijdelijke kan zijn, en alle elementen mist, welke haar eenige duurzaamheid verzekeren kunnen.

Nog gevaarlijker echter is het, wanneer de dichter zijne eigene producten met talent voordraagt. Wij zouden kunnen wijzen op vele voorbeelden, op toejuichingen, achtervolgd door afkeuring, door bewondering, spoedig verwisseld voor vergetelheid. 't Mag eene aanbeveling heeten, wanneer zich iemand met schoone vormen aan ons vertoont, doch zoodra wij hem nader leeren kennen, en bespeuren, dat weinig wezenlijks achter die vormen verscholen ligt, dan vinden wij ons teleurgesteld, en wat ons vroeger streelde, staat ons tegen. Wij achten ons dus gelukkig, niet op het taalkundig congres te Utrecht, bij de voordragt van ‘de Blinde’, tegenwoordig te zijn geweest, want wij gelooven gaarne, dat, wanneer wij door den bescheiden zanger (zal hij bij de rigting, die zich steeds sterker bij hem openbaart, *bescheiden* kunnen blijven? - wij hopen, doch vreezen) waren geboeid geworden, wij evenzeer als de anderen zouden medegesleept zijn; maar tevens zijn wij er van overtuigd, dat de bedaarde lezing ons zou nedergeslagen hebben, dat de bewondering welligt in verwerping zou verkeerd zijn, en beiden zoude men overdrijving moeten noemen. ‘De Blinde’ is geen meesterstuk, doch bevat, even als de de meeste gedichten van van Beers, schoonheden, die den dichter kenmerken.

Van Beers had gelijk een woordje vooraf tot zijne vrienden in Nederland te spreken. Deze proza-regelen ademen slechts hartelijkheid en erkentelijkheid voor de goede ontvangst van het gedicht bij de

lezing in Utrecht. Een bewijs (en hoe kon het ook anders?) hoe veel de nog jeugdige zanger aan dergelijk succes - zij het ook op een literair *kongres* - hecht.

Van Beers voert in zijn gedicht een blinden grijsaard sprekend op, die in een kerkportaal neêrzit, bedelend met een hond aan zijne zijde. In die voorstelling zelve ligt, naar onze meening, een groot gebrek. In onze eeuw is het woord: bedelen, een gruwel geworden, en te regt, want daar zijn gelegenheden genoeg om den man, die zou moeten bedelen, voornamelijk wanneer hij afgeleefd en blind is, te verzorgen. In een vroegeren tijd zou men welligt diepe deernis moeten gevoelen voor den ongelukkige, die ‘diep in de tachtig is,’ en nog moet leven van de toegeworpen kruimels, maar zoo als thans de maatschappij bestaat, dank zij den nooit genoeg te prijzen vooruitgang, wordt die oude bedelaar een verachtelijk voorwerp, die verkozen heeft op het gevoel der menschen te speculeren, omdat dit hem meer opbragt, dan het oneindig rustiger leven, dat de verstandige liefdadigheid, die meer doet dan den arme een aalmoes toe te werpen, hem had kunnen bereiden, en waarop zijne omstandigheden hem zelfs een soort van regt verschaften. Wat meer is, de man, die daar misschien de walging opwekt van zoo velen, die het huis des Heeren binnentreden, staat daar bijkans als eene beschuldiging der maatschappij, ja der Voorzienigheid.

Een ander hoofdgebrek noemen wij het, dat de grijsaard, sprekende, of liever denkende, wordt opgevoerd, en dat toch de geheele opvatting hoegenaamd niet dramatisch, louter lyrisch is; - met andere woorden, dat wij overal de gevoelsontboezemingen van den dichter, nergens de woorden van den blinde zelven hooren. Wij zullen dit met eenige voorbeelden trachten te staven.

Reeds de aanhef:

> ‘Zoo is dan weder voor een ganschen dag
> Mijn droef bestaan geborgd door 't medelijden.’

Een man uit de heffe des volks (van Beers toont ons nergens aan, dat de man uit een hoogeren stand is afgedaald) spreekt niet van een droef bestaan, dat door het medelijden *geborgd* is.

> ‘in dees wijde,
> Deze eindloos wijde wereld, die zich rond
> Mij uitstrekt.’
>
> ‘Het immer wakend beeld der liefde’
>
> ‘Mijn ziel!
> Zeg, weet ge nog hoe 't in uw binnenst viel
> Als hemellicht en hemelliefdes spranken?’

‘Maar, gij arme dwaas!
Wat wilt ge 't pak des rampspoeds, dat helaas!
Niet dan te zwaer u drukt, nog zwaerder maken,
Met heel den hemel door den tooverstaf
Herop te willen bouwen uit zijn graf?’

Doch genoeg, want wij zouden bijna het geheele gedicht kunnen overschrijven; overal vindt men terug, hoe de dichter voelen zoude als hij met blindheid geslagen, en - niet diep in de tachtig was! - Diep in de tachtig, welke keuze? Diep in de tachtig, en blind, en eene reeks van jaren geleefd met een hond, en dan nog de bloemrijke taal van den jeugdigen dichter op de lippen, en dan nog geheugen, dan nog eene levendige verbeelding, die hem doet uitroepen:

‘Nooit haer aenschouwen?.... En nogtans, bij tijen
Gebeurde 't, dat op 't einde van den nacht,
Mijn kind, zijn sponde ontvlucht, onvoelbaer zacht
Naest mij zich op de knieën neêr kwam vlijen,
En met mijn handen in de haer (?) gevat
Mijn rustig sluimren aen te staeren zat.
En dan, ofschoon de slaep mij in zijn banden
Altoos geboeid hield, wist ik dat zij daer
Naest mij was; voelde ik 't drukken harer handen,
Zag ik heur ranken leest, heur golvend haer,
Heur mond, waerop een trek van weemoed zweefde,
Die in een glimlach van genot verliep, (!)
Waeruit haer ziel mijn ziele tegenbeefde. (!!)
Heel heur gelaet, dat met een schitterkrans
Van schoonheid en van schuldloosheid omtogen.
En liefdrijk starend over mij gebogen,
Me als gansch doorstraelde en warmde in zijnen glans.
Dan zag ik haer (!), zoo als vast onder allen
Die ze in verrukking hadden aengestaerd
Niet een haer ooit aenschouwen mocht op aerd;
Dan, - hadde een Engel plots de *staer* doen *vallen* (?)
Van voor mijne oogen, ik had hem misschien
Gesmeekt: “Och! laet my haer niet anders zien!”’

Daar ligt gloed, effekt in die regelen, maar die taal wordt den blinde, die diep in de tachtig is, in den mond gelegd! O wij voelen geen deernis meer voor zulk een grijsaard; wij begrijpen hem niet; wij kennen hem niet. Diep in de tachtig! 't Is toch bij de dichters nooit kras genoeg! Ware de blindeman ons alleen als grijsaard, zonder bepaling van ouderdom, voorgesteld, men had aan een zestigjarige kunnen denken; - 't is erg genoeg om ook dan ge-

heel alleen te staan; maar neen, een tachtiger moet hij zijn - nog meer, diep in de tachtig - dus bij de negentig - en om het dan nog verschrikkelijker te maken, moet hij in het volkomen bezit zijn van al zijne vermogens, of deze moeten, zoo wij aan verzwakking denken, zóo buitengemeen krachtig geweest zijn, dat wij slechts verachting over hebben voor den man, die niet anders heeft gedaan dan mijmeren en bedelen!

Daargelaten de verbeelding des afgeleefden mans, die hem de gloeijendste kleuren voortoovert (ofschoon nergens blijkt, dat de blinde vroeger heeft kunnen zien, en een ieder zal toegeven, dat eenige voorstelling van kleur bij den blindgeborene ondenkbaar is), valt te vragen, of ook bij die levendige verbeelding de uitdrukking:

> ‘Daar werd iets gedragen
> Voor mij op eene karre gansch in 't zwart,’

juist is. Den man, die gezien heeft, maar voor wiens oogen alles zwart - althans duister - is geworden, kan de phantasie, bij iets aangenaams, de liefelijkste kleuren voortooveren. Zwart, donker is echter iets waaraan hij gewoon is, zijne werkelijkheid; en als hij voor zijne verbeelding iets ziet, is het moeijelijk aan te nemen, dat het iets zwarts zal zijn. Moge deze onderstelling gewaagd zijn, vooral tegenover een dichter, die zelf aan blindheid heeft geleden (waaraan wij ook zijn schoon gedicht: ‘Licht,’ te danken hebben), zoo vermeenen wij toch, dat het gevaarlijk is, een blinde man niet alleen daar, waar de verbeelding eene hooge vlugt neemt, maar 't gansche vers door, over kleuren te laten spreken.

Evenzeer als in het gedicht te veel kleuren voorkomen, is het geheel ook te *gekleurd*, te overgevoelig, te sierlijk en gekunsteld van zinvorming en woordenkeuze. Hij, die uit het leven grijpen wil, nadere, zoo nabij de goede smaak het slechts eenigzins gedoogt, de werkelijkheid, 't Is niet genoeg den armen blinde gevoelens toe te dichten, die, wanneer men ze van den woordentooi ontdoet, op zich zelven waar zijn - toegegeven dat van Beers daarin volkomen geslaagd ware - neen, de woorden zelven moeten iets van dat harde, ruwe, onbeschaafde (waaronder zeer wel een diep gevoel verscholen kan liggen) teruggeven, wat uit den aard der zaak een zoo ongelukkigen moet eigen zijn. Dat er onder schijnbaar ruwe vormen diepe poëzij schuilen kan, dat de poëzij dikwijls uit de werkelijkheid des te verrassender te voorschijn treden kan, is door Shakespeare, en na hem door duizende anderen, voldingend bewezen. Wie echter de vereeniging van het verhevene met het onbeschaafde - hier liever het ongekunstelde, het niet-konventionele te noemen - voor eene gedrochtelijke verbindtenis houdt, moge zich uitsluitend in lyrischen vorm bewegen, en alzoo slechts zijne

eigene beschouwingen mededeelen, de wereld om hem heen zal hem slechts zelden eene waardige stoffe opleveren. Wat wij bedoelen, moge uit het volgende schoone gedicht van Chamisso duidelijk worden:

Der bettler und sein hund.

Drei Thaler erlegen für meinen Hund
So schlage das Wetter mich gleich in den Grund!
Was denken die Herren von der Polizei?
Was soll nun wieder die Schinderei?
Ich bin ein alter, ein kranker Mann
Der keinen Groschen verdienen kann;
Ich habe nicht Geld, ich habe nicht Brot,
Ich lebe ja nur von Hunger und Noth.
Und wann ich erkrankt und wann ich verarmt,
Wer hat sich da noch meiner erbarmt?
Wer hat, wann ich auf Gottes Welt
Allein mich fand, zu mir sich gesellt?
Wer hat mich geliebt, wann ich mich gehärmt,
Wer, wann ich fror, hat mich gewärmt?
Wer hat mit mir, wenn ich hungrig gemurrt,
Getrost, gehungert und nicht geknurrt?
Es geht zur Heige mit uns zwei'n
Es muss mein Thier geschieden sein;
Du bist, wie ich, nun alt und krank,
Ich soll dich ersaufen, das ist der Dank!
Das ist der Dank, das ist der Lohn!
Dir geht's wie manchem Erdensohn.
Zum Teufel, ich war bei mancher Schlacht,
Den Henker hab' ich noch nie gemacht.
Das ist der Strick, das ist der Stein,
Das ist das Wasser - es muss ja sein.
Komm her, du Köter, und sieh mich nicht an;
Nur noch ein Fuszstosz, so ist est gethan.
Wie er in die Schlinge den Hals ihm gesteckt,
Hat wedelnd der Hund die Hand ihm geleckt,
Da zog er die Schlinge sogleich zurück
Und warf sie schnell um sein eigen Genick.
Und that einen Fluch gar schauderhaft
Und raffte zusammen die letzte Kraft,
Und stürzt' in die Fluth sich, die tönend stieg,
Im Kreise sich zog und über ihm schwieg.
Wohl sprang der Hund zur Rettung hinzu,
Wohl heult' er die Schiffer aus ihrem Ruh,

Wohl zog er sie winselnd und zerrend her,
Wie sie ihn fanden, da war er nicht mehr.
Er ward verschurret in stiller Stund,
Es folgt' ihm winselnd nur der Hund;
Der hat, wo den Leib die Erde deckt,
Sich hingestreckt und ist da verreckt.

Men bewere niet, dat het gedicht gebrekkig van vorm zij, omdat Chamisso zich weinig aan de Nederduitsche netheid in den versbouw stoort. Wij erkennen hier alleen als maatstaf, of die vorm geheel overeenkomstig den inhoud blijkt, en dan kennen wij weinig gedichten, die, bij de schijnbare zorgeloosheid, meer doordacht van vorm zijn. Eene paralel te trekken tusschen de twee gedichten, is ten eenenmale onmogelijk, ofschoon de gelijkheid der toestanden (beiden bedelaars, die alleen een hond hebben overgehouden) ons daartoe bijna in verzoeking zou brengen, maar wij meenen er toch op te moeten wijzen, hoe Chamisso er voor gezorgd heeft, dat zijn Bedelaar belangstelling kon opwekken, en dat vooral door twee regels:

‘Zum Teufel, ich war bei mancher Schlacht,
Den Henker hab' ich noch nie gemacht.’

Een talent behoeft niet vele woorden; deze weinige zijn genoeg, om voor onze verbeelding een leven vol strijd, ondank en teleurstelling te doen verrijzen, en, hoezeer de zelfmoord ons schokt, wij blijven den rampzalige beklagen, ja zelfs achten, die geen *henker* kan zijn, al nam hij ook deel in menigen *Schlacht*. Wij bevroeden, dat hier een mensch, met verstand en gevoel begaafd, door menschen vernield is.

Het groote gebrek van Jan van Beers' poëzij is: óvergevoeligheid, weekheid. Bijna al zijne gedichten lijden daaraan, zelfs eenige der uitmuntendste. ‘De zieke jongeling,’ ‘Livarda,’ ‘de Blinde,’ in allen speelt de tering eene rol. De tering is van de onderscheidene ziekten en kwalen de meest poëtische, omdat meestal aan het uitgeteerde ligchaam zich tot het laatste oogenblik toe een heldere geest paart, omdat jeugdige menschen vol hoop en verwachting daardoor weggerukt worden, omdat dus de tering eene vereeniging van sterkte met zwakte vertoont. Waar echter die ziekte alleen gebruikt wordt, om een kwijnend licht over de schilderij te werpen, kan het niet anders, of dat wegteren en verzwakken moet op den duur afmatten. De dochter van den blinden man is ook gestorven aan de tering, misschien wel door hartzeer, omdat ze

‘welligt den uitverkoren
Ontwaerd had, aen wiens zijde zij als vrouw

Gelukkig door het leven wandlen zou,
Maer dien zij nimmer wilde toebehooren,
Omdat ze mij alleen behooren wou.'

Lief van de dochter, - maar - wat alweder van den vader, den hoofdpersoon, te denken, die zulke offers gedoogde? En dan hoe practisch onwaar! De steun van zijn kind ware ook de zijne geworden! Het moge zijn, dat het ons mangelt aan kennis van de Vlaamsche Maatschappij, maar het geheele zijn van den blinde is ons een raadsel. Het doet ons bijna denken aan de romance van *Muy Doloroso* over een theetuin:

Zij doorsteekt zich met een hairnaald,
Hij onthalst zich met een sabel:
Want de Werthers en Charlotten
Sterven altijd miserabel.

En toch, niettegenstaande zóó veel op aanleg en uitwerking is aan te merken, toont ons menig détail, zoo wij den gegeven dramatischen vorm slechts als poëtische figuur opvatten, van Beers als een waar dichter. Om dit met voorbeelden te staven, behoort tot onze gemakkelijkste en aangenaamste taak.

De kerk is leeg gestroomd. - Alleen 't geluid
Der zware deur, die toerolt en zich sluit,
Dreunt nog een pooze; alleen, in gindsche straten,
Sterft hier en daer nog soms de voetstap *uit* (?)
Van eenen, die Gods wooning heeft verlaten;
En alles zwijgt; - en 'k zit hier, op mijn steen,
Weêr met mijn hond, als in een graf, alleen!

Schoone regels! Men aanschouwt het, men hoort het, men huivert!

Niemand hebben dan een hond
Die dan nog ligt en slaept aen mijne zijde.

Juist begrepen; de anders waakzame hond is met hem oud geworden, daarom ligt en slaapt hij aan zijne zijde, en wil de blinde er dienst van hebben, dan moet hij zijn eenige vriend eerst nog wekken. Ook hier vinden wij het bewijs, dat het talent met weinige woorden veel zegt.

Ook de volgende regelen komen ons uitmuntend geslaagd voor:

'Mijn kind!... O! toen Gij haer hebt weggereten
Van uit mijn bloedend vaderhart, niet waer,

Mijn God, toen hebt Gij zelve niet geweten,
Wat schat ge mij geschonken hadt in haer?'

Men fluistert daarbij misschien: *blasphemie*. In zooverre scharen wij ons aan de zijde der meerderheid, dat wij deze gedachte gewenscht hadden niet te ontmoeten. In het verband der voorstelling is zij echter niet misplaatst. De blinde beschuldigt en verontschuldigt God. Het blijft echter ons gevoelen, dat wij eene dergelijke gedachte passender hadden gevonden in den mond van een Prometheus of een Niobe. God zou de grootheid zijner eigene gave niet gekend hebben! Dwaze onderstelling, op zich zelve te vergeven echter in den mond van den man, die geen anderen weg ziet, om met zijn Schepper in vrede te komen. Oneindig schooner achten wij deze regelen, dan de matte, wat de gedachte betreft, afgezaagde en met terugblik op de vorige ontboezeming geheel misplaatste:

'Maer Hij, die ze u verleende, ontnam ze u weêr:
Zwijg, draeg uw lot, en twist niet met den Heer.'

Aandoenlijk schoon en waar is ook die voorstelling van de menigte die om het paar 'heenvloot' en 'het bewonderend gefluister' doet hooren:

'Zie toch het kind diens blinden!..... Arme man,
Die zulk een dochter nooit aenschouwen kan?'

ofschoon wij niet begrijpen, waarom juist die woorden vernomen zijn: in het halfduister, en de blinde, op wie dat halfduister weinig effect kon maken, die omstandigheid onthouden heeft.

Welligt minder waar, maar toch aandoenlijk, levendig en aanschouwelijk van voorstelling is ook de schildering van de lieve dochter, die de zaligheid des vaders uitmaakte, zoodat hij met den uitroep besluit:

''k had, zoo dacht mij, niets te vragen
Aen God: - ik was niet oud, niet arm, niet blind!'

en hoewel wij de ontboezemingen bij en na het sterven niet in allen deele zoo geslaagd noemen, vinden wij ook daarin twee gelukkige grepen. Ziehier de eerste:

'En stierf. -
Zij stierf! - en wat dan is geschied
Met mij, dat weet ik niet, dat weet ik niet!'

Het tweemaal herhalen van: dat weet ik niet' is goed in den mond van den (hier werkelijk) suffenden grijsaard.

De tweede greep is deze:

> ''k Zat op haer graf; ik voelde 't!'

Weinige woorden, maar die voldoende zijn, om ons te doen huiveren bij de ondenkbaar diepe smart des vaders!

Vreemd kan het ons niet meer voorkomen, dat de blinde wenscht te sterven, dat zijn leven, van dien stond af, een bede om den dood is geweest, dat de ongelukkige, afgemat en suffende verzucht:

> 'Ik ben toch zoo alleen, zoo oud, zoo blind!'

Ja, in zoo verre verdient de dichter lof, heeft hij zijn doel bereikt, en is dan ook de algemeene toejuiching niet onverdiend, dat hij treffend heeft aangetoond, dat zijn grijsaard zóo alleen, zóo oud en zóo blind is!

Wij hebben, bij onze sympathie voor het gedicht en voornamelijk voor den dichter (die wij alleen uit zijne producten kennen), en na al hetgeen wij reeds hebben *moeten* afkeuren, geen lust op enkele fouten in den vorm te wijzen, te meer daar veel wat ons vreemd voorkomt, misschien voor het Vlaamsche publiek volmaakt juist is. Wij willen de beoordeeling van dit product eindigen met te verklaren, dat wij, hoewel de *Blinde* ons niet als het best geslaagde van den Belgischen zanger voorkomt, hoewel wij waarschuwen moeten tegen de overgevoelige, ja de ziekelijke rigting, die zich bij van Beers steeds sterker schijnt te openbaren, het gedicht, om het diepe gevoel dat er in spreekt, om den gloed der dictie en de aanschouwelijkheid der voorstelling in vele détails, hooger stellen dan menig ander vers, waarop wij minder zouden aan te merken hebben.

Vóór wij echter het gedicht ter zijde leggen, moeten wij onze verwondering te kennen geven, hoe de uitgever het gewaagd heeft voor zulk een overdreven prijs een zoo smakelooze en slordige *brochure* het licht te doen zien.

Het gedicht: *de Blinde*, hoe kort het ook het aanzijn hebbe, ontving reeds weder een broeder in van Beers' *Blik door eene venster*. Het geldt hier de afgezaagde beschouwing van rijken en armen, en wij hadden gewenscht, dat van Beers zich vrij hadde gehouden van de banale, conventionele opvatting, waaraan vader Tollens in zijne bedelbrieven ten dien aanzien zich zoo vaak heeft schuldig gemaakt.

Zijn wij wel onderrigt, dan moest de dichter alweder *spreken* in Rotterdam, en het heeft den schijn alsof hij voor die gelegenheid in der haast eenige regelen heeft bij elkander gebragt, die niet juist doordacht *behoefden* te zijn, daar hij steunen kon op zijn voordragt.

De dichter vangt aan met eene overdenking bij gelegenheid van het nieuwe jaar, die - wonder is het niet - niets nieuws, niets tref-

fends bevat. Hij schijnt die overpeinzing op straat te doen, want hij ziet rond op de ‘glorende’ vensters, en hoort het gezang en gesnap daar binnen waar het ‘welkom nieuwjaar’ wordt gejuicht.

Maar één venster blijft duister en de wandelaar gaat door dat raam gluren, en - ziet en hoort daar eene geheele geschiedenis! Hij ziet of hoort zelfs de geheimste gedachten der arme moeder!! Hij hoort, altijd voor ‘diezelfde’ venster, dat zij haar man verloren heeft; hij blijft daar zien en luisteren, stellig langer dan een uur, want de alleenspraak der moeder, die hij hoort, duurt lang, zeer lang! Dat het den zanger lustte in de maand Januarij des nachts uren lang de ellende te bespieden, het is ons wel, maar vele navolgers zal hij gelukkig niet vinden.

En wat zullen wij van deze regels zeggen:

> ‘Want ja, schoon hij al eens te morren placht
> Op dieren tijd en moeielike dagen,
> Toch had hij zijne kindren mild bedacht,
> Toch had hij elk zijn nieuwjaar meêgedragen.
> En ik, 'k had slappe wafelen beslagen,
> En 'k had in stilte om kriekenbier gestierd
> En zoo werd nieuwjaar in ons huis gevierd!’?

Eenvoudig dit: als de ouders minder ‘mild’ waren geweest, zoude de weduwe met haar kinderen het waarschijnlijk, nu de man nog geen jaar dood is, niet zoo ellendig hebben.

Doch genoeg, want om dit gedicht, dat *beneden* het talent van van Beers staat, te ontleden, daartoe gevoelen wij niet den minsten lust. Daar zijn een paar lieve tafereeltjes in, het is zoo, maar ook deze gelijken zóo zeer op vroegere van den dichter, dat ze daardoor alle kracht verloren hebben. De ontboezeming aan het slot is verlammend en oud, zoowel van denkbeelden als vorm; ze kan dus, hoe goed gemeend ze ook wezen moge, hoegenaamd niets uitwerken.

Wij vermeten ons van Beers ten slotte een raad te geven. Dat wij belang in zijne ontwikkeling stellen, behoeft geen betoog. Niemand staat echter op glibberiger pad dan hij. Zijn talent, dat ons uit ieder gedicht tegenspreekt, getuigt van alles, behalve van mannelijke kracht, of krachtige verstandsontwikkeling. Zelfs nemen wij aan, dat gevoel en verbeelding - bij hem zoo innig en zoo levendig - de plaats innemen, bij menig ander voor gene bereid. Hij zal dus hooge waarde hechten, meer dan menig ander, aan hulde en vereering, zonder dat hij zich streng rekenschap zal vragen, van welke zijde hem die toekomt; en nu hij die zelfs ontvangt van mannen, wier naam de tijdgenoot verheft - Conscience spreekt toch van ‘geestdriftige bewondering van van Beers' Jongelingsdroomen,’ ‘van den prachtigen dichter’ - zou reeds minder ontvankelijk gemoed dan het zijne zich de plaats

waardig keuren, waarnaar de *geestdriftige bewondering* hem heeft heengestuwd. Hij geloove zich echter die plaats nog niet waardig; hij wane zich nog niet de groote dichters zijns vaderlands, b.v. een Ledeganck, op zijde te hebben gestreefd, schoon hij dezen in populariteit verre overtreft.

Hij streve niet naar den weinig beteekenenden naam van produktief te zijn en stelle zich zelven daardoor in de mogelijkheid, om in ieder nieuw gewrocht te toonen, dat hij zich zelven heeft bestudeerd, dat hij een dieper blik in de wereld om zich heen heeft geworpen, dat hij het leven *veelzijdig* opvatten kan. Over grooten rijkdom van gedachten schijnt hij tot dusverre niet te kunnen beschikken, want dezelfde denkbeelden keeren in dezelfde vormen hij hem herhaaldelijk terug. Men denke slechts aan *Livarda, de zieke Jongeling, de Bloem op het graf* uit den Volksalmanak dezes jaars; en dit, nevens de weekheid en de idyllische opvatting der realiteit, kan welligt het verschijnsel verklaren, dat men zijn bundel: Jongelingsdroomen, zoodra men dien gezet wil dóorlezen, spoedig afgemat nederlegt.

G.

Het leven van een denker.

Spinoza. Ein Denkerleben. Von Berthold Auerbach. Neue durchgearbeitete, stereotypyrte Ausgabe. Mannheim. 1855.

Het is geen nieuw boek dat wij heden ter kennis brengen van onze lezers. Meer dan achttien jaren reeds zijn er verloopen sinds Berthold Auerbach, de bekende schrijver der ‘Schwarzwälder Dorfgeschichten,’ zijn ‘Spinoza’ in het licht gaf. Er zijn echter boeken die niet spoedig onder de oude kunnen gerangschikt worden: zij behooren zelden tot de litteratuur van den dag, maar niet ligt ook tot een gesloten tijdvak in de geschiedenis der letterkunde. Dat Auerbach's ‘Denkerleben’ een dier geschriften van blijvende waarde is, die niet binnen weinige dagen verslonden en vergeten worden, maar jaren lang van tijd tot tijd hunne belangstellende lezers vinden, bewijst ons de nieuwe, gestereotypeerde en met zorg bewerkte uitgave die daarvan onlangs in Duitschland verscheen. Die nieuwe uitgave is ons eene geschikte aanleiding om dengenen onzer lezers het bedoelde geschrift ter kennisneming aan te bevelen, wien het tot heden nog niet mogt zijn ter hand gekomen. De hulde aan een onzer meest beroemde landgenooten door een vreemde gebragt, verdient onze opmerking en onze dankbare erkenning; de even bevallige als getrouwe karakterschildering van den grootsten onzer wijsgeeren door den Duitscher ontworpen, blijft ook na jaren nog onzer aandacht en eener opzettelijke beschouwing overwaardig.

Onze Duitsche naburen hebben in den vollen zin des woords zich Spinoza toegeëigend; wij Nederlanders hebben langzamerhand door onverschilligheid ons regt op den groo-

ten landgenoot bijkans verloren. Duitschland is zijn tweede vaderland geworden: beter dan wij heeft het geleerd hem te begrijpen, en zoo ook wij ten laatste mogten zijn aangevangen zijne verdiensten te waarderen en hem de plaats in te ruimen die hem toekomt in de geschiedenis der wetenschap, het is veelal meer op voorbeeld en door voorlichting van anderen dan op grond van eigen zelfstandig onderzoek. Duitschland bezit verscheidene uitstekende werken, waarin de Spinozistische wijsbegeerte tot het onderwerp van naauwgezette, eerlijke en grondige kritiek wordt gemaakt; Nederland werd gedurende het leven en onmiddellijk na den dood van Spinoza door eene menigte van strijdschriften overstroomd, in welke zijne leer door den een op de meest grove en hatelijke wijze werd aangevallen, en met niet minder hartstogtelijkheid verdedigd door den ander; maar nadat de eerste storm was bedaard, en toen de tijd scheen aangebroken om het stelsel van den wijsgeer aan eene der wetenschap meer waardige kritiek te onderwerpen, geraakten stelsel en wijsgeer beiden in vergetelheid, en liet men aan anderen de vervulling der taak over, die ons door de billijkheid en de regtvaardigheid zelve was opgelegd. En hoewel het ons niet ten eenenmale aan eene levensbeschrijving van den grootsten onzer denkers ontbreekt, wie heeft ten onzent er ooit aan gedacht, het karakter van den genialen landgenoot te teekenen in zijne wording en in zijne ontwikkeling, hem ons voor te stellen in zijnen dagelijkschen werkkring, onder zijne vrienden en onder zijne vijanden, en een levendig tafereel voor ons op te hangen van de vervolgingen die hij te lijden en van de bezwaren die hij te overwinnen had? Nu een vreemdeling dat voor ons gedaan heeft, is eene kennisneming van dien arbeid wel het minst wat wij doen kunnen van onze zijde.

Het geschrift (wij wagen naauwlijks te zeggen, de roman) van Auerbach, heeft, ook afgezien van den beroemden naam dien het ten titel voert, en van de uitnemende wijze waarop het de feiten voorstelt die in het leven van Spinoza staan vermeld, nog een ander verdienste waardoor het op de belangstelling van den beschaafden lezer aanspraak maakt. Levens en karakterstudiën van groote staatsmannen, groote veldheeren, groote geleerden en groote kunstenaars bezitten wij in overvloed, en wij zouden de laatsten zijn om te beweren, dat daaruit niet veel, niet de meeste levenswijsheid te

leeren valt; maar onverminderd de waarde van dat alles, zeker is het dat wij niet verlegen staan om de biographie te vinden van een groot man op het gebied van staat, van kunst of van wetenschap in het algemeen; naar het leven van een denker daarentegen zullen wij lang te vergeefs moeten rondzoeken, en wij twijfelen zelfs of men buiten Auerbach's ‘Spinoza’ er een vinden zal dat aan de eischen voldoet die aan zoodanige karakterschildering gesteld kunnen worden. Velen, wij weten het, zullen er zijn, die ook weinig belangwekkends in de karakterstudie of in de levensbeschrijving van iets zoo onpraktisch, zoo nutteloos en zoo overtolligs als een abstract denker zien. Voor hen die het denken als een artikel van weelde beschouwen, en alleen zooveel er zich mede bezig houden als volstrekt onvermijdelijk is om niet al te onredelijk te oordeelen, is zulk een leven dan ook eigenlijk een onding, een van die veelvuldige verschijnselen van menschelijke verdwaasdheid, die men duldt, doch met schouderophalen aanziet en allerminst bewondert. Wij vertrouwen echter dat er ook nog anderen zullen gevonden worden die met ons zich een ander begrip vormen van nuttigheid en van praktische waarde. Niets onzinnigers welligt dan eene wereld van wijsgeeren en afgetrokken denkers; maar eene wereld dan die nimmer denkt? Ieder mensch, ieder beschaafde ten minste heeft het zijne bij te brengen tot de begrippen en de geestesrigting zoowel als tot de handelingen zijner tijdgenooten; maar enkelen zijn er die hen voorgaan met de daad, enkelen ook die én tijdgenoot én nageslacht voorlichten met de gedachte. Beiden, de handelende en de denker, zullen onvermijdelijk hun gansche leven hebben toegewijd aan het doel dat zij zich voor oogen stelden: geen uitstekend man in eenige zaak, of die zaak vervult zijn geheele wezen en eischt onverdeeld de inspanning van al zijne krachten. Wie derhalve op het gebied van het denken de wereld zal voorgaan, moet vóór alles zelf denker zijn, en zal naauw iets anders kunnen zijn dan dat; gelukt het hem de wereld een stap verder voort te leiden op den moeijelijken weg der wetenschap, blijkt meerdere verlichting, blijkt uitroeijing van heerschende vooroordeelen de vrucht van zijnen moeitevollen arbeid te zijn, dan is het eene groote ondankbaarheid zulk een man te verwijten dat hij niet zoo werkzaam een deel als anderen aan het dagelijksch ijveren der menschen voor meer stoffelijke belangen

genomen heeft. Maar gesteld ook, de wijsbegeerte ware der menschheid volkomen onnut, gesteld dat zij nimmer eenige vrucht kon dragen die der wereld eenig voordeel bragt, aangenomen zelfs dat zij schadelijk veeleer dan weldadig werkzaam ware, ook dan nog bleef het leven van een man die haar en haar alleen al de krachten wijdt van zijnen geest en aan haar dikwerf zijn stoffelijk welzijn offert, eene eigene waarde voor dengene behouden, die in de belangstellende opmerking van het menschelijke in zijne verschillende uitingen en verschijnselen de echte bron der levenswijsheid ziet. In den heerschzuchtigen staatsman, in den fanatieken verkondiger eener godsdienstleer, in den dweependen adept eener geheimzinnige wetenschap, aanschouwt hij onder steeds wisselende gedaanten slechts de verschillende uiting van één en hetzelfde menschelijke karakter. En waarom dan dat karakter niet ook opgemerkt en gadegeslagen in den wijsgeerigen denker, die in de ijle nevelen der abstractie zich verliest, of hij dáár alligt eene waarheid mogt ontdekken die in de wereld der dagelijksche ervaring zijn zoekend oog ontvlugt. Is het eene roekelooze dwaasheid dat streven der gedachte, het houdt daarom niet op der beschouwing waardig te zijn, en te stouter veeleer het pogen en te hooger het doel, te belangwekkender dan ook de levensloop van den overmoedige die met menschelijke denkkracht alleen den hemel zelf te bestormen waagde.

‘Groote geniën, - zegt Emerson - hebben gemeenlijk de kortste levensgeschiedenis. Hunne naneven kunnen u weinig van hen verhalen. Zij leefden in hunne schriften en hun huiselijk leven was gewoon en alledaagsch.’ Het gezegde, op Plato toegepast, mag in zeker opzigt ook gelden van Spinoza. Zijne uitwendige geschiedenis is snel verhaald. Jood van geboorte en gesproten uit een vroeger aanzienlijk Spaansch geslacht, zag Baruch de Spinoza in 1632 te Amsterdam het levenslicht. Nog heden wijst u iedere Israëliet, trotsch op den beroemden schoon afvalligen stamgenoot, in de nabijheid der tegenwoordige Mozes- en Aäronskerk het huis waar Neêrland's grootste wijsgeer geboren werd. Als kind en als jongeling genoot hij het onderrigt der Rabbijnen, en vroegtijdig reeds oogstte hij eer en oftuitingen in als ijverigen geleerd Thalmudist. Spoedig ech-

ter taande die roem. Zijne godsdienstige overtuiging was die van zijn volk niet meer; de vormendienst zijner stamgenooten was hem hinderlijk; het bloot menschelijke in hunne voorstellingen stuitte hem, en niet lang duurde het of hij begreep, dat de Israëlietische godsdienst, hoe schoon en verheven ook voor het tijdvak waarin zij was ontstaan, toch inderdaad tot eene geslotene periode in de geschiedenis der menschheid behoorde. Meer behagen schepte hij in het onderrigt van den geneesheer van den Ende, die hem in het Grieksch en Latijn onderwees; maar bovenal voelde hij zich aangetrokken door het bevallig onderhoud met de dochter van zijnen leermeester, wier hellenistische rigting hem een tegengif werd tegen den somberen ernst zijner vroegere onderwijzers. Van gunstigen invloed op de ontwikkeling van zijn karakter was zonder twijfel de omgang met zijne vertrouwde vrienden, Oldenburg, de Vries en Meijer, de laatste als uitgever der ‘Opera Postuma’ bekend. Aan het huis van van den Ende verzamelde zich meermalen een vertrouwde en uitgelezen vriendenkring, waarvan Spinoza weldra het middenpunt en het leven werd. Eene betrekking van meer teederen aard ontsproot tusschen hem en de geestrijke dochter van den geneesheer; en ongehoord als het heeten mogt, een naauwer en maatschappelijke band scheen tusschen de rijke Christin en den armen Jood gesloten te zullen worden[1]. Want Spinoza was arm in weerwil van zijne betrekking met rijke en aanzienlijke vrienden. Zijn vader had hem weinig nagelaten, en dat weinige stond hij nog af aan zijne zusters, nadat het geregt hem zijne aanspraak op de geringe erfenis tegenover zijne schoonbroeders verzekerd had. Te fier om van zijne vermogende vrienden giften aan te nemen, arbeidde hij onvermoeid voor zijn eigen onderhoud. Des daags sleep hij glazen voor optische werktuigen, den avond besteedde hij aan zijne wijsgeerige studiën en schreef hij zijne boeken (waarvan echter slechts twee gedurende zijn leven het licht zagen), of gaf hij onderrigt aan zijne leerlingen, en nu en dan zocht hij eenige verstrooijing van zijne afmattende werkzaam-

1 Men heeft in den laatsten tijd de waarheid van dit verhaal omtrent Spinoza's liefde voor de dochter van Fr. van den Ende betwijfeld (zie Alg. Konsten Letterb. 1853, n°. 10); echter o.i. niet op zoo afdoende gronden dat wij ons daardoor verpligt zouden achten het hier onvermeld te laten. In elk geval zij het, historische waarheid of fabel, hier opgenomen om den grond aan te duiden waarop Auerbach's romantische inkleeding in dezen berust.

heden in het gastvrij huis of op het buitenverblijf van zijn gewezen leermeester. Niet lang echter duurde die rustige levenswijze. Weldra kwamen de hartstogten, de haat en de nijd der menschen zoowel als hunne vereering en hunne bewondering hem opzoeken in het stille studeervertrek. Zijne vroegere geloofsgenooten, sinds lang reeds verontwaardigd over zijn gedrag en in woede ontstoken over den meer en meer blijkbaren afval van een der meest verdienstelijke leden hunner gemeenschap, bragten eene aanklagt tegen hem in bij de opzieners der Synagoge, en toen Spinoza de poging tot omkooping en den dreigenden eisch tot herroeping zijner godsdienstige meeningen met eene rustige weigering beantwoordde, werd in de krachtigste bewoordingen de banvloek der kerk tegen hem uitgesproken. Niet tevreden met deze wraakoefening wisten de Joden zijne uitbanning uit Amsterdam te bewerken, en een hunner beproefde zelfs, overtuigd dat noch banvloek noch uitbanning den wijsgeer tot zwijgen kon brengen, door sluipmoord hem uit den weg te ruimen. De aanslag mislukte echter, en Spinoza vertrok uit de stad die hem verstootte, door velen verwenscht, maar door velen ook met eerbewijzen en betuigingen van vriendschap overladen. Terzelfder tijd schijnt de betrekking met de dochter van van den Ende te zijn afgebroken; niet lang daarna althans verneemt men, dat zij met zekeren Kerkering, mede een leerling van haren vader, in 't huwelijk trad. Spinoza leidde sinds dien tijd een zwervend leven; eerst vertoefde hij een tijdlang op het landgoed van een vriend, daarna te Rhijnsburg bij Leyden en te Voorburg bij 's Gravenhage, totdat hij eindelijk op aandringen van zijne vrienden zich te 's Gravenhage met der woon nederzette. Eene vergoeding voor de ondervonden teleurstellingen en de geleden verliezen mogt hem het beroep als Hoogleeraar in de wijsbegeerte te Heidelberg worden, dat te dezer tijd door den Keurvorst van de Paltz hem werd aangeboden; hij wees dat aanbod echter van de hand, en wijdde zich voortaan in rustige afzondering geheel aan zijne geliefkoosde studiën. Onder zijne bewonderaars worden (behalve Karel Lodewijk van de Paltz) Jan de Witt en de Prins van Condé geteld. - In zijn vier-enveertigste jaar, in den winter van 1677, maakte de tering een einde aan zijn leven; hij stierf kalm, rustig en onbewogen zoo als hij had geleefd, tot het laatste oogenblik over-

tuigd van de waarheid zijner beginselen, door zijne talrijke aanhangers diep betreurd, door zijne vijanden na zijnen dood welligt meer nog dan gedurende zijn leven gevloekt. Want Lodewijk Meijer, zijn trouwe vriend, die aan zijn sterfbed had gestaan, gaf na zijnen dood met zijne hoogst belangrijke brieven, die befaamde beginselen der Ethica uit, die meer dan eenig ander welligt zijner werken hebben bijgedragen om hem eenen onsterfelijken naam te verzekeren, maar die tevens eenen storm van verontwaardiging deden losbarsten onder wijsgeeren en niet-wijsgeeren, onder regtzinnige en onregtzinnige godgeleerden, gelijk weinig schrijvers of leeraars zich beroemen mogen ooit gewekt te hebben. Vruchteloos echter heeft die storm gewoed; Spinoza's Ethica is gebleven wat zij was: een der merkwaardigste voortbrengselen van het menschelijk denkvermogen; en spot en verguizing, zelfs die van eenen Bayle, zijn niet in staat geweest haar de verdienste te ontnemen, die haar ontegenzeggelijk toekomt: aan den gang der wijsgeerige bespiegeling eene gansch nieuwe en tot op onze dagen nog voortbestaande rigting te hebben gegeven. Van Spinoza's persoonlijk karakter zijn ons even als van zijn uitwendig voorkomen enkele bijzonderheden bekend: hij was middelmatig van gestalte, bruin van kleur, met schitterend zwarte oogen en zwart krullend haar, - in uiterlijk voorkomen alzoo geheel de Spanjaard en de Jood. Zijne zuidelijke afkomst en Oostersch bloed lieten hem niet vrij van den strijd der hartstogten en begeerten; toch was hij onbesproken van gedrag, en niemand zijner talrijke vijanden heeft ooit een blaam op zijn karakter weten te werpen. Hij leefde stil en ingetogen, en verliet soms maanden lang zijne woning niet. Hij zocht eer noch geld. De landlieden, onder welke hij een tijdlang vertoefde, roemden zijne welwillendheid en goedhartigheid; zijne meer beschaafde vrienden de innemendheid zijner manieren. Ongelukkigen en verdrukten wist hij te troosten door hen te overtuigen van de wijsheid en goedheid van God. In alle wederwaardigheden des levens, onder alle teleurstellingen, bij allen smaad hem aangedaan, bleef hij kalm, rustig, zelfbeheerschend. Hij eerbiedigde de meeningen van anderen, ook al vond hij zich geroepen ze scherp te bestrijden; hij verachtte niemand, haatte niemand, bespotte niemand. Was het zijne wijsbegeerte, welke die stille deugden hem leerde beoefenen, of,

wil men, hem vrij deed zijn van de gewone ondeugden der menschen, of was het zijn zin voor de deugd en zijn afkeer van zonde, die de bron werden van zijne zedeleer? Wat hiervan zijn moge, zeker is het, dat indien Spinoza, gelijk zijne vijanden beweren, een atheïst is geweest, een atheïst nog niet noodwendig een slecht mensch behoeft te zijn, en dat iemand godloochenaar kan worden en deugdzaam tevens kan blijven, - eene gedrochtelijke stelling, wier juistheid wij niet ligt genegen zouden zijn toe te stemmen.

De weinige hier vermelde feiten zijn de bouwstoffen geweest, waarvan Auerbach gebruik heeft gemaakt om zijn ‘Leven van een denker’ zaam te stellen. Eene andere bron echter stond nog voor hem open, en daarvan heeft hij een ruim en oordeelkundig gebruik gemaakt. Wij bedoelen de schriften zelve van Spinoza. Die bron is rijk, maar de keuze was ook moeilijk uit het vele. Spinoza's werken zijn noch talrijk noch bijzonder uitgebreid, maar ze bevatten ook weinig wat niet gelezen en herlezen moet worden, en schoon zijne brieven en die zijner vrienden van groot nut voor de kennis van zijn leven kunnen zijn, daar ze ons als 't ware binnenleiden in den gemeenzamen dagelijkschen kring, waarin hij zich bewoog, toch zijn ook die brieven meerendeels met wijsgeerige verhandelingen, met vragen en beantwoordingen, met tegenwerpingen en wederleggingen opgevuld, wier regt verstand voorzeker niet minder inspanning eischt dan dat zijner eigenlijk wijsgeerige schriften zelve. Bovendien waren hier twee hoofdpunten wèl in het oog te houden en tevens behoorlijk van elkander te onderscheiden; het doel, dat de schrijver zich had voor te stellen, toen hij de werken van Spinoza opsloeg om daaruit vooral de bouwstoffen voor het leven van den wijsgeer te putten, was tweeledig: hij moest alles verzamelen, met elkander vergelijken en in verband beschouwen met de feiten van Spinoza's uitwendige levensgeschiedenis, wat op het persoonlijk karakter van den denker betrekking kon hebben; en hij moest tevens het stelsel van den wijsgeer niet alleen in den loop van zijn verhaal trachten uiteen te zetten, maar, 't geen veel meer zegt, het laten optreden in het leven; hij had in één woord juist die moeilijke vraag te beantwoorden, die wij boven aangaven: was het stelsel van Spinoza de grond van zijnen levenswandel, of was zijn persoonlijk karakter,

zijn inwendig gemoedsleven de oorsprong van zijn stelsel? - eene vraag wier beantwoording in het gegeven kader juist daarom ook met groote moeijelijkheden vergezeld moest gaan, omdat zij niet door middel van eene doorloopende redenering geschieden mogt, maar integendeel zonder eenige redenering van den schrijver zelven in eene aanschouwelijke voorstelling gevonden moest worden. Zien wij, een vlugtigen blik werpend op het merkwaardig geschrift van Auerbach, in hoeverre hij gezegd kan worden, de taak die hij op zich nam naar waarde vervuld te hebben.

Het eerste tafereel van Auerbach's roman verplaatst ons in het jaar 1647 op het Joden-kerkhof te Amsterdam. Daar, bij het pas gedolven graf van den ongelukkigen Uriel Acosta, renegaat van Christendom en Jodendom beide, het beklagenswaardig slagtoffer van twijfelzucht en van den haat en de hartstogten der menschen tevens, in onze dagen de held van een der schoonste voortbrengselen der nieuwere dramatische kunst (Gutzkow's welbekend treurspel), vinden wij een bleeken jongeling, die met peinzenden blik de aardklompen over het lijk van den man ziet werpen, wiens treurig leven in den zelfmoord een einde vond. Hij is de eenige die het waagt te staren op dat graf. Alle anderen die bij de begrafenis tegenwoordig waren ontwijken de plaats waar het ligchamelijk overschot van den gevloekte rust, hem verwenschend met al de kracht van het fanatisme, en voor hem afbiddend niet de vergeving zijner zonden, maar de vreeselijkste straffen der hel. Een vreemde, die den knaap nadert en hem vraagt wie daar begraven ligt, verneemt uit zijnen mond den bejammerenswaardigen levensloop van den gestorvene en het oordeel door Israël over hem uitgesproken. Afschuw en medelijden wisselen elkander af in het verhaal van den jongeling; een twijfel aan de regtvaardigheid van den vloek, die op de nagedachtenis van Acosta rust, schemert in zijne voorstelling door; men ziet het hem aan, dat hij terugbeeft voor de uitkomsten tot welke de geest des onderzoeks eenen ongelukkige heeft geleid, zonder dat daarom dat onderzoek zelf bij hem veroordeeling vindt. Behoeven wij te verklaren, dat wij hier den jeugdigen Spinoza voor ons hebben; Spinoza nog geloovig Jood en leerling der Rabbijnen, doch reeds bewogen door

den geest die de goddelijke waarheid aan gene zijde der menschelijke vindingen en der overgeleverde vormen zoekt? Hoe, met ligte omzetting, de woorden van Gutkow op dat oogenblik in zijnen mond gevoegd zouden hebben, terwijl hij peinzend daar nederzag op de afgezonderde en door allen geschuwde grafplaats:

‘Nirgend
Fand er ein Grab, Bei Christen nicht, nicht Juden!
Er war von denen die am Wege sterben.
Einst - - - sieht man sich wol so einen
Verlornen Denkstein an und sagt: Da ruht
Die Asche eines armen müden Pilgers,
Der ins gelobte Land der Wahrheit zog.
Er sah sie nicht - - -.’

Eene lange magere gestalte nadert den mijmerende en roept hem om met den leeraar terug te keeren naar de stad. Het is Chisdaï, Spinoza's medeleerling in de school der Rabbijnen, later zijn doodvijand en de hevigste zijner vervolgers. Het gesprek dier beiden onder het naar huis keeren, het onverdraagzame fanatisme van Chisdaï en de weifelingen van Spinoza, terwijl Rabbi Saul Morteira stille gebeden prevelt en bedenkelijk bij wijlen het hoofd schudt, laten ons reeds vermoeden wat beiden eenmaal worden zullen, en in welke verhouding zij tegenover elkander geplaatst zullen zijn. Uitnemend, 't zij voorloopig reeds opgemerkt, is het somber dweepend en tevens op den roem van anderen naijverig karakter van Chisdaï in het gansche verhaal geteekend en volgehouden; ook de uitwendige figuur is geheel het beeld van het inwendig wezen van dien mensch: het is de Jood, niet in het edele zijner verschijning, niet met het denkend, hooggewelfde voorhoofd, niet met dien vrijen vurigen blik, die tuigt van afkomst uit een eenmaal roemrijk en fier geslacht; maar de Jood in zijne alleronaangenaamste gedaante, met de kleine koolzwarte oogen, den grooten scherpen haviksneus, het leelijk kroesige haar, de bleeke wangen, de gebukte houding en den waggelenden en slependen gang, - eene figuur in één woord, gelijk gij er dagelijks langs Amstel's straten kunt zien dwalen, u afvragend, dikwijls zeker ten onregte, maar soms toch ook met reden, of het geen Chisdaï is dien ge op uwen weg ontmoet.

Het ‘te huis’ van Baruch Spinoza is dat eener niet onbemiddelde Joden-familie, uit Spanje naar Amsterdam gevlugt. Alles is daar goed naar het leven geteekend, met aardige nevenfiguren, als de oude, woordenrijke dienstmaagd des huizes en Spinoza's jongste zuster, de bevallige en naieve Miriam. Zijn vader is een edel, ridderlijk karakter, de Spaansche hidalgo van zuiver bloed. Van den vreemdeling dien de jonge Baruch op het kerkhof ontmoet heeft, en die een vriend zijns vaders, met name Rodrigo Carceres, blijkt te zijn, vernemen wij een schrikverwekkend verhaal omtrent den dood van Geronimo, Spinoza's oom, Israëliet in zijn hart, maar Christen voor het oog der wereld. Hij was inquisiteur geworden, om zoo mogelijk eenige verzachting te brengen in het lot zijner vervolgde geloofsgenooten; door den voortdurenden dwang der geveinsdheid dien hij zich had opgelegd, en door het gezigt der martelingen die zijne stam- en geloofsgenooten telken dage te verduren hadden, was hij, gevloekt door de zijnen en gewantrouwd door zijne mede-inquisiteuren, tot eenen toestand van krankzinnigheid vervallen, waaruit een dood hem verloste, niet minder vreeselijk dan zijn langdurig lijden op aarde. Levendig is de indruk door dat verhaal, in verband met de herinnering aan het uiteinde van den twijfelaar, op de verbeelding van Spinoza uitgeoefend; in zijnen slaap vervolgt hem nu eens de spookgestalte van den Joodschen Dominicaan, dan weder het beeld van den rampzaligen Acosta; de bezweringsformule, driemalen uitgesproken in den naam van Adonaï, schenkt hem geene rust, en na een kortstondigen slaap ijlt hij in de vroege morgenure naar de Synagoge, om daar bij de godsdienstoefening en bij het onderhoud der schriftgeleerden zoo mogelijk de gedachten terug te dringen, die zijn gemoed bewegen en zijne zielrust storen.

Die godsdienstoefening, de predikatiën der Rabbijnen en het onderrigt in de Thalmudische wijsheid wonen wij achtereenvolgens bij. De schildering der Synagoge en der school is levendig en aanschouwelijk. Auerbach heeft dan ook de gelegenheid gehad om de Joodsche gebruiken en de wijsheid der nieuwere Rabbijnen te leeren kennen: zelf van Joodschen oorsprong heeft hij onder hen zijne opleiding genoten. Wat het meest in die gebruiken ons treft is de verheven ernst, door het zinnelijke der vormen zelden gestoord, schoon zekere somberheid en naargeestigheid aan dat alles niet ont-

breken. In de verklaring van den Thalmud en in de gesprekken daarover gehouden merken wij eene zekere spitsvindigheid op, die ons niet aanstaat, een stellen en oplossen van allerlei raadselachtige problemen, door den schrijver niet onjuist eene ‘Geistesgymnastik’ genoemd, maar waarin wij tevens de bron ontdekken van die scherpzinnigheid en die vaardigheid, met welke Spinoza gewoon is zijne stellingen te betoogen niet alleen, maar ook de tegenwerpingen van andersdenkenden reeds vooraf te wederleggen, en die in het vroeg door hem genoten onderwijs der Thalmudisten de gereede verklaring van haren oorsprong vinden. Dat hij voor 't overige onvoldaan blijft bij dat alles kan ons wel niet verwonderen, na al hetgeen wij reeds van hem vernomen hebben. Gedurig rijst nieuwe twijfel aan de waarheid der Israëlietische godsdienst bij hem op, en de buitengewone eer die hij geniet om reeds als vijftienjarige knaap tot leeraar en meester te worden verkozen en als Rabbi Baruch ben Binjamin te worden begroet, eene eer die zijn vader en zijne bloedverwanten natuurlijk uitbundige vreugde baart en Chisdaï's nijd ten top voert, leidt hem niet tot eene bevredigende oplossing zijner twijfelingen, maar vermeerdert integendeel, gelijk zich denken laat, zijne onrust en zijne verwarring.

Inmiddels verneemt hij uit een handschrift dat zijn vader hem toevertrouwt, hoe zijne moeder, Manuela, eene vrouw van Moorsche afkomst is geweest, door Don Alfonso de Espinoza (zoo heette Binjamin in Spanje) uit de handen der inquisiteuren gered. Eerst is die ontdekking met schrik, daarna met zeker welgevallen gepaard: zij doet de gedachte bij hem ontkiemen, dat de ketenen, met welke hij aan het Jodendom gebonden is, geene onverbreekbare zijn, sinds ook het Sarraceensche bloed door zijne aderen stroomt; terwijl de verzoening van twee zoo vijandige beginselen als Jodendom en Mahomedanisme hem op het onwezenlijke der bijzondere godsdienstvormen wijst, waar het de belangen geldt van het menschelijk hart, en de dweepzucht door zachter en liefelijker aandoeningen verdrongen wordt. - ‘De hand van Baruch beefde toen hij het geschrift ter zijde legde; zijn voorhoofd gloeide, terwijl hij het rusten liet op zijne hand - -. Welk een maalstroom is het leven der menschheid, die zich in stam- en geloofsgemeenschappen deelt; de eene haat en vervolgt de andere, en acht zich

zelve alleen wijs en Gode welgevallig, en de tempelen worden veldheerstenten waarin de wachtwoorden gegeven worden, den kundigen tot heil, den onwetenden ten verderve - -. Eene stem magtiger en dringender dan die in de Synagoge riep Baruch op om den zegen te spreken over de ongeschreven, allen geopenbaarde wet, wier beide zuilen bevrijding van alle stam- en geloofsverdeeldheid en liefde tot de menschen zijn. Of heeft niet reeds Maimonides geleerd: de vromen van alle godsdiensten komen tot de eeuwige zaligheid? - - Baruch was de zoon Israëls niet meer; hij was de zoon der menschheid geworden - -.'

Met geheel anderen zin dan gewoonlijk haast hij dien dag zich naar de Synagoge en naar de school. Het is Zondag, en anderen dan zijne geloofsgenooten snellen hem voorbij om *hunne* godsdienstoefening te gaan bijwonen. Hoe anders schijnt hem de wereld dan gewoonlijk! De Joodsche volksgemeenschap is hem de kern van het leven der wereld niet meer. - 'Er zijn huizen gebouwd, schepen getimmerd, wegen gebaand, onbekommerd om de eenzame alleenstaande gemeente; daar luiden klokken en roepen andere geloovigen naar andere heiligdommen. Waar is de levenskracht der wereld?' - - In de Rabbijnenschool zit hij neder aan de voeten der wijzen als gewoonlijk, maar hij hoort hen niet, en zijn geest is verre van daar. - - -.

Op herhaald aandringen van den leergierigen zoon besluit de vader hem onderrigt te doen geven in de Grieksche en in de Latijnsche taal. Magister Nigritius, een regte conjecturensmid, die geen zin en geen oor heeft voor iets anders dan voor letters en accenten, dwingt den rusteloozen geest van den jeugdigen denker een tijdlang ten minste tot eene dorre taalstudie zich te bepalen, die hem geen tijd laat om met pijnigende en alles in twijfel stellende vragen zich bezig te houden. Ook de beoefening der meetkunst en der natuurwetenschappen geeft hem afleiding en meerdere vastheid en regelmaat aan zijn denken tevens. Dat echter die gemoedsrust niet lang van duur zal zijn mogen wij met voldoenden grond verwachten, en eenigen tijd later, terwijl buiten het volk juicht en jubelt over den eindelijk na langen en afmattenden krijg gesloten vrede (wij zijn in het jaar 1648), vinden wij Spinoza in de boekerij der Joodsche school, 'eenzaam treurend over den verloren vrede der ziel, dien geen tractaat van aardsche magten hem kan teruggeven; want het

hemelsch verbond, de wet van Mozes, ligt verbroken voor hem. In Ebn Esra's diepzinnig, maar duister boek leest hij zonderlinge uitspraken: “Weet dat wanneer het deel het al kent het daarin wonderen kan doen.” En: “een deel kan het andere deel niet veranderen, maar alleen de wet kan het al kan die van het deel veranderen.” En: “God is in het een” heet het bij Job; en Ebn Esra zegt: “ik kan dat *in* niet verklaren, maar weet, dat daarin een groot geheim verborgen ligt.” - Waartoe die raadselachtige aanduidingen? En waarom aan een enkel woordje zoo gehecht, als toch de Bijbel het werk van menschenhanden is? Want wie heeft den Bijbel gemaakt, wie geschreven, wie verarbeid? En wie zal het antwoord geven op die vraag? Wie?’ - Een gesprek met Chisdaï, die hier met Ephraïm Cardoso, een ander medeleerling van Spinoza, binnentreedt, wijst ons nog duidelijker aan, hoe het thans met het geloof van den denker gesteld is. Op Chisdaï's steeds wederkeerende vraag: Gelooft gij? antwoordt Spinoza voorzigtig: Er staat geschreven; - maar voegt er toch opmerkingen bij, die Chisdaï bij het scheiden tot Cardoso doen zeggen: - ‘Daar gaat hij - om een tweede Acosta te worden!’

Dat echter lag noch in de wenschen noch in de bestemming van Spinoza. Hij mogt zich beroemen moedig de waarheid te zoeken, maar hij zocht ze dan ook met dien echten moed, die door teleurstellingen zich niet laat nederslaan, en evenmin versaagt bij de veroordeeling en de wangunst der menschen. Niet altijd echter zocht hij waar hij zoeken moest, en waar mogelijkheid om te vinden was. Zoo zien wij een tijd lang hem ter schole gaan bij een ouden Kabbalist, wij zien hem deelnemen aan al de bijgeloovige gebruiken, die aan de inwijding in de geheimen der Kabbala verbonden zijn. Tot zijne niet geringe teleurstelling ontdekt hij dan ook weldra, dat de grootste Kabbalistische geheimen, gelijk het meer met dergelijke verborgenheden gaat, in een aantal wonderlijke en schrikverwekkende ceremoniën bestaan, en dat, zoo er inderdaad eene oplossing van verborgenheden in de geheime wetenschap te vinden is, zijn leermeester die evenmin kent als hij zelf. Niet lang intusschen na de vruchtelooze poging, om door te dringen in de verborgenheden die den vader van het menschelijke geslacht zouden verklaard zijn geweest, ontdekt de jeugdige waarheidzoeker eene andere bron van openbaring, die beter

in staat zal zijn aan zijne dorst naar kennis te voldoen. Onder de bestoven klassieken van Magister Nigritius ontdekt hij een boek, dat hem gansch andere geheimen en andere wijsheid onthult. Lang aarzelt hij nog, door de kracht der gewoonte en der ingewortelde vooroordeelen teruggehouden; eindelijk vermant hij zich, en leest het Nieuwe Testament. Hij vindt daarin iets nieuws, iets onverwachts, - eene onmiddellijke openbaring van God, eene openbaring, die niet, als onder het Oude Verbond, door stem of teeken, maar van den geest tot den geest geschiedt. Men vraagt welligt, en zeker niet geheel ten onregte, waarom Spinoza, indien hij toch in Christus de hoogste openbaring der Godheid aanschouwde, noch toen, noch later tot de Christelijke kerk overging. Waarom hij ook in een later tijdperk zijns levens het lidmaatschap eener Christengemeente niet zocht, vernemen wij straks nader; wat de ontwikkelingsphase betreft bij welke wij thans verwijlen, het ware hoogst onnatuurlijk en met het karakter van den waarheidzoeker ten eenenmale strijdig geweest, indien hij plotseling het vrije onderzoek had opgegeven, en onmiddellijk geloovig Christen geworden ware. Ook moest er nog eene geheel andere periode voorafgaan, eer er van een stellig geloof of van eene vaste overtuiging sprake kon zijn, - de periode van volslagen twijfelzucht, van wankelmoedigheid en ongeloof.

In die periode vinden wij Spinoza thans aan het ziekbed zijns vaders. De woordelijk voorgeschreven gebeden voldoen hem niet meer; hij wil eigene, maar hij vindt ze niet; hij wil de reine gedachte, maar die gedachte is er nog niet; hij wil bidden tot God, maar vindt Hem niet! In dien gemoedstoestand treft de geneesheer hem aan, die zijn vader in zijne ziekte bijstaat. Spinoza bemerkt den kwalijk verborgen glimlach, die zich plooit om de lippen van den arts, terwijl de kranke woorden uit van geloovig vertrouwen op eene wakende Voorzienigheid. Hij vindt zeker behagen in den man, geeft gehoor aan de uitnoodiging om hem naar zijne woning te vergezellen, en na 't herstel zijns vaders herhaalt hij meermalen zijn bezoek bij van den Ende. Eene nieuwe inwijding volgt; zonder geloften en plegtigheden evenwel, - de inwijding in het spottend atheïsme. ‘De mensch alleen kan lagchen,’ is voor van den Ende het hoogste resultaat der levenswijsheid. Lucianist, Epicurist, en Scepticist in den hoogsten graad, zoekt hij Spinoza over

te halen tot zijne godloochenende theoriën. Gelukkig echter staat deze na eenige weifeling de vuurproef door; wel luistert hij een tijd lang met eenig welgevallen naar de vernuftige uitvallen van den spotter; dan, het platte atheïsme stuit hem; het sarcasme van den twijfelaar is niet bij magte zijn geloof aan eene hoogere, bovenzinnelijke wereldorde te schokken. - ‘Jonge vriend, - zegt van den Ende o.a. tot hem na een langdurig gesprek over godsdienst en zedekunde, - jonge vriend! wanneer gij het leven eens nader leert kennen, zult gij inzien, dat de moraal die op de markt des levens beoefend wordt, eigenlijk niet uit inktkokers wordt geput. Uw Jodendom en ons Jodendom deugt niets meer. Uw Jodendom is lang eene mummie geworden, die bij het minste togtje zich oplost in stof; het onze was tot in 't begin der vorige eeuw niets dan barbarisme; het heeft den geest van het klassicisme in zich opgenomen, en die geest zal het doen uiteenspatten. Treed binnen in de luchtige, lichte hallen der klassieke wijsheid, en gij zult leeren te genieten, te spotten en te zwijgen.’ - ‘Gruwelijk labyrint! - roept Baruch bij het heengaan in zich zelven uit, - maar ik gevoel het, een uitweg moet gevonden worden.’

Omtrent de wijze waarop die uitweg gevonden wordt, vernemen wij niets; wij ontdekken eerst later, dat hij gevonden is. Men moge dit eene lacune noemen in Auerbach's werk, wij gelooven, dat hij regt heeft gedaan met de ontwikkelingsgeschiedenis van Spinoza hier af te breken, om eerst naderhand bij hare voleinding ze weder op te vatten. Wij kennen nu eenmaal de elementen uit welke de opvoeding van den jeugdigen denker was zamengesteld: Thalmud en Kabbala, meetkunst en natuurwetenschap, klassieke oudheid en Evangelie. Dat de studie der Aristotelische wijsbegeerte daarnevens ging, en dat later ook die der Cartesiaansche volgde, en de aanleiding werd tot het ontwerpen van een eigen stelsel, vermeldt de schrijver niet uitdrukkelijk, maar ligt kunnen wij het opmaken uit de gesprekken, die hij den wijsgeer voeren laat. Dat alles intusschen is slechts de bron van aangeleerde kennis; de zelfstandige vorming is er nog niet, en, schoon de schrijver het niet zegt, wij begrijpen, dat zij aanvangt op het oogenblik waarop de spotternijen van van den Ende, gevoegd bij de reeds verkregene ervaring, Spinoza overtuigd hebben, dat geen overgeleverd geloof en geen met uitwendig gezag opgedrongen

waarheid, dat niets anders dan een eigen, zelfstandig, door zelfdenken verkregen beginsel tegen de aanvallen van den twijfelzucht bestand kan zijn. Hij keert in tot zich zelven; noch de onderling strijdende meeningen van anderen, noch de uitwendige ervaring, noch het gezag van leerbegrip of Schrift, zal den uitweg hem wijzen, die gevonden moet worden; hij vindt dien in zich zelven, in de inwendige openbaring Gods in den geest des menschen. ‘Daaraan zullen wij weten dat wij in God blijven en dat God in ons blijft, dat Hij van Zijnen Geest ons gegeven heeft’[1], - is de einduitkomst van zijn onderzoek. Hoe dat onderzoek zelf te werk is gegaan, weten wij niet, en wij kunnen het ook niet weten; hoe de denker de vragen zich stelt, die hij heeft op te lossen, hoe hij de bezwaren overwint, die hij te overwinnen heeft, hij zelf zou met zekerheid het niet weten te verklaren; dat denkproces ontsnapt aan zijne eigene waarneming, en hij zelf kent, even als wij, naauw iets anders dan het resultaat. -

Een bevallig en aangenaam onderhoudend intermezzo- beschrijft ons de kennismaking van Spinoza en zijnen omgang met Olympia, de talentvolle dochter van van den Ende. Olympia is eene zeer geleerde dame; echter vrouwelijk genoeg, om geene bas-bleu te zijn. Er is echter iets in die figuur, wat ons niet bevalt, maar wat bij nader inzigt toch onvermijdelijk blijkt te zijn. Zij is met al haar klassicisme en philosophie eene volleerde coquette, die na reeds meer dan één minnaar gehad te hebben, thans hoe langs hoe meer begeerig wordt, naarmate de naam van Spinoza meerdere vermaardheid begint te verkrijgen, den grooten wijsgeer, wiens genialiteit door vrienden en vijanden volmondig wordt erkend, door de ketenen der liefde aan zich te verbinden. Het is waar, zij zelve vat werkelijk genegenheid voor hem op, en door de sympathie van beider denkbeelden en geestesrigting is dit volkomen gemotiveerd, maar het is eene genegenheid toch ook, die meer uit ijdelheid en behaagzucht voortspruit, dan uit innig en onbelangzuchtig gevoel. Te schooner een kontrast daarentegen levert ons de liefde van Spinoza. Hij bemint Olympia met al de kracht zijner ziel; maar hij weet, dat het verschil van uitwendige belijdenis een onoverkomelijken hinderpaal tusschen hen beiden heeft opgewor-

1 1 Joh. IV. 13, het motto van den ‘Tractatus theologico-politicus.’

pen. Voor hem zeer zeker is die hinderpaal een onwezenlijke; voor haar echter, die aan het oordeel der menschen hecht, niet; zoolang zij daarboven niet verheven is, kan zij met hem, voor het oog der wereld niet-Christen, onmogelijk gelukkig zijn; en hij bemint haar genoeg, om haar geluk niet te willen opofferen aan zijne begeerten. Het eenige middel, dat eene verloving met Olympia in den gegeven toestand voor hem mogelijk maakt, zijn overgang tot de Christelijke kerk, wil hij niet, hoe de geliefde hem daartoe ook tracht te bewegen: - ‘Bedenk het wel, - zegt hij, - al komen de resultaten van mijn denken met de wereldbeschouwing van het Christendom overeen, moet en mag ik daarom zweren op het geloof van de eene of andere kerk? Ik kan en zal ook nimmer door persoonlijke redenen mij laten terughouden, mijne vrije overtuiging over gelooven en denken uit te spreken; een kerkgenootschap, waarin mijne geboorte mij geplaatst heeft, kan mij dat niet verbieden; maar iets anders is het wanneer ik zelf vrijwillig overga tot een ander; mijne nieuwe medeleden kunnen met regt mij toevoegen: wat dreef u tot ons, zoo niet de waarheid? Gij hebt geen regt meer te werken op het verlaten en op het nieuw gevonden heiligdom..... Ja, ik ken de sophismen wel die ons ten dienste staan: gij schikt u naar den vorm, het denken blijft u vrij; maar het is en blijft meineed, en zou ik, meineedige, ooit zonder blozen het woord waarheid in den mond durven nemen? Mijn ongelukkige stamgenoot, Uriel Acosta, van wien ik u vroeger wel eens verhaald heb, is daarom met een gruwelijken zelfmoord geëindigd, omdat hij dien zelfmoord door zijne herroeping reeds aan zijn denken begaan had. Hij moest zich zelven voor elke waarheid verworpen schijnen; ja en neen golden hem niets meer, en waren voor hem woorden geworden zonder zin.’ - - ‘Ik geef de vraag u terug, - dus gaat hij voort, - hebben wij daarom de hoogte van het denken beklommen, om door eene neiging, die voor ons de bron van oneindigen jammer worden moet, ons te laten overwinnen? Ik streed lang- - -’ ‘Maar ik overwon,’- meent men, dat hij zeggen zal, en inderdaad hij zegt iets, dat er op gelijkt, schoon het in woorden is ingekleed, die voor Olympia eer vleijend dan kwetsend moesten zijn; in waarheid echter overwon de wijsgeer nog niet, en het is de zwakke, in geestkracht verre beneden hem staande vrouw, die ook ditmaal weder,

ten deele althans, den zege behaalt. Spinoza verlaat na het gesprek, waaruit wij een paar volzinnen mededeelden, schoon hij standvastig blijft in zijn voornemen, om niet tot eene andere kerk over te gaan, toch verliefder dan ooit het huis van van den Ende. Wij kunnen niet anders dan hierin eene hoogst menschkundige wending van den schrijver zien. De hoogmoedige wijsgeer, die alles, ook zijne eigene gevoelens, aan de ijzeren regels van zijn stelsel onderworpen meent te hebben, die ‘de menschelijke begeerten beschouwt en verklaart, alsof er sprake ware van lijnen en vlakken,’ is toch nog genoodzaakt te bukken in den strijd, waar het de uitspraken geldt van een hart, dat hij wel door de abstractie ontleed, maar nog geenszins aan het denken ondergeschikt gemaakt heeft. Eerst later, als de tijd der grievende teleurstelling zal gekomen zijn, als smart en vertwijfeling dat harte dreigen te verscheuren, eerst dan zullen wij de zegepraal aanschouwen van het stelsel en de rust van het gemoed zien terugkeeren onder den invloed eener gedachte, die den verslagene opbeurt en de wonden heelt zijner ziel. Die wending is in zeker opzigt historisch: zij berust op eene zelfbekentenis van den wijsgeer, die naar onze meening de waarde van het rein menschelijke in zijn karakter zeer verhoogt.

Gelijk bij een overzigt meer het geval is, zijn wij den gang der gebeurtenissen een weinig vooruitgeloopen. De vriendschap door Spinoza met Oldenburg en Meijer gesloten, begint lang vóór het tooneel, waarvan wij zoo even met een woord gewag maakten. De gesprekken der drie vrienden, afgewisseld door die met Olympia, die ijverig soms deelneemt aan hunne wijsgeerige debatten, behooren tot de best geschreven gedeelten van het boek. De uiteenzetting van een wijsgeerig stelsel in eene doorloopende redenering voor den gewonen lezer niet al te dor en te vervelend te maken, is reeds eene groote kunst; ze bijkans onmerkbaar in te kleeden in losse en bevallige gesprekken van een beschaafden gemengden kring, de leerbegrippen als het ware praktisch te doen optreden in het leven, door ze toepasselijk te maken op allerlei dagelijksche gevallen, en dan het een en ander nog af te wisselen met het verhaal van feiten, die mede de belangstelling van den lezer trekken, zonder dat daardoor de eenheid en de zamenhang der denkbeelden verloren gaan, - dat is eene taak die in hem, die ze op zich

neemt, de zeldzame verbinding van kundig geleerde en begaafd romancier vereischt. Wij gelooven te mogen beweren, dat Auerbach zich uitnemend van die taak gekweten heeft. Juist die aanschouwelijke en als ware het praktische voorstelling waarvan hij zich bedient, is uitnemend geschikt om beide de licht- en schaduwzijde van eene wijsgeerige leer te voorschijn te doen treden, en evenzeer de schoonheden in het oog te doen springen die zij bevat, als de klippen waarop zij gevaar loopt schipbreuk te lijden. Een enkel voorbeeld ter opheldering. Wij wenschen hier intusschen te hebben opgemerkt, dat wij, evenmin als de schrijver zelf, ons aanmatigen, hier eene eigenlijk wetenschappelijke kritiek van de Spinozistische wijsbegeerte te leveren.

Wanneer wij Spinoza zijn godsbegrip aan zijne vrienden hooren verklaren, dan voelen wij, ook welligt onzes ondanks, ons genoopt te erkennen, dat dit begrip verre boven de gewone wijze van voorstelling verheven is: het zinnelijke, aanschouwelijke, dat wij onwillekeurig steeds vasthouden, ook al weten wij dat het onjuist moet zijn, verdwijnt ten eenenmale; en ook al kost het ons moeite, het regte denkbeeld van den wijsgeer in ons op te nemen, wij gevoelen toch, dat wij hier inderdaad tegenover het waarlijk oneindige, eeuwige staan, en dat wij hier niet langer het voortbrengsel onzer zinnelijke verbeelding, maar den waarachtigen Schepper en Onderhouder aller dingen leeren aanbidden. De gunstige indruk blijft echter niet lang aanhouden; te langzamer het godsbegrip van Spinoza voor onzen geest verrezen is, te sneller verdwijnt het weder uit onze gedachte, en telkens als wij pogen het terug te vinden, zien wij ons genoodzaakt het op ons zelven te heroveren, en nogmaals dezelfde gedachtenreeks te doorloopen, die we reeds eenmaal met zooveel moeite hebben gevolgd, en wederom dezelfde inspanning ons te getroosten, die we een oogenblik te voren van ons denken gevorderd hadden. Het gevolg daarvan is, en wij merken het bij de gesprekken der vrienden zoowel als in hun ganschen levensloop telkenmale op, dat het Spinozistische godsbegrip, naarmate het wint in verhevenheid, ook verliest in onmiddellijk werkende kracht: waar het verschijnt, daar treft het ons, en verheft het onzen geest, maar - het verschijnt slechts zelden. Spinoza zelf verklaart ons de oorzaak van dit feit, als hij Olympia op hare vraag: of wij van God ons een klaar begrip kunnen maken? antwoordt: -

‘Een *begrip*, ja; maar een *beeld*, neen; ons eene *voorstelling* van God te maken is onmogelijk.’ - Nu ligt het in den aard der zaak, dat iets, waarvan wij ons geen voorstelling kunnen maken, en dat derhalve niet anders dan onder den vorm van het begrip aan onzen geest tegenwoordig kan zijn, ook te minder ons tegenwoordig is, naarmate het ons moeilijker valt ieder oogenblik onzen geest tot een zuiver en geheel van alle voorstelling abstraherend denken te dwingen. Vandaar dan dat het den Spinozist moeilijk valt de gedachte aan God steeds levendig te houden in zich, juist omdat hij Hem wel in zijn denken, maar niet, gelijk men pleegt te zeggen, voor oogen heeft. Willen wij ‘leven in God’, wat toch de Spinozist zonder twijfel ook wil, dan baat het ons niet, zoo we ons Hem al zuiver denken, wij *moeten* Hem op de eene of andere wijze ons voorstellen, ook al zijn wij van te voren overtuigd, dat die voorstelling steeds eene onjuiste, onvolkomene blijft. Ten eenenmale valsch en lang reeds als zoodanig erkend is de beschuldiging, dat Spinoza's ‘substantie’ eene doode, werkelooze massa zoude zijn, voortbewogen door men weet niet welke kracht; maar zoo men Spinoza iets te verwijten heeft, het zou zijn, dat hij ons een God van het denken, en anders niet dan een God van het denken gegeven heeft. In het algemeen geldt dan ook tegen zijne geheele wijsbegeerte, en eigenlijk tegen alle wezenlijke wijsbegeerte het verwijt, van voortdurend het denken alleen ten koste van alle krachten der ziel in het oog te vatten, of wil men, die krachten geheel in het denken op te lossen. Wij zeggen, een verwijt; echter behooren wij regtvaardig te zijn, en te erkennen, dat het denken, wil het niet in een ijdel fantaseren ontaarden, niet anders kan dan alle aandoeningen en gewaarwordingen der ziel tot zuivere begrippen terug te brengen; waarvan het onvermijdelijk gevolg is, dat er van die aandoeningen en gewaarwordingen inderdaad niets wezenlijks overblijft, en het eenig wezenlijke in het zuiver denken alleen gevonden wordt. ‘Ik beschouw de menschelijke handelingen en begeerten, alsof er sprake ware van lijnen en vlakken’, heeft Spinoza in zijne Ethica gezegd; en hij heeft daarmede zonder twijfel den waren weg der wetenschap aangewezen; zoo hij nu langs dien weg tot resultaten komt, die ons niet in alle opzigten kunnen bevredigen, is dit hem te wijten of der wetenschap, wie het niet mag gelukken alles onder *begrippen* te brengen, en te gelijk

alles in den vorm der *voorstelling* terug te geven? Hoe dit zij, het feit blijft waar: de wijsbegeerte in het leven voldoet in vele opzigten aan de eischen van het verstand; in de behoeften van datgene, wat wij gewoon zijn het hart te noemen, voorziet ze slechts zelden,- een verschijnsel, dat nergens beter in het licht treedt, dan door gesprekken aan welke eene vrouw deelneemt, wier gevoelsleven met die koude verstandsbegrippen steeds onvoldaan blijft, en steeds de behoefte blijft beseffen aan iets anders, meer innigs, meer bezielends bovendien. Olympia verstaat haren Spinoza volkomen; zij begrijpt zijne leer en bewondert zijne denkkracht; maar ze volgt hem ongaarne en niet dan met groote inspanning naar de ‘sneeuwvelden der metaphysische bespiegeling, waar geen bloempje meer bloeit en geen vogeltje meer zingt, en waar alles daar beneden in de nevelen der algemeenheid ligt gehuld.’ Wij gelooven niet, dat het beeld de verdienste der oorspronkelijkheid bezit: Jean Paul, meenen we, had het vóór Auerbach reeds gebruikt; wij zeggen den laatste echter dank, dat hij het geleend heeft en het zoo juist hier te pas heeft gebragt. Olympia blijft trouwens niet lang in die verhevene maar verstijvende sferen verwijlen: zij haast telkens naar de levende, bloeijende natuur zich terug, en laat de wijsgeeren aan hunne ijzige bespiegelingen over. Men zou Spinoza intusschen onregt doen, wanneer men veronderstelde, dat het zijn doel is geweest, alle waarachtig gevoel uit te delgen in het menschelijke hart; het was hem integendeel te doen, om het gevoel te verheffen en het te veredelen, door het zijne onbestemdheid te ontnemen en het op te voeren tot een volkomen zelfbewustzijn, dat geene andere gewaarwordingen kent dan de zoodanige, waarvan het zich zelven rekenschap kan geven en die het voor zich zelven regtvaardigen kan. En inderdaad, men mag zeggen dat hem dit in sommige opzigten wel is gelukt. Of is hij het niet geweest, die het beginsel der Goddelijke liefde, door het geloof en de godsdienst ons geopenbaard, tot eene bijkans wetenschappelijke zekerheid verhief, door uit de volmaaktheid der goddelijke natuur het begrip van die vrije noodwendigheid af te leiden, door welke alles geschiedt en door welke al wat geschiedt de uiting der liefde is, omdat de natuur van God geene andere dan de volmaaktheid kan zijn, en bij gevolg ook de hoogste liefde zelve is? En wordt niet van den anderen kant de liefde tot God, in

welke Spinoza het hoogste geluk des menschen ziet, meer dan een voorschrift en een gebod, wanneer hij ze als onze natuurlijke neiging, als een gevolg van diezelfde vrije noodwendigheid ons leert beschouwen, die al ons denken en handelen in overeenstemming doet zijn met de eeuwige, Goddelijke wet onzer eigene natuur? Wel schijnt het soms hard, wel klinkt het fatalistisch, wanneer hij ook datgene wat wij kwaad en wat wij zonde noemen, onvermijdelijk en evenzeer als het goede noodwendig acht; maar wie onzer denkers of godgeleerden is ooit in staat geweest het tegendeel te bewijzen, of de tegenstrijdigheid met het begrip der Goddelijke almagt op te lossen, die uit de aanneming van dat tegendeel moet voortspruiten? En strekken ook die begrippen omtrent de schuld der zonde, waarover men het Spinozisme zoo hard pleegt te vallen, omdat zij de verantwoordelijkheid van den zondaar minder groot schijnen te achten dan de gewone dagelijksche voorstelling dit gewoon is, niet juist, om aan de deugd eene hoogere waarde te verzekeren, door in haar en in haar alleen de vrijheid te stellen, die ons tot datgene bestemt, waartoe anders welligt eene ons vreemde en ons onbekende magt onzes ondanks ons bestemmen zou? En zoo wij, en teregt, voor hetgeen ons verkeerd schijnt in de wereld eenen troost vinden in gedachte, dat alles volgens den wil van God geschiedt, de denker leert ons tevens, hoe elk redelijk wezen op zijne plaats en in zijnen toestand zich *een* kan gevoelen met zich zelven en met het al, om telkens, naarmate van den trap der ontwikkeling dien het heeft bereikt, na aflegging zijner tijdelijke verschijning in eene hoogere over te gaan. Niettemin ook in weerwil van dat alles, in weerwil van de voortreffelijkheden, die wij, mits onpartijdig en onbevooroordeeld, in de Spinozistische wijsbegeerte mogen opmerken, toch valt ons ook hier weder dat zelfde gebrek in het oog, dat wij reeds boven opmerkten, en dat aan het stelsel veel van zijne praktische waarde voor het werkelijke leven ontneemt: te hooger steeds en te volledíger de begrippen, te verder blijven ze ook van ons verwijderd, en te zwaarder eene inspanning eischt telkens de poging om ze terug te winnen, wanneer ze ook voor één oogenblik zelfs uit onzen geest geweken zijn. De wijsbegeerte, in één woord, geeft ons steeds *begrippen*, geene *beelden*, waardoor wij die begrippen steeds kunnen vatten, en elk oogenblik ze ons weder voor den geest kun-

nen roepen; zij geeft ons *gedachten*, geene *denkbeelden*. Men kan het dan ook voortdurend den handelenden personen in den roman van Auerbach aanzien, hoeveel moeite het hun kost, den wijsgeer te volgen niet alleen in zijne bespiegelingen, hoe helder ook anders door hem verklaard, maar ook zich de reeks van gedachtenverbindingen weder te binnen te brengen, die zij met hem doorloopen hebben, om tot een of ander wijsgeerig besluit te geraken. Alleen Spinoza zelf leeft voortdurend in zijn stelsel, omdat het de uitdrukking van zijn geheele wezen, van zijn karakter als denker is; voor hem, maar ook voor geen ander dan voor hem is zijne wijsbegeerte, in haren geheelen omvang en in al hare konsequentiën, eene levensleer; voor anderen blijft zij alleen de bron van enkele op zich zelf staande resultaten. Lag het in de bedoeling van den schrijver, dit kontrast tusschen den wijsgeer zelven en zijne vrienden te doen uitkomen, en daarmede als ongemerkt eene kritiek van het geheele stelsel te geven op praktisch gebied; of geschiedde dit onwillekeurig en onbewust? Wij zouden die vraag niet stellig in den eenen of in den anderen zin durven beantwoorden; maar zeker is het, dat Auerbach, indien de aangewezen tegenstelling inderdaad zijne bedoeling was, voortreffelijk in zijn ondernemen is geslaagd. -

Hoe Spinoza na den dood zijns vaders op zijn stil en eenzaam kamertje in de Kalverstraat, doof voor de rijke aanbiedingen zijner vermogende vrienden, door het slijpen van glazen in zijn dagelijksch onderhoud voorziet; hoe hij dagen en nachten in afmattende werkzaamheden en studiën doorbrengt, zelden zijne woning verlatende en zich tevreden stellend met het karigste voedsel; hoe zijne vrienden en leerlingen hem dikwerf meer dan hem lief is komen opzoeken; hoe hij een paar groote spinnen voedt en haar de namen van Darius en Alexander geeft, om ze ter gelegener tijd in tegenwoordigheid van Meijer met elkander te laten vechten en de eene door de andere te laten verslinden; hoe hij soms aan 't huiselijk verkeer van zijn goedhartigen huisheer en van diens vrouw deel neemt, en met hun zoontje tracht te spelen, dat in gedurigen angst voor den Jood, hem onverholen zijn afkeer te kennen geeft; deze en meer dergelijke bijzonderheden uit het leven van den denker, afgewisseld door de bovengenoemde gesprekken aan het huis van Olympia, worden ons in dien-

zelfden bevalligen en zeer gekuischten vorm medegedeeld, die Auerbach zoo bijzonder eigen is en waardoor zijne schriften dikwerf zoo bijzonder uitmunten boven de meeste onder de letterkundige voortbrengselen zijner landgenooten. Het onvermoeid werkzame doch rustige leven van den wijsgeer, gelijk het volkomen naar waarheid door Auerbach ons wordt voorgesteld, blijft intusschen niet lang ongestoord. Menige klagt over den onheiligen wandel en over het ongeloof van Baruch ben Binjamin was voor lang reeds den opzieners der Israëlitische gemeente ter oore gekomen; in den laatsten tijd waren die klagten steeds vermeerderd. Men begrijpt wie de aanbrenger was. Chisdaï, meer naijverig en vervolgziek dan ooit, naarmate Spinoza meer naam begint te verwerven in de stad zijner inwoning en daar buiten, zoekt herhaalde keeren hem uit te hooren waar hij hem ontmoet, en eindelijk gelukt het den verspieder, op een gastmaal waar hij met Spinoza is aangezeten, den weinig ergdenkende in tegenwoordigheid van een paar getuigen eenige onvoorzigtige woorden te ontlokken die eenen voldoenden grond tot eene volledige beschuldiging tegen hem kunnen opleveren. Niet lang daarna volgt dan ook eene oproeping aan Spinoza, om zich te komen verantwoorden voor den raad der Joodsche geloofsregters. Te vergeefs komen zijne bloedverwanten en oude bekenden hem opzoeken, om hem tot eene herroeping zijner reeds algemeen bekende gevoelens te bewegen. Schoon niet ongeroerd door de smeekingen zijner zuster en door de vermaningen van Rodrigo Carceres en den bejaarden da Silva, de oudste vrienden zijns vaders, blijft hij niettemin standvastig en begeeft zich tegen den bepaalden tijd naar de Synagoge met het stellige voornemen om niet te wijken, dan voor gezonde redenering en redelijke wederlegging. Het hoofdstuk waarin die laatste gang van Spinoza naar het voorvaderlijke heiligdom beschreven wordt, vangt aldus aan:

‘Eene tallooze menigte wemelde over de straten, vouwde de handen en bad den Heer dat Hij den togt van den bevrijder mogt beschermen. Vooraan toog de keizerlijke heraut met den keizerlijken rijksadelaar; hem volgde de strijder voor Gods Woord, begeleid van magtige krijgers in blinkend staal en kostelijken wapendos. En terwijl hij daar henen toog naar de rijksvergadering, klommen zijne vereerders op de daken en vulden de straten en hielden de vensters der

huizen bezet, want gelukkig prees zich degene wiens oog hem had aanschouwd; en toen hij moedig en mannelijk den strijd gestreden had, werd hij in triumf naar huis geleid, en eene stem werd gehoord, roepende: “Zalig zijn de handen die u gedragen hebben.” Zoo toog in den jare 1521 Martijn Luther naar Worms: de dappere kampvechter voor de vrijheid des Goddelijken Woords.

Zwaar is het, den strijd tegen geweld en gewoonte in zich zelven te bestaan en smartelijk dien te voleinden voor anderen; maar wanneer de strijder wordt gevolgd door duizenden van deelnemende oogen, dan verzamelen zich die blikken die op hem zijn gevestigd als eene glorie om het hoofd van den dappere, en verheffen zijne kracht tot eene kracht van duizenden; en mogt hij ook ten ondergaan, hij heeft den groet ontvangen van tallooze harten, in welke de gedachte blijft voortleven die hij verkondigde.

Hoe anders is het, tot een strijd zonder zege zich uit te rusten in stille verborgenheid!

In het jaar 1657 wandelde Benedictus Spinoza eenzaam naar de Synagoge “het huis van Jacob” te Amsterdam, door niemand begeleid, door niemand begroet; schuw week het volk terug dat hem kende, hem den meest standvastigen strijder voor de vrijheid der Goddelijke gedachte. Hij had der wereld geene oude beschrevene wet te heroveren; hij scheen ze integendeel te willen berooven van haren vasten steun; want hetgeen hij wilde was anders niet dan het goed oud regt van het vrije denken’ - -.

De uitslag van het verhoor dat Spinoza thans in de Synagoge ondergaat is ons bekend. Hij spreekt weinig, maar hetgeen hij zegt bewijst de reinheid zijner bedoelingen. - ‘Ik kan, - dus spreekt hij, - geene wonderen en teekenen doen; ik kan de natuur om mij henen niet aanroepen tot hulp en getuigenis; in mij zelven alleen moet ik de kracht bewijzen die van de tegenwoordigheid Gods in elk menschenhart getuigt. Dat ik hier voor u sta, tegenover u, door u beschuldigd die op andere wijze Gode welgevallig meent te leven, dat ik niet wankel en dat niets mij beschuldigt in mijn geweten, neemt het als teeken van mijne liefde tot God, welke ik erken als des menschen hoogste goed’ - -.

Nadat Chisdaï en Ephraïm Cardoso hun getuigenis hebben afgelegd en de Rabbijnen den aangeklaagde herhaalde

beleedigingen naar het hoofd hebben geworpen, beleedigingen die Spinoza met rustigen ernst of met een bedaard stilzwijgen beantwoordt, herhaalt Rabbi Aboab zijne vraag: - ‘wilt gij herroepen?’ - ‘Een oogenblik heerschte in het gebouw de stilte des doods; daar rigtte Spinoza den blik omhoog, en met vaste stem antwoordde hij: - “Ik kan niet; maar ook gij kunt niet anders, en ik vloek u niet.”’ - Daarop verscheurt Rabbi Aboab zijn kleed, en Rabbi Saul Morteira neemt het schophar, en laat driemalen den klank weergalmen langs de gewelven van den tempel; alle aanwezigen rijzen op van hunne zitplaatsen, en Aboab spreekt den banvloek over den weerspannige uit, de meest hevige verwensching, uitgestooten tegen den man die naar zijne innige overtuiging geloofde anders te moeten denken dan zijne voorouders vóór zestien of achtien eeuwen. Gelukkig dat de vertoornden de magt niet bezaten om zelf hunnen vloek ten uitvoer te helpen leggen! Spinoza verlaat met rustigen blik en ongebogen houding de Synagoge, terwijl allen die hij nadert vier schreden van hem terugwijken. - ‘Zou deze uitgang uit het vroegere heiligdom de ingang tot een nieuw worden, of zou hij nimmer meer een tempel van steen betreden, en ook uitwendig het bewijs leveren dat de vrije mensch de tempel Gods is?’ - Voor de Synagoge vindt Spinoza zijne vrienden Oldenburg, Meyer en de Vries die op hem wachtten, en door hen begeleid, gaat hij zwijgend en, schoon voor 't uiterlijk kalm, toch diep bewogen van daar. Terwijl hij het ouderlijk huis voorbijgaat, hoort hij het weeklagen zijner zusters; hij weet dat zij hem thans meer beweenen dan wanneer hij gestorven ware. En hij was het dan ook voor haar, en hij gevoelde het diep; een deel van zijn leven was afgesneden: Spinoza had geen ‘te huis’ meer op deze wereld. -

Een gesprek tusschen den geneesheer van den Ende en zijne dochter, overtuigt ons dat Spinoza ook het dierbaarste wat hij nog bezit ontrukt zal worden. Een rijk en aanzienlijk jongeling heeft herhaaldelijk reeds Olympia ten huwelijk gevraagd, doch is telkens door haar afgewezen. Thans hernieuwt hij zijn aanzoek en wordt krachtig daarin door Olympia's vader bijgestaan. De ijdele vrouw waagt eene flaauwe poging om den man dien zij zelve tot zich gelokt had getrouw te blijven; zij is echter niet bestand tegen het denkbeeld van, betrekkelijk arm, het lot te dee-

len van den gehate en gevloekte: de Joden zullen haar verwenschen, de Christenen haar bespotten; en na eenige weifeling reikt zij den vermogenden Kerkering, die om harentwil tot de Roomsche kerk, tot welke zij in naam behoort, overgaat, hare hand. - - ‘Kerkering en zijne bruid zaten dien avond in vertrouwelijk gesprek naast elkander; van den Ende wreef zich de handen en wandelde genoegelijk glimlagchend de kamer op en neer. Olympia voelde zich steeds meer en meer tevreden in Kerkerings nabijheid; ja, zij vond hem thans zoo beminnelijk, dat zij er zich bijkans een gewetensbézwaar van maakte hem niet eer haar hart geschonken te hebben. Kerkering verhaalde haar dat hij een fraai rijpaard voor haar zou laten dresseren; hij stelde haar voor hoe ze nu weer als voor jaren statig te paard zou zitten en hoe ze zamen in vrolijken galop zouden rennen over den weg. Een schitterend, genotrijk leven in de toekomst schilderde hij haar onder de meest verleidelijke kleuren; een gloeijend rood overtoog Olympia's wangen, haar hart klopte luid, Kerkering omvatte hare leest. Daar trad ter ongewoner ure en met buitengewonen plegtstatigen ernst Spinoza binnen. Olympia rukte zich los uit de armen van Kerkering; een oogenblik hield zij de hand voor de oogen; zij stond op en ging Spinoza te gemoet.

“Ik weet, gij houdt niet van hartstogtelijke tooneelen, - dus sprak zij met bevende stem, - ik heb voor mijn vader en voor Kerkering geene geheimen: wij beminden elkander. Herinnert gij u het plegtig uur, toen gij mij hebt bezworen te vergeten wat wij voor elkander waren en zijn wilden? Nu is de tijd gekomen. De Heer Kerkering is - mijn bruidegom.” Zij moest zich vasthouden aan het kamerorgel dat in hare nabijheid was; Spinoza stond sprakeloos voor haar; strak staarde hij haar aan. Het was eene vreeselijke pauze.

“Ik bid u, - begon Olympia weder, - onttrek mij uwe vriendschap niet.”

“Ik wensch dat de Heer Kerkering u het geluk moog' verzekeren, dat ik eenmaal gehoopt had u te mogen aanbieden,” - antwoordde Spinoza; zijne stem klonk heesch. Hij bleef nog lang, sprak van onverschillige dingen, en met eenen humor dien men hem niet kende. Zoo ver hij ook anders van zelfmisleiding verwijderd mogt zijn, hier

had hij dubbel zich bedrogen; hij meende Olympia door deze schijnbare opgeruimdheid den stap dien zij gedaan had te verligten, en verzwaarde dien integendeel daardoor; hij geloofde zijn langer vertoeven aan zijne waardigheid als man verschuldigd te zijn, om in rust en vrede te kunnen scheiden; inderdaad was het toch ook, omdat hij niet dan met droefheid zich voor immer kon losrukken uit een verkeer, waarin het geluk der liefde eenmaal voor hem gebloeid had.'

Op aandringen van Oldenburg, die inmiddels is binnengetreden, zet Olympia zich aan het orgel, en zingt, schoon met blijkbaren tegenzin, het lied dat Spinoza van haar gehoord had toen hij voor het eerst haar ontmoette.

'Nog waren de laatste toonen niet weggestorven, of Spinoza nam zijnen hoed en snelde heen. Olympia stond op, en sloeg hard het orgel digt, zoodat de pijpen wild door elkander suisden.

Met een hart overvol en smachtend naar deelneming was Spinoza bij Olympia gekomen. Er zijn oogenblikken waarin hij, wien de tempelen uit steen gebouwd gesloten zijn, in den tempel van een trouw menschenhart troost moet zoeken.

Het lot had Spinoza gedoemd dien troost te zoeken in zich zelven alleen.'

Dat hij vond wat hij zocht leeren ons de laatste bladzijden van het werk dat wij hier voor ons hebben. Hij wist en hij bewees het door zijn eigen voorbeeld, hoe alleen een leven in de rede het werkelijke en eeuwige leven is. 'De vrienden zagen met bewondering de kracht der overwinning die zich openbaarde in den man, die met de vrije gedachte had gezegepraald over het leven met al zijne wederwaardigheden, en nu in stille gelukzaligheid het eerst inderdaad zijn eigen noemen kon.'

Is het nu die troost, is het zulk een leven niet, wat hij, die zich vroom geloovig noemt, begeert, wij zijn de laatsten om het hem euvel te duiden zoo het niet in staat is hem te voldoen; maar eerbied zij dan ook hem betoond, en geen bekrompen veroordeeling treffe dengene wien zóó te leven de behoefte van zijn innigst wezen was geworden, en die daarin de kracht mogt vinden om het leed te dragen dat hem was opgelegd. -

Eens op een avond toen Spinoza langs eene weinig be-

zochte straat zich naar huis begaf, voelde hij plotseling zich bij den arm grijpen, en zich omkeerend zag hij een man, die een dolkstoot op zijne borst rigtte en daarop snel henen vlood. Spinoza had den stoot gelukkig ontweken, alleen zijn mantel was doorstoken; den dader had hij erkend, het was Chisdaï.

‘Toen de eerste onwillekeurige schrik voorbij was, begon Spinoza er over na te denken, hoe toch het fanatisme niets anders is dan een terugkeer tot het ruwe natuurregt, schijnbaar berustend op een regt der gedachte, op de heiligheid eener wet. De sombere, onzinnige ijver die de inwendige wet tot eene strijdleuze maakt, heeft ten allen tijde verdoemd, gekruisigd, brandstapels opgerigt en het hart des vijands doorboord. Het is de taak van den wijze, der menschheid de haar ingeboren wetten te openbaren en haar tot liefde, tot vreugde en tot levende gelukzaligheid op te leiden....

Den doorstoken mantel bewaarde hij als een aandenken.

Mogen wij dit als een zinnebeeld opvatten, dat haat en onverstand alleen het kleed van den wijze doorboorden, hem zelven echter niet treffen konden?’ -

Wij kunnen niet over ons verkrijgen hier te eindigen zonder nog het slot van het laatste hoofdstuk in zijn geheel over te nemen, gelijk het onmiddellijk op het zoo even medegedeelde volgt. Wij vinden daarin eene tegenstelling eenigermate overeenstemmend met die, welke wij bij de beschrijving van den ban opmerkten. De schrijver schept behagen in dergelijke tegenstellingen; naar onze meening doet hij regt er gebruik van te maken; zij leveren ons als 't ware een tastbaar bewijs, hoe onjuist het is, het leven van den wijsgeer als een rustig mijmeren zonder stoornis of strijd te beschouwen, alsof niet zulk een leven dikwerf met oneindig grooter bezwaren ging gepaard dan dat van menig ijverig werkzaam staatsburger, bezwaren juist daarom te grooter en te moeijelijker om te overwinnen, omdat zij in stilte, en ver van de wereld en van hare toejuichingen overwonnen moeten worden.

‘Tot het oneindige heeft uwe vrije gedachte u opgevoerd, boven de verschijning van het bijzondere zweeft gij in de erkenning der algemeene wet, - daar wordt gij plotseling neergeworpen in een afgelegen, eenzaam vertrek; dood is de wereld, uw geest geschokt, de lichtstropm verduisterd der albezielende wet.

Geen dolkstoot van menschenhand had Spinoza's hart doorboord, en toch voelde hij hevige smarten in zijne borst, en bloed vloeide hem uit den mond.

Spinoza lag zwaar ziek.

Thans betoonde zich Lodewijk Meijer den trouwen, hulpvaardigen vriend; en bewonderend stond hij menigmaal aan het ziekbed van den wijsgeer, die in oogenblikken vrij van smart zijn eigen lijden als een hemzelven vreemd verschijnsel beschouwde. Slechts eenmaal sprak hij van verongelijking hem aangedaan, toen hij eene vroegere opmerking voortzettend, zeide:

“De zwaarste last dien de menschen ons kunnen opleggen, is niet dat zij ons met ondank, haat en verachting bejegenen, maar dat ze haat en verachting opwekken in *ons*. Dat is het wat niet vrij ademen laat en den blik ons benevelt; maar het is ijdelheid en zelfvernietiging eenen mensch te haten; wij moeten alleen de slechte daad werkeloos trachten te maken, en daarmede weder trachten door te dringen tot de liefde van God, in welke de wereld zoo vreedzaam en zoo liefelijk is, en ons met vreugde en levenslust bezielt.”

Meijer kon niet nalaten den waarheidzoeker op zijn dringend verlangen open te verklaren hoe het met hem stond. Slechts een kort oogenblik, als gevoelde hij nu reeds het naderen van den doodsslaap, sloot Spinoza de oogen, toen Meijer hem te kennen gaf, dat onmiskenbare verschijnselen van tering zich bij hem vertoonden, en dat alleen de meest voorzigtige leefwijze zijne jaren verlengen kon.

Eene wijl heerschte stilte, en Meijer zag neder op het onbewogen gelaat van den vriend, die de oogen gesloten hield. Toen rigtte de kranke zich op, zijn oog schitterde, geen toon der smart, geene klagt kwam over zijne lippen; met de bedaardheid van den volmaakten wijze bepaalde hij naauwkeurig de leefregelen aan welke hij voortaan zich binden wilde. En vrij verhief zich zijne borst, toen hij zijn voornemen verklaarde om van nu af door eigen zorg en eigene kracht zich de dagen des levens te verschaffen, met zelfbeheersching het aanzijn zich te bewaren en met moed en tevredenheid de pligten te vervullen hem nog opgelegd.

Hij hield trouw woord.

Zat van dagen den dood onder de oogen te zien, te scheiden uit de wereld van het aanschouwen en gewaar-

worden - het is moeijelijk, en toch mag men zich troosten met de gedachte de allen toegemeten ruimte doorloopen te hebben. Maar in den bloei der jaren, nog vóór de middaghoogte des levens reeds de kiem des doods in zich te voelen, dag aan dag hem af te weren, elke levensuiting te bewaken, verstoken te zijn van de rustige gewoonte dat het leven zich van zelf voortzet, en veeleer met zorgelijke bedachtzaamheid den pligt van het voortbestaan ten allen tijde voor oogen te houden, en dan nog bij dat alles opgeruimd en ongestoord zich te vermeiden in den zonnigen dag, rustig te arbeiden, en door geene toespraak van buiten opgewekt alleen in het eigen denken het heiligdom des levens en der gelukzaligheid te vinden, - dat vermag alleen een mensch, wien vrijheid en noodwendigheid, tijd en eeuwigheid één zijn geworden, en die in de wijsheid den hoogsten trap van het aanzijn bestegen heeft. Want wijsheid is de zelfbewuste eenheid met de bestemming der natuur, - *die* vervulling van den pligt, die tot kennis, en van gehoorzaamheid tot neiging werd.

Zulk een wijze was Spinoza.

In voortdurende gelijkmatigheid, gelijk de sage van de goden verhaalt, en zoo als de natuur om ons henen onveranderlijk zich vertoont, zoo leefde Benedictus Spinoza. Wat het weten had verworven werd hem tot zalige gewoonte, en gelijk hij eenmaal zich het leven tot denken had gevormd, zoo gaf hij thans door het denken zich het leven.' -

Is er in die voorstelling welligt iets, wat uwe bewondering eischend, u toch eenigermate mishaagt of althans u onvoldoende schijnt, niets verhindert u anders dan de wijsgeer te denken en anders dan de denker te leven, niets dwingt u te denken en te leven als hij. Maar niets ook vergunt u hem te veroordeelen en hem te verwerpen, zoo hij met der daad bewezen heeft, niet slechter en niet liefdeloozer dan gij zelf te zijn. Niets, ook niet dat overgeleverd geloof, waarop gij zoo trotsch u betoont, maar wat voor u geene verdienste is boven hem, omdat *uwe* geestesrigting eene andere is, en omdat andere de behoeften zijn *uwer* ziel. Wij aarzelen niet, den talentvollen schrijver van 'Hypatia' het na te zeggen: - wie onder u zonder zonde is, werpe den eersten steen op hen, die anders waren en anders dachten dan gij. -

Zal het noodig zijn, na het geleverd verslag en de medegedeelde fragmenten ons oordeel uit te spreken over het boek van Auerbach? Wij gelooven er reeds genoeg van gezegd te hebben om onze meening daaromtrent kenbaar te doen zijn. Of het werk geene fouten heeft? Wij zouden de vraag niet ontkennend durven beantwoorden. De echte locale kleur ontbreekt aan menige voorstelling; het oud-Hollandsch volkskarakter wordt dikwijls verkeerd begrepen; de geschiedenis van Manuela is zonder twijfel veel te gerekt en wordt bijkans een roman in den roman; en gaarne hadden wij de wonderlijke verschijning van Ahasverus in den epiloog gemist. Maar het boek bevat te veel goeds, te veel voortreffelijks om den schrijver hard te vallen over enkele feilen, die toch eigenlijk niet veel meer dan kleine vlekken zijn, bij de vele schoonheden zijner conceptie naauw in het oogvallend. Wij danken hem dan ook liever voor hetgeen hij ons gegeven heeft, ook al is het nog het volmaakte niet.

En nu Spinoza zelf en zijne wijsbegeerte? Wij hebben reeds gezegd dat wij, wat het wetenschappelijke betreft, ons daarover geen oordeel wenschten aan te matigen, terwijl het in elk geval hier de plaats niet zou zijn om eene geleerde kritiek te leveren van het stelsel. Trouwens het was ook de Spinozistische wijsbegeerte niet zoo zeer, op welke wij hier de aandacht onzer lezers vestigen wilden, als wel de levensschets van een beroemd landgenoot en het schoon ontworpen levensbeeld van een wijsgeerig denker. Evenmin lag het in de bedoeling van den schrijver zelven, eene wetenschappelijke beoordeeling te geven van de Spinozistische leer, of eene bijdrage te leveren tot de geschiedenis der philosophie: had hij dit gewild, hij had het geheele stelsel van Spinoza aan eene streng wijsgeerige beschouwing moeten onderwerpen; hij had den invloed moeten aanwijzen dien zijne leer op de begrippen der zeventiende eeuw heeft uitgeoefend; hij had behooren aan te toonen, hoe Spinoza gebruik heeft gemaakt van de toenmaals algemeen verspreide methode van Descartes, om begrippen bij zijne tijdgenooten ingang te doen vinden die aan de eene zijde de wereld een gewigtigen stap verder deden voortschrijden op de baan der beschaving en der ontwikkeling, en van den anderen kant,

gelijk meest het geval is, ook heillooze dwalingen hebben te weeg gebragt bij hen die ze slecht verstonden of zonder oordeel des onderscheids en werktuigelijk ze overnamen; en hij had eindelijk in die leerbegrippen ons de bron moeten doen kennen der latere Schellingisch-Hegeliaansche wijsbegeerte, die langs den omweg van het kriticisme ten laatste tot eene welligt min gelukkige wijziging van het Spinozistische stelsel geraakte, om in onzen tijd zich op te lossen in eene zonderlinge en treurige vermenging van stout ongeloof en half wijsgeerig mysticisme. Dan, ‘het leven van een denker’ ons te schetsen, en wat Spinoza zelven betreft, de praktische uitkomsten van zijne wijsbegeerte, waar ze in het leven treden, in het licht te stellen, bleef het hoofddoel van den wijsgeer-romancier, en sinds hij dat doel heeft bereikt, en gelukkig in de behandeling van zijn onderwerp is geslaagd, mogen wij vooreerst tevreden zijn. Wil men meer omtrent den denker van hem vernemen, men vergelijke zijne voor lang reeds uitgegeven Duitsche vertaling van Spinoza's werken. Bovendien bestaat er voor den weetgierige geen gebrek aan wetenschappelijk kritische en historische beschouwingen over Spinoza. Althans, gelijk wij boven reeds opmerkten, in de Duitsche letterkunde niet. Mogt hetzelfde ook van de onze gezegd kunnen worden! Mogt er een einde worden gemaakt aan de laakbare onverschilligheid die de nagedachtenis van onzen grooten landgenoot zoo lang bij ons ondervonden heeft! Het is met voldoening dan ook dat wij vernemen, en wij mogen niet eindigen zonder dit nog op te merken, hoe juist tegenwoordig enkele onzer meest uitstekende geleerden zich weder in 't bijzonder met hem beginnen bezig te houden; zelfs vernemen wij, dat wij binnen kort de uitgave mogen verwachten van een tot heden onbekend handschrift van Spinoza, waarschijnlijk door een verslag van een aantal niet onbelangrijke levensbijzonderheden van den wijsgeer vergezeld. Wij twijfelen niet of zoodanig een ondernemen zal door velen met leede oogen worden aangezien; menigeen ziet in Spinoza niet dan een pantheïst en een wetenschappelijken godloochenaar; anderen daarentegen, en wel de meesten, vertrouwen wij, zullen met bijval elke poging begroeten, die ook ten onzent wordt aangewend om nieuw licht over het leven en de schriften van den denker te verspreiden, daar zij met ons zich overtuigd houden, dat men een wijsgeer kan hoogachten en vele van de resul-

taten zijner onderzoekingen zich kan toeeigenen, zonder daarom nog onvoorwaardelijk met al zijne leerbegrippen in te stemmen of al de gevolgtrekkingen zich te laten opdringen, die bij mogelijkheid uit zijn stelsel te putten zijn. Men heeft Spinoza in ons vaderland meestal óf als een tweeden verlosser der menschheid vergood, óf als een verleider hem geschuwd en gevloekt. Zal een verstandiger en regtvaardiger nageslacht beiderlei eenzijdigheid ook ten onzent doen vervangen door een meer gegrond oordeel en door eene meer billijke waardering van zijne onmiskenbare verdiensten, zoowel als door eene meer juiste aanwijzing zijner eigenlijke dwalingen? Wij willen het hopen in het belang der Nederlandsche wijsbegeerte en voor de eer van den Nederlandschen naam.

P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

De Zondsche tol.

Heeft de Engelsche Navigatie-Akte in 1651 den Nederlandschen handel een zwaren slag toegebragt en langen tijd onze Scheepvaart met een geheelen ondergang bedreigd, de opheffing van die Akte in 1850 heeft nieuw leven aan die beide groote bronnen van ons volksbestaan gegeven, toen vrijheid van verkeer de plaats heeft ingenomen van een stelsel van uitsluiting, dat maar al te lang de krachtige ontwikkeling onzer natie belemmerd had. De knellende banden, waarin handel en scheepvaart gekluisterd waren door eene Staatkunde, even nadeelig in hare uitkomsten voor Engeland zelf als voor ons, werden eindelijk losgemaakt; en naauwelijks had ook onze Regering het voorbeeld van Groot-Brittanje gevolgd en ook hier te lande de scheepvaart-wetten opgeheven, of een nieuw leven ontwaakte in ons Vaderland. In de zeehavens werden Neêrlands groote bodems, te lang tot weinig anders gebezigd dan tot eene beurtvaart op onze Oost-Indische Bezittingen, weder uitgerust naar alle oorden der wereld, hetzij dan dat de Brit ons weder als vóór 1651 als de vrachtvaarders van Europa erkende en noodig had, hetzij dat eigen ondernemingsgeest ze gebruikte tot het aanknoopen van betrekkingen met verre landen, vooral nu ook de terugreis van alom verzekerd was, sedert Engelands havens niet langer voor onze schepen gesloten zijn, wanneer ze van Brittanje's koloniën komen. Een nieuwe moed bezielde onze reeders en onze kapitalisten om hunne krachten en hun vermogen toe te vertrouwen aan de fortuinen der zee, van oudsher wetende, hoe groote voordeelen op dat element door Neêrlands rappe en ervaren zeelui voor het Vaderland te behalen waren. Weer dreunden op onze werven de hamer en de bout op de massieve houten, die den nieu-

wen waterreus tot ribben moesten strekken; de zware moker deed weder in menige smidse de vonken rondspatten van het gloeijend ijzer, dat, tot knie en band en nagel vervormd, het schip tot één geheel moest verbinden, en weer snorde het wiel op onze lijnbanen en weer ratelde de snel doorgeworpen spoel in onze weverijen, om den sterken hennep in stevig want en zwellend zeil te herscheppen. Alle bedrijven die zoo naauw met den scheepbouw verwant zijn, en wie zal hun aantal noemen? ze herleefden bij de nieuw ontwaakte bedrijvigheid, en zelfs op plaatsen waar vroeger aan geen bouwen van schepen gedacht werd, daar zag men nu langs de oevers van rivieren en kanalen, boven het belendend geboomte de hooge houten geraamten uitsteken, die welhaast door sierlijkheid van vorm en door snelheid van loop, het oog van allen in bewondering tot zich zouden trekken. Stoombooten voeren allerwege af en aan om onze landbouwproducten naar eene schijnbaar niet te verzadigen markt te voeren, en leverden ons weder tot billijke vrachten die voortbrengselen, welke wij zelven noodig hadden of die onze naburen langs onze rivieren wenschten te ontvangen, want het oud-Hollandsch gezegde: ‘daer aftreck en es daer en compt toe,’ werd bewaarheid; koopen deed verkoopen. Onze vloot van groote schepen werd met een tal van nieuwe bodems vermeerderd, waarop alle uitvindingen der laatste tijden toegepast werden; onze handel nam toe en onze landbouw verkreeg eene waarlijk ongekende vlugt, omdat - de belemmeringen tusschen een zoo magtig rijk als Engeland en ons Vaderland waren weggenomen en geene hooge tollen en lasten en tijdroovende formaliteiten ons meer beletten onze volle kracht in het verkeer met Groot-Brittanje en zijne koloniën te ontwikkelen.

Hebben ook onze kleinere schepen zoo groot voordeel uit de afschaffing der Engelsche Navigatie-Akte behaald? Slechts gedeeltelijk. Wel heeft ook de Europesche vaart op Engeland eene groote uitbreiding verkregen, voornamelijk door de aanzienlijke vermindering der invoerregten aldaar, en belooft de vrijheid tot kustvaart, die Groot-Brittanje den vreemdeling in zijn rijk heeft toegestaan, aan onze kleinere schepen een voortdurend emplooi, maar direct heeft meer het groot dan wel het klein charter van bodems bij de afschaffing der scheepvaartwetten voordeel gehad. De bloei van de kleine vaart in de laatste drie jaren moet meer aan andere oorzaken dan wel aan deze gewigtige verandering in Enge-

land toegeschreven worden, zoo als aan ruime oogsten, algemeene welvaart en verder aan de geheel buitengewone omstandigheden door den oorlog in 1854, die op vele plaatsen hooge vrachten hebben doen behalen door onze neutrale vlag. Afgescheiden daarvan, is echter de voorspoed der kleine vaart niet zeer groot geweest, omdat in Europa nog zoo vele belemmeringen aan handel en scheepvaart in den weg staan, zoo door hooge regten op de schepen en op de goederen, als door allerlei bepalingen van fiskalen aard die hinderlijk zijn voor de vrije ontwikkeling der krachten. Onze schepen hebben echter eigenaardige voordeelen voor de Europesche vaart in hunnen bouw, en zijn gezocht om de goede behandeling der ladingen door de gezagvoerders. Voornamelijk is dit voordeel groot in de Oostzee-havens, waar de uitvoerproducten veelal uit goederen bestaan, die met het meeste voordeel in onze kofschepen kunnen geladen worden, en al mag men de Oostzeevaart niet meer als vroeger de Moedercommercie dezer landen noemen, toch is zij nog van hooge waarde voor ons Vaderland en kan, bij wegruiming der bestaande hinderpalen, weder eene ontzagchelijke uitbreiding bekomen en onze driebaan weder als voorheen tot de hoofdvlag in dat gevaarlijk en moeijelijk vaarwater maken. Eer wij echter daartoe geraken, moet de grootste hinderpaal voor de scheepvaart in de Oostzee weggenomen worden, de heffing van den Zondschen tol. Deze toch is een ondragelijke last voor alle zeevarende natiën, maar voornamelijk voor ons Vaderland, en er wordt waarlijk geene bijzondere historische kennis toe vereischt om tal van feiten uit de geschiedenis onzer Voorouders op te noemen ten bewijze, hoe zeer men reeds sedert drie eenwen dien druk gevoeld en alle pogingen aangewend heeft, om zich daaraan te onttrekken. Het zal ons weinig moeite kosten om het bezwarende van die heffing te doen uitkomen, en wanneer wij gezien hebben wat het zeggen wil voor handel en scheepvaart, als de oude boeijen wegvallen, na jaren lang daarin te zijn gesloten geweest en hoe een nieuw leven daardoor is ontstaan in zoo vele bronnen van welvaart, zouden wij dan niet alle krachten inspannen om overal de kluisters die ons nog knellen te ontsluiten, en aan Regering en volk de hooge waarde van die vrijmaking trachten in te prenten? Hebben de vrijere scheepvaartwetten den bouw der groote schepen doen toenemen, de vrije vaart door den Zond zou denzelf-

den heilzamen invloed uitoefenen op onze kleine schepen, die zoo veel gemakkelijker op alle plaatsen van ons Vaderland kunnen gebouwd en uitgerust worden, hetgeen de welvaart in het Binnenland zoo zeer zou doen toenemen. Voor dien aanbouw zijn daarenboven niet die groote kapitalen vereischt als voor de Oost-Indische schepen, en hoe menig gezagvoerder op de kleine vaart is heer en meester op zijn schip, zoodat de voordeelen hem onverdeeld toekomen, voorzeker het beste middel tot goede en gestadige kapitaalvorming zoo door spaarzaamheid als kennis, door eigenbelang dubbel te voorschijn geroepen.

Reeds is ons aandeel in die vaart zeer aanzienlijk, wat uit de volgende statistieke opgaven van de schepen, die den Zond doorgegaan zijn, blijkt:

	1849.	**1850.**	**1851.**	**1852.**	**1853.**
Totaal der schepen	18,959.	19,070.	19,919.	17,563.	21,586.
Hollandsche	1,960.	1,906.	2,060.	1,691.	1,875.
Zweedsche	2,191.	1,982.	2,255.	2,100.	2,007.
Pruissische	1,361.	2.391.	2,664.	2,319.	3,487.
Deensche	1,154.	1,266.	1,518.	1,464.	2,095.

Alleen Zweden derhalve is ons in tonnenmaat altijd vooruit geweest; Pruissen eerst sedert drie jaren, en Denemarken zelf blijft gemiddeld ver onder ons cijfer. Is onze verwachting dan wel te hoog gespannen of hersenschimmig te noemen, wanneer wij, bij wegruiming van bestaande hinderpalen, eene aanmerkelijke uitbreiding voorspellen in eene vaart, waarin wij nu reeds ongeveer gelijkstaan met die natiën, wier kusten door de Oostzee bespoeld worden en die den Zond alzoo even noodig hebben als elk bewoner van een huis zijn eigene deur? Neen, waar wij ten spijt van groote belemmeringen toch zoo aanzienlijk eene vaart kunnen behouden door onvermoeiden ijver en kennis van zaken, daar is ons eene schoone toekomst verzekerd, wanneer wij vrijer kunnen werken. Het is dan ook meer dan tijd, dat de aandacht van het Nederlandsche publiek gevestigd worde op het drukkende van den Zondschen tol, en terwijl gedurig de luide klagten van den handelstand over die heffing doordringen tot de raadzalen van Pruissen en van Engeland, ja zelfs van het verafgelegen Noord-Amerika, moet ook Nederland zijne afkeurende stem bij die der overige natiën doen hooren.

Nog had de Nederlandsche drukpers gezwegen over dit

voor ons Vaderland toch zoo hoogstgewigtig vraagstuk en waren zelfs de buitenlands gedurig aangeheven klagten, zoo door vlugschriften als dagbladartikelen, naauwelijks tot hier doorgedrongen. Den heer F.P. van der Hoeven komt de eer toe van dit stilzwijgen te hebben afgebroken in zijne akademische proeve: ‘Bijdrage tot de geschiedenis van den Sonttol.’

Gesteund door de hulp en de mededeeling van belangrijke bescheiden door allezins bevoegde personen, wier namen hij dankzeggend in zijne voorrede vermeldt, heeft hij onze handelsgeschiedenis met een werk verrijkt dat van hooge waarde mag genoemd worden, en waaraan sedert lang eene groote behoefte bestond. Het bevat de geschiedenis van den Zondschen tol, van de vroegste tijden tot aan de onderhandelingen van 1839-1841, en wij hopen zeer dat de schrijver zijnen arbeid later zal voortzetten om ons tevens het hoofdzakelijke van den tegenwoordigen stand der zaak mede te deelen en alzoo de laatste hand aan deze zijne nuttige studie zal leggen.

Wij rekenen onzen lezers geen ondienst te doen, wanneer wij die geschiedenis hier kortelijk mededeelen. Het zal wel bijna onnoodig zijn te herinneren, dat, krachtens bestaande traktaten met alle natiën, Denemarken een tol heft van alle schepen en van de goederen daarin geladen, die eene der drie in- en uitgangen der Oostzee, de Zond, de groote Belt, en de kleine Belt doorzeilen, ofschoon nu slechts de ééne oever aan Denemarken en de andere aan Zweden toebehoort en het vaarwater zóó breed is, dat geen kanonschot van de Deensche kust een vaartuig bereiken kan, dat onder de Zweedsche kust door den Zond zeilt. De Zond wordt bestreken door de vesting Kronenburg, de groote Belt door het fort Nijborg, de kleine Belt door de sterkte Fridericia.

De ontwikkeling van de regtsgronden waarop Denemarken zijne aanspraken geldende wil maken, zijn even weinig in getal als luttel van waarde. Het beginsel der vrije zee, dat ook voor die zeestraten algemeen aangenomen is die twee zeeën aan elkander verbinden, ontzegt Denemarken de heffing ten stelligste, terwijl de onheugelijke tijd van de heffing natuurlijk niets bewijst voor de regtmatigheid. Als vergoeding der kosten van vuur en baken, mag door elken Staat eene belasting worden geheven, mits deze in bedrag die kosten dan ook niet overschrijdt, terwijl de bescherming der schepen tegen zeeroovers en de vergunning tot het vangen

en verkoopen van haring op de Deensche kusten nu geen regtstitel meer kunnen uitmaken, omdat beide redenen opgehouden hebben te bestaan. Het is dan ook alleen in de traktaten met andere landen, waarbij de betaling van den tol toegezegd wordt, dat Denemarken eenig regt voor de invordering vinden kan, maar deze overeenkomsten eindigen op een' bepaalden tijd, wanneer het geheel aan de overige Mogendheden staat, of zij met die betaling zullen voortgaan dan wel ophouden.

Hoewel de tijd en de wijze van het ontstaan van den Zondschen tol niet met zekerheid kunnen bepaald worden, zoo is men echter algemeen van gevoelen dat de bescherming, door Denemarken aan de schepen van andere natiën tegen de zeeroovers verleend, de eerste aanleiding tot de heffing gegeven heeft, wat nog versterkt wordt door hetgeen men in de bekende Frithjofssage leest:

> ‘Als de kramer daarheen zeilt, bescherm dan zijn schip,
> maar verlang dat hij schatting betaal,
> Gij zijt Koning der zee; hij is slaaf van zijn winst en
> zoo goed als zijn goud, is uw staal.’

Daar in Elseneur de Deensche Koningen gekozen werden en er tevens eene groote markt werd gehouden, was het natuurlijk dat de zeeroovers daarheen stevenden, en wordt daardoor tevens verklaard, dat de tol te Elseneur en dus op Seeland, en niet in het zoo veel oudere Helsingborg op Schonen, geheven werd. Toen de zee later veilig was en Denemarken de heffing deed voorkomen als vergoeding van de kosten voor bakens en vuren, was het meer de overmagt die het op de zee bezat, dan wel eenig regt, dat de andere natiën voortdurend tot de betaling noodzaakte.

Eerst in 1328 vindt men het eerst van den tol melding gemaakt, ofschoon allerwaarschijnlijkst reeds veel vroeger geheven, en wel in een vrijbrief, dien Koning Christoffel aan het klooster van Soröe schonk, met tolvrijdom in den Belt. Weldra echter ontstond het magtige Hanséverbond, dat de magt van het Noorden aanmerkelijk kortwiekte, en toen de Deensche Koning Waldemar, bijgenaamd Atterdag, Schonen en Gothland met de belangrijke handelsstad Wisby veroverde, deed de Hansa Denemarken den oorlog aan, veroverde Elseneur en hief den tol voor zich zelf. Wel

werd de vrede in 1363 hersteld, maar spoedig brak de krijg op nieuw uit en bragt de Hansa aan Denemarken gevoelige slagen toe, terwijl de vrede, die te Stralsund in 1370 gesloten werd, voor dit land zeer nadeelig was en alleen het heffen van een matigen tol op de haringschepen toegestaan werd.

De toenemende magt der Hansa maakte Denemarken bedacht, om Holland als mededinger van dit verbond op te wekken, want hoewel verscheidene Hollandsche steden nog feitelijk tot het verbond behoorden, dreven vele echter reeds vóór de vereeniging der verschillende koopsteden een aanmerkelijken handel op het Noorden. Al spoedig traden de Hollandsche steden dan ook uit het Hanséverbond en erlangden vele voorregten van Denemarken, voornamelijk de stad Amsterdam in 1453, onder voorwaarde echter van niet door den Belt, maar door den Zond te varen. Allerlei pogingen van Denemarken om den tol te verhoogen, waarin het nu eens slaagde en dan weder faalde, zullen wij hier niet afzonderlijk vermelden. Vooral onder de regering van Christiaan II genoot Holland vele privilegiën in Denemarken en was het zelfs in 1520 geheel tolvrij tegen eene geringe jaarlijksche afkoopsom, hetgeen den naijver van de Hansé-steden opwekte, welke voorregten dan ook weldra vervielen, nadat Christiaan in 1528 vervallen verklaard was van den troon. De oorlog die hierop volgde, bragt Holland groote nadeelen toe, maar hoewel in 1531 en 1532 de Zond door Frederik gesloten werd, verleenden de vrede van Koppenhagen in 1532 en het verdrag van Gent in 1533 aan onze schepen weder de vrijheid den Zond door te gaan, tegen betaling der bestaande tollen. Lubeck, ontevreden over dit verdrag, deed Denemarken weldra den oorlog aan en behaalde groote voordeelen, maar schoon de vrede reeds in 1536 gesloten werd, duurde het tot het verdrag van 1560 te Odensee, eer de oude voorregten van de Hansa geheel waren herkregen. Ook Holland sloot weldra den vrede met Denemarken in 1537 en 1542, maar op nieuw barstte de oorlog los, die ten laatste in 1544 bij het bekende Erftraktaat van Spiers eindigde. Daarbij verkreeg Holland weder de vrije vaart door den Zond, onder voorwaarde van den tol te betalen, en het is op dit verdrag voornamelijk dat aan ons land door den vreemde verweten wordt, het eerst het regt van Denemarken tot heffing van den Zondschen tol te hebben erkend.

De heer van der Hoeven komt tegen dat verwijt op, even als de Hoogleeraar den Tex in zijne beoordeeling van het werk van den bekwamen H. Scherer, der Sundzoll (Ned. Jaarboeken, 1847), en wel op grond, dat in dit traktaat de Zondsche tol niet eens genoemd wordt, maar alleen bepaald, dat de bestaande tollen zullen worden geheven. Volgens hen gold het hier enkel eene regeling en bestendiging van den feitelijk bestaanden toestand. Is dat beweren juist? Wij gelooven het niet en zijn bepaald van oordeel dat de overeenkomst van Holland bij traktaat, om den bestaanden tol te zullen blijven betalen, eene erkenning mogt genoemd worden tot het regt van heffing. Immers waarom anders zonder bepaald en uitdrukkelijk protest zich tot iets verbonden, waarvan men het regt ontkent? En erkent de schrijver niet vroeger, dat in die traktaten de eenige regtsgrond voor Denemarken is te vinden, al is het dan ook niet langer dan voor den termijn die daarbij is vastgesteld? Heeft Denemarken zich dan ook niet gedurig op die traktaten beroepen, waarbij de heffing formeel werd erkend en toegestaan? Moest niet ook de toestemming van Holland een belangrijk gewigt in de schaal leggen, als zoo groot een aandeel hebbende aan den Noordschen handel? Wij vreezen dat het gevoel van nationaliteit hier de overhand heeft verkregen over de juistheid van beschouwing.

Intusschen, hoe dit ook zij, Denemarken maakte spoedig weder misbruik van zijne magt, vooral nu de Hansa niet meer de gevaarlijke tegenstander van vroeger dagen was, en reeds in 1549 maakte eene nieuwe willekeurige verhooging van den tol een gezantschap van Holland noodzakelijk, dat echter weinig uitwerkte. Bij het verdrag van Odensee werd de tol nader bepaald en tevens de oude vrijdom verleend aan de steden van het Hanséverbond, terwijl de zes Wendische steden nog voorregten boven de andere erlangden. Nieuwe moeijelijkheden ontstonden in 1565 gedurende den oorlog tusschen Denemarken en Zweden, zelfs werd de Zond gesloten, terwijl een gezantschap in 1566 weder vruchteloos bleef, totdat in 1570 de vrede van Stettin de zaken weder voor eenigen tijd regelde en Zweden de bij de Unie van Kalmar bedongene tolvrijheid herkreeg. Denemarken was er nu op bedacht den Zond te versterken en bouwde in 1574 het sterke slot Kronenburg, dat in 1583 voltooid werd, maar vermeerderde nu weder den tol met de

kosten dezer vesting. Nieuwe gezantschappen van onze zijde bleven als vroeger zonder gevolg, even als de vertoogen van den Rijksdag te Augsburg in 1582, van Holland weder in 1589 en 1594, van Engeland in 1588 en 1600 en van Zweden in 1590, 1591, 1602, 1603, tot dat eindelijk dit laatste Rijk aan Denemarken in 1611 den oorlog verklaarde en bij den vrede van Siöröd in 1613 op nieuw den ouden vrijdom verkreeg. Lubeck voornamelijk was zeer in zijne regten benadeeld en sloot in 1613 een verdrag met Holland, waarbij zich in 1614 Zweden en in 1616 de overige Hansésteden voegden, om de gemeene belangen in de vrije vaart op de Oost- en Noordzee gezamenlijk te handhaven, en schoon Holland weigerde Denemarken den oorlog te verklaren, bewerkte het echter eene groote vermindering in de tollen. Gedurende den strijd met Oostenrijk sloot Denemarken zich naauwer aan Holland, maar naauwelijks was de vrede gemaakt, of het veranderde en verhoogde de tollen weder geheel willekeurig en wel gedurende de 10 jaren, van 1629 tot 1639, tot acht malen toe. Weder zond Holland in 1631 gezantschappen, die op nieuw zonder uitwerking bleven, tot dat eindelijk verscheidene Hollandsche schepen in den Zond werden aangehouden, waarop Holland zich met Zweden vereenigde om Denemarken met geweld te noodzaken tot herstel van de vele grieven. Een voorstel, om den Zond voorbij te gaan door het graven van een kanaal langs Gothenburg, of wel langs de Trave voorbij Lubeck, werd door Zweden als onuitvoerbaar verworpen. Men verklaarde Denemarken den oorlog, waarop dit land eene onderhandeling voorsloeg die aangenomen werd en waarin Holland al zijne grieven blootlegde, de strikte handhaving van het traktaat van Spiers vorderde en de heffing van den Zondschen tol pertinent strijdig verklaarde met het volkenregt. De uitslag was, dat men wederzijds de tollijst van 1637 voor den tijd van vijf jaren aannam.

Spoedig brak de oorlog weder uit tusschen Zweden en Denemarken en verlangde het eerste rijk den bijstand van Holland, krachtens het verbond van 1640, die echter geweigerd werd, terwijl men daarentegen, even als Frankrijk, zijne bemiddeling tusschen beide partijen aanbood. Drie afgezanten vertrokken uit Holland naar beide landen en in 1644 verliet de vloot het Vaderland om des noods met geweld te verkrijgen wat men vruchteloos door schikking had

trachten te bekomen. Flaauwheid der gezanten en weifeling bij de Staten-Generaal, die deze vijf maanden lang zonder eenig antwoord lieten, deed al dat magtvertoon geheel nutteloos zijn. Zweden daarentegen wilde van geen toegeven weten, en herkreeg in 1645 bij den vrede te Brömsebrö de tolvrijheid, terwijl Holland met de onvoldoende tollijst van Christianopel werd afgescheept. Hadden Zweden en Holland te zamen kracht aan hunne eischen bijgezet, de vrijdom van tol of ten minste de herstelling van het traktaat van Spiers, zou ook voor ons verkregen zijn. Nu Zweden echter bevredigd was, bleef ons geene andere keuze over, dan om het verdrag van Christianopel voor 40 jaren aan te nemen, onder voorwaarde dat na dien tijd het Erftraktaat van Spiers weder in werking komen zou.

Dit verdrag is nog de grond der tegenwoordige heffing. Aan het slot daarvan werd bepaald, dat alle niet genoemde ‘ladungen’ gerekend zullen worden naar koopmans-gebruik, namelijk dat de maten en gewigten dienovereenkomstig zouden worden herleid, zoo als duidelijk blijkt uit het verhaal van den gezant de Witt, die spreekt van ‘lasten’ voor ‘ladungen.’ Maar Denemarken ontzag zich niet den zin dezer woorden te verdraaijen en zóó uit te leggen, als zouden de artikelen, die niet in de tollijst van Christianopel genoemd werden, een regt betalen volgens andere oude tarieven, terwijl de goederen die op geene lijst voorkwamen, maar ook deze alleen, 1 pCt. van de waarde zouden hebben te betalen. Wat derhalve klaarblijkelijk op de maat betrekking had, werd listig op de goederen toegepast. Deze wederregtelijke uitlegging wordt Denemarken nog altoos door alle natiën zeer euvel geduid.

Wel had Holland nu het regt der heffing van den Zondschen tol ontkend, maar door gebrek aan veerkracht toch weder eenen last bestendigd, die zoo zwaar op handel en scheepvaart drukte.

Door den oorlog met Zweden was de financiëele gesteldheid van Denemarken zeer ongunstig geworden en om hierin eenigermate te voorzien, werd het aanbod van Holland om den tol tegen eene jaarlijksche som van ƒ 350,000 af te koopen, gretig aangenomen en bekrachtigd bij het Redemptie-traktaat van 1649, dat in 1651 werd geratificeerd. Tal van nadeelige bepalingen hierin opgenomen en wel voornamelijk het betalen van eene grootere afkoopsom dan

men werkelijk aan den tol betaalde, maakten het tot een geluk voor Holland, dat de oorlog met Engeland weldra de gelegenheid tot verbreking van dit verdrag aanbood. Dit geschiedde dan ook spoedig, en de verdragen van 1645 en 1647 werden weder hernieuwd. Maar nu trad Karel X op en ontnam Denemarken behalve andere provinciën ook Schonen, waardoor het nu slechts aan den éénen oever van den Zond meester bleef en alzoo alle benaming van Deensch kanaal verviel, terwijl de Zond een vrij vaarwater werd. Nieuwe oorlogen met Zweden en herhaalde tusschenkomst en verdragen van Holland maakten echter geene verandering in de heffing van den tol. Het traktaat van 1644 liep ten einde, maar toen eene nieuwe tollijst in 1684 niet door de Staten-Generaal goedgekeurd werd, verhoogde Denemarken den tol op nieuw, en na een verdrag van 1688 en onderhandelingen in 1690 en 1691, bleef de zaat onbeslist en werd eerst in 1701 bijna onveranderd geregeld bij het verdrag van Koppenhagen, dat bij enkele gunstige bepalingen, echter vele nadeelen inhield. Bij een nieuwen oorlog tusschen Zweden en Denemarken in 1715, die gevolgd werd door den vrede van Stokholm in 1720, verloor het eerste land zijne tolvrijheid in den Zond. In 1721 liep het traktaat tusschen Denemarken en Holland, dat in 1701 gesloten was, ten einde, maar werd in 1731 hernieuwd, nadat onze schepen eenigen tijd, als ongepriviligiëerde, met hoogere tollen belast waren. Verdere belangrijke onderhandelingen hadden in de 18de eeuw tusschen Holland en Denemarken niet plaats, met uitzondering van kleine geschillen, zoo als in 1777, bij de verandering van de Deensche munt.

Groote moeijelijkheden rezen echter tusschen Denemarken en Pruissen over de regten der Oostzee-steden, die van 1715 tot na 1783 voortduurden. Zoowel de Voor- en Achter- als de Nieuw-Pommersche steden vorderden hare aloude voorregten, bij het verdrag van Odensee in 1560 verkregen en bij den vrede van Brömsebrö hernieuwd. Denemarken beriep zich op het verdrag van Stralsund, dat het den Pruissischen Koning Frederik Willem I in het leger te midden van een gastmaal als bij verrassing had doen teekenen, maar daar de andere bepalingen van dit verdrag nooit tot stand waren gekomen, was deze overeenkomst natuurlijk vervallen. Stralsund, Greifswald,

Wolgast enz. verloren haren vrijdom bij den vrede van Stokholm; Koningsbergen, Dantzig, Stettin, Elbing en Memel behielden echter als oude Hansésteden haar regt op het traktaat van Odensee, voor deze nog bekrachtigd in 1569. Stettin vooral had er regt op, als mede-contractant in het verdrag genoemd. Kamin, Colberg, Rügenwalde, Stolpe, Treptow, Anclam, Demmin, Wollin, Golnow, alle hadden regt op de oude tolvrijheid. Alle pogingen waren echter vruchteloos en de bedreiging van Frederik de Groote in 1779, om Denemarken door geweld tot herstel van die regten te dwingen, bleef zonder gevolg. En hoewel Pruissen in 1818 onder de gepriviligiëerde natiën werd opgenomen, het doet van die regten nog geen afstand, zoo als bleek uit de onderhandelingen in 1843.

Rusland trachtte geheelen vrijdom van den Zondschen tol te verkrijgen, maar Catharina, door drogredenen van Denemarken misleid, liet haar plan varen, waartegen het echter in 1767 onder de gepriviligiëerde natiën werd opgenomen, 't geen bekrachtigd werd bij traktaat van 1782. Zweden bevestigde de bepalingen der verdragen van Koppenhagen en Stokholm in 1809 en 1814, even als Rusland en Engeland de oude verdragen in het laatste jaar op nieuw bekrachtigden. Bij het Weener Congres werd de geheele zaak van den Zondschen tol ter naauwernood behandeld, ja verloor de Pruissische afgezant, de Graaf von Dohna, de handelsbelangen van zijn land zelfs zoo zeer uit het oog, dat hij het tarief van 1645 goedkeurde zonder het zelfs in te zien en den vrijdom van Camin en Colberg aannam als eene welwillendheid van Denemarken en niet als een onvervreemdbaar regt! De Nederlanden hernieuwden het traktaat van 1701 in 1817, terwijl Oostenrijk in 1814 en Noord-Amerika in 1826 een verdrag sloten met Denemarken.

De heer van der Hoeven beschuldigt Amerika dit verdrag te hebben gesloten, omdat het daardoor den schijn op zich geladen heeft, van het regt van den Zondschen tol indirect te hebben erkend. Maar waarom dan vroeger ontkend, dat Holland dezelfde fout beging bij het Erftraktaat van Spiers in 1544? Beide gevallen toch staan geheel gelijk.

Tot zoo ver reikt het werk van den heer van der Hoeven, en wie met ons deze moeijelijke en waarlijk afmattende serie van gedurige oorlogen, traktaten, verdragen enz. gevolgd heeft zal hem gaarne de welverdiende eer doen toekomen, dat

hij een werk heeft geleverd, dat van even groote waarde is voor de kennis van dit zoo belangrijk vraagstuk, als het getuigt voor zijn naauwkeurig onderzoek en voor zijne historische bekwaamheden. Dat wij van denzelfden schrijver eene voortzetting van zijnen arbeid met verlangen te gemoet zien, zullen wij hem wel niet behoeven te verzekeren.

Om intusschen de behandeling van dit onderwerp eenigzins volledíger te maken, zullen wij nog kortelijk de voornaamste feiten na 1839 laten volgen.

In 1839 was het in 1818 voor den tijd van 20 jaren met Pruissen gesloten traktaat afgeloopen, en drong de handel van alle Oost-Zee-havens met kracht op eene verandering in den Zondschen tol. En geen wonder voorwaar. Bij de geheele verandering van alle prijzen en de ontzagchelijke vermeerdering van het verkeer, was die tol steeds drukkender geworden en de voor 200 jaren bepaalde 1 pCt. op de toenmalige waarde bedroeg nu vaak 10 tot 14 pCt. Denemarken had gedurig weder de tarieven of de onkosten weten te verhoogen, zoodat Stettin alléén aan de Pruissische Regering bewees, reeds op zes artikelen, Verfhont, Koffij, Rum, ruwe Suiker, Zink en Voorloop, van 1819 tot 1839, over de ƒ 900,000 *te veel* te hebben betaald. De zwakke pogingen van het Pruissische Ministerie, vereenigd met dat van Zweden, leden schipbreuk op het hof van Denemarken. Zweden trachtte toen den handelstand van Hull op te wekken, om de zaak in het Engelsche Parlement voor te dragen, en dit gelukte. De motie van den heer Hutt om de tarieven derwijze te herzien, als de belangen van den Oostzee-handel vorderden, werd met groote warmte door sir Robert Peel ondersteund; maar het eenig gevolg was eene geringe vermindering van de regten op Engelsche manufacturen, en voor Zweden, dat zich dadelijk even als Rusland aan dit verdrag aansloot, eene grooter bijdrage van Denemarken in de kosten van vuren en bakens, terwijl aan Pruissen aangeboden werd om òf in deze overeenkomst te deelen, òf den vrijdom voor eene bepaalde som te koopen. De Oostzeesche handelaars werden dringender en dringender in hunne vertoogen, en de onderhandelingen werden door Pruissen met ijver voortgezet, maar in 1845 werden ze afgebroken, totdat eensklaps in 1846 de Pruissische Regering tot het verdrag van 1841 toetrad, juist toen de handel voorsloeg om het traktaat van 1818 op te

zeggen, en Denemarken door represailles in de havens der Oostzee tot inwilliging van billijke eischen te dwingen. De wensch dat men Denemarken in den Sleeswijk-Holsteinschen oorlog tot toegeven zou noodzaken, bleef onvervuld. Intusschen vergoedt Pruissen sedert 1825 op de regten van alle goederen die te Stettin aangevoerd worden, en die den Zondschen tol betaald hebben, 2½ pCt. en verscheidene millioenen zijn daarvoor reeds door de geheele natie opgebragt, die het weder in belastingen aan de schatkist moet vergoeden. De transito-handel van Engeland naar Polen gaat geheel voor de Oosztee-havens verloren, daar die nu over Hamburg en verder met den spoorweg gedreven wordt, omdat de hoogere kosten van vervoer tegen de besparing van den Zondschen tol opwegen. De beide verdragen van 1841 en 1846 waren in 1851 afgeloopen, maar in spijt van alle verdragen, zoowel in Zweden als in Pruissen, om eene verandering in dien onlijdelijken druk voor handel en scheepvaart te brengen, wordt door geene enkele Regering eene poging zelfs gedaan, om de bestaande grieven in den Zond voor goed uit den weg te ruimen.

De Vereenigde Staten van Noord-Amerika schijnen echter voornemens te zijn den knoop door te hakken, en gelukt het slechts aan ééne mogendheid om Denemarken te noodzaken hare schepen en goederen geheel vrij en zonder betaling van eenig regt, dan alleen eene billijke vergoeding voor de vuren en bakens, door den Zond te laten gaan, dan is de Zondsche tol voor altoos vervallen. Het bepaald regtmatige der vordering is nooit door eenige Regering anders erkend dan bij traktaten, en wanneer deze door ééne natie opgezegd worden, dan hebben de overige eenvoudig te volgen en de zaak is beslist.

Noord-Amerika heeft sedert 1841 het bezwarende van den Zondschen tol begonnen in te zien, en de Staatssecretaris Upshur bad het plan ontworpen, om eene vloot van koopvaardijschepen, die met Amerikaansche goederen voor de Oostzee-havens beladen waren, te laten begeleiden door een convooi oorlogschepen, onder bevel van den Commodore Stuart en zich daarmede een vrijen doortogt door den Zond te banen. Reeds lagen 8 koopvaardijschepen, 2 voor Stettin, 1 voor Stokholm en 5 voor St. Petersburg gereed, alsmede 5 oorlogschepen met 258 kanonnen, toen Upshur door het springen van eene stoomboot

het leven verloor, waardoor de zaak niet ter uitvoering kwam. Zijn opvolger Calhoun vatte het plan tot verkrijging van vrijdom van den Zondschen tol weder op, en opende op nieuw onderhandelingen met Denemarken, waarvan 17 diplomatieke notas het gevolg geweest zijn tot in 1854, die het Bremer Handelsblad alle in zijne kolommen heeft opgenomen. Die notas stuk voor stuk na te gaan is onnoodig. Ze ademen alle den geest van bepaald verzet tegen dezen tol, en gedurig wordt aan de gezanten de last gegeven om het Deensche ministerie te doen weten, dat de Vereenigde Staten zelve een einde aan de zaak zullen maken, wanneer Denemarken langer mogt blijven weigeren om gegronde bezwaren op te heffen. Opmerkelijk is het, dat de gezant Flenniken in 1848 door den Staatssecretaris James Buchanan gemagtigd werd, om des noods aan Denemarken eene schadevergoeding van 250,000 doll. voor eens toe te staan, mits daarna de geheele heffing dan ook voor altijd ophoudt, maar dat reeds in 1853 dit aanbod ingetrokken werd, en de toenmalige Staatssecretaris Marcy aan den gezant Bedinger uitdrukkelijk verklaarde, dat geen enkele penning als lossom zou gegeven worden.

De tegenwoordige oorlog heeft de aandacht der Regeringen van den Zondschen tol weder afgetrokken, en eer deze geëindigd is, kan men wel niet op eene afschaffing van deze wederregtelijke en belemmerende heffing hopen. Dat ze belemmerend is, zullen wij in weinige woorden trachten te bewijzen door eenige statistieke opgaven, nu wij het historische gedeelte hebben afgehandeld. De regten te noemen voor al de verschillende artikelen, zou de mededeeling van het geheele tarief vorderen, dat zeker niemand zal verlangen, maar er zal gelegenheid genoeg zijn om door enkele opgaven te doen uitkomen, hoe zwaar handel en scheepvaart door dezen tol worden gedrukt.

Wij vinden reeds vroeg, omstreeks 1520, dat een schip van geprivilegiëerde natiën, van 100 lasten, 5 goudguldens moest betalen, eene lading wijn het 30ste aam, eene lading zout 5 tonnen, en eene lading koper ½ gulden, terwijl goederen, die voor vreemde rekening waren geladen, van 1 tot 3 rosenobels betaalden, eene goudmunt, die niet meer bestaat. Alleen de zes Wendische steden waren geheel vrij van tol. Gedurig echter verhoogde Denemarken den tol geheel naar willekeur, voerde weldra hooge schrijf- en tonnengelden in

en vorderde allerlei certificaten, om bij het minste verzuim de hoog gestelde boeten te kunnen innen. De niet-geprivilegiëerden betaalden, behalve al deze tarieven, nog 1 pCt. van de waarde der lading. Bij het verdrag van Odensee vinden wij weder enkele verhoogingen en eene menigte formaliteiten, en tevens voorregten, aan de zes Wendische steden boven de overige Hansésteden toegekend, terwijl Holland weder, met uitzondering van eenige weinige artikelen, alleen voor de schepen tol betaalde. Weder werd het tarief verhoogd in 1565 en 1582, en werden toegekende voorregten ingetrokken of kortweg ontkend, terwijl van 1629 tot 1639 verscheidene tollen werden verdubbeld, zoodat men voor buskruid en salpeter meer dan 100 pCt. moest betalen! De maten der goederen werden op eene verkeerde wijze herleid, hetgeen vaak een dubbelen tol deed betalen. Lastige visitatiën der schepen leidden tot arbitraire maatregelen, en na den vrede van Christianopel liet Denemarken alle vuren, tonnen en bakens wegnemen, en weigerde die weder te plaatsen, dan tegen betaling van eene nieuwe belasting. Op zout vorderde Denemarken van Holland een zoo veel hooger tol dan van Zweden, dat de Zweedsche handelaar eene lading van 1400 rijksdaalders waarde, 1700 rijksdaalders goedkooper kon verkoopen dan wij. Dan weder werd de Zond gesloten, of de vaart door de beide Belten verboden. De ongelden werden voortdurend verkoogd, ze klommen eindelijk tot een ondragelijken last, en moesten dienen, om aan de Deensche ambtenaren groote inkomsten te verschaffen. Translatie-, armen-, boot-, loodsgelden, ja wat niet al wist Denemarken aan de schepen op te leggen, en die lasten werden nog vermeerderd door de kosten van in- en uitklaren, en van de formaliteiten, bij de betaling van den tol gevorderd, daar het den schipper verboden is, om die betaling zelf te doen. Uit de oorspronkelijke heffing van 1 pCt. zijn nu, bij de veranderde prijzen der goederen, regten geboren van 8 tot 16 pCt voor zout, 3 à 4 pCt. voor katoen en twist, 5 à 10 pCt. voor wijn, 6 pCt. voor tabak, 4 pCt. voor rijst, 3 pCt. voor stroop, 7 pCt. voor rozijnen, 2½ pCt. voor krenten, 4½ pCt. voor peper en gember, 3 tot 7 pCt. voor specerijen, salpeter, enz., 1½ pCt. voor verfwaren en zink, zweedsch ijzer, 2 pCt. voorharing, ruwe suiker, koffij, pruimen, 5 à 6 pCt. voor voorloop, 5 pCt. voor ruw ijzer, 3⅓ pCt. voor zwavel, enz.

De veerlieden kunnen voor het aan wal brengen der kapiteins bij nacht van ƒ 15 tot ƒ 36 vorderen, en bij dag van ƒ 12 tot ƒ 32, ja bij stormweder tot ƒ 50 à ƒ 60 toe, en dat voor een afstand van weinige honderd passen; de loodsen voor 24 uren dienst, al naarmate het saizoen is, van ƒ 60 tot over de ƒ 80! Noord-Amerika beklaagt zich voor katoen 50 Holl. centen per 45 k^{o}., voor rijst 27½ cts., voor tabak 43¾ cts., voor traan 16 cts. per vat, en dus voor eene lading van 2000 balen katoen ƒ 4300, van 800 vaten tabak ƒ 3500, van 1000 tierces rijst ƒ 1750 te betalen, behalve nog het hooge loodsgeld van ƒ 50 tot ƒ 75 voor zijne schepen. Terwijl de ruwe katoen alzoo met ongeveer 3 pCt. belast is, heeft Engeland het voordeel, de bewerkte katoen, de twist, slechts met 1 pCt. belast te zien, een klaarblijkelijk nadeel voor den uitvoer van katoen uit de Ver. Staten naar de Oostzee-havens en Rusland.

Om de maat vol te meten, heeft Denemarken, behalve den vrijdom van Zondschen tol, aan het direct verkeer met zijne koloniën verleend, nog daarenboven in 1854 bepaald, dat het geheele bedrag van dezen tol afgetrokken zal worden van het inkomend regt in Denemarken van alle transatlantische goederen, die direct in zijne havens worden aangevoerd, met uitzondering van rum en arak. Hoe zeer door dezen maatregel de handel van alle Oostzee-havens, die den geheelen Zondschen tol moeten betalen, benadeeld wordt, en hoe ligt het Denemarken daardoor valt, om eene stapelmarkt voor verschillende goederen voor zich zelf te verkrijgen, en dat wel door eene onregtvaardige belasting, die het zelfs op zijne mededingers legt, zal wel geen betoog behoeven. Vreemd, dat geene andere natie daartegen opgekomen is, omdat de reciprociteits-traktaten alle gunsten ten voordeele van één land verbieden, tenzij alle die genieten; want hoewel de vreemde vlag van deze korting niet is uitgesloten, heeft de ondervinding echter geleerd, dat Denemarken zijne eigene schepen nog boven de vreemde heeft weten te bevoordeelen.

Maar genoeg om het drukkende van den Zondschen tol te bewijzen. Het zal zoowel den lezer als ons zelven aan den lust ontbreken, om nog verder door te dringen in dien waren warboel en om die reeks van knoeijerijen en willekeurige handelingen van Denemarken nog meer van nabij te beschouwen. De inhoud van het interessante werkje: ‘der Sundzoll und der Welthandel’, waaraan wij de meeste de-

zer opgaven ontleenden, zou ons anders nog rijke stof daartoe opleveren, maar wij zouden te zeer op het standpunt van den Duitschen schrijver gebragt worden, terwijl Nederland alleen, helaas! reden te over heeft, om zich over de aan zijnen handel en scheepvaart, door deze heffing, toegebragte nadeelen te beklagen, en Duitschlands bezwaren dus voor ons overbodig mogen genoemd worden. Slaan wij nog alleen een blik op de inkomsten van Denemarken uit deze heffing.

In 1756 was de opbrengst 200,000 Thaler, in 1770, 450,890 Th., in 1820, 1,500,000 Th., in 1830, 2,107,000 Th., in 1840, 2,401,000 Th., in 1850, 2,400,000 Th., in 1853, 2,530,000 Th., waarbij nog jaarlijks ruim 500,000 Th. komen, die betaald worden aan ongelden, in- en uitklaring, armen-, loods- en veergelden, zoodat de gezamenlijke opbrengst in de 24 jaren van 1830 tot 1853, ruim 60 millioen Thalers bedragen heeft. En dit alles voor een regt, dat men Denemarken elk jaar opzeggen kan!

Het onderscheid tusschen geprivilegiëerde en ongeprivilegiëerde natiën blijft bestaan, ofschoon de laatste weinig meer nadeel hebben, dan dat ze gemiddeld ¼ pCt. hooger tol betalen, en niet vrijgesteld zijn van het regt van visitatie, dat echter aan Denemarken zelf betwist kan worden. In Europa zijn alleen de Kerkelijke Staat, Portugal en Turkije nog ongeprivilegiëerd. Tot de geprivilegiëerden behooren:

België	bij verdrag van	13 Junij 1841.
Brazilië	bij verdrag van	26 April 1828.
Bremen	bij verdrag van	5 November 1835.
Engeland	bij verdrag van	11 Julij 1670, 13 Augustus 1841.
Frankrijk	bij verdrag van	23 Augustus 1742.
Griekenland	bij verdrag van	31 October 1846.
Hamburg	bij verdrag van	27 Mei 1768.
Hanover	bij verdrag van	13 Apri 1844.
Holland	bij verdrag van	13 Augustus 1645, 15 Junij 1701, 10 Julij 1817.
Lubeck	bij verdrag van	14 October 1840.
Mexico	bij verdrag van	19 Julij 1827.
Mecklenburg	bij verdrag van	25 November 1845.
Ver. Staten N. Amerika	bij verdrag van	26 April 1826.
Noorwegen	bij verdrag van	23 Augustus 1841.
Oostenrijk	bij verdrag van	12 Februarij 1834.
Oldenburg	bij verdrag van	31 Maart 1841.
Pruissen	bij verdrag van	17 Junij 1818, 26 Mei 1846.
Rusland	bij verdrag van	8 October 1782, 14 October 1831.

Sardinië	bij verdrag van	14 Augustus 1843.
Sicilie	bij verdrag van	13 Januarij 1846.
Spanje	bij verdrag van	25 Mei 1798.
Venezuela	bij verdrag van	26 Maart 1838.
Zweden	bij verdrag van	3 Julij 1720, 23 Augustus 1841.

Wij zeiden weinig hoop te voeden dat krachtige maatregelen tegen den Zondschen tol zullen genomen worden, eer de oorlog die thans Europa teistert en de toekomst nog met een donker floers omhult, door den vrede is beslecht. Maar zullen ook dan de Europesche mogendheden een einde maken aan eene belasting, die even willekeurig geheven wordt als ze drukkend is voor den algemeenen handel en de scheepvaart, en die geheel de wereld cijnsbaar maakt aan één enkelen Staat? Wij twijfelen er aan. De tallooze onderhandelingen, de magt van traktaten en het heir van overeenkomsten, gesloten en aangegaan zelfs in tijden, toen Denemarken zou hebben moeten bukken voor den wil van zelfs ééne der Europesche natiën, ze doen ons weinig vertrouwen stellen op de toekomst, nadat zoo vele gunstige gelegenheden tot wegruiming van de bestaande en algemeen erkende grieven ongebruikt zijn voorbijgegaan, en dat wel door diezelfde volken die het meeste nadeel er van ondervinden. De groote magten van Europa zullen allerlei bezwaren hebben, om het ‘kroonjuweel van Denemarken,’ zooals de Zondsche tol met regt genoemd wordt, aan te tasten. Rusland vindt in Elseneur een uitmuntend station voor zijne Marine, en zal dat ongaarne door eene verzwakking van het Deensche Rijk, die onvermijdelijk door een verlies van bij de 3 millioen thaler jaarlijks zou ontstaan, verbeuren; Engeland zou weinig genegen zijn het onderpand op te offeren dat de Zondsche tol levert voor de rentebetaling der Engelsche leening; Frankrijk zal voor zijne ruim 300 schepen slechts, die den Zond elk jaar doorgaan, niet ligt een maatregel nemen waarbij het minder belang heeft, en die tot verwikkelingen met de Noordsche Mogendheden zou kunnen leiden. Pruissen echter zou den handschoen moeten opnemen, want dat land lijdt meer dan eenig ander onder dien druk, maar zullen nieuwe vertoogen van den handelstand meer invloed hebben op de houding der Regering te dezen opzigte dan vroeger? Kan men bij den tegenwoordigen geest die in Pruissen heerscht, het initiatief van dat land verwachten voor eene zaak, die materieel be-

lang moet bevorderen? En Holland? Helaas! onze tegenstand alléén zou weinig baten. Vroeger hadden wij de magt om Denemarken te dwingen, maar wij hebben die magt ongebruikt gelaten; nu is de tijd voorbij dat wij een evenwigt in de schaal van de Europesche staatkunde leggen, groot genoeg, om den Zondschen tol voor altoos te doen verdwijnen. Amerika alleen kan het doen, Amerika alleen zal het doen, de houding zijner diplomatie tegenover de Deensche heffing staat er ons borg voor. Dikwerf heeft dat land zijne overmagt doen gelden waar het regt niet aan zijne zijde was, en ook wij hebben ten prooi gestaan aan den overmoed dezer bijna te weelderige en te krachtige Republiek. Dat de Vereenigde Staten nu hunne magt goed gebruiken en op korte wijze een einde maken aan de willekeur der Deensche Kroon. Heeft Amerika vaak Europa van zich vervreemd: door dien maatregel zou het Europa aan zich verbinden.

Waarom is de Straat van Gibraltar, waarom zijn de Dardanellen, waarom is het Engelsche kanaal en zijn de zoo vele zeestraten die de eene zee met de andere zee vereenigen geheel vrij, en waarom zal alleen de Oostzee gesloten blijven en niet toegankelijk zijn, dan tegen betaling van een onmatig regt, nog verzwaard door lastige formaliteiten en door tijdroovend oponthoud, vooral nu Denemarken slechts aan den éénen oever van den Zond gebiedt, en Zweden derhalve met even zoo veel regt een tol zou kunnen heffen? Zal men in zijn eigen land alle hinderpalen wegnemen die handel en scheepvaart in hunne ontwikkeling belemmeren, en het buiten 's lands rustig aanzien, dat onze schepen en goederen gedwongen worden een regt te betalen, waarvoor zij niets anders genieten dan eene vrije doorvaart, die de wetten van het volkenregt aan alle natiën alom, zonder eenige opoffering, waarborgt? Zal men langer onverschillig toezien, dat onze schepen voor de heffing van een' arbitrairen tol opgehouden worden in hunne reis, dat zij dikwerf de goede gelegenheid om hunnen weg te vervolgen, ongebruikt moeten laten voorbijgaan, en menige onderneming alleen daarom mislukt, omdat de reis te lang heeft geduurd door het oponthoud in den Zond? Zullen onze Hollandsche kooplui voortgaan met eenvoudig de wissels van de huizen te Elseneur te betalen voor alles wat zij uit de Oostzee ontvangen, zonder alle mogelijke moeite te doen

bij Kamers van Koophandel en bij de Hooge Regering, om een einde te maken aan eene belasting, die, even onregtvaardig in beginsel als willekeurig in bedrag, door eene vreemde Mogendheid van hen geheven wordt? Of zal er ten laatste ook uit Nederland eene stem opgaan tegen den Zondschen tol, en onze handelstand zich met de Duitsche kooplieden vereenigen om zich vrij te maken van dien last?

Twee eeuwen lang heeft de Engelsche Navigatie-akte op Neerlands handel en scheepvaart als met looden schepter gedrukt, en naauw was de band losgemaakt, of een nieuwe levensgeest scheen door alle aderen van ons Vaderland te stroomen. Meer dan vijf eeuwen heeft de Zondsche tol onze scheepvaart belemmerd, onzen handel gedrukt, aan onze Voorvaderen schatten gelds gekost en stroomen bloeds, om vrij te worden van eenen last, die onze welvaart fnuikte. Zal het tegenwoordig geslacht de voordeelen van de opheffing der Engelsche akte met onoplettendheid voorbijzien, en er geen acht op slaan, welke rijke vruchten elke wegruiming van belemmeringen in het verkeer met andere natiën voor het geheele volk afwerpt? Of zullen de nazaten van Hollands roemrijk voorgeslacht, dat door handel en scheepvaart groot werd en eene eerste plaats in de rij der volken innam en die met eere bekleedde, voortgaan op het voetspoor hunner Vaderen, en Denemarken ten laatste noodzaken eene heffing op te geven, die met het volkenregt strijdt, en ons afhankelijk maakt van de magt eens vreemden? Mogen wij dat als onze roeping beschouwen, en moge er door het land dat eens de bakermat van handel en scheepvaart genoemd werd, eene krachtige poging gedaan worden tot wegruiming van den hinderpaal in den Zond, opdat de welvaart van ons Vaderland er op nieuw door vermeerdere! Vijf eeuwen lang heeft Nederland het Deensche juk geduldig gedragen; dat dit geslacht zich de eere verwerve van het te hebben afgeschud!

P.N. MULLER.

Landverhuizing naar de Vereenigde Staten.

Een brief uit Pella.

> Westward the star of empire takes its way.
> Bishop BERKELEY.

I.

George Bancroft besluit zijne Geschiedenis van de Kolonisatie der Vereenigde Staten, na het vermelden der onderhandelingen voor den vrede te Aken, 1748, met de volgende opmerking:

‘Aldus verbonden, na lange jaren twistens, en ruste, en weder opgevatten twist, Engeland en Frankrijk zich plegtig, voortaan vrede te houden. De Akensche Verdragen waren beraamd, gewijzigd, bemiddeld en gesloten door de bekwaamste staatsmannen van Europa, met inachtneming van al de vormen, waarop de monarchale diplomatie boogt. Zij geloofden dat zij de scheidsregters, schier de lotbeschikkers der menschheid waren; zij gaven der wereld den vrede, - het koloniale stelsel was herbouwd op eenen grondslag, die eeuwen verduren zou, - en Europa's ruste door het volkomen evenwigt van stoffelijke krachten gewaarborgd. Juist terzelfder tijd dat Aken het Congres vergaderen zag, strekten de bosschen van Virginië ten verblijf aan den jeugdigen George Washington, den zoon eener weduwe. Aan den oever van den Potomac geboren en opgevoed onder het dak van een landbouwer in Westmoreland, was zijn lot, schier van kindsbeen af, geen ander geweest, dan het

droevig deel van een wees. Verre er van dat eenige hoogeschool den knaap verpoozing zijner studiën zou hebben aangeboden in den lommer harer lanen, verre er van dat de lauwer der wetenschap ook voor hem oplook in het verschiet, hadden al zijne vorderingen in kennis zich tot het leeren van lezen en schrijven en rekenen bepaald. En nu, zestien jaren oud, er op uit om een eerlijk stuk broods te verdienen, slechts voor ondragelijken arbeid veil; - maar toch opgeruimd en vergenoegd, dewijl hij aan een zijner schoolmakkers schrijven kon: “Beste Richard! Ik verdien iederen dag zeker een dollar en soms wel zes pistolen;” - “op den noen zijn eigen kok, die voor spit maar een gevorkten stok en voor schotel slechts een breeden spaander had;” - ronddolende over de rotsbrokken der Alleghanies en langs de oevers der Shenandoah; - “open oog voor de natuur en bij wijlen het beste van den dag verkwistende aan het bewonderen van het geboomte en den rijkdom des lands;” - verkeerende onder wilden in vellen gedost en van scalps en rinkels voorzien, of omgaande met wonderlijke uitgewekenen, “die geen goed woord engelsch spraken” - zoo zelden op een bed slapende, dat een beerenvel hem een heerlijke legersteê scheen, ja, dat hij soms blijde was voor den nacht een rustplaats te vinden op een handvol hooi, stroo of voeder, en menigmaal de moede leên in het woud op den naakten grond nedervlijde, dankbaar voor de weelde, als de plek het digtst bij het vuur hem ten deel viel; - was voorzeker die jonge landmeter in de bosschen, zonder anderen makker dan zijne ongeletterde gezellen, en van geen andere werktuigen zijner wetenschap voorzien, dan zijn kompas en zijn keten, wel de scherpste tegenstelling der vorstelijke pracht van het Akensche Congres. En toch had God noch Kaunitz, noch New-Castle, en zoo min een monarch uit het Huis van Habsburg, als uit dat van Hanover, en toch had God dien Virginischen jonkman verkozen om een levenwekkenden adem over den sluimerenden stroom der menschelijke zaken te doen gaan, en toch had God, voor zooverre gebeurtenissen van een enkele onzer kunnen afhangen, de regten en de lotsbestemming van ontelbare millioenen onder de hoede gesteld van der weduwe zoon.’

Ons komen die woorden voor den geest, zoo dikwerf een

artikel in een onzer dagbladen, - een opstel in een tijdschrift uit den vreemde, - een te vaak meer sombere dan schilderachtige groep van doortrekkende naburen, op de kaden of in de dokken van Maas en IJ; - een gesprek eindelijk met dezen of genen braven, maar bekrompenen man uit onze burgerklasse, allengs gelukkig niet meer met de verbittering van vroeger gevoerd, - zoo dikwerf een van deze ons aan een der belangrijkste verschijnselen onzer eeuw herinnert, de Landverhuizing naar het Westen der nieuwe Wereld, de Landverhuizers, die van het Vaste Land voor zeven achtste naar de Vereenigde Staten gaan. Of zouden wij er geene beschikking der Voorzienigheid in mogen waarderen, dat, zoo het oude Europa nog altoos rijken telt, waarin de aarde niet meer voedsel voor allen geeft, die uitgehongerde schare niet langer als een zwerm sprinkhanen gezegender oorden in woestenijen verkeert, neen, vreedzaam voorttrekkende in het verre verschiet uit den schoot der wateren een strand ziet opdoemen, waar, wat het overigens te wenschen overlate, w e r k is voor ieder, die de hand aan den ploeg wil slaan, zonder dat de bouwvallen van het verledene de beweging van het heden belemmeren? Voorwaar! er is vooruitgang in den grooten togt der menschheid van het Oosten naar het Westen, - geene overweldigers meer met het zwaard en met de toortse, - zonder ballast te geven gaat de beste schat in noeste vlijt mede aan boord, d e w i j l zich aan de overzijde des Oceaans eene maatschappij heeft ontwikkeld, van de meeste onzer verjaarde vooroordeelen vrij, waarin de mensch, onverschillig wat zijne voorvaderen waren, in vollen zin slechts g e l d t voor wat h i j i s!

'Ontelbare millioenen,' het woord van Bancroft moge grootsprakig klinken, op den dag der Onafhankelijkheids-Verklaring telde de bevolking der Vereenigde Staten slechts drie millioenen: thans is zij reeds tot boven de vijfentwintig gestegen, en over twintig jaren, beweert men, zal zij er vijftig tellen; maar wie durft een maatstaf voor hare toeneming aangeven, die de cijfers der landverhuizing van de eerste helft dezer eeuw overziet? Het zoude eene andere, gewaagde, profeetsy der toekomst van Europa zijn. De mare eener omwenteling in ons werelddeel vindt in het andere niet alleen weêrgalm, wanneer zij op de wieken van den stoom de handelsteden der kust bereikt, om hare beurzen met

schrik te slaan; - een, twee, drie jaren later nog draagt het woud die, weeklagende, dag aan dag al verder westwaarts, - dezelfde handen, welke daar die boomen vellen, stapelden hier de straatsteenen tot borstwering op, - er zou toch iets wakkers te loor zijn gegaan, als het geschut dat graauw had gedund. Warden begrootte in het begin dezer eeuw het aantal immigrerenden in de Vereenigde Staten op jaarlijks vierduizend menschen; - maar Napoleon viel, en de zee ging open; - van 1820 tot 1846, zegt Jesse Chickering, hebben meer dan twee millioenen vreemdelingen op hunnen grond voet aan wal gezet, gemiddeld vijf en zeventig duizend per jaar. Het wereldschokkend 1848 vierde zijne orkanen bot, en Horace Say geeft het cijfer der in 1851 in Noord-Amerika geimmigreerden met niet minder dan driemaal honderd vijftienduizend aan, en van de zesmaal honderdduizend menschen, welke in 1853 uit Europa naar verschillende hemelstreken scheep gingen, zal het deel der Unie niet gering zijn geweest; uit Groot-Brittannië ten minste ontving zij er in 1854 nog bijna tweemaal honderdduizend. Sedert een paar jaren, het is waar, heeft de landverhuizing uit Ierland afgenomen; sedert wordt de schoot van Australië blootgewroet waar goudaders schuilen; sedert eischt de oorlog in het Oosten leger bij leger, maar wie waagt het des ondanks te beweren, dat, bij den terugkeer van den vrede, ‘de onbeperkte vrijheid van godsdienst, de groote persoonlijke regten, de geringe belastingen,’ en boven alles het brood in de Vereenigde Staten den arbeid gewaarborgd, niet weder hunne tooverkracht zullen uitoefenen op al wat in de oude wereld de middelen ter bevrediging dier eischen van lager en hooger leven ontbeert? ‘Argonauten der ellende of der nijverheid’ zal Europa altijd opleveren!

II.

Eene vlugtige, den vreemde ontleende schets, welke der volken van ons werelddeel het meest tot de Landverhuizing naar de Vereenigde Staten bijdroegen, vinde hier hare plaats; zij zal ons gelegenheid bieden enkele opmerkingen in te lasschen over het deel, door het onze aan het weêrgalooze

feit genomen. Moge die toets van het geduld onzer lezers hen niet afschrikken, daarna met ons een blik te werpen op wie uit ons midden emigreerden; het zal de noodzakelijke inleiding zijn tot den brief, dien een verdienstelijk medearbeider ons gaarne met eenige wijziging ter plaatsing heeft afgestaan.

Aan het hoofd der groote beweging, als aan de spits van zoo menig andere, zien wij het Groot-Brittannië onzer dagen; ‘de maatschappelijke toestand van Ierland, het pauperismus dat Engeland teistert, de ondernemingsgeest eigen aan wie van de Anglo-Saxen afstamt,’ ziedaar de prikkels, waardoor het werd voortgezweept. Erin, het groene Erin, dat, na zeven eeuwen vergeefsche worsteling, de ballingschap in den vreemde verkoos boven het prijs geven van zijnen volksaard, dat beheerscht konde worden zonder buigzaam te blijken, Erin leverde negen tiende der honderdduizenden, die sedert 1846 van de zustereilanden den Atlantischen Oceaan werden overgevoerd. Schaduwzijde van Engelands grootheid, hetzij men, naar het verschil van staatkundige en godsdienstige overtuiging, Ierland zijn verdiende plage of zijn slaanden engel achtte, was hare duisternis omstreeks de eerste helft dezer eeuw tot tastbaar wordens toe verzwaard. Eenige mislukte oogsten, en meer dan deze de aardappelenziekte, bedreigde voor nog geen tiental jaren de arme inwoners met letterlijken hongerdood; en het bewind zag zich ten langen leste verpligt maatregelen te nemen, aan welke, hoezeer niet enkel straf in schijn, toch in den uitslag geene weldadige werking te ontzeggen valt. De nood was te hoog gestegen om zich met de leniging van dezen door bijzondere liefdadigheid te mogen vleijen; welk middel mogt afdoende worden geacht om te voorkomen, dat hij ooit weder die hoogte bereiken zou? Eene vermindering der bevolking, eene verpligte volksverhuizing, was het antwoord. En iedere gemeente werd met het onderhoud harer eigene behoeftigen belast, en het leed luttel tijds, toen overschreed de armentax de opbrengst van den grond; - de gedwongen onteigening was het voorspel van den verkoop aller bezittingen met schulden bezwaard. De doortastende maatregel bereikte zijn doel, maar ten koste van bitterer tranen dan ooit het gebrek had geschreid. Landschap bij landschap bood in wreede werkelijkheid het schouwspel aan, zeventig jaren vroeger in dichterlijken droom geschil-

derd door den man, dien heel Engeland liefheeft, dien Göthe bewonderde. Mogt er iemand onder onze lezers zijn, die nog nooit ‘het Verlaten Dorpje’ genoten heeft, hij wete het vlugtig inzien dezer bladen ten minste die weelde dank; voor wie Goldsmith kent, hij heeft onze herinnering aan ‘Sweet Auburn’ niet noodig. Tusschen de eene volkstelling en de andere, - er zijn cijfers, die meer zeggen dan woorden - verminderde Ierlands bevolking met twee millioenen en Engeland vreest niet langer zijne kapitalen te beleggen in eenen bodem, voortaan van bedelvolk bevrijd, dat alles behalve in hunne nijverheid den mieren gelijk mogt heeten. Poor Paddy! het woord was hard, wij haasten ons u regt te doen waar wij het mogen. Naauwelijks in de Vereenigde Staten aangekomen, droegen de Ieren, die het eerste gedwongen verhuisd waren, hun penning bij tot de offers van hen, die er zich vroeger vrijwillig gevestigd hadden, opdat de achtergeblevene nog armeren zouden kunnen volgen. Gedurende vijf jaren, van 1848 tot 1852, werden meer dan vijftig millioenen guldens tot dat einde overgemaakt, en het woord van Adam Smith, dat niets moeijelijker te verplaatsen valt dan de mensch, werd gelogenstraft, dewijl de liefde tot zijn volk de liefde tot zijn land overwoog en de vreeze voor den vreemde als de vreeze voor den togt buitensloot.

Bij den omvang dezer gedwongen volksverhuizing, treedt alle overige uit Groot-Brittannië in de schaduw. Hoe vele slagtoffers ook de goudkoorts, die beurtelings naar Californië of Australië voerde, maken mogt, hoe gaarne wij ook in gedachten de bloem van Albions krachtvolle jongelingschap naar zijne over den ganschen aardbol verspreide koloniën zouden vergezellen, nieuwe wegen voor de nijverheid openende, het ligt buiten de grenzen ons aangewezen, daarover uit te weiden. Wij mogen echter den wensch niet weêrhouden, dat begaafder veder dan de onze zich eerlang vermeije in eene schets van het herdersleven in dat werelddeel, welks vroegere naam aan Hollands vorige grootheid herinnert; een herdersleven, voor eene wijle door de gouddelving gestoord, en echter op den duur zekerder zegen dan deze. De voorstelling zou iets nieuws en iets nuttigs tevens kunnen worden, wanneer de hand, die er zoo wèl in slagen zou om ons al het verrassend-vreemde dier oorden te schilderen, zich te gelijk verledigen wilde regt te doen

aan de zorg, in Groot-Brittanië èn door het bewind èn door bijzondere maatschappijen aan de bevordering dier kolonisatie besteed.

Wij keeren tot ons onderwerp weder, in de beschouwing der volksverhuizing uit Duitschland, de belangrijkste van geheel het Vaste Land. Gelijk menige stroom in het oude Germanië uit onbeduidende bron zijnen oorsprong neemt, was zij in den aanvang van luttel gewigt: krijgsman bij krijgsman, voor wie de bevrijdingsoorlog in teleurstelling was geëindigd, beproefde zijn geluk aan de overzijde des oceaans, en vond in de Zuid-Amerikaansche staten, tegen het moederland opgestaan, een vergeten graf. Slechts die weinigen, welke niet enkel het zwaard wisten te hanteren, schier allen die inzagen dat het tijd was geworden het staal des oorlogs om te smeden tot het kouter des vredes, en daarom den steven rigtten naar het land, welks verre westen om ontginning zijner woestenijen riep, slechts zij vonden in het nieuwe vaderland een beter te huis. Het leed lang eer de mare, hoe wèl het hun ging, de achtergeblevene magen en vrienden verraste; maar zoodra brief op brief van later vertrokkenen het berigt der eersten bevestigde, leende half het dorp in schaduw van den wingert en onder den lommer der linden, op de dorschvloer en in het kerkportaal, bij het spinrokken en bij het kroesgeklep, dier tijding een luisterend oor; en tien-, twintig-, honderdtallen maakten zich met het voorjaar op om de verre vrienden te volgen. Uit het hart van Beijeren, van de Zwitsersche gebergten, langs de wederzijdsche oevers van den Rhijn, daagde de drom, die thans telken jare wederkeert, en van Havre tot Hamburg uit haven bij haven de zeilen rijzen doet, zoodra de wind uit het Oosten waait. Eerst eene heilzame afleiding voor menig overbevolkt arm land, verkeerde de duitsche landverhuizing allengs in eene chronische ziekte, die thans het staatsligchaam met het verlies zijner beste sappen bedreigt; want het is niet louter de behoeftige meer, die elders werk zoekt voor de handen, welke hij ten zijnent slechts tot bedelen gebruiken kan, ook de vermogende gaat mede, hetzij deze het luchtgeven aan zijne staatkundige overtuiging door een vonnis zijner overheid boete, hetzij hij, haar smorende in zijn binnenste, in vrede scheî, toch evenzeer door de behoefte aan vrijer dampkring voortgejaagd. Vergeefs de wedijver der regeringen in het

uitdenken van dammen om dien stroom te stuiten - vergeefs de eisch des bewinds in Wurtemberg, Baden en Hessen, dat de landverhuizer voor zijn vertrek van alle burgerregten, ja, zelfs van zijne nationaliteit afstand doe, - vergeefs de pogingen van Pruisen, om in het Groot-Hertogdom Posen koloniën aan te leggen, - vergeefs eindelijk de maatregelen van het Beijersche bestuur, te dien opzigte alle anderen in strafheid overtreffende: ‘jaar uit jaar in schijnen tweemaal honderdduizend Germaansche landverhuizers hun vaderland te vergeten, zoodra zij den voet op het dek van een schip hebben gezet!’

Slechts wie de schoen draagt, weet waar hij wringt, en we zijn er verre van, met den schrijver, aan wien wij de jongste aanhaling ontleenden, in te stemmen, wanneer hij om dit feit de vaderlandsliefde onzer Duitsche naburen, door hunne dichters volgens hem zoo hoog opgevijzeld, spotziek in twijfel trekt. Het schijnt ons billijker te vragen, of vaderlandsliefde, in den waren zin des woords, bij den Duitscher te verwachten, te vergen valt? Gehechtheid aan den grond zijner geboorte, aan de plek waarop ons wiegje stond en waarop wij, om den wille van het rijm, ons graf laten s t a a n , wie is er die ze hem ontzeggen durft? Maar als vaderlandsliefde iets meer beduidt dan partijdige ingenomenheid met het oord, waarin wij als kind speelden; maar als wij, om haar te mogen koesteren, met regt het land waarin wij leven moeten kunnen waarderen, om de gelegenheid die het ons geeft, ons niet enkel als mensch, maar ook als burger te ontwikkelen; maar als wij, zoo zij tot al wat goed en groot is prikkelen zal, als volk een verleden moeten hebben, dat een toekomst waarborgt, die verdient er voor te leven, wijst ons dan onder al die verbrokkelde staten het rijk, waarvoor gij de gaven van uw geest en gemoed veil hebben zoudt? Er wordt geene diepe studie der Duitsche Letterkunde vereischt, om tot de overtuiging te komen, dat bij de grootste geniën, die zij opleverde, wereldburgerschap boven vaderlandsliefde ging. Doch eer iemand den staf over Lessing breke, dewijl hij aan Gleim schreef, dat het laatste, waarnaar hij haken zoude, den lof van een Patriot zou wezen, die hem vergeten leerde dat bij Wereldburger moest zijn; hij herinnere zich het woord van Gervinus, die zoowel in het gevoel van den jongeling, als in

de zienswijze van den grijsaard bij Göthe blijken meende te vinden, dat het dezen aan zin noch begrip voor eene nationale poëzij zou hebben gefaald, indien zijn volk hem slechts een nationaal leven had aangeboden. Onze voorganger had zijne opmerking in de pen gehouden, wanneer hem als ons het meesterstukje voor den geest had gestaan, tot welks schildering een groep landverhuizers Ferdinand Freiligrath verlokte. ‘Met bedrijvige handen,’ heet het, ‘reikt gij den schipper uw luttele have toe, gij mannen! met de manden op den rug, vol van brood, dat gij, uit duitsch graan gekneed, aan duitschen haard hebt gebakken; gij, bruine en slanke deernen uit het Schwarzwald, met lange tressen getooid, die zoo zorgvuldig kruiken en kannen op de groene plank der sloep nederzet; - hoe zou ik den blik van u kunnen wenden, hoe moede worden u ga te slaan. Het zijn dezelfde kannen en kruiken, die gij zoo dikwijls aan de bekende bron hebt gevuld; en wanneer niets in den vreemde u aan uw vroeger te huis herinnerde, zij zouden het u weêr voor de oogen brengen, het dorpje, waarin gij opwiest, de steenen put, waarover gij buktet, den haard, waaraan ge plagt neêr te zitten, het huisraad, dat u aan dezen tegenglom. Weldra zullen zij in het verre westen de houten wanden sieren van het blokhuis dat u wacht, weldra zult gij er die den moeden bruingeroosten gasten ter lafenis vullen en aanreiken, er den armen van de jagt bestoven wilde meê verkwikken, maar ze nooit met groen bekranst, van duitsche druivenlezing vol, weêr huiswaarts dragen. Och! zegt mij, waarom toogt ge van daar? het Neckardal heeft immers nog wijn en graan; het Schwarzwald staat vol van donkere dennen, en de Spessart weêrgalmt nog van des Alpenherders hoorn. Hoe zult gij in die wilde wouden naar het frissche groen van het gebergte van uw geboortegrond, naar het golvend goud van Duitschlands graanvelden, naar zijn wingertheuvelen verlangen! Hoe zal het beeld der dagen van van ouds u in uwe droomen aanlagchen, tot het als een lieve vrome sage in uwe zielen staat geprent. Maar de bootsman wenkt, trekt henen in vrede. God behoede u, man en vrouw en grijze, en geve Hij uw gemoed vreugde en rust, en uwen akkers maïs en rijst!’

Stil leven in den schoot der natuur en huiselijke herinneringen, daar hebt ge den maatstaf, dien ge Duitsche

vaderlandsliefde aanleggen moogt; is het de schuld van het arme volk, zoo een hooger zijn begrip te boven gaat?

Er was een tijd, waarin de Hollandsche vlag de beheerscheresse van den Oceaan mogt heeten, - de jongste beraadslagingen over het budget onzer Marine hebben den volke verkondigd, hoe diep zij gevallen is; - er was een tijd, waarin onze reederij zich verhovaardigde de vrachtvaarster van geheel Europa te zijn, - hoe groot blijkt haar aandeel in het overvoeren dier menschenmassa, welke nu al veertig jaren lang, telkens aanwassende, uit de oude naar de nieuwe wereld gaat?

'Om te lossen in eene der havens tusschen Havre en Hamburg,' luiden de chartepartijen van den handel, als hare schepen met de voortbrengselen van andere hemelstreken belaên huiswaarts keeren, en onze koopsteden worden voor menig artikel als markten nog medegeteld; - tusschen Havre en Hamburg vloeit de stroom naar zee, dien Borger in eene Russische bui den grootvorst der Europesche noemde, die schier heel de Duitsche landverhuizing op zijne wateren draagt, als moest zij ten laatst vaarwel den somberen indruk medenemen, welk een heerlijk oord de Voorzienigheid dien volken tot bakermat had bestemd! Holland, zoo verbeeldt gij u, Amsterdam, Rotterdam vooral, zal de reede zijn, van welke zij afscheid nemen uit een werelddeel, dat zoo weinigen hunner zullen wederzien; als onze duinen in het blaauw diep voor hen wegzinken, zullen zij het Vaste Land voor het lest hebben gegroet. En echter bedriegt gij u, ons aandeel in het vervoer dier zwervers is tot onbeduidend wordens toe weggekrompen. Wij hebben, met schaamte zij het neergeschreven, wij hebben slechts in den beginne gedeeld in de schande der gruwelen, door de winzucht alom aan dat gebrek gepleegd; sedert meenden wij onze handen rein te wasschen door onverschillig te blijven toezien, hoe onze naburen v e r b e t e r d e n en v o o r u i t g i n g e n! Wat is het gevolg geweest? Een tak van bedrijf, waarop wij voornaam nederzagen, een steun der scheepvaart, dien wij smadelijk minachtten, is, door Havre en Bremen in bescherming genomen, in milde bron verkeerd, die beider handel met de Vereenigde Staten bloeijen doet.

Wie is er, die Havre niet kent als de stapelplaats voor Frankrijk en Zwitserland van dat voortbrengsel van Noord-Amerika, 't welk de grondstof der nieuwere nijverheid uit-

maakt en John Bull broeder Jonathan meer naar de oogen doet zien, dan hij weten wil; - wie is er, die Havre niet kent als de eerste katoenmarkt van het Vaste Land? Hoe zou het mogelijk geweest zijn, dat het den scherpen blik harer handelaren lang konde ontgaan, welk een middel ter vermindering der kosten van den aanvoer van dat artikel er in dien uitvoer van menschen school? Als deze de ledige ruimte aanvulden en betaalden, welke in de schepen bij hunne heenreize overbleef, dan behoefde bij hunne terugkomst die andere wolle, welke niet slechts even goed dekt en kleedt en tooit, maar zich gedweeër dan eenige andere vacht herscheppen laat, maar de helft der vroegere vracht te dragen, en het getal harer verbruikers zou toenemen, naarmate iedere daling haar meer binnen het bereik van minder vermogenden bragt. Handelshuis bij handelshuis legde er zich dan ook weldra op toe, betrekkingen in het hart van Duitschland aan te knoopen, om Havre tot plaats des vertreks te doen verkiezen, en '*wide awake*,' waar het geldt de middelen aan te grijpen, die de bereiking van het doel verzekeren, gaf de Yankee eensklaps den schoonen vorm zijner slanke, schelpgelijke schepen prijs voor die gevaarten, wier breede lendenen een ongeloofelijk getal balen katoen kunnen bergen en voor heel eene schare landverhuizers ruimte over hebben. Er verliep luttel tijds na den aanvang van dien nieuwen Exodus, en Havre zag jaarlijks twintig duizend vreemdelingen zich van zijne kaden inschepen; wat was het er verre van, dat het getal nog zijn toppunt zou hebben bereikt! Het wies en bleef wassende; maar de overdreven wedijver der maatschappijen, om zich een telkens grooter getal landverhuizers te verzekeren, maar de mededinging, die, buiten mate gedreven, misdadig wordt, lokte letterlijk onvermogenden, lokte zelfs bedelaars tot den overtogt uit, en de Fransche regering zag zich verpligt tusschen beide te komen, wilde zij hare groote wegen niet met gespuis bedreigd, wilde zij hare gasthuizen niet overladen vinden. Er werden waarborgen geëischt ter betaling van den overtogt niet alleen, de landverhuizer moest bovendien bewijzen ten minste vier honderd gulden per hoofd te bezitten, en of dit nog niet genoeg ware geweest, zijn paspoort moest door den Franschen gezant te Frankfurth a/M. zijn geviseerd; was het wonder, dat de middelen het doel voorbij schoten, en Rotterdam, Antwerpen,

Hamburg, Bremen vooral partij trokken van dat oogenbllk van overbezorgdheid? Immers, eene wijle slechts verlamden die te straffe maatregelen de bewegingen der handelshuizen van Havre, die zich dezen tak van uitvoer ter taak stelden. Het bestuur zelf behoefde geene jaren om te leeren inzien, dat die menschenmassa zich zoo min als een mierenhoop door eenigen omweg in de bereiking van zijn doel laat belemmeren, - het moge meer moeite kosten, zij treft het wit toch! Het visa van den Ambassadeur werd weldra overtollig beschouwd; allengs geraakte het in onbruik den emigrant het bewijs te vergen, dat hij gelds genoeg bezat om zijne passage te betalen; weldra werd de doortogt geheel vrij gegeven. Het getal landverhuizers, dat in 1852 uit Havre naar New-York scheep ging, beliep ruim vijftig duizend, terwijl er uit dezelfde haven twintig duizend naar New-Orleans vertrokken.

Horace Say schildert ons deze met de volgende trekken:

‘Wie onzer is niet ten prooi geweest aan eene pijnlijke gewaarwording, aan een oogenblikkelijk maar waarachtig hartzeer, zoo dikwijls hij op onze groote wegen, aan de stations van welke een spoortrein vertrekken zou, in de straten onzer steden, of op de kaden onzer havens, dien langen stoet van emigranten van beiderlei kunne en allerlei leeftijd ontmoette? vrijwillige ballingen, die een beter te huis onder een anderen hemel zoeken. De eene karavaan volgt de andere, en op al die verweerde aangezigten is dezelfde indruk geprent. De jongelieden, aan het hoofd van den optogt, treden met vasten schred vooruit. Zich luttel over het heden bekommerende, hebben zij naauwelijks een zucht over voor wat zij achterlaten en leven geheel in de toekomst; hen doordringt het besef, dat zij in eene groote onderneming eene belangrijke taak hebben te vervullen. Op deze pleegt de huisvader te volgen, ernstig en peinzend, nog vervuld van den strijd der gedachten, die hij beurtelings het oor leende, eer hij het thans uitgevoerde besluit nam. Misschien denkt hij, dat hij nog zou kunnen terugkeeren, maar de teerling is geworpen, voor de verantwoordelijkheid deinst hij niet terug, hij heeft met zijne oude gewentes gebroken, hij heeft zijn geboortegrond voor altijd vaarwel gezegd. De vrouw, achteraan geraakt door de zorgen, voor de kinderen vereischt, ziet er afgemat uit, hare oogen staan droevig,

maar zij berust. Intusschen gaan allen voort, zich langzaam naar hunne bestemmingsplaats rigtende. Het is of het oord, dat zij doortrekken, hen niet aangaat; naauwelijks is het hun de moeite waard het hoofd om te wenden, om met onverschilligen blik de wonderen eener groote stad ga te slaan. Het is of zij, in gedachte, de ruimte klievende, tusschen hoop en vrees geslingerd, reeds het onbekende land begroeten, waarin hun een beter lot verbeidt.'

Er is meer kracht in die groep, dan wij aan eene dergelijke ten onzent durven toekennen; maar het wordt tijd, dat wij den blik naar die stad wenden, welke in ijver om zich de landverhuizing te verzekeren, dien van alle mededingende havens overtrof.

Van de drie oude hanzesteden was Bremen de eerste, die het belang dezer vrachtvaart begreep, en, den weldra ontwaakten wedijver van Lubeck en Hamburg het hoofd biedende, beide spoedig en verre achter zich liet. Er vormden zich philanthropische maatschappijen ter uitoefening van een patronaat over de emigranten; geen voorgeslagen middel ter bevordering van het vervoer, dat niet bedachtzaam door deze getoetst, dat niet zorgvuldig door haar geregeld werd, en weldra knoopten zij eene briefwisseling aan met Duitsche genootschappen te New-York, te Philadelphia, te New-Orleans en zelfs te Saint-Louis op den Mississippi gevestigd. Was het wonder, dat de vertrekkenden uit oostelijk en noordelijk Duitschland, 't geen weldra meer menschen in de woestenij uitstiet dan de Rhijnstreken en het zuiden van Germanië, bij voorkeur den weg insloegen, waar de overtogt hen zoo gemakkelijk werd gemaakt? De Kamer van Koophandel en de Senaat der Stad zetten om het zeerst door hun gezag der welwillende pogingen der maatschappijen kracht bij. Geene inlichting, die den zwervers niet kosteloos werd verleend, geen bedrog, aan hen gepleegd, dat ongestraft bleef; en wijzer nog, de vinding putte zich uit in middelen om dit te voorkomen. Iedere wet, door het Engelsche Bewind uitgevaardigd ter bescherming der weerlooze schare gedurende haar verwijl aan wal, ter bevordering harer gezondheid, zoo lang de overtogt duren mogt, werd geraadpleegd, en waar het pas gaf nagevolgd. Draagbare bruggen werden uitgedacht, om de inscheping gemakkelijker te maken, en den reeders de verpligting opgelegd, eene genoegzame som te doen verzekeren, om in

geval van schipbreuk aan den emigrant het middel tot vervoer te waarborgen van de plaats des ongeluks tot die zijner bestemming. Als ware dit alles nog niet genoeg geweest, er verrees in 1850 in Bremerhaven ten behoeve der landverhuizers een gebouw, groot genoeg om twee duizend passagiers te kunnen herbergen. ‘De voorgevel is zestig Nederlandsche ellen breed; galerijen, dertig ellen lang, voeren naar de groote zalen; het heeft overvloed van slaapvertrekken, en biedt vrije kamers aan, voor wie geld genoeg heeft die te betalen. De benedenverdiepingen bestaan uit keukens, bergplaatsen voor de bagage, en stookhokken ter verwarming van het gansche gebouw door stoom. Er zijn vertrekken tot kapellen voor de katholijke en de protestantsche eeredienst ingerigt. Een ziekenzaal geeft gelegenheid ter verpleging van vijf en dertig kranken. De kosten van verblijf zijn ongeloofelijk laag gesteld; voor dertig centen daags vindt men er huisvesting en voedsel.’

Vraagt iemand, of Bremen zijne zorg voor de landverhuizers beloond zag? Wij geven andermaal het antwoord in cijfers, - in het verleden jaar vervoerde het er vijf en zeventig duizend naar de verschillende havens der Vereenigde Staten, en kon van Baltimore zijn tabak in den regel tot zes gulden minder vracht per vat huiswaarts brengen, dan dit voor Holland het geval was.

Hoe deinzen Hamburg, Antwerpen, Rotterdam hierbij op den achtergrond; terwijl de getallen der vertrokkenen uit de beide eerste havens elkaêr in 1852 opwegen, iets minder en iets meer dan veertien duizend beloopende, zag Rotterdam er in het jongst verloopen jaar uit de Boompjes nog geen vier duizend scheep gaan. Het cijfer is alleronbeduidendst, - dat ten minste de klasse het vergoedde! Maar wie durft er zich mede vleijen, dat de gezetenen onder onze naburen, dat zij, die zich door de verbrokkeling der vaderlijke nalatenschap genoopt zien elders met dat kleine kapitaal beterkoopen grond te bebouwen, den weg langs de Maas zullen kiezen? Een blik op de groepen onder het geboomte harer kaden volstond dikwijls om ons aan Bilderdijk's navolgingen van Tyrteus te doen gedenken; inderdaad het zijn dezulken, die ‘voor afgesmeekte hulp eens haters wreed versmaden’ ter prooi zijn geweest, en hun gebrek ‘wordt nog door afkeer’ verzwaard. Zoo ergens, bij hen grijpt het wee der grijsheid het gemoed aan, en het geheel

zou de troostelooze veraanschouwelijking des jammers mogen heeten, zoo er niet aan de knieën dier misdeelden een hoop kinderen speelde, die ten minste nog tijds genoeg voor zich hebben, om niet enkel van beter toekomst te droomen!

Wie ingelicht wil worden, waarom onze reederijen slechts zoo weinige landverhuizers en dan nog maar diegenen verschepen, welke onvermogend zijn de kosten goed te maken van eenen omweg, dien zij gaarne zouden kiezen, hij leze het Verzoekschrift, in Februarij l.l. door de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Rotterdam aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken te 's Gravenhage ingediend; liever nog, hij hoore:

‘De Kamer ontving en zendt hierbij onder dankbetuiging aan Uwe Excellentie terug eene lijst der in de maand September j.l. van Bremen naar de Vereenigde Staten geëxpedieerde schepen met passagiers.

Uit dat stuk blijkt, dat bereids van Januarij tot September 1854 62,746 landverhuizers in 299 schepen den weg naar Amerika over Bremen gekozen hadden. Over het geheele jaar bedraagt het aantal, zoo als dat in de dagbladen wordt opgegeven, niet minder dan 75,424 in 361 schepen. - Het getal der te Rotterdam naar dezelfde bestemming ingescheepte passagiers beliep in 't afgeloopen jaar slechts 3880, en de Kamer meent op dit zoo in 't oog springend verschil de aandacht van Uwe Excellentie te moeten vestigen, ten einde nogmaals aan te dringen op de hooge noodzakelijkheid eener Policie-Wet, op het vervoer der landverhuizers te maken. Het is toch geen gebrek aan schepen om die lieden over zee te vervoeren, geen gebrek aan goede en goedkoope middelen van vervoer om herwaarts te komen - onze Rijnbooten zijn goed ingerigt en goedkoop genoeg, - het is de meer of min gegronde vrees om bloot te staan aan de knevelarij van allerlei tusschenpersonen en ondernemers in dit vak, waartegen elders de regering bescherming verleent, doch wier handelingen men hier geheel ongestraft laat. Het ligt in den aard der zaak, dat het gerucht en het eigenbelang de vele verkeerdheden, die hier onder zulk een stelsel moeten voorkomen, nog oneindig vergrooten, en het is thans overal in Duitschland bekend, dat men de Nederlandsche havens *niet* moet kiezen; zelfs wordt in vele streken openlijk van overheidswege en overal in de dagbladen daarte-

gen ernstig gewaarschuwd. - Het ware daarom hoogst wenschelijk, dat onze Regering zich eindelijk eenmaal om deze aangelegenheid bekommerde en bij eene behoorlijke Wet deze zaak regelde, ten einde van den afkeer, tegen onze havens in Duitschland bestaande, zoo mogelijk een einde te maken, dat alleen langs dezen weg kan geschieden, - *zoo het thans niet reeds te laat is om de landverhuizing nog hier heen te leiden*.

Het is niet alleen om de voordeelen, welke het vervoer der landverhuizers op zich zelf oplevert, hoe belangrijk dit ook voor de reederijen en voor vele neringen in de zeesteden zijn moge, dat de Kamer zoo herhaaldelijk op eene behoorlijke regeling dezer aangelegenheid bij de Wet aandringt, maar ook om het enge verband, waarin dat vervoer tot den algemeenen handel staat. - De goede uitvracht toch, door het transport van passagiers naar Amerika verkregen, maakt eene lage terugvracht mogelijk, en deze is het wederom, welke belangrijke hoeveelheden goederen hier zou kunnen doen aanvoeren. Het voorbeeld van Bremen is daar, om dit aan te toonen. De groote hoeveelheden tabak, daar aangevoerd, zijn onder anderen voor een goed deel te danken aan deze omstandigheid: in 1854 bedroegen die niet minder dan 41,400 vaten, tegen slechts 9600 voor onze stad.'

Het adres is practisch; wie wenscht niet met ons, dat die stem der waarheid nog in tijds gehoor vinde? Boven enkele maatregelen van politie, zouden wij echter de voorkeur geven aan eene volledige wet, bij welke de Landverhuizing naar de behoefte onzes tijds werd gerekend. De Koninklijke Besluiten toch van 28 Dec. 1837 en 13 April 1839, met hun borgtogt van honderd vijftig gulden per hoofd voor iederen landverhuizer, en hunne scheepsruimte van vier personen per elke vijf lasten, maken de mededinging met den vreemde tot een vromen wensch.

De Directie der Nederlandsche Handel-Maatschappij, gevestigd te Amsterdam, overtuigd naar het schijnt, dat het vervallen verkeer dier stad met de Vereenigde Staten haar in menig opzigt buiten den belangrijksten kring der wereldbeweging doet blijven, beproeft sints een tweetal jaren telkens ijveriger pogingen om dáár betrekkingen aan te knoopen. Het blijkt haar doel te zijn in de wedijverende steden aan IJ en Maas, kon het zijn, katoenmarkten te vestigen,

die, ja, nog tientallen jaren zullen behoeven, eer er sprake van mededinging van het Vaste Land met Liverpool of Havre wezen kan, maar bij het slagen harer onderneming toch allengs in de behoeften dier streken zouden kunnen voorzien, welke digter aan de Nederlanden palen dan aan Frankrijk of Groot-Brittanje. Het overwegend gewigt, dat het voor heel ons werelddeel onontbeerlijk geworden artikel in de schaal van den handel werpt, regtvaardigt hare keuze; het groote kapitaal, waarover zij beschikt, de goede naam, dien zij zich verwierf, waarborgen hare bevoegdheid tot de taak; maar zal zij kunnen slagen, zonder dat de landverhuizing haar in staat stelle katoen even laag aan te voeren als Havre of Liverpool, zonder dat onze reederijen door het derwaarts zenden harer schepen die van het zuiden der Vereenigde Staten eerst van den weerzin tegen onze havens genezen, om ze daarna tot wedijver met deze geprikkeld te zien? Het zijn vragen, die wij wenschten met meer vertrouwen op een gunstig antwoord te mogen doen; hoeveel liever zou ons de beschaming dan de bevestiging onzer vreeze zijn! De Kamer van Koophandel en Fabrieken aan het IJ doet in belangstelling voor de welvaart harer haven voor de Kamer der Maas, we houden er ons van overtuigd, niet onder; maar het is niet genoeg, als de hoofdstad bij dit onderwerp niet na te volgen, niet in te halen heeft, zij moet meer doen, daar zij de nadeelen eener min gunstige ligging heeft op te wegen. Amsterdam wordt tot nog toe onder de havens, uit welke de emigratie zee kiest, naauwelijks genoemd; Amsterdam, dat in zoo menig ander opzigt middelen te over heeft de stad aan de Rotte op zij te streven, neen, haar vooruit te gaan! Een gevoel van verontwaardiging doortrilde Amsterdam merg en been, toen het meer welsprekend-aanschouwelijk dan staatkundig-voorzigtig van haar werd getuigd, dat, zoo de hoofdstad des rijks zijn hartader heeten mogt, die hartader flaauw klopte; maar waarom toch liet zich na die huivering de logenstraffing zoo lang wachten; waarom voedde men slechts wrok, waar zoo grootsch wraak te nemen viel? ‘De finantiën,’ - ‘onvermogen,’ - ‘verval,’ - weergalmt bij de beraadslagingen, fluistert de een den ander toe, wijst men u aan; doch wie gelooft aan gebrek aan geld, waar hij, ja, velerlei zin voor wat werkzaamheid, inspanning, studie eischt - het openen van nieuwe handelswegen, de deelneming aan het

staatsleven, lust tot bouwen voor wetenschap en kunst, - dommelig vindt, maar juist dien voor de weldadigheid onovertroffen, ongeëvenaard alle anderen ziet overleven?

Goedgeefsch zijn is eene edelaardige eigenschap; zij getuigt van vroegeren voorspoed en van voortdurende vroomheid; maar zal men het ons ten goede houden, dat wij haar het hoogst waarderen, waar zij de kroon zet op een wedijverend streven aller krachten naar wat ook in andere opzigten goed en groot is? We zijn voor velerlei werk te traag geworden, bedwelmd door de walmen, opgaande uit de wierookvaten, die wij elkaêr voor onze voortreffelijkheden tot stikkens toe te gemoet slingeren; zou de laatst overgeblevene deugd eene der gemakkelijkste zijn? Eer gij de vraag onbescheiden scheldt, wat is uw antwoord, als een vreemdeling tot u zegt: in uwe stad is wel geen arme meer die niet school kan gaan? of: ge hebt mij veel laten zien, uwe nieuwe gasthuizen bewaardet ge zeker voor het lest? of.... Erger u niet te zeer, zoo wij besluiten met het woord, dat ons op het harte ligt: het is door energie en niet door collecte, dat de Vereenigde Staten vooruitgaan.

Op onze vlugtige beschouwing der Engelsche en Duitsche landverhuizing volge de derde, die uit de overige Europesche rijken, luttel in getal als die heeten mag. Wij volgen denzelfden leiddraad, dien we bij de vorige ter hand namen, maar schoon we grooter gebied hebben te doorloopen, de weg zal veel rasser afgelegd zijn.

Laat ons met het Noorden beginnen, om al dadelijk in Rusland een staat aan te treffen, die in onze opvatting van het woord geene landverhuizers kent. De Rus, tenzij zijn meester hem meêvoere, kan zijn land niet uitgaan; hij heeft geene beschikking over zijn persoon, hij behoort den grond toe, - het is zijne bestemming eene soort van onroerend goed te zijn. Als iemand den lust botvierde, in het Russische rijk door te dringen, om er arbeidsliên te werven, en die te verschepen, hij zou vervolg-, hij zou strafbaar zijn, niet dewijl hij zich aan personen zou hebben vergrepen, neen, omdat hij het gewaagd zou hebben den eigendom aan te tasten.

Het Scandinavische schiereiland is verder in beschaving gevorderd; de Zweed, de Noor, ze zijn vrij, zij kunnen zich naar lust vestigen waar zij willen, en niets staat hun in den weg om hunne krachten daar te besteden, waar zij

gelooven van deze het meeste partij te kunnen trekken; maar juist dewijl ze vrij zijn, gevoelen zij te levendiger den band, die hun aan hunnen geboortegrond bindt. Wilt gij den Odalboer van het Noorden leeren kennen, sla Erik Gustaf Geyer's dichtbundel op, en ge zult hem voor u zien. ‘Op eene bergvlakte, hoog boven bosch en meir,’ zingt hij, ‘dáár staat mijn huis, dáár heb ik het eerste daglicht gezien en daar wil ik ook sterven. Laat wie er lust in heeft de wereld omdolen, en zij wie dat kan heer of knecht, ik sta liefst op mijn eigen grond, ik ben het liefst mijn eigen meester. Om een naam te maken is het mij niet te doen, maar mijn woord is mijn zegel, en wie ook van een oogst van glorie relle, iederen herfst breng ik den mijnen rustig in de schuur. Die de aarde beheerscht, die heeft duizende beenen en duizende armen op den koop toe, maar het valt hem zwaar dat heir voort te krijgen; mijn arm is nooit traag om uit te voeren wat ik wil. Ik hou van geen ophef, ik mag geen rumoer: wat er groots wordt gedaan dat geschiedt stil; als de storm weg is gedreven, laat hij schier geen spoor achter, en als ge den bliksem gezien hebt, is het voorbij; maar zonder een woord te zeggen, voegt de tijd oogenblik bij oogenblik, en toch kunt ge zijne dagen niet tellen, en de golf stuwt zachtkens voort naar den bodem der zee, schoon de beek, die van wat regen zwol, raast en tiert. Eveneens ga ook ik in stilte mijn weg, er valt niets groots aan mij te zien, en al mijne broeders doen als ik, ieder op zijn erf. En toch zijn wij het, die heel het land voeden, onzer is het brood; - wij zijn het, die het gezondheid, die het kracht geven, en moet er bloed gestort worden, boerenbloed vloeit het eerst en het langst. Iedere plage heeft haren eigenen kreet, maar de gezondheid doet den mond niet op; daarom spreekt men ook niet van mij, daarom is het even of ik er niet was. Het zijn de groote, de geweldige Heeren, die met gedruisch en gedonder stad en rijk overhoop werpen; maar in stilte bouwen de boer en zijn zoon die weêr op, zij zaaijen op het van bloed nog drasse veld maar weêr korrel bij korrel uit. Van veel wetens heb ik geen last, maar ik weet wèl wat het mijne is; God en den Koning geef ik wat Hun toekomt, het overige smaak ik vrij. Geleerden en rijken breken zich het hoofd, om uit te maken wiens aanspraak den meesten grond heeft, maar ik ben van de leer, dat mij toe-

komt, wat ik met mijn zweet heb verdiend en met mijn bloed heb verweerd. Ik hou er niet van altijd heen en weer te draven, na gedaan werk is het goed rusten; doch als er Svea-Ting gehouden wordt, dan ga ik op, het schild aan den arm. Vele woorden verkwist, in algemeene zaken, onze spreker bij den Koning niet, maar onder het gekletter der wapens ontbreekt het der boeren ja of neen nooit aan kracht. En roept Hij ons op tot den strijd, er is geen erf, welks huisman achterblijft, en daar de Koning zijn banier plant, daar is de strijd het heetst. Immers, wij vechten voor het lieve kroost in moeders arm, voor onze voorzaten, voor ons te huis, voor ons land, - al weet het gerucht niet eens, dat wij in de wereld zijn, Svea's Koningen kennen ons wèl!' Van zulk hout, het is zoo vast met den grond zaamgewassen, van zulk hout snijdt men geene landverhuizers; ter nood hoorde men in de laatste jaren van eenige emigranten spreken, die naar Canada togen, als zochten zij ook in den vreemde, ten minste in het klimaat, nog bij voorkeur de wedergade van het geliefd verblijf hunner kindschheid op.

Arm Zwitserland, wat zullen vrij van u zeggen, dat nog altijd, tot in de negentiende eeuw toe, uwe kinderen hun bloed voor de belangen van vreemden vergieten laat, dat misschien van alle landen uit midden-Europa het meeste ter emigratie bijdraagt? 'Er is in Zwitserland,' getuigt onze voorganger, 'beide vrijheid en welvaart, maar er is nog meer verdeeldheid, zoowel in het godsdienstige als in het staatkundige. Nationale eenheid ontbreekt, de Zwitsers zweemen naar hunne naburen, beurtelings Duitsch, Fransch of Italiaansch; - in elk dier streken gaan zij schier voor landgenooten door, en genieten er ten minste de voordeelen van. Zoo zij er als vreemdelingen willen beschouwd zijn, zoo zij zich als Zwitsers doen gelden, het is te dikwerf slechts dan, wanneer zij daardoor eenige der lasten kunnen ontgaan den inboorlingen opgelegd.' In één opzigt echter onderscheiden zij zich kennelijk van de emigranten aller overige natiën; wij bedoelen de hoop om later, rijker, neen, zij het ook even arm, toch in het vaderland terug te keeren; de hoop, die hun bijblijft, al kunt gij, bij het blosje der tering op hunne kaken, u niet weerhouden aan het geopend graf te denken. Geen hunner, die als de Duitschers vóór zijn vertrek afstand doet van zijne burgerregten; -

geen hunner, die niet met Rudolph Wysz, de oudere, in zijn bekend Schweizer-Heimweh, in den vreemde uitroept, als hij zijn harte gevraagd heeft, waarom het bij de heerlijkste natuurtooneelen zoo droef, zoo verslagen blijft, waarom het ach en wee roept, wat het nog meer verlangt: ‘Wat me ontbreekt, mij mangelt alles, 'k ben zoo gansch verlaten hier; -’ geen hunner eindelijk, dien de gedachte aan vader en moeder, aan berg en dal en woud, niet ijlings de gletschers en de gemsen, de koereiën en het dorpje en de lieve kinders, die hem toelachten als geen kind elders doet, weêr voor den geest roepen, tot hij met den in vollen zin des woords volksdichter dat hijgende, hakende hart het zwijgen oplegt met de woorden: ‘'t is uw lot, schik er u in; zoo God wil, Hij kan ons helpen, dat wij spoedig weêr te huis zijn!’

Italianen en Spanjaarden emigreren eigenlijk gezegd niet, en zouden dit het allerminst naar de Vereenigde Staten doen. Het zijn de oevers van de Plata, Montevideo vooral, die sedert 1851 jaarlijks eenige honderden dezer natiën tot zich trekken; de beweging was voor twintig jaren door Piemontezen en door Spanjaarden en Franschen uit beider Baskische gewesten begonnen, - het beleg van Montevideo belemmerde haar sedert acht jaren lang. Ook bij hen echter is het doel meer zich in den vreemde eenig vermogen te verwerven, en daarna huiswaarts te keeren, dan eene eigenlijke vestiging.

Frankrijk, - wij keeren naar het Noorden terug, dewijl de bewoner van de kusten der Middellandsche Zee, zoo hij al als kolonist een uitstapje naar Algiers maakt, zich niet als emigrant beschouwt, - Frankrijk neemt aan de beweging schier geen deel, alles bepaalt zich tot eenige, tot nog toe kwalijk gelukte, pogingen, om Algerië te bevolken. Ofschoon zich eenige weinige landverhuizers uit de armste Cantons der oostelijke departementen van tijd tot tijd bij de voorttrekkende schare vreemdelingen uit het Rhijndal voegen; - wie merkt die onzigtbare schalmen op in eene keten, die van werelddeel tot werelddeel reikt?

Niemand bijna, - tenzij het hart die enkelen lief hebbe, tenzij hem, dewijl het zijne landgenooten waren, hun wel of wee voortdurend belang inboezeme; en wel verre daarom van in die woorden eene veroordeeling van ons opstel te zien, wenschen wij ze tot overgang te bezigen ter beschouwing der zoo weinig talrijke landverhuizing uit ons

midden. België toch, dat na Frankrijk had moeten worden vermeld, werpt te luttel gewigts in die schaal, om er bij stil te staan, - tenzij de opmerking, dat ook dáár de Wetgeving ten behoeve der emigranten, in 1843 begonnen, in 1850 voltooid, het doel voorbijschoot en het vervoer uit Antwerpen eer belemmerde dan begunstigde, hier haar nut hebben kon.

III.

Landverhuizing uit Nederland naar de Vereenigde Staten! Om er groote gedachten van te koesteren, zou men moeten voorbijzien, dat de schare vreemdelingen, ons jaarlijks uit Germanië toegevoerd - hetzij die uit arbeidsliên besta, welke zich, als trekvogels, eene wijle bij ons voeden, om in den herfst weêr te verdwijnen; hetzij die een bundel jonge, frissche loten uit den burgerstand moge heeten, bestemd om op onze handelstakken te worden ingeënt, - de beslissing der vrage, of wij wel aan overbevolking lijden, hagchelijk maakt. - Landverhuizing uit Nederland naar de Vereenigde Staten! Om er zich veel van voor te stellen, zou men moeten vergeten, dat wij door hechter banden aan andere werelddeelen zijn verknocht.

Amerika is het terrein, waarop wij het minst gelukkig zijn geweest; zoowel in het noorden als in het zuiden bleken de verwachtingen van het voorgeslacht ijdel. Al leeft de heugenis van eenige hollandsche geslachten in de omstreken van New-York voort in de namen, aan een bekoorlijk eiland of lief landgoed gegeven; gij weet het, de pogingen onzer vaderen ter kolonisatie van Nieuw-Nederland slaagden niet! - ‘Verzuimd Brazil!’ zong Onno Zwier van Haren, en velen onzer lezers, zich het couplet des dichters herinnerende, zijn ons vooruit in de opmerking, dat aan de eene zijde der linie als aan de andere één zelfde ongenade des lots de hollandsche steden herdoopte. Nieuw-Amsterdam is aan de oevers van den Hudson een vreemde klank geworden, en welk nabuur, die van Fernambucq hoort, gedenkt er aan, dat zij Mauritsstad heette? - Waar de oceanen, die naar deze en naar gene der beide havens vloeijen, hunne wateren

zaam zien stroomen, waar de zon zengende stralen schiet, daar ligt Suriname..... de bloedgetuige tegen onze menschelijkheid, de logenstraffing van ons Christendom, - zoo lang reeds! - en hoe lang nog?!

Afrika moge regt hebben ons van zijn westkust met vervloekingen te achtervolgen, het zegent ons tevens; want aan zijn zuidelijksten uithoek overleeft de geest en het gemoed van ons volk de dagen zijner heerschappij. Wees gegroet, opbloeijend Gemeenebest! den schoonsten tijd van het ondergegane waardig. Of gij er in alles naar zweemen moest, hadt ge in uwe bangste worsteling ook geenen bondgenoot, - dan Hem, die nooit beschaamt, en u als ons uitredde! Luttel in tal mogen de moedige mannen uit ons midden zijn, die over bergen en zeeën tot u komen, gij wenscht er geene dan die deelen in uw geloof, dat God tot dien arbeid roept, dat God voor dien strijd sterkt, dat God die zelfverloochening zegent - wat wonder dat zij schaars zijn? Even weinig voorzeker, als dat het hart van duizenden onzer die met bewondering naoogt, die met belangstelling volgt; dat de landverhuizer naar de Kaap gedacht wordt in den gebede!

En toch zijn het nog deze snaren niet, die het gansche speeltuig trillen doen: er is één brievenmaal, waaraan heel de natie hangt, die over het lot der natie beslist! Ongeduldig verbeid, - reikhalzend te gemoet gezien, - door een enkel etmaal vertragens duizenden aan angst en vrees ten prooi gevende, - strekt bij hare aankomst ieder onzer op zijne beurt begeerig de hand uit naar dat zoo verlangend verwachte blaadje papiers, - 't geen over oceanen voortgedragen en door woestijnen heengevoerd, geheimzinnigste en getrouwste aller boden, eindelijk voor ons zijn sluijer afwerpt en zijn mond opdoet, - om den blos der vreugde op ons gelaat te roepen of onze lippen te doen besterven! - Het is de Overlandmail, het zijn tijdingen uit de Oost! Zoodra deze het vorstelijk kabinet zijn binnengebragt, werpt de Koning de veder ter zijde om haar in te zien, - de gezant van deze of gene europesche mogendheid wacht eenige minuten langer op het gewenschte gehoor, onze Aziatische hebben den voorrang, - zijn de Molukken niet de flonkerbaggen, is Java niet het keurgesteente zijner kroon? - Indien het treft, dat die berigten in onze koopsteden ter beurze worden uitgedeeld, houdt de handel des dags een oogenblik op; - de pols stokt van aandoening; want zoo wij nog eene vloot heb-

ben, het is der bezittingen in den Indischen Archipel dank te weten, zoo wij nog markt maken, het is in de voortbrengselen van zijn gezegenden grond. ‘Alles wel!’ gaat van mond tot mond, de aderen kloppen weêr, gedruisch, geschreeuw, gejoel vervangt het omziens stilte, - verbaast gij er u over dat de fondsen rijzen? - is dan de kans op verligting onzer lasten niet vergroot? - Al grooter blijkt de kring geworden, zich van de hofstad tot de koopsteden uitbreidende; maar zie, het oog bereikt zijne grenzen niet - ligt er wel in een van onze gewesten zoo afgelegen een dorpje, waarin geene mare van verwanten of vrienden uit die oorden wordt te gemoet gezien? Stout moge de verbeelding eens dichters hare wieken uitslaan, om ons eene voorstelling te geven van den schat van lief en leed, die over het gansche land in die brieven wordt uitgestort, beschaamd zou ze blijken, als een enkele van de honderd voor u openlag. Maar wenscht gij des ondanks niet, dat zij u de blijdschap schilderde dier gade, zoo gereed, zoo gelukkig haar man te mogen volgen, nu zij las, hoe de fortuin hem ginder toelacht? - zij bleef hier zoo noode met hare kleinen op dat kamertje achter, verlaten en vergeten door wie haar in vroegeren voorspoed heeft gevleid! - Maar zoudt gij dien dichter, hoe droef het u maken mogt, niet dank weten, zoo hij, dwars door de wiegelende winden, voor het hooge venster van dat buiten heen, het beven dier stramme vingeren bespiedde, een traan van het bijbelblad wisschende, - helaas! de eenige van die grijze weduwe stierf onder dien verren hemel den heldendood, waarvan de heugenis weldra met haar in het graf gaat! - Maar zoudt ge niet met diezelfde verbeelding over den schouder van dat bleeke meisje willen gluren, secondante op eene kostschool, in haar lessenaar, steelsgewijze, terwijl de jeugd speelt, den brief overlezende, den brief, die haar een blos op de wangen jaagt; den brief, die haar zegt: ‘ik kom rijk weêr, en gij bleeft voor mij dezelfde!’

Voorwaar, Java draagt de toekomst van ons volk in zijnen schoot; - welke Landverhuizing zou, hoe bekrompen deze door belemmerde kolonisatie blijve, voor ons hoofd of ons harte bij die naar de Oost mogen halen?

IV.

Indien iemand onder onze landgenooten weten wil, hoe spoedig soms in de dagen, welke wij beleven, maatschappelijke toestanden zich ten goede wijzigen, hij sla de vlugschriften op, waarin voor tien of twintig jaren de geest des tijds zich afspiegelde - hij vergelijke de voorspelling met de uitkomst, wij durven hem eene weêrgalooze verrassing beloven. Ons ten minste ging het zoo, toen wij de boekskes hadden ter hand genomen, waarin de schaarsche bescheiden over Nederlandsche Landverhuizing naar de Vereenigde Staten bewaard bleven, - een schraal veld, maar toch niet van louter stoppelen.

Wij zouden, naar aanleiding van deze, tweeërlei emigratie, altoos maar in het klein, mogen onderscheiden; de eerste omstreeks 1835, die uit landbouwers, de tweede omstreeks 1845, die uit afgescheidenen bestond; maar nog meer dan in tijdperk verschilden zij in omvang: het getal der laatsten overtrof dat der eersten verre. De overeenkomst tusschen beide verschijnselen was ongelukkig genoeg deze, dat wij uit boeren- en burgerklasse juist die mannen zagen vertrekken, welke tot de kern van de eene en de andere behoorden, niet slechts gespierde armen, maar ook flinke hoofden bij deze, en niet enkel enthusiasmus, maar ook energie bij gene.

Laat ons zien, of zij niet beter zouden hebben gedaan, zoo zij wat minder haastig hadden afscheid genomen.

Er zullen onder onze lezers zijn, die in een der jongstverloopen zomers de provincie Groningen hebben bezocht, en de verscheidenheid van hun oordeel over dat oostelijkste onzer gewesten zal welligt zoo groot zijn geweest als hun getal; maar wij vreezen toch geene tegenspraak te ontmoeten, wanneer wij beweren, dat zij in één opzigt eenstemmig waren: zij troffen op het land welvaart aan, tot weelde gesteigerd! Oogsten des overvloeds, zoowel van granen als van koolzaad, deden er menige nog bruikbare bouwmanswoning slechten, opdat eene prachtige heeren-boerenhuizinge in hare plaats verrijzen mogt, en, dwazer verspilling! binnen hare wanden werd door de zucht om te schitteren den smaak geweld aangedaan: tafelsieraden bleken uit goud vervaardigd, zilver was niet duur genoeg! Echter was het uit dat zelfde

deel des rijks, dat zich een der eerste kreten van landverhuizing deed hooren: bij W. Zuidema verschenen in 1835 de ‘Brieven van K. Jz. Beukma, bevorens Landbouwer op de boerderij Castor, in het kerspel Zuurdijk, Gemeente Leens, doch verhuisd naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, aan deszelfs achtergelaten Familie in de Provincie Groningen,’ een verhaal van de zeereize en eene beschrijving der aankomst te New-York behelzende. Drie jaren later gaf dezelfde uitgever het tweede en derde stukje met brieven van 1836, 1837 en 1838 in het licht, die uitvoerige berigten bevatteden over de vestiging van Beukma en zijn gezin in den Staat Indiana; doch welke besluiten met de mare, dat hij zijne boerderij ging verlaten, en ‘ofschoon in geenendeele teleurgesteld,’ een ander bestaanmiddel willende beproeven, eene warmoes- en boomkweekerij zoude aanleggen. Of er nog meerdere stukjes gevolgd zijn, bleef ons onbekend; wij scheiden er van met eene aanhaling, die onze inleidende opmerking bevestige: ‘Ik heb uit uwe brieven niet kunnen opmaken,’ schrijft Beukma, ‘dat ik voor als nog op volgelingen uit uw oord kan hopen. Hoe vurig ik ook het bijwezen van sommige eerlijke, cordate vrienden, of al waren het slechts onbekende landgenooten, ook blijf wenschen, hoop ik evenwel niet dat een voortgaand verval der algemeene welvaart hiervan de drijfveer zal moeten zijn: integendeel verneem ik met vreugde de invoering der belastingwet op den invoer van vreemd graan; dat zal mogelijk den landbouw en bijgevolg de algemeene welvaart, althans in uwe provincie eenigzins opbeuren!’

Als die protectionist eens terugkeerde, wat zou hij zeggen van ‘het harde noodlot, dat onder het stelsel van vrijen handel op Groningen’ drukt?

Wij gaan over tot de tweede landverhuizing uit ons midden, de eenige die naam hebben mag.

Het gaat de geschiedenis van volken als die van menschen: in het levensboek van de voortreffelijksten van ons geslacht komen bladzijden voor, die zij zich schamen, en welke natie mag op gedenkschriften bogen, niet door gruwelen bevlekt? Helaas! dat het de taak van onzen toekomstigen historieschrijver moet zijn, om, tot de gebeurtenissen van het tweede vierde dezer eeuw genaderd, in ons vaderland van vervolgingen om den wille, des g e l o o f s te gewagen; helaas! dat ons de hoofdbijdrage tot onze Landverhuizing naar

Amerika door de i n l e g e r i n g bij de Afgescheidenen der Hervormde Gemeente wordt geleverd. De Nemesis der Ouden gaat ook over het gebied der nieuwere geschiedenis, moge de wijsgeer zeggen, en in de Separatisten, die onder Koning Willem in vrijwillige ballingschap gingen, slechts de boetelingen zien voor het geweld, door de Staatskerk onder Prince Maurits, het geweten der Arminianen aangedaan; - wie zoude niet wenschen, dat deze de laatste weêrwrake van het verledene mogt zijn; wie er zich niet in verheugen, dat verdraagzaamheid jegens andersdenkenden allengs meer in eerbiediging hunner regten verkeert?

De jaren van den uittogt schijnen tusschen 1845 en 1850 in te vallen; maar statistische opgaven, uit welke gewesten de eerste afgescheidenen vertrokken, en in hoe groeten getale, bleven buiten ons bereik. Aan het hoofd der geschriften, waaruit wij onze bijzonderheden putten, staat ‘het Boek der Landverhuizers, “een leiddraad voor emigranten,” uit het Hoogduitsch van Moritz Beijer, naar de behoefte der Nederlanders vrij bewerkt,’ en van een aanbevelend naschrift van Ds. H.P. Scholte voorzien. Uit Utrecht in Oct. 1846 gedagteekend, worden daarin het Noorden van Illinois, het Zuiden van Wisconsin, het opgemeten gedeelte van den Staat Iowa, als de verkieslijkste streken voor landverhuizers uit ons vaderland, opgegeven. In de ‘Stemmen uit Noord-Amerika, met begeleidend woord van A. Brummelkamp, Bedienaar des Goddelijken Woords,’ waarvan de tweede druk in 1847 werd uitgegeven, vernemen wij meer. Een paar brieven van pas overgekomen landverhuizers, waarmede de bijdragen worden geopend en besloten, behelst niet veel. Het is de historie van een schrijnwerkershuisgezin, dat in den eersten epistel te Boston komt, dat in den laatsten te Boston blijft; welmeenende liên, dien het in den vreemde goed gaat, die daar iets k o n d e n overhouden, dewijl het er hen aan werk niet m a n g e l d e . Maar de ruimte tusschen die beide brieven werd met belangrijke bescheiden gevuld. Uit Waupount, ook Waupun, in Wisconsin geschreven, getuigt de derde bijdrage, - een brief van R. Sleijster, die ons land verliet niet uit tijdelijke behoefte, maar als diaken zijner gemeente, - er de studie om stakende, waaraan hij zich een jaar lang had toegewijd, - die in den vreemde beurtelings uit timmeren, uit verwen en uit stukadoren gaat, maar in het vervolg op zich zelven hoopt te blijven,

om huis en hof in orde te brengen; die van Hallerdijk rept, welke met eenige Hollandsche huisgezinnen te Waupount woont, en door dezen wel eens verzocht wordt om te preêken, doch dat tot nog toe heeft geweigerd, schoon hij wel eens een preêk voorlas, schoon hij wel lust heeft een woord te spreken en de Heere zulks ook wel zegenen kan, - getuigt die brief, zeggen wij, dat deze pionier van andere puriteinen niet de eerste Hollander in dat verre westen was. Het wordt ons zeker, door de beide brieven, van welke wij nog niet gewaagden, ook in dit boekske te lezen: - een schrijven van J.N. Wyckoff - een Americaansch Predikant - aan Ds. A.C. van Raalte; en een ander van den laatste aan den Wel-Eerwaarden Heer Brummelkamp, te Arnhem, gedagteekend aan boord van de stoomboot Great Western, te Buffalo, den 27 Nov. 1846. - De eerste brief geeft ons eenig begrip eener Protestantsche Evangelische Verhuizings-Vereeniging, in de Vereenigde Staten onder geloofsverwanten tot stand gebragt, om den besten raad te geven aan de uit Holland vertrekkenden. ‘Wij hebben geen voornemen,’ heet het in deze, ‘ook de Roomsch-Katholieken te bevorderen, al zijn die ook Hollanders. Ons oogmerk is den weg te openen voor de verdrukte leden van de gescheidene Kerk, welke gehecht is aan het oude geloof van de Hervorming.’ - De tweede brief geeft ons eene uitvoerige beschrijving wat Ds. van Raalte wedervoer op zijn togt naar het Westen, om voor zijn gezin en de hem vergezellende geloofsgenooten eene plaats ter vestiging te kiezen. Hollandsche vromen zijn hem bij zijne aankomst te New-York, te Buffalo, te Albany behulpzaam; de brief door de gemeente onder 't Kruis aan de Amerikanen uitgegeven, was vertaald en gedrukt en had diepen indruk gemaakt. Te Rochester ontmoette hij Geestersche arme huisgezinnen, die luiden lof gaven aan de buitengewone hulpvaardigheid, hun in den vreemde bewezen; de oude Hollandsche Hervormde kerk in de Vereenigde Staten toonde veel belangstelling; hij hoopt, dat er ‘eene fiksche kolonie tot brandpunt van werking in het Rijk Gods’ zal ‘geboren worden; allerbekoorlijkst ligt dit veld voor zijne oogen!’

Het waren maar de voorbereidende maatregelen.

Drie jaren later, en de keuze is gedaan, de teerling geworpen; er komt een boekske in het licht over ‘den toestand der Hollandsche Kolonisatie in den Staat Michigan, in het be-

gin van het jaar 1849;' het zijn drie brieven, aan Ds. C.G. de Moen, in den Ham. Als hare schrijvers leeren wij Ds. van Raalte, Ds. C. van der Meulen en Ds. S. Bolks kennen; zij wonen op luttel uren afstands van elkander, in Ottawa-County, Township Holland; de eerste dagteekent uit de plaats Holland, de tweede uit die Zeeland geheeten; de dorpskom van den derde draagt den naam van Over-IJssel; Ds. Ypma had er uit die, welke Friesland werd genoemd, bij kunnen schrijven, - binnen een omtrek van ongeveer tien uren herleven er de namen van de meeste onzer gewesten, want ook Groningen, Drenthe en de Graafschap zagen zich op de kaart hunne toekomstige naamgenooten aangewezen, - een vierduizendtal inwoners, meest uit geëmigreerde separatisten bestaande, uit schier alle oude provinciën zaamgevloeid, belooft der kolonie een spoedigen bloei! Onze letterkunde levert er bewijzen van op, dat 'fijnheid' met flinkheid van voorstelling, met frischheid van schildering zeer goed kan gepaard gaan; maar wie schoonheden van dien stempel in brieven uit den vreemde, uit een ander werelddeel vooral, verlangt en waardeert, voor hem zullen deze berigten bijna onlees-, zeer zeker ongenietbaar zijn.

Het vlugschrift bevat een vierden brief, die ons in den Staat Wisconsin verplaatst. Ds. G. Baay schrijft haar uit Town Alto, Fond du Lac County, 4 Januarij 1849, werwaarts hij met een tweetal huisgezinnen voorttoog, terwijl zijne overige reisgenooten aan het naburig Michigan de voorkeur geven. Wij maken er melding van, dewijl wij in die letteren ons straks geuit vermoeden eener vroegere vestiging in Wisconsin bevestigd zien. 'Ds. Zonne,' heet het, 'vroeger hier (te Milwaukee) woonachtig en werkzaam, heeft zich met een aantal Hollanders te Sheboygan gevestigd, zoodat zij nu zonder leeraar zijn. Was er een broeder in Nederland, die in het geloof, op rekening van zijnen Heer, wilde gaan, geen grootheid of gemak lief hebbende, ik zou het een zegen rekenen, wanneer zulk een herder in hun midden was. De Hollanders wonen hier meest allen op een berg bij elkander en hebben het voor het tijdelijke wèl.'

Wij hoorden het in het Naschrift van het 'Boek der Landverhuizers', Illinois, Wisconsin of Iowa werden aanbevolen en Ds. H.P. Scholte koos de westelijkste der drie staten, koos Iowa, toen ook hij met zijne kudde in Amerika aankwam. 'Eene stem uit Pella,' (1847), eene 'Tweede stem uit Pella' (1848), deden

den achtergeblevenen vrienden in Nederland van de vestiging, van den aanvankelijken bloei der weldra met de kolonie in Michigan wedijverende stichting kond. Bij het eene boekske is eene kaart van den Staat Iowa en eene opmeting van het Township, bij het andere eene grondteekening van de stad Pella en een platte grond van (een nog niet bestaand) Amsterdam gevoegd. Als alles, wat van die hand onder onze oogen kwam, dragen beide vlugschriften blijken van talent; we zien het toenmalig Pella, de ontberingen van het blokhuis, de onafhankelijkheid van den landbouw, we verlustigen ons in zijne toekomst; maar, wat wij voor ons onderwerp het meest wenschten, wat wij in *the land of facts* niet moesten missen, cijfers, hoevele geloofsgenooten met Scholte medegingen, tabellen, leelijke, maar leerzame statistische tabellen, treffen wij er niet in aan.

Houde men ons, in hare plaats, het invlechten eener historische herinnering ten goede; de afwisseling zal aangenaam zijn, verbeelden wij ons. Het verre Westen had Europeanen aanschouwd eer onze tijdgenooten het ontgonnen, eer zij er de Indianen uit voortdreven tot naar de Stille Zee toe.

Illinois, Wisconsin, Michigan, Iowa, in het midden der negentiende eeuw, het zou schromelijke overdrijving wezen te zeggen b e v o l k t , het is slechts waarheid te getuigen tot woonplaats g e k o z e n , door duizende volgelingen van Calvijn uit ons midden; Illinois en Iowa, welk een ander schouwspel boden deze gewesten aan, toen de grootste rivier der wereld in hunnen schoot werd ontdekt. Eer de zeventiende eeuw hare zeventig jaren telde, trachtte een doorluchtig drietal zendelingen er het gezag van Frankrijk, waaraan Canada toen behoorde, uit te breiden en te bevestigen; - wilt gij hooren, welk lot het hunne was in de onmetelijke streken, die zich van Green Bay tot Lake Superior uitbreidden? ‘Voorbeeldeloos lief en leed mogt hun deel heeten,’ zegt Bancroft, ‘zij verwierven zich onvergankelijke glorie door hunne stoutmoedige volharding. Want aan welke ongenade, zoo der natuur als der menschen, was elke zendeling onder de barbaren niet blootgesteld! Hij braveert de barre luchtstreek, door water of sneeuw wadende, zonder den troost des vuurs; hij heeft geen ander brood dan gestooten maïs, en dikwijls geen voedsel, tenzij hij zich het ongezonde rotsmosch getrooste; - hij werkt zonder ophouden; - hij is er als het ware

aan blootgesteld te leven zonder nooddruft, te slapen zonder rustplaats, verre te reizen en altijd gevaar te loopen; - het schijnt zijne bestemming, zijn leven in zijne hand te dragen, of het dagelijks en dikwijls meer dan eens iederen dag, als een schietschijf op te houden, gevangenis te gemoet ziende, den dood door de tomahawk, door pijniging of door vuur. En toch hadden de eenvoud en de vrijheid van het leven in de wildernis hunne bekoorlijkheden. Het hart van den zendeling sprong op van verrukking, wanneer hij, onder een helderen hemel en bij mild weder, eene zuivere lucht inademende, voortgleed over wateren, zoo doorzigtig als de helderste fontein. Iedere plek, waar hij eenige dagen wijlde, bood hem de geneugten der jagt aan. Als een aartsvader woonde hij in tenten, en hij was heer van het land, waardoor hij wandelde, in heel zijne lengte en heel zijne breedte; hij genoot zijne voortbrengselen zonder door den last aan eigendom verknocht te worden gekweld. Hoe dikwijls was de hoofdpeluwe van steenen, gelijk aan die, waarop Jacob gevoelde dat de Heer aan deze plaatse was. Hoe dikwijls scheen de overoude eik, wiens eeuwen geen mond vermelde, als het bosch van Mamre, waaronder Abraham brood brak met de Engelen. Ieder dag gaf den pelgrim een nieuw landschap tot woning, die in weinige oogenblikken viel in te rigten, door de natuur van een groen tapeet voorzien, met bloemen doorweven. Aan iedere zijde verrasten hem schoonheden, die de kunst noch bedorven had, noch wist na te volgen.'

Illinois, Wisconsin, Michigan, Iowa, lagchen u die oorden niet aan, wanneer gij ze dus wordt ingeleid?

Het waren de drie Jezuïten Alloüez, Dablon en Marquette, welke Bancroft ons als zendelingen doet kennen; maar het was om den laatstgenoemde vooral, dat wij den draad van ons opstel een oogenblik losser lieten glijden, - hier behoort het tafereel, dat wij tegenover het schouwspel, dat die Staten in de negentiende eeuw aanbieden, wenschten te plaatsen. Het jaartal is 1673.

'De lang verwachte ontdekking van den Mississippi was op handen; zij zou ten deele vallen aan Joliet uit Quebec, van wien wij niets weten dan dezen togt, die hem de onsterfelijkheid verzekert, en aan Marquette, die, na jaren vroom verzorgens der arme Hurons, welke hij, om der

overvloedige visscherijen wille, zich op den kouden uithoek van Michigan vestigen deed, even nederig eene taak aanvaardde, die zijn leven aan voortdurend gevaar prijs gaf, en door hare gevolgen op het lot van natiën invloed had.

De onderneming, door Marquette beraamd, was begunstigd geworden door Talon, den intendant van Nieuw-Frankrijk, die, op het punt Canada te verlaten, het laatste tijdperk van zijn verblijf merkwaardig wilde maken door der wereld te vergewissen, of de Franschen, de groote rivier van het middenpunt van het Westen afzakkende, de lelievaan tot den Stillen Oceaan konden brengen, of hun banier naast den standaard van Spanje in de Golf van Mexico opbeuren.

Eenige wilden van den stam der Potawatomies, die met Marquette als zendeling hadden omgegaan, hoorden met verbazing het koene ontwerp. “Die afgelegen volken,” zeiden zij, “sparen geene vreemdelingen; door hunne onderlinge oorlogen vloeijen hunne grenzen over van krijgers; de Groote Rivier is vol van monsters, die zoowel de menschen als de canoes verslinden; de hitte bedreigt er met den dood.” - “Willig zal ik mijn leven laten, om zielen te redden,” hernam de goede geestelijke, en het gehoorzame volk vereenigde zich met hem in het gebed.

In het verste dorpje aan de Fox River, ooit door Franschen bezocht, vergaderden de oudsten in rade om de pelgrims te ontvangen. “Mijn togtgenoot,” zei Marquette, “is uit Frankrijk gezonden om nieuwe landen te ontdekken, en ik ben een afgezant van God om den volken de blijde boodschap te brengen;” en hun geschenken aanbiedende, verzocht hij twee gidsen voor den volgenden dag. De wilden antwoordden heuschelijk, en boden hem op hunne beurt een mat aan, om gedurende de lange reis tot nachtleger te dienen.

En aanschouw dan nu, op den tienden dag van de maand Junij (1673), den zachtmoedigen en vermaarden Marquette, wiens eenvoud van harte door zijnen afkeer van aanmatiging werd geëvenaard, aanschouw hem, hoe hij, met Joliet tot reisgenoot, vijf Franschen tot gezellen, en voor gidsen twee Algonquins, die hunne beide canoes op den rug nemen, aanschouw hen dwars de smalle strook lands overgaande, die de Fox River van den Wisconsin scheidt. Zij bereiken het watervlak; en eene bijzondere bede opzendende tot de

onbevlekte Maagd, verlaten zij de stroomen, die op hunne voortspoedende golven de groete der drie zwervers tot het kasteel van Quebec hadden kunnen medenemen, - zij staan al reeds bij den Wisconsin. “De gidsen keerden terug,” zegt de edelaardige Marquette, “ons in dit onbekend land in de hoede der Voorzienigheid overlatende.” Frankrijk en het Christendom hadden de vallei van den Mississippi bereikt! Zich op den breeden Wisconsin inschepende, zakten de wereldontdekkers, westwaarts zeilende, in eenzaamheid den stroom af, die tusschen afwisselende prairiën en heuvelhellingen voortkronkelt, zoo min menschen als het gewone gedierte des wouds gewaar wordende; niets stoorde de plegtige stilte, dan het voortglijden van hun canoe, en bijwijle het geloei van den buffel. In zeven dagen “dreven zij gelukkiglijk, tot hunne onuitsprekelijke blijdschap, de Groote Rivier op;” en de twee uit beukenschors vervaardigde canoes, hunne zeilen hijschende onder nieuwe hemelen, gaven die vrolijk der vreemde koeltjes prijs en dreven voort op de stille pracht van den oceaanstroom over de breede heldere zandbaren heen, de lievelingsschuilplaatsen van talloos waterwild; - zij gleden langs eilanden voort, die uit den boezem van den stroom met hunne donkere groepen van luwte en lommer opstegen, zij spoedden zich verder tusschen de breede vlakten van Illinois en Iowa, allen met prachtige wouden bekranst, of geschakeerd door eilandboschjes en de open ruimte der prairie.’

Het kost ons moeite hier, op het tooneel onzer tegenwoordige landverhuizers, van Marquette te scheiden, en u niet met een woord mede te deelen, hoe hij Joliet de mare der ontdekking van den Mississippi naar Quebec liet brengen en zelf voortging zich te vergenoegen met den wilden het Evangelie te verkondigen. Er is iets aandoenlijks in zijnen dood, twee jaren later, aan den oever van eenen kleinen vloed in Michigan. ‘Er een altaar oprigtende, las hij de mis naar de voorschriften der Katholijke Kerk, en toen de lieden, die zijn canoe gedragen hadden, verzoekende hem een half uur alleen te laten, knielde hij in de koelte en stilte van het donkere woud neder, en zag, dankend en biddend, plegtig naar den Allerhoogste op.’ - ‘Toen de halve ure verstreken was, gingen zijne lieden hem opzoeken, maar hij was niet meer. De goede zendeling, de ontdekker eener wereld, was ingesluimerd op den zoom der ri-

vier, die naar hem werd genoemd. Aan haren mond dolven de dragers van den canoe zijn graf in het zand. Zoo vaak de zwervers in die bosschen sedert op het Meer Michigan in gevaar verkeerden, plagten zij zijne bescherming in te roepen. Het volk van het Westen zal zijn gedenkteeken oprigten.'

Lacht de taak hem ten onzent regt te doen den lieven vriend niet aan, dien wij ter aanvulling dezer proeve over ons onderwerp vergeefs om bescheiden over Katholijke Landverhuizing uit ons vaderland verzochten, hij zou er aanleiding uit kunnen nemen die bede te vervullen? Het is eene vraag, die wij hier inlasschen, even als de opmerking, ten gevalle van hen dien ze aangaat dus uitgedrukt: de snoeren onzer separatisten schijnen in liefelijke plaatsen gevallen. Maar wij mogen stilstaan bij de eene noch bij de andere; de beschouwing, waartoe wij aan het hoofd van dit deel van ons opstel uitnoodigden, is aan de beurt: de vergelijking tusschen den toestand, die onze landgenooten tot vertrekken noopte, en dien, waarin wij ons thans bevinden.

Hoort den weleerwaarden Brummelkamp te Arnhem in 1847: 'In het land onzer inwoning is intusschen veel gebeurd. Hetgeen wij voorzagen is geschied: de schok, die ons vroeger ontroerde, heeft de grondvesten van heel ons vaderland reeds geschud; het land is versmolten, deszelfs inwoners zijn beroerd. Men heeft het gezien; men heeft het gevoeld: hetgeen wij ter neder schreven, waren geene ijdele klanken. Vriend en vijand, voor- en tegenstander, ieder stemt ons toe, dat eene verhuizing naar Noord-Amerika - men geve haar dan eenen naam zoo als men liefst wil - allernoodlottigst moet worden voor Nederland!' - Hoort den weleerwaarden van Raalte te Detroit in 1846: 'Intusschen is hier mijn hart verkwikt geworden, niet alleen onder de prediking van Ds. Duffield, maar vooral onder de gebeden van sommige broeders, en wel op dien vastendag. Ik gevoelde, dit volk was mijn volk; ik had het lief, en tevens gevoelde ik de zoetste banden op de mij zoo dierbare, oprechte, in Nederland achtergelatene, godvreezende vrienden; mijne ziel smeekte voor hen tot onzen hemelschen Vader; mijne keus om den Heer te dienen verlevendigde; ik vond mij rijk en veilig in God, en een mijner hartelijkste begeerten was, dat de plaats, welke wij ter

woning zoeken, een huis des Heeren mocht kunnen genaamd worden. God geve dat om Zijns Zoons verdienste! Ds. Duffield beoefent veel de Schriften der Profeten; op grond van deze verwacht hij, dat er een ontzachelijke storm van oordeelen Gods over Europa wil losbarsten, en gelooft dat de stem ook nu geldt: gaat uit mijn volk, opdat gij geen deel hebt aan hunne plagen.' - Hoort den weleerwaarden van der Meulen uit Ottowa in 1849: 'Als de Heere ons bouwen wil, dan zal het doorgaan, al staat alles tegen. Tevens denk ik, het is een werk des duivels' [de laster tegen de kolonie verspreid]; 'die denkt zeker dat hier wat gebeuren zal tegen zijn rijk, hetgeen dan ook werkelijk gebeurt. De Heere werkt onder ons zaad. Gister hebben wij op de Kerkeraadsvergadering drie kinderen uit één huisgezin gehad, die Christus hebben beleden als hunnen Zaligmaker; in Nederland dienden zij de zonde en de wereld. Nu, zoo hebben wij vele bewijzen; dit beschouw ik altijd als het eerste en voornaamste. Mijne gronden, waarom ik Nederland verlaten heb, zijn niet geweest om groot en rijk te worden in Amerika. Neen, maar omdat het mij duidelijk toescheen, dat kerk- en burgerstaat ten val neigden, en God in Zijne voorzienigheid een' weg opende ter ontkoming. De naderende oordeelen vreezende, deed ik eenen stap in Gods sterkte, daar ik mij tot heden over verblijde en den Heere dagelijks voor erken.' - Hoort den weleerwaarden S. Bolks uit hetzelfde gewest, maar in het dorp Overijssel, in plaats van in het dorp Zeeland, in 1849: 'O Broeder! hier zijnde, worden wij het maar eerst recht gewaar, onder welke moeitevolle bezwaren gij in Holland verkeert en gebukt gaat, en hoe aangenaam het is vrij en daarvan verlost te zijn! Het is hier geen land, waar de werkman zijn zweet, onder gevloekt te worden naar 's lands kantoren te brengen heeft, of waar de daglooner geen werk vinden kan, en zijn loon hem onthouden en bijna niets betaald wordt; ook wordt hier de geringe burger of de arme man niet achtergezet en veracht; maar daarentegen geëerd en bemind. En wat nog meer zegt: hier wordt men niet verhinderd in het belijden en verkondigen van onzen dierbaren God en Zaligmaker Jezus Christus. Neen, Broeder! men ziet hier niet de Sabbaths-zonden opeenstapelen en met de waarheid den spot drijven; zoo vaak ik aan dit alles denk, wensch ik: waart gij allen hier! En

dan klimmen mijne gebeden gestadig op tot God in den hemel, dat Hij u uit uw land verlosse en hier brenge.' - Hoort den weleerwaarden Scholte in eene toespraak aan Neerlands Volk, Tweede Stem uit Pella, 1848: 'Inwoners van Nederland! doorloopt de geschiedenis der verloopene eeuwen, onderzoekt of er voor Nederland en Europa ooit zulk een toestand aanwezig was, als de tegenwoordige: gij zult moeten erkennen, dat gij dit niet kunt vinden. Er waren meermalen donkere en drukkende tijden; maar nooit zoo als de tegenwoordige. Denkt slechts aan eene zaak in het tijdelijke. Waarin bestaat een groot deel van het tijdelijk vermogen? Immers in bewijzen van staatsschulden, in de laatste halve eeuw tot eene schrikbarende hoogte opeengestapeld. Wat zijn de waarborgen en onderpanden tegenover die schulden? Beloften der regeringen, woorden en klanken! Papier en woorden van regeringen, die, blijkens de laatste gebeurtenissen, geene majesteit meer hebben in de harten der volkeren. Schulden, die niet alleen nooit meer afgedaan kunnen of zullen worden, maar waarvan de renten niet meer kunnen voldaan worden, dan ten koste van het zweet en bloed der arme onderdanen.'

Als overdrijving ooit te verontschuldigen valt, het zal dan zijn, wanneer het geschokt gemoed die botviert onder den dwang, die het geweten werd aangedaan; maar reeds met de troonsbeklimming van Willem II hielden de vervolgingen om des geloofs wille op, en als de koortse afneemt, plegen de schimmen ter ruste te gaan, die gedurende hare hitten aan het voeteinde van ons leger spookten.

Wat is er waars gebleken van de bedreiging met eene 'Landverhuizing, die allernoodlottigst zou worden voor Nederland?' De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, ieder verrassend verschijnsel in ons volksleven met belangstelling gâslaande, besloot in 1847 tot het benoemen eener Commissie, wier werkzaamheid zou bestaan in: '*a.* de verzameling der meest mogelijke bescheiden aangaande feiten en omstandigheden, welke op de Landverhuizing uit ons Vaderland gedurende de jongst verloopene jaren betrekking hebben; *b.* de ontvouwing en met gronden gestaafde beslissing der vraag: "of de Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen, als zoodanig, de Landverhuizing behoort aan te moedigen en bevorderen, dan wel of zij de zucht daartoe behoort te beperken en tegen te gaan?" *c.* de aanwijzing van de we-

gen en middelen, welke de Maatschappij in het eene of andere geval zou kunnen en moeten inslaan of aanwenden; *d.* de zamenvatting van deze verschillende punten in een beredeneerd Rapport,' enz. *La question fût brulante*, want de Commissie werkte. In de bekende 'Bijdragen tot bevordering van de kennis en den bloei der M.t.N.v. 't A.' vindt gij, - den zevenden jaargang, 1848-1849, opslaande, - een uitvoerig Verslag, dat de Commissie zich om berigten over Landverhuizing en Landverhuizers aan de Gouverneurs onzer Provinciën, aan de Departementen der Maatschappij in ons Vaderland en in de Overzeesche Bezittingen, aan de Gouverneurs-Generaal van Neêrlands Indië en van Suriname, aan de Commissie voor de Nederlandsche Landverhuizers te New-York en aan den Heer Webster te Washington had gewend. 'De verzameling van statistieke opgaven, die haar ten gevolge dier aanvragen waren ter hand gekomen, ofschoon nog altijd uit den aard der zaak onvolledig, leerde nogtans de uitgebreidheid en den aard der landverhuizing bij nadering kennen. Het geheel der in 1845, 1846 en 1847 uit ons Vaderland verhuisde personen zal, volgens de opgave, die het der Commissie gelukken mogt te verzamelen, dat van 7000 niet wel overschrijden; men telde daarbij 1100 à 1200 gezinnen; zeven achtste waren landlieden.' Gaarne brengen wij hulde aan den ijver, waarmede de Commissie blijkens de op dezen aanhef volgende mededeelingen toonde te zijn bezield geweest; - er komen belangrijke wenken in voor over de Landverhuizing naar Suriname; - de oorzaak van het verschijnsel zelf wordt in een zamenloop van onderscheiden omstandigheden aangeduid; - als slotsom harer studie gelooft zij de Emigratie, zoo als die naar Noord-Amerika plaats had, niet te mogen aanraden, en schijnt het haar toe, dat deze door welbestuurde Kolonisatie moet worden vervangen; - maar voor ons doel volstaat het acte te nemen van het cijfer van ongeveer drie en twintig honderd landverhuizers per jaar in den heftigsten tijd der beweging. Wat is er, wij herhalen onze vraag, wat is er van de bedreiging bewaarheid? Sliep alleen bij de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen de belangstelling in, nadat zij in 1849 eene nieuwe Commissie van drie Leden, te Amsterdam woonachtig, had benoemd ter voortzetting der aangevangen taak, en tegen 1 December 1850 de gewone gouden Medaille had uitgeloofd voor

de beantwoording eener vraag ‘met opzigt tot de toenemende zucht voor Landverhuizing?’ - of vond de gansche natie het verschijnsel niet langer zoo vreeswekkend als het in den beginne scheen? Wij vermoeden het laatste; immers de cijfers der geëmigreerden in de jongste jaren, in 1852 en 1853, geven er ons aanleiding toe. Het getal landverhuizers uit Nederland bedroeg in 1852 ruim elf honderd tachtig, in 1853 bijna zestien honderd vijftig personen. Er moge klimming zijn in ongewenschte reden, we blijken bij vroeger belangrijk gedaald, en de bijzonderheden bij die statistische opgaven gevoegd mogen geruststellend heeten. Uit hoofde van armoede vertrokken er in het laatstgenoemde jaar slechts 21 personen, uit hoofde van zucht tot standsverbetering 543, uit volgzucht 18 en om godsdienstige begrippen maar 11. De Gereformeerden staan tot de Katholijken onder het getal emigranten als drie tot twee, - waarlijk, wij zouden geheel buiten den stroom des tijds moeten zijn geraakt als wij niet dat deel aan de algemeene beweging hadden genomen!

Verwondert gij er u over, dat, zoo er ten onzent nog Maatschappijen voor Landverhuizing bestaan, hare Secretarissen zich aan al de weelde van het *dolce far niente* mogen overgeven?

Het is ons zonderling te moede, we zijn niet gewoon meê het loflied op het bestaande aan te heffen, het koor is reeds oorverdoovend sterk. En echter dezelfde liefde tot ons land, die ons, te dikwijls misschien, aandrijft, gul te bekennen, dat wij in velerlei opzigt niet genoeg vooruitgaan, - of de schaamte ons tot ijver prikkelen mogt, - noopt ons ter weêrlegging van aanklagten, tegen onzen tegenwoordigen toestand door eenzijdige bekrompenheid ingebragt, beschuldigingen, waardoor ons het spoor nog meer bijster worden zou. Wij weerhouden daarom het woord niet: de andere profeetsijen zijn even weinig vervuld. Wel moge ‘de band der staten in 1848 een oogenblik zijn losgesprongen,’ de dam, die de omwentelingszee bedwong, werd na de doorbraak ijlings weder gedigt; en zoo gevaren Europa bedreigen, zij doemen op uit den hoek der reactie. - Over algemeene ongodsdienstigheid te klagen, wat dunkt u, geeft het pas bij eene natie, die aan den strijd over kerkelijke leerstukken zoo veel tijds ten koste legt, wier letterkunde onder een vloed van stichtelijke stukjes dreigt te stikken? Eerbied voor de zaak, al ergert ons het woord

‘evangelisatie,’ 't geen in zijne onbescheidenheid schijnt te loochenen, dat reeds Willebrord en Bonifacius hier de blijde boodschap bragten, - eerbied voor de zaak, wie is er, die het beproeven der bekeering van ‘den minderen man’ belemmert? - Verachting van den arme! wij gelooven niet, dat er ooit zoo veel ter verbetering van het lot van den behoeftige werd gedacht en gedaan als in onze dagen; der mislukte pogingen van de philantrophie komt ten minste de lof toe, de stellingen van de staathuishoudkunde gereeder ingang te hebben doen vinden. Er wordt een kruistogt gepredikt tegen de belasting op het gemaal; valt het verwijt, dat wie de wet maakt het ten zijnen voordeele doet, zegevierender te logenstraffen? - Een staatsbankroet eindelijk, door Scholte voorspeld, met al den haat der effecten, - onbegrijpelijke overeenstemming! - die Schlosser aan Marlborough verwijten doet, dat ‘hij het bederf der nieuwere beschaving in den handel in staatspapieren over Europa bragt,’ - een staatsbankroet! - als had 1848 niet het bewijs geleverd, hoe weinigen ze zijn, die in het doorschrappen der schuld eene vergrooting van den algemeenen rijkdom zouden zien!

Een enkel feit beschaamt, overtreft alle redenering: hebben de separatisten thans ten onzent niet hun eigen seminarium?

V.

Göthe ontwierp, toen hij in 1792 den Veldtogt der Coalitie, ten behoeve der geëmigreerden, tegen Frankrijk, in het gevolg van den Hertog van Saksen-Weimar medemaakte en meesterlijk beschreef, het plan eener vertelling, waarin de reizen van zeven broeders van onderscheiden aard gelegenheid zouden hebben gegeven al het verwarde, al het avontuurlijke, al het planlooze van dien tijd in beeld te brengen. Hoe dikwijls wenschten wij, dat onze romanciers, die zoo gaarne het gebied van de godsdienst tot terrein hunner novellen kiezen, den greep hadden nagevolgd, - liever nog uitgevoerd. Stel u een gezin voor,

welks zonen, deels naar Noord-Amerika, deels naar de Kaap gaan; laat een vriend, een geestverwant, van deze zich in Suriname vestigen, een ander op Java fortuin maken; en zegt ons, of ge niet gelooft, dat, als die draden goed dooreen werden geweven, het geheel een afwisselender en verrassender aanblik zou hebben opgeleverd, dan wij in staat waren te genieten in het bekende en door dames bewonderde boek, 't geen ons zou willen diets maken, dat wij geen voet binnen of buitenshuis kunnen zetten, zonder den weg versperd te zien door geincarneerde geloofsgeschillen, ons dwingende ten strijd. Wij waren vaak in verzoeking de uitvoering een onzer vrienden aan te bevelen. Voor Noord-Amerika is er aan eerste bouwstoffen ter decoratie overvloed; verhalen van de vroegste vestiging, welk tijdschrift deelde er, even als dat waarin wij schrijven in vorige jaargangen, niet vele mede? - ‘a settler's history’ en ‘tales of a backwoodsman,’ men kent ze van buiten. Wanneer iemand zich de lezing van een vervelend saai, maar aan feiten overrijk boek, de Geschiedenis en Toestanden der Duitschers in Amerika, door Franz Löher, had willen getroosten, hem zou over de staten Wisconsin, Michigan en Iowa, zoo als zij er hedendaags uitzien, velerlei licht zijn opgegaan; voor Suriname, de kaap de Goede Hoop, Java inzonderheid, kon het hem aan geene bronnen ontbreken. Maar wanneer wij een oogenblik doordachten over het antwoord, dat wij op de vragen zouden geven, welke de vriend, dien wij deze taak toedachten, naar aanleiding van het gemelde werk tot ons rigten kon, dan begonnen wij er al de zwarigheden van in te zien. Hoe zij elkander van zijne lippen zouden opvolgen: als de overgebleven Franschen in Michigan naauwelijks eenig begrip meer hebben van hun vroeger vaderland, hoe gaat het den Hollanders in dat opzigt? - als de Duitsche Katholijke priesters in die staten zich door hun ijver onder de Indianen voorbeeldig onderscheiden, welke is de verhouding onzer landgenooten tot deze? - als het staatsleven zich in Iowa het vrijst ontwikkelt, welk deel nemen onze bekenden er aan? - en zoo bleef, bij gebrek aan later bescheiden, het verlangde werk, de novelle naar het ontwerp van Göthe, maar een wensch, die niet eens werd geuit.

Maar neen, wij doen ons zelven onregt aan, wanneer wij het vermoeden opwekken, als hadden wij slechts in het belang der kunst over het uitblijven van stemmen uit Ottowa en

Pella geklaagd. Hoe weinig sympathie de overdrijvingen der separatisten ons mogten inboezemen, het waren onze landgenooten, twijgen van denzelfden stam. Het viel ons zwaar de vreeze, dat zij te wreedaardig waren afgesneden, dat zij te haastig waren overgeënt, ten allen tijde ongegrond te achten. Er bleken in de eerste brieven der emigranten sporen ga te slaan van een zich ontwikkelenden wedijver tusschen de twee hoofdstichtingen; was er sedert twist gerezen? Ds. van der Meulen schreef uit Zeeland, de klagte te keer gaande, ‘als zoude het in Michigan niet anders zijn dan pijn- en denneboomen: alles draagt het kenmerk van ijverzucht, vleeschelijkheid en ongeloovig werken;’ - Ds. van Raalte uit Holland: ‘Inlichting aan belangstellende en verontruste vrienden te geven is mij aangenaam. Echter den schijn zelfs van baatzuchtig getrek en gepluk haat ik. Van ganscher harte gun ik aan de verschillende Hollandsche neêrzettingen bloei, dien ik niet betwijfele, zoo men God vreest. God zal van ons maken wat Hem behaagt: een iegelijk brengt Hij op zijne door Hem bepaalde woonstede, en ik ben blij dat ik vrede heb met zijn doen. Ik beschouw het gewurm van ons nietige menschjes, o! zoo nietig en gering. Het planten en uitrukken, het bouwen en afbreken van volken is Gods werk. Wij hebben er niet bij. Wij weten de gevolgen van eene enkele daad nog niet te berekenen. De glorie, dat wij iets doen, is eene leugenachtige, winderige buikvulling.’ Er rezen bij het lezen dier woorden andere gedachten bij ons op dan louter de vraag, van welke ook gij u niet weerhouden kunt, of er over dezen brief aan Ds. de Moen een minder fijne schaaf is gegaan, dan over den vorigen van dezelfde hand, door Ds. Brummelkamp in het licht gegeven. Wij vergeleken haar met menige plaats in de Tweede Stem uit Pella, - waarin, ze zijn te uitvoerig om die aan te halen, maar men geloove ons op ons woord, - waarin Michigan door Ds. Scholte min gunstig beoordeeld, waarin Iowa hoog geprezen wordt, en wij zagen met belangstelling, maar ook met bekommering, naar verscher berigten uit.

Bekommering.... acht haar niet beleedigend, bidden wij, - de mensch blijft maar krom hout, aan gene als aan deze zijde des oceaans; ook onder broeders brengt verschillend belang verdeeldheid te weeg. Verre behoeven wij niet te gaan om er het bewijs voor bij te brengen. Er heerschte vrede, er heerschte

liefde tusschen eene talrijke schare ten onzent, die zich in haar gemeenschappelijk geloof, in de regten des gewetens geweld zag aandoen. In de dagen van smart en verdrukking waren zij mannenbroeders. Maar er rees verscheidenheid van meening over de middelen tot verzet. De eene helft der schare, het stof van hare voeten schuddende, ging eener gemeente uit, die zij van de waarheid vervreemd geloofde, zij tartte het vuur der vervolging, zij at het brood der ballingschap. De andere helft bleef hare gevoelens belijden in het midden van hen, die zij verdwaald achtten, een drom aanzienlijken viel haar toe, onder de begaafdsten in den lande verwierf zij kampvechters, in de weegschaal onzer wetten werpen hare stemmen thans het beslissend gewigt. Waarom, - het is de vraag, waarmede wij den omtrek wilden voltooijen, - waarom misten wij sints lang in haar archief de mededeelingen, die wij verlangend te gemoet zagen?

Welk eene verrassing, toen zij ons van eene andere zijde gewierden, toen zij onze vreeze in de hoofdzaak beschaamden! Wij maken er dankbaar gebruik van, haar u in de volgende bladen aanbiedende. Het zijn onbevangen opvattingen van hunnen toestand, door geen kerkijver gekleurd, maar daarom niet minder waar. Wie zich echter vleijen mogt er het tintelend vernuft van Dickens, of de veelzijdige studie van Ampère in te zullen aantreffen, wij zeggen hem vooruit, dat hij zich zal zien teleurgesteld. Het gaat den schrijver des briefs als den steller dezer bladen; wanneer, zoo als onze weidsche akademiën zouden doen vermoeden, wij in wetenschap en kunst een drom veldheeren hadden aan te wijzen, die hunne jaren bij hunne veroveringen en hunne zegepralen telden, ge hadt nooit van een van beide gehoord, - maar in den guerilla-oorlog, op die velden ten onzent gevoerd, kan ook de ongeordende dienst doen, dewijl zijn schot toch bijwijle treft.

Een Brief uit Pella.

VI.

‘Pella, Oct. en Nov. 1854.

“Er is niets aan verbeurd, 't is maar een landschapje,” heb ik op menige tentoonstelling gehoord, lieve vriend! als een stuk zoo hoog of zoo laag hing, dat men het niet kon zien; “'t is maar een stadsgezigtje,” heb ik zelf wel eens gezegd, - alsof die den schilder daarom geene moeite hadden gekost. Ik weet nu beter. Gij vraagt mij eene naauwkeurige, getrouwe beschrijving van Pella, - 't is ook maar een landschapje, ook maar een stadsgezigt, - en der vriendschap weiger ik ongaarne. Ik zie beide dag aan dag - en echter het vlot niet; maar gij neemt de poging voor lief; zou men zoowel schilder als dichter moeten zijn geboren?

Iowa, de staat Iowa, waarin ons Pella ligt, levert bijna overal de verrassende verschieten op, een glooijenden grond eigen; en dit is ook hier het geval, met die uitzondering evenwel, dat het gebied der stad zelve uit eene vlakte bestaat, en eene aanzienlijke uitgebreidheid lands, haar ten westen begrenzende, effen is als die. Ten noorden ligt Pella digt aan een bosch, dat zich ongeveer drie mijlen westwaarts uitstrekt, en ruim twee mijlen diepte heeft. Aan gene zijde van dat geboomte weidt het oog over een open prairie, tot waar het verschiet, op vier mijlen afstands, door de wouden, die het riviertje de Skunk [Susquehanna] omzoomen, wordt bepaald. Zoowel ten oosten als ten westen der stad is de verte louter prairie, door geene boomen afgewisseld; ten zuiden eindelijk, - ik wenschte om den wille der verscheidenheid, dat het anders ware, maar de waarheid voor alles, - ook daar herhaalt zich hetzelfde verschijnsel, alweder prairie, tot zich drie mijlen verder langs de rivier des Moines een zoom van lommer verbreedt. Prairie en bosschen! ze roepen u de heerlijke beschrijvingen van Willis en Cooper voor den geest; ik herinner mij, dat gij niet wist aan wie der twee gij den palm voor eene beschrijving van beider brand zoudt toekennen, - maar, wat ik u bid-

den mag, laat uwe verbeelding zoo hooge vlugt niet nemen, ik heb hier tot nog toe slechts alledaagsch leven gezien. Een groot gedeelte van de prairie, welke Pella omringt, is ontgonnen; maar eene veel aanzienlijker uitgestrektheid, dan die welke den ploeg voelde, ligt nog woest, en de prairie in natura is op verre na de poëtische prairie der romanschrijvers niet. In het voorjaar, ook in den zomer zelfs, verkwikt haar frisch, levendig groen, en geeft zij, vooral des avonds, bij ondergaande zon, door het golven van het terrein een aangenaam vergezigt. Maar thans, nu het gras verdord is, weet ik haar niet beter te vergelijken, dan bij onze Geldersche heidevelden, “een vilten hoed,” maar hier nog niet overal “met gouden rand geborduurd.” Eenige analogie, schoon juist niet de aangenaamste, heeft zij er ten minste mede, als deze of gene moedwillige er een brok van in brand steekt; - gij betaalt, zoo als de dichter van Gelderland zingt, “wat koekebak met dien rook te duur;” wij winnen, daar de lange sprieten van zelf wel zouden verdorren, er des nachts slechts eene gratis-illuminatie van de kimmen bij. En wat nu de bosschen betreft, gij weet hoe gaarne ik in den lommer van het woud wijle en droome; maar het geboomte om Pella heeft twee groote gebreken, waarvan het eene misschien der natuur te wijten valt, terwijl het andere zonder twijfel der menschen hand is toe te schrijven. Vooreerst zijn de bosschen niet digt genoeg en is daardoor de hitte des zomers in de zoogenaamde luwte ondragelijker dan op de vlakke prairie, omdat men der stralen is blootgesteld, zonder door den aêm van den wind te worden verfrischt; en ten andere vinde ik ze ontsierd door eene menigte naakte stompen, het gevolg der hier heerschende gewoonte om de boomen noch uit te roeijen, noch tot den grond af te hakken, neen, dit laatste twee of drie voet daarboven te doen. Stel u voor hoe slordig dit moet staan. Maar het industriëele en het pittoreske hebben zelfs in het oude Europa nog niet geleerd zusterlijk hand aan hand te gaan; hoe zouden wij er ons mede mogen vleijen, hier, waar de eerste behoeften des levens zoo noode worden bevredigd, reeds den zin aan te treffen om er de natuur in behulpzaam te zijn, zich schilderig, zich schoon voor te doen? “Zij heeft het zoo zelden noodig,” hoor ik u zeggen, “maar als bosschen noch prairiën u bevredigen, Iowa heeft rivieren....” En

gelijk hebt ge, mijn waardste! ik repte nog geen woord van de des Moines, die Mississippi in het klein, van weerszijde door weelderig geboomte omzoomd, waar langs zich allerlei struiken slingeren, de des Moines, die kronkelt als een zilveren lint, zeggen de poëten, en zeg ik hun na, want landschapschildering, vriend! ze lijkt mij niet, en in dit nuttigheidsland is de groote vraag, in hoeverre de rivier bevaarbaar is. Op dat punt ten minste kan ik uwe weetlust bevredigen. Hare breedte bedraagt gemiddeld twee honderd vijftig voeten, naar mijne schatting ongeveer gelijk aan die van den Gelderschen IJssel, maar zij is er verre van even zoo diep te zijn. Het blijke u uit de mededeeling, dat stoombooten, welke slechts twee voet diepgang hebben, haar alleen in het voorjaar, en mits het hoog water zij, kunnen bevaren. Voor ons, die uit het trekschuitenland komen, en ons alles in de niet langer nieuwe Wereld (Australië heeft Amerika dien naam doen verliezen) als op reusachtige schaal ingerigt voorstellen, voor ons Hollanders leveren de stoombootjes, die hier de kleine rivieren bevaren, een vreemd gezigt op. Slechts van één rad, en dat wel van achter, voorzien, drijven de notendopjes in het land van den vooruitgang traagjes verder. Immers heeft zulk een bootje van Keokuk naar Pella, een afstand van honderd twintig mijlen over land, maar langs de kronkelingen der rivier denk ik wel twee malen zoo groot, dikwijls zes à acht dagen werk. Ook hier is dus niet alles vliegen! En nu de andere rivier, van welke ik gewaagde, de Skunk, niet waar? *A beau mentir qui vient de loin*, maar liever kom ik er gul voor uit, dat ik haar nog niet heb gezien, en dat ondanks de getuigenis van vele kennissen: hare oevers en omstreken zijn fraaijer dan die der des Moines. Gij zet groote oogen op, lieve vriend! maar hier hebt gij den sleutel van het geheim: Pella mag bogen op menig landschap een beter penseel dan het mijne waard, maar ten onzent aan orde gewoon, misschien tot afmetens toe met behulp van passer en liniaal, maakt de onbebouwde, haast had ik geschreven onbeschaafde, natuur om Pella heen, tot nog toe op mij een minder gunstigen indruk. Het is er verre van, dat zij forsch, stout, grootsch genoeg zoude zijn, om door een dier eigenschappen, vaak aan ruwheid verknocht, op te wegen, wat zij, woest en wild als ze daar ligt, in aanval-

ligheid mist. En nu nog na dien grooten sleutel een sleuteltje: de wandelaar heeft zich hier over twee lastige bezwaren heen te zetten, die voor mij onoverkomelijke struikelblokken zijn: gebrek aan lommer en een glooijenden grond, berg op, berg af, in het zweet uws aanschijns, *capito, mio caro?!*

"Een stadgezigtje," beste vriend! zal het beter gaan dan het landschap? Een woord over onze ligging, en ik neem er de proef van. Pella, tusschen drie steden in gelegen, Oskaloosa, ten ZO., op een afstand van ongeveer 18 mijlen, met 1500 inwoners; Newton, ten NW. met 3 à 400 zielen, 25 mijlen verre; en Knoxville, dat er ongeveer 500 telt, ten ZW., 12 mijlen van ons verwijderd, Pella ligt zoo hoog, dat het stadje, als men van Oskaloosa nadert, reeds op eenen afstand van negen à tien mijlen in het oog valt. Stel er u niet te veel van voor! Doe kerken noch molens tegen de lucht opdoemen, wisch weg zelfs de torenspits in den zonnegloed, boven het geboomte onzer dorpjes uitflikkerende; al wat gij gewaar wordt, is eene digte massa huizen, allen nagenoeg even hoog, met geen boom of struik er tusschen. Verwondert het u nog, dat de eerste indruk, dien het stadje op een Nederlander maakt, verre van gunstig is? Vast naderende valt Pella nog niet toe, maar op haar grondgebied gekomen, ontmoet men langs den staatsweg, na eenige blokhuisjes, eindelijk eene nette, houten woning, toebehoorende aan eenen landmeter. Hier begint eigenlijk het gebouwde gedeelte der stad, die op menige andere plek nog in embryo schuilt, - men volgt een tijd lang eene straat, die N. en Z. loopt, en naar de westzijde blokhuizen en houten woningen heeft, - men draait eensklaps een hoek om, en men staat in Franklin-street, O. en W. loopende, tot heden het neusje van den zalm. Uit deze rondkijkende, ziet men dat de rigting der straten lijnregt is, dat zij elkander regthoekig snijden; iets zeer regelmatigs, maar tevens iets zeer eenzelvigs en waarvan ge reeds genoeg hebt, als gij u op de vakjes der kaart van de Vereenigde Staten eenige oogenblikken blind hebt gestaard. Het is noch de kronkeling der rivieren, noch de kromming der bosschen, die de grenzen dezer gewesten heeft afgebakend, het is de lijn, de loodlijn! - Er valt echter in Pella nog iets meer te zien, dan die overdreven haakschheid: de straten zijn geweldig breed, honderd voeten naar mijne schatting, even

breed als menige markt ten onzent, of moet ik ten uwent schrijven? Langs de huizen loopt aan weerszijden een smal pad, 't welk met eene soort van kalksteen is geplaveid; “er werd voor den voetganger gezorgd,” zegt gij in u zelven, aan Mirabeau gedenkende, die te Londen op de knieën viel, om den hemel te danken, dat de wegen er niet enkel voor de weelde waren gebaand; maar zoo haastig niet, zeg ik u. Het overige gedeelte der straat, de ruimte tusschen beide paden, bevindt zich nog in haren natuurlijken staat, en dit moge weinig onaangenaams hebben, zoolang het droog weêr is, daar de wegen hier dan zoo hard en zoo effen zijn als de beste grindweg in Nederland, er komt een hinkend maar in dat rozenbed trappelen, zoodra het geregend heeft. Het is dan zoo goed als onmogelijk, anders dan met een paar moddermanslaarzen aan, dwars over de straat te waden. Gelukkig duurt die toestand echter zelden lang; des zomers droogt het hier zoo sterk, dat de straat, als het maar ophoudt te regenen, hoe smerig ze zijn moge, naauwelijks een halven dag noodig heeft om weêr hard te worden. Hildebrand, onze opmerker bij uitnemendheid, zou zich in Franklin-street nog aan iets anders ergeren; of is het u ontgaan, hoe ieder voor zijn huis een gedeelte der straat in beslag neemt, om er zijn brandhout neer te werpen, zijn wagens te zetten, enz.? Het zou u nog onvoegzamer voorkomen, als de avond gevallen was, en gij er de varkens naar lust zaagt rondwroeten en de huiswaarts keerende koeijen zammelen zaagt, bij maneschijn namelijk; want zoo gij in den duister naar de natuur uw tafereeltje stoffeerdet, mijn waardste! ge zoudt gevaar loopen op een hoop mutsaarden, of op de horens van een os teregt te komen. Een zoom van onkruid, veel naar kamille zwemende, tiert ter wederzijde van de straat welig, maar dat is eene kleinigheid, die met honderd andere amerikaansche vrijheden, welke men nu hier nog neemt, verdwijnen zal, als Pella zich hooger in den rang der steden zal hebben gebeurd. Voor een aanstaand burger van het *go - ahead people*, heb ik intusschen al veel te lang stil gestaan. Welk een wonderbaar mengelmoes van waarlijk nette gebouwen en leelijke houten kasten is het hier om ons heen, een enkele steenen woning er onder, die grooter stad eere aan zou doen, mits zij gevoegd en geschilderd ware. Wat zou zelfs Karssen van zulke onvoltooide huizingen, trots de luifels,

die aan oud-Holland herinneren, op het doek kunnen brengen? - schuilt zijne kracht niet in de oneindige verscheidenheid van kleur onzer klinkers? - tot onze dakpannen toe, ze zijn het penseel dankbaarder dan de houten spanen, die hier als elders de huizen dekken. Groote borden met opschriften, alle in het Engelsch - het hooge woord moet er uit, Pella heeft, van buiten bezien, weinig hollandsch - verwittigen u dat de meeste dezer huizen winkels en woningen van handwerkslieden zijn. Staar een eindwegs de straat in, en aan uwe linkerhand zult gij een paal gewaar worden, die een rood bord schraagt, waarop in sierlijke letters "*American House*" geschreven staat. Het wil zeggen, dat in gindsch laag, lang, smal planken gebouw, bij dien paal staande, den vermoeiden reiziger gelegenheid geboden wordt rust te nemen. Indien hij dorstig is, kan hij een glas water, misschien ook bier krijgen; maar gelooft de matte wandelaar, als menig huisman bij u, dat een schiedammertje den bezweette niet schaadt, hij mag het wenschen, vriend! maar het te vragen of te verwachten zou even vergeefs zijn. Geestrijk vocht m a g in Iowa niet bij het glas, maar alleen in het groot, maar slechts als medicijn worden verkocht, - het blijft er zelfs niet bij, de verkooper mag u een pint, of de groote maat die gij eischt, in zijn huis toemeten, maar u te vergunnen het in zijn huis op te drinken, de man geeft er de maan van. Echter is, het zij u toegefluisterd, de Amerikaan, die van whiskey houdt, daarmeê niet gebruid; een teug op den wagen smaakt even goed als een teug onder slijtersdak. We zijn onder deze uitweiding voortgewandeld, en aan uwe regterhand ziet gij op een hoek, tusschen twee hooge posten, een ander uithangbord naar den wind heen en weêr gieren - de groote gouden letters doen het kennen als "*Franklin's Hotel;*" het is een ruim houten huis, twee verdiepingen hoog, dat tot logement dient, - maar gij hebt geene ooren meer voor mijne mededeeling, want we zijn op een der drie pleinen van Pella gekomen, op dat waar u een zweem van groen verkwikt. Vierhonderd voeten lang en breed, zou het eene aangename rustplaats aanbieden, zoo geen hek de ruimte omsloot; vergeet het toch niet, we zijn in het nuttigheidsland, amice! een Amerikaan bewoont dat plein, *Garden-Square* gedoopt; hij kweekt er boomen in aan en verbouwt er tuinvruchten op. Werwaarts wilt ge nu, dat

wij ons wenden zullen? Wanneer wij den staatsweg verder willen volgen, dan verlaten wij hier Franklin-street, die ons in het verschiet toch ook maar eene herhaling van 't geen wij reeds zagen zouden aanbieden; dan draaijen wij den hoek bij het Logement om, en worden aan de andere zijde een groot steenen gebouw gewaar, dat half tot kruidenierswinkel dient en voor de andere helft tot zadelmakerswerkplaats strekt, - de tijd, waarin een van beide beroepen het alleen zal gebruiken, is nog niet gekomen. Hier denkt onze reisgenoot eerstdaags zelf eene affaire op te zetten; dáár hield een mijner kennissen dezen zomer zijne school. Ginder, want op mijne beurt moet ik thans aanstappen om u bij te houden; ginder, weêr west omslaande, valt ons de ruime en nette plankenwoning van den Heer H.P. Scholte, *Notary Public and Attorney at Law*, in het oog; gij leest het in blinkende letters op een bordje voor de kantoordeur. “En deze is ook de bedienaar des Goddelijken Woords?” Voorzeker! - maar wij hebben, als er orde in mijn stadsgezigtje blijven zal, hier enkel met 's mans woning te doen. Helaas! waarom is hij de eenige in Pella, die om zijn huis boomen geplant en voor de versiering van zijne negen acres grooten tuin zorg gedragen heeft. Het doet het harte goed, dat ten minste dezen hollander in dat opzigt zijn vroeger te huis heugt. Waarschijnlijk in zijne soort in geheel Iowa eenig, maken beide, huis en hof, een alleraangenaamsten indruk. Schuins tegenover Scholte's woning, ziet gij aan uwe slinke eene onbehagelijke houten kast, overigens ruim genoeg, maar met boom noch struik er om heen, waarin gij gedurende de laatste vijf maanden meer dan vijftig malen gedacht zijt; maar het is mijn dak g e w e e s t , en al ware het dat nu nog, ik zou u toch thans niet binnen brengen; wij moeten eerst nog meer zien. We gaan daarom met rasse schreden voort, wij gaan een groot steenen gebouw voorbij, waarin medicijnen, droogerijen en verwstoffen te koop zijn, en in een omzien verrast u van verre een plank, waarop “*Books*” staat. “Ei! men leest dan tot in Pella toe!” Spotter! Emerson noch Hawthorne moge tot ons doorgedrongen zijn, de periodieke pers voorziet ons hier van lectuur, even goed, zoo niet beter, als de uwe. Harper's Magazine, een tijdschrift dat hier veel gelezen wordt, munt boven de meeste der uwe uit, doet voor geen der uwe onder,

al zoudt gij deze bijdrage in “de Gids” plaatsen. Amerikaansche en Hollandsche bladen houden ons behoorlijk op de hoogte van het binnen- en buitenlandsch nieuws, - wat Pella zij, een Patmos is het niet. Ten bewijze: hier aan het einde van Washington-street verrijst het groote steenen gebouw, door het Bestuur der Universiteit tegen dertien dollars 's maands gehuurd, en sedert het laatst van September voor de lessen geopend, - eene Universiteit, wat dunkt u? Ge zult er straks meer van hooren; maar wij, die nu zamen ongeveer eene mijl hebben afgelegd, wij, die langs de twee genoemde straten de meeste huizen van Pella hebben gezien, wij laten de overige, die nog in aanbouw zijn, liggen, en r u s t e n eene wijle, - ik stelde er prijs op, lieve vriend! mijn stadgezigt als mijn landschapje te besluiten.

- “Er ontbreekt luttel aan, maar van den hemel, die er zich over welft, zie ik niets.”’

Plaaggeest! slik er deze taaije portie voor. Pella ligt maar een graad noordelijker dan Madrid, het kan hier dus des zomers zeer warm zijn. Digt aan zee te wonen geeft alom meerder afwisseling van warmte en koude, dan zijne tente op te slaan diep in het binnenland; Amerika heeft ten Noorden en Noordwesten noch hooge bergketens, noch zware bosschen; oordeel dus hoe koud het hier zijn kan. Maar ik ben veel te genadig in mijne kortheid; gij deedt in den laatsten tijd nog al aan statistiek, hier hebt gij een uittreksel uit Muller's Lehrbuch der Physik. Hij deelt de middelbare temperatuur in de verschillende jaargetijden te Leiden, te Haarlem en te Council-Bluffs mede - ik zet Pella voor het laatste in de plaats, er is wel erger bok geschoten dan deze, het ligt maar ongeveer 150 mijlen westwaarts van ons, en niet meer dan 12′ zuidelijker. Ook de hoogte boven de oppervlakte der zee kan niet veel verschillen; Pella zal een weinig lager dan Council-Bluffs gelegen zijn, de afloop der rivieren toont aan, dat de grond naar het westen rijst.

Hier hebt gij de vergelijkende schaal, - de temperaturen zijn uitgedrukt door graden van den honderddeeligen thermometer.

Hoogte boven de oppervlakte der zee.		des geheelen jaars.	des winters.	der lente.	des zomers.	van den herfst.	van de koudste maand	van de warmste maand
Leiden	-	9° 7	+ 2° 4	8° 4	17° 2	10° 5	+ 1° 2 Jan.	17° 2 Julij.
Pella	244 N.E.	9° 7	- 5° 2	10° 6	23° 2	10° 3	- 6° 9 Jan.	23° 9 Julij.
Haarlem	-	10°	+ 2° 8	9° 2	17°	11°	+ 1° Jan.	17° 7 Julij.

De middelbare temperatuur van Pella is dus der uwe gelijk; ook onze lente en onze herfst zwemen in dat opzigt naar uw voorjaar en uw najaar, maar voor winter en zomer, welk een verschil! Het kan hier zoo koud zijn als te Upsala en zoo warm als te Napels; slechts in afwisseling overtreffen wij die beide hemelstreken; Cooper heeft het immers reeds aan Europa verkondigd. Vooral de winter is wisselziek; waait de wind uit het zuiden, ge zoudt buiten kunnen zitten; blaast hij west of noordwest, ge verstijft. Wij hebben hier een zomer beleefd, brr! drie, vier, vijf en negentig graden Fahrenheit was aan de orde van den dag, de kwik steeg tot 102°!! Welk een weelde waren de nachten, in de open lucht doorleefd, echtspaansch schoon, boven alle beschrijving verfrisschend en verkwikkend, voor een aêmechtige als ik. Onze herfst wint het ver van de uwe in droogte; tegen het einde van September moge de noordwestenwind gure dagen brengen, als hij heeft uitgeraasd, dan komt de Indiaansche zomer (die in Canada later invalt en naar Allerheiligen heet); het is de aangenaamste tijd des jaars. En dan hebben wij nog bij u vooruit, dat droog weder hier de regel, vochtig de uitzondering is; wat het hier doet, doet het sterk, krachtig, forsch - de regen draalt niet, hij plast en gudst neêr, en onweders zijn nergens dichterlijker dan aan onzen hemel.

Voltooi nu zelf mijne schilderijtjes.

Ik ben het penseelen moê; al waartoe ik nog lust gevoel is, u eene beschrijving te geven van ons leven; over de ontginning, waarmede hier allen moesten beginnen, hebt gij genoeg gelezen; hoe het ons Hollanders thans gaat, is niet zoo algemeen bekend.

Pella leeft van den landbouw, een Pellasche boer is dus het eerst aan de beurt, maar Kees en Trijn zijn nergens dichterlijk; neem dus het drooge voor lief, - van iets niets, van distelen bloemen te maken, dat kon slechts

Huygens. Het erf van een Pellaschen boer bestaat veelal uit drie of vier honderd acres (2 acres = 1 morgen) bosch en prairie, waarvan hij er middelbaar zeventig onder den ploeg heeft. Op verreweg het grootste gedeelte van deze wordt maïs geteeld, die, in het laatst van Mei den grond toevertrouwd, in drie maanden volwassen is. Het overige van den akker dient voor tarwe, die, omstreeks half April gezaaid, in het laatst van Julij rijp is; voor haver en voor aardappels, die in Junij gepoot, nog zeer goed groot worden; - winterkoren verbouwt men hier niet; de tarwe is tegen het wisselzieke winterweer niet bestand. Is deze de schaduwzijde onzer temperatuur, het snelle en welige, dat den plantengroei onderscheidt, heeft zijn eigenaardig schoon. Jammer genoeg, dat onze akkers het gemis van boekweit en rogge door een eentooniger voorkomen dan de uwe boeten; ook halen onze heiningen, uit houten rails gebouwd, bij uwe doornhagen niet. Maar ik keer tot mijnen boer terug, die zijn maïs hoofdzakelijk tot voeder voor zijn vee gebruikt; om weiden aan te leggen heeft hij het nog te druk gehad. Des zomers loopt de kudde op de ruime onbebouwde prairie rond en vindt er voedsel in overvloed; des winters wordt het niet op stal gezet, het blijft maar in de bosschen; slechts komt het van tijd tot tijd bij huis, om zijn rantsoen maïs te halen. Een landbouwer, die zijne zaken goed in orde heeft, houdt in den regel acht paarden, twee stuks trekossen, veertig stuks hoornvee en ruim honderd varkens. Het is niets zeldzaams, dat een boer er van deze laatsten jaarlijks veertig of vijftig slagt; het spek verkoopt hij aan voorbijtrekkende reizigers, of brengt het naar de winkels in stad, waar hij er andere waren voor neemt. Hij zou ons ongezocht weêr in Pella brengen, maar wij moeten hem eerst nog den lof geven, die hem toekomt: van het lanterfanten eeniger Hollandsche landlieden, die niet anders doen, dan hunne knechts nakijken, en voor het overige op sloffen loopen, weet hij niets. Elk (het is de Amerikaansche wet), elk moet hier zijn eigen werk doen, hulp is schaars te krijgen, hulp is vreeselijk duur. Een boerenknecht eischt hier buiten kost en inwoning twaalf à dertien dollars in de maand; een daglooner doet het niet onder een dollar. Geen boerderij, al is de grond hier gemakkelijk te bewerken, al zou Kees u fluks vertellen, dat hij die zwarte klei al zeven jaren bebouwd heeft, zonder er ooit mest op te brengen, geen boer-

derij werpt zoo groote winst af, dat haar eigenaar er een en veel minder nog twee knechts op zou kunnen nahouden; slechts in het drukst van den tijd wordt, tot ergernis van Trijn, hier niet minder op den penning dan bij u, voor een paar maanden hulp aangenomen, en voor het overige: leve de maai-, leve de dorschmachine, die handen ontbeerlijk maakt, - de laatste zijn hier te veel waard, om louter werktuigen te wezen.

Wij gaan de stad in, die vijftien à zestien winkels telt, welke alle een voldoend middel van bestaan opleveren; hun getal zou grooter zijn, indien er digter in de buurt van Pella andere steden lagen, indien de streek als in ons bevolkt Vaderland van dorpjes wemelde. Daar is het echter nog verre van; blijkens de laatste volkstelling, welke in dit voorjaar heeft plaats gehad, boogt de stad (met de twee townships, ieder vijf mijlen lang en breed, die tot haar grondgebied behooren) op nog maar 1473 inwoners. Van deze behoorden er 660 tot Pella, en al zijn er nu in dezen zomer uit Nederland ruim 100 emigranten bijgekomen, en al gaat het geheel dus de 1600 te boven, het moge nering geven, handel drijven is het nog niet. Stel u daarom van die winkels niet te veel voor, en denk vooral aan geen voorwerpen van weelde. Al leveren de bosschen vijf verschillende soorten van eiken en twee of drie verscheidenheden van notenboomen, het hout heeft nog maar waarde om te bouwen, het is nog geen middel om zaken te doen; men verzendt het niet. De wolven en wilde katten zijn uit de wouden verdwenen; de slangen in de prairiën en in de bosschen, waaronder de ratelslang en de adder tot de gevaarlijkste behooren, nemen af, maar de herten aan de boorden der Susquehanna en de konijnen in den omtrek van Pella vullen den buidel van geen poelier. Onze winkeliers verkoopen slechts de onontbeerlijkste waren; maar daarentegen weten zij op hun duimpje wat een bushel maïs en een bushel tarwe waard is, de eerste (2⅔ bushel = 1 Ned. mud) geldt gewoonlijk 20 cents, de laatste 75. Vraag hun wat een acre oplevert, en gij hoort het: 70 bushels maïs en 20 bushels tarwe, het maïs bij beide opgaven nog in de air. Boven alles zijn zij bekend met de prijzen van het vee; een goed paard geldt 100 doll., een juk gedresseerde trekossen, mits zij regts of links zwenken op het gegeven woord, 70 doll., een os om te slagten 30 doll., een goede melkkoe 25 doll. Als bij

allen handel in den dop is hier de ruil nog aan de orde van den dag.

Eer gij echter te laag op ons mogt neêrzien en ons van alle fabrijken en trafijken misdeeld acht, wil ik u opmerkzaam maken op de steengroeven en steenkolenmijnen in onze buurt, op hare steenbakkerijen en haren houtzaagmolen. De eersten leveren eene steensoort op, die zeer hard is, en met den algemeenen naam van ‘rock’ bestempeld wordt. Ongeveer twee mijlen ten noorden der stad is een oven, in welken van die steenen kalk gebrand wordt. Of mijn vermoeden juist is, dat er in de buurt ook ijzermijnen schuilen, dewijl de steenkolen een aanzienlijk gehalte van dit metaal bevatten, zal de toekomst beslissen. De beide steenbakkerijen, de eene digt bij Pella, de andere te Amsterdam, tot dus verre eene denkbeeldige stad, leveren haren eigenaar goede winsten op. Wie is het? vraagt ge.... Eer ik u den naam noem, antwoord ik: dezelfde ondernemende man, die ten zuiden van het bebouwde gedeelte der stad den stoomhoutzaagmolen oprigtte. Het is maar een lange, lage houten schuur, alleen van boven overdekt, overigens aan elke zijde open, boven welke een hooge schoorsteen van geslagen ijzer uitsteekt. Die molen is eerst dezen zomer gezet; de ketel en de stoomwerktuigen werden aanvankelijk maar zoo op de prairie in de open lucht geplaatst; slechts boven de machinerie sloeg men later een klein afdak op; weken lang zaagde men met den ketel onder den blooten hemel, en terwijl de zaak dienst deed, bouwde men vervolgens langzamerhand de schuur af. Practisch, he? Thans werkt die molen dag en nacht, en kan nog geen hout genoeg leveren, al geeft de ééne, cirkelvormige zaag, die door het werktuig in beweging wordt gebragt, 3000 à 3500 voet planken iederen dag; er zal met het voorjaar een tweede worden bijgezet. Ook hebben wij, ten gerieve der boeren, die nu hun graan zes mijlen van hier moeten laten malen, een korenmolen te wachten, en er zou zeker meer nog worden gedaan, was het hier niet het Eldorado van den handwerksman, die 1¼ à 1½ dollar per dag verdient, en aan welke des ondanks nog gebrek is.

“Maar die ondernemende man, die eigenaar der steenbakkerijen en van den houtzaagmolen, wie is hij?”

De Heer H.P. Scholte, dien ik de eer had u reeds

voor te stellen als de Weleerwaarde en tevens *Notary Public and Attorney at Law*.

Ons leven wilde ik u schetsen, en liet u nog altijd buitenshuis, maar waarlijk, ook met de spreuk op de lippen: 'slands wijs 'slands eer, het eischt zelfverloochening, u over den drempel toe te laten. Gij treedt binnen, gij ziet onwillekeurig rond, en hier, als in heel Iowa, treft u het gebrek aan huisraad, het onaanzienlijk voorkomen van die weinige meubelen, waarmeê wij ons behelpen. Zie, Staring heeft het teregt gezegd, dat met weelde en pracht zorgen komen, dat genoegzaamheid ruste baart; maar een leege wand en een leege vloer maken toch maar een leelijken indruk. Ik geloof niet, dat ge in Pella ergens eene ordentelijke secretaire of chiffonière zult vinden; ter naauwernood heeft men een overeeuwde ladetafel; velen maken, tot bergplaats voor hunne kleeren, nog gebruik van de kisten, waarin die uit Europa zijn overgebragt. “Dat heet toch den eenvoud overdrijven!” De stoelen zijn geheel van hout, en ge vindt geen gemakkelijk zitje, amice! - ik geloof niet, dat in de gansche stad en in geheel hare omstreek eenig heer des huizes wordt gevonden, Scholte misschien uitgezonderd, die aan een dozijn gasten een stoel zou kunnen aanbieden; als Lord Chesterfield hier was gestorven, hij zou zijne wellevendheid niet met zijn laatste woorden: “Geef Dayrolles een stoel,” hebben kunnen staven; hij had hem moeten laten staan! - zeker is er niemand in ons gezegend stadje, en nu kan ik Scholte ook wel insluiten, die een dozijn bij elkander passende stoelen bezit. “Vaarwel,” roept gij uit, “met die geriefelijkheden des levens, ook aan zijn gezelligheid!” Er is iets waars in, maar het is niet geheel waarheid; - doch in dat diep schuilt nog een dieper. Bij velen vindt men het ledekant in de huis- of woonkamer; bij de Amerikanen, en ook bij sommige Hollanders, zonder eenig gordijn, *et ça passe les bornes*. Verbeeld u de verrassingen, waartoe het aanleiding geeft.... Sterniaansch! Het is moeijelijk van Keokuk naar Pella eenig meubel ongeschonden over te brengen, en dit verontschuldigt ten deele het gebrek aan huisraad, waaraan men zich overigens eer gewent dan gij gelooft, dewijl het overal even *shabby*, overal even weinig *shabby-genteel* is; maar een behangsel voor een bed zou te koopen zijn, en slaap- en woonkamer behoefden hier, waar

wij ruimte in overvloed hebben, niet een zelfde vertrek te wezen. Ontken nu nog, dat ik gelijk had, toen ik aarzelde u binnen te brengen; of dat naakte voorkomen voor u ten minste toch dit nut had, dat het u van het overige niet veel verwachten deed! Eenmaal over den drempel, zijt ge voor dezen middag onze gast; wat ons ook ontbreke, een kookhaard hebben wij, die tevens een oven is, want als ieder een bakken wij zelf ons brood! Gij hebt het aan het koude jaargetijde, waarin gij ons bezoekt, dank te weten, dat ge rundvleesch krijgt; in elk ander saizoen is gerookt varkensvleesch *le plat obligé*. Groenten, lieve vriend! ze zijn schaarsch bij ons ook in den zomer, want wij hebben allen wel wat anders te doen dan het hier zoo welig tierende onkruid te weêren; en daarvoor handen te huren, dat belet ons onze beurs. Er zijn voor u een paar prairie-kippen gevangen, ge hebt nooit grooter patrijzen gezien; een andermaal moogt ge beslissen, of gij de kleineren, die hier bij honderden voorkomen, keuriger vindt dan deze; van de eene als de andere zeg ik: "*voilà mes délices!*" alleen om wild te hebben zou ik v r o e g opstaan, weet ge. Wat zijn die aardappelen groot! ja, en dan bovendien buitengemeen duur, daar de oogst in de Oostelijke Staten geheel mislukte. Ge moogt het onzen goeden buren dank weten, dat er wat appelmoes op den disch is, - tuin- en boomvruchten worden hier anders niet gevonden, - maar zij hebben voor jaren eenige jonge stekken geplant, en of die welig groeijen, dat ziet ge! Ge houdt u goed groot, ik beken het, gij doet of gij het niet opmerkt, dat onze meiden met ons aanzitten; gij weet reeds, dat ge in het land der gelijkheid zijt, waar zij hulpen heeten - als de onze geene uitzondering op den regel maakte, ze zoude als bij zeven achste onzer buren het huiskruis der huismoeder zijn. Om een zuur gezigt zeggen zij de dienst op, om een haverklap trouwen zij; zes dollars loon in de maand is de gewone huur, wie er eene voor vier huurt, heeft een koopje. "Help u zelven," werd hier niet alleen tot den man, het werd ook tot zijne wederhelft gezegd; Mevrouw Scholte ondervond het dit voorjaar, toen zij twee maanden zonder meiden zat; ik las haar van Zeggelen's vers voor. Maar als ge dan noch van dat spek, noch van die eijeren nuttigen wilt, schenk u dan ten minste eens van dien kersendrank in; wijn, mijn waardste! hebben wij in Pella niet; de druiven,

die hier in het wild groeijen, zijn zoo wrang. Gij geeft het water de voorkeur, het onze is helder als kristal en de put dezen zomer op de proef gesteld; hoe droog het mogt zijn, hij weigerde niet. Er was toen op den weg van Pella naar Keokuk aan dit onontbeerlijk levensmiddel groot gebrek, en de voerlieden waren eerst verpligt het te betalen, dat hier iets zegt; later moesten zij een omweg maken, ten einde de lastdieren aartsvaderlijk aan den vloed te drenken, dat nog meer zegt, het kostte tijd! - En nu een gebakje en een stukje gelei tot besluit; in dit opzigt tarten wij den keurigsten disch van het oude Europa; onze huisvrouwen hebben van de inheemsche bakken geleerd, bakken tot het bereiden van taarten, tot het maken van banket toe, en de wilde appelen en pruimen met suiker gezult, zou Hooft zeggen, smaken zelfs u. Waarom kwaamt gij zoo laat tot ons over? Waart gij in den zomer hier geweest, ge hadt in het laatst van Augustus en in het begin van September meloenen kunnen eten, op den kouden grond geteeld, maar met die uwer broeibakken wedijverende; de watermeloen, de moschmeloen en de kanteloep; de eerste de lekkerste, de tweede de fijnste en de derde het meest naar die zwemende, welke men ten uwent eet. Wij hebben een watermeloen gesmuld, die tien nederlandsche ponden woog; - liefhebber! waarom kwaamt gij zoo laat? - Alweder moet er eene armoede van Pella aan het licht - ik zou u een Havanna of eene Manilla sigaar willen aanbieden; maar we hebben hier noch eentjes, noch tweetjes, noch drietjes, we hebben regalias noch trabucos; wat wij hebben is slecht en duur, tien tegen één Amsterdammertjes, uit de Israëlitische fabriek naar New-York verscheept, en vandaar het Westen ingezonden. Ook de tabak laat in deze streek van het tabaksland te wenschen over; we kunnen u geen Gouwenaar aanbieden; neemt ge het met dien aarden kop en een roer van riet voor lief?

Al genoeg van “de lust, de lieve lust naar 't eten,” maar die toch, als ge weet, stof en ziel “aaneenhoudt en verbindt;” op onze middelen van bestaan, op onze middelen van voeding volgt ons leven naar den geest. We zijn hier maar een gemengd volkje, lieve vriend! half Nederlandsch, half Amerikaansch, - de beleefdheid had geëischt, dat wij het laatste element het eerst hadden genoemd, het was er eer wij aankwamen, het vergunt het onze er meê zaam te smel-

ten; maar de drommel moge jegens die woelwaters beleefd blijven, zij bekreunen zich zoo weinig om de eerste aller beleefdheden: niet onbescheiden te zijn. Wetende dat ik wat kortaf val, bleven wij straks op straat van hunne vele vragen verschoond, - ontgaan is het mij echter niet, hoe het u verbaasde, dat ge meer engelsch dan hollandsch hoordet; wilt gij gelooven, dat ik het in den beginne naauw waagde, zelfs hier iemand in onze moedertaal aan te spreken? *To give even the devil his due*, onze Amerikanen onderscheiden zich over het algemeen door eene rijzige, slanke gestalte en door vlugge manieren, maar hunne bonte kleeding mag ik niet; ze zijn schrander, doch het wispelturige in hun aard staat mij tegen. Geen hunner is zoo goed gezeten, dat hij niet naar verandering haakt, - elk oogenblik is hij bereid de schoonste boerderij, waarop hij jaren gewerkt heeft, te verkoopen; hij pakt huisgezin en have op den wagen en gaat verder west. Wetenschappelijke beschaving, wie zou ze bij hen hier zoeken? maar talent om in het publiek te spreken, dat hebben ze zonder weerga. Hunne belangstelling in de politiek, hun gedurig grijpen naar de courant moge er veel toe bijdragen; doch als het volstond om het te verklaren, wat moesten wij in de beide Nederlandsche Kamers dan andere taal hooren, mijn waardste?! Verwonderd, bij wijle verbaasd, heb ik dezen zomer naar de *speeches* van vele ingezetenen van Iowa geluisterd, die zich op hunne rondreize voor onderscheidene staatsbetrekkingen kwamen aanbevelen; het waren slechts eenige min of meer aanzienlijke landbouwers, maar uren lang ging het even vlug als vlot en vrij. Vrij zonder voorbeeld, het is waar. Een hunner opende zijne rede door, niet als uw populaire philantroop, eerst op den catheder den hoed af te nemen, neen, door met zijne vingers zijn neus te snuiten. Een ander, in vuur gerakende, trok onder het spreken eerst zijn jas en toen zijn vest uit, ja deed eindelijk, het was zeer warm, ook zijn halsdoek af. Alle permitteren zich, zoo als de Camera zegt, onder het betoogen eene niet onaardige tijdpassering, alle spuwen om zich heen, al sterker hoe meer de zaak hun ter harte gaat; alle lesschen hun dorst, - daarin den toehoorders gelijk, - uit een blikken watervat, broederlijk hetzelfde bekertje, ook van blik, elkaêr toereikende, maar wat van zoo weinige redenaars elders te zeggen valt, *all came to the point*. Om tot ons Hollanders te-

rug te keeren, wat dunkt u: heb ik vele woorden noodig om u te zeggen wat er van ons wordt, wij die hier dag aan dag in dubbele school gaan, de verpligting tot den arbeid, de regten van den staatsburger? Langs meer of minder moeijelijke wegen herwaarts gekomen, hangt onze toestand natuurlijk nog af van de geschiktheid die wij in onze vermogens medebragten, in onze krachten, of in onze kapitaaltjes; maar allen hebben hun brood, de meesten zijn tevreden, en tot zelfs bij de fatsoenlijkste, die hier in menig opzigt als een visch op het drooge zijn, heerscht er vergenoegdheid met het tegenwoordige, schoon men nog meer van de toekomst verwacht. Ge zijt genoegzaam bekend met de godsdienstige begrippen van het grootste getal der Nederlanders in Pella; - maar waaraan het toe te schrijven zij, of de zeelucht de begrippen verruimt of de ontginning den blik meer bij de aarde bepaalt, ik weet het niet, doch ik heb er velen leeren kennen, die anderen met hunne gevoelens niet lastig vallen; den regel van Vondel, dat: “wie met dezen grijns niet speelt, kommerlijk te boven raakt;” blijf ik hier betwijfelen; in den dagelijkschen omgang zijn deze menschen even bruikbaar als de liberaalste protestanten in Nederland. Hetzelfde verschijnsel, dat wij vroeger bij de fijntjes wel eens opmerkten, “'t beurt dat een vaêr die heilig leeft, - het is Huygens geloof ik, die een Spaansch spreekwoord aldus vertaalt, - “een duivel tot een zoontje heeft, -” openbaart zich ook hier; maar door het Amerikaansche beginsel niemand in zijn gevoelens te dwingen, wordt de wrijving minder hevig en vat de twist geen vuur. Wij leeren belang stellen in wat onze hand hier het eerste vindt om te doen: de akkerbouw, de veefokkerij, de winkelnering; het is of het woord des Apostels: die zijn huis niet verzorgt is erger dan een ongeloovige, ons dagelijks wordt toegeroepen. En komen wij bijeen, - de gezelligheid is hier overigens gering, - dan hebben wij in de toekomst van Pella eene onuitputtelijke stof. Gij kunt u voor al die kleinigheden niet interesseren, maar over de Universiteit, over de eere waar Pella naar dingt, een woordje. Al reeds in 1846 was er hier sprake van het oprigten der eerste door en ten behoeve der Baptisten-Gemeente, in Iowa, die ook in dit stadje een predikant heeft voor jaarlijks twee honderd dollars, en welke weleerwaarde, *soit dit en pasaant*, dus wel verpligt is, ten einde in zijn onderhoud te voorzien, ook land-

bouwer te wezen, die met zijne geloofsgenooten kerk houdt in het gebouw, dat ik u aanwees als de plaats waarin voorloopig door de Universiteit - *nous retournons à nos moutons* - les werd gegeven. Het bleef echter met het grootsche plan tot in 1851 bij louter praten; toen eerst kwam men bijeen en - verschilde over de plaats waar zij zou worden gevestigd. Eenigen gaven de voorkeur aan Burlington, eene stad ten noorden van Keokuk aan de Missisippi, - anderen wilden deze of gene plaats meer in het midden van den Staat, - en hier waren het Fort des Moines, Pella en Oskaloosa, die naar den voorrang dongen. Eindelijk werd men in 1853 te rade de bedoelde inrigting hier te vestigen; en in Pella werd *the Board of Trustees* gevormd, waarvan de Heer H.P. Scholte president en de Heer E.O. Towne (de baptistische predikant) secretaris is. In het voorjaar is op de uiterste zuidelijke grens van het grondgebied der stad, het fondament voor het gebouw dier Universiteit gelegd, - 66 voeten lang, 44 voeten breed - en op het oogenblik is het tot eene hoogte van zes à zeven voeten boven den beganen grond gerezen. Massaas van rotssteen liggen er rondom heen en zullen tot den verderen opbouw dienen; maar wanneer het voltooid zal zijn, dat blijft de vraag. De huizinge zal drie verdiepingen hebben, waaronder een kelder zal worden ingerigt; doch daar er van tijd tot tijd slechts één steenhouwer de hand aan slaat, gaat de zaak met nog minder dan slakkenspoed voorwaarts. Bouwt men misschien naarmate men fondsen krijgt? dan deed men wèl, intusschen maar met het onderwijs te beginnen. Het behoort tot het plan, daaraan zoowel vrouwelijke als mannelijke studenten te laten deelnemen: Pella is ook in dit opzigt geheel Amerikaansch! De bezoldiging der professoren moet gevonden worden uit de interessen van een kapitaal van 50,000 doll., à 10 pCt. uitgezet - wij hebben hier een hoogen rentestandaard; waarom wipt ge niet wat geldzakken over? - 't welk men thans bezig is bijeen te brengen. De inschrijvivng, zoowel buiten als binnen den Staat daartoe geopend, bedraagt tot dus verre ongeveer een derde der vereischte som. Hoe lang zal het duren eer zij vol is? Wie weet, misschien wilt gij er ten uwent voor werven en daardoor de professoren verrassen, die men reeds aangenomen heeft? *Honneur aux dames*, deze bestaan uit eene onderwijzeres of professorin, die, reeds vroeg in den

zomer aangekomen, een tijd lang alleen een gedeelte der Pellasche jonkheid tot kennis en deugd opleidde, - uit een professor, Bachelor of Arts, die reeds hier was toen wij aankwamen en bezig geweest is met het aankoopen van land voor zijne familie, die ook herwaarts trekken zal, - en uit een professor, Master of Arts, die aan het hoofd der inrigting zal staan en in het midden van September gearriveerd is. Nadat men alom had aangekondigd, dat er met de voorloopige lessen van de Central-University of Iowa een begin zou worden gemaakt, hebben deze drie in het laatst van September hun cursus geopend. “*We shall be obliged to make a humble beginning*,” zeide de secretaris eenige maanden geleden tot mij, en dat gezegde werd in den volsten zin bewaarheid. “Wij bootsen 't groote Rome na in 't kleen,” lieve vriend! maar het houdt ons bezig, het wekt onze belangstelling wat Pella worden kan. Zoodra de Stad zelve vijftien honderd zielen tellen zal, heeft zij regt zich tot eene “City” te constitueren; en het tijdstip, waarop dit het geval zal zijn, ligt niet verre meer in het verschiet, daar de predikant der Baptisten uitgebreide betrekkingen in Ohio heeft, vanwaar op zijn aanraden menig welgezetene tot ons komt. “En als gij nu city zijt geworden?” Het zal ons de bevoegdheid geven een welgeordend bestuur te benoemen, waaraan wij in menig opzigt nog behoefte hebben. Onze lots (eigenlijk erven, waarop men huizen bouwen kan) stijgen in waarde, we doen ons best onze rivieren bevaarbaar te maken, - wij hebben hoop op spoorwegen! Iowa-City, ongeveer vijf en tachtig mijlen ten westen van ons gelegen, moge nu nog de hoofdstad van den staat zijn, en bereids eene universiteit hebben; er is sprake van den zetel der regering meer in het midden van het gewest te plaatsen, en Pella dingt naar die eere mede, het noemt daarom zijne inrigting voor onderwijs *the Central one*. Wat zegt het, of de tegenwoordige hoofdplaats eenige honderden inwoners meer telt dan ons stadje? wij gaan vooruit; geen dag verloopt, waarop wij niet eenige wagens met landverhuizers zien doortrekken; geen avond in het gunstige jaargetijde, of de wachtvuren van een reisgezelschap lichten op de prairie, om ons heen, aan. Gelijk Iowa de naburige staten Illinois, Indiana en Ohio in ontwikkeling voorbijstreeft, zoo zullen wij ... eer gij Pella uitlacht, bedenk, dat gij op het gebied zijt, waar

Perrette hare melkkan viermalen van de vijf veilig te huis brengt.

Eer ge mij beschuldigt dat ik al zeer Amerikaansch geworden ben, dat ook bij mij het hoofd boven het harte schijnt te gaan, moet ge weten, beste vriend! dat wij hier aan niets zoo groot gebrek hebben, als - aan “heele lieven” was Willem Leevend's woord. Ik ben nog zoo vrij als een vogel in de lucht, - bij gebrek aan keuze. Het is waar, eenige Amerikaansche meisjes hebben mij de eer aangedaan, mij om den wille van mijn piano te komen bezoeken; - uit dien drom had ik kunnen kiezen; of ik geslaagd zou zijn is iets anders; - maar zij vonden niets mooi dan haar eigen smakelooze deuntjes, en bovendien, die vogeltjes waren zoo bont van veêren! Het is bekend, dat de dames van New-York, Boston, enz., veel van pracht houden; alles ruischt er van zijde, - maar in opschik, die uit een blokhuis komt, heb ik driedubbelen weêrzin. “En de Nederlandsche schoonen dan?” Gij meent dat zij Mozes in haar hoofd hebben, en David opgegeten, dat haar brein den Profeten tot klooster dient, dat zij de Apostelen - mis, mis, mis, zeg ik u; al hou ik meer van een mooi meisje, dat de Minnedichtjes van Hooft leest, dan van een goêlijk kind, dat gestadig in Cats bladert; er valt geen appel uit te deelen; - de heele lieven hebben niet op mij gewacht; noodig gij vier of vijf dozijn Machteltjes en Dieuwertjes uit tot ons over te komen, *elles n'auront que l'embarras du choix*.

“Zooveel over den wereldschen toestand en nog geene sylbe over den kerkelijken,” zoude ieder ander zeggen dan gij, mijn waardste! die weet welk een gruwel godsdienstgeschillen mij zijn. Al wisselde ik van wereld, in de nieuwe als in de oude blijve ik gelooven, dat wij den boom aan zijne vruchten moeten kennen; waren deze hier beneden goed, er zal boven voor de vele tekortkomingen genade zijn, hope ik. Het verschil in gevoelen, waardoor wij bij onze aankomst hier de hollandsche gemeente, - van welke, als ge weet, niemand lid kan worden tenzij hij bekeerd zij, - in twee partijen verdeeld vonden, boezemde mij dan ook weinig belang in; al wat ik er van merkte was, dat zij in afzonderlijke gebouwen hunne godsdienstige bijeenkomsten hielden. Gebouwen? vraagt ge misschien, en ik antwoorde: van kerken is nog geen sprake. Echter is er met het houten huis (in *Gar-*

den-Square gelegen, het u beschreven best bebouwde gedeelte der stad), dat tot nog toe der vrome vereeniging ten tempel strekte, iets vreemds gebeurd. Ds. Scholte had de plaats, waarop het staat, der gemeente ten geschenke gegeven, om daar, zoodra hare middelen het zouden veroorloven, een hechter en sierlijker, eene eigenlijk gezegde kerk op te rigten. Daar krijgt een Amerikaan het in het hoofd voor een gedeelte van die plaats 500 doll. te bieden. Ds. Scholte, van meening, dat de kerk ook even goed ergens elders zou kunnen staan, verkoopt dat gedeelte, met het voornemen der vereeniging een paar andere loten voor het huis des gebeds aan te wijzen. Zoo dacht echter de kerkenraad niet. Hoogst verbolgen over 't geen haar eene willekeurige handelwijze van haren voorganger scheen, is zij terstond naar Zijn Weleerwaarde toegestapt, en heeft hem ten eerste het prediken verboden, en ten tweede te kennen gegeven, dat zij hem geregtelijk zoude vervolgen. Het proces is nog hangende. Ds. Scholte heeft intusschen besloten, zich aan de besluiten van den kerkeraad niet te storen en voortaan op eene andere plaats de verkondiging van het Evangelie voort te zetten. Zoo heeft hij dan ook den eersten daarop volgenden zondag in eene schuur, en daarna, tot nu toe, in eene verwerswerkplaats gepredikt, verzekerd als hij zich mogt houden, dat hij dezelfde gave, om het gemoed te treffen, alom mede zou nemen, alom medebragt. Het is deze, die hem vroeger boven de overige drie “voorgangers der gemeente” - eigengemaakte predikanten, als men hier zegt, maar die ook geen van allen een cent tractement ontvangen - welke op zon- en feestdagen des voormiddags predikten, terwijl hem de namiddagbeurten werden overgelaten, onderscheidde; - het is deze, die hem een groot gehoor waarborgt, ook al heeft hij thans den vroegeren predikstoel, - een vrij breed, niet zeer verheven afgesloten vak, - voor een boerenwagen verruild. *He is a man, take him for all in all*, wiens gelijke ge zelden ziet, en zoo als hij daar staat, zonder eenig kerkelijk gewaad, bij wijlen met witten hoed en ligt vest, betoogende, overredende, meêslepende, verdient hij zeker onder de oorspronkelijkste types te worden geteld, der Stichters eener Kolonie.

Wie weet wanneer ik zal mogen schrijven: tot weêrziens! - voorshands en van harte vaarwel!’

VII.

‘De roos, die in Amerika zal bloeijen, moet eerst in de zwarte aarde ontkiemen,’ lazen wij onlangs in een der Vijf Brieven, door R.J. Smit uit dat werelddeel aan zijne achtergebleven vrienden in ons Vaderland geschreven; - waarom zouden wij er niet bijvoegen: maar haar stengel schiet voor den landverhuizer toch spoedig uit den grond op; waarom niet wenschen, dat hij dit ook weldra voor dien degelijke moge doen?

Het is aan de jongste bijdrage ter kennis der Landverhuizing uit ons midden, dat wij die woorden ontleenden; het is het vertrek der Oud-Doopsgezinden uit Balk in Friesland, dat wij hier te vermelden hebben. Twee leeraren dier gemeente, de bovengenoemde R.J. Smit en R.J. Symensma, gevoelden zich, met nog twee andere gezinnen, te zamen 17 zielen, tot de Doopsgezinden behoorende, gedrongen hier huis en hof vaarwel te zeggen, en naar Amerika te vertrekken, dewijl naar onze Landswetten hun geen vrijheid van krijgsdienst mogt worden verleend, en hun geweten hen echter geene onchristelijke deelneming aan den oorlog veroorloofde. Hoe zouden wij ons verlustigen in de poging, een beeld te ontwerpen van de in deze brieven verspreide trekken van eenvoudigen ernst, beminnelijke bekrompenheid, gemoedelijk geloof, wanneer dat merkwaardig fragment eener auto-biographie niet binnen het bereik onzer lezers zelven lag. Opgenomen in de Godsdienstige Lectuur voor Doopsgezinden, verzameld door Ds. Gorter, bevelen wij, om den wille dier stukjes vooral, het boekske gaarne aan. We zouden ons zeer bedriegen, zoo men aan het einde der lectuur ons niet dank wist voor het half smartelijk genoegen, dat zij ons verschaft. Immers, aan het slot der brieven gekomen, werden wij wel aangenaam verrast door het berigt, dat de gelukkig gevestigde zwervers, die zich hadden voorgesteld eene ligte schadeloosstelling te moeten geven voor de verlangde en vergunde vrijheid van krijgsdienst, - b.v. een of twee dagen in het jaar aan de Staatswegen te werken, - gelijk dit vroeger plaats had, zich thans vleijen mogten ook in dat opzigt geheel vrij te zullen zijn, - maar onwederstaanbaar gevoelden wij tevens den pijnlijken indruk, dat, zoo al Neêrlands staat aan die menschen als weêrbare manschappen weinig verloor,

het Vaderland in hen eenige zijner beste, braafste, zonen dierf!

Ieder offer van dien aard gaat hem, die het wel met zijn land meent, ter harte; ieder berigt, dat zich uit het een of ander onzer gewesten weêr eene schare ten afscheid opmaakt, lokt een vraag op zijne lippen; eene vraag, die in wensch verkeert, naar de omstandigheden gewijzigd. Als het ontbering is, die tot vertrek verpligt, dan zien wij zoekende om ons, of nergens een nieuwe bron van welvaart meer ontspringen wil, en zouden zoo gaarne hem toejuichen, die in dat opzigt gelukkiger mogt zijn dan wij! Als onzen landbouw niet alleen de noeste armen en vlugge vingeren worden onttogen, die hier de spade in de hei hadden moeten drijven, door welke het vlas hier had moeten heenglijden bij het snorrende wiel; als ook vermogen, door voorvaderlijke vlijt ten onzent verworven, mede in den vreemde gaat, hoe lief zou het ons dan zijn, zoo in eigen koloniën ten minste de band, die ons aan hen verbindt, wel losser wierd, maar niet voor altijd brak. Doch zoo lang het eene als het andere tot de vruchtelooze verzuchtingen behoort, gaat uit naar de Vereenigde Staten, vrienden! die wij ongaarne verliezen, nergens hebt ge grooter kans te slagen; naar het Westen wijst de Starre den weg!

Amerika, dat niemand van uwe stranden weert, dan uit menschelijkheid, daar men u in den laatsten tijd tot de misdaad toe overzond, en met deze eene haveloosheid inscheepte, die, den voet op uwen gastvrijen grond zettende, slechts de keuze had tusschen stelen of sterven, Amerika, dat voor elken anderen vlugteling veiligheid, voor elk ander leed lafenis, voor elke andere behoefte bevrediging hebt, en niet slechts op uwe vanen schrijft: e pluribus unum, maar ook inderdaad de veelzijdigste krachten tot een groot wit, de vrije, volkomene ontwikkeling van alles wat menschelijk is vereenigt, welk een heerlijk schouwspel biedt gij aan; wat verwacht de wereld niet nog meer van u! Als de eerste der Engelsche Geschiedschrijvers ons de Kerk van Rome schildert, de schare harer geloovigen ziende aanwassen, trots de hervorming, omdat zij zich noch aan geestdrijverij onderwerpt, noch geestdrijverij verbiedt, neen, die g e b r u i k t ; - omdat zij voor alle dweepers een werkkring heeft in de wereld of in de wildernis, - omdat zij van ieder partij trekt, - dan verrijst gij voor ons uit den schoot der wateren, aanminniger en verhevener dan zij; haar gelijk in de

gelukkige gave, om al wat hier, overvloeijende, verwoesting zou aanrigten, dáár, getemperd, weldadig te doen werken, - haar overtreffende in uw gezegend doel, niet de bevordering van geestelijk gezag, maar het geluk van geheel ons geslacht! En wanneer wij dan het boek van Mac-aulay sluiten, om dat van Gervinus open te slaan, wij vinden onzen droom verwezenlijkt; onze blik rust welgevallig op u, de ‘spoedig opluikende, gelukkige, vrije staat, zonder koning, adel of geestelijken stand, die de volken als met tooverkracht boeit, - die een even weinig opgemerkten, als veel vermogenden, onweêrstaanbaren en onmiddelbaren invloed op hen uitoefent, - wiens voorspoed allen, die in Europa de oude toestanden moede zijn, niet bij enkelen, maar bij scharen tot u trekt, tot u stroomen ziet, - en van welken onder het levendigste verkeer de berigten en begrippen, niet der verongelukte, maar der geslaagde landverhuizers uitgaan, om tot in de diepste lagen der maatschappelijke groeve door te dringen,’ - een prikkel voor het heden, eene profeetsy van de verre toekomst. Slanke, schitterende, stoute Schoone, die op uw schild de zinnebeelden beurt van den arbeid en der vrijheid, waarom kleven er aan uw wit gewaad die smetten der Slavernij, - dat bloed van den Afrikaanschen broeder?

DE SALMAGUNDIST.

Het algemeen alphabet.

Sedert ons opstel in het nommer van Maart van ‘de Gids’ werd opgenomen, althans reeds was afgedrukt, en dus te laat, om daarin nog eenige verandering aan te brengen, ontvingen wij van Dr. Lepsius een schrijven, waarin hij, antwoordende op eenige bedenkingen, die wij aan zijne nadere overweging hadden onderworpen, onder andere ook eene kleine wijziging op zijn alphabet mededeelt. Voor den schier toonloozen klinker, die in het Hebreeuwsch door de ḥewā (:) onder, in het Koptisch door eene dwarsche of schuinsche streep (- of ◥) boven de letter vertegenwoordigd wordt, en die zich in onze taal, bijvb. voor de *e* in v*e*nijn, voor de *a* in test*a*ment, voor de *o* in korp*o*raal laat hooren, had Lepsius de ε uit het Grieksche alphabet voorgeslagen. Bij nadere overweging heeft hij gemeend die, uit een vreemd alphabet ontleende, letter te kunnen laten varen, en haar te vervangen door een cirkeltje geplaatst onder de *e* (*e̥*), of ook onder de andere klinkers, waar zij met dienzelfden schier toonloozen klank worden gebruikt. Dat onbepaalde geluid bij de *r̥, l̥, m̥, n̥, ṉ* en *z̥* aangewezen, kan op dezelfde wijze aan alle klinkers worden gegeven, *ḁ, e̥, i̥, o̥, u̥*. Toegepast op de overschrijving van oud-Egyptische woorden, voldoet het voorgeslagen onderscheidingsteeken uitmuntend aan alle vereischten. In het hiëroglyphenschrift is de uitspraak van bijna alle klinkers vrij onzeker, doch bij toenadering met hulp van het Grieksch of Koptisch te bepalen. Zoo schrijve men bij v.b., PTH (hiërogl.), Ptḁh; AMNHŌTP (hiërogl.), Ame̥nhōte̥p; RAMSSU (hiërogl.), Rame̥ssu; Ḥi̥s, Ho̥siri voor Isis, Osiris, enzv.

Wij nemen deze gelegenheid waar, om eenige drukfouten, die in ons opstel verbeterd dienen te worden, aan te wijzen; enkele zijn ingeslopen onder het afdrukken, en voor zoover dit het geval niet was, roepen wij de toegevendheid in voor hetgeen van onze zijde niet naauwkeurig genoeg was nagezien, of door den afstand van de pers niet spoedig genoeg kon verbeterd worden.

Op blz. 298, regel 14 van boven is de punt boven de *n̰*, waardoor die medeklinker met den daaraan verbonden toonloozen klinker, als nasaal wordt onderscheiden, te veel links van- en te ver boven de letter weggeschoven; men verbetere *n̰;*

op blz. 299, reg. 3, staat *ö̲*, men verandere *ō̲;*

op blz. 301, reg. 22 is de Hebreeuwsche Chet slechts half afgedrukt, men leze ח;

op blz. 303, reg. 11, is de Arabische ع insgelijks slechts half afgedrukt;

op blz. 314, reg. 15, moeten de letters b.v. wegvallen, en

op blz. 317, reg. 6 van onder, voor rati*e*ne gelezen worden rati*o*ne.

Het werk van Lepsius, dat het onderwerp voor onze mededeeling leverde, en waarvan hij ons een exemplaar had toegezonden, is, of was althans zeer kort geleden, nog niet in den handel gebragt. Het wachtte op de voltooijing der Engelsche vertaling, die door den Eerw. Henry Venn, Hon. Secret. van de Church Missionary Society te Londen, bezorgd en met eene Voorrede voorzien, wordt afgedrukt. De twee werken, waarbij in Engeland het algemeen alphabet in zijn geheel toegepast zou worden, over de Bornu (Bornoe) taal door den Zendeling, den Heer S.W. Koelle, zijn thans insgelijks afgedrukt.

Wij nemen de vrijheid bij deze de noodiging, die wij afzonderlijk deden toekomen aan eenige onzer vaderlandsche geleerden en Inrigtingen, die in hunnen werkkring meer onmiddelijk behoefte hebben aan een algemeen alphabet, hier aan alle belangstellenden te herhalen, dat zij van hunne geheele of gedeeltelijke toetreding tot het alphabet, en van

hun besluit om het in zijne algemeene hoofdbeginselen aan te nemen en in hunne schriften toe te passen, aan den Heer Lepsius regtstreeks, of door onze tusschenkomst kennis geven, met verlof om hunne namen te voegen bij de reeds uitgebreide lijst van geleerden en genootschappen, die reeds van hunne goedkeuring deden blijken. Die lijst, ofschoon reeds gedrukt, kan thans nog zonder moeite worden aangevuld. De medewerking van Nederland, dat zulk een ruim veld heeft voor de toepassing van het stelsel, moet van eenen overwegenden invloed zijn en zal de goede zaak krachtig kunnen bevorderen.

Leiden, 7 Maart 1855.

C. LEEMANS.

Bibliographisch album.

De twee vrienden. Homiletische Novelle, door A.C.C. de Jongh, Theol. Dr. en Predikant te Waardenburg en Neer-IJnen. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon, 1854. kl. 8°. 131 blz.

De inrigting van dit werkje is deze: De *twee vrienden* zijn studenten in de theologie te Utrecht, die aan de Academie met den band der vriendschap worden verbonden. Karel gaat in de Kersvacantie met Willem mede naar diens ouderlijk huis, maakt daar kennis met zijne zuster, en van deze kennismaking is een gelukkig huwelijk het niet vreemde resultaat. De ontknooping van het drama, of liever het slot, is de dood van den vader, den predikant Brem.

Wij kunnen het volgende tot lof van dit verhaaltje zeggen. In de schildering der personen en toestanden is volstrekt geen' jagt gemaakt op piquante onnatuurlijkheden, - niet de eenige ziekte, die wij van onze Fransche naburen overerfden. Ze worden beschreven, zoo als ze ook in het gewone leven zich voordoen, en de S. karakteriseert hier en daar zeer aardig de fijne nuances van het dagelijksche leven. De karakters van den doctor en de oude meid, ofschoon fragmenten en bekende typen, zijn wel geslaagd; de predikant Brem is een half uitgewerkt ideaal, en Willem en Karel brave jongens. De dialogen, waaruit het boekje grootendeels bestaat, zijn over het algemeen overeenkomstig met de karakters, die ten tooneele worden gevoerd, en bevatten soms aardige opmerkingen.

Maar het verhaal is geen hoofddoel, en de personen zijn niet veel

meer dan de standaards, waaraan de S. de gedachten, die hij wilde mededeelen, ophangt. Hij wilde namelijk homiletische opmerkingen mededeelen, en aan dit doel maakt hij het verhaal op deze, niet zeer ingewikkelde wijze dienstbaar. In de eerste vier hoofdstukken hebben wij gesprekken over preêken en predikkunde: I ‘over den gevierden prediker,’ II op ‘een' Zondagavond’. bij een gemeentelid van den predikant Brem; III op ‘de studeerkamer’ en IV in ‘de Academiestad,’ op eene professorale theevisite. - In het Vde wordt de wandeling van de beide vrienden ‘naar buiten’ den S. eene aanleiding en verzoeking, om eene preêk van hem zelven (naar het schijnt) over Luc. VIII: 18[a], aan den man te brengen. Het VIde geeft ons de correspondentie der thans tot predikanten bevorderden te lezen, benevens een opstel, wat wel niet door Karel, maar door den S. zelven op eene ringvergadering gehouden zal zijn, maar toch door Willem, ‘een' scherpen criticus’, wordt geprezen. In het VIIde, ‘het sterfbed’ van den predikant Brem, komt het verhaal weder eenigzins boven; alleen wordt het ten slotte nog gebruikt, om uit de nagelatene papieren des overledenen nog eenige losse opmerkingen mede te deelen, die S. zeker niet beter te plaatsen wist.

Wij vinden dat hoofddoel des S. nader omschreven in de voorrede, ‘om namelijk zijne gedachten eens uiteen te zetten over eene preêkmanier, die zeer verschillend beoordeeld wordt, en ook over andere punten, het kanselwerk rakende.’ Die preêkmanier is die van een' zeer bekenden Rotterdamschen predikant, waarop hij zeer duidelijk het oog heeft, en zij wordt in de drie eerste hoofdstukken besproken. Het vóór en tegen er van wordt goed gewikt en gewogen, en de lezing daarvan is geschikt, om de groote ingenomenheid daarmede eenigermate tegen te gaan, zonder de te schitterende verdiensten te miskennen. Ik geloof gaarne, dat weinige predikanten tegen het daar gezegde veel zullen hebben in te brengen. - Die ‘andere punten, het kanselwerk rakende’, krijgen wij in de volgende hoofdstukken, en deze zijn niet onbelangrijk, hoewel niet voor ieder nuttig en noodig te weten. Alleen beklagen wij ons, dat in het wijde cadre, wat de S. zich schept, die losse opmerkingen zoo zeer los verspreid liggen.

Wij hebben echter vooral twee hoofdbezwaren tegen dit werkje, waarvan wij overigens de duidelijkheid en klaarheid prijzen, en hulde doen aan den liberalen geest.

Het schijnt nu eenmaal in de rigting des tijds te liggen, om zedelijke en godsdienstige kennis, door middel van verhaaltjes, novelletjes, of hoe men ze noemen wil, te bevorderen en te verspreiden. Maar S. wil meer; hij wil op die wijze een wetenschappelijk onderwerp, de homiletiek behandelen, - en dit gaat minder goed. Men kan namelijk zeer goed eene godsdienstige of morele waarheid in een verhaal aanschouwelijk maken. Dan dient het verhaal als voorbeeld en bewijs

tevens van die waarheid. Zelfs zou dit kunnen geschieden met enkele punten van Pastoraal en Homiletiek, en de ‘Pastorij van Mastland,’ zoowel als Bungener's ‘Sermons’, zijn uitstekende bewijzen hoe dit mogelijk is, gelijk ‘de twee vrienden,’ dat het niet aan iedereen gegeven is. Maar onze S. handelt zoo niet; het verhaal is niet voorbeeld en bewijs zijner stellingen, maar het is alleen de dunne draad, waaraan lange dialogen en dikke brieven worden aangeregen. Het redenerende element staat dus, ondanks den vorm der novelle, eigenlijk toch op den voorgrond. - En nu vragen wij, waartoe dan dat uitheemsche kleed?

S. zal misschien antwoorden: ‘om die waarheden eens populair voor te stellen, om ook het publiek, dat dikwijls zoo onhandig zich uitlaat over preêken, wat nader in te lichten.’ Doch ziedaar juist ons tweede bezwaar. Wie worden als lezers gewenscht? Het ongeletterde publiek, de leeken? Maar daartoe zijn er te veel punten in behandeld, waarmede de leek niets te maken heeft, te veel technische benamingen en latinismen (in het begin zeer zorgvuldig vertaald, later niet meer), ook te veel studententermen. Ook de zoogenaamde expectoratie van een' oud student (bl. 49-57) en andere dergelijke ontboezemingen, mogen het studentenhart verkwikken, het leekenhart laten ze even koud als het is. Slechts de drie eerste hoofdstukken kunnen ook voor den leek van belang zijn, en de preêk, bl. 77-94, alléén voor hem.

Voor predikanten is het ook niet uitsluitend gepast. Hoewel wij tegen de denkbeelden, er in geopperd, weinig of niets in te brengen hebben, zij zijn te alledaagsch, en gaan niet boven het peil, waartoe een eenvoudig gesprek onder predikanten zich verheft. Ook het boeijende van het verhaal zal hen niet tot de lezing er van verleiden. - Het kan dus geschikt zijn voor enkele predikantsvrouwen, die gaarne met hare echtgenooten over hun kanselwerk spreken; misschien ook voor studenten, die er menigen goeden wenk en bemoediging in kunnen vinden, maar dan moeten zij de pil van het verhaal bovendien slikken.

Verder hinderde ons hier en daar eene jagt naar geestigheid, die soms jammerlijk afloopt; aardigheden als op bl. 14, 28 en andere, zijn niet aardig, al worden ze bij de haren er bij gesleept; en enkele overbekende grapjes pleiten niet voor des schrijvers originaliteit. Als eindelijk dezelfde gedachte somtijds tweemaal voorkomt, moge dit de duidelijkheid bevorderen, verrassend is het niet.

De stijl is over het algemeen zuiver en gemakkelijk, doch dikwijls overdreven gemeenzaam, en op vele plaatsen verbeeldt men zich een kinderboekje in handen te hebben.

Het geheel is eene niet zeer goed gelukte proeve, om oppervlakkige preêkenkennis door middel van een romannetje bij de leeken in te smokkelen. Maar, in zooverre het voor deskundigen noch leeken uitsluitend,

voor beiden echter ten halve geschikt is, zoo wenschen wij den S. gaarne toe, dat beide soorten van oogen het met genoegen mogen inzien. Wij hopen overigens, dat weinigen dit voetspoor zullen volgen, opdat de mathematici, ons niet met mathematische, of de sterrekundigen met astronomische novellen gaan verrassen. Maar als de S. eens over hetzelfde onderwerp uitsluitend voor oningewijden ging schrijven, zou hij zeer populair, en wilde hij het afzonderlijk voor de mannen van het vak doen, zeer practisch kunnen worden.

De druk is duidelijk, het vignetje versiert het titelblad en het boekje ziet er net uit.

D-d.

***Op Reis. Bladen uit de Portefeuille van J.J. van Oosterzee. Te Rotterdam, hij van der Meer en Verbruggen*. 1853.**

‘Aan eene ietwat onvoorzigtige belofte om in enkele onzer Tijdschriften of Jaarboekjes eene kleine bijdrage af te staan, hadden de zes eerste dezer Reisschetsen in der tijd haar ontstaan en hare betrekkelijke verspreiding te danken.... Deze werden verrijkt met-eenige brieven uit Zwitserland, thans voor de eerste maal ter perse gelegd.’ Dus spreekt de auteur in zijne voorrede, en verklaart daarmede het ontstaan dezer schetsen. Ook den aard van deze meent hij te moeten doen kennen: ‘Waarschijnlijk,’ dus leest men ter aangehaalde plaatse, ‘bevatten zij niets nieuws voor wie het schoone bergenland kennen, maar zeker iets waars, omdat zij de getrouwe, schoon slechts onvolledige en gebrekkige uitdrukking zijn van mijn innerlijk leven, en welligt ook iets goeds, voor zoover zij dezen of genen tot eene Godverheerlijkende en Christelijke natuurbeschouwing stemmen of opleiden kunnen.’

Wij gelooven, dat de auteur in zijne karakteristiek dezer reisschetsen ten deele slechts gelukkig is geweest. Voor wie de streken kennen, door den auteur doorreisd, zullen ze niets nieuws behelzen; hen, die het schoone bergenland niet kennen, zullen ze echter ook niets leeren, omdat deze reisschetsen alles behalve schetsen eener reize zijn, voor het minst verre afwijken van het denkbeeld, gewoonlijk aan dergelijken titel verbonden. Ze zijn het niet, ze kunnen het niet zijn, omdat de auteur - en in dit opzigt is zijne karakteristiek volledig en trouw - ze alleen gebruikt heeft als middel tot de uitdrukking van zijn innerlijk leven, en om dezen en genen tot eene Godverheerlijkende en Christelijke natuurbeschouwing te stemmen.

Wij zullen ons niet vermeten dit af te keuren, en dit te minder, waar het innerlijk leven, waarvan wij een uitdrukking ontvingen, zoo heilig en hemelburgerlijk, waar de Godverheerlijkende en Christelijke natuurbeschouwing zoo geest- en hartverheffend mag heeten; maar, naar onze bescheiden meening, is het geoorloofd, daarnevens nog iets anders te wenschen, daar de reiziger toch als mensch onder de menschen, als aardbewoner op de aarde zijn tocht aanvaardt en voortzet, en berg en vallei, sneeuw en waterval, bevallig of trotsch gegroept, krachtig of mat belicht, toch nog wel andere indrukken ge-

ven dan een koortsachtig heimwee naar de onzienlijke sfeeren. Wij zijn zelfs zoo stout te beweren, dat dergelijke indrukken *niet natuurlijk, niet waar* zijn. Waar de gewone natuurlijke mensch het gansche panorama overziet en zich op het standpunt plaatst, vanwaar hij het als geheel in zich kan opnemen, daar zullen de indrukken meer aesthetisch dan kerkgenootschappelijk zijn; daar zal de geest zich vrij gevoelen van alle verstandsbegrippen en geloofs-formules, en de menschheid zich rein uitspreken; daar zal het binnenste wel vervuld zijn met een donker gevoel van oneindigheid en heerlijkheid, dat zich oplost in aanbidding; maar de geest des verrukten beschouwers dogmatiseert niet, noch zal op dezen rotstop het woord: ‘zonde’ geschreven zien, noch in het murmelen of klateren van gindschen waterval eene stemme hooren, die het woord: ‘verzoening’ lispelt.

Maar niet slechts zijn er bergen en valleijen door te trekken en te beschouwen. Zoo zij de eenigste waren, die de reiziger op zijn weg ontmoette, wij, met onze koude letters, zouden moeten afstaan van de poging, om schetsen onzer reizen te geven, en dit overlaten aan den kunstenaar, wien lijn en kleur ter dienste staan.

Op den rug of aan den voet dier bergen, in de valleijen hebben zich de leden van ons geslacht bewogen of bewegen zij zich nog. Bij de herinnering of den aanblik van dezen ontsluit zich het verleden en het heden, en de waarneming daarvan is minder afmattend en zeker vruchtbaarder dan die gestadige blik in de toekomst, welke in even digte nevelen gehuld is als de top van den Mont-Blanc, dien de auteur had meenen te zien, terwijl het later bleek, dat het eigenlijk slechts de *Dôme du Gouté* geweest was. Ons dunkt, dat het Van Oosterzee waardig ware geweest, een blik te hebben geslagen in de geschiedenis der volken, waaronder hij den voet had gezet; een blijk te hebben gegeven, dat hij een oog had voor den maatschappelijken, verstandelijken en zedelijken toestand van zijns gelijken. Dat hij het gewild heeft, blijkt in zijn werk slechts uiterst zelden, en waar hij het doet blijken, zijn zijne mededeelingen niet alleen eenzijdig - we maken hem daarover geen verwijt - maar in de hoogste mate onbeteekenend, mat en oppervlakkig. Het is of de schrijver zich bijkans schaamt, om zich een oogenblik bij menschen op te houden, nu de hemelen hem ontsloten schijnen. Men denke aan zijn bezoek aan den Wartburg, en vooral aan Genève.

Van Oosterzee zoekt bij het binnenkomen der stad het eerst naar een gedenkteeken voor Kalvijn. Geen wonder: want op den weg derwaarts had hij er een voor Rousseau gezien. Vervolgens zoekt hij het huis, waarin Kalvijn gewoond had en doorsnuffelde hij de bibliotheek, waar hij een deel dier 46 (zegge zes en veertig) banden met preêken doorbladerde, die Kalvijn voor de gemeente van St. Pierre gehouden had. Verder ging hij de godsdienstoefening in de hoofdkerk van St. Pieter bijwonen, waar hij - slecht teeken voorwaar! - slechts een kudde-

ken van naauwelijks *vijftig* toehoorders vond, en een zeer rationalistische preek hoorde. Toen bezocht hij een Duitsche kerk, waar het weinig beter was en slechts *honderd twintig* personen zich bevonden. Gij behoeft er geen oogenblik aan te twijfelen, of de auteur haar ook verliet. Hij ging en betrad een derde kerk, waar hij gelukkig vond wat hij zocht: een regtzinnigen prediker en een talrijk gehoor. Het was Avondsmaals-viering, en betrekkelijk uitvoerig beschrijft de auteur daarvan den loop en den indruk. Ten slotte wordt er des avonds nog een meditatie in de kapel de l'Oratoire aangehoord, vervolgens kennis gemaakt met Merle d'Aubigné, en gehandeld over het Ariaansche leerboek, in de gemeente te Genève altijd nog in zwang; en naet de bede: 'laat ons bidden, dat ook te Genève de waarheid hare *volle* kracht openbare!' - een zonderlinge waarheid, die het ooit slechts *ten halve* of *ten deele* doet - is de schets van Genève voltooid.

Wij achten het onnoodig, aan de medegedeelde proeve nog meerdere toe te voegen. Het viel ons niet moeijelijk, indien wij de schets; ons van Londen gegeven, poogden te ontleden. De reis naar Londen toch lost zich op in een bezoek aan Westminster-abbey - het best geschreven opstel in den geheelen bundel - waar de auteur gaat mijmeren bij de dooden, terwijl het leven om hem heen woelt en joelt, jubelt en krijt; en in een preek, door hem gehouden in de Hollandsche Gereformeerde kapel, waaraan grootsche herinneringen verbonden zijn. De geheele preek wordt medegedeeld, de waarschijnlijke indruk - die bevredigend voor den spreker was - zelfs berekend, maar van den innerlijken toestand, van het gister en het heden der gemeente, waaronder hij optrad, verneemt men geen enkel woord.

Maar nemen wij aan, dat onze eisch een onbetamelijke, dat onze meening over reisbeschrijvingen of reisschetsen slechts eene subjective is, dat wij, zoo een deel der gaven van Van Oosterzee de onze ware, welligt er naar streven zouden, op andere wijze reisschetsen zaam te stellen, of, indien wij het niet vermogten, ze liever *en portefeuille* te houden; nemen wij aan, dat wij het regt niet bezitten, den auteur andere eischen te stellen, dan die hij heeft willen bevredigen, dan nog moet de betuiging ons van het hart, dat Van Oosterzee ons het bewijs is schuldig gebleven, dat zijne reisschetsen, ook bij eene inrigting als hij er aan gegeven heeft, belangrijk voor verstand en hart kunnen zijn. Hoe weinig leven ontdekken wij toch in de kleurrijke vormen, hoe weinig oeconomie in de détails, welker onbestemdheid bedekt moet worden door een overladen woordentooi, een overdragtelijk phantaseren over God en eeuwigheid, zoo als een der bestaande kerken of kerkgenootschappen leeren dat beiden moeten zijn.

Van Oosterzee neemt onder de edelsten onzer tijdgenoten plaats. Zijn naam zweeft op veler lippen; zijne woorden worden door dui-

zenden gehoord, gelezen en welligt.... bewaard. Dat wij het laatste slechts als onderstelling uitspreken, vindt zijne verklaring in hetgeen er vaak bij ons omging bij de lezing van Van Oosterzee's werken. Wij zijn volkomen ongeschikt, om de homiletische waarde zijner leerredenen te bepalen, maar over den gang der redeneringen, over de zuiverheid der gedachten mogen wij oordeelen; want de logica is een attribuut der menschelijke rede, en de goede smaak wordt gevormd bij eene eenigzins harmonische ontwikkeling van 's menschen natuurlijke vermogens. Daarom hadden wij niet altijd een onvermengd genot bij de lezing van wat hij ons gaf; gevoelden wij niet altijd de stichting, die de auteur er zeker meê bedoelde; gevoelden wij ons vaak verrukt, ja opgetogen, maar trof ons vaak teleurstelling bij scherping van het oog, bij de erkenning, dat er veel had geblonken, maar dat er weinig warmte was uitgestraald; bij de erkenning, dat we de gedachten niet in ons konden opnemen, omdat ze ons niet zuiver en volkomen werden gegeven, dat ze door onze rede werden afgestooten, omdat zij den toets van deze niet vermogten door te staan.

Zoo ergens, ging het ons hier! De lezing zijner reisschetsen was voor ons eene gestadige worsteling tegen hetgeen wij als valsch vernuft meenden te moeten wraken. Tot staving onzer meening raadplegen wij slechts eenige onzer aanteekeningen.

De auteur is op de *Brocken*. Hij schrijft: Men ziet natuur, maar in niets door de kunst verheerlijkt of opgesierd; men vindt er den Schepper alleen, en van *het schepsel enkel een steenen tent* (?) opgetrokken om zijne wonderen zonder gevaar te beschouwen.' - 'Nergens heb ik tot dusver een plekje in de schepping gevonden, waar minder in het ronde was, dat mij kon afleiden van God. Niets plaatst zich hier tusschen Hem en het hart, dan - de onreinheid des harten alleen.'

Waarom is alzoo deze plek den auteur zoo lief, zoo heilig? Omdat de Schepper, die *zich overal* vertoont, ook hier is, en er van het schepsel niets te zien is dan een steenen tent. Waar zich het schepsel: de beelddrager Gods, de mensch vertoont, is de indruk voor den schrijver minder heilig. Welke gedachte!... Er is nog meer. Niets plaatste zich ter dier plaatse tusschen God en het hart dan de onreinheid des harten. Maar die hinderpaal wordt overal gevonden; daarvoor behoeft men niet de Brocken te beklimmen. Die plek schijnt bovendien toch tot minder verheven aandoeningen geleid te hebben dan ons de auteur doet vermoeden, daar het hart zelfs op dit punt onrein is bevonden.

De auteur gaat voort met beelden op beelden te stapelen. Deze onmetelijke granietblokken gaven hem den indruk als of 'van het anders verzegeld boek des scheppingsgeheims hier een bladzijde is opengevallen, *die de hand des hemelschen auteurs had nagelaten te sluiten...!* Die steenen, zij schijnen sints eeuwen geene andere

bestemming te hebben, dan gedenkteekenen eener onpeilbare Almagt, en - grenssteenen der menschelijke wetenschap te zijn, die vruchteloos naar den oorsprong en de bedoeling gist dier trotsche gevaarten.'

Gelukkig dat de auteur hier eene onwaarheid verkondigt en de menschelijke wetenschap in haar onderzoek naar de werking Gods onrecht aandoet!

Het is of hij, na de menschelijke wetenschap vernietigd te hebben, zich eerst regt vrij gevoelt. Het is eene vrijheid die losbandigheid wordt, want men hoore: - 'hier waar de wetenschap stilstaat mag de bewondering aanvangen voor deze *bedwelmende* openbaringen der: "opperste wijsheid, *spelende* voor Gods aangezigt op de wereld zijns aardrijks."' 'Hier leert men de kracht gevoelen van het: "eer de bergen geboren waren, ja van eeuwigheid tot eeuwigheid zijt gij God,"' - men vergete niet, dat de auteur te midden van onmetelijke granietblokken zich bevindt, zoodat deze hem de eeuwigheid Gods prediken - 'en men duizelt bij de voorstelling, beide der *majesteit en der zelfvernietiging van dat eeuwige Woord*, door hetwelk alle dingen - ook deze in steen uitgedrukte gedachten der Almagt - gemaakt zijn.'

Waar men al niet komen kan zoo men een dogma meê op reis neemt en der phantazie de wieken aanbindt! Opzoomers woorden worden haast door v. Oosterzee bewaarheid. De knaap wast op en wordt te groot voor het kleed. In stede van dit uit te leggen, kapt men den knaap de beenen en maakt hem passend voor het kleed.

Het Brockenveld geeft den auteur nog vele andere gedachten. 'Het was mij, als bevond ik mij in een onmetelijken Dom, waar aan het hooge gewelf een enkele nachtlamp was opgehangen, *terwijl de bergen in het ronde als zoo vele flaauw verlichte hoogaltaren zich afteekenden tegen de donkere muren* (*?*) Myriaden sterren blonken boven en nevens, ja ook onder mij - gij kent het optisch bedrog op de bergen - en waar van tijd tot tijd *de koelte zich op zacht ontplooide wieken* (*?*) *hooger verhief*, daar was het mij, als vernam ik hoorbaar het kloppen van dat eeuwige Vaderhart, waaraan millioenen zich ter ruste gelegd hadden.

Welke beelden, welke verwarring, daar de eene figuur naauwelijks is aangeduid, of eene andere wordt weer aangegrepen en vernietigt bijkans de overige! Hoe overdragtelijk en gezwollen! Van Oosterzee vangt aan met een beeld, dat van Lamartine tot aan onzen ten Kate toe *vice versa* gereisd heeft en aangewend, is bij elke beschouwing der natuur. Het landschap - de onafzienbare vlakte met den hemel daar boven - was hem een Dom; aan het gewelf hangt een enkele nachtlamp, dat is de maan, en de bergen, wien ook - omdat ze er nu eenmaal zijn - een plaats in het heiligdom moeten aangewezen worden, spelen in de vergelijking van van Oosterzee voor hoogaltaren.

Wij herinneren ons daarbij een tooneel uit Shakspeare's *Midsummernights dream*:

QUINCE ROBIN. *Starveling, you must play Thisby's father: Snug, the join, you the lion's part: and, I hope, here is a play fitted*.

Nu merkt de auteur, die het opgenomen beeld weder wegstoot zonder het afgewerkt te hebben, de sterren op. Deze blijven sterren - wat hebben ze in den Dom door v. O's phantazie opgebouwd ook te doen? - en worden slechts met een enkelen blik verwaardigd; want daar ruischt het koeltje, dat het kloppen van het eeuwige Vaderhart doet vernemen, waaraan millioenen zich ter ruste hebben gelegd. Jakob Böhme, verheven mystiker eener lang vervlogen eeuw! gij hebt een meester gevonden.

Wij hebben tot dus verre slechts een paar bladzijden doorloopen. Zoo we op dezelfde wijze voortgingen, zou onze aankondiging een grooteren omvang erlangen dan het boek zelf. Wij gaan alzoo zeer verrassende beelden en uitdrukkingen met een vragenden blik voorbij; wij zwijgen van het vermetel oordeel, door den schrijver op de Rotztrappe geveld bij het herdenken aan een daar beganen zelfmoord, en dat weder bewijst hoe de aanblik der trotsche natuur, die hem een oogenblik te voren deed uitroepen: ‘de Heer is groot, de Heer is groot!’ het harte des reizigers nog weinig heeft verteederd; wij stippen slechts even het bezoek aan de Westminster-abbey aan, waarin van Oosterzee zich zelven schijnt te overtreffen in de keuze van zijn woordentooi, in zijn kleurenspel en - zeldzaam genot voorwaar! - in waarlijk verheffende en zuivere gedachten; maar waar hij ook weder zich zelf heeft willen zijn, en in verrukking van zinnen, bij het binnendragen van een roemruchtigen doode, de gekroonde en gemijterde, de getabberde en gelaauwerde slapers uit al die kapellen en hoeken laat verheffen op hunne eenzame slaapsteden en het oude lied herhalen: ‘ook gij zijt dan *krank* (?); ook gij ons gelijk geworden! Hoe is het geklank onzer luiten verstomd en zijt gij *uit den hemel gevallen, gij morgenster, gij Zone des dageraads!*’ Wij gelooven dat het oude lied nooit méer te onpas is aangeheven.

Wij pozen nog even bij eenige détails, welke den schrijver, naar onze meening, het best karakteriseren.

Hij is bij de Rigi- of wel bij den Ruffiberg, waarvan een gedeelte voor een veertigtal jaren is ingestort en vier dorpen met meer dan 450 menschen heeft begraven. Wat leering trekt nu v.O. uit dit feit? Hij ontvangt hier ‘den sleutel tot twee plaatsen der Schrift, tallooze malen oratorisch en oneigenlijk overgenomen, en hier toch letterlijk bewaarheid geworden.’ Hij dacht ‘aan de profetische toezegging des O.V.: ‘Bergen zullen wijken en heuvelen wankelen, maar - doch gij kent het vertroostend vervolg,’ zegt de schrijver. En 450 menschen zijn hier bedolven! roepen wij uit. Verder dacht hij aan die ontzettende voorstelling van Gods oordeelen in het N.V.: ‘Alsdan

zullen zij beginnen te zeggen tot de bergen ‘valt op ons’ en tot de heuvelen ‘bedekt ons.’ Schrijver, schrijver, hoe rijmt dit met het verhaal, door u zelven van deze gebeurtenis gegeven, waaruit wij vernemen dat de Alpbewoners, toen zij gindschen berg hoorden scheuren en breken, biddend in hun heiligdom vlugtten! Hij is in de ijswereld, waar alle plantengroei ophoudt. Daar voelt hij het meest Gods alomtegenwoordigheid en vloeit hem de taal van de lippen: ‘Verheerlijken we Hem te midden van allen strijd en beproeving, *gelijk* gindsche Alpenroos in stillen eenvoud nog nabij het kille sneeuwbed te prijken staat, en wij hebben, *evenmin* als zij, onze *aardsche bestemming* gemist!’ Hij is aan de Reichenbach, waarvan het waterstof zich met het stof zijner voeten vermengde, en daarin aanschouwde hij het sprekend beeld van het ‘water des levens’...!

Dr. v. Oosterzee leert ons eene bijtende satyre in cynischen vorm van Heinrich Heine begrijpen. Deze schildert een ‘Hollandschen dominé’ op reis, die aan de Noordpool een walvisch zich regtstandig uit de zee ziet verheffen. ‘Zelfs de walvisch verkondigt des Heeren eer’ juicht de dominé, en hij bidt in zijn eigen taal met de groote visch meê. Helaas, de walvisch zong noch bad; maar hij wreef zich den rug tegen een ijsberg, hetgeen, volgens Heine, een zeer gewone en geliefkoosde beweging der walvisschen is.

Van van Oosterzee's werk ziet reeds een tweede uitgave het licht, en het verwondert ons niet. Er is kleur en gloed in de vormen; er is een stijl te bewonderen, die van Oosterzee alleen eigen is; er is verheffing en warmte in de schilderingen, waarvan het eentoonige echter moet worden gebroken door gedachten en opmerkingen, die meer nieuw dan waar, die meer verrassend door ongepastheid, dan treffend door juistheid zijn. Zijn boek is bovendien een *stichtelijk* boek; maar van Oosterzee, welke gaven hem ook verleend zijn, is het nog niet mogen gelukken dit qualificatief een *minder onheilspellend* teeken dan het gewoonlijk is te doen worden, voor wie de rede en de goede smaak ten dien opzigte óok als regters erkennen.

G.

Het eiland Timor.

Oostwaarts van Java tot aan het land der Papoe's strekt zich een lange keten van eilanden uit, waarvan Bali, Lombok, Sumbawa, Flores en Timor de voornaamste schakels vormen, terwijl hij verder oostwaarts slechts door groepen van kleinere eilanden wordt voortgezet. De vijf genoemde grootere met hunne onderhoorigheden worden somtijds ‘de kleine Sunda-eilanden’ geheeten, - een naam, die ons echter niet moet verleiden tot het denkbeeld, als waren deze eilanden van gering gewigt of onbeduidenden omvang. De vlakke inhoud van Timor alleen, dat trouwens het grootste van allen is, wordt op 418 geographische mijlen geschat, eene uitgestrektheid, welke ongeveer die van ons geheele Vaderland, met uitzondering der provinciën Zeeland, Noord-Braband en Limburg, evenaart[1].

Het toezigt op Bali en Lombok, voor zooverre deze eilanden tot het Nederlandsch-Indisch Gouvernement in betrekking staan, is opgedragen aan den Adsistent-Resident van Java's oosthoek, Banjoewangi; Sumbawa wordt gerekend tot het Gouvernement der Molukken; maar de Nederlandsche bezittingen op Timor, Flores en de kleinere eilanden in den omtrek, vormen eene afzonderlijke residentie, welker bestuur te Koepang op Timor zijnen zetel heeft. In deze groep van eilanden, intusschen, heeft het Neder-

1 Deze opgave schijnt te laag, indien het Nederlandsch gedeelte van Timor alleen teregt door den Heer Melvill van Carnbée op 352 vierk. mijlen geschat is. Er zouden dan slechts 66 mijlen voor het Portugeesch gedeelte overschieten, en dit komt mij te gering voor, ook indien de Heer Melvill alle gedeelten des eilands, welker bezit de beide Gouvernementen nog onlangs elkander betwistten, bij het Nederlandsch gedeelte gerekend heeft.

landsch gezag sedert eeuwen een mededingster in eene andere Europesche mogendheid, eenmaal zijne meest geduchte vijandin in deze wateren, thans zoo verzwakt, zoo onbeduidend geworden, dat zij zich zelfs met Nederland niet zou kunnen meten, indien geen magtiger bondgenoot de beschermende hand over haar uitstrekte. Van alle vroegere bezittingen van Portugal in den Indischen Archipel zijn thans eenige weinig beteekenende nederzettingen op Timor en Flores, en de hulde door eenige vorsten van deze en de omliggende eilanden, door het voeren zijner vlag, aan zijn oppergezag gebragt, de eenige overblijfselen; en zelfs hier is den Portugezen geen rust gelaten door hunne vijanden; zelfs hier werd het hun nimmer vergund hunnen invloed onbelemmerd uit te breiden en hun gezag op hechte grondslagen te vestigen. Lang nadat de krijg tusschen de mededingers om het oppergezag in de Indische wateren had uitgewoed, bleef hier de gedeelde heerschappij de oorzaak van aanhoudende twisten, gevoelige botsingen en soms het vergieten van stroomen bloeds; en zoo door beiden even weinig voor de kennis, de beschaving, de exploitatie van de rijkdommen dezer eilanden gedaan werd, hunne onderlinge geschillen waren daarvan welligt de voornaamste oorzaak. Die geschillen hebben tot op onze dagen voortgeduurd, en eerst zeer onlangs is daaraan een einde gemaakt door een traktaat, voorloopig reeds vastgesteld en geteekend, maar voor zijne ratificatie nog wachtend op de goedkeuring van de beide Kamers onzer Vertegenwoordiging, aan welke het te dien einde is voorgelegd. Bij dit traktaat worden, zoo wij afzien van den niet geheel onberispelijken vorm, alle punten van geschil op eene, zoo het mij voorkomt, voor beide partijen aannemelijke en billijke wijze geregeld; en ofschoon de overeenkomst niet is uitgevallen, gelijk zij door Nederland werd gewenscht, dat gaarne, tegen eenige geldelijke opoffering, den geheelen afstand der regten en bezittingen van Portugal had bedongen, het schijnt mij niet twijfelachtig, of er zal daaruit eene belangrijke verbetering in den toestand dezer gewesten geboren worden; en er bestaat bij mij naauwelijks eenige onzekerheid, of het traktaat zal met groote meerderheid worden goedgekeurd. Het is intusschen te hopen, dat dit niet de eenige stap blijve om tot eene ernstige verbetering onzer betrekkingen met Timor te geraken; dat welhaast regering en natie de han-

den zullen ineen slaan, om door krachtige pogingen aan Timor dat gewigt en dien rang te verzekeren, waarop zijne ligging en zijne hulpbronnen het aanspraak geven. Het is thans de tijd, om de blikken der natie naar dat eiland te rigten, en te zorgen dat zich eene krachtige en wel gegronde meening vorme, omtrent hetgeen onzer regering hier thans verder zal te doen staan. Daartoe wil ik, zooveel mijne geringe kennis en de grenzen van dit Tijdschrift veroorloven, door eene vlugtige schets van Timor, zijne bevolking, zijne geschiedenis en zijn belang voor handel en nijverheid, trachten bij te dragen. Ofschoon het nu mijn voornemen is, ten einde de aandacht zoo min mogelijk te verdeelen en te vermoeijen, mij schier geheel tot het groote eiland te bepalen, moet ik toch een enkel woord over de overige deelen der residentie Timor laten voorafgaan, deels om den lezer te beter te orienteren, deels om reeds dadelijk eenige daartoe betrekkelijke bepalingen van het traktaat, welks doel en strekking ik vooral wensch in het licht te stellen, zooveel noodig is op te helderen.

I.

Tot de eilanden, over welke het gezag van de Nederlandsche en Portugesche autoriteiten op Timor zich uitstrekt, behoort in de eerste plaats de keten van kleinere eilanden, die Timors Noordkust omzoomt. Daar het schoone, maar verwaarloosde Wetter, ofschoon geographisch welligt beter tot de groep van Timor gerekend, echter door de Nederlandsch-Indische regering, met de overige zoogenaamde Zuid-wester-eilanden, administratief onder het beheer van den Gouverneur der Molukken is gesteld, begint de reeks der onderhoorigheden van Timor ten Oosten met Poelo-Kambing of het Geiten-eiland, tegenover Dilly, de Portugesche hoofdplaats op Timor, gelegen. Het is bewoond door een nog zeer woest volk, dat alleen in geitenvellen gekleed gaat, en aan een der Radja's van Timor, die de Portugesche suprematie erkennen, cijnsbaar is. Dit, gevoegd bij de ligging, die het tot den sleutel van Dilly maakt, is waarschijn-

lijk de reden, waarom de Portugesche regering geweigerd heeft, dit eiland in den afstand van al de overige dezer reeks te begrijpen. Op Poelo-Kambing volgt een veel grooter eiland, bekend onder de namen van Allor en Ombaai, en de keten wordt westwaarts voortgezet in Pantar, Lomblem en Solor met Adonare. Op dezen voerden tot nu toe sommige hoofden de Portugesche, andere de Nederlandsche vlag; door het traktaat zullen zij allen in het uitsluitend en onbetwist bezit van Nederland komen. Hoe zeer dit in het belang van rust en orde is, kan uit de gebeurtenissen van 1848 blijken, toen een inlandsch vorst van het Portugeesch gebied van Timor zich gewapenderhand mengde in geschillen tusschen Nederlandsche onderdanen op Pantar en Ombaai, hetgeen aanleiding gaf tot warme vertoogen, die voor eene ernstige botsing tusschen de autoriteiten der beide natiën deden vreezen.

Hetzelfde geldt van het groote eiland Flores of Endeh, alleen op eene oppervlakte van 300 vierkante mijlen geschat. Op dit eiland, dat zich ten Westen aan Solor sluit, hebben zich voormaals de Portugezen gevestigd in het landschap Larentoeka op den oosthoek, en de bevolking bestaat er nog grootendeels uit hunne afstammelingen, die zich duidelijk van de inlanders onderscheiden en wegens hunne donkere kleur den naam van ‘zwarte Portugezen’ dragen. Dientengevolge voerde Larentoeka tot zeer onlangs de Portugesche vlag, en werd, ofschoon onder zijn eigen Radja staande, eenigermate als eene onderhoorigheid van Portugal aangemerkt. Maar in weêrwil daarvan was Larentoeka, zoowel als Endeh op de Zuidkust, dat soms aan het geheele eiland zijn naam geeft, voor eenige jaren als eene schuilplaats der zeeroovers en een zetel van den afschuwelijken, met de rooverij gepaard gaanden menschenhandel bekend. In 1836 werd onze post te Atapoepoe op Timor door de roovers van Larentoeka en Endeh afgeloopen, en in 1838 kreeg kapitein Paling, kommandant van Z.M. korvet Boreas, last, om met zijn vaartuig naar Koepang te stevenen, en, in overleg met den Resident aldaar, onderzoek te doen naar de rooverijen in deze wateren gepleegd, met magtiging om de negeriën, die den roovers tot schuil- of uitrusting-plaatsen strekten, zoowel als alle roovervaartuigen, die hij ontmoeten mogt, te verbranden en te vernielen. De gezagvoerder knoopte eerst schriftelijke onderhandelingen

aan met den Gouverneur van Dilly; maar toen deze tot niets leidden, vertrok hij met den Resident bij zich aan boord, en versterkt door de koloniale oorlogsbrik Siva, alsmede twee kruispraauwen en eenige hulpvaartuigen van Solor, en vertoonde zich weldra voor de kampong Larentoeka, die aan den voet van een aanzienlijken berg, Illemandiri of Piek van Larentoeka geheeten, gelegen is. Hij vond er eene inlandsche benting of fortje opgeworpen, en eene Portugesche vlag van het strand waaijende, doch de Radja was met zijne praauwen afwezig. Onder bedekking van het vuur der kruispraauwen, liet hij eene landing doen, waarop de kampong op verschillende plaatsen in brand gestoken, de benting gedemonteerd en een metalen draaibas als buit medegevoerd werd. Eene dergelijke tuchtiging viel vervolgens ook aan Endeh ten deel en droeg de meest gewenschte vruchten, daar de hoofden zich weldra geheel aan de eischen van het Gouvernement onderwierpen. Zij boden aan, eene compagnie soldaten aan het Gouvernement te leveren, en vroegen de vestiging van een posthouder te Endeh, gelijk ten tijde der voormalige Oost-Indische Compagnie. De Resident Gronovius werd gemagtigd deze beide voorstellen aan te nemen en sloot een contract met de hoofden van Endeh, dat door de Hooge Regering den 5den September 1839 werd goedgekeurd. De verbranding van Larentoeka gaf echter aanleiding tot een protest der Portugesche autoriteiten, maar de raadpleging der op Timor aanwezige oorkonden heeft niet tot klaarheid kunnen brengen, of Portugal inderdaad eenig regt van bezit op dat gewest kon doen gelden. Dit verhinderde echter niet, dat in 1844 de nieuw aangekomen Gouverneur van Dilly, Juliano Jose da Silva, om aan deze aanspraken meer kracht bij te zetten, Larentoeka op nieuw liet bezetten[1].

Uit deze aanspraken werd voor het Nederlandsch Gouvernement eene treurige belemmering geboren in zijne pogingen tot wering van zeeroof en slavenhandel, en wij heb-

1 Ik heb hier, behalve de ‘Mémoire sur la piraterie’ van den Heer Cornets de Groot, gelegenheid gehad gebruik te maken van eenige uittreksels uit het Journaal van de Boreas, waarvan mij op de verpligtendste wijze inzage is verleend door den Heer Baars, toenmaals eersten officier aan boord van dien bodem, en van eenige losse aanteekeningen in HS., mij welwillend ten gebruike aangeboden door den Heer C.W.M. van de Velde. Over de betrekkingen der O.I. Compagnie op Flores, zie S. Muller, ‘Bijdragen tot de kennis van Timor,’ bl. 149.

ben dus alle reden om ons te verblijden over de bepaling van het traktaat, waarbij thans Larentoeka aan het Nederlandsch Gouvernement is afgestaan. Voorloopig is reeds deze plaats met het fortje en het daarbij behoorend materiëel aan de Nederlandsche autoriteiten overgegeven, en daarentegen op de som van ƒ 200,000, die de Nederlandsche regering tot compensatie voor het afgestane grondgebied aan de Portugesche moet voldoen, eene som van ƒ 80,000 betaald, die, in geval de overeenkomst niet mogt worden goedgekeurd, tegen teruggave van het fort weder zal worden uitgekeerd. En zoo is dan nu bij voorraad reeds het groote eiland Flores, waar wij tot dusverre slechts een klein établissement te Potta aan de Noordkust bezaten, terwijl ons de binnenlanden nog schier geheel onbekend zijn, een onbetwist veld geworden voor de Nederlandsche werkzaamheid. De uitkomst zal moeten leeren, of, gelijk ik vurig wensch, de belangstelling in dat eiland hierdoor zal aanwakkeren, en eindelijk ook eens daarheen eene behoorlijk uitgeruste zending zal vertrekken, om de regering met de gesteldheid en hulpmiddelen van een gewest, grooter dan ons halve Vaderland, bekend te maken. Dit is te meer te hopen, ja voor de nationale eer noodzakelijk, sedert het uit de berigten van den Heer Freyss te Makasser, wien wij de nieuwste en beste mededeelingen aangaande Flores verpligt zijn, gebleken is, dat de inwoners op gruwzame wijze verdrukt worden door de Stedehouders van den Sultan van Bima, die het gezag over een groot deel van dit eiland uitoefenen, met geen ander doel, dan om zijnen handel te monopoliseren en der bevolking hare voortbrengselen als schatting of tegen zeer geringe betaling af te persen.

Ten Zuiden van Flores, eenigzins westwaarts, ligt een ander aanzienlijk eiland, bekend onder de namen Tjumba, Sumba of Sandelhout-eiland, en geschat op eene oppervlakte van ruim 250 vierkante mijlen. Het hoofdvoortbrengsel van dit gewest zijn paarden, die in aanzienlijke hoeveelheid worden uitgevoerd. Welke andere schatten het in zijnen schoot besluit, is voor als nog niet te bepalen, daar onze kennis van dit eiland, schier alleen berustende op eenige gedrukte uittreksels uit de rapporten van de Heeren Kruseman en Sluyter, nog uiterst oppervlakkig is[1]. Oostwaarts van Tjumba

1 De Heer Sluyter werd in 1845 derwaarts gezonden, om een contract te sluiten met de Radja's van dit eiland, 't welk bij besluit van 27 Julij werd goedgekeurd. Zie hier eene beknopte aanwijzing der bepalingen van dat contract. Art. 1. Ter zijde stelling van 't contract in 1756 met de O.I. Comp. aangegaan, behalve voor zoo ver het als grondslag dient voor de erkenning onzer soevereiniteit. 2. De genoemde vorsten erkennen het oppergezag van het Ned. Gouv. 3. Verbinden zich tot gehoorzaamheid aan den Resident van Timor. 4. De aanstelling van nieuwe Radja's zal door 't Gouv. worden goedgekeurd, en zij zullen telkens den eed afleggen bij den Resident van Timor. 5. Belofte van vrede en vriendschap met het Gouv. en onderling. 6. Verbindtenis tot levering van werkvolk en materialen, zoo het Gouv. zich op Sumba vestigen wil. 7. De vorsten zullen geen brieven of zendelingen ontvangen van of zenden aan vreemde natiën. 8. Zij zullen geene Europeanen ter vestiging toelaten, zelfs geen Nederlanders anders dan met schriftelijk consent van den Res. van Timor; handelaars mogen echter niet worden afgewezen. 9. Het Gouv. verbindt zich om de Radja's te beschermen. 10. Zeerooverij en heulen met de roovers zal op alle wijzen gekeerd worden. 11. De Radja's zullen den handel, speciaal met Nederlanders, beschermen. 12. 't Gouv. erlangt de vrijheid om in- en uitgaande regten te heffen. 13. De Radja's verbinden zich om hulp te verleenen aan alle strandende schepen, zonder daarop aanspraak te maken, en met kennisgeving aan den Resident, die hun een regtmatig aandeel zal geven. 14. De Radja's zullen werkvolk voor den houtkap leveren. 15. Zij mogen in hun rijk en op hunne schepen de Nederlandsche vlag voeren. 16. Het contract moet door den Gouv. Gen. worden goedgekeurd.

ligt Savoe en nog verder Rotti met de kleinere eilanden Dauw, Lando en Samauw, die zich om Timors Zuid westpunt groeperen, en die slechts door de zeeëngten Straat Rotti en Straat Samauw van het hoofdeiland gescheiden zijn.

De geheele residentie Timor wordt door den Heer Melvill van Carnbée geschat op eene oppervlakte van 1042 vierkante mijlen, d.i. weinig minder dan de dubbele uitgestrektheid van ons rijk in Europa. Hij heeft echter daarbij, onbekommerd om de aanspraken van Portugal, Flores en de noordelijke eilanden geheel bij het Nederlandsch gebied gerekend. De gezamenlijke bevolking dezer uitgebreide gewesten, echter, stelt hij niet hooger dan ruim een millioen, van welk cijfer dan nog een betrekkelijk aanzienlijk gedeelte aan de kleinere eilanden Savoe, Rotti en Solor met Adonare toekomt, welker bewoners over het geheel in trap van beschaving aanmerkelijk boven die der groote eilanden Timor, Flores en Tjumba verheven zijn.

Deze weinige trekken moeten voor eene algemeene schets der residentie Timor volstaan; van nu af zullen wij ons geheel tot het hoofdeiland bepalen.

II.

Het noord-oostelijk gedeelte van Timor, dat, ook na het traktaat, in het bezit blijft der Portugezen, reikt met zijn verst uitstekende punt tot 8° 16′ Z.B., en ligt nagenoeg in ééne lijn met Flores, Solor, Lomblem, Pantar en Ombaai; doch op den parallel over den noord-oostelijken uithoek getrokken, staat de lengteas van het eiland met eene helling, die daarmede een hoek vormt van ongeveer 50 graden. Dientengevolge reikt de Zuid-westpunt van Timor, Tandjong Oisina geheeten, tot 10° 25′ Z.B., d.i. ruim 1½ graad zuidelijker dan de zuidelijkste punt van Java. Van al de groote eilanden van den Archipel ligt dus Timor het naast bij Nieuw-Holland, van welks Noord-westkust het nog slechts door eene straat, ter breedte van 65 geographische mijlen, gescheiden is. De naastbij zijnde handelsplaats op dat eiland is Port Essington, in de Britsche kolonie Victoria; doch de uitzigten van dat kwijnend établissement schijnen niet zoo gunstig te zijn, dat daarvan vooreerst een belangrijke invloed op de toekomst van Timor is te wachten. Nogtans mag de nabijheid van het vijfde werelddeel, dat zulk eene grootsche toekomst te gemoet gaat, bij de beoordeeling van het gewigt van Timor niet buiten aanmerking blijven; doch ik zal de breedere ontwikkeling hiervan tot een ander deel van dit opstel besparen.

Mogten wij sommige berigten gelooven, dan biedt de natuur op het eiland Timor slechts weinig aantrekkelijks aan; zij beschrijven het klimaat als ongezond, den grond als dor en onvruchtbaar, de voortbrengselen als onbeduidend; zij oordeelen het eiland voor weinig ontwikkeling vatbaar en achten het waarschijnlijk, dat het steeds een lastpost zal blijven; zij meenen dat de bezetting van Timor alleen om politieke redenen van belang is, dewijl het als een vooruitgeschoven post en natuurlijke sleutel van den Archipel naar de zijde van Australië te beschouwen is. Tegenover dit somber gekleurd tafereel staan de schitterende verwen, waarmede anderen de schoonheid, de vruchtbaarheid, den rijkdom van dit eiland afmalen. Voor hem, die het voorregt niet geniet, op grond van eigen aanschouwing over de Indische gewesten te kunnen spreken, is het moeijelijk eene

keuze te doen tusschen zoo strijdige getuigenissen. Het schijnt echter niet onmogelijk eenigermate den invloed te berekenen, dien de omstandigheden op de gemoedsstemming, en daardoor op het oordeel, van verschillende getuigen hebben geoefend, en door het ter zijde stellen van wat daardoor wankleurigs en verwrongens in hunne tafereelen van dit eiland is ingeslopen, althans bij benadering tot eene juiste voorstelling te geraken. Sommige reizigers, die na een langwijligen zeetogt of na een bezoek op de schrale en dorre kusten van Nieuw-Holland in het gunstige jaargetijde Timor bezochten, hebben zich door zijn betrekkelijk vriendelijken aanblik laten misleiden, om het af te schilderen als een paradijs vol weelde. Anderen daarentegen, die, gewoon aan de lagchende velden van het altijd groene Java, Timor van daaruit bezochten gedurende de verzengende hitte van den Oost-moeson, wanneer het eene dorheid vertoont, die den Europeschen winter voor den geest roept, - of wier kennismaking met dit eiland zich bepaalde tot de ongevallige omstreken van Koepang, die den beschouwer slechts naakte rotsklompen en eenig kreupelhout, en schier nimmer een hoogen, lommerrijken boom aanbieden, moesten even noodwendig een ongunstige meening omtrent dit eiland opvatten. Het verslag van het bezoek door de leden der natuurkundige Commissie in 1828 aan Timor gebragt, en door den Heer Salomon Muller in het licht gegeven, heeft waarschijnlijk meer dan eenig ander berigt bijgedragen om Timor in een slecht daglicht te stellen. Maar ofschoon die reizigers lang genoeg op Timor vertoefden, en diep genoeg in de binnenlanden doordrongen, om ook de gunstiger keerzijde te leeren kennen, hun togt was eene aaneenschakeling van rampen en teleurstellingen, die niet missen konden over alles een somber floers te verspreiden, maar het daarom ook te noodzakelijker maken, dat wij ons niet uitsluitend op hunne uitspraken verlaten. Het is derhalve zeer te betreuren, dat de berigten over Timor, die in het zooveel gelezen werk van den Heer Temminck worden aangetroffen, schier uitsluitend op de eenzijdige mededeelingen dier ontstemde reizigers berusten, en een vooroordeel in de hand werken, dat ik zal trachten door eene onpartijdige waardering der voor- en nadeelen van Timor te doen wijken.

Het is inderdaad geenszins te loochenen, dat de gesteldheid van lucht en grond op Timor veel eigenaardigs heeft

en vooral in de westelijke of Nederlandsche helft zich aanmerkelijk van het algemeen karakter van den Indischen Archipel verwijdert en daarentegen eene opmerkelijke toenadering tot het karakter van Nieuw-Holland vertoont. Men onderscheidt wel is waar ook hier, gelijk op Java, Sumatra en Borneo, twee jaargetijden, die zich door soortgelijke verschijnselen als op de genoemde eilanden kenmerken; maar het verschil tusschen deze beide, door droogte en vochtigheid aan elkander overgestelde saizoenen, is op Timor veel meer in het oog loopend. Gedurende den Oost-moeson, die van Mei tot October duurt, valt op Timor soms maanden achtereen geen droppel verfrisschende regen; vooral langs de lage kusten vertoont zich de aarde als verzengd en het gras is daar somtijds zoo rood en dor, dat de inwoners genoodzaakt zijn hunne paarden en vee naar de milder bedeelde valleijen der binnenlanden te vervoeren. De wanden der bergen zijn in die maanden schier ontbloot van groen; er heeft een stilstand plaats in de ontwikkeling van het plantenrijk en zelfs verliezen vele boomen hun gebladerte. Inzonderheid staan de talrijke kajoe-poetih-bosschen met hunne witte stammen schier geheel bladerloos, terwijl enkele groen blijvende boomen of struiken daartusschen scherp er bij afsteken; en dit geeft dan vooral eene zonderlinge vertooning, wanneer, gelijk dikwijls gebeurt, van twee nabij elkander liggende bergen de eene met verdorde, de andere met altijd groene boomen bewassen is. Vele bergrivieren, die in den West-moeson tot wilde en bruisende stroomen aanzwellen, zijn nu geheel of bijna geheel uitgedroogd. De middagzon verspreidt eene ondragelijke warmte, terwijl de thermometer in de schaduw tot 94° of 96° en in de zon tot 125° Fahrenheit stijgt en de stad Koepang vooral biedt, door de nadeelen harer ligging, in hare lage woningen verpeste verblijven aan den vreemdeling, die niet geleerd heeft de bezwaren van het klimaat te verduren. De Timorees haakt met vurig verlangen naar de maand November, die hem verkwikking belooft aan te brengen; de eerste donkere wolk, die zich aan den hemel vertoont, aanbidt hij als eene reddende Grodheid, en muzijk en dans begroeten de eerste verfrisschende droppels. Doch niet zelden drijven de pas doorkomende westewinden als den spot met zijne hoop en jagen de waterzwangere wolken over het smachtende eiland henen, om elders hare lafenis uit te storten.

Doch zoo treurig, met uitzondering eeniger weinige altijd bewaterde valleijen, in het algemeen in dit jaargetijde de aanblik des eilands is, zoo treffend en snel is de verandering, die zich na een weinig regens begint te vertoonen. Het gelaat des aardrijks wordt als met een tooverstaf veranderd. Een heerlijk donkergroen grastapijt bedekt na weinige dagen den bodem; de velden tooijen zich in ongelooflijk korten tijd met bloemen en vruchten en de kale bergen met geurige kruiden. De groeikracht, slechts door de brandende zonnestralen teruggehouden, werkt schier wonderen om de geleden schade te herstellen, en de bodem is te milder, naarmate hij zijne gunsten langer geweigerd heeft[1]. Maar ook de dieren verheugen zich in deze vernieuwde schepping, en het verjongde leven deelt zich mede aan tallooze schepselen. Één enkele dag brengt millioenen insekten voort, om deel te nemen aan het feest der natuur; en het luchtruim wemelt van vogels, die zich voeden met deze diertjes of azen op de vruchten, die de regen alom heeft te voorschijn gelokt. Intusschen heeft ook dit saisoen zijn minder gunstige zijde. De lucht is veelal somber en betrokken en de veelvuldige zware regens, gepaard met hevige stormvlagen, zijn voor den Europeaan dikwijls nog moeijelijker te verdragen dan de voorafgegane warmte en droogte[2].

1 De Heer Brouwer spreekt in een zijner rapporten, door mij in HS. geraadpleegd, de meening uit, dat die tijdelijke stilstand der ontwikkeling gunstig op de voortbrenging werkt, dewijl daardoor de aarde rul wordt, hetgeen aan de buitenlucht den toegang tot den grond verleent.

2 Het oordeel over de gezondheid van Timor is schier even uiteenloopend als over zijne vruchtbaarheid. De voorbeelden van ongezondheid door S. Muller, bl. 132 en 139, bijgebragt, hebben betrekking tot het jaar 1828-9, dat bijzonder ongunstig schijnt geweest te zijn. Ook pleiten zij vooral slechts in het nadeel van Koepang.

III.

De geologische gesteldheid van Timors westelijk gedeelte werd in 1829 onderzocht door den Heer Macklot, lid der natuurkundige Commissie. Volgens de door hem verzamelde en aan het Leidsch Museum gezonden specimina en de daarbij door den Heer S. Muller, Macklots reisgenoot, verschafte inlichtingen, werd eene geologische schetskaart van Timor ontworpen door Dr. Schwaner. Aan dezen arbeid is echter geene groote waarde te hechten, en daar het in verband tot hetgeen ik later over den rijkdom van Timor in koper zal bijbrengen, niet zonder belang is dien juist te kunnen beoordeelen, zal ik mij veroorloven daarover eene ongedrukte getuigenis van den Heer Schwaner zelven, in een brief van 24 December 1850, bij te brengen: ‘De hoogst verdienstelijke Heer S. Muller,’ zoo schrijft de genoemde mineraloog, ‘wiens hoofdvak de zoölogie is, heeft zich op zijne reis op Timor weinig met de geologie bezig gehouden, en dit te eerder, daar hem de Heer Macklot als mineraloog van professie vergezelde, en het diens uitsluitende taak was de geologische gesteldheid van het eiland te onderzoeken. Het is bij de bekende kunde en den grooten ijver van dien geleerde met zekerheid aan te nemen, dat zijne aanteekeningen tot eene zeer juiste kennis der geologie van Timor zouden hebben moeten leiden, indien niet hem en zijne journalen het bekende beklagenswaardige ongeluk overkomen was. Ook zijne aanteekeningen omtrent Timor zijn bij die gelegenheid een prooi der vlammen geworden; alleen de mineralogische verzameling is behouden.

Deze verzameling is door den Heer S. Muller naar Nederland medegebragt en onder het toezigt van genoemden geleerde door mij zoo goed mogelijk gedetermineerd, en daarnaar eene geologische schets van Timor ontworpen. Ieder geoloog zal met mij moeten bekennen, dat een zoo oppervlakkig werk slechts van geringe waarde kan zijn. Men weet hoe moeijelijk het is, naar het bloote uitzigt van eenen steen, zonder kennis van zijn voorkomen in de natuur en zijne verhouding tot andere rotssoorten, zonder in de

mogelijkheid te zijn de alleen tot zekerheid leidende petrefacta te raadplegen, de formatie te bepalen, van welke hij afkomstig is. Al deze noodzakelijke vereischten om tot zekerheid te komen, hebben bij dezen arbeid ontbroken.'

De geringe waarde, blijkens deze aanhaling, door den Heer Schwaner zelven aan de genoemde schetskaart en de daarbij behoorende beschrijving toegekend, verhindert mij natuurlijk te deelen in het vertrouwen, dat de Heer Temminck daarin blijkt te stellen, en noopt mij het onderzoek nog geenszins gesloten te achten. In weêrwil hiervan zal ik het wagen aan de schets, die dan toch nog het beste is wat wij bezitten, eenige hoofdtrekken te ontleenen[1].

De oppervlakte van Timor is zeer bergachtig, ofschoon de bergen geene zeer aanmerkelijke hoogte bereiken, en de allerhoogste, in het landschap Fialarang - een distrikt van het middengedeelte des eilands - gelegen, vermoedelijk niet hooger dan tot 6000 voeten stijgen. De hoogste top in dat gedeelte des eilands is de Lakaan; in het westelijk deel zijn de voornaamste toppen de Mieomaffo, Moetis en Fetie, die op hoogstens 4500 voeten geschat worden, en de van Koepang zigtbare Fatoe Leeoe, die naauwelijks de hoogte van 4000 voet zal bereiken. De voornaamste bergen vormen een keten, die zich, bijkans van de baai van Koepang af, in noord-westelijke rigting, midden door het eiland, op schier gelijken afstand van de beide kusten voortzet. Dit gebergte heeft geene vulkanen en bestaat, voor zoover het onderzocht is, uit die oudere Neptunische formatie, die bekend is onder den naam van graauwwakke-groep, en zich onderscheidt in de drie rotssoorten: graauwwakke-kalksteen, graauwwakke-zandsteen en thoonschiefer, die, gelijk elders, ook hier elkander afwisselen en met elkander een zamenhangend geheel vormen. Het graauwwakke-kalksteen vormt verbazende rotsgevaarten en steilten, waartoe ook de hoogste bergtoppen gedeeltelijk behooren; zij bestaan uit eene

1 Van de geologische gesteldheid van Timor hebben wij nog een ander korter berigt in S. Mullers 'Verhandeling over de zoogdieren van den Archipel,' bl. 6. De vergelijking van beiden strekt allezins om de meening te bevestigen, dat aan de geologische onderzoekingen betreffende Timor nog veel ontbreekt. Ik heb aan den Heer Muller bij onderstaande schets een paar trekken ontleend; maar 't is niet te ontkennen, dat zijne voorstelling wel eenigzins verschilt van de resultaten, waartoe de Heer Schwaner gekomen is.

digte massa, van graauwe en soms roodachtige kleur, in alle rigtingen met wit kalkspaat doortrokken, en met tallooze holten en spleten, die met puntige kalkspaat-kristallen bedekt zijn. De heuvels en bergen, door dit gesteente gevormd, vallen door hunne karakteristieke vormen reeds op verren afstand in het oog. Hunne omtrekken zijn gehakkeld, vol scherpe hoeken; de wanden hebben, ten gevolge der talrijke, deels van den top nederwaarts dalende, deels deze onder allerlei hoeken snijdende kloven en scheuren, een onbegrijpelijk woest aanzien, en niet zelden verheffen zich naald- of torenvormige spitsen hoog en vrij in de lucht, die een indruk geven als waren zij de bouwvallen van half-verbrokkelde kasteelen. Deze naakte rotsen onderscheiden de Timorezen door den bijzonderen naam van *Fatoe* (het Maleische *Batoe*), d.i. steen of klip, in tegenstelling der minder ruwe en meer afgeronde bergen van graauwwakke-zandsteen, aan welke zij den naam van *Netem* geven. Deze laatste, graauw of geelachtig bruin van kleur, maar langs de hellingen bijna geheel met gras en kreupelhout overdekt, zoodat het naakte steen slechts hier en daar doorschemert, vormen niet zelden lange ruggen, terwijl enkele kegelvormige toppen de hoogte der verhevenste Fatoe's evenaren of nog overtreffen. Het thoonschiefer vertoont zich minder zelfstandig, maar vormt te midden van het graauwwakke-kalksteen hier en daar ondergeschikte beddingen. De graauwwakke-groep maakt in haar geheel als het ware de kern des lands uit, aan welke zich de overige formatiën aansluiten. In haar gebied vooral ontspringen de stroomen, welker wateren met stofgoud zijn bezwangerd en koperertsen of soms stukken gedegen koper afvoeren.

Aan den zuidelijken voet van den berg Mieomaffo is het graauwwakke-zandsteen van serpentijn doorbroken, onder omstandigheden die duidelijk toonen, dat dit gesteente zich in vurig-vloeibaren staat uit het hart der aarde een doortogt door de andere gesteenten heeft gebaand. In dit ongetwijfeld plutonisch serpentijn vertoonen zich, in den vorm van aderen of snoeren, vezelen van asbest, de beroemde delfstof, waarvan de ouden onverbrandbare kleederen weefden, die door het vuur werden gereinigd. Tusschen de rolsteenen van serpentijn in de naburige rivierbeddingen vindt men talrijke stukken korrelig magneetijzer, die soms de grootte hebben eener vuist.

Aan de aanzienlijk ontwikkelde graauwwakke gesteenten sluit zich ten Noorden en Westen, en gedeeltelijk ook aan de Zuidzijde, eene kalksteenvorming aan van lateren oorsprong, behoorende tot de soort, die de geologen mosselkalk noemen, en meerendeels lange reeksen van ronde en weinig verheven heuvelen vormende. Maar ook in het gebied van deze formatie verheffen zich hier en daar, soms geheel op zich zelf staand in het midden eener tamelijk vlakke streek, steil omhoog rijzende rotswanden en klippen, onder den naam van Fatoe begrepen, en van den voet af tot eene hoogte van 40 à 125 ellen stijgende. Deze klippen met hare talrijke spleten en kloven vormen als het ware natuurlijke vestingen, uit welke de woeste bewoners der verschillende, meestal met elkander in vijandschap verkeerende landstreken, elkander belagen, en in wier ontoegankelijke krochten zij zich, bij het naderen des gevaars, met al hunne have terugtrekken.

De geheele massa der beschreven formatiën is langs de kusten door een breeden gordel van witten Jura-kalk[1] omgeven, die hier en daar in mergel overgaat, en op sommige plaatsen, waar hij sterk met ijzer-oxyde bezwangerd is, eene bruinroode kleur aanneemt. In het landschap Amarassi, aan de Zuidkust, rust op den Jura-kalk eene brokkelige krijtlaag. Aan het Noorderstrand, in het landschap Ambenoe, treft men een jong, zich nog bij voortduring vormend conglomeraat aan, gevormd uit het puin der oudere formatiën, door de rivieren uit het binnenland afgevoerd, en door een zandig, kalkachtig deeg verbonden. Waar de Jura-kalk zelf tot aan den zeeoever reikt en zijne rotsen door den golfslag geteisterd worden, en in het algemeen waar hij aan de ontbindende werking van water en lucht

1 De Engelsche natuuronderzoeker Beete Jukes, ‘Voyage of the Fly,’ I, p. 382-388, geeft eene vlugtige schets der geologische gesteldheid van de omstreken van Koepang. Omtrent de benaming ‘Jura-kalk’, op het kaartje van den Heer Schwaner, toegepast op de heuvelen rondom Koepang, zegt hij in eene noot aan het einde: ‘If this term is applied lithologically to the tertiary rocks, it is to a certain extent applicable, as they have often a concretionary and oölitic structure, just as the stone in the limestone of Raine's Islet has. If however “Jura-kalk” is meant to have a chronological meaning, it is either incorrectly applied, or the formation is incorrectly extended in the map to the neighbourhood of Coupang.’ De Heer Jukes schijnt niet gelet te hebben op de omstandigheden, waaronder de schets van den Heer Schwaner is ontstaan, maar zijne opmerkingen schijnen weder het weinig betrouwbare dier schets te bevestigen.

is blootgesteld, is zijne oppervlakte meestal sterk uitgebeten en vertoont zich vol scherpe punten en holten en met een zwarte korst overtrokken.

Bij eene lengte van 60 bedraagt de grootste breedte van Timor slechts 15 geographische mijlen, en daar de waterscheiding gevormd wordt door het centraal-gebergte, dat het eiland in de lengte doorsnijdt, is er geene ruimte voor de ontwikkeling van aanzienlijke stroomen. Bovendien nemen de rivieren in haren loop weinig omwegen, maar daar het Timor geheel aan uitgestrekte vlakten ontbreekt en het land reeds van digt aan den zeeoever begint te rijzen, stroomen zij uit het hooger binnengedeelte meestal schier regtstreeks met sterk verval zeewaarts, terwijl zij bij sterke regens plotseling aanzwellen, maar ook even spoedig in den Oost-moeson verdroogen. Er zijn echter eenige rivieren, die het gansche jaar door van water voorzien zijn en zelfs nabij den mond eene vrij breede en diepe bedding hebben, ofschoon zij slechts tot op zeer geringen afstand van de kust en nog wel alleen voor kleine vaartuigen bevaarbaar zijn. De grootste rivieren vindt men aan de Noordkust en onder deze zijn de Noi Mina en Noi Soetrana de voornaamste[1]. Langs de boorden der rivieren vindt men in de breedere valleijen hier en daar, vooral in het landschap Fialarang, kleine verhoogingen van zeer jongen oorsprong, door de ontbinding van de rotsen der grootere bergen ontstaan, en zamengesteld uit een fijnschilferig thoon van grijs-blaauwe, soms, door vermenging met ijzer-oxyde, van donker rood-bruine kleur. In dit thoon, inzonderheid in de ijzerhoudende plekken, vond de Heer Macklot kleine stukjes aardachtige malachiet, die, volgens chemisch onderzoek, 22 à 23 pCt. zuiver koper hielden; volgens ingewonnen berigten moeten er ook stukken gedegen koper in voorkomen, maar hij kon daarvan geene bewijzen erlangen. Doch over het voorkomen van koper en andere metalen op Timor zal ik hier niet verder uitweiden. Wij zullen later daarover in het breede moeten spreken.

Ik mag hier niet zwijgen van het hoogst merkwaardig geologisch verschijnsel, aangeboden door het kleine, uit een enkelen, omstreeks 250 voet hoogen berg bestaande eiland Poelo-Kambing, gelegen digt onder de kust van Samauw,

1 *Noi* beteekent in het Timoreesch *rivier*.

in de straat van dien naam, welke laatstgenoemd eiland van de kust van Timor scheidt. De rotssoort, waaruit Poelo-Kambing bestaat, is hetzelfde graauwwakke-zandsteen, dat op Timor in zoo groote uitgestrektheid voorhanden is. Wanneer men de berghelling van dit eilandje bestegen en den afgeknotten top bereikt heeft, wordt men verrast door het gezigt eener komvormige verdieping, van ongeveer 300 schreden middellijn, en ingesloten door een rotswand, die omstreeks 25 voeten hoog is. Op dit terrein, dat zich effen en van allen plantengroei ontbloot vertoont, verheffen zich een 12 à 14tal kegels, van zeer verschillende gedaante, 10 tot 25 voet hoog, uit drooge klei bestaande, en als zoovele natuurlijke schoorsteenen vormende, die, ten gevolge van onderaardsche gas-ontwikkelingen, door middel van ééne, zeldzaam van twee digt bij elkander geplaatste openingen in den top, soms ook tevens door een uitweg ter zijde, van tijd tot tijd weeke kleiaarde of slijk naar buiten werpen. Elke uitbarsting dezer slijkvulkanen wordt aangekondigd door een dof, maar niet sterk geluid; de uitbarsting zelve begint met een zware luchtblaas, die zich boven de opening verheft, en, onder zacht kletterend geluid plotseling vanéénbarstend, eene geringe hoeveelheid slijk langs de helling uitstort. Deze opborrelingen herhalen zich na kortere of langere tusschenpoozen, bij sommige kegels tweemaal binnen de minuut. Het uitgeworpen slijk verandert in de buitenlucht spoedig in eene graauwe massa van zoo weinig zamenhang, dat men ze met de vingers tot stof kan wrijven, en is van fijne zoutdeelen (chloor-natron) doordrongen. Aan den voet der kegels ziet men hier en daar in den bodem kleine groeven, die met brak water gevuld zijn, hetgeen een sterk lokaas is voor de herten, die zich, vermoedelijk van Poelo-Samauw langs de smalle zeeëngte overzwemmende, steeds in troepen hier ophouden, en aan de inwoners van Samauw, welke met dat doel het onbebouwde Poelo-Kambing bezoeken, eene rijke jagt opleveren.

IV.

Wij zullen thans een vlugtigen blik werpen op de Flora en Fauna van Timor; terwijl wij later van de kultuurprodukten des lands en de artikelen die het voor den handel oplevert eenigzins breeder zullen gewagen. Men heeft opgemerkt, dat het centraal-gebergte Timor, ten aanzien der vegetatie en dierlijke bevolking, in twee vrij kennelijk onderscheiden zonen splitst, en dat in dit opzigt de noordelijke naar de Sunda-eilanden gekeerde helft meer met het gewone karakter van den Archipel overeenstemt, terwijl de zuidwaarts naar Australië gekeerde helling eene opmerkelijke toenadering tot het karakter van Nieuw-Holland vertoont. Dit verschil openbaart zich, naar het schijnt, vooral sterk in de vogels, van welke Timors zuid-westelijke helft onderscheidene soorten met Nieuw-Holland gemeen heeft. Tot een voorbeeld strekke de Scythrops, een klimvogel die gemeenlijk als eigen aan Nieuw-Holland beschouwd wordt, maar ook op Timors zuidelijk deel de regens en dikke misten, die de klippen langs de kust voor het oog der zeevarenden bedekken, door zijne vaak herhaalde, wanluidende kreten aankondigt.

Wij hebben boven reeds opgemerkt, dat de bodem van Timor geenszins onvruchtbaar is. De heer Brouwer zegt in een zijner rapporten, dat, zoo men het lange, dorre gras, dat in den Oost-moeson de heuvels langs het strand bedekt, afbrandt, zich in veertien dagen tijds een frisch en krachtig groen vertoont, en dat zelfs die schijnbaar zoo dorre plekken geschikt zijn om de schoonste rijst, maïs en tabak te telen. Op Maloea, het verblijf van den Portugeschen Gouverneur, zag de heer Brouwer uit de zijramen van het salon talrijke inlandsche woningen als zwaluwnesten aan de hellingen der steilste bergen hangen: zij strekken tot tijdelijk verblijf bij de daar aangelegde maïs- en tabaktuinen, die, in weêrwil der langdurige droogten en het snel afstroomen des regenwaters, hun jaarlijks een goeden oogst opleveren.

Het is intusschen geenszins te ontkennen, dat het klimaat van Timor voor den wasdom van éénjarige planten niet bijzonder gunstig is, en dat het eiland over het algemeen niet dien rijkdom en die weligheid van vegetatie vertoont,

die de meeste overige deelen van den Archipel onderscheidt. Slechts weinige bergen prijken er met zware en uitgestrekte bosschen, en de hellingen der meeste zijn slechts schaars met boomen begroeid. De planten voor welker groei eene groote vochtigheid vereischt wordt, zooals de varens en orchideën, die hare pracht zoo heerlijk op Java en Borneo ten toon spreiden, ontbreken schier geheel. De breedere dalen en plateaux der binnenlanden zijn dikwijls als bezaaid met talrijke casuarinen, wier fletsch-groene, hooge en spichtige kroonen zich als den typus der armelijker vegetatie van dit eiland schijnen voor te doen. Daarentegen vertoont zich in de vochtiger dalen en langs de beter besproeide berghellingen, en vooral op de aangespoelde gronden langs het strand, het digt gebladerte en liefelijk groen van den gebang-palm[1]. De best vertegenwoordigde planten-familie is die der leguminosen, waarop de malvaceën en euphorbiaceën, de netelplanten en convolvulaceën volgen[2]. Voor zooveel de kustplanten betreft, komt de Flora van Timor deels met die der Molukken, deels met die van Nieuw-Holland overeen; de binnenlandsche vegetatie heeft een aantal geslachten en soorten gemeen met de eilanden en het vaste land van Afrika. Opmerkelijk is het, dat men in de omstreken van Koepang onderscheidene planten ziet groeijen, die op Java slechts op de hoogste bergen voorkomen. Het getal der bekende planten van Timor bedraagt ruim 600.

Aan Timors minder weligen plantengroei beantwoordt een zekere armoede der Fauna, die wij echter ten deele geenszins een nadeel kunnen achten. Zoo weinig als de Molukken bevat Timor tijgers, panthers of eenig ander groot roofdier: men vindt er uit de orde der ferae, behalve eene soort van wilde kat met groote ooren (Felis megalotis),

1 De botanische naam is *Corypha Gebanga;* in het Maleisch heet deze boom ook *lontar oetan*, wilde lontar. Hij levert een soort van sago op van geringe hoedanigheid.

2 Zie S. Muller, ‘over de zoogdieren in den Archipel’, bl. 7, 8. Zijne autoriteit is de Heer Spanoghe, van 1833-1836 Resident van Timor, en in de wetenschappelijke wereld bekend door zijn ‘Prodromus Florae Timoriensis,’ in de *Linnaea* van von Schlechtendal voor 1841. Er bestaat ook nog eene ‘Description d'un herbier de l'île de Timor’ van Decaisne, in de ‘Nouv. Ann. du Mus. d'hist. nat.’ T. III. Deze schrijver noemt mede de leguminosen als de talrijkst vertegenwoordigde, en laat daarop de grassen, euphorbiaceën, netelplanten, zamengesteld-bloemigen, varens, cypergrassen, malvaceën, acanthaceën, convolvulaceën, enz. volgen. S. Muller, ‘Bijdragen tot de kennis van Timor,’ bl. 151.

slechts den moesang (Paradoxurus musanga) en eene kleine soort van spitsmuis. Het grootste zoogdier van het eiland is eene soort van hert, naauw verwant met dat der Molukken en met den roesa van Java. Ook vindt men er een wild zwijn dat den babi alang-alang van Java zeer nabijkomt. In het geheel konden de leden der natuurkundige Commissie, gedurende een verblijf van 13 maanden, en op onderscheidene togten, waarop zij zelfs tot diep in de binnenlanden doordrongen, slechts 21 soorten van in 't wild levende zoogdieren opsporen, die nog grootendeels tot de vledermuizen behoorden. Zelfs de apen zijn niet menigvuldig, en slechts door eene der meest verspreide soorten, de gewone meerkat (Cercopithecus cynomolgus), vertegenwoordigd.

Eene veel grootere verscheidenheid vertoont zich in de vogelen, en de familiën der hoenders, duiven, papegaaijen, ijsvogels, zwaluwen, spreeuwen en andere zijn in talrijke soorten vertegenwoordigd. De zwemvogels en insektenetende vogels zijn menigvuldig, de eigenlijke roofvogels zeer schaarsch. De zwaluw, die de bekende eetbare nestjes bouwt, komt ook op Timor overvloedig voor, gelijk ook de grotten, waarin zij gewoon zijn die nestjes op te hangen, in de kalksteen-formatie van dit eiland geenszins ontbreken. In het voorbijgaan merk ik op, dat, volgens de nasporingen van Home, de zelfstandigheid, waaruit deze nesten gevormd worden en die sterk naar tragakanth-gom gelijkt, uit den krop dezer vogels wordt afgescheiden.

Het oordeel van den Heer Temminck, dat de wateren van Timor arm zijn aan visschen en geene soorten bevatten, die de aandacht der natuurkundigen bijzonder verdienen, is ongetwijfeld overdreven. Onze onvermoeide ichthyoloog Dr. Bleeker heeft ook aan de visschen van Timor en Solor zijne opmerkzaamheid geschonken. Twee-en-dertig soorten van eerstgenoemd eiland waren reeds vóór hem door Quoi en Gaimard beschreven. Van deze werden slechts drie wedergevonden in eene verzameling van 28 soorten, door den Heer Goldman, Commissaris voor Timor, uit Koepang aan Dr. Bleeker gezonden; onder de 25 overige waren er vier, die der wetenschap nog geheel onbekend waren. Men kent dus thans 57 vischsoorten van Timor, uitsluitend bewoners der zoute wateren, terwijl men omtrent de, naar Dr. Bleekers oordeel stellig zeer merkwaardige visch-fauna der zoete wateren, nog geheel in onwetendheid verkeert.

Onder de kruipende dieren bekleedt de eerste plaats de groote, tweekielige krokodil (Crocodilus bipocratus). Omtrent deze dieren treft men overal in den Indischen Archipel de zonderlingste voorstellingen aan, en ook Timor deelt daarin rijkelijk. Hiermede was in vroeger eeuwen te Koepang eene vreeselijk barbaarsche gewoonte verbonden. De vorsten van Koepang achtten zich van de krokodillen afkomstig, en wanneer een nieuwe regeerder den troon beklom, verzamelde zich het volk met de rijksgrooten aan het strand, ter plaatse waar de krooning door een plegtig offer aan deze afgrijselijke dieren zou bezegeld worden. Dit offer bestond in een varken met roode borstels, maar tevens werd eene jonge maagd, fraai uitgedoscht, met bloemen versierd en met welriekende olie gezalfd, vlak aan den oever in een rotsholte op een daartoe gewijden steen geplaatst. Hierna werden de krokodillen door een der aanwezige voorvechters aangeroepen, en doorgaans vertoonde zich spoedig een dezer ondieren, die de ongelukkige maagd met zich in de diepte sleepte, maar naar het volksgeloof zich met haar in het huwelijk verbond. De overlevering voegt er bij, dat eens een krokodil eene jonge dochter had teruggebragt, omdat hij bevonden had, dat zij niet langer maagd was. - Voorts is onder de leguanen de Monitor Timoriensis eene aan dit eiland eigene verscheidenheid. De meest gewone slang is de vergiftige Trigonocephalus viridis, welker groene kleur zoodanig met die van versche bladeren overeenkomt, dat zij, op een struik onbewegelijk ineengerold liggende, aan het min opmerkzaam oog ontgaat. Een nieuwe Python, door den bijnaam ‘Timoriensis’ onderscheiden, maar naauw verwant met Python amethystinus der Molukken, en een nieuwe Coluber, sterk gelijkende op Coluber radiatus van Java en Sumatra en daarom ‘subradiatus’ bijgenaamd, zijn door onze natuurkundigen op hunne togten in de binnenlanden ontdekt.

Ten aanzien der ongewervelde dieren zal ik alleen opmerken, dat men welligt nergens in den Archipel eene grootere verscheidenheid in soort en kleur van veelvoeten, schaal- en weekdieren aantreft, dan in de jongste formatie van Timors Noordkust, welke met eene zachte helling naar zee daalt en vooral bij eb eene uitgestrekte vlakte vormt; dat de kusten eene goede gelegenheid aanbieden voor de tripang-visscherij, en dat de verbazende menigte bijen, die

Timors bosschen bevolken, eene der voornaamste bronnen van welvaart voor dit eiland uitmaken, en dát niettegenstaande de inzameling der was plaats heeft op eene uiterst ruwe wijze, die overal elders de bijen spoedig geheel zou uitroeijen. Niet slechts vernielen de Timorezen bij de inzameling den stok der bijen, maar zij wachten zelfs niet tot hij heeft afgezwermd: zij gaan tot de inzameling over terwijl de raten vol poppen zijn, die zij daarbij, in den verschen honig gesopt, als eene groote lekkernij opeten. Terwijl de korvet Triton zich in 1838 ter reede van Koepang bevond, liet zich op zekeren morgen een ontzettende bijenzwerm, die naar het naburige Samauw scheen te verhuizen, op het schip neder, en al wie zich in het eerste oogenblik op het dek waagde, had welhaast aangezigt en handen vol giftige angels. De bijen zett'en zich ten laatste op één punt en wel op het groote marszeil neder, vanwaar men ze met kokend water en zwaveldamp trachtte te verwijderen; doch ofschoon daardoor geheele hoopen dood nedervielen, duurde het verscheidene dagen eer men van de lastige bezoekers ontslagen was.

Het zou geene moeite kosten deze uiterst vlugtige en onvolkomene schets der Fauna van Timor aanzienlijk uit te breiden; het uitvoerigst berigt, dat wij van dit eiland bezitten, is afkomstig van een hoogst verdienstelijk Zoöloog, en gelijk te verwachten was, nemen de opmerkingen omtrent de dieren van Timor in zijn reisverhaal de ruimste plaats in. Ofschoon mijn bestek mij dwingt hieromtrent verder naar de schriften van den Heer Muller te verwijzen, zal ik mij veroorloven een enkel tafereeltje na te trekken, dat tevens niet ongeschikt zal zijn om de verdiensten van zijn werk door eene proeve te doen kennen. Terwijl hij namelijk met zijne reisgenooten te Pritti vertoefde, was hij eenmaal getuige van een zeer eigenaardig schouwspel, dat hij in de volgende woorden beschrijft.

‘Het was omstreeks zonsondergang, dat tusschen de bamboezen vloering in de voorgalerij van het huis, hetwelk wij bewoonden, eensklaps een zwerm gevleugelde termieten te voorschijn kwam. Oogenblikkelijk daalde een gekko of *tokej*, gelijk, met geringe wijzigingen, in vele Indische tongvallen de Platydactylus guttatus, in nabootsing der klanken, uit welke zijn geschreeuw bestaat, genoemd wordt, langs den wand naar beneden, en plaatste zich als een wachter, juist

naast de reet, die der termieten tot hoofduitgang strekte. Zoodra zij buiten kwamen werden deze insekten, het eene voor, het andere na, zijne prooi, zoodat hij er soms drie of vier tegelijk in den bek had. Van sommige gooide hij de vleugels weg; vele echter verzwolg hij geheel. Ondanks zijne gretigheid, was het hem toch niet mogelijk, de tallooze menigte dezer dieren, welke zoodanig was, dat de lucht er weldra van wemelde, te verslinden; doch ook nu waren de termieten niets minder dan veilig. Spoedig vertoonden zich eene menigte vogels, welke, door haar aangelokt, eene vernielende jagt op haar maakten. Tot de ijverigste jagers onder dezen behoorden Ocypterus leucorhynchus en cinereus, Tropidorhynchus Timoriensis, eene kleine Meliphaga, Alcedo collaris, een bijen-eter (Merops Thoninii) en twee soorten van vliegenvangers (eene Muscicapa en eene Rhipidura). Met de toenemende schemering voegden zich tot deze gepluimde roofdieren nog verscheidene vledermuizen, welke de jagt op de termieten tot laat in den avond voortzett'en. Daar de vogels, zoowel als de vledermuizen, de vleugels van zoodanige groote insekten gewoonlijk wegwerpen, waren wij den volgenden morgen in staat, naar de menigte dier overblijfsels, welke op den grond rondom onze woning verspreid lagen, af te leiden, hoe ontzagchelijk de hoeveelheid moest geweest zijn der insekten, welke hier, zoo spoedig na hunne verschijning in de vrije natuur, aan verschillende sterkere dieren als buit waren ten deel gevallen.’

V.

Wij komen tot den mensch, de kroon der schepping. Ofschoon hij ook op Timor ongetwijfeld den eersten rang onder de schepselen inneemt, vertoont hij er echter van zijnen adeldom slechts geringe sporen.

Het cijfer der bevolking van Timor is in de hoogste mate onzeker. Ik heb een staat voor mij liggen van de landschappen, die de Portugesche vlag voeren, opgemaakt door den Heer Mariam, ambtenaar van het Portugeesch

Gouvernement. De bevolking van dit gedeelte alleen, dat de verreweg kleinere helft van Timor vormt, wordt er op 850,300 zielen geschat. Veel zediger zijn de gewone opgaven omtrent de bevolking van het Nederlandsch gedeelte, die men op 200,000 à 250,000 begroot vindt. Indien men ook toegeeft, dat de oostelijke gewesten vrij wat digter bevolkt zijn, schijnen toch de Portugesche opgaven zeer overdreven; doch deze natie heeft te allen tijde het talent van vergrooten in hooge mate bezeten. Onze Nederlandsche schrijvers stellen de gezamenlijke bevolking van Timor meestal op omstreeks 400,000 zielen; sommigen willen gaan tot 800,000, doch de Heer Temminck acht zelfs het eerste cijfer veel te hoog, en meent dat het totale cijfer weinig meer dan 200,000 zal bedragen.

Met uitzondering der vreemdelingen van onderscheiden ras, - de Europeanen, Chinezen en Makassaren of Boeginezen, die zich in de kustplaatsen als handelaars hebben nedergezet, - verdeelt men de inwoners van Timor gewoonlijk in drie hoofdstammen. Onder deze zijn de zoogenaamde Koepangnezen (Atoeli Koepang), die slechts een smalle strook van het westelijk uiteinde benevens het naburige eiland Samauw, waar thans hun vorst zijnen zetel heeft, bewonen, vrij onbeduidend en, naar het schijnt, niet zeer duidelijk van de eigenlijke Timorezen (Toh Timor) onderscheiden. Dezen bewonen het overige van de Westerhelft des eilands. Beiden zijn, volgens hunne overleveringen, uit het oostelijk gedeelte afkomstig en vandaar achtereenvolgens door den aandrang van nieuwe bevolking verdrongen. De meeste, zoo niet alle landschappen van het Timoresche gedeelte erkenden vroeger de oppermagt van den Keizer of Lio-Rai van Sonebait; doch de neiging tot verbrokkeling, eigen aan het alom in den Archipel heerschende leenstelsel, bevorderd door den invloed en den onderlingen strijd der beide Europesche natiën, die zich hier sedert eeuwen poogden te laten gelden, heeft ook hier hare vruchten gedragen. De meeste gewesten zijn van den Keizer afgevallen en zijn gezag is allengs binnen zeer enge grenzen beperkt. Schier al de vorsten van het eigenlijk Timoreesch gebied erkennen het Nederlandsch gezag; doch eene enclave in ons territoir vormen de rijkjes van Oekoesi of Oikoesi, Ambenoe en Noi-moeti, aan of nabij de Noordkust gelegen. Oekoesi is de zetel der magt van de zoogenaamde zwarte Portugezen, die wel de

Portugesche vlag voeren, maar niet regtstreeks aan den Gouverneur van Dilly ondergeschikt zijn. Wij zullen hunne geschiedenis later leeren kennen. In Ambenoe hebben te allen tijde de zwarte Portugezen veel invloed gehad, en ofschoon de vorst van dat rijkje in 1817 een verbond met den Resident van Koepang gesloten heeft, zal, zoo het jongste traktaat wordt ten uitvoer gelegd, dit landschap voortaan met Noi-moeti tot de Portugesche bezittingen gerekend worden. Voor 't overige zijn de voornaamste Timoresche staten: Amarassi en Amanoebang op de Zuidkust, Amfoang aan de Noordkust, westwaarts van Ambenoe, en Amabi, dat in het binnenland aan Sonebait grenst. Eene volledige optelling der overige meer of min onafhankelijke landschappen zou wegens de neiging tot voortdurende afscheiding even moeijelijk zijn, als zij het geheugen nutteloos zou bezwaren.

Talrijker en magtiger dan de eigenlijke Timorezen zijn de Belonezen (Ema Weloe), die van hen in taal en zeden aanmerkelijk verschillen en de geheele oostelijke helft des eilands bewonen. Ofschoon men te Koepang in het algemeen slechts de taal der Belonezen aan die der Timorezen overstelt, getuigt echter de Heer Brouwer, die dit gedeelte van Timor bereisde, dat in de verschillende landschappen zeer uiteenloopende dialekten gesproken worden. De westelijke Belonesche landschappen, die aan het eigenlijke Timor grenzen, erkennen het oppergezag van den Lio-Rai of Keizer van Waiwiko-Waihali, die een bondgenoot is van het Nederlandsch Gouvernement. Tot de hem ondergeschikte landschappen behoort ook Fialarang, waar men meent dat zich de rijkste koperaderen bevinden. Sedert 1818 hebben de Portugezen ons dat landschap betwist, doch het geschil daarover is bij het jongste traktaat in ons voordeel beslist.

De overige, oostwaarts van de landen van Waiwiko-Waihali gelegen, Belonesche gewesten voeren de Portugesche vlag, en erkennen het oppergezag van den Gouverneur van Dilly; alleen Maubara was hier nog kort geleden Nederlandsch: het was zelfs het voorwerp van meer bijzondere zorg ten tijde der Compagnie. Doch sedert 1818 werd ons ook dit gebied betwist, en daar het geheel door Portugesche bezittingen was ingesloten, werd het door het Nederlandsch gezag verwaarloosd. Volgens het traktaat gaat het thans geheel over

tot de gewesten onder Portugeesch oppergezag. Voor het overige is ook dit oostelijk gedeelte van Timor gesplitst in een zeer groot aantal landschappen, die in eene soortgelijke betrekking staan tot den Lio-Rai of Keizer van Loeka aan de Zuidkust, als waarin het middengedeelte tot dien van Waiwiko-Waihali staat, en voormaals het westelijk gedeelte, met uitzondering van Koepang, tot den Lio-Rai van Sonebait stond.

Al de bewoners van Timor behooren tot het geelkleurig Polynesisch ras en komen in ligchaamsbouw en gelaatstrekken zeer overeen met de Dajaks van Borneo en de Alfoeren der Molukken. De huidkleur is bij den een wat donkerder dan bij den ander, maar zwarte en kroesharige Timorezen, waarvan sommige schrijvers gesproken hebben, schijnen alleen in hunne verbeelding te bestaan; ten minste wordt voor het Westen des eilands het aanwezen eener zoodanige bevolking bepaald door den heer Muller weêrsproken. De ligchaamsbouw der mannen is welgemaakt en van matige sterkte en grootte; maar men heeft opgemerkt, dat in sommige streken de vrouwen buitengemeen klein zijn. Het aangezigt der bewoners van Timor vertoont weinig bijzonder in het oog loopende trekken; in het algemeen zijn de oogen donker en vurig, de neus tamelijk plat, ofschoon minder dan bij de echte Maleijers, de mond vrij groot, de lippen vleezig en het hoofdhaar dik, sluik en zwart. Het verschil tusschen de Timorezen en Belonezen schijnt meer in kleeding en wapenrusting, gebruiken en tongval, dan in kleur of ligchaamsbouw te bestaan.

VI.

Gelijk in het algemeen - ofschoon welligt het meest ten gevolge van onbekendheid met de Portugesche bronnen - de westelijke helft van Timor ons beter bekend is dan de oostelijke, zoo zijn wij ook omtrent de meeningen, zeden en gewoonten der eigenlijke Timorezen veel beter dan omtrent die der Belonezen onderrigt. Omtrent de eigenaardigheden van de levenswijze en gebruiken der eerstgenoem-

den bezitten wij een grooten overvloed van berigten, waaronder vooral die van den zendeling Heymering, die jaren lang in deze streken verkeerde, bijzondere opmerkzaamheid verdienen. Ofschoon de Belonezen ongeveer op denzelfden trap van beschaving staan, zijn echter de volgende vlugtige trekken, waarin ik gepoogd heb den hoofdinhoud der verschillende berigten zamen te vatten, voornamelijk op de bevolking der westelijke helft toepasselijk.

De bewoners van Timor bezitten geen eigen letterschrift, hunne taal wordt niet geschreven, hunne instellingen en wetten berusten alleen op gewoonte, en hunne historische overleveringen zijn nimmer door hen zelven te boek gesteld. Hunne vorsten, met uitzondering van die, welke den titel van Lio-Rai voeren, en in naam of in der daad eene suprematie over de overige oefenen, worden gewoonlijk Radja's genoemd. Elke Radja heeft een of meer rijksgrooten, die in het Timoreesch Siko heeten, doch thans meer bekend zijn onder den, van het Portugeesch stammenden titel Fettor. Onder dezen staan de dorpshoofden, die men hier Tomokong of Tamoekong noemt, overeenkomende met het Maleische Temonggong. Al deze hoofden oefenen, ieder in hunnen kring, een volstrekt willekeurig gezag, en passen de wetten onveranderlijk toe op de wijze, die het meest met hun eigenbelang strookt. De bevolking is verpligt de velden harer hoofden te onderhouden, sandelhout voor hen te kappen, en van de was, die zij inzamelt, een deel als schatting af te staan. Bovendien worden allerlei andere willekeurige opbrengsten en heerendiensten gevorderd; en alle misdrijven worden met boeten of, bij onvermogen tot betaling, met slavernij gestraft, ofschoon de Radja's, waar hunne willekeur niet door de Europesche Gouvernementen beperkt is, ook over leven en dood hunner onderdanen beschikken. Een schrijver vergelijkt dien regeringsvorm niet ongepast met hetgeen plaats heeft in een nest witte mieren, waarin eene enkele een slapend leven leidt en al de overige werken om die vet te mesten. Desniettemin zijn de Timorezen zeer aan hunne Radja's verknocht, ofschoon de eerbied, dien zij voor hen koesteren, geheel van slaafschen aard en het uitvloeisel van vrees, niet van genegenheid is.

De godsdienst der Timorezen is eene soort van vereering der hemelligchamen (Sabeïsme), met velerlei ander bijgeloof verbonden. De leer van Mohammed was, naar het schijnt,

niet of naauwelijks tot dit eiland doorgedrongen, toen het voor 't eerst door de Europeanen bezocht werd, ofschoon de naburige Solorezen althans in naam belijders van den Islam zijn. De Portugezen hebben op Timor het Roomsch-Katholijke, de Nederlanders het Protestantsche Christendom pogen te verspreiden, - beiden niet geheel zonder vrucht, gelijk ons later blijken zal; doch de groote meerderheid der bevolking is aan de godsdienst der vaderen getrouw gebleven. De Timorezen hebben eene hoogste godheid, die zij Oesi-neno, d.i. Heer des lichts, noemen, en die haren zetel heeft in de zon en meestal met dit hemelligchaam zelf verward wordt. Gelijk hij het mannelijk beginsel in de natuur vertegenwoordigt, heeft hij tot eeuwige gezellin het vrouwelijk beginsel, voorgesteld door de maan, die den naam draagt van Foenan (Mal. Boelan). De sterren, in het algemeen K'foen geheeten, zijn de woonplaatsen van goden of geesten van minderen rang, als emanatiën en dienaren der hoogste godheden te beschouwen. Deze allen zijn goede goden, wien geene andere dan roodkleurige dieren mogen geofferd worden. Men roept ze echter niet onmiddellijk aan, maar dit geschiedt door tusschenkomst der Nitoe's of schimmen der afgestorvenen, die ook zelven als goddelijk vaak door offeranden op hunne graven vereerd worden. Ook brengt men offers aan vele bergen, klippen, rivieren, bosschen, boomen, enz., die leo of pomali, d.i. heilig, verklaard zijn. Die heiligheid berust op overlevering, maar wordt bij bijzondere gelegenheden, door tusschenkomst des land-bezweerders, wiens waardigheid erfelijk is, aan nieuwe voorwerpen medegedeeld. Al wat pomali is, is tevens onschendbaar: in een heilig bosch mag niet gekapt, in een heilige rivier niet gevischt of gebaad, een heilig stuk gronds niet bebouwd worden. Men beseft ligt, welk een hinderpaal dit zonderling bijgeloof voor de industrie is; bovendien is er reden om te gelooven, dat de Timorezen niet altijd ter goeder trouw zijn, wanneer zij bergen, bosschen of stroomen voor pomali verklaren, maar dat zij zich soms uit traagheid, of om zich van lastigen aandrang te bevrijden, daarvan als een voorwendsel bedienen, wanneer hun de Europeanen met onwelkome plannen, om den rijkdom des lands te exploiteren, aan boord komen.

Nevens de goede of hemelsche goden vereeren de Timorezen ook booze of aardsche geesten, die er steeds op uit

zijn den mensch leed of onheil te berokkenen, en aanhoudend door offeranden moeten verzoend worden, waartoe slechts zwartkleurige offerdieren worden gebezigd. De meest geduchte dezer booze geesten zijn Oesi-pâha, d.i. Heer der aarde, en Atoïs, die soms zigtbare gedaanten aannemen, welker verschijning aan den mensch zware krankheden en zelfs den dood ten gevolge heeft. De vrees voor deze booze geesten is eene voorname oorzaak der lafhartigheid, die aan de Timorezen wordt toegeschreven; bij wijze van voorbehoedmiddelen dragen zij doorgaans kruiden en wortelen bij zich, aan welke bijzondere krachten worden toegekend.

Timor, althans het westelijk deel, is verscheurd door veeten, die deels hunnen oorsprong hebben in de pogingen van den Lio-Rai om het verloren gezag over de afgevallen regenten te herwinnen, deels in schendingen van het grondgebied bij het kappen van sandelhout, dieverijen van vee of was en andere dergelijke oorzaken. Men moet de Timorezen regt laten wedervaren ten aanzien hunner pogingen, om bij zulke gelegenheden de schuld vooraf behoorlijk te onderzoeken, en bij gestaafd ongelijk de zaak in der minne bij te leggen; dit verhindert echter niet, dat aanhoudend kleine oorlogen woeden, even vernielend voor de bevolking als voor de welvaart des lands. De strijdbare manschappen worden door de voorvechters of Meo's, die daarbij de rol van priesters vervullen, vooraf op zeer omslagtige wijze gewijd. Zij verzamelen hen daartoe in een gewijd huis (oemeleo[1]), waar allen met ongedekten hoofden en brandende kaarsen in de hand eerbiedig nederzitten, om getuigen te zijn van de verrigtingen hunner voorgangers. Nadat nu de Meo's de onschuld hunner partij betoogd, de toestemming der goden tot den krijg en hunnen zegen over hunne wapenen hebben afgebeden, bieden zij hunne offers, uit varkens en rijst bestaande, aan op eene soort van steenen altaar, in het midden van het huis opgerigt. Zij der aanwezigen, wier kaars daarbij niet helder brandt, geven daardoor het bewijs, dat zij in de gunst der goden niet deelen; want haar licht is het zinnebeeld der verlichting des verstands, die de lagen des vijands doet ontdekken. Is zich hij, wien dit ongeluk treft, van eenig misdrijf bewust, dan belijdt hij dit op de oproeping des Meo's, en tracht de goden, na eene vooraf-

1 *Oeme* is Timoreesch, voor het Mal. *roemah*, huis.

gaande reiniging, door het offer van een rooden of witten haan - de eene het zinnebeeld der schuld, de andere van de zuivering des gewetens - te verzoenen. De ingewanden van het offer worden geraadpleegd, om daarin het zelden ontbrekende teeken te zoeken, dat de toorn der goden is afgewend. De Meo verlaat het heilige huis niet, zonder zich voorzien te hebben van drie zakjes, met verschillende soorten van gewijde wortelen gevuld, waarvan steeds een kleine voorraad in het heilige huis aanwezig is. Eene soort wordt geacht den strijder door een steek in de zijde te waarschuwen, dat het oogenblik daar is om den vijand met lans of vuurwapen te treffen; de tweede soort doet hem het oogenblik weten, waarop de vijand slaapt of niet op zijne hoede is, zoodat hij de zijnen tot een onverhoedschen aanval op de vijandelijke kampongs kan aanvoeren; de derde soort eindelijk maakt hem onkwetsbaar voor looden kogels, ofschoon niet voor de zoodanige, die van edeler metaal zijn vervaardigd.

De plegtigheid der oorlogsverklaring zelve is niet minder zonderling. De Meo's der uitdagende partij nemen een zwarten hond en brengen hem op vijandelijk gebied, waar zij hem den kop afslaan, en dien, na muil, neusgaten en ooren te hebben vol gepropt met gewijde wortelen, in de nabijheid eener bewoonde plaats van het vijandelijk gebied wegwerpen. Deze handeling gaat van een uitroep en het lossen van een geweerschot vergezeld. Van dit oogenblik af is het land allerwege in alarm. Men slaat op groote trommen en bekkens, blaast op buffelhorens, en maakt door schreeuwen en fluiten een vervaarlijk getier. Voor de bewoners van beide vijandelijke landen is het nu zaak op hunne hoede te wezen, want geene middelen, hoe laag en verraderlijk ook, worden ontzien om den vijand afbreuk te doen. Door verrassing en list trachten zij bij nacht en ontijd vijandelijke kampongs te overvallen en te plunderen, menschen en vee te ontvoeren, en vooral hoofden, al is het ook van kinderen, vrouwen of grijsaards, af te houwen, ten einde die als zegeteekenen mede te voeren. Na de gesnelde koppen schoon gemaakt en in den rook gedroogd te hebben, houden zij onder groote vreugde een offermaal, met omgangen om het heilige huis gepaard, en eindigen met de hoofden op een staak te zetten, waarop zij blijven staan tot het bekkeneel in schilfers naar beneden valt en zich met het stof der aarde vermengt.

Deze barbaarsche wijze van oorlog voeren is de voorname reden, waarom vele schrijvers aan de Timorezen den naam van valschheid, lafhartigheid en wreedheid gegeven hebben. Intusschen toont menige episode uit hunne geschiedenis, dat zij, onder de leiding der blanken, den vijand moedig onder de oogen durven treden; en zelfs van hunne oorlogen onder elkander kan men niet zonder overdrijving met sommigen zeggen, dat zij nooit voor den vijand durven staan, en hem alleen op zijnen, doorgaans ongeregelden, aftogt vervolgen, zonder zich zelfs daarbij immer ver van hunne sterkten en forten te verwijderen. Ofschoon de oorlog meestal met verraderlijke strooperijen aanvangt, heeft toch ook dikwijls een openlijk gevecht plaats, door herhaalde aanroepingen der goden door de wederzijdsche Meo's en de zorgvuldige waarneming van goede of kwade voorteekens aan de hemelligchamen voorafgegaan. Onder woest geschreeuw trekt men elkander te gemoet, en zoodra men elkander in het gezigt krijgt, treden de voorvechters uit de gelederen, elkander door woorden en gebaren sarrende, en branden hunne geweren los. Dit is het sein tot den algemeenen aanval, en onder vreeselijk getier houden zij een verbitterden worstelstrijd, die echter zelden lang duurt, naardien de partij, die het eerst eenig verlies, inzonderheid den dood van meerdere Meo's heeft te betreuren, hare zaak als wanhopig beschouwt en in verwarring de vlugt neemt. Ook nu worden aan allen, die levend of dood in 's vijands hand vallen, de hoofden als zegeteekenen afgekapt, en daar de roem der overwinning en andere denkbeeldige voordeelen van het aantal verkregen hoofden afhangen, beijvert men zich van beide zijden, om de gekwetsten en gesneuvelden buiten bereik van den vijand te brengen. In geval van nood houwt men zelfs liever zijne eigene krijgsmakkers het hoofd af, dan die taak aan den vijand over te laten. Een gruwzaam voorbeeld van dien aard had plaats in 1818 onder de hulptroepen van Amfoang, die een togt van den Nederlandschen Resident tegen Amanoebang vergezelden. Door een krijgslist waren zij op zekeren dag overrompeld en op de vlugt gedreven, en de vorst van Amfoang, die te paard was gezeten, ontving een kogel in het been, die de snelheid zijner bewegingen belemmerde en hem deed achterblijven. Zoodra zijn zoon, die mede te paard tegenwoordig was, dit bemerkt, rent hij op den kermenden

vader toe, grijpt hem bij het haar, scheidt met éénen slag zijn hoofd van den romp, en snelt, innig verheugd van zijns vaders eer gered te hebben, tot de zijnen terug, die hem met de levendigste toejuichingen ontvangen.

Zoo weinig nu zulke daden als het bewijs eener wreede geaardheid mogen gelden, zoo weinig mag men de Timorezen op grond van andere handelingen, die uit bijgeloof of gehechtheid aan bestaande gewoonten voortvloeijen, van valschheid en lafhartigheid beschuldigen. Ons oordeel over de barbaarsche volken, met wie wij in Indië in aanraking komen, is dikwijls onbillijk, omdat wij hunne daden naar onze en niet naar hunne eigen begrippen beoordeelen, en vele schrijvers geven zich lucht in verontwaardiging over het karakter der inboorlingen, waar zij liever hunne onbeschaafdheid en hunne wanbegrippen moesten beklagen. Deze fout is ons Nederlanders altijd eigen geweest, en heeft ons dikwijls niet enkel tot harde oordeelen, maar dikwijls tot harde behandeling der inlanders vervoerd. Bij de Britsche schrijvers, althans van den tegenwoordigen tijd, zal men zelden dezen misslag aantreffen, en het wordt tijd dat ook wij leeren dien af te leggen.

Hoe weinig de bevolking van Timor in den grond den naam van wreed kan dragen, blijkt uit eene bijzonderheid door den Heer Brouwer in een zijner rapporten medegedeeld. Op zijne reizen door de landen van Waiwiko-Waihali had hij dikwijls gelegenheid op te merken, dat de inwoners een sterken afkeer hebben van ligchamelijke straffen. ‘Zoo wij, Nederlanders,’ zegt deze reiziger, ‘in nadere aanraking met de bewoners van de verder van Koepang gelegen landen komen, houd ik het voor volstrekt noodig, dat wij op dezen karaktertrek letten en onze aangenomen policiestraffen daarnaar wijzigen. Want het slaan is iets, dat zij de Hollanders niet kunnen vergeven: en de Portugesche Gouverneur van Dilly, met mij als ambteloos reiziger sprekende, verhaalde mij, dat het volk de Hollanders van eene vreeselijk harde behandeling der onder hun gezag staande gewesten beschuldigde, omdat de Hollandsche ambtenaren hunne onderhoorigen lieten slaan.’

De vijandelijkheden kunnen somwijlen jaren lang aanhouden, en meestal wordt de vrede door bemiddeling van een onzijdigen vorst tot stand gebragt. Heeft deze bij beide partijen voor zijne voorslagen een gunstig oor gevonden,

dan wordt een dag voor de verzoening bepaald. De vorsten en rijksgrooten der beide partijen, van gewapende scharen gevolgd, begeven zich naar eene afgesproken plaats op de grenzen, waar zij in elkanders nabijheid, doch ieder op hun eigen grondgebied, stand houden, terwijl de bemiddelende vorst zich op de grenslijn zelve plaatst. De vijandelijke vorsten naderen hem ieder met een gouden plaat, die hij ter wederzijde aan zijne voeten doet nederleggen, terwijl een der Meo's vóór hem een palmtakje nederlegt, 't welk de tanden moet voorstellen van den hond, die bij den aanvang der vijandelijkheden gedood werd. Dit takje nemen de krijgvoerende vorsten te zamen, door middel van stokjes, van den grond en werpen het weg. Daarna reiken zij elkander de hand, en terwijl zij zich door eene broederlijke omhelzing verzoenen, wordt door al de aanwezigen een luid gejuich, vergezeld van snaphaanschoten, aangeheven.

VII.

Met schier alle onbeschaafde volken hebben de Timorezen eene groote neiging tot opschik gemeen. Zij hebben een groot welgevallen in bonte en schitterende kleuren, en zijn vooral bij hunne feesten fraai uitgedoscht. De armen zijn met vele ringen versierd, bij de geringen van koperdraad, bij de aanzienlijken van ivoor of zilver; de ooren zijn òf met snoeren kralen bezwaard, òf doorboord met houten pennen, versierd 't zij met zwart paardenhaar, 't zij met rood geverwd bokkenhaar, of met beiden afwisselend; de hals is omhangen met snoeren van gouden balletjes, of koralen van een doffe, oranje-gele kleur, moetisala genoemd, die voor een kunstvoortbrengsel van Chineschen oorsprong te houden schijnen, en langzamerhand in waarde stijgen, dewijl zij niet meer worden aangevoerd. Van het hoofdhaar maken zij veel werk: beide seksen laten het lang groeijen; bij de vrouwen is het naar achter gestreken en in een wrong vereenigd, die met een vierkanten sandelhouten kam is vastgestoken; de mannen binden het met een breeden band hoog op in een bundel en maken het vast met een

grooten kam van bamboe. De Koepangnezen kenmerken zich door de gewoonte om het hoofd met doeken te omwinden, die zij van de zeevarenden koopen.

De gewone kleederdragt der Timorezen bestaat voor de mannen uit twee sjawldoeken, omstreeks 2 Ned. ellen lang en van 8 tot 12 palmen breed. Zij worden door de vrouwen uit katoen-garen geweven, en zijn over de geheele lengte in het midden wit, met een rooden zoom van meer of minder breedte ter wederzijde. Deze zoom bestaat meestal uit een afzonderlijk stuk en is vaak nog met evenwijdige strepen of bloemfiguren van verschillende kleuren versierd. Een der beide beschreven doeken is om de heupen geslagen en hangt af tot aan de voeten; de andere bedekt het bovenlijf, hangt over de schouderen en daalt tot aan de heupen, maar wordt gedurende de warmste uren van den dag als een wrong om de lendenen gewonden. Doeken van dezen vorm en kleur ziet men in den Archipel nergens dan op Timor en de naburige eilanden. De broek is den Timorezen geheel onbekend.

De vrouwen der Timorezen bezigen soms soortgelijke sjawls tot bedekking van het bovenlijf, maar meer gewoonlijk den bekenden bontkleurigen sarong, terwijl zij ook het onderlijf en de beenen in zulk een zakvormig gewaad hullen. Vrouwen van hoogen rang dragen bij feesten een wit katoenen buisje met lange mouwen, en daarover den sarong; haar hoofdtooisel bestaat alsdan dikwijls uit een rooden of gelen doek, met een gouden of zilveren sieraad op het voorhoofd, terwijl hals en ooren met snoeren kralen zijn voorzien.

Na deze kleedingstukken is een der noodwendigste voorwerpen voor beide seksen de betel- of sirih-zak met de onderscheidene daarin behoorende kokertjes en doosjes; gewoonlijk draagt men hem over den linker-schouder, zoodat hij digt onder den arm afhangt. Behalve de verschillende ingredienten voor het betel-kaauwen en eenigen tabak, bergen zij daarin doorgaans een eetlepel uit buffelhoorn of een kokosschaal vervaardigd, een drinkbeker, een spiegeltje, een fluitje, een of meer slijpsteenen, eenige welriekende kruiden en allerlei amuletten als behoedmiddelen tegen ziekten en gevaren.

Pijl en boog schijnen nimmer bij de eigenlijke Timorezen - wel bij de Belonezen - in gebruik te zijn geweest, en

daarom is hun ook het gebruik van schilden onbekend. Lans en zwaard zijn thans, althans in het Westen, slechts hulpwapenen geworden, en het voornaamste middel van aanval en verdedeging is het geweer met vuursteen, meestal van Engelschen of Amerikaanschen oorsprong. Zij betalen een gewoon militair geweer volgaarne met een pikol was of eenig ander voorwerp, dat eene waarde van 50 à 60 gulden bezit, en beschouwen het als een grooten schat, die van den vader op de kinderen overgaat. Zij zouden zich liever van al hunne have, ja van vrouw en kind, dan van hun geweer ontdoen, ofschoon die snaphanen niet zelden zoo versleten en in zoo ellendigen staat zijn, dat een Europeaan er niet gaarne een schot mede zou wagen. Het buskruid ruilen de Timorezen insgelijks van de vreemde handelaren in en bewaren het, nevens de op dezelfde wijze verkregen looden kogels, die echter niet zelden door steentjes of stukjes ijzer vervangen worden, in een soort van patroontasch, die van buiten met tinnen plaatjes, gesneden figuren en gekleurde palmbladen versierd is. De kling van der Timorezen zwaard is gewoonlijk een oude infanteriesabel, nog voorzien van den stempel der Oost-Indische Compagnie. De lansen der eigenlijke Timorezen zijn uiterst ruw van vorm en geheel of gedeeltelijk met de kaalgeschoren huid van een buffelstaart overtrokken, waardoor zij eene groote taaiheid erlangen; die der Belonezen zijn veel netter en sierlijker en dikwijls over de geheele lengte van den stok in behaard geitenvel gewikkeld.

De barbaarsche pracht van de kleeding en wapenrusting der voorvechters of Meo's verdient eene bijzondere vermelding. Het zwaard, dat in bijna horizontale rigting onder de linker-armholte hangt, prijkt doorgaans aan het gevest met een bundel roodgeverwd bokkenhaar, terwijl aan de achterzijde der schede een lange buigzame rotting bevestigd is, die een boven het hoofd van den Meo uitstekenden pluim draagt, uit soortgelijk bokkenhaar, doormengd met bontkleurige papegaaivederen, en aan den top uit lange zilveren punten bestaande. Dewijl de aanhoudende zwieping van dezen pluimstok hinderlijk is in het gaan, wordt hij gedurende den togt niet zelden van de schede losgemaakt en achter tusschen het kleed gestoken. Aan de voor- en onderzijde der schede hangen veelal van vier tot zes koperen belletjes, terwijl aan de achterzijde nog eene menigte

lange banden van witte en roode kleur zwieren. Het hoofd van den Meo is nu eens omwonden met een fraai bontkleurigen doek, aan de kanten met gouden lovertjes bezet, dan eens gehuld in eene hooge muts, uit palmbladen gevlochten en in witte doeken gewikkeld, van welke ter wederzijde eenige linten van verschillende lengte en kleur neêrkronkelen. De ooren zijn met de reeds beschreven pennen, de armen met zilveren of ivoren ringen uitgedoscht; en somtijds zelfs is een deel der tanden met dunne plaatjes van zilver of goud belegd, dat als een soort van decoratie voor betoonde dapperheid moet beschouwd worden. De meeste Meo's dragen lange, met was gestijfde en in verschillende bogten zijwaarts uitgezette knevels. Het gewone kleedingstuk voor het bovenlijf is een chitsen of rood-lakensch baatje zonder mouwen, terwijl het onderlijf slechts in den gewonen sjawl-doek, die de beenen tot aan de knieën bedekt, gewikkeld is. Niet zelden ziet men bij Meo's, die tot rijke familiën behooren, groote gouden platen, van 10 tot 12 Nederl. duimen middellijn, op borst en rug, aan muts en zwaard schitteren, en zij, die met hun wapen reeds eenmaal een vijandelijk menschenhoofd zijn magtig geworden, hebben daardoor het regt verkregen, om de beenen boven de enkels met een reep bokkenvacht te omwinden. Het rammelend en klaterend geluid, dat deze vreemdsoortige dosch bij elke beweging doet vernemen, wordt nog vehoogd door het geklingel der talrijke koperen klokjes, waarmede hals en toom van het strijdros omhangen en soms ook de knieën van den ruiter zelven omsnoerd zijn. Geen wonder dus, dat zijne nadering zich reeds op verren afstand verraadt!

Nog rijker en bonter is de dosch dergenen, die bij het uitbarsten van den oorlog of het sluiten van den vrede, op last van den Vorst, als herauten het land doorgaan, om deze gebeurtenissen aan de ingezetenen te verkonden. Zij behooren doorgaans tot het vorstelijk geslacht en zijn daarom behangen met allerlei gouden en zilveren pronkstukken, die die tot de rijkssieraden behooren. Zulke herauten dragen den wonderlijken naam van Asoe-paha, d.i. hond des lands, dewijl het hunne roeping is als een hond het land te doorkruisen.

De huizen der Timorezen zijn niet minder vreemd en karakteristiek dan hunne kleeding en sieraden: zij zijn hoofdzakelijk van tweeërlei soort. De meest gewone hebben bijna

de gedaante van een bijenkorf: zij zijn rond en bestaan dikwijls alleen uit een dak, dat van onder op den grond rust en van boven in een spitsen of bijna spitsen nok uitloopt. Grootere woningen hebben echter van onder een beschot of lambrisering van eenige weinige voeten hoogte, vervaardigd uit nevens elkander geplaatste bamboe-stokken of palmblad-stelen. Het dak is óf met langhalmig gras óf met palmbladen gedekt. De kleinste woningen dezer soort zijn slechts 3½ à 4 meters hoog en de doorsnede is nog geringer; in deze rust het dak op een enkelen stijl, in het midden der woning geplaatst. In de grootere vindt men een stevig en kunstig vervaardigd dakgeraamte, dat op vier hoofdstijlen steunt. De huizen der tweede soort strekken doorgaans tot verblijf aan vorsten en aanzienlijken, of de zoodanigen die op meerdere beschaving aanspraak maken. Zij zijn vierkant en van binnen ruimer en lichter, ofschoon ook hier het licht alleen door de deuropening binnendringt en vensters eene onbekende weelde zijn. Ook de bouwstoffen zijn dezelfde als die der ronde huizen, met welke zij ook dit gemeen hebben, dat zij, in tegenstelling met de gewone op palen gebouwde Maleische huizen, onmiddellijk op den vloer rusten. In iedere woning brandt meest altijd een vuur, dat wel eenig licht, maar tevens een ondragelijke warmte en rook verspreidt. Het huisraad is uiterst gering, en bestaat slechts uit sirih-doozen, van de bladen van den lontar-palm gevlochten, hoornen eetlepels, drinkbekers van kokosdoppen vervaardigd, aarden potten en eenige kommen en borden van blaauw Chineesch porcelein.

In de nabijheid der dorpen bevindt zich meestal een gemeenschappelijke buffelkraal, waarin de buffels, die men slagten wil, op eene uiterst wreedaardige wijze worden afgemaakt. Al de buffels, met uitzondering van den éénen, die ter slagting bestemd is, worden buiten gesloten, en daar deze halfwilde dieren zich ongaarne van de kudde laten scheiden, gaat dit doorgaans met vrij wat moeite gepaard. Een inlander, met eene lans gewapend, plaatst zich bij de deur op eenig paalwerk, en brengt aan het ongelukkige dier, wanneer het de overige volgen wil, eenige steken toe. Is eindelijk de afzondering gelukt, dan treedt een sterk en vlug man de kraal binnen, de eene hand met eene lans, de andere met een zwaard gewapend. Met de eerste tracht hij het dier achter het schouderblad te treffen; maar

wanneer de wonde niet doodelijk is, wordt hij niet zelden door den woedenden buffel vervolgd, waarom tot zijne beveiliging in het midden der kraal steeds een boom is geplant. Is eindelijk de buffel behoorlijk getroffen, dan wordt hem de Achilles-pees van een der pooten doorgekapt en daarna de keel afgesneden. De buffel wordt met huid en al verdeeld en dus stukswijze gevild.

VIII.

De dichter, die een onbeduidend leven ironisch ophemelde met de woorden:

> ‘O roem, dring 't nageslacht in de ooren,
> Roem, die mijn grijsaard zich verwierf!
> Hoort, tijden, hoort! hij werd geboren,
> Hij leefde, nam een vrouw en stierf!’

zou echter niet hebben kunnen ontkennen, dat geboren worden, trouwen en sterven werkelijk drie belangrijke momenten in het menschelijk leven zijn. De Timorezen zijn daarvan diep doordrongen, want zij hebben deze allen met zoovele en zoo omslagtige plegtigheden en formaliteiten omringd, dat het ondoenlijk zijn zou in mijn bestek daaraan volkomen regt te laten wedervaren. Ik zal evenwel trachten in weinige regelen daarvan een oppervlakkig denkbeeld te geven.

De vrouwen worden bij de Timorezen door hunne aanstaande echtgenooten gekocht, zoodat het bezit van vele dochters als rijkdom wordt aangemerkt. De prijs, die er voor gegeven wordt, draagt den naam van belie's, en wordt door de ouders der bruid bij de verloving bepaald. Bij aanzienlijken vordert de eer der familie, dat van de zijde des bruidegoms niets op den prijs worde afgedongen, ofschoon hij zich daardoor vaak eene schuld op den hals haalt, die hij nimmer kan afbetalen, en die voor hem en zijn gansche geslacht, of voor zijne onderdanen, een uiterst drukkende last blijft. Zoolang de belie's niet zijn afbetaald, kan de man zijne vrouw en de bij haar verwekte kinderen niet

als *de zijne* beschouwen; de vader of voogd behoudt op haar zijne regten. Zelfs het lijk van den schuldenaar mag niet worden ter aarde besteld voor de belie's zijn voldaan, en men heeft voorbeelden van lijken, die 10 of 12 jaren in goed gesloten kisten boven de aarde moesten blijven staan, zoo als wij straks nader zien zullen. Vermakelijk is het tafereel, dat de Heer Heymering ophangt van de afzetterijen, waaraan de arme bruidegom op den dag der huwelijksvoltrekking is blootgesteld. De prijs is bij de verloving bedongen naar eene zekere niet naauwkeurig bepaalde waarde in goud, die den naam draagt van omas (waarschijnlijk het Maleische *amas*), stel b.v. ten bedrage van 2000 omassen. Maar nu behoeft men juist niet den prijs in goud te voldoen, maar geeft daarvoor grootendeels aequivalenten, b.v. in zilver en moetisala-snoeren, of in vee. Hierdoor ontstaat nu een langdurig geschachger, - want het verdient geen edeler naam. Wanneer de bruidegom aan het hoofd zijner bloedverwanten de woning der bruid nadert, zendt de vader der laatste hem een afgezant, Mafefa genaamd, te gemoet, met last om te onderzoeken of de sirih en pinang, die hij met zich brengt, wel rijp zijn, hetgeen in verbloemde taal zeggen wil, of hij wel den bepaalden prijs in deugdelijke artikelen met zich brengt; en wanneer dit onderzoek niet naar genoegen uitvalt, wordt de jongeling van den drempel geweerd en niet toegelaten, voor hij zich van betere omassen heeft voorzien. Maar ook bij dadelijke toelating is de zaak niet ten einde: de aanstaande schoonvader heeft doorgaans allerhande aanmerkingen op de omassen, die hem een voor een door den Mafefa worden voorgelegd, en put zich uit in welsprekendheid om aan zijne eischen kracht bij te zetten. Hij neemt b.v. een mes op en zegt tot den jonkman en zijne familie: ‘vele jaren moest ik er reeds een mes op nahouden voor het palmwijn-tappen ten behoeve mijner dochter, eer zij zoo groot werd, dat gij haar kondt huwen.’ De jongeling legt hierop b.v. een gouden korakora[1] met een gulden in het mandje, dat de Mafefa tot zijn meester brengt, die met een toetssteen in de hand zit. Zijn stilzwijgend hoofdschudden is het teeken voor den Mafefa om het goud terug te brengen aan de familie van den jongeling, die daarop intusschen wel was voorbereid.

1 Zeker sieraad in den vorm van de maan in haar eerste kwartier.

De gulden wordt nu door een Spaansche mat vervangen en de dus verbeterde omas genadig aangenomen. Nu neemt de vader der bruid iets anders, b.v. zijn hakmes op, en zegt: ‘dit werktuig moest ik bij den veldarbeid jaren lang ten behoeve mijner dochter hanteren, aleer zij u ter vrouw kon worden.’ De bruidegom biedt nu een gouden plaat met een snoer moetisala of een paar zilveren armringen aan, waarmede op dezelfde wijze gehandeld wordt. Vervolgens beroept zich de vader op den schoffel, bij den tuinarbeid ten behoeve zijner dochter gebezigd; op de koude, de hitte, den regen, den wind, waaraan hij bij zijne zorg voor haar onderhoud zich heeft moeten blootstellen. Is hem dit alles tot zijne tevredenheid vergolden, dan komen de aanspraken van de moeder der bruid aan de beurt. De bezwaren der zwangerschap, de hitte-kuur waaraan zich de moeder, gelijk wij straks zien zullen, na de bevalling moest onderwerpen, de eerste zorgen voor het nog hulpeloos wicht, zelfs de moedermelk, waarmede zij het gevoed heeft, komen achtereenvolgens ter sprake, en zoo worden den bruidegom gedurig omassen van grooter waarde afgeperst, totdat hij eindelijk eenige pinangvruchten in pand geeft, die hij later ieder voor tien buffels moet inruilen. Ik zwijg van nog andere afzetterijen, dewijl het alleen mijn doel was den geest dezer onderhandelingen te doen kennen. Bij de geringe lieden zijn de huwelijken met minder zwarigheden verbonden, dewijl hunne eer niet verbiedt op de belie's af te dingen en de schraapzuchtige regenten wel zorgen, dat zij over niet vele omassen te beschikken hebben.

De veelwijverij is den Timorezen geoorloofd, doch wordt onder den gemeenen man door de kosten der belie's van zelve beperkt. Daarentegen is zij zeer gewoon bij de hoofden, wier rijkdom eenigermate naar het getal hunner vrouwen geschat wordt. Intusschen bekleedt altijd eene der vrouwen een hoogeren rang. De staatkunde van een Timoreschen Radja of Fettor vordert, dat hij zich door een neven-huwelijk verbindt met eene dochter van bijna elken zijner onderregenten, zoodat hij niet zelden van tien tot twintig bijwijven en een evenredig getal kinderen heeft. Men zegt zelfs dat vroeger de Keizers van Sonebait, toen zij nog op het toppunt hunner magt waren, niet minder dan honderd vrouwen telden. Het huiselijk leven der Timorezen is dien ten gevolge bij de hoogere en lagere stan-

den zeer verschillend: bij de eerste openbaren zich de bekende nadeelen der veelwijverij, doch in de huishouding der laatste heerscht doorgaans tevredenheid en zijn echtscheidingen zeldzaam. Desniettemin zijn de vrouwen meer als de slavinnen, dan als de gezellinnen der mannen aan te merken. Van haar wordt de meeste arbeid gevorderd; want behalve het spinnen van katoen, het weven en verwen der kleedjes, dat meer eigenaardig tot hare taak behoort, moeten zij haren echtgenoot in het planten, zaaijen, maaijen en verkoopen der veldvruchten behulpzaam zijn. Zeer opmerkelijk is het, dat men op Timor, gelijk bij zoovele andere Aziatische en Afrikaansche volken, de bekende leviraats- of pligthuwelijken der Israëlieten terugvindt. Ook bij hen rust op den broeder van een overledene de verpligting, diens vrouw tot zich te nemen om bij haar in de plaats zijns broeders kinderen te verwekken; onder de rijken kan deze pligt slechts met aanzienlijke opbrengsten in goud, vee of slaven aan de familie der weduwe worden afgekocht.

Onvruchtbaarheid wordt op Timor als een groot ongeluk aangemerkt en aan den invloed van vertoornde geesten toegeschreven. Men tracht deze op te sporen door middel eener bijzondere wigchelarij, daarin bestaande, dat men eene lans in den stijl drukt, waarop het dak der woning rust, en die vóór de borst met de hand van den zoover mogelijk uitgestrekten linkerarm vasthoudende, tevens met de regterhand den stijl tracht te bereiken, terwijl inmiddels de namen der verdachte Nitoe's worden opgenoemd. De naam, bij welks vermelding de proef gelukt, is die van den gezochten Nitoe. Onbegrijpelijk is het hoe eenige waarde aan zulk eene lansmeting gehecht kan worden, daar het duidelijk is, dat, zoo de proef ten laatste gelukt, dit geheel natuurlijke oorzaken heeft, dewijl deels de punt allengs dieper in den stijl wordt gedrukt, deels de arm zich door oefening langzamerhand verder leert uitrekken. Desniettegenstaande is deze manier van geesten op te sporen ook in vele andere gevallen, b.v. waar men hen voor de oorzaak van zekere ziekten houdt, gebruikelijk. Is eindelijk de vijandige geest opgespoord, dan tracht men zijne gunst door geloften te winnen, en heeft de vrouw daarna het geluk van zwanger te worden, dan wordt in tegenwoordigheid der bloedverwanten een offermaal gehouden, dat

wederom met allerlei bijgeloovige plegtigheden gepaard gaat.

Gedurende den ganschen tijd der zwangerschap moet de vrouw zorg dragen van een mes bij zich te hebben, als verweermiddel tegen de witte Pontiana's[1], de geesten der vóór de verlossing bezweken zwangere vrouwen, die ook aan hare zusters de moedervreugd niet gunnen en als vliegende spoken rondwaren.

Bij de geboorte is de placenta van de zijde der vroedvrouw het voorwerp van allerlei bijgeloovige zorgen, terwijl de kraamvrouw, in de onderstelling dat dit tot haar spoedig herstel noodzakelijk is, aan de gruwzaamste folteringen wordt onderworpen. Na met water en een afkooksel van kruiden gewasschen te zijn, wordt zij in de nabijheid van een vlammend vuur op een rustbank gelegd en aan eene stoving onderworpen, die men noemt ‘het ligchaam gaar of rijp maken.’ Hoe meer hitte zij daarbij verduurt, des te beter voor haar. Ook het pas geboren kind, dat naast haar ligt, deelt in hetzelfde lot[2]. Daarna wordt het geboortefeest gevierd met het offer van een varken of ander huisdier, tot dank aan de geesten. Het offermaal gaat bij die gelegenheid met allerhande ruwe grappen gepaard, en men geeft zich veel moeite om door verschillende kunstgrepen op te sporen, hoevele broeders en zusters de jonggeborene nog krijgen zal.

Doch de allergrootste omslag van caerimoniën heeft plaats bij het overlijden, inzonderheid wanneer ‘de bleeke dood aan de woning eens rijke heeft aangeklopt.’ De dood van een Radja of Fettor wordt binnen 's huis aangekondigd door een allerjammerlijkst gehuil, door al zijne vrouwen en kinderen aangeheven, die zich daarbij beurtelings op het ontzielde ligchaam werpen, en buiten 's huis door het uitzenden van boden der treurmare, door het lossen van snaphaanschoten gevolgd, naarmate zich de tijding verspreidt. De nabestaanden en vrienden stroomen van alle zijden naar het sterfhuis om mede te jammeren en te schieten, en er worden gastmalen gegeven, die dagen achtereen duren, en

1 Verg. over de Pontiana's mijn werk over Borneo's Westkust, D. I, bl. 13. De Heer Heymering leidt den naam af van de Maleische woorden ‘boenting anak,’ d.i. bevrucht.

2 Volgens den Heer Heymering duurt deze stoving tot den vierden dag, volgens den Heer S. Muller vier volle maanden. Dit laatste schijnt wat kras.

waarbij vele buffels en varkens geslagt worden. Het lijk wordt gewasschen en met gouden en zilveren platen en snoeren kralen versierd op eene tafel gelegd, waarop het een paar dagen blijft liggen, terwijl de naaste vrouwelijke bloedverwanten daarom heen, onder hevig gegil, de verdiensten van den overledene en de daden zijner voorouders in hunne klaagliederen verheffen. Op den derden dag is de kist gereed, die in hard hout uitgehouwen en zeer dik en zwaar is[1]. Op haren bodem legt men eerst eenige stukken wit lijnwaad, daartoe door vrienden en magen geschonken, dan het lijk in een wit doodkleed gehuld, en daarop weder eenige stukken van kleedingstoffen, eenige kostbare sieraden, een bos betelbladeren met de daarbij behoorende pinang en kalk, een weinig tabak, en eenige gewijde wortels en welriekende bloemen. Het deksel wordt met houten pennen gesloten en de reet met was en hars digt gestreken. Inmiddels wordt de rouw aangenomen, daarin bestaande, dat aan het gansche gezin het hoofdhaar wordt afgeschoren en elk zich een zwart bovenkleed omwerpt. Was de overledene een regent, dan worden de kleederen zijner vrouwen van onder op vijf plaatsen ingescheurd, en niet zelden scheren alle mannen in het geheele regentschap zich het hoofd kaal. Nog onderscheidene andere plegtigheden moeten aan de begrafenis voorafgaan, ook indien deze spoedig kan volgen, wat bij aanzienlijke familiën zeldzaam het geval is. De afwezigheid van vér-verwijderde bloedverwanten, wier tegenwoordigheid wordt gevorderd, maar dikwijls met een aanzienlijk geschenk, soms nog door een tweede en derde gevolgd, moet gekocht worden; de noodzakelijkheid tot voorafgaande vereffening van de schulden des overledenen, en de groote geldsommen, die voor een luisterrijk uitvaartsfeest moeten worden bijeengebragt, zijn daarvan de voorname oorzaken. Dikwijls gaan jaren voorbij, zoodat het noodig wordt de doodkist te vernieuwen. Dit lange uitstel is eene vreeselijke kwelling voor de vrouwen, die, zoo zij niet van gebrek aan liefde verdacht en door de familie als vreemden willen behandeld worden, tot allerlei zeer bezwarende oplettendheden jegens het lijk verpligt zijn, en zich naauwelijks van de zijde der kist mogen ver-

1 Voor de doodkist van geringe lieden wordt slechts een ruw uitgeholde boomstam gebezigd.

wijderen. Eindelijk echter naakt het lang verbeide uur der begrafenis. Op kosten der familie en der onderdanen, wordt eene verbazende menigte levensmiddelen van allerlei soort bijeengebragt en geplaatst op vervaarlijke degoe-degoe's (eene soort van tafels of liever stellaadjes), die zuchten onder haren last, maar door een beschot van takken en pisang-bladeren aan de nieuwsgierige blikken onttrokken worden. Nadat voor den overledene nog een pot met gekookte rijst als teerkost op den weg naar het schimmenrijk is bereid, en voor het sterfhuis een hond is gedood, wiens ziel den doode tot leidsman derwaarts strekken moet, nemen de dragers de kist op. Maar nu begint op nieuw van alle zijden het gehuil en gejammer, en de vrouwen - zoo wil het Timoresche decorum - stellen alle middelen in het werk, om de dragers te verhinderen in de poging om het geliefde lijk uit de woning weg te dragen. Deze uit een natuurlijk gevoel ontspringende gewoonte schijnt soms te ontaarden in eene walgelijke grap, waarbij zelfs het werpen met allerlei onreinheden niet gespaard wordt. Na herhaalde mislukte pogingen wordt eindelijk het lijk ontvoerd, en met rijstpot en hond in den grafkuil neêrgelaten; en, wanneer deze behoorlijk met aarde gevuld is, keert men zonder verwijl terug. En nu heeft men slechts oogen voor het pays de Cocagne dat zich opent; eenige sterke mannen heffen de degoe-degoe, met behulp hunner knodsen, van den grond, en dit is het sein tot den aanval. Onder, het oorverdoovend gejuich van honderden stemmen zijn zij in weinige oogenblikken geplunderd. Ieder verzadigt zich en neemt nog goede hoeveelheden mede naar huis; en het geheele uitvaartsfeest wordt met muzijk en dans onder een uitgestrekt tentzeil besloten[1].

Boezemt dit woeste drama ons afkeer en walging in, nog erger barbaarschheid verzelt soms de begrafenissen van vorsten en hoofden, in de verder van den zetel van 't Ne-

1 Den lezer zal wel naauwelijks behoeven herinnerd te worden, dat in alle in deze paragraaf beschreven plegtigheden allerhande plaatselijke en tijdelijke verscheidenheden voorkomen; waarschijnlijk zal ook zelfs in mijne, zooveel mogelijk algemeen gehouden schildering hier en daar wel vermengd zijn, wat bij verschillende stammen plaats vindt, te meer daar de Heer Heymering, die hier mijn voornaamste leidsman was, met opzet en tot vermijding van herhalingen, wat bij verschillende stammen wordt in acht genomen tot één geheel heeft vereenigd.

derlandsch gezag verwijderde streken. Het snellen van eenige koppen in een vijandelijk gewest moet daar dikwijls aan zulk eene begrafenis voorafgaan. Ook zegt men dat vroeger in Koepang en Sonebait een of twee levende slaven, met eenige mondbehoeften en een gong, mede in het vorstelijk graf werden gesloten. De gong moest, zoo het heette, ter waarschuwing dienen, wanneer de voorraad van levensmiddelen was opgeteerd, opdat men die door andere zou vervangen; maar inderdaad sloeg niemand op de ongelukkigen eenige acht meer, zoodat zij op de ellendigste wijze omkwamen.

Behalve de feesten waartoe de oorlog, en die waartoe huwelijk, geboorte en uitvaart aanleiding geven, hebben de Timorezen nog andere vermakelijkheden, bestaande in gezangen die doorgaans in de avonduren bij maneschijn worden aangeheven. Kleine koperen klokjes van Chineesch maaksel en een soort van tamboerijn zijn daarbij de gebruikelijke muzijkinstrumenten. De alsdan aangeheven liederen zijn voor de gelegenheid gepaste improvisatiën, uit korte volzinnen bestaande, maar soms ook van zeer laffen en smakeloozen inhoud. Mannen en vrouwen bewegen zich daarbij langzaam in een kring en trappen op den grond naar de maat van het gezang. Er zijn verschillende soorten van deze eentoonige dansen: bij sommige wordt het lied eerst door eenige jonge meisjes, Anafeto's (d.i. jonge zusters) genaamd, aangeheven, en dan door al de overigen in koor herhaald. Ik zal enkele voorbeelden van den inhoud van zoodanige liederen laten volgen, waarvan er een aantal door den Heer S. Muller zijn opgeteekend.

Het land is in opschudding geraakt en nog niet gestild;
Regelt het met lans en zwaard!

Speel en wees vrolijk, verhef uwe stem;
Als men oud is, wat goeds is er dan nog?

Mijn vorstelijke geliefde zit bij mij op een bank;
Wanneer wij beiden dood zijn, begraaft ons bij elkander.

Mijn kam kunt gij nemen en gebruiken;
Mijn neus geef ik niet dat gij dien kust.

Drooge kokosnooten zijn met versche vereenigd;
Wij zijn vereenigd met de Compagnie.

Men herkent hierin den geest van de pantons der Maleijers. Tot opheldering van het laatst aangehaalde voorbeeld voeg ik hierbij, dat de Timorezen een grooten eerbied plagten te koesteren voor de O.I. Compagnie en haren naam nog geven aan het tegenwoordig Nederlandsch Gouvernement. Zij noemden haar ‘mai-bapa Kompani,’ als ware zij hun tot ‘vader en moeder,’ en zich zelven heetten zij ‘anakh’ (kinderen) van dat eerwaardig ligchaam.

IX.

De geschiedenis van Timor begint eerst met de vestiging van het Europeesch gezag; omtrent de vroegere lotgevallen der bevolking en de stichting der voornaamste rijken bestaan slechts onzekere overleveringen. In de bontkleurige massa dezer verhalen, die, na eeuwen mondeling te zijn voortgeplant, eerst in den jongsten tijd van de lippen der inlanders zijn opgevangen, om in schrift te worden gesteld, ontbreekt het vooral aan duidelijke onderscheiding der tijden. Doch hoe gebrekkig deze overleveringen zijn mogen, ik zal er enkele proeven van mededeelen, die tot eene inleiding tot de meer geloofwaardige geschiedenis der latere eeuwen strekken mogen.

Eene vergelijking der verschillende op Timor gangbare volksverhalen maakt het waarschijnlijk, dat wij eene alleroudste Alfoersche bevolking, die geene herinneringen van hare komst van elders bewaard heeft, en daarom hare stamvaders uit den hemel of uit de aarde doet voorkomen, en eene latere kolonisatie van eenigzins meer beschaafde vreemdelingen uit de eilanden ten Noorden en Noord-oosten afkomstig, moeten onderscheiden. De oudste bewoners, die, zoo het schijnt, hunnen hoofdzetel hadden in het middengedeelte des eilands, waar thans het rijk van Waiwiko-Waihali ligt, waren - zegt de overlevering - zoo onbeschaafd, dat zij, onbekend met de eerste beginselen van

den landbouw, zich alleen met wilde boom- en aardvruchten voedden. De vreemdelingen, die hen met de teelt van rijst en maïs en het gebruik van ijzeren wapenen bekend maakten, schijnen zich omstreeks de 14de of 15de eeuw op dit eiland te hebben nedergezet. De nog in de diepste barbaarschheid liggende bevolking onderwierp zich, schijnt wel, zonder veel tegenstand aan de meer beschaafde kolonisten, die dus de heerschende familiën vormden en achtereenvolgens de verschillende rijken op Timor stichtten. Als afkomstig uit het rijk van den Sultan van Ternate erkenden zij, althans in naam, het oppergezag van dien vorst, wiens gebied zich, zoo men wil, toenmaals over al de kleine Sunda-eilanden tot Bali toe heeft uitgestrekt. En ofschoon het niet blijkt dat die vorst immer eenige wezenlijke magt op Timor heeft uitgeoefend, grondde zelfs de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie hare aanspraken op Timor tegenover de Portugezen op den afstand van dat eiland, in 1683 van den Sultan van Ternati verworven. De naam ‘Timor’ is zeker noch van de oorspronkelijke, noch van de latere bevolking afkomstig, en zelfs hebben de inboorlingen voor het eiland dat zij bewonen geen algemeenen naam. ‘Timor’ beteekent Oosten, en deze benaming zal wel haren oorsprong vinden bij de Maleische zeevaarders, die eenmaal geene verder oostwaarts liggende landen dan dit eiland en de Zuid-wester-eilanden zullen gekend hebben, en aan het eerste den naam van Timor-besar of Groot-Oosterland, aan de andere dien van Timor-ketjil of Klein-Oosterland hebben gegeven.

Het westelijk gedeelte van Timor schijnt vóór de komst der kolonisten uit de Molukken zeer schaars bevolkt te zijn geweest. Het Koepangsche rijk werd, volgens de overlevering, gesticht door een volksstam, die uit het midden des eilands verhuisde, ten gevolge van een twist tusschen twee broeders over het scherpen van een scheermes ontstaan. Men mag gissen dat de ware reden gelegen was in de aankomst van nieuwe volkplantingen, die vroegere kolonisten verdrongen. De verhuisde volksstam zette zich, zoo men wil, neder in de nabijheid eener rots, welker kegelvormige gedaante veel overeenkomst had met die eener Timoresche hut, en daarom Kopa of Kopan werd genoemd, waaruit, naar den Maleischen tongval, Koepang ontstaan is. Dezen naam behield de genoemde stam ook, nadat hij ge-

noodzaakt was allengs verder zuid-westwaarts te trekken en eindelijk het grondgebied van het tegenwoordige Koepang had bereikt.

Het rijk van Amarassi aan de Zuidkust dankt zijne opkomst aan dergelijke oorzaken. Het werd gesticht door een hoop landverhuizers uit het rijk van Waiwiko-Waihali, onder aanvoering van zekeren Nafi, door wiens schuld eene bijzonder fraaije kalebas-schaal, aan zijne zuster behoorend, gebroken was; hierdoor was een twist ontstaan, waarbij Nafi's broeders voor hunne zuster partij trokken. Nafi, tot verhuizen gedwongen, vestigde zich eerst met zijne volgelingelingen in de nabijheid van het tegenwoordige Oekoesi, doch brak naderhand vandaar op naar het Zuiderstrand. Van tijd tot tijd door nieuwe zwervers van Waiwiko-Waihali versterkt, onderwierp hij zich welhaast de oorspronkelijke bevolking dezer streken, terwijl hij met zijne naburen van het Koepangsche rijk in gedurigen oorlog leefde.

Aan de stichting van het rijk van Sonebait is eene legende verbonden, die niet van naïveteit ontbloot is en ons in sommige trekken de geschiedenis der aartsvaders herinnert, zoo onnavolgbaar in het boek Genesis geteekend[1]. De bevolking van het rijk van Waiwiko-Waihali was allengs zoozeer toegenomen, dat men op het stichten van volkplantingen moest bedacht zijn, en de Lio-Rai stelde zijnen broeder Sonebait tot vice-regent aan over eenige stammen, voor welke hij aanbood nieuwe woonplaatsen in het Westen te gaan opzoeken. Hij aanvaardde den togt, slechts van eene kleine schaar krijgslieden vergezeld, en nam zijne lans en zijn zwaard, zijn kris met gouden gevest en kostbare sirihdoos mede, - erfstukken die zijne voorvaderen van Ternate hadden met zich gebragt. Na eenige dagen reizens bereikten zij het gewest Oenama, waarin zekere Nai Kone het gebied voerde. Sonebait, met die landstreek geheel onbekend, zond zijne volgelingen op verkenning uit, om een nachtverblijf op te sporen. Deze verspreidden zich in verschillende rigtingen en bleven zoo lang uit, dat Sonebait, ongerust wordende, eindelijk besloot hen te gaan opzoeken. Hij verwijderde zich echter, ongelukkigerwijze, steeds verder van zijne

1 Geheel anders luidt dit verhaal bij S. Muller, bl. 196; doch ik ben voor de inlandsche overleveringen doorgaans de lezing van den Heer Heymering, die zoo lang op Timor verkeerde, gevolgd.

makkers, terwijl een opkomende storm hem verhinderde het hoorngeblaas te hooren, dat het sein moest wezen, om elkander weder te vinden. Sonebait besloot nu een groot vuur aan te leggen, maar het hooge en digte woud was oorzaak, dat niemand der zijnen het ontwaarde. Nu bekruipt hem de vrees, dat hij den nacht alleen zal moeten doorbrengen en wegens den glans en de pracht zijner vorstelijke kleederen aan de aanvallen van roovers zal blootstaan, die zelfs zijn leven in gevaar kunnen brengen. Om dit af te wenden wentelt hij zich met opzet in stof en asch, zoodat niet alleen zijne kleederen, maar ook zijn buitengewoon blank gelaat en handen een afzigtig voorkomen erlangen. Inmiddels overvalt hem de duisternis. Door hevigen dorst gekweld, tracht hij, op het geluid af, het water te ontdekken van een stroom, dien hij in de nabijheid hoort ruischen: hij ontdekt het met behulp van een brandend hout, maar in eene rotskloof zoo diep, dat hij het met alle inspanning niet met de hand kan bereiken. Hij besluit echter op deze plaats den nacht door te brengen, wakkert het vuur aan om het wild gedierte van zich verwijderd te houden en valt eindelijk, van vermoeidheid uitgeput, tegen wil en dank in slaap.

Na den nacht onder benaauwde droomen te hebben doorgebragt, ontwaakt Sonebait onder de aangenaamste verrassing. Hij ziet de drie bekoorlijke dochters van Nai Kone, die zich, naar aartsvaderlijk gebruik, bij het opgaan der zon, met hare bamboezen met goud beslagen watervaten naar de bron spoeden, om aldaar te putten. Uit vrees van haar te verschrikken verbergt hij zich in de lommer van een boom, die de bron overschaduwt, doch wordt weldra door de meisjes ontdekt, die, ofschoon hij beleefd en voorzigtig tot haar nadert, voor zijn afzigtig voorkomen terugdeinzen. Zijn manieren evenwel, die zijne vorstelijke afkomst verraden, stellen haar weldra eenigzins gerust, zoodat zij besluiten hare taak te vervullen, zonder zich verder met den vreemdeling in te laten. Maar Sonebaits onlijdelijke dorst spoort hem aan, haar door woorden en gebaren om water te verzoeken. De beide oudste zusters, hem te morsig en het water te heilig achtende, slaan het verzoek op onheusche wijze af; doch de jongste betoont zich meêdoogender. Uit het blad eener wilde plant vlecht zij een drinkbeker en reikt daarin aan Sonebait het verkwikkend vocht

met de woorden: ‘Ziedaar, lesch uwen dorst, mijnheer! Gij toch kunt, dunkt mij, geen slecht mensch zijn, die ons meisjes zou willen verschrikken of beleedigen.’ Sonebait, door eene verfrisschende teug tot zich zalven gekomen, slaat de stof en asch van zijne kleederen en wascht zich aangezigt en handen. Welhaast staat hij in geheel andere gedaante voor de schoone, wier kleine hand hij vat en wie hij den wensch openbaart haar tot rijksvorstin te verheffen. De zusters gevoelen nu levendige spijt over haar gedrag; zij vragen den schoonen vreemdeling vergeving en trachten hem te beduiden, dat de zeden des lands niet veroorloven, dat de jongste het eerst wordt uitgehuwelijkt, hetgeen hem ook dadelijk blijken zou, wanneer hij haar naar haren vader wilde vergezellen. Prins Sonebait is daartoe bereid, doch wil vooraf eene proef nemen, om den wil der Nitoe's te verstaan. Hij steekt zijne lans in een boom en geeft te kennen, dat hij van de zusters diegene huwen zal, welke in staat zal zijn het wapentuig er uit te trekken. De beide oudste beproeven daaraan te vergeefs hare krachten, doch der jongste gelukt het dadelijk. De oudere zusters beweren echter, dat zij door hare pogingen de lans reeds hebben losgemaakt, en dringen er op aan, dat zij nog eenmaal met kracht in den boom worde gedreven, om de jongste aan eene nieuwe proef te onderwerpen. Maar ook deze valt geheel in haar voordeel uit. De oudere zusters spoeden zich hierop naar huis en de prins volgt met de jongste. De vader ontvangt hem met de voorkomendste welwillendheid; daar hij geene zonen heeft, ziet hij in zijne komst de vervulling eener vaak geslaakte bede en een teeken van de gunst der Goden. Hij verlooft den prins aan zijne jongste dochter en verzekert hem het regt om hem in de regering op te volgen.

Nu wordt de legende uitermate buitensporig. Sonebait wenscht zijnen broeder, den vorst van Waiwiko-Waihali, van zijn gelukkig wedervaren kennis te geven. Hij vult en betoovert het watervat zijner verloofde, en laat het als zijn afgezant naar Waihali rollen. Hier stort het water zich uit en groeit aan tot een breeden stroom en het vat verandert zich in een bamboe-bosch, dat, zoo men wil, nog heden aan den oever van den stroom staat te prijken. De Lio-Rai begreep uit deze zonderlinge zending, dat zijn broeder eene goede, waterrijke plaats, - een gewigtig punt

op Timor, - voor de nieuwe vestiging gevonden en zich met eene rijke familie vermaagschapt had. Hij gelastte nu de stammen, reeds vroeger onder zijns broeders gezag gesteld, zich reisvaardig te maken, om hem in het Westen te gaan opzoeken.

De scharen die zich thans opmaakten om zich bij Sonebait te vervoegen, stonden onder het bevel harer Tamoekongs en onder de opperste leiding van twee Siko's of Fettor's, die de gezamenlijke magt onder zich verdeelden. De beide afdeelingen, door twee aanzienlijke Meo's aangevoerd, rukten op, de eene langs het Noorder-, de andere langs het Zuiderstrand, en bereikten na eenige dagen hunne bestemming, waar de Fettors en Tamoekongs, Sonebait als hunnen Lio-Rai of Keizer erkennende, hunne namen gaven aan de landschappen, waar zij zich nederzett'en, gelijk het geheele rijk naar Sonebait genoemd werd. De beide Meo's huwden de zusters van 's Keizers gade, en kregen ook zelven het bestuur over eenige Tamoekongs en hunne onderhoorigen in leen. De bevolking van het rijk werd versterkt door kleinere volksverhuizingen uit het gebied van Waihali, onder de aanvoering van Radja's, aan wie de Lio-Rai, wiens oppergezag zij erkenden, meer afgelegen gewesten ter vestiging toewees. Zoo ontstonden de staatjes van Ambenoe en Amfoang op de Noordkust, waar de kolonisten, door de roofzucht der oorspronkelijke inwoners getergd, eindelijk een verdelgings-oorlog met hen aanvingen, waaraan slechts een gering overschot door de vlugt naar het eiland Rotti ontsnapte. Zoo vormde het rijk van Sonebait, naar den aard van het leenstelsel, van den aanvang een slecht zamenhangend geheel, dat zich allengs, onder den drang der omstandigheden, in onderscheidene kleine staten oploste.

Het regerend vorstengeslacht van Amanoebang dankt, volgens een volksverhaal, zijnen oorsprong aan een Rottineschen slavenjongen van zekeren Radja in het gebied van Amarassi. Door een droom in het denkbeeld gebragt, dat hij tot iets groots bestemd was, beroofde deze slaaf zijnen meester van zijne gouden en zilveren sieraden en vlugtte oostwaarts. In de nabijheid van een dorp gekomen, ontstak hij des nachts op eene klip een groot vuur, dat door de inboorlingen met verbazing aanschouwd werd. Zoodra de dag was aangebroken, spoedden zij zich naar die plaats, om te zien wat er omging. Zij vonden er den jongeling,

met gouden en zilveren platen en allerlei kostbaarheden omhangen, en zich uitgevende voor een zendeling van Oesineno, van den hemel nedergedaald, om over deze landstreek te heerschen. Zijne woorden vonden ingang, en nog dienzelfden dag werd de regerende vorst van Amanoebang, die bij zijne onderdanen zeer gehaat was, verdreven, en de Rottinesche slaaf in zijne plaats als vorst erkend. Het rijk Amabi is volgens sommigen later uit dat van Amanoebang voortgekomen, terwijl anderen de tegenovergestelde meening voorstaan.

Men zal reeds hebben opgemerkt, dat de namen van de meeste genoemde landschappen zijn zamengesteld met Ama, soms afgekort tot Am. Deze allen zijn oorspronkelijk personennamen, in welke het eerste lid in het Timoreesch ‘vader’ beteekent, naardien deze eilanders, even als vele andere volken zoo in als buiten den Archipel, de gewoonte hebben, zich naar een hunner kinderen te noemen. Zoo beteekent Amakono ‘de vader van Kono,’ en zoo verder.

De eenheid van westelijk of eigenlijk Timor, met uitzondering van Koepang, in onderscheiding van de Belonesche rijken, schijnt te berusten op de erkenning der suprematie van Sonebait door alle vorsten van dat gebied, ofschoon de grond daarvan uit de overlevering niet ten aanzien van allen even duidelijk blijkt. In de Belonesche landen vormde zich, nevens het rijk van Waiwiko-Waihali, ook dat van Loeka in het oostelijk gedeelte, en beiden waren, even als Sonebait, uit eene menigte leenroerige staten zamengesteld. De overleveringen dezer, verder van den zetel des Nederlandschen gezags verwijderde staten, zijn tot dusverre, voor zooveel ik weet, nog door niemand bijeenverzameld. De geschiedenis van allen is intusschen in de grondtrekken ongetwijfeld dezelfde, ofschoon althans Waiwiko-Waihali zijne eenheid beter dan Sonebait bewaard heeft.

X.

Wij kunnen ons naar het tot dusverre gezegde in het algemeen eenig denkbeeld maken van den toestand waarin

Timor verkeerde, toen het voor de eerste maal door Europeanen bezocht werd. De Portugezen waren de eerste blanken die zich hier vertoonden, maar het regte tijdstip hunner vestiging op Timor heb ik nergens aangeduid gevonden. Hunne eerste nederzettingen schijnen zij omstreeks 1520 te Lifao of Lifauw nabij Oekoesi gevormd te hebben; maar ook te Koepang hadden zij een fort, lang voor de komst der Nederlanders. In Sonebait regeerde toen de tweede Lio-Rai, op wien zij zich een grooten invloed verwierven, door hem een staf met gouden knop, een zwaard en den rang en uniform van kolonel te schenken. De kolonelshoed schijnt de inboorlingen bijzonder te zijn in het oog gevallen, en men meent dat de bijnaam van Sobekase (Europesche hoed), dien zij sedert aan den Lio-Rai van het Westen schonken, daarvan afkomstig is. Later verleenden de Portugezen denzelfden rang ook aan den Radja van Ambenoe. Intusschen maakten zij zich hier, gelijk overal elders, aan vele geweldenarijen en afpersingen schuldig, stookten het vuur der tweedragt onder de inlandsche vorsten en grooten aan, en deden weinig voor de beschaving der bevolking, ofschoon zij een grooten ijver om haar tot het Christendom te brengen aan den dag legden. Hoewel zij er in geslaagd zijn in den omtrek hunner voornaamste nederzettingen een vrij aanzienlijk deel der bevolking te bekeeren, hebben zij echter het bijgeloof geenszins uitgeroeid, daar zij zich met eene zeer oppervlakkige kennis, een bloot naam-Christendom, tevreden stelden. Ook hadden de bekeeringen geenszins het gevolg van de bevolking met de heerschappij der Portugezen te verzoenen; want alle berigten stemmen daarin overeen, dat zij zich, althans in de westelijke deelen des eilands, algemeen hadden gehaat gemaakt, toen zich daar de Nederlanders vertoonden, die door de bevolking als redders werden begroet.

Op zekeren dag, dus meldt de overlevering der Timorezen, hadden twee visschers van Solor, ver in zee, een ongemeen grooten haai geharpoeneerd, welke, daar zij hem niet doodelijk gewond, maar goed vast hadden, hunne kano voortsleepte tot in de baai van Koepang, bij het eiland Samauw, waar toen reeds de Radja van Koepang van tijd tot tijd te Oeasa zijn verblijf hield. Op zijne uitnoodiging bleven de Solorezen eenige dagen bij hem, en verhaalden hem dat de Hollanders te hunnent de Portugezen verdre-

ven hadden en het volk bijzonder goed behandelden. Op de vraag of de Compagnie ook regten vorderde van de eetwaren, die hun tot dagelijksch voedsel strekten, gaven de Solorezen een ontkennend antwoord. ‘Dat is anders dan hier met ons,’ hernam de Radja; ‘wij kunnen bijna niets in den mond steken, of wij moeten er den Portugezen iets voor betalen. Op Rotti gaat dit ook reeds zoo, en het ergst is dat zij ons dwingen hun de rijst tot zeer lagen prijs te verkoopen, om die naar Macao uit te voeren. Zij bespieden ons tot in onze woningen, en indien zij aan eenig spoor bemerken, dat er padi is gebolsterd, beboeten zij den dader, na hem alvorens aan den lijve gestraft te hebben. Tegen al deze afpersingen vermag ik niets en ik ontwijk hen zoo veel mogelijk en zoek daarom, als zij het mij toestaan, mijne toevlugt op dit eiland, waar de Radja van Oematan mij dikwijls, gelijk ook nu weder, vergezelt, opdat wij elkander in ons verdriet troosten.’ De Radja van Oematan (een distrikt in de binnenlanden), die dit onderhoud had aangehoord, deed het voorstel om de Hollanders te laten verzoeken, dat zij de Portugezen van Koepang verdrijven zouden, en de Soloresche visschers belastten zich met de overbrenging van dit verzoek. Na eenige weken bragten zij een gunstig antwoord. De vorst van Koepang, door zijnen vriend den Radja van Oematan vergezeld, ging nu zelf mede scheep naar Solor, om de Hollanders af te halen, nadat hij te voren zijne Tamoekongs en Meo's gelast had, zich met alle strijdbare manschappen naar het strand te begeven en de verdelging der Portugezen aan te vangen, zoodra zij een schip met de driekleurige vlag zagen naderen en het lossen van zijn geschut hadden gehoord. De hoofden waren te meer bereid om aan den last van hunnen Radja te voldoen, daar zij den te maken buit onderling mogten verdeelen. Zij haakten zoo zeer naar den strijd, dat zij dien aanvingen eer nog een schot van het Hollandsche schip gehoord was; de bezetting, tot geen tegenweer bereid, werd, zoowel als de Portugesche handelaren en hunne vreemde slaven, het slagtoffer hunner woede, en slechts een gering getal vlugtelingen ontkwam naar Oekoesi en Dilly, terwijl zij, die te water ontvlugten wilden, nog grootendeels den Hollanders in handen vielen.

Gelukkig zijn wij voor de kennis van de eerste vestiging onzer landgenooten op Timor niet tot dit inlandsch verhaal

beperkt; wij bezitten daarvan een eigenhandig berigt van Apollonius Schot, die het eerst onze vlag in deze wateren vertoonde[1], waarbij Valentijn enkele bijzonderheden voegt. Op last van den Gouv.-Gen. Both werd in 1612 aan Schot de taak opgedragen, om een verbond te sluiten met den Radja van Boeton ten Zuiden van Celebes. Nadat hij zich van dezen last had gekweten, vertrok hij den 9^{den} Januarij 1613 vandaar met de schepen Terveer en Halve-maan en twee kleinere vaartuigen en vertoonde zich den 17^{den} voor het Portugeesch kasteel op Solor, hetwelk hij begon te beschieten met dat gelukkig gevolg, dat hij eene batterij der vijanden dadelijk tot zwijgen bragt. De Portugezen zonden om hulp naar hunne nederzettingen op Timor, maar Schot droeg te gelijker tijd aan Willem Jakobsz. met de Halvemaan en de beide kleine vaartuigen op, het oog op hen te houden, en deze had het geluk een Portugeesch galjoot te verbranden, waarvan de bemanning, verstrooid naar het strand vlugtende, door de bevolking vervolgd en neêrgeveld werd. Een ander scheepje, met 500 pikols sandelhout geladen en door 13 Portugezen bemand, viel hem in handen. Vervolgens ging hij op Timor aan land en had er eene zamenkomst met onderscheidene hoofden, door den Radja van Koepang afgevaardigd. Het onderhoud liep naar genoegen af; want de Timorezen waren bereid aan de onzen verlof te geven, om te Koepang een fort te bouwen, en toonden zich niet ongeneigd om de Christelijke godsdienst te omhelzen, gelijk zij reeds te voren aan de Portugezen beloofd hadden. Men antwoordde hun, dat men hun leeraars zou zenden, opdat zij het Christendom inderdaad mogten leeren kennen. Na deze verrigtingen keerde Jakobsz. den 1sten April naar Solor terug, waar het kasteel zich drie weken later aan onze inmiddels aanzienlijk versterkte magt overgaf.

Intusschen had Schot berigten omtrent den rijkdom van Timor in sandelhout ingewonnen, welk artikel hij van veel gewigt achtte voor onzen handel op China. Hij besloot dus met een gedeelte van zijn eskader derwaarts te stevenen, vergezeld van den koopman Jan Gijsbertszoon de Vrije, die handelsbetrekkingen met de inwoners zou trachten aan

1 Medegedeeld in de ‘Historische Beschrijving der Reizen,’ D. XX, bl. 19, en bij Dubois, ‘Vies des Gouv. Gén.’

te knoopen. Den 4^{den} Junij ging Schot op Timor aan land, en wel in het gebied van Mena of Mina, waarschijnlijk dat gedeelte van het tegenwoordige Amfoang, waardoor de Noi Mina (rivier van Mina) vloeit. Hij werd door den Radja van dit landschap met groote voorkomendheid ontvangen, en kreeg zelfs verlof aldaar een fort te bouwen, waartoe de vorst beloofde met zijn volk behulpzaam te zijn. Te gelijkertijd werden de schepen van eene rijke lading sandelhout voorzien. Met andere hoofden waren de onderhandelingen even voorspoedig en Schot verliet Timor, den koopman de Vrije en eenig krijgsvolk, onder bevel van den kapitein van der Velde, tot verdere behartiging van de belangen der Compagnie aldaar achterlatende. De onzen bepaalden voor eene vestiging hunne keuze op Koepang en betrokken het fort Concordia, dat, naar het schijnt, niet door hen eerst opgetrokken is, maar reeds gesticht was door de Portugezen, die het tijdens onze komst hadden verlaten. De ongunstige ligging dezer sterkte, die door naburige veel hoogere bergen en rotsen bestreken wordt, maakt haar tot verdediging tegen een wel toegerusten vijand volstrekt ongeschikt, gelijk de latere geschiedenis van Timor genoeg bewezen heeft. De onzen sloten contracten met verschillende hoofden van Timors westelijk deel, zelfs reeds in 1616 met het meer afgelegen Amanoebang, en de aanvallen, die de Portugezen, geruggesteund door hunne bondgenooten de Amarassiërs, weldra op onze nieuwe vestiging beproefden, werden door de dapperheid der onzen en de trouw der bewoners van Koepang zegevierend afgeslagen.

XI.

De onvolledigheid der berigten verbiedt mij, den voortgang der Hollandsche magt op Timor voet voor voet te volgen; maar ik mag eene merkwaardige gebeurtenis niet onvermeld laten, die hier in 1627 plaats had. In dat jaar was zekere Johan d'Ornay, naar men wil van Amsterdam afkomstig, ons opperhoofd op Solor. Deze man vatte, waarom is onbekend, het voornemen op om onze vestiging aldaar aan de Portugezen over te geven. Dit plan werd

ontdekt door zekeren Brouwer, die daarvan te Batavia kennis gaf en tevens met twee of drie andere Hollanders poogde d'Ornay in verzekerde bewaring te nemen. Deze had echter het geluk te ontsnappen en haastte zich nu om tot de Portugezen over te loopen, bij wie hij een te gunstiger onthaal vond, daar hij tevens besloot zijne godsdienst met die onzer vijanden te verwisselen. Te gelijker tijd schijnt hij zijn voornaam met dien van Gonsalvo verruild te hebben. Hij verkreeg weldra zooveel invloed, dat zijn zoon Antonio d'Ornay tot bevelhebber van Larentoeka op het eiland Flores werd aangesteld.

De heer Heymering, met de Hollandsche afkomst van de d'Ornay's onbekend, verhaalt de geschiedenis van Antonio eenigzins anders, volgens de op Timor gangbare overlevering. Hij zegt, dat hij met een schip van Macao te Larentoeka was aangekomen, om aldaar handel te drijven, en doordien hij vriendelijk, kundig en voor zijne taak berekend was, zich weldra een grooten invloed op zijne geloofsgenooten, zoowel dáár als op Solor en te Oekoesi op Timor verwierf. Ofschoon dit berigt nevens dat van Valentijn geen vertrouwen verdient, is er echter geene reden om te twijfelen aan hetgeen de heer Heymering er op laat volgen, dat d'Ornay zich later te Oekoesi vestigde en door vele afstammelingen van Portugezen, te Larentoeka woonachtig, derwaarts gevolgd werd; dat hij er in het huwelijk trad met eene dochter van den vorst van Ambenoe, en dat deze Radja, om meer in de nabijheid van zijn schoonzoon te wezen, zijn verblijf naar het strand verplaatste, waar hij de kampong Soetrana stichtte. D'Ornay werd door het Portugeesch bestuur te Goa als opperhoofd van Oekoesi en omstreken erkend, onder den titel van Teninti-Generaal, en in die waardigheid opgevolgd door zijnen zoon, bij de prinses van Ambenoe verwekt. Gelijk dit hoofd van gemengde afkomst was, zoo was het ook het meerendeel zijner onderdanen, en men heeft hen daarom, onder den naam van ‘zwarte Portugezen,’ tegengesteld aan ‘de blanke’ of die van meer zuiver Europesche afkomst, welke zich, zooals wij beneden zien zullen, in 1702 te Lifauw vestigden en later hunnen hoofdzetel naar Dilly verplaatsten. De d'Ornay's lieten geene pogingen onbeproefd, om hunnen invloed onder de inlandsche hoofden uit te breiden, en magtig door het bondgenootschap van Ambenoe en Amarassi, wendden zij

herhaalde pogingen aan, om de Hollanders van Timor te verdrijven. Hunne nakomelingen, die hen opvolgden, zett'en die taak met gelijken ijver voort, zoodat de geschiedenis van westelijk Timor in de zeventiende en achttiende eeuw zich schier geheel oplost in het verhaal der hardnekkige oorlogen, tusschen de Hollanders en zwarte Portugezen, bijgestaan door hunne wederzijdsche bondgenooten, gevoerd.

Het geslacht der d'Ornay's behield echter niet uitsluitend het gezag te Oekoesi. Eenigen tijd na den dood van Antonio kwam hier een vaartuig van Malakka, dat op de kust schipbreuk leed. Onder de geredde schipbreukelingen was zekere da Costa van Djohor, een inlandsch Christen, wiens naam echter waarschijnlijk maakt, dat ook in zijne aderen Portugeesch bloed vloeide. Deze man, die door zijne schipbreuk schier alles verloren had, besloot vooreerst op Timor te blijven, en verbond zich later ook zelf met eene prinses van Ambenoe door het huwelijk. Hij verwekte een eenigen zoon, dien hij om zijne schranderheid en goede hoedanigheden teeder beminde, en met wien hij later, zijne vrouw op Timor achterlatende, eene reis naar zijn geboorteland ondernam. Ofschoon de dood den ouden da Costa overviel, eer hij naar Timor kon terugkeeren, bekroop den zoon welhaast de begeerte om zijne moeder weder te zien. Dit gelukte hem na veel omzwervens, en ook de jonge da Costa huwde eene kleindochter van den vorst van Ambenoe. De toen regerende d'Ornay was reeds hoog bejaard en had slechts één zoon in leven, die nog te jong was om zijn vader, bij diens weldra te wachten dood, te kunnen opvolgen. Op voorstel van den Radja van Ambenoe liet d'Ornay zich bewegen, om den schranderen en moedigen da Costa het bestuur na zijn dood op te dragen, totdat zijn zoon in staat zou zijn, zelf de teugels van het bewind te aanvaarden. Da Costa voldeed echter niet aan deze voorwaarde, maar behield het bewind tot aan zijn dood, na welken tusschen zijne nakomelingen en die der d'Ornay's twisten over de opvolging ontstonden, die eindelijk, door tusschenkomst van den Radja van Ambenoe, beslecht werden door eene overeenkomst, bepalende dat de waardigheid van Teninti-Generaal van Oekoesi beurtelings door een d'Ornay en een da Costa zou worden bekleed. Deze regeling bestaat tot op den dag van heden, en de inboorlingen van

Timor geven daarom aan het bestuur te Oekoesi doorgaans den naam van Costa d'Ornay.

XII.

Wij zijn met dit verhaal van den oorsprong des bestuurs van de zwarte Portugezen de tijdsorde eenigzins vooruitgesneld; keeren wij tot de verrigtingen der Hollanders na 1627 terug. In 1648 wordt als ons Opperhoofd op Timor en Solor genoemd de Majoor Willem van der Beek, die eene vorstin van Solor huwde, wat aan de hooge regering nog al mishaagde. Hij werd eenige jaren later opgevolgd door den dapperen Majoor Jakob Verheijden, die vroeger in de Molukken der Compagnie uitstekende diensten bewezen had, maar in 1655 op Timor ongelukkig aan zijn einde kwam daar hij in den krijg met de zwarte Portugezen, bij het beleg van Amakono, door Antonio d'Ornay in persoon werd neêrgesabeld[1]. Om zijn dood te wreken, kwam in 1656 Arnold de Vlaming van Outshoorn met eene expeditie van 800 blanken uit de Molukken herwaarts. De hoofdzetel van den vijand was Amarassi, waar de Vlaming besloot hem te gaan opzoeken. Bij de eerste poging werd hij door zware slagregens tot den terugtogt gedwongen, en toen hij later den aanval hervatte, bragt d'Ornay hem zulke gevoelige verliezen toe, dat hij zich genoodzaakt zag de onderneming geheel op te geven. De hulpbenden van Sonebait, waarop onze bevelhebber gerekend had, kwamen niet opdagen, en hij bespeurde dat men hem omtrent den stand der zaken op Timor geheel verkeerd had ingelicht, en dat hij tot bevrediging van dit eiland welligt zoo vele jaren zou behoeven, als hij maanden gerekend had. De voordeelen, die Timor en Solor voor de Compagnie afwierpen, konden tegen zoo groote opofferingen niet opwegen,

1 Valentijn zegt, dat dit Amakono ligt op het eiland Chimaar. Dit is mij raadselachtig, omdat mij geen eiland van dien naam bekend is, wèl daarentegen een Amakono op Timor in het rijk van Sonebait, hetwelk hier zeer goed schijnt te voegen. Zie S. Muller, bl. 204 vv.

en hij besloot dus, na 170 zijner manschappen, en daaronder eenige zijner beste officieren, in onderscheidene gevechten verloren te hebben, Timor onverrigter zake weder te verlaten. Te Batavia stelde hij aan de Hooge Regering voor, om niet slechts onze sterkte op Solor naar Rotti te verplaatsen, maar ook het fort Concordia op Koepang te slechten. Deze voorstellen werden echter niet goedgekeurd; men besloot veeleer het fort Concordia in beteren staat van tegenweer te brengen, ten einde het gezag op Koepang, als hoofdkantoor der Compagnie in deze streken, te handhaven.

Ofschoon de zwarte Portugezen belangrijke voordeelen behaald hadden, gevoelden zij zich echter niet magtig genoeg, om door de verovering van Koepang aan het gezag der Hollanders een einde te maken; zij zett'en den krijg slechts van tijd tot tijd voort door kleine strooptogten en rooverijen jegens de vaartuigen der Compagnie, waarbij soms gruwzame wreedheden werden gepleegd. Van onze zijde schijnen ook geene pogingen aangewend te zijn om het geleden verlies te wreken[1]; maar de aandacht der Compagnie schijnt zich meer bijzonder op de oostelijke deelen van Timor gevestigd te hebben, als wilde zij hare tegenspoeden in het Westen door uitbreiding van haren invloed in het Oosten vergoeden. Men had daarbij voornamelijk het oog op het rijkje Manatoetoe aan de Noordkust ten Oosten van Dilly, waartoe de aanleiding, zoo het schijnt, bestond in de geruchten aangaande rijke koperaderen, die in dat gebied voorhanden waren in eenen berg in het landschap Adé (Vémasse)[2]. Het tijdstip waarop het eerst onderhandelingen met Manatoetoe en de Orang-kaja's der omliggende gewesten zijn aangeknoopt, is, volgens den Heer Heymering, het jaar 1662[3]; doch nadere bijzonderheden vind ik eerst

1 Ik lees echter bij Valentijn, III, 2, bl. 152, dat in 1660 Truytman van Makasser naar Solor en Timor werd gezonden, om de Portugezen aan te tasten; doch het blijkt niet, welk gevolg dit gehad heeft.

2 Valentijn noemt het geheele rijk Adé-Mantoetoe, anderen spreken van Adé nevens Manatoetoe. De Heer Brouwer deed tijdens zijn verblijf te Dilly eenig onderzoek naar dat landschap Adé, maar werd uitgelagchen, dewijl men er nooit van gehoord had. Hij kent Adé alleen als den naam van een der Belonesche dialekten, dat te Manatoetoe en omstreken wordt gesproken. Evenwel is 't mij voldoende gebleken, dat werkelijk in de 17de eeuw Adé de naam van een landschap was, hetzelfde dat thans de Portugezen Vémasse noemen. Het heet in de oude stukken: ‘Wey Massoy alias Ady.’

3 Hij spreekt daarover zeer in 't voorbijgaan T.v.N.I., IX, 3, bl. 55. Wat hier verder volgt is geput uit MS. aanteekeningen van de Heeren Brouwer en v.d. Velde, getrokken uit de archieven te Batavia, vergeleken met Valentijn, III, 2, bl. 111, 112, 121. Verg. nog Heymering, t.a.p., bl. 49 noot.

aangaande eene zending derwaarts, in 1665 aan Hugo Culemborg opgedragen. Deze zegt in zijn rapport, dat voor de woning van den Radja van de negerie Oemasan, vanwaar men het gezigt heeft op den koperberg, een stuk koper ligt met keisteen overdekt, van een voet dik en 1½ à 2 voet lang en breed, 't welk volgens 't verhaal van den Radja van den berg was afgespoeld. Hij voegt er bij, dat de inwoners uit bijgeloof die plaats niet durfden naderen, en verhaalden dat er vroeger twee heilige buffels plagten te weiden, die steenen aten en gezuiverd koper weder uitwierpen, 't welk zij echter niet waagden af te halen, zich tevreden stellende met het weinige koper dat de rivier afvoerde. Het groote stuk koper, zeiden zij, was ontstaan uit eene metamorphose van een dezer buffels, bij gelegenheid dat hij in een padi-veld gevallen en door een schot gedood was. Men begreep toenmaals, dat dit bijgeloof een groote hinderpaal zou zijn voor de exploitatie der mijnen, zoodat men besloot de zaak te laten rusten.

De onderhandelingen met de vorstjes van Timors Oosthoek werden echter hervat in 1668, op last van Jakob Kops, Gouverneur der Banda-eilanden, welke te dien einde het fluitschip Loenen derwaarts zond. Den 23sten Mei werd een verbond gesloten met den Radja van Manatoetoe, waarbij hij het oppergezag der Compagnie erkende, beloofde haar alle handelsartikelen, waarvan slaven, was en sandelhout met name genoemd werden, tegen billijken prijs te leveren, en zich verbond geene handelaren toe te laten, die niet van een pas der Compagnie waren voorzien. De Compagnie zeide hem daarvoor hare bescherming toe en vergunde hem hare vlag te voeren. Een geheel gelijkluidend verbond werd ook aangegaan met de hoofden van Adé en een aantal andere negeriën, die echter, naar het schijnt, tot den Radja van Manatoetoe in afhankelijke betrekking stonden.

De vriendschap der Compagnie kwam echter deze hoofden duur te staan en bleek althans ongenoegzaam om hen te beschermen. In 1669 werden zij aangevallen door de zwarte Portugezen, die met het zwaard allen dwongen het bondgenootschap der Hollanders weder te verzaken en de

Portugesche vlag te hijschen. In 1677 poogde de Radja van Manatoetoe het Portugesche juk af te schudden. Hij werd echter overwonnen en uit zijn rijk verdreven, waarop hij de wijk nam naar Banda. Hij nam hier de Christelijke godsdienst aan, en ontving bij den doop den naam van Salomo Speelman[1]. Een zijner voornaamste dienaren volgde zijn voorbeeld en erlangde den naam van Samson. Welke omkeering van het rad der fortuin Radja Salomo veroorloofde in 1680 naar Timor terug te keeren, is mij onbekend; maar ik vind aangeteekend, dat hij een Christen-onderwijzer met zich nam, en verzocht met het bezoek van een Predikant begunstigd te worden. In 1688 werd het gezag der Compagnie onder al hare voormalige bondgenooten op Timors Oosthoek hersteld; doch de zwarte Portugezen hielden niet op hunne vijandige gezindheid te toonen: zij onderschepten de afgevaardigden, die uit de Belonesche landen, en bepaaldelijk ook uit Adé, naar Koepang gezonden werden, en belemmerden hunnen handel, waarover in de eerste helft der 18de eeuw herhaaldelijk klagten vernomen werden.

Intusschen werd voor ons établissement te Koepang eene heilzame afleiding geboren uit de onderlinge geschillen der Portugezen, die in 1702 uitbraken. In dat jaar zond het bestuur te Macao een blanken Portugees als Gouverneur van Timor naar Lifauw, zonder eenige voorafgaande raadpleging met den Teninti-Generaal van Oekoesi. De d'Ornay's en da Costa's, niet slechts naijverig op hun gezag, maar ook vreezende dat hun handel daardoor veel afbreuk zou lijden, waren geenszins met de vestiging van een Gouverneur in hunne nabijheid ingenomen. Van nu af leefden de zwarte en blanke Portugezen in aanhoudende vijandschap, ofschoon zij toch van tijd tot tijd, zich onderling verzoenende, tegen de Hollanders zamenspanden. Indien de zwarte Portugezen niet veel hooger dan als eene bende Boekaniers kunnen worden aangeschreven, ook met de blanke was het weinig beter gesteld. Het Gouvernement te Macao, ten einde met de minste moeite van de bezittingen op Timor het meeste voordeel te kunnen trekken, verpachtte ze als een kroondomein aan den meestbiedende, zoo vaak de betrekking van Gouverneur was opengevallen. De

1 Den laatsten naam naar den beroemden Cornelis Speelman.

pachter stelde zich voor den betaalden pachtschat schadeloos door allerlei woeker en knevelarij jegens de arme inboorlingen, en vele der blanke Gouverneurs maakten zich daardoor zoo gehaat, dat zij zich slechts konden handhaven door steun te zoeken bij de Teninti-Generaals en zich op hunne beurt te verbinden, hen tot de bereiking hunner bedoelingen ter zijde te staan.

Sedert de komst der blanke Gouverneurs begonnen de Portugezen hoog op te geven van hunne uitsluitende regten op Timor, en de Gouverneur Don Pedro Mello, die het bewind in 1731 aanvaardde, gaf zelfs een geschrift in het licht, waarin hij de regten op Timor, die de Nederlanders op den afstand van den koning van Ternate grondden, bestreed, en onder anderen zeide, ‘dat den Nederlanders geen meer grond op Timor toekwam, dan door hun kanon kon bestreken worden.’ Maar ofschoon Mello ook in vele andere handelingen zijne vijandige gezindheid openbaarde, kon hij niets tegen het Hollandsch gezag ondernemen, vooral dewijl hij zelf in 1733 met de zwarte Portugezen in oorlog raakte. Dit verhinderde evenwel deze laatsten niet in het volgende jaar een aanslag tegen Koepang te ondernemen, die echter mislukte, doordien zij in eenige schoten, die toevallig uit het fort Concordia ter eere van den Lio-Rai van Sonebait gelost werden, het bewijs meenden te zien, dat hun toeleg verraden was. In 1744 spanden de blanke en zwarte Portugezen tot een nieuwen aanval op Koepang te zamen, om wraak te nemen over het verbranden door de onzen van een kruis, dat zij op Poelo Boerong in de baai van Koepang hadden opgerigt, 't geen, als een onheilspellend teeken, groote bekommering onder de bevolking dier plaats gewekt had. Doch de dood van den Gouverneur Don Castro in 1745, gevolgd door nieuwe oneenigheden en door den afval van Amfoang, dat in 1748 de zijde der Compagnie koos, was oorzaak dat zij zich genoodzaakt vonden de volvoering van dit plan tot 1749 te verschuiven[1].

1 Ik geef hieronder eene lijst van de mij bekende hoofden onzer nederzetting op Timor, na de zending van de Vlaming tot 1749, waarin echter klaarblijkelijk onderscheiden gapingen voorkomen.
1665. Antonie Hurdt.
1667. Jacob Pieterszoon de Carper.
1677. Johan van Heden.
1680. Jakob Wijkersloot.
..... Van der Ende.
1703. Kapitein N. Focanus.
1705. Joannes van Alfen. - Gerard Huychelbosch, Commissaris.
1706. Ditlof Blad.
1712. Reinier Leers.
1714. Isaäc Marmer.
1715. Willem van Putten, en als secundus in 1716 Constantijn Lispensier.
1717. Barent van der Swaan.
1721. Henrik Engelbert.
Omstreeks 1734. ..... Visscher.
1737. Aart Peper.
Omstreeks 1740. Antonie Cornelis van Oldenbarneveld, genaamd Tulling.
1742. Jan Antonie Meulenbeek, in 1746 op Rotti vermoord.
1746-54. Daniël van der Burgh.

XIII.

Het jaar 1749 is het merkwaardigste in de geschiedenis van Timor: het was getuige van eene uitredding voor het Nederlandsch établissement te Koepang, die aan het wonderdadige grenst. De Portugezen hadden al hunne bondgenooten te wapen geroepen, en eene magt van omstreeks 40,000 man op de been gebragt, door den Teninti-Generaal in persoon aangevoerd. Het grootste gedeelte dezer magt legerde zich in eene vlakte, drie uren ten Zuid-oosten van Koepang, en bedreigde die plaats, waar men zeer slecht op een aanval was voorbereid. De bezetting van het fort Concordia bestond uit 23 Europesche soldaten, onder bevel van den vaandrig Lip; bij dezen voegde men eene bende gewapende slaven, ten getale van omstreeks 130, onder het bevel van Frans Monkana, terwijl eenige burgers van Koepang en dienaren der Compagnie vrijwillig de wapenen opnamen. De bondgenooten der Compagnie waren grootendeels op te verren afstand van Koepang om dadelijke diensten te kunnen bewijzen, en men kon slechts 300 à 400 man inlandsche hulpbenden bijeenbrengen, meest van de eilanden Savoe, Solor en Rotti afkomstig. De Portugezen en hunne Christelijke bondgenooten werden door de aanspraken eeniger priesters tot den strijd voor het ware geloof aangevuurd en tot den hoogsten graad van geestdrift opgewonden. Maar ook het

Nederlandsch hoofd te Koepang schreef een bidstond uit, en de krankbezoeker[1], die daarbij voorganger was, plaatste zich na de godsdienstoefening vóór de kerk, waar hij, als in profetische geestvervoering, voorspelde, dat de strijd, zoo hij met God aangevangen en in vertrouwen op Hem gevoerd werd, tot zekere overwinning zou leiden.

Nadat onze Timoresche bondgenooten, volgens 's lands gebruik, door hunne Meo's tot den strijd waren gewijd, trok onze handvol volks tegen den avond in de grootste stilte uit, gevolgd door een aantal koeli's, die onder andere een klein veldstuk naar de plaats des gevechts droegen. In het kamp der Portugezen heerschte de grootste zorgeloosheid; men danste er tot laat in den nacht bij schuimende bekers en hartstogtelijk spel, en was zoo weinig op een overval verdacht, dat zelfs het uitzetten van voorposten geheel werd verwaarloosd. Nadat onze dapperen zich in de nabijheid des vijands met hun veldstuk in hinderlaag gesteld hadden, sloop Monkana door het hooge gras op handen en voeten vooruit om eene verkenning te doen. Hij hoorde de snoeverijen onzer vijanden op de overwinning, van welke zij zich reeds verzekerd hielden, en begreep dat de kans allezins gunstig stond om hen te verrassen. Lip gunde aan zijne manschappen eenige weinige uren rust, maar terwijl de vijand, na zijne zweigerij, in diepen slaap lag verzonken, sloop Monkana met eenige andere voorvechters vóór den opgang der zon andermaal in het vijandelijke kamp, en, ervaren in het koppensnellen, hieuw hij de schildwacht vóór de tent van d'Ornay in één punt des tijds het hoofd van den romp en wierp het door de opening van het tentbehangsel het legerhoofd voor de voeten, terwijl hij te gelijker tijd zich met de zijnen in honende en tergende uitdrukkingen lucht gaf. D'Ornay, buiten zich zelven van woede, laat dadelijk de alarm-trom slaan; alles komt in beweging en dringt zich in de grootste verwarring te zamen om zijne tent, terwijl men elkander toeroept: ‘Verraad! de vijand is in het kamp!’ In de duisternis en verwarring kwetsen sommigen met hunne wapens hunne eigene strijdmakkers, en dezen, niet wetende of zij vriend of vijand vóórhebben, vallen op hunne beurt

1 In 1670 werd te Koepang een predikant aangesteld, doch van 1689 al werd er de dienst waargenomen door een krankbezoeker, terwijl de gemeente slechts van tijd tot tijd door een predikant werd bezocht.

op hen aan. Zoo worden de Portugezen en hunne bondgenooten onderling handgemeen, tot de opgaande zon zich spiegelt in plassen bloed, door vriendenhand vergoten.

Inmiddels was Monkana, na zijne stoute daad volvoerd te hebben, tot zijne legermakkers teruggekeerd, in de stellige verwachting dat hij door een onordelijken uitval der vijanden zou worden vervolgd. Van onze zijde was alles gereed om hen te ontvangen; maar men wachtte hen te vergeefs. Maar hoe groot was de verbazing van Lip, toen hij, bij het aanbreken van den dag, den vijand met zich zelven handgemeen zag. Dadelijk begrijpt hij de oorzaak van het misverstand, waarvan hij besluit zooveel mogelijk partij te trekken. In aller ijl rukt hij met zijne manschappen en zijn veldstuk vooruit, zonder dat de verblinde vijand het nakend gevaar bespeurt. Zelf pointeert Lip het met schroot geladen stuk, hetwelk groote vernieling en nog grootere ontsteltenis in de scharen der vijanden brengt. Alles tuimelt door elkander, en d'Ornay, zelf ligt gekwetst, geeft het voorbeeld eener overhaaste vlugt. De uiteenstuivende benden worden van alle zijden door het welgerigt musketvuur der onzen ontvangen, of in hunne weerlooze vlugt door de koppensnellers achterhaald en geveld. D'Ornay zelf liet met duizenden der zijnen het leven, en de inboorlingen gaven aan de plaats van den strijd, die te voren Hanoni heette, den naam van Penfoeïk, dat in hunne taal ‘verwarde vlugt’ beteekent. Nog heden beschouwen de Timorezen de plaats van het gevecht met een bijgeloovigen eerbied, door hare natuurlijke onvruchtbaarheid begunstigd. De grond, van zooveel menschenbloed doorweekt, kan, zeggen zij, slechts dor en roodachtig gras voortbrengen, en een schoone boom zal er in eeuwigheid niet opschieten!

Te Koepang was de vreugde over deze even schitterende als onverwachte zegepraal te grooter, daar het meerendeel der bevolking, het opperhoofd van der Burgh niet uitgezonderd, zich reeds had ingescheept, om zich door de vlugt naar Samauw of Solor te redden. Onze kleine heldenschaar werd met luide toejuichingen ontvangen; en al de slaven, die aan den togt hadden deel genomen, werden door hunne meesters vrij verklaard en tot eene afzonderlijke krijgsbende, onder den naam van Mardijkers (eigenlijk ‘Mardaheika,’ d.i. vrijgelatenen), vereenigd. Dit korps heeft later meermalen goede diensten gedaan en is nog heden in wezen.

De bewindhebbers der Compagnie schonken aan dit korps, behalve een prachtig vaandel en een fraai versierde trom, ook een zware zilveren trompet en en een schotel van hetzelfde metaal; beide deze kostbare voorwerpen werden later, bij gelegenheid eener groote schaarschte van levensmiddelen, ten algemeenen nutte verkocht. Onze bondgenooten bragten reeds des avonds na de behaalde overwinning, onder daverend gejuich, een duizendtal vijandelijke koppen op staken en lansen voor het fort, en dit aantal werd den volgenden dag met nog 2000 vermeerderd. Doch van der Burgh verzocht met aandrang van de herhaling van het afgrijselijk schouwspel verschoond te blijven, waartoe hij te meer reden had, wijl 's lands gebruik eischte, dat hij iederen kop, ten teeken van verachting, met den voet van zich schopte. De ijzeren helm van d'Ornay is lange jaren als een merkwaardigheid in het fort Concordia bewaard; maar tijdens de troebelen in het laatst der vorige eeuw spoorloos verdwenen.

P.J. VETH.

(*Vervolg in het volgend nommer*.)

Lief en leed uit het leven van een ondermeester.

I. Steven en zijne moeder.

Het was weinige dagen vóór het einde van de groote zomervacantie van het jaar 1840, dat een jong mensch de klink opligtte van een der groene deuren op de binnenplaats van een Amsterdamsch hofje.

Het was een jong mensch, al zoudt ge 't hem niet aangezien hebben bij het gemis van jeugd, dat zijne bleeke en magere wangen en zijn vroeg-gerimpeld voorhoofd vertoonden. - Hij was de twintig naauwelijks voorbij; - zijne gestalte was gebukt en verraadde een groei, die de krachten te boven en den leeftijd te snel was gegaan, en zij scheen nog langer door den ouderwetschen, sluiken en stemmigen zwarten jas en door den wanhopig-dunnen omvang van een stropdas van dezelfde kleur. - Evenmin als de gestalte op bevalligheid, kon het gelaat op schoonheid bogen. De neus was ontegenzeggelijk te lang en de mond te groot, en de donkerblaauwe bril verborg nog 't eenige, wat schoon zou kunnen worden genoemd, namelijk de oogen, wier goedige en tevredene uitdrukking iets innemends had. Het steile, blonde haar kwam hier en daar uit den valen vilten hoed te voorschijn, en spande met al het overige zamen om het hoekige en regtlijnige der figuur nog te verhoogen.

Men ziet het, ik heb geen plan een romanheld te schetsen, een kort begrip van volmaaktheid en bij gevolg eene

onmogelijkheid; evenmin wensch ik dezen vlugtigen omtrek dienstbaar te maken aan de verkondiging eener diepe wijsgeerige gedachte, of aan de verdediging eener morele stelling; slechts de gedachte en de moraal, die in ieder menschenleven *liggen* en niet behoeven *gelegd te worden*, zal - indien mijne schets gelukt - er uit spreken, zonder dat ik 't mij tot hoogste taak behoef te stellen, ze opzettelijk te betoogen. Ik greep slechts een beeld uit vele, die het dagelijksche leven ons te aanschouwen geeft; een beeld uit die nederige spheren, waarin zich al wat goeds en beminnelijks is in den hollandschen volksaard het zuiverst openbaart, omdat nederigheid en ootmoed, stille tevredenheid en berustend vertrouwen het best worden gekweekt op eene vergetene en onopgemerkte plaatse, niet beloond en bedorven door de toejuiching der menigte.

Steven de Geer - dien ik bij u heb ingeleid - scheen haast te hebben. Hij had op zijnen weg geen blik over voor den glimmenden groenen palm, die de kleine vierkante tuintjes der moedertjes omzoomde, of voor de minder regelmatig gesnoeide en sierlijker opgroeijende maandrozen, die in de perken stonden te prijken, beschenen door eene heldere Augustus-zon, wier stralen vrolijk blonken op den koperen zonnewijzer in het midden van deze eerbiedwaardige wijkplaats des ouderdoms. Slechts een haastig knikje wierp hij in 't voorbijgaan toe aan deze of gene best, die over de onderdeur de verkwikkelijke zomerlucht lag in te ademen, en hem verwonderd en nieuwsgierig nastaarde, bij de ongewone gejaagdheid en nog ongewonere blijdschap, die zij bij hem opmerkte, terwijl ze zich al vast beloofde bij buurvrouw spoedig naar de oorzaak van het verschijnsel onderzoek te doen.

Steven was voor de oude vrouwen een goê-bekende; niet alleen - gelijk ge alligt vermoeden zoudt - omdat hij zijne moeder trouw bezocht, maar - wat ge waarschijnlijk niet zoudt hebben gegist - omdat hij zelf op het hofje woonde. Verwondert ge u er over? Zijt ge een man van zulk streng *decorum*, dat ge het verblijf van dezen Adamszoon te midden van zoovele deftige matronen wraakt, dat ge 't den regenten euvel duidt, dat ze hem niet het dak weigerden, dat, door hem te beschutten, toch wel weinig van zijne bestemming zou verliezen; - dat ge der menschlievende daad onwelvoegelijkheid verwijt? Ik zou mij zeer

in u bedriegen, waarde lezer! - heeft ‘de Gids’ nog lezeressen? - indien gij het deedt. - Ik voor mij mag zoo'n inbreuk op gewoonten en bepalingen wel, en zeg den Heeren van harte dank, wijl ze meenden, dat het liefdadige doel der stichting, die aan hunne zorgen was toevertrouwd, niet werd ontheiligd, omdat Steven iederen avond, na zijne moeder goeden nacht te hebben gekust, den smallen ladder opklom naar het zoldertje boven hare kamer, en daar eene legerstede vond, die zeker verre van weelderig was, maar waarop hij zich welgemoed en dankbaar ter ruste legde, met eene zegenbeê voor de Regenten in het hart!

‘Moeder!’ riep hij verheugd uit, toen hij het kleine, zindelijke vertrek was binnengetreden; - ‘moeder! ik ben geplaatst; - Mijnheer Knip heeft mij aangenomen, en na de groote vacantie treed ik bij hem in betrekking.’

‘Jongen! ik feliciteer je!’ zei de moeder opstaande om haren zoon te gemoet te gaan, - ‘ik feliciteer je, hoor! Ik was er zeker van, want 't kon wel niet anders, of Mijnheer Knip moest je de plaats geven, nadat hij je getuigschriften had gezien.’

‘Ik was er niet zoo gerust over, moeder!’ hernam Steven, ‘gij begrijpt, haast iedereen krijgt zoo'n getuigschrift, zoodat de meesters er niet veel aan hechten, en daarbij...’

‘En daarbij?’

‘Was ik bang, dat mijn uiterlijk hem zou afschrikken.’

‘Wat zeg je daar; je uiterlijk? en waarom zou hem dat afschrikken? Je ziet er waarlijk knap genoeg uit, al zeg ik 't zelve.’

‘Ach, neen, moeder! dat weet ik wel beter, en ik zou 't me ook niet aantrekken, als ik niet bang was, dat de jongens geen respect voor me zullen hebben, en me misschien zullen uitlagchen, omdat ik een bril draag, en... zoo lang en mager ben.’

‘Malligheid, Steven,’ verzekerde de oude vrouw, ‘er zijn menschen, die nog veel langer en magerder zijn dan jij, en waar men toch respect, en zelfs veel respect voor heeft. - Daar heb je den dominé; wat zijn de menschen daar niet bang voor, en die is nog wel een voet grooter dan jij, en draagt niet eens een bril. - Een bril geeft van zelf al iets deftigs, en je weet niet, hoe dat op de kinderen werkt.’

De goede vrouw had hare welsprekendste gronden aan-

gevoerd, maar Steven scheen nog verre van overtuigd te zijn.

‘Ik weet dat maar al te goed, moeder!’ hernam hij, ‘want op de stads-tusschenschool heb ik heel dikwijls gemerkt, dat de kinderen er gekheid om maakten.’

‘ô Dat was ook wat anders!’ antwoordde ze, nog geen kamp gevende; ‘daar was je maar kweekeling en dat scheelt een heele boel met een ondermeester.’

‘Ik vind er nu juist zoo'n groot kwaad niet in,’ zei Steven, zonder haar regtstreeks te beantwoorden, ‘dat de jongens soms gekheid maakten; daarvoor zijn ze jong; maar 't was alleen maar onpleizierig, dat de meester later op mij knorde, als ze me hadden uitgelagchen; - ik kon het toch niet helpen, want als ik ze wilde bestraffen, klaagde de meester, dat ik te streng was en ook niets over 't hoofd wou zien.’ - Ik wenschte dat gij den vergoêlijkenden blik hadt opgemerkt, die de woorden vergezelde, als scheen 't hem noodig wat er verwijtends in lag, nog te verzachten.

‘Ja, maar die meester was ook een rare sinjeur, en Mijnheer Knip is zeker een heel ander mensch.’

‘Dat geloof ik ook wel,’ bevestigde Steven met een vergenoegden glimlach, terwijl hij zorgvuldig zijn zwarten jas uittrok, opvouwde en in een linnen doek in de laêtafel wegborg, en er een grijs gespikkeld schooljasje uit te voorschijn haalde, ‘dat geloof ik ook wel, moeder! en dat is ook minder, want ik kan nog al goed met alle menschen overweg en ben nu geborgen, want behalve kost en inwoning en bewassching.....’

‘Ook bewassching?’ herhaalde zij, met een opgetogen blik.

‘Ja moeder! Behalve dat alles, zal ik het eerste jaar honderd gulden verdienen, met belofte van verhooging, als ik Mijnheer Knip beval.’

‘Dat is al een heel aardig sommetje om meê te beginnen,’ zei ze tevreden knikkende, ‘en ik ben er regt blij om voor je; hoewel..... ik je erg missen zal en je liever op 't hofje had gehouden.’

‘Kom, moedertje!’ troostte hij, ‘daar moet ge nu niet aan denken; laten we die waterlanders afvegen. - Ik ga immers niet naar Oostinje; iederen zondag avond van achten tot tienen zal ik u mogen gezelschap houden en wie

weet! misschien valt er in de week ook nog wel eens een uurtje uit te breken, en als ik tusschen schooltijd, met mooi weêr, met de jongens wandelen ga, dan zal ik altoos 't hofje voorbijloopen, om te zien of gij ook aan de deur staat.'

Eenvoudige groep, die twee, en toch eene schoone en beminnelijke, bij al den rijkdom van liefde, waarvan het gelaat van moeder en zoon getuigde; - eenvoudige groep, maar die toch eene geheele geschiedenis in zich bevatte van droefheid en vreugde, weêrkeerig gelenigd of verhoogd, alledaagsch, zoo ge wilt, wijl ze zich in menig menschenleven openbaart, maar niettemin steeds verkwikkend en aantrekkelijk, waar men ze ontmoet; - eenvoudige groep, maar die de draagster was van 't geen tevredenheid en dankbaarheid des harten vermag; maar die getuigenis gaf van de kracht van een blijmoedig vertrouwen.

Steven en zijne moeder hadden betere dagen gekend, toen de oude de Geer aan het hoofd eener bloeijende winkelnering stond, waarin hij ook zijnen zoon dacht op te leiden. - Op rijpen leeftijd gehuwd met eene brave en zorgzame vrouw, die door orde en spaarzaamheid medewerkte om den ouden dag ruste te verzekeren, werd Steven de kroon zijner grijsheid. - Het lot van zijnen éénigen lag hem na aan 't harte, en toch werd de toekomst van dien zoon door hem zelven verwoest. - De Geer was een zwak man; - eerlijk als goud, kon hij ook in anderen geene kwade trouw vermoeden, en had een goede naam, een onbesproken crediet bij hem meer waarde dan de grootste fortuin. - Hij was een zwak man, en toen zijn eenige broeder, de speelnoot zijner jeugd, de vriend van geheel zijn leven, hem den benarden toestand zijner zaken blootlegde, aarzelde hij geen oogenblik hem al de gelden, die te zijner beschikking stonden, ter hand te stellen, ten einde zijnen val te voorkomen. - De opoffering bleek vruchteloos te zijn; geen burgerfortuin was bij magte het te-kort te dekken, dat uit de gewaagde ondernemingen zijns broeders was ontstaan, en hij werd meêgesleept in de wieling, en boette de zuur verdiende penningen, -de waarborg voor zijn ouderdom en voor de toekomst van vrouw en kind daarbij in.

Ik waag het niet een oordeel uit te spreken over den zwakken de Geer; ik waag het niet hem van onvoorzigtig-

heid of roekeloosheid te beschuldigen, evenmin als ik den steen zou willen werpen op dien broeder - zwak als hij - die in de ure des verderfs zich vastklemde aan een stroohalm, ten einde zijn bestaan slechts voor weinige weken te rekken. - Wie zich geener zwakheid bewust is, rigte!

De vader overleefde niet lang den slag, die hem getroffen had. - Verpletterd door de zwaarte der beproeving, door de oneer, die den nog steeds geliefden broeder bedekte, miste hij de kracht om met verdubbelden ijver te werken aan de wederopbouwing van 't geen zoo eensklaps vernietigd was. - In moedeloosheid kwijnde hij weg, en toen hij in betere gewesten de ruste hervond, die hem op aarde ontnomen was, liet hij vrouw en kind geheel onverzorgd achter. - De winkel werd verkocht; Steven en zijne moeder huurden eene kleine, armoedige woning in eene der achterbuurten en waren gedwongen in hun eigen onderhoud te voorzien.

De knaap scheen niet geschikt voor het kantoorleven en nog minder voor handenarbeid. Ernstig en stil, bloode tot schuwheid toe, meende men geene betere keuze voor hem te kunnen doen, dan hem tot onderwijzer te vormen. Op eene der stads-tusschenscholen vond hij weldra eene plaats als kweekeling en tevens de gelegenheid om zich verder te bekwamen. Hij was vijftien jaren oud, en of hij juist vijf jaren noodig had gehad om zich die verdere bekwaamheden eigen te maken, dan of de meester hem ongaarne miste en den tijd der voorbereiding overtollig rekte, kunnen wij niet beantwoorden. Steven zou ons 't eerste hebben verzekerd.

Zijne moeder bleef van hare zijde niet werkeloos; en de kostbare eigenschappen der hollandsche huisvrouw, waarvan de bereiding der linnenkast getuigt, leverden haar het sobere dagelijksche brood. - Wel trachtte Steven door de opoffering van een groot gedeelte van zijne nachtrust de luttele inkomsten te vermeerderen, maar de bijdrage was gering, want het vertalen van Duitsche en Fransche boeken bij her-aanbesteding, waaruit die bijdrage ontstond, was verre van winstgevend. Terwijl de man, die op het titelblad als vertaler optrad en eene groote reputatie had, met ƒ 5 of ƒ 10 per vel werd bezoldigd, ontving de arme Steven, die 't werk deed, van het beroemde uithangbord slechts ƒ 1,75, en dit is niet veel voor zestien bladzijden druks, groot octavo. Wij overdrijven niet; het is een feit,

ons door Steven zelven medegedeeld, en voor hem, die weet, hoe moeijelijk het verkrijgen eener bestelling is voor iemand, die niet als vertaler bekend en geheel zonder voorspraak is, zal het niet bevreemdend zijn, dat Steven zich niet regtstreeks met goed gevolg tot de uitgevers kon wenden.

Eindelijk brak een gunstiger tijd voor moeder en zoon aan. - Op een hofje, waaraan, behalve de woning, eene kleine wekelijksche toelage verbonden was, ontstond eene vacature; de dood van het bestje werd door vele als eene blijde tijding begroet, maar onder de breede rij der mededingsters, die alle meer of minder wigtige aanspraken konden doen gelden, werd de weduwe de Geer uitverkoren, dank zij den invloed van een der regenten, in wiens huis zij sedert den dood haars mans werkzaam was geweest.

Wie beschrijft het geluk der goede vrouw, toen haar toestand op eenmaal zulk eene verbetering ondervond, en hare blijdschap, toen 't Steven werd vergund, de kleine rustige woning met haar te deelen!

We hebben gezien, dat hun weldra eene scheiding wachtte.

Weinige dagen na het onderhoud, dat wij hebben afgeschreven, was het oogenblik gekomen, waarop Steven het hofje zou verlaten, dat bij die gelegenheid eene ongewone levendigheid en bedrijvigheid vertoonde. - Een twintigtal moedertjes, wier beeld niet alle voor 't penseel een geschikt onderwerp zou hebben opgeleverd, maar waaronder er menige school, die op de schoonheid des ouderdoms - eerwaardigheid en vriendelijken ernst - kon bogen, vulde reeds vroeg het kleine vertrek van de weduwe de Geer. - Zij zag er goed uit, met haar stemmig, hagelwit kornetje en haar zwart greinen kleed, waarvan de doffe tint te meer uitkwam tegen het glinsterend zijden boezelaar. - Een groot koffijblad prijkte voor haar op tafel, eene menigte rood gebloemde kopjes - herinnering en reliquie van vroegere weelde - werd onophoudelijk gevuld en geledigd; de verlakte trommeltjes wandelden van hand tot hand met de suikerjannetjes en den boterhammenkoek, en de held, wien 't afscheids-koffijpartijtje gold, deed al zijn best op 't kruisvuur van vragen en uitroepingen te antwoorden, waarmeê de bestjes hem overstelpten.

Was er weêmoed in het gelaat der moeder, die de lijnen om den mond dieper groefde en de levendigheid der blaauwe oogen temperde, haar gelaat droeg evenwel de uitdrukking

van zulk eene goedhartigheid en flinkheid tevens, van zooveel innemende waardigheid, dat de blik er met welgevallen op rustte, maar zeker zou dat welgevallen nog hooger zijn gestegen, als we eenige uren daarna getuigen waren geweest van de stille droefheid, waarmeê zij de hand van haren éénigen drukte en afscheid van hem nam, misschien met eene les en eene vermaning, maar stellig met eene zegenbeê voor de levensreize op de lippen.

Omstuwd door den geheelen vrouwelijken stoet, met zijne moeder aan de hand, bereikte Steven de poort van het hofje. Nog één kus, en nog eene ronddeeling van knikken, en de kruijer, die zijn kist en zijne weinige boeken droeg, opende de deur, en de ondermeester aanvaardde zijne wandeling naar de kostschool van Mijnheer Knip.

II. Mijnheer Knip en zijne huisgenooten.

‘Ik houd niet van strengheid,’ zei Mijnheer Knip, toen Steven den eersten avond in zijn huis doorbragt; ‘ik houd niet van strengheid; ik ben van nature een goedhartig mensch; ik durf zelfs zeggen een *zeer* goedhartig mensch, en ik heb mij daarbij altoos wèl bevonden. Mijn stelregel is, dat men door goedheid en zachtheid veel meer bij de kinderen uitwerkt, dan door hardheid; maar ik houd niet van tegenspraak. Dat is het eenige, wat ik niet goed dulden kan, - en waardoor ik soms uit mijne bedaarde stemming kan worden gebragt. Ik huldig de groote beginselen van het opwekken van het gevoel van eigenwaarde bij de jongens; ik werk op hun gemoed en hunne rede door de kracht der overtuiging, door het betoog, niet door onvruchtbare discussie. Ik zeg onvruchtbare discussie, Mijnheer de Geer, omdat gij begrijpt, dat eene discussie tusschen mijne leerlingen en mij, bij de ondervinding die ik verkregen heb, en bij de veelzijdige kennis, voor wier bezit ik Gode niet genoeg dankbaar kan zijn, en waarvan ik mij de verdienste niet mag toeschrij-

ven, eene wisseling van gedachten eigentlijk - indien ik mij zoo gemeenzaam mag uitdrukken - eene schouwburgvertooning zou zijn, waarvan ik afkeerig ben. Daar het *gelijk* altoos toch aan mijne zijde, en het *ongelijk* aan de hunne moet zijn, zou zoo iets slechts tijdverspilling wezen, en “tijd is geld,” Mijnheer de Geer, vooral de kostbare tijd van een onderwijzer der jeugd, die het toekomstig lot van zijn vaderland - het zij met gepaste bescheidenheid gezegd - in zijne hand heeft. Ik verwacht, dat gij mij overeenkomstig diezelfde groote beginselen in mijne moeijelijke, maar schoone en gewigtige taak, volgens de kracht, die u gegeven is, en tot wier vermeerdering ik mij hiermede bereid verklaar, zult ondersteunen. Zie in mij niet alleen uwen principaal, maar tevens uw leermeester en voorbeeld, ja zelfs uwen welwillenden vriend! Beschouw u als een lid van mijnen gelukkigen familiekring, en terwijl ge in zijne vreugde en zegeningen zult mogen deelen, verlangen wij van u niets anders, dan dat ge u niet onttrekken zult aan de kleine pligten, tot welker vervulling gij welligt door mijne echtgenoote zult worden uitgenoodigd. Nog één ding: de Siegenbeekiaansche spelling moet door u in alle derzelver zuiverheid worden toegepast, ingeprent en gehandhaafd!’

Het was Steven bij de plegtige aanspraak, die kennelijk op 't effect berekend en lang vooruit bestudeerd was, en die hoe langer hoe hooger besnaard, en hoe langer hoe rollender en indrukwekkender van toon werd, tot ze eindelijk in 't onuitstaanbaarst pedantisme oversloeg, benaauwd om het hart geworden. Hij wist niet, naar welke zijde hij heen zou kijken, en waar hij met het leege kopje blijven zou, dat hij in de hand hield; hij wist geene berging voor zijne lange, magere beenen, die hij 't niet waagde in aanraking te brengen met den sierlijk-bewerkten poot van de mahoniehouten tafel; hij was verlegen met de uitdrukking, die hij aan zijn gelaat moest geven, en hij ging gebukt onder het gewigt der groote beginselen, die hem gepredikt werden en die hij mede zou moeten helpen toepassen, en vooral onder de onvereenigbaarheid dier beginselen onderling; en zijne wangen gloeiden van blooheid onder den scherpen blik van Mijnheer Knip's echtgenoote en van hare moeder. Eindelijk haalde hij adem.

‘Ik zal mijn best doen, Mijnheer!’ zeide hij, bedremmeld en niet wetende of hij den regten toon aansloeg, ‘om aan uwe verwachtingen te beantwoorden.’

‘Mijne verwachtingen,’ hernam Mijnheer Knip, ‘zijn niet hoog gespannen; gij hebt nog weinig ondervinding en uwe kundigheden zijn, hoewel voldoende voor het oogenblik, nog voor zeer groote, bijzonder groote ontwikkeling vatbaar.’

‘Daaraan twijfel ik niet, Mijnheer! ik weet, dat mij nog heel veel ontbreekt.’

‘Nu, het is goed dat gij dat inziet!’ knikte de schoolmeester; ‘nederigheid past iedereen, zelfs hem, die geroepen is, de hoop des Vaderlands te vormen en te..... te..... hm!..... te kneden als was!’ - De phrase was geboren; de kraamvrouw was er trotsch op.

‘Laat Knip hem zeggen, wat wij eigenlijk bedoelen met die kleine pligten; het is weêr zoo'n gek woord, dat de ondermeester er zeker niets van begrijpt,’ fluisterde Knip's schoonmoeder tot hare dochter, indien men althans bij hare schrille en scherpe stem aan fluisteren denken kon.

‘Knip! zeg reis aan den ondermeester, wat je eigenlijk meent onder die kleine pligten, die ik van hem vorderen zal,’ riep Mevrouw Knip haren echtgenoot toe.

‘Ik heb 't hem duidelijk genoeg gezegd, dunkt mij,’ antwoordde hij, ‘maar met andere woorden dan, Mijnheer de Geer! mijne vrouw zal u welligt enkele malen, van tijd tot tijd, als gij 't kunt bijbrengen, uitnoodigen tot het verrigten van eenigen geringen huiselijken arbeid.’

‘Zeer gaarne, Mijnheer! als de jufvrouw.....’

‘*Mevrouw*, als 't u belieft; hoewel nederig van nature, zijn wij verpligt aan ons fatsoen, dat mijne vrouw “Mevrouw!” genoemd wordt.’

‘Daar heb ik ook regt op, zou ik denken, als je zuster, de vrouw van den droogist, en zelfs je nicht, de bakkersvrouw, zich door hare booijen “Mevrouw” laten noemen,’ was het liefelijke antwoord van Mevrouw Knip.

‘Je hebt er dubbel en dwars regt op,’ verzekerde hare moeder.

‘Ik zal den ondermeester maar eens duidelijk zeggen, wat ik meen,’ vervolgde Knip's huisvrouw; ‘bij de wasch moet hij een handje helpen, en bij het inmaken ook, en bij het turven ook, en bij het kagchels aanleggen ook;

want u begrijpt,' zeî ze, zich tot Steven wendende, 'we houden maar ééne meid, en 't is hier druk.'

'Best zoo!' zeî de oude vrouw, 'nu weet hij in eens, waar 't op staat.'

'Gij begrijpt, slechts van tijd tot tijd!' verzachtte de schoolmeester.

'Ja wel, van tijd tot tijd; altoos als 't noodig is, anders niet.'

Steven keek zoo mogelijk nog meer verlegen rond, onzeker wie de hoogste autoriteit was, waaraan hij in dit huis zou hebben te gehoorzamen.

'Ik zal altoos graag tot uwe dienst zijn, Mevrouw!' zeide hij.

'Zie je wel, Knip! ik wist wel dat de ondermeester er niets tegen zou hebben; - met al die complimenten kom je niet ver en begrijpt niemand je!'

'Niemand begrijpt je, als je zooveel omslag voor een ondermeester maakt; - je kan er tien aan iederen vinger krijgen,' bevestigde de moeder.

Mijnheer Knip was op zijne beurt verlegen geworden; hij had zoo gaarne van dezen avond eene plegtigheid gemaakt en, in spijt van zijn afkeer van schouwburgvertooningen, eens komedie gespeeld met zijnen 'gelukkigen familiekring.' - Al te wreed werd hem dat genoegen ontroofd, en de ondermeester reeds dadelijk in de geheimen van dit liefelijke stilleven ingewijd.

Maar 't wordt meer dan tijd, dat we u bekend maken met de leden van dit gezin, in welks midden wij u zonder voorbereiding, tegelijk met Steven, hebben ingeleid.

Mijnheer Knip was een knap man van nog geen veertig jaar; hij had een blozend gelaat en regelmatige lijnen; zijn kastanjebruine kuif was even onberispelijk als de hooge, stijve halsboorden, die boven den stropdas kwamen uitkijken. - Hij was gezet, hoewel hij niet behoorde tot die korte en inéengedrongene figuren, waarin de Franschman de type zijner *épiciers* vindt; - integendeel was zijne gestalte rijzig, zijn figuur goed, zijne houding regt tot achteroverbuigens toe. - Een burgerman van geboorte, meende hij door paedagogische pedanterie te vergoeden, wat hem aan goede en deftige vormen ontbrak, en zocht hij daarin de waardigheid, welke hij in zijne betrekking voor onmisbaar hield. - Hij was geen kwaad man, maar zijne jam-

merlijke laatdunkenheid beheerschte zijne betere eigenschappen, en maakte, dat zelfs een vriendelijk woord van zijne lippen zonder eenige liefelijkheid klonk. - Hij was het slagtoffer van rollende phrases, wier schoonheid hij naar hare hoogdravendheid afmat. - Zijne kundigheden waren uiterst beperkt, en zoo hij geen Zwitser had gehad, die onderwijs gaf in het fransch en engelsch, en daarbij vroom was, en geen Duitscher voor het duitsch, en geen bekwamen ondermeester voor het hollandsch, de geschiedenis en aardrijkskunde, de mathesis en de algebra, zou zijne inrigting zeker nooit de vermaardheid hebben verworven, waarop zij bogen mogt. - Niet, dat de Heer Knip ook niet in al deze vakken onderrigt gaf, maar zijne denkbeelden waren niet vrij van verwarring en openbaarden eene neiging tot ongemotiveerde verwijdering of toenadering van de verschillende landen, steden en rivieren van den aardbol, tot het scheppen van uitzonderingen op grammaticale regels, maar vooral - en bij uitnemendheid - tot historische anachronismen. - Daar evenwel vele goed onderwezene discipelen, dank zij den Zwitser, den Duitscher en den hollandschen ondermeester, en dank zij hun eigen aanleg, zijne school verlieten, en de Heer Knip edele beginselen had, was de Heer Knip ontegenzeggelijk een bijzonder knap meester, die de jongelieden wist te vormen tot nuttige, bekwame en christelijke leden der maatschappij.

Hij werd daarin, wat de kostleerlingen betrof, bijgestaan door zijne voortreffelijke gade, eene moeder voor al de aan hare zorg, voeding en bewassching toevertrouwde kinderen. - Mevrouw Knip was een klein, mager vrouwtje, met scherpe trekken en glinsterende oogen, en vertoonde eene zenuwachtige bewegelijkheid en levendigheid, welke zeer afstaken bij de stijve vormen van haren echtgenoot. Was deze te gekunsteld, zij ging zich aan te groote natuurlijkheid en rondheid te buiten, en gaf zich nooit de moeite, de opwellingen van haar gemoed te beteugelen of in te houden. Het was een treurig bewijs van de ijdelheid van alle magt, om den schoolmeester, voor wiens blik al de kinderen en secondanten beefden, zich te zien krommen onder de regering van den hoepelrok. Mevrouw Knip zou misschien beminnelijker en zachtaardiger zijn geweest, indien hare zenuwen door de zorgen eener overdrukke huishouding niet voortdurend op zulk eene harde proef waren

gesteld, en indien zij niet op hare beurt den invloed van hare moeder onderging, die - zoo 't scheen - geen beter bewijs van hare dankbaarheid aan hare kinderen voor de haar verleende verpleging wist te geven, dan door haren schoonzoon het leven zoo onaangenaam mogelijk te maken. De oude vrouw miste al datgene, wat men zoo gaarne in eene oude vrouw pleegt te ontmoeten; haar voorkomen was niet eerwaardig, hare oogen hadden geene vriendelijke, goedhartige uitdrukking, en hare vormen waren kantig, gejaagd en scherp. De glimlach, die zich bijwijlen - zij 't ook zelden - op het gelaat harer dochter vertoonde, had bij menschengeheugenis nooit op 't hare gezeteld, en zoo er zich plooijen trokken om hare fijne, dunne lippen, het was alleen dan, wanneer zij een uitval voorbereidde of zich over dien van een ander verheugde.

En toch zult ge misschien de harde veroordeeling terughouden, die u op de tong zweeft, als ge bekend zijt met de geschiedenis der oude vrouw, als ge u hebt verplaatst en ingedacht in de vele beproevingen en teleurstellingen, welke zij ondervonden had, als ge zelf gesmaakt hebt van den bitteren lijdenskelk, dien zij schier tot den bodem had moeten ledigen. Troostelooze jeugd, verwaarloozing en miskenning, schaamte over een vader, die zich zelven onteerde en het offer te niet deed, dat zij hem bragt. Een offer van deze oude vrouw, de verpersoonlijking van het egoïsme! Gij verwondert er u over, en toch is het zoo! En het was een zwaar offer dat zij hem bragt; niets minder dan dat van al hare droombeelden van geluk, van het innigste gevoel van haar hart. Zij huwde zonder liefde; - was het vreemd, dat ze bitter werd, toen ze toch het doel niet bereikte, dat ze zich bij de vervulling van den moeijelijken kinderpligt voor oogen had gesteld? Was het vreemd, dat de fonteinen van levend water opdroogden in haar binnenste, dat hare aanraking koud en verstijvend was geworden? Ze had voorzeker al hare liefde kunnen uitstorten op haar kind; - ze deed het misschien, maar ze deed het op eene wijze, welke even onverstandig als onvriendelijk was. Ze zag in hare dochter steeds eene martelares, die zij tegen de mishandelingen van den schoonzoon moest verdedigen. Arme Knip! ik vergeef u uwe anachronismen, want zoo de vloek der vaderen drukt tot op het zevende geslacht, het is op de wijze, waarop hij aan u wordt geopenbaard!

Zoo we uitvoerig zijn geweest in het schetsen van de schaduwzijde van des schoolmeesters familiekring, we voelen ons zooveel te meer gedrongen, ook op de lichtpartij te wijzen en er met welgevallen bij te verwijlen. - Daar is iets verkwikkelijks in zulk eene oäse, en Steven scheen dit ook te vinden, want schier onwillekeurig had hij, gedurende het gesprek, nu en dan den blik gewend naar een hoek van de kamer, waarin, half in 't schemerdonker, eene gedaante verborgen was, die stilzwijgend het onderhoud had aangehoord. - 't Was of van haar de troost en opbeuring komen moest bij het niet zeer uitlokkelijke verschiet, dat zich voor hem opende, en de ingeving bleek juist geweest te zijn, zoo als we later welligt zullen zien. - Het was een jong meisje, dat daar zat, turende op het handwerk, waarmede zij bezig was. - Meer lief dan schoon mogt zij worden genoemd; zij zag er ernstig, bijwijlen zelfs weemoedig uit, en er lag in hare groote, blaauwe oogen eene diepte van gevoel en zulk eene onbeschrijfelijke uitdrukking van heimzuchtig verlangen, maar van rustig afwachten tevens, dat men zou meenen, dat er slechts een overgang van biddend beiden tot dankend bezitten behoefde plaats te hebben om haar tot engel te maken. De lange, blonde vlechten omhuifden het fijne gezigtje en wierpen eene kleine slagschaduw op het niet hooge, maar goed gewelfde voorhoofd; - de tengere gestalte was in volkomene overeenstemming met het gelaat, en bezat, in spijt harer teêrheid, meer veerkracht, dan men welligt zou hebben vermoed. De geheele figuur had iets innemends en beminnelijks; er was geene ziekelijkheid of zwakheid in; - zou de afstraling van het hemelsche dan steeds daarmede gepaard moeten gaan?

Suze - zoo heette het meisje - was eene verre bloedverwante van Mevrouw Knip, en door haar tot zich genomen, om haar in de huishoudelijke zorgen behulpzaam te zijn; en de taak, die zij te vervullen had, was geene gemakkelijke en aangename, en zeker even weinig berekend voor hare krachten, als gepast voor hare ontwikkeling en de betrekking, welke zij in het gezin heette te bekleeden. Zij onderwierp zich evenwel zonder wrevel of klagte aan den steeds zwaarderen last, die op hare schouderen werd gelegd, en zoo Mevrouw Knip zich beroemde, haar huis met ééne dienstbode in zulk eene volmaakte orde te kunnen houden, ligtte zij het gordijn niet op en verraadde het

geheim van dit verschijnsel niet. - Wat zou zij doen, eene weeze, geheel onbekend in de hoofdstad en overgeleverd aan de genade van hare éénige bloedverwante, zelfs wanneer de zachtmoedigheid van haar karakter haar niet tot goêlijk toegeven zou hebben gestemd?

Eerst toen de lamp ontstoken en het geheele gezin om den disch verzameld was, vond Steven gelegenheid, het meisje, dat den geheelen avond zijne opmerkzaamheid had getrokken, van nabij te zien. - Het schemerdonker had ditmaal niet gevleid - dacht hij - en of hij 't bekennen wilde of niet, hij gevoelde, dat er een andere blos steeg op zijne wangen, dan dien de scherpe blikken van Mevrouw Knip en hare moeder er op te voorschijn hadden geroepen.

De Heer Knip was stil geworden; na de mislukking der representatie, die hij had wenschen te geven, nam hij zich voor, den ondermeester morgen, onder schooltijd en op zijn eigen terrein, het vervolg der beginselen mede te deelen, waarnaar hij zou moeten handelen. - Zijne vrouw en schoonmoeder waren mede niet spraakzaam. - Steven's houding won er niet door, en nog onhandiger dan hij anders welligt zou hebben gedaan, gedroeg hij zich bij het zeer eenvoudige souper, waaraan hij deel mogt nemen.

‘Daar 't beter is, dat men dadelijk de regels van het huis kent,’ zeî Mevrouw, na eene lange en pijnlijke stilte, waarin Steven in zijne boterham, schier dreigde te stikken, ‘zoo zal ik u zeggen, dat wij iederen avond om 10 uur precies aan tafel gaan en om 11 uur naar bed; maar omdat uwé nog al vroeg op zult moeten staan, kunt uwé dadelijk na het souper vertrekken, en dat is ook beter, omdat uwé op de kamer van de jongens zult slapen en het veiliger is, dat ze niet lang alléen blijven liggen.’

‘Goed, Mevrouw!’ antwoordde Steven, terwijl hij in vergissing een tweede boterham nam, hoewel hij plan had gehad er voor te bedanken.

‘En dan moet ik uwé vooral waarschuwen, 's nachts niet op te blijven zitten, maar de kaars dadelijk uit te doen, want het is gevaarlijk met het licht.’

‘En 't is ook maar gekheid om zooveel geld aan kaarsen te verbranden,’ voegde de moeder er bij.

‘Mijnheer de Geer - de Geer, zal ik voortaan maar zeggen,’ zeî Mijnheer Knip, ‘ik heb niets bij te voegen bij hetgeen mijne vrouw u heeft medegedeeld; - de hoogere

belangen bespreken wij morgen nader. - Ik zal u dan nog eens duidelijk uit elkander zetten de beginselen, welke gij moet aannemen, ten einde gij overeenkomstig dezelve en tot mijne tevredenheid werkzaam kunt zijn. - De jufvrouw!' hij wees op Suze, 'zal u den blaker geven; - het is 11 uur, goeden nacht!'

'De meid zal u morgen om 6 uur komen roepen,' vervolgde Mevrouw, 'en de jufvrouw,' wederom een gebaar naar de zijde van Suze, 'zal uwé dan wel zeggen, wat uwé 't eerst doen moet.'

Steven nam den blaker met eene bevende hand aan, en vertrok naar zijne kamer. - Droomde hij van beginselen of... van Suze?

JOH. C.Z.

(*Wordt vervolgd.*)

Bibliographisch album.

Tabulae anatomicae cum nominibus figuris ascriptis. Icones ossium. Groninguae, apud J. Oomkens, J. fil.

Zoo er aan iets behoefte bestaat voor den aanstaanden geneeskundige, dan is dit zonder twijfel aan eenen bruikbaren atlas der Ontleedkunde, dien hij zich zonder groote opoffering kan aanschaffen. Men is tegenwoordig nog verlegen wat men den jeugdigen beoefenaar der ontleedkunde zal aanraden; groote speciaalwerken, zoo als de platen van Albinus voor beenderen en spieren, van Arnold voor banden, zintuigen, hersenen en ruggemerg, van Hirschfeld voor zenuwen, van Tiedemann voor slagaderen, het niet voltooide werk van Breschet voor aderen, alsmede de chirurgisch-anatomische afbeeldingen van Nuhn durft men niet aanbevelen; de kosten zijn te groot, en bij slot van rekening ontbreekt er dan nog veel, dat men door platen uit monographiën zou moeten aanvullen. Hetzelfde gebrek kleeft aan het op groote schaal aangelegde plaatwerk van Bourgery en Jacob. De keuze valt dus gewoonlijk op goedkoopere werken, zoo als de atlas van Weber, Bock of Masse, of men vergenoegt zich met de afbeeldingen van Wilson's ‘Vademecum’ of zijne ‘Practical and surgical Anatomy.’ Het ligt niet in mijn plan deze werken te beoordeelen; zij hebben alle hunne licht- en schaduw-zijde; ik mag echter niet verzwijgen, dat de houtsneê-figuren van Wilson het kernachtigste zijn, en zoo haar aantal niet te gering was, stellig de voorkeur boven de anderen zouden verdienen. Volkomen beantwoordt echter geen dezer werken aan de vereischten van eenen bruikbaren atlas in dien zin, waarin wij, en stellig vele anderen met ons, dien zouden verlangen. Geen wonder dus, dat men van tijd tot tijd pogingen aanwendt om in deze leemte te voorzien. Zulk eene poging meenen wij te bemerken in de aan het hoofd dezer regelen vermelde *Tabulae anatomicae*, waarvan

de eerste aflevering, *Icones ossium*, in 5 platen verschenen is. Zij worden bezorgd door eenen genees- en heelkundige, die zijnen naam verzwijgt, en zullen geheel voltooid bestaan uit 30 à 35 platen, die bij inteekening slechts 50 cents per stuk kosten.

Gaarne hadden wij dezen arbeid van vaderlandschen bodem een goed onthaal toegewenscht; doch na kennis gemaakt te hebben met de eerste aflevering, durven wij dit niet doen. Het is stellig eene goede zijde van het werk, dat de vervaardiger, op voorbeeld van anderen, de namen bij de figuren geplaatst heeft; men vermijdt hierdoor het zoo lastige opzoeken van den tekst en het voortdurende omslaan, wat vooral voor den aanvanger eene vervelende bezigheid is. De afbeeldingen zelve zijn echter veelal onjuist of onduidelijk geteekend en algemeen slecht uitgevoerd. - Wil men voorbeelden van onjuiste teekening, men sla de eerste plaat op; men vindt er twee skeletten, op verkleinden maatstaf afgebeeld, een van voren, een tweede van achteren genomen; ofschoon de vervaardiger niet opgeeft, tot welk geslacht zij behooren, zouden wij uit de gedaante van het bekken bijna mogen besluiten, dat het eerste een vrouwelijk, het tweede een mannelijk skelet voorstelt, niettegenstaande beider lengte gelijk is. Zoowel in de eerste als tweede figuur ziet men de linea semi-circularis naar achteren uitloopen in twee andere, die wij in de natuur niet hebben kunnen terugvinden. De kiezen zijn allen op dezelfde wijze geteekend en het in 't oogloopende onderscheid tusschen ware molares en dentes bicuspidati is niet aangewezen; dezelfde fout treffen wij aan op de derde plaat, waar alles de natuurlijke grootte heeft en het onderscheid dus gemakkelijk had kunnen aangegeven worden. In de eerste figuur van plaat I ziet men een kraakbeen tusschen sleutelbeen en acromion, dat wel door Vesalius vermeld wordt, maar *revera* niet bestaat. De wervelkolom is sterk misteekend. Onder anderen heeft, de 3de borstwervel eene hoogte, die gelijk staat aan de gezamenlijke hoogte der twee eerste; gelukkig wordt deze hypertrophie grootendeels bedekt door het sleutelbeen en de eerste rib met haar kraakbeen der regterzijde. De meeste aanmerkingen vallen stellig wel op het bekken, dat over het algemeen eenen monstervorm vertoont, zoo als de natuur het ons zelfs niet in ziekelijken staat ooit aanbiedt. Het darmbeen is, zelfs aangenomen, dat die eerste figuur een vrouwelijk skelet moet verbeelden, in verhouding tot de capaciteit van het kleine bekken, veel te zwak ontwikkeld; de spinae superiores anteriores steken bovendien niet genoeg uit. De linea innominata heeft eenen omvang, die bijna overeenkomt met dien van den volwassen schedel (over arcus super-ciliares en protuberantia occipitalis externa getrokken), hetgeen stellig niet in de bedoeling van den ontwerper of teekenaar kan gelegen hebben. De helling van het bekken is wederom veel te gering, ten gevolge waarvan de punt

van het staartbeen te laag komt te staan; de concaviteit van het heiligbeen is niet uitgedrukt; de schaambeenderen zijn te digt bij elkander geteekend, zoodat er geene genoegzame ruimte voor de symphyse overblijft. Aan de tweede figuur op dezelfde plaat ontbreekt eene sutura sphaeno-parietalis; de afbeelding van den angulus ossium pubis is ons ook minder juist voorgekomen; hij is hier stellig wel een hoek, geene boog. De linea intertrochanterica posterior van het regter-dijbeen is onjuist teruggegeven, en naar eenen trochanter minor, die bij de gegevene stelling zigtbaar moet zijn, hebben wij te vergeefs gezocht. - De onduidelijkheid kan het beste blijken uit de derde plaat en wel bepaaldelijk uit de afbeelding der van boven geopende schedelholte; ik vraag in gemoede, of een aanvanger zich b.v. in den achtersten schedelkuil teregt kan vinden? Is de proc. anonymus, het foramen condyloïdeum ant., de sulcus petrossus inf. duidelijk aangewezen, en wat beteekenen de twee gaten op dat gedeelte, hetwelk voor proc. anonymus moet gelden? - De uitvoering is over 't algemeen genomen beneden het middelmatige; noch teekening, noch druk beantwoorden aan hetgeen men tegenwoordig met regt van lithographie mag verwachten, en vooral aan de laatste plaat meenen wij te bespeuren, dat het geduld van den teekenaar ten einde was. - Wat de inrigting der afbeeldingen in deze eerste aflevering betreft, moet ik nog vermelden, dat de vervaardiger, om plaats te winnen, de lange beenderen slechts wat de uiteinden betreft, afbeeldt, terwijl de diaphysen achterwege worden gelaten; het werk wordt hierdoor wel is waar minder kostbaar, maar of de duidelijkheid er door wint, komt mij twijfelachtig voor. Deze poging, om het werk goedkoop te maken, heeft nog een ander gebrek veroorzaakt; geen been levert zonder twijfel voor de studie zooveel bezwaar op als het slaapbeen, vooral de pyramide; desniettegenstaande wordt er ons slechts ééne afbeelding van gegeven en wel van de buitenvlakte, waarbij van de pyramide zeer weinig zigtbaar is; dit gebrek moet nu verholpen worden door figuren, waar het slaapbeen in vereeniging met andere beenderen voorkomt, 't geen stellig mede oorzaak is, dat men van eene opening voor aquaeductus cochleae en vestibuli, voor semicanalis tensoris tympani en tuba Eustachii, van eene fossula petrosa, van eene fissura Glaseri, van eenen hiatus canalis Fallopiae nergens iets vindt opgeteekend. Het gemis bevreemdt te meer, vermits van andere minder moeijelijk verstaanbare beenderen, gelijk het bovenkaakbeen, twee teekeningen gegeven worden. Misschien ligt het echter in de bedoeling van den ontwerper, eene meer uitvoerige afbeelding van het slaapbeen te geven bij de aflevering, die de zintuigen zal bevatten; in dat geval nemen wij gaarne onze aanmerking terug.

Ten slotte nog een enkel woord. In de ‘Geneeskundige Courant’

van 24 December 1854 worden deze *Icones Ossium* onvoorwaardelijk geprezen; onder anderen lezen wij daar: ‘de afbeelding dezer 5 platen is zoo juist, naauwkeurig en duidelijk als wij nog nergens hebben aangetroffen.’ Onze minder gunstige beoordeeling steekt bij deze lofrede sterk af, doch aan welken kant de waarheid is, zal ieder kunnen beslissen, die zich de moeite wil getroosten, de *Icones* te vergelijken met de meesterwerken van eenen Albinus of Arnold, die wij meenden dat tot dusverre, zoowel wat wetenschappelijke juistheid als kunstwaarde betreft, onovertroffen waren. Wij twijfelen niet, of men zal na deze vergelijking ons niet beschuldigen, dat wij den bewerker der *Icones* te hard zijn gevallen. Eene andere vraag is het, wat beter op het debiet zal werken, onze afkeuring of de goedkeuring der Geneeskundige Courant; voor het oogenblik welligt het oordeel van de laatste, maar op den duur het onze.

Wij hopen namelijk, dat de Heer Oomkens zal inzien, dat de volgende afleveringen anatomisch juister en duidelijker moeten zijn en beter uitgevoerd worden; eerst dan zullen wij billijkerwijze mogen verwachten, dat de *Icones* in veler handen komen, terwijl wij anders voorzien, dat de uitgave van het produkt zijner pers, niettegenstaande alle aanbeveling, door gebrek aan deelneming gestaakt worde.

H.J. HALBERTSMA.

***De inrigting der sterrewachten, beschreven naar de sterrewacht op den heuvel Pulkowa en het ontwerp eener sterrewacht voor de hoogeschool te Leiden, door F. Kaiser, Hoogleeraar te Leiden*. (*Overgenomen uit het Tijdschrift: Lectuur voor de Huiskamer*.) *Te Leiden, bij A.W. Sijthoff*. 1854.**

Al had het ligchaamsgestel van den hoogleeraar Kaiser, onder moordende overgangen en vermoeijenissen, vreeselijk veel te lijden - wat den een ligt valt, kost den ander ongeloofelijke inspanning - zijn geest is wakker gebleven, zijn hart klopt nog vol geestdrift voor de edelste aller wetenschappen, voor de verhevene sterrekunde. Een vernieuwd bewijs daarvan ontvingen wij door de uitgave van bovenstaand werk, wat wij met genoegen aankondigen. Daarin geeft de hoogleeraar eene uitgebreide beschrijving van de sterrewacht op den heuvel Pulkowa bij St. Petersburg. Hij noemt Rusland de baak, waarop sedert eenige tientallen van jaren de meeste sterrekundigen het oog vestigen, om te beoordeelen, of zij in hunnen arbeid den waren koers hebben aangenomen. Deze gewigtige voordeelen is Rusland grootendeels verschuldigd aan Struve, den bestuurder van de sterrewacht te Pulkowa, welken Kaiser den Hipparchus van onzen leeftijd noemt. Struve zorgde voor den bouw en de geschikte inrigting der sterrewacht op den heuvel Pulkowa, en geraakte door zijne gewigtige waarnemingen en onderzoekingen tot zoo schitterende uitkomsten, dat hij een voorwerp werd van bewondering en eerbied bij allen, wie de uitbreiding van menschelijke kennis ter harte gaat. Struve evenwel had een gewigtigen bondgenoot aan zijne zijde; die bondgenoot was het geld. Schrikt niet, Nederlanders! wanneer gij hoort dat de sterrewacht op den heuvel Pulkowa twaalf tonnen gouds kostte, en jaarlijks nog ruim 33,000 gulden zal vorderen. De hoogleeraar Kaiser, die bovengenoemd werk voornamelijk schreef om op de oprigting eener sterrewacht in ons land bijzonder aan te dringen, en daartoe dan ook een zeer geschikt ontwerp geeft, schat de uitgaven op hoogstens een ton gouds. Koetshuizen, stallingen voor paarden, ijskelders, receptie-zalen voor hoogst aanzienlijke personen, enz., welke allen op den heuvel Pulkowa gevonden worden, kan en moet eene Nederlandsche sterrewacht ontberen.

Een ieder, wien het ter harte gaat dat de sterrekunde ook in Nederland bloeije, raden wij ten ernstigste de lezing aan van genoemd werk. Hij zal er daarenboven in vinden, hoe men door ijzeren vlijt en volharding ook met geringe hulpmiddelen tot groote uitkomsten kan geraken; en mogt hij zich na de lezing gestemd gevoelen om ook het zijne bij te dragen tot de oprigting eener sterrewacht in Nederland, later, als de naneef ons land mogt noemen als de baak, waarnaar andere sterrekundigen hunnen koers beoordeelen, zal zijn nazaat met zekeren trots verkondigen: onze voorouders droegen het hunne bij om aan Nederland dien bloei te schenken, om aan Nederland die overwinning te verzekeren. Kennis is magt, maar ook geld is magt; waar de een den ander helpt, gedachtig aan de schoone spreuk onzer vaderen: ‘eendragt maakt magt,’ daar voorzeker zal het alles welgaan, en kan de tijd van Boerhave terugkeeren, toen buitenlanders onze hoogescholen en bijzonder Leiden opzochten, om kennis te vergaderen en die kennis dienstbaar te maken aan de ontwikkeling en den bloei huns vaderlands.

Slechts ééne opmerking van onzen kant, het betreft eene onnoozele komma-punt. Die den titel leest en op den titel afgaat, zou den hoogleeraar van pedanterie kunnen beschuldigen. Het zou ons spijten van den echt humanen man, die enkel voor de wetenschap leeft, en *wien het stellig nimmer in de gedachte kwam een ander voor pedant te houden*. - De schrijver geeft eene verklaring van de sterrewacht op den heuvel Pulkowa, en put uit haar zijne bouwstoffen voor het ontwerp eener sterrewacht voor Leidens hoogeschool. Volgens den titel is de inrigting der sterrewachten beschreven èn naar de sterrewacht op den heuvel Pulkowa, èn naar het ontwerp eener sterrewacht voor de hoogeschool te Leiden. Men plaatse derhalve achter het woord Pulkowa eene komma-punt en de professor is gered.

JOSUA.

***De Wet op het Armbestuur, toegelicht uit de officiëele stukken en de discussién der beide Kamers, door Iz. J. Lion. 's Gravenhage, H.C. Susan C. Hz.* 1854. 142 blz.**

De editiën der Armenwet, door de Heeren de Sitter, Kock, Francken, Lion en ‘though last, not least’, Boissevain, vormen thans (een half jaar na de dagteekening der wet) een eerbiedwaardig vijftal. Zou de behoefte van het publiek aan commentariën op die wet nu voor het oogenblik niet bevredigd zijn? Voor het oogenblik zeggen wij; want eerlang zal de tijd komen, om de wet uit de jurisprudentie en voorbeelden van hare toepassing toe te lichten, tot welken arbeid reeds nu een aantal Gemeenteraden de bouwstoffen beginnen te leveren, deze door hun best te doen om hare bepalingen in werking te brengen, gene door ze flinkweg ter zijde te stellen.

Of deze overvloed van commentariën, uit het oogpunt der uitgevers, eene overproductie mag worden genoemd? is eene vraag, die den criticus in 't geheel niet aangaat. Voor de kennis der geschiedenis van de wet (zelve eene bijdrage tot de *historia morbi* onzer maatschappij) zijn zij, door het onderscheid van inzigten en standpunten, waaruit dezelfde bronnen zijn beschouwd en gebezigd, leerzaam genoeg. Bij het *à fond* behandelen van eene quaestie over de Armenwet, zal dikwijls het raadplegen van al die wegwijzers noodig zijn, soms nog daarenboven van 't Bijblad der Staatscourant, om ten slotte terug te keeren tot de woorden der wet, en deze zuiver exegetisch te verklaren, met terzijdestelling van al wat er over gezegd en gesproken is.

Waardoor zich nu de Heer Lion van de overige glossatoren onderscheidt? - Zijne verdienste is die van een ijverig compilateur en journalist. Zijn geheele werk is geput uit de handelingen der Regering en beide Kamers over de wet, en die van de Regering en Tweede Kamer over het Ontwerp van 1851. Andere bronnen worden niet bij hem vermeld; eigene meening over geschilpunten blijft meestal achterwege, behalve voor zoover men die kan gissen uit de opvolging en plaatsing der adviezen en ophelderingen, even als de Haarlemmer Cou-

rant, zonder ooit redenerende artikels te geven, zich alles behalve onverschillig of kleurloos betoont over de quaestiën van den dag. Maar in datgene, waarom het hem te doen was, is hij bijzonder gelukkig geslaagd. De breedvoerige historische inleiding (bl. 1-41) en de aanteekeningen op ieder artikel doorlezende, heeft men een verkort maar toch naauwkeurig overzigt, een *panorama à vol d'oiseau* van den waarlijk merkwaardigen strijd van meeningen, althans van den parlementairen strijd, in ons Vaderland over het Armbestuur gevoerd. Tot dat doel werd vereischt de opneming niet slechts van 't geen tot opheldering der wet, zoo als zij is aangenomen, gezegd is; maar ook het lot van elk verworpen amendement moest vermeld worden, en de ontwikkeling der twee van de wet afwijkende stelsels (getemperde staatsarmenzorg, en geheele overlating der armen aan de liefdadigheid) uit de verslagen der centrale afdeeling en de redevoeringen der opposanten worden geëxcerpeerd. De Heer Lion verdient allen lof voor de wijze waarop hij den overvloed van stof, dien het Bijblad hem aanbood, in dien geest heeft verwerkt, en de beide klippen van onduidelijkheid en langwijligheid vermeden.

Ref. neemt deze gelegenheid, dat hij nog even het woord over de uitgaven der Wet op het Armbestuur heeft, waar, om den verdienden lof te geven aan de verbeteringen, die de tweede druk van 't werk van den Heer de Sitter heeft gebragt. De onvolledigheden, op bl. 265 van ‘de Gids’ van Februarij 1.1. aan den eersten druk te laste gelegd, waren, toen die recensie verscheen, reeds in den tweeden verbeterd.
H.

***De mensch in omgang met God en zich zelven. Woorden en wenken ter bevordering van godsdienstzin en Christelijk leven, door A.G. Bruinses. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon*. 1854. 231 bl. gr. 8°.**

Niet juist omdat bovenstaand werkje een uitgelezen vrucht is uit den ruimen voorraad van stichtelijke lectuur, wordt het hier ter sprake gebragt. Het werd ons toegezonden, en wij kondigen het aan als een proefje van wat er al zoo op dat vruchtbare terrein wast.

In zeker opzigt zou men geneigd zijn om over zulk soort van lectuur altijd zachtaardig te oordeelen. Want, is het genoeg, wanneer een groot deel van het alledaagsche publiek, met de gedachte: ‘ja! dat is toch wel waar!’ er zich door gesticht gevoelt of meent te zijn, - ach! dan behoeven ze niet boven dat publiek te staan, en dus ook niet veel te beteekenen. Dan ware het beter, om ze hier niet ter sprake te brengen, en gekocht, gelezen en vergeten te laten worden.

Maar, worden ze ons ter beoordeeling of aankondiging toegezonden, dan mogen wij iets strenger zijn, en vragen, wat ze als letterproducten wegen. En, vooral nu er van alle kanten genieën verrijzen, die hunne geesteskinderen de wijde wereld inzenden, mogen wij wel wat strenger contrôle houden, om tegen overbevolking te waken.

En dan moeten wij wel wat meer eischen, dan het gewone publiek. Dan verlangen wij iets meer, dan alleen wat zalvende phrases; maar wij wenschen Christendom en gevoel, verstand en leering. Wij verlangen, dat er gesproken worde over en tot de menschen, zoo als zij zijn, en dat het goede aangekweekt, dwaling en verkeerdheid bestreden worde. En tevens vragen wij, of dat alles duidelijk en geleidelijk worde voorgesteld; kortom, of een schoone vorm den inhoud toegang kan verschaffen tot de huiskameren en de harten.

Aan die eischen voldoet dit boekje, dunkt mij, zeer weinig. De schrijver noemt zich A.G. Bruinses, gelijk bekend is, een pseudoniem van een' Groninger partikulier (meen ik), die reeds eenigen tijd prijkt aan den sterrenhemel der populaire litteratuur. Men zegt dat vele zijner talrijke werkjes en stukjes, hetzij afzonderlijk, hetzij in tijdschriften uitgekomen, met genoegen worden gelezen. En waarlijk, eene vlugtige inzage in een vroeger werk van hem: ‘Tafereelen uit de geschiedenis van de stichting en vestiging der Christelijke kerk’ (Groningen, 1849), dat mij bij toeval onder de oogen kwam, deed mij vrij gunstige gedachten van den S. opvatten. Doch wij willen over de zamenstelling of oorspronkelijkheid van dat werk nu maar

niet twisten, en liever aannemen, dat dit boekje dan niet van de beste is, die uit zijne handen kwamen.

Ik moet aanvangen met de gulle bekentenis, dat ik bij de lezing er van ietwat kwaad werd. En - wilt ge - zoo schrijft het daaraan toe, wanneer een te hard woord mij uit de pen mogt vloeijen. Ik zag een' netten linnen band; met vergulde letters prijkte daarop de titel: ‘De mensch in omgang met God en zich zelven.’ - Dat klonk philosophisch, dat beloofde licht te zullen verspreiden over 's menschen inwendig bestaan en zijne hoogere behoeften. De opschriften der hoofdstukken deden de begoocheling nog niet wijken. Zij lieten mij gelooven, dat er diepe grepen zouden gedaan worden in het godsdienstige, morele en physieke leven des menschen; in het rijk der natuur en des geestes, - en ik ging met moed aan het lezen. Ik kan gerust zeggen, dat ik teleurgesteld werd.

Volgens de wel onbepaalde, maar toch veelbelovende voorrede, mogt men in de eerste plaats een degelijk Christelijk beginsel verwachten. Maar, zietdaar juist mijne hoofdgrieve, - tevens de reden, die het verschoont, dat ik de aandacht zoo lang bij dit werkje bepaal.

Wel beschouwd is het standpunt van het boek geen Christendom, maar een oppervlakkig Deïsme, eenigzins bijbelsch gekleurd. De naam van Christus verschijnt hoogst zeldzaam, en ook dan slechts om van zijn voorbeeld (*model*, noemt S. het, bl. 34) te spreken. Zelf schijnt hij daarvan eenig begrip te hebben, als hij in de voorrede schrijft: ‘Moge ook niet een ieder deelen in de wijze van levensbeschouwing (wordt bedoeld: *godsdienstige rigting*), gelijk zij in deze bladen voorkomt, het zij zoo, en het kan ook wel niet anders, want bijna allen bevinden zich op een bijzonder standpunt. Indien wij echter door onze inzigten maar worden heengeleid tot God, - langs welken weg dit ook geschiede, - het zal goed zijn, indien maar bij alles de liefde ons leide.’

Goed, Mijnheer Bruinses! wilt gij Deïsme prediken - het is voor uwe rekening, - maar verdedig het dan openlijk en consequent. Maar spreek dan niet ‘ins blaue hinein’ van ‘Christelijk leven’ en ‘een' Christelijken zin,’ die gij zegt te willen bevorderen. Want daardoor wordt het geloof in Christus niet opgebouwd en het volk niet ontwikkeld, dat het phrases leest over Gods almagt, wijsheid en liefde, zigtbaar in ‘de schepping’, in ‘'s menschen bestemming’, in ‘den morgen’ en in ‘den avond’, in ‘de lente’, ‘den zomer’, ‘den herfst’ en ‘den winter,’ in ‘den wonderbaren bouw des menschen,’ en wat niet al? met loshangende opwekkingen, om dat toch te bedenken, tot zich zelven in te keeren, om ernstig, om vrolijk, om welgemoed te zijn, en dergelijke meer. - Gij zegt: ‘wij meenen den geest onzer natie te goed te kennen, dan dat wij niet bescheiden op eene welwillende ontvangst zouden mogen rekenen,’ en gij hebt gelijk, velen zullen het zeer stichtelijk vinden om te lezen; maar het

is eene bittere ironie op de oppervlakkigheid van dezulken en - op de uwe.

Doch, gelukkig! het boekje beteekent te weinig, dan dat het veel kwaad zal doen. Het boeit niet door fijne, menschkundige opmerkingen; het meeste hangt in de lucht, en is van gelijke toepassing op boozen en goeden, op rijken en armen, ouden en jongen, Christenen en Turken, Roomschen en Joden. - Ook uit een litterarisch oogpunt beschouwd, behoeven wij voor den invloed van het boekje niet bevreesd te zijn. Gebrek aan plan en logica, eene zekere wankelheid en onbepaaldheid heerscht over het geheel en de onderdeelen. Ik zou zeer verlegen zijn, als ik het plan van het werk moest uiteenzetten. De S. wil *stichten*, 'heenleiden tot God,' zoo als hij het zelf zeer eigenaardig noemt; meer bepaald schijnt hem zijn doel niet voor den geest gezweefd te hebben. Hij rangschikt zijne invallende gedachten onder verschillende, zeer kleine afdeelingen, boven welke hij een opschrift plaatst, dat weder even onbepaald is als het geheel. - Wie lust heeft, zie eenige van die eerste afdeelingen met ons in.

'*De godsdienst, de bron van ware vreugde*,' opent de lange rij. - Zonder eigenlijk bewijs zegt en herhaalt S., *dat* 'alleen in een Godegewijd gemoed ware vreugde woont.' Hij verzekert het ééne oogenblik: 'Ja, door godsdienst wordt onze vreugde verhoogd en veredeld' (eigenlijk geheel iets anders, dan wat bewezen moest worden), en vraagt een oogenblik later, als ware het nu voldingend bewezen: 'Wordt, onze vreugde niet door de godsdienst verhoogd?' - Antwoord: 'Ja, zij verlevendigt en verhoogt ieder aardsch genot,' enz. Eene krachtige wijze van argumenteren! Door die kernachtigheid kan hij het dan ook in nagenoeg twee bladzijden afhandelen.

'*De orde en de volgreeks in de schepping*,' is het tweede. Een onderwerp van nog al wat omvang, waartoe zijne vlugge pen slechts twee bladz. noodig heeft. Wij hebben daar eenige volzinnen over de schoonheid der schepping, met een paar voorbeelden van het belangrijke verschijnsel, hoe alles in de natuur trapswijze en met geleidelijke overgangen gaat (want dat is zijne *volgreeks*). De toepassing is: 'Aan U, Onzienlijke, behoort onzen (lees: *onze*) eerbied, onze dankbaarheid, onzen blijden (lees: *onze blijde*) lof.' - S. doet zich echter hier, gelijk ook elders, als een dilettant in populaire natuurkunde kennen; maar wij zien reeds in dit stukje, hoe weinig studie daaraan ten gronde ligt. 'Steenen vormen (volgens hem) den overgang tot het plantenrijk,' en hij laat de albast bestaan uit draden, waar hij waarschijnlijk de asbest bedoelt. Als wij het germaansche *steenvlechten* lezen, die wij *korstmossen* noemen, dan begrijpen wij, dat hij uit Duitsche bronnen put.

Iets verder lezen wij een '*Gebed*'. Losse leêge phrases, zonder orde, zoowel tot God sprekende, als over God redenerende.

Daarop '*De Morgen*.' Eene beschrijving van wat een morgen al niet zou kunnen wezen, en wat er op een' morgen al gebeuren kan, met de conclusie: 'daarom moet dan ook iedere nieuwe morgen zijn toegewijd,' enz. - Aardig is zijne voorliefde voor den morgen. Er zijn niet minder dan 13 stukjes met het opschrift: 'De Morgen,' 'Morgenoverdenking', 'Morgenwijding' (?), 'Morgengebed,' enz., enz., terwijl bovendien de opwekking, om dit of dat 's morgens te bedenken, telkens wederkeert.

In '*De gedurige inkeering tot ons zelven, de bron onzer wezenlijke welvaart*,' drukt het opschrift toch een denkbeeld uit, en hier vinden wij ook enkele gedachten en eenige logische verdeeling.

'*De wonderbare bouw des menschen*' (des menschelijken ligchaams) is 'eene morgenoverdenking', omdat er veel van den morgen in gesproken wordt.

'*De gedachte aan God*' is weder, gelijk dikwijls, in den vorm van een gebed, en beantwoordt alleen in zoo verre aan het opschrift, als er van God gesproken wordt.

Doch waartoe meer? De volgende zijn als deze. Het geheel is eene weinig originele verzameling van oppervlakkigheden en loci communes, over allerlei verschijnselen in de natuur en specialiteiten in de Moraal.

Maar - wij willen ook het goede niet voorbijzien, en wij mogen als zoodanig wel noemen, dat wij (eenmaal aangenomen het Deïstisch standpunt) nergens stuiten op grove fouten. Nergens eene stellige dwaling, wel tal van waarheden, in den trant als dat tweemaal twee gelijk vier is. Nergens eene gevaarlijke grondstelling, alles liefelijke, zoete waarheid.

Ook de stijl behoort onder de lichtzijden. Men kan zien, S. is gewend, om met de pen om te gaan; hij heeft routine. Van daar eene zekere gemakkelijkheid en vloeijendheid; zelfs bloemen en goede beelden zijn met kwistige hand gespreid. Wel is waar, ook hier mogen wij niet alleen prijzen; ook in den stijl heerscht hetzelfde gebrek aan bepaaldheid en precisie, en van daar zoo vele zinnen, uitdrukkingen en epitheta, die wat zwevend en hol zijn, waarvan de lezer zich geen' rekenschap kan geven; maar ze klinken toch fraai. Om een paar voorbeelden te noemen: in den morgen, (bl. 10) 'neemt het vormlooze eene gedaante aan,' iets verder: 'onze inwendige mensch wordt *verheerlijkt;*' van den slaap zegt hij (bl. 17): 'het bloed bewoog zich zonder stil te staan.'!! - Ook zijn de beelden dikwijls wat onnaauwkeurig, germanismen veelvuldig, en fouten tegen de taalregelen, - zelfs de elementaire, als b.v. ieder oogenblik 4de voor 1ste naamval, bijna op elke bladzijde te vinden, hetgeen wij kortheidshalve maar niet met 1000 voorbeelden zullen staven. Doch oppervlakkig beschouwd, is de stijl zeer verdienstelijk.

Kortom, en hiermede stappen wij van dit werkje af, wij misgun-

nen niemand zijn brood; maar wij kunnen, toch niet sterk aanraden om van de vele goede geschriften, die ook in dit vak uitkomen, bovenstaand werkje te koopen.

D - d.

Wederlegging van het Adres aan Z.M. den Koning, betrekkelijk de verhouding van de Nederduitsch Hervormde Kerk tot de Theologische Faculteiten aan 's Lands Hoogescholen, vroeger ingediend door Lidmaten van de Hervormde Gemeente te Amsterdam, en nu wedersproken door één Lid der Herv. Gemeente te ..... Schiedam, H.A.M. Roelants.

Vruchteloos was de poging, die door ons werd aangewend, om van een onzer medearbeiders een verslag of eene beoordeeling van bovenvermeld stuk voor het Bibliographisch Album van ‘de Gids’ te verkrijgen. Wij gelooven wel te doen, onzen lezers de reden mede te deelen, die onzen medearbeider verhinderd heeft aan ons verlangen gehoor te geven. Die reden toch is tevens de grond, op welken wij, meer en meer van de juistheid der door onzen medearbeider geuite meening overtuigd, ons van de verpligting eener nadere beoordeeling ontslagen rekenen, en beter hebben geacht het in dezen vooreerst bij ééne mislukte poging te laten.

‘Ik neem de vrijheid,’ - dus schrijft onze geachte Correspondent, - ‘u nevensgaande *Wederlegging*, enz., die de redactie van “de Gids” mij ter beoordeeling gegeven had, terug te zenden. Over het algemeen houd ik niet van strijden, en als ik er toe gedrongen word, dan moet het tegen mannen zijn, dien het even als mij om de waarheid te doen is. Helaas! de anti-revolutionaire partij gaat het in mijn oog, als de ultramontaansche en als de pharizesche van Christus tijd, dat zij niet ziet of hooren wil. Het is dan maar wasschen van den moriaan, die toch niet blank te krijgen is.’

***Evangeline. Het vrouwelijk leven. Door Mevr. Elise van Calcar, geb. Schiotling* (*Schrijfster van Hermine*). *Schoonhoven. S.E. van Nooten*. 1854, 2 Deelen, kl. 8°.**

Het doel van bovenvermeld, ons onlangs ter beoordeeling toegezonden werkje is, blijkens het voorwoord der schrijfster, - iets bij te dragen tot de Evangelisatie van het vrouwelijk leven. Het zal een zedekundig-godsdienstig handboekje zijn voor vrouwen uit den beschaafden stand. ‘Evangeline, - zegt de schrijfster tot hare lezeressen, - wenscht eene vertrouwelijke huisvriendin bij u te worden, die van tijd tot tijd een avondje gehoor vraagt; worde zij dan een welkome gast, als zij zich in uw familiekring nederzet, om met u al datgene te verhandelen, wat ons vrouwelijk leven raakt, om de vrouw gade te slaan in haar inwendig leven, in aanleg, neigingen, eigenaardigheden, deugden en ondeugden, haar ook te volgen in haar altoos stil en verborgen maatschappelijk leven, met die velerlei verhoudingen en toestanden, die tallooze schakeringen en verscheidenheid van vormen, die het heeft voor de vrouw bij hare eigenaardige roeping en verhevene bestemming - maar boven alles zal zij trachten u dien weg te wijzen, langs welken wij allen ons heerlijk levensdoel bereiken, waarop wij alleen onze belangrijke taak vervullen kunnen - den weg des geloofs, bestraald door de hope des eeuwigen levens, waar de werkende liefde vreugde smaakt bij ieder lot, in elken stand.’ Wij twijfelen niet of een boek, dat zoo loffelijk een doel beoogt en zich bovendien door eenen met roem in onze litteratuur bekenden naam aanbeveelt, zal met belangstelling door haar worden ontvangen, voor wie het is bestemd; het heeft uit dien hoofde ook regt op eene eenigzins naauwlettende beschouwing van onze zijde. Wij willen door een kort beoordeelend verslag van den hoofdzakelijken inhoud onze lezers eenigermate met den geest en den aard van het werk trachten bekend te maken; waar wij ons verpligt mogten zien, in gevoelen van de schrijfster te verschillen, veroorloven wij ons eenige bescheidene tegenspraak.

Het standpunt, waarop de ‘Evangeline’ zich plaatst, is dat van het geloof. Op welken grond intusschen het geloof der schrijfster berust, is ons niet gebleken. De leiding der r e d e wordt door haar als onveilig en bedriegelijk verworpen (1e deel, bladz. 59). Van het inwendig gebod, de eigene zedewet, die trouwens ook alleen door de rede tot bewustzijn komt in den mensch, spreekt zij niet. Zij acht integendeel de zedelijke natuur des menschen zoozeer bedorven, dat er in haar stelsel ook moeilijk van eene natuurlijke zedewet sprake kan zijn.

Het gevolg van dit een en ander is, dat de godsvrucht zelve, die zij ons (bladz. 60) in plaats van de rede als leidsvrouw aanbeveelt, geen positief redelijk beginsel, maar eene vrij onbestemde voorstelling van gelooven ten grondslag heeft, en dat in 't algemeen hare begrippen dat zwevende verkrijgen, dat wij als eenen karaktertrek van het piëtisme mogen beschouwen, en dat alleen dan minder duidelijk in 't oog valt, wanneer het, gelijk in de ‘Evangeline,’ zich in buitengemeen schitterende vormen hult, en achter een overvloedigen rijkdom van uitdrukking zich weet te verbergen. Dit, wat den aard van het voor ons liggend geschrift in het algemeen betreft. Bij de beschouwing van de bijzondere hoofdstukken, tot welke wij thans overgaan, zullen wij meermalen gelegenheid vinden om op het gezegde nader terug te komen.

De schrijfster vangt, gedachtig aan den regel, ‘te beginnen met het begin’, haar eerste hoofdstuk aan - met het paradijs. In dichterlijk proza deelt zij ons het Mozaïsch verhaal van de schepping der vrouw, van hare verzoeking door den booze en van den val der eerste menschen mede. Zij vat deze overlevering uit den vóór-historischen tijd als geschiedkundige waarheid op, en verbindt daarmede hare beschouwing over de bedorvenheid der menschelijke natuur, die zij ons als een gevolg van de eerste zonde voorstelt. ‘De oorspronkelijke toestand der menschen was een staat van volmaakte harmonie.... Zij leefden in gestadige gemeenschap met God en in overeenstemming met de natuur in den lusthof van Eden. Hoe ging dit paradijs verloren? Hoe is dat heilig snoer verbroken, die zachte band verscheurd? Van waar een vonk der hel op het heilige altaar hunner harten, een druppel gif in den zoeten beker der gelukzaligheid, een schelle wanklank in de engelreine accoorden?.... De verzoeker weet een punt te ontdekken, dat genaakbaar zal zijn. Het is in de magtige begeerte naar kennis, in den lust tot voortgang der ontwikkeling, het voorwaarts streven en doordringen van het verstand.... De vrouw geeft gehoor aan de stem der verleiding.... Eden is verloren. De vrede is heen, de harmonie is verbroken, het evenwigt geschonden, inbreuk gemaakt op de orde der natuur - en de zonde is daar!’.... (bladz. 17-20). Wij hadden wel gewenscht dat de schrijfster o.a. ons eenigzins nader had aangetoond, wat er zondigs of verkeerds in het streven naar ontwikkeling en in de begeerte naar kennis kan gelegen zijn; als ook, hoe eene menschelijke daad inbreuk kan maken op de orde der natuur. Zij schijnt intusschen overbodig te hebben geacht, dit een en ander nader te onderzoeken.

Met donkere kleuren schildert zij ons, na de paradijs-geschiedenis te hebben afgehandeld, den zedelijken en maatschappelijken toestand der vrouw gedurende de vóór christelijke tijden. Er is zonder twijfel veel waars in het tafereel dat zij daarvan ophangt; wij wagen echter

de vraag, of zij de klassieke oudheid toch soms niet een weinig hard valt, b.v. wanneer zij (bladz. 24) beweert, dat ‘het genie der Grieksche zangers en kunstenaars wel de ligchamelijke schoonheid en aanminnigheid der vrouw kon idealiseren in beeldhouwkunst en poëzij, maar dat niemand meer schijnt te vermoeden dat er nog een hooger ideaal van zedelijke schoonheid bestond.’ Niemand onder een volk dat eene Pallas Athene en eene Artemis vereerde? Ook zouden wij eenige bedenking tegen de juistheid der uitspraak hebben, dat ‘de roemrijkste dichters der oudheid. Homerus, Sophocles, Euripides en anderen, hunne lier aan de b e k o o r l i j k h e d e n der vrouw hebben gewijd.’ Men had ons tot heden altijd geleerd, juist de z e d e l i j k e schoonheid ook in de vrouwen-figuren der Grieksche helden- en treurspeldichters op te merken. Dat voor 't overige de deugden der Grieksche en Romeinsche vrouwen in 't oog der schrijfster niet veel meer dan blinkende zonden kunnen zijn, ligt in den aard der zaak, en hangt geheel met hare overtuiging omtrent de zedelijke bedorvenheid der menschelijke natuur als gevolg van den val der eerste menschen, zamen. Onder de Bijbelsche vrouwen wijst zij ons verscheidene goede, zelfs heilige aan; het kontrast tusschen de Joodsche vrouwen en die van Griekenland en Rome is, waarschijnlijk ter liefde van de leer, nog al scherp geteekend, en de schrijfster schijnt niet bepaald onderzocht te hebben, in hoeverre ook de schrijvers van de boeken des Ouden Verbonds sommige hunner vrouwenbeelden hebben geïdealiseerd.

Door Christus wordt de vrouw uit den toestand der zonde verlost, en uit haren staat van vernedering opgeheven, - lezen wij hier verder. Het feit zelf is zonder twijfel volkomen waar; wij vernemen echter niet, h o e het geschiedde, w a t de vrouw verloste, waarom de Christenen haar eene meer waardige plaats in de zamenleving toekenden dan de oude volken, en welk het middel is waardoor de thans levende vrouw mede deel kan verkrijgen aan de weldaad van het Christendom. Wel wijst ons de schrijfster op het geloof, maar zij leert ons, gelijk wij reeds opmerkten, niet, wat dit geloof eigenlijk is, hoe het verkregen wordt en op welken grond het berust. Ook staat de verschijning zelve van Christus hier eenigzins geïsoleerd in de wereldgeschiedenis: tusschen haar en het voorafgaande ontdekken wij geenerlei verband; de vóór-christelijke tijden komen ons voor als een droom waarin niets wezenlijks is, - uitgenomen de zonde in 't algemeen, en eenige deugdzame karakters onder de Joden; zoodat wij ons eensklaps, als met een geweldigen sprong uit het paradijs, uit den vóór-historischen tijd, in de eerste eeuw onzer tegenwoordige jaartelling zien verplaatst. Er is iets dichterlijks in de opvatting der schrijfster; het blijft echter de vraag, of die opvatting eene historische genoemd mag worden. Nog heeft het ons eenigermate verwonderd, na de uitvoerige beschouwing welke wij hier aantreffen over de uitwerking van het christelijk element

der latere beschaving op den maatschappelijken toestand der vrouw, met geen enkel woord van den invloed der Germaansche zeden op dien toestand te zien melding gemaakt, en de instellingen der riddertijden evenzeer met stilzwijgen te zien voorbijgegaan, terwijl toch de vrouw eerst door deze dien rang in de zamenleving is begonnen in te nemen die haar toekomt en dien zij tegenwoordig daarin bekleedt. Wij eischen hier geenszins eene volledige geschiedenis van het vrouwelijk geslacht, maar wij verlangen alleen, dat het eene vermeld wordende wat den maatschappelijken toestand der vrouw verbeterd heeft, ook het andere niet worde verzwegen, wat daartoe mede en in vele opzigten niet weinig heeft bijgedragen. Wij wenschen dit vooral ook daarom, opdat aan de beschouwing der schrijfster niet de schijn kleve van die eenzijdigheid, tot welke zeer vele apologisten van het Christendom vervallen zijn, en door welke zij der goede zaak meer schade dan voordeel hebben gebragt.

Van de historische tot de meer bepaald wijsgeerige beschouwing van het vrouwelijk leven overgaande, spreekt de schrijfster in de twee volgende hoofdstukken over het gevoel en over het verstand. De mensch bestaat, volgens haar, uit l i g c h a a m , z i e l en g e e s t , - eene verdeeling die wij meer gehoord, maar nooit begrepen hebben. Hij bezit, zegt zij, drie krachten: g e v o e l , v e r s t a n d en b e g e e r t e . V e r s t a n d wordt hier nu eens met r e d e , dan weder met d e n k e n gelijk gesteld; evenzoo w i l met b e g e e r t e (bladz. 49 en 50). Deze drie nu, gevoel, verstand (of rede of denken) en wil (of begeerte) zijn te zamen ons z e l f b e w u s t i k (bladz. 50). Dit laatste vatten wij niet regt. Wij begrijpen niet, hoe het g e v o e l tot het z e l f bewustzijn van het i k kan worden teruggebragt, daar toch het bewustzijn van het gevoel, d.i. van het ontvangen van gewaarwordingen, juist het bewustzijn van het n i e t - i k , en derhalve niet het bewustzijn van het i k z e l f uitmaakt. Hoe Mevr. van Calcar over de natuurlijke zedewet oordeelt, is ons reeds bekend. Zij schijnt dan ook geen openbaring van de goddelijke wet in den mensch zelven aan te nemen. Of de mensch uit zoodanige openbaring, en bijgevolg uit zich zelven, het onderscheid kent tusschen goed en kwaad, of hij den wil heeft om het eene te zoeken, het andere te vlieden, zegt zij ons niet. De menschelijke wil is haar dan ook niets anders dan de begeerte, die aangename gewaarwordingen zoekt, onaangename poogt te vermijden (bladz. 49). Wel is waar, wij lezen op bladz. 50, dat ‘de mensch een geest is die uit God is’, en dat ‘de straal van het heilige en goddelijke, nederdalend uit hoogere spheren, zich splitst in het prisma der ziel in de drie kleuren van het ware, goede en schoone, waarvan het grond-idée in het eeuwig licht van Gods wezen bestaat;’ - dan, terzelfder plaatse wordt ons tevens geleerd, dat ‘het zinnelijke deel des menschen, zijn dierlijk leven, met de kennis van het kwade allengs de overhand nam op het geestelijk deel, dat wel naar zijn oorsprong bleef smachten, maar toch

moest zwichten, en slechts een duister gevoel van gemis van het heilige overhield;' zoodat, indien er al iets goeds in den mensch te vinden mogt zijn, dat goede toch al zeer weinig te beteekenen heeft, en het verlangen naar het ware, goede en schoone niet veel meer dan een duister en smachtend gevoel van gemis van het heilige genoemd kan worden. Indien dit alles waar is, dan begrijpen wij zeer goed, dat Mevr. van Calcar zich evenmin door de rede wil laten leiden als door het gevoel (bladz. 59 en 60), daar dan zonder twijfel de eene zoo bedriegelijk is als het andere; wij begrijpen dan echter niet, hoe de mensch aan die g o d s v r u c h t komt, die zij tot leidsvrouw hem aanbeveelt (bladz. 60); noch ook hoe de mensch dan bij mogelijkheid ooit iets g e l o o v e n kan, of althans, zoo hij misschien instinctmatig als 't ware, al iets gelooft, de zekerheid kan verkrijgen of hij aan iets goeds en iets waars gelooft, en of hij niet het slagtoffer eener begoocheling is. Wij ontdekken dan ook niet, welken waarborg ons de schrijfster tegen dwaling en zelfbedrog, tegen dweepzucht en fanatisme wil geven, nadat zij de rede ons als leidsvrouw ontnomen heeft. De ondervinding leert ons, wat er gemeenlijk van een geloof wordt, dat zich boven de rede verheft.

Bij de verdere onderdeelen van het hier besprokene en van het volgende hoofdstuk, waarin de verschillende soorten van gevoel worden behandeld en eene 'galerij van gevoelige harten' ons wordt afgemaald, behoeven wij hier niet stil te staan. Schoon wij tegen sommige beweringen misschien nog eenige bedenkingen zouden hebben, kunnen wij met het daar verhandelde ons over 't algemeen wel vereenigen. Mede schijnt ons veel waars te bevatten wat de schrijfster vervolgens over het verstand en de geleerdheid, de wetenschap en de kunst in het leven der vrouw aanmerkt. Teregt onderscheidt zij wat der vrouw noodig, wat voor haar onnoodig in het leven is: verstandig behoort de vrouw te zijn, zij moet voorzien worden van nuttige kennis; geleerdheid behoeft zij niet. Alleen de klagt, die wij, bladz. 161, over de wijze aantreffen, waarop geleerde mannen gewoon zijn eene geleerde vrouw te beoordeelen, komt ons niet in alle opzigten gegrond voor. Althans zouden wij meenen dat zij eenige nadere toelichting verdient. 'Geleerde mannen, - zegt de schrijfster, - slaan het pogen eener geleerde vrouw met een misnoegd, mededoogend of minachtend oog gade, als eene gevaarlijke indringster in hunne regten. Hun aanmoediging is zoo verschoonend en nederbuigend, zoo als men met een kind te werk gaat dat eenig onschadelijk knutselwerk voortbrengt; zij willen het zoo naauw niet nemen met vrouwenwerk, òf, zij staan zoo hemelhoog en zien zoo verwaten op de vermetele neêr, die ook eene pen in de inkt durfde doopen!.... als wilden zij haar met hun blik verpletteren en vernietigen.' - Wij willen niet ontkennen dat er iets waars in deze uitspraak ligt; maar wij wenschen tevens opgemerkt te hebben, dat eene w a a r l i j k geleerde vrouw zoo

slecht nog niet door de mannen beoordeeld wordt als de schrijfster veronderstelt, en dat ware verdienste door den waren geleerde overal wordt op prijs gesteld, waar hij ze ook vinden moge. Intusschen worden er zeer weinige inderdaad geleerde vrouwen gevonden; even als onder de mannen daarentegen, zoo ook onder de vrouwen, eene menigte half geleerden. Hoe nu met die half-geleerde vrouwen te handelen? Hoe den arbeid eener vrouw te beoordeelen, die zonder genoegzame wetenschappelijke vorming, aan de behandeling van eenig vak van wetenschap, b.v. aan die der wijsbegeerte of van eenig wijsgeerig onderwerp zich waagt? De hoffelijkheid verbiedt, haar openlijk het gebrek aan grondige studie te verwijten, gelijk men in 't zelfde geval met een man zou doen, terwijl men haar toch ook niet al te hard wil vallen over hare mindere bedrevenheid in eene wetenschap, die zij als vrouw dan ook inderdaad juist niet gehouden is volkomen te verstaan. Men neemt dan gewoonlijk zijne toevlugt tot een middenweg, prijst haar werk als niet onverdienstelijk, en loopt over de feilen wat luchtig heen, omdat men ‘met vrouwen-werk het zoo naauw niet nemen wil.’ Wel is nu die handelwijze niet in alle opzigten te verdedigen; wel ware het beter en regtvaardiger, aan de vrouw, die zich ongeroepen op het gebied der wetenschap waagt, even strenge eischen te doen als aan den man die als geleerde wenscht op te treden; dan, wij kunnen ook van den anderen kant niet te hard een oordeel vellen over hem, die ongaarne meêdoogenloos ook tegen het zwakkere geslacht den geesel der kritiek gebruikt. Alleen dan wordt een al te verschoonend oordeel beleedigend voor de vrouw, wanneer zij zelve reeds van te voren alle verzachtende kritiek verwerpt, en zelve het ons mannen verwijt, dat wij gemeenlijk te weinig van letterkundigen en wetenschappelijken vrouwenarbeid eischen. In dat geval vorderen wij met Mevr. van Calcar van den beoordeelaar, dat hij het werk, waarover hij zijne meening heeft uit te spreken, aan den toets eener strenge en niets verschoonende kritiek onderwerpe, en onbeschroomd den vinger legge op de gebreken die hij er in ontdekken mogt. Handelde hij anders, hij zou ongetwijfeld aan grove onwellevendheid zich schuldig maken.

Waar de schrijfster over de l i e f d e begint te spreken (het is in het laatste hoofdstuk van het eerste deel), vermoeden wij reeds bij den aanvang dat wij in een doolhof van wijsgeerige en godgeleerde twistvragen ons gaan verwarren, waaruit het ons moeijelijk zal zijn op voegzame wijze ons weder uit te redden. De verdere lezing bevestigt ons in dit gevoelen. Wij meenen daarom het verstandigst te doen, wanneer wij er niet al te diep in doordringen en liever in dezen ons tot een paar vlugtige opmerkingen bepalen. Liefde w a s volgens de schrijfster het wezen van den mensch. Wanneer? In een tijd waarvan wij niets met zekerheid weten kunnen. Het kan waar zijn; echter komt het ons, aangenomen dat liefde tegenwoordig niet meer

tot het wezen, tot de natuur des menschen behoort, min waarschijnlijk voor, dat zij er ooit toe behoord zal hebben. De liefde van God wordt ons door de schrijfster (bladz. 192) voorgesteld, als eene liefde, die o.a. ‘alles waagt om allen gelukzaligheid te bereiden, zich opoffert en zich wegschenkt voor den verlorenen; eene liefde, die zijn hellekwalen lijdt, den beker van vloek, vergelding en toorn drinkt, met den doodschuldige sterft, met den ellendige zich in den afgrond van zijn jammer stort, om hem met haar alvermogende armen er uit op te heffen en hem zaligheid te koopen ten prijs van nameloos wee, en hem eeuwig leven te brengen uit den dood.’ Het is ons niet klaar, hoe de liefde van God zich wagen, zich opofferen, zich wegschenken, hellekwalen lijden, sterven en zich in een afgrond van jammeren storten kan. Evenmin, hoe die liefde, dus eigenlijk God zelf, den beker van vloek, vergelding en toorn kan drinken. Van wiens vloek, van wiens vergelding en van wiens toorn? De schrijfster zal ons misschien antwoorden dat wij dat alles nu toch eenmaal niet vatten kunnen, en dat wij 't nu maar moeten gelooven, ook al schijnt het ons nog zoo onzinnig, en eer eene godslastering dan een godsdienstig beginsel. Wij vreezen echter, dat zij op die wijze het ‘credo quia absurdum’ zeer nabij zal komen. Trouwens, dat is gemeenlijk ook het onvermijdelijke gevolg van het verwerpen der rede. - Wat voor 't overige de schrijfster hier verder over de liefde der menschen in het gewone, dagelijksche leven zegt, komt ons voor allezins juist te zijn. Op praktisch gebied schijnt ze ons dan ook over 't algemeen beter te huis dan in de sfeer der wijsgeerige en theologische bespiegeling.

Een nieuw en een krachtig bewijs daarvan vinden wij in de eerste hoofdstukken van het tweede deel, waarin zij inderdaad hoogst belangrijke wenken over opvoeding en onderwijs geeft. Wij houden ons overtuigd, dat vooral de lezing van dit gedeelte der ‘Evangeline’ voor beschaafde vrouwen, bepaaldelijk voor moeders en onderwijzeressen, van groot en veelzijdig nut zal kunnen zijn. Er heerscht in die beschouwingen, waarmede het tweede deel aanvangt, een vrome, godsdienstige, echt christelijke geest, en tevens, - wat niet altijd, ook niet overal in de ‘Evangeline’ gevonden wordt, - een gezonde, heldere zin, die dringend het n o o d i g e aanbeveelt, maar niet minder krachtig waarschuwt tegen het o v e r t o l l i g e . Wij willen hopen, dat de hier door Mevr. van Calcar gegevene wenken rijke vruchten mogen dragen voor het tegenwoordige en voor een komend geslacht.

Anders zou ons oordeel zijn over het hoofdstuk, waarin het gezellig verkeer door de schrijfster besproken wordt. Ook hier wel is waar bevindt zij zich op praktisch terrein; dan, op het gebied van den gezelligen omgang beweegt zij toch blijkbaar zich niet zoo gemakkelijk als op dat van het huiselijk leven. In onze gemengde gezellige kringen, zegt zij (II, bladz. 105 en v.), komt men alleen om elkander te z i e n , elkaâr's toilet op te merken, wat te beuzelen en voor 't overige

te geeuwen en zich tot stervens toe te vervelen; onze dames zijn dom, weten niets, kunnen zich met geen verstandige dingen bezig houden; de heeren vertellen haar gemeenlijk wat gracieuse nonsens, maar spreken met haar geen verstandig woord. Het is ons onbekend, welke gezelschappen de eer hebben genoten Mevr. van Calcar in hun midden te ontvangen; maar hetgeen zij ons van de gezellige kringen in het algemeen zegt, is niet geschikt om ons eene gunstige meening te doen opvatten van die, welke zij bezocht heeft. Elk spreekt in dezen naar eigen ondervinding; zoo 't ons vergund is de onze hier mede te deelen, wij zouden Mevr. van Calcar gereedelijk toegeven, dat men op onze partijen altijd eenige kans loopt van zich een weinig te vervelen, en wel om de eenvoudige en zeer natuurlijke reden, dat er over 't algemeen meer vervelende dan aangename menschen in de wereld zijn, - eene waarheid waarvan men trouwens evenzeer in societeiten en koffijhuizen, in kransjes en op damessaletjes gelegenheid zal hebben zich te overtuigen als in gemengde kringen; van den anderen kant is het ons echter tevens een genoegen, Mevr. van Calcar te mogen verzekeren, dat wij op onze winteravond-omzwervingen in beschaafde gezelschappen ons dikwerf op eene zeer aangename wijze, 't zij met algemeene, 't zij met meer afzonderlijk gevoerde gesprekken hebben bezig gehouden, en dat wij inderdaad aan grove ondankbaarheid ons zouden, schuldig maken, indien we 't harde oordeel onderschreven, dat Mevr. van Calcar over onze dames heeft gelieven uit te spreken. Wij willen niet beweren, dat de gesprekken, welke wij nu en dan het genoegen hadden met beschaafde vrouwen te voeren, altijd van hoog ernstigen aard zijn geweest, maar wij gelooven toch veilig te mogen verklaren, dat wij meer dan eens de eer hebben genoten ook jonge dames te ontmoeten, die 't ons, en met reden, zeer euvel zouden geduid hebben, indien wij haar hoegenaamd niets anders dan ‘wat gracieuse nonsens’ hadden verteld. Men zou der schrijfster intusschen onregt doen, wanneer men meende dat hare veroordeeling alleen hare zusteren treft. De heeren komen er waarlijk bij haar niet beter af. Integendeel eigenlijk nog erger. Want niet alleen zijn ze laf en onbeduidend in hare oogen; ze zijn, volgens hare uitspraak, over 't algemeen nog lomp en ongemanierd bovendien. ‘Ontmoet men, - zegt zij o.a. (I, bladz. 220 en 221), - een man, die kiesche oplettendheden voor vrouwen heeft, die haar met eerbiedige hulde en fijne bescheidenheid bejegent, die met zekere bevalligheid haar begeleidt, ongedekt tot haar spreekt, zich zonder mokken in haar bijzijn het genot der tabak weet te ontzeggen; een man die op weg of op reis haar geen hulp laat ontbreken, haar niet op zij dringt om voor zich zelven de gemakkelijkste plaats te bekomen; haar in gezelschap iets aangenaams weet te zeggen en haar den rug niet toedraait om de moeite te ontgaan van haar toe te spreken; bij het bezigtigen van kunstwerken niet vlak voor haar plaats neemt en zijn

indrukwekkende hakken niet in aanraking brengt met haar teenen - een man in één woord die zich niet schaamt om hoffelijk en dienstvaardig te zijn, die met gemakkelijkheid en natuurlijkheid met vrouwen weet om te gaan - zoo gij van zulk een man hoort - twijfel er geen oogenblik aan, dat het een zestiger is, en is het een jong mensch - roep dan: mirakel! en geloof dat hij een buitengewone moeder heeft gehad.' Wij kunnen hier alleen vragen, en wij twijfelen niet of der lezeressen van 'Evangeline' zweeft dezelfde vraag op de lippen, - welk soort van heeren Mevr. van Calcar dan toch wel in haar leven ontmoet heeft? De uitspraak, die we hier mededeelden, zou ons inderdaad, indien we niet veronderstelden dat Mevr. van Calcar bij deze gelegenheid niet wel bedacht wat zij schreef, tot wonderlijke gevolgtrekkingen kunnen leiden. Maar, dit nu daargelaten, en toegestemd dat onze gewone gezelschapstoon werkelijk nog wel wat levendiger en onderhoudender zijn kon dat hij tegenwoordig dikwerf is, het middel, dat de schrijfster ons voorslaat om ons gezellig verkeer te verbeteren, schijnt ons niet in allen deele geschikt om het beoogde doel te bereiken. Dat middel is naar hare overtuiging niet alleen, de menschen aangenamer, geestiger, verstandiger te maken (dat ware zonder twijfel uitmuntend), maar ook, en wel bepaald - onze gezellige kringen te e v a n g e l i s e r e n (II, bladz. 117 en v.). Mogelijk valt dit in den smaak van onze dames, schoon we 't betwijfelen; wat ons betreft, we wagen geen bezoek meer in de salons, in welke we tot heden zoo gaarne ons bewogen, zoodra de Evangelisatie onzer soirées Mevr. van Calcar met behulp van Neêrland's schoonen gelukt mogt zijn. Evangeliseer de menschen, - dat is regt; maar evangeliseer, wij bidden u, onze gezellige kringen als zoodanig niet! Laat die blijven wat ze zijn: eene gelegenheid tot heilzame uitspanning en geoorloofd vermaak, tot vrolijk en genoegelijk onderhoud; en tracht niet ze te hervormen tot leerscholen voor het piëtisme! Ieder mensch, ook de meest ernstige, heeft bijwijlen eenige uitspanning noodig, om te ijveriger daarna te kunnen voortarbeiden aan de taak die in het leven hem is opgelegd. En indien hij nu vermaak vindt in onze gezelschappen zoo als ze zijn, welnu laat het hem in vrede, laat hem genieten wat er genoegelijks voor hem kan zijn in het onderling verkeer, en verban hem niet uit de gemengde kringen, door hem ook daar weder allerlei wijsheid en gemoedelijkheid op te disschen. Laat ons ernstig zijn met onze moeders, onze zusters, onze huisgenooten, wanneer wij gezeten zijn aan den huiselijken haard, maar vergun ons ook nu en dan met onze vrouwen en meisjes een weinig onschuldig vermaak, als wij met haar zamenkomen om vrolijk en levenslustig te zijn. Ligt glipt dan soms nog een ernstig woordje onder den luchtigen gezelschapstoon, en hult zich een nuttige wenk in het vriendelijk kleed van bevallige scherts. Wie onder alle vormen der zamenleving, bij alle wereldsche vermaken den waren ernst des levens niet uit het oog

verliest, kan zich zelven en anderen voordeel doen, ook bij datgene wat den oppervlakkigen beschouwer ligtzinnig schijnt; wie met norschen en zwaarmoedigen blik de genoegens der wereld gadeslaat, kan anderen wel even zwartgallig en van alle uitspanning afkeerig maken als hij, - zijne medemenschen inderdaad te verbeteren zal hem niet gelukken. De uitwendige schijn moge er bij winnen, indien zijne redenen invloed hebben op de vormen van het verkeer, eene wijde deur is daarmede tevens voor huichelarij en schijnheiligheid opengezet. Laat onschuldig genoegen nimmer als eene verboden vrucht in het leven worden beschouwd, en vermeerderen wij door onze maatschappelijke instellingen zelve de rij onzer dwaasheden en gebreken niet!

Over de laatste hoofdstukken van het tweede deel hebben wij weinig te zeggen. Daarin worden de voornaamste deugden en ondeugden, bepaaldelijk die der vrouw besproken. Aan vele gewigtige waarheden worden wij daarbij herinnerd, en voor menigeen zal er zonder twijfel veel goeds uit deze beschouwingen der schrijfster te putten zijn. Voor haar zelve ware het welligt niet onnut geweest, indien zij eens een weinig dieper over het begrip van volmaaktheid en volmaking had nagedacht, dat zij in het laatste hoofdstuk der ‘Evangeline’ ontwikkelt; zij ware daardoor misschien tot de overtuiging gekomen, dat niets volmaakt kan worden, wat den grond der volmaking niet in zich draagt, en dat de mensch voor volmaking onvatbaar zou zijn en er onmogelijk naar zou kunnen streven, indien hij zoodanig een grond van volmaking niet in zich droeg, en tevens van dien grond zich niet helder bewust kon zijn. De rede had dan misschien nog genade gevonden in hare oogen; hare zedeleer had even als hare begrippen van godsvrucht en van geloof een meer positieven grondslag kunnen verkrijgen, en het geheele denkbeeld der Evangelisatie zou dat onbestemd dweepende hebben verloren, dat wel voor een oogenblik kan medeslepen, maar zelden een blijvenden indruk achterlaat. Jammer dus, dat het boek niet met datgene aanvangt, waarmede het thans besloten wordt!

Vraagt men ons, het einde onzer taak genaderd, een algemeen oordeel over het werk, uit het gezegde zal, meenen wij, voldoende gebleken zijn, dat het onbestemd geloovend standpunt der schrijfster het onze niet is, terwijl wij met de dweepende rigting van het boek, schoon wij voor 't overige er veel goeds in mogten ontdekken, ons moeijelijk kunnen vereenigen. Wij achten die rigting inderdaad niet alleen verkeerd, maar in zeker opzigt ook zelfs gevaarlijk. Dweeperij is altijd nadeelig; maar die, tot welke de ‘Evangeline’ vervalt, is het vooral ook daarom, omdat het eene dweeperij is met iets dat zich van uit het eenmaal gekozen standpunt onmogelijk bepalen en omschrijven laat. IJver voor de godsdienst is goed, maar het zij dan ook ijver voor eene godsdienst, die op eenen vasten, onwrikbaren grondslag en niet op een onbestemd gevoel, eene duister gevoelde behoefte aan

aanbidding berust. Het voorwerp dier aanbidding, moge het in den beginne al het ware zijn, verandert zoo ligt van gedaante en neemt al spoedig de meest gedrochtelijke vormen aan, wanneer de aanbidding zelve haren grond niet in een redelijk beginsel vindt. Ook kan de mensch niet voortdurend in een toestand van opgewondenheid blijven verkeeren; ook komt er voor den dweeper een tijd, waarin hij ophoudt te dweepen en waarin zijne gezonde rede hare tijdelijk verworpene regten herneemt. Mist nu die godsvrucht, mist nu dat geloof, waarvoor hij eenmaal zoo volijverig zich betoonde, een vasten, redelijken grond, wat blijft hem dan over, wanneer eenmaal zijn ijver mogt zijn bekoeld, wat houdt hem dan staande te midden van zijne nieuwe of van zijne wederkeerende twijfelingen? Wij beweren niet, dat dit onvoorwaardelijk met alle godsdienstige dweepers het geval is; maar de ervaring leert ons, dat het met de meesten zoo gaat; en daarom schijnt ons de overdrijving in het godsdienstige juist dan zoo gevaarlijk, wanneer zij dat onzekere, dat zwevende heeft, dat wij in de ‘Evangeline’ meenen te hebben opgemerkt.

Wat nu voor 't overige den vorm en den stijl van het hier besproken werk betreft, wij gelooven, dat de eerste over 't geheel ordelijker zou zijn geweest, indien de schrijfster zich een weinig meer beijverd had om eenige meerdere orde in hare eigene denkbeelden te brengen, en dat de laatste zeer zou gewonnen hebben, indien zij hier en daar wat minder pogingen had aangewend om nog eens beter te zeggen wat reeds eenmaal goed was gezegd. Het is zonder twijfel van belang, in een werkje dat voornamelijk voor vrouwen geschreven is, het stelselmatige in den vorm zooveel mogelijk te vermijden; echter bedenke men wel, dat de schrijver van een zedekundig handboek, al blijkt het oppervlakkig niet, toch voor zich zelven een vast en goedgeregeld stelsel moet hebben; heeft hij dit niet, zijne begrippen zullen verward, zijne beschouwingen duister zijn. En hoewel ook de rijkdom van taal soms de sierlijkheid der rede verhoogt, de overmaat is ook hierin zorgvuldig te vermijden; en men houde wel in het oog, dat de kracht der zegswijze niet in de veelheid zoozeer, als in de juistheid en in het treffende der uitdrukkingen bestaat.

Wij willen hopen dat deze niet de laatste gelegenheid zal zijn geweest, waarbij wij de eer hadden Mevr. van Calcar op het gebied der letteren te ontmoeten, en gaarne geven wij haar de verzekering, dat het ons steeds eene aangename taak zal zijn, onze lezers bekend te maken met de voortbrengselen harer dikwijls welversneden pen. Wij haasten ons hierbij te voegen, dat zij, wat ons betreft, steeds gewaarborgd zal blijven tegen eene kritiek, die minachtend op verdienstelijken vrouwenarbeid nederziet, of de feilen, die zij er in vinden mogt, uit kwalijk begrepen hoffelijkheid onopgemerkt laat.

v.L.B.

***Encyclopaedisch overzigt der vijf laatste eeuwen v.* (sic) *Christus. Bewerkt door R. van Hinloopen Labberton, Litt. Hum. Cand., Docent in de oude talen aan het stedelijk Instituut te Schoonhoven. Schoonhoven, S.E. van Nooten*. 1854. kl. 8°. bl. VI en 148.**

Ik zet het den besten, om hier uit dien titel te raden, dat dit werkje eigenlijk niets anders is dan eene soort van Bibliotheca Classica, afzonderlijk ten gebruike bij Nepos voor de schooljeugd gecompileerd. - Eene *soort* van Biblioth. Class.? - Nu ja; want zoo ontmoeten wij terstond in de eerste kolom van de eerste bladz., waarop de verschillende namen van personen, landen, steden, enz., die bij genoemden schrijver voorkomen, wat minder of meer uitvoerig worden behandeld of verklaard, - onder anderen het woord *adolescens*, en daar achter: '*entis, m. een jonge man van* 17-40 *jaren, zoo als M. Brutus*. XXV, 8, 2.' - Wie had intusschen immer eene dergelijke uitlegging verwacht in een Encyclopaedisch overzigt der vijf laatste eeuwen voor Christus; al ware hij ook, bij gebrek aan nadere aanwijzing, doch met oog op dat *κύκλος*, kring, hetwelk in encyclopaedie ten grondslag ligt, op den breedsten en zoo bont mogelijken omtrek voorbereid geweest? - Of kon 't ook wezen, en kregen we daarom deze explicatie, - zou, in de Kladderadatsch of Dorfbarbier, Müller aan Schulze of Pietsch aan Lehmann mogen vragen, - omdat in die vijf laatste eeuwen de jongeluî bij die ouden, in alles zooveel *grandioser* dan wij, reeds op hun 17de jaar begonnen te tellen en dan nog tot op hun 40ste meêrekenden? - om slechts niet over dat kluchtig aanhangsel van 'zoo als M. Brutus' te spreken! - Doch, geven wij eens een ander voorbeeld van bewerking, en wel van eenen eigennaam, uit dit 'Encyclopaedisch overzigt der vijf laatste eeuwen voor Christus.' - Wij herhalen trouwens den fraaijen titel, om langs den eenvoudigsten weg slechts te doen uitkomen, hoe passend, hoe juist hij is; want de naam, dien wij hier als voorbeeld wilden geven, is geen ander dan *Homerus*. Zie evenwel eens, wat al deftigs daarover wordt uitgekraamd, en gij zult het den Hr. v.H.L. vergeven, dat hij met laarzen van zeven mijlen over zijne vijf eeuwen is heengestapt, nu hij, bij de toevallige gelegenheid dat door Nepos in 't voorbijgaan de naam van Homerus wordt gerept (in het tweede hoofdst. van het leven van Datames, als hij zegt: 'te dier tijde was Thyus Koning van Paphlagonië, uit een oud geslacht, namelijk uit dat van Pylaemenes, wien, *gelijk Homerus vermeldt*, Patroclus in den Trojaanschen oorlog ombragt,' - overigens komt de naam van *Homerus* nergens bij Nepos voor), zoo gelukkig was, om, uit Heeren en

anderen, het volgende te kunnen plaatsen. Inmiddels houde men altijd tevens hierbij op 't oog, dat het boekske geschreven is voor discipelen, die Nepos leeren *vertalen.* - *Homerus*, dus luidt het dan woordelijk, '*Homerus*, i.m. (Ὅμηρος) aan wien de beide nimmer volprezene meesterstukken de Ilias en Odyssea, waaraan zich de geheele beschaving der Grieken knoopt' - (*geheele* - hier in ruimen zin; naar 't voorbeeld dier *vijf* eeuwen), - worden toegeschreven. - (N.B.! Hier is niets uitgelaten.) Verder. 'Gelijk voormaals zeven steden (Smyrna, Rhodus, Colophon, Salamis, Chios (Thuc. III, 104) Argos, Athenae) om de bakermat van den grooten volksopvoeder, zoo streden in onze dagen groote oudheidkundigen om het bestaan des dichters. Treden wij echter onbevooroordeeld de hooge zalen der beide tempels binnen, dan waait ons aanstonds de goddelijke geest van dien grooten meester toe, die beider verheven bouw ontwierp, en wij prijzen hem, uit de volheid des harten, dubbel gelukkig, dat hij zijn leerlingen met zijn geest wist te bezielen, zoodat zij in een den meester verwanten geest den beitel vermogten te hanteren en zóó de bijsieraden aanbrengen, zoodat alleen het meest geoefend oog ontdekken kan, of zij van den meester (wien de oudheid als een god tempelen bouwde) dan van een zijner jongeren (wier namen nimmer bekend geweest of reeds lang vergeten zijn) bearbeid zijn.' Vervolgens, want het artikel is al te lang, om hier in zijn geheel over te schrijven, wordt nog geleerd: 'dat eerst, nadat de levendige bron der overlevering verdroogd was, door de alexandrijnsche taalgeleerden Zenodotus, Aristarchus en Aristophanes, volgens de regelen der kunst in het leven geroepenen kritiek en exegese van den homerischen tekst te voorschijn trad', en krijgen wij eindelijk dit fraaije slot: 'hij was de bron der volksvrijheid' - (*εἷς κοίρνος ἔστω κ.τ.λ.*) - 'en volkswijsheid. Een schat van edele en groote gezindheden lag in Homerus en voor alle levensverhoudingen vond men bij hem raad. En wat is Homerus voor ons? het grootste sagenboek uit de kinderjaren der menschheid, dat ons weder in den tijd van kinderlijke onschuld verplaatst; een trouwe spiegel van onverdorvene, onverwrongene natuur, in welke wij, wanneer wij in het leven des menschen beeld verloren hebben, het in zijne onvervalschte zuiverheid weder kunnen aanschouwen; de eeuwige echo der echt menschelijke natuur; want op de eerste gevoelens der menschelijke natuur zijn die liederen gebouwd. Op de liefde des zoons, der gade, des vaderlands, op de alles overtreffende zucht naar roem! *Uit* een borst, die rein en menschelijk gevoelde, vloeiden zijne zangen, daarom stroomden zij en zullen zij altijd stroomen *in* iedere borst met menschelijk gevoel vervuld. Onsterfelijke!' - nu wordt de exegese zelfs regt pathetisch! 'indien het u vergund is uit een ander Elysium, dan gij hier vermoeddet, op uw geslacht neder te zien; indien gij de volken uit de velden

van Asia tot aan de Hercynische bosschen ter bedevaart ziet trekken naar de bron, die uw wonderstaf deed ontspringen; indien het u vergund is het geheele gevolg van het edele, groote, heerlijke te overzien, dat uwe liederen te voorschijn riepen - onsterfelijke! waar ook uwe verhevene schim thans vertoeve, heeft zij wel meer noodig tot hare zaligheid?' - Maar hebben nog niet ver gevorderde leerlingen zelfs, al deze fraaije half bombastische tiraden wel noodig? vragen wij slechts in gemoede hierop af; zonder in eenige verdere beschouwing te willen treden van dit nog voor de helft weggesneden artikel. - 'Mijn oorspronkelijk plan' (dus lezen wij nog in het korte voorberigt van den Schr.) 'was een tekstafdruk van het werk uit te geven,' - d.i. dan van Nepos altijd - 'met onder aan het blad geplaatste historische opmerkingen en aanvullingen, doch na eenig nadenken heb ik den vorm van een woordenboekje gekozen, om daardoor den leerling meer gelegenheid tot zelfwerkzaamheid (!) te geven.' *Proh dii!* dat zou een commentaar geworden zijn; men oordeele slechts uit de beide proeven, welke wij daaruit grepen. Ach, dat de jonge Schr. dat 'eenig nadenken' nog wat verder hadde uitgestrekt, en hij liever nóg wilde beginnen, om in de eerste plaats de beginselen der logica vlijtig te bestuderen, ten einde hij althans plan, vorm en inhoud wat meer op het oog hield, indien hij zich dan toch geroepen - men zou haast eer zeggen - geknepen gevoelde, om als auteur op te treden. Wij beweren geenszins, dat er in dit werkje geene artikels voorkomen, die voor de jeugd eenige waarde kunnen hebben; ten opzigte van geschiedkundige bijzonderheden is zoodanige arbeid, wanneer men enkele als goed erkende bronnen naslaat, ook juist nog zoo geheel moeijelijk niet; men haalt een paar namen, een enkel feit met een paar jaren bij elkander, en - 't artikel is klaar. Doch zoodanige arbeid is en blijft vooreerst nog boven de krachten van den Hr. v.H.L., zoo lang hij daarin geene gelijkmatigheid weet te brengen, en hij, blijkens verscheidene artikels de antiquiteiten betreffende, nog geene genoegzame algemeene kennis bezit, om behoorlijk te kunnen kiezen, zoodra zijne bronnen hem onderling verschillende opgaven aan de hand geven. Dat hij mede gevaar loopt, altijd uit hetzelfde gebrek 't welk wij daar aanduidden, om, zoodra hij den zuiver historischen weg verlaat, dien hij in geen geval in een naamregister als dit uit het oog had mogen verliezen, redeneringen op te nemen, welke, door wie ook soms geuit, niet ieder daarom, die zich slechts door geen *clinquant* blindelings laat meêslepen, onderschrijven zou; - daarvoor strekte reeds dat brokstuk van *Homerus* voldingend ten bewijze. Doch in een woord. Al mogt er dan ook hier en daar in dit werk veel goeds en wetenswaardigs voor de jeugd zijn bijeengebragt, de gebreken die het daarentegen telt zijn zoo menigvuldig, de geheele zamenstelling is zoo verward, zoo geheel onberedeneerd, dat wij

ons de zaak niet anders kunnen voorstellen, dan dat de Schr. vlugtig begreep, dat men slechts wat boeken van eenige autoriteit naast elkander had te leggen, om daaruit een nieuw te kunnen vervaardigen, even goed en gemakkelijk als een apothecarsbediende uit allerlei fleschjes en potjes een drankje klaar maakt, zonder dat hij daarom de zaken, welke hij gebruikt, naauwkeurig behoeft te kennen. - Een bloot overzigt van het voorberigt van den Schr. is genoeg om den lezer aan te toonen, dat de hier ingebragte beschuldiging geenszins overdreven is; want kan er wel eenig werk onder grootscher termen en onbekookter tevens worden opgevat, dan dat hetwelk berust op de volgende aaneenschakeling van denkbeelden. '*Het belangrijkste gedeelte*' - dus begint dan dat voorberigt - '*der oude geschiedenis zijn voorzeker de vijf laatste eeuwen vóór Christus*.' - Daar zal wel niemand veel tegen hebben. Maar nu verder, na eenige verklaring dier op den voorgrond gestelde belangrijkheid: '*De levens van Cornelius Nepos bieden ons een plastisch tafereel van dit belangrijk tijdvak aan;* ZIJN *onvolledigheid maakte* HET *echter minder geschikt, om als leerboek der oude geschiedenis op de scholen te worden ingevoerd, hoe wenschelijk deze invoering overigens om verschillende redenen mogt geacht worden*.' - Dat *plastisch tafereel?* nu, 't zij zoo, mits men eenvoudig daarbij aanneme, om bij de aangebodene figuur te blijven, dat het grootste gedeelte dier vijf eeuwen, in 't geval hier, achter de schermen vertoond, of althans gehouden wordt. Doch hoe nu iemand schrijven kan, ten zij hij maar schrijft om wát te schrijven, gelijk men in 't dagelijksche leven wel eens wat praat, óm maar te praten, - hoe nu iemand schrijven kan, dat de onvolledigheid van Nepos hem minder geschikt maakt voor een leerboek der oude geschiedenis, hoe wenschelijk enz., - neen, dit verklaren wij niet te begrijpen, of wij zouden moeten aannemen, hetgeen hier toch onmogelijk kan, dat zoo iemand die levens van Nepos nimmer gelezen heeft. Wat komt er bovendien nog voor op bl. 57? Daar staat, mede zoo regt eigenaardig, tusschen de artikels *Hispania* en *Homerus* in, het woord *Historia*, met deze verklaring: ' - *ae, f* (*ἱστορία* = *onderzoek*) *geschiedenis, de levensbeschrijving* (*vita*) *tegenovergesteld*.' Meer staat daar niet; doch aan dit weinige hebben wij reeds meer dan genoeg, want volgens des Schr. eigene woorden, met hoe weinig zorg ook geformuleerd, komt toch duidelijk voor den dag, dat geschiedenis en levensbeschrijving bij hem geheel wat anders zijn, ja is het eene het tegenovergestelde van het andere, en in weerwil daarvan zou het echter wenschelijk wezen in zijn oog, om op de scholen levensbeschrijvingen, - en dat dan altijd nog wel die van Nepos - als leerboek voor de geschiedenis in te voeren. - Wij herhalen het van ganscher harte, leer toch eerst wat logica, Mijnheer v.H.L.! voor gij de pen soms weêr in handen neemt. - Intusschen gaan wij voort met het *Voorberigt. 'Ik meende daarom*' (dit *daarom* laat de Schr. slaan op de zoo even aangehaalde

woorden van *de levens van Corn. Nepos* af, tot en met *mogt geacht worden*) '*mijnen medeonderwijzers geen ondienst te doen met het aanvullen en bijwerken dezer onvolledigheden uit de bronnen zelven, waaruit Nepos zijn werk opstelde*.' - Slechts deze vraag: welke zijn die bronnen? - Straks hierover nog met een enkel woord. - Vervolgens weêr wordt dan gesproken van het reeds boven vermelde plan, hetwelk oorspronkelijk was, om een tekstafdruk van het werk uit te geven, met die opmerkingen enz. onder aan het blad. Waarop onmiddelijk volgt: '*Met behulp van dit woordenboekje kan de leerling zich nu grondig voorbereiden, om een of ander leven of hoofdstuk gedurende de les historisch te behandelen, iets, dat mijns inziens, oneindig geschikter is om een grondige studie der historie te bevorderen, dan de gewone leerwijze, bestaande in het laten van buiten leeren en verklaren van een gedeelte uit het een of ander compendium over de oude geschiedenis*.' - Dat het *zich grondig voorbereiden* - oneindig geschikter is, om eene *grondige* studie te bevorderen, dan - neem wát ge wilt - behoort op nieuw in de logica van den Hr. v.H.L. te huis. Wanneer hij trouwens daaraan nog laat voorafgaan, dat men *met behulp van dit woordenboekje* zich zoo *grondig* kan voorbereiden, dan zijn wij het evenmin met zijne bedoeling, als met zijne uitdrukking eens. In hoe ver hij ten andere, 'de gewone leerwijze' met dat toevoegsel van *gewone* bestempelen en gelijktijdig den staf daarover breken mogt, laten wij geheel voor zijne rekening. '*Niet dat ik de compendia*,' gaat hij voort, '*geheel afkeur. Integendeel*.' Dit zou dan moeten zijn, dat hij die geheel *goedkeurt;* doch dit mag hier natuurlijk weêr zoo naauw niet genomen worden. '*Met vreugde*' leest men verder, '*heb ik de uitmuntende werken van Pütz* (*door zulke bekwame handen zoo uitmuntend in onze moedertaal overgebragt*), *begroet en met uitnemend gevolg bij mijn historisch onderwijs ingevoerd;* - wat al voortreffelijkheden bij elkander! Is de Schr. echter wel spoedig te vreden, zou men wederom mogen vragen, indien hij, in weerwil van dat *uitnemend* gevolg - wat verlangt hij toch meer? - zich maar niet aan Pütz schijnt te willen houden! Het is waar, hij zegt hierop nog: '*maar ik acht het bestuderen van een compendium, hoe voortreffelijk het overigens ook wezen moge, geenszins genoegzaam*.' Doch wie zal dat ook beweren, en het wordt immers ook geenszins van een compendium gevergd, dat het *genoegzaam* zou wezen, zoodra het ook slechts *bij* het onderwijs wordt *ingevoerd?* - Waarop komt intusschen de gansche redenering hier ten slotte neêr? Dat het compendium zoo wat gelijk staat met de grammatica enz., en even als deze bij het *grammaticaal* lezen, zoo het handboek practisch (?) toegepast moet worden op het *historisch* lezen van schiijvers. '*De levens van Nepos*,' heet het wijders, '*kunnen reeds zeer spoedig den leerling in handen worden gegeven, en zijn van dien aard, dat zij* (?) *deze lang in handen kunnen houden*,' Dit laatste altijd, al naar men 't nemen wil. '*Ik hoop door mijn encyclopaedisch overzigt van het in die levens behandelde tijdperk*' - welk tijd-

perk toch, in 's hemels naam! - '*de zwarigheden, die tegen de invoering bestonden, voldoende te hebben uit den weg geruimd*.' Tegen welke invoering? toch niet van Nepos op zich zelven, die reeds eeuwen achtereen op onze scholen gebruikt is, en nog wel gebruikt zal worden ook? 'ALLE, *in die levens voorkomende eigennamen zijn in* MIJN *Encyclopaedie*' - respect, voor dien naam! - '*opgenomen. - Van alle merkwaardige gebeurtenissen is een uit de bronnen geput verslag gegeven*.' - De bedoeling zal in elk geval wel wezen, - van die gebeurtenissen, welke door Nepos slechts worden aangestipt en niet meer; anders toch zou het kunnen heeten, dat er een *verslag* van gebeurtenissen *in* en *vóor* Nepos gegeven werd, *uit* de gebeurtenissen, die hij zelf vermeldt. C'est clair comme du chocolat! - '*alle leemten zijn aangevuld en de historische onnaauwkeurigheden van den schrijver zijn verbeterd*.' Gelukkig, wie zoo van zijn afgedaan werk spreken mag. - Eindelijk: '*Hoewel in de hoofdzaak omtrent de spelling der eigennamen het geheel eens zijnde met de geleerde bewerkers van het handboek van Pütz, meende ik echter in dit overzigt de eigennamen zoo te moeten schrijven, als zij in de beste uitgaven van Nepos voorkomen* (*uitgezonderd echter de naam der stad Rome, daar Roma in een hollandsch boek wat al te vreemd klonk*).' - Wat al dwaasheden op nieuw. Vooreerst, wanneer die geleerde bewerkers van *Pütz* ons al een zeer goed handboek hebben bezorgd, zoo als wij gaarne mede erkennen, dan komt hun nogtans niet de minste lof toe, ja, zijn zij veeleer als model ten sterkste af te keuren, ten opzigte van hunne aanvankelijke schrijfwijze van eigennamen. In het nommer van j.l. November, in ditzelfde tijdschrift, is daarover, trouwens in het voorbijgaan, (art. T. Knuivers, Alg. Gesch.) genoeg gezegd, tevens met de opmerking, dat bedoelde geleerden in hunnen verderen arbeid zelve reeds geheel afgeweken zijn van hunne primitieve, gewis geenzins navolgenswaardige methode. Ten andere, wat zegt het toch eigenlijk, om in een Hollandsch boek de eigennamen te willen schrijven, zoo als die in de *beste* uitgaven van een Latijnsch, van Nepos dan, voorkomen? Dat *beste!* - alsof men niet, bij welke bewerking ook van eenen schrijver, diens beste uitgaven tot grondslag moest leggen? En wat is het nu anders, dan alsof men las: 'ik heb al de namen, die bij Nepos voorkomen, woordelijk in het Hollandsch laten staan, gelijk zij daar staan in het Latijn.' Zulks is ook goed en best ten opzigte van alle persoonsnamen; doch als de Schr. daarbij zegt, dat *Roma* alleen hem wat te vreemd klonk in onze taal, dan kunnen wij het maar volstrekt niet begrijpen, waarom *Roma* juist meer dan *Italia, Gallia*, enz., enz. Men ziet het, met hoe weinig overleg inderdaad deze gansche *encyclopaedie* ondernomen werd, en kluchtig genoeg moge het nu verder heeten, als men het blad omslaat, en dan nog een enkel, niet gepagineerd, blaadje krijgt, met het opschrift: *Aanteekening over den waarschijnlijken Vervaardiger der 'Vitae*.' Het heeft al den schijn, en vooreerst geven wij dit vermoc-

den ook nog in het geheel niet op, alsof de Schr. met zijne gansche op Nepos steunende lijst zoo wat kant en klaar was geweest; doch dat hij eerst toen, door dezen of genen vriend, of bij welk toeval ook, er op opmerkzaam werd gemaakt, dat diezelfde Nepos altijd, in weerwil van Madvig, enz., nog maar zoo zeker niet voor den schrijver dier levensbijzonderheden mag doorgaan. En dat hij toen dacht, daarom alles maar te moeten laten, gelijk het eenmaal geschreven, welligt reeds gedrukt stond, tot die beloften toe, in het Voorberigt, van Nepos uit de bronnen zelven, waaruit hij zijn werk opstelde, te willen bijwerken; - iets, dat dan toch moeijelijk valt vol te houden, zoolang men het omtrent de echtheid van den auteur in de eerste plaats nog niet met zich zelven eens is. Zelfs zegt hij later, op dat toen maar gemakshalve ingeschoven blaadje: 'WAARSCHIJNLIJK *is de stof dezer "Vitae" antiek*.' De lezer vergelijke zelf deze kernachtige uitdrukking met het vroeger geleerde, en verbetere tevens nog, een paar regels hooger, *Rinck* voor *Rink*. - Doch meer dan genoeg. Indien wij den Hr. v.H.L. onwillekeurig eenigzins hard mogten gevallen zijn, dan sproot zulks alleenlijk voort uit een verdrietig misnoegen, dat wij telkens ontwaren, zoo dikwijls als het blijkt, dat alweer een nieuw schrijver voor den dag treedt, blootelijk omdat hem de vingers jeuken. Courier zeî wel: *parler est bien, écrire vaut mieux, imprimer 'est excellente chose!* maar dit laatste worde daarom toch niet, gelijk het zoo dikwijls schijnt, tot onvoorwaardelijk motto gekozen door een ieder en een iegelijk!

Δ.

Rijk en Arm, door Mevrouw Marcet. Deventer, J. de Lange. 1854. 88 blz. 60 cts. (*Staathuishoudkundig Schoolboekje*.)

Voor eenigen tijd klaagde ons eene hoogst beschaafde jonge dame, wier verstandelijke gaven door keur van goede en degelijke lectuur zeer ontwikkeld waren, dat zij niet dan vergeefsche pogingen gedaan had om eenigzins met de beginselen der staathuishoudkunde bekend te worden, en dat zij, na het lezen of hooren verklaren van eenige der grondwaarheden dier wetenschap, later gedurig tot haar leedwezen merkte, dat zij de zaken toch maar niet onthouden of zich duidelijk kon blijven voorstellen. Moet de fout aan de wetenschap of aan de scholiere geweten worden? Wij gelooven aan de eerste, die in den vorm, waarin ze in de meeste handboeken gebragt is, alle vereischten mist om door vrouwen te worden bestudeerd. Men zegt wel, dat bekwame predikanten juist op het oordeel van beschaafde dames

over hunne preken grooten prijs stellen, maar zou dat bij eene zaak, die zoozeer het gemoedsleven betreft, niet ook veel natuurlijker zijn dan bij de economie, tot wier kennis eigenlijk weinig anders dan het koele verstand gevorderd wordt? En is de staathuishoudkunde wel eene wetenschap die eenige waarde heeft voor het vrouwelijk geslacht? Wij zouden meenen dat zulks wel degelijk het geval is, vooral sedert de philanthropie de vrouwen gebragt heeft op het terrein van armverzorging, zoo door het oprigten en besturen van bewaarscholen, crêches, zondagscholen, en wat dies meer zij, als door het bezoeken der armen in hunne woningen, om hen door raad en leering op den goeden weg te brengen. Tot dat praktisch werken wordt meer vereischt dan eene Christelijke toespraak. Wie zich bevoegd rekent tot het geven van raad aan de arbeidende klasse in moeijelijkheden, moet ook eenige kennis hebben van de wetten die de maatschappij regelen, want zoo ééne klasse geheel en al van die wetten afhankelijk is, het is die van de arbeiders, die geen ander kapitaal hebben om er van te leven, dan ligchamelijke kracht en een weinig kennis hoe die toe te passen. Iedere verandering in de uitoefening van het een of ander bedrijf wordt dadelijk door den arbeider gevoeld. Wie dus anderen leeren wil hoe zich in die omstandigheden te gedragen, moet eerst zelf geleerd hebben. Qui veut la fin, veut les moyens.

Nu moge de staathuishoudkunde dor zijn en geheel ongeschikt voor dames-lectuur, zoo als ze te vinden is in de werken der groote mannen van dat vak, ze houdt op dat te zijn als men de populaire handelingen nagaat, die niet dan oppervlakkig maar toch grondig genoeg voor het vermelde doel, de hoofdbeginselen der wetenschap blootleggen. Albions dochteren hebben zich daarin waarlijk verdienstelijk gemaakt en enkele werkjes van Miss Martineau kunnen, even als het boekje van Mevrouw Marcet, zeer goed tot dat einde strekken. Men moge in het algemeen de vertaling van boeken die populair moeten zijn afkeuren, omdat het eerste vereischte van populaire geschriften een zuiver weergeven is van den eigenaardigen maatschappelijken toestand van het volk waarvoor men schrijft, men veroordeele daarom niet alle dergelijke pogingen. Met de overzetting van dit boekje in het Nederduitsch rekenen wij dat de vertaler een goed werk gedaan heeft, omdat inhoud en vorm van zoo algemeenen aard zijn, dat het zeer goed voor verschillende landen kan gebruikt worden. Jammer echter, dat hij de uitdrukkingen die bepaald op Engeland van toepassing zijn, niet eenvoudig verhollandscht heeft; want waarom hij bijv. van banknoten van 10 en 20 pond, in plaats van bankbilletten van ƒ 25 of ƒ 100 spreekt, begrijpen wij volstrekt niet. Slaafschheid in vertalen moet vooral bij populaire geschriften vermeden worden.

Het boekje bevat gesprekken van een meester met zijne leerlingen, die bijna allen tot de arbeidende klasse behooren, en in tegenstelling van de in den laatsten tijd gewone beschouwing door dichters van

rijken en armen als twee elkander bijna vijandige magten, wordt hier juist alleraardigst aangewezen, hoe de rijken de armen en de armen de rijken bepaald noodig hebben, en hoezeer de arbeider tegen zijn eigenbelang, ja zelfs dwaas handelt, wanneer hij den bemiddelden diens voorregten benijdt. De onderlinge band die tusschen alle leden der maatschappij bestaat wordt duidelijk aangetoond, en het nadeel klaar voor oogen gesteld, wanneer men dien band wilde verbreken of eene algemeene gelijkheid verlangen, omdat gelijkheid armoede wordt, terwijl ongelijkheid daarentegen de scherpste prikkel is tot arbeid en spaarzaamheid. Het zijn geene abstrakte redeneringen, wanneer hier arbeid, winsten, kapitaal, werktuigen, prijs en voortbrenging, loon, handel, geld en banken geleidelijk worden behandeld en uitgelegd, maar eenvoudige betoogen, ontwikkeld en verklaard door voorbeelden uit het dagelijksch leven. Enkele punten zouden wij gaarne anders zien uitgelegd; maar de meester, die het gebruikt, moet door zijne eigene kennis het onvolledige aanvullen, of het min juiste wijzigen. En wie het leest, onbekend zijnde met de staathuishoudkunde, zal er geene verkeerde begrippen door krijgen. Wij rekenen het zeer geschikt om door dames te worden gelezen, en dat het door eene vrouw geschreven is, moge bij haar tot aanbeveling strekken. De Heer Mr. W.R. Boer heeft in zijne Huishoudkunde in den Praktischen Volks-Almanak van 1855, reeds een begin gemaakt om de Hollandsche vrouwen tot het lezen van ligte economische lectuur op te wekken. Vooral echter voor armenscholen kan dit boekje hoogst nuttig zijn, want wanneer men den knaap reeds vroeg inprent, dat rijk en arm noodig is in de maatschappij, en dat de rijke door verkwisting even ligt arm kan worden, als de arme door ijver en kennis rijk, dan zal het opkomend geslacht vrij wat beter tot zedelijkheid en bewaring van rust en orde gedrongen worden, omdat het ziet hoe eigen voordeel daarvan afhangt, dan door strenge wetten, krijgsmagt of policie. In volksopvoeding moet men kracht zoeken voor de toekomst. Moge de staathuishoudkunde meer en meer op de scholen worden onderwezen; en is eens de grond bij den knaap gelegd, dan brengt eigen onderzoek hem wel verder.

De uitgever, die zich waarlijk verdienstelijk maakt met het drukken van zoovele staathuishoudkundige geschriften, en dus zoo gunstig afsteekt bij zoo velen zijner confraters, wier persen zweten onder een vracht van flaauwe en laffe romans, waarmede men ons land waarlijk overstroomt, heeft zijne zaak goed begrepen, door op stevig ouderwetsch papier, voor den geringen prijs van 60 centen, 88 bladzijden goede lectuur te geven. Zoo is het boekske onder het bereik van alle scholen. Moge Rijk en Arm dan ook in veler handen komen en tot zegen gedijen van armen en rijken beide.

M.

***De vestiging van Nederlanders te Suriname, aanbevolen door den Generaal-Majoor R.F. Baron van Raders. Te 's Gravenhage, bij de Erven Doorman*. 1854. 12 blz.**

Is eene Europesche kolonisatie in tropische gewesten mogelijk? - Ziedaar eene vraag, waarover sedert langen tijd met warmte is getwist, welke millioenen schats en duizende menschenlevens heeft gekost, zonder dat men nog tot eene allen bevredigende oplossing is kunnen geraken.

‘Dergelijke kolonisatie, bepaaldelijk in de kolonie Suriname, en wel door Nederlanders, is niet alleen mogelijk; zij is het eenige middel om de emancipatie der slaven goed te doen gelukken en goede vruchten te doen dragen, om van Suriname te maken, wat het worden kan, eene welvarende, zeer winstgevende bezitting, een tweede Nederland, om aan de emigratie van Nederlands overbevolking eene voor Nederland nuttige rigting te geven.’ Ziedaar wat men door Suriname's oud-Gouverneur van Raders onophoudelijk en met warmte en overtuiging hoort verdedigen, en wat hij in deze weinige bladzijden heeft getracht te betoogen.

‘Het vraagstuk is moeijelijk, maar der moeite waard,’ en het is ongetwijfeld nuttig, dat het weder eens in een praktischen vorm aan het oordeel van het publiek wordt onderworpen.

De tegenstanders van die kolonisatie meenen zich op de geschiedenis te kunnen beroepen, ten betooge dat nimmer in Oost noch West eene wezenlijke kolonisatie van Europeanen, dat is eene vestiging op het land, ten einde als landbouwers hun levensonderhoud te verdienen, - over deze toch is hier alleen sprake, - kon stand houden; zij meenen, dat ons organisme zich daartegen verzet en waarschuwen partikulieren en regeringen niet roekeloos aan proeven daartoe geld en menschenlevens op te offeren.

De voorstanders beweren, dat het mislukken van zoovele proeven te wijten is aan de verkeerde maatregelen daarbij genomen, meenen zich juist op het hier en daar op meer of minder kleine schaal verkregene en nog bestaande te kunnen beroepen ten bewijze, dat de zaak zeer uitvoerbaar is, en nemen niet aan dat het menschelijk organisme, mits men behoorlijke voorzorgen in acht neme, zich daartegen in het allerminst zou verzetten.

Deze meening is ook die van den Heer van Raders, en daarom achtte hij het van belang, nu ook onlangs de Tweede Kamer, in haar antwoord op de troonrede, van hare belangstelling in onze Westindische koloniën had doen blijken, kortelijk nogmaals eenige punten betreffende Suriname, en wel bepaaldelijk de kolonisatie door Nederlanders, volgens hem eene levenskwestie voor de kolonie, in herinnering te brengen.

De Heer van Raders kan er zich zeker niet op beroemen, dat veel van de plannen tot opbeuring onzer Westindische bezittingen, sedert eene zoo lange reeks van jaren door hem ontworpen en met warmte bij opvolgende gouvernementen voorgestaan, bij publiek of gouvernement groote ondersteuning hebben gevonden. Mogt hij sommigen daarvan, b.v. de goudgraverij op Aruba, de cochenilleteelt op Curaçao, de kanalisatie door middel van Europeanen in Suriname, al in toepassing of tot een begin van uitvoering brengen, - gewoonlijk werd hij al spoedig daarin gestuit, nog voordat de zaak belangrijke uitkomsten had kunnen opleveren, of werd zij niet op die wijze voortgezet, dat daarvan de voorgespiegelde vruchten konden worden geplukt. De Heer van Raders, hij weet te goed dat dit het geval was en is te verstandig dan dat hij het niet ten goede zoude houden, dat dit hier worde herinnerd, kreeg bij sommige en juist, naar 't schijnt, bij invloedrijke personen den, voor iemand in zijne positie en voor de uitvoering van zijne ontwerpen uiterst nadeeligen naam van: plannenmaker. Niemand twijfelde aan de volkomen eerlijkheid zijner bedoelingen, aan zijne innige gehechtheid aan en warme belangstelling in zijn Vaderland en in de gedurende vele jaren, na een langdurig verblijf, aan zijne zorgen toevertrouwde koloniën. Aan zijne menigvuldige ontwerpen tot opbeuring van die koloniën werden ook wel alle verdiensten niet ontzegd; maar bijna immer heette het, dat zijne verwachtingen zeer overdreven, of dat het in werking brengen van zijne voorstellen, minstens aanvankelijk, te veel geld zoude kosten. En - de W.-I., bezittingen bleven in kwijnenden toestand, bleven lastposten voor den staat. (Zoolang de kosten van beheer van die bezittingen niet door de opbrengsten der belastingen of andere inkomsten der schatkist kunnen worden gedekt, en het jaarlijksch tekort uit het Oostindisch batig slot moet worden aangevuld, zullen zij wel als lastposten voor den staat moeten worden beschouwd, niettegenstaande den betrekkelijk vrij aanzienlijken uitvoer van de producten der kolonie, waarop ook de schrijver wijst).

Het is zeker in den Heer van Raders te prijzen en pleit voor de kracht zijner overtuiging, dat hij, niettegenstaande die ondervonden teleurstelling, toch onophoudelijk voortgaat te trachten de publieke belangstelling voor onze W.-I. bezittingen op te wekken, tot hare opbeuring werkzaam te zijn en aan te toonen, in hoevele opzigten zij voor Nederland nuttig kunnen zijn.

We herinneren slechts aan zijne pogingen om daar meer uitbreiding te geven aan en hierheen over te brengen of meer algemeen te maken de teelt van het zoo nuttige paragras en van de nog oneindig nuttiger maïs. De eerste vertoonde hij op de landbouw-tentoonstellingen, den vorigen zomer te Arnhem en te Dordrecht gehouden. Aan de maïs wijdde hij eerst onlangs weder eenige bladzijden druks; hij bespreekt ze telkens in de Haagsche afdeeling der Holl. Maatschappij van Landbouw, en weldra hoopt hij door eene proeve in het groot te kunnen bewijzen, dat zij hier te lande zeer wel in het open veld te teelen is.

In de hier aangekondigde brochure bespreekt hij weder een van die punten, welke hem voor de hem dierbare W-.I. koloniën van het grootste gewigt toeschijnen. Door tijdige inlichting van het publiek en van hen, die op de te nemen regeringsbesluiten invloed kunnen uitoefenen, wenschte hij zoo gaarne een, volgens hem, dreigend gevaar van die koloniën af te wenden, en ze voor Nederland te behouden. Hij ziet dat gevaar in de kolonisatie van Suriname door Duitschers, waarvan in den laatsten tijd sprake was, sedert het te niet gaan der kolonisatie aan de Saramacca en het niet meer overkomen van Nederlandsche landbouwershuisgezinnen om zich in de kolonie te vestigen. Hij betoogt, dat door eene Duitsche kolonisatie Suriname spoedig van Nederland zal vervreemden; dat zij, blijkens een adres van de thans nabij Paramaribo gevestigde, van de nederzetting aan de Saramacca afkomstige Nederlandsche kolonisten, door dezen met leede oogen zal worden gezien, als op hen en hunne landgenooten de blaam zullende werpen alsof zij tot den kolonistenarbeid ongeschikt zijn. Hij beweert, dat de alluviale gronden, welke zich tot tien uren binnenslands langs Suriname's zeekusten uitstrekken, voor eene kolonisatie, juist door Nederlanders, uitermate geschikt zijn; dat zij zeer gemakkelijk, juist door onze, aan dergelijken arbeid en aan dergelijke gronden gewende landgenooten, door inpoldering en doorsnijding met sloten kunnen worden drooggelegd; dat men dan onder een heerlijk en gezond klimaat, buitengewoon vruchtbaar en gemakkelijk te bebouwen gronden zal verkrijgen, welke millioenen menschen zullen kunnen voeden, en dat men daardoor in Guyana een tweede Nederland zal kunnen doen verrijzen. Hij meent, dat eene kolonisatie zich van de zeekusten af langzamerhand naar het binnenland moet uitbreiden, en dat zij vooral van Paramaribo als middelpunt moet uitgaan, waar de kolonisten altijd zeker zouden zijn eene markt voor hunne produkten te vinden, en hij keurt eene aanvankelijke vestiging in de binnenlandsche bergachtige boschlanden sterk af, ook om de mindere vruchtbaarheid van den grond, welke eene, zeker in den eersten tijd niet te verkrijgen, bemesting noodzakelijk maakt. Ten betooge der mogelijkheid, dat Suriname door Nederlanders worde ge-

koloniseerd, dat veldarbeid in dat tropische land voor Nederlanders niet nadeelig is, beroept hij zich op de onder zijn bestuur in Aug. 1846 aangevangen graverij van het Kwatta-kanaal, den eersten in het openbaar door Europeanen verrigten veldarbeid, waarop de Hr. v. Raders telkens, en teregt, met voldoening wijst als op eene, vooral in de gevolgen en met het oog op de aanstaande emancipatie der slaven, hoogstbelangrijke overwinning door hem behaald op het vooroordeel, dat alle veldarbeid slavenarbeid is[1]; hij wijst op het, ook door het Gouvernement in het laatste regeringsverslag erkende welvaren van de thans nabij Paramaribo gevestigde overgeblevenen van de vestiging aan de Saramacca. Voornamelijk echter beroept hij zich op de getuigenis van Malouet, die, in de vorige eeuw als Commissaris van den Koning van Frankrijk naar Suriname gezonden, om na te gaan, hoe toch de Nederlanders zoo goed waren geslaagd, terwijl het naburige Fransch Guyana zoozeer kwijnde, een rapport uitbragt, dat eene uiterst vleijende voorstelling gaf van het door onze voorouders in Suriname tot stand gebragte. Malouet prees het, dat wij ons niet in de bergachtige binnenlanden hadden nedergezet, en liever de vrucht-

1 Men leze o.a. in het ‘Vervolg der Bijlagen behoorende tot de Memorie aan den Koning, ingediend den 3den Julij 1852, door den Generaal-Majoor R.F. Baron van Raders, rakende zijn ontslag als Gouverneur der kolonie Suriname,’ 's Hage, 1853, het uitvoerig verhaal van deze belangrijke gebeurtenis.
Met leedwezen misten we alle vermelding omtrent dat toch inderdaad hoogst belangwekkend en als zoodanig in en buiten de kolonie gewaardeerd feit, in het onlangs verschenen verdienstelijk werk over Suriname van Jonkbr. C.A. van Sijpesteijn. De schrijver, wien blijkbaar de Gouvernements-archieven ten dienste hebben gestaan om een werk over de geschiedenis en den tegenwoordigen toestand van Suriname te schrijven, vond waarschijnlijk in die omstandigheid en in zijne betrekking van Adjudant van den Gouverneur eene beweegreden om zich zorgvuldig van alle beoordeeling van het door hem opgeteekende te onthouden. Waarschijnlijk zou eene meer kritische behandeling van het onderwerp in veler oog hooger waarde aan het werk hebben gegeven. Het stond echter den schrijver vrij, zijne wijze van behandeling te kiezen, en ongetwijfeld heeft hij ook nu een voor velen nuttig boek geschreven. De aangevangen kanaaldelving scheen echter geregte aanspraak te mogen maken om, als eerste welgeslaagde proeve van in het openbaar door blanken en vrije kleurlingen verrigten veldarbeid, als blijk hoe een krachtig en uiterst schadelijk werkend, alle ontwikkeling der kolonie belemmerend vooroordeel kon worden overwonnen, als geschiedkundig feit van eenige beteekenis te worden vermeld in een werk, dat de geschiedenis en den toestand van Suriname tot op den tegenwoordigen tijd beschrijft. De Heer van Sijpesteijn mogt over het feit zelf oordeelen, zoo als hij wilde; hij mogt de zaak zelve van weinig beteekenis, des ontwerpers verwachtingen van de gevolgen en uitkomsten daarvan zeer overdreven achten: als geschiedschrijver mogt hij eene gebeurtenis, welke, èn om de zaak zelve, èn om hare gevolgen, zooveel ‘eclat’ maakte, niet onvermeld laten.

bare kuststreek hadden ingepolderd en drooggelegd, en wees op de vierhonderd schoone, welvarende plantagiën, aldaar in den loop eener eeuw aangelegd, als een bewijs hoe goed wij het terrein hadden gekozen.

Eene aanmerking moge hier hare plaats vinden. We zijn geneigd Malouet als autoriteit aan te nemen, wanneer er sprake is, of aan de vestiging in de binnenlanden dan wel aan die op de kustlanden de voorkeur behoort te worden gegeven. Maar hoe Malouet's hier aangehaalde woorden moeten strekken ten bewijze dat dit lage gedeelte van Suriname, ‘inzonderheid voor de kolonisatie met Nederlanders, geschikt is,’ dit is ons nog niet regt duidelijk. We kunnen toch uit die woorden niet anders opmaken, dan dat er sprake is van den aanleg van plantagiën en het graven van kanalen, dat toch wel zal geschied zijn door negers en wel onder het opzigt van, maar niet door Nederlanders.

De geachte schrijver gelieve ons wel te begrijpen. We willen in 't minst niet te kennen geven, dat we eene kolonisatie van Suriname door Nederlanders voor onmogelijk houden. We wenschen zelfs van harte dat zij mogelijk worde bevonden. Bij den strijd van gevoelen, daarover nog steeds bestaande, achten we ons echter nog niet genoegzaam ingelicht om een bepaald gevoelen daarover te kunnen aannemen. En de ietwat enthousiaste woorden van Malouet achten we niet in staat om dien bestaanden twijfel op te ruimen. We zien er in de betuiging zijner bewondering voor hetgeen onze nijvere voorouders in Nederlandsch Guyana hadden weten tot stand te brengen, in vergelijking van het weinige, dat in het naburige Fransch Guyana was verkregen. Maar een volledig bewijs dat eene Nederlandsche kolonisatie van Suriname op groote schaal uitvoerbaar is, kunnen we er nog niet in vinden.

De Heer van Raders gelieve het ons ten goede te houden dat we, nu we toch bezig zijn aan het opperen van twijfelingen, verder gaan en zeggen, dat we zulk volledig bewijs ook nog niet kunnen vinden in de door hem aangevangen kanaalgraving, evenmin als in de vestiging in de nabijheid van Paramaribo van enkele huisgezinnen, van de opgeheven vestiging aan de Saramacca afkomstig. We betreuren het diep, dat die kanaalgraving niet heeft kunnen worden doorgezet, en gelooven gaarne dat zij, zoowel ter beslissing van het vraagstuk, of de Europeaan op den duur veldarbeid in een tropisch klimaat kan uithouden, als om aan den neger te bewijzen, dat veldarbeid den vrijen man niet vernedert, en dus ter vergemakkeling der aanstaande en zoozeer wenschelijke emancipatie der slaven en ter voorkoming harer mogelijk nadeelige gevolgen, uitstekende vruchten, beslissende uitkomsten had kunnen opleveren. Nu schijnt die arbeid te kort te hebben geduurd om anders dan als belangrijke bijdrage tot de beslis-

sing van het vraagstuk te mogen worden aangehaald. Hetzelfde meenen we dat het geval is met de thans nog in Paramaribo's nabijheid op het land gevestigde huisgezinnen van den minderen stand, wier treffend getuigenis van erkentenis aan den oud-Gouverneur voor het hun in de hand geven der spade, hier op nieuw wordt aangehaald. We meenen er slechts in te mogen zien het bewijs, dat *eenige* Europeanen van den minderen en boerenstand (zeker die klasse, welke het grootste aantal personen aan de kolonisatie zal moeten leveren) in Suriname *kunnen* blijven leven, en hun levensonderhoud voor een deel door veldarbeid *kunnen* verdienen. Maar een bewijs, dat het hun welgaat, dat zij bloeijen, dat zij de kern kunnen vormen van eene op groote schaal ondernomen kolonisatie door Nederlanders, kunnen we er niet in vinden.

Wij gaan zelfs verder, en achten ons, door alles wat bekend is van de uitkomsten van de pogingen tot kolonisatie van Europeanen in tropische gewesten, geregtigd tot de meening, welke wij hopen dat ook die van den Heer van Raders is, dat zij geen genoegzaam *stellige* waarborgen van welslagen aanbiedt, om eenige regering te regtvaardigen dergelijke kolonisatie regtstreeks van harentwege te doen uitgaan. Daarvoor zoude eene overtuiging omtrent hare uitvoerbaarheid moeten bestaan, welke wij gelooven dat bij de onbevooroordeelden nog niet bestaan kan. Maar men passe hieromtrent weder het: 'laissez faire, laissez passer' toe. Zonder de zaak regtstreeks aan te moedigen, late de regering de vestiging van Europesche landbouwersgezinnen in tropische gewesten toe; zij vergemakkelijke die zelfs door weinig kostbaren of kosteloozen afstand van voor die vestiging geschikte gronden; zij lichte de vertrekkenden en aankomenden naar vermogen voor omtrent alles wat de onderneming, zoo mogelijk, goed zou kunnen doen slagen. Maar verder late men de zaak geheel aan bijzondere personen en partikuliere vereenigingen over. De Staat trede slechts bemiddelend en tot het uit den weg ruimen van beletselen op, en late de ondervinding uitspraak doen.

Maar ons artikel gaat, vreezen we, het stukje van den Hr. Raders, waarop we slechts de aandacht wenschten te vestigen, al bijna in uitgebreidheid te boven. Daarom worde hier nog slechts ééne van de opmerkingen medegedeeld, waartoe de lezing van dit stukje aanleiding gaf.

Zoodra er over Europesche kolonisatie in tropische landen sprake is, zal de hoofdvraag nog wel lang blijven: is zij mogelijk? Niettegenstaande al het daarvoor en daartegen geschrevene, niettegenstaande de vele daarmede genomen proeven en de gewis meestal treurige uitkomsten, welke zij hebben opgeleverd, zal men moeten toegeven, dat het eene van die vragen is, waaromtrent gelden moet het *adhuc sub judice lis est*. Maar zoodra hare mogelijkheid wordt toegegeven, dan zal wel in de tweede plaats de vraag moeten zijn: hoe moet de koloni-

satie geschieden, ten einde de meeste kansen van welslagen aan te bieden? De voldoende beantwoording van die vraag zou zeker de praktische waarde van het stukje van den Hr. van Raders zeer hebben verhoogd. De lezer zal waarschijnlijk belangstellend zoeken naar de opgave van de wijze, hoe een zoo warm voorstander van die kolonisatie, hoe een zoo innig met onze West-Indische bezittingen bekend man meent, dat die kolonisatie behoort te worden ingerigt. Te meer zal men er belang in stellen naauwkeurig met die gansche inrigting bekend te worden gemaakt, en de gronden te kennen, waarop men haar welslagen stellig durft voorspellen, daar de mislukte proeve van kolonisatie aan de Saramacca natuurlijk zeer velen huiverig heeft gemaakt weder tot zoo iets mede te werken.

De Heer van Raders laat echter die vraag in dit stukje onbeantwoord. Hij schijnt er zich thans slechts toe te hebben willen bepalen, op de zaak zelve de aandacht te vestigen en aan te toonen (zoo men de mogelijkheid der kolonisatie aanneemt, zal men dit ook gaarne toegeven), van hoeveel gewigt het was, dat Suriname door Nederlanders en niet door Duitschers wierd gekoloniseerd, ten einde voor Nederland te worden behouden, en in dat zoo heerlijke en vruchtbare land een tweede Nederland te doen verrijzen. Welligt wacht de schrijver slechts op het bewijs, dat zijn stukje niet onopgemerkt is gebleven, om de denkbeelden, welke hij zich ongetwijfeld omtrent de aan die kolonisatie te geven inrigting heeft gevormd, nader bekend te maken.

Misschien zullen onze woorden, waarin hij, zoo ze hem onder de oogen komen, wel een bewijs van belangstelling in de zaak zal willen zien, daartoe iets kunnen bijdragen.

We weten reeds, dat de Heer van Raders onze landbouwers, welke nu jaarlijks naar Noord-Amerika trekken - in 1853 verhuisden daarheen 1646 personen - naar Suriname wil lokken, dat hij de kolonisatie wil doen aanvangen op de alluviale gronden in de nabijheid van Paramaribo; dat hij hen de hun toegewezen gronden wil doen inpolderen en droogleggen, en meent dat zij in gezondheid en met groot voordeel voor hen zelven en voor de kolonie die gronden zullen kunnen bebouwen, enz. Maar zullen niet vooraf een zeker aantal woningen door de in de kolonie aanwezige bevolking moeten worden gereed gemaakt? Zal de daarbij behoorende grond niet moeten zijn drooggelegd en ter bebouwing gereed gemaakt, opdat de nieuw aangekomenen terstond huisvesting vinden en een stuk land, dat van het overtollige en voor de gezondheid nadeelige water bevrijd is? Hoeveel grond zal aan ieder kolonist kunnen worden verstrekt? Zal hij huisraad, boerengereedschap, vee, zaad, enz. in voorschot van het Gouvernement kunnen krijgen? of zullen de ondernemers, welke de kolonisatie voorbereiden, worden gelast daarvoor te zorgen? Zal de grond hem gratis worden verstrekt? of zal hij daarvoor en

voor de hoeve eene met den duur van zijn verblijf klimmende, aanvankelijk zeer geringe pacht betalen? (Dit schijnt wel het meeste rationeel.) Welke producten zullen hoofdzakelijk moeten worden geteeld en zou de afzet immer verzekerd zijn? Zal er veel vee moeten worden gehouden en zal men zich steeds daarvan kunnen voorzien? Biedt de verhuizing naar Suriname genoegzame kansen van welslagen aan, zoowel voor lieden, die daar pachters of eigenaars wenschen te worden, als voor de dienstbaren uit den boeren- en werkenden stand, waaruit de kolonie wel voor het grootste gedeelte zal moeten bestaan? Hoe hoog zullen de dagloonen waarschijnlijk zijn, en wat zal een daglooner met zijn gezin tot zijn onderhoud behoeven? Welken leefregel zullen de kolonisten, vooral de nieuw aangekomenen, moeten volgen, ten einde het tropisch klimaat op hen geen nadeeligen invloed hebbe?

Ziedaar, dunkt ons, eenige van die vragen, welke men gaarne goed opgelost en beantwoord zou wenschen te zien, alvorens men zijne medewerking tot eene kolonisatie van Suriname verleene.

Openbaarheid geeft licht. Daarom is het te hopen, dat de Heer van Raders zijne denkbeelden over de verschillende met het vraagstuk der kolonisatie van Suriname in verband staande punten nader openbaar zal maken, en dat zij, die van hem in meening verschillen, hunne bedenkingen ook publiek zullen maken. Daardoor alleen zal het pleit tusschen de voor- en tegenstanders van die kolonisatie eindelijk kunnen worden beslecht.

W.Q.

Naschrift.

Na het afwerken van dit stuk zijn ons, omtrent het vraagstuk der Europesche kolonisatie in de tropische gewesten, nog een tweetal artikelen onder de oogen gekomen, welke hier niet onvermeld mogen worden gelaten.

Het eerste is een stuk in het laatste nummer van het Tijdschrift ‘West-Indië,’ over den leefregel, door naar Suriname bestemde kolonisten, zoowel op reis als gedurende den eersten tijd van hun verblijf in de kolonie, te volgen. - Dit stuk, het werk van een sedert jaren in Suriname gevestigd geneeskundige, die dus ook door zijn stand alle waarborgen aanbiedt een bevoegd beoordeelaar te zijn, schijnt de aandacht van belanghebbenden zeer te verdienen en hoogst nuttige wenken te bevatten.

Het tweede is de beoordeeling van den Heer Netscher in N°. 1 en 3 van den ‘Alg. Konst en Letterbode,’ van dit jaar, van de ‘Beschrijving van Suriname,’ van den Heer van Sijpesteijn. De Hr. Net-

scher geeft bij die gelegenheid eene zoo lange reeks van voorbeelden, dat *alle* pogingen tot kolonisatie met Europeanen in tropische gewesten, ten koste van tienduizende menschenlevens en van vele millioenen schats, *altijd* geheel mislukt zijn, zelfs al werden zij, zoo als nog in de laatste jaren in Demerary het geval was, ondernomen met alle mogelijke zorgen, die het welslagen schenen te moeten verzekeren; hij haalt zulke duchtige autoriteiten aan ten betooge, dat ‘de ongezondheid van het land, vooral voor den Europeaan,’ daartegen een misschien immer onoverkomelijken hinderpaal zal blijven, - dat men schier huiveren zou tot eene nieuwe proeve van kolonisatie de hand te leenen. Zijn opmerkenswaardig artikel heeft ons slechts versterkt in de overtuiging, dat die kolonisatie eene zaak is, waarbij de regering zich van alle regtstreeksche inmenging, zelfs van aanmoediging, moet onthouden. We zijn er slechts te meer door overtuigd geworden, dat het de bepaalde roeping der regering is om, zoo nog pogingen tot kolonisatie zullen worden aangewend, de ondernemers daarbij geheel op hun eigen verantwoordelijkheid te laten te werk gaan en hen slechts door voorlichting zooveel mogelijk omtrent de beste kansen tot welslagen in te lichten en alle beletselen daartegen uit den weg te ruimen.

Zij, die zeggen: ‘périssent les colonies plutôt qu'un principe,’ zullen welligt die voorlichting, die indirekte inmenging der regering wraken, als in strijd met het staathuishoudkundig beginsel: ‘laissez faire, laissez passer.’ Wij gaan zoover niet. Zoozeer als iemand, huldigen we dat beginsel, en achten dien staat het gelukkigst, waar de taak der regering zich zooveel mogelijk bepaalt tot de zorg voor de veiligheid en bescherming van personen en goederen. Maar het geldt hier eene zaak van publiek belang; eene zaak, welke vroeger, gedeeltelijk ook door verkeerde Gouvernementsmaatregelen, mislukt is; eene zaak, welke, zoo zij wèl slaagt, den bloei eener belangrijke, thans kwijnende bezitting van den Staat kan ten gevolge hebben; eene zaak, waarvoor het Gouvernement toch reeds weder meer of min regtstreeks handelend optreedt; eene zaak, welke, zoo zij immer voor welslagen vatbaar is, dat zeker nimmer zijn kan, zoo het Gouvernement niet alleen niet tegenwerkt, maar zelfs niet medewerkt. En daarom durven wij, zonder onze overtuiging omtrent de juistheid in het algemeen van het: ‘laissez faire, laissez passer,’ eenig geweld aan te doen, onze meening herhalen: dat het de roeping der regering is hen, die zich als kolonisten naar Suriname wenschen te begeven, voor te lichten omtrent al datgene, waardoor zij de beste kansen hebben van wel te zullen slagen.

Queechy. Schetsen uit het leven en den maatschappelijken toestand der Noord-Amerikanen. Uit het Engelsch van Elisabeth Wetherell, schrijfster van 'The Wide, Wide World.' 3 deelen, 8°. Delft, bij N.J. van Overvoorde, 1853.

De 'Queechy,' een product uit de Amerikaansche school, welke zich bekend en geliefd heeft weten te maken in de oude wereld, wenschen wij aan eene beschouwing te onderwerpen, hoewel Ref. gaarne erkent, dat de lezing van geen werk hem ooit zooveel moeite heeft gekost als dit. Met eene ongeloofelijke inspanning moet men de verzoeking weêrstaan, het boek weg te werpen, en alleen gevoel van pligt kan ons nopen de drie lijvige deelen ten einde toe uit te lezen en..... door te worstelen. De reden hiervan moge uit de volgende opmerkingen blijken.

De fransche school stelt zich voornamelijk ten doel, de phantazy te prikkelen; zij schept intrigues en handelingen, waarvan de haren te berge rijzen en welke ons weinig de werkelijke wereld herinneren. Aan den anderen kant echter is men in een ander uiterste gevallen; - men daguerrotypeert het leven, men werpt de schilderkwast weg en koopt een photographischen toestel aan, men wordt slaafsch navolger van de natuur, en het scheppend genie van den kunstenaar, de philosophische groepering der feiten, zij worden voor altijd van de baan geschoven. Het is eene eerste les in de historiographie, dat men niet *alle* gebeurtenissen in de geschiedenis mag opnemen, en dat de historieschrijver juist daarin zijn philosophischen blik doet kennen, als hij gelukkig is in de keuze der feiten; hetzelfde kan men toepassen op den novellist. Wanneer hij ook *alle* mogelijke gebeurtenissen in het leven mededeelt, dan handelt hij als de schilder, die u op zijn copy geen enkel kluitje aarde, geen enkel blaadje, geen enkel steentje onthoudt.

Op die klip is ook de schrijfster van 'Queechy' gestrand. Zonder einde zijn de verhalen van thee zetten, koffij drinken, brood roosteren, ommeletten bakken, enz., enz. In het huiselijk leven moge dat alles niet zonder gewigt zijn, ik zou mijne karakters liever in meer boeijende feiten doen uitkomen. Zoolang de hoofdpersoon te Queechy is, boezemt zij ons geen belang in; zoodra zij echter meer doet dan theezetten en broodbakken, zoodra zij de reis naar New-York onderneemt, leest men het boek met meer genot. De karakters van den schrijver moeten zich uitspreken in daden, en men heeft als lezer regt

te eischen, dat die daden, met oordeel gekozen, afwisselend en zamenhangend zijn.

Dit voert Ref. tot eene tweede aanmerking op het boek. De karakters, in welker keuze de auteur zeer gelukkig was, doen zich in den regel meer door vertoogen en redeneringen kennen, dan door handelen. De gewone klip, waarop zoo vele auteurs stranden! Het is zeer gemakkelijk, zijn eigen gedachte een ander in den mond te leggen, maar te weten wat een ander karakter in de eene of andere omstandigheid des levens zeggen of doen zou - dat verraadt den kunstenaar!

Eindelijk is ook in ‘Queechy’ weder het doel merkbaar om godsdienstige denkbeelden in romantischen vorm te verbreiden. Mogten wij eene banale uitdrukking gebruiken, wij zouden dit noemen: ‘met twee pannen bakken,’ waardoor het een of het ander geregt aanbrandt. Schildert ons, gij schrijvers onzer eeuw, de wereld zoo als gij die ontmoet, geeft ons de menschen zoo als die zijn, en laat het aan den kansel over om de godsdienst te verspreiden onder het volk. De auteur van ‘Queechy’ hoorde die stemme niet, en van daar dat de opmerkingen dikwijls zoo gezocht, de dialoog zoo flaauw en gerekt, de toestanden zoo week en ziekelijk zijn. Zelfs wordt hier en daar het religieus gevoel der schrijfster buiten de grenzen van het gezond verstand gevoerd. De hoofdpersone b.v., welke eene goede daad heeft gedaan, ziet uit in de natuur. Zij hoort de harmonie der sfeeren: ‘de hoop op betere tijden, een kinderlijke vrede, die rust had met zich zelv'- dat alles wisselde in die muzijk elkander af, en te midden van dat alles, sloeg het geloof den laatsten klank in den hemel aan’, (III, bl. 86). Dit grenst aan den fanatieken waanzin.

Wij zeiden zoo even, dat de schrijfster gelukkig was in de keuze harer karakters; de hoofdpersone - wij moeten die uitspraak motiveren - de hoofdpersone is Fleda Reggan, de type van de vrouw, met al haar zelfopoffering, liefde, gevoel en zachtaardigheid; die, al is zij zelve door lijden overstelpt, nog alleen leeft om anderen te helpen en te troosten, en zich bij de zwaarste beproevingen door de godsdienst staande houdt. Aan de schepping brengen wij hulde, niet altijd aan de wijze waarop dit karakter wordt opgevoerd. Aan den eenen kant philosopheert en disputeert Fleda over politiek, philosophie, religie, met een onuitstaanbare pedanterie (wilde de schrijfster, zelve eene vrouw, daarmede bewijzen, wat ook zij was of wezen kon?); aan den anderen kant schreit Fleda ieder seconde tranen met tuiten. Ik telde in de veertig bladzijden achter elkander, waarop aanhoudend tranen stroomden. Al wilden wij nu ook niet tegen de emancipatie der vrouwen stemmen, al wilden wij haar stem geven bij de politieke en wijsgeerige vraagstukken, dan nog zou het ons raadselachtig zijn, hoe de zielskracht van Fleda het gedoogde om, niet als zij alleen is, maar telkens als anderen, zelfs vrienden, bij haar zijn, aan hare tranen lucht te geven. Wij reiken de vrouw gaarne de kroon der zachtheid, maar

wij gelooven, dat die juist niet in aanhoudend huilen bestaat, en wij betwijfelen dat nog meer bij iemand als Fleda Reggan, die zooveel zielskracht ontwikkelt en zooveel zelfopoffering bezit. - De Evelyns, de menschen die men aanziet, niet omdat zij goed zijn, maar omdat zij een zeker vernis van aangeleerde beschaafdheid hebben, vooral de luchthartige Constance, wier hoofd te ligt is en wier hart te hoog is geplaatst; tante Lucia, een mensch zonder zielskracht; haar echtgenoot, nietsbeduidend, en krommend en buigend, ja bukkend onder het leed; Charlton, de fat, bij wien niets in het oog valt als zijne epauletten; de goedhartige, onbeschaafde boeren en boerinnen van Noord-Amerika, waaronder Barby wel de eerste plaats bekleedt, en vooral Carleton, de man bij wien hoofd en hart in volslagen harmonie zijn, deze allen zouden met vrucht werkzaam zijn geweest in het drama, wanneer de schrijfster maar had kunnen goedvinden, hun een meer gewigtige taak op te leggen, dan hun nu is toevertrouwd.

Dat betreft het geheel, en toch zijn er détails in het boek, welke men met herhaald genot zal herlezen. Het sterfbed van Hugo - eene type als Eveline in de ‘Tom's Cabin - de soupétjes bij tante Mirjam en oom Orrin, enkele scènes met Barby, getuigen van eene frischheid welke men zelden ontmoet. Maar dat genot wordt duur gekocht als men daarvoor eene opeenstapeling van weinig beteekenende feiten moet doorworstelen, en men de hoofdpersonen telkens weder hetzelfde ziet doen of hoort zeggen; dat genot wordt vergald als men, ter liefde van eene godsdienstige idee, soms zeer ongepast toepassingen van leerredenen hoort verkondigen, of ter liefde van de stelling, dat de vrouw evenzeer de studie kan beoefenen - de dames een hooge philosophische vlugt ziet nemen.

Voor menige boeijende beschrijving zeggen wij de schrijfster dank; ook voor de juistheid van haren blik om ons geene verregaande booswichten te geven naast engelen van goedheid; maar wij zouden haar raden, indien onze stem tot haar doorklonk, in het vervolg, òf eene breedere handeling te kiezen, òf de eenvoudige feiten, die zij nu in haar boek heeft neêrgelegd, niet zoo dikwijls te herhalen, maar in kleineren omvang in te sluiten.

Zeker was de schrijfster beter vertaler waard geweest!

M.

De ontwikkeling van het Protestantisme.

Die Entwicklung des Protestantismus. Eine akademische Rede von Dr. Karl Hase. Leipzig, 1855.

Al is de redevoering, welker inhoud hier wordt aangekondigd, het werk van een vreemdeling, die vreemdeling is geen onbekende, en bij menig lezer van dit Tijdschrift heeft zijn naam een goeden klank. Geen theoloog onder ons, die den Jenaschen Hoogleeraar Dr. Karl Hase niet kent, en al is hij ook hier, als in zijn vaderland, de gevreesde tegenpartij der ongeloovigen - wij hebben er gelukkig niet velen - zooveel als der overgeloovigen - daarvan hebben wij er ettelijken -, zij, die tusschen deze uitersten staan - en zij maken ten onzent, God dank, nog eene goede krachtige meerderheid uit - vereeren in hem den grondigen en scherpzinnigen geleerde, van wien men naauwelijks weet wat men meer zal bewonderen, zijne uitgebreide geleerdheid, of zijn scherp vernuft, zijn' hoogen ernst in het handhaven der waarheid, of de geestigheid waarmeê hij zijne tegenpartij bestrijdt en zijn regt verdedigt. Daarbij voegt hij eene ongewone klaarheid en gemakkelijkheid van voorstelling, in een Duitscher eene dubbel groote verdienste, zoodat in zijne geschriften de wetenschap ons voor oogen treedt, ontdaan van den zwaren doctorstabbaard, in het bevallig gewaad, haar door fijnen, gekuischten smaak omgehangen. Maar ik behoef mij niet alleen op theologen te beroepen. Hase heeft in ruimer kring en ook ten onzent zich bekend gemaakt.

Zijne ‘Nieuwe Profeten’ zijn door vertaling de eigendom ook van ons beschaafd publiek geworden en hebben zeker gestrekt om bij zeer velen hooge gedachten te wekken van den man, die de kunst verstaat om figuren als die van Jeanne. d'Arc, Savonarola en van de Munstersche Wederdoopers, die als in een nevel gehuld ons voor den geest stonden, uit dien nevel te doen vooruittreden en als in hunnen tijd levend en werkend ons voor oogen te stellen.

Ik behoef alzoo geene verontschuldiging als ik op een geschrift van Dr. K. Hase de aandacht vestig van ons publiek, en zelfs den voornamen inhoud van eene redevoering, door hem uitgesproken, meêdeel. Zijn woord is een woord op zijn pas gesproken, zoo als hij het kan doen, - een woord gepast voor Duitschland in de eerste plaats, maar dat ook door ons wel mag gehoord worden en dat, wat den hoofdinhoud aangaat, ook op onzen kerkelijken en theologischen toestand geheel van toepassing is. Dezelfde partij, die te onzent onder den naam van Christelijk-historische zoo hoogen toon voert, laat zich in Duitschland niet minder gelden. Daar, nog meer dan hier, worden de dienaren der Kerk, die het wagen in prediking of geschrifte hun afwijken van de zoogenaamde orthodoxie te openbaren, als ontrouwen, als afvalligen, als ongeloovigen uitgekreten, die onwaardig zijn om de bedieningen, die zij bekleeden, te blijven behouden, gelijk zij immers ook reeds hunne ongeschiktheid daartoe hebben getoond door af te vallen van het geloof der Kerk, in welker dienst zij staan! Tout comme chez nous! Als apologeet dier gesmade en in Duitschland reeds verdrukte partij treedt Hase op, en terwijl hij rond en vrijmoedig verklaart, hoe hij en zij allen, die gelijk hij gezind zijn, meer of minder van het leerbegrip der zestiende en zeventiende eeuw zijn afgeweken, wijst hij aan, hoe die afwijking, wel verre van ontrouwheid aan het Protestantsche Christendom te zijn, veel meer is eene natuurlijke en noodzakelijke ontwikkeling, waarbij de grondbeginselen van het Protestantisme bewaard en gehandhaafd blijven.

Wel mogt Hase betuigen dat hij voor zijne redevoering, als Rector der Universiteit te Jena op den 3^{den} Februarij dezes jaars uitgesproken, een onschuldiger onderwerp had kunnen kiezen, dan dat hetwelk hij behandeld heeft: de ontwikkeling van het Protestantisme. Wij verblijden ons dat hij het niet heeft gedaan, en dat de man, die vroeger

met zoo veel kracht het regt des geloofs tegen het vulgair Rationalisme, en nog onlangs den historischen grondslag des Christendoms tegen de destructive rigting der Tubingsche School verdedigd heeft, met even veel kracht is opgetreden om de vrijheid van het Protestantisme tegen de dwingelandij der nieuwmodische orthodoxie te verdedigen. Zijn woord, wij zeiden het reeds, mag ook ten onzent gehoord worden. Want al heeft onder ons de partij der orthodoxen nog niet verkregen wat zij bij onze oostelijke naburen heeft bereikt, bij wie, zoo als Hase verzekert, het zoo ver gekomen is, dat de aanzienlijkste ambten, zoowel op het gebied van kerkbestuur, als op dat van theologisch onderwijs, in hunne handen zijn gekomen, het is voor niemand verborgen, hoe die partij in de laatste jaren ook onder ons is vooruitgegaan en hoe de driestheid, waarmeê zij zich te goed doet op haar aangematigd regt tegenover hen, die de banden, in de zeventiende eeuw aangelegd, onbestaanbaar achten met de vrijheid niet alleen van de negentiende eeuw, maar met de vrijheid van Christendom en Protestantisme, ook reeds hier bondgenooten vinden in dezulken, die in een aansluiten aan die partij het middel zien om in de Kerk en elders vooruit te komen. Leervrijheid is de naam, waarmeê die partij met groote ergernis en hooge afkeuring de Christelijke en Protestantsche vrijheid karakteriseert van hen, die wagen om in woord en schrift te treden buiten den kring, waarin men voor eeuwen den geest heeft willen opsluiten. Dat zij die vrijheid uitkrijt als toomelooze willekeur, die in de plaats van de waarheid, die uit God is, de uitvindingen der menschelijke rede stelt, spreekt wel van zelf. Wij mogen tegen zulken laster vrijmoedig onze overtuiging uitspreken: in onze vaderlandsche Protestantsche Kerk wordt geen ongeloof gepredikt, aan onze Hoogescholen zijn de Theologische Faculteiten geene kweekscholen van humanisme of idealisme of scepticisme, of met wat andere namen men het ongeloof wil noemen. En wat men leervrijheid noemt - wij zeggen het met Hase - dat is geene ontrouwheid, het is geen afval van de waarheid, maar ‘ontwikkeling’ niet van het Christendom (dat staat voltooid daar en het is ons streven, het meer en meer te kennen en meer in ons leven te openbaren), maar van dien vorm des Christendoms, welken wij Protestantisme noemen.

Ontwikkeling van het Protestantisme noemen wij, met

Hase, die verandering, waarvan reeds in den eersten aanvang de kiem aanwezig was, die door inwendige noodzakelijkheid tot stand komt, maar waarbij het wezen van het Protestantisme ongedeerd blijft. Derhalve kan alleen die verandering in de Evangelische Kerk als hare ontwikkeling beschouwd worden, welke, op den eens gelegden grondslag voortbouwend, de zaligheid alleen in Christus vindt. In het oog van hen, die van zulke verandering niets willen weten, maar die blijven volharden bij datgene wat eenmaal bestaat en geldt, is al dergelijke ontwikkeling natuurlijk niets anders dan ontrouwheid. ‘Door Joden en Joodsch-Christenen werd Paulus als een afvallige verwenscht, ofschoon hij niets anders deed dan, volgens den wil van den Heer, die hem op den weg naar Damaskus had geroepen, de profetiën van het Jodendom en de eischen van het Christendom te vervullen. Door Romanisten aan deze en aan gene zijde der bergen werd Luther als een afvallige monnik gesmaad: hij deed toch niets anders dan met den inhoud van de Brieven aan de Romeinen en Galaten, met het Evangelie, te protesteren tegen de dwalingen eener zich onfeilbaar wanende Kerk. Die beide Apostelen waren wel genoodzaakt zich een nieuwen weg te banen, toen de verstijfde vormen van den godsdienstigen kring, waaruit zij waren voortgekomen, als de eenige waarheid halstarrig tegen hen werden vastgehouden. Het Protestantisme, de godsdienst der vrijheid, is buigzaam genoeg om in velerlei vormen zich te openbaren. De onderscheidene kerkgenootschappen, waarin het b.v. in Engeland en vooral in Noord-Amerika, maar ook hier te lande verdeeld is, worden alle erkend en erkennen elkander als kinderen van dezelfde Protestantsche Moederkerk.’ Zoo is het ook hier te lande, en zoo was het lang voordat in 1795 aan de leden der onderscheidene kerkgenootschappen gelijke politieke regten verzekerd werden. Men heeft onlangs beweerd ‘dat onze geschiedenis der drie laatste eeuwen de bijzondere eigendom van de Gereformeerde helft onzes volks is, dat die helft zich bij uitsluiting den roem dier drie eeuwen mag toeëigenen; dat het een natuurlijke trots bij den Gereformeerde (d.i. de echt Dordtsch-Gereformeerde) is, dat hij kan zeggen: die groote mannen, die de luister waren onzer historie, op het veld, in de raadzaal, in de gehoorzaal, waren niet alleen Nederlanders, maar ook Gereformeerden. De Prinsen van Oranje, b, v....., de Gere-

formeerde kan het niet vergeten dat zij waren grondleggers, handhavers en verdedigers der regten der Gereformeerde Kerk.’ - Men kan dat gedrukt vinden in het Tijdschrift Ernst en Vrede, 1855, 1, bl. 2 enz. Men heeft dat wel beweerd, maar wij hebben er toch iets tegen in te brengen. Waar zou dat heen! Wij, dat zijn al dezulken, die, schoon niet tot de Gereformeerde Kerk behoorende, toch zich gelukkig rekenen, dat zij van ouder tot ouder Nederlanders zijn, wij protesteren tegen zulke ontzetting van eigendom. Wij handhaven ons aandeel aan den roem onzer geschiedenis van de drie laatste eeuwen. Wij zeggen: die groote mannen waren niet alleen Nederlanders, maar ook Protestanten. Gij, die er op praalt, dat gij behoort tot de Gereformeerde helft der inwoners van Nederland, het zijn niet uwe helden, die gij hebt genoemd; ja wij meenen in staat te zijn om tegenover elk echt orthodox Dordtschen Gereformeerde, door u te noemen, een ander te stellen, van wien het te bewijzen is, dat hij in Protestantsche ontwikkeling over het standpunt der Gereformeerde orthodoxie ver heen was. En wat de Prinsen van Oranje aangaat, wij vereeren hunne nagedachtenis om hunnen Protestantschen ijver, maar waar is dat eigenaardig orthodox-Gereformeerde in hen openbaar geworden? Willem I, de boezemvriend van Marnix, het voorwerp van den smaad van Gereformeerde ijveraars als Dathenus? Maar die groote grondlegger onzer vrijheid was immers Protestant eer nog hier te lande het Protestantisme zich in zijn' orthodoxen vorm had vastgezet! Fredrik Hendrik misschien, - de beschermer der Remonstranten? Willem III, de handhaver van Engelands en Europa's vrijheid en op godsdienstig gebied van echt Protestantsche verdraagzaamheid? Of de liberale Willem IV, of de goedhartige Willem V? Maurits blijft nog over. Welnu, verhoovaardig u vrij op Prins Maurits, als handhaver der Gereformeerde Kerk, als vervolger der Remonstranten! De onze blijft hij als de heldhaftige verdediger van 's lands vrijheid tegen Spanje's overmagt.

Maar wij loopen gevaar om van het onderwerp van Hase's redevoering af te dwalen. Wij volgen hem, waar hij aanwijst hoe reeds sedert het eerste tijdperk der Hervorming de kiem zich vertoonde van die ontwikkeling, die in den loop des tijds zich meer en meer duidelijk heeft geopenbaard; eene ontwikkeling, die niet kon gestuit worden, al onderwierpen

ook de kinderen der Reformatie de geloovigen weder aan de leerstellingen eener Kerk, door Vorsten, Professoren en Predikanten geregeerd. Ja, zoo kon eene Protestantsche orthodoxie ontstaan, ginds eene Luthersche, hier eene Gereformeerde orthodoxie, die, een tijdlang door andere magt dan die van godsdienstige overtuiging gesteund, zonder rekenschap te geven van haar regt, heerschappij en dwang oefende, tot dat zij, van haren uitwendigen steun beroofd, in de vorige eeuw eigenlijk zonder strijd te niet ging. Wij erkennen met Hase - en waarom zouden wij het ook ontkennen? - de ontwikkeling van het Protestantisme, die door de orthodoxie niet kon gekeerd worden, laat zich niet, gelijk deze in eene bepaalde geloofsbelijdenis formuleren. Maar haar wezen is in zijne algemeene trekken voor elk die haar opmerkzaam en onpartijdig gadeslaat duidelijk genoeg. Zij houdt vast aan de beide grondbeginselen van het Protestantisme: het gezag der Heilige Schrift en de regtvaardiging van den zondigen mensch, alleen door het geloof. Maar het een zoowel als het ander heeft voor hen, die aan de ontwikkeling van het Protestantisme deelnemen, eene andere beteekenis gekregen dan het heeft in de formulieren der Protestantsche orthodoxie. Wij hooren wat Hase er van zegt.

‘Men heeft honderdmaal vóór mij gevraagd: wie die zich niet heeft afgesloten buiten allen invloed, dien de vooruitgang der onderscheidene wetenschappen op elk hebben moet, wie gelooft nog, dat God in zes dagen de wereld heeft geschapen en op den zevenden dag heeft gerust; dat Hij is nedergevaren om te zien hoe het te Sodom toeging; dat Hij een' geheelen nacht met Jacob heeft geworsteld; dat Bileams ezelin heeft gesproken; dat de zon op Jozua's gebod eenige uren stil stond; dat de ster den Wijzen voorging naar de kribbe te Bethlehem, of dat Paulus werd opgetrokken in den derden hemel? Wie het meent te gelooven, uit eerbied voor de H. Schrift, maakt met meer of minder opregtheid er iets anders van dan er geschreven staat. Wel zegt men dat de Bijbel tot de menschen van die dagen spreekt volgens hunne voorstellingen; dat het zijn doel niet is, onzen geest te verrijken met allerlei wetenschap, maar dat hij ons gegeven is ter behoudenis onzer zielen. Maar zijne hooge majesteit, die majesteit waaraan de denkende geest zich onbepaald en in alles aan

onderwerpt, is toch gebroken. - Het Evangelie gebiedt ook: Wie u den rok neemt, laat hem ook den mantel; wie u op de regterwang slaat, keert hem ook de andere toe; het gebiedt, het regteroog uit te trekken, de regterhand af te houwen als ze ons ergeren; het ontzegt den rijken het deelgenootschap aan het Koningrijk der hemelen. Dweepers noemt men hen, die zulke woorden naar de letter opvatten en toepassen; en elk ziet hoe hij best zulke stoute idealiteit met de eischen van het werkelijk leven kan overeenbrengen. - Niet maar lieden van allerlei slag, neen ook Apostelen en leerlingen van Apostelen hebben een verschillend antwoord gegeven op de vraag, voor wien zij den Zoon des menschen hielden. In de eigene woorden des Heeren wordt ons zijne wederkomst als haast op handen aangekondigd; heel de Apostolische kerk heeft zijn wederkomen op de wolken des hemels ter stichting van een aardsch koningrijk verwacht; - en hij is niet gekomen. Maar hij heeft ook beloofd, dat hij in eeuwigheid met de zijnen wezen zou; en hij is bij hen gebleven en op geestelijke wijze is hij gedurig wedergekomen. Bij al dergelijke verscheidenheid, als waarop men bij onpartijdig onderzoek gedurig stuit, wordt ook de geloovige geroepen tot nadenken, vergelijken, kiezen, en hij kan er zich niet aan onttrekken, zoo lang hij niet eigen denken en gelooven heeft onderworpen aan een hooger gezag buiten hem.'

'Als wij dus de H. Schrift Gods Woord noemen, is zij voor ons niet wat voor den Brahmien zijne Vehda's zijn, gevloten van Brahma's lippen, wat voor den Mohammedaan zijn Koran is, letterlijk gevloeid uit Allah's mond. Neen, het eene gedeelte der Schrift is voor ons de literatuur van het oudtijds door God uitverkoren volk, welks poëten door de kracht der Godsdienst profeten werden. Zij hebben Christus voorspeld en zoo treedt hij reeds in het O. Testament op, gelijk de dageraad den naderenden dag aankondigt. Het andere deel der H. Schrift bevat de oirkonden van het leven van Christus en van de onmiddellijke uitwerkselen zijner verschijning, door geloofwaardige menschen beschreven, grootendeels nog in het midden van dien met den Geest vervulden tijd, die over het graf van den Verrezene aanbrak. Dat is de H. Geest, die in de Schrift nog altijd tot ons blijft spreken, zoodat ook de openbaring Gods regtstreeks tot ons is gekomen en wij onmiddellijk uit Gods eigen mond,

uit Zijn woord, de kennis van Hem, uit Zijne hand zegen of straf ontvangen. Wie de auteur van elk afzonderlijk boek der H. Schrift is geweest, - het Protestantisme heeft van den beginne af het onderzoek daaromtrent geheel vrijgelaten. Maar geen boek kan ook ten gevolge van dat onderzoek van zijne heilige plaats verdrongen worden, zoo als reeds Luther gezegd heeft: “mag's Heinz oder Kunz geschrieben haben, wenn's nur Christum treibt.” Maar wij danken God, dat Hij ons zulk een boek gegeven heeft, dierbaar en heilig bij alle Christen-volken, door ouderdom eerwaardig meer dan eenig ander, een onuitputtelijke goudmijn, waarin het vroom gemoed altijd weêr nieuwe rijke aderen vindt; het boek der boeken, dat aan elken zoekende raad, aan elken zwakke steun, aan elk bedroefd hart troost biedt; het hoogste wetboek, welks bepalingen vorst noch volk overtreedt zonder in zijn oordeel te vallen; de eeuwig vloeijende bron der waarheid, waaruit de gemeente des Heeren bij elke kwijning en versterving van haar geestelijk leven weêr nieuwe kracht en nieuw leven kan putten.’

‘De regtvaardiging van den zondaar alleen door het geloof. Wij handhaven dit beginsel van het Protestantisme, daar er de waarheid in ligt opgesloten, dat alleen de overgave van het vroom gemoed aan Christus bij God waarde heeft, en zoo ver het een krachtigen drang in zich bevat tot het volbrengen van al wat goed is, waar maar de gelegenheid zich opdoet, doch zóó dat men zich op dat goede werk niets laat voorstaan, maar zich aan de vrije genade Gods overgeeft. De zondige mensch heeft geen regten, die hij voor God kan doen gelden, en de liefde sluit geen contracten, maar geeft zich over, vrij en zonder voorwaarde. Voorzeker, dat is de kern dier hoofdleer onzer godsdienst, waarvan Luther verzekerde, dat, als zij maar vast staat, dan ook het Christendom gered is en het Pausdom geoordeeld.’

‘Niemand wane echter dat hij op deze wijze de leer der regtvaardiging in haren orthodoxen vorm zich toegeëigend heeft. Volgens dezen is de regtvaardiging eene regtshandeling Gods, streng te onderscheiden van de heiliging van het eigen leven des menschen. Zij is eene handeling van God, waardoor de zondaar, die in het geloof de geregtigheid van Christus zich heeft toegeëigend, voor regtvaardig wordt verklaard, ofschoon hij het geenszins is. In dezen vorm

onderstelt de leer der regtvaardiging aan den eenen kant de erfzonde, als eene oneindige schuld, door den val van het eerste menschen-paar over het gansche menschdom gekomen, en de zedelijke onmagt; aan den anderen kant de plaatsbekleedende voldoening, zoodat de God-mensch in onze plaats door zijne volkomene wetsvervulling en door zijn' kruisdood aan de goddelijke geregtigheid heeft voldaan.'

'Ook in de ontwikkeling van het Protestantisme behoudt het verloren paradijs, behoudt ook het kruis zijne beteekenis, maar op andere wijze dan in de leer der orthodoxie.'

'Neen, wij beweren niet, zoo als de nieuwste philosophie doet: de mensch moest eten van den boom der kennisse, want hij is geest; hij moest erkennen wat goed en wat kwaad is. Wij achten ook niet dat de ware paedagogiek daarin bestaat, dat men alleen maar de oorspronkelijke natuur des kinds zich late ontwikkelen. Want in elk menschen-hart sluimeren booze begeerten; en wordt ook niet de zonde der vaderen aan de kinderen en kindskinderen gewroken, de zondige lust wordt met elken mensch geboren en een erfenis van booze lusten plant zich voort van het eene geslacht op het andere. Die magt van het booze in ons en rondom ons, welke dagteekent van de eerste zonde, is wat er voor ons waars en blijvends is in het begrip der erfzonde. Het Christendom heeft de zonde tot bewustheid gebragt, daar het de hoogste zedelijke eischen stelt en het zaligmakend geloof, 't welk door het Evangelie wordt gevorderd, nog wat anders is dan de natuurlijke uiting van een goed hart; dat geloof, waartoe men, zij het dan ook naar de onderscheidene individualiteit bij verschillende menschen anders, zelden komt zonder zwaren strijd en bittere smart. Maar de orthodoxie heeft dat begrip der zonde overspannen tot eene zonde, voor eeuwen gepleegd en als oneindige schuld toegerekend, een schuld echter, die door den hoogsten regter in ons binnenste, ons geweten, niet erkend wordt. Zij heeft de aangeboren onschuld der eerste menschen verhoogd tot eene onnatuurlijke heiligheid, met zoo gebrekkige zedelijke vrijheid daarnevens, dat zij door ééne enkele overtreding voor alle volgende geslachten verloren ging, om haar dan later weder door een nieuw wonder voor den Christen te herstellen. Zoo verheerlijkt de orthodoxie den Verlosser, maar ten koste van den Schepper. Zij beroept zich ter staving van hare meening op het kwalijk begrepen woord van

een Apostel (Rom. V: 12 en vervolg.), terwijl reeds een Profeet hier de waarheid, die weêrklank vindt in ons hart, het regt der vrije persoonlijkheid heeft uitgesproken (Ezech. XVIII): “Wat is u dat gij dit spreekwoord gebruikt, zeggende: de vaderen hebben onrijpe druiven gegeten en de tanden der kinderen zijn stomp geworden? - De zoon zal niet dragen de ongeregtigheid des vaders en de vader zal niet dragen de ongeregtigheid des zoons; de geregtigheid des regtvaardigen zal op hem zijn en de godloosheid des goddeloozen zal op hem zijn!”’

‘Nevens den aangeboren lust tot de zonde ontwikkelt zich in den mensch met en in het geweten de kracht om den lust te bestrijden; nevens erf-ondeugden worden in edelaardige volken en in edelaardige geslachten ook erf-deugden voortgeplant. Wel heeft Christus niet gezegd: de kinderen worden rein geboren als Engelen Gods, maar hij sprak: “laat de kinderkens tot mij komen!” en “wordt gelijk de kinderkens!” Wie is er onder ons, die een kind, door een geliefde reine hand in zijne armen gelegd, voor een wezen kan houden, beladen met oneindige schuld, bezeten van een onreinen geest, aan het eeuwig verderf prijs gegeven! Wie het kan: de dogmatiek heeft zijn verstand verduisterd, zijn gevoel verstompt. En toch zoo is het kind naar de Luthersche orthodoxie, als het niet wordt gered in den Doop; zoo is het, en zoo blijft het misschien, volgens de Gereformeerde orthodoxie, al schijnen ook de helden onzer moderne regtzinnigheid voor deze noodzakelijke consequentie van de harde leer der verkiezing en verwerping terug te deinzen.

‘Hem, in wien wij den grond onzer zaligheid hebben, heeft de Kerk den God-mensch genoemd, eene meer dan stoute poging om door zulke zamenvoeging het Joodsche Monotheïsme en het Grieksch Polytheïsme met elkander te verzoenen, en zulks op het standpunt eener wereldbeschouwing, voor welke de Heer der heirscharen, die boven de wolken zijne bliksemen slingert en zijn boog spant, in den hemel op zijnen troon zit en van daar op de aarde nederziet, het eenig tooneel zijner almagt. De Kerk heeft een' langen bitteren strijd met hare eigene kinderen moeten strijden eer zij haren stichter en, met noodzakelijke consequentie, ook den geest, die in haar leeft en werkt, mede op dien troon des hemels zetten kon. Met dat al bleef het

Monotheïsme zijn goed regt handhaven, zóó zelfs, dat het toch eigenlijk altijd maar bleef bij den goeden wil om aan de volkomene Godheid des Zoons te gelooven. Men meende dat men haar geloofde. Want als de orthodoxie de geheimenis van haren drie-eenigen God niet vermogt uit te spreken en ook niet kon verzwijgen; als het er op aankwam te onderscheiden en te bepalen, dan eindigde zij met te verklaren dat de Zoon door den Vader is gegenereerd. 't Is zoo: men zou der orthodoxie onregt doen als men zich aan dat woord ergerde. Zij heeft het nooit in eigenlijken zin gemeend. Maar toch, dat woord moet iets beteekenen, en dat kan wel niet anders zijn dan dit, dat de Zoon is door den Vader. Maar het wezen der Godheid, zoo als zij zich van den beginne aan den geest des menschen heeft geopenbaard, bestaat daarin, dat zij “is” door zich zelve, zoodat ten laatste juist datgene, wat als het eigenaardige en onderscheidende van God den Zoon geleerd wordt, de ontkenning van zijne Godheid is.’

‘Wat Gods aanbiddelijke liefde heeft gewild en bedoeld, dat vindt het ontwikkeld Protestantisme in het woord dat daar klinkt in de H. Schrift en dat weêrklank vindt in ons hart, in dat woord 't welk getuigt van de schepping des menschen naar den beelde Gods, bezield door Gods adem, van Gods geslachte, bij het ontwaken des eeuwigen levens vervuld met den H. Geest, geroepen om volmaakt te worden gelijk God, en bestemd om door liefde één te worden met Hem. Hij, die op volmaakte wijze één is geworden met den Vader, naar het mysterie der liefde, één en toch ook onderscheiden, hij heeft het Godsrijk, het rijk der liefde, dat hij in zich omdroeg, op aarde gesticht, dat rijk, 't welk, hoe ook door der menschen verkeerdheid van zijn oorspronkelijk wezen vervreemd en eerst in de verre toekomst zijne voltooijing wachtend, toch als het rijk van den Koning met de doornen-kroon van eeuw tot eeuw zijne kracht heeft geopenbaard, meer dan eenig ander rijk op aarde.’

‘'t Behoort echter tot de manier der orthodoxie, en het is een gevolg van hare opvatting van den God-mensch, dat zij deze zegenrijke werkzaamheid als een onbegrijpelijk wonder voorstelt. Al de zegeningen, die uit het leven en uit den dood des Heeren ons toekomen, worden ons, volgens hare voorstelling, op volstrekt wonderbare wijze

meêgedeeld, terwijl dan toch het gevolg van al dat wonderbare niets anders is dan eene zeer eenvoudige, zij het dan ook zuiver geestelijke uitwerking.'

'De Heer zelf heeft, volgens de overlevering van den discipel dien hij lief had, den zegen der gemeenschap met hem in stoute oostersche beeldspraak voorgesteld als een eten van zijn vleesch en een drinken van zijn bloed. Toen hij in den nacht vóór zijn sterven het gedachtenismaal van zijnen dood instelde, bezigde hij dezelfde beeldspraak. Bekend is hoe men zijn woord letterlijk heeft opgevat en elke avondmaalsviering heeft beschouwd als de herhaling van dat alles te boven gaand wonder. Reeds in den tijd der Hervorming verhief het Protestantisme in zijne ontwikkeling daartegen zijne stem. Die stem vond maar bij enkelen weêrklank; en Melanchton heeft om zijn gevoelen, dat Christus bij den gewijden maaltijd werkzaam tegenwoordig is, en dat het genoeg is dit te erkennen, in ruime mate de woede der theologen moeten ondervinden. En met dat al, de leer die in dit punt bij uitnemendheid orthodox wil heeten, weet niets anders als uitwerksel van dat ontzettend wonder, 't welk zij aanneemt, op te noemen dan de versterking des geloofs, niets anders dan 't geen ook aan het eenvoudig evangelisch woord is toegezegd. Terwijl wij aan dat woord ons houden, is het Avondmaal voor ons het gedachtenisfeest van den geliefden Heer, eene vereeniging met Hem en met de gemeente door Hem, zoo als men zich vereenigt met geesten, die, schoon van ons gescheiden, toch voor ons leven. Het vleesch, dat geene belofte heeft om het Koningrijk Gods te beërven, is alleen nut als drager en als beeld van den geest.'

'Maar het smartelijk gevoel, door den dood des Heeren gewekt, had niet alleen zijn grond in de erkentenis van de historische en zedelijke noodzakelijkheid van dat sterven. Nadat eerst die groote zedelijke offerdood den Joden een ergernis en den Grieken eene dwaasheid geweest was, werd hij, onder den invloed van de onderscheidene voorstellingen, die men in de oude wereld van de offers had, ofschoon nog lang met velerlei onzekerheid en onbepaald, als het hoogste, voor altijd geldige en daarom ook laatste offer erkend. Doch eerst in de middeleeuwen bragt de vraag: waarom het moest geschieden, dat God zelf mensch werd en stierf? de leer der plaatsbekleedende voldoening tot ont-

wikkeling. God mensch geworden en gestorven, opdat aan de eere Gods, geschonden door der menschen ongeregtigheid, mogt voldaan worden, voldaan door een offer, 't welk de goddelijke liefde uit den schoot der menschheid nam en aan de goddelijke regtvaardigheid bragt. Men schijnt niet bedacht te hebben, dat aan de geregtigheid toch waarlijk allerminst wordt voldaan door de straf van een onschuldige, en dat de verdiensten van een ander, ons toegerekend, even weinig beteekenis hebben voor ons geweten, als de schuld van een ander, die ons wordt toegerekend. In Klopstock's Messias heeft het plaatsbekleedend lijden van den Godmensch voor de laatste maal het hart van Duitschlands volk getroffen, en het toch eigenlijk koud gelaten. Maar de blijvende beteekenis van het sterven des Heeren is de zegen, die daar voorvloeit uit het werk der hoogste zelfverloochening en opoffering. Was het ook eene historische noodzakelijkheid dat de Messias der Joden, die de Heiland der wereld wilde zijn, den dood onderging, ook daarin openbaart zich het aanbiddelijk godsbestuur, dat de Stichter der volmaakte godsdienst juist in zijn sterven zijne zedelijke volkomenheid op het heerlijkst openbaarde, dat hij zegepraalde over alle smart en den dood zijn prikkel ontnam, zoodat nu voortaan in den overgang van den Goeden vrijdag tot den Paasch-zondag alle, ook de meest tegenstrijdige aandoeningen en behoeften van het vroom gemoed vervulling, bevrediging, verzoening vinden.'

'Ja waarlijk, in Hem is de verlossing en de verzoening, de verlossing van zonde en dood, de verzoening van het menschdom met zich zelf en met God, maar die verlossing en verzoening worden het deel van hen alleen, die gemeenschap hebben met den Heer en van die gemeenschap doen blijken in de navolging van Hem. Met dat al is het Christendom, als verzoening, als de godsdienst des kruises, die het hoogste zedelijk ideaal ons voorstelt, en toch ook uit de zonde zelve een weg tot heil gemaakt heeft, nog niet het Christendom in zijne hoogste openbaring. Met regt heeft reeds Origenes, de groote leeraar der Oostersche kerk in de derde eeuw, gezegd: "Zalig zij die zoo geworden zijn, dat zij wel den Zoon van God behoeven, maar niet als geneesheer of als herder of als verlossing: maar als wijsheid, verstand, geregtigheid of wat zij anders, al naar de mate hunner ontwikkeling, als het uitstekendste in hem zich wen-

schen toe te eigenen!” Met andere woorden: zalig zij, die in vrije gemeenschap des geestes met hem staan! Juist in de leer der regtvaardiging, die den geloovige vrijmaakt van alle priesterlijke voogdij en de beslissing over zijne zaligheid maakt tot eene zaak tusschen God en hem alleen, juist daarin vinden wij de aanduiding van dat geheel eigenaardig karakter van het Protestantisme, 't welk tegenover de Kerk, ja zelfs tegenover de Heilige Schrift, het regt handhaaft van 's menschen persoonlijkheid, men moge dat nu godsdienstig gevoel, of gemoed, of geweten, of rede, of hoe dan ook anders willen noemen.’

Het zal niet noodig zijn den lezer te herinneren, dat het dus ver geschrevene een uittreksel is van de redevoering van Dr. Hase, dat het *zijne* voorstelling van de ontwikkeling van het Protestantisme is. De auteur wil haar niet anders beschouwd hebben en ook wij laten haar alleen als zoodanig gelden. Een ander, ook al staat hij met den redenaar op hetzelfde standpunt, zou zijne opvatting van de Protestantsche waarheid ligt anders formuleren. Het blijkt ook dat Hase, gelijk natuurlijk is, het oog had op de Kerk bij hem te lande. Men ziet het onder anderen in hetgeen hij zegt van de voorstelling des Avondmaals. Het is ook niet noodig te verzekeren, dat steller dezes geenszins voor de voorstelling van Dr. Hase, als of zij de zijne ware, aansprakelijk wenscht te zijn. Maar het aangevoerde moge strekken om in een voorbeeld te toonen, hoe een Protestantsch theoloog onzer dagen, die de oogen geopend heeft voor het licht, door schriftverklaring, door geschiedenis en wijsbegeerte, ook over den inhoud van de leer des Evangelies verspreid, de onderscheidene stukken der Christelijke Waarheid geheel anders kan voorstellen dan ze in de zestiende en zeventiende eeuw als absolute waarheid werden voorgedragen en in de belijdenisschriften der onderscheidene kerkgenootschappen geformuleerd, en tevens aan de grondbeginselen van het Protestantisme kan getrouw blijven. Dat is de ontwikkeling van het Protestantisme, waarvan de kiem reeds bij het eerste ontstaan der Evangelische Kerk ook hier te lande aanwezig was, eene ontwikkeling, die men in de zeventiende eeuw gewelddadig heeft zoeken te stuiten, maar die men niet heeft kunnen keeren. Zij ontleent haar regt aan het Protestantisme zelf, als het Christendom der vrijheid; zij bestaat daarenboven ook in de Hervormde kerk hier te

lande, niet eerst sedert 1816 of 1795, maar onder velerlei vorm reeds sedert den tijd der Dordtsche kerkvergadering. En hoe zij algemeen geworden was, dat is voor den onpartijdige klaarblijkelijk in de wijze, waarop men zich voor veertig jaren de organisatie dier Kerk heeft laten welgevallen. Eerst later, sedert vijf-en-twintig of dertig jaren, is men begonnen de oude, schier vergeten Gereformeerde orthodoxie tegen den hier en elders bijna algemeen bestaanden en erkenden vorm van het Protestantisme te doen gelden. 't Is genoeg bekend vanwaar die reactie is uitgegaan, met wat kracht en bekwaamheid zij is gedreven. Niemand ook zal ontkennen, dat zij, gelijk elders zoo ook ten onzent, zamenwerkte met een nieuw ontwaakt godsdienstig leven, gewekt mede door de gedachtenisviering der Hervorming in het jaar 1817, ontstaan ook tegenover laauwheid en ongeloof, die bastaardkinderen der vrijheid. Intusschen geldt dat laatste nog veel meer van Duitschland dan van Nederland. Het ongeloof heeft hier nooit opgang gemaakt; zelfs het ‘gemeen’ Rationalisme, dat in Duitschland een tijdlang algemeen was, is hier nooit tot heerschappij gekomen en allerminst in de Hervormde Kerk. En toen voor weinig jaren eene enkele stem zich verhief om de waarheid der philosophie in de plaats te stellen van de waarheid des Evangelies en een ander de hypothesen der Tubingsche School als onweêrsprekelijke resultaten van historisch onderzoek voorstelde, toen heeft de orthodoxie ten onzent het zeker niet aan weeklagten laten ontbreken; wij erkennen ook dat zij meer heeft gedaan dan magtelooze klagten uiten, ofschoon hare zwakheid op wetenschappelijk gebied, waar zij zich tegen de afdwalingen der wetenschap stelde, niet verborgen bleef. Maar de ernstige, degelijke bestrijding des ongeloofs, maar de gemoedelijke handhaving der Christelijke Waarheid ging niet het minst uit van hen, die deelnemen aan de ontwikkeling van het Protestantisme, en die daarom in 't oog der orthodoxen ongeloovigen zijn.

't Is te voorzien, dat ‘de Nederlander’ en ‘Ernst en Vrede’, en hoe de organen der zich noemende historisch-Christelijke partij hier te lande verder mogen heeten, over het boven gestelde een nieuwen kreet van verontwaardiging zullen aanheffen, van verontwaardiging daarover, dat uit de Doopsgezinde gemeenten ‘eene stem opgaat, - en wel zulk een stem! - over de laatste bewegingen in de Nederlandsche

Hervormde Kerk.’ De Heer de Chantepie de la Saussaye kan maar niet begrijpen, en de naamlooze dagbladschrijver in de ‘Nederlander’ vermag zulks evenmin, hoe men de wijze, waarop Dr. Meijboom de levensgeschiedenis van Jezus heeft bewerkt, kan afkeuren, en tevens zijne hoogachting voor den auteur van dat werk betuigen en hem noemen ‘een' man, die rustig voortgaat op den weg, dien pligt en roeping hem aanwijzen, niet vervaard door het dreigen en schreeuwen zijner vele en veel vermogende tegenstanders, ook waar die zich niet ontzien de onkundige menigte tegen hem op te ruijen.’ 't Lust mij niet hier te herinneren wat er in het vorige jaar in deze zaak is voorgevallen, en wat mij grond gaf om die laatst aangehaalde woorden te schrijven. 't Zou blijken, met hoe weinig regt de Heer d.C.d.l.S., Ernst en Vrede, 1855, II, bladz. 145, in de aant., den toon mijner woorden ‘honend’ heeft genoemd. Hier sta alleen de verklaring, dat die woorden, waaraan men zich zoo zeer heeft geërgerd, en waarvan men de beteekenis zoo lang heeft uitgerekt, niet onbedacht maar met bepaald opzet door mij geschreven zijn, opdat niemand mogt wanen dat mijn min gunstig oordeel over het werk van den Heer Meijboom zijn' grond had in eenigerlei afkeuring van zijn afwijken van datgene, wat eene partij de eenig geldige leer der Hervormde Kerk gelieft te noemen. Acht die partij het ‘onedelmoedig en onbillijk,’ als een Doopsgezinde, ‘die buiten den strijd staat,’ een' leeraar van het Hervormd kerkgenootschap, die van de ‘feitelijk maar niet regtens bestaande’ leervrijheid gebruik maakt, daarom roemt en prijst; ter afwering van de beschuldiging van onbillijkheid en onedelmoedigheid strekke de inhoud der redevoering van Dr. K. Hase en mijne ook daarin uitgesproken overtuiging, dat al wie, ook in het Hervormd kerkgenootschap, gebruik maken van ‘de feitelijk bestaande leervrijheid’ het regt daartoe bezitten, een regt niet door verjaring alleen of op eenigen anderen grond van menschelijk regt verkregen, maar 't welk zij bezitten als Protestanten en als Christenen.

Maar ‘gij staat buiten den strijd!’ zoo hooren wij door Ds. Chantepie de la Sausaye ons toeroepen. Buiten den strijd! Gij kunt het niet in ernst meenen! Geldt het dan hier alleen een strijd op het gebied der Nederlandsche Hervormde Kerk? Wij ontdekken immers overal onder Pro-

testanten dienzelfden strijd; in Frankrijk, in Zwitserland, in Duitschland bovenal; ja, niet alleen in de Protestantsche kerk, ook in de Anglicaansche, in de Roomsche, in de Grieksche kerk zelfs ontdekken wij dien strijd. Het is niet noodig dat wij aanwijzen, hoe het op godsdienstig en theologisch gebied hetzelfde verschijnsel is, dat wij in schier alle kringen des levens ontwaren. Het is de strijd tusschen den geest van vooruitgang en dien van teruggang, een natuurlijke en noodzakelijke strijd op geestelijk gebied, en daarom in het leven der natuur op velerlei wijze aangeduid en gesymboliseerd. Men behoeft nog niet eens een volstrekt optimist te zijn, om dien strijd zelfs voor goed en heilzaam te houden. Dat hij in een tijd, als dien wij beleven, een tijd van ontwikkeling bij uitnemendheid, algemeen en heftig is, kan niet bevreemden. De kracht der reactie staat in noodzakelijke verhouding tot die der actie. Maar zegt men tot iemand van onze dagen: gij staat buiten dien strijd! waarlijk, het is ons bijna 't zelfde als of men zeide: gij staat buiten het leven! Dat is nu toch nog veel erger dan ons het deelgenootschap aan den roem onzer vaderen te ontzeggen. Buiten den strijd! Is er dan, wanneer men ijvert voor zoogenaamde regtzinnigheid, alleen maar sprake van getrouwheid aan de leer van een bepaald kerkgenootschap; of is men niet in de schatting der orthodoxen een ongeloovige, als men hunne leer verwerpt, omdat men ze niet als de leer des Evangelies kan erkennen? Voorwaar, het zou treurige bekrompenheid zijn als iemand, wie dan ook, die prijs stelt op Evangelische vrijheid, door zulk een: ‘gij staat buiten den strijd,’ zich het regt liet ontnemen om aan dien strijd deel te nemen. Wij hopen en vertrouwen dat ook de Protestanten, die niet behooren tot ‘de grootere helft der Nederlandsche natie,’ zullen blijven erkennen, dat de strijd, waarvan wij spreken, een strijd is ook om hunne zaak, om hun belang, om hun regt en hunne vrijheid. Ware het eens mogelijk dat die strijd, waarvan men zegt dat hij alleen de Gereformeerden geldt, naar den wensch der orthodoxen wierd beslecht; was er eerst eens een Synode met een' modernen Bogerman aan het hoofd en bezield met zijnen geest, was er eerst aan iedere Academie een theologische faculteit, bezet met mannen als Gomarus, - wij kunnen het een en het ander, met al zijne noodzakelijke gevolgen, niet den-

ken zonder een Prins Maurits en zijne Staten - men zou eens zien hoe spoedig men ook met de ‘Dissenters en hunne stoutigheden’ zou klaar komen.

Zoo ver is het gelukkig nog niet gekomen, en wij vreezen niet dat het zoo ver komen zal. Maar hoe ver zal de orthodoxie het ook ten onzent noe kunnen brengen? Wie zal 't bepalen? Van hare godgeleerde wetenschap wachten wij evenwel niet veel. In exegese en historie is zij nooit sterk geweest, en haar verval dagteekent van de grondige behandeling dezer beide theologische wetenschappen. Wat wij op het gebied van schriftverklaring van haar hebben ontvangen, heeft haar onvermogen ook ten onzent aan het licht gebragt. Schriftbeschouwing is nog geene Schriftverklaring. Wat wij op het terrein van de exegese des O. Testaments van haar te wachten hebben, is onlangs gebleken in eene aanprijzing van misselijke allegorische spelingen met den inhoud van het Hooglied. Hoogduitsche onzin aanbevolen in Nederland, en zulks in het Tijdschrift, dat tot nu toe bij uitnemendheid de theologische wetenschap heette te vertegenwoordigen, en waarin nu de Schriftverklaring van Grotius *schmutzig* wordt genoemd! De grondlegger der exegese des Bijbels in zijn vaderland gelasterd! Is dat dan misschien de ware verklaring der Schrift, waarvan Hengstenberg, de hoofdrepresentant der orthodoxe theologie in Duitschland, van tijd tot tijd in zijne Evang. Kirchenzeitung proeven geeft, en waarvan Hase in eene van de aanteekeningen op zijne redevoering aardige staaltjes heeft bijgebragt? Een dolle wolf b.v., die in den laatsten winter in de straten van Petersburg doordrong en daar meer dan dertig menschen beet, vervult de profetie Ezech. XIV: 21: ‘Ik zende mijne vier booze gerigten, het zwaard en den honger en het booze gedierte en de pestilentie.’ Men ziet, de drie andere gerigten waren reeds ruimschoots over Rusland gekomen; nu komt ook nog in den dollen wolf het vierde, het boos gedierte er bij! Zoo acht Prof. Dr. Hengstenberg het bijzonder stichtelijk, dat ‘de booze plage, welke de Heere maakt’, Deut. XXVIII: 59, in den Hebreeuwschen tekst heet *choli ra*. Daar hebben wij immers duidelijk de cholera! Waarlijk wel eene verklaring, eenen Hoogleeraar in de exegese des Bijbels waardig! En de redevoering, waarin zij voorkomt, is gehouden in de tegenwoordigheid van den Koning van Pruissen! En wat

de kerkhistorie aangaat: nog onlangs hadden wij gelegenheid op te merken, hoe zij, die ten onzent bij uitnemendheid Gereformeerden willen heeten, onbekend zijn met de historie van hun eigen kerkgenootschap, met de historie juist van dat tijdperk hunner geschiedenis, waarop zij anders, en met regt, zoo hoogen roem plegen te dragen, het tijdperk van het ontstaan hunner Kerk hier te lande, onder velerlei druk en kruis. Op de bijeenkomst van leeraars en leden der Gereformeerde Kerk, ten vorigen jare te Frankfort a/M gehouden, haalde de Pred. Südhoff, in de toespraak, waarmeê hij die bijeenkomst opende, de geschiedenis van het ontstaan der Gereformeerde gemeente te Frankfort op, en zeide onder anderen: ‘uit de Nederlanden zijn onze vaderen om des Gereformeerden geloofs wille naar Engeland, van daar naar Denemarken en naar de oevers der Oostzee gevloden.’ De redactie van Ernst en Vrede, die dit stuk vertaald heeft overgenomen, voegt daarbij in de noot (E. en V., 1855, II. bladz. 154) de vraag: ‘zijn hier ook de zuidelijke Nederlanden bedoeld? Uit de noordelijke toch is het bijna niet denkbaar.’ Het is blijkbaar volslagen onbekendheid met de geschiedenis van de Nederlandsch-Gereformeerde gemeente te Londen, met hare vlugt voor Maria in 1553, met haar zwerven langs de kusten der Oostzee, waar zij door de dogmatische hardheid der Lutherschen werd afgewezen; 't is blijkbaar onbekendheid met die hoogst tragische episode van de eigene geschiedenis, die zulk eene aanteekening deed schrijven. En dat zijn de vertegenwoordigers van de Gereformeerde Kerk en theologie bij uitnemendheid! Voorts heeft men de werken van den Zwitserschen kerk-historieschrijver der orthodoxe partij vlijtig in onze taal overgebragt en vlijtig gelezen. Met veel goeds, dat ook door ons dankbaar wordt erkend, behelzen ze toch ook wat strekken kan, om het oordeel over personen en zaken te verwarren. Wij wijzen b.v. op de veelzins voortreffelijke levensbeschrijving van Cromwell, waarin niet zonder kunst wordt bedekt, dat de man, die daar als de type van den Protestant optreedt, in de meest beslissende omstandigheden zijns levens, b.v. toen het er op aankwam, het doodvonnis over zijnen koning te vellen, zich door inwendige bevindingen liet leiden. Is dan een Protestant een fanaticus! - Maar de dogmatiek, die is de burg der orthodoxie! Men geloove

vrij dat men vreemde dingen zou zien, als men eens naging wat al ketterijen, vooral trinitarische, in preken en andere stichtelijke lectuur onder de vlag van hooge orthodoxie worden gepubliceerd, 't Is bovendien bekend hoe de Hoogleeraar Scholten in de voorrede van zijn wel gelasterd maar niet weêrlegd en nu reeds drie maal opgelegd boek, op goeden grond heeft kunnen verklaren: ‘'t Is wereldkundig, dat velen onder hen, die tegen de “leervrijheid” in de Hervormde Kerk protesteren en levendige sympathie met het onregt, in hunne oogen der gemeente aangedaan, betuigen, de eersten zijn, die voor zich zelven de vrijheid nemen, het Evangelie naar eigen opvatting en overtuiging te verkondigen, al is die opvatting in meer dan één opzigt, zelfs in hoofdzaken, zoo als de Kanon, de onfeilbaarheid der H. Schrift, de praedestinatie en andere leerstukken, met de bestaande geloofsbelijdenis in strijd.’

Wat Rud. Stier van de orthodoxe ijveraars in Duitschland schrijft - en zijn woord is zeker in dezen het woord van een onpartijdige - het geldt mede van hunne geestverwanten hier te lande: ‘die schreeuwers en pogchers (hij bedoelt de moderne orthodoxen) zijn doorgaans geen theologen, geen zelfstandige denkers, die met vrijheid onderzoeken en uitleggen, maar den zulken, die op allerlei half goede, meermalen al zeer verkeerde gronden de oude vaan weêr hebben opgestoken.’ Neen, van de eigene kracht der orthodoxie is niet veel te vreezen. Zij zal op zich zelve de ontwikkeling van het Protestantisme onder ons niet keeren. Maar daar zijn omstandigheden buiten haar, waardoor zij sterk kan worden, en - Duitschland geeft er het voorbeeld van - voor een tijd tot heerschappij zou kunnen komen. Hoe is het te verklaren, dat daar, waar pas een menschenleeftijd geleden het Rationalisme van schier alle academische leerscholen werd onderwezen en van alle kansels werd gepredikt, thans, zoo als Hase verzekert, de hoogste bedieningen in de Kerk en de aanzienlijkste leerstoelen aan de academiën door orthodoxen worden bekleed? Dat is het werk van het ongeloof, 't welk daar het hoofd zoo stout heeft opgestoken , dat de Evangelische geschiedenis voor fabelen, de openbaring voor eene ongerijmdheid durfde verklaren, het Christendom als uitgediend voorstelde, en ginds de eeredienst van het genie, elders de emancipatie des vleesches verkondigde. Strauss en Ludwig Feuerbach en Bruno

Bauer hebben vrij wat meer gedaan ter bevordering van de orthodoxie dan de oude Lutheranen en de orthodox-geüniëerden onder de theologen. De revolutie, met hare jammeren, kwam er bij, en de Regeringen meenden haar heil te zien in het begunstigen der orthodoxie, om, ware het mogelijk, den kerkelijken toestand van voor twee of drie eeuwen te herstellen. ‘Heeft eenmaal de geest eens volks, zoo denkt men, zich met zijn innigst wezen gebogen, niet voor God, maar voor menschelijke inzettingen, dan buigt hij zich voor alles.’ IJdel kunstwerk, daar het geen houvast heeft in den geest en in het leven des volks! Op de eerste van die vergaderingen van kerkelijke personen, die in den laatsten tijd jaarlijks in Duitschland gehouden worden, verklaarde een van de verstandigsten onder de ijveraars voor kerkelijke orthodoxie: ‘wij hebben geene gemeenten; onder onze gemeente-leden hebben negen-en-negentig van de honderd zich met den vijand (d.i. den vooruitgang) verbonden!’ En onder al zijne daar aanwezige geestverwanten heeft niemand hem tegengesproken. Waar moet het heen, vragen wij met Hase, als over eenige jaren, na het afsterven der nu nog levenden, die aan eene vrije ontwikkeling hebben deelgenomen, overal eene orthodoxe geestelijkheid optreedt, en zulks tegenover gemeenten, die hare woorden niet verstaan, in wier harten hare prediking geen weêrklank vinden kan!

Gelukkig dreigen ons geene van die gevaren. Wij hebben niet te vreezen dat het ongeloof ten onzent eene reactie, als die in Duitschland in vollen gang is, zal motiveren. Laster is het, wij herhalen wat wij vroeger schreven - als men beweren durft dat in onze kerken ongeloof wordt gepredikt, aan onze theologische faculteiten ongeloof wordt geleerd. Men trede vrij onze kerken binnen! Men zal er doorgaans geen tale Kanaäns hooren spreken, geen stijve orthodoxie hooren verkondigen, maar men zal er eerbied voor het woord van God, men zal er geloof in Gods genade als de voorwaarde tot zaligheid, men zal er heiliging van gemoed en leven als de vrucht van dat geloof hooren prediken. En die prediking - men merkt het aan de belangstelling, waarmeê zoo menig diep gesmaad en als ongeloovig uitgekreten leeraar wordt gehoord - die prediking vindt weêrklank bij de gemeente, waarvan het grootste, of zij het ook niet het talrijkste dan

toch het beste, het meest ontwikkeld gedeelte, niet over de vroomheid, maar wel over de orthodoxie der vaderen ver heen is. Niet veel meer vreezen wij van een verbond tusschen kerkelijke en politieke reactie. De stand der partijën tegenover elkander, de geest en stemming der natie, staatkundige toestand en staatkundige herinneringen: 't is hier alles anders dan in Duitschland. Tijdens de Aprilbeweging, treuriger gedachtenisse! zag men een poos een begin van vereeniging tusschen eene fractie van die partij in de Kerk, welke leervrijheid eischt, met die, welke haar heil wacht van de herstelling der orthodoxie. 't Was maar een begin, en 't duurde maar een poos. Men heeft erkend - en wij hopen voor altijd - dat de kracht van het Protestantisme, ook tegenover Rome, niet ligt in leerdwang, maar in de vrijheid, het levensbeginsel der Evangelische kerk. Wat baat het ook of men den eenen Paus uitdrijft om den anderen in te halen! Zij, die in waarheid Protestanten zijn, mogen zij het steeds en gedurig meer erkennen: het Protestantisme is niet meer wat het was in de zestiende en zeventiende eeuw. Zoo moest het ook niet blijven en zoo moet het niet weêr worden, want het Protestantisme is nog niet de Christelijke Waarheid. Die ligt veel hooger, maar in het Protestantisme erkennen wij den grond, waarop wij moeten voortbouwen, om meer en meer tot de erkentenis en het bezit dier waarheid te komen. Zien wij maar toe, dat wij op dien grond blijven. Aan anderen dan vrij het verledene; ons de toekomst! En voorts, wat al die reactionaire pogingen op kerkelijk zoovel als op staatkundig gebied aangaat: men dringt den stroom niet naar zijn oorsprong terug. Zoo weinig wij eene herstelling van het Pausdom der middeleeuwen vreezen, zoo min duchten wij het herleven van het Protestantisme in den vorm, waarin het voor drie eeuwen zich vertoonde.

18 Mei, 1855.

J. VAN GILSE.

Het eiland Timor.

(*Vervolg van blz.* 611.)

XIV.

De zegepraal van de wapenen der Compagnie maakte op vriend en vijand een verbazenden indruk. De eerste vrucht harer overwinning was de bevestiging van de trouw der bondgenooten en de aanwas van meer dan 50,000 onderdanen, wier hoofden zich onder hare bescherming stelden. De magtige Radja van Amanoebang, tot dusverre de katholijke godsdienst toegedaan, gelijk zijn naam Don Louis reeds bewijzen kan, liet in 1751 zijnen zoon den erfprins door den predikant Sylsma van Banda doopen, en alzoo in de hervormde kerk opnemen[1]. Zelfs de Amarassiërs, steeds de trouwste bondgenooten der Portugezen, zochten een oogenblik de vriendschap der Compagnie, aan welke zij zich bij acte van 1750 onderwierpen. In het laatst van 1749 stelde ons opperhoofd te Koepang aan de Compagnie voor, in Belo (zoo noemde men toen het rijk van Waiwiko-Waihali) in het belang van den handel een établissement op te rigten, wat echter werd afgeslagen.

De vrede met Amarassi was van zeer korten duur. De

1 Amanoebang had reeds 15 Maart 1616 een contract gesloten met den koopman Crijn van Raamburg, in het jagt ‘de Ster,’ ter reede van Amanoebang, doch schijnt sedert onder Portugeschen invloed geraakt te zijn. Intusschen vind ik aangeteekend, dat de Radja reeds den 5den Jan. 1749, eenigzins vroeger dan de slag van Penfoeïk, een brief van onderwerping aan ons opperhoofd v.d. Burgh geschreven had.

Portugesche priesters wisten weldra hunnen invloed op het bijgeloovig gemoed van Esoe, Radja van dat gewest, te herwinnen. In het laatst van 1752 liet hij zijn zoon, den erfprins, door hen doopen, welke bij die gelegenheid den naam van Don Alfonso ontving; terwijl hij tevens beloofde de belangen van Portugal en de katholijke kerk door alle te zijner beschikking staande middelen te bevorderen. Om dezen afval, die voor nieuwe aanslagen op Koepang deed vreezen, te straffen, organiseerde ons opperhoofd, in vereeniging met de bondgenooten der Compagnie, tegen Amarassi eene talrijke expeditie, met het doel om den invloed der Portugezen op dat gebied voor altijd te breken. Duizenden strijders, van Rotti en Savoe opontboden, voegden zich bij de Timoresche benden, en Esoe werd door zoo groote overmagt aangevallen, dat zelfs de dapperste verdediging hem niet kon baten. Toen hij zijne sterkte niet langer houden kon, doorstak hij zich voor de oogen zijner vijanden. De onderregenten lieten daarop de witte vaan wapperen en gaven zich over.

Met de Amarassiërs werd naar het strengste krijgsregt gehandeld. De gansche bevolking werd als eene kudde schapen uit hare woonplaatsen verdreven en gedeeltelijk als slaven naar Rotti en Savoe vervoerd, gedeeltelijk in eene landstreek twee à drie uren ten zuiden van Koepang, Banteo geheeten, gevestigd. Onder deze ballingen behoorde ook Don Alfonso; doch twee zijner broeders, wier schuld zwaarder was, werden naar Batavia opgezonden, waar zij tot hun dood vertoefden. Ofschoon de Compagnie wel eens in de winsten van den slavenhandel schijnt gedeeld te hebben[1], vond echter de strenge behandeling der Amarassiërs te Batavia afkeuring. Vier jaren later werd ons opperhoofd gelast, alle vrijgeboren Amarassiërs weder uit de slavernij te bevrijden, wat zeker nog al eenige zwarigheid zal hebben opgeleverd. Don Alfonso werd nu tot Radja over hen aangesteld, en hun werd vergund zich zuidwaarts van Banteo uit te breiden; ofschoon zij naar hunne voormalige meer oostwaarts gelegen woonplaatsen, die den naam van ‘pahaloeman,’ d.i. ledig land, ontvingen, niet mogten terugkeeren.

1 Huysers, ‘Beknopte beschrijving der O.I. établissementen,’ zegt bl. 50: ‘Voorts levert Timor eene goede kwantiteit slaven voor partikulieren, die van een goedaardige inborst zijn, en daarom ook veel in de notenperken op Banda gebruikt worden.’

De magt der Portugezen op westelijk Timor was nu voor altijd gebroken. Het gebeurde gaf echter aanleiding tot eenen brief van beklag over de handelingen der zwarte Portugezen, door den Gouv. Gen. Mossel den 15den Januarij 1753 aan den Onder-koning van Goa afgezonden. De landvoogd beriep zich op den afstand van geheel Timor aan de Compagnie door den Koning van Ternate, bij overeenkomst van 1683, en verlangde inlichting omtrent de verhouding der zwarte Portugezen tot het Portugeesch Gouvernement, daar zij de Nederlanders, ofschoon met Portugal in vrede levende, in naam des Konings van dat rijk hadden beoorloogd[1]. Vermoedelijk heeft het Gouvernement te Goa in zijn antwoord de handelwijze van den blanken Gouverneur te Lifauw gevolgd, die, na de nederlaag der zwarte Portugezen, zich gehaast had te verklaren, dat hij met het opgeworpen gezag der Teninti-Generaals, die zelfs in 1733 Lifauw vijandelijk hadden aangetast, niets gemeens had.

Inmiddels was van der Burgh in 1753 door Beynon als opperhoofd vervangen, en kort daarna (1 Maart 1754) te Koepang in slechts 38jarigen leeftijd overleden. De zwakheid van Beynons bestuur, zijne eigendunkelijke handelingen en zijne verwaarloozing van de belangen der Compagnie, gaven welhaast aanleiding tot vele klagten, die zoo hoog stegen, dat de regering te Batavia in 1756 tot de zending van een Commissaris naar Timor besloot, om den staat van het kantoor te onderzoeken en nieuwe verbindtenissen met de inlandsche vorsten vaan te gaan. De Heer Paravicini, den 30sten Maart in die hoedanigheid op Timor aangekomen, vond de vorsten van Koepang en Sonebait en hunne bondgenooten gereed om elkander een vernielenden oorlog aan te doen; dadelijk liet hij al de in onmin zijnde vorsten naar Koepang opkomen, en betuigde te gelijker tijd aan den Portugeschen Gouverneur van Lifauw zijne geneigdheid tot het sluiten van een handelsovereenkomst; wat met de zending eener deputatie met geschenken beantwoord werd.

1 Reeds in 1705 had zich de Gouv. Gen. van Hoorn in een schrijven aan den Onder-koning van Goa op dezelfde overeenkomst met Ternate beroepen. Dit schrijven had ten doel een protest tegen de handelingen van den Gouverneur (Kapitein Mor) van Lifauw Antonio Coëlho Guereiro, die ik vermoed dat ook tot de zending van den Commissaris Huychelbosch in dat jaar aanleiding gegeven hebben.

De Heer Paravicini vertoefde vijf maanden op Timor en de onderhoorige eilanden en bragt overal de zaken op vasten voet, terwijl hij het bewijs leverde, dat het kantoor te Koepang, bij eene goede administratie, niet onbelangrijke voordeelen kon afwerpen[1]. Het bleek hem, dat was en sandelhout, de voornaamste handelsartikelen des eilands, in veel grootere kwantiteit en tegen veel lagere prijzen te Koepang werden aangebragt, dan de dienaren van dat kantoor der Compagnie toezonden en aanrekenden. Maar vooral gewigtig is het contract, dat hij op den 9den Junij 1756 met niet minder dan 15 vorsten op Timor, daartoe tot diep uit de binnenlanden opgekomen, alsmede met de hoofden van Rotti, Savoe, Solor en Sumba tot stand gebragt[2]. Onder

1 Ik vind aangeteekend, dat, gedurende de vijf maanden van zijn beheer, eene som van ƒ 146,152 + ƒ 130,516 voor de Compagnie gewonnen werd. Om deze cijfers begrijpelijk te maken, zou eene nadere toelichting noodig zijn.

2 Paravicini verdeelt deze vorsten in de drie volgende klassen:

		I. OUDE VASALLEN DER COMPAGNIE.
1.	Karel Boeni,	Radja van Koepang.
2.	Daniël Taffi,	Keizer van Sonebait.
3.	Balthazar,	Radja van Amabi.
4.	Bartholomeus,	Radja van Amfoang.
5.	Nai-Kobé,	Radja van Taibenoe (een klein distrikt, vroeger tot Amfoang gerekend).
		II. PAS DOOR HET ZWAARD BEDWONGEN VORSTEN.
6.	Don Bernardo,	Keizer van Amakono (een binnenlandsch distrikt, thans gerekend tot Sonebait).
7.	Sousale,	Radja van Sorbian (vroeger vereenigd met Amfoang).
8.	Don Alfonso,	Radja van Amarassi.
	Deze drie beleden nog de katholijke godsdienst.	
		III. VORSTEN, DIE ZICH VRIJWILLIG ONDERWORPEN HADDEN.
9.	Don Louis,	Radja van Amanoebang.
10.	Don Louis,	Radja van Amanatoeng (klein distrikt ten O. van Amanoebang).
11.	Nai-Sif,	Radja van Amanessi en Nenometan (ten

de contracterende vorsten van Timor waren niet alleen al de oude vasallen der Compagnie, en die hoofden der meer nabijgelegen gewesten, welke zich sedert 1749 onderworpen hadden, en onder welke zelfs, in weêrwil der vestiging van den Portugeschen Gouverneur in zijn gebied, de Radja van Lifauw genoemd wordt; maar, wat vooral onze aandacht verdient, ook de Lio-Rai van Waiwiko-Waihali, tevens als gemagtigde van de meeste Regenten en Radja's der Belonesche landen, zoowel van die, welke het oppergezag van Waiwiko-Waihali erkennen, als ook van een deel der verder oostwaarts gelegene, t.w. Manoefai, Soeai, Reimea, Tiris, Alas, Loeka, Waikéke en Corora[1]. Ambenoe, de hoofdzetel der zwarte Portugezen, bleef echter weigerachtig om het gezag der Compagnie te erkennen. De gesloten overeenkomst werd den 1sten April 1757 door den Gouv. Gen. Mossel geratificeerd.

Dit verdrag, hetwelk duidelijk toont, hoe volkomen de Compagnie over hare mededingers had gezegepraald, is als het ware het groot charter onzer regten en aanspraken op Timor, en ik mag daarom niet nalaten het wat nader te doen kennen, al zijn eenigzins dorre détails daarbij onvermijdelijk. Nadat artikel 1 alle regten en afstanden van grondgebied, door de Compagnie bij vroegere overeenkomsten met de vorsten van Timor, Rotti, Solor, Savoe en Sumba verworven, bevestigd en vernieuwd heeft[2], bepaalt de overeenkomst, dat de Compagnie met al de

		O. van Amanatoeng).
12.	Sitenoui,	Radja van Lifauw en Soeri.
13.	Hyacintho Corea,	Grootvorst van Belo en Soeverein Koning van Waiwiko-Waihali, tevens gequalificeerd door al de vorsten en regenten van Belo.
	Hierbij komen nog:	
14.	Nai Lieuw,	Regent van Waiwiko (distrikt ten O. van Nenometan).
15.	Don Louis Piniero,	Regent van Bani-Bani (distrikt van Waiwiko-Waihali).

In deze lijst kunnen eenige misstellingen zijn, daar ik mij van eenigzins verwarde, niet overal even duidelijk geschreven aanteekeningen heb moeten bedienen. Vreemd is het, dat de vorst van Amakono, een distrikt dat thans nog het oppergezag van Sonebait erkent, hier den titel van Keizer voert.

1 Op de boven (§ V) aangehaalde tabel van den Heer Mariam vind ik deze distrikten terug, onder de namen Manufay (Zuidkust), Suay (id.), Raimeam (id.), Turiscaim (binnenland), Alas (Zuidkust), Luca (id.), Viquéque (id.), Carara (binnenland).

2 Met name genoemd zijn het contract van 1616 met Amanoebang, die van 1656 met Sonebait, Amabi, Soeri en Sigi, die van 1662, 1691, 1700 en 1744 met Rotti, alle vroegere overeenkomsten met de Singadjas van Solor en Savoe, die van 1749 en 1750 met Amanoebang, Amakono, Amarassi, Amanatoeng, Amanessi en Amfoang, met 8 vorsten van Sumba, met Lifauw, met den Grootvorst van Belo en Koning van Waiwiko-Waihali, tevens uit naam der regenten van Belo, Adé, Manatoetoe, Soeai, enz., en de acte van onderwerping van den Radja van Bani-Bani.

contracterende vorsten in vrede en bondgenootschap leven zal (art. 2), en bindt hen ook onderling in een verbond van vriendschap te zaam (art. 3), met dien verstande dat, tot beslechting en voorkoming aller veeten, eene driemaandelijksche rijksvergadering, onder voorzitting van het Nederlandsch hoofd, te Koepang zal

gehouden worden (art. 4). Daarentegen verbinden zich al de vorsten, om zich van verbonden en gemeenschap met andere natiën te onthouden (art. 5), en verzoeken zij tegen haar de bescherming der Compagnie (art. 6), aan welke zij wederkeerige hulp tegen hare vijanden beloven (art. 7). Diensvolgens nemen zij op zich korpsen voetvolk en ruiterij op te rigten, welker sterkte voor elk der contracterende vorsten in evenredigheid tot de bevolking van zijn rijk wordt bepaald (art. 8)[1], terwijl de Compagnie belooft voor de behoorlijke oefening dezer corpsen te zullen zorg dragen (art. 9). Verbeurdverklaring van land en volk zal de straf zijn van den vorst, die in zijne verpligtingen te kort schiet (art. 10). Meer bijzonder verbinden zich de contracterende vorsten om de gewesten te kastijden, die in 1749 met den Teninti-Generaal van Oekoesi hadden geheuld (art. 11), waartoe de Compagnie hare hulp belooft (art. 12). Eenige volgende bepalingen hebben het handhaven eener goede politie ten doel. Zij verbieden de wederzijdsche onderdanen overlast aan te doen, onder bedreiging van straffen, te Koepang aan de overtreders te voltrekken (art. 13); voorts schuilplaatsen te verleenen aan oproermakers en onruststokers (art. 14), en weggeloopen slaven in dienst te nemen, die, integendeel, opgevangen zijnde, tegen vergoeding van moeite en kosten aan de eigenaars zullen worden weêrgegeven (art. 15); terwijl zij bepalen, dat dieven en moordenaars te Koepang zullen gestraft worden (art. 16). Vervolgens wordt vrije uitoefening van godsdienst aan allen gewaarborgd, onder voorbehoud dat het maken van proselyten aan geene Roomsche priesters of Mohammedaansche hadji's zal vergund zijn (art. 17). In de nog overige bepalingen staan de handelsbelangen der Compagnie en de vestiging en handhaving van haar

1 Gelijk in dit contract vele andere artikelen zeer overdreven en niet vervulbare eischen doen, zoo ook ten aanzien der hulptroepen. Volgens eene opgave in het T.v.N.I., 1851, II, bl. 159, zouden in 1757 110 Europesche militairen, 270 gewapende burgers, 500 Mardijkers, 1000 slaven, 1500 Timoresche fuseliers, 7500 d^{o}. piekeniers, 600 d^{o}. ruiters, 785 ruiters en 695 man voetvolk van Rotti, 380 ruiters en 380 man voetvolk van Savoe, te zamen 13,720 man, ter beschikking der Compagnie zijn geweest. In een artikel in het Tijdschrift van het Batav. Gen., D. I, bl. 332, wordt deze opgave als zeer overdreven beschouwd, en gezegd, dat de meer verwijderde Timoresche Radja's hunne hulptroepen nimmer hebben geleverd, en dat Amarassi, Amabi, Sonebait, Taibenoe, Fonai en Koepang de eenige Staten zijn, die - en nog veeltijds gebrekkig - aan hunne verpligting hebben voldaan.

monopolie op den voorgrond. De contracterende vorsten zullen zich van gemeenzamen omgang met anderen dan het Nederlandsch hoofd en den predikant, van huwelijken met onderdanen en van den handel met hen onthouden (art. 18). Daarentegen zal de Compagnie allerlei benoodigde goederen van Batavia zenden en in hare pakhuizen verkrijgbaar stellen (art. 19). Alle produkten des lands zullen uitsluitend aan de Compagnie geleverd worden (art. 20), en de contracterende vorsten beloven peper en indigo te zullen doen aanplanten (art. 22), waartoe de Compagnie, die in geval van goede nakoming dezer bepalingen hare hulp en bescherming toezegt (art. 21), zich verbindt de planten en gereedschappen te leveren en voor de geleverde produkten een bepaalden prijs te voldoen (art. 23). Voor de was zegt zij een hoogeren prijs toe dan tot dusverre betaald was (art. 25), maar vordert daarentegen, dat de contracterende vorsten aan het Nederlandsch hoofd te Koepang, wanneer deze dit noodig oordeelt, gratis levensmiddelen, materialen en volk zullen leveren (art. 24), onder verbindtenis harerzijds om tegen misbruik van gezag te waken, te gelijk met de bepaling, dat alle kwaadstokers zullen worden opgevat (art. 26). Vervolgens verbinden zich de contracterende vorsten, om aan het hoofd te Koepang kennis te geven van alle schepen die in zee gezien worden (art. 27), om aan Nederlandsche vaartuigen, op hunne kusten vervallende, hulp te verleenen (art. 28), om te waken dat hunne zeevarenden met passen van het Nederlandsch opperhoofd te Koepang toegerust zijn (art. 29). De laatste bepaling (art. 30) heeft betrekking tot de goudwasscherij op Timor, waarvan Paravicini niet onaanzienlijke winsten voor de Compagnie schijnt gewacht te hebben[1]. Tweemaal 's jaars, dus werd vastgesteld, zou met 200 man goud gezocht worden in de rivieren Mieomaffo en Tepas, de eerste in 't gebied van Amakono (Sonebait),

1 Ik vind in de aanteekeningen van den Heer van de Velde: ‘Paravicini schat de goudwinst voor de Compagnie op ƒ 1,614,240 's jaars, bl. 132.’ Dit cijfer is mij volstrekt onbegrijpelijk; zelfs indien de geheele waarde van het goud, dat Timor aan den handel der Compagnie zou kunnen leveren, bedoeld is, komt het mij nog wonderlijk overdreven voor. Volgens Huysers, a. w, bl. 50, schatte de Gouv. Gen. Mossel de baten en lasten van ons kantoor op Timor ieder op slechts ƒ 15000, terwijl in het boekjaar, sluitende met uit. Augustus 1779, de werkelijke baten ƒ 13,619, tegen ƒ 11,712 aan lasten, bedroegen.

de andere in dat van Amanoebang, terwijl de regenten van Rotti, Savoe en Solor 100 man zouden leveren, om de arbeiders tegen vijandelijkheden en rooverijen te dekken. Wij zullen elders zien, dat de goudwasscherij nimmer aan de verwachting beantwoord heeft, en reeds omstreeks 1770 grootendeels werd gestaakt.

XV.

Beynon werd in 1757 als Nederlandsch opperhoofd vervangen door von Pluskow, wiens bestuur zich door krachtige pogingen tot verbreiding des Christendoms, bevordering van onderwijs en nijverheid, vermeerdering der kennis van Timor en de omliggende eilanden, en onderdrukking van allen nog smeulenden of weder uitbrekenden tegenstand tegen het gezag der Compagnie kenmerkte. De militaire magt was thans op een veel beter voet dan onder het bestuur van van der Burgh. De sterkte van het établissement bestond in September 1761 uit 322 personen, waaronder 1 predikant, 18 schoolmeesters en 3 geneeskundigen; ofschoon het getal civiele beambten niet wordt opgegeven, zullen voor de militaire magt ten minste wel 250 man overschieten. Behalve eene expeditie tegen de weêrspannige negerie Batoe Kapedoe, op het eiland Sumba, had von Pluskow ook op Timor onderscheidene, door de zwarte Portugezen tot afval verleide vorsten te straffen. Zoo ondernam hij in 1759 eene expeditie tegen Noi-moeti, een binnenlandsch distrikt tusschen Oekoesi, Sonebait en Fialarang, die hem door de ontrouw of de achteloosheid der bondgenooten bijna noodlottig was geworden. Niet slechts waren die van Savoe en Radja Karel van Koepang zeer nalatig geweest in het leveren hunner contingenten; maar de Amanoebangsche hulpbenden schijnen werkelijk in verstandhouding met de zwarte Portugezen gestaan te hebben. Terwijl dezen zich in eene hinderlaag verborgen hadden, lieten de Amanoebangers eenige buffels met brandende fakkels aan de hoornen gebonden, op von Pluskow en de zijnen aanloopen, die, te midden der daaruit geboren verwarring, door de Portu-

gezen aangevallen, zich met verlies van eenige manschappen en twee metalen stukken met groote moeite doorsloegen. In het algemeen echter werden de militaire maatregelen van von Pluskow met een goeden uitslag bekroond. Toelan-ikan, nabij Lifauw, werd in 1758 genomen en bezet; Don Joseph, Radja van Maubara, trad in 1759, voor zich en zijne onderhoorige regenten, andermaal toe tot het verdrag van 1756, en zijn voorbeeld werd in dat en de drie volgende jaren door een groot aantal andere vorsten en hoofden gevolgd, en von Pluskow kon bij verschillende gelegenheden eene aanzienlijke hoeveelheid tot slaven gemaakte gevangenen, als aandeel der Compagnie, naar Java opzenden.

Met den Portugeschen Gouverneur van Lifauw, Don Manoël Doutel Devigenredo, leefde von Pluskow in goede verstandhouding, zoo zelfs, dat deze hem beloofde de rooverijen van Larentoeka op Flores, alsmede van Batoe-Gedeh, Liksan[1] en andere Portugesche onderhoorigheden op Timor, te straffen. 't Is echter niet waarschijnlijk dat daaraan gevolg is gegeven, daar Don Manoël sedert 1758 de handen vol had door de weêrspannigheid van Ambenoe en Oekoesi. In October 1761 schreef von Pluskow naar Batavia, dat de Gouverneur van Lifauw, door de zwarte Portugezen verdreven, met zijne onderhoorige beambten naar Koepang gevlugt, en als een vriend door hem ontvangen was. Don Manoël riep de hulp van ons opperhoofd in, om hem in zijn gezag te herstellen, en vond een gunstig oor, wat ons uit hoofde der aanhoudende vijandelijkheden tusschen de Compagnie en de zwarte Portugezen geenszins behoeft te verwonderen. In het volgende jaar scheepte von Pluskow zich tot dat oogmerk met de Portugesche vlugtelingen en eenig krijgsvolk op een Compagnies-vaartuig in, terwijl eene kleine bende Mardijkers den togt over land aanvaardde. Voor Oekoesi ten anker gekomen, ontving von Pluskow weldra het bezoek van twee afgevaardigden van den Teninti-Generaal d'Ornay, die, het gebeurde aan misverstand toeschrijvende, hoog opgaven van huns meesters berouw en uit zijn naam von Pluskows bemiddeling in het

1 Misschien Lequiça, op de tabel van den Heer Mariam voorkomende als een distrikt der Noordkust, niet ver van Dilly. In het Tijdschr. v.N.I., 1852, I, bl. 200, is ‘Loksan’ vermeld als eene plaats aan de Noordkust tusschen Dilly en Maubara. Elders vind ik den naam ‘Lioksang.’

bestaande geschil verzochten. Don Manoël gaf daarop zijn wensch te kennen, dat eene vaste overeenkomst tusschen de drie opperhoofden mogt gesloten worden, en von Pluskow liet zich bewegen om aan land te gaan, om de onderhandelingen tot een goed einde te brengen. Nadat het contract was opgemaakt en geteekend, vereenigde men zich aan een feestmaal; doch naauwelijks had d'Ornay een dronk ter eere van von Pluskow uitgesproken, of eene bende moordenaars stuift de kamer in en velt met een knods het niets kwaads vermoedende Nederlandsche opperhoofd en zijn gevolg ter neder. Een der beide matrozen, die op de bagaadje pasten, was echter gelukkig genoeg den moordenaar, die op hem aanviel, zijne knods te ontwringen, hem daarmede een doodelijken slag toe te brengen, en naar het schip te ontvlugten, waar hij de tijding bragt van het treurig lot dat von Pluskow getroffen had. De schrijver van Este, die aan boord was gebleven, en niet door bijzonderen heldenmoed schijnt te hebben uitgeblonken, gaf dadelijk bevel om het anker te ligten en naar Koepang terug te keeren, en de Mardijkers, dit van den wal bemerkende, begrepen dat het opperhoofd zijn doel bereikt had en aanvaardden mede de terugreis. Het graf van von Pluskow wordt nog onder twee groote boomen niet ver van Oekoesi aangewezen.

De op Timor gangbare overleveringen, waaraan de bijzonderheden van dit verhaal zijn ontleend, beschuldigen den blanken Gouverneur van medepligtigheid aan den verraderlijken aanslag; doch de omstandigheden schijnen dit niet te regtvaardigen. Dat zijne vlugt naar Koepang blootelijk een middel zou geweest zijn, om von Pluskow in het net te lokken, gelijk de Heer Heymering waarschijnlijk acht, is toch eene al te achterdochtige onderstelling[1]. De wijze,

1 De Heer Heymering schijnt zich ook te vergissen, wanneer hij meent dat de zetel van het Portugeesch gezag kort na den dood van von Pluskow naar Dilly verplaatst zou zijn, waarop hij dan de gissing bouwt, dat dit zou geschied zijn om de wraak der Nederlanders te ontduiken. In Huysers', in 1789 (zie de voorrede) geschreven ‘Beknopte Beschrijv. d.O.I. établissementen,’ leest men, bl. 49: ‘de Portugezen, die voor een paar eeuwen meester waren van de meeste conquesten, die thans in handen zijn der Ned. maatschappij, bezitten nu nog werkelijk eene faktorij of kleine forteres op Timor, hetwelk bij die natie (aan het grootspreken gewoon) gebaptiseerd wordt met den naam van *Gouvernement*; doch het is zoo min van aanbelang als 's Compagnies fortres Koepang, - wordende bij die natie genoemd Liffauw, en liggende aan de Zuidkant [moet wezen Noordkant] van het opgemelde eiland Timor.’ Nu blijkt wel uit Heymerings verhaal, bl. 190, dat reeds in 1787 de Portugesche Gouverneur zijn verblijf hield te Dilly; doch Huysers' misslag is alleen verklaarbaar, wanneer wij aannemen, dat hij eerst zeer kort te voren derwaarts verhuisd was. In de aanteekeningen van den Heer v.d. Velde vind ik de vroegste vermelding van een Portugeschen Gouverneur te Dilly in 1785.

waarop het bestuur te Koepang naar Batavia schreef over den gruwzamen moord, had geen bevel tot nader onderzoek, geen eisch tot voldoening zelfs ten gevolge. De misdaad bleef ongewroken, en ook aan dit kenteeken kunnen wij bespeuren, dat wij thans de dagen naderen, waarop de magt en glans der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie ten ondergang begonnen te neigen.

XVI.

Van de vier opperhoofden, die van 1762 tot 1784 op von Pluskow volgden, valt niet veel bijzonders te vermelden. Ter Herbruggen maakte zich aan vele knevelarijen en geweldenarijen, waaronder het opvangen van vrije menschen om hen als slaven te verkoopen, schuldig, en van Voorst, die hem bij zijn overlijden opvolgde, kreeg last om aan de ontevredenen zooveel mogelijk voldoening te verschaffen, voor een beter beheer der parelbank van Amarassi te zorgen en de goudgraverij door zachte in plaats van gestrenge middelen aan den gang te houden. Onder het bestuur van Cornabé werd in 1771 door een inlandsch hoofd een aanslag op Koepang gesmeed, doch tijdig ontdekt en verijdeld. Omstreeks denzelfden tijd liep de goudgraverij, ten gevolge van herhaalde tegenspoeden, schier geheel te niet. Te Tepas moest zij gestaakt worden door de onwilligheid der bevolking, dewijl vijf malen achtereen door het instorten der mijnen eenige ongelukkigen den dood gevonden hadden. De nadeelige uitkomsten van het goudzoeken in Amakono hadden reeds in 1762 en 1664 tot wijzigingen der vroegere overeenkomst met den regent van dat ge-

bied aanleiding gegeven, maar ook nu ging het niet beter, ofschoon men in 1785 nog eens voor de laatste maal eene nieuwe overeenkomst beproefd heeft. Eene andere poging om goud te graven werd omstreeks 1770 door de vijandige gezindheid van den Lio-Rai van Sonebait verhinderd. Zekere Jozef Kana was met 40 Mardijkers door Cornabé gezonden, om, in vereeniging met het volk van Takai, goud in te zamelen in de Nonbaun, eene kleine rivier, die zich in de Noi-noni of Goud-rivier werpt, welke door hare vereeniging met de Noi-niti of Koper-rivier de Noi-Mina vormt. Reeds waren zij eenigen tijd tot uitvoering van hunnen last werkzaam geweest, toen zij op zekeren nacht door eene talrijke gewapende bende overvallen en allen wreedaardig vermoord werden. Slechts een kleine knaap, die in een boom was geklommen, ontkwam aan de slagting en bragt de noodlottige tijding naar Koepang. Cornabé wilde de dooden laten begraven, maar niemand had moeds genoeg om die taak te aanvaarden, behalve de diep bedroefde zonen van Jozef Kana, die zich, van eenige vrienden en bloedverwanten vergezeld, naar de plaats des onheils begaven, om aan huns vaders lijk de laatste eer te bewijzen. Daar gekomen, vonden zij al de lijken onthalsd; zij erkenden echter dat van hun vader, 't welk zij, in wit linnen gewikkeld, ter aarde bestelden. Later vernam men, dat de afgehouwen hoofden voor de woning van den Fettor van Molo op boomtakken waren te pronk gesteld, en dat het gruwzame feit op last van den Lio-Rai was gepleegd. Cornabé had geene genoegzame magt om de snoode daad te wreken; maar zij was voor de Compagnie eene geduchte waarschuwing, om de hebzucht of het vooroordeel der inlanders te ontzien. Onder Cornabé's opvolger Fockens was het aanzien der Compagnie zoozeer gedaald, dat in 1777 een aanzienlijk deel harer vasallen de zijde der Portugezen koos en te Batoe-Gedeh, waar zij een post gevestigd hadden, door hen als bondgenooten werd aangenomen.

In 1784 kwam het bestuur te Koepang in handen van van Este, die sedert lang op Timor woonde en er, voor een deel zeker ten koste der Compagnie, aanzienlijken rijkdom verzameld had. Hij was een regte type van de toenmalige dienaren van dat ten val neigend handelsligchaam, die van tijd tot tijd aan zijne meesters aanzienlijke geldsommen voorschoot, en eene slavenmagt bezat, die op ongeveer 1000 koppen be-

groot werd. In 1785 geraakte van Este in twist met den Portugeschen Gouverneur, die (waarschijnlijk kort te voren) zijn zetel van Lifauw naar Dilly verplaatst had, waar, op grooteren afstand van het Nederlandsch kantoor, de gelegenheid gunstiger was om den Portugeschen invloed uit te breiden. De Gouverneur van Dilly reclameerde reeds toen Maubara, Fialarang en andere landen, die in het verdrag van 1756 begrepen of daartoe later toegetreden waren, als onderhoorigheden van de Portugesche kroon, en knoopte met de regenten dier gewesten verstandhouding aan. Van Este schreef hierover aan de regering te Batavia, doch de Compagnie was toenmaals volstrekt buiten staat, om hare regten op eenigzins krachtige wijze te doen gelden. In 1788 ontving van Este last zich bij de Portugezen niet meer op de contracten van 1756, maar alleen op die van v r o e g e r dagteekening te beroepen. Men schijnt zich dus genoopt te hebben gevoeld om van de, trouwens altijd meer gehoopte dan werkelijk erlangde voordeelen, door Paravicini verworven, stilzwijgend af te zien.

Inmiddels was het met ons établissement te Koepang treurig gesteld. Van 1775 tot 1777 had er de kinderziekte vreesselijke verwoestingen aangerigt; in 1786 woedde zij op nieuw zoo hevig, dat van Este in vier maanden tijds 150 zijner slaven daaraan verloor. Het garnizoen schijnt ook veel door deze ziekte geleden te hebben. In Mei 1787 telde het nog slechts 110 man, waaronder 42 Europeanen.

Bij dit alles waren ook nog in 1785 ernstige geschillen met den Keizer van Sonebait gerezen, die haren nadeeligen invloed nog zeer lang hebben doen gevoelen. Om ze te verklaren is eene kleine uitweiding noodzakelijk. Niet lang vóór de komst der Nederlanders op Timor, had de Lio-Rai van Sonebait, door opstoking, zoo men zegt, der Portugezen, een haat opgevat tegen zijn broeder Baki-Nisnoni, dien hij vroeger met eerbewijzen had overladen. Deze, zich te Painenno-Oenama, den zetel van den Lio-Rai, niet langer veilig achtende, nam de vlugt en verstak zich in eene rotskloof, waar de Regent van Oematan, die zijne partij begunstigde, hem een tijd lang heimelijk van het noodige voorzag, ofschoon hij dikwijls zijn dieet tot eenige wilde kruiden beperkt zag. Ten laatste zond de Regent van Oematan twee Tamoekongs uit, om eene betere schuilplaats voor Baki-Nisnoni op te zoeken. Ten gevolge eener onderhande-

ling met Epa, Radja van Koepang, verwierven zij, dat de vruchtbare streken van Bakanasi en Oepoera, op 1½ uur afstands van Koepang, sedert meestal Klein-Sonebait genoemd, aan Baki-Nisnoni werden toegewezen, die door twee zijner zusters en vele ontevredene onderdanen van den Lio-Rai derwaarts gevolgd werd. De Regent van Oematan, aan wien mede eenige landstreken werden afgestaan, vestigde zich in zijne nabijheid. Later echter verzoenden zich de beide takken van het huis van Sonebait weder, met dat gevolg dat ook de zetel van den Lio-Rai naar Oepoera werd overgebragt.

Kort na de aanvaarding van het bestuur door van Este, overleed de regerende Lio-Rai, een zoon als troonsopvolger nalatende, die nog te jong was om de regering te aanvaarden. Zekere Baki-Benna, een afstammeling van Baki-Nisnoni, aanvaardde voorloopig het bestuur, terwijl de jonge prins, die een petekind van van Este was en de namen van Alfonsus Adrianus droeg, in het huis van dat opperhoofd bleef, om er zijne verdere opvoeding te ontvangen. Zekere peranakan-Chinees van Java, een soort van vertrouweling van van Este, werd door Baki-Benna overgehaald om zijne heerschzuchtige bedoelingen in de hand te werken, en poogde van Este te bewegen om den jongen Keizer te verwijderen en Baki-Benna als erfgenaam van den troon van Sonebait te erkennen. Doch het gesprek hierover gevoerd was door Alfonsus afgeluisterd, die, zijn vonnis reeds geveld achtende, in de grootste overijling de vlugt nam naar Painenno-Oenama, de residentie zijner voorouders, en daar met de hem verschuldigde eer en gehoorzaamheid ontvangen werd. Men besloot tot eene geduchte wraakoefening tegen Baki-Benna en zijn Chineschen handlanger, en ofschoon Keizer Alfonsus verklaarde der Compagnie geen oorlog te willen aandoen, boezemden echter zijne handelingen aan het bestuur te Koepang geene geringe ongerustheid in[1].

1 Een geheel afwijkend verhaal dezer gebeurtenissen geeft S. Muller, bl. 198, verg. met bl. 145, 146. Ik ben ook hier den Heer Heymering gevolgd. Deze weet ook niets van het onderscheid tusschen den Groot-Keizer en Klein-Keizer door den Heer Muller gemaakt, gelijk ik ook nergens daarvan eenig spoor in de uittreksels van den Heer v.d. Velde gevonden heb, maar zegt alleen dat Alfonsus ‘de kleine Keizer’ genoemd werd, en dat de Lio-Rais van Sonebait sedert dien bijnaam hebben behouden. De juistheid van Heymerings verhaal wordt ook bevestigd door het T.v.N.I., 1852, I, bl. 219. Intusschen is ook, blijkens Francis, T.v.N.I., Jaarg. I, bl. 357, D. I, blijkbaar zooveel waar, dat Klein-Sonebait als het eigenlijk erfgoed van Baki-Nisnoni en zijne afstammelingen te beschouwen is, en ook na de vlugt van den Keizer onder hun beheer bleef.

Inmiddels overleed van Este, den 26sten Augustus 1789, met den naam van zijne eigene belangen beter dan die der Compagnie behartigd te hebben, en werd opgevolgd door zijn schoonzoon Wanjon, die reeds den 27sten October met onderscheidene vorsten een nieuw contract sloot, om zich te beter tegen Keizer Alfonsus in veiligheid te stellen. Tevens werden 60 man Maduresche hulptroepen naar Koepang gezonden, terwijl de stad met een pagger werd omringd. Het kwam echter tot geene uitbarsting: Baki-Benna en zijne afstammelingen bleven onder bescherming van het Nederlandsch gezag over Sonebait regeren; maar, gelijk er nimmer een eigenlijke oorlog geweest was, zoo kwam ook nimmer een eigenlijke vrede tusschen de Compagnie en den Lio-Rai tot stand.

Intusschen verviel het kantoor te Koepang al meer en meer, en te vergeefs beproefde men, door het opheffen van het monopolie der Compagnie, waarvoor eene heffing van in- en uitgaande regten en eenige verpachte middelen wer den in de plaats gesteld, eenige opbeuring te bewerken[1]. Toen ook dit niet hielp, werd ons opperhoofd aangeschreven, om voorstellen te doen tot eene aanmerkelijke reductie der uitgaven, daar men anders voornemens was het kantoor, dat tot een lastpost geworden was, op te breken, 't Is mij niet bekend welk gevolg aan deze aanschrijving gegeven is, maar wel dat in 1795 de treurige staat van Koepang nog zeer werd verergerd door eene hevige aardbeving, die meest alle steenen gebouwen, waaronder de kerk en het residentiehuis, deed bezwijken, terwijl in den weg, die naar de poort van het fort geleidde, eene opening ontstond, waardoor het zwavelzwangere water eenige voeten hoog opstoof. De Heer Wanjon zelf brak bij die gelegenheid een zijner beenen.

1 Kruseman in ‘de Oosterling,’ II, bl. 3, ook bevestigd door de aanteekeningen van den Heer v.d. Velde. Volgens Heymering. bl. 196, zou reeds in 1750 eenige vrijheid voor den handel in was en sandelhout verleend zijn. Zoo dit jaartal niet foutief is, kan ik dit niet rijmen met de strekking van het verdrag van Paravicini.

XVII.

Maar ook dit was nog het einde der rampen niet. In 1795 hadden de Engelschen aangevangen onze koloniën in naam van den Prins van Oranje op te eischen en ook te Koepang zag men hunne komst met bezorgdheid te gemoet. In het begin van Junij 1797 vertoonden zich een Engelsch linieschip en korvet op de reede. Wanjon, buiten staat om zich te verdedigen, was dadelijk tot eene capitulatie bereid, maar vond tegenstand bij zijn secundus Greeving, wiens boeken, zegt men, niet goed in orde waren. Wanjon kreeg van den vijand uitstel tot het beleggen eener vergadering, waarop hij de voornaamste ingezetenen bij meerderheid van stemmen wilde laten beslissen, of men de plaats dadelijk zou overgeven, dan wel eene poging tot verdediging, die inderdaad wanhopig was, beproeven. Greeving was de eenige, die voor vechten stemde, en diensvolgens ging de plaats den 10den Junij zonder slag of stoot aan de Engelschen over. Reeds waren een deel hunner officieren en soldaten in de stad, waar zij niemand eenig leed deden, toen Greeving de Mardijkers en inlandsche krijgslieden tot een verraderlijken aanval op de aan wal zijnde Engelschen wist over te halen. Onverwachts door de koppensnellers aangevallen, werden de meesten slagtoffers dezer misdadige poging en slechts een gering getal kon zich aan boord der schepen redden. De Engelschen deden daarop eene landing onder bedekking van hun geschut, terwijl alles wat uit Koepang vlugten kon, met Wanjon aan het hoofd, de wijk nam naar de binnenlanden. De Engelschen verwijderden zich, nadat zij de plaats tot een puinhoop geschoten en het fort gedeeltelijk hadden doen springen, en de vernieling van Koepang werd voltooid door de benden Timorezen, die, als gieren, op de verlaten stad vallende, alles wat van eenige waarde was met zich voerden.

In de bestaande onzekerheid omtrent de oorzaken van het gebeurde, werd Wanjon ter verantwoording naar Batavia opontboden en in het bestuur door Greeving vervangen. Doch reeds in het volgend jaar moest hij het overgeven aan den gewezen Fiskaal van Makasser Doser, als Commissaris naar Timor gezonden, om den staat van het kantoor ter

plaatse te onderzoeken. Zijne spoedige terugroeping wordt geweten aan nalatigheid en misbruik van het in hem gestelde vertrouwen. In 1799 werd hij vervangen door Lofsteth, van wien wij, even als van zijn secundus Giesler, uit officiële bescheiden weten, dat hij de publieke gelden tot het drijven van partikulieren handel bezigde. Hij deed in het fort een nieuw residentiehuis bouwen, waarvan hij de materialen, schoon waarschijnlijk om niet door de regenten geleverd, ten bedrage van meer dan ƒ 6000 in rekening bragt. Bij zijn overlijden te Koepang, den 10den October 1802, was er op zijne rekening een te kort van 6230 rijksdaalders. Lofsteth is een der vele voorbeelden van dien tijd, welke bewijzen, dat ook het zedelijk karakter van de dienaren der Compagnie in hare laatste dagen diep gevallen was. Dat ligchaam zelf was inmiddels in 1800 aan verval van krachten gestorven.

Na den dood van Lofsteth bleef Giesler waarnemend opperhoofd, maar werd weldra vervangen door van Kreunen, onder wiens bestuur niets gedenkwaardigs voorviel. Zijn opvolger Stopkeerb, die zich zelven niet berekend achtte voor de moeijelijkheden, welke het bestuur van een gewest als Timor ruimschoots oplevert, zond in 1809, weinige maanden na zijne aanstelling, een dringend verzoek om ontslag naar Batavia. Juist bevond zich daar met zijn vaartuig ter reede een koopman, vroeger Luitenant in dienst der Compagnie, inboorling van Koepang en kleurling, Hazaart geheeten, wiens loopbaan een der vele bewijzen oplevert van de ongegrondheid des veroordeels, doorgaans jegens de zoogenaamde inlandsche kinderen gekoesterd. De Directeur van Financiën, Vekens, haalde Hazaart, wiens bekwaamheid hij kende, niet zonder lang tegenstreven over, om de waardigheid van Drost van Timor (dien titel voerde toenmaals ons opperhoofd) van den Gouverneur-Generaal Daendels voor zich te vragen. Timor was naar de toenmalige organisatie ondergeschikt aan den Landdrost van Amboina, en te Batavia was men zeer slecht aangaande den staat dezer buitenbezitting onderrigt. Hazaart ontving dan ook geene bepaalde instructie; hem werd alleen opgedragen naar den eisch der omstandigheden te handelen en de regering van zijne bevindingen kennis te geven.

Slechts korten tijd had Hazaart het bestuur te Koepang bekleed, toen zijne energie en beradenheid op eene sterke

proef gesteld werden. In Junij 1810 kwam wederom een Engelsch oorlogschip des nachts ter reede van Koepang ten anker en zette tegen het aanbreken van den dag eenige landingstroepen aan wal, om het fort Concordia te verrassen. Dit plan gelukte volkomen; doch Hazaart, ongeneigd om het gezag aan den vreemdeling over te laten, zonder eene laatste poging tot redding beproefd te hebben, had niet zoodra hiervan kennis bekomen of hij spoedde zich te paard naar Amabi, verzamelde er eenige honderden Timoresche scherpschutters en wist den vijand, die zich reeds gedeeltelijk met de plundering der voornaamste woningen bezig hield, zulke gevoelige verliezen toe te brengen, dat hij zich genoodzaakt vond naar het fort terug te trekken. Het bleek echter den Engelschen spoedig, dat dit fort door zijne ongunstige ligging, waarvan ik reeds boven gewaagde, de verdedigers aan de welgerigte schoten der Timorezen blootstelde, en gedurende den nacht zochten zij in een heimelijken aftogt hun behoud. Hazaart had toen juist zijn laatste vaatje buskruid onder de scherpschutters uitgedeeld en hen van kogels voorzien van het lood zijner eigene huisramen gegoten; de vlugt van den vijand voorzag hem van betere middelen om de vijandelijkheden voort te zetten, want deze had in zijne overijling het geschut niet behoorlijk vernageld en verzuimd de nog voorhanden ammunitie in het water te werpen. Dit had hem duur kunnen te staan komen; want nog had hij het anker niet geligt, toen Hazaart het fort reeds weder bezet en een paar stukken, welker nagels men met de punt van de bajonet had uitgeligt, geladen had, met het oogmerk om boegspriet en roer van den vijandelijken bodem weg te schieten. Doch hij bedacht nog in tijds dat het hem aan middelen ontbrak, om de Engelschen, zoo zij als krijgsgevangenen in zijne handen vielen, behoorlijk te onderhouden, tot hij hen naar Java kon opzenden, en vergunde hun een onbelemmerden aftogt.

Deze glansrijke verdediging kon echter Koepang slechts voor korten tijd van de Engelschen redden. Toen in het volgende jaar Java in hunne handen was gevallen, waar de Gouverneur-Generaal Janssens tevens voor de buitenbezittingen had gekapituleerd, en kort daarna Kapitein Ternton met eene Engelsche korvet voor Koepang verscheen en Nederlandsch Timor opeischte, kon de Heer Hazaart de overgave niet weigeren. Daar echter de Engelsche Kapi-

tein, die eigener autoriteit gehandeld had, geene andere bewijzen voor den val van Java dan zijn woord van eer kon bijbrengen, sloot Hazaart met hem eene overeenkomst, bepalende dat hij de Hollandsche vlag (de Fransche had nimmer op Timor gewapperd) met de Engelsche zou verwisselen, doch wanneer hij vernemen mogt, dat Java nog niet of niet meer aan de Britten gehoorzaamde, geregtigd zou zijn de Hollandsche weder te hijschen, al mogt ook van de Moluksche eilanden de Engelsche blijven waaijen. Na de onderteekening van dit contract, werd onze nationale vlag, die nagenoeg twee eeuwen op Timor gewapperd had, gestreken en de Britsche in hare plaats geheschen. Hazaart kon dit niet aanzien zonder eene sterke aandoening te gevoelen, die ook Kapitein Ternton in het oog viel en hem de veelbeteekenende woorden afperstte: ‘Gij hebt de Hollandsche vlag, verleden jaar, toch dapper genoeg verdedigd. Mijnheer!’

XVIII.

De Heer Hazaart werd door de Engelschen voorloopig met de voortdurende waarneming van het bestuur te Koepang belast. Daar hij echter niet geneigd was in vaste dienst te treden van een vreemd Gouvernement, werd in het volgende jaar door het Britsch bestuur te Makasser, waaraan ook Timor ondergeschikt was gemaakt, een ander Nederlander, de Heer Knibbe, als Resident en Militair Kommandant derwaarts gezonden. Deze vroeg en verkreeg na omtrent een jaar zijn ontslag, en droeg het bewind over aan een Engelsch officier, den Heer Watson. Maar ook deze was er slechts weinige maanden mede bekleed en werd in het begin van 1814 vervangen door een civiel ambtenaar, den Heer Burn. Al deze elkander snel opvolgende gezaghebbers, persoonlijk met Timor geheel onbekend, geringe materiële middelen te hunner beschikking hebbende en door de gebeurtenissen van 1810 wèl overtuigd, dat het Nederlandsch gezag op dit eiland ook in de harten van een deel der bevolking diepe wortelen geschoten had, moesten zich veelal op den even weldadigen als algemeen erkenden in-

vloed, op de kennis en ervaring van den Heer Hazaart verlaten, die, ofschoon handelaar, thans bestendig te Koepang zijn verblijf hield. Dit was inzonderheid het geval onder het bestuur van Burn, die, aan den drank verslaafd, zeer ongeschikt was om zijne waardigheid op te houden, en zonder de hulp en den raad van den Heer Hazaart welligt het slagtoffer zou geworden zijn van aanslagen, door sommige inlandsche hoofden tegen het Europeesch bestuur gesmeed. De Resident had zekeren oproerigen Fettor van Rotti, Soroe geheeten, naar Koepang doen overbrengen, om daar voorloopig als balling te vertoeven. Soroe vormde het plan tot een amok, waarbij het op het leven en de bezittingen aller Europeanen gemunt was, en had al de Gouvernementsslaven en de te Koepang aanwezige Rottinezen en Savonezen overgehaald, om met hem gemeene zaak te maken. Zekere slaaf, Poti geheeten, openbaarde dit plan aan den Heer Hazaart, die dadelijk den Fettor liet arresteren, de noodige maatregelen nam om de onrust, onder de Europesche bevolking ontstaan, te stillen, en aan Poti, tot belooning zijner trouw, de vrijheid schonk.

Omstreeks denzelfden tijd werd ook de Regent van Amabi van misdadige plannen verdacht gehouden, waaraan hij uitvoering zou geven ter gelegenheid van een feest, waartoe de Europesche ambtenaren genoodigd waren. Ook den Heer Hazaart waren hiervan geruchten ter oore gekomen, waarvan hij echter de gegrondheid betwijfelde, daar de Regent van Amabi steeds een der getrouwste bondgenooten van de Compagnie geweest was. Met veel moeite haalde hij den Resident Burn en diens Secretaris Curtois over, om het feest bij te wonen, en de zorg voor hunne beveiliging aan hem over te laten. Hij verzocht daarop al de Europesche Heeren hunne bedienden behoorlijk gewapend met zich te nemen en gedurende den maaltijd achter zich te plaatsen, en liet ook het garnizoen, van scherpe patronen voorzien, den stoet volgen. Deze ongewone toestel ging door voor een eerbewijs jegens den vorstelijken gastheer, en - welke ook de ware gezindheid van den Regent van Amabi moge geweest zijn - hij had het gevolg, dat het feest in de beste orde afliep en van den aanslag niets werd bespeurd.

Terzelfder tijd werd Koepang met een aanval bedreigd der oorlogzuchtige Amanoebangers. De Hoofdregent Nai

Noebang, als doopzoon van den Heer Este gewoonlijk Radja Kobies genoemd, was in 1788 door een jongeren broeder van den troon gebonsd en genoodzaakt naar Koepang te wijken. De overweldiger had hem niet slechts, met trotsering van het Europeesch gezag, ook daar met bedreigingen vervolgd en de manschappen, die hem waren getrouw gebleven, opgeëischt, waardoor hij ook met het bestuur te Koepang in ernstige geschillen gewikkeld was[1]; maar hij maakte zich nu zelfs gereed om met eene aanzienlijke magt het aan Amanoebang grenzende Amabi aan te tasten. Hieraan moest paal en perk worden gesteld, en te Koepang werd in de laatste helft van 1814, zoo goed mogelijk, eene expeditie uitgerust, welke voorzien werd van patronen, uit de Nederlandsche archieven vervaardigd, waardoor welligt menig voor de geschiedenis belangrijk stuk onherstelbaar verloren ging. De expeditie, vertrokken onder bevel van den Secretaris Curtois en vergezeld van den Heer Hazaart, noopte de Amanoebangers wel van hun voornemen af te zien; maar had geene afdoende gevolgen, daar de naderende regentijd de handen der inlandsche soldaten voor den veldarbeid vorderde en de Resident Burn te Koepang zeer onverwachts overleed, ten gevolge waarvan de Heer Curtois tot voorloopige aanvaarding van het bestuur was genoodzaakt. Kort daarna stierf ook dit waarnemend opperhoofd, en daar nu

1 De verhouding tusschen de beide vorsten en de aanleiding tot de oneenigheden worden geheel anders voorgesteld, T.v.N.I., 1852, I, bl. 223. Volgens dat verhaal had zich sedert lang een deel der bevolking van Amanoebang in de nabijheid van Koepang nedergezet, had een der naaste verwanten van den Radja daarover het bestuur, en had zich deze allengs onafhankelijk gemaakt, ofschoon er tusschen de beide vorsten een goede verstandhouding bestond. Deze was verbroken in 1807. Een onderdaan van den Radja van Amanoebang had overspel gepleegd met een der bijwijven van den te Koepang wonenden Regent, en was door dezen op de onmenschelijkste wijze om het leven gebragt. De Radja in de bovenlanden, misschien onbekend met de misdaad des vermoorden, klaagde den Regent bij het toenmalig opperhoofd aan, maar het bestuur te Koepang gaf geen acht op zijne klagten. Nu zocht de Radja zich zelf te wreken, overviel de plaats waar de moord gepleegd was, bragt een deel der inwoners om en voerde veel vee als buit mede. De regering te Koepang, in plaats van eene minnelijke schikking te beproeven, trok zich het lot van den moordenaar aan, en dit gaf aanleiding tot de expeditie van 1814. S. Muller noemt den ons vijandigen Radja van Amanoebang, bl. 242, Radja Louis, en zegt, dat hij in zijne jeugd te Koepang tot lid der Hervormde kerk was aangenomen. Niet wetende hoe deze tegenstrijdige berigten te vereenigen, heb ik mij in den tekst aan het verhaal van den Heer Heymering gehouden, wien het althans niet ontbroken heeft aan de gelegenheid om de ware toedragt te weten.

te Koepang geen enkele Brit aanwezig was, geschikt om de teugels van het bewind te voeren, vereenigden zich de voornaamste ingezetenen en de regenten uit den omtrek van Koepang, om den Heer Hazaart dringend uit te noodigen, dat hij zich provisioneel met het bestuur zou belasten. Het besef der dringende noodzakelijkheid deed hem zijn weêrzin overwinnen, om andermaal als Britsch Resident op te treden; en het Engelsch bewind te Makasser erkende hem, stilzwijgend of uitdrukkelijk, in die waardigheid. De Heer Hazaart had daaraan het genoegen te danken van het door hem bestuurde gewest in 1817 te zien terugkeeren onder de bescherming derzelfde vlag, die hij in 1810 zoo dapper verdedigd had, terwijl ook het hersteld Nederlandsch Gouvernement zijne diensten erkende, door hem in zijn ambt te bevestigen. Gelijk dus Koepang in 1810 Engelsch was geworden, zonder van opperhoofd te verwisselen, zoo werd het ook nu weder Nederlandsch, zonder de teugels des gezags in andere handen te zien overgaan. Nadat de Heer Chassé, als Commissaris ter overneming van Makasser en onderhoorigheden, in Augustus 1816 naar Celebes vertrokken was, zond het Britsch bestuur aldaar den luitenant Philips eerst naar Bima en vandaar naar Koepang, om er, namens zijne regering, het gezag aan de nieuw aangestelde Nederlandsche beambten over te geven; op laatstgenoemde plaats had inmiddels de Heer Hazaart reeds de benoeming ontvangen, die hem thans weder in een Nederlandsch Resident herschiep.

XIX.

De Portugezen hadden zich de verwarringen der jongstverloopen jaren ten nutte gemaakt, om hun gezag en invloed onder de voormalige bondgenooten der Compagnie in de Belonesche landen uit te breiden. Terwijl de Engelschen op deze afgelegen gewesten weinig acht gaven, hadden zij niet slechts onderscheiden vorsten genoopt de Portugesche vlag te hijschen, maar ook, gevolg gevende aan hunne reeds in 1785 geopperde aanspraken op Fialarang het in 1812 gewaagd tot eene werkelijke bezetting van Atapoepoe, - eene tot Fialarang behoorende strandplaats in het distrikt Djenilo, tusschen Batoe-

Gedeh en Oekoesi, - over te gaan en er tollen te doen heffen. Voorzigtigheidshalve hadden zij echter deze heffing opgedragen aan een persoon, die met geen officieel karakter bekleed was, en des noods kon gedesavoueerd worden, terwijl zij zich ook tot één enkel jaar schijnt te hebben bepaald. Tijdens het herstel van het Nederlandsch gezag, besloot de nieuwe Gouverneur van Dilly, Pinto geheeten, de regten, schijnbaar hierdoor verkregen, te handhaven: de Engelschen immers hadden op Fialarang geen aanspraak gemaakt, en hij was in het bezit van een dokument, waarmede hij bewijzen kon, dat hier op Portugeesch gezag tollen geheven waren. Waarschijnlijk was hij niet onkundig van de groote moeijelijkheden en tegenwrijtingen, waarmede het herstel van het Nederlandsch gezag schier overal in de buitenbezittingen gepaard ging, en waarvan de oorzaak voor een groot gedeelte moet gezocht worden in de pogingen door den gewezen Gouverneur van Java, Raffles, en zijne agenten aangewend, om den Britschen invloed, ook door het voeden van een geest van verzet tegen het Nederlandsch gezag, te handhaven. Misschien zelfs hoopte de Gouverneur van Dilly op de ondersteuning van Portugals magtigen bondgenoot. Hoe het zij, de Heer Hazaart was de man niet, om deze verkorting der regten van Nederland lijdelijk aan te zien. Na eene vruchtelooze briefwisseling met den Portugeschen Gouverneur, waarin hij de zaak in der minne poogde bij te leggen, vertrok hij in het begin van 1818 van Koepang, kwam voor Atapoepoe ten anker, ontscheepte er een 30tal Nederlandsche krijgslieden en liet de Portugesche vlag nederhalen en de Nederlandsche in de plaats ophijschen. Eenige weinige, bijna naakte inlandsche soldaten, waarvan een op den titel van Kapitein aanspraak maakte - zoo als men trouwens in het Portugesche gebied vele met militaire rangen bekleedde inlanders vindt -, maar alle onderscheidingsteekenen van zijnen rang miste, poogden zich hiertegen te verzetten. De Heer Hazaart hield zich alsof hij de zaak niet begreep en hij hen verdacht van de wapenen onzer wacht te willen ontvreemden; en toen de Kapitein zijne hand aan den vlaggestok wilde slaan, liet hij hem door zijne soldaten vatten, aan den stok vastbinden en 25 rietslagen toedeelen.

Ongetwijfeld was dit niet de eenige gelegenheid, waarbij de Heer Hazaart de Portugesche aanspraken in den weg trad. Hij trachtte overal bij de vorsten de aanhankelijkheid aan het Nederlandsch gezag te verlevendigen, noopte hen

van het bondgenootschap met Portugal weder afstand te doen, en haalde zelfs den ouden bondgenoot der zwarte Portugezen, den Radja van Ambenoe, tot het aangaan van een contract over, waarbij deze op zich nam zijne beide zonen te Koepang te laten onderwijzen en de Hollandsche vlag te Soetrana te doen wapperen[1].

Onmagtig om zich te wreken, zocht de Portugesche Gouverneur herstel voor zijne grieven door eene aanklagt tegen den Heer Hazaart bij de Hooge Regering te Batavia. Zij werd aldaar ontvangen in de tweede helft van 1818, en beschuldigde den Nederlandschen Resident van te Atapoepoe het grondgebied van Zijne Allergetrouwste Majesteit geschonden en zich mishandeling en geweld jegens Portugesche militairen veroorloofd te hebben. Zij voegde er bij, dat hij ongegronde aanspraak maakte op verschillende aan de kroon van Portugal behoorende bezittingen, en zelfs van eenige regenten verklaringen had weten te erlangen, waarbij zij zich onder Nederlandsche bescherming stelden, en dat hij de inlandsche vorsten tegen Portugal opzette, onder voorwendsel, dat een oorlog tusschen Nederland en de verbondene magten van Engeland en Portugal was uitgebroken. Commissarissen-Generaal achtten deze beschuldiging gewigtig genoeg om den Heer Hazaart ter verantwoording naar Batavia te roepen, den Heer Halewijn in zijne plaats tot Resident van Timor te benoemen, en met hem den Luitenant-Kolonel Taets van Amerongen, Aide-de-camp van den Gouverneur-Generaal, als Commissaris derwaarts te zenden, om de regten van het Nederlandsch Gouvernement te onderzoeken, en, zoo noodig, de zaken te herstellen in den staat, waarin zij vóór de maatregelen van den Heer Hazaart gedweest waren. Ofschoon nu, vóórdat nog de Commissaris van Soerabaja onder zeil kon gaan, van den Heer Hazaart zelven berigten inkwamen, die aan de zaak een geheel ander aanzien gaven, meende men echter dat dit tot geene verandering in de beoogde zending moest leiden. De Commissaris en benoemde Resident gingen dus den 25sten November 1818 onder zeil.

Het onderzoek der zaak strekte grootelijks tot regtvaar-

1 De Heer Heymering zegt, bl. 35, 219, dat dit plaats had in 1816; doch eene verbindende overeenkomst kan niet voor het volgende jaar zijn aangegaan, indien althans, zoo als dezelfde schrijver opgeeft eerst in het begin van 1817 het Nederl. gezag op Timor hersteld werd. Sedert heeft te Soetrana werkelijk de Hollandsche vlag gewapperd. Zie T.v.N.I., 1852, I, bl. 201, en S. Muller, bl. 146.

diging van den Heer Hazaart, daar de Commissaris zich van de volkomen ongegrondheid der aanspraken van Portugal op Fialarang overtuigde. Dat de Resident, bij het doen gelden onzer regten op Atapoepoe, eigenmagtig had gehandeld, was zeker niet te ontkennen; maar had hij anders kunnen doen, zonder het belang zijner regering te verwaarloozen? Timor was toenmaals, volgens een besluit van Commissarissen-Generaal van 24 Jan. 1817[1], onder het onmiddellijk bestuur der Moluksche eilanden gesteld; maar de gelegenheid om bevelen van Amboina te vragen deed zich hoogstens twee à driemalen in het jaar voor. Had nu de Resident vooraf magtiging willen erlangen om Atapoepoe te bezetten, dan zou hij zich hebben behooren te wenden tot den Gouverneur der Molukken, die weder bevelen van de regering te Batavia zou hebben moeten vragen, waardoor welligt acht maanden zouden verloopen zijn, eer de aanmatiging der Portugezen was te keer gegaan. De onderhandelingen van den Commissaris met den Portugeschen Kapitein-Generaal ter regeling en afdoening der geschillen liepen geheel vruchteloos af, daar laatstgenoemde niet te bewegen was, om iets van zijne aanspraken te laten varen. De Overste Taets van Amerongen, het nuttelooze van zijn verblijf op Timor inziende, nam de terugreis aam, het bestuur van dat eiland in handen latende van den Heer Halewijn, en kwam in het begin van Mei 1819 te Batavia terug. Zijn rapport en de tegenwoordigheid van den Heer Hazaart, die kort daarna ter hoofdplaats verscheen, stelden de Hooge Regering in staat tot een naauwkeurig onderzoek. Het gevolg was, dat de Heer Hazaart in zijn post van Resident van Timor hersteld en de Heer Halewijn eervol ontslagen en teruggeroepen werd, en dat, bij besluit van 16 December 1819[2], tot bevordering eener snellere gemeenschap met Batavia, Timor van het Gouvernement der Molukken gescheiden en tot eene onmiddellijke onderhoorigheid van Java verklaard werd. Hierdoor verviel ook voor dat eiland het monopolie, dat nog steeds in het Gouvernement der Molukken werd gehandhaafd, en erlangde het gelijke vrijheid van handel als in de overige Nederlandsche bezittingen in den Archipel bestond.

1 Staatsbl. n°. 6.

2 Staatsbl. n°. 86.

In het volgende jaar werden de klagten over onze bezetting van Atapoepoe door den Onder-koning van Goa bij de Hooge Regering te Batavia vernieuwd, en ofschoon hij in hare afwijzing scheen te berusten, opperde de Gouverneur-Generaal v.d. Capellen reeds toenmaals het denkbeeld, om verdere geschillen te voorkomen door eene minnelijke schikking, waarbij Timor en onderhoorigheden, tegen eene billijke schadeloosstelling aan Portugal, geheel onder het Nederlandsch gezag zouden gebragt worden. Dit voorstel ontmoette toenmaals in het moederland niet al de belangstelling die het verdiende.

XX.

Nieuwe moeijelijkheden wachtten den Heer Hazaart, toen hij in April 1820 te Koepang terugkeerde: vroegere bestuurders hadden aan het toenmalig gezag onvereffende geschillen nagelaten met Amanoebang en den Lio-Rai van Sonebait. De ‘kleine keizer’ Alfonsus was in het vorige jaar gestorven en opgevolgd door een zoon, Nai Sobei geheeten, die in schranderheid en beschaving even ver beneden hem stond, als hij hem in willekeur en wreedheid overtrof. De onbeduidendste aanleiding was genoeg tot een moordbevel, en niet zelden greep de vorst zelf naar het zwaard, om aan zijne opwellingen van toorn voldoening te verschaffen. Zelfs zijne naaste betrekkingen waren niet veilig voor zijne woede, en eene zijner vrouwen, de dochter van den Tamoekong van Pitai, werd door hem met eigen hand onthalsd. Men zegt zelfs, dat hij soms de hoedanigheid van een wapen op het ligchaam van een zijner onderdanen of slaven beproefde, wier lijk hij dan voor de honden wierp. Het was te vreezen dat deze woesteling, die het Nederlandsch bestuur geen goed hart toedroeg, zou zamenspannen met een gevaarlijker vijand, den Radja van Amanoebang, wien men zegt dat hij door zijne opstokingen meer en meer in het harnas joeg. De vorst van dat rijk - de Heer Muller noemt hem Radja Louis - was na de mislukte expeditie van 1814 gedurig stouter geworden en verrijkte zich en zijne onderdanen door de plundering onzer bondgenooten. Hij versterkte de rotsen en schuilhoeken, die zijn gebied aanbood, oefende zijne on-

derdanen in den wapenhandel, wist zich langs geheime wegen vuurwapenen en buskruid te bezongen, en vermeerderde zijn aanhang door allerlei slecht gespuis van heinde en verre door hoop op buit tot zich te trekken. De zwervende benden van Amanoebang ondernamen hunne rooftogten doorgaans te paard, overvielen op het onverwachtst, nu hier dan daar, een dorp of gehucht in de naburige rijkjes, sloegen de mannen, die levend of dood in hunne handen vielen, het hoofd af, voerden de vrouwen en alles wat waarde had, inzonderheid vee en oorlogsbehoeften, met zich, en werden allengs zoo stout, dat zij hunne strooptogten tot Babauw in de nabijheid van Koepang uitstrekten. Misschien ware de opoffering van Nai Noebang, die oorspronkelijk aanleiding tot de vijandelijkheden had gegeven, van onze zijde het middel geweest, om den Radja van Amanoebang te bevredigen en met hem tot een traktaat van vriend- en bondgenootschap te geraken; maar de Heer Hazaart achtte dit onbestaanbaar met de eer van het Gouvernement. In dezen stand van zaken mogten de rooverijen der Amanoebangers niet ongestraft blijven; hunne tuchtiging was zelfs een pligt, ons door de trouw jegens onze bondgenooten opgelegd. Na lange onderhandeling kreeg de Heer Hazaart van de Hooge Regering verlof tot eene expeditie tegen Amanoebang, die in 1822 met ongeveer 8000 man inlandsche troepen ondernomen werd, en daar zij zoo weinig als die van 1814 tot eene voldoende uitkomst leidde, later meer dan eens werd herhaald. Ofschoon nu deze togten de Amanoebangers konden overtuigen, dat het Gouvernement zijne bondgenooten niet straffeloos liet uitplunderen en moorden; ofschoon zij bij meer dan eene gelegenheid den vijand gevoelige afbreuk deden; werd echter het doel nimmer volkomen bereikt. ‘Durfden zij voor het front komen,’ zoo zegt een ooggetuige van eene dezer expeditiën[1], ‘en tegen onze manschappen staan, dan zou de zaak spoedig beslist zijn. Doch zij blijven in hun zoogenaamd fort, dat van ruwe klippen is opgeworpen, en waarin verscheiden onderaardsche holen zijn, en zenden slechts nu en dan eenige manschappen buiten, die zich niet ver van het fort durven verwijderen, maar in de nabijheid wat dansen en springen, hunne snaphanen op ons volk losschieten, en dan weêr in haast zich naar het fort

1 In het T.v.N.I., 1852, I, bl. 223.

begeven. Intusschen zijn zij zeer ondernemend om hunnen vijand op eene listige wijze afbreuk te doen of te bestelen. Zoo had zich, toen wij daar waren, een persoon uit het fort durven begeven, die kruipend op handen en voeten in het midden van ons leger kwam en daar onderscheiden paarden losmaakte, zich op een daarvan plaatste en, terwijl hij, door de donkerheid van den nacht begunstigd, wegreed, ons volk op eene tergende wijze uitschold en met den buit doorging, wel wetende, dat men, uit vrees van ons eigen volk te raken, niet op hem durfde vuren.'

De volledige onderwerping van zulk een vijand was niet mogelijk met de middelen, waarover de Heer Hazaart kon beschikken; maar zijne maatregelen hadden toch het gevolg dat de rooverijen der Amanoebangers zeldzamer en binnen enger grenzen beperkt werden, waartoe vooral veel toebragt de stichting eeniger Rottinesche volkplantingen op een afstand van 20 à 30 palen Oostwaarts van Koepang, welke hij met de dekking van 's Gouvernements grondgebied belastte. Eene andere Rottinesche volkplanting vestigde hij met een soortgelijk doel te Pritti, bij den noordelijken hoek der baai van Koepang. De Tamoekong van Pitai namelijk, aangemoedigd door het voorbeeld van Amanoebang, had mede eene rooverbende rondom zich verzameld, en overviel vaak de inwoners van Koepang, wanneer zij in de boschrijke streken van Pritti timmerhout kwamen kappen.

Eene andere staatkunde volgde de Heer Hazaart om den Lio-Rai van Sonebait onschadelijk te maken; zij was eigenlijk slechts eene voortzetting der politiek van verdeelen en heerschen door de voormalige Compagnie gevolgd, en waardoor de suprematie van den Lio-Rai in vele gewesten reeds lang was vervallen. De regerende Keizer maakte die politiek zeer gemakkelijk door zijne gruwzame wreedheid en tergende aanmatiging, welke schier alle hoofden van hem vervreemdden, die hem tot dusverre nog eenige gehoorzaamheid betoond hadden. Door geheime zendingen en de aanbieding van aanzienlijke geschenken - zoo de Heer Heymering verzekert uit zijne eigene middelen - gelukte het den Heer Hazaart onderscheiden regenten voor het Nederlandsch gezag te winnen en tot afval van den Keizer te bewegen. De vorst van Amakono gaf het voorbeeld van terughouding der aan Sonebait verschuldigde schatting, en het werd allengs geheel of ten deele door

vele andere Fettors en Tamoekongs gevolgd. Eindelijk zag zich de Lio-Rai zoozeer door allen verlaten, dat hij zich in eene soort van vrijwillige ballingschap begaf naar eene woeste en door versterkingen ontoegankelijk gemaakte klip, in de vlakte Neffo, in het gebied van Amfoang, distrikt Sorbian, gelegen, werwaarts men zegt, dat hij slechts door zeven mannen en dertig vrouwen gevolgd werd, die door het telen van eenige maïs en groenten voor zijn levensonderhoud zorgden. De distrikten Takai, Pitai, Manobait, Molo en Amakono werden wel is waar ook sedert nog gerekend tot het rijk van Sonebait te behooren, maar inderdaad bestond het schier alleen in naam of door eene tamelijk onvruchtbare erkentenis van ondergeschiktheid, als laatste hulde aan de vervallen grootheid. Deze geheele ondermijning van het gezag van den Lio-Rai is zeer voordeelig geweest voor het Nederlandsch bewind, daar zij het mogelijk heeft gemaakt, jaren lang, met eene zeer geringe magt de veiligheid van Koepang te verzekeren, en eene tamelijke orde althans in de meer nabijgelegen gewesten te bewaren. Schier alle banden, die vroeger de verschillende Regenten met elkander vereenigden, waren ontbonden, en het was dus niet te vreezen, dat een hunner afzonderlijk zich tegen het Gouvernement zou keeren, dat al de overisen te vriend had. Een Aristides zou waarschijnlijk de politiek van den Heer Hazaart niet geheel regtvaardig geacht, maar haar den lof van nuttigheid niet onthouden hebben.

XXI.

Maar ook door andere middelen trachtte de Heer Hazaart den bloei zijner residentie te bevorderen. Ik heb reeds gesproken van de Rottinesche volkplantingen door hem gevestigd deels te Pritti, deels Oostwaarts van Koepang te Oisapa, Taroes, Babauw en omstreken. Aan deze kolonisten werden voor den rijstbouw geschikte gronden ter ontginning aangewezen. Te Pritti plaatste de Heer Hazaart ook eenige Chinesche pannenbakkers en Javaansche landbouwers, ten einde er eene steenbakkerij op te rigten

en den op Timor nog onbekenden ploeg in te voeren; doch de ontijdige dood van het meerendeel dezer vreemdelingen deed de poging mislukken. Andere Rottinezen vestigde de Resident ter hoofdplaats of in hare onmiddellijke nabijheid, om bouwmaterialen te verzamelen of te vervaardigen. Zoowel op Timor als op het naburige Samauw moedigde hij den aanplant van kokosboomen en het aanfokken van vee en kippen zooveel mogelijk aan, ten einde de bevolking in staat te stellen, daarin handel te drijven met de Engelsche en Amerikaansche walvischvaarders, die meer en meer Koepang kwamen bezoeken, om er zich van drinkwater te voorzien. Ook deed hij Perzische hengsten van Java overkomen, om het paardenras op Rotti te verbeteren; maar het spoedig uitsterven dezer dieren verijdelde zijne verwachtingen.

Op eene andere wijze zorgde de Heer Hazaart voor het welzijn der bevolking door de bevordering der vaccine, - eene bij uitstek nuttige zaak wegens de groote verwoestingen, vaak door de kinderziekte op Timor aangerigt en te meer te vreezen, daar de inboorlingen, die deze krankheid boven alles duchten, wanneer zij hunne woning bezoekt, naar afgelegene bosschen vlugten en de patiënten aan hun lot overlaten. Sedert 1827 is echter deze kunstbewerking, bij gebrek van een geneesheer te Koepang of eenig ander geschikt persoon om haar te verrigten, ongelukkigerwijze weder in onbruik geraakt.

De Heer Hazaart was ook de man die het plan opvatte tot den in het belang der communicatie zoo nuttigen weg van Koepang naar Babauw, die eerst eenige jaren later onder het bestuur van den Resident Sluyter voltooid werd. Slechts het gedeelte van Koepang tot Owa, een kwartieruurs van de hoofdstad, waar de Heer Hazaart te midden van bekoorlijke tuinen zijn buitenverblijf had, kwam onder zijn bestuur tot stand. Op grond der contracten van de Compagnie met hare bondgenooten requireerde hij daartoe de noodige manschap van de naburige regenten; deze arbeid werd echter voorloopig gestaakt, toen hij in 1833 het bestuur in andere handen moest overgeven, en te gelijker tijd deze heerendiensten, die welligt tot eenig gemor hadden aanleiding gegeven, door de Hooge Regering werden afgeschaft.

Ook de koperrijkdom van Timor trok de aandacht van den ondernemenden Resident. Wij hebben gezien dat reeds

de Compagnie met de aanwezigheid van koper op dit eiland niet onbekend was; hare wetenschap bepaalde zich intusschen grootendeels tot losse geruchten en onbetrouwbare opgaven omtrent het voorkomen van dit metaal in de omstreken van Manatoetoe. In het contract met Paravicini wordt van het graven van koper geen gewag gemaakt; ofschoon ik vind aangeteekend, dat weinige jaren te voren - in 1748 - ook in het Westen des eilands koper ontdekt, doch eene poging om het voor rekening der Compagnie te doen graven met geen goeden uitslag bekroond was. De Heer Hazaart vestigde bij een rapport van 1821 de aandacht der Hooge Regering bij vernieuwing op den rijkdom van koper op Timor voorhanden, waarop de Hoogleeraar Reinwardt dat eiland bezocht, maar door den onwil zijner begeleiders om hem verder te volgen, dan hun veilig of wenschelijk scheen, reeds op den tweeden dag zijner reis genoodzaakt werd, onverrigter zake naar Koepang terug te keeren. In 1824 werd Timor door den Heer Kruseman als Commissaris der regering bezocht, vooral met het doel om den staat des handels en der nijverheid te onderzoeken en middelen te beramen tot herstel voor het minst van het evenwigt tusschen inkomsten en uitgaven, dat sedert 1820, vooral ten gevolge der expeditiën tegen Amanoebang, meer en meer ten nadeele der schatkist verbroken was. In zijn rapport maakt de Heer Kruseman uitvoerig gewag van de op Timor op verschillende plaatsen voorhandene koper-aderen, en bij zijne overige voorstellen tot wijziging van het stelsel van in- en uitgaande regten en het invoeren van sommige belastingen, voegde hij er ook tot opening der goud- en kopermijnen, ‘waartoe,’ naar zijn oordeel, ‘met eenige geschikte maatregelen de mogelijkheid bestond[1].’ Deze voorstellen bleven echter, waarschijnlijk ten gevolge van den op Java uitgebroken oorlog, vooreerst rusten, totdat, bij besluit van 5 Februarij 1828, het lid der Natuurkundige Commissie Macklot met een bepaald onderzoek naar de mineralogische gesteldheid van Timor belast werd, terwijl de Resident van Koepang werd aangeschreven, hem in zijne nasporingen zooveel mogelijk behulpzaam te zijn. De Heer Macklot werd vergezeld door zijne medeleden der Commissie, S. Muller,

1 Zie b.v. de uittreksels uit zijn rapport, medegedeeld in ‘De Oosterling,’ D. II, bl. 5.

van Raalten en Zippelius. In October 1828 werden de reizigers, pas van een togt naar Nieuw-Guinea teruggekeerd, door de korvet Triton te Koepang ontscheept. De Heer Hazaart achtte het saizoen ongeschikt voor een langeren togt in de binnenlanden, waarom de reizigers, zoo lang de Westmoeson duren zou, Koepang tot hun hoofdkwartier kozen, en zich bepaalden tot natuurkundige onderzoekingen in den omtrek dier plaats, en kleine togten langs de Noordkust en naar de naburige eilanden. De doorgaande ongunstige weêrsgesteldheid was voor de reizigers zeer noodlottig; allen hadden, even als hunne Javaansche bedienden, geruimen tijd met meer of min hevige koortsen te worstelen, die voor twee hunner doodelijk werden. De teekenaar van Raalten bezweek, op den terugtogt van Atapoepoe naar Koepang, in een klein inlandsch vaartuig, op de hoogte van Oekoesi; dadelijk wendde men den steven naar die plaats, waar het veel moeite kostte verlof te verwerven, om het stoffelijk overschot van een lid der Hervormde Kerk aan den schoot der aarde toe te vertrouwen. De asch van den kruidkundige Zippelius rust te Koepang in dezelfde aarde, die ook aan een Britschen en een Franschen kruidkundige, Nelson en Riedlé, tot rustplaats verstrekt. De Heeren Macklot en Muller, bij het doorkomen van den Oost-moeson gezondheid en krachten herkregen hebbende, maakten zich gereed om aan het eigenlijk doel hunner reis, het onderzoek der koper- en goudgronden, te voldoen. Hoewel gebukt onder den last van gevorderde jaren en verzwakte gezondheid, besloot de Heer Hazaart hen te vergezellen op dezen togt, die zeven weken duurde, en met de grootste ontberingen en vermoeijenissen gepaard ging. Alleen de persoonlijke invloed van den Resident kon het groot aantal inlanders, die men verpligt was op den togt mede te nemen, binnen de palen der gehoorzaamheid houden, en de vijandige gezindheden bezweren, die onderzoekingen, waarvan het doel niet begrepen en geheel verkeerd uitgelegd werd, op vele plaatsen bij de inboorlingen opwekten.

De uitkomst van het onderzoek dezer reizigers was over het geheel niet gunstig. Ofschoon het rapport, door den Heer Macklot den 3^{den} Januarij 1830, met overlegging van monsters, bij de Indische regering ingediend, nimmer is publiek geworden; ofschoon het den schrijver, die in 1832 bij een brand te Krawang, waarbij ook al zijne papieren ver-

loren gingen, den dood vond, niet is vergund geweest zelf iets aangaande zijne onderzoekingen op Timor bekend te maken; heeft echter zijn reisgenoot Muller zorg gedragen, dat de uitkomsten der vermelde nasporingen aan de vergetelheid onttrokken werden. Bij het doorbladeren van zijn reisverhaal overtuigt men zich spoedig, dat al de ijver van den Heer Macklot, door al het gezag van den Heer Hazaart ondersteund, ontoereikend geweest is om hem de gelegenheid te verschaffen tot een onderzoek, waarop een beslissend oordeel kan gebouwd worden. Door de aanhaling eener enkele plaats zal ik deze opmerking staven, en tevens het gevoelen onzer reizigers met de daarvoor bijgebragte gronden doen kennen. Zij betreft het onderzoek in het distrikt Fialarang, dat men reden heeft als een der rijkste in koper aan te merken.

'Volgens opgave der inlanders,' zegt de Heer Muller, 'zijn er in Fialarang drie plaatsen, waar koperertz gevonden wordt, en twee in het ten Zuiden daaraan grenzende Lamakané. In beide distrikten had de Heer Macklot slechts gelegenheid ééne dezer plaatsen te bezoeken, aangezien de inlanders volstrekt weigerden, hem ook naar de overige te geleiden, voorgevende dat die plaatsen pomali (heilig) waren en door henzelven niet bezocht mogten worden. Hetzij wij nu hierbij werkelijk aan dwaas bijgeloof of aan een bloot voorwendsel te denken hebben, er was geen mogelijkheid om over hunnen tegenstand te zegepralen. Dikwijls werd den Heer Macklot zelfs het verzamelen van steenen en rotsblokken, die hij voor zijne geologische onderzoekingen van gewigt rekende, op dezelfde belagchelijke gronden ontzegd. Noch door goede woorden, noch door de aanbieding van geld en geschenken, kon hij verlof erlangen, de rivier Halimea, nabij het dorp Fialarang, in wier bedding, naar men zegt, veel stofgoud voorkomt, te onderzoeken. Hij mogt zelfs bij zijn vertrek uit dit distrikt de rotsstukken, die hij had weten magtig te worden, niet medenemen, alvorens den Radja daarvoor betaald te hebben, en nog beklaagde deze zich later bij den Resident, dat de blanke Heer zijn land bedorven had. Op de beide door den Heer Macklot voor het koperertz onderzochte plaatsen, vond hij eene plek ijzerhoudende kleiaarde, van 30 à 40 vierkante voeten uitgestrektheid, en rondom door blaauwachtigen kleigrond ingesloten. In die roode klei

vond hij kleine stukjes aardachtige malachiet verspreid, die door de inboorlingen op volgende wijze worden ingezameld. Gedurende den Westmoeson, wanneer de grond goed door de regens doorweekt is, begeven zij zich derwaarts, verzamelen de door het afstroomende water ontbloote stukjes malachiet, en delven gaten tot vergaarbakken voor het water, waarin zij de roode kleiaarde wasschen. De hoeveelheid koppererts op deze wijze verkregen, is echter over het geheel zoo gering, dat een huisgezin vaak na jaren arbeids naauwelijks genoeg heeft bekomen voor de belletjes, waarmede zij hunne paardentuigen versieren. Tot het uitsmelten van het erts gebruiken zij door hen zelven vervaardigde aarden potjes, bij wijze van kroezen.

'Ten opzigte van het algemeen gevoelen, dat het zand aan de zeekust van Atapoepoe stukken gedegen koper zoude bevatten, merkt de Heer Macklot aan, dat al zijne moeite vruchteloos geweest is, ze daar te vinden. Hij onderzocht met dat doel niet alleen persoonlijk al de oorden, welke hem waren aangewezen, maar zond er ook inlanders en kinderen van Chinezen op uit, met belofte eener rijke belooning, zoo zij hem zulk een stukje koper, hetzij groot of klein, bezorgden. Doch alles te vergeefs. Ook ontmoette hij slechts weinige menschen, die soortgelijk, vandaar afkomstig metaal meenden gezien te hebben; de meeste Chinezen verzekerden, er wel van te hebben hooren spreken, doch er was niemand, die er eenig bewijsstuk van bezat. De Heer Macklot besluit dan ook zijn verslag met de volgende aanmerking: "De geringe hoeveelheid en de slechte hoedanigheid van het bovengenoemde aardachtige malachiet, zouden de onkosten eener bergbouwkundige bewerking van dit erts in geenen deele kunnen goedmaken, en ontnemen het dus, in dat opzigt, alle belangrijkheid. Eene andere bedenking is deze: al ware men ook zoo gelukkig, in de verwijderde binnendeelen van het landschap Fialarang, zelfs eene zeer rijke kopermijn te ontdekken, dan zouden de verre afstand van zee, in verband met de ongemeen moeijelijke wegen, doch allermeest nog het bijgeloof en de onhandelbaarheid der zoo weinig beschaafde inboorlingen, aan de bewerking schier onoverkomelijke zwarigheden in den weg leggen, welke niet dan na verloop van jaren en met aanzienlijke geldelijke opofferingen overwonnen zouden kunnen worden." Deze zelfde bedenking - voegen wij, op grond van

later verkregen ondervinding, hierbij - laat zich op geheel het westelijk binnenland van Timor toepassen, en zij geeft dus, op eene ruime schaal, een allezins veiligen maatstaf aan de hand, ter bepaling van de stoffelijke waarde, welke door ons Gouvernement aan den aldaar, in den schoot der aarde verborgen' wezenlijken of gewaanden rijkdom van edele metalen, kan gehecht worden[1].'

Het is dan op grond dezer bevindingen en beschouwingen, dat de Heeren Macklot en Muller over de plannen, om de kopermijnen van Timor te ontginnen, een ongunstig oordeel hebben uitgebragt. Het spreekt echter van zelve dat zij daarmede niet het laatste woord over deze aangelegenheid gesproken hebben. Daartoe was hun onderzoek op verre na niet langdurig en omvattend genoeg, en de bezwaren, die zij meenden, dat, zelfs bij de ontdekking van rijke koperaderen in het binnenland, de ontginning zouden drukken, kunnen door de omstandigheden allengs gewijzigd en uit den weg geruimd worden, en erlangen ten deele reeds dadelijk een ander aanzien, wanneer men zich eene ontginning door partikulieren voorstelt, aan welker mogelijkheid de Heer Muller niet eens schijnt te hebben gedacht. Ten aanzien van het eerste punt wijs ik hier nog op een feit, door den Heer Muller zelven medegedeeld, ofschoon het zijne bewering omtrent de geringe hoeveelheid van het koper, in het Nederlandsch gedeelte van Timor voorkomend, wederspreekt. 'De Hoogleeraar Reinwardt,' zegt hij, 'gewaagt in een rapport aangaande het voorkomen en de hoedanigheid van dit metaal op Timor, in 1827 aan den Minister van Marine en Koloniën door hem gedaan, van een zeer rijk kopererts, bevattende nagenoeg 85 percent aan zuiver metaal, hetwelk gemakkelijk door kunstmatige uitsmelting kan worden verkregen. Met dit erts, afkomstig uit het Nederlandsch gebied, zijn daarenboven, zegt deze geleerde, enkele stukjes van gedegen of meer zuiver koper vermengd[2].' Maar het zal wel niet ongepast zijn, hierbij ook nog op het zeer versche en leerzame voorbeeld van Biliton te wijten. Nadat ook dáár een natuurkundige het oordeel had uitgesproken: 'Biliton is geen tineiland,' heeft een vernieuwd onderzoek door een ingenieur voor het mijnwezen geheel andere resultaten

1 S. Muller, bl. 250, 251.
2 S. Muller, bl. 306.

opgeleverd, en het is bekend dat thans reeds niet onaanzienlijke hoeveelheden tin van Biliton te Batavia ter markt zijn gebragt. Of de bewerking der tingronden van Biliton op den duur eene goede speculatie zal blijken, is zeker hiermede nog niet uitgemaakt; maar ik wenschte toch dat de Heer Temminck zich onthouden had van, op grond der zoo onvolledige onderzoekingen van den Heer Macklot, de vruchteloosheid aller pogingen, om op Nederlandsch Timor koper te graven, op schier even hoogen toon te voorspellen, als dit door den Heer van Doren ten aanzien van het tin van Biliton is geschied[1]. Wij zullen zelfs straks zien, dat ook reeds op Timor latere onderzoekingen tot gunstiger uitkomsten geleid hebben. Nog in een ander opzigt kan het voorbeeld van Biliton op de bedenkingen van den Heer Muller eenig licht werpen. Niet ten onregte zegt hij op eene andere plaats[2], ‘dat, gelijk overal op den aardbodem, zelfs die streken niet uitgezonderd, waar het graven naar ertsen door kunde en ondervinding geleid en in hooge mate ondersteund wordt, ook op Timor landbouw en veeteelt en de produkten der organische natuur voor den mensch van oneindig meer belang zijn.’ Maar hij vergeet hierbij opte merken, dat dikwijls van het welslagen eener enkele industriële onderneming de opkomst en bloei van tallooze andere afhangt. Is de metaalrijkdom tot dusverre de meest uitlokkende zijde, die Timor aan den ondernemingsgeest der Europeanen aanbiedt, de ontginning der kopermijnen zal ook op landbouw, veeteelt en handel ongetwijfeld ten gunstigste terugwerken, gelijk reeds op Biliton, ten gevolge van het

1 ‘Quoique tous les détails désirables sur la stérilité du sol de Timor aient été fournis depuis longtemps par les membres de notre commission scientifique, chargée en 1829 d'éclairer le Gouvernement sur ce point, et que M^{r}. Muller ait dit positivement dans le grand ouvrage sur les recherches faites dans quelques parties de l'Archipel, qu'à Timor on ne trouve point de gangues de cuivre; que le peu d'or en paillettes, charié par quelques rivières, ne suffirait point pour couvrir les frais d'une entreprise régulière de lavage; on semble, cependant, encore ajouter foi à l'existence de riches mines de cuivre dans cette île: le dernier courier de l'Inde nous apporte la nouvelle qu'une compagnie, qui s'est formée à Batavia sous les auspices d'un étranger, qui est parvenu sans doute à inspirer quelque confiance à des nationaux, a fait la demande au Gouvernement d'ouvrir les mines dans cette île: il est fort heureux pour les actionnaires, que, selon ces mêmes nouvelles, le Gouvernement ne leur ait point encore accordé l'autorisation d'exploiter ces chimériques richesses.’ Temminck, Coup d'oeil, III, p. 171.

2 Bl. 141.

tingraven, het vertier tot eene vroeger ongekende hoogte is geklommen.

Ik mag niet onopgemerkt laten, dat de Heeren Macklot en Muller eenigzins gunstiger denken over het voorkomen van koper en goud in de oostelijke, onder Portugesche heerschappij staande gedeelten van Timor. ‘Schier al het koper,’ zeggen zij[1], ‘als ook het meeste stofgoud, dat men te Koepang in handen krijgt en meerendeels door de Chinesche kooplieden wordt aangebragt, is uit de Portugesche landen afkomstig. Eigenlijke mijnen echter vindt men er nergens; die metalen worden grootendeels uit het zand der rivieren en op andere plaatsen, uit een zandigen of kleiachtigen grond, door middel van uitwassching verkregen. Het gehalte van het Timorsche goud is gewoonlijk van 20 tot 21½ karaat fijn. Het koper komt dikwerf in gedegen staat voor. Wij hebben onder anderen te Koepang een gedegen stuk uit het Portugesche gebied ontvangen, ter zwaarte van 2.68 Ned. ponden en van eene vijgvormige gedaante. Soortgelijke stukken gedegen koper zijn aldaar door ons meer en van onderscheidene grootte gezien.’

Het rapport van den Heer Macklot werd door de Indische regering in afschrift aan den Minister van Koloniën gezonden, die het den 15^{den} Aug. 1830 toezond aan den Administrateur en Inspecteur der mijnen, met de vraag, of dit onderzoek uit een wetenschappelijk en praktisch oogpunt genoegzame zekerheid verschafte, dat de mineralogische gesteldheid van Timor geene verdere nasporingen behoefde uit te lokken. Het antwoord luidde geheel anders dan het oordeel van den Heer Temminck over dat onderzoek zou doen vermoeden. Gemelde ambtenaar vond in het rapport van den Heer Macklot geene genoegzaam juiste aanwijzing van bijzonderheden, om de quaestie uit te maken, en achtte het allerwenschelijkst, dat nogmaals een kundig persoon, van Nederland uit, met een nieuw en meer naauwkeurig en grondig onderzoek wierd belast. De Minister echter wenschte, alvorens hiertoe over te gaan, het antwoord te erlangen op eene andere vraag, of namelijk, indien al rijke koperaderen op Timor mogten aanwezig zijn, wel eenige kans zou bestaan, om daarvan in die mate partij te trekken, dat de te maken onkosten behoorlijk zouden worden vergoed. Hij won

1 Bl. 306.

hieromtrent het gevoelen in der Indische regering, welke, ofschoon niet gunstig daarover denkende, de over deze zaak gewisselde stukken in handen stelde van den Heer Francis, benoemd Commissaris voor Timor, om daaromtrent te dienen van consideratie en advies.

De zending van den Heer Francis schijnt voornamelijk eenige hervormingen in het bestuur te hebben ten doel gehad. Hij vertrok den 22sten Augustus 1831 van Batavia, vergezeld door den ambtenaar Spanoghe, dien wij later als Resident van Timor zullen leeren kennen, en bereikte Koepang eerst den 11den October[1]. De Heer Francis won omtrent den staat van land en volk naauwkeurige berigten in; zijn uitvoerig rapport verspreidde veel licht over de aangelegenheden van den handel, doch bevatte niets nieuws omtrent de productie van metalen en onthield zich van alle bepaald antwoord op de vraag, of de inzameling van goud en koper de kosten en moeite zou. kunnen beloonen, ‘dewijl daaromtrent bij deskundigen twijfel bestond, die eerst door een tijd- en geldroovend onderzoek zou kunnen worden opgeheven.’ De Heer Francis beijverde zich om de hoofden en bevolking van Timor betere denkbeelden te geven van hunne verhouding tot het Gouvernement, waaromtrent zij in het onzekere schenen te verkeeren, en rigtte te Koepang een regtbank en landraad op. Na zijne terugkomst werd, ten gevolge zijner voorstellen, bij resolutie van 30 December 1832, een posthouder te Atapoepoe geplaatst, eene som van ƒ 3000 toegestaan voor het herstel van het fort Concordia, het regt om heerendiensten van de bevolkingen te vorderen afgeschaft, en eene reorganisatie van het bestuur vastgesteld. Te gelijker tijd werd de Heer Francis zelf benoemd om den Heer Hazaart, wien op 60jarigen leeftijd de last des bestuurs zwaar begon te drukken, als Resident van Koepang te vervangen. Deze betrekking werd echter nimmer door hem aanvaard. Ik vind hem, gelijk in de tweede helft van 1832 op Borneo's Westkust, zoo in 1833 te Benkoelen, als Gouvernements-Commissaris werkzaam, en daarentegen sedert 1833 het bestuur te Koepang aan den Heer Spanoghe als waarnemend Resident opgedragen, terwijl deze in 1836 door den Heer van den Dungen Gronovius werd opgevolgd[2].

1 Een verhaal van deze reis, dat eenige bijzonderheden bevat omtrent Sumbawa en Flores, is medegedeeld in T.v.N.I., 1852, I, bl. 1-21.

2 Mijne bronnen zijn eenigzins onvolledig voor hetgeen de zending van den Heer Francis betreft. De uittreksels uit zijn rapport, medegedeeld in den eersten Jaargang van het T.v.N.I., zwijgen natuurlijk over de politieke aangelegenheden. Wat echter ald., D. I, bl. 387, 388, over metalen op Timor voorkomt, stemt, blijkens een uittreksel in Hs., letterlijk overeen met hetgeen in het rapport werd gelezen, met uitlating alleen der periode, waarvan ik den zin in den tekst heb uitgedrukt.

XXII.

Ik mag van het bestuur van den waardigen Hazaart nog niet afstappen. Niet enkel de materiële belangen zijner residentie, ook de zedelijke belangen der bevolking trokken zijne aandacht, en in hare behartiging stond hem de zendeling le Bruyn op waardige wijze ter zijde. Geboren te Zutphen, door D^{s}. Kam te Berkel van Aug. 1817 tot Mei 1818 voor zijne gewigtige betrekking voorbereid, door het Nederlandsch Zendelinggenootschap in de maand Junij daaraanvolgende naar Java afgevaardigd, doch vandaar door den Gouverneur-Generaal, in overleg met het Javaansch medewerkend Genootschap, naar Timor gezonden, koos deze merkwaardige man, in het begin van 1820, Koepang tot middelpunt zijner werkzaamheid, die zich vandaar over de omliggende gewesten van Timor, alsmede over de naburige eilanden, inzonderheid Rotti, uitstrekte. Door zijne nederige en beminnelijke inborst won hij de achting en vriendschap van den Resident Hazaart, die zijne pogingen op wakkere wijze ondersteunde, en reeds in Julij 1820 kon le Bruyn, na weinige weken verblijfs, zijn hart in een brief naar Rotterdam in dankbare vreugde uitstorten, wegens de onverwachte hulp die hem was ten deel gevallen, en den zegen dien hij op zijn arbeid ondervond. Hij verbond zich later in het huwelijk met eene vorstendochter van Amfoang, die, gelijk haar geheele stamhuis, de Hervormde godsdienst beleed, en baande zich daardoor ongetwijfeld te beter den weg tot de harten der bevolking.

De gemeente te Koepang bevond zich tijdens de komst van le Bruyn in diep verval; de Christenen die er nog uit vroeger tijd waren, hadden sedert 20 jaren schier alle opleiding en onderwijs gemist. Er bestond, wel is waar, nog eene school, doch slechts aan 8 kinderen werd er een hoogstgebrekkig onderrigt gegeven. Le Bruyn vatte zijne taak met vurigen ijver aan, reisde onvermoeid rond, stichtte kleine

gemeenten in den omtrek van Koepang, bragt op die plaats de oprigting van een Hulp-Zendelinggenootschap tot stand, schreef of vertaalde in het Maleisch voor ouden en jongen onderscheiden geschriften, onder anderen eene vertaling der Evangelische Gezangen, en wist onder de verwaarloosde Koepangsche Christenen zulk een vuur van ijver te ontsteken, dat zij, in de plaats der door de aardbeving van 1795 vernielde kerk, een nieuw en voegzaam bedehuis uit eigen middelen stichtten. Door vrijwillige medewerking van onderscheiden regenten verzamelde de Heer Hazaart, met geringe kosten, de noodige materialen, terwijl hij, even als de oud-Secretaris Tielman, den bouw met eene aanzienlijke gift ondersteunde; en in 1826 mogt zich de gemeente in de voltooijing harer nette kerk verblijden. Maar vooral ook op het onderwijs der jeugd was de aandacht van le Bruyn gevestigd. Hij stichtte een bijzonder schoolfonds, waartoe de inlandsche hoofden niet onaanzienlijk bijdroegen, en in 1824 bezat Koepang eene wel-ingerigte Maleische school, waarin 93 kinderen om niet in lezen, schrijven en de beginselen der godsdienst onderwezen werden, benevens eene Hollandsche school, waarin 28 leerlingen onderrigt in de Nederduitsche taal, het schrijven en rekenen ontvingen. Nog drie andere scholen werden in de naburige kampongs, en vijf alleen op het eiland Rotti opgerigt. Zoo bleef le Bruyn gedurende bijna tien jaren, onder het genot eener bijna onafgebroken goede gezondheid, onvermoeid werkzaam, tot het noodlottig jaar 1829 ook aan zijn nuttig leven een einde maakte. Terwijl bijna geen huis te Koepang van kwaadaardige koortsen verschoond bleef, en ook zijne echtgenoot daardoor werd aangetast, werd le Bruyn in Mei van genoemd jaar, in den bloei van zijn leven, aan zijn schoonen werkkring ontrukt.

Het Zendeling-genootschap in Nederland had le Bruyn niet alleen laten staan. In Mei 1827 was hij verblijd door de gelijktijdige aankomst van vijf medehelpers te Koepang, die zich echter, ten gevolge eener conferentie, in Mei des volgenden jaars onder voorzitting van den zendeling Kam te Amboina gehouden, met nog drie andere later aangekomene broeders over Rotti en de Zuid-wester-eilanden verspreidden. Allen, dus was hun plan, zouden jaarlijks onder voorzitting van le Bruyn op het eiland Letti te zamen komen, over hunnen arbeid met elkander beraadslagen en van Koepang uit van al het noodige voorzien worden. Vol ver-

wachting begon men dit plan te verwezenlijken; maar de Voorzienigheid had het anders beschikt. Karbe stierf reeds voor hij nog Amboina verlaten had, Wiënkotter na zeven weken arbeids op Letti, en kort daarna ook le Bruyn, het hoofd en de ziel der geheele missie op Timor en de naburige eilanden.

Le Bruyn werd te Koepang opgevolgd door den uitstekenden Zendeling Ter Linden, die tot dusverre op Rotti was werkzaam geweest. Hij zette den arbeid van le Bruyn ijverig voort en werd in 1830 versterkt door de komst van broeder Douwes, die echter wegens zwakheid en oogziekte in Junij 1832 naar Java moest terugkeeren, nadat eene maand te voren ook de vurige Ter Linden het slagtoffer geworden was der Timorsche koortsen. Broeder Heymering, geboortig van Alkmaar, en sedert 1828 op Letti werkzaam, werd daarop naar Koepang verplaatst en is sedert tot heden toe op Timor werkzaam gebleven. Het Gouvernement benoemde hem tot Zendeling-leeraar en schonk hem als zoodanig eene bezolding, waarbij het Zendelinggenootschap eene toelage voegde. Fiedler, Hartig, Noordhoff, Linemann, Vermaasen en Donselaar stonden hem, achtereenvolgens of gelijktijdig, dáár of op Rotti, gedurende korten tijd ter zijde, maar ontvielen hem allen weder door den dood, door ontslag of verplaatsing naar elders.

De Heer Heymering, gehuwd met eene dochter van le Bruyn, die echter in 1845 overleed, legde steeds een onvermoeiden ijver aan den dag, schreef of vertaalde in het Maleisch onderscheidene boekjes, die hij zelf door eene hem gezonden ijzeren drukpers vermenigvuldigde, en gaf zich zooveel moeite voor de uitbreiding van het schoolwezen, dat in 1839 op Timor een duizendtal kinderen in zeven scholen Christelijk onderwijs genoten.

In weerwil van dezen ijver is in de laatste jaren de missie op Timor in kwijnenden toestand geraakt. Het uitsluitend gebruik der Maleische taal, voor het godsdienstig onderwijs te Koepang, dat geheel eene Nederlandsch-Indische stad is geworden, noodzakelijk, is aan de verdere verbreiding des Evangelies op Timor niet gunstig, daar zelfs onder de hoofden niet allen die taal genoegzaam magtig zijn. Daarbij was Heymering niet slechts in de laatste jaren sukkelend, maar ook vaak in verdrietige twisten gewikkeld, nu eens met de Residenten, die niet allen in de belangstelling van den Heer

Hazaart voor den zendelingsarbeid deelden, dan eens met zijne medearbeiders, 't zij omdat zij minder geschikt waren voor hunnen werkkring, 't zij omdat zij althans met hem in inzigten verschilden. Verder dan Koepang en de volkplantingen van Rottinezen en gemengde bevolking in den omtrek heeft zich dan ook de arbeid der Zendelingen in den regel niet kunnen uitstrekken, en wat zij hier verrigtten is nog vaak door de rooftogten der woeste Timorezen uit de binnenlanden verstoord. In 1847 had zich de zendeling Donselaar te Babauw gevestigd; hij woonde er aanvankelijk in eene inlandsche hut, tusschen struiken en wildernis uit takken en bladeren opgebouwd. Inmiddels werd op een heuvel eene betere woning voor hem opgerigt, die een heerlijk uitzigt bood over de schoone, met rijstvelden bedekte vlakte, aan de eene zijde door rotsig en steil gebergte, aan de andere door de baai van Koepang begrensd. Een inlandsch onderwijzer, Pello geheeten, kweekeling van le Bruyn en Ter Linden, hield hier eene wel-ingerigte school. ‘Het was,’ zegt de Inspecteur der zendingsposten van Rhijn, in zijn bekend reisverhaal, ‘een lust der kinderen antwoorden vooral ook hun vierstemmig gezang aan te hooren, en onder meerderen des meesters opgewekte, rein gekleede vijf kinderen met hunne moeder gade te slaan.’ Wat verder, te Oesauw, hield een ander inlandsch onderwijzer eene school, waarin vrij goede orde heerschte. Maar in November van 't genoemde jaar viel eene stroopende en moordende bende uit het naburig gebergte op Noenkoeroes, en rigtte een gruwzaam, bloedbad aan, waarvan ik beneden breeder zal gewagen. Ontsteltenis, schrik en verwarring vervulden den ganschen omtrek, en de arbeid der zendelingen was er voor langen tijd verstoord.

Het Zendelinggenootschap werd zijne teleurgestelde verwachtingen en herhaalde tegenspoeden op Timor moede; het vond zich te Menado, op Java en elders een hoopvoller werkkring geopend, concentreerde meer en meer zijne krachten op andere punten, en trok van Timor en Rotti zijne aandacht in dezelfde mate af. Zelfs werd in 1852 broeder Donselaar naar Bonthain in het Gouvernement van Makasser verplaatst; broeder Schot, die zich daar in 1850 bij hem had vervoegd, bleef nu alleen met de zorg voor de scholen en gemeenten te Babauw en vijf omliggende dorpen belast; terwijl broeder Heymering met zijne betrekking van predi-

kant te Koepang het opzigt over de vier naastbijgelegen Christen-gemeenten en hare scholen op Timor benevens de negentien scholen op Rotti bleef verbinden.

Het voorlaatste verslag over het Indische schoolwezen, dat zich uitstrekt tot aan het einde van 1852, hangt geen zeer gunstig tafereel van de scholen op Timor op. Het getuigt dat alleen van de Maleische school te Koepang met lof kan gewaagd worden. De onderwijzer Barnabas Mesach Noya genoot van het Gouvernement eene bezolding van ƒ 30 's maands. Het onderwijs werd gratis gegeven en droeg goede vruchten. Het getal der leerlingen was 71, waaronder 31 meisjes. De Zendeling-scholen in den omtrek van Koepang bestonden nog wel, maar gingen, ten gevolge der inkrimping van de missie op Timor, meer en meer achteruit. Op Rotti werd sedert 1851 door het Zendelinggenootschap niets meer voor het onderwijs gedaan; doch enkele Radja's hadden de scholen op eigen kosten aangehouden en voorzagen zelven in het onderhoud der meesters, die meest allen op de school te Koepang onderwezen waren. Aan de Gouvernements lagere school te Koepang, in 1835 opgerigt, in 1842 ingetrokken, in 1848 hersteld, wordt sedert 1849 onderwijs gegeven door een zoon van den Zendeling le Bruyn, die, blijkens het jongste schoolverslag over 1853, bij de vervulling zijner taak, door de onverschilligheid der ouders, weinig aanmoediging ondervindt.

P.J. VETH.

(*Wordt vervolgd*).

Bijbelsche Staathuishoudkunde en de accijns-kwestie.

> Property is taxable for state purposes, but not the operations, by which property is acquired.

‘Het heeft tot na het jaar 1815 moeten duren, tot dat het land aan algemeene ellende ten prooi was, eer de waarheden der Staathuishoudkunde in het Engelsche Parlement eenig gehoor verkregen en het belastingstelsel naar de eischen dier wetenschap werd ingerigt;’ zoo schrijft Henry Dunckley, Baptist predikant te Salford, in zijn uitmuntend werk: ‘The Charter of the Nations[1],’ dat in 1853 door de Anti-Cornlawleague met den eersten prijs van drie duizend gulden bekroond is, als het beste der ingekomen een en dertig antwoorden op de prijsvraag: ‘Een betoog, de gevolgen aantoonende van de afschaffing der graanwetten en van de aanneming van het stelsel van vrijen handel op de zedelijke, maatschappelijke, handels- en staatkundige belangen van het Vereenigd Koningrijk.’

Zou een Nederlandsch schrijver, in onze dagen hetzelfde onderwerp, op Nederlandsche belangen toegepast, behandelende, een gunstiger oordeel over ons land kunnen uitspreken? Wij twijfelen er aan. Voorzeker, wij hebben het stelsel van vrijheid van handel in ruime mate op het verkeer met het Buitenland toegepast, en op gunstiger voorwaarden dan in één ander land van Europa, kan de vreemdeling hier met zijne goederen ter markt komen; maar even vrij als de handel is met het Buitenland, even beperkt is

1 Onze geachte Oud-Minister van Financiën van Bosse, heeft het toezigt over de bewerking van dit boek voor Nederland op zich genomen, waarvan de schrijver in zijne voorrede dankbaar melding maakt.

hij in het Binnenland door een stelsel van accijnsen, dat tallooze tolliniën tusschen de eene plaats en de andere trekt en door formaliteiten en voorgeschreven wijze van arbeid, alle vrije ontwikkeling van de nijverheid der accijnspligtige artikelen tegenhoudt. Streng wordt dit stelsel veroordeeld door de Staathuishoudkunde en even streng zou het door de burgers gewraakt worden, zoo deze meer met de wetten bekend waren die het maatschappelijk verkeer regelen. Wel heeft het ook in Engeland ongeloofelijke moeite en inspanning en arbeid en jaren tijds gekost, eer de League de oogen van het volk voor het goede doel dat zij voorstond geopend had, maar ten laatste heeft zij eene schitterende zegepraal behaald. Toch was dáár die overwinning schijnbaar nog moeijelijker te verkrijgen dan ze hier te lande zijn zou, want in Engeland had men niet alleen te strijden tegen onkunde en slaafsche gehechtheid aan oude vormen en gewoonten, maar voornamelijk tegen het eigenbelang der aristocratie die, de grootste grondbezitters onder hare leden tellende, de beschermende regten niet wilde verliezen omdat deze haar een monopolie over de inlandsche markt en hooge prijzen voor de granen verschaften. Alle pogingen om den voortgang der League te beletten, stuitten echter af op het gezond verstand der natie, die, eenmaal ingelicht over 'tgeen haar belang vorderde en ten laatste duidelijk het nadeel erkennende dat het vigerende stelsel voor de algemeene welvaart had, op krachtige wijze de nieuwe beginselen ondersteunde. ‘Dag aan dag,’ zoo spreekt de eerwaarde Dunckley, ‘ving het volk gedurende den strijd over handelsvrijheid eenige nieuwe argumenten op van de echo's van St. Stephen's (de Parlementshuizen), die ten laatste de vooroordeelen overwonnen en de tegenwerpingen der Protectionisten tot zwijgen bragten. Prijs gegeven aan de voortdurende aanvallen van mannen, die eerst op de beurs de gevatheid en het gezond oordeel geoefend hadden, waardoor zij zich later in het Parlement onderscheidden, was het eigenbelang genoodzaakt tot bijna bovenmenschelijke vindingrijkheid zijn toevlugt te nemen om zijne bedoelingen te verbergen, en de eerlijke voorstanders werden van den eenen halt naar den anderen gedreven, tot dat eindelijk hunne nederlaag aan geheel de natie openbaar werd en openlijke bekeering de éénige uitweg bleef, om nog met eenigen schijn van belangeloosheid en bekwaamheid te ontkomen. Binnen

weinige uren werden deze beraadslagingen door de nieuws-papieren in elke stad, in elk dorp, ja in elk vlek van het Rijk overgebragt en voltooiden het onderwijs van het volk in de grondbeginselen van vrijheid van handel.'

Zouden gelijke pogingen in Nederland met even gunstigen uitslag bekroond worden als in Engeland? Wij aarzelen niet daarop volmondig een toestemmend antwoord te geven. Het volk toch hier te lande is eerlijk genoeg om het goede van het kwade te willen onderkennen en aan te nemen, wanneer men slechts de middelen tot het verkrijgen van een helder inzigt in de zaak er aan verschaft. Wars van alle theoriën, en alleen oor hebbende voor het praktische, wil het van Staathuishoudkunde noch van andere wetenschappen hooren, maar het is niet ongenegen de stem der beoefenaars te volgen, wanneer deze hunne bewijzen zoo duidelijk voordragen, dat ook de man van het dagelijksch bedrijf ze dadelijk in al hunne waarde vatten kan.

Maar waarom dan ook hier te lande niet op dezelfde wijze tegen de accijnsen opgetreden, als men in Engeland gedaan heeft tegen het beschermend stelsel? Omdat men in Engeland gewoon is alle vraagstukken van algemeen belang in openbare vergaderingen, waar wisseling van gevoelens het doel is, te behandelen en omdat de drukpers er eene magt en een invloed uitoefent, die zij hier te lande, ten minste tot heden, niet bezit. De strijd die bij ons gevoerd wordt over de accijnsen, blijft besloten binnen de muren onzer Wetgevende Kamers, de kolommen der dagbladen en eenige weinige Tijdschriften, maar het groote publiek dat niet alle de beraadslagingen in de Kamers volgt, of die artikelen in dagbladen en journalen leest, vindt noch in openbare vergaderingen, noch in populaire geschriften eenige gelegenheid om tot helderder denkbeelden te komen over eene zaak, die toch het algemeen welzijn van zoo nabij betreft. Daarenboven heeft men hier geen eigenbelang te overwinnen; het is hier niet het verkrijgen voor zich zelven van voordeelen, die tot nu toe in het uitsluitend bezit waren eener enkele bevoorregte klasse, wat in Engeland zoo sterk een prikkel was om de League te ondersteunen en dit ook hier in gelijk geval zijn zou, maar het is hier een vraagstuk dat voornamelijk tot een punt van strijd geworden is, omdat men het behendig tot een politieken twistappel heeft weten te maken. De opregt Constitutionele partij wilde het stelsel

van zelfregering meer en meer ontwikkelen, ook door vrijheid van arbeid, en stelde alzoo voor, in het belang van de algemeene welvaart, om langzamerhand, en stuk voor stuk, de heffing der accijnsen uit ons belastingstelsel weg te nemen. Niet overtuiging, maar staatkundige tegenstand - getuige de discussiën in en buiten de Kamer - deed hun voorstel vallen. De stoot was gegeven, en even als zich in Engeland bij de geschillen over vrijheid van handel de Tories in Protectionisten en de Whigs in Free-Traders veranderden, zoo vormden zich hier te lande de Reactionairen tot voorstanders, de Constitutionelen tot tegenstanders der accijnsen. De Regering volgde het voorbeeld der Vrijzinnigen en stelde voor, den meest bestreden accijns, dien op het Gemaal, weg te nemen, en dadelijk verweten de Ministeriëlen het Ministerie, dat het de Liberalen navolgt, zonder echter eenige andere argumenten tegen die afschaffing in te brengen dan van financiëelen aard. Vruchteloos trachtten het Ministerie en de Vrijzinnigen hun met ronde en onwederlegbare cijfers aan te toonen, dat de financiën van dien maatregel geen gevaar te duchten hebben en dat het equivalent, zoo het noodig is, op verschillende wijze kan gevonden worden; toch bleef en blijft de tegenstand bestaan. De argumenten der Reactionairen worden door de Constitutionelen wederlegd, maar hoewel zij ze honderdmaal herhalen: de Reactionairen nemen er geene notitie van, ignoreren ze en gaan voort hunne zelfde argumenten weder te gebruiken, als hadden zij nooit van eenige wederlegging gehoord! Het bedrag van den accijns wordt door hen voorgesteld als weinig uit te maken, wanneer men het over ieder burger per hoofd verdeelt, en hoe dikwijls nu ook de Constitutionelen mogen verklaren niet zoo zeer tegen het geldelijk bedrag, maar voornamelijk tegen de belemmering die de heffing aan de nijverheid in den weg legt op te komen: men ignoreert die verklaring, en als ware zij nooit vernomen, blijft men voortredeneren over het geringe geldelijk bezwaar der belasting. Hoe dikwijls de Constitutionelen gezegd hebben niet dan eene langzame en uiterst voorzigtige opheffing van den accijns te verlangen, nu op dit, vervolgens op dàt middel, maar telkenmale geheel, en niet ten halve, daar anders de bate voor het volk wegvalt en de schatkist een noodeloos verlies ondergaat: toch blijft men hen beschuldigen van roekeloos de hand te willen slaan aan het financiëel stelsel van het

land, de zaken daardoor in verwarring te willen brengen, ten einde zoodoende in troebel water te visschen. Men blijft staan op het bekrompen standpunt van den angstvalligen financier, die niets anders kent dan dorre cijfers en alles met den regel van drieën wil beslissen, hoe dikwijls reeds bewezen is dat zelfs de eerste rekenkundige les van 2 × 2 = 4, in belastingen niet doorgaat. Voor vermeerdering van algemeene welvaart door vrijen arbeid heeft men geen oogen, want men blijft aan het cijferen op het papier en verwaardigt zich niet in de fabrijken der met accijns belaste artikelen zelf te onderzoeken of de wijze van voortbrenging waarlijk lijdt onder de contrôle, die de heffing onvermijdelijk met zich voert. Juister en duidelijker bestrijding van den accijns herinneren wij ons niet gelezen te hebben, dan in het voor weinige dagen aan de Kamers ingediende antwoord der Regering op de bedenkingen van de Afdeelingen over de voordragt tot opheffing van den Gemaal-Accijns, en toch bevat het alleen in beknopten vorm dezelfde argumenten die de vrijzinnige partij gedurig heeft doen hooren. Trouwens, hoe zou de Regering ook juister en beter argumenten kunnen aanvoeren, dan die zij gebruikt en die de Staathuishoudkunde aan ieder harer beoefenaren aan de hand geeft? Teregt wijst zij er in haar antwoord op, hoe onverstandig al dat schermen is met aanhalingen van Hogendorp en Gogel ten gunste der accijnsen, daar immers niets gemakkelijker is dan uit beider werken ook eene veroordeeling dier heffing te halen, terwijl het ongerijmd is te onderstellen, dat de geheel veranderde wijze van voortbrenging, de versnelde gemeenschap en het vrijer stelsel van verkeer tusschen de volken onderling beide mannen niet tot de aanneming van een veranderd commerciëel stelsel zouden gebragt hebben. Het is een afbreken van de autoriteit die men zelf gebruikt door te beweren, dat beide groote mannen even bekrompen zouden zijn als die velen hier te lande, die alleen daarom van geene verbetering willen hooren, omdat zij alleen het oude en bestaande kennen en niet verder wagen te zien, dan hetgeen onmiddellijk onder hunne oogen is. Waarlijk, èn Hogendorp èn Gogel, zij hebben die weinig vereerende beschouwingen niet aan hun Vaderland verdiend, zij die er steeds op uit waren om, wars van alle bekrompenheid en kortzigtigheid, de welvaart van hunne medeburgers te vermeerderen, door wegruiming van de bestaande hinderpalen!

Maar daarenboven, hebben de voorstanders van de accijnsen dan onder hunne partij sedert den dood dier beide groote Staatsmannen geen enkel man gehad, die even helder en juist van oordeel als zij, en met den tegenwoordigen toestand der maatschappij bekend, hun nu tot autoriteit in deze kwestie kan zijn, dat zij zich zoo altijd op Hogendorp en Gogel beroepen? Een stelsel dat in de laatste dertig jaren geen enkel uitstekend man tot voorstander heeft gevonden, en dat toch zoo herhaaldelijk door de pers en in 's lands vergaderzaal is behandeld, boezemt waarlijk weinig vertrouwen in voor zijne waarde.

Daarin zijn de tegenstanders der accijnsen gelukkiger, want zij kunnen geene andere dan met hen eenstemmige mannen noemen, wanneer zij de breede lijst van namen der groote Économisten van den laatsten en den tegenwoordigen tijd nagaan.

De Regering waarschuwt echter tegen eene overdrevene voorstelling van de heilzame gevolgen der opheffing van den accijns. Voorzeker, alle overdrijving is verkeerd, en voornamelijk in eene zaak als deze, maar wie zal zeggen welke vruchten de vrijmaking van de voortbrenging dier artikelen, die nu aan de belemmerende voorschriften van den wetgever gebonden is, zullen dragen, wanneer ieder ondernemer elke nieuwe uitvinding van hem zelven of van anderen daarop zal kunnen toepassen? Arbeid met kennis en ondernemingsgeest gepaard, geeft waarde aan de voortbrengselen der natuur.

Hooren wij wat Dunckley zegt over de gevolgen die één enkele tak van nijverheid, maar van vrije en onbelemmerde nijverheid, voor Groot-Brittanië gehad heeft. ‘Onze schatten van ijzer en kolen, onze kristallen bergstroomen en gemakkelijke gemeenschap met de zee moeten ons wel eene eervolle plaats aanwijzen in de gedenkrollen van den handel, maar wanneer de Voorzienigheid den katoenboom niet had geplant, wij zouden waarschijnlijk nooit die verbazende uitbreiding van handel erlangd hebben, die ons in de laatste honderd jaren heeft onderscheiden. Dan zouden onze uitvoeren naauwelijks tot de helft geklommen zijn van hun tegenwoordig bedrag, onze beschikking over de producten van vreemde oorden zou in gelijke verhouding kleiner zijn, de bevolking zou in mindere mate zijn toegenomen, die majestueuse menschen-massa's die zich

nu als een levende gordel over ons binnenland uitstrekken, zouden niet bestaan en de magische drang die sedert dien tijd in iedere afdeeling van nationale veerkracht gevoeld is, en die zijn invloed min of meer heeft uitgeoefend op onze letterkunde, op onze wetten, op onzen maatschappelijken toestand, op onze staatkundige instellingen, ja die ons als 't ware tot een nieuw volk heeft gemaakt, hij zou nooit zijn medegedeeld. - Hij gelijkt naar het loslaten van eene gevangen ziel, wier krachten sints lang woelden om in vrije werking uit te barsten, en de olijftak van de nijverheid kan eensklaps veranderingen voortbrengen sneller, veelomvattender en duurzamer, dan die welke de bloedige baan der verovering volgen.'

Wat ware er nu van Engelands handel, nijverheid, scheepvaart en algemeene welvaart, wanneer men daar de bewerking der katoen door eene accijnsheffing aan vaste fiscale voorschriften gebonden had? Nutteloos ware dan de uitvinding geweest der stoomkracht, der tallooze machines, zoo als de powerlooms en de groote verbetering die de chemie in de bewerking heeft gebragt, want de fiscus kent geen wetenschappelijken vooruitgang, maar alleen geldelijke opbrengst. Men noeme het voorbeeld niet ongerijmd. Immers het ware vrij wat natuurlijker geweest dat men één enkel groot bestanddeel van de kleeding, dan bijna alle bestanddeelen van de voeding der menschen cijnspligtig gemaakt had aan de schatkist. De katoenen kleeding ware duurder geworden en de behoeftigen zouden minder goed gekleed zijn; worden echter de levensbehoeften duurder die door geene andere producten te vervangen zijn, dan is minder goed en weiniger voedsel, dus minder kracht om te produceren, het noodzakelijk gevolg en vermindering van welvaart onvermijdelijk. Zoo min men kan bepalen wat Engeland nu zijn zou zonder katoen-industrie, evenmin kan men bepalen welke vruchten eene onbelemmerde werking aan de takken der nog aan fiscale kluisters gebonden nijverheid kan doen rijpen.

Beperk de toepassing van 's menschen vinding op zijnen arbeid, in welk vak ook, en het vonnis is over dien tak van bestaan uitgesproken. Hij zal onsmakelijke vruchten leveren. De eene ondernemer is verpligt te werken juist als de ander, de zucht om zijnen mededinger in verbeteringen voorbij te streven, zoo onmisbaar in alle bedrijf

wordt uitgedoofd en de tak blijft groeijen en brengt bladeren voort, o ja, maar hij is gelijk aan den boom uit de tuinen van Lodewijk XV, door het spijtige mes van den schoolschen tuinier tot eene stijve haag verknoeid, die geen lommer aanbiedt, noch het oog door rijkdom van groen en loof verrukt, terwijl hij gelijk had kunnen worden aan dien prachtigen eik, die zijne kruin fier ten hemel heft om zich in Gods zonne te koesteren en lucht en regen het eerst in te drinken, terwijl hij door den weelderigen bladerdos van zijne reusachtige takken den mensch beschaduwt, zijn oog verlustigt en zijn hart over zoo prachtig een schouwspel hemelwaarts trekt.

Maar, zegt men, in de algemeene behoeften van het land moet voorzien worden! Voorzeker, wie zal het ontkennen en wie niet gaarne zijn regtmatig deel betalen voor de groote voordeelen die hij als burger van den Staat geniet? Belast den burger, doe hem een deel zijner inkomsten daarvoor afstaan; maar belemmer hem niet in zijnen arbeid, en leg zijn vindingrijk vernuft, dat hij op de verbetering van zijn bedrijf wil toepassen, niet aan banden; integendeel laat hem dáár vrij, erkennende dat, als één lid der maatschappij in welvaart toeneemt, alle leden er mede door gebaat worden.

Wanneer zullen ook hier te lande de dwaalbegrippen omtrent het belastingstelsel plaats maken voor gezonder denkbeelden, en zal bekrompenheid wijken voor helder oordeel? Wanneer zullen zij die geroepen zijn de belangen hunner medeburgers voor te staan, staatkundige verschillen laten rusten, waar het de bevordering geldt der algemeene welvaart, waartoe vrijheid van arbeid zoo krachtig bijdraagt? Voorzeker niet zoo spoedig, als men voortgaat om bij voorgestelde veranderingen alleen te letten op de personen die ze voordragen en daarnaar de zaken beoordeelt, noch wanneer men niet eerlijk wil zijn en het verschil van denkwijze bij anderen niet alleen niet eerbiedigt, maar zelfs hen verdacht maakt en hen beschuldigt van verkeerde bedoelingen en hun aantijgt dat zij tegen God in opstand zijn, zoo als de Anti-revolutionairen de Constitutionelen tegenwerpen of spotnamen voor hen uitdenkt, zoo als de Amsterdamsche Courant, die hen geestigerwijze (!) leden van ‘het afschaffings-gild’ noemt! Het moge al een verblijdend teeken zijn, dat de gezonde begrippen zoo zeer veld winnen, dat de tegenpartij

genoodzaakt is tot dergelijke praktijken hare toevlugt te nemen, omdat zij geene argumenten meer voor kaar stelsel kan aanvoeren, want waarlijk, de artikelen der Amsterdamsche Courant over het voorstel der Regering zijn voor geene ordelijke bestrijding vatbaar, daar de redeneringen zich alleen tot den straks reeds gewraakten bekrompen financiëlen cirkel beperken, maar het is treurig, dat het welgezinde en onpartijdige deel der natie nog zoo weinig de nadeelen van de accijns-heffing heeft leeren inzien. Wij grijpen dan ook gaarne elke gelegenheid aan om dit onderwerp op nieuw door de drukpers te behandelen, en vinden daartoe weder eene geschikte aanleiding in een Antwoord op de brochure van den Heer van Kuyk: Hoe mogen de belastingen zijn? door een Kiezer, welke niet onaardige bestrijding der accijnsen wij onzen lezer in de hoofdzaak zullen mededeelen.

Aangenaam is die taak niet, want wij zijn daardoor in de min aangename noodzakelijkheid gebragt, om de fraaije belasting-theoriën van den Heer van Kuyk nog eens te lezen, hetgeen na den ongunstigen indruk, dien de eerste lezing bij ons heeft achtergelaten, waarlijk geen genoegelijk werk was. Wij hebben dan ook het geduld van den schrijver van dit Antwoord bewonderd, om nog 70 bladzijden druks te vullen niet eene bestrijding van 53 pagina's, vol van de meest wonderlijke en oppervlakkige redeneringen, en alleen de verzekering van den auteur, dat hij een bestendig lezer is van het dagblad de Nederlander, kan ons zijnen lust tot het aanvaarden van zulk eene taak verklaren, omdat hij dan gewoon is aan weinig opwekkelijke lectuur. Toch mistrouwen wij den Kiezer eenigermate, wanneer hij verklaart ‘homogeen’ met den Nederlander te zijn. De gezonde redeneringen, de praktische behandeling en de gulle toon die dikwerf tot vrolijkheid overslaat en meer ironie dan ernst verraadt, doen ons bijna onderstellen dat die bewering van homogeniteit met het orgaan der Antirevolutionairen eene aardigheid is, om den Heer van Kuyk diets te maken, dat hij een geestverwant tegen over zich heeft en dat beider wapenen alzoo gelijk zijn. Neen, hij moge een broeder van den gilde *geweest* zijn, nu is hij het niet meer en hij heeft het lange witte gewaad weggeworpen, als te lastig en belemmerend voor alle vrije ontwikkeling, en hij huppelt weder

frank en vrij de wereld rond in zijn daagsch pakje, den draak stekende met hen die in hem nog den ouden suffer meenen te vinden. De schrijver verontschuldigt zich bij den Heer van Kuyk, dat, terwijl deze zijne gevoelens met zijn naam onderteekent, hij hem daarentegen anoniem beantwoordt (schoon het omgekeerde voor beiden zeker wenschelijker zou geweest zijn), en noemt zich alleen ‘een Kiezer.’ Dien naam mag hij echter met eere dragen en zijne gezonde denkbeelden en praktische kennis maken hem nog meer geschikt om zelf gekozen te worden, dan om anderen te kiezen.

Wij hebben echter ééne groote aanmerking tegen deze brochure. De schrijver moge Antirevolutionair of gewoon Christen zijn, niets geeft hem regt om zoo wonderlijk met den Bijbel om te springen, als hij bij herhaling doet. Hoe zijne schriftverklaring hem ernst kan wezen, bij het gezond verstand dat hij door zijne overige redeneringen toont te bezitten, begrijpen wij volstrekt niet, want wij zullen daarbij toch wel niet aan ironie behoeven te denken?

Het hoofddenkbeeld van den Kiezer is, dat Gods Woord het rigtsnoer zijn moet bij de beoordeeling der groote staathuishoudkundige strijdvragen onzer dagen, en volgens hem staat duidelijk in den Bijbel, dat de inkomsten-belasting door God is verordend. Waaruit put hij deze bewering? Omdat de Israëlieten altijd de tienden hebben geheven en deze op verschillende plaatsen in het Oude Testament worden voorgeschreven. Dus moeten de tienden, in plaats van afgeschaft, zoo als men tegenwoordig verlangt, integendeel weder hersteld worden? Neen ‘want dat zou zijn aan letters blijven hangen,’ maar uit die voorschriften Gods volgt, ‘dat alle belasting zal worden opgebragt uit of van inkomsten.’ Wie zal dat ontkennen? Immers niemand. Een ieder, hoe ook zijne gevoelens over belastingstelsels zijn mogen, erkent, dat belastingen, die het kapitaal treffen, verkeerd zijn; maar daarom neemt men nog geene inkomsten-belasting aan als de eenig mogelijke en alleen regtvaardige. Waarom kan niet een tal van belastingen geheven worden, verdeeld over allerlei voorwerpen, zonder dat men daarom nog het kapitaal aantast of direct het inkomen belast? Wanneer men op die wijze redeneert, zoekt men behendig eigene magtspreuken ingang te doen vinden op gezag van den Bijbel, en maakt de schrijver

zich daaraan zoowel nu schuldig, als wanneer hij later kapitaalsvorming door besparing veroordeelt, omdat men in het Oude Testament leest, ‘mild en ruim te moeten zijn ten opzigte van den naaste; daartoe den akker niet tot den uitersten hoek af te maaijen, geen gevallen garven op te lezen, geen olijfboom of wijnstok zoo naauw te doorzoeken, dat er geen vrucht meer overblijft,’ want zegt de Psalmist niet: ‘Zoo de Heer het huis niet bouwt, te vergeefs arbeiden deszelfs bouwlieden daaraan, 't Is te vergeefs dat gijlieden vroeg opstaat, laat op blijft, etet 't brood der smarten; 't is alzoo dat Hij 't zijnen beminden, als in den slaap geeft.’ Kan men het eene juiste opvatting, ja zelfs eerbied voor de H. Schrift noemen, wanneer men daarin eene veroordeeling wil vinden van het besparen? En zou eene dergelijke redenering niet tot de leer voeren van achteloosheid in den arbeid, van verkwisting, van luiheid en traagheid, en lijnregt in strijd zijn met de zoo gedurige aansporing tot onvermoeide werkzaamheid, die zoowel in het Oude- als Nieuwe Testament te vinden is? Zal men eene dergelijke uitlegging niet hoogelijk afkeuren en betreuren, dat zoo schoone woorden moedwillig worden verdraaid, en dat men willens en wetens voorbijziet hoe daarmede alleen bedoeld wordt, dat men den naaste van zijn overvloed mededeelen en hem in den nood moet bijstaan, terwijl de Psalmist op dichterlijke wijze den zegen des Allerhoogsten wil doen uitkomen, ‘die den wasdom geeft aan de plant, door de hand der menschen nat gemaakt.’ Wie in die woorden verkwisting en traagheid aanbevolen ziet, hij verstaat niet wat hij leest en verwart de letter met den geest. En wil men den Bijbel beschouwen als vraagbaak voor alle mogelijke wetenschappen en zoo ook voor het beste stelsel van belastingen: waarom dan nog een enkel woord over die geheele kwestie verspild en niet eenvoudig de plaatsen aangewezen waar men die voorschriften vinden kan? Maar dáár ligt juist de moeijelijkheid. Men wil wel met woorden in den blinde schermen en zich voordoen als vrij wat gelooviger dan ‘alle die overige naam-Christenen, die ook nog voor menschelijke wijsheid ooren hebben,’ en men wil den Bijbel tot een zóó volledig wetboek aannemen voor alles wat de maatschappij betreft, dat er geene punten van verschil meer kunnen bestaan, maar alles door de Schrift be-

slist is. Komt het echter aan op de bewijzen; moeten de Schriftuurplaatsen aangewezen worden om die bewering te staven, dan is het niet het geloovig oog van den eenvoudigen Christen, maar de benevelde blik van den partijman die op den Bijbel gevestigd is, om door spitsvondige redeneringen, ja verkeerde voorstellingen van het duidelijke woord, zijn eigen gevoelen in de plaats te stellen van hetgeen in de Schrift te lezen staat.

Het is zoo ligt, bij de kwestie der belastingen zich gedurig op den Bijbel te beroepen en alle voorstellen die van de tegenpartij tot verandering of afschaffing van lasten komen, te brandmerken met den naam van anti-Christelijk, anti-Bijbelsch, anti-Nationaal, en als onbekookt, onvoldoende, ja onuitvoerbaar uit te krijten; daarvan levere de polemiek veler dagbladen van den laatsten tijd de bewijzen, maar moeijelijker is het de bewijzen zijner beschuldiging te geven, een eigen oordeel uit te spreken, niet in 't algemeen zoo wat te fantaseren, maar op het praktisch gebied te blijven, de beweringen der tegenpartij dáár te wederleggen en zelf verbeteringen aan te wijzen. Al dat zich verschansen achter onverstaanbare volzinnen en gemeenplaatsen, juist wanneer het er op aankomt zijne eigene meening te doen kennen, is even onvruchtbaar als nadeelig voor het algemeen belang, want het breekt af zonder iets op te bouwen, het ontmoedigt den grooten hoop en leidt hem op een dwaalspoor, zonder hem een anderen troost te geven of den juisten weg te wijzen.

Meesterlijk verstaat dat de schrijver der ‘Politieke Beschouwingen’ in het Tijdschrift ‘de Vereeniging,’ die in het laatste Februarij-nommer *belooft* uiteen te zetten, welk verschil van gevoelen er over de afschaffing van belastingen tusschen den Anti-revolutionair en den Vrijzinnige bestaat, en op den meest gemoedelijken en demoedigen toon niets anders geeft dan eene valsche voorstelling van de gevoelens der Constitutionelen, terwijl hij de meening zijner eigene partij zoodanig achter vage woorden verbergt, dat men alleen den triomfkreet hoort over de volmaaktheid der Anti-revolutionairen en het danklied dat zij niet zijn als die Vrijzinnigen! Wat denken de Anti-revolutionairen echter over de aanhangige Regerings-voorstellen? Geen woord daarover dan alleen ‘dat zij stemmen zullen naar hunne biddend verkregene overtuiging.’ Het stuk is te curieus, als een staaltje van de

wijze van voorstelling der meening van anderen door die partij, dan dat wij het niet kortelijk zouden mededeelen.

1°. ‘Willen de Liberalen belastingen alleen afschaffen om grooter aanhang te verwerven. In Spanje wilde ook een lid der bewegingspartij al de belastingen op de eerste levensmiddelen afschaffen.’ Het bewijs voor die bewering en de uitlegging waarom die Spanjaard misdeed, dat hij het volk goedkoop voedsel wilde verschaffen, blijven achterwege. Als nu de Constitutionelen eens even zoo te werk gingen en beweerden dat de vroomheid der Anti-revolutionairen ook geen ander doel heeft dan aanhang te verkrijgen? Maar het is niet genoeg dit te zeggen, men bewijze het ook.

2°. ‘Zijn de Liberalen materialisten en hun Evangelie is de Staathuishoudkunde, welke wetenschap oorzaak en gevolg zóó verbindt, dat er voor Gods zegen en invloed geene plaats meer overblijft.’ Weer eene bewering zonder bewijs en daarenboven half onbegrijpelijk. Heeft de Vrijzinnige alleen gevoel voor het stoffelijke? En moeten oorzaak en gevolg bij eene wetenschap niet zóó verbonden worden dat ze sluiten? En wélke plaats moet Gods zegen innemen? Moeten de Staathuishoudkundigen dan zeggen, bijv: wanneer gij de eerste levensbehoeften goedkooper verkrijgbaar stelt, zal de arbeidsman beter gevoed worden, *mits* God hem het leven schenkt? Maar wanneer zij dit nu eens als *sous entendu* beschouwden? Bewijs eens dat zij het niet doen.

3°. ‘De Vrijzinnigen zijn Socialisten, want zij beschouwen den Staat als eene vereeniging van vrije en gelijke individuën, en daar de fortuinen de ongelijkheid daarstellen, moet de gelijkheid door verplaatsing van belasting bevorderd worden.’ Wij zullen de kwestie van gelijkheid in den Staat hier laten rusten en alleen vragen, of de Antirevolutionair de ongelijkheid dan alleen in geldelijk vermogen zoekt? En waar is het bewijs dat de Vrijzinnigen de vermogens willen verdeelen? Wij meenden juist dat de Staathuishoudkundigen de Socialisten het felst bestreden hadden, en daar de Economie die verdeeling ten sterkste afkeurt en de Vrijzinnigen, volgens den schrijver zelv', alleen naar de uitspraak dier wetenschap oordeelen, is óf zijne eerste, óf zijne laatste stelling onwaar. Inderdaad zijn ze het beide. ‘Maar de Vrijzinnige wil nog hetzelfde als art. 64 der Staatsregeling van 1798 bepaalt, dat de lasten door de burgers worden gedragen naar evenredigheid

van hun vermogen.' Wij erkennen gaarne dat wij het volkomen eerlijk vinden, wanneer een ieder naar zijn vermogen in de algemeene behoeften bijdraagt. Moet iemand dan boven zijn vermogen bijdragen? Dat ware hem plunderen en zou maar kort kunnen duren. Of beneden zijn vermogen? Wie betaalt dan het te kort komende? 'Het doel der Vrijzinnigen is, dat de Staat de inkomsten der burgers aanspreekt en verdeelt.' Het eerste voorzeker, want van waar zou de Staat anders de middelen tot bestrijding der uitgaven bekomen? Toch niet uit het kapitaal? En verdeelen?... Neen, dat is anti-Staathuishoudkundig en dus, volgens des schrijvers eigen getuigenis, anti-Vrijzinnig.

'Ziedaar hoe opheffing van belasting door den Vrijzinnige kan beschouwd worden.' Dit *kan* is niet regt duidelijk, want men *kan* elk vraagstuk beschouwen zoo als men wil, maar dat de Vrijzinnige het alzoo beschouwt, dat is onwaar.

En dit is alles. Begrijpt de lezer nu het stelsel der Vrijzinnigen, of is het hem nog even duister als ons? Het zal hem niet beter gaan bij de uitlegging der beschouwingswijze der Anti-revolutionairen.

'De Anti-revolutionair begrijpt, dat ieder burger niet alleen verpligt, maar ook van harte gestemd is om iets bij te dragen tot het bestuur en de verdediging des Vaderlands, niet de Vennootschap, de Staat, maar het Vaderland, een onder de leiding Gods daargesteld geheel.' Het laatste vatten wij niet regt. Wat is de Staat dan voor alle vreemdelingen die er sints jaren wonen en die er het burgerregt hebben verkregen? Toch niet ook het Vaderland? 'De Anti-revolutionair geeft gaarne als er een offer gevraagd wordt, maar iets te geven als ter ontheffing van zijn medeburger die veel rijker is, dit komt hem natuurlijk onbillijk voor.' Zeer juist, daarom wil immers juist de Vrijzinnige de lasten (niet de fortuinen) verdeelen naar ieders vermogen. En dit werd hierboven aan hem verweten! Er werd immers juist beweerd, dat de Vrijzinnigen den incometax alleen verlangen, om de rijken de lasten der vereeniging te doen dragen - waarop slaat dan de ontheffing der rijkere medeburgers? Het is immers juist het omgekeerde! 'De Anti-revolutionair wil, dat men eerst het Koningrijk Gods moet zoeken en dat de zegen dan volgt.' Goed, maar dan zal men toch ook moeten werken. Ja, maar 'bij hem zijn ar-

beider en meester ieder op hunne plaats, en bij den Vrijzinnige is de arbeider de machine die dienen moet om den meester rijk te maken.' Wij vragen alweer bewijzen. Is dat den mensch tot machine maken, wanneer men juist zelf-regering bij hem wil opwekken en hem zoo veel mogelijk aan eigen ontwikkeling wil overlaten, of is dat niet juist het tegenovergestelde? En zijn meester rijk maken! Waartoe gebruikt de meester den arbeider, dan om uit diens arbeid voordeel te trekken? Wat zou hem anders bewegen den werkman arbeid en loon te verschaffen, wanneer hij er geen voordeel van verwachtte? Welke andere drijfveer moest er dan bij hem bestaan? De arbeider zelf wint er immers ook door. Nu volgt een lang betoog dat de Anti-revolutionair alle welvaart buiten God vreest, dat zeer juist is, maar met de belastings-kwestie volstrekt niets te maken en hier slot noch zin heeft, zonder het bewijs er bij, dat de Vrijzinnige tegen God en Zijn gebod handelt en in dien geest tracht rijk te worden. 'De Anti-revolutionair wil ook belemmeringen opheffen, vrijdom van verkeer bevorderen, belastingen afschaffen of verplaatsen, zoodra hij ziet dat God de inkomsten des lands zóó gezegend heeft, dat men den druk kan verligten, of dat er werkelijk druk is, die de verplaatsing van lasten noodig maakt.' Men bedenke wèl, dat deze geheele beschouwing ons Vaderland in den tegenwoordigen tijd betreft, en dan voorzeker zal men met ons vragen, of de Anti-revolutionair dan niet erkent, dat God in zijne groote goedertierenheid ons land in de laatste jaren boven andere rijk gezegend heeft? Dat is ondankbaar en meer dan vreemd bij hem, die juist, anderen gedurig beschuldigt Gods zegen niet te erkennen, even als het onmeêdoogend van hem is te beweren, dat de belastingen niet drukkend zijn! Of zijn het dan niet de belastingen, die juist op de noodige voeding van den arbeidsman zoo zwaar drukken? Vraag die vermagerde gestalten, die men in onze groote steden met medelijden aanziet, of zij telken dage uit toereikend voedsel de noodige krachten weder opdoen om den zwaren arbeid tot het onderhoud van vrouw en kind wakker voort te zetten! Vraag hen, of zij na een hartig maal van stevig brood en sappig vleesch met een teug versterkend bier nog zoo groote behoefte zouden gevoelen om te grijpen naar den verpestenden genever, helaas! onze volksdrank genoemd,

om toch éénige opwekking te hebben tot den vermoeijen den arbeid die hunne krachten uitput! Vergelijk den arbeider in Engeland met dien hier te lande, den een levende van onbelast voedzaam tarwebrood, keurig vleesch en krachtig bier, den ander van belast roggebrood en onbelaste aardappelen en groenten, want èn tarwebrood èn vleesch èn bier zijn voor hem te duur, daar lands- of gemeentelijke accijnsen niet alleen den prijs boven zijn bereik verhoogen, maar, wat nog erger is, de voortbrenging belemmeren.

Na nog enkele gezegden, waaronder ‘dat hij geene belasting wil afschaffen, om den armen vennoot uit een socialistisch beginsel van de contributie der societeit te ontheffen’ (dus nu weder den arme ontheffen!), en ‘dat niets hem in zijne eigene biddend verkregen overtuiging kan doen wankelen,’ lezen wij eensklaps: ‘Wij schrijven dit hier ter neder om onzen lezer den aard der Anti-revolutionaire beginselen te doen kennen!’ Maar wat is dan die biddend verkregene overtuiging en wat zijn dan die beginselen? Er is immers niets potitiefs in het geheele betoog. Wat toch bevat het anders dan eene onware voorstelling van de beginselen der Vrijzinnigen en van hunne lage bedoelingen, waarop de roemkreet volgt: ‘niet alzoo de Anti-revolutionair; hij handelt alleen naar Gods gebod!’ De eenige positieve stelling die wij in het geheele betoog lezen, betreft eene zaak die al weder met belastingen niets te doen heeft, namelijk het feitelijk bestaan van armoede; ze is echter te curieus, om haar hier niet op te nemen en alzoo te ontrukken aan het uitsluitend publiek van de lezers der ‘Vereeniging.’ Na het zondige te hebben doen uitkomen van hen die het pauperisme willen weren, (let wèl ‘Groninger Vereeniging!) terwijl in den Bijbel staat, dat wij de armen altijd zullen houden,’ volgt: ‘Dat is ook hoogst noodig, opdat de armen, zoo als de vriend der armen Ds. Heldring het onlangs uitdrukte, op de gewetens der rijken zouden blijven drukken en hen in staat stellen, hun geld Godverheerlijkend aan te wenden en hen voor gierigheid te bewaren!’ Dus zijn de armen de tuchtroede Gods! Waarlijk, Ds. Heldring schijnt in de raadsbesluiten des Heeren inzage te hebben verkregen en men vraagt onwillekeurig, of dit de taal is van den man, die door zijne christelijke vrienden de vriend der armen bij uitnemendheid genoemd wordt?!

Het gebeurt zoo zelden dat men over een zoo dor onderwerp als de leer der belastingen, zulke amusante argumenten hoort, dat wij ons langer in dat genot hebben verlustigd dan ons voornemen was. Moge de lezer het ons ten goede houden. Keeren wij tot den bestrijder van den Heer van Kuyk terug.

Gelijk reeds hierboven is aangemerkt, ijvert onze Kiezer zeer tegen kapitaalsvorming door besparing in de verteringen, en noemt het een diefstal aan de maatschappij. Moet men dan nog de eerste beginselen der Staathuishoudkunde onderwijzen, en aantoonen hoe ver spaarzaamheid boven weelde en vertering te verkiezen is tot verspreiding van algemeene welvaart? Al vernietigt God door één enkel misgewas meer schatten dan de menschen in jaren kunnen besparen, zoo als hij zegt, dan blijft toch spaarzaamheid aan iederen burger gebiedend voorgeschreven. Immers, zijn het niet de bespaarde waarden van vroeger dagen, die ons nu zulke rijke bronnen van welvaart openen en zou zonder die besparing, de 19de eeuw zulke groote vorderingen in de ontwikkeling der menschen en zoo algemeene welvaart vertoond hebben?

De hoofdstellingen van den Heer van Kuyk worden door den Kiezer achtereenvolgens nagegaan; er wordt zoowel toegestemd, dat de belastingen gematigd moeten zijn, als dat de schatkist er werkelijk door moet gebaat worden, terwijl tevens zeer juist wordt aangetoond, hoe het hier te lande vigerend belastingstelsel aan geen dezer beide vereischten voldoet. De meening die velen met den Heer van Kuyk voorstaan, dat de belastingen moeten geheven worden naar de verteringen, wordt op geestige wijze wederlegd en de bewijzen tegen die stelling zijn waarlijk allergelukkigst gekozen. Maar het beste hoofdstuk is het vierde, dat ook bij den Heer van Kuyk het hoofdpunt uitmaakt, omdat het de groote vraag van den dag, het al of niet schadelijke der accijnsen, behandelt. Staan wij eenige oogenblikken daarbij stil.

De eerste stelling: dat de belastingen niet van de industrie moeten worden geheven en die zoo min mogelijk moeten belemmeren, is een axioma zoowel als die van gematigdheid, van voldoende bate aan de schatkist en van het onvolmaakte van elke belasting; en ze hadden alle achterwege kunnen blijven, terwijl ze nog bovendien tegen het door den Heer

van Kuyk aangeprezen accijnsstelsel pleiten. ‘Maar wanneer er bezwaren bestaan tegen de wijze van heffing, afgescheiden van het middel, dan kunnen die verbeterd worden.’ Het natuurlijk antwoord is, dat het beginsel der belasting niet deugt en dat dus alle verbeteringen onvoldoende zijn, en er had kunnen bijgevoegd worden, dat de Heer van Kuyk toont geheel en al vreemdeling te zijn op het terrein waarop hij zich begeven heeft, daar hij anders weten zou, dat de heffing alle bestaande bezwaren noodzakelijk met zich voert, omdat anders alle mogelijke contrôle zou ontbreken. Het zijn niet de ambtenaren die de industrie belemmeren, maar 't is het beginsel om den accijns bij den oorsprong te heffen. Dat ‘speciaal onderzoek tot verbetering van de wijze van inning’ is dus onnoodig. De vraag: of de accijns op de industrie of op de industriëlen drukt? begrijpen wij niet, want beiden zullen hier toch wel één zijn. ‘Maar de fabrijkanten hebben bij het aanvaarden van hun beroep den last geweten, en velen zijn er toch rijk bij geworden.’ Alleraardigst argument! Het schijnt dat de Heer van Kuyk meent, dat men tegen de accijnsen is, omdat de fabrijkant daardoor niet rijk wordt! Och neen, dat is toevallig niet de oorzaak van de klagt. Men beschuldigt de accijnsen dat zij goede, ruime en goedkoope voortbrenging belemmeren, daardoor de verbruikkracht bij het volk verminderen, omdat zij de vraag naar arbeid en dus de gelegenheid tot verdienen van loon verkleinen en zoodoende de algemeene welvaart tegenwerken.

Zeer juist wederlegt de Kiezer de bewering ‘dat wat de minvermogende meer betaalt aan accijns dan de rijke, weder vergoed wordt door de bijdragen van den laatste aan grondlasten enz., aan onderwijs, armbesturen, enz.,’ en hij wijst er op, dat er ook een burgerstand bestaat, tusschen rijk en arm in, die in beide betaalt en door beide gedrukt wordt. Jammer dat deze zoo goede argumenten weder ontsierd worden door de wonderlijke redenering, dat de vermeerderde waarde der landerijen alleen in schijn een gunstige toestand is. Niet krachtig genoeg ook is de wederlegging van de stelling, ‘dat de eerste levensbehoeften niet door den accijns worden gedrukt en duurder worden, omdat varkensvleesch, erwten, boonen, aardappelen, eijeren, visch, enz. onbelast zijn.’ Weet de heer van Kuyk dan niet dat de verhooging van prijs der eerste levensmiddelen door den

accijns ook dien der andere levensbehoeften verhoogt door meer vraag en dat, al wierd de rogge er van ontheven, toch de meelfabrijkaadje bemoeijelijkt zou blijven door de contrôle, die daarop niet vervallen kan zoolang de tarwe nog accijnspligtig is, omdat de ambtenaren alle toezigt zouden missen? Weet hij dan niet dat de accijns oneindig meer drukt door de belemmering in de voortbrenging, dan door het geldelijk bedrag dat geheven wordt? Maar neen, wanneer men, als hij, de klagt over de formaliteiten als ‘overdreven’ voorstelt, dan toont men geheel onbekend te zijn met de toepassing der accijnsen op de industrie. De bewering dat de fabrijkanten vaak in den accijns het kapitaal vinden waarmede zij hun bedrijf uitoefenen en dergelijke fraaijigheden meer, vindt hij bij onzen Kiezer zeer goed beantwoord.

Het nationale en het goede der accijnsen omdat ieder er aan opbrengt zoo veel hij wil, het mede betalen van den vreemdeling enz. laten wij daar, om alleen nog op te merken dat bij ‘het zoo gemakkelijk dragen’ weder alleen op het geldelijk bedrag gelet wordt en even als bij ‘het niet nadeelige van den accijns voor de arbeidende klasse,’ geheel over het hoofd gezien wordt, dat onbelemmerde fabrijkaadje meer voortbrenging zou ten gevolge hebben, dus meer vraag naar arbeid, meer gelegenheid om loon te verdienen. Zeer juist weerlegt de Kiezer de ook weder bij den Heer van Kuyk te vinden bewering: ‘de arbeidsman leeft voor het meerendeel van den arbeid dien de meervermogende hem verschaft; belast men den laatste hooger, dan bespaart hij die verhooging op zijne verteringen of aankoopen, waardoor de arbeider minder werk en dus minder loon heeft, minder geld om de goedkooper levensmiddelen te koopen, zoodat de opheffing van den accijns hem ten nadeele strekt, omdat hij vroeger de dure levensmiddelen kon koopen, daar hij toen werk en dus loon had.’ Deze stelling, of liever dit sophisme, hoort men gedurig van de voorstanders der accijnsen. Ontleden wij de zaak. Wie zijn die meervermogenden? de kapitalisten, die hunne renten werkeloos verteren, of de kapitalisten die tevens eenige nijverheid uitoefenen? Zijn het de renteniers, dan kunnen zij evenmin veel arbeid verschaffen als onthouden, omdat hun aantal klein is en hunne behoeften alzoo door weinige menschen kunnen bevredigd worden. Zijn zij het echter die hun kapitaal in nijverheid beleggen, dan trekken zij daarvan groo-

ter winsten door vermeerderde welvaart en zullen eer meer dan minder verteren. Maar verschaft de meervermogende wel den meesten arbeid? Waaruit bestaat de arbeid voor het grootste deel? Immers voornamelijk uit de voortbrenging van noodige en nuttige zaken, zoo als levensbehoeften, kleeding, huisraad, enz., die allen noodig hebben, rijken en armen, maar omdat het aantal der laatsten en der burgerklasse zoo oneindig grooter is dan dat der rijken, zijn zij ook de grootste verbruikers en verschaffen dus ook den meesten arbeid. De arbeid die alleen aan artikelen van weelde besteed wordt, is onbeduidend in verhouding tot dien, welken de voortbrenging der eerste behoeften van den mensch vordert. Wordt de nijverheid nu ontheven van belemmeringen, kan zij beter, sneller en goedkooper produceren, dan komen hare producten onder het bereik van een grooter aantal verbruikers, de vraag wordt alzoo grooter, er moet dus weder meer worden voortgebragt, er wordt meer loon verdiend, dat weder meer magt tot koopen geeft en zoo is het de arbeidende klasse zelve en niet de meervermogende, die den meesten arbeid verschaft. Het kapitaal van den rijke wordt door die meerdere vraag van zelf naar die meerdere productie gelokt, omdat het grooter voordeelen erlangt. In eene maatschappij uitsluitend bestaande uit werkbazen en arbeiders, met genoegzaam kapitaal voor de zaken, zou dezelfde welvaart heerschen als in onze maatschappij, waarin ook rijken zijn, omdat voortbrenger en verbruiker elkander gedurig aan den arbeid zouden houden.

Enkele opmerkingen die nog volgen gaan wij stilzwijgend voorbij en verwijzen den lezer naar de brochure zelve, om de gronden van den Kiezer voor eene inkomsten-belasting te vernemen, die hij als equivalent voor de afschaffing der accijnsen aanbeveelt. Wij deelen in zijn gevoelen, dat men ook hier te lande tot die belasting zal *moeten* komen, al ware het alleen gedurende den overgang van het bestaande gebrekkige tot een beter stelsel, maar wij stemmen geenszins met hem in, dat deze belasting de eenig regtvaardige of door God verordende zijn zou. Ook aan eene inkomsten-belasting zijn groote bezwaren verbonden in een land dat van handel en nijverheid bestaat. Engeland kan het getuigen, en wij ontkennen, dat de theorie deze als de beste belasting aangeeft. Het zou dan eene theorie zijn die door de praktijk zou weerlegd worden en dus van weinig waarde. Wij

moeten bij de belastingselsels het oog houden op onzen feitelijk maatschappelijken toestand en niet op een' idealen, en dan zullen wij vińden dat het heffen van ééne enkele belasting veel meer is af te raden, dan eene juist verdeelde belasting op verschillende voorwerpen. Elk stelsel echter is beter dan dat der accijnsen, want dit belemmert de ontwikkeling van den grond van allen rijkdom, den arbeid, en als overgangs-maatregel rekenen wij een incometax zeer geschikt. De schrijver werke zijn stelsel meer uit en passe het toe op onze maatschappij; het onderwerp verdient een onderzoek van praktische mannen zoo als hij toont te zijn, blijkens zijne uitnemende bestrijding der accijnsen, hoe ook zijn geschrift overigens van grove Economische blunders wemele.

Niemand veroordeele den Kiezer over zijn voorzeker krassen toon. Of is het onnatuurlijk dat men het wapen der verontwaardiging of dat der ironie ter hand neemt, wanneer men de waarheid zoo verminken en verwringen en het oog zoo moedwillig sluiten ziet voor de werkelijkheid, als door den Heer van Kuyk geschiedt, of wanneer op zoo hatelijke wijze de bedoelingen der tegenpartij worden uitgelegd, terwijl men zijn eigen gevoelen behendig achter het masker van Godsdienst tracht te verbergen, als de Anti-revolutionair in het bovenaangehaalde? Het Nederlandsche volk is niet zoo oneerlijk, wij herhalen het, om dergelijke praktijken goed te keuren, wanneer slechts de sluijer wordt opgeheven, waarachter de bestrijders zich verbergen. En elk onpartijdige zal voorzeker met ons betreuren, wanneer dat volk gerekend wordt op een zoo lagen trap van ontwikkeling te staan, dat het alle verbetering afkeurt, omdat die verandering noodig maakt, en al het bestaande wil behouden, alleen omdat het oud is, zoo als de Heer van Kuyk doet in de woorden waarmede wij zullen eindigen: ‘De incometax behoort hier niet te huis, en het argument van anti-nationaal is reeds op zich zelf voldoende, *al ware het dat het de beste belasting was!* De Groenlander gebruikt gaarne traan en zou met patrijzen de maag bederven. En wie zou het daar in de gedachte krijgen het gebruik van traan te willen verdrijven? Onze natie is gewoon aan accijnsen (ergo!) zij zou met eene income-tax hare beurs bederven.’!!!

P.N. MULLER.

Lief en leed uit het leven van een ondermeester.

III. Onder schooltijd en na schooltijd.

De bloeijende inrigting voor Christelijke opvoeding en middelbaar onderwijs van den Heer Knip telde ongeveer vijftig leerlingen, waaronder een tiental kostjongens, hetgeen een onzuiver jaarlijksch inkomen vertegenwoordigde van tienduizend gulden. - Door de edelmoedige bezoldiging der personen, die hem in zijne moeijelijke taak ter zijde stonden, en door de duurte der levensmiddelen - in weêrwil van de hooge lands- en stadsaccijnsen, die anders uit den aard der zaak de prijzen moesten hebben verlaagd - en bij de hebbelijkheid van alle leveranciers, om zoodra zij in tijden van schaarschte eene verhooging hebben bewerkstelligd, in tijden van overvloed nooit tot het vroegere cijfer terug te keeren, meende de Heer Knip echter met volle regt te mogen beweren, dat het zuivere loon, dat hij voor al zijnen arbeid ontving, verre was van te beantwoorden aan hetgeen het bij den eersten oogopslag scheen.

Het Christelijke gedeelte der opvoeding bestond in twee gebeden, waarmede de vóór- en namiddaglessen werden geopend, en in twee dankzeggingen, waarmede zij werden besloten. Vooral bij de laatste was steeds eene hartelijke en zielverheffende instemming bij de scholieren op te merken; als één man stonden zij allen bij het slot plotseling van hunne banken op met eene blijdschap, welke hun echt-vromen zin alle eer aandeed.

Het middelbaar onderwijs strekte zich over al de vakken uit, welke tot eene deftige en beschaafde opvoeding behooren en de knapen geschikt kunnen maken om het sieraad te zijn van de achtbaarste standen der maatschappij. - Het spreekt van zelven, dat alle natuurkundige wetenschappen, alle verklaring van bedrijven en ambachten, van handel en scheepvaart, van natuurlijke voortbrengselen en manufacturen buiten dien kring lagen. - Wat heeft een Hollandsche knaap aan de kennis van den grond, van boomen, planten en vruchten? waartoe behoeft hij te weten, wat tarwe en wat rogge, wat een eik en wat een beuk - de bruine beuk uitgezonderd - is? Welk nut brengt hem de kennis der electriciteit, der schei- en sterrekunde? Wat belang heeft hij bij de verklaring van het stoomwerktuig, en van de vorderingen op het gebied der technische wetenschappen, en hoe kan men van hem vergen, dat hij op de school eenige begrippen opdoe omtrent het verkeer der volken, omtrent hunne onderlinge ruiling der producten van hunnen grond, hunnen geest en hunne nijverheid? Waarom zou hij moeten leeren, wat gezond en wat ongezond voor hem is, wat zijn ligchaam versterkt, en wat het ontzenuwt en verslapt?

Het was eene Hollandsche school, en dus moest de zuivere uitspraak van het Fransch en Engelsch de hoofdzaak zijn; - het was eene Hollandsche school, en dus kwam 't er niet op aan, of men wist, hoe een schip of een huis gebouwd werd, wat een kompas, wat een locomotief, wat eene stoomboot, of een telegraaf was; - het was eene Hollandsche school, en dus werd er niet aan gedacht om de natuur te leeren kennen en hare eigenschappen, krachten en rijkdommen te leeren gebruiken. - Fransch en Engelsch, de Hollandsche graven, de Romeinsche keizers, Czaar Peter, Lourens Koster en Helmers ‘Hollandsche Natie,’ vormden de bestanddeelen der opvoeding. - Maar de vaderlandsche geschiedenis - zegt gij - wordt dan toch vlijtig beoefend. - Het feodale stelsel, de wording der germaansche letterkunde, de eigenaardige stempel, de zeden en gewoonten der middeneeuwen? Neen, de chronologische volgorde der graven uit dit huis en uit een ander. - De huishouding van het grootsche gemeenebest, de strijd der politische en kerkelijke partijen, wereldontdekking en handelsontginning, de oorsprong, de daden en de invloed der magtige Oost- en West-Indische Compagniën en van zoovele andere maat-

schappijen, die monopolie tot moeder, maar magt en heerschappij en schatten tot kindereen hadden? - ô Neen! de chronologische volgorde der stadhouders!

Men zou welligt meenen, dat ik mij bevoegd rekende een oordeel uit te spreken over onze leermethode in het algemeen, en Knip's methode in het bijzonder. - Dat is echter niet het geval, hoezeer de schijn tegen mij moge getuigen. - Ik geef slechts eene eenvoudige voorstelling; ik deins terug voor kritiek, al ware 't ook alleen maar omdat kritiek zoo onfatsoenlijk is..... wanneer ze niet prijst of eene obligaat-partij op de loftrompet blaast. Wie onder zijne vrienden dichters, en vooral haagsche dichters telt, welke meenen verongelijkt te zijn, en wie ooit het vuur en de geestdrift heeft aanschouwd, waarmede zij en zelfs hunne verontwaardigde echtgenooten - en 't pleit in mijn oog voor haar - tegen de ‘recensentenbent’ te velde trekken, zal zeker gaarne toestemmen, dat afkeuren de vermetelste daad is, waaraan men zich in ons kleine land kan schuldig maken. Bij Samuel! het *is* de vermetelste daad!

De klok had negen geslagen. Het was een mooije najaarsdag en de ramen van het schoolvertrek, die op den tuin uitzagen, stonden open, en de zang van de gekooide leeuwerikken en kanaries van den Heer Knip deed zich daar buiten hooren.

‘*Silence!*’ klonk het, want het was eene Hollandsche school, ‘*la prière!*’ - Het gegons hield voor een paar minuten op, maar brak op nieuw luidruchtiger uit, toen de rubriek ‘Christelijke opvoeding’ plaats maakte voor het middelbare onderwijs. - De Fransche kakographie, in wier opgave Mijnheer Knip onovertreffelijk was; de Engelsche thema's, het Engelsch lezen en declameren; de Duitsche bijwoorden; het voor de vuist vertalen uit het Fransch en Engelsch volgden elkander verblindend snel op. - Toen werden de talen vervangen door de cijfers; de sommen werden opgegeven uit Strabbe's Vernieuwd Licht des Koophandels, dat thans weêr bezig was in de pijp te branden; andere sommen werden door Steven op het bord geschreven en den scholieren ter oplossing overgelaten.

Middelerwijl had Mijnheer Knip met een' liniaal in de eene hand, en een zeer dun boekje - eene erg-verkorte vaderlandsche geschiedenis - in de andere, het vertrek rond-, de banken langs - en de sommen vlugtig doorgeloopen, nu

en dan een blik slaande in zijn *vademecum*, en nu en dan een jongen toesprekende, een schouder achteruittrekkende of een elleboog wegstootende. - Nu brak het gewigtig oogenblik aan, dat de verschillende afdeelingen van het jeugdige leger zich zouden verzamelen onder het onmiddelijk bevel van den hoofdaanvoerder, en de secondanten de rol op zich zouden nemen van policiedienaars.

Een gestommel en gerommel, een getrappel en gesnappel ontstond in de geheele school; de vier of vijf lagere klassen stonden op en voegden zich bij elkander op de banken der hoogste.

De lessen over de geschiedenis werden geopend. - De taak, die den knapen opgegeven was, bestond in ééne bladzijde chronologie uit de oude, en ééne uit de nieuwe historie, waaruit hun bij beurten vragen werden gedaan volgens het boekje. - Daarna nam Mijnheer Knip het woord, om gedurende een uur wetenschappelijk-populair te doceren over de gouden eeuw van Nederland.

‘Welk een schoone, een geestverheffende, een glorierijke tijd!’ ving hij aan, ‘niets dan groote mannen, onderling door den onvergankelijksten band van vriendschap verbonden en met hart en ziel verknocht aan het vorstenhuis, dat hen regeerde. - Overal welvaart en rijkdom; eene onafzienbare vloot, een mastbosch - gelijk ik het dichterlijk mag noemen - dat de schatten van den Javaan en den Japanees, van den Nieuw-Zeelander en den Afrikaan in onze steden als ware 't in een schitterend brandpunt vereenigde en ..... en ..... en er hier allerlei hardsteenen huizen met dubbelde stoepen voor bouwde.’ -

‘De schepen, Mijnheer?’ vroeg er een.

‘Begrijpt gij niet, dat ik de eigenaars van de schepen en ladingen bedoel? - Men zag er,’ vervolgde Knip, ‘men zag er Oldenbarneveld, en de Ruiter, Johan de Witt, Huig de Groot, en Vondel, Claassen en Tromp en van Galen, Hooft en Huijgens, Tulp en Barlaëus, van Coehoorn en Willem III achtereenvolgens hunne gaven ten toon spreiden en dezelve aanwenden tot den bloei van ons rijk. - Welk een schoone tijd van overeenstemming tusschen de provinciën en de steden, zeven pijlen in één bundel, zoo als teregt wordt gezegd; - alle grootsche ondernemingen kwamen dadelijk tot stand; iedereen werkte er toe mede, al had hij er geen onmiddellijk belang bij, en iedereen wilde de eerste

zijn om de ontwerpers derzelve te huldigen en te prijzen. - Alles wat goed en groot en verheven was, werd door onze voorouders gesticht; geen vreemdeling behoefde ons toen op het denkbeeld te brengen van een of ander voortreffelijk plan, alles ging van ons zelven uit. En welk eene vroomheid en verdraagzaamheid! Wat eerbied voor elkanders godsdienstige en staatkundige overtuiging! - Wat is er, van Piggelen?'

De vraag gold een der kostscholieren, die het gewaagd had, den vinger op te steken: 'Mijnheer!' antwoordde de aangesprokene in het Hollandsch, want de vaderlandsche Geschiedenis werd in het Hollandsch onderwezen, 'Mijnheer! waren ze 't soms ook niet wel reis onééns?'

'Zelden, mannetje; hoogst zelden, van Piggelen,' zei Knip, zich de kin strijkende, 'alleen dan, wanneer de een of andere warhoofd, een onruststoker, een Jacobijn of democraat zich trachtte te verzetten tegen het geëerbiedigde, regerende stamhuis, zoo als de Witt, Huig de Groot, Oldenbarneveld en zijne zonen. - Maar dat waren uitzonderingen; ik mag ze noemen kleine vlekken op de zon van..... op de zon van ..... van ons nooit tanend gemeenebest.'

De goede Knip maakte zich door de verhevene oratorische wending aan een jacobijnenstreek schuldig, die hem zeker al de rust van zijn leven - of dat gedeelte er van, dat zijne vrouw en schoonmoeder hem overlieten - zou hebben ontnomen, indien hij er zich van bewust ware geweest!

De jongen, dien wij als van Piggelen hebben hooren aanspreken, was een levendige blonde krullebol van omstreeks twaalf jaar, wien de schranderheid de oogen uit zag. - Hij was niet groot voor zijne jaren; zijn gelaat was mager, zijne gestalte teêr en tenger, maar over het geheel lag zulk eene harmonie en natuurlijke bevalligheid verspreid, dat men niet kon nalaten hem met welgevallen te beschouwen. - Hij behoorde tot de klasse der 'bengels;' hij had altoos antwoorden gereed, vertelde aan al zijne makkers, dat de meester een 'ploert,' en Mevrouw 'een driedekker van een feeks,' en de oude Mevrouw 'een bovenste-plank tang' was, en bleef niettemin de lieveling van Knip en diens huisgenooten. - De eenigen, waarvoor hij geene vleijende dichterlijke omschrijving uitvond, waren Suze en de nieuwe ondermeester, die 'heusch' een goeje vent, en een 'erge beste' was.

Men zal den knaap misschien wat broeikassig-ontwikkeld vinden voor zijn leeftijd; 't moge waar zijn, dat hij tot de vroeg rijpe behoorde, maar we meenen 't meer aan eigen warmte en gloed te mogen toeschrijven dan aan kunstig aangebragte. Een levendig karakter, schranderheid en gevoel rijpen even goed als jaren.

‘Maar!’ hield van Piggelen aan, ‘Mijnheer de Geer heeft mij juist gisteren avond verteld, dat wij een republiek waren, en de stadhouders dus eigenlijk niet als vorsten regeerden, maar dat de staten en de steden veel meer te zeggen hadden.’ -

‘Is dat waar, Mijnheer de Geer?’ zeî Knip, die meende, dat men noodzakelijk de republiek en dus de historie moest wegredeneren, indien men niet verdacht wilde worden van republikeinsche gevoelens, even of 't verleden het heden ware!

‘Ja, Mijnheer! hij vroeg mij, hoe ons land toen eigenlijk wel bestuurd werd, en of wij toen dezelfde instellingen hadden als nu; - hij had zijn vader heel dikwijls hooren spreken over de heeren, die op 't kussen zaten, en wilde nu van mij weten, wat dat eigenlijk beteekende.’

‘En daarop hebt gij hem zulk een verkeerd antwoord gegeven? - Mijnheer! laat mij nooit meer zoo iets hooren; het strijdt tegen de beginselen, welke ik hier in toepassing wensch te brengen, ten einde dezelve in te prenten aan de kinderen, die aan mij zijn toevertrouwd, en dezelve te vormen tot waardige leden der maatschappij.’ -

‘Maar, mij dunkt, de geschiedenis.....’ - waagde Steven.

‘Wat, geschiedenis! Geen woord meer daarover, als het u belieft, Mijnheer! ik houd niet van onvruchtbare discussie en nieuwerwetsche holle theoriën. - Wij spreken na schooltijd zamen hierover nader; - het zou thans onwelvoegelijk zijn. - Verderfelijke leeringen, uiterst verderfelijke leeringen!’ en de Heer Knip schudde met weemoedige verontwaardiging het hoofd.

De jonge van Piggelen had nog vele vragen op de lippen; hij had van Steven op hunne slaapkamer zooveel gehoord, dat tegen de voorstelling van den Heer Knip streed; hij had vernomen, dat het plan voor de West-Indische Compagnie van Usselinx, een Vlaming, en dat van vele andere grootsche ondernemingen van vreemdelingen was uitgegaan;

dat schier ieder heilzaam ontwerp door kleingeestigen naijver der staten en steden onderling was tegengewerkt en maar al te dikwijls verijdeld; dat aan vele mannen, uitblinkende in wetenschap en letteren, in regeerkunst of in den krijg, in zeevaart en wereldontdekking, miskenning was ten deel gevallen; dat het gemeenebest steeds ten prooi was geweest aan kerkelijke twisten en verschillen; dat de strijd van Remonstranten en Contra-Remonstranten steeds onze politiek, ja schier al onze openbare handelingen en werken had bepaald en beheerscht, zoo zelfs, dat het staatkundige leven eigenlijk een kerkelijk mogt worden genoemd; hij had gehoord van vervolging op vervolging, van verbanning en verkettering, van Joan van Oldenbarneveldt, van Jan de Witt, van Hugo Grotius!

Maar hij zag, hoe beschaamd Steven stond, bij de pijnlijke en onhebbelijke teregtwijzing - of liever te-miswijzing - van den scholarch; hij meende te bespeuren, dat de blaauwe bril bewasemd was; hij had Steven lief en hij zweeg.

Wij zullen onze lezers niet onthalen op het vervolg van den geschiedkundigen cursus van den Heer Knip, welke - zoo als men heeft gezien - eene zeer juiste en aanschouwelijke voorstelling gaf van den toestand der Geüniëerde Provinciën, en waarmede de ochtendlessen werden besloten.

Naauwelijks hadden de scholieren hunne petten gegrepen, uit hunne lessenaars de ballen en tollen, knikkers en zweepen voor den dag gehaald, en zich onder het geleide van den orthodoxen Zwitser naar den tuin begeven, om daar een uur de vrije lucht en de vrije beweging te genieten, of de Heer Knip riep Steven vóór zich.

‘De Geer,’ zeide hij, ‘ik wensch u nu de gelegenheid te geven om u te verantwoorden omtrent uwe dwalingen; hoewel ik de overtuiging heb, dat daarvoor geene verontschuldiging te vinden is; maar ik ben streng regtvaardig. - Mijn stelregel is: regt voor allen, en ik heb mij daarbij altoos wel bevonden. - Hoe kom je aan die scheeve begrippen?’ -

Het was Cruickshank waardig geweest, om Knip te conterfeiten op dien gewigtigen oogenblik, zittende op zijn hoogen stoel en leunende tegen zijn hoogen lessenaar, terwijl hij in 't bewustzijn zijner waardigheid zich deftig de kin wreef, nadat hij eerst zijne kuif had opgestreken; - het

was Cruickshank waardig geweest de figuur te teekenen van mijn vriend Steven, die tegenover den schoolmeester stond, nederig als 't den ondermeester past, en toch niet met dien deemoed, welke men bij een schuldigen mogt hebben verwacht. - Het scheen integendeel, dat hij moediger was dan gewoonlijk, nu hij geroepen werd, niet om zich zelven, maar om de waarheid der historie te verdedigen; - hij had welligt berust in een onregt, hem persoonlijk aangedaan, maar hij meende te moeten opkomen, waar 't het onregt der wetenschap gold. -

‘Mijnheer! De antwoorden, die ik den jongen van Piggelen gisteren op zijne vragen heb gegeven, heb ik ontleend aan onze eigene geschiedschrijvers. - Ik heb in van Meteren en Aitzema, in Hooft en Bor, en zelfs in Wagenaar, en in de werken van Brandt en in al de monographiën, die ik heb kunnen magtig worden, geene andere voorstelling kunnen vinden en er mij geene andere begrippen uit kunnen vormen. - En als men dan leest.....’ -

‘Men moet lezen met gave des onderscheids, en niet te veel,’ viel Mijnheer Knip in de rede, ‘lees den verkorten Wagenaar, Perk en Kwantes; daar zult ge niets bepaalds in vinden van al die oneenigheden, en dien naijver, waarvan gij spreekt. - Zij geven chronologisch de gebeurtenissen weêr, en chronologie, dát is de hoofdzaak.’ -

‘Maar, tot regt begrip van de gebeurtenissen, moet men toch.....’ -

‘Men moet regte begrippen hebben; dat is het juist, en de uwe zijn verkeerd. - Ik verlang, dat gij u houdt aan mijne beginselen, en geene eigene verderfelijke stellingen aan de jongens verkondigt.’ -

Één oogenblik stond Steven op het punt in verzet te komen tegen de magtspreuken van Knip; een ongewone gloed overtoog zijne magere wangen; maar hij bedacht zich; zijne betrekking hing er welligt van af. - Hij had zijnen meester genoeg leeren kennen in de weinige weken, die hij in zijn huis had doorgebragt, om te weten, dat tegenspraak in zijn oog eene doodzonde was. - En zoo de Heer Knip hem ontsloeg, wat bleef hem over? - Hij werd te goeder ure uit den tweestrijd verlost. -

‘Knip!’ klonk het onder aan den trap, ‘laat de ondermeester dadelijk beneden komen; er moet geturfd worden.’ -

‘Gij hebt mij verstaan,’ zeî Knip, ‘ik houd niet van onvruchtbare discussie. - Mijne vrouw wacht u voor eenigen huiselijken arbeid.’ -

Mevrouw Knip wachtte beneden, zenuwachtig als altijd; de wasch was thuis gekomen, en de meid had juist gewaarschuwd, dat de turfbakken in de keuken leêg waren.

‘De meid zal uwé twee manden geven,’ zeî ze, ‘en dan moest uwé naar boven gaan om wat turf af te hijschen; 't is toch een verloren uurtje.’ -

De goede Steven begaf zich met de twee manden zuchtend naar boven; hij was niet lui, maar daar klonk eene stem in zijn binnenste, die hem toeriep, dat dit werk toch eigenlijk het zijne niet was. - Een donkere wolk zetelde op zijn voorhoofd, toen hij het zolderluik openstootte; maar waarom verdween ze, zoo spoedig als ze verschenen was?

‘Jufvrouw!’ zeî Steven, ‘zoo druk aan het werk?’ -

‘Ja, Mijnheer!’ antwoordde de zachte stem van Suze, ‘als de wasch thuis komt, heb ik weinig leêgen tijd; maar.....,’ en zij kleurde, toen zij de manden zag.

Steven volgde den blik en begreep.

‘Ik doe het graag,’ zeî hij, ‘tusschen schooltijd ben ik toch vrij,’ - bittere ironie! - ‘en het is gezond voor de leden. - Ik heb het voor moeder ook wel eens gedaan.’

Eenige minuten daarna stond Steven op de vliering; hij vulde de manden, heesch ze volbeladen af, en geledigd weêr op. - Waarom school hij echter achter het luik weg? Het vlieringraam zag op den tuin uit, en de jongens speelden daar beneden.

IV. Eene verklaring en eene beproeving.

Er had zich langzamerhand eene grootere vertrouwelijkheid tusschen Steven en het meisje gevestigd. - Al bleven ze elkander ‘Mijnheer,’ en ‘Jufvrouw’ noemen, hun omgang werd van lieverlede vriendschappelijker en ongedwongener. - Vooral van hare zijde was weldra iedere stijfheid geweken, en met kinderlijke openhartigheid kwam ze den ondermeester te gemoet, als een lotgenoot, die aanspraak had op haar meêgevoel, en wien ze vriendelijkheid en wel-

willendheid - de eenige troost, dien ze hem bieden kon - schuldig was. - En voorzeker droeg de gelijkheid van hun toestand en de lijdzaamheid, en zelfs opgeruimdheid, waarmede zij beiden dien droegen, veel bij tot die spoedige toenadering en gemeenzaamheid. - Zij hadden ruimschoots gelegenheid gehad elkanders gevoelens en gedachten te leeren kennen, want meer dan eenmaal werd de ondermeester geroepen het meisje in haren arbeid behulpzaam te zijn, en hoezeer de aard dier bezigheden zeker onder iedere andere omstandigheid Steven zou hebben tegengestaan, en hoezeer hij ook thans bij wijlen niet geheel eenigen wrevel kon onderdrukken, wanneer hij in de eenzaamheid nadacht over 't geen van hem werd gevergd, zoo was toch Suze's aanblik voldoende om hem met een opgeruimd gelaat zijne taak te doen aanvaarden; zoo was toch het vooruitzigt van haar bijzijn zóó aanlokkelijk, dat hij zelfs naar de ure wenschte, waarop zijne zolderwerkzaamheden zouden beginnen.

Het hooge woord moet er uit, al moge 't bij den eersten oogopslag het kiesche gevoel mijner lezers kwetsen; Steven hielp aan de wasch! - Hij won Mevrouw Knip een kruijer uit bij het mangelen. - Maar Suze deed het ook; waarom zou hij zich beklagen? Wat van hare krachten gevorderd werd, ging toch wel de zijne niet te boven? En wat onteerends school er in, mede te werken zooveel hij mogt voor de huishouding, waarvan hij toch ook de voordeelen genoot? Bestond menschenwaarde in al- of niet-mangelen? Beminnelijke en goêlijke sophismen, brave Steven! maar waarvan ge zelf het weinig overtuigende te wel gevoelt!

Het waren deze bezigheden, welke de ondermeester in zijne ‘vrije uren’ te vervullen had, welke hem in gedurige aanraking bragten met Suze, wier vriendelijk en zacht karakter al aanstonds zijn gemoed had getroffen; wier eerste verschijning zelfs op den avond, toen hij in Knip's huiselijken kring werd opgenomen, zulk een onbeschrijfelijk weldadigen invloed op zijne stemming had uitgeoefend. - Suze had tot waarheid gemaakt, wat hij op dien eersten avond van haar, half onbewust, had gehoopt; zij was het lichtpunt in de donkere Knipsche schaduwpartij; bij haar vond hij troost en sympathie; met haar kon hij over zijne moeder en zijn verleden spreken, zoo als het harte hem ingaf; aan haar schaamde hij zich niet de verwachtingen mede te deelen

die zijne verbeelding hem voortooverde, al werden ze onmiddellijk weder door zijn verstand afgebroken. - Suze stelde er belang in; Suze lachte hem nooit uit; Suze deelde in zijne gevoelens; Suze sprak mede over zijne luchtkasteelen; Suze begreep, wat er bij hem omging, als hij over zijne moeder en hunne vroegere wederwaardigheden sprak, en Suze scheen te vinden, dat hij goed handelde en braaf dacht. - Maar dat laatste kwam alleen - naar zijne meening - omdat Suze zelve zoo braaf en goed was.

En toch hebben wij gezegd, dat zij van hare zijde vrijër en openhartiger toenaderde dan hij van de zijne. - Wat mogt er de oorzaak van zijn? Waarom gevoelde hij zich soms niet zoo ongedwongen in haar bijzijn; waarom huiverde hij voor eene volledige vertrouwelijkheid, als die tusschen oude vrienden, tusschen broeder en zuster? Waarom vond hij het maar half pleizierig - hij schaamde zich bijna der ontdekking - dat het meisje hem zoo veel achting scheen toe te dragen?

‘Jufvrouw Suze!’ zei Steven op zekeren vroegen morgen, terwijl hij aan den mangel stond, - ‘zijn uwe ouders al lang dood?’

‘Mijn vader,’ antwoordde Suze, ‘is gestorven, toen ik nog een kind was, maar mijne moeder heb ik eerst voor vijf jaren verloren.’

‘En hadt gij dan volstrekt geene andere betrekkingen dan Mijnheer en Mevrouw Knip, geene goede vrienden, die u welligt.....’

‘Ik begrijp u,’ hernam ze, ‘gij vindt, dat ik het misschien ergens anders beter had kunnen treffen, hoewel ik mij over mijn neef en nicht niet beklaag; 't zij verre; zij deden alles om godswil en uit zuiver medelijden, en ik mag hun waarlijk wel eenigzins door mijn ijver vergoeden, dat ze mij tot zich hebben willen nemen.’

Steven kon niet nalaten op te merken, dat ze hun wel ruimschoots teruggaf, wat zij van hen ontving.

‘Kom,’ zei ze lagchend, ‘ik doe immers niets meer dan mijn pligt en gij ziet, mijne gezondheid lijdt er niet onder; gij zegt zelf, dat handenwerk zoo goed is,’ voegde ze er bij, hem toeknikkende.

‘Ja maar!’ wierp Steven tegen, ‘dat is heel wat anders, als ik 't zeggen mag; - dat had alleen betrekking op mij; ik ben niet van de familie en daarbij ook veel sterker dan

gij. - Maar ik vroeg u, of Mevrouw Knip de eenige was, tot wie gij u, bij den dood uwer moeder, kondt wenden?'

'Ja, de éénige bloedverwante althans. - Vader en moeder leefden zeer stil en hadden weinig kennissen.'

'Net als de mijne!'

'Vader had een zeer goed vriend, die ons van tijd tot tijd opzocht. - Wij hadden toen echter geene ondersteuning noodig, want moeder had een pensioentje uit de stedelijke kas, en toen zij stierf, was de Heer de Geer, die veel ongeluk in zijne zaken had gehad, reeds naar Indië vertrokken. -'

'De Geer? zegt gij,' vroeg Steven verwonderd.

'Ja, een naamgenoot van u; dat is waar ook! Hij was een goed mensch en altoos lief en hartelijk voor ons.'

'Een kruidenier, niet waar?'

'Juist; is hij dan familie van u?'

'Het is mijn oom,' zeî Steven, 'mijn ongelukkige oom, die naar de Oost is gegaan.'

'Gij hebt mij nooit gezegd, dat gij nog een oom hadt,' hernam Suze, 'anders zou ik er u zeker al vroeger naar gevraagd hebben.'

Het was waar, Steven had haar nooit gezegd, dat hij nog een oom had; wel had hij haar medegedeeld, dat zijn vader buiten zijn schuld ongelukkig was geworden, maar wie er de oorzaak van was, meende hij te moeten verzwijgen.

'Ach!' zeî Steven, 'ik kon niet vermoeden, dat gij hem kendet, en wij hebben in zóo lang geene tijding van hem ontvangen.'

'Geen tijding, goede tijding!' troostte Suze.

'Ik hoop het van harte,' antwoordde hij, met een zucht, 'oom is niet jong meer, en heeft veel zorgen gehad, en als men dan op nieuw moet beginnen, gaat het niet zoo makkelijk. - Maar..... dan zijn wij eigenlijk nog oude kennissen,' en een kleur van vergenoegen verzelde de woorden.

'In de verte, ja,' zeî ze met een gullen lach, 'familie van familie!'

'Dat dacht ik wel,' bevestigde hij.

'Hoe zoo?'

'Omdat ik van 't eerste oogenblik voelde, dat..... dat gij mij niet vreemd waart; omdat - ik weet zelf haast niet hoe ik 't noemen zal, - omdat er iets in u was, dat

mij aantrok.’ Steven had de woorden uitgesproken met eene trilling en eene gejaagdheid, welke het meisje niet konden ontgaan. - Zij sloeg hare groote, blaauwe oogen op en een trek van onbeschrijfelijke meêwarigheid plooide zich om hare lippen. - Eene bange gissing, een voorgevoel van wat er volgen moest, rees eensklaps in haar op, toen zij Steven's gelaat aanschouwde, dat naar den grond gekeerd en door eene schier doodelijke bleekheid overspreid was. - Het was zóó welsprekend en in zulk eene overeenstemming met zijne stem en de zenuwachtige beweging zijner handen, dat er weldra geen twijfel meer overbleef.

‘Behalve uwen oom, Mijnheer!’ zeî ze, na eene pauze, terwijl ze te vergeefs door meerderen klem hare aandoening trachtte te verbergen, ‘behalve uwen oom, bezat mijne moeder nog iemand, die haar zeer genegen was; eene oude en trouwe vriendin, weduwe als zij en onbemiddeld als zij. - Haar zoon en ik zijn zamen opgegroeid; - Frans is vóór twee jaar naar Indië vertrokken, even als uw oom, en wij hopen elkander weêr te zien, als de fortuin hem dienstig is.’

‘Dan - komt hij zeker terug bij zijne moeder?’ fluisterde Steven, zich nog aan de laatste twijfeling vastklemmende.

‘Wij hopen 't,’ antwoordde Suze, ‘vooral voor haar; maar,’ voegde zij er blozend bij, ‘indien dat niet kan, zou ik tot hem gaan.’

Steven hoorde niet meer; als wezenloos stond hij vóór haar; slechts het krampachtig wringen der handen bewees, dat hij maar al te wel had verstaan.

Arme Steven! Lang had hij zich verzet tegen den wordenden hartstogt; bezwaren op bezwaren had hij zich zelven voorgehouden, het wanhopige en onmogelijke zich zelven trachten op te dringen; maar te vergeefs had de rede gekampt. - Waar het hart in den strijd is gemengd, is de overwinning zelden twijfelachtig; waar eene innige en waarachtige en reine liefde als die, waarvoor het gemoed van Steven vatbaar was, eenmaal is binnengedrongen, daar eischt zij onverdeeld de plaatse en stoort zich aan geene beletselen of redeneringen en trotseert de onmogelijkheid zelve. Arme Steven! al werd u het pijnlijke der weigering gespaard, Suze vermogt niet de diepte der wonde te verminderen, die door hare vrijwillige bekentenis aan uw hart geslagen werd.

‘De Geer!’ riep Knip, ‘het is bij negenen; als 't werk af is, moest gij beneden komen; ik ben een man van orde, en heb mij altoos wèl daarbij bevonden.’

De ondermeester verwijderde zich; te vergeefs poogde hij bedaard te zijn en het meisje goeden dag te zeggen; hij kon niet; de woorden bleven steken.

Toen hij het zolderluik achter zich gesloten had, barstte Suze in tranen uit. - Zij had een innig medelijden met den jongeling, wiens hartstogt zij maar al te goed had doorgrond; bange verwijten rezen in haar harte. - Had zij wèl gehandeld met zijne verklaring te voorkomen; moest hare bekentenis voor hem niet pijnlijker en grievender zijn geweest dan eene weigering, al mogt zij minder beschamend zijn en door kiesch gevoel zijn ingegeven? Had ze niet beter gedaan, wanneer ze in haren omgang met Steven minder open en vertrouwelijk ware geweest, en eene grootere toenadering vermeden hadde? Maar hoe kon zij 't, waar de omstandigheden hen zoo dikwijls zamenbragten; hoe kon zij 't, waar ze meende, dat hij behoefte moest gevoelen aan vriendelijke toespraak, aan troost en opbeuring te midden der stroeve menschen, waarin hij zich bewoog; - hoe kon zij 't, waar haar goed hart haar ingaf, dat meêgevoel den ondermeester welkom moest zijn? - 't Is waar, zij had vriendschap kunnen betoonen, maar tevens van den eersten oogenblik af de gedachte aan ieder ander gevoel bij hem verbannen; - maar hoe kon zij vermoeden, dat ooit zulk eene gedachte in Steven zoude opkomen? - Vervuld van hare eigene liefde, had ze nooit gelet op die kleine, schier onmerkbare, maar voor 't onbevangen vrouwenoog steeds duidelijke bewijzen van een wordenden hartstogt; zij had een lotgenoot in hem gezien, waarom zou hij iets anders in haar hebben aanschouwd?

V. Waarin jonkheer Henrik Diederik Jan van Piggelen, heer van Teutekom en Noord- en Zuid-Niemendal, op het tooneel treedt.

De winter was voorbijgegaan; het was een droevige winter voor den ondermeester geweest, - sedert de verklaring

van Suze op dien vroegen morgen, was hem de eenige lichtstraal ontzonken, die over zijnen toestand eenige helderheid verspreidde. - Hij huiverde thans voor de uren, die hij in Suze's bijzijn moest doorbrengen, en de huiselijke arbeid, die hem vroeger door hare vriendelijke toespraak werd verzoet, scheen hem thans bij wijlen onuitstaanbaar en onpassend. - Zijn hart was gewond, dieper en pijnlijker, dan men welligt zou vermoeden, wanneer men hem aanzag. - Zijne droefheid was geene luidruchtige; hij leed in stilte en met onderwerping, en zoo zijn gemoed soms in opstand kwam tegen het lot en wrevel en bitterheid zich soms er van meester maakten; de booze gedachten weken weldra voor het betere beginsel in hem, en zijn vast en innig vertrouwen, zijn kinderlijk geloof, behaalden alras de overwinning en deden hem de kalmte en berusting wedervinden, welke de vruchten zijn van een waarachtig christelijken zin. - Daar was hem nog zooveel gebleven - dacht hij - waarvoor hij dankbaar moest zijn: zijne moeder en de liefde der knapen, die aan zijn toezigt waren toevertrouwd. - En Suze zelve, hoe vriendelijk was ze nog steeds voor hem, vriendelijker zelfs dan vóór zij de bekentenis deed, die zijne vurigste wenschen op eenmaal vernietigde! Maar toch! de kracht ontbrak hem om dit laatste als troostgrond aan te nemen; hij was er haar erkentelijk voor; hij waardeerde 't, maar balsem en leniging kon het hem niet zijn. - Integendeel, hij bekende zich zelven, dat hij zich gelukkig zoude rekenen, wanneer hij niet meer gedurig in hare tegenwoordigheid behoefde te zijn; scheiding scheen hem minder pijnlijk dan de verhouding, waarin zij thans waren geplaatst. - De gelegenheid, die hij wenschte, bood zich onverwacht voor hem aan.

Men zal zich herinneren, dat zich op de school van Mijnheer Knip een knaap bevond, dien wij bij den historischen cursus van dien Heer onder den naam van van Piggelen hebben leeren kennen. - Ferdinand van Piggelen was de oudste zoon van een talrijk gezin en gelijk wij hebben gezien een geestige, schrandere jongen, die wel is waar zeer ondeugend was en eene overgroote mate van gepaste vrijmoedigheid bezat, maar daarmede zooveel goedhartigheid en rondheid, en zooveel beminnelijks vereenigde, dat hij de lieveling was van Knip en zijne huisgenooten, en van zijne medescholieren, alleen die uitgezonderd, die wangun-

stig waren op zijne meerderheid en reeds jong de les opvolgden, die de mensch- en staatkundige Romeinsche Keizer Tarquinius Superbus ten opzigte der hoogste papavers aan zijnen dierbaren zoon Sextus gaf. - Die les wordt ten onzent zoo goed en veelvuldig in praktijk gebragt, dat ik mij van de mededeeling van het verhaal zeker gerust mag spenen.

Ferdinand had zich al aanstonds tot den goeden, langen ondermeester aangetrokken gevoeld. - Was het om 't contrast, dat zijne magere en hoekige figuur vormde met de bevallige en edele lijnen en bewegingen van den knaap; was het omdat de laatste eene voorliefde bezat voor alles, wat bij meende verdrukt en hulpbehoevend te zijn? Wij weten het niet, maar wij zouden geneigd zijn het feit aan beide oorzaken toe te schrijven. - Hoe 't zij, hij had Steven lief met al de warmte van een frisch, jong gemoed, en meer dan eens had hij zich boos gemaakt, als hij den ondermeester betrapte op het verrigten van dien ‘geringen huiselijken arbeid,’ waartoe Mevrouw Knip hem maar al te dikwijls opriep. - Hij gevoelde al het vernederende en onwelvoegelijke der behandeling, die zijnen vriend werd aangedaan, en zijne aangeborene fierheid stelde hem de zaak onder de donkerste kleuren voor. - Dan trachtte hij Steven te troosten en zijn eigen gemoed lucht te geven door Mijnheer en Mevrouw Knip te overladen met al de liefelijke uitdrukkingen, die zijne vruchtbare verbeelding hem ingaf. - Maar hij bemerkte spoedig, dat deze troost voor den ondermeester al zeer ijdel was en hij hem zelfs daarmeê nog meer verdriet scheen aan te doen, en hoewel hij niet veel waarde hechtte aan Steven's teregtwijzingen en bestraffingen in dit opzigt, omdat naar zijne meening Steven zoo'n goede vent was, dat hij zelfs Knip pleizier zou doen als hij kon, zoo nam hij zich toch vóór, dit middel van *représaille* te laten varen en een ander te zoeken, waardoor hij den toestand van zijn vriend zou kunnen verbeteren. - Het was hem daarbij niet ontgaan, dat de werkzaamheden op den zolder niet de eenige oorzaak waren van Steven's droefgeestigheid. - Hij had gezien, dat Steven, een tijd lang, na afloop der avondschool, niet zoo als gewoonlijk zijne boeken had voor den dag gehaald, maar stil was blijven zitten, schijnbaar in diepe gedachten verzonken en het hoofd op den arm geleund. - Onlangs had hij wel is waar

zijne vroegere gewoonte hernomen en zijne studiën weêr opgevat, maar 't ging toch niet met den ijver en den lust van voorheen. - Ferdinand zag dat alles, en hij maakte zich voor een grooten maatregel gereed.

De Heer Jonkheer Henrik Diederik Jan van Piggelen, Heer van Teutekom en Noord- en Zuid-Niemendal, de vader van Ferdinand, bezat vier zonen en vijf dochteren, benevens de egae, die ze hem geschonken had, en woonde 's zomers met zijn gezin op een groot buiten, in de omstreken van Teutekom, want de twee andere heerlijkheden bestonden slechts op 't papier. - Hoewel zij er eindelijk toe overgegaan waren, Ferdinand op de kostschool van den Heer Knip te plaatsen, bleef echter zijne afwezigheid voor de ouders een groot gemis; eene opoffering, welke ze zich noode, om den wille zijner opvoeding, hadden getroost. - Was Ferdinand de lieveling van vreemden, hij was het in nog grooter mate van zijne ouders en toen hij op zekeren dag den wensch te kennen gaf om de school te verlaten, daar de meester toch ‘een ezel’ was, en ‘een gemeene, nare quibus’ er bij, en in het ouderlijke huis te blijven en onder de leiding van een gouverneur zijne studiën voort te zetten, toen vond zijn wensch niet alleen genegen ooren, maar vervulde hij het ouderlijke harte met groote blijdschap.

Er werd over de zaak zelve weinig gedelibereerd, maar de keuze van den gouverneur was het moeijelijke punt. - De moeder verhief hare stem voor een Zwitser; zij stelde het Fransch hoog en had de meest gunstige denkbeelden omtrent de vroomheid der helvetische natie. - Het vooruitzigt van *soireés chrétiennes et littéraires* doemde voor haar op, en zij werd daarin ondersteund door hare twee oudste dochters. - De Heer van Piggelen was er stellig tegen; hij wenschte een Hollander te hebben, want hij was Hollander in zijn hart, en hij had er volle regt op. - Jonkheer van Piggelen was geen hoogvlieger; - ik houd veel van den man, maar ik zou jokken, als ik zei dat hij een hoogvlieger was - hij had echter een zeer bruikbaar, dagelijksch verstand, was een practisch en - en wat nog meer zegt - een braaf en goed man. - 't Eenige, wat zijne betrekkingen hem pleegden te verwijten, was, dat hij zich gemésalliëerd had met een millioen, niet om een millioen; hij had namelijk de dochter getrouwd van iemand, die als kantoorbediende begonnen en als een der grootste kapitalisten geëindigd

was; hij had plebeïsch bloed onder 't patricische gemengd. Of 't er slechter en ongezonder door geworden was? - De verwijten zijner famille hadden echter, na den dood zijner schoonouders, allengskens een zachter en vergevensgezinder karakter aangenomen en eindelijk geheel opgehouden.

Het verschil van meening tusschen de beide echtgenooten zou welligt eenigen tijd voortgeduurd en de beslissing der zaak vertraagd hebben, indien niet Ferdinand tusschenbeide ware gekomen met den uitroep, dat hij wel wist, wien hij 't liefst zou willen hebben, indien hij kiezen mogt. 't Was natuurlijk, dat hij kiezen mogt en dat zulks aan de zaak eene geheel andere gedaante gaf; - indien hij dadelijk had gezegd, dat hij een geschikt persoon op 't oog had, dien hij tot gouverneur wenschte te hebben, dan waren al die lange beraadslagingen misschien onnoodig geweest. - Hij noemde Steven de Geer, den ondermeester van Mijnheer Knip; een heel knap en geleerd man, van wien hij veel hield, en die 't op de school niet langer kon uithouden, omdat hij er ‘zoo gemeen behandeld en gemaltraiteerd’ werd. Wel werden er nog eenige tegenwerpingen gemaakt van de zijde der moeder, die naar zijne taalkennis en manieren vroeg, maar ze werden spoedig opgelost door het bevestigend antwoord van Ferdinand op de eerste vraag en de aanmerking van Jonkheer van Piggelen, dat de kinderen de goede vormen toch wel van hunne ouders konden leeren en daarvoor dus geen gouverneur behoefden.

Wie beschrijft de blijdschap en voldoening van den knaap, toen hij zijnen vriend de uitnoodiging overbragt tot een onderhoud met zijnen vader, waarvan hij hem reeds dadelijk de aanleiding mededeelde.

‘Dat zal een heel ander leventje voor u zijn!’ zei hij met een opgetogen blik, ‘ik zal zorgen, dat gij een goede, ruime kamer krijgt in de stad, en buiten ook; papa en mama zijn heel lief en doen alles voor mijn plezier. - We zullen best leeren, maar niet te lang, en veel wandelen en praten, en de kleine jongens - hij meende zijn broertjes - zijn ook niet kwaad en beloven fidele kerels te worden. - Wat zal die Knip gek opkijken, als hij 't hoort; ik heb er nu al pret van, en wat zullen die Xantippe en haar mama brommen! We moeten 't niet vertellen vóór op 't tipje,’ en hij wreef zich vergenoegd de handen, schaterende van plezier over de aangename verrassing, die hij Mijnheer en

Mevrouw Knip ging bereiden. Steven was ontroerd; de hartelijke liefde van Ferdinand trof hem en maakte hem nog gelukkiger dan het vooruitzigt op eene verbetering van zijn lot. - Waaraan had hij die vriendschap te danken? Hij wist het niet, hij begreep het naauwlijks, wanneer hij zich zelven vergeleek met den schoonen, levendigen en fijngevormden knaap, die vóór hem stond.

‘Ferdinand,’ antwoordde hij, ‘God alleen weet, hoe erkentelijk ik ben voor de vreugde en den zegen, die mij misschien door uwe hand zullen geworden, en hoe goed het mij doet zulk een blijk te ontvangen van uwe genegenheid voor mij. - Wat er ook gebeuren moge, mijn jongen! - want het is mogelijk, dat ik uwe ouders niet beval en zij mij niet geschikt vinden voor de betrekking - wat er ook gebeuren moge, Ferdinand! gij hebt mij een blijd uur geschonken, dat ik nooit vergeten zal.’

‘Maar waarom zouden papa en mama u niet geschikt vinden?’

‘Dat weet ik niet; zij verwachten misschien meer, dan ik in staat ben te leveren,’ hernam Steven.

‘Kom, Mijnheer de Geer! gij zijt immers knap genoeg; dat heb ik heel goed gemerkt; tienmaal knapper dan Knip, en daarbij weten zij, dat ik veel van u houd en geen anderen gouverneur hebben wil.’

‘Zou dat genoeg voor hen zijn, denkt gij?’

‘Wel zeker is dat genoeg; ik ben overtuigd dat gij papa en mama ook goed bevallen zult.’

‘Ik hoop het; maar..... maar gaan uwe ouders niet den geheelen zomer naar buiten?’

‘Ja, en dat is juist het prettige er van; papa heeft een mooi, oud kasteel te Teutekom met superbe boomen en een *chique* waterpartij. - Vroeger kon ik er alleen zes weken in de vacantie zijn, maar nu zullen wij er den heelen zomer kunnen blijven. - Er is een ezelwagen voor de kleintjes en de meisjes en een hit voor mij. - Alles perfect in order, dat verzeker ik u,’ zei Ferdinand op een opgewonden toon, terwijl al de heerlijkheden en genoegens van Teutekom voor zijne verbeelding oprezen.

‘Daar twijfel ik niet aan,’ antwoordde de ondermeester, ‘maar gij weet, ik heb eene moeder, die op 't hofje woont, en ik zou haar niet graag den geheelen zomer niet zien, dat begrijpt gij.’

Maar kan uwe moeder dan niet buiten komen,’ vroeg

Ferdinand, ‘we zouden wel een kamer bij Teeuwis voor haar vinden.’

‘Moeder is oud!’ zei Stevens ‘en 't zou ons ook niet goed conveniëeren.’

‘Daar zal papa wel voor zorgen,’ hernam de knaap, wiens edelmoedigheid voor niets stond.

‘Ik wist wel dat gij dat zeggen zoudt, beste jongen! maar dat zouden wij niet mogen aannemen.’

‘Waarom niet? - Maar ik weet wat anders; waarom zoudt gij iedere week niet eens naar de stad kunnen gaan? De reis is makkelijk en kost zoo veel niet.’

‘Daar dacht ik juist over,’ hernam Steven. ‘Als uw vader daar niets tegen had, zou dat natuurlijk voor moeder en mij heel aangenaam zijn; de kosten zou ik gaarne uitsparen op iets anders, en ééns in de veertien dagen zou ook al goed zijn, want moeder ziet mij nu ook maar iederen Zondag, en dan nog maar een paar uurtjes, want als ik met jelui wandel, en een enkele maal het hofje voorbijkom en moeder aan de poort staat, kan ik haar toch maar even toeknikken,’

Een der scholieren, die een hekel had aan Ferdinand en zulks ook op den ondermeester overbragt, had namelijk den Heer Knip berigt, dat Steven altoos aan het hofje met zijne moeder bleef praten en hen dan aan hun lot overliet, waarop de scholarch zich genoopt had gevoeld aan Steven daarover eene teregtwijzing te geven en hem zulks voor het vervolg te verbieden.

‘Dat was weêr zoo'n valsche streek van den vos,’ merkte Ferdinand driftig aan.

‘Ferdinand, Ferdinand!’ zei Steven, ‘denkt gij mij daarmede nu genoegen te doen?’

De knaap zweeg en kreeg een kleur.

‘Mijnheer Knip heeft het regt,’ vervolgde de ondermeester, ‘van hen, die in zijne dienst zijn, te verlangen dat zij handelen zoo als hij goedvindt, en ik mag en zal mij ook daarover niet beklagen. - Ik heb ook geen plan om tot het laatste oogenblik te wachten met de mededeeling, dat ik hem ga verlaten.’

‘Dat's laf!’ zei Ferdinand, maar hij voegde er dadelijk bij: ‘ik meen het niet; neem het maar niet kwalijk.’

‘Zoodra uwe ouders mij de betrekking geven, zal Mijnheer Knip het weten.’

Den volgenden Zondag begaf Steven zich naar het huis van Jonkheer van Piggelen; een knecht in het zwart deed hem de deur open en leidde hem dadelijk in de huiskamer, waarin de geheele famille om de theetafel verzameld was.

Zijn binnentreden maakte geen gunstigen indruk; hoe kon 't ook anders, bij zijne stijve en gedwongene manieren, zijn weinig aanvallig uiterlijk en bij de overgroote confusie, die zich steeds van hem meester maakte, zoodra hij zich onder vreemden bevond?

Mevrouw van Piggelen kon naauwelijks een glimlach terughouden, maar haar echtgenoot, kwam den verlegen ondermeester dadelijk te hulp, reikte hem de hand en gaf hem een stoel naast den zijnen.

‘Het is ons aangenaam uwe kennis te maken, Mijnheer de Geer,’ zei Jonkheer van Piggelen, ‘van rapporten kenden we u eigenlijk al lang, want onze oudste heeft ons zoo dikwijls van u gesproken en houdt zooveel van u, dat ge in onze gesprekken bijna al een huisgenoot waart, gelijk wij hopen, dat gij werkelijk zult willen worden.’

‘Mijnheer!’ antwoordde Steven,, ‘Ferdinand heeft mij reeds van uwe goedheid gesproken.’

‘Volstrekt geen goedheid, mijn beste Heer! na de berigten, die wij hebben ingewonnen, konden wij 't voor het onderwijs onzer jongens niet beter getroffen hebben; want ik merk dat Ferdinand mij al vóór is geweest,’ zei de Heer van Piggelen lagchende en zonder eenig verwijt voor zijn bedorven kindje.

‘Om u de waarheid te zeggen, ja!’ hernam Steven, ‘hij heeft mij verteld, dat hij mij graag tot gouverneur zou hebben en gij daarover met mij spreken zoudt.’

‘Dus mag ik hopen, dat de zaak al beslist is en gij aanneemt?’

‘Van mijne zijde volgaarne en met hartelijke dankbaarheid,’ - de schroomvalligheid begon te wijken in de vriendelijke atmospheer, waarin hij ademde - ‘maar ik vreesde, dat gij welligt niet geheel in het oordeel van uwen zoon zoudt deelen en mij misschien minder geschikt zoudt vinden, na nadere kennismaking.’

‘Na nadere kennismaking? Integendeel, gij zijt een man naar mijn hart, een ronde en eenvoudige Hollander, en dat is mijne soort. - Over uwe bekwaamheden - neem 't mij niet kwalijk - kan ik niet oordeelen, maar de inlich-

tingen, die ik ontvangen heb van de schoolcommissie, zijn mij voldoende, en wanneer u dus onze voorwaarden bevallen, zijn wij de zaak volkomen ééns.'

Er was Steven gedurende dit onderhoud een pak van het hart gevallen; hij kende de menschen niet, onder welke hij misschien geroepen zou zijn te leven; hij had eene beleefde ontvangst verwacht, maar eene in afgepaste en hooge vormen, en hij vond daarentegen de grootste gulhartigheid en voorkomendheid; niets van die terughouding en dat laagneêrzien, waardoor *parvenus* hun afstand van ondergeschikten trachten te bewaren. - Zijne houding won in gemakkelijkheid en natuurlijkheid; hij gevoelde zich weldra thuis en sprak met eene vrijmoedigheid, waarover hij zelf in andere omstandigheden verbaasd zou hebben gestaan. - Niet dat Mijnheer en Mevrouw van Piggelen in staat waren zijne talenten te waarderen, en zijne kennis en studie op te merken; maar zij hadden de gave om *het* talent te waarderen, eene gave welke - naar mijne bescheidene meening - zoozeer bij werkelijke beschaving behoort.

'Nu de grootste voorwaarden, zoo ik mij vleijen mag, vervuld zijn, Mijnheer - en Mevrouw!' zeide hij met eene buiging tot de vrouw des huizes, 'ben ik overtuigd, dat ik van mijne zijde de uwe wel zeer aannemelijk zal vinden.'

'Wat zoudt gij denken over DAT?' zei Jonkheer van Piggelen, op een papiertje wijzende, waarop hij een cijfer had geschreven.

'Maar, Mijnheer! dat is waarlijk te veel,' antwoordde Steven, 'ik had gedacht aan de helft.'

'Dan komt het juist uit,' zei de andere, 'want gij hebt immers eene moeder?'

'En geleerden koopen graag boeken,' vulde Mevrouw aan, 'dat zijn hunne toiletartikelen.'

Wederom meende Ferdinand de blaauwe bril van den ondermeester bewasemd te zien; de goede Steven was zóo aangedaan, dat hij geene woorden kon vinden om zijnen dank uit te storten; hij greep de hand van den Heer van Piggelen:

'God moge 't u loonen!' klonk het met eene bevende stem.

'Mijnheer's moeder woont hier,' kwam Ferdinand tusschenbeide, 'en zij is te oud en te zwak om naar buiten te komen; maar Mijnheer kan toch zeker wel wekelijks ééns naar de stad gaan om haar te zien, niet waar?' -

‘Natuurlijk; dat spreekt van zelven; Mijnheer kan het karretje krijgen met Gerrit.’ -

‘En met mijn hit, als al de paarden soms in 't werk zijn,’ zeî de knaap. -

Behoeven we u te zeggen, met welke gewaarwordingen de ondermeester zich dien avond ter ruste legde, toen hij met Ferdinand aan de hand, wederom het huis van den Heer Knip was binnengetreden?

VI. Veel leeds.

Er zouden nog drie maanden verloopen eer Steven zijne nieuwe betrekking bij de famille van Piggelen aanvaardde; maar hij meende verpligt te zijn den Heer Knip reeds dadelijk kennis te geven van zijn voornemen, hoezeer hij ook vreesde, dat daardoor de tijd, dien hij nog op de school moest doorbrengen, niet zou worden veraangenaamd. - En hij bedroog zich niet in de uitwerking, die hij zich zelven van het berigt voorspeld had.

De Heer Knip trok de wenkbraauwen wrevelig zamen, en keek beurtelings zijne vrouw en zijne schoonmoeder aan. - Ééne slechts begroette de tijding met blijdschap; ééne slechts verheugde zich in het gelukkiger verschiet, dat zich voor Steven opende; - het was Suze.

‘Hm!’ zeî Knip, ‘gij zijt uw eigen meester; ik wil u niet dwingen; ik wil u niet opmerkzaam maken op de voordeelen eener verdere, hoogere opleiding, welke gij nu verliest; op de trouwe zorg mijner echtgenoote, welke gij zult moeten ontberen; maar uit een zedelijk oogpunt beschouwd - en ik beschouw alle zaken uit dat oogpunt en heb mij daarbij altoos wel bevonden - uit een zedelijk oogpunt beschouwd, komt mij uwe handelwijze zeer laakbaar voor, en meen ik dezelve te mogen aanmerken als eene daad van zwarte, van de allerzwartste ondankbaarheid. - Gij geniet, eene liefderijke behandeling, een vaderlijk onderrigt en ƒ 100 in het jaar, behalve kost en inwoning, mitsgaders bewassching en vooruitzigt van vermeerdering van tractement, wanneer gij mij bevalt. -

Mijnheer de Geer! ik had gehoopt..... gewenscht..... mij gevleid..... Mijnheer de Geer! ik had 't nooit van je verwacht!' -

'Is 't uit?' vroeg Mevrouw.

''t Was lang genoeg,' commentariëerde hare moeder.

'Wat uit?' zeî Knip met een toornige stem, 'moet ik denken, dat mijne egade dit toepast op hetgeen ik tot dezen ondankbaren jongeling heb gezegd?'

'Laat hem denken!' raadde de oude vrouw.

'Denk, wat je wil. Knip,' antwoordde de egade, 'wat hoef je altoos zulke lange preêken te houden; je verveelt de menschen maar. - Laat de ondermeester heengaan, wat mij betreft; daar is geen hongersnood aan ondermeesters.'

'Tien aan ieder vinger!'

'Ik ben als Christen verpligt hem zijne handeling in het ware daglicht te doen aanschouwen,' hernam de onverbeterlijke Knip, 'en als mensch en onderwijzer hem te waarschuwen tegen zijn eigen verderf.' -

'Wat zal 't je helpen?' zeî Mevrouw; 'de ondermeester heeft immers al een contract met dien heer gesloten; - 't eenige, waar wij meê te maken hebben, is dat hij zijn pligt goed doet, zoo lang hij bij ons is.' -

'Daar zal ik wel voor waken; hij is immers onder mijn toezigt?'

'Dat meen ik niet; ik bemoei me niet met het onderwijs; - ik bedoel, dat wij hem moeten zeggen, dat hij nu niet begrijpen moet, ontslagen te zijn van het werk voor het huishouden.'

'Voor de wasch en het turven; dat is de hoofdzaak,' lichtte de schoonmoeder toe.

'Dat denk ik volstrekt niet, Mevrouw!' zeî Steven met groote kalmte; 'gij zult mij nooit onwillig vinden en u nooit over iets te beklagen hebben, zoolang ik in mijne betrekking ben.'

'Daar komt het maar op aan,' zeî Mevrouw; 'zie je wel, Knip! dat ik den ondermeester veel gaauwer op zijn plaats weet te zetten.'

'Ondermeesters moeten direct op hun plaats gezet worden,' besloot de moeder.

Wederom was de arme Knip verslagen; maar door de gewoonte gevoelde hij het onaangename en beschamende

van zijn toestand niet meer; het speet hem alleen om eenige schoone phrases, die nu niet aan den man konden worden gebragt, en hij dacht er over na, of hij niet spoedig eene andere gelegenheid zou kunnen vinden om ze aan de buitenlucht bloot te stellen. - Ze benaauwden hem.

Maar hoe onaangenaam de verhouding tusschen Steven en de famille van den schoolmeester zijn mogt; hoe dikwijls de Heer Knip, die niet alleen boos was om zijn vertrek, maar ook om het verlies van een kostscholier, dat er mede vergezeld ging, ook zijne verwijten en toespelingen op ondankbaarheid herhaalde; de ondermeester droeg zijn lot met blijmoedigheid, en onderwierp zich bereidwillig aan alles, wat hem werd opgelegd, in het bewustzijn, dat de dagen der beproeving weldra plaats zouden maken voor gelukkiger tijden. - Zelfs wanneer hij zich alleen met Suze bevond, gevoelde hij zich allengskens minder verlegen, en al deed hare goedige voorkomendheid hem te dieper beseffen, wat hij verloren had; zij maakte niet meer zulk een pijnlijken indruk op zijn gemoed als in de eerste dagen, die op de bittere teleurstelling waren gevolgd. - Integendeel was het hem eene weemoedige troost, haar met zooveel belangstelling te zien deelen in de aanstaande verbetering van zijn lot, en de mogelijkheid verscheen hem, dat hij in verte van tijden met kalmte zou kunnen terugzien op het tegenwoordige, en met dankbaarheid eene vriendschap zou kunnen aannemen, waar hij op een inniger gevoel had gehoopt.

Tot dit punt gekomen, kon het verstand zijne regten hernemen, en kon hij zich zelven afvragen, of hij wel geschikt ware geweest om Suze gelukkig te maken; of hij ooit in staat zou zijn gesteld geworden de weelde van eigen haard te smaken; of de kansen tot vervulling zijner dierbaarste wenschen, zelfs bij hare toestemming, wel immer groot hadden kunnen worden genoemd? - Zoo men evenwel hieruit wilde afleiden, dat Steven's liefde was verflaauwd, zou men hem zeker groot onregt doen. Hij behoorde niet tot die gelukkige gestellen, welke even spoedig een hartstogt voelen ontstaan als verdwijnen; hij was niet de man, om bij het verlies van zijne schoonste droomen, zich onmiddellijk nieuwe te scheppen en ‘den hemel’, die hun *hier* gesloten is, dadelijk *ginds* trachten weêr te vinden. - Maar schoon een diepe rouw in zijn hart bleef wonen, hij behoorde evenmin tot hen, die meenen, dat ze daarom ongevoelig en

ondankbaar moeten zijn voor 't geen hun goeds wedervaart.

Helaas! de blijmoediger stemming, die Steven vervulde, zou slechts van korten duur zijn!

Het was een week of zes vóór zijn vertrek, dat Steven zich op een Zondag-avond naar het hofje spoedde, om eenige uren bij zijne moeder door te brengen. De weduwe de Geer had gedurende den winter nog al erg gesukkeld; de felle koude had haar een knak gegeven, en hoewel ze, bij het zachtere weêr, een weinig scheen op te luiken, en de doctor - als gewoonlijk - alles goeds voorspelde van den zomer, trof het Steven echter, dat ze in de laatste veertien dagen zulk een oudelijken trek had gekregen en hare bewegingen zoo langzaam en moeijelijk waren geworden. Hij vond moeder, in spijt van den doctor, heel minnetjes en het beviel hem in 't geheel niet, dat zij zoo weinig belang scheen te stellen in zijne omstandigheden; - niet, dat ze onhartelijk was, maar ze vroeg naar niets; ze sprak weinig en meest van zich zelve; zelfs hare bedaagde vriendinnen op het hofje werden naauwelijks genoemd, hoezeer zij anders voor de goede vrouw zulk eene rijke stof tot onderhoud plegen te zijn.

‘Moeder!’ zei hij zoo opgeruimd mogelijk, ‘de tijd nadert al vast, dat ik naar buiten zal gaan; ik hoop maar, dat gij vóór dien tijd weêr heelemaal beter zult zijn.’

‘Dat hoop ik ook, jongen! - ja, dat is wel te hopen voor me, want ik voel me nog erg zwak en verlang hartelijk weêr eens in den tuin te komen.’

‘En met de buurvrouwtjes te wandelen?’

‘Neen, dat niet; ik wandel liever alleen; weetje, ze praten mij te veel, en dat is zoo vermoeijend.’

‘Gij hebt mij nog niet gevraagd, moeder! of ik al haast klaar ben met mijn boeltje, en hoe 't met mijn vriend Ferdinand gaat.’

‘Neen; dat is waar. Hij is wel, he? En jij ziet er ook goed uit. - Ik wenschte, dat ik met je mede kon gaan naar buiten.’

‘Dat kan nu eenmaal niet,’ antwoordde Steven, ‘maar we zullen elkaêr dan toch meer zien dan tegenwoordig, want ik heb den geheelen Zaturdag-avond en Zondag-middag vrij, en behoef eerst weêr tegen vijf uur bij de familie terug te zijn.’

‘Steven,’ zei ze, ‘ik weet het niet; maar ik geloof niet, dat je me dikwijls zult kunnen komen zien.’

‘En waarom niet, moeder?’

‘Ik voel mij heel zwak, Steven! zwakker als je denkt; - de doctor begrijpt het niet.’

‘Kom!’ troostte hij, ‘wat zijn dat nu voor treurige gedachten; als het warmer wordt, zal het wel beter gaan.’

‘Dat zegt de doctor ook; maar hij weet er niets van,’ hernam de weduwe de Geer, ‘hij weet niet, hoe ik mij gevoel en meent, dat de zwakte wel zal overgaan, en dat is zoo niet.’

Te vergeefs trachtte Steven haar van het tegendeel te overtuigen; het ging hem moeijelijk tegen zijne eigene overtuiging te spreken; maar hij deed al zijn best en drong de tranen terug, die in zijne oogen opwelden. - De weduwe was inderdaad heel zwak; de veêrkracht was er uit, en wie haar thans voor 't eerst aanschouwde, zou nooit in haar de degelijke en flinke vrouw hebben vermoed, die zij in vroegere dagen was.

De ouderdom, die reeds eene ziekte op zich zelve is, kan weinig verdragen; zij moge zich lang goedhouden, een enkele stoot is dikwijls bij magte haar al de levenskracht te ontnemen.

Steven stond bij den stoel zijner moeder; zijn arm om haar schouder geslagen, het magere gelaat ter neder gebogen, de oogen met onrust op hare trekken gevestigd.

‘Vóór ik heenga, moeder!’ zei hij, ‘zal ik een paar dagen vacantie verzoeken, om bij u te kunnen blijven; dat zal u, hoop ik, opbeuren als ik weêr tegenover u zit.’

‘Doe dat, jongen!’ antwoordde de oude vrouw, en een glans van blijdschap verhelderde een oogenblik haar gelaat, ‘dat zal mij zeker goed doen. - Ach, dat ik u altoos bij mij kon hebben!’ en zij vatte zijne hand, terwijl al de teêrheid der moeder weder bovenkwam.

‘Ik zou niets liever wenschen,’ hernam Steven, ‘dat weet gij wel; maar gij hebt mij zelve altoos geleerd, om met onderwerping te dragen, wat ons opgelegd wordt en niet te klagen over de omstandigheden, waarin wij zijn geplaatst. - Heugt het u, moeder! hoe dikwijls gij mij hebt bestraft, als ik ontevreden of wrevelig was?’

‘Ja, ik herinner het mij; - gij zijt een goed kind, Ste-

ven, en voor u is 't ook minder om niet bij mij te zijn; maar voor mij is 't heel wat anders.'

Steven zag haar met weemoed aan; zulk een antwoord had hij niet van haar verwacht; het was hem een onheilspellend teeken, als hij 't in gedachte vergeleek met hetgeen zij in vroegere dagen zou hebben gesproken.

Hoeveel had hij er voor gegeven bij haar te mogen blijven, of zijn bijzijn der dierbare zieke welligt krachtiger artsenij mogt zijn dan de middelen van den doctor! Hoe gaarne had hij weder zijn zolderkamertje betrokken, waar hij te ieder ure binnen het bereik harer stem was! Hoe zalig zou 't hem zijn geweest haar, zoo haar tijd gekomen was, op te beuren, te verzorgen en te troosten en haar peuluw zacht te spreijen. - Maar de klok sloeg tien uur, en Mijnheer Knip wachtte hem.

'Moeder!' zei hij met een gelaat, waaraan hij vergeefs eene opgeruimde uitdrukking trachtte te geven, 'ik moet nu afscheid van u nemen; den volgenden Zondag kom ik weêr; maar indien gij u.... ik geloof 't wel niet..... minder goed mogt gevoelen, beloof mij dan, dat gij mij dadelijk zult laten roepen.'

'En zult gij dan stellig komen?'

'Stellig, moeder! daar kunt gij gerust op zijn.'

'Stellig, dadelijk, op ieder oogenblik, wanneer ook?'

'Op ieder oogenblik, zelfs midden onder schooltijd.'

Hij kuste de oude vrouw goeden nacht, en de laatste blik, dien zij op hem wierp, was vol vertrouwen en gerustheid.

Het was de laatste male, dat de ondermeester den blik zijner moeder aanschouwde. Hij had maar al te wél gezien; hare zwakte was niet eene, welke wijken zou voor de kracht van de zomerlucht en van versterkende middelen; het was de zwakte, die de geheele instorting verkondigt.

Gedurende de week, die op dien Zondag-avond volgde, was de zieke van dag tot dag verminderd; zij verliet haar bed niet meer, maar toch was zij verre van te vermoeden dat haar einde reeds zoo nabij zou zijn. Zij smachtte slechts naar den volgenden rustdag, want zij wilde Steven niet laten roepen; waartoe zou ze hem noodeloos ongerust maken en hem blootstellen aan onaangename aanmerkingen, wan-

neer hij om haar zijne werkzaamheden moest verzuimen? Het kon nog wachten; ze zou haar kind nog wel zien.

Het was vreemd, dat sedert Steven's vertrek wederom eene geheele verandering bij haar plaats gegrepen had; zij was geheel de vroegere geworden, al hare zelfzucht was verdwenen, al hare liefde en teêrheid en angstige bezorgdheid in het lot van haren eenige waren weêr ontwaakt. - Haar uur had geslagen.

De avond van den Vrijdag begon te vallen; de buurvrouw, die haar gezelschap hield, had het lampje aangestoken en de luiken gesloten en naderde het ziekbed. Zij sprak haar toe; zij verhief hare stem, maar kreeg geen antwoord. De zieke was achterovergezonken in hare kussens, en slechts het benaauwde hijgen van de borst gaf bewijs, dat de geest nog niet ontvloden was. - Het moedertje riep om hulp; men zond ijlings naar den doctor; men legde compressen en trachtte lucht te geven, en het scheen dat er verademing kwam. De weduwe opende even de oogen en met een afgebroken stem, klonk het:

‘Steven!’

Steven werd gehaald; Steven vloog, als voelde hij geen grond onder de voeten; hij snelde de poort van het hofje, de woning zijner moeder in - maar hij had geene moeder meer!

VII. Wat liefs.

Het kasteel van Teutekom verhief zijn hoog dak boven het statige geboomte en glinsterde in den rossen gloed van eene ondergaande September-zon. De bruingele tint, die zich over 't landschap begon te verspreiden en de veelvuldige kleurschakering, die 't najaar met zich brengt, voegden niet kwalijk bij den ernst van het oude gebouw en deed de blaauwe leijen te kantiger uitkomen.

Het was eene eerwaardige huizinge, al was zij ook opgetrokken in dien stijl der zeventiende eeuw, die genoeg van de gothiek der middeneeuwen heeft bewaard, om 't den toeschouwer te doen betreuren dat men er zich niet geheel

toe heeft bepaald, of den moed gehad de nieuwere vormen in al hare consequentie te huldigen; het was eene eerwaardige huizinge, want in weerwil van dat hinken op twee gedachten, dat zich in den bouw afspiegelde, sprak zij van zooveel vorstelijke onbekrompenheid en burgerlijke deftigheid, van zooveel ruimte aan stevigheid verbonden, dat men haar niet zonder een gevoel van ontzag kon aanstaren.

Het kasteel stond op een soort van terras, waarvan het frissche groen de najaarslucht tartte, en het was omgeven door eene waterpartij, waarin de hand der fransche hovenierkunst nog hier en daar in een begroeiden en vuilen stroomgod te herkennen was; - een statig park wierp zijne breede schaduwen over het grastapijt, dat door kleurige bloemperken gebroken was, en achter het huis verhief zich de oranjerie en de moestuin, terwijl zich ter slinke de opene ruimte van den hartenkamp met de stalling en tuinmanswoning vertoonden.

Teutekom mogt in alle opzigten een heerlijk landgoed worden genoemd; zijne eiken waren vermaard om hare breede bladerenkroon; zijne bloemen en heesters waren de schoonste en fijnste van den omtrek; zijn boomgaard de rijkst beladene; zijne vijvers de helderste en best-aangelegde en zijn park het weelderigst in liefelijke vista's en uitlokkende rustbankjes en - niet het minst! - zijne eigenaars de beminnelijkste gastheer en gastvrouw, die men ooit kon ontmoeten.

Maar hoe onhoffelijk het schijnen moge, het zijn niet deze, welke wij op dit oogenblik zoeken; wij zouden ons daartoe naar het heerenhuis moeten begeven, en wij gevoelen tot de kamer-atmospheer op dezen schoonen, warmen avond weinig lust. - Veeleer trekt ons hart naar de slingerende paden van het bosch, die thans zoo bekoorlijk geheimzinnig verlicht moeten zijn, die thans voor de droomerijen van geleerden en verliefden - en des noods van verliefde geleerden - naar onze meening met geen goud te betalen waren!

Wij weten niet, of men onzen vriend Steven onder dezulken rangschikken zal; - 't zou ons genoegen doen, wanneer men het deed - zeker is het, dat eene wandeling door het bosch zijne gewone avonduitspanning was en wij hem thans op een der banken vinden zitten, die een heerlijk uitzigt aanbood op de hartenkamp en het zwitsersche bruggetje, dat over de beek was geslagen. - Een geopend boek

lag aan zijne zijde; maar hij scheen met andere gedachten vervuld te zijn, dan die hij daaruit had geput.

Het was een aandoenlijk gezigt, het bleeke, magere gelaat van Steven te aanschouwen, waarop sedert den dood zijner moeder eene onbeschrijfelijk weemoedige uitdrukking zetelde, welke slechts de vriendelijke toespraak van Ferdinand bij wijlen in staat was te doen wijken. - En toch gevoelde hij zich niet ongelukkig; toch hing zijn hart met warmte aan het gezin, in welks midden hij zooveel deelneming en hartelijkheid vond; toch waardeerde hij de zegeningen, die hem geschonken waren, en de verbetering, die zijn lot had ondergaan. Maar was het vreemd, dat het verlies van de hope zijns levens, zoo spoedig gevolgd door den dood van haar, die hem 't naast aan 't harte lag, een ledig achterliet, dat zelfs door al den troost der trouwe vriendschap niet kon worden aangevuld?

‘Holà! he! Mijnheer de Geer! Mijnheer de Geer!’ klonk het in het bosch, ‘waar zijt gij? - Ha, eindelijk!’ en Ferdinand naderde hijgende de plaats, waar de ondermeester zat.

‘Wat is er, Ferdinand?’ vroeg Steven, ‘er is toch niets gebeurd?’

‘Neen, niets; maar hier is een dikke brief voor u, een eeuwige dikke brief, en ik loop u sedert een kwartier overal zoeken, om hem u ter hand te stellen.’

‘Een brief voor mij?’ antwoordde Steven verbaasd, ‘van wien zou die zijn?’

‘Dat weet ik niet,’ hernam Ferdinand, ‘'t is een zeebrief.’

Steven kende het schrift niet; maar de brief was aan hem, het adres was duidelijk, alleen was ‘Amsterdam’ doorgehaald en ‘Teutekom’ er boven geschreven.

Hij brak het cachet los en las de onderteekening.

‘Van mijn oom!’ riep hij eensklaps uit.

‘Hebt gij een oom, die zoo ver woont?’

‘Ja, in de Oost. - Ik heb in lang niets van hem gehoord, en dacht, dat hij dood was.’

‘Een erfoompje?’ zei de knaap lagchende.

‘Neen, waarlijk niet; de man is ongelukkig geweest.’

De man moge ongelukkig geweest zijn, hij scheen het nu niet meer te zijn; althans Steven's gelaat verhelderde, toen hij den brief las, maar toen hij aan het einde kwam, verscheen weêr de gewone ernstige trek.

‘Is er iets akeligs in?’ vroeg Ferdinand met belangstelling.

‘Neen, integendeel! Niets dan goed nieuws en boven alle verwachting. - Mijn oom schrijft mij, dat hij nu eindelijk, na lang sukkelens en tobbens, als *associé* is opgenomen in een goed handelshuis; - dat hij zich haastte, mij dit te schrijven, om zijn lang stilzwijgen goed te maken, maar dat hij geene tijding wilde zenden, vóór hij ons eene blijde tijding geven kon.’

‘Dat is ferm,’ zei Ferdinand, ‘dan wordt hij een Nabob, en, gij ook mettertijd. - Dat zou me een razende pleizier doen. - Maar - waarom betrok uw gezigt dan aan het slot?’

‘Ik wist niet, dat het betrok,’ antwoordde Steven glimlagchende, ‘maar als het u interesseert, wil ik u wel zeggen, dat hij eindigt met mij te vragen, wat hij voor mijne moeder en mij doen kan, en of ik lust heb om bij hem te komen.’

‘Dat moet gij nooit doen,’ zei Ferdinand opgewonden, ‘'t is een akelig land, en wij kunnen en willen u niet missen. - Beloof mij, dat gij 't nooit doen zult, op uw eerewoord!’

‘Ik denk er volstrekt niet aan, beste jongen; ik ben niet geschikt om in den handel fortuin te maken en zou u ook, als 't van mij afhangt, nooit willen verlaten.’

‘Schrijf hem dan maar gaauw, dat gij er van afstapt, maar dat hij u het geld kan sturen dat hij verdient. - Hij heeft immers geene kinderen?’

‘Neen, maar ik heb ook niets noodig; - hij kan niets voor mij doen,’ zeide Steven zuchtende.

En inderdaad, wat zou de oom in Oost-Indië voor den goeden Steven kunnen doen? Geld behoefde hij niet, weelde wenschte hij niet en het geluk kon hij hem niet geven. - Ja, indien het Nabobschap in staat stelde om het geluk te koopen, duizendwerf benijdenswaardig ware de man, die op dien titel bogen kon. - Maar nu! Nu al zijne droombeelden van geluk, van liefde en eigen haard vervlogen waren, nu Suze.....!

‘Kan zoo'n rijke vent niets voor u doen?’ vroeg Ferdinand ongeduldig, want het was reeds de derde maal dat hij de vraag herhaalde.

‘Toch, Ferdinand! ik bedenk mij daar; - hij kan veel

voor mij doen; hij kan een vriend van mij gelukkig maken, en nog iemand anders; Su..... Jufvrouw Suze, de nicht van Mijnheer en Mevrouw Knip.'

Wenscht ge nog iets meer van den ondermeester te weten? Stelt gij belang in zijn volgend lot, en zijt ge nieuwsgierig te vernemen, of hij zijne belofte hield? Zoo ik er mij meê vleijen mag, zal ik u antwoorden, dat een klein jaar, nadat Steven den brief van zijn oom had ontvangen, Suze als getrouwde vrouw de reis naar Java aanvaardde. - Steven zelf bleef in zijne betrekking bij het gezin van den Heer van Piggelen, al waren sedert de leerjaren zijner discipelen reeds verstreken; hij hoopt er ook te blijven, zoolang als Ferdinand in het ouderlijke huis woont en hij rekent het geluk van Suze onder het vele 'liefs' dat hem bij veel 'leeds' geschonken is.

JOH. C.Z.

Bibliographisch album.

Sterrekunde. Naar het Fransch van A. Quetelet. (*te*) *Middelburg*, (*bij*) *de gebroeders Abrahams*. 1854.

Onder bovenstaanden titel wordt ons door een ongenoemden vertaler een werkje aangeboden, door den Heer Quetelet, Hoogleeraar te Brussel, ten dienste zijner landgenooten vervaardigd. Laat ons zien of het, in hollandsch kleed gestoken, ook onzen landgenooten eenig voordeel kan opleveren. Om hierin met regelmaat te werk te gaan, zullen wij een kort overzigt geven van den inhoud, welke in zes hoofdstukken is afgedeeld.

Het eerste hoofdstuk handelt in 10 bladzijden over de grootte en onderlinge afstanden van de aarde, de zon en de maan, geeft daarenboven algemeene denkbeelden over de sterren, de planeten en hare satellieten, en eindigt met eene verklaring van de schijnbare dagelijksche beweging der sterren. En dat alles in 10, *zegge in tien!* bladzijden. Gij vraagt hoe dat mogelijk is? Ik zal 't u zeggen. Op de eerste bladzijde leert ons de Heer Quetelet hoe vroeger de menschen naar den schijn oordeelden en dus mistastten; zij hielden de aarde voor plat, totdat Thales van Milete de rondheid der aarde vermoedde. Toen kwam Magelhaens (zeker nog al een sprong van Thales op laatstgenoemden) en deed eene reis rondom de wereld, waardoor het grenzenlooze bij de aarde verviel. Volgt eene stelling over de meetkunde, waarin beweerd wordt, dat deze door hare groote uitbreiding hare oorspronkelijke bestemming schijnt te gaan verlaten. Dit laatste doet nu wel niets tot het onderwerp, had dus ook gevoegelijk weg kunnen blijven, te meer omdat de beschikbare ruimte slechts 10 pagina's is, en wij zouden er niet op gewezen hebben, ware het niet dat wij protest moeten aanteekenen tegen eene stelling als deze. Men vergelijke slechts de mathesis der ouden (het woord duidt reeds aan wat zij er mede bedoelden) met de heden-

daagsche wiskunde en men zal, ja, vooruitgang bespeuren en nieuwe zaken, waarvan de ouden geen denkbeeld hadden noch konden hebben, maar hare bestemming toen en nu is dezelfde gebleven. Wat derhalve de Hoogleeraar bedoelt, wanneer hij voorgeeft dat de meetkunde hare bestemming verlaat, is ons niet duidelijk, tenzij er in den oorspronkelijken tekst iets anders gestaan hebbe, wat zoo onwaarschijnlijk niet is. Waarom wij dit beweren zal later blijken, wanneer wij ons veroorloven over de vertaling eenige bescheidene opmerkingen te doen. Dat Quetelet, wanneer hij beweert dat de meetkunde hare bestemming gaat verlaten, niet gedacht heeft aan hare menigvuldige toepassingen, blijkt uit wat hij daarop laat volgen: ‘de mensch weet haar, niettegenstaande dat, *toch* nog dienstbaar te maken aan de oplossing der vraag, die hij zich heeft voorgesteld, en schept eene nieuwe wetenschap, de geodesie of aardmeetkunde.’ Maar genoeg hiervan; op dezelfde bladzijde laat de S. onmiddelijk volgen, dat de omtrek der aarde 7200 uren gaans is. Het cijfer staat er, maar zonder de minste verklaring hoe men er aan gekomen is; evenmin wordt eenige opheldering gegeven, waarom de hoogste bergen zoo nietig klein zijn in vergelijking van de aarde. Op de volgende bladzijde vinden wij een cirkel, waarop twee mannetjes lijnregt tegenover elkander geteekend zijn. Deze figuur moet ophelderen wat antipode is; het hollandsche tegenvoeter vinden wij tusschen twee haakjes, alsof het geen gelijk, ja minder regt had dan het vreemde antipode. Hoe lang wij op reis zouden zijn, wanneer wij, door het middelpunt gaande, onzen tegenvoeter met een bezoek wilden vereeren, is naauwkeurig opgegeven, maar de opheldering van de begrippen boven en onder, waarover men onder het volk dikwerf zulke dwaze meeningen hoort uiten, zoekt men te vergeefs in dit *populair* boek.

De afstanden van de aarde tot de maan en tot de zon worden daarna opgegeven in deelen van den straal der aarde, in uren gaans, in maanden reizens per spoortrein; maar de vermelding, hoe men tot deze voor het volk fabelachtige grootheden gekomen is, wordt in dit *populair* werk geheel achterwege gelaten. Zal derhalve bij menig lezer geen twijfel ontstaan, of afstanden, waarover men duizend en meer jaren per spoortrein reist, zoo juist kunnen gemeten worden als hier is opgegeven, dan voorzeker moet hij met een krachtig geloof gewapend zijn.

De algemeene denkbeelden over sterren, planeten en satellieten zijn in minder dan drie bladzijden bevat, en moeten derhalve nog al zuinig uitvallen, vooral als de schrijver zich beijvert om de namen van alle planeten, ook van die tusschen Mars en Jupiter op te geven. Over het algemeen is hij hiervan een groot minnaar, daar de namen zelfs van de wachters der planeten, in zijn werk over sterrekunde, groot 130 bladzijden, vermeld worden. - Onder deze algemeene

denkbeelden rangschikt de schrijver voorts de beweging der planeten; daar zich die algemeene denkbeelden ook tot de (vaste) sterren uitbreiden, ware het logisch geweest hier een enkel woord te wijden aan de eigene beweging waaraan de vaste sterren onderworpen zijn. Ook het hoofdverschil tusschen vaste sterren en planeten zal wel daarin gelegen zijn, dat gene lichtgevende, deze duistere bollen zijn; dat voorname onderscheid moet, zal men eene logische volgorde in acht nemen, op den voorgrond staan; onze S. evenwel noemt eerst het onderscheid door den verrekijker waar te nemen, maar verliest, wanneer hij hieraan zoo groote zekerheid toeschrijft, uit het oog dat onderscheidene planeten, ook in de meest vermogende kijkers, zich slechts voordoen als sterren van de 8ste of 10de grootte. Waarom de vertaler rond door sphaerisch zoekt op te helderen en liever satellieten dan wachters schrijft, is ons niet duidelijk.

Wanneer de S. nu tot besluit van dit hoofdstuk 2 bladzijden wijdt aan de schijnbare dagelijksche beweging der sterren, begint hij met de eigene beweging dier hemelligchamen te ontkennen, terwijl hij toch later bij de dubbelsterren uitdrukkelijk de banen vermeldt, welke zij om elkander, of om het gemeenschappelijk zwaartepunt beschrijven, en op bladz. 26 eene onderafdeeling wijdt aan de eigene beweging der vaste sterren. Dit verraadt wel eenig gebrek aan eenheid in het populaire boek, en brengt den onbedreven lezer aan het wankelen, waardoor meer kwaad dan goed gesticht wordt. Het wentelen der aarde om hare as wordt opgegeven als de reden van de schijnbare dagelijksche beweging der vaste sterren, maar elk bewijs om die beweging te betoogen achterwege gelaten. Het geheel is slechts eene dorre, soms onjuiste opgave van feiten, zonder ooit den band aan te toonen, welke die onderling verbindt. Één bewijs voor de draaijing der aarde ware meer geweest dan al wat wij in deze bladzijde vinden, gelijk bijv. ‘dat eene ster, welke in 24 uren een cirkel doorloopt, in één uur het vier en twintigste gedeelte van dien aflegt, dat is: zij doorloopt dan een boog van 15° (graden).’ Schrijft Quetelet voor lezers, die het teeken, waardoor men een graad uitdrukt, niet kennen, hij had bovendien wel mogen zeggen wat een graad is. Onduidelijk of liever onwaar is wat de S. zegt over schijnbare beweging; ‘iemand,’ schrijft hij, ‘die gerust in zijnen armstoel zit, terwijl die zonder zijn weten ronddraait, zal meenen dat hij de kamer ziet draaijen, en hij zal zeggen dat zijne kamer eene schijnbare beweging heeft.’ Wanneer de stoel zonder zijn weten ronddraait, zal hij zeggen dat de kamer eene eigene beweging heeft; alleen dan, wanneer hij zich van de beweging zijns stoels bewust is, heeft hij regt om te zeggen, dat de beweging der kamer schijnbaar is. De figuur eindelijk, welke een juist denkbeeld moet geven van oosten, westen, meridiaan en culminatie, is ongelukkig gekozen en slecht of niet

verklaard. Een onbedreven lezer maakt er uit op dat de meridiaan eene lijn is, getrokken van den waarnemer naar het toppunt, of naar het zuidelijkst punt van den gezigtseinder, en dit toch was de bedoeling van den S. niet.

Maar genoeg over dit eerste hoofdstuk. Ons oordeel kon niet gunstig uitvallen en daarom waren wij verpligt vele gronden aan te voeren. Bijaldien wij ook de volgende hoofdstukken blad voor blad wilden nagaan, zouden wij overal dergelijke opmerkingen kunnen maken, maar dan meerder ruimte tot onze beschikking moeten hebben, dan wij van de redactie van dit tijdschrift durven vergen, en daarenboven het geduld van den lezer op al te harde proef stellen. Uit een hoofdstuk kent men ze allen, en daarom zullen wij in de vermelding der volgende wat korter wezen.

Het tweede hoofdstuk handelt over de sterren. Eerst wordt gesproken over den afstand dier hemelligchamen, en de snelheid van het licht opgegeven. Om op te helderen hoe de afstand der vaste sterren gevonden wordt, beschouwt de schrijver een driehoek, welks grondlijn de dubbele afstand is van de aarde tot de zon; de lengte dezer grondlijn wordt verondersteld bekend te wezen; hoe zij gemeten is, wordt echter niet opgegeven. Uit de grootte der hoeken, welke deze grondlijn met de opstaande zijden van den driehoek vormt, vindt hij den tophoek van den driehoek, noemt de helft van dezen hoek de jaarlijksche parallaxis en,... ja, lezer! hiermede is het uit; hoe uit den tophoek de afstand bepaald wordt, heeft de S., misschien gemakshalve, overgeslagen.

Na den afstand der vaste sterren handelt de S. over constellatiën en vaste sterren. De constellatiën (waarom niet sterrebeelden?), welke volgens Quetelet voor ons het meest in aanmerking komen, zijn: de groote Beer, de kleine Beer en Cassiopea. Van beide eerste wordt eene afbeelding gegeven; waarom nu ook niet consequent van het derde sterrebeeld? daar het toch het meest in aanmerking komt (?); het is niet om de figuren niet onnoodig te vermeerderen, daar later eene afbeelding van Orion volgt. Bij de tijdelijke sterren wordt het gevoelen vermeld der sterrekundigen, die de tijdelijke sterren hielden voor groote verbrandingen van vooraf onbemerkte (?) hemelligchamen. Dit laatste was misschien passend in den tijd, toen men den ondergang der aarde door het vuur voorspelde; maar hoort het nog te huis in een populair boek over de sterrekunde in de 19de eeuw? - Hierop volgen twee bladzijden over veranderlijke sterren. Behalve *drie veronderstellingen* bevatten zij de perioden van eenige hemelligchamen, zonder meer.

Op deze laat de schrijver de dubbele en veelvoudige sterren, benevens gekleurde en nevelachtige sterren volgen, om te eindigen met de eigene beweging der vaste sterren (zestigmaal te klein opgegeven), na alvorens

eene *halve* bladzijde gewijd te hebben aan de beschrijving van den melkweg, welke volgens hem eene zeer *wanvormige* nevelvlek is. Bij de gekleurde sterren wordt gesproken over complementaire kleuren. Iemand, die het teeken, wat men gemeenlijk bezigt om een graad aan te duiden, niet kent (zie hoofdstuk I), zal tevens wel ingelicht mogen worden omtrent complementaire kleuren; en iemand, die weet, wat complementaire kleuren zijn, zal niet verlegen zijn, wanneer men spreekt over gemeenschappelijk zwaartepunt. Derhalve had de S. óf eene verklaring moeten geven van complementaire kleuren en had dan mogen zeggen, dat bij dubbelsterren kleinere zich om grootere bewegen, óf wanneer hij veronderstelt dat de lezer weet wat complementaire kleuren zijn, moeten zeggen dat de dubbelsterren zich om elkanders gemeenschappelijk zwaartepunt bewegen. - De lezer vergelijke wat de Hoogleeraar Kaiser in zijnen ‘Sterrenhemel’ over de vaste sterren zegt, met wat hier gevonden wordt, en hij zal met mij instemmen dat men deze ligchamen, wil men iets goeds leveren, niet in 18 bladzijden behandelen kan.

In het derde hoofdstuk wordt gesproken over de aarde, de zon, de maan en het afmeten van den tijd. Van de aarde zelve wordt al bijster weinig gezegd. Eene slecht gekozene figuur moet dienen om op te helderen wat horizon en aequator is, zenith en verticaal. Daarna doet de S. opmerken dat onze aarde omgeven is van eenen dampkring, welke de straalbreking veroorzaakt, zonder evenwel het hoe en het waarom van deze laatste te vermelden. Ziedaar alles! De aantrekkingskracht der aarde en hare gevolgen, de slinger als hulpmiddel om de gedaante der aarde te bepalen, de wenteling der aarde om hare as en daaruit voortvloeijende afplatting, de jaarlijksche beweging der aarde, hare massa en digtheid, dit alles wordt stilzwijgend voorbijgegaan. Waarom althans niet hare digtheid benevens de middelen om die te bepalen, opgegeven, daar de S. toch later melding maakt van de digtheid der kleinere planeten en van de manen van Jupiter?

Onder het wetenswaardige dat men bij de beschrijving der zon aantreft - in een boekje van 130 bladzijden, dat volgens de vertaler niet op gelijke lijn moet gesteld worden met de zoogenaamde populaire boeken, vooral niet met dat van den hoogleeraar Kaiser, voegen wij er gaarne bij - behoort een latijnsch versje, om de teekenen van den dierenriem met gemak in het geheugen te prenten (!). Om de jaarlijksche schijnbare beweging der zon aan den hemel te verklaren, neemt de S. zijne toevlugt tot een beeld; hij plaatst een licht op een tafel en laat dan een mensch om die tafel loopen, terwijl deze om zich zelven draait, gelijk men dit walsende doet. Dit doende zal men beurtelings het licht zien en zich in de schaduw bevinden, daarenboven zal men achtereenvolgens dat licht zien in de

rigtingen der verschillende gedeelten van de kamer. Eene hoofdzaak nogtans heeft de S. over het hoofd gezien; hij vergeet de helling, welke de as der aarde op hare loopbaan heeft, en hierdoor wordt zijn beeld ten eenenmale valsch. Die helling was dan tevens eene geschikte aanleiding geweest om eene verklaring te geven van de jaargetijden, door den vertaler saisoenen genaamd, en beter althans dan de enkele opmerking, dat de zon in den winter laag aan den hemel staat, in de lente hooger klimt, om in den zomer haar hoogste standpunt te bereiken. Dit laatste toch zal wel niemand onbekend wezen. De meerdere ruimte, door die verklaring ingenomen, liet zich bovendien gemakkelijk vinden door het weglaten van de latijnsche en engelsche verzen op blz. 64. Op eene volgende bladzijde spreekt de S. van eene geocentrische omwenteling der zon, zonder er iets meer bij te voegen, dan dat dit eene uit het middelpunt der aarde waargenomene omwenteling is. Zal dit verstaanbaar wezen voor den eerst-beginnende? Zal hij niet met regt vragen of de zon dan nog andere omwentelingen maakt? Eindelijk wordt er melding gemaakt van zonderlinge verschijnselen bij zonsverduisteringen, zonder die zonderlinge verschijnselen iets nader te omschrijven. De lezer heeft dus een ruim veld voor zijne verbeelding.

Na de zon is het de beurt der maan. Eerst volgt de opgave dat de maan bergen heeft, zonder vermelding evenwel hoe die gezien en gemeten worden. Daarna valt de S. met de deur in het huis en spreekt van vlakken bij Tycho, naast Gauricus, over Keppler en Copernicus, alsof hij eene voorlezing deed in het een of ander zeer geleerd genootschap, en geheel uit het oog verliest dat hij optreedt als leeraar voor onwetenden. Hier worden tevens de zeeën opgenoemd, zoodat menig lezer zich reeds watervloeden in het hoofd haalt, niet wetende dat de maan van water verstoken is. In een woord, wil men een voorbeeld van onduidelijke voorstelling en hoe men in een populair boek *niet* moet schrijven, men leze de § getiteld: ‘Kaart der maan.’

Die onduidelijke voorstelling vindt men evenzeer terug in de beschrijving van de wentelende en voortgaande beweging der maan. Men zou er uit opmaken dat de maan slechts eens in de 27 dagen in den meridiaan eener plaats komt, terwijl zij toch elken dag, maar op verschillende tijden, den meridiaan bereikt. Om het woord zamenstand voor den weetgierigen lezer te verduidelijken, wordt er tusschen twee haakjes conjunctie bijgevoegd. Zeer naïf, niet waar? Vraagt gij den S. wat is nieuwe maan? hij zal u antwoorden: de maan is dan in de schaduw, blz. 42. Op dit duidelijk antwoord volgt eene beschrijving der maan, niet zoo als zij is, maar zoo als zij wezen zou bijaldien zij een dampkring bezat. Waarom hier niet tevens de beschrijving der maan gegeven in de veronderstelling, dat zij twee of meer dampomhulsels bezit? Het ging nu toch in eene moeite door. - Zeer wijs

en ernstig tevens waarschuwt de S. tegen de zonderlinge beweringen van personen, die voorgeven dat zij (van uit de aarde) in de maan steden gezien hebben, maar die waarschuwing is enkel voor anderen, niet op den S. van toepassing. Dit althans zou men opmaken uit de bewering van Quetelet, dat de maanbewoners onze steden, ja de verplaatsingen onzer vloten zien. - Op die zelfde bladzijde geeft ons de S. een trouw beeld van het eentoonig leven der maanbewoners. Jammer, dat hij niet tevens het leven der geleerden in de maan beschrijft, daartoe toch was stof genoeg voorhanden. Ook zij zullen, even als de S., voor alles hunne gronden kunnen bijbrengen, en bijv. het stilstaan van de aarde (zie bladz. 44), een ligchaam, hetwelk alle andere hun bekende hemelligchamen zoo verre in grootte overtreft, zeer scherpzinnig afleiden uit de op die grootte toepasselijke traagheid. Misschien stellen hunne dichters onze aarde voor als het verhevenste ideaal van traag- en vadzigheid.

Na eenige opmerkingen over de verdeeling van den tijd en de zonnewijzers, komen de maansverduisteringen aan de beurt. Deze zijn niet zeer duidelijk behandeld; trouwens dit kan niet anders, want volgens den S. zijn het beroovingen van licht, welke een hemelligchaam voor zekeren tijd ondergaat, bijv. bij zonsverduistering wordt de zon van haar licht beroofd?! Ook geeft de S. hier een *nieuw* bewijs voor de bolvormige gedaante der aarde, ontleend aan den vorm der schaduw, die zij op de schijf der maan werpt. Jammer, dat hij vroeger de *oude* bewijzen maar niet tevens opgaf.

Dit hoofdstuk eindigt met de beschrijving van den almanak, waarin eenige herhalingen van blz. 46 voorkomen, gelijk genoemde bladzijde herhalingen bevat van vroeger vermelde zaken.

Het 4de hoofdstuk is gewijd aan de planeten. Na eenige algemeene denkbeelden over de planeten, waartoe onder meer de wetten van Keppler gebragt worden, beschrijft Quetelet elke planeet afzonderlijk. Van Mercurius onder anderen wordt opgegeven, dat zij soms des avonds in de stralen der ondergaande zon verdwijnt, om zich *den anderen morgen voor* het aanbreken van den dag weder te vertoonen. (!?) - De redenering over den afstand van Mars, zie blz. 66, is geheel valsch. Behalve het valsche der redenering zij nog opgemerkt dat de afstand van Mars tot ons op den eenen tijd achtmaal, niet vijfmaal grooter is, dan op den anderen. Jammer voorts dat er volstrekt geene melding gemaakt wordt van de kaarten van Mars, door de sterrekundigen Beer en Mädler ontworpen. Uit de waarnemingen van genoemde geleerden schijnt duidelijk te blijken dat de vlakken op Mars gezien aan geene verandering onderworpen zijn, en derhalve de meening van Herschell, als zouden die vlakken ontstaan door opeenpakking van wolken, door onzen S. ijverig ondersteund, tegenwoordig niet aannemelijk is. - Uit het standvastige der vlakken had de S.

dan tevens aanleiding kunnen nemen om zijnen lezers te verklaren, hoe men den tijd der aswenteling van Mars bepaald heeft.

Maar wij spoeden ons tot de asteroïden, van welke kleine hemelligchamen de elementen worden opgegeven, eene eer, aan onze aarde ter naauwernood te beurt gevallen. Voor eerstbeginnenden is de S. hier weder zeer onduidelijk; men oordeele zelf: blz. 69 wordt de veronderstelling opgegeven, door Keppler reeds geuit en door Bode bevestigd, dat tusschen Mars en Jupiter nog eene planeet aanwezig moet zijn; daarop vervolgt de S. aldus: ‘de eerste nasporingen waren vruchteloos, maar op den 1sten Januarij 1801..... maakte Piazzi..... de ontdekking, die men met zooveel ongeduld te gemoet zag. Intusschen werd *Ceres* niet aanstonds in den rang der planeten opgenomen.’ Zal de eerstbeginnende hier den uitgelaten volzin kunnen invoegen? Zal hij terstond raden dat tusschen Mars en Jupiter een planeet werd gevonden, aan welk hemelligchaam de naam Ceres werd gegeven? Of zal hij, niet wetende wat Ceres hier beteekent, misschien in een mythologisch werk dien naam gaan zoeken?

Bij de beschrijving van Jupiter wordt de snelheid en de aberratie van het licht herdacht. Vergelijkt men de verklaring, welke de hoogleeraar Kaiser van dit laatste verschijnsel gegeven heeft met die van Quetelet, dan zal men moeten erkennen, hoe gebrekkig dit hier is voorgesteld. Ook zijn het geene cirkels maar ellipsen, welke de sterren jaarlijks schijnen te beschrijven. Zeer duidelijk is de verklaring, welke Sir John Herschell van de aberratie van het licht geeft in zijn werkje over sterrekunde, vergis ik mij niet, ook in het hollandsch overgezet.

Maar wij spoeden ons voort naar het 5de hoofdstuk, waar over kometen, aërolithen en vallende sterren gesproken wordt. In het voorbijgaan zij nog slechts opgemerkt dat op blz. 88 eene tafel gevonden wordt, behelzende onder anderen ook de lengte van den klimmenden knoop, van het perihelium, enz., voor eenige planeten; daar evenwel vroeger geene bepaling is gegeven van lengte, zal de lezer hier al weder eene onoverkomelijke hinderpaal aantreffen. Hetzelfde is van toepassing op wat de S. aanhaalt omtrent de banen door de kometen beschreven. In sierlijke latijnsche versen vindt men hier, hoe kometen de toekomstige grootheid van Mithridates of den dood van Caesar zouden hebben aangekondigd, maar wat parabolen en hyperbolen zijn wordt niet opgegeven. Trouwens de lezer, die latijn verstaat, zal gerekend worden bekend te zijn met deze bijzondere soort van kromme lijnen.

Wanneer wij den aard en de strekking nagaan van het onderhavige werkje, kunnen wij in de verte niet bevroeden, waarom bij de beschrijving der kometen de verschillende handelwijzen opgenoemd worden, om de banen dier hemelligchamen te berekenen. Had de S.

getracht een dier handelwijzen duidelijk te verklaren, wij zouden er vrede mede hebben, maar elkeen zal met ons instemmen dat het in een populair boek, waar de sterrekunde in 130 bladzijden wordt voorgesteld, niet te huis behoort om de methoden van Laplace, Olbers, Legendre, Gauss, Lagrange, enz., met namen te noemen, te beweren dat die berekeningen langwijlig zijn, zonder evenwel in de minste bijzonderheden te treden, en ten laatste op te geven dat de regel der valsche posities ook uit de mode geraakt is. Behalve de elliptische elementen van vele kometen, treft men hier eene beschrijving aan van eenige der merkwaardigste onder deze hemelligchamen.

Het zij ons vergund hier nog eene opmerking te maken. De helling van de baan van Pallas wordt (zie blz. 73) op 34° 27′ geschat; die helling is, gelijk op bladzijde 95 geschreven staat, de grootste bij de planeten, maar de banen der kometen kunnen met de ecliptica alle mogelijke hoeken maken, en op blz. 105 vinden wij toch dat bij Pallas de helling der baan grooter is dan bij alle ons bekende kometen. De lezer trekke zelf het besluit en vergunne ons alleen er bij te voegen, dat dergelijke onnaauwkeurigheden meer voorkomen.

Het 6de of laatste hoofdstuk handelt over de krachten, die de zonnestelsels in stand houden. Duidelijkheidshalve volgt de S. den historischen weg en geeft in iets minder dan twee bladzijden eene beknopte aanwijzing van de stelsels van Ptolomeus, Copernicus, Tycho-Brahé en Descartes. Zou voor een oningewijde het stelsel van Copernicus alleen, maar dan wat duidelijker uiteengezet, niet voldoende, niet beter geweest zijn? - Ook het grondbeginsel der algemeene aantrekking is in verwonderlijk kort bestek behandeld; men kan voelen en tasten dat de S. naar het einde spoedt. - Eb en vloed vindt men genoemd, meer niet. Aan de storingen worden twee bladzijden gewijd; maar de S. vergeet op te geven, wat seculaire, wat periodieke storingen zijn en hierdoor komt over dit gedeelte wel eenige nevel.

Het boekje eindigt met iets over de massa's der planeten, over de wetten der zwaarte aan hare oppervlakten, de denkbeelden van Herschell en Laplace over ons planetenstelsel, de gevolgen van het grondbeginsel der algemeene aantrekking en de toekomstige vooruitgang der sterrekunde. Ééne vraag laat de S. hier onaangeroerd, het zij ons vergund die vraag te doen. In hoeverre zal de sterrekunde vooruitgaan door het verspreiden van het door ons hier aangekondigde werkje? Wij laten, na al het geschrevene, ook hier het antwoord aan den lezer en doen ten slotte opmerken, dat wij in het werk ‘de Sterrenhemel’ van onzen Kaiser, een populair geschreven boek over die edele wetenschap bezitten, hetwelk vele andere overbodig maakt. Werpt men ons den hoogen prijs tegen of de te groote uitgebreidheid voor zekeren kring van lezers, wij antwoorden dat

die uitgebreidheid, althans van het eerste deel, hetwelk afzonderlijk verkrijgbaar gesteld is en een geheel op zich zelven uitmaakt, zoo groot niet is; en buitendien, mag men den inhoud aan den vorm opofferen? Immers neen; ook de prijs kan, bij ijverig willen, geen onoverkomelijk bezwaar wezen.

Ten slotte een enkel woord over het hollandsch gewaad van dit boekje. De vertaler schijnt iemand te wezen, die de fransche taal niet in allen deele magtig en evenmin in staat is goed hollandsch te schrijven. Tot staving van ons beweren zouden wij eene lange lijst kunnen opgeven van ver over de 150 spel-, druk- en taalfouten, afgezien nog van de interpunctie, welke slecht en onduidelijk is. De vertaler neemt de woorden nu eens mannelijk, dan weder vrouwelijk, kent het onderscheid niet tusschen verdigten en verdichten, geeft in het algemeen de voorkeur aan fransche namen en zet de hollandsche beteekenis tusschen ( ), gelijk saisoenen voor jaargetijden, schrijft aequator nu eens met ae dan met e, enz., enz., te veel om te noemen. Ook de stijl laat veel te wenschen over; men zie slechts blz. 46, 62, 116 en andere meer. Om geen misbruik te maken van het geduld onzer lezers, schrijven wij tot staving slechts één volzin neder. Over den oorsprong der aërolithen vinden wij: ‘Wat de tweede meening betreft, kunnen *zulke* digte stoffen, die *zulk* eene groote uitgebreidheid hebben, op *zulk* eene aanmerkelijke hoogte niet ontstaan uit *zulke* verschillende grondstoffen, die *zoo* ver in onzen dampkring verspreid zijn; het schijnt dus,’ enz. Wil men het bewijs dat hij onervaren is in het fransch, blz. 32, 34, 45 en andere kunnen dit opleveren.

Dr. P.J. HOLLMAN.

***Geschiedenis van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, sedert de ontdekking van Columbus, door Richard Hildreth Esq. Uit het Engelsch, met Aanteekeningen door M. Keyzer*, I^e^ dl. v en 519 bl.; IIde dl. 436 bl. (vormende de 10 eerste afleveringen). *'s Gravenhage, H.C. Susan, CHzn*. 1854-1855.**

Ik had mij aanvankelijk voorgesteld, met de aankondiging van deze Geschiedenis der Vereenigde Staten te wachten, tot zij geheel voltooid zoude zijn. - Redenen van overwegend belang doen mij echter besluiten mijn plan te laten varen en reeds nu de opmerkzaamheid der lezers van dit tijdschrift op het werk van Richard Hildreth te vestigen. - Ik vind mij daartoe te meer genoopt, daar voor hen, die zich het boek nog niet hebben aangeschaft, nog de gelegenheid openstaat op de volgende afleveringen in te teekenen.

Bij de hooge belangrijkheid der Vereenigde Staten, zoowel uit een materieel als uit een staatkundig oogpunt; bij de reusachtige ontwikkeling, welke zij vooral in de laatste jaren vertoonen, en bij de voortdurende landverhuizing, welke uit alle oorden van Europa naar hare oevers plaats vindt, mag een werk, dat de lotgevallen der nieuwe wereld, sedert hare ontdekking en eerste kolonisatie, tot op onze dagen beschrijft, op onze warme belangstelling aanspraak maken, wanneer de schrijver toont berekend te zijn voor de grootsche, maar moeijelijke taak, welke hij heeft aanvaard.

Ik aarzel niet, dit van Hildreth te getuigen; met de meeste zorg en studie heeft hij al de bouwstoffen verzameld en al de bronnen geraadpleegd, welke hem tot het ontwerpen eener geschiedenis van de Vereenigde Staten ten dienste stonden; zijn werk draagt blijken niet alleen van gemoedelijk en vlijtig onderzoek, maar tevens van eene groote mate van onpartijdigheid. - Al zou ik niet gaarne geheel onderschrijven, hetgeen de kundige vertaler in zijne voorrede zegt omtrent de schaarschte van bronnen en de meerdere moeijelijkheden, waarmede de geschiedschrijver van de Westersche Republiek te kampen heeft, ik geef daarentegen gereedelijk toe, dat er meer talent wordt vereischt om bij de mindere verscheidenheid der staatkundige gebeurtenissen en bij de onvermijdelijke gelijkheid van ontwikkelingsperiode bij de verschillende Staten - alleen getemperd door klimaat, ligging en grond en vooral door het karakter der eerste volkplanters - de aandacht der lezers voortdurend te boeijen.

Ik meen echter, in tegenspraak met den Heer Keyzer, te mogen beweren, dat juist bij eene philosophische opvatting der historie, de lotgevallen der Vereenigde Staten ‘ruime, zeer ruime stof tot beschou-

wingen, bespiegelingen en groeperingen' leveren en zij in dit opzigt niet bij die der volkeren van Europa achterstaan. - Reeds de vele en velerlei nationaliteiten, die elkander op denzelfden grond, onder dezelfde instellingen en hetzelfde bestuur ontmoeten, mag ik als argument voor mijne meening aanvoeren. - Daarbij levert de geschiedenis eener kolonie - welke ook - hoogst gewigtige verschijnselen op, in den zamenhang of de botsing der verschillende belangen van moederland en volkplanting, in hare eigenaardige stelling, in hare bovenal-stoffelijke ontwikkeling en in de rigting der denkbeelden, welke daarvan het gevolg moet zijn. - Ik zou er bij kunnen voegen, dat het rassche doorloopen van de opvolgende phasen der beschaving, waaraan zich hier nog de tegenstelling eener primitieve maatschappij verbindt, aan de geschiedenis van den magtigen Statenbond in 't Westen, iets kantigs en scherpgeteekends geeft, dat aan de lotgevallen van een Europeesch volk, door het zachte en geleidelijke inéensmelten der ontwikkelingsvormen, ontbreekt.

Maar de Heer Keyzer erkent zelf - strenger dan ik het zoude wagen te doen - dat Hildreth meer geschied*verzamelaar* dan geschied*schrijver* is, en dus de volledigheid en naauwkeurigheid der feiten bij hem op den voorgrond staat, terwijl aan hunne wijsgeerige beschouwing en verbinding weinig plaats is ingeruimd.

En inderdaad mag zijn werk, zoowel om volledigheid als naauwkeurigheid, ten volle worden geroemd, en geloof ik, dat de Heer Keyzer eene goede keuze heeft gedaan, toen hij der Geschiedenis van Hildreth, boven andere, ter vertaling de voorkeur gaf. - Zoowel de kolonisatie der verschillende Staten, als hare natuurlijke voordeelen, hare politieke instellingen en maatschappelijke inrigtingen, hare zeden en gewoonten, hare intellectuëele en materiëele ontwikkeling en hare lotgevallen tot het jaar 1820, worden ons met de meeste getrouwheid en uitvoerigheid beschreven. - Teregt mag de bekwame vertaler getuigen, dat men in geen ander werk zooveel inlichting zal vinden omtrent de stichting en uitbreiding van steden, collegiën en kerken, omtrent muntwezen, regtsbeheer, staatkundigen toestand, onderwijs, nijverheid, landbouw en handel, en dat zeker geen ander schrijver zooveel aandacht heeft gewijd aan het karakter, de zeden en lotgevallen van de oorspronkelijke bevolking, die regtmatige eigenaars van den grond, die slechts door 'het regt van het buskruid' uit hun wettig erfdeel werden verdreven en, ten prooi aan ellende en gebrek, schielijk wegkwijnden en nu bijna geheel zijn uitgestorven.

Het boek van Hildreth overtreft in dit opzigt zeker dat van Bancroft; maar het moet daarvoor onderdoen, wat de aanschouwelijkheid van voorstelling en de levendigheid en verheffing van stijl betreft. - De beschrijving der gebeurtenissen heeft hier en daar iets mats en kleurloos, dat aan den vorm der kronieken herinnert, en hoewel de schrijver alle regt laat wedervaren aan de eerste ontdekkers en volk-

planters, heeft hij aan hun beeld niet dat *relief* weten bij te zetten, dat wij met zooveel welgevallen bij Bancroft en vooral bij Washington Irving en Prescott ontmoeten.

Als handboek voor de kennis der feiten en van den toestand van land en volk mag het werk, dat ik aankondig, echter met volle regt elken belangstellende worden aanbevolen, en ik doe dit met te meer overtuiging en aandrang, omdat de Heer Keyzer allen lof verdient, niet alleen voor het aanvaarden van eene zoo moeijelijke en uitgebreide taak, maar tevens voor de goede wijze, waarop hij zich daarvan heeft gekweten, en den ijver, dien hij heeft getoond in het naslaan en vergelijken van andere werken, welke dit onderwerp behandelen. - Zijne veelvuldige aanteekeningen, aan Bancroft, Schoolcraft, Brodhead, o'Callaghan, de Laet en van der Donck en vele anderen ontleend, zijn zeer belangrijk en juist, en dienen deels tot toelichting der historie, maar ook deels tot verklaring van eigenaardige uitdrukkingen, zeden en instellingen. - Vooral is men den vertaler erkentelijkheid verschuldigd voor de moeite en studie, welke hij zich heeft getroost, om de geschiedenis van *Nieuw-Nederland* aan te vullen en breedvoeriger te behandelen; - de herinneringen, daaraan voor ons verbonden, maakten 't voor Nederlandsche lezers wenschelijk, dat aan dit onderwerp meerdere ruimte werd gewijd, dan Hildreth in de lijst van zijn werk er voor mogt afzonderen. De waarde van het boek wordt er voor onze landgenooten nog aanmerkelijk door verhoogd, te meer daar tot nu toe geene vertaling van Brodhead's ‘History of New-Netherland’ het licht heeft gezien[1].

Het doet mij echter leed, dat de Heer Keyzer heeft kunnen goedvinden, daarentegen eenige andere hoofdstukken te bekorten; - al hadden de lotgevallen der overige Staten voor ons niet dat nationale belang, dat Nieuw-Nederland bezit, zoo meen ik evenwel, dat eene dergelijke besnoeijing en inkrimping in eene vertaling steeds te ontraden is. - Waarom eene mindere volledigheid - of uitvoerigheid, zoo men wil - wanneer daarvoor geene andere noodzakelijkheid bestaat, dan de besparing van een paar vel? - Ik deel in dit opzigt geheel de meening van den Heer P.M.N. in de ‘Konst- en Letterbode;’ het is voor den historicus zeer onaangenaam, en vermindert voor hem de bruikbaarheid der vertaling, wanneer hij zich verpligt ziet, steeds het oorspronkelijke werk er mede te vergelijken.

In de voorrede geeft de Heer Keyzer ons het uitzigt, dat hij deze geschiedenis, welke tot 1820 loopt, tot het jaar 1854 zal vervolgen. Hij zou daardoor voorzeker aan veler wensch te gemoet komen, en ik neem de vrijheid hem ook van mijne zijde daartoe uit te noodigen, in

1 Brodhead verdient ongetwijfeld de voorkeur boven o'Callaghan. Voor hem, die belang mogt stellen in de geschiedenis van Nieuw-Nederland, zal zijn werk en - voor sommige *détails* - dat van David T. Valentine de geschiktste leiddraad zijn.

het volle vertrouwen, dat zijn arbeid op prijs zal worden gesteld door elk, die belang stelt in de ontwikkeling eener natie, die weldra de eerste der wereld belooft te zijn, en die het welsprekendst getuigt van de kracht van het beginsel van zelf-regering en van maatschappelijke en staatkundige vrijheid. - Onze letterkunde zou door zulk een arbeid eene werkelijke winste doen!

De twee deelen, welke verschenen zijn en 10 afleveringen vormen van *uiterst compressen* en zeer netten druk, behandelen de ontdekkingsreizen en de daarop gegronde aanspraken van grondgebied van Spanje, Engeland, Frankrijk en Nederland; het voorkomen van het land en het karakter der oorspronkelijke bevolking; de vestiging der kolonie St. Augustyn; de verschillende nederzettingen in Carolina, Nieuw-Mexico, Virginië, Acadië, Nieuw-Frankrijk, Nieuw-Nederland en Nieuw-Engeland, Maryland, Rhode-Island, Connectitut enzv.; en de lotgevallen en ontwikkeling van elken afzonderlijken staat tot de regering van George III van Groot-Brittanje, en dus tot de laatste jaren, die den opstand en de vrijverklaring voorafgingen. - De volgorde is, naar mijn inzien, goedgekozen en stelt den schr. in staat, om de lotsverwisselingen van iedere volkplanting op den voet te volgen, al schaadt zij welligt eenigermate aan de eenheid van behandeling, welke; bij eene geschiedenis als die der Vereenigde Staten, schier zonder onbillijkheid niet kan worden verlangd.

Het geheele werk zal blijkens de prospectus in 22 à 25 afleveringen van 6 vel compleet zijn. - De spoed, waarmede de 10 eerste elkander hebben opgevolgd, doet ons hopen, dat het boek binnen een betrekkelijk gering tijdsverloop geheel in het licht zal zijn verschenen.

Vertaler en uitgever verdienen voor hunnen ijver alle hulde. - De prijs is zeer laag en zal hoogstens ƒ 25 bedragen, terwijl, naar ik meen, het oorspronkelijke werk ongeveer ƒ 90 kost.

Ik wensch van ganscher harte, dat aan deze onderneming eene ruime en milde ondersteuning moge ten deel vallen; een werk als dit, verdient de aanmoediging van elk, wien onze letterkunde ter harte gaat en wien de herinnering aan eene schoone bladzijde uit de geschiedenis van onze volkplantingen dierbaar is.

JOH. C. ZIMMERMAN.

***Theophania. Romantische lectuur ter bevordering van Christelijk leven, voor leesgezelschappen en huisgezinnen, onder medewerking van H.A. Benit, P. Duys, J.A. Engel, A.H. van der Hoeve, Olivier, P. Parson, A. Radijs, J.H. Sonstral, T.F. Uilkens en anderen. Jaargang 1854. Te Deventer bij A. ter Gunne* II. D. gr. 8°.**

Het is een tijd van fraai gebonden bijbels in zakformaat, van confortable ingerigte kerken, van sierlijk voorgedragene en schitterend gestileerde preêken; - kortom een tijd, waarin ook wat op de godsdienst betrekking heeft, onder den invloed staat van die soort van schoonheidsgevoel, waardoor ons volk zoo plotseling overstroomd werd. Zoo ook de godsdienstige lectuur; en het is een dienen van dien tijdgeest, wanneer men ook deze aanbiedt in het behagelijke kleed van zoogenaamde stichtelijke verhalen, die wel leering en stichting tot hoofddoel hebben, maar tevens aangenaam en boeijend zijn om te lezen. En wie zal het volstrekt afkeuren, dat men als 't ware deze krijgslist gebruikt, om het goede eenen weg te banen tot de harten? Immers de apothekers zetten wel vergulde hoofden aan hunne medicijnfleschjes op, en ook goede waar mag wel aanbevolen worden.

De ‘Theophania’ is zulk eene dienaresse van dien tijdgeest. De eerste jaargang werd elders ter sprake gebragt, en nu werden wij verzocht, om een paar woorden van dezen tweeden te zeggen.

De naam Theophania klinkt lief, en misschien ligt er wel eene diepe beteekenis in. ‘Romantische lectuur ter bevordering van Christelijk leven,’ zoo omschrijft ze haren aard en haar doel. Wel is het wat veel gevergd, om door Romantische lectuur Christelijk *leven* te willen bevorderen; maar, in zooverre gevoel voor het goede er door opgewekt, Christelijke kennis en menschenkennis er door bevorderd kan worden, - willen we over dat woord niemand hard vallen.

Het is moeijelijk, om een' juisten maatstaf aan te geven, waarnaar deze soort van lectuur beoordeeld moet worden. Hoe meer de verhalen boeijend, menschkundig en overeenkomstig de waarheid zijn, hoe beter; maar wanneer ze maar niet bepaald het tegenovergestelde zijn, mogen ze reeds hier geduld worden. Want dan beantwoorden

ze al spoedig aan het doel; elke geschiedenis, die der menschen hart en handelingen juist voorstelt, zal leerzaam zijn, en als zoodanig Christelijke kennis en godsdienstzin bevorderen. - En over het algemeen is het ons een genoegen, te mogen zeggen, dat er weinige stukjes zijn, waarop deze lof in het geheel niet kan toegepast worden.

Het kan echter niet anders, of in zulk een' bundel, uit verschillende hoofden bijeengebragt, moet verscheidenheid heerschen; - en zoo kan hij dan ook uiteenloopende eischen bevredigen.

Wil iemand met genoegen een degelijk verhaal lezen, waarin de S. zich bewust was, welke waarheid hij aanschouwelijk wilde voorstellen, en als Christen schreef voor Christenen, hij beginne vrij bij de eerste bladz., en hoore het verhaal van A.H. van der Hoeve. Al is zijne schildering van den goede wat al te idealistisch, en zijne type van den booze - ik zeg niet, buiten de waarheid, maar - wat grof; het geheel zal hem toch boeijen en onderrigten. - Hetzelfde, hoewel in mindere mate, zal hij ook vinden in de stukjes, die de Heer P. Duys bijbragt, om de ‘Theophania’ op te sieren. Zij zijn ‘vrij gevolgd,’ en wel naar het Duitsch; doch hij heeft het teregt onnoodig geoordeeld dit er bij te voegen, want het blijkt genoeg uit ‘bekomen,’ ‘afreis,’ ‘verlaten moeten’ en andere Germanismen. - Wat een ongenoemde leverde onder den titel: ‘W. van Haren, of zonder godsdienst geene ware blijdschap,’ zal hem minder voldoen. Maar den minder juisten titel daargelaten, zal men er eene treurige waarheid in vinden: tegenover de vele gruwelijke zondaars in de boekjes, die zich op wondere wijze radikaal bekeeren, wordt hier op eenen verworpeling gewezen, die, ondanks krachtige waarschuwingen, blijft wie hij was. Op de economie van het verhaal valt echter vrij wat aan te merken. - Sonstral zond van den Helder een bemoedigend voorbeeld voor predikanten, waarin echter ook voor ieder ander nuttige wenken voorkomen. Maar het geval is wat zeer partikulier, en de gebeurtenissen blijkbaar meer door des Schrijvers pen geteekend, dan van het groote wereldtooneel afgezien.

Heeft iemand lust om verkwikt en tevens opgewekt ten goede te worden, hij kieze de stukjes uit naar W.O. von Horn, door J. nagenoeg in een Hollandsch gewaad gestoken. Al stemmen we toe, dat het geen' afgewerkte meesterstukken zijn, geven we ‘Theophania’ toch gelijk, dat zij zoo vele geschenkjes van dien Duitscher heeft aangenomen. Hij schijnt een menschenkenner te zijn, die uit het amalgama van deugd en ondeugd, wat men mensch noemt, vooral de goede deeltjes weet op te sporen, en zijne personen zóó te beschrijven, dat men hem toestemt, dat er ook inderdaad zulke gevonden worden. Men krijgt hem en zijne personen lief. Ook het stichtelijke element ontbreekt hier in geenen deele. Wel laat hij de

menschen niet spreken met bijbelteksten, noch knipt ze naar de Christelijke moraal, maar zij handelen als Christenen, en zóó, als het in deze wereld mogelijk is. Hij redeneert niet stichtelijk *bij* het verhaal, maar zijn verhaal zelf spreekt opwekkend tot het hart. Zijne beste gaven heeft hij echter aan het eerste deel verspild, gelijk ook over het algemeen 'Theophania' in de eerste helft van het jaar 1854 bevalliger was dan in de tweede.

Verlangt men daarentegen het stichtelijke element zeer duidelijk te zien uitkomen, en wil men het daarvoor den S. vergeven, dat hij de kunst van verhalen niet bezit, - zulke lezers zullen den Heer A. Radijs met genoegen hooren redeneren in: 'Braun, of de kracht der godsdienst ter vervulling der zwaarste pligten.' - In hun' smaak zullen ook eenigzins de beide stukjes naar Dr. A. Wildenhahn vallen, waarvan echter het tweede Deel boven het eerste vooruit heeft. Ook in het verhaal: 'Wat eene godvruchtige vrouw al lijden kan,' komt het duidelijk uit, dat H.B. eene Christelijke, vrouwelijke Job wilde schetsen. En dat is hem goed gelukt, als sterfgevallen het zwaarste lijden veroorzaken, en daaronder met bijbelplaatsen te spreken, de hoogste lijdzaamheid is. Doch anders is het niet zonder tact geschreven.

Wie zelf wil *zoeken* naar het stichtelijke element, hij ga tot den Hr. J.A. Engel, die er rond voor uitkomt, dat hij V.D.M. te Culenborg is. Z.E.W. leverde twee novellen, die zeer onderhoudend en gemakkelijk gesteld zijn. Wij spreken daarom van zoeken naar het stichtelijke element, omdat ze, hoewel in godsdienstigen toon geschreven, een eigenlijk thema, eene hoofdwaarheid, die het verhaal bewijzen moet, missen. In de 'Mengelingen' of eenig ander verhalen boek zouden ze eene waardige plaats bekleeden. - Insgelijks beantwoorden 'De twee Vaders,' door Th. F. Uilkens, meer aan het vereischte van romantische lectuur, dan aan het doel, om Christelijk leven te bevorderen.

Is iemand tevreden met stukjes, die zoo wat het midden houden tusschen anecdote en verhaal, - verscheidene naar Souvestre door H. zullen hem bevredigen. Hij stelt aardig enkele zwakheden der menschen ten toon, doch zijne beelden zijn wat sterk gekleurd, en zijne historische trouw is niet boven alle verdenking. Ook heeft H. in zijne taal van tijd tot tijd den Gallischen oorsprong nog laten doorschemeren.

Die weinig goede smaak en niet veel verstand heeft, zal de beide stukjes, die uit Kampen kwamen, schitterend mooi vinden. De achting voor den Eerw. Heer Benit mag ons niet terughouden van te zeggen, dat deze ons het minst voldaan hebben. Van 'Edwin' verzekert de S., dut het 'eene ware geschiedenis' is, en wij mogen dit niet in twijfel trekken. Maar die ware geschiedenis is dan zeker zeer

sterk bijgewerkt, want nu is ze vol anachronismen en onwaarschijnlijkheden. De karakters zijn onnatuurlijk en de feiten weinig geloofwaardig. Hier en daar wordt eenige stichtelijke expectoratie ingevlochten, maar het verhaal zelf ontsticht grootelijks. De stijl is op sommige plaatsen goed, op andere prachtig, verheft zich zelfs somtijds tot het genre bombast, of daalt even gemakkelijk af tot het lamme. Het tweede deel werd begiftigd met de geschiedenis van ‘Eenen Bijbel’, in denzelfden geest. ‘'t Is eene wondere historie, maar 't kan mogelijk zijn.’

Die eindelijk kleine snipperuurtjes over heeft, kan dan een van de kleinere stukjes, bladvullingen, enz. lezen, waaronder zeer goede.

Ook zijn er nog 5 versjes in.

Niemand zal verlangen, dat wij bij ieder stuk afzonderlijk meer in bijzonderheden treden, en over taal en stijl ons oordeel uitbrengen. Over het algemeen is stijl en wijze van inkleeding, als van mannen, die het stileren gewend zijn, gemakkelijk en goed. Het blijkt echter ook hier, hoe weinig' Hollanders de arme Nederduitsche taal volkomen magtig zijn.

Doch misschien zijn wij wel wat negatief, en de redactie antwoordt welligt: ‘wij hebben al het gebrekkige beter nog ingezien, dan gij; maar de lezers, voor wie wij schreven, oordeelen naar eenen geheel anderen maatstaf, dan de pedante, schotvrije criticus.’

En waarlijk, wij stemmen dit gaaf en volkomen toe. Zelf heb ik het boek aan enkelen in mijne naaste omgeving ter lezing gegeven, en er was maar ééne stemme onder hen: ‘wat een mooi boek!’ - Geenszins twijfelen wij er aan, of menigeen zal met groot genoegen een deel van zijnen Zondag, of op andere vrije uurtjes naar ‘Theophania’ luisteren, en die uurtjes zullen niet verloren zijn. - En zoo staren wij haar gerust na, als zij haren omgang doet door de menschen, en wij juichen ook deze poging toe, om goede lectuur aan het ietwat verwende publiek smakelijk te maken. - Ouders! spoort de fransche duodecimotjes op uit de laadjes, naaikistjes en schrijfcaissetjes uwer dochteren, en verkoopt ze voor 4 à 5 centen het pond, en geeft haar, zoo hare vingertjes nog eenen behoorlijken octavo kunnen torschen, ‘Theophania’ in handen; - en zegt ook aan uwe zonen, dat zij er de oogen eens in slaan.

D-d.

Beelden en Omtrekken, naar het leven geteekend door Mevr. J.S. Mackenstein-Koning. Amsterdam, Gebr. Kraay. 1853.

Wij ontvangen onder bovenstaanden titel een bundel Schetsen en Verhalen, welke hun oorsprong zijn verschuldigd aan de behoefte om in de ure van smart en rouwe afleiding te zoeken voor den geest, en die meerendeels de beelden en trekken bevatten van personen, welke der Schr. dierbaar waren, allermeest van hare onvergetelijke ouders.

Geeft dit karakter aan haar boek reeds iets geheiligds; de omstandigheden, waaronder het geschreven werd, de blik, dien Mevr. Mackenstein-Koning ons in haar leven gunt, en de geheele toon der voorrede en - niet het minst - de christelijke, schoon dan ook wat sombere ernst, dien al hare schetsen ademen, zouden ten eenenmale de kritiek ontwapenen, indien zij zelve de kritiek niet aan haren pligt had herinnerd.

Want zoo afkeerig als men zijn moge om zich ‘ter gunste van *iemand*’ te plooijen, zoo vergeeflijk zou 't in mijn oog wezen, wanneer het oordeel zich door eene of andere innemende *eigenschap* tot eenigzins gunstige partijdigheid liet verleiden.

Ik zeg, vergeeflijk; niet wenschelijk.

Het kost moeite om bladen, waaruit ons een warm gevoel toestroomt, die wij met aandoening hebben gelezen en welke ons het karakter van den Schr. hebben leeren achten en liefhebben, aan eene verstandelijke ontleding te onderwerpen en ze te toetsen aan de strenge eischen der kunst.

De auteur der ‘Beelden en Omtrekken’ verlangt dit evenwel; zij vraagt teregt eene beoordeeling, welke even vrij is van vóór- als van tegeningenomenheid; zij wenscht, dat men de meerdere of mindere letterkundige waarde van haar werk niet voorbijzie. - Ik zal trachten aan haar wensch te voldoen.

In het verhaal, dat den bundel opent en bij ons ingeleid wordt met een dichterlijk motto, hetwelk, naar mijn inzien, beter achterwege ware gebleven, daar het niet volkomen juist de gedachte van het opstel wedergeeft, schetst de Schr. ons een treurig voorbeeld van een huwelijk, door eene Couranten-aanvrage tot stand gebragt. - Zij beschrijft ons, hoe eene jeugdige kamenier, de lieveling harer meesteresse, de deelgenoote van hare weldadigheid, er toe gebragt werd, om hare gelukkige betrekking te verlaten en eene verbindtenis aan te gaan met eenen haar geheel onbekenden man, die door zijn egoïsme en zijn opvliegend en wrevelig humeur haar leven verbittert en haar

eindelijk als het slagtoffer der tering in het graf doet dalen. - De handeling wordt gemotiveerd door een oogenblik van zwaarmoedigheid en ontevredenheid: in dien oogenblik viel haar een dagblad in handen; zij las de huwelijksaanvrage en bange zorg voor de toekomst, verdrietelijkheden in het tegenwoordige, het gevoel van haren afhankelijken toestand en het denkbeeld aan de weinige genegenheid, die de vrouw van haren eenigen broeder haar toedroeg, deden haar ernstig eene zaak overwegen, welke zij op een anderen tijd zeker met een spottend glimlachje zou zijn voorbijgegaan.

Zij raadpleegde haren broeder en deze - door zijne vrouw overgehaald, welke steeds vreesde dat het meisje eenmaal te hunnen laste zou komen - versterkte haar in het plan om de aanvraag te beantwoorden. - Het gevolg was, dat zij een oud, ziekelijk man huwde, wiens vermogen haar lot kon verzekeren, maar wiens karakter, gelijk wij reeds gezien hebben, dat lot in de hoogste mate rampzalig maakte.

Ik geloof, dat tegen de waarschijnlijkheid en zelfs tegen de waarheid van dit verhaal - even als van al de andere - geene bedenkingen in te brengen zijn; - de Schr. geeft zich alle moeite om de ligtzinnige en vrij onkiesche handeling van het meisje breedvoerig te motiveren; maar hetgeen aan hare verhalen die aantrekkelijkheid eenigermate ontneemt, waarop zij anders door het onderwerp aanspraak zouden kunnen maken, is de weinig dramatische opvatting der toestanden, het gemis aan aanschouwelijkheid en levendigheid van voorstelling. - De personen treden niet handelend op; zij ontwikkelen zich niet, maar worden ons slechts beschreven, en dit kan niet bevorderlijk zijn aan het doel, dat de Schr. ongetwijfeld heeft beoogd, namelijk het opwekken van belangstelling in hare beelden.

Ik beken gaarne, dat de toon van haar boek en de stemming, waarin blijkbaar de meeste schetsen zijn ontworpen, meer tot beschouwing, bespiegeling en beschrijving, dan tot levendige voorstelling hebben moeten leiden. - Mevr. Mackenstein-Koning heeft de bevordering van zedelijkheid en godsdienstigheid en van ‘zin voor stille huiselijkheid’ op den voorgrond gesteld; maar zij zoude aan hare loffelijke poging zeker een nog gunstiger resultaat hebben voorbereid, indien zij zich meer als kunstenaresse had afgevraagd, welke vorm 't best geschikt was, om hare gedachten te dragen en te verpersoonlijken.

Indien zij minder hare toestanden had beredeneerd, maar zich vóór alles ten taak gesteld, de moraal uit de oorzaak, ontwikkeling en gevolg der feiten en uit de karakters harer figuren zelven te doen spreken, zonder aan eigene bespiegelingen zulk eene breede plaats in te ruimen, haar boek zou als kunstwerk oneindig hebben gewonnen, en haar doel, zoo ik vertrouw, nog beter zijn bereikt.

Indien ik dus reeds hier in korte woorden mijne bescheidene meening omtrent haar werk mogt zamenvatten, dan zoude ik gelooven,

dat het, uit een zedelijk en godsdienstig oogpunt beschouwd, aanspraak heeft op warme sympathie, maar als aesthetisch product niet aan de eischen der kunst voldoet.

Ik zou evenwel den indruk moeten verloochenen, dien ik zelf van vele der schetsen ontvangen heb, wanneer ik niet de verklaring aflegde, dat de Schr. voor sommige harer figuren liefde en deelneming heeft weten op te wekken; maar ik zou tevens meenen der waarheid te kort te doen, wanneer ik niet als mijne overtuiging uitsprak, dat zulks meer het gevolg is van hare eigene gemoedelijke en gevoelige persoonlijkheid, dan van de aanschouwelijkheid der beelden zelve.

Zoo schetst zij ons in ‘Schijn en Zijn,’ een aanvallig beeld in ‘Agatha Reinhart,’ een meisje, dat de steun en verzorgster is harer broêrtjes en zusjes, de troost harer ziekelijke moeder, de vreugde en trots van haren vader. - Maar hoe zou deze figuur niet gewonnen hebben, indien wij haar in al hare engelachtige goedheid handelend hadden zien optreden in de huiskamer en aan het ziekbed, hier verplegend en opbeurend, ginds ordenend en onderwijzend! - In plaats daarvan leeren wij haar slechts kennen uit eene beschrijving - en 't moge voor de Schr. getuigen dat wij Agatha reeds uit die enkele beschrijving leeren liefhebben - welke Theodoor de Beaufort in eenen brief aan zijne zuster van haar geeft.

In dit opzigt, is aan de figuur, welke aan haar overgesteld wordt, meer regt gedaan; Adelaïde van Nijenstein verschijnt ons ten minste in een gesprek, hetwelk zij in de concertzaal van Felix Meritis voert, terwijl Agatha ons daar slechts vlugtig wordt geschetst en het beeld verder door eene beschrijving wordt voltooid.

In ‘Hare Vrienden’ leidt de Schr. eene weldadige, nederige christinne bij ons in; eene Dorcas, welke zich eene breede rij van vrienden had verworven onder armen en ongelukkigen. - Wij zijn getuigen van een aandoenlijk tooneel, waarin Mevrouw van Doorne optreedt in het midden van den kring *harer* vrienden, en waarbij de Schr. deelnemende toeschouwster was. - Vooral het tweede gedeelte van dit verhaal toont dat Mevr. Mackenstein-Koning in staat is om te voldoen aan den eisch, welken men aan een kunstwerk rigten mag, en doet het mij te meer betreuren, dat zij zich deze meerdere aanschouwelijkheid niet bij al hare schetsen voor oogen gesteld heeft.

Over ‘Eene zwaar Beproefde’ ligt zulk een waas van somberheid verspreid, dat we ons hebben verwonderd, hoe de Schr. heeft kunnen besluiten het verhaal in zulk een vorm aan het publiek aan te bieden. - De opsomming der smartelijke verliezen van Mathilda Rhijnwald, die achtereenvolgend al hare geliefde betrekkingen verliest, is meer pijnlijk - hoe hard het oordeel schijnen moge - dan aandoenlijk. - De bewerking is er, naar mijne meening, schuld aan. - Indien de Schr., in plaats van ons ieder sterfbed te beschrijven en bij ieder verlies even lang te verwijlen, ons slechts het beeld hadde ge-

schetst der zwaar-beproefde bij den dood van haar kind, en aan dat hoofmoment het verledene als herinnering hadde vastgeknoopt, haar verhaal zou ongetwijfeld dieperen indruk hebben te weeg gebragt, en die weemoedige stemming hebben te voorschijn geroepen, welke zij voorzeker daarvan verwachtte.

Ik zou daarom Mevr. Mackenstein den raad willen geven, in al hare verhalen het effect meer te concentreren, en in plaats van een geheel leven te doorloopen, zich te vergenoegen met de aanschouwelijke voorstelling van het gewigtigste moment. - Zij zal daardoor het gevaar ontwijken, hare lezers te vermoeijen en hunne aandacht te verzwakken.

Ik kan tot voorbeeld wijzen op eene van hare eigene schetsen: ‘het bruidsgeschenk van Tante Claudine,’ waarin ze één enkelen toestand schetst. - Indien deze omtrek niet hoofdzakelijk ware gevuld door den brief van tante Claudine, en wij ons slechts Emilia van Dalen als bruid hadden voorgesteld gezien en getuigen waren geweest van hare gedachten en gewaarwordingen, hare herinneringen en verwachtingen in de vroege morgenure van haar huwelijksdag, dan zou zij zeker 't meest beantwoord hebben aan hetgeen men van dergelijke schetsen verlangen mag.

Ik kan evenwel deze aankondiging niet sluiten - de Schrijfster houde mij ten goede, dat ik niet ieder verhaal aanstip - zonder te hebben gewezen op ‘Twintig jaren later,’ waarin we den verschillenden levensloop leeren kennen van eenige vrouwen, vroegere kransgenootjes en vriendinnen, die de omstandigheden van elkander hadden verwijderd. - Deze schets behoort tot de levendigste van het boek, en wij missen daarin gelukkig die sombere levensbeschouwing, waarvan het meerendeel van den bundel niet is vrij te pleiten.

Ik hoop, dat Mevr. Mackenstein-Koning mijn oordeel niet van hardheid zal beschuldigen, wanneer ik haar niet heb ontveinsd, dat ze als kunstenaresse nog eene school te doorloopen heeft. - Behoef ik er bij te voegen, dat ik van haar scheide met den wensch, dat eene andere en blijdere aanleiding, dan die de tegenwoordige schetsen in het leven riep, het aanzijn moge schenken aan haren verderen letterarbeid?

JOH. C. ZIMMERMAN.

***Asters. Dichtbundeltje, bijeenverzameld door eenige HH. Studenten te Leyden, Utrecht en Deventer*. (*Uitgegeven ten voordeele van het Leydsch Observatorium*.) *Te Leyden, bij J. Hazenberg, Corns. zoon*. 1854.**

Onze tijd is bijzonder rijk aan betoon van liefdadigheid. Behalve de cijns, die het menschelijk gevoel brengt aan de rampspoedigen en de lijdenden in onze maatschappij, die het brengt welligt door uitsparing of bekrimping van eigen behoefte, wordt elke uitspanning, elke vreugde, elk genot bijkans onderworpen aan eene schatting ten behoeve der armen. Verre van ons, dat wij den nationalen karaktertrek, die daaruit spreekt, gering zouden schatten, dat wij dien veeleer niet hoog zouden verheffen, mits ook andere trekken, die tot een werkelijk krachtig karakter behooren en het eerst volledigheid kunnen schenken, slechts niet worden gemist. De laatste voorwaarde zien wij echter niet altoos vervuld, en zelden zien wij het mede*lijden* aan een mede*strijden* gepaard gaan.

Verplaatsen wij ons op enger terrein en nemen wij de verhouding waar der Poëzij tegenover het leed of den rampspoed, dan meenen wij hetzelfde te moeten erkennen, hoewel natuurlijk in anderen vorm. Waar een Godspenning moet worden gezameld, daar wil de poëzy hare stemme doen hooren, terwijl zij zich zoo dikwijls tot zwijgen doemt waar het andere belangen geldt, waar zij de wereld der gedachte moest ontsluiten en des menschen geest moest opvoeren boven den aardschen horizon. Wij zouden gelooven dat de Poëzy, te schuchter en bedeesd, slechts aan hare aloude magt gelooft, wanneer de harten reeds vooraf door ramp of leed zijn gekneed en geschokt, ware het niet dat de klanken, die zij dan aanheft, meestal óok zoo flaauw of zoo dof zijn. En daarom komen wij tot de overtuiging, dat de Poëzy zich eigenlijk bewust is van hare onmagt en zich nog maar alleen waagt te vertoonen als dienaresse van het zedelijk gevoel.

Het feit mag wel worden opgemerkt nadat wij den stortvloed van inkt zijn doorgeworsteld na den stortvloed der wateren.

Uit den laatsten verrezen de overstroomde akkers en landouwen, uit den eersten duikt geen enkele gedachte op. Waarlijk, indien de naneef zich neder zal zetten om eene geschiedenis der ‘waterpoëzy’ onzer dagen te schrijven, dan zal hij zich slechts te verwonderen hebben over het kunstige eener Poëzy zonder poëzy, en over de vermetelheid van zulk een kunstgenre om de aandacht van den tijdgenoot een oogenblik te hebben durven vergen. En zoo hij de prikkels eener dergelijke zanglustigheid eens naspoorde en tot het besluit kwam, dat er geen aandrift heeft kunnen bestaan, omdat er gedachte in de rijmende regels ontbreekt; dat het medegevoel in het geschokte hart

niet tot de dwaasheid van rijmelarij te schrijven heeft kunnen leiden, daar er warmte aan al die ontboezemingen ontbreekt, behalve in den *rim-ram* van den enkelen Jan Klaassen, die zich een oogenblik mede dichter heeft gedroomd, en, door zijn gemoed voortgesleept, meê is gaan doedelen met de anderen; dat er is geguicheld met geestdrift en verrukking, omdat hij slechts overdrijving en onwaarheid in de voorstellingen aantreft; indien hij dit alles waarnam, wat zou dan wel de slotsom zijner kritische studie zijn? Misschien deze: dat er in het jaar onzes Heeren 1855, bij het overvloeijen onzer rivieren, onder velen der in dit jaar gepatenteerde poëeten zich eene kwaadaardige koorts heeft vertoond, welke ook in andere landen van tijd tot tijd is waargenomen, maar alleen Zwitserland en de Vereenigde Staten verschoonde, hetgeen wordt toegeschreven aan de omstandigheid, dat de republieken datgeen missen wat als Jason's gulden vlies tot dolzinnige dwaaltogten kan sporen, datgeen, wat alle beschaafde rijken, zelfs het Hemelsche Rijk en de Verheven Porte nog bezitten: paauwenveêr, paardenstaart of ridderlint.

Wij zijn echter met terugblik op het bundeltje, welks titel wij boven dit opstel nederschreven, een weinig afgedwaald. Het dichtbundeltje ‘Asters’ werd uit zuiverder beginsel zamengesteld. Het is echter weder poëzy der weldadigheid; eene poëzy, die om den wille van het doel genade moet vinden in de oogen der kritiek. Och, of men toch begreep, dat men de prikkels verstompt door ze te dikwerf en verkeerd aan te wenden! Men gebruikt de Poëzy, die men toch nog altijd als eene kracht in het menschelijk leven beschouwt, als een middel om eenig geld te zamelen en schijnt daarbij er niet op bedacht te wezen, dat, wil het doel bereikt worden, de middelen aan het streven geëvenredigd moeten zijn. Dichtbundels, ten behoeve van een of ander goed doel bijeengebragt, wat zijt ge dikwerf vergaârbakken van allerlei vuilnis!

Leed doet het ons te moeten verklaren, dat dit bundeltje geen uitzondering is op den algemeenen regel, al kunnen wij ook verzekeren dat naar onze meening het geheel boven het gewone *niveau* van dergelijke bundels staat. Slechts een vijftal jonge dilettanten hebben het hunne bijgedragen: J.E. Banck Jr., A.J.C. Kremer, Didymus, J.P.N. Land, A.J. Berman, en, indien wij Didymus uitzonderen, gelooven wij dat niet één de goddelijke gave geschonken is. Afgezaagde thema's zonder eenige nieuwe variatiën, hier en daar zelfs onmagt in het werktuigelijke der poëzy, treffen wij meest aan. Er schuilen zelfs gedachten onder, die naar strekking, toon en gang tot een lang vervlogen periode onzer letterkunde behooren; en de vervaardigers zijn jongelingen, die het gelaat naar de toekomst, niet naar het verleden moeten keeren, die aanvangen moeten waar de voorgangers eindigden, die voor het minst blijk moeten geven, dat zij de werkzaamheid van het geslacht, hetwelk thans nog in mannelijke kracht arbeidt, begrijpen en willen voortzetten! Het is er verre van. Men merkt in hunne zan-

gen dezelfde conventie op, dezelfde gemaniëreerde natuur als in de producten uit de dagen der Spandau's en van Hall's.

Didymus onderscheidt zich gunstig in den kring waarin hij thans verschijnt. *Ce n'est pas jurer gros;* maar het verdient toch vermelding. Jammer, dat hij weder meer dan ooit dartelt met de taal, in plaats van haar eenvoudig als voertuig der gedachte te beschouwen en te leeren beheerschen. Het vindt misschien zijn oorzaak in den weinigen rijkdom van gedachte, die hem voor als nog ter dienste staat, zoodat hij zich, om de zwakheid van het wezen te verbergen, alleen op de ontwikkeling van de vormen toelegt en van deze te veel verwacht. Zijn '*Rentenier Verspeck*' is uitmuntend geversificeerd. Wat is echter de *pointe* der quasi satyre? De epicurist, die kunstenaar wil zijn, kan niets anders worden dan een vilder-kritikaster. Wij gelooven niet, dat de wording van een zoodanige species, waarvan vooral jonge dichters bijkans algemeen zulken grooten afschuw hebben, juist is aangeduid.

Erger is het echter met zijn '*Winterbloemen*.' De aanhef is allerliefst; de schildering is kleurrijk, is oorspronkelijk; maar wij begrijpen niet waartoe zij dient en dat heeft de auteur zelf niet geweten. De gedachte, die hij heeft willen verzinnelijken, is hem nooit regt klaar geworden, en dus gaat het met de meeste zijner.... schetsen.

Dat Didymus talent heeft voor beschrijven, en, wat de zangerigheid betreft, bij Hooft is ter leere geweest, blijke uit het volgende citaat uit zijn: '*Aan mooi Nelsken*.'

> 'Zie! lustigjens zwieren de zwaluwtjens rond
> Langs scheutigen pijn en beklaverden grond,
> En lustigjens fladdert het vleermuisken bij
> 't Omringende puin der vervallen abdij.
>
> Het vlindertjen speelt en het kevertjen snort;
> Het krekeltjen piept en het torteltjen *kort;* (?)
> Het windeken *wispelt* met stengel en spriet,
> Of mengelt zijn toontjens in 't vogelenlied.'

Wij zouden hem haast kunnen vergeven dat hij zich van tijd tot tijd aan de taal vergrijpt, en als een regte despoot haar doet leven naar zijn welbehagen!

En nu! Dit bundeltje rakelen wij misschien door deze aankondiging voor een oogenblik van onder het stof, waaronder het reeds verscholen lag, weder op. Laat het vergeten worden en het zal de eer der verzamelaars niet schaden. Langer dan deze verzen zal echter de pijnlijke indruk blijven bestaan, dat men om een Observatorium aan 's Lands Hoogescholen op te rigten, tot dergelijke middelen de toevlugt heeft moeten nemen.

C.

Eene bladzijde uit de geschiedenis van ons drama.

Dichtwerken van van Winter en van Merken, uitgegeven door H. Tollens, Czn.* 1*ste deel. Tooneelpoëzij. 's Gravenhage, K. Fuhri.
***Theda, De bloem der waereld. Door W.J. Hofdijk. Amsterdam, L.F.J. Hassels*.**

I.

> ‘La vérité historique n'est qu'une vérité accidentelle; la verité morale, la verité qui se déduit de la nature même de nos facultés est seule durable, seule immuable, et c'est à elle surtout qu'il faut demander conseil pour mesurer la valeur des oeuvres poétiques.’

Bij het openen van den nieuwen Amsterdamschen schouwburg in den jare 1781, verscheen er een boeksken, getiteld: ‘Geschenk voor tooneeldichters en tooneelspeelers,’ dat, in afwijking van de meeste geschriften dier dagen, op dit oogenblik de aandacht nog ten volle verdient. Het zijn korte opmerkingen over een kunstgenre dat, toen meer dan nu, de belangstelling van een groot deel van Hollands inwoners opwekte. Wij ontleenen daaraan een paar spreuken, welke de beschouwing, waaraan wij ons wagen, verdienen vooraf te gaan, daar zij het voordeel geven van eenige kenmerkende trekken van het drama aan te wijzen.

‘Veel meer dan de redenaar doet de tooneelspeeler; geene schildert voor de verbeelding; deeze tevens voor 't oog; de redenaar schildert slegts; de tooneelspeeler stelt voor; geene verhaalt; deeze werkt; de eerste is schilder; de ander schilder en beeld.’

‘De beste zedekundige verhandeling, gespekt met alle de

bloemen der welspreekendheid, is nog in lang geen goed tooneelstuk. Denkspreuken, beschouwingen, gelijkenissen en wat nog al meer, kunnen wel de waardij eenes tooneelstuks verheffen, maar ze maaken het, in verre na, niet uit. Als eene spijze aan en op zich zelf niet goed is, helpt het weinig haar te peperen, te kaneelen en te nootenmoscaten; en hij, die een paar druppen citroenzap in een pint theewater drukt, maakt voorzeker daardoor nog geen goede punsch.'

Of de tijdgenooten de waarheid van beide opmerkingen hebben gevoeld, of de tooneelspeler de aangewezen verplichting getrouwelijk vervuld, de dichter met de gemaakte opmerking zijn voordeel heeft weten te doen? Wij mogen het betwijfelen als wij de kritiek dier dagen over de toen levende tooneelkunstenaars of de werken der toen bloeiende dichters raadplegen. Het eerste was ons lichter taak dan het laatste; maar de dubbele nasporing gaf toch éene uitkomst: dat er samenstemming bestond tusschen dichter en tolk.

Het zoude in een geschiedenis van het eigenlijk gezegd tooneel behooren om de waardij der toenmalige tooneelspelers aan te duiden, voor zoo verre die uit de elkaâr niet zelden weêrsprekende en meestal zich door grofheid kenmerkende oordeelvellingen dier dagen valt op te maken; om de verdiensten van Passé, wiens talent breed werd uitgemeten, tegen dat van Punt in het licht te stellen en wellicht te eindigen met Bilderdijks uitspraak, in zijne Aanteekeningen op Perzius' hekeldichten, dat 'de afgrijslijk holle en lage stem van Passé alles bedierf,' bevestigd te vinden. In de beschouwing, die wij ons ten doel stellen, achten wij een dergelijk onderzoek overbodig en onnut.

Eene waardeering slechts van de tooneelpoëzy dier dagen ligt binnen ons bereik, en uit het charakter van deze zal ook dat der tolken, voor wie daarin genoegen moge vinden, kunnen worden afgeleid.

Het echte Fransche treurspel was in den jare 1781 nog in zijn volle kracht en in blakende gunst bij dichters en Pindus-vierschaar-spanners. Wel verkondigden de buitengemeene bijval, de gedurende eene eeuw telkens herhaalde vertooningen van den 'Aran en Titus' van Jan Vos, bij den toeschouwer andere behoeften dan die het klassiek treurspel kon vervullen, maar schrijver noch beoordeelaar schenen genoeg scherpte van blik te bezitten om het verschijnsel

te verklaren en het kenmerkende van dat gewrocht des Amsterdamschen glazenmakers op te merken. Aran en Titus behoorde in het oog der geletterden dan ook tot die stukken, welke de kieschkeurige smaak der 18e eeuw van het tooneel wenschte verbannen te zien, maar welke gehandhaafd bleven door de bestuurderen van den Schouwburg - de Regenten der Weeshuizen - die meermalen verzekerden, dat de Gods- of Weeshuizen te veel schade leden door het vertoonen van alleen klassieke en z e d e l i j k e tooneelstukken, en het weeren van Jan Soets *Jochem Jool ofte Jaloerschen Pekelharingh*, of van de toen nog onvervalschte maar in onze dagen gesnoeide *Bruiloft van Kloris en Roosje*, zeker een deficit ofte wel te kort in de kasse der onschuldige weeskens zoude brengen. Voor de klem dezer redeneering, die zoo wél de innige gevoeligheid der in die deugd zoo uitblinkende achttiende eeuw uitdrukte, zwichtte de overheid, en het treurspel Aran en Titus, nevens de andere kluchten, bleven den Amsterdamschen Schouwburg bewaard.

Verre zij het van mij eerstgemeld stuk tegen de kritiek der vorige eeuw in bescherming te willen nemen. Ik beaâm zelfs ten deele het gevoelen van Bilderdijk, aan het slot zijner beschouwing van Aran en Titus medegedeeld, welk opstel, naar mijn bescheiden oordeel, wat meer kritiesch, wat meer aesthetiesch - doortastend en diepgaande had moeten zijn, om den grooten schrijver ten volle waardig te wezen:

> Ja, Vos had dichtgeest, zelfs verheffing in zijn Dicht;
> Hy dwaalt die 't hem betwist, we erkennen 't. Maar v e r h e v e n
> Te zijn? Ach, de ijdle schijn van flikkring blindt zoo licht!
> Neen, dit is slechts aan 't hart, dat edel denkt, gegeven.
> In Vondel was het - schaars, maar dan ook, ongemeen,
> En voor 't bereik te hoog van die hem blindlings roemen:
> Hooft had zijn deel daarvan, maar dikwerf slechts te leen,
> En, teder, mag men hem door kunst gezwollen noemen.
> Rhetorica was nog met Poëzy verward,
> De Rederijkerskraam in tier, en aangebeden;
> In Vondel was verstand bij warmte van het hart;
> In Hooft, beschaafder smaak en meer gekuischte zeden.
> Maar de arme Vos, in 't stof zijns ambachts opgevoed!
> Verbeelding moest bij hem en kunde en smaak vervangen;
> Hy blaakte in 't zuizlend brein van lichterlaaien gloed,

De lier van Hooft verstomde als Vondels dichttrompet,
Waar Arans strot verschroeide in 't vloek en gruwlenbraken,
En Amstels Schouwburg boog in 's onderdrukkers wet,....

Maar dit ware op zich-zelf niet genoegzaam om den standhoudenden bijval der toeschouwers te verklaren. Niet alleen omdat het stuk ruw en plomp was, beviel het der menigte, maar omdat het werkelijk leven, omdat het een handeling bevat en de voorgestelde figuren zich b e w e g e n ; omdat de geest van het Engelsche tooneel, beheerscht door Shakespeare, in dat stuk, aan eene Engelsche ballade ontleend, zichtbaar was; dáarom sprak de dichter-glazenmaker tot verbeelding en gevoel, en dit in weêrwil zijner grofheid en - wat in de oogen van de kunstrechters der vorige eeuw nog onvergefelijker feil was - in weêrwil zijner verkrachting der meest geijkte, door Meester Aristoteles uitgedachte, en door Meester Boileau bevestigde tooneelregels.

Voorwaar, het verschil is groot tusschen Jan Vos' gedrochtelijk stuk, maar dat toch grootsch in aanleg was, en de kunstgewrochten van de vruchtbare dichters der onvruchtbare vorige eeuw, hoezeer zij in het volgen dier tooneelregels meer van Jan Vos afweken dan in het vermijden van diens grofheid, die nog dikwijls de hunne bleef.

Hoezeer geen der in de laatste helft der 18^{e} eeuw vertoonde treurspelen, uitgenomen Vondels Gijsbrecht van Aemstel, een populariteit verkreeg als de Aran en Titus, waaruit dichtregels van buiten werden geleerd, die in spreekwoorden verkeerden; hoezeer wij mogen aannemen, dat geen dezer treurspelen ware belangstelling wekte, daar wij in eene beoordeeling, omstreeks den jare 1781 geschreven, van een stuk vinden melding gemaakt, dat blijkbaar grooten bijval had gevonden, daar het ‘vijfmaal was opgevoerd,’ toch was de scheppingsdrift niet verkoeld en baarden de persen Heroische of wel Vaderlandsche, Idyllische of wel Huiselijke treurspelen.

Het is waar, er kwam weinig oorspronkelijks, en zelfs wat daar nog voor doorging was het niet. De vertalingen van Racine en Corneille zagen reeds voor lang het licht; die van Voltaires zoogenaamde dramatische werken begonnen geboren te worden.

Don Pedro, koning van Castielje, en Mahomet van den

Heer Arouet de Voltaire, ‘de beruchte schrijver en beroemde dichter, zoo uitmuntend in zijne tooneelstukken, als bekend wegens zijne *bijzondere* stellingen’, zoo heette het in een kritiek, verschenen in het Neêrduitsch en werden met geestdrift door de eerzame liefhebberen begroet. In de zoogenaamde oorspronkelijke stukken toonde zich de ‘groote’ Nomsz de primus inter pares. ‘De Belegering van Haarlem,’ van de Baronesse de Lannoy, was reeds vergeten en werd alleen nog maar van het stof der vergetelheid voor een oogenblik ontdaan, om tot vergelijking te dienen van ‘Ripperda, of de inneming van Haarlem,’ van J. Nomsz, welk stuk dezelfde episode behandelde, en, tot een gruwel der beoordeelaars, zich met den eernaam van v a d e r l a n d s c h treurspel tooide, terwijl bijkans niet één tooneel overeenkwam met ‘de Korte waerachtighe Beschrijvinge van alle geschiedenissen, aenslaghen, enz., voor de vroome stadt Haerlem,’ gedrukt in den jare 1574. Wat wonder dan ook dat het wierd afgekeurd? Nomsz, de ijverige Nomsz, wien vier en veertig stukken, behalven de parodiën, hekeldichten en anti-kritieken, niet vrijwaarden voor een sterfbed in het gasthuis en de vergetelheid in het graf, - Nomsz zoude wellicht na zulk eene afdoende veroordeeling van zijn ‘treurstuk’ de dichterveder hebben neêrgeworpen, hetgeen de naneef niet bejammerd had en slechts een leêgte zou hebben gelaten in de bibliotheken onzer geleerde maatschappijen, zoo hij niet te steunen had op zijn een jaar vroeger verschenen ‘Maria van Lalain, of de verovering van Doornik,’ waarvan men getuigde: ‘beschouwen wij dit stuk, ten opzichte van de zeer vele vereischten der kunst in het daarstellen van een waarlijk goed tooneelstuk, dan moeten wij bekennen door het in 't oog houden van alles bekoort te zijn. E e n h e i d v a n d a a d, t i j d e n p l a a t s, v e r s c h e i d e n h e i d d e r c a r a c t e r s, d i e e l k a a n z i c h z e l v e n g e l i j k z i j n e n b l i j v e n, j u i s t h e i d i n d e t o o n e e l s c h i k k i n g, l e v e n d i g h e i d v a n o n d e r h o u d i n g i n h u n n e g e s p r e k k e n, n e t h e i d i n t a a l, e n s i e r l i j k h e i d i n v a e r z e n gepaart met eenen welaangelegden schat van z e d e k u n d e maaken dit treurspel tot een meesterstuk, waarop ons Nederduitsch tooneel moge roem draagen!’ Het hier uitgesproken vonnis werd door den nakomeling niet bekrachtigd. Arme Nomsz, dien we een winstgevend ambacht hadden toegewenscht, dat hem geen tijd zoû hebben ver-

gund om aan de ‘poëterije’ iets te doen, hoe het uwe stervenspeluw zoû hebben verhard, hoe het de gasthuiskreb in een martelbank zoû hebben verkeerd, indien ge hadt kunnen vermoeden, dat zelfs uw Maria van Lalain u niet zoude overleven!

Ter zijde van Nomsz vertoonde zich een jeugdig liefhebber: Willem Haverkorn, de jonge, die in zijn ‘Aleid van Poelgeest’ en ‘Claudius Civilis’ zich de eere waardig betoonde van Nomsz' tijdgenoot te zijn. Het eerstgenoemde stuk was ‘ten opzichte van het *Historische* en tooneelkundige en in beschouwing van beider betrekking op elkander, over het geheel, reedelijk wel behandeld, en vooral in aanmerking der bij bedrijvende perzoonen, vrij l e e r z a a m en o n d e r h o u d e n d .’ De beoordeelaar, wiens woorden wij aanhaalden, vindt echter niet alles goed, want hij kan ‘geen g e v e c h t en niet zoo eene m e e n i g t e v o l k s als in het derde tooneel van het tweede bedrijf voorkomt’, in een tooneelstuk goedkeuren, daar dit ‘tegens de welgegronde regelen en wetten des treurspels aanloopt.’

Het tweede stuk draagt echter nog minder de goedkeuring van den literairen plakvoerder weg, die ditmaal een ‘Haverkornsche treurspel’ heeft zien opvoeren en daarbij bevond, dat het tooneel te klein was om de sprekende personen behoorlijk te onderscheiden, benevens zoovele *Druïden, Barden, Priesters, gewapende vrouwen, Bataafsche edelen, Kaninefaten, Marezaten, Kauchen, groote en kleine Friesen, Romeinsche en Bataafsche lijfwachten*, die ‘als gepakten haring in éen zaten,’ terwijl het bovendien daarbij bleek, dat ‘de dichter, weinig v e r s c h o t v a n w o o r d e n voor zijnen held had gehad,’ welk verwijt wij ten hoogste onbillijk mogen noemen, daar Claudius Civilis over zes en tachtig vaerzen beschikt, om een der Romeinsche hoplieden een kort begrip van de Romeinsche geschiedenis, naar de opvatting der Batavieren, te geven.

Deden wij straks opmerken, dat het ontstaan van Aran en Titus en de bijval daaraan geschonken dieper zin had dan er in die dagen aan gehecht werd, en onze aandacht wel verdiende, niet minder zij dit waar tegenover eene vertaling, welke van de hand des ‘kundigen’ Bilderdijks - zoo noemt hem de tijdgenoot - in den jare 1779 van Sophocles' Edipus verscheen. Bilderdijks genie kon het spoor niet houden, dat zijn tijd betrad. Bilderdijk kon wel de vooroordeelen zijner

eeuw niet afschudden en zich geheel vrijmaken van de banden der scholastische richting, te buigen voor het geijkt gezach, de oogen te sluiten voor waarheid en schoonheid vermocht hij evenmin. Wij mogen het betreuren, dat Bilderdijk, met de grootsche gaven hem geschonken, op de grens van twee eeuwen verscheen en daardoor aan geene toebehoort; - wij mogen hem er geen verwijt van maken, dat hij in den jare 1779, schoon het pseudo-klassicisme verwerpende, toch het romantisme niet begreep, dat in aantocht was en flaauwelijk zijn omtrek te bespeuren gaf. Het laatste was dan ook nog niet van lure en zwachtel ontdaan en werd in elke beweging belemmerd door de banden, die de 18^{e} eeuw, welke zoo luide vrijheid verkondde, om gedachte en beeld sloeg. En juist het romantisme moest, naar den aard van zijn bestaan en streven, als eenigste levensvoorwaarde algeheele vrijheid vorderen. Bilderdijk kende het dan ook niet dan verminkt en misvormd en zag in de voortbrengselen der nieuwe school, die zich naast en toch ondanks Voltaire ontwikkelde, alleen eene ontaarding, eene aanstaande vernietiging van al wat schoon heet en welluidt.

Wij mogen aannemen, dat Bilderdijk eene herschepping wenschte der bestaande dramatiek en daarnaar op dat oogenblik trachtte door de invoering der Grieksche tragoedie welke hij later evenwel weder ontrouw is geworden. Zijne vertaling, door de kritiek dier dagen geroemd en door den dichter van Winter vooral goedgekeurd, hetgeen Bilderdijk, zoo als hij verzekerde, meer genoegen deed dan de lof van alle anderen te saâm, is, naar ik geloof, nimmer voor het tooneel gebruikt. In zijne voorrede waagde hij eene vergelijking van het ‘vorstelijk treurspel’ - waartoe Edipus behoort - en de ‘burgerlijke tooneelspelen,’ welke toen alom en vele met toejuiching vertoond werden. Dat laatste schreef hij toe aan den heerschenden smaak voor nieuwigheden, want die stukken bestonden volgens hem ‘alleen in verwarde samenspraken in den burgerlijken trant, dikmaals vol onwaarschijnlijkheden, of wel in onnatuurlijke samenkoppelingen van kluchten, verhalen en gevechten, zonder eenheid van daad, tijd of plaats.’

Hij getuigde echter - en dit pleit weder voor den scherpen blik des toekomstigen meesterzangers - ‘het oogmerk van de aanhangeren dezer tooneelspelen zelfs zeer prijsselijk’ te vinden; want dat oogmerk, hoewel de meesten het zich-

zelven zeker niet bewust waren, moest toch zijn: de konventionele regelen te doen wegvallen en den mensch voor te stellen zoo als hij zich in het heden bewoog, zonder het liegend blanketsel, dat hem tot Griek of Romer vervormen moest.

Maar een weegeroep voegt ons over de erbarmelijke stumpers, die zich aan de nieuwe richting aansloten en de pennen over het papier lieten glijden, om wat er nieuws in Parijs werd vertoond in hunne vormen aan het Hollandsche publiek te geven. Er bestond toen ter tijde aan het tooneel een wet, voor het minst een vast gebruik, om niets anders dan de poëzy te huldigen, en de poëzy bestond, naar het oordeel onzer 18^{e} eeuw, die de treurige bestemming had van meest vormen zonder wezen lief te hebben, alleen in maat en rijm. De rijmende en lijmende bent, de geachte liefhebberen der ‘dichtcouste,’ de letterkundige gezelschappen, die men bij dozijnen telde, onderwierpen zich gewillig aan zoodanige bepaling en brachten het Fransche proza in deftige Hollandsche zwaar dreunende en steunende Alexandrijnen over.

Een schaterlach beloone thands de zwoegers dier dagen voor hun onvermoeiden arbeid, die ons toestanden geeft, welke telkens aan eene parodie doen denken; een arbeid echter, die de aandacht des onderzoekers verdient, omdat eene nadering tot het wezen van het drama dáarin, hoe gebrekkig ook en verminkt, zichtbaar is.

Wat de dramatische literatuur, in het tijdperk waarmeê onze beschouwing aanvangt, ons oppervlakkig deed opmerken, boden de andere kunstgenres in geene mindere mate. Abraham de Aartsvader van den eerwaarden Hoogvliet was bij zijn verschijning met verbazenden bijval begroet en stond nog altoos hoog aangeschreven. Op dit oogenblik behoort het dichtstuk tot de literaire merkwaardigheden, en vraagt men zich af, hoe de wijdloopige, taaie berijming van eenige hoofdstukken van Genesis, waarbij de geschiedenis als chroniek trouw is gevolgd, maar tevens 's vaerzenmakers volslagen gemis aan lokale kennis, aan aanschouwelijkheid, aan gedachten zich telkens verraadt, ooit de belangstelling van ons volk heeft kunnen opwekken. In iedere andere eeuw zoû het ook onmogelijk zijn geweest; maar in de 18^{e} had men geleerd te dweepen in een theetuin naast een ontkleed kupidootjen, terwijl een dakgoot, bij gebrek aan een beekjen,

het water deed druppelen op een bedding van glinsterende kraaltjens, hetgeen toch fraaier stond dan de ruwe keisteenen der natuur. Wat wonder dat bij een volk, in welks boezem de bijbelsche herinneringen nog leefden, al was de zin, die ze alleen vruchtbaar kan maken voor verstand en hart, ook verdoofd, de geschiedenis van den Patriarch en zijn eegade indruk maakte; dat men zich weinig bekreunde om de waarheid der schildering en voorstelling; dat men de gladgelikte vaersregels met veel kadans en weinig zin hoog verhief en zich in het geheugen prentte om die, bij de eerstvolgende samenkomst van een of ander letterkundig genootschap, als bijv. ‘Kunstliefde spaart geen vlijt,’ of ‘Kunst wordt door arbeid verkregen,’ in den kralentuin met het noodige pathos, waaraan het den liefhebberen nooit ontbrak, aan te heffen.

Wij mogen om de poëtasterij van vader Hoogvliet glimlachen en slechts zijn taai geduld bewonderen, de 18^{e} eeuw had den man te rijke cijnsen van ander gehalte gebracht, om de dichtlievende genootschappen niet tot navolging te prikkelen. Eerlang zag men dan ook Job in vier boeken verschijnen, waarin niet alleen dezelfde trant, maar ook dezelfde denkbeelden van vader Hoogvliet soms te herkennen zijn. Wij kunnen ons niet weêrhouden van eenige regels, die door den tijdgenoot vooral hemelhoog verheven werden, hier te laten volgen. Ze passen voor ons doel en schilderen den tijd. Het geldt Job in zijn tegenspoed:

De vroome vader, ver van al zijn goed versteeken,
Beschouwt bedaard zijn lot, in dees verwoeste streeken.
Hier vindt hy 't eedle graan vertreeden op het land;
Zijn rijke dorpen, door het oorlogsvuur, verbrand;
De boomen omgehakt; de vruchten, weggesmeten;
Dat niet vervoerbaar was geschend van één gereten.
De herders, veel te zwak voor 's roovers overmagt,
Ziet hij, door vuur en staal en stroppen, omgebragt;
Hun lijken, hier en daar, aan boom en staak gehangen;
Hij leest de schrik en vrees nog op hun doode wangen;
Bemerkt hoe menig een, op rotsen, steil en hoog,
Geklauterd, het bereik der afgerichte boog
Geenzins ontwijken kon; hoe andren, fel gedrongen
Door 's vijands benden, van de steilte nedersprongen;

Vermorzeld door dien val, en hun geschonde leên,
Door 's ruiters moedwil nog vertrapt en overreên.
Zijn rundren zijn geroofd. Hij vindt hun hut en stallen
Baldadig omgerukt of *op het punt van vallen*.
De stank vervult de lucht in dat vervaarlijk oord
Het vreeslijk schouwtooneel van plunderzucht en moord.
Hij stapt door brein en bloed en afgekapte leden. -

Welk een uitvoerigheid en toch welt gebrek aan aanschouwelijkheid; welk een streven naar effekt en toch welk een ijdel pogen, want alle inspiratie ontbreekt. Een verwer van uithangborden waagt zich aan de voorstelling van ‘de Nachtwacht,’ of aan ‘de Schuttersmaaltijd.’

Wij zouden nog op vele dergelijke heroische en beschrijvende gedichten kunnen wijzen, en zouden het behooren te doen, indien wij ons vermaten een geschiedenis van de letterkunde der 18^{e} eeuw te schrijven. Voor ons tegenwoordig doel zij het voldoende, om, ter kenschetsing van den aard dier letterkunde, met voorbijgaan der talloze zedekundige vertoogen in rijm, een proeve van de erotische poëzy mede te deelen. Het stukjen luidt - hoe kan het anders in 1779? - ‘aan Fillis’:

Fillis, die door uw vermogen,
Steeds mijn hart houd opgetogen,
Slaa, ei slaa uw minzaame oogen,
  Gunstig op uw minnaar neêr,
Die kwaadaartig word beloogen,
  Omdat hy u mint zoo teêr.
De afgunst op mijn heil gebeeten,
Wijl we al minnend vreedzaam sleeten
Onze dagen, deed u weeten,
  Dat ik, wisselziek van min,
Fillis heb vergeeten
  En eene andere maagd bemin.
Kunt gij, kunt gij zulks gelooven?
Dit gaat mijn begrip te boven!
Zou 'k mij zelf een heil ontrooven
  't Welk ik zogt met zoo veel zorg?
Neen, *mijn vlam* zal nooit verdooven,
  'k Stel uw schoonheid tot mijn borg.

Nooit hebt ge immers ondervonden,
Dat ik heb mijn pligt geschonden;
Kunt gij dan op losse gronden
  My verdenken buiten reên?
    Neen! Neen!
Lieve Fillis, wier vermogen
Steeds mijn hart houdt opgetogen,
Slaa, ei slaa uw minzaame oogen
  Gunstig op uw minnaar neêr;
Valsche waan heeft u bedrogen,
Hoor nu naar de waarheid weêr.

Een beoordeelaar dier dagen merkte hierbij aan, dat men, de tweemaal voorkomende verkeerde woordschikkingen overslaande, dit een ‘aartig’ stukjen kan noemen. Verwondert het u? De man droeg zeker even als de ‘amoureuse’ vervaardiger van het ‘aartig’ stukjen een gepoederde pruik met een beurs of cardogan en een deftig steekjen, terwijl rok en vest de roeping hadden ontvangen om de vormen, die de natuur aan het lichaam gaf, niet alleen te verbergen, maar te verminken en te veranderen.

Men kan echter, dunkt ons, ook niet werkelijk verliefd zijn met een pruik op het hoofd, al hebbe Parijs die ook geleverd, en al staat er ook een *Bergère* tegenover, gekapt met de *coiffure aux insurgents* en een dozijntal *mouches* op het van nature effen gelaat.

Maar niet slechts waagde men zich aan tafel- en minnekout, men poogde zich ook de wieken aan te binden en de aarde voor hooger luchten te verlaten. De Poëzy was ten onzent immer eene zuster der Godsdienst; het innig geloof had behoefte zich uit te storten en vermocht het vaak in ‘de tale der Engelen.’ In het thands behandeld tijdperk echter staan beiden nog wel in dezelfde betrekking, maar zijn ze toch van aard veranderd.

Het geloof is verkild en de poëzy is aâmechtig; het eene is een formulier en de andere een klankgewiegel geworden. Of wat hoort ge anders in de volgende hymne:

Christus hemelvaard.

Wat zangdrift port mij aan, op deez gewenschten dag,
Dien 'k zegepraalend, als een Christen, vieren mag!

Mijn volle zangaêr zwelt; ik gloei van heilgen ijver.
Mijn Goël! u ter eer, span ik mijn snaren stijver,
En zing uw opvaart, naar het zalig Paradijs.

Schoon Hieronimus van Alphen en de Baronnesse de Lannoy ook vaak een anderen toon aansloegen en Bilderdijk reeds liet gissen wat hij eenmaal zoû kunnen zijn, toch vermochten zij geene hervorming in te voeren. Het mag betwijfeld worden of de beide eersten er het genie voor ontvangen hadden: maar zeker is het, dat zij in den tijd, waarin zij leefden, bij een streven naar oorspronkelijkheid, geene vrucht van hun arbeid hadden kunnen zien. ‘De Nederlandsche gezangen’ des eersten, bevatten liederen, die we eer der krachtige 17^{e}, dan der verslapte en ontzenuwde 18^{e} eeuw geneigd zijn toe te schrijven. De ‘Dichtkundige werken’ der tweede, in den jare 1780 verschenen, ademen een geest, die, ontdaan van de vormen, die de tijd er aan gaf, nog ten onzent aandacht en eerbied verdient. In hare zedekundige vertoogen behoort zij echter der 18^{e} eeuw. Ook zij toch bezong de deugden ‘op heid uitgaande,’ maar vergoedde veel in hare hekeldichten en prijsvaerzen. In hare berijmde brieven - een vorm die toen algemeen in zwang was - was zij eenig en wist zij scherts aan ernst, satyre aan gemoedelijkheid op losse ongekunstelde wijze te paren. In een dier brieven leert zij ons een blik te werpen in het maatschappelijk leven dier dagen, leert zij ons den geest kennen, die bij de edelsten in den lande heerschte. Men vergunne ons de aanhaling:

Aan den heere Graave van Byland, generaal adjudant van Zijne Doorl. Hoogh. enz., enz.

Ja Byland, wijl gij 't zegt geloof ik met er daad
Dat gy mijn vaerzen acht en waarlijk duitsch verstaat.
Ik weet, gy zijt oprecht, maar zult gy 't my vergeeven?
Ik had ons goed Bataafsch die eer niet toegeschreven.
Hoe kan zoo vreemd een smaak ook vallen in uw geest?
Een Graaf! een Heer van 't Hof, die duitsche vaerzen leest!
Dat Neêrduitsch, naar my dunkt, mogt zich gelukkig schatten,
Indien gy 't zonder moeite in proza kondt bevatten:
Maar 't zelfs van woord tot woord in vaerzen te verstaan,
Kan waarlijk met uw rang bijkans niet samen gaan.

In deze regelen wordt ons veel verklaard wat ons anders duister zoude blijven. Het bewustzijn des volks was ingesluimerd, de letterkunde, die uiting eener nationaliteit, droeg er de kenmerken van. Hoe de daden der vaderen ook tot walgens toe werden bewierookt en verheven, men was er onverschillig bij, voor het minst beschouwde men ze als te behooren tot een afgesloten tijdperk, dat men alle inwerking op het heden ontzeide; en al moest men die daden ook bewonderen, men deed het, neêrgedoken in de kussens van den ruststoel, vermoeid van het tellen der glinsterende dukaten of het knippen van de *coupons* der vreemde schuldbrieven. De kunst, die ze verheerlijken en vereeuwigen wilde, werd een bloote vorm; en mocht ze bij den burgerman, wiens eischen, het volkscharakter daarbij in aanmerking genomen, niet boven het alledaagsche gingen, nog een oogenblik gehoor vinden, bij den geletterde of hooggeplaatste, wiens horizon verder verwijderd en voor wie de arbeid der naburen toegankelijk was, vond zij minstens onverschilligheid, zoo niet minachting.

Ja, de letterkunde dier dagen was de spiegel des tijds. De vereenigde Provinciën teerden op het erfdeel der Vaderen en waren te uitgeput om dat te vermeerderen of te verbeteren. De indringende Fransche wijsgeerte, het platte rationalisme, ontnam het hart zijne warmte, het gemoed zijne stemme, roofde der natuur hare bevalligheid en geheimzinnige schoonheid, woei over het gezellige leven eene snerpende koude heen. Een nieuwe eeuw was in aantocht, maar men was te ontzenuwd en te krachteloos om zich de moeite te geven haar tegen te treden; men bleef dommelen en de vormen gebruiken, waaraan men niet meer geloofde. Van daar de onmacht der letterkunde in al hare uitingen. Het schilderen van individualiteiten trad op den achtergrond, want om ze te schetsen moet men er zelf een bezitten; de voorstelling van hartstochten ging onder in platheid of gezwollenheid, want het is moeielijk voor te stellen wat men niet kent, het is moeielijk waar te zijn waar men zich prikkelen moet en opwinden, en de 18de-eeuwsche poëten deden het voorzeker, niet bij het champagne-glas, maar bij het troebeler vocht dat de immer gevulde koffikan niet ophield te geven; zedekundige vertoogen vervingen den gloeienden helden- en geloofszang, en daar men geene verovering konde maken op het gebied der gedachte, stelde men zich met

het verkregene tevreden, maar liefkoosde en vertroetelde 't, totdat het zijn oorspronkelijke gedaante verloor; men dacht toen toch iets te hebben verricht, en het was niet veelmeer dan eene polijsting der vormen. De 17de eeuw bezat de p o ë z y , wat verbleef der 18de eeuw anders dan het v a e r z e n - m a k e n ?

Vreeselijk was de storm die den zwoelen dampkring zoude zuiveren. Om onze nationaliteit te hervinden, moesten wij haar eerst verliezen; om ons bewust te doen worden van de ons blijvende krachten, moesten wij worden gekastijd en met scorpioenen gegeeseld; om ons van een verstijfde Staatskerk en van eene kille onverschilligheid te verlossen, moest de waanzin als wijsgeerte onze landpalen indringen, en wat wij eenmaal heilig hielden pogen te ontreinigen; om waarlijk mensch te zijn en de natuur te leeren begrijpen, moesten wij lijden en strijden: onder rampspoed en smart zinkt toch de waereld der idyllische herders weg, verrijst de werkelijke met hare diepten en hoogten; want slechts het gebroken harte verstaat de tonen, die zij ons toezuist, het eerst.

Wij keeren van onze afdwaling terug. Wij poogden den lezer eenigen indruk, zij die ook oppervlakkig en vluchtig, te geven van den geest, die de letterkunde der 18de eeuw doortintelde, ten einde te beter het gehalte te kunnen proeven van het drama uit die periode, hetwelk vooral onze aandacht vergt, daar een onzer grootste hedendaagsche dichters, die blijk heeft gegeven den tijd waarin hij leeft te kennen, het voor den tijdgenoot nog geschikt en het daarom eene nieuwe uitgave heeft waardig geacht.

Wij bedoelen in onze schets niet zoo zeer eene beoordeeling te geven van van Winters en van Merkens dramatische werken, als wel deze te beschouwen in verband tot de ontwikkeling van het kunstgenre waartoe zij behooren. Het was daarom naar ons inzien noodig den tijd te schetsen waarin beide auteurs leefden, opdat men bij de beschouwing hunner dramaas zoû kunnen beoordeelen, wat er van het dramatiesch genre, bij de inwerking van den geest des tijds, worden moest.

Onze volksdichter Tollens was er op bedacht om den rijkdom onzer letterkunde te vermeerderen, door de schatten die het verleden bezat en die de vergetelheid dreigde te

begraven, wederom op te delven. Een krachtige ouderdom werd daaraan besteed, en niemant had inniger dan de schrijver dezer regelen gewenscht dat de arbeid vruchtbaar had mogen zijn.

Zelden gaf Tollens ons de gelegenheid zijne kritische gaven te leeren kennen. Wat hij van haar liet blijken geschiedde slechts in een kwade luim tegen de héele jonge school, die maar niet altijd kon begrijpen, dat k l a a r h e i d en d u i d e l i j k h e i d een eerste vereischte zijn in een kunststuk, terwijl zij bovendien van oordeel waren dat de beteekenis van beiden zeer rekbaar en slechts betrekkelijk konde zijn. Een lierzang van Vondel, een puntdicht van Huygens konden der denkkracht wel eenige inspanning vorderen, terwijl een zoetvloeiend liedtjen van Frank van Berkhey zelfs in een halve dommeling volkomen mocht begrepen kunnen worden; en toch zoû de aesthetische smaak wellicht geroepen worden om aan de beide eersten de voorkeur boven het laatste te geven.

Aan van Winter en van Merken zijn wij het echter verplicht, dat Tollens zich van eene andere zijde als kritiesch talent doet kennen en ons in proza, zeker even klaar en duidelijk als zijne poëzy, ons zijn oordeel of liever gevoelen over beide produkten mededeelt. Het gezach, dat den naam van Tollens vergezelt, noopt ons dat oordeel onzen lezer niet te onthouden.

‘In den rei der vaderlandsche dichters, die in de laatste helft der vorige eeuw onzen *zangberg* ten luister verstrekten,’ - zoo luidt het in zijn voorbericht van de door hem bezorgde nieuwe uitgave - ‘is eene der eerste plaatsen aan Nicolaas Simon van Winter en Lucretia Wilhelmina van Merken toegekend geworden. Gelijk zij door den band des huwelijks waren verbonden, zoo waren zij het ook door kunstzin en talenten, en beider dichterlijke naroem is vereenigd en ongescheiden gebleven. Nog wordt de een niet genoemd, zonder dat de andere herdacht wordt. Doch hoezeer ook hunne namen en hunne werken niet ten eenen male uit het geheugen zijn uitgewischt, zoo als die van velen hunner schrijvende en dichtende tijdgenooten niet alleen, maar van velen zelfs, die na hen geleefd en gebloeid hebben, zoo heeft echter de *tand des tijds*, die vooral gretig aan dichterlijke eerekransen knaagt, ook den hunnen niet ontzien. Ondanks den algemeenen en onverdeelden lof,

hun, bij hun leven en hun sterven, door alle beminnaars der poëzy en alle bevoegde kunstregters toegezwaaid; ondanks den lof van een Bilderdijk zelven, die van Winter, vooral als treurspeldichter, in hooge eere hield en zijne echtgenoote van Merken de begaafdste vrouw van 't vaderland noemde, *hebben nogtans in lateren tijd hunne werken bij het grootere publiek niet al die onderscheiding blijven genieten, waar men ze vroeger zoo ruimschoots meê vereerde. De oorzaak daarvan kan wel niet in eene vermindering van hunne waarde gelegen zijn, en zou dan aan eene veredeling van den kunstsmaak en eene verfijning van het oordeel mogen toegeschrenen worden, indien men niet veeleer aan de meerdere aantrekkelijkheid van het nieuwere en het gezag der mode had te denken, die, welligt ten aanzien van alle schoone kunsten, maar voorzeker ten opzigte der dichtkunst, hare grilligheden eerbiedigen doet. In onzen leeftijd vooral heeft men het kleed der poëzy van kleur en snede zien verwisselen; of daarom altijd de stoffe deugdelijker en van betere gehalte geworden is, zou ik niet onvoorwaardelijk durven beweren*.'

'En gelijk in den vorm van het kleed, zoo schijnt men ook in het voertuig der poëzy eene verandering begeerd te hebben. Het waarlijk lastig en omslagtig kwarto-formaat is met regt voor een handelbaarder en bevalliger gedaante verruild geworden. Een boek in kwarto heeft thans een te ouderwetsch aanzien om lezers van jongeren leeftijd te kunnen aanlokken, en daaraan is misschien *almede* de verwaarloozing en miskenning van meer dan één uitstekend dichter van vroegeren tijd, althans eenigermate, te wijten.'

Van daar dat Tollens besloot tot eene uitgave in kleiner formaat, om de verloren populariteit van het dichterlijk echtpaar te herwinnen. Hij gaat voort:

'Ik ben echter wel verre van te willen beweren dat de dictie, de versbouw van de besten onzer thans levende dichters, niet meestal voller en vaster is dan die van de door mij zoo hooggeschatte kunst- en echtgenooten, en men zou mij onregt aandoen door te vermoeden, dat ik den gunstigen invloed zou willen voorbijzien, die, door het voorbeeld van den eenigen Bilderdijk vooral, zoo kennelijk op den vorm onzer poëzy, op de kunst der versificatie is uitgeoefend geworden; doch aan een der hoofdvereischten van alle poëzy, zoo als van allen letterarbeid, duidelijkheid en verstaanbaarheid' - men ziet dat Tollens zich gelijk blijft - 'vind

ik door al onze tegenwoordige dichters, zonder uitzondering, niet zorgvuldiger en in meerdere mate voldaan. Nergens toch zal men in deze verzameling duistere en dubbelzinnige uitdrukkingen aantreffen, noch door woordschikkingen, die toelichting en ontraadseling behoeven, tot een vermoeijend nadenken worden verpligt. Nergens zal de keurige kunstkenner op zoogenaamde dichterlijke vrijheden, die zeldzaam tot de dichterlijke schoonheden behooren, stooten, en geen geoefend oor zal door den wanklank van onvolkomen rijmen, die niets dan valsche toonen in de muzijk der poëzy zijn, beleedigd worden.'

Nogmaals herhaalt Tollens zijne aanwijzing van de schoonheid der vormen, de klaarheid, de duidelijkheid en de verstaanbaarheid der diktie en vervolgt aldus:

'Met een vlugtigen blik deze verzameling overziende, trekt de tooneelpoëzy waarmede zij geopend wordt, onze aandacht het eerst. *Zij behoort tot de oudere school*. Ik zal mij geene beoordeeling over de meerdere of mindere waarde van den ouderen of nieuweren kunstvorm vermeten. *Zij zijn, dunkt mij, onafhankelijk van elkander, dragen ieder hunne afzonderlijke kleur en dulden geene vergelijking. De nieuwere tooneelstukken zijn welligt meer* theatrale voorstellingen des onderwerps, de oudere meer dramatische dichtstukken. Het waren bij uitsluiting de laatsten, waarmede onze vaderen zich verlustigden en waaraan onze dichters hun schitterendste lauweren dankten. Zoo stelde men dan ook de treurspelen van van Winter en van Merken op hoogen prijs en stonden zij beide als Tooneeldichters in onverdeelde achting en aanzien. Er werd bijna geen nieuwe schouwburgzaal ingewijd en geen triumffeest gevierd, dan met de opvoering van een hunner stukken, en niet zonder een innig genoegen heb ik ontwaard, dat meer dan éene onzer Rederijkerskamers, waaraan men den weêr ontwaken den lust voor onze vaderlandsche poëzy in zoo veel opzigten heeft te danken, ook weêr de kennis aan deze tooneelwerken verlevendigd heeft. Hoe menigmaal heeft mij in mijne jeugd de voorstelling van den Monzongo verrukt en hoe diep ben ik geroerd geworden door de *edelaardigheid* van de Rijk! Het heugt mij dat zijn uitroep: *Geef mij mijn keten weêr!* geen minderen indruk op mij maakte dan het beroemde: *Qu'il mourut* van den ouden Horatius bij Corneille.'

‘Maar indien deze treurspelen bij die der oudere school moeten gerangschikt worden en men er de wetten en regelen der eenheid in geëerbiedigd vindt, het is er nogtans verre van daan, dat men er eene slaafsche navolging van Fransche voorbeelden in zou herkennen, zoo als in de meeste onzer oorspronkelijke tooneelstukken van dien tijd. Er ademt een onafhankelijke kunstgeest in; het zijn Hollandsche voortbrengselen, in 't Hollandsch gedacht en in verzen *opgesteld*, waarin geene uitheemsche kleur kennelijk is. Zij munten minder uit door inwikkeling en kunstige ontknooping, dan door een natuurlijke hartstogt- en karakterschildering, en verwekken minder een verrassende en aangrijpende ontroering, dan een streelend en bevredigend genot.’

Verder beschouwt Tollens de andere werken van het echtpaar. Onder anderen de David en de Germanicus van van Merken. Hij laat in het midden of het heldendichten zijn, maar beandwoordt de vraag of het fraaie dichtstukken zijn, onvoorwaardelijk en toestemmend.

‘De David munt uit door aandoenlijkheid en gevoel, door levendigheid van voorstelling en bevalligheid van tafereelen..... Schitterender en verhevener kunststuk is welligt de Germanicus..... De zamenstelling van het geheel, het boeijende der episoden, de afwisselende schildering van veldslagen, plegtigheden en natuurverschijnselen; de staats- en zedelessen; de natuur- en oudheidkennis: de meesterlijke verzen, die men op zoo vele plaatsen te bewonderen vindt, verheffen inderdaad dit dichtstuk tot eene ongemeene waarde. Men treft er bladzijden in aan, die zich geen onzer eerste dichteren - die zelfs een Bilderdijk zich niet zou hebben te schamen; brokstukken, die men ten tweeden male leest, om ze andermaal te genieten!’

Wij wagen het niet om den fijnen smaak van Tollens in twijfel te trekken, en dit te minder daar wij der ontleding van David of Germanicus geene ruimte mogen toestaan. Wij vermeten ons slechts éene bedenking. Zoû van Merken zoo geheel van den geest harer eeuw zijn vrijgebleven om de thands gehouden lofspraak nog voor onzen tijd volkomen van kracht te doen zijn? Zoû er objektive waarheid schuilen in hare natuurschildering, zoû er verheffing in hare gedachten zijn, zoû een poëtische gloed de 18de-eeuwsche vaerzen doortintelen? Men vergunne ons eene enkele aanhaling uit den zoo hooggeroemden Germanicus; wij hebben

de volgende regels niet zorgvuldig opgespoord, maar troffen ze aan bij het openslaan van het lijvige boekdeel:

De Prins is naauwlijks weêr in 't Ubische gebied
Wanneer men Silius de vest genaken ziet,
Verzeld van Flavius en andre legergrooten.
't Geluid der krijgsbazuin, 't gejuich der keurgenooten,
Van tijd tot tijd herhaald, verspreiden wijd en zijd
Met onderscheiden klank reeds d'uitslag van den strijd.
De ruime vest loopt leêg om 't vrolijk heir te aanschouwen.
Doch niets trekt de oogen meer, dan eene schaar van vrouwen
Door dappren Flavius bij d'inval in het land,
Gelijk 't gerucht verspreidt, geborgen uit den brand.
De fiere Deudorix, uit de adellijke loten
Van de eerste Vorsten der Sicambren voortgesproten,
En met een deel zijns volks in ketenen gekneld,
Volgt hem met deezen stoet, van sterke wacht verzeld.
Germanicus, *bekoord door 't krijgsgeluk der zijnen*,
Doet Hopman Silius in zijn *verblijf* verschijnen;
En vordert van den held bericht van zijnen togt.
Ik ben, zegt Silius, niet zonder achterdocht
Dat ons Arminius *dien oorlog heeft gebrouwen*,
Om tijd te winnen door u elders op te houên:
Dan hoe dit wezen moog, men meldde mij terstond
Dat zich Vorst Arpus bij Sigodonum bevond,
En nog in twijfling was of hij de sterke wallen
Op Taunus' top herbouwd, stoutmoedig aan zou vallen,
Dan of hij met zijn heir zich naar den overkant
Des Rhijns zou spoeden, tot bederf van 's Trevers land:
Deez laatsten toeleg kon zijn baatzucht meest behagen.
Apronius had zich voordeelig neêrgeslagen,
En dekte Rhijn en Mein bij beider 't zamenloop,
Ik zocht den vijand op, *niet zonder groote hoop*
Van 't onbekommerd heir met voordeel te overvallen.

Wij willen den lezer niet door eene verdere mededeeling vermoeien, den lezer, die zich wellicht er over verwondert, dat de auteur dier regels zich de moeite heeft getroost om er rijmen voor te zoeken en niet veeleer, ook ter liefde der kortheid, in proza haar verhaal heeft neêrgeschreven. Tollens had voor den Germanicus kunnen doen wat hij zoo uitmuntend voor de tooneelpoëzy van van Merken heeft ge-

daan: hij had de matte Alexandrijnen, zoo eenstemmig in hun kadans - zelden wordt de rust bij het halfvaers gemist - kunnen stevigen, maar hij zoû der zwakke voorstelling geene levendigheid, den fletschen tinten geene kleur hebben kunnen bijzetten; hij had het proza niet tot poëzy kunnen vervormen.

Vermoeden wij, dat Tollens in zijne ingenomenheid geen onpartijdig rechter geweest is ten opzichte van van Merkens zoogenoemde heldendichten, wij vreezen dat hij dit niet minder zal blijken ten aanzien der tooneelpoëzy, tot welke wij ons thands wenden. De oude school gaf volgens Tollens *dramatische dichtstukken*, de nieuwere *theatrale voorstellingen des onderwerps*. Indien Tollens hier het rechte woord gebezigd hebbe, dan doet men der 18de eeuw grootelijks onrecht, als men haar de eeuw van verval noemt. Waar de dramatische poëzy werkelijk bestaat, kan er geen achteruitgang, kan er geene matheid en verzwakking bestaan, want dat genre van poëzy vordert juist het bestaan van krachten, welke een ziekelijke toestand niet bezitten kan.

Verder wordt verzekerd dat van Winters en van Merkens treurspelen tot die dramatische gedichten behooren en - wat deze eigenlijk zijn verklaart Tollens niet; in te vele opzichten heeft hij zich van het uiten eener meening weêrhouden - dat ze v e r s t a a n b a a r en d u i d e l i j k n a a r d e n v o r m en o o r s p r o n k e l i j k v a n i n h o u d zijn. Zoû de uitspraak wat het laatste aangaat in denzelfden zin moeten opgevat worden als die over de dichterlijke schoonheden van den Germanicus? Zoû van Merken, die den invloed der eeuw zoo merkbaar in het laatste gedicht onderging, daarvan in een genre, dat het meest ontvankelijk is voor indrukken van den tijd- en volksgeest, zijn vrijgebleven?

Jacob Simonszoon de Rijk, zoo heet het treurspel, dat van al de tooneelstukken van van Winter en van Merken den meesten indruk heeft gemaakt op ons volk. De oorzaak daarvan moge ons blijken na de ontleding en de beschouwig van het stuk.

Wij zijn te Gent in den jare 1574, te midden der Spanjaarts, die de beleedigde majesteit huns konings komen wreken; ter zijde van de burgers, die een grens stelden aan het koninklijk gezach en, bij het overschrijden daarvan, als vrije mannen den opstand niet slechts voor geoorloofd maar ook voor plicht hielden; wij zijn te midden van de zonen van het Zuiden:

Waar de Taag langs Lisbóa zijn goudkorrels afvoert,
Waar zich Cordua baadt in den Guadalquivir!

trotsch op hunne afkomst, op hun verleden en heden, op hun macht en gezach, vervuld met heiligen ijver voor de heilige Kerke, die hare vormen als aan hunne begrippen had ontleend of met welke die begrippen als waren saamgegroeid; een volk, tintelend van poëzy, bij hetwelk verbeelding en gevoel meer gebied voerden dan het verstand; een volk, dat den horizon der Vlaanderens wel nevelig mocht heeten, en heide noch weide, schoon gloeiend bruin of zuiver smaragd gekleurd, eene vergoeding zoû beschouwen voor de bergen met sneeuw getopt, voor de dalen overwuifd met de geuren van mirthe en oranjebloesem.

En naast hen, of liever tegenover hen, zien wij de zonen van het Noorden, de loten van den Germaanschen stam, wel verre van even als gene door de Natuur te zijn geliefkoosd en verpleegd, in den kamp tegen haar gehard en ontwikkeld; een volk, welks horizon een schier oneindige ruimte te beschouwen liet en dat dan ook begeerig de blikken derwaards liet rondweiden, daarin niet afgeleid door de weinige bloemen, welke rondom zijn voet geurden; een volk, dat uit den aard van zijn ontwikkeling in verstand had moeten winnen wat het in verbeelding en in gevoel, of liever gemoedelijkheid, had verloren; een volk, dat met het verleden gebroken had, het heden zelfs wegwierp en aâmechtig hijgde naar een morgen waarvan het de gehalte niet kende; een volk alzoo, schier van alle zijden den vreemdeling tegenovergesteld, onder wiens scepter hen het erfrecht, hetgeen naar charaktertrek noch nationaliteit vroeg, had gebogen.

Zijn wij onbillijk in onzen eisch, dat de dramatische auteur, die zich aan de voorstelling waagt dier beide nationaliteiten, ook het charakter van beiden, zoo als wij het poogden aan te duiden, moet hebben bestudeerd, daar het de woorden, die voertuigen der handelingen, behoort te tinten, ja zelfs de gedachten moet leiden en besturen? Wij mogen vorderen dat slechts individuen, menschen, wier zieleleven wij kunnen begrijpen, de dragers zijn van de gedachten des dramatischen auteurs; maar tevens, dat die menschen ons worden voorgesteld als onderworpen aan den invloed van buiten, aan den invloed van stand, van geboorte, van godsdienst en afkomst.

Heeft van Merken er zelfs naar gestreefd?

Donna Elvire de Moncada en Don Ozorio de Augulo zijn bij het opgaan der gordijn in gesprek. De eerste is de vrouw van Mondragon, bevelhebber van Middelburg, gevangene geweest van Willem van Oranje, die hem ontslagen heeft onder voorwaarde, dat hij de loslating van de Rijk en nog vier andere van Oranjes partij den landvoogd Requesens zoude afvorderen, en, bij het falen zijner pogingen, in zijne gevangenschap terug zoude keeren. De tweede is de vriend van Mondragon en alzoo ook van diens gade. Hij bewijst haar reeds op dit oogenblik goede diensten, want hij stelt haar in de gelegenheid om den toeschouwer het leed, dat haar kwelt, en de aanleiding daarvan, nevens de gesteldheid der zaken bekend te maken. Het had, bij ontbreken van zoodanige figuur, in een alleenspraak moeten geschieden; en een alleenspraak mat toch af, zelfs den 18de-eeuwschen Amsterdammer, wien de Gijsbrecht van Aemstel daartoe anders wel het noodige geduld had geleerd.

ELVIRE.
Laat af, getrouwe vriend! mijn hart door troost te streelen.
Mijn gade is onbekwaam om met zijn eed te spelen.
Ik ken zijn eedle ziel, die, *door de deugd bekoord*

(Het geldt een Spanjaart der 16de eeuw en het wordt gezegd door een Senora.)

Haar wetten heilig acht.

AUGULO.
Wie houdt aan ketters woord?

ELVIRE.
Gij veinst vergeefs voor mij en doet me uw reên mistrouwen,
Gij zelf, ik doe u regt, zoudt hem uwe eeden houên,
Indien ge u in de plaats van Mondragon bevondt.

Nu deelt zij mede wat Augulo voor het minst even zoo goed als zij weet; en ze zoû wellicht geen geschikt einde hebben gevonden voor hare uitroepingen en teêrhartige ontboezemingen, waarvan zij, te oordeelen naar de overdrijving en kilheid der uitdrukkingen, waarschijnlijk niets meent, zoo niet haar dienaar Henrico haar de komst van twee vreemdelingen had gemeld. Zij vindt in de toelating bezwaar, ‘want duldt haar bittere rouw dat zij thans vreemden

spreke?' waarop Henrico herneemt, dat een van de twee bezoekers, en nog wel een 'vrouw van geen geringen staat,' 'weenend' aan de poort staat. Dit doet haar van gevoelen veranderen. Geroerd roept zij uit:

Voldoe haar wensch.
tegen Augulo.
Helaas! daar zijn er meer die schreijen.

Terwijl de bediende de beide bezoekers binnenleidt, vervolgen Augulo en Elvire het straks afgebroken gesprek en redeneeren over den moed en de edelaardigheid van Mondragon en de zwakheid van Requesens. De komst van Margaretha Hooft en Nicolaas Nicolaaszoon Hooft breken het gesprek af. Margaretha is - wij kunnen het reeds gissen - de vrouw van de Rijk; Hooft is haar broeder. Zij komen om voor de Rijk te pleiten. Zoo lang die naam niet genoemd wordt, blijft Elvire koud:

Zijn lot staat niet aan mij: ik kan het niet verzachten;
Een, die voor ketters pleit, heeft weinig troost te wachten;
Want ik besluit, mevrouw! (*verschoon me, indien ik mis* -)

(Wat zegt ge van die beleefdheidsformule?)

Dat ketterij de grond van *zijnen* rampspoed is.

Wij hebben eene grieve tegen den uitgever van van Winters en van Merkens Tooneelpoëzy. Hij, die zich altijd zoo keurig op den vorm toonde, dat hij een matten vaersregel geen rust liet, staat toe dat de voornaamwoorden in den vierden naamval voorkomen, en nog wel menigmalen op de plaats waar het deklamatoriesch accent valt. Wij roepen met Bilderdijk uit:

Ik denk dat HÁREN ZÍJNEN HÚNNEN
Is zekerlijk een weddingschap.
Of zou mij dit bedriegen kunnen?
Gij doet het immers voor een grap?
Want wie zou de arme voornaamwoorden
Zoo zwaar met klatergoud omboorden
Te schittrend voor hun knechtslivrei?
Dat goedtjen, kan men 't niet ontbeeren,
Schuilt best in schaduw van hun Heeren
En nooit voegt hun zoo'n luid geschrei.

Nu Elvire echter hoort dat het de Rijk geldt, voor wien haar man borg is gebleven, ontroert zij. Hooft, die tot dus verre voor zijne zuster het woord voert - hier ontdekken wij een zweem van characterizeering eener nationaliteit: de Hollandsche vrouw lispelt het Beets in zijne ‘Reinen van harten’ zoo gaarne na:

> Liefst de laatste;
> liefst geleund
> Op een schouder,
> die haar steunt; -

mengt de dreiging onder de bede om bijstand. Waarop Augulo hem verpletterend andwoordt en hem al de vrijbuiterijen van de Rijk bij name en toename: den aanval op den Briel, de inneming van Vlissingen en den overval van het ‘onbezorgd Kampveer,’ opnoemt. Margaretha, ‘de minnende vrouw,’ vermag niet langer te zwijgen en zij verhaalt van hare zijde haars mans geschiedenis. Zij begint in Amsterdam bij den beeldenstorm. Hij moest vluchten:

> Hij vlood naar Dantzigs vest, en zette in 't uitheemsch oord,
> In hoop op beter tijd zijn *granenhandel* voort.

De mededeeling is charakteristiek, maar past weinig bij den gezwollen toon des geheelen verhaals.

Zij wederlegt de beschuldiging punt voor punt, en besluit vrij bits:

> Gij kent hem weinig, wiens gedrag gij hebt misprezen.
> Ach! ware hij minder groot, 'k had minder stof tot vreezen.

waarop Hooft invalt, als waardige broeder:

> Wie hem verachten durft uit *zucht tot dwinglandij*, (?)
> Wat rang hij ook bekleede, is minder groot dan hij.

Augulo en Elvire nemen het geheel anders op dan een tegenwoordig Senor en Senora het zouden doen tegenover een graanhandelaarsvrouw en een burger van eene of andere stad. Augulo gaat zelfs ver:

> Uw *ronde* taal *behaagt* me, ik wil geen *braven* honen.
> Zoo ik hier meester ware, ik zou de Rijk verschoonen:
> De *vriendschap*, die mijn *harte* aan Mondragon *verbindt*,
> Wenscht waarlijk dat hij in de Rijk een redder vind!

Welke regelen het in het duister laten wat de eigenlijke aanleiding van Auguloos streven zal zijn: zijne deelneming in het lot van braven, of zijne vriendschap voor Mondragon, die voor de Rijk borg is gebleven.

Margaretha maakt het in haar andwoord niet duidelijker. Zij herneemt:

> Ach! heeft de *vriendschap* op uw eedle ziel vermogen,
> *Dan* is zij vatbaar voor grootmoedig mededoogen
> Met de *onderdrukte deugd*, die om bescherming schreit.
> Dan durf ik melden wat mij herwaarts heeft geleid.

Het kan zijn, dat de tijdgenoot een dergelijke dialoog met genoegen heeft aangehoord; zeker achten wij het echter, dat de tegenwoordige lezer de klem der redeneering weinig vatten zal; want wat wordt er eigenlijk gezegd? Is uw edele ziel in staat vriendschap jegens Mondragon te voeden, dan is ze ook vatbaar voor het mededoogen met mijn man, dien gij wel een oogenblik te voren een ketter hebt geacht, maar dien gij op mijn gezach veilig kunt beschouwen als ‘de vertrapte deugd.’

Margaretha laat Elvire den tijd niet daarover na te denken. Zij volvoert de bedreiging, in den laatsten aangehaalden regel vervat, en gaat in het breede verhalen wat haar binnen Gent heeft doen komen.

Wij hooren bij herhaling de klachten der ‘minnende echtgenoote’ en een bede om bescherming, en vernemen ten derden male de mededeeling van de belofte, door Mondragon afgelegd:

> Doch toen de bange tijd reeds driewerf was verloopen,
> Die tusschen Mondragon en Nassau was gesteld,
> En ik noch taal noch blijk vernam van mijnen *held*,
> Kon ik 't verlangen naar zijn komst niet meer verduren.

Tollens verzekert ons dat de dramatische dichtstukken van van Merken *oorspronkelijk* en *zelfstandig Hollandsch* gedacht zijn. Wat blijkt uit al onze aanhalingen tot dus verre anders dan dezelfde stijl van de Fransche *tragedie*, als bijv. in de Andromaque, waar Oreste Hermione toespreekt:

> *Ah! divine princesse*,
> *Ma flamme, vos appas ... mon amour, ma tendresse*, enz.

Doch gaan wij voort; er zal ruimschoots gelegenheid zijn die zoogenoemde oorspronkelijkheid te leeren kennen.

Elvire hoort met de meest mogelijke kalmte - een hoogst bedaarde *Hollandsche* vrouw waardig, jammer echter dat ze een Spaansche is - de overbodige schildering van Margaretha aan. Zij kan echter geene bescherming geven aan den ‘wellust’ van Margarethaas harte, dus wordt de Rijk genoemd, en denkt geheel eenstemmig met haar vriend Augulo, die een oogenblik te voren hetzelfde bijkans in dezelfde woorden te kennen gaf:

> 'k Beklaag uw ongeval; en stond zijn lot aan mij,
> Ik gaf dit oogenblik uw echtgenoot u vrij.

Margaretha wordt daarop wanhopig. Zij besluit in Gent met haar man te sterven, en stuurt haar broeder weg om haar grijzen vader, hare schoonmoeder en - ook haar kroost te troosten. Wij twijfelen er aan of de auteur, zoo zij er al in geslaagd zij een minnende e c h t g e n o t e te schilderen, gelukkig is geweest in de voorstelling eener liefhebbende m o e d e r .

Elvire zoû geene vrouw, Augulo geen man, dus beiden geen menschen moeten geweest zijn, indien ze bij zulk eene klacht ongeroerd waren gebleven. De laatste verzoekt zijne vriendin een oogenblik in het geheim te spreken om zich te beraden, en beiden laten Margaretha en Hooft alleen, die den hun gelaten tijd gebruiken om het straks gehouden gesprek voort te zetten. De eene wil sterven en haar broeder doen heengaan, de andere wil noch het een noch het ander. Vreemd dunkt het ons dat Margaretha, die wij in hare smart wel wat bekrompener van geest hadden gewenscht, nog der politiek en der vrijheid gedachtig is en van Mechelen, van Haarlem, Zutphen, Naarden en van het ‘veege Leyden’ rept. Maar Augulo en Elvire keeren. De uitkomst van beider beraadslaging is: dat Elvire bij Requesens een gehoor zal doen vragen. De handeling vaart niet te snel voort; de auteur weet ook dat ze vijf bedrijven te vullen heeft. Om tot dit besluit te komen was een geheime raadpleging noodig! Hooft en Margaretha zijn echter zeer tevreden, en van zwervelingen en Geuzen als ze straks waren, worden ze lieden van invloed, want Augulo voegt Hooft toe:

Ik zweer de Rijk mijn hulp; *zweer de uwe aan Mondragon*.

HOOFT.
Welaan!

AUGULO, *hem omhelzende*.
Ik ben uw vriend.

HOOFT, *hem weder omhelzende*.
'k Beveel u *mijnen* broeder.

waarop Margaretha van hare zijde tegen Elvire aan hare dankbaarheid lucht geeft:

En gij, mevrouw! die mij grootmoedig bijstand biedt,
De hemel hoede u voor hetzelfde zielsverdriet,

welke woorden ons doen denken aan een andwoord op een brief van rouwbeklag uit de vorige eeuw: 'Ik bedanke UwEd. voor UwEds. deelneming in UwEds. Missive, bij mij den .... courant ontvangen, en hope de Hemel' - de 17de eeuw zoude daarvoor een krachtiger woord gebezigd hebben - 'gelieve UwEd. nog lange voor dezelve verliesen te spaaren.'

Met de wederzijdsche betuiging van vriendschap en aanbieding van hulp sluit het 1ste bedrijf. En als we ons nu afvragen wat het ons heeft voorgesteld, dan moet het andwoord zijn: Twee minnende echtgenoten, beiden vreezende voor het leven harer echtgenoten en waarvan de eene, hoewel tevens moeder, wil sterven; benevens twee vrienden, die van tijd tot tijd zich laten hooren om de beide vrouwen tijd van rusten te geven; terwijl het verhaal van aller rampen alleen de belofte ontlokt van elkaâr te steunen!

Dit is de aanhef van een *dramatiesch* dichtstuk, dat de individuën, die het voorstelt, door hunne h a n d e l i n g e n moet doen kennen.

Het tweede bedrijf brengt ons terstond in aanraking met de Rijk. Hij komt geboeid in de gehoorzaal op, verzeld van zijn bewaker Alonzo. Hij is mismoedig, maar wordt getroost door genen, die een 'edelaardig Spanjaart' blijkt, en niets beter weet te doen dan de oogenblikken, welke Requesens' binnenkomen voorafgaan, te besteden aan een verhaal van de gesteldheid der opgestane gewesten, en eene verklaring van den staat van zaken, welken wij reeds in het 1ste bedrijf herhaaldelijk zagen blootgelegd, maar die de

Rijk, als toen bij het relaas niet aanwezig, tot dus verre onbekend is gebleven. De medegedeelde rampen schokken de Rijk, maar doen hem zijn eigen toestand toch niet vergeten; want als hij van Aldegonde hoort, die, hoewel gevangen, ‘in Utrecht zich betamelijk ziet onthalen,’ andwoordt hij:

> Gelukkiger dan ik, die, schoon ik menigmalen
> Om spijsverandering en licht en lucht verzocht,
> Noch 't een noch 't ander op mijn beê verwerven mogt.

Requesens komt binnen, gevolgd door Francisco de Bovadilla en wachten. Den Landvoogd denken wij ons statig en ernstig in een overrijk gewaad met elkaâr weêrstrevende kleuren op een Hollandsch tooneel te zien opkomen. Bovadilla herkennen wij terstond, dank zij het talent des Hollandschen tooneelspelers, voor den verrader, zonder wien geen goed treurspel bestaan kan. Zijne wenkbraauwen zijn gefronsd; een valsche glimlach krult zijne lippen en zijne stem klinkt gants anders dan van een gewoon sterveling.

Requesens neemt statig plaats, en nog statiger treedt de Rijk hem tegen, terwijl Requesens - de goede, de zachtaardige landvoogd! - hem vraagt, of hij wel weet wat straf hem wacht? Alleen om hem deze vraag te kunnen doen schijnt hij uit den kerker te zijn gebracht. De Rijk doet er echter zijn voordeel mede en neemt de gelegenheid te baat om een redevoering te houden:

> Gij, die tot Landvoogd werdt in Alvaas plaats verkoren,
> Sta toe, mijnheer! dat ik de waarheid u doe hooren.

Hij schetst in breede trekken de waardigheid van een Hollandschen Graaf uit het zalig voorheen en den meineed van Filips den tweede, hetgeen Requesens geduldig aanhoort, Alonzo verleidt om *met een blik op de Rijk* uit te roepen: ‘Welk een grootmoedigheid!’ en Bovadilla doet zeggen: ‘Wat trotsche waan!’ waarin beide figuren als ‘edelaardige’ en ‘boosaardige’ menschen genoeg worden gecharakterizeerd.

De Landvoogd waagt nog eene poging om hem te redden door hem aan te sporen van partij te veranderen, en nu barst de verontwaardiging van de Rijk los, waarbij wij niet weten wat het meest op te merken: zijne woordenrijkheid,

of zijne eigenliefde. Zijne burgerdeugd, waarop niet weinig gestoft wordt, is die van Brutus. Hij rept van gade noch kroost, slechts van zijn vaderland, van den Staat, als of er een bestond in 1574! De minachting van Bovadilla klimt bij de Rijks oratie, even als de bewondering van Alonzo, en met de aanzegging dat hij ‘zijn sterflot af kan wachten,’ wordt de Rijk door de Requesens weggezonden.

Deze blijft met Bovadilla alleen. De inhoud van beider gesprek is niet moeielijk te raden. Requesens moge nog weifelen, de verrader Bovadilla spoort hem aan om streng te zijn en de belofte, door Mondragon afgelegd, niet te achten. De Landvoogd geeft toe en wordt er werkelijk een kind door, want de redenen, door Bovadilla aangevoerd, missen alle klem. Men oordeele naar het slot:

BOVADILLA.
Het voegt geen hopliên voor hun vrijheid of hun leven,
Gevangen ketters aan de muiters weêr te geven

- maar dat was ook niet gebeurd -

En 's Landvoogds achtbaarheid te krenken door hun dwang.

REQUESENS.
Gij spreekt *gegrond*, mijn vriend! Het regt ga *zijnen* gang.
Zoo *leere* (?) *ons oorlogsvolk* standvastig zich verweren,
Of worde een *offerhand* van zijn *ligtvaardig zweren*.

Juist komen op dit oogenblik Elvire en Augulo gehoor vragen. Het is wel gelukkig voor de auteur, dat Bovadilla eerst het woord heeft gehad en de daad van het stuk alzoo niet vóor de geboorte behoeft te sterven. Het verwondert ons niet, dat de bede van Elvire wordt afgeslagen en dat deze, die om haar echtgenoot denkt, op den Landvoogd verbolgen wordt, daarin niet weinig door Augulo versterkt, die op niets anders peinst dan op het in opstand brengen der bezetting.

Het tweede bedrijf is ten einde, en nog is het ons of wij slechts met de inleiding tot de eigenlijke daad van het stuk zijn bekend gemaakt.

Twee bedrijven, waarin veel kostelijke tijd en veel woorden verspild zijn om niets voort te brengen!

Het derde bedrijf voert ons weder tot de twee onafschei-

delijke reizigers, die Gent arm aan arm doorkuieren. Het is weder Margaretha die een klaagtoon aanheft en Hooft die haar poogt te troosten.

Elvire ontmoet en vertelt beiden wat wij in het vorige bedrijf reeds hoorden: de Rijks veroordeeling en Requesens' strengheid. Het is of de auteur ons bijkans alles tweemaal wil doen genieten.

Augulo komt bij het drietal en verhaalt hoe hij geslaagd is bij de Spaansche hoplieden, die wel goedsmoeds zijn, maar een hoofd bij hun opstand verlangen. Daartoe verklaart Hooft, de Geus, die naauwelijks in Gent veilig is, zich bereid. Dit vindt Augulo toch ook wat sterk, maar om een gants andere reden dan wij:

> Ons krijgsvolk is te sterk gezet op 't punt van eer,
> Dan dat het op 't bevel eens burgers op zou trekken.
> (Verschoon mijn ronde taal!) dit zou meer ramps verwekken.

waarop Hooft waardig herneemt:

> Een Hollandsch burger wordt niet straffeloos gehoond.
> Wat burgermoed vermag heeft Alkmaar hun getoond.

Maar aan de verlegenheid om een aanvoerder maakt Elvire een einde, door zich daartoe aan te bieden.

Augulo, die bij Elvire dezelfde plaats inneemt als Hooft bij Margaretha en altijd trouw met haar rondwandelt, gaat thands weder heen en laat het andere paar weder achter. Margaretha is weder bedroefd, Hooft vol troost, tot dat - wat gunstig toeval! - de Rijk, die ter strafplaats gaat, de galerij, waar Hooft en Margaretha zich bevinden, langs treedt. Voor zoo verre wij het domicilium van deze laatsten kunnen nagaan - Elvire heeft hun ‘vrij logies’ aangeboden en zij, als vreemden, kunnen toch niet 's Landvoogds verblijf gedurig doorzwerven - moet die galerij zich in het huis van de Spaansche Senora bevinden. Hoe de gevangene de Rijk daar echter komt, is ons een raadsel. Wij dienen dus aan te nemen dat Elvire mede in het huis van den Landvoogd geherbergd is. Wij stippen dit alleen aan, om de slordige samenstelling van het theatrale gedeelte des treurspels aan te toonen.

Aan de Rijk wordt - dank zij de welbekende edelaardigheid van Alonzo - vergund, zich met zijne magen te onderhou-

den. Hij maakt er gebruik van, om na de eerste omhelzingen, - niet aan Margaretha naar zijn kinderen of zijn ouders te vragen - maar Hooft te verzoeken hem te vertellen, hoe het ‘met Neêrland is gesteld.’ Hij heeft hetzelfde in het vorig bedrijf aan Alonzo reeds gevraagd, en het moge eene genoegdoening voor dezen zijn, dat Hooft hetzelfde mededeelt en dus de waarheid van het vroeger verhaal bevestigt. Het geheele gesprek, dat een afscheid moet zijn van de teêrste betrekkingen, loopt over de hoogste aangelegenheden des Staats, over de vrijheid, burgerdeugd, enz., waarbij de Rijk zijn eigen ziele-grootheid niet verbergt, want - zoo roept hij uit:

> Zelfs in het kerkerhol, beroofd van licht en lucht,
> Was 't Vaderland alleen het voorwerp van mijn *zucht*.

Margaretha bewijst voor het eerst dat zij gezond verstand heeft door te vragen:

> Ach, dacht gij niet aan ons?

De Rijk gespt daarop zijn heldenkuras een weinig los en daalt van den Olympus naar de aarde, om een oogenblik mensch te zijn:

> *Laat u mijn taal niet belgen*,
> *Gij kent mijn teederheid voor u en voor mijn telgen*.
> De *Hemel*, die de *deugd* of vroeg of spa beloont,
> Beloone uw liefde, zoo standvastig mij betoond.

Het heeft weder iets van den hierboven aangehaalden brief van rouwbeklag. Hij eindigt met een soort van credo:

> Ik min u meer dan ooit. Ik min mijn grijze moeder.
> 'k Bevele u hooger magt. En gij, mijn waarde broeder,
> Die zelfs met lijfsgevaar, me in 't uiterst bijstand biedt,
> Verlaat mijn huisgezin in zijne ellende niet.
> Mijn hart steunt op uw trouw en op uws vaders zorgen.

Hij klimt den Olympus weêr op.

> Maar, o mijn Vaderland! uw lot is mij verborgen,
> *Ach! ik was burger eer ik kroost of ega had.*

Feith heeft den regel zoo schoon gevonden, dat hij dien, slechts een weinig voor zijn onderwerp gewijzigd, in Inez de Castro heeft overgenomen.

In het thands volgend afscheid, dat ettelijke oogenblikken aanhoudt, merken wij uitroepen, klaagtonen en smeekbeden op, maar geen enkel woord, dat uit het harte opwelt en daar om tot het harte spreekt. Of vindt ge waarheid in Margarethaas vaarwel:

> Mijn weêrhelft! mijn de Rijk! *de droefheid breekt mijn hart*.....

de ware droefheid kondigt niet aan wat zij voelt; zij ontleedt zich zelve niet. In den laatsten uitroep zien wij dan ook maar alleen een wèlgevormden Alexandrijn.

De auteur laat den verrader Bovadilla opkomen, om de kermenden te scheiden. Margaretha is bezweken, anders zoû zij het laatste woord gehad hebben; thands heeft Hooft het:

> Grootmoedige! beveel uw ziel in 's Hoogsten hand,
> En leef gelukkiger in beter Vaderland.

De gordijn valt; het derde bedrijf is ten einde, dat uit een afscheid bestaat, hetwelk op den treurigen roem mag aanspraak maken van eene welgeslaagde parodie te zijn op een werkelijk tragischen toestand.

In het eerste tooneel van het 4^{e} bedrijf treffen wij weder Margaretha en Hooft bij elkaâr.

De eerste is natuurlijk weder treurig, heft de meest klinkende jammerkreten aan, en wordt weder door Hooft getroost. Ditmaal gaat het moeielijker dan ooit. Herhaaldelijk moet Hooft den naam van Elvire en Augulo noemen, eer Margarethes aandacht van den dood haars echtgenoots wordt afgeleid. Maar Elvire komt zelve om Hooft te ondersteunen; zij wordt als op den voet door Augulo gevolgd, die aan de '*nieuwe onzekerheden*' van Hooft een einde maakt door de mededeeling van de Rijks redding door de muitende bezetting. Margaretha is verrukt:

> Is 't mooglijk! Hemel! zou hij leven! zou hij leven!

Die uitroep verraadt gevoel, maar de auteur zorgt er voor haar effekt dadelijk weêr te verwoesten. Margaretha gaat voort:

Ach! waarde Hooft!
tegen Augulo.
Mijnheer! heb ik u wel verstaan?

De Landvoogd wordt op dit oogenblik aangediend. Het blijkt nu dat Hooft en Margaretha werkelijk van tijd tot tijd hand aan hand het verblijf van Requesens doorkruisen en dat Elvire met Augulo er mede woont. Tevens schijnt het, dat de Landvoogd van tijd tot tijd bezoeken aflegt bij zijn logés. Het is een wonderlijke huishouding! Elvire besluit Requesens af te wachten, en Augulo gaat Hooft en Margaretha heen leiden naar den geredden de Rijk. Het thands gevoerde gesprek tusschen den Landvoogd en Elvire getuigt van de grootste gedachte-verwarring. Gene is te recht verbolgen over de daad van geweld; maar in stede van de schuldigen te doen gevangen nemen, gaat hij - het is waar, 't geschiedt op hoogen toon - redetwisten over het gebeurde. Elvire acht hare daad eene schoone daad; zij vergoêlijkt haar derhalve niet, maar beandwoordt den Landvoogd op even hoogen toon.

Men hoore:

Uw toorn verblindt uw geest; verwar de zaken niet.
Elk onzer edelliên zal, op uw welbehagen (?)
Gereed zijn, goed en bloed in 's Konings dienst te wagen;
Doch als hun dappre vuist zich zelve in strijd op strijd,
Tot *roem* van *uw gezag*, met moed en ijver kwijt,
Dan valt het hard, mijnheer, voor *hooggeboren helden*,
Hunne onvermoeide trouw *met smaad* te zien vergelden. (?)
Mijn Mondragon strekt van dees waarheid u ten blijk.
Wie streed met grooter moed? *Wie leed meer ongelijk?*

Met dat ‘ongelijk’ kan Elvire niets anders bedoelen, dan dat de Landvoogd van zijn recht gebruik maakt, om een muiter te doen sterven, voor wien Mondragon, een zijner onderhoorigen, zich borg had gesteld. De begripsverwarring der auteur wordt echter nog duidelijker, nu zij Christoffel Mondragon juist van pas laat optreden. In van Merkens treurspel hangt alles van het toeval af. Ware Mondragon in het 1^{e} tooneel van het 1^{e} bedrijf in Gent geweest, het treurspel zoû maar twee bedrijven groot zijn geworden; nu hij zoo goed is niet voor het 4^{e} bedrijf te verschijnen, telt het er vijf. Mondragon

roept zijn Heer en Meester tot verandwoording. Hij geeft de Rijk niets toe in zelfverheffing en voegt daarbij eene even groote mate van burgerdeugd. De Landvoogd - zoo laat hij zich uit - vermoordt zijn eigen hopliên, als hij de Rijk en de vier andere Geuzen, voor wie hij borg is, niet spaart. Requesens, die den dapperen Mondragon niet missen wil, geeft toe, maar doet het, getrouw aan zijn zwak charakter, dat van Merken hem toedicht, slechts ten halve. Alleen de Rijk en niet de vier anderen zullen ontslagen worden.

Elvire ontvangt van hem een terechtwijzing, die scherp en streng zoude mogen heeten, indien ze een kind ware geweest. Requesens voegt haar toe:

> 'k Verschoon ons oorlogsvolk, ter gunst van uw gemaal;
> Doch zorg voortaan hen nooit tot muiterij te ontsteken.

Het schaadt de waarheid der voorstelling, dat de auteur Elvire niet de belofte laat afleggen: van het nooit weêr te zullen doen.

Requesens gaat den ontslagbrief teekenen; Mondragon de Rijk ontboeijen, die, hoewel door de muitende soldaten van het schavot en uit de hand des beuls gered, toch weder naar de gevangenis is gebracht; Elvire neemt de rol van Margaretha over en uit een weeklacht over het lot haars echtgenoots, nu de Landvoogd de vier andere Geuzen niet vrij geeft. De drie gelukkigen, de Rijk, Margaretha en Hooft snellen aan, en nu Hooft van dankbaarheid rept, andwoordt Elvire dat het meer dan tijd is, die te toonen tegenover haar man Christoffel Mondragon; want:

> De *wreede* Landvoogd *speelt baldadig met zijn leven*,
> En doet aan u alléen de vrijheid wedergeven.
>
> **DE RIJK.**
> Aan mij alléen, mevrouw? Dit staat niet in zijn magt.
> Ach! meld uw echtgenoot, dat ik hem hier verwacht.
> *Zijn glorie* hangt er aan om dit ontslag te weren.

waarop Elvire uitroept: ‘Helaas!’ en heengaat om Mondragon, door de Rijk herwaards deftig opontboden, te gaan halen. De Rijk blijft met echtgenoot en broeder alleen, en schoon zij reeds ettelijke oogenblikken elders elkaâr hebben

kunnen omarmen, bejammeren en liefkozen, en alzoo in vrijheid spreken, moet eene uitdrukking van de Rijk zijne echtgenote thands eerst op de gedachte brengen, dat zij een brief van Oranje bezit, die zóo belangrijk is, dat hij na de lezing terstond verscheurd moet worden. Wij deelen den brief zelven niet alleen als literaire maar ook als historische merkwaardigheid mede. Hij draagt alle blijken van echtheid, dat wil zeggen: van afkomstig te zijn uit de vorige eeuw, en doet het charakter van den Zwijger op verrassende wijze van eene nieuwe zijde kennen. Men hoore. Willem van Oranje schrijft:

> ‘Gij zult in vrijheid zijn als gij mijn brief ontvangt.
> 't *Valt hard*, mijn waarde vriend, uw dienst op *nieuw* te *vergen;*
> Doch zou ik u 't belang van 't Vaderland verbergen?
> *Aan hem*, voor wien het hoofd der Walen zich verbond,
> *Hangt* 's Land's behoudnis in dees hagchelijken stond.
> *Ik kan, van hem beroofd, niets voor de vrijheid winnen*.
> Breng Mondragon den eed, dien hij mij zwoer, te binnen;
> Red Marnix bovenal, *naast God, mijn regterhand*,
> Met hem bezwijkt of staat het lieve Vaderland.’

Onze hoogschatting van den brief van Willem van Oranje, gedagteekend 9 Aug^{s}. 1573, wordt door bovenstaande regelen niet verzwakt. Wij ontleenen daaraan de volgende zinsnede: ‘Doch *ik en wille mij zelven noch den lieve vaderlande bezwijken*, maar, wagende goed en bloed, de middelen te werk stellen, die mij de Heere der Heirscharen heeft toegeschikt.’ Wat ander charakter spreekt ons hieruit tegen! Hier spreekt een geloovig gemoed, een krachtige geest, en ginds een gepoederde en gepruikte tooneelheld!

De brief geeft aan de daad van het stuk eene nieuwe wending. De Rijk besluit toch bij Mondragon op het ontslag der vier anderen aan te houden; de wijze waarop hij het doet noemen wij, zachtst genomen, zonderling. Ter rechter tijde komt Mondragon binnen met den ontslagbrief van de Rijk in de hand. Deze ziet hem in en vraagt hoe het nu den anderen gevangenen vergaan zal. Op het ontwijkend andwoord eischt hij, dat Mondragon terstond naar Holland terugkeere en zich ter beschikking des Prinsen stelle. Deze belooft het, maar dringt op uitstel aan; hij poogt de Rijk tevreden te stellen:

Is 't niet genoeg dat gij voor 't onheil zijt beveiligd?

DE RIJK.
Ik heb zoowel als zij mijn trouw mijn land geheiligd;
Ligt met geen mindren moed dan een van hen gestreên.
Wij hadden één belang en werden lotgemeen.
Zou ik mij schandlijk door een *lage daad* onteeren?
Daar zij gevangen zijn, in vrijheid wederkeeren,
En dulden DAT *men denkt in Holland*, DAT *men mij*
Hier had ontslagen als de minste van waardij.

Welk een opblazing en tevens welk een redeneering! Deze wordt nog treffender, nu de Rijk voortvaart:

Een goede naam verstrekt een onwaardeerbren zegen.
'k Heb dien behouden in mijn treffendst ongeval,
En zweer dat ik hem tot mijn dood behouden zal.
Geen eedle ziel, die de eer of 't leven moet verliezen,
Kan immer twijflen welk van beiden hij moet kiezen.
'k Begeer de vrijheid niet *ten koste van mijn eer;*
.....Geef mij mijn ketens weêr.

Hoe het de Rijks eer kon kwetsen als hij gebruik maakt van den ontslagbrief des Landvoogds, begrijpen wij niet. Hij kan bij Mondragon aandringen op nakoming van den door dezen afgelegden eed, maar meer vermag hij niet. Zijn beperkt verstand ziet niet in, dat hij zijner eigen zake schade toebrengt door zelf de ketens weder aan te nemen. De beweegredenen van deze daad zijn bovendien aan de Rijk zelven niet helder. Hij spreekt nu van zijn eer, terwijl hij eenige regels vroeger van vernedering gewaagde, alsof hij door terug te keeren minder ware dan de anderen; zijne opgeblazenheid is heroïesch; - men bedenke toch dat hij vooral niet minder wil zijn dan de vier gevangenen waaronder Aldegonde zich bevindt, dien de Prins zelf naast God zijn ‘regterhand’ noemde.

Toch hebben de aangehaalde regelen van de Rijk jaren lang de geestdrift der hoorders opgewekt, en spreekt Tollens er nog in zijn voorbericht met opgewondenheid van.

Met trotschen tred stapt de Rijk heen, na Mondragon, die hem van gedachte wil doen veranderen, eerst nog toegeroepen te hebben, dat hij ‘*zijn deugd* om schijnreên niet verzaken’ zal. Mondragon en zijn vriend Augulo en zijn egade

Elvire heffen daarop een jubelzang aan op de ‘deugd’ van den Hollander, waarbij de eerste nog het besluit voegt hem te zullen redden.

Wij zijn tot het vijfde bedrijf genaderd. Wij vinden Bovadilla en den Landvoogd bij elkaâr. De eerste brengt hem op de hoogte van wat er in den laatsten tijd gebeurd is. De Rijk is naar zijn kerker teruggekeerd, waar hij, naar het schijnt, weder liefderijk en zonder een nieuw bevel des Landvoogds af te wachten, is opgenomen.

Zijne echtgenote zit ‘weenende op een steen voor zijn gevangenis,’ zoo als Bovadilla zich schilderachtig uitdrukt, en ‘haar broeder staat er bij, alsof zijn hulp kon baten’, voegt hij er, zeker op honenden toon, aan toe. De Landvoogd is verlegen met de zaak, maar Bovadilla is met zijn verraderlijken raad gereed; - de Rijk moet met zijn vrouw en broeder dadelijk naar Brussel gebracht worden. Voor dat Requesens daarop geandwoord heeft, komt Mondragon hen storen en vertellen, wat wij reeds herhaaldelijk hebben gehoord; terwijl hij aandringt op de loslating der vier andere Geuzen. Hij voert een stoute taal, meer dan 't een mindere voegt, zoodat Requesens, door vrees gedwongen, hem met beloften paait en na diens vertrek zich met Bovadillaas voorslag vereenigt. In een alleenspraak spreekt hij uit wat hij doen zal. Had hij kunnen voorzien wat hem te wachten stond, hij zoû gewis den hem gelaten vrijen tijd gebruikt hebben om door een sluimering zijne krachten te ververschen. Daar stormen toch Elvire en weldra ook Mondragon binnen. De eerste woorden van dezen spellen hem reeds een geweldigen aanval:

> Welk een trek dacht mij uw list te spelen?

en krachtig wordt de strafrede besloten door de volgende vraag: ‘Verbeeldt ge u dat *mijn moed* dit onregt zal gedoogen?’

De ruwe bejegening doet Requesens driftig worden. Hij spreekt er van iets te *willen*, hetgeen voor de eerste maal geschiedt; het blijft echter bij spreken. Mondragon deelt hem mede, dat de poort op zijn last met oorlogsvolk bezet is, en dat hij de Rijk, die den Landvoogd wenschte te spreken, *vergund heeft* hier te komen.

Deze woorden mogen ons reeds in Mondragons mond verrassen, de daarop volgende nog meer; want het blijkt, dat hij niet weet wat hij doet, daar hij den Landvoogd ten slotte toevoegt:

Ik pleeg hier geen geweld en ben gereed te wijken.

De Rijk maakt van Mondragons verlof gebruik en komt nevens Margaretha en Hooft, die thands mede geboeid zijn, den Landvoogd rekenschap vragen van het gebeurde. De Rijk dreigt hem met den toorn van Amsterdam, indien zijn vrouw en broeder - beiden bewoners dier stad - gevangen worden gehouden.

Van Merken vergeet, dat zij met hare gedachten in 1574 verwijlen moet; toen was de toorn van Amsterdam zoozeer niet te duchten.

Hij eindigt echter zijne redevoering naar gewoonte met een verheven zedeles, die tevens dient om zijn eigen grootheid te verkonden. Requesens doet hem opmerken, zeker om van de hoofdzaak af te dwalen, dat hij, de Rijk, zich niet op Amsterdam moet beroepen, daar die stad hem in ballingschap heeft gezonden; waarop hij andwoordt, groot als Brutus en grooter dan Coriolanus:

Ik zwoer der stad mijn trouw: 'k zal haar mijn trouw bewaren;
'k Zal voor haar regten mij verdediger verklaren;
In weêrwil van den hoon mij eertijds aangedaan,
Zoo lang mijn oogen voor het zonlicht openstaan.
Een edelmoedig hart zet aan zijn wraakzucht palen,
En zal zijn rampen nooit op 't Vaderland verhalen.

De Landvoogd zoû op deze ontboezeming zeker een even schitterend andwoord hebben gegeven, indien niet Augulo binnen ware gestormd met de mare, dat Antwerpen van de Geuzen gevaar loopt. De Landvoogd denkt er aan om derwaards te trekken, maar wil Mondragon medenemen, die voor hem is wat Marnix heet voor Oranje: naast God, zijn rechterhand. Mondragon wil niet, tenzij de vier andere Geuzen worden ontslagen. Requesens meet daarop de maat zijner inkonsequenties vol door uit te roepen:

Lafhartige!

MONDRAGON.

Mijn dienst was averegts besteed.
Ik *lach* om uwen hoon en zal mij zoo gedragen,
Dat Nederland eerlang van Mondragon zal wagen.

Tegen de Hoplieden.

Wien zult gij volgen?

Zij scharen zich allen bij Mondragon.

Zie, hoever *gij* 't hebt gebragt!

Mondragon schijnt niet te weten, dat zijn vriend en zijn echtgenote de Hoplieden tot muiterij hebben aangespoord.

REQUESENS *ter zijde*.
o Bovadilla! had mijn ziel uw raad veracht.
Nu houdt ge u schandlijk schuil en laat me in 't onheil steken.

Arm kind! roepen wij uit. De twist tusschen hem en Mondragon rijst gedurig hooger, zoodat de Rijk zich tusschen beiden werpt en het geschil door een redevoering poogt te vereffenen. Hij gaat zóo ver van zich zelven als gevangene aan te bieden, mids de vier andere slechts ontslagen worden. Dat ontlokt Margaretha, die den gantschen tijd roerloos en sprakeloos heeft gestaan, een angstkreet, terwijl Mondragon de Rijk omhelst en uitroept: ‘Grootmoedige de Rijk! gij zijt een schepter waard,’ en Augulo als van bewondering opgetogen, laat hooren:

Gelukkig Amsterdam, dat zulke helden baart!

REQUESENS *ter zijde:*
Hoe redde ik best mij zelf? Zal ik den haat van allen...?
Neen beter dat ik zwichte, eer *zij* me aan 't hof doen vallen.

tegen de Rijk.

't Is billijk dat ik door uw loflijk voorbeeld leer.

tegen Mondragon.

Ik deed u ongelijk. Geef mij uw vriendschap weêr.

Mondragon kust hem de hand.

tegen de Rijk.

En gij, die, midden in de zwaarste tegenspoeden,
Hem, die uw leven dreigt, voor onheil tracht te hoeden,
Grootmoedige!

Hij ontboeit hem, en geeft Mondragon een wenk om Margaretha en Hooft te ontboeijen.

Verwerf een billijk loon van mij.
Ik geef om Mondragon u en uw vrienden vrij.
Keer naar uw Vaderland met hen en met uw magen,
Gij dwingt uw vijand zelv' u achting toe te dragen.

DE RIJK.
Gij toont door deze daad dat gij in 't hoog bewind
De billijkheid erkent en 't *heilig regt* bemint.
Wij zullen Phlips als u de billijkheid doen eeren
Of tot den laatsten man 's lands heilig regt verweren.

HOOFT.
Onkreukbre heldenmoed, op trouw en deugd gevest,
Bescherme, eeuw uit eeuw in, het Nederlandsch gewest!

Wij hebben de beschouwing van van Merkens treurspel ten einde gebracht. Van het geduld des lezers moest veel gevorderd worden, om het voorgestelde doel te bereiken, en naast eene vluchtige beschouwing der tijdgenoten, de werken van van Winter en van Merken, die Tollens voor het thands levende geslacht heeft willen doen herleven, door ontleding te doen kennen. In aanleg, in wijze van behandeling, tot zelfs in de taal der personen, wijst dit stuk op de 18de eeuw. Het mag alzoo als proeve gelden en den stand en den aard der dramatische poëzy dier dagen aanduiden.

Het stuk boogde immer op den naam van Vaderlandsch. Wij weten wat dit in de 18^{e} eeuw beteekende en welke eischen het meêbracht. Indien wij echter van Groningens uitmuntende Geschiedenis der Watergeuzen raadplegen - een boek, dat wel verre van tot verlaagden prijs te worden aangeboden, een herdruk had behooren te behoeven - dan zouden wij ons in staat gelooven dit treurspel den eernaam van Vaderlandsch of historiesch, zelfs naar den zin welken de 18^{e} eeuw daaraan gaf, te ontnemen.

Maar niet slechts op de verkeerde voorstelling of de onjuiste waardeering der feiten zouden wij ons oordeel gronden, maar ook, maar meest, op het gemis dier lokale kleur, welke de aesthetiek onzer dagen, veel meer dan een slaafsche optelling van feiten, tot het wezen van een historiesch kunststuk betrekt.

Indien wij uit dit oogpunt het treurspel ‘de Rijk’ beschouwen, dan zien wij zelfs niet het streven om een der natuurlijkste eischen te bevredigen. Wie bespeurt in eenig détail den Hidalgo in Don Louis de Requesens, of in de Bovadilla, of in Augulo; wie gelooft één druppel Spaansch bloed te zien vloeien in de aderen van Donna Elvira? Wie bespeurt eenige trekken van het volkscharakter, zoo als het zich zelfs aan gene zijde der Pyreneën en alzoo binnen de eigen landpalen uitdrukte, en waarvan de lijnen nog scherper moesten uitkomen tegenover den vijand, tegenover een geheel ander ras? Zoû de tegenpartij gelukkiger zijn geschilderd? Zouden de Hollanders in hunne gedachten en gewaarwordingen blijk geven van door een landgenote te zijn voorgesteld? Het andwoord kan dunkt ons evenmin bevredigend zijn.

De gantsche verhouding der beide in strijd zijnde nationaliteiten is onjuist voorgesteld. De dramatische auteur heeft zich geen oogenblik aan het heden weten te onttrekken. Oppervlakkig kent zij de geschiedenis der vijftig laatste jaren, en weet dat de machtige republiek der Geünieerde Gewesten meermalen de bondgenote en meer de de meerdere dan de gelijke van het Spaansche koninkrijk is geweest.

Die kennis heeft een ongunstigen invloed uitgeoefend op hare historische voorstelling; want wat in de laatste vijftig jaren door haar was waargenomen, mocht haar leiddraad niet geweest zijn voor de schildering der 16^{e} eeuw. Het machtige Spanje zag toen met trotschheid en minachting op het arme moeras neder, dat het erfrecht als een wingewest aan zijn Kroon had doen hechten; het rijk van Edelen - er waren er toch weinigen, wier wapenschild niet dagteekende van voor den aanval der Moren - moest den diepsten afkeer koesteren voor de vereenigde steden en dorpen, wier bewoners meer vrijgelatenen dan vrijen mochten worden genoemd. Vond deze beschouwing reeds haar voldoenden grond in het volkscharakter, hoeveel meer kracht moest haar worden bijgezet door den opstand dier moerasbewoners tegen eene Kerk, waarvan Spanje, zijn vroeger Arianisme reeds lang vergeten, de hechtste pijler was.

Verklaarbaar is het dan ook, dat er sprake kon zijn van het in den ban slaan der Noordsche Gewesten; verklaarbaar, dat men de muiters meer als monsters dan als men-

schen behandelde; maar geheel strijdig met alle notie van waarheid en natuurlijkheid wordt dan ook de taal door van Merken haren gewaanden Spanjaarts en Hollanders in den mond gelegd. Beiden spreken bij haar met 18de-eeuwsche *emphase* van de ‘eer en de deugd,’ en dit in eene beteekenis, welke beide woorden in de 16de eeuw nimmer hebben gehad, maar eerst verkregen in de eeuw waarin van Merken leefde, toen God werd aangeduid als de Hemel, Christus als de eerste Hemelburger, en onder de eer en deugd datgeen werd verstaan, wat de mensch niet zoû kunnen volbrengen zonder op te houden mensch te zijn, en waarvan de onnatuurlijkheid en onmogelijkheid in die dagen niet kon worden opgemerkt, omdat men zich zelfs van de poging om te beoefenen wat men predikte ontsloeg.

De verdedigers - wij gelooven niet dat er velen zijn - van van Merkens treurspel en alle andere der 18de eeuw, zullen ons tegentreden met de opmerking, dat de historische voorstelling en de lokale kleur niet het wezen zijn van een kunstgewrocht; dat beiden geweld kunnen worden aangedaan, terwijl er niettemin een aesthetiesch geheel kan gevormd zijn. Wij stemmen het volkomen toe, en wijzen hen op de uitspraak aan het hoofd van ons opstel geplaatst. Toch gelooven wij dat de dichter er prijs op behoort te stellen om de historische waarheid met de poëtische te doen saâmvallen. Onze beschouwing van het eigenlijke drama in eene latere periode zal ons op deze meening gevoegelijk kunnen doen terugkomen.

Ook Shakespeare bekommerde zich weinig om historische waarheid of lokale kleur. Hij laat zijne menschen in Bohemen landen, doet Romeinen en Grieken haakbus en kartouw gebruiken, maakt van allen zijne tijd- en landgenoten. Toch is en blijft hij de vorst der Dramatische poëzy. Maar hij wist ook den mensch te geven, en waar deze te voorschijn treedt, bekommeren wij ons weinig om het kleed dat hij draagt.

Volgt van Merken hem daarin na? Heeft zij ons wel geen Hollanders en Spanjaarts - wij zagen dat zij dit niet deed - maar werkelijke menschen gegeven, menschen van gelijke beweging als wij, bloed van ons bloed, been van ons been, die wij begrijpen in hun strijd en worsteling; in hunne gewaarwordingen en gedachten? Wat is het er verre van! Laten wij een oogenblik de voorgestelde figuren ons voorbij doen gaan en de trekken gâslaan op hun gelaat.

De landvoogd Requesens! Als een schim gaat hij ons voorbij. Hij wil het kwaad en hij wil het goed, en eigenlijk w i l hij geen van beiden, want hij heeft geen wil. Hij is de bal die door de Bodavilla en Mondragon gekaatst wordt. Bij genen is hij tot strengheid, bij dezen is hij tot zachtheid genegen. De eenigste gewaarwording, die wij bij hem zien opwellen, het is de eerzucht, maar eene zóo kinderlijke, dat de geheele figuur daardoor tot een bijkans geslachtloze dwerg inkrimpt. Nergens blijkt ons het bestaan van een beweegreden voor hetgeen hij doet dan op het einde van het stuk, waar hij zijne vrees - in een: *ter zijde* - te kennen geeft, van bij volharding zijne vijanden aan het hof te zullen doen zegevieren en zijn ambt van landvoogd te verliezen. Die gedachte had reeds vroeger bij hem kunnen, ja moeten oprijzen, en dan zoû het gantsche treurspel slechts uit éen tooneel hebben bestaan.

Christoffel Mondragon en Jakob Simonszoon de Rijk! Wij vatten ze saâm om niet in herhalingen te vervallen, want beide personen gelijken elkander sprekend. Het eenigst verschil bijna is de naam. Christoffel en Jakob Simonszoon hebben beiden den heldenmoed om slachtoffers te willen zijn van ‘de eer’ en ‘de deugd.’ Zij wedijveren in grootmoedigheid, en, indien Mevr. van Merken een minder Hollandsche vrouw ware geweest en dus zelve minder partij had gekozen, dan zouden vrij in twijfel staan wie van beiden den palm van grootmoedigheid toe te reiken. Thands doen wij het echter de Rijk, die zijn eersten bewonderaar vindt juist in zijn mededinger. De roerselen van beider.... daden? neen, van beider redeneeringen verschillen echter. Bij de Rijk is de beweegreden: vaderlandsliefde, bij Mondragon: getrouwheid aan het l a a t s t gegeven woord. Den vroeger door hem aan zijn Koning afgelegden eed vergeet hij toch, als hij door opstand zijn doel wil bereiken, voor de later gegeven belofte. Verder onderscheiden zich beiden door een gevoel van eigenwaarde, dat wij in onze dagen veilig laatdunkendheid mogen heeten, door hunne minachting jegens hun meerdere: den landvoogd, en door het vergeten van al de plichten - zwakheden noemde men het in de 18de eeuw - hun als echtgenoten en vaders opgelegd; plichten, die zij grootmoedig genoeg waren van niet te gedenken, daar zij in strijd waren met de dienst van de ‘eer’ en van de ‘deugd.’

De Bovadilla is niets anders dan een verrader. Hij schijnt het kwade of het niet-goede - alles is zoo flets getint dat men de kleur bijkans niet herkent - lief te hebben, omdat het kwaad of niet-goed is.

Donna de Elvire de Moncada en Margaretha Hooft maken beide éene firma uit. Ze zijn minnende echtgenoten - de eenigste charakteristiek waartoe wij in staat zijn - en zóo eenstemmig, dat zij elkaârs handelingen, ja bijkans elkaârs woorden overnemen. In den aanvang is de laatste alleen smeekelinge, bij het einde van het stuk zijn zij het echter beiden.

Augulo en Nicolaas Hooft staan in dezelfde verhouding tot elkaâr als de beide vrouwen. Zij hebben dezelfde bestemming, namelijk de eene om Elvire, de andere om Margaretha aan te hooren en, door het uiten van een of anderen volzin, gelegenheid te geven tot een oogenblik ademhalens. Beiden zijn mannen die eerbied koesteren voor de ‘eer’ en de ‘deugd’ en voor de ‘grootmoedigheid,’ wáar die ook gevonden worden.

Men ziet: het zijn hòedanigheden die wij, en dan nog slechts zeer algemeen en oppervlakkig, in de voorgestelde personen ontdekken. Nergens is er een spoor van individualiteit, en deze moet worden herkend, de uitingen van hartstocht, van gewaarwordingen en gedachten moeten tot eenheid kunnen worden gebruikt, wil eene voorgestelde figuur haar aangewezen plaats in het drama verdienen, wil zij hare handelingen doen begrijpen en waardeeren. Waarop berust het charakter der dramatische poëzy toch anders dan op de voorstelling eener handeling van zelfstandig werkende individuen, van menschen, onderworpen aan de algemeene wetten der natuur?

Van Merkens treurspel, dat ons slechts schimmen ter beschouwing biedt, bevat dan ook geene handeling bij wier ontwikkeling verschillende elkaêr weêrstrevende krachten - die roerselen van het dramatiesch effekt - werkzaam zijn; het bevat slechts één feit, waarover geredekaveld wordt, en dat aan toevallige omstandigheden zijn totale voorstelling dank weet. Wij hebben toch gezien hoe het vroeger optreden van een of ander persoon, wiens vertraagde verschijning slechts toevallig was, het treurspel bij zijne geboorte reeds had kunnen doen sterven. Deze opmerking voert ons tot een andere leemte, die namelijk der samenstelling. Wij hebben uit van

Merkens stuk kunnen leeren wat de dramatiek van de 18de eeuw onder éenheid van handeling verstond; nog verrassender is ons haar gevoelen over de eenheid van tijd en plaats. De aesthetiek, die in de voorstelling der personen een geheele afwijking van de natuur toeliet, wilde in den eigenlijken bouw van het treurspel geene afschaduwing maar eene kopij van de werkelijkheid. De toeschouwer, zoo heette het, die hoogstens drie uren voor de tooneelgordijn verwijlt, zoû het als schromelijk bedrog uitkrijten, indien hij in dien tijd eene handeling zag voltrekken, welke dagen of maanden duurde, indien hij, terwijl hij op zijne plaats neêrzit, met zijne verbeelding telkens naar andere oorden werd gevoerd. Het beweren verdient geene wederlegging in onzen tijd. Slechts wijzen wij op de gevolgen, die een zoodanige regel noodzakelijk hebben moest en die juist tegenovergesteld waren aan die men er zich van voorspelde. De grofste onnatuurlijkheid volgde. Men zag samenzweerders hunne plannen smeden in het paleis of zelfs in het vertrek van hun slachtoffer; men ziet in de Rijk Màrgaretha en Hooft, schoon muiters en ketters in het oog des Landvoogds, vrijelijk diens slot doorkruisen; men ziet er al de personen, die noodig zijn ter volvoering van de daad van het stuk, verschijnen, zonder dat daartoe eenige noodzakelijkheid bestaat.

Waarlijk, de ons onbekende auteur van het ‘Geschenk voor tooneeldichters en tooneelspeelers’ had gelijk, toen hij beweerde dat ‘denkspreuken, beschouwingen en gelijkenissen nog op verre na geen goed tooneelstuk uitmaken,’ en ‘dat een paar druppen citroensap in een pint theewater’ dit nog tot geen goede punch vervormen. Hier bestaat zelfs geen hoop op het verkrijgen van eenige punch, daar het theewater wel bestaat, maar de paar druppen citroens ontbreken.

Indien wij nu alles saâmvatten, dan zien wij geene voorstelling eener handeling, welke, gedragen door menschen, zich ontwikkelt naar de algemeene zedewet, geene voorstelling eener handeling in aesthetischen vorm, dat is, eener handeling, waarvan de feiten noodzakelijk zijn tot voortbrenging van een totaal-indruk, en zich betrekken op de grond-idee of het doel des kunstenaars, maar we zien slechts de voorstelling van een op zich zelf staand historiesch feit, dat toevallig - want de noodzakelijkheid ontbreekt - bekend

wordt gemaakt door eenige figuren, die lijnen noch trekken vertoonen en dus ook geene uitdrukking kunnen geven aan de woorden welke ze uiten en tot welke ze in geene de minste betrekking staan; een feit, tot welks ontwikkeling geene poëtische bezieling werd noodig geacht en dat, in van Merkens treurspel, alleen der historie werd ontleend ter bereiking van een oogmerk, dat buiten het terrein der poëzy ligt: de verheerlijking van Amsterdam.

Hebben wij gezien dat het kenmerkende van van Merkens treurspel ook dat van de dramatische voortbrengselen der 18de eeuw mag worden genoemd, dan mogen wij - van het bijzondere tot het algemeene besluitende - aannemen, dat het treurspel in dit tijdperk niet was een dramatiesch gedicht, maar slechts - we ontleenen de uitdrukking aan Tollens, die haar echter eene tegenovergestelde toepassing geeft - de theatrale voorstelling eens onderwerps, die, vergezelle haar ook meer talent dan van Merken of van Winter, dan Nomsz of de Jonkvrouwe de Lannoy, dan Rotgans of Haverkorn haar konden geven, altoos als eene ontaarding moet worden aangemerkt van den kunstvorm, als een onding, niet gebouwd naar de eeuwige regelen van waarheid en schoonheid, van welke een donker bewustzijn in ieder harte leeft, maar naar de konventioneele begrippen die eener periode behoorden, en gelukkig te weinig levenskracht bezaten om lang te blijven bestaan.

Dat treurspel was dat der Franschen. Hoe onnatuurlijker zijn aard was des te bevreemdender moet zijn invloed, die de ontwikkeling van het nationaal genie tegenhield of het van zijn oorspronkelijk streven afhield en aan zich onderwierp, ons voorkomen. Om de heerschappij, die het ook ten onzent heeft uitgeoefend, vermeenen wij een blik te moeten slaan op zijn oorsprong en ontwikkeling.

De Middeleeuwen kenden zoodanig treurspel niet. Men is zoo ver gegaan van dier periode zelfs het bezit van den dramatischen kunstvorm te ontzeggen, en het geschiedde door hen, die zich weinig moeite gaven om dit ‘duister verleden’ te doorwroeten, hetgeen hun wel een onvruchtbaren of wel nutteloozen arbeid scheen. Kan mijne waardeering der middeleeuwen die van mijn vriend Alberdingk Thijm niet evenaren, wien zij echter dikwerf een wel rijke mijn blijken te zijn, en wien zij dan ook milder dan voor mij hare geheimste schatten ontsluieren, - in mijne erkenning

van het drama dier eeuwen en van de redenen, die het deden worden wat het was, kom ik hem nabij.

Verbood de Christelijke kerk in de eerste eeuwen, toen het Heidendom in zijne tradities nog onder de volken voortleefden, ook alle plastische en mimische voorstellingen, later toen die tradities verstorven waren, de Germaansche volken zich bogen voor het kruis en een nieuw en frisch leven aanbrachten, hief zij haar verbod op en gaf zij zelfs den eersten stoot aan de ontwikkeling van het drama, welks kracht zij dienstbaar maakte aan de Godsdienst.

Daar er gebruik werd gemaakt van de Godsdienstleer die bij allen leefde, van de tradities, die in, om en door het volk als een vrucht van het innig geloof, ontstonden, moest de indruk der mimisch plastische voorstelling, Mysterie genoemd, o n m i d d e l l i j k en a l g e m e e n zijn. Wel vloeide het uit den aard der wording van dit drama voort, dat alle historische kleur verdween, dat Christus en Zijne Apostelen, Zijne moeder en Zijne Engelen allen optraden in het kleed dat dichter en toeschouwer droeg; maar dit, wel verre van de uitwerking en den invloed te belemmeren, moesten beiden verhoogen en de voorstelling doen spreken tot allen van wat rang of stand ook, daar het kunstgenot, van geleerdheid noch verstandsontwikkeling afhankelijk, toegankelijk was voor wie de Natuur met gevoel had begaafd.

Wat dit drama in de Middeleeuwen geweest is, moge ons het getuigenis van een 19de-eeuwer - Eduard Devrient - doen kennen, als hij den op hem gemaakten indruk der '*Passions Spiele*,' die in eenige achterhoeken van Duitschland en Zwitserland op een bepaalden heiligen dag door de eenvoudige landbewoners onder den blooten hemel werden gegeven, beschrijft. 'Toen de Heiland, gebonden, onder het hoongelach der menigte werd weggeleid, toen allen, ook de liefste discipel, gevlucht waren, werd de indruk van de eenzaamheid en verlatenheid des Verlossers eerst volkomen. Wij hadden het meê aanschouwd en beleefd hoe alles rondom hem, ook zijne geliefdste jongeren, Hem altijd misverstonden, hoe Hij tot hen bijkans altijd te vergeefs had gesproken, hoe het den vier vertrouwdsten, in de ure van zijn zielestrijd, mogelijk was geweest te slapen en weder in te slapen, niettegenstaande de dringende vermaning des Meesters; hoe Petrus niets vermocht dan met zijn zwaard in het rond te houwen en vervolgens weg te ijlen, om later driemaal zijn

Heer te verloochenen; hoe niemant, ook niet Johannes, dien we bij het Avondmaal aan de borst zijns vriends hadden zien liggen, met Hem ging en tot Hem kon zeggen: Waar Gij zijt, wil ik ook zijn, en waar Gij lijdt, wil ik meê lijden; hoe allen, allen Hem verlieten en Hij alleen heen ging, gebonden en gehoond, met de matelooze liefde in de borst om voor de ellendige menschen te sterven. Deze onvergelijkbare, deze verlaten grootheid had mij het eerst de kracht der dramatische kunst doen kennen.'

Hoewel Devrient dit niet vermeldt, gelooven wij toch te mogen aannemen, dat èn de plaats der vertooning èn de vertooners veel tot den tragischen indruk zullen hebben bijgedragen. Onder den blooten hemel, te midden der eenvoudige landlieden, wordt het leven een idylle, zijn de gewaarwordingen van minder gemengden aard en reiner, ontvangt het gemoed rijker voedsel dan het verstand, kan de toeschouwer zich een kind gelooven en schijnt de klove alzoo gedempt die hem van de Middeleeuwen scheidde. Devrient leefde weder voor een oogenblik het leven der Middeleeuwen. Dat hij het, zij het ook een oogenblik, vermocht, getuigt echter van het vóor alles menschelijke dat er in de kunst dier eeuwen was neêrgelegd.

Maar zelfs in die tijden van k i n d e r l i j k geloof, meer dan van innige overtuiging, kon het godsdienstige drama voortdurend zich alleen niet handhaven. Bovendien begreep men de prikkels niet te mogen verstompen en de voorstellingen niet altijd der Godsdienst te moeten ontleenen, indien men den teweeggebrachten indruk wilde doen blijven bestaan. Men waagde zich alzoo spoedig ook op ander gebied, ofschoon het grondcharakter der eeuw voor als nog niet gedoogde verre van het bestaande drama af te wijken. Wat men daarnevens plaatste was dan ook in den aanvang niets anders dan eene uitbreiding van het bestaande, dan eene verklaring van het *Passions-Spiel;* het waren de allegorische 'Moraliteiten,' waarin rots en wand, de vermogens of krachten der ziele, de bijbelsche gedachten, enz. nevens historische personen, sprekend en handelend optraden. Minder dan in de *Passions-Spiele* gevoelde de fantazie zich bij het scheppen der 'Moraliteiten' gebonden. De stoffe was niet der Kerk ontleend, en deze had haar dan ook geene voorschriften te geven. De inwerking van het volksgenie werd alsnu meer en meer openbaar; de daden der dapperen

vervingen weldra het lijden der martelaars en Heiligen en het volksdrama was geboren; het komische element mengde zich met het tragische - wat in het eerst slechts tot verhooging van het laatste diende - tot dat de stoffe vrijer en vrijer werd, de komische kracht overwon en het echt-populaire maar soms vuile en gemeene kluchtspel ontstond.

In beiderlei gestalten was het drama als uitdrukking van den volksgeest nationaal, als levende van het bloot menschelijke, voor allen genietbaar, terwijl de Middeleeuwer, weinig in staat om de waereld *à vol d'oiseau* te overzien, maar veeleer beperkt tot den engen om hem heengetrokken kring, eene verhooging van zijn genot vond bij het aantreffen zijner eigen kleedij en vormen. Calderon en Shakespeare, vooral de laatste, behooren, wat dit laatste betreft, volkomen den Middeleeuwen toe.

Van Eichendorff beweert in zijn '*Zur Geschichte des Dramas*,' een boek dat der vertaling overwaardig is, mids de kritische gave aan hem die er zich toe zet niet ontbreke - dat de oude klassieke literatuur in de middeleeuwen in geenen deele was ondergegaan, of slechts in zulke mate veronachtzaamd als men in den modernen tijd gewoonlijk gelooft. Hij gedenkt tot staving van zijn gevoelen de nonne Raswitha, die haar drama in de Latijnsche taal en bepaald met het doel schreef om de voorliefde van haar klooster voor Terentius te temperen. Slechts de o p v a t t i n g van het Heidendom gelooft hij in de Middeleeuwen geheel anders; zij was geheel Christelijk; de oude Mythologie diende slechts tot allegorischen tooi van het Christendom; dit werd niet aan het Heidendom, maar het Heidensche werd aan het Christendom ondergeschikt.

Wij wagen het niet ons als rechter in deze zaak te stellen. Slechts vermelden wij een historiesch feit. In 1460 ondernam een geletterde Griek eene beschrijving te geven van zijne woonplaats Athene. Welk eene beschrijving! Welke dooréenmenging van alle herinneringen, of eer welk een onkunde van het verleden! De school van Plato heette bij hem het Paradijs; de tempel van Jupiter is bij hem slechts een koninklijk paleis; Cecrops heeft volgens hem al de huiden te Athene van binnen en van buiten verguld, en het Panthéon is een gebouw aan Gods moeder gewijd.

En Eichendorff neemt ten dien aanzien de Middeleeuwen nog in zijne schuts!

Waar de schranderste geest niet toe verleid wordt, zoodra de vrije werking der rede belemmerd wordt door aangeboren of opgedane godsdienstige ideën en daaruit voortgesprotene sympathiën!

Zoo zacht- en vergevingsgezind als de aangehaalde schrijver is jegens de Middeleeuwen, zoo streng is hij voor de Renaissance.

Aan de helderheid van zijn oordeel laat hij een oogenblik twijfelen, waar hij deze en de daarop volgende Reformatie het werk noemt van den ‘in dem alten Zwiespalt der menschlichen Natur wurzelnde Geist der Negation.’ Van de Reformatie mogen wij hier zwijgen, van de Renaissance echter niet.

Het einde der 15de eeuw was vruchtbaar aan ontdekkingen, en wie er heenwijze naar het Westen vergete niet den blik naar het Oosten te slaan, waar ook een nieuwe waereld aan Europaas horizon was opgerezen.

De literatuur der Hellenen, zoo lang in de koffers van het Byzantijnsche Rijk verborgen geweest, zag die koffers versplinterd en zich weldra overgebracht onder Italiës hemel. De schat werd aldaar weinig minder dan Peruus goudmijnen gewaardeerd. Een nieuwe waereld was gevonden, en dit op een tijdstip dat men zich in de oude wel wat bekneld gevoelde - getuige reeds het ontstaan van het profane drama naast het religieuze, getuige vooral de literatuur der laatste Middeleeuwsche periode in Italië, het land, naar het schijnt, voortdurend bestemd om Europa voor te gaan, hetzij tot beweging, hetzij - als in onze dagen - tot verdooving; getuige Dante, Macchiavelli, Petrarca, Boccaccio, enz. Was het wonder, dat men die nieuwe waereld met verhaasten tred en koortsachtige drift zocht binnen te dringen en de vruchten, die zij bood, met die der oude waereld te vergelijken. De beweging tégen de macht, die in de oude waereld vooral gebied voerde, kon niet uitblijven waar het verstand zijn scepter moest hergeven worden, indien men voor het minst de nieuwe verovering behouden wilde en vruchten laten afwerpen.

Sterker dan in eenig land - wij bezigen hier de woorden van Eichendorff - was in Frankrijk de reaktie tegen de Middeleeuwen; dáar ging zij dieper dan elders, omdat zij haar werk met de taal aanving. De Fransche literatuur der 16^{e} eeuw bevond zich dan ook in een toestand van anarchie, zoo

als het Absolutisme ten elken tijde te weeg brengt. Zij worstelde in het Drama nog met de eerste grondslagen der beschaving, terwijl het Italiaansche en het Spaansche reeds eene lente beleefde en de heerlijkste bloesems afwierp. Daarom was de werking der door de Renaissance gestichte Akademie weldadig; ja, in zekere mate noodzakelijk. Maar even als iedere reaktie, ging ook deze te ver; zij wilde niet slechts de Anarchie, maar tevens elk vrij streven aan banden leggen. Zij benoemde het verstand tot diktator over de fantazie, maakte eene zeer onhistorische afscheiding in de historie en veroordeelde het verleden, namelijk de Middeleeuwen, tot het duister. Iedere zelfstandige uiting, ieder met de voorgenomen centralisatie strijdig provincialisme, iedere nationale herinnering werd streng verboden. Door deze schoolmanoeuvre moest de taal natuurlijk één en gelijkvormig, maar tevens elk voortbrengsel onderworpen worden aan de censuur der literaire Bureaukraten, der Geleerden, die, nu het verleden was weggeworpen en het heden niet begrepen werd, de literatuur op nieuwen grondslag b e s l o t e n te vestigen; een grondslag, dien zij in de klassieke oudheid meenden gevonden te hebben. Daarom moest nu het Drama bij Aristoteles ter schole gaan, die, zoo als Eichendorff verzekert, juist in zaken van Poëzy het minst bevoegd is recht te spreken, en bovendien in zijn verminkt fragment over de Dichtkunst geheel verkeerd begrepen werd. Zoo ontstond dan op het Fransche tooneel dat beroemde Absolutisme der drie eenheden, namelijk, de eenheid van handeling, tijd en plaats.

Het voorschrift, op welks redeloosheid wij reeds wezen, door de Akademie op hoogen toon verkondigd, zoû waarschijnlijk niet zijn opgevolgd, indien het Drama zelf inwendig leven had gehad. Dit kon het echter niet bezitten, want de eenig ware grondslag: de natuur, de werkelijkheid ontbrak. Tegenovergesteld aan het middeleeuwsche drama, dat van het heden leefde en zijn belooning daarvoor vond in de warme deelneming van het volk voor hetwelk het bestemd was, groef de Renaissance eene klove tusschen de poëzy en het heden, tusschen het drama en het volk.

Dit laatste vermocht dan ook niet zijn leven in den kunstvorm over te storten, dien te bezielen, dien in zijne ontwikkeling te doen deelen; het vermocht dan ook den eenzijdigen invloed niet te weren van het Akademiesch verstand

en de *étiquette* van het absolutistische hof. Toch kon de poëzy niet geheel doof zijn voor de stemme van het nu eenmaal bestaande en het zestiental eeuwen wegwentelen, die de Heidensche beschaving van de Christelijke scheidde; toch voelde zij zich niet te huis op den Olympus, die, eenzaam en verlaten, door de fantazie der geleerden weder bevolkt moest worden; en niets was natuurlijker dan dat die fantazie, toch nog rijker in Christelijke dan Heidensche beelden, waar zij de laatste weder uit het niet te voorschijn roepen wilde, slechts schimmen gaf, die de Helleen niet voor zijns gelijken zoû hebben willen erkennen[1].

Het Drama der Renaissance had dus zelfs op het Middeleeuwsche de getrouwheid van het historische kostuum, het volgen der lokale kleur niet vooruit. Het had alzoo zelfs geen vasten grondslag in het verre verleden en moest er zich een geven, alzoo een denkbeeldigen. De waereld, waarin het zich bewoog, werd bij overeenkomst in het leven geroepen en behoorde het heden noch het gister toe, hoewel het aanrakingspunten met beiden had. Het miste de gelegenheid tot individualizeering, want het kende Romein noch Griek genoeg, en de Parijzenaar mocht geene poëetische figuur zijn. Het moest zich alzoo vergenoegen met hoedanigheden te geven - algemeen menschelijke, zoo dacht de school, maar de Akademie- of hofsfeer, waarin het Drama ademde, tintte ze, zoodat Oreste, Pyrrhus, Hermione en Andromaque zich zeer goed geplaatst vonden in de vergulde zalen van Versailles. En ten laatste onderscheidde zich het Drama der Renaissance nog door de eigenschap, dat het verstand, als eenigste wetgever erkend, vaerzen maakte en de Poëzy tot Rhetorica vervormde.

Men wane niet, dat de eens aangenomen richting zich alleen te kennen gaf bij de keuze eener stoffe uit Griekenlands of Romes Geschiedenis; zelfs waar die aan de Modernen ontleend werd, sprak zij zich in hare eigenaardigheid uit. Wij gewagen slechts van Corneilles Cid, van Racines

1 Om de liefde der 16de, 17de en 18de eeuw voor de oudheid en de schoone voortbrengselen van deze te charakterizeeren wijzen wij op een feit. De Graaf van Arundel, hevig in zijn hartstocht voor het schoone Hellene, wilde als een echt Engelschman zijn Vaderland met de schatten van het klassieke Pallas Athene verrijken, maar liet, om den overvoer gemakkelijker te maken, de uitgekozen standbeelden vóor de scheping in tweën zagen.

Esther en Athalia, en konden nog op zoo vele andere wijden, welke allen het charakter van het zoogenaamde heidensche drama dragen, zoo het niet reeds genoegzaam ware aan het straks ontlede stuk van van Merken te herinneren.

De richting van het Drama, voorgestaan door het schoolen staatsgezach, stond natuurlijk niet op zich zelve, maar sloot zich vast aan het streven der eeuw. Van daar dat de ontvankelijkheid voor den nieuwen kunstvorm, geboren in een rijk, dat Europa zijn taal reeds begon te leenen, ook elders bij de geleerden en geletterden, de toongevers in de literatuur en den staat, in hooge mate bestond. Spanje gaf, vooral nadat de Bourbonsche dynastie zich daar gevestigd had, zijn Calderon prijs; Engeland behield zijn Shakespeare, maar werd in zijne vereering gestoord door Dryden en Addison; Duitschland en de Nederlanden verloren bij het indringen der fransche tragedie het minst, daar beiden geen rijk dramatiesch verleden hadden gekend. Duitschland had nog geene literatuur, alzoo ook geen drama, dat, zoo als Platen ergens zegt, het laatste woord der beschaving mag heeten. De Nederlanden daarentegen - hoe spoedig heeft de nabuur ons ingehaald en is hij ons voorbijgesneld, zoodat hij voor ons oog bijkans aan den horizon verdwenen is - hadden op Vondel en Hooft te wijzen; maar welken eerbied ik hunner nagedachtenis ook wijde, hoe zij ook de vereering verdienen van het nageslacht, hun drama, schoon oorspronkelijk van aanleg en vorm, had geen toekomst, had zich niet geworteld in den volksgeest en kon dan ook geen werkelijken weêrstand bieden aan het Fransche treurspel, dat in aantocht was en door al wat beschaafd heette met blijdschap werd begroet.

Hoe broos het bestaan van dit treurspel echter was, hoe weinig levenskracht het in zich zelf bezat, bleek overtuigend, toen een tooneelspeler, een kind der revolutie, die met het *ancien régime* brak, steekhoed, hofdegen en paruik wegwierp en argeloos, slechts om de waarheid *à la David* te huldigen, zich met het kleed ging tooien, waarin de persoon, dien hij voorstelde, zich in de werkelijkheid had moeten bewegen.

Een schaterlach deed zich hooren, want de tegenstrijdigheid van wezen en vorm werd openbaar. Racines Nero of Brittannicus kon men hooren redekavelen - de *parfum* der pruik vergoedde veel en huwde zich zoo behagelijk aan die

der oratorische vaerzen - Rome's Imperator, met den lauwerkrans op de slapen en de tuniek om de leden geleek, zoodra hij zich in Racines taal deed hooren, een feest vierende op een bal *masqué*.

Het Fransche treurspel daalde dan ook spoedig van zijn troon neder. De beschouwing van hetgeen de open plaats heeft willen innemen behoort tot het laatste gedeelte van de taak, die ik mij heb opgelegd.

Ik poogde het Fransche treurspel in deze regelen in zijn aard te doen kennen en tevens den invloed, dien het op ons drama heeft gehad. Naar mijne meening kon die invloed niet anders dan verderfelijk zijn en is onze dramatiek der 17^{e} en 18^{e} eeuw, niettegenstaande het talent dat er zich hier en daar, hoewel uiterst zelden, in uitspreekt, daardoor onvruchtbaar. Heeft Tollens ook eene poging gewaagd om hetgeen verstorven lag weder ten leven op te wekken, het mislukken zijner poging - de uitgave van van Winters en van Merkens werken is toch gestaakt - kan alzoo in mijn oog slechts een verblijdend teeken zijn.

H.J. SCHIMMEL.

(*Wordt vervolgd*).

Het eiland Timor.

(*Vervolg van* 1ste *Deel, blz.* 737.)

XXIII.

Om deze vlugtige schets van de lotgevallen der missie op Timor niet af te breken, ben ik de tijdsorde vooruitgesneld; ik keer terug tot het jaar 1833, toen de Heer Spanoghe het bestuur te Koepang aanvaardde. De nieuwe Resident was een kenner en ijverig beoefenaar der kruidkunde en beschonk de geleerde wereld met eene proeve eener Flora van Timor; ook rigtte hij een genootschap op tot aanmoediging van landbouw en veeteelt, waaraan de voornaamste ingezetenen van Koepang en onderscheidene Radja's deelnamen, en dat aanleiding gaf tot eenige proeven met de kultuur van tarwe, die aanvankelijk goede verwachtingen opwekten. Te Koepang was groote behoefte aan versch water, zoowel ten behoeve der inwoners, als der schepen, die zich hier komen ververschen. De Heer Spanoghe vestigde hierop dadelijk zijne aandacht en slaagde er in, zonder kosten van het Gouvernement, eene waterleiding aan te leggen, die het water eene mijl ver uit het gebergte naar Koepang voert en de schepen in staat stelt, zich daarvan op de gemakkelijkste wijze te voorzien. Ook het maken van wegen werd door hem weder opgevat, en men dankt het aan hem dat men thans Koepang in een rijtuig kan omrijden[1]. Aan de schut-

1 T.v.N. I, 1849, II, bl. 319, 320. Ook van den weg van Koepang naar Babauw wordt aldaar de eer gegeven aan den Resident Spanoghe, terwijl de Heer Heymering, bl. 227, verzekert, dat het minder doorzettend karakter van den Heer Spanoghe dien arbeid deed staken, en dat hij eerst voltooid werd onder het bestuur van den Resident Sluyter, welk laatste ook door het T.v.N. I., 1851, II, bl. 54, bevestigd wordt.

terij te Koepang, uit de Europesche ingezetenen en afstammelingen van Europeanen bestaande, schonk hij eene nieuwe organisatie. Wat de politieke aangelegenheden betreft, vind ik uit dit tijdvak slechts weinig opgeteekend. Onze invloed nam over het algemeen niet toe en Amanoebang bleef zijne vijandige houding bewaren, doch de Keizer van Sonebait kwam zich, na zijne langdurige weigering van alle gemeenschap met het Nederlandsch gezag, in 1834 vrijwillig onderwerpen, waarop hij, in weerwil aller grieven, die vroeger zelfs tot den last, om hem zoo mogelijk magtig te worden en gevangen naar Java te zenden, hadden aanleiding gegeven, door den Heer Spanoghe in zijne hoedanigheid als Lio-Rai erkend en met een sabel beschonken werd. Deze maatregel was misschien niet zeer staatkundig en zeker niet aangenaam aan de van Sonebait afgevallen onder-regenten, die hij met zijne wraak bedreigde, terwijl hij, den sabel zwaaijende, huiswaarts keerde, onder den uitroep: 'Nu zal ik u leeren gehoorzamen.' Gelukkig ontbrak hem de magt om zijne wraakzuchtige plannen geheel te volvoeren; wij zullen echter zien, dat van nu af de rust in Nederlandsch Timor, door zijne pogingen om het verloren gezag te herwinnen, maar al te dikwijls gestoord werd[1].

In 1836 werd de Heer Spanoghe opgevolgd door den Heer van den Dungen Gronovius. Onder zijn bestuur overleed den 19^{den} December 1838 de oud-Resident Hazaart, in bijna 66jarigen ouderdom. De Heer Hazaart had eene reis gedaan naar het eiland Sumba, die misschien in eenig verband stond met den moord, aldaar in 1833 aan zijn broeder gepleegd[2], en bevond zich, vandaar terugkeerende, op het eiland Savoe, waar hij, op verzoek van den Resident, eenige geschillen tusschen de inlandsche hoofden zou onderzoeken en regelen, toen de dood hem wegrukte. Zijne asch rust te Koepang, waar hij den 8sten Januarij 1773 het le-

1 Ik vind een rapport over Timor van den Heer Goldman over 1835 aangehaald, waaruit ik opmaak dat deze in 't genoemde jaar eene Gouvernements-Commissie op Timor heeft vervuld.

2 Die moord wordt vermeld in een artikel over het eiland Sumba in het T.v.N. I., 1855, I, bl. 280. Gemeld artikel is verschenen sedert het begin van dit opstel werd afgedrukt, en voegt niet weinig toe tot de kennis van dit eiland, die uit de § I vermelde rapporten kan geput worden.

venslicht had aanschouwd, en zijne nagedachtenis leeft er nog in de harten der dankbare ingezetenen.

Nieuwe ongelukken troffen in 1837 en in 1838 deze rampspoedige stad. Reeds in 1827 was het Chinesche kamp met den tempel schier geheel door een brand vernietigd; en nog naauwelijks was de herbouwing voltooid, toen in 1837 dezelfde ramp zich herhaalde en in minder dan twee uren tijds een derde van het kamp in de asch werd gelegd. Men schreef toen den brand aan onvoorzigtigheid toe, maar toen een jaar later het vuur het in 1837 gespaarde gedeelte aantastte, had men het geluk de brandstichters te ontdekken. Het waren Javasche ballingen, hier kort vóór den brand des vorigen jaars ontscheept, en die thans onmiddellijk in verzekerde bewaring gesteld en bij de eerste gelegenheid naar Banda opgezonden werden. Deze herhaalde rampen hebben veel toegebragt om de ontwikkeling der welvaart van Koepang te stremmen; de Chinesche bevolking is daardoor zeer verarmd en haar kamp heeft nimmer zijn vorigen luister herkregen.

In 1836 werd te Babauw een posthouder geplaatst; in 1837 begon de keizer van Sonebait westelijk Timor te verontrusten, door zijne pogingen om zijn verloren gezag te herwinnen; in 1838 ontstonden nieuwe moeijelijkheden met het Portugesche Gouvernement over de tuchtiging van Larentoeka, waarover reeds boven gesproken is.

De Heer Gronovius werd in 1841 in het bestuur van Timor en onderhoorigheden vervangen door den Heer Sluyter. Zijn in het volgende jaar ingediend rapport doet ons den treurigen staat van onrust en onveiligheid kennen, waarin Nederlandsch Timor door de woelingen van Amanoebang en Sonebait gehouden werd. Amfoang, voor meer dan 100 jaren van den Keizer afgevallen, verkocht hem thans zijne hulp, om de van hem afgevallen regenten op nieuw tot onderwerping te dwingen; en schoon de poging niet volkomen gelukte, was echter de verwoesting der landen van de weêrspannige hoofden daarvan het treurig gevolg. Amanoebang zette zijne strooptogten voort en snelde de koppen zijner naburen; de Fettor van Amakono volgde dit voorbeeld; en Fialarang was met het naburige Lamakané in een oorlog gewikkeld. Alle pogingen van den Resident om de geschillen bij te leggen waren vruchteloos; en slechts in enkele gevallen werd de beslissing van het Gouvernement nog ingeroepen of geëerbiedigd.

Te Koepang en in de omstreken vond de Heer Sluyter een dankbaarder veld voor zijne werkzaamheid. Hij wendde nieuwe pogingen aan om den ploeg bij den landbouw in te voeren, waartoe in 1845 vier Javaansche landbouwers met hun gezin naar Timor werden overgebragt, en nam met grooten ijver de voltooijing van den weg van Koepang tot Babauw ter harte, eene onderneming van te meer gewigt, daar Babauw de voorraadschuur der hoofdplaats is. In weerwil der bezwaren die de kalkrotsen in den weg legden, gelukte het den Heer Sluyter deze taak te volbrengen. De weg, die eene lengte heeft van 18 palen en bijna regtlijnig langs de baai loopt, is de eenige gemakkelijke rij- en wandelweg op geheel Nederlandsch Timor, dat overigens slechts kronkelende paden heeft, naauwelijks breed genoeg voor een enkel persoon. Niet minder liet zich de Resident aan de verbetering der hoofdplaats zelve gelegen zijn. Hij verfraaide het ruime residentiehuis, dat te voren een somber aanzien had, door een hooge en breede verandah, bouwde ter wederzijde een fraai steenen wachthuis en legde op het plein voor het gebouw eene fontein aan, waaruit zich de bevolking van drinkwater voorziet. De zeewering, die in den West-moeson ontzagchelijk veel te lijden heeft, werd door hem in goeden staat gebragt en aan den mond der rivier een steenen tolhuis gezet. In weerwil van al die verbeteringen gelukte het den Heer Sluyter niet, de eenzame reede van Koepang weder te verlevendigen. De Heer Heymering klaagde in 1847, dat door onoverkomelijke beletselen de handel kwijnde, en er, naar het algemeene gevoelen, weinig grond tot hoop op verbetering bestond.

De plaatsing van een posthouder te Amarassi in 1843, de vervulling der vroeger vermelde zending als Gouvernements-Commissaris naar Sumba in 1845, een nieuwe poging in 1846 op zijn voorstel aangewend om het Nederlandsch Gouvernement tot onderhandelingen over den aankoop der Portugesche bezittingen op Timor te bewegen, en alzoo de oude geschillen over de wederzijdsche regten te beëindigen, ziedaar de voornaamste politieke handelingen, die ik van den Resident Sluyter vermeld vind, totdat de gebeurtenissen van 1847 een krachtiger ingrijpen vorderden tot beteugeling der steeds toenemende rooverijen. De stam Manobait, die de bergen bewoont, welke ten Noorden aan de vlakte van Babauw palen, en, in naam althans, aan den Keizer

van Sonebait onderworpen is, maakte zich met toenemende stoutheid aan roof en plundering schuldig. Om aan hunnen euvelmoed paal en perk te stellen, verzamelde de Heer Sluyter een leger van 2 à 3000 man, en stelde het onder de bevelen van den Kapitein der Mardijkers de Rooy. Den 1sten November werd de togt aanvaard, maar het bleef bij eenige schermutselingen en het verbranden eeniger woningen, waardoor men hoopte den vijand genoegzame vrees te hebben aangejaagd, om hem van verdere plunderingen af te schrikken. In die verwachting vond men zich jammerlijk bedrogen. Die van Manobait, zich met andere tot het rijk Sonebait behoorende stammen vereenigende, vielen den 30sten November onverwachts op Noenkoeroes, eene der Rottinesche volkplantingen in de vlakte beoosten Koepang. Ongeveer een uur vóór het aanbreken van den dag, en terwijl alles in diepe rust was, drong de woeste horde, bij het flaauwe licht der maan, de kampong aan alle zijden binnen, vermoordde wreedaardig allen die zij kon meester worden, en gaf de ligt brandbare woningen aan de vlammen prijs. Bij het opgaan der zon trokken de woestelingen naar het gebergte terug, de hoofden van 46 verslagenen, zoo vrouwen als mannen, als zegeteekenen met zich voerende. De pogingen van den Heer Sluyter, om met den Lio-Rai onderhandelingen aan te knoopen, liepen vruchteloos af, en hij gaf zelfs last dat Pritti, aan den voet van het vijandelijk gebergte gelegen, als voor verdediging onvatbaar, door de bevolking zou worden ontruimd.

In dezen stand van zaken werd de heer Sluyter, in den aanvang van 1849, vervangen door den Heer Baron van Lynden, een nog jeugdig ambtenaar van groote bekwaamheid, die zich als Assistent-Resident van Pontianak bijzonder onderscheiden had. De nieuwe Resident trachtte andermaal met den Keizer van Sonebait over den vrede te onderhandelen, en eischte dat hij daartoe naar Koepang zou afkomen. De Keizer weigerde en bleef, even als zijne onderdanen, eene vijandige gezindheid openbaren, waarom andermaal tot eene expeditie besloten werd. Een inlandsch leger van 3 à 4000 man met twee veldstukken werd op de been gebragt, en de Resident, die al het mogelijke gedaan had, om de expeditie aan haar oogmerk te doen beantwoorden, woonde haar in persoon bij. Het doel werd echter slechts onvolkomen bereikt. Wel werden 80 Timorezen,

waaronder de schoonzoon des Keizers, gevangen genomen, maar men kon den vijand niet tot onderwerping brengen. In zijne, door de natuur gevormde bergvestingen en spelonken, bleek hij onaantastbaar, en de ongeregelde scharen der onzen, aan orde en krijgstucht ongewoon, beijverden zich meer om het vee des vijands te bemagtigen en te verslinden, dan om hem zelven afbreuk te doen. Na dezen veldtogt, die in October en November 1849 plaats had, betoonde de vijand voor het bestuur te Koepang wel eenig meerder ontzag en onthield hij zich van nieuwe vijandelijkheden, maar alle pogingen om de betrekkingen met Sonebait weder op goeden voet te brengen, wat ook in het belang des handels hoogstwenschelijk geacht werd, bleven vruchteloos. De Heer van Lynden waagde het echter Pritti weder te doen bezetten, maar niet zonder het zooveel mogelijk te versterken. Gebrek aan bescheiden verhindert mij te bepalen, of de vijandige gezindheid nog voortduurt, dan wel de goede verstandhouding ten laatste is hersteld.

XXIV.

Het was voor Indië en de wetenschap[1] een zware slag, toen de veelbelovende van Lynden, in Mei 1852, op 33jarigen leeftijd aan zijne belangrijke betrekking werd ontrukt. Hoe kort zijn bestuur ook geweest zij, het was voor Timor geenszins zonder gewigt, daar het eindelijk het uitzigt opende, dat met krachtiger hand aan de bevordering van de welvaart dezer bezitting zou worden gearbeid. Op twee punten moet ik hier bijzonder de aandacht vestigen: op de nieuwe onderzoekingen met gunstiger uitkomst naar den mineralen rijkdom van Timor in het werk gesteld, en op de aanvankelijke beslechting onzer eindelooze geschillen

1 De wetenschap dankt aan de hand van den Heer van Lynden bijdragen tot de kennis van het stroomgebied der Kapoeas op Borneo en van de rondom Timor gelegene eilanden, in het Natuurk. T.v.N. I. geplaatst, die tot de beste en naauwkeurigste berigten behooren, welke wij omtrent eenig deel van den Ind. Archipel bezitten.

met Portugal, door het in het begin van dit opstel meermalen vermelde traktaat.

Wij hebben boven gezien, dat het rapport van den Heer Macklot door de Regering in het Moederland niet als eene afdoende beslissing beschouwd werd van het vraagstuk, of op Timor het delven van koper met voordeel zou kunnen gedreven worden, en dat zij aan de Indische Regering een vernieuwd onderzoek ernstig aanbeval. De zaak bleef echter slapen totdat in 1848 een Duitsch mineraloog, de Heer Ferdinand von Sommer, van Nieuw-Holland te Batavia kwam. Deze natuuronderzoeker had zich in Hindostan, en later in Australië, met geologische nasporingen bezig gehouden, en een werkzaam aandeel gehad in de ontginning der kopermijnen te Perth aan de Swan-river in 't westelijk deel van Nieuw-Holland[1]. Hij scheen, op welke gronden is mij onbekend, eene zeer gunstige meening omtrent den koperrijkdom van Timor te koesteren, en na zich voorloopig met eenige ingezetenen van Nederlandsch Indië omtrent de bijeenbrenging der vereischte fondsen tot ontginning der mijnen verstaan te hebben, wendde hij zich tot de Indische Regering, opdat zij hem in zijne plaatselijke nasporingen behulpzaam mogt zijn. Dien ten gevolge werd hem de gelegenheid tot eene reis naar Timor verschaft, en zijn onderzoek aan de medewerking van den Resident ten ernstigste aanbevolen. Bij een schrijven van 22 April 1849 gaf de Heer von Sommer aan dezen ambtenaar berigt, dat hij op zijne reis naar Dilly Atapoepoe had aangedaan, en aldaar, niet ver van de haven, de bewijzen had gevonden van het aanwezen van rijke koperlagen, bestaande uit het zoogenaamde groen carbonaat. Ongelukkiglijk is de Heer von Sommer kort daarna, den 23sten Julij 1849, te midden zijner nasporingen overleden. De onderzoekingen zijn wel voortgezet door den Heer Mr. A.G. Brouwer, die hem, met het oog op de concessie ter ontginning, op zijne reis vergezelde, maar daar deze Heer nog een nieuweling was in het vak der mineralogie, kunnen zijne mededeelingen natuurlijk niet denzelfden graad van vertrouwen inboezemen. Daar hij echter door de hulp en het onderrigt van den

1 De Heer von Sommer scheef op verzoek van den Gouverneur van New South-Wales een in 1845 te Adelaïde gedrukt werkje, getiteld: ‘The miners Manual, dedicated to H. Exc. George Grey Esq. Lieut.-Gov. of New-Zealand.’

Heer von Sommer was voorgelicht, noopt mij het belang der zaak uit zijn rapport, den 15den Augustus 1849 te Koepang geschreven, en na zijne terugkomst op Java bij eene nota van 22 Januarij 1850 nader aangevuld, eenige uittreksels mede te deelen.

De Heer Brouwer is van oordeel, dat de vroegere, minder gunstige rapporten omtrent den koperrijkdom van Timor steeds dezelfde dwaling ten grondslag hadden, die namelijk, dat men steeds het koper in massa in gedegen staat heeft willen vinden[1]. Dat de Timorezen, die geen ander middel kennen om koper te verzamelen, dan het krabben in 't rivierzand met een aangepunten stok, slechts geringe hoeveelheden verkrijgen, acht hij volstrekt geen bewijs tegen den rijkdom der aderen, daar b.v. uit de mijnen van Cornwallis gemiddeld slechts 7 pCt. zuiver koper verkregen wordt[2]. Bovendien steunen die rapporten meest niet op zelfstandig onderzoek en heeft veelal de een slechts den ander afgeschreven. Hieraan is de zoozeer verspreide dwaling te wijten, als ware het koper voornamelijk te zoeken in het Portugesche grondgebied, vooral in den omtrek van Dilly en Manatoetoe en in het zuid-oostelijk gedeelte des eilands. Dat dit eene dwaling is, bleek den Heer Brouwer niet alleen uit het resultaat der zorgvuldigste nasporingen in Portugeesch Timor, zoowel bij partikulieren als in officiële rapporten gedaan; maar kan ook ten deele op mineralogische gronden worden aangetoond. Het terrein omstreeks Dilly is eene steenkolen-formatie, en dit loopt zoozeer in 't oog, dat hij met zijn reisgenoot zelfs pogingen aanwendde, om concessie tot de ontginning van het Portugeesch Gouvernement te verwerven. Volgens den Heer von Sommer kan stellig binnen een omtrek van 20 Engelsche mijlen van Dilly geen koper worden gevonden. De eenige

1 Of dit ook geldt van de rapporten der Heeren Kruseman en Francis, die hem niet waren medegedeeld, laat hij natuurlijk in het midden.

2 De Heer Brouwer haalt tot bevestiging de volgende woorden aan uit von Sommers in 1845 geschreven Manual: ‘Native copper is common, but is seldom found in large quantities in any one spot. Almost all the copper of commerce is procured from ores in which sulphur is combined with iron, and of these the yellow ore is most abundant. The other combinations of the metal often accompany the sulphurets, but are seldom found in sufficient quantity to be smelted by themselves. The quantity of copper contained in the sulphurets varies exceedingly. In some mines the ore does not contain above three percent of pure copper and yet it pays for working.’

plek in de omstreken van Manatoetoe, die koper oplevert, is de berg en rivier van Birak[1]. Hier moet dus de plaats zijn van den koperberg der oude berigten, maar wel verre, dat zich de oude sprookjes bevestigden omtrent den bijgeloovigen eerbied, waarmede de inboorlingen dien koperberg zouden beschouwen, vond de Heer Brouwer boven op den Birak een kampong, en werden hem nog twee vroeger bewoonde plaatsen aangewezen, welker bevolking, ten gevolge der kinderziekte, was gestorven of verstrooid. De overige, het gezag van Portugal erkennende plaatsen, die den Heer Brouwer als koper voortbrengende zijn bekend geworden, liggen in het midden-gedeelte des eilands, in de landen van Waiwiko-Waihali, en in de nabijheid van die streken van het Nederlandsch gebied, die vooral door haren koperrijkdom uitmunten. Zij zijn Fatoe-mea, eene onderhoorigheid van het rijkje Soeai, en eene plaats in 't gebied van den kleinen Radja van Lamakané, die omstreeks den tijd der zending van den Heer Francis de Portugesche vlag had geheschen. Wat het rapport van den Heer Macklot betreft, beroept zich de Heer Brouwer op het oordeel van den Administrateur en Inspecteur der mijnen, Stift, reeds boven door mij vermeld, en tegen de beweringen van den Heer S. Muller stelt hij over zijne aan het Gouvernement aangebodene verzameling van specimina, gedurende de 35daagsche reis van Koepang naar Dilly door den Heer von Sommer, bij het herhaaldelijk aan wal gaan, gemaakt, alsmede zijne door den posthouder van Atapoepoe verzegelde verzameling van specimina, opgegaard in het Fialarangsche, ter plaatse voor welker ontginning hij zich bereid verklaart de concessie van 't Gouvernement te verzoeken.

De bedoelde plek, waarvan de Heer Brouwer tevens eene mij nog niet onder de oogen gekomen kaart overlegde, maar waarvan de ligging in zijn rapport niet nader is aangeduid, is naar zijne gissing 5 à 6 uren lang, op eene breedte van ongeveer twee uren. Vier plaatsen waren hem daarin bekend, waar zoo rijke koperaderen gevonden werden, dat zij bij de exploitatie groot voordeel beloofden[2].

1 ‘Birak’ moet in het plaatselijk dialekt koper beteekenen.

2 De Heer Brouwer haalt hierbij ook de volgende woorden aan uit Moors ‘Notices of the Ind. Archip.,’ App., p. 6: ‘Copper is said to abound in the Phialaran-hills, situated near the centre of the N.W. side of the island, the chief of which acknowledges the authority of Coupang. The specimens procured are large lumps of native copper, imbedded in hard, white, shining stone, and when dissolved in aqua fortis do not leave any residue.’

Een hevige aanval van de Timorsche koortsen dwong hem zijne nasporingen te staken; anders was hij voornemens geweest, niet ten einde het verzoek om concessie uit te breiden, maar tot inlichting van het Gouvernement, nog eenige andere plaatsen in Nederlandsch Timor te onderzoeken, op wier rijkdom aan koper hij bij verschillende gelegenheden was opmerkzaam gemaakt. Deze plaatsen, zes in getal, zijn de volgende: 1°. Soen Moeta in het distrikt Harnenno, eene onderhoorigheid van den Radja van Loro-Beboki, die zelf een der vasallen is van den Lio-Rai van Waiwiko-Waihali. Op deze plaats wordt veel gedegen koper en koper-oxyde gevonden. 2°. Eene plaats in Lidak, welks Radja, mede vasal van gemelden Lio-Rai, den Heer Brouwer, met toezending van een specimen van uitmuntend erts, tot een bezoek uitnoodigde. 3°. Eene plaats digt bij de woning van den kleinen Radja van Fialarang[1], van welke genoemde vorst specimina had gezonden, die door den Heer von Sommer voor carbonaat van koper waren erkend. 4°. Eene plaats in 't rijk van den grooten Radja van Fialarang, waaromtrent den Heer Brouwer inlichtingen waren gegeven door een schoonzoon van dien vorst. Onze reiziger erlangde later ook van deze plaats een specimen, en vernam, dat het gedegen koper er zoo menigvuldig is, dat de inwoners van den omtrek al het vaatwerk, wat elders van hout of andere stoffen wordt gemaakt, van koper vervaardigen. 5°. Eene plaats in Noi-timoe, mede eene onderhoorigheid van Waiwiko-Waihali. 6°. Eene plaats bij de klip Fatoe-Kail, aan de Noi-niti, in 't Amfoangsche distrikt Taibenoe, in het rapport van den Heer Macklot opgegeven als de eenige, waar

1 Fialarang is een onderdeel van het rijk van Waiwiko-Waihali, gesplitst in twee rijkjes, welker vorsten als de *groote* en *kleine* Radja onderscheiden worden. Djenilo, waarin Atapoepoe ligt, Balibo, Lidak, Noi-timoe en Lamakané, die ieder hunne eigene vorsten hebben, worden echter in ruimeren zin tot Fialarang gerekend. De Heer Brouwer weet evenwel niets van den invloed, volgens S. Muller, bl. 248, door de vorsten van Fialarang over die distrikten uitgeoefend; hij zegt dat Djenilo en Fialarang zoo goed verschillende rijken zijn als Portugal en Spanje. Omtrent Balibo teeken ik hier nog aan, dat zijne bevolking de eerste van Timor was, die met Europeanen in aanraking kwam, toen de Spanjaarden in 1522, onder Magellaans opvolger del Cano, met het schip Victoria, op Timors Noordkust ten anker kwamen. Zie Pigafetta, p. 213.

hij met zekerheid wist, dat gedegen koper was gevonden. Hierbij kan nu ook nog de reeds vermelde plaats in Lamakané gevoegd worden, daar dat distrikt volgens het jongste traktaat geheel onder het Nederlandsch gezag terugkeert.

De Heer Brouwer roemt overal de bereidwilligheid der inlanders om hem in zijne nasporingen behulpzaam te zijn, geheel in strijd met den Heer Macklot, die slechts van onoverkomelijke bezwaren en tegenwerking gewaagt. De inboorlingen zijn intusschen met den koperrijkdom van hun land slechts gebrekkig bekend; zij kunnen slechts het gedegen koper en het koper-oxyde onderscheiden, welk laatste zij gebruiken om op wonden te leggen. De Heer Brouwer acht het dus waarschijnlijk, dat nog vele aderen van andere koperertsen zullen ontdekt worden, wanneer zich deskundigen op Timor zullen gevestigd hebben. Toenemende bevolking zal bovendien aanleiding geven tot het blootleggen van meerder terrein, wat den rijkdom van Timor allengs volledіger zal aan het licht brengen. ‘Nu,’ zegt hij, ‘is het wegens het digte gras onmogelijk een terrein ook maar oppervlakkig te onderzoeken, zonder het te voren te hebben afgebrand. Maar zooveel als nu reeds bekend is, geeft mij het regt te zeggen, dat in het midden van Timor, en voornamelijk in het Nederlandsch gedeelte, een gordel van rijke kopermijnen is; terwijl 5 percent van de opbrengst eener enkele mijn, die slechts 1000 ton koper oplevert, meer dan genoeg is, om driemaal de kosten eener bezetting als die te Koepang te dekken.’

De gunstige berigten, door den Heer Brouwer aangaande den koperrijkdom van Timor gegeven, werden bevestigd door den Resident van Lynden, die in den loop van 1850 aan de Indische Regering schreef, dat, volgens zijne ondervinding, de hoeveelheid kopererts, in de verschillende landschappen zijner residentie voorkomende, zeer aanzienlijk was, en hij niet twijfelde dat, zoo de ontginning in goede handen kwam en door deskundigen werd bewerkstelligd, zij tot zeer voordeelige uitkomsten zou leiden.

Inmiddels werd de Heer Brouwer bekend met de ongunstige berigten omtrent den koperrijkdom van Timor, in het vaak aangehaalde reisverhaal van den Heer Muller medegedeeld. Hij wendde zich daarover tot den Heer Schwaner, die zelf tot den arbeid van den Heer Muller eene bijdrage

had geleverd. Ik heb reeds vroeger vermeld wat hem de Heer Schwaner in het algemeen over de waarde der geologische nasporingen, door den Heer Muller bekend gemaakt, ten antwoord gaf. Hij voegde daarbij nog het volgende: ‘Ik aarzel niet te beweren, dat wij in de gebrekkige kennis van Timors geologische gesteldheid, die wij bezitten, de middelen niet hebben, om de door u medegedeelde ervaringen te beoordeelen, en wetende, dat gij op uwe reizen door een geleerden geoloog, den Heer von Sommer, vergezeld waart, die, ofschoon te vroeg overleden om zijne nasporingen ten einde te brengen, u stellig zeer belangrijke aanteekeningen heeft nagelaten, en veronderstellende dat uwe mededeelingen omtrent de geologie van Timor uit deze aanteekeningen zijn getrokken, erken ik alle reden te hebben om aan te nemen, dat deze de beste en volledigste bijdragen zijn, die wij daarover bezitten.’

Terwijl, ten gevolge van het gunstig resultaat der nasporingen, ijverig over de concessie werd onderhandeld, verscheen in Nederland het bekende besluit van 24 October 1850. Ten gevolge van dat besluit werd nu de concessie verleend onder voorbehoud, dat de Heer Brouwer en zijne medestanders hunnerzijds zich verbonden te voldoen aan de voorwaarden, waaraan dat besluit de ontginning van mijnen in Nederlandsch Indië door partikulieren onderwerpt. Die voorwaarden schijnen in geene bijzonder welwillende gezindheid jegens de partikuliere industrie te zijn ontworpen. Het Koloniaal Bestuur wordt wel verpligt de ondernemingen door alle doelmatige middelen te bevorderen en te beschermen; maar de daaruit voortvloeijende vermeerdering van uitgaven komt geheel ten laste der concessionarissen, die den vereischten waarborg voor de teruggave moeten stellen; terwijl in geen geval geldelijke voorschotten door het Gouvernement verleend worden. De vermeerderde welvaart, die de mijnontginningen zullen aanbrengen, en de voordeelen, die daaruit langs verschillende wegen der schatkist zullen toevloeijen, worden hier geheel buiten rekening gelaten. Brengt men nu deze bepaling in verband met de volgende, die den afstand van gronden, welke bij wijze van erfpacht of huur geschiedt, tot een termijn van hoogstens 40 achtereenvolgende jaren beperkt, dan schijnt het mij niet vreemd, dat, in dit geval, de belanghebbenden in de algemeene bepalingen groote zwarigheid vonden, ongerekend nog die, welke

welligt uit de bijzondere voorwaarden der concessie ontsprongen. De Heer Brouwer vroeg en erlangde uitstel, en eer de zaak haar beslag had erlangd, werd hij van deze aarde afgeroepen. De vereischte aanwijzing der wijze van exploitatie kon thans geen plaats hebben, waardoor de voorloopige concessie verviel. De geheele onderneming, waarop zoo grootsche verwachtingen gebouwd waren, werd alzoo in de geboorte gesmoord: wie zal haar weder in het leven roepen?

XXV.

In de zitting der Staten-Generaal van 18 December jl. werd de Minister van Koloniën door den Heer Sloet tot Oldhuis geinterpelleerd over de exploitatie der kopermijnen van Timor. Zijne Exc. gaf bij die gelegenheid een beknopt verslag van den stand der zaak en wederlegde de dwaling, als zou de oorzaak van het niet tot stand komen der concessie bij het Gouvernement zijn te zoeken. Dit heeft, zoo ik wel onderrigt ben, de aandacht van sommigen op nieuw op de kopermijnen van Timor gevestigd, en noopt mij nog een oogenblik stil te staan bij de kansen van slagen, die zulk eene onderneming aanbiedt.

Een Fransch schrijver (de Heer Babinet) zeide onlangs in de ‘Revue des Deux Mondes,’ dat de Hollanders, even als de Amerikanen, gemakkelijk hunne bevolking konden vertiendubbelen, indien zij zich van hun eigen grondgebied wilden meester maken. Al wil men ook aannemen, dat het tropisch klimaat ongeschikt is voor landbouwende volkplantingen van Europeanen, en al moet men erkennen, dat vroegere rampspoeden of onverschilligheid ons al die overzeesche bezittingen hebben doen verliezen, die zich door eene meerdere geschiktheid voor zoodanige kolonisatie onderscheidden, dan nog bevatten deze woorden een groot fonds van waarheid. Voor welk eene vermeerdering van bevolking en welvaart door kolonisatie uit andere deelen van den Archipel of van Chinezen, door de vestiging van Europesche ambtenaren, industriëlen en handelaars ondersteund, zouden Borneo, Celebes, Timor en zoovele andere eilanden

van den Archipel niet vatbaar zijn, zoo men de benutting harer hulpbronnen slechts ernstig wilde, door alle middelen bevorderde, en zich, om daartoe te geraken, aanvankelijk eenige opoffering getroostte! Wat zich hiertegen verzet, zijn de eischen van het batig saldo: de Indische Regering mag, om zoo te spreken, over geen penning beschikken, die het bedrag van het batig saldo zou verminderen, al kon daarmede de grond gelegd worden tot eene toekomstige welvaart en grootheid onzer Indische bezittingen, die haar belang voor het Vaderland honderdmaal zou verhoogen. Sedert op Java het kultuurstelsel werd ingevoerd, was de verwaarloozing der buiten-bezittingen systematisch. En wat bepaaldelijk Timor en de omliggende eilanden betreft, dagteekent van dien tijd het stelsel, om de bezitting wel aan te houden, maar er niet meer dan het daartoe volstrekt noodzakelijke aan ten koste te leggen, waarom alle bemoeijenis van het Gouvernement met die eilanden zich bepaalt tot de handhaving van het établissement te Koepang, de plaatsing van enkele posthouders en de zending, na kortere of langere tusschenpoozen, van een grooter of kleiner oorlogsvaartuig, om de Nederlandsche vlag langs de kusten te vertoonen, waarbij aan den kommanderenden officier de noodige volmagt gegeven wordt, om de geschillen bij te leggen, tusschen de Radja's en Hoofden ontstaan.

Men zou verwachten dat het Gouvernement, naarmate het zich minder bij magte gevoelt, om zelf den bloei en de welvaart van de meer afgelegen deelen onzer overzeesche bezittingen te bevorderen, die taak te liever aan partikulieren zou overlaten. Het tegendeel heeft plaats. De oorzaken daarvoor zijn zeer onderscheiden. De partikuliere nijverheid past niet in het bestaande koloniale stelsel; de Europeanen, voor zooverre zij geene ambtenaren zijn, verdragen slechts met moeite de willekeur van het autocratisch bestuur en trachten naar politieke regten en vrijheden; de ambtenaren zijn dikwijls niet gediend met de tegenwoordigheid der zulken die hunne handelingen oplettend gadeslaan en tegen de uitoefening van een gezag, dat de gedweeë inlander gemakkelijk verduurt, bij het minste misbruik in verzet komen; men vreest de toeneming van elementen, die het allengs onmogelijk zullen maken, met eene betrekkelijk geringe magt Indië in rust te houden, terwijl het voortdurend ten behoeve der schatkist van het Moederland wordt geëxploiteerd; men

vreest inzonderheid de vermeerdering van vreemde bemoeijenis en vreemden invloed, indien soms vreemde kapitalen tot industriële ondernemingen in Indië mogten worden aangewend.

Intusschen zijn deze niet de eenige redenen, waarom zoo weinige ondernemingen van partikuliere nijverheid in Indië tot stand komen. Daar waar zij het Gouvernement het minst in den weg zouden staan, en dus nog het gemakkelijkst de vrijheid zouden erlangen om zich te vestigen en uit te breiden, stooten zij meestal op eene andere zwarigheid, den eisch der bescherming. Zonder de zekerheid eener voldoende bescherming, zal niemand op een eiland als Borneo of Timor zijn kapitaal aan eenige onderneming willen wagen; en die bescherming kan door het Gouvernement niet verleend worden, zonder dat het zich het vestigen van militaire posten, de vermeerdering van het getal zijner ambtenaren, en daardoor eene dadelijke aanzienlijke vermeerdering van uitgaven getroost. Dus komt zelfs de partikuliere industrie, indien zij op de bescherming van het Gouvernement moet aanspraak maken, met de eischen van het batig slot in conflict.

't Is daarom dat het Gouvernement, toen het zich het besluit van 24 Oct. 1850, half tegen wil en dank, liet ontwringen, echter door de aangehaalde bepalingen van art. 4 de kosten der bescherming geheel op de schouders der concessionarissen trachtte te laden. En zoo groot is de zucht tot vermeerdering der Indische baten, dat in de toepassing, gelijk de ondervinding op Biliton leert, met de grootste strengheid wordt te werk gegaan, al kan het ook schijnen dat in billijkheid de voordeelen, die door vermeerderd vertier ten gevolge der industriële onderneming in de schatkist vloeijen, in mindering zouden kunnen gebragt worden der kosten van bescherming, die der onderneming worden toegerekend. Ook de korte termijn voor den afstand van gronden voor mijnontginningen gesteld, geeft den schijn alsof het Gouvernement zich, in geval van welslagen der ondernemingen, verzekeren wil van het beste aandeel der in te oogsten vruchten, en moet in die zelfde mate strekken om de kapitalisten huiverig te maken, die beginnen moeten met aanzienlijke kosten, en alle kans hebben van de gehoopte voordeelen verstoken te worden, wanneer de onderneming de eerste bezwaren is te boven gekomen.

Dit moet bij het ontginnen der kopermijnen op Timor te zwaarder wegen, daar hier ook nog andere gewigtige zwarigheden te overwinnen zijn. De beste plekken ter ontginning, die althans waarvoor de Heer Brouwer de concessie verlangde, liggen, zoo ik mij niet bedrieg, in het midden des lands, op eenige uren afstands van zee, en het ontbreekt evenzeer aan goede wegen als aan bevaarbare stroomen, langs welke het vervoer zou kunnen plaats hebben. De ontginning der bedoelde mijnen wordt dus altijd gedrukt door de noodzakelijkheid tot den kostbaren aanleg van wegen, en, - zoo al het Gouvernement, in het belang der ontwikkeling van Timor, mogt op zich nemen daarvoor te zorgen, wat naauwelijks te wachten schijnt, - ten minste door de kosten van een transport, dat altijd den prijs van een zoo wigtig artikel als het koper aanmerkelijk verhoogen en de concurrentie met in gunstiger omstandigheden verkeerende ondernemingen bemoeijelijken zal. Reeds de Heer Muller heeft op deze zwarigheid opmerkzaam gemaakt; slechts bij zeer omvattende maatregelen tot verbetering van den toestand van Timor, zal zij allengs geheel kunnen overwonnen worden. Hoe, durf ik niet bepalen: de gedachte, bij voorbeeld, aan de mogelijkheid, dat een spoorweg van de mijnen naar het strand kan worden aangelegd, schijnt bij den toestand waarin Timor thans nog verkeert, en den tragen gang aller verbeteringen in onze Oost-Indische bezittingen, bijna te buitensporig om er een oogenblik aan toe te geven.

Het klimaat van Timor zal in veler oogen eene andere zwarigheid opleveren: de geschiedenis des eilands is daar om te bewijzen, hoevele ambtenaren, zendelingen, natuuronderzoekers, daar na een kortstondig verblijf hun graf vonden. Men moet intusschen deze omstandigheid niet te hoog aanrekenen. Veel schijnt de plaatselijke gesteldheid van Koepang en de wijze waarop het gebouwd is, tot het ontstaan der Timorsche koortsen bij te dragen; en dat velen de slagtoffers worden van vermoeijende togten vol ontberingen in een land, dat van alle gemakken en voordeelen der beschaving verstoken is, kan niet bevreemden. Werken ten algemeenen nutte zijn in zulk een land volstrekt onbekend, en de wegen zijn eigenlijk niets meer dan sporen door de vertrapte ruigte aangewezen. De dus gevormde paden loopen nu eens slingerend langs de steilste hellingen, en zijn dan weder tot twee of drie voeten diep in den grond

uitgehold; terwijl men nu eens groote rotsbrokken, dan weder omgevallen boomen op zijnen weg ontmoet, die niemand zich de moeite geeft te verwijderen. Een togt op Timor overtreft, volgens den Heer von Sommer, verre de zwarigheden van den overtogt van den Balkan. De vorderingen der beschaving, de betere inrigting en des noods verplaatsing van ons établissement, zullen dus de oorzaken van Timors ongezondheid van zelve doen ophouden.

Het gewigt der zaak noopt mij hier omtrent den invloed van het klimaat van Timor op de gezondheid, nog een paar getuigenissen bij te brengen. Het uitvoerigst spreekt daarover de Heer Francis[1]. 'De luchtsgesteldheid,' zegt hij, 'is in deze streken niet zoo schadelijk voor den mensch als doorgaans gezegd wordt. De inboorlingen van Timor zijn over liet algemeen gezonde menschen, en het klimaat van Koepang schijnt bijzonder voordeelig te zijn voor de Chinezen, doch minder geschikt voor het Europisch gestel. Epidemische ziekten zijn hier niet bekend, en de cholera, die zoo algemeen is geweest, heeft zich op Timor niet geopenbaard. Er zijn echter vele plaatsen op dit eiland, die voor zeer ongezond worden gehouden, zoo als Dilly, Fialarang en andere, terwijl op het eiland Samauw vele menschen worden gevonden, die eene walgelijke huidziekte hebben over het geheele ligchaam. Dit moet echter, mijns inziens, aan plaatselijke gebreken worden toegeschreven, waarschijnlijk veroorzaakt door eene vermenging van koperers of te veel kalkdeelen met het water, en niet aan een algemeen gebrek van lands- of luchtsgesteldheid. Koepang houd ik voor ongezond, uit hoofde zijner ligging en wijze van bouwen. De meeste huizen liggen aan het strand in eene diepe vallei, door hoog land omringd. In den West-moeson klotst de zee met een woedend geweld tegen de rotsen van de kust en vervult de lucht boven de stad met stuivend zeewater, waarmede de dampkring soms acht dagen lang onafgebroken bezwangerd blijft, en dat veel nadeel toebrengt aan de boomen, welker bladeren geheel verdorren en afvallen of zwart worden. Neemt men hierbij in aanmerking, dat de huizen digt op elkander zijn gebouwd langs smalle straten, omheind met dikke muren van koraalsteen, dan kan

1 T.v.N. I., Jaarg. I, D. I., bl. 380, 381.

men gemakkelijk bevroeden, hoe de lucht hier vaak tot bederf moet overgaan en het dierlijk gestel benadeelen. Ik meen daarom, dat, zoo de bewoners van Koepang zich wat meer van het strand verwijderden en ruimer woonden, zij veel gezonder zouden leven en vrij blijven van de ongesteldheden, waaraan zij telkens met de kentering der moesons zijn blootgesteld.' In gedeeltelijke overeenstemming hiermede, merkt een ander schrijver[1] omtrent Koepang aan, dat de heuvels, die de vallei omringen, vlak bij het strand een halven cirkel vormen, en de huizen meestal beneden deze heuvels en langs de rivier zijn gebouwd, en de ongezondheid deels door den kleinen omtrek der vallei, deels door de uitdampingen der rivier, die in het drooge jaargetijde, wanneer de warmte ondragelijk is, in een modderpoel verandert, veroorzaakt wordt. Dit een en ander kan, dunkt mij, strekken om den ongunstigen indruk eenigzins te temperen, dien de meeste berigten omtrent Timor aangaande het klimaat van dat eiland moeten verwekken.

De hoofdvraag schijnt mij deze te zijn: is Timor in het algemeen, afgescheiden van het bezit der kopermijnen, een eiland, dat meerdere zorgen waardig is en belooft die naar eisch te beloonen. Men zal moeten erkennen, dat de enkele ontwikkeling van het mijnwezen niet zeer vruchtbaar kan zijn, ja naauwelijks denkbaar is, zoo men niet verwachten mag, dat landbouw en handel en andere takken van industrie daarmede gelijken tred zullen houden. Met het oog op de ontginning der mijnen, moet dus de vraag op den voorgrond staan: voor welke mate van ontwikkeling is Timor vatbaar? Ik geloof, dat op die vraag een zeer gunstig antwoord mag gegeven worden, en behoud mij voor daarvan het bewijs te leveren, nadat ik mijne schets der geschiedenis van het eiland door de korte aanwijzing van de oorzaken en den geest van het jongste traktaat met Portugal zal hebben voltooid.

1 T.v.N. I., 1849, II, bl. 307.

XXVI.

In 1848 had een inlandsch vorst van het Portugeesch gebied zich gewapenderhand gemengd in geschillen tusschen Nederlandsche onderdanen op de eilanden Pantar en Ombaai. De autoriteiten der beide natiën hadden zich met deze aangelegenheid bemoeid, en dit had aanleiding gegeven tot eene verbittering, die, naar men vreesde, op ernstige botsingen zou uitloopen. Diensvolgens werd weder een Commissaris, de Heer D.C. Steyn Parvé, naar Timor gezonden, met den last om eene beslechting der geschillen te beproeven, en te trachten eene herhaling te voorkomen, door met de Portugesche autoriteiten te geraken tot eene juiste wederzijdsche omschrijving en bepaling van al de landen in den Timorschen Archipel, waarop óf het Nederlandsch óf het Portugeesch Gouvernement regt van soevereiniteit bezit.

De quaestiën, welker eindelijke afdoening men thans had besloten, waren hoogst ingewikkeld, en alleen door eene transactie, waarbij van beide zijden eenige toegevendheid betoond werd, ten einde te brengen. Het contract, door Paravicini met de inlandsche vorsten gesloten en waarbij schier geheel Timor het Nederlandsch gezag erkend had, kon niet als grondslag dezer onderhandelingen dienen. De Portugezen schijnen altijd tegen dat contract geprotesteerd en Paravicini beschuldigd te hebben van groote onkieschheid in de middelen om de Compagnie te dienen, en misleiding der Radja's ten aanzien van inhoud en strekking van dat geschrift, waardoor vele vorsten tot medeonderteekening verleid waren, die zich echter steeds trouwe bondgenooten hadden betoond van het Portugeesch Gouvernement. De Compagnie was dan ook nimmer bij magte geweest, de verder van Koepang verwijderde vorsten tot nakoming der bepalingen van dat contract te noodzaken; zij had de regten van Portugal op onderscheidene in die overeenkomst begrepen staten stilzwijgend erkend, en ten laatste zelfs aan hare beambten gelast, zich niet langer op het contract van Paravicini, maar alleen op vroegere overeenkomsten te beroepen.

Sedert de verplaatsing van het Portugeesch bestuur naar Dilly, wist het zijnen invloed alom te doen gelden in de landen ten Oosten van Waiwiko-Waihali, of die, welke men

veelal aanmerkt als onder de suprematie staande van den Lio-Rai van Loeka, ofschoon de Heer Francis zegt, dat hij zich dien titel wederregtelijk heeft aangematigd[1]. Het Nederlandsch gezag heeft zich zelfs niet verder met die landen bemoeid, en zijne aanspraken op Manatoetoe en de omliggende gewesten, ofschoon door de contracten van 1668 met de Compagnie verbonden, geheel laten varen. Daar nu de Portugezen de Timoresche landen evenzeer geheel aan het Nederlandsch gezag hadden overgelaten, behoudens de bezittingen en aanspraken van het bestuur der zwarte Portugezen te Oekoesi, bepaalden zich op Timor zelf de geschillen hoofdzakelijk tot eenige landen, behoorende tot het rijk van Waiwiko-Waihali. Want ofschoon de Lio-Rai, die het erkende hoofd is van dezen staat, steeds de Nederlandsche vlag was blijven voeren en het bondgenootschap van het Nederlandsch Gouvernement nimmer had laten varen, was zijn gezag ontoereikend geweest om te verhinderen, dat onderscheidene zijner vasallen, door de intrigues der Portugezen verleid, vroeger of later de vlag van Portugal hadden opgestoken.

Een der volkrijkste en vruchtbaarste gewesten van Timor is het rijkje Maubara, aan de Noordkust tusschen de Portugesche bezittingen Dilly en Batoe-Gedeh gelegen. De vorst van dat rijk was niet slechts als onderhoorige van Waiwiko-Waihali bondgenoot der Compagnie, maar had in 1759 ook afzonderlijk met haar gecontracteerd, en het schijnt zelfs, dat zij in zijn gebied eenige welgeslaagde proeven heeft genomen met den aanplant van koffij. Sedert 1785 lezen wij echter dat Portugal aanspraken begint te maken op dit distrikt, en de verre afstand van Koepang schijnt oorzaak geweest te zijn, dat het Nederlandsch bestuur zijne regten op dit door Portugesche bezittingen ingesloten rijkje slechts flaauwelijk liet gelden. In 1837 was te Maubara een moord gepleegd aan den gezaghebber en den timmerman van een Engelsch vaartuig, en een Britsch Zeeofficier kwam te Batavia de vervolging der schuldigen eischen. De Indische regering wist toen zelve naauwelijks of Maubara Nederlandsch of Portugeesch was; zij droeg het onderzoek naar dit vraagstuk en tevens naar het gepleegde misdrijf op aan den kommandant van de Boreas, den Heer Paling, te-

1 T.v.N. I., Jaarg. I, D. I., bl. 393.

gelijk met een ander soortgelijk onderzoek, Larentoeka betreffende, waarvan ik boven gesproken heb. De Gouverneur van Dilly, met wien de Heer Paling in briefwisseling trad, bleef stijf op zijne aanspraken staan, wat echter niet verhinderde dat Larentoeka getuchtigd werd; Maubara werd verschoond, omdat men meende dat de slagtoffers van den moord hun ongeluk aan zich zelven hadden te wijten gehad.

Het verslag van den Heer Brouwer leert ons naauwkeurig, hoe in 1849 de stand van zaken in dit rijkje was. De Radja, Don Caletto geheeten, had zich aan vele trouweloosheden en geweldenarijen, zoowel jegens vreemde kooplieden als jegens zijne onderdanen schuldig gemaakt, en zijn broeder met diens geheele geslacht doen ombrengen. Het grootste gedeelte zijner onderdanen, met zijnen Fettor aan het hoofd, had zich daarop van hem afgescheiden en hem verdreven. Don Caletto vroeg de tusschenkomst van den posthouder te Atapoepoe, die echter daaraan niet kon voldoen, bij gebrek van een vaartuig om zich mede naar Maubara te begeven. Nu wendde zich die vorst tot den Radja van Motaël en eenige andere het gezag van Portugal erkennende hoofden, terwijl ook de Fettor zich vier bondgenooten onder de vorsten van het Portugeesch gebied wist te verwerven. Hoedanig dus het einde dezer geschillen wezen mogt, was daarvan de volkomen zegepraal van den Portugeschen invloed te wachten.

Omstreeks denzelfden tijd werd het aan Maubara grenzende binnenlandsch distrikt Hermera, mede eene onderhoorigheid van Waiwiko-Waihali, door een talrijk inlandsch leger, uit alle oorden der Portugesche bezittingen verzameld, en met het garnizoen van Dilly vermeerderd, onder bevel van den Radja van Motaël, met kracht van wapenen onderworpen. De oorzaak van deze vijandelijkheden was de weigering van den Radja van Hermera om twee Portugesche onderdanen uit te leveren, die op slavenhandel betrapt en derwaarts gevlugt waren. Door eene schaar van meer dan 6000 man werd het ongelukkige Hermera aangegrepen; de Radja werd in een gevecht met nagenoeg 60 zijner onderdanen gedood, een 30tal vrouwen in slavernij weggevoerd, het meerendeel der bevolking verstrooid en het land uitgejaagd, en het gansche gebied, met uitzondering van ééne kampong, waar zich de weduwe van den Radja met ongeveer 400 inwoners ophield, geheel verwoest.

Ook omtrent den invloed van den Teninti-Generaal (of Radja) van Oekoesi Da Costa, een warm vriend der Portugezen, in sommige distrikten van het rijk van Waiwiko-Waihali, deelt de Heer Brouwer bijzonderheden mede. Die invloed deed zich vooral gevoelen in het distrikt Djenilo, in Fialarang, waarop wij de oude aanspraken van Portugal reeds hebben leeren kennen. ‘In Djenilo,’ zegt de Heer Brouwer, ‘was voor eenige jaren het geslacht der Radja's uitgestorven. De bevolking wendde zich toen tot den Radja van Balibo om eene zijner dochters tot vorstin te erlangen. Een der dorpshoofden, Man-Brok geheeten, onderhandelde met den Radja van Oekoesi over een huwelijk van een zijner zonen met deze prinses, en alles was reeds geregeld, toen een minnehandel der prinses met den Majoor-kommandant van Batoe-Gedeh ontdekt werd. Nu viel niet slechts het plan van het huwelijk in duigen, maar de vorstin werd aan haren vader teruggezonden; het land bleef zonder Radja en een groot deel der bevolking verliep.’ Inmiddels oefende de Portugeesch-gezinde Man-Brok een overwegenden invloed uit, en de Heer Brouwer was meermalen getuige, zoowel van den eerbied waarmede de Radja van Oekoesi, als van de minachting en onwil, waarmede de posthouder van Atapoepoe door dat dorpshoofd werd bejegend. Tijdens de expeditie van Hermera waren in den omtrek van Batoe-Gedeh eenige hoofden tegen het Portugeesch gezag opgestaan. Tot beslechting der geschillen riep de Gouverneur van Dilly de hulp in van Da Costa, die zich daarop in persoon naar Djenilo begaf, waar Man-Brok voor hem en zijn gevolg twee woningen liet oprigten, in welke hij geruimen tijd vertoefde, terwijl het aan zijne ijverige pogingen gelukte, de ontstane geschillen in der minne bij te leggen. De Heer Brouwer verwachtte niet anders, dan dat weldra de Portugesche vlag door Djenilo zou worden geheschen, tenzij het Nederlandsch Gouvernement, dat onvermogend zou zijn tegenover het fait accompli, dit in tijds door het vestigen van een militairen post aldaar verhinderde. Dit laatste raadde de Heer Brouwer ten sterkste aan, ook omdat het tevens zou strekken tot handhaving van het Nederlandsch gezag in Loro-Beboki en Harnenno, vroeger onderhoorigheden van Oekoesi, maar die vijf jaren te voren het gezag van den Lio-Rai van Waiwiko-Waihali erkend en de Nederlandsche vlag geheschen hadden. Of-

schoon toch het Portugeesch Gouvernement, in den bestaanden staat van zaken, ook dit fait accompli slechts erkennen kon, verhinderde het den Radja van Oekoesi niet zich de willekeurigste handelingen in deze gewesten te veroorloven en ze met schrik voor zijnen naam te vervullen, omdat de voorkeur, aan het Nederlandsch bondgenootschap geschonken, den Radja niet de minste bescherming tegen de Portugesche aanmatigingen had verschaft.

Deze staaltjes kunnen ons doen zien, hoe tot in de laatste jaren de Portugezen, zoowel van Dilly als van Oekoesi, er steeds op uit waren hunnen invloed ten koste van den onzen uit te breiden, en meesterlijk partij wisten te trekken van de zwakheid onzer vestiging op Timor, onze onbekendheid met de meer afgelegen deelen des eilands, en, ik mag er wel bijvoegen, onze Anglophobie, die steeds achter Portugal zijnen even magtigen als gevaarlijken bondgenoot als een schrikbeeld zag verrijzen, wanneer de gedachte mogt opkomen, om zich met meerder klem tegen de aanmatigingen en intrigues der Portugezen te verzetten.

Eene afdoende beslechting onzer eindelooze geschillen met Portugal, in den Timorschen Archipel, moest dus wel hoogst wenschelijk geacht worden, te meer met het oog op de in 1848 ontworpen ontginning der kopermijnen in de Fialarangsche landen, voor welke de regeling eeniger in geschil zijnde punten wel als eene conditio sine qua non mogt beschouwd worden. Ofschoon nu ook de onderhandelingen van den Heer Steyn Parvé tot geen bepaald resultaat leidden, hadden zij echter het gevolg, dat het regt van Nederland op sommige punten, waarover geschil bestaan had, erkend en in het feitelijk bezetten onzerzijds van eenige andere berust werd. Het Nederlandsch Gouvernement besloot thans aan het Portugesche het voorstel te doen, waarvan het denkbeeld reeds meermalen geopperd was, dat Portugal zijne bezittingen in den Timorschen Archipel tegen eene billijke schadeloosstelling geheel aan Nederland zou afstaan. Deze ongetwijfeld meest afdoende aller denkbare schikkingen werd aan het Hof van Lissabon voorgesteld, maar stuitte ongelukkigerwijze af op den nationalen trots. Daarentegen was de Portugesche regering, na kennis erlangd te hebben van de resultaten der zending van den Heer Parvé, volkomen bereid om te treden in het voorstel tot de benoeming eener wederzijdsche Commissie tot regeling

der grenzen van het gebied der beide Gouvernementen. Diensvolgens vertrok in 1851 de Heer C.F. Goldman, als Commissaris van het Nederlandsch Gouvernement, naar Timor, en weldra werden voorloopige overeenkomsten getroffen, die tot grondslag hebben gestrekt van het Traktaat, dat op den 6^{den} October 1854 te Lissabon door den Nederlandschen Zaakgelastigde en den Portugeschen Minister van Binnenlandsche Zaken is onderteekend, en thans alleen nog wacht op de ratificatie, die, onzerzijds, volgens art. 57 der Grondwet, van de goedkeuring der Staten-Generaal afhankelijk is.

Over de bepalingen van dit Traktaat omtrent de eilanden buiten Timor heb ik reeds gesproken: het onbetwist bezit dier eilanden, Poelo Kambing alleen uitgezonderd, zal ons in staat stellen de zeerooverij en den slavenhandel krachtdadiger te beteugelen en met beter gevolg onze aandacht aan de verlevendiging van den handel dezer verwaarloosde gewesten te wijten. Op Timor zelf is Fialarang met Djenilo, Lamakané en de overige onderhoorigheden aan Nederland toegewezen, zoodat hiermede de geschillen over Atapoepoe beslecht zijn, en Nederland in het onbetwist bezit komt der landen, die de rijkste koperaderen bevatten. Daarentegen is Maubara, dat toch reeds zoo goed als verloren was, thans geheel aan Portugal afgestaan. Omtrent Ambenoe en Noi-moeti zegt de Memorie van Toelichting der regering, dat zij, even als Oekoesi, steeds een onbetwist gedeelte der Portugesche bezittingen hebben uitgemaakt, en dat de afstand dier rijkjes hardnekkig geweigerd is. Zonderling staat daartegenover in het verslag van het onderzoek in de sectiën der Tweede Kamer de bewering, dat onzerzijds ook regten op Ambenoe en Noi-moeti bestaan en het eerste zelfs altijd tot het Nederlandsch gedeelte van Timor heeft behoord. Mij is alleen bekend, dat de Resident Hazaart in 1817 een vriendschapsverbond met Ambenoe gesloten heeft en sedert de Nederlandsche vlag te Soetrana heeft gewapperd. Daarentegen zijn in vroeger tijd Oekoesi en Ambenoe steeds ten naauwste met elkander verbonden geweest, zoo als overvloedig uit de geschiedenis blijkt. Wenschelijk ware het ongetwijfeld geweest, tot voorkoming van de intrigues der zwarte Portugezen, indien het bezit van Oekoesi met al zijne onderhoorigheden voor Nederland had kunnen verworven worden; maar nu Oekoesi toch

blijft wat het was, kan, dunkt mij, in het opgeven onzer zeker vrij betwistbare aanspraken op Noi-moeti en Ambenoe geen groot bezwaar gelegen zijn.

Er zijn nog twee punten in het Traktaat, die tot eenige bedenking hebben aanleiding gegeven: de schadevergoeding, en de vrijheid van godsdienstige belijdenis in de door Portugal afgestane distrikten. De schadevergoeding van ƒ 200,000 is ongetwijfeld veel te groot in verhouding tot de dadelijke voordeelen, die het Traktaat aan Nederland verschaft; zij kan alleen verdedigd worden, wanneer men inderdaad ernstige pogingen beproeven wil, om Timor en onderhoorigheden dienstbaar te maken aan de vermeerdering van den nationalen rijkdom. Een gedeeltelijke vergoeding zal, zegt men, daarin te vinden zijn, dat het Traktaat de zoo vaak herhaalde kostbare zending van Commissarissen voor het vervolg zal onnoodig maken. Wij hopen het; maar vreezen, dat de enclaves, die Portugal in ons gebied behoudt, welligt maar al te spoedig tot nieuwe verwikkelingen zullen aanleiding geven.

De belofte van vrije godsdienstoefening voor de gewezen Portugesche onderdanen, had, mijns inziens, niet in het Traktaat moeten worden opgenomen[1]; een beroep op onze Grondwet ware hier toereikend geweest. Doch ik wil dit punt, dat meer eene kwestie van vorm is, hier niet breeder ter sprake brengen, en alleen nog de hoop uitdrukken, dat deze overeenkomst, omtrent welker eindelijke goedkeuring door de vertegenwoordiging ik, in weêrwil der haar aanklevende bezwaren, niet veel twijfel koester, ten laatste voor goed een einde make aan geschillen, die meer dan twee eeuwen geduurd en de welvaart van Timor grootelijks benadeeld hebben, ja zelfs de oorzaak zijn geworden, dat zijn grond door stroomen bloeds is gedrenkt.

1 Men heeft zich bezwaard, dat te dien opzigte geene reciprociteit is bedongen; doch de verklaring der regering, dat in de door haar afgestane gewesten geene hervormde Christenen gevonden worden, schijnt werkelijk dat beding overbodig te maken; meer bedenkelijk voor de nationale waardigheid en den roem der voorvaderlijke verdraagzaamheid schijnt het mij, dat men in het geheel zulk eene bepaling heeft toegelaten.

XXVII.

Is het mij niet doenlijk geweest den voortgang van het Portugesche gezag in het oostelijk gedeelte van Timor in bijzonderheden te schetsen, het is mij niet onmogelijk de billijke nieuwsgierigheid eenigermate te voldoen, die aangaande den tegenwoordigen toestand van dat gezag iets naders verlangt te weten.

De Portugesche hoofdplaats Dilly ligt aan de Noordkust des eilands, tusschen Maubara en Manatoetoe, op omstreeks 125° 40′ O.L. van Greenwich. Zij mag als eene der ongezondste plaatsen van geheel Timor worden aangemerkt; vreemdelingen worden er spoedig door slepende koortsen aangetast, krijgen dikke en opgezette ligchamen en worden doorgaans de slagtoffers van een langer gerekt verblijf. Deze ziekten worden grootendeels aan de natuur van het drinkwater toegeschreven. Dilly ligt aan eene kleine baai, waarvan het binnenzeilen gevaarlijk is voor vreemdelingen, wegens de droogten, die zich aan beide zijden bevinden. Er is daarom altijd een loods gereed om de vaartuigen binnen te brengen, welke daartoe een seinschot doen hooren; in geval van nood, mag men op hulp van den wal niet te veel rekenen.

Van de reede gezien, heeft Dilly geen ongunstig voorkomen, ofschoon het meestal slechts uit houten woningen bestaat, met bladen gedekt en van binnen met fijne matten bevloerd. Slechts de kerk, het pachthuis, de woning van den Gouverneur en enkele andere gebouwen zijn van steen opgetrokken, doch ook slechts met bladen gedekt. De omstreken van Dilly zijn zeer vruchtbaar. De tarw groeit er zeer welig, en is zoo overvloedig, dat zelfs eene kleine hoeveelheid wordt uitgevoerd. De steenkolen-beddingen in den omtrek kunnen voor de toenemende stoomvaart in den Archipel, en misschien eenmaal voor het smelten van het kopererts, van groot gewigt en dus een rijke bron van welvaart worden, indien bij onderzoek blijken mag, dat zij kool van eene goede hoedanigheid bevatten.

Dilly is de residentie van den Portugeschen Gouverneur van Timor en Solor (zoo althans luidde tot dusverre zijn titel), die een zeer willekeurig gezag oefent.

Wij hebben boven gezien, dat dit Gouvernement voormaals voor een tijd van drie tot vijf jaren verpacht werd, wat tot vele knevelarijen aanleiding gaf. Sedert 1818 is dit veranderd en de Gouverneur zoowel als de mindere beambten ontvangen thans een salaris van de regering. Die inkomsten zijn echter in het oog loopend klein en worden nog grootendeels in handelswaren, zoo als katoenen stoffen en boslemmer messen, tegen een vasten prijs berekend, voldaan. Op deze wijze ontvangt de Gouverneur ƒ250 's maands, waarbij jaarlijks nog omtrent 200 pikols rijst gevoegd worden; de mindere beambten naar evenredigheid. Bovendien was er, tijdens het verblijf van den Heer Brouwer, een achterstand in de betaling van niet minder dan vier jaren. Al de Portugesche ambtenaren hebben militaire rangen en zijn des noods voor den oorlog beschikbaar, ofschoon slechts weinigen werkelijk militaire diensten verrigten.

De physieke magt, waarover het Portugeesch bestuur te beschikken heeft, is uiterst gering. Het garnizoen bestaat uit 2 compagniën, te zamen van omtrent 120 man, onder de bevelen van een Kolonel. Bij deze troepen zijn slechts enkele Europeanen; verreweg het meerendeel zijn inlanders. De magazijnen bevatten geen materieel, en toen voor eenige jaren te Batoe-Gedeh onlusten waren uitgebroken, en Hermera moest getuchtigd worden, achtte men zich gelukkig eenige geweren en wat kruid van een kustvaarder te kunnen koopen. Tijdens de oneenigheden met het Nederlandsch Gouvernement, werd het garnizoen van uit Goa aanmerkelijk versterkt, en in plaats van het vroegere zeer onbeduidende fortje eene sterkte aan het strand opgeworpen, waarvoor de Gouverneur eene ongehoorde som, ten laste van den Resident Hazaart, in rekening bragt, die echter even weinig als de overige, noodeloos door hem gemaakte onkosten betaald is.

In vroeger tijd plagt Dilly een verbanningsoord voor Goa en Macao te zijn; buiten de ballingen zag men er zeer zeldzaam volbloed Europeanen, en eerst sedert 1835 is hierin eenige verandering gekomen. Een groot deel der ambtenaren en officieren zijn echter nog van gemengde afkoms of zoogenaamde ‘zwarte Portugezen.’ Deze naam is zeer eigenaardig, want het is een bekend feit dat de half-kast afstammelingen der Portugezen donkerder van kleur zijn dan de volbloed inlanders.

De middelen waarvan zich de Portugezen tot handhaving van hun gezag bedienen, zijn hoofdzakelijk van morelen aard: al de ingezetenen en zelfs de slaven te Dilly en in de overige Portugesche bezittingen zijn, of heeten althans, Christenen, ofschoon hun Christendom schier alleen daarin bestaat, dat zij gedoopt zijn en een kruis op de borst dragen. Aan scholen of godsdienstig onderwijs wordt niet gedacht, of men moest als zoodanig de tooneelmatige voorstelling van tafereelen uit de bijbelsche geschiedenis, in den smaak der middeleeuwsche mysteriën, willen aanmerken, die van tijd tot tijd schijnt plaats te hebben. De Radja van Amfoang verhaalde eens aan den zendeling Donselaar, dat hij te Oekoesi zulk eene voorstelling van het lijden des Heeren had bijgewoond. De Heer zelf werd door een houten beeld vertegenwoordigd, overeenkomstig de verschillende gestalten in Gethsemane, voor den Joodschen Raad, voor Herodes, voor Pilatus, op weg naar Golgotha enz.; Kajafas en de Joodsche Raad werden voorgesteld door eenige inlanders, met wenkbraauwen en baarden van grijs geitenhaar, die hun een schrikverwekkend voorkomen gaven. De priesters worden van Goa of Macao naar Dilly of Oekoesi gezonden, en verrigten, als van zelve spreekt, de dienst in het Latijn, waarvan niemand een enkel woord verstaat. Nu en dan gaan zij rond om te doopen of de uitvaarten op godsdienstige wijze te vieren, voor welke geestelijke diensten zij door de arme, onkundige inlanders ruim worden beloond.

Een ander middel waarvan zich de Portugezen tot het handhaven van hun gezag bedienen, is het verleenen van militaire rangen aan de inlandsche vorsten en hoofden; zij worden zelfs soms aan vrouwen verleend, wanneer deze het bestuur in handen hebben. Het wemelt dus op het Portugeesch gebied van Luitenant-Kolonels, Kolonels, Brigadiers enz., en met den rang zijn kleine traktementen verbonden, welke uitgave meer dan gedekt wordt door de opbrengsten in rijst en andere voortbrengselen, die aan schier alle distrikten zijn opgelegd, en de heffing van in- en uitgaande regten. Ieder hoofd heeft ook de vrijheid het uniform te dragen aan zijnen rang verbonden, waarvan echter slechts weinigen gebruik maken. De inlanders stellen veel prijs op deze titels, die daardoor een gemakkelijk middel zijn om hen aan het Portugeesch gezag te verbinden; waarom ook

het Nederlandsch gezag den titel van Kolonel aan den Radja van Ambenoe heeft gelaten, toen hij de Nederlandsche vlag heesch, die hij thans weder met de Portugesche zal verwisselen. Bovendien heeft deze inrigting ook het nut, dat zij de hoofden aan eene zekere discipline gewent, te meer daar zij doorgaans eenige ondergeschikte rangen hebben doorgeloopen, alvorens zij de waardigheid van Radja of Fettor en den daarmede verbonden rang erlangen. Nevens de militaire titels wordt ook de adelijke titel van Don aan vele regenten-familiën, ook zelfs in officiële stukken, met groote naauwgezetheid toegekend, zoodat Timor waarschijnlijk meer Dons telt, dan in geheel Portugal worden gevonden.

Men ziet in deze bijzonderheden de eigenaardige strekking der Spaansche en Portugesche kolonisatie sterk uitkomen, om zich met het inlandsche element te vereenigen en te versmelten. Zij blijkt niet minder uit de betrekkelijk groote verspreiding der Portugesche taal in de aan Portugal onderworpen deelen des eilands. In den omtrek van Dilly althans kennen vele Radja's deze taal, en spreken ze gaarne in het gezelschap met Europeanen, waartoe men hun gereedelijk den toegang verleent. De Radja van Motaël, boven meermalen vermeld, spreekt, volgens den Heer Brouwer, het Portugeesch, het Maleisch en negen verschillende Belonesche dialekten. De Heer Francis spreekt[1] van zekeren Radja van Larentoeka, Don Lorenso Dias Viera geheeten, die met zijne waardigheid van Koning die van hoofd der kerk in zijn rijk vereenigde, en de Portugesche taal vrij wel sprak en schreef, maar tevens een groot minnaar was van het opium rooken, dat hij van de Boeginezen had geleerd. Zulke halfslachtige wezens, die een zeker vernis van Europesche beschaving vertoonen, zijn in de Portugesche bezittingen niet zeldzaam; in den grond echter hebben zij geene meer opgeklaarde begrippen en getuigt hunne levenswijze van geene meerdere verfijning, dan bij de hoofden op het Nederlandsch gebied gevonden wordt.

De vroegere vijandige gezindheid der Portugezen jegens de Nederlanders is in de laatste jaren geheel verdwenen; ofschoon eenige politieke quaestiën tusschen de beide natiën hangende zijn gebleven, hebben de Gouverneurs van Dilly sedert 1818 zich steeds beijverd om alles te vermijden wat

1 T.v.N. I., I, 1, bl. 394.

tot botsing kon aanleiding geven, en de weinige Nederlanders, die Portugeesch Timor bezochten, steeds met de meeste voorkomendheid en gastvrijheid ontvangen.

De handel der Portugesche bezittingen op Timor is van niet veel beteekenis. Vroeger kwam jaarlijks een schip van Macao te Dilly, en voorzag die plaats van de noodige Chinesche waren, waartegen het ongeveer 1000 pikols sandelhout en 500 pikols was, en dikwijls eene niet onaanzienlijke hoeveelheid slaven weder uitvoerde; thans schijnt dit niet meer regelmatig plaats te hebben. Portugesche schepen vertoonen zich uiterst zeldzaam te Dilly, en de meeste handelszaken worden door Chinezen en Boeginezen verrigt. De Heer Brouwer zegt, dat te Dilly 6 percent der waarde van allen in- en uitvoer, benevens ƒ 1 per kelder arak, ƒ 3 per pikol voor sandelhout der eerste kwaliteit, ƒ 2 voor de tweede kwaliteit geheven, en dat het gezamenlijk bedrag dezer regten op niet meer dan ƒ 6000 à ƒ 8000 's jaars kan gesteld worden.

In de laatste jaren is eene poging beproefd, om door eene nieuwe regeling den handel van Dilly op te beuren. Er is aldaar eene handelmaatschappij op zeer kleine schaal opgerigt, welker kapitaal voorloopig is gesteld op ƒ 40,000, in 800 actiën verdeeld. Deze maatschappij heeft het monopolie van den invoer van kruid, vuurwapens en blanke wapens, zout, zeep, wijn, sterke dranken, azijn, olie, blaauwe lijnwaden, bijlen, hakmessen, schoppen, spijkers, kleederen, schoenen en andere dergelijke artikelen, tenzij ze van Portugeschen oorsprong zijn en door Portugesche bodems worden aangebragt. Goederen van Portugeschen oorsprong betalen van 15 tot 20, goederen van vreemde afkomst, door vreemde bodems aangevoerd, 24 percent aan inkomende regten. De uitgaande regten zijn voor alle goederen op 5 percent gesteld. Gouden en zilveren munten betalen 5 percent bij den invoer, terwijl de uitvoer verboden is. Vreemde schepen mogen alleen te Dilly handel drijven; alle andere Portugesche havens in den Timorschen Archipel, zooals Manatoetoe, Batoe-Gedeh, Oekoesi en Larentoeka, zijn voor hen gesloten. De slavenhandel is thans veel verminderd, maar bij de oorlogen, op het Portugeesch gebied gevoerd, worden nog steeds de gevangenen in slavenketenen geklonken.

XXVIII.

Er is een groot verschil in de wijze, waarop het Portugeesch en het Nederlandsch gezag op Timor gevestigd zijn, en dit verschil is zeker thans nog ruim zoo veel in het oog loopend, als in de dagen der O. Indische Compagnie. Koepang met zijne onderhoorigheden is scherp van het overige Timor onderscheiden, en de invloed, dien het Gouvernement buiten dat gebied op de bevolking oefent, is uiterst gering. Van die vermenging en versmelting der Europesche kolonisten met de inlandsche bevolking, die de Portugesche vestiging onderscheidt, vindt men hier naauwelijks eenig spoor. Koepang is door het langdurig verblijf der Nederlanders eene geheel Nederlandsch-Indische stad geworden, waar - zooals van de, ons van alle beschaafde natiën onderscheidende onverschilligheid omtrent onze taal te verwachten was - niet het Nederlandsch, maar het Maleisch, de gewone taal der zamenleving is. Rondom de hoofdplaats ligt een strook lands, die onder het regtstreeksch en onmiddellijk bestuur van den Resident van Koepang staat, en die door het Nederlandsch Gouvernement grootendeels met vreemde kolonisten is bevolkt. Daar buiten is schier alles nog even zuiver Timoreesch, als hadde zich de Hollandsche vlag nimmer op dit eiland vertoond.

Wij hebben gezien, dat Koepang, tijdens de komst onzer voorvaderen op Timor, een eigen Radja had, die de eerste werd onzer bondgenooten. Bij de verschillende overeenkomsten, die hij met de Compagnie sloot, stond hij haar niet slechts zijne hoofdstad, maar ook het grootste gedeelte van zijn gebied af. Op den vasten wal van Timor behield hij slechts eene kleine strook lands, die de zuid-westpunt des eilands vormt, en waarin het dorp Klaiba de voornaamste plaats is. Het voornaamste deel zijns rijks is het eiland Samauw, werwaarts hij met het meerendeel zijner onderdanen verhuisde, en waarop hij ook nu nog zijn verblijf houdt. Men schat het getal zijner onderdanen op hoogstens 3000 zielen. In weerwil dezer geringe magt, bekleedt de Radja van Koepang - want dien titel heeft hij steeds behouden - bij het Gouvernement, op grond der oude verbindtenissen,

steeds den eersten rang onder de bondgenooten. Hij wordt onder de belijders van het Hervormde Christendom geteld.

Het Gouvernements-gebied op Timor - want zoo kunnen wij in engeren zin de landstreek noemen, door den Radja van Koepang aan de Compagnie afgestaan -, bevat eene bevolking van ruim 7000 zielen, waarvan omstreeks de helft in de hoofdplaats woont, ongeveer 1200 de Hervormde Godsdienst belijden en nagenoeg een gelijk getal tot den slavenstand behoort. Het strekt zich langs het strand uit van Tandjong-Koeroes tot aan Bolk, eene Rottinesche volkplanting, die omstreeks het midden van Straat Samauw is gelegen. Het noordelijkst gedeelte wordt bespoeld door de baai van Bolerata, die eene veilige ankerplaats oplevert, waar men tegen alle winden behalven den noordwestenwind beschut is, en die door onkundige zeelieden wel eens voor de baai van Koepang is aangezien. Zij strekt zich uit tot aan Tandjong Silfiana, en wanneer men vandaar zuidwaarts de kust houdt tot aan Tandjong Pakoela, bereikt men de baai van Koepang, de aanzienlijkste des eilands, welke ter diepte van ongeveer vijf mijlen landwaarts indringt, en aan welker zuidzijde, niet ver van Tandjong Balmoetoeng, de hoofdplaats zelve is gelegen. Aan de landzijde is dit gebied begrensd door de distrikten Takai en Manobait, die nog tot de onderhoorigheden van Sonebait worden gerekend, voorts door Amabi, Amarassi en het geringe overschot van het Koepangsche rijk dat nog op Timor zelf is gelegen. In dit gebied zijn intusschen kleine stukken gronds ter bewoning afgestaan aan onderscheidene der naauwer met het Gouvernement verbonden Radja's, zooals die van Amabi, Amfoang, Taibenoe en Fonai, van welken de laatste oorspronkelijk evenzoo een vasal was van Koepang, als Taibenoe van Amfoang. Aan het vorstelijk huis van Sonebait behooren hier Oepoera en Bakenasi, ook Klein-Sonebait geheeten; en de jongere tak - de afstammelingen van Baki-Nisnoni - behield hier steeds zijne residentie, ofschoon de Lio-Rai, gelijk wij gezien hebben, in de laatste jaren, ten gevolge zijner oneenigheden met het Gouvernement, zijn verblijf veelal in de binnenlanden koos. Ook onderscheidene hoofden van Rotti, Savoe en Solor, hebben zich in het gebied van Koepang gevestigd, en houden het toezigt op de daar gevestigde, van dezelfde eilanden afkomstige vreemdelingen, wier getal wel op 4000 geschat

wordt, zoodat zij de groote helft der geheele bevolking uitmaken. De aldus in het Nederlandsch gebied wonende vorsten en hoofden belijden doorgaans het Christendom, zij zijn in hunne levenswijze veel beschaafder dan de vorsten, die zich te midden hunner onderdanen in de binnenlanden ophouden, bewonen vrij goede huizen, en gaan op de Europesche wijze, doorgaans in het zwart, gekleed. Welk denkbeeld wij ons van de mate hunner beschaving te vormen hebben, zal het best uit eenige weinige anecdotes blijken. De Heer Muller bragt in November 1828 een bezoek aan den Radja van Amabi, die een half uur van Koepang op eene kleine hoogte woont. Hij vond het huis omgeven met een vier voet hoogen muur van los op elkander gestapelde steenen, terwijl eene kleine opening in het midden van eene der zijden den toegang verleende tot het plein. Een weinig ter zijde van den ingang stond een dorre boom, op welks takken vijf menschenschedels prijkten, door het volk van Amabi in den oorlog tegen Amanoebang prijs gemaakt en aldus ten toon gesteld. De vorst ontving de bezoekers zeer deftig en in zijn uitgezochtsten dosch, bestaande uit een blaauwen met witte zijde geborduurden rok, een korte broek, wit zijden vest met lange panden, en daar tusschen een groote jabot, witte zijden kousen en schoenen met zilveren gespen, terwijl een groote opgetoomde hoed op een tafeltje naast hem lag. Zijne manieren beantwoordden aan zijn voorkomen; hij sprak op zachten toon en zeer afgepast, maar legde gedurende de gansche zamenkomst de grootste heuschheid en welwillendheid jegens zijne bezoekers aan den dag. De Heer Francis verzekert van denzelfden vorst, dat hij met veel bevalligheid een contredans wist te dansen.

Van de woning van den Radja van Amabi begaf zich de Heer Muller met zijn gezelschap naar die van den Radja van Fonai, waar bij de aankomst en het vertrek der reizigers een stukje geschut te hunner eere gelost werd. De vorst ontving zijne gasten in een sitsen, geel en groenachtig gekleurden kabaai met groote bloemen, en liet hun, daar het op den middag en zeer warm was, palmwijn ter verfrissching aanbieden. Vandaar begaven zij zich naar Bakanasi, waar zij de vervallen woning zagen van dan jongeren tak van Sonebait. Het gezag werd hier toenmaals uitgeoefend door een Fettor, in naam van den nog onmondigen vorst, - een schrander jongeling, die te Koepang zijne opleiding genoot

onder het toezigt van den Heer Tielman, Secretaris van het Gouvernement. In de vorstelijke woning trokken twee kolossale doodkisten, met was digtgesmeerd en op twee lange tafels staande, de aandacht der reizigers; zij bevatt'en de lijken van den vorigen vorst en zijne echtgenoot, beiden reeds voor eenige jaren overleden, maar nog onbegraven gebleven bij gebrek der noodige gelden, om de begrafenis te bekostigen en de schulden te voldoen. Ten laatste begaf zich de Heer Muller met zijn gevolg ook naar de woning van den Radja van Taibenoe, - een groot, fraai huis op eene hoogte gelegen, tot welke men met een steenen trap opklom. De Radja kwam, deftig in het zwart gekleed, zijne gasten tot aan de deur te gemoet, en voerde met hen, onder inachtneming van zeer beleefde vormen, een even levendig als belangrijk gesprek.

De Engelsche reiziger Beete Jukes geeft geen minder vereerende getuigenis van de beleefde manieren van twee Timoresche Radja's, die hij bij den Heer Tielman ontmoette, terwijl hij een bezoek bij hem aflegde. Zij waren gekleed in gebloemde sits en werden ieder gevolgd door twee of drie dienaren, een van welke een zwaren staf droeg met gouden knop, waarop het Nederlandsch wapen gegraveerd was. Zij groetten elkander en den Heer Tielman met veel bevalligheid, en boden elkander stoelen aan met al de ceremonieuse beleefdheid van een Fransch edelman der oude school. Toen zij gezeten waren, plaatsten zich de stafdragers achter hunne stoelen, en hunne overige volgers zett'en zich op de hurken op den grond. ‘Ik was niet weinig verwonderd,’ zegt onze reiziger, ‘in dezen afgelegen hoek der wereld getuige te zijn eener blijkbaar tot gewoonte geworden beleefdheid van manieren, zoozeer in overeenstemming met de gebruiken, die onze beschaafde zamenleving vordert.’

De vrees dezer Timoresche hoofden om de regelen der étiquette te schenden, geeft echter soms aanleiding tot grappige tooneelen, waarvan de Heer Heymering het volgende staaltje verhaalt. De Radja van Koepang was bij zekere gelegenheid tot het bespreken eeniger zaken bij den Resident ontboden, en genoot de eer bij hem thee te drinken, in tegenwoordigheid van eenige andere gasten. Al de overigen hadden reeds lang, volgens het toenmalig gebruik, door het omkeeren van hun kopje te kennen gegeven, dat hun dorst bevredigd was, toen de Radja nog steeds met eene onbe-

grijpelijke volharding bleef drinken. De bedienden had dit lang verveeld, maar zij wisten niet hoe bitter de Radja onder de pijnlijke onzekerheid zuchtte, hoe hij zou te verstaan geven dat hij reeds meer dan verzadigd was. ‘Die drommelsche Radja!’ dacht de meid, toen zij voor de twintigste maal hem zijn kopje aanbood; ‘die drommelsche meid!’ dacht de Radja, ‘zal zij dan nimmer ophouden mij met dat kokend heete vocht te komen kwellen? Zeker wil mij de Resident op deze wijze zijn ongenoegen doen ondervinden.’ ‘Ach, mijn goede Heer Resident!’ barstte hij eindelijk uit, ‘meent gij dat ik straf verdien, ik zal mij onderwerpen aan uw oordeel; maar houd op, bid ik u, mij op deze wijze te kwellen: ik kan niet meer drinken, of ik zal nog barsten van benaauwdheid!’

XXIX.

Alvorens ik dit opstel met eenige opmerkingen over den handel van Koepang besluit, wil ik thans nog een vlugtigen blik werpen op de artikelen, die het voor binnenlandsche consumtie en handel oplevert, of bij meerdere ontwikkeling zijner nijverheid zou kunnen opleveren. Van oudsher waren sandelhout en was schier de eenige waren, die het aan den buitenlandschen handel verschafte; maar men zou zich zeer vergissen indien men meende, dat Timor voor geene meerdere productie vatbaar was. De vruchtbaarheid van den grond wordt kwalijk beoordeeld, indien men dien afmeet naar de geringheid der voortbrengselen van den landbouw, en uit het oog verliest, dat de woeste en in gestadigen oorlog levende bevolking geen ploeg noch spade, ja zelfs geen patjol kent, en een puntigen stok om den grond op te krabben als eenig werktuig bij het bebouwen harer akkers gebruikt. De djagong (maïs) is het hoofdvoedsel der bevolking; zij is er van uitmuntende hoedanigheid en vormt aren, die eene lengte van 10 à 11 duimen hebben en naar evenredigheid dik zijn. De rijstkultuur is er zeer achterlijk, wat in sommige streken aan gebrek van water, maar toch vooral aan de omslagtige bewerking der rijstvelden, die een groot aantal slaven en buffels vordert, moet geweten

worden; men zaait er de rijst in modderige landen, die eerst door buffels betrapt worden, en schuift de korrels bij het oogsten met de bloote hand van den halm af. De op de natte velden gekweekte rijst behoort doorgaans tot de roode verscheidenheid, terwijl eenige zeer goede witte rijst, doch in geringe hoeveelheid, op de bergen gewonnen wordt. De omstreken van Dilly en Manatoetoe leveren fijne witte tarwe van uitmuntende hoedanigheid; aan de Zuidkust in Soeai, Waihali en Waiwiko wordt veel werk gemaakt van eene soort van grove gierst, die men te Koepang ‘djagong Rotti’ noemt, en die in deze vruchtbare en waterrijke gewesten het hoofdvoedsel is, terwijl de fijne gierst, die ook op Timor voorkomt, als eene bijzondere lekkernij wordt beschouwd. Maar vooral opmerkelijk is op Timor de voortreffelijkheid en het welig voortkomen der groenten en aardvruchten. De aardappelen tieren hier even als in het gebergte op Java; van bataten en jams heeft men eene groote verscheidenheid; de uijen van Timor zijn alom in den Archipel bekend en beroemd; de kool uit het gebergte nabij Koepang overtreft die van Java verre; daarnevens verdienen knollen, radijs, spinage, salade, selderij, komkommers, pompoenen, knoflook, mostaardzaad, spaansche peper en andere moeskruiden en toespijzen onder de voortbrengselen genoemd te worden, die willig voortkomen of zich door goede hoedanigheid onderscheiden. Opmerkelijk is de groote verscheidenheid van erwten en boonen (katjang), die deels geliefde geregten opleveren, deels, te gelijk met wat kapok gestampt, eene soort van hars opleveren, die, rondom dunne stokjes gekneed, tot verlichting dient. Sommige der geurigste en fijnste vruchten van Java, zooals de doerian, mangoestan, ramboetan en doekoe ontbreken op Timor, maar de mangga-, djamboe-, papaja- en tamarinde-boomen, de pisang en velerlei soorten van oranjes en limoenen zijn er overvloedig en ook de nangka wordt hier en daar aangetroffen. De kokospalm, menigvuldig en welig langs de stranden, is in het binnenland zeldzaam; sago, deels van zeer goede, deels van mindere hoedanigheid, wordt door vier verschillende soorten van palmen opgeleverd, van welke geheele bosschen in Loeka, Viqueque, Cailaco, Dotte, Manoefai, Bibeluto en andere Portugesche distrikten voorkomen en ook in het Nederlandsch gedeelte niet ontbreken. Maar de gewigtigste der palmen voor de inboorlingen is de lontar: zijne noten,

die ten getale van drie aan elkander groeijen en, ofschoon veel kleiner, overeenkomst hebben met de kokosnoten, verschaffen hun een verfrisschend voedsel; het sap, dat uit den afgesneden bloemstengel getapt wordt, is hun geliefkoosde drank; de siroop, die van dat sap wordt bereid, eene gezochte lekkernij; maar dat alles is nog niets in vergelijking van het nut, dat de bladeren van dezen boom voor de Timorezen bezitten. Nagenoeg al het huisraad en de huiselijke geriefelijkheden dezer eilanders, matten, doozen, manden van allerlei vorm en grootte, sieradiën, ook hoeden en kleedingstukken, zijn van deze bladeren vervaardigd, en dikwijls heeft men daarbij gelegenheid, den goeden smaak en de vindingrijkheid der Timorezen te bewonderen.

Maar Timor is ook geenszins ongeschikt voor de teelt van produkten, die als meer bijzonder van waarde voor de Europesche markt beschouwd worden. De Oost-Indische Compagnie heeft er den aanplant van koffij op kleine schaal met goed gevolg beproefd; en nog levert Maubara eenige koffij op, waarvan de hoedanigheid zeer wordt geprezen. In hetzelfde rijkje en eenige aangrenzende Portugesche distrikten wordt eenige kaneel gekweekt, die, ofschoon achteloos behandeld, niet veel bij die van Java achterstaat. De katoenplant wast zeer welig op Timor en staat in nuttigheid voor den inboorling alleen bij den lontarpalm achter. De indigo-plant schiet er als onkruid uit den grond op, maar wordt door de inboorlingen verwaarloosd, daar zij slechts roode verwstoffen, zooals de benkoedoe, op prijs stellen. Ook het suikerriet groeit welig op Timor, en de tabak, door de inboorlingen voor eigen gebruik geteeld, vormt bladen van monsterachtige grootte, het beste bewijs van een bij uitnemendheid vetten en krachtigen grond. De Heer Brouwer gewaagt nog van een zeer fijne, witte en glanzige, zijdachtige stof, die gevonden wordt in het zaadhuis van een struik met houtachtigen stam, die eene hoogte van 8 à 10 voet en eene dikte van ¾ duim bereikt. Deze stam bevat onder de groene buitenbast sterke, witte vezels, waaruit de inboorlingen met de bloote hand een zeer stevig koord draaijen, geschikt tot vervaardiging van duurzame vischnetten. Deze plant, die zeker alle opmerkzaamheid verdient, spreidt hare ronde, witachtige, gevelouteerde bladeren en hare menigvuldige paarsche bloemen op de dorste en schraalste plaatsen, in het kustzand en in rotsspleten, ten toon.

Onder de soorten van timmerhout verdienen het ijzerhout, het tamarinde-hout, het kajoe-meirah of rose-wood der Engelschen vermelding. Djati-hout heeft men als proeve in de nabijheid van Koepang geplant en met zeer voldoenden uitslag. Het sandelhout van Timor loopt niet het minste gevaar van door het Nieuw-Hollandsche verdrongen te worden, daar het dit verre door zijn geur overtreft. Men vindt er zoowel de witte als gele soort, hoewel de eerste zeer zeldzaam is. Ofschoon thans het meeste sandelhout in de Belonesche landen, vooral in Bani-Bani, dat aan Waiwiko grenst, wordt ingezameld, verzekeren echter de kenners, dat het fijnste en geurigste in de eigenlijke Timoresche landen wast. Uit de zeer talrijke kajoe-poetih-boomen zou eene aanzienlijke hoeveelheid olie te trekken zijn; aan een boom, onder den naam van kajoe Timor bekend, worden geneeskrachtige eigenschappen toegekend, terwijl de inlanders ook onderscheidene schorsen kennen, die zij als specifieke middelen tegen verschillende kwalen beschouwen. Indien het met het oog op de voortbrenselen van het plantenrijk schijnen kon, dat de snoeren der Portugezen hier in de liefelijkste plaatsen zijn gevallen, moet men niet uit het oog verliezen, hoe zeer Nederlandsch Timor in de laatste jaren door oorlogen en veeten geteisterd is, en hoe ongunstig die gestadige onrust ongetwijfeld op de produktie en beschaving heeft gewerkt.

Onder de voortbrengselen van het dierenrijk nemen de uitmuntende paarden zonder twijfel den eersten rang in. Volgens de getuigenis van den Heer Brouwer zijn zij onwaardeerbaar bij het beklimmen van bergen en rotsen, maar moet men ze niet beoordeelen naar die, welke men te Koepang ziet, of, bij honderdtallen gekocht, door kustvaarders worden uitgevoerd; men moet ze door ondervinding leeren kennen op die plaatsen, waar zij, zooals in Loeka, Cailaco, Venilale, Bibico en vooral Lailea, met eenige meerdere zorg worden behandeld, om hunne voortreffelijke eigenschappen te leeren op prijs stellen. Naast het paard verdienen de buffel en het varken in aanmerking te komen, daar deze beide dieren - het beperkt gebruik van het eerste bij den landbouw daargelaten - niet slechts aan de inwoners vrij algemeen tot voedsel verstrekken, maar tevens geschikte voorwerpen zijn voor den ruilhandel met de Chinezen en andere bezoekers der kusten. Schapen en geiten, mede in

talrijke kudden voorhanden, kunnen ook slechts als voedingsmiddelen in aanmerking komen; de wol der schapen, ook van die, welke men ter proefneming uit Zuid-Australië heeft aangevoerd, blijft zoo kort, dat zij de moeite van het scheren niet loonen zou.

Over de was en de eetbare vogelnestjes heb ik elders gesproken; maar ik moet hier nog inzonderheid de aandacht vestigen op den rijkdom der zeeën rondom Timor, die slechts daarom minder in tel schijnt, dewijl de Timorezen en Rottinezen de slechtste zeelieden zijn die men zich kan voorstellen, en alle takken van visscherij geheel en al verwaarloozen, zoodat de inwoners van Koepang geheel van visch zouden verstoken zijn, indien er zich niet doorgaans een honderdtal Solorezen ophielden, die van tijd tot tijd worden afgewisseld en als roeijers en visschers onontbeerlijke diensten bewijzen. Voor de bevolking van Solor is in het algemeen de visscherij, maar vooral de walvischvangst, een voorname tak van bestaan[1]. Zij snijden het spek in stukken en droogen het in de zon als dingding, terwijl zij het uitdruipend vet opvangen om het als traan te nuttigen. Door deze zelfde eilanders wordt veel ambergrijs, hetzij in de ingewanden der visschen, hetzij op zee drijvende, gevonden en verzameld en tot hoogen prijs verkocht. Haaijen worden vooral om de vinnen, schildpadden om de karet gevangen. De tripang, die aan Timors koraalachtige stranden menigvuldig is, lokt jaarlijks een aantal Boeginesche vaartuigen herwaarts. Parelbanken worden op verschillende plaatsen langs de kusten van Rotti en Timor gevonden, ofschoon de opbrengst van niet veel belang is; terwijl de stranden eene voortreffelijke gelegenheid aanbieden tot het inzamelen van sponsen. Van den grooten overvloed van zout- en zoetwater-visschen, waarvan velen een uitstekend voedsel opleveren, heb ik reeds elders gewaagd.

Over den mineralen rijkdom van Timor is reeds zooveel gezegd, dat ik thans daarover zeer kort kan zijn. Koper is het hoofdprodukt, maar ook ijzerertsen van verschillende soort zijn in overvloed voorhanden. De goud-inzameling heeft vroeger geene gunstige resultaten opgeleverd, en men schroomt

1 De wijze, waarop zij de walvisschen vangen, is beschreven in het T.v.N. I., 1849, II, bl. 66, 67.

daarom op nieuwe proefnemingen aan te dringen: zeker is het intusschen, dat in de Portugesche bezittingen in de latere jaren goudaderen ontdekt zijn, en inzonderheid in Bibiluto een groot deel der bevolking in de inzameling van goud haar bestaan vindt, ofschoon zij zich daarbij slechts van een puntigen stok, om de aarde om te woelen, bedient. Steenkolen, bitumen, naphta, aardolie, zwavel, klipzout, slijpsteenen en toetssteen zijn in verschillende gedeelten van het Portugeesch gebied ontdekt, en niemand kan bepalen, wat niet al bij meerdere bekendheid ook nog in het Nederlandsch gedeelte kan gevonden worden. De bekende bewering, dat het water in de omstreken van Atapoepoe met arsenicum bezwangerd en daardoor hoogstschadelijk voor de gezondheid is, wordt ook door den Heer Brouwer bevestigd.

Na deze vlugtige opsomming van de voornaamste produkten, welke op Timor inheemsch zijn of, blijkens genomene proeven, er alle kans hebben van te slagen, is het klaar, dat eene betere toekomst voor dit eiland niet enkel van de ontginning der mijnen is te wachten; maar dat het ook voor land- en tuinbouw, veeteelt en visscherij een uitgestrekt veld van werkzaamheid opent, en de vestiging van een enkelen tak van nijverheid de ontwikkeling van een aantal andere kan ten gevolge hebben.

XXX.

Koepang is ongetwijfeld de voornaamste en gunstigst gelegen handelsplaats van Timor. De reede is intusschen in den West-moeson lang niet veilig, uithoofde der winden die dan met veel geweld de zeeweringen komen beuken, waarbij komt, dat de schepen te digt onder den wal moeten ankeren. Als een gevolg hiervan staat de handel in dit saizoen schier geheel en al stil. Had men Soelamoe, aan de noordzijde der baai, tot de plaats van ons établissement gekozen, men zou deze zwarigheid vermeden hebben. Hier vormen de eilandjes Poelo Boerong en Poelo Tikoes eene kom, waarin verscheidene schepen, op slechts een half kwartier van den wal, in drie tot zes vademen water, veilig tegen alle winden kunnen ankeren.

Het gezigt, dat de stad van de reede af oplevert, is ongemeen schilderachtig en bekoorlijk. De huizen, omtrent 300 in getal, zijn wel meerendeels in de vallei, maar toch ook ten deele tegen de helling der omringende hoogten gebouwd; zij zijn doorgaans wit gepleisterd en gedeeltelijk met pannen, doch grootendeels slechts met bladeren gedekt. Groene hagen, die de terrassen omgeven, grootbladerige pisang- en palmboomen, en hier en daar steile en naakte klippen, vertoonen zich daartusschen. Doch men ondervindt, in weerwil der in de laatste jaren aangebragte verbeteringen, eene pijnlijke teleurstelling, wanneer men, de stad binnengetreden, grootendeels slechts armelijke woningen bespeurt, die in onregelmatige smalle straten of langs de rivier, die niet veel meer dan een kreek mag heeten, verspreid liggen. Enkele huizen langs het strand maken hierop, wel is waar, eene gunstige uitzondering; maar gemakkelijk overtuigt men zich, dat de welvaart hier geenszins haren troon heeft opgeslagen. Het fort Concordia, door omstreeks een 40tal Amboinesche of Javaansche soldaten, onder bevel van een Luitenant bezet, strekt door zijn vervallen toestand geenszins om dezen indruk te verbeteren.

En echter biedt Koepang als handelsplaats groote voordeelen aan, die billijke verwondering wekken, dat hier geene Europesche huizen gevestigd zijn. In 1821 zette de Heer Béchade, een Franschman, zich te Koepang neder, en dreef er een zeer voordeeligen handel, vooral in paarden en vee, met Mauritius; daarenboven werd hem de behartiging der belangen van de Nederlandsche Handel-Maatschappij opgedragen, waardoor hij als handelaar een vrij groot aanzien verkreeg. Met zijn vertrek, omstreeks 1830, verloor Koepang zijn eenigen koopman, die eenige kunde bezat en over een eenigzins ruim kapitaal kon beschikken, - een groot verlies voor eene plaats, waar de handel nog zoozeer in zijne kindschheid verkeerde.

Het belang der haven van Koepang valt vooral in het oog, wanneer wij denken aan de nabijheid van Australië en de verbazende ontwikkeling, die dat onmetelijk gebied in de laatste jaren met reuzenschreden te gemoet gaat. Vooral voor het verkeer met West-Australië is Koepang voortreffelijk gelegen, en de schepen, die vandaar naar Britsch-Indië varen, kunnen, naar het oordeel van bevoegden, geene betere plaats aandoen, om zich van water en

ververschingen te voorzien. Hetzelfde geldt van de Engelsche en vooral Amerikaansche walvischvaarders, waarvan de kusten van Timor wemelen. Volkomen begrijp ik, hoe pijnlijk het den Heer Brouwer moest aandoen, toen hij langs de noordkust talrijke scholen van deze zeemonsters bespeurde, op welke een aantal vaartuigen jagt maakte, zonder dat hij daaronder een enkel met de Nederlandsche vlag mogt ontwaren; maar niet minder pijnlijk is het te vernemen, dat deze schepen zich meestal, met voorbijgang van Koepang, door middel van een doorgaans zeer voordeeligen ruilhandel langs de kusten, van hunne mondbehoeften voorzien.

De voornaamste en schier eenige artikelen van uitvoer zijn: sandelhout, was en paarden. De beide eerste artikelen worden, nevens eene geringe hoeveelheid tripang, karet en vogelnesten, opgekocht door de Chinezen, waarvan er omstreeks 500 te Koepang gevestigd zijn, alsmede door enkele burgers der stad, die echter door hun gering kapitaal en hunne mindere industrie met hunne mededingers niet kunnen wedijveren. De meest gewilde vreemde waren zijn: sterke dranken, grove lijnwaden, gekleurde hoofddoeken van Europeesch maaksel, kralen van allerlei soort en grootte, Javaansch blik- en koperwerk, kap- en boslemmer messen, en boven alles vuurwapens en buskruid. De handel met de inlandsche bevolking geschiedt nog geheel door ruiling, en daar er geen vaste maatstaf is voor de waarde der goederen, wordt de prijs alleen door de tijdelijke begeerte naar haar bezit bij den kooper bepaald. De winsten der handelaars, in hun verkeer met de Timorezen, zijn daarom moeijelijk na te gaan en somtijds zeker buiten alle evenredigheid groot. Eene schatting van inlandsche of vreemde waren naar geldswaarde is in Nederlandsch Timor, buiten Koepang, nog schier onbekend, en de muntstukken worden door de inboorlingen schier alleen gebezigd, om ze als sieraden te dragen of daartoe te versmelten. De Chinezen van Koepang - zoowel als die te Dilly en Batoe-Gedeh - hebben overal in de binnenlanden, vaak zelfs door huwelijksverbindtenissen, betrekkingen aangeknoopt. Met hunne waren op paarden geladen, reizen zij de verschillende dorpen rond, van de eene plaats naar de andere trekkende, en brengen telkens de ingeruilde produkten naar de naastbij zijnde zeehaven. Bij dien handel zit niet altijd de strengste eerlijk-

heid voor; integendeel zijn bedriegerijen en kwade praktijken daarbij maar al te zeer aan de orde, en het Gouvernement zou welligt aan de hoofden van Timor eene goede dienst bewijzen, indien het hun, in plaats der gewone geschenken van kajins en sarongs, bij gelegenheid een goede balans met schalen vereerde, gelijk die weleer aan den Lio-Rai van Waiwiko-Waihali en aan den Radja van Fialarang geschonken zijn. In Maart en September vertrekken kleine vaartuigen van Koepang naar de onderscheidene havens van Timor en de naburige eilanden, waar zij de door de landreizigers verzamelde goederen innemen, om in den loop van April of Mei, October of November, beladen te Koepang terug te keeren.

Op deze wijze wordt Koepang, voor de Nederlandsche helft des eilands, de stapelplaats der voornaamste handelsartikelen; dit is eene zeer gunstige omstandigheid, en het komt er slechts op aan de productie en het vervoer naar de hoofdplaats op alle wijzen aan te moedigen, opdat vreemde handelaren worden uitgelokt, zich hier van deze waren te komen voorzien. Hierbij moet gezorgd worden voor de meest mogelijke uitbreiding der teelt van alles, wat tot proviandering en verversching der vreemde schepen dienen kan. Maar behalve het gemis van kapitaal en kennis, behalve de achterlijkheid van Timors productie, staat nog altijd aan de ontwikkeling van den handel van Koepang een groote zwarigheid in den weg. Misschien is er naauwelijks eenige andere plaats in den Archipel, voor welke het nu nog zoozeer wenschelijk is te achten, dat zij ten spoedigste tot eene vrijhaven worde verklaard. Wèl heeft de Indische regering, bij besluit van 25 September 1836, den handel van Timor meerdere vrijheid gegeven, door de bepaling, dat, met intrekking aller daarmede strijdige verordeningen, voortaan aan alle vaartuigen, zonder onderscheid, mits van Nederlandsch-Indische zeebrieven of jaarpassen voorzien, vergund zou zijn om in de onderscheidene havens van Timor handel te drijven[1]; maar ten voordeele van Koepang kon deze maatregel niets uitwerken, zoolang het door de heffing der regten gedrukt bleef. Dit zal blijken uit het volgend uittreksel, aan eene der nota's van den Heer Brouwer ontleend.

1 S. Muller, bl. 247.

‘Op twee plaatsen doet het Gouvernement regten van inen uitvoer heffen, te Koepang en te Atapoepoe. Koepang is van het overige Timor zoodanig gescheiden, dat de inlander er zich zeker niet veel om bekreunt, wat het Gouvernement voor deze plaats bepaalt; maar voor den handel van Koepang zelven is het doodelijk. Wat in de overige plaatsen van Timor vrij inkomt, komt over Koepang niet dan tegen betaling der inkomende regten. Om deze te ontduiken, gaan regelmatig met den Oost-moeson eenige Chinezen van Koepang naar Amfoang, waar zij bij eene ankerplaats eenige huizen gebouwd hebben: zij ontvangen daar uit Makasser en Singapoera hunne waren vrij en de schatkist ontvangt er niets voor. Van die plaatsen uit varen zij nu het eiland, tot zelfs de Zuidkust, rond. Op elke plaats wonen een of meer Chinezen; zoo niet, dan begeven in den Oost-moeson zich eenigen derwaarts. Dezen koopen nu het noodige voor het binnenland in. Andere behoeften worden op gelijke wijze door de walvischvaarders aangebragt. De schatkist ontvangt dus ook daarvan niets, en de heffing der regten heeft bijna geen ander gevolg, dan dat zij den handel van Koepang doet verloopen.

Over het overige van het eiland, zoover dat het Nederlandsch gezag erkent, heft het Gouvernement nergens eenige regten dan te Atapoepoe; want daar alleen is een posthouder of zoogenaamde kommandant. De vertegenwoordiging van het Nederlandsch gezag heeft dus als eerste en schier eenig gevolg, dat de handel wordt belemmerd. Moet dit niet den inlander tegen het Gouvernement innemen? Moet dit hem niet doen schrikken van er mede in aanraking te komen? Zou niet één van beiden dringend noodzakelijk zijn, óf nergens óf overal regten te doen heffen? Zal het anders mogelijk zijn, in een land met zoovele baaijen en ankerplaatsen, de smokkelarij te keeren, gezwegen nog van den invoer over Portugeesch gebied van alles, wat daar lager regten betaalt? Of zal men de verhuizing der kooplieden, d.i. de verplaatsing van den handel, kunnen verhinderen? Wil men een bewijs? Eerst sedert korten tijd is de invoer van geweren en kruid geoorloofd: waar komen de duizenden geweren van daan, die men alom op Timor aantreft?’

De argumenten hier bijgebragt, zijn, dunkt mij, volkomen

voldoende, om iederen onbevooroordeelde te overtuigen van de wenschelijkheid, dat Atapoepoe, maar vooral Koepang, van het bezwaar der regten worde ontheven. 't Is daarom dat ik in het verslag nopens het onderzoek van het Traktaat met Portugal door de Tweede Kamer, met groot genoegen de volgende zinsneden heb gelezen, die ik hoop dat geene pia vota zullen blijven. ‘Tevens meenden enkele ledden, met het oog op de omstandigheid, dat de andere havens dezer bezittingen openstaan, zoowel voor de inlandsche schepen, die op deze eilanden handel drijven, als voor de Amerikaansche walvischvaarders, die deze en de Moluksche havens ter proviandering aandoen, in overweging te moeten geven, of het niet doelmatig ware ook Koepang tot vrijhaven te verklaren. Het verlies aan inkomende regten, dat van dien maatregel het gevolg zal wezen, kan niet van dat belang worden geacht, om deze vrijverklaring als onraadzaam te beschouwen.’

Timor bezit de voordeelen van eene gunstige ligging, een vruchtbaren bodem en een rijkdom van veelsoortige voortbrengselen, die, bij ontwikkeling zijner nijverheid, van groot belang kunnen worden voor de Europesche zoowel als voor de inlandsche markten. Dat Koepang, zoo het tot een vrijhaven werd verklaard, zoo nijvere ingezetenen derwaarts werden gelokt, zoo de teelt van kippen, varkens, groenten, aardvruchten, voor welke alle het land uitnemend geschikt is, ijverig werd bevorderd, zoo daardoor de scheepvaart werd aangelokt om zich hier te komen ververschen, eerlang eene bloeijende handelsplaats zou kunnen worden, is, dunkt mij, gemakkelijk in te zien. Maar het meest van alles zou dit kunnen bevorderd worden door de ontginning der kopermijnen, den hoeksteen van Timors toekomstige welvaart. Door het bezit van een artikel, dat zelfs den groothandel zou lokken en de vestiging van aanzienlijke handelshuizen ten gevolge hebben, zou deze bezitting spoedig geheel van gedaante veranderen. Hopen wij voor de eer en bloei van Nederland en zijne koloniën, dat eene zaak van zoo veruitziende en zooveel goeds belovende gevolgen niet, met het ongelukkig afsterven van den Heer Brouwer, mede den doodslaap moge zijn ingesluimerd!

Naschrift.

Dit opstel werd geschreven in de veronderstelling, dat het traktaat over de grensscheiding op Timor, gelijk het dezer dagen door de vertegenwoordigers des volks in Portugal werd goedgekeurd, zoo ook door onze Staten-Generaal wel zou worden aangenomen. Tegen des schrijvers verwachting is dit niet geschied. Inzonderheid schijnen de bezwaren, verbonden aan art. 10: ‘de vrije uitoefening der katholijke eeredienst wordt gewaarborgd aan de ingezetenen der door Portugal geruilde bezittingen,’ zeer zwaar bij de Tweede Kamer te hebben gewogen. De schrijver is met het traktaat niet zoo zeer ingenomen, dat hij de verwerping betreurt; het zou hem echter zeer leed doen, wanneer dien ten gevolge de zoo wenschelijke vereffening onzer geschillen met Portugal, Timor betreffende, weder op de lange baan werd geschoven. Voor eene mogelijke ontwikkeling der industrie op Timor acht hij die vereffening van het grootste gewigt. Hij zal daarom met gespannen verwachting den weg gade slaan, dien het Gouvernement verder zal volgen, en hoopt dat het onze diplomatie gelukken zal, door het spoedig sluiten eener overeenkomst, die beter aan de wenschen der vertegenwoordiging voldoet, de natie een hoogeren dunk van hare bekwaamheden te geven, dan waarop zij, ingevolge hare jongste handelingen, aanspraak schijnt te kunnen maken.

P.J. VETH.

Het algemeen alphabet.

Eenige nadere opmerkingen en mededeelingen nopens dit onderwerp, dat ik in een uitvoerig verslag, afgedrukt in ‘de Gids’, nommer van Maart, jl., bij mijne landgenooten getracht heb bekend te maken en aan te bevelen, mogen welligt ook thans nog in een later nommer van hetzelfde geachte tijdschrift eene geschikte plaats erlangen. Voor hen, die zich daardoor aangespoord vinden om meer omstandig het stelsel van den Berlijnschen geleerde te leeren kennen, blijft mijn bovengemeld opstel niet buiten bereik, terwijl de thans in het licht verschenen exemplaren van het oorspronkelijke Duitsche werk (onlangs in het Bessersche Boekhandelshuis te Berlijn uitgegeven) voor ieder zonder moeite verkrijgbaar zijn, en de Engelsche vertaling, voor rekening en op last van de Church missionary society te Londen vervaardigd, thans voor het grootste gedeelte afgedrukt, weldra in een ruim aantal exemplaren algemeen verspreid zal worden. Ik acht het van belang, dat men die betere bronnen opzoeke en zich niet met de oppervlakkige kennisneming der zaak uit mijn opstel tevreden stelle. Menige bedenking, die óf tegen de beginselen waarop het stelsel van Lepsius berust, óf tegen de wijze waarop het door hem wordt toegepast, óf tegen de toepasbaarheid van het alphabet in het algemeen, zich verhief, en de twijfel van velen, die van de zaak geene betere vruchten verwachten, dan die van vroegere pogingen, tot een gelijk doel aangewend, werden ingeoogst, zullen door de raadpleging van het werk van Lepsius zelf uit den weg geruimd en opgelost worden.

De ondervinding heeft mij dienaangaande, zoowel met betrekking tot mij zelven als tot anderen, met wie ik de alphabetsvraag besprak, en die zich de moeite van een weinig nader en gezet onderzoek wilden getroosten, de voldoende bewijzen geleverd. Tot nog toe zijn mij weinige tegenwerpingen gemaakt, waarvoor ik te vergeefs naar oplossing moest rondzien; menig bezwaar verzette zich ook niet zoozeer tegen de voor het alphabet vastgestelde beginselen, maar vond eene voldoende verklaring in de ongenoegzaamheid der bronnen, die Lepsius voor de kennis van de uitspraak der hem vreemde talen ten dienste stonden. Dit laatste was bijv. het geval met de Javaansche en Maleische talen, waar de twee klanken, die bij ons gewoonlijk met *tj* en *dj* worden overgeschreven, door Crawfurd met de Engelsche *ch* en *j* (volgens onze uitspraak *tsj* en *dzj*) vertegenwoordigd zijn, en door Lepsius met *k'* en *g'* worden wedergegeven, overeenkomstig de leer, dat beide klanken in het Devanagarischrift in Indië oorspronkelijk als eenvoudige klanken uitgesproken werden, die meer nog aan de keel-, dan aan de tandletters zich aansloten, en later eerst een gedeelte van den klank dezer laatsten overnamen; zoodat *kj* en *dj*, in *tj* en *dj*, eindelijk zelfs in *tsj* en *dzj* (ik volg hier altijd de klankwaarde van ons Nederlandsch alphabet) overgingen. Is nu in de talen van onze Oost-Indische bezittingen, en meer bepaald voor het Javaansch en het Maleisch, de Nederlandsche uitspraak *tj* en *dj* te verkiezen, dan kan men de door Lepsius gegeven overschrijving *k'* en *g'*, zonder de minste inbreuk op de door hem gestelde beginselen, en volgens den door hem zelven aangewezen weg, met *t'* en *d'* verwisselen, met andere woorden de beide tandletters *t* en *d*, met het reeds door Bopp en zijne school aangenomen teeken voor den palataalklank (het schuinsche streepje boven de letter) voorzien, te hulp roepen. De hier te lande aangenomen schrijfwijze *tj* en *dj* zondigt tegen den regel, dat men, om zich algemeen verstaanbaar te maken, zich slechts van de letterteekens mag bedienen, die in de voornaamste Europesche talen dezelfde uitspraak hebben; *ty* en *dy* zouden daarom zich meer aanbevelen; doch *t'* en *d'* zijn te verkiezen, dewijl zij met ééne Europesche letter wedergeven, wat in het oorspronkelijke met ééne letter wordt uitgedrukt. Moest de door Crawfurd aangenomen uitspraak *ch* en *j* worden vertegen-

woordigd, dan kon dit slechts door *tš* en *dž* geschieden, overeenkomende met ons *tsj* en *dzj*; het is in diergelijke gevallen onvermijdelijk zulke zamengestelde klanken, wanneer men zich naar de werkelijke uitspraak, en niet naar de etymologische afleiding wil rigten, in hunne bestanddeelen op te lossen.

Wanneer wij de noodiging van Lepsius tot aansluiting aan het alphabetsverbond hier te lande herhaalden, en er op aandrongen, dat zij door de bij de zaak betrokken genootschappen en geleerden toestemmend beantwoord zou worden, zoo geschiedde dit niet in de verwachting, met den wensch of onder aanrading, dat dit onbepaald of onvoorwaardelijk en zonder een noodig voorbehoud het geval zou wezen. Waar in onze Nederlandsche Oost-Indische bezittingen eene Nederlandsche overschrijving zich geldend gemaakt heeft, zou men, geloof ik, verkeerd doen, haar met eene andere te verwisselen, en behoort men de bijbelvertalingen en andere werken, voor de inwoners bestemd, overeenkomstig het eenmaal ingevoerde stelsel te blijven drukken. Evenzoo zal men, bij reeds begonnen wetenschappelijke werken, zich aan het eenmaal aangenomen stelsel in de meeste gevallen moeten blijven houden; en wanneer men zijnen arbeid uitsluitend voor Nederlanders dienstbaar wil maken, zich veilig van het Nederlandsche alphabet, overeenkomstig de bij ons gevolgde uitspraak, kunnen bedienen. De aansluiting aan het algemeen alphabet zou echter onzes inziens in alle andere gevallen hoogst wenschelijk en nuttig zijn; met name waar wij aan volken, die nog geen schrift bezitten, een deugdelijk alphabet willen schenken, de taal die zij spreken tot verrijking van de bronnen voor algemeene taalstudie bekend maken, of in het algemeen, wanneer wij in onze werken ook tot buitenlandsche geleerden spreken willen, en er eenigen prijs op stellen dat de Babelsche verwarring, die, zoo als bijv. in de spelling van vreemde namen op de hier te lande verschijnende aardrijkskundige kaarten, zoo schromelijk heerscht, niet nog dagelijks aangekweekt worde en nieuw voedsel ontvange. Wanneer Lepsius zich niet van zijn alphabet bediend had, waar hij de juiste uitspraak der door hem onder de inboorlingen aangeleerde Afrikaansche talen: het Nubiesch, Końǵára (Nederl.

uitspraak Konjdjára) en Beǵa (Nederl. Bégja) of Bišári Nederl. Bisjari) ons mededeelt, het zou zeer te betwijfelen staan, of zijne mededeelingen, en de werken, die wij eerlang over of in die talen van hem mogen te gemoet zien, voor de wetenschap de vruchten kunnen afwerpen, die wij er nu van mogen verwachten; of wij ons van de juiste uitspraak dier talen zulk eene naauwkeurige voorstelling zouden kunnen maken, als thans het geval is. Hetzelfde geldt ook met betrekking tot de Bornu (Nederl. Bornoe) of Kánuri (Nederl. Kánoeri) taal, in de twee, zeer onlangs in Londen in het algemeen alphabet afgedrukte werken van S.W. Koelle: ‘Grammar of the Bornu or Kánuri language,’ Lond. Church Missionary House, en ‘African native literature, or proverbs, tales, fables and historical fragments in the Kánuri or Bornu language, to which are added a translation of the above and a Kánuri-English vocabulary,’ ibid. 1854. 8°.

Ofschoon het gezag en voorbeeld van anderen, ook in de onderhavige zaak, hunne grenzen hebben, en maar tot eene bepaalde hoogte gelden kunnen, vooral waar zij staan tegenover eene op goede gronden gevestigde overtuiging, mag het echter wel van eenig gewigt geacht worden op het besluit, of men al dan niet tot het alphabetsverbond zal toetreden, wanneer invloedrijke genootschappen, vereenigingen en geleerden, vooral zulke, die zich op het gebied van taalstudiën eenen beroemden naam verworven hebben, het zegel hunner goedkeuring aan het alphabet hechten. Ik meen daarom de goede zaak te kunnen bevorderen, wanneer ik aan het einde dezer mededeeling de opgaaf doe volgen van de namen der vereenigingen en geleerden, die bereids van hunne toetreding de verzekering aan Lepsius gegeven hebben. Die namen zijn voorloopig afgedrukt achter een laatste hoofdstuk, dat door Lepsius aan het einde van de inhoudsopgaaf van zijn werk: ‘Das allgemeine linguistische Alphabet,’ enz., onder den titel: Ueber die bisherige Aufnahme des vorgelegten Systems, op blz. 65 aangewezen wordt, maar dat, om de aanvullingen, die hij voor zijne naamlijst nog te gemoet ziet, aan de reeds in den handel ge-

bragte exemplaren, althans aan alle, nog niet is toegevoegd. Dat geheele hoofdstuk moge dus hier eene plaats erlangen:

‘De schrijver,’ dus spreekt Lepsius, ‘heeft het onderhavige werk, vóór dat het ter druk werd overgegeven, aan een aantal geleerden, met wie dit het spoedigst en gemakkelijkst kon geschieden, overgelegd, en heeft aan de opmerkingen, die hem, met betrekking tot de moeijelijker punten van onderscheiden zijden gemaakt werden, menige verbetering te danken. Over het algemeen heeft hij bijna overal volkomen instemming met de gestelde grondbeginselen en hunne toepassing verkregen. Tegen de geheele aanneming in alle bijzonderheden werden, zoo als natuurlijk is, door hen, die zich door eigen uitgegeven werken van eenigen omvang reeds gedeeltelijk gebonden rekenden, persoonlijke bezwaren geopperd, wier gegrondheid niet kan ontkend worden. De schrijver had zich alleen voorgesteld, een alphabet te ontwerpen, dat door wetenschappelijken grondslag en doelmatige inrigting geschikt was, om bij het gebruik voor de onderscheiden talen als *rigtsnoer* te dienen. De erkenning van de algemeene beginselen is daarom vooreerst van het meeste belang. De praktische toepassing zal allengs van zelve volgen, zoodra elke afwijking zich niet meer als alleen door haar zelve gewettigd, maar als eene, door toevallige omstandigheden of door andere, overtuigende gronden gebillijkte *uitzondering* op den aangenomen regel, voordoet. Het zal den jongeren schrijvers, even als hun, die nog ongeschreven talen bearbeiden, dus vooral den zendelingen, het gemakkelijkst vallen, om het ontworpen alphabet in volkomen toepassing te brengen; het zou echter den ontwerper dezer voorstellen bijzonder veel voldoening geven, wanneer vooral de zendelingen bij moeijelijker gevallen tot gemeenschappelijk overleg met hem in briefwisseling wilden treden.

Het belang der zaak zal overigens werkelijk bevorderd worden, wanneer zij, die met de omschreven grondbeginselen instemmen, daarvan den schrijver in kennis wilden stellen, tot verdere uitbreiding van de lijst der hier volgende namen van geleerden, die reeds van hunne toetreding, deels onvoorwaardelijk, deels met een daarbij omschreven voorbehoud, de verzekering hebben gegeven.’

Dr. Aufrecht, Londen.
Sam. Birch, Esq., Londen.
Dr. W. Bleek, Bonn (thans in Afrika).
Geheimraad Böckh, Berlijn.
Prof. Bopp, Berlijn.
Prof. H. Brockhaus, Leipzig.
Ridder Bunsen, Londen (thans Heidelberg).
Rev^{d}. J. Chapman, Secret. van de Church Miss. Soc., vroeger Zendeling in Zuidelijk Indië, Londen.
Rev^{d}. Th.W. Clatchie, Zendeling der Church Miss. Soc. in China.
Prof. G. Curtius, Kiel.
Prof. Fleischer, Leipzig.
Prof. Gerhard, Berlijn.
Dr. Goldstücker, Londen.
Dr. Gosche, Berlijn.
Rev^{d}. Fred. Gough, Zendeling der Church Miss. Soc. in China, Londen.
Cl. Graham. Esq., Secret. der Church Miss. Soc., Londen.
Prof. Jacob Grimm, Berlijn.
Dr. Grumprecht, Berlijn.
C. Hugo Hahn, Zendeling van het Rhein. Ges. in Zuid-Afrika, Barmen.
Al. von Humboldt, Berlijn.
Prof. Kiepert, Berlijn.
Rev^{d}. S.W. Koelle, Zend. der Church Miss. Soc. in Afrika.
Prof. Joh. Muller, Berlijn.
Dr. Pertsch, Coburg.
De Directeur der Bibliotheek Pertz, Berlijn.
Prof. Peters, Berlijn.
Ch. Pickering, Esq., Philadelphia.
Prof. Pott, Halle.
Prof. Carl Ritter, Berlijn.
L. von Rohden, Leeraar aan het Zendelingen Seminarium te Barmen.
Prof. Rödiger, Halle.
Dr. Rosen, Pruiss. Consul te Jeruzalem.
Schultheiss, Zendel. van het Berlin. Miss. Gesellsch. in Zuid-Afrika.
Dr. Steinthal, Parijs.

H. Straith, Esq., Hon. Secret, van de Church Miss. Soc. Londen.
Rev^{d}. Henry Venn, Hon. Secret, van de Church Miss. Soc. Londen.
Inspect. Chr. Wallmann van het Zendelingen Seminarium te Barmen.
Dr. Weber, Berlijn.
Dr. Whitney, New-York.

Uit schriftelijke mededeeling van Dr. Lepsius, die in de tweede helft der vorige maand, gedeeltelijk ook voor de belangen der alphabetszaak, een uitstapje naar Parijs en Londen ondernomen had, kan nog vermeld worden, dat hunne goedkeuring ook te kennen hebben gegeven:

te Londen:

De Bestuurders der Wesleyan Miss. Society.
De London Miss. Soc.
De Moravische Broeders, ook nog andere genootschappen, en hoogstwaarschijnlijk de Hr. Trestrail, Secret. der Anabaptist. Soc.

te Parijs:

Het Protestantsche Zendelinggenootschap (la Société des Missions, Directeur de Hr. Grand-Pierre.)

In ons Vaderland werden wij reeds van enkele geleerden gemagtigd, ook van hunne toetreding, onvoorwaardelijk of onder voorbehoud, Dr. Lepsius kennis te geven, terwijl de zaak bij de Nederlandsche Bijbel- en Zendelinggenootschappen een onderwerp van belangstellend en ernstig onderzoek uitmaakt. Onder de bovenbedoelde geleerden mag ik den Hoogleeraar Dr. J. Hoffmann te Leyden noemen, wiens toetreding vooral van belang is, daar zij gepaard ging met de verklaring, dat het alphabet volkomen voldoet aan de behoefte voor de overschrijving van Chinesche en Japansche klanken in Europeesch schrift.

Wij mogen zonder onbescheidenheid hier zeker ons verzoek nog wel eens openlijk herhalen, dat de belanghebbenden in ons Vaderland, voor zoover zij het voorbeeld der opgenoemde geleerden meenen te kunnen volgen, hetzij door onze tusschenkomst, hetzij regtstreeks, daarvan aan Dr. Lepsius zoo spoedig mogelijk berigt willen geven, om daarmede

de naamlijst, die hij achter zijn werk laat afdrukken, aan te vullen. ‘Het is vooral,’ dus schrijft hij mij onlangs uit Londen, ‘van belang, dat de zaak terstond bij de eerste verspreiding der exemplaren, de beste en meeste gezaghebbende namen voor zich aanvoeren kan; dit maakt voor hen, die volgen zullen, de toetreding veel gemakkelijker. Ieder toch wil vóór alles zeker zijn, dat hij niet alleen zal staan.’

Ten slotte neem ik nog de vrijheid in bedenking te geven, of niet, even als in het Engelsch, zoo ook in onze taal, de benaming van **STANDAARD ALPHABET** zeer geschikt zou zijn om die van **ALGEMEEN ALPHABET**, door ons tot dusver gebezigd, te vervangen.

Leyden, Junij 1855.
C. LEEMANS.

Eerbiedig adres der in diepen rouw gaande Orden van den Nederlandschen Leeuw en van de Eikenkroon.

Aan den kanselier dier beide Orden.

Hoogwelgeboren Heer! vergun den troon te naderen
Aan ons, in 's Konings rijk, in dat reeds van Zijn vaderen
Wis 't allertrouwste paar; ons, kinderlijk gezind,
En daarom ook geliefd bij ieder werklijk kind;
Geen volgers van den ‘man’ of wel ‘gevallen Peri,’
Maar eer bewonderaars van 't huidig Ministerie;
Ons, godlijk stationnair, 't jong Holland tot een straf,
Ons, nog van de eigen kleur, die de eerste Vorst ons gaf.

Wij volgden steeds gedwee U Hooggeborens wenken
En bleven bij 't Genie waaraan Ge ons weg deedt schenken;
En, onzer roeping trouw, waar Ge ons ook henen zendt,
Verhoogen wij den roem van 't ongemeen talent.
Onze oudste zuster tuig 't. Bestemd ter offerande
Aan al wat edel is en nuttig voor den lande,
Aan al wat zich bevindt op d'allerhoogsten trap
- Behalve Wijsbegeerte - in iedre wetenschap,
Versiert zij 't goud galon der Heeren en Baronnen,
Die zich in 't ver verleên reeds groene lauwren wonnen,
En elken nieuwen dag bewijzen met ter daad,
Dat zij de pijlers zijn, de zenuws van den Staat.
Zij moeten 't vorstlijk Lot door jok en scherts verhelderen,
Gebieden over 't slot der Koninklijke kelderen;
Zij brengen warmte en gloed in 't vorstelijk fornuis,
Verzorgen in één woord den Koning en Zijn Huis. -

Ook prijkt zij op de borst der schrandre Staatsregeerders,
Steeds volgers van den stroom en nimmer stroombraveerders,
Gelijk in Sparta's wet, in eer noch naam beklapt,
Mits nooit op heeterdaad onnoozelijk betrapt;
Die zich bij iedren blik ten hoogsten bergtop spoeijen
Van waar èn berg èn dal op 't aardvlak zamen vloeijen,
De weelge vrijheidsboom des vroegren patriots
Te staan komt naast den troon, gebouwd per gratie Gods.

Onze andre zuster spreek! Het populairst van allen,
Doet zij door 't Vaderland haar naam het verste schallen;
Schoon Luxemburgsch van bloed en v r e e m d e n 't meest gehecht,
Verkreeg ze in Nederland reeds lang het burgerregt.
Ze is Philantroop van aard, en hecht zich meest dengenen
Voor wie de teêrste hoop op Neêrlands Leeuw verdwenen,
En wien het Willemskruis voor altoos is ontzegd,
Al gaf hun burgerdeugd op beiden ook het regt;
Wier al te nederige aard slechts arbeidt in 't verborgen,
Maar telken dag bewijst bij 't onvermoeide zorgen
Voor gade en huisgezin, nog meer voor 't mijn dan 't dijn,
Dat zij een ‘Eikenkroon’ ten volle waardig zijn.
Wij zagen 't ook erkend nog in de laatste dagen.
Zij volgde Neêrlands Vorst, toog op Zijn zegewagen
De wingewesten door, en werd met milde hand
Geschonken Oost en West, gestrooid naar allen kant,
Der Overheid bij 't gros, den Rechtren bij dozijnen;
Zij maakte 't spreekwoord waar: de Koning kent de zijnen.
Zij lokte een jubel uit door 't gantsche Koninkrijk:
‘Wat zijn wij ongedacht aan groote mannen rijk!’
Haar lint werd 't eermetaal - dát overschreed haar wenschen -
Der Reddingsmaatschappij voor half verdronken menschen[1].

Ziedaar in 't kort vermeld - bescheidenheid was pligt -
Al wat het Zusterpaar tot heden heeft verrigt.
Hoogwelgeboren Heer, wij waagden 't te herdenken
Niet om onze' eigen roem, maar om ons steun te schenken
Bij 't stout verzoek, dat thans ons op de lippen trilt,
Waaraan gij k u n t voldoen als Ugeboren 't w i l t .

Daar leeft in d'Achterhoek een achtbaar man en vader.
Hem vloeit slechts Neêrlands bloed, en onvermengd, door de ader,
Want hij bevrucht getrouw met ijzren vlijt zijn land,
En 't blijft, wat 't immer was, het blijft onvruchtbaar zand.

1 De dichter gedacht zeker het redden van een drenkeling te Nijmegen, door Z.M. den Koning met de Orde van de Eikenkroon beloond. Hij zal, naar wij gelooven, de daad met ons schoon heeten, en er verre van zijn den redder, dien we gaarne de hand drukten, te willen verkleenen. Zijne ironie zal alzoo slechts op de uitgereikte belooning doelen. Red.

Hij teelde in vreeze Gods zijn erwten en zijn boonen,
Daarbij - het laatst niet 't minst - in huwlijk z e v e n zonen,
In aanleg en in vorm reeds s p e c i ë s van 't ras,
Waarvan hun beste-vaàr zoo'n waardig type was.
Oud-Neêrland stel 't op prijs; 't zijn z e v e n g r o o t e m o n d e n
Die, sints bun adem ging, wat spijs en drank verslonden,
't Geslagt vermeerdren deên en 't huisraad op den deel,
Ten bate van 's Lands kas: d'accijns en 't personeel.
't Zijn rappe gasten reeds in allerlei officie;
't Zijn d r i e r e k r u t e n minst voor 's Vaderlands militie,
En, zoo de krijg hen spaart, de tucht der Schutterij
Niet hun ontwikkling stremm', hen niet te drukkend zij,
Eens z e v e n m a n n e n , die zich d'afkomst waardig toonen
En vaders zullen zijn misschien van z e v e n z o n e n .
Wel heete de oude dus, zij 't land ook dor en schraal,
Voor 't dierbaar Nederland v o o r t b r e n g e n d k a p i t a a l .
Dat zelfde - 't moet erkend - kan niet verkondigd worden
Van al de ridderen der vreemde en inlandsche Orden.
Hoogwelgeboren Heer, wij vragen dus als regt:
Gun, dat Oud-Neêrlands Leeuw zich in zijn knoopsgat hecht!

En thans één bede nog, wier aandrang we u verklaren.
't Geldt een onbillijkheid, gepleegd, helaas! voor jaren,
En die het weêr bewijst dat juist het waar talent
Door 't dagelijksch niveau niet altoos wordt erkend.
Wij hoorden 't vaak bij 't volk, dat Neêrlands hofbedienden
Het hun geschonken lint in 't knoopsgat wel verdienden.
Dat oordeel deed ons goed en toch, het voedde een wrok;
Een hunner miste 't lint: des Konings onderkok.
U Hooggeboren tuig' of hij geen lint verdiene.....
Gij preest bij 't laatst diner *'t paté de bécassines*,
En die *sorberts au kirsch* en die *au maresquin*,
Gij dacht ze 't werk des k o k s , maar neen, het was het zijn.
En dáárom bidden we u ook zijn verdienst te loonen;
Vergeet nog eer - zoo 't moet - dien vader met zijn zonen,
Maar delg tot Neêrlands eer een jaren langen hoon,
En geef den O n d e r k o k het lint van de Eikenkroon.

Bibliographisch album.

Het Nederlandsche Rijks-Archief. Verzameling van onuitgegeven oorkonden en bescheiden voor de geschiedenis des Vaderlands. Uitgegeven door Dr. R.C. Bakhuizen van den Brink, Rijks-Archivaris, Mr. L.Ph.C. van den Bergh, Ambtenaar, belast met de waarneming van de 2de Afd. van het Rijks-Archief (Regterlijke Collegiën) en Jhr. Mr. J.K.J. de Jonge, tijdelijk Ambtenaar aan het Rijks-Archief. Eerste Aflevering. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1855.

De redacteuren van bovenaangekondigd, onlangs voor het eerst verschenen tijdschrift, behoefden waarlijk in hunne inleiding zich niet te verontschuldigen over het min boeijende dat de door hen aangeboden lektuur voor het publiek zal opleveren. Want, ofschoon wij ons overtuigd houden dat zoodanige lezers, die nog in staat zijn al het fabriekwerk te genieten, dat in den vorm van novellen, romantische verhalen en zoogenoemd historische bijzonderheden door broodschrijvers, uitgevers en houders van leesinrigtingen hun wordt opgedrongen, het ‘Rijks-Archief’ met een gevoel van onuitsprekelijke verveling zullen ter zijde leggen, wij zijn niet minder zeker dat elkeen, die in iets meer degelijks belang stelt en genoegzame kennis van onze geschiedenis bezit om de stukken te waarderen, die in het ‘Rijks-Archief’ worden opgenomen, meer boeijends en belangwekkends in dat tijdschrift zal aantreffen, dan in de overgroote meerderheid van die tallooze periodieke geschriften, waarmede ons publiek tegenwoordig overvoerd wordt. Wanneer men eenmaal eene geschiedenis, en wel eene zoo belangrijke als de onze, kent en begrijpt, dan strekt men liever de hand naar een oorspronkelijk staatsstuk uit, dat eenige bijzonderheid in die geschiedenis opheldert, dan naar de eene of andere middelmatige fictie, die een oogenblik bezig houdt om onmiddellijk weêr vergeten te worden of voor eene andere even onbeduidende plaats te maken. Moge de regte belangstelling in de geschiedbeoefening bij de meerderheid der lezers al niet gevonden worden, moge ‘Het Rijks-Archief’ alzoo minder aantal van lezers trekken dan an-

dere tijdschriften van min ernstigen aard, de schuld ligt noch aan de bewerkte stof, noch aan de wijze waarop zij bearbeid is.

De Heeren Bakhuizen van den Brink, van den Bergh en de Jonge bewijzen aan alle beoefenaren van onze geschiedenis een gewigtige dienst met de volvoering van de taak, die zij op zich hebben genomen. Het rijks-archief is toegankelijk voor allen, en bekend is de bereidwilligheid met welke die schatkamer voor elk wordt ontsloten, die ten nutte zijner studiën dit verlangt; - dan, niet altijd wanneer men over eene of andere historische bijzonderheid iets naders uit de oorspronkelijke stukken wenscht te vernemen, is men, buiten 's Gravenhage zijn verblijf houdend, in de gelegenheid zich derwaarts te begeven, noch ook altijd geneigd bovendien, om over elk punt dat men wel gaarne eenigzins nader zou willen zien opgehelderd, zonder het daarom tot het voorwerp van eene opzettelijke en moeitevolle bronnenstudie te kunnen maken, allerlei oude papieren te gaan nazien, die daarop misschien betrekking kunnen hebben; terwijl men eindelijk niet ligt zal besluiten om zonder bepaald oogmerk een uitgebreiden schat van staatsstukken te gaan doorlezen, alleen uit overtuiging, dat daarin wel iets wetenswaardigs voor de geschiedenis te vinden zal zijn. Worden ons daarentegen met enkele tusschenpoozen, in zekere stelselmatige orde en met de noodige aanteekeningen en inleidende beschouwingen, de meest belangrijke stukken van het rijksarchief medegedeeld, dan zien wij ons daardoor langzamerhand in het bezit gesteld van die bronnen, in welke wij de bijzonderheden vinden opgeteekend die we verlangden te kennen, en tevens in de gelegenheid om zonder eenige andere kosten en moeite dan de aankoop en de lezing van het werk, waarin die stukken zijn opgenomen, met veel wetenswaardige, doch tot heden den meesten onzer nog verborgen feiten onzer historie ons bekend te maken; terwijl wij telkens ongezocht eene aanleiding vinden om met onderwerpen uit die geschiedenis ons bezig te houden, die anders, zoo al niet geheel, dan toch waarschijnlijk voor geruimen tijd onze aandacht zouden ontgaan zijn. Indien er alzoo een werk wordt aangetroffen, dat den geschiedbeoefenaar van groot nut kan worden en zijne belangstelling in onze historie steeds levendig houden, het is ongetwijfeld het tijdschrift, dat thans door den archivaris en zijne beide mede-ambtenaren wordt in 't licht gegeven, en waarin de redacteuren zich voorstellen, in zekere wetenschappelijke orde, alle zoodanige staatsstukken uit het rijks-archief op te nemen en met verklarende aanteekeningen te verrijken, als voor de studie onzer geschiedenis van eenig wezenlijk belang kunnen zijn.

Het eerste nommer, dat thans voor ons ligt, biedt ons reeds eene rijke stof van beschouwing aan. Zoowel de stukken, die er in zijn opgenomen, - de ‘Eerste vergadering der Staten van Holland’ en de ‘Documents politiques et diplomatiques inédits sur les révolutions de 1787 et 1795 dans la Republique des Provinces-Unies,’ als

de inleidingen van de Heeren Bakhuizen van den Brink en de Jonge, verdienen voorzeker meer dan eene bloote vermelding, en zouden ons tot vele opmerkingen en welligt ook tot enkele aanmerkingen gelegenheid kunnen geven. Echter bepalen wij voorloopig ons hier liever tot eene eenvoudige aankondiging en bloot algemeene aanbeveling van het werk. Mogelijk zullen wij later, wanneer nieuwe stukken ons bekend zijn gemaakt, en het verband, waarin de schrijvers die verschillende fragmenten uit onze geschiedenis wenschen zaam te vatten, ons daaruit duidelijker is geworden, eenige nadere beschouwingen over den inhoud van ‘Het Nederl. Rijks-Archief’ aan onze lezers kunnen mededeelen. Voor 't oogenblik zij het voldoende hunne aandacht daarop gevestigd te hebben, en diegenen onder hen, die de studie onzer geschiedenis tot de nuttigste hunner werkzaamheden en tot de aangenaamste hunner uitspanningen tevens rekenen, te hebben aangespoord om door aankoop van het bedoelde tijdschrift eene onderneming te helpen bevorderen, die eene gelukkige voortzetting van den arbeid onzer meest verdienstelijke geschiedkundigen te achten is, en tevens niet weinig zal kunnen bijdragen om onzer historische wetenschap eene waardige plaats naast die van het buitenland te verzekeren. Is het inderdaad, zoo als de schrijvers van ‘Het Rijks-Archief’ stellen, de algemeene overtuiging ten onzent, dat de tijd daar is, dat ten nutte der natie van den voorraad gebruik worde gemaakt, die vroeger onder het stof verscholen, thans het eigendom dier natie is geworden, - dan twijfelen wij geenszins, of de poging van verdienstelijke mannen om een wigtig deel van dien voorraad werkelijk tot volkseigendom te verheffen, zal door zeer velen met bijval worden begroet.

De uitgever heeft met reden voor een aangenamen uitwendigen vorm en voor eene goede letter gezorgd. Velen vergeten, dat zelfs de geleerde, die gewoon is oude en leelijke boeken door te worstelen om de bouwstoffen voor zijnen letterkundigen arbeid bijeen te verzamelen, toch, zoodra hij andere werken ter hand neemt, die buiten den kring zijner dagelijksche studie liggen, zich even onaangenaam als de gewone lezer door de onbehagelijkheid van den vorm voelt aangedaan. Eene fraaije uitgave daarentegen, zoo als die van ‘Het Rijks-Archief’ kan niet anders dan de belangstelling van elken lezer bevorderlijk zijn. Wij hopen dat de kosten ruim zullen gedekt worden, die zij noodzakelijk maakt.

***Slaven en Vrijen onder de Nederlandsche Wet; uitgegeven door Dr. W.R. van Hoëvell*. Tweede Druk. *Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon*. 1855.**

Wij verheugen ons van harte, dat aan dit belangrijk werk van den Heer van Hoëvell, reeds zoo spoedig na zijne verschijning, de ten onzent zoo zeldzame eer van eenen tweeden druk te beurt valt.

Wij zien daarin een bewijs van de toenemende belangstelling onzer landgenooten in het lot der ongelukkige slavenbevolking in onze West-Indische Koloniën; eene belangstelling, welke zich ook reeds op andere wijze krachtig heeft geopenbaard, getuigen de adressen aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waarin op de emancipatie wordt aangedrongen, en de interpellatie, in den boezem dier hooge vergadering zelve aan den Minister van Koloniën gerigt.

De Heer van Hoëvell heeft - blijkens zijne voorrede - een nationalen kruistogt in het leven willen roepen tegen het voortdurend bestaan der slavernij, en het moet voor hem eene schoone voldoening zijn, dagelijks de gelederen te zien aanwassen van hen, die met hem onder dezelfde banier wenschen te strijden.

Wij meenen ons, na het uitvoerig verslag van den Hoogleeraar Veth, in het Februarijnommer van dit tijdschrift, blz. 186 e.v., ontslagen te kunnen rekenen van de taak, om op den inhoud zelven van het werk terug te komen. In dezen tweeden druk is daarin niets veranderd, zoo men een paar rectificaties van zeer ondergeschikt belang wil uitzonderen, welke door den Schr. in een ‘Naschrift’ worden aangegeven. - Alleen de uiterlijke gedaante heeft eene verandering ondergaan; het boek verschijnt nu in twee klein 8° deelen, zonder platen en in eenvoudiger doch net gewaad: terwijl ook de prijs aanzienlijk lager is gesteld, ten einde te voldoen aan den wensch des Sch., die bij zijnen uitgever heeft aangedrongen, om nu eene *zeer goedkoope* uitgave gereed te maken.

Werkelijk is het verschil tusschen den prijs der eerste uitgave, welke ƒ 6,80 bedroeg, en die der tweede, welke op ƒ 2,60 is gesteld, belangrijk te noemen, maar wenschelijk ware het geweest, wanneer men het cijfer nog lager had kunnen stellen; wij gelooven, dat men dan beter had beantwoord aan het doel eener volksuitgave.

Wij kunnen deze korte aankondiging echter niet besluiten, zonder met een enkel woord te gewagen van de wijze, waarop men ook wederom dit werk van den Heer van Hoëvell bestrijdt. - Wij willen niet spreken van het stelsel van verdachtmaking en van toedichting van bijbedoelingen, dat tegenwoordig zoo mildelijk wordt toegepast, en dat de afkeuring en verachting van elken weldenkende verdient, tot welke partij hij moge behooren; daar hij, die zelf eene waarachtige overtuiging bezit, die ook in zijnen tegenstander aannemen en eerbiedigen, en de goede trouw voorop stellen zal, welke hij wenscht dat ook bij hem worde erkend. - Bij de bestrijding van dit boek, zien wij de taktiek eenigermate gewijzigd. - Steunende op de verklaring van den Heer van Hoëvell, dat hij zijne bronnen niet wil noemen, ten einde de berigtgevers in geene onaangenaamheden te brengen, dagen zij hem uit, de waarheid zijner beweringen te staven door het noemen van namen, plaatsen en data. - Wij willen zulk eene uitdaging niet kwalificeren; het is ons voldoende, dat zij reeds *à priori* beantwoord is door de voorrede des Schr. - Maar zoo men inderdaad meenen mogt, dat er verdere en meer officiëele bewijzen vereischt worden, welnu! de groote weg staat daartoe open, de weg eener *enquête* door de Staten-Generaal. - Men sla dien in en men zal de waarheid vinden, die men zoekt, de openbaarheid verkrijgen, die men zoo vurig wenscht. - Wij hebben de overtuiging, dat het boek van den Heer van Hoëvell met glans die proef zal doorstaan en blijken zal een waarachtig verhaal te bevatten van den toestand der slavenbevolking in onze West-Indische koloniën.

L.V.D.M.

Voorjaarsrente. Bloemlezing, in Poëzij, uit de Leidsche Studenten-Almanakken van 1825-1850, *onder redactie van A. van der Hoop, Juniorszoon. Te Leiden, bij P. Engels*.

't Is een feit in de natuur, dat er boomen zijn, die bloeijen voordat zij bladeren dragen; Spandaw merkte dit op in zijn ‘Lof der Eigenliefde,’ en Klikspaan plaatste deze opmerking als motto boven zijn ‘Student-Auteur.’ Wij wenschten, dat v.d.H., toen hij zijn ‘Daguerréotypen’ in de wereld zond, dezen type ernstig en onpartijdig had overgelezen. Niet omdat hij daarin zich zelven had gevonden, 't zij verre! maar zij had hem het scabreuse terrein aangewezen waarop hij zich bewoog. Wij hebben de Daguerréotypen, zij het ook voorwaardelijk, toegejuicht; zij bewezen, dat de student *dichter* zijn kan, al draagt ook zijn werk noodzakelijk den stempel van zijn jaren; maar zij gaven der letterkundige wereld het regt van v.d.H. te eischen, dat telkens in 'tgeen hij nieuws aanbood, de sporen van ontwikkeling en vordering zigtbaar waren. Zij vroeg hem zijn werk niet af, zij heeft geen regt dat te vragen aan hen, die zich nog vormen voor de maatschappij. De student, die zijn roeping begrijpt, woont en werkt in de ééne wetenschap, waaraan hij zich toewijdde, in al de anderen reist hij rond tot verademing, tot opwekking en tot vorming[1]. Die ééne wetenschap zal er niet door lijden, als hij *zijn* literatuur beter in stand houdt, dan dit - ook de ‘Voorjaarsrente’ getuigt het! - doorgaans geschiedt. Zij moet zich openbaren in den student-dichter, die haar regten gelden laat. De Piet Zwaan's en de rijmelaarstoet - ook buiten de hoogeschool - mogen voor eeuwig zwijgen; de bevoorregte, wien als dichter zij het slechts één talent is geschonken, is daarvan rekenschap schuldig.

Het is vier jaren geleden, dat de ‘Daguerréotypen’ verschenen. v.d. Hoop heeft sedert dien tijd betrekkelijk veel geschreven. Wij gaan dat stilzwijgend voorbij, om slechts over de ‘Voorjaarsrente’ te spreken. Onze onpartijdigheid blijke uit ons oordeel; we konden anders verzekeren, dat we v.d.H. volstrekt niet persoonlijk kennen.

We hebben bij onze beoordeeling hoofdzakelijk met den antholoog

1 Opzoomer, ‘Het karakter der Wetenschap,’ bl. 19.

te doen. Zijn werk zal ons vooral bezig houden, we zagen anders van het onze het einde niet. Trouwens de naam laat veel ruimte. 't Voorjaar toch levert niet slechts primulae veris - we bedoelen de bloemen - niet slechts bloesems, die niets voorbarigs hebben, al zijn zij de bladeren vooruit; veelsoortig onkruid behoort evenzeer tot zijn voortbrengsels. Of v.d.H. 't zoo heeft bedoeld? Zijn rente ten minste moge enkele keurige bloemen aanbieden, daartegenover tiert het onkruid in zijn gewone weligheid.

Vooraf een woord over de inrigting der bloemlezing. v.d.H. begreep teregt, dat zij haar waarde niet alleen moest ontleenen van de gedichten. Zij kon tegelijkertijd de geschiedenis der leidsche akademie gedurende die vijf en twintig jaren zijn. Waarom heeft hij die bestemming niet beter in het oog gehouden?

De dooden zijn van tijd tot tijd herdacht, en de namen opgegeven der nieuwe professoren. Vijf staten doen in een overzigt den meerderen of minderen bloei in de verschillende vakken zien. De bekroonden worden genoemd, schoon de onderwerpen der prijsvragen zijn verzwegen. Een uitvoerige lijst herinnert de namen der vrijwillige jagers, terwijl een leelijk geteekende en gekleurde prent een jager voorstelt. We moeten hierbij voegen, dat een noot vermeldt, dat het een kopy is; het origineel op de senaatskamer kan even leelijk zijn. De plaat over den titel daarentegen is in bijna alle opzigten fraai uitgevoerd. 't Laatste geldt vooral van de hoofdfiguren en den boog. De verwonderde (?) engeltjes echter, die boven op den boog zitten, en een salto mortale schijnen te willen wagen naar de krulletjes, wier beteekenis we niet begrijpen, zijn geheel misteekend. De voorstelling van de *Voorjaars*rente, door iemand die zaait en een ander die *koren* maait, is vreemd.

Behoudens de gemaakte aanmerkingen, zijn deze opgaven zeer op haar plaats. We beklagen ons echter vooral over de onvolledigheid. We hebben geen regt van v.d.H. proza te vragen, als hij een bloemlezing in poëzy wil geven, maar de zamenstellers van de utrechtsche anthologie deden, ook in dit opzigt, naar onze meening veel beter door een anthologie uit de almanakken, en dus ook proza te geven. Dit grijpt doorgaans meer in 't leven, en heeft daardoor het eigenaardige, dat de goede studentenliteratuur kenmerkt. Vooral hadden we veel uit de ‘korte geschiedenissen’ gewenscht en zeer gaarne een bloemlezing uit de varia gezien.

Op deze wijze had het werk van v.d.H. beter het leven der leidsche hoogeschool kunnen weêrgeven. Zoo had het in waarde gewonnen voor hen, die zich meer in hun akademietijd verplaatst zagen, en wij gelooven voor anderen ook.

Dit over 'tgeen v.d.H. niet gaf; - werpen wij een blik op zijn dichterlijke bijdragen tot de bloemlezing.

Toewijding opent den bundel. Wij zijn het volmaakt eens met v.d.H. - en dat gebeurt ons in zijn overige beschouwingen weinig! - waar hij zegt:

> Want 't is geen poëzij de woorden zaâm te voeren,
> De taal te wringen in 't gareel van rijm en maat,

zelfs zonder 't verheven doel dat hij opgeeft:

> Om eens een ordelint in 't knoopsgat vast te snoeren,
> *Omdat een star zoo goed op 't deftig ambtskleed staat*.

Wij zullen aanstonds een oogenblik stilstaan bij deze merkwaardige plaats: v.d. Hoop's beschouwing der poëzy.

Volgen wij de toewijding. De dominé's liggen het eerst aan de beurt, en waarlijk, 't is vleijend.

> Daar leeft een *tal* in Hollands *streken*
> Die ik de *kern* der natie *noem*.

Dat zijn ze. Hun werkzaamheid wordt verder omschreven. We zouden te uitvoerig worden, als we alle krachtelooze regels wilden afschrijven. Ze zijn in menigte. Letten we op de hoofdgedachte: voor den oogenblik zijn de dominés de kern der natie.

Wij zijn op de tweede bladzijde:

> Er is een *stoet* in Hollands *dreven*
> Die ik als *kern* der natie *acht*.

Hier worden de regtsgeleerden, *quocumque nomine gaudeant*, niet minder eervol opgevoerd.

Na hen de medici. Er is daling, wat hun kern-zijn aangaat:

> Men vindt er die 'k in Hollands *staten*
> Meê bij de *kern* der natie *schaar*.

Voor 't overige komen zij er niet minder goed af. Wij zullen al hun deugden niet overschrijven. Opmerkenswaardig is het echter, wanneer men daarnaast legt het loflied, dat v.d.H. in Dec. 1853 aan 't jagerkorps toezong (bl. 102), hier te lezen van de doctors:

> Die eigen huis en haard verlaten
> Ten kamp voor 's broeders lijfsgevaar,
> *Maar niet om in de buskruidwolken*
> *Gegespt in 't blinkend pantserstaal*,
> *De kermende aarde woest te ontvolken*
> *Opdat de* FAAM *hun lof verhaal!*

De toewijding is van Oct. 1853. We geven voorloopig het stoute slot van het lied; v.d.H. is daarin de *Faam:*

En de band, die toen het leger krachtig bij elkander hield,
En de geest, die toen het harte van elk strijder had bezield,
Blijft nog leven, tuigt het dapperen, die u thans weêr hebt vereend,
Aan wien DERDE WILLEM gunstig zijn beschermheerschap verleent,
Blijv' steeds leven, wat de tijdstorm in zijn wilde vaart vergruisd,
Leve 't Leger van 't jaar dertig, 't Jagercorps, 't Metalen kruis!

Deze regels spreken te sterk, dan dat wij een enkel woord daarbij zouden voegen.

Keeren wij tot de *kern* terug. We zijn aan de literatoren genaderd. Ook zij behooren, wat de kern van Holland aangaat, tot de *Dii minores:*

Ik ken er, die men moet *gedenken*
Als men de *kern* der natie roemt,
Die met de melk der wijsheid drenken, enz.

Zij hebben echter geen klagen, want zij zijn het:

Aan wie geen spraak meer raadslen biedt,
Voor wie niets vruchtloos werd geschreven,

om slechts een paar kleinigheden te noemen.

Eindelijk de natuur-, schei-, sterre- en werktuigkundigen. Hun betrekking tot de kern is eenigzins duister:

Nog telt men bij die vele braven,
Die tot de *kern* van Holland *hoort*,
Hen, die zich aan Gods schepping laven,
Door dorst naar kennis aangespoord, enz.

De kracht van uitdrukking is er niet minder om, b.v. van de sterrekundigen:

Ja *zelf* het tintlend starrental
Is niet zoo vrij aan 's Hemels wegen
Dat niet zijn oog 't bespieden zal.

Wij zijn aan een overgang, en rusten een oogenblik, om v.d.H. te vragen: wie nu toch eigentlijk de kern der natie uitmaken, of hoeveel kernen Holland wel heeft?

Eene nieuwe versmaat brengt ons tot het culminatiepunt der toewijding. De gespecificeerde kern wordt nu *en gros* genomen - de natuurkundigen cum suis zijn weggevallen - en dat alles brengt tot de conclusie:

Zij waren eens gelijk, eens Neêrlands bloem en hope,
Zij droegen éénen naam, den eernaam van STUDENT!

Wanneer men het niet al te naauw neemt met die *gelijkheid*, dan is dit ten minste waar. Zij heetten eens student, maar nu de voorstelling van het student-zijn! v.d.H. is de eerste niet, die er een geeft, gelukkig met de werkelijkheid in volmaakten strijd; toch is de zijne in dat opzigt voortreffelijk. 't Is bombast van het zuiverste water:

> En in dien zoeten tijd, wen 't hart nog vrij van zorgen
> Met vrouwenliefde en trouw, met zuivre vriendschap dweept,

(Doet de kern dat niet meer?)

> Als men geen kommer ducht, *denkt m' aan den dag van morgen*,

(v.d.H. bedoelt waarschijnlijk het tegendeel van 'tgeen hij zegt.)

> Als eer- noch roemzucht ons in koortsdrift voorwaarts zweept,
> *Als 't hart ligt op de tong*, de ziele spreekt uit de oogen,
> Een handdruk 't zegel is, en 't JA de heiligste eed,
> Als nog geen ideaal in 't leven heeft gelogen,
> o Dan is is elk student een - - - - - - -

We geven 't den beste te raden: wat hij dan is? Iemand, die middelen heeft en een gelukkige omgeving, die dus de zorgen des levens niet kent? Altijd behalve zijn examens, want die geven ze den gelukkigste! daaraan heeft v.d.H. niet gedacht. Iemand, die gevoel heeft voor vrouwenliefde en trouw en zuivere vriendschap? Waarom toch moet de student dat juist als ware het bij uitsluiting hebben? Gij zoudt verder kunnen gaan en eindelijk raden: een wezen, dat nergens bestaat? Hooren wij v.d.H.:

> o Dan is elk student een waar, een *echt poëet*.

't Is sterk, mijnheer v.d.H.! zeer sterk!

En dan beklaagt zich Neêrland, dat het zoo weinig dichters heeft!

v.d. Hoop zegt, dat hij het durft, maar we begrijpen het niet, hoe hij den moed heeft gehad zoo volslagen onzin neêr te schrijven. Wij hebben straks reeds gezegd, wat wij volmaakt met hem eens waren. De regels, die wij toen afschreven, volgen op den zoo even aangehaalden.

Er is overal poëzy in 't leven, voor wie een oog heeft, om haar te zien en een hart om haar te gevoelen. Er is bij uitnemendheid poëzy in 't studentenleven voor wie waarlijk leeft. Wij zagen hoe v.d.H. dit feit voorstelt, maar niet alleen de *student*, ieder, die ook slechts zijn eerste pligten vervult, is in zijn oog dichter:

> Wiens leus is: 'WERK EN BID!' dien durf ik Dichter heeten,
> Schreef hij zijn leven ook geen enkele strophe neêr!
> De moeder bij de wieg haar zuiglings neêrgezeten

En dweepend voor haar kind een toekomst, rijk aan eer;
De vader, die zijn zoon, geleerd door eigen feilen,
Gelijk een ouder vriend, den weg ten goede wijst,
De wijsgeer, die de ellend der maatschappij durft peilen,
De man van Nijverheid, die werkliên vormt en spijst;
De wakkere ambachtsman, die 't brood wint met zijn handen,
En voor zijn kloeke gâ en voor zijn kindren leeft,
De zeeman, die zich waagt naar vreemde en woeste stranden,
En vreezend God alleen, niet voor het doodsuur beeft;
De Hooggeleerde, die door *zuivere zucht* (!) gedreven,
De jonglingschap doorvoedt met vrucht van zijn genie;
Dat zijn poëeten, met een juist begrip van 't leven!
'*Den waren Dichter is het leven Poëzie!*'

v.d. Hoop moge met kwistige hand ieder, die niets meer doet dan hij moet doen, dichter heeten; - waar hij, door volslagen begripsverwarring geleid, onzin wringt in 't gareel van rijm en maat, ontzeggen wij hem dien naam, al doet hij het zonder het oog op een 'star.'

En mag er een op aard met zulk een eernaam pronken,
Gij zijt het, fiere zoon, aan Pallas dienst gewijd,
Begrijpt gij wel het heil, dat God u heeft geschonken,
Dan broeder, staat het vast, dat gij een dichter zijt.

Vijf bladzijden verder schrijft hij van het jaarboekje, dat een uitgelezen vijftal uit die maatschappij van *ware echte poëten* uitgeeft:

'De bijzonderheid, dat wij hier een stuk zagen opgenomen van iemand, die niet op de rol der Academie was ingeschreven (het Studententafellied van Tollens) dwong ons tot nadenken.'

't Is opmerkelijk, dat v.d.H. daartoe gedwongen moet worden!

'Wij vroegen, wat is verkieslijk, dat de Almanak DOOR of VOOR studenten is, en wij vonden het laatste denkbeeld bijna het aanlokkelijkste. Niemand toch, die ten minste in de jongste Academiejaren, tot de redactie behoorde, zal ontkennen, dat het moeijelijk, ja schier onmogelijk is, de gewone ruimte met geschikte copij te vullen. En dan, hoe weinig geest, hoe weinig leven straalt er tegenwoordig meestal in die voortbrengselen door; zwakheid van vorm is te vergeven, is te begrijpen, maar een algeheel gemis aan geest niet.' Waar waart gij toen, ware en echte poëten!

'Zou het welligt daarom niet wenschelijk zijn, dat voortaan de voornaamste letterkundigen in den lande werden uitgenoodigd, om tot een Almanak VOOR studenten mede te werken, of - zou het niet gepaster zijn, voortaan het Mengelwerk weg te laten, en daarvoor het noodige wit papier in de plaats te stellen, dan kon ieder er zijn eigen werk in schrijven,' (daar zijn zij weêr!) 'en er zou minder gekwetste eigenliefde in het spel

komen. Een redactie zou aan een ondankbaar werk geen kostelijken tijd behoeven te vermoorden, om nog vijanden op den koop toe te maken.'

Dit schreef daarenboven iemand, die een bloemlezing van 329 bladzijden uit studenten-almanakken zamenstelde.

Wil zijn gelukkig bijna aan het einde van de toewijding, v.d.H. spreekt nu over de 'Voorjaarsrente.' Hij zal als geen *charlatan*, de bloemen op *gaan* vijzelen, omdat goede wijn nooit een krans behoefde. Hij wil geen toegevendheid 'door laffe vleitaal gijzelen.' 't Geldt hier de 'Voorjaarsrente,' maar v.d.H. vraagt zeker nog minder toegevendheid voor zijn eigen werk. 't Is goed, dat hij schrijft, een afkeer te hebben van laffe vleitaal. Zou men hem anders daarvan niet moeten beschuldigen? Hooren wij het einde:

> Maar nog rest mij een pligt.... Toen ik de rol doordwaalde,
> Waar ieder oud-student zijn naam in nederschreef,
> Zag ik hoe menigeen natuur den tol betaalde
> En hoe een enkle, helaas! in 't eerspoor achter bleef!
> Ik wijdde aan 't eerste deel een handvol affodillen,
> 'k Heb voor het laatste een traan van meêgevoel geschreid:
> Ach, velen sterven vroeg, die trouw het goede willen,
> En menig, dien de roes van jeugd en vreugd verleidt.
> *Dan moog' die donkre tint voor 't heerlijk lichtpunt wijken:*
> *Hier heeft de Koning eens, als wij, zijn geest gevoed*,
> *In kunst- en kennisdorst zocht hij hier zijns gelijken*,
> *En wat ons 't hart ontgloeit, zette ook zijn hart in gloed*.

Wij rekenen het Leidens hoogeschool een eer, dat Neêrlands koning daar eens als student was ingeschreven. Elk Nederlander moet het hoog waarderen, dat 's konings troonopvolger eerst aan de zorgen van een uitnemenden opvoeder toevertrouwd, nu aan een hoogeschool het onderwijs kan volgen; maar als iemand droefheid heeft om 't verlies van een dierbaren vriend, die hem ontrukt werd door den dood, of wat nog bitterder is, die zedelijk stierf, dien hij zag zinken tot een peil van verderf waaruit opheffing schier onmogelijk wordt, en hij herdenkt wat hij had kunnen zijn, dan is het *onzinnigheid* van hem te vergen, dat die *donkere tint* wijke voor 't *heerlijk lichtpunt*, dat de koning aan Leidens hoogeschool zijn geest voedde, daar in kunst- en kennisdorst zijns gelijken zocht! 's Konings naam opent de lijst der inteekenaren. Als wij in onze verbeelding de 'Voorjaarsrente' in zijn handen zien, dan mogen wij ons hem niet anders voorstellen dan met een glimlach, waar zijn oog rust op deze regelen.

Wij moeten gelooven, dat v.d.H. iets anders met deze woorden bedoelde, want hij wil geen laffe vleitaal.

Na 'tgeen wij over de toewijding gezegd hebben, kunnen we over de verdere dichterlijke bijdragen van v.d.H. kort zijn. Van 't lied aan het jagercorps hebben we reeds het slot meêgedeeld; daarmeê wenschen we te volstaan; wie ons niet gelooft, dat het geheel niet beter is dan het einde, sla bl. 102 van de ‘Voorjaarsrente’ op, en hij oordeele, zelf. Van den toast, naar aanleiding van een toast, zullen wij niets zeggen, dan dat iedere regel met een der letters van 't woord Bilderdijk begint, en dat hij den dichter geldt. Het doet ons genoegen, dat we nog iets goeds te zeggen hebben. 't Is der kritiek slechts om waarheid te doen, maar 't is haar toch aangenamer te kunnen prijzen, dan te moeten laken. Wij moeten het laatste veel meer doen dan wij het eerste kunnen, onze lof kan slechts zeer betrekkelijk zijn. Gaarne betuigen we echter, dat wij met genoegen v.d.H's Redacteurs-ideaal uit den almanak van 1853 herlazen, dat den bundel besluit. Wij gaven ons de moeite verscheidene slechte verzen van v.d.H. af te schrijven, om ons oordeel te staven, wij doen het te liever hier:

Een keurig boekje, fraai gedrukt,
Op zwaar en zacht velin,
Een stempel, net en welgelukt,
Een bandje rein en fijn; -
Een platenpaar vol geest en smaak,
Een goedgepakt sujet,
Een bron van leering en vermaak,
Des rectors flink portret;
Een welgeschreven, fiksch verhaal
Van 't jaar dat ons begaf,
Een kuische vorm, een zuivre taal,
En uijen, oud noch laf.

Gedichten waar het hart uit spreekt
Ontweld aan 't vol gemoed,
Waarin wat aan den vorm ontbreekt
Door d'inhoud wordt vergoed.
Blijgeestigheid, die niemand wondt,
Een schuldelooze *scherts*,
Een dartle zet, een schalksche vond,
Een vloeijend, krachtig *vers*,
De Waarheid in het kleed van 't Schoon,
Geen spotten met Gods woord,
Geen vuilen schimp, of vuigen hoon,
Die andrer heil verstoort!

Geen slaafschen eerbied of ontzag,
Geen laag, of loos gevlei,
Gesproken waar men spreken mag,
De tong en 't harte vrij.
Een dankbren eerbied voor dien stoet,
In wetenschap vergrijsd,
Die onze kennis vormen moet,
Den weg naar hooger wijst.
Een frischheid, die het hart verheugt,
Een tintling van genie;
De schoonste bloesems onzer jeugd,
En - nooit pedanterie.

Een lieflijk klinkend minnelied,
Voor 't meisje onzer keus,
Een zang, die vriendschap hulde biedt,
Humaniteit tot leus.
Maar - in het voorwerk bovenal
Een groote en lange ceêl,
Die onzen rijkdom toonen zal:
Studenten goed en veel,
Gezond van hart, gezond van hoofd,
Waar jonge kracht in leeft,
Een knoppental, dat vrucht belooft,
En dat ook vruchten geeft.

Hier is geen diepte van gedachte, uitgedrukt met een kracht, die meesterschap over de taal verraadt; het genre is niet nieuw, en heeft een beteren vertegenwoordiger dan v.d. Hoop; maar 't is een ‘lief versje,’ zonder onzin.

Niemand zal van ons vergen, dat wij over de ‘Voorjaarsrente’ zelve breedvoerig uitwijden. 't Zou op nieuw v.d.H. moeten gelden, die den meesten makers geen dienst deed door de voortbrengsels hunner jonkheid uit hun vergetelheid op te rakelen. 't Was vooruit te begrijpen, - v.d.H. geeft daarenboven zelf de oplossing in zijn woord tot afscheid: ‘mogt men zich verwonderen, dat dichtstukken door hem zijn voorbijgegaan, wier auteurs thans onder onze beroemdste dichters behooren, en uit de studenten-almanakken in latere met hunnen naam uitgegeven bundels zijn overgenomen, dan gelieve men te bedenken,

dat het copijregt dier verzen aan den een of anderen uitgever was afgestaan en hem dit in zijne keus beperkte.'

't Was aren lezen wat v.d.H. deed, 't veld was gemaaid, en om 't volumen goldt kaf meê voor tarwe.

We verheugen ons echter op enkele gedichten te kunnen wijzen, die door rijkdom van gedachten, door geest of door losheid van vorm de middelmatigheid achter zich laten, die overvloedig wordt vertegenwoordigd. Ieder, die de 'Voorjaarsrente' doorbladert, zal ze gemakkelijk vinden. Wij willen evenwel niet eindigen zonder bepaald opmerkzaam te maken op twee uitmuntende voortbrengsels, die den stempel van het genie dragen.

't Eerste is: '*Virgilius tweede herdersgezang, getrouwelijk overgezet door een schranderen latinist*,' blz. 244. Bilderdijk maakte het als student en Prof. Tydeman bood het der redactie van den almanak van 1842 aan. Zoowel de vertaling der 27 eerste regels als de noten schitteren van vernuft. De eerste maakt van het onzedelijke verhaal van Virgilius een alleenspraak van Sijmen (Corydon) aan een haring (Alexis), terwijl de aanteekeningen die vertaling grammatisch en kritisch moeten wettigen. Wij mogen geen plaats meer vergen tot afschrijven, maar durven de verzekering geven, dat een kennismaking niemand onbevredigd zal laten.

't Andere gedicht, dat we bedoelen, vindt men bl. 302: '*Que celui de vous, qui est sans péché, jette la pierre contre elle*.'

't Is de vreeselijk schoone schildering van den tot waanzin gedreven wanhoop van eene dier diepgezonkenen, wier naam beschaving verbiedt uit te spreken of neêr te schrijven, wier bestaan te midden van die hoogst kiesche beschaving *noodzakelijk* wordt genoemd.

De dichter spreekt zelf niet, nog minder *moraliseert* hij opzettelijk. De verschrikkelijke waarheid van het gedicht is zijn moraal. Zij moet den ongevoeligste aangrijpen. Wat men bij schier alle dichters vindt: de geschiedenis eener verleiding, verwacht men hier vergeefs. In levende kleuren stelt hij de rampzalige voor; met bewonderenswaardige kieschheid en kracht geeft hij haar eigen woorden weêr. Het gedicht is een meesterstuk, dat we echter om zijn waarheid niet wenschen in de handen van lezeressen. Daarentegen hopen wij, dat het veel lezers hebben moge, die zich niet bepalen tot een 'horrible! most horrible!' maar, waar zij kunnen, het voorkomen of bestrijden, dat de zonde zich slagtoffers maakt, zooals wij er hier een aanschouwen. 'Philantropische utopiën!' Wie niets meer te zeggen heeft dan dit, geve zich de moeite niet het gedicht op te slaan. Hij kan zich de ergernis besparen, met walging het hoofd af te wenden van een beeld, waarin al de adel der vrouw vernietigd is, maar dat te gelijk een levende en verschrikkelijke getuigenis aflegt tegen een maatschappij, die *christelijk* heet. Hij loopt dan ook geen ge-

vaar, dat misschien de eene of andere herinnering hem lastige vragen voorwerpt.

De uitgave getuigt van de zorg van den Heer P. Engels, - we lezen zijn naam op den titel, op den rug en op het voetstuk van Minerva (!) buiten op den band, - getuigde zij ook van meerderen smaak, dan mogt ze uitmuntend heeten. Druk en papier zijn waarlijk schoon. De staalkaart van groene randen om de ‘Toewijding,’ en de poging om blaauw beddetijk na te bootsen op de sneê, zijn echter inderdaad leelijk.

We leggen de ‘Voorjaarsrente’ ter zijde, en nemen afscheid van den antholoog. v.d.H. heeft grooten eerbied voor Bilderdijk, en van vrienden hoort men 't liefst de waarheid. Hij kritisere zijn werk naar de eischen, die Bilderdijk met regt deed. De wijze, waarop hij nu de poëzy beoefent, getuigt niet van zijn eerbied; gaat hij voort op dien weg, dan moet hij zich zelfs de mogelijkheid afsluiten, om eens tot de weinige dichters, die Nederland heeft, te behooren. Wij hopen, dat het anders zij, dat v.d.H. zelf de strenge en onbevangen criticus van zijn werk worde. Kan hij zich nu niet met *ernst* wijden aan de poëzy, dan raden wij hem ten sterkste, dat hij zwijge totdat hij met der daad bewijzen kan, dat althans de toekomst iets van hem mag verwachten.

Junij 1855.

R. VAN HEYSTERBACH.

Het Kasteel Avon of Heidendom en Christenzin. Door Mrs. Marsh. Uit het Engelsch, door P. van Os. Te Sneek, bij Van Druten en Bleeker.

Reeds van onze vroegste jeugd af werden wij bekoord, ja geboeid door verhalen van verloren, geroofde en teruggevonden kinderen. Geen kinderboekje of het behelsde een zoodanig belangrijk vertelsel, en deze roman van twee boekdeelen - hoewel niet voor kinderen geschreven - houdt niets anders in. De naam van het boek geeft dan ook den inhoud volstrekt niet op. Het kasteel Avon is de woonplaats en het erfelijk goed van het kind dat gestolen wordt, en dat kind wordt naderhand weder bezitter van dat goed. - Meer nog verwondert ons de bijvoeging van: '*of Heidendom en Christenzin*.' Het kind van Christenouders komt onder de Gipsys, en dit geeft aanleiding tot zeer schilderachtige en karakteristieke beschrijvingen; naderhand komt het weder in aanraking met Christenen, en - het behoeft geen betoog - de Christenzin overwint; maar dit gedeelte is met te weinig zorg behandeld, doet te weinig de kracht des Christendoms tegenover het Heidendom uitkomen, dan dat het aan te nemen zou zijn, dat hierin de strekking des werks gezocht moet worden.

Stijl en karakterschildering zijn echter hier en daar zoo verheffend en warm, dat wij, niettegenstaande het alledaagsche der vinding, werkelijk geboeid werden. De smart der moeder, Lady Aylmer, na het verlies van haar kind, is treffend geschilderd. Hesther, de heidin, die de tweede moeder van het knaapje wordt, is krachtig geteekend, de eenvoudige adel van Hernana - de dochter van den nederigen dorpspredikant - is meesterlijk geschetst. Ook Charley, het kind, wordt in zijne ontwikkeling, te midden der Gipsys en in zijn overwigt op die wilde horden, ofschoon welligt wat ideaal getint, toch in krachtig en fijn koloriet afgemaald.

De vertaling is zeer goed, en de roman is aan te bevelen, meer om de schoone karakters en poëtische opvatting der détails, dan om de zamenstelling en de strekking; de eerste toch is alledaagsch, de tweede nevelachtig.

D.

Een anti-filosofische roman.

Eritis sicut Deus. Ein anomymer Roman. Hamburg, Agentur des Rauhen Hauses. 1854.

Het leven zonder het geloof aan een persoonlijken, wereldregerenden God is een ijdel, doelloos, ledig leven. Het kan een hoogst misdadig, het kan een diep rampzalig worden. De verloochening der goddelijke persoonlijkheid, de ontkenning van Gods bestaan buiten en tegenover de wereld, leidt den zinnelijken mensch tot het grofste materialisme, den denkenden wijsgeer tot zelfvergoding, beiden tot volslagen ongeloof. Het wijsgeerig ongeloof is de bron van allerlei misdaad en zonde; het bevat in zich eene kiem, die volkomen ontwikkeld de oorzaak kan worden van krankzinnigheid. Het wijsgeerig ongeloof straft zich zelven.

Door eene levendige en aanschouwelijke voorstelling van handelende karakters eene overtuiging omtrent de waarheid der bovengestelde beginselen onder alle beschaafde klassen te vestigen, is het doel van eenen roman, die, onlangs door de piëtistische partij in Duitschland uitgegeven, de belangstelling van onze filosoferende naburen in hooge mate heeft gewekt, en ook ten onzent de aandacht van velen getrokken heeft. De ‘Eritis sicut Deus’ stelt zich voor, op praktisch gebied eene wederlegging te leveren van de zoogenoemd pantheïstische wijsbegeerte; meer bepaald die rigting te bestrijden, die, onder den naam van het linker-Hegelianisme bekend, een tijdlang door het ‘jonge Duitschland’ werd voorgestaan.

De verschijning van dit boek is van te veel gewigt, dan dat wij het in ons tijdschrift geheel met stilzwijgen voorbij zouden gaan. Aan wetenschappelijke beoordeeling van het zoogezegd pantheïsme heeft het nimmer ontbroken, zoolang het als wijsgeerig leerstelsel verkondigd is, evenmin aan gemoedelijke vertoogen over het verderfelijke zijner uitkomsten in het zedelijke en godsdienstige; eene dramatische schildering van de toestanden, die het in 't leven kan roepen en van de handelingen waarvan het de oorzaak of de aanleiding kan zijn, is een geheel nieuwe vorm van polemiek. De ‘Eritis sicut Deus’ is daarvan eene eerste, opmerkenswaardige proeve.

De ‘Eritis’ heeft intusschen, gelijk de aard der zaak medebrengt, nog een ander meer stellig doel dan de bloot negatieve bestrijding van eene bepaalde rigting: de verdediging namelijk van het geloof aan de wereldregerende persoonlijkheid van God, en de handhaving van dat persoonlijke beginsel tegenover alle wijsbegeerte, die het in twijfel stelt. De methode evenwel is hier tevens eene andere. Geschiedde de wederlegging van het Hegelianisme uit het ethische standpunt, alzoo langs den weg der praktische wijsbegeerte, de handhaving van het persoonlijk beginsel der Godheid gaat van het pietistisch geloovend standpunt uit, en beweegt zich op dogmatisch-theologisch, niet op wijsgeerig terrein. Waar het alzoo de bestrijding van eens anders meeningen geldt, bedient zich de schrijver van de wapenen der wijsbegeerte; waar hij zijne eigene overtuiging zal verdedigen, vat hij die der godgeleerdheid op. Daaruit blijkt, dat hij de onmogelijkheid heeft ingezien, niet alleen om door eene theoretische, maar ook om door eene praktisch wijsgeerige bewijsvoering de persoonlijkheid van God tegenover de dusgenoemd pantheïstische rigting te handhaven. Dat daarmede, indien de wederlegging dier rigting afdoende is, de veroordeeling van alle wijsbegeerte, welke dan ook, wordt uitgesproken, kan wel niet twijfelachtig zijn. De schrijver stelt tegenover de wijsbegeerte, die hij bestrijdt, niet eene andere en eene betere, maar iets dat geene wijsbegeerte is. Hij bestrijdt alzoo de wijsbegeerte zelve. Ook de titel van zijn werk geeft zijne bedoeling te kennen: ‘Eritis sicut Deus - - gij zult zijn gelijk God, wetende het goed en het kwaad,’ - had de slang tot den mensch gezegd, hem verleidend door zijne zucht tot we-

tenschap. Het is mede de spreuk, die Mephistopheles in het album schreef van den leerling van Faust. Dezelfde kennis, de lust tot weten, die den eersten mensch verleidde, verzoekt hem ook nu, voert hem tot ongeloof, stort hem in het verderf. De wijsbegeerte is even gevaarlijk, evenzeer te vreezen en te vlieden, als de slang in het paradijs. Zoo althans schijnt ons, in verband met den inhoud, de titel van het boek verstaan te moeten worden. Wij gelooven om deze redenen de ‘Eritis,’ schoon de vorm een wijsgeerige zij, te mogen aanduiden onder de benaming van - een anti-filosofische roman. In hoeverre zoodanig voortbrengsel van eene der wijsbegeerte vijandige letterkunde eenig nut kan hebben, en welke daarvan de verdiensten kunnen zijn, wenschen wij, na eene korte mededeeling van den hoofdzakelijken inhoud, eenigzins nader te onderzoeken.

Wat het aesthetische van het boek betreft, vermits de stijl en de inkleeding, uit een streng wijsgeerig oogpunt beschouwd, in dezen het min wezenlijke uitmaken, gelooven wij ons van eene uitvoerige beschouwing daarover te mogen onthouden. In 't algemeen zij het voldoende hier voorloopig op te merken, dat de inkleeding, schoon echt Duitsch, dikwijls niet onbevallig kan genoemd worden; dat het verhaal, schoon soms veel te gerekt, toch voor een groot deel de belangstelling vrij wel gaande houdt; en dat de stijl, de eigenaardige moeilijkheden in aanmerking genomen, die het gekozen onderwerp oplevert, zich gemakkelijk lezen laat. De toestanden zijn doorgaans levendig voorgesteld, en meestal even als de handelingen wèl gemotiveerd; de handeling zelve is echter dikwerf eenigzins slepend; de gesprekken zijn oneindig levendiger en belangwekkender dan het verhaal der gebeurtenissen, hoewel ook de dialoog soms onmatig wordt gerekt, en te dikwijls op een en hetzelfde terugkomt. Men zegt, dat de schrijver hier en daar portretten van nog levende personen heeft geteekend; is dit waar, de achting, die hij zou kunnen verdienen, zal er niet door vermeerderd worden: tijdgenooten doelloos zóó te karikaturiseren, dat ieder die hen ooit ontmoet heeft ze herkent, getuigt zelden van fijn gevoel. Een groot gedeelte van het werk, vooral het eerste gedeelte, is, wat den vorm betreft, eene min gelukkige navolging van de ‘Goethesche Romane;’ in het laatste deel treffen wij enkele voorstellingen aan, die ons eenigermate aan de overdrijving en den

wansmaak van de latere Fransche school herinneren. Om intusschen onpartijdig de ‘Eritis’ te beoordeelen, houde men wel in het oog, dat de kunst hier geenszins doel, maar wel bepaaldelijk middel is, en dat het geheele werk minder als kunstproduct dan wel als strijdschrift beschouwd moet worden. De eenige vraag, waarop het hier derhalve met betrekking tot het aesthetische aankomt, is deze: zijn de geschilderde toestanden en de verhaalde handelingen waarschijnlijk, en is de ontwikkeling der karakters menschkundig waar? Wij gelooven over 't geheel deze vraag bevestigend te mogen beantwoorden. Wat die beantwoording, met terugblik op de bedoelingen van den schrijver, tegen de bestreden rigting en de wijsbegeerte in 't algemeen zou kunnen bewijzen, zullen wij later gelegenheid vinden na te gaan.

De beide hoofdfiguren van den roman zijn een wijsgeer van de nieuwere rigting en zijne vrouw. De eerste, Robert Schärtel, is een ijdel, zelfzuchtig mensch, die zijn denkvermogen ten koste van alle andere krachten zijner ziel heeft pogen te ontwikkelen, en het eindelijk zoover in den eigenwaan en in de eigenliefde brengt, dat hij zich zelven voor een God begint te houden, en door middel van drogredenen, uit zijne wijsbegeerte geput, al zijne ondeugden en zwakheden leert vergoêlijken. Elisabeth, zijne echtgenoote, eene vrouw met eene zeer levendige verbeelding en een gevoelig hart, maar met een zeer onwijsgeerig hoofd, opgevoed in een halfslachtig, met heidensche begrippen vermengd geloof, wordt door hem in eenen kring van hellenistisch gevormde wijsgeeren binnengeleid. Aan de dienst van schoonheid en kunst zijn daar aller krachten gewijd. De vrienden en vriendinnen van Robert Schärtel zijn priesters en priesteressen der kunst. Overal, in alle toestanden van het leven zoeken en waarderen zij niets dan het schoone. Alle hulpmiddelen der plastische en der dramatische kunst worden door hen te baat genomen om het in 't leven te roepen. Hunne gezellige bijeenkomsten maken zij zich ten nutte, om tot eigen genoegen de kunstgewrochten van de meesters der dramatiek ten tooneele te voeren, of in levende beelden de schoone groepen der oudheid en de dichterlijke legenden der middeneeuwen voor te stellen. Van

de godsdienst wordt niets vernomen. Of zij er eene hebben, blijkt in den beginne niet. Alleen Elisabeth, schoon ze nog vasthoudt aan haar geloof, welk dat dan ook zijn moge, ontdekt dat haar echtgenoot en zijne vrienden dikwerf spotten met wat haar heilig is, en met eerbied en bewondering daarentegen spreken over de verhevene geheimen der wijsbegeerte, die hun zijn geopenbaard. Langzamerhand begint men met die geheimen kennis te maken, naarmate ook de karakters der handelende personen zich ontwikkelen. De verdienste van den schrijver is hier ongetwijfeld, dat hij elk karakter naar zijnen aanleg en naar zijnen lust het beginsel der nieuwere wijsbegeerte laat opvatten en uitwerken. God heeft zich zelven gedacht, en zich buiten zich zelven gesteld, om tot zich zelven terug te keeren; God is het absolute subject-object, de idee, die in haar anders-zijn de wereld is, en uit dit anders-zijn in zich zelve terugkeert, zich één wetende met datgene wat hare tegenstelling scheen. Dit, de bekende formule der nieuwere wijsbegeerte, is, vervormd en verwrongen tot eene formule van menschvergoding, de geloofsbelijdenis van Schärtel en zijne vrienden. Zwakheden en ondeugden kennen zij niet; alles is goed; alles is de werking van het goddelijk beginsel; alleen schijnbaar bestaat er een onderscheid tusschen goed en kwaad, een onderscheid dat op het standpunt van het absoluut zelfbewustzijn wegvalt. Het zelfbewustzijn is Godsbewustzijn. Schärtel intusschen waagt bijwijlen nog eenige pogingen om ook den schijn eener disharmonie in het bestaande, zoo als het zich vertoont, te doen verdwijnen; hij streeft ten minste naar eene feitelijke eenheid van het bijzondere met het algemeene in de wereld der verschijnselen; hij zoekt de schoonheid en de harmonie van het al, terwijl hij zich verheft op de voortreffelijkheid van zijn verstand, dat hem die eenheid en die schoonheid reeds heeft doen vinden nog eer ze werkelijk aan zijn oog zich hebben vertoond. Anders de professor, zijn vriend, wien het stelsel als stelsel voldoet, omdat het aan de eene zijde zijn geleerden hoogmoed vleit, en aan de andere, schoon hij 't openlijk niet erkent, hem gelegenheid geeft om straffeloos en zonder gewetenswroeging te doen wat zijn lust en zijne zelfzucht behaagt. Gretig maakt hij dan ook van zijne filosofische drogredenen gebruik, om zonder gewetensbezwaar zijne goedhartige, maar eenigzins on-

beschaafde vrouw te verstooten, en zich met eene andere te verbinden, wier uitwendige schoonheid en fijn vernuft hem eenen toomeloozen hartstogt hebben ingeboezemd. Deze dame, de fiere en geleerde Madeleine, is mede eene soort van wijsgeer; zij heeft sinds lang verachting gehad voor het oude bijgeloof; zij leert van haren professor de wetenschap der idee; het denkbeeld, dat zij een deel der Godheid uitmaakt, streelt haren trots; vroeger reeds hooghartig genoeg, wordt zij nu volkomen onverdragelijk voor anderen. Tevens leert zij de ijdelheid van die vormen inzien, die een huwelijk heeten te heiligen en man en vrouw te verbinden; dat de professor en zij dan ook geene zwarigheid maken om het voldoen aan die vormen een weinig vooruit te loopen, sinds het echtscheidingsproces wat lang duurt, laat zich denken. Die beiden gebruiken alzoo de wijsbegeerte waar zij hun te pas komt, hunne zelfzucht dient en hunne eigenliefde vleit. Haar te dienen door zedelijkheid en pligtsbetrachting, komt niet bij hen op. Een ander vriend van Schärtel is eerlijker en openhartiger dan de professor en Madeleine; hij windt er geene doekjes om, dat hij de wijsbegeerte aan zijne zinnelijkheid cijnsbaar maakt; hij is een grove, ruwe materialist, die juist zooveel van de filosofie aanneemt, als hem voegt, en er openlijk voor uitkomt, dat hij geene andere filosofie verlangt dan die, welke hem vrij en ongestoord al zijne lusten laat botvieren. Het goddelijk wereldbestuur is nu eenmaal op de eene of andere wijze weggeredeneerd; dat is hem genoeg; hij kan nu doen wat hij verkiest. Aardig is zijn gesprek met Schärtel, waarin hij den wijsgeer, die hem tot een beter leven zoekt op te wekken, bewijst, dat hij toch eigenlijk de trouwste volgeling der school is. Schärtel weet er niet veel aan te doen: zijn absoluut zelfbewustzijn gaat ver boven het begrip van zijn levenslustigen vriend, die maar volstrekt niet vat, waarom men nog naar eene uitwendige eenheid met het al zou streven, als die eenheid in werkelijkheid, schoon onzigtbaar, reeds bestaat. Eene schoone tegenstelling vormt het karakter van den uitwendig mismaakten, doch eerlijken en zedelijk regtschapen Eberhard. Hij beeft terug voor dien eigenwaan, die den hemel bestormt en de plaats van God inneemt; hij lacht met die holle woorden, die het ledige van hunnen inhoud door praal van schoolgeleerdheid trachten te verbergen; hij is echter nog geenszins een tegenstander

van de filosofie, zelfs niet van die zijner vrienden; hij twijfelt nog; hij weet niet hoe hen te wederleggen, maar hij is toch overtuigd dat zij ongelijk hebben. Wat zal hij doen? Het stelsel, dat men hem geleerd heeft, aannemen of verwerpen? Hij kan noch het een, noch het ander. Hij besluit niets te doen. Hij ontdekt, tot zijne groote tevredenheid, dat juist dit niets doen volmaakt in het stelsel past. Immers volkomen trouw blijvend aan de wijsbegeerte, is het hem niet mogelijk te handelen; althans het zou hoogst onverstandig en onvoorzigtig zijn, indien hij ooit iets deed of eenig bepaald besluit nam: hoe toch zou hij weten, of hij goed dan wel verkeerd handelde? Alles is immers betrekkelijk goed en betrekkelijk kwaad; en wat is nu beter, wat slechter? Of eigenlijk, er is geen goed en geen kwaad; alles is goed; en waarom zou hij dan iets doen? Als hij niets doet, zal het ook wel goed zijn. De weifelende en niets doende Eberhard ontvangt van de vrienden den bijnaam van ‘de substantie’; hij is ook wel, even als zij, een deel van de godheid; het goddelijke is wel in hem, maar het is in hem nog niet tot bewustzijn gekomen; het kan niet ‘aus sich selbst heraus,’ even als de idee, die nog niet is begonnen te denken, nog niet uit zich zelve in haar anders-zijn is overgegaan, en dus eigenlijk nog niet anders dan de leven-, gedachte- en werkelooze substantie is. Inderdaad, en dit is een meesterlijke greep van den schrijver te noemen; inderdaad is juist Eberhard, de nietsdoende ‘Substanz’, de eenige onder de vrienden, die iets wezenlijks uitrigt, en wanneer hij, schijnbaar tegen zijn zin, eenige handeling volbrengt, is die handeling goed en edel, terwijl juist de overigen niets doen, of voortdurend dwaas, laag en misdadig handelen.

Zoodanig dan is de rigting van den kring, in welken de schoone en beminnelijke, maar zwakke en steeds weifelende Elisabeth, na haar huwelijk met den wijsgeerigen Schärtel, wordt opgenomen. Bij gebreke van een God, dien men liefhebben en aanbidden kan, wordt er de schoonheid als bij de oude Grieken vergood; de kunst vervangt de plaats der godsdienst. Aan de vrouwen, bepaaldelijk aan Elisabeth, wordt de vrijheid gelaten om te denken en te gelooven wat haar goeddunkt. Schärtel wil zijne begrippen vooral niet aan zijne vrouw opdringen; een weinigje ouderwetsche godsdienst staat eene vrouw lief; de dames, Madeleine uit-

gezonderd, moeten zoo wat kinderlijk geloof overhouden, terwijl de heeren onder het groene loof, bij een glas krachtigen Rhijnwijn, en onder 't genot van een fijnen Havannah, zich vermeiden in hun godsbewustzijn, en zich vrolijk maken onder de gedachte, dat zij nu zoo gerustelijk en zonder vrees voor de bijgeloovigheden, waarmede het domme volk zich kwellen laat, den ‘alten Papa’ mogen uitlagchen, die boven de wolken zit. Mogelijk zal Elisabeth eenmaal worden ingewijd in de geheimen der filosofie; maar die inwijding zal langzaam moeten geschieden; het kunstleven waarin Schärtel haar opvoedt, is daartoe de voorbereiding. Elisabeth blijft dus vooreerst bij haar geloof; dat is, zij blijft overtuigd dat er een God is, die de wereld regeert; in welke betrekking zij tot Hem staat, is haar echter niet duidelijk; alleen herinnert zij zich, eenmaal vóór haar huwelijk, toen een jong officier om harentwil in een duel was gedood en de moeder van dien jongeling haar, Elisabeth, had gevloekt, in den geest een soort van verbond met haren God te hebben gesloten, waarbij zij, wel wetende hoeveel ongeloof allerwege werd gepredikt, beloofde Hem getrouw te zullen zijn. De bedoeling van Schärtels wijsbegeerte te vatten, gelukt haar niet; wat hij daarvan nu en dan haar mededeelt, gaat ver boven haar begrip; terwijl de spotternij haar ergert, die zij bijwijlen uit de gesprekken der vrienden opvangt. Niettemin wijkt de gedachte aan dien God, aan wien zij zich verbonden heeft, meer en meer uit hare ziel; de smaakvolle verstrooijingen en vermaken, in welke zij haar leven doorbrengt, houden haren geest te veel bezig om over de godsdienst en over zich zelve na te denken; met haren echtgenoot en zijne vrienden kan zij over die onderwerpen niet spreken, en wanneer zij bij enkele tusschenpoozen eens tot zich zelve inkeert, dan is alles haar duister en nevelachtig; de meest tegenstrijdige gedachten woelen haar door het hoofd, en om zich te bevrijden van wat er pijnigends is in die gedachten, stort zij zich op nieuw in den stroom van steeds wisselende vermaken en zingenot, waarin zij door haren echtgenoot en zijne vrienden wordt medegesleept.

Weldra komt de verleiding met hare schoonste vormen. Een jeugdig kunstenaar, dien Schärtel te Rome heeft leeren kennen, en die later blijkt een vermomd edelman te zijn, komt in de stad zijner inwoning hem een bezoek brengen.

Een ideaal van mannelijke schoonheid, wekt de jonge schilder de bewondering van den aesthetischen wijsgeer. Met geestdrift wordt hij verwelkomd door den kunstlievenden kring. Men dringt hem om eenigen tijd te blijven, en gaarne geeft hij aan de uitnoodiging gehoor. Het liefelijk Madonnagelaat van Elisabeth heeft bij den eersten aanblik hem getroffen; het is voor hem het origineel van die Madonna van Perugino, die altijd zijn lievelingsstuk is geweest, en die hij zoo dikwijls heeft pogen na te volgen. Niet minder boeit hem haar omgang, en ook de wijsgeer zelf en zijne vrienden houden op de aangenaamste wijze hem bezig. Spoedig is hij de huisvriend van Schärtel, die hem met de meeste gemeenzaamheid behandelt, en hem onophoudelijk met zijne vrouw in aanraking brengt. De onderlinge spelen, de tooneelvoorstellingen, de concerten, de uitvoeringen van opera's gaan hun gang; men doet reistogtjes te zamen; Elisabeth leert teekenen van den schilder en wordt meer en meer vertrouwelijk met hem, terwijl zij van haren echtgenoot, dien ze eerst innig liefhad, langzamerhand wordt vervreemd, sinds hij steeds duidelijker haar doet gevoelen, dat hij haar weinig acht, zoo geheel anders dan de schilder, die haar niet dan met den diepsten eerbied bejegent en haar als zijne heilige aanbidt. Dat alles ziet Schärtel, en - hij verheugt er zich over. Het is een toestand dien hij waarneemt, en waarin zijn wijsgeerige blik behagen schept. Zich te verontrusten behoeft hij niet; hij kent Elisabeth; en ook al wilde zij hem ontrouw worden, het staat toch aan hem een einde aan het spel te maken, zoodra hij het goed vindt. Dat die berekening faalt, laat zich ligt voorzien. De strijd van Elisabeth, de ontwikkeling van haren hartstogt, waarbij zij tegen de verleiding niets heeft over te stellen dan een duister gevoel van pligt en eene onbestemde vrees voor de zonde, kenschetst haar karakter, goed als het is in den grond, maar zwak en weifelend bij het gemis aan een krachtig en levenwekkend geloof. Als de goede engel staat de nietsdoende Eberhard aan hare zijde; hij is de eenige, van wien ze bijwijlen een woord van zedelijkheid en pligt verneemt, al wordt het dan ook uitgesproken op eenen toon, die aan den ernst van den spreker soms twijfelen doet; en in hare oogenblikken van diepe neêrslagtigheid storten de klanken, die hij aan het klavier ontlokt, een weldadigen balsem in hare ziel. Ergerlijk wor-

den in deze phase van ontwikkeling de tooneelen tusschen Robert Schärtel en den schilder, die, mede door den invloed der wijsbegeerte en de daarmede gepaard gaande vergoding der kunst, tot eene verachting van alle zedelijkheid is gebragt, en zich naauwelijks moeite geeft om zijne liefde voor Elisabeth voor zijnen gastheer te verbergen. Hij gaat zelfs zoo ver, dat hij Schärtel wijsgeerig tracht te bewijzen, dat zijne vrouw hem nu lang genoeg heeft bemind; uit Goethe's ‘Wahlverwantschaften’ heeft hij de argumenten geput. Schärtel wordt echter zeer on wijsgeerig woedend, om daarna op nog veel onwijsgeeriger wijze zijnen medeminnaar te smeeken hem zijn huiselijk geluk niet te ontrooven. Elisabeth wordt intusschen noch door de bedreigingen en smeekingen van Schärtel, noch door de wenken van Eberhard gered, - maar door de ontdekking dat zij moeder zal worden. Een hartstogtelijk tooneel tusschen haar en den schilder eindigt, op het oogenblik dat Eberhard met den vorstelijken voogd van haren minnaar binnentreedt, met eene langdurige onmagt van Elisabeth, waarin zij, hoewel schijnbaar bewusteloos, alles hoort wat om haar gedaan en gesproken wordt. De adelijke minnaar komt tot inkeer; hij gehoorzaamt het bevel van zijnen voogd, en ontvlugt de stad, waar hij te lang voor de rust van de arme Elisabeth heeft vertoefd. Op Elisabeth zelve heeft de toestand, waarin zij een tijdlang verkeerd heeft, in verband met de voorafgaande gebeurtenissen, een onuitwischbaren indruk gemaakt. Hare levensvreugde is voor altijd voorbij. Eene diepe zwaarmoedigheid, waaruit het steeds moeilijker wordt haar te wekken, overvalt haar; Schärtels teedere zorg beurt haar niet meer op; het besef dat zij gezondigd heeft, schoon ze niet is gevallen, drukt haar; zij weet niet of de God, wiens geboden zij ongehoorzaam is geweest, haar vergeven wil; zij twijfelt nog wel niet aan Zijn bestaan, maar toch aan Zijne vergevende liefde, en de lust ontkiemt ook bij haar, om te onderzoeken, te weten, als haar echtgenoot en zijne vrienden.

En nu begint voor Elisabeth een leven van gestadige onrust, van voortdurende weifeling tusschen ongeloof en bijgeloof. De filosofemen van Schärtel zijn voor haar woorden zonder zin; zij kan, zij wil niet gelooven dat zij waarheid zouden bevatten; als God alles is, dan is Hij niet, maar wij zijn en de wereld is, en die wereld is God en wij

zelve zijn God - -; zij heeft dus geen trouw beloofd aan haren God, maar aan de wereld en aan zich zelve - -. De vermaken, die haar afleiding gaven, zijn voorbij; de kring, waarin zij zich bewoog, is uiteengegaan; de kunst, waarin zij een tijd lang behagen schepte, is haar niet gevallig meer om de herinneringen die er aan verbonden zijn; de letterkunde, waarmede zij in vroeger dagen haren geest bezighield, voldoet haren smaak, geenszins haar gevoel, en schenkt geen troost aan hare hevig geschokte ziel. Zij zoekt afleiding, schoon zeer tegen den zin van Schärtel, in boeken die hare verbeelding spannen, in voorstellingen die haar eene bijgeloovige vrees voor het ongeziene en ongekende inboezemen. De toestand van haar gemoed werkt verderfelijk op haar ligchaam; herhaalde zenuwtoevallen, die naar vlagen van krankzinnigheid gelijken, komen haar overvallen, en alleen het spel van Eberhard is in die oogenblikken in staat haar tot bedaren te brengen. Toch blijft er nog in hare ziel een vonk van hoop. Eberhard, die de wijsgeeren geluk wenscht met hun goddelijk niets, dat zijnen troon heeft gebouwd te midden van het niets, heeft eenmaal, in een harer oogenblikken van vertwijfeling, tot haar gezegd: ‘Geloof het, er is een koningrijk der hemelen, en een ander en beter leven, waarvoor wij zijn bestemd.’ - En Elisabeth wordt moeder, en schoon ze met weemoed op haar voorleden terugziet, eene schoonere toekomst daagt voor het oog harer ziel; een nieuwe band vereenigt haar met den nog altijd geliefden echtgenoot; en eene nieuwe, de schoonste werkzaamheid vangt aan, de zorg voor haren zoon. Elisabeth gelooft, en dankt haren God.

Inmiddels is ook voor Schärtel een nieuw leven aangevangen en een nieuwe werkkring heeft zich voor hem geopend. Als Hoogleeraar naar eene naburige Hoogeschool beroepen, verlaat hij met zijne vrouw de stad, waar zij te zamen, niet zonder eigene schuld, veel leeds, schoon ook veel liefs ondervonden hebben. Tevens begint de wijsbegeerte, die tot heden binnen de muren der school of in de geleerde boeken besloten bleef, zich onder alle volksklassen te verspreiden, steeds onzedelijker en onedeler in hare strekking, naarmate zij lager daalt. Schärtel neemt ijverig aan het voortplanten der beweging deel: eerst bepaalt hij zich tot de beschaafden, tot zijne leerlingen; maar het misnoegen der regering over zijne hevige, alle geloof vijandige

taal, zoowel als de haat van Madeleine, die hem niet vergeeft, dat hij eene verzoening tusschen de ongelukkige verstooten vrouw van den professor en haren echtgenoot heeft trachten te bewerken, doen hem zijne aanstelling verliezen; en nu - geen gehoor meer vindend onder de geletterden, wendt hij zich tot het volk en predikt in bijeenkomsten van burgers en handwerkslieden het wijsgeerig ongeloof en de democratie. Zijn vriend, de materialist, volgt zijn voorbeeld, maar op zijne wijze; hij is de regte demagoog; in kroegen en onder de laagste klassen der maatschappij verkondigt hij de dienst der zinnen en de omverwerping van alle maatschappelijke orde. En het volk is tevreden sinds het vernomen heeft, dat er goed noch kwaad en geene vergelding der ongeregtigheid is; sinds het geleerd heeft dat het handelen mag naar zijnen lust. En het begint dan ook te handelen naar zijne lusten. Een leerling van Schärtel, een smid, die zijne vrouw mishandelt en haar eindelijk in een toestand van dronkenschap doodslaat, omdat zij de bijeenkomsten der piëtisten bijwoont, levert een proefje van de uitwerking der nieuwere wijsbegeerte op de begrippen en de handelingen van den onbeschaafden mensch. Of dat voorval, dat trouwens de doodstraf van den schuldige ten gevolge heeft, den wijsgeer tot bezinning brengt? De smid heeft hem verkeerd begrepen; is hij aansprakelijk voor de dwalingen en de dwaasheid van anderen?

Van anderen? In het eigen huis van den fijn beschaafden en diepdenkenden wijsgeer, die zijne eigene leer toch wel begrepen zal hebben, wordt de geschiedenis van den smid, hoewel natuurlijk op andere wijze, herhaald. Wie van beiden, de woeste adept der school of de verheven meester, zal de meest schuldige zijn?

Elisabeth heeft haar geloof en haar geluk teruggevonden. Maar naarmate beide tot haar schijnen terug te keeren, begint haar echtgenoot zich van haar te verwijderen. Eene noodlottige gelijkenis van zijnen zoon met dien schoonen jongeling, dien hij eertijds zoozeer bewonderde, maakt hem wrevelig tegen zijn vrouw en belet hem liefde te gevoelen voor zijn kind. Niet minder stuit hem het gedrag van Elisabeth, die het voorbeeld der smidsvrouw volgt en piëtistische zamenkomsten bijwoont. Welk eene houding voor den gevierden verkondiger der wijsbegeerte, die zijne eigene vrouw niet eenmaal het openlijk deelnemen aan de

oude bijgeloovigheden van het Christendom kan beletten! Hare wijsgeerige opvoeding is volkomen mislukt; alle pogingen, die Schärtel heeft aangewend, om het ‘bijgeloof’ in haar uit te delgen, zijn vruchteloos gebleven. ‘Geloof wat gij verkiest,’ duwt hij haar eindelijk toe, ‘maar geef geene openbare ergernis, en laat die dweepers en die huichelaars wat ze zijn.’ - Is het wonder, dat de arme vrouw haren echtgenoot ongehoorzaam blijft? Wat geeft hij haar ter vergoeding, wanneer hij de eenige gelegenheid, om voedsel voor hare ziel te erlangen, haar ontneemt? Eene koude, onverstaanbare leer, die, voor zoover zij ze begrijpt, haar eene godslastering schijnt. Toch zal de wijsgeer zegevieren. De tooneelen tusschen de echtgenooten worden heviger, dag aan dag. Eene vreeselijke ontdekking brengt Elisabeth tot wanhoop: zij wordt niet meer bemind; eene andere heeft hare plaats in het hart van haren echtgenoot ingenomen; eene andere, een uitwendig schoon, maar dom en onbeduidend wezen, het verpersoonlijkte egoïsme bovendien, een meisje, dat Schärtel en zijne vrouw als kind hebben gekend, maar dat nu tot eene frissche en bloeijende schoonheid is opgegroeid. De arme Elisabeth beschuldigt zich zelve als de oorzaak van Schärtels ontrouw: het moet hem toch ook hinderlijk zijn, als zij onverzettelijk blijft vasthouden aan dat geloof dat hij veracht; welnu, - zij zal tot hem terugkeeren, zij zal trachten hem gehoorzaam te worden. Mogelijk toch ook, ja waarschijnlijk zelfs, dat hij, de geleerde, de wijze, gelijk, en zij, de ongeletterde, onnoozele, ongelijk heeft. Zij heeft hem nimmer begrepen, maar zij zal toch trachten hem te begrijpen. Één ding is zeker: die persoonlijke God, aan wien zij geloofde, bestaat naar zijne stellige bewering niet: zij zal trachten zich te overtuigen van de waarheid dier bewering. Maar er is dan toch een God, ook naar zijne leer; of spreekt hij niet altijd van de Godheid en van het goddelijke? Maar die God, waarvan hij spreekt, zal hij haar kunnen en willen helpen, waar zij hulp van noode heeft? Zal zij tot hem kunnen bidden voor het behoud en het welzijn van haar kind? Dan - wat behoeft zij te bidden, wat de zorg voor een dierbaar leven aan een ander toe te vertrouwen! Is dat niet juist die menschelijke zwakheid, waartegen Schärtel zoo ijvert, wanneer zij van een deel harer moederpligten zich tracht te ontslaan om ze door een bovennatuurlijk wezen voor haar te laten waarnemen? Haar

is de zorg toevertrouwd voor haren zoon; zij zelve zal voor hem waken en hem behoeden voor gevaren. Spoedig wordt die werkzaamheid op de proef gesteld. Eens op een middag brengt men het kind, dat onder geleide van eene onachtzame dienstbode uitgegaan en onder een volksoploop geraakt is, ligt gekwetst te huis. De moeder besluit, dien nacht te blijven waken; echter is zij onvoorzigtig genoeg het kind bij zich te nemen: zij meent op die wijze er dubbel zorg voor te kunnen dragen, nu zij de rol der Voorzienigheid voor haren zoon op zich heeft genomen. Het einde is ligt te vermoeden; - de slaap overvalt haar, de volgende morgen vindt haar in stomme wanhoop bij het lijk van haar kind. - -

Het verbond van Elisabeth met haren God is verbroken. Zij heeft Hem, Hij heeft haar verlaten. Hij bestaat niet, - er is geen God, die het lot der menschen bestuurt. Er is geen andere God dan dat Al of Niets van den wijsgeer, - dat Al dat hij zelf is. Schärtel is de God, tot wien Elisabeth in hare vertwijfeling, die reeds grenst aan krankzinnigheid, vlieden zal. Zij vindt hem, na de dagen die, volgende op den dood van haren zoon, in doffe wezenloosheid vervlogen zijn, in vertrouwelijk gesprek met de gehate mededingster, als gast in hare woning sinds eenigen tijd ontvangen. Schärtel verlaat het huis, en een woest tooneel volgt tusschen de beide vrouwen: de krankzinnigheid van Elisabeth heeft zich geopenbaard. In 't eerst wekt haar toestand het medelijden van Schärtel, maar spoedig begint de zorg voor eene vrouw, die noch verstand, noch schoonheid meer bezit, hem te vervelen. De wijsgeer, in wien alleen het denken ontwikkeld is, in wien alle menschelijk gevoel meer en meer is uitgedoofd, en die in de vrouw, welke hij meende te beminnen, eigenlijk niets anders dan de uitwendige schoonheid bewonderde, kon haar liefhebben zoolang zij het hare bleef bijdragen om hem het leven te veraangenamen; zij had voor hem geene waarde meer, zij begon hem tot last te worden, nu zij, verstoken van de eigenschappen, die haar beminnelijk maakten in zijn oog, zijne trouwe zorg en liefderijke hulp behoefde. Een tijd lang houdt hij 't nog met haar vol; ten laatste begrijpt hij, dat het toch wel 't verstandigst zal zijn haar in een gesticht te laten verplegen, vooral sinds zij op een gemaskerd bal, waar zij ongemerkt

hem gevolgd is, openlijk blijken van waanzin gegeven heeft. Kan het hard worden genoemd, zoo hij de arme vrouw uit zijn huis verwijdert? Wat kan zij anders verlangen, dan goed verzorgd te worden? Hare rol is uitgespeeld; genoeg zoo zij het overschot harer dagen in rust en vrede kan doorbrengen, - den grooten wijsgeer, die zijne pligten tegenover de wereld te vervullen heeft, mag zij niet hinderen in zijne belangrijke werkzaamheid. De ongelukkige Elisabeth blijft inmiddels voortmijmeren over de onoplosbare vraagstukken, waarmede zij in hare eindeloos lange en eenzaam doorgebragte uren zich bezig houdt. Nog steeds zweeft die pijnigende vraag haar voor den geest: waar en wie is de God, dien Schärtel aanbidt, of is hij het zelf, die de plaats van haren God heeft ingenomen? Is Schärtel een God, dan moet hij ook oppermagtig, dan moet hij onsterfelijk zijn. En indien hij dat is, dan heeft hij ook magt over haar, en dan zal zij hem smeeken haar te redden en in genade haar weder aan te nemen. Maar zoo hij 't eens niet mogt zijn, zoo hij eens, even als zij, een gewone, zwakke sterveling ware? Zij wil weten, zij wil zekerheid hebben. Welaan dan, de proef genomen van Schärtel's almagt! Zoo hij is wat hij zegt te zijn, zoo hij een God is, dan zal hij zich zelven ook weten te behoeden voor alle gevaren, die hem kunnen bedreigen. Elisabeth weet vergif magtig te worden; zij werpt het in den wijn, dien Schärtel des avonds te huis komend drinken zal. Eerst nadat het te laat is, komt Elisabeth tot het besef van de misdaad, die zij in haren waanzin gepleegd heeft; - zij vlugt onder bescherming van den nacht uit hare woning en uit de stad naar het open veld. Een oude predikant, die den bijbel zit te lezen, vindt haar voor zijn geopend venster geknield, hem aanstarend met wilden blik, en hem smeekend te bidden voor hare ziel. Bewusteloos binnengebragt, verneemt zij bij haar ontwaken, door Eberhard en den schilder, thans ‘den Vrijheer’, die in den laatsten tijd ongemerkt hare gangen gevolgd zijn, en nu ook haar hebben opgezocht, dat Schärtel niet gestorven is, schoon hij het vergif genomen heeft, dat zij hem heeft voorgezet. De predikant spreekt met haar, en ontdekt tot zijne vreugde, dat alle hoop op herstel nog niet is vervlogen. Hij geleidt haar in eene afgeslotene galerij zijner kerk, waar zij ongezien de godsdienstoefening kan bijwonen; de orgeltoonen roepen haar

terug naar het voorleden, naar de dagen toen zij nog geloofde, en met aandacht luistert zij naar de woorden van den leeraar, als hij van den Eeuwige en Eenige spreekt, die de almagtige Heer, maar ook de oneindige Liefde is. De bekeering volgt. De gemeente verlaat het kerkgebouw en Elisabeth knielt voor den geestelijke op de trappen van het altaar. Eene hooge gestalte ligt naast haar geknield; het is de Vrijheer, haar minnaar van weleer; ook hem geldt de vergeving, die haar wordt beloofd; en daarachter, in de schaduw, staat diep getroffen de goedhartige Eberhard, die mede zijnen God heeft teruggevonden en in stilte tot Hem bidt.

Anders gaat het met den wijsgeer, wiens goddelijkheid op zoo onverwachte wijze wordt op de proef gesteld. Uit enkele half verstaanbare gezegden van zijne vrouw, die nog gepoogd had hem te waarschuwen eer zij vlugtte, ontdekt hij 't gevaar, waarin hij verkeert. Hij weet het, dat hij spoedig sterven zal, indien niet haastig redding komt. Zal hij sterven als wijsgeer, zich voegend in de erkende noodwendigheid van al wat bestaat en geschiedt? Zal hij als de wijzen, van ouds, onbewogen en ongestoord tot in de laatste ure, met kalme zelfbeheersching zich in zijnen mantel wikkelen en den slag afwachten, die hem treffen zal? Hij denkt wel aan zulk een uiteinde, en hij vindt het wel grootsch en bewonderenswaardig, - maar hij heeft den moed niet, dien het eischt. En spoedig, zoodra hij eene eerste werking van het vergif begint te gevoelen, verlaat hem al zijne wijsgeerige bezadigdheid; radeloosloopt hij rond, of er niet ergens nog hulpe te vinden mag zijn. In de keuken, die hij binnenloopt, om de dienstbode te zoeken, valt zijn oog op de half uitgaande lamp: de olie, die zij bevat, dient hem tot braakmiddel, - - het levenslicht, dat in den, goddelijken Schärtel staat uitgebluscht te worden, gaat voedsel en behoud zoeken in de olie eener lamp - -. Eene hevige ziekte volgt, en in die ziekte droomt de wijsgeer wonderlijke droomen over zijne wijsbegeerte en over zich zelven. De oude Mephisto komt hem wekken uit zijnen slaap en voert hem naar een hoogen berg, van waar hij de stad en het land, waar hij gewoond heeft, overziet. Rondom hem scharen zich zijne vroegere vrienden, en dragen steenen aan om een altaar te bouwen. Dat altaar wordt voor hem gebouwd, voor hem, den God der Goden. En honend

lacht Mephisto, en daarboven, daar waar eenmaal de zetel van den Ongeziene door het bijgeloof was geplaatst, wordt eene stem gehoord: - ‘Ik ben de Heer - - -’.

Elisabeth sterft met diep berouw en na opregte boete over hare naauw toerekenbare misdaad, in het zaligend geloof aan de vergevende en verzoenende liefde van Hem, die aan het kruis voor de menschheid geleden heeft. Op haar sterfbed heeft zij haren echtgenoot, die nog krank te huis ligt, vergiffenis gesmeekt, en het leed hem vergeven, dat hij, onwillig misschien, haar heeft aangedaan. Bij haar graf heeft Eberhard, de eenig ware vriend, dien zij in haar treurig leven heeft gekend, een traan van stille smart, de Vrijheer, die haar huiselijk geluk verwoestte, een traan van berouw geweend. Toen hebben die beiden elkander de hand gedrukt, en zijn zij elk huns weegs gegaan, om wel te doen waar hunne hulp van nut kon zijn, en het kwaad te helpen herstellen, waartoe ook zij hun deel hebben bijgedragen.

Nog eenmaal zien wij Robert Schärtel terug. Maar nu eenzaam en van al zijne vroegere vrienden verlaten. De stormen des tijds hebben ze verstrooid. De heerlijkheid der school is voorbij; het goddelijk licht, dat van haar uitstraalde, is getaand, hare magt te niet gedaan, haar hoogmoed gebroken. En ook Schärtel's trots wordt ten laatste vernederd, en hij buigt zich voor zijnen Heer, wien hij eenmaal zich gelijk waande, en wiens geringste dienstknecht hij zich thans gelukkig zou achten te zijn. Hij had een God onder de Goden, hij had den meest wijzen, den meest voortreffelijken van allen zich gewaand; hij ontdekt in zijne vernedering, dat hij van allen de grootste dwaas en de ergste misdadiger is geweest. Zoo moge het allen vergaan, die, als hij, Gode gelijk willen zijn, wetende het goed en het kwaad! - - -.

Ziedaar in eene ruwe en haastige schets den hoofdinhoud opgegeven van het zonderlinge boek, waarop wij de aandacht onzer lezers gevestigd hebben en waarmede wij nog eenige oogenblikken hen wenschen bezig te houden. Uit het weinige, dat wij er van vermeldden, zal het hun reeds duidelijk zijn geworden, in hoeverre wij regt hadden, toen wij den roman als zoodanig noch onverdeelden lof wensch ten toe te brengen, noch het voortreffelijke voorbij te zien,

dat er in gevonden wordt. In den aanvang van het verhaal zal elk, die met de schriften van Goethe bekend is, eene navolging, schoon in tegengestelden zin, van den Wilhelm Meister, in de geschiedenis met den schilder en zijne verhouding tot Schärtel en zijne vrouw, eene copie en eene bestrijding tevens van de Wahlverwandtschaften ontdekken. Wij noemen dit geenszins eene fout, in zoover het eenig gemis aan oorspronkelijkheid zou aanduiden; wij gelooven integendeel, dat de schrijver juist teregt voor een oogenblik op het standpunt van Goethe zich verplaatste, wiens geschriften zooveel invloed op de vorming der latere wijsbegeerte hebben uitgeoefend, om van uit dat standpunt zelf de moraal te wederleggen, die er uit geput kan worden, maar wij noemen het navolgen van Goethe in zoover een misgreep van den schrijver, als juist daardoor zijne minderheid in vorm en in schildering van toestanden te duidelijker in het oog valt. Dat intusschen de teekening der beide hoofdkarakters eene meesterlijke mag heeten, zal gaarne door elk, ook door hen die niet met de strekking van het boek zijn ingenomen, worden erkend. De langzame, maar natuurlijke ontwikkeling van die karakters, de menschkundige schildering van den invloed, dien eene wijsbegeerte als die van Schärtel op beide uitoefent, is onzes inziens de hoofdverdienste van het boek. Ook in de nevenfiguren is veel goeds; alle worden zij, gelijk wij boven reeds van de wijsgeerige vrienden van Schärtel opmerkten, dienstbaar gemaakt aan het oogmerk, dat de schrijver zich heeft voorgesteld; alle maken zij ons met eene of andere zijde van het zoogenaamd wijsgeerig leven in Duitschland bekend; en alle strekken in meerdere of mindere mate, om ons eenen afkeer van zoodanig een leven in te boezemen. Op de feilen, die in 't algemeen de waarde van de ‘Eritis’ zeer verminderen, op de gerektheid van het verhaal, op het dikwerf slepende der handelingen, wezen wij reeds boven. Wij achten ook de hartstogtelijkheid der bestrijding geenszins prijzenswaardig. De meer bijzondere fouten in den roman vallen elk onmiddellijk in het oog. Wij noemen daarvan enkele voorbeelden. Het tooneel tusschen den schilder en den wijsgeer op het oogenblik dat Elizabeth den eerste is ontvlugt, schijnt ons wat al te hellenistisch, en, zoo al mogelijk of waarschijnlijk in onze beschaving, toch beter niet vermeld in een roman der negentiende eeuw.

De plotselinge dood van het kind van Elisabeth, terstond na haren afval, doet ons te veel aan een ‘Deus ex machina’ denken. De olie uit de keukenlamp, die het leven van den wijsgeer redt, is eene aardigheid, die juist niet van goeden smaak getuigt. In de beschrijving van Elisabeth's krankzinnigheid komen schilderingen voor, die wel is waar niet onmogelijk kunnen genoemd worden, maar dan toch, uit een aesthetisch oogpunt beschouwd, veel te sterk zijn gekleurd. Dezelfde aanmerking geldt omtrent de orgie, die op het gemaskerd bal volgt en welke Schärtel beschonken verlaat. In hooge mate onkiesch eindelijk is het nederknielen van Elisabeth naast haren voormaligen minnaar, als zij boete doet voor hare zonden, - eene voorstelling die bovendien, ook al beleedigde zij geenszins het zedelijk gevoel, eer op het tooneel, dan in een verbaal als de ‘Eritis’ te huis behoort[1]. Bij het einde van het boek worden wij weder aan Goethe herinnerd, waar Schärtel door Mephistopheles zich op den berg laat voeren om de wereld te overzien, die hij meent te beheerschen op het oogenblik dat zijne vernedering nabij is, - eene fantasie, die blijkbaar aan het tweede deel van den Faust is ontleend. De terugkeer van Elisabeth tot het leven en tot het kinderlijk geloof, als zij de toonen van het orgel en den zang der gemeente hoort, is eenvoudig uit den Faust overgenomen:

‘An diesen Klang von Jugend auf gewöhnt,
Ruft er auch jetzt zurück mich in das Leben.
Sonst stürtzte sich der himmelsliebe Kusz
Auf mich herab in ernster Sabbathstille;
Da klang so ahnungsvoll der Glockentonen Fülle,
Und ein Gebet war brünstiger Genuss;

Diesz Lied verkündete der Jugend muntre Spiele,
Der Frühlingsfeier freies Glück;

O tönet fort ihr süszen Himmelslieder!
Die Thräne quillt, die Erde hat mich wieder!’

1 Wij herinneren ons een paar van bovenstaande opmerkingen in eene vroegere beoordeeling van de ‘Eritis’ gevonden te hebben; wij hebben daarom echter niet gemeend ze hier achterwege te moeten laten.

Wij misgunnen den schrijver het gebruik niet, dat hij van deze schoone regels des dichters gemaakt heeft; het mag echter de vraag zijn, in hoever het volkomen eerlijk kan heeten, bij denzelfden dichter uit stroopen te gaan, wiens kunstvoortbrengselen men door drie boekdeelen heen gepoogd heeft in een hatelijk daglicht te stellen. - Van andere, geringere feilen spreken wij hier evenmin, als van meer op zich zelf staande verdiensten, die wij in de ‘Eritis’ aantroffen. Door te veel in bijzonderheden af te dalen vreezen wij onze beschouwing boven mate te zullen rekken. Wij gelooven tot het gezegde ons te mogen bepalen, wat het boek als roman betreft.

Beschouwen wij de ‘Eritis’ als polemisch geschrift, dan zullen wij, om de verdienste des schrijvers naar waarde te beoordeelen, vóór alles behooren op te merken, dat de methode, waarvan hij ter bestrijding zijner wederpartij gebruik heeft gemaakt, van alle denkbare wijzen van bestrijding verreweg de gemakkelijkste is, en zeer ligt met gunstigen uitslag schijnt bekroond te worden. De romanschrijver heeft de keuze der karakters, die hij tot vertegenwoordigers der te bestrijden rigting maakt, volkomen in zijne magt: hij kan even goed de laagste, de meest verdorvene en de zwakste, als de meest verhevene, de deugdzaamste en de krachtigste kiezen. Neemt hij de eerste soort, zijne bestrijding zal onvermijdelijk den schijn dragen van ten eenenmale onwederlegbaar te zijn. De romanschrijver, die het verderfelijke van deze of gene leer in 't licht wil stellen, heeft nog een ander voordeel. Hij behoeft zich niet met de beginselen en de wetenschappelijke ontwikkeling van het stelsel, dat hij bestrijden wil, op te houden; hij heeft eenvoudig met de resultaten te doen; hij heeft alleen te letten op de gevolgtrekkingen, en hij behoeft niet eenmaal tot die gevolgtrekkingen zich te bepalen, die inderdaad door den ontwerper van het te bestrijden stelsel gemaakt zijn, maar hij kan ook de zoodanige in zijn voordeel gebruiken, die een ander gemaakt heeft, of die op eene of andere wijze uit het stelsel getrokken zouden kunnen worden. Het blijft echter de vraag, in hoeverre eene dergelijke wijze van bestrijding werkelijk geacht kan worden eene wederlegging van de leer te bevatten, waartegen de aanval gerigt is.

De schrijver der ‘Eritis’ stelt zich, gelijk wij in den

aanvang van onze beschouwing opmerkten, en gelijk uit het gansche verhaal blijkt, in de eerste plaats ten doel, op praktisch terrein het verderfelijke en noodlottige van de linker-Hegeliaansche rigting niet alleen, maar in 't algemeen van alle zoogenaamd pantheïstische wijsbegeerte aan te toonen. Bij den eersten aanblik, en wanneer men nog onder den indruk verkeert, dien de lezing van zijn boek heeft verwekt, schijnt de poging volkomen gelukt. Afschuw vervult ons, wanneer wij het oog vestigen op hen, die zoo godslasterlijk eene leer als die van Robert Schärtel durfden prediken; medelijden, wanneer wij letten op het ongelukkig slagtoffer zijner zoogenoemde wijsbegeerte; en in 't eerst voelen wij ons werkelijk geneigd, al die zonden en misdaden, al die dwaasheden en ongeregtigheden, al die onheilen en jammeren, waarvan het sterk gekleurde tafereel ons nog voor oogen is, aan den invloed van die wijsbegeerte toe te schrijven, die de persoonlijkheid van God buiten en tegenover de wereld ontkent. Bij nader inzigt blijkt ons echter, dat de meeste schuld van dat alles veeleer aan de handelende personen zelve is toe te schrijven; en de vraag rijst bij ons op, of Schärtels wijsgeerig beginsel die rigting zou genomen hebben en die gevolgen zou hebben gehad, indien hij een ander en beter mensch, indien hij minder zelfzuchtig en minder opgeblazen ware geweest. Met gelijk regt vragen wij of Elisabeth zoo ongelukkig ware geworden, ook al had zij sommige van de begrippen der nieuwere wijsbegeerte omhelsd, indien haar karakter niet zoo zwak en zoo weifelend, indien hare verbeelding niet zoo prikkelbaar, indien haar gevoelsleven niet zoo bovenmate ontwikkeld ware geweest. Van de nevenfiguren, die zich om Schärtel en zijne vrouw groeperen, gelden dezelfde of dergelijke vragen. Dat Schärtel's leer op hem zelven en op de zijnen een allerverderfelijksten invloed moet uitoefenen, staat buiten twijfel, maar wat bewijst dit tegen het dusgenoemd pantheïsme, tegen hetwelk de ‘Eritis’ is gerigt? Het eenige wat het nog bewijzen zou, is, dat de wijsbegeerte, die de goddelijke persoonlijkheid buiten de wereld niet erkent, in sommige omstandigheden en voor sommige karakters hoogst gevaarlijk kan worden. Het kost echter weinig moeite, volmaakt hetzelfde ten opzigte van het Christendom te bewijzen. De brandstapels der inquisitie kunnen met gelijk regt aan het Christendom worden voorgeworpen, als de dwalingen van Schärtel en de zijnen aan het pantheïsme.

Toch verdedigt men het Christendom, en te regt, door de geloofsvervolgingen aan eene verkeerde opvatting der Christelijke beginselen te wijten. Met evenveel regt kan men echter de vraag stellen, of de oorzaak van Schärtel's dwalingen niet evenzeer te vinden is in eene verkeerde opvatting van de leer, die hij beweert toegedaan te zijn. Wij achten deze vraag te eer gegrond, wanneer wij het krachtig protest ons herinneren, dat de groote meester der nieuwere wijsbegeerte herhaaldelijk tegen de gevolgtrekking heeft ingeleverd, die steeds aan zijne leer werd voorgeworpen en ook nu weder in de ‘Eritis’ op den voorgrond wordt gesteld. De bewering, dat de nieuwere wijsbegeerte God in menschelijke individuën stelt, is door Hegel meer dan eens, - en zoo wij gelooven teregt, - eene ‘falsche Konsequenz’ en een ‘infamirender Vorwurf’ genoemd. Mogen sommige zijner leerlingen al tot zoodanige uitkomst zijn geraakt, de dwaasheden der volgelingen zijn zoomin den meester te wijten, als de misdaden der Christenen aan den stichter der Christelijke godsdienst, indien niet vooraf is uitgemaakt, dat die dwaasheden de volstrekt onvermijdelijke gevolgen zijner wijsbegeerte zijn. En dit uit te maken, is, gelooven wij, nog zoo gemakkelijk niet. Het vereischt inderdaad weinig kunst om eene gevolgtrekking, die met mogelijkheid door een of ander slecht redenerend individu uit een leerstelsel te trekken zou zijn of getrokken is, als wapen tegen dat leerstelsel te gebruiken; maar eene geheel andere zaak is het te bewijzen, dat zoodanige gevolgtrekking noodwendig uit dat leerstelsel moet voorvloeijen. En oneerlijk mag het ongetwijfeld heeten, eenen wijsgeerigen denker of den verkondiger eener leer een resultaat tegen te werpen, dat klaarblijkelijk op een misverstand zijner beginselen steunt. Het is met Hegel's: ‘was vernünftig ist das ist wirklich und was wirklich ist das ist vernünftig’ evenzoo gegaan als met Spinoza's ‘Quicquid est in Deo est.’ Terwijl men de laatste stelling door een ‘al wat is, is God’ vertaalde, bragt men de eerste in dezer voege over: ‘wat redelijk is dat is feitelijk en wat feitelijk is dat is redelijk,’ en liet op deze wijze, op de aldus verdraaide beweringen der groote wijsgeeren doorrednerend, èn Spinoza èn Hegel de meest onzinnige, de meest goddelooze en de onzedelijkste leer verkondigen, die ooit in een verward brein of in eene zondige ziel was opgekomen. Zoo heeft men mannen, wier eenig streven de meest volledige

erkenning der goddelijke waarheid, de innigste godsvrucht en de hoogste zedelijkheid was, tot dwazen, tot godloochenaars en tot redelooze menschen gemaakt. De schrijver der ‘Eritis’ verzwijgt voorzigtiglijk hunne namen; dat hij ze echter voortdurend in de gansche ontwikkeling van zijn verhaal in het oog heeft, en dat hij van dezelfde valsche gevolgtrekking, waarmede anderen hen bestreden, gebruik maakt om hen in een hatelijk daglicht te stellen, of althans afkeer in te boezemen voor hunne leer, staat buiten allen twijfel.

Of hij met goed gevolg hen zal bestreden hebben? Wij gelooven het niet. De wijze waarop, de wapenen met welke hij hen aangevallen heeft, dragen daarvan de veroordeeling in zich. Om een gevoeligen slag aan de pantheïstische rigting, of wat aldus genoemd wordt, toe te brengen, had hij in de eerste plaats de hoogste en de zuiverste, niet de laagste en de meest verbasterde opvatting der leer behooren aan te tasten, en in de tweede plaats de edelste en de meest zelfstandige, niet de slechtste en zwakste karakters tot de vertegenwoordigers dier rigting moeten kiezen. (De figuur van Eberhard, die hier eene uitzondering maakt, is niets anders dan eene parodie op de wijsbegeerte; als eigenlijk wijsgeer wordt hij geenszins voorgesteld.) Had de schrijver aangetoond, hoe de invloed van de meest verhevene en de diepzinnigste wijsbegeerte, zoodra zij zich laat verleiden de goddelijke persoonlijkheid buiten en tegenover den mensch te ontkennen, onvermijdelijk ook de schoonste en de edelste karakters bederft, en hen tot zonde en misdaad voert, de begrippen van Hegel en Spinoza waren onherroepelijk veroordeeld op ethisch gebied. Hij heeft dat echter niet gedaan, om de eenvoudige reden, dat het ondoenlijk was. Om het mogelijk te maken, zou de historische ervaring te niet gedaan, zou het geheele leven èn van Spinoza, èn van Hegel, zou de persoonlijkheid van eenen Fichte en van eenen Schleiermacher uit de geschiedenis uitgewischt moeten worden.

Als polemisch geschrift tegen de zoogenaamd linker-Hegeliaansche rigting, die inderdaad aan de besproken dwalingen zich heeft schuldig gemaakt, moge de ‘Eritis’ derhalve hare waarde bezitten; als bestrijding van het Hegelianisme en Spinozisme zelf, bezit zij er geene. Wij willen hiermede geenszins gezegd hebben, dat het eene en het andere stelsel niet op praktisch en theoretisch terrein te bestrijden zou

zijn, of niet in vele opzigten in het belang der theoretische en der praktische wijsbegeerte bestreden moet worden; wij beweren alleen, dat de wijze, waarop de schrijver der ‘Eritis’ het beproefd heeft, om bovengemelde redenen niet bijzonder gelukkig mag heeten.

Dat die schrijver nog veel minder in zijne poging is geslaagd om wantrouwen tegen de wijsbegeerte in 't algemeen te wekken, zal na het gezegde wel geen uitvoerig betoog vereischen. Het bestaan eener valsche wijsbegeerte, of liever, de verkeerde opvatting van een wijsgeerig stelsel, bewijst nog geenszins de onmogelijkheid eener betere filosofie. Ware dit het geval, dan zou ook het bestaan van elk fanatisme de ondeugdelijkheid van het Christendom kunnen bewijzen. Toch schijnt de schrijver zich in te beelden, dat hij door zijnen roman den doodslag aan alle wijsbegeerte, aan alle wetenschap heeft toegebragt, die niet uitgaat van een positief reeds aanwezig geloof. Zijn held wanhoopt aan de wijsbegeerte, en keert tot het kinderlijk, tot het anti-filosofische geloof terug. Het gaat hem als die beoefenaren der wetenschap, waarvan Chalybaeus, een wijsgeer onzer dagen, schrijft: ‘Wenn ein philosophisches System - d.h. auf diesem weiten Wege, nur so viel als ein Schritt - nicht sogleich zum Ziele, ja nicht einmal dem Ziele sichtlich näher, sondern vielleicht gar abwärts zu führen scheint, so klagen die Meisten, wie billig, über Taüschung; - so verwerfen sie diese oder jene Philosophie als falsch, und nach einigen vergeblichen Versuchen verzweifeln sie ganz an derselben, reissen sich von der Führerin los, und stürzen sich zurück in den Glauben, d.h. in die Nichtphilosophie, wo es ihnem vordem, wie Kindern in der Heimath, so wohl ging.’ Robert Schärtel leert inzien, en teregt, dat hij een waanwijze dwaas is geweest, en ten gevolge zijner valsche wijsbegeerte een groot zondaar is geworden. Hij heeft één stap op den weg der wijsbegeerte gedaan, en die stap heeft noodlottige gevolgen voor hem en de zijnen gehad. Hij heeft eenmaal van den boom der kennis geproefd, en wrange vruchten er van geplukt. Verlaat hij nu zijne valsche leer, om langs beter en veiliger weg de waarheid te zoeken, die hij meende gevonden te hebben, maar van welke hij verder en verder zich verwijderd had? Hij werpt zich eenvoudig het niet wijsgeerig geloof in de armen en laat de wijsbegeerte over aan de dwazen, die in haar nog bevrediging voor hoofd

en hart denken te vinden. Dat is alzoo het eindresultaat van onzen anti-filosofischen roman: geen ware wijsbegeerte tegenover de valsche, maar niet-filosofie tegenover de filosofie in 't algemeen. Robert Schärtel is de vertegenwoordiger van het jongere Duitschland; het jongere Duitschland heeft willen filosoferen, maar het heeft verkeerd gefilosofeerd en zijne dwalingen hebben de noodlottigste gevolgen gehad. Wat behoort het nu te doen om op den goeden weg terug te keeren, en het kwaad te herstellen dat het bedreven heeft? Men zou meenen: beter te filosoferen dan het tot heden heeft gedaan. De schrijver der ‘Eritis’ antwoordt: niet filosoferen, maar gelooven. Inderdaad, het mag vrij doelloos heeten, een roman van drie deelen te schrijven om tot dat resultaat te geraken. Men behoeft waarlijk niet te betoogen, dat het veiligste middel, om niet op den dwaalweg te geraken, eenvoudig daarin bestaat, dat men zich niet op weg begeeft; wij twijfelen echter, of dat wel de bestemming van den denkenden mensch genoemd kan worden.

Niettemin zal de ‘Eritis’, ook in weerwil van al wat er in te veroordeelen valt, voor Duitschland eene zeer nuttige strekking kunnen hebben. De wijsbegeerte is in Duitschland niet wat zij ten onzent is, eene wetenschap, die door enkelen beoefend wordt, en die stil en bedaard zonder aanmatiging haren weg gaat. De wijsbegeerte heeft vooral in de laatste jaren in Duitschland getracht het stellig volksgeloof te vervangen, - eene roekelooze poging, die haar maar al te wel is gelukt. En ware het nog, dat eene gezonde, eene inderdaad redelijke wijsbegeerte zich in de plaats had gesteld van dat geloof, de schade ware ten minste nog eenigermate vergoed geworden. Doch, gelijk het gemeenlijk gaat, wanneer de groote menigte zich begrippen gaat toeëigenen die nimmer voor het algemeen bestemd konden zijn, en wanneer dwaasheid en eigenwaan zich mengen in het zoeken naar waarheid, de ware wijsheid, die alleen in diepe godsvrucht en de hoogste zedelijkheid te vinden is, werd verworpen voor godloochenende en alle zedelijkheid vernietigende theoriën, die, naarmate ze gedrochtelijker en onzinniger waren, te meerderen bijval onder de zich noemende wijsgeeren vonden. Onder alle klassen der maatschappij werd door de adepten der school, die nog den naam van den grooten meester zich bleef aanmatigen, schoon zij tevens beweerde hem verre in wijsheid te overtreffen, het

wijsgeerig atheïsme in Duitschland verspreid, en gretig door allen, voor zoover zij er iets van begrijpen konden, aangenomen. Nog eenmaal zag Duitschland zijn geloof en zijne godsdienst door eene valsche wijsbegeerte verdrongen: het gebouw lag nogmaals in puin, dat Schleiermacher het eerst na een langdurig tijdperk van ongeloof begonnen was met meesterhand weder op te rigten. Gelukkig echter voor het Duitsche volk, schoon tot schade voor velen, heeft de valsche wijsheid zich zelve gestraft. Hare eigene priesteren hebben haar den ondergang bereid. Door toomelooze en misplaatste eerzucht, door den beklagenswaardigen ijver om elkander in stoutheid van denkbeelden en in verachting voor al wat nog heilig werd gehouden te overtreffen, holden zij voort op den weg, dien zij ter kwader ure waren ingeslagen: van godmenschen werden zij goden, totdat zij, eindigend ten laatste waar zij onvermijdelijk eindigen moesten, wegdreven naar de bodemlooze zee van het eeuwige Niets. Max Stirner, een man wien het niet aan talent ontbrak en die een groot denker had kunnen worden, indien hij niet door den stroom des tijds ware medegesleept, sprak na Feuerbach het laatste woord der moderne filosofie. Dat woord was Het Niets, dat Het Al vervangen kwam. De omwentelingsstorm, die over Duitschland losbarstte, heeft de natie doen vermoeden, dat die wijsbegeerte zelve, waarmede zij een tijd lang had gedweept, evenzeer een groot niets was geweest. De vrijheid, die het volk op de dwingelandij zijner vorsten en zijner bevoorregte standen veroverd had, is weggespoeld op den zinledigen woordenvloed zijner redenaars en zijner vertegenwoordigers. Duitschland werd hevig geschokt om niets te winnen; het is deerlijk bedrogen in zijne hooggespannen verwachting; het is mismoedig geworden en zoekt troost voor de teleurstellingen, die het ondervonden heeft. Dien troost wenscht een aantal edele mannen haar te verzekeren, die zich verbonden hebben om het uitgedelgd geloof in het diep vernederd, maar aan de weldaad van het Christendom nog twijfelend volk te doen herleven. Onder aanvoering van den met regt beroemden Wichern, werkt de Innere Mission, die haren zetel te Hamburg gevestigd heeft, tot bekeering der heidenen in het Duitsche vaderland. De rigting, welke zij voorstaat, moge de kracht niet bezitten, die een langen duur haar zou kunnen verzekeren; het piëtisme moge in later dagen in zijne eigene on-

bestemdheid weder ten onder gaan, de arbeid, die thans door de Inwendige Missie is ondernomen, zal een heilzame zijn, ook al is het niet dan eene voorbereidende werkzaamheid. Eene proeve van dien arbeid is de roman, dien wij heden aan eene beoordeelende beschouwing onderwierpen. Beter misschien dan een meer wetenschappelijk of meer homiletisch geschrift, zal dat boek, ondanks de vele gebreken waaraan het mank gaat, het Duitsche volk van het ijdele en het verderfelijke dier zoogenoemde wijsbegeerte kunnen overtuigen, die het eenmaal als redmiddel voor alle kwalen en rampen, waaronder het gebukt ging, beschouwde; het zal dat volk voor een noodlottigen terugkeer tot zijne vroegere dwalingen kunnen behoeden; het zal den geletterde en den hooger beschaafde eene hernieuwde waarschuwing tegen de noodlottige poging zijn om menschen tot bespiegelende wijsgeeren te willen vervormen, die tot handelen, niet tot wijsgeerig denken zijn bestemd; en het zal den minkundige herinneren, dat er iets anders dan de schitterende, maar ijdele droomen van waanwijze en dweepende warhoofden is, dat troost en bevrediging geeft aan het gemoed.

Alleen vreezen wij, dat het veel van den invloed zal missen, dien het had kunnen uitoefenen, indien de schrijver minder eenzijdig ware geweest, indien hij der echte wijsbegeerte regt had laten wedervaren, en ook haar, nevens het historisch geloof, een plaatsje tegenover de schijnwijsheid der laatste dagen had toegestaan. Had hij daartoe kunnen besluiten, hij zou de onverdeelde toejuiching van allen hebben gevonden, die, schoon twijfelend aan hunne eigene reeds verkregene wijsheid, toch onvermoeid, ook langs den weg der wetenschap, de waarheid blijven zoeken; thans heeft hij dezen volkomen doelloos tegen zich gewapend. De ‘Eritis’ had een boek van blijvende waarde kunnen worden; thans zal het spoedig onder die menigte van partijschriften verdwijnen, die een tijdlang veel beweging maken om te sneller weder vergeten te worden.

Die eenzijdigheid intusschen, waaraan de schrijver der ‘Eritis’ zich heeft schuldig gemaakt, is noch aan hem alleen, noch enkel aan de partij te wijten, die hij is toegedaan en die zijn werk in hare bescherming nam. Zij is een gevolg van den geest, die onzen tijd beweegt. Wij leven in eenen tijd, niet alleen van staatkundige, maar ook van godsdienstige reactie. Niet geheel in weerspraak met

den geest zijner eeuw, verdedigde niet lang nog geleden een Duitsch protestantsch godgeleerde de stelling: ‘Das Ketzerbegriff ist wieder herzustellen,’ - en naar waarheid zong onlangs een ijverig katholiek:

> ‘Tout ce que l'on disait mort, caduc, enterré,
> Vit, se dresse, et combat sous un lambeau sacré.’

Het zij verre van ons, de piëtisten in Duitschland of den schrijver der ‘Eritis’ van onverdraagzamen of onzinnigen ijver te willen beschuldigen; de laatste heeft zelf in eene terugstootende figuur van zijnen roman het godsdienstig fanatisme veroordeeld; maar toch, ook hij en de zijnen, hoe edel ook hunne bedoelingen, verkeeren onder den invloed van den tijdgeest, die van het vrije en zelfstandige onderzoek, van de verwerping der traditie als onbeperkte beheerscheresse der gedachte, niets meer weten wil, en die in zijnen ijver tegen de uitspattingen der wijsbegeerte en tegen het misbruik, dat er van gemaakt is, vijandig tegen alle wijsbegeerte, tegen alle zelfstandige wetenschap is gezind. Eenige jaren te voren streed de wijsbegeerte tegen het Christendom; thans wordt het Christendom tegen de wijsbegeerte in de wapenen geroepen. De weerwraak is niet onverdiend; zij is echter verre van verstandig en edelmoedig. Laat de Christelijke ijver voorzigtig zijn! Reeds zint het onchristendom op herovering van het verloren gezag. De partij, die het oude volksgeloof aanrandde, is ontmoedigd, niet verslagen. Men wachte zich haar de wapenen in handen te geven, waarmede zij het op nieuw bestrijden kan. Men wachte zich haar bondgenooten te verschaffen in hen, die anders hare tegenstanders zouden blijven. De echte wijsgeer zal nimmer een ongeloovige, nimmer een bestrijder van het Christendom zijn; hij zal de waarheid blijven zoeken op het gebied van het vrije denken, waar het geloof langs andere wegen ze reeds gevonden heeft; en zijn streven blijft de volkomen verzoening van het weten, dat in hem is, met de waarheid, die van hooger hem is geopenbaard. Hij wil dat die waarheid eene zelfgeborene zij, maar hij wil geene andere dan haar. Langs bijpaden en doolwegen moge zijn denken hem soms voeren, hij keert terug zoodra hij zijne dwalingen bemerkt, en vangt op nieuw de afgebroken reize aan. Maar men verhindere hem niet, die reize

voort te zetten; men dwinge hem niet tot eene vadsige rust; men trachte niet zijne vrije gedachte in de kluisters te smeden van een blind en onvoorwaardelijk geloof. Want dan zal hij, ook zijns ondanks, terwijl hij de banier van het vrije denken weder opheft tegen de voorstanders van het gezag, een scherp zwaard gaan smeden, waarvan de vijand van het Christendom zich bedienen zal om op nieuw het Christelijk geloof eene gevaarlijke wonde te slaan.

Werke elk van zijne zijde met ijver en met geestdrift aan de taak, die hem is opgelegd: de geloovige godgeleerde aan de opwekking en de bekrachtiging van het geloof, de wijsgeerige denker aan de bevordering en ontwikkeling zijner wetenschap. Dan zal er misschien nog mogelijkheid bestaan om eenmaal te *weten*, wat wij thans nog meenen en vermoeden: dat Christendom en wijsbegeerte, dat goddelijke en menschelijke waarheid, schoon verschillend in vormen, één zijn in wezen en inhoud. Tot het bereiken van *die* mogelijkheid, schijnt ons de ‘Eritis sicut Deus’ weinig te zullen bijdragen, hoe nuttig en heilzaam in vele andere opzigten dan ook de strekking zij van dit allezins merkwaardige boek. Zegen zij op den arbeid van den schrijver en van zijne geloofsgenooten; wij mogen echter niet wenschen, dat hunne partij heerschende worde bij onze naburen of in ons vaderland.

P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

Nieuwe kaarten en atlassen.

***De eilanden beoosten Java van Bali tot Timor, volgens de laatste waarnemingen en berigten te zamengesteld door Jacob Swart. Amsterdam, Wed. G. Hulst van Keulen*. 1853. 2 blad.**
***Atlas der Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië, geteekend onder toezigt van J. Pijnappel Gzn. Litt. Doct. Leeraar in de taal- land- en volkenkunde aan de Koninklijke Akademie te Delft, en door hem van aanteekeningen voorzien. 's Gravenhage, K. Fuhri*. 1855.**
***Nieuwe Hand-Atlas der Aarde in haren tegenwoordigen toestand. In 24 kaarten naar de beste bronnen uitvoerig bewerkt door H. Frijlink en in koper gebragt door onze voornaamste kaartgraveurs. Amsterdam, H. Frijlink*. 1855.**
***Viertal Kaarten voor de Bijbelsche en Kerkelijke geschiedenis en de uitbreiding van het Christendom, door C.E. van Koetsveld, Predikant te 's Gravenhage. Groningen, J. Oomkens Jzoon*. 1854.**
***Atlas der geheele Aarde, ten dienste van Nederlanders, door J. van Wijk Roelandszoon en J. Jaeger, bevattende in 34 kaarten, de wereldkaart, de werelddeelen, de landen van Europa, de provinciën van het Koningrijk der Nederlanden en de Nederlandsche Overzeesche Bezittingen. Groningen, J. Oomkens Jzoon.**
***Kaart van Europa, ingerigt voor den handel en het onderwijs, naar de nieuwste staatkundige verdeeling geteekend en gegraveerd door J. Jaeger en opgedragen aan het Ned. Onderwijzers-Genootschap. Groningen, J. Oomkens Jzoon*. 6 bladen.**
***Jaeger's Groote School-Atlas in tien kaarten, ieder van vier bladen. I. Kaart van Noord-Amerika, benevens Handboekje ter verklaring der Schoolkaart van N. Amerika. Groningen, J. Oomkens Jzoon*. 1854.**
***School-Atlas van alle deelen der Aarde in 24 kaarten. Vijfde druk. Rotterdam, Otto Petri (Adolf Baedeker). 1853.**
***Kleine Landkaarten, inzonderheid voor schoolgebruik, uitgegeven door de Gewestelijke Vereeniging Noord-Holland van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap. Amsterdam, C.L. Brinkman. 52 stuks.**
***Prospectus van eenen Algemeenen Atlas van Nederlandsch-Indië uit officiële bronnen en met goedkeuring van het Gouvernement te zamengesteld door P. baron Melvill van Carnbée. Uitgave van: van Haren Noman en Kolff te Batavia*.**

Sedert ik in het nommer van dit Tijdschrift voor November 1852 een artikel schreef over populaire aardrijkskunde, werden mij eene menigte kaarten en geschriften over geographie, deels in mijne hoedanigheid van mede-arbeider aan

‘de Gids,’ deels regtstreeks van de vervaardigers of uitgevers toegezonden. De eerste waren natuurlijk ter beoordeeling bestemd, bij de andere mogt ik een zoodanig doel veronderstellen, gelijk werkelijk de uitdrukking van den wensch daartoe in onderscheidene gevallen met de toezending gepaard ging. In enkele gevallen, waar misschien alleen een geschenk uit vriendschap of welwillendheid beoogd werd, mag ik mij toch verzekerd houden, dat eene aankondiging van mijne hand, en zelfs eene enkele bescheidene aanmerking, indien daartoe stof mogt zijn, aan de auteurs niet zal mishagen. Het aantal der ontvangene kaarten en geschriften is echter zoo groot, dat ik mij, om niet te veel op eens van het geduld der lezers van ‘de Gids,’ bij een niet zeer uitlokkend onderwerp, te vergen, tot eene splitsing genoodzaakt zie. Terwijl ik verschillende handboeken over oude en nieuwe aardrijkskunde en Kramers' thans voltooid ‘Geographisch Woordenboek der geheele aarde’ tot eene volgende gelegenheid moet laten rusten, zal ik mij ditmaal tot een vlugtig overzigt der kaarten en atlassen bepalen, waarvan de titels aan het hoofd van dit artikel zijn gesteld.

Deze titels - het is eene opmerking, die de aanvaarding mijner taak moet voorafgaan - geven intusschen op verre na geen volledig overzigt van hetgeen de laatste jaren in ons Vaderland op het gebied der Cartographie hebben opgeleverd, ook dan niet, wanneer men daarbij voegt de kaarten, die ik in mijn artikel van November 1852, en die, welke ik reeds in 1848 in mijne artikelen over ‘Bijbelsche Aardrijkskunde’, hetzij opzettelijk besproken, hetzij in het voorbijgaan vermeld heb. Ofschoon het geheel buiten mijn bestek ligt eene ook maar eenigzins volledige opgave te beproeven, moet ik hier toch met een enkel woord van den noesten arbeid onzer zeeofficieren tot verbetering der zeekaarten gewagen. Ik moet dit te meer doen, daar ik mij te verwijten heb in mijn vorig artikel, toen ik op bl. 532 en 533 een vlugtig overzigt gaf van hetgeen in ons Vaderland in de laatste jaren tot bevordering en uitbreiding der aardrijkskunde was verrigt, geheel van de werkzaamheden der Commissie voor het verbeteren der Indische zeekaarten, van de zoo verdienstelijke zeemansgidsen der Heeren Melvill van Carnbée, Smits en Gregory, van de talrijke en nog jaarlijks vermeerderende hydrographische kaarten, door de firma Hulst van Keulen

in het licht gegeven, en van de talrijke belangrijke bijdragen tot onze geographische kennis in de bekende tijdschriften voor het zeewezen van de Heeren Swart en Tindal, Pilaar en Obreen, te hebben gezwegen. Dit stilzwijgen was intusschen noch aan volslagen onbekendheid met deze zoo hoog te waarderen pogingen, noch aan eenige zucht tot miskenning of achteruitzetting van den arbeid onzer hydrographen en zeeofficieren te wijten; maar alleen daaraan, dat deze werken aan de uiterste grens lagen van het gebied, hetwelk ik voornemens was te overzien, en zich daardoor aan mijn blik onttogen. Wanneer men uitgaat van de beschouwing van populaire aardrijkskundige werken, geschikt voor het onderwijs of voor dagelijksche raadpleging in de huisgezinnen, dan zal men, ook bij een ruimeren blik op hetgeen het gebied der aardrijkskunde in het algemeen oplevert, zeker wel in de laatste plaats aan zeekaarten en zeemansgidsen denken, welker gebruik zich schier uitsluitend tot den zeeman of den geograaf van professie bepaalt. Nogtans is mij de opmerking gemaakt, dat ik, den belangrijksten oorspronkelijken arbeid ter zijde latende, mij in mijn artikel hoofdzakelijk slechts had bezig gehouden met kaarten, die hoogstens als verdienstelijke compilatiën te beschouwen waren. Hoe waar dit ook zijn moge, het lag in den aard van het door mij behandelde onderwerp; op het veld der ‘populaire aardrijkskunde,’ zal men in den regel wel geene zelfstandige kustopnemingen, plaatsbepalingen, hoogtemetingen en wat dies meer zij, kunnen verwachten, en tevreden mogen zijn, wanneer de uitkomsten van het onderzoek van wetenschappelijke reizigers en zeevarenden, van sterrekundigen en landopmeters, zooveel mogelijk tot een bruikbaar geheel zijn vereenigd. Doch dat ik ook daar, waar ik herinnerde wat de ‘wetenschappelijke aardrijkskunde’ onder ons heeft gewrocht, van de ijzeren vlijt en gewigtige resultaten der Nederlandsche hydrographen heb gezwegen, maakt mij thans eene *amende honorable* ten pligt. En ofschoon ik er verre af ben, van mij ook maar eenigzins tot een oordeel over hydrographischen arbeid bevoegd te achten, weet ik de welgemeendheid van mijn *confiteor* niet beter te toonen, dan door, bij wijze van voorbeeld, eenigzins uitvoeriger de kaart der eilanden beoosten Java van den Heer Jacob Swart te bespreken, welker titel onder de boven dit opstel geplaatste den eersten rang inneemt.

Reeds in 1842 werd door den Heer Swart eene kaart der eilanden beoosten Java uitgegeven, die, onder toezigt der Commissie tot het verbeteren van de Indische zeekaarten, in 1839 ontworpen was door den Heer C.W.M. van de Velde, toenmaals adelborst der eerste klasse, belast met het beheer van het depôt der zeekaarten te Batavia. Tot het zamenstellen dezer kaart had zich de Heer van de Velde bediend van de waarnemingen van den Kapitein ter zee A.C. Edeling, den Kapitein-Luitenant ter zee L.J. de Vriese en den Luitenant ter zee 1^{e} klasse W.T. Baars. De gedeelten door ieder dezer officieren opgenomen, waren door eene bijzondere kleur onderscheiden; het ontbrekende, d.i. verreweg het grootste gedeelte, was aangevuld volgens den bekenden Gids van Horsburgh. De waarnemingen van Edeling en de Vriese bepaalden zich tot enkele kleine gedeelten der kusten van Flores, Adonare, Lomblem, Pantar, Timor en Samauw. Meer omvattend waren die van den Heer Baars; doch volgens de eigene verklaring van dien officier, had de vervaardiger der kaart hem waarnemingen toegekend, die zich merkelijk verder uitstrekten dan de kusten, die hij inderdaad had opgenomen. Hij achtte dan ook de geheele kaart enkel bruikbaar voor een overzigt, maar onvoldoende voor de zeevaart. De behoefte eener goede kaart van deze vrij ingewikkelde vaarwaters was dus nog geenszins bevredigd, en de Commissie voor de verbetering der zeekaarten deed dus wel, de uitgave eener betere toe te vertrouwen aan den Heer H.D.A. Smits. Deze werd in 1851 in twee bladen, met een bijblad van plans en havens en eene afzonderlijke ‘Beschrijving,’ te Batavia in het licht gegeven, en als zoo voldoende beschouwd, dat zij op last der Britsche admiraliteit ook in het Engelsch werd vertaald. Nogtans werd later de hydrographische kennis van Timor en de omliggende eilanden wederom met nieuwe waarnemingen verrijkt, waaronder vooral die in den ‘Zeemansgids voor de vaarwaters van Java naar en door den Molukschen Archipel en terug’ van F.A.A. Gregory, in het begin van 1853 door den Heer Swart in het licht gegeven, vermelding verdienen. Dit en misschien ook de omstandigheid, dat de kaart van den Heer Smits te Batavia met minder goede hulpmiddelen was uitgevoerd, noopte den Heer Swart om in 1853 eene nieuwe kaart der eilanden beoosten Java zamen te stellen, waarbij die van

den Heer Smits werd ten grondslag gelegd, maar ook die van den Heer v.d. Velde werd geraadpleegd, en waarin alle nieuwe ontdekkingen zorgvuldig werden opgenomen. De kaart, door D. Veelwaard Junior met zorg gegraveerd en op groot en zwaar papier in twee bladen uitgegeven, bevat langs den onderrand een aantal cartons met plans van baaijen en havens en profielen van bergen en eilanden, die hare waarde niet weinig verhoogen[1].

Zeekaarten zijn uit den aard der zaak ongeschikt voor volks- en schoolgebruik; het is toch hierbij meer om de kennis van het land dan van het water te doen, en het beloop der kusten met de aanwijzing der hoogten, die als herkenningsteekenen voor den zeeman kunnen dienen, geeft op verre na nog geene voldoende kennis van het terrein en zijne politieke verdeeling. Evenwel kunnen de kaarten voor de zeevaart aan den ontwerper van gewone kaarten de allergewigtigste diensten bewijzen; zij geven hem den zuiveren omtrek, dien zijne teekenpen slechts verder heeft op te werken en met de détails der terrein-beschrijving aan te vullen. Ik heb te liever, als een voorbeeld van hetgeen thans ten onzent in het vak der hydrographie wordt geleverd, op de besproken kaart der eilanden beoosten Java gewezen, omdat wij daarvan nog geene andere, ook maar eenigzins voldoende kaart bezitten, zoodat zich althans onze naauwkeuriger kennis schier uitsluitend tot het beloop der kusten bepaalt. Dit is althans het geval met Flores en Sumba en voor een groot gedeelte ook met Sumbawa en de meeste kleinere eilanden; overal zijn hier de binnenlanden nog schaars onderzocht en kan naauwelijks een enkel punt met voldoende zekerheid bepaald worden. De kennis van Bali met Lombok en van Timor is eenigzins meer gevorderd. Van Bali en Lombok bezitten wij eene kaart van den Heer Melvill van Carnbée in het eerste deel van den ‘Moniteur des Indes,’ en eene nog wat grootere van eerstgenoemd eiland voegde de Heer van Hoëvell toe aan zijne bekende reis; maar beider onderling verschil toont genoeg,

1 De opgave der breedte van het eiland Timor in het nommer van dit Tijdschrift voor Mei, bl. 552, is gegeven naar de kaart van van de Velde; volgens de kaart van den Heer Swart zou in plaats van 8° 16′ en 10° 25′ Z.B. moeten gelezen worden: 8° 19′ en 10° 21′. Het verschil is voorde ‘populaire aardrijkskunde’ van geen belang.

hoe onzeker ook hier nog onze kennis is. Van het eiland Timor moet zelfs eene uitvoerige kaart bij het Ministerie van Koloniën berusten; doch zij bleef tot dusverre onuitgegeven, en de eenige meer betrouwbare voorstelling der binnenlanden, die wij bezitten, is vervat in de kaart van Timor van den Heer Sal. Muller, in de Verhandelingen der Natuurk. Commissie, Afd. Land- en Volkenkunde, die echter alleen het westelijk of Nederlandsch gedeelte van dit eiland bevat. De uitmuntende rapporten van den Heer Zollinger over Lombok en Sumbawa en van den Heer van Lijnden over de kleine eilanden tot de residentie Timor behoorende, kunnen natuurlijk het gemis van goede kaarten slechts voor een klein deel vergoeden[1].

Om deze reden heeft dan ook de Heer Pijnappel in zijn ‘Atlas der Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië,’ tot welks beschouwing wij thans willen overgaan, voor de eilanden beoosten Java, de kaart van den Heer Swart schier uitsluitend tot gids genomen, en alleen het binnenland eenigzins opgewerkt volgens de aangehaalde kaarten van de Heeren Muller, Melvill en van Hoëvell en de berigten der Heeren van Lijnden en Zollinger. Dit moge reeds dadelijk een bewijs opleveren van de groote zorg, waarmede de ontwerper van dien atlas de beste bronnen heeft opgespoord, en de groote voorzigtigheid, waarmede hij ze heeft gebruikt, liever weinig gevende, maar dat de proef kan doorstaan, dan veel, maar dat van twijfelachtige waarde is en dat alle kans heeft door latere nasporingen als onbruikbaar te worden uitgemonsterd. Jammer is het, dat ook de Heer Pijnappel, door een ongelukkig toeval, over de kaart van Timor, bij het Ministerie van Koloniën voorhanden, niet heeft kunnen beschikken. Ik zal mij in geene gissingen omtrent de reden verdiepen, ofschoon ik toch zeggen moet dat die reden al zeer afdoende moet geweest zijn om het te regtvaardigen, dat het gebruik dier kaart niet kon vergund worden aan een onderwijzer, die aan eene rijksinstelling voor de opleiding van Indische ambtenaren geplaatst is en zijn werk natuurlijk in de eerste plaats voor zijne leerlingen heeft bestemd. Men mist noode in den atlas van den Heer Pijnappel een uitvoeriger kaart van Timor,

1 Deze stukken zijn te vinden in het T.v.N. I., Jaarg. IX, D. II, in de werken van het Bat. Gen., D. XXIII, en in het Natuurk. T.v.N. I., D. II.

op welk eiland in den laatsten tijd, om meer dan eene reden, de aandacht nog al is gevestigd; en ik acht dat gemis slechts gedeeltelijk vergoed door de overzigtskaart voor de ligging van den Oost-Indischen Archipel met betrekking tot Australië en de naaste kusten van Azië, Afrika en Amerika, dewijl zij, hoe nuttig anders ook, niets geeft, dat ook niet een blik op de globe of wereldkaart leeren kan.

Bij de doorgaande omzigtigheid en naauwkeurigheid van den Heer Pijnappel, is eene onjuistheid in zijne voorstelling van Timor moeijelijk te verklaren: ik bedoel de geheel verkeerde wijze, waarop de grenzen tusschen het Nederlandsch en Portugeesch gedeelte getrokken zijn, en het gemis van alle aanwijzing der Portugesche enclave van Ambenoe, Oekoesi en Noi-moeti. Geheel ten onregte is Loeka aan de Zuidkust binnen de grenzen van ons gebied begrepen. Dit is in strijd met alle opgaven, met de kaart van Sal. Muller en met die van Heymering in het T.v.N. I., welke laatste, geheel overeenkomstig art. 1 van het onlangs door de Tweede Kamer verworpen traktaat, aan de Zuidkust Soeai als de eerste Portugesche plaats aanduidt. Dit Soeai zal op omstreeks 125° 25′ O.L. van Greenwich gelegen zijn, zoodat de grenslijn bij den Heer Pijnappel meer dan 40′ te ver oostelijk uitkomt. De oorsprong dezer fout ligt in de kaart der Molukken van Melvill van Carnbée, die de Heer Pijnappel voor zijne kaart van den Molukschen Archipel heeft tot grondslag gelegd; maar bij eenige studie omtrent de verhouding der beide Gouvernementen op Timor ware zij ligtelijk te vermijden geweest. In het Portugeesch gebied is de Heer Pijnappel wel wat heel spaarzaam met het aanwijzen van plaatsen. Lifauw, Maubara en Manatoetoe (Mantotte), die in de geschiedenis nog al bekend en zelfs op de zeekaarten aangeduid zijn, hadden althans niet mogen ontbreken. Daarentegen zou ik zeer dankbaar zijn voor eenige opheldering omtrent de mij geheel onbekende namen Lamsana en Ouw, die van de kaart van den Heer Swart schijnen overgenomen, omdat zij daar door eenigzins gedistingueerde karakters zijn aangeduid; maar noch op eenige andere door mij geziene kaart, noch zelfs in de statistische opgaven van de Portugesche bezittingen op Timor, die ik heb kunnen raadplegen, voorkomen.

De natuurlijke overgang van de kaart van den Heer

Swart tot het laatste blad in den atlas van Pijnappel, heeft mij genoopt om de beschouwing van dit laatste werk van achteren aan te vangen, en het zal nu wenschelijk zijn, dat ik, om geregeld voort te gaan, mij aan dezelfde omgekeerde orde blijve houden. Ik sprak reeds met een woord over de kaart der Molukken, waarbij, behalve die van den Heer Melvill, de kaart der Moluksche eilanden en vaarwaters, door Gregory, Amsterdam 1847, en voor de Noordkust van Nieuw-Guinea eene schetskaart van den Heer de Bruyn Kops in het Natuurk. T.v.N. I., zijn geraadpleegd. De kaart van Gregory heeft inzonderheid gediend voor de cartons van Ternate, Banda en Amboina. Nieuw-Guinea is op de kaart van den Heer Pijnappel, mijns inziens, niet geheel voldoende voorgesteld. Vooreerst had ik gewenscht, dat die kaart zich minstens zoo ver oostelijk als die van den Heer Melvill, en liefst nog iets verder tot omstreeks 140° O.L. hadde uitgestrekt, dewijl zij dan het gansche gedeelte der Zuidkust door Nederland in bezit genomen, en het geheel der opnemingen door de Nederlandsche schepen Dourga, Triton, Sireen en Postillon, op de kaart van den Heer Sal. Muller, in de ‘Verhandelingen der Natuurk. Commissie,’ Afd. Landen Volkenkunde voorkomende, zou hebben bevat. Ten andere had ik gewenscht, dat de naam Merkusoord, die de mislukte poging eener Nederlandsche vestiging in 1828 zou herinnerd hebben, niet van deze kaart ware weggelaten, en zelfs de ligging van het toenmaals opgerigte fort du Bus daarop ware aangeduid.

Bij de zamenstelling der kaart van Celebes, en inzonderheid van de cartons van het zuidelijk schiereiland en van de Menahassa, was den Heer Pijnappel het gemis van betrouwbare bronnen bijzonder gevoelig. De kaart van den Heer Melvill in den ‘Moniteur,’ zeker tot dusverre de beste, heeft hij getracht te verbeteren naar de kaart van Straat Makasser door den Heer Smits (Batavia, 1851/2), en aan te vullen, wat de aanwijzing der Christen-gemeenten betreft, uit de kaart van de Menahassa in de reize van den Heer van Rhijn, en wat de eilanden omstreeks Saleijer aangaat, uit de schetskaart van den Heer Uhlenbeek, zonder jaartal (1848?) bij de firma Hulst van Keulen uitgegeven. Bij deze kaart verdienen allezins de aanteekeningen van den ontwerper te worden nagelezen.

Ook bij Borneo is de kaart van den Heer Melvill ten

grondslag gelegd. De Noord- en Oostkusten zijn echter gewijzigd naar de opnemingen van Mundy en Belcher, waardoor vooral de Oostkust, van Kaap Oensang tot Kaap Kenioengan, aanmerkelijk van de kaart van Melvill verschilt. Heeft de Heer Pijnappel daaraan welgedaan? Ik meen deze vraag toestemmend te mogen beantwoorden, sterker dan hij het zelf in zijne aanteekeningen heeft durven doen. Bedrieg ik mij niet, dan heeft de Heer Melvill voor het noordelijk deel der Oostkust slechts oudere Engelsche kaarten kunnen raadplegen, welker gezag beneden de opnemingen van Belcher staan moet. Jammer is het, dat de Heer Pijnappel Petermann's kaart van Borneo, die een zeer goed overzigt van de opnemingen der Engelschen moet bevatten, niet schijnt gekend te hebben. Deze kaart schijnt intusschen geheel uitverkocht te zijn; ik zelf heb vergeefsche moeite gedaan om een exemplaar uit Londen te bekomen. Zeer jammer is het, dat van de verrigtingen zoowel als van de vlijtige onderzoekingen van den gezaghebber von Dewall op de Oostkust nog zoo weinig is bekend gemaakt; menige onnaauwkeurigheid der bestaande kaarten zou anders kunnen hersteld worden. Zoo schijnt Tidoeng (of Tedoeng) thans Nederlandsch te zijn, terwijl de Heer Pijnappel het nog tot de Soeloesche bezittingen brengt. ‘Tiroen, gezegd Tedoeng,’ - zoo schrijft mij de Heer Hageman te Soerabaja - ‘is een kustland, strekkende tot 4° 21′, tot zekere plaats Atas genaamd, waar benoorden Seboekoe en Tongko ligt, dat geacht wordt tot Broenei te behooren en dat onder Datoe's staat, dun bevolkt is en bedroefd weinig handel heeft. Tedoeng, onder 8 vorstjes, is sinds twee geslachten onderhoorig aan Boeloengan. Het is in 1848 formeel onder het Nederlandsch Gouvernement gebragt door den gezaghebber von Dewall, onder wiens toezigt de geheele Oostkust stond van 1845-1852.’ 't Is erg, dat wij zelfs den omvang van ons eigen gebied in Indië zoo slecht kennen en de verslagen van den Minister van Koloniën daaromtrent zoo weinig licht geven.

Voor de Zuidkust van Borneo heeft de Heer Pijnappel de kaart in de Reize van Dr. Schwaner vergeleken, en voor de Westkust, of liever voor het Kapoeas-gebied, die van den Heer Groll, bij de beschrijving van dat gebied door den Heer van Lijnden in het Natuurk. Tijdschr. v.N.I. gevoegd. Jammer is het, dat hij voor het noordelijk deel der West-

kust, Sambas, Mampawa en de landen benoorden de Kapoeas tot Sangouw, de groote kaart op de schaal van 1:250,000 van von Kessel en Ullman niet heeft kunnen raadplegen, waarvan men, al is zij onuitgegeven, toch wel vertrouwen mag, dat een exemplaar aan het Ministerie van Koloniën zal voorhanden zijn. Desniettemin veroorloof ik mij, de kaart van Borneo in Dr. Pijnappels atlas aan de lezers van mijn werk over Borneo's Westkust bijzonder aan te bevelen; zij zal hun doorgaans tot een voldoenden gids kunnen strekken. Met de voorstelling der mondingen van de Kapoeas, kan ik mij echter niet vereenigen. De Terentang, waaraan Koeboe ligt, vereenigt zich bij den Heer Pijnappel met de Oelah, die zich door de Koewala Membawang ontlast. Ofschoon zij nu op de kaarten van de Heeren Melvill en Groll beiden met de Koewala Membawang door een kleinen zijtak gemeenschap heeft, ontlast zij toch hare wateren voornamelijk door de Koewala Koeboe, bij Melvill Padang-Tikar-rivier geheeten. En dat dit zoo zijn moet, bewijst reeds de naam Koewala Koeboe (Koeboe-mond) voldoende, om niet te zeggen, dat de Heer G. Muller in 1822 van Simpang de Mendouw opvarende en verder de binnenwateren houdende langs Koeboe naar Pontianak voer, een togt, dien men zich naar de kaart van den Heer Pijnappel zonder verbazende omwegen niet kan voorstellen.

Het veld der vijfde kaart is in twee deelen gesplitst. Het bovenste bevat den Archipel van Riouw, Singapore en Lingga, volgens Melvill en de zeekaarten van van der Plaat, met een carton van Tandjong Pinang; het onderste Bangka en Blitong, volgens Melvill, Lange, Smits en C. de Groot. 't Heeft mij verwonderd in de aanteekeningen van den Heer Pijnappel, nevens de kaart van Bangka van den Luitenant-Kolonel Lange, ook nog die in het Tijdschrift v.N.I., Jaarg. VIII, D. IV, genoemd te vinden. Het zijn twee drukken van dezelfde kaart, waaromtrent de voorrede van den Heer Lange, die haar zelf zamenstelde, voor zijn werk: ‘Het eiland Banka en zijne aangelegenheden’ kan geraadpleegd worden. Bij zijne terugkomst van Bangka op Java bood de Heer Lange aan den Schout-bij-Nacht van den Bosch aan, zijne kaart te kopiëren, uit erkentelijkheid voor de hulp, welke deze officier hem voor het verbeteren der kusten naar de nieuwste opnemingen had bewezen. Die kopij

werd later afgedrukt in het T.v.N. I., maar de druk, dien de Heer Lange zelf na zijne terugkomst in Europa bezorgde, heeft natuurlijk alleen het regt voor authentiek te gelden.

Sumatra is in den atlas van den Heer Pijnappel bijzonder bevoorregt; daaraan zijn twee geheele bladen gewijd, waarvan het eerste een algemeene kaart des eilands, het tweede eene voorstelling, op veel grooter schaal, van het Gouvernement van Sumatra's Westkust bevat. Dit laatste is, om ruimte te winnen, in twee deelen gesplitst, die ieder de helft van genoemd Gouvernement bevatten, en, behoudens enkele verbeteringen in de spelling der namen, geheel gevolgd naar de kaart van den ingenieur L.W. Beijerinck, in 1852 door den Heer Bogaerts te Breda uitmuntend op steen gebragt, en voor rekening van het Ministerie van Koloniën in twee bladen uitgegeven. Deze kaart, waarvoor de Heer Beijerinck van 1843 tot 1847, met hulp der Heeren Wilsen, von Kessel, Donleben, Bollin, von Ziwet, Ullmann, Steck, von Mühlenfels en von Schönberg-Müller, werkzaam was, heeft natuurlijk een gezag, waarbij dat van geene vroegere kaarten kan in aanmerking komen, en de Heer Pijnappel kon zeker niet beter doen, dan zich geheel daaraan te houden. Op de algemeene kaart van Sumatra is nu natuurlijk het Gouvernement der Westkust naar dezelfde kaart geteekend; in al het overige is de kaart van den Heer Melvill in den ‘Moniteur’ op den voet gevolgd. Voor een klein deel der Batta-landen had misschien nog de kaart van Junghuhn, behoorende bij zijn werk ‘die Battaländer auf Sumatra,’ met vrucht kunnen worden geraadpleegd. Voor de eilanden ten W. van Sumatra heeft de Heer Pijnappel zijn voordeel kunnen doen met de cartons der Banjak- en Batoe-eilanden en van een deel van Nias, op de kaart van Beijerinck voorkomende, maar het is zeer jammer, dat hij zich voor de Mentawei-eilanden niet heeft kunnen bedienen van de schetskaart van den Heer von Rosenberg, bij zijne beschrijving dier groep in het eerste deel van het Tijdschrift van het Batav. Genootschap geplaatst. Daaruit blijkt onder andere, dat het groote en naamlooze eiland, hetwelk op de kaarten der Heeren Melvill en Pijnappel tusschen Si-biroe (beter Si-beroet) en Si-pora ligt en dat von Derfelden van Hinderstein gewaagd heeft Middel-Pora te noemen, op al deze kaarten veel te groot is geteekend, of liever nog uit de zamensmel-

ting van een groepje eilanden, van welke het grootste Karamatjet (volgens Christie Karamajat) heet, is ontstaan.

Wat Java betreft bepaal ik mij tot de opmerking, dat de Heer Pijnappel, dewijl hem de lange en smalle gedaante van dit eiland zulks veroorloofde, twee kaarten daarvan op hetzelfde blad boven elkander geplaatst heeft, waarvan de bovenste, met hulp van den Heer Junghuhn vervaardigd, den natuurlijken toestand van het terrein voorstelt, terwijl de onderste ons de politieke indeeling, de groote wegen en de ligging der voornaamste plaatsen volgens de kaart van Kapitein le Clercq doet kennen. Aan deze oordeelkundige splitsing hebben wij het te danken, dat het belangrijkste onzer Oost-Indische eilanden, met vermijding van alle onduidelijkheid en verwarring, hier veel uitvoeriger is afgebeeld, dan anders uithoofde der kleine schaal, waaraan de ontwerper door zijn formaat gebonden was, mogelijk zou geweest zijn.

Na alles wat ik over de bijzondere kaarten in dezen atlas gezegd heb, zal het niet noodig zijn lang bij de verzamelingskaart stil te staan. Op deze kaart komt, behalve de eilanden die later achtereenvolgens afzonderlijk aan de beurt komen, ook de groep der Philippinen en de Soeloe-Archipel over. Ofschoon in deze eilanden het Nederlandsch gezag niet geldt, behooren zij toch geographisch tot den Indischen Archipel, en leveren zij den Nederlander, zoowel uithoofde hunner physische als hunner politieke gesteldheid, een belangrijk voorwerp van studie. Dit geregtigt ons tot de vraag, of het niet doelmatig zou geweest zijn ook deze eilandengroepen op een afzonderlijk blad op grootere schaal voor te stellen, waartoe de kaarten van Berghaus, Mallat en anderen ruime bouwstoffen zouden geleverd hebben.

Wanneer wij ten slotte het werk van den Heer Pijnappel nog eens in zijn geheel overzien, dan krijgen wij de overtuiging, dat daardoor aan de wetenschap en het onderwijs eene gewigtige dienst is bewezen. Reeds in mijn artikel ‘Populaire Aardrijkskunde’ drong ik aan op de vervaardiging van een stel afzonderlijke kaarten van de voornaamste onzer Indische eilanden. Aan dien wensch is thans geheel, en nog in ruimeren zin dan ik hem geuit heb, voldaan. Een stel eenvormige kaarten, uit de beste bronnen geput, van matigen omvang en matigen prijs, al de

deelen van den Indischen Archipel omvattende die onder Nederlandsch gezag staan, ligt thans onder het bereik van ieder, die zich als ambtenaar of industriëel, als staatsman of geschiedvorscher, met de studie onzer Indische bezittingen wil bezig houden. Noch de kaart van den Heer von Derfelden, die, om van hare grove onnaauwkeurigheden niet te spreken, de belangrijkste deelen onzer bezittingen op een te kleine schaal vertoont, en moeijelijk kan geraadpleegd worden tenzij hare acht bladen tot een geheel zijn vereenigd, in welk geval zij een onhandelbaren omvang verkrijgt; noch de kaarten van den Heer Melvill in den Moniteur, die, hoe verdienstelijk ook, geen eenvormig, volledig en systematisch stel uitmaken, en de voordeelen missen die aan het kleuren der kaarten zijn verbonden, konden zoo goed aan de behoeften van die allen voldoen. 't Is waar, - en hij zelf erkent het gereedelijk, - dat de omvang der kaart van Java, waartoe zich de Heer Pijnappel bepalen moest, van dit gewigtige en volkrijke eiland slechts eene elementaire kennis verschaffen kan, die voor velen ontoereikend is, maar juist hier ontbreekt het niet aan de middelen om in de behoefte aan uitvoeriger en uitgebreider kaarten te voorzien. De Heer Pijnappel wijst zelf daartoe op de kaarten der Heeren van de Velde en le Clercq, en ik mag er nu nog de fraaije kaart van Java bijvoegen, op de schaal van 1:1,500,000, onlangs door de Heeren Fr. Buffa en Zonen in het licht gegeven, die, tusschen de uitvoerigheid der kaarten van van de Velde en le Clercq en de beknoptheid van die van Pijnappel het midden houdende, welligt nog het meest aan de wenschen en behoeften van het algemeen zal voldoen.

De Heer Pijnappel heeft in zijne aanteekeningen zelf eene appreciatie zijner kaarten gegeven, die zoo zedig is, dat zij de kritiek ontwapent, en de gebreken, die ze nog ontsieren, zich zelven zoo hoog aangerekend, dat het onheusch wezen zou er hier verder over uit te weiden. De graveurs en steendrukkers schijnen mij toe hunne taak over het geheel loffelijk vervuld te hebben, maar het kleuren kon tevens netter en met meer smaak zijn geschied, en uit dit oogpunt hadden de vervaardigers met nut bij den Heer Frijlink kunnen ter schole gaan, wiens ‘Hand-Atlas der Aarde’ ik in de derde plaats aan mijne lezers wil doen kennen. Doch daar wij ons tot dusverre alleen met de aardrijkskunde onzer

Oost-Indische bezittingen hebben bezig gehouden, wil ik mijne beschouwing van dezen atlas met het daaraan gewijde blad aanvangen, 'twelk inderdaad zeer geschikt is om de karakteristieke deugden van deze verzameling van kaarten in het licht te stellen.

Deze kaart van Nederlandsch Oost-Indië geeft niet alleen een overzigt van den geheelen Archipel, met uitzondering der Philippinen, nagenoeg op dezelfde schaal, maar met veel grooter uitvoerigheid, als de verzamelingskaart van den Heer Pijnappel, maar bovendien een vrij uitvoerige kaart van Java, welke die van den Heer Pijnappel nog min of meer in grootte overtreft. Om beiden op voegzame wijze op één blad te vereenigen, heeft de Heer Frijlink óf den wenk gevolgd, dien ik in mijn artikel ‘Populaire Aardrijkskunde’ voor eene wandkaart onzer Oost-Indische bezittingen gegeven heb, óf hij is zelf op nagenoeg hetzelfde denkbeeld geraakt. Hoe dit zij, het doel is bereikt om een overzigt van het geheel en een uitvoeriger beeld van verreweg het gewigtigst deel te vereenigen op één blad, dat de bladen in den atlas van Pijnappel in grootte niet overtreft. Zelfs heeft de Heer Frijlink bovendien nog plaats gevonden voor cartons van de residentie Amboina, de Banda-eilanden, Batavia en omstreken en de hoogte der voornaamste bergen van Ned. Indië, zoodat niet ligt eene kaart zal te vinden zijn, die op eene zoo beperkte ruimte meer bevat. En dit resultaat is verkregen zonder eenige opoffering der duidelijkheid; zoo zelfs, dat zich integendeel de kaart ook uit dit oogpunt bijzonder aanbeveelt. Voegt men nu daarbij, dat zij, gelijk de geheele atlas, fraai op koper gegraveerd en met zorg en smaak gekleurd is, dan zal men zich van de bijzondere deugden dezer kaart eene vrij juiste voorstelling kunnen vormen.

Van het formele tot het materiële overgaande, kan ik mij niet zoo geheel voldaan verklaren. Hier doet zich het eerst de vraag voor, welke bronnen de vervaardiger gebruikt heeft. De Heer Frijlink zegt in zijne aanteekeningen eenvoudig, dat hij uit de ‘beste bronnen, die hem ten dienste stonden,’ geput heeft; maar de vraag is of deze bronnen nu ook werkelijk de beste zijn, tot welke hem de toegang openstond, en of in ieder geval, bij het verschil der autoriteiten, juist het beste gekozen is. Reeds dadelijk geven de eilanden langs de Westkust van Sumatra stof tot

eenige opmerkingen. De teekening dezer eilanden is, zoo het mij voorkomt, naar Melvill van Carnbée gevolgd, wiens kaarten hier trouwens in het algemeen de voornaamste bron van den Heer Frijlink schijnen geweest te zijn. Die teekening, ofschoon zij thans eenigzins zou kunnen verbeterd worden, gelijk reeds blijkt uit hetgeen boven bij Pijnappels kaart van Sumatra gezegd is, geeft mij op zich zelve geene stof tot berisping; maar met de namen, die er bij zijn geplaatst, is de Heer Frijlink weder, zoo het schijnt, door de kaart van von Derfelden in de war geholpen. Bij de Batoe-eilanden ontbreekt de naam der geheele groep, terwijl het grootste wederom, in plaats van Tanah Massa, den naam draagt van Mintao. Deze fout deelt de Heer Frijlink met het Geographisch Woordenboek van den Heer Kramers, die er nog een tweede aan toevoegt, wanneer hij, art. *Batoe*, van ‘een eiland Batoe of Mintao’ spreekt, en ook na mijne aanwijzing van den dubbelen misslag in mijn art. ‘Populaire Aardrijkskunde,’ dien op het art. *Mintao* herhaalt. De Heer Kramers, die eene verbetering, door mij op zijn art. *Arabië* gemaakt, in zijn ‘Register van Verwijzingen’ opneemt, en daardoor toont mijn artikel gelezen te hebben, behoefde mij natuurlijk niet op mijn woord te gelooven, maar indien hij mijn daarbij aangehaald opstel over de Mentawei-eilanden in het Tijdschr. v.N. Indië gelezen had, zou hij de bewijzen gevonden hebben. Het eiland Pingi, beter zoo het schijnt, Pini of Kapini, heet bij den Heer Frijlink Ringi; doch dit is zeker slechts eene fout van den graveur. Ten Zuiden der Batoe-eilanden vinden wij bij hem de Pora-eilanden, in Noord-, Middel- en Zuid-Pora onderscheiden, en nog verder zuidwaarts Groot- en Klein Nassau. Ook dit is minder juist: al deze eilanden en de kleinere in den omtrek vormen te zamen den Mentawei-archipel, waarin de Pageh- (volgens de Engelsche uitspraak Poggy-) of Nassau-eilanden eene afzonderlijke groep vormen. De naam Pora-eilanden berust geheel op misverstand. Alleen het Zuid-Pora genoemde eiland heet werkelijk Pora of Si-pora, de ware naam van Noord-Pora is Si-beroet, en die van Middel-Pora Karamatjet. Het meeste hiervan is reeds in mijn artikel over de Mentawei-eilanden zóó gezegd - en ik durf er bijvoegen, nevens de aanwijzing van de oorzaak der vergissingen op de kaarten, bewezen - als het werkelijk uit het onderzoek van den Heer von Rosenberg ge-

bleken is te zijn. Alleen ten opzigte van den waren naam van Middel-Pora had ik mij vergist, terwijl ook mijne latere quasi-verbetering op de kaart van Midden-Sumatra, die ik bij het bekende werk van den Generaal de Stuers voegde, het doel misschoot.

Op Sumatra zelf zijn de grenzen van het Gouvernement der Westkust niet goed geteekend, ofschoon overeenstemmende met de kaart van Melvill; dit Gouvernement omvat thans geenerlei deel der Oostkust. Er is een tijd geweest dat wij Biela op de Oostkust bezet en de naburige distrikten der Batta-landen aan ons gezag onderworpen hadden, maar ten gevalle der Engelschen hebben wij in 1843 dit gebied weder ontruimd. De ware grenzen van het Gouvernement ‘Sumatra's Westkust’ had de Heer Frijlink uit de kaart van den Heer Beijerinck kunnen leeren kennen. Daar Benkoelen, de Lampongs, Palembang met Djambi, Bangka met Blitong, niet onder het Gouvernement der Westkust staan, maar afzonderlijke assistent-residentiën en residentiën vormen, hadden zij, naar het elders op de kaart gevolgde stelsel, door eene afzonderlijke kleur moeten zijn aangewezen. Maar ook het rijk van Indragiri wordt door de groene kleur als eene onderhoorigheid van het Gouvernement der Westkust aangeduid. De Heer Frijlink wist dus niet, dat Indragiri en Kwantan mede in 1843 door ons ontruimd werden. Intusschen kan men Indragiri als eene onderhoorigheid van onzen vasal den Sultan van Lingga altijd nog eenigermate tot Nederlandsch-Indië rekenen, maar het behoort dan onder de residentie Riouw, en moest dus rood zijn gekleurd.

Op Borneo's Westkust kan ik het niet goedkeuren, dat de Kapoeas ook ‘rivier van Pontianak’ heet; alleen het gedeelte beneden de stad Pontianak, een der vele monden van de groote rivier, draagt dezen laatsten naam. Op dezelfde wijze is Katapan niet de naam der geheele rivier van Matan (de Pawan), maar slechts die van een harer monden. Op de Oostkust behoort tot Passier slechts een smalle kuststreek omstreeks de kampong van dien naam, en geenszins een zoo uitgestrekt gebied, als de Heer Frijlink er aan schijnt te willen toekennen. Doch reeds meer dan genoeg om te toonen, dat deze fraaije kaart door onderscheidene onnaauwkeurigheden ontsierd wordt. Wij zullen, om tot een algemeen oordeel over dezen atlas te geraken, ook

nog eene andere kaart aan eene meer opzettelijke beschouwing onderwerpen.

De kaart van Nederlandsch-Indië wordt voorafgegaan door eene kaart van het oude Palestina, met cartons die de landen der Heilige Schrift (van Assyrië tot Macedonië), den togt der Israëlieten uit Egypte naar Kanaän, benevens de verdeeling van Palestina tusschen de twaalf stammen, eene doorsnede van Palestina van den Sinaï tot den grooten Hermon, een platten grond van Jeruzalem ten tijde der verwoesting door Titus, een platten grond van het tegenwoordig Jeruzalem, en de omstreken van Jeruzalem voorstellen. Men ziet hier hetzelfde streven om met de ruimte te woekeren; intusschen zijn plan en indeeling dezer kaart niet oorspronkelijk, maar geheel gevolgd naar de kaart van von Raumer en von Stülpnagel, in den atlas van Stieler. Maar deze kaart is niet slechts gevolgd in het formele, zij is ook klaarblijkelijk de hoofdbron geweest voor het materiële, ofschoon voor Palestina zelf de terreinteekening hier en daar naar de kaart van de Bruijn is gewijzigd. Naar denzelfden geograaf is ook grootendeels de verdeeling van Palestina tusschen de stammen op het carton van den togt door de woestijn gevolgd; zij is eene nuttige toegift, die op de kaart in Stieler's atlas ontbreekt, en zou nog nuttiger geworden zijn, indien de grenslijnen door het gebruik van kleuren waren verduidelijkt; doch dit is een gebrek, dat ieder bezitter van den atlas des verkiezende zelf kan verhelpen.

Bij deze kaart doet zich als eerste vraag voor, of zij in het geheel in een ‘Hand-Atlas der aarde in haren *tegenwoordigen* toestand’ te huis behoort, en die vraag zal ongetwijfeld ontkennend moeten beantwoord worden. In weêrwil daarvan zal ieder bezitter van dezen atlas den Heer Frijlink ongetwijfeld dankbaar zijn voor deze afwijking van zijn programma. Zoo kaarten der oude aardrijkskunde in het algemeen slechts door geleerden, en hen die tot geleerden worden opgeleid, geraadpleegd worden, eene kaart van Palestina is eene behoefte voor ieder huisgezin, waarin men zich beijvert den Bijbel niet enkel te lezen, maar ook te verstaan. ‘Eene goede kaart van Palestina’ - dus schreef ik in mijn artikel ‘Populaire Aardrijkskunde,’ bl. 546 - ‘in den smaak van die in Stielers Hand-Atlas, en eene kaart van het Vaderland in het grafelijk tijdvak en in dat der republiek

moesten, mijns inziens, in een wel-ingerigten en volledigen School- (en Huis-) Atlas nimmer ontbreken.' Misschien mag ik mij vleijen, dat ook deze wenk door den Heer Frijlink opgemerkt is en tot de opneming eener kaart van Palestina heeft aanleiding gegeven. Mogt hij hebben kunnen goedvinden ook evenzoo den wensch te verhooren naar een paar goede kaarten om in school of huisgezin bij de beoefening der Vaderlandsche geschiedenis te raadplegen! Deze behoefte is nog steeds niet bevredigd, want de fraaije 'Historische Atlas van Noord-Nederland' van Prof. Mees, die op ƒ 30.00 zal te staan komen, is voor algemeen gebruik te kostbaar en te omslagtig, en zal, zoo hij niet spoediger wordt voortgezet, nog een tiental jaren tot de voltooijing behoeven[1]; van den 'Atlas over de Geschiedenis van Nederland,' door den Heer W.J. Hofdijk, zag nog slechts ééne kaart het licht; en de 'Geschiedkundige Atlas van Nederland,' die een deel uitmaakt van de 'kleine landkaarten, uitgegeven door de Gewestelijke Vereeniging Noord-Holland van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap,' is eveneens nog niet volledig, en bovendien, daar 'goedkoopheid' hier als een eerste eisch gold, minder geschikt voor het gebruik der hoogere standen, die gaarne met eenige verhooging van prijs eene fraaijere uitvoering zouden koopen. Intusschen zal ik op deze kaartjes beneden nader terugkomen.

Eene tweede vraag is, of de Heer Frijlink voor zijne kaart van Palestina de beste gidsen heeft gevolgd. Terwijl het in het algemeen het streven der aardrijkskundigen is, de nieuwste ontdekkingen en politieke verdeelingen in hunne kaarten op te nemen, moeten aan kaarten van oude aardrijkskunde geheel andere eischen gedaan worden, die eene geheel andere soort van studiën vorderen. Wie eene goede kaart van het oude Palestina naar zelfstandige studie ontwerpen wil, moet niet slechts een gewone geograaf zijn, hij moet ook de Heilige Schrift grammatisch en historisch-kritisch hebben onderzocht en met de overige bronnen der

1 De vijf tot dusverre verschenen afleveringen bevatten: I. Inleiding (zonder kaart). II. Noord-Nederland in 1798, de Bataafsche republiek verdeeld in departementen en ringen. III. Noord-Nederland in 1530, de laatste tijden der grafelijke regering. IV. Noord-Nederland in 1560, kerkelijke verdeeling na de invoering der nieuwe bisdommen. V. Noord-Nederland in 1590, de eerste tijden der republiek.

oude aardrijkskunde vergeleken. Gelijk Stieler voor zijn blad van Palestina de hulp van von Raumer inriep, die zich door zijne werken over Bijbelsche aardrijkskunde een grooten naam heeft verworven, zoo mogt ook de Heer Frijlink op zijne beurt met de kaart van Stieler, die aan zoo goede handen was toevertrouwd geweest, zijn voordeel doen, zonder dat iemand het regt heeft dit te berispen. Intusschen had ik liever gezien, dat de Heer Frijlink zich voor Palestina zelve, en inzonderheid wat de terrein-teekening betreft, vooral aan de kaart van de Bruijn hadde gehouden, die zeker op geene minder omvattende en grondige studiën berust en het berg- en rivierstelsel op eene uitnemend duidelijke wijze voorstelt, en die met den grooten en nieuwsten ‘Atlas von Palästina und die Sinai-Halbinsel zu C. Ritters Erdkunde, Band XIV-XVI, 15 Blätter im Maasstabe von 1:333,333’ van Carl Zimmermann hadde vergeleken.

Wanneer wij de kaart van den Heer Frijlink met die in den atlas van Stieler vergelijken, valt het bij den eersten aanblik in het oog, dat zij die in fraaiheid en duidelijkheid overtreft. Dit is deels een gevolg daarvan, dat de terreinteekening, met weglating veler détails, zich slechts tot de hoofdtrekken bepaalt, en dat een onnoemelijk aantal namen is achterwege gebleven. Het eerste is in zulk een Hand-Atlas te prijzen; het andere zou het ook zijn, indien de Heer Frijlink daarin niet te ver gegaan ware. Daarbij is het duister, waarom toch de meeste - naar eene oppervlakkige beschouwing zou ik zeggen alle - plaatsen, op de kaart van Stieler voorkomende, door stippen zijn aangewezen en alleen de namen zijn weggelaten; het heeft nu al het aanzien alsof de kaart onvoltooid was uitgegeven[1]. Maar die weggelaten namen betreffen ten deele zeer bekende en zelfs in de Bijbelsche geschiedenis beroemde plaatsen, die nu te vergeefs op deze kaart gezocht worden; op het carton van den togt der Israëlieten door de woestijn gaat die weglating van namen zoo ver, dat het onmogelijk wordt dien togt ook maar in de hoofdzaken te volgen; zoo ver, dat zelfs het groote keerpunt van den togt, Kades-Barnea, niet is aangewezen. De Heer Frijlink zal misschien de weglating der namen van vele ook

1 Hetzelfde vindt men op de kaart van Europa, doch hier kunnen de namen op de speciale kaarten worden nagezien.

bekende plaatsen met de onzekerheid harer ware ligging verontschuldigen. Maar dan vraag ik vooreerst, waarom ze dan toch door stippen zijn aangewezen? en ten tweede, of dan nu alles, wat werkelijk op deze kaart voorkomt, zoo zeker is? Weinige punten in de Bijbelsche aardrijkskunde zijn zoo onzeker als de rigting zelve van den togt der Israëlieten van Egypte naar Kanaän, die hier toch door scherpe lijnen wordt aangeduid, en waarom dan nu hier althans de namen der legeringen en in de geschiedenis van den togt vermelde plaatsen niet bij hare aangeduide ligging gevoegd zijn, kan ik volstrekt niet begrijpen. Eindelijk moet ik in het algemeen opmerken, dat, hoewel het regel moet zijn in eene kaart zooveel mogelijk slechts op te nemen wat zeker is, toch in kaarten die tot opheldering van een bepaald historisch werk (gelijk de kaart van Palestina van de historische deelen des Bijbels) moeten dienen, eene slechts approximative bepaling der daarin genoemde plaatsen boven het geheel onbekend laten der lezers met hare ligging de voorkeur verdient. Wil men hierin te werk gaan zonder gevaar van het onzekere als zeker te doen voorkomen, men plaatse bij de onzekere namen een vraagteeken, gelijk op de kaart van Palestina in Stielers atlas bij eene menigte namen is geschied.

Ik zeide zoo even dat de rigting van den togt der Israëlieten door de woestijn hoogst onzeker is. Bekend is het dat von Raumer daarover reeds in 1837 een afzonderlijk werkje in het licht gaf, opgehelderd door een kaartje, dat hij ook voor het carton van dien togt in Stielers atlas, behoudens kleine wijzigingen, heeft gevolgd. Maar dit werkje heeft mij van den aanvang af zeer onbevredigd gelaten, en von Raumers geheele voorstelling lijdt, mijns inziens, aan groote onwaarschijnlijkheden, die mij tot eene geheel afwijkende constructie van een aanzienlijk gedeelte van dezen togt hebben genoopt. Wie er belang in mogt stellen, te weten, hoe ik mij dien voorstel, en - wat van meer gewigt is - welke daarvoor mijne gronden zijn, kan die vinden aangewezen deels in mijn artikel: ‘de Edomieten en Nabateërs,’ in ‘de Gids’ voor 1850, D. II, bl. 677-687, met de daarbij behoorende aanteekeningen, deels in een vroeger onderzoek, naar de ligging van het Gebergte Abarim, in ‘de Gids’ voor 1848, D. I, bl. 142-176. Al het daar gezegde is tevens de kritiek en wederlegging van von Raumers door den Heer

Frijlink gevolgd gevoelen; het zou overbodige herhaling zijn thans hierop terug te komen.

Ik zou mijn bestek ver moeten overschrijden, indien ik al de kaarten van dezen atlas met dezelfde uitvoerigheid wilde bespreken. Door de naauwkeurige beschouwing van een paar kaarten heb ik den Heer Frijlink het bewijs willen geven van de bijzondere belangstelling die zijn arbeid mij inboezemt; en zoo ik mij daarop eenige aanmerkingen veroorloofd heb, hij - en het publiek met hem - zal, vertrouw ik, gereedelijk erkennen, dat men slechts werken, aan welke men wezenlijke verdiensten toekent, aan eene zoozeer in bijzonderheden tredende kritiek onderwerpt. Maar het is mij niet mogelijk op dezelfde wijze voort te gaan, en ik zie mij genoodzaakt mij verder tot eenige algemeene aanmerkingen over het plan en de uitvoering van dezen atlas te bepalen.

Het plan van den geheelen atlas komt in menig opzigt overeen met dat van een atlas in XL kaarten, hetwelk ik in mijn artikel ‘Populaire Aardrijkskunde,’ bl. 547, heb ontwikkeld. Eene vergelijking van hetgeen ons hier geleverd wordt met het daar voorgestelde ontwerp, zal mij de gemakkelijkste gelegenheid geven om mijn gevoelen over het plan en bestek van dezen atlas te uiten. Ik zal de kaarten die mij in een volledigen atlas voor Nederlanders noodig schenen, hier nogmaals opnoemen, en dan telkens opgeven, hoe en in hoeverre de Heer Frijlink in zijnen atlas elke in het bijzonder aangewezen behoefte bevredigd heeft.

I. De Wereldkaart. - De Heer Frijlink schonk ons niet slechts eene gewone wereldkaart, verdeeld in het westelijk en oostelijk halfrond, benevens de poolsegmenten (N°. 1), maar tevens eene afzonderlijke Noordpoolkaart (N°. 2), en aan het slot van zijnen atlas ook nog eene Zuidpoolkaart (N°. 24), die niet tot zijn oorspronkelijk plan behoorde, maar door de nieuwste ontdekkingen in het Zuiden van den aardbol gevorderd werd en zeker als eene welkome toegift zal beschouwd worden. Strikt genomen behoorde ook de Noordpoolkaart niet tot het oorspronkelijk plan, maar zij werd veel vroeger daarin opgenomen, en, daar het werk in afleveringen in het licht verscheen, ook veel vroeger uitgegeven. Dit is nu den ontwerper van den atlas volstrekt niet euvel te duiden, daar hij, zijne Noordpoolkaart in het licht gevende, onmogelijk voorzien

kon, dat onze kennis van dit gedeelte van den aardbodem, ten gevolge der expeditiën tot opsporing en redding van Sir John Franklin, in de eerstvolgende jaren zoo verbazend zou worden uitgebreid. Vergelijkt men de Noordpoolkaart van den Heer Frijlink met de kaart van den Arktischen Archipel van H. Lange, gevoegd bij het werk van Dr. K. Brandes, ‘Sir John Franklin, die Unternehmungen für seine Rettung und die Nordwestliche Durchfahrt,’ (Berlin, 1854) dan kan men zich overtuigen, dat zij reeds nu ten deele verouderd is. Het is te hopen dat de Heer Frijlink, door van tijd tot tijd verbeterde uitgaven van sommige kaarten te bezorgen, even als dit met Stielers atlas het geval is, en gelijk hij zelf reeds ten aanzien van Nederland gedaan heeft, zijn werk op de hoogte zal houden der nieuwste ontdekkingen; de Noordpoolkaart zal dan wel het eerst voor zulk eene nieuwe uitgave mogen in aanmerking komen. Wat nu deze Noord- en Zuidpoolkaarten in het algemeen betreft, ofschoon ze in een hand-atlas oppervlakkig minder noodzakelijk schijnen, meen ik toch dat de Heer Frijlink wel heeft gedaan ze niet aan het Nederlandsch publiek te onthouden, juist omdat zoo vele nieuwe ontdekkingsreizen veler aandacht in de laatste jaren bij de poollanden hebben bepaald; maar ik vind het jammer, dat de Noordpoolkaart niet tevens tot eene overzigtskaart van het Russische rijk in Europa, Azië en Amerika is ingerigt, even als dit met die in Stielers atlas het geval is en, bij het volgen derzelfde inrigting, ook zonder verkleining der schaal mogelijk ware geweest.

II-VI. De vijf Werelddeelen. - In plaats hiervan geeft de Heer Frijlink zes kaarten (N°. 3, 16, 19, 20, 22, 23), dewijl hij Noord- en Zuid-Amerika elk op een afzonderlijk blad voorstelt. Dit is inderdaad eene verbetering van het door mij opgegeven plan, dewijl de beide deelen van Amerika niet dan op zeer kleine schaal en slechts met veel verlies van ruimte op één blad van het gebezigd formaat kunnen worden geteekend.

VII-IX. Kaarten van Nederland in de verschillende tijdvakken zijner geschiedenis. X-XX. De elf Nederlandsche gewesten. - Reeds boven merkte ik op, dat de Heer Frijlink geene kaarten van Nederland overeenkomstig vroegere toestanden en verdeelingen in zijn atlas heeft opgenomen; en ofschoon ik dit blijf betreuren en de toevoeging

van zoodanige kaarten als nog aan zijne overweging aanbeveel, zal ik hierover niet verder uitweiden. Evenmin schonk hij ons afzonderlijke kaarten der elf provinciën, maar dit laatste is inderdaad overbodig gemaakt door de wijze, waarop hij zijne kaart van Nederland (N°. 9) heeft ingerigt. Ons Vaderland is namelijk voorgesteld op eene uitslaande kaart en diensvolgens op zoo groote schaal, dat uitvoeriger kaarten der bijzondere gewesten voor het dagelijksch gebruik zeldzaam zullen verlangd worden. Bovendien is nog plaats gevonden voor een carton van het Groothertogdom Luxemburg op dezelfde schaal. Tegen deze inrigting heb ik slechts ééne bedenking, namelijk dat uitslaande kaarten zeer lastig in het gebruik zijn, ligt scheuren en op de vouwen spoedig verslijten. De voorkeur schijnt mij de in zoodanige gevallen door Stieler gevolgde methode te verdienen, om, nevens eene overzigtskaart, meerdere bladen aan de voorstelling van verschillende gedeelten van eenig land, doch allen op dezelfde schaal, te wijden. Ook bevreemdt het mij dat de Heer Frijlink bij zijne kaart van Nederland afgeweken is van zijne gewoonte om ieder overschietend hoekje voor cartons te benuttigen. Voor platte gronden van Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage, of voor een afzonderlijk kaartje van de zooveel bezochte omstreken van Arnhem, ware de noodige ruimte gemakkelijk te vinden geweest.

XXI-XXVI. De Indische Archipel, Java, Sumatra, Borneo, Celebes en de Molukken, Nederlands bezittingen in Afrika en Amerika. - Wij hebben reeds gezien dat de Heer Frijlink ons in N°. 18 eene kaart geeft van Nederlandsch Oost-Indië, benevens eene afzonderlijke kaart van Java, op eene voor het dagelijksch gebruik zeer voldoende schaal, en cartons der voornaamste Moluksche eilanden. De Nederlandsche bezittingen aan de kust van Guinea zijn voorgesteld op een carton van de kaart van Afrika; Curaçao, benevens Buen Ayre en Aruba, op een carton van de kaart van Noord-Amerika; St. Martin, St. Eustatius en Saba op cartons te vinden op de afzonderlijke kaart van de Vereenigde Staten enz., waarover beneden, terwijl eindelijk op de kaart van Zuid-Amerika cartons van Suriname, en van Curaçao afzonderlijk op grootere schaal, voorkomen. Zelfs vindt men op de kaart van Azië nog een carton van het eilandje Desima, met de haven van Nangasaki. Men ziet dus dat de Heer Frijlink aan onze Overzeesche Bezittingen

bijzondere aandacht gewijd heeft, en nog wel niet geheel, maar toch voor een groot deel, en zooveel zijn bestek maar eenigzins gedoogde, aan mijne wenschen te dien opzigte heeft voldaan.

XXVII. België en Luxemburg. - Deze landen zijn slechts op een half blad voorgesteld op N°. 10; doch Luxemburg komt bovendien, gelijk ik reeds opmerkte, op grooter schaal op de kaart van Nederland voor. De kaart van België is een der minst fraaije van dezen atlas; zij is te vol om duidelijk te zijn. De Heer Frijlink heeft dit zelf eenigzins gevoeld en verontschuldigd door de woorden: ‘De uitvoerigheid dezer kaart, het ons voorgestelde bestek in aanmerking genomen, is een gevolg van onze zucht om van dit merkwaardige land zoo weinig mogelijk onopgemerkt te laten.’ En inderdaad België is door zoo vele banden ten naauwste aan ons verbonden, dat eene uitvoerige kaart van dat rijk steeds voor ons behoefte zal zijn. Maar waarom dan ook geene grootere schaal voor deze kaart gekozen? Aan den anderen kant is het mij niet duidelijk, waarom die eer wel aan Luxemburg is ten deel gevallen. Dat Groothertogdom maakt toch geenszins een deel van ons Koningrijk uit, al draagt onze Koning ook zijne groothertogelijke kroon, en er is naauwelijks een der Belgische gewesten waarop wij Nederlanders niet meer betrekking hebben dan op Luxemburg.

XXVIII. Groot-Brittanje en Ierland. XXIX. Britsch-Indië. - Eene goede kaart van het Britsche rijk met cartons van Londen, de omstreken van Londen, Dublin en omstreken, Edinburg en omstreken, en de havens van Plymouth en Portsmouth, geeft ons het zesde blad. Britsch-Indië is op eene voor Nederlanders voldoende schaal op een carton op de kaart van Azië voorgesteld. Maar ook de andere deelen van het uitgebreide koloniale rijk der Britten zijn niet vergeten. Voor Britsch Noord-Amerika kan men de Noordpoolkaart en die van Noord-Amerika, voor Britsch West-Indië het best die van de Vereenigde Staten enz. raadplegen. Op de kaart van Afrika vindt men het Kaapland en Natal (zoowel als den Oranje-Vrijstaat en de Transvaalsche republiek) op cartons, terwijl op de kaart van Australië de kolonie Zwaan-rivier, Zuid-Australië, Victoria, van Diemens-land en Nieuw Zuid-Wales afzonderlijk op grootere schaal zijn voorgesteld. Voor Hongkong raadplege men een carton der Parel-rivier met een plan van

Canton op de kaart van Azië. Een platten grond van Gibraltar vindt men op de kaart van Spanje en een carton van Malta en Gozzo op de kaart van Italië.

XXX. Denemarken, Zweden en Noorwegen. - De Heer Frijlink geeft Denemarken afzonderlijk op N°. 7, met cartons van IJsland, de Faröer en Bornholm, Zweden en Noorwegen op N°. 8, beiden halve bladen. Deze inrigting verdient misschien de voorkeur, dewijl de schaal voor Denemarken wel wat heel klein valt, als het met Noorwegen en Zweden op één blad wordt vereenigd.

XXXI. Europisch Rusland. - Men vindt dit land op N°. 14. Voor Aziatisch Rusland ware meer partij te trekken geweest van de Noordpoolkaart, zoo als reeds boven gezegd is. Polen keert op grootere schaal op de kaart van Midden-Europa terug.

XXXII. Frankrijk. - N°. 5 geeft ons Frankrijk met cartons van Corsica en de omstreken van Parijs. Voor Algerië raadplege men een carton op de kaart van Afrika.

XXXIII-XXXV. Noord-Duitschland, Zuid-Duitschland met Zwitserland, Keizerrijk Oostenrijk. - De Heer Frijlink geeft ons Zwitserland afzonderlijk op N°. 11, en vat alle Duitsche Staten, benevens al de bezittingen van den Keizer van Oostenrijk, zamen op zijne groote uitslaande kaart van Midden-Europa (N°. 13). Geen land levert voor de cartographie grooter zwarigheden op dan Duitschland, en ook de Heer Frijlink heeft dit ondervonden. Hooren wij wat hij daaromtrent in zijne aanteekeningen zegt: ‘Deze kaart is geen der minst moeijelijke van de verzameling geweest. Men weet dat Duitschland uit eenige groote en onderscheidene kleine Staten is zamengesteld. Maar er zijn Rijken - zoo als Pruissen en bovenal Oostenrijk, wier Staten niet alle tot Duitschland behooren. Daarenboven vormen die Staten en Staatjes niet altijd een aaneengesloten geheel, maar zijn dikwijls zoo verbrokkeld, dat het bijna onmogelijk is, zonder een *behoorlijk overzigt*, zich van het geheel eenig denkbeeld te maken. Wij hebben, zooveel wij vermogten, ons best gedaan om met deze kaart zoodanig overzigt te leveren. Men vindt hier in hun onderling verband en afscheiding al de groote en kleine Staten, die geheel of ten deele tot het Duitsche bondgenootschap behooren..... Zwitserland en Polen komen mede op deze kaart voor.’

De wijze waarop de Heer Frijlink de zwarigheden, die

zich hier aan hem aanboden, overwonnen heeft, verdient bijzondere aanbeveling. Eene kaart die van de zoo ingewikkelde politieke verdeeling van Midden-Europa een duidelijker voorstelling geeft, is mij niet bekend. De zamentelling van Oostenrijk, Pruissen en al de grootere Duitsche Staten onderscheidt men ten gevolge van het oordeelkundig gebruik der kleuren bij den eersten opslag, en de massa der kleine Staatjes, die tusschen Hanover, Pruissen, Saksen, Beijeren en Baden liggen, kan geene verwarring aanrigten, dewijl zij, ofschoon door nommers duidelijk van elkander onderscheiden, met eene en dezelfde kleur zijn gedekt. 't Zou te veel ruimte vorderen om in bijzonderheden aan te wijzen, welke groote voordeelen hierdoor verkregen zijn; doch ik ben overtuigd, dat zij bij het gebruik zeer sterk zullen gevoeld worden. Alleen zou ik nog gewenscht hebben dat dezelfde kleur, die gebruikt is om de deelen van Nederland en Denemarken aan te wijzen welke in den Duitschen bond begrepen zijn, ook gebezigd ware om de Duitsche en niet-Duitsche deelen van Oostenrijk en Pruissen van elkander af te scheiden, zoodat ook de omvang der Duitsche bondsstaten met een oogopslag ware te overzien geweest.

XXXVI. Spanje en Portugal. - Men vindt deze landen op n°. 4, benevens onderscheidene cartons, voorstellende Madrid, Cadiz, Gibraltar, Lissabon en omstreken en de Canarische eilanden.

XXXVII. Italië. - Dit land, ook het aan Oostenrijk behoorende gedeelte, dat andermaal op de kaart van Midden-Europa voorkomt, niet uitgesloten, is afgebeeld op het 12^{e} blad van dezen atlas, dat bovendien cartons van de omstreken van Rome en Napels en van Malta met Gozzo bevat.

XXXVIII. Griekenland, Turkije. - Blad 15 van dezen atlas bevat Turkije in Europa, Griekenland en de Ionische eilanden, met cartons van Konstantinopel en den Bosporus en van Athene en den Piraeus. Voor Aziatisch Turkije verdient het carton op de kaart van Azië te worden geraadpleegd.

XXXIX. Vereenigde Staten. - Dat eene uitveerige kaart van deze dagelijks in gewigt klimmende republiek thans in een voldoenden hand-atlas een volstrekt vereischte is, heeft de Heer Frijlink getoond volkomen te beseffen door zijne groote uitslaande kaart der Vereenigde Staten van Noord-Amerika,

op welke hij intusschen ook Mexico, de West-Indische eilanden en de Vereenigde Staten van Centraal-Amerika heeft opgenomen. Het belangrijkste en meest bevolkte gedeelte van den Noord-Amerikaanschen Verbonds-Staat viel hem echter zóó nog te klein en onduidelijk uit, waarom hij daarvan eene afbeelding op aanmerkelijk vergroote schaal op een carton plaatste, gelijk een ander aan den tegenovergestelden hoek der kaart een overzigt geeft van de wateren en kusten van den Atlantischen oceaan.

XL. Palestina. - Over blad 17, hetwelk dit land benevens onderscheidene cartons tot opheldering der bijbelsche geschiedenis bevat, behoeft niets meer bij het reeds gezegde gevoegd te worden.

Deze vlugtige schets zal, vlei ik mij, van het plan en bestek van dezen atlas een toereikend denkbeeld geven. De Heer Frijlink is er in geslaagd, op slechts 24 bladen, schier alles - en in sommige opzigten zelfs veel meer - te geven, wat volgens mijn ontwerp op 40 kaarten zou voorkomen. 't Is slechts jammer dat hij daartoe herhaaldelijk zijne toevlugt heeft moeten nemen tot uitslaande kaarten, van welke bij het gebruik de nadeelen spoedig zullen worden ondervonden.

De aanteekeningen, die de Heer Frijlink bij zijnen atlas gevoegd heeft, geven eenige opheldering omtrent zijne bronnen en de schrijfwijze der namen. Omtrent het eerste punt zegt hij, dat ‘niet alleen Fransche kaarten uit Frankrijk, Engelsche uit Engeland, Duitsche uit Duitschland, maar ook Spaansche kaarten uit Spanje, Turksche uit Turkije, Russische uit Rusland, Amerikaansche uit Noord- en Zuid-Amerika moesten ontboden worden, en dat wel van allerlei uitgaven, ten einde ze onderling te kunnen vergelijken, en, na rijp onderzoek, het beste of ten minste het meest aannemelijke te kiezen.’ Deze woorden geven een zeer hoogen dunk van de moeite en kosten, die zich de Heer Frijlink getroost heeft om van alle zijden het beste en bruikbaarste bijeen te brengen, waarvan hij zich voor de zamenstelling van zijnen atlas kon bedienen. Verre zij het van mij te beweren, dat de kaarten zelve niet aan de daardoor opgewekte verwachting zouden beantwoorden. Ik geloof integendeel, dat zij in het algemeen zeer goed op de hoogte der nieuwste ontdekkingen en administratieve indeelingen zijn; maar het is der kritiek niet gemakkelijk

gemaakt daarover te oordeelen. In zijne aanteekeningen op de bijzondere kaarten bepaalt zich de ontwerper doorgaans tot de opmerking, dat zij naar ‘goede’ en ‘echte,’ naar ‘de beste’ en ‘jongste’, naar ‘ten onzent meerendeels nog onbekende’ bronnen bewerkt zijn. Slechts zeer enkele malen treedt hij in nadere bijzonderheden. Zoo heeft hij zich voor Denemarken voornamelijk van de groote kaart door het Koninklijk Deensch Instituut van Wetenschappen uitgegeven, voor Zwitserland van die van J. Goll, te Zürich bij Füssli *&* Comp. in het licht gekomen, voor Rusland van eene groote Oorlogsweg-kaart, op het Topographisch bureau van het Ministerie van Oorlog te St. Petersburg vervaardigd, bediend. Ik vertrouw dat even goede hulpmiddelen voor de overige kaarten zijn geraadpleegd; maar zeker hadde het niet geschaad, indien zij waren aangewezen.

Aan de schrijfwijze der eigennamen heeft de Heer Frijlink bijzondere opmerkzaamheid gewijd, en met de regelen, die hij zich gesteld heeft, zoude ik mij in het algemeen wel kunnen vereenigen. Intusschen is dit een zeer moeijelijk en teeder onderwerp, dat tot vele vragen aanleiding geeft, waarin ik mij hier niet wil verdiepen. Beter is het hierover niets dan te weinig te zeggen. Alleen wil ik aanstippen, dat de schrijfwijze *Mexico, Texas*, ofschoon volgens de nieuwere spelling door die van *Mejico, Tejas*, vervangen, toch oude regten heeft en, als bij ons van eeuwen herwaarts het burgerregt hebbende, zeer wel had kunnen behouden worden; dat het gebruik van nieuwe schrijfteekens, zoo als s voor den geaspireerden sis-klank, de duidelijkheid niet bevordert en beter achterwege bleve, zoolang men zich niet omtrent een algemeen alphabet heeft verstaan; en eindelijk dat de schrijfwijze *sj* voor de geaspireerde s, ofschoon zeker niet volkomen juist, toch ook kan verdedigd worden als eene poging om ‘die letterklanken, welke aan ons alphabet vreemd zijn, door letterteekens uit ons alphabet zoo na mogelijk terug te geven.’ Waar de Heer Frijlink op bl. 14 over de eigennamen in den Indischen Archipel spreekt, slaat hij, mijns inziens, den bal nog al erg mis. ‘In *Soerabaia*,’ zegt hij, ‘hebben wij de y, die men meestal aantreft, door eene i vervangen, ten einde de oorspronkelijke spelling meer nabij te komen. Dit Portugesche woord namelijk is, volgens de spelling in deze taal, zamengesteld uit *sura* (veilige) en *bahia* (baai).’ Maar Soerabaja is zoo

min Portugeesch als Soerakarta; het is een zuiver Javaansche, of liever Kawische naam, die ‘dapper in 't gevaar’ beteekent; en zoolang wij in 't Nederduitsch *jaar* en niet *iaar* of *yaar* (gelijk in het Engelsch *year*) schrijven, zal *Soerabaja* voor ons de beste schrijfwijze zijn. Zeer onjuist is ook wat over de *n* en *ng* als uitgangen gezegd wordt, 't Is in Maleische en Javaansche woorden geenszins onverschillig of zij op *n* (ن, ـن) of op *ng* (غ, ـڠ) uitgaan, en de schrijfwijze *Passaroeang* is bepaald verwerpelijk. De juiste spelling is Pasoeroewan of Pasoeroehan, en het gebruik van *ng* op het einde is hier geheel verkeerd. Wij hebben die articulatie *ng*, even als zij in het Maleisch en Javaansch luidt, ook in onze taal, b.v. in *eng, bang*, en zij wordt geheel anders uitgesproken dan de enkele *n*, in *en, ban*. De Arabische *tanwîn*, die een neusklank op het einde der woorden als in het Fransche *nation* aanduidt, wordt geenszins altijd door ﹴ, maar door dubbele schrijving der verschillende eindvokalen, en dus alleen wanneer *o* of *u* voorafgaat door ﹴ uitgedrukt.

Wat ten slotte de uitvoering van dezen atlas betreft, deze verdient in het algemeen den hoogsten lof. De kaarten zijn door onze beste Nederlandsche kaartgraveurs, de Veelwaards, Zurcher, van Baarsel en Tuyn in koper gebragt, voor de duidelijkheid is uitnemende zorg gedragen, en de kleuren zijn net en smaakvol en met zeer veel oordeel aangebragt. Misschien zou men kunnen wenschen, dat doorgaans meer zorg aan de bergteekening besteed ware, en in het geheel bij het zamenstellen van dezen atlas aan de staatkundige aardrijksbeschrijving wat minder overwigt over de natuurkundige ware toegekend; doch, zoo men de duidelijkheid, die toch het eerste vereischte is, niet wel opofferen, zal men weldoen, zoo men uitvoerige terreinteekening begeert, zich van afzonderlijke orographische en hydrographische kaarten te bedienen, hoedanige echter in Nederland vooralsnog in een hand-atlas niet algemeen zullen verlangd worden. Ik aarzel niet aan den hand-atlas van den Heer Frijlink boven alle mij bekende kaartverzamelingen van dien aard van Nederlandschen oorsprong den voorrang toe te kennen, en mij rest niets anders dan de hoop uit te drukken, dat de ontwerper, die geene moeite of kosten gespaard heeft, om iets goeds voort te brengen, zich door de warme belangstelling des publieks - en (daar hij tevens zelf de uitgever is) ook door een ruim debiet - overvloedig moge zien schadeloos gesteld.

De Heer van Koetsveld, reeds als geograaf bekend door de uitgave zijner, vroeger door mij beoordeelde Groote Bijbelkaart, heeft wederom aan de beschaafde Christenen en aankomende godgeleerden eene belangrijke dienst bewezen door de uitgave van zijn ‘Viertal kaarten voor de bijbelsche en kerkelijke geschiedenis.’ De eerste kaart bevat het Israëlietisch rijk ten tijde van David en Salomo, benevens de aangrenzende landen van Azië en Afrika die het meest in de geschiedenis des Bijbels vermeld worden; terwijl op een carton Palestina op grootere schaal en met aanwijzing der stamverdeeling herhaald is. Het tweede blad teekent de Christelijke wereld gedurende de drie eerste eeuwen, en bevat op een carton Palestina ten tijde des Nieuwen Verbonds. Het derde blad stelt ons de Christelijke wereld voor tijdens de eerste kruistogten, met de toen nog flaauwelijk erkenbare verdeeling in de patriarchaten van Rome, Konstantinopel, Alexandrië, Antiochië en Jeruzalem, terwijl op een carton de verschillende koningrijken en vorstendommen zijn afgebeeld, die in de twaalfde eeuw uit de veroveringen der kruisvaarders gevormd waren. Het vierde blad eindelijk, dat den dubbelen omvang heeft van de andere, is eene platte wereldkaart, die de verbreiding des Christendoms naar zijne splitsing in Grieksche, Roomsch-Katholieke en Protestantsche kerken, alsmede die van den Islam voorstelt, met aanduiding der plaatsen waar de verschillende zendelinggenootschappen hunne posten hebben gevestigd. Het Kaapland, Britsch-Indië en Nederlandsch-Indië zijn daarbij op drie cartons op grootere schaal voorgesteld, omdat in deze gewesten deels de verhouding der verschillende godsdiensten tot elkander zeer ingewikkeld is, deels de duidelijke aanwijzing der veelvuldige zendingsposten met de kleine schaal der algemeene kaart onbestaanbaar was.

Van deze kleine verzameling zagen de beide eerste bladen reeds in 1845 en 1846 het licht, en toen daarop de Heer van Koetsveld in 1849 zijne Groote Bijbelkaart uitgaf, en in 1852, toen ik mijn artikel ‘Populaire Aardrijkskunde’ schreef, mij nog niets van de voortzetting der vroegere onderneming was gebleken, meende ik dat hij zijn eerste plan had opgegeven. Zeer kort daarna werd ik tot mijne blijdschap van dwaling overtuigd, toen de ontwerper mij door de toezending van een afdruk van het derde blad vriendelijk teregt wees. Eindelijk ver-

scheen in het vorige jaar ook de vierde kaart, en is thans het geheele stel, dat een zeer voldoenden cursus van aardrijkskunde voor bijbelsche en kerkelijke geschiedenis vormt, tot een kleinen atlas vereenigd, waarbij het alleen jammer is, dat het laatste blad is moeten gevouwen worden en, wegens de wijze van innaaijen en het niet zeer deugdzame papier, niet dan met het grootste beleid en geduld zonder scheuren kan worden geopend. Bij deze laatste kaart was het gebruik van kleuren onvermijdelijk, en het verblijdt mij, dat zij nu ook, blijkens het mij ter beoordeeling toegezonden exemplaar der geheele verzameling, bij de drie overige zijn aangewend, die daardoor zeer veel hebben gewonnen.

Wanneer wij dezen tweeden arbeid van den Heer van Koetsveld met zijne Groote Bijbelkaart vergelijken, valt het in het oog, dat de eene geenszins door de andere wordt overbodig gemaakt. De Bijbelkaart is eene wandkaart, bepaaldelijk bestemd voor de scholen en alleen tot opheldering van de bijbelsche geschiedenis vervaardigd, waarvoor zij dan ook in zekeren zin nog veel meer geeft dan het viertal kaarten; daarentegen is dit laatste tevens en vooral voor de geschiedenis der Christelijke kerk ingerigt, en meer geschikt voor het gebruik in de huisgezinnen en op de hoogere scholen, en zoo het mij toeschijnt bijzonder aan studenten in de godgeleerdheid aan te bevelen, die echter wel zullen doen het gebruik eener meer uitvoerige kaart van Palestina, b.v. die van den Heer de Bruijn, daarmede te verbinden. In het algemeen schijnt mij het eerste blad het minst belangrijke toe, zoowel wegens de meer oppervlakkige bewerking, als omdat het ten onzent aan goede kaarten voor de bijbelsche aardrijkskunde geenszins ontbreekt. Daarentegen bestond er zeer dringende behoefte aan kaarten voor de kerkelijke geschiedenis, en men zou welligt mogen wenschen, dat de Heer van Koetsveld, met weglating der eerste kaart, zijne verzameling met nog een paar voor gewigtige tijdperken der geschiedenis van het Christendom inzonderheid in Europa, b.v. onmiddellijk vóór de hervorming en na het sluiten van den Munsterschen vrede (met cartons van ons Vaderland), hadde verrijkt. Ook zou ik eene kaart der onderlinge verhouding van het Christendom en den Islam omstreeks den tijd van Karel den Groote zeer wenschelijk hebben geacht. Maar hoe het zij, wij moeten dankbaar zijn voor hetgeen wij ontvingen en niet ver-

geten, dat eene meerdere uitbreiding aan dezen atlas gegeven, dien door de meerdere kosten buiten het bereik van velen zou gebragt hebben, die zich nu daarvan, met dankbaarheid jegens den ontwerper, als een zeer gewenscht en schier onmisbaar hulpmiddel bij hunne studiën zullen bedienen.

Het ontbrak den Heer van Koetsveld op het gebied der kerkelijke geographie niet aan voorgangers, die verdienstelijke kaarten leverden; maar het was inzonderheid de reuzenarbeid van J.E.T. Wiltsch, in zijn ‘Kirchenhistorischer Atlas von den ersten Zeiten der Ausbreitung des Christenthums bis zum Anfang des XVI^{ten} Jahrhunderts’ (Gotha, 1843), en het daarbij behoorend ‘Handbuch der kirchlichen Geographie und Statistik’ (Berlijn, 1846), die hem tot gids en voorbeeld strekte. Het is een der Hercules-werken, zoo als slechts de vlijt en volharding van Duitsche geleerden schijnt te kunnen voortbrengen, en die het overige Europa bewonderend aanstaart, terwijl het zich verheugt in de vruchten daarvan te kunnen deelen. Dezen arbeid schijnt de Heer van Koetsveld in zijne tweede en derde kaart voornamelijk gevolgd te hebben, ofschoon hij voor laatstgenoemde, wat Duitschland en de aangrenzende landen betreft, ook gebruik maakte van Kutscheits ‘Vollständiger Historisch-Geographischer Atlas des Deutschen Landes und Volkes’ (Berlin, 1842), die ook de kerkelijke verdeeling bevat, doch, helaas! tot dusverre bij de eerste aflevering stil stond. De vierde kaart is waarschijnlijk als meer zelfstandig werk te beschouwen. Ofschoon meermalen in Duitschland en ook in ons Vaderland kaarten van de verspreiding der godsdiensten werden uitgegeven, gelijk er onder andere eene voorkomt in Jaegers ‘Uitgebreide Hand-Atlas’ in 48 kaarten (Assen, van Houten), en eene bijzondere voor Neêrlandsch Indië in de reis van den Heer van Rhijn, kon echter geene geheel gevolgd worden, zoo werkelijk de nieuwste gesteldheid van zaken zou worden afgebeeld. Vooral zal de juiste aanwijzing der zendingsposten den vervaardiger groote moeite hebben gekost, en het is hem te vergeven, indien hierin nog wel iets te verbeteren is overgebleven. Vreemd is het dat de posten der Duitsche en Amerikaansche zendelingen op Borneo geheel vergeten zijn, ofschoon het mij voorkomt dat Karangan en Palingkau wel met geen ander doel op de kaart zijn gebragt, dan om er de aanwijzing der op die plaatsen gevestigde mis-

siën mede te verbinden. Op Java zag ik met bevreemding omstreeks den hoek van Indramajoe heidenen aangeteekend. Ofschoon de Islam op Java verre van zuiver is, belijden toch, de weinige Christelijke-gemeenten uitgezonderd, al de inboorlingen schier de Mohammedaansche godsdienst en vindt men alleen in de binnenlanden van Bantam en Pasoeroewan nog overblijfselen der aan het Hindoeïsme getrouw gebleven stammen, doch te gering om op deze kaart opzettelijk te worden aangewezen. Ten opzigte van Nederlandsch Guyana is de kaart zeer onduidelijk: het is deels als katholiek, deels als heidensch gekleurd; doch de verschillende protestantsche gezindheden tellen er, volgens den Heer van Sijpesteijn, bijna 25000 belijders, tegen slechts 7000 belijders der Roomsch-katholieke godsdienst. Deze en andere dergelijke onnaauwkeurigheden zijn het gevolg van achteloosheid in het kleuren, die zoo dikwijls wordt opgemerkt waar dit uit de hand geschiedt en groote kosten moeten vermeden worden. Inderdaad laat deze kaart, of althans het exemplaar dat voor mij ligt, in dit opzigt zeer veel te wenschen overig, en dit is te meer te betreuren, daar hier juist het voornaamste op het kleuren aankomt. Voor kaarten in het algemeen, en voor zoodanige als deze kaart van de verspreiding der godsdiensten in het bijzonder, schijnt de chromo-lithographie bijzonder aan te bevelen, en het is te vreezen dat, zoolang deze in ons Vaderland niet meer algemeen wordt, net en zorgvuldig gekleurde kaarten steeds de uitzondering zullen blijven.

De Heer Jaeger is als geograaf te gunstig bekend, dan dat de nieuwe kaarten, die ik van hem heb aan te kondigen, eene opzettelijke beschouwing of eene bijzondere aanbeveling zouden behoeven. Zoowel over zijn atlas in 34 kaarten, dien hij gedeeltelijk met medewerking van den Heer J. van Wijk Roelandszoon vervaardigde, als over zijne wandkaart van Europa, sprak ik reeds met een woord in mijn artikel over ‘Populaire Aardrijkskunde,’ doch zonder ze naauwkeuriger te kennen. Sedert werden mij beiden ter beoordeeling toevertrouwd en dit noopt mij er kortelijk op terug te komen. De atlas in 34 kaarten is inderdaad, gelijk ik reeds vroeger vermoed heb, voor zoover Nederland en zijne koloniën betreft, slechts eene herhaling van den ‘Atlas van het Koningrijk der Nederlanden in 13 kaarten,’ in het zoo dikwijls vermelde artikel door mij beoordeeld.

De 21 overige bladen bevatten de Wereldkaart, de Werelddeelen (Noord- en Zuid-Amerika afzonderlijk), Spanje en Portugal, Frankrijk, Italië, Zwitserland, het Duitsch Verbond, Oostenrijk, Pruissen, België, Groot-Brittanje en Ierland, Denemarken, Zweden en Noorwegen, Rusland, Polen en de oostelijke provinciën van Pruissen, Turkije en Griekenland. De lof, vroeger aan de kaarten van Nederland en zijne provinciën gegeven, is ook op de overige kaarten van dezen atlas ruimschoots toepasselijk, en het overzigt der verdeeling, bij iedere kaart gevoegd, kan bij het gebruik voor het onderwijs van veel nut zijn. Van aanmerkingen op bijzonderheden zal ik mij onthouden, daar de kaarten van dezen atlas, die ook afzonderlijk te bekomen zijn, van tijd tot tijd, en zoodra van eenig blad eene nieuwe oplage noodig is, worden herzien - eene handelwijze van den uitgever die niet genoeg kan geprezen worden, maar ten gevolge zou kunnen hebben, dat ik, bij het releveren van kleine gebreken, op dezulke wees, die reeds lang verbeterd waren. Alles te zamen genomen vormt deze verzameling van kaarten een voor Nederlanders regt bruikbaar geheel, dat alle aanbeveling verdient, al wordt het ook door den atlas van Frijlink in rijkdom van medegedeelde bijzonderheden, gebruik van minder toegankelijke hulpmiddelen en bijzondere oplettendheid op de eigenaardige behoeften van ons Nederlanders[1], in één woord door zelfstandigheid en oorspronkelijkheid, zoowel als in papier en uitvoering, - maar met en om dat alles dan ook in prijs - zoozeer overtroffen, dat aan eene eigenlijke vergelijking der beide werken niet mag gedacht worden.

Op Jaegers fraaije wandkaart van Europa in 6 bladen is het oordeel geheel toepasselijk, vroeger over de wandkaarten van den Heer Puls, inzonderheid over zijne Wereldkaart, geveld; namelijk dat zij voor het schoolgebruik in verhouding tot de grootte der schaal nog veel te vele bijzonderheden bevat. Daarentegen is deze kaart uitne-

1 Hiertoe behoort ook dat de Heer Frijlink zich, even als al onze zeekaarten en de meeste kaarten van Neêrlandsch Indië, van den meridiaan van Greenwich bedient. Nu eenmaal het gebruik van dezen meridiaan, door het menigvuldig bezigen van Engelsche zeekaarten, bij ons heeft veld gewonnen, ware het verkieslijk, dat al onze geografen zich daaraan hielden, om de verwarring te vermijden, die uit het afwisselend gebruik van verschillende meridianen geboren wordt.

mend geschikt voor kantoren en bevat zij een schat van wetenswaardige zaken in de rijke hydrographische, orographische en statistische aanteekeningen, waarmede de ruimte in de overschietende hoeken is aangevuld. De uitvoering van deze kaart verdient, met het oog op hare bestemming bijzonderen lof. Met eene andere wandkaart van Europa, in twaalf bladen, en dus, zoo het schijnt, van nog grootere afmetingen, door den heer P. Best, onderwijzer te Amsterdam, reeds in een tweeden verbeterden druk (Leyden, Noothoven van Goor) in het licht gegeven, kan ik haar tot mijn leedwezen niet vergelijken, dewijl mij laatstgemelde slechts door aankondigingen in de dagbladen bekend is.

Onvermoeid in zijne pogingen om het in Nederland voor weinige jaren nog zoo achterlijk onderwijs in de aardrijkskunde op de hoogte des tijds te brengen, heeft de heer Jaeger thans weder, bij den ondernemenden en omtrent de cartographie zoo verdienstelijken uitgever Oomkens, eene nieuwe reeks van wandkaarten voor de scholen, naar een gewijzigd stelsel, aangevangen, welke bestemd is een atlas van 10 groote kaarten, elk uit vier bladen bestaande, te vormen. Deze tien kaarten zullen alles omvatten wat voor het onderwijs in de aardrijkskunde op de lagere en zelfs middelbare scholen volstrekt vereischt wordt, t.w. de Wereldkaart, Europa, Azië, Afrika, Noord-Amerika, Zuid-Amerika, Australië, Nederland, de Nederlandsche overzeesche bezittingen en Palestina, en de prijs is zoo bijzonder laag gesteld, dat, zoo ik vertrouw, wel schier op elk dorp op eene of andere wijze de gelden zullen kunnen gevonden worden, om zoo onmisbare hulpmiddelen voor het onderwijs in eene der meest algemeen nuttige wetenschappen aan te schaffen. Tot dusverre heeft nog alleen de kaart van Noord-Amerika, bij wijze van proeve, het licht gezien. Op deze zou ik mij alleen de aanmerking willen veroorloven, dat, zoo de teekening overlangs in stede van overdwars ware geplaatst, de schaal, zonder dat meer papier vereischt werd, aanmerkelijk grooter had kunnen uitvallen, wat voor eene school-wandkaart een belangrijk voordeel zou moeten geacht worden. Doch waarschijnlijk is deze wijze van teekening gekozen opdat al de kaarten der verzameling denzelfden vorm zouden hebben; ten minste laat zij zich uit dit oogpunt verdedigen, daar voor de meeste andere kaarten de teekening overlangs even schadelijk zou uitko-

men, als zij voor Noord- en Zuid-Amerika voordeelig zou zijn. Wat voor 't overige het eigenaardige van dezen nieuwen school-atlas betreft, ik kan het niet beter doen kennen dan met de woorden zelve, waarmede de uitgever, de heer Oomkens, deze nieuwe onderneming bij het publiek heeft ingeleid: ‘Ofschoon ik dankbaar moet erkennen, dat de door mij uitgegevene landkaarten, door de heeren Jaeger, van Koetsveld, Puls en van Wijk Roelandszoon bewerkt, een algemeenen bijval bij deskundigen hebben ondervonden, heeft men toch dikwerf de opmerking gemaakt, dat zelfs de door het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap bekroonde Wereldkaart en die van de Nederlanden van Puls, niet aan de vereischten eener goede schoolkaart voldeden. Men wenschte in zoodanige kaarten wel eene betrekkelijke volledigheid, maar verlangde toch niet alle bergen, rivieren, steden, enz. opgenomen te zien en tevens achtte men het noodzakelijk, dat ook de opgenomene slechts door *letters* en *cijfers* werden aangewezen. Lang heb ik gedraald, mijne reeds zoo kostbare en uitgebreide verzameling van kaarten nog met eenige te vermeerderen, maar ben eindelijk te rade geworden, aan den heer Jaeger de vervaardiging van een tiental kaarten op te dragen, die *naauwkeurig, duidelijk, ongeletterd* en tevens *volledig* waren. Aan wien toch zoude ik deze taak beter opdragen dan aan eenen man, die, vroeger leerling van den beroemden Berlijnschen aardrijkskundige Berghaus, van zijne jeugd af in dit vak werkzaam was en wiens rusteloos onderzoek en voortdurende oefening hem als geograaf in ons Vaderland eenen naam gegeven hebben, die niet dan tot aanbeveling dezer hoogst kostbare, maar ook zoo hoogst wenschelijke onderneming kan strekken?’

Ik mag hier ter plaatse over de voordeelen, aan het bijzonder plan dezer kaarten verbonden, te minder zwijgen, daar ik welligt door mijn eigen oordeel over de kaarten van den Heer Puls en de Groote Bijbelkaart van den heer van Koetsveld iets heb bijgedragen, om het te doen rijpen. Op eene schoolkaart moet, zoo mogelijk, niets voorkomen dan wat door het scherpe oog der jeugd ook op een afstand kan worden onderscheiden; doch de bereiking van dit doel wordt door niets meer bemoeijelijkt, dan wanneer men het noodig acht het veld der kaarten met een groot aantal namen te beschrijven. Het gebruik van *ongeletterde* kaarten

(zoo als de Heer Oomkens het met eene ongelukkige dubbelzinnigheid uitdrukt), of beter van de zoodanige, waarop cijfers en enkele letters de plaats der volledige namen bekleeden, is misschien het beste middel om de klippen te vermijden, waarop schier alle tot dusverre in ons land uitgegeven school-wandkaarten gestrand zijn. Nu wordt echter tevens een handboekje ter verklaring der letters en cijfers bij eene zoodanige kaart onmisbaar, en de Heer Jaeger heeft het bij zijne kaart van Noord-Amerika ook daaraan niet laten ontbreken. Nog een ander gewigtig voordeel is bovendien met het gebruik van zoodanige *ongeletterde* kaarten verbonden. Zij dwingen den leerling om zich op zijn geheugen te verlaten en zich de ligging van landen en steden, bergen en rivieren, vast in het hoofd te prenten, en maken het den onderwijzer gemakkelijk zich van de wezenlijke vorderingen zijner leerlingen te overtuigen.

Het is in zekeren zin jammer, dat een geograaf van zoo grondige vorming en uitstekende bekwaamheid als de Heer Jaeger zich in zijn aangenomen Vaderland schier uitsluitend moet wijden aan den nederigen arbeid der vervaardiging van hulpmiddelen voor het onderwijs. Wie hem kent en zijne vele kaarten in handschrift, waaronder een zeer uitgebreide en met ongeloofelijke vlijt bewerkte atlas voor physische en anthropographische aardrijkskunde, in den smaak van den beroemden ‘Physicalischen Atlas’ van Berghaus - een werk van zoo grooten omvang, dat in ons kleine land geen uitgever zich daaraan zou durven wagen - gezien heeft, zal dit gaarne met mij beamen. Mogt hem welhaast een werkkring geopend worden, waarin hij beter met den schat zijner kundigheden woekeren kan; en moge hij zich in allen gevalle troosten met de gedachte, dat wie voor de verbetering van het onderwijs is werkzaam geweest, een zaad heeft gestrooid, dat eenmaal voor de wetenschap zoowel als voor het praktische leven rijke vrucht zal dragen!

De ‘School-Atlas van alle deelen der Aarde,’ door den Heer Otto Petri (firma Adolf Baedeker) te Rotterdam uitgegeven, zag het eerst het licht in 1839. Sedert volgden onderscheidene weinig veranderde drukken elkander op, tot eindelijk in 1853 een vijfde, geheel nieuw bewerkte uitgave het licht zag. De elkander zoo snel opvolgende uitgaven bewijzen zeker dat deze atlas eene behoefte vervuld heeft: hij is namelijk door prijs, omvang, inrigting, formaat,

van alle Nederlandsche kaartverzamelingen de meest geschikte voor het gebruik der schooljeugd van de beschaafde klasse, die onze gewone instituten of zoogenaamde ‘Fransche scholen’ bezoekt, en niet enkel in de school, maar ook te huis, bij het bestuderen harer aardrijkskundige lessen, aan de raadpleging van eenvoudige en duidelijke kaarten behoefte heeft. Hoe doelmatig dit atlasje voor de Nederlandsche jeugd is ingerigt, zal al dadelijk blijken, wanneer ik opmerk, dat het, behalve eene Wereldkaart, de zes Werelddeelen (Noord- en Zuid-Amerika afzonderlijk) en 13 kaarten die de landen van Europa voorstellen (Nederland eerst op hetzelfde blad met België en Luxemburg, en dan nog eens alleen op grootere schaal), ook afzonderlijke kaarten van Nederlandsch Oost-Indië met de bezittingen in Afrika en Amerika op cartons, van het eiland Java, van de Vereenigde Staten, en van het oude Palestina met een plan van Jeruzalem bevat. Deze kaarten zijn door den bekwamen graveur Heyse te 's Hage zeer netjes op steen gebragt, niet overladen en met tamelijk veel zorg gekleurd. Aan de verbetering van enkele foutief geschreven namen mag bij een nieuwen druk wel eenige zorg worden gewijd. Zoo vind ik op de kaart van Groot-Brittanje *Lauceston*, in plaats van *Launceston, Chicester*, in plaats van *Chichester, Worchester*, in plaats van *Worcester, Jedhurg*, in plaats van *Jedburgh*, enz. Op de kaart van Nederlandsch-Indië zijn de grenzen van ons gebied op Sumatra en Timor ook hier niet juist getrokken. Ook acht ik het vooral in een School-Atlas zeer verkeerd dat niet altijd dezelfde meridiaan is gebezigd, maar, nevens dien van Ferro, op enkele kaarten die van Greenwich en op de kaart van Java die van Parijs is gebruikt.

De gewestelijke Vereeniging Noord-Holland van het ‘Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap’ heeft ook van hare zijde tot verbetering van het onderwijs in de aardrijkskunde bijgedragen door de uitgave van een groot aantal kleine landkaarten voor schoolgebruik, voor slechts 5 cents het stuk verkrijgbaar gesteld. Tot dusverre verschenen 52 kaartjes, verdeeld in de volgende reeksen: I. Atlas van Nederland in 17 kaarten (kompleet); II. Geschiedkundige Atlas van Nederland, tot dusverre 8 kaarten; III. Atlas van Noord-Holland, tot nog toe 7 kaarten; IV. Atlas van Zuid-Holland, tot dusverre slechts 3 kaarten; V. Atlas van Neêrlands Buiten-

landsche bezittingen, tot nog toe 5 kaarten; VI. Atlas van Europa, tot hiertoe 19 kaarten; VII. Atlas van Australië, tot dusverre 4 kaarten. Zoo het gezamenlijk aantal grooter schijnt dan 52, is dit daaraan te wijten, dat onderscheidene kaarten in meer dan ééne serie terugkeeren. De atlas van Nederland bevat het Rijk, de Hoofdstad, de 11 Provinciën, de bezittingen in Azië, Afrika en Amerika en Luxemburg. Vreemd is het, dat ook hier is voorbijgezien dat dit laatste bij een atlas van Nederland een *hors d' oeuvre is*. Hoe klein ook de kaartjes zijn, zij vormen voor Nederland, waarvan ieder gewest een afzonderlijk blaadje erlangt, een zeer voldoend geheel. Jammer slechts dat de uitvoering zoo ongelijk is, en terwijl sommige kaartjes, den geringen prijs in aanmerking genomen, uit dit oogpunt inderdaad allen lof verdienen, andere vrij ongelukkig zijn uitgevallen. Daar het mij echter toeschijnt, dat dit veelal aan het afdrukken te wijten is, en dus waarschijnlijk niet evenzeer van alle exemplaren geldt, zal ik mij van de bepaalde aanwijzing der gebrekkige onthouden. Voor Nederlandsch Oost-Indië is een kaartje op zóó kleine schaal van weinig nut en alleen als overzigt bruikbaar, maar men kan den atlas van Nederland uit dien van Neêrlands buitenlandsche bezittingen aanvullen, waarin echter tot nu toe alleen Java en Bali afzonderlijk voorkomen. Voor het laatste is de schaal volkomen toereikend, doch geenszins voor Java, waarvan men zelfs op de lagere scholen meer behoort te leeren dan op dit kaartje voorkomt. Misschien echter zal in deze behoefte later door kaartjes der afzonderlijke deelen voorzien worden. De atlassen van Noord- en Zuid-Holland, over welker plan de enkele tot nu toe verschenen kaartjes nog geen oordeel veroorloven, zullen slechts van plaatselijk belang zijn. Wat den atlas van Europa betreft, begrijp ik niet, waartoe de leerlingen van lagere scholen, waarvoor toch deze verzameling hoofdzakelijk bestemd schijnt, speciale kaartjes van de republiek Andorra, van Malta en Gozzo, Montenegro, de Ionische eilanden en Candia behoeven. Het kaartje van Portugal is zeer zonderling ingerigt. Ten einde de Azoren en Madeira met het Rijk in Europa op hetzelfde blaadje te brengen, is het laatste 20- en meermalen kleiner voorgesteld, dan noodig ware geweest, indien de eilanden op een carton waren geplaatst. In het geheel heeft men zich lang niet genoeg beijverd om ieder land

van Europa op de grootst mogelijke schaal te teekenen, die de ruimte toeliet, wat toch voor eene goede en duidelijke voorstelling van zooveel gewigt is. Terwijl voor de andere werelddeelen buiten Europa - de Nederlandsche bezittingen uitgezonderd - nog niets is gedaan, ontvangen wij, behalve eene algemeene kaart van Australië, ook afzonderlijke van van Diemensland, Nieuw-Zeeland en de Sandwich-eilanden, waarvan de bijzondere noodzakelijkheid niet gemakkelijk is in te zien. Het in vele opzigten nog duistere plan des geheels zal zich intusschen wel ophelderen, naarmate de uitvoering voortschrijdt, en het zou voorbarig zijn dit te kritiseren. Maar wat mij vooral behaagt en bijzondere aanbeveling te verdienen schijnt, is de serie van kaartjes, bestemd om tot opheldering der Vaderlandsche Geschiedenis te dienen. Deze zullen voor het lager onderwijs dezelfde behoefte vervullen, die de door den Heer Hofdijk aangevangen onderneming voor het hoogere, en de voortreffelijke historische atlas van Professor Mees voor kundige beoefenaars der geschiedenis onzer republiek vervullen zal, zoodat in het gebrek van historische kaarten van Nederland weldra op verschillende wijzen zal voorzien zijn. Tot het geschiedkundig atlasje van Nederland behooren, behalve de Nederlanden, België en Luxemburg naar den nieuwsten toestand en verdeeling, die ook in andere seriën terugkomen: Nederland in de Iste eeuw, Nederland in de VIIde eeuw, Nederland omstreeks 1350, Nederland omstreeks 1560 en het Fransche Keizerrijk in 1812. Natuurlijk zijn tusschen de beide laatstgenoemde nog twee of meer kaarten te verwachten.

Ik besloot voor bijna drie jaren mijn artikel ‘Populaire Aardrijkskunde’ met de volgende woorden: ‘Wij scheiden van dit overzigt onzer populaire geographische literatuur met het streelend besef, dat wij ons in Nederland op den goeden weg van vooruitgang bevinden, maar tevens met de diepe overtuiging, dat nog lang verdubbelde inspanning noodig is, eer wij onze Duitsche naburen in dit vak van wetenschap zullen hebben ingehaald.’ Sedert zijn intusschen in verschillende rigtingen belangrijke schreden voorwaarts gedaan, gelijk bepaaldelijk wat cartographie betreft uit het tegenwoordig overzigt veelzins kan blijken. Nog kunnen wij ons niet onvoorwaardelijk naast Duitschland stellen; maar ik mag toch dit artikel niet sluiten,

zonder met een enkel woord op eene pas aangekondigde onderneming te wijzen, die wel een *Herculeus labor* mag genoemd worden. De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië heeft den Heer baron Melvill van Carnbée, zoo gunstig door velerlei geographischen arbeid bekend, met de vervaardiging van een Algemeenen Atlas van Nederlandsch-Indië belast, en hem te dien einde alle officiële bronnen geopend, en alle vereischte inlichtingen en mededeelingen omtrent de bijzonderheden van zijnen arbeid te zijner beschikking gesteld. Dit werk zal van iedere residentie of op zich zelf staande assistent-residentie, zoowel op Java als in de buiten-bezittingen, één of twee afzonderlijke kaarten, en dus te zamen tusschen de 40 en 50 bladen in het formaat van Stielers atlas bevatten. Door de groote deelneming in Indië, door de onbekrompen medewerking der Indische regering, is de voortgang der onderneming zeker gesteld. De kaarten worden hier te lande door de zoo gunstig bekende kaartgraveurs Bogaerts en Heyse gegraveerd, en zullen, naar de reeds afgedrukte kaart van de residentie Batavia, die als proeve ter bezigtiging ligt, te oordeelen, met den voortreffelijksten cartographischen arbeid van het buitenland kunnen wedijveren. Ook de Menahassa van Menado is reeds afgedrukt, Krawang en Nieuw Guinea zijn ter perse, Buitenzorg, Bantam, Pekalongan, Bagelen, Amboina, Ternate met Halmahera, het Midden- en Zuiderdeel van den Molukschen Archipel, Noordelijk en Oostelijk Celebes en de Banda-eilanden zijn reeds afgeteekend. Ik acht mij gelukkig dit overzigt van den cartographischen arbeid in Nederland van de jongste jaren te kunnen besluiten met deze aankondiging eener onderneming, die een werk belooft ‘zoo volmaakt als in onze dagen maar kan vervaardigd worden,’ een werk, ‘dat zoowel onzen leeftijd, ons Vaderland, als het Gouvernement, onder welks bescherming en voorlichting het plaats heeft, tot eene eere verstrekken zal.’

P.J. VETH.

Scheikunde en landbouw.

De vorderingen der Scheikunde in hare toepassing op den Landbouw, door Dr. L.F. Strumpf. Uit het Hoogduitsch, door J.P.C. van Tricht, Apotheker. Arnhem, D.A. Thieme. 1854.

‘Toen ik,’ zegt de vertaler in het voorberigt van dit werk, ‘in het jaar 1842 eene Nederduitsche vertaling gaf van Liebig's Bewerktuigde Scheikunde, toegepast op Landbouwkunde en Physiologie, was dat een der eerste werken over dit gedeelte der Scheikunde, hetwelk in onze taal verscheen; en nu, slechts twaalf jaar later, is het getal oorspronkelijke en uit den vreemde overgebragte werken niet te noemen, maar is ook het aanzien van den landbouw in Nederland ten eenemale veranderd en verbeterd.’ Wanneer dit gezegde wat minder sterk gekleurd wordt, dan bevat 't veel waarheid. Het getal ‘uit den vreemde overgebragte werken is zeer aanzienlijk’, maar de ‘oorspronkelijke’ zijn en blijven nog altijd zeer dun gezaaid, en dat ‘het aanzien van den landbouw in Nederland, door eene verstandige toepassing der voorschriften van de wetenschap, geheel veranderd en verbeterd is,’ moet ten stelligste ontkend worden. Wanneer men zegt, dat zich alom sporen van verbetering beginnen te vertoonen, dan zal men voorzeker nader bij de waarheid zijn. Hetgeen er veranderd is bij den Nederlandschen landbouw, moet men bijna geheel alleen toeschrijven aan de gunstige tijdsomstandigheden, aan de ruimte van kapitalen, voor welke een zeker beleggen gezocht wordt, aan den uitvoer naar Engeland, maar vooral aan de nieuwe opbrengsten,

ten gevolge der dure tijden. De wetenschap heeft geen aandeel hoegenaamd in de groote ondernemingen, als landbouwondernemingen beschouwd, van inpolderen, droogmaken en ontginnen van heidevelden, waardoor de productie van Nederland aanhoudend blijft stijgen. De wetenschap heeft onze veeteelt niet zoozeer uitgebreid, dat zij gemakkelijk het hoofd kan bieden aan steeds klimmenden uitvoer en verlies door ziekten. Het is niet de wetenschap, die onze warmoezerijen al meer en meer uitbreidt en uitheemsche markten doet voorzien. Het is, helaas! niet de wetenschap, die tot dusverre den houtteler leidt in de groote boschontginningen, die onze heidevelden innemen. In zoo ver de staathuishoudkunde een gedeelte van den wetenschappelijken landbouw uitmaakt, valt het zonder twijfel niet te ontkennen, dat er zich in de laatste jaren meer en beter wetenschappelijke begrippen onder de landbouwers hebben verbreid, en dat daaruit zeer vele en zeer gewigtige verbeteringen zijn voortgevloeid; maar waar is de invloed van den eigenlijken wetenschappelijken landbouw op te merken, anders dan bij beginselen van verbetering, die zeker veel goeds beloven, maar nog geen merkbaar voordeel, dan alleen, als bij uitzondering, voor enkele personen en plaatsen hebben aangebragt? Zijn de heerschende landbouwstelsels, waarin alom nog zooveel nadeeligs schuilt, in eene enkele landstreek gewijzigd en anders dan voor een vierde eeuw? Is er ergens mesthandel en verbruik van aangekochten mest ontstaan, waar die te voren niet reeds gevestigd was, en is dit bij Vlamingen en Engelschen zoo welbekende, onfeilbare middel, om de alleen voordeel gevende, volmaakte oogsten te verkrijgen, anders dan bij enkele personen in zwang? Wordt er ergens, volgens zuiver wetenschappelijke grondregels, veeveredeling gedreven, en bezitten hier te lande dien ten gevolge de veredelde fokdieren die waarde, welke men er teregt in Engeland aan toekent? Ook hier zijn voorzeker slechts uitzonderingen op te noemen. Het premiën geven aan halfbloeds veredelde mannelijke dieren, door genoegzaam alle Landbouw-maatschappijen, moge ten bewijze verstrekken, hoe men de allereerste regels der wetenschap hierin miskent. En hoe is het gesteld met de landbouwwerktuigkunde hier te lande? Vraag 't onzen Jenken, en hij zal u antwoorden: ‘'t gaat beter dan vroeger, maar werkelijk verstand van werktuigen is al zeer dun

gezaaid!' Drie vierde van de nieuwe werktuigen, welke er bij dien ijverigen fabriekant besteld worden, zijn navolgingen van hetgeen toevallig aan de bestellers onder de oogen is gekomen, maar niet diegene, welke hun de wetenschap als de meest passende heeft doen kennen. Meer dan een paar honderd dorschwerktuigen zal Nederland wel niet bezitten; één graanmaaijer is uit Engeland ingevoerd, maar wordt niet gebruikt; eenen grasmaaijer bezitten wij zelfs niet; met hooiwerktuigen neemt men nu en dan eens kwalijk gelukkende proeven, enz., enz., terwijl er nog honderdduizend vreemdelingen jaarlijks over onze grenzen komen wandelen om in het gebrek aan menschenhanden bij den oogst te voorzien. Ook bij de werktuigen is het verbetering die men begint waar te nemen, maar als werkelijke algemeene verbeteringen kan misschien alleen het invoeren van de voortreffelijke arendsploegen in een gedeelte van Groningerland en het toenemend gebruik van hakselsnijders worden aangeduid.

De duidelijkste aanwijzing, hoe het met den wetenschappelijken landbouw in Nederland gesteld is, levert zonder twijfel de toestand van het onderwijs voor de landbouwers op. In plaats van overstelpt te worden door leerlingen, vermeerdert de eenige hier te lande bestaande school zeer langzaam in het aantal harer kweekelingen. Verreweg de meesten, die gelooven toch iets te moeten leeren, alvorens zij tot de praktijk overgaan, zoeken dit bij 'den boer', en niemand, welke die opleiding kent, zal, in den regel, de alzoo verkregen uitkomsten roemen of durven beweren, dat er zelfs enkele wetenschappelijke grondslagen door gelegd worden. Wat nu de niet genoeg te waarderen poging aanbelangt van onzen Koning, om door volksonderwijs de wetenschappelijke begrippen bij de landbouwers op te wekken, zoo bestaan deze lezingen nog te kort, om reeds op de vruchten te kunnen wijzen, en ook dit kan dus slechts als een begin van verbetering worden beschouwd. Zeer belangrijk zoude het zijn, dat het aantal toehoorders bij deze lezingen met cijfers wierd opgegeven, ten einde men daaruit de toenemende belangstelling, die er werkelijk opgewekt schijnt te worden, kon beoordeelen.

Maar, en nu zijn wij teruggekomen op het punt vanwaar wij uitgingen, het zoo verbazend aangegroeide aantal werken in de Nederlandsche taal strekt zonder twijfel ten be-

wijze, dat er meerder wetenschappelijken zin ontstaan is. Voor een tiental jaren zou geen uitgever den moed gehad hebben, om een boekdeel van 350 digt ineengedrukte bladzijden in het licht te geven, zoo als de Heer D.A. Thieme met de ‘Vorderingen der Scheikunde’ van Dr. Strumpf gewaagd heeft, en zoo als de landbouwdrukker Tjeenk Willink reeds zoo dikwijls heeft ondernomen en blijft ondernemen. Het is hiermede zelfs tegenwoordig zoo gunstig gesteld, dat de landbouw nog als een ‘goed vak’, waarin wat te verdienen valt, bij den boekhandel bekend staat. Of echter de wetenschappelijke Nederlandsche landbouw wint in evenredigheid van het steeds vermeerderend aantal vellen druks, dat de pers verlaat, valt grootelijks te betwijfelen. De reden daarvan ligt voor de hand. Tegen tien vertaalde werken en opstellen, komt er een enkel oorspronkelijk voor den dag, en met de vermeerdering van denken, schrijven en uitgeven over den landbouw, staat in geene de minste evenredigheid de vermeerdering in denken, schrijven en uitgeven over den *Nederlandschen* landbouw. Haast zou men de stelling kunnen verdedigen, dat deze wetenschap hier te lande vooruitgaat, niet *door* maar *ten spijt van* de menigte werken, die er over handelen, en dat het debiet van die werken in de eerste plaats steunt op de drangreden: ‘bij gebrek aan beter.’ Waren nu die vertalingen geene bloote uitgaven in Nederlandsche woorden van de uitheemsche schrijvers; waren het onwerkingen voor eenen Nederlander, waarbij zich de bewerker onophoudelijk voor oogen stelde, wat onze landbouw behoeft, en hoe de voorschriften en lessen, welke hij bij den vreemdeling aantreft, daarop zijn toe te passen, dan voorzeker kwam er uit die soort van arbeid iets goeds voort. Volgde men daarin slechts het voorbeeld onzer naburen, die de uitlandsche schrijvers niet slechts vertalen, maar tevens verduitschen, verfranschen of verengelschen, en wel genoodzaakt zijn zulks te doen, zoo zij gelezen willen worden. Maar daaraan wordt zoo weinig gedacht, dat de Nederlandsche vertalers zeer dikwijls zelfs de moeite niet nemen om de buitenlandsche maten en gewigten in Nederlandsche over te brengen; een groot verzuim, waaraan zich ook de vertaler van het werk van Dr. Strumpf heeft schuldig gemaakt. Meenen de vertalers, dat men in Nederland denkt in acres, tonnen, morgens en metzen? dat men, zonder herleiding en nacijfering, een be-

grip heeft van opbrengsten en kosten, welke in die vreemde maten worden medegedeeld? Neen, voorzeker, maar al te goed is dat ook hun bekend, en waarom verzuimen zij dan dit vernederlanderen van de maten en gewigten? Laten zij een voorbeeld nemen aan de werken van Stöckhardt, wiens geschriften en bemoeijingen met den Saksischen landbouw, niet slechts den grond tot verbeteringen gelegd hebben en den smaak voor den wetenschappelijken landbouw opwekken, maar den landbouw in dat koningrijk werkelijk reeds geheel van aard hebben doen veranderen. Terwijl hier, ter beoordeeling van de waarde als melkgeefsters, de melk van een tal koeijen onderling vergeleken wierd en daaruit besluiten nopens de waarde van een geheel ras wierden afgeleid, wist Stöckhardt van 800 stuks vee in Saksen op te geven, hoeveel melk en boter zij gedurende een jaar bijeen hadden opgeleverd niet alleen, maar ook hoeveel ponden veevoer door die dieren gebruikt was geworden. Hij wist daaruit af te leiden, welk van de drie of vier veerassen, waartoe deze koeijen behoorden, het best zijn voeder door de opbrengst betaalde. Geen duidelijker bewijs is er voorzeker te geven van den hoogen trap, dien de wetenschappelijke landbouw in Saksen reeds bereikt heeft. Laat men daarentegen maar eens onderzoeken, bij hoeveel Nederlandsche veehouders naawkeurige aanteekening van de melk, door elk dier geleverd, wordt gehouden; hoevelen het verbruikte voeder, al is het slechts ten naastenbij, in ponden weten op te geven, en hoevele weegtoestellen voor vee, die meest zekere gidsen in de moeijelijke kunst van veevoederen, er bij de Nederlandsche landbouwers voorhanden zijn. Dit onderscheid tusschen Saksen en Nederland is het gevolg der toepassing aldaar van de wetenschap op den landbouw, en deze weder is grootendeels het gevolg van de wijze, waarop de wetenschap door Stöckhardt en anderen toepasselijk gemaakt is op den Saksischen landbouw en aan de landbouwers is medegedeeld.

Is b.v. een werk voor eenen Nederlandschen landbouwer bruikbaar, die zich de Nederlandsche vertaling aanschaft, omdat hij het Hoogduitsch niet verstaat, waarin onder de *analysen van raap- en koolplanten* of *raapachtige planten* (cruciferen) de bestanddeelen worden opgegeven van de *in Engeland gebruikelijke varieteiten van wortelen en penen* (eene schermbloem); van *Artisjokken, jeruzalemsche Artisjokken* (alias

Aardperen, waarvan, eene bladzijde vroeger, reeds eene analyse wordt medegedeeld, welke hemelsbreed van deze tweede verschilt); van *beetwortels, Beta vulgaris* (alias Mangelwortels, Beta Cicla, eene plant uit eene geheel andere familie); van *Beta vulgaris rapace!!!* (alias roode, lange Mangelwortels); van in de gruwelijkste verwarring dooreengeworpen *rapen, Turnips, Swedish, Brassica rapa, Brassica Napus*, zonder dat de schrijver schijnt te bemerken, dat hier spraak is van onze zoo welbekende knollen en knolrapen; en dan nog, om de duisterheid te voltooijen, *wortelen of peen* genoemd *Turnips in engen zin, swede en hybrid!* Bij gebrek van het oorspronkelijke werk, kan hier moeijelijk beslist worden, in hoever de schrijver handdadig is aan deze verwarring, maar zeker is het, dat de vertaler, op blz. 132 tot 137 van het werk, hetwelk den tekst tot dit opstel geleverd heeft, zich de moeite bespaard heeft om den chaos te ontwarren en om de opgaven bruikbaar te maken voor den Nederlander. Botanische kennis schijnt overigens zoowel dezen schrijver als zijn' vertaler te ontbreken; anders hadden zij b.v. dezelfde plant niet op blz. 152 *Erica vulgaris* en op blz. 153 *Calluna vulgaris* genoemd, en de vertaler zou er waarschijnlijk bijgevoegd hebben, dat hiermede de ons zoo welbekende Heide bedoeld wordt. Ook zoude op bladz. 153 de analyse van *wikkezaad van Neufchatel* niet opgenomen zijn tusschen die van *Lycopodium* en *Erica carnea*, alsof wikken een heideplantje ware. Die onbekendheid met de planten, waarvan de scheikundige zamenstelling wordt opgegeven, moet voorzeker ook als de reden beschouwd worden, waarom er de allervreemdste rangschikking heerscht in de *verschillende andere planten*, waarvan de ontleding wordt opgegeven, en waarin het eigenlijk onmisbare, maar geheel ontbrekende alphabetische register den lezer geenen weg wijst. Achtereenvolgens toch wordt er gehandeld over *Ameria maritima* (het bekende zeegras onzer bloemtuinen), *Lycopodium, Wikken, Heidesoorten, Zoetwaterplanten* (alle hier te lande welbekende, maar die de niet botanische lezer moeijelijk uit de Latijnsche namen alléén herkennen zal), *Hermoes, Cactus, Wijnstok, wilde Kastanjeboomen, Notenboom, Beuken-* en *Pijnboomen, Kastanjeboomen, zoete Amandelen, Laurier, Turf* en *Zeewier*. Nog eene aanmerking bij deze gelegenheid. De *Convolvulus Batatus* wordt wel in het Engelsch *Engelsche aardappel* genoemd (blz. 131), maar in het Nederlandsch heet men dit hoofd-

voedsel der tropische gewassen: Bataat of zoete aardappel.

Het valt haast niet tegen te spreken, dat, zoo zulke vertalingen debiet vinden, dit hoofdzakelijk aan het ‘bij gebrek aan beter’ moet worden toegeschreven.

Maar de regtvaardigheid gebiedt evenwel hier te erkennen dat, om die grove fouten, het geheele werk geene onbepaalde afkeuring verdient. Zoo is de verhandeling over het onderzoeken der bouwaarde, van blz. 105 tot 221, zoo het schijnt, het werk van Schulze, te Eldena, en overgeschreven uit het ‘Journal für practische Chemie,’ XLVII, p. 241, een uitmuntend stuk, dat een leerzaam overzigt geeft van de beste hierbij te volgen handelwijze. Het eenvoudige en zeer goede slibtoestel, op blz. 193 beschreven en afgebeeld, hoewel niet nieuw, verdient de meeste behartiging, in zoover het nog niet in de laboratoriums ingevoerd is. Voor dagelijksch gebruik is het nog eenvoudiger te maken.

Evenzeer is het hoofdstuk over de voeding der planten een goed gekozen opstel van Ed. Schwarz, van het jaar 1848, hoewel de waarnemingen van de laatste jaren daarin voorzeker veranderingen noodzakelijk hadden gemaakt, zoo men daarin werkelijk de nieuwste begrippen zoude aantreffen. Op blz. 21 en verder, ook op blz. 85, wordt gesproken van het opnemen der organische stoffen door de wortels. Zeker zijn dit drukfouten. Maar waarom niet liever de Nederlandsche woorden: bewerktuigd en onbewerktuigd gebruikt voor: organisch en anorganisch? Laten wij toch dat pedante gebruik van uitheemsche kunstwoorden aan de Duitschers over, wanneer wij die, zonder in 't minste onduidelijk te zijn, kunnen vervangen door zuiver Nederlandsche.

Over het algemeen is ook eene verzameling van alle ontledingen, die er in de laatste tijden gemaakt zijn van de planten, aardsoorten en meststoffen, welke in den landbouw voorkomen, een zeer prijzenswaardig werk en dat het bijeenzoeken uit de zeer verspreide bronnen bespaart. Van dien kant is het werk van Dr. Strumpf dus belangrijk en nuttig, terwijl hij ook door aanhaling van de bronnen, die echter niet overal even trouw is geschied, de gelegenheid heeft gegeven om de juistheid zijner opgaven nader te toetsen. Zeer wenschelijk ware het geweest, dat de vertaler ons de verzekering had gegeven, dat zulks door hem is geschied.

Den Nederlandschen lezer althans ware dan die moeite bespaard. Jammer dat niet overal en met de meeste zorg de jaartallen zijn opgegeven, waarin de proeven genomen of de waarnemingen verrigt zijn. Hierdoor zou de schrijver het beste bewijs geleverd hebben, dat werkelijk de laatste vorderingen der scheikunde in zijn werk zijn opgenomen, en dat men ten onregte vreest, zich een werk aan te schaffen, hetwelk bij den geweldigen spoed, waarmede de wetenschap tegenwoordig vooruitgaat, reeds als verouderd moet worden beschouwd, alleen door den tijd, die er verloopen moet zijn tusschen het opstellen door den oorspronkelijken schrijver, misschien 1852?, en de uitgaaf der vertaling, of 1854. Had de vertaler zich niet bij eene bloote vertaling bepaald, maar zijne zoo welbekende bekwaamheid aangewend om het werk te vervolgen tot in den allerlaatsten tijd, dan voorzeker had zulks zeer veel gewonnen; - maar dan ware 't ook geene vertaling geweest, die hoofdzakelijk op debiet ‘bij gebrek aan beter’ hopen kan.

Hoe weinig verbetering er voor den landbouw van Nederland te verwachten is van bloote vertalingen, zonder omwerking van het buitenlandsche werk voor den Nederlander, des te meer beloven die werken, die, oorspronkelijk, door Nederlanders voor Nederland geschreven zijn. Hoewel hun aantal in geene verhouding staat tot dat der vertalingen, en uitgebreide werken nog hoogst zeldzaam zijn, zoo mag men evenwel niet voorbijzien, dat onze landbouwletterkunde, ten dien opzigte, verbeterd is. Hoewel het gezegde van den vertaler van Dr. Strumpf, aan het hoofd van dit opstel medegedeeld, dat het getal *oorspronkelijke* en uit den vreemde overgebragte werken niet te noemen is, voorzeker zijn schoonen klank niet te danken heeft aan de eerste soort der genoemde werken, zoo men al voor lief wil nemen, dat 't meer dan grootspraak is, dan moeten wij ons herinneren, dat er voor een tiental jaren genoegzaam geene oorspronkelijke werken over den Nederlandschen landbouw bestonden. Serrurier's ‘Boeren-Goudmijn’ toch en het ‘Handboek van Uilkens’, hoe uitmuntend ook voor het doel waarvoor zij geschreven werden, konden aan niemand den Nederlandschen landbouw leeren kennen, noch wezen als met den vinger aan, wat er verbetering behoefde en hoe die toegepast behoorde te worden, of welke Nederlandsche praktijken tot voorbeelden van deugdelijken landbouw konden verstrekken.

Dit onbekend blijven van den Nederlandschen landbouw bij de Nederlanders zelve, liep zelfs zoo ver dat, om iets te noemen, de rijenteelt der Groningsche Veenkoloniën, buiten die Provincie, eene geheel onbekende zaak was, die nergens goedkeuring of navolging vond - omdat men meende, dat de Engelschen alléén *drilden*. Eerst tijdens het Landbouw-Congres een aantal landhuishoudkundigen van buiten af in de provincie Groningen lokte, kan men zeggen dat die rijenteelt eenigzins bekend is geworden. De eenige opstellen, die toenmaals betrekkelijk onzen eigen landbouw in het licht verschenen, vond men in het ‘Tijdschrift der Maatschappij voor Nijverheid,’ waar geschriften als dat van Wttewaall, over den landbouw van de Utrechtsche kleilanden, en dat van Numan, over de Nederlandsche schapenrassen, eene hoogst gunstige uitzondering maakten op den algemeenen regel. Eveneens mogen wij de werken van J.G.F. van den Bosch niet vergeten, over ‘Mangelwortelteelt,’ het ‘Aanfokken van Engelsche schapen’ en ‘het Boekhouden bij den Landbouw,’ die men als een gunstig voorteeken, dat het licht der wetenschap ook voor den Nederlandschen boer begon ontstoken te worden, moet beschouwen.

Na dien tijd veranderde het echter. Het ‘Tijdschrift van de Maatschappij voor Nijverheid’ leverde oorspronkelijke stukken, die slechts vereeniging door eene bekwame hand behoeven, om reeds een goed overzigt te kunnen opleveren over de wijze, hoe de grond en het vee in Nederland behandeld wordt. Enklaar's ‘Vriend van den Landman’ bepaalde zich al minder en minder tot het alleen overnemen van Duitsche en Fransche stukken. Het verschijnen van de ‘Landbouw-Courant’ zal hier ook wel als eene gunstige verbetering opgenoemd mogen worden, even als de reeksen ‘Mededeelingen van onderscheidene Landbouw-maatschappijen,’ de ‘Verslagen van de Landbouw Congressen,’ en de ‘Landbouw-almanakken.’ Gedurende dien tijd verscheen er een tweede Maandschrift, maar verdween weldra weder, terwijl voor weinige maanden een nieuwe ‘Boeren-Goudmijn’ is verschenen, die ons, naar te hopen is, Nederlandsche Willemen en Ducaten, geen Friedrich's d'Or, Napoleons of Guinea's zal toetellen. In al deze min of meer uitgebreide opstellen dezer periodieke geschriften is thans reeds een schat van kennis verzameld, waaruit een ijverig, met zaak-

kennis oordeelend compilateur eene vrij volledige en lijvige beschrijving van den Nederlandschen landbouw zou kunnen bijeenbrengen.

Wat nu verder de oorspronkelijke Nederlandsche landbouwwerken, gedurende de laatste tien jaren uitgegeven, aangaat, of degene die, hoewel vertaald, geheel voor Nederland omgewerkt en daarop toepasselijk gemaakt zijn - zonder er meer dan een enkel over het hoofd te zien, kan een lijstje van een twintigtal titels ze omvatten. Dit wordt hier medegedeeld, ten einde een ieder zal kunnen nagaan, of er bij den aanvang van dit opstel te veel gezegd is met de woorden: ‘ze blijven nog altijd zeer dun gezaaid.’ Er had bijgevoegd kunnen worden: ‘ze blijven met weinig gunstige uitzonderingen dun en schraal.’

In 1846 (zoo ik 't wel heb; de 4de editie is van 1853), verscheen Enklaar, ‘Proeve van een Leesboek over den beredeneerden Landbouw, ten gebruike der Dorpsscholen,’ en ‘de Overijsselsche Vereeniging tot ontwikkeling van Provinciale welvaart’ gaf een ‘Overzigt van de Landbouw-Scheikunde voor Nederlanders.’

In 1848: Enklaar, ‘De Landbouw zoo als hij zijn kan,’ een volks-leesboek.

In 1849: ‘Akkerbouw-Scheikunde’ van Babo, bewerkt voor Nederland.

In 1850 is het zoo uitstekend nuttige werk van Van den Bosch verschenen, over de Meekrapteelt, dat eene geheele omwenteling in dien al meer en meer kwijnenden tak van landbouw en nijverheid ten gevolge heeft gehad en ons waarschijnlijk zal doen behouden hetgeen wij, door eigen schuld, op 't punt waren van te verliezen. Ook heeft de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, in dit jaar de Verhandeling over de Landontginning door van Konijnenburg uitgegeven; een werk dat, hoewel hoofdzakelijk bestrijding van armoede ten doel hebbende, evenwel niet ontbreken mag onder de boeken van eenen Nederlandschen landbouwer. De schat van ondervinding, door den schrijver bij landontginningen opgedaan, en in dit werk neêrgelegd, kunnen het tot eene voortdurende vraagbaak doen verstrekken, voornamelijk evenwel voor degenen, die ontginning van dalgronden ondernomen hebben.

In 1851: ‘De Mest, naar Bolley,’ voor Nederland bewerkt. Ten einde aanteekening te houden van ontledingen van

gronden in Nederland, zij hier herinnerd aan het Academische vlugschrift van S.J. van Royen, over gronden en de heideplaggen van Drenthe. Om der volledigheidswille zij hier ook vermeld de Alphabetische Naamlijst van Nederlandsche geschriften over Landbouw door Siddré in 1851 bewerkt en uitgegeven, een zeer nuttig boekje, maar dat dringend uitbreiding en verbetering door eene bekwame hand vordert.

In 1851 en 1852 heeft de Geldersche Maatschappij van Landbouw hare kleine volksboekjes uitgegeven, bestaande in: Dr. Staring, ‘Het Boekhouden voor den kleinen Landbouwer;’ Havelaar, ‘De Vlasbouw in Nederland,’ (welke teelt nog volstrekt een werk behoeft als het bovengenoemde over den Meekrap); W.C.A. Staring, ‘De Belgische Kempen;’ en van denzelfden: ‘Handboekje voor het bloeijen van Hooilanden;’ Mr. Snellen van Vollenhoven, ‘de Schadelijke Insecten bij den Landbouw;’ en Enklaar, ‘Handboek voor den Houder van Rundvee,’ te zamen 40 vel druks, gedeeltelijk vol houtsneêplaten, die de Maatschappij te zamen verkrijgbaar heeft gesteld voor ƒ 3. - In dit zelfde jaar is ook het ‘Landhuishoudelijk Rekenboek voor de lagere scholen ten platten lande,’ verschenen, door van Otterloo en Veenendaal, een werk, dat onze landjeugd voortaan beschermt tegen garen- en band-, koffij- en thee-, en kruideniers-sommen. In 1853 is verschenen: L.J. Lenting, de ‘Boekweitteelt in Nederland,’ een proefschrift bij het verlaten der school te Haren.

Voor 1854 moet in de eerste plaats het ‘Landhuishoudelijk Leesboek’ van Enklaar genoemd worden, door de bemoeijingen der Afdeeling Nijmegen, van de Geldersche Maatschappij van Landbouw, in het licht verschenen, een werk, waardoor voor een groot gedeelte aan de dringende behoefte zal worden voldaan van degelijke lectuur voor den denkenden boer in Nederland. De Overijsselsche Vereeniging heeft aan diezelfde behoefte zoeken te voldoen door de bezorging van Dr. L. Mulders ‘Leesboek over de Mestmakerij,’ maar dat, naar het oordeel van velen, den ongelukkigen, versleten weg van gesprekken tusschen eenen wijzen doctor en eenen halfwijzen boer gekozen heeft, een vorm, die alleen door eene hoogst moeijelijk te bereiken levendige voorstelling der zaken, voor den lezer dragelijk kan worden gemaakt.

De kennis der planten, die in den ‘Nederlandschen Land-

bouw' voorkomen, zal niet weinig vermeerderen door 'Nederl. Landbouw-Flora,' waarvan de Hoogleeraar van Hall de eerste afleveringen thans heeft uitgegeven.

Het loopende jaar heeft zich al dadelijk onderscheiden door eene groote onderneming van den boekdrukker Kruseman, de uitgaaf eener reeks in den volkstoon geschreven landbouwboekjes, waartoe hem de medehulp van de meeste landbouwschrijvers hier te lande welwillend is toegezegd geworden. Het valt haast niet te betwijfelen, of deze onder zulke goede voorteekenen begonnen onderneming zal gelukken, en de volkslandbouw-letterkunde in Nederland spoedig op de hoogte brengen, die zij buitenslands bereikt heeft. Thans zijn uitgegeven: Staring, 'het Droogleggen; 'Enklaar, 'de Groene Bemesting;' Venema, 'Het Veenbranden,' en Uilkens, 'Winstgevende Warmoezerijen.' Ook de uitgaaf der 'Openbare voordragten voor Landbouwers,' die op last van den Koning in de beide verloopen winters door een viertal jeugdige geleerden gehouden zijn, is eene groote aanwinst voor die letterkunde. 'De Lucht,' door Dr. Oudemans, maakt de eerste aflevering uit. Eindelijk moet er een zeer nuttig, een uitmuntend werkje niet over het hoofd worden gezien, dat onlangs door H.M. Hartog, bij het verlaten der Landbouwschool te Haren, is uitgegeven. Het is eene 'Handleiding tot het Schei- en Natuurkundig onderzoek van den grond, gevolgd door eene beredeneerde ontleding van eenige Nederlandsche bouwgronden.' De zeer bevattelijke en eenvoudige wijze, waarop hier dit wetenschappelijk onderzoek voorgesteld is, en de naauwkeurige opgaaf van de werktuigen, welke daarbij noodig zijn, zullen voorzeker velen aansporen om zich, naar aanleiding van dit boekje, op de naauwkeurige kennis van hunne gronden toe te leggen, en daardoor weder bijdragen tot een meer algemeen toepassen der wetenschap op den landbouw.

Wanneer wij nu, met uitzondering van het 10tal vellen druks in het loopende jaar verschenen, terugzien op de oorspronkelijk Nederlandsche of geheel voor den Nederlandschen landbouw toepasselijk gemaakte werken, die er sedert 1845 zijn uitgekomen, dan zullen wij zien, dat die 20 werken en werkjes omstreeks 120 vellen druks beslaan. Gedurende die jaren is er dus maandelijks ruim één vel druks geleverd! Eene hoeveelheid, die weinig van het *onnoembare* heeft, waarvan zoo straks gesproken is. Al zou men moeten aannemen

dat bij de opgegeven werken de helft dergenen, die verschenen zijn, over het hoofd is gezien, zoo is daarin nog zeker geen zeer sterke vooruitgang te bespeuren op den eenigen weg, die tot eene degelijke, zuiver Nederlandsche landbouw-letterkunde leidt. En wat nu den inhoud betreft, zoo moeten wij vier van die werken rangschikken onder de schoolboeken, en negen als bestemd om den landbouw te populariseren en den boer aan het lezen te helpen, terwijl er slechts een zestal te beschouwen zijn als werken, die eenigzins tot bevordering van den wetenschappelijken Nederlandschen Landbouw zullen verstrekken, die het bestaande bekend maken of beoordeelen, en aanwijzen waar en hoe er verbeteringen zijn aan te brengen.

Eindigen wij met in korte woorden eenige der leemten aan te wijzen, die er nog in de Nederlandsche Landbouw-letterkunde bestaan. Eene Grond- en Mestleer, waarin scheikundig, natuurkundig en aardkundig uiteen wordt gezet, wat onze bouwgronden zijn; hoe men ze wetenschappelijk dient te onderzoeken; hoe en met welke in Nederland voorhanden of te verkrijgen meststoffen zij behandeld worden en dienen te worden; aan welke werktuigelijke behandeling men ze onderwerpt of behoort te onderwerpen.

Eene statistiek van den Landbouw. Zoolang wij op geene tienduizend bunders na weten op te geven, welke oppervlakte er hier te lande met tarwe geteeld wordt, en dit is werkelijk het geval, kunnen wij niet vergen, dat Nederland worde genoemd, wanneer er buitenlands over den toestand van den Landbouw wordt gesproken - want ook dit is, ongelukkig genoeg, het geval.

Bij onze landbouw-architectuur heerscht op den duur het grofste empirisme en provincialisme. Verbetering daarin zal wel hoofdzakelijk gezocht moeten worden in een boek, dat naauwkeurig doet kennen, hoe de landbouw timmert en hoe zij behoort te timmeren.

Van de Nederlandsche landbouw-werktuigen kent een ieder ter naauwernood diegene, welke hij zelf gebruikt. Eene wetenschappelijke beschrijving van onze ploegen alléén en het bewijs hoe die allen door een drie- of viertal verbeterde werktuigen te vervangen zouden zijn, met besparing van eenige duizende paarden, zoude alleen reeds een lijvig boekdeel kunnen vullen. Onder de eerste behoefte is voorzeker eene Landbouw-werktuigkunde.

Onze houtteelt moet voor enkele streken voortreffelijk worden genoemd, maar zij is geheel en al empirisch en vandaar dan ook dat die voortreffelijkheid zich tot enkele streken blijft bepalen, en dat er nog hondderdduizende bunders duinen en heidevelden woest blijven liggen, die, met beleid behandeld, door houtteelt te ontginnen en voor hooger kultuur vatbaar gemaakt zouden kunnen worden.

En wat al meer, betreffende den akkerbouw en de veehouderij in Nederland, hetgeen wij evenwel dienden te kennen, zoo wij er het licht van de wetenschap over willen doen schijnen!

W.C.W. STARING.

Pruttelen.

(Een marineschets).

> Het pruttelen is algemeen bij de Marine. Het is eene manie, die diep ingeworteld is. Het is eene kanker, die het levensgeluk der Officieren verwoest en hunne carrière vergalt. Het kan niet anders als hoogst schadelijk voor de dienst zijn.
>
> *Een pruttelaar*.

Velerlei zijn de eigenaardige toestanden door ons volksleven aangeboden; maar bij welk van die talrijke verschijnselen klopt het hart van den Hollander wel het warmst? Het antwoord laat zich niet wachten: wie onzer een groep flinke jongeluî ziet, wier kleeding, wier houding vooral hem bij den eersten blik verkondigen, dat zij zich der zee toewijden, wier gezigt zes malen van de zeven iets goedronds heeft, wie onzer adelborsten ontmoet, niemand is er, die hen onverschillig gaslaat; de arme als de rijke, hij groet ze gaarne, hij wil hun wèl; en het gaat bij het schoone als bij het sterke geslacht: de moeder mag die gasten, het meisje heeft met die guiten op. Geene sympathie voorzeker is natuurlijker; want niet slechts werd onze grond den golven ontwoekerd, maar voortdurend nog met den oceaan worstelend, zijn wij dezen meer verschuldigd dan de schatting van werelddeel bij werelddeel; hebben wij hem, bij de glorie van ons verleden, al het oorspronkelijk goeds en groots dank te weten, dat ons heden nog onderscheidt! Alle poëzij moest

ons volk vreemd zijn geworden, zoo zijne verbeelding niet langer wieken aanschoot, bij de beloften der toekomst in die jeugd veraanschouwelijkt, bij die borgen van welvaart en vrijheid ons vaderland verzekerd, zoo lang wij in staat blijven de zee onze dienaresse te noemen.

Verkeerd zoude men ons verstaan, zoo men er aan twijfelde of wij dezen karaktertrek onzes volks op prijs stellen, schoon wij tegen zijne overdrijving wenschen te waarschuwen. Het dweepen met de Marine moge de gansche natie de verhooging van ons budget, ten gunste van dat bij bestuur en wetgeving zoo lang miskende wapen, hebben doen toejuichen - zoo de kennis van haren toestand algemeener ware geweest, men zou zich niet hebben verlustigd in dichterlijke droomen, toen de vlag schier een voorwerp van deernis werd! Wie als wij de Marine lief heeft om het degelijke karakter, dat zij haren officieren gelegenheid geeft te ontwikkelen, maar ook als wij de donkere schaduwzijde van het vak leerde kennen, hij zal zich genoopt gevoelen, nu zij zich weder aanlokkender dan ooit voordoet, zijne stem te verheffen tegen die te grootsche verwachtingen, welke men er het opkomend geslacht van inboezemt, tegen de opgewonden verbeelding, die in teleurstelling wordt geboet!

Indien onze jongelingschap, in plaats van de poëzij des volks, de proza van den pligt had leeren waarderen en genieten, hoe veel gelukkiger zouden wij als mannen zijn!

Hoe komt het dat zoo menig levenslustig adelborst tot een pruttelend officier wegkwijnt? Ziedaar ons vraagstuk. Vergunne men ons de oplossing te beproeven, door onze ervaring in beeld te brengen; louter lessen plegen zoo weinig indruk te maken, ze zijn zoo droog.

Iedere klasse jongelieden, zoo als zij zich op het Kon. Instituut te Medemblik voordoet, over het algemeen van denzelfden stand, maar met zeer uiteenloopende huiselijke herinneringen, kan gevoegelijk in drie soorten van aanleg of geen aanleg verdeeld worden. - Zoo zij uit achttien roodkragen bestond, waren er:

1. Zes, die alles van zelf leerden,
2. Zes, die moesten studeren,
3. Zes, die, al studeerden zij, of al studeerden zij niet, toch nooit iets leerden.

Wij zullen het eerst de zes bovensten vergezellen, zoo

gij weten wilt wat er van hen worden zal, of geworden is.

Drie van deze wonen al lagchende den wiskunstigen cursus bij; *een* teekent er carricaturen, *een* ontwikkelt differentiaal-formules; de *derde* volgt stelselmatig den cursus. De eerste heeft te *weinig*, de tweede te *veel*, de derde *genoeg*. De eerste vliegt, als een barometer bij onstuimig weder, op de lijsten op en neder, en verkrijgt bij het verlaten der inrigting een middelstand. De tweede blijft zijn geheele leven lang een onpractische wiskunstenaar; hij is, iedereen zegt het, *zoo knap!* maar zoo abstract, dat hij nimmer op eene wacht te gebruiken is. Hij heeft zich zelven met formules vergeven! De derde, zoo eene dyssenterie hem niet ontijdig wegmaait, wordt een uitstekend mensch, eene specialiteit in het vak, dat het toeval, of helderziende meerderen, hem aanwijzen; hydrographie, ziedaar wat hem bevalt: hij wil er wel eens uitgaan, om elders eene telegraphische lijn, een stoomvaartdienst aan te leggen: een paar schoone oogen zijn hem dubbel gevaarlijk; maar, geef acht! houd hem in de Marine, en hij zal een uitstekend zee-officier worden.

De eerste, die van den barometer, dien wij daar, zonder veel van hem te zeggen, gelaten hebben, weet van alles wat, maar het is oppervlakkig, hij heeft het geduld niet iets te doorgronden; intusschen hij heeft bij buijen veel geleerd door ingeving, hij heeft een helderen blik, een goed oordeel, hij doet ferm eene wacht, hij is een man, hij is een goed zee-officier.

Nu komen wij aan de tweede Categorie; minder gelukkig door de natuur begiftigd, zijn zij echter de vreugde van wie hen onderwijst, omdat hij hen wezenlijk leert en vooruit ziet gaan in kennis, omdat hij van die ontwikkeling getuige is.

Een van deze heeft tot aan de hoogere meetkunst alles goed gevolgd; maar ziet, daar overvalt hem de manie van teekenen: daaraan besteedt hij zijn tijd, en wanneer niet eene waarschuwende stem daar is, zal hij in de stuurmanskunst ten achteren zijn, en het Instituut verlaten met slechts zeer flaauwe notie's van de gunstigste omstandigheden bij buitenmiddagbreedten.

Een, de tweede, doet aan literatuur of politiek, en reeds bij de goniometrie raakt hij van het pad af, en dit zal hij zijn geheele leven voelen. In zijn derde jaar spijkert hij wel wat bij, maar, helaas! het is te laat, en met slecht gegronde kennis zal hij aan boord komen.

De derde eindelijk is, de drommel weet hoe, *verliefd* geraakt, hij wil daarvoor wel een weinig het overige verwaarlozen, maar zoo die kalveren-episode niet te lang duurt, zal hij toch goede studiën maken, en de Professor of Pilaar zullen vreugde aan hem beleven.

Deze middel-categorie is als *in alles* de beste; zij levert de waarlijk bruikbare menschen; hieruit zijn de officieren gekomen, die thans het corps tot eer verstrekken, en waarop het Vaderland in de ure des gevaars rekenen kan.

Geluk! gij vrolijke knappe jongens, die wel eens in de provoost zaat, maar strepen kreegt; die op het grootmarszeil op de Urania laagt, en de beesten niet te erg plaagdet. Geluk! u wensch ik een snelzeilende korvet, of een stoomschip op zeeroovers uit. Gij zult onze exercitie-fregatten kommanderen!

De derde en laatste Afdeeling beschouw ik met een gemengd gevoel van stof tot lagchen en diep gevoeld leedwezen, bij het herdenken wat er van hen geworden is en worden zal.

Herinner u dien *blokker*, N°. 1 dezer Categorie, die wanhopig alles bij den kop vatte, immer in de boeken zat, eeuwig schreef en compileerde, en nimmer iets leerde; die tijdperken had, dat hij met moeite in de tweede afdeeling geraakte, om bij elk nieuw vak er zonder glorie weder uit te verdwijnen. Hij echter groeide welligt nog op tot een bruikbaar zee-officier, maar hij moest niet met de tijdmeters belast zijn, of toevallig bij eene opname gedetacheerd worden. Zijne ouders of zijn voogd hebben zich vergist, toen zij van hun lieveling een zee-officier wilden maken; - hij had welligt een goede heereboer geworden; - maar die zijn tegenwoordig ook al, zoo als men vulgairement zegt, drommels bij de pinken.

N°. 2 van deze Afdeeling is te vroeg op het Instituut gekomen; zijn verstand zal zich eerst vier jaren later ontwikkelen; hij heeft welligt zeer veel verbeeldingskracht, maar zal dit in romans verknoeijen; hij mag zich van tijd tot tijd eens in de tweede afdeeling bewegen, maar valt stellig terug; zijn scherp geheugen heeft hem er in gebragt, maar het slordig geleerde en zelden begrepene voeren hem noodwendig weder in numero drie. - Ja, het kan gebeuren, dat hij even in numero een is, zoo als ik een zeldzaam voorbeeld ken van 2de op de lijst der differentiaal-rekening, en het onverwacht

voor allen vinden en begrijpen van de derde wet van Keppler, tot groote teleurstelling van den Professor (het was voor den knapste bestemd) en tot verbazing zijner kameraden, maar dit is slechts een bliksemschicht, om eene sombere, verwarde duisternis na te laten. Hij verlaat de akademie zonder iets geleerd of begrepen te hebben, en zoo hij een goed zee-officier wordt, dan zullen iet de drang der omstandigheden of het ontwikkeld eergevoel zijn, die er hem toe hebben gevormd.

De derde - arme N°. 3 - vergun mij dien voorbij te gaan (het is te treurig); gelukkig zoo hij vroeg sterft, een last voor zich zelven, een last aan boord. Hij had nooit de akademie moeten betreden, maar is het eene fataliteit, of is het protectie, hij is er gekomen, en zoo hij blijft leven, hij is en blijft ongeschikt.

Verdubbelen wij thans deze getallen, waartoe men door de nuances te nemen komt, en gij hebt, naar mijn oordeel, het schouwspel, dat elke klasse aanbood en onwillekeurig aanbieden zal.

Vergun mij, eer ik verder ga, een oogenblik stil te staan bij de nagedachtenis van hen, die het sieraad der 1ste Afdeeling uitmaakten, die velen gekend en gewaardeerd hebben. B..... rust aan de oevers der Suriname, v.H..... aan den voet van het aloude kasteel van Elseneur, v.S....., de edele adelborst, onder de palmen van de Koninginne van het Oosten. Zij zijn daar henengegaan! en hebben ons alleen de schoone herinnering achtergelaten aan hunne kundigheden en talenten, en het weemoedige gevoel aan hunnen vroegen dood.

Ook in de tweede Afdeeling kennen wij menigen goeden vriend of kameraad, waaraan de Staat veel verloren heeft, en zelfs in te ongelijke evenredigheid, dan dat men er niet met eenige opmerkzaamheid de oorzaken van had moeten nagaan. Maar hierop kan niet teruggekomen worden. De koloniën hebben hen verbruikt en misbruikt.

Ziedaar dus de jonge menschen, die Medemblik afleverde, met levenslust en levenskracht, met droombeelden en verwachtingen, naarmate zij in N°. 1, 2 of 3 t' huis behoorden. Alles, wat er tot nog toe gedaan is, is voor *hen* gedaan, voor de adelborsten, en Koopman heeft hen altijd op den voorgrond gezet en hen zijne zonen genoemd. - Nu komen zij aan boord, een deel op een fregat (en dit zijn de

gelukkigen), een deel op de kleine vaartuigen van het ellendige West-Indische station, en het laatste deel naar onze schoone Archipel van duizend eilanden. Is er iemand onder mijne lezers, die het leven der adelborsten op een fregat van nabij kent, hij zal mij toegeven dat ik vruchteloos beproeven zou er eene schilderij van te leveren. Hoe zorgvuldig ook aangelegd, zij zou beneden het onderwerp blijven; de aangenaamste herinneringen zijner jeugd zijn er aan verbonden; die voorlongroom met hare vreugde en misères, met hare lamp die eeuwig brandt en slecht licht geeft, met hare gamelle-hut (een ware chaos), waarin zich adelborsten, klerken, jongens en oppassers dooreenbewegen, met hare verwarring en ongeregeldheid, die een steen des aanstoots is voor den eersten officier, maar eene charme voor de ‘youngsters,’ die haar bewonen, en er in feestvieren, in vechten, in plannen maken, en er tot luitenants in moeten Opgroeijen. O! ik stel mij nog dien ouden adjunct voor, die ons 's winters liet kiezen tusschen ‘steenkolen of vleesch,’ daar het budget niet beiden te gelijk toeliet, en dien wij met verwenschingen overlaadden. Kleine, maar levenmakende republiek, in eene gevestigde autocratie, welke verschillende gedaanten krijgt gij door verschillende omstandigheden en personen! Dan eens is het feest met vreemde adelborsten, en meet men de gastvrijheid met den tijd, dien zij noodig hadden om dronken te worden; dan vechterijen, omdat een zorgelooze of onbedachtzame chef te weinig heeft gekocht, en men genoodzaakt is, om, zoo als men het zoo zakelijk zegt, ‘voor kaap Snert bij te leggen.’ Nu weêr is er voor den adelborst van piket, die hongerig en koud terugkomt, geen ketelaar gehouden, en een ongelukkige klerk of jongen moeten er vreeselijk voor boeten; soms heeft de kolonel de opmerking gemaakt, dat de jonkers er zoo schuins en schots uitzagen, en heeft de eerste officier besloten, er nu eens voor goed een einde aan te maken; maar hemel! indien hij wist, hoe alles in de laden dooreenligt, en hoe weinig ruimte er eigenlijk voor zeventien personen afgestaan is. Doch dat alles leeft daar gedurende een drietal jaren onbezorgd dooreen, ‘au jour le jour,’ en bekommert zich niet om den tijd, dat de epauletten op schouder zullen komen; enkele malen wel wenscht hij naar dien dag, als hij uren lang in een onaangenaam piket is geweest, als de gamelle wat schraal is, en hij een kalkoen

bij de officieren zag binnendragen, en ook streelt hem de gedachte, dat hij alsdan ‘en politique’ kan loopen. Maar wat voert die onbezorgde adelborst toch uit, wat is zijn dienst en wat leert hij; wat is er overgebleven van al die wetenschap en niet-wetenschap, waarmede hij het Instituut verlaten heeft? In zee, zoo het op den voormiddag is, zal hij nog wel eene buiten-middagbreedte cijferen, die op geen vaâmen of voeten na uitkomt, omdat hij Lobatto, enz. gebruikt, en onder die becijfering drie malen naar het uithalen der boelijns heeft moeten kijken, of omlaag bij den kommandant van het schip, en bij de officieren, van den tijd van observeren is gaan waarschuwen. De oude stuurman, die Douwes gebruikt, levert onderwijl zijn sierlijk briefje in, en gevoelt zijne waarde boven den onpractischen jonker. Is hij op de eerste wacht, bij een actief luitenant, dan mogelijk zal hij een poolsters- of maansbreedte waarnemen, maar zijne glazen zullen altijd beslaan, en zij maken omlaag ook zulk een leven in de voorlongsroom; er is zeker een pretje, dermate dat ik maar, met voorbehoud op zijne uitkomst, het Kanaal zoude willen opzeilen. Leert hij manoeuvres, leert hij tuigaadje, ik moet u volmondig bekennen, dat zich dit bepaalt tot eene wending bij den wind over, het reven van een marszeil; maar voor het overige springen zijne gedachten zoo van den hak op den tak, heeft hij zoo vele afleiding en zooveel pleizier, dat hij zijn adelborsten-tijd schijnt te besteden, om zoo spoedig mogelijk te verleeren, hetgeen hem op het Instituut met zooveel zorg en moeite is ingeprent. Maar na twee jaren dienst ontvangt hij onverwacht, op een bal of in een koffijhuis te Smirna, de tijding, dat het fregat naar Holland gaat terugkeeren; daar overvalt hem het schrikbeeld van het luitenants-examen met al het daarbij behoorende van trigonometrische formules, van lengtes zonder hoogten, van scheren van stengewind-reepen, van halzen met stormweer, van kern- en vizierschoten, van vrangen en diagonaal-verbanden, en van: wat is een barometer? en wat is stoom?, enz. Zoo hij goede gronden gelegd heeft en niet te veel aan miss Lovely denkt, zal hij te midden van alle afleidingen op de tehuisreize wel zooveel uit het bezige verledene opzamelen, om een redelijk figuur voor de commissie te maken. Zijne kameraden zullen hem als iemand, die verkocht is en geleverd moet worden, alleen laten zitten, *hem*, vroeger aan het hoofd van

alle pretjes, en medelijdend zeggen: ‘hij moet zijn examen doen.’

Wat is er nu noodig om dat examen meer als maat voor zijne kundigheden te doen strekken? Een weinig meer belangstelling van den kant zijner meerderen. Geef hem veel vrijheid, veel blijheid; maar laat hem eens in de week studeren en cijferen, laat hem manoeuvreren en zelfvertrouwen krijgen, en ontwikkel bij hem heldere denkbeelden omtrent de dienst; roei de gedachte uit, dat, hetgeen men hem laat doen, is om hem te plagen, maar doe hem begrijpen dat het is om hem met het inwendige scheepsleven gemeenzaam te maken, zijne opmerkzaamheid op het noodige, op hetgeen hem omringt te vestigen en niet om hem als een droomerige, slaperige albediller op het dek te laten rondslenteren.

Hoe het zij, ziedaar een baars-luitenant op een fregat gevormd; hij heeft veel vreugde, veel misère gehad, maar de slotsom is, dat zijne betrekking hem bevalt, en als de eerste roes van het gouddraad uit is, als hij zijne betrekkingen omhelsd heeft, zal hij eene plaatsing naar Oost-Indië wenschen, gedachtig aan de Moluksche bierbals, aan de zeeroovers van Kalatoea, en aan de zooveelste expeditie op het eiland X.

Een andere adelborst gaat met het stationschip naar de West-Indiën, en wordt spoedig overgeplaatst op Z.M. schooner van 6 stukken: ‘de Muskiet;’ in het eerst bevalt hem die plaatsing wel, want hij zal officiersdienst doen; maar spoedig begint hem de werkeloosheid (het vaartuig ligt op de Saramacca) te vervelen: hij rookt massa's Curaçaosche sigaren en drinkt veel rumgrog; hij verslingert zijn tijd aan romannetjes; hij slentert op het dek; hij begint behagen te scheppen in laffe praatjes en commérages, en zinkt hoe langer hoe dieper; - soms krijgt hij het bewustzijn van zijnen toestand terug, en grijpt hij zijne boeken weder bij den kop; herinneringen van het Instituut bestormen hem; hij, die zooveel vermaak in de kegelsneden vond, die zoo juist een bestaanbaren van een onbestaanbaren driehoek wist te onderscheiden, hij doet eene poging, - maar de drukkende warmte, de ondragelijke muskieten en het vervelende geplas der stortregens op het dek leiden hem af; de kracht van het niets doen overwint hem, en moedeloos en vermoeid bergt hij de boeken weg en gaat in de longroom pruttelen en bedillen. Gelukkig zoo hij in deze dagen een man van geestkracht en

vasten wil ontmoet, aan wien hij zich kan aansluiten! Gelukkig zoo in dit tijdperk die van Venezuela een zoogenaamden Hollander beleedigen en de schooner op kruistogt uit moet, de frissche passaatwind zal hem zijne geestkracht gedeeltelijk teruggeven, en welligt zal hij nog voor zijne betrekkingen - het is dikwerf zoo ver gekomen - voor de maatschappij gered worden! Maar de herinnering aan dat wachtloopen zonder doel, aan die piketten in sloepen op weggeloopen slaven, aan die moerassen en ondoordringbare rivieroevers, zal hem nog lang als een schrikbeeld bijblijven. Zoo hij in het Vaderland terugkomt - en hoe menigeen is er ginds door verveling ineengezakt - zal hij al heel wonderlijke denkbeelden van zijn vak hebben; hij zal alles afkeuren en lastig zijn, hij zal even genoeg kennis hebben overgehouden om door zijn examen te rollen; zoo hij fortuin heeft, zal hij er uitgaan, om zijne betrekkingen het treurige schouwspel aan te bieden van iemand, die aan alles twijfelt en niet heel veel levenslust zal hebben overgehouden. Zoo hij er in blijft, is er een kruistogt met een eskader noodig bij een waardigen chef, om hem weder te bezielen en hem gelukkig te doen zijn.

Doch wenden wij onze gedachten af van dit gelukkig zeldzame, maar toch voorkomende voorbeeld, en gaan wij liever na, wat er van den adelborst worden zal, dien eene ministeriëele beschikking naar het Oosten voert.

Oost-Indië! met uwe prachtige natuur, met uwen schitterenden hemel, uwe drooge zeewinden, uwe stortregens der west-mousson; met uwe wijkende bergketenen en palmboschstranden; met uwe duizende groene eilanden en koraalreven; uwe brandende vulkanen en uwe rivieren, die van het gebergte komen afstroomen; met uwe stations overal; uwe inlandsche tafel, uwe goedige Javaansche roeijers en meerdere recepissen; met uwe reparatiën op het eenzame doodelijke Onrust en op het vrolijke Sourabaija; met uwe nachtbroek en kabaaijen; uwe sigaren en grog op het dek; uwe mandiehokken en huizen aan den wal; met uwe logementen van Stelling en Monthof; uwe togtjes naar het binnenland en uwe receptie's bij groote en kleine Toewan Bezaar's; uwe gemakkelijke zeeroovers- en moeijelijke Balische of Borneosche expeditiën, u groet ik, ofschoon ik u zoo dikwijls verwenscht heb!

Adelborsten gaan met groote schepen naar Oost-Indië en

worden daar meestal overgeplaatst op de overal verspreide kleine vaartuigen: zij doen daarop officiers-dienst en leeren er wat manoeuvreren en land aandoen. Zij geven zich geheel over aan het Indische leven, alsof zulks altijd duren zal, en vergeten er de goede denkbeelden der groote scheepsdienst, hun met zooveel moeite en stantjes door een waardigen eersten officier ingeprent. De eenvormigheid van het Indische leven begint spoedig hare uitwerking te hebben, en het verwaarloozen van al hetgeen onze adelborst geleerd heeft, is er het gevolg van. Het journaal is al zoo wat het eenige dat hij schrijft, en dan nog, hoe schrijft hij het in! Maar dan ook, wordt er *iets* gedaan om zijne werkzaamheid aan te moedigen, om hem verder te bekwamen in hetgeen hem naderhand zoo te pas zal komen? Zoo hij *dit* niet doet (en zulks is meestal het geval), beschouwt hij dan met eenige opmerkzaamheid die zoo geheel van de Europesche verschillende maatschappij, die velerlei volkstammen met hunne eigenaardigheden en vreemde zeden en gewoonten? Boezemt hem die prachtige natuur eenig belang in, en let hij eenigzins op het weelderige van dien plantengroei? Tracht hij op de hoogte te komen van die uiteenloopende regeringsvormen met hunne wonderlijke adats en overleveringen? In het geheel, is hij een werkzame geest en gevoelt hij zich wakker? Gevoelt hij, dat hij in zijn vak of als mensch vooruitgaat, wint hij in beschaving en humaniteit, vergadert hij menschenkennis en ondervinding, en is hij zich bewust dat hij moreel l e e f t ? Beantwoordt in het algemeen dat leven aan hetgeen hij zich in de eigen oefeningen of op de Urania gedroomd had, dat leven, dat bestaat uit het werkeloos liggen in de west-mousson op het eene of andere station, - uit het ondoelmatige kruisen in de oost-mousson met een schooner, die door het gebrek aan aandrang in den wind geen zes mijlen daags kan opwerken, - met een schooner, aan wien allerlei nietsbeteekenende commissies worden opgedragen, in het Indische brein van dikwijls maar een subaltern-ambtenaar ontstaan, commissies, die strekken om een vuil Vorstje een stok te overhandigen, of aan een ander een stantje te maken, en hem daarna ster-anijs te laten drinken; of wel zijn er zeeroovers ergens gezien (in Indië is elke sampan een zeeroverspraauw), dan wordt de schooner er op af gestuurd. Dan zullen vijftig Europesche officieren en manschappen, die elders op een fregat zich

tot bruikbare verdedigers van hun Vaderland ter zee zouden vormen, zich daar eenige weken afzwoegen, en brassen 's middags voor den zeewind, en 's avonds voor den landwind, en drijven voorbij kusten en eilanden, en er wordt in het journaal geschreven, dat zij op *zeeroovers* kruisen, die hunne afmattende bewegingen glimlagchend van uit het strandgeboomte gadeslaan, en ongestoord hun bedrijf zullen vervolgen, zoodra het diepgaande en magtelooze vaartuig teleurgesteld zich van de kust zal verwijderd hebben. De Javasche Courant zal alsdan vermelden, dat Z.M. schooner ‘de Artillerist’ op zeeroovers gekruist heeft, en voegt er zeer naïf bij: *zonder ze te ontmoeten*.

Maar biedt dan het gezellige verkeer, de omgang met ambtenaren niet eenig genoegen aan, opdat dit hem ten minste leven doe? Het zijn veelal receptie's, waarvan het genoegen bestaat uit whist-spelen, manilla-sigaren rooken en Engelsch bier drinken. Hij zal zelden het gesprek hooren loopen over groote Europesche of koloniale belangen, over wetenschap of hare bevallige, minder strenge zuster, letterkunde, die zooveel tot verlevendiging en veraangenaming eener conversatie medebrengt; kortom, hij zal leven als een plant, en in plaats van te ontwikkelen, zal hij stilstaan en dus achteruitgaan. Hij zal een currie-eter, sigaren-rooker, wachtslenteraar, romannetjes-lezer worden, die, hoe langer hoe apathischer en lusteloozer, bij de ruïne zijner geestvermogens, ook dikwijls een ontzenuwd ligchaam voegt, en gelukkig, zoo dan geen tropische ziekte komt om hem naar een ontijdig graf te slepen. Ik weet wel, dat deze schets van overdrijving zal beschuldigd worden; ik weet wel, dat men uitzonderingen zal aanhalen; maar elk adelborst, die op kleine vaartuigen op buiten-stations een jaar of vijf heeft doorgebragt, en in zijne gedachten die dagen terugroept, zal meer of min met mij moeten toestemmen, dat die tijd een opene bladzijde in zijn leven is, die maar zelden door iets groots, iets edels, ja zelfs iets merkwaardigs gekenmerkt is.

Die bergen beginnen schromelijk te vervelen, die kampongs even zoo, en die inlanders boezemen geen belang meer in, en zijn ook eigenlijk niets meer dan bruine luijaards; dat eeuwigdurende niets doen begint te walgen, en is het betere gevoel nog overgebleven, dan reikhalst men naar eene veerkrachtige activiteit. Niet dat er geen vreugdevolle dagen in Indië beleefd worden, maar dan alleen maar ‘par le

charme de la nouveauté;' 's morgens vroeg als de zware dauw nog op de bladeren ligt, met een jagtgeweer op frank en vrij terrein (men vindt er geen *koddebeijers*) de duiven na te jagen, die in menigte op de hooge kanarieboomen zich hebben nedergezet; een drijfjagt met driehonderd inlanders, veel geschreeuw, uren lang wachten onder een boom, door een ander dan *gij* een varken geschoten, daarna rusten in de pandoppe, met currie-rijst en veel Engelsch bier, mandiën in een snelvlietenden beek, op harde rolsteenen, onder den lommer van het overhangend geboomte; een enkele receptie bij een Radja, met zijne krissen en zijne siriedoozen en mooije slavinnetjes met gebak (koewé-koewé), en gong-gongs en geweerschoten, en ter verversching een massa klapperwater, een enkele wandeling 's namiddags op de heuvels te Ambon - dit alles is wel aardig, maar het is niet leven; en in het algemeen geef ik al de genoegens van het schoone Oosten voor eene goede opera, een huiselijken avond of een intiem dinétje bij een' goed vriend.

Na jaren lang rondgezwalkt te hebben en een bleekgelen schijn-Europeaan geworden te zijn, met verdoofde oogen en onbepaalde beginselen, met weinig kennis en groote onverschilligheid, met eene versleten uitrusting en versleten ambitie, komt eindelijk de lang gewenschte dispositie; en de nu luitenant geworden adelborst repatriëert. Wanneer hij op zijne kampagne terugziet, dan bestormt hem de gedachte aan al zijne vervlogen droombeelden, aan hetgeen hij was, frissche jongeling toen hij ging en half man nu hij terugkeert, aan zijne niet medegemaakte expeditiën, aan zijn niet verkregen kruis, aan zijne stantjes met en arresten van den luitenant X. Weemoedig herdenkt hij een goed vriend, die onder de koraal van het eene of andere eiland ligt, en met genoegen aan de dagen, dat hij met Josua den jager, met den monsterhaarbos, zijn maïs in eene verlatene hut zat te eten. Nu hij van Indië afscheid neemt, gevoelt hij toch iets van binnen; en hoeveel leed hij er ook in ondervonden hebbe, hoe weinig zijn scheepsleven daar aan zijne verwachtingen mogt beantwoorden, toch is het hem niet mogelijk, bij het verlaten der eentoonige reede van Batavia, dat land der palmen te verwenschen, en gevoelt hij eene zekere leegte, daar hij wel weet wat hij verlaat, maar niet wat hem te wachten staat. Doch de golven rijzen hooger voor den boeg, en de wimpel wijst naar het Westen heen, en de passaat

waait krachtig door, en hij begint zijn bewustzijn terug te krijgen, en hij begint zich te wegen, en aan zijne ouders en aan zijne positie te denken, en ook aan het examen dat hem wacht, en hij zal er daarna uitgaan, en hij pruttelt en en hij is lastig. Intusschen hij blijft nog Indiër, maar na drie maanden brassen en reven en looden, daar weêrgalmt de kreet van ‘Land vooruit!’ in zijne ooren, en Lézards prachtige vuurtorens vertoonen zich aan zijne oogen; Europa biedt *hem*, den banneling, haar welkom aan, en wanneer hij den blik laat waren langs die kust, met hare menigte van vaartuigen; wanneer hij al die beweging, en dat varen en wenden en afhouden gadeslaat, dan is het hem alsof dat alles voor hem gedaan wordt, en of dat geheele schouwspel voor hem alleen zich ontrolt, om hem weder te bezielen en met zijn vak en zijne betrekking te verzoenen. Zie hier een snelzeilenden Amerikaanschen clipper, die den tehuisvaarder voorbijvliegt; ginds een stout Engelsch stoomfregat met zijn breed tuig en zwarte pluim, of wel een trans-atlantische packet, die welligt voor hem menigen brief uit de huiskamer heeft medegebragt. Daar plast door het water een Oud-Hollandsche kof, en *wel* neemt hij met aandoening den eersten Hollandschen groet van den eerzamen Groninger aan; ginder ijlt een stoomertje naar den Franschen wal met passagiers, waaronder dames aan boord (zij zijn allen schoon), en laat verre achter zich een streep van kokend schuim.

En als de avond valt, ontsteekt men daar overal de gidssterren der zeevarenden, loopen zij van vuur op vuur en naderen den vaderlandschen grond. Als de dag aanbreekt, zal de loodsvlag geheschen worden, en komen alle kijkers op het dek, en iedereen zoekt en staart, of hij ook ergens eene Hollandsche vlag ontdekken mag.

Zie, daar komt van achter de zandpunt van Dungeness een vaartuigje opzeilen! het nadert, en een stevig in het baai zittend welgedaan man komt aan boord; de vlag wordt neêrgehaald, er wordt volgebrast, en het gaat de Noordzee in, want ‘de loods is *aan* boord;’ die loods, die bestormd wordt met vragen, en niets weet, als dat de aardappelen zoo duur zijn, en er een nieuwe Dominé op Texel gekomen is; dit zal dan zijn laatste zeewacht van zijne eerste groote reis wezen; hij overdenkt zijne laatste levensjaren, zoo gebeurtenisvol, met veel vreugde, maar met veel, *zeer*

veel leed; hij verlangt naar de ure dat hij binnen zijn zal, want vier maanden, daarin kan zooveel gebeurd wezen! En 's morgens wordt hij gewekt door het geroep: ‘de Hollandsche wal is in het gezigt;’ hij ijlt naar het dek, en waarlijk, daar vertoont zich dan ook aan de kim een afgebroken rij duinen, waarboven een kerkspits uitsteekt. Het saluut is gevallen en het anker op de Vaderlandsche reede; er is een officier van het piket met eene groote sloep en kinderen als roeijers aan boord gekomen; hij heeft brieven gekregen en alles is wel; hij hoort wat marine-nieuws; er worden ontzagchelijke kalfsbouten aan boord gedragen, en melk en zoete appelen; 's middags zit men opgewonden bij elkander, en gaat er *een* met verlof; men is in het Vaderland, het is guur, en de reis is afgeloopen.

Onze vlugtige schets is omgetrokken, - wij vreezen reeds te veel van uw geduld gevergd te hebben, maar houd het ons ten goede, het onderwerp heeft te veel lichtpunten en te veel donkere schaduwzijden, het is te vol van accidenten en afwisseling, dan dat de stroom der gedachten de pen niet onwillekeurig zou medeslepen. Doch om tot ons hoofddoel terug te keeren en tevens te besluiten: p r u t t e l e n dus is niets anders dan de uitdrukking der teleurgestelde verwachtingen. Van die teleurstellingen nu is het *stelsel van opvoeding* de oorzaak, en dat stelsel moet practisch gemaakt worden. Men moet de jongelui niet spreken van de inwendige betimmering van een linieschip, van manoeuvreren in linie, van admiraals en het roemvolle voorgeslacht; op die hoogte gevoerd, krijgt de praktijk iets van eene ‘horrible charge.’ Maar spreek hen van dienen op kleine vaartuigen, meest in de Koloniën, van slechte onderofficieren, en zij altijd op het dek; wijs hen op het honorable der betrekking, op kapitein-luitenants-épauletten en een redelijk pensioen; zeg hun dat de wetenschap alleen het scheepsleven dragelijk kan maken en dat het in den tegenwoordigen materiëelen tijd dubbel schoon is abnegatie te toonen. De gevoelens over den man, die Frankrijk beheerscht, mogen verschillen, maar hij heeft gezegd, en goed gezegd: ‘in het Leger wordt de eer bewaard,’ en zoo wenschen wij, dat men in de Marine het gevoel van Vaderlandsliefde en Nationaliteit aankweeke en beware, dat men er niet flaauwhartig den bijl bij nederlegge, maar wij mannelijk en moedig trachten vooruit te gaan en betere tijden afwachten.

Daarom is het goed, dat de jongens den ouden luitenant zien in den regen loopen, dat de bekrompene ruimte op een schoonerbrik hun niet onbekend zij, en zij repatriëerende officieren hooren spreken. De waarheid, de werkelijkheid, ziedaar wat ik wensch hen te leeren kennen, en niet het denkbeeldige, het gedecoreerde, het overdrevene! Mogt er eindelijk voor ons nog een tijd van ferme en verstandige activiteit komen, mogt de Natie ernstig een tweeden rangs Marine willen, - de dagen der heerschappij zijn voorbij! - mogt zij het willen met het vele wat daarvoor in den tegenwoordigen tijd noodig is, dan kunnen zij deelnemen aan dien gewenschten toestand van zaken, dan zullen zij het doen met voldoening over henzelven, met eere voor de vlag, - maar hunne leerschool *zal* en *moet* voorloopig moeijelijk zijn, en het is geen zaak zulks voor hen te verbergen. - Een belangrijk gedeelte van onzen werkkring zal het dus worden, hen dien overgang gemakkelijk te maken, hun vaste grondbeginselen in te boezemen, en het leven aan boord zoo werkzaam mogelijk te doen zijn.

Zoo leeft dan voort, vrolijke jongens! leert uwe mathesis, en keuvelt wat met den bootsman, wij zullen u met belangstelling op de wacht krijgen; wij wenschen u eene plaatsing toe op een schroeffregat in de Middellandsche Zee, tot gij luitenant zijt, maar zullen u waarschijnlijker op een schoonerbrik in de Molukkos ontmoeten. Wij wenschen u *voorliefde* voor uwe betrekking, en als de eerste officier wat zuur kijkt, gaat dan niet aan het pruttelen, maar bedenkt wat die man welligt reeds achter den rug heeft, en welk een verdienstelijk zee-officier hij voor het overige zijn kan. - Houdt uwe studiën een weinig bij, opdat gij als luitenant geen goniometrie meer behoeft te studeren. God zegene u, jonkers! blijft mannen van eer, en zijt *bovenal*, hetgeen zoo gij wilt nog eenige beteekenis zal hebben, zijt *Hollanders!*

EEN WACHTLOOPER.

Bibliographisch album.

Notaris-ambt. Vrijmoedige gedachten naar aanleiding van de proeve eener herziening der wet op het notaris-ambt [*voorkomende in n°. 20 van het Correspondentie-blad van de broederschap der Notarissen in Nederland*], *door J.G.J. Moll. Te Amsterdam, bij J.H. Gebhard & Comp.* 1855, 116 *bl.* 8°.

De veranderingen der wet op het Notaris-ambt, door den Heer Bruno Tideman voorgesteld in de *proeve*, naar aanleiding van welke deze *Vrijmoedige gedachten* ontstonden, worden daarin onderzocht, beoordeeld en met mededeeling van gronden goedgekeurd of veroordeeld; terwijl de schrijver zelf, ten aanzien van de besprokene punten, ook voorstellen tot behoud of wijziging van het bestaande ontwikkelt. Over het algemeen is het oordeel des S. over de *proeve* niet zeer gunstig. Slechts zeer zelden, en op ondergeschikte punten, vereenigt hij zich met het voorgestelde; de meest gewigtige veranderingen verdienen in zijn oog, niet zonder goede gronden, afkeuring, hetzij dan absoluut, hetzij in voege als zij worden voorgedragen.

Evenwel protesteert de S. uitdrukkelijk tegen het denkbeeld, als zoude hij voornamelijk eene kritiek der *proeve* hebben willen leveren. Deze verklaring kunnen wij echter, niettegenstaande de daarvoor aangevoerde redenen, niet anders beschouwen dan als eene ‘protestatio actui contraria;’ doch om het gewigt dat de S. aan dat protest in de voorrede schijnt te hechten, meenden wij het, na de mededeeling van de strekking van het werkje, niet onvermeld te mogen laten.

Overigens komt het ons voor, dat naar het oordeel, 't welk de S. over de *proeve* uitbrengt, daaraan geen afzonderlijk geschrift van dien omvang had behooren of behoeven gewijd te worden. Men had het gerust bij eene kortere beoordeeling in een of ander bijzonder tijd-

schrift kunnen laten, gelijk dit dan ook door anderen is geschied; te meer, daar het onderwerp zelf, eene herziening van de wet op het notaris-ambt, noch aan de orde is, noch waarschijnlijk spoedig aan de orde zal of kan komen, noch ook, naar 't schijnt, reeds nu noodzakelijk is. De belangstelling in eene proeve van herziening en *a fortiori* in eene beoordeeling van zoodanige proeve moest alzoo vrij beperkt zijn. De steller der proeve moge tevens de betrekking van ‘Secretaris der broederschap van Notarissen’ bekleeden, die broederschap moge ‘een zedelijk ligchaam zijn, dat reeds uit meer dan de helft der notarissen in Nederland bestaat’ - hoe men uit dien hoofde aan die *proeve* ‘een meerderen invloed’ zou kunnen toeschrijven ‘dan door anderen kan worden uitgeoefend’, is ons niet zeer duidelijk en schijnt veeleer eene subjectieve opvatting van den Heer Moll, waarop welligt ook zijn verlangen om zijne gedachten het publiek aan te bieden, invloed uitoefende, dan dat het een algemeen gevoelen zoude zijn, of zelfs in de bedoeling van den Heer Bruno Tideman zoude gelegen hebben.

F.

***Het Wetboek van Strafregt* (*Code Penal*) *met de wijzigingen, daarin aangebragt sedert* 1810 *en laatstelijk bij de wetten van* 29 *Junij* 1854, *Stsbl.* 102 *en* 103*; benevens de opgave van eenige speciale strafverordeningen; bewerkt door Mr. J.S. van Deinse, Raadsheer in het Provinciaal Geregtshof van Zeeland. Middelburg, J.C. en W. Altorffer*. 1854.**

De titel is een trouwe inhoudsopgave van deze nieuwe uitgave van den ‘Code Pénal.’ Met genoegen kondigen wij haar aan. Zij is net van druk, bruikbaar van formaat; bovenal geeft zij een gemakkelijk en zoo duidelijk mogelijk overzigt van den Babel van ons strafregt. De bloote inzage van deze editie, waarin door cursieve druk de wel wettelijk bestaande, maar toch afgeschafte (men vergeve mij die tegenstrijdigheid in de uitdrukking, ze is niet mijne schuld, maar die der zaak zelve) bepalingen zijn onderscheiden, is genoeg ter veroordeeling van eene wijze van Wetten maken, die in schijn codificatie laat bestaan, maar in waarheid een complex van elkaar kruisende wetsbepalingen in het leven roept, die de eenheid verbreekt en beginselloosheid invoert.

Men was toch bij de invoering van den nieuwen titel omtrent de scheidingen op den goeden weg voor partiele verbeteringen in de Wetboeken.

Of de ‘lijst van eenige speciale Wetten en Koninklijke Besluiten, als maatregelen van inwendig bestuur, welke onderwerpen behelzen, waarop strafbepalingen zijn vastgesteld of betrekking hebben,’ volledig is, kan alleen een gestadig gebruik leeren.

In één punt verschil ik van den geachten bewerker: ik had ook den Franschen tekst verlangd. Zoolang er geene officieele vertaling bestaat en de quasi-officieele zoo gebrekkig is, dat elke uitgever zich niet alleen tot verbeteringen geregtigd acht, maar tot herstel van grove fouten verpligt is, is het oorspronkelijke onmisbaar. Op welk gezag zal men in regten die verbeteringen toch volgen?

Het boekje valle een ruim debiet ten deel. Mogt echter eene tweede uitgave onnoodig zijn, door de verwezenlijking van de lang verwachte herziening onzer strafwetgeving!

Hoorn, April 1855.
Mr. J.G.A.F.

Elementair Rekenboek, door P. Leupen, Onderwyzer te Middelburg. Eerste stukje. Middelburg, Gebroeders Abrahams. 1854.
Een woord ter begeleiding van mijn Elementair Rekenboek, door P. Leupen, Onderwijzer te Middelburg. Middelburg, Gebroeders Abrahams. 1854.

De Heer Leupen heeft teregt begrepen dat de ontwikkeling van het denkvermogen der kinderen bij het onderwijs op den voorgrond moet staan. Hij wil hen reeds vroegtijdig het verband doen inzien tusschen vele dingen, die te dikwerf afgezonderd worden voorgesteld. En hierin is hij uitmuntend geslaagd; het boekje, welks titel wij boven afschreven, bevat veel goeds, wat men elders te vergeefs zal zoeken; wij bevelen het daarom in het bijzonder aan de aandacht der onderwijzers; zij nemen de proef, en wij durven hen een goeden uitslag voorspellen.

Alleen zouden wij den Heer Leupen vragen, waarom hij zijn boekje juist *elementair* noemt; dit laatste woord is uitheemsch, en onze moe-

dertaal is waarlijk niet zoo arm, dat zij geen geschikt woord zou hebben aan te wijzen. De Heer Leupen schijnt bijzonder ingenomen met die uitheemsche woorden; zoo vinden wij in het rekenboek en in 't bijzonder in het woord ter begeleiding, woorden als: exoterisch, abstract, empirisch, surrogaat, scrupuleus, rehabiliteren, qualificeren, intellectueel, additie, substractie, multiplicatie, divisie, palladium, klassikale en à-priorisch-explicative handelwijze, colporteur, antidotum, enz.

Het woord ter begeleiding is voor aankomende onderwijzers geschreven; nu kwam het bij ons op - misschien dwalen wij hierin, en nemen dan gaarne teregtwijzing aan - of dit woord misschien eenige meerdere geleerdheid moest ademen en de Heer Leupen dit niet beter heeft weten te bereiken, dan door eene menigte vreemde, soms barbaarsche namen te gebruiken. - Een aankomend onderwijzer is menigmaal met al dat vreemde nog zoo niet vertrouwd, en zegt al spoedig - de mensch is meestal geneigd om wat hij niet weet of verstaat voor zeer geleerd en moeijelijk te houden -: ‘‘t is verbazend geleerd.’ Ons evenwel scheen dit niet zoo, en mogt er een herdruk noodig zijn, wat wij althans van het rekenboek den Heer Leupen toewenschen, dan zij de S. bedacht, om liever die vreemde en uitheemsche vormen weg te laten; hij verbetere dan tevens blz. 12 van het woord ter begeleiding, waar gesproken wordt over elementair doorzetten van een begrip en doorvoeren van de idée. Ook blz. 14 zal bij nader inzien wel eenige verbetering behoeven.

In het rekenboek misten wij ongaarne het kenmerk, wanneer eenig getal door 11 deelbaar is; het op blz. 77 gegeven kenmerk, het aftrekken van veelvouden, geldt voor alle getallen en bewijst derhalve alles of niets.

JOSUA.

De Natuurkunde in de Volksschool, bewerkt door Dr. F.E. Crüger. Naar den derden Hoogduitschen druk vertaald door Dr. D.J. Steyn Parvé. Te Leyden bij D. du Mortier en Zn. **1854.**

De Schrijver van dit werkje heeft getracht daarmede een tweeledig doel te bereiken, als: het leveren eener bijdrage tot de methodische behandeling van het eerste onderwijs in de natuurkunde en het geven van een' leiddraad tot het doen van de eenvoudigste natuurkundige proeven.

In eene voorafgaande historische schets worden beknopt de verschillende wijzen opgegeven, waarin men de physica heeft onderwezen. Terwijl de schrijver daarbij met lof vermeldt, wat reeds in de 17de eeuw Amos Commenius voor eene goede behandeling der natuurkunde eischte, toont hij met vele voorbeelden aan, hoe weinig in lateren tijd gevolg is gegeven aan de wijze voorschriften van dien grooten paedagoog, die met regt de physica door *aanschouwing en proefneming* wilde onderwezen hebben. Gewoonlijk is men tot twee uitersten vervallen, en is het natuurkundig onderwijs op de school tot een niet noemenswaardig minimum herleid, of veel te uitvoerig behandeld. Dit leidt den schrijver tot het onderzoek der grenzen, waarin het onderwijs op de lagere scholen moet bepaald blijven en der methode, welke daarbij moet worden gevolgd.

Met regt wordt alle wiskunstig bijwerk afgekeurd, even als het vermelden van hypothesen, van kunstjes en ingewikkelde proefnemingen, maar wordt eenvoudigheid in verklaring en proeven op den voorgrond gezet. De schrijver verlangt, dat de proefneming voorafga en vergeleken worde met andere waarnemingen, welke de leerlingen hebben kunnen opdoen; daarna moet de natuurwet zelve worden verklaard. De gewone volgorde der leerstof in de natuurkundige leerboeken wordt afgekeurd en aangeraden om trapswijze van het gemakkelijke tot het meer moeijelijke op te klimmen. Om zijne denkbeelden hieromtrent meer bepaald uit te drukken, wordt een overzigt van de leerstof voor de volksschool gegeven, met eene handleiding tot het doen van eenvoudige proefnemingen met geringe hulpmiddelen.

Zonder te deelen in den buitensporigen lof aan dit werk toegezwaaid door Diesterweg, aangehaald op blz. 7 der Voorrede, waarbij ‘dit boek voor het leven en den vooruitgang van den geest even noodzakelijk wordt geheeten, als brood voor het ligchamelijk leven,’ achten wij de wenken en opmerkingen, in dit werk gegeven, der behartiging overwaardig, en zijn wij overtuigd dat de geleerde vertaler met de vertolking daarvan een nuttig werk voor vele onderwijzers heeft verrigt.

't Is hoog tijd, dat de beginselen der natuurkunde op de volksschool onderwezen worden, tot opscherping van het verstand en waarnemingsvermogen, tot vermeerdering van nuttige kennis en tot wering van vele ongerijmde of valsche denkbeelden. Maar het is niet gemakkelijk dit te volbrengen, omdat zeer vele onderwijzers zelve op de lagere scholen nog weinig kennis van de physica hebben[1], en

1 Als loffelijke poging, om in dit gebrek te voorzien, moge vermeld worden, dat de afdeeling Amsterdam, van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap, voor omstreeks twee jaren, eene vereeniging tot beoefening der Natuurkunde heeft opgerigt, die met ijver haren weg vervolgt.

de meeste handboeken veel te omslagtig zijn en het bezit van kostbare toestellen veronderstellen, die ver buiten het bereik der lagere volksscholen liggen.

Of nu de volgorde, door den schrijver opgegeven, zooveel beter is dan de gewone, kunnen wij niet zoo gaaf toestemmen. In de proefnemingen van N°. 25-47 b.v. worden, naar ons bescheiden inzien, zonder doel, warmte, geluid, licht en magneetkracht door elkander behandeld.

Terwijl wij met den schrijver alle omslagtige en dwaze redeneringen en voorbeelden afkeuren, waarmede vele schrijvers de algemeene eigenschappen der ligchamen hebben behandeld, heeft de ondervinding ons geleerd, dat eene eenvoudige voorstelling en verklaring dier eigenschappen zeer goed door jeugdige leerlingen konde begrepen worden, en bij latere beschouwingen zeer te stade kwam. Des schrijvers aanmerkingen omtrent de *traagheid* (waarvoor wij met den vertaler gaarne *volhardingsvermogen* in de plaats zouden stellen) zijn onzes inziens meer aardig dan waar. Het onderwijs in de natuurkunde is altijd moeijelijk, omdat men daarbij niet even als bij de meetkunde geregeld kan voortschrijden, van de eene tot de andere stelling opklimmende. Altijd zal men stuiten op zaken en uitdrukkingen, die eerst na het ontvangen van een algemeen overzigt door de leerlingen kunnen begrepen worden. Daarom hangt zooveel van het levende woord des onderwijzers af, die alleen, wanneer hij er zich zelven eene heldere voorstelling van maakt, met goed gevolg de natuurkunde zal kunnen onderwijzen.

Met een loffelijk doel heeft de schrijver getracht de uiterste spaarzaamheid bij zijne proefnemingen te bereiken, omdat zij daardoor alleen op de volksscholen kunnen bewerkstelligd worden. Voor weinige guldens kan de vereischte natuurkundige toestel worden aangeschaft. Bij de eenvoudigheid, die den schrijver op den voorgrond stelt, en de begeerte om niets te vermelden wat ingewikkeld en moeijelijk te begrijpen is, kwam ons de beschrijving der Daguerreotypie eenigzins vreemd voor. Maar deze en andere dergelijke aanmerkingen moeten niet strekken om de waarde van dit werkje te verminderen, hetgeen wij van harte wenschen, dat in veler handen moge komen, en tot het geven van onderwijs in de beginselen der natuurkunde aansporen.

Mr. J.A.v.E.

De l'Irrigation, de son influence sur l'Agriculture et des moyens d'y pourvoir; avec description d'une manière de barrer les eaux courantes, en déversoir à chassis dormants, et d'en éléver le niveau, applicable là où toute autre manière est impossible. Par J.A. Krajenbrink, ingenieur à disposition de M. le directeur des cultures à Java. Batavia, Lange & C°. 1851. En vente chez la veuve D.R. van Wermeskerken, Tiel en Gueldre, Hollande.

Een boek over het vloeijen der landerijen in de Oost! De belangstelling van ieder, die weet wat de landbouw in warme luchtstreken aan het water te danken heeft, moet al dadelijk worden opgewekt alleen reeds door op de herkomst van het boekje te zien. Men weet, dat het Nijldal, zonder den Nijl, aan de Sahra gelijk zonde worden; dat met het vernielen der waterwerken aan de Tigris en den Euphraat de bevolking van vele millioenen tot weinige honderdduizenden is ineengesmolten; dat China zijne 330 millioenen inwoners van eigen bodem voeden kan, doordien er de landbouw hoofdzakelijk op vloeijen berust; dat ons Java bij een misgewas van de rijst verhongert, en dat rijsttelen genoegzaam alleen berust op de gelegenheid, om de velden onder water te kunnen zetten. Hoe gaarne zou men niet eens naauwkeurig ingelicht zijn over de wijze, hoe de groote waterwerken, welke dien Javaanschen landbouw schragen, zijn ingerigt; uit welke bronnen dat onmisbare water afkomstig is; of er bij het verdwijnen van vele bosschen in de gebergten ook vrees bestaat voor eene vermindering in den watertoevoer; of die toevoer om dezelfde redenen ook al meer en meer onregelmatig wordt en meer het karakter van bergstroomen begint te verkrijgen, die, plotseling alles om zich heen vernielende, hunne wateren naar beneden storten, in plaats van, als voortdurend stroomende rivieren, steeds eene genoegzame hoeveelheid water ter beschikking van den landbouw op te leveren, in de oogenblikken wanneer die zulks behoeft. Eene beschrijving van de wijze, waarop de toevoerkanalen door de vroegere bewoners van Java zijn ingerigt geworden, en van de verbeteringen, die er ten gevolge der tusschenkomst van de Nederlandsche Rege-

ring hebben plaats gevonden, zoude ten hoogste welkom zijn. Want dat er allerbelangrijkste werken in de laatste tijden ten dien aanzien zijn tot stand gebragt, is algemeen bekend, maar zeer weinigen kennen den juisten aard dier werken. Hoe gaarne zag men zich niet eens door een man van het vak ingelicht over de juiste wijze, hoe die verdeeling van het water uit de toevoer-kanalen geschiedt; of de gelukkige ligging van Java alleen door opstuwingen en afleidingen der rivieren op hooger punten, eenen voldoenden toevoer van water te weeg brengt, dan of er ook een werktuigelijk opvoeren noodzakelijk is. Hoe merkwaardig zoude het zijn, om de gebruiken en regten te kennen, die dan Javaanschen landbouwer binden bij het onderstuwen zijner padievelden. Van eene stem uit Java, uitgaande van eenen man van het vak, die zelf zeer vele waterwerken ten behoeve van den landbouw schijnt te hebben aangelegd, moest men antwoorden op deze vragen verwachten, en met begeerigheid zullen dan ook velen in het werkje van den Ingenieur Krajenbrink die antwoorden hebben gezocht.

Zij zijn daarin echter niet te vinden. Hetgeen de schrijver bespreekt, is van toepassing op alle mogelijke rivieren, die tot vloeijen gebruikt worden of daartoe te gebruiken zijn, en Java heeft, in den grond, niets tot het werk geleverd, dan de plaats waar dit geschreven en gedrukt is geworden.

Het doel van den Heer Krajenbrink schijnt alleen de aanprijzing van eenen door hem, zoo 't schijnt, uitgevonden Stuwdam te zijn geweest. De beschrijving van dien dam alléén zou echter, zonder voertuig, niet in het licht hebben kunnen verschijnen en van daar dat hij tot voertuig eene verhandeling over het vloeijen gebruikt heeft. Die verhandeling, zeer geschikt om, door teekeningen op het zwarte bord opgehelderd, de leden van een Nut of van een Natuurkundig Genootschap gedurende eenen avond bezig te houden, zal evenwel bij het groote publiek geene gedachten opwekken en juiste inzigten vestigen betreffende de noodzakelijkheid van het vloeijen der landerijen, die niet beter en volledíger van elders te verkrijgen zijn. Wenscht men de bewoners van midden-Europa tot het vloeijen van weilanden over te halen, dan zal er voorzeker geen beter hulpmiddel te vinden zijn dan eene levendige voorstelling van het reuzenwerk, dat onze naburen, de Belgen, in de Kempen hebben tot stand gebragt en waardoor een der armste en minst bevolkte streken binnen weinige jaren zal kunnen wedijveren met het om zijnen uitstekenden landbouw zoo bekende Oost-Vlaanderen. Moeten de Zuid-Europeanen aangespoord worden tot rijst en maïsteelt, dan heeft men hun slechts duidelijk voor te stellen, welke grootsche resultaten er in Provence verkregen worden van het vloeijen der landerijen. Voor de bewoners der Keerkringslanden waren zeker beschrijvingen van goed aangelegde

werken in Hindostan, in China, op Java zelve, nuttiger dan de algemeene beschouwingen, waaraan de Heer Krajenbrink het grootste gedeelte van zijn werk gewijd heeft. Bij de achterlijkheid, waaruit de landbouw-letterkunde van Nederland zich eerst thans begint te verheffen, waren die algemeene beschouwingen misschien voor vele Nederlanders nieuw en belangrijk, maar dan zou de schrijver beter zijn doel bereikt hebben door dit werkje in goed Nederlandsch dan in slecht Fransch te hebben geschreven.

Wat nu de eigenlijke hoofdzaak aangaat: de Stuwdam, zoo is die welligt niet af te keuren daar waar eenvoudige dammen voldoende zijn en de prijs van de bouwstoffen, welke tot dit werk vereischt worden, goedkooper zijn dan andere. In Europa zullen zeldzaam de gevallen voorkomen, dat er niet tevens voor de scheepvaart, door sluizen of stuwen, gezorgd dient te worden, wanneer men groote rivieren, wier afleiding, gedurende den aanleg van het werk, te kostbaar is, wenscht op te stuwen. Zeer dikwijls, zoo niet meestal, zal men tevens genoodzaakt zijn om, voor hooge vloeden, eenen stuwdam aan te leggen van veel grooter lengte dan de breedte der rivier beslaat; en dan schijnt de zamenstelling van den dam van den Heer Krajenbrink minder toepasselijk, omdat hij, ten einde de noodige vastheid te bezitten, eene zeer groote breedte moet beslaan. De in de plaat opgegeven breedte van ruim tweemaal de hoogte schijnt op verre na niet voldoende. Aan een waterstand van negen ellen hoogte, gelijk in de figuur is afgebeeld, zou moeijelijk weêrstand geboden kunnen worden door eenen dam van slechts 18 ellen breedte op den bodem.

S.

***Over Publieken Geest. Voorlezing door Mr. A. van Delden. Deventer, J. de Lange*.**

Gelukkig is de tijd van verhandelen zijn einde nabij. Ontbreekt het tegenwoordig aan hoorders of aan sprekers? Waarschijnlijk wel aan beide. De lust tot verhandelen is zeker bij de laatsten verminderd, naarmate het aantal der eersten is afgenomen, en bewijzen uitzonderingen den regel, dan is de opkomst bij verhandelingen in onze dagen een nieuw bewijs voor die stelling. Immers terwijl vroeger een ieder, die akademisch onderwijs had genoten, in staat werd gerekend om ook verhandelingen te houden, en steeds op een goed publiek kon rekenen, al waren stof en voordragt gewoonlijk weinig onderhoudend of boeijend, zoo moet het nu al een bepaalde matador zijn om eene talrijke schaar van hoorders en vooral van hoorderessen te lokken. Het is dan de persoon waarom men komt; de man is bekend, ja vermaard om het een of ander en men wil wel eens zien hoe hij er uitziet, hoe hij spreekt en wat hij te vertellen heeft, want kwam men vroeger met de begeerte om iets goeds, iets nuttigs te hooren, het is nu meer eene tijdkorting, eene ijdele nieuwsgierigheid geworden. En nu moge al de stof, die de vermaarde spreker behandelt weinig naar den zin van zijne toehoorders zijn of boven hun begrip gaan, ja ze moge zelfs onbeduidend wezen, toch keert men tevreden huiswaarts, omdat men nu kan zeggen dien grooten man gezien en gehoord te hebben. Dat de sprekers deze wijze van oordeelen van het publiek kennen, dat toont ons hunne handelwijze. Immers wanneer men de verhandelingen nagaat van vele gevierde sprekers in onze dagen, dan zal men vaak verbaasd staan hoe zij den moed hebben zulke onbeduidende stukjes, even leeg van invloed als gebrekkig van vorm, met een pathos en een omhaal van pronkwoorden en magt van beelden, die bij de minste ontleding uit hun hoogen sfeer in het niet zinken, voor te dragen, als ware het orakeltaal die zij deden hooren. Toch worden zij toegejuicht, want de spreker heeft nu eens een gloriekrans om zijn ijdel hoofd weten te vlechten en het publiek is voldaan den persoon te hebben leeren kennen, terwijl het onverschillig is voor 't geen hij eigenlijk gezegd heeft. De verhandeling wordt dan, zoo het heet op algemeen verlangen, uitgegeven en weldra verheft deze of gene recensent het werk hemelhoog, hetzij omdat hij ook al onder den invloed staat van de glorie die van den spreker uitgaat, of om zich bij het publiek bemind te maken.

Het bovenstaande zal een weinig gunstig oordeel doen verwachten over de voorlezing van den heer van Delden. Daarin bedriegt men

zich echter. Wij hebben dit stuk met groot genoegen gelezen en het is ons aangenaam weder eens een nieuwen naam onder onze schrijvers te ontmoeten, die in liberalen geest zijne gevoelens openbaart, omdat men anders bij het opkomende geslacht hier te lande gewoonlijk dezelfde beginselen van behoud en reactie vindt, waaraan de meerderheid onzer bedaagden mank gaat. Is dat een huldigen van den tijdgeest, een meêzeilen met den stroom om gemakkelijk voort te komen, of is het onkunde en vadzigheid? Waarschijnlijk wel een salmagundi van al deze bestanddeelen. Zoo ziet men jonge regtsgeleerden, die theoriën verkondigen van de middeneeuwen; theologen, die maar volstrekt niet schijnen te kunnen begrijpen dat wij 1855 schrijven en niet 1618; economisten, die verbaasd wetenschappelijk zijn, maar die, wanneer zij over het struikelblok van onze dagen, het accijnsstelsel schrijven, met ééne stoute pennestreek alle consequentie hunner redeneringen uitwisschen en het behoud van deze heffing onontbeerlijk noemen. Nu moge er al minder moed toe behooren om in Deventer liberaal te denken en te spreken dan in andere steden van ons land, dit vermindert de waarde niet van het geschrift van den heer van Delden en wij verheugen ons zeer, dat hij het door de drukpers voor een ieder verkrijgbaar gesteld heeft.

De voorlezing is gehouden in een departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en dus wel op de geijkte plaats voor verhandelingen. Men ziet het uit den inhoud van dit stuk, het oude thema van vaderlandsliefde, burgerdeugd, menschenmin, wellevendheid, zedelijkheid en welke deugden den braven Hollander al meer werden aangeprezen, heeft plaats gemaakt voor andere stof, degelijker en nuttiger tevens. Is dit in andere, ook in de groote departementen het geval? Wij willen het hopen, wanneer men namelijk nog aan het verhandelen blijft vasthouden. Waarom niet liever den geest des tijds gehuldigd, en wie zou daarin beter kunnen voorgaan dan de Maatschappij, die zoo volkomen in haar arbeid aan haar leus ‘tot Nut van 't Algemeen’ is getrouw gebleven? en in plaats van verhandelaars, sprekers uitgenoodigd om het een of ander onderwerp te ontwikkelen en dan het behandelde in discussie te brengen? Dan geen omhaal van woorden, waarin het onderwerp als een drenkeling ligt te spartelen, nog maar even het zinkende hoofd latende zien, maar gezonde taal en degelijkheid van stof, opdat het den toets der discussie kunne doorstaan, en geen half dommelend aanhooren van het publiek, maar een gezet luisteren, ten einde men bij de wisseling van gedachten over het gesprokene rekenschap wete te geven van zijn gevoelen. Dan zullen daardoor wel alle ijdelheidsprekers van de baan geschoven worden, maar het is ook hoog tijd dat hun rijk een einde neme en nut zal in de plaats treden van enkel genoegen. Mogen al niet alle onderwerpen even geschikt zijn om in discussie te wor-

den gebragt, welnu, wie over zulk een thema iets heeft mede te deelen, hij doe het door middel der drukpers; het aantal lezers wordt dan van zelf grooter dan dat der hoorders.

Bovenal echter zou dan bevorderd worden wat de heer van Delden genoemd heeft publieken geest, meer bekend onder den Engelschen naam van public spirit, en waarvoor wij zeker geene zoo geijkte uitdrukking hebben als onze naburen; misschien wel omdat hij bij ons minder inheemsch is, Toch is het dringend noodig dat hij ook bij ons wortel schiete. Vroeger dacht, sprak, schreef, ja handelde alleen de gestudeerde klasse voor het algemeen belang, terwijl de ongestudeerden bij hunne broodwinning bleven en uitsluitend voor eigen onderhoud zorgden. Die tijden zijn voorbij. Kennis is niet langer in het uitsluitend bezit eener enkele klasse van menschen, maar, dank zij der verbeterde opvoeding, der meerdere vrijheid van drukpers en toenemende zelfontwikkeling, ieder burger kan nu zich evenzeer op de hoogte stellen van alles wat de belangen van het algemeen vereischt. Wel is de bepaalde beoefening van elke bijzondere wetenschap nog meer uitsluitend dan vroeger, door de zoo heilzame verdeeling van den arbeid, maar algemeene begrippen van alle wetenschappen hebben een ieder in de gelegenheid gesteld om het geheel beter te overzien en zoo doende zijn gezigtskring uit te breiden. Waar men vroeger alleen toehoorde, daar heeft men nu regt verkregen om ook zelf mede te spreken. De publieke zaak wil publiek behandeld worden, maar daarvoor is de publieke geest noodig, en zoo ergens, dan is hij noodig in een constitutioneel land.

‘Eene nationale vertegenwoordiging zonder openbaren geest kan niet staande blijven; eene natie zonder openbaren geest heeft geene vertegenwoordiging noodig.’ Deze zoo treffende woorden van onzen edelen van Hogendorp heeft de heer van Delden tot motto gekozen, en waarlijk, hij kon geene gelukkiger keuze gedaan hebben. In deze weinige woorden ligt eigenlijk alles wat men over den publieken geest zeggen kan. Het is de leer dat het volk invloed uitoefene op de regering, zoo door zijne meening openlijk te kennen te geven, als door het kiezen van degenen tot zijne vertegenwoordigers, die van de behoeften en van de wenschen van het volk doordrongen zijn, die zijne belangen kennen en in staat zijn die voor te staan. Heeft het eene deel der natie een ander gevoelen dan het andere, welnu, men ontwikkele wederzijds openlijk zijn gevoelen, en het zal weldra blijken aan welke zijde de waarheid is. Niemand deinze er voor terug zijne meening te doen kennen, noch uit valsche schaamte, noch uit vadzigheid. Wij allen zijn deelen van het geheel der maatschappij en een ieder is verpligt een gedeelte van zijn tijd op te offeren om het algemeen en dus zijn eigen belang weder te bevorderen. Verschil van meening doet oppositie ontstaan. Zeer goed, want door wrijving der gedachten zal licht opgaan. De kwade be-

doelingen worden ontmaskerd, en de goede worden meester van den strijd. De regering ziet dan door de oogen van het volk tevens, en alle eenzijdige beschouwing wordt bij haar vermeden. Dat kennis tot die openbaarheid vereischt wordt, is natuurlijk; wie zal een kind met messen laten spelen? maar die kennis bezit onze natie en het komt er maar op aan een goed gebruik daarvan te maken.

Dit is ongeveer de inhoud van bovenstaand stukje. Hoe verlokkend het ook zijn moge er zinsneden uit mede te deelen, toch zullen wij ons daarvan onthouden, daar wij een ieder, die in het onderwerp belang stelt, liever naar de brochure zelve verwijzen. Ze kome in veler handen, want de zaak gaat allen aan.

Was niet juist dit onderwerp, welks gelukkige keuze den heer van Delden eer aandoet, uitmuntend geschikt om in eene vergadering van beschaafde mannen te worden ontwikkeld en daarna in discussie te worden gebragt? Hoe oneindig meer nut zou daaruit voortgesproten zijn, dan uit de enkele voorlezing! Het uitgeven had toch kunnen geschieden. Hadden wij dus onregt toen wij verhandelingen afkeurden, gelegenheid tot wisseling van gedachten aanprezen? Men neme de proef, gelijk reeds te Amsterdam door twee vereenigingen is geschied, en langzamerhand zal de moed tot medewerking ontwaken en de zaak voor goed in de plaats treden van de eenzijdige voorlezingen. Het zal tevens de gewoonte doen ontstaan tot openlijk uitkomen voor zijn gevoelen in tegenwoordigheid van wie het ook zij, en de gemakkelijkheid om zijne gedachten aan anderen mede te deelen; en zoowel op wetenschappelijk, als op maatschappelijk en staatkundig gebied zullen de goede gevolgen zich weldra doen zien. Het voor en tegen wordt meer gewikt en gewogen; eene verkeerde, maar stout uitgesproken meening vindt dadelijk weerlegging en een blind ontzag voor personen maakt plaats voor een gezond oordeel, gegrond op feiten. En wanneer dan de natie geroepen wordt om de vertegenwoordigers voor hare belangen te kiezen, dan zal genoeg zelfstandigheid ontwaakt zijn om openlijk de geschiktheid der personen, voor den post dien zij zullen te vervullen hebben, den toets der discussie te doen doorstaan, en men zal zich niet langer schuw verbergen achter ijdele namen, noch aan den leiband loopen van personen, die zelf van hun gevoelen nooit rekenschap gegeven hebben, zoodat men bij aanprijzer en aangeprezene te vergeefs naar eenig stelsel moet zoeken.

Moge het geschrift van den heer van Delden bijdragen, om ook in ons vaderland meer de hooge, ja dringende noodzakelijkheid van het ontwaken van den publieken geest te doen gevoelen. Het algemeen welzijn zal er door bevorderd worden.

M.

***The Tempest, a comedy by William Shakespeare. Ten gebruike der Gymnasia. Met opheldеringen voorzien door S. Susan, Lector in de N. Talen en Letterk. aan het Athenaeum te Deventer. Te Kampen, bij K. van Hulst*. 1854.**

De Heer Susan heeft door zijne uitgave van ‘Macbeth’ al vroeger blijken gegeven van zijne studie van Shakespeare, en het was met groote belangstelling, dat ik zijne nieuwe editie van ‘The Tempest’ ter hand nam; - het was echter met eenige huivering, dat ik de pen opvatte op verzoek van de Redactie van ‘de Gids’, om het werkje aan te kondigen. Want, na vlijtig het boekje van den Heer Susan nagegaan te hebben, moet ik verklaren, dat ik mij in vele opzigten volstrekt niet daarmede vereenigen kan, en terwijl ik volgaarne den ijver en de moeite erken, waarmede de Heer S. de taak, welke hij op zich genomen heeft, ten uitvoer bragt, valt het mij dubbel zwaar in vele opzigten een afkeurend vonnis daarover te moeten vellen.

Ik zal trachten met de meeste beknoptheid mijne gevoelens uiteen te zetten, - zoo ik mij vergis, hoop ik voor overtuiging vatbaar te zijn. Ik begin met zijne VOORREDE.

Daaruit vernemen wij, dat de tekst, welken de Heer S. ons geeft, ‘*overgenomen is uit eenen nadruk van de folio-editie van* 1623, welks naauwkeurigheid door den Heer Collier gewaarborgd is, die zeer weinige fouten er in gevonden heeft.

De Heer S. heeft vergeten ons te zeggen, *waar* deze nadruk verschenen, door *wien* die bezorgd en in welken tijd die gedrukt is; - hij zegt ons ook niet, of eenige van de fouten, van welke de Heer Collier spreekt, in den tekst van de “Tempest” voorkomen of niet; zeker punten van groot belang, die in geen geval over het hoofd moesten gezien worden.

De Heer S. voert nu drie redenen aan, die hem genoopt hebben, om den tekst in den oorspronkelijken vorm “*aan de jeugdige beoefenaars van Shakspeare in handen te geven*.”

“*Ten eerste*,” zegt hij, “*bestaan er geene gronden om den stijl, den taalvorm, de eigendommelijkheden van een' of ander schrijver, uit een of ander tijdperk, in een' vorm, en eene dictie over te brengen, die geheel vreemd zijn aan den tijd, waarin het oorspronkelijke werk geschreven werd*.

Ten tweede: is de overdragt niet alleen volstrekt beginselloos, maar draagt zij overal blijken van onbekendheid met of verwaarloozing van de meest gewone constructiën, elisiën, enz., en schijnt men niet te willen begrijpen, dat de taal uit Elisabeth's tijd zeer veel verschilde van die, welke in de laatste helft der zeventiende eeuw gebruikt werd.

Ten derde: is de oorspronkelijke tekst zoo weinig algemeen en zoo moeijelijk te verkrijgen, dat eene nadere kennismaking met hem reeds op zich zelven van belang is, en zullen vele beoefenaars van Shakespeares Schriften in de gelegenheid gesteld worden, om met eigen oogen zich te kunnen overtuigen van de waarde der talrijke varianten en zoogenaamde verbeteringen van den ouden tekst."

Dat het nu ooit doelmatig zou zijn om "*aan jeugdige beoefenaars van Sh.*" den alouden, gebrekkigen tekst in handen te geven, betwijfel ik zeer.

Deze tekst is, door slordig drukken en andere onnaauwkeurigheden, zoodanig gebrekkig, dat die volstrekt niet dienen kan, om hun een staaltje van de "*taal van Elisabeth's tijd*" onder oogen te brengen, maar veeleer strekken zal, om den onervarene te overstelpen met eene reeks van domme druk- en onnoozele spelfouten, welke noodzakelijk het verstaan van den op zich zelven reeds zoo moeijelijken schrijver zal bezwaren.

Zelfs de spelling kan niet als die van den *tijd* aangenomen worden; men ontmoet soms hetzelfde woord door den slordigen afschrijver of corrector op drieërlei wijze gespeld; brokken van den dialoog worden ontegenzeggelijk aan verkeerde personen toegeschreven, en wat niet al meer.

In latere edities heeft men dit hersteld. Men heeft, bij gebrek aan eene vaste spelling van den dichter zelven, de algemeen goedgekeurde aangenomen, en andere, grove, typographische dwalingen verbeterd. Maar dit is volstrekt niet *beginselloos* geschied; evenmin heeft men Sh's werk "*in een vorm en dictie overgebragt, die geheel vreemd zijn aan den tijd, waarin het oorspronkelijke*" geschreven werd.

Integendeel, met uitzondering der spelling, is men van het begin af aan ijverig bezig geweest, om den zuiveren tekst, zoo als Sh. hem geleverd had, en niet zoo als de afschrijvers en drukkers hem verknoeid hadden, te herstellen.

Dit was in vele opzigten een reuzenwerk, en geen wonder, dat men soms gewaagde gissingen en nieuwe dwalingen beging, als men door conjecturen, corrupte, of andere moeijelijk te verstane plaatsen wilde verbeteren.

Deze ongerijmdheden werden echter meestal spoedig ontdekt en verworpen, en in geen stuk is er minder onzin van dien aard gepleegd, dan in de "Tempest."

Het zou dus, mijns inziens, een nuttiger werk voor de schooljeugd hier te lande geweest zijn, als de Heer S. den tekst zóó gegeven had,

als men dien nu in de laatste en beste edities van Sh. leest, en alleen waar zulks *van belang* kon zijn, den alouden tekst van den folio in zijne noten aangehaald had.

Of wilde welligt de Hr. S. te kennen geven, dat tot op hem, al hetgeen in Engeland, en elders, ten aanzien van Sh's tekst gedaan is, niet deugt - en dat wij eigenlijk tot de oudste folio-editie met al hare leemten moeten terugkeeren en ons met eene op die wijze noodzakelijk geworden zee van noten behelpen? Is zijn oordeel over de "Tempest" geldig, dan moet het ook op al de overige drama's toepasselijk zijn.

Dat eene kennismaking met den oorspronkelijken tekst voor den *commentator* zelven noodig is, zal wel niemand betwijfelen, en als de Heer S. alleen ten behoeve der Commentatoren zijn "Tempest" had uitgegeven, en door zijne opmerkingen ons in staat gesteld had, "*om ons te kunnen overtuigen van de waarde der talrijke verbeteringen van den ouden tekst*," zou hij een zeer verdienstelijk werk gedaan hebben.

Maar dit is niet het geval. Evenmin als de tekst voor schooljongens deugt, deugen de noten voor meer gevorderden, - of bewijzen ze doorgaans iets anders dan de groote degelijkheid der talrijke aangenomene verbeteringen, in welker plaats de Hr. S. aan den gebrekkigen tekst van den folio in zijne uitgave de voorkeur heeft gegeven.

Met eenige der verklarende noten kan ik mij ook niet vereenigen. Ik zal ze hier opnoemen:

Act. I, Sc. 1.

Botes. Heere Martin: What cheere?

Mast. *Good: Speake to th' Mariners*, enz.

De Hr. S. meent, dat *"good" hier als ellips voor "good friend" wordt gebruikt, eene figuur die Sh. dikwijls gebruikt*,' omdat het onwaarschijnlijk is, dat de kapitein den *toestand* van het schip als gunstig kan verklaren.

Hier is echter geene kwestie van den *toestand* van het schip. '*What cheere?*' beteekent eenvoudig: 'Welke hoop is er nog?' 'Hoe staan de zaken?' en het antwoord is eene bloote aanmoediging tot verdere inspanning.

'*We run ourselves aground*' is niet: *wij gaan te gronde*, maar *wij stranden*, wij raken grond; - iets heel anders.

Sc. 2. '*He being then lorded,' verandert de correctie* (*van Collier*) '*in "loaded"; hetwelk den zin veel eenvoudiger en tevens duidelijker maakt*.' Dit zie ik niet in. '*To be lorded*,' met de oppermagt voorzien zijn, klinkt niet vreemd. *To be lorded over*, beheerscht zijn, komt dikwijls voor.

'*In lieu o' th' premises*,' enz. Ik heb soms getwijfeld of men hier niet *promises* zou moeten lezen?

'*Fated to the purpose*,' tot het doel bestemd, is duidelijk en verstaanbaar. Maar Collier leest *practise*, wat de Heer S. ook beter vindt, omdat '*purpose' in den volgenden regel weder voorkomt en 'practise*,' STEEDS *door Sh. in een slechten zin wordt gebruikt*. Dit is eene vergissing van

den Heer S.; Collier zegt: *constantly used*, hetgeen beteekent *dikwijls*, en niet *altijd*, of *steeds*, wat onwaar zou zijn. Ik zie ook hoegenaamd geene reden om dezen variant aan te nemen, - of de volgende, ook door den Hr. S. goedgekeurd: '*a rotten carcase of a butt*,' in *boat* te veranderen. *Butt* is vat, tob, - verachtelijk gebruikt van het lekke vaartuig. '*An undergoing stomach*,' is volstrekt niet *zinkende moed*, zoo als de Heer S. op Halliwells' gezag (?) verklaart. Het beteekent *a resigned courage*, moed om te verdragen. *Thou did'st smile... when I have under my burden groan'd, which rais'd in me an undergoing stomach, to beare up against what should ensue*. Hoe is het mogelijk dit te vertalen: 'gij hebt een zinkenden moed in mij opgewekt, om mij te verzetten tegen hetgeen volgen moest?'

'*Thus far forth*,' is niet slechts *thus much*, maar *so far for the present* (*forthwith*).

'*This blear ey'd witch*,' verklaart de Hr. S. met alle andere Commentatoren, door *blue eyed*. Ik zou haast genegen zijn *blear-eyed* te lezen. Ontstokene, doffe en soms, overdragtelijk, zelfs valsche oogen - wat meer kenmerkend van eene heks zou zijn dan *blaauwe* oogen, vooral als zij uit *Algiers* komt.

'*To sprite*,' is *niet 'door een geest bezocht worden*,' dat is: *to be sprighted. - To sprite* (act.) beteekent, meestal in verbinding met *away*, zoo vlug als een geest iets wegnemen.

'*Thou Earth!*' zegt Prospero tegen Caliban, niet omdat '*Caliban zijne woning in de aarde had*,' zoo als de Heer S. veronderstelt; maar als uitdrukking van verachting: het beteekent zoo wat: 'gij aardklomp!'

Het bekende lied van Ariël:

> *Come unto these yellow sands*,
> *And then take hands;*
> *Curtsied when you have, and kiss'd*
> *The wild waves whist*, enz.

moet volgens den Heer S., als men de *oorspronkelijke punctuatie volgt, vertaald worden: 'wanneer gij uw compliment voor de onstuimige golven gemaakt, en ze door uwe kussen gerust gesteld hebt, dartelt dan vrolijk rond,'* enz. (!!)

De Hr. S. zegt ons niet, of hij zich met die oude punctuatie vereenigt of niet; maar zeker is het, dat zijne vertaling verkeerd is. Als *Curtsied when you have* betrekking *kon* hebben op *wild waves, moest 'to'* er voor staan, en *whist* is niet sussen, maar *luisteren. Whist!* als uitroep, wordt nog in den zin van 'Stil!' 'Luister!' gebruikt. De vertaling van deze zeer gemakkelijke passage luidt niet anders dan:

> 'Komt naar dit gele zand;

Geeft daar elkaâr de hand,
En als gij (elkaâr) gegroet en gekust hebt,
Luistert naar de woeste baren.'

Act. II. Sc. 1. '*Hint of woe*,' is niet: *staaltje van ellende*, maar wel: *aanleiding tot droefheid*.

'*The master of some merchant*,' is niet de *eigenaar* (*owner*), maar de gezagvoerder op een koopvaardijschip.

Ant. 'What a blow was there given!'

Seb. 'Had it not fall'n flat-long.' Vertaalt de Hr. S.: 'die klap zoude raak geweest zijn, als zij er niet *vlak langs gevallen ware.' Flat-long* echter beteekent iets geheel anders, namelijk, met het *plat van het zwaard*, in plaats van het scherp.

'*No more dams I'll make for fish*.' Ik wil geene dammen meer leggen om den visch (tegen te houden), verklaart de Heer S.: '*Hij wil geen aas meer zoeken om te visschen*.' (!)

Scene 2. '*Board' em!*' is niet: *laat de dingen u goed smaken!* maar eenvoudig een zeemansterm: 'Valt aan!' -

'Would I could see this tabore?' - 'He lays it on,' is niet: *hij grijpt het fiksch aan*, maar: hij slaat er op los!

'*A pass of pate*,' is niet *een verstandige zet*, maar eene *grap* of *aardigheid*.

Deze zijn de voornaamste punten, waaromtrent ik het met den Hr. S. niet eens ben in zijne verklaring van den tekst en in de geheele uitgave van zijn werk; - uiterlijk is het boekje zeer netjes; alleen zou ik liever de noten onder den tekst, en zeer bepaaldelijk in de Engelsche taal, dan bij elkander achter in het boek gezien hebben; wat bij het gebruik zeer ongemakkelijk is en alleen bedoeld kan zijn om schooljongens te beletten ze onder de les te raadplegen.

De Heer S. heeft vlijtig gebruik gemaakt van de werken van vroegere en latere Commentatoren, en als ik het waag eenige mijner bedenkingen op zijn arbeid onbewimpeld aan den dag te leggen, zal hij ze zeker in denzelfden vriendschappelijken geest opnemen, als ze bedoeld zijn.

Breda, Maart 1855.
M.P. LINDO.

***Gelofte en Trouw, Familie-Roman, door T. van Westrheene Wz.* 2 *deelen. Utrecht, N. de Zwaan*. 1853.**

Wel lang heeft dit werk op eene beoordeeling in ‘de Gids’ gewacht, en de reden lag zeker niet in het toegeven aan 's schrijvers verzoek, in de voorrede: ‘het zij mij echter vergund aan de kritiek een verzoek te richten; voor eene boosaardige recensie om persoonlijke vete ben ik niet bevreesd; ik weet niet dat iemand reden heeft om deze gelegenheid aan te grijpen van in mijn werk mijn persoon te verguizen; is het boek echter zóó, dat men in gemoede er niet dan eene strenge, ombarmhartige afkeuring over kan uitspreken, en meent men mij te moeten afschrikken van elke andere poging..... Och! dat men er dan liever een diep stilzwijgen over beware; ik verzeker de HH. Recensenten, dat hun zwijgen mij dan een even goed beduidende (?) wenk zal zijn; ik beloof hen, dat ik mij nooit weder aan iets dergelijks bezondigen zal..... maar laat hen dit ééne boek slechts met vrede laten; zoo heel veel kwaad zal het toch niet doen en de uitgever zou zeker gaarne zijne exemplaren geplaatst zien.’

Daargelaten dat de auteur ter afwending eener ‘onbarmhartige kritiek’ wel wat heel barmhartig voor den uitgever wordt, daargelaten dat deze barmhartigheid weinig strookt met de sympathie voor het schoone, zoowel hier als elders door van Westrheene met vele - zéér vele - woorden aan den dag gelegd, (immers, wat zou er van de kritiek, die opvoedster der kunst, worden, indien ze aan banden gelegd werd door..... boekverkoopersspeculatiën?) kunnen wij echter den schrijver toegeven, dat bij een werk, hetwelk geheel *beneden* kritiek is, de kritiek zonder gevaar zwijgen kan, tenzij ze de tuchtroê grijpe om juist den uitgever te geeselen, die met een dergelijk prul, hetzij uit onkunde, hetzij uit speculatiegeest, de menigte poogt te bedriegen. Onze beoordeeling zal echter doen zien, dat hiervan thans geene sprake kan zijn, dat de eersteling integendeel waard is, met eenige zorg te worden behandeld, al valt de recensie welligt zoodanig uit, dat de uitgever - en volgens de voorrede ook de auteur - verheugd mogen zijn, dat - door toevallige omstandigheden - deze regelen niet eer geschreven zijn.

Wij erkennen in den Heer van Westrheene vele goede eigenschappen - eigenschappen zelfs, die vele schrijvers, welke meer bijval ontmoeten dan hem tot dus verre te beurt viel, niet bezitten, ja welligt nooit zullen bezitten; en evenwel vermeenen wij, dat hem iets in den weg staat, 't welk in ons oog zoo belangrijk is, dat hij zich naar ons oordeel, tenzij hij de belemmering te boven kome, nimmer eene degelijke, blijvende reputatie zal kunnen verschaffen. Wij hebben iets - niet veel - van zijn lateren arbeid gelezen, en onze vrees is nog niet ten volle geweken.

Van Westrheene is iemand die weet wat hij wil, en die veel nadenkt over hetgeen hij doet; hij weet eene gezonde hoofdgedachte door zijn werk heen te voeren en de onderdeelen daaraan dienstbaar te maken. Ziedaar eene gave die benijdenswaardig is. Zijne voorstellingen zijn daarbij altijd beschaafd en wat althans de gedachte betreft, dikwijls natuurlijk, terwijl hij ook eenig talent schijnt te bezitten voor karakterschildering. Voeg daarbij, dat hij eene intrigue goed weet af te spinnen, en men zal waarlijk moeten toegeven, dat hier geene sprake kan zijn van een werk, dat eene ‘strenge, onbarmharhartige afkeuring’ verdient. Evenwel, hoe veelbeteekenend dit alles ook zijn moge, is het nog niet genoeg om een werkelijk literair gewrocht te scheppen. Daartoe behooren bovendien - ja misschien in de eerste plaats - levendigheid van stijl, verscheidenheid van toestanden, losse conversatietoon, vlugge handeling, in één woord alles wat een werk boeijend maakt, en dit ontbreekt den auteur van ‘Gelofte en Trouw’ bijna geheel. Wij hopen ons gevoelen te staven door de beschouwing van zijn arbeid.

Willem Terveer en zijne geliefde, Mathilde van Oudenhoven, zijn de hoofdpersonen in het verhaal. Willem heeft aan zijn overleden vader de gelofte afgelegd voor diens onechte dochter te zorgen en het geheim harer geboorte te bewaren. Dit meisje, Anna, woont bij hare schuldige moeder, mejufvrouw van Galen. Deze vrouw, die vroeger in een wettig huwelijk eene dochter had verkregen, werd later van haar man en dochter gescheiden, en toen de man stierf, werd Terveer tot voogd van het meisje, Charlotte genaamd, benoemd. Omstandigheden maken het wenschelijk dat de laatste hare eigen moeder niet kent. Charlotte wordt door Louis, een ligtzinnig, eerzuchtig maar belangwekkend en geestig jongeling, het hof gemaakt. Terveer ziet dit met ongenoegen, doch juist dit prikkelt de twee jonge lieden. Louis wordt door een zijner makkers, een schurk, die van Dolen heet, maar om gegronde redenen zich Bartholo noemen laat, er op gewezen, dat Terveer dikwijls bezoeken aflegt bij jufvrouw van Galen, en brengt tevens de eerlijkheid van den voogd van Charlotte in verdenking. De hartstogtelijke Charlotte gelooft van al die aantijgingen eerst niets, twijfelt eindelijk en brengt Terveers goeden naam door

overijling in gevaar. De heer van Oudenhoven, vader van Mathilde, doet onderzoek; de schijn is tegen Terveer, hij alleen kan zich zelven redden, doch dan moet hij eene heilige belofte breken; toch spreekt hij zoo rondborstig, dat van Oudenhoven zijne betuigingen van onschuld gelooft; Bartholo's intrigues echter bederven weder alles, en Terveer wordt de toegang tot Mathilde ontzegd; het. meisje lijdt geduldig, zij kwijnt weg van smart, doch *blijft* gelooven aan zijne trouw. Haar toestand wordt nog ondragelijker door het gedrag harer zuster Marie. Deze, overtuigd van de schuld van Willem, is zelf in vroeger dagen verloofd geweest met iemand, op wien de schijn van zware misdaad kleefde, terwijl zij wist - althans de zedelijke overtuiging bezat - dat hij onschuldig was. Door de school der smarte, die zij doorloopen heeft, is zij stil, berustend en koel geworden; zij miskent de standvastigheid, zoowel als de diepe smart der zuster, en versterkt haar vader in het volhouden zijner strengheid. Onverwachts verschijnt eene schrandere Poolsche vrouw, Adèle, op het landgoed van den Heer Oudenhoven. Deze komt, door hare bekendheid met Louis, door hare vertrouwelijkheid met Mathilde, en vooral door haar eigen scherp verstand, op het spoor, en vangt een onderzoek aan naar Willem. Intusschen wordt de toestand van Mathilde onverdragelijk, zij is doodelijk krank. Terveer zendt een kundig professor om haar te genezen, en - deze hoogleeraar is de vroegere verloofde van Marie! Eene verzoening van dezen met de familie Oudenhoven is daarvan het gevolg. Bijna terzelfder tijd heeft Anna een gesprek afgeluisterd van hare moeder met Bartholo; daardoor is haar het geheim harer geboorte bekend geworden en tevens hoe Terveer, die zooveel voor haar gedaan heeft, daardoor belasterd en gegriefd is; zij ijlt naar de familie Oudenhoven en alles komt aan het licht. Bartholo, die niet alleen de bewerker van Mathilde's - maar ook van Marie's leed blijkt geweest te zijn, wordt gestraft, Mathilde herstelt en Terveer wordt met haar hereenigd. Ook Louis wordt eindelijk de verloofde van Charlotte, doch deze krijgt weldra da verzekering dat Louis niet haar, maar - Anna bemint, die hij reeds vroeger had vervolgd met zijne liefde. Charlotte haat hem evenzeer als zij hem vroeger bemind heeft en hij gaat naar Amerika.

Ofschoon de zamenloop der omstandigheden tamelijk toevallig is, zal men moeten toegeven, dat de knoop niet onaardig ver- en ontward is. De gelijke toestanden van Mathilde, Marie en Charlotte dragen, bij zoo geheel verschillende karakters, veel tot de belangrijkheid bij. Dat ook alhier - wij zouden haast moeten gelooven naar het voorbeeld der fransche drama's - de ontknooping voor een goed deel wordt te weeg gebragt door *afluisteren*, is jammer, te meer daar diezelfde onnoozele ontknooping de tooverachtige figuur van de Poolsche gravin, die met tamelijk veel zorg geschreven is, maar dan ook ta-

melijk veel ruimte vordert, eigenlijk onnoodig maakt. Ook is het pijnlijk, ja onkiesch, de schuldelooze, naïve Anne voor een geheel gezelschap zelve te doen verklaren, dat zij een onecht kind is. De voortzetting der liefdeshistorie van Louis en Charlotte, na de hereeniging van Mathilde en Terveer, dus na het eigenlijke slot van den roman, is afmattend; zoo daarvan iets had gemeld moeten worden, moest het zeer kort of op eene andere plaats zijn geweest. Ook is de toestand van iemand, die ter wille van eene belofte, aan een gestorvene gedaan, eene belofte, die toch eenmaal blijken moest ijdel te zijn, de levenden opoffert, pijnlijk. Dit alles belet echter niet, dat de conceptie kunstig (misschien wat al te kunstig) in elkander is gezet, en aanleiding geeft tot treffende toestanden. Behalve de verzoeningsgeschiedenis van Marie met den professor en de verloving en liefdebreuk van Charlotte met Louis, werkt alles mede om Willems *trouw* aan zijne *gelofte* te verzwaren.

Van de wedergegeven karakters achten wij dat van Charlotte het best geslaagd. Haar zien wij, zoodra zij verschijnt, terwijl de andere personen ons dikwijls eenigzins nevelachtig voorkomen. Evenwel is Willem Terveer meestal goed geteekend. Waarom hij echter zoo lijdelijk blijft en niet meer middelen aanwendt om den toestand zijner geliefde te verbeteren, blijft ons een raadsel. Ook is de nachtelijke wandeling onder het balkon van Mathilde's huis en het daarbij met haar gevoerde gesprek niet geheel in overeenstemming met zijn karakter. Mathilde, ofschoon een lief beeldje, had hier en daar nog iets beter kunnen uitkomen, terwijl Marie's koelheid somtijds in onverklaarbare wreedheid ontaardt. De vader dier meisjes is eene geheel mislukte figuur - hij heet een verstandig man, maar is eigenlijk een zwak mensch, die zich veel te spoedig door den schijn laat medeslepen. Bartholo is een schurk, zoo als wij er in elken roman aantreffen. Louis is daarentegen beter geschetst, maar niet overal even goed volgehouden. Adèle voldoet ons niet; zij doet te veel, als wij haar toestand in aanmerking nemen: te weinig, als wij bedenken wat zij had kunnen uitrigten, nu zij reeds zóó ver gevorderd was. Jufvrouw van Galen en Anna zijn niet slecht - maar konden toch met vaster hand geteekend zijn. In 't geheel moet men den schrijver den lof toebrengen, dat hij met veel zorg de karakters heeft trachten weêr te geven. Dat hij niet overal even gelukkig is geweest, wie zal het den jeugdigen auteur euvel duiden? Hij althans zeker niet, die bedenkt, dat de kennis van het menschelijk hart, wel is waar de schoonste, maar ook de zwaarste studie voor den romanschrijver is.

Wat echter, juist bij een eersteling, verwondering baart, is, dat het werk niet van *gerektheid* is vrij te pleiten, zoodat de Roman gevoegelijk slechts uit één deel had kunnen bestaan. Van Westrheene heeft eene groote zucht tot redeneren, tot het maken van beschrijvingen,

die, spaarzaam gebruikt, eene aangename, soms verrassende afwisseling geven, en ook eene enkele keer tot goed verstand nuttig kunnen zijn, doch wanneer ze dikwijls voorkomen, den gang der handeling in den weg staan, ja niet zelden aan den stijl eene soort van pedanterie of pruikerigheid geven. Men make zooveel mogelijk de handelende personen de overbrengers der gedachten des auteurs. Wanneer hij tact bezit, zal de aandachtige lezer zelden in het duister blijven, welke denkbeelden den schrijver zelven behooren. Overigens is het volstrekt niet noodzakelijk om ieder hoofdstuk (hier met weinige uitzonderingen) met eene uitgebreide beschrijving te doen aanvangen, integendeel, de roman vereischt los- en bevalligheid. Daartoe behoort ook de vermijding van alle stijve, verhandelingachtige vormen. De hoofdstukken dienen slechts óf om het tooneel der handeling te verplaatsen, óf om den lezer gepaste rustplaatsen aan te bieden. Ook behoort er bij een groot aantal beschrijvingen een zeer groot talent toe, om die al hare frischheid en verscheidenheid te doen bewaren. Eenige voorbeelden mogen strekken tot staving onzer meening.

Daar is eene *soirêe* bij de familie van Oudenhoven.

‘Haar jongere broeder had vrij luid geroepen, toen hij de piano zag openen: “Och, begin jelui alweêr met zoo'n vervelende quatremains of zoo iets!” - Een hard vonnis voorzeker en toch zijn wij schier geneigd, den ronden Hollandschen jongen’ (zou het wel waar zijn, dat juist de *Hollandsche* jongen bij uitnemendheid rond is, of zou rondheid over de *geheele wereld* het meest bij de jeugd te zoeken zijn?) ‘te benijden, dat hij het zoo onverholen mocht uitspreken, waar wij anders altijd gedwongen zijn, eene aandachtige, zoo maar geen bewonderende houding aan te nemen. Onze lieve lezeressen, zullen ons, hopen wij, dan ook nooit betrappen op eenig zigtbaar blijk van de verveling, die ons bij zulke gelegenheden pleegt te overvallen; maar dit neemt niet weg dat zij meermalen bestaat, en wij achten de zaak der kunst eene te ernstige, en wij gelooven haar waarachtig belang te heilig, dan dat wij niet liever ons wagen zouden aan hare ongenade, door een oogenblik te toeven bij dat ongelukkige gebruik in onze gezelschappen om de gasten te vervolgen met het spel of den zang van *elken* liefhebber in de kunst.

Wanneer wij beweren, dat er in het algemeen aan de opvoeding der meisjes in de deftige standen - van de jongens spreken wij wel eens later - wel iets ontbreekt, rekenen wij op veler toestemming, ofschoon wij gaarne tevens bekennen, dat wij over dit belangrijk punt, in zijn geheelen omvang, ons geen beslissend oordeel zouden durven aanmatigen. Dat hare vorming tamelijk eenzijdig is en zeer onpraktisch blijkt, dunkt ons genoegzaam bewezen door de linksche wijze, waarop zoo menig meisje, als zij van de kostschool tot het gezellig verkeer wordt toegelaten, zich beweegt;’ (wij houden dit

voor eenigzins onvermijdelijk, zij komt dan weder in eene gansch nieuwe school, waarin zij zich vreemd moet gevoelen) ‘door de flaauwe, beteekenisloze richting, die meestal het verkeer neemt tusschen de jonge lieden van beide sexen; eene richting, die haar daarom nog volstrekt niet beveiligt voor zoo vele gevaren, als het eerst ontwaken van hartstochten en neigingen met zich voert, maar die ze misschien nog wel zoo dreigend doet worden, bij het volstrekt gemis van den tact, om een onderhoud te kunnen uitlokken of leiden. In hoeverre die tact denkbaar zou blijven bij de oppervlakkige en veelal stelsellooze wetenschappelijke ontwikkeling in de scholen, laat zich moeijelijk beslissen; te meer, daar wij de nadeelen, die wij zoo even zeiden te vreezen, bijna geregeld zien voorkomen door de snelheid en juistheid van begrip, welke de vrouw toont in het overzien en bepalen van hare stelling in het gezellig of openbaar verkeer - tegenover vreemden namelijk, want tegenover huisgenooten en betrekkingen wordt die stelling dikwijls óf niet begrepen, óf met opzet eene valsche gekozen - maar juist dat snelle en juiste begrip doet het ons te meer betreuren, dat men haar zoo zelden in staat stelt, de bouwstoffen te vergaderen voor degelijke kennis, en het standpunt te bereiken, van waar zij menschen en zaken grondig zoude leeren kennen en beoordeelen. Onder het aantal grootere en kleinere beletselen hiertoe, die elk een deel van den kostbaren tijd der forming wegnemen, bekleedt de telkens meer algemeen wordende mode van de beoefening der muzijk eene voorname plaats. Men versta ons echter wel. Wij wenschen niets liever, dan dat dáár, waar zin en aanleg voor eenige kunst bij de maagd bestaat, deze ontwikkeld worden. De kunst oefent onzes inziens zulk een belangrijken invloed uit op personen, die haar beoefenen en op de kringen, waar men haar binnenleidt, dat men blind moet zijn om dien te miskennen. Maar juist daarom is het van het hoogste belang, dat hare oefening vergezeld ga en geregeld worde door een juist begrip van haar wezen, haren aart en hare eischen; juist daarom verlangen wij, dat een meisje, dat in haar een magtig hulpmiddel kan vinden, om zielen te beheerschen en te leiden, zich wel degelijk bewust zij van het doel, dat zij met de haar geschonken gaven kan bereiken, van de richting, die ze aan hare kunstbeoefening geven moet, om er in *haren* kring, in *hare* betrekking tot huisgezin en maatschappij voordeel en nut mede te doen. Dat wordt bijna altijd verzuimd, van daar dat zelfs de gelukkigste aanleg, de schoonste gaven hun graf vinden in het huwelijk;’ (zeer waar en opmerkelijk!) ‘van daar dat men ze tot geen beter einde weet te gebruiken, dan op eene soirée te schitterren, lof en vleijerij ook van de minst bevoegden, in te oogsten; van daar ook, dat zij zoo dikwijls het antwoord moet schuldig

blijven, wanneer haar een gemotiveerd oordeel wordt afgevraagd over een product of eene voordracht, zelfs van die kunst, waarin zij zulk eene voortreffelijke hoogte schijnt bereikt te hebben. En nu het overgroot getal van haar, die de Voorzienigheid aanleg of kunstgevoel onthield of slechts spaarzaam toebedeelde, en die door dit gemis zooveel ongelukkiger niet zouden zijn,' (hoe dit te rijmen? zij missen toch eene zoo veel vermogende gave!) 'wanneer men slechts verstandig genoeg ware, haar niet, *quand même*, eenige vaardigheid op te dringen in pianospel, zang of eenige andere kunst - zij wie als het toppunt harer studies gelukt, zonder ergerlijke fouten, een galop na de thee te spelen, maar daartoe alleen nog komen na ontelbare mislukte proeven - waarvan betrekkingen en huisvrienden, niet minder dan zij zelve, het onaangename ondervinden, die genoodzaakt zijn zich te martelen voor eene kunst, welke zij niet begrijpen, wier hulpmiddelen zij niet machtig kunnen worden, die voor haar onvruchtbaar blijft en onbereikbaar - zij zouden wellicht in hare gesprekken getoond hebben, de geschiedenis te kennen, de aesthetiek te begrijpen, de literatuur te beoefenen, de poëzij te kunnen genieten, ware het niet dat zij den tijd van studie, haar geschonken, hadden moeten besteden, om te komen dáár, waar Lise thans was, om regt te kunnen geven tot uitroepen als van tante Klara: "Vindt ge niet, dat ze verbazend vlug in de vingers is?"' enz.

Het is met een tweeledig doel, dat wij ons getroost hebben, deze aanhaling geheel over te nemen; immers ze geeft de getuigenis, dat van Westrheene de gebreken onzer maatschappij met een helder oog beschouwt, dat zijne opmerkingen behartigenswaardig zijn, waardoor het echter te meer te betreuren is, dat hij den tact mist, om die met eenige korte, pikante regelen in de conversatie te vlechten. Niemand zal toch ontkennen, dat deze lange redeneringen de handeling vooral hier, waar eene soirée moest weêrgegeven worden, zeer stremt. Waar een romanschrijver zelf zijne gevoelens uit, daar vooral zij hij kort en bondig, wil hij geen gevaar loopen, dat juist die personen, waarvoor hij schrijft, de 'zedelessen' overslaan, om toch maar te weten, hoe het met dezen of genen der voorgestelde personen 'afloopt'. Dezelfde gerektheid vindt men in zijne beschrijvingen. Men oordeele:

'Langzamerhand echter begint men leven en beweging te bespeuren in de dorpstraat en op de paden. Van afgelegene woningen ziet men allengs eenige kerkgangers naderen, waarvan sommigen in een of ander huis van het dorp verdwijnen om een nabestaande te groeten of eenige huisselijke aankoopen te doen, terwijl anderen zich in verschillende groepen, voor de herberg, langs het kerkpad, of bij den kerkhofmuur vereenigen. Tegen negen uur stapt de schoolmeester naar de pastorij en keert weldra van daar terug, met

een gewichtig gelaat het welbekende briefje bekijkende. Hij gaat regelregt naar de kerkdeur; geeft aan de jongens, die zijne komst met ongeduld verbeiden, verlof om den klok in den grijzen kerktoren in beweging te brengen en treedt zelf met een deftige houding het gebouw binnen. Ofschoon de heldere toonen van het metaal onder de duiven op den toren reeds eene algemeene ontsteltenis hebben te weeg gebracht en hen fladderend naar het blaauwe dak of een naburigen schoorsteen deden vlugten, brengen zij van de verspreide groepen nog maar hier en daar een enkele der jongere boeren in beweging, die besluiten kan, het stompjen pijp rookend en wel in den linkerborstzak te steken, om het voorrecht te kunnen genieten van met eene blonde Geerte of lachende Anneken, het kerkpad op en de kerk in te gaan. Nog altijd blijft de klok voortluiden - de jongens weten van geen uitscheiden! - nu komen de stevige boeren aanstappen - stevig zoowel naar lichaam als wat hunne geldkast aangaat - met hunne heldere, kolossale gemalinnen - de ontvanger met zijne vrouw en twee dochters, omtrent welke laatste dezelfde toevalligheid plaats grijpt, die straks aan Geerte en Anneken te beurt viel, maar nu door den jongen doctor en den zoon des rentmeesters van Mevrouw van Hoogenhuyze. Daar rolt het cierlijke rijtuig van den dorpsheer aan; als door een tooverslag zijn alle pijpjens uit den mond, al de hoeden of petten van het hoofd. Naauwelijks heeft het zijn inhoud aan de kerkdeur afgezet en stappen de paarden fier met den kop schuddend weêr van het kerkhof af, of daar nadert de blaauwe berline van Mijnheer van Oudenhoven, getrokken door twee heerlijke schimmels. De eigenaar met zijne Mathilde, Adèle en Charlotte, treden er uit en ontmoeten aan den ingang Dominé Hoefstra en zijne dochter, die nu te gelijk met de familie het gebouw binnentreden. Nu begrijpen toch de achtergeblevenen, dat het tijd is om van rooken en praten afstand te doen, en met onverstoorbare langzaamheid gaan nu ook zij binnen; met hen zou de vergadering voltallig zijn, zonder de meid van den dominé, die altijd onder het votum van den leeraar, en Mevrouw van Hoogenhuyze met haren zoon, die steeds onder het voorgezang verschijnen.

Wij willen voor eenige oogenblikken met de schare in het kerkgebouw vertoeven; de aanblik eener dorpsgemeente, in allen eenvoud en ernst samengevloeid tot gemeenschappelijke vereering van God en Christus, pleegt immer bij ons zulke rijke stoffe op te leveren tot opmerking en nadenken, dat wij den lust niet kunnen bedwingen er even bij stil te staan.

Om het eigenaartige en gewichtige van de gemeenschappelijke godsdienstoefening eener dorpsgemeente volkomen te begrijpen, moet men er zelf deel van uitmaken, moet men bekend zijn - schoon

niet al te bekend - met hare leden; voor den geheel vreemden gaat er veel van verloren. In het eenvoudig, maar deftig kerkgebouw wekelijks vereenigd te zijn met zoo velen, waarmede men gedurende de overige dagen der week telkens in aanraking is gekomen, tot wie men in naauwe of verwijderde betrekking staat, waar het de aardsche belangen of de dingen dezes levens geldt - vereenigd om thands gemeenschappelijk van God vergeving af te smeeken voor zooveel, als wij verzuimden of misdreven jegens den Heer en al die anderen, om gemeenschappelijk te erkennen, dat wij nog een hooger streven kennen en eene hoogere bestemming hebben, dan waarvoor wij ons hier op aarde te samen bevinden, - daartoe vereenigd te zijn met hen, die verre boven ons staan in stand en rang, of verre beneden ons, maar met wie wij hier gelijke behoeften, gelijke hoop en gelijk geloof gemeen hebben - ziet, dat moet ons treffen en ons ernstig en dankbaar stemmen. Dat grijpt ons dieper in de ziel, dan wanneer wij in de groote en ruime hoofdkerk eener aanzienlijke gemeente zijn opgegaan met eene ontelbare schare, maar waarbij wij naauw één bekend aangezicht ontmoeten, waar wij in het huis Gods zelfs nog onder den indruk blijven verkeeren van het koele, afgepaste verkeer of de warreling der waereld daar buiten, waar de afstand tusschen de verschillende standen steeds zoo angstig bewaard en zoo scherp afgeteekend wordt, waar de fijne beschaving ons zoo weinig heeft overgelaten van die beminnelijke vooroordeelen, door welke ons dat verschil als iets zeer natuurlijks en gantsch niet vernederend voorkomt - van die goed ronde trouw en gemeenzaamheid, welke op het land dien afstand aanvullen of doen vergeten. Hier is het zoo moeielijk niet, elkander te beschouwen als kinderen van een huisgezin; hier, waar de verschillende belangen niet zoo lijnregt en zoo onherroepelijk tegenover elkander staan; hier, waar men, ja de zwakheden van de meeste anderen kent, maar ook weet, dat zij de onze niet minder naauwkeurig kennen; hier, waar men weet voor welk lijden ieder bij God troost komt zoeken, voor welke zegeningen elk Hem komt danken; hier eindelijk, waar men het Evangelie hoort verkondigen door den herder, die al de hem toevertrouwde schapen bij name kent, die weet, wat hun ontbreekt, wat zij hier zoeken, en die tot allen in eene naauwe, vaderlijke betrekking staat,' enz., want het vermoeit ons en zou den lezer vermoeijen, hier nog de twee bladzijden druks te doen volgen. Men beweert welligt, dat toch de beschrijving der kerkgangers aanschouwelijk is, dat de uitboezemingen natuurlijk en hartelijk zijn; wij zijn de laatsten om het te ontkennen. Het was dan ook geenszins ons doel om de slechtste gedeelten uit het werk te nemen; neen, juist die hebben wij gekozen, welke, om het vele goede, dat men er in vindt, te meer doen betreuren, dat de

auteur dat goede in zulk een vloed van woorden heeft bedolven. Hij geeft maar al te zeer toe aan zijne zucht tot bespiegelen en beschrijven, ook daar - gelijk hier - waar die zucht niet door de noodzakelijkheid gewettigd wordt. De kerkgang staat in geringe betrekking met de dingen die daarna gebeuren, en het was daarom hier de plaats niet, om daarover zoodanig uit te wijden. Het mag misschien ook aan die zucht toegeschreven worden, dat de conversatietoon dikwijls iets te wenschen overlaat. Meestal vindt men een boekentoon, en het wordt immers tijd, dat *algemeen* begrepen wordt (de Camera Obscura van Hildebrand moest het pleit reeds voor lang beslist hebben), dat men ook in onze taal los en bevallig schrijven kan, maar dat het angstig vasthouden aan het onderscheid tusschen onze *schrijf-* en *spreektaal*, die los- en bevalligheid, althans waar het *le roman intime* geldt, in den weg staat.

Van Westrheene heeft met geweten gearbeid, en daarom stellen wij belang in zijn werk. Hij heeft zich veel moeite gegeven, maar dat verloochent zich te weinig in zijn roman. Hij is conscientieus, maar niet behagelijk. Zal hij het ooit worden? Zal hij ooit die eigenschap, zoo volstrekt noodzakelijk om romanschrijver te zijn, verkrijgen? Moeijelijke vraag! Enkele aardig beschreven toestanden doen ons evenwel de hoop koesteren, dat de mogelijkheid daartoe bestaat. In zijne gerekte voorrede spreekt hij een hard vonnis uit over de fransche romans, en niet *geheel* ten onregte - toch kunnen wij hem den raad niet onthouden, om van de Franschen af te kijken: het aardig zeggen van treffende waarheden, het kort afbreken waar de stof minder belangrijk dreigt te worden, het afwisselen der toestanden en den geestigen conversatietoon.

D.

***Haat en Liefde. Roman van Oom Adam* (*Dr. C.A. Wetterbergh*). *Uit het Zweedsch. Deventer, bij A. ter Gunne*. 1854. 2 d^{n}.**

Het is bij de vele onbeduidende producten, welke, vooral in de Romanlectuur, de pers verlaten, eene aangename taak, op een verhaal te mogen wijzen, dat zooveel goeds bevat als dat van Oom Adam. Wij zouden evenwel niet gaarne den gang des verhaals onberispelijk en de intrigue natuurlijk noemen; integendeel is misschien de zucht, om de lezers verrassingen te bereiden, wel oorzaak, dat de schrijver tot gezochte verwikkelingen zijn toevlugt nam; maar de karakters zijn over het algemeen zóó gelukkig gekozen en zóó consequent volgehouden, de dialoog is meestal zóó levendig, de blik in het menschelijk hart zóó diep, dat wij het aangekondigde boek verre boven de gewone Romans plaatsen en gaarne willen aanbevelen.

De vrijaadje van Möllendorf met Regientje is Dickens waardig; het sterfbed van Löfling bewijst, hoe de meest bekende positiën en onderwerpen kunnen boeijen als de kunstenaar ze aanraakt met zijn tooverstaf.

Moge het vaderland van Frederika Bremer ons meer producten schenken aan dit gelijk!

M.

***Eene moeder, Schets naar het leven, door A. van Loon. Amsterdam, Allart en van der Made*. 1854. 1 D. 8°.**
***Marie Simon, of het kasteel Clavières. Eene geschiedenis uit de lijfstraffelijke regtspleging, door A. van Loon. Amsterdam, Allart en van der Made*. 1853. 1 D. 8°.**

Er worden, helaas! boeken geschreven en gedrukt, die de eer eener kritiek onwaardig zijn; daaronder rekenen wij de hierboven vermelde. Wanneer zij hier worden genoemd, is het alleen om de schaamteloosheid des auteurs en den speculatiegeest des uitgevers te brandmerken, met de welmeenende waarschuwing aan het publiek, zich door de weidsche titels niet te laten verleiden om dat scheurpapier te lezen, veelmin te koopen.

Wij dachten van de walgelijke tooneelen uit de lijfstraffelijke regtspleging verlost te zijn. Wij bedrogen ons. Mogen echter deze prullen de laatste zijn, die aan het Code Pénal worden ontleend!

M.

Gijsbert Karel van Hogendorp.

Verhandeling over de verdiensten van Gijsbert Karel van Hogendorp, als Staathuishoudkundige ten aanzien van Nederland. Door Mr. O. van Rees. Uitgegeven door het Provinciaal Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Utrecht, 1854. 226 blz. 8°.

‘Een karakter, gelijkende naar dat der Romeinen uit de schoone tijden dier Republiek: doch zonder de hardheid der formen en hoekigheid der omtrekken, die meerdere woestheid weleer tot grootheid achtte te behooren. Deftig en achtbaar, maar beschaafd en zachtaardig: een verlicht hoofd, niet slechts met kennis der fraaije wereld en harer zeden, maar ook met een kostbaren voorraad der wezenlijkste en nuttigste kundigheden verrijkt. Begaafd met het talent van wel te spreken en wel te schrijven, voorheen met een aanzienlijken post bekleed, had het hem, ook na den val van het Stadhouderlijk huis, aan geene aanzoeken ontbroken, om in gewigtige Staats-betrekkingen geplaatst te worden; maar hij had die allen standvastig afgewezen. Niet uit onverschilligheid, noch uit wrok; maar omdat hij Vaderland en Oranje niet van elkander kon scheiden; door vrijheidzucht, door eer en trouw geleid. Want, waar het ongeluk zijn raad of hulp; waar de verdediging des regts zijne pen; waar nuttige of grootsche ondernemingen zijn vermogen behoefden, vond men hem steeds vaardig tot medewerking, en, was het noodig, om zich vooraan te stellen. Schoon ambteloos levende, was er niemand die hem niet bij doop- en geslachtsnaam beide kende; wien die vereenigde namen geen eerbied inboezemden voor verstand en braafheid. Ook wilde hij zich geheel bewaren

voor de goede zaak, wanneer die eenmaal weder zou zegepralen. En schoon dit menigwerf door alle anderen hopeloos werd gesteld, door hem nimmer. Terwijl Napoleon van stap tot stap de wereldmonarchij scheen te naderen, arbeidde hij in zijn kabinet aan het ontwerpen van Staats-beginsels voor het in de toekomst herstelde Nederland. Tot zulk een karakter behoort ook verbeelding en geestvervoering. Wat door hetzelve wordt voortgebragt, steunt niet enkel op koele beschouwing en berekening; het kenmerkt zich ook door opgewondenheid, door verheffing van ziel- boven het gewone inzigt in den schakel der uitkomsten en oorzaken. Waar anderen slechts natuurlijke krachten zien, ziet en weegt het ook de zedelijke: waar anderen, bij het einde aller menschelijke hulpmiddelen, stuiten en stilstaan, daar stijgt het op tot de verborgen bronnen van heul en heil, die de Almagtige Bestuurder der Volken in zijnen raad houdt opgesloten. Van daar die hooggestemde maar tevens onwrikbare moed, dien hij in het beginnen, voortzetten en voleindigen van Nederlands herstelling, aan den dag leide; een moed, die zich nooit een enkel oogenblik verloochende; dien hij bij alle braven even sterk en zuiver onderstelde, als hij dien in zich voelde gloeijen, en in sommigen, die hem omringden, zag blaken: een moed, zoo groot, dat, zoo hij aller borst gelijkelijk ontvlamd had, de behoudenis des Vaderlands zelfs geen oogenblik twijfelachtig zou geweest zijn. Ziet daar den man, op wien, in den dageraad onzer verlossing, het oog van alle braven gevestigd was; en van wien het nageslacht nog onzeker zijn zal, wat het geweest zij, of het vertrouwen op zijne wijsheid, of de eerbied voor zijne deugden, of het voorbeeld van zijne zelfs-opoffering, 't welk het meest heeft toegebragt, om uit dien dageraad een blijden en helderen dag te doen geboren worden!’

Ik behoef voorzeker mijne lezers niet om verschooning te vragen voor de overneming dezer gansche lange plaats uit van der Palm's ‘Geschied- en Redekunstig Gedenkschrift van Nederlands Herstelling in den jare 1813’. Het boek begint al langzamerhand te verouderen, en het kan misschien nuttig zijn, het bij dezen of genen in herinnering te brengen. Als bron voor diepgaande historische

studie van dat beslissende tijdstip, dat allengs reeds ver achter ons raakt, moge het geringe beteekenis hebben; als hartverheffende voorstelling van die bange en schoone dagen behoudt en wint het waarde, ook voor later geslacht; als voorbeeld van krachtigen, verhevenen en reinen Nederduitschen stijl zal het niet ligt zijns gelijke vinden.

Maar ik heb nog een beteren grond, om het afschrijven van deze karakterschildering van GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP aan het hoofd van een opstel, aan de verdiensten van dezen man gewijd, te regtvaardigen. Van der Palm schreef in 1815 over den nog levenden en werkenden, toen tot den hoogsten trap van aanzien en invloed geklommen man; van der Palm schreef - de aard van zijn boek bragt het mede - eene lofrede; van der Palm schreef onder den invloed der geestvervoering, die toen in het geredde, herstelde, eervol weder in de rij der staten optredende Nederland allen vervulde; eerbied, dankbaarheid, liefde stroomden uit in zijne bezielde taal. Nog bijna twintig jaren leefde en arbeidde Gijsbert Karel van Hogendorp na dien tijd ten behoeve van zijn lieve vaderland[1]; en wij, die nu van verre het oog terugslaan op de tot den einde afgeloopen levensbaan, wij zullen naauwelijks een enkel woord in die lofrede op den levende kunnen vinden, dat onjuist of te veel was.

Eene andere lofrede op Gijsbert Karel van Hogendorp werd geschreven en uitgesproken kort na zijnen dood[2]. Zij moge rijker stof van beschouwing hebben; zij moge overvloediger zijn in veelheid en verscheidenheid van loftuitingen; zij moge hooger steigeren in ontboezemingen over staatkunde, regeerkunst, vaderlandsliefde, vrijheid en volksgeluk; een sprekender beeld van Hogendorp's wezen geeft zij niet; en het schijnt haast alsof die ruimere stof, welke nog twintig jaren levens en arbeids opleverden, zelve oorzaak is geweest, dat de lijnen van dat beeld doffer en flaauwer werden getrokken. Was het misschien, omdat de lofredenaar zelf toen niet volkomen overtuigd was van hetgeen hij sprak: ‘Immers, wat den tijd betreft, staat het bij mij vast, dat in dit ons waarlijk vrije land, zich in het algemeen geen tijd laat

1 Hij is gestorven den 5^{den} Augustus 1834, in bijna 72jarigen ouderdom.

2 Redevoering ter gedachtenis van Gijsbert Karel Graaf van Hogendorp, door Mr. F.A. van Hall, Lid der Staten van Holland en Advocaat te Amsterdam (1835); opgedragen aan den Graaf van der Duyn van Maasdam.

denken, waarop hij, die de godsdienst, de wet en de trouw aan zijnen Vorst niet roekeloos uit het oog verliest, niet veilig alles, wat hem op het harte lag, zou kunnen uitspreken; en dat in het bijzonder de tijden, waarin wij leven, de zoodanigen zijn, waarin het voor ieder, die Vaderland en Vorst bemint, en zelf wat te verliezen heeft, pligt is, vrij te spreken' -?-

Wij zijn onlangs nog met eene derde karakterschets van Gijsbert Karel van Hogendorp verrijkt. Er is in het jaar 1852 te St. Germain een boek van de drukpers gekomen, dat in Nederland veel opzien gebaard heeft[1]. Het scheen bestemd om nieuw licht te verspreiden over velerlei gebeurtenissen uit de geschiedenis van het Koningrijk der Nederlanden, en over het karakter, de bedoelingen en de handelingen van personen, die daarin de leidende hand hebben gehad. Dat boek is dan ook gretig gelezen door allen, die het magtig hebben kunnen worden. Heeft iemand het voldaan nedergelegd? Voorwaar niet de omzigtige geschiedvorscher. Het moet hem zijn voorgekomen alsof de bronnen van kennis, die het belooft te openen, met voordacht troebel gemaakt zijn. Hier nu wordt ook gevonden eene karakterteekening van Hogendorp[2]. Het is meer dan waarschijnlijk, dat zij oorspronkelijk is van zijnen vriend, den Graaf van der Duyn; maar het is ook meer dan waarschijnlijk, dat zij niet geschreven is door van der Duyn zoo als zij daar gedrukt staat. Hoe het zij, er is iets eigenaardigs in. Die afbeelding is niet genomen van het standpunt der lofrede, maar van het standpunt der..... intimiteit. Het is geen portret, maar eene Daguerreotype. De voorstelling loopt vlugtig henen over de bekende groote verdiensten van den man, om met den vinger stil te staan bij zijne kleine zwakheden. Er is onmiskenbaar waarheid in; maar voor hen, die Hogendorp niet door persoonlijken omgang gekend hebben, blijft altijd de vraag over: hoeveel? Zij zou echter naauwelijks onze aandacht verdienen, indien zij niet beweerde den sleutel te geven tot het raadsel, hoe het toch gekomen is, dat Gijsbert Karel van Hogendorp, de kundige en ijverige staats-

1 'Notice et Souvenirs Biographiques du Comte van der Duyn et du Baron de Capellen, recueillis, mis en ordre et publiés par leur ami, le Baron C.F. Sirtema de Grovestins.'

2 Blz. 98 vv.

man, de wakkere vaderlander, de gevierde en beminde, de groote man van 1813, in zijn latere politieke loopbaan schier niet anders dan teleurstelling heeft geoogst. Daarom vinde althans de aanhef van dit ‘fragment’ (zoo als het heet) hier eene plaats. ‘Le Comte de Hogendorp, esprit vaste, aussi juste qu'étendu, plein de connaissances variées, mais surtout entendu sur les matières d'économie politique et de gouvernement, joint à ces qualités précieuses celles, plus rares encore, d'une âme grande et courageuse. D'un caractère ferme et décidé; possédant, en un mot, toutes les qualités qui forment le véritable homme d'Etat, ce même comte de Hogendorp, comme revers d'une si belle médaille et comme tribut à payer à l'humaine faiblesse, offre le spectacle, au coup d'oeil observateur, des défauts qui accompagnent trop souvent les avantages intellectuels dont le Ciel l'a doué; savoir: une ambition démesurée en toutes choses, descendant même quelquefois à des mouvements de vanité puérils et déplorables; une haute opinion de luimême; le besoin de dominer tout ce qui l'entoure, nonseulement, mais encore celui d'être écouté comme un oracle dont les moindres sentences font loi; en un mot, le caractère et l'esprit le plus despotique qui, je pense, se puisse rencontrer, et ce qui est, peut-être, pire que l'existence réelle de ce despotisme, c'est la manie de témoigner à l'extérieur ce besoin de domination exclusive, qui se fait sentir jusque dans une manière de s'expliquer lente et dogmatique, par l'air de vouloir endoctriner sans cesse, par des gestes d'une pédanterie qui touche au ridicule et qui prêteraient à rire, si on pouvait oublier un moment l'homme respectable qu'on a devant soi, son mérite, ses connaissances, ce qu'il a fait et ce qu'il a voulu faire pour son pays, et les choses justes et remarquables qu'il débite d'une manière si fâcheuse pour ses auditeurs, comme pour lui-même. Cela est si vrai, que ces formes pédantesques, et quelquefois hautaines, lui firent de nombreux ennemis, au moins diminuèrent considérablement la popularité immense qu'il avait et qu'il méritait à tant de titres, et contribuèrent, malheureusement, à jeter les premiers fondements de sa désunion avec le Roi des Pays-Bas.’ - Ik wensch later op dit oordeel terug te komen. Nu veroorloof ik mij slechts de opmerking, dat, ware ook alles wat hier te lezen staat, letterlijk waar, toch daardoor niets wordt weggenomen van

den indruk, dien de beschouwing van Hogendorp's beeld zoo als het door van der Palm gemaald is, achterlaat. Want, wordt ook de kring van hen, die met hem geleefd, die hem gezien en gekend hebben en getuigenis van hem kunnen afleggen, met iederen dag meer gebroken, wij, de nakomelingen, hebben toch in zijne talrijke geschriften, vooral in zijne ‘Bijdragen’, waar hij zelf sprekende en handelende optreedt, een afdruksel van zijne persoonlijkheid behouden. En wie deze gelezen en herlezen heeft, dien staat Gijsbert Karel van Hogendorp voor den geest ‘deftig en achtbaar, maar beschaafd en zachtaardig: een verlicht hoofd, niet slechts met kennis der fraaije wereld en harer zeden, maar ook met een kostbaren voorraad der wezenlijkste en nuttigste kundigheden verrijkt; begaafd met het talent van wel te spreken en wel te schrijven; door vrijheidzucht, door eer en trouw geleid.’ En ook nu nog geldt bij den nakomeling, wat zoo fijn en treffend als kenmerk van liefde en eerbied aangewezen werd bij den tijdgenoot: ‘dat Gijsbert Karel van Hogendorp gekend wordt bij doop- en geslachtnaam beide.’

Het werk van den Heer van Rees, dat de naaste aanleiding is tot deze beschouwingen, kan als een nieuw blijk gelden van de hooge achting, waarmede ook nu nog Gijsbert Karel van Hogendorp in Nederland herdacht wordt. De stoffe zijner prijsverhandeling was door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen opgegeven: *De verdiensten van Gijsbert Karel van Hogendorp als Staathuishoudkundige ten aanzien van Nederland*. Zijn geschrift is, op eenstemmig advies der beoordeelaars, door het Genootschap bekroond en uitgegeven en door het publiek met belangstelling en goedkeuring ontvangen. Het heeft zonder twijfel - en de blijken daarvan zijn reeds voorhanden - nu al gewerkt om Hogendorp in de veelheid en volheid zijner verdiensten beter te doen kennen. Want (het verschijnsel is merkwaardig genoeg om het hier even aan te stippen), gelijk Hogendorp bij zijn leven menig misverstand zijner woorden en menige miskenning zijner bedoelingen heeft moeten dulden, zoo schijnt ook na zijnen dood aan zijne schriften het lot beschoren te zijn, van menigwerf misduid te worden. Toen hij schreef en sprak werd hij toe-

gejuicht en bewonderd; maar zelden deed men naar zijne woorden. Nadat hij gestorven was, hebben zijne geschriften een groot, haast zou ik zeggen, onbepaald gezag bij ons verkregen. Geen staathuishoudkundig vraagstuk is er aan de orde van den dag, waar niet Hogendorp's naam bij wordt ingeroepen; het is bijna alsof hij, gelijk van sommige Wetgevers der Oudheid verhaald wordt, bij zijn verscheiden ons een zamenstel van voorschriften als blijvend rigtsnoer onzer staathuishouding heeft nagelaten. Maar hoe dikwijls wordt uit dat Wetboek stof geput tot verdediging van stellingen, die hij zeker nooit beaamd zou hebben, indien hij nog onder ons verkeerde. Ik noem slechts twee voorbeelden: de premiën en de accijnsen. Hogendorp heeft van 1816 tot 1822, om het grooter kwaad van het beschermingstelsel af te wenden, het kleinere voor lief genomen van premiën te schenken aan sommige takken van nijverheid. Maar nu, zoo dikwijls er nog van premiën sprake is, zoekt men uit zijne Bijdragen de plaatsen op, die daarover handelen en zegt: Zie, de groote Hogendorp zelf was vóór de premiën! Hogendorp heeft de accijnsen, ook die op eerste levensmiddelen, verdedigd, eerst, in 1800, tegen de onbekookte hervormingsplannen op het stuk der belastingen, die toen werden voorgedragen; later, in 1821, tot verdediging van een belastingstelsel, dat scheen de vrijheid des handels te bedoelen. En nu is welligt Hogendorp's gezag voor géén stelsel of beginsel ijveriger aangevoerd dan voor dat van accijnsen, ook door dezulken, die zich anders blijkbaar weinig om zijne lessen bekommeren. Of er intusschen verandering van tijden en omstandigheden zij gekomen, dit maakte voor hen, die dat deden, geen verschil; zelfs zagen zij voorbij - of wisten zij het niet? - dat Hogendorp zelf later zijne meening had gewijzigd[1]. Het was hun genoeg, dat

1 Ik onthoud mij in dit opstel liefst zooveel mogelijk van citaten, en zal dus niet de plaatsen bijeenzoeken, waaruit van het veranderende inzigt van Hogendorp blijkt. Maar ik kan toch niet nalaten hen, die in den laatsten tijd zoo ijverig Hogendorp's gezag hebben aangevoerd tot bestrijding der voorgestelde hervormingen in ons belastingstelsel, te verschrikken, door hun onder de oogen te brengen de volgende woorden, die behooren tot de stellingen, in 1830 door Hogendorp als grondslagen van de nieuwe staatsinrigting en staathuishouding van onzen gesmaldeelden staat aanbevolen: '*De belastingen, die op den gemeenen man drukken, dragelijk gemaakt en daarmede nader gekomen aan het beginsel, dat elk belast wordt naarmate van zijn inkomen*.' Zie zijn stukje: 'De Vrede,' 3 Nov. 1830, blz. 20. - Maar reeds veel vroeger had hij, over de verhouding tusschen directe en indirecte belastingen handelende, geoordeeld: 'ik denk, dat men in ons bestaande stelsel iets in de indirecte belastingen *verminderen* moet.' Dl. III, blz. 132 (1818), verg. Dl. I, blz. 264 (1816). Toch waren de indirecte middelen (accijnsen) voor 1816 en 1817 door hem geraamd op ruim 17 millioen gulden voor het geheele Koningrijk en de grondlasten alleen op 20 millioen gulden. Zie Dl. I, blz. 25, 28 v. Thans is het bedrag der accijnsen ruim 20 millioen.

Hogendorp eenmaal en andermaal de accijnsen verdedigd had. *Hij* had het gezegd! En het trof bij toeval gelukkig dat hij dát gezegd had. Maar zoo men eens tot diezelfde aanhangers van den grooten man de uitnoodiging rigtte, om zijn gezag ook te erkennen op andere punten, b.v. op het stuk der koloniale staathuishouding, hoe zouden zij terugdeinzen! Daarom kan de arbeid van den Heer van Rees van uitstekend nut zijn. Hij heeft met de grootste zorg, ijver, naauwkeurigheid en onpartijdigheid een zamenstel geleverd van al de leeringen van Hogendorp op het staathuishoudkundig terrein, en hij heeft hun, die in het vervolg zich op dit gezag willen beroepen, de moeite bespaard, om hier of daar eene plaats uit zijne omvangrijke geschriften op te zoeken, en hen behoed voor het gevaar van daarbij verband en zamenhang los te rukken. - Maar hij heeft meer gedaan dan dit. Hij heeft zijne lezers in staat gesteld, om hunne bewondering van den grooten man op eigen kennis en waardering te gronden, en ons opvolgend den geheelen omvang van deszelfs wetenschap en al het licht zijner gezonde kennis van zaken over financiën, belastingen en staatsschuld, over koloniën, over volkswelvaart in het algemeen, helder voor oogen gesteld. Hij heeft daarbij schoon doen uitkomen, hoe Hogendorp in dat alles oneindig hooger stond dan zijne voorgangers en tijdgenooten hier te lande: en deze vergelijking heeft hem bovendien stof gegeven tot eene allerbelangrijkste uitweiding over de begrippen en theorieën, die over al die onderwerpen bij ons in het laatst der vorige en in het begin dezer eeuw gekoesterd en verkondigd werden. Hij heeft daarbij - behoudens eene enkele uitzondering, waarop elders reeds gewezen is[1] - met bescheidenheid gebruik gemaakt van het regt en den pligt tot kritiek. Kortom: hij heeft een prijselijk werk geleverd.

1 Zie de recensie van dit werk, door Mr. H.W. Tijdeman, in *de Recensent, Algemeen Letterl. Maandschrift*, 1855.

Doch hoe gaarne ik mij ook vereenig met al den lof over dit werk uitgesproken, ik ontveins niet, dat het mij in één opzigt teleurgesteld heeft. Ik heb er niet in gevonden wat de prijsvraag deed verwachten. Had deze alleen gevorderd eene aanwijzing van *de verdiensten van G.K. van Hogendorp als Staathuishoudkundige*, het antwoord paste er in vorm en inhoud volkomen op. Daarvoor ware het genoeg - zoo als de Heer van Rees gedaan heeft - de denkbeelden van Hogendorp over de voorname vraagstukken van praktische staathuishoudkunde uit zijne verspreide geschriften zamen te brengen, en naar aanleiding der onderwerpen van beschouwing in hoofdstukken in te deelen. Maar de vraag naar *Hogendorp's verdiensten als Staathuishoudkundige ten aanzien van Nederland*, deed, mijns inziens, hoogeren eisch. Mij dacht, zij eischte: eene historische ontwikkeling van hetgeen Hogendorp in verschillende tijden verrigt heeft, om kennis te verkrijgen en kennis te verspreiden; een verhaal van zijne pogingen om nuttig te zijn in verschillende tijdperken zijns levens en onder verschillende omstandigheden; eene schildering van zijnen strijd voor de goede beginselen tegen onkunde, bekrompenheid, vooroordeel, zwakheid en moedwillige verkrachting; eene voorstelling van zijne overwinningen en zijne nederlagen in dien strijd; eene aanwijzing van den invloed, dien hij uitoefende op zijne tijdgenooten, en van het nut, dat hij na zijnen dood nog door zijne schriften gesticht heeft. Dán ware er ook plaats geweest voor de waardering van het eigenaardig karakter zijner *Bijdragen tot de Huishouding van Staat* en voor de opmerking van de groote beteekenis, die de uitgave daarvan in *die* dagen had. Het is waar, de auteur heeft in zijn fraai Besluit (de paralel tusschen Hogendorp en Huskisson aldaar is een meesterlijke greep) herinnerd, hoe weinig gehoor Hogendorp bij zijne tijd- en landgenooten heeft mogen vinden, en in zooverre lost zich de vraag naar ‘zijne staathuishoudkundige verdiensten ten aanzien van Nederland’ werkelijk bijkans op in deze: ‘welke staathuishoudkundige beginselen heeft hij getracht in Nederland te verkondigen?’ maar de schrijver had toch wel gedaan, indien hij in de plaats van de vrij dorre levensbeschrijving, die ter inleiding van het werk strekt, ons het beeld van den grooten man getrokken had, zoo als hij tot den einde toe leefde en arbeidde voor de waarheid en voor het welbegrepen belang des Vaderlands.

Het Provinciaal Utrechtsch Genootschap heeft echter het antwoord op zijne vraag voldoende gekeurd. En ik heb reeds erkend, dat de verdiensten van het werk de bekrooning en uitgave volkomen wettigen. Maar ik kan den wensch niet onderdrukken, dat de schrijver, die getoond heeft zoo wèl te huis te zijn in de geschriften van Hogendorp en in de geschiedenis van zijnen tijd, zijn werk mogt willen aanvullen, door hem ons nu ook, niet slechts leerend, maar handelend en strijdend, voor te stellen. Hij erkent zelf (Inleid, bl. 6), aanvankelijk dezen weg bij de behandeling van zijn onderwerp te hebben willen inslaan, maar voegt er bij, ‘daartegen steeds grootere bezwaren te hebben gevonden.’ *First thoughts are best!* En inderdaad, de Heer van Rees heeft mij nog niet overtuigd, dat die bezwaren zoo overwegend moesten zijn. Hij schijnt vooral bevreesd te zijn geweest, dat, vermits Hogendorp's ‘staatkundige verdiensten door de prijsvraag werden buitengesloten, er niets zou overblijven dan eene dorre schets van zijne staathuishoudkundige werkzaamheid, zonder zamenhang en leven’ (blz. 7). Was het wel noodig deze zorg zoo zwaar te tillen? Men zou kunnen beweren, dat de bedoeling van de vraag veeleer deze was: te onderscheiden tusschen Hogendorp's verdienste ten aanzien van ons *Staatsregt* en die ten aanzien van onze *Staatshuishouding*, om alleen van de laatste te handelen; maar niet: te onderscheiden tusschen den theoretischen, docerenden staathuishoudkundige en den praktischen, handelenden, om tegen wil en dank alleen den eersten in Hogendorp te zoeken. Tegen wil en dank, zeg ik: want de schrijver had zelf eene bladzijde te voren de juiste opmerking gemaakt: ‘Hogendorp was geen geleerde, in den vollen zin des woords. Zijn leven was minder aan de wetenschap zelve, dan aan hare toepassing op de maatschappij gewijd.’ En onwillekeurig komt hij er later van zelve toe - en het kon ook wel niet anders - Hogendorp's beginselen en leeringen in verband te brengen met de omstandigheden, waaronder zij door hem werden uitgesproken en verdedigd.

Misschien moet de sleutel tot die verwarring tusschen den eigenlijken *politischen* man en den verdediger van de toepassing der *economisch-politische* waarheden in onze Huishouding van Staat, gezocht worden in de angstvallige bescheidenheid des schrijvers, die zich uit in de volgende

woorden (blz. 5): ‘Bovendien mist eene beoordeeling van politieke verdiensten, uit den aard der zaak, die onpartijdigheid, die bij eene zuivere wetenschappelijke kritiek in het oog kon gehouden worden. Zij neemt altijd meer of min de staatkundige kleur van den beoordeelaar aan, en doet dit des te meer, naarmate de tijd, waarover gesproken wordt, minder verwijderd is. De regering van Willem I is nog niet geschikt voor eene grondige historische behandeling; en de belangrijkste bronnen voor de geschiedenis worden dikwijls eerst dan geopend, wanneer eene opeenvolging van verscheidene geslachten de nakomelingen omtrent de beoordeeling van hunne voorouders onverschillig heeft gemaakt.’

Over deze reeks van stellingen ligt mij een en ander op het hart, dat ik te dezer gelegenheid te liever uitspreek, omdat dezelfde begrippen omtrent de studie der historie hier te lande vrij algemeen schijnen te zijn. Eigenlijk is hier zooveel stof tot opmerking, dat ik bijna in verzoeking zou komen, randnoten op deze zinsnede te schrijven. Doch ik zal mij zooveel mogelijk bekorten.

Een scherpzinnig opmerker zeide mij onlangs: ‘Ons land is zóó klein, dat wij allen elkander te veel van nabij kennen: en de wederkeerige beleefdheid tusschen zoo goede bekenden sluit de vrije kritiek uit.’ Waarschijnlijk ligt hierin de oorzaak van die huiverigheid om onze geschiedenis tot op onzen eigen leeftijd te laten doorloopen; eene huiverigheid, die men echter niet erkennen wil, terwijl men zich op velerlei gronden om zoo, en niet anders te handelen, beroept. ‘Men moet de nog levenden, en de pasgestorvenen eerbiedigen en hunne naaste afstammelingen niet kwetsen.’ Maar moet dan de eerbied voor de menschen die dwaalden, die het wel en wee over 't Vaderland in hunne handen hadden en het wee uitstortten, grooter zijn, dan de eerbied voor de waarheid? *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht!* Mag het vonnis eerst worden uitgesproken als de daders lang vermolmd en half vergeten zijn; eerst dan, wanneer niemand meer, zelfs hun eigen nageslacht niet, zich over hen bekommert? Het groote nut, zoo wordt immers altijd geleerd, der geschiedenis is, dat zij voor de toekomst hare lessen geeft. Mag zij die dan alleen geven uit verre vervlogen tijden, en waarschuwen voor misstappen, die ons, door lang veranderde omstandigheden, onmogelijk zijn ge-

worden, terwijl zij moet zwijgen van die, welke tot onzen tijd, tot ons bestaan, tot ons eigen leven en doen behooren? - ‘Maar,’ zegt ge weder, ‘de zuivere bronnen der geschiedenis van den jongsten tijd zijn gewoonlijk nog niet geopend.’ Alsof de tijdgenoot minder bekend was dan de nakomeling, met al de kleine oorzaken, die groote gevolgen hadden, met al de fijne roerselen en drijfveeren, die tot handelen in deze of gene rigting bewogen! - ‘Die midden in de gebeurtenissen leeft, kan ze niet overzien.’ Het zij zoo; maar mag dan de geschiedenis nooit anders, dan, als een landschap van den top des bergs, uit de verte beschouwd worden, maar zóó uit de verte, dat lijnen en kleuren ineensmelten en zelfs hier en daar wolken en nevelen ons gezigt onderscheppen? Het heeft wel iets aantrekkelijks: want zulk een landschap, van den top des bergs beschouwd, is altijd fraai. Het kleine, het onedele, het leelijke smelt weg; alleen het verhevene blijft over. Maar wàt blijft er over van de kennis? Ja, algemeene karaktertrekken blijven er te onderscheiden; waar echter mag wetenschappelijk onderzoek dáármede tevreden zijn en zich onthouden van het indringen in het wezen der zaken? In de studie der geschiedenis bij uitzondering alleen? - ‘Maar bij de beschouwing van den tijd, die ons nabij ligt, komen we zoo ligt op een eenzijdig standpunt, omdat de gebeurtenissen nog niet van alle zijden toegelicht zijn.’ Een nieuw bezwaar. Wordt het weggenomen door eerbiedig te zwijgen, alsof spreken heiligschennis ware? of lokt niet veeleer eenzijdige bewering tot kritiek van de andere zijde uit, en wordt niet zóó juist de waarheid verkregen? En geldt dit bezwaar, dan geldt het van alle geschiedenis van alle tijden, en 't ware beter geheel geene geschiedenis te schrijven, omdat men altijd gevaar zal loopen ze te moeten reconstruëren. Voorbeelden zijn er genoeg. Onze voorvaderen hebben eeuwen lang de Romeinsche geschiedenis gelezen en beschreven uit hunne opvattingen van de berigten der oude schrijvers. Maar daar is Niebuhr gekomen en heeft de Romeinsche geschiedenis gereconstruëerd. Zullen wij nu ook liever wachten tot een nieuwe Niebuhr het misschien nog eens doe, en zóólang dat boek gesloten houden? Over onderscheidene perioden van onze eigene geschiedenis is in den laatsten tijd van vele zijden nieuw licht opgegaan: maar er kunnen nog meer bronnen ontdekt worden.

Zullen we nu daarop wachten met onzen kinderen de geschiedenis des Vaderlands te verhalen? Neen; alle wetenschap des menschen blijft onvolkomen. Streven we der volmaaktheid zoover 't mogelijk is steeds nader: en voor 't overige, doe elk zijn pligt naar zijn beste weten. Met stilzitten vordert men het minst van al[1]. - ‘Maar onpartijdig, onbevooroordeeld te zijn in zijne opteekening der geschiedenis, is ook met de ruimste kennis van bronnen niet mogelijk, als de zaken ons nog zoo van nabij raken, en onze menschelijke zwakheid, voorkeur en veete er zich in mengen.’ Ook hier mag gevraagd worden: alsof lang verloop van tijden daarvoor waarborgde? Helaas! onze eigene geschiedschrijving, al blijft ze meestal ook nog stilstaan bij 1813, of zelfs bij 1787, bewijst genoeg, hoe partijzucht zich tot in de diepte der eeuwen inwroet, en hoe het standpunt, waarop een geschiedschrijver zich gesteld heeft, zijn oordeel over gebeurtenissen en personen eenzijdig bepaalt. Wie eenmaal moedwillig aan partijzucht bot viert, hij zal het doen bij elke gelegenheid, op elk terrein; wie trouwhartig naar waarheid zoekt, hij zal het kunnen bij elk onderzoek. En wat nood nog! Wanneer ge uit innige waarachtige overtuiging - niet met onedele zelfzuchtige oogmerken, niet om hier of ginds iemand te believen en vorstengunst of volksgunst te winnen, niet uit onmagt om zelf toe te zien - maar met o v e r t u i g i n g eene partij gekozen hebt bij de verscheidenheid van gevoelens over de beste wijze om 's volks welzijn te bevorderen, waarom zou dan uwe overtuiging geen invloed mogen hebben op de beoordeeling van de handelingen der personen, die op het tooneel der geschiedenis, 't zij reeds ginds in de verte, 't zij op den

1 Ik geef toe, dat zoolang de *Gedenkschriften*, waarvan de Heer van Rees in de noot op blz. 5 gewaagt, nog te gemoet gezien kunnen worden, het voorbarig zijn zoude, te willen waarderen, wat Hogendorp als *Staatsman* voor Nederland geweest is. Te meer, omdat ook de Heer Mr. J. de Witte van Citters - zeker in dezen eene bevoegde stem - bij zijne aankondiging van dit werk, in de ‘Konst en Letterbode,’ verklaard heeft, dat de tijd *daartoe* nog niet gekomen was. Maar dit kan wederom slechts zien op zijn zuiver politisch leven en werken; bepaaldelijk, naar ik gis, op zijne pogingen tot herstel van het Huis van Oranje tot 1813, en op zijne verhouding tot dat Huis na dit jaar. Van zijne werkzaamheid op het staathuishoudelijke gebied legt hij zelf ons in zijne Bijdragen en andere werken zulke getrouwe gedenkschriften open, dat daarover later niet veel nieuw licht verspreid kan worden.

voorgrond, voor uwe oogen voorbijgaan? - Maar genoeg. Ik kan mij ook hier op den Heer van Rees zelven beroepen tegen de leer die hij predikt. Want hij heeft ook hier tegen wil en dank, door de edelmoedige bewegingen van een regt- en waarheidlievend hart gedreven, meer dan eens zijne theorie zelf verloochend, en die lichtschuwe onpartijdigheid, die prijzen noch laken durft, op zijde gezet, om eere te geven, wien eere toekwam, en een verdiend oordeel uit te spreken over verkeerde inzigten en moedwillige dwaling. Hij heeft de geschiedenis toch niet kunnen verloochenen[1]. Maar zooveel te meer is het daarom te betreuren, dat hij niet van den beginne af den weg ingeslagen is, die daartoe natuurlijk leidde, en dat hij nu zijne onmagt, om het te doen in die rigting, welke hij gekozen heeft, zelf heeft moeten beschamen door de erkentenis (blz. 89): ‘Wie Hogendorp naar eisch waarderen wil, moet zijne *Bijdragen* lezen en herlezen, en zijne werkzaamheid in en buiten de Staten-Generaal in alle bijzonderheden nagaan. Dan eerst is men in staat aan zijne bekwaamheden en de voortreffelijke eigenschappen van zijnen geest regt te laten wedervaren.’

In waarheid is het vooral die tienjarige werkzaamheid, van 1816-1825, als lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal, waarop ons oog gevestigd wordt, bij de vraag naar Hogendorp's verdiensten als staathuishoudkundige ten aanzien van Nederland. Zijn publiek leven op het staathuishoudelijke terrein is in drie zeer onderscheidene deelen te splitsen. De eerste periode is die van 1794 tot 1803; uit deze hebben wij zijne allerbelangrijkste geschriften over koloniale politiek, zijne *Gedagten over 's lands financiën*, zijne *Missive over het Armwezen*. De eerste behouden ook nu nog in vele opzigten waarde, omdat zij lessen bevatten, die het heden nog niet te laat is te hooren en op te volgen: maar voor het overige behooren zij, even als de andere, tot eenen afgeloopen tijd en behandelen toestanden die niet terug zullen keeren. De tweede periode is die, welke zoo even reeds genoemd is, 1816-1825, uit welke Hogendorp zich in zijne *Bijdragen* een blijvend gedenkstuk

1 Vergel. blz. 92, 153, 155, 156, 160, 195.

gesticht heeft[1]. De derde is besloten binnen de jaren 1828 tot 1831, toen de onder pijnen en ziekte gekromde grijsaard den bevenden vingeren nog geene rust gunde, maar slag op slag grootere en kleinere geschriften in het licht zond, om nog door zijnen raad, mogt het zijn, de gevreesde scheuring tusschen Noord en Zuid eerst te voorkomen, daarna, toen zij gekomen was, onschadelijk te maken, ja, het middel zelf te doen worden tot herstel der kwijnende welvaart des lands. Van dezen tijd zijn, eerst, zijne *Lettres sur la prospérité publique*, later, die zwerm van vliegende blaadjes die, van October 1830 tot Januarij 1831, week op week, soms twee, drie te gelijk, bemoediging, troost, raad, leering, teregtwijzing, waarschuwing, opwekking in de verbijsterde en ontstelde gemoederen kwamen brengen, en nog voor 't laatst getuigden van den helderen blik en den edelen moed van dezen man.

Maar het belangrijkst blijven altijd de *Bijdragen*, én om de verscheidenheid van onderwerpen die er in behandeld worden, én om de blijvende waarde die ze hebben, onafhankelijk van de voorbijgegane gebeurtenissen, én om de kennis die ze ons geven van Hogendorp's willen en doen en verdiensten. Tot de uitgave, immers van het eerste deel, dat in 1818 het licht zag, schijnt Hogendorp meer op aandrang van buiten, dan uit eigen beweging gekomen te zijn[2]. Dit eerste deel wordt geopend met de fragmenten van die allerbelangrijkste Memorie over den toestand des lands, in verband met de volbragte vereeniging der noordelijke en zuidelijke provinciën, in April 1816 gesteld, en door den steller in 1831 nog eens eene afzonderlijke uitgave in haar geheel waardig gekeurd, die bestemd was om als tot programma der in te rigten huishouding van den nieuwen staat te dienen, maar ongelukkigerwijze de eerste klove scheurde tusschen den Koning en zijnen Minister. De wederhelft van dit eerste deel wordt aangevuld met aanteekeningen op de begrooting van 1817, geschreven in November 1816, toen de ‘secretaris van staat en vicepraesident van den raad van state,’ reeds zijn ontslag gevraagd

1 Hogendorp zelf noemt ze (X, bl. 115): ‘een gedenkteeken van mijne pogingen tot welzijn van mijn Vaderland, al zijn ook deze pogingen vruchteloos geweest.’

2 Verg. Mr. C.J.v. Assen, Wenken, herinneringen en aanteekeningen uit de dagen van Nederlands herstelling (1830), II, bl. 32.

en erlangd had[1]. Er heerscht in beide deze stukken een merkwaardige toon: eene voorbedachte welwillende uiting, iets hoopvols en bemoedigends, iets vredestichtends, iets liefkozends; en dat, ofschoon de aard der beschouwingen reeds noodzakelijke afkeuring over de aangenomene rigting verraadt, ofschoon reeds de belastingwetten en tarieven van 1816, geheel in strijd met Hogendorp's inzigten, waren voorgedragen, aangenomen en afgekondigd. Hij geeft zich zooveel moeite, om iets te vinden wat hij prijzen kan. Dat stelsel van 1816 wil hij zelfs dulden, zich zelven diets makende, dat het slechts eene *proefneming* is[2]; bij de beschouwing van de finantiën en de schuld maakt hij zich, half moedwillig, allerlei schoone illusiën[3]. Maar toch, hij moet eindigen met waarschuwing, met welgemeende afkeuring van den ingeslagen weg; maar toch, er mengt zich in al die opgeruimdheid een woord van teleurstelling, van klagt over tegenstand en miskenning van de zijde der zuidelijke broeders, voor wie hem het harte sloeg, ‘als waren wij nooit van elkander gescheiden geweest[4].’

En naarmate nu de opvolgende tijden zich ontrollen en nieuwe gebeurtenissen, nieuwe maatregelen, nieuwe dwalingen, nieuwen strijd medebrengen, groeijen ook zijne *Bijdragen* aan, tot zij, te gelijk met zijn politiek leven, in het jaar 1825 met het tiende deel besloten worden. In bonte mengeling teekent hij daar op, wat hij beleefde, wat hij zag, wat hij verrigtte, wat hij vruchteloos trachtte vooral. Maar er is eenheid bij al die verscheidenheid; eene eenheid van doel, zoo als hij zelf in een overzigt, in het X^{de} deel van den ganschen arbeid gegeven, doet opmerken[5]: ‘Deze *Bijdragen* zijn geschreven met een oogmerk om licht te verspreiden over de voornaamste deelen van de Huishouding van Staat, inzonderheid met opzigt tot ons Vaderland. - De beginselen der Huishouding van Staat worden niet algemeen op dezelfde wijze begrepen; op sommige derzelve ontmoet men zelfs zeer strijdige denk-

1 Volgens den Heer van Rees (blz. 3) den 7den Mei 1816, volgens den Heer van Hall (blz. 81) in November, volgens de Souvenirs door den Heer Sirtema van Grovestins uitgegeven (pag. 103) vóór ult^{o}. September of October 1816.
2 *Bijdr.*, Dl. I, blz. 163, vv. en blz. 270.
3 Dl. I, blz. 230, vv.
4 Dl. I, blz. 266.
5 Blz. 111.

beelden. Van daar het nut om de beginselen op te helderen en de overeenstemming van gevoelens onder de natie te bevorderen.' Tot bereiking van dat doel grijpt hij naar alle middelen rond. Hij maakt er aan dienstbaar de geschiedenis van zijnen parlementairen arbeid, en deelt mede zijne adviezen, 't zij in de sectiën, 't zij in de openbare vergadering over aanhangig gemaakte wetsontwerpen; maar in die adviezen zelve dringt zich, niet terugzetting van ondergeschikte overwegingen, altijd op den voorgrond dat streven om die hoogere beginselen te doen uitkomen en te doen doordringen in de hoofden en harten zijner medeleden. Of, wanneer, gelijk maar al te vaak gebeurt, krankte hem belet aan de werkzaamheden der vertegenwoordiging deel te nemen, dan volgt hij ze toch getrouwelijk in de stille afzondering zijner ziekenkamer, en tracht nog met de pen die beginselen te verdedigen, als het woord verstomd is. Of hij reist het land rond, nu de zuidelijke, dan de noordelijke provinciën bezoekende, om met eigen oogen den toestand der nijverheid te leeren kennen, om alle klagten en eischen te hooren en te waarderen, om de gemoederen te polsen, en, kan het zijn, de zuivere beginselen van staathuishouding te verspreiden, en om van dat alles wederom rekenschap te geven in zijne *Bijdragen;* of hij gebruikt de *Bijdragen* in die dagen van geheimhouding als een middel tot bekendmaking van wetenswaardige bescheiden, die over den staat des lands of de belangen en de betrekkingen der nijverheid licht kunnen verspreiden; of hij neemt verheugd de gelegenheid waar, om, wanneer hij elders eene goede waarheid ziet verkondigen of een goeden raad gegeven vindt, waarbij 's volks welvaart baat kan vinden, of die getuigt van eenig veldwinnen zijner beginselen, daaraan meerdere openbaarheid te verschaffen, door er eene plaats voor in te ruimen in zijne *Bijdragen*.

Naast deze onvermoeide werkzaamheid is er niets, dat ons meer treft bij de bestudering van deze *Bijdragen tot de Huishouding van Staat*, dan de standvastige volharding, waarmede hij in al deze vormen den strijd voor zijne beginselen blijft voeren. Voorwaar, om dezen strijd zoo lang en te gelijk met zoo weinig voldoening te blijven volhouden, moest hij door een hooger beginsel gedreven worden, dan zelfbehagen of eerzucht of zelfs gewoon pligtgevoel. Er moest wel in hooger beginsel kracht gezocht en ge-

vonden worden, om niet wanhopig de taak op te geven, die hij vrijwillig tot de zijne gemaakt had, en niet moedeloos uit te roepen, gelijk hem eens in de bitterheid zijner smart ontsnapte[1]: ‘Ik heb alles overgehad om nog deze dienst aan mijn Vaderland te bewijzen, dat de goede beginselen van onze Huishouding van Staat algemeen wierden ingezien en aangenomen. Somwijlen heb ik mij gevleid met eenige vorderingen in deze moeijelijke taak; meermalen heb ik de vrees opgevat, dat er met dit geslacht niets uit te voeren zou zijn.’ Hij had wel reden om moedeloos te worden over ‘dit geslacht.’ Want had hij zijne beginselen van volkswelvaart, op vrijheid der nijverheid gegrond, slechts tegen de honderdvoudige sofismen van de zuidelijke leden te verdedigen gehad, de kamp ware afmattend, doch niet hopeloos geweest. Maar waar had hij niet te strijden, tegen wien had hij niet te strijden! Alleen stond hij tegenover allen: zelfs zijne meest verlichte vrienden - zoo als Kemper - lieten hem dikwijls alleen. De noordelijke leden: ‘Handelsvrijheid!’ was wel hun roep, maar zoodra het belangen gold, waarin de nijverheid húnner gewesten betrokken was - de scheepsbouw b.v., de visscherij, de koloniën, - dan riepen ze even hard om bescherming en beperking als de anderen. Wat was er met dit geslacht te doen! Alleen stond hij tegenover de Regering in zijnen nog moeijelijker strijd voor orde, openbaarheid, eerlijkheid in de financiën. De lafhartige houding eener volgzame meerderheid verlamde al zijne pogingen; of als hij soms de meerderheid op zijne zijde vond, dan was het minder, omdat overtuiging zijne medeleden had overgehaald, dan wel omdat de oppositie uit het zuiden de kans schoon zag om het ministerie eene nederlaag toe te brengen. En dan werd hem nog het verwijt toegeduwd, dat hij een partijman, een vijand des bestuurs, des Konings, des Vaderlands was. Hij, die in 1813 zijn hoofd en zijn kroost gewaagd had om het Vaderland te redden en Oranje op den troon van den herboren staat te brengen! Dan werd hem verweten, dat hij door zijne onvoorzigtige taal de rust in gevaar bragt, wanneer hij aantoonde, hoe door de maatregelen, die hij bestreed, de nijverheid verstikt en het volk van werk en brood beroofd zou worden. ‘Ik merk aan,

1 Dl. VII, blz. 294.

dat het niet gevaarlijk is, zulks te zeggen, maar te doen!' was het antwoord dat eenmaal de verontwaardiging over die aantijging hem ontwrong[1]. Alleen stond hij dikwijls in de gewigtigste oogenblikken. Het gebeurde, - hier en daar schemert het in zijn eigen verhaal door - dat men in de Kamer naauwelijks luisterde naar zijne gemoedelijke taal. Het gebeurde, zoo men die vertrouwelijke mededeelingen gelooven mag, die door den Heer Grovestins openbaar gemaakt zijn, dat in die achtbare vergadering van 's lands vertegenwoordiging niet gelet werd op den inhoud zijner adviezen onder ligtvaardigen spot over den vorm der voordragt. Het gebeurde - o.a. bij de discussie over de wet op de munt (van 19 Mei 1819, *Stbl.* n°. 31) - en bij die over de tariefwet van 1822, dat na zijn afkeurend advies 'de geheele Kamer vóór zeide en hij alleen tegen[2].' Maar dat alles - hoevelen zouden door minder afgeschrikt zijn! - het was niet genoeg om zijne kracht te breken. Hogendorp bleef strijden, bleef worstelen, zoo lang het vermaste ligchaam den sterken geest nog dienen kon. Overvielen hem ook al oogenblikken van moedeloosheid, telkens vermande hij zich weder. Aandoenlijk is het te zien in zijne *Bijdragen* zelven, hoe hij zich dan na eene dier vele teleurstellingen weder troost insprak, en, zoo al zijn arbeid meer en meer ijdel bleek voor het tegenwoordige, steun zocht in de hoop, dat hij toch voor de toekomst nuttig werkte. Aandoenlijk is het te zien, hoe hij iederen lichtstraal opving, die soms hier of daar doorbrak, hoe gelukkig hij was wanneer hij eens iets te prijzen vond. Er is reeds boven opgemerkt, hoe in het eerste deel zijner *Bijdragen* - de stukken in 1816 geschreven - een bemoedigende toon heerscht. 'In April 1816,' zegt de Heer van Rees,[3] 'was Hogendorp nog in eene stemming, waarbij het hem moeijelijk viel iets verkeerds op te merken.' Ik geloof veeleer, dat hij zich in die stemming wilde vertoonen, dat zijn van liefde overvloeijend gemoed hem ligter tot prijzen dan laken, tot vertrouwen dan verdenken deed neigen. Ook het verhaal van zijne reis naar Aken in den zomer van 1818 getuigt nog eens van die welwillendheid

1 Dl. IV, blz. 196.
2 Dl. IV, blz. 200, Dl. VI, blz. 391.
3 Blz. 150.

en die opgeruimde verwachting tevens[1]. In zijn overziet van de handelingen der zitting van 1818, blinkt dat verlangen, om door tegemoetkomende toegefelijkheid het goede te winnen, nog heerlijker door[2]: ‘Hij zou dit jaar de begrooting aannemen, al werd er zelfs in het concept niet ééne verbetering door de Regering gemaakt, om maar het goede spoor niet te verliezen, waarop de Regering zich bevindt. - In den loop der deliberatiën ben ik in dit gevoelen versterkt geworden, naarmate ik getuige was van de aandacht die de Regering op onze aanmerkingen sloeg; en hare gevoeligheid omtrent sommige aanmerkingen, waarover zij geraakt scheen, strekte mij tot een nieuw bewijs van haren goeden wil.’ Hoe edel moet het hart zijn, dat dus naar edele beweegredenen voor de daden des naasten zoekt. Toch had hij reeds een hard woord van afkeuring moeten uitspreken over de financiëele wetten van 1818, een woord, dat hem euvel was afgenomen;[3] toch had hij reeds het tarief van 1816 leeren kennen als eene *mislukte* proef[4], waardoor de handel onvermijdelijk bedorven moest worden. Toch had hij over de handelwijze der ministers tegenover hem het woord moeten uiten[5]: ‘Ik heb dus reden tot klagen en doe het in de bitterheid mijner ziele!’ - Maar langzamerhand wordt de toon somberder; de teleurstellingen vermenigvuldigen zich, vooral nadat de belastingwetten van 1819 waren voorgedragen, die het stelsel van 1816 hervormden - om het nog voor handel en nijverheid te verzwaren. ‘Ik ben wreedelijk in mijne hoop van eene verandering in het stelsel van inkomende en uitgaande regten en accijnsen bedrogen. In die hoop had ik mijne stem voor de aanneming van het budget gegeven..... Te leur gesteld in mijne schitterende hoop door de conceptwetten die ons beloofd zijn en die toch, volgens de belijdenis zelfs van het Gouvernement, aan het stelsel niets veranderd hebben, blijft mij niets meer overig dan dat stelsel zonder verschooning te onderzoeken en eene bepaalde stem uit te brengen.’ Zoo be-

1 Verg. Dl. III, blz. 122 en 135.
2 Dl. III, blz. 285. In December 1818.
3 Dl. II, blz. 207. In Januarij 1818.
4 Dl. II, blz. 214, vv.
5 Dl. III, blz. 250. In November 1818.

gint hij zijne meesterlijke rede[1] over deze wetten, misschien de fraaiste ontwikkeling van *zijn* stelsel die er in zijne werken te vinden is, - eene rede die hem nieuwe aanvallen en ‘personele onaangenaamheden’[2] berokkende. De Kamer keurde de voorgedragene nieuwe wetten, die het oude stelsel bestendigden, goed, even als zij, weinig tijds later, wederom in spijt van zijne ernstige waarschuwingen[3] de eerste tienjarige begrooting zou goedkeuren. In het volgende voorjaar werd hij door ziekte verhinderd hare vergaderingen bij te wonen. Maar wat ook zou hij er doen? ‘Al ware ik in mijne volle kracht aanwezig geweest,’ schrijft hij in de volheid der ontmoediging ter neder,[4] ‘en al had ik gesproken als een engel, de uitkomst ware dezelfde geweest. Wie ooit eene groote en nuttige onderneming aanvaard heeft met dien ijver en lust, die voor het edele en goede opgewekt wordt, die kan zich een denkbeeld maken van het verdriet waarmede ik door deze uitkomst mijner pogingen was aangedaan.’ En in een later overzigt van zijne verrigtingen tot op dezen tijd komt hij nog eens terug op die rampzalige tienjarige begrooting[5], opgewekt door het denkbeeld, dat hij althans door zijne schriften voor 't vervolg nog eenig nut zal kunnen doen als zijn eigen werkkring afgeloopen is. ‘Ik heb luttel kans om in deze belangrijke zaak eenig ander nut meer te doen, dan door middel van mijne geschriften, welke dan zullen kunnen te pas komen als er wederom eene tienjarige begrooting zal voorgedragen worden. Daarom heb ik nog aanteekeningen op de afgeloopene vergadering gemaakt, niet om vruchtelooze klagten uit te boezemen, maar om nuttige waarheden voor een gunstiger oogenblik te verzamelen en om mijn Vaderland te dienen na mijnen dood, beter dan ik heb mogen doen in mijn leven.’

1 Dl. IV, blz. 69, vv.
2 Verg. Dl. IV, blz. 118, 119. Dit ziet waarschijnlijk daarop, dat hem weinige dagen na het uitspreken dezer rede, bij Koninklijk Besluit van 22 Mei 1819, rang en titel van Minister van Staat ontnomen werd. Zie v. Hall, Redevoering, blz. 81.
3 Dl. IV, blz. 300, vv. en 320 vv. De eerste voordragt deswege werd wel in Dec. 1819 verworpen, maar eene tweede werd na onbeduidende wijzigingen, gelijk Hogendorp voorzag, aangenomen in Maart 1820. Zie Dl. V, blz. 19 en 38.
4 Dl. V, blz. 39.
5 Dl. V, blz. 143.

Doch daar kwam nog eene nieuwe schemering van hoop. Het belastingstelsel van 1819 werkte zigtbaar zoo slecht en wekte zoo gevoelig ongenoegen in Holland (de Directeur-Generaal Appelius ondervond het te Rotterdam!), dat de Regering begreep tot eene nieuwe herziening te moeten overgaan. De taak werd opgedragen aan eene commissie; Gogel werd er onder de hand over geraadpleegd; Hogendorp werd noch om zijn oordeel gevraagd, noch gewaarschuwd. Het ontwerp, den Staten-Generaal aangeboden, verraste hem in Mei 1821 te Parijs: en, o vreugde, hij vond er zijne beginselen in gehuldigd[1]. Aanstonds gaf hij zijne voorgenomene reis op en snelde naar Brussel, om dat goede werk met pen en woord te ondersteunen. En, o triomf, de wet werd aangenomen, was het ook maar met 55 tegen 51 stemmen![2] Nu was dan eindelijk de kroon gewonnen; nu het doel van die vijf of zes jaren verdrietigen arbeids bereikt; nu werd de waarheid eindelijk gehuldigd, nu zouden de handel, de nijverheid, de welvaart des volks eene nieuwe vlugt nemen. Dat oogenblik verzoette al het gedragen leed. Helaas, die ééne zegepraal scheen hem slechts gegund, opdat hem de maat der teleurstellingen volgemeten zou worden. De wet van 1821 was slechts eene wet van beginselen. Zij moest in eene reeks van bijzondere belastingwetten hare toepassing vinden. Deze verschenen in 1822. Zij namen terug al wat gegeven was, en bragten den handel, zoo mogelijk, in nog ongunstiger toestand. Moedig stond hij in de bres en tastte de eene wet voor, de andere na aan, tot hij door uitputting en verdriet ziek werd[3]. Wat mogt het hem baten? De Regering was te wel zeker van hare meerderheid in de Kamer! De laatste dezer wetten, die op het tarief, de kroon van het gansche werk, werd met algemeene stemmen, behalve de zijne, goedgekeurd[4]. De noordelijke leden namen aan uit moedeloosheid, ‘om een einde te zien.’ De zuidelijke schenen te twijfelen wat zij doen moesten, ‘omdat de noordelijke, die het tarief afkeurden, nogtans ver-

1 Dl. VI, blz. 63 en vooral 111.

2 De Wet van 12 Julij 1821, *Stbl.* n°. 9.

3 Dl. VI, blz. 340.

4 Eenige dagen te voren was de Wet op de Koninklijke Domeinen, die Hogendorp als ‘de Grondwet schennende’ bestreden had, aangenomen. Hoe! - zie men Dl. VII, blz. 162 en 245.

klaarden, dat zij er vóór zouden stemmen. Sommigen bepaalden zich, naar het mij voorkwam, op mijn advijs, oordeelende dat zij *ja* moesten zeggen, omdat ik *neen* zeide. En zoo kwam het bij de eindelijke afdoening uit op een algemeen stemmen vóór de Wet, behalve mijne stem alleen. De Minister, die eenige dagen later de Vergadering kwam sluiten, roemde deze eenparigheid op de moeijelijkste wet van allen[1].'

Na deze smartelijkste periode uit zijn gansche openbare loopbaan, had Hogendorp nog drie jaren zitting in de Tweede Kamer. De Staten van Holland hadden hem in Julij wederom ingekozen. Maar hij nam aan de zitting van 1822 tot 1823 geen deel[2]. Zoo nam hij dan ook geen deel aan de behandeling der berucht gewordene wet op het Amortisatie-syndicaat: hij wist, dat daarmede 'toch niets verzuimd was,' vermits de Regering kon rekenen op hare aanneming[3]. Maar het zevende Deel der 'Bijdragen' (uitgegeven in 1823) is voor een aanmerkelijk gedeelte met de scherpzinnige ontleding dezer wet gevuld, waarin al het kwaad voorspeld wordt, dat er later uit geboren is. De zitting van 1823-1824 echter woonde hij weder bij, als het zaken van gewigt gold, om, zoo het kon, nog nuttig te zijn. Maar meer en meer was hij overtuigd, dat hij voor het tegenwoordige weinig nut meer stichten kon, en liever voor de toekomst arbeiden moest; daartoe bestemde hij dan zijne 'Bijdragen;' en: 'dit werk verrigt ik op mijne kamer en daartoe behoef ik slechts nu en dan de Vergaderingen en Afdeelingen bij te wonen[4].' Trouwens, de reeks van groote maatregelen van financiëelen aard, belastingen en schuldenwezen, was met de wetten van dat onheilzwangere jaar 1822 gesloten, en slechts eene enkele maal had hij gelegenheid, nog eens te herinneren aan de wet van beginselen van 1821, of, hoezeer even vruchteloos, orde en regelmaat in het belastingstelsel te vragen[5]. Eene andere gelegenheid verschafte hij zich nog zelf. Het was zijn laatste groote strijd. Reeds bleek hem, hoe het bedekte 'spelen met de millioenen' van het Amortisatie-syndicaat verwarring in de geldmiddelen bragt en het geheele financiëel

1 Dl. VI, blz. 391.
2 Dl. VI, blz. 434.
3 Dl. VII, blz. 168, 245.
4 Dl. IX, blz. 1 v.
5 Dl. IX, blz. 274 vv.

beheer aan het toezigt der vertegenwoordiging onttrok. Zoo bragt hij dan den 14den Mei 1824 een voorstel in de Kamer tot onderzoek naar de handelingen van dat ligchaam, bepaaldelijk naar de geldleeningen die het, in strijd met de wet zelve, had aangegaan[1]. Wat was het lot van dat voorstel? In de sectiën werd het onaannemelijk verklaard, als ontijdig, ongepast, onuitvoerlijk, inconstitutionneel, en strijdig met de Majesteit van de Kroon; tot behandeling in de openbare zitting is het nooit gekomen[2]. Dit geschiedde den 31sten Mei; en den 3den Junij werd met eene meerderheid van 47 tegen 42 stemmen eene wet aangenomen, waarbij de aan het Amortisatie-syndicaat verleende magt uitgebreid, zijn beschikking over 's Rijks gelden verruimd, de verpligting tot schuldvernietiging nog losser, en het geheim zijner handelingen nog digter gemaakt werd!

Van nu aan blijkt niet meer van eenige werkzaamheid van Hogendorp in de Kamer. Het tiende Deel der ‘Bijdragen’ bevat wel beschouwingen over het nog bij de Staten-Generaal ter goedkeuring aangeboden verdrag met Engeland over de O.I. Bezittingen; maar onder al het belangrijke, dat men daar vindt, komt geen advies van Hogendorp in de Kamer voor. En voorts geeft het tiende Deel een overzigt van zijne geheele parlementaire loopbaan, die hij in December 1824 voor gesloten houdt. Het is de naklank van dien langen strijd; de weergalm zijner klagten en verwijten en bestraffingen, maar gedempt en weemoedig en ontdaan van alle scherpte van toon. Hij eindigt met deze verklaring, waarin, bij al het gevoel van *zijne* teleurstellingen, toch nog een onwrikbaar geloof aan de eindelijke zegepraal zijner beginselen den slotklank aangeeft[3]: ‘Hetgeen ik verwacht, wanneer ik zeg, dat mijne voorgedragene beginselen met den tijd en door de vorderingen der beschaving zullen aangenomen worden, is geene kleine verandering, maar veel meer een nieuw gebouw, eene andere huishouding van Staat. Daartoe wordt eene groote verandering in de gesteldheid der gemoederen vereischt, daartoe moeten de Koning en de Staten-Generaal het eens worden op andere beginselen. Hoezeer ik nu de moge-

1 Dl. IX, blz. 295.
2 Zie het merkwaardig relaas van het voorgevallene hiermede Dl. IX, blz. 337 vv.
3 Dl. X, blz. 157.

lijkheid van zulk eene verandering inzie, hoezeer ik de waarschijnlijkheid daarvan aanneem, hoezeer ik daarin bevestigd word door de gebeurtenissen onder andere volken; zoo begrijp ik niet te min, dat er bij mijne gevorderde levensjaren geen kans is, dat ik het gelukkig tijdstip beleven zal, dat ik tot het doel van mijne werkzaamheden gesteld heb. Ik kan zelfs de weinige levensjaren, die mij overschieten, niet meer met eenige vrucht aan dit werk besteden. Zoo lang als het gebouw van onze Huishouding van Staat werd opgetrokken, bleef ik bezield met de levendigste hoop. Nu het genoegzaam voltooid is, moet ik die hoop opgeven en ik doe dit met eene volkomene onderwerping aan de leidingen der Voorzienigheid. Zij had pligten aan mij opgelegd in betrekking tot mijn Vaderland, waaraan ik voldaan heb. Ik heb het talent, dat mij verleend was, niet begraven.'

Edele man! brave Vaderlander! martelaar van uwen eerbied voor de waarheid, van uwe eerlijke liefde voor uwen Koning en uw volk! Och, hadde ook maar eene enkele schemering van betere dagen uw sterfbed bestraald! Maar gij zoudt den bitteren beker tot den laatsten druppel ledigen. Toen gij de oogen sloot, lag daar dat dierbare Vaderland, dat door uwen moed herboren was, dat naar uwen raad welvarend en groot had kunnen worden, door wanbestuur en wanbeheer verscheurd, vernederd, met schulden overladen, met geknakte welvaart, een' volkomen ondergang nabij.

Helaas! dat de waarheid zoeveel moeite heeft om haren weg te breken: dat het zoo zwaar schijnt te zijn het goede te willen en te doen! Die vaste hoop, waarmede Hogendorp verscheidde, dat eenmaal zijne beginselen zouden zegevieren, komt harer vervulling nabij, is ten deele reeds vervuld. Maar hoe veel tijds, wat harden strijd heeft het gekost, kost het nog! - Wanneer we nog eens den blik terugwerpen op dat leven en dien mateloozen arbeid met zoo geringe voldoening, dan komt men onwillekeurig in verzoeking, om hem te rangschikken onder die hervormers der maatschappij, die slechts hunne bovenmenschelijke idealen voor oogen hebben, om ze immer te vergeefs na te streven; of, juister misschien nog, onder die ongelukkigen, die, door hunne ridderlijke dwaasheid voortgejaagd, strijd zoeken en strijd voeren, is het ook tegen windmolens! Was dan alle wijsheid bij hem, en bij al die anderen slechts dwaasheid? Was er dan niets goeds in

al die wetten, die hij jaar op jaar tegensprak en tegenstemde? Was het niet veeleer ijdele dwaasheid van hem, met zijne eindelooze klagten en waarschuwingen en lessen en bestraffingen zonder vrucht zichzelven en anderen dus te vermoeijen? O, zwijg! Wel is hem regt wedervaren en zijne dwaasheid tot wijsheid gemaakt. Nu reeds heeft later geslacht leeren inzien, dat *hij* de waarheid aan zijne zijde had, dat *hij* het wel meende met volk en vorst: maar duur hebben wij die wetenschap moeten koopen.

Ga de reeks van groote maatregelen na, waarmede van 1816 tot 1823 ‘het gebouw onzer Huishouding van Staat opgetrokken is;’ voor zooverre Hogendorp er bezwaar tegen had, wat is er heden nog van in wezen; wat hebben wij niet moeten wijzigen in zijnen zin, of geheel te niet doen? het meest aangelegen werk, dat wij in de laatste jaren te verrigten hebben gehad, is geweest, af te breken wat toen gesticht is. Hoe wij sinds geruimen tijd reeds, eerst schoorvoetende, maar allengs moediger, ten laatste beslissend, ons van het beschermingstelsel van 1816, 1819, 1822, dat hem een doorn in het oog was, hebben losgemaakt, behoeft hier niet herinnerd te worden; maar ook tegen de differentiëele scheepvaartregten had hij zich reeds gekant[1]; maar ook de wet op de Zeebrieven van 14 Maart 1819 had hij reeds afgestemd, om de bescherming aan den scheepsbouw er bij verleend[2]; maar ook de reglementen op de Visscherij en de uitsluiting van den buitenlandschen haring had hij reeds als onzinnig gewraakt[3]; maar ook tegen de valsche verhouding, die er tusschen de pas opgerigte Handelmaatschappij en de Regering zou ontstaan, had hij reeds van den aanvang gewaarschuwd[4]. Hoe ten langen leste orde en openbaarheid en waarheid in onze financiën gekomen is, toen de uiterste nood er toe dwong en het bankroet nabij was dat hij voorzien en voorspeld had, wien is het niet bekend? De kroondomeinen kunnen niet meer voorwerp zijn van roekelooze speculatiën[5]; de munt is, met opoffering van millioenen schats, hersteld[6], de tienjarige begrooting, die middel geworden was om alle toezigt op 't beheer der geldmiddelen te blinddoeken, is

1 Dl. I, p. 206 vv.
2 Dl. IV, blz. 8 vv.
3 Dl. II, blz. 249, Dl. VI, blz. 203.
4 Dl. X, blz. 98 vv., vooral blz. 108.
5 Verg. Dl. VII, blz. 147.
6 Verg. Dl. VIII, blz. 412 vv.

sinds lang uit de grondwet verdwenen[1]; het Amortisatie-syndicaat, rampzaliger gedachtenis, is met den algemeenen vloek beladen ten grave gedaald[2]. Wat behoef ik meer te noemen? Een ander zal deze lijst misschien over eenige jaren kunnen aanvullen, met nieuwe verbeteringen, reeds door Hogendorp aangeraden, maar waarvoor wij nu nog terugdeinzen, b.v. op het stuk der Koloniale Staathuishoudkunde. Zelfs hier zou zij nog uitgebreid kunnen worden. Doch ik voer dit alles niet aan, om op ieder punt Hogendorp's wijsheid te verheffen, zij heeft geene regtvaardiging uit de uitkomst noodig; noch om anderen te bezwaren. Slechts moge er deze les uit getrokken worden: dat, wanneer een eerlijk en kundig man den moed heeft om op iedere dwaling en verkeerdheid te wijzen, die door onkunde of uit moedwil begaan wordt, dat men hem dan niet hard valle, zijne reine bedoelingen miskenne en verdenke, en hem zijn edel pogen verbittere. Want zwaar zal de verantwoordelijkheid zijn, welke op hen zal drukken die dat doen. Hoe veel rijker en gelukkiger ware Nederland geweest indien Hogendorp's tijdgenooten naar zijne wijsheid hadden willen luisteren, en, zijnen raad opvolgende, toen gedaan hadden waartoe wij, door schade en schande geleerd, veel later eerst zijn gekomen. Met hoeveel eerbied en liefde zou dan het dankbare nakroost nevens zijnen naam andere namen herdenken, die de geschiedenis nu slechts zal opteekenen ter ernstige waarschuwing.

De Heer van Rees wijdt de laatste bladzijden van zijn werk aan de beantwoording der vraag: ‘waarom Hogendorp faalde?’ Hij geeft daarvoor onderscheidene zamenwerkende oorzaken op, met zoo veel scherpzinnigheid en juistheid en onpartijdigheid, dat het niet mogelijk is, het beter te zeggen dan hij het gezegd heeft in deze woorden[3].

‘Hogendorp was in de eerste plaats geen minister, maar slechts lid der vertegenwoordiging, in een staat, waar de regten en pligten, aan die belangrijke betrekking verbonden, nog bezwaarlijk in hun omvang en hooge beteekenis gekend, althans op prijs gesteld werden.

1 Verg. o.a. Dl. IV, blz. 254, Dl. VI, blz. 31 vv.
2 Verg. Dl. VII, blz. 167 vv., Dl. X, blz. 295.
3 Blz. 212 v.

Daarbij was hij onbemind bij den vorst, voor wiens eigenzinnigheid hij niet buigen wilde; en een steen des aanstoots voor de ministers, die te weinig begrip hadden van eene constitutionele regering, om eene gemoedelijke en scherpziende toetsing van hunne wetsvoordragten te kunnen verdragen.

Tevens was hij als Hollander en voorstander van handelsvrijheid verdacht bij de Belgische oppositie: terwijl zijne Noordelijke ambtgenooten over 't algemeen zoo sterk doordrongen waren van hun pligt, om de regering te believen en tegen de Belgen te ondersteunen, dat zij zijne vrijmoedige beoordeeling harer handelingen en rondborstige afkeuring harer constitutionele overtredingen niet op prijs konden stellen.

Hij stond dus alleen.

Deze omstandigheden zouden op zich zelve reeds voldoende zijn om den ongunstigen uitslag zijner pogingen te verklaren. Er is echter meer. Hij ondervond niet alleen geen ondersteuning, maar hij werd ook niet begrepen.

De regering bewees voortdurend door daden en woorden, dat zij niet tot de ware gronden der volkswelvaart was doorgedrongen.

De vertegenwoordiging telde verscheidene leden, die met de stellingen der wetenschap in dit opzigt niet onbekend waren. Maar hun getal was te gering, om een krachtigen invloed uit te oefenen, ook wanneer zij niet uit verschillende drijfveeren hunne overtuiging aan den wensch der regering ten offer bragten.

De natie was evenmin gezind om Hogendorp den steun van haren openlijken bijval te schenken. Hare belangstelling in de openbare aangelegenheden was uiterst gering, en werd nog, zooveel mogelijk, door de *vaderlijke* regering van Willem I onderdrukt. De publieke geest, die zich bij onzen landaard toch reeds weinig openbaart, heeft zich nooit minder vertoond dan in de jaren, die aan de Belgische omwenteling zijn voorafgegaan.'

Wij kunnen, geloof ik, deze onderscheidene redenen tot twee grondoorzaken herleiden. De eene, het antagonismus en wederkeerig wantrouwen tusschen de twee in 1815 zoo ongelukkig zaamgekoppelde deelen van het rijk; de andere: dat Grijsbert Karel van. Hogendorp zijnen tijd te ver vooruit was. Van deze laatste behoef ik na al het gezegde

niet meer te gewagen. De eerste voert Hogendorp zelf te dikwijls aan tot verklaring zijner onmagt om iets te winnen, dan dat wij er niet veel aan zouden hechten. In zijne onvermoeide verdediging der vrijheid van den handel stuitte hij altijd op de bekrompene inzigten van de zuidelijke provinciën nopens hare belangen. Gold het daarentegen de bevordering van openbaarheid en klaarheid in 's rijks financiën, dan had hij te doen met de vrees der noordelijke leden, dat de Regering niet sterk genoeg zou zijn tegen de woelzieke en nieuwigheidzoekende oppositie der Belgen. En de Regering, verre van zich boven de partijen te verheffen, waande het de fijnste staatkunst, ze tegen elkander in evenwigt te houden, en zich beurtelings op de eene en de andere te steunen, de zuidelijke leden te believen door tariefwetten, bij de noordelijke die vrees voor de oppositie levendig te houden. De eersten meende zij te winnen door het prijs geven van beginselen, waar zij trouwens zelve niet veel aan hechtte; de anderen behoefde zij slechts bang te maken, om hare financiëele plannen, waar zij daarentegen hardnekkig aan vasthield, door te drijven. Zoo werkte zij zelve de verbroedering tegen, de veete in de hand, om hare eigene magt te versterken; onwetend, dat zij haar eigen graf dolf.

De Heer van Rees heeft echter gemeend, onder de redenen van Hogendorp's teleurstellingen ook eene plaats te moeten inruimen aan ‘zijne persoonlijke eigenaardigheden, die een groot deel hadden aan de geringe sympathie, die hij ondervond[1].’ Het is mogelijk; ik zou er echter minder aan hechten dan hij schijnt te doen. Het kan zijn, dat de kleine zwakheden, die ons in de vertrouwelijke ‘Souvenirs’ van zijnen vriend worden blootgelegd, een welkom voorwendsel waren voor den onwil om naar hem te luisteren; het kan zijn, dat de kleingeestige kwaadsprekendheid van hovelingen, die wisten, hoe ze hunnen meester best konden dienen, er gebruik van maakte om een achtbaar grijsaard belagchelijk te maken, de eenige bezigheid die zulk slag van lieden in den grond plegen te verstaan. Doch dezen zou één wenk des meesters den mond wel gesnoerd hebben. En wij zijn voorwaar in onze raadzaal niet genoeg verwend door kernachtige taal en hooge vlugt van

1 Blz. 215.

denkbeelden, dat de voordragt van Hogendorp, ‘ce débit lent et sententieux,’ zoo bij uitzondering vervelend moest voorkomen. Integendeel zijn er onder zijne redevoeringen, waarin eene zeggingskracht, een gloed en leven heerschen, dat ook nu nog de lezer in bewondering over zoo edele welsprekendheid wordt opgetogen[1].

Maar de Heer van Rees heeft nog zwaardere grieve uit deze vertrouwelijke mededeelingen geput, en zelfs in veel harderen vorm overgebragt dan het oorspronkelijke ze opwerpt. ‘Door hooghartige onbuigzaamheid verloor hij vaak den invloed, dien hij door betaamlijke toegeeflijkheid en eerbiediging van eens anders gevoelen zou gewonnen hebben. Vastheid van beginselen is voorzeker een hoofdvereischte in den staatsman: maar zij mag nimmer den vorm aannemen van eene trotsche ingenomenheid met eigen denkbeelden, die zoo ligt in eigenwijsheid, hardnekkigheid en despotisme ontaardt. Geen natie is meer dan de Nederlandsche te allen tijde op vorsten en staatsmannen gesteld geweest, die hunne liefde voor het volk in heusche en hartelijke vormen wisten uit te drukken, en zorgvuldig ook den schijn van hoogmoed en heerschzucht te vermijden. Indien Hogendorp het onwaardeerbare talent had bezeten om degelijkheid en kracht aan inschikkelijkheid en innemende manieren te paren, zou hij zonder twijfel minder tegenkanting ondervonden en meer vruchten van zijne onvermoeide werkzaamheid gezien hebben.’ Ik durf, zonder vrees voor tegenspraak beweren, dat deze voorstelling ten eenemale onjuist is; ik durf beweren, dat een iegelijk, die Grijsbert Karel van Hogendorp persoonlijk gekend heeft, of nog uit zijne schriften leert kennen, dit oordeel zal tegenspreken; en het is mij onbegrijpelijk, waardoor de Heer van Rees, met zijne grondige studie van deze schriften, zich heeft kunnen laten verleiden, om zulk een scheef oordeel uit te spreken. Want ik acht hem, uit zijnen arbeid, te hoog om te onderstel-

1 Zie onder anderen zijn advies over de Wet op de Zeebrieven (Deel IV, blz. 9 vv.), waarvan hij zelf getuigt: ‘Het baarde opzien, het werd in onderscheidene Couranten geheel geplaatst, en men roemde mijne welsprekendheid. Indien er eenige welsprekendheid in te vinden is, zoo vloeide deze slechts voort uit de aandoening van mijn hart, omdat ik warm geworden was op de groote zaak.’ Zie vooral zijne adviezen op de belastingwetten van 1819. Schitterend is het besluit zijner rede over de Wet op de koffij (Dl. IV, blz. 184 vv.), maar onvergelijkelijk schoon die over de suiker (blz. 190 vv.).

len, dat het hem er om te doen ware eene gelegenheid te hebben, ‘de faire une étude sur quelque mort qui sert de prétexte à celui qui la fait pour donner quelques coups de patte aux vivans[1].’ Kan er meer toegeeflijkheid voor de inzigten van anderen, meer welwillendheid jegens dwaling, meer zachtheid van vorm bij kracht van overtuiging gevonden worden, dan in hetgeen Hogendorp sprak en schreef, zoolang hij nog eenige hoop voedde op toenadering en verbroedering? Is er grooter zelfverloochening van eenen mensch te vorderen, dan die, waarmede Hogendorp, na al den ondank en onwil dien hij had moeten verdragen, de regering ondersteunde als zij hem slechts van verre toescheen den goeden weg te willen inslaan? Zoo al in den gloed der verontwaardiging over zoo menige misleiding en miskenning, hem een enkele maal een scherp woord ontviel, is niet de doorgaande toon zijner klagten veeleer die van diepe droefheid, niet over eigen wedervaren, maar over de toekomst die hij het Vaderland zag te gemoet gaan? Voorzeker, Grijsbert Karel van Hogendorp had zijne zwakheden en gebreken. Hij was mensch. En voor zoo ver het ons, die hem slechts uit zijne schriften kennen, vrij staat te oordeelen, vinden we de feilen van zijn publiek karakter met treffende juistheid aangegeven in de weinige maar kernachtige woorden van Prof. Tijdeman, die zijn vertrouwelijken omgang genoten heeft: ‘zijn wel wat drukkende persoonlijkheid, zijn magistrale toon, zijn *quant-à-moi*, zijn overgevoel van eigenwaarde - te sterker naarmate hij zich miskend, onbegrepen, en mishandeld gevoelde[2].’ - Maar ik tart u, in die tien deelen, waarin hij zichzelven voor ons heeft geopenbaard, ééne bladzijde aan te wijzen die tegen hem getuigt van ‘hooghartige onbuigzaamheid, die weigert eens anders gevoelen te eerbiedigen, van trotsche ingenomenheid met eigen denkbeelden, van eigenwijsheid, hardnekkigheid en despotisme.’

Ja, dit is waar: de hoofdtrek van het karakter in den staatsman Gijsbert Karel van Hogendorp was ‘onbuigzaamheid;’ maar eene zulke, die hem tot onvergankelijke eere, die elken staatsman ten voorbeeld mag strekken; eene onbuigzaamheid, die het hoofd regtop houdt tegenover den toorn des magthebbenden, noch voor verdwaasden volkswil

1 A. Dumas, Mémoires.
2 Zie de boven aangehaalde recensie.

zwicht, noch den rug laat krommen om eene gunst op te rapen. Dat is zeker eene andere staatkunst dan die, welke wij gewoonlijk zien betrachten: die bij alles het meest om zich zelve denkt, en het menigwerf noodig acht, te buigen om niet te vallen; die in den regel volgzaam is, en meegaande en afwachtend; die vrijheidlievend is, maar ook vredelievend; die gaarne offers van overtuiging brengt op het altaar des vaderlands; die gezind is voor vooruitgang, mits niet te snel, en vooral niet dulden kan voorbijgestreefd te worden; die gaarne populair is, en daartoe zich schikt naar de inzigten der menigte; die oplettend den windwijzer der openbare meening bespiedt, en het soms zelfs waagt, zich aan het hoofd eener beweging te plaatsen, als het duidelijk is dat zij onweerstaanbaar wordt; maar het soms ook oirbaar acht, vroegere rigting te verloochenen, als de omstandigheden dat medebrengen; die eerbied heeft voor alle meeningen en des noods ze alle kan verdedigen, of althans, zoo mogelijk, alle wil vereenigen; die bij voorkeur groote woorden gebruikt maar noode tot moedige daden komt; eene staatkunst, welke zoo juist geteekend wordt door den Heer van Hall[1], ‘van schikkingen, van halve maatregelen, waarin de eigenliefde van sommige leden van groote vergaderingen, altijd ten koste van het onderwerp dat behandeld wordt, hare bescherming zoekt, waarmede óf zij hare naaktheid, óf de menschelijke zwakheid hare bijoogmerken tracht te bedekken, doch waaronder de zaak zelve zoo veel lijdt.’ Daarmede, zegt de Heer van Hall, liet Hogendorp zich niet in. ‘Het was geene hardnekkigheid, geen onmatig zelfvertrouwen, maar de stem van zijn geweten, die hem dit verbood.’ Deze onbuigzaamheid was het, die van der Palm van hem deed getuigen: ‘Een karakter gelijkende naar dat der Romeinen, uit de schoone tijden dier republiek.’ Maar deze was het ook, die hem het ongeluk op den hals haalde van bijna altijd te zijn in tegenkanting met de bestaande magt, van doorgaand te zijn wat men noemt, ‘in de oppositie.’ Toen in 1795 Oranje uit Nederland geweken was, bleef hij achter, maar hij onttrok zich aan alle openbare betrekkingen, terwijl zij, die hem later verweten, ‘dat hij de Republikeinen voedsel gaf[2],’ alle omwentelingen medemaakten. Toen de nieuwe magthebbers

1 Redevoering, blz. 50.
2 Zie Bijdr. Dl. V, blz. 147.

hunne theorieën in praktijk stonden te brengen, waagde hij het, hunne plannen te ontleden en af te keuren. Toen de nieuwe staatsregeling van 1801 zou worden ingevoerd, leverde hij eene verklaring in aan het staatsbewind: ‘dat hij alle constitutiën afkeurde welke niet het Huis van Oranje met de erfelijke waardigheid van Hoofd van den Staat bekleedden.’ Toen het geheele land bukte onder de ijzeren hand van den vreemden geweldenaar, en anderen, die hem later beschuldigden, Oranje vijandig te zijn, met officiëele vleitaal den geweldenaar te gemoet gingen, arbeidde hij in stilte aan eene nieuwe grondwet voor de Vereenigde Nederlanden onder de Souvereiniteit des Prinsen van Oranje. Toen in de bange dagen van 1813 de meesten het geraden achtten, voorzigtig den loop der dingen af te wachten, was hij het, die van geen marren of plooijen weten wilde en de omwenteling voldong[1]. Maar deze volhardende oppositie had eindelijk de zege behaald. De taak, zijne levenstaak tot nog toe, was dan volbragt. Nu wachtte hem eene andere. ‘Wij hebben onze vrijheid weder, wij hebben Oranje terug, nu moeten wij de welvaart des lands opbouwen en versterken[2].’ En wederom bragt hem de getrouwe vervulling van deze taak in tegenkanting met al wat hem omgaf; met dezelfde onbuigzaamheid tegenover elke aanvechting wijdde hij aan deze zijne overige levensdagen, maar nu niet om te zegepralen; om er onder te bezwijken.

Een laatste verwijt, tegen Hogendorp ingebragt, namelijk dat ‘van bovenal de bevordering van eigen eer en de bevrediging eener onbegrensde heerschzucht gezocht te hebben,’ wordt door den Heer van Rees geopperd, maar te gelijk tegengesproken[3]. En in die tegenspraak wordt hij, door de kracht der waarheid, er onwillekeurig toe gebragt, om ook triumfantelijk de beschuldigingen te wederleggen, die hij zelf eene bladzijde te voren had overgenomen, en, uit zorg misschien van niet onpartijdig genoeg te zijn, had beaamd. ‘Zeer onderscheiden (het zijn schoone woorden, wel der overneming waardig) is het lot der bevoorregte stervelingen, die zich geroepen gevoelen met al de krachten van een rijkbegaafden geest de verkeerde rigtingen in

1 V.d. Palm, Gedenkschrift, blz. 101.
2 Verg. Bijdr. Dl. III, blz. 135.
3 Blz. 217.

hunnen tijd te bestrijden, en de waarheid tegenover vooroordeel en eigenbelang te handhaven. Voor hem die zegepraalt is een heerlijke triumf bereid; tijdgenoot en nakomeling wedijveren in hunne eerbewijzen. Maar wie er niet in slaagt zijne woorden ingang te doen vinden, die heeft slechts miskenning te wachten. Vurige ijver wordt dan vaak voor onduldbare meesterachtigheid, diepe overtuiging voor stijfhoofdigheid, onvermoeide werkzaamheid voor zelfzuchtig streven, teleurstelling voor onbevredigde eerzucht gehouden. In dat lot heeft Gijsbert Karel van Hogendorp in ruime mate gedeeld. Maar de nakomelingschap zal een regtvaardiger vonnis vellen, en hem van elke bedoeling vrijspreken, die niet met reine liefde tot het Vaderland kan worden overeengebragt.'

Ik heb daar niets meer bij te voegen.

S. VISSERING.
Zeist, Julij 1855.

Iets over de staatsinstellingen van Groot-Brittannie.

Eenige bijzonderheden omtrent de Staatsinstellingen van Engeland. Verzameld door H.J.B. Middelburg, de Gebroeders Abrahams. 1854. 113 *blz. kl.* 8°.

Voor eenige maanden, in het nummer van Julij 1854[1], werd er in dit tijdschrift op gewezen, hoe wenschelijk het ware dat onze dagbladschrijvers en anderen, die telkens over

1 Ik heb er niets tegen van deze gelegenheid gebruik te moeten maken om te zeggen, dat mijne initialen (voor welken naam die staan, leert de inhoudsopgave) onder dat artikel hadden kunnen staan. Onder de redenen, welke er mij toe bragten om, tegen mijne gewoonte, dat stuk niet te onderteekenen, was eene der voornaamste, - waarom zou ik er niet voor uitkomen? - dat ik de mogelijkheid veronderstelde, dat mijn artikel de tegenspraak zou opwekken van den een of ander, die zich bij het lezen daarvan den schoen misschien eenigzins voelde wringen, en dat ik dezen de gelegenheid wilde besparen van, gelijk bij ons veel te veel geschiedt, in plaats van te trachten de gemaakte aanmerkingen met argumenten te ontzenuwen, - gesteld hij voelde daartoe eenige opgewektheid, - ijverig na te sporen én de bevoegdheid van den persoon, die zich vermat aanmerkingen te maken op het werk van anderen, én wat men al uit vroegere geschriften van dien kritikus, zoo zij bestaan, tegen hem zou kunnen aanvoeren. Nu echter zeker iemand zeer onlangs in een paar woorden zich, mijns inziens ten onregte, heftig tegen het anonym schrijven in het algemeen uitliet [die er lust toe gevoelt, zou hierbij kunnen naslaan 'De Recensent' van December 1854, bl. 640], en er, ik wil het niet ontkennen, wel iets vóór te zeggen is om, wanneer men zich aanmerkingen tegen een ander veroorlooft, dezen in de gelegenheid te stellen u, zoo hem zulks genoegen mogt doen, met gelijke munt te betalen, - nu wil ik in het minst den schijn niet aannemen, alsof ik het vaderschap van dat artikel zou wenschen te loochenen.
Het publiek zal er evenwel veel meer mede gediend zijn, gesteld iemand schonk nu nog eenige aandacht aan dat artikel, zoo zij, die van het vertalen uit het engelsch hun werk maken, kunnen aantoonen, dat zij goed werk leverden en de daar gemaakte aanmerkingen ongegrond waren, dan zoo zij trachten te betoogen, dat de kritikus onbevoegd was tot het maken van dergelijke kritiek. W.Q.

Engeland en engelsche instellingen schrijven en spreken, zich wat meer met de eigenaardigheden der engelsche taal, met den wezenlijken zin der dáár in de taal der politiek gebruikelijke uitdrukkingen bekend maakten, opdat niet voortdurend, door slechte vertaling, het in het engelsch geschrevene voor het nederlandsch publiek onjuist wierd overgebragt. Elk, in het engelsch niet onbedreven, lezer van onze dagbladen zal, zijne dagelijksche ondervinding raadplegende, toestemmen, dat die aanmerking niet ongegrond was.

Of echter zelfs één van de bedoelde schrijvers de moeite genomen heeft het in dat artikel aangeprezen en wezenlijk zeer nuttig jaarboekje: ‘The Parliamentary Companion,’ by Ch.B. Dod, uit Londen te ontbieden?

De courantenlezers hebben het nog niet kunnen ondervinden.

De overtuiging, dat het voor velen nuttig kan zijn en tot beter begrip van het hun dagelijks in dagbladen en andere geschriften voorgelegde kan strekken, zoo hun op beknopte wijze wordt medegedeeld, hoe eigenlijk sommige van die engelsche staatsinstellingen, waarvan men zoo dagelijks hoort, in elkaâr zitten en werken; wat toch eigenlijk sommige engelsche uitdrukkingen, welke men telkens aantreft, beteekenen: die overtuiging heeft ook den schrijver van het hier aangekondigde boekje de pen in handen doen nemen.

Het doel van zijn geschrift is ongetwijfeld nuttig. Zonder dat wij ons toch in alles Engeland ten voorbeeld behoeven of zelfs behooren te stellen, kan het niet dan nuttig zijn, wat nader bekend te worden met de staatsinstellingen van een land, waarin het, bij ons eerst ontwakende, constitutionnele leven sedert zoo lang reeds tot hoogen trap van ontwikkeling is gekomen. Maar ook zij, die er geen bijzonder belang in stellen, zich met de elementen van het britsche constitutionnele leven bekend te maken, zullen toch gaarne een boekje in handen nemen, dat het juist begrip van hetgeen hun dagelijks ter lezing wordt aangeboden, bevorderlijk kan zijn. Zelfs zij, die met die instellingen niet onbekend zijn, vinden het ligt aangenaam in een beknopten, leesbaren vorm daaromtrent eenige bijzonderheden bijeen te vinden, die niet altijd gemakkelijk worden onthouden.

Een boekje, dat ons ‘eenige bijzonderheden omtrent de engelsche staatsinstellingen’ mededeelde, zou, vooral zoo

het dit deed in goeden, duidelijken stijl, in zoo aangenaam formaat, in zoo netten druk als het hier aangekondigde, zeer stellig bij het publiek eene goede ontvangst vinden.

Verdient echter dit boekje geheel zulke goede ontvangst? en beantwoordt het aan de eischen, welke men ten opzigte van volledigheid en naauwkeurigheid aan zulk geschrift mag doen?

Het doet ons opregt leed, die vragen niet volmondig met *ja* te kunnen beantwoorden. Ingenomenheid met het doel, hetwelk de schrijver zich voorstelde, zal ons de vrijheid doen nemen hier eenige aanmerkingen op te teekenen, welke wij onder het lezen van het boekje maakten. Mogelijk kunnen ze hem, zoo ze niet onjuist worden bevonden, van eenig nut zijn bij eene tweede uitgave van zijn geschrift. Tweede uitgaven behooren echter in ons land tot de zeldzaamheden. Maar in allen gevalle kan het niet dan schadelijk zijn, dat, omtrent zaken als de hier behandelde, onjuiste begrippen worden verspreid, en wij achten het dus reeds daarom noodzakelijk, dat openlijk worde gezegd, wat er op de wijze, waarop de zaken door den schrijver zijn voorgesteld, valt aan te merken. Doen wij dit zooveel in ons vermogen is, en hopen wij dat andere, meer bevoegde beoordeelaars daartoe ook van hunne zijde mogen bijdragen.

Ik zal dan trachten te betoogen dat men, naar den titel oordeelende, eenig regt had in het boekje *meer* te verwachten, zonder dat het daarom uitvoeriger had behoeven te zijn; maar vooral regt om het daarin gegevene *beter* behandeld te zien.

De tien hoofdstukken of paragrafen, waarin het werkje verdeeld is, dragen de volgende opschriften: Staatgesteldheid, - Het Gouvernement, - Het Parlement (Het Hoogerhuis), - Het Parlement (Het Lagerhuis), - De Engelsche of Heerschende Kerk, - Het Regtswezen, - Het Leger, - De Marine, - De Drukpers, - De Partijen.

Zoo men vraagt, waarom ook niet gesproken is over Engelands wetgeving voor handel en scheepvaart, en de meening uit, dat zij niet onvermeld had behooren te blijven, daar zij door de door haar bewerkte verplaatsing van rijkdommen krachtig heeft bijgedragen om den invloed der nijvere middelklasse op het maatschappelijk en politiek leven te doen toenemen, en welligt den invloed van de hoogste

klasse en van de grootste landbezitters, ten gevolge van de afschaffing der graanwetten, voortdurend zal doen afnemen, - dan antwoordt de schrijver welligt dat dit een punt is, dat toch nog meer op het economisch dan op het door hem gekozen politisch terrein te huis behoort. Zoo men hem vraagt, waarom hij Engelands koloniën onvermeld heeft gelaten (minstens in een afzonderlijk hoofdstuk, dat zij toch wel verdienen), dan ontvangt men mogelijk hetzelfde antwoord. Ik zou hem dan gaarne te gemoet voeren, dat toch de koloniën op den politieken toestand van het rijk van grooten invloed zijn, en dat het noodzakelijk was, wanneer men van den Minister van Koloniën en van den van dezen onafhankelijken ‘President of the board of controul’ spreekt, het onderscheid tusschen ‘the crown colonies’ en de aan het bestuur der indische compagnie onderworpen landen te doen kennen; maar de schrijver zou de discussie kunnen doen eindigen door te zeggen: ‘je ne sais si ce sentiment est bon, mais c'est le mien.’ Intusschen zoodanig antwoord zal hij toch wel niet kunnen geven, zoo hem wordt gevraagd, waarom hij het Onderwijs onvermeld heeft gelaten, waarvan de inrigting, - zelfs al bemoeide de staat-zich in het minst er niet mede, wat in Engeland evenmin als in eenigen goed geregelden staat het geval is of ooit zal kunnen zijn, - in zoodanig geschrift toch wel eenigzins had behooren te zijn bekend gemaakt. Het onderwijs scheen eer eene afzonderlijke behandeling waardig, dan sommige andere in de inhoudsopgave vermelde punten.

Ik heb er niet tegen dat de schrijver, terwijl hij Engelands staatsinstellingen wil doen kennen, ook eenige regelen wijdt aan den invloed der drukpers en aan de politieke partijen, daar beiden gewis van zeer grooten invloed op de staatsinstellingen zijn geweest. Maar *de*, dat is *alle*, staatsinstellingen van Engeland behandelende, had hij, mijns inziens, niet mogen verzuimen over inrigting, werking en toestand van het onderwijs, over den aard der pogingen tot wijziging van dat onderwijs, door onderscheidene partijen in de laatste jaren aangewend, te spreken. Het verschil van rigting van de beide groote partijen, welke verreweg de meeste lagere scholen besturen, - het wetsvoorstel omtrent het lager onderwijs door Lord John Russell ingediend, - het rapport over de inrigting der Universiteiten,

in 't bijzonder die van Oxford, en de daarin te brengen wijzigingen uitgebragt, - de redenen waarom dat wetsontwerp is ingetrokken[1] en die wijziging met zooveel tegenstand te worstelen heeft; dat alles, dunkt mij, had wel even mogen zijn ter sprake gebragt.

Zoo men den schrijver vraagt, waarom hij alleen over de Anglikaansche Kerk spreekt, en de Roomsch-Katholijke Kerk, de Schotsche Kerk, die der Dissenters, slechts geheel in 't voorbijgaan vermeldt, antwoordt hij welligt weêr, dat het voor zijn doel voldoende was de Heerschende of Staatskerk te vermelden, als de eenige welke, door het zitten der bisschoppen in het Hoogerhuis, eene bepaalde politieke beteekenis heeft, en door de ‘convocation,’ hoewel die niet meer dan in naam bestaat, met eenheid naar buiten kan werken. Wederom zou ik mij met dat antwoord niet tevreden doen stellen en er op wijzen, hoe de drie andere kerken, vooral sedert ook Dissenters en Roomsch-Katholijken in het Parlement zitting hebben, al is 't dat zij niet officieël vertegenwoordigde en op zich zelven staande ligchamen in den staat vormen, toch ongetwijfeld eene groote kracht in den staat vormen, groote politieke beteekenis hebben.

Nog minder zal zich onzes inziens de schrijver kunnen verdedigen, zoo hem wordt gevraagd: waarom hij zwijgt over de inrigting van het algemeen inwendig staatsbestuur, van het gewestelijk en plaatselijk bestuur en de eigenaardige punten van verschil, welke daaromtrent tusschen de drie rijken bestaan? Waarom hij niet het een en ander heeft medegedeeld omtrent de wijze van verkiezing der Parlementsleden[2], en iets meer gezegd omtrent den gang der werkzaamheden in het Parlement, voornamelijk in de comité's? punten waaromtrent, de dagelijksche

1 Il faut juger les écrits d'après leur date: het stukje zag in het najaar van 1854 het licht, en kon dus niet spreken over hetgeen eerst later omtrent den toestand van het onderwijs, het krijgswezen, enz. is aan het licht gekomen. Men denke slechts aan de militaire enquête in het Parlement, aan het wetsontwerp tot regeling van het lager onderwijs, in Maart j.l. door Sir John Pakington aangeboden en aan het verslag dat hij daarbij gaf over den hoogst treurigen toestand van dat onderwijs onder de lagere klassen.

2 Ware het verwijzen naar romans in zoodanig werk niet min gepast, zoo had de schr. welligt kunnen herinneren, dat men daaromtrent o.a. veel kan leeren uit Warren's ‘Ten thousand a-year’ en uit Bulwer's ‘My Novel.’

litteratuur bewijst het, bij velen onder ons nog eene schromelijke onwetendheid bestaat.

Zoo men let op de dagelijks in onze dagbladen voorkomende fouten omtrent de titulatuur der engelsche staatslieden[1], en telkens leest van Lord Russell en Sir Graham, had men welligt ook met eenig regt moge verwachten, dat een boekje, 't welk zich voorstelt den lezer eenigzins in het britsche staatsleven in te leiden, ook met een enkel woord zou hebben gewag gemaakt van die titulatuur, van den overgang van adelijke titels, van de titels *by courtesy*, enz. Met een enkel woord wordt daarvan op bl. 30 melding gemaakt, maar te veel in 't voorbijgaan.

Zou de opsomming van deze grieven omtrent *ce qu'on ne voit pas* in dit werkje, welke zoo gemakkelijk zou kunnen worden uitgebreid, niet voldoende zijn tot staving van het beweren, dat dit geschrift niet van onvolledigheid is vrij te pleiten? Wel ziet men uit de voorrede, dat de schrijver geene volledigheid heeft bedoeld, maar men ziet dan ook hoe het besef van de wenschelijkheid, dat aan de bij ons vrij algemeene onbekendheid met de engelsche staatsinstellingen een einde kome, zijne pen bestuurde. Daarom hadden onderscheidene, door hem geheel met stilzwijgen voorbijgegane punten, eene korte vermelding gevorderd.

Sprekende over hetgeen men in het boekje niet ziet, mag ik ook nog op iets van geheel anderen aard wijzen, dat in zoodanig geschrift wel een verzuim mag worden genoemd. Een in het engelsch staats-, vooral in het parlementaire leven zich niet te huis gevoelend lezer stuit, in zijne dagelijksche lektuur, telkens op voor hem duistere uitdrukkingen, die hem ook dikwerf onvertaald worden wedergegeven. Zou het nu niet, tot bereiking van het doel, dat de schr. zich voorstelde, hebben bijgedragen, zoo hij steeds de eigenaardige engelsche uitdrukking had vermeld, waarvan hij

1 Zoo deed b.v. de Amsterdamsche Courant, van welke men misschien meerder naauwkeurigheid mogt verwachten, maar die zich inderdaad niet minder dan andere dagbladen aan die fout schuldig maakt, in haar nommer van 10 Febr. het nieuwe engelsche ministerie uit enkel lords bestaan; eene fout, die hier te grooter is, daar wel Sir George Grey in het ministerie is gebleven, maar juist Lord Grey geweigerd heeft daarvan deel uit te maken. De Haarlemsche Courant van dien dag maakt het hieromtrent wel niet zoo erg als hare Amsterdamsche zuster, maar geeft toch ook, even als onze meeste bladen, eene, wat de titulatuur betreft, fontieve opgave.

de beteekenis wenschte te doen kennen: Waarschijnlijk toch zullen nu nog velen zijner lezers, zonder ze regt te begrijpen, uitdrukkingen lezen als: a division, to divide, committee, open questions, bill, statutebook, order in council, cabinet, Premier, Board of controul, standing orders, precedent, the previous question, carry the county, Representative Peer, en zoo vele andere meer.

En hierbij veroorloven we ons ook eene aanmerking van taalkundigen aard, omtrent hetgeen men wèl in het boekje ziet. Zij betreft de vele fouten in de engelsche woorden die er in voorkomen, alsmede in de spelling der engelsche eigennamen, en die zoo talrijk zijn, dat men moeite heeft steeds aan drukfouten te denken. Zoo komen b.v. op bl. 42 twee engelsche uitdrukkingen en twee eigennamen voor, en in elk van die vier is eene fout. Ook de naam van den spreker van het Lagerhuis, op de volgende bladzijde vermeld, is niet juist gespeld. Zoo wordt op bl. 39 tweemalen geschreven committié, op bl. 85 en 93 Martials Courts, op bl. 13 counsellor, dat verouderd is, enz. In zoodanig geschrift vooral had dit met meer zorg moeten zijn vermeden.

Gaan we nu meer bepaald over van *ce qu'on ne voit pas* tot *ce qu'on voit*, en zien we of hetgeen gegeven is van dien aard is, dat de deugdzaamheid daarvan opweegt tegen hetgeen, volgens ons, aan de volledigheid ontbreekt.

‘De regeringsvorm van Engeland is eene beperkte monarchie. Van de drieledige magt (wetgevende, regterlijke en uitvoerende), die zich in absolute monarchiën in één enkelen persoon vereenigt, behooren in Engeland de twee eerste deelen aan het volk, de adel daaronder begrepen, en de laatste aan de kroon.’

Ziedaar de eerste zinsnede van het boekje, en tegen die zinsnede moeten we al dadelijk protest aanteekenen, omdat zij naar onze meening eene volstrekt onjuiste voorstelling der zaak geeft. De kroon heeft in Engeland, evenzeer als in elke constitutionnele monarchie, wel degelijk ook aandeel in de wetgevende en in de regterlijke magt. De door den schrijver geraadpleegde bronnen, welke hem het tegendeel leerden, zijn ons onbekend. Tot staving van onze meening behoeven we hem niet naar geleerde of moeijelijk verkrijgbare werken te verwijzen; hij doorbladere slechts ‘Hallam's Constitutional History of England,’ ‘Macaulay's History of

England,' 'Lord Brougham's British Constitution' (het laatste, afzonderlijk uitgegeven gedeelte van zijn 'Political Philosophy'), of dergelijke werken, ja hij neme slechts, wat wel 't gemakkelijkste en eenvoudigste van allen zal zijn, en ook aan zijne lezers zou kunnen worden aangeraden, 'Dod's Parliamentary Companion' in handen, en hij zal zien dat het Parliament bestaat uit 'three Estates': Kroon, Hooger- en Lagerhuis, welke drie gezamenlijk de wetgevende magt des rijks uitmaken. Tot het maken eener wet, 'Statute' of 'Act of Parliament' genoemd, is de medewerking der kroon een volstrekt vereischte. 'The ruling powers are three,' zegt Lord Brougham, 'the Sovereign, the Lords, and the Commons; the consent of each is required to the performance of any legislative act.' Ten blijke van het min juiste der stelling, dat de regterlijke magt aan het volk behoort, behoeft men slechts te herinneren, dat regt wordt gesproken in naam van het koninklijk gezag, dat de kroon het regt bezit van begenadiging, dat de kroon, op enkele uitzonderingen na, alle regters aanstelt, dat misdaden worden vervolgd in naam der kroon, dat, wat nog meer zegt en nader zal worden aangetoond, de kroon in sommige gevallen bepaalde regtspraak heeft. Wel boogt Engeland zeer teregt op de volkomen onafhankelijkheid zijner regterlijke magt, welke gewaarborgd wordt door de bepaling, dat geen regter van zijn ambt kan worden ontzet dan door medewerking van de drie takken der wetgevende magt, en bovendien nog versterkt door deze bepaling, dat hij overgang der kroon het regterlijk ambt niet wordt geacht opengevallen te zijn. Maar zij is even onafhankelijk van het volk als van de kroon. Zoo men van een aandeel des volks aan de regterlijke magt wil spreken door te wijzen op de jury, moet men ook op het aandeel der kroon wijzen door de magt tot aanstelling der regters te vermelden.

Eigenlijk is des schrijvers geheele stelling, in die eerste woorden vervat, verwerpelijk. In Groot-Brittannië, even als in elken constitutionnelen staat, bestaat eene bijna volkomen afscheiding en onafhankelijkheid van de wetgevende, de regterlijke en de uitvoerende magt. De kroon bezit de uitvoerende magt en oefent die uit door verantwoordelijke ministers; maar het is onjuist te spreken van eene aan het volk behoorende wetgevende of regterlijke magt. De natie oefent grooten invloed uit op de wetgevende magt

en heeft daaraan middellijk aandeel door het uit haren boezem voortgekomen Hoogerhuis en door de benoeming van het Lagerhuis; maar zoo teregt kon worden gezegd, dat de wetgevende en regterlijke magt aan het volk behooren, even als de uitvoerende magt aan de kroon, zou er in Engeland een vreemd soort van volkssouvereiniteit bestaan, welke ik niet geloof dat de britsche constitutie erkent.

Ik zeide boven, dat het niet noodig was hier naar geleerde werken te verwijzen. Toch is het misschien niet geheel overbodig aan te toonen, dat we ons ook op de groote autoriteit van Blackstone kunnen beroepen, om te doen uitkomen dat de stelling, in de eerste woorden van het boekje vervat, min juist is. Mogten al de overige door ons aangehaalde schrijvers worden gewraakt, zoo zal men toch, waar het vraagstukken geldt uit het engelsche staatsregt, niet ligt vertrouwen weigeren aan de uitlegging daarvan door den beroemden schrijver van de ‘Commentaries on the Laws of England.’ Zijn werk toch heeft wel sedert de eerste uitgave in 1765 eene menigte van nieuwe, geannoteerde en bijgewerkte edities beleefd, maar blijft altijd de hoofdbron voor de kennis van het geheele zamenstel der engelsche wetgeving.

Te minder schroom ik hier eene zoo afdoende autoriteit over den geest der engelsche staatsinstellingen te laten spreken, daar, aangezien Blackstone zeker niet in ieders handen is, op die wijze ook eenigermate welligt kan worden medewerkt tot het goede doel, hetwelk de schrijver zich voorstelde: betere kennis der engelsche staatsinstellingen.

De schrijver zal mij wel willen vergunnen niet te citeren uit de allerlaatste, tot op den tegenwoordigen tijd bijgewerkte uitgave, voor een paar jaren door H.J. Stephen bezorgd, aangezien ik deze nog slechts bij naam ken. De uitgave van J.T. Coleridge, de zestiende, in 4 deelen 8°, welke in 1825 het licht zag, en uit welke hier eenige zinsneden zullen worden aangehaald, is voor het tegenwoordig oogmerk te meer geheel voldoende, daar sedert dien tijd geene verandering is gebragt in die grondslagen van het britsche staatsregt, waarover hier sprake is.

Blackstone's eerste boek, hoofdstuk 7, handelt over ‘The King's prerogative.’ Daarin wordt o.a. gezegd (Coleridge, I, p. 261: we vertalen niet, ten einde de kracht der oorspronkelijke uitdrukkingen niet te verzwakken): ‘He is a con-

stituent part of the supreme legislative power, and as such has the prerogative of rejecting such provisions in parliament, as he judges improper to be passed.' Vroeger, p. 154, was al betoogd, 'that it is highly necessary for preserving the balance of the constitution, that the executive power should be a branch, though not the whole of the legislative,' en dat de aanmatiging van de geheele wetgevende magt, zoowel door den Koning als door het Parlement, tot tirannij voert.

Over 's Konings aandeel in de regtspraak handelende, zegt Blackstone (Coleridge, p. 266): 'An other capacity, in which the king is considered in domestic affairs, is as the fountain of justice and general conservator of the peace of the kingdom. By the fountain of justice the law does not mean the *author* or *original*, but only the *distributor*. Justice is not derived from the king, as from his free gift; but he is the steward of the public, to dispense it to whom it is due. He is not the spring, but the reservoir.... The original power of judicature, by the fundamental principle of society, is lodged in the society at large: but as it would be impracticable to render complete justice to every individual by the people in their collective capacity, therefore every nation has committed that power to certain select magistrates, who with more ease and expedition can hear and determine complaints; and in England this authority has immemorially been executed by the king or his substitutes. He therefore has alone the right of erecting courts of judicature: for, though the constitution of the kingdom hath intrusted him with the whole executive power of the laws, it is impossible as well as improper, that he should personally carry into execution this great and extensive trust' (merk op dat de regterlijke magt hier geheel als een onderdeel der uitvoerende magt wordt beschouwd): 'it is consequently necessary, that courts should be erected, to assist him in executing this power, and equally necessary that, if erected, they should be erected by his authority. And hence it is, that all jurisdictions of courts are either mediately or immediately derived from the crown, their proceedings run generally in the king's name, they pass under his seal, and are executed by his officers.'

Verder wordt aangemerkt, dat aanvankelijk de koningen

zelve regt spraken; dat zij hunne regtsmagt aan de regters van hunne verschillende hoven hebben gedelegeerd; dat deze allengs eene wettelijke jurisdictie hebben gekregen, welke nu alleen bij parlementsacte kan worden gewijzigd; dat ter verzekering hunner onafhankelijkheid reeds onder Willem III is bepaald, dat zij hunne betrekking zullen bekleeden, niet enkel, zoo als vroeger, zoolang het den koning behaagt of tot wederopzeggens toe, *durante bene placito*, maar zoo lang zij zich goed gedragen, *quamdiu bene se gesserint*, en dat zij slechts op verzoek der beide Parlementshuizen uit die betrekking kunnen worden ontzet. Ten einde die onafhankelijkheid nog meer te waarborgen, is, op uitdrukkelijk verlangen van George I zelven, later nog bepaald, dat zelfs bij het openvallen der kroon de regters in hunne betrekkingen blijven, zonder dat zij noodig hebben daarin, gelijk alle andere dienaren van den staat, te worden bevestigd.

Zie ook hoe Blackstone, die toch waarlijk niet kan worden gezegd het koninklijk gezag te groot te willen maken, over het aandeel van dat gezag in de strafregtsmagt spreekt: ‘In criminal proceedings, or prosecutions for offences, it would be still a higher absurdity, if the king personally sate in judgment, because in these he appears in another capacity, that of *prosecutor*. All offences are either against the king's peace, or his crown and dignity: and are so laid in every indictment. For though in their consequences they generally seem.... to be rather offences against the kingdom, than the king, yet as the public, which is an invisible body, has delegated all its powers and rights, with regard to the execution of the laws, to one visible magistrate, all affront to that power, and breaches of those rights, are immediately offences against him, to whom they are so delegated by the public.’

Het koninklijk regt van gratie wordt geacht op denzelfden grondslag te rusten: ‘And hence also arises another branch of the prerogative, that of *pardoning* offences: for it is reasonable, that he only, who is injured, should have the power of forgiving.’

Hem, die omtrent het hier slechts aangestipte betreffende de vervolging van misdrijven meer wenscht te weten, verwijzen we naar Blackstone's vierde boek (Coleridge, Dl. IV): ‘Of public wrongs or crimes and misdemesnors,’ waarin

de aard der verschillende misdrijven, de wijze van vervolging, de straffen, de uitvoering der vonnissen, enz., uitvoerig worden beschreven. Welligt zal hij echter nog beter doen den ‘Summary of Criminal Law’ van den lateren commentator van Blackstone's werk, H.J. Stephen (in 1834 te Londen uitgegeven), in handen te nemen. Stephen toch heeft wel hoofdzakelijk Blackstone's indeeling in zijn vierde boek gevolgd, maar de stof op sommige punten meer zamengetrokken en in 't geheel om- en bijgewerkt tot op den lateren tijd. De bezitters van Stephen's uitgave van Blackstone zullen wel waarschijnlijk zijn ‘Summary’ kunnen missen.

We willen hier van zijne autoriteit geen ander gebruik maken, dan om nogmaals te doen uitkomen, hoe de tenuitvoerlegging van vonnissen in strafzaken eigenlijk bij de kroon berust. Stephen, p. 339: ‘Execution in all cases, as well capital as otherwise, must be performed by the sheriff or his deputy.... The judge may command execution to be done without any writ.’ Maar ten blijke dat dit eigenlijk eene door den koning gedelegeerde magt is, zegt hij verder: ‘In London the course is for the recorder to report to the king in person the case of the several prisoners, and on receiving the royal pleasure “that the law is to take its course,” he issues his warrant to the sheriffs, directing them to do execution on the day and at the place therein assigned.’ Het is dus slechts om den loop des regts niet te stremmen, dat buiten Londen in deze een andere regel wordt gevolgd dan in de hoofdstad.

Ten einde hier achtervolgens af te handelen al wat kan worden gezegd tot het aandeel der kroon in de regterlijke magt te behooren, willen we Blackstone ook nog doen bewijzen dat de koning de hoogste magt heeft bij kerkelijke geschillen: ‘The king is, lastly, considered by the laws of England, as the head and supreme governor of the national church.... As the head of the church, the king is likewere the *dernier resort* in all ecclesiastical cases: an appeal laying ultimately to him in chancery from the sentence of every ecclesiastical judge’ (Coleridge, I. p. 278).

Hetzelfde kan ook ongeveer worden gezegd over admiraliteits- en eenige andere zaken, waar de Privy Council als hof van appel regt spreekt, ‘or rather, where the appeal lies to the king's majesty himself in council’ (p. 228). En dit

geldt ook voor de koloniën en overzeesche bezittingen van den staat: ‘From all the dominions of the crown, except Great-Britain and Ireland, an *appellate* jurisdiction (in the last resort) is vested in the same tribunal; which usually executes its judicial authority in a committee of the whole Privy Council, who hear the allegations and proofs, and make their report to His Majesty in Council, *by whom the judgment is finally given*.’

Ten einde te doen uitkomen, hoe die Privy Council, welke in het administratieve en in het regterlijke eene zoo voorname plaats bekleedt, geheel van de kroon afhankelijk is, moeten we er nog op wijzen, dat de leden door de kroon bij geheel vrije keuze worden benoemd, en dat hun ontslag ook alleen van 's Konings welbehagen afhangt.

Een blijk hoe zij geheel van den persoon des Konings afhankelijk worden geacht, vindt men ook nog in de volgende omstandigheid, welke we wederom in de woorden van Blackstone willen vermelden: ‘The *dissolution* of the P.C. depends upon the King's pleasure. By the common law it was dissolved ipso facto by the King's demise, as deriving all its authority from him. But to prevent the inconvenience of having no council in being at the accession of a new prince, it is enacted by statute 6 Ann c. 7 that the P.C. shall continue for six months after the demise of the crown, unless sooner determined by the successor.’

Nog zou hier kunnen worden vermeld, dat er reeds meermalen sprake van is geweest om, ter verzekering eener goede regtsbedeeling, aan de leden van den geheimen raad, die gewoonlijk met de behandeling van regtszaken belast zijn, door eene aanstelling voor het leven meer zelfstandigheid en onafhankelijkheid te verzekeren, maar dat men o.a. stuitte op de anomalie, op de moeijelijkheid (ook steeds op het vasteland van Europa ondervonden, wanneer er sprake was om de administratief-regterlijke regtspraak van den Raad van State te regelen), om in een ligchaam, dat uit zijn aard geroepen was om de kroon van raad te dienen en met welks wezen het streed, dat van aan de kroon niet welgevallige, van de kroon onafhankelijke raadslieden raad zou worden gevraagd, aan een deel der leden eene onafhankelijkheid, eene zelfstandigheid toe te kennen, welke aan het geheel moest worden onthouden.

Het gezegde zal wel duidelijk genoeg bewijzen, dat eene

doorbladering van Blackstone's ‘Commentaries’ eene menigte van bewijzen oplevert tegen de vreemde stelling, waarmede de schrijver zijn geschrift aanvangt.

Wij hebben geenszins het voornemen elk punt in het werkje, dat naar onze meening min juist is voorgesteld, met gelijke uitvoerigheid te behandelen, noch zelfs al die punten aan te wijzen. We zullen ons tot de aanstipping van eenige der meest in het oog loopende onnaauwkeurigheden bepalen.

Zoo lezen we op bl. 13: ‘In werkelijkheid rust al de last en verantwoordelijkheid van het bestuur op het hoofd van het ministerie, zamengesteld uit de leden van het zoogenaamde kabinet.’ Zou men daaruit niet moeten opmaken, dat het ministerie wordt zamengesteld uit de leden van het kabinet? Juist het tegendeel is waar. Het ministerie of ‘the Administration,’ zooals het veelal wordt genaamd, bestaat meest uit 50 à 60 personen, welke bij verandering van ministerie (‘on the resigning of the Administration’) bijna altijd gezamenlijk aftreden. De tien of vijftien voornaamsten van deze vormen met het hoofd van het ministerie, meest ‘the head of her Majesty's government’ genaamd, het kabinet, waarbij schier de geheele uitoefening van het koninklijk gezag berust, en dat meer bepaald voor de leiding van zaken verantwoordelijk is. De schr. doet echter teregt uitkomen, dat de opperste leiding van zaken meest altijd berust bij den Premier, naar wien het ministerie ook veelal wordt genoemd. De acht of negen voornaamste ministers zijn altijd leden van het kabinet; hunne titels zijn: ‘First Lord of the Treasury’, welke betrekking altijd door den eersten minister wordt vervuld, ‘the Lord Chancellor,’ ‘the Lord President of the Council,’ ‘the Lord Privy Seal,’ ‘the Chancellor of the Exchequer,’ welke betrekking soms met die van ‘First Lord of the Treasury’ wordt vereenigd, en de drie Secretarissen van Staat voor Binnen- en Buitenlandsche Zaken en voor Koloniën. Sedert het uitbarsten van den tegenwoordigen oorlog met Rusland is een vierde Secretaris van Staat, die van Oorlog, welke betrekking tot nu toe niet bestond, in het kabinet geroepen. We zullen later gelegenheid hebben aan te toonen, dat de ‘Secretary at War’ niet voor den Minister van Oorlog, in de beteekenis, welke wij gewoon zijn aan die benaming te hechten, moet worden gehouden, en dat de schr. hem, op bl. 82, verkeerdelijk dien naam geeft. Met die acht of negen hoog-

ste titularissen wordt gewoonlijk aan nog een vier- of achttal, soms ook aan meer, uit de overige leden van het ministerie, welke daarop door talenten of verdiensten, rang of politieken invloed de meeste aanspraak kunnen maken, zitting in het kabinet verleend.

Zoo we verder lezen, zien we dat de schrijver, op bl. 15, het onderscheid tusschen kabinet en ministerie aanduidt, zoodat op bl. 13 misschien slechts aan eene min juiste uitdrukking te denken is. We meenen hem echter op de onjuistheid te mogen wijzen, om den opperbevelhebber van het leger onder de gewone leden van het kabinet of van het ministerie te rangschikken. Zeer stellig behoort hij tot de hooge ‘officers of state,’ en ik wil aannemen, dat hij als zoodanig in het kabinet zitting kan verkrijgen, maar per se heeft hij niet te maken met de politiek van het ministerie, en kan zeer wel zijne betrekking blijven vervullen bij verandering van ministerie. Men weet hoevele jaren de Hertog van Wellington de betrekking van ‘Commander in Chief’ vervulde. Later, op bl. 82, wordt dan ook opgemerkt, ‘dat de betrekking van opperbevelhebber niet in de staatkundige beweging des lands deelt.’ Door hem hier onder de gewone leden van het kabinet te noemen, moet de schrijver zijne lezers doen gelooven, dat hij zulks wel doet, en met elke verandering van ministerie aftreedt, dat onjuist is.

Zou men van den schr. niet hebben mogen verwachten, dat hij wat meer had meêgedeeld van den aard der betrekking van de verschillende leden van het britsche ministerie? Uit den naam is zulks dikwerf vrij moeijelijk op te maken, en ongetwijfeld zou hij daardoor aan velen eene dienst hebben gedaan, daargelaten nog dat zoo iets bepaalds tot zijne taak scheen te behooren.

Bij het spreken over den ‘Privy Council’ (bl. 13), meenen we dat de schrijver ook had behooren te doen opmerken, dat altijd slechts een betrekkelijk gering aantal van hen, aan wie die titel is verleend, ter bijwoning van de zittingen van dien raad wordt opgeroepen, en wel nimmer anderen, zoo we ons ten minste niet zeer vergissen, dan die leden, welke de politieke rigting van het ministerie volgen. Eene uitzondering op dien regel lijdt misschien het ‘Judicial Committee of the Privy Council,’ welks leden, ter

waarborging der onafhankelijkheid der aan dat Comité, of liever aan de kroon, na verhoor van dat Comité opgedragen regtsmagt in kerkelijke, koloniale en admiraliteitszaken, geacht worden onafzetbaar te zijn. Eens leden van het regtsgeleerd Comité, blijven zij dit, zoolang zij leden van den geheimen raad zijn. Het lidmaatschap van dien raad kan worden ontnomen, maar dit heeft slechts hoogst zeldzaam plaats en niet zonder zeer gewigtige redenen. Wel zagen wij boven, dat de raad als ontbonden beschouwd wordt bij het openvallen der kroon, van welke zijn geheel gezag wordt ontleend; maar vrij herinnerden tevens, dat, om den nieuw opgetreden koning niet bij zijne optreding zonder raad te laten, bepaald is dat de leden in hunne betrekking blijven tot zes maanden na den kroonsovergang.

Te meer had van de ‘Privy Council’ meer melding behooren te zijn gemaakt, omdat men nog in den loop van het jaar 1854, bij den aanvang van den tegenwoordigen oorlog, heeft kunnen zien, hoe het dit ligchaam is, dat bij die gelegenheid b.v. de regels voorschrijft, of minstens aan de kroon onderwerpt, hoe te handelen omtrent de kwestiën van neutraliteit, omtrent de prijsgemaakte of in beslag genomen schepen, enz. Men zie daaromtrent b.v. een belangrijk artikel in ‘the Edinburgh Review’ van Julij 1854.

We zouden den schrijver weder kunnen verwijzen naar Blackstone's ‘Commentaries on the Laws of England,’ wiens 5de Hoofdst. van 't eerste boek handelt: ‘of the councils belonging to the King.’ Hij brengt daartoe het parlement, de pairs, de regters, waar het regtszaken geldt (nieuw bewijs, dat steeds de koning geacht wordt de beslissing te nemen) en in de eerste plaats ‘the Privy Council,’ welks attributen uitvoerig worden beschreven. (Zie Coleridge's uitgave, I, 229.) Het schijnt onnoodig thans uit Blackstone, uitvoeriger dan vroeger reeds geschiedde, aan te toonen, waarin de regtsmagt van den ‘Privy Council’ bestaat. Uit het gezegde zal reeds genoegzaam kunnen blijken, dat, hoezeer de ‘Privy Council’ eigenlijk slechts den koning adviseert, zijne regtsmagt zich wezenlijk verder uitstrekt dan die van den franschen Staatsraad of van het Comité des Contentieux van dien raad.

Op bl. 17 wordt gezegd, dat de gemeentebesturen minder onafhankelijk zijn van het centraal gezag, dan men vrij algemeen gelooft. Aangezien niet bepaald wordt aangeduid, waarin die meerdere of mindere mate van onafhankelijkheid en zelfstandigheid zou bestaan, en er geene vergelijking wordt gemaakt, is het vrij moeijelijk te gissen wat de schrijver juist bedoelt. Maar op twee omstandigheden willen we toch wijzen, ten einde den indruk te keer te gaan, ligt door zijne woorden gewekt, alsof de gemeenten in Engeland minder zelfstandig waren dan in de constitutionnele staten van het vasteland. Hij zal wel willen toegeven, dat het financiewezen en de politie tot de hoofdzaken behooren, waaromtrent de gemeentebesturen hunne zorgen kunnen betoonen, en waaromtrent ook hun gezag, zoo men hun zelfstandig beheer wilde inkrimpen, door de algemeene wet zou kunnen worden beperkt. En nu zie hij b.v. in ‘the Edinburgh Review’ van Jan. 1847 een uitmuntend artikel: ‘On local taxation,’ en in 't nummer van Julij 1852 een artikel over de inrigting der politie, hoofdzakelijk in Londen. In het eene, dat over het gewestelijk en plaatselijk bestuur van Groot-Brittannië en Ierland in het algemeen veel licht verspreidt, zal hij zien hoe het gewestelijk financiewezen in elkaâr zit en welke, slechts door het gemeentebestuur bevolen uitgaven daarmede worden gedekt. In het andere zal hij zien, dat die zoo uitmuntend ingerigte politie, welke zoo teregt de bewondering van iederen bezoeker van Engelands hoofdstad opwekt, door Sir Robert Peel, die zich ook daaromtrent zoo bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt, slechts in enkele plaatsen, en meer door overreding, dan door een doortastenden, algemeen werkenden maatregel, is kunnen worden ingevoerd, en dat de meeste gemeenten hunne oude gewoonten en privilegiën halstarrig blijven vasthouden. Hij zie ook in de ‘Études économiques sur l'Angleterre’ van Léon Faucher, in latere artikels van dezen, Hor. Say en anderen in de ‘Revue des Deux-Mondes,’ het ‘Journal des Économistes,’ enz, hoe het nog maar steeds, zelfs voor den wetgever, onmogelijk is geweest, eenige wijziging te doen brengen in het ouderwetsche, verouderde, slechte, hoogst kostbare bestuur van dat gedeelte van Londen, dat nog ‘the City’ wordt genoemd, 't welk in zoo vele opzigten een *imperium in imperio* vormt, en alwaar eerst in den

laatsten tijd een eenigzins betere geest schijnt te ontwaken.

Uit het gezegde op bl. 22, in de noot, op bl. 17 en elders, b.v. bl. 27, 33, schijnt men te mogen opmaken, dat de schr. eenigzins in verwarring is met wat in Engeland *nobility* en *gentry* wordt genoemd, die hij als 't ware tegenover elkaâr plaatst, terwijl hij slechts de eerste aristocratisch noemt. Min juist, gelooven we. Eigenlijk zou men welligt kunnen zeggen, dat in Groot-Brittannië geen andere adelijken bestaan dan de leden van het Hoogerhuis, benevens de Schotsche en Iersche Pairs, die tot dat lidmaatschap niet zijn verkozen[1] 'The son of a duke is a Commoner,' zeggen de Engelschen; en juist de omstandigheid, dat slechts de oudste zoon den titel van den vader erft en hem in het pairschap opvolgt, terwijl de overige zonen, zoo zij al een adelijken titel of adelijk praedikaat voeren, dit slechts beleefdheidshalve, 'by courtesy,' doen, zonder daaruit eenige regten te ontleenen, die hen van de nietadelijken onderscheiden, stelt een sterken band daar - voorkomt ten minste eene te groote afscheiding - tusschen de adelijke en niet adelijke families. Dit wordt nog vermeerderd doordien telkens het Huis der Lords wordt aangevuld door hen, die zich in het staatsleven, in het regterlijke, als zee- of krijgsman, het meest hebben onderscheiden, en voor wie gewoonlijk het verkrijgen van een pairschap de grootste belooning is. Telkens wordt dus als 't ware het Hoogerhuis vernieuwd en verjongd, door sommigen van de edelsten van Engelands burgers in zich op te nemen. Dit maakt ook dat men in Engeland veel minder dan in andere landen hoort of gehoord heeft van een geest van afkeer of afgunst van de mindere klassen jegens de hoogere[2]. Daarbij moet men ook niet vergeten, dat er onder de gentry, wat wij de fatsoenlijke klasse zouden kunnen heeten, niet weinige familiën worden gevonden, die zich, en teregt, op grond van hunne eeuwenoude genealogie, van hun eeuwenoud uitge-

1 Waarom sprak de schrijver ook niet over het onderscheid tusschen de 'hereditary' en de 'representative peers?'

2 Wij spreken in 't algemeen, en zonderen tijdstippen als 't tegenwoordige uit, nu het betrekkelijk weinig geluk dat de engelsche wapenen in de Krim hadden en de aan den dag gekomen gebreken van het militair beheer, eene uitbarsting van misnoegen jegens de hoogere klassen, aan wie zulks voor een deel werd geweten, ten gevolge had.

strekt grondbezit, van hun bijna verkregen regt om, sedert eeuwen, het graafschap waar zij wonen, in het Parlement te vertegenwoordigen, van de onderscheidingen door hunne voorvaders in de vroegere oorlogen verkregen, - voor vrij wat meer aristocratisch houden, dan menige familie, waarvan het hoofd eerst onlangs een pairschap heeft erlangd. Onder die familiën is het niet zeldzaam, dat een pairschap wordt geweigerd, omdat grooter waarde wordt gehecht aan den voorvaderlijken naam of aan de, vooral in vroeger tijd zeer hoog geschatte waardigheid van Baronet, dan aan een zetel in het Hoogerhuis.

De tegenstelling van nobility en gentry en de uitsluitende toepassing op de eerste van den naam van aristocratisch, is dus min juist.

Eveneens is het minder juist, sprekende van het bekleeden van het presidentschap van het Hoogerhuis door den Lord High Chancellor, te zeggen dat ‘het voorzitterschap dier bij uitnemendheid aristocratische vergadering meestal door een gentleman wordt bekleed.’ Zoo als toch de schr. teregt aanmerkt, kan hij dien presidialen zetel[1] niet innemen zonder pair te zijn. Was hij dit nu niet, gelijk gewoonlijk het geval niet is, daar de kundigste juristen, waaruit de Lord Kanselier steeds wordt gekozen, slechts zelden werden gevonden onder hen, die van hunne jeugd af wisten, enkel door hunne geboorte tot het pairschap en tot meest groote bezittingen te zullen komen, en dus veel gemakkelijker dan door zich geheel te wijden aan de studie van het zoo moeijelijke engelsche regt, - dan wordt hij pair gemaakt, zoodra hij het kanselierschap aanneemt. Dan bestaat er geen onderscheid tusschen hem en de andere pairs, dan dat zijn titel van jeugdiger dagteekening is. Maar zoo men gentry tegenover nobility wil stellen, kan men niet zeggen dat hij slechts een gentleman is, wiens mindere afkomst door zijn nieuwen titel wordt uitgewischt.

Op bl. 26 en 27 treffen we weder een drietal punten aan, welke tot veel woordenwisseling zouden kunnen aanleiding geven, doch welke we, om niet te uitvoerig te worden, slechts even zullen aanstippen. In de aanmerking op bl. 27 over

1 Waarom werd ook niet met een enkel woord gezegd, om welke reden die President op een ‘wolzak’ zetelt?

het groot aantal pairs, die eerst sedert het begin dezer eeuw tot die waardigheid zijn verheven[1], en over de redenen waarom de britsche aristocratie, door de wijze waarop zij zich aanvult, nog lang zal kunnen bestaan, en ook op andere plaatsen van het geschrift, straalt een democratische geest door, die, door de wijze waarop hij zich uit, de waarde van het boekje in veler oog niet zal vermeerderen.

Zoo zegt de schr., bl. 26, dat sommige der oude uitgestorven titels ‘in den laatsten tijd door koninklijke gunst weder te voorschijn zijn gekomen, somtijds echter ter belooning van diensten deze hooge onderscheiding volkomen onwaardig’ Het feit van het weder te voorschijn roepen van oude historische titels, is zeer waar en te prijzen ook; maar welke gevallen zou de schr. wel kunnen opnoemen, dat dit, gedurende de laatste halve eeuw, is geschied ‘ter belooning van diensten, deze hooge onderscheiding ten eenenmale onwaardig?’ Hij had beter gedaan, zoo hij daartoe in staat was, een enkel geval, waarbij zulks plaats had, bepaald aan te wijzen, dan nu zoodanige blaam op onderscheiden van die benoemingen te werpen. Ook had hij niet behooren te schrijven: ‘zoo *zijn*,’ maar ‘zoo *waren* verdwenen de titels van,’ enz., want op één na zijn juist al de opgenoemde titels weder in 't leven geroepen.

Verder betwijfel ik, of de schr. de baronets wel teregt onder de adelijken opneemt. Zoo ik mij wel herinner, zijn zelfs sommige engelsche schrijvers het daarover niet geheel eens, maar wordt toch in den regel een baronet niet als een edelman beschouwd.

Zoo de schr. niet gemeend had het aanhalen van geschriften, waarin zijne lezers wat meer van de door hem behandelde instellingen, dan hij mededeelt, zouden kunnen nazien, geheel te moeten nalaten, zoude bij het hoofdstuk over het Regtswezen zeer doelmatig kunnen zijn verwezen naar: W.A.S. Westoby, ‘Résumé de la législation anglaise en matière civile et commerciale’ (Bruxelles, 1854), waarin deze te Brussel gevestigde engelsche regtsgeleerde, juist ten behoeve van vreemdelingen, een duidelijk en beknopt overzigt van

1 Vergiste de schr. zich niet toen hij dit op 300 stelde, zelfs al telde hij de bisschoppen mede, dat toch niet juist zoude zijn?

de belangrijkste onderwerpen der engelsche wetgeving heeft gegeven. Nog had hierbij welligt kunnen zijn opgemerkt, dat de bekende romanschrijver Warren, die vroeger procureur was, zich in zijne ‘Ten thousend a-year’ en ‘Now and then’ o.a. had ten doel gesteld den loop en de gebreken der engelsche civiele en criminele regtspleging te doen kennen. Voor 't overige zullen wij omtrent dit hoofdstuk, waarin we gelooven dat het engelsche regtswezen vrij naauwkeurig wordt voorgesteld, alleen nog zeggen, dat op bl. 68 verkeerdelijk van de straf der ‘verbanning’ wordt gewaagd, terwijl over ‘deportatie’ had moeten gesproken zijn, dat eene geheel andere straf is; dat op bl. 74, bij het vermelden der regtsmagt van het regterlijk comité des geheimen raads, o.a. zijne regtspraak over zeeprijzen en kwestiën van neutraliteit had moeten worden aangeroerd; en ten laatste, dat het eigenlijk niet is het comité, maar de koning, die, zoo als boven reeds uit Blackstone's ‘Commentaries’ is aangetoond, op het advies van het comité of den geheimen raad regtspreekt.

Na omtrent het hoofdstuk betreffende ‘het Leger’ in 't voorbijgaan te hebben doen opmerken, dat op bl. 81 de beroemde ‘Eton-college’ zeer verkeerdelijk eene ‘militaire school’ wordt genoemd, en op bl. 84 voor het woord ‘ongewapend’ kennelijk ‘gewapend’ moet worden gelezen, moet meer bepaald worden aangetoond, dat op bl. 82 eene geheel onjuiste en onvolkomen voorstelling van het beheer der zaken van oorlog in het britsche rijk wordt gegeven. Volgens het daar gezegde, voor zooverre het begrijpelijk is, zou dat geheele beheer berusten in handen van twee hooge staatsdienaren: den ‘Commander in Chief’ en den ‘Secretary at war.’ Ware zulks het geval geweest, en ware nog bovendien, zoo als hier wordt gezegd, het gezag van den ‘Commander in Chief’ in waarheid onderworpen geweest aan de ‘ernstige contrôle’ van den ‘Secretary at war,’ of van welk ander minister ook, dan zoude waarschijnlijk, vooral onder een zoo kundig, zoo ijverig, zoo hervormingsgezind ‘Secretary at war,’ als de onlangs afgetreden Mr. Sydney Herbert, de britsche expeditie naar de Krim niet met zoo geduchte rampen te worstelen hebben gehad, en zou deze met meer eenheid en kracht bestuurd en beter verzorgd geweest zijn. Neen, het groote gebrek in het beheer der za-

ken van oorlog in het britsche rijk is (of misschien moet men zeggen: *was* - want eenige verbetering is in den laatsten tijd daarin gebragt), dat daaraan alle eenheid ontbreekt, dat het niet in handen van een of twee, gelijk hier wordt gezegd, maar van minstens vijf, van elkaâr geheel onafhankelijke, hooge staatsdienaren en collegiën berust. Verkeerdelijk wordt hier gezegd, dat de bemoeijingen van den ‘Commander in Chief’ met die van onzen minister van oorlog overeenkomen. Ware zulks het geval, de ‘Secretary at war’, ‘n'aurait nulle raison d'être.’ Neen, de opperbevelhebber is slechts het hoofd van het leger, de chef van het personeel, beveelt de troepenbewegingen, enz. De ‘Secretary at war’ is meer de man, die voor de zaken van oorlog in het Parlement optreedt, de chef van de administratie, van het bureau van oorlog, maar nog slechts voor een gedeelte, want hij heeft niets te maken met het artilleriewezen, dat geheel is onder het beheer van den zelfstandigen en onafhankelijken ‘Board of Ordnance,’ aan welks hoofd staat de ‘Master-General of the Ordnance.’ Hij heeft evenmin iets te maken met de betalingen van traktementen en soldijen, dat tot de taak behoort van den ‘Paymaster-General of the Forces,’ terwijl men voor alle andere betalingen zich steeds moet wenden tot den ‘Board of Treasury,’ zonder welks goedkeuring geene enkele betaling mag geschieden. Daarenboven heette nog voor korten tijd de Secretaris van Staat voor Koloniën de verantwoordelijke minister voor de zaken van oorlog, degeen die voor de militaire belangen der natie in het kabinet optrad, en de bevelen van het kabinet deed ten uitvoer brengen. Regtstreeks kan hij echter daartoe zeer weinig werkzaam zijn. B.v. het gouvernement, de kroon, keurt eene eenvoudige troepenbeweging binnen'slands noodig, en de nu in het kabinet zitting hebbende Secretaris van Staat voor oorlog geeft daartoe de vereischte bevelen, dan behoeft men de medewerking van den ‘Secretary at war’ om de maatregelen te beramen, van den ‘Commander in Chief’ om eenig gedeelte der infanterie of kavallerie op marsch te kunnen doen gaan, van den ‘Board of Ordnance’ om daarbij geschut te kunnen gebruiken, van den ‘Board of Treasury’ om over de benoodigde gelden te kunnen beschikken, en weêr van anderen wat betreft de intendance, de geneeskundige verpleging

enz. Het oponthoud, het gebrek aan eenheid, het slecht beheer dat daaruit ontstaan moet, is ligt te begrijpen, en de tegenwoordige oorlog heeft de volstrekte noodzakelijkheid van hervorming van dezen gewigtigen tak van beheer zonneklaar aan het licht gebragt. Ten einde althans eenigermate aan het bestaande ongerief te gemoet te komen, en eenige meerdere eenheid van bestuur te verkrijgen, is dan ook, kort na het uitbreken van dezen oorlog, een afzonderlijke secretaris van staat, chef van een nieuw departement van oorlog, in het leven geroepen. Echter hebben de onlangs in het Parlement gehouden discussiën, voornamelijk bij gelegenheid van de wijziging welke het kabinet heeft ondergaan, genoegzaam aan den dag gebragt, dat de noodige eenheid en kracht in het beheer der zaken van oorlog nog op verre na niet bereikt is.

Het hier gezegde over het beheer der zaken van oorlog in Engeland geeft daarvan gewis nog slechts een zeer onvolkomen denkbeeld: het is evenwel voldoende om aan te toonen, dat de schrijver, - of hij mogt in staat zijn aan te wijzen, dat hij gelijk en ik ongelijk had, - hier weder is gebleven beneden de taak, welke hij zich ter vervulling had voorgesteld.

Hen, die meer uitvoerig wenschen te zien aangeduid, hoe het zoo omslagtige beheer over het militaire wezen in het britsche rijk in elkaâr zit, welke de gebreken daarvan zijn en welke middelen van herstel in den laatsten tijd zijn ter sprake gebragt, kunnen wij, behalve naar de menigvuldige beraadslagingen daarover in het Parlement, gedurende dezen oorlog, en om van vroegere artikels in hetzelfde tijdschrift niet te spreken, wederom verwijzen naar een uitmuntend artikel in de ‘Edinburgh Review’ van October 1854. Ook in de ‘Revue des Deux-Mondes’ van 15 Maart 1855 vindt men daaromtrent een merkwaardig artikel van John Lemoinne.

Omtrent het hoofdstuk over de Marine moeten we aanmerken, dat de schrijver, vergissen we ons niet, min juist zegt, ‘dat de werkkring van den eersten Lord der Admiraliteit overeenkomt met dien van onzen minister van marine.’ Juister ware gezegd, hoezeer de vergelijking nog ver van volkomen zou zijn, dat de bij ons aan den minister opgedragen taak in het britsche rijk den werkkring uitmaakt

van het collegie der admiraliteit, bestaande uit den ‘first Lord of the Admiralty’, aan wien soms zitting in het kabinet wordt verleend, en die de persoon is, welke de marine-aangelegenheden gewoonlijk in het Parlement behandelt en meer bepaald met het financieëel beheer is belast, de vier ‘Lords of the Admiralty,’ die zich meer bijzonder met het eigenlijk zeewezen, het personeel en materieel bemoeijen, en den ‘Secretary of the Admiralty,’ die voor de administratie en het uitvoeren van de bevelen van het collegie zorgt en de briefwisseling voert.

Minder juist wordt ook gezegd: ‘Hij’ (de eerste lord der admiraliteit) ‘wordt gekozen uit de leden van een der parlementshuizen.’ Het feit is zeer waar; maar hij wordt niet gekozen, omdat hij lid van het Parlement is, of het is geen volstrekt vereischte dat hij zulks zij, gelijk men uit die woorden zou kunnen opmaken dat het geval is; maar hij zal, even als bijna alle leden van het ministerie, schier immer uit de leden van het Parlement worden gekozen, omdat het in Engeland uiterst zeldzaam is, dat eenig politiek persoon, die voor het vervullen van eene aanzienlijke staatsbediening in aanmerking kan komen, niet lid van het Parlement is, niet juist dáár zijne aanspraken op die betrekking heeft verworven. Daarbij komt nog dat in geen der parlementshuizen iemand het woord mag voeren, tenzij hij lid zij van het huis. De ministers spreken er slechts als leden en kunnen ook slechts in dat huis spreken, waarvan zij leden zijn. Ware nu iemand buiten het Parlement tot ‘first Lord of the Admiralty’ benoemd, zoo zoude dit tot ongerief in de behandeling der marine-aangelegenheden in het Parlement, dat in zoo vele opzigten niet alleen mederegeert, maar ook medebestuurt, aanleiding geven. Aangezien het echter wel eens gebeuren kan, dat iemand, die geen zitting in het Lagerhuis heeft, of die zijn zetel verliest, in het ministerie wordt geroepen, zoo bezigt men in zoodanige gevallen een huismiddeltje, waarvan de schr., zoo ik mij wel herinner, verzuimd heeft melding te maken, en dat toch wel, als eene waarschijnlijk niet aan al zijne lezers bekende bijzonderheid vermeld had mogen worden. Eenmaal tot lid van het Huis der Gemeenten verkozen, mag men, gedurende den tijd der zitting van het Parlement, waarvoor men gekozen is, voor zijn mandaat niet bedanken; maar zoodra een lid eene landsbetrek-

king aanneemt, of bevordering in 's lands dienst ondervindt[1], moet hij zich aan eene herkiezing onderwerpen, en het is alleen door het aannemen van zoodanige betrekking, dat een lid zich van een hem soms tegen zijne begeerte opgedragen of niet langer begeerd mandaat kan bevrijden. Nu heeft de kroon enkele sinecuren te harer beschikking, waarvan ‘the stewardship of the Chiltren Hundreds,’ meestal eenvoudig de ‘Chiltren Hundreds’ genoemd, de meest bekende is, eene betrekking waaraan geenerlei bezigheid, maar eenige bezoldiging of voordeel verbonden is, en door wier aanneming men dus zijn zetel verliest. Zoo nu iemand, die geen lid van het Parlement was, in het ministerie is geroepen of een tot minister benoemd lid door zijne constituenten niet is herkozen, wordt er gewoonlijk wel een aan het ministerie verknocht lid gevonden, die bereid is, in het belang van zijne partij, zijn zetel in het Lagerhuis op te offeren ‘by accepting the stewardship of the Chiltren Hundreds,’ welke betrekking altijd slechts zoolang door iemand wordt bekleed, tot er een ander komt, welke diezelfde gunst vraagt. Natuurlijk gaat geen lid daartoe over, tenzij hij de bijna mathematische zekerheid hebbe, dat de persoon, voor welken hij zoodanige opoffering doet, in zijne plaats zal worden gekozen. Maar bij de bekendheid van den politieken geest van bijna alle kiesdistrikten, kan men ook bijna altijd met zekerheid vooraf zeggen, hoedanig de uitslag der stemming zijn zal.

Omtrent de beide laatste hoofdstukken zullen we slechts deze aanmerking maken: dat, zoo we ons de stellingen of eischen der Chartisten wel herinneren, zij door ‘the secret ballot,’ geheime stemming, te vragen, niet bedoelen ‘dat het stemmen in het Parlement geheim zal zijn,’ zoo als

1 Zelfs ook wanneer hij slechts van de eene betrekking tot de andere overgaat, zonder daarbij bevordering te genieten. Dit kan soms, vooral wanneer het ministers geldt, tot ongerief aanleiding geven, daar de formaliteiten eener herkiezing toch minstens een tijdsverloop van veertien dagen eischen, en een minister vóór zijne herkiezing niet in het Lagerhuis mag verschijnen. Daarom werd ook nog onlangs, in het laatst van Maart j.l., voorgesteld, dien regel niet toepasselijk te verklaren op de ministers der kroon, die slechts van het eene departement tot het andere waren overgegaan, - of wel aan de ministers altijd toegang tot het Parlement, of zij leden waren of niet, te verleenen. De begeerte evenwel om, zoo 't maar eenigzins kan, in niets van de oude constitutionnele beginselen, regten en privilegiën af te wijzen, deed het voorstel verwerpen.

op bl. 112 wordt gezegd; maar wel dat de benoeming van de leden van het Huis der Gemeenten bij geheime stemming zal geschieden. De radikalen en hunne ultra's, de chartisten, verlangen dit, omdat, zeggen zij, eerst dan de kiezers inderdaad vrij zullen zijn in hunne stemming, en de mindere klassen zich dan niet zullen laten weêrhouden naar hun geweten te stemmen, uit vrees van daardoor soms aan de landeigenaren en fabrijkanten, van wie zij afhankelijk zijn, te mishagen. De meer bedaarden houden het tegen, juist omdat zij beweren, dat de kiezers zich dan veel meer door drijvers en volksmenners zullen laten leiden en inderdaad veel meer aan nadeelige indrukken bloot staan, dan zoo zij openlijk stemmen.

Hier eindig ik dit, reeds veel te uitvoerig geworden artikel. Aanvankelijk had ik het voornemen omtrent elk punt, dat mij bij de lezing van het boekje min juist was voorgekomen, te trachten dat min juiste aan te toonen. Spoedig bleek het echter wederom, hoe men soms bladzijden vol moet schrijven om het verkeerde van eene enkele zinsnede in het licht te stellen, zoodat ik mij er dan ook weldra bij moest bepalen, wilde ik geene verhandeling schrijven, uitvoeriger dan het beoordeelde stukje, slechts hier en daar een greep te doen en de meest treffende misvattingen aan te wijzen. Dat nog vele fouten onvermeld zijn gebleven en dit nog ligt met tal van autoriteiten had kunnen zijn aangetoond, zal elk opmerkzaam lezer van het werkje, die niet gansch met de britsche staatsinstellingen onbekend is, ja, daarover in de laatste jaren slechts één tijdschrift, de uitmuntende ‘Edinburgh Review’ las, ligtelijk bemerken[1]. Het gezegde, zoo

1 Bij voorkeur verwees ik herhaaldelijk naar dit tijdschrift (hoezeer nog veel minder dan ik wel had wenschen te doen), omdat het ook hier te lande in veler handen is, en dus gemakkelijker kan worden geraadpleegd dan allerlei afzonderlijke werken; omdat het steeds uitmuntende artikels geeft over elke politieke kwestie, welke in Engeland aan de orde van den dag is; omdat het den onderzoeker schier nimmer onbevredigd zal laten, die over de britsche staatsinstellingen wat meer wil weten, dan de schrijver van het hier behandelde stukje mededeelde; omdat het in Engeland groot gezag heeft, vooral bij de whigpartij, wier orgaan het is en wier uitstekendste hoofden er dikwerf in schrijven.
Zeker fransch schrijver ging welligt iets te ver, door te zeggen: ‘Quand le “Edinburgh Review” a parlé, on peut dire que l'opinion publique en Angleterre s'est prononcée.’ Maar het is geheel waar, dat men volkomen zeker kan zijn, elk belangrijk vraagstuk van den dag terstond op vrijzinnige en uitmuntende wijze in dat tijdschrift behandeld te zien en daaruit altijd het gevoelen van een of ander uitstekend lid der whigpartij, en daardoor eenigzins van die partij zelve, te leeren kennen.

ten minste de gegrondheid der kritiek niet kan worden betwist, zal evenwel reeds genoegzaam zijn ten bewijze, dat er heel wat op het boekje is aan te merken.

Ik had zeer gewenscht eene, ook wat den uiterlijken vorm, de inkleeding betreft, betere kritiek, een beter geheel, te leveren, en deze spoedig na de verschijning van het boekje het licht te doen zien, in de hoop daardoor welligt enkelen eerder te waarschuwen, hunne denkbeelden omtrent de britsche staatsinstellingen niet te vormen naar hetgeen de schr. hun daaromtrent mededeelt. Tot mijn leedwezen bleef het stuk veel langer onder handen dan gehoopt was; daardoor verloor het veel in eenheid van behandeling, en - waarom zou ik het niet zeggen? - nu er eindelijk een einde aan is gemaakt, bevalt het mij zoo weinig, dat ik het gaarne in de portefeuille zou hebben gelaten, zoo mij tot heden maar iets, dat naar eene kritiek van het werkje geleek, onder de oogen ware gekomen. Ik las er echter nog niets over dan aanprijzende aankondigingen in sommige dagbladen, die mij, ik beken het, den indruk gaven, alsof de schrijvers niet regt wisten, wat zij zoo aanprezen.

Aangezien naar mijn bescheiden oordeel kon worden aangetoond, dat de schrijver de zeer loffelijke taak, welke hij had opgenomen, op zeer onvoldoende wijze had ten einde gebragt, en zijn boekje onjuiste denkbeelden omtrent de zaak, waaromtrent hij zijne lezers wenschte voor te lichten, kon doen ontstaan, en geen ander de taak, om zulks aan te toonen, scheen op te vatten, zoo vond ik vrijheid mijne kritiek, hoe onvolkomen en onvolledig dan ook, publiek te maken.

Ik wil er zelfs wel bijvoegen, dat ik mij daartoe in zeker opzigt eenigzins verpligt gevoelde. Warm constitutionneel-monarchaal-gezind toch, en groot bewonderaar der britsche staatsinstellingen, voed ik de overtuiging, dat meerder bekendheid met deze en met hare werking niet dan nuttig kan

zijn voor de uitbreiding der constitutionnele begrippen hier te lande. Hoeveel gebrekkigs toch die instellingen aankleeft, hoe zeer zij in sommige opzigten mogen verouderd zijn en dringend hervorming behoeven, zoo hebben zij de natie tot een trap van constitutionnele en maatschappelijke ontwikkeling gebragt, welke hare meerdere bekendheid bij anderen, die dezen trap nog niet bereikten, hoogst wenschelijk maakt. Daartoe moeten echter omtrent die instellingen juiste begrippen worden verspreid en moet men het niet onopgemerkt laten, zoo aan het publiek daaromtrent verkeerde mededeelingen worden gedaan.

Dat het laatste in het hier behandelde boekje geschiedde, vertrouw ik eenigzins te hebben aangetoond.

April 1855.
W.Q.

Over de statistiek van blinden vooral in betrekking tot Nederland.

Onder de bewijzen dat men in onzen tijd, in verschillende rigtingen van onderzoek en kennis, meer en meer prijs stelt op eene exacte methode, en er op uit is om zooveel mogelijk de wetenschap der natuur zoowel als de wetenschap der verhoudingen, die tot het zamenleven betrekking hebben, op stellige grondslagen te vestigen, mogen wel in de eerste plaats genoemd worden de steeds toenemende belangstelling in de statistiek en de ijverige pogingen, die door onderscheidene regeringen in het werk gesteld worden, om door uitgebreide nasporingen de statistiek te vestigen en uit te breiden, terwijl van vele zijden door eene grondige studie dier wetenschap hare toepassing meer en meer bevorderd wordt. Immers, zoo onmisbaar het verzamelen van feiten wezen moge om den weg tot onderzoek te openen, even noodzakelijk is het, zoo men door het onderzoek tot goede en degelijke kennis wil komen, de wetenschap te beoefenen, die de feiten leert regelen en waarderen. Daarom is het noodig, bij het verzamelen van de statistische gegevens, bepaalde vragen te stellen, die men wenscht opgelost te zien; want hoewel uit de bouwstoffen, door de statistiek verzameld, vaak meer nut kan getrokken worden, dan men zich aanvankelijk had voorgesteld, en het in den aard der statistiek ligt, dat zij, als de uitdrukking van hetgeen werkelijk is, door eene bekrompene opvatting niet beperkt

wordt, zoo kan toch ook hier eene zekere rangschikking niet gemist worden, en juist die orde, die schikking der feiten is het, waarvan het voornamelijk afhangt, of men degelijke zaken en een helder inzigt er door zal winnen, dan of het slechts een oppervlakkig en minder juist begrip is, hetwelk daaruit zal voortkomen. Zoo kan men begrijpen dat de statistiek, voor zooverre zij het verzamelen van bouwstoffen tot voorwerp heeft, als wetenschap beoefend moet worden, en dat zij eerst dan, wanneer zij door een wetenschappelijken geest geleid wordt, nuttige vruchten kan leveren. Wat La Place bij het uiteenzetten van de beginselen der kansberekening zoo juist opmerkt, ten aanzien der waarschijnlijkheid, dat zij deels betrekking heeft tot onze onkunde, deels tot onze kennis, mag men op de statistiek veilig toepassen; ook hier heeft men te doen met verhoudingen, die men deels als bekend, deels als niet gereedelijk bereikbaar voor een onmiddellijk onderzoek beschouwt. Het rangschikken zelf onderstelt reeds eenige meerdere bekendheid met de feiten; maar het ware een niet zeer vruchtbare arbeid, zoo men slechts bevestiging van het bekende of beslissing van strijdige meeningen als uitkomst der statistiek verlangde. Wel zijn het zelden zulke verrassende resultaten als die men door redenering en eenvoudige inductie uit een gering aantal van waarnemingen kan verkrijgen, maar toch geeft het aaneensluitend geheel der statistiek niet zelden een blik op de zaken, die vruchtbaar kan zijn in velerlei toepassingen en gevolgtrekkingen; toch geeft de groote regelmatigheid in de verschijnselen der physische wereld, zoowel als in die van de sociale verhoudingen en verschijnselen, ons dikwijls bij de statistieke nasporingen ruime stof tot nadenken, gelijk dit onder anderen door Valentin Smith van Lyon, in zijne ‘Memoire sur la philosophie de la statistique’, regt helder uiteengezet is (‘Bulletin de la Commission centrale de statistique,’ uitgegeven door het Ministerie van Binnenlandsche Zaken van België, Tom. IV).

Wij willen er slechts aan herinneren, hoe reeds sedert het jaar 1850, in Adressen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, door het Utrechtsche Genootschap aangedrongen is op het instellen van een centraal bureau voor de statistiek en eene statistische commissie; hoe in art. 162 der Provinciale Wet bepaald is, dat in elke provincie een statistisch bureau zoude gevestigd worden. Wel erkent onze

regering, dat het hier eene wetenschap geldt, die, terwijl zij de kennis der stoffelijke, verstandelijke en zedelijke hulpbronnen der natie ten doel heeft, hare bescherming en ondersteuning verdient, doch zij verklaart tevens, dat zij het ongeraden oordeelt tot eene dadelijke verwezenlijking der voorstellen over te gaan. Het laat zich dus aanzien, dat eene goede statistiek voor ons land nog wel eenigen tijd tot de *pia vota* zal behooren.

Onder de rubrieken van de statistiek der bevolking is die der blinden een der moeijelijkste, en wel in de eerste plaats omdat de bepaling van hetgeen hiertoe gerekend zal worden, door zulke verschillende opvattingen kan gewijzigd worden. Nemen wij den doofstomme en blinde naast elkander, dan zal men terstond het aanmerkelijk verschil ontwaren.

De doofstommen vormen een geheel afgesloten rubriek; er bestaan hier geene verschillen in graden; verreweg het grootste gedeelte is van de geboorte af aan, of ten minste van de eerste levensjaren af, verstoken geweest van het zintuig van het gehoor. Zoo telde men in België op 1746 doofstommen slechts 370 gevallen, die na de geboorte ontstaan waren; en dat deze meerendeels op een vroeger levenstijdperk vallen, kan men door eene opgave van elders (uit het Doofstommen Instituut te Stratford) afleiden, waaruit blijkt, dat bij eene vergelijking, loopende over de tien eerste levensjaren, 89 pCt. voor de eerste helft komt. Op iederen leeftijd daarentegen kan het gebrek der blindheid ontstaan.

De doove, die nog eenige gewaarwording van geluid heeft, is niet doofstom; de mensch, die lichtsgewaarwording heeft, voor wien dus het zintuig als zoodanig nog bestaat, maar wiens gewaarwordingen niet verder gaan dan die onderscheiding van licht en duister, wordt onvoorwaardelijk als blind aangemerkt. Wanneer men slechts de rij dergenen, die in inrigtingen voor onderwijs of in werkgestichten als blinden opgenomen zijn, doorloopt, dan zal men zich spoedig overtuigen, dat het aantal der absoluut blinden, in evenredigheid tot hetgeen onder deze rubriek in het algemeen gebragt wordt, betrekkelijk gering is te noemen. Zal nu de statistiek zich bij deze volslagen blinden alleen bepalen? Waarlijk, zij zoude dan slechts zeer onvolledig zijn. Maar hoe ver zal zij dan gaan, en welke zullen de *kenmerken*, welke de *grenzen* zijn? Wij zijn hier reeds

in de gelegenheid de toepassing te maken van het beginsel waarover wij straks spraken, dat namelijk bij het verzamelen der statistische gegevens de beginselen van hetgeen men wenscht te leeren kennen, vooraf moeten vastgesteld worden.

Wij noemden naast elkander de *grenzen* en de *kenmerken*. Het schijnt misschien overbodig, daar juist de kenmerken gebezigd moeten worden om de grenzen te bepalen; maar indien men nagaat, hoe in den regel de statistiek van blinden verzameld wordt, zal het spoedig blijken dat het niet overbodig is over beide afzonderlijk te spreken. Zoo wordt veelal, bij het opmaken van de statistiek der bevolking, de opgave van het aantal blinden door de gemeentebesturen verschaft, en daarbij weinig gelet op het zeer uiteenloopende der gevallen, die onder het cijfer van blinden begrepen worden; het kan dus niet missen, of op zoodanige wijze zal er eene groote ongelijkmatigheid gevonden worden, voor zoo verre het gevallen aangaat, die men rekent binnen de grenzen van het onderzoek gelegen te zijn. Het ware dus voor de statistiek wenschelijk, dat men met meerdere zorg onderscheidde, en dat men door het stellen van bepaalde beginselen meerdere rubrieken vormde, waardoor het overzigt juister en volledіger werd. Wij zullen op enkele van deze punten straks nader de aandacht vestigen, en merken hier voorloopig op, dat men, bij de laatste volkstelling in Engeland, slechts in het algemeen de rubrieken van doofstommen en blinden bij de lijsten gevoegd heeft om door de bewoners te laten invullen; wilde men nu beweren, dat het toen verkregen cijfer de som uitdrukte der volslagen blinden, dan ziet men gemakkelijk in, dat hiervoor de gronden al zeer zwak zijn. Bij de volkstellingen, die in Noorwegen in de jaren 1835 en 1845 verrigt werden, telde men eerst diegenen, die op beide oogen, en diegenen, die slechts aan een oog blind waren, afzonderlijk, terwijl bij de laatste telling alleen de volslagen blinden in rekening genomen werden. Door de Bestuurders van het Instituut tot onderwijs van blinden te Amsterdam werd zes jaren geleden een opzettelijk onderzoek in het werk gesteld aangaande het aantal blinden hier te lande, waarbij men de onderscheiding van volkomene en onvolkomene blindheid aannam, - eene onderscheiding, die voor het oogmerk, hetwelk men zich daarbij voorstelde, van veel belang te achten was. Men ziet uit deze aanwijzing genoeg, hoe verschillend de resultaten moeten zijn, die men verkrijgt, naar de verschil-

lende beginselen en de verschillende wegen, die men kiest om de opgaven voor de statistiek te verzamelen.

Terwijl wij over de statistiek der blinden handelen, willen wij achtereenvolgend eenige onderwerpen doorloopen, die hier in aanmerking verdienen te komen, voor zoo verre zij tot de kennis der blindheid zelve betrekking hebben.

I°. De eerste indeeling der blindheid, waarop wij te letten hebben, is die van aangeborene blindheid en diegene, welke in het verloop van het leven ontstaan is. Het getal van aangeboren blindheid is in evenredigheid der laatstgenoemde hoogst gering. Onder de gevallen nu van aangeboren blindheid zijn er sommige, die niet tot de ongeneeslijke behooren; bepaaldelijk verdient daarbij de aangeboren katarakt in aanmerking genomen te worden; veel zeldzamer zijn de gevallen van teruggebleven pupilvlies. Aangeboren verlamming van de oogzenuw, de zwarte staar, komt niet zelden in verband met hersenwaterzucht voor. Kinderen, die hieraan lijden, blijven zelden in het leven; zoo zij evenwel met dit hersengebrek opgroeijen, ligt het in den aard der zaak, dat hunne verstandelijke vermogens in den regel mede gekrenkt zijn.

Men begrijpt onder de aangeborene blindheid dikwijls die gevallen, waar door de oogontsteking van pasgeborenen eene vernietiging van het oog, of althans eene zoodanige verwoesting ontstaat, dat het orgaan voor zijne verrigting ten eenemale ongeschikt is.

Onder de oorzaken van blindheid telde men vroeger in de eerste plaats de kinderpokken, en het mag wel als een der belangrijke voorregten der koepokinenting beschouwd worden, dat zoo uiterst weinig gevallen van blindheid uit deze oorzaak meer aangetroffen worden.

In het verder verloop der kindschheid is het althans de klierziekte, die, in talrijke gevallen van meer of minder volledige blindheid, hare verderfelijke gevolgen openbaart.

In den volwassen leeftijd treft men sommige beroepsbezigheden en handwerken aan, die voor het gezigtsvermogen een verderfelijken invloed uitoefenen. Men vergete hierbij evenwel niet, dat deze, even als verschillende ziekten, en andere schadelijke invloeden, wel belangrijke oogziekten doen ontstaan, maar naar evenredigheid zelden tot volledige blindheid aanleiding geven. Op dit tijdvak van het leven valt intusschen eene geheel bijzondere oorzaak van blindheid, die door het groote aantal van slagtoffers en den

treurigen invloed, waardoor krachtige jongelingen en mannen plotseling in hunne loopbaan gestuit worden, schier meer dan eenige andere onze aandacht verdient; wij bedoelen de militaire oogziekte.

Doorloopen wij de verdere levenstijdperken, dan vinden wij meer toenemende oorzaken van blindheid; niet slechts dat het orgaan van het gezigt op zich zelf voor vermindering van vermogen vatbaar is bij het klimmen der jaren, waardoor de eenvoudige verzwakking en andere gebreken van het gezigt der oude lieden ontstaan, maar ook reeds vroeger zien wij bij rheumatische ziekten en zenuwlijden blindheid en niet zelden ongeneeslijke blindheid ontstaan; de graauwe staar (katarakt) en de zwarte staar (amaurosis) zijn beiden ziekten, die bij middelbaren leeftijd en in den ouderdom, helaas! maar al te veelvuldig voorkomen.

Dit vlugtig overzigt zal voldoende zijn om aan te toonen, welk eene tallooze verscheidenheid van gevallen onder die statistiek der blinden zamengevat wordt. Wij willen, ten aanzien van de opgaven die hieruit voor de statistiek voortvloeijen, ons tot eene enkele opmerking bepalen, daar wij anders te zeer op het eigenaardige gebied der geneeskundige statistiek zouden komen. Het is een geheel eigen onderwerp, dat hiermede wel zeer naauw verbonden is, maar om de wetenschappelijke ontleding der feiten, die daaraan de meeste waarde moet schenken, het beste door de geneeskundigen zelve bearbeid wordt, en dus beter van de algemeene statistiek uitgesloten wordt, niet om het daarvan geheel te scheiden, maar veeleer om het na eene grondige bearbeiding met des te meer vrucht aan de algemeene statistiek aan te sluiten.

Wanneer men door de telling der bevolking het getal blinden verkregen heeft, dan is de eenvoudigste indeeling die, welke op het onderscheid van geslacht en leeftijd berust; maar bij die bepaling van den leeftijd ziet men immers reeds dadelijk, dat hier twee verschillende reeksen zamengevat worden. In de eerste plaats namelijk diegenen, welke van een vroeger levenstijdperk reeds blind waren, en diegenen, welke korten tijd vóór het aangegeven levenstijdperk blind geworden zijn; terwijl in de eerste reeks weder onderscheiden moet worden het getal dergenen, die, van eene onvolkomene blindheid of van eene geneeslijke blindheid hersteld, van de registers der blinden verdwijnen,

of omgekeerd de zoodanigen, die onvolkomen blind waren, en daarom nog niet onder de statistiek van blinden begrepen waren, doch bij toenemende gebrekkigheid van het gezigtsvermogen later medegeteld worden. Zoo zal men dan vinden, dat het getal voor de verschillende leeftijden hoogst onregelmatig moet uitvallen, en men met zeer zamengestelde verhoudingen te doen heeft, die bij het gebruik der cijfers somwijlen als onverschillig aan te merken zijn, maar die toch, wanneer van de statistiek eene veelzijdige toepassing zal gemaakt worden, wanneer de statistiek wetenschappelijk bearbeid wordt, niet ongescheiden mogen blijven.

II°. Eene andere algemeene indeeling betreft de plaatsen, waar de blinden bij de telling gevestigd zijn: het is vooral de onderscheiding van het platte land en de steden, welke in aanmerking verdient te komen, en onder de steden zijn het wederom de fabrieksteden, de handelsteden en de andere klassen van steden, die men bijzonder moet nagaan. Ook hier zijn enkele bronnen van dwaling, welke, zoo men slechts eenmaal daarop opmerkzaam is, gemakkelijk vermeden kunnen worden. Als voorbeeld mogen hier de resultaten der laatste volkstelling in Engeland dienen, waarbij wij de opmerkingen willen voegen, die daarbij door George Graham in het statistische Rapport ‘Census of Great Brittain, 1851,’ gemaakt zijn. Er wordt daar namelijk beweerd, dat de plaats, waar men de blinden bij de telling gevestigd vindt, niet noodzakelijk zijne vroegere woonplaats behoeft te zijn, dat zelfs in sommige steden of streken de oorzaken der blindheid zeer aanmerkelijk zijn zullen, en men in strijd hiermede slechts een betrekkelijk gering aantal blinden aldaar aantreffen zal. Zulks is bijv. het geval in fabriek-steden en -districten. De door zijne blindheid voor den arbeid ongeschikte werkman zal zich slechts zoolang daar ophouden, als hij nog in zijn onderhoud kan voorzien of er voor hem gezorgd wordt. Voor zooverre dit het geval niet is, zal een goed deel zich naar elders begeven, en wordt dus het cijfer der blinden in zoodanige plaatsen kleiner dan men zulks a priori zoude kunnen verwachten. Een tweede punt, hetwelk hierbij in aanmerking moet genomen worden, betreft het meer of minder getal van hoogbejaarden onder de bevolking, waardoor schijnbaar een ongunstig cijfer door de statistiek geleverd wordt, doch inderdaad de plaatselijke oorzaken van blindheid geene ongunstigere verhouding op-

leveren. In de laatste volkstelling in Engeland heeft men daarvoor een duidelijk bewijs. Het totaal van blinden in het geheele Koninkrijk bedroeg 21,487, dus 1 op 975 inwoners. Het blijkt nu dat de verhouding der blinden in Londen bedroeg 1:1025; in Manchester 1:1107; in Liverpool 1:998; in Birmingham 1:1181; in Sheffield 1:1141. In het meerendeel der fabriek- en mijn-districten (manfacturing and mining Countries) was het betrekkelijk getal blinden aanmerkelijk veel kleiner; daar leverde namelijk de statistiek de volgende uitkomsten: In Yorkshire en West-Riding 1:1231; in Cheshire en Lancashire 1:1167; in Durham 1:1163; in Staffordshire 1:1082. Zonder de door ons reeds vermelde oplossing staan daartegenover bijna als onbegrijpelijk de hooge cijfers in Essex, Suffolk en Norfolk van 1:888; in the Northern Counties van 1:823; en in Herefortshire van 1:655. Teregt wordt evenwel hierbij opgemerkt, dat men zich moet wachten om uit deze cijfers te besluiten, dat de landprovinciën eene ongunstige verhouding voor de blindheid zouden opleveren. De reden waarom hier de blinden in veel grootere getale dan in de handel- en fabrieksteden en districten voorkomen, moet volgens het rapport in den leeftijd der blinden gezocht worden; men vindt toch de meeste blinden onder de hoogbejaarden, zoodat bijna de helft der blinden boven de 60 jaren waren; waar dus de meeste hoogbejaarden zijn, daar zoeke men ook de meeste blinden, dus in de landbouwende provinciën. In Londen en in fabriek-steden en districten heeft men jonge krachtige personen noodig; deze stroomen dan daarheen en de bevolking wordt zoodoende met eene massa menschen vermeerderd, die er zich slechts tijdelijk ophouden; deze maken derhalve noodzakelijk het cijfer voor de statistiek van blinden gunstiger, en wel in de genoemde plaatsen bijna evenredig met de meer ongunstige verhouding, die er uit voortkomt voor de andere.

Wat nu het bedoelde cijfer voor de leeftijden betreft, komt het mij niet onbelangrijk voor, dit hier mede te deelen, daar het in het kort een overzigt levert over de verhouding der blindheid in drie tijdperken van het leven, die in meerdere opzigten voor de maatschappelijke betrekking een belangrijk onderscheid opleveren. Onder het geheele getal blinden in Engeland waren 2929 beneden de 20 jaren; 8456 van 20-60 jaren, en 10,102 van 60 jaren en daarboven. Men ziet hier-

uit, dat slechts 14 pCt. van het geheele getal onder de 20 jaren, 39 pCt. van 20-60 jaren, en niet minder dan 47 pCt. van 60 jaren en daarboven voorkomen. In Brunswijk geeft Lachmann[1] als gemiddelde uit de tellingen van 1834, 1836, 1838 en 1842:19,4 pCt. onder de 20 jaren, 51,8 pCt. van 20-60, 28,8 pCt. boven de 60 jaren. Inderdaad een opmerkenswaardig verschil, wanneer men de statistiek dezer beide landen voor de verdeeling naar leeftijden onderling vergelijkt.

Ik heb met eenige meerdere breedvoerigheid hier de cijfers medegedeeld, die in de volkstelling van Engeland verkregen zijn omtrent de plaatselijke verschillen in het getal blinden. Er blijkt daaruit, dat het niet genoeg is dit getal alleen te kennen, maar dat men, om gevolgtrekkingen uit de cijfers af te leiden, eene massa van bijzondere omstandigheden in rekening moet brengen. Wie nu mogt meenen, dat men de gegevene oplossing overal onvoorwaardelijk konde toepassen, zoude spoedig op eene onaangename wijze verrast worden door uitkomsten van andere volkstellingen, die daarmede al zeer in strijd zijn. Of men daarom de bedoelde oplossing zal mogen verwerpen, willen wij niet beslissen, en meenen zelfs, dat daarvoor geen genoegzame grond is, voor zooverre zij, die de statistische nasporingen zelf verrigt of van nabij gevolgd hebben, en daarbij beter in de gelegenheid waren in de eigenaardige verhouding in te dringen, de beste commentatores geacht moeten worden van de gevondene uitkomsten van het onderzoek. Het is dus met het oogmerk om de noodzakelijkheid van zoodanige kennis, die in de bijzonderheden doordringt, te bewijzen, dat ik hier ter vergelijking de resultaten der statistische nasporingen in België mededeel. Wij ontleenen deze aan de ‘Statistique des sourds-muets et des aveugles de la Belgique d'après un recensement opéré en 1835,’ par M. le Docteur D. Sauveur (Bulletin de la Commission centrale de statistique, Tome III, 1847). Gaat men in de eerste plaats de verhouding volgens de provinciën na, dan ziet men, dat het geringste aantal in Luxemburg voorkomt (1:1736), dat het grootste daarentegen gevonden wordt in Luik (1:1125), in Henegouwen (1:1195), in Namen (1:1234), in Oost-Vlaan-

1 W. Lachmann, Ueber die Nothwendigkeit einer Zweckmässigen Einrichtung u. Verwalt. v. Blinden-Unterrichts-Erziehungs-Instituten. Braunsw., 1843.

deren (1:1253). Wijders wordt door den schrijver, als slotsom der tabellen, onder anderen aangevoerd, dat de blindheid veel minder op het land dan in de steden voorkomt. Onderzoeken wij dit een en ander na, dan zal men spoedig zien, dat hier nog veel sterker sprekende verschillen voorkomen; terwijl namelijk in het algemeen de verhouding van de steden stond als van één blinde op de 792 inwoners, was dit op het land slechts 1:1091. Wij komen later op de berekening der blinden, die door de militaire oogontsteking het gezigt verloren hebben, terug, doch vermelden hier slechts, in verband met het onderwerp hetwelk ons nu bezig houdt, dat tegenover 271 mannen en 6 vrouwen in de steden, overstonden 621 mannen en 9 vrouwen op het land, die door genoemde oorzaak blind geworden waren. In de provincie Antwerpen telt men voor het land 1 blinde op de 1251 inwoners, terwijl deze verhouding in de stad staat als 1:692. Te Brussel is, terwijl in de provincie Braband de verhouding staat als 1:1319, op 868 inwoners één blinde. De gevallen van militaire ophthalmie verhielden zich in de provincie Antwerpen voor stad en land gelijk, doch voor Brussel was het verschil van 29 gevallen voor de stad tegenover 36 voor het land, zoodat dus hier het geringere aantal blinden nog bezwaard werd door eenige meerdere gevallen van militaire ophthalmie. In verband met de medegedeelde cijfers, waardoor wij het verschil van onderscheidene provinciën aangewezen hebben, zal het niet onbelangrijk zijn de cijfers voor sommige steden hierbij te voegen. In de provincie Luxemburg nemen wij het getal der bewoners van de verschillende steden te zamen, en vinden, zoo wij hier, even als wij dat bij de volgende opgaven mede zullen doen, de gevallen aftrekken van militaire oogontsteking, eene verhouding van 20 blinden op 18,687 inwoners, of 1:934. Voor het land verkrijgt men 76:148,006 = 1:1,947. In Luik levert de stad zelve 41:60,448 = 1:1,472, op het land treft men daarentegen op eene bevolking van 286,537 bewoners 264 blinden, hetgeen dus eene verhouding geeft van 1:1,086, en gemiddeld voor de geheele bevolking der provincie 1:1,125. In de provincie Henegouwen telt Bergen op 23,231 inwoners 42 blinden (1:529), Doornik 31 blinden op 25,665 (1:828); op het land heeft men 386 blinden over eene bevolking van 502,512 bewoners, zijnde dus 1:1,302. Wij zouden gemakkelijk hierbij

nog eene menigte opgaven voor andere landen, zoo als die bij Lachmann voorkomen, kunnen voegen, doch willen bij de opgegevene ons bepalen, uit vrees van te vermoeijend door deze opsomming te worden. Zij spreken overigens duidelijk genoeg. Antwerpen en Brussel, vergeleken met Luik, doen ons een eigenaardig verschil kennen, hetwelk weinig in overeenstemming is met de stellingen van het Engelsche rapport. De ongunstige verhouding der steden wordt door het meerdere getal blinden op het land in alle aangehaalde voorbeelden verbeterd; nergens is dit zoo duidelijk als in Henegouwen, waar de cijfers van Bergen en Doornik eene buitengemeen ongunstige verhouding doen kennen, en daarentegen het cijfer voor het land juist gelijk staat met het gemiddelde voor het geheele koningrijk.

III°. Eene derde, hoogst gewigtige indeeling voor de blindenstatistiek betreft den graad van blindheid. Men zoude van eene onderscheiding in geneeslijke en ongeneeslijke blindheid waarschijnlijk niet veel nut kunnen trekken, daar toch de bepaling zelve aan zoo vele verschillende opvattingen onderhevig is; immers alleen door een naauwkeurig onderzoek van alle twijfelachtige gevallen kan men eenigermate juiste opgaven verkrijgen; bij eene meer oppervlakkige beoordeeling zal eene groote ongelijkmatigheid niet wel vermeden kunnen worden, en verliezen de statistieke cijfers op dit punt dus hunne waarde geheel. Eene andere onderscheiding, waarvan wij reeds met een woord melding gemaakt hebben, is die van volkomene en onvolkomene blindheid. Bij de statistiek, die door bestuurders van het Instituut tot onderwijs van blinden, in het verslag van 1849-1851, opgegeven is, vindt men deze onderscheiding toegepast en tevens vermeld op hoedanige wijze in de circulaire, waarbij de opgave van het getal blinden gevraagd werd, de aanwijzing daartoe gesteld was. ‘Bij de soms moeijelijke grensbepaling tusschen blindheid en zwakte of ziekelijke aandoening van het gezigt,’ zoo lezen wij aldaar bl. 36 den inhoud der circulaire, ‘zijn op de tabel slechts onderscheiden: 1° *volkomen blind* of volledig gemis van gezigtsvermogen, daaronder begrepen ook dien toestand, waarbij nog eenige onderscheiding tusschen licht en donker mogelijk blijft, zonder evenwel eenig voorwerp door het oog te kunnen waarnemen. 2° *onvolkomen blind*, of die toestand van het gezigtsvermogen, waarbij de voorwerpen nog eenigzins

onderscheiden worden, maar van den vorm en den afstand geen voldoende kennis verkregen wordt; onder deze klassificatie worden b.v. diegenen begrepen, die zich niet alleen zonder hulp op straat kunnen bewegen, die het gewone lager onderwijs niet kunnen volgen, die niet in staat zjin eenig handwerk, waarbij het gezigtsvermogen benoodigd is, op de wijze der zienden uit te oefenen' enz. Ik heb deze woorden hier aangehaald, om te doen zien, hoe zeer het doel, hetwelk men zich stelt, zijnen invloed op de feiten, die verzameld worden, doet gelden. Want toch, men ziet het duidelijk in, dat de kenmerken, welke hier gekozen zijn, juist sluiten op de vraag: of de individuën de hulp van het Instituut behoeven, in zoo verre als zij door het gemis van het gezigtsvermogen in hunne bewegingen belemmerd worden, buiten de gelegenheid gesteld zijn om het gewone schoolonderwijs met vrucht bij te wonen, een speciaal onderwijs behoeven en door het aanleeren van een ambacht of beroepsbezigheid, geschikt voor blinden, tot eene maatschappelijke bestemming opgeleid moeten worden. Voor dit doel was de grondslag dier statistiek volkomen juist, maar niemand zal beweren dat, wanneer er sprake is van een blinden-statistiek in het algemeen, de aldus opgevatte onderscheiding geheel juist kan genoemd worden: de eerste klasse toch bevat werkelijk volkomen en onvolkomen blinden; waar nog lichtsperceptie bestaat, zoude men streng genomen geene volkomene blindheid mogen aannemen. Een lijder aan katarakt vertoont de verschijnselen, die geheel beantwoorden aan die, welke men hier gesteld vindt, en toch zal men, in aanmerking nemende dat deze blindheid door eene kunstbewerking genezen kan worden, hem niet onder de volslagen blinden mogen rangschikken. Eene verduistering van het hoornvlies kan een tijd lang de pupil bedekken en op deze wijze het licht slechts als door een nevel in het oog doorlaten: eene eenvoudige resorbtie van de uitgezweete stof, eene beperking van de troebele vlek op het hoornvlies, zal van den volkomen blinde misschien binnen korten tijd een duidelijk ziende maken. En wanneer men op de eigenlijke physiologische beteekenis van blindheid let, dan zal men evenzeer moeten toestemmen, dat de indeeling daaraan almede niet beantwoordt, daar toch in de eerste plaats de lichtsperceptie en in de tweede plaats de waarneming van het beeld moet onderscheiden worden; waar lichtsgewaarwording ontbreekt, daar is volle-

dig gemis van functie, daar is het even goed, alsof het zintuig niet bestond, daar is volledige blindheid; waar, door ziekelijke veranderingen der middenstoffen, door welke de lichtstralen tot het netvlies doordringen, of door ziekelijke aandoening der deelen, die onmiddelijk met het netvlies in verband staan, de vorming van het beeld verward wordt, waar slechts eene schemering of nevel, maar geene duisternis bestaat, daar is, physiologisch opgevat, eene onvolkomene blindheid.

Wij bepalen ons bij deze drie punten, die de belangrijkste verhoudingen voor de indeeling der blinden-statistiek bevatten. Het blijkt, uit hetgeen daarbij door ons opgemerkt werd, genoeg, dat zelfs, wanneer men zich slechts bij het meest algemeene bepaalt, daarbij toch het bijzondere doel, hetwelk als opgave bij de statistieke vragen gesteld kan worden, niet uit het oog verloren mag worden; en dat, wanneer men voor een bepaald oogmerk de statistieke gegevens raadpleegt, het gemis al spoedig gevoeld wordt, wanneer, bij het verzamelen der statistieke feiten, op het gebruik, dat daarvan konde gemaakt worden, niet bijzonder gelet is. Te loochenen is het niet, dat bij eene algemeene volkstelling aan al de bijzondere eischen niet wel kan voldaan worden; immers bij den grooten omvang van zoodanigen arbeid zal men niet aarzelen te bekennen, dat het niet goed is te veel in bijzonderheden daarbij in te dringen, en dat wel het minste in staten van grooten omvang.

Eenige bijzonderheden omtrent de wijze, waarop, bij de laatste algemeene volkstelling in Engeland, de verzameling der statistiek van de bevolking opgemaakt is, zullen het beste een denkbeeld van dien arbeid geven. Zij zijn ontleend aan de mededeelingen, die William Farr aan het algemeene statistieke Congres te Brussel in 1853 gedaan heeft. Volgens besluit der wetgevende magt zoude den 31sten Maart 1851 eene algemeene volkstelling plaats hebben, en werd daarbij bepaald, dat aan de woningen lijsten zouden worden afgegeven, waarin de volgende rubrieken ter invulling voorkwamen: de naam, de graad van verwantschap met het hoofd van het gezin, de burgerlijke betrekking, geslacht, leeftijd; rang of beroep, geboorteplaats, aanwijzing van doofstommen en blinden. Men schreef vooraf aan de 2190 beambten van het Registral-office om het noodige aantal bezoldigde dienaren aan te stellen, ten einde in één dag al de

lijsten op te halen. Een getal van 30,610 personen werd tot dat oogmerk in werking gesteld. Hieronder zijn niet begrepen de personen, die door de Sheriffs in Schotland en de Gouverneurs der eilanden benoemd werden, wier getal nog 8,387 bedroeg. Door deze personen nu werden op den bepaalden dag bijna alle declaratiën, ten getale van 4,312,388, opgehaald. Vóór den 8sten April moesten door de bedoelde personen de declaratiën in boeken overgedragen worden, die door de 3200 beamten van het Registral-office moesten gerevideerd en vóór den 22sten April bij het hoofd voor den burgerlijken stand van het district ingediend worden; tegen het einde der maand Mei gewierden zij aan het Centrale-bureau en werden hier met zorg nagegaan en uitgewerkt. ‘Grace au travail d'un nombre d'employés,’ zegt de genoemde berigtgever, ‘qui, à un certain moment, s'est élevé à près de 100 (parmi lesquels on comptait des hommes très capables et très actifs) occupés au *travail à la pièce*, pour employer une expression industrielle, pendant un laps de temps considérable, de neuf heures du matin jusqu'à huit heures du soir, les données recueillies concernant les 21,121,967 habitants de la grande Bretagne ont été analysées et combinées de diverses manières.’ Het deel, waarin de bijzonderheden, die betrekking hebben tot den leeftijd, het beroep, de geboorte, enz., gevonden worden, en waarin het getal en de leeftijd der doofstommen en blinden opgegeven wordt, is in de maand Julij van het vorige jaar in het licht verschenen, terwijl tijdens de mededeeling aan het Belgische Congres reeds drie deelen, welke onderscheidene andere bijzonderheden bevatteden, uitgekomen waren.

Met hoeveel zorg en ijver, met welk eene navolgingswaardige orde dit onderzoek ook in het werk gesteld zij, en hoeveel nut men daarvan in alle opzigten moge verwachten, zoo kan ik toch niet ontveinzen, hoe, naar mijne meening, eerst door een hierop gevolgd bijzonder statistiek onderzoek voor het bepaalde onderwerp van blindheid, inderdaad aan de eischen zoude voldaan zijn. Zoodanig speciaal onderzoek zoude evenwel niet te uitsluitend op één doel moeten ingerigt worden, maar diende zooveel mogelijk de verschillende punten te omvatten, die bij de blinden-statistiek van belang zijn. Voor zooverre de blinde onder de klasse van hulpbehoevenden gerekend wordt, is reeds uit dit gezigtspunt veel belangrijks daarvan na te gaan; doch

meestal is het te uitsluitend op dit punt, dat de aandacht gevestigd is. Ware het nu, dat werkelijk bij de verzameling der statistieke gegevens dit oogmerk op den voorgrond gestaan had, en men zich met alle bijzonderheden bekend gemaakt had, die er bij in aanmerking verdienen te komen, dan zouden de gevolgtrekkingen zeer gereedelijk te maken zijn. Zoodanig eene statistiek heeft Lachmann voor Brunswijk met bewonderenswaardige zorg verzameld; voor andere staten ontbreken ons echter dergelijke uitvoerige nasporingen, zoodat men daar alleen bij benadering besluiten kan afleiden, die, zoo men ze op de verhoudingen van Brunswijk wil construeren, slechts losse conjecturen worden. Bij het positieve van den inhoud der statistiek moet men dergelijk eene benaderende gevolgtrekking zeer voorzigtig beperken, zoo men geen gevaar wil loopen de waarde der statistiek in de algemeene schatting te verminderen, en geheel in strijd te geraken met het beginsel zelf, waarvan men uitgaat.

Het ligt niet in het plan van mijne opmerkingen over de blinden-statistiek, in bijzonderheden de punten te vervolgen, die door dezen weg van onderzoek bekend geworden zijn. Doch hetgeen ik mij vooral voor oogen stelde, was om iets bij te dragen, ten einde de belangstelling voor het onderwerp onder ons op te wekken, op de leemten en behoeften, die zich bij ons zoo zeer doen gevoelen, opmerkzaam te maken, en daarmede eenige beschouwingen te verbinden aangaande de behoefte aan verzorging en ondersteuning van blinden.

Eene eerste vraag, die zich hierbij voordoet, is die betreffende het totaal getal blinden bij ons te lande; en het antwoord daarop, wij moeten het, helaas! schuldig blijven. Bij onze volkstellingen heeft men er geen acht op geslagen. Terwijl in andere landen van regeringswege of door de statistische bureau's daaromtrent bepaalde nasporingen zijn gedaan, heeft men bij ons dit veld nog bijna geheel onbearbeid gelaten. Het zoude niet moeijelijk zijn voor de nalatigheid op dit punt eene vrij waarschijnlijke oplossing te geven. Men meent veelligt het minder noodig te hebben, omdat immers in de behoeften der blinden toch wel voorzien wordt, al is het ook dat men hun getal niet juist kent, en buiten de onmiddelijke gevolgtrekkingen, die uit zoodanige statistieke kennis van het getal blinden afgeleid kunnen worden, voorshands het onderzoek niet veel belangrijks zal opleveren. Maar wat zoude het baten, dergelijke redenen op te sommen, die in

meerdere of mindere mate als beschuldigingen zouden te beschouwen zijn; er bestaat eene algemeene verklaring, die ons voldoende rekenschap kan geven, dat men namelijk, naar evenredigheid van hetgeen de statistiek in onzen tijd leveren kan, nog weinig daaraan hier te lande gearbeid heeft.

Sommigen hebben gemeend door eene vergelijking met andere landen het vermoedelijke cijfer van blinden in Nederland te kunnen schatten. Wij hebben gezien, dat de laatste volkstelling in Engeland eene verhouding in dat rijk heeft doen kennen van 1:975. Vergelijken wij dit cijfer, hetwelk ons volgens de waarborgen, die de wijze van verzameling der statistieke gegevens oplevert, als een vrij zekere grondslag voorkomt, met de statistiek van andere Staten. In Frankrijk heeft men berekend, dat de verhouding in 1836 stond als 1:1357, welke verhouding later iets ongunstiger geworden is. In Pruissen telde men in het jaar 1831 1:1415; in het jaar 1834 1:1406; in 1837 1:1378; terwijl bij de telling van 1852 eene verhouding gevonden is van 1:1682. Zoodanig eene belangrijke vermindering van het getal blinden, in verhouding tot de bevolking, doet een niet ongegrond vermoeden ontstaan tegen de juistheid der opgaven. In België vindt men als resultaat van het onderzoek, in 1835 ingesteld, eene verhouding van 1:1009 inwoners. In Zweden trof men in 1840 eene verhouding aan van 1:1091[1]; verreweg worden al deze staten door Noorwegen overtroffen, waar men in 1835 het ongeloofelijk hooge cijfer van 1:566 vindt opgegeven, terwijl in 1845 eene nog ongunstiger verhouding gevonden werd, namelijk van 1:482. Wij bepalen ons bij de opgave van deze Staten, die men, benevens verscheidene andere, vinden kan bij Lachmann, waarvan zij overgenomen zijn in het werk van H.M. Duparc, ‘De blindenverzorging, benevens de middelen tot hare verbetering.’ Amsterdam, 1853.

Wanneer men de opgegeven cijfers overziet, dan moet de uiteenloopende verhouding reeds terstond bevreemding wekken. Vóór men er nu toe overgaat, daarvoor eene oplossing te zoeken in de oorzaken, die in het eene land meer,

1 In het Engelsche Rapport is de stelling van Lachmann overgenomen, dat in de vlakke streken van Europa, bevattende België, Nederland, Hannover, sommige deelen van Duitschland, de vlakten van Lombardije en Denemarken, de verhouding van 1:950 inwoners zoude kunnen aangenomen worden. Het is duidelijk, dat men deze berekening als minder juist moet beschouwen.

in het andere minder aanleiding tot blindheid geven, lette men in de eerste plaats op de deugdelijkheid der gevondene getallen. Zoo behoeven wij slechts op het cijfer, hetwelk de volkstelling in Engeland opgeleverd heeft, en waardoor men de verhouding van 1:975 gevonden heeft, te verwijzen, om te doen zien, hoe ver Dr. Duparc van de waarheid verwijderd was, toen hij, hoewel niet zonder daarbij een vraagteeken te plaatsen, de verhouding opgaf als 1:3500. Het is waar, men kan hier aan eene misvatting denken; doch onafhankelijk hiervan hebben wij genoegzaam gewezen op de talrijke bronnen van fouten in de statistiek der blindenopgaven, dan dat het noodig zoude zijn daarover nu nog verder uit te weiden; maar het feit van dat groote verschil in de verhoudingen mogen wij wel in de eerste plaats aanvoeren, om daardoor te bewijzen, dat wij niet ten onregte deze bedenkingen op den voorgrond stellen. Wat, vragen wij, zal dan eene statistiek voor alle beschaafde landen beteekenen, die volgens Dr. Duparc ons regt zoude geven een aantal van 600,000 blinden aan te nemen en dus eene verhouding van 1:1300 opleveren zoude?

Dezelfde statistiek van Engeland leert ons evenwel in dit rijk zoo groote verschillen kennen, dat zij wel verdienen naast de opgegevene gesteld te worden. Terwijl namelijk onder de bevolking van Herefortshire één blinde op de 655 inwoners voorkomt, is in Yorkshire en West-Riding slechts één blinde op de 1231. Dit verschil nu, hebben wij reeds gezien, kan voor een deel in toevallige omstandigheden zijne verklaring vinden, en behoeft niet noodzakelijk tot de gevolgtrekking te leiden, dat in de eerstgenoemde landstreken de oorzaken voor de blindheid zoo veel meer de overhand hebben. Maar diezelfde oplossing geldt niet voor de vergelijking van den eenen staat met den anderen. Het blijkt, wat ook voor de onzuivere verhoudingen bij de vergelijking in rekening gebragt moge worden, dat er inderdaad een zeer groot verschil in het betrekkelijk aantal blinden voor de verschillende landen bestaat, en dat men op een zeer onzekeren grond bouwt, wanneer men het getal blinden in eenig land, waar daarvoor de statistieke gegevens ontbreken, bij vergelijking met andere landen zoude willen schatten. Lachmann heeft voor de Alpenlanden (2000 tot 8000 voeten boven de oppervlakte der zee gelegen) als ge-

middelde aangenomen 1:1500; voor bergachtige streken (1000-2000 voeten) 1:1340; voor vlakke streken 1:950. Hierop bouwt hij een volledig stelsel van statistiek. Behoeft men wel bewijs voor de stelling, dat dergelijk eene methode wantrouwen tegen de hypothesen inboezemt?

Wij kunnen dus bij vergelijking niet berekenen, hoe groot het getal blinden in Nederland is. De poging, door de Bestuurders van het Instituut tot onderwijs van blinden in het werk gesteld, om deze gaping in onze kennis aan te vullen, bleef zonder den gewenschten uitslag. Het zal, om dit nader te staven, niet overbodig zijn met de eigen woorden van het verslag de resultaten van die poging te doen kennen. ‘De opgaven, van de gemeentebesturen verkregen, droegen doorgaans de kenmerken van met zorg te zijn opgemaakt. Betreuren moeten wij alleen, dat, terwijl Besturen van grootere gemeenten alle met welwillendheid onze wenschen vervulden, een niet onbelangrijk aantal kleinere gemeenten ook onze herhaalde aanvragen onbeantwoord lieten. Wij meenen te mogen vooronderstellen, dat de meeste van hen een antwoord overbodig achtten, omdat er geen blinden in de gemeente aanwezig waren. Stelt men echter, dat in al de gemeenten het aantal blinden in dezelfde verhouding is als in de overige, dan zal men op de Tabel aan de verkregene cijfers de ontbrekende moeten toevoegen. Wij hebben het gezamenlijk zielental der niet geantwoord hebbende gemeenten zoo naauwkeurig mogelijk berekend, en gevonden dat dit 2/13 der geheele bevolking bedraagt. De in die verhouding aangevulde totale cijfers zijn op de Tabel in de onderste rij als *vermoedelijk totaal* opgegeven. De in onze beide gestichten aanwezige blinden zijn in de Tabellen niet opgenomen. De blinde gepensioneerde militairen, onder de cijfers der gewone kolommen begrepen, zijn telkens in eene afzonderlijke kolom uitgetrokken, ten einde het buitengewone hooge cijfer voor sommige Provinciën te verklaren.’ Men ziet hieruit, dat de opgaven, die men verkregen heeft, onvolledig waren: eene statistiek, die eene gaping van bijna ⅙ der bevolking overlaat, kan natuurlijk niet gerekend worden aan de eischen van een naauwkeurig onderzoek te voldoen. De onderstelling, dat men het verkregen cijfer slechts met een geëvenredigd getal zoude behoeven te verhoogen, is geheel willekeurig; en wat wij van

de statistiek van Engeland en België aanvoerden, bewijst voldoende, dat men de statistische gegevens van de eene plaats niet veilig toe kan passen op eene andere. In landprovinciën en in kleine gemeenten mag men misschien met eenig regt een grooter aantal blinden onderstellen; wilde men op dien grond bij benadering het ontbrekende toevoegen, dan zoude eerst door uitgebreide vergelijkingen van hetgeen de statistiek der verschillende Staten geleerd heeft, met de bijzonderheden der gemeenten, waarvan de opgaven ontbreken, het beginsel vastgesteld moeten worden; maar wij herhalen het, zelfs onder die voorwaarden kunnen wij nog niet veel gewigt aan het berekende cijfer hechten.

Wat nu de wijze betreft, waarop de statistiek verzameld werd, zoo geloof ik veilig te mogen stellen, dat door zoodanige opgaven van de gemeente-besturen geene volledige kennis van het getal blinden verkregen zal worden. De beste wijze is zeker die, welke in Engeland gevolgd werd, door invulling van tabellen of billetten, die aan de huizen rondgezonden worden, waarbij men evenwel nog altijd eene contrôle en nader onderzoek op den eenmaal verkregen grondslag zal moeten voegen.

Men zal mij misschien van te groote naauwgezetheid in de eischen verdenken; een nader bewijs zal voldoende zijn om de gegrondheid der bedenking te staven. Zoo als men gezien heeft, zijn in de statistische opgaven van de Bestuurders van het Blinden-instituut de blinde gepensioneerde militairen medegeteld; het getal, hetwelk in de kolommen afzonderlijk uitgetrokken is, bedraagt 273, waarvan slechts 66 onvolkomen blinden. In het laatst uitgekomen verslag van het verhandelde op de algemeene vergadering van het Hoofdbestuur en de afgevaardigden der districts-commissiën van het Fonds ter aanmoediging en ondersteuning van de gewapende dienst in de Nederlanden, gehouden den 26sten Julij 1854, vindt men de volgende opgave aangaande de blinden onder de deelgeregtigden op Ultimo December 1853:

Blinden, die vroeger te Waterloo gestreden hebben, op 1°. Januarij 1853 gratificatiën genietende	78	
In den loop dezes jaars aangenomen	6	
	____	84
	Transporteren	84

	Transport	84
Blinden, die den strijd tegen België hebben bijgewoond, op 1°. Januarij gratificatiën genietende	301	
In den loop dezes jaars aangenomen	10	
	____	311
Blinden, die in Neêrland's overzeesche koloniën of bezittingen buiten Europa hebben gestreden, op 1°. Januarij gratificatiën genietende		19
Blinden, die geene veldtogten hebben medegemaakt, op 1°. Januarij gratificatiën genietende	156	
In den loop dezes jaars aangenomen	9	
	____	165

Als sollicitanten om eene gratificatie komen op het daarvoor gehouden algemeene register voor:

Blinde, die den veldtogt van 1815 heeft bijgewoond		1
Blinden, die bij de Belgische onlusten hebben gestreden		59
Blinden uit de Koloniën		24
Blinden zonder veldtogten		75
		____
	Totaal	738[1]

Als afgevallen van den staat worden 18 opgegeven, waardoor men tot het getal van 720 komt. Het verschil tusschen deze cijfers en de opgave in het verslag van de Bestuurders van het instituut tot onderwijs van blinden is te groot dan dat wij

1 Dr. Duparc zegt op bladz. 13, dat men het getal, hetwelk hij door vergelijking met België berekend heeft, nog wel wat hooger mag stellen, omdat in Nederland, even als in België, nog zoo vele ongelukkigen ronddolen, die hun gezigt in den veldtogt van 1831 verloren hebben ten gevolde der zoogenaamde militaire oogontsteking. De bovenstaande getallen bewijzen, even als die, welke Dr. Duparc uit het verslag van 1852 (blz. 92) mededeelt, dat het aantal dergenen, die geen veldtogt medegemaakt hebben, mede zeer aanzienlijk is.

daardoor niet geregtigd zouden zijn, de statistiek die in het verlag voorkomt als minder juist te beschouwen. Zeker mag men ook op dit punt niet onvoorwaardelijk de staten van andere landen toepassen, maar het kan toch tot nadere bevestiging dienen van de onderstelling, dat het hier opgegeven cijfer van 720 nog aanmerkelijk verhoogd moet worden, zoo het bij benadering het geheele getal van blin-

den aan militaire oogontsteking zal aanduiden; wij doen daarom opmerken, dat volgens de mededeeling van Sauveur in België dit getal in 1835 niet minder dan 908 bedroeg. Het moge nu zijn, dat men door een nader onderzoek van de bijzonderheden der ingewonnen statistiek de reden hiervan konde verklaren, het blijft niettemin waar, dat wij, terwijl bij de opgaven de militairen medegerekend zijn, deze ook volledig in de tabellen zouden moeten opgegeven worden. Nu is door deze omstandigheid de statistiek onvolledig en de gevolgtrekkingen, die men er uit zoude willen afleiden voor de relative verhoudingen bijv. van den leeftijd en de verdeeling in de verschillende provinciën, blijken voldoende op geene naauwkeurige gegevens te berusten. De vraag ligt immers voor de hand, of ook niet in andere opzigten fouten kunnen ingeslopen zijn; doch al wilde men dat vermoeden afwijzen, dan blijft toch altijd de fout in de berekening der militairen bestaan. Wijders mogen wij ook niet vergeten, dat in de opgave van het fonds ter aanmoediging en ondersteuning van de gewapende dienst in de Nederlanden alleen die militairen opgegeven zijn, die ondersteuning genoten of zich als ondersteuning behoevende hadden aangemeld, terwijl het wel aan geen twijfel onderhevig zal zijn, dat het getal van 159, die als sollicitanten opgegeven worden, het geheele cijfer van de overige blinde militairen niet uitdrukt. Het komt mij meer dan waarschijnlijk voor, dat het getal der blinde militairen, op grond van deze mededeelingen, nog vrij wat hooger dan 720 zal moeten gesteld worden. Wilde men daartegen aanvoeren, dat deze wel niet allen als volkomen blinden zullen aan te merken zijn, wij geven gaarne deze bedenking toe, doch willen daarom dit cijfer dan ook liefst tegen de 273 overstellen, waaronder de onvolkomen blinden mede begrepen zijn; en verder dan deze klasse van blinden zal het Bestuur van het Fonds toch wel niet gaan.

Blijkt hieruit genoegzaam, dat de gemaakte bedenking door regtstreeksche bewijzen maar al te zeer gegrond schijnt, wij willen nog een tweede punt aanvoeren, hetwelk betrekking heeft tot den leeftijd der blinden in de statistiek opgenomen. Wij vinden daaronder 65, wier leeftijd niet bekend is, hetgeen ruim een zes en twintigste deel van het geheele cijfer uitmaakt. Laten wij deze onnaauwkeurigheid in de opgave daar, en gaan wij verder na wat als resultaten uit de tabel

voor de relatieve verhouding der verschillende leeftijden kan afgeleid worden. Wij trekken het getal van den onbekenden leeftijd af van het totaal en verkrijgen daardoor in getal van 1590, waarover de statistiek loopt. Het getal blinden bedroeg:

van 1-10	jaren 46
van 10-20	jaren 54

zijnde dus 100 blinden van 1 tot 20 jaren of ongeveer 6.3 pCt. De statistische opgaven in Engeland leverden daarentegen 14 pCt. Zal men dit verschil daardoor verklaren, dat de gevallen van blindheid op vroegeren leeftijd bij ons absoluut minder zijn; of moet men het er voor houden dat in Nederland meer menschen op lateren tijd blind worden? Het antwoord op deze vragen zal men wel het beste uit de volgende bijzonderheden kunnen afleiden. Wij vinden voor de dertig volgende jaren:

Van 20-30	jaren 86
Van 30-40	jaren 236
Van 40-50	jaren 298

hetgeen dus geeft 620 blinden van 20-50 jaren of 39 pCt. De statistiek in Engeland leverde voor het levenstijdperk van 20-60 jaren ook 39 pCt.

Eindelijk bedroeg het getal van blinden in Nederland boven de 50 jaren 870, zijnde dus 54.7 pCt. De statistiek in Engeland gaf voor den leeftijd van 60 jaren en daarboven 47 pCt. Uit de vergelijking der statistische gegevens ziet men wel, dat de onderlinge evenredigheid der levenstijdperken eene algemeene overeenkomst vertoont, in zooverre namelijk als in de eerste tijdsruimte een betrekkelijk klein, in de volgende een aanmerkelijk grooter getal voorkomt, terwijl in de derde bijna de helft of meer dan de helft der blinden aangetroffen wordt: maar het kan toch niet missen of het zoo geringe cijfer voor de eerste twintig jaren, hetwelk als 6.3:14 staat in vergelijking met de resultaten der Engelsche statistiek, moet omtrent dat cijfer een regtmatig wantrouwen wekken: belangrijk zouden wij het zeker mogen noemen, zoo door een naauwlettend onderzoek die verhouding bevestigd werd: wij zouden evenwel aarzelen ons vertrouwen op de verkregene statistische cijfers te vestigen.

Tusschen de 20 en 60 jaren valt natuurlijk het grootste gedeelte der blinde militairen, en zoo men de gegrondheid onzer voorgaande bedenking toestemt, dan zal dit cijfer nog eene aanmerkelijke verhooging moeten ondergaan: rekent men nu hierbij nog de blinden van 50-60 jaren, dan komt men alligt tot een getal, hetwelk eens zoo groot zoude zijn als 39 pCt. Van de andere Staten, waarop wij wijders de aandacht konden vestigen, zoo als zij door Dr. Duparc zijn vermeld, kiezen wij Pruissen en Frankrijk, doch merken vooraf op, dat zij bij eene andere indeeling der levenstijdvakken minder geschikt zijn ter vergelijking met de tabellen van meergenoemd verslag.

In Pruissen werden in 1831 gevonden op de 9212 blinden:

Van 1-15 jaren	846, dus	9.2 pCt.
Van 16-30 jaren	1332, dus	14.5 pCt.
Boven de 30 jaren	7034, dus	76.3 pCt.

In Frankrijk rekende Dufau op 26,000 blinden 2200 voor het levenstijdperk van 1-15 jaren, hetgeen dus ongeveer 8.5 pCt. uitmaakt.

Zullen wij nu uit het betrekkelijk uiterst geringe getal, hetgeen voor Nederland aangewezen is, hetgeen in Engeland tweemalen, in Brunswijk, waarvan wij vroeger de verhouding medegedeeld hebben, driemalen zoo groot was, besluiten, dat wij daarvoor liever kortweg een ander cijfer, geevenredigd met de bovenstaande, heeft te stellen? Waarlijk in die cijfers is zulk eene juiste overeenkomst niet om dit te kunnen toestemmen. Zal men het naar den maatstaf van Engeland verdubbelen of naar dien van Brunswijk verdriedubbelen; of zal men slechts eene geringere verhooging daarvoor noodig achten, waartoe Pruissen, maar vooral Frankrijk ons aanleiding zouden kunnen geven?

In een vroegeren jaargang heeft een der Redacteurs van dit tijdschrift, naar aanleiding van een tweetal werkjes van den Heer Alberda, zijne meening over het nut, door het instituut tot onderwijs van blinden en het gesticht van volwassene blinden te Amsterdam gesticht, en over de vruchten, die zij opleveren, medegedeeld. ‘De leeftijd,’ dus lezen wij (Nieuwe Serie, 3de jaargang, 1850, bladz. 648), ‘gedurende welken de kinderen, ten minste te Amsterdam, in het instituut verzorgd worden, verschilt van 6 tot 20 ja-

ren. Men zoude *derhalve* kunnen berekenen, dat in ons land ongeveer 250 kinderen in de termen vallen om in zulk een gesticht opgeleid te worden.' Hoe dit cijfer konde geregtvaardigd worden, vinden wij daar niet aangegeven. De Staten, door bestuurders van het Blinden-Instituut medegedeeld, geven daarentegen een cijfer van 100 blinden op den leeftijd van 1-20 jaren, en wanneer men daarvan aftrekt degenen, die onder de 6 jaren tellen, dan verkrijgt men een nog kleiner getal. Maar die opgave, wij hebben het reeds volmondig erkend, kan niet als voldoenden grondslag aangenomen worden. Naar den maatstaf van Engeland berekend, zoude men op de totale bevolking, 1°. Januarij 1850, bedragende 5,056,591, verkrijgen 3750 blinden, waarvan 14 pCt. zoude uitmaken 525. Neemt men evenwel 6.3 pCt., dan komt men het gestelde getal vrij nabij, daar men aldus vinden zoude 226. Volgens Lachmann's opgave voor Brunswijk zouden wij alweder een hooger cijfer verkrijgen. Doch men lette nu, hoe willekeurig men in deze berekeningen moet te werk gaan. Eerst onderstelt men een totaal getal van blinden voor Nederland, niet zoo als dit door waarneming verkregen is, maar zoo als men bij benadering meent te mogen aannemen: maar welk land zal men dan als maatstaf kiezen? Of zal men met Dr. Duparc het totale cijfer der bevolking van alle beschaafde landen deelen door het totale cijfer van blinden, dat daar kan gerekend worden aanwezig te zijn, en dus eene algemeene verhouding stellen van 1:1300, en deze nu maar op Nederland toepassen? Of zal men het getal van 1:950 aannemen, zoo als dit door Lachmann gedaan is? Ik acht het vrij wat beter in deze eerlijk te bekennen, dat wij niet bevoegd zijn bij berekening het getal blinden in ons vaderland te schatten. En dan zal men nog hieruit wederom een proportioneel cijfer afleiden voor den leeftijd, waarbij men nog bovendien genoodzaakt is een willekeurig getal voor de eerste zes levensjaren af te trekken!

Zoo zeer nu deze bezwaren tegen de berekening van het aantal blinden, en degenen onder hen, die de hulp van een gesticht voor onderwijs of ondersteuning en huisvesting behoeven, in het algemeen op goede gronden mogen berusten, zoo zal mij misschien tegengeworpen worden: laat men toch maar op den kans af van meer of min onjuiste berekening die cijfers gebruiken; gij hebt er niets anders dan het dorre

scepticisme tegenover te stellen. Men zal mij doen opmerken, dat wel is waar die cijfers wetenschappelijk niet veel beteekenen, maar dat zij dan toch eenig praktisch nut hebben, daar zij ons wijzen op den omvang der behoefte. Werkelijk heeft men er dan ook dit gebruik van gemaakt, en wel bepaald met het oog op de beide instellingen te Amsterdam, wier ongenoegzaamheid op die wijze zoude bewezen worden. Maar was het dan noodig? Deze vraag zal toch wel in de eerste plaats mogen gesteld worden, wanneer men beproeft, door het zoo onzekere hulpmiddel van onvolledige en voor het doel schier onbruikbare statistieke gegevens den omvang der werkelijke behoefte te bepalen. Men heeft zich hier afgegeven met aprioristische berekeningen, constructie van het feit, alsof het feit zelf niet bekend ware. En toch, dunkt mij, kon daarover wel geen twijfel bestaan, ten minste wat het gesticht voor onderwijs betreft. Immers sedert het jaar 1808 heeft deze inrigting bestaan; nog nimmer zijn blinde kinderen, die voor het onderwijs geschikt waren, afgewezen; het getal der korrespondenten, die op verschillende plaatsen van ons vaderland de belangen der inrigting voorstaan, is zeker voldoende om te zorgen, dat, waar zich ook jeugdige blinden, die behoefte aan deze inrigting hebben, mogen bevinden, de ouders en betrekkingen er opmerkzaam op gemaakt worden: door herhaalde aankondiging en door verschillende middelen, zoo als door aanschrijvingen aan gemeentebesturen, heeft men nog daarenboven getracht telkens de aandacht te vestigen op deze instelling. De inrigting zelve staat eenmaal 's weeks voor het bezoek der belangstellenden open. Van den staat der inrigting werd bij herhaling, hetzij bij de openbare examens, hetzij door verslagen, rekenschap gegeven. Niet slechts dat men *onderstellen* mogt, dat de belanghebbenden er voldoende kennis van droegen, in de milde ondersteuning en belangrijke erfmakingen en giften mogt men *het bewijs zien*, hoe zeer de algemeene belangstelling aan deze inrigting wel het allerminste ontbrak; en waar men bij uiterste wilsbepalingen liefdadigheidsinrigtingen gedenkt, zelden wordt daarbij het Instituut voor Blinden vergeten. Wie door bewijzen, aan de ondervinding ontleend, ik zoude bijna geneigd zijn te zeggen, wie door zuivere historische bewijzen zijne overtuiging wil laten leiden, kon hier althans een zekeren grondslag vinden. Het Bestuur wenschte niets liever dan

den waren stand der zaak, de mate der behoefte juist en volledig te leeren kennen. *Een opzettelijk onderzoek* ontbrak nog: ook dat middel is daar niet onbeproefd gebleven; maar, zoo als wij gezien hebben, de uitkomst heeft niet veel belangrijks opgeleverd.

Er blijft dus niets anders over, dan dat men op eene betere en meer volledige statistiek aandringe: het groote belang van dien arbeid, het wenschelijke daarvan, staat boven allen twijfel verheven: het is een gemis, hetwelk men niet te duidelijk en overtuigend kan aantoonen. Met ernst en nadruk mogen wij er op aandringen, dat in deze behoefte voorzien worde; maar dat uit hetgeen wij bezitten iets zoude af te leiden zijn, zoo als men beproefd heeft zulks te doen, komt ons voor in strijd te zijn met de resultaten, die de eenvoudige en onbevooroordeelde waarneming ons aan de hand geeft.

En toch zal veelligt bij sommigen de bedenking nog blijven, dat men, bij analogie van hetgeen elders voorkomt, ook wel bij ons een cijfer van blinden mag aannemen, hetwelk in lange na niet geëvenredigd is aan het getal dergenen, die in het Instituut tot onderwijs zijn opgenomen. Die bedenking zal hier en daar nog zwaar genoeg wegen, om, zoo dan al het bewijs in goed gestaafde cijfers niet geleverd kan worden, toch het vermoeden als genoegzaam gegrond te beschouwen; men zal de schouders ophalen, alsof men zeggen wilde: zoo de waarheid maar volledig gekend werd, zoude het spoedig blijken, dat de aanmerking omtrent de ongenoegzaamheid dier instelling maar al te gegrond is.

Hoezeer het niet het minste in mijne bedoeling ligt, tegen deze bewijsvoering den strijd te aanvaarden, daar ik positiviteit en geene gissingen hier alleen zoude willen doen gelden, en juist mijne geheele redenering daarheen leidt, om te bewijzen, dat wij daarvoor in de statistiek de noodige gegevens missen, zoo wil ik toch eenige punten aanvoeren, die in de statistieke berekeningen zouden moeten in aanmerking komen.

In de eerste plaats houde men in het oog, dat men hier te doen heeft met een veranderlijk personeel, en dat de staat der blinden telkens door nieuw bijkomenden vergroot wordt, waartegenover de sterfte berekend moet worden. In de ‘Statistique des Sourds muets et des aveugles de la Belgique’ geeft Sauveur op, dat onder de 3892 gevallen,

die in België voorkwamen, 256 gevallen van aangeboren blindheid geteld worden; dat in de 12 eerste levensmaanden het getal der blindgewordenen 104 bedraagt; dat men in de daarop volgende vier jaren 132 aantreft; terwijl de opgaven verder luiden: van 5-10 jaren 229; van 10-15 jaren 102; van 15-20 jaren 254. Wij ontleenen uit de statistieke opgaven omtrent de gewone bevolking van België, loopende over 10 jaren, en waarin het totaal der sterfgevallen 1,040,497 bedraagt, de volgende resultaten. Kort na het eerste levensjaar is reeds een vijfde gedeelte overleden, terwijl een derde der sterfgevallen in het eerste zestal jaren voorkomt, dus in den tijd, dat de kinderen nog niet in het gesticht opgenomen worden. In het Statistisch Jaarboekje voor Nederland, 3de jaargang, 1853, vindt men een staat der sterfte naar den ouderdom in 1851 voor de 87 voornaamste gemeenten, makende een totaal van 27,989. Men ziet, dat daarvan 8445 in het eerste levensjaar vallen (dus 1:3.2); in de vier eerste levensjaren 12,705 (dus 1:2.2); in de zes eerste levensjaren 13,430 (dus 1:2.02); en dat vóór den leeftijd van 16 jaren meer dan de helft van het totaal der sterfgevallen moet gerekend worden, namelijk 14,826, of ongeveer in de verhouding van 1:1.89. Terwijl nu onder de gewone bevolking reeds eene zoo aanmerkelijke verhouding der sterfte voor dit levenstijdperk komt, zal het wel niet noodig zijn daarop vooral voor de blinden de aandacht gevestigd te houden, en blijkt het genoegzaam, dat, wanneer men ook al telt, hoeveel blinden er gevonden worden, en daarbij het getal naar de leeftijden verdeelt, daaruit toch nog zeer weinig kan afgeleid worden. Zoo voert Dr. Duparc tot bewijs, hoe de blinden, in tegenstelling van doofstommen, niet zelden een hoogen ouderdom bereiken, een tabel aan, van Lachmann ontleend, die, wanneer men weet, hoe zij ontstaan of liever verdicht is, weinig dienstig is om daaruit eenige gevolgtrekking af te leiden. Wij laten haar om der merkwaardigheidswille hier volgen:

OUDERDOM.	STERFTE OP 100 BLINDEN.	STERFTE OP 100 DOOFSTOMMEN.	STERFTE OP DE OVERIGE BEVOLKING.
Van 0- 1 jaar	15.53	18.36	18.36
Van 1- 10 jaren	3.88	17.75	17.75
Van 10- 20 jaren	7.76	4.22	4.22
Van 20- 30 jaren	1.94	17.16	5.23
Van 30- 40 jaren	2.91	8.38	6.48
Van 40- 50 jaren	8.74	11.90	7.51
Van 50- 60 jaren	11.65	10.34	11.73
Van 60- 70 jaren	13.60	6.24	14.57
Van 70- 80 jaren	23.30	4.49	10.88
Van 80- 90 jaren	8.75	1.16	2.94
Van 90-100 jaren	1.94	0	0.33

Er zoude eene te breedvoerige ontwikkeling gevorderd worden van des schrijvers methode om de mortaliteit der blinden te berekenen, zoo wij eene kritiek van deze tabel wilden geven. Ik bepaal mij dus tot de opmerking, dat hij een zeer moeijelijken en ingewikkelden weg gevolgd heeft, om te becijferen, hoeveel van een door de berekening gevonden getal, namelijk van 309 blinden, die met het begin van het eerste levensjaar aanwezig zouden zijn, in ieder tiental jaren, alsmede in het eerste levensjaar zouden sterven. De proportie voor de afdeelingen van het opvolgende tiental jaren zijn door hem ontleend van de volledige naamlijsten van 1838, vergeleken met de naamlijsten op het einde van 1842, waarin alle noodige aanmerkingen gevonden worden; daaruit vond hij, dat in den loop dier 4 jaren, van 1838-1842, stierven: van 1-10 jaren, 4; van 11-20, 8; van 21-30, 2; van 31-40, 3; van 41-50, 9; van 51-60, 12; van 61-70, 14; van 71-80, 24; van 81-100, 11. Het getal vóór het einde van het eerste levensjaar is wederom door becijfering langs een anderen weg gevonden, als 16. Vermenigvuldigt men deze getallen met 0.97, dan verkrijgt men de cijfers in de eerste kolom der tabel. Toetst men des schrijvers berekening aan hetgeen wij vroeger vermeld hebben van de sterfte-verhouding voor de gewone bevolking, dan zoude aan blinden een merkwaardig lang leven toekomen; om slechts één voorbeeld aan te wijzen: van 103 blinden zouden slechts

28 tot aan het einde van de 20 jaren gestorven zijn, en van de gewone bevolking zagen wij, dat vóór het 16de levensjaar reeds meer dan de helft gestorven zijn. Men kan gerust beweren, dat onder de blinden, die ouder dan 40 jaren sterven, slechts zeer weinigen zullen gevonden worden, die tot de statistiek der eerste levensjaren behoorden.

Nog een enkele opmerking over de kolom der sterfte onder de doofstommen willen wij hierbij voegen. Men ziet, dat zij voor de eerste 20 jaren gelijk gesteld is met die der gewone bevolking, hetgeen de schrijver natuurlijk slechts willekeurig gedaan heeft. De overige cijfers zijn berekend uit eene telling in Saksen, waar de doofstommen ingedeeld waren volgens hunnen leeftijd naar tientallen van jaren: van 1-5 jaren telde men 24; van 6-10 jaren 120; van 11-15 jaren 175; van 16-20 jaren 131. ‘Er kwamen dus,’ zegt Lachmann, ‘van 1-10 jaren 144, en van 11-20 jaren 306 voor. Daar nu de doofstomheid aangeboren is, kan eene zoodanige vermeerdering na het 10de levensjaar niet aangenomen worden. Bij de waarschijnlijke onnaauwkeurigheid van het getal van 1-10 jaren moesten wij ons aan het tiental houden, hetgeen om bekende reden gerekend kan worden het grootste cijfer in de telling te leveren, namelijk van 10-20 jaren zijnde 306.’ Nu redeneert hij verder aldus. Op de gewone bevolking leven in het 20ste jaar nog van 1000 geborenen 596.7. Hij vraagt nu, onderstellende, dat de mortaliteitsverhouding gelijk zoude zijn, tot welk cijfer van doofstommen men komt door de vergelijking: 596:1000 = 306: *x;* en vindt dus *x* = 512, dat de bedoelde 306 de overgeblevenen zijn van 512.8 doofstommengeborenen, waarna hij dan percentsgewijze de mortaliteit der tientallen berekent. Men ziet, dat dit dus eene geheel fictieve rekening is, en dat stilzwijgend de mortaliteit in het eerste tiental jaren gelijk gesteld is met die der gewone bevolking.

Wel verre dus dat de aangevoerde tabel tot bewijs zoude kunnen dienen voor hetgeen daaruit door Lachmann en op zijn voetspoor door Dr. Duparc afgeleid is, zal men tot geheel andere gevolgtrekkingen komen. Men bedenke slechts, dat juist door ziekten en gebrekkelijkheid zoo vele personen blind worden, terwijl slechts een zoo gering gedeelte aan aangeboren blindheid lijdt. Wel is waar, de oogontsteking der pasgeborenen heeft een belangrijk deel in de rij der oorzaken van blindheid na de geboorte ontstaan; maar toch verreweg het grootste

gedeelte moet aan andere oorzaken toegeschreven worden, die in een algemeen lijden en eene ziekelijke gesteldheid bestaan. Wie slechts eenige malen een gesticht voor jeugdige of volwassene blinden bezocht heeft, zal zich spoedig overtuigd hebben van den kwijnenden gezondheidstoestand, van de onmiskenbare teekenen van kwaadsappigheid, klierziekte en teringaanleg, welke bij deze bevolking gevonden wordt. Wanneer men nu hierbij voegt, dat het gebrek der blindheid zelf in zoo vele opzigten nadeelig moet werken op de ligchaamsontwikkeling en groei, dan behoeven wij waarlijk niet te twijfelen, of het getal blinden, hetwelk bij eene telling gevonden wordt, een zeer onzekeren maatstaf levert, om den omvang der behoefte aan onderwijs in een gesticht te leeren kennen.

Al was echter het getal blinden naar den leeftijd juist bekend, dan kan daaruit toch nog niet afgeleid worden, hoe groot een gesticht voor onderwijs zoude moeten zijn. In het Blinden-Instituut te Amsterdam worden de kinderen van 6-14 jaren opgenomen; nu lijdt het geen twijfel, of onder de kinderen boven de 8 à 10 jaren zullen er wel verscheidene voorkomen, die vroeger als zienden onderwijs genoten hadden, en te regt of ten onregte door hunne ouders of voogden gerekend worden de hulp van het gesticht niet te behoeven. En wat degenen betreft, wier opvoeding vroeger verwaarloosd was, kan men daarvoor in den regel wel eene meerdere behartiging van hunne wezenlijke belangen verwachten, wanneer zij door blindheid getroffen zijn? Men vergete toch niet, hoeveel aandrang, ja zelfs zedelijke dwang er gevorderd wordt, om de ouders van de kinderen uit lagere klassen te nopen hen naar de school te zenden. Ook eene kwalijk geplaatste teerhartigheid zal hier en daar wel eens de blinde kinderen van de weldaad der inrigting verwijderd houden. En wanneer men nu nagaat, hoevelen door slepende kwalen, door gebrekkige ontwikkeling der verstandelijke vermogens ongeschikt zijn om als kweekelingen in aanmerking te komen, en nog de meer welgestelden aftrekt, die door eigen middelen in staat zijn om het onderwijs op eene geschikte wijze te regelen, waarvoor men in Brunswijk 16 pCt. aangegeven vindt, dan mag men veilig stellen, dat de betoogen uit willekeurig gestelde cijfers wel het allerminst waarde hebben; maar dat zelfs de cijfers, uit eene volledige en goed ingerigte volkstelling af-

geleid, op zich zelve niet veel te beteekenen hebben, wanneer men ze bezigen wil, om daaruit te betoogen, hoe groot de omvang van een gesticht voor onderwijs van blinden moet zijn, om aan de behoefte te voldoen.

Er is nog eene opmerking, die wij hierbij te voegen hebben. Wanneer men in Europa den staat der inrigtingen voor onderwijs van blinden nagaat, dan ziet men spoedig, dat met enkele uitzonderingen, waarvan wij straks nader reden zullen geven, de uitgebreidheid der blindenscholen nergens zoo groot is, als men door de berekeningen zoude mogen verwachten dat de behoefte zoude zijn. Voor België vinden wij in het ‘Exposé de la situation du Royaume, publié par le Ministre de l'intérieur, 1852,’ pag. 292, eenen staat, die zich over zeven provinciën uitstrekt, en waarin Oost-Vlaanderen en Henegouwen ontbreken, terwijl voor Luik de doofstommen met de blinden gezamenlijk opgegeven zijn, zoodat hij eigenlijk slechts zes provinciën omvat. Het blijkt hieruit, dat 33 jongens en 53 meisjes in instituten of bij hunne betrekkingen onderwijs genoten, en dat 105 jongens en 45 meisjes van onderwijs verstoken waren. Niet onbelangrijk is dit verschil der sexe, daar toch van de 138 jongens slechts 33 onderwijs genoten, terwijl van de 98 meisjes meer dan de helft dit voordeel deelachtig werden. Wanneer wij nu van het getal van 86 degenen aftrekken, die bij hunne betrekkingen onderwezen worden, dan zal het cijfer daardoor zeker nog voor een goed deel kleiner worden. De bevolking van België bedroeg destijds 3,785,814. In het meermalen reeds vermelde Rapport der volkstelling in Groot-Brittannië is het getal der blinden, die in instituten voor onderwijs geplaatst zijn, voor zoover ik dit kan opmaken, 263, op eene bevolking van 20,959,477. Bij Lachmann worden 555 opgegeven. Nog minder is het getal in Frankrijk, waar men 225 opgeeft voor eene bevolking van 38,781,821, terwijl in Pruissen eene niet zeer verschillende verhouding gevonden wordt, namelijk 125 blinden, die in blindenscholen opgenomen zijn, op eene bevolking van 16,112,948. Dr. Duparc heeft in een aanhangsel de opgaven zamengevat van eene menigte landen; zij zijn evenwel allen niet volledig genoeg, om daaruit iets stelligs over te kunnen nemen; wij willen ons dus alleen bepalen tot het volgende tabellarische overzigt over diegenen, waarvan meer bepaalde cijfers medegedeeld zijn, waarin wij de verhouding van het

getal kweekelingen, die bekend staan als onderwijs genietende, tot het totaal der bevolking opgenomen hebben:

Lubeck	met 47,000	inwoners 1:2,350.
Frankfurt a.M.	met 68,000	inwoners 1:3,400.
Hamburg	met 138,000	inwoners 1:4,600.
Saksen-Weimar	met 254,000	inwoners 1:9;072.
Brunswijk	met 272,000	inwoners 1:18,133.
Saksen	met 1,900,000	inwoners 1:31,666.
Baden	met 1,363,000	inwoners 1:41,466.
België	met 3,785,814	inwoners 1:43,905.
Nederland	met 3,119,160	inwoners 1:46,131.
Hannover	met 1,760,000	inwoners 1:50,286.
Beide Siciliën	met 8,500,000	inwoners 1:53,125.
Gr.-Brittannië	met 20,959,477	inwoners 1:79,698.
Pruissen	met 16,112,948	inwoners 1:120,904.
Frankrijk	met 38,781,821	inwoners 1:171,915.

Ik behoef wel naauwelijks te zeggen, dat dergelijk een overzigt van de verhouding der blinden tot het totaal der bevolking nimmer aan de eischen van een naauwkeurig onderzoek kan voldoen. Wij hebben van Engeland, België en Nederland de statistieke bronnen zelve geraadpleegd en kunnen daarvoor dus beter instaan. Men zal bij eene inzage van het aanhangsel in het werkje van Dr. Duparc zich spoedig overtuigen, hoeveel leemten en hoeveel onzekerheid er nog in het meerendeel der overige opgaven gevonden wordt. Terwijl wij de onvolledigheid van de vergelijking toestemmen, kan zij toch daarvoor dienen, om te doen zien, hoe weinig de omvang der gestichten in evenredigheid is tot het getal, hetwelk men bij berekening gevonden heeft voor de blinden, die onderwijs en opvoeding zouden behoeven. Dat de vrije steden Lubeck, Frankfort en Hamburg buiten rekening moeten blijven, daar zij hare hulp verder uitstrekken dan het ressort harer bevolking, is duidelijk. Wij zien daarna twee kleine staten, die een bijzonder hoog cijfer opleveren: Saksen-Weimar en Brunswijk, met Instituten van 25 à 30 en 15 kweekelingen; eenige weinige kweekelingen meer of minder op dergelijke kleine getallen kan hier de uitdrukking der verhouding zoo

zeer wijzigen, dat het niet geraden is aan deze cijfers veel gewigt te hechten.

Wil komen dus tot de tweede reeks, welke naauwelijks eenige commentaire vordert, voor zooverre wij vooral op het oog hebben de mate van behoefte in vergelijking met de bestaande inrigtingen in Nederland te leeren kennen. Alleen in Saksen is het cijfer boven hetgeen voor ons land gevonden wordt zoo veel gunstiger, dat het verdient onderscheiden te worden. De verschillen met Baden en België zijn niet belangrijk, en zoo lang wij niet met juistheid het getal blinden en zijne verhouding tot het cijfer der bevolking kennen, heeft men niet eens het regt Nederland achter deze Staten te plaatsen. Opmerkelijk is het ongunstige cijfer voor Hannover, waar men met regt zoude mogen verwachten, dat door het Hoofd van den Staat de belangen zijner lotgenooten krachtig zouden gesteund worden. Ten aanzien van Sicilië wil ik alleen doen opmerken, dat ik bij het mij niet bekende cijfer van blinden, die onder de 2000 blinden in de Albergo dei Poveri te Napels zouden voorkomen, slechts de 160 kweekelingen van het gesticht voor blinden in rekening heb gebragt. Zoo ergens op de uitbreiding van de zorg voor blinden mag aangedrongen worden, het zal zeker wel voor Engeland, Pruissen en Frankrijk gelden.

Men kan uit dit korte overzigt althans zoo veel opmaken, dat slechts in de kleinste Staten de uitgebreidheid der inrigtingen nadert tot den omvang der behoefte, die men *a priori* zoude willen berekenen; dat hier overigens eene vrij regelmatige verhouding bestaat, zoodat met het klimmen van het cijfer der bevolking de verhouding steeds ongunstiger wordt. De naaste rede zal wel daarin gelegen zijn, dat de ouders moeijelijk besluiten, hunne ongelukkige kinderen zoo ver van zich te verwijderen. Hoe dit zijn moge, met het oog op de uitkomsten, die deze vergelijking ons verschaft, meen ik met eenig regt mijne reeds uitgesproken meening te mogen vasthouden, dat men niet verstandig zoude handelen, zoo men door vermenigvuldiging van de inrigtingen, of door uitbreiding van de bestaande, eene veel ruimere gelegenheid openstelde, omdat men bij losse en niet genoeg op speciale kennis steunende berekeningen tot een hooger cijfer gekomen was. Wat kan men het naast daarvan verwachten? Immers dat men, om toch geene noodelooze offers gebragt te hebben,

minder naauwkeurig toe zal zien, of de kinderen, die opgenomen worden, werkelijk wel voor de inrigting geschikt zijn. Reeds nu is uit de berekening, dat onder de kinderen, die gedurende den tijd sedert de oprigting van het Blinden-Instituut opgenomen werden, een zoo groot aantal gevonden wordt van kweekelingen, die teruggezonden werden wegens ziekte of onvatbaarheid voor het onderwijs, alsmede uit het getal van overledenen, zoodat niet eens volkomen de helft overblijft, die na volbragten leertijd ontslagen konden worden; reeds nu is hieruit de vraag afgeleid, of men niet te vrijgevig in het opnemen is geweest? Wat die bedenkingen betreft, zij zijn voldoende wederlegd door de eenvoudige opmerking, dat men nimmer wegens gebrek aan ruimte blinden heeft afgewezen, en dat de ongunstige sterfteverhouding voor hem, die zich slechts met de statistiek eenigzins nader bekend gemaakt heeft, volledig verklaard wordt, als de uitdrukking van hetgeen men noodzakelijk te wachten heeft. Ware het, dat de hygiènische zorg niet voldoende ter harte genomen werd, de aanmerking konde gebillijkt worden; doch daarin schiet de inrigting zeker niet te kort. Er blijft dus alleen de bedenking over, dat er 22 van de 168 kinderen wegens onvatbaarheid voor het onderwijs teruggezonden werden. Het blijkt dan daaruit juist, dat men zelfs *over* het getal gegaan is, hetwelk opgenomen had moeten worden; en terwijl men nu geene kinderen wegens plaatsgebrek geweigerd heeft, ligt hierin de bekentenis, dat men eene uitbreiding zoude moeten ontraden.

Ik ben van het gebied, hetwelk ik voor dit opstel gekozen had, de statistiek van blinden, van lieverlede gekomen tot de verdediging van hetgeen het Instituut voor blinden te Amsterdam is en verrigt heeft; het lag niet in mijne bedoeling daarover in bijzonderheden te handelen. De Bestuurders van het genoemde Instituut hebben in het verslag van 1849-1851 die taak, welke hun waarlijk niet moeijelijk konde zijn, op eene voldoende wijze volbragt. Ik voor mij had, terwijl mij door de Redactie van dit tijdschrift het werkje van Dr. Duparc toegezonden was, een ander, daarmede wel is waar naauw verwant onderwerp ter behandeling gekozen. Men had de statistiek gebruikt op eene wijze, die, naar het mij voorkwam, niet juist was; ik wilde liefst geene beoordeeling van het werkje van Duparc en nog veel minder van het opstel, dat voor vijf jaren geleden in dit tijdschrift

geplaatst was, schrijven; maar geheel konde ik de vraag omtrent het Instituut daar niet buiten sluiten. De inrigting gaat mij na ter harte. Gedurende eene reeks van jaren heb ik mede als Bestuurder hare belangen voorgestaan, en hoewel ik nu reeds sedert zes jaren niet meer in die betrekking werkzaam ben, moet ik toch vreezen, dat men desniettegenstaande in den beoordeelaar den Bestuurder maar al te veel zoude verdenken. Daarom heb ik zoo veel mogelijk de objective zijde van het onderwerp gekozen; en wanneer ik nu in de geheele rigting van mijn onderzoek, zoowel als in de re sultaten, waartoe ik gekomen ben, ten eenemale verschil van mijnen geachten vriend, den steller van het ‘Iets over de Blinden,’ dan, dunkt mij, heb ik reden genoeg om mijn oordeel als een zelfstandig oordeel tegenover het zijne te stellen. Ik plaats bij voorkeur deze beschouwingen in het tijdschrift, waar hij vroeger de zaak ter sprake bragt, opdat het *audi et alteram partem* zijne toepassing moge vinden. Het is ons om de waarheid te doen; de lezer beoordeele, aan welke zijde de waarheid met het meeste regt gezocht mag worden; maar dit bidde ik hem, dat hij de beide partijen niet tegenover elkander stelle, alsof er sprake was van beschuldiging en veroordeeling: zoo ten minste wensch ik ze niet begrepen te hebben. Mijne bedoeling was, om na een onderzoek van hetgeen de statistiek moet zijn, van hetgeen de blinden-statistiek in het bijzonder vereischt, van het eigenaardige der eischen voor het gebruik der statistiek, te doen zien, dat men onrijpe vruchten zoude plukken, zoo men daarvan de toepassing wilde maken om het bestaande te beoordeelen en een rigtsnoer te geven voor hetgeen gedaan moet worden. Er heerscht op dit gebied der statistiek een misbruik, dat ik meende duidelijk te moeten aanwijzen. Geen schrijver heeft zich daaraan meer schuldig gemaakt dan Lachmann. Wanneer er sprake is van ijverige nasporingen en bearbeiding der onderwerpen, die tot de blindenstatistiek betrekking hebben, dan komt hem daarvoor zeker een welverdiende lof toe. De statistiek van Brunswijk is door hem met eene zorgvuldigheid verzameld en bewerkt, die navolging verdient. Maar zijne methode om hypothese op hypothese te stapelen, en bij analogie van den eenen staat tot den anderen te besluiten, het gemis van eene scherpe kritiek bij het gebruik der cijfers van de statistiek, ontnemen aan een goed deel van zijn arbeid bijna alle positive waarde.

Gelijk Goethe eens *Dichtung und Wahrheit aus meinem Leben* schreef, zoo zoude men geneigd zijn te denken, dat het Lachmann te doen geweest was om eene proeve van waarheid en verdichting uit de Statistiek te geven. Op zijn gezag en voorbeeld hebben anderen die methode gevolgd en ook bij ons is men dien weg ingeslagen. Wel ontkende men het onvolledige der bestaande statistiek niet, maar aarzelde daarom niet haar te gebruiken alsof zij een voldoend vertrouwen verdiende. Mij dunkt, eene bekentenis, dat voor dit gedeelte der statistiek hier te lande nog bijna niets gedaan is, zal voor de zaak nuttiger zijn. Wie voor het lot der blinden belangstelling gevoelt, hij steune de stichting, die onder ons gevestigd is, en die om hare inrigting de ondersteuning ten volle verdient. Die bescherming ontbreekt haar niet bij de algemeene schatting, en waarom zouden de mannen der wetenschap haar die weigeren; waarom zouden zij haar niet schragen met woord en daad, opdat de belangen der blinden op eene degelijke wijze bevorderd worden?

J. VAN GEUNS.

Eene bladzijde uit de geschiedenis van ons drama.

Dichtwerken van van Winter en van Merken, uitgegeven door H. Tollens, Czn.* 1*ste deel. Tooneelpoëzij. 's Gravenhage, K. Fuhri.
***Theda, door W.J. Hofdijk. Amsterdam, L.F.J. Hassels*. 1854.**
***De Bloem der Waereld, door denzelfden. Amsterdam, G.W. Tielkemeijer*. 1854.**

II.

> ‘La vérité historique n'est qu'une vérité accidentelle; la verité morale, la verité qui se déduit de la nature même de nos facultés est seule durable, seule immuable, et c'est à elle surtout qu'il faut demander conseil pour mesurer la valeur des oeuvres poétiques.’

Het mocht geene verwondering baren, dat Bilderdijk in den jare 1808 weinig anders dan een jammerklacht aan zijn Vaderland te bieden had en schier wanhopig uitriep:

> Onze taal verviel
> En Neêrland heeft noch hart, noch ooren meer, noch ziel;
> Der Duitschen wanspraak heeft met Duitschen aard en zeden
> Den vaderlijken smaak en geest en vatbaarheden
> Ja 't oordeel zelfs verdoofd; wat zegge ik, uitgeroeid!
> En wee! wien 't Hollandsch bloed nog rein door de adren vloeit,
> Die vindt geen Holland meer in Holland.

Duidelijker wordt ons zijn klacht als we het zijner beleefdheid of zijner welwillendheid jegens een lid van het geslacht der Bonapartes dank weten, dat hij van der D u i t s c h e n en niet ook van der F r a n s c h e n wansmaak gewaagt. Minder verklaarbaar wordt echter zooda-

nige klacht in den jare 1816, na het herstel van ons volksbestaan, en evenwel ook toen werd zij aangeheven. Wie er opgewektheid, wie er moed toe gevoelt - en waarlijk de moed mag niet ontbreken - bladere vooral de vier bundels kritiek door, welke onder den titel van ‘de Tooneelkijker,’ zich aan de beschouwing der dramatische kunst wijdde, en hij zal die zelfde klacht vernemen. Het is ergens welsprekend en puntig gezegd, zoo als wij het van hem, die het zeide, gewoon zijn, toen er sprake was van eene dergelijke maar later gewaagde poging, om een literaire kritiek over den Schouwburg uit te brengen, dat er een hooge mate van geduld, van volharding, van ijver, dat er een wel vurige liefde voor het dramatiesch genre moet bestaan, bij wie zich aan zulk een verdrietelijken en toch ijdelen arbeid waagde. De schrijvers van ‘de Tooneelkijker’ ondervonden ruimschoots dat dergelijke arbeid verdrietig en ijdel was. Telkens verhieven zij in den naam van den goeden smaak hunne stemme tegen de voorstellingen, welke een tooneelbestuur, saâmgesteld uit onbeschaafden, voor het minst ongeletterden, evenwel zoo het scheen onder toejuiching der menigte, waagde te geven. Zij drongen aan op middelen van herstel, en daaronder rangschikten zij in de eerste plaats de medewerking van het Goevernement.

‘Wij gelooven niet,’ zoo heette het, ‘dat er in Europa eenig land meer gevonden wordt, welks regering door de ondervinding niet geleerd heeft, dat de invloed van alles wat in het openbaar en bij voortduring aan alle standen voorgedragen en herhaald wordt, van onbeschrijfelijken invloed op den bestaanden of te scheppen volksgeest is. Dit gevoelen eenmaal aangenomen zijnde, is het ontwijfelbaar, dat het tooneel, waar zich alle standen verzamelen en van waar tot alle standen gesproken wordt, al de aandacht van het Gouvernement verdient tot zich te trekken; niet om het te onderwerpen aan eene angstvallige censuur, die men alleen in despotieke regeringen noodig heeft, en waarvoor onze grondwet ons waarborgt; maar om het te bezigen als een dier middelen, ten einde den openbaren geest te vormen, aan te kweeken, te leiden en te verheffen; om de taal en de letterkunde te handhaven en te beloonen, en om den v e r n i e t i g d e n eerbied voor alles wat zedelijk en *kunstmatig*, waar, goed en schoon is, bij een aankomend geslacht te doen herleven.’

De toenmalige Landsregeerders bekreunden zich weinig om de roepstemme der kunstrechters. Zij deden zoo als vroegere, zij deden zoo als latere; want wij kunnen het niet luide genoeg verkondigen: ten aanzien van de waardeering der Kunst, heerscht er een ijzere konsequentie bij de in andere opzichten toch niet altijd konsequente Nederlandsche bestuurders.

Laten wij echter billijk zijn en vragen, of de medewerking van het toenmalig Landsbestuur, al ware zij verleend geworden, gebaat zoude hebben. Schoon wij de uitspraak van de schrijvers der tooneelkritiek, dat de eerbied voor het Schoone vernietigd was, niet geheel vrij van overdrijving gelooven, moeten wij toch aannemen - en hunne verslagen wijzen het reeds aan - dat de wansmaak in hunne dagen ten troon was verheven. De stukken van Pixericourt, van Bouilly werden der Fransche, die van Kotzebue en Iffland der Duitsche dramatiek ontleend. Stelende eksters en reddende honden waren de meest geliefde hoofdpersonen. Theatereffekten moesten het gebrek aan het dramatische leven vergoeden. Het huiselijk tooneelspel met zijn morele uitspraken en toepassingen poogde een kopij van de werkelijkheid te geven en tevens door een onmogelijk pathos zijn platheid van tijd tot tijd te doen vergeten. Wat zich geletterde noemde gaf luide zijne afkeuring te kennen en deed de geesels der kritiek nederhagelen op de middelmatigheid en het half-talent. Maar wat had men te geven in vervanging van hetgeen men poogde te vernietigen, en wat toch, blijkens den toeloop van het publiek, zoo niet met bijval werd bebegroet, dan toch met meer dan verschoonend geduld werd aangehoord?

De kunstrechters wezen op het treurspel der vorige eeuw; wezen vooral op de werken van van Merken, welke zij na die van Vondel het meest geschikt achtten om het tooneel nationaal te doen worden, om den goeden smaak zijn invloed te doen hergeven en den vernietigden eerbied voor het Schoone wederom ten leven op te wekken.

Indien wij de werken dier kunstrechters thands doorbladeren, dan voelen we ons meer dan een eeuw van het tijdstip waarop zij streden, verwijderd; dan meenen wij met reuzenstappen te zijn voortgeschreden, niet alleen in de uiting der gedachten en de ronding der perioden of de aanschouwelijkheid der voorstelling, maar tevens in de gedachten-

zelven, in de beschouwing der Kunst; - in die dagen echter stonden zij aan de spits van Neêrlands letterkunde en golden hunne uitspraken als orakels van den eenig goeden smaak. Hoe onbeschaafd het tooneelbestuur dan ook ware, hoe weinig het zich bekreunde om in den tempel der Schoonheid het Schoone te dienen, het werd toch gedwongen aan een deel der steeds hooger gestemd wordende eischen te voldoen, en den tijdgenoot niet langer van de voorstelling van Nomsz' of van Merkens treurspelen te speenen.

De schrijvers van ‘de Tooneelkijker’ verlangden den ‘Michiel Adriaanszoon de Ruiter’ des eersten te zien; zij prezen dergelijke voorstellingen aan, om den volksgeest, die volgens hen dommelde, wakker te schudden. Michiel Adriaanszoon de Ruiter verscheen dan ook, sprak in zijne dreunende Alexandrijnen zijn deugd en zielenadel uit en liet den toeschouwer koud. De grootste helden van het treurspel der vorige eeuw traden op hooggehakte brozen te voorschijn, en, hoe ook geholpen door het talent der voorstellers, zij waren weinig bij machte om de sympathie der menigte te winnen. Slechts voor de geletterden waren zij een voorwerp van hulde, voor de massa stonden zij te hoog, of schenen zij in het geheel niet te bestaan of slechts onbegrijpelijke beelden te zijn.

Het verstand der literaire gezachhebbers verzekerde met den meesten nadruk, dat langs d i e n weg alleen het absolute Schoon gevonden kon worden; de massa zweeg, want zij wist het tegendeel niet te beweren, maar zij ontweek de voorstellingen van het zoogenaamde klassieke Schoon en verdrong zich bij de vertooning van een of ander burgerlijk of historiesch tooneelspel, dat de literaire wijzen voor wanstaltig uitkreten, maar dat haar, zoo niet verrukte, dan toch boeide en niet noopte te geeuwen. Wat dunkt u, zouden de literaire wijzen werkelijk recht hebben gehad op hun gezach, zouden zij de rechte leiders zijn geweest van den aesthetischen smaak? Duitschlands dramatiek werd verketterd: Lessings ‘Emilia Galotti’ was een onding, Schillers ‘Don Carlos’ scheen onbegrijpelijk, maar Vondels ‘Gijsbrecht van Aemstel,’ maar van Merkens ‘de Rijk’ of ‘Belegering van Leiden,’ was het ideaal der kunst. Wat bleek daaruit anders, dan dat de kritiek de uiting van het nationaal gevoel voor poëzy verklaarde, en de kracht van taal, nevens de lyrische inspiratie - beiden in den ‘Gijsbrecht van

Aemstel' niet te miskennen - voor het wezen van het drama hielden.

Het moge velen vreemd toeschijnen, maar wij scharen ons aan de zijde der massa. Niet dat wij haar negatief oordeel bekrachtigen, het zij verre, maar wij begrijpen dat haar instinkt beter vonnisde dan de schoolsche geleerdheid, van Boileaus wijsheid doorzult, der geletterde veroordeelaars. Wij stemmen zelfs dezen toe, dat er in de voortbrengselen, welke zij verdedigden, onvergelijkbaar meer talent school dan in die, welke de massa verkoos en waarvan wij reeds hierboven eenige kenmerken poogden op te geven. En toch zoû de keuze voor ons niet bezwaarlijk zijn tusschen een 'Jacoba van Beijeren,' een 'Edipus' - wij nemen niet het minst van het oude repertoire - en een stuk van Kotzebue en Iffland.

Bij eene bepaling van literaire waarde, kan er van de beide laatsten geen sprake zijn; bij de vraag naar aanschouwelijkheid, naar waarheid en natuurlijkheid, naar geschiktheid tot voorstelling, tot opwekking van medegevoel, zouden wij op de beide eersten niet het eerst wijzen. De massa toch zag leven, zag handelen in Kotzebues stukken, al was het ook in de lompen van den vagebond, al was het ook in het ijlen van den waanzin of den roes der dronkenschap; zij zag verstijving en stilstand in de 'Jacoba van Beijeren' of 'Edipus'; zij zag er een schoone figuur, het keizerlijke purper of het koninklijke blaauw waardig, maar zij stond onbewegelijk en hare onberispelijke trekken waren strak. In Kotzebues stukken zag zij menschen, in 'Edipus' een beeld uit was geboetseerd.

Dit laatste doet ons vooral aan Bilderdijks dramatische werken denken, welke in den jare 1808 verschenen en ons als midden in de 18de eeuw verplaatsen. Bilderdijks vereering voor het Fransche schouwtooneel was groot. Zoo het niet reeds op te merken viel in zijne oorspronkelijke stukken, het zoû ten duidelijkste blijken uit zijne vertalingen van Corneille en Racine. De 'Cinna' des eersten droeg hij dan ook den toenmaligen Koning van Holland op. De toon, dien de dichter in de opdracht aanslaat, strookt te wel met dien der latere schrijvers van 'de Tooneelkijker' om niet eenige regelen daarvan hier te laten volgen:

> De Sofokles van 't Fransche treurtooneel
> Schoeit hier op nieuw zijn afgelegde brozen.

Vergun, mijn Vorst, dat hij Uw ooren streel,
   En doe zijn toon den woesten wansmaak blozen!
Hy steekt de kruin hier moedig uit het graf,
   Door U alleen weêr opgewekt in 't leven:
Uw stem klonk door en brak zijn sluimer af
   Om Melpomeen haar luister weêr te geven;
Zijn schim verlaat de rust van 't zalig dal,
   Om in Uw blik zijn hoogsten roem te lezen,
En offert U dien eigen Godenval
   Die heel Euroop tot Godspraak plach te wezen.

Wij kunnen den grooten dichter die 18de-eeuwsche regelen, met die ‘Melpomeen’, die Godenval’, enz., in het begin dezer eeuw neêrgeschreven, noode vergeven. Dat hij, in zijn studeervertrek de verdienste van Cinna als literair gewrocht huldigende, het stuk eener vertaling waardig keurde, verwondert ons niet. Bilderdijk was toch te veelzijdig ontwikkeld, om niet de waarde te erkennen van elke kunstrichting, welke werkelijk op dien naam aanspraak mocht maken. Wij hadden echter juist van die veelzijdigheid eene betere waardeering der Duitsche en Engelsche dramatiek verwacht, dan waarvan hij telkens blijk gaf; wij hadden in zijne eigene kunstoefening op een ander streven gehoopt en in zijne dramatische voortbrengselen gewenscht een andere richting gehuldigd te zien.

Werpen wij een blik op hetgeen hij vermocht voor den schouwburg zijns volks.

Wij slaan zijn ‘Kormak’ open, en deelen de uiteenzetting van het onderwerp mede. Wij treffen Moïne, gemalin van den dood gewaanden Kormak, aan in gesprek met Irdan, een jong krijgsbevelhebber.

MOÏNE.
Dat ik deze eenzaamheid, dat weduwlijk gewaad,
Na achttien jaren rouws, voor 't bruiloftskleed verlaat!
Ach, kan ik? Irdan, hoe?

IRDAN.
   Ga met u-zelv te rade,
Die dwang is niet te ontgaan.

MOÏNE.

Mijn hart gevoelt zich gade;
't Gevoelt zich nog omklemd van d'eersten huwlijksknoop.

IRDAN.

Dien lost geen Egaas dood? geen eindloos tijdverloop?

MOÏNE.

Geen tijd.

IRDAN.

Geen dood, Vorstin! Of kunt ge twijfel voeden
Dat Kormak is vergaan in de ongestuime vloeden?
Zijn vloot is weêrgekeerd van Jutlands oorlogstocht.
Men kent den zegepraal, dien Kormaks arm bevocht.
Zijn kiel verliest zich-zelf in ondoorkoombre branding,
Lijdt schipbreuk op een kust waar toegang is noch landing.
De wrakken drijven op de golven wijd en zijd.
Men vindt zijn Koningsvlag, zijn vorstlijk tenttapijt,
Zijn staf, zijn opperkleed, verbrijzeld en aan flarden,
Op rotsen in de zee.

MOÏNE.

En ik, ik blijf volharden.
Mijn Egâ leeft gewis! mijn ziel getuigt het mij.
'k Gevoel het aan mijn hart: zijn weêrkomst is nabij.
Zoo vijftien jaar vervloot, zijn dood is nooit bewezen.
Wie uwer kan in 't lot en zijn bestemming lezen?
Ach! teder is de band, door liefde en trouw gelegd!
Nog eens! mijn hart weêrspreekt wat heel een wareld zegt.
Dit volg ik.

IRDAN.

En wat blijk?

MOÏNE.

Dat innig overtuigen
Van de inspraak van 't gevoel, door geen geweld te buigen!
Dat voor de misdaad gruwt, de trouw aan 't hart gebiedt,
Ziedaar *mijn wet*, mijnheer! en *hooger ken ik niet*.

IRDAN.

Ik eer die deugd, ze is schoon! en mocht aan 's afgronds kaken.

Den eens verslonden prooi op 't innigst wenschen slaken;
Ja, Klydes dierbre Vorst, Moïnes echtgenoot,
Keer op mijn beê en de uwe als heerscher uit de dood.
Maar 't is vergeefsch, Mevrouw! *en 't is u niet verborgen*,
Wat vreeslijke eed u bindt bij 't lichten van den morgen,
Die dezen dag vervangt. Op morgen is die dag,
Gij weet het, die geen macht, geen list verschuiven mag.
Uw zoon treedt morgen op in d'eerrang hem beschoren,
En vaart den scepter aan waartoe hij werd geboren,
Den vaderlijken staf, dien Kormak heeft getorscht;
En ook uw volk, Mevrouw! roept dwingende om een vorst.
Het oude staatsverdrag der fiere Kalydonen
Scheidt met Uws egaâs dood (*gij weet het*) beide thronen
Van Klyde- en Merzeystroom, door Kormak in uw echt,
Het Vorstenbond ter spijt, geweldig saamgehecht.
't Vergunt niet dat uw zoon met uwe kroon zal pronken,
Maar eischt, dat met uw hand die kroon zij weggeschonken;
En drie paar Koningen van 't omgelegen land
Betwisten zich vol drift Moïnes staf en hand.

Wij hebben het recht niet Bilderdijks vinding in zulk een inleiding tot de daad van een dramatiesch gedicht te huldigen. Om den toeschouwer te doen kennen wat hij noodig heeft te weten, wordt der hoofdpersone verhaald wat zij zelve zeer goed weet, en dit met eene deftigheid, welke alle innigheid van gevoel, ja alle uiting van warme vriendschap buitensluit. Uit de medegedeelde inleiding blijkt, dat Moïne, de weduwe van Kormak, zich een echtgenoot moet kiezen uit het aantal Koningen, die zich als mededingers hebben opgedaan. Ook Irdan, de krijgsbevelhebber, met wien zij in gesprek is, rangschikt zich onder het getal Koningen, niet uit liefde jegens haar, maar uit ‘ijverzucht en trouw voor haar en Kormaks bloed.’ Op den volgenden morgen zal haar zoon Makdulf, gesproten uit haar echt met Kormak, achttien jaar zijn en den troon zijns vaders beklimmen; op dat zelfde tijdstip zal Moïne, heerscheresse van een onafhankelijk rijk, hare keuze moeten uitbrengen. Zij beraadt zich met dien zoon en deelt hem haar voornemen mede, om door den boog zijns vaders over den waardigsten mededinger tot haar hand uitspraak te laten doen. Hij, die den boog spannen kan, is Kormak en alzoo diens echt-

genote waardig. Makdulf keurt dit goed en treft de noodige maatregelen met zijn vriend Irdan om de orde in zijn rijk, door de woelige koninklijke vrijers bedreigd, te handhaven. De drift en de argwaan dier minnaars wordt vooral verhoogd door het gevangennemen van twee vreemdelingen op het zeestrand, een van welke bij de landing is gedood, terwijl de andere in de tegenwoordigheid van Makdulf wordt gesleurd. Het gerucht gaat, dat een van beiden Kormak moet zijn. De Koningen achtten het een kunstgreep van Moïne, om zich aan het doen eener keuze te onttrekken; zij willen haar elk voorwendsel ontnemen en eischen den dood van den bedrieger. Makdulf weigert het, eerst uit menschelijkheid - alleen; later, toen hij den vreemdeling spreekt, die werkelijk Kormak is, maar zich nog niet onder dien naam bekend maakt en hem het nog in leven zijn van zijn vader meldt, beschermt hij hem uit achting, uit liefde voor dien vader, wiens vriend de vreemdeling zich voorgaf te zijn. Makdulf geeft zich echter te spoedig over aan de blijde verwachting, van Kormak te zullen wederzien. Een oud krijgsman, Ryno genaamd, dien hij heeft uitgezonden om berichten aangaande zijn vader in te winnen, brengt de zekerheid van diens dood. Makdulf is echter weldra getuige van een onderhoud, dat Moïne van den vreemdeling heeft gevraagd, ten einde kondschap betreffende Kormak te erlangen. De vreemdeling is koel jegens haar en geheel anders dan vroeger jegens haar zoon. Hij wil haar beproeven en zich overtuigen, dat zij slechts door eene macht buiten haar gedwongen wordt om een tweede huwelijk aan te gaan. Alleen bevestigt hij in dit gesprek het vroeger gegeven bericht dat Kormak leeft, en verzwakt alzoo de tijding door Ryno aangebracht. Door de ingewikkelde verwijten van den vreemdeling getroffen, vertrekt Moïne terstond na verstaan te hebben wat zij weten wilde, en laat zij den vreemdeling met Makdulf alleen. Aan dezen ontdekt hij zich ten laatsten, en vader en zoon omarmen elkaâr. Terstond daarop heeft het plechtig oogenblik van Moïnes keuze plaats. Zij deelt de verzamelde minnaars mede, dat hij, die Kormaks boog kan spannen, haar echtgenoot zal zijn, waarna zij naar haar paleis vertrekt. De vermetelste der minnaars, Tunibald, neemt den boog het eerst, en legt op den vermomden Kormak, die het schouwspel bijwoont, aan. Zijn vuist is echter te krachteloos om de pees te rekken. Wie der koningen het ook na hem poogt te doen, spilt zijn

krachten te vergeefs. Irdan beproeft het zelfs niet, daar hij te veel eerbied voor Kormaks boog heeft. Thands treedt de vreemdeling voor en doelt op Tunibald. De pijl snort heen en Tunibald valt. Daarop valt Dargo neder, een ander der vrijers van Moïne. De overige Koningen, die hun leven liefhebben, vluchten. De vreemdeling heeft zich Kormak getoond en wordt als zoodanig gehuldigd. Hij wil met Irdan en Makdulf de Koningen, die hun leger verzamelen, gaan bevechten, maar hij wordt door den eersten van dat voornemen afgebracht, door de opmerking, dat zijn eigen leger hem niet kent en alzoo in het gevecht hem voor een vijand zoû kunnen houden en verslaan. Hij blijft alleen achter, maar weêrstaat de ontvlamde krijgsdrift niet langer en ijlt heen naar de kampplaats. Moïne, die in haar paleis door de woedende vrijers blijkt aangevallen te zijn, ziet zich gered door een onbekende, die, zoo als zij verneemt, haar dood gewaande echtgenoot is en na haar gered te hebben, weder is weggeijld. Zij meldt Makdulf, die haar komt bezoeken en haar vraagt op wat wijze zij gered is, wat zij zelve vernomen heeft. De jongeling ontzet bij het bericht, dat Kormak weder naar het slagveld is gegaan en vermoedt het ergste. Irdan komt daarop zegepralende binnen, geeft bericht van den strijd en deelt daarbij mede, dat hij in het heetst van het gevecht een woesten krijger, met den helm van een der Koningen op het hoofd, door een pijl van Kormaks boog had getroffen. Zijn vreugde verkeert echter spoedig in bange vrees, nu ook hij verneemt dat Kormak is uitgetrokken. Die vreeze is niet ijdel, want deze keert doodelijk getroffen door een pijl terug. Irdan heeft hem onwetend vermoord, en dat hij hem vermocht te treffen door een pijl van dien boog, bewijst, dat hij Kormaks doodgewaande zoon uit een vroeger huwelijk is. Kormak vergeeft hem en sterft; Irdan vergeeft zich zelven echter niet en doorsteekt zich op het lijk zijns vaders. De vreugde verkeert in diepen rouw en om den toeschouwer aesthetische voldoening te geven, laat de dichter Moïne ten slotte de moraal of de gedachte van de kunstschepping uitspreken in deze woorden:

> Zoo is dan 's warelds loop geregeld in den hoogen!
> Ja, volken, vorsten, ja, daar heerscht een Alvermogen.
> Men vliede of wachte 't af, of meen te wederstaan;
> De Hemel maakt ons lot, daar is geen keeren aan.

Maar dat is geen gedachte, want ze is tegenstrijdig in zich zelve; dat is geen moraal, want de uitspraak is onzedelijk. Het bestaan van een Alvermogen wordt ja verkondigd, maar van welk een! Het is het blinde Noodlot, dat niet te keeren valt, wat de sterveling doe. Het is dus zeer verstandig van den laatsten, dat hij de krachten, die hij doelloos ontvangen heeft, niet verspilt, en dat hij alzoo niets doet, daar alles toch vruchteloos is. Dat Bilderdijk deze les aan het einde van zijn treurspel heeft toegevoegd, bewijst hoe hij zich als vertaler van den ‘Edipus’ nog niet was vergeten.

Hij was te zeer doordrongen van het charakter der heerlijke Grieksche dramatische poëzy, om niet gevoeld te hebben wat verheven plaats daarin het Noodlot inneemt. Om dit echter te waardeeren, moet men zich kunnen verplaatsen onder het volk waarvoor zij bestemd was, moet men zich pogen te bewegen in hunne godsdienstvormen en te leven in hunne gedachten. Het Noodlot en het blind-rechtvaardige Noodlot-alléen, vermocht eenigen ernst te spreiden over het tafereel, dat menschen en Goden bijkans als gelijken voorstelde; het Noodlot-alléen kon de type zijn van dat duistere morgen, dat onder menschen en Goden als onder bloemen begraven werd, en dat bij de toen bestaande godsdienstvormen ook niet anders dan een duister morgen kon zijn, even geheimzinnig, even donker, even koud als het blinde vormlooze, dat ouder den naam van Noodlot werd aangeduid.

Poge de geletterde zich in zijn studeervertrek ook in het land der Hellenen te verplaatsen, gelukke het hem dáar ook, het zal hem toch moeielijk vallen bij eene aanschouwelijke voorstelling. Hoeveel minder het volk waaronder hij leeft en dat zijne studie niet mede heeft gemaakt, maar dat met zijne eigene ontwikkeling, welke het zijner godsdienst dank weet, zich voor de kunstschepping plaatst. Hem moet het Noodlot een onding zijn, een karikatuur van zijn Vader in den Hemel; hem moet de invloed van dat blinde toeval een verkrachting schijnen der wetten van wier naleving en handhaving hij zijne ontwikkeling en zedelijke volmaking wacht.

De zedeles, door Bilderdijk gegeven, is echter zóo algemeen, dat ze op bijna alle voorstellingen van de daden des menschen zoude kunnen worden toegepast. Zij had daarom

den ‘Kormak’ als kunstschepping voor het Nederlandsche volk nog niet onvruchtbaar doen worden, indien de richting des Dichters, zoo blijkbaar in de keuze van zoodanige les, overigens minder kenbaar ware geworden in het stukzelf. De voorstelling der daad is hier en daar aanschouwelijk; de daad-zelve, zoo wij de verschijning van Ryno uitzonderen, die de noodzakelijke ontwikkeling noodeloos vertraagt, goed aangelegd; de ontknooping - de ontdekking van Kormak bij het spannen van den boog - vol uitwerking. Dit heeft plaats in het vierde bedrijf en evenwel volgt er nog - Bilderdijk was daarin den traditiën getrouw - een vijfde. Wij meenen het recht te hebben dat geheele bedrijf als onnoodig te wraken. De auteur zoû ons echter te gemoet kunnen voeren, dat hij het noodig had om de nu eenmaal opgevatte grondgedachte te verzinnelijken. En werkelijk in dat laatste bedrijf spreekt zich die gedachte in hare vreeselijke konsequentie het duidelijkst uit. Het Noodlot, dat in de vier eerste bedrijven de menschen, die verdienen geholpen te worden, niet omdat zij tegen de vijandelijke krachten s t r i j d e n , maar zich toch m e t k r a c h t v a n r e d e n er tegen verzetten, alle hinderlagen ontkomen doet, dat zelfde Noodlot toont zijn blindheid, zijn boosaardigheid in het laatste bedrijf, als het zonder noodzakelijkheid den vader door den zoon laat vermoorden, en alzoo de rechtmatige vreugde in bittere droefheid verkeeren doet. Wij huldigen de greep om Irdan bekend te maken als Kormaks zoon door hem den boog te doen spannen, maar waarom gaf de dichter aan Kormak dien zoon? De grondgedachte maakte het hem niet tot plicht, evenmin als de logische ontwikkeling der daad. Waartoe dan zulk een einde? Het was een gevolg van de richting, die Bilderdijk in die periode voorstond; een gevolg van de kunsttheorie, uit zulk eene richting gesproten, die het hoogste tragiesch effekt zocht in den strijd der menschen tegen de onzienlijke macht des Noodlots en in de eindelijke nederlaag van den held, bij wiens val het medegevoel wordt opgewekt; terwijl juist de verhevenheid van den held en van den door hem gestreden strijd dat medegevoel moet beletten tot werkelijke smart over te gaan en alzoo alle tragiesch genot te verwoesten. Het behoeft echter hier geen betoog, dat dit in dit stuk niet belet is, daar wij den held hier door een t o e v a l zien sneuvelen op het oogenblik, dat hij uit alle werkelijke gevaren

gered was. Indien wij dus een oogenblik belang hebben kunnen stellen in de handelende personen, dan zoû hun ongeluk wel een gevoel van spijt maar niet van medegevoel bij ons hebben kunnen opwekken.

Doch wij hebben geen oogenblik belang kunnen stellen in eenige der ons voorgestelde personen. Daar waait ons een ijskoude adem uit de geheele schepping tegen; het is niet die des levens maar des doods. Om den aard der handeling te schetsen, behoeven wij slechts een blik te werpen op Moïne, de eigenlijke hoofdpersone, die, al ware zij dat niet, toch de figuur moet zijn, die boven alle andere warmte en tederheid aan de geheele schepping bijzet. Zij is de vrouw te midden der Noordsche helden, en behooren deze zich ook in hunne kracht te uiten, de vrouw, zelfs de vrouw, dochter en moeder van helden, moest de fijnere draden van het menschelijk hart hebben kunnen doen trillen. Zij vermag het echter geen oogenblik. Veelmeer boezemt zij doorgaans een gevoel van huivering in. Zij moet een echtgenoot kiezen in de plaats van hem, dien zij gestorven waant, maar toch nog innig lief heeft en beweent. Wat eischt zij van den nieuwen echtgenoot ten teeken, dat hij waardig is de plaats des vroegeren in te nemen? Kracht, niet kracht der ziele, niet zedelijke sterkte, maar grove spierkracht, reuzenkracht, om den boog haars eersten echtgenoots te spannen.

Wij zijn de laatsten om te ontkennen, dat Bilderdijks opvatting niet beter met de lokale kleur, met de gewoonten der behandelde historische periode strookt, dan wanneer hij gegeven had wat wij waagden te eischen; maar waartoe dan toch de voorstelling eener periode, welke, in hare betrekkelijke waarheid voorgesteld, het menschelijk gevoel tegen den dichter in opstand brengt? Er is echter nog meer in die figuur van Moïne wat ons stuit, en niet aan het streven naar waarheid in de historische voorstelling, maar werkelijk alleen den dichter geweten moet worden. Als Moïne haar man ziet sneven en zich weduwe weet, als zij Irdan, dien zij mede heeft lief gehad, aan haar voet den laatsten adem ziet slaken, dan heeft zij de onmenschelijke zelfbeheersching om de grondgedachte van het geheele gedicht uit te spreken en te eindigen met:

> De Hemel maakt ons lot, daar is geen keeren aan.

Dezelfde opmerking geldt van al de andere figuren. De kunstidee alzoo van welke de dichter uitging, en niet alleen de toevallige historische stof, die hij zich ter verwerking koos, bepaalde den aard van zijn scheppen. Wij erkennen gaarne de meerdere historische waarheid, die Bilderdijk ons boven van Merken geeft, maar wat werkt zij uit, waar het zieleleven, waar juist het menschelijke als verborgen blijft. Als wij de figuren in den ‘Kormak’ gadeslaan, dan zien wij geen menschen, ook geen half-Goden of Goden, zoo als de Grieksche tragoedie die doet kennen, dan zien wij slechts met vleesch bekleede dichterlijke idealen, die echter bij de vleeschwording veel van de oorspronkelijke idealiteit verloren hebben. Wij zien eene ruwheid in de gewaarwordingen, die we een oogenblik geëvenredigd gelooven aan de volkeren, waaronder wij met onze verbeelding verwijlen; wij hooren eene m o e d e r haar z o o n te gemoet voeren:

> Hij zij mijn echtgenoot, die dezen krijgsboog spant!
> Dat geen verwijfde knaap, geen arm verfletst van spieren,
> My aanroere op de koets, die Kormak mocht versieren,

en tevens eene deftigheid, die eener *marquise* in Versailles voegt en niet toelaat dat de zoon anders zijne moeder toespreke, dan met het eerbiedige: ‘Mevrouw!’ Hier zien wij een streven om een ontvangen indruk met de verwen der werkelijkheid te schilderen. Wij hooren Moïne uitroepen:

> Ik zie met slaaplooze oogen
> Mijn ega voor mijn koets met loodverf overtogen
> By avond waren; 'k hoor zijn roepstem over dag.
> My dunkt de holle wand weêrgalmt van noodgeklag,
> Van stervens rouwmisbaar, gekerm en aaklig gillen,
> Ik zie geronnen bloed aan muur en pijlen lillen
> Of druipen van 't gewelf!

Ginds zien we juist een tegenovergesteld streven, en een poging ter omschrijving van een objekt, uit vreeze van bij dadelijke aanduiding tot platheid of in den proza toon te vervallen. In plaats toch van te melden dat de minnaars zich 's middags in de oude wapenhal moeten verzamelen, klinkt het verheven van Irdans lippen:

Wanneer de zonnestralen
De schaduw van het woud by 's Landstrooms boord bepalen...

Om Makdulf aan te duiden, wordt hij aangesproken met den weidschen titel van ‘eedle spruit uit Kormaks heup,’ enz. Het duidt naar ons bescheiden oordeel aan wat wij in een vorig hoofdstuk ten aanzien van den noodzakelijken aard des Franschen tooneelspels opmerkten; het duidt aan, dat zelfs Bilderdijk, even als Corneille en Racine, als op twee gedachten hinkte; dat hij gevoelde een waereld voor te stellen, die naar waarheid, ja zelfs met idealizeering der werkelijkheid, niet voor te stellen was, en slechts geduld kon worden, zoo men door plooien de meest uiteenloopende eischen der stoffe en die van het publiek, voor hetwelk zij verwerkt werd, poogde te vereenigen; hetgeen tot een geheele vernietiging van de waarheid leidde en den dichter noodzakelijk brengen moest in eene denkbeeldige, in eene konventioneele sfeer.

Maar stellen wij dat Bilderdijk zich bedrongen gevoelde in het keurslijf waarin de historische stof hem sloeg, dat het mislukken van den ‘Kormak’ niet zijner kunstidee te wijten zij, dan moeten wij in zijn ‘Floris den Vijfden’ een gants ander kunstprodukt te begroeten hebben; een kunstprodukt, dat in tweërlei opzicht voor ons volk kan leven, daar het een tijd voorstelt, waarin we onze natuurgenoten onder denzelfden beschavenden invloed, als waaronder wij ons bevinden, herkennen, en tevens onze landgenoten, die denzelfden naam dragen als wij. Het twijfelen zij ons echter vergund, indien Bilderdijk aan zijne eigene uitspraken getrouw is gebleven. In de aanteekeningen op zijne verhandeling over het treurspel betoogt hij toch: ‘Het treurspel zal aan geene halve Goden bepaald zijn. Ja zelfs, ik geve het toe, aan geen Koningen of Vorsten. Dat is, een geringer persoon zal er de hoofdpersonaadjen in zijn kunnen; maar - mits hij ons een eerbied en een ontzag afdwingen kan, gelijk wij aan Vorsten bewijzen. Een Profeet bij voorbeeld, hoe gering ook van stand anders, maar door dit charakter verheven, eene Maagd van Orleans. Maar geene personen, die in den gewonen kring der samenleving vallen; ja zelfs geen Vorsten in hun huislijk bedrijf.’ Welk een absolutisme, tot zelfs in de theorie der Kunst! wagen wij glimlachend uit te roe-

pen, en wij zijn zeer geneigd er aan toe te voegen: hoe broos is tevens de grondslag waarop al die schoolsche, zoo veel jaren lang gedwee gehoorzaamde, regelen gebouwd zijn!

Wij mogen het overbodig rekenen om de daad van het treurspel ‘Floris de Vijfde,’ te ontleden. Van al de dramatische werken van Bilderdijk, is dit stuk nog het meest bekend, dank zij de twee of driemaal herhaalde vertooning in den schouwburg en de veelvuldige voorstellingen in onze Rederijkerskamers.

Wie een der vertooningen of voorstellingen bijwoonde, zal ons niet bestrijden indien we beweren, dat de groote naam des dichters het stuk voor geheele onverschilligheid behoeden moest, dat het hart koud bleef en het verstand des hoorders, niet door de inwerking van aandoening en gewaarwording belemmerd, bij het einde vrij en rustig hulde kon brengen aan de schoone vaerzen, welke dan ook voortreffelijk zijn. Een dergelijke koelheid dunkt ons in geenen deele onverklaarbaar, want de dichter zelf is bij zijn schepping geen oogenblik bewogen geweest.

Wij zien, vergeleken met de manier in de vorige eeuw in zwang, een grooten vooruitgang in de bewerking der stoffe; wij zien hier eenige charaktertrekken der historie in het licht gesteld en de feiten niet slaafsch gevolgd; wij zien hier de historische daad om het stuk, en niet zoo als vroeger, het stuk om de daad. Toch is de voorstelling van het historiesch kostuum meer negatief dan pozitief. Wij gelooven gaarne, dat niet één der personen - behalven Aemstel, die zich een oogenblik vergeet en van den ‘onwil der zonnerossen’ gewaagt - eene vergelijking bezigt of eene gedachte uit, welke dier historische periode niet zoû k u n n e n behooren; wij worden echter zelden door eene schildering getroffen, welke ons bepaald aan de eeuw van Floris en aan deze alléen doet denken. Het geheel voorbijgaan van het Katholicisme, alsof zijn machtige invloed vooral in de Middeleeuwen niet bestond, wagen wij een grove feil te noemen, te meer onverschoonbaar, omdat - wij vragen Bilderdijks schim vergeving, dat wij het moeten uitspreken - een soort van 18e eeuwsche wijsgeerte daarvoor in de plaats treedt; eene wijsgeerte, koud door hare onbestemdheid, en tevens afmattend, omdat zij bij Bilderdijk zoo weinig plastiesch in het leven der door hem voorgestelde personen wist te treden en de eindeloze redeneeringen van het stuk voedt, ja noodzakelijk maakt.

Dit laatste doet ook dit treurspel zich als weder naauwverwant toonen aan dat der 18e eeuw. Wel is het ideaal, bij vergelijking met Kormak - men vergunne mij het woord - *moderner* geworden, en is het Noodlot niet meer de macht, die met haar looden zwaarte de schepping in één drukt, maar Bilderdijk wist zich nog niet los te scheuren van de Fransche plakvoerders der 17e eeuw. Hij heeft al te goed de door hem zelven uitgevaardigde wet opgevolgd, en gaf geene personen, die in den gewonen kring der samenleving vallen. Wat de voorstelling der historische kleur kenmerkt, kenmerkt evenzeer de voorstelling der daad en der menschen, die deze dragen. De charakters zijn goed aangelegd; men ziet de verschillende fijne schakeeringen in de figuren van Velzen en Woerden; bij genen is minnenijd het roersel tot opstand, bij dezen ligt de grond dieper, is het de politiek. Floris daagt op in historische gestalte, in het gewaad waarin wij hem van kindsbeen hebben leeren kennen; Machteld van Velzen, tusschen plicht en neiging gesteld, geeft den laatsten eerst gehoor als de eerste is volbracht, en is, behoudens eenige détails, waarin haar charakter zich naar mijn bescheiden oordeel verloochent of de roerselen tot de daad niet krachtig genoeg zijn aangeduid, met bewustzijn door den dichter geteekend; Gijsbrecht van Aemstel is zelfs een grootsche konceptie en zoû een bewonderenswaardige figuur zijn, indien de eerste stap, dien Bilderdijk haar laat doen en waarvan alle volgende afhangen, beter ware gewettigd of helderder in het licht gesteld. En toch, niettegenstaande de daad, eenvoudig en juist aangelegd, niettegenstaande de charakters te herkennen zijn en eenige daarvan zelfs met meesterhand geschetst; niettegenstaande dit alles schijnt de gantsche schepping als verstijfd, moge ze u bij de lezing en als het verstand tot nadenken gebracht wordt, - niet verrukken maar toch - boeien, bij de aanschouwelijke voorstelling echter zal ze u doen huiveren van koude en niet lang de aandacht kunnen bepalen.

Al de figuren bewegen zich dan ook alleen in *officieelen* kring; het zijn historie-menschen, geen menschen uit onzen kring; historie-menschen, die echter, hoewel verheven in rang en stand boven het gemeen, boven het volk, toch het wezen met beiden gemeen moeten hebben. Wat liefelijke figuur konde Floris de Vijfde bij eene kunstrichting, die meer der natuur getrouw was gebleven, geworden zijn!

De ridderlijke held, een type uit den bloeitijd der *chévalerie;* een held in het tournooi, en een edeling vol *courtoisie* in hofzaal of klozet; een heerscher, die het oor leende aan de klachten van den dorper en diens droevig lot poogde te lenigen, door hem op te heffen uit de draf, waartoe de adel hem doemde; een heerscher, die genoeg zin had voor het Schoone, om het in iederen vorm te huldigen; en, naast de jonkvrouw neêrgezeten, het een genot te meer zoude heeten naar de tonen en zangen des meistreels te luisteren.

En welke groepering vorderde zoodanige figuur! Het tafereel van den Kunstenaar, die de eischen kende, welke de stoffe aan hem mocht doen, zoude in staat zijn het menschelijke in zijn fijnste tinten weêr te geven, en tevens de Middeleeuwen in wat zij schoons en wanstaltigs, in wat zij benijdbaars en kleins hadden te schilderen. Geen zoo rijke stoffe als deze; maar dan moest men juist het huiselijk leven der historie-menschen indringen, hun kleine zwakheden in de binnenkamer - de sleutels tot de grootere daar buiten - bespieden; dan moest men niet met een *pruderie*, eener veertigjarige kokette waardig, bevreesd zijn de ruwe voetzool van een gemeenen knecht op den ingelegden vloer of het tapijt van de ridderzaal te doen dreunen! Een rijke stof, voorwaar! en wat werd er van?

Het verhaal eener samenzweering door eenige Edelen tegen den Graaf, die zich aan hunne rechten vergreep en het volk begunstigde; het verhaal eener samenzweering, die reeds tot in de kleinste onderdeelen bij het begin van het eerste bedrijf geordend is en toch eerst in het laatste bedrijf tot uitvoering harer plannen komt, niet omdat zich andere krachten in beweging stellen, die de uitvoering noodzakelijk vertragen - dat zoû te veel leven en gedruisch zijn in de klassieke schepping - maar omdat de tooneelgordijn opgaat éen dag vóor de vertooning van het beraamde plan. Die tijd - de tusschenruimte tusschen het eerste en vijfde bedrijfdient alzoo te worden aangevuld; waarmede?... met redeneering, waarin zich de charakters uitspreken in plaats van in de daad; in vergeefsche *sorties* der opkomende personen, in halve waarschuwingen aan den bedreigden persoon, of vergissingen, die weder tot tijdverlies leiden en u eindelijk kruipend tot de lang voorziene oplossing doen naderen.

Op die wijze is aan de eenheid van handeling, zoo als de Renaissance die begreep, voldaan. Maar zoodanige eenheid is als een tuin van Le Nôtre met zijn regelmatige paad-

jens, waarvan bij het binnentreden reeds het einde te bespeuren was. De mensch toonde zich in zulk een tuin beheerscher der natuur. Deze handelde niet oekonomiesch genoeg en deed de boomen wel opschieten, maar tevens zich in de breedte uitbreiden. Het laatste was dwaasheid daar het eerste toch hoofddoel was. En daarom schreef men der natuur wetten voor en snoeide en knipte de boomkens, opdat zij beter aan de mathematische lijn van den tuinier zouden beandwoorden. De natuur was verstandig genoeg zich terug te trekken, en liet den mensch met zijn speelgoed alleen.

Beter dan alle betoog diene een aanhaling uit het treurspel ‘Floris de Vijfde,’ om het te charakterizeeren. Wij geven een gedeelte van het eerste tooneel des vijfden bedrijfs. Floris is door de saamgezworenen gevangen genomen, en aan handen en voeten geboeid, zit hij in zijn kerker a l l e e n .

Hij houdt een redevoering van den volgenden inhoud:

'k Ben eindlijk, 'k ben geboeid! in 't kerkerhol gesloten!
En hoe? Door laf verraad. Van wie? Van Hollands Grooten.
Van hun, aan wie mijn ziel het volst vertrouwen schonk!
Wier deugd, wier heldenmoed my zelv' in de oogen blonk,
Die, met mijn liefde en gunst en weldaên overladen
Belonen me alles goeds ondankbaar met verraden!
Is 't waarheid? Heeft me een droom, een bittre droom misleid? -
D o o r z o e k e n w e o n s h e t h a r t i n d e e s m i j n e e e n z a a m h e i d !
Het onheil geve ons moed, maar 't leere ons-zelv' beproeven.
De Hemel vordert dit als v r u c h t van 't z i e l s b e d r o e v e n .
Welaan! - Wie ben ik, en wat schuld bezwaart mijn ziel?
Wat is, wat is 't vergrijp waardoor ik dus verviel?
Mijn boezem, schud u uit! hier baat geen zelfverschooning.
G e b o r e n t o t d e n s t a f , en zoon van Duitschlands Koning
In grootheid opgevoed, heeft mooglijk de ijdle praal
De weelde of 't voorbeeld my bedrogen zoo ik dwaal.
Maar zuiver was mijn hart en edel mijn bedoelen:
Van deugd, van eer vervuld, van 't t r e e d l i j k s t p l i c h t g e v o e l e n .
Doordrongen voor mijn V o l k van vaderlijke z u c h t .
Gij weet het, Hemel, gij! o Geef mijn droefheid lucht.

Elk drama, dunkt ons, dat dergelijke regelen, welke slechts de aanvang eener lange oratie zijn, in zich opneemt, is daarmede reeds geoordeeld. De stijl moge onberispelijk zijn, de gedachten verheven - schoon het medegedeelde fragment

daarvan geen blijk geeft - de charakters mogen goed bedoeld zijn, - de voorstelling der daad kan slechts gebrekkig en niet geëigend zijn aan den aard en het doel van het drama.

Het Nationaal tooneel heeft weinig verplichting aan Bilderdijk. Het heeft den grooten dichter dan ook nimmer een hulde kunnen bereiden, die zijn genie, in andere genres zoo uitnemend, waardig was. Onvergelijkbaar grooter dan van Merken en van Winter, komt zijn invloed in het drama - de kunstvorm, die het meest tot het volk spreekt, ja misschien de eenigste vorm, die dat volk der letterkunde naderbrengt - die van het echtpaar niet nabij. Hij - bovendien meer epiesch dan dramatiesch - was ook der kunstrichting der vervlogene eeuw veel getrouwer dan de beide anderen, juist omdat hij veelmeer zich zelven bewust was en de kunstidee konde overzien, tot welker verzinnelijking en belichaming hij zich geroepen achtte. Van Winters en van Merkens minder talent behoedde ze gelukkig voor al te strenge konsequentie en deed hen meer steunen op het publiek, - het 18de eeuwsche - welks eischen zij moesten inwilligen. Hunne treurspelen en die van Bilderdijk zijn echter loten van denzelfden stam.

Misschien dat wij door deze vermetele uitspraak de reeds lang te voren aangeheven klacht weder hooren aanheffen, dat het jongere geslacht den grooten man miskent en hem, te hoog dan dat de tijdgenoot hem zoude kunnen naderen, van het voetstuk poogt te heffen, om hem even klein te maken als zij zelven zijn. Indien zoodanige klacht vernomen werd, ze zoû onbillijk zijn, want wel verre van geringschatting, zien wij hoogschatting, ja vereering van Bilderdijk om ons heen. Dat hij niet leeft voor en in ons volk zal toch niet geweten kunnen worden aan dat jongere geslacht, dat bij hem zoo gaarne de schoonheid der vormen leert huldigen, maar niet altijd bij hem ter schole kan gaan waar het de waardeering van kunst en wetenschap betreft.

Hetzelfde wat Bilderdijk belet heeft een school na te laten, waarin de ideën door hem voorgestaan werden verwerkt, ten einde in het leven en onder zijn volk te treden, hetzelfde belet hem ook voor zijn volk en niet voor de geletterden-alléen te blijven leven. Wat het beletsel is blijft geen geheim na de beschouwing zijner dramaas. Bilderdijk toch leefde het leven niet zijns volks, zocht de poëzy niet in het leven. Strauss, die Julianus ‘den Romantiker’ noemt,

‘auf dem Throne der Cäsaren,’ zoû Bilderdijk wellicht niet minder juist ‘den Klassiker’ hebben geheeten op den troon van het Germaansche rijk.

Wij hebben de schrijvers van ‘de Tooneelkijker’ een wijle uit het oog verloren; het was echter slechts schijnbaar, daar wij bij de beschouwing van Bilderdijks dramatische werken en de richting, die daarin doorstraalde, ook tevens de hunne behandelden. Vonden hunne vermaningen tot dus verre weinig ingang bij hun tijdgenoot, het oogenblik scheen toch ten laatste aangebroken, dat hunne kunsttheorie in praktijk zoude overgaan. Wiselius, een hunner geestverwanten, stond als dramatiesch auteur op en werd bij zijne eerste poging met gejuich ontvangen. De Adel en Mathilda wekte algemeene belangstelling. De Hollandsche tooneelliefhebber - ten onzent werkelijk een type, jammer dat geen onzer novellisten zich nog aan de afschetsing daarvan heeft gewaagd - was van verrukking in hoogere sfeer, niet zoo zeer om het stuk zelf, als om de voldoening, die het eerlijk hart smaakte, van nog weêr eens een oorspronkelijk stuk in v a e r z e n door de menigte met bijval begroet en alzoo het bestaan van den nationalen schouwburg als ‘tempel der kunst’ gewaarborgd te zien. De menigte vloeide saâm om het stuk aan te staren, dat in prachtige *decors* de geliefkoosde melodramaas op zijde streefde en, als voorstelling eener voor dit oogenblik weder nieuwe waereld, gunstig afstak bij de reeds zoo herhaalde vertooningen van het huiselijk tooneelspel, dat op den duur toch wel wat al te huiselijk was. Maar als oorzaak van den bijval gelde bovenal de uitstekende vertooning door de toenmalige tooneelspelers, die - altoos de Hollandsche school in aanmerking genomen, welke het opzingen der vaerzen voorschrijft - door de natuur mildelijk waren bedeeld.

Waar de geschiedenis van ons Drama behandeld wordt, mag voorzeker de arbeid van Wiselius niet met stilzwijgen worden voorbijgegaan, die bij zijn leven nog den meesten invloed op het tooneel van zijn vaderland heeft gehad en zoo krachtig had kunnen inwerken op het voortbestaan van dat palladium onzer taal, van dien kunsttempel, waar het volk in zijn nationaliteitsgevoel kan worden gesterkt en de mensch tevens als zedelijk wezen voedsel voor zijne reinste behoeften kan vinden.

Hoe gaarne wij het ook wenschten, kunnen wij de wer-

ken van Wiselius hier niet alle gadeslaan. Het eenmaal gekozen *cadre* maakt het ons ten plicht slechts eenige, die den dichter het best kenmerken en den meesten invloed geoefend hebben op den tijdgenoot, in verband met het voorgestelde doel aan de regelen, door de natuur gegeven en door de rede erkend, te toetsen.

Wij vestigen dus het eerst de aandacht op de ‘Adel en Mathilda.’

Wiselius geeft in een zijner voorreden - lange doorwrochte verhandelingen, welke bewijzen dat hij ernstig meende wat hij wilde en zich van zijn streven klaar bewust was - den aard zijner dramaturgie te kennen. ‘Mijne eerste zorg,’ zoo schrijft hij, ‘bij mijne tooneelarbeid is derhalve om mij te plaatsen in het midden der eeuw en des lands waaruit ik mijn onderwerp heb gekozen, en al mijne personaadjen, Oude Traciërs, Trojanen, Grieken, Kruisridders, Oosterlingen, enz. zóo te doen spreken en handelen, ja hen zelfs in zoodanige maatschappelijke betrekkingen te plaatsen, als derzelver landaart en leeftijd alsmede de omstandigheden mij schijnen te vorderen, behoudens evenwel dat de daad om het stuk blijve en niet het stuk om de daad zij, zoo dat, welken eerbied elke schrijver ook voor het overige aan het publiek moge verschuldigd zijn, ik (waar het de waarheid der voorstelling geldt en onder de hierboven’ - in het hoofd zijner verhandeling - ‘door mij gemaakte bepalingen) op hetzelve, in den gemelden zin, schaars eenen oogwenk sla, maar mijn onderwerp over het geheel zoo behandel, alsof mij den aanschouwers niet het minste gelegen lag.’

Wij beâmen ten volle zijn gevoelen, dat wij in minder barbaarschen stijl hadden wenschen uitgedrukt te zien. Wij zien in zijne beschouwing volkomen die der moderne dramaturgie, welke daartoe geleid wordt door haar streven naar waarheid, door hare beschouwing van het drama als de afschaduwing der natuur, als een tafereel waarop de figuren, der werkelijkheid ontleend, in de kleedij zich bewegen, welke zij in die werkelijkheid gedragen hebben.

De laatste zinsnede, door Wiselius aan zijn hier aangehaald betoog toegevoegd, maakt zijne theorie nog meer geldend voor de toekomst, want, hoewel ingewikkeld, wordt daarin toch verkondigd dat de daad, om het drama gekozen, dat wil zeggen gekozen ter belichaming van de grondidee des kunstenaars, zich ontwikkele naar haren aard,

en alzoo - het tegendeel van wat in den Epos plaats heeft - zonder gewelddadige inmenging van den dichter.

Zijn wij verheugd Wiselius als kunstrechter eene plaats boven de meeste zijner tijdgenoten te mogen aanwijzen, het zoude ons nog streelender genoegen zijn, zoo we mochten kunnen bewijzen, dat hij in het leven heeft doen treden wat hij zich gedacht heeft, daar dit hem alleen blijvenden invloed op zijn volk verschaffen kan.

Wij leenen onze verbeelding hare vleugelen, en verplaatsen ons in en buiten Ptolemaïs omstreeks de 12de eeuw, alzoo in den tijd der kruistochten ter verovering van het heilige land. Wij zullen getuigen zijn van eene handeling welke - zoo als de dichter er uitdrukkelijk bijvoegt - des middags ten twee ure begint, en des anderen daags ochtends ten elf uren eindigt. Glimlach vrij over de naauwkeurigheid der opgave, welke u overbodig toeschijnt en een gevolg is van de oude drie eenheden, aan welker invloed Wiselius, niettegenstaande zijn opgeklaard verstand, zich niet ten volle heeft weten te onttrekken. Zeg hem echter dank, dat hij de eenheid van plaats niet langer ten strengste handhaaft en alzoo in staat is vele der vroegere onnatuurlijkheden te vermijden. Wij maken het eerst kennis met Mathilda, de zuster van koning Richard Leeuwenhart, Mathilda, die in een alleenspraak hare liefde voor Adel, den broeder van Saladijn, den Sultan der Muzelmannen, te kennen geeft. Zij strijdt met eene liefde, welke de Kerk haar verbiedt, maar haar te sterk is. Weldra worden wij bekend gemaakt met de historische gebeurtenissen, daar Willem van Holland, Mathilda en Berengilla, Richards echtgenote, die middelerwijl mede is opgetreden, in het breede den laatsten veldslag verhaalt, waarin Richard, maar vooral Adel zich onderscheiden heeft. Het verhaal van de dapperheid des laatsten voedt de liefde van Mathilda weder op nieuw: nog meer echter het bericht van Adels edelmoedigheid, daar hij den Bisschop van Tyrus, die eene gevaarlijke reize naar Ptolemaïs heeft ondernomen, uit de handen van een woesten vijand heeft gered. De omstandigheden waaronder dit plaats heeft worden door den Bisschop zelven medegedeeld, die weldra optreedt en in gloeiende verwen zijne verplichting aan Adel afmaalt. Wijt van Lusignan, eenmaal koning van Jeruzalem, maar wiens rijk door de Sarracenen is veroverd, voegt zich bij den kring en neemt het eerste het beste oogenblik waar

om Mathilda van zijne liefde te verzekeren. De plaats is niet zeer juist gekozen. Zijne verklaring wordt ontwijkend beandwoord, waarvan hij de reden bevroedt, hetgeen zijn haat jegens Adel doet stijgen. Hij ontveinst dien ook niet, maar wordt door den Bisschop op Adels daden gewezen, welke zoo zeer van diens zieleadel getuigen. De Bisschop voelt zich vervolgens te wel overtuigd van de verhevenheid en waarheid zijner eigen Godsdienst, om niet te wenschen dat Adel zijn valschen Profeet moge afzweeren, terwijl Mathilda zich meer en meer bedrongen toont tusschen hare ongeoorloofde liefde voor Adel en de aanzoeken van Lusignan, en er aan denkt in een klooster te treden, van welk voornemen zij door den Bisschop, nu Lusignan en Berengilla met Willem van Holland vertrokken zijn om Richard en de zijnen tegen te treden, wordt afgebracht.

Bij den aanvang van het tweede bedrijf vinden wij Richard en Lusignan bijeen. De eerste geeft te kennen dat hij Adel ontvangen zal, waartegen Lusignan menig bezwaar oppert, waarbij weder zijn haat jegens Adel uitkomt. Hij doet Richard spoedig, door diens heerschzucht te prikkelen, afkeeriger worden dan hij aanvankelijk was van een echtverbindtenis des Muzelmans met Mathilda. Deze treedt met hare vriendin Berengilla te voorschijn, die haar echtgenoot ondervraagt betreffende het gerucht van een te sluiten wapenstilstand. Lusignan, zijn aard getrouw, poogt den werkelijk daartoe ontvangen voorslag in een valsch licht te plaatsen en ontvangt daarvoor eene billijke terechtwijzing. Richard deelt mede, dat Adel Mathildaas hand gevraagd heeft, hetgeen Berengilla niet vernederend vindt, maar haar echtgenoot thands, door Lusignan aangehitst, afkeurt. Mathilda, die ter loops wordt geraadpleegd, ontwijkt een andwoord door zich bruid der Kerk te noemen. Haar broeder wil daar niets van hooren en beveelt haar Lusignan te huwen. De beide vrouwen gaan daarop heen. Wat Mathilda daar kwam doen is een raadsel, zoo de auteur haar niet heeft doen verschijnen om een strenge berisping te ondergaan. Daarop komen de Legerhoofden bijeen, wien het gebeurde wordt medegedeeld, en eindelijk wordt Adel door den Bisschop binnengeleid. Dat hij juist aan de hand van dezen verschijnt, is niet toevallig, maar staat in verband met 's dichters idee. Adel reikt een pergamenten rol - een schets van het vreêverbond - over. Voor hij echter daar eenige woor-

den bij kan voegen, valt Lusignan hem in de reden en doet hem de grofste bejegening ondergaan, waarop Adel hem het andwoord niet schuldig blijft. Wij hebben nergens, zoo ver wij ons herinneren, de wedergade bespeurd van zulk eene raadsvergadering in welker midden een afgezant verschijnt. Men vergunne mij ten blijke daarvan de aanhaling van Adels andwoord aan Lusignan:

> ‘Ontken mij, dat uw hand den Vijfden Boudewijn,
> Den Zoon van uwe gaê, door 't heftigste venijn,
> In 's jonglings drank gemengd, het leven heeft onttogen.
> Ontken mij, dat uw list Graaf Raimond heeft bedrogen
> En daartoe hem de togt naar Tripoli geraên,
> Om hem naar uw bestel op weg te doen vergaan.
> Ontken, dat de Assassijn, voor 't goud van u genoten,
> Den graaf van Montferrat moorddadig heeft doorstoten.
> Ontken uw medehulp aan Scherkuhs gruwbre dood,
> Waarom, en wien ter wraak, mijn Opperheer besloot,
> Antiochyës Vorst *van 't licht te doen berooven*.

De dichter schrijft bij dit tooneel den tooneelspelers, die de hoorders voorstellen, voor, om hun afschuw door gebaren aan den dag te leggen. Daarbij blijft het echter. Wel vraagt Richard aan Lusignan wat men van dit alles te gelooven hebbe, maar nu de laatste nog al dom ontwijkend andwoordt dat hij Adel geen rekenschap zijner daden behoeft te doen - alsof Richard niet de laatste vraag tot hem hadde gericht! - wordt er van de gantsche zaak niet meer gerept, en laat men het monster niet alleen het leven en de vrijheid, maar zelfs den door hem ingenomen rang en stand onder de Vorsten. De Bisschop geeft een wending aan het gesprek, door Richard te herinneren, dat Adel eigenlijk als brenger van een vreêverdrag is gekomen, en vraagt aanwijzing van tijd en plaats om hem te hooren. Waarom het tegenwoordig gehoor daarvoor niet dienen kan, blijft ons verborgen. Moet de gantsche raad tegenwoordig zijn en is die niet bijeen, waarom heeft Richard, die als tweede Agememnon het heir der verbondenen schijnt te gebieden, daarvoor dan niet gezorgd, daar hij toch wist met welk doel de afgezant verschijnen zoû. Het optreden van Adel wordt alsnu doelloos en kan slechts beschouwd worden als een *coup de theatre*. Richard geeft 's Bisschops wenk gehoor en bestemt nu uur en dag en wel in de volgende woorden:

Welnu! *als 't licht op nieuw het donker heeft verdreven*,
Worde u een pleeggehoor bij heel den Raad gegeven.
Doch 'k wensch, dat gij de vest, voor 't duister valt, verlaat;
Een legerplaats kome u en uwen stoet *te baat*
Aan genen kant des muurs, ter zij van Memnons velden.

Welk eene ontzachwekkende deftigheid!

Lusignan blijft weldra met zijn vertrouweling Altemar alleen. Jegens dezen uit hij in de eerste plaats zijn haat, dan zijn vrees voor Adels invloed, eindelijk zijn voornemen om iets te doen. Altemar geeft dat iets een meer bepaalde strekking en stelt hem voor Mathilda te schaken, hetgeen niet moeielijk valt, daar zij des avonds de eenzaamheid zoekt. Lusignan keurt dit plan zeer goed en denkt het uit te voeren. Het monster, dat zoo vele sluwe streken heeft gewaagd, geeft hier echter geen blijk van groote schranderheid. Altemar zegt, dat hij haar heimelijk uit de stad zal doen verdwijnen, waarop Lusignan hem kinderlijk onnoozel vraagt:

En als zij zich *dan* nog niet *overreden laat?*

Altemar andwoordt daarop even puntig:

Zoo dat gebeuren mogt, neem dan geweld te baat.

Het derde bedrijf levert al dadelijk een feitelijk bewijs op, dat Mathilde de eenzaamheid verkiest. Wij hooren haar ‘in een Oostersch bosch’, zoo noemt de dichter het hof van het Kasteel van Ptolemaïs, een lange alleenspraak houden, welker inhoud zeer veel overeenkomst heeft met die van het 1e bedrijf. Adel dringt daar tot haar door. Zij is verschrikt, even als een *bergère* uit de vorige eeuw in een ‘Westersch bosch’ zoude geweest zijn, als de ‘kuische maan’ haar een *berger* of een Fillis had doen bespeuren. Zij verraadt echter weldra het geheim haars harten. Adel is verrukt. Is het de verrukking eens Oosterlings? Hij roept uit met Mathilda aan het hart geklemd:

Hoe nietig is 't geluk, dat ons een scepter biedt,
Bij al de zaligheên, die Adel thands geniet.

Het luiden der vesperklok brengt Mathilda weder te binnen, dat zij een Christin is, en dat dus een diepe klove haar

van Adel scheidt. Adel berispt haar zacht over hare onverdraagzaamheid en mompelt in zich zelven, dat hij den strijd door een woord zoû kunnen beslissen, maar dat zijn eer het niet gedoogt. Vervolgens onderneemt hij eene schildering, zeker om het gesprek minder te doen slepen, van den aard zijner liefde; hij ontleedt haar en legt de onderscheiden deelen daarvan der zekerlijk verbaasde geliefde voor:

> De *vlam*, die in mij blaakt,
> Is die niet die van 't hart door 't oog zich meester maakt,
> Die louter 't wuft gewrocht des oproers van de zinnen
> Zich ook door redekracht gemaklijk laat verwinnen,
> Of wel daar ze in de ziel geen hechten grondslag heeft
> Verkwijnt bij 't vreugdgenot en na 't genieten sneeft.

Onze *bergère* schijnt niet te blozen bij de wel wat vrije taal des geliefden. Wij willen dat voorbijgaan en opperen veeleer de vraag of Wiselius hier getrouw is gebleven aan zijn theorie, om zich bij zijne dramatische voorstelling midden onder de volken, die hij ten leven roept, te verplaatsen?

Het onderhoud, dat meer en meer een betoog over de verdraagzaamheid is geworden, wordt afgebroken door de verschijning van Lusignan met Altemar en een monnik. Mathilda wordt de keus gegeven om den eersten op staanden voet te huwen of Adel voor hare oogen te zien slachten. Zij wil niet kiezen en bezwijmt veeleer. Adel wordt ontwapend en in het nabij zijnde graf van de Montmorency gevangen gezet, en wis stond hem het vreeslijkst lot te wachten, zoo niet de Bisschop ware aangesneld, die later zelf verklaarde, dat ‘de Hemel het hem ingaf om deze plaats te bezoeken.’ Lusignan en de monnik worden nu met een scherpe bestraffing huiswaards gezonden, Adel echter van Mathilda gescheiden, daar de Bisschop, die het plechtig verkondigt, dat:

> De Christen vraagt alleen naar 't geen zijn pligt gebiedt
> En stoort zich aan 't gevolg der pligtsbetrachting niet,

haar zamenzijn met een Muzelman geen oogenblik langer mag dulden.

Het vierde bedrijf geeft ons een ruime hofzaal te aan-

schouwen, waarheen de Vorsten zich weldra ter raadsvergadering zullen begeven. Vreemd is het, dat wij ter dier plaatse Mathilda en Berengilla in gesprek aantreffen. De onnatuurlijkheid, die wij daarin opmerken, vindt haar oorzaak in de oude wet der eenheid van plaats, aan welker invloed Wiselius zich nog niet geheel onttrekken kon.

Op welk gesprek worden wij echter vergast! Het geldt de mededeeling van een droom, die Mathilda verontrust; een droom, dien zij zeer te recht meer dan een droom noemt; want geen sterveling buiten haar zijn zulke voorstellingen voor den dommelenden geest getooverd. Zij wordt door een engel toegesproken, die haar de toekomst voorspelt, en wordt vervolgens opgenomen. De schildering van hetgeen zij toen zag is als beschrijvende poëzy zeer goed gelukt. Ontkennend moeten wij echter de vraag beandwoorden, of zij ter dezer plaatse en aan Mathilda voegde. Ons dunkt, dat er weinig aanvalligheid, weinig zachtheid in het harte der vrouw schuilen kan, wier lippen de volgende woorden ontvloeien:

> Nu sprong een tijger op: *het nekhair stond omhoog;*
> De moordlust blikkende uit het vonklend vuurrood oog;
> Hij sloeg de ranke staart op rug en zijde in krullen,
> Met afgemeten tred en onder 't vreeslijkst brullen
> Kwam hij me al nader by met open muil....

Wij stellen ons voor hoe Prof. Geel gelegenheid zoude hebben onder de voorstelling van het treurspel ‘Adel en Mathilda,’ bij het verschijnen van al die leeuwen en tijgers zuchtend uit te roepen: ‘Oude vrienden! zijt gij daar al weêr!’

Na de breede mededeeling van den droom, waarvan Mathilda zelve de uitlegging geeft, volgt de bekentenis harer liefde voor Adel; welker aard zij, even als haar minnaar in het vorige bedrijf, doet kennen; want:

> De neiging dus miskend en evenwel zoo teder,
> Zoo diep me in 't hart gegriefd, is *als een stalen veder*,
> Die, lang ter neêrgedrukt, ziek *band* en *snoer ontwringt*,
> En dan, met dubble kracht en werking, *opwaard* springt.

De vergelijking moge waar zijn, bevallig is ze niet. Van

Mathildaas lippen klinkt ze echter in de hoogste mate onnatuurlijk. Een enkel woord, dat werkelijk van gevoel getuigde, ware beter begrepen geworden dan deze lange, met moeite gevonden, met inspanning geschaafde en gepolijste vergelijking, welke het hart koud laat.

Na de schildering harer liefde komt zij echter tot bezinning en geeft zij blijk van den strijd in haar hart gestreden tusschen hare neiging en haar plicht als Christin. Zij vindt nergens uitkomst dan in een klooster, waartegen zich thands Berengilla even krachtig als vroeger Richard verzet. Zij komen echter tot geen besluit, want het gesprek wordt afgebroken door de Vorsten, die zich naar de vergaderzaal spoeden en de beide vrouwen tot vertrekken nopen.

Thands volgt de voorstelling van den krijgsraad. Vermoeiend moet de bijwoning daarvan geweest zijn voor de Vorsten zelven, hoeveel meer voor de toeschouwers, die slechts hoorders mochten zijn en moesten toeluisteren bij de breede schildering van den stand des krijgs, van de mogelijke kansen, die de Christenen loopen; moesten toeluisteren bij de vertoogen van Adel, opgesmukt met beelden, aan het Oostersch leven ontleend, maar in koude Westersche vormen gehuld, en zóo onnatuurlijk aan elkander gekoppeld, dat men er des dichters hijgend streven in ziet om eens recht Oostersch te willen zijn. Een enkele aanhaling lichte onze bedoeling toe. Adel spreekt; men hoore den Oosterling:

> 'k Ben als de karavaan, die, onder 't smachtend staren
> En hijgen om een dronk, een beekje meent te ontwaren,
> Doch als zij haar genaakt, van dubblen schrik vermand
> Die beek, haar jongste troost, verdwijnen ziet in 't zand.
> Gelijk als zij, om borst en gloênde tong te laven
> Met schier bezweken kracht zich putten poogt te graven,
> En angstvol bij de bron naar waterteeknen wacht,
> In zulk een toestand hebt ge, o vader, my gebragt.
> Ook ik versmachtte en dacht, ik zag een beekje *blinken;*
> Gy deed het voor mijn voet in 't gulle zand verzinken,
> En zwakker is de hoop, die nog mijn krachten, stijft,
> Dan die der karavaan by 't graven overblijft.

Zoo het beeld ooit bezield is geweest, het moet bij de marteling, die het onder 's dichters hand ondergaat, reeds voorlang alle leven hebben verloren.

Nog eene andere grieve voeren wij tegen de voorstelling van den krijgsraad aan. De onderwerpen daar besproken, de betoogen daar gehouden, betreffen niet de daad van het stuk, maar het historiesch feit dat er geheel buiten ligt. Wat wij dus aanhooren is geheel overbodig en vertraagt de handeling, hetgeen de schoone vaerzen, zoo uitermate voor de deklamatie geschikt, niet vergoeden of verbergen kunnen en weder bewijst, dat Wiselius, hoe overtuigd ook van de waarheid zijner theorie, dat de daad om het stuk behoort te zijn, in de praxis aan zijne overtuiging ontrouw is geworden.

Al de vertoogen bij de raadvergaderingen leiden tot niets anders dan een wapenstilstand van luttel uren. De echtverbintenis, door Adel voorgeslagen, wordt afgewezen, ten zij hij van godsdienst verwissele en het Christendom aanneme, hetgeen hij, schoon reeds in het hart een Christen, weigert, om allen schijn te vermijden van uit belang de Godsdienst zijner vaderen prijs te geven. Lusignan komt daardoor zijn doel echter niet nader, daar Richard hem verklaart Mathilda niet te willen dwingen. Lusignan, daarop met zijn waardigen vriend Altemar achtergebleven, besluit thands ten tweedenmaal Adel te vermoorden, daardoor zich van een medeminnaar te ontslaan en tevens zijn vader, waarvan men vroeger niets heeft vernomen, te wreken. Het vijfde bedrijf is der ontknooping gewijd. Altemar meldt zijn vriend Lusignan, dat hij een gesprek van Adel met den Bisschop gehouden heeft a f g e l u i s t e r d . Daarbij werd de laatste gebeden buiten Ptolemaïs te komen en Mathilda mede te brengen, hetgeen Zijn Hoog Eerwaarde, inkonsequent genoeg, daar hij vroeger verklaarde dat geen Muzelman haar mocht naderen, heeft toegestaan. Beide vrienden wachten op de aangewezen plek en zien dan ook spoedig Adel naderen. Zij zoeken twist met hem, of liever, met plompheid komt Lusignan er voor uit, dat Adel met hem moet vechten. Deze besluit daartoe eindelijk en ontwapent zijn tegenpartij terstond. Hij spaart hem eerst het leven, maar als Lusignan hem daarna verraderlijk met een vergiftigden dolk wondt, stoot hij hem neêr. Altemar vlucht met Lusignan heen en Adel bezwijmt. Daarop komt Mathilda op met den Bisschop. Zij is een tweede Thisbe bij het lijk van Pyramus. Aan gejammer en klaagtoon is geen einde, en nadat Adel, tot zich zelven gekomen, belijdt Christen te zijn, Mathilda den moordenaar Lu-

signan vervloekt met de volgende woorden:

> Ik zou hem dolk by dolk met vreugd door 't harte jagen,
> 't Hem scheuren uit de borst en 't met mijn tanden knagen

en vervolgens met den zieltogenden Adel door den Bisschop wordt gehuwd, blaast de held van het treurspel eindelijk den langen adem uit. Richard en de andere legergrooten met Berengilla komen aansnellen met geen ander doel dan om Mathilda zich te hooren doodweenen, want weldra sterft zij aan overmaat van smart, of liever, overspanning der zenuwen.

Meer dan ooit mogen wij na de korte uiteenzetting van dit treurspel vertrouwen, dat onze lezer de goedkeuring, die dit stuk bij de eerste vertooningen mocht ondervinden, aan de boven opgegeven redenen en niet aan de innerlijke waarde van het gedicht zal toeschrijven. Wij hebben kunnen opmerken, dat de lokale kleur ontbreekt, hoewel wij billijk genoeg zijn om te erkennen, dat Wiselius er naar gestreefd heeft haar te geven. Te weinig doorgedrongen tot het werkelijk leven des Oosterlings, tot het charakter der Middeleeuwen, heeft hij weinig meer vermoogd dan een helm of een tulband te plaatsen op den schedel van de konventioneele figuren van het 18^{e} eeuwsche treurspel.

In de beschouwing van zijn grondidee is hij in geenen deele geslaagd, zelfs zóo weinig, dat zijn gedicht het tegenovergestelde uitspreekt van wat de dichter bedoelt. ‘De zedeleer,’ zoo schreef de dichter in zijn voorbericht, ‘die in dit stuk wordt voorgedragen is, zoo ik vertrouw, zuiver en christelijk.’ Het gedicht moet de algemeene verdraagzaamheid bevorderlijk zijn, door aan te toonen, dat ook in andere godsdiensten het verstand zich ontwikkelen en het hart zich veredelen kan. Maar de voornaamste drager der gedachte heet wel Muzulman, maar is evenwel Christen. Het vooroordeel der geboren Christenen wordt niet door den zielenadel van den gewaanden Muzulman overwonnen - in dit geval zou de idee nog gered zijn - maar aan dat vooroordeel wordt toegegeven, daar de vereeniging van Adel en Mathilda niet eer plaats heeft voor dat de eerste bekent Christen te zijn.

Maar al ware de idee goed opgevat, de dichter zoû toch het verwijt niet ontgaan zijn, van haar niet te hebben ver-

zinnelijkt, daar dit onmogelijk was in de door hem voorgestelde handeling. De daad in zijn stuk verdient eigenlijk den naam van h a n d e l i n g niet; zij leidt niet tot b e w e g i n g, tot o n t w i k k e l i n g d e r c h a r a k t e r s; zij geeft geene gelegenheid tot een dialoog, welke werkelijk dramatiesch kan worden genoemd. De ‘Adel en Mathilda’ is geen dramatiesch gedicht, maar veeleer een opeenvolging van tafereelen, in welke de dichter zich zelven doet herkennen en bij wier schepping hij zijn descriptief vermogen, zijn lyrische begeestering van tijd tot tijd laat huldigen.

Uit dit oogpunt alleen ontvangt de ‘Adel en Mathilda’ eenige literaire waarde. Wordt het gewrocht echter aan de meest natuurlijke eischen van het drama onderworpen, dan blijkt het aan geene te kunnen voldoen. Het was Wiselius niet gegeven om met krachtige hand een charakter te teekenen. Wat is Adel toch anders dan een redenaar, die niet altijd welsprekend, maar zeker het meest alledaagsch en vervelend is; wat is Mathilda anders dan een boerinnetjen uit het poëtiesch Arcadië zoo lang zij bedaard blijft, en een Medea bij het ontwaken der hartstochten? En dan Lusignan! Zelden is er een figuur plomper en grover gebeeldhouwd! Het is een monster, zoo als de Kunst, toegegeven dat de Natuur er een weêrga van weet aan te toonen, nimmer moest wagen voor te stellen. Satan kan aesthetiesch schoon en verheven zijn, - een moordenaar in dronkenschap, met het slijk der straten en het bloed van zijn slachtoffer bemorst, is het echter niet.

Wij vinden met weinig onderscheid dezelfde kenmerkende gebreken in de beste van Wiselius' overige werken. Nog minder natuurlijkheid in de voorstelling, nog meer stijfheid in de vormen dan in Adel en Mathilda, treffen wij in Aernoud van Egmond aan. Niet alleen kenmerkt zich dat stuk door dezelfde fletsche historische kleur, het onderscheidt zich bovendien van alle andere, door de verkrachting der historie in den persoon van Karel den Stoute, die bovendien als de *deus ex machina* dienst doet. De stoffe verdiende beter bewerking, maar eischte ook veelzijdiger en meer dramatiesch talent dan Wiselius daaraan vermocht te wijden. De voorstelling van een zoon, opgestaan tegen zijn vader en daartoe aangehitst door zijne moeder, vordert van den kunstenaar wel in de hoogste mate vastheid van wil, fijnheid van gevoel, scherpte van oordeel. Wiselius had het

van den auteur van ‘Phèdre’ af te zien, op welke wijze de ondeugd, de vertrapping der natuur en zedewet nog aesthetiesch voor te stellen zij. Ongelukkig leerde hij d i t van Racine niet. Aernoud van Egmond is bij hem een zwakke grijze, die den jegens hem gepleegden aanslag niet verklaart en in geenen deele het scheppen van een monster als Katharina van Kleef noodzakelijk maakt. Die vrouw is dan ook in dezelfde mate als Lusignan mislukt. Karel de Stoute zegt te recht van haar:

> Gedrocht, van uit de hel,
> Uit 's afgronds zwarte kolk, tot schrik der aard gestegen!

Hare boosheid is echter zonder verhevenheid. Katharina van Cleef is geen Phèdre, geen Lady Macbeth, maar eene furie, eene razende waanzinnige. Het lust ons niet al de charakters na te gaan en een poging te wagen ze te schetsen. Wij zouden bovendien daardoor tot geen nieuwe uitkomst geraken, daar dezelfde fletschheid als in het straks beschouwde stuk ook in Aernoud van Egmond de figuren naauw herkenbaar en de daad eentonig en traag doet zijn.

Ongetwijfeld bevat van al de gedichten van Wiselius ‘de dood van Karel’ nog het meest dramatiesch element. De kritiek wees dit drama eene eerste plaats onder de tooneelgewrochten aan, en daar zij slechts relatief in haar oordeel kon zijn, vonnisde zij naar onze meening juist. Indien wij den ‘Monzongo,’ den ‘Jacob Simonsz. de Rijk,’ ‘Maria van Lalain’ tot maatstaf nemen, dan voorzeker verdient ‘de dood van Karel’ onze hulde. En toch één tooneel uit Schillers ‘Don Carlos’ brengt ons de handelende historische personen nader dan het vijftal bedrijven van ‘den dood van Karel’ het vermag. Bilderdijk had het niet beneden zich gerekend om de bloeiende Duitsche letterkunde van zijn tijd, die te wijzen had op Göthe, Schiller en Lessing, als een vrucht van wansmaak en ongeloof it te krijten, en daarmede de trosknapen van zijn heir den moed ingeboezemd om hun banbliksems naar dezelfde zijde te slingeren. Wiselius, dien we echter verre zijn van onder die trosknapen te rangschikken, volgde de uitspraak des meesters. Indien hij echter Schiller hooger had weten te waardeeren, dan zoû hij eene vergelijking met een van diens beste gewrochten geschroomd en een nederlaag vermeden hebben.

Flips, dien Schiller zoo schoon, zoo krachtig in de volgende woorden teekent:

> Wenn ich einmal zu fürchten angefangen
> Hab' ich zu fürchten aufgehört,

is bij Wiselius historiesch en menschelijk onmogelijk. Verbeeld u, Keizer Karels zoon in de eenzaamheid van het kabinet, in zich zelven prevelende:

> Weêrstreefd, getergd, gehoond door eigen onderdanen,
> Besprongen onverhoeds door 't rot der Mauritanen,
> Bestormen angst en druk mijn neêrgeslagen geest;
> Doch 't muitend Nederland bekommert mij het meest.
> Wie weet, wat wederstand mijn leger moest ervaren.
> Het sluw en listig hoofd dier opgeruide scharen,
> Oranje, meer geducht, dan vloot of legermagt
> Heeft ligt mijn doel ontdekt en 't al in roer gebragt.
> Wat vreugd, gelukte 't ons, door loos en kunstig vleien
> Des Adels schuchter oog, zoo lang van 't spoor te leien
> Tot Marnix, Brederode en Nassau bovenal
> By Hoorne en Egmonts Graaf gelokt zijn in den val.
> Doch 'k zie Elisabeth; wat mag haar herwaard sporen?

Is het niet of we nog in het jaar 1780 verwijlen en Mevrouw van Merken of Mijnheer van Winter voor de Rijk of Monzongo hooren spreken?

Verder zien wij Flips, van wiens heerschzucht en trotsheid telkens gewaagd wordt, de beschuldigingen, ja beleedigingen van van Bergen, een Vlaamsen Edelman en een zoogenaamde afgezant der opgestane Gewesten, geduldig aanhooren; zien wij hem met een Prins der Kerk, een Kardinaal, door zijn eigen paleis heensluipen en achter de deuren luisteren om zich van Elisabeths en Karels schuld te overtuigen.

De bewijzen van beider overtreding zijn al zeer zwak aangeduid. Elisabeth is tegenover Flips aan geenerlei misdrijf schuldig, terwijl aan zijn zoon Karel slechts eene soort van waanzin mag geweten worden, welke hoogstens een gevangenneming noodzakelijk had kunnen maken. En toch besluit Flips in koelen bloede, alsof hij geen enkelen tederen band verscheurde, alsof zelfs niet het instinkt van het dier in zijn borst huisvestte, tot den val zijner echtgenote en den dood zijns zoons. Deze werd

veroordeeld tot het drinken van den giftbeker, en, wat gruwelijk is zonder voorbeeld, Flips komt bij hem in zijn kerker om zich van zijn doodstrijd te vergewissen!

Hadden wij onrecht, toen wij beweerden, dat die figuur historiesch en menschelijk onmogelijk was?

Wat Karel beweegt om zich voor de Nederlanden in de bres te stellen, is niet zeer duidelijk aangetoond. Bij Schiller is de Markies van Posa zijn vriend; Posa, die Europa doorreisd heeft, die zich midden in de beweging der Eeuw heeft geworpen en zich aan de spits van het heir der strijders heeft geplaatst. Wij zien hem, die zooveel hooger staat dan Carlos, zich in Schillers drama langzaam ontsluieren en zijn vriend bekend maken met de waarheid, die hij heeft leeren kennen. Don Carlos zien wij stap voor stap de hoogte beklimmen, waarop Posa staat en zich begeesteren voor het ideaal zijns vriends, - dat der vrijheid. In het Noorden, in de wingewesten van 's vaders rijk, wordt een kamp voor dat ideaal gewaagd; wat wonder alzoo, dat de vurige jongeling derwaards de blikken wendt, dat hij reikhalzend uitziet naar de gelegenheid, om door zijn invloed de vrije landen te behouden en den kamp te doen eindigen. Wij zien hem dat verlangen niet op eenzame wandelingen door het Eskuriaal, zoo als bij Wiselius, in klaagtonen uiten, maar zien hem, met Posa vereenigd, de middelen onder zijn bereik aanwenden ter bevrediging zijner wenschen. Wij zien den zoon eerbiedig tot zijn vader naderen; wij gevoelen het wat het genen kost om het hoofd te buigen waar hij het zoo gaarne hield opgeheven; wij zien de inspraak der natuur, die beiden elkaâr doet naderen, en de ongelijke verstands- en gemoedsontwikkeling, welke beide van elkaâr verwijdert. Wij bespeuren daar een dramatiesch effekt in den hoogsten graad, en zouden onzer bewondering geen grens weten aan te wijzen, indien Göthe in plaats van Schiller een dergelijken toestand had voorgesteld en ons de treffende poëtische waarheid, zonder de opwinding, die den laatsten te dikwerf kenmerkt, had medegedeeld.

Als alle middelen door Carlos vergeefs zijn uitgeput, als hij, in stede van zich aan het hoofd der opgestane gewesten geplaatst te zien, Alva als Landvoogd ziet vertrekken, komt hij eerst tot het geweldig besluit heimelijk zijn vader te verlaten en zich aan het hoofd der muitelingen te stellen en

zijn vader zelven te bestrijden. Carlos wordt misdadig. Van zijn standpunt beschouwd, bestaat de zedelijke noodzakelijkheid om schuldig te worden; van dat zijns vaders bestaat zij om hem te doen sterven; het tragiesch genot wordt bij de oplossing der handeling alzoo bewaard.

Welk verschil bij Wiselius! Karel kent de Nederlanders niet, evenmin als van Bergen, die evenwelde eenigste is, die hem die Nederlanders nog kan doen leeren kennen. Deze verschijnt bovendien in een hoogst dubbelzinnig licht, daar zijne beschouwing van den opstand in de oogen van iederen Spanjaart, zelfs in die van Karel, sofistiesch moet voorkomen; daar hij telkens in een grootspraak vervalt, die het volk, dat er het onderwerp van is, moet verkleinen, en hij den Koning, Karels vader, als een lompe plebejer beleedigt. Toch doet hij den Kroonprins het besluit opvatten, zich aan de spits dier vreemde rebellen te stellen. Geen oogenblik denkt deze er aan, een poging tot verzoening bij zijn vader aan te wenden, hem over te halen zachtere maatregelen te nemen; geen oogenblik is hij een zoon tegenover zijn vader. Waar hij in 's Konings bijzijn verschijnt, het is om een taal te voeren, schijnbaar van den afgezant van Bergen overgenomen; een taal, die meestal de grofste verwijtingen inhoudt en eindelijk klimt tot de aantijging van vadermoord.

En zulk een wezen laat Wiselius nog als volmaakt Christen sterven met de woorden op de lippen: ‘Meld den Koning dat ik hem het leed, mij toegebracht, vergeef.’

Schijnt hij ons mislukt toe als Kroonprins, niet beter komt hij ons als minnaar voor. Wij moeten ons perken stellen, anders zouden wij ook in dit opzicht Wiselius' Karel tegenover Schillers' Don Carlos plaatsen. Bij het begin van het treurspel des eersten zijn Flips en Elisabeth voorzeker reeds geruimen tijd gehuwd. Karel moge al dien tijd zijn bruid, die zijn moeder werd, betreurd hebben, hij deed het evenwel in stilte en gelaten; hij had nog kracht genoeg behouden, om de vervulling van alle plichten voor zich niet te zwaar te achten. Wij zien hem aan het hoofd eens legers den Moor te keer gaan en hem gelauwerd terugkeeren, en uit het verhaal, dat hij van zijn zege geeft, leiden wij af, dat de overwinning hem niet onverschillig is. Toch hooren wij hem zonder eenige aanleiding weldra zijne schuldige liefde bekennen, niet het eerst aan haar, die er het voorwerp van is, maar het eerst aan een vreemde. De woorden, waarin hij

vervolgens Elisabeth, die hij toevallig in een gaanderij ontmoet, zijn hartsgeheim openbaart, zonder dat er een beweegreden bestaat om zijn vroeger stilzwijgen te verbreken, zijn kenmerkend en mogen daarom hier eene plaats vinden:

> .....Gij kendet niet de liefde en haar vermogen;
> Die drift, waardoor de ziel, verrukt en opgetogen,
> In 't voorwerp dat zy mint, geheel de schepping ziet,
> En duizend zaligheên, zich schildert in 't verschiet.
> Die tinteling, die vlam; dat *onbeschrijfbaar gloeien*,
> Wiens eerste tooverkracht twee harten 't saam doet vloeien
> Terwijl zy deugdmin kweekt in 't wederzijdsch gemoed,
> Ja, ieder zenuw zelfs eenstemmig trillen doet.

Behalven dat wij de schildering der liefde, hoe woordenrijk ook, arm aan gedachten gelooven, noemen wij haar tevens ten hoogste ongepast. Zij herinnert ons de liefdesverklaring, of liever, het betoog over de liefde van Adel. Het is hier dezelfde woordenpraal als ginds, hetzelfde streven van het verstand, om in gladde vaerzen toch iets fraais te verkondigen, terwijl het hart alleen had moeten voelen, wat in zulke oogenblikken gesproken kan worden. Waarlijk, zoo het ons niet reeds vroeger ware gebleken, het zoude thands overtuigend bewezen zijn: Wiselius had de gave niet, om zich buiten zich-zelven te denken, om zich in den toestand eens anderen te verplaatsen, en naar diens charakter te doen handelen en spreken.

Er is geen oogenblik dat wij belang stellen in Karels en Elisabeths ongeluk. Beide zijn ons te koud, handelen ons te koel verstandig en toch niet redelijk; beiden kunnen zelden een beweegreden aanvoeren voor hetgeen zij doen en alzoo bij hun ongeluk geen tragiesch effekt opwekken.

De wijze, waarop zij vallen, verwoest dan ook alle genot. Geen de minste noodzakelijkheid bestaat er voor de oplossing, die de dichter aan zijne verwikkeling geeft. Drinkt Karel eene sekonde later uit den giftbeker, komt Elisabeth een polsslag vroeger met den omgekochten knecht, dan ware de Kroonprins van Spanje niet gestorven. Het boosaardig toeval alleen doet hem vallen, en niets strijdt meer met den geest van het drama, dan door het domme toeval eene handeling te doen eindigen.

Met de figuur van Elisabeth wist de auteur blijkbaar in

het geheel geen raad. Wat wij in den aanvang van haar gemoedsbestaan leeren kennen, getuigt juist niet in haar voordeel. Minder kiesch, minder fijn gevoelig nog dan Karel, weêrhoudt het bijzijn haars gemaals haar niet, om bij de verschijning van diens zoon in een ‘ter zijde’ te bekennen: ‘Ik voel mij 't hart van blijdschap slaan.’ Wiselius vermeende, dat haar schuld slechts door den dood kon worden geboet. Valt zij waardig, dan is aan de strengste eischen der zedewet voldaan, dan is elke vlek, die aan haar kleefde, uitgewischt en wordt zij het heilig objekt van ons medelijden. H o e valt zij echter in Wiselius' treurspel? Door een muichelmoord. Haar echtgenoot had het recht haar te straffen, niet de Kardinaal Spinola, die, zonder daartoe gelast te zijn, haar uit eigen beweging vergiftigt in het vermoeden, dat haar dood zijn meester welkom zal zijn.

Een toeval doet Karel, een moord Elisabeth sterven! Elke figuur pleegt verraad aan de wetten der aesthetica!

Den Kardinaal Spinola noch de andere bijpersonen zullen wij ontleden. Het zoû de verdrietelijke taak van gebreken te moeten aantoonen, waar wij zoo gaarne op schoonheden wezen, nog vergrooten. Wij bepalen ons tot de opmerking, dat de Wijt van Lusignan uit den ‘Adel en Mathilda’ het *Urbild* is van al de verraders en deugnieten, door Wiselius geschetst, en dat de Kardinaal Spinola telkens bewijst tot die speciës te behooren.

Het mocht te recht verbazing wekken, dat een zoo gebrekkig gewrocht als de ‘Dood van Karel’ nog eenigen invloed heeft kunnen oefenen, zoo wij niet wisten welke feilen en zwakheden zich ten onzent kunnen verbergen achter den sluier van het patriotisme, welk halftalent, gloeiende v o o r Oranje en t e g e n Spanje of Brittanje, in de oogen van ons volk, tot een reusachtig genie aangroeit. Laat ons echter billijk zijn tegen over dat volk en zijn gezond verstand huldigen, daar het thans vrij algemeen de vereering, door een vroeger geslacht aan het drama van Wiselius geboden, niet bekrachtigt, en het halfslachtige daarin niet langer miskent.

Men geloove echter niet, dat wij alle waarde aan den dramatischen arbeid van Wiselius ontzeggen, en alzoo met eene stoutheid, die men terecht schuldigen overmoed mocht heeten, het oordeel van het vroeger geslacht als ten eenenmale dwa-

lend en onjuist wagen te brandmerken. Wiselius schatten wij verre boven de dramatisten der 18e Eeuw, ja zelfs boven Bilderdijk, - dezen natuurlijk alleen beschouwd in zijne betrekking tot het dramatiesch genre. De laatste komponeerde ontegenzeggelijk beter en teekende met ongelijk krachtiger hand zijne charakters. Hij wist ze echter, - men wijte het der theorie, waarvan hij uitging, - evenmin als Wiselius te doen leven en deed bovendien het epiesch element heerschen over het dramatische. Maar Wiselius had het in dezen gelukkig voorrecht van het halftalent, om inkonsequent te kunnen zijn, en, hoewel aartsklassiek van aanleg, in zijne kunstoefening de ingezogen begrippen dikwerf ontrouw te worden, in welk geval hij met de door hem verkondigde kunsttheorie in overeenstemming handelde. Hij is voorstander van de eenheid in handeling, tijd en plaats, maar in geen zijner stukken wordt de strenge wet volkomen nageleefd. Een menigte episodes verlevendigt de daad en dreigt soms de eenheid in het menigvuldige te doen ondergaan, waartegen de Vaderlandsche kritiek in vroeger dagen niet genoeg kon waarschuwen. De duur der handeling is bij hem veel langer dan het Fransche treurspel gedoogde, en de plaats verandert bijkans bij elk bedrijf. Zij ook zijne diktie minder zuiver, zij ook zijne poëzy minder rijk aan gedachten en minder kernachtig dan die van Bilderdijk, leide ook de d a a d van zijne stukken evenmin tot h a n d e l i n g als bij genen, de diktie heeft meer gloed, meer warmte, terwijl hij het gemis van handeling poogt te vergoeden door rijker tooneelpracht en het gebrek aan gedachten, aan werkelijk dramatiesch charakter weet te bedekken door het bezigen van beeld en vergelijking, door het aanwenden van kunstige antithezen, die echter meer op den hoorder dan op den lezer werken.

Stellen wij hem verre boven de dramatisten der vorige eeuw, het is om de grootere poëtische gaven hem geschonken, niet omdat hij een beter drama wist te geven, want daarin staat hij hun gelijk. Hun ideaal blijkt toch telkens - hoe zijne theorie hem ook nader aan het Romantisme had moeten drijven - ook het zijne; bij het heidensche drama, het Fransche treurspel is hij ter schole gegaan. Evenmin als zij, wist hij een werkelijk drama te geven, in het wezen der historie te dringen en zijne personen in de hun passende vormen te hullen; even als zij, stelt hij redekavelen gelijk aan handelen, verwart hij betoog en redeneering met dramati-

sche dialoog; even als zij, gelukt het hem zelden de gewaarwordingen en gedachten zijner personen tot eene eenheid te brengen en charakters te schetsen.

Daarom gelooven wij, dat zoodra de soort der oude tooneelliefhebbers zal uitsterven, ook Wiselius als dramatist den laatsten adem zal uitblazen; daarom verwondert het ons niet, dat hij de kunstinzichten van de schrijvers des Tooneelkijkers, met wie hij eenstemmig dacht, door zijn tal van treurspelen niet heeft kunnen doen zegevieren, zelfs niet toen een deel der eischen dier schrijvers vervuld was geworden en, wel niet de hooge regeering, maar toch de regeering der hoofdstad haren schouwburg in bescherming nam en door eenige daartoe gemachtigden voor hare rekening deed besturen; zelfs niet toen er tolken bestonden, die in staat waren de gedachten des tooneeldichters te begrijpen en te reproduceeren. Ook daarom moest het sentimenteele proza van Kotzebue en Iffland, zelfs de gedrochten van Pexericourt, der massa nader staan dan de geleerde, volgens de regelen der school uitgebroeide, oorspronkelijke Hollandsche treurspelen.

Wij kunnen zwijgen van den ‘Montigni,’ die gedurende geruimen tijd ons volk verlustigde, en de schouwburgzalen deed daveren van handgeklap en toejuiching. Het nationaliteitsgevoel beheerschte bij de voorstelling elke andere aandoening, sloeg alle eischen van het gezond verstand in boei. Wij erkennen in dat stuk de gebreken, maar dan ook de goede hoedanigheden van ‘de Dood van Karel’ in verhoogde mate. Van charakterizeering, van historische voorstelling, van voortgang, ontwikkeling en natuurlijke oplossing der daad geen spoor; maar in ieder détail leeft de lyrische inspiratie, die wel niet met de dramatische voorstelling bestaanbaar is, die deze wel verbant en op zich zelve reeds voldoende ware om het treurspel den naam van dramatiesch gedicht te ontzeggen, maar die den hoorder meêsleept en hem den tijd, ja de gelegenheid niet gunt om de inwendige holheid der schepping op te merken, daar zij hem in denzelfden toestand verplaatst, waarin de dichter bij zijn scheppen zich bevond; de dichter, die zijn gevoel in gloeiende vaerzen uitstortte en er niet naar vroeg of het wel mocht of kon bestaan in den boezem zijner personen.

Nog korter kunnen wij zijn tegenover van Halmael, zonder dat wij ons zouden schuldig maken aan verongelijking. Indien de natuur hem met dezelfde individualiteit rijker gaven

had bedeeld, dan zouden zijne dramaas toch nooit verder zijn doorgedrongen dan tot de studeercel der geleerden of geletterden. Bezieling achtte hij voorzeker een misdaad te zijn tegenover de rede; warmte des gemoeds of innigheid van gevoel eene overtreding tegenover het gezond verstand. Koud en dor zijn ons zijne tafereelen, als een winterlandschap waarover de snerpende Noordenwind heenblaast; terwijl de bouw zijner treurspelen ons geenerlei vergoeding aanbiedt in het diepe der gedachte, in historische trouw of zelfs in de netheid of de naauwgezetheid der middelmatigheid op de uitwendige vormen der poëzy. Zijn drama biedt overigens in betrekking tot de waardeering van het dramatiesch genre geene kenmerkende trekken aan. De auteur bewoog zich in het gebaande spoor en waagde zich zelfs niet aan den rand daarvan, uit vreeze van tot een misstap gedrongen te worden. Een vroege literaire dood, of liever, het verbod om ooit literair te leven, was en is de gestrenge straf.

Men schenkt ons gewis de beschouwing van wie met hem of na hem schreven, wier namen een enkele reize slechts werden vermeld in de aankondigingen des tooneels, en alzoo den meesten onzer lezers geheel vreemd zouden klinken. Het waren gebrekkige navolgers van gebrekkige modellen; het waren zwoegers zonder zelfbewustzijn, die door ijver zochten te vergoeden wat hun aan gaven ontbrak. Geen wonder dan ook dat door ben de beweging niet kon worden begrepen, die bij den nabuur werd waargenomen, en, hoewel reeds vroeger ontstaan, reeds voelbaar in den tijd van Bilderdijk en Wiselius, thands de dramatiek van Duitschland, Frankrijk en Engeland dreigde te vervormen.

Wij bedoelen het zoogenaamde Romantisme, hetwelk Duitschland als zijn bakermat erkent. Het drama der Renaissance, het heidensche drama, welks onstaan wij in ons vorig hoofdstuk poogden te schetsen, was een uiting van den geest der Eeuw. Het Romantisme teekende protest aan tegen dien geest, en wilde daarvan in het drama, dat het zelfs een nog hooger rang in de Kunst, een nog verhevener invloed op de maatschappij toewees, doen blijken. De school der Fransche Encyklopedisten had hare leerlingen geleverd, het systeem der Fransche wijsgeerte had zijn vruchten doen zien, - het Atheïsme had de ronde door gantsch Europa gedaan. Dat

het ontstaan dier school, dier wijsgeerte mogelijk was geweest, weet men der Renaissance, ja der Reformatie. Afgoderij met de heidensche oudheid, welker verstorven begrippen het gemoed der menschen weder poogden te doordringen, de daaruit gevolgde geringschatting van de waarheid, door het Christendom aangebracht, had de menschheid, zoo heette het, rijp gemaakt voor de ergerlijke afdwalingen, welke zich niet lieten wachten en tot Godloochening en zelfvernietiging moesten leiden. De krachtige stemme der Kunst moest zich daartegen verheffen; die Kunst moest weder worden wat zij eenmaal geweest was, toen zij zich werkelijk machtig toonde, namelijk: het voertuig der Godsdienst: en die Godsdienst moest haar negativisme laten varen, en de pozitive uitdrukking weder hernemen, die zij eenmaal bezeten had.

Godsdienst en Kunst wezen alzoo naar de Middeleeuwen heen. Novalis (Frederik van Hardenberg) 1772-1801, de eigenlijke pijler der romantiek, Friedrich en August Wilhelm Schlegel, Achim van Arnim, Ludwig Tieck, Heinrich van Kleist schreven alle, zoo niet in dezelfde woorden, dan toch in denzelfden geest, op hun ontploken banieren: het christelijk religieus element moet kunst, wetenschap en leven doordringen. Het gold daarom van het drama: geen waarneming langer van hetgeen verstorven ligt, maar van hetgeen leeft of met ons, Christenen, geleefd heeft; geen logen, geen blanketsel langer om een kunstmatige schoonheid te vormen, maar de natuur, zoo als zij zich der Christelijke beschouwing bloot geeft, leeren betrappen op de daad; geen uitwendige onberispelijke lijnen alleen, geen kultus der vormen slechts, maar ook, maar meest, getrouw aan het Christelijke ideaal, den mensch geworden God, het leven der ziele met hare trillingen en weëen, met hare worstelingen en zegen; in één woord, niet meer het marmeren beeld, maar vleesch, waaronder men het harte voelt kloppen!

Indien de reaktie - de Romantiek - deze formule ware getrouw gebleven en ze na haar voleindigden strijd tegen het Heidensche drama werkelijk zuiver en vooral rein menschelijk hadde uitgewerkt, ze zoû Göthe en Schiller beter recht hebben doen weêrvaren en, als gezonder richting, naar wij vermeenen rijker vrucht voor onzen tijd hebben nagelaten.

Wij vallen er haar echter niet hard over dat zij het niet deed, want zij meende bij het begin harer worsteling, die

wij vereeren en bewonderen, daardoor zich de zegepraal het best te kunnen verzekeren. Het lag zelfs in den aard van den kamp, dien zij te strijden had, dat zij het algemeen menschelijke aan het Christelijke onderwierp, dat zij, in het leven om zich heen, strijdende tegen het valsch idealisme - het heidensch treurspel - en het plat materialisme - het prozaiesch huiselijk tooneelspel - te zeer de eischen van het oogenblikkelijke leven vergat om op het verleden - zij het dan ook het meest pozitief Christelijk - heen te wijzen, en alzoo, in strijd met de Natuurwet, den mensch en diens beschaving tot een weleer, tot een reeds doorleefde periode, tot de Middeleeuwen terug te dringen. Zij werd daardoor eenigermate der Renaissance gelijk, die in haar streven tot bijkans dezelfde konsequentie kwam, en slechts haar zedelijk reiner en der werkelijkheid naderstaand ideaal behoedde de Romantiek voor dezelfde afdwalingen naar het onnatuurlijke, en vergunde haar, hoewel i n en eigenlijk v o o r het verleden arbeidend, nabij het heden te blijven, daar de beschaving der menschheid, ofschoon ook verschillend in vormen, in dat verleden en heden-beide naar het wezen Christelijk was. Daarom onderschrijven wij gaarne de woorden van Henri Blaze de Bury, in zijn opstel over Achim von Arnim: ‘De pruikenregeering had de poëzy op de vlucht gejaagd, om in hare plaats een zedepreekend pedantisme binnen te leiden, dat zich spitste om moraal te prediken aan de meest ongebonden maatschappij. Geschiedenis en Godsdienst bestonden slechts in den vorm; en om zich niet meer met God te behoeven bezig te houden, had men Hem naar eene afzonderlijke sfeer heengebannen, geheel buiten de natuur, waar Zijn tegenwoordigheid ieder meer of min had gehinderd. Dat eenigen te midden van eene dergelijke ellende zich betere dagen hebben g e d r o o m d , dat zij, de een door zich naar het v e r l e d e n , de ander door zich naar de t o e k o m s t te keeren, i n s t r i j d , i n t e g e n s p r a a k met hun tijd zijn gekomen, moet men aanmerken als een eenvoudige konsequentie der zaak.’

Dat het Romantisme de Kunst weder tot voertuig van de Godsdienst wilde verheffen en heiligen, wie zoû het wraken, die met Bouterwek in de schoone Kunst de harmonische werkzaamheid van 's menschen krachten in het vrije omhoogstreven naar het oneindige waardeert? Dat het den Godsdienstvorm, die eener periode behoord

had, als de Godsdienst verhief en de poëzy tot voertuig dáarvan aanwees, gedijde tot nadeel van Godsdienst en poëzy beide en deed de klove, die er tusschen de poëzy en het heden reeds bestond en die zij wilde aanvullen, nog blijven staan. Het innige, het naïeve, het mystieke der Middeleeuwsche Kunst, dat Novalis en zijne medestanders in mindere of meerdere mate in hunne scheppingen opnamen, vond geen echo meer in de moderne maatschappij, zoodat het drama der echte Romantikers, welk gunstig oordeel Henri Blaze de Bury daarover in zijn aangehaald opstel over Achim von Arnim ook velle, naauwelijks voor eene voorstelling geschikt werd geacht, en, waar het tot den schouwburg werd toegelaten, weinig deelneming wekte. Eichendorf, naar het hart een aanhanger der toenmalige Christelijke reaktie, kan dan ook niet ontkennen, dat de Romantiek haar pleit heeft verloren, al geschiedde het ook niet zonder luisterrijke *plaidoyers*. Toch heeft zij, die op het vaste land Shakespeare het eerst heeft doen kennen - men denke aan Schlegels arbeid - naar mijne meening niet te vergeefs zich doen hooren, en, hoewel overwonnen door de 19^{e} Eeuw, de zege behaald op de 18^{e}, terwijl zij bovendien het streven van gene bepaald en haar aan den verdroogenden en verdorrenden invloed der andere eeuw heeft onttrokken.

Uit de door de Romantiek gestelde formules, zoo als wij die boven hebben aangestipt, kan ook de grondwet voor het 19^{e} eeuwsche drama worden afgeleid. Dat die formules, ruimer en minder bekrompen opgevat, niet strijdig behoefden te zijn met den grondtoon of liever met de beschaving onzer Eeuw, en in staat zouden zijn een drama te scheppen, dat voor de 19^{e} Eeuw had kunnen worden wat het voor de 16^{e} geweest is, getuigt de in den aanvang toegejuichte literaire beweging, na den val van het Keizerrijk in Frankrijk ontstaan en aldaar aangeduid onder den naam van de school der Restauratie. Ontegenzeggelijk is er verband tusschen de theoriën dier school en die der Duitsche Romantiek. Beiden wenschen de poëzy tot het werkelijk leven terug te doen keeren en de natuur tot model aan de kunstschepping te stellen. Dat het bekrompen Godsdienstig beginsel minder het middenpunt van de kunsttheorie der Franschen, dan die der Duitschers was, vinde zijne verklaring in het charakter der beide volkeren; - het mag alzoo niet aan de hoogere beschaving of ontwikkeling der eersten geweten worden, dat zij, het verband van

Godsdienst en Kunst erkennende, gene in den meest algemeenen zin opgevat, daardoor den werkkring der Kunst hebben uitgebreid, en voor het heden en wellicht ook voor het morgen hadden kunnen arbeiden, daar zij geen teruggang naar een vervlogen periode beoogden, maar de beschaving, zoo als zij die vonden, in zoo verre eerbiedigden, als die haar grondslag op de algemeene zedewet gevestigd had.

Bij de vluchtige waardeering van het drama der Restauratie hebben wij alzoo de theorie, van welke werd uitgegaan, te huldigen. Niettemin moeten wij in de praktijk op afdwaling bij afdwaling wijzen.

Zoo als wij in ons vorig hoofdstuk poogden aan te wijzen, zondigde het oude Fransche treurspel tegen de menschelijke waarheid en tevens tegen de historische. Het eerste was grooter vergrijp dan het laatste, maar was tevens moeielijker op te merken en te herstellen door de jeugdige talenten, die zich vereenigden om het drama te herscheppen. Dat het treurspel zondigde tegen de historie, begrepen zij terstond, en dat zij in staat waren daarin eene verbetering in te voeren, bewijzen al hunne scheppingen.

De figuren, door hen der historie ontleend, droegen een kleed dat onberispelijk was van snede. Bliaut en hoze, helmtorkeel en harnasplaat, door hen vervaardigd, zouden door een Middeleeuwschen snijder of wapensmid niet worden gewraakt. De taal, aan hun personen in den mond gelegd, herinnerde de periode waarin de historische figuur had geleefd. Waar de auteur slechts kans zag om zonder ongerijmd te zijn, den politieken of maatschappelijken toestand der door hem behandelde eeuw in het licht te stellen, ging de gelegenheid niet ongebruikt voorbij. Men denke slechts, om één uit alle te kiezen, aan den Ruy Blas van Victor Hugo, in welk stuk de hoorder of toeschouwer de Spaansche koloniën en hare opbrengsten benevens het Spaansche muntstelsel van het laatst der 16e Eeuw in al zijne onderdeelen leert kennen.

Het getrouw wedergeven van het historiesch kostuum behoort voorzeker tot een der charaktertrekken van het drama, dat zich vóor alles een streven naar waarheid voorstelt. Niet alleen dat de geleerde of geletterde, die zich voor de tooneelgordijn plaatst, dit eischen mag, daar anders zijn aesthetiesch genot door zijne historiekennis wordt opgeheven, maar ook de ongeletterde mag het vorderen, de massa, die een noodzakelijk

verband moet vinden tusschen de historische daad van het stuk en het historiesch kostuum der personen, dat dikwerf alleen die daad verklaart.

Voor overdrijving in dit opzicht waakt de natuur zelve van het drama. Bestemd om tot alle rangen van een volk te spreken, niet om ze kennis te doen erlangen van de historie, maar om de edelste vermogens te ontwikkelen door die tot werkzaamheid op te roepen bij eene handeling van natuurgenoten, zal de eerste voorwaarde voor den schrijver wel heeten mogen, dat hij begrepen worde door zijn tijd.

In deze regelen ligt echter het doodvonnis uitgesproken over de dramatisten der Restauratie. De historische kleur was haar meer dan middel, zij was haar doel; het historiesch kleed was haar meer dan vorm, het werd wezen. Hoe waar zij ook waren in het schilderen eener periode, de schildering van het wezen, van den individu, van diens mensch-zijn, ging er bij te loor. Wat het oude treurspel hun ook te benijden had, het was voorzeker geen meerdere trouw en kracht in de teekening der charakters. Gaarne herhalen wij dan ook de woorden van Gustave Planche, die zoo juist de charaktertrekken van de poëtische school der Restauratie saâmvat: ‘De lokale, de historische kleur beheerschten de menschelijke waarheid, of liever, maakten deze overbodig. Dekoratiën en kostumen namen de plaats in van de ontleding der gewaarwordingen. Deze vreemde leer, die onmogelijk zonder een glimlach kan worden beschouwd, is evenwel alleen in staat ons den sleutel te geven van de kunstwerken, welke gedurende eenige maanden - van 1820-30 - werden toegejuicht en welke het ons moeielijk valt in dezen oogenblik te begrijpen.’

Er is echter nog een ander gebrek, dat de school der Restauratie in haar praktijk kenmerkt: het is de verkrachting van het ideaal van alle kunst, het Schoone, zoodra de dramatist menschelijk waar wilde zijn. Het Fransche volk bleef zich-zelf in zijne kunstherschepping gelijk en maakte hetzelfde gebruik van de aesthetische vrijheid als vroeger van de veroverde politieke. Zoo als in hunne eerste revolutie wilden zij ook hier een absolute vrijheid. De oude policiedwang van Aristoteles was plotseling in volkomen anarchie verkeerd. Alsof bij hen nog altijd de bloeddorstige Afgodendienst der oude Galliërs voortleefde, slachtteden zij onschuld, eer en liefde op hun tooneel; verkneukelden zij zich van genot bij

moord, echtbreuk en overspel, bezoedelden zij alles met bloed. En wij, Nederlanders, wij hebben die school in hare afwijkingen gevolgd! Wat er goeds in haar was - hare theorie - schenen wij niet te begrijpen, daar we dan reeds een werkelijk drama hadden kunnen bezitten; wat er wanstaltigs in was, schroomden wij ons niet over te nemen, en echtbreuk en moord behooren dan ook reeds ten onzent tot de krachtigste roerselen van het dramatische effekt.

De school der Restauratie is thands voorbijgegaan; hare praxis is vergeten, hare theorie echter niet. Deze leeft grootelijks voort in het moderne drama, zoo als het zich thands begint te ontwikkelen en waarvan wij ons de beschouwing in een volgend hoofdstuk voorbehouden.

H.J. SCHIMMEL.

(*Wordt vervolgd*).

Bibliographisch album.

Duitsche Spraakleer voor Nederlanders. Door D.J. Stahl de Boer. Te Groningen, bij P. van Zweeden. 1855.

De wijze doctor Monla Tschelebi, met den bijnaam al Diarbekir, lijfarts van Sultan Amurat III, heeft in een boek, getiteld: *Wonderbare Vragen*, aangetoond, dat het van groot belang is, dat een mensch ter regter tijd ter wereld komt. Hetzelfde is ook bij boeken het geval. Ware b.v. deze nieuwe hoogduitsche spraakkunst vijftig jaar vroeger in het licht verschenen, dan zou men haar zonder twijfel eene eervolle plaats in de schoolbibliotheken aangewezen hebben, terwijl zij nu, nadat er reeds zulk een aantal van hoogduitsche spraakkunsten bestaat, slechts eene zeer gewone rol spelen zal. Ook ziet men hier wederom bewaarheid, dat het gemakkelijker is, bij negen en negentig overbodige boeken het honderdste overbodige te voegen, dan het honderdste te vervaardigen, dat negen en negentig andere overbodig maakt. Bovenstaande spraakkunst behoort nog onder de negen en negentig overbodige. Maar zij bestaat nu eenmaal, en gedane zaken hebben geen keer, und zu geschehenen Dingen muss man das Beste reden. Daarom willen wij dan ook deze nieuwe aankomeling, die buitendien een zeer bevallig uiterlijk heeft, niet lastig vallen. Zij laat zich zoo goed gebruiken, als alle andere, en daar, waar men de gewoonte heeft, om van tijd tot tijd van schoolboeken te verwisselen, mag men haar ook wel eens eene beurt geven.

Maar één ding wenschten wij dat S. met der tijd veranderde, ingeval dat zijne Spraakkunst een' tweeden druk mogt beleven. Het betreft den tekst der duitsche themata. S. heeft volkomen gelijk, wanneer hij zegt: ‘*De voorbeelden moeten uit het leven of* (*?*) *uit duitsche schrijvers genomen, ten minste volkomen overeenkomstig den geest der duitsche taal gevormd zijn*,’ alsmede wanneer hij zich over ‘*de menigte stijf naar de regels gemaakte laffe, onduitsche voorbeelden in vele van onze Nederlandsche Duitsche spraakkunsten*’ beklaagt. Maar deze fout willende vermijden, is hij zelf in eene andere vervallen, die bijna nog erger is. Hij heeft namelijk zijne leesoefeningen en themata meestal uit stukken en brokken van duitsche gedichten zaamgesteld. Dat moeten wij ten sterkste afkeuren. Vooreerst is het eene

nuttelooze verkwisting. Stukken uit proza zouden even goede diensten doen. Eilieve, wanneer men een bed met veêren wil vullen, en men vindt ganzenveêren niet goed genoeg, moet men dan juist paauwenen paradijsvogels plukken? Ten tweede, wat voor een wonderlijk mengelmoes ontstaat er, wanneer men nu eens een stuk van Klopstock, dan weêr een stuk van Schlegel of Tieck, dan een van Schiller of Göthe, dan een tekst uit den Bijbel (want deze komen er ook in menigte in voor), zoo op eenen hoop bijeenwerpt! Ja, Götzinger heeft het in zijne Hoogduitsche Spraakkunst ook gedaan; ook deze heeft zijne voorbeelden voor de regels veelal uit de dichters gekozen, maar - niet in den vorm van themata, om ze door de schooljeugd te laten mishandelen, en daarenboven met dat groote onderscheid, dat hij niet verzuimd heeft, achter iedere plaats den naam van den auteur te stellen, waaruit zij ontleend is, zoodat men bij hem nooit van eenen volzin tot den anderen overgaat, zonder vooraf verwittigd te zijn, dat er nu iets nieuws komt, en dat er tusschen het voorgaande en het volgende geen ander verband bestaat, dan de gelijkheid van den regel, die daarin voorkomt. S. heeft dat niet gedaan, en zoo leest men dan bij hem achter elkander weg: '*Wo zwei oder drei in meinem Namen versammelt sind, da bin ich in ihrer Mitte. Der Wind braust und wir wissen nicht, von wannen er kommt, noch wohin er geht. Gehen Sie, Graf! wohin die Pflicht Sie ruft. Wir fahren zu Berg, wir kommen wieder, wenn der Kukuk ruft, wenn erwachen die Lieder, wenn mit Blumen die Erde sich kleidet neu, wenn die Brünnlein fliessen im lieblichen Mai. Da aber Paulus und die bei ihm waren, von Paphus schifften, kamen sie gen Pergen. - Die Sonne versendet glühenden Brand. Ich flehe dich um drei Tage Zeit. Begehrst du auf dem Land ein Grab, so musst du hier den Tod dir geben, sonst wirf dich in das Meer hinab! Ich kaufe gern mein Blut euch ab. Und er nahm das Brod, und brach es und gab es seinen Jüngern*.' Dikwijls schijnt het inderdaad, alsof de schrijver bij zijne zamenstelling een komiek effekt, gelijk aan dat van parodie of travestie, beoogd had, wanneer men b.v. leest: '*Des Dänen Land ist klein und meerumflossen; der Schwede rühmet seines Felsen Treu. Die Worte des Weisen sind lieblich, aber das Maul des Narren predigt Unverstand;*' of elders: '*Dies ist die Laufbahn manches jugendlichen Talents. Etliches fiel auf den Weg, etliches unter die Dornen;*' of: '*So vielen gebietetst du; sie setzen, wie auf eine grosse Nummer, ihr Alles auf dein einzig Haupt. Viele sind berufen, aber wenige sind auserwählet*'[1]. Het spreekt

1 Iets dergelijks verkrijgt men ook, als men in de Courant van de eene kolom in de andere leest, b.v.: Aus der St. Ursulawiese hat sich eine junge Gans verlaufen, - - sie handelt von der Erziehung, ist 28 Bogen stark, deutlich gedruckt, und vorn und hinten mit einer hübschen Vignette verziert. - Eine Französin, die gut mit Kindern umzugehen versteht, wünscht ihre Stelle zu verändern, - - sie ist zweisitzig, mit gelbem Leder ausgeschlagen, hat einen gut gepolsterten Hintersitz, einen starken Schwanenhals, ist braun lakirt und firnisst; dabei ist eine Gabel zum Einspännigfahren. Sattler Rössle giebt nähere Auskunft.

van zelf, dat wij niet gelooven, dat deze combinatiën met dat doel gemaakt zijn. Wij houden ons overtuigd, dat de schrijver, zoo goed als wij, gevoelt, hoe laakbaar het zijn zou, den lachlust der leerlingen ten koste van den Bijbel op te wekken, en wij onderstellen ook gaarne, dat hij zoo veel eerbied voor de duitsche dichters heeft, dat hij ook deze voor zulk een doel nog te goed houdt. Maar, vermits er ook geschreven staat: '*Vermeidet allen bösen Schein*,' zoo moeten wij den schrijver ernstig raden, bij eenen tweeden druk hier eene verschikking te maken, of nog liever, eene groote uitmonstering te houden van alle bijbelsche en poëtische plaatsen.

Voorts hebben wij nog een paar kleinigheden aangeteekend. Op bl. 80 leest men de aanmerking: '*Eenige Duitschers willen ook, dat men in den datief Sing. van het mannel. en onzijd., wanneer de stam van het adjectief op eene m uitgaat, in plaats van de kenletter m eene n gebruike. Wanneer de onmiddelijk voorafgaande of volgende syllabe eene m heeft, is dit niet af te keuren, b.v. mit zahmem Maulthiere, mit zahmen Maulthiere*.' Het is mogelijk, dat een paar Duitschers dat willen, maar het is ook even zeker, dat niemand hun dwazen raad opvolgt. Niemand schrijft *mit lahmen Fusse* in plaats van MIT LAHMEM FUSSE, of: *in langsamen Marsche* in plaats van IN LANGSAMEM MARSCHE. En zulks teregt, want het is tegen de analogie, en de welluidendheid wint er niets bij, en vooral niet (zoo als S. meent), als het navolgende woord met eene m begint. Dan zou de welluidendheid eerder de verandering van n in m gebieden, in navolging van het Latijn en Grieksch, waar men steeds welluidenheidshalve de n voor lipletters aan deze assimileert, iets, waarvan men ook in onze talen voorbeelden vindt, als: ambacht, Ambos (oudhd. andbaht, anabôz), empfinden, empfangen, enz. - Bl. 9 leest men: '*De g wordt in Duitschland zeer verschillend uitgesproken, in Saxen als eene k*' (niet altijd), '*in Berlijn en diens omstreken*' (d.i. tot Keulen en Dusseldorp toe en nog verder) '*als eene j, in Schwaben bijna als eene harde ch*.' In Schwaben spreekt men de g nergens als eene ch uit (dat hoort men wel in Zwitserland en in Tyrol), maar als eene nederduitsche k, en wel niet alleen in het begin, maar ook op het einde der woorden. Daarom kon ook Schiller, die zijn leven lang het dialect van zijn geboorteland sprak, de g op de ck laten rijmen, b.v.:

> Und ein Edelknecht, sanft und keck,
> Tritt aus der Knappen zagendem Chor,
> Und den Gürtel wirft er, den Mantel weg.

Bl. 4: '*De u klinkt als onze tweeklank* (*!*) *oe, kort nagenoeg als onze zachtlange o in stom, dom*.' Niet aldus. De duitsche *u* heeft altijd, zoowel kort als lang, denzelfden klank, den klank van de nederduitsche *oe*. - In het algemeen is al hetgeen de S. van de uitspraak zegt, nog verre van voldoende. Maar hij heeft zulks met alle andere spraakkunsten gemeen. Echter van hem, als geboren Duitscher, kon men toch wat meer verwachten. Althans hadden wij gaarne gezien, dat hij iets van de dubbele uitspraak der tweeklanken *au, äu, eu* en *ei*, alsmede van die van *e, ee* en *ä* gezegd had, zoo als dezelve zeer verschillend wordt gehoord

in: taub, doof,	en in: Taube, duif.
Raub, roof,	en in: Raupe, rups, enz.
in: Läufer, looper,	en in: Häuser, huizen.
Käufer, kooper,	en in: Mäuse, muizen, enz.
in: Heu, hooi,	en in: heute, heden.
Freude, vreugde,	en in: Leute, lieden, enz.
in: Teig, deeg,	en in: Teich, dijk.
Fleisch, vleesch,	en in: Fleiss, vlijt, enz.
in: leben, leven,	en in: heben, heffen.
Regen, regen,	en in: regen sich, zich bewegen, enz.
in: Sessel, stoel,	en in: Nessel, brandnetel.
stecken, intr.,	en in: stecken, trans.
in: Seele, ziel,	en in: See, zee, Schnee, sneeuw, enz.
Läden, winkels,	en in: Raritäten, rariteiten, enz.

Wie den klank dezer woorden niet juist weet te onderscheiden, kan zich niet beroemen de zuivere uitspraak van het Hoogduitsch te hebben[1].

Hetzelfde wat wij hier in het algemeen van de leer der uitspraak hebben moeten zeggen, geldt ook van de Orthoëpie in de

1 De schoonste uitspraak van het Hoogduitsch is niet, gelijk men veelal gelooft, de Saksische of meer bepaald de Meissnische, maar die, welke op de voornaamste schouwburgen van Duitschland als regel voor het tooneel is vastgesteld, en die noch Brandenburgsch, noch Saksisch, noch Zwabisch, noch oud-Beijersch is. Naar de daarbij vastgestelde regels moet de acteur het dialekt van zijn geboorteland wijzigen, aangezien men op het tooneel natuurlijk niet bij het derde woord moet kunnen hooren, dat b.v. Don Karlos van Berlijn, Markies Posa van Leipzig en Prinses Eboli van Tuttlingen of Anspach geboortig is.

***Beknopte Hoogduitsche Spraakkunst, ten gebruike op scholen en bij privaat-onderwijs, met de noodige oefeningen, door D. Bomhoff, Hzn. Te Zutphen, bij A.E.C. van Someren*. 1854.**

Deze nieuwe Spraakkunst verdient overigens alle aanbeveling. De regels zijn daarin beknopt en duidelijk en vrij volledig voorgedragen. Het omslagtige van de (anders zeer verdienstelijke) spraakkunst van Hamelberg is er wijselijk in vermeden, en de themata, die de juiste grootte hebben, zijn allezins ingerigt om den voorafgaanden regel te leeren toepassen, hetwelk bij Meidinger vaak niet het geval is. Ook druk en papier verdienen allen lof.

Maar de leer van de uitspraak - daar hapert het overal[1]. Vooreerst de klinkers. '*Hoewel men gewoon is*,' zegt S. bl. 2, '*de klin-*

1 Voor het overige hebben wij slechts een paar dingen aangeteekend, als eene verbetering vereischende, t.w. Bl. 250 zegt S., dat men niet kan zeggen: '*Er verlor den Beutel sammt dem Gelde*, maar: *mit dem Gelde*, omdat *sammt* het bijeenzijn van redelijke wezens beteekent.' Waar staat dat geschreven? -

Graf Richard kam zu Fuss daher,
Ging neben seinem Pferde,
Das trug des Riesen schwere Wehr,
Den Harnisch *sammt* dem Schwerte.
UHLAND.

Daar is geen verschil tusschen *den Beutel mit dem Gelde* en *den Beutel sammt dem Gelde verlieren;* beide zijn even goed Duitsch en even onpleizierig. Eene andere even zonderlinge onderscheiding vindt men bl. 253, waar beweerd wordt, dat *die Gemälde von Raphael* schilderijen zijn, die Raphael vervaardigd heeft, en *die Gemälde des Raphael* schilderijen, die Raphael toebehooren. - En *Raphael's Gemälde* dan? - En *die Gemälde Raphaels?* - En *die Raphaelischen Gemälde?* - Is daar ook nog een verschil tusschen? - Alle vijf beteekenen hetzelfde. - Zoo leert men hier ook, dat *Herder's Werke* minder goed is, dan *die Werke von Herder*. Ei? sedert wanneer? Daar is zelfs zoo weinig verschil in, dat het dikwijls aan den smaak van den zetter wordt overgelaten, om het een of ander, al naarmate hij het voor fraaijer houdt, op de titels der boeken te plaatsen! - Voorts wil S., dat *Ein Schüler von mir* beteekene: een leerling van mij, die het vroeger was, en *Einer meiner Schüler*, een leerling, die het nog is. Neen, beide zijn volmaakt hetzelfde, alleen kan men natuurlijk het laatste niet gebruiken, als men slechts één' leerling heeft. - Even hersenschimmig is eindelijk ook deze onderscheiding: *Ein Mann vom Adel* is een edelman, *ein Mann von Adel* is een edel mensch. Beide (toegegeven, dat *ein Mann vom Adel* duitsch is) beteekenen hetzelfde. Men spreekt wel van *Adel des Herzens, Adel der Gesinnung*, maar als men het woord *Adel* alleen gebruikt, denkt men daarbij noch aan het hoofd, noch aan het hart, maar alleen aan de geboorte. - Wie verzint toch al die aardigheden? Is het Duitsch dan nog niet moeijelijk genoeg? -

kers slechts in lange en korte te verdeelen, zal men nader bij de waarheid komen, zoo men eene tusschensoort aanneemt, en ze 1. *lang*, 2. *middelbaar en* 3. *kort noemt*,' en als voorbeelden van lange woorden worden er opgegeven: *Stuhl, See, Bier, Loos* en anderen, en als voorbeelden van middelbare de woorden: *Schaum, Bein, Stein, keusch* en andere. Hierop is allerhande aan te merken. Vooreerst kunnen wij den S. stellig verzekeren, dat de laatstgenoemde woorden geen honderdste seconde korter uitgesproken worden, dan de eerstgenoemde, en ten tweede, dat er ten opzigte van de quantiteit slechts lange en korte klinkers zijn, dat er eene derde soort niet bestaat noch kan bestaan, maar dat men wel drie klassen van *lettergrepen* onderscheidt, en zulks al wederom niet op grond van de quantiteit der klinkers, maar op grond van het accent of den toon. De zaak is namelijk deze. Men meet in de duitsche prosodie de lettergrepen (niet de klinkers) naar eene drievoudige maat, t.w. naar de *ruimte*, naar den *tijd*, en naar den *toon*. - 1. Ten opzigte van de

Ruimte, zijn er: *räumlich* lange syllaben, b.v. *Schwulst, Pflock*,

en *räumlich* korte syllaben, b.v. *ich, du, er.*

De lettergrepen, uit 4, 5 en 6 letters bestaande, beslaan eene grootere ruimte of zijn *räumlich*, langer, dan die, welke uit 1, 2 of 3 letters bestaan. Maar deze verdeeling is voor de metriek van weinig of geen belang, omdat ook de *räumlich* langste lettergreep metrisch kort, en de *räumlich* kortste metrisch lang zijn kan; b.v. in: *Ich bin das A und O der Welt*, zijn de woorden A en O lang, niettegenstaande zij naar de ruimte beschouwd zoo kort mogelijk zijn. - 2. Ten opzigte van den

Tijd, zijn er: *zeitlich* lange syllaben, b.v. *Saal, fahl*

en *zeitlich* korte syllaben, b.v. *Stall, Fall*.

Om *Saal* uit te spreken, heeft men meer tijd noodig, dan voor *Stall*, of, om de hierboven door S. opgegeven woorden te gebruiken, *Schaum, Bein, Stein* zijn even lang als *Stuhl, See, Bier;* kort daarentegen zijn *voll, Ball, schwarz* en dergelijke. Maar ten opzigte van de metriek kunnen ook hier wederom de korte lang en de lange kort zijn. In *Kaiserstuhl* b.v. in *Federsee, Gerstenbier*, enz., zijn *Stuhl, See* en *Bier* kort, terwijl *Voll, Ball* en *Schwarz* in *Vollmond, Ballspiel, Schwarzwald* lang zijn. - 3. Ten opzigte van den

Toon, zijn er: *metrisch* lange of zware syllaben

en *metrisch* korte of ligte syllaben,

en deze worden wederom aldus verdeeld:

de lange in: *hochtonige*
en *tieftonige*
de korte in: *schwachtonige*
en *unbetonte*

en als tusschensoort stelt men de *mittellonigen*.

Of eenvoudiger, men verdeelt ze in het algemeen in:

hochtonige, mitteltonige en *schwachtonige*

syllaben, niet klinkers, want de klinker maakt de syllabe niet metrisch lang of kort; de *ei* maakt b.v. het woord *mein* niet lang in *Gedenke mein*, noch ook kort in *Vergissmeinnicht*. Men moet nooit vergeten, dat het Duitsch niet gelijk het Grieksch en Latijn eene quantiterende, maar eene accentuerende taal is. Het accent is het, wat eene lettergreep lang of kort maakt, niet de klinker of tweeklank.

Maar de hoofdfactors van het accent zijn vier in getal, t.w.;

1. *De qualiteit der lettergrepen*, d.i. hare taalkundige aard en eigenschap, en daar kan men dan (om hier ter plaatse kort te gaan) zeggen, dat b.v. de hoofd- of stamsyllaben hochtonig of lang, de räumlich langere achtervoegsels (oorspronkelijk ook wel stamwoorden), als: *schaft, haft, keit, heit, thum, bar*, enz., alsmede verscheidene praeposities, b.v. *kraft, nebst, längs, trotz*, eenige voegwoorden en andere, mitteltonig, en de Declinatie- en Conjugatie-uitgangen, alsmede voor het grootste gedeelte het lidwoord, schwachtonig zijn. Zoo is b.v. in *Gelegenheit* de lettergreep *le* hochtonig, *heit* mitteltonig en *ge* en *gen* schwachtonig.

2. *De waarde der lettergrepen*. In zamengestelde woorden wordt aan het eerste woord, dat tot nadere bepaling van het volgende dient, eene grootere waarde toegekend, dan aan het tweede, of de species vermindert den toon van het genuswoord. Wanneer b.v. *Baum* hochtonig is, wordt het in *Eichbaum* mitteltonig en *Eich* is hochtonig; daarentegen in *Steineiche* is wederom *Eiche* mitteltonig, *Stein* hochtonig.

3. *Het momentane gewigt of overwigt van beteekenis*. Daardoor kunnen zelfs woorden of lettergrepen, die op zich zelve schwachtonig en unbetont zijn, hochtonig worden, b.v. Aus dem *Be*wahrt und dem *Ver*wahrt enz., of: Mit *der* Mensch meint man unsere ganze Gattung. Nur einen Auswurf dieser nennt man *das* Mensch[1].

4. *De eigenzinnigheid van het spraakgebruik*, een factor, die gelukkig in het Duitsch geen uitgestrekt gebied heeft, wanneer men b.v.

1 Waar deze faktor niet aanwezig is, is het natuurlijk eene fout, eene schwachtonige syllabe hochtonig te gebruiken. Evenwel vindt men er ook bij de beste dichters voorbeelden van, b.v.:

Denn es deckt die edlen Glieder
Härene*s* Gewand.
SCHILLER.

In der Fluth begeistende*r* Gedanken.
A.W. SCHLEGEL.

Jantje zag eens pruimen hangen,
O als eijere*n* zoo groot.
VAN ALPHEN.

in *lebendig* de syllabe *le* schwachtonig, *ben* daarentegen hochtonig uitspreken moet.

Op deze grondslagen berust de orthoëpie der lettergrepen, en het blijkt daaruit, dat men met de verdeeling in lange en korte klinkers hier niet volstaan kan. Het volgende kan mede tot bewijs dienen. S. zegt. dat de klinkers lang zijn, '*wanneer zij in dezelfde lettergreep van een' enkelen medeklinker gevolgd worden*' en geeft daarbij onder anderen als voorbeelden de woorden *wir* en *voor* op. Maar wanneer nu *wir* lang en kort beide is? - B.v. in:

> *Wir* armen Spittelleute,
> Was haben *wir* zu thun!

is het eerste *wir* kort, het tweede lang. De o in *vor* moet lang zijn, omdat er een enkele medeklinker op volgt, maar *vor* is lang in *zum Voraus*, kort in *vorausgehen;* lang (niet kort, gelijk S. zegt) in *Vorwerk* en *vorwärts*, kort daarentegen in *vorwärts*, als commandowoord. Dus kan een klinker voor een enkelen medeklinker lang en kort tegelijk zijn. Waar blijft nu de regel? - En hoe dan, wanneer men *vor* in *vorwärts* uitspreekt als *wer* in *werda?*, t.w. de o en e als eene schva, vrrrwärts, wrrrda? daar is dan toch de e en o zoo kort mogelijk, terwijl de lettergreep zelve toch hochtonig of zwaar en dus ook lang is. Het blijkt dus, dat eene lettergreep ook lang zijn kan met eenen korten klinker.

Verder wil S., dat het woord *Schmied* eene uitzondering make van den regel en kort worde uitgesproken. Het is mogelijk, dat er eene streek in Duitschland is, waarschijnlijk in het noorden, waar dit woord tegen alle analogie en regel aan kort is, maar dat bewijst niets, dan dat daar de uitspraak niet de juiste is, en zoo lang in het geheele zuiden van Duitschland dit woord lang wordt uitgesproken, houdt men zich aan deze uitspraak, die den regel en de analogie voor zich heeft. Zoo hoort men ook hier en daar (b.v. in het Badische) *virzig* en *Virthel* zeggen, in plaats van *vierzig* en *Vierthel*, alsmede *grŏb*, er *lŏbt*, er *lĭebt* en dergelijke. Maar daar stoort zich het Hoogduitsch niet aan, evenmin als men zich er hier aan stoort, wanneer deze of gene in plaats van *snuif snuf* zegt. Hetzelfde geldt ook van de woorden op bl. 3, als lang en kort tegelijk opgegeven, t.w. *Bad, Grab, Lob, Pferd, Rad, Tag, Hof, Tuch, nebst, Wuchs*. Van deze zijn *nebst* en *Wuchs* altijd kort, en de overigen zijn in het Hoogduitsch altijd lang, terwijl het woord *ruchlos* (voor *geruchlos*), dat er ook bij opgegeven wordt, niet bestaat. - Als altijd kort worden er opgegeven: *Trog, Zug, Schlag, gram, Kap*, alsmede *Fat, Gat, Grod, Quad, Tolgat* en *Tof*. Van deze zijn *Trog, Zug, Schlag, gram* en *Kap* altijd lang, *Tof* is een provincialisme voor *Tuf* of gewoonlijk *Tuffstein*, en de overigen *Fat, Gat*, enz. zijn nederduitsche woorden, die niet hier behooren,

terwijl eindelijk *Grod*, een geregt, dat wie weet waar gegeten wordt, in een Westphaalsch of Pommersch kookboek, maar niet in eene spraakkunst voor Nederlanders te huis behoort. Ook *Don, Rum* en *Grog* behooren hier niet, omdat het uitheemsche woorden zijn. - Eveneens vindt men op bl. 5, waar de uitspraak der letter *e* opgegeven wordt, eene menigte deels nederduitsche, deels platduitsche woorden, deels provincialismen, uit alle hoeken van Duitschland zamengeraapt, woorden, die men, óf omdat zij nederduitsch zijn, reeds weet, óf omdat zij platduitsch of gemeene provincialismen zijn, niet weten wil, óf omdat hunne beteekenis niemand weet, niet weten kan, bij voorb. *Beest, Been, Behner, Besteder, bleken, Debel* (?), *Desem, Dresekammer* (*?*), *efer, Epeler* (*?*), *Epen* (*?*), *Fehn, Glede, Grebe, Greman* (*?*), *Hede, Heede, heden, Kehlamer, Kleen, Klenboden, Klesebusch* (*?*), *Knerich* (*?*), *Krakeel, kregel, kren, kreen, Tee, Leech, Leede, Legmoor, Ledling*, enz., enz. Zoo gaat het door het geheele alphabet heen, van iedere letter tegen één hoogduitsch woord een half dozijn nederduitsche en onbekende. Wij geven b.v. aan alle Duitschers van Danzig tot Bazel en van Ritzebüttel tot Judenburg op, om te raden, wat een *Debel*, een *Dresekammer*, een *Epeler*, een *Greman*, een *Kehlamer*, een *Klesebusch*, een *Knerich* en een *Meesete, Riedekamm, Schebe, Schmeliche, Strever, Strep, Teek, Tesing, Tewer, Trebel, Treserich* en vooral wat een *Sehmheissgleicher* is. Waartoe die woorden? Daar is toch waarlijk weinig aan gelegen te weten, hoe die woorden worden uitgesproken, die men nooit in zijn leven uitspreken zal. Zouden wij, als wij een' Duitscher moesten Hollandsch leeren, in eene hollandsche woordenlijst ook al die woordjes opnemen, die misschien nog hier en daar in een hoekje van Ameland of Schiermonnikoog rondwaren? Wij moeten daarom den S. raden, bij de eerste gelegenheid drie vierde van die woordenlijst over boord te werpen.

Eveneens diende, om nu ook nog een woord van de medeklinkers te zeggen, al hetgeen er van bl. 6 tot bl. 13 staat, op ééne bladzijde gereduceerd te worden. De letters b en p, d en t, f en v en h, i, k, l, m, n, q, r, s, w en x kan de Nederlander in het Duitsch gerust uitspreken, zoo als hij het in het Hollandsch gewoon is. Een verschil maken alleen de letters *c*, b.v. in *Caesar; ch*, b.v. in *Wachs, Flachs*, enz.; voorts de *sch*, de *g* en de *z*. De sch klinkt als sj in *sjerp*, de z als ts, en voor de g is als regel voor het tooneel aangenomen: de g klinkt als *Anlaut* gelijk g (d.i. gelijk de fransche g in *gant*), als *Auslaut* gelijk gh (d.i. gelijk de nederduitsche g). Dus Anlaut: *gern, ungern, geben, gegeben;* Auslaut: *weg, bewegen, beweglich, bergig;* Anlaut en Auslaut: *genug, Vergnügen, gegen*. En na eene n als in het Hollandsch, b.v. *lang, hangen, Bangigkeit* geheel als ons *lang, hangen, bangigheid*, enz. Maar nooit als eene j, gelijk b.v. in Berlijn: *Eene jute, jebratene Jans is eene jute Jabe Jottes*.

Eindelijk kunnen wij ook niet toestemmen, wat de S. bl. 4 in eene aanmerking zegt: '*Over het algemeen kan men aannemen, dat de Duitschers in het uitspreken der klinkers de gewoonte der Franschen volgen en ze minder scherp afbijten dan de Nederlanders en Engelschen*.' Dit onderscheid hebben wij nooit waargenomen, maar wel hebben wij dikwijls Duitschers zich over de zachtheid en zoetvloeijendheid van het Hollandsch hooren verwonderen, wanneer men namelijk op hun verlangen Hollandsch sprak, en zij, niettegenstaande zij nagenoeg alles verstonden, wanneer men hun de woorden langzaam voorzeide, bij de gewone wijze van spreken toch ten laatste bekennen moesten, weinig of niets te hebben verstaan, omdat de woorden zoo zacht in elkander smolten, dat men ze één voor één onmogelijk onderscheiden kon. Wij gelooven daarom niet, dat de Nederlander, om schoon Duitsch te spreken, iets van zijne gewone uitspraak der letters behoeft te verzachten. Als men maar eerst eene genoegzame vaardigheid in het spreken heeft verkregen, dan worden de enkele klanken van zelve zacht genoeg. Neen, dat is het niet, waaraan men den Nederlander spoedig ontdekt. Er is iets anders, dat moeijelijker te leeren is, en dat men noch van zijn leermeester, noch uit de spraakkunst, noch uit het woordenboek, leeren kan, t.w. het dikwijls zoo fijn genuanceerde en vaak met geene woorden te bepalen verschil van beteekenis tusschen hetzelfde woord in het Hollandsch en in het Duitsch, het verschil in de phraseologie en de duitsche Idiotismen, zoo als ze vooral in de conversatietaal gebruikelijk zijn[1]. Dit alles meester te worden, is zeer moeijelijk, en er niet tegen te zondigen, althans in het spreken, bijna onmogelijk. Het gebeurt toch zelfs geboren Duitschers, wanneer zij eenige jaren hier in het land gewoond hebben, dat zij (zoo zij niet aanhoudend in de gelegenheid zijn, met Duitschers om te gaan en niet voortdurend Duitsch lezen en schrijven) door fouten tegen het Duitsche taaleigen bekropen worden, gelijk het b.v. (om eens een paar staaltjes van de grofste soort mede te deelen) dien ouden landsman ging, die ons op de vraag, of hij zijn Duitsch nog niet vergeten was, antwoordde: '*Ah was, sollt' ich meine Mutterzahl vergessen!*' of omgekeerd, gelijk Madam X., die aan eene vriendin een verjaargeschenk (Duitsch: ein Angebinde) liet zien met de woorden: '*Zie eens, Marie, hoe mooi ik heden aangebonden ben!*'

Dr. SICHERER.

1 Een Hollandsch-duitsche Antibarbarus zoude daarom een zeer nuttig, maar zeker geen gemakkelijk werk zijn. Daarmede zou hij, die er tijd, lust en de krachten toe bezat, een zeer verdienstelijk werk kunnen verrigten, dat tegen tien spraakkunsten opwegen kon.

Beschouwingen over de toepassing van het Italiaansch of dubbel boekhouden in den landbouw, door Em. Engelberts, Administrateur van het landgoed Biljoen c.a. Velp, G.H. van Hengel, Jr. **1853.**

De hoofddoeleinden, welke men door eene geregelde boekhouding in elk bedrijf zoekt te bereiken, zijn onder de navolgende gezigtspunten te zamen te vatten:

1°. De naauwkeurige kennis van hetgeen wij aan anderen, of deze aan ons schuldig zijn.
2°. De juiste beoordeeling van den stand onzer zaken.
3°. De verkrijging van uitkomsten om de juiste werking onzer handelingen na te gaan, ten einde deze tot ons voordeel te kunnen veranderen en verbeteren.

Het eerste is door elke wijze van geregeld boekhouden te verkrijgen; tot het tweede stelt ons alleen het dubbel boekhouden in staat; het derde doeleinde echter, dat mede door dit laatste in den handel zonder bezwaar wordt bereikt, en ook in de meeste andere bedrijven tot geene onoverkomelijke hinderpalen voert, stuit in het landbouwbedrijf op zwarigheden, welke tot heden toe niet voldoende zijn uit den weg geruimd en het volledig boekhouden in dit belangrijk deel der nijverheid tegenwerken.

Wij juichen dierhalve elke poging toe, welke in deze rigting wordt aangewend, en nemen met genoegen de taak op, ons door de redactie van ‘de Gids’ aangeboden, om van het bovenstaande werkje, dat ons eene nieuwe beschouwing over dit onderwerp aanbiedt, verslag te geven. Dat dit verslag twee jaren na het verschijnen van het werkje het licht ziet, is in andere omstandigheden, niet in onze belangstelling gelegen. Wij stellen deze aankondiging thans, in de overtuiging van nog niet te laat te komen, daar het hier één dier onderwerpen geldt, welke, weinig behandeld, in den stroom des vooruitgangs onzer eeuw niet de groote snelheid van andere aannemen en in geen korten tijd in eene andere rigting bevonden worden zich eene betere baan gebroken te hebben.

Inmiddels is, naar wij vernemen, de jeugdige schrijver door eenen vroegtijdigen dood aan eenen nuttigen werkkring ontrukt. Hadden

reeds enkele geschriften van landbouwkundigen aard hem gunstig onderscheiden, te meer verwachting mogt men voeden, dat deze ‘Beschouwingen,’ blijkbaar uit juiste opvattingen ontwikkeld, door hem later tot een handleiding zouden zijn omgewerkt, die in eene door velen gevoelde behoefte had kunnen voorzien. Wij moeten thans aan anderen overlaten om van deze zijne eerste proeve, welligt ook van eenige onzer aanmerkingen op dezelve, tot zulk een einde partij te trekken. Het boekje zelf veronderstelt dat men met dubbel boekhouden bekend is en kan dus voor de landbouwers in het algemeen niet dienen. Doch het kan het doel zeer bevorderen, dat men het eens worde over de goede manier van boekhouden en dan bruikbare handleidingen voor de landbouwers schrijve. Dit is inderdaad de goede weg, en zoo beschouwd, is het boekje eene zeer nuttige bijdrage.

Wij voor ons zullen den inhoud doorloopen en gaandeweg onze opmerkingen mededeelen.

Vooraf laten wij gaan, dat er niet alleen behoefte bestaat om eene aan alle drie in het hoofd dezer genoemde doeleinden beantwoordende wijze van boekhouden voor het landbouwbedrijf te ontwerpen, maar dat vooraf moet getracht worden het boekhouden, in welken vorm dan ook, bij dit bedrijf meer algemeen in te voeren.

Dat dit tot heden toe minder bij den landbouw plaats heeft dan bij andere bedrijven, ligt voornamelijk:

1. In den minderen graad van beschaving en ontwikkeling der landbouwers, een gevolg van den vrij algemeen slechteren staat van het volksonderwijs op het platte land dan in de steden.
2. In hunne meestal meer afgezonderde levenswijze, door welke goede voorbeelden zich minder snel verspreiden en het onderling bespreken van nieuwe denkbeelden zeer wordt beperkt.
3. In het werkzame der besturing van het landbouwbedrijf, meestal over eene aanzienlijke uitgestrektheid gronds en in de open lucht uitgeoefend, en de dagelijksche ligchamelijke vermoeijenissen daardoor veroorzaakt, welke in de tusschenuren van elk zittend werk afkeerig maken, en
4. In de eenvoudige wijze, op welke door den landbouwer de handel met zijne produkten tot nog toe gedreven wordt, en in de omstandigheid, dat de meeste zijner eigene behoeften hem door zijn bedrijf worden geleverd en het koopen in het algemeen zooveel mogelijk, veelal tot eigen nadeel, wordt vermeden.

Het is vooral in de landprovinciën eene overlevering der vaderen, dat de landman in zijne eigene behoeften moet kunnen voorzien. Nog worden hier en daar produkten veel onvoordeeliger geteeld dan de markt ze kan leveren. Men vermijdt echter het koopen en dit is voldoende. Deze tegenzin in het koopen strekt zich zelfs uit tot pen en papier, waarvan menige gegoede landbouwer niet behoorlijk voor-

zien is. Sedert echter door den onmiskenbaren vooruitgang in den landbouw het voetspoor der vaderen niet meer blindelings wordt gedrukt, sedert de landbouwer inziet meer fabrikant in landbouwprodukten te moeten worden, voelt hij wel de behoefte aan een geregeld boekhouden, maar wordt daarvan door eenen te grooten omslag van schrijfwerk afgeschrikt. Dezen vindt hij als noodzakelijk aangetoond door voorbeelden, voor den koopman duidelijk, echter voor hem onverstaanbaar. Hij deinst terug voor de vele hem vreemde uitdrukkingen, voor het aantal groote boeken en de netheid die tot het aanleggen van deze wordt vereischt en blijft zich hoogstens tot een kasboek, veelal in zijnen met wit papier doorschoten almanak, bepalen, tot tijd en wijle dat hem een goed voorbeeld zal zijn gegeven, hoe zonder groot tijd- en papierverlies, hoe zonder kennelijk gewaagde taxatiën en veronderstellingen, tot eene juiste beoordeelingswijze van den stand zijner zaken te komen.

Dan eerst, dit voelt hij wel, zullen de verkregen uitkomsten hem tot verdere verbeteringen in zijn bedrijf kunnen leiden. Inmiddels gaat hij geheel proefondervindelijk te werk. Hij neemt voordeelig geblekene uitkomsten van anderen over, veelal zonder zich rekenschap te kunnen geven, in hoeverre de omstandigheden onderling verschillen. Dikwerf ook doet hij eenen blijkbaar voordeeligen greep ter verbetering, echter zonder het geval verder in cijfers te kunnen ontleden, ten einde daardoor tot een juist inzigt te komen. Het gevolg is dat het landbouwbedrijf niet regelmatig in verband met den vooruitgang der wetenschap treedt, door tegenstrijdige uitkomsten van proefnemingen wordt heen en weêr geslingerd, en daardoor meer blootgesteld wordt aan den verlammenden invloed van het behoudend beginsel, hetwelk bij de meer afgezonderde levenswijze der landbouwers zich vijandig tegenover elke verbetering stelt.

Om nu, bovenvermelde omstandigheden in aanmerking genomen, het geregeld boekhouden meer algemeen te zien invoeren, moet naar ons oordeel in elke leerwijze:

1. Het slaafsche navolgen van het koopmansboekhouden worden vermeden en het dubbel boekhouden tot den eenvoudigsten vorm worden teruggebragt.
2. Alle woorden en uitdrukkingen worden vermeden of door andere vervangen, welker begrip eene noodelooze studie kost.
3. Het boekhouden zoo beknopt mogelijk worden ingerigt en door toegevoegde tabellarische aanteekeningen de kunstmatige splitsingen van zaken, die in de werkelijkheid niet gescheiden zijn, en de daaruit voortvloeijende vermenigvuldiging der hoofden van rekeningen, onnoodig gemaakt worden, en
4. Alle taxatiën, tot welke de handel geenen maatstaf oplevert, of beter alle willekeurige fictieve herleidingen in geldswaarde van zaken,

die in het bedrijf zich niet als koopwaren voordoen, worden vermeden.

De schrijver nu opent zijne beschouwingen vrij overeenkomstig met deze grondslagen, deelt ons echter dadelijk zijn denkbeeld mede, dat de verkorte dubbele boekhoudings-methode van Edm. Degrange, met deszelfs journaal-grootboek, door de landbouwers tot leiddraad kan genomen worden.

Hiertegen bestaan bij ons groote bezwaren. Het is niet de ons wenschelijk voorkomende beknoptheid, welke de boeking van elke werkelijk geldelijke transactie op een en hetzelfde blad van een enkel groot register, in enkele van een groot getal noodeloos aanwezige kolommen zamendringt. Het vernuftige der vinding daargelaten, noemen wij deze wijze van boekhouding voor het doel dat ons bezig houdt omslagtig. Of kan het beknopt genoemd worden, het groote formaat van zulk een eenig boek daargelaten, dat van de veertien kolommen, welke in des schrijvers voorbeeld voorkomen, telkens twaalf niet gebruikt worden en dus 6/7 van het aan deze besteed papier verloren gaat? Wij gelooven verder, dat deze wijze van boekhouden door de gevorderd wordende korte omschrijving der journaal-posten eene geoefendheid in de keuze der woorden vereischt, welke slechts den bekwamen boekhouder eigen is. Het juiste begrip der geheele bewerking komt ons bovendien moeijelijker bij te brengen voor, dan bij het gewone dubbel-boekhouden. De kolom der diversen immers, welke eene nadere schifting in een rekening-courant of grootboek der enkele boekhouding vordert, brengt eene verwarring van denkbeelden bij den ongeoefende te weeg, welke niet uit het oog mag worden verloren. Bovendien slechts in dit laatste boek verkrijgt men, voor de onderdeelen alleen, dat wenschelijke overzigt, hetwelk in het journaal-grootboek voor de hoofdrekeningen geheel verloren gaat.

Veel beter is het blijkbaar voor landhuishoudkundig dubbel-boekhouden, het rekening-courantboek weg te laten en alsdan een afzonderlijk journaal te houden en een afzonderlijk grootboek, in welk laatste men alle rekeningen zonder uitzondering op eenen gelijkvormigen voet kan opnemen en naar omstandigheden, nieuwe kan openen, iets dat bij de door den schrijver aanbevolen wijze, zoo men niet tot het rekening-courantboek de toevlugt neemt, eene vermeerdering der kolommen van het geheele journaal-grootboek vordert.

Om dit gewone grootboek echter beknopter te maken, stellen wij een ander middel voor. Het is om alle rekeningen op slechts ééne bladzijde te brengen. De gewone inrigting van eene crediet-bladzijde van dit boek onveranderd latende en slechts links de kolom van het debet vóór de kolom der maanden toevoegende, kan men op ééne aldus ingerigte bladzijde alle posten eener rekening onder elkander plaatsen, door *aan* en *door* onderscheidende of dezelve links onder het debet

of regts onder het credit moeten gebragt worden en dienovereenkomstig het geldelijk bedrag links of regts moet ingeschreven worden. Hierdoor wordt het overzigt door de tegenoverstelling der gelijktijdige debet- en credit-posten bevorderd, vervallen de vele ledige bladzijden, welke den landbouwer een doorn in het oog zijn en wordt zoo weinig papier gebruikt, dat ons een grondeigenaar, welke een vrij zamengesteld beheer voert, bekend is, die op deze wijze slechts elke tien jaren nieuwe boeken, elk van ruim twee boek papier, tot journaal en grootboek noodig heeft.

De vereenvoudiging in het geldelijk beheer moet zich nu verder tot het getal en de keuze der hoofden van rekening uitstrekken, ten einde daarna, wanneer aan de eischen van een juist boekhouden voor het geldelijk beheer voldaan is, de meest geschikte tabellarische vormen te kiezen ter opneming van al die aanteekeningen, welker benaderende uitkomsten in staat stellen om de handelingen in de onderdeelen van het bedrijf te kunnen beoordeelen.

Zeer juist immers toont de schrijver aan, dat, om alleen door dubbel-boekhouden den staat van een landbouwbedrijf tot in de onderdeelen met juistheid te willen toelichten, dit boekhouden behalve met omslagtigheid met de navolgende hoofdbezwaren is verbonden:

1. De onuitvoerbaarheid eener herleiding tot eenen algemeenen maatstaf - het geld - van de waarde eener menigte voorwerpen, die in het bedrijf voorkomen.
2. De uit het voorgaande bezwaar voortvloeijende onmogelijkheid om de verhouding tusschen de verschillende onderdeelen van het bedrijf met voldoende juistheid in cijfers uit te drukken.
3. De onjuiste voorstelling, welke in vele gevallen het onmiddelijk gevolg is van de scheiding onder verschillende hoofden van sommige onderdeelen, die onderling een zamenhangend geheel uitmaken voor elk die met onbevangen oordeel de werking van het bedrijf nagaat en vooral:
4. De onbekendheid met het uitputtend vermogen der veldgewassen, welke bij opvolging op denzelfden grond geteeld worden.

Na deze bezwaren duidelijk toegelicht te hebben, na bewezen te hebben dat men niet alles te gelijk kan verkrijgen, bepaalt de schrijver zich - wij laten daar zijne ingenomenheid met de verkorte wijze van boekhouden van Degrange - tot ééne niet gesplitste bedrijfsrekening en vervangt door deze alle rekeningen over onderdeelen, tot nog toe in navolging van andere bedrijven noodzakelijk geacht, als daar zijn over: stroo en mest, paarden, rundvee, gereedschappen, verschillende veldgewassen, algemeene onkosten, enz. Hierdoor scheidt hij, teregt, de boeking van alle geldelijke transactiën op eene ongedwongen wijze van die der niet juist in geldswaarde te bepalen, dus der niet geldelijke bijzonderheden aangaande bouwerij en veehouderij af.

Bij deze bedrijfsrekening neemt de schrijver in het grootboek als verdere niet persoonlijke rekeningen, die van kapitaal, kas, traites, remises en winst en verlies aan.

Wij gelooven hierin eene vereenvoudiging en eene uitbreiding te moeten voorstellen door de rekeningen der traites en remises, of van te betalen en in te kasseren papier, weg te laten en aan de winst en verliesrekening eene huishouding-rekening en eene rekening van verlies door ongelukken toe te voegen, om beide nieuwe rekeningen door deze later te vereffenen.

De beide eerstgenoemde rekeningen kunnen in een landbouwbedrijf, in welk de meeste transactiën kontant worden afgedaan, gemist en door aanteekening op de persoonlijke rekeningen vervangen worden.

Wat nu de huishouding-rekening aangaat, deze kan, wel is waar, in de winst- en verliesrekening opgenomen worden, doch voor den landbouwer is welligt eene van de gewigtigste zaken, dat hij ze afzonderlijk houde.

Wij zouden, omtrent de boekhouding van hetgeen de landbouwer van zijne veldvruchten en vee in het huishouden gebruikt, voorstellen, met de grootste naauwkeurigheid te berekenen, wat er de waarde van is. Dit is niet zoo moeijelijk als van veel andere zaken, die men tot geld heeft willen herleiden, en het is noodzakelijk om de bedrijfsrekening zuiver te kunnen houden. Wat op het debet der huishouding komt, sluit op het credit van het bedrijf. Dit zoude zeer bijdragen om verspilling en nalatigheid in de huishouding te keer te gaan, omdat de landman dan in zijn boek zien zou, hetgeen nu onopgemerkt verloren gaat.

De rekening van ongelukken moet alle verliezen ontvangen, die door sterfte, hagel, enz., ontstaan. Geen bedrijf is aan zoovele onverwachte en niet te voorkomen rampspoeden en teleurstellingen onderworpen dan het landbouwbedrijf, en dagelijks wordt de landbouwer aan zijne regtstreeksche afhankelijkheid van hoogere invloeden herinnerd. Te regt zegt dus de schrijver ‘der grondlessen over het landelijk rekening houden,’ van wege de Belgische regering uitgegeven, dat de verliezen, die op deze rekening van ongelukken, welke ook hij wil openen, voorkomen, buiten invloed van den landman plaats hebben en hunnen oorsprong noch in een slecht bestuur, noch in de bebouwingswijze vinden. Zij mogen derhalve geenen invloed op de beoordeeling der handelingen in het bedrijf uitoefenen en moeten, tot in het geldelijk beheer toe, door cijfers worden aangetoond, zullen zij niet tot eene onjuiste en verkeerde opvatting der uitkomsten leiden. Zij mogen niet als verliezen of winst-dervingen, in de gewone opvatting van het woord, beschouwd worden en zich met deze vermengen.

Daar, waar de schrijver over het sluiten der geldelijke boekhou-

ding handelt, zijn wij het op bladz. 52 niet met hem eens, dat van het bedrijfs-kapitaal eene rente van 10 à 12 ten honderd moet worden geboekt, alvorens van zuivere winst sprake mag zijn. Dit is wel voor de boekhouding als vorm onverschillig, maar voor de juiste beoordeeling van de voordeelige uitkomsten van het bedrijf is die berekening te hoog. De gewone rente van onderhandsch opgenomen geld is hier voldoende. Wat winst en verlies werkelijk meer oplevert, is ook werkelijk het loon van den vlijt en den ondernemingsgeest der landbouwers. Indien hun omloopend kapitaal verminderd is door verslijting van voorwerpen, enz., wordt dit natuurlijk onder de kosten van het bedrijf gebragt, zoodat de rente alleen voor de aanwending van het bedrijfskapitaal zelf moet berekend worden.

Des schrijvers aandacht is bij het boekhouden niet gevallen op één der eischen, welke wij hierboven aan een voor den landbouw aannemelijk stelsel van boekhouden stelden, om namelijk alle woorden en uitdrukkingen te vermijden, welker begrip eene noodelooze studie kost. Onze taal is rijk genoeg tot dit einde, en zoo niet, dan kan het Vlaamsch, blijkens de bovenaangehaalde *grondlessen*, ons te hulp komen om, wat den koopman en fabrikant door gewoonte eigen is, dadelijk zonder moeite voor den landbouwer verstaanbaar te maken. Wij bedoelen hierbij, dat men slechts op verduidelijking bedacht zij en zoo weinig mogelijk verandere om ook algemeen verstaanbaar te blijven.

Tot opneming van al die aanteekeningen, welke benaderend de uitkomsten moeten leveren, die in de landhuishoudkunde niet wel, zoo als aangetoond is, door splitsing der bedrijfsrekening bij het geldelijk boekhouden te verkrijgen zijn, stelt de schrijver een derde hoofdboek onder den naam van *resultatenboek* voor. Tot de zamenstelling van dit boek wil de schrijver een vierde hoofdboek, *weekstatenboek* gebruiken, hetwelk naar onze wijze van beschouwen beter in beknopteren vorm onder de bijboeken te brengen is. Ons komt overigens die naam, *resultatenboek*, niet goed gekozen voor. Ook het grootboek levert resultaten en wel, volgens des schrijvers en onze bedoeling, de meest stellige. Het thans bedoelde boek moet aanvullen wat aan het grootboek ontbreekt. Men gaat bij hetzelve van het denkbeeld eener berekening bij benadering uit; eene berekening, - wij halen hier de woorden van den schrijver aan - welke den vereischten graad van naauwkeurigheid mist, om als factor in de zuiver geldelijke boekhouding te dienen, doch volkomen toereikende is om, in den vorm van op zich zelve staande staten en tabellen, den landbouwer in te lichten aangaande datgene, wat hem tot bate en schade kan strekken. Dit boek, met welks doel wij geheel instemmen, moet dus de statistiek van het bedrijf bevatten en kan eigenaardiger den naam van *bedrijfsboek* voeren. Wij verlangen het volledigere, meer omvattend dan de schrijver voor-

stelt en wel, voldoende aan het door hem gestelde doeleinde, bovendien in verband met de opgaven, welke eene goede statistiek van den landbouw vordert. Dien ten gevolge wenschen wij, in het algemeen belang, de inrigting van dit boek voor elk soort van landbouwbedrijf in de hoofdzaken gelijkvormig en door eenen bekwamen beoefenaar der statistiek zoo beknopt mogelijk ontworpen, op eene wijze, dat het boek voor vele jaren kan dienen. Alles wat de hierna te noemen bijof hulpboekjes der herinnering waardigs opleveren en dat geene plaats in de geldelijke boekhouding vindt, moet in dit boek kunnen worden zamengedrongen en tot nuttige uitkomsten bewerkt. De schrijver is omtrent dit hoogst belangrijk boek te kort. Dit had verdiend grondig behandeld te worden en de schrijver ware dan gewis tot ons denkbeeld eener meerdere uitbreiding gekomen.

Het getal der door den schrijver opgenoemde bij- of hulp-*boeken*, komt ons, voor de eenvoudigste opvatting, niet voldoende voor.

Vooraf zij gezegd, dat ons wenschelijker toeschijnt van deze bij- en hulp-*boeken* bij- en hulp-*boekjes* in zakformaat te maken. Van den beknopten vorm is de mogelijkheid afhankelijk om dezelve door den landbouwer te doen aanhouden. In zijn bedrijf, weinig aan dezelfde plaats gebonden, is het een eerste vereischte voor hem, overal zijne aanteekeningen te kunnen maken, of de reeds gemaakte te kunnen raadplegen. De landbouwer moet dus gedurende zijne werkzaamheden, welke hem menigwerf den geheelen dag buiten het huis houden, in staat zijn, door middel van zakboekjes, in alles te kunnen voorzien.

Eenige dezer boekjes kunnen door anderen aangehouden worden. Wij noemen deze bij uitsluiting der andere, *hulpboekjes*.

Als eigenlijke bijboeken komen bij den schrijver voor: het rekeningcourantboek, dat bij ons wegvalt; het week-statenboek, van hetwelk wij gaarne een *werkboekje* maakten, de *voorraad-rekening*, het *veeboek* en de *inventaris*. Wij voegen er als onmisbaar bij een *veldboekje*, bevattende de omschrijving der velden en de aanteekeningen op deze betrekkelijk, en een *kasboekje*, dat wij met verwondering niet genoemd vinden.

Als hulpboekje nemen wij in de meeste gevallen het door den schrijver genoemde *zuivel-boek* aan, voegen er een naar ons inzien onmisbaar *huishoudboekje* bij en dragen het aanhouden dezer beide boekjes aan de huisvrouw of aan diegene op, welke met de huishouding belast is.

Wij bekennen, het zijn acht boekjes, welke zich bij de drie grootere boeken voegen, om den eenigen almanak met wit papier, zoo vaak nog de geheele boekhouding van den landman, te verdringen. Wij gelooven echter, dat al gaandeweg de schrik voor dezen omslag zal overwonnen worden, wanneer deze boeken en boekjes stevig ingebonden, kant en klaar, met geliniëerd papier in den handel worden gebragt

en eene korte, zakelijke handleiding den weg aanwijst om dezelve te gebruiken.

Men moet zich het landbouwbedrijf duidelijk kunnen voorstellen, om het juiste begrip te verkrijgen, wat al den landbouwer moeijelijk valt. Noodeloos schrijfwerk en lijsten trekken is hem uit den aard der zaak een gruwel, maar zucht naar orde en winst in zijn bedrijf en naar voorkoming van verspilling brengen hem gemakkelijk tot tellen, meten en opteekenen der uitkomsten. Wordt hem nu dit aangewezen in een behoorlijk voorbereiden vorm, door welken hij meer leert dan vroeger uit zijne verstrooide aanteekeningen, - door welken hij overtuigd wordt de waarheid nader te komen en zijne zaken voordeeliger te kunnen besturen, - dan twijfelen wij geenszins of er zal veel voor een aan alle door ons gestelde eischen voldoend boekhouden in het landbouwbedrijf gewonnen zijn.

Den schrijver komt de eer toe op eene meer practische rigting in het landbouw-boekhouden te hebben gewezen. Ben vroegtijdige dood belette hem de toepassing zijner denkbeelden vruchten te doen dragen. Zijn boekje zij den belangstellenden in den landbouw tot dat einde aanbevolen. Onzerzijds hopen wij er niet te vergeefs hunne aandacht op gevestigd te hebben.

Febr. 1855.

***Losse gedachten over de voorgedragene Schoolwet, in verband beschouwd met onderwijs en opvoeding, toegepast op volksgeluk, door J.C. de Wilde. Middelburg, Gebroeders Abrahams*. 1855. 64 bl. 8°.**

In welken zin de *gedachten* vanden schrijver *los* moeten heeten? zeker niet in dien van luchtig en ongebonden; ze zijn integendeel ernstig en gemoedelijk. Zou het zijn, dat ze als onzamenhangende stellingen of aphorismen naast elkander zijn geplaatst, zoo als de *miked pickles* in studenten almanakken? 't Lijkt er niets naar; het geheele boekje is één doorloopend betoog - van de voortreffelijkheid van het wetsontwerp op 22 September 1854 aan de Tweede Kamer aangeboden -; moeijelijk zou het zijn het in §§ te verdeelen, of plaats voor een *Gedankenstrich* te vinden, veelmin om er aphorismen of puntige gezegden uit te knippen.

Waarom heet het dan *losse gedachten?* De S. zegt het in het voorberigt: ‘Dit geschiedde omdat ik de voorgedragene wet op het lager en middelbaar onderwijs wilde toetsen aan volksgeluk. Ik moest mij derhalve soms op een ander dan het paedagogische terrein begeven; ik moest de oorzaken opsporen, die de welvaart van het volk belemmeren; ik moest middelen aan de hand geven om de bronnen van volksgeluk milder te doen vloeijen; ik moest nagaan, in hoever de scholen van lager en middelbaar onderwijs hieraan konden worden dienstbaar gemaakt; ik moest onderzoeken, of de voorgedragene schoolwet het doel: verspreiding van volksgeluk, kan helpen bevorderen; ik moest eindelijk de slotsom van mijne overwegingen opmaken en bepalen of zij goed- of af-keuring verdiende. Ziet daar zaken van verschillenden aard, die mij deden besluiten tot den opgegeven titel.’

Als redegeving voor den titel: *Losse gedachten*, kunnen deze zinsneden moeijelijk strekken; als inhoudsopgave van het boekje, doen zij meer verwachten, dan de Schrijver geeft. Het verband tusschen volksopvoeding en volksgeluk wordt wel behandeld, maar de lezer ondervindt maar al te spoedig, dat de S. zich van alle netelige punten met gemoedelijke *loci communes* afmaakt, die in dit gedeelte onzer eeuw niet meer gangbaar zijn, wanneer men over actueele belangen en feiten, die aan de orde zijn, wil schrijven. De eerste bladzijden zijn gewijd

aan 't bewijs, dat het ontwerp van wet wel niet volmaakt is, maar dat dit ook van geen menschenwerk kan worden gevergd; dat bij het groote verschil van meeningen over het lager onderwijs geen wetsontwerp allen kan tevreden stellen, ja dat dit eigenlijk nimmer te verwachten was, omdat zelfs de door God gegeven wetten niet iedereen hebben bevredigd; waarbij dan weder het ‘bevredigd zijn van alle partijen’ wordt verward met ‘het niet-overtreden der wet.’

Vervolgens krijgt het wetsontwerp den lof van beknopt, volledig en duidelijk te zijn. De eerste dezer schoone hoedanigheden blijkt al dadelijk uit het kleine getal artikelen (26); het schijnt den S. onbekend, dat in 1829 een ontwerp-schoolwet ter tafel is geweest, dat slechts 16 artikelen telde. Eigenlijk is dit ook nog te veel; want de type van eene wet op het onderwijs vinden wij (bl. 8) in den Decalogus. Schrijver is het eens met de wijsbegeerte van den astroloog Seni (in Schiller's Piccolomini):

> *Eilf ist die Sünde, denn es überschreitet*
> *Die zehn Gebote*.

De volledigheid en duidelijkheid van het ontwerp blinken vooral daarin uit, dat nu eindelijk bij de wet de grenzen van het lager en middelbaar onderwijs zullen worden bepaald. Nadat evenwel breedvoerig is aangetoond, dat die grensbepaling noodzakelijk was, zegt de S. (bl. 12): ‘Wij mogen dan als eene wezenlijke verdienste in de schoolwet aanmerken, dat dit onderscheid met duidelijke woorden is omschreven. Misschien zal men mij bij deze bewering, tegenwerpen, dat dit *niet* het geval is[1], dewijl in de derde alinea van art. 1

1 Inderdaad, misschien zal men dit doen, als men in art. 1 leest: ‘Het langer onderwijs omvat het lezen, schrijven en rekenen, Nederlandsche taal, de beginselen der aardrijkskunde, der geschiedenis en der natuurkunde, het zingen, de vormleer en het regtlijnig teekenen. Het middelbaar onderwijs omvat dezelfde vakken als het lagere, doch verder voortgezet, en daarenboven de beginselen der stel- en meetkunde en der levende talen, benevens de gymnastiek.’ - Het middelbaar onderwijs *omvat* dus *de verdere voortzetting van het lezen, schrijven, zingen*, enz. (!). Wonderlijk dat uit een ministerieël departement, dat toch zoovele kundige mannen in zijne bureaux telt, zulke kakographien voortkomen. Niet minder duidelijk en logisch is de redactie van art. 4, lid 3: ‘Het geven van onderwijs in de godsdienst wordt overgelaten aan de *kerkelijke genootschappen* (*kerkgenootschappen*). *Hiertoe* zijn de gebouwen voor het openbaar, lager en middelbaar onderwijs buiten de schooluren, voor de leerlingen der school beschikbaar.’ *Waartoe* en *waarvoor* zijn nu de gebouwen beschikbaar? *Tot* het geven van onderwijs in de godsdienst? Tot het overlaten *voor* het openbaar onderwijs? *voor* de leerlingen der school? - Zeker niet voor de onderwijzers in de godsdienst, zoo als men toch zoude verwachten.

gezegd wordt, dat het middelbare onderwijs is eene voortzetting van het lagere, en waar zijn dan de bepaalde grenzen, die het lagere van het middelbare onderwijs afzonderen? Ik antwoord hierop dat de behoefte der leerlingen dit van zelf aanwijzen zal en aanwijzen moet'. - Deze oplossing van de bedenking, die de S. zelf voorziet, is waarlijk zóó voldoende, dat er niets valt bij te voegen. De wet is duidelijk, want de behoefte der leerlingen zal aanwijzen hoe men haar moet verstaan!

Op bl. 17 volgg. komen wij eindelijk aan het vraagstuk, dat den S. blijkbaar bovenal ter harte gaat en *con amore* door hem wordt behandeld, de quaestie namelijk der gezindheidsscholen, die tot bladz. 61 doorloopt. Veel waars en goeds wordt hier aangevoerd tegen de vermenging van het leerstellig-godsdienstig met het school-onderwijs en vóór de vereeniging van de kinderen van verschillende gezindheden (althans Christelijke) op dezelfde openbare school. Ongelukkig betoont zich de S. daarbij een onhandig verdediger van het wetsontwerp, 't welk hij altijd zóó opvat, alsof het de openbare school voor allen tot regel zonder uitzondering stelde en de voorstanders der gezindheidsscholen alleen tot bijzondere instellingen van onderwijs werden verwezen. De woorden: *afzonderlijke openbare scholen* in art. 4, lid 4, worden door den S. uitgelegd, als stond er: *bijzondere scholen*, een abuis, dat bij de eerste verschijning van 't wetsontwerp door een paar dagbladen ook gemaakt is[1], maar naauwelijks vergeeflijk in iemand. die thans eene brochure over het onderwerp in 't licht geeft. - Het wetsontwerp wordt dus geprezen over eene verdienste, die het niet heeft; want welke redeneringen de Memorie van Toelichting tegen de gezindheidsscholen op openbare kosten moge bevatten, in genoemd art. 4, lid 4, worden deze formeel erkend, ja zelfs de gemeentebesturen eenigzins onder de verpligting gebragt, die op te rigten, waar de mogelijkheid hiertoe bestaat. '*Waar de plaatselijke omstandigheden het* TOELATEN,' dus luidt het, '*mogen afzonderlijke openbare scholen worden opgerigt voor kinderen van dezelfde gezindheid*.' - Het is dus geene wijziging van redactie, maar eene geheele verandering van grondslag, die de S. voorstelt, als hij (op bl. 62) wil, dat in deze zinsnede worde gelezen: '*bijzondere scholen der* 1^{e} *klasse*'. De concessie, die de Regering voornemens is aan de ultra's van twee rigtingen in dit wetsontwerp te doen, zoude dan daaruit vervallen. Daarenboven heeft de S., bij het voorstellen van dit amendement, vergeten dat, overeenkomstig art. 194 der Grondwet, het bijzonder lager onderwijs onder de wet, die nu moet worden gemaakt, vrij moet zijn en dus geene au-

1 De domheid: *bijzondere openbare scholen*, die de een den ander al heeft nagezegd, is wel een bewijs, hoe weinig zelfs een aantal beschaafde lezers op de hoogte van het groote en belangrijke vraagstuk van 't onderwijs staan.

torisatie om bijzondere scholen van de 1ste of 2de klasse op te rigten, meer te pas kan komen.

Met leedwezen neemt Ref. afscheid van deze brochure; zij drukt blijkbaar het oordeel uit van een' godsdienstigen, welgezinden, zelfs in schoolzaken niet onervaren man; maar dat oordeel zelf is scheef en ondoordacht, omdat de S. slechts op ééne zijde van de zaak, die hij behandelde, gelet heeft.

Juist zóó vreezen wij, dat het bij de meerderheid van het publiek en bij de meerderheid der vertegenwoordigers, die eindelijk over de zaak zullen beslissen, ook zal gaan. Één overheerschend vraagpunt, waarin zich een altijd exclusief beginsel van godsdienstijver mengt (de al- of niet toelating der gezindheidsscholen op openbare kosten), is geschikt om ieders oordeel te benevelen voor de andere onderdeelen der organieke wet op het lager en middelbaar onderwijs. Wanneer ieder vóór of tegen een ontwerp van wet op 't onderwijs, hetzij dit of een ander gezind is, naarmate hij in dat ééne punt zijn verlangen bevredigd vindt of meent te vinden, heeft men nog wel kans om eindelijk eene meerderheid te verkrijgen; maar de kans op eene goede, bruikbare schoolwet, die het volk vooruitbrengt op de baan van verlichting en beschaving, wordt uiterst gering.

H.

Celten en Germanen.

Het kan niet anders dan aangenaam en bemoedigend zijn, wanneer men, met zijn gevoelen alleen staande en aan zijne eigene overtuiging overgelaten, eindelijk eens iemand aantreft, die datzelfde gevoelen, diezelfde overtuiging deelt. Zoo was mij zeer welkom het geschrift, onlangs uitgegeven onder bovenstaanden titel, door den Heidelbergschen Hoogleeraar in de Hoogduitsche taal Adolf Holtzmann[1]. Even toch als ik in mijn werk: ‘Aloude Staat en Geschiedenis des Vaderlands,’ Dl. II, St. 1, 1849, Hoofdstuk I, heb getracht te betoogen, tegen de algemeen aangenomene meening aan, dat de Germanen, zoowel als de Galliërs, oorspronkelijk ook Celten zijn genoemd en geweest, zoo heeft dat meer opzettelijk en in bijzonderheden genoemde schrijver in dit zijn, aan den grooten Jacob Grimm opgedragen, geschrift gedaan. Bij den lof, aan mijn werk gegeven, heeft men evenwel dat betoog voor geheel mislukt gelieven te beschouwen; en zoo welgevallig mij die lof was, zoo leed deed mij die volslagene veroordeeling. Ik betuigde zulks in de Voorrede van het laatste in 1852 uitgekomen stuk van mijn werk. ‘Hard viel het ons,’ zoo schreef ik daar, ‘dat betoog zoo geheel mislukt te hooren noemen, aangezien er misschien geen punt is, waarop wij meer moeite hebben aangewend, en ook geen besluit, dat wij meenden met meer regt te hebben kunnen opmaken, dan dat. Het is waar, het druischt tegen het heerschende gevoelen aan, maar - zoo

1 De volledige titel van dit werk luidt: ‘Kelten und Germanen. Eine historische Untersuchung von Adolf Holtzmann, Doctor der Philosophie, ordentlichen Professor der Deutschen Sprache an der Universität zu Heidelberg, Grossherzoglich-Badenschen Hofrath, Ritter der Orden vom rothen Adler dritter Classe und vom Zähringer Löwen.’ Stuttgart, Verlag von Adolf Krabbe, 1855. 8°, 178 S.

komt het ons nog voor - meer schijnbaar dan wezenlijk tegen zoo vele daadzaken, welke men vermeent, dat geschied-, taal- en oudheidkunde aan de hand geven; en zoo vreemd en ongegrond is deze stelling dan toch niet, of zij heeft voor ons zoowel aanhangers gevonden, als het tegendeel. Wij meenen dan ook, niettegenstaande deze stellige veroordeeling, nog vooreerst niet van ons welgevestigd gevoelen te moeten terugkomen, en blijven de opzettelijke toetsing daarvan nog wel zeer aan de aandacht der geleerden aanbevelen. Het geldt eene hoofdvraag, ook vooral voor onze geschiedenis; hare beantwoording moet beslissen, of er in ons Vaderland tot in bekende tijden ook inderdaad andere volksstammen dan de Germanen - en wel onder den naam van Celten gewoond hebben.' Zoo meende ik vooreerst te moeten protesteren tegen het strenge vonnis jegens mij geveld, in de hoop, daarop nog eens nader te kunnen terugkomen. Het was echter geene kleinigheid, in zulk een ingewikkeld vraagstuk, waartoe zoo vele kundigheden en onderzoekingen, vooral moeijelijke taalstudiën, vereischt worden, tegen zulke mannen en bewijzen, uit de laatste inzonderheid ontleend, als men mij tegenwierp, in het strijdperk te treden. Wat ik nu nog niet heb gedaan en misschien niet zou hebben vermogen noch gewaagd te doen, dit heeft Holtzmann gedaan en wel zoo als ik het gewenscht zou hebben te doen. De reeds door andere belangrijke werken gunstig bekende schrijver doet zich hier ook als een kundig geschied- en taalvorscher kennen. Door meer bewijzen er voor bij te brengen en bezwaren er tegen uit den weg te ruimen, heeft hij mij niet alleen in mijn gevoelen versterkt, maar zal het hem welligt beter dan mij gelukken, ook andersdenkenden in ons land van de waarheid daarvan te overtuigen. Men zal mij dan wel willen veroorloven en 't niet voor ongepast rekenen, dat ik hem voor mij laat spreken, door in deze bladen een beknopt overzigt van zijn werk te geven en dit alzoo ook meer bekend te maken, vertrouwende, dat ook nog wel andere lezers, dan juist geleerden, hierin genoegzaam belang zullen stellen.

Na in de Voorrede over de heerschende meening, welke hij bestrijdt, gesproken en gezegd te hebben, hoe die, schoon algemeen aangenomen en vooral gegrond op twee geleerde werken, de 'Celtica' van Diefenbach en de 'Grammatica Celtica' van Zeuss, nogtans meer eene vooronderstelling is dan de vrucht van deze en andere onderzoekingen, veel-

eer van eene celtomanie, in een vergeten hoek van Engeland ontstaan, aangekweekt door de Franschen en door de Duitschers gevoed, waartoe nationale trots het zijne deed, - geeft de schrijver in de Inleiding nader het geschiedkundige daarvan op. Hij toont aan, dat die meening niet veel over de honderd jaren oud is, dat voor dezen veeleer het tegendeel algemeen aangenomen werd, namelijk dat de Germanen Celten en de naaste bloedverwanten der Galliërs zijn, totdat Schöpflin in het jaar 1754, in zijne ‘Alsatia illustrata’ en vooral ‘Vindiciae Celticae,’ gene verdedigde, nadat Bouquet in de Voorrede van de in 1738 door hem uitgegevene ‘Rerum Gallicarum et Francicarum scriptores,’ op grond van de bekende (nader te bespreken) plaats uit Caesar, reeds beweerd had, dat de Gallische taal eene andere dan de Germaansche is geweest en die Gallische taal, welke de Celten in Gallië spraken ten tijde van Caesar, zich zou bewaard hebben in dat deel van Groot-Brittannië, dat naar hen het land van Wales genoemd zou zijn. Nu breidde zich deze leer spoedig uit, zonder de oude evenwel nog geheel te verdringen. Eerst in onze eeuw vond zij algemeen bijval en voedsel in de door den oorlog opgewekte nationale driften. Men hoorde van weerszijden gaarne, dat Germanen en Galliërs van ouds her geheel verschillende volken geweest waren. Het beschaafde volk der Galliërs, zeide men in Frankrijk, en hoort men er nog wel zeggen, had niets gemeens met de ruwe noordsche barbaren, die als Germanen het eerst onder Ariovistus, dan als Vandalen, vervolgens als Franken en laatstelijk als Duitschers, enz. hunne velden verwoestten. Daarentegen beriepen zich de laatsten op de schildering der Germanen van Tacitus en op al zulke plaatsen der Ouden, waarin zij van de wankelmoedigheid, de ligtzinnigheid en de ondeugden der Galliërs gewaagden, om aan te wijzen, dat van ouds her geene andere betrekking, dan die van haat en vijandschap, tusschen beide volken kon bestaan. De Cymren en Gaelen in Wales waren natuurlijk met deze beschouwing in hun schik. Daar waren reeds sinds de 12de eeuw de geleerden overtuigd, dat zij de echte Celten waren, of eigenlijk het stamvolk (Urvolk), van hetwelk de oude Galliërs, alsmede alle andere volken der aarde, afstamden. Niets vonden zij dus natuurlijker, dan dat uit hunne taal de overblijfselen der Gallische, als ook van alle andere talen, opgehelderd werden; dat men oude Gallische

woorden uit de hunne afleidde en in hunne woordenboeken opnam. Doch eerst in den nieuwsten tijd is de voorliefde voor de Cymrische en Iersche talen met de geschriften van Mone (‘die Gallische Sprache’), van Leo (‘Feriënschriften’) van Zeuss, enz. ten top gedreven en het als uitgemaakt beschouwd, dat de Cymrische taal de naaste der oud-Gallische en deze noch gene uit de Duitsche te verklaren is, zoo min als de Germanen Celten waren.

Om nu integendeel te bewijzen, niet alleen dat de Germanen Celten zijn, maar ook dat omgekeerd de Britten, waaronder Holtzmann kortheidshalve de Cymren in Wales en Bretagne en de Gaelen in Ierland en Schotland verstaat, geene Celten zijn, verdeelt hij zijn betoog in vier deelen. In het eerste gedeelte brengt hij bij de ontkennende bewijzen die, welke niet zoo zeer de waarheid van zijne stellingen, als wel de onmogelijkheid van de tegenovergestelde zullen moeten aantoonen; in het tweede gedeelte onderzoekt hij de gevoelens en getuigenissen der Ouden over de verhouding der Germanen tot de Celten; in het derde gedeelte de daadzaken, of en in hoeverre de ligchamelijke eigenschappen, de zeden, regtspleging en godsdienst der oude Celten hen als Britten of als Germanen doen kennen; eindelijk in het vierde gedeelte wordt de eindbeslissing aan de taal ontleend. Bij het een en ander bepaalt hij zich, om niet te uitvoerig te zijn, tot het noodzakelijke en toereikende. Wij zullen ons bij het geven van een uittreksel daarvan dit in evenredigheid nog meer moeten doen.

I. *Ontkennende bewijzen*. Na vooraf te hebben laten gaan, hoe de honderdjarige stelling, dat Britsche volken onder den naam van Galliërs of Celten geheel Frankrijk, een deel van Spanje, Noord-Italië, groote streken van Duitschland en nog verder oostwaarts de Donaulanden tot aan de Zwarte Zee bewoond zouden hebben, voor de wetenschap en de geschiedenis geen ander gewin opgeleverd heeft, dan een vloed van winderige etymologiën, en derhalve, zoo onvruchtbaar als zij zich voordoet, alle reden tot twijfel geeft, of zij wel zoo vast gegrondvest is, zoo oppert hij deze bedenking: Wanneer het waar is, dat de Celten een andere volksstam dan de Germanen zijn, zoo is er eigenlijk in de oude geschiedenis en aardrijkskunde geene plaats voor de laatsten, en is het geheel onbegrijpelijk, van waar zij plotseling mogen gekomen zijn. Wij vinden in de tweede eeuw voor Chr.

van Gallië uit door de zuidelijke helft van Duitschland tot aan de Illyrische, Thracische en Sarmatische volken en noordwaarts tot aan de Skythen geene andere dan Celten. De oudste bewoners van noordelijk Duitschland zijn bij de Ouden de Cimbren, Teutonen en Ambronen en deze Galliërs genoemd. Men heeft dan ook wel beweerd, dat de Germanen uit Scandinavië zijn gekomen en in midden-Europa de Celten en Slaven hebben verdrongen, zoo als van de Gothen en Longobarden door Jornandes en Paulus Diaconus wordt vermeld. Dit is echter hoogst onwaarschijnlijk, ja onmogelijk. Ten tijde van Tacitus, toen de herinnering aan die groote togten nog versch in het geheugen had moeten liggen, wist men daarvan niets, en de overleveringen der noordelijke volken zijn daarmede in tegenspraak. Volgens deze ging de togt, eerst van het oosten begonnen, omgekeerd uit Duitschland naar Scandinavië. Onmogelijk is ook die afkomst van daar, ten eerste, omdat eene zoo groote beweging binnen den historischen tijd eene geweldige omkeering in alle Europesche volken ten gevolge zou gehad hebben en bij Romeinsche en Grieksche schrijvers van dien tijd vermeld zou zijn geworden; behalve den Cimbrischen togt, waarvan ook eene overstrooming als oorzaak wordt opgegeven, komt echter in de beide eeuwen vóór Chr. niets dergelijks voor; ten tweede, omdat zij in zulk een vroegen tijd eene ongemeen talrijke bevolking van Scandinavië onderstelt, die niet aannemelijk is. Daar nu evenwel Germaansche volken in midden-Europa aanwezig zijn, zoo moeten zij tot een der drie volken, Celten, Slaven of Thraciërs, behoord hebben. Slaven zijn zij zeker niet, zoo min als Skythen; ook geen Thraciërs. - Hier wederlegt Holtzmann het gevoelen van J. Grimm, die gepoogd heeft aan te toonen, dat de Gothen geen ander zijn dan de Geten, en deze waren ongetwijfeld van Thracischen stam; hij meent de overblijfselen hiervan nog in de Litthauers en de hiertoe behoorende Letten en Pruissen te vinden. - De Germanen moeten derhalve tot de Celten gerekend worden. Ze zijn dat ook, zegt men, maar verkeerdelijk uit onkunde omtrent de noordelijke bewoners; zoodra men ze nader leerde kennen, is ook hun wezenlijk verschil van de Celten erkend en zijn zij ook bij name onderscheiden. Dit wordt in het 2de gedeelte onderzocht.

II. *De meeningen der Ouden*. Eerstelijk gaat de schrijver

na de verhouding der Germanen tot de Celten en dan die der Britten tot deze.

De Ouden noemden den geheelen volksstam, hier bedoeld, nu eens *Celten*, dan eens *Galaten*, en daarnaar onderscheidenlijk de Romeinsche provincie Gallië, nu eens *Galatia*, dan weder *Celtice*. Schijnbaar treft men bij hen soms eene tegenstelling aan tusschen Galaten en Celten, of ook tusschen Celten en Germanen, wanneer men geographische namen ethnographisch opvat.

Het zou, zegt H., hoogst wonderlijk zijn, als der Ouden getuigenissen hieromtrent op eene dwaling berustten. Mogt het waar zijn, wat men beweert, dat zij, hoe naauwkeuriger zij deze volken kennen leerden, des te zekerder ze ook als verschillend van stam onderscheidden, zoo wil hij het pleit gewonnen geven en toestemmen, dat de Germanen geen Celten zijn. Blijkt het tegendeel, zoo houdt hij ook zijne stelling reeds genoegzaam bewezen. Wij zullen dan ook in ons overzigt hieromtrent het uitvoerigst zijn.

Het komt hierop vooral aan, welke schrijvers men tot grondslag neemt. Redenaars en Dichters kunnen slechts tot bevestiging dienen. Geschiedschrijvers zijn van meer gewigt, toch te onderscheiden, of zij hunne berigten uit eigen kennis, of uit oudere, misschien onklare bronnen hebben geput. Voor de naauwkeurigste en aannemelijkste mag men die der Aardrijkskundigen houden. Het komt verder aan op den tijd, waarin zij schreven. Zij moeten niet eer geschreven hebben, dan de Germanen nader bekend geworden zijn, maar vroeger, dan de Galliërs in Italië en eigenlijk Gallië volkomen Romanen geworden zijn; want later was het niet meer doenlijk, over de verhouding van de Germanen tot de Celten anders dan naar de overgeleverde of nieuw ontstane meeningen te oordeelen.

In al deze opzigten kan geen getuige geldiger zijn dan Strabo, die zijn groot aardrijkskundig werk schreef onder Augustus en Tiberius, alzoo in een' tijd, toen men de Germanen reeds lang genoeg had leeren kennen en ze nog met de Galliërs, die hunne nationaliteit nog niet geheel verloren hadden, vergelijken konde; die schreef met oordeel, waarheidsliefde en kennis van zaken, uit eigen aanschouwing op zijne reizen opgedaan. Op hem beroept men zich juist voor de heerschende meening, en allezins scheidt hij in naam de Celten van de Germanen. Bij Strabo is namelijk Κ*ελτικὴ*

een geographische naam, waarmede hij het Latijnsche *Gallia* overzet, gescheiden door den Rijn van Germanië, en in dezen zin behoort dit land alzoo natuurlijk niet tot Κ*ελτικὴ* (p. 290). Hiermede wil hij echter geenszins de Germanen ook voor een ander volk dan de Galliërs gehouden hebben. Neen, hij spreekt veeleer het tegendeel op het bepaaldst uit. Zoo zegt hij (p. 176) van de bewoners der drie deelen, waarin vroeger, te weten volgens Caesar, Gallië (Κ*ελτικὴ*) verdeeld is geworden (*G. Celtica, Belgica* en *Aquitania*), dat de Aquitaniërs in taal en voorkomen geheel afwijkend, geene Galaten zijn; dat de Celten en Belgen wel is waar in taal en leefwijs elkander niet geheel gelijk, maar toch alle Galaten van aard zijn. Nevens de geographische grenzen onderscheidt hij alzoo de volksverwantschap. Het volk heet bij hem naar de afstamming Galaten, en hij voegt er bij (p. 180), dat die Galaten, welke in Narbonitis (*Gallia Narbonensis* of het latere 4de deel van G.) woonden, eigenlijke Celten (Κ*ελτοι*) heetten, en dat van hen, door de naburige Massiliërs of bewoners van de Grieksche volkplanting Massilia (Marseille), de naam van Celten op alle Galaten is overgebragt geworden. Zoo bezigt hij dan ook zelfs van de oostelijke volken, de Taurisken en Scordisken, waarbij aan dat geographisch gebruik van Κ*ελτικὴ* niet gedacht kan worden, zonder onderscheid den naam van Celten en Galaten (p. 313 en 315). Wanneer Strabo derhalve de Germanen van de Celten scheidt, zoo is daarmede slechts gezegd, dat zij niet geographisch tot Gallië behooren, even als hij van de Aquitaniërs niet zeggen wil, dat zij van den Celtischen stam zijn, al noemt hij ze ook eveneens geographisch Celten. En de vraag is dus, of hij de Germanen rekent tot den grooten volksstam der Galaten, tot welken hij de Celten in engeren zin, de Belgen, de Bojers, Scordisken, enz. brengt, dan of hij ze, even als de Aquitaniërs, er van uitsluit. Uitdrukkelijk nu zegt hij (p. 290), dat de Germanen met regt ware Galaten genoemd worden, daar zij den Celten, d.i. den Celtischen of Galatischen bewoners in Gallië, in ligchaamsvorm, in zeden en leefwijs gelijk zijn en hen slechts overtreffen in grootte, onbeschaafdheid en blonde kleur der haren. En bijna nog sterker zegt hij (p. 195), waar hij de zeden der Galliërs schetsen wil, dat hij die schets niet ontleent aan de Celten, zoo als zij toen onder Rome's heerschappij waren, maar aan de oude Celten en aan de Germanen; want, voegt

hij er bij, in hunne natuur en inrigting zijn beide elkander gelijk en verwant. - Hoe kan men na zulke uitdrukkingen nog den geringsten twijfel voeden over Strabo's denkwijze omtrent den Celtischen aard der Germanen? Zoo vraagt H. en besluit met de uitspraak: Neen, verre van te weerspreken, bevestigt hij dien volkomen!

H. gaat nu ook nog andere Grieksche schrijvers na. Dionysius van Halicarnassus, die wat vroeger dan Strabo schreef, rekent daar (‘Art. Rhetor.’ p. 118), waar hij de Barbaren verdeelt in Skythen, Thraciërs, Celten, Iberiërs en Aegyptiërs, de Germanen, die hem niet onbekend waren, blijkbaar alzoo tot de Celten. En ten duidelijkste blijkt dit uit zijne ‘Antiq. Rom.’ L. 14, in de door Angelo Mai uitgegevene fragmenten. Hier wordt eerst het Celtenland (Κ*ελτικὴ*) geographisch bepaald te liggen tusschen de Pyrenaeën, den Oceaan, de Alpen, Skythië, Thracië en den Donau; dan gezegd in het midden te zijn doorsneden door den Rijn en het deel, regts van den Rijn, Germanië en het andere Galatië geheeten. Dionysius is het alzoo geheel eens met Strabo in de zaak, maar hij gebruikt de namen Celten en Galaten op eene andere wijs. De naam van het gansche volk is bij hem Celten, bij Strabo Galaten; Gallië noemt hij Γ*αλατία*, Strabo Κ*ελτικὴ*. Dit spraakverschil toont aan, dat beiden geheel onafhankelijk van elkander schreven, terwijl hunne overeenstemming in de zaak bewijst, dat de door hen verschillend uitgesprokene meening de algemeene van hunnen tijd was.

Bij Diodorus van Sicilië, die ook onder Augustus schreef, grenst Galatië ook aan Skythië (V, 23). Hij meldt, hoe Caesar een brug over den Rijn sloeg, om tot de generzijds wonende Galaten te komen (V, 25), en, even als Strabo, maar nog uitvoeriger en bepaalder (V, 32), dat eigenlijk de naast bij Massilia wonenden tot aan de Alpen Celten heeten, terwijl die aan den Oceaan en het Hercynisch gebergte en nog verder tot aan de Skythen eigenlijk Galaten worden genoemd; dat de Romeinen al deze volken met den eenen naam van Galaten (Galliërs) omvatteden; en tot deze meer noordelijke en meer onbeschaafde Galaten behooren de Cimbren, alsmede diegene, welke Rome veroverden en den tempel te Delphi plunderden, enz.

Appianus, uit de 2de eeuw na Chr., telt onder de Gallische oorlogen ook die tegen Ariovistus op. Hij zegt, dat de Celten, die Rome veroverden, van den Rijn zijn geko-

men; wat wel zeggen wil, dat zij Germanen waren. Waar hij schrijft, dat de Romeinen heerschen over eenige Celtische volken aan gene zijde van den Rijn, bedoelt hij althans zekerlijk Germanen. De Cimbren noemt hij uitdrukkelijk Celten (‘Civ.’ I, 29; III, 4). Celten is bij hem de naam van den ganschen volksstam; Galaten of Galliërs die van de bijzondere in Azië en Gallië, wordende dit land en volk echter ook Celtice en Celten genoemd (‘Hisp.’ I, XIV, XV, XVII; ‘Civit.’ I, 4, etc.).

Plutarchus toont ook in het gebruik der namen van Celten en Galaten, dat hij uit verschillende bronnen putte. Scheidt hij meermalen Celten en Germanen, zoo doet hij zulks slechts in geographischen zin, gelijk Strabo. Zoo onderscheidt hij ook soms Celten en Galaten, en verstaat dan onder de laatsten, gelijk Dionysius, de Germanen. Zoo spreekt hij in ‘Camillus’ van Galaten, die over de Riphaeën aan den noordelijken Oceaan gekomen zijn en de uiterste deelen van Europa bewonen, maar voegt er uitdrukkelijk bij, dat zij van Celtisch geslacht zijn. Van de Cimbren, die hij voor Germanen erkent, zegt hij, dat zij door eenigen Celto-Skythen genoemd worden, dewijl Celtenland aan Skythië grenst; dit laat hij in het midden, maar dat de Cimbren Celten zijn, schijnt hem niets vreemds toe, maar als van zelf te spreken.

Dio Cassius, die in de derde eeuw, maar naar oudere bronnen, schreef, noemt de Germanen bijna altijd Celten, en daarentegen de Galliërs Galaten; anders dus als Strabo en Diodorus. Zoo zegt hij, dat de Rijn links de Galliërs, regts de Celten scheidt. Zoo zijn hem de Germaansche Chatten, Tenchteren en Usipeten Celten en verwisselt hij de namen Celten en Germanen. De Germaansche bewoners van Germania in Belgisch Gallië zijn bij hem een deel der Celten, welke eerst later zoo onderscheiden zijn in Galliërs en Germanen, daar vroeger de eersten ook Celten heetten (L. 53, p. 704).

Zoo noemen verder Pausanias (‘Attica,’ I, 9), Aristides, de lofredenaar van Marcus Aurelius, Clemens Alexandrinus (‘Paedagog.’ III, 227), en Suidas, de Celten Germanen; Libanius (‘Orat.’ 3) in de 4de eeuw nog de Franken van Celtischen stam.

Al deze Grieksche schrijvers schreven, nadat de Germanen bekend waren. De vroegere vóór Caesar weten ge-

heel niets van zulk een bijzonderen volksstam, die tusschen de Celten en Skythen woonden, en rekenen het eigenlijke Duitschland zonder bedenken tot het land der Celten. Zoo Skymnos van Chios, die ongeveer 100 jaren vóór Chr. leefde (V, 188); Aristoteles (‘Hist. animal.’ 8, 28, enz.); Ephorus, Pitheas, Timaeus, Polybius en a. Tegen deze oudere getuigen kan men aanvoeren, òf dat zij, voor de komst der Germanen uit het noorden geschreven hebbende, alzoo naar waarheid slechts van Celten konden gewagen, òf dat de Grieken, voordat de Romeinen de Germanen naauwkeuriger leerden kennen, verkeerdelijk geloofden, dat de bewoners van het latere Germanië van de Celten niet verschilden. Maar Strabo en zoo vele andere Grieksche geschiedschrijvers hebben na de vermeende ontdekking der Romeinen, onder en voor dezen, volgens hunne berigten geschreven; hoe zouden zij allen van eene zoo gewigtige ontdekking geheel geene kennis gedragen hebben, zoodat wij van hen niet het minste vernemen, dat de Romeinen sedert Caesar de Germanen als een niet-Celtisch volk hebben leeren kennen! Integendeel moeten wij, volgens Diodorus, aannemen, dat ook de Romeinen, even als de Grieken, de Germanen tot de Galaten of Celten rekenden. Eene zoo algemeene verblinding, eene zoo hardnekkige miskenning van de erkende en algemeen bekende waarheid bij zoo vele van elkander onafhankelijke mannen zou een onbegrijpelijk verschijnsel, een wonder zijn. En eer ik, zegt H., aan zulk eene wonderbare zamenzwering aller Grieken tegen de nationaliteit der Germanen, aan een zoo algemeen en halsstarrig vasthouden aan oude dwalingen geloof, waag ik eerder de vermeende ontdekking te betwijfelen.

Hij wendt zich hierop tot de Romeinen en al aanstonds tot hem, die het eerst de Germanen zou ontdekt, het eerst door aanraking met dat volk zou ingezien hebben, dat zij niet, gelijk men tot dusver geloofd had, tot de Celten behoorden, maar een eigen, tot nu toe onbekenden volksstam vormden - tot Julius Caesar. Caesar onderscheidt de Belgen, Celten en Aquitaniërs in Gallië zelfs zoo, alsof zij alle drie gansch in taal, inrigtingen en wetten verschillende volken uitmaakten. Strabo, zagen wij, heeft deze opgaaf, zonder Caesar te noemen, verbeterd, door te regt op te merken, dat de Belgen en de eigenlijke of bijzondere

Celten, schoon wat van elkander verschillende, evenwel van één stam, beide Galaten zijn, maar de Aquitaniërs werkelijk tot een anderen stam behooren; zoo bepaalt hij ook naauwkeuriger de door Caesar opgegevene grens tusschen beide. Bij Caesar zijn niet alleen in wijderen of geographischen zin de Belgen en Celten beide Galliërs, maar zij doen zich zelve ook als van één stam kennen, gelijk mede dezelfde namen, die men bij de Belgen, als bij de Celten, in engeren zin, vindt, bewijzen, dat hunne taal slechts in tongval verschilde. Maar de meeste Belgen waren van over den Rijn gekomen en van Germaansche afkomst (‘de Bello Gall.’ II, 4). Zij getuigden dit zelve (Tac. ‘Germ.’ 28). De Belgen moeten dus ook met de Germanen verwant en alzoo ook de Germanen in wijderen zin Celten of Galliërs, volgens Caesar's meening, geweest zijn. Zoo besluit onze schrijver uit zijne berigten. Wij meenen echter te moeten twijfelen aan de juistheid van dit besluit, en gelooven, dat H. hier te veel wil bewijzen. Neen, Caesar houdt, ons bedunkens, de Germanen en Galliërs wel degelijk voor twee verschillende volken, zeker op grond van het verschil in naam, leefwijs, zeden en inrigtingen, zoo als hij die zelf zal hebben opgemerkt of van anderen vernomen, doch zonder nader onderzoek, of dit verschil ethnographisch gegrond is; en scheidt hij op dien grond te onregt de Celten zelfs van de Belgen, geen wonder, dat hij deze in zijn tijd reeds zeer beschaafde bewoners van Gallië nog meer van die zeer onbeschaafde van Germanië afzondert. Caesar mag een uitstekend schrijver, zoowel als krijgsman zijn, maar daarom als aardrijks- en geschiedkundige wel geen vertrouwen genoeg verdienen, althans zijn getuigenis niet afdoende beschouwd worden tegen die van Strabo en zoo velen, welke het tegendeel stellen, te minder als de bijzondere punten van verschil, waarop het hier aankomt en zijne bewering rust, volgens zijne eigene berigten, zoo weinig die bewering bevestigen, gelijk wij zien zullen in de volgende afdeeling.

Hier tracht de schrijver nog aan te wijzen de ongegrondheid van de plaats bij Caesar omtrent het verschil in taal, welke een voorname grondslag geworden is van de heerschende meening, doch ook naar veler oordeel bedorven, althans zeer verdacht is (‘d.B.G.’ I, 47). De gewone lezing namelijk van die plaats behelst, dat Ariovistus de Gallische taal eerst in Gallië gedurende zijn lang verblijf al-

daar geleerd heeft, en zou dus bewijzen, dat die taal een geheel andere dan de Germaansche moet geweest zijn. Maar uit den stijl en inhoud dier plaats maakt hij op, dat Caesar die zoo niet geschreven zal hebben, en slaat voor de gewone eene andere lezing voor, die men ook in enkele handschriften vindt en uit welke dan veeleer het omgekeerde volgt, namelijk dat de Gallische en Germaansche taal niet verschillend was. Wij kunnen dit hier wel niet meer dan aanduiden en moeten de beslissing daarvan ook meer aan letterkundigen overlaten, maar zoo veel volgt wel uit het aangevoerde, dat de echtheid van die plaats te twijfelachtig is, om een voldoend bewijs voor het heerschende gevoelen te kunnen opleveren.

Dat de andere Romeinsche schrijvers dat ook niet bevestigen, maar algemeen de Germanen in wijderen zin Galliërs noemen, wijst hij aan uit Florus, III, 3; Livius, L. 77, L. 40, 5; Petronius, ‘Satyr.’ 122; Cicero, ‘Or. de prov. Consul.’ en ‘de Rep.’ III, 9; Lucanus, ‘Pharsal.’ II, 535 en a. Bij Cicero, Livius, Sallustius worden de Cimbren zonder bedenken Galliërs geheeten.

Het duidelijkst bewijs, dat de Romeinen de Germanen voor Galliërs hielden, zou, volgens H., in den naam *Germanen* zelf liggen. Hij verwerpt alle afleidingen van dien naam uit het Duitsch of zoogenaamd Celtisch en houdt hem voor een Latijnschen, afkomstig van de Romeinen. Vóór Caesar komt de naam niet voor; de *fasti consulares*, waarin die naam reeds op het jaar 531 der stad Rome staat, zijn niet gelijktijdig, naderhand nieuw opgesteld, zoo als hij later doet zien. De Romeinen hebben eerst in den krijg tegen Ariovistus en zijne Germanen hun dien naam gegeven, om ze als *echte, ware Galliërs* of *Galaten* aan te duiden. Zoo verstaat H. namelijk de plaats van Strabo, VII, 1, 2, die in de gewone overzetting aldus luidt: ‘en met regt,’ zegt S., ‘schijnen mij toe de Romeinen dezen naam (*Germani*) hun gegeven te hebben, als willende hiermede te kennen geven, dat zij *broeders der Galliërs* (of *Galaten*) zijn; want *Germani* beteekent *broeders* in der Romeinen spraak.’ In plaats nu van door *broeders der Galliërs*, vertaalt hij de woorden in het oorspronkelijke ‘*γνησίοι Γαλάται*’ door *echte Galaten*. Inderdaad moet deze wel de ware beteekenis en zin dier woorden zijn, en is het te verwonderen, dat men dat niet eerder opgemerkt heeft. Doch ik moet zelf beken-

nen, de gewone lezing gevolgd en hieruit ook weder geleerd te hebben, hoe weinig men op anderen kan vertrouwen en tot zelfs in de vertaling van eenvoudige woorden uit eigene oogen moet zien.

Als tweede getuigenis voert H. aan de plaats van Tacitus, ‘Germ.’ 2: ‘Ceterum Germaniae vocabulum recens et nuper additum; quoniam qui primi Rhenum transgressi Gallos expulerint, ac nunc Tungri, tunc Germani vocati sint. Ita nationis nomen, non gentis evaluisse paullatim, ut omnes, primum a victore ab metum, mox a se ipsis invento nomine Germani vocarentur.’ Hij verstaat onder *victor* de Romeinen onder Caesar, als de verwinnaars van de Germanen onder Ariovistus, die evenwel uit vrees, welke zij, blijkens Caesar's beschrijving (‘d.B.G.’ I, 39), vóór hunne overwinning, zoowel als reeds vroeger en nog steeds later, koesterden jegens die Germanen, als hebbende reeds eenmaal Rome veroverd, ja, als zijnde, gelijk zij geloofden, door het noodlot daartoe bestemd, hun dien naam van *Germanen*, d.i. *echte Galliërs*, gaven. Zoo verklaart H. deze wat duistere plaats van Tacitus uit die van Strabo, ook anders dan gewoonlijk, en wel niet zoo zeker als gene. Hij erkent ook, dat Tacitus zelf niet deze beteekenis van den naam *Germanen* inzag, zoo min als hij het aangevoerde omtrent den jongen oorsprong daarvan als zijn gevoelen opgeeft. Maar dat toch de naam van *Germanen* inderdaad niet dan een bijvoegsel van dien van *Galliërs* is en de benaming dus eigenlijk en oorspronkelijk is *Galli Germani*, daarvoor brengt H. nog eene en andere aannemelijke plaats bij uit Seneca, ‘de morte Claudii,’ zeker spotvers van de soldaten van Lepidus en Plancus, de levensbeschrijving van den Parijschen apostel Dionysius en Zosimus, III, 9, die Parijs nog eene stad van Germanië noemt. - Hoe dit zij, al moge die verklaring van den naam van Germanen en zijn oorsprong ook niet de juiste zijn, er blijkt nogtans voldoende uit de algemeene denkwijs der Romeinen, dat Galliërs en Germanen oorspronkelijk één volk uitmaakten.

Daartegen pleiten ook niet de getuigenissen, die men nog van Tacitus zelven en van Suetonius aanvoert voor het werkelijk nationaal verschil tusschen beide volken. Tacitus schijnt werkelijk hier en daar de Germanen van de Galliërs, als verschillend in taal, enz., te scheiden (‘Germ.’ 37 en 43). Suetonius verhaalt van Caligula, dat hij tot verheerlijking

van eene zege, over de Germanen behaald, niet alleen gevangenen en overloopers, maar ook de grootste Galliërs, en wel eenige van hunnen adel, genomen en deze gedwongen had het haar te laten groeijen en rood te kleuren, de Germaansche taal te leeren en barbaarsche namen te dragen. - Hierop wordt echter aangemerkt, dat Tacitus en Suetonius in den aanvang der 2de eeuw moeijelijk meer de Galliërs, zoo als ze oorspronkelijk waren, zullen gekend hebben. Toen was Gallië reeds meer dan honderd jaren Romeinsch. Vóór Caesar waren er reeds Romeinsche zeden en spraak tot ver in het noorden doorgedrongen, zoo als uit Cicero, ‘pro Fontejo,’ Strabo, Tacitus zelven en a. blijkt. Zoo moest Strabo, om de zeden der Celten te schilderen, tot de oude tijden terugkeeren of de Germanen tot voorbeeld nemen, omdat de Galliërs reeds Romanen geworden waren. Dit mag met geheel Gallië, op eenige bergstreken na, reeds het geval zijn geweest in den tijd van Tacitus, en wat deze Gallische taal noemt, als hij die werkelijk heeft hooren spreken, is welligt niet anders dan de Aquitaansche in de Pyrenaeën geweest; en het berigt van Suetonius kan dan ook wel letterlijk zoo opgevat worden, dat menig voornaam Galliër niet meer in staat zal geweest zijn Gallisch te spreken en deze taal weder moest leeren, om voor Germaan te kunnen doorgaan.

Wat het aangenomen gevoelen betreft omtrent de eenheid der Britsche volken met de Celten, zoo toetst Holtzmann ook dit gevoelen aan die der Ouden en vindt daarvoor bij hen tot op Tacitus geene de minste aanleiding. Aristoteles (‘de Mundo,’ 3) rekent de Britten niet tot de Celten. Caesar, ook de eerste Romein, die Brittannië betrad, houdt nergens de Britten en Galliërs voor stamverwanten: de kusten, zegt hij (‘de B.G.’ V, 12), zijn door Belgen ingenomen; de Britten, volgens de overlevering, de inboorlingen. Hetzelfde zegt Diodorus (V, 21). Strabo (II, 75) berispt Hipparchus, omdat deze de Britten tot de Celten rekent. Eerst Tacitus (‘Agricol.’) schijnt zulks te bevestigen, als hij schrijft, dat, naar hunne ligchaamsgesteldheid, de Britten deels van de Germanen, deels van de Iberiërs (in Spanje), deels en wel meerendeels van de Galliers schijnen af te stammen; voor dit laatste zou ook pleiten menige overeenstemming in geloof, zeden en spraak. - Maar aan deze onzekere uitspraak van Tacitus, zoo als de voorstanders van

de eenheid der Britten en Celten zelve erkennen, is wel geen groot gewigt te hechten.

III. *Daadzaken*. Hier beschouwt H. eerst de physieke kenmerken, waardoor, volgens de Ouden, de Celtische, Germaansche en Britsche volken zich onderscheidden, en toont aan, dat al wat zij van de ligchamelijke eigenschappen der Celten vermelden, evenzeer van de Germanen geldt, zoo als wat betreft de grootte van ligchaam, blanke huidkleur, blonde haren. Volgens Strabo echter zouden de Britten werkelijk veel van de Celten hebben, als hij zegt (II, p. 67), dat de mannen nog grooter zijn dan de Celten, maar niet zoo blond en slapper van bouw. Lucanus (III, 77) spreekt ook van de blonde haren der Britten; maar dit is een dichter, en als men in aanmerking neemt, waaruit Strabo zijne beschrijving mag ontleend hebben, dan kan zijne getuigenis ook niet van veel gewigt zijn. Hij had zelf eenige Britten in Rome gezien (p. 200); van dezen besloot hij tot de anderen. Die Britten waren echter hoogst waarschijnlijk nakomelingen van gezegde Belgische volkplantingen. Tacitus spreekt ook wel van eene bevolking in Caledonië of noordelijk Brittannië, welke door roode haren en ligchaamsgrootte, naar zijne meening, Germaansch van afkomst zouden zijn; maar de eigenlijke Britten, de *Silures*, vermoedt hij, dat uit Spanje afkomstig waren, dewijl zij eene donkere gelaatskleur en meest kroes haar hadden. En zoo hebben de volken, welke nog heden de Britsche talen spreken, in het algemeen niet den Celtischen typus, als zijnde meest klein van gewas, donker van huid en zwart van haar.

Wat betreft de leefwijs, zeden en gebruiken, zoo vindt men ook hierin geen wezenlijk onderscheid aangegeven tusschen Celten en Germanen, maar wel tusschen Britten en Celten. Hierbij is onder het oog te houden, dat door het verkeer met Gallië en de overkomst en heerschappijvoering zelfs van de Belgen in Brittannië, ook Gallische taal en zeden kunnen overgegaan en alzoo eene schijnbare taal- en bloedverwantschap tusschen beiden ontstaan zijn. Zoo schetst Caesar (‘d.B.G.’ V, 14) de bewoners van Cantium (Kent), als de beschaafdste en niet veel verschillende in leefwijs van de Galliërs. Die bewoners zijn nu juist de overgekomene Belgen. Van de eigenlijke Britten zegt hij, dat zij zonder akkerbouw van melk en vleesch leven; hetzelfde Dio Cassius (p. 1288). En hierin vertoont zich het wezenlijk onder-

scheid dier beide volken: de Britten waren in Caesar's tijd nog een herdersvolk, dat eerst door den invloed der Gallische bevolking tot akkerbouw overging; de Celten daarentegen waren van oudsher een akkerbouwend volk. Ook in kleeding en andere opzigten staan de Britten als eene nog wilde natie tegen de reeds beschaafde Celten over. Volgens Caesar, Dio Cassius en Herodianus droegen zij vellen, gingen overigens naakt en barrevoets, ja beschilderden hun ligchaam met blaauwe verwen en figuren van beesten. De Celten daarentegen droegen mantels, broeken, schoeisel, enz. Daarbij komt nog, dat er gemeenschap van vrouwen bij de Britten in zwang was en zij geene familie kenden, terwijl heiligheid van den echt en de familieband den grondslag van alles bij de Celten uitmaakten. Strabo meldt zelfs van de Ieren (L. IV, p. 201), dat zij het voor iets loffelijks houden, de lijken hunner ouders op te eten, en Diodorus en Hieronymus bevestigen, dat zij menscheneters zijn. Onmogelijk kunnen dus de Britten tot den Celtischen volksstam behooren.

Maar in de godsdienst - den grond der zeden - zouden zij toch gelijk zijn, volgens Caesar (‘d.B.G.’ VI, 13) en Tacitus (‘Agric.’ 11; ‘Ann.’ 14, 30)! De Druidendienst der Galliërs zou zelfs, naar Caesar, uit Brittannië afkomstig zijn! En daarmede stemt immers overeen, dat men in Wales in de oudste middeleeuwsche gedenkstukken werkelijk een volkomen ontwikkeld Druidendom, eene geregelde Bardenorde, ja, nog de sporen daarvan vindt in de volksliederen van Bretagne, welks bewoners van Brittannië afkomstig en deswege nog *Bretons* genoemd zijn!

H. wijst echter uit den inhoud van die volksliederen, in 1840 door den graaf Villemarqué uitgegeven, en uit de wijze, waarop zij verzameld zijn, volgens des uitgevers eigene opgave, dat wat omtrent dat vermeende Druidendom in die liederen vervat is, wel niet oorspronkelijk uit of van het volk ontleend, maar voor dien graaf ten zijnen gevalle verzonnen of daarin gebragt is. Zoolang hem het bestaan van werkelijk echte volksliederen niet bewezen wordt, gelooft hij niet aan die Druidische herinneringen in Bretagne. En wat die Druiden en Barden in Wales aangaat, hem is ook het Druidendom der Cymren niet dan eene poëtische fictie, en hun Bardendom eene instelling uit Bretagne afkomstig en eerst omstreeks 1100 tot stand gekomen. De eenige plaats in Tacitus, die voor het oud-Britsche Druidendom

pleit, waarin namelijk bij de vermelding van de inneming door de Romeinen van het eiland Mona (Man) van Druiden sprake is, houdt hij ook voor verdacht en wil hij zoo gelezen hebben, dat hier wel van Druiden, maar van geene Britsche Druiden sprake is. Wij moeten dit punt ook aan literatoren overlaten, maar zouden, ook in gevalle de lezing bij Tacitus de ware en dus werkelijk sprake is van Britsche Druiden op het eiland Man, dit toch, evenmin als het bestaan van die instelling in Gallië en Brittannië, volgens Caesar, voor een bewijs willen houden van beider volkseenheid. Die instelling behoeft ook juist geene Britsche te zijn; zij kan door de Gallische bewoners van Brittannië aldaar begonnen en naar Gallië overgebragt zijn, zoo als Tacitus berigt, in strijd met Caesar, dat de Britten hunne godsdienst van Gallië ontleend hebben. Hoe dit zij, zij doet zich ook voor als eene nieuwe en bijzondere, priesterlijke, geen aloude godsdienstige volksinstelling der Galliërs, en zij kan in dit opzigt dus ook geen punt van oorspronkelijke overeenkomst met de Britten, noch van verschil met de Germanen opleveren.

Na van de physieke gesteldheid dit reeds boven uitgemaakt te hebben, toont H. nu verder aan, dat er in andere opzigten, zoo als leefwijs en zeden, ook geen verschil tusschen Celten en Germanen bestond. Beide waren geene nomaden; zij bewoonden echter noch bebouwden den grond zoo vast, of zij konden ligtelijk van plaats verwisselen; zij hadden nog geen bijzonder grondbezit. En al wat Caesar van de Galliërs meldt, is schier geheel ook woordelijk waar van de Germanen en weêrspreekt zijn zeggen (‘d.B.G.’ VI, 21): dat zij veel van elkander in leefwijs verschillen. Gemeen is zoo aan beiden de gewoonte om gewapend volksvergaderingen te houden; om uit de schedelen van verslagene vijanden drinkschalen te maken; het gevolgschap, de wijs van vechten met gemengd krijgsvolk, uit ruiterij en voetvolk bestaande, hunne uitrusting, enz. Hunne overeenkomst in godsdienst, hoezeer door Caesar uitdrukkelijk als verschillend opgegeven, duidt de S. slechts kort aan, zijnde voornemens dit punt in een afzonderlijk werk breeder uiteen te zetten.

IV. *De taal.* Na het gewigt van de taal ter bevestiging der strijdvraag, die hier behandeld wordt, aangewezen en nog bijgebragt te hebben eenige plaatsen uit oude schrijvers, waaruit blijkt, dat tusschen de Gallische en Germaansche

taal geen wezenlijk onderscheid bestond, onderzoekt H. de overgeblevene woorden en namen der eerstgenoemde taal, ten bewijze, dat zij zich niet uit het zoogenaamd Celtisch of de Britsche talen, maar wel uit de Duitsche, althans even of wel zoo goed laten verklaren. Hij bepaalt zich tot het volgende 40tal woorden, die ongetwijfeld Gallisch zijn, doch hier slechts kort kunnen vermeld worden.

Alouda, oud-fransch *aloe*, nu (dimun.) *alouette* (leeuwerik), waarvan waarschijnlijk het bretonsche *alc'houéder*, daar het woord van duitschen vorm is en verwant kan zijn met gothisch *aviliudon*, danken, prijzen, of *alodium* en *auda* in zamenstelling.

Ambactus, in alle duitsche talen en nog in ons *ambacht* overig, en dat dienaar zoowel als eene waardigheid beteekend heeft.

Bardus, zanger, ook germ. of celt. in 't algemeen, blijkens Diodorus, Lucanus, enz., waaruit in 't cymr. overgenomen; *barditus*, gezang, bij Tacitus.

Becco, gael. *beic.*, enz., maar wel eerst uit de rom. talen ontleend, in welke alle het voorkomt, ons *bek*, eng. *beak* en daarvan duitsch *picken, pikken*.

Benna, een gallische wagen van gevlochten teenen, nog *benn* in het lotharingsche, *benne* bij ons een korf of mand.

Betulla, betula, berk. De takken dienden tot roeden en met roeden slaan heet in het duitsch *fitzen;* het wortelwoord kan dus *bet* zijn.

Bulga, bulg, zak, ook oud-duitsch *bulga*, van *belgan*, zwellen.

Braccae, broek, oud-duitsch *bruoch;* 't bret. *bragez* is wel van 't roman. *braga* afkomstig.

Brace, mout, mlat. *bracium*, oud-fr. *bras*, en hiervan het schots, *braich* en bret. *bressa*, oorspronk. in ons *brouwen*.

Brachio, bij Gregor. Turon. ‘de vita patr.’ 12, een jonge beer, en daaruit wel (*brach*) in het iersch woordenb. van Oreilly overgenomen; van 't duitsche *bero*, beer.

Burgus, burg; is nergens aangeduid als gallisch woord, maar de Romeinen zullen het toch wel van de Galliërs ontleend hebben, voorts in alle duitsche talen aanwezig.

Camisia, verwant met *hemd*, oud-duitsch *hemidi*.

Carn, ons *hoorn*, terwijl het brits, *carn* rots beteekent.

Cateia, wordt als een teutoonsch en gallisch wapen vermeld; is in 't duitsch echter niet meer overig, wel een gelijkend cymr. *catai*.

Cimbri, zooveel als *roovers* beteekenende, overigens onbekend.

Crotta, een snareninstrument, als een britsch woord, oudiersch *crot*, en een oud-duitsch, *rotta*, bekend, oorspronkelijk misschien gallisch-germaansch.

Didoron, eene soort van tigchelsteen, geen britsch woord, maar eer aan 't grieksch ontleend.

Dunum, in stadnamen, *tuin*, omheining, of *duin*, heuvel; het iersche *dûn*, sterkte, zal wel van de eerste oorspronkelijke beteekenis ontleend zijn.

Durum, ook in stadnamen, goth. *daur*, deur; zoo *isarnodurum*, plaatsnaam, ijzeren deur.

Druida, niet oorspronkelijk britsch, maar oud-duitsch *trût*, een dienaar en wel van God.

Eporedia, paardenberijder, van *epo*, gall. paard, goth. *aikva*, en *redo* rijden.

Gaesati, naam van een germaansch volk, naar hun wapentuig, *gaes*, gall., of *ger*, oud-duitsch eene lans.

Leuca, mijl, van 't oud-duitsch *lach, lah*, insnijding beteekenende, bijzonderlijk zoodanige, waarmede de grensboomen werden gemerkt.

Magus ook in vele plaatsnamen, misschien van *maken, machôn*, dat oudtijds wel bouwen beteekende, dus een huis, woning.

Marka, paard, ook wel cymr. *march*, gael. *marc*, maar zeker een duitsch woord, in de oudste gedenkstukken voorkomende.

Maniakon, een sieraad, oud-duitsch *menni*, enz.

Mataris, een gallisch wapen, oud-duitsch *mezzeris*, mes.

Nemet, heiligdom, in 't britsch bekend, maar men leest ook: de sacris silvarum, quae *Nimidas* vocant, in den Indic. superstitionum et paganiarum, het Duitsche bijgeloof betreffende.

Ogmius, de gallische Herkules, volgens Luciaan, gelijk den griekschen *lógos*, welk woord in 't goth. *ahma* luidt.

Petorritum, een wagen met vier raden van *petor*, vier, goth. *fidur*, en *ritum*, rad.

Pimpedula. De plantennamen bij Dioscorides en Marcellus Burdigalensis (door J. Grimm verklaard) daarlatende, omdat men er te weinig zeker van is dat ze Gallisch zijn, voert H. alleen dezen eenen aan, als schijnende eene cymrische overzetting van *pentaphillum*, vijfblad, zijnde *pemp*

vijf en *dail* blad; maar het kan nog wel zoo goed een oudere vorm *pimpflad* van *fünfblat* zijn.

Rheda, wagen, oud-duitsch *reita*, enz. van *rîtan*, rijden.

Sparus, speer; komt in de britsche niet, maar in alle duitsche talen voor.

Urus, wilde os, aueros.

Ver in *Vernemetum*, enz. zou een versterkend voorzetsel zijn, gelijk in de duitsche woorden *weralt*, wereld, *werodheod*, leger.

Vergobretus, de naam van den hoogsten overheidspersoon bij de Galliërs, af te leiden van goth. *gavargjan*, veroordeelen, en *bretus* van den wortel *fer*, dragen, dus, als in *muntpurto* (momber), de schutdrager, de drager van het hoogste oordeel of vonnis, de opperste regter.

Vertragus, jagthond, anders *veltraus*, van het oud-duitsch *wilih*, snel, en goth. *thragjan*, loopen, alzoo snelloopend.

Wargus van voorn. *gavargjan*, veroordeelen; oud-noordsch, is *vargr* een roover, misdadiger, enz.

H. merkt verder op, hoe weinig fransche en romaansche woorden tot het pseudo-celtisch, het cymrisch, teruggebragt kunnen worden, gelijk Diez (‘Etym. Wörterb. der Roman. Sprach.’) dit getuigt en het overwegende van het duitsche element daarin erkent; en hoe die cymrische oorsprong nog zeer verdacht is, toont hij nog in eenige woorden aan: *barre*, barrière; *brigue, briguer, brigand*, enz.; *chemin*, enz., schoon hij mij in deze woordafleidingen niet zoo gelukkig schijnt te zijn.

Wij kunnen den S. niet volgen in zijne verklaring van de talrijke Gallische en ook Romaansche, alsmede Frankische namen, die hij bijbrengt en, ook vergelijkende met de Britsche, deze als zeer verschillende van de Gallische en Duitsche aanwijst. Zoo behandelt hij ten slotte ook nog de etymologie van *Celten, Galaten* en *Galli; Celt, Kelt* is bij hem ons *held*; de andere brengt hij met dien van *Gothen* tot een anderen vorm. Maar wij laten deze geleerde taalkundige onderzoekingen daar en voegen er bij, dat ook die van andere, zoo als van L. Schacht (‘de element. German. pot. linguae Franco-Galliae,’ Berol. 1853), bevestigen, welk een aanmerkelijk bestanddeel het Germaansch of Duitsch in de Romaansche talen uitmaakt en hoe verschillend de zoogenaamde Celtische talen, het Gälisch en Cymrisch, van gene is, zelfs zoo, dat C.W. Böck (‘Erklär. des Baues der be-

rühmtesten u. merkwürd. ält. u. neuer. Sprach. Europa's,' u.s.w. Berl., 1853) die niet tot de Indo-Germaansche, maar tot de Tartaarsche of Turksche taalstammen wil gebragt hebben. Voortgezette navorschingen zullen dit pleit nader moeten beslissen. Wij hopen ook dat onze S. zijn voornemen, om de mythologie dier oude volken uit dat oogpunt nader te behandelen, mag volvoeren, en bevelen voorts het hier beschouwde werk dringend aan de aandacht van onze geschieden taalvorschers aan, zoo als wij gelooven, dat het allezins verdient. Het zal wel niet, zoo als de S. zelf in de Voorrede erkent, vrij van alle gebreken in de bewijsvoering en andere feilen zijn; hij mag, zoo als wij ook op eene enkele plaats aangewezen hebben, soms te veel willen bewijzen, maar daarom verwerpe men het niet en meene vooral niet door de aanwijzing daarvan of bestrijding van bijzaken de hoofdzaak te wederleggen. Van hoe veel belang en gewigt hij haar rekent, en vooral welke gevolgen hij zich van de bevestiging van zijne stellingen voorstelt, moge nog ten slotte uit de Inleiding met zijne eigene woorden kenbaar gemaakt worden: 'Die vorliegende Schrift,' zoo zegt hij, 'hat den Zweck, die herrschende Ansicht zu stürzen und die entgegenstehende an ihre Stelle zu erheben. Die Frage ist von der grössten Wichtigkeit und von den weitgreifendsten Folgen. Die ganze Grundanschauung, auf welcher jetzt die Geschichte von Deutschland, Frankreich und England allgemein beruht, soll umgestossen werden. Die Kymren und Gaelen sollen verzichten auf ein Alterthum, das ihnen jetzt bereitwillig zugestanden wird, und in dessen rechtmässigem Besitz sie sicher zu sein glauben; sie werden nicht gutwillig verzichten, sie müssen gezwungen werden. Die Erforschung des gallischen und keltischen Alterthums soll eine ganz andere Richtung erhalten. Statt die Erklärung der gallischen Denkmähler bei den Kymren zu suchen, wo sie nicht zu finden ist, soll man unbedenklich die germanischen Quellen benützen, die man jetzt nicht glaubt beiziehen zu dürfen. Besonders aber soll die deutsche Geschichte und die deutsche Philologie und Alterthumskunde eine ganz neue Grundlage gewinnen. Die Nachrichten der Alten über die Kelten und Gallier, die wir bis jetzt als uns nicht angehend unbeachtet liessen, sollen wir auf uns beziehen. Die gallischen Denkmähler, heute noch von uns als fremde den Fremden überlassen, sollen wir als unsre

Denkmähler zur Aufhellung unseres Alterthums anwenden dürfen. Die deutsche Mythologie, die deutsche Rechtsund Sittenkunde sollen eine neue Gestalt auf einer viel tieferen Grundlage erhalten. Ein halbes, ja ein ganzes Jahrtausend ruhmvoller Geschichte, das wir gutmüthig und leichtsinnig Preis gegeben haben, soll zurück verlangt werden. Wir sollen ein wirkliches Alterthum finden, das dem römischen und griechischen gleich ist, statt dass wir uns jetzt mit einem Mittelalter begnügen. Dies ist es, und nichts geringeres, um was es sich hier handelt, und wohl darf eine Untersuchung von so ausserordentlicher Wichtigkeit zunächst beim deutschen Volke, aber auch in Frankreich und England einige Aufmerksamkeit und allseitige sorgfältige Prüfung erwarten. Vielleicht ist die Erkenntniss, die hier gewonnen werden soll, das der Grallier und der Germane nicht verschiedenen Stammes, sondern eines Blutes sind, nicht blos von historischer Bedeutung; vielleicht ist sie noch jetzt geeignet, Vorurtheile und Leidenschaften zu zerstreuen und zu dämpfen, die in hundertjährigen Irrthümern der Geschichtschreiber ihre Begründung und ihre Nahrung gefunden haben.'[1]

Groningen, Maart 1855.

D^{r}. G.A. STRATINGH.

1 Bij het nazien der drukproeven, neem ik de gelegenheid nog waar, om hier aan te stippen, dat het werk van Holzmann, zoo als wel niet anders kon, ook de aandacht heeft getrokken en bezig gehouden van de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde der Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden, zoo zelfs, dat van wege deze Maatschappij eene prijsvraag over het daarin behandelde onderwerp is uitgesproken, waarvan men mij de eer heeft aangedaan tot medebeoordeelaar te benoemen; maar waarbij mij dit bevreemdend en niet zeer geschikt voor een vrij en onpartijdig onderzoek der zaak is voorgekomen, dat er nog als bewezen bij ondersteld wordt het onderscheid tusschen Celten en Germanen. Zij luidt aldus: 'Hoe ver strekt zich het onderscheid uit tusschen de Celtische en Germaansche volkeren, als vroegste bewoners van Europa, volgens de getuigenissen der oude schrijvers en nog aanwezige overblijfselen?'

De Khrouän. Iets over het Islamisme in Noord-Afrika[1].

> Voorwaar, de kinderen van Jonabad, de zoon van Rechab
> (Beni-Jonabad-Ben-Rechab), hebben het bevel van hunnen stamvader,
> dat hij hun geboden had, gestand gedaan.
> (De Profetiën van Jeremia, XXXV:16).

Terwijl in Europa, ten behoeve van het Mohamedaansche Turkijë, de oorlog losgebroken is tusschen de oostersche en westersche Christenheid, en zelfs Arabische ruiters (de spahi's) strijden in de gelederen van hunne aartsvijanden, de Franken, is het welligt niet onbelangrijk eenen blik te slaan op den godsdienstigen toestand van een land, dat eenmaal de bakermat was van beide: de Latijnsche en Grieksche kerk.

Noord-Afrika, Christelijk Numidië! - er ligt iets in dien klank, dat onwederstaanbaar op onze verbeelding werkt; - er is iets geheimzinnigs in dat woord, dat de dichterlijke zijde van het gemoed treft. Met diepe belangstelling slaat de reiziger aan gene zijde der Middellandsche Zee den strijd gade, die thans tusschen fanatisme en beschaving op dien grond gevoerd wordt, en met te meer aandacht onderzoekt hij de magt, die den geest der duisternis ten dienste staat, naarmate hij zich meer laat gelegen liggen aan de toekomst van gewesten en stammen, wier verleden vaak zoo ongeschonden, zoo levend voor de oogen treedt. Immers in de annalen, zoowel der gewijde als ongewijde geschiedenis, vindt hij toestanden en tijdvakken geschilderd, die als een pas opgevangen spiegelbeeld kunnen gelden van het tegenwoordige, dat hem omgeeft. Wanneer hij in de vlakte

1 Wij hebben gemeend dit stuk zonder eenige verandering te moeten plaatsen, en laten dus de daarin voorkomende taal- en geschiedkundige beschouwingen en conjecturen geheel voor rekening van den geachten schrijver.
De Redactie.

der Sahara gastvrijheid ontvangt in de tenten der herderstammen, dan verrijzen de verhalen der aartsvaders, in de kindschheid vernomen, in het leven; wanneer hij in de omstreken van Constantine (Cirta) de Arabische ruiterdrommen langs de heuvels ziet jagen, dan waant hij Tacfarinus, de aloude Mazeppa van die streken, aan het hoofd zijner Numidiers te bespeuren; in gedachte leeft hij met de groote mannen, die hier hun strijdperk vonden: Iugurtha, Massinissa, Iuba, Belisarius; even als Göthe te Rome Tacitus verlangde op te slaan, grijpt hij met gretige hand naar Sallustius.

Bij den Arabier echter is alle herinnering van die dagen uitgewischt; hoewel zijne tent staat tusschen de puinhoopen van verwoeste sterkten en villa's, vraagt hij, noch wie ze bouwde, noch wie ze omverwierp. Ook het geheele luisterrijke tijdvak, waarin het jeugdige Christendom zich tot bestendigen bloei scheen te ontwikkelen, is der vergetelheid prijs gegeven, op de enkele overlevering na, dat er eenmaal te Hippone (Hippo Regius) een man leefde: ‘die de vriend was van God en menschen’: Augustinus. - Maar dat Augustinus een der hoofden was van eene heerschende kerk; dat hij voorgangers had als eenen Tertullianus, Cyprianus, Arnobius; dat naar Carthago meer dan vijfhonderd Bisschoppen konden bescheiden worden; dat die Noord-Afrikaansche Bisschoppen zich onafhankelijk genoeg van den Stoel van Rome gevoelden, om over de leerstellingen van Pelagius een doemvonnis te vellen en het zwaard des Keizers voor hunne zaak te winnen - dát alles ligt voor den Arabier als in een boek met zeven sloten. Het schijnt evenwel, dat dit tijdvak, hoe fel ook de Islam de slooping van het Christendom doordreef, in het onbewuste volksleven flaauwe indrukken heeft achtergelaten, die tevens duiden op de Ismaëlitische afkomst der herderstammen[1]. Wat al behouden namen vindt men hier! Bij den opmarsch van het Fransche leger naar het Babor-gebergte in 1853, bivouakkeerden wij twee dagmarschen van Aumale aan de *fontein van David* (Aïn-Daoud), en lieten kort daarna onze paarden drinken in de *Nijl-rivier* (Ouled-Nil). De stammen, die het meest tegenstand boden in dien vermoeijenden veldtogt, waren *de zonen van vader Jozef* (Beni-Bow-Youssef), maar hunne *tolba* (ge-

1 Les vrais Arabes descendent d'*Arem* et de *Lud* fils de Cham. (*Histoire das Berbères*, par *Ibn-Khaldoun*, traduction du Baron de Slanes.)

letterden) wisten den oorsprong dier namen niet op te geven. Het was evenwel opmerkelijk, dat de krijgslieden van den laatstgenoemden stam en van eenige anderen het kruisteeken aan de slapen of tusschen de oogen ingebrand droegen[1], hoewel het allen, onbarmhartige Mohamedanen zijn. Deze gewoonte is nog te vreemder, daar die bergstreken nimmer door de Romeinen of de Turken bezocht zijn, wier legerbenden de krijgshaftige bewoners achter hunne ontoegankelijke bergpaden eerbiedigden. De zegevierende Fransche troepen waren de eerste Europeanen, die sedert vele eeuwen dien grond betraden.

Hoewel nu de Fransche wapenen in menige overwinning hunne meerderheid hebben doen gevoelen, zoo is de oorlog toch verre van geëindigd te zijn. In het openbaar overwonnen, blijft het Islamisme in het geheim den strijd voortzetten, en het zijn vooral de *Khrouän*, de godsdienstige broederschappen, die de gevaarlijkste vijanden van Frankrijk zijn, door den onbeperkten invloed, dien zij op de stammen uitoefenen.

I.

De bevolking van Noord-Afrika is verdeeld in onderscheidene godsdienstige genootschappen of orden, die allen den naam dragen van hunne stichters. Zij verschillen onderling in vorm en in wijze van bidden, maar zijn voor het overige gegrond op het zuiver Islamisme. Elke van die orden schrijft haar ontstaan toe aan eene hemelsche boodschap. De Engel Grabriël, zoo luidt de overlevering, is aan eenen Mahrabout verschenen, hij bakende den heiligen man den weg af (el-triq.), dien hij te bewandelen had, hij onderrigtte hem de wijze van bidden, waarin de Godheid het meest behagen schept, schreef hem het vervullen van zekere pligten voor, en legde hem bepaald den last op, om eene schare van volgelingen uit te lezen, die den naam dragen van: *Khrouän*, het meerv. van *Khro*, broeder.

Elke orde wordt bestuurd door eenen khalifa, die het geestelijk hoofd is. Deze benoemt bij zijn leven eenen opvol-

1 De *ouchem*, blaauwe tatouäge, als herkenningsteeken van stam of familie. Dit gebruik bestond reeds ten tijde van Mozes. Exod. XIII:16.

ger en stelt in de steden hoofden aan, *Moukedam*[1] genaamd, die elk eene moskee besturen. Hij houdt briefwisseling met hen, geeft hun bevelen en ontvangt verslag omtrent den toestand der orde en de staatkundige gebeurtenissen.

De Khrouän bezitten vele Moskée's en Záönia's. De Záönia is eene inrigting, die in zich vereenigt: de begraafplaats van de familie die haar gesticht heeft, en waarheen bloedverwanten en vrienden op vaste tijden eenen pelgrimstogt doen; eene moskée, waar zich de naburige stammen tot het gemeenschappelijk gebed vereenigen; eene school, waar lezen, schrijven, astrologie, alchimie en tooverkunst, wijsbegeerte en godsdienst geleerd wordt. Hier ontvangen de *Tolba*[2] onderrigt, en vereenigen zich de *Euléma* op gezette tijden, om punten van godsdienst, regt of staatkunde te behandelen. De Záönia is tevens eene vrijplaats voor vijanden of misdadigers, een hospitaal en eene boekverzameling. De Záönia's zijn gewoonlijk zeer rijk aan goederen, die uit giften (*Habbou*, vikarijen), of aalmoezen (*Zekkat*) bestaan. Een hoofd met den rang van Sheik bestuurt de inrigting, waar vele geestelijke bedienden (*Khoddam*) aan verbonden zijn, om de scholen, Mahrabouts, zieken en reizigers te verzorgen.

De Záönia omvat somtijds een geheel vlek, soms een dorp of eene vereeniging van tenten. Men kan aannemen dat het Noordelijke Afrika verdeeld is in Záönia's even als enkele landen van Europa in Bisdommen. Door het bezit van eene hoogere school vormen zij eene soort van academischen leerstoel, waar de heilige boeken en de overleveringen bewaard worden.

Behalve Moskée's en Záönia's hebben de Khrouän nog hunne eigene *Ghouba*[3], kleine vierkante witte koepels met ronde daken, opgerigt ter plaatse waar een heilige begraven of verschenen is. Zij zijn in aanzienlijken getale door het land verspreid en staan voor elken voorbijganger open om er het gebed te verrigten.

1 Van *Kédem*, voorgaan. Woordelijk: de voorganger, *el Moukedam*.

2 *Tolba*, het meerv. van *taleb*, is iemand die lezen en schrijven kan of zich aan het onderwijs toewijdt. Men noemt *Taleb-el-Eulem* of *Euléma*, diegenen welke de wetenschappen, het Mohamedaansch regt, taalkunde, geographie, tooverkunst, enz. bestudeerd hebben. Zoo was Bar-Jezus een *Euléma* (*Elymas*). Hand. XIII:3.

3 *Al-Ghouba* heeten ook de kleine vertrekken in de Moskées; het woord *alcove* is er van afgeleid.

Wanneer een Musulman zich in een dezer broederschappen laat aannemen, zoo heet dit: *de roos nemen* van den mahrabout, wiens naam zij voert. Die zich dus tot broeder (*khro*) laat aannemen, b.v. van Sidi Mohammed-ben-Aïssa, neemt de roos van Sid' Aïssa, dit is de gewone spreekwijs. Roos wordt in het Arabisch *ouarda* geschreven, en wordt uitgesproken als *orde*. Men zou bijkans aan verwantschap van het Latijnsche *ordo* denken. De beteekenis, aan dit woord gehecht, is dezelfde als die van het Arabische. - Indien nu twee Arabieren elkander ontmoeten en elkander willen herkennen, wordt van weêrszijde de vraag gedaan: ‘Welke roos draagt gij?’ - ‘Van Sidi,’ is het antwoord, of wanneer hij tot geene orde behoort, zegt hij: ‘Ik draag geene roos, ik ben maar een dienstknecht van God en bid Hem vlijtiglijk.’

De Khrouän onderscheiden zich in godsdienstigen zin door de *dzeker*, d.i. het aantal en den vorm der gebeden, die op den rozenkrans dagelijks moeten afgeteld worden; voorts door zekere formules en door enkele handelingen van bijzondere godsvrucht. De dzeker is een geheim, even als de instellingen der orde, en wordt door den Moukedam aan de nieuwelingen bekend gemaakt, die het in geen geval openbaren mogen. Voor 't overige hebben deze orden niets gemeens met de vrijmetselarij; reeds het eerste vereischte om *khro* te kunnen worden: het zuiver Islamisme, duidt op een geheel godsdienstig doel.

De broederschappen geven voor, zich niet te mengen in de staatkundige aangelegenheden; maar hieromtrent zijn zij evenmin te gelooven als sommige congregatiën in Europa. In weerwil hunner uiterlijke nederigheid, nemen de Mohamedaansche orden een zeer werkzaam deel aan de wereldsche zaken. Trouwens daar de worsteling met de Christenen met hunne godsdienst zoo naauw zamenhangt, zoo is hun dit niet kwalijk te nemen.

De oudste en meest geëerde onder deze godsdienstige orden zijn die van *Sidi Abd-el-Kader* en van *Mouleï-Taïeb*. De eerste heeft zich in het Oosten verbreid en ontwikkeld, de andere heeft in het Westen dieper en krachtiger wortel geschoten Sidi Abd-el-Kader, een heilige mahrabout, wiens naam in de gansche Islamwereld geëerd is, werd voor vele eeuwen geboren te Bagdad, waar jaarlijks een aantal pelgrims de zeven ghouba met vergulde daken bezoeken, die

ter zijner eer zijn opgerigt. Zijne godsvrucht deed hem door God tot *Gouth* verkozen worden. In de maand *Safar* namelijk dalen eene menigte kwalen en ziekten op de aarde; volgens het geloof der Musulmannen ontvangt de *Gouth* voor zijn deel een vierde van al die bezoekingen, wordt ziek en sterft. De helft der overigen wordt verdeeld tusschen twintig heilige mannen (*Aktab*), die door alle Islamitische landen verspreid zijn; het overblijvende is het deel van al wat leeft. De *Gouth* is altijd van onberispelijken wandel en vlekkeloozen naam, en leeft niet langer dan veertig dagen nadat hij verkozen is. Dit volksgeloof verklaart de medelijdende zorg en zelfs den eerbied, waarmede door de Arabieren ongeneeslijke zieken en vooral de krankzinnigen verpleegd en ontzien worden.

Bij den laatsten grooten strijd, die onder den Emir Abdel-Kader tegen het Fransche gouvernement gevoerd is, ‘de heilige krijg,’ zoo als de Arabieren den opstand tegen hunne overheerschers noemen, heeft zijn naamgenoot, de mahrabout uit Bagdad, een' grooten invloed uitgeoefend. Reeds in 1822 (zoo verhaalt men onder de tent), was de heilige aan den jongen edelman (*el Hhadj*) verschenen, terwijl hij met zijn' vader in de moskée te Bagdad tot het gebed lag uitgestrekt. In de gedaante van een' neger stond hij plotseling achter hem en bood hem chinaasappelen aan, hem begroetende als toekomstigen Sultan. Tien jaren later waren de profetiën bijna letterlijk vervuld, die sinds eeuwen bij het volk bekend zijn. ‘De kinderen der geelzucht (*Benôu-el-Asfeur*) zullen komen van over de zee in hunne roode kleederen; zij zullen Algiers binnendringen door den muur in het Oosten; voorwaar ik zegge U: de dochteren des lands zullen in hunne magt zijn’[1]. De provincie Oran was aan regeringloosheid ten prooi, alles greep naar de wapenen en de mahrabouts en hoofden hadden zich vereenigd om een' aanvoerder te kiezen. Des nachts verscheen Sidi Abd-el-Kader in een droomgezigt aan eenen mahrabout uit de vlakte van Eghrès, Sidi el-Arach, en toonde hem een' prachtigen troon. ‘Voor wien is die zetel?’ vroeg de verwonderde mahrabout, en het antwoord van den heilige is: ‘Voor el Hhadj Abd-el-Kader, zoon van Mahi-el-Dhin.’ - Terstond stijgt Sidi-el-Arach te paard, roept de ruiters van den stam thans rondom

1 Sidi el-Akredar.

zich en rijdt met hen, ten getale van drie honderd, naar de tenten van Mahi-el-Dhin, om zijnen zoon te begroeten en het gezicht te verhalen. Maar ook Sidi Mahi-el-Dhin heeft dien nacht denzelfden droom gehad, en op zijne vraag: 'Voor wien is die troon?' had Abd-el-Kader geantwoord: 'Voor U of voor uwen zoon; neemt gij hem aan, zoo sterft uw zoon; in het andere geval zult gij spoedig sterven.'

Den volgenden dag werd el Hhadj Abd-el-Kader, zoon van Mahi-el-Dhin, tot Sultan uitgeroepen. De heilige had het gewild, en allen eerbiedigden den uitverkorene des hemels.

Sinds dien tijd, zoo zeggen de Arabieren, ging er geen dag voorbij zonder dat de mahrabout uit Bagdad zijnen beschermeling bezocht. Hij was altijd in de tent van den mahrabout uit de vlakte van Eghrès, doch verdween wanneer Sidi el-Arach binnentrad. Nimmer werd een belangrijk besluit genomen, hetzij een verbond met de Franschen, eene oorlogsverklaring aan de stammen, de aanbouw van steden, het uitschrijven eener belasting, of de Emir[1] plaatste deze onder de bescherming van zijnen naamgenoot uit Bagdad.

Het was aldus dat Sidi Abd-el-Kader grooten invloed heeft uitgeoefend op den loop der zaken in Algerie.

In droefheid en nood roept de Arabier dezen heilige ter hulp; eene ernstige bede geschiedt gewoonlijk in zijnen naam, en de arme, die om een' aalmoes vraagt, roept hem daarbij aan.

Op reis naar de woestijn verlieten wij bij het aanbreken van den dag de caravanseraï van Al-Cantara, en reden langs het palmbosch dier oäsis, beroemd door zijne schilderachtige ligging en de schoonheid der vrouwen. Buiten de poort waren eenige meisjes bezig kleederen te wasschen bij de fontein; wij reikten eene der jonge vrouwen, die met hoogopgeschorte *haïk* in het water stonden, de *merdjem* toe, die altijd aan den zadelknop hangt, en deden de in de heete luchtstreek gewone bede: '*Athini wra, lella ni*,' (Geef mij water, mijn meisje), maar zij trad voor den *Roumi* (Christen)

1 De Arabische letter *aïn* heeft bij den aanvang van een woord eene onverschillige waarde ten opzigte van den klank. *Emir, Omir* of *Amir* is hetzelfde en beteekent: Vorst. *Amir-al-nia* (amiraal) is dus: Vorst van het water, *zeekoning*.

terug en eenige oude vrouwen, die van achter de palmboomen te voorschijn kwamen, gaven niet onduidelijk te kennen, dat de vraag ongepast scheen. Toen wij er echter de formule bijvoegden: *Ala ondj Abd-el-Kader, oe âla Kather Rabbi!* (Bij het aangezicht van Abd-el-Kader en uit liefde voor God!), helderde het gelaat op, en met neêrgeslagen blik werd de beker gevuld teruggegeven[1].

En echter hoeveel de naam van den heilige vermogt, welk ontzag en eerbied die inboezeme, niettemin verbleekt het Islamisme in het oosten van Afrika, en de geestdrift straalt dáár haren laatsten verflaauwenden gloed uit. Het Oosten, de heilige plaatsen, hebben veel van hunne beteekenis verloren; de pelgrimstogt naar Mekka behoort steeds tot de goede werken, maar de Arabier rigt er den blik niet meer heen met onwrikbaar vertrouwen op heil en heul, wanneer hij over de verlossing van het gehate Fransche juk mijmert. Zelfs bij de Regenten van Tunis vindt de beschaving ingang, en van lieverlede zenden zij hunne kinderen naar Europa om opgevoed te worden. Het Islamisme in het oosten van Afrika verkeert in eene soort van slaap, in een toestand van chrysalide, waaruit welligt het Christendom schitterend zal te voorschijn komen. In het westen daarentegen heerscht nog de dienst van Mohammed in hare volle onverdraagzaamheid, en de fanatieke Euléma, wanneer hij in stille afzondering over de gewijde handschriften broedt en een zin geeft aan de duistere profetiën, werpt den blik naar het avondland, naar Marokko. In die streken, waar de aanzienlijke orde van *Mouleï Taïeb* bloeit en vele Moskées en Záönia's heeft, zijn de gevaarlijkste vijanden van Frankrijk, die hunnen invloed in de provincie Oran en vandaar door gansch Algerie doen gevoelen.

Het regerende huis van Marokko stamt af van den profeet, en deze afkomst steunt op grondige bewijzen. *Mouleï Taïeb*, een mahrabout, die voor omtrent drie eeuwen de orde stichtte welke zijnen naam draagt en thans eene der invloedrijkste is

1 De *merdjem* is eene drinkschaal die, gewoonlijk van zilver, door de aanzienlijke Arabieren op de reis en onder de tent gebruikt wordt. Het is deze beker, die bedoeld wordt in het lied van Debora, Rigteren V: ‘In den schaal der aanzienlijken (phiola illustrium) geeft zij room. - Ook Saul had de waterschaal naast zijne lans aan het hoofdeinde staan, toen hij tusschen het bivouakkerend leger sliep. 1 Sam. XXVI. De naam *Sephel*, aan dit huisraad gegeven (Jahn's Bibl. Archeologie), is mij onder de herderstammen niet voorgekomen.

in Noord-Afrika, was een *Sherif* (edelman) van keizerlijken bloede. De tegenwoordige Keizer zelf, Abd-er-Rhaman[1] met zijne gansche familie ‘dragen de roos’ van dien heiligen.

Het hoofd der Khrouän van Mouleï Taïeb, el Hhadj el-Arbi, houdt zijn verblijf in de kleine stad Oued-Zan, omtrent twintig uren (eene dagreize) van Fez. Van uit zijne woonplaats houdt hij briefwisseling met de omliggende rijken, en heeft al de geheime draden in handen, die de Arabische stammen in beweging kunnen brengen. In de oogen der Arabieren is hij een heilige, de vertegenwoordiger der Godheid op aarde, en een aantal mirakels worden van hem verhaald. Hij oefent eenen onbegrensden invloed uit op de bevolking van Algerië en Marokko; door hem wordt de opvolging in het Keizerrijk geregeld; uit zijne handen ontvangt de nieuwe Sultan de wijding, en zijne magt evenaart die der Pausen, toen zij nog op het toppunt hunner heerschappij stonden.

Het is gelukkig voor de Fransche wapenen, dat er steeds naijver bestaat tusschen al de orden onderling, en vooral tusschen de twee bovengenoemden, de magtigste van allen. De Emir Abd-el-Kader, wiens vader groote Moukedam was te Alexandrië in Egypte, en van daaruit zijne bevelen gaf, leefde steeds in onmin niet Sidi el-Hhadj-el-Arbi, en zag dikwerf zijne plannen door diens toedoen mislukken, totdat hij eindelijk genoodzaakt was de wapenen neer te leggen. - De oorzaak dezer tweespalt moet, buiten de gewone monnikenhaat, in beider eerzuchtige bedoelingen gezocht worden.

De wijze van bidden der Khrouän van Mouleï-Taïeb bestaat in het twee honderd malen daags uitspreken van het volgende gebed: ‘O God, de voorbede en de zegen over onzen Heer Mohammed, over hem en zijne volgelingen, en wees gegroet!’

1 Het woord *Abd*, dat veelmaals in de namen der mahrabouts voorkomt, beduidt dienstknecht, en wordt als Abt uitgesproken. Zoo is *Abd-el-Kader* dienstknecht der sterken; *Abd-er-Rhaman* dienstknecht des genadigen; *Abd-er-Rahim* dienstknecht des goedertierenen. Al deze namen hebben denzelfden zin als *Abd-Allah*, dienstknecht van God.

II.

Sinds den val der Alhomaden in Spanje, toen hun roode vaan moest zwichten voor het kruis, is voor het Arabische volk de zon van beschaving en verlichting ondergegaan. De dagen zijn lang vergeten, toen in het Westen hun lied weerklonk in de tuinen van Granada, waar de *Cid* (el Sidi-Rodrigo) het toonbeeld was van ridderdeugd, terwijl in het Oosten hunne tooverstad Bagdad (*Dar-el-Salam*) schitterde door geleerdheid. In sommige streken van Kabylië en van de Dahra weet thans het volk naauwelijks wat een boek is, en de kennis der tolba in het gebergte bepaalt zich veelal tot het schrijven van eenige brieven en het verhalen der legenden. Geen wonder dus dat de leerstukken en het godsdienstig geloof der Mohamedaansche godsvereering, die zich even als alle anderen voortgeplant heeft door de overlevering en de gewijde boeken, meer op die overleveringen zelve, dan op de schriftuur gegrond is. De Koran, zooals bekend is, bevat de voorschriften zoowel omtrent de Godsvereering en de regtspleging, als die der gezondheidsleer. De gansche geleerdheid der Arabieren berust nu op drie geschriften: De *Koran*, die Gods Woord bevat, overgebragt door den engel Gabriël; *Sidi el-Boukrari*, die de woorden herhaalt uit den mond van den Profeet opgeschreven, en *Sidi Krélil*, die de wetten nader verklaart en van de beide anderen uitgaat.[1] De studie dezer boeken is de hoofdbezigheid der Euléma en der Kadi (Regters). Een Kadi vooral heeft altijd Sidi Krélil bij zich, maar de Tolba in het gebergte kennen er gewoonlijk geen enkel woord van. Zij leeren het volk niets degelijks, daar hun onderrigt zich veelal bepaalt tot het zonderlingste bijgeloof en de overleveringen. Zoowel Tolba als Euléma beiden bezitten ééne wetenschap in het gemeen; zij zijn geneesheeren en schrijven *djédouëls* (talismans), die menschen en dieren voor ziekten bewaren.

De overleveringen, die eene groote plaats in de Islamitische godsdienstleer innemen, zijn rijk vooral aan voorspel-

1 Eigenlijk: de Koran, de Sonna de Leer der vier Imans, en de Besluiten der Souvereinen.

lingen. Wanneer men het land doorreist, ontwaart men dikwerf witte *Ghouba* (kapellen), die hier en daar verspreid, ter gedachtenis van eenen mahrabout zijn opgerigt of zijne asch dekken. Vele dier mannen hebben eene voorspelling achtergelaten, die in de herinnering der streek voortleeft. Eenige dezer voorspellingen betreffen de komst der Franschen (de kinderen der geelzucht); hoewel die tijd niet juist bepaald is, zijn de omstandigheden vrij duidelijk aangegeven, en het is alsof sommige dier mannen, wier somber ernstige taal aan Jeremias en Ezechiël herinnert, een diepen blik in de toekomst van het Islamisme geworpen hebben. De Arabieren, men moet hun dit ter eere zeggen, hebben tegen de overmagt gestreden zoolang zij konden, en thans, gebogen onder de bajonet, zien zij in hunne tijdelijke onderwerping slechts de vervulling der profetiën. Maar de mahrabouts, die de vernedering ‘der roode hand van Mohammed’ verkondigden, voorspelden tevens de komst van eenen verlosser, onder den naam van *Mouleï Skâ*, woordelijk: ‘de meester van het uur,’ bij de Arabieren bekend. Het geloof aan dien hemelbode, den Mouleï Skâ, heeft grooten invloed op de weinige ontwikkeling en de duistere toekomst van dit volk.

De komst van dien Godsgezant, den meester van het uur, wordt door de Arabieren met angst te gemoet gezien. Hij zal bij zijne verschijning eene gansche omkeering van zaken bewerken, der menschheid geweldige schokken doen ondergaan, de Christenen verjagen, maar tevens schrikkelijk regt spreken onder de laauwe Musulmannen. Na stroomen bloeds vergoten te hebben, zal hij voor een korten tijd de gouden eeuw doen geboren worden, en geluk zal alom heerschen. Na dien tijd van verademing, zal de poort geopend worden, die een ruw volk in de binnenlanden van Afrika tusschen twee bergketens besloten houdt, en de komst dier horden, die, na alles verwoest te hebben, weder op hunne beurt vernietigd worden, maakt een einde aan de bewoonde aarde.

Deze vreeselijke schildering der toekomst, die voor den Arabier op ontegensprekelijke bewijzen rust, wordt door allen onwederlegbaar geloofd, en doet hen steeds in een toestand van onrust en onzekerheid verkeeren. Alle pogingen van het Fransche gouvernement, om hen tot een rustig akkerbouwend leven te brengen, stuiten hierop af, en de overtuiging, dat hunne regering van korten duur zal zijn, weêr-

houdt de invloedrijke edellieden en mahrabouts, om hunne partij opregt te kiezen.

De eerste der gewijde schrijvers, die de komst van den Mouleï Skâ verkondigt, is Sidi-el-Boukrari. Hij spreekt uit naam van den Profeet en zijne woorden, volgens de Tolba, luiden, aldus: ‘Na mij zal een man verschijnen; zijn naam zal gelijk zijn aan mijn' naam; de naam van zijnen vader aan dien van mijn vader, en die zijner moeder aan die van mijne moeder. Hij zal mij gelijken naar de inborst, maar niet naar het aangezigt. Hij zal de aarde vervullen met regt en billijkheid.’

De ‘Meester van het uur’ wordt hier gezegd genoemd te worden als de Profeet, en dat zijns vaders naam gelijk zal zijn aan den zijnen. Hij moet dus Mhhammed-Ben-Abd-Allah heeten, wijl de vader van den grondlegger van het Islamisme de naam van Abd-Allah droeg. Dit is de reden, waarom de volksleiders, die den opstand tegen de Franschen aanvoerden, en voorgaven de Mouleï Skâ te zijn, zich als Mhhammed-Ben-Abd-Allah deden noemen. De naam was het eerste bewijs hunner goddelijke zending. Het geheim overigens. dat zij over hunne afkomst wisten te bewaren, was niet moeijelijk in de landstreek waar zij hunne rol speelden, uit hoofde van het zwervende leven en de overeenkomst veler namen.

Daar nu de verkondigde hemelbode van inborst gelijk zal zijn aan den Profeet, zoo moet hij veroveringszuchtig wezen en daardoor vele volken ten onderbrengen, en de regerende huizen omverwerpen. Evenzoo (altijd volgens de uitlegging der Tolba) moet hij, om regt en billijkheid te herstellen, alle onregt uitroeijen en de schuldigen ter dood brengen. Deze uitlegging verklaart de bloedige regtsplegingen, die door de oproerige volksleiders ten uitvoer gebragt zijn. Daar nu de Musulman voor onregtvaardig houdt, niet alleen dengenen, die misdaden pleegt, maar ook hem, die de godsdienstpligten verzuimt, zoo moet het tegenwoordig geslacht, dat volgens de Tolba minder deugt dan één der vorigen, in onophoudelijken angst verkeeren.

Eene andere profetie van Sidi-el-Akredar, die vrij omstandig de komst der Christenen beschrijft, eindigt met de woorden: ‘Na hen (de Christenen) verschijnt de magtige van den gouden berg (de Mouleï Skâ). Hij zal regeren zoo vele jaren als God wil en beveelt. Van alle kanten,

van het Oosten tot het Westen, zullen de bewoonde streken in doodsangst zijn. Voorwaar, indien gij leeft, zult gij dat alles zien.'

Deze zonderlinge voorspellingen, die nog met vele anderen zouden kunnen vermeerderd worden, zijn niet alleen bekend bij de mannen van zekere opvoeding, maar zij zijn door het gansche land verspreid. Eene soort van geschiedkundige zangers, de *Meddah's*, die in hunne liederen de daden van het verledene en de beloften der toekomst verhalen, zingen deze profetiën op de markten, bij de feesten en aan den ingang van de tenten der Sheiks. Bij gelegenheid van een maal, dat de hoofden der Caulougli's in Tlemcen aan de Fransche autoriteiten aldaar gaven, was een dier Meddah's, die pas uit Mekka teruggekomen was, tegenwoordig; hij zong zijne liederen met begeleiding der driesnarige cither en van eenige tamtams. Wij zaten 's avonds op de binnenplaats van het Moorsche huis, waar het feest gegeven werd; een reusachtige wijnstok overdekte ons met zijne takken, als een symbool van rust en vrede[1]; de gasten hadden zich verzameld om een geweldig grooten houten bak met couscousou, daar de pracht van een Arabisch feest zich nog altijd afmeet naar den omvang der geregten, even als in de dagen der aartsvaders. Eenige fijnere schotels omringden de hoofdspijs, waaronder de aloude honingkoeken[2], die vooral bij de nomadenstammen steeds voor de grootste lekkernij gehouden worden. De galerijen waren vol gesluijerde vrouwen, wier donkere oogen tusschen de wijngaardranken gluurden, en eene menigte Arabieren en Negers drongen rondom het huis, en vulden den gang en de plaats. De Meddah zong op dat oogenblik eene wilde romance uit den heldentijd in Spanje. Toen nu de maan op die fanatieke gezigten scheen, en de gewaarwordingen, die de woorden van het lied bij hen deden geboren worden, zoo duidelijk te voorschijn bragt, toen begrepen wij, waarom het zingen van zekere romance aan de Mooren in Spanje bij doodstraf verboden was, en het weemoedige refrein van dat lied: Ay di mi Alhama!' scheen ons in de ooren te klinken.[3]

1 En zij zullen nederzitten een iegelijk onder zijnen wijnstok en zijnen vijgenboom. Micha IV, vs. 4.
2 Ezechiel XVI, vs. 13.
3 Byron's Miscellaneous Works.

Het wonderbare heeft voor den Arabier eene groote aantrekking; zonder er ooit van gehoord te hebben, heeft elk hunner het hoofd vol van de duizend en eene nachtvertellingen. De woorden der Meddah's worden als orakels opgevangen, en het geloof aan de Mouleï Skâ is zoo algemeen mogelijk.

III.

Geen wonder dat in Afrika, waar alles in het uiterste gedreven wordt, deze rigting zich ook in het godsdienstige gevoelen doet. Een voorbeeld hiervan levert de orde der *Aïssaoua*, wier fanatieke plegtigheden de aandacht van den reiziger in hooge mate opwekken. De Aïssaoua zijn de Khrouan van Sidi-Mhammed-Ben-Aïssa, die de stad Meknès in Marocco bewoonde, ten tijde dat Mouleï Ismaël Sultan dier plaats was, hetgeen omtrent vier eeuwen geleden is. De legenden, die van dezen mahrabout verhaald worden, zijn niet belangrijk genoeg om hier eene plaats te vinden, maar de wijze, waarop hij de trouw zijner honderd discipelen beproefde, was karakteristiek. Bij gelegenheid van het Beiremsfeest is het de gewoonte, dat elk huisgezin een schaap slagt en een maaltijd aanregt. Sidi-Mhammed-Ben-Aïssa kocht honderd schapen en ging den avond vóór het feest bij zijne volgelingen rond, zeggende: ‘Kom aan mijne woning morgenochtend, wanneer gij het gebed zult gedaan hebben; ik wensch u op dat uur vereenigd te zien.’ Allen verschenen en de mahrabout, zich in hun midden plaatsende, zeide hun: ‘Zijt gij mijne kinderen?’ Allen antwoordende zeiden: ‘Wij zijn het.’ - ‘Zijt gij gereed mijne bevelen blindelings op te volgen, gelijk een zoon zulks aan zijnen vader verpligt is?’ - ‘Uwe wenschen zijn voor ons heilige bevelen; spreek, wat verlangt gij om onze gehoorzaamheid te beproeven.’ - ‘Welnu,’ hernam de mahrabout, ‘ik wil de waarheid uwer gezegden toetsen, en zien of uw hart met uwen mond overeenstemt. Ik verklaar u dus, dat ik het voornemen heb u allen te dooden. Het is de gewoonte heden een schaap te offeren, maar ik heb ulieden als slagtoffers verkozen. Dat diegene onder u, die

mij het meest bemint, binnentrede om den doodsteek te ontvangen.'

De discipelen van den mahrabout weifelen eenige oogenblikken; evenwel één van hen treedt voor, en zegt aan Sidi Aïssa: 'Heere, ik bemin u als een zoon, ik geef mij aan u over, neem mijn leven zoo u zulks nuttig schijnt, of indien u dit goeddunkt.' Hierop treedt hij binnen, maar Sidi Aïssa, in plaats van hem te dooden, geeft hem een schaap, wijst hem de plaats aan waar het geslagt moet worden, en weldra stroomt het bloed over de straat voor het oog der verzamelde Khrouan. Op dit gezigt twijfelt niemand, of de mahrabout heeft de daad gepleegd, en de meesten verdwijnen. Slechts acht en dertig blijven getrouw aan hunnen eed en wachten hun lot. Sidi Aïssa doet hen één voor één binnengaan, zooals hij met den eersten gedaan heeft, en onderwerpt hen aan dezelfde proef.

Dit kleine getal getrouwen was de kern eener orde, die in Marokko vrij algemeen is, en in Oran en door gansch Algerië is verspreid onder den naam van: *Aïssaoua*. Wij bemerken hier, dat Jezus, de stichter onzer Christelijke godsdienst, in den Koran voorkomt onder den naam van *Aïssa*. De Musulmannen spreken dien naam met diepen eerbied uit, en doen dien voorafgaan door het woord *Sidna*: onzen Heer. *Aïssaoua*, woordelijk overgezet, beduidt: volgelingen van Jezus, *Jezuiten*.[1]

De Aïssaoua, waarvan wij hier spreken, de Khrouan van den mahrabout, bezitten volgens het volksgeloof de gave vergiften, steenen en schadelijke dieren zonder gevaar te kunnen nuttigen, en den beet van adders te genezen. De legende verhaalt den oorsprong dier toovermagt aldus: 'Op eene reis door de woestijn klaagden de Khrouan over honger, en deze klagt zich dien dag dikwerf herhalende, zoo zeide eindelijk de ongeduldige mahrabout: 'Welnu, eet vergif (*sem*).'

De discipelen van Sidi Aïssa namen deze woorden in ernst op, en onder de steenen, slangen, adders en schorpioenen zoekende, aten zij dezen en stilden hunnen razenden honger. 's Avonds bij de tenten gekomen, weigerden zij te eten, zeggende ver-

1 Wanneer de Arabier tegen zijns gelijken spreekt, zoo zegt hij: *Si*, Heer; tegen een Sherif (edelman), *Sidi*, Mijnheer; maar bij het noemen van goddelijke personen zegt hij: *Sidna*, Onze Heer. - Sidi Mahmmed-Ben-Aïssa is dus: mijn Heere Mohammed, zoon van Jezus.

zadigd te zijn. ‘En wat hebt gij dan gegeten?’ vroeg Sidi-Aïssa. - ‘Wij hadden vertrouwen in uwe woorden en aten wat wij vonden.’ - ‘Welnu,’ hernam de mahrabout, ‘wijl uw vertrouwen zoo groot was, zullen uwe nakomelingen niets van vergif te vreezen hebben en zelfs de gevolgen er van kunnen voorkomen.’

Sinds dien tijd geven de Aïssaoua jaarlijks bij hunne plegtigheden de bewijzen hunner magt door het nuttigen van vergiftige dieren en het verrigten van velerlei kunstgrepen, waaronder echter niet te ontkennen is dat veel goochelarij loopt.

In de maand Rhomdan (September) kwamen wij in Tlemcen, eenige weken nadat wij Constantine voor de tweede maal verlaten hadden. De aanblik dier twee steden, die beide den stempel van het Arabische leven dragen en toch beide zoo geheel verschillend zijn, had ons diep getroffen. Constantine, de sombere rotsvesting, door den soldaat in zijne krachtige taal de duivelstad (*la ville du diable*) geheeten beloert van het uiteinde van het hooge bergplateau als van uit een arendsnest den omtrek. Hare donkere huizen teekenen zich scherp tegen den azuren hemel; van drie zijden is zij omringd door het modderige water der Boumèl, die hare bedding door de gescheurde rots heeft geboord, en als geronnen bloed haren drabbigen stroom in de diepte voorstuwt. Hoog boven de treurige gebouwen, hier en daar afgewisseld door eenen eenzamen palmboom, verrijst de Kashbah, wier onderaardsche stallen honderd paarden bevatten kunnen. Hier woonde de laatste heer der roovervesting, de wreede Achmed-Beij, die weinige jaren geleden nog de schrik was vele dagreizen in den omtrek. Van menig vreeselijk drama zijn de muren dezer aloude stad getuigen geweest, en het is alsof zelfs de Boumèl zich haast deze plaats te verlaten, want naauwelijks is zij onder de bogen der Al-Cantara (de brug) doorgegaan, of in drie stoute sprongen bereikt zij het dal, en verbergt zich tusschen het groen der bosschen. Ook de Fransche troepen hebben bij de laatste belegering hier schrikkelijk huis gehouden; wanneer men aan de overzijde der stad langs den rotswand der rivier gaat, en in de schemerende diepte de sperwers en raven verneemt, die hier in menigte nestelen, dan waant men de stemmen te hooren

der verpletterde mannen, vrouwen en kinderen, die in den afgrond den dood zochten bij de bestorming der vesting.

Op Tlemcen schijnt de natuur met kwistige hand hare bevalligste gaven uitgestort te hebben. Van Sidi Bel-Abbès komende, na de Saf-Saf doorwaad te zijn, ziet men de stad op den heuvelrug uitgestrekt liggen, omringd door bosschaadjes en prachtige olijfboomen. Zij herinnert aan het glansrijke tijdperk der Moorsche heerschappij, toen hare bouwheeren en dichters gevierd waren door de gansche Christenheid, en de Arabische adel zich meten kon met de Spaansche ridderschap. De ruïnen der reusachtige waterkom, de sierlijke moskee's, de vestingwerken en paleizen roepen Granada en Alhambra voor de verbeelding, en de overblijfselen van vroegere grootheid, zoo binnen de stad als rondom de muren, toonen duidelijk, dat men hier den klassieken grond der Arabische grootheid betreedt. In het dichterenlied gevierd, wordt zij bezongen als: ‘Tlemcen, de schoone ruiterstad; haar water, hare luchtstreek, de bekoorlijke wijze, waarop hare vrouwen den sluijer dragen - neen, er is niets ter wereld daarmede te vergelijken’[1]. Tlemcen behoort ook tot de gewijde plaatsen van het Islamisme; vele heiligen liggen hier begraven en het Fransche gouvernement laat met echten kunstzin de schoonste moskee's herstellen en de grafplaatsen onderhouden.

In de maand Rhomdan is de Koran door den Engel Grabriël op de aarde gebragt, en deze gebeurtenis wordt door de Mohammedanen jaarlijks feestelijk herdacht. Ook de Aïssaoua, die in deze heerlijke streek vele eigendommen en Ghouba bezitten, hadden zich in een naburig dorp verzameld tot viering hunner afgrijselijke plegtigheden, die wij reeds lang verlangd hadden bij te wonen. Ik reed met eenige officieren en den *Chaouch*[2], ons door den generaal tot bescherming medegegeven, daarheen, en wij traden het huis binnen, waar de Khrouan zich van heinde en ver verzameld hadden. Aan het uiteinde eener vrij groote kamer lagen in eene hooge donkere nis de twee Moukédam in

1 Tlemcen mezinir el firssan maha ou bouaha ou tilhis Nessaha makan fi bildan.

Sidi Ahmet-Ben-Youssef.

2 *De Chaouch* (scherpregter) vervult eene, bij de Arabieren, eervolle betrekking. Hij wordt somwijlen als geleide medegegeven, en is als ambtenaar der uitvoerende magt zeer ontzien.

hunne witte burnou's gewikkeld: de een, nog in de jongelingsjaren, lag half uitgestrekt op den elleboog gesteund; de andere, een eerwaardige grijsaard met zilverwitten baard, zat met gekruiste beenen leunende tegen den wand; beiden waren onbewegelijk, den rozekrans in de hand, de oogen ten hemel geslagen, en verwaardigden zich niet ons aan te zien, toen wij binnentraden. Even onbewegelijk zaten rondom hen een twintigtal der aanzienlijkste Khrouan; maar indien hunne gebaarden niet verrieden wat in hun binnenste omging, des te welsprekender waren hunne oogen, en nimmer zal ik den blik van ergernis en van diepen afkeer vergeten, die de heilige mannen op ons wierpen, toen onze rijlaarzen het tapijt verontreinigden, waarop zij zaten. Wij zetteden ons nogtans neder en namen de koffij aan, die als het bewijs eener, hoewel gedwongene, gastvrijheid aangeboden werd. Buiten het vertrek waren een aantal Khrouan bezig, met zonderlinge gebaarden hardop te bidden, terwijl boven het gegons uit van tijd tot tijd het eentoonig geroep klonk: *là illah illa Allah*, ‘er is geene godheid dan God.’

De avond begon te vallen en de Moukédam begaven zich naar buiten, gevolgd door al de Khrouan. Op het midden der binnenplaats brandden twee fakkels; de Moukédam zetten zich op de voor hen gereed gelegde tapijten, de Khrouan in eenen cirkel rondom, en drie tamtams met eene fluit begonnen eene helsche muzijk, die door de eentoonige maat het gehoor zonderling prikkelde en eene onwillekeurige opgewondenheid te weeg bragt. Ook wij hadden op onze kussens plaats genomen, en de vergadering begon nu met het aanroepen van den naam van Allah. Nadat dit een half uur geduurd had, werd de geestvervoering zigtbaar; een tiental Aïssaoua sprong op, en elkander bij de hand vattende, begonnen zij den heiligen dans. Nu eens stormden zij als bezetenen op de rustig zittende Moukedam los, dan weder sprongen zij achterwaarts, hunne bloote voeten op de maat bewegende, terwijl zij het hoofd links en regts zwaaiden, zoodat het de schouders aanraakte. Weldra begonnen de aderen op te zwellen, de oogen puilden uit, de burnou's vielen af, en de lange haarlok, die de woestijnbewonende Arabieren (welke zich de slapen scheren) op de kruin dragen[1], slingerde rondom het gelaat. Nu werden

1 Jerem. XXV, v. 23, 24 en op vele andere plaatsen.

slangen en adders binnengebragt, die de dansende Aissaoua om hals en heupen wonden; anderen kwamen op hunne beurt daartusschen gesprongen met gloeijende ijzeren stangen, die zij lekten en over armen en beenen streken, totdat de rook opsloeg en een vunzige stank zich verspreidde. Sommigen sneden zich met messen, dat het bloed langs de ledematen liep, maar wanneer zij er met de hand over streken, was de wond geheeld. Viel een der Khrouan, van tijd tot tijd uitgeput neêr en werd hij weggesleept, dan nam een ander terstond zijne plaats in. Eenige vrouwen zagen dit schouwspel geslaijerd aan en riepen nu en dan tot aanmoediging: *lu-lu! lu-lu!* De dansenden, door dit geroep en de muzijk tot een hoogen graad van opgewondenheid gebragt, riepen nu om voedsel, even als hunne voorvaders in de woestijn. Men bragt hun steenen en dorentakken, die zij inslikten of aan stukken beten; eenige schorpioenen, die men hen gaf, werden gesard en geplaagd en daarna levend in den mond gestoken en verslonden, zoodat wij het kraken der schalen konden hooren. Alsof dit nog niet genoeg ware, riepen zij den Moukedam aan en klaagden over honger. Nu werden eenige schapen binnengejaagd, waarover zich de Aissaoua als wilde dieren heenwierpen om ze te verscheuren. Een halfnaakte Khro, die zich door sterken ligchaamsbouw onderscheidde, sprong midden tusschen den dollen hoop, en een schaap grijpende, drukte hij het, in weêrwil der tegenspartelingen, met krachtige hand tegen den grond en sneed de buik in de gansche lengte open. Hij wentelde zich hierop ruggelings in de ingewanden, waaruit hij te voorschijn kwam druipende van dampend bloed. In ijlhoofdige opgewondenheid danste hij voort, terwijl hij eene groen gevlekte slang in de hand hield. - De overige schapen waren in een oogenblik verscheurd, en een kleine jongen van acht of tien jaar, beeldschoon, zoo als de meeste Arabische kinderen zijn, danste mede in den kring en trachtte met kinderlijke stem het waanzinnige geschreeuw na te baauwen. Eenige Aïssaoua kropen als wilde dieren over den grond, en één hunner, die een lillend stuk vleesch tusschen de tanden hield, blies als een gesarde panther. Zich vlak voor ons op de hurken neêrzettende, verscheurde hij zijne prooi, maar een ander, die het doffe gebrul van den leeuw nabootste, sloop onvoorziens nader en wierp zich eensklaps met een raauwen gil op hem,

om de prooi magtig te worden. Beide rolden nu over elkander en brulden zoo woedend, dat ik mij verbeeldde een der leeuwen te hooren, die wij weinige weken te voren in het Aurès-gebergte bevochten hadden, en wiens vreeselijke stem mij nog versch in het geheugen lag.

Op dit oogenblik scheen de zinsverbijstering der vergadering, die reeds eenige uren geduurd had, te verminderen. Het was middernacht geworden, en de uitgebrande fakkels verspreidden een onzeker licht; de tamtams verflaauwden, het geschreeuw werd heesch en eene akelige bloedreuk vervulde de lucht. Wij haastten ons te paard te stijgen en een tooneel te verlaten, waarvan de herinnering ons thans nog eene rilling over het lijf jaagt.

Vele Khrouan dragen als amulet eene kleine gouden of zilveren hand van ruwen arbeid; ook in de grensdorpen der Sah'ra vindt men dikwerf eene roode hand tegen de deur geschilderd en de Zouaven-regimenten voeren dit teeken in hunne bataillons-vlaggen. Dit is de regterhand des Profeten, de ‘roode hand van Mohammed,’ het zinnebeeld van kracht, en dient om rampspoed af te weren. Het symbool is zeer oud en wordt reeds vermeld Gen. XXXV, vs. 18, alwaar aangeteekend staat: dat Jakob zijnen jongstgeborene, die door de stervende moeder *Ben-Oni* (zoon mijner smarte) genoemd was, den naam geeft van *Ben-Jamin* (zoon der regterhand), ‘die hem sterken zal in zijnen ouderdom.’

De Heilige Vader heeft voor eenige jaren bij den Bisschop van Parijs aangedrongen, om de ontwikkeling der Christelijke godsdienst in Noord-Afrika te bevorderen. Op last des Keizers werd hierop het gevoelen ingewonnen der officieren, die in de zuidelijke grenzen van Algerie het bevel voeren in de *Ksours* (ommuurde dorpen). Hun antwoord was echter afwijzend, en er werd in bedenking gegeven, dat de zendelingen, indien zij predikten, hun leven nutteloos zouden wagen, aangezien geen Arabier van geloof veranderen, maar zij zelve zekerlijk vermoord zouden worden, van welke daad eene wraakoefening van het Fransche bestuur het onvermijdelijk gevolg moest wezen en alzoo eenen eindeloozen oorlog met de thans rustige stammen op nieuw ontstaan zou. - De officieren aan de grenzen hebben de herderstammen der Sah'ra en der Marokkaansche provinciën rigtig beoordeeld, en nog lang zal het duren,

alvorens het Christendom (het Katholicisme althans) bij hen ingang zal vinden. De Maria-dienst ontmoet al dadelijk tegenstand in het karakter van den Arabier, die de vrouw niet hoog genoeg acht om haar goddelijke eer te bewijzen; zijne hooghartigheid zal hem steeds weêrhouden de geheimen zijner ziel te fluisteren in het oor eens priesters, of voor diens voet het heiligdom te openen der vrouwentent, wier gordijnen zelfs voor den mahrabout gesloten blijven. De eenvoudig verhevene wijze, waarop hij zich de Godheid voorstelt, verbiedt hem het opsmukken der bedehuizen of het snijden van beelden, en de witte muren zijner moskee's zijn slechts versierd met spreuken uit den Koran. - Onder zijne tent, met zijne vrouwen, zijn paard en zijn windhond, spot hij met de beschaving van den westerling en, getrouw aan de voorschriften der aartsvaders, veracht hij den wijn en drinkt het water der bron of de melk zijner kudde: ‘want Jonabad, de zoon van Réchab, onze stamvader, heeft ons geboden, zeggende: gij zult geen wijn drinken, gij, noch uwe kinderen, ten eeuwige dage.’ - ‘Ook zult gij geen huis bouwen, noch zaad zaaijen, noch wijngaard planten, noch eenige zoodanige bezitting hebben; maar gij zult in tenten wonen alle uwe dagen, opdat gij vele dagen leven moogt in het land waar gij als vreemdelingen verkeert’[1].

En in waarheid, de godsdienst, waarvan het bovenstaande eenigermate het kort begrip bevat, heeft nog kracht en leven in de plaatsen waar zij gehandhaafd wordt, en de woorden van den Profeet der gewijde Schrift zullen nog lang vervuld blijven: ‘Voorwaar, de kinderen van Jonabad, de zoon van Rechab, hebben het woord van hunnen stamvader, dat hij hun bevolen heeft, gestand gedaan’[2].

1 Profetiën van Jeremia, XXXV, v. 5.
2 t.a.p, v. 15.

Een dorp en een berg.

Hadt gij den 3^{den} Mei 1840 mij vergezeld, dan had zich in den vroegen morgen een prachtig landschap voor uwe blikken ontrold. Gij hadt met mij gestaan in 't hart van Java; gij waart met mij gedaald uit het trotsche gebergte van de afdeeling Ledok, naar de residentie Bengalen, en hadt die rijke provincie, in al hare heerlijkheid, voor u gezien. Verbeeld u eene onafzienbare vlakte, en daarop, zoo ver het oog maar reikt, niet anders dan het golvend goudgeel der rijpe rijstvelden en het donkergroene tapijt der frissche indigo-tuinen, doorsneden van tallooze, kronkelende, zilveren stroomen. Geen enkel woest of ledig plekje op dat gansche vruchtbare tooneel; overal de voortbrengselen van den landbouw in verkwistenden overvloed; overal de sporen van den arbeid van menschelijke vlijt.

Maar waar wonen dan die menschen? vraagt gij. Wij zien wel, uren in den omtrek, de vruchten van hun werk, maar nergens rust ons oog op eene woning, nergens op eene landhoeve, nergens zelfs op eene armoedige hut. Hoe ver onze blikken in 't verschiet mogen staren, nergens vertoont zich het dak van eenig gebouw; nergens verheft zich de spits van een kerktoren; nergens een bewijs hoegenaamd, dat in dit weelderig oord leven is en beweging.

En toch is die landstreek rijk bevolkt, toch draagt zij eene maatschappij van eenige duizenden huisgezinnen; toch zijn tallooze dorpen op deze vriendelijke en lagchende vlakte verspreid; toch werken en woeden hier hartstogten en driften, gelijk overal elders waar menschen wonen. Ziet gij die, met een digt loofgewelf gekroonde, boomgroepen? Ziet gij die bevallige bosschaadjes, als zoo vele eilanden, in eene onmetelijke zee van uitgespreide groene tapijten en golvende

koornakkers gezaaid? In den lommer dier bekoorlijke boschjes zijn de verblijven der bewoners van dit paradijs. Wilt gij u van de waarheid overtuigen? Volg mij dan op mijnen togt.

Wij verlaten den grooten weg, die ons naar Poerworedjo, de hoofdplaats van de residentie Bagelen, zou brengen. Langs een zeer smal en moeijelijk te berijden pad, dat midden door de vruchtbare velden loopt, trekken wij voort. Wij hebben eene verschroeijende hitte te verduren. De schitterende zonnestralen, die van eenen, met geen enkel wolkje versierden, hemel op de gele airen der bijna rijpe rijsthalmen weêrkaatsen, doen de oogen bijna pijnlijk aan. De kleine, maar vlugge en moedige paarden, die wij berijden, dreigen ieder oogenblik op den harden, oneffenen en ruwen kleigrond te storten. Zoo rijden wij eenige uren ver. Maar, hoû goeden moed! weldra is de togt volbragt.

Ziet gij ginds dat boschje, dat, grooter dan vele anderen, die wij regts en links laten liggen, zich te midden van deze koornzee verheft? Derwaarts leidt onze weg. Wat rijke verscheidenheid van vormen en kleuren bieden de boomen van dat bosschaadje ons aan, hoe meer wij het naderen! En boven het vereenigde bladerendak dier boomgroepen verheffen zich de blinkende geelgroene waaijers der palmen, die, door een bijna niet voelbaar koeltje zacht bewogen, u het welkom schijnen tegen te ruischen.

Hoe meer gij een Javaansch dorp nadert, des te meer beginnen zich de teekenen van leven en beweging te vertoonen. Gij ziet hier en daar een landbouwer bezig met den veldarbeid; gij hoort het onophoudelijk gekraai van tallooze hanen; gij verneemt het eentoonig geklos der weefgetouwen van vrouwen en meisjes, die, onder de gaanderijen voor hare woningen gezeten, door haren ijver den laster beschamen, dat de Javaansche bevolking lui is; gij onderscheidt tusschen al die geluiden het geraas van de vlugge rijststampsters in de holle rijstblokken. Nog eenige voetstappen nader, en gij ziet, onder 't groene gewelf tusschen de stammen van 't geboomte, de Javaansche huizen. Daar staan wij aan den ingang van het dorp Krandogan.

In wat bekoorlijke verwarring staan de boomen van het dorp door elkander! Wat alles overtreffenden rijkdom van verscheidenheid leveren deze groepen van de weelderigste vegetatie op! 't Zijn niet alleen hooge gevaarten, die statig

en majestueus hunne kruinen verheffen; 't zijn ook bevallige heestergewassen, ranke klimop en nederige kruipers, 't Is niet alleen keur van vruchtboomen, wier heerlijk ooft u tusschen de bladeren in allerlei vormen tegenlacht; 't is ook eene bonte mengeling van bloemboomen, wier prachtige bloemen u tegenschitteren en wier welriekende geuren u verkwikken, 't Is niet alleen een bladeren-dak boven u, met ontelbare schakeringen in de tinten van zijn groen, in de vormen van zijn loof, in de verdeeling zijner takken; 't is ook een bodem, waarop de ananas weelderig groeit en de kruiden elkander verdringen en de bloemen als verstrooid liggen. En dat alles zonder kunst, zonder overleg, zonder den leidenden smaak van den hovenier, geheel aan het toeval, geheel aan de wilde en ongebreidelde kracht der natuur overgelaten.

Te midden dier bekoorlijke verwarring staan de huizen der Javanen in eene even groote verwarring. Indien gij hier omziet naar iets, dat naar eene straat of een weg gelijkt, dan zoekt gij te vergeefs. Noch in rigting, noch in plaatsing is een zweem van orde te bespeuren. Alleen in den vorm der huizen en de stof, waaruit zij zijn vervaardigd, ontdekt gij de naauwkeurigste overeenstemming. De steilen en wanden bestaan uit bamboe; eene soort van gaanderij, van voren open, met een vloer van gespleten bamboe, eenige voeten boven den grond, verleent den toegang tot de eigenlijke woning; en 't geheel is gedekt met een dak van palmbladeren of stroo van eene lange grassoort. Naast of achter het huis staat een klein, aan alle kanten gesloten gebouw. Dat is de voorraadschuur (lombong), waarin de padi (rijst in den bolster) bewaard wordt, en die den voornamen rijkdom van den eigenaar der woning bevat.

Toen ik het dorp Krandogan bereikt had, begaf ik mij naar de woning van het dorpshoofd, om zijne gastvrijheid in te roepen; want herbergen, logementen, hotels of iets, dat daarnaar gelijkt, bieden de Javaansche dorpen niet aan. In een oogenblik lag een matje op den vloer, die tevens tot rustbank dient, onder het afdak vóór het huis uitgespreid; in een oogenblik had een Javaan een der kokosboomen met de vlugheid van eenen akrobaat beklommen, en een paar jonge kokosnooten geplukt; in een oogenblik stonden de gespleten vrucht, met haar verfrisschend nat, wat pisang, wat gebak en andere ververschingen gereed.

Gij kunt u voorstellen, hoe verkwikkend de rust is in den koelen lommer van een Javaansch dorp, na een langdurigen en afmattenden togt onder den brandenden hemel der keerkringen. Weinig verleiding is er, om het ‘zalige niets doen’ af te breken, want overal ontwaart gij dezelfde verschijnselen, en merkwaardigheden hebt gij niet te bezigtigen. Volgt gij mij echter op eene kleine wandeling, tegen 't vallen van den avond, dan merkt gij één enkel gebouw op, dat van de overigen verschilt, 't Is de missighit (moskée), die in ieder dorp, hoe klein ook, wordt aangetroffen, maar waarvan slechts op zeer enkele dagen van het jaar, en dan nog door zeer enkelen, wordt gebruik gemaakt. Nog ééne bijzonderheid trekt onze aandacht. 't Is een open plek, waar de rijke vegetatie, die overal elders heerscht, heeft opgehouden. Talrijke aardhoopen, waarvan sommigen klaarblijkelijk de sporen dragen van nog onlangs te zijn opgeworpen, verheffen zich boven de graszoden, waarmede de bodem is bedekt, en enkele houten monumenten, soms met Arabische opschriften, zijn er op geplaatst. Gij betreedt hier de eenvoudige, stille, indrukwekkende rustplaats der dooden. Er is eene enkele soort van versiering aangebragt, maar ook deze heeft weder de natuur geleverd. Hier en daar hebben, namelijk, de kinderen of ouders of vrienden op de graven hunner dierbaren kleine boomen geplant, waarvan de wijd uiteenloopende, rondgebogen takken zich boven de aardhoopen uitstrekken. Nooit vindt gij op Java die boomen ergens anders dan op de graven. Zij zijn geheel bladerloos; de takken zijn verdord; maar groote witte bloemen groeijen er aan in rijken overvloed. Zij zijn in menigte reeds afgevallen, liggen als sneeuwwitte vlokken op de grafheuvelen verstrooid, en vervullen, met eenen welriekenden geur dit oord der ontbinding.

Ik bragt eenige genoegelijke uren in de woning van mijnen gastheer door. Gij weet, dat hij het hoofd was van het dorp. Volgens de aloude Javaansche instellingen hebben de ingezetenen eener gemeente het regt, om hun eigen hoofd te kiezen. Hij was zulk een uitverkorene en 't scheen mij toe, dat hij die onderscheiding in alle opzigten verdiende. 't Was een man van omstreeks veertigjarigen leeftijd, met een vriendelijk, goedhartig en gansch niet onverstandig voorkomen. Gelijk de meeste Javaansche landbouwers had hij slechts ééne vrouw, hoewel zijne godsdienst en de maat-

schappelijke instellingen hem er meer dan ééne veroorloofden; en hij scheen vooral gelukkig in 't bezit van een eenig kind, een bloeijend, beeldschoon meisje van zestien jaren.

's Avonds waren wij ongemerkt in een vertrouwelijk en voor mij zeer leerzaam gesprek gewikkeld, dat mij te aangenamer was, dewijl hij wat Maleisch verstond; een bewijs, dat hij reeds dikwijls met Europeanen in aanraking was geweest.

- 'Hoe staat het met uw rijstgewas?' vroeg ik in den loop van ons gesprek. 'Mij dunkt, voor zoover ik er over oordeelen kan, zagen de velden, waarop mijne aandacht viel, er nog al goed uit.'

- 'Gij hebt goed gezien, Mijnheer!' was zijn antwoord. 'Alles staat uitmuntend. Morgen begint de oogst, en ik geloof dat die overvloedig zijn zal.'

Dat berigt vernam ik met genoegen. Zulk een dag, waarop de padi wordt geoogst, is voor den Javaan de gelukkigste van het gansche jaar, en niet alleen voor den eigenaar van den akker, maar voor het gansche dorp. Ik gaf mijn verlangen te kennen, om dat feest, althans voor eenige oogenblikken, bij te wonen, en met de meeste welwillendheid werd het verzoek ingewilligd.

Den volgenden dag, vroeg in den morgen, vóór nog de zon was verrezen, wandelde ik met mijnen gastheer het dorp uit; maar reeds toen zagen wij ouden en jongen, mannen en vrouwen, jongens en meisjes, vóór en achter ons, denzelfden weg volgen naar het veld, dat dezen dag geoogst zou worden. Allen hadden een klein rond mesje, aan een korten houten steel bevestigd, bij zich. De vrouwen droegen het soms in het opgebonden haar, de mannen meestal voor in den gordel. Dat werktuig neemt de plaats in van den sikkel bij onze landbouwers. Want niet, gelijk op onze velden, slaat dáár de krachtige hand van den maaijer de scherpe seis in het rijpe koorn. Halm voor halm wordt in Indië de aar van den stengel gesneden. 't Grootste gedeelte van het stroo blijft op den akker staan, en als de oogst is afgeloopen, wordt het vee op de velden gelaten, om zich aan dat achtergebleven stroo te vergasten. Van daar, dat ook het gansche dorp, niemand uitgezonderd, aan den oogst deel neemt. Niemand, dan de zeer jonge kinderen en een enkele zieke en stokoude, is achtergebleven, 't Gansche dorp is ledig. Allen zijn naar het veld. En allen deelen in de

vruchten, die zij helpen inzamelen. Ieder ontvangt een vijfde gedeelte van 't geen hij dien dag gesneden heeft, als loon voor zijnen arbeid, en met dat vijfde gedeelte keert hij 's avonds huiswaarts; terwijl de eigenaar de vier overige vijfde deelen in zijne koornschuur bergt. Zoo wordt, door dezen gemeenschappelijken arbeid, de taak verligt, maar zoo zijn ook de armen en zij, die geene velden bezitten, in de gelegenheid, om zich, althans voor een tijd lang, van hun hoofd voedsel te voorzien.

Aan dit oogstfeest had ik het te danken, dat ik Kamisa, de schoone dochter van mijnen gastheer, mogt zien. 't Is bekend, dat in het Oosten de toestand der vrouwen anders is dan in een Christenland. Ook op Java wordt het jonge meisje zooveel mogelijk aan aller oogen onttrokken en in de ouderlijke woning opgesloten gehouden. Eerst na haar huwelijk verschijnt zij in 't openbaar. Slechts bij ééne gelegenheid wordt op dien regel eene uitzondering toegelaten. Als de tijd van den oogst daar is, neemt ook zij deel aan de algemeene vreugde. Van daar dat Kamisa hare ouders vergezelde naar het veld.

Wij zijn aan den onafzienbaren akker gekomen, waarvan de rijsthalmen dien dag moesten gesneden worden. Nog altoos stroomen de ingezetenen derwaarts. Gij ziet hen, zonder uitzondering, in lange rijen achter elkander gaan, nimmer naast elkander; de meisjes en vrouwen voorop en de vader des gezins de rij sluitende. En reeds heeft zich eene talrijke menigte tusschen het opeengegroeide koorn van den akker verspreid; zij hebben hun dagwerk begonnen; met de vlugge hand en het scherpe mesje scheiden zij de rijpe airen van den stengel. 't Is een feestdag en toch hoort gij geen luidruchtig gezang of gejoel en getier. Zelfs in hunne vreugde leggen de Javanen den ernst, de kalmte en waardigheid van hun karakter niet af. Een vriendschappelijk gekout, een gulle lach, dien de kwinkslag van een spotvogel zijnen buren afperst - overigens een stil genot.

Ook de jeugd neemt de strengste regelen der welvoegelijkheid in acht. En toch, 't is de eenige dag van het jaar, dat de eene helft dier jeugd de andere ontmoet - kunt gij het haar ten kwade duiden, dat zij van die gelegenheid gebruik maakt, om teedere banden aan te knoopen? En zij doet het zoo bescheiden, zoo ingetogen! Zie maar eens de dochter van mijnen gastheer. Mij dunkt, niemand kan haar

zien, of hij moet erkennen, dat er ook Javaansche ‘schoonen’ zijn, al komt hare kleur niet geheel overeen met de eischen, die wij in Europa aan schoonheid stellen. Zij had eene ranke gestalte, en hoewel in geen keurslijf gekneld, hoewel slechts een los, bijna vormloos kleed haar bedekte, toch kwamen de fraaiheid der leest, de sierlijkheid der vormen, de bevalligheid der welgemaakte leden op eene treffende wijze uit. De donkere oogen schitteren zoo. dikwijls ze u aanstaren, ofschoon ze meestal zedig zijn neêrgeslagen. Het gelaat heeft eene onbeschrijfelijke uitdrukking van vriendelijkheid en lieftalligheid, vermengd met eene schuchterheid en bedeesdheid, die betooverend mogen heeten. De rijke, zwarte, lange lokken zijn in een zwaren bundel, niet zonder eenige koketterie, op het achterhoofd zaamgebonden. Zoo dikwijls de fijne lippen zich tot een lach vaneenscheiden, treden twee heerlijke rijen tanden te voorschijn, die als zooveel kleine, helderwitte, ivoren parelen u tegenblinken, en die u op nieuw het afschuwelijk gebruik doen verwenschen, dat op den trouwdag de bruid verpligt, om dit prachtige geschenk der natuur door een vijl te misvormen en, door het sap van den granaatappel of eenig ander bijtend vocht, in zooveel zwarte bouwvallen en walgelijke overblijfselen te herscheppen.

Naauwelijks waren wij op den akker gekomen, of onmiddelijk had de schoone Kamisa hare taak begonnen; - maar op welk eenen afstand bevindt zij zich nu reeds van ons verwijderd, midden in het veld! Ongemerkt heeft zij die tusschenruimte al oogstende afgelegd. Midden in deze koornzee wordt bijna hare halve lengte door de hoogopgeschoten halmen bedekt, en toch heeft zij in die zee, zonder dat het iemand in 't oog viel, naar één vast punt haren weg weten te vinden. En even ongemerkt, even toevallig, schijnt een Javaan, van eene fiere en forsche gestalte, met een innemend voorkomen, en slechts een paar jaren ouder dan zij, ofschoon hij van eenen geheel anderen kant begon, in de rigting van dezelfde plek, waar zij zich thans ophoudt, al padi snijdende te zijn voortgegaan. Beiden houden geen oogenblik op met hunnen arbeid; aan de rappe handen wordt geene rust hoegenaamd gegund; zij slaan geene enkele air over - en toch kunt gij zien, dat beider harten elkander eveneens genaderd zijn, dat men elkander verstaat, al verbiedt de welvoegelijkheid te spreken.

- ‘Wie is die jonge man?’ vroeg ik aan het dorpshoofd, terwijl ik naar den buurman van Kamisa wees.

- ‘Dat is Drono, de zoon van een mijner goede vrienden, een der meest gegoede ingezetenen van het dorp,’ was het antwoord.

Ik had op de lippen hem te voorspellen, dat die jongeling nog eens in nadere betrekking tot hem zou komen - maar ik bedacht bij tijds, dat ik tot een Javaan sprak, die zulk eene toespeling niet zeer betamelijk zou vinden.

Nog eenige oogenblikken vertoefde ik bij dit stille, landelijke feest. Het dorpshoofd bleef aan mijne zijde en hield mij aan den zoom van het padi-veld, waar ik mij had nedergezet, trouw gezelschap.

- ‘Ik zal u moeten verlaten,’ riep ik hem eindelijk toe, ‘ofschoon ik het noode doe; want dit tooneel behaagt mij, en uwe gastvrijheid heeft mij verkwikt.’

Met deze woorden stond ik op om den terugtogt aan te nemen. Tot antwoord zette zich het dorpshoofd voor mij neder op den grond, bragt zijne handen eerst aan mijne knieën, en toen, tegen elkander gedrukt, aan zijn gelaat. Dat was de soembah (eerbiedige groet), waarmede hij mij vaarwel zei.

Zoo verliet ik hem en de zijnen, en vervolgde ik mijne reis over Java.

Vijf jaren later bevond ik mij in eene geheel andere streek van hetzelfde eiland. Slechts weinige uren van Batavia verwijderd, verheffen zich twee hooge kegelbergen. Het donkerblaauw, waarin deze, met eeuwenoude bosschen bedekte zuilen gehuld zijn, deed onze eerste zeevarenden reeds van hen spreken als van de ‘blaauwe bergen.’ Dagelijks, vooral in den vroegen morgen, lachte dat heerlijke blaauw mij vriendelijk toe en scheen mij naar de natuurwonderen, die het in zijn schoot verbergt, met bijna onwederstaanbare tooverkracht tot zich te trekken. Zóó helder, zóó doorschijnend, zou ik bijna zeggen, was, vooral in de westmoeson, soms de dampkring, dat ik de diepe kloven en ravijnen, waarmede hunne ruggen doorploegd zijn, duidelijk kon onderscheiden, en dat ik de rookwolken kon zien, die uit den

gapenden krater van één dier reuzen onophoudelijk opstijgen.

In de maand November van het jaar 1845 viel mij het voorregt ten deel, één van deze tweelingen, die den naam van ‘Salak’ draagt, te bestijgen, ten einde de prachtige natuurverschijnselen, die zijne westelijke helling aanbiedt, van nabij te bezien en te bewonderen.

Wij hadden in een opgeslagen tijdelijk verblijf aan den voet van den berg, maar toch reeds op eene hoogte van 1700 voet boven de zee, den nacht doorgebragt. Door stortregens, zoo zwaar als men ze alleen tusschen de keerkringen bijwoont, was de natuur verkwikt en verfrischt, ofschoon zij het terrein voor onzen togt niet zeer geschikt hadden gemaakt. De zon had echter, met zijne gouden stralen, de wolken verdreven, en in den liefelijken koelen morgenstond bestegen wij moedig onze paarden, om eenen togt te beginnen, waarvan wij ons het vermoeijende en afmattende niet ontveinsden.

In den aanvang was de helling bijna onmerkbaar. Door koffijtuinen slingerde ons pad, en het geboomte, dat hier geplant was, om den koffijheester schaduw te geven, bood ook ons een verkwikkenden lommer. Maar niet lang duurde die plezier-rid. Weldra rees het terrein zigtbaar en moesten wij steile hoogten beklimmen. Alle kultuur, ieder spoor van menschelijken arbeid hield op, en de wildernis, waar de natuur despotisch gebied voert, ontving ons in haren schoot. En die wildernis had in den beginne een eigenaardig karakter. Wij traden een donker bamboe-bosch in, nog in zijne oorspronkelijke gedaante, gelijk het hier sedert eeuwen prijkte, in zijne volle kracht en schoonheid. Uit de digte stoelen schoten de forsche halmbundels soms tot eene hoogte van zestig voet. Met hunne sierlijk gebogen toppen en lange, spigtige, groene bladeren, vormden zij stille gangen, waar geen enkele zonnestraal en slechts ter naauwernood een weinig licht kon doordringen. Nooit heb ik in de natuur treffender overeenkomst gezien met onze oude Gothische kerken, en indien deze stijl der bouwkunst een Indischen oorsprong had, zou 't bij mij vast staan, dat deze groene gewelven van den Salak ze hadden geinspireerd. De berg, dien wij beklimmen, is, van eene hoogte van 2400 tot 3000 voet, met een gordel van zulke aloude oorspronkelijke bamboe-bosschen bedekt. De weg door deze donkere, geheim-

zinnige en ons eene kille huivering aanjagende gangen, werd zoo steenachtig, zoo steil en op sommige plaatsen, door de bladeren, die er jaar in jaar uit zonder tusschenpoozen op vallen, zoo week en moerassig, dat de reiziger genoodzaakt is zijn paard hier achter te laten.

Er was voor gezorgd, dat wij daartoe gelegenheid hadden. De landheer van een landgoed, dat een groot gedeelte der helling van den Salak beslaat, en die ons in alle opzigten behulpzaam was geweest voor 't geen wij op dezen togt behoefden, had ook gezorgd, dat zich hier eenige inlanders of koeli's bevonden, om ons in het bestijgen van den berg bij te staan. Zij zaten ons aan den kant van het pad, achter en tusschen de bamboe-stoelen, reeds te wachten. Eenigen zorgden voor de paarden, de anderen vergezelden ons.

Ongemerkt hadden wij weldra het bamboe-bosch verwisseld met een digt begroeid, bijna ondoordringbaar woud. Reusachtige boomen verheffen zich overal in tallooze menigte, met stammen van eenen verbazenden omvang, met een bladerenkruin zoo digt en vol, dat een aaneengeschakeld gewelf zich hoog boven onze hoofden scheen te vormen. Wilt gij weten, welke woudreuzen het zijn? Stel u dan voor, dat bij voorbeeld de rasamala, de koning van dit woud, zijn stam lijnregt tot eene hoogte van 90 of 100 voet omhoog schiet en zich dan eerst in takken verdeelt; stel u voor, dat hij daar, op eene hoogte van 90 of 100 voet, in eene kegelvormige lofkroon overgaat, waarvan de bovenste spits weder van 50 tot 80 voet hooger is, dan het punt, waar de takken beginnen; stel u voor, dat alzoo de hoogte van den ganschen boom van 140 tot 180 voet bedraagt; stel u voor, dat de kruin van een onzer grootste eiken of beuken, tusschen deze Indische woudreuzen geplaatst, nog verre zou blijven beneden het punt, waar hunne takken een aanvang nemen; stel u voor, dat het loofgewelf van de rasamala dien eik zou overschaduwen en zich nog 50 of 60 voet boven hem verheffen; stel u dat alles voor, - en gij kunt u eenig begrip vormen van al het stoute en majestueuze dezer prachtige boomen.

't Is overal groei en bloei en leven in dit woud. Boven uwe hoofden prijkt eene nieuwe, vreemde, phantastische wereld van planten en bloemen, zoo geheel verschillende in gedaante, kleuren en vormen van alles, wat gij ooit in lusthoven en bloemwaranden hebt aanschouwd. *Op* de tak-

ken en stammen, soms tot 100 voet boven de oppervlakte van den bodem, heeft eene nieuwe bloemenwereld zich gevormd; *uit* die takken en stammen trekt zij haar voedsel en hare krachten. De prachtigste en meest schitterende kleuren, de bevalligste en liefelijkste vormen, de rijkste verscheidenheid heerschen in deze zonderlinge bloemenwereld om en boven ons[1].

Maar geloof niet, dat deze vorsten der wildernis, met hunne rijke bloemenbekleeding, hier alleen gebied voeren. Tusschen hunne loofkroonen en den bodem leven en groeijen en bloeijen weder millioenen en millioenen andere boomen en struiken en heesters en planten en kruiden. Zij vormen een ondoordringbaar kreupelhout van twijgen en bladeren. Er is geene ledige ruimte; iedere plek wordt ingenomen; elke opening, hoe klein ook, is onmiddelijk aangevuld. Wel was er een pad aangelegd door die, bijna steil oploopende, groene borstwering, maar in zeer korten tijd is zulk een pad weêr toegegroeid. Daarbij had de regen den grond doorweekt of glad gemaakt. Verwondert het u, dat het eene geweldige inspanning kostte, om door dezen doolhof heen te dringen en op te klimmen?

Een der Javanen, die ons vergezelden, bleef gestadig digt bij mij. Hij sloeg met zijn kapmes takken en struiken weg, om mij een doortogt te banen; hij wees mij de beste plekjes aan; hij ondersteunde mij zelfs op bijzonder moeijelijke plaatsen, met eene oplettendheid en bezorgdheid, alsof hij verantwoordelijk was voor mijn behouden aankomst. Toen ik gedurende bijna een uur dezen strijd tegen de groeikracht en de steilte van den berg en tegen den weeken gladden grond had voortgezet, zette ik mij voor een oogenblik, uitgeput en hijgende van vermoeijenis, op den bodem neder.

- ‘Wij zullen hier een oogenblik rusten!’ sprak ik zuchtende tot mijn leidsman.
- ‘Gelijk gij beveelt, Mijnheer!’ was zijn antwoord. Die stem kwam mij bekend voor. Ik wierp een meer

1 De lezer, die eenige uitstekend schoone voorstellingen van deze planten en bloemen (orchideën) verlangt te zien, heeft daartoe thans gelegenheid door de uitgave van een werk, getiteld: ‘Illustrations d'Orchidées des Indes Orientales’. 't Is een der fraaiste plaatwerken, die de Nederlandsche pers heeft geleverd. De eerste aflevering ziet daarvan het licht bij den Heer C.W. Mieling, te 's Gravenhage.

opmerkzamen blik op den koeli. Die trekken wekten eene flaauwe herinnering bij mij op. Maar men ziet op Java zoo veel Javanen; wie kan die allen onthouden? Meer werktuigelijk, dan uit belangstelling, zeide ik:

- ‘Mij dunkt, man! ik heb u meer gezien!’

- ‘'t Is wel mogelijk, Mijnheer!’ hernam de Javaan in gebogen houding en met het hoofd ter aarde gekeerd.

Nu wist ik nog evenveel. Maar wat bekreunde ik mij ook verder om dien dommen koeli?

- ‘Kom aan!’ riep ik hem toe, ‘wij moeten weder verder!’

En op nieuw begon de togt door de wildernis. Weldra werd zij afgebroken door eene vallei, waar de kracht der vegetatie aanmerkelijk minder was. Steenmassa's en blokken van verweerde en ontbonden trachyt bedekten hier en daar den bodem. De zwavellucht en het grijsachtige dorre aanzien der geheele streek droeg de duidelijkste kenmerken, dat hier eenmaal vulkanische werkingen hadden plaats gegrepen. Verscheidene oude kale boomstammen stonden voor een deel nog regtop; sommigen waren onder de bouwvallen van ingestorte rotsmassa's half bedolven; anderen lagen verschroeid en verbrand op den bodem. Op een der laatsten zette ik mij neder, om deze plek naauwkeuriger in oogenschouw te nemen, en mijn trouwe geleider plaatste zich, niet verre van mij, op den grond. Weer viel mijn blik onwillekeurig op hem. Daar werd plotseling mijne herinnering helder.

- ‘Wel, ik ken u!’ riep ik den koeli toe; ‘gij zijt het dorpshoofd van Krandogan!’

- ‘Neen, Mijnheer!’ antwoordde eene holle stem, die, hoe ook bedwongen, uit een bewogen gemoed scheen voort te komen.

- ‘Uwe ontkenning baat niet! Ook als een arme koeli, en hoe ook verouderd en vermagerd, toch herken ik u. Hoe komt gij, het hoofd van een aanzienlijk dorp in 't hart van Java, hoe komt gij in dien toestand, hier in dit gebergte?’

- ‘Ongelukken! vreeselijke ongelukken hebben mij getroffen!’

- ‘En uwe vrouw?’

- ‘Dood, Mijnheer!’

- ‘En uwe dochter?’

- ‘Dood! alles dood! alles weg en verloren! en ik zwerf alléén door de wereld!’

- ‘Wat vreeselijk lot!’ zeî ik, getroffen door de stille wanhoop, die uit zijne houding en zijne woorden sprak. ‘Kom, verhaal mij uwe ongelukken, terwijl wij onzen togt vervolgen!’

Toen wij deze overblijfselen eener vroegere vulkanische werking voorbij waren, omringde eene wildernis ons weder, even vol en digt als vroeger. Maar het kostte minder inspanning, om er door heen te dringen, omdat onze weg nu meer om den berg scheen te slingeren en dus minder opwaarts liep. Van deze gunstige gelegenheid maakte ik gebruik, om mijnen armen leidsman te bewegen, 't een en ander van zijne rampen te verhalen. Noode deed hij het.

- ‘Ach, Mijnheer! verschoon mij,’ zeide hij. ‘'t Is beter, dat ik er over zwijg.’

- ‘Maar, ik verlang dat nu eenmaal. Ik wil weten, hoe gij hier komt.’

- ‘'t Is goed, Mijnheer!’

- ‘Gij waart zoo gelukkig, toen ik bij u was; ik verliet u, zoo rijk gezegend.’

- ‘Dat zelfde oogstfeest, dat gij bijwoondet, was mijn ongeluk. Weinige uren nadat gij ons verlaten hadt, kwam een Javaan van hooge geboorte toevallig langs ons dorp. Hij zag Kamisa, mijne dochter, toen wij huiswaarts keerden - en van dat oogenblik begon mijne ellende en mijn ondergang. Maar, nog eens, Mijnheer! ik bid u, vergun mij er over te zwijgen! Nergens ben ik veilig voor dien vreeselijken man. Zijne wraak zou mij ook hier vervolgen.’

Hij zweeg. Ik zag den angst op zijn gelaat, en meende op eene nadere verklaring voor 's hands niet te mogen aandringen.

Altoos trokken wij verder door het digte woud. Overal boomen en heesters en bloemen; overal het eeuwige groen en het frissche leven; overal de eerbiedwaardige stilte onder het hooge bladerengewelf, nu en dan slechts afgebroken door het ruischen van eene beek en 't gekweel van een vogel.

Maar zie! daar zijn plotseling, als door een tooverslag, al die boomen en heesters en bloemen verdwenen, en wij staan voor eene plaats, die ons een vreeselijk beeld van vernieling en verwoesting aanbiedt en dreigend ons aangrijnst met al

de woede, die de hevigste werking der natuur kan ten toon spreiden. Wij staan voor eene vallei van omstreeks ééne mijl in omvang. In die vallei verheffen zich zuilen van trachyt en hooge rotsklompen en ontzettende steenbrokken. Ze zijn gescheurd door breede kloven en diepe spleten. Hier en daar wordt de tusschenruimte ingenomen door een verkoolden boom, een verbranden boomstam en eene enkele dennenstruik, wier half verzengd en treurig groen akelig afsteekt bij deze algemeene verwoesting. En uit al die scheuren en gaten en kloven en spleten, en langs al die zuilen en rotsblokken en steenmassa's dringen sissend en kokend en bruischend tallooze digte en donkere rookkolommen. Met donderend geweld baant het gaz, door het onderaardsche vuur gevormd, zich naar buiten een weg. Met oorverdoovend geraas, als van honderd stoomketels, breken de elastieke vloeistoffen, water en modder en damp, door elke opening, en vormen, door eene alles vernielende kracht, nieuwe scheuren en spleten, en houden deze vreeselijke vallei in eenen altoosdurenden staat van verwoesting en omkeering. Sommige dier fumarolen schijnen voor eenige sekonden uitgeput en in rust; 't is een verraderlijke rust; want met verdubbelde woede spuwen ze, sissend en fluitend, de kokende massa's weder omhoog. Hier zijn de dampen, op 't oogenblik dat ze worden uitgebraakt, onzigtbaar, maar aan de koude atmospheer blootgesteld, verdikken ze plotseling tot zwarte wolken. Daar borrelen en schuimen plassen van een melkachtig water door de vereenigde kracht van hitte en gazontwikkeling. Ginds stort een steenhoop daverend neêr, en verheft zich een nieuwe rookkolom uit nieuwe kloven en afgronden;

> En 't kraken gelijk van verren donder,
> Dreunt, loeit het en raast het en huilt het van onder.
> En kokend als 't water, met vuurgloed in kamp,
> Dus gist het en sist het dooreen.
> En 't schuim stuift ten hemel in dwarlenden damp,
>
> En het rust niet van borlen en wellen en braken,
> Als spuwde de vuurgloed een zee uit zijn kaken.

Maar als de wind de rookkolommen, die uit deze vreeselijke vallei opstijgen, voor een oogenblik uiteenjaagt, dan

ziet gij aan hare overzij den trotschen berg, die zich nog 3000 voet hooger, stil, roerloos, majestueus verheft. Onmiddelijk aan den rand dezer barre huiveringwekkende vlakte, begint weêr het frissche, altoos jeugdige groen der bosschen, en het bedekt met bloei en leven alle hellingen en kammen en zijden, zoo ver uwe oogen reiken. Met kalme waardigheid schijnt die reus op dit oord der verwoesting neder te zien. Hoe ook de vuurgloed zijne ingewanden moge schokken en verteren, onwrikbaar staat hij daar en fier verheft hij de gekroonde kruin ten hemel.

't Is de solfatara van den Salak, waarop wij een blik hebben geworpen; 't is eene vulkanische uitbarsting in de westelijke zijde van den berg, op eene hoogte van 4000 voet boven de zee. Meer dan waarschijnlijk is zij in het jaar 1699 ontstaan. Toen althans, in den nacht van den 4den op den 5den Januarij, greep hier eene ontploffing plaats, vergezeld van schuddingen en aardbevingen, van donder en bliksem, die de geheele landstreek met angst en siddering vervulde, en die zelfs te Batavia, op eenen afstand van meer dan 14 uren, bijna alle muren deed scheuren en vele ongelukkigen onder de puinhoopen van ingestorte woningen deed omkomen.

Vervuld van eerbied, ontzag en bewondering, verlieten wij deze onvergetelijke vallei en namen de terugreis aan. Zij was vrij wat gemakkelijker dan het bestijgen van den berg, en zij werd mij bovendien niet weinig bekort door mijnen ouden vriend, het dorpshoofd van Krandogan, die zich al spoedig ongemerkt weder in mijne nabijheid had gedrongen. Behoef ik u te zeggen, dat mijne belangstelling in den ongelukkige grooter werd? Behoef ik u te zeggen, dat ik thans met vrij wat meer opmerkzaamheid hem gadesloeg, dan vóór ik wist, wie deze arme koeli was? Al had hij een afkeer van het verhaal zijner rampen, al scheen eene vernieuwde herinnering zijner tegenspoeden hem smartelijk aan te doen, toch zag ik, dat hij, in weêrwil van zich zelven, naar mij toegetrokken werd en hij behoefte gevoelde aan vertrouwelijkheid jegens iemand, van wien hij althans eenige sympathie ondervond. Hij wilde niet, maar hij moest spreken; hij moest zijn gemoed uitstorten. Daarom herhaalde ik nog eens mijn verzoek, toen wij beide, van mijne andere reisgenooten verwijderd, ons weder in de eenzaamheid der wildernis bevonden. En nu kostte het mij niet veel

moeite, hem over te halen. Hij gaf mij een verhaal van zijne lotgevallen, zijne rampen en zijn lijden, zóó treffend en roerend, dat het mij nimmer uit het geheugen is gewischt. Ik zal 't u mededeelen. Misschien zullen sommigen, die van geene verdrukking der inlandsche bevolking in Indië willen hooren, u trachten diets te maken, dat ik geen getrouwe referent ben, dat ik overdrijf, dat ik valsche voorstellingen geef van toestanden, die niet mogelijk zijn. 't Is de gewone taktiek der verdachtmaking, menigwerf op mij toegepast, soms niet zonder goed gevolg. Toch zou 't mij leed doen, indien thans dergelijke inblazingen ingang bij u vonden; niet zoozeer omdat ik mij zelven bewust ben, dat de eenige verdienste van al wat ik schrijf de waarheid is mijner schilderingen; maar omdat ik zoo gaarne bij de Nederlandsche natie de overtuiging wilde vestigen, dat het hare roeping en haar pligt is, om eene beschermende hand uit te strekken over het goede volk, dat voor haar plant en oogst, arbeidt en zwoegt, en dat bovendien nog overgeleverd is aan de barbaarsche willekeur van zoo velen.

De aanzienlijke Javaan, die op het oogstfeest Krandogan voorbijtrok, behoorde tot die magtige inlandsche familiën op Java, aan wie het, ook onder ons bestuur, nog altoos mogelijk blijft, de arme bevolking te knevelen, uit te zuigen en te plunderen. Zij beschouwen de arbeidende klasse als het middel, waardoor zij moeten leven en genieten. Zij nemen den landbouwer af wat hun goed dunkt, en deze onderwerpt zich gewoonlijk uit vrees voor erger. Zij zijn de parasiten, die de beste sappen uit den boom zuigen.

't Was tegen het vallen van den avond; de gelukkige dorpelingen keerden huiswaarts, allen beladen met de bossen padi, die, als het vijfde gedeelte van hunnen oogst, tot loon voor den arbeid hun waren ten deel gevallen. Allen waren in de genoegelijkste stemming en koutten en schertsten, terwijl ze in lange rijen voorttrokken. Ook de schoone Kamisa en hare ouders maakten een deel uit van den stoet. Maar naauwelijks zagen zij den grooten Heer met eenige volgelingen, allen te paard, hen naderen, of eensklaps heerschte overal eene doodelijke stilte. In een oogenblik was het breede voetpad ledig, want allen zonder onderscheid verlieten het, drongen zich aan den kant van den weg in de struiken of

het koorn, hurkten neder, bogen het hoofd of keerden het af, en bleven onbewegelijk in die houding, tot de stoet voorbij was getrokken. Die ontvangst valt den grooten en hoofden op Java altijd te beurt, wanneer zij lieden uit het volk op den weg ontmoeten. Is angst of eerbied de drijfveêr van dit huldebetoon?

De trotsche Javaan en zijn gevolg trokken voorbij de op den grond gebogen dorpelingen, zonder eenige notitie van hen te nemen. Maar toen hij de plek naderde, waar het dorpshoofd en zijne familie nederhurkten, toen zijn oog toevallig op de schoone Kamisa viel, toen hield hij zijn paard een oogenblik in, wierp gloeijende blikken op het bevende meisje, sprak eenige woorden tot den man, die onmiddelijk achter hem reed, en vervolgde daarop zijnen weg.

Ik had goed gezien, toen ik tusschen Drono, den jongeling, die digt in de nabijheid van Kamisa de halmen sneed, en tusschen haar eene teedere verstandhouding meende te bespeuren. Weinig dagen later ontving het dorpshoofd een bezoek van zijnen vriend, den vader van Drono, vergezeld van zijnen zoon. Naauwelijks waren zij gezeten, of Kamisa bragt, op bevel van het dorpshoofd, den geliefkoosden betel met al wat er bij behoort bij de gasten, zette die, zonder een enkel woord te spreken, voor hen neder en verwijderde zich, zwijgend als zij gekomen was. Na een kort gesprek over onverschillige onderwerpen, namen de beide bezoekers afscheid en vertrokken.

Maar dat bezoek had voor Drono en Kamisa eene diepe beteekenis. Langs allerlei zijwegen had de jongeling zijnen vader bekend gemaakt met zijne liefde voor de dochter van het dorpshoofd. Een der vrienden van het huis had zich, op hun verlangen, naar de woning van het dorpshoofd begeven, om op even bedekte wijze te vernemen, of hij genegen was zijn kind aan Drono af te staan. En op het gunstig antwoord volgde nu dit bezoek. Dergelijke formaliteiten worden *altoos* in acht genomen. Al handelt de vader ook, gelijk hier, onder den invloed van zijnen zoon, toch moet het den schijn hebben, alsof de keuze van de aanstaande bruid alléén van hem uitgaat. En het nu afgelegde bezoek had de strekking, om den jongeling gelegenheid te geven, het meisje der keuze van zijnen vader te zien. Al wist de vader ook, even goed als wij het weten, dat Drono de schoone Kamisa reeds vroeger gekend had dan hij zelf,

toch moesten de vormen worden in acht genomen, toch moest de jongeling in de gelegenheid worden gesteld, om het meisje *voor het eerst* te zien. Al wist de vader ook, even goed als wij het weten, wat het antwoord zou zijn, toch moest hij, van 't bezoek te huis gekomen, met de meeste Javaansche deftigheid en ernst, aan Drono het doel van dat bezoek bekend maken en hem vragen, hoe hij dacht over het meisje dat hij gezien had.

Maar waar zou het heen, indien ik al de pligtplegingen en ceremoniën, die, volgens de voorschriften der Javaansche etiquette, bij eene verloving worden in acht genomen, breedvoerig wilde beschrijven; ik bepaal mij eenvoudig tot het berigt, dat Drono en Kamisa de gelukkigste menschen der wereld waren, omdat zij 't vooruitzigt hadden, weldra vereenigd te worden.

Bijna gelijktijdig met het bezoek van Drono's vader, ontving het dorpshoofd nog een bezoek. Een der vertrouwden van den aanzienlijken Javaan, die zijne dochter op het oogstfeest gezien had, meldde zich bij hem aan en bragt hem, uit naam van zijnen meester, de heugelijke tijding, dat deze aan de schoone Kamisa de uitstekende eer wilde bewijzen van haar eene plaats in zijnen harem toe te staan.

Als een donderslag troffen die woorden het dorpshoofd - maar hij zweeg, met het hoofd ter aarde gebogen. Toen hij niet onmiddelijk zijne vreugde betuigde over de onderscheiding, die hem en zijn huis te beurt viel; toen de toestemming, luide maar eerbiedig uitgesproken, achterwege bleef; toen was de zendeling verontwaardigd over het bewijs van minachting jegens zijnen heer. Hij eischte op gebiedenden toon, dat de vader zijne dochter zou afstaan.

Wat zou die vader doen? Het geluk van zijn kind verwoesten? Zijn éénig kind, dat hij lief had als den appel zijner oogen, prijs geven aan de luimen en de genade van eenen hardvochtigen wellusteling? Hij wist, aan welke gevaren hij zich bloot stelde; maar 't was hem niet mogelijk, dit bevel te gehoorzamen. Hij trachtte tijd te winnen; hij onderwierp zich nederig; hij ‘kuste het stof der voeten van den grooten heer;’ zijne wenschen waren voor hem zoo vele bevelen - maar hij verzocht eenige dagen uitstel. Hij betuigde zijne onderdanigheid, zijnen eerbied, zijne gehoorzaamheid, en hij beloofde, dat, als zekere pligten, door het gebruik of het bijgeloof geëischt, zouden vervuld zijn, Kamisa bij den

Javaanschen groote, die haar deze eer bewees, zou worden gebragt.

Maar toen de vertrouwde met dit antwoord vertrokken was, liet het dorpshoofd onmiddelijk aan den vader van Drono weten, dat hij verlangde binnen acht dagen het huwelijk hunner kinderen voltrokken te zien. Voorwendsels gaf hij op als de reden van dezen spoed; de ware reden verborg hij diep in zijnen boezem. Met dien knagenden worm aan het hart, woonde hij al de plegtigheden en de feestvreugde bij, die het voltrekken van een Javaansch huwelijk kenmerken. En toen eindelijk de vereeniging der jongelieden werd ingezegend met de sakramentele woorden: ‘o God! vereenig gij den man met de vrouw, zoo als Gij het water met den daauw vereenigt!’ toen was het alsof hem het harte brak en een zware last hem drukte, en het geluk van zijn leven voor altoos verloren ging.

Vreeselijk was de woede van den Javaanschen edelman, toen hij hoorde, hoe hij misleid was. Gedwarsboomd in de voldoening van zijn hartstogt, beleedigd in zijn trots, zwoer hij zich bloedig te zullen wreken.

Het dorpshoofd had altoos een voorbeeldigen ijver in de waarneming zijner bediening aan den dag gelegd. Strikt regtvaardig was hij in de verdeeling der lasten onder zijne dorpsgenooten, en nimmer ontbrak het geringste aan de uitvoering der bevelen, die hem gegeven werden. Nooit ontbrak er iets aan de som der landrente, die zijne gemeente moest opbrengen; nooit eigende hij zich iets toe van 't geen zijnen ingezetenen behoorde. Maar nu werden allerlei valsche beschuldigingen tegen hem ingebragt, niet door zijne dorpsgenooten, maar door een weefsel van kuiperijen en intrigues, waarvan hij den bewerker maar al te goed kende, 't Kostte de magtige hand, die hem vervolgde, niet veel moeite, de Europesche ambtenaren te misleiden en een slagtoffer, zoo gering als een dorpshoofd, te treffen. Hij werd uit zijne betrekking ontslagen.

Nu, die miskenning en vernedering getroostte hij zich gemakkelijk. Ook in nederiger en armoediger staat leefde hij met zijne vrouw en dochter en schoonzoon gelukkig in de eenvoudige woning. Daarom eischte de wraakzucht andere offers, bloedige voldoening.

Op zekeren nacht werd het huis van den armen vervolgde door een vijftal onkenbaar gemaakte booswichten overvallen.

Toen hij door 't geraas uit zijnen slaap werd opgewekt en vóór hij nog regt tot bezinning was gekomen, wierpen twee hunner zich woedend op hem en bragten hem zware wonden aan het hoofd toe, zoodat hij bedwelmd weder nederzeeg. In dien toestand bleef hij geruimen tijd liggen - o, ware hij nimmer ontwaakt! Eindelijk keerde zijn bewustzijn terug. De dag was reeds aangebroken. Hij bemerkte, dat hij lag te baden in zijn bloed; maar hij dacht niet aan zich zelven, hij dacht alléén aan zijne dierbare panden. Eene onbeschrijfelijke angst maakte zich van hem meester. Met moeite rigtte hij zich op, en wat vond hij? Afschuwelijk schouwspel! Allen dood, allen op de wreedaardigste wijze vermoord!

Nog was de booswicht niet voldaan, en duizenderlei middelen staan den Javaanschen hoofden en grooten ten dienste, om hun moedwil aan het weêrlooze volk te koelen. Wel was het dorpshoofd vernederd, wel was er een bloedbad in zijne woning aangerigt, wel was hij van al wat hem dierbaar was beroofd, maar hij zelf, hij leefde nog in vrijheid en ongedeerd. Daar moest een einde aan komen. Zoolang hij leefde, moest hij bloeden en sidderen onder de hand van den man, wien hij zijne dochter had durven weigeren.

Naauwelijks van zijne wonden hersteld, werd het afgezette dorpshoofd beschuldigd van medepligtigheid in het smokkelen van opium, eene der zwartste misdaden op Java. Het Gouvernement verpacht jaarlijks het regt van dat heulsap te mogen verkoopen, en al wie maar zekere geringe hoeveelheid daarvan in zijne woning heeft, is strafschuldig. Niets is gemakkelijker, dan te bewerken dat men bij hem, dien gij treffen wilt, die hoeveelheid ontdekt. Zij werd ook bij het dorpshoofd gevonden; hij werd gevangen genomen, en hoe volkomen onschuldig hij mogt wezen, hij zou eene veroordeeling tot eenige jaren kettingstraf niet zijn ontgaan, indien 't hem niet gelukt was te ontvlugten.

Na dien tijd zwierf hij, als een ellendeling en vagebond, overal rond. Thans was hij, sedert eenige weken, wel honderd vijftig uren van zijn geliefd Krandogan verwijderd, op een landgoed, aan den voet van den berg, dien wij beklommen hadden, als daglooner of koeli werkzaam.

- ‘Maar dat is afschuwelijk!’ riep ik verontwaardigd uit, toen de arme man zijn verhaal geeindigd had. ‘Dat schreeuwt om wraak! Volg mij naar Batavia, ik zal u regt verschaffen!’

- ‘En kunt gij mij mijne dochter, mijn dierbaar eenig kind, kunt gij mij mijne vrouw, kunt gij mij mijn verloren geluk ook teruggeven?’ vroeg hij met wanhoop en vertwijfeling in zijne stem en op zijn gelaat.

- ‘Toch kan ik u misschien weder kalmte en zielsrust bezorgen. Toch kan ik veelligt bewerken, dat gij veilig in uw geboorteoord kunt leven.’

- ‘Neen, Mijnheer!’ was zijn antwoord, terwijl hij angstig rondkeek. ‘Ik bid u, zeg aan niemand wat ik u heb toevertrouwd. Gij kunt mij niet helpen; niemand kan mij helpen; dat is mijn noodlot; daartoe ben ik geboren; voor mij is geen troost, geen hoop, geen verwachting in eeuwigheid!’

Ik heb u gebragt in een dorp en op een berg van Java. Ik heb een paar zachte en liefelijke, een paar trotsche en verheven natuurtooneelen van dat heerlijke eiland geschilderd. Ik heb u een enkelen vlugtigen blik doen werpen op het geluk en op den geesel der Javaansche maatschappij. Heb ik geen regt, wanneer ik er op aandring, dat de goede bevolking door ons beschermd worde tegen hare eigen hoofden? Heb ik geen regt, mij te beklagen, dat onder een Nederlandsch bestuur nog zulke kwellingen en gruwelen kunnen geschieden?

En het ongeluk drukt den Javaan, als het hem treft, diep ter neder. Het ontbreekt hem aan de kracht, om onder grievend wee niet te wanhopen. Hij mist die altijd vloeijende bron van vertroosting en bemoediging, die het hoofd doet verheffen, ook te midden van de bitterste rampen. Hij heeft geen hoop, geen verwachting in de toekomst. Stemt gij niet in met den dichter van de ‘St. Paulus-rots?’

o Java! grootvorstin dier landen,
Die als met zaâmgevlochten handen
  Zich slingeren over d'oceaan,
En met hun bosch- en kruidwaranden,
In 't bogtig kronklen van hun stranden,
  De zee een krans om 't voorhoofd slaan.
o Zag men tot uw verste streken -

Waar thans nog Brama's outers staan
Waar thans nog Islam's halve maan
Haar hoornen boven 't kruis blijft steken -
Den zilverglans dier maan verbleeken
Voor 't morgenrood van schooner zon,
Waarmeê voor Java's binnenlanden
Een nieuwe dag des heils begon!
o Bragt de vreemdling aan uw stranden,
o Bragt de dankbre Europeaan -
Die thans met nooit verzaadbre handen
Blijft graven in uw ingewanden,
Die thans Maleijer en Javaan,
Om uit uw altijd vloeijende aderen
Zich vrucht en rijkdom op te gaderen,
In 't dienstbaar juk gekromd doet gaan -
In ruiling voor de ontvoerde schatten,
Zoo wijd om 't strand uw golven spatten,
U 't hooger licht des geestes aan!

Dr. W.R. VAN HOËVELL.

Bibliographisch album.

D.F. Eschricht, Het Leven, inzonderheid van de Dieren en den Mensch, populair verklaard. Naar het Hoogduitsch, door W.T.F. Suringar, Math. et Phil. Nat. Cand. Leeuwarden, G.T.N. Suringar. 1854. 1e *stuk*. 128 *blz. - Met platen en houtsneê. figuren*.

Er is een tijd geweest, toen de beoefening der natuurkundige wetenschappen bijna uitsluitend binnen den kring bleef der geleerden. - Die beperking, durven wij haast zeggen, heeft er veel toe bijgedragen, dat menigeen te lang verstoken is gebleven van het voorregt om meerdere kennis van zijn eigen *ik* te verkrijgen. Elke poging dus, die er wordt aangewend om het gordijn allengskens weg te schuiven en don weetgierige op te wekken een helderder begrip van het leven te bekomen, juichen wij van harte toe en vooral dan, wanneer wij opmerken, dat mannen als Eschricht het zich tot eene aangename taak rekenen, meer en meer den lust tot natuurkunde in den uitgestrektsten zin des woords te bevredigen.

Hij begreep, en teregt, wilde men de poorten ontsluiten, dan moest de weg derwaarts niet te moeijelijk gemaakt worden; hij zou zich moeten schikken naar den aard der reizigers; bij elke treurige gewaarwording zijner togtgenooten zou hij moeten weten hun moeden volharding in te boezemen; op die wijze en ook alleen langs dien weg zou hij zich over de ondernomen reis niet behoeven te beklagen. - Hoe menigeen is er, wien een leidsman ten goede dienstbaar was; hoe menigeen, hopen wij, zal er zijn, wien het *Leven* ter harte gaat, gelijk Eschricht het beschrijft, en mogen wij opmerken dat de weetgierige lezer het met ons eens is, dan blijkt het ons tevens dat hij zich gaarne aan den Gids toevertrouwt, wiens streven het

is, was en blijven zal de paden van verlichting en beschaving aan te wijzen.

Deze keurige pennevrucht van den Hoogleeraar te Kopenhagen bleef niet lang onopgemerkt voor het oog der vertalers, en wij hebben van zulke vertaling het 1ste stuk in handen. Wij wenschen een algemeen overzigt te geven van den inhoud; hier en daar zullen wij ons eenige opmerkingen veroorloven en inlasschen, hetgeen wij zelve hebben opgemerkt.

Het Voorberigt is door den hooggeachten Prof. J. van der Hoeven geschreven, die reeds op eene andere plaats zich gunstig over dezen arbeid uitliet. - Er komt in dit Voorberigt eene zinsnede voor, welke wij den Hoogleeraar niet zoo gaaf toestemmen, n.l. ‘dat dit werk in *populairen* vorm geschreven, bijzonder geschikt is voor hen, die zich voor de *geneeskundige* studiën willen voorbereiden, om als inleiding te dienen voor de meer uitvoerige en streng wetenschappelijke werken,’ - daar wij meermalen hebben opgemerkt, dat voor den student het lezen van populair-wetenschappelijke geschriften spoedig tot oppervlakkige kennis leidt en er tegenzin ontstaat om werken van grooteren omvang grondig te bestuderen. - Voor hem, wiens beroep niet dadelijk studeren medebrengt, maar die toch op beschaving van den geest wenscht aanspraak te maken, voor hem zijn dergelijke *populaire* geschriften geschreven, en ik deel gaarne in den warmen wensch van Van der Hoeven, dat ‘dit werk gunstig en met bijval door het publiek worde opgenomen.’

In de *Inleiding* geeft E. de reden op, die hem bewoog om elk beschaafd mensch in de kern der natuurwetenschappen, de leer van het leven in te wijden. Zij moeten niet worden beschouwd als een uitsluitend eigendom van geneeskundigen en eigenlijke natuuronderzoekers. - Ieder zou het inzigt in de leer van het leven waarderen, indien hij wist wat er in plaats grijpt. En vele vragen, die hij zich zelven kan doen over het eigenlijk *wezen* des *levens*, zal hij juist in de leer van het leven beantwoord zien, b.v.: hoe vormt zich binnen in het ei een nieuw dier? Hoe groeit en ontwikkelt zich het ligchaam? Wat is de reden van het kloppen van het hart? enz. Wel verre van op al die vragen een *voldoend* antwoord te willen geven, schetst hij in zeer breede trekken hoeveel er zelfs voor de natuuronderzoekers nog ter opsporing overblijft, en hoe men ontwaart, dat bij elke schrede voorwaarts de weg van het onderzoek nog zeer lang is. - Hij acht het verkieslijk uit de voorraadschuur alleen die onderwerpen te kiezen, welke, nuttig voor zijne beschaafde hoorders, tevens op ervaring gegrond zijn, en wil trachten in eenige voorlezingen de voornaamste verschijnselen van het leven te verklaren. - De titel der eerste voorlezing luidt: ‘Het leven in het algemeen beschouwd. - Aard van het leven.’

Het woord *leven* neemt hij in zijn eigenlijken zin, n.l. *bewerktuigd leven*, hetgeen alleen mensch en dier en plant, maar niet delfstof bezit.

'Waarop,' zoo is nu de vraag, 'is het gevoelen gegrond, dat het aanzijn niet alleen van de dieren, maar ook der planten, met dat van den mensch verwant is, in tegenstelling met het bestaan der delfstoffen?'

Door voorbeelden wordt deze vraag toegelicht, en inderdaad bewonderen wij E. in zijne keuze, welke zoowel den stempel draagt van het doeltreffende, als zij tevens pleit voor de wijze, waarop hij zijne toehoorders tot nadenken weet aan te sporen.

De zekerheid, of wij te doen hebben met een plantaardig, dierlijk of delfstoffelijk voorwerp, kan alleen blijken uit het 'innerlijk weefsel, uit den bewerktuigden bouw.' - Die bewerktuigde bouw behoort ook toe aan de 'bewerktuigde stoffen,' waaruit alle bewerktuigde ligchamen bestaan, dus alle deelen van dieren en planten. - De *harde deelen* der gewervelde dieren bestaan hoofdzakelijk uit *lijm* of uit *hoornstof* met aardachtige deelen bezwangerd; de *weeke deelen* uit *eiwitstof* (hersenen, zenuwen) of uit *vezelstof*, zoo als het vleesch. Van de bewerktuigde stoffen zijn het vet, olie, zetmeel, kaasstof, suiker, waardoor wij ze van de delfstoffen weten te onderscheiden. - Door voorbeelden wordt weder opgehelderd, hoe de kennis van de natuurkundige eigenschappen der bewerktuigde stoffen leidt tot de herkenning der bewerktuigde ligchamen. Vochtigheid, warmte en vrije lucht doen ze verrotten, en dus was het niet te verwonderen, dat men naar middelen omzag ten einde de ontbinding tegen te gaan. Wat vijand is van het leven (b.v. rottekruid) is vijand der verrotting, en Refer. nam daarvan eenige jaren geleden de proef, door een praeparaat met eene sterke oplossing van rottekruid te behandelen en het andere aan de ontbinding prijs te geven. - Het praeparaat met rottekruid was na 1½ jaar nog even gaaf alsof hij het kort te voren gemaakt had.

E. geeft op, hoe gewoonlijk een ontleed- en dierkundige de vernietiging te keer gaat, hoe een kruidkundige, hoe de zorgelijke huismoeder handelt; hoe hevige koude, volkomene afsluiting van lucht, de ontbinding tegengaan. Van het laatste noemt hij een merkwaardig voorbeeld, en hij zelf nam deel aan een maaltijd, waarop rundvleesch werd gebruikt voor 12 jaren gekookt en gebraden. Die schotel was zeer smakelijk.

Nadat E. heeft duidelijk gemaakt, hoe de bewerktuigde ligchamen van de onbewerktuigde worden onderscheiden, hoe de bewerktuigde bouw en de bewerktuigde aard der stof de eenige getuigen zijn van het leven, oppert hij de vraag: hoe komt het eigenlijk, dat deze bouw en deze aard van de stof zoo ontwijfelbare getuigen van het leven kunnen zijn?

Het antwoord op die vraag vindt hij in de wijze waarop zij gedurende het leven groeijen en onderhouden worden, of niet andere woorden: in de *voeding*.

De *voeding is het eigenlijk kenmerk van het leven;* zonder voeding geen leven, zonder leven geene voeding.

Tot de voeding is diezelfde bewerktuigde bouw, zijn diezelfde bewerktuigde stoffen onvoorwaardelijk noodig; doch het bewerktuigd ligchaam kan onder zulke invloeden zich bevinden, dat het leven oogenschijnlijk is uitgebluscht, hetgeen men gewoon is met den naam van *schijndood* te bestempelen. - De S. heldert zulks op met voorbeelden uit het plantenrijk. - Zaadkorrels uit de Egyptische piramiden werden na 2000 jaren nog aan het ontkiemen gebragt; - en uit het dierenrijk, in hetwelk de *koudbloedige* dieren zeer lang den schijndood kunnen verdragen; b.v. uit de familie der spinnen, waartoe de *Tardigrada* behooren, gelukte het den Hoogleeraar Schulze te Greifswald, deze zeer kleine diertjes door bevochtiging in het leven terug te roepen, nadat hij ze 7 jaren lang schijnbaar als een droog stof bewaard had. Ten slotte spreekt hij over den schijndood bij den mensch, en hij komt tot de overtuiging, dat het zich voordoen van de eigenlijke verrotting het zekerst teeken van den dood is; hetgeen wij gaarne toestemmen, wat ook de overdreven voorstanders van de stethoskoop mogen zeggen, dat het niet hooren van den hartslag het zekerst bewijs zou zijn.

De maatregelen, die thans genomen zijn om iemand vrij te waren van levend begraven te worden, mogen wij tot de gelukkige teekenen des tijds rekenen.

Uit dit alles volgt de gewigtige stelling: dat de *uitwendige voorwaarden voor het leven* (water, lucht en warmte) *dezelfde zijn, als de voorwaarden voor de ontbinding der bewerktuigde stoffen*.

Wat de levende *planten* aangaat, laat zich de noodzakelijkheid van die stelling gemakkelijk verklaren; doch eene andere vraag is: hoe is het mogelijk dat de planten, om zoo welig te groeijen, vaak kunnen volstaan met water en lucht van buiten op te nemen?

E. boeit bij het antwoord op die vraag op nieuw zijn lezer door duidelijk aan te wijzen, welke stoffen als voeding der plant te beschouwen zijn, en hoe bij eene aanhoudende stofwisseling eene *scheikundige* werking niet valt te ontkennen.

Bij de *dieren* echter verschillen de uitwendige voorwaarden tot de instandhouding van het bewerktuigde leven. - Zij hebben meer noodig dan water en lucht, zij hebben behoefte aan bewerktuigde stoffen. Gelijk bij de planten eene scheikundige werking, zoo bestaat bij de dieren het vermogen om de eene bewerktuigde stof in de andere om te zetten (assimilatie). Na te hebben gewezen op het onhoudbare der stelling, dat de gemeenschap van het ligchaam met de buitenwereld alleen zou strekken om daaraan gedurig weêr nieuwe stoffen toe te

voeren, toont hij aan, dat wij ons die betrekking met de buitenwereld moeten voorstellen als eene onafgebroken weêrkeerige stofwisseling, waarbij, wat het gewigt aangaat, langen tijd het voordeel aan den kant van het ligchaam valt, maar vervolgens een toestand van evenwigt geboren wordt, en eindelijk de winst geheel overslaat naar de zijde van de buitenwereld. - Het plantenleven kan hiervoor ten bewijze strekken. Met die stofwisseling gaat tevens gepaard eene vermeerdering en vermindering der kleinste *vormende deeltjes* (cellen). - E. toont dit aan door een' blik te slaan op ons eigen ligchaam.

Hij wijst op de wisseling der opperhuid, nagels, haren; op de slijmvliezen, waarmede een groot gedeelte van de inwendige oppervlakte van het ligchaam bekleed is; hij licht toe wat er al niet plaats heeft bij den groei der beenderen, die zulk een in het oogvallend beeld kan leveren van de wisseling der levende vormende deeltjes, en vermeldt de proeven daarover in het werk gesteld; vervolgens doet hij opmerken hoe de stam van een boom op eene dergelijke wijze groeit, en heldert dit met een voorbeeld op, en komt eindelijk tot de slotsom zijner redenering, dat het leven, zoowel van dieren als van planten, nooit een toestand van rust kan worden genoemd, maar integendeel eene onafgebrokene wisseling der bestanddeelen, en dat deze eigenaardige wijze van onderhoud, de *voeding*, het *bewerktuigde leven*, het ware kenmerk van levende ligchamen is. - Zij groeijen niet, gelijk de delfstoffen, door een voortdurend aanzetten van nieuwe deelen, waarbij de vroeger gevormde onveranderd blijven.

Gaat de vernieuwing van een ligchaamsdeel door de wisseling zijner cellen nooit dan langzaam, ook op eene grootere schaal kunnen wij deze opmerken bij de huidwisseling der slangen en kreeften, bij de halfjarige verharing der zoogdieren en het ruijen der vogels.

Men geeft aan die vorming van geheel nieuwe deelen den naam van *herschepping* (*regeneratio*), en die naam is ook van toepassing op de hernieuwing door de voeding. - Ook de wisseling der tanden en die van het herten-gewei leveren hiervan een treffend voorbeeld. - Door die wisseling en gedurige verandering kan het gebeuren, dat het individu op het laatst geheel niet meer kenbaar is, doch, wat hoogst opmerkelijk is, daarbij gaat nimmer het kenmerk der soort noch dat der familie of klasse verloren. E. gaat vervolgens over tot die groote verandering, welke *gedaanteverwisseling* genoemd wordt, en brengt als voorbeelden bij, het ontstaan van de *kikvorschen* uit hunne larven, de verandering der rupsen, enz., om over te gaan tot een zeer belangwekkend gedeelte, de *ontwikkeling van het ei*, waartoe hij het ei van den vogel kiest.

Hij maakt den lezer eerst bekend met de deelen, waaruit het ei is zamengesteld, eerst van binnen, dan van buiten: dojer, eiwit, eivlies, kalkschaal, en wijst op den vorm van het ei, hoe op

den dojer de *hanentrede* of het *kiembed* zigtbaar is, en hij treedt in nadere beschouwing van den *eijerstok* bij vogels, een afzonderlijk ligchaamsdeel van het moederdier, waarin de dojer gevormd wordt.

Het ei, nu eenmaal regelmatig gevormd, moet, zal de *kiem* zich ontwikkelen, voortdurend aan den invloed der lucht zijn blootgesteld en wel bepaald dat gedeelte waar de *hanentrede* gelegen is. Hoe men het ei ook draaije, in dat gedeelte, 't welk naar de lucht gekeerd is, ligt de hanentrede, en hier zien wij op nieuw het bewijs, hoe de natuur door het verschil in het gewigt van de deelen van het ei juist haar doel bereikte, om dat kleine schijfje van ongeveer één Ned. streep in middellijn langzamerhand in het eigenlijke kieken te veranderen en alzoo den tijd van het leven van het ei, n.l. dat der *uitbroeding*, geregeld te doen voortgaan.

Onder de uitbroeding *leeft het ei;* het voedt zich, en de uitwendige levensvoorwaarden zijn voor het ei dezelfde als die voor het leven in 't algemeen. - Eiwit, dojer, toetreding der buitenlucht en een gelijkmatige graad van warmte, ziedaar het onontbeerlijke voor de uitbroeding. - Oudtijds in Egypte, later in Frankrijk, bragt men deze uitbroeding langs eenen kunstmatigen weg tot stand. - Refer. was in de *Cremorne gardens* te Londen in de gelegenheid eene kunstmatige uitbroeding der vogeleijeren te zien. In een klein, net, vierkant gebouw was de warmte hiertoe benoodigd door calorificateurs tot 104± F. gebragt. De eijeren worden op watten gelegd, in bakken geplaatst, die van boven ter betere waarneming met glas gedekt zijn, waarop het noodige wanne water aangebragt is. De broeding loopt in 21 dagen ten einde, en een verrassend schouwspel leverde het op, toen het zoo teedere kieken met het klein hard hoornachtig gedeelte voor op den snavel langzamerhand zijne kluisters, de eijerschaal verbrak. - Wanneer de jongen zoo ver zijn, dat de huid met de eerste veêren gedekt is, dan plaatst men ze in eenen anderen bak, die wederom van verwarmingsbuizen is voorzien en waarin de temperatuur overeenkomt met die der hen. Wij zagen er verscheidene, welke, op deze wijze uitgebroed, reeds eenen hoogen trap van ontwikkeling hadden bereikt.

Voordat E. verder gaat met de ontwikkelingsgeschiedenis van het ei bij het hoen, treedt hij in vergelijking van het vogelei met dat der zoogdieren en van den mensch. Het wezenlijk onderscheid bestaat hierin, dat bij het zoogdier de *uterus* en de *placenta*, het middellijk werktuig voor de ademhaling, aanwezig is.

Wat heeft er nu plaats in de eerste uren der broeding?

De vlakke schijfvormige kiem zet zich door nieuwen aanwas uit den dojer een weinig naar alle kanten uit en scheidt zich daarbij in twee lagen of platen. Uit de bovenste plaat, de *dierlijke* of *weivliesaardige plaat* genaamd, ontwikkelen zich het zenuwstelsel, de zintui-

gen en de organen van beweging; uit de onderste plaat, de *plantaardige* of *slijmvlies-klierenplaat* geheeten, daarentegen de binnenhuid of het slijmvlies der darmen, der longen en van alle kliergangen in 't algemeen. Eindelijk vertoont zich eene tusschenplaat, *vaatplaat* genoemd, waaruit zich het hart, de vaten en het bloed ontwikkelen.

De eigenlijke vorming der organen begint ongeveer met het 16de uur der broeding en wel in de dierlijke plaat. De S. geeft op, wat men verstaat onder *rugplaten* (*laminae dorsales*), die de kiem bevatten van het ruggemerg en van de hersenen met hare omhulsels; onder *ruggesnaar* (*chorda dorsalis*), de vergankelijke kern van de geheele reeks der wervelligchamen.

Op den 2den broeidag ontwikkelen zich de *buikplaten*.

Hij geeft op, hoe de *navelstreng* ontstaat. Op het einde van den eersten dag laat zich reeds het *hart* onderscheiden. Op het midden van den tweeden dag begint het zich reeds te bewegen en wel met geregelde slagen, om daarmeê tot den dood toe voort te gaan. Hij wijst op het treffende van den bloedsomloop in de kiem en op hetgeen er gedurende dien omloop plaats grijpt. Vervolgens komt hij op den oorsprong van het darmkanaal, met al zijne verwijdingen en klierkanalen, en van de longen en de navelblaas. Daarna vermeldt hij de drie blaas- of zakvormige deelen, in het ei gevormd, het *watervlies* (*amnion*), dat het vruchtwater (*liquor amnii*) bevat, het *navelvlies* en het *pisvlies* (*allantois*), en het groot verschil dat er tusschen deze vliezen bestaat. Eindelijk vermeldt hij de veranderingen van de kiem op den derden en vierden broeidag. De kop is sterk gekromd; de oogen zijn reeds groot; vóór in het darmkanaal is de mondopening gevormd en aan elke zijde achter den kop zijn drie of vier kieuwspleten; een eenvoudige blinde zak vormt in den beginne de longen; de maag is niets dan eene verwijding van het darmkanaal; het hart is nog niet in twee helften verdeeld; in de buikholte liggen slechts een paar klieren ter afscheiding der urine, digt bij het *darmscheil*. Zij heeten *Wolffsche ligchamen* of *primordiaalnieren*.

Wij kunnen niet ontkennen, dat de ontwikkelingsgeschiedenis van de kiem wat mager is uitgevallen, en de schrijver schijnt dit zelf begrepen te hebben, daar hij onmiddellijk opgeeft wat hij nog al had moeten vermelden. Werd het *karakter, het wezen van het organische leven* er wel eenigermate door opgehelderd en verklaard, wij hadden toch gaarne gezien, dat E. ook hier wat uitvoeriger was geweest, te meer omdat het steeds een onderwerp is 't welk elk boeit, die, behalve het leven van *buiten*, ook gaarne het leven van *binnen* beschouwt. - De jongste tijd was vooral rijk aan onderzoekingen op dit punt, en op eene andere plaats[1] hebben wij die nasporingen

1 Dr. N. Meursinge en Dr. J. Zeeman, Jongste onderzoekingen betrekkelijk de foecundatie, in het Nederl. Weekbl. voor Geneeskundigen, N°. 47 en 48, Jaarg. 1854.

door eigene waarnemingen op konijnen en visschen nader uiteengezet.

E. heeft bij de ontwikkelingsgeschiedenis schematische figuren gevoegd, overgenomen uit R. Wagner, ‘Icones Physiologicae.’ - Hij had, onzes inziens, nu hij toch dat keurig plaatwerk raadpleegde, eene gelukkiger keuze voor sommige teekeningen kunnen doen, b, v. Tab. II, fig. XI; Tab. III, fig. VI en XI; Tab. IV, fig. IV.

Al wie evenwel in de gelegenheid is om de keurige verzameling te zien van de ontwikkeling van het kieken in was geboetseerd, in het kabinet van Bleuland te Utrecht, Zaal IV beneden, en die van den mensch in het museum te Groningen, die zal voor zich zelven van dit geheel een beter begrip verkrijgen, dan platen in staat zijn hem te geven.

In de 1ste voorlezing vinden wij, als we nu een blik op het voorgaande werpen, de oplossing der vraag: ‘Wat is het wezen, het karakter van het organische leven?’ Zij wordt gevonden in de *voeding, wisseling der bestanddeelen, evenwigt in de natuur, in het leven van den embryo*.

Gaan wij over tot de 2de voorlezing, bevattende ‘natuurkundige verklaring der levensverschijnselen.’

Zijn wij in het eerste hoofdstuk bekend geworden met hetgeen er al in het leven plaats heeft, thans oppert E. de vraag: ‘hoe moet men deze reeks van treffende verschijnselen verklaren?’ Hij gaat bij het beantwoorden dier vraag weder geleidelijk te werk, en deelt mede wat de denkbeelden der vroegere natuuronderzoekers waren. Men meende in vroegeren tijd, dat elk levend ligchaam met geheel eigenaardige krachten was toegerust; elk organisme had zijn *beschermgeest, Archaeus;* de beschermgeest moest plaats maken voor de *levenskracht* en deze wederom voor het *mikroskoop*, hetwelk door onmiddellijke waarneming die wijsgeerige bespiegelingen, zoo gevaarlijk in de natuurkundige wetenschappen, uit den weg kon ruimen, waartoe niet minder hebben bijgedragen de grootsche ontdekkingen sedert het laatste vierde eener eeuw op het gebied der natuur- en scheikunde. - Het bleek dat de physische en chemische verschijnselen in de levende ligchamen volstrekt onderworpen zijn aan de algemeene natuurwetten. Op eene eigenaardige wijze weet E. hierbij de aanhangers van den Archaeus, die van de levenskracht, den physicus, chemicus en mikroskopist sprekende in te voeren en, na nu dezen dan genen de handschoen ter handhaving der wetenschap te hebben toegeworpen, den

strijd ter gunste van die natuuronderzoekers te doen uitvallen, welke de levenskracht geheel hebben opgegeven.

De geschiedenis der wetenschap gaf hem daartoe ook het regt.

In de eerste plaats onderzoekt hij, in hoeverre de vermeende *physische* levenskrachten den toets kunnen doorstaan, en na gewezen te hebben op de natuurkundige eigenschappen, die aan de bewerktuigde ligchamen eigen zijn, waardoor nijverheid en fabriekwezen in staat gesteld werden zich deze ten nutte te maken, wijst hij op het hoofdgebrek in de leer van den Archaeus, door met voorbeelden te staven, dat zij, te veel aan haren beschermgeest gehecht, de natuurkundige eigenschappen van de stof geheel uit het oog verloor. Van hier gaat hij over tot de beschouwing van die physische verschijnselen, welke bepaald met het leven verdwijnen, en in zekere mate tot het leven behooren, en rekent daartoe de dierlijke warmte, het opslorpingsvermogen, den bloedsomloop, de lichtbreking en de werkzaamheid der spieren en zenuwen. Wat de dierlijke warmte aangaat, hare bron ligt in de scheikundige werking der ademhaling. De waarheid van deze gewigtige stelling in de leer van het leven licht hij toe door eene duidelijke uiteenzetting van 't geen er bij de ademhaling plaats grijpt, en door aan te wijzen hoe hier eene scheikundige werking met eene physische gepaard gaat, en welken invloed zij op de warmte van ons ligchaam uitoefent.

Vervolgens geeft hij de voorzorgen aan de hand, in acht te nemen bij strenge koude om de warmteontwikkeling te bevorderen. De spijs moet vooral uit vleesch bestaan; warm en krachtig zij de drank; voeg daarbij overvloedige beweging, warme kleeding, een verwarmd gezellig vertrekje, niet te koude slaapplaats, en op die wijze kan de natuurlijke warmte (29-30° R.) bij 30° onder vriespunt voor korten tijd bewaard blijven.

Wat de theorie ook moge zeggen, de praktijk heeft bewezen, dat vet en meelspijzen niet op de lijst der stoffen behooren geplaatst te worden, welke aan de warmte-ontwikkeling bevorderlijk zijn.

E., bewogen met het harde lot van den bewoner van het barre noorden, neemt dezen in bescherming tegenover het verhaal der reizigers, en waarom niet? De Groenlander wenscht evenmin als de Europeaan bijna uitsluitend een' *λιποφάγος* te zijn, maar rangschikt zich gaarne met dezen onder de *σαρκοφάγοι*!

Maar, wat heeft men nu te doen bij sterke hitte? Juist het tegenovergestelde, wat men bij koude zoude bewerkstelligen. Geen geestesgeen ligchaams-inspanning, gebruik van vette en meelspijzen, verkoelende drank, versche lucht.

Blijkt uit de stelling: ‘de bron der dierlijke warmte is gelegen in de scheikundige werking der ademhaling,’ het gewigtige in de leer van het leven, dan zien wij daaruit tevens een groot voorregt van den mensch, die, aan geene hemelstreek gebonden, den geheelen aard-

bodem bewonen en zoowel de koude van de Hudsonsbaai of van Nova-Zembla, als de brandende hitte aan den oever van de Senegal verdragen kan.

Erkent E., dat het opzuigen van voedende vloeistoffen behoort tot een der belangrijkste physische verschijnselen, en dat de Archaeus daarbij gelukkig geen hoofdrol speelde, wij hadden gaarne gezien dat hij zich wat langer had opgehouden bij het vermelden van dat verschijnsel, om daardoor tevens aan de scherpzinnigheid van een Dutrochet hulde te doen en mede te deelen hoe deze met een hoogst eenvoudigen toestel, door iedereen gemakkelijk te vervaardigen, voortreffelijke wetten vond, waaraan de *endosmose* en *exosmose* is onderworpen. De lezer wordt nu als het ware nieuwsgierig gemaakt, zonder dat zijne nieuwsgierigheid wordt bevredigd.

Op den *bloedsomloop* en de *lichtbreking* in het oog later terugkomende, vermeldt E. slechts hoe deze uit de algemeene wetten van de leer der vochtbeweging en van het licht verklaard kunnen worden, en besluit hij de behandeling van de physische levensverschijnselen met de werkzaamheid der spieren en zenuwen, daarbij opmerkende dat men geene bijzondere natuurkundige krachten behoeft aan te nemen, maar dat zij vooral na de ontdekking der voltaische electriciteit, door onderzoekingen van eenen Du Bois-Reymond (wij voegen er bij Ritter, Faraday, Matteuci en Duchenne de Bologne, die de electriciteit op het praktisch geneeskundig gebied overbragt) uit natuurkundige wetten kan worden verklaard.

Na de physici afgehandeld te hebben, komt E. in aanraking met de chemici. Evenmin als de physici zijn zij geneigd om voor elk geval, zoo als vroeger, een afzonderlijke kracht aan te nemen. Bij dit gedeelte boeit onze schrijver op nieuw den lezer en zal hij den weetlust prikkelen door te wijzen hoe men door naauwkeurig onafgebroken onderzoek tot de kern eener zaak kan komen, in tegenstelling met hem, wiens horizon niet verder gaat dan tot den Archaeus. - Hij wijst op de scheikundige keurverwantschap en de nieuwe verbindingen, die daaruit voortvloeijen, op den beroemden scheikundige Wöhler, die ook aan de levenskracht een' gevoeligen slag toebragt, en eindelijk laat hij den physioloog en scheikundige spreken; doch hunne redenering is wel wat gezocht.

Het meer wetenschappelijk toepassen eindelijk van het mikroskoop deed de levenskracht geheel en al uit de mode geraken.

Aan twee beroemde kruidkundigen hebben wij te danken onze kennis van hetgeen er oorspronkelijk bij een *plantaardig ligchaam* plaats greep. Wat Robert Brown vóór 20 jaren vermoedde, dat bevestigde Schleiden in den laatsten tijd volkomen, en E. deelt nu mede den gang van het onderzoek naar hetgeen er plaats vindt in de massa, waaruit het weefsel gevormd wordt. Hij noemt op de celkern, cel-

wand en de veranderingen, die hierbij plaats grijpen, om vervolgens over te gaan tot het vraagstuk, of iets dergelijks bij het *dierlijk* ligchaam waargenomen wordt. - Wat Brown en Schleiden deden voor de planten, dat vermogt Th. Schwann aan te toonen bij dier en mensch, en wat juist het belangrijkste van zijne ontdekking uitmaakte was dit, dat *alle* deelen van het dierlijk ligchaam, hoe eigenaardig hun weefsel ook zijn moge, oorspronkelijk dezelfde celstructuur als de planten bezitten. Door duidelijke teekeningen wordt dit laatste, voorzeker niet het minste gedeelte dezer voorlezing, opgehelderd en met een terugblik op den Archaeus besloten.

De 3de Voorlezing van het 1ste stuk bevat ‘teleologische beschouwing van het leven.’ Volgen wij den schrijver nog eenige oogenblikken bij het behandelen van dit hoogst belangrijk gedeelte.

Ten tijde dat de leer van de levenskracht haren schepter zwaaide, bleef men zich aan haar onderwerpen. Er scheen iets vertroostends in opgesloten, wanneer men deze of gene verschijnselen niet kon verklaren, haar tot dekmantel der onwetendheid te kiezen. Hoe meer evenwel het menschelijk onderzoek voorwaarts streeft, des te dieper tracht het in het wezen der stof door te dringen. Aan dat weten is echter paal en perk gesteld; ten laatste moet men berusten in het aannemen van een beginsel, dat aan het geheel ten grondslag ligt, en hoe men dat beginsel nu ook moge noemen, *urstof*, enz., beter is het, eene Almagt te erkennen, dan door schoonklinkende woorden den schijn aan te nemen als had men alles verklaard.

E. is een aanhanger der *Teleologie*, d.i. de leer der eindoorzaken. Hij ziet in de levensverschijnselen nog iets meer dan blind werkende krachten der stof. Wij zien er in de openbaring van een plan, van eene idee, die zich van de stof met hare blinde krachten meester maakt, ten einde zich door haar naar buiten te openbaren.

Door een beeld te ontleenen aan Neptunus, Mars, Euterpe, heldert E. het gezegde nader op, en dringt er vooral op aan, dat wij bij het beoordeelen van natuurverschijnselen en kunstwerken niet uit het oog verliezen den geest, die in de werken van den mensch doorstraalt, aan wien het vermogen gegeven is om de stoffen volgens de natuurkundige wetten zóó te gebruiken, dat daardoor bijzondere doeleinden worden bereikt. Men beschouwe elk deel niet op zich zelf, maar in verband met het geheel, en op die wijze mag men een levensbeginsel erkennen. In de natuur zien wij eene planmatige werkzaamheid, en hoe ver is de kunst nog van haar verwijderd! Een oog van dier of mensch en een dioptrisch werktuig kunnen tot voorbeeld zijn.

Eene *idee* ligt ten grondslag aan het geheele stelsel der levensverschijnselen; het is de grondvorm, de type van het vaderlijk of moederlijk organisme, dien het organisme, van de kiem af, tracht te bereiken. Die idee is de idee der *soort* (*species*). De ontwikkelingsgeschiedenis van het kieken kan het ons leeren, hoe bij eene langzame overgang van het een tot het ander, eindelijk dat organisme als vertegenwoordiger van zijne *soort* (*species*) optreedt, waarin nu eens meer dan eens minder het evenbeeld van den stam te herkennen is. Hoe nuttig het is elk feit niet op zich zelf te blijven beschouwen, maar in verband met het geheel te brengen, toont hij aan uit de handelingen van een' toonkunstenaar, zöoloog en kruidkundige. De overtuiging, dat het aanzijn van elk dier en van elke plant eene *levensgeschiedenis* is, stemt ook het best overeen met de Teleologie, en E. biedt daarvan heerlijke voorbeelden, ontleend aan lagere diersoorten, bij welke wij de meest treffende verschijnselen van het bewerktuigde leven opmerken.

De jongste tijd was vooral gekenmerkt door ontdekkingen van veranderingen, die bij de lagere diersoorten plaats grijpen. Wij wijzen slechts op de *echinodermata* (*zeesterren*), *polypen*, welker ontwikkeling zoo voortreffelijk is nagegaan door den Berlijnschen hoogleeraar Johann Müller. Wij willen ons evenwel niet onthouden den beschaafden lezer te doen opmerken, hoe voortreffelijk het maaksel der polypen uiteengezet is in het werkje van den algemeen bekenden Hoogleeraar Harting, ‘de magt van het kleine,’ Utrecht, 1849, en te eerder, omdat den Nederlander, wel eens niet ten onregte, verweten wordt, dat hij vruchten, op eigen bodem reeds aangekweekt, uit den vreemde zoekt te bekomen.

Dat het geheele voedingsleven niet anders kan beschouwd worden dan als de verwezenlijking van een gedachten grondvorm, kan blijken uit de *regeneratio*, d.i. vernieuwing van deelen van organen of ook van geheele organen na toevallige verwonding.

De voortreffelijke onderzoekingen van Trembley over de zoetwaterpolypen hebben vooral bewezen, hoe sterk dat herstellingsvermogen is bij lagere diersoorten. - E. is hier weder zeer leerzaam, en brengt de opgenoemde feiten terug tot de wet van het organische leven, volgens welke de typische vorm van alle deelen moet worden hersteld. Hij treedt vervolgens in eene vergelijking van de vermeerdering der individuën bij lagere diersoorten en hooger georganiseerde; wijst er vooral op dat de splitsing (bij polypen) niet verward worde met de eigenlijke voortplanting; hij heldert dit nader op door voorbeelden uit het plantenrijk, en komt eindelijk na al het besprokene tot deze gewigtige stelling: ‘de natuur, zóó streng vasthoudend aan den grondvorm of de idee, laat even gemakkelijk de individualiteit verloren gaan.’

Met een enkel woord vermeldende wat men verstaat onder kroostwisseling (*generations-wechsel* van Steenstrup), haalt de S. tot voorbeeld hiervan aan de hoogst belangrijke ontwikkeling der *kwallen* (*Medusa s. Cyanea aurita*), zoo als die is nagegaan door den Noorweegschen Predikant Sars, en besluit hij daarmede de afdeeling over het herstellingsvermogen en de splitsing.

Wij noemden dit gedeelte zeer leerzaam, omdat de S. niet bij het feit alleen bleef staan, maar door tevens voorwerpen te kiezen uit de hoogere dierklassen, die onder elks bereik liggen, ons de overtuiging schonk, dat hij zooveel mogelijk tot de grondoorzaak opklimt, of om daaruit tot vaste regelen voor de verschijnselen, in de Natuur voorkomende, te kunnen besluiten.

Heeft de Schr. in het medegedeelde de vraag toegelicht: ‘wat is eigenlijk het wezen van het leven?’ thans is hij tot een niet minder belangrijk gedeelte genaderd, waarin de oorsprong van het leven moet worden opgespoord. Ten einde die vraag te beter te kunnen beantwoorden, maakt hij den lezer vooraf bekend met de geschiedenis van dit onderzoek. Hij herinnert daarbij wat Aristoteles, de vader van alle natuurwetenschappen, wat de beroemde Ole Worm in het midden der 17de eeuw, wat de Hollandsche mikroskopist Leeuwenhoek, wien het gelukte zoo menig raadsel op te lossen; wat Ehrenberg, die bewees hoeveel de onvermoeide vlijt van een' natuuronderzoeker vermag, wat Bonnet, Spallanzoni en anderen er van geleerd hebben. - In de middeleeuwen vooral bleef men sterk hechten aan eene *generatio aequivoca*, d.i. het bestaan van ouderlooze dieren en planten, en voor de latere, tegenwoordige tijden bleef het bewaard, die filosofische bespiegelingen door onmiddelijke waarneming als ijdel te veroordeelen. Verliezen wij echter niet uit het oog, dat er tijden zijn geweest, waarin het autoriteitsgeloof zoo sterk was, dat menigeen een tegenovergesteld beter gevoelen niet durfde uiten. Refer. herinnert slechts de geschiedenis der koraalgewassen.

Het lag in den aard der zaak opgesloten, dat bij eene hooger ontwikkelde dierklasse geen sprake kon zijn van *generatio aequivoca;* juist bij de lager georganiseerde wezens vond men den steen des aanstoots. Het gold vooral den oorsprong der *infusie*- of *afgietseldiertjes*. Wie herinnert zich bij het lezen hiervan niet het voortreffelijk hydrooxygeen- en zon-mikroskoop, waarmede nog voor korten tijd in Nederland goede zaken werden gedaan! Wie staat niet verbaasd over het *in minimis tota*, wanneer hij verneemt, dat zich in éénen waterdroppel 500 millioenen dezer diertjes kunnen bevinden; dat zelfs de kleinste monaden met eene mondopening en met holten voorzien zijn, waarin het voedsel opgenomen en verteerd wordt. Wie houdt Ehrenberg niet in eere, die het leven gedurende 10 dagen bij deze diertjes door onvermoeide waarnemingen oplettend naging en berekende,

dat elk afzonderlijk diertje elken dag 3 tot 4 jongen kreeg, terwijl elk van deze reeds den volgenden dag mede er twee had voortgebragt. Door zulk eene dagelijks herhaalde viervoudige vermeerdering uit een enkel diertje verkrijgen wij het belangrijk cijfer van 1,048,576!

Door de fraaije chromotographische plaat, waarop afgebeeld zijn een droppel-monade, een infusiedier (*vorticella picta*) en een raderdiertje (*brachionus urceolaris*), zal men een goed begrip verkrijgen van den oorsprong der infusiediertjes.

Hadden de infusiediertjes er reeds veel toe bijgedragen om het geloof aan eene *generatio aequivoca* te doen wankelen, nog bleef er voor de aanhangers dier leer, zoo zij meenden, een punt over, vanwaar zij de waarheid hunner stellingen konden blijven verdedigen. Immers hoe kon men den verborgen oorsprong der ingewandswormen verklaren, zonder hierbij eene *generatio aequivoca* aan te nemen?

Aan het einde der vorige en in het eerste vierendeel van deze eeuw, waren het vooral Goeze, Zeder, Bremser en Rudolphi, die den oorsprong der ingewandswormen tot het voorwerp van een zeer zorgvuldig onderzoek maakten, en wat juist ook hier de *generatio aequivoca* van haren troon deed vallen, was ‘dat de organen voor de vermeerdering der individus bij voorkeur ontwikkeld bleken te zijn’. Door houtsneêfiguren en eene goed uitgevoerde steendrukplaat wordt weder ook dit gedeelte toegelicht. Hun, die aangaande dit zoo belangrijk onderwerp willen weten wat de laatste tijden vooral geleerd hebben van de ontwikkelingsgeschiedenis der ingewandswormen, kan Refer. bijzonder aanbevelen de lezing van de bijdragen van D^{r}. Stein, Prof. von Siebold, Prof. F.Z. Ermerins en Kuchenmeister[1].

Verkrijgen wij, als wij ons oog vestigen op de ingewandswormen, een begrip van het woekerleven, het is maar een klein gedeelte van het geheel, indien wij nagaan wat er in de geheele natuur plaats grijpt, en hoe daar het woekerleven heerscht, hoe als het ware daar het een door het ander leeft. De S. vindt nu aanleiding nader den aard van dat *woekerleven* te ontwikkelen en daarbij te wijzen op de

1 C.T. von Siebold und A. Kölliker, Zeitschrift für Wissenschaft. Zoologie, IV Band. Dr. Stein, ‘Beitrage zur Entwickelungsgeschichte der Eingeweide-würmer.’ Taf. X, fig. 1-20, p. 106. 1853.
t.a.pl. C.T. von Siebold, ‘Ueber die Verwandlung des Cysticereus pisiformis in Taenia serrata, p. 400. 1853.’
t.a.pl, C.T. von Siebold, ‘Ueber die Verwandlung der Echinococcus-Brut in Taenien,’ Taf. XVI, a.p. 409. 1853.
Kuchenmeister, ‘Ueber Finnen und Bandwurmer in der Vierteljahrsch. für prakt. Heilkunde,’ Band I, d. neuen Folge, p. 150. 1852.
F.Z. Ermerins, ‘Nederl. lancet,’ 1852-1853, p. 544. ‘Ontwikkeling van Taeniae uit cysticerci.’

regelen, welke er uit volgen. Hij ontleent zijne voorbeelden zoowel uit het planten- als uit het dierenrijk. Nemen wij daarvan één voorbeeld over; niemand zal dit wraken. Wij kiezen daartoe wat de S. meêdeelt van de *woekerende insectenmaskers*.

'Een jongen vindt onder de bast van een wilgenboom eene rups en wil daaruit een vlinder kweeken. Hij legt ze zorgvuldig in een doosje, de rups spint zich in en de knaap doet alle dagen het doosje open, om te zien, of zijn vlinder reeds voor den dag gekomen is. Eens opent hij het weder, en tot zijne verbazing vliegen er, in plaats van een vlinder, eene menigte kleine wespen (*ichneumon*) uit; het tonnetje is gebroken en ledig, daaruit moeten dus de wespen gekomen zijn. Zijn vader moet het hem verklaren. Weet deze het een en ander van de levenswijze dezer wespenfamilie (*ichneumoniden*), dan kan hij zulks ook doen; weet hij er niets van, dan zal hij het gebeurde hoogst waarschijnlijk op rekening der zelfstandige vorming schrijven, even als wij in het dagelijksche leven van elk ongelukje in het huishouden gewoon zijn te hooren, dat het van zelf gebeurd is. De ware toedragt der zaak is echter als volgt. De ichneumoniden vormen eene groote familie in de orde der insecten met geaderde vleugels, wier eijeren binnen in het ligchaam van andere dieren worden uitgebroed. Deze insectenfamilie bevat vele verschillende soorten, en aan elke van deze is eene bepaalde diersoort aangewezen, om er hare eijeren in te leggen. Aan twee soorten nu dezer ichneumoniden is op zulke wijze de rups van het wilgen-uiltje aangewezen. Ze fladderen om den wilgenboom rond, bespieden de onder den bast genestelde rupsen, sporen ergens in den bast eene opening op, dringen daarin met haren eijerlegger zoo diep door, dat zij tot binnen in de rups boren, en stooten hare eijeren uit - de grootste soort slechts weinige, de kleinere meer, maar beide juist zooveel, dat het vet en de ingewanden van het slagtoffer eene toereikende hoeveelheid voedsel voor de jongen opleveren, totdat deze hunnen vollen wasdom hebben bereikt. De woekereijeren zijn nu uitgebroeid, de wesp-maskers kruipen als kleine wormpjes te voorschijn, en teren vooreerst op het vet der wilgenrups. Deze spint intusschen haar tonnetje, hetgeen haar echter slechts tot lijkkleed dienen zal. Want zoodra de wesp-maskers al het vet, dat zij voor zich zelf had opgezameld, hebben opgeteerd, beginnen de vraatzuchtige diertjes aan hare ingewanden. Zijn ze ook daarmede gereed, dan spinnen zij zich in, en eindelijk kruipen ze eerst uit hun eigen, en dan uit het moedertonnetje van het vermoorde dier te voorschijn, om als volkomen ichneumoniden op te treden, en het sluipmoordenaarsleven hunner ouderen te herhalen.'

Zoover Eschricht.

Met eenige corallaria uit het behandelde in deze drie voorlezingen, waarbij hij nog een oogenblik stilstaat bij de Palaeontologie d.i. de

leer van de organismen der voorwereld, en na blijkbaar met afkeuring gedoeld te hebben op de theoriën in de ‘Sporen der Schepping’ voorgedragen, besluit de S. de teleologie en wijst hij op de Almagt, die aan de wereld hare wetten, en aan het menschelijk verstand zijne grenzen gesteld heeft.

Wat de vertaling betreft, die is over het geheel vloeijend, en wij willen enkele uitdrukkingen b.v. bladz. 22, ‘beide knolvormige uiteinden van het been’ - een lang been toch heeft altijd twee van elkander verschillende gewrichtsuiteinden en nimmer den vorm van een knol - niet zoo streng nemen. Een lapsus calami van den vertaler mogen wij echter niet over het hoofd zien. Aan Refer. is wel bekend, dat er *Primordiaalnieren* zijn (van primordium, oorsprong), maar van *Praemordiaalnieren* p. 41 (van praemordeo, iets van voren afbijten) heeft hij in de ontwikkelingsgeschiedenis nooit hooren gewagen. De vertaler zou, onzes inziens, de waarde van dit werk verhoogen, wanneer hij de schriften over dit onderwerp van Nederlandsche schrijvers, zooveel mogelijk, in den tekst of in eene bijlage vermeldde. - Papier, druk, uitvoering der platen en houtsneêfiguren zijn, zoo als wij die van den uitgever mogten verwachten.

En hiermede leggen wij onze pen neder, niet omdat wij gelooven genoeg te hebben gezegd van deze ‘Algemeene Natuurkunde, door vergelijkende ontleedkunde opgehelderd,’ maar omdat wij indachtig zijn aan het ‘sunt certi denique fines.’

Amsterdam, April 1855.

D^{r}. N. MEURSINGE.

***Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Eerste en Tweede Deel. Amsterdam, C.G. van der Post*. 1853-1854.**

Het is een eigenaardig kenmerk der Natuurwetenschappen en een der meest sprekende bewijzen van haren snellen vooruitgang, dat men de onderzoekingen, die op haar betrekking hebben, meestal openbaar maakt op eene wijze, welke schier alleen berekend schijnt, om met den meesten spoed en in den meest gedrongen vorm nieuwe ontdekkingen ter algemeene kennis te brengen. De literatuur der Natuurwetenschappen en voornamelijk der Natuur- en Scheikunde is bijna uitsluitend periodiek, en men is zoozeer doordrongen van de noodzakelijkheid haar dezen vorm te geven, dat nog onlangs een uitstekend Duitsch geleerde, du Bois-Reymond, gemeend heeft zich openlijk te moeten verontschuldigen, wijl hij de uitkomsten van een zevenjarig onderzoek omtrent de dierlijke electriciteit niet bij afzonderlijke stukken in de tijdschriften medegedeeld, maar tot het onderwerp had gemaakt van een uitgebreid werk, waarvan bereids twee boekdeelen verschenen zijn. De oorzaak dezer eigenaardigheid ligt geheel in de bijna dagelijksche uitbreiding, welke het gebied der Natuurwetenschappen ondergaat. Het ligt in haren aard, dat naarmate de nasporingen op haar gebied meer vruchten dragen, zich ook de stof vermeerdert, welke te onderzoeken overblijft. In de Natuurwetenschappen is vooruitgang gelijkluidend met uitbreiding. Terwijl er geene afdeeling is aan te wijzen, welke als gesloten kan worden beschouwd, waarover de laatste onderzoeking is afgeloopen, waarin de laatste verklaring is uitgesproken, is er naauwelijks ééne ontdekking geschied, welke niet ruimschoots nieuwe stof tot nasporingen schonk. Een enkele waarneming is menigmaal de oorsprong geweest van eene onafzienbare reeks opmerkingen, nasporingen en vindingen, welke bijna eene afzonderlijke wetenschap uitmaakt en menige belangrijke toepassing vindt in het dagelijksch leven. Aldus was de krampachtige zamentrekking van een kikvorschpoot, door Galvani opgemerkt, de eerste aanleiding tot den gedenkwaardigen strijd tusschen Galvani en

Volta, welke dezen laatste tot de ontdekking voerde der verschijnselen, die men zeer ten onregte, naar den naam zijns tegenstanders, Galvanisme noemt. Diezelfde opmerking was de eerste op het gebied der physiologische electriciteit, hetwelk in de laatste jaren onder de zorgvuldige bewerking van du Bois-Reymond veelbelovend is geworden voor de physiologie van het dierlijk ligchaam.

Zoo hebben weder enkele waarnemingen op het gebied van het galvanisme tot de ontdekking van nieuwe klassen van verschijnselen gevoerd en het electro-magnetisme de leer der inductie, der thermoelectriciteit als zoovele afzonderlijke hoofdstukken aan de leerboeken toegevoegd.

En waar is in het uitgebreide gebied der Natuurwetenschappen ééne afdeeling afgewerkt, één hoofdstuk gesloten, één onderwerp uitgeput? Waar stijgt niet met de ontwikkeling der menschelijke kennis de krachtsinspanning, die eene nieuwe schrede eischt? Waar worden niet voortdurend de op te lossen vraagstukken ingewikkelder, de moeijelijkheden meer menigvuldig. De leer van de beweging der hemelligchamen, van welke wel het eerst eene volledige verklaring der verschijnselen zou te wachten zijn, wijl zij tot de meest diepzinnige beschouwingen aanleiding gaf; waar eene uitputting van stof zich het eerst zou moeten voordoen, wijl zij zich uitsluitend bezig houdt met die verschijnselen, welke de natuur ons onmiddelijk aanbiedt, wijl zij zich geene nieuwe schept, - de sterrekunde levert ons in geen harer deelen het voorbeeld van eene volledige beantwoording harer vraagstukken. Naauwelijks is het aan de reuzenkrachten der wiskundigen gelukt de storingen, welke de ligchamen van ons zonnestelsel op elkander uitoefenen, eene uitdrukking te schenken, welke haar voor de berekening geschikt maken, of reeds hebben de asteroïden met hare zonderling door elkander geslingerde banen zich aan deze rekenwijze onttrokken, om nieuwe moeijelijkheden te scheppen en verhoogde krachtsinspanning te eischen.

Het behoeft geen betoog, dat, bij de voortdurende uitbreiding der wetenschap, het steeds moeijelijker moet worden, hare ontwikkeling en vooruitgang, zelfs in één afzonderlijk deel te volgen. Dat bezwaar wordt niet weinig vermeerderd door het aantal der natuuronderzoekers en hunne verbreiding over alle beschaafde landen der aarde; en het zou indedaad van niemand te vergen zijn, dat hij bekend ware met alles wat in het gebied der wetenschap, hetwelk hij beoefent, voorvalt, wanneer elke onderzoeking, elke opmerking, in afzonderlijke geschriften verspreid, in verschillende oorden openbaar gemaakt, slechts met moeite en tijdverlies verkregen moest worden. De tijdschriften nemen een groot deel van dit bezwaar weg. Zij zijn

bestemd alle onderzoekingen op te nemen, welke slechts eenigermate van belang kunnen gerekend worden. Hun inhoud moet een overzigt schenken van den vooruitgang der wetenschap, en doen kennen welke onderzoekingen de aandacht in het bijzonder bezig houden. Zij bevorderen de snelle verbreiding van nieuwe ontdekkingen, besparen menigmaal noodelooze krachtsverspilling, lokken tot nieuwe onderzoekingen uit, en bewijzen door dit alles aan de wetenschap gewigtige diensten. Hem, die zich een denkbeeld wil vormen van het onberekenbaar belang, dat aan een tijdschrift menigmaal verbonden is, en daarvan een voorbeeld wil kennen, verwijzen wij naar het zoo merkwaardig werk van den Hoogleeraar Kaiser, ‘de Geschiedenis der ontdekking van planeten.’ Amsterdam, bij J.C.A. Sulpke, bladz. 254 en volgg. Bij de boeijende schildering der ontwikkeling van een belangrijk der sterrekunde, die ook den oningewijde vergunt een blik te werpen in de wetenschappelijke huishouding der sterrekundige wereld, wordt het aandeel niet vergeten, hetwelk de koninklijke bescherming der Deensche vorsten daaraan heeft toegebragt, en zoo heeft de schrijver in het verhaal der ontdekking van Astraea eenige beschouwingen ingevlochten over het gewigt van het astronomische tijdschrift, dat aan de milddadigheid van Frederik VI zijnen oorsprong te danken heeft.

Volgens eene opgave, welke voorkomt in het tweede deel der ‘Fortschritte der Physik,’ uitgegeven door het Natuurkundig Genootschap te Berlijn, en waarbij de waarschuwing is gevoegd, dat zij waarschijnlijk niet volledig is, bestaan er niet minder dan 109 Tijdschriften, Verzamelingen van Akademische Verhandelingen en Verslagen, enz., welke op de Natuurkunde betrekking hebben. Dit aantal alleen zou reeds genoegzaam zijn, om het voordeel, dat zij moeten aanbrengen, grootendeels weder te doen verloren gaan, wanneer daaronder niet velen begrepen waren, welke bestemd zijn den inhoud van vele anderen te zamen te vatten. De moeijelijkheid, die overblijft, komt aldus hoofdzakelijk ten laste der redacteuren van deze tijdschriften. Voor hen behoort elk land onder de periodieke geschriften zijne vertegenwoordigers te hebben, waaruit zij datgene kunnen ontleenen, wat voor eene verdere verbreiding geschikt wordt gerekend.

Toen het voormalig Instituut door de Akademie van Wetenschappen was vervangen, is er van de zijde der leden op aangedrongen, dat behalve de werken of Verhandelingen der Akademie tevens weder, als vroeger, een tijdschrift mogt verschijnen, dat, behalve de Processen-Verbaal der Vergaderingen, bijdragen zou kunnen bevatten, die om haren geringen omvang in de ‘Werken’ minder gevoegelijk konden geplaatst worden, of voor welke eene spoedige uitgaaf wenschelijk was. Op dezelfde wijze wordt in het buitenland bij vele genootschappen en akademiën gehandeld, en zoo verschijnen nevens de ‘Ab-

handlungen, Mémoires en Transactions, de Monats- en Wochen-Berichte, de Comptes Rendus en Bulletins en de Proceedings der buitenlandsche akademies. Voor Nederland bezit een dergelijk tijdschrift een meer bijzonder gewigt. Wanneer het bestemd is ook bijdragen op te nemen van hen, die in geene betrekking tot de akademie staan, dan wordt eene behoefte vervuld, welke daarom te meer dringend is, wijl de ondervinding geleerd heeft, dat op geene andere wijze daaraan kan verholpen worden. De pogingen, welke vroeger zijn aangewend, om ook in Nederland een tijdschrift voor de Natuurwetenschappen tot stand te brengen, hebben alle door gebrek aan deelneming schipbreuk moeten lijden. De ‘Bijdragen tot de Natuurkundige Wetenschappen,’ het ‘Natuur- en Scheikundig Archief,’ ‘het Bulletin des Sciences Physiques et Naturelles en Neêrlande, allen zijn zij na een kort tijdsverloop te niet gegaan. De verhouding, waarin men zich ten dien aanzien in Nederland bevindt, is dan ook zeer ongunstig te noemen. Het aantal der beoefenaars der Natuurwetenschappen in ons Vaderland is gering, en in het buitenland zullen de inteekenaren zich beperken tot de bestuurders van eenige tijdschriften, welke uit het Nederlandsche de meest belangrijke stukken willen ontleenen. Aldus is het naauwelijks te verwachten, dat de onkosten, aan de uitgave van een tijdschrift verbonden, zullen worden vergoed. Wij mogen dus besluiten, dat de Adademie van Wetenschappen, bestemd de Natuurwetenschappen in Nederland in hare bescherming te nemen, en de verbreiding van onze inlandsche lettervruchten bevorderlijk te zijn, zonder twijfel, door de uitgave der ‘Verslagen en Mededeelingen’ te bezorgen, aan de Vaderlandsche geleerden en aan de wetenschap eene wezenlijke dienst bewezen heeft.

Wij zullen trachten in algemeene trekken een denkbeeld te geven van den inhoud der twee deelen, welke verschenen zijn.

De ‘Verslagen en Mededeelingen’ hebben de tweeledige bestemming, de handelingen der Akademie en een deel der werkzaamheden harer leden te leeren kennen, en tevens aan onze Vaderlandsche Natuurkundigen eene gelegenheid te schenken tot het openbaar maken hunner bijdragen. Zij bevatten derhalve in de eerste plaats de Processen-Verbaal der Vergaderingen, de Verslagen door verschillende Commissiën uitgebragt, hetzij in antwoord op aanschrijvingen der Regering, hetzij ingevolge de beslissing der Akademie zelve, en eindelijk de officiële Verslagen der Akademie, betreffende hare werkzaamheden, welke krachtens een artikel van het organiek Reglement, jaarlijks den Koning moeten worden aangeboden. Aan den Secretaris der Akademie is men vier levensberigten verschuldigd van overledenen, die in betrekking stonden tot de Akademie.

De Processen-Verbaal van zestien gewone vergaderingen, in de beide deelen der ‘Verslagen en Mededeelingen’ bevat, schenken een vol-

ledig overzigt van de werkzaamheden der Akademie. Zij bevatten een kort begrip van de verhandelingen door de leden voorgedragen en van de daarop gevolgde wisseling van gedachten. Zijn de verhandelingen niet zelve in de Verslagen opgenomen en betreffen de wisselingen van gedachten wetenschappelijke geschilpunten, dan wordt zoo doende menige belangrijke bijzonderheid bewaard. In het Proces-Verbaal der eerste gewone vergadering treft men een uittreksel aan van een Verslag door de HH. Mulder en van der Boon Mesch uitgebragt, over een middel, om antieke voorwerpen tegen bederf te bewaren, waarin de uitkomsten van proefnemingen, door de verslaggevers bewerkstelligd, worden medegedeeld. Bij het Proces-Verbaal eener volgende vergadering wordt kortelijk zamengevat de mededeeling van den Hoogleeraar Donders, over den oogspiegel van Helmholtz en de wijzigingen daaraan door hem aangebragt. Een nader en uitvoeriger berigt omtrent de latere verbeteringen, door den Heer Donders aan den oogspiegel toegevoegd, wordt aangetroffen in het Proces-Verbaal der Vergadering van den 24sten December, Deel I, bladz. 308. Het bevat een overzigt der nieuwe uitkomsten, door den Heer Cramer verkregen, waaraan de Heer Donders de zijne heeft bijgevoegd, en welke zooveel hebben bijgebragt tot de oplossing der raadsels, welke het accomodatie-vermogen der oogen bleef opleveren. Wij herinneren, dat de onderzoekingen van de HH. Donders en Cramer misschien weinig bij het Nederlandsche publiek bekend, in Duitschland ter algemeene kennis zijn gebragt door een geschrift, getiteld ‘das Accommodationsvermögen der Augen. Nach Dr. A. Cramer, zu Groningen und Prof. Donders in Utrecht,’ en dat van den verbeterden oogspiegel van Donders eene afbeelding in een der laatste nommers der ‘Illustrirte Zeitung’ voorkomt.

Van de uitgesprokene redevoeringen, welke in de volgende Processen-Verbaal in de hoofdtrekken zijn medegedeeld en niet in haar geheel in de ‘Verslagen en Mededeelingen’ zijn bevat, vermelden wij nog de mededeelingen van de Hoogleeraren de Vriese en Harting, betreffende de plantenfamilie der Marattiaceae (over welk onderwerp zij onlangs eene Monographie uitgaven), en de daarop gevolgde gedachtenwisseling met den Hoogleeraar Miquel, de mededeeling van den Hoogleeraar van Breda, over de proef van Wiedemann, die van den Heer Staring, over den bodem van het Haarlemmermeer, die van den Hoogleeraar van der Hoeven, over de verdeeling der dieren, en die van den Hoogleeraar Voorhelm Schneevoogt, over een in het Buiten-Gasthuis te Amsterdam waargenomen ziektegeval.

De twee verschenen deelen van de ‘Verslagen en Mededeelingen’ bevatten drie Verslagen, welke door de Akademie in antwoord op missiven der Regering, zijn opgezonden.

Het eerste, ingediend door de Hoogleeraren Harting en Matthes, behelst het oordeel over de waarde van een werkje van den Abt Rezzi, Bibliothecaris der Boekerij van het paleis Corsini te Rome. Van dit geschrift, getiteld: ‘Sulla invenzione del microscopio lettera,’ was door den schrijver een achttal exemplaren aan den Nederlandschen gezant te Rome toegezonden. Het was geschreven met het doel om den strijd te beslissen, langen tijd tusschen Italië en Nederland over den uitvinder van het Mikroskoop gevoerd. Eenige brieven van Peiresio, door Rezzi in de Barberiaansche bibliotheek gevonden, zouden, volgens den Schrijver, ten voordeele van Nederland beslissen, en alle aanspraken van Italië op de eer der uitvinding vernietigen, die men noch aan Galilei, noch aan Fontana, maar aan Cornelis Drebbel verschuldigd zou zijn. De Verslaggevers, de waarde erkennende van de door Rezzi aangevoerde getuigenissen, in zoover zij de vraag beslissen, in welk land de uitvinding is geschied, hebben de meening van den schrijver met betrekking tot den persoon, dien hij als uitvinder noemt, bestreden, en de gronden ontwikkeld, waarop de huns inziens regtmatige aanspraken van Hans en Zacharias Jansen berusten.

Het tweede verslag, aan de Regering ingediend, heeft mede zijnen oorsprong te danken aan een boekgeschenk, ditmaal uit Oostenrijk aan Z.M. den Koning opgezonden. Het bedoelde prachtwerk, getiteld: ‘Specimen Florae Cryptogamae vallis Arpasch Carpatae Transilvanae,’ was hoofdzakelijk uitgegeven met het doel om eene meerdere bekendheid te geven aan eene kunstbewerking, welker toepassing men verschuldigd is aan Alois Auer, Directeur der Staats-Drukkerij te Weenen. Door deze bewerking, physiantotypie (in de ‘Verslagen’ staat verkeerdelijk physiantotypie) of zelfafdruk genoemd, tracht men op gemakkelijke en onkostbare wijze afbeeldingen, zoo getrouw mogelijk, te verkrijgen van natuurvoortbrengselen en voornamelijk planten. Het voorwerp, dat men wenscht af te drukken, wordt daartoe tusschen een koperen en looden plaat gelegd, die tusschen twee tegen elkander inwentelende ijzeren rollen met groote kracht worden zamengedrukt. Het afdruksel van het voorwerp verschijnt dan in het lood en kan vervolgens door eenvoudige en bekende galvanische bewerkingen in koper worden overgebragt. De verslaggevers G. Vrolik, W.H. de Vriese en F. Dozy, wier rapporten afzonderlijk in de ‘Verslagen en Mededeelingen’ zijn opgenomen, komen in hun oordeel overeen, dat de proeven in het toegezonden prachtwerk als welgelukt zijn te beschouwen, en dat de vinding van Auer, hoewel zij niet op alle planten kan toepasselijk zijn, als eene belangrijke bijdrage tot de afbeelding der natuurvoorwerpen kan worden aangemerkt. In het verslag van den Hoogleeraar Vrolik komt een kort historisch overzigt voor over de vroegere pogingen tot het vervaar-

digen van zelfafdrukken en dat van den Hoogleeraar Vriese wordt gevolgd door eene réclamation de priorité der ontdekking, welke dien Hoogleeraar uit Meppel door de HH. Wilson en Comp. was toegezonden.

Het derde Verslag is opgemaakt door den Hoogleeraar G.E. Voorhelm Schneevoogt, in antwoord op een schrijven van Z.E. den Minister van Koloniën, hetwelk vergezeld ging van een Rapport, toegezonden door Dr. Ooykaas, over het geneeskundig Etablissement te Suriname, waarin de door Lepra en Elephantiasis aangetaste personen verpleegd worden. De Verslaggever deelt de meest opmerkelijke punten mede uit het belangrijke rapport van Dr. Ooykaas en slechts eenige trekken uit het inderdaad schrikwekkende tafereel door hem geschilderd. Hulde doende aan de menschlievende zelfopoffering van den Schrijver, dringt de Verslaggever op eene spoedige voorziening in de door Dr. Ooykaas aangestipte behoeften aan, en verlangt dat deze uitgenoodigd worde openlijk de maatregelen mede te deelen, waarop hij bedektelijk schijnt te doelen en die naar zijn oordeel de verwijdering of vermindering der ziekte in de Kolonie zouden kunnen ten gevolge hebben.

Reeds in de eerste vergadering der nieuwe Akademie van Wetenschappen werd door den Heer Harting de aandacht zijner medeleden gevestigd op een onderzoek, dat voor ons Vaderland en voor de wetenschap belangrijk en wenschelijk zoude zijn. Dat onderzoek geldt de vraag: Ondergaat de bodem van ons Vaderland eene langzame daling, en zoo ja, welk is haar bedrag in eene bepaalde tijdsruimte? Men kent inderdaad van zulke bewegingen van den bodem ook in onzen tijd meer dan één voorbeeld. Zoo is het genoegzaam zeker, dat sedert geruimen tijd de westkust van Groenland over eene uitgestrektheid van bijna 400 geographische mijlen voortdurend gedaald is, ten gevolge waarvan sommige woningen der Esquimo's tegenwoordig bij hoog water geheel overstroomd worden. De kusten van Zweden daarentegen rijzen allengs boven de watervlakte van de Oostzeegerezen en men meent uit sommige aanwijzingen te moeten opmaken, dat een deel van Zweden in vroegeren tijd zelfs honderde voeten lager gelegen heeft. Dat er redenen bestaan om met betrekking tot ons Vaderland met eenige belangstelling te vragen, of er een daling plaats grijpt, en een bevestigend antwoord te vermoeden, heeft de Heer Harting door vele bewijzen aangetoond. Vooreerst schijnt de groote dikte der veenlagen op vele plaatsen van ons Vaderland tot hare verklaring de onderstelling te behoeven, dat gedurende hare vorming de bodem gedaald is. Deze onderstelling verkrijgt meerdere waarschijnlijkheid door de opmerking, dat er veenbeddingen zijn, waarin boomstammen gevonden worden, die op eene diepte van 5 tot 6 ellen onder de oppervlakte der zee liggen. Een onderzoek van

den Hoogleeraar Harting naar de gesteldheid van den bodem onder Gorinchem schenkt almede meer waarschijnlijkheid aan de daling van den bodem. Op eene diepte van 121 el onder den beganen grond trof men daar de overblijfselen aan van dieren, die in zoetwater en op het land leven. Bekende feiten brengen het tot zekerheid, dat de bodem van ons Vaderland op sommige plaatsen in vroegeren tijd hooger gelegen was. Van de vele door den Heer Harting aangevoerde bewijzen melden wij alleen de omstandigheid, dat overblijfselen van oude gebouwen, van den Brittenburg, den Nehalennia-tempel te Domburg, de ruïnen van West-Capelle thans onder de zee bedolven zijn. De berekening eindelijk eener reeks opteekeningen van den waterstand van het IJ, met betrekking tot het Amsterdamsche peil, bragt Alewijn tot het besluit, dat de gemiddelde waterstand in de eerste vijftien jaren dezer eeuw meer dan twee Amsterdamsche duimen hooger was dan in het tijdvak der vorige eeuw. Wijzen al deze feiten met groote zekerheid aan, dat de bodem van ons Vaderland tegenwoordig lager is dan in vroegeren tijd, zoo is daarmede, hoezeer het vermoedelijk schijnt, nog geenszins het bewijs geleverd, dat ook in onzen tijd eene daling plaats grijpt, en terwijl zekerheid omtrent die verandering en de kennis van haar bedrag van wetenschappelijk belang zijn, zal niemand het willen ontkennen, dat de vraag gewigtig is voor Nederland. Een onderzoek, ingesteld met het doel om een zeker antwoord daarop te verkrijgen, kan de wetenschap verrijken met eene bijdrage tot de kennis der veranderingen, welke de oppervlakte der aarde ook in onzen tijd ondergaat, en van de krachten, welke in haar binnenste werkzaam zijn. Voor Nederland zal het moeten beslissen, of, terwijl de golfslag onze kusten wegknaagt en de stormen onze natuurlijke zeeweringen doen uiteenstuiven, eene onderaardsche magt, langzaam maar rusteloos, naauw merkbaar maar zonder mededoogen, den ontwoekerden bodem naar den breeden muil van het al verzwelgend zeemonster toeneigt.

Aan de Akademie van Wetenschappen werd door haar medelid het voorstel gedaan, naar de middelen om te zien, welke tot eene zekere uitspraak zouden kunnen leiden en het bedrag der daling leeren kennen. Eene Commissie moest het plan der vereischte maatregelen beramen en de Akademie de geheele berekening bezorgen der waarnemingen, die sedert anderhalve eeuw aan het Waterkantoor te Amsterdam verrigt worden. Dit voorstel, hetwelk aan het onderzoek eener Commissie werd opgedragen, heeft tot vele opmerkingen en mededeelingen aanleiding gegeven, welke in de ‘Verslagen en Mededeelingen’ zijn opgenomen. In het tweede stuk van het eerste deel is het verslag dezer Commissie, zamengesteld uit de HH. Conrad, Harting en Stamkart, in zijn geheel openbaar gemaakt. In het Verslag worden in de eerste plaats de hulpmiddelen opgenoemd, welke

in staat kunnen stellen over de daling van den bodem te oordeelen. Zal men tot eene volledige kennis dier daling geraken, zoo is het noodzakelijk, dat men haar bedrag op vele punten in ons Vaderland, ook landwaarts in gelegen, bepale. Tot de bepaling nu van de betrekkelijke daling, welke de onderscheidene punten in Nederland ondergaan, wordt voorgesteld hunne hoogte door middel van waterpassingen op onderscheidene tijden te vergelijken met die van vaste punten, zoo nabij mogelijk aan de zee gelegen. Tot de bepaling der volstrekte daling moet de vergelijking dienen van de hoogte dezer vaste punten met de gemiddelde hoogte van de oppervlakte der zee. Van de naauwkeurigheid, voor welke elk dezer bepalingen vatbaar is, moet het vertrouwen afhangen, dat aan de uitkomst wordt geschonken. De graad van juistheid, welke bij de voorgestelde waterpassingen kan worden bereikt, wordt in het verslag getoetst aan de waarnemingen in Ierland bewerkstelligd, en door den sterrekundige Airy medegedeeld. De kansrekening leert, wanneer dezelfde grootheid meermalen is gemeten, uit de onderlinge afwijkingen van de uitkomsten der verschillende metingen de naauwkeurigheid bepalen, welke elk dier metingen naar de meeste waarschijnlijkheid bezit. Dit onderzoek, door de Commissie toegepast op de metingen in Ierland volbragt, voerde tot het besluit, dat inderdaad met zorg volbragte en herhaalde waterpassingen, na eenig tijdsverloop, eene kleine betrekkelijke daling der verschillende punten in ons Vaderland zouden moeten verraden. Wat de bepaling der volstrekte daling betreft, wordt in het Verslag eerst ter sprake gebragt het vertrouwen, dat men in de onveranderlijkheid der gekozen vaste punten stellen kan, en dan over de wijze gehandeld, waarop de gemiddelde stand van de oppervlakte der zee ten opzigte der vaste punten kan worden berekend. Opdat toevallige en plaatselijke verandering in de stelling dezer laatste onschadelijk gemaakt of in rekening zou kunnen worden gebragt, wordt voorgeslagen hun aantal te vermeerderen en de vaste punten, langs de geheele uitgestrektheid onzer kusten opgesteld, door waterpassingen te verbinden. Wat aangaat de wijze, waarop men uit de hoogte van het oppervlak der zee, op verschillende tijden waargenomen, tot de gemiddelde hoogte besluit, zoo heeft de Heer Stamkart dit vraagstuk aan een wiskundig onderzoek onderworpen, en zijne uitkomsten medegedeeld in eene Verhandeling, welke in het eerste deel van de ‘Werken’ der Akademie is opgenomen. Aan het einde van het Verslag worden de practische middelen opgegeven, welke tot de uitvoering der voorgeslagen handelwijze vereischt worden en bijzonder de aandacht gevestigd op het belang, dat aan de berekening der waarnemingen van Alewijn zou verbonden zijn. De Commissie deed aldus opmerken, dat het onderzoek naar de daling van den bodem tevens tot eene andere uitkomst kan leiden, niet

minder belangrijk, en de naauwkeurige kennis kan opleveren van het verloop der watergetijden aan onze kusten. In het derde stuk van het eerste deel komt eindelijk betreffende dit voorstel nog een tweede verslag voor door de HH. Conrad, Delprat en Stamkart ingediend, waarin de maatregelen worden aangewezen (adressen, correspondenties), die moeten genomen worden om uitvoering te schenken aan het door de Commissie voorgestelde plan.

Een artikel van het organiek Reglement der Akademie schrijft voor, dat een Jaarlijksch Verslag van hetgeen door de Akademie is verrigt en de veranderingen, welke in hare zamenstelling hebben plaats gegrepen, aan de Regering worde opgezonden. Beide Verslagen, welke mitsdien een overzigt bevatten van de werkzaamheden der Akademie, zijn in de 'Verslagen en Mededeelingen' opgenomen. De levensberigten, door den Secretaris in de gewone vergaderingen voorgedragen, zijn die van A. Numann, C.G.C. Reinwardt en J.C. Rijk, als rustende Leden, en van Dominique François Arago, als builenlandsch Lid, aan de Akademie ontvallen. Zij worden gevolgd door een overzigt over de werken der overledenen. Wij mogen niet verzuimen op eene bijzonderheid opmerkzaam te maken, die men aan den ijver van den Secretaris der Akademie verschuldigd is en die gewis velen welkom zal zijn. Het is de gewoonte, dat in de korte berigten over de werkzaamheden der verschillende Akademies de boekwerken vermeld worden, welke door haar zijn ontvangen. Elke wekelijksche aflevering van de 'Comptes Rendus' der Fransche Akademie, bevat haar Bulletin Bibliographique, dat somtijds eene aanmerkelijke ruimte beslaat. Onder deze werken komen vele tijdschriften voor, uit welker algemeene titels niet is op te maken, welke onderzoekingen zij bevatten. Hunne vermelding in het Bulletin heeft daardoor geen ander nut, dan dat zij de ontvangst ter kennis van de inzenders brengt. De wisseling van boekgeschenken, die tusschen de Akademies en Genootschappen der verschillende landen plaats grijpt, heeft ten gevolge, dat vele zulke werken worden ontvangen, die in de handen van slechts weinigen zijn. De Secretaris der Akademie heeft het gelukkig denkbeeld opgevat en tot uitvoering gebragt, de vermelding der ontvangene geschriften van wezenlijk nut te doen zijn, door in de lijst der ontvangen boekgeschenken, bij elk werk dat onderzoekingen van verschillenden aard bevat, eene opgave te voegen van de titels der afzonderlijke verhandelingen. Neemt men in aanmerking, dat de Akademie van Wetenschappen de werken der Akademies en Genootschappen uit bijna alle landen van Europa en Amerika ontvangt, dan zal men ligtelijk inzien, hoe zeer deze maatregel de kennis der nieuwe literatuur gemakkelijk maakt. Het ware te wenschen, dat aan deze inhoudsopgaven eenige meerdere uitgebreidheid kon worden gegeven, hetgeen echter hare ver-

melding in de ‘Verslagen en Mededeelingen’ zou in den weg staan.

Tot dusverre had het overzigt, dat wij van den inhoud der ‘Verslagen’ mededeelen, alleen betrekking op datgene, wat daarin als het orgaan der Akademie is vermeld. Er blijft ons over een kort berigt te geven omtrent hetgeen zij als wetenschappelijk tijdschrift inhouden.

Het rustend Lid der Akademie, de Hoogleeraar G. Vrolik, heeft de rij der mededeelingen geopend met een betoog, dat Leendert Bomme, een Zeeuwsch Natuuronderzoeker, de eerste is geweest, die eene juiste verklaring heeft gegeven van de wijze, waarop Pholaden (ook steenmosselen genoemd) zich in steenen boren. Voor eenigen tijd (laatstelijk in 1851) had de Heer Caillaud eene vroegere verklaring van Deshayes bestreden, die de uitboring der steenen aan eene scheikundige werking toeschreef, en in de plaats daarvan eene andere geleverd en door proefnemingen bevestigd. Volgens zijne zienswijze had eene werktuigelijke boring plaats. Spoedig daarop werd aan de Fransche Akademie een der aldaar menigvuldige réclamations de priorité toegezonden door den Engelschen natuuronderzoeker J. Robertson, die beweerde reeds vroeger deze verklaring te hebben gegeven. Aan den hevigen strijd tusschen Caillaud en Robertson, die daarop volgde, heeft de Heer Vrolik een einde gemaakt, door aan te toonen, dat reeds zeventig jaren te voren Leendert Bomme dezelfde verklaring had uitgedacht, en zelfs door meer regtstreeksche bewijzen hare gegrondheid had aangetoond dan Caillaud.

Het tweede stuk van het eerste deel bevat eene mededeeling van den Hoogleeraar Claas Mulder, de beschrijving en afmetingen bevattende van een fossiel gewoon hert, opgedolven te Schildwolde, Aanteekeningen over de natuurlijke geschiedenis van het eiland Rottum, door N. Meursinge, Med. et Chirurg. Doct. te Amsterdam, eene beschrijving der natuurkundige merkwaardigheden van dat weinig bekende plekje gronds, en eene Verhandeling van den Hoogleeraar A.A. Sebastiaan, over ‘de ziekte der Negers,’ in een der gewone vergaderingen der Akademie voorgedragen. In deze Verhandeling heeft de heer Sebastiaan getracht te beslissen, in hoeverre het eigenaardige in zijne organisatie, dat den Neger van andere menschenrassen kenmerkt, van invloed is op den aard en vorm der ziekten, waaraan zij onderhevig is. De zamenstelling van een groot aantal verspreide opgaven en bescheiden omtrent de ziekten der Negers, gedurende eene reeks van jaren opgezameld, leidt tot het besluit, dat, hoewel er zeer weinige bekende ziekten zijn, van welke de negerrassen bevrijd zijn, evenwel in haar meer of minder menigvuldig voorkomen en in den vorm, waarin zij zich vertoonen, eene meer kinderlijke geaardheid zigtbaar is, zoodat in vele opzigten de volwassen neger, uit een ziektekundig oogpunt beschouwd, kan

gezegd worden gelijk te staan met een jeugdig individu van het Caucasisch ras. De Schrijver doet daarbij opmerken, dat ook in ontleedkundigen zin eene dergelijke verhouding plaats grijpt.

Deze aflevering wordt besloten door een kort opstel van Dr. G.T.W. Behr, getiteld: ‘Uitkomsten van het wiskundig onderzoek van den Gyroskoop van Foucault. Het behelst een voorloopige mededeeling van de uitkomsten, door den Schrijver verkregen door een onderzoek, waarbij hij in een wiskundigen vorm heeft gebragt de omstandigheden der beweging van een massief ligchaam, dat om een vast punt zijner massa kan draaijen, terwijl dit punt genoodzaakt is de wentelende beweging der aarde te volgen.

In eene Verhandeling ‘Over den groei en de kleurveranderingen van de vederen der vogels,’ voorkomende in het derde stuk van het eerste deel, heeft de Heer Schlegel de bewijsgronden aangevoerd, welke voor de meening pleiten, door hem verdedigd, dat de vogels slechts eenmaal in het jaar eene zoogenaamde volmaakte ruijing of vederwisseling ondergaan, welke in het najaar na den broeitijd plaats grijpt. De zoogenaamde voorjaarsruijing, waardoor de vogels hun volmaakt kleed erlangen, bestaat slechts in eene hernieuwde ontwikkeling der oude vederen, veroorzaakt door eene meer volkomene voeding. De Schrijver wijst op het belang eener juiste kennis der kleurveranderingen bij vogels en zoogdieren, wijl haar gemis meermalen oorzaak was, dat hetzelfde dier onder verschillende soorten werd gerangschikt. Aan het einde zijner beschouwing deelt de Schrijver nog een overzigt mede van de verschillende meeningen der natuuronderzoekers ten opzigte der kleurveranderingen der vogels.

De Hoogleeraar E. von Baumhauer heeft aan de Akademie ‘een voorloopig berigt over de Zuurstofbepaling in stikstofvrije ligchamen,’ toegezonden, hetwelk mede in de ‘Verslagen en Mededeelingen’ is opgenomen. De Schrijver zet in dit berigt de beginselen uitéén eener nieuwe methode, te bezigen bij die scheikundige ontledingen, door welke men de verhouding wil leeren kennen, waarin de grondstoffen zich tot een organisch ligchaam hebben zamengesteld. De handelwijze, door den Hoogleeraar voorgeschreven, welke strekken moet, om eene belangrijke bron van fouten bij dergelijke bepalingen te ontwijken, zal het onderwerp uitmaken van een meer uitvoerig onderzoek, dat later zal worden medegedeeld.

Het eerste deel wordt besloten door eene tweede bijdrage van het rustend Lid G. Vrolik, waarin de door den Schrijver waargenomen groei eens aardappels binnen het weefsel der moederknobbel wordt beschreven en door eene afbeelding voorgesteld.

In het tweede deel treffen wij het eerst aan ‘een Verslag der werkzaamheden, volbragt op het Observatorium der Leydsche Hoogeschool, in het jaar 1853.’

Eene juiste kennis en waardering van hetgeen door onze landgenooten tot den vooruitgang der Natuurwetenschappen wordt bijgebragt, wordt bij het Nederlandsche publiek niet weinig bemoeijelijkt door de omstandigheid, dat zij genoodzaakt zijn, zal hun arbeid in de wetenschappelijke wereld bekend worden, hunne onderzoekingen meestal in eene vreemde taal en buitenslands openbaar te maken. Dit heeft ten gevolge, dat menigmaal belangrijke werkzaamheden, door Nederlanders volbragt, weinig of niet bekend worden aan het Nederlandsch publiek. Kan deze onbekendheid tot eene onregtvaardige geringschatting leiden onzer Vaderlandsche geleerden, in het bijzonder gevaarlijk wordt zij dan, wanneer het de beoordeeling geldt van de vruchten, die onze wetenschappelijke instellingen opleveren. Juist de zeldzaamheid der inrigtingen, welke in Nederland aan de bevordering der Natuurwetenschappen zijn gewijd, maakt het noodzakelijk, dat men op prijs leere stellen, wat de bekrompen hulpmiddelen, over welke men beschikken kan, reeds tot bevordering der wetenschap bijbrengen, opdat de weerzin, die betoond wordt om haar krachtig te ondersteunen, worde overwonnen, en zich bovenal het vooroordeel niet vestige, dat ruimere hulpmiddelen in Nederland minder vruchten zouden dragen dan elders.

De Hoogleeraar Kaiser heeft met dat doel in het aangeboden Verslag een overzigt medegedeeld van de werkzaamheden op het Leydsche Observatorium volbragt. Zijn de vele onderzoekingen van den Hoogleeraar door het straks gemelde euvel minder bekend in Nederland dan daar buiten, thans wordt gezorgd, dat hetzelfde niet plaatsgrijpe met die van zijnen waardigen leerling Dr. J.A.C. Oudemans, Observator aan de Sterrewacht te Leiden.

In den aanvang van het Verslag schetst de Hoogleeraar den aard der waarnemingen, welke op het Observatorium te Leiden worden volbragt, en de gronden, waarop hare keuze berust; daarna worden de waarnemingen vermeld, door den Heer Oudemans in het tijdvak van een jaar opgezameld. Gewis, niemand zal de erkenning willen terughouden, dat de oogst boven verwachting ruim was; welke hare waarde zij, leert de door den Hoogleeraar medegedeelde getuigenis van eenen buitenlandschen sterrekundige, die de naauwkeurigheid der waarnemingen van den Heer Oudemans ‘onovertrefbaar’ noemde.

In deze aflevering van het tweede deel komt nog eene Verhandeling voor van den Hoogleeraar van Hall, waarin het denkbeeld wordt ontwikkeld, om de gedaantewisseling tot een der hoofdgrondslagen te doen strekken bij de natuurlijke rangschikking in het plantenrijk.

Eene natuurkundige bijdrage, door den Hoogleeraar V.S.M. van der Willigen aan de Akademie van Wetenschappen aangeboden, is in het tweede deel der ‘Verslagen en Mededeelingen’ opgenomen. Zij is getiteld: ‘Over eene optische illusie, waarbij het relief van het

beschouwde voorwerp' wordt omgekeerd. Reeds voor geruimen tijd heeft men opgemerkt, dat bolle voorwerpen, door een mikroskoop gezien, zich als holle kunnen vertoonen en omgekeerd. In lateren tijd deelde Brewster mede, dat de optische illusie, door welke een hol voorwerp zich bol vertoonen kan, ook bij de beschouwing met het bloote oog kan plaats vinden. Het is over dit laatste verschijnsel, dat de Heer v.d. Willigen zijne opmerkingen mededeelt. De Schrijver laat een overzigt voorafgaan van al de verschijnselen, op eene omkeering van het relief in het algemeen betrekking hebbende, welke door verschillende onderzoekers zijn medegedeeld en op onderscheidene wijzen verklaard. Deze verklaringen worden kortelijk uitéengezet en hare ongenoegzaamheid aangetoond, althans wat de optische illusie betreft, welke met het bloote oog wordt waargenomen. Diegene, welke tot nu toe zijn medegedeeld, bestaan hoofdzakelijk in de opmerking, dat het voor het oog, zoodra het niet meer over afstanden oordeelen kan, volmaakt onverschillig is, of van een voorwerp een hol of bol afgietsel wordt beschouwd, mits men zich voorstelle, dat voor beiden het licht van verschillende kanten invalle. Deze verklaring is ongenoegzaam, dewijl zij geen rekenschap geeft van de omstandigheid, dat men een hol voorwerp, zoo als het gips-afgietsel eener medaille, spoedig bij voorkeur bol ziet, terwijl een bol voorwerp daarentegen zeer moeijelijk voor het oog als hol verschijnt. De leemte in deze verklaring is door den Heer van der Willigen aangevuld. Hij doet het verschil opmerken, dat er bestaat tusschen den indruk, die een hol afgietsel, een intaglio, en dien, welke een bol, een cameo, op ons te weeg brengt, een verschil, dat hoofdzakelijk wordt teweeggebragt door de meerdere scherpte, waarmede zich de naar boven uitstekende trekken van een intaglio moeten vertoonen, in tegenstelling met de overeenkomstige op een cameo, welke eenigermate in de diepte verborgen liggen. Daarop wordt aangetoond, hoe die eigenaardige scherpte bij eene voortgezette beschouwing en vooral bij het staren op een intaglio verloren gaat door afmatting van het oog en daardoor of door andere oorzaken teweeggebragte onduidelijkheid. Het kenschetsend onderscheid waardoor het oog, wanneer het de betrekkelijke afstanden niet opmerken kan, een cameo van een intaglio onderkent, is dus verdwenen, en een intaglio *kan* zich als een cameo vertoonen, wanneer men zich het licht van eene andere zijde invallende voorstelt. Maar heeft dit plaats, dan *moet* de omkeering van het relief zich ook voordoen, want het oog herkent in den intaglio met hare niet scherp begrensde trekken niet meer het beeld, dat men zich van eenen met aandacht beschouwden intaglio vormt. De keuze onzer voorstelling is niet meer onverschillig; men aanschouwt een intaglio zoo als men wel een cameo, doch nimmer een intaglio heeft opgemerkt. De Schrijver spreekt op grond

dezer verklaring zijne meening uit, dat nimmer een bol voorwerp met het bloote oog beschouwd, zich als hol kan vertoonen. Deze uitéénzetting voert mede tot de verklaring van het aangename lichteffekt, dat zich bij de illusie voordoet. De redeneringen in het betoog zijn, waar het noodig was, door bijgevoegde figuren opgehelderd.

Eene tweede voordragt van den Heer Schlegel voert tot titel: ‘Ook een woordje over den Dodo (Didus ineptus) en zijne verwanten.’ De Schrijver wil daarin aantoonen, dat vele afbeeldingen van dit vogelengeslacht, sedert lang van de aarde verdwenen, onnaauwkeurig zijn, en heeft naar eenigen daarvan en naar de weinige overblijfselen, welke nog van die vogels aanwezig zijn, afbeeldingen vervaardigd, welke achter het tweede stuk van het eerste deel zijn geplaatst. Opmerkingen over den vogel, zijne classificatie zoowel als zijnen naam, zijn in de Verhandeling medegedeeld, welke tot eene wisseling van gedachten aanleiding gaf, die in het Proces-Verbaal der Vergadering van 25 Maart 1854 is medegedeeld.

Het derde stuk eindelijk van het tweede deel bevat eene mededeeling van den Hoogleeraar P.J.J. de Fremery; zij heeft tot onderwerp de beschrijving en de afmetingen van een menschelijken schedel, waarschijnlijk van hooge oudheid, in de nabijheid van Domburg in Zeeland opgedolven. De mededeeling gaat van eene afbeelding des schedels vergezeld.

B.

***De Scheikunde toegepast op het dagelijksch leven en de nijverheid, daor Dr. Adolf Duflos. Uit het Hoogduitsch vertaald door J.H. Giltay. Eerste deel. Grondbeginselen der onbewerktuigde scheikunde. Dordrecht, bij J. Giltay*. 1854.**

De schrijver van dit werk, Dr. A. Duflos, zegt in zijn voorwoord: ‘Het doel van den schrijver met de bewerking van dit eerste deel der Scheikunde, toegepast op het dagelijksch leven en de nijverheid, was, om zoo beknopt en geregeld mogelijk, het belangrijkste voor het eerste onderrigt in de scheikunde te vereenigen.

Naar het grooter of geringer algemeen belang van het onderwerp is dat meer of minder uitvoerig behandeld, dikwijls slechts het hoofdzakelijkste aangestipt.’

Dit gedeelte van het voorwoord geeft derhalve duidelijk te kennen, dat het een werk is voor eerstbeginnenden, voor ongeoefenden, want het moet dienen voor het eerste onderrigt.

Toen ik daarom, op deze duidelijke omschrijving van het plan der bewerking vertrouwende, het 210 zeer compres gedrukte bladzijden bevattende boek wilde gaan lezen, trachtte ik mij zooveel mogelijk te plaatsen op het standpunt van hem, die nimmer te voren scheikunde beoefend had. Hierbij kwam mij onwillekeurig de vraag voor den geest terug, welke een mijner vrienden, een uitstekend scheikundige, mij eens onverwachts voorlegde: ‘Kunt ge u begrijpen,’ zeide hij namelijk, ‘hoe mijn Jan bij zijne propaedeutische studiën juist de meeste moeite heeft met de scheikunde?’ Hoe eenvoudig de vraag ook was, wij konden haar toch alleen slechts bij benadering beantwoorden, want het was onze herinnering grootendeels ontgaan, welke moeite ons de eerste scheikundige kennis wel gekost mogt hebben.

Ofschoon het gezegde: alle beginselen zijn moeijelijk, op alle wetenschappen toepasselijk is, zoo heeft de scheikunde tot haar nadeel, dat juist het aanleeren van hare beginselen niet zoozeer door de geheugenleer, de mnemotechniek, ondersteund wordt, als die van vele anderen, terwijl wel door proeven veel kan worden aanschouwelijk voorgesteld, maar toch het juiste begrip geheel van een goed oordeel afhankelijk is; zoo is bijv. de ware opvatting van het woord *verbin-*

ding voor velen een struikelblok, omdat men wel door proeven de uitkomst, het produkt, van eene verbinding kan aanschouwelijk maken, maar de moleculaire werking nimmer te zien krijgt. Hiermede wil ik echter niet beweren, dat de beginselen der scheikunde geene oefening van het geheugen vereischen, want deze is groot, zelfs bij de inprenting van de namen der enkelvoudige ligchamen en hunne verbindingen, de een al vreemder dan de ander, en welke veeltijds niet, zoo als bijv. in de plantenkunde, aan vormen doen denken, maar wel eigenschappen of toestanden uitdrukken, die den ongeoefende onbekend zijn. De eerstbeginnende heeft derhalve eene dubbele inspanning.

Onder den indruk van deze gedachten nam ik het boek ter hand, daarbij der redactie van ‘de Gids’ dankbaar gedenkende, dat zij mij, door het opdragen van de beoordeeling, willens of onwillens er toe bragt, de grondbeginselen van eene in het algemeen te weinig beoefende wetenschap nogmaals na te gaan, en daardoor ongezocht datgene aan te vullen, wat mij reeds ontsnapt was. Ik stelde mij die lectuur dus als eene uitspanning voor; want al plaatste ik mij op het standpunt van den ongeoefende, zoo kon ik toch mijne reeds verkregen scheikundige kennis niet wegcijferen, en als geheel onkundige de taak opvatten.

Maar, o teleurstelling! De eerste bladzijden dwongen mij reeds niet alleen geheel mijn oordeel in te spannen, maar zelfs mijn beter weten te hulp te roepen. De lectuur was, in de plaats van eene uitspanning, eene ware inspanning; want ik zag mij dikwijls genoodzaakt denzelfden volzin tweemaal te lezen, om daardoor te trachten óf de beteekenis te begrijpen, óf mij te overtuigen dat het geschrevene met de waarheid in strijd was.

Om een duidelijk bewijs voor deze bewering te geven, verwijs ik in de eerste plaats op § 4. Hier toch heet het, dat de dampkringslucht door de kracht van hare zwaarte de beweging der aarde deelt; mij dunkt, dat het voor eenen eerstbeginnende vrij wat duidelijker en tevens der waarheid getrouwer zoude zijn, indien hier de aantrekkingskracht der aarde op haren dampkring vermeld en als de oorzaak voor het deelen der beweging van dezen met de aarde ware opgegeven. In dezelfde § zegt de S.: ‘Ligchamen, die het licht *onveranderd* doorlaten, bijv. de dampkringslucht, zijn *geheel* doorschijnend en onzigtbaar;’ en een paar regels verder: ‘Indien de dampkringslucht *volkomen* doorschijnend ware,’ enz. Hoe moet een ongeoefende nu deze twee elkaâr tegensprekende volzinnen verstaan?

Nu volgen eenige oppervlakkige verklaringen over de breking van de lichtstraal in verschillende middenstoffen (de vertaler zegt middelstoffen), echter niet die door het prisma, zoodat de schematische voor-

stelling (fig. 3) van de kleurschifting door dat ligchaam, namelijk de gebroken rigting van de stralen, voor den eerstbeginnende onbegrijpelijk is. Het opschrift boven deze § luidt: de dampkringslucht en hare bestanddeelen; zij begint met eene beschouwing over het licht, welke den ongeoefende in den waan moet brengen, alsof de dampkringslucht zelf-lichtende was.

§ 5 lijdt eveneens aan onduidelijke beschrijving over den ophoopingstoestand (aggregatio) der stof, welke voor den eerstbeginnende vrij wat bevattelijker zoude geweest zijn, indien de S. hem de ligchamen als vaste en vloeibare, en deze laatsten wederom als dropvormig en gasvormigvloeibaren had doen kennen. Ook de mededeeling aangaande den barometer is zoo oppervlakkig, dat zij tot niets dan verwarring leiden kan.

Over het geheel ware het beter geweest §§ 4-6 weg te laten, omdat daarin zeer belangrijke onderwerpen uit de natuurkunde in ruim vier bladzijden zóó behandeld worden, dat men den leerling geschikter naar een of ander populair werkje over de natuurkunde kan verwijzen, dan hem in den waan te brengen, dat hij hieruit iets leeren kan.

§ 7 begint met: ‘de dampkringslucht is geen enkelvoudig ligchaam.’ Ik, als eerstbeginnende, meen daaruit te moeten opmaken, dat zij derhalve tot de zamengestelde ligchamen behoort. Als ik deze gevolgtrekking nu vergelijk met hetgeen op blz. 1 over mengsels gezegd is, waarbij de dampkringslucht als een mengsel van verschillende ongelijksoortige stoffen is voorgesteld, dan moet ik teregt vragen, waarom de S. niet zegt: de dampkringslucht is een *mengsel*, hetwelk bevat zuurstof, stikstof, enz.?

Indien ik zoo wilde voortgaan met mijne aanteekeningen op de verschillende §§ mede te deelen, dan zou de lezing daarvan even onaangenaam zijn, als mij de taak moeijelijk viel het werk te lezen; enkele opmerkingen meen ik echter nog hier te moeten bijvoegen.

Bladz. 15. *Het ontvlammen*. Waarom werd hier geene melding gemaakt van verwantschap? Nu schijnt alleen de warmte de verbinding te veroorzaken, en niet de vatbaarheid tot verbinding, de verwantschap te vermeerderen.

Bladz. 23, reg. 6 v.b. *Verdigte en daardoor ook aan zuurstof rijkere lucht*. Dit is niet aannemelijk, want hoezeer de lucht door blazen in de buis, welke slechts eene naauwe uitstroomingsopening heeft, verdigt wordt, zoo kan die verdigting niet zoo aanmerkelijk worden aangenomen, als men in het oog houdt, dat 1°. de lucht, door den neus in den mond gekomen, reeds verwarmd en daardoor minder digt is, en 2°. dat zij, stroomende door het met de vlam in aanraking zijnde deel der buis, ook daar weder aan eenen verhoogden warmtegraad is blootgesteld voordat zij in de vlam stroomt. Maar al konde

men aannemen, dat de lucht zooveel digter was, dat daarop eene heviger branding berust, dan nog blijft het zuurstofgehalte in verhouding tot dat van de stikstof onveranderd; de uitstroomende lucht is derhalve *niet rijker* aan zuurstof. Men zoude veeleer kunnen beweren dat zij *armer* aan zuurstof was, omdat bij het blazen de ademhaling gelijktijdig plaats heeft, en daardoor de mond- en neusholte altijd eene grootere of kleinere hoeveelheid koolzuurgas bevatten, welke zich bij de uit te blazen dampkringslucht voegt. De werking van de blaasbuis kan alleen worden voorgesteld te berusten op de geregelde toestrooming van zuurstof bevattende dampkringslucht, en de wegvoering der gassen, welke door de verbranding ontstaan.

Bladz. 26. *Het proces der ademhaling* wordt voorgesteld als de opneming van eene aan zuurstof rijkere en aan koolzuur armere lucht. Ik moet hierop vragen, welk vermogen de door longen ademende dieren hebben, om eene aan zuurstof rijkere en aan koolzuur armere lucht buiten de gewone dampkringslucht te verkrijgen? Dit is alleen waar voor de in het water aanwezige dampkringslucht, zoo als ook bladz. 72 teregt wordt medegedeeld. Overigens is de kagchel-theorie tot verklaring van de ontwikkeling van warmte bij het ademhalingsproces voor den eerstbeginnende veel te stellig.

Bladz. 29. De verklaring voor het ontstaan van steen, jicht en moeraskoortsen schijnt mij voor den eerstbeginnende ongeschikt en onnuttig toe. Waartoe zulke hypothesen in een boek voor het eerste onderrigt?

Bladz. 31. *Voor het herstel der zuurstof in de lucht*. Hier is de ontwikkeling van zuurstof door de planten zeer onduidelijk voorgesteld. Men leest onder anderen: ‘Het koolzuur verspreidt zich door deszelfs *luchtvormigen* toestand in de *lucht* en het water,..... het wordt in de planten *ingezogen* en onder den invloed van het licht tegelijk met de waterstof *van een gedeelte water van het plantenorganismus* (?) geassimileerd.’

Bladz. 33. Kan de eerstbeginnende een helder denkbeeld krijgen aangaande *het groote gewigt* van de herkenmiddelen in de Scheikunde door het begin van § 19, waarin de verscheidenheid der oxydatieproducten aldus eindigt: ‘Men noemt zulke werkingen reactiën, de wijze, waarop men ze ter uitvoering brengt, reägeren, de ligchamen eindelijk, die de reactie ondergaan, reagentiën?’

Bladz. 41. *Het water en deszelfs bestanddeelen*. Hier worden weder onderwerpen uit de natuurkunde op dezelfde oppervlakkige wijze, als bij de dampkringslucht, te pas gebragt door beschouwingen over de warmte; vervolgens iets over kristalvorming en talrijke afbeeldingen van kristalvormen, meetkundige figuren, den eerstbeginnende geene kennis aanbrengende; in het voorbijgaan komt nog eene therapeutische opmerking (bladz. 47, de aanwending van ijs in ontstekings-

ziekten), terwijl eindelijk op bladz. 60 de eigenschappen (de vertale zegt ‘verhoudingen’) van het water aan de beurt komen, waarbij de volgende beschrijving mij duister bleef: ‘*De beweegbare grondslag* van het water is waterstofoxyde in gewigt zamengesteld uit 1 deel waterstof en 8 deelen zuurstof, en wordt uitgedrukt door het teeken H.O.’

Bladz. 73, *Bronwater*, d.i. het uit het *binnenste* der aarde voortkomende water. Welke gedachte zal hier bij den ongeoefende ontstaan? Zeker deze, dat het bronwater zijn oorsprong neemt uit het nog gloeijende, vloeijende inwendige deel der aarde!

Bladz. 74 en volg. De beschrijving van de goede en slechte eigenschappen, die het water door koolzuur verkrijgt, als ook de onderzoekingswijze van waters laat veel te wenschen over; de geheele beschrijvende rangschikking van de minerale waters bevat voor den eerstbeginnende niets dan namen, welke hem vreemd en onverstaanbaar zijn.

Bladz. 78. *Gedistelleerd water*. Waarom werd hier de oorzaak niet vermeld, waardoor bij de overhaling het laatst overkomende water onzuiver wordt?

Bladz. 84. Bij de beschouwing van de scheikundige harmonica spreekt S. wel van eene oorzaak, maar beschrijft haar niet.

Bij de teleurstelling door de onduidelijkheid voegde zich nog eene, namelijk die, dat ik veel in deze beginselen der scheikunde miste, wat er vroeger wel degelijk toe behoorde, en naar mijn inzien nog bij behoort, tenzij nu de ongeoefenden, de eerstbeginnenden, reeds met scheikundige kennis toegerust ter wereld komen en derhalve niet zooveel opheldering noodig hebben als die van weleer. Maar mij dunkt, dat hier de boven vermelde vraag tegen opkomt. Men stelle zich den lezer van het werk voor óf als jong mensch, óf als reeds op rijperen leeftijd, begeerig om voor zijne stoffelijke belangen, voor zijn vak of fabriek, voldoende kennis te verkrijgen van de beginselen der scheikunde, ten einde daarna het een of ander scheikundig-technisch werk te kunnen begrijpen en daarvan voordeel te trekken. Hij zal zich, na lezing van het geheele werk, bitter teleurgesteld vinden, want de titel biedt hem een boek aan, waarvan de *strekking* juist voor hem geschikt mogt heeten; namelijk de scheikunde toegepast op het dagelijksche leven en de nijverheid. Hij is een eerstbeginnende, die duidelijkheid en opheldering verlangt, maar ze menigmaal te vergeefs zal zoeken.

Als aanwijzing van eenige leemten mogen de volgende vragen dienen: Wat zijn pyrophoren (bladz. 17)? Wat is verwantschap (bladz. 29 en 38)? Wat is een manometer (bladz. 49)? Waarom op bladz. 51 de hygroscopen niet vermeld? Weet de ongeoefende het verschil tusschen de schalen Fahrenheit, Reaumur en Celsius (bladz. 52)? Wat

zijn hygroscopische zouten (bladz. 67)? Wat verstaat men ouder de benamingen van atomen en atomistische theorie (bladz. 93)? Wat zijn outledingscellen (bladz. 94)? Mij dunkt, dat een boek voor het eerste onderrigt in de scheikunde geene aanleiding mag geven tot het doen van dergelijke vragen.

Uit de opsomming van deze gebreken in de 100 eerste bladzijden blijkt voldoende, dat het werk niet beantwoordt aan zijne strekking, in het voorwoord vermeld, want het is voor den ongeoefende op vele plaatsen onverstaanbaar; het is een springen van den hak op den tak, waarbij het een helder oordeel zwaar valt den draad te volgen; wat moet er dan van den ongeoefende worden, die gelijktijdig het voor hem nieuwe onthouden, en de volgorde met moeite nagaan kan?

Behalve deze opmerkingen maakte ik er nog eene, welke, naar mijn inzien, in belangrijkheid bij de voorgaanden niet achterstaat. De Schrijver toch zegt in het voorwoord: ‘het nadere hieromtrent’ (namelijk aangaande de inrigting van het werk) ‘geeft de hier volgende inhoud aan.’ Bij eene naauwkeurige beschouwing van de inhoudsopgave krijgt men den indruk, dat het geheele werk is een: de omnibus aliquid, de toto nihil, waardoor men slechts verwarde begrippen, geen duidelijk denkbeeld over de scheikunde verkrijgen kan.

De inhoudsopgave toch vermeldt als drie hoofdafdeelingen: I. Grondbeginselen der scheikunde (bladz. 1-96); II. Scheikundige rangschikking en karakteristiek der scheikundige elementen en van hunne belangrijkste verbindingen (bladz. 97-184), en III. Scheikundige analyse (bladz. 185-210).

De eerste hoofdafdeeling, de grondbeginselen der scheikunde, kan reeds terstond een denkbeeld geven van de voor het eerste onderrigt ongeschikte strekking. Zij is in de volgende afdeelingen gesplitst: bepaling en onderwerp der scheikunde, de dampkringslucht, de zuurstof, het water en deszelfs natuurkundige verhoudingen, scheikundige verhoudingen van het water, de waterstof, de verbindingsverhoudingen der scheikundige elementen en hare wijze van uitdrukking. - De twee hoofdafdeeling bevat: eene, voor iederen eerstbeginnende, door talrijkheid van namen onduidelijke, meestal oppervlakkige beschrijving van de metalloïden en metalen, en van hunne voorname verbindingen. Zij zijn daarbij aldus gerangschikt: oxygenoïden en hydrogenoïden. De eersten verdeeld in: A. volstrekte of uitsluitende, en B. amphotere oxygenoïden; de anderen in: C. metalloïden en D. metalen, waarvan de eersten wederom gebragt worden tot: a. organogene- en b. oryktogene metalloïden; de metalen zijn verdeeld in: a. metalen der alkaliën, b. metalen der aarde en c. metalen der ertsen. In deze tweede hoofdafdeeling komen eindelijk nog mededee-

lingen voor over allotropie, isomerie, en over het ontstaan en de veranderingen der zamengestelde ligchamen. - De derde hoofdafdeeling eindelijk geeft de werking van eenige herkenmiddelen aan voor stoffen, die (zoo als de schrijver. zegt) ten gevolge van haar veelvuldig voorkomen en van hare aanwending in kunsten en bedrijven bijzonder belangrijk zijn. Hierbij worden ook de belangrijkste organische zuren vermeld, waaronder dan ook de reactiën van wijnsteenzuur, druivenzuur, citroenzuur, appelzuur, azijnzuur, mierenzuur, barnsteenzuur, benzoëzuur en looizuur worden opgegeven. Als men nu bij de vermelding van deze verbindingen zich uit het voorwoord herinnert, dat het tweede deel van dit werk *de grondbeginselen der bewerktuigde scheikunde* zal bevatten, dan blijkt ten duidelijkste, dat ook deze hoofdafdeeling weinig nut voor den eerstbeginnende kan opleveren, want zijn geheugen wordt bezwaard met namen, zonder dat hij de beginselen kent, welke hem de werking der herkenmiddelen moeten ophelderen.

Wij hadden van Dr. A. Duflos, Buitengewoon Hoogleeraar in de scheikunde aan de Hoogeschool te Breslau, heel wat beters mogen verwachten, want het werk is ongeschikt voor den leerling, en zal zeker door geen leeraar als leiddraad bij het onderwijs gebezigd worden. In duidelijkheid staat het verre achter bij het uitmuntende werkje van Stöckhardt; door inhoud kan het de vergelijking niet doorstaan met de voortreffelijke ‘Cours élementaire de Chemie’ van Regnault. Het groote en voorname gebrek ligt daarin, dat de S. te veel heeft willen geven in kort bestek, waarvan oppervlakkigheid en onduidelijkheid de noodzakelijke gevolgen zijn.

***De Natuur, beschreven in tafereelen, tot zelfonderrigt, verspreiding en bevordering van natuurkennis, door Dr. J.H. van den Broek, Leeraar in de Natuur- en Scheikunde aan 's Rijks Kweekschool voor Militaire Geneeskundigen te Utrecht. Naar het Hoogduitsch. Leiden, D. Noothoven van Goor*.**

Deze tafereelen werden oorspronkelijk door een ongenoemden schrijver bijeenverzameld uit de werken van von Humboldt, Cotta, Schleiden, v. Schubert, Buff, Ule, Eschricht en anderen. Zij worden voorafgegaan door een voorwoord van den schrijver en eene ode van den Heer van der Pot. De vier eerste zijn gewijd aan den gesternden hemel, de zon en haar planetenstelsel; daarop volgen er drie over de vorming der aarde, de aardbevingen en vuurspuwende bergen; na dezen worden het magnetismus en het noorderlicht, het weder en de electriciteit der lucht herdacht. Van het daarna voorkomend drietal, het water en zijne beweging, de eb en vloed, en onderzeesche landschappen, is vooral het laatste boeijend van stijl en onderhoudend geschreven. De gedaante der aardoppervlakte, het klimaat, de verhuizingen en plaatsveranderingen in de bewerktuigde en onbewerktuigde natuur, de edelgesteenten, de edele metalen, de steen- en bruinkolen zijn de opschriften der volgende tafereelen. En hiermede is de rij gesloten van die, welke over het onbewerktuigde rijk der natuur handelen. De nu volgende handelen over de Alpenwereld, de bronnen van den plantengroei, de physiognomie der plantenvormen, en geven eene fraaije beschrijving van het vlas en de theestruik. De laatste handelen over de dieren en worden geopend met eene schets over den oorsprong der afgietseldiertjes, waarop van enkele dieren afzonderlijk gewag gemaakt wordt. Jammer, dat hier niet een of twee hoofdstukken gewijd zijn aan de verdeeling der dieren, hun voorkomen in verschillende streken van den aardbodem en de voorwaarden waaronder dit geschiedt. Dit laatste had de eenheid bevorderd en een schoon overzigt over het geheel gegeven. Zij eindigen met de eigenaardigheden van het menschelijk ligchaam, het verschil der zintuigen en het zielenleven van den mensch.

Ziedaar eene dorre opgave van wat in dit werk wordt gevonden. Meen daarom niet, dat het werk zelve dor zou wezen, neen, boeijend, wegslepend schoon zijn sommige der tafereelen geschilderd. Buiten-

dien de namen van von Humboldt, Ule, Körner en anderen zijn ons ten waarborg dat hier de natuur meesterlijk is wedergegeven.

Wij kunnen geen weêrstand bieden aan het verlangen om van dezen laatsten eene enkele bladzijde af te schrijven. Van harte wenschen wij dat de lezer hierdoor moge bewogen worden om het geheel aandachtig na te lezen. - Onder het opschrift: ‘Onderzeesche landschappen’ schildert ons Körner het leven onder de wateren en op den bodem der zee. Daar heet het onder anderen: ‘De zee is een niet minder algemeen schouwtooneel van een eindeloos moorden, van een vreeselijken kamp op leven of dood, de bakermat der verschrikkelijkste roofdieren. In de zee kent men geen vrede en eensgezindheid maar ziet men allerwege onophoudelijk jagt maken en vlugten, zijne prooi grijpen en verslinden. Een onverzoenlijke, eindelooze haat woont in de kille gevoellooze wateren; want enkel de nimmer rustende vernieling is het middel om het leven daarin te onderhouden. Dagelijks trekken de leeuwen, tijgers en wolven uit de diepte, de krokodillen en reuzenslangen van den Oceaan uit op roof, en vernielen geheele geslachten van dieren, breiden de polijpen en medusen hunne vangarmen uit naar zorgeloos ronddartelende raderdiertjes, verdwijnen in éénen slok billioenen kwallen in den gapenden muil van den walvisch, grijpen pijlsnel toeschietende arenden en meeuwen den zeehaan met zijne bontgekleurde vlinderachtige vinnen, wanneer deze de dampkringslucht komt inademen, maken zwaardvisschen en zeebeeren jagt op den oliefant en rhinoceros der zeeën, ja liggen tot wormen toe op de loer om zich in de huid van den log rondzwemmenden tonijn in te boren. Alles jaagt en moordt, maar nimmer wordt daarbij eenig gebrul van den strijd, eenige pijnlijke kreet of angstgeschrei, of de zegetoonen van den overwinnaar waargenomen. Het slagten geschiedt dáár onder de akeligste stilte, die alleen door het plassen in de beroerde wateren, en de stuipachtige sprongen van het doodelijk getroffen slagtoffer wordt afgebroken.

‘Wenden wij ons echter naar de keerzijde van dit akelige tafereel, dan verschijnt ons de Oceaan ook weder als de bakermat van een ongelooflijk weelderig dieren- en plantenleven. Terwijl op de rotsen en klippen van Spitsbergen, op Victoria-land aan de Zuidpool geen mosplantje meer groeit, geen rendier meer rondzwerft en geen ijsbeer meer op de jagt gaat, tiert eene reusachtige wier daar nog in de zee, wemelt het aldaar nog mijlen ver van afgietseldiertjes.

Niet alleen heeft de zee hare bergen en dalen, hare hooglanden en lage vlakten, hare moerassen en zandwoestijnen, hare bronnen en stroomen, maar ook hare uitgestrekte bosschen met hunne slingerplanten, prachtige kleurschakeringen en dierenwereld, hare bloem- en lusttuinen en onafzienbare grasvelden, waarop de kudden der plantetende dieren weiden; met een woord, ook de zee bezit hare land-

schappen, die prachtiger en betooverender zyn dan eenig landschap op het drooge land van den aardbol.

Desniettegenstaande groeit er op den bodem der zeeën slechts ééne enkele plantensoort, nl. de *zeewieren;* maar de gedaante van deze wisselt zoo duizendvoudig af, zij bezitten zulke heerlijke kleuren, zijn in zoo verbazende menigte voorhanden en bestaan in allerlei afmetingen tot zulke aanzienlijke lengten toe, dat zij alleen toereikend zijn om de diepten der zee in de betooverendste lusttuinen te herscheppen.

Al deze gewassen groeijen bont en in allerlei rigtingen door elkander, hunne takken mengen zich overal dooreen, vormen hier lommerrijke daken en lanen, dáár ondoordringbaar kreupelhout, laten weder opene weivelden met een rozenrood tapijt van kleine zeeplantjes tusschen zich, en stellen op deze wijze de onderzeesche bosschen en landschappen daar. Hier blinken de verschillende soorten door elkander met een bonten weêrschijn van kleuren, die bij iederen golfslag andere spelingen vertoonen. Welig tieren al deze wieren in duizende verschillende gedaanten, die hier over den bodem voortkruipen, elders met gekrulde loofbundels opwaarts dringen, dan eens met lange uitgestrekt golvende waaijers de bewegingen van het water volgen; sierlijk bloeijen zij in ligtere en donkere tinten van groen, in het prachtigste rood en geel, die in den weêrschijn van het licht op de heerlijkste wijze schitteren. Millioenen van zeedieren van den meest verschillenden aard voeden zich met deze plantenmassa's, die in korten tijd snel opgroeijen en weder vergaan. Te midden van dit betooverend kleurenspel zwemmen allerwege bonte schelpdieren en paarlmoerkleurige vischjes rond; kruipen grazende slakken langzaam over de stengels voort, knagen 20 voet lange, graauwharige walrussen, wier magtige haakvormige tanden hen zoo sterk maken, aan de boomen en takken, in gezelschap met den reusachtigen dugong, die sirene uit de fabelleer, de even lange, plompe lamantijn, het nog langere rimpeldier met zijne gerimpelde huid, die er uitziet als de schors van eenen eik, de zwervende 30 voet lange haai, de digtbehaarde zeehond en de logge schildpad.'

De vertaling der stukken is, gelijk uit bovenstaande regelen kan blijken, vloeijend en gemakkelijk. Wilden wij volstrekt aanmerking maken, het zou zijn op de spel- of liever drukfouten, die hier en daar nog voorkomen. Ook had de vertaler voor enkele woorden liever de hollandsche dan de germaansche of latijnsche uitdrukkingen kunnen bezigen. Onze moedertaal is waarlijk niet arm.

JOSUA.

Antwoorden op de voorstellen ter oefening in de allereerste beginselen der algebra, door W. Smaasen, in leven Leeraar in de Wis- en Natuurkunde aan het Gymnasium te Kampen. Tweede herziene druk. Te Zwolle, bij W.E.J. Tjeenk Willink. 1855.

Een hoofdvereischte - ik zou haast geneigd zijn te zeggen het eenig vereischte - van antwoorden op algebraische voorstellen bestaat daarin, dat zij zonder fouten zijn. En voldoet dit boekje aan dezen eisch? Ik zou het niet met de hand op het hart durven beamen, daar het waarlijk van een referent te veel gevergd is al die voorstellen na te werken. Voor zoo verre evenwel als ik dit hier en daar deed, heb ik geene feilen gevonden, en is het nu geoorloofd van een gedeelte tot het geheel te besluiten, dan is het boekje goed.

Voor hen, die het oorspronkelijk werkje bij hun onderrigt volgen, zal het een welkom geschenk zijn, omdat zij hierdoor verschoond blijven van de niet zeer aangename taak om de rekensommen hunner leerlingen één voor één na te zien. Hun zij het bijzonder aanbevolen.

JOSUA.

Tijdschrift voor Telegraphie in haren geheelen omvang en aanverwante wetenschappen, onder redactie van J.R.F. Nievergeld, te 's Gravenhage. Vianen, bij G.S.A. Stuart. 1855.

De groote uitbreiding, welke de toepassing der galvanische electriciteit op de telegraphie, ook in ons vaderland heeft verkregen, bood eene gereede aanleiding aan tot de uitgave van een tijdschrift, uitsluitend aan de behandeling van dat onderwerp gewijd, en waarvan onder bovengenoemden titel de eerste aflevering is verschenen. Het zoude voorbarig zijn, daarover nu reeds in eene beoordeeling te treden, waarom wij ons bij de aankondiging bepalen, met den wensch, dat het den ijverigen redacteur moge gelukken, oorspronkelijke mededeelingen en opmerkingen van onze vaderlandsche telegraphisten te ontvangen, hetgeen naar onze meening de belangstelling in dit tijdschrift aanzienlijk zoude bevorderen en opwekken.

Mr. J.A.v.E.

***De Nederlandsche Wetgeving op de vreemde geldligtingen. Eene Akademische proeve, door R.V. Heyliger, Jur. Cand. Leiden, J. Hazenberg, Corn.Zoon*. 1854.**

Wij begroeten dit geschrift als eene nieuwe en welkome gave van de gelukkig meer en meer door enkelen gevolgde gewoonte, om bij het eindigen hunner akademische loopbaan hunne proefschriften in 't nederduitsch en niet in 't latijn te schrijven. Men hoort gedurig bij het zoeken naar bijzonderheden over het een of ander, dikwerf weinig behandeld onderwerp, dat deze of gene daarover eene zeer belangrijke dissertatie geschreven heeft, maar het latijn, de uitsluitende taal der geleerden, verbiedt, helaas! den ongeletterde daarvan kennis te nemen. Is 't wonder, wanneer de gedachte zich dan van hem meester maakt, dat hij onbevoegd verklaard wordt om zelfs te lezen, wat door de taal der Ouden voor hem verborgen gehouden wordt, hoe zeer hij zich zelven ook moge diets maken, dat hij waarachtig belang stelt in de behandelde zaak? Behandelden die dissertatiën alleen onderwerpen van zoo uitsluitend wetenschappelijken aard, dat ze reeds daardoor gerekend moeten worden buiten den gezigtskring gelegen te zijn van den niet geletterde, wij zouden zelfs de begeerte naar die verboden vrucht bij ons onderdrukken. Maar de onderwerpen, die behandeld worden, zijn vaak van algemeenen aard en van groot belang ook voor de velen, die buiten de geleerde wereld staan, en wanneer andere bezigheden al den tijd en al de krachten van deze vorderen, zoodat er voor het aanleeren der oude talen geene gelegenheid is, dan is de wensch toch niet onnatuurlijk, dat ook zij van de vruchten der studiën hunner jeugdige landgenooten eenig nut en genot mogen hebben.

Men houde wel in 't oog, dat wij ons geenszins willen mengen in het vraagstuk: of het latijn voortdurend op de Hooge Scholen dàt hoog aanzien moet blijven behouden, dat het nog bij het onderwijs der wetenschappen bezit, en of dat onderwijs in eene uitgestorvene, dan wel in eene levende taal moet gegeven worden; wij erkennen zelfs gaarne daarover geene eigenlijke opinie te hebben, ons daartoe geheel onbevoegd verklarende; ons verlangen strekt zich niet verder uit - en dat zal toch wel niet aanmatigend klinken? - dan om de dissertatiën, welke over onderwerpen van algemeen belang loopen, en welke zóó geschre-

ven zijn, dat ook de ongeletterden er nut van hebben, in de moedertaal te zien uitgegeven. Er komt nog eene reden bij, waarom wij dat wenschen. Er zijn vele punten van commerciëlen aard, bijv., die om verschillende redenen moeijelijk door den handelaar en veel gemakkelijker door den gestudeerde in druk kunnen behandeld worden. Wanneer nu een jong mensch, bij het verlaten der akademie, daaraan zijne krachten wil wijden, geholpen door het scherpe oog van professoren en gerugsteund door hunne aanwijzing van de bronnen, waaruit hij de feiten kan putten, terwijl de boekerijen hem te dienste staan om het vroeger daarover geschrevene te raadplegen: welk nut zal hij dan ten slotte gedaan hebben, wanneer hij de vruchten van zijn onderzoek in eene taal meêdeelt, die aan het meerendeel zijner medeburgers onbekend is? Het eigenlijk doel, ja de hoofdzaak der dissertatie is toch, dat hij, die ze schrijven zal, de bewijzen geeft van zijne kennis van het vak waarin hij gestudeerd heeft, en niet van de taal waarvan hij zich bedient. Legt hij nu die kennis aan den dag in de taal die al zijne landgenooten verstaan, dan wordt het nut van zijnen arbeid er door bevorderd. Mogen anderen van gevoelen met ons verschillen: wij zullen ons steeds verblijden, wanneer wij door goede nederduitsche dissertatiën over onderwerpen van algemeen belang in staat gesteld worden ook eenig nut te hebben van de onderzoekingen onzer geleerde landgenooten op een gebied, waarop wij gaarne een bescheiden plaatsje zouden wenschen in te nemen, waarom wij ons dan ook zeer in de uitgave der Akademische proeve verheugen, waarvan wij den titel hierboven opgaven. Reeds te lang hebben wij de aankondiging van dit werkje uitgesteld, maar het is een punt van wetgeving dat daarin behandeld wordt, 't geen wel niet zoo spoedig verandering zal ondergaan waardoor de arbeid van den schrijver niet meer toepasselijk op dezen tijd zal worden.

Het is een gelukkig denkbeeld dat den Heer Heyliger tot de keuze van dit onderwerp geleid heeft. De kennis van den stand der effekten is bij ons zelfs meer dan wenschelijk verbreid, en met de voor- of nadeelen, aan dit of dat fonds verbonden, zijn onze langenooten zoo gemeenzaam, als men in 't meest bloeijende land slechts zou kunnen wenschen dat zulks met de takken van reëlen handel het geval ware. Weinigen echter zullen geheel bekend zijn met de wetten die ons regeren op het stuk der geldligtingen hier te lande, en nog veel kleiner zal het aantal dergenen zijn, wien de wording dezer wetten en al wat er in 's lands vergaderzaal voor en tegen aangevoerd is, zoo duidelijk voor oogen staat, als de Heer Heyliger de gelukkige gave gehad heeft om in dat boekje bloot te leggen.

Na eene korte uiteenzetting der oorzaken, die den Nederlandschen Staat van dien hoogen trap van welvaart hebben doen dalen, waarop hij vroeger stond, en na te hebben aangewezen hoe nadeelig vele wet-

telijke bepalingen gewerkt en juist het tegenovergestelde veroorzaakt hebben van 't geen men beoogde, komt de schrijver tot de behandeling der geschiedenis van de wetten op de vreemde geldligtingen van 1816 en 1824, waarvan hij in het eerste hoofdstuk de geschiedenis, in het tweede de beweegreden tot hare invoering, haren inhoud, hare werking en gevolgen, en in het derde eenige conclusiën dezer beschouwingen geeft. De vroegere wetten van 1802, 1808, 1809 worden daarbij geenszins vergeten, maar integendeel zoowel uitvoerig behandeld en toegelicht, als in extenso met de latere wetten onder de bijlagen opgenomen. De dwaling der Regering om het beleggen van kapitaal in nederlandsche fondsen aan te raden, maar in buitenlandsche af te keuren, ja te belemmeren door tal van formaliteiten en kosten, wordt duidelijk in 't oog gesteld, en tevens worden de redenen medegedeeld, die vele Leden der beide Kamers tegen deze wetten hebben doen hooren. Hoe de Regering er in ernst aan heeft kunnen denken, dat het bemoeijelijken van het sluiten van vreemde leeningen hier meer kapitaal voor handel en nijverheid beschikbaar zou houden, en hoe zij niet integendeel duidelijk heeft ingezien, dat men daardoor alleen het beleggen in buitenlands geslotene leeningen bevorderde, tegelijkertijd met het onthouden aan de eigene landgenooten van de voordeelen aan het sluiten dier leeningen verbonden, dit komt ons nu, zoo vele jaren later, waarlijk vreemd voor. Evenmin kon de toestemming, die de Regering zich tot het sluiten der vreemde leeningen voorbehield, eenigen waarborg van zekerheid voor de inschijvers, wel aanleiding tot staatkundige verwikkelingen met vreemde Mogendheden geven, want waardoor was de Regering beter in staat over de soliditeit van den geldnemer te oordeelen, dan de geldgever, wiens eigenbelang hem den scherpsten prikkel verschafte tot een wèl wikken en wegen aan wien hij zijn geld vertrouwde. De befaamde Poyaïsfondsen worden zeer teregt aangehaald, hoe niet het sluiten der leeningen, maar het verkoopen der fondsen, tot belegging van geld in allerlei, zelfs in de meest onwaardige, aanleiding geeft. Voorschriften tot belegging in binnenlandsche fondsen zouden, zoo als de Heer Heyliger zeer teregt aanmerkt, den koers daarvan noodeloos verhoogen en de burgers alzoo dwingen zich tevreden te stellen met eene lagere rente dan zij in het buitenland zouden kunnen maken, en natuurlijk het nationaal vermogen daardoor verminderen. In andere ondernemingen daarenboven zou het kapitaal toch niet belegd worden, dan wanneer het gevraagd was, want eene belegging in welken tak van bestaan dan ook boven de vraag, zou niet dan nadeelig daarop werken.

De belemmerende bepalingen van de wetten van 1816 en 1824 hebben de vreemde geldligtingen zoozeer van onze beurs verdreven, dat er, na de invoering der wet van 1824, geene andere leeningen hier te lande hebben plaats gevonden, dan de Russische van 1828 en 1829,

bij Hope en C^{o}. en de Amerikaansche ten laste der drie steden in 1829, bij Daniël Crommelin en Soonen. De latere financiële operatiën van Rusland in Amerika waren alleen uitgiften van certificaten of beleeningen op effekten. En toch bewijst de ondervinding dat de wet eenvoudig de voordeelen der leening van onze beurs verwijderd houdt, geenszins de deelneming er aan verhindert. Getuige de ƒ 25 millioen, die te Amsterdam werden opengesteld van de leening van 3 Maart 1854 van Oostenrijk, groot in 't geheel ƒ 35 millioen! Waarom werd de leening van £ 5½ millioen in 1849 door Rusland niet hier gesloten, even als die van de 16 millioen roebels, te Hamburg opengesteld? Onze wetten verhinderen het, uit eene schijnbaar edele vaderlijke zorg voor het belang der ingezetenen; eene zorg, die echter, zoo als gewoonlijk bij inmenging der Regering in handelingen van het volk geschiedt, juist nadeel bevordert, waar ze, kortzigtig genoeg, voordeel beoogt.

Wij zijn geen bewonderaars van den steeds toenemenden fondsenhandel in Nederland; integendeel, met leede oogen zien wij daardoor zoo vele kapitalen even gevaarlijk belegd als onvoordeelig, omdat ze in handel en nijverheid zooveel meer zekerheid zouden vinden bij grooter opbrengsten. Onze handel en vooral onze nijverheid hebben daarenboven behoefte aan meer kapitaal en evenzeer behoefte aan meer krachtige medewerkers, die nu als effektenhouders geheel werkeloos blijven. Wij betreuren de speelzucht, die daardoor bij onze natie wordt aangewakkerd; wij betreuren, dat kapitalen, door Neêrlands ijverig voorgeslacht in handel en in zeevaart verdiend, nu zoo gereedelijk aan vreemde Vorsten worden toevertrouwd, opdat deze met de vruchten van dien noesten arbeid de oorlogstoorts in Europa kunnen ontsteken en door moord en brand leven en eigendom verwoesten en ellende in de plaats doen treden, waar de welvaart door de onvermoeide vlijt der nijvere ingezetenen zoo heerlijk begon te ontluiken. Zoo dempt het kapitaal de bron waaruit het gevloeid is. Maar geene Regering is bij magte die zucht tot deelneming in leeningen tegen te gaan; dat vermag alleen het gezond verstand eener natie, en daarom keuren wij wetten af, die den aankoop der fondsen niet verhinderen, maar wel het verkrijgen van de voordeelen die aan het sluiten der geldligtingen verbonden zijn. Waar eene wet zoo klaarblijkelijk, voor het goede dat ze beoogt, het kwade ten gevolge heeft, daar rust op elk ingezeten de pligt om zijne stem daartegen te doen hooren. En daarom herhalen wij onzen lof aan den Heer Heyliger zoowel voor de keuze van zijn onderwerp en zijn behandelen er van in onze moedertaal, als voor de uitmuntende wijze waarop hij zich van zijne taak heeft gekweten. Hij ga voort met de vruchten van zijn onderzoek aan zijne landgenooten mede te deelen, en zoowel de bewustheid van daardoor nuttig te zijn voor zijne medeburgers, als de gunstige ontvangst van zijne eerste proeve bij het publiek, mogen hem daartoe tot spoorslag verstrekken.

P.N.M.

Geschiedkundige beschouwing van de Maatschappij tot redding van drenkelingen, te Amsterdam, door J.A. Kool, M.D., Directeur-Consulent van genoemde Maatschappij, enz., enz. Amsterdam, J. de Ruyter, 1854.

Onder de eigenschappen, waardoor zich het Nederlandsche volk sedert eeuwen een welverdienden roem heeft verworven, behoort vooral genoemd te worden het medegevoel voor ongelukkigen, en er is welligt geen land, waar zoovele liefdadige instellingen worden gevonden, en waar de ongelukkige zooveel troost, opbeuring en hulp kan vinden, als in Nederland. Nog onlangs gaven onze landgenooten hiervan een krachtig bewijs, toen er uit de overstroomde gedeelten van ons Vaderland een kreet van rouw en jammer opging en ieder, als om strijd, zijne gaven op het altaar der menschlievendheid ten offer bragt. En, ziet men al menigmaal deze aandrift om wel te doen zich lucht geven in een onverstandig wegwerpen van aalmoezen, veelal, en in de meeste gevallen, wordt de Nederlander in zijne liefdadigheid bestuurd door de rede. Dit schoon verband van de kostbaarste gaven van den menschelijken geest, verstand en gevoel, is vooral zigtbaar in de verrigtingen van het groote aantal weldadige genootschappen, waarop ons Vaderland den vreemdeling met regtmatigen trots mag wijzen. Onder deze bekleedt de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen, in 1767 te Amsterdam opgerigt, eene eervolle plaats. - Uit de ligging en gesteldheid van den grond dien wij bewonen, voor een groot gedeelte omspoeld door de zee, doorsneden door talrijke rivieren en kanalen, op vele plaatsen bedekt met meeren, poelen en moerassen, aan overstroomingen blootgesteld, is ligtelijk op te maken, dat er jaarlijks een groot aantal personen in het water geraakt en velen hun' dood in de golven vinden[1]. Hieruit is welligt voor een deel te verklaren, waarom men juist hier te lande het eerst er op bedacht is geweest, om zich bijzonder bezig te houden met de middelen om personen, die door dit ongeval getroffen worden, te redden

1 In het jaar 1854 zijn er, alleen te Amsterdam, 39 personen verdronken.

en in het leven te behouden; en deze verklaring schijnt bevestigd te worden door de omstandigheid, dat juist in Venetië, waarvan de lagunen zoo dikwijls met de grachten van onze hoofdstad zijn vergeleken, het eerst van alle andere landen de aandacht op genoemde Maatschappij is gevestigd geworden, nog geen twee jaren na hare oprigting.

De Directeuren van de Maatschappij tot redding van Drenkelingen hebben in het laatst des vorigen jaars eene geschiedenis van deze instelling uitgegeven, bewerkt door Dr. J.A. Kool, die, sedert bijna 25 jaren als bestuurder werkzaam geweest zijnde, ten volle doordrongen was van het nut, door de Maatschappij gesticht, waaraan hij steeds met warmen ijver zijne krachten ten beste heeft gegeven. De schrijver zegt in de Voorrede, tot de bewerking van dit onderwerp aangespoord te zijn door de overtuiging, dat deze inrigting ‘op Nederlandschen bodem ontstaan, door Nederlandschen zin en geest geleid, door Nederlandsche zorg en volharding opgekweekt - tot grondslag heeft gestrekt voor alle andere dergelijke buitenlandsche instellingen,’ en door den wensch om alle Reglementen, Besluiten, Plakkaten en Publicatiën, op de Maatschappij betrekking hebbende, bijeen te verzamelen en alzoo aan de vergetelheid te ontrukken.

Ofschoon Ref. niet zoozeer overtuigd is van de noodzakelijkheid, dat het bewijs werd geleverd, dat aan onze landgenooten in de achttiende eeuw de eer toekomt het eerst op het denkbeeld van de oprigting van eene vereeniging tot redding van Drenkelingen te zijn gekomen, daar, voor zooverre bekend is, de prioriteit hierin door niemand ooit is betwist, deelt hij echter des schrijvers gevoelen, dat hetgeen door de Maatschappij tot redding van Drenkelingen is verrigt, belangrijk genoeg is om meer algemeen, dan wel het geval is, bekend te zijn, terwijl eene volledige verzameling van Besluiten en Verordeningen van gewestelijke en plaatselijke besturen, omtrent alles wat drenkelingen betreft, voor den geschiedkundige eene eigenaardige waarde bezit.

In het eerste gedeelte van het werk worden brieven van onderscheidene vreemdelingen, Johnson te Londen, Pia te Parijs, de Granges te Lyon, en aanhalingen uit geschriften medegedeeld, waaruit blijkt, dat de Amsterdamsche Maatschappij tot redding van Drenkelingen, als de eerste instelling van dien aard, algemeen is erkend geworden. Verder worden uit de oude Grieksche schrijvers plaatsen aangehaald, ten bewijze dat aan hen reeds voorbeelden bekend waren van schijndooden, die tot het leven waren teruggekeerd, hetgeen ook in de middeleeuwen niet onbekend was, zoo als blijkt uit verscheidene Keuren en Publicatiën uit de grafelijke tijden, waarbij aan de ingezetenen bekend gemaakt wordt, dat zij drenkelingen niet al-

leen uit het water mogen trekken, maar hen ook zooveel mogelijk hulp verleenen. In vroegere eeuwen toch was men van meening, en ook heden ten dage vindt men hier en daar nog deze dwaling, dat men drenkelingen niet mag aanraken, zonder vooraf de overheid er bij geroepen te hebben. Om deze voor schijndooden zoo verderfelijke dwaling tegen te gaan, zijn deze Keuren uitgevaardigd en ook door latere reglementen en verordeningen bevestigd. - In de eerste helft der 18de eeuw werden door de regeringen van Parijs en Rijssel ordonnantiën gepubliceerd, waarbij belooningen werden toegezegd aan hen, die een' drenkeling hadden helpen uit het water halen. of in het leven hadden teruggebragt. Daarbij werden de middelen aangegeven, die hiertoe het meest geschikt bevonden waren, en werden de daartoe noodige hulpmiddelen, in een kistje besloten, op verschillende plaatsen der stad gedeponeerd; maatregelen, die veel overeenkomst hebben met hetgeen later door de Maatschappij te Amsterdam is verrigt. - Eene Publicatie, door den Baljuw van Amstelland en de Schepenen der respectieve districten van Amstelland, den 15den Januarij 1767 uitgevaardigd, betrekking hebbende op de behandeling van drenkelingen, deed eenige aanzienlijke ingezetenen van Amsterdam het denkbeeld opvatten tot het oprigten van eene Maatschappij tot redding van Drenkelingen. Mogelijk bragt daartoe bij, dat er, vooral in de eerste helft der 18de eeuw, onder de geneeskundigen veel gestreden werd over de naaste oorzaak van den dood door verdrinken. Weldra werden de grondslagen, waarop de Maatschappij zoude rusten, gelegd, en reeds den 6den Augustus 1767 verscheen hare eerste bekendmaking. Het doel, dat de Maatschappij zich voorstelde, zoo als uit deze bekendmaking blijkt, bestond, behalve in het bestrijden der dwaling, dat men drenkelingen aan zich zelve moet overlaten, in het beloonen van hen, die een schijndooden drenkeling in het leven hadden teruggebragt en in het verspreiden van de kennis der middelen, die daartoe het doelmatigst zijn bevonden. Onder de in deze bekendmaking opgegeven middelen, wordt, ook in de latere Publicatiën, geene melding gemaakt van de galvano-punctuur van het diaphragma, die, voor zoover Ref. bekend is, nog niet op menschen is beproefd, maar door Leroy d'Etiolles met goed gevolg op dieren is aangewend[1]. Hij steckt zijdelings, tusschen de 8ste en en 9de rib, eene korte en zeer fijne naald eenige lijnen diep tot aan het middenrif in, en laat op deze een' galvanischen stroom werken; het middenrif zoude zich oogenblikkelijk zamentrekken en eene inademing daarop volgen. Eene herhaling dezer proeven ware niet on-

1 Archives générales de Médecine, Tom. XII.

belangrijk en zoude misschien aanleiding kunnen geven om een middel, zoo krachtig en snelwerkend als de electriciteit, op de behandeling van menschen toe te passen.

De pogingen der Maatschappij werden ijverig ondersteund door de gewestelijke en plaatselijke besturen, die, door aan herbergiers en tappers te gelasten drenkelingen op te nemen en de bekendmaking der Maatschappij in hunne gelagkamer op te hangen, van hunne belangstelling en ingenomenheid met deze zaak bewijzen gaven. Ook voor het handhaven der orde bij de behandeling van drenkelingen werden gepaste maatregelen genomen. Later zijn door de Maatschappij belooningen toegezegd aan hen, die met gevaar van eigen leven een drenkeling uit het water hadden gered, en somtijds werden ook zij beloond, die het geluk hadden gehad andere schijndooden te behouden, wier leven door ophanging of door eene andere wijze van verstikking gevaar had geloopen van te worden uitgebluscht.

Vraagt men of de Maatschappij beantwoord heeft aan het voorgestelde doel, zij wijst ons op 2627 gouden medailles of daarmede gelijkstaande bekrooningen en 963 buitengewone zilveren medailles, die de treffende getuigen zijn, dat hare pogingen niet te vergeefs zijn geweest. En al mag men aannemen, dat in zeer vele van deze gevallen, ook zonder de voorgespiegelde belooning, de drenkeling zoude zijn gered geworden door de menschenliefde van den redder, dan nog blijft de uitkomst bevredigend voor het gevoel van hen, die door hunne pogingen tot dit edel doel hebben medegewerkt. - Het voorbeeld der Amsterdamsche Maatschappij vond spoedig navolging in andere landen, en aldra kwamen te Venetië, Parijs, Londen en elders dergelijke inrigtingen tot stand.

Dat de Maatschappij steeds er op uit was, de middelen tot opwekking van het sluimerende leven in den drenkeling te verbeteren, blijkt onder anderen uit de door Dr. Kool uitgevondene tabaksdampblaasbalg, waarvan de beschrijving in de ‘Konst en Letterbode’ van 1837, N°. 50 te vinden is, en waarvan de schrijver, pag. 77, eene afbeelding geeft.

De schrijver trekt eindelijk nadrukkelijk te velde tegen de algemeen heerschende gewoonte om personen, die men dood waant, dadelijk te ontkleeden, of, zoo als men het noemt, af te leggen, en tegen het vroegtijdig begraven, voor men door de ontbinding zekerheid van den dood heeft verkregen, alsmede tegen het begraven binnen de steden en in kerken. Ofschoon Ref. des schrijvers gevoelen omtrent deze punten deelt, komt hem het bespreken daarvan in dit werk minder gepast voor, omdat het eigenlijk met het behandelde onderwerp niets gemeens heeft. In het algemeen ware meerdere beknoptheid wenschelijk geweest. Zoo vindt men onder anderen bij de in de Bijlagen geplaatste stukken meer-

malen herhalingen der Bekendmaking van de Maatschappij, die gevoegelijk hadden kunnen weggelaten of slechts even aangestipt worden. Is zulk een onnoodige omslag te wraken in ieder schrijver, hoeveel te meer in hem, die, als geschiedschrijver van eene liefdadige instelling, wars behoort te zijn van ijdele pralerij en meer dan iemand het *simplex veri sigillum* tot zijn devies behoort te kiezen? Een uitvoerige Catalogus van werken over drenkelingen, schijndooden, levend begraven, enz., besluit het werk, dat, in het voorbijgaan gezegd, door eene nette uitvoering en duidelijken druk uitmunt.

De schrijver verdient, onzes inziens, den dank van zijne landgenooten voor zijne bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche liefdadigheid, en wij wenschen, dat het hem, zoowel als zijne medebestuurders, gegeven moge zijn, om in 1867 op het eeuwfeest der Maatschappij de aangename voldoening te smaken, tot het behoud van menig leven te hebben bijgedragen.

***De Vrije Fries. Mengelingen, uitgegeven door het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid en Taalkunde. Nieuwe Serie. Eerste deel, eerste stuk. Leeuwarden, bij G.T.N. Suringar*. 1854.**

Het: *Aan den Lezer!* zegt ons, dat met het zesde deel van dit Tijdschrift de eerste serie gesloten en met dit stuk eene nieuwe begonnen is; dat de inrigting, inhoud en uitgave op gelijke wijze zullen worden voortgezet, doch dat men nu meer bepaaldelijk van tijd tot tijd, een gedeelte der ruimte zal bezigen tot de mededeeling van oorspronkelijke onuitgegevene charters en dokumenten, voor de Friesche geschiedenis van belang.

Eene schoone belofte, welke wij hopen, dat vervuld zal worden, en stof tot tevredenheid geven. Wij willen in dat geval de redaktie in overweging geven, of het niet beter zoude zijn, de charters en dokumenten *afzonderlijk* bij ‘de Vrije Fries’ uit te geven, om die als een op zich zelven staand geheel te hebben, daar men anders genoodzaakt zal zijn, die Mengelingen te moeten doorsnuffelen, om te vinden hetgeen men zoeken wil.

De inhoud heeft:

I. Verslag van een Handschrift, nagelaten door den Heer F.D. Fontein, door J. van Leeuwen, bl. 1.

II. Dagboek of aanteekeningen van Dr. Georgius van Westendorp, 1566-1578, medegedeeld door Mr. H.O. Feith, bl. 41.

III. De Sint Maartenskerk te Franeker, oorkonden en berigten uit het oudste kerkenboek te Franeker, medegedeeld, met aanteekeningen door Mr. A. Telting, bl. 74.

Wat N^{o}. I betreft, wij hebben dit verslag met zeer veel genoegen gelezen; daaruit kan men opmerken, dat dit Handschrift inderdaad eene belangrijke bijdrage voor de Friesche geschiedenis is, waarbij, ofschoon niet alle latere, de meeste bronnen daartoe betrekkelijk met oordeel zijn behandeld geworden, en kunnen het den lezer van ‘de Vrije Fries’ gerustelijk aanbevelen. Welligt wekt dit de een of ander beoefenaar der geschiedenis op, om het daar behandelde tijdstip eens op nieuw te bewerken en een goed overzigt daarvan te geven, aan hetwelk onzes inziens behoefte bestaat. Ook was het ons, als oude kennis van den schrijver, aangenaam, dit hier vermelde te vinden tot

aandenken en herinnering aan den verdienstelijken medeoprigter en bestuurder van dat genootschap, aan dien voorstander der wetenschappen en volijverigen beoefenaar der Friesche geschiedenis.

Uit het overzigt, in dit verslag opgenomen, zien wij, dat het doel geweest is, om ons Frieslands toestand even voor, en onder de regering van de hertogen van Saksen te schilderen, doch dat hij hiermede niet verder is gekomen dan tot dat regeringstijdstip, en wij slechts zijne inleiding, welke 187 bladzijden in folio beslaat, aantreffen. De commissie beschouwt dit slechts als een ontwerp, hetwelk eene herziening, omwerking en beschaving behoeft om tot eene belangrijke bijdrage der Friesche historie te kunnen worden gevormd, en is tevens van oordeel, en wij voegen ons gaarne bij dat gevoelen, dat dit Handschrift in het Archief van dat Genootschap dient te worden nedergelegd, om tot bouwstof voor de geschiedenis van dat gewest over een der belangrijkste tijdvakken te kunnen dienen. Minder goed kunnen wij ons evenwel met hun gevoelen vereenigen, wanneer zij daarin zeggen, dat zij in overweging genomen hebben en het zich blijven voorbehouden, om een der belangrijkste gedeelten, over een gewigtig tijdpunt, tot een bekwaam geheel en als op zich zelven staand *epoque*, uit de geschiedenis te vormen en zoodanig fragment later in druk te geven, omdat wij van oordeel zijn, dat eene eigene bewerking van zoodanig tijdpunt, met raadpleging van dit Handschrift, een beter geheel zoude opleveren.

N°. II is een niet onbelangrijk stuk voor onze algemeene, maar meer bijzonder voor de geschiedenis van Groningen, omdat Dr. Westendorp (die, zoo als de Heer Feith teregt aanmerkt, te weinig bij de geschiedschrijvers bekend is) hier eenige punten heeft aangegeven, welke, wanneer zij juist zijn, en dit mag men van hem verwachten, ophelderingen omtrent eenige data's en nadere bijzonderheden omtrent het in dat tijdvak voorgevallene aan de hand geven.

De Heer F. laat dit voorafgaan van eene korte schets van Westendorps doen en laten gedurende dat tijdvak, en wijst hierbij aan, voor hen die lust gevoelen zijne levensbeschrijving te geven, de bronnen, waar men iets omtrent hem kan vinden.

Ofschoon het aangenaam is dit hier te vinden, zoo moeten wij toch vragen: hoe komt het hier ter plaatse? Ontbreekt het in de provincie Groningen aan mannen, die zich met de geschiedenis en oudheden onledig houden, en bestaat daar geen hiertoe betrekkelijk tijdschrift? Zoo neen, dan is dit zeer te bejammeren, omdat aldaar, wij meenen het van nabij te weten, zoo vele bronnen nog ongebruikt liggen, welke allerbelangrijkste bijdragen voor onze geschiedenis zouden kunnen opleveren. Wij wenschen van harte, dat de geest des onderzoeks, die in de vorige eeuw aldaar zoo werkzaam in dit opzigt was, op nieuw uit haren dommel moge ontwaken, om, op het voetspoor van

den vroegeren tijd, ons de nog onbekende bescheiden, tot de geschiedenis betrekking hebbende, mede te deelen.

Onder N°. III vinden wij in de eerste plaats twee oorkonden, de eene van 1 Junij 1510, de andere van 3 October 1542, betrekking hebbende tot de voormalige vicariën en prebenden te Franeker, welke, zoo als de Heer T. teregt zegt, uit een oogpunt van historisch kerkregt eenig gewigt hebben. Zeer belangrijk en oordeelkundig zijn de daarbij gevoegde aanteekeningen, en getuigen van de degelijkheid en het juist oordeel van den S. Wij wenschen, dat hij spoedig wederom in de gelegenheid mag zijn, ons meerdere diergelijke oorkonden te geven.

De overige uit het kerkenboek te Franeker gegevene uittreksels zijn mede niet van belang ontbloot, omdat men hierdoor met den materieelen toestand dier kerk, toen ter tijde, bekend gemaakt wordt, en hieruit tot dien van andere kerken kan besluiten. Eene herinnering aan dien toestand zal menig schrijver nuttig kunnen zijn om niet mis te tasten, wanneer hij hiertoe betrekkelijke aanteekeningen wil maken, en hem van misvattingen bevrijden, waarin men tegenwoordig wel eens vervalt, en waarvan de Heer T. niet geheel is vrij te pleiten.

Bl. 99 vinden wij:

Twee swart damasten vanen ende een oldt tot het Sacrament behoorende.

Op het woord *vanen* teekent hij aan: ‘Misschien heeft men hierdoor te verstaan *corporalen* (waarvan ook gewag wordt gemaakt in het stuk onder XVI), zijnde gewijde doeken, waarmede de hostie op het altaar bedekt wordt, en die, bij het bedienen der mis, onder den kelk worden gelegd, om de brokken, die door het breken van de hostie vallen, te ontvangen. Verg. de Aanteeken. op de O.F.W., bl. 204 en 259.’

Vanen zijn hier kleine vaandeltjes of *fanions*, welke men gewoon is bij de processie vooruit te dragen en het kenmerk in zich bevatten tot welke vereeniging die processie behoort.

Onder N°. XVI vinden wij:

‘Hier es noch by een roodt flouielen corporael met een blyc daarin,’ en verder: ‘op huyden den XXII Maji a. 1577, heb ick Bernardus Meslema[1], Pastor te Franiker, den bouens kelck mit syn toebehoir ontvangen wt handen van den kerckvoechden tot gebruyck van de kerckedienst, soe dat behoirt mit een corporael saeck[2] ende corporael daer tusschen aen.’ (d.i. daarin.)

1 Moet dit niet *Meilema* zijn? zijn naamgenoot dan, vinden wij op het jaar 1559 als Raadsheer in het Hof van Friesland, misschien waren zij broeders kinderen.

2 *Saeck* is zak of étui.

De *corporael* nu is een klein vierkant witlinnen doekje (bij de kerkvoogden *blyc* genoemd), welke in het midden op het altaar gelegd wordt en waarop de kelk geplaatst, en na het offertorium, de hostie gelegd wordt, hetwelk telkens na de bediening der mis in den *corporael saek* wordt opgeborgen en boven op de kelk gelegd. De breking der hostie geschiedt boven de kelk, en wordt, nadat er een klein gedeelte daarvan is in de kelk gelaten, op de *patena* gelegd, tot aan de *communio*. Het dient dus niet om de hostie op het altaar te bedekken, maar om die er op te leggen.

Bl. 94, N°. 10, zegt hij niet te verstaan en het aldus te lezen:

‘Dat hij dat sancta in excelsis allā sequēt sanctus Agnus midsen in 't choer by den meysters ende clercken staende help singen ende hem niet en absentere.’

Misschien zal men moeten lezen:

‘Dat hij dat kyrie, in excelsis, alia sequentia[1], sanctus, Agnus Dei. etc., in 't choer, enz.’ welke gezangen op het koor onder de bediening der mis gezongen worden, want die gezangen worden hier bedoeld.

Bl. 101, noot c, *vborpen*, kan dit ook *vtwrpen* (uitgeworpen) moeten gelezen worden?

H.

1 Dit is de *Credo*, of in de Mis voor de overledenen het *Dies irae*, enz.

Grondcrediet en hypotheekbanken.

Mr. W.C.D. Olivier, Over Grondcrediet en Hypotheekbanken. Gorinchem, J. Noorduyn en Zn. 1855.

Wanneer wij den titel van dit werk aan het hoofd van ons opstel plaatsen, zoo verwachte men niet, dat wij in eene uitgebreide beoordeeling daarvan zullen treden. De aard van dat werk laat dit niet toe, daar het grootendeels eene opgave bevat van de reglementen der hypotheekbanken buitenslands. En zeker, om de kennis van die instellingen hier te lande algemeen te maken, kon geen beter middel door den Heer Olivier gekozen zijn. Men wordt nu, zoo als de schrijver teregt aanmerkt, in staat gesteld eene keuze te doen tusschen de verschillende wijzen van inrigting van dergelijke instellingen. Ons doel was dan ook, om te trachten voort te bouwen op den grond, door dien schrijver gelegd. De zaak is van zóó groot belang, dat wij niet twijfefelen verschooning te zullen vinden voor de zwakheid onzer krachten, als die gepoogd hebben deze zaak tot meerdere rijpheid te brengen, en eene mogelijke uitvoering voor te bereiden. Het is voornamelijk met het oog op de daarstelling eener hypotheekbank hier te lande, dat wij deze beschouwingen mededeelen. Wij zullen trachten de bezwaren op te geven, welke de uitvoering hier te lande in den weg staan, en de middelen om die bezwaren uit den weg te ruimen. Mogten wij ook bij anderen den lust hebben opgewekt, om dit onderwerp te onderzoeken, dan zouden wij vooral ter lezing aanbevelen het uitmuntende werk van J.B. Josseau, ‘Traité du crédit foncier,’ Par., 1853, waaruit wij vele onzer beschouwingen geput hebben.

Vóór wij tot het eigenlijk onderwerp overgaan, moeten wij eerst eenige opmerkingen laten voorafgaan over crediet in 't algemeen, omdat wij meenen, dat door den Hr. O. op dit punt minder juiste of althans minder duidelijke voorstellingen gegeven zijn.

Crediet, onder welken vorm ook, is het vertrouwen, waardoor de één kapitalen kan gebruiken, die aan een ander toebehooren. Bestond er geen crediet, dan zou alleen de eigenaar zelf van het kapitaal dit vruchtbaarmakend kunnen aanwenden. Maar een ander is dikwijls beter in staat dit te doen, dan de eigenaar. Daarom is het van groot belang, dat door crediet de gelegenheid hiertoe gegeven wordt. Dit is zoowel in het belang van den eigenaar, die daardoor meerdere vruchten krijgt van zijn kapitaal, dan hij zelf daarmeê kon voortbrengen, als van den gebruiker, die daardoor gelegenheid vindt zijne vlijt en bekwaamheden aan te wenden. En het voordeel in 't algemeen van het crediet bestaat dan in hetgeen door dat kapitaal nu meer wordt voortgebragt, dan wanneer het door den eigenaar zelf gebruikt was.

Daar het gevolg van crediet eenvoudig is, het gebruiken van kapitaal van een ander, zoo is het duidelijk, dat door crediet geen kapitaal kan geschapen worden. Maar omdat crediet de gelegenheid geeft, kapitalen dáár te doen gebruiken, waar dit met het meeste voordeel kan geschieden, zal het wel strekken om de productie-kracht der kapitalen, en dus den rijkdom te vermeerderen.

Voor een gedeelte is dus het nut van crediet daarin gelegen, dat het *den omloop der kapitalen bevordert* (O., bl. 2); wanneer men door die uitdrukking verstaat: *bevordering van het goed gebruik van omloopend kapitaal*. Crediet toch bevordert het goed gebruik van kapitaal in 't algemeen; en zoogenaamd *omloopend* of *los* kapitaal is zeker dat gedeelte van het kapitaal, op welks gebruik het crediet den meesten invloed uitoefent. Maar minder duidelijk is, hetgeen de Hr. Olivier, bl. 3, opmerkt: ‘door middel van het crediet, wordt het loopend kapitaal, terwijl het zijnen loop nog niet volbragt heeft, als ware het reeds tot zijnen oorspronkelijken bezitter wedergekomen, op nieuw omgezet, en aldus zijne voortbrengende kracht zeer verhoogd.’ Hier gelooven wij, dat S. zich niet juist, of althans zeer onduidelijk uitdrukt.

Immers hetzelfde kapitaal kan niet op hetzelfde oogenblik

tweemalen gebruikt worden. Als b.v. een katoenspinner aan een wever garen levert op crediet, dan is dit garen een kapitaal, dat door den wever geleend wordt. Vóór dat dit garen betaald is, vóór dat de katoenspinner zijn kapitaal van garen, in den vorm van geld, heeft teruggekregen, kan hij datzelfde kapitaal niet op nieuw omzetten. Wel kan hij een geaccepteerden wisselbrief van den wever in betaling nemen, en daarop bij een bankier geld krijgen, of daarmeê bij een koopman katoen koopen. Maar dan is dit geld of katoen niet hetzelfde kapitaal, dat hij in den vorm van garen aan den wever had uitgeleend; hij zet dan niet datzelfde kapitaal op nieuw om. Het is een ander kapitaal, dat hij van den bankier of koopman gekregen heeft. Op het crediet van den wever (in den wisselbrief) heeft de katoenspinner geld of katoen gekregen van den bankier of koopman. Aan deze behoort het kapitaal, dat nu de katoenspinner gebruikt. Het is dus een ander kapitaal, dan hetgeen de laatste aan den wever geleend had. Het crediet heeft het kapitaal van den katoenspinner verplaatst naar den wever, en het kapitaal van den bankier of koopman naar den katoenspinner. Het crediet heeft dus ook hier geen kapitaal geschapen, maar slechts verplaatst.

Men kan dus wel zeggen, dat crediet nuttig is, door den geschikten omloop van kapitaal te bevorderen; maar het eigenaardige van crediet is toch werkelijk hierin gelegen, dat het - zonder kapitaal te scheppen of dubbel gebruik mogelijk te maken - de kapitalen brengt in de handen van hen, die er het voordeeligst gebruik van kunnen maken.

De eigenaars van kapitalen nu verschillen zeer in de wijze, waarop zij het gebruik hiervan aan anderen willen afstaan, d.i. in de wijze, waarop zij crediet willen geven. En even verschillend zijn de behoeften van de geldopnemers[1]. Het meest wenschelijke voor elk credietgever is, volkomen zeker te zijn van de terugbetaling, hierbij geenerlei moeite of omslag te hebben, en op het meest gelegen tijdstip zijn kapitaal terug te bekomen. Eveneens is het voor

1 Wij weten wel, dat kapitaal onder elken anderen vorm, dan dien van geld, bestaat; maar omdat het kapitaal, dat uitgeleend wordt, meestal den vorm van geld heeft, gelooven wij hier de woorden *geld* en *kapitaal* wel dooreen te mogen gebruiken.

elk credietgever het beste, dat er geene bijzondere waarborgen van hem gevorderd worden, dat hij van zijnen kant van moeite en omslag bevrijd blijve, en dat de tijd der teruggave naar zijne behoefte geregeld worde.

In geene soort van crediet worden al die gewenschte eigenschappen vereenigd aangetroffen. Maar in het daaraan ontbrekende bestaat oneindige verscheidenheid, welke én aan credietgevers, én aan credietvragers keus laat, naar elks behoefte. Vandaar dat de rente van onderscheidene crediet-soorten meestal ongelijk is; terwijl die bovendien naar de wisselingen van vraag en aanbod ongelijk verandert.

Zoo is er onderscheid in de rente van staatseffecten, van hypotheken, van beleeningen, van disconto's, van handelscredieten in rekening courant, enz. En hoezeer er wel zamenhang is tusschen den rentestand dier onderscheidene crediet-soorten, ziet men toch in de eene soort veelvuldiger wisselingen dan in de andere, en zijn die veranderingen in onderscheidene soorten dikwijls tamelijk onafhankelijk van elkander. De veranderingen worden dikwijls alleen veroorzaakt, doordien de vraag en het aanbod voor het crediet van eene bepaalde soort elkander niet ontmoeten. Die onnatuurlijke veranderingen zijn schadelijk; en men moet dus trachten zooveel mogelijk de vraag en het aanbod van kapitalen te zamen te brengen. Hoe beter het crediet geregeld is, des te meer zal dit plaats hebben. De verbetering van het crediet-stelsel moet dit op het oog hebben.

Wil men verschillende soorten van crediet onderscheiden, en daaronder aan het grondcrediet zijne plaats toekennen, dan komt in de eerste plaats, met het oog op de zekerheid der terugbetaling, de onderscheiding in *persoonlijk* en *zakelijk* crediet in aanmerking. Hij, die geld opneemt, is met al zijne bezittingen voor de terugbetaling verbonden. Indirect is er dus, ook bij persoonlijk crediet, een band tusschen den crediteur en de bezittingen van den debiteur. Maar omdat die crediteur met alle andere crediteurs in dezelfde betrekking tot de bezittingen van den debiteur staat, is die band vrij los. Daarom stelt hij zich in naauwere betrekking tot die goederen en verbindt eenige daarvan speciaal voor zijne schuldvordering. Dan wordt het een zakelijk crediet. De band tusschen den crediteur en die goederen van den debiteur wordt naauwer; en, ofschoon zij in eigendom aan

den debiteur blijven behooren, verkrijgt de schuldeischer daarop toch een regt, dat aan den eigendom veel van zijne waarde ontneemt. Die betrekking is ingewikkeld, en laat zich alleen bij eenigzins ontwikkelde regtsbegrippen denken. Bij de oude Romeinen werd het goed dan ook verkocht, in plaats van verpand; en dan houdt de geldschieting op een crediet of ter leen geven te zijn; dan wordt zij een betalen. Maar zoolang het onderpand de eigendom blijft van den debiteur, nadert het geld geven wel tot koopen, maar blijft toch een geldleenen, een crediet geven; altijd blijft dit het karakter behouden van crediet, d.i. het in gebruik geven van kapitaal door den eigenaar aan een ander. Bij zakelijk, even als bij persoonlijk crediet, gebruikt de geldopnemer het kapitaal van den geldschieter.

Het is dus verkeerd, wanneer men de zaak aldus voorstelt, als zou, bij zakelijk crediet, de debiteur eigenlijk zijn ten onderpand gegeven voorwerp zelf in geld veranderen, en als zoodanig gebruiken; en als zou hij tevens dat voorwerp in zijnen natuurlijken vorm blijven gebruiken, zoodat hij dan werkelijk een dubbel gebruik van hetzelfde kapitaal maken zou!

Wij gelooven hierop opmerkzaam te moeten maken, omdat tot die onjuiste voorstelling aanleiding zou kunnen geven, hetgeen de Hr. Ol. zegt bl. 3: ‘Grondkapitaal kan niet op gelijke wijze als nijverheids- en handelskapitaal omgezet en in omloop gebragt worden; - het moet - een eigen credietstelsel van omloop en omzetting hebben.’ Wanneer, op onderpand van den grond, kapitaal wordt geleend, en aangewend om den grond te verbeteren, dan is het niet het grondkapitaal zelve, dat daarvoor gebruikt wordt; het is een ander kapitaal, dat namelijk door den grondeigenaar geleend is.

Neemt men nu *grondcrediet* in dien zin, dat men daaronder zulk crediet verstaat, waarbij vaste goederen tot onderpand gegeven worden, zoo staat het, nevens *beleening*, als *zakelijk crediet* tegenover *persoonlijk* crediet. Deze onderscheiding is van belang, met betrekking tot de zekerheid of het motief van het leenen. Die zekerheid kan bij alle soorten van crediet gevoegd worden, hetzij dit voor den staat, voor den handel of voor andere doeleinden gevraagd wordt.

Maar men kan eene andere, niet minder belangrijke on-

derscheiding maken, naar gelang van de bestemming van het geleende kapitaal; en het is blijkbaar deze onderscheiding, welke de Hr. O op het oog heeft, wanneer hij op bl. 1 vgg. spreekt van *staats-, handels-* en *grondcrediet*. Men bedoelt dan crediet, waaraan de staat, de handel of de grond behoefte heeft. *Grondcrediet*, in dezen zin, is dan *crediet ten behoeve van den grond*.

Het moge voor de hand liggen, dat een grondeigenaar, geld opnemende, zijnen grond daarvoor als onderpand verbindt; het kenmerkende van grondcrediet, in tegenstelling van staats- en handelscrediet, is niet in die zekerheid gelegen. Ook niet in de omstandigheid, dat het een grondeigenaar is, die geld opneemt, want hij kon zulks doen tot doeleinden, geheel vreemd aan den bodem. Maar hierin ligt het eigenaardige van grondcrediet, dat het geld ten behoeve van den grond wordt opgenomen.

Wil men derhalve de stelsels van grondcrediet nagaan, en onderzoeken, hoe eene hypotheekbank dat crediet kan bevorderen, dan moet men zich vooral voor den geest brengen, waarin het eigenaardige bestaat van het crediet, waaraan de grond behoefte heeft.

Wanneer de handel crediet vraagt, zoo is het doel, om met het aldus verkregen kapitaal te koopen, ten einde spoedig weêr met winst te verkoopen. De geldopnemer is dus in staat, om uit het verkochte spoedig weêr het geleende kapitaal terug te geven. - Wanneer de grond behoefte aan kapitaal heeft, zoo is dit wel gedeeltelijk zulk kapitaal, dat bestemd is om in omloop te blijven; maar dikwijls is dit toch niet het geval, wanneer er namelijk kapitaal gevraagd wordt, opdat daarmeê de grond zou kunnen verbeterd worden, b.v. door het droog leggen, het graven van kanalen, enz. Na die verbetering moet de grond ten minste zooveel meer waard zijn, als het kapitaal tot de verbetering besteed. Ging men dan den grond verkoopen, dan zou het geleende kapitaal uit den verkoopsprijs teruggegeven kunnen worden. Maar het doel was niet, om den grond na de verbetering te verkoopen, maar om dien te behouden en meerdere vruchten daarvan te trekken. De meerdere vruchten zullen den eigenaar in staat stellen, om het geleende kapitaal terug te geven; maar uit den aard der zaak zal dit slechts zeer langzaam en bij zeer kleine gedeelten tegelijk kunnen geschieden. Het los kapitaal, aan de verbetering van den grond

besteed, wordt dus vast gemaakt; de grond heeft behoefte aan los kapitaal, ten einde dit te immobiliseren.

Voor hoelang de grond crediet noodig heeft, hangt geheel af van de omstandigheden. Wanneer door de aanwending van kapitaal de grond jaarlijks juist zoo veel meer opbragt, als de rente van dat kapitaal bedraagt, dan zou uit die opbrengst het kapitaal niet teruggegeven kunnen worden. De grondeigenaar zou dan geld op altoosdurende rente moeten opnemen. Maar meestal zal door de aanwending van kapitaal de productie van het land veel meer toenemen, dan de rente van het kapitaal; en dan kan dit laatste uit dat meerdere terugbetaald worden. Hoe meer de voortbrengende kracht van het land daardoor vermeerdert, des te spoediger kan het kapitaal afgelost worden. Maar in den regel zal toch altijd een vrij groot aantal jaren daarvoor noodig zijn.

Het eigenaardige van grondcrediet bestaat dus hierin, dat de grond voor zeer langen tijd geld vraagt, en dit slechts bij zeer kleine gedeelten kan aflossen. Nu is het echter duidelijk, dat op zulke voorwaarden geen individu zijn geld kan uitleenen, want meestal zou die tijd den duur van zijn leven overtreffen. En het springt dus in het oog, dat daarvoor eene blijvende inrigting noodig is, zoo als eene hypotheekbank.

Na de eigenaardige behoeften van grondcrediet te hebben aangewezen, willen wij nagaan, hoe eene hypotheekbank moet ingerigt worden, om het best aan deze behoeften te voldoen.

Een eerste vereischte van zulk eene bank is, dat zij de aflossing van het uitgeleende kapitaal gemakkelijk maakt, door die in eene lange reeks van jaren en bij kleine sommen te gelijk te doen plaats hebben. Daarom laat zij jaarlijks door den geldopnemer, behalve de interest der geleende som, eene kleine som als aflossing betalen. Stel b.v. de interest op 4 pCt, dan laat zij den geldopnemer 5 pCt. betalen, en dus 1 pCt. voor aflossing. Met 1 pCt. aflossing zou dan de schuld in 100 jaren afgelost wezen. Het eerste jaar zou de geldopnemer van 100 moeten betalen 5, waarvan 1 voor aflossing; de schuld bleef dan 99; het tweede jaar zou hij moeten geven 1 voor aflossing, en de interest van 99, dus iets minder dan 4; het derde jaar de interest van 98, dus weêr iets minder. Maar in plaats van telken jare de inte-

rest van het na de aflossing overgebleven kapitaal te laten betalen, laat zij alle jaren, tot de geheele aflossing toe, behalve de 1 pCt. aflossing, de volle interest van het oorspronkelijk kapitaal, dus 4, betalen. Het tweede jaar geeft de geldopnemer dus de interest van 100, terwijl hij eigenlijk maar van 99 de interest schuldig was; dus betaalt hij het tweede jaar de interest van 1 te veel; het derde jaar de interest van 2 te veel, en zoo voorts. Die te veel betaalde interest komt dan als aflossing bij de bovengenoemde 1 pCt. aflossing, en maakt dat de schuld in veel minder dan 100 jaren is afbetaald. Die 4, welke telken jare door den debiteur betaald wordt, is dus niet zuiver interest, maar komt meer gelijk aan een jaargeld.

Behalve de interest en aflossing moet de debiteur jaarlijks iets aan de bank betalen voor de administratiekosten; ¼ pCt. is daarvoor genoeg.

Om te doen zien hoe de aflossing gaat, laten wij hier volgen eene berekening, te vinden bij Josseau, p. 67. Dáár betaalt de geldopnemer in het geheel ..... 5,4412 procent,

waarvan interest	4,25
administratie-kosten	0,60
aflossing	0,5912
	———
	5,4412

Dit is de som, die alle jaren, tot aan de aflossing toe, betaald wordt van een kapitaal van 100. De aflossing en de betaling van interest geschiedt bij het half jaar.

De som van 4,25 telken jare te betalen, zou zuiver interest zijn, als de schuld dezelfde bleef; nu die telken jare vermindert, is die meer dan interest. Wij moeten nu zien hoeveel daarvan dan als aflossing moet gerekend worden.

De aflossing, die elk half jaar door den debiteur betaald moet worden, is 0,2956. Na het eerste half jaar is dus de schuld met die som verminderd. Na het tweede half jaar moet dus de interest van dit afgeloste (= 0,0062865) niet door den debiteur betaald worden; betaalt hij die toch, dan geldt die als aflossing. Na het tweede half jaar heeft hij dus

afgelost de 1ste halfjaarsche termijn van	0,2956
en de interest daarvan	0,0062865
en de 2de halfjaarsche termijn van	0,2956
	———
totaal der aflossing na het 1ste jaar	0,5974

Na het derde halfjaar moest de debiteur weêr aan interest zooveel minder betalen, als de interest van het afgeloste bedraagt (0,006338); dit geldt dus weêr als aflossing, dus is afgelost:

de aflossing na het 1ste jaar	0,5974
de interest daarvan	0,006338
de nieuwe 3de halfj. termijn	0,2956
	———
aflossing na 1½ jaar	0,8993.

Na het 4de halfjaar moest de debiteur weêr van het afgeloste de interest (0,0191101) minder betalen, dit geldt dus als aflossing; dus

aflossing na 1½ jaar	0,8993
interest daarvan	0,0191
nieuwe 4de halfj. termijn	0,2956
	———
[1]aflossing na 2 jaren	1,2140

Zoo voortgaande berekent Josseau dat het afgeloste bedraagt

na 10 jaren	7,2726
na 20 jaren	18,3473
na 30 jaren	35,2118
na 40 jaren	60,8931
na 50 jaren	100,-

Dat betalen van interest van het afgeloste, zonder de aflossing in aanmerking te nemen, komt dan gelijk daaraan, alsof de schuld dezelfde bleef, terwijl de schuldenaar elk half jaar een zekere som afzonderde (hier ten bedrage van 0,2956), en deze liet oploopen interest op interest, totdat al die afgezonderde sommen, met de interest op interest daarvan, te zamen de som van 100 bedroegen. Zoo loopt dan hetgeen na het eerste halfjaar is afgezonderd interest op interest tot aan de geheele aflossing (hier dus 50 - ½ jaar). Hetgeen na het 2de halfjaar is afgezonderd, loopt eveneens interest op interest tot het einde (dus hier 50 - 1 jaar), enz. Stelt men dan, bij eene bepaalde interest en een bepaald getal jaren, het gedeelte, dat elk half jaar moet afgelost worden, gelijk *x*, dan kan men gemakkelijk deze onbekende vinden, omdat al die sommen te zamen 100 moeten uitmaken.

1 Josseau heeft hiervoor 1,2205.

Houdt men niet in het oog, dat de geldopnemer elk jaar dezelfde som betaalt, en dat daarbij het afgeloste niet in aanmerking genomen wordt; dat dus de debiteur elk jaar, behalve de geregelde aflossing, ook als zoodanig betaalt hetgeen hij te veel geeft onder den titel van interest, dan krijgt de berekening iets geheimzinnings. Men kan zich, dit vergetende, niet voorstellen, hoe met eene aflossing van schijnbaar slechts 0,5912 pCt. 's jaars, de schuld in 50 jaren afgelost is; het heeft den schijn alsof de schuld met minder dan 100 pCt. wordt afgedaan. Men komt dan tot de minder juiste voorstelling, die O. bl. 21 geeft, als zou de schuld in het bovengem. geval gedelgd worden met 30 pCt. van het geleende kapitaal. Neen, de schuld wordt gedelgd met 100 pCt.; maar de amortisatie, die het eerste halfjaar slechts 0,2956 is, wordt elk jaar meer. Was dit niet het geval, dan zou met zulk eene aflossing de schuld eerst in c. 160 jaren afgelost zijn; alleen door die vermeerdering telken jare geschiedt dit in 50 jaren. Dezelfde onjuiste voorstelling vindt men bl. 13, als zou iemand dus bij de bank, door 1½ of 1 pCt. van zeker kapitaal jaarlijks te betalen, dit kapitaal na eenige jaren in eigendom bezitten; hij betaalt alleen het eerste jaar 1 of 1½ pCt.; elk jaar daarna betaalt hij veel meer dan dat.

Zoo zegt de Heer O., bl. 30: ‘Eene enkele vergelijking doet in het oog vallen, hoeveel voordeeliger de voorwaarden van aflossing der hypotheekbank zijn,’ enz., en dat voordeel is dan volgens hem gelegen in het terugbetalen van het geleende met 30 of 50 pCt. Maar het voordeel eener hypotheekbank bestaat voor den geldopnemer *niet* daarin, dat hij aan de bank *minder* moet terugbetalen, dan aan particulieren, maar dat hij *gemakkelijker* kan betalen. Men betaalt niet bij de bank met 30 of 28 pCt., maar met 100 pCt. in gemakkelijke termijnen.

Maar is die wijze van aflossing, waarbij elk jaar meer moet afgelost worden, in de laatste jaren niet drukkend voor den geldopnemer? Zeker, als het geld wordt opgenomen om daarmeê andere zaken te drijven, is die wijze van aflossing niet de beste. Maar voor den landbouw, waarvoor juist die langzame aflossing is ingesteld, is zij uiterst geschikt. Het geld moet dan opgenomen worden om het land meer productief te maken; b.v., als een landeigenaar opneemt tegen 5½ pCt. (rente met aflossing), terwijl daardoor

zijn land telken jare 6 pCt. meer opbrengt, dan kan hij alle volgende jaren die 5½ pCt. betalen, want die 6 pCt. is blijvend. Na 50 jaren brengt het land dan 6 pCt. meer op dan vroeger, en het kapitaal, waarmeê dit te weeg gebragt is, is geheel afgelost.

Wil nu de geldopnemer niet al de jaren uitwachten met de aflossing, dan moet hem de mogelijkheid gegeven worden dit vroeger te doen. Men zal dan moeten berekenen, hoeveel, op dat gegeven oogenblik, van het kapitaal is afgelost; de tabellen die buitenslands daarvoor gemaakt zijn, wijzen dit gemakkelijk uit.

Verder moet aan den geldopnemer de keus gelaten worden tusschen een maximum en een minimum van jaren, b.v. van 25 tot 50 jaren, binnen welke hij zijn hypotheek wil aflossen.

Men ziet dus, hoe de aflossing geregeld moet worden, om deze het gemakkelijkst te doen plaats hebben naar de behoeften van den grond. Wij willen nu onderzoeken, hoe de bank de noodige fondsen kan krijgen, ten einde daarmeê de voorschotten op hypotheek te doen.

Bij het geldschieten op hypotheek zal de bank beginnen haar kapitaal aldus uit te zetten. Maar dit zal veelal spoedig uitgeput zijn. En om dan aan verdere aanvragen te voldoen, moet zij geld krijgen door obligatiën uit te geven, die aan toonder kunnen gesteld worden. Deze obligatiën, gewoonlijk *pandbrieven* genoemd, zijn schuldvorderingen op de bank[1]. Wel gebruikt deze het geld om op hypotheek voor te schieten, maar zij laat de hypotheken op haren naam inschrijven, zoodat de obligatie-houders geen regt op die hypotheek hebben. De soliditeit dier obligatiën wordt echter daardoor niet verminderd; integendeel neemt die veeleer daardoor toe. Want behalve de hypotheken, biedt de bank aan de obligatie-houders ook haar kapitaal als waarborg aan. De bank neemt als 't ware de hypotheken voor de geldschieters; en het eenige gevaar voor dezen kon gelegen

1 Daarin, dat het schuldvorderingen op de bank zijn, komen zij zeker met *bankbilletten* eener circulatie-bank overeen; maar overigens hebben zij met die billetten bijna geheel geene overeenkomst. Vreemd is het ons, hoe de Hr. O. (bl. 5) ze in dien zin het karakter van bankbilletten kan toekennen, dat zij voor *circulatie-middel* geschikt zouden zijn. Daartoe zijn zij inderdaad zeer ongeschikt, en worden zij, voor zoover ons bekend is, ook nergens gebruikt.

zijn in de minder naauwkeurige administratie der bank. Hiervoor zou dan het kapitaal moeten boeten; en om algemeen vertrouwen te vinden, zal de bank dan ook een vrij groot kapitaal moeten hebben.

De groote moeijelijkheid bij eene hypotheekbank bestaat hierin, op welke voorwaarden zij die pandbrieven moet uitgeven, om nemers daarvoor te vinden, en hoe zij hare voorschotten op hypotheek en de conditiën hiervan met de eersten in verband moet brengen.

De rente, die zij voor hare hypotheken vraagt, zal natuurlijk afhangen van de renten, die zij aan de houders der pandbrieven moet geven. Het laatste zal afhangen van den toestand der geldmarkt, en van de voorwaarden, die de bank bij de pandbrieven maakt.

De pandbrieven zullen vaste interest geven, en moeten door de bank afgelost worden, naarmate de voorschotten op hypotheek, waarvoor zij gediend hebben, worden afgelost. Het best kan dit geschieden, als de bank seriën van pandbrieven uitgeeft tegen eene bepaalde interest, en dan eveneens eene serie van voorschotten op hypotheek geeft, daarmede overeenkomende. Naarmate dan die hypotheken worden afgelost, naar die zelfde mate loot zij de pandbrieven uit. Zij zal dan telken jare zoovele pandbrieven uitloten van eene serie, als zij geld terugontvangt van de voorschotten met die serie gedaan. Die aflossing op hypotheken kan vooraf berekend worden, en er kan dus bepaald worden, hoeveel minstens ieder jaar aan pandbrieven zal uitgeloot worden. De houders hiervan kunnen dus zeker zijn, niet later aflossing te krijgen, dan na den langsten termijn, waarop de bank voorschot op hypotheek doet.

Bij die som, welke de bank jaarlijks *moet* uitloten, zal dan gevoegd worden, hetgeen zij jaarlijks ontvangt, doordien de geldopnemers bij anticipatie aflossen. Eveneens als de geldopnemer in korteren tijd wil aflossen, b.v. in 15 jaren; ook van dit bedrag zal de bank pandbrieven moeten uitloten.

De uitloting van een pandbrief *kan* dus duren tot den langsten termijn van aflossing der hypotheek, maar er bestaat kans, dat die veel vroeger zal plaats hebben.

Die afdeeling in seriën is noodig, omdat de pandbrieven niet alle dezelfde interest zullen dragen. De bank toch zal de interest moeten regelen, naarmate hare pandbrieven al of niet gewild zijn; en moet zij dan eene hoogere interest

geven om nemers te vinden, dan zal zij van dat oogenblik af ook hoogere rente door de geldopnemers laten betalen. Telkens, als de bank dan eene serie van pandbrieven geopend heeft, zal zij die moeten uitgeven, naarmate zij berekent, dat er geld op hypotheek gevraagd zal worden. Maar hoe nu, als de bank de interest der pandbrieven te laag gesteld heeft, zoodat zij geene nemers daarvoor kan vinden? Dan zal zij eenvoudig die begonnen serie moeten sluiten, en eene nieuwe openen tegen hoogere interest; en zij zal dan tegelijk de hypotheekrente moeten verhoogen. Zóó kan nooit het geval voorkomen, dat de bank hooger interest voor de pandbrieven moet geven, dan zij van de geldopnemers ontvangt.

Maar het is bijna zeker, dat die pandbrieven tegen matige interest altijd wel gewild zullen zijn. Zij, die gewoon waren hun geld op hypotheek uit te zetten, zullen dan veelal pandbrieven nemen. Deze geven wel minder interest dan hypotheken tot nog toe deden; maar zij hebben ook oneindig veel meer voordeelen dan deze. De zekerheid toch is veel grooter, daar de bank, op uitgebreider schaal werkende, veel beter dan particulieren onderzoek kan doen naar de soliditeit van het onderpand; en ook omdat, behalve de vaste goederen, waarop het geld is geschoten, het kapitaal der bank tot zekerheid strekt. - Daarbij heeft de pandbrief dit boven de hypotheek voor, dat hij ten allen tijde verhandelbaar is zonder eenige kosten. De koers der pandbrieven zal zelden beneden pari kunnen gaan; vooreerst omdat altijd de kans tot uitloting à pari bestaat, en vooral omdat de geldopnemers, die ook met pandbrieven kunnen aflossen, met dat doel deze zouden opkoopen, ten einde daarmeê hunne schuld af te doen. Eindelijk zal, bij eenige uitbreiding der operatiën eener hypotheekbank, van zelf de vraag naar geld op hypotheek bij particulieren afnemen; zij dus, die op deze wijze gewoon waren hun geld uit te zetten, zullen dan ligt pandbrieven nemen, als het meest overeenkomende met de andere wijze van geldplaatsing.

In Frankrijk gaf de crédit foncier pandbrieven uit van 1000 fr., welke bij uitloting terugbetaald worden met 1200. Bovendien zijn daar loten en premiën aan de pandbrieven verbonden van 100,000 tot 10,000 fr. Dit houden wij voor zeer verkeerd. Wel kan door dit lokaas van groote winsten

de interest van pandbrieven lager gesteld worden, terwijl de bank in de hoogere interest, die zij vraagt van de geldopnemers, het bedrag van die premiën terugvindt. Maar deze wijze geeft groote moeite en hinder bij de vervroegde aflossing van de hypotheken. Die premiën toch kan de bank alleen daardoor terugkrijgen, dat zij van de geldopnemers, den geheelen tijd door, hoogere interest vraagt; en lossen deze nu bij anticipatie af, waardoor zij ophouden die interest aan de bank te betalen, dan zou deze die premiën verliezen. Daarom moet de crédit foncier bij de vervroegde aflossing allerlei procenten boven de voorgeschoten som door den geldopnemer laten betalen, ten einde zich voor dit verlies te waarborgen. Dit staat dus de vervroegde aflossing in den weg en is daarom hoogst nadeelig voor de geldopnemers.

Vroeger werden in Duitschland de obligatiën afgelost bij opvraging en niet bij uitloting. Maar dit gaf gedurig aanleiding tot groote ongelegenheden, daar, bij eene daling der koers van de pandbrieven, deze allen werden opgevraagd, en de bank, die de geldopnemers niet tot betaling kon noodzaken, dan aan hare verpligtingen niet kon voldoen.

Hoe groot de pandbrieven moeten wezen, dit zal van de omstandigheden afhangen. Het best ware misschien, zoo als elders geschiedt, ze te maken van 1000 tot 50 gl., en dan voor de uitloting de kleinere te vereenigen tot 1000.

Eindelijk moet er bepaald worden, dat de bank niet meer pandbrieven mag uitgeven, dan zij geld op hypotheek heeft voorgeschoten, omdat de bank anders ligt in andere operatiën zou vallen, vreemd aan haar doel. Immers, als zij aan de houders der pandbrieven interest moet uitkeeren en zij wordt niet door hypotheekrente daartoe in staat gesteld, dan moet zij wel op andere wijze haar geld uitzetten. En het is beter voor hare soliditeit, dat zij zich uitsluitend bezig houdt met het geldschieten op hypotheek.

Dit is ook de reden, waarom het beter is, dat de bank obligatiën uitgeeft, dan dat zij haar kapitaal vermeerdert door actiën te creëren. Bij de obligatiën krimpt van zelve haar kapitaal in, als hare operatiën verminderen; door actiën verkrijgt zij een blijvend kapitaal; en als dan hare operatiën verminderen, moet zij, om den actiehouders rente te

kunnen uitkeeren, haar kapitaal tot andere doeleinden bezigen.

Uit het voorgaande blijkt dan, dat de bank geene onoverkomelijke moeijelijkheden zal hebben bij het verkrijgen harer fondsen. Maar een eerste vereischte hierbij is de soliditeit der bank; en deze zal veel afhangen van de meerdere of mindere voorzigtigheid, die zij bij het uitleenen in acht neemt. Daartoe is het noodig de gevaren te kennen, die bij het geldschieten op hypotheek bestaan, en de middelen om die gevaren te keeren.

Zij zijn van onderscheiden aard. 1°. Het kan zijn, dat hij geen eigenaar is, die als zoodanig in de registers staat ingeschreven. De hypotheek, door hem verleend, is dan van geen kracht. 2°. Niettegenstaande de inschrijving kan de ingeschreven hypothecaire schuldeischer in enkele gevallen bij andere crediteuren achterstaan.

Vooreerst dan is het niet altijd geheel zeker, dat hij, die in de registers als eigenaar staat ingeschreven, werkelijk eigenaar is[1]. Inschrijving zelve toch geeft geen eigendom, dan alleen wanneer die geschied is ten gevolge van een regtmatigen titel, afkomstig van hem, die bevoegd was over den eigendom te beschikken. Dus kan de titel nietig zijn, of afkomstig van een onbevoegde; in beide gevallen is hij, die als eigenaar staat ingeschreven, geen wettig eigenaar.

In vele staten van Duitschland wordt, bij de inschrijving van zakelijke regten, de titel onderzocht door de regtbank, het bestuur der plaats of door den raad van hypotheken. Dat onderzoek geeft dan aanleiding tot vele formaliteiten en veel tijdverlies, waarover dan ook herhaaldelijk klagten opgaan. Bij ons mag de bewaarder van het kadaster geen onderzoek doen naar de geldigheid van den titel; hij moet alleen zien, of hij, die de inschrijving vraagt, een titel heeft, hetzij dan een onderhandschen of een authentiek en. En ofschoon dat niet onderzoeken bij ons aanleiding tot bedrog kan geven, schijnt het toch te verkiezen boven het omslagtig onderzoek, dat elders plaats heeft. Immers het staat bij ons aan elkeen, die er belang bij heeft, vrij, zelf de regtmatigheid van den titel te onderzoeken. En dit zal de bank al-

1 Bij dit onderzoek is het grondig en volledig werk van den Heer Pols, *Over de openbaarheid van den eigendom*, ons van veel nut geweest.

tijd moeten doen. Zij zal tevens moeten nagaan, of hij, die den titel verleend heeft, daartoe bevoegd was; b.v. of de formaliteiten vervuld zijn bij goederen, die aan minderjarigen, onder curatele gestelden of aan zedelijke ligchamen hebben toebehoord. Door dit tweeledig onderzoek naar de wettigheid van den titel en naar de bevoegdheid van hem, die dezen verleend heeft, kan de bank met genoegzame zekerheid nagaan, of de inschrijving geldig is, waarbij de aanvrager om voorschot als eigenaar in de registers is opgenomen.

Maar het kan ook, al is het dan zeldzaam, gebeuren, dat de goederen een anderen eigenaar hebben gekregen, zonder dat de registers dit aanwijzen. Niet elke wijze van eigendomsverkrijging is bij ons aan inschrijving onderworpen; alleen bij levering en boedelscheiding is die bevolen. Zoo kan dan door erfopvolging, of boedelmenging bij huwelijk, een ander de eigenaar geworden zijn, zonder dat men dit in de registers kan zien.

De niet-inschrijving bij erfopvolging levert geen gevaar op voor den geldschieter; want daarbij zou het goed nog op naam van den erflater staan. En daar het natuurlijk de erfgenaam is, die voor zich het voorschot vraagt, zal hij het goed wel op zijn naam moeten laten overschrijven, om te toonen, dat hij tot die aanvraag geregtigd is. Maar bij de eigendomsverkrijging door erfopvolging kon het geval voorkomen, dat de erfgenaam uit zijn eigendom ontzet werd door iemand, die bewees, dat hij nader erfgenaam was dan de eerste. Gedurende 30 jaren kan die regtsvordering ingesteld worden (B.W., art. 882). En daar de erfgenaam van regtswege in het bezit treedt, en dan zou blijken dat *hij*, en niet de schijnbare erfgenaam, eigenaar was, zouden alle lasten, door den laatste op het goed gelegd, vervallen, als verleend door een niet-eigenaar. - De legataris krijgt door het legaat slechts eene actie tegen den erfgenaam; en de lasten, door deze op het goed gelegd, blijven dus bestaan.

Weinig gevaar is er bij de boedelmenging bij huwelijk. Daarbij kunnen de goederen van den man door de gemeenschap voor een gedeelte aan de vrouw toebehooren; of het zijn de goederen van de vrouw, die gedeeltelijk aan den man gekomen zijn. Maar bij gemeenschap van goederen heeft de man het regt de goederen te besturen. Alleen ten opzigte

van de goederen, door de vrouw in de gemeenschap gebragt, zal de man in die bevoegdheid beperkt kunnen zijn bij huwelijksvoorwaarden (B.W., art. 195). Zijn het dus de goederen der vrouw, waarop de man een voorschot vraagt, dan zal de bank, ook al geeft de man voor, in eene onbeperkte gemeenschap gehuwd te zijn, zelf een onderzoek moeten doen in de registers der huwelijkscontracten, op de plaats waar het huwelijk gesloten is (art. 207, B.W.) - En wil de man de goederen der vrouw belasten, welke hij beweert, dat door huwelijkscontract aan hem gekomen zijn, dan zal hij dit moeten bewijzen door het produceren van dit contract.

De overige wijzen van eigendomsverkrijging, die niet behoeven ingeschreven te worden, zijn voor ons onderwerp van geen belang. Door toeëigening of bezitname kan men alleen goederen verkrijgen, die nog aan niemand hebben toebehoord; want de onroerende goederen, die een eigenaar gehad hebben en verlaten zijn, behooren aan den staat. Dus kan hier het geval niet voorkomen, dat daardoor de goederen op een anderen naam, dan dien van den eigenaar staan ingeschreven. - Hetzelfde kan men zeggen van de natrekking. - Alleen bij verjaring kan dit gevaar bestaan. Maar hiervoor wordt een bezit als eigenaar van ten minste twintig jaren vereischt; zulk een bezit kan niet geheim zijn. En als dus een ander dan de bezitter een voorschot kwam vragen, zou dit bij een onderzoek naar het goed, hetwelk de bank toch altijd moet doen, spoedig blijken.

Zoo zal dan de bank, bij elke aanvraag door den eigenaar, een eigen onderzoek moeten doen naar de wettigheid van den titel, waarbij het goed verkregen is, en naar de bevoegdheid van den vorigen eigenaar om dit te vervreemden; zij zal moeten onderzoeken, of de aanvrager gehuwd is, en dan in sommige gevallen het huwelijkscontract laten nazien. - Bij het onderzoek naar den titel zal zij moeten toezien, of de eigenaar het goed ook verkregen heeft door schenking, en of die schenking ook vatbaar is om herroepen te worden; in dit geval zal zij geen voorschot hoegenaamd moeten doen.

De lasten, welke op het goed kleven en de waarde daarvan verminderen, kunnen alle in de registers worden nagegaan, want zonder inschrijving werken die lasten niet tegen derden. Alleen kon het goed op eene onwettige wijze op de registers bevrijd zijn geworden van een last, die daarop

vroeger gedrukt had. En die last, welke dus slechts schijnbaar was opgeheven, kon dan naderhand herleven. Hierop zal de bank dus acht moeten geven, en des noodig onderzoek moeten doen naar de wettigheid der doorhaling van deze lasten.

De resolutoire actie, die aan den verkooper is toegestaan, wanneer hij niet betaald is (art. 1553, 1302 en 1303 B.W.), en waardoor hij het goed kan terugvorderen, houden wij niet voor eene zuiver zakelijke regtsvordering, De actie strekt, om het contract van verkoop te doen vernietigen, en is dus gedeeltelijk personeel. Maar gesteld zelfs, het was eene reëele regtsvordering; wanneer zij aan den vorigen eigenaar wordt toegewezen, en hij vordert het goed terug, dan doet hij dit op grond van eene verbindtenis, die ontstaan is uit de regterlijke uitspraak. Daar dan het regt van den vorigen eigenaar op het goed eerst ontstaat door die uitspraak, behouden de lasten, door den kooper op het goed gelegd vóór dat die verbindtenis ontstaan was, o.i. hunne kracht. De vorige eigenaar krijgt het goed met alle lasten, door den kooper daarop gelegd; en de geldschieter op hypotheek behoeft dus niet te vreezen, door die actie zijn onderpand te verliezen.

Als een tweede gevaar wezen wij boven aan, dat ook bij ons een ingeschreven hypothecaire schuldeischer in enkele gevallen bij andere crediteuren moet achterstaan. Wanneer dus de bank inschrijving nemen wil van de hypotheek, die de geldopnemer haar verleend heeft, hoe kan zij dan voorkomen, dat geene schuldvorderingen, vóór de hare, op dat goed kunnen verhaald worden?

Vóór de ingeschreven hypotheken gaan de geregtskosten van uitwinning (art. 1181, 1°. en 1195, 1°.). Maar deze zullen niet zoo hoog gaan, dat daardoor de hypotheek der bank benadeeld zou worden. Bovendien kan een hypotheekhouder, die het beding van art. 1223 gemaakt heeft, de executie stuiten, en dus de verdere kosten voorkomen; en de kosten van executie, door een later ingeschreven hypotheekhouder begonnen, kunnen geen voorrang hebben boven eene vroeger ingeschreven hypotheek[1]. Ook de schatkist heeft voor de directe belastingen van de laatste twee jaren, den voorrang boven alle andere schuldvorderingen, behalve die van de executiekos-

1 Puttkammer, Advies over de vraag, hoe kan, zonder gevaar, geld op hypotheek worden geplaatst? bl. 18.

ten[1]; doch ook dit kan den eersten hypotheekhouder niet veel schaden.

Eveneens kan men zich vrijwaren tegen het geval, dat de koopers of deelgenooten eener scheiding, binnen acht dagen na de overschrijving van het goed op hunnen naam, hunne hypotheek lieten inschrijven, waarvoor zij voorrang hebben boven de binnen dien tijd door anderen ingeschreven hypotheken (artt. 1227 en 1228). Men moet dan eenvoudig zorg dragen, geen hypotheek te nemen, dan na 8 dagen sedert de overschrijving van het goed op naam van den geldopnemer.

Maar tegen het gevaar van art. 1226, 2de al., dat alle hypotheken, die op denzelfden dag zijn ingeschreven, gelijken rang hebben, kan men zich niet hoeden, dan door zoo laat mogelijk op den dag de hypotheek te laten inschrijven. Men kan dan bij den hypotheekbewaarder onderzoeken, of er ook vroeger hypotheken zijn ingeschreven, en of er op dien dag ook borderellen ter inschrijving van hypotheken zijn aangeboden. Maar het is twijfelachtig, of de hypotheekbewaarder verpligt is het laatste op te geven, omdat dit alleen in het dagregister is ingeschreven, en vooral of hij, bij niet rigtige opgave hiervan, kan genoodzaakt worden om schadevergoeding te geven. Wel is er bepaald[2], dat de rang der ingeschreven schuldeischers geregeld wordt naar de inschrijving in het dagregister; maar of de hypotheekbewaarder ook de alleen op het dagregister ingeschreven schulden moet opgeven, is niet vermeld.

Voor verzuimen van den hypotheekbewaarder, als deze de doorhaling eener vroegere hypotheek heeft toegestaan zonder de vereischte stukken (zoodat de vroegere hypotheek, schijnbaar opgeheven, werkelijk nog bestaat), of als hij niet juist opgeeft, welke aanteekeningen, welke lasten er bij het goed zijn, of als er misslagen in zijne boeken bestaan; voor al deze verzuimen is zijn borgtogt aansprakelijk. Maar de bank zal hierop niet te veel moeten vertrouwen, en zooveel mogelijk zelf onderzoek moeten doen. Want voor enkele misslagen zou men zich op den borgtogt kunnen verhalen; doch zoodra een hypotheekbewaarder eenige misslagen van belang gemaakt heeft, zal die borgtogt spoedig uitgeput zijn.

1 Wet van 22 Mei 1845, art. 12.
2 Zie Besluit van 1 Aug. 1828, art. 23.

Wij hebben dus de voornaamste gevaren aangewezen, die voor den geldschieter op hypotheek bestaan, en de middelen om die gevaren af te wenden. Eerst wanneer de bank alle voorzorgen genomen heeft, welke wij boven hebben aangegeven, zal zij het geld op hypotheek moeten voorschieten. Zij zal dit zelfs dan nog niet moeten doen, vóór dat zij de hypotheek heeft doen inschrijven; want tot op dat oogenblik toe staat zij bloot aan het bedrog van den schuldenaar. Om die inschrijving te kunnen nemen, zal zij een voorwaardelijk leencontract moeten opmaken, waarbij zij belooft het geld te zullen voorschieten, als de opgaven, door den geldvrager gedaan, juist bevonden zijn, en als zij de hypotheek heeft doen inschrijven. Op zulk een voorwaardelijk leencontract kan o.i. zeer wel eene hypotheek worden ingeschreven[1]. Is dit geschied, dan kan er eene definitieve akte worden opgemaakt.

Verder zal de bank eenige bedingen moeten maken, ten einde alle vertraging en onkosten te voorkomen bij het terugvorderen der geleende som.

De bank zal alleen op eerste hypotheek moeten voorschieten, omdat zij anders niet het beding kan maken van de onherroepelijke volmagt tot verkoop, in geval van wanbetaling der hoofdsom of der interessen (B.W., art. 1223). Dat beding is voor haar volstrekt noodzakelijk, omdat zij terstond moet kunnen executeren, als de geldopnemer niet aan zijne verpligtingen voldoet.

Als er dus reeds hypotheken op het goed bestaan, zal de bank geen geld daarop voorschieten. Voor den eigenaar kan het echter van belang zijn, de bank in de plaats van den eersten hypotheekhouder te stellen, hetzij omdat hij de conditiën van deze onvoordeeliger vindt dan die der bank, hetzij omdat hij eene grootere som bij de bank wil opnemen,

1 In Frankrijk doet de crédit fonc. het op deze wijze. Maar omdat deze instelling bij eene *wet* geregeld is, kan hierdoor iets toegestaan zijn, dat volgens gewoon burgerlijk regt ongeoorloofd is. Doch ook bij ons geschiedt iets soortgelijks, als de voogd aan den pupil hypotheek verleent voor eene schuld, die eerst later kan ontstaan, wanneer de voogd nalatig is in zijn beheer. De Hr. de Lange (in de Regtsgel. Bijdragen, Dl. VI, bl. 276) beweert, dat de hypotheek slechts accessoir is bij eene bestaande schuld, en dat de schuld niet bestaat vóór dat het geld gegeven is. - Maar er kan o.i. wel hypotheek verleend worden voor eene eventuële schuld. - Puttkammer, l.l., bl. 45, deelt niet in onze meening, maar de hulpmiddelen, die hij aan de hand geeft, schijnen niet wel uitvoerbaar.

dan waarvoor die eerste hypotheek verleend was. Tegen die in-de-plaats-stelling bestaan dan ook geene bezwaren; als er geen andere hypotheken op het goed bestaan, kan de bank de voorwaarden stellen die zij wil. Meer bezwaar heeft dit echter, als er behalve die ééne nog meerdere hypotheken bestaan, en de bank ze niet alle kan aflossen. Zij kan dan wel in de plaats van de eerste treden, met dezelfde voorregten als deze (B.W., art. 1437); maar als die bedingen voor de bank niet genoeg zijn, kan zij die niet vermeerderen, ten nadeele van de verdere hypotheekhouders; en in dit geval zou de bank geen voorschot moeten doen. - Voor het geval, dat die eerste hypotheek als garantie moet dienen voor minderjarigen, onder curatele gestelden of echtgenooten, zal die aflossing groote moeijelijkheden hebben; en wij gelooven dat het verkeerd is, als de bank in dit geval op tweede hypotheek leent, zoo als de crédit foncier in Frankrijk doet.

Nog zijn er eenige bedingen, die ter vermijding van alle mogelijke schade door de bank konden gemaakt worden.

Om te voorkomen, dat het goed niet door den debiteur op een zeer ongunstig oogenblik verkocht wordt, moet de bank bedingen, dat bij willige verkoop de hypotheek op het goed blijve kleven (art. 1254, B.W.). Dit kan den geldopnemer niet schaden, want als hij door verkoop meer van het goed kan krijgen, dan de hypotheek der bank beloopt, kan hij deze toch aflossen; en kan hij er niet zooveel voor erlangen, dan zou de verkoop hem toch geen voordeel geven.

Ook moet de bank bepalen, dat, behalve bij faillissement, ook bij kennelijk onvermogen, of afstand van goederen van den debiteur aan zijne crediteuren, of eindelijk in het geval van executie door een derde, de schuld opvorderbaar zal worden. In deze gevallen zouden er executie-kosten komen, die voorregt hadden boven de hypotheek. Maar wordt in deze gevallen de schuld opvorderbaar, dan kan de bank zelve vrijwillig het goed verkoopen, en zoo de executiekosten voorkomen[1].

Verder zal de bank moeten bedingen, dat het goed niet van bestemming veranderd, of voor langer dan een bepaalden tijd verhuurd zal mogen worden, zonder hare toestemming. In geval er op gebouwde eigendommen is voorge-

1 B.R., art. 511 en 509.

schoten, zal er verzekerd moeten worden ten voordeele der bank. Misschien ware het goed te bepalen, dat alle geschillen voor arbiters gebragt zullen worden. - Eindelijk moet bepaald worden, dat de geldopnemer door het enkel verloop van tijd in mora is, ook zonder dagvaarding[1]; en dat de op den vervaldag niet betaalde renten van regtswege interessen zullen voortbrengen. Maar dit beding zal alleen werken voor de verschenen rente van een geheel jaar; de betaling elk halfjaar, die de bank zal vorderen, laat zulk een beding niet toe[2]. - Bij wanbetaling kan de bank geene sequestratie vragen; maar zij kan bedingen, dat zij in dat geval eene soort antichrèse zal uitoefenen[3].

Men ziet uit het voorgaande, dat de gevaren voor den geldschieter op hypotheek bij ons niet groot zijn, en dat de meeste daarvan door genoegzame voorzorgen onschadelijk gemaakt kunnen worden.

Om verder mogelijke nadeelen te voorkomen, ware het misschien goed te bepalen, dat de bank maar tot de helft der waarde op de eigendommen zal voorschieten; want behalve dat ook vaste eigendommen zeer in prijs kunnen dalen, moet de bank tevens voor alle executie-kosten gedekt zijn. Andere voorzorgen wijzen zich van zelf aan. Bij gebouwde eigendommen zal zij b.v. op fabrijken niet eens de helft moeten geven, omdat deze dikwijls weinig waarde behouden, als zij niet meer voor de bestemming kunnen dienen, waarvoor zij oorspronkelijk waren ingerigt. Zoo zal zij ook op schouwburgen, op den blooten eigendom, waarvan het vruchtgebruik aan een ander behoort, zeer weinig moeten voorschieten. - Zeer onpraktisch is de regel voor de crédit foncier vastgesteld, dat geene som mag voorgeschoten worden, waarvan de rente aan den geldopnemer meer kost, dan de rente bedraagt, die het land oplevert. Meestal toch zal dit wel zoo wezen, als slechts tot de helft der waarde van het goed is voorgeschoten. Maar bovendien is dit dikwijls zeer moeijelijk na te gaan. In elk geval, het is de zaak van den geldopnemer, zelf daarvoor te zorgen; de bank behoeft niet eene voogdij over den eigenaar op zich te nemen. - Ook zal er een minimum van

1 B.W., art. 1274.
2 B.W., art. 1287.
3 Diephuis, V, 636.

voorschot moeten vastgesteld worden, omdat anders de kosten van executie betrekkelijk te zwaar zouden drukken, en de waarborg van het goed onvoldoende zouden maken.

Al die strenge regels zijn volstrekt noodig, opdat de houders der pandbrieven geheel zeker kunnen zijn, dat de bank het door hen voorgeschoten geld niet kan verliezen; die bepalingen zijn dan noodig voor de soliditeit, en dus voor de verhandelbaarheid, der pandbrieven. Maar wij zouden er geen gevaar in zien, om aan de bank, met betrekking tot haar eigen kapitaal, eenige meerdere vrijheid van handelen te geven. Niet dat zij daarmede zou mogen speculeren; doch er zijn enkele bepalingen, die in 't algemeen noodig zijn, b.v. dat alleen op eerste hypotheek mag voorgeschoten worden, maar waarvan in sommige gevallen zonder gevaar kan afgeweken worden. Voor deze gevallen zouden wij wenschen, dat de bank haar eigen kapitaal mogt gebruiken.

Heeft zulk eene hypotheekbank, die al de bovenvermelde voorzorgen neemt, privileges noodig, zoo als die door het Fransche gouvernement in menigte aan de crédit foncier gegeven zijn? Wij gelooven het niet. Enkele veranderingen in de wet, met betrekking tot de hypotheken en de inschrijving van den eigendom, zouden wel de taak van de bank gemakkelijker maken; maar onontbeerlijk zijn die niet. Ook onder onze algemeene wet gelooven wij, dat zulk eene inrigting bestaan kan. En als die veranderingen ingevoerd werden, dan zou dit bij algemeene wet, en niet bij privilege moeten geschieden. In beginsel zijn dan ook alle privileges af te keuren. Wel is b.v. in Frankrijk daardoor de hypotheek-rente zeer verminderd, hetgeen een voordeel was voor alle geldopnemers; maar er is geen reden, waarom de bepalingen met dit doel alleen voor de hypotheekbank gemaakt zouden worden, en waarom niet alle geldschieters daarvan voordeel zouden hebben. Nu werd de mogelijkheid aan de particulieren ontnomen om geld voor te schieten, daar de bank, door hare privileges, dit veel goedkooper kon doen. Wordt door eene hypotheekbank, onder de algemeene wet levende, de hypotheek-rente lager, en daardoor een voordeel aan particulieren ontnomen, zoo is dit de natuurlijke loop der dingen. Het gouvernement heeft geene roeping, om door haren invloed het voordeel aan den een te ontnemen, en aan een ander te geven. - Dat dan ook zonder privileges in de wetgeving zulk eene

inrigting zeer goed kan bestaan, bewijzen de vele hypotheekbanken in Duitschland.

Ook de ondersteuning van staatswege gelooven wij dat voor de bank niet onontbeerlijk is. Mogt die gegeven worden, dan zou ons een tijdelijk voorschot het best voorkomen. De staat kon dan pandbrieven daarvoor nemen, en zóó het vertrouwen van 't algemeen in de pandbrieven opwekken. Maar het zou misschien moeijelijk zijn voor den staat, om onder dezen vorm ondersteuning te geven. - En een geschenk van staatswege zouden wij zeer afkeuren, want de gelden, voor 't algemeen belang opgebragt, mogen niet besteed worden ten gerieve van enkele geldopnemers.

Voor het zegel en de registratie kon misschien door het gouvernement wel eenige vrijstelling gegeven worden, minder om de kosten, dan om den omslag uit te sparen.

Als dan geene privileges worden toegestaan, heeft het gouvernement geen regt om eenige contrôle te houden over de administratie der bank; en deze is toch ook onnoodig en schadelijk. Onnoodig, omdat er ook onder die contrôle vele verkeerde operatiën kunnen plaats hebben, terwijl zij alle bedrog toch niet kan voorkomen. En juist omdat die contrôle geen waarborg oplevert, is die schadelijk, omdat dan het publiek, of zelfs de commissie van toezigt der bank, zou steunen op iets, dat volstrekt geen steun is, en dan zelve minder naauwkeurig in het toezigt zou worden.

Hoe groote voordeelen eene hypotheekbank ook oplevert voor het publiek, men moet zich echter geen droombeelden maken, dat, hier te lande, de hypotheekrente zoo oneindig veel zal verminderen door het ontstaan eener hypotheekbank. In Frankrijk kon, vóór de laatste wet op de hypotheken, niemand met eenige zekerheid geld voorschieten; al was men daar ingeschreven voor zijne hypotheek, dan kon men toch achtergesteld worden bij privileges, wettelijke en judiciële hypotheken, die geene inschrijving behoefden om kracht te hebben. Wegens die onzekerheid was de hypotheekrente ontzettend hoog. En toen nu aan de crédit foncier privileges waren gegeven, waardoor zij de zekerheid kon krijgen, die particulieren misten, kon zij natuurlijk op oneindig voordeeliger voorwaarden geld voorschieten. - Ofschoon bij ons eene hypotheekbank dit voordeel niet zou hebben, zal zij toch tegen veel minder renten kunnen voorschieten, omdat de onkosten in het groot voor

haar minder zijn dan voor particulieren. Ook het omslagtige en kostbare van de overdragt der hypothecaire schuldvordering maakt, dat nu alleen zij kunnen voorschieten, die zeker zijn van in langen tijd hun geld niet te zullen noodig hebben. De pandbrieven zijn altijd gemakkelijk en zonder kosten te verhandelen, en vinden dus gemakkelijker nemers, dan de hypotheken. Het getal geldschieters wordt dus veel grooter, en de hypotheekrente lager. Bovendien zal de bank een middelpunt zijn, waar credietvragers en credietgevers elkander ontmoeten. Zij zal dus de hypotheekrente op hare natuurlijke hoogte, en daardoor eene verbetering in het credietstelsel van grondcrediet brengen.

Maar het groote nut eener hypotheekbank is gelegen, niet zoozeer in de vermindering der hypotheekrente, maar in de langzame en gemakkelijke wijze van aflossing die zij toestaat, en waarin geen particulier kan toestemmen. Het is zulk eene soort van crediet, dat door den landbouw gevraagd wordt; de hypotheekbank voldoet aan de eigenaardige behoeften van het grondcrediet. Door haar zal het mogelijk worden, de groote verbeteringen in den landbouw aan te brengen, waaraan bij ons nog zoozeer behoefte bestaat. Zij zal aan den landbouw de noodige kapitalen verschaffen, om den grond meer productief te maken; zij zal dienen om den rijkdom van ons land veel te vermeerderen.

Dikwijls is tegen zulk eene inrigting het bezwaar geopperd, als zou zij te weeg brengen, dat de eigendommen te veel bezwaard werden, omdat de eigenaars, door de gemakkelijke wijze van aflossing verleid, ook zonder noodzaak op deze wijze geld opnemen. Maar omdat er enkelen zijn, die het crediet verkeerd gebruiken, moeten daarom alle anderen verstoken zijn van de voordeelen, die een doelmatig gebruik van crediet voor hen oplevert?

Om aan deze behoeften van het grondcrediet te voldoen, is men in het laatst der vorige eeuw begonnen vereenigingen van landeigenaars te vormen, die elkander onderling geld voorschoten, en dan allen gezamenlijk een eventuëel verlies droegen. Zulk eene vereeniging kon tot stand komen dáár, waar de grondeigenaars eene soort van kaste vormden, zoo als bij de adelijke landeigenaars in Duitschland. Maar hier te lande zou zoo iets onmogelijk kunnen slagen. Men moet hier eene vereeniging van geldschieters maken. Hiertegen is dikwijls aangevoerd, dat deze alleen

op eigen voordeel zullen zien, dat de landeigenaars dan aan de willekeur der geldschieters zullen zijn overgeleverd; en dat het beter ware, als zich eene vereeniging vormde, die geen eigen voordeel, maar alleen de belangen van den landbouw beoogde. Beide beschouwingen houden wij voor minder juist. Die vereeniging van geldschieters kan niet willekeurig voorwaarden stellen, eenvoudig om deze reden, dat dan niemand bij hen voorschotten zou vragen. Het is hun eigen belang, die voorwaarden zoo voordeelig mogelijk voor de geldopnemers te maken. En dat eene vereeniging, zonder eigenbelang, alleen uit philanthropie, zulk eene uitgebreide onderneming beginnen zou, dit houden wij voor eene eutopie. Er is dan ook volstrekt niets tegen, dat zulk eene hypotheekbank op eigen voordeel zou zien. Is die niet tevens ten voordeele van de geldopnemers, dan zijn *deze* vrij zich niet daarmeê in te laten, en kunnen voortgaan bij particulieren geld te vragen; de onderneming mislukt dan van zelve. En gelukt die, zoo als te verwachten is, doordien de landeigenaars bij haar voorschotten vragen, dan is dit een zeker bewijs, dat deze er door gebaat zijn. Het blijkt dan, dat de belangen der geldopnemers en der geldschieters zeer goed in overeenstemming met elkander kunnen gebragt worden; dat er eene hypotheekbank kan worden opgerigt, welke genoegzame voordeelen afwerpt, en tevens tot groot gerief voor den landbouw strekt.

Zoo hebben wij dan met vrijmoedigheid onze gedachten over een en ander medegedeeld. Wij hebben dit ook dáár gedaan, waar wij met den Heer Olivier in meening verschilden. En wanneer wij niet meerdere malen op diens boek zijn teruggekomen, zoo moge men dit alleen hieraan toeschrijven, dat de aard van dat boek geene doorloopende recensie toelaat. - Voor hen, die zich met dit zoo belangrijke onderwerp willen bekend maken, heeft de Heer Olivier een hoogst nuttig werk verrigt.

M^{r}. M. MEES.

Twee belegeringen.

De krijgsgebeurtenissen, die wij gaan beschrijven, zijn ontleend aan de geschiedenis van het laatste tijdperk onzer worsteling tegen Spanje, aan den tijd van Frederik Hendrik. Frederik Hendrik, niet de grootste onzer Stadhouders, heeft evenwel in zijne daden en verrigtingen zeer veel, dat hem tot een der uitstekendste mannen van onze vroegere geschiedenis maakt, tot een karakter, dat inneemt en boeit. Geen vlek rust op zijn naam, geen gepleegd onregt of geweld drukt op zijne nagedachtenis, zuiver is de roem die hem omgeeft. Hij was een waardige zoon van Willem I, in verlichte verdraagzaamheid, in kalme bedaardheid, in geduld, in zachtheid, die in onbeduidende zaken dikwijls toegaf, liefst redenering en onkwetsende ironie als middelen ter overtuiging bezigde, maar die toch ook onwrikbare volharding niet uitsloot, daar waar het de bereiking gold van een groot en gewigtig doel. In dapperheid, in krijgsdeugd, in veldheersgenie was hij zijn broeder Maurits waard; even als deze, bragt hij zijn leven in het harnas door; naauw de kindschheid ontwassen, woonde hij den kamp bij in Nieuwpoort's duinen, heldhaftig den raad zijns broeders versmadende, die hem voor het dreigende oorlogsgevaar wilde hoeden; en reeds tot zestigjarigen leeftijd gevorderd, door ouderdom en ziekte geteisterd, voert hij nog altijd legers aan en blijft nog altijd de trouwe en onvermoeide ‘wachter van Holland's tuin.’ Tusschen die beide tijdperken ligt een levensloop van werkzaamheid en roem, en gekenmerkt door feiten, die Caesar met zelfvoldoening in zijne ‘Commentariën’ zou hebben opgeteekend.

I. 's Hertogenbosch (1629).

Den 23sten April 1625 was de heldhaftige overwinnaar van Turnhout en Nieuwpoort door den dood ontrukt geworden aan dien Staat, waarvan hij veertig jaren lang het schild en het zwaard was geweest; en Frederik Hendrik was zijn broeder opgevolgd als Stadhouder over de meeste der Nederlandsche gewesten. Het nieuwe opperhoofd der republiek, in de school van den uitstekendsten veldheer zijns tijds groot gebragt, zou weldra bewijzen, dat de daar ontvangene lessen niet verloren waren gegaan, en Spanje een even geduchten vijand in hem zou vinden als in prins Maurits. Wél werden de eerste jaren van zijn bewind door geene buitengewone feiten gekenmerkt; Breda, met onvolprezen volharding verdedigd, moest evenwel, in weerwil van alle aangewende pogingen om het te ontzetten, voor Spinola's krijgsgenie bezwijken; en de daarop volgende jaren werden alleen gekenmerkt door krijgsverrigtingen van een ondergeschikt belang, door de inneming van Oldenzaal, van het huis ter Laghe, en door het beleg van Grol, vereeuwigd door Vondel's poëzij, doch dat als militair feit te overdreven is geprezen, denkelijk omdat men in dit feit de voorbode zag van Frederik Hendrik's latere overwinningen. Maar het jaar 1629 zou getuige zijn van eene onderneming, stoutmoedig begonnen en roemrijk ten einde gebragt, en die ten allen tijde de studie en de bewondering van den krijgskundige waardig is.

Verschillende omstandigheden spoorden de republiek aan, om zich in dat jaar meer dan gewone inspanningen te getroosten, en door eene krachtige poging den vijand zooveel afbreuk te doen, dat daardoor het overwigt voor goed aan de zijde der Hollandsche wapenen zoude komen. Spanje begon uitgeput te worden door den reeds zoo lang gevoerden krijg, en zijne slecht betaalde legers schenen een zwakke waarborg voor het behoud der zuidelijke Nederlanden. Spinola, de talentvolle Italiaan, was zijn veldheerschap moede geworden, dat hem wel een onsterfelijken naam had verworven, maar waaraan hij zijn eigen aanzienlijk vermogen ten

koste legde en waarvoor hij alleen met ondank werd vergolden; hij was naar Spanje vertrokken, en zijne vervanging door een minder uitstekend legerhoofd was eene kans te meer voor de zege der Hollanders. Onze vlootvoogden hadden toen ter tijd ook belangrijke voordeelen in de nieuwe wereld behaald; en de vermaarde vermeestering der Zilvervloot, terwijl zij Spanje van den zenuw des oorlogs beroofde, gaf aan Nederland het middel om eene aanmerkelijke uitbreiding aan zijne strijdkrachten te geven.

Die strijdkrachten waren toen veel beperkter, dan wat zij in onze dagen kunnen zijn. Men moet, om de oorlogsvoering dier vroegere eeuwen te begrijpen en met juistheid te beoordeelen, acht geven op een feit, dat den gewigtigsten invloed op die oorlogsvoering uitoefende en ze geheel verschillend maakte van wat de oorlogen onzer dagen zijn. De legers werden toen uitsluitend door werving voltallig gehouden, op de wijze zoo als dit thans nog bij de Engelsche legers plaats heeft; en wanneer men ziet, hoe in onzen tijd zelfs Engeland's reusachtige hulpmiddelen niet meer vermogen dan het op de been brengen van eene legermagt, geheel onbeduidend, wat de getalssterkte betreft, in vergelijking met de magten van Frankrijk en Rusland, dan is het duidelijk, dat in die vroegere eeuwen de legers niet sterk *konden* zijn. Tien tot twintigduizend man is dan ook de gewone sterkte der magten, die onze stadhouders en de tegenover hen staande Spaansche legerhoofden te velde brengen; soms beneden dat kleinste getal, zijn zij alleen bij uitzondering boven het grootste; het zijn dan geweldige, buitengewone inspanningen, die men zich voor korten tijd getroost tot bereiking van een gewigtig doel, maar die men niet lang volhoudt.

Die geringe sterkte der legers, de groote moeijelijkheid om de verliezen dier legers aan te vullen, de mindere beweegbaarheid van de toenmalige troepen, de omslagtige wijze om in de voeding dier troepen te voorzien, het groot aantal vestingen, daar bijna elke stad toen versterkt was, en het gemakkelijke, dat er toen in bestond om een veldslag te ontwijken, door zich binnen verschansingen te plaatsen, moeijelijk aan te vallen met de hulpmiddelen, welke de krijgskunst toen opleverde, - al die omstandigheden, vereenigd, maakten dat de oorlogen toen veel minder krachtdadig konden gevoerd worden dan thans, veel minder beslissend waren, veel langzamer en slepender. Dadelijk tot in het hart

van 's vijands land doordringen en daar van éénen grooten veldslag de beslissing van den oorlog te doen afhangen, - zoo als men dat in de nieuwere oorlogen herhaaldelijk opmerkt, - dat was in die vroegere eeuwen eene onmogelijkheid; men moest zich toen bepalen tot het in het klein afbreuk doen van den vijand, en in tien of twaalf jaren oorlogs trachten te verkrijgen, wat men thans in één jaar verwerft. De belegeringen waren daarom toen, wat in de hedendaagsche oorlogen de veldslagen zijn; in stede van in den loop van eenen veldtogt het vijandelijke leger twee of driemaal op het slagveld te bestrijden, trachtte men den vifand twee of drie vestingen te ontnemen; veldslagen hadden slechts zeldzaam en geheel bij uitzondering plaats; en dit is zóó waar, dat men in den geheelen tachtigjarigen oorlog ter naauwernood drie of vier ontmoetingen kan aanhalen, die eenigzins den naam van veldslagen verdienen.

De nieuwere oorlogvoering is ontegenzeggelijk veel beter dan die der vroegere eeuwen; zij maakt de oorlogen wel voor het oogenblik meer menschenvernielend, maar daar zij den tijdduur daarvan aanmerkelijk verkort, doet zij ze veel minder scherpe geesels voor het menschdom worden. Maar, die meerderheid van onzen tijd erkennende, moet men echter daaruit niet besluiten, dat ook de nieuwere legerhoofden die van vroegere eeuwen overtreffen, en dat wij daarom het regt hebben, op die laatste met geringschatting neder te zien. Zoo iets zou geheel onjuist en onbillijk zijn. In elken tijd, in elke eeuw, maakt men bij het oorlog voeren gebruik van de hulpmiddelen, waarover men heeft te beschikken; en naarmate die hulpmiddelen meer of minder gebrekkig zijn, zal ook de oorlogvoering dit wezen. De wijze, waarop Napoleon zijne oorlogen voerde, is duizendmaal beter geweest, dan de wijze waarop Maurits en Frederik Hendrik dit gedaan hebben, dit lijdt niet den minsten twijfel; maar dat ligt aan het verschil der *tijden*, niet der *menschen*. De Fransche keizer had over geheel andere hulpmiddelen te beschikken dan de Nassausche vorsten. Verplaats Napoleon in de 16de of 17de eeuw, en zijn genie zal zich moeten wijden aan het voeren van belegeringen als die van 's Hertogenbosch en Maastricht; breng Maurits en Frederik Hendrik in onzen tijd over, en zij zullen overwinningen behalen als die van Rivoli en Austerlitz.

Ten noorden van onze groote rivieren waren de Neder-

landsche gewesten in het jaar 1629 geheel of bijna geheel van vijanden bevrijd; het door de Spanjaarden bezette Lingen mogt de oostelijke gewesten nog met invallen bedreigen, maar voor het overige had Maurits in zijne veldtogten, reeds voor jaren, de nadeelen hersteld, door Rennenberg's afval aan de republiek toegebragt; en Frederik Hendrik had, in den aanvang van zijn bestuur, den vijand verdreven uit de laatste Geldersche en Overijsselsche vestingen, die hij nog bezet hield. Thans wilde de Stadhouder, gebruik makende van zijne overmagt, ook ten zuiden der hoofdrivieren de wapenen van de republiek voeren, en het beleg van 's Hertogenbosch ondernemen.

Er waren redenen, om die onderneming ten sterkste aan te bevelen; er waren ook redenen, om met zorg tegen die onderneming op te zien. Ontegenzeggelijk was het, dat, wanneer Frederik Hendrik er in slaagde om 's Hertogenbosch te vermeesteren, de val van die groote, sterke vesting, die Maurits tweemaal van voor hare muren had zien afdeinzen, gelijk zou staan met het behalen van eene schitterende overwinning, en in eens den veldheersroem des Stadhouders zou vestigen. Meester van 's Hertogenbosch, zou de Republiek dan ook zoo vasten voet in Noord-Braband verkrijgen, dat men hopen kon, spoedig dat geheele gewest te bemagtigen, daar dan ook Breda, tusschen de Hollandsche strijdkrachten van Bergen op Zoom en 's Hertogenbosch ingesloten, ligtelijk weer aan den Spanjaard konde worden ontwrongen; eene herneming van 's Hertogenbosch door den vijand was weinig waarschijnlijk, daar die vesting, op zich zelve zeer sterk, in Hollandsche handen nog veel grootere sterkte verkreeg, dewijl zij dan, over de rivieren, gemakkelijk uit Holland kon ondersteund worden. De voorgenomene belegering kon dus, werd zij tot een goed einde gebragt, groote en gewigtige gevolgen hebben; maar aan den anderen kant was het te vreezen, dat door de sterkte der vesting, hare bijna onaanvalbare ligging, den vijandigen en krijgshaftigen geest der burgerij, de talrijkheid der bezetting en de groote bekwaamheid van haren aanvoerder, de poging om de vesting te vermeesteren ijdel zou blijven, en Frederik Hendrik gedwongen worden, met een verzwakt en ontmoedigd heir en een gekrenkten naam weer af te trekken.

De Stadhouder, bedachtzaam en omzigtig bij alles wat hij ondernam, en gewoon zich op eene zaak ‘te beslapen’, alvo-

rens daarover een besluit te nemen, zag de groote zwarigheden, aan zijne onderneming verbonden, niet over het hoofd; maar, die onderneming rijpelijk overwegende, vond hij in zijn beleid en in de strijdkrachten, die hem ten dienste stonden, de middelen om die zwarigheden te overwinnen. Eenmaal zijn besluit genomen, arbeidde hij op de krachtigste wijze aan de uitvoering, niet die vastheid en onverzettelijkheid van wil, die, als vrucht van zelfvertrouwen, gewoonlijk ook het vertrouwen van anderen opwekt. Frederik Hendrik wist spoedig door zijne vertoogen de hoofden der republiek voor zijne ontwerpen te winnen, en hen te bewegen voor ditmaal den gewonen geest van omzigtigheid en spaarzaamheid te onderdrukken en zich belangrijke opofferingen te getroosten voor eene groote krijgstoerusting.

Bij de oorlogen dier vroegere tijden was het eene volstrekte noodzakelijkheid, het voornemen tot de belegering van eene vijandelijke vesting zoo lang mogelijk verborgen te houden, dewijl, wanneer men dit niet deed, de vijand de inneming dier vesting onmogelijk kon maken, door haar van eene zeer sterke bezetting en aanmerkelijken voorraad te voorzien, of door zich met zijn leger in hare onmiddelijke nabijheid te plaatsen, binnen verschansingen, die meestal onaanvalbaar waren voor de tegenpartij. Frederik Hendrik, om den vijand den toeleg op 's Hertogenbosch te verbergen, deed verschillende vestingen gelijktijdig bedreigen: Stirum trok met eenige ruiterij naar Lingen, om die stad te verontrusten; Pinsen ging, met hetzelfde doel, met eene afdeeling voetvolk en ruiterij uit zijne vesting Rees op marsch naar de zijde van het door de Spanjaarden bezette Wezel, en Stakenbroek rukte met eene sterke ruiterafdeeling de Meijerij van 's Hertogenbosch binnen, om de landstreek rondom die vesting te verkennen. Aan ieder dier drie bevelhebbers had de Stadhouder verzekerd, dat de vesting, waarheen hij gezonden werd, de vesting was, die zoude worden aangevallen; daardoor bleef men aan de Spaansche zijde, tot het laatste oogenblik, onzeker wat Frederik Hendrik wilde ondernemen; men wist wel, dat, volgens alle waarschijnlijkheid, de Stadhouder het beleg voor eene vesting wilde slaan; maar daar men geheel onbekend was, welke vesting dat beleg zoude gelden, kon men ook geene bijzondere maatregelen nemen, om 's vijands aanslag te verijdelen.

Terwijl de Spanjaarden dus, in bange onzekerheid, het

oogenblik afwachten, waarop het hun duidelijk zal zijn waar de vijand hen wil treffen, oordeelt die vijand, het voorjaar gekomen, den tijd daar, om toe te slaan. Schenkenschans wordt aangewezen als de plaats, waar zich, den 25sten April 1629, de wapenmagt der republiek moet verzamelen. Onvoorziene vertragingen brengen echter te weeg, dat die vereeniging eerst den 28sten April plaats heeft op de heide bij Mook, dien grond, in de krijgsgeschiedenis beroemd als meermalen tot verzamelplaats gediend hebbende voor de heirmagten onzer Stadhouders, en als de plek, waar de ridderlijke Lodewijk van Nassau, met zijn broeder en duizende der zijnen, in 1574 door de Spaansche wapenen den dood vond.

De bruine heidevlakte is weldra bezaaid met tallooze legertenten, en weergalmt van gewoel en wapengedruisch en van de verwarde gesprekken, in verschillende tongvallen gevoerd door de krijgers, die uit alle deelen van Europa onder de banieren des Stadhouders zijn toegesneld. Frankrijk's krijgshaftige zonen maken vier regimenten voetvolk van 's vorsten leger uit; even zooveel regimenten bestaan uit Britten; men heeft er ook Duitschers, die het krijgsgeluk der Nassausche vorsten volgen; dát regiment bestaat uit Walen, de beste soldaten van Europa, wanneer niet de Schotten, die naast hen staan, hun dien eeretitel konden betwisten; daartusschen zijn de Hollandsche of Friesche regimenten, de sterkste in getal, en door veldtogt bij veldtogt in dapperheid en krijgsdeugd beproefd. Het geheel vormt een heir, zoo sterk en uitmuntend, als nog nooit de republiek had te velde gebragt; het voetvolk telde ruim 24,000 man, in 244 vaandels of kompagniën verdeeld; de ruiterij 4000 paarden, 12 regimenten uitmakende, ieder van 4 of 5 standaarden of kompagniën. Als aanvoerders stonden graaf Willem van Nassau, Ernst Casimir, Stadhouder van Friesland, Solms en Brederode den Stadhouder ter zijde; Stakenbroek, Stirum en de hertog van Bouillon voerden de ruiterij aan. Pinsen zou later het leger volgen, maar moest aanvankelijk met 22 andere kompagniën voetvolk te Schenkenschans blijven, om de zuid-oostelijke grenzen der republiek te beschermen.

Den 29sten April, met het krieken van den dageraad, breekt het heir van Mook op, gaat bij Grave door middel van eene brug de Maas over en slaat zich aan de andere

zijde van die vesting, bij het dorp Reek, neer. Volgens de gewoonte dier tijden, is het leger bij dien marsch in drie groote afdeelingen gesplitst: voorhoede, middentogt en achterhoede; het grootste gedeelte van het geschut, de bagaadje en de krijgs- en mondbehoeften zijn ingescheept en zakken de Maas af naar het fort Crèvecoeur, op slechts een uur afstands van 's Hertogenbosch verwijderd, en in het bezit der Hollanders; om den marsch gemakkelijker te maken, heeft het leger niets dan het volstrekt noodzakelijke bij zich gehouden. Desniettegenstaande waren de groote hitte en het moeijelijke der zandige heidevlakten, waarover men trok, oorzaak, dat die eerste marsch niet in de beste orde plaats had; maar eene scherpe vermaning des Stadhouders is voldoende om daarin te verhelpen, en den volgenden dag den marsch in zoo volmaakte orde te doen verrigten, ‘dat daarbij geen een soldaat zijn gelid verliet.’ Den 30sten April bereikt men Heeswijk; en den 1sten Mei ziet men het volkrijke 's Hertogenbosch met zijne prachtige hoofdkerk opdagen uit het midden der uitgestrekte moerassen, die het omgeven; eene vesting, door hare ligging even moeijelijk aanvalbaar als dat Mexico, dat aan den Spanjaard Cortez den hardnekkigsten weêrstand bood; als dat Mantua, dat meer dan een half jaar lang Napoleon voor zijne muren staande hield.

Nog in onze dagen heeft 's Hertogenbosch eene zeer groote sterkte, die zelfs - wanneer de verdediger tijdig en goed zijne maatregelen neemt, en zich door middel van het fort Crèvecoeur en van het eiland van Bommel voortdurend van de gemeenschap met Holland verzekert - van dien aard kan worden, dat die vesting als onneembaar moet worden beschouwd. Dát voordeel nu hadden de Spanjaarden in 1629 niet; het Hollandsche leger was toen bij magte, om de geheele insluiting der vesting te verrigten en dus aan die voorwaarde te voldoen, welke gewoonlijk over het gelukken of niet gelukken van eene belegering beslist. Maar was dus, in 1629, de inneming van 's Hertogenbosch geene onmogelijkheid, die inneming werd toch hoogst moeijelijk en onzeker gemaakt door de ligging der vesting en door de aanzienlijke verdedigingsmiddelen, die zij bevatte.

Er zijn er misschien onder onze lezers, die, in 1830 en 1831 in de rijen van Neêrland's legermagt geschaard, 's Her-

togenbosch hebben leeren kennen, en wier herinneringen hun de sterke ligging dier vesting voor den geest zullen brengen; - en de vesting, die Frederik Hendrik in 1629 aanviel, verschilde weinig van wat zij in onze dagen is: de steenwegen waren toen aarden wegen; de Zuidwillemsvaart, die 's Hertogenbosch met Maastricht verbindt, bestond toen niet; maar voor het overige waren de ligging der stad en de inrigting der vestingwerken nagenoeg dezelfde, als toen in het najaar van 1830 de schutterijen van Friesland en van Amsterdam haar binnentrokken. Zij, die toen deel maakten van die schutterijen, zullen zich die stad voorstellen, aan alle zijden door moeras of onderwaterzetting omgeven en slechts genaakbaar over *vier* smalle wegen, waarvan er twee - die naar Orthen en Vlijmen geleidende - door het water zijn bedekt, en de twee andere - die van Hintham en Vught - aan weerszijden door het water zijn ingesloten. Zij zullen weten, dat twee kleine rivieren, de Dommel en de Aa, door twee wateringangen, de Groote en Kleine Heekel, aan de zuid- en oostzijde der stad binnenkomen en, vereenigd onder den naam van Dieze, aan de noordzijde haar weêr verlaten en langs het dorp Engelen stroomen om zich bij de schans Crèvecoeur in de Maas te werpen. Zij zullen ook gemakkelijk een oordeel kunnen vellen over de geduchte bezwaren, die een belegeraar moet ondervinden, wanneer hij met zijne aanvalswerken de stad nadert over de twee wegen van Hintham en Vught, die toegangen, waar de aanval nog het meeste mogelijk is: den Hinthamschen weg, die van het dorp Hintham tot aan de stad, over eene lengte van een duizend el, eene zeer smalle engte vormt, bestreken door al de vuurmonden, die men op de oostelijke zijde der wallen van 's Hertogenbosch wil brengen, en aan het uiteinde, bij de Hinthamerpoort, op een aantal buitenwerken uitkomende, even als de hoofdwal met breede ondoorwaadbare grachten omgeven; den Vughterweg, breeder en minder bestreken door de werken der stad, die hier, aan de zuidwestelijke zijde, smal uitloopt; maar voor den van Vught komenden aanvaller afgesloten, eerst door het sterke fort Isabelle, ongeveer 600 el verder door de schans van St. Antonie, en aan gene zijde dier schans tot aan de stad, over eene lengte van 7 à 800 el, bepaald aan de eene zijde door de Dommel, aan de andere zijde door eene breede gracht, terwijl bij het uiteinde, bij de

Vughterpoort, zich weer een aantal werken bevinden, met zeer breede, natte grachten voorzien.

Ziedaar de bijna onoverkomelijke hinderpalen, welke de plaatselijke gesteldheid van 's Hertogenbosch den belegeraar oplevert. Die gesteldheid is van dien aard, dat nergens de aanvaller zijne werken kan uitbreiden en daarmede die des verdedigers omgeven, wat anders, bij eene belegering, de gewone gang van zaken is en het voorname voordeel van den aanval op de verdediging uitmaakt: hier, te 's Hertogenbosch, is het juist het omgekeerde, en is de verdediger altijd in de gelegenheid veel meer geschut in werking te brengen dan de aanvaller.

Sterk door hare ligging, was 's Hertogenbosch, in 1629, even zoo sterk door de magtige strijdmiddelen, die zij bevatte. Van levensmiddelen en krijgsbehoeften was zij rijkelijk voorzien en de bewapening aan geschut aanzienlijk voor die dagen, toen de artillerie eene veel mindere uitbreiding had dan in lateren tijd. Grobbendonk, een beproefd oorlogsman, een bevelhebber van algemeen erkende dapperheid en kunde, had daar het gezag in handen en 3000 man Spaansch voetvolk en 4 kornetten ruiterij onder zijne bevelen. Bij die sterke bezetting sloten zich 4 à 5000 gewapende burgers aan, bekend door hunne gehechtheid aan de Spaansche zaak en door hunnen krijgshaftigen aard, en trotsch op den roem van meermalen, alleen zonder hulp van krijgsvolk, hunne stad te hebben bewaakt en tegen de aanslagen des vijands verdedigd.

Frederik Hendrik was er allereerst op bedacht, om zijne magt rondom de aan te vallen vesting te verdeelen, en die vesting geheel af te sluiten van het overige gedeelte van het oorlogstooneel. Graaf Ernst Casimir werd daartoe met 3 regimenten Friezen en Schotten en 20 kompagnieën ruiterij, door Stirum aangevoerd, in het dorp Hintham geplaatst, aan de oostzijde der stad. De noordzijde werd bezet door graaf Willem van Nassau, die zich met 3 andere regimenten te Orthen plaatste; eenige kompagnieën werden daarvan afgezonderd om het dorp Engelen te bezetten en daardoor verzekerd te blijven van de gemeenschap van het leger met Crèvecoeur. De hoofdmagt, door den Stadhouder zelf aangevoerd, werd vereenigd nabij het dorp Vught, in een kamp aan de Dommel, op een kanonschot afstands van de forten Isabelle en St. Antonie. De ruimte tusschen de

legerplaatsen van Frederik Hendrik en van Ernst Casimir werd aangevuld door ongeveer 3,000 man, waarmede Brederode zich aan de zuidzijde der stad plaatste, in een kamp tusschen het dorp Dungen en de Spaansche schans, toen op den Petteler, ten zuiden van 's Hertogenbosch, aanwezig. Om de westzijde gade te slaan, werd het gehucht Deuteren en het daar aanwezige landhuis van Grobbendonk bezet, eerst door 1000 man van graaf Willem, later door de 2500 man voetvolk, waarmede Pinsen aanvankelijk te Schenkenschans was achtergebleven. De insluiting aan die zijde had echter niet plaats, dan nadat het aan de Spanjaarden gelukt was, nog eenige krijgsmagt in de aangevallene vesting te werpen: 1000 man uitgelezen voetvolk, door Balançon, den Spaanschen bevelhebber van Breda afgezonden, slaagden er in, om over Vlijmen en Deuteren, en door het water heen, 's Hertogenbosch te bereiken.

Even als zijn broeder Maurits een onvermoeid en gelukkig beoefenaar van de krijgskunst der Romeinen, had Frederik Hendrik de commentariën van Caesar tot zijn gewoon leerboek gemaakt; en onmiskenbaar is de invloed, door de veldheersdaden van den veroveraar van Gallië op de veldheersdaden van den Stadhouder uitgeoefend: vele zijner belegeringen zijn dezulken, zoo als de Romeinen die zouden gevoerd hebben, hadden zij het buskruid gekend. Het voorname kenmerk van dat oorlogsvolk der oudheid, het gebruik maken van veldverschansingen, is ook het kenmerk van Frederik Hendrik als veldheer: waar het eenigzins mogelijk is, gebruikt hij versterkte liniën om zijn leger te omgeven en te verzekeren tegen de wisselvallige uitkomst van eenen veldslag; nooit stelt hij zijne heirmagt roekeloos bloot, en, spaarzaam met het bloed zijner soldaten, is hij het niet met hunnen arbeid. Even als de Romeinen, hebben de regimenten van Frederik Hendrik hunne overwinnngen te danken, voor de helft aan hunne wapenen en aan de dapperheid waarmede zij die gebruiken, voor de andere helft aan de spade, die grachten graaft en borstweringen opwerpt en daardoor de dapperheid ter hulp komt.

De kampen of kwartieren te Vught, Hintham, Orthen, Deuteren en naar de zijde van Dungen zijn spoedig met wal en gracht omgeven, en ieder op zich zelve tegen een aanval des vijands verzekerd. Nu arbeidt men, van het eene kamp naar het andere, aan liniën, die weldra de geheele stad

met een dubbelen versterkten kring omgeven; de buitenste linie is bestemd om den vijand, die tot ontzet zoude willen opdagen, het hoofd te bieden, de binnenste om de uitvallen te weêrstaan, die van de sterke bezetting van 's Hertogenbosch zijn te verwachten; 600 passen is, gemiddeld, de afstand tusschen de beide liniën, de ruimte, waarin zich het Hollandsche leger ongehinderd kan bewegen. Om de gemeenschap met Holland te behouden - waarvan alles afhangt - wordt het dorp Engelen, door eene verschanste linie op den linkeroever der Dieze, verbonden met de schans te Crèvecoeur. Langs de Bossche Sloot - een riviertje van Deuteren naar Engelen loopende, waar het zich in de Dieze werpt - wordt eene dijk opgeworpen, aan weêrskanten van eene borstwering voorzien; evenzoo maakt men van Deuteren naar de Vughterheide, door het moeras heen, eene dijk, die eene lengte van 1000 à 1200 el heeft, en aan weêrszijden door houten verschansingen is verdedigd. Op enkele, hooggelegene punten, buiten de liniën, worden sterke schansen gebouwd en sommige heuvels geslecht, die anders den vijand gezigt zouden geven in de liniën des Stadhouders. De borstwering der tegen de stad gekeerde linie heeft eene hoogte van 2 ellen; de hoogte der buitenste borstwering is 3 ellen, en zij heeft voor zich eene gracht van 4 el breedte en 3 el diepte. De schansen, buiten de linie liggende en daardoor het meest aan aanvallen blootgesteld, hebben zwaardere afmetingen: op eenen wal van 8 el breedte en 2 el hoogte verheft zich daar eene borstwering van bijna 2 el hoogte; de gracht daarvoor heeft 8 el breedte en 3 el diepte. Die buitenwerken zijn met stormpalen bekleed en door een bedekten weg met voorgracht omgeven. In drie weken tijds is de arbeid aan al die werken voltooid.

Wij vragen verschooning voor de getallen hier voorkomende, die volstrekt niet tot doel hebben een voorkomen van geleerdheid aan ons eenvoudig verhaal bij te zetten, maar die alleen moeten dienen om eenig denkbeeld te geven van het reuzenwerk, hier door Frederik Hendrik, bij het aanleggen zijner liniën om 's Hertogenbosch, volbragt. Het volbrengen van dat werk komt schier fabelachtig voor, wanneer men niet het oog vestigt op twee omstandigheden, die het eenigzins verklaren. De eerste omstandigheid is, dat in dien tijd de borstwering der verschansingen eene veel mindere dikte noodig had, dan in onze hedendaagsche oorlogen,

nu de artillerie, waartegen die borstwering moet beschermen, oneindig geduchter uitwerking heeft, dan de artillerie in de zeventiende eeuw; dit is zóó waar, dat in de krijgskundige werken van die eeuw, daar waar de afmetingen van verschansingen vermeld worden, meestal wel de *hoogte* eener borstwering wordt opgegeven, maar zelden de *dikte*, even alsof het daarop niet aankomt. De tweede omstandigheid is, dat hier, voor 's Hertogenbosch, de Stadhouder in de onmiddelijke nabijheid van Holland was, onafgebroken daarmede in gemeenschap bleef, en vandaar bouwstoffen, gereedschappen en zelfs arbeiders voor het maken van zijne verschanste liniën ontving, die dus niet, zoo als bij andere belegeringen, uitsluitend door de troepen zelve werden gemaakt. - Die twee omstandigheden verklaren het eenigzins, hoe Frederik Hendrik in drie weken tijds 's Hertogenbosch met zoo uitgestrekte en sterke liniën kon omgeven; maar desniettemin is die arbeid buitengewoon en grootsch te noemen, vooral wanneer men de hindernissen kent, die de bodem hier voor zulk een arbeid oplevert, waarbij de soldaat soms dijken, wallen en borstweringen moest scheppen, terwijl hij tot aan de borst toe in het water stond.

Den 25sten Mei, toen de Stadhouder zijne liniën sterk genoeg rekende tot verdediging van zijn leger, deed hij de loopgraven en aanvalswerken tegen de vesting beginnen. Aan verschillende zijden zou 's Hertogenbosch worden aangevallen, eene handeling, die door de leer van den aanval en verdediging der vestingen, in het algemeen, teregt wordt afgekeurd, omdat zij aanleiding geeft tot verdeeling en versnippering der strijdmiddelen, maar eene handeling, die hier voorgeschreven werd door de bijzondere gesteldheid der landstreek rondom 's Hertogenbosch, welke niet toeliet dat men veel strijdmiddelen op één punt vereenigde. Van 's prinsen kamp bij Vught gingen twee aanvallen uit tegen de forten Isabelle en St. Antonie; die tegen eerstgenoemde schans werd aangelegd door de vier Fransche regimenten, door Chatillon aangevoerd, een regiment Walen en het regiment van Otto van Gent, Heer van Dieden; de vier Engelsche regimenten, door Podwels aangevoerd, begonnen de aanvalswerken tegen St. Antonie. Graaf Ernst Casimir, met zijne Friezen en Schotten, werkte aan de nadernissen van Hintham uitgaande; Brederode zou de Petteler schans bedrei-

gen, om ook daar den vijand bezig te houden en dus beter diens krachten te verdeelen.

Wij zullen onze lezers niet vermoeijen met de technische bijzonderheden van het beleg, noch met de opgave van de afmetingen der aanvalswerken, of van de sterkte der wachten, die elken dag als bezetting in de loopgraven kwamen. Dit eene alleen moet in het voorbijgaan gezegd worden, dat men ook hier, even als bij meer andere door Frederik Hendrik gevoerde belegeringen, eene aanwending vindt der zoogenaamde *parallellen*, daar er vermeld wordt, dat de loopgraven tegen het fort Isabelle en die tegen St. Antonie verbonden werden ‘door eene linie van gemeenschap.’ Trouwens, het is dan ook reeds vroeger gezegd, en het wordt ook algemeen erkend, dat de uitvinding der *parallellen* niet van Vauban en niet van het beleg van Maastricht van 1673 dagteekent; maar dat aan den grooten Franschen vestingbouwkundige alleen de eer toekomt, op eene stelselmatige wijze een aanvalsmiddel te hebben aangewend, dat reeds vóór hem bekend was.

Terwijl nu de aanvalswerken dag aan dag werden voortgezet, en, hoe langzaam en onmerkbaar ook, de loopgraven van Frederik Hendrik de vesting toch immer meer nabij kwamen, naderde een leger tot hare hulp, en zou zonder de beleidvolle voorzorgen, door den Stadhouder genomen, het voortzetten der belegering onmogelijk hebben gemaakt.

De uitgeputte toestand van Spanje's geldmiddelen had Frederik Hendrik de hoop doen koesteren, dat dit rijk niet vermogend zou zijn in 1629 een leger te velde te brengen; die hoop werd niet verwezenlijkt. De Infante Isabella Clara Eugenia, de gebiedster der zuidelijke Nederlanden, de begaafde en krachtvolle dochter van Philips II, maar haren wreeden vader geheel ongelijk van inborst en geaardheid, had zich door hare onderzaten evenzeer weten te doen vereeren en liefhebben, als hij zich door hen had weten te doen verfoeijen. Het gelukte aan de Spaansche vorstin, om door de belofte van voortaan de hooge staatsambten alleen door inboorlingen te doen vervullen, de staten der zuidelijke gewesten over te halen tot geldelijke bijdragen, die in den nood der Spaansche schatkist voorzagen en het middel gaven om een leger te betalen. Een veldheer voor dat leger, een waardig opvolger van Spinola, meende men in graaf Hendrik van den Berge te hebben gevonden; - de uitkomst heeft

het verkeerde van die meening doen blijken en getoond, dat, mogt van den Berge al een dapper oorlogsman geweest zijn, hij geenszins tot dat kleine getal uitgelezenen heeft behoord, in wie het genie des veldheers woont. Zijne verwantschap aan het Huis van Oranje, en zijne hoedanigheid van Nederlander, boezemden bovendien aan de Spanjaarden een wantrouwen in, dat door latere gebeurtenissen geregtvaardigd is geworden. Bij den kamp van twee elkander bepaald vijandige partijen kan men nooit veel groots verwachten van die mannen, die zoo, onzeker waarbij zich aan te sluiten, tusschen beide zweven, als het graf van Mahomed tusschen twee zeilsteenen: zij boezemen nergens vertrouwen in, en kunnen dus nergens kracht uitoefenen.

Den 19^{den} Junij monstert van den Berge, nabij Turnhout, het Spaansche leger; dat leger telde toen 30,000 man voetvolk en 70 kompagniën ruiterij, die men gezamenlijk op eene sterkte van 5 à 6000 paarden kon schatten; 40 stukken geschut, wagens met schuiten beladen om daarmede bruggen te slaan, en krijgsvoorraad en levensbehoeften zijn bij dat heir. Van den Berge doet aan zijne troepen eene maand soldij uitbetalen - eene noodzakelijke voorwaarde om orde en gehoorzaamheid van hen te vorderen -, en breekt toen op naar Sprang, waar zich nog eenige van Breda komende krijgsmagt bij hem voegt; en, zijne marsch voortzettende, slaat hij, den 26sten Junij, zijne legerplaats op bij het dorp Haren, op slechts een uur afstands van de liniën des Stadhouders.

Frederik Hendrik, onderrigt van het zamentrekken en den aantogt der Spanjaarden, was er intusschen op bedacht geweest om zijne liniën meer sterkte te geven, door de beide rivieren, de Dommel en de Aa, af te dammen en het water dier stroomen om de Hollandsche verschansingen heen te leiden. Vele der ingenieurs van den Stadhouder achten dit werk onuitvoerbaar; maar hij doet desniettegenstaande daarmede aanvangen, ‘wetende,’ zoo als een zijner levensbeschrijvers met grond aanmerkt, ‘dat vlijt en arbeid alles te boven kan komen.’ Op 10 ellen buiten zijne liniën en op evenveel onderlingen afstand doet de Stadhouder twee grachten graven, bestemd om het water van de Dommel en van de Aa te ontvangen en een goed gedeelte van den kring zijner verschansingen daarmede te omgeven; de eene

dier grachten heeft 8, de andere 10 ellen breedte. In de Dommel en Aa komen sterke dammen, die zich 4 el boven den waterspiegel verheffen en wier bovenkruin eene breedte van meer dan 20 ellen heeft. Het opgehouden stroomwater werpt zich toen in de grachten, vult die, bedekt ook de lagere gedeelten van den grond voor de liniën met water, en maakt dus die liniën veel minder toegankelijk en aanvalbaar, dan zij het zonder dit versterkingsmiddel zouden geweest zijn. Ook die arbeid kost ongeveer drie weken tijds, en is nog niet voltooid, toen de krijgsmuziek van van den Berge's heir zich reeds op de vlakte te Haren doet hooren.

Van den Berge was tot zoo nabij het Hollandsche leger gekomen, misschien in de verwachting, dat alleen de vrees voor zijne komst het beleg van 's Hertogenbosch zou doen opbreken, of dat de verschansingen van den Stadhouder hier en daar zwakke of opene gedeelten zouden hebben, die gelegenheid zouden geven om tot de aangevallen vesting door te dringen en haar toevoer en versterking te verschaffen. Die verwachting, indien zij bestaan heeft, kenmerkt geene juistheid van inzigten, en geene genoegzame bekendheid met de beleidvolle en krachtige oorlogsvoering van Frederik Hendrik. Toen het Spaansche legerhoofd dan ook ontdekte, dat, in weêrwil van zijne nadering, het beleg van 's Hertogenbosch werd voortgezet en de aanvaller zich daar alom met sterke liniën had omgeven, was hij bijster met de zaak verlegen; en uit zijne handelingen kan men ten duidelijkste opmaken, dat hij volstrekt niet wist wat hij eigenlijk moest ondernemen, om het Hollandsche leger terug te drijven en 's Hertogenbosch te redden.

De onmiddelijke nabijheid van eene zoo sterke vijandelijke legermagt, de gegronde verwachting van een aanval op de liniën, en de waarschijnlijkheid dat die aanval met eene nachtelijke verrassing gepaard zoude gaan, dwongen intusschen den Stadhouder om de meest mogelijke voorzorgen ter verdediging te nemen, en de rust van het leger aan de zorg voor de veiligheid ten offer te brengen. De hoofdzaak bleef altijd het behouden der gemeenschap met Holland; en dewijl dit geheel afhing van het bezit van de Bommelerwaard, werd dit eiland bezet door 24 vaandels voetvolk onder graaf Willem van Nassau. Om de kampen van Brederode en van graaf Ernst Casimir meer tegen eenen

aanval te verzekeren, werden de bruggen over de Dommel afgebroken, en de regteroever van dat riviertje door waarnemingsposten bezet, die zich uitstrekten tot aan Boxtel; dat stadje, eene groote twee uur ten zuiden van 's Hertogenbosch, was door Salazar, een der onderbevelhebbers van van den Berge, bezet geworden, en eene brug over de Dommel gaf daar den Spanjaarden het middel, om op den regteroever van dien stroom over te gaan. Daar, waar het gevaar van een aanval het meest dreigend was, bij de legerplaats van den Stadhouder zelven, werden ook de meeste voorzorgen genomen. Elken avond, een uur voor het invallen van den nacht, werd de linie tusschen Vught en Deuteren, behalve door de gewone wachten, bezet door 24 vaandels voetvolk en door het grootste gedeelte der ruiterij; het voetvolk plaatste zich omstreeks 50 pas achter de liniën en op evenveel onderlingen afstand tusschen de vaandels, ten einde, overal waar de Spanjaard zoude willen aanvallen, hem dadelijk het hoofd te kunnen bieden; de ruiterij was op 300 pas achter het voetvolk geplaatst, om elken vijand, die de liniën mogt doorbreken, dadelijk terug te werpen. Uit het kamp te Deuteren en uit het dorp Engelen trok, elken avond, de helft der bezetting uit, om de Bossche Sloot en de daar opgeworpen dijk te bezetten; andere afdeelingen, voetvolk en ruiterij, stonden gereed om de uitvallen der bezetting van 's Hertogenbosch tegen te gaan. Te Orthen, Hintham en in Brederode's kamp, naar de zijde van Dungen, kon men met minder voorzorgen volstaan, omdat men daar minder aan een aanval was blootgesteld, zoolang het Spaansche leger zich nog op den linkeroever van de Dommel bevond.

Vermoeijend bovenmate was die onophoudelijke waakzaamheid, dat onafgebroken in het harnas staan, voor de soldaten des Stadhouders; en het doorstaan van die vermoeijenissen zou niet te vorderen zijn, ware het heir minder uitmuntend geweest en minder aan zijn veldheer gehecht, dan dat van Frederik Hendrik. Dat legerhoofd gaf zijnen soldaten het voorbeeld van pligtsbetrachting en spaarde zich zelf veel minder dan de geringste der zijnen; een uur daags nam hij voor zijne rust; den overigen tijd bragt hij in de loopgraven door, of te paard de liniën langs rijdende, dag en nacht waakzaam om de veiligheid zijns legers tegen 's vijands aanslagen te verzekeren. De geest van Caesar

was in den Stadhouder gevaren, - die geest, die, bij de uitvoering van oorlogsplannen, van rust noch duur weet, en het ligchaam geheel aan zijnen wil onderwerpt; even als de krijgshaftige vorst in *den ondergang der eerste wereld*, kon Frederik Hendrik, tijdens dat beleg van 's Hertogenbosch, met regt van zich zeggen:

> ‘Ons lost van onze taak geen nacht, geen duister af;
> Voor ons geen and're rust dan die van 't stille graf.’

Terwijl zoo beleid en buitengewone geestkracht de sterkte van Holland's heirmagt verdubbelden, was bij de Spanjaarden het gemis van die hoedanigheden de vruchtbare bron van zwakheid: men wist daar niet regt *wat* men wilde, en daardoor was men weifelend en schroomvallig in al zijne handelingen.

Sommige onzer schrijvers hebben ten onregte gewaagd van herhaalde aanvallen, door van den Berge's leger op de liniën des Stadhouders ondernomen; - de waarheid is, dat het Spaansche leger nergens een' aanval heeft gedaan, dat er nergens een wezenlijk gevecht, nergens een ernstige strijd heeft plaats gehad. Wél doet van den Berge verschillende pogingen om de benaauwde vesting ter hulp te komen: Bournonville moet, met 2000 man voetvolk en 8 kompagniën ruiterij, te Boxtel de Dommel overtrekken, om op den anderen oever de kampen van Brederode en van Ernst Casimir te bedreigen; Diesdorf wil, met 3000 uitgelezen soldaten, 's nachts langs den linkeroever van de Dommel voortgaan, en in de legerplaats van Frederik Hendrik bij Vught doorbreken; en met even sterke magt zal Beauvais de liniën tusschen Deuteren en Engelen aantasten, terwijl de Hollanders daar bezig gehouden worden door een uitval der bezetting van 's Hertogenbosch. Maar dat alles wordt niet ernstig doorgezet en uitgevoerd; dat alles blijft bij *ontwerpen:* door verschillende oorzaken keeren én Bournonville, én Diesdorf, én Beauvais terug, zonder de liniën des Stadhouders te hebben aangevallen of in gevecht met diens troepen te zijn geweest; hunne ondernemingen zijn geen *gevechten* geweest, maar *toebereidselen* tot een gevecht.

Alles bepaalt zich tot geschutvuur, dat uit de liniën van Frederik Hendrik gerigt wordt op de Spaansche afdeelin-

gen, die zich soms op de Vughterheide te onbedekt vertoonen, en tot kleine gevechten op die heide tusschen de Spaansche ruiterij en eenige edellieden van het leger des Stadhouders, die, onder den hertog van Bouillon, eene soort van steekspel, een tweekamp in het groot, met den vijand houden. Herinneringen aan een vroegeren strijd, op denzelfden grond door een landgenoot gevoerd, wekken de drift van den jeugdigen en dapperen Franschman op: daar was het, dat, eenige jaren vroeger, de Bosschenaars, in weêrwil van het sneuvelen van Lekkerbeetje, hun opperhoofd, de overwinning op hunne vijanden behaalden, maar hun' zege bezoedelden door den barbaarschen moord, aan den gevangen Breauté, onder de Vughterpoort, gepleegd.

De loopgraven der Nederlanders komen intusschen steeds nader bij de forten Isabelle en St. Antonie; en, ten koste van menigen strijd en van het sneuvelen van menig dapper krijgsman, worden eindelijk de Spanjaarden gedwongen die beide schansen te ontruimen, die de aanvaller toen bezet. Nu vereenigen de Fransche en Engelsche regimenten des Stadhouders hunne twee aanvallen tot eene, die van de schans St. Antonie naar de Vughterpoort zal voortgaan. Geduchte hindernissen zal men daar nog ontmoeten; tusschen de Dommel en het moeras door moet men daar over eenen smallen weg voortgaan, bestreken door 's vijands geschut, en afgesloten, behalve door de werken bij de Vughterpoort, door twee verschansingen, die Grobbendonk op den weg van die poort naar St. Antonie heeft laten opwerpen; en op andere gedeelten der vesting zijn de aanvallers nog weinig gevorderd, vooral door de groote moeijelijkheid, die graaf Ernst Casimir ondervindt, om, van de zijde van Hintham, door het moeras de stad te naderen. - Maar al die zwarigheden, hoe groot en belangrijk ook, zijn echter niet onoverkoombaar; integendeel, met kunst en arbeid - en nog meer met tijd en geduld - zullen zij worden uit den weg geruimd; het oogenblik zal komen, waarop 's Hertogenbosch moet vallen, even als elke vesting, die geene ondersteuning krijgt en naar de regelen der kunst wordt belegerd. Want, hoe dapper de verdediging ook zij, toch komt er dan een oogenblik, waarop hare laatste krachten worden uitgeput, en de langzame, maar aanhoudende werking van den aanval eindelijk de bolwerken der geduchtste vesting doet ineenstorten; er komt dan een oogen-

blik waarop de waarheid blijkt der woorden van Vondel's *Salmoneus:*

> ‘De waterdrop wint traegh, toch wint ze op steen en ijzer.’

Van den Berge ziet dien aanstaanden val der vesting in, en deinst terug voor de oneer, dat dit, als het ware, onder zijne oogen zal plaats hebben. Daarom besluit hij, zich uit de omstreken van 's Hertogenbosch te verwijderen en zijn leger over te brengen naar andere gedeelten van het oorlogstooneel, waar hij mogelijk zulke voordeelen zal behalen, dat zij Frederik Hendrik zullen dwingen tot hulp en bijstand toe te snellen en dus de redding der benaauwde veste zullen aanbrengen. Den 17^{den} Julij, den dag vóórdat het fort Isabelle in handen der belegeraars valt, breekt het Spaansche legerhoofd op van Boxtel, waar hij zich, eenige dagen vroeger, heeft nedergeslagen; - maar, alvorens de verdere krijgsverrigtingen van van den Berge te vermelden, zal het niet ondienstig zijn, met een enkel woord de vraag te behandelen: of die veldheer niet anders en beter had kunnen te werk gaan, of hij niet eene ernstige en krachtdadige poging had kunnen en moeten doen, om de liniën des Stadhouders door te breken en 's Hertogenbosch te ontzetten?

Het is soms moeijelijk en gewaagd om, bij de onbekendheid met den waren toestand der zaken, een beslissend gevoelen uit te spreken over de oorlogshandelingen van vroegere eeuwen; maar toch, uit alles wat over dezen veldtogt bekend is, mag men met grond het besluit trekken, dat van den Berge hier zeer geringe geestkracht heeft betoond; dat een aanval op de liniën des Stadhouders veel kans had van te zullen gelukken, en dat het behoud of verlies van 's Hertogenbosch ten minste gewigtig genoeg was om zulk een aanval te doen ondernemen.

't Is waar, bij de oorlogen van de 17de eeuw had men een heiligen eerbied voor alles wat verschanste linie was; zulk eene linie werd zelden aangevallen; en door de mindere beweegbaarheid der troepen en door de mindere uitbreiding en werking der artillerie te velde, leverde zulk een aanval dan ook veel minder gunstige kansen op, dan hij het in onze dagen zoude doen. Maar toch *onneembaar* waren zulke verschansingen ook toen niet; ook de veldtogten der 17de eeuw leveren voorbeelden op van het doorbreken van zulke liniën; en het is natuurlijk, dat het gelukken

van een aanval op die liniën, voor een gedeelte, afhankelijk was van de zorg, waarmede ze waren opgeworpen, van den omvang dier liniën en onderlinge gemeenschap der verschillende deelen, en van de strijdkrachten die men tot de verdediging kon aanwenden. Juist *die* omstandigheden hadden hier tot eenen aanval moeten doen besluiten.

Frederik Hendrik had zijne verschansingen wel met veel bekwaamheid en met verwonderlijke vaardigheid aangelegd; maar toch, de korte tijd, dien men aan het opwerpen dier verschansingen had kunnen besteden, de groote omvang dier verschansingen, en de ontzettende moeijelijkheden die de moerassige grond aan den schansarbeid in den weg legde, moesten tot noodwendig gevolg hebben, dat de liniën des Stadhouders geene zeer groote sterkte hadden, maar vele zwakke en aanvalbare gedeelten opleverden. De moerassen naar de stadszijde, terwijl zij den aanleg der belegeringswerken belemmerden, maakten het echter den belegeraar tevens gemakkelijk om zich te weêr te stellen tegen de uitvallen van Grobbendonk's soldaten; maar aan de buitenzijde, waar zich de hooge, drooge heidegrond verhief, konden de liniën des Stadhouders bijna overal worden aangerand; en wat er over de zamenstelling dier liniën en de afmetingen der borstweringen en grachten gezegd is, bewijst niet, dat zij eene sterkte hadden, die van elken aanval moest doen afschrikken. Zie bovendien, hoe uitgestrekt die liniën waren; hoe weinig de getalsterkte van Frederik Hendrik's leger in verhouding stond tot die uitgestrekte liniën; hoe moeijelijk de onderlinge gemeenschap der verschillende deelen van die liniën was; hoe veel tijd er verloopen moest, alvorens men, viel de vijand Engelen of Hintham aan, van Vught daarheen versterking kon zenden; - en wanneer men dat alles overweegt, dan komt men tot het besluit, dat een krachtige aanval, door het Spaansche leger op de liniën des Stadhouders ondernomen, denkelijk de doorbreking dier liniën, de redding van 's Hertogenbosch, en misschien de geheele nederlaag van het Hollandsche leger zou hebben ten gevolge gehad.

Dat gelukken van zulk een aanval op de liniën van Frederik Hendrik was niet zeker; - *niets* is zeker in den oorlog, evenmin als in andere wereldsche zaken; men gaat daarbij alleen volgens de waarschijnlijkheid te werk; de veldheer, die alleen dán wil slag leveren wanneer hij *zeker*

is van de overwinning, zal nooit slag leveren; want de oorlog is altijd een waagspel, waarbij het genie des aanvoerders niets meer vermag, dan de meest mogelijke kansen op de overwinning aan zijne zijde te brengen, zonder immer meester te zijn van *alle* kansen. Zulk een aanval op de verschansingen des Stadhouders zou den Spanjaarden op groote verliezen zijn te staan gekomen; - dit is ook zeer waarschijnlijk, maar bewijst volstrekt niets tegen het goede van dien aanval. Bij eenen strijd, die tot niets goeds kan leiden, nutteloos soldaten op te offeren, al is het nog zoo weinig, is eene misdaad in een legerhoofd; maar goed en pligtmatig is het in hem, een gevecht te leveren, dat groote, beslissende uitkomsten kan verschaffen, al is het dat men weet, dat dit gevecht bloedige offers zal kosten. Eene behaalde overwinning vergoedt gewoonlijk den prijs waarvoor zij behaald is. Het verlies van eenige duizende Spaansche soldaten was niets, wanneer men daardoor het sterke 's Hertogenbosch behield, het leger der Republiek verzwakt en geslagen deed afdeinzen, en den veldheersroem van Frederik Hendrik deed tanen door het verijdelen van eene onderneming, met zoo groote middelen aangevangen. Maar wat zeer veel zeide, was, met een zoo talrijk leger als het Spaansche hoegenaamd niets te doen tot redding van eene hoofdvesting, en daardoor het bewijs te geven van onmagt of van lafheid; dat was erger dan eene nederlaag; dat was eene krenking van de eer der wapenen, eene slooping van de zedelijke sterkte des legers, eene erkenning van de besliste meerderheid des vijands.

Zóó zoude het ieder goed legerhoofd begrepen hebben; en zelfs in dien tijd, toen men zooveel spaarzamer was met het bloed zijner soldaten dan bij de oorlogen van onze eeuw, was men toch niet gewoon eene belangrijke aangevallen vesting zonder hulp te laten, maar spande men integendeel alle krachten in tot hare redding. De tachtigjarige oorlog levert daarvan menigvuldige voorbeelden op: zie welke wanhopige pogingen Willem I aanwendt om Haarlem, om Leyden, om Zierikzee te redden; wat de Spanjaarden doen om Middelburg te behouden; hoeveel bloeds er op den Kouwensteinschen dijk werd vergoten om Antwerpen aan Parma's geweld te ontrukken; hoe hevig en langdurig er geworsteld werd, toen het kleine Steenwijk door Rennenberg werd aangerand; hoe Ostende, door ge-

durigen aanvoer van hulp, meer dan drie jaren lang de verdediging volhield; hoe zelfs, om Breda te redden, de Stadhouders Spinola's liniën aanvielen, ofschoon, door de geduchte sterkte dier liniën, de kans van zulk een aanval bijzonder gering was. Op zulke voorbeelden had van den Berge den blik moeten vestigen; en dat hij ze niet navolgde, bewijst dat het hem aan de geestkracht en aan het helder doorzigt van een goed legerhoofd ontbrak.

De Spaansche veldheer heeft zich later dáármede verontschuldigd, dat zijne werkeloosheid bij 's Hertogenbosch gebillijkt is geworden door zijne onderbevelhebbers, die alle schriftelijk hunne goedkeuring gaven aan van den Berge's handelingen. Maar dat is wel de jammerlijkste verdediging, die een legerhoofd voor zijne verrigtingen kan bijbrengen, het zeggen dat die verrigtingen hebben plaats gehad na raadpleging en met goedkeuring van zijne ondergeschikten; zoo iets verontschuldigt hem niet in het minste, maar bewijst alleen zijne ongeschiktheid tot het opperbevel. Bij de handelingen van den oorlog is het eenhoofdige gezag eene volstrekte noodzakelijkheid; de veldheer alleen beveelt: hij alleen is voor alles verantwoordelijk; en wanneer hij dat bevel met anderen wil deelen en die verantwoordelijkheid op anderen wil doen nederkomen, dan doet hij aan zijne pligten te kort; dan handelt hij dwaas en slecht; dan vergeet hij, dat eenheid van handeling in den oorlog een hoofdvereischte is; dat in den oorlog de stoutste en krachtigste handelingen gewoonlijk de beste zijn; en dat, aan eenen krijgsraad de beslissing over te laten van wat er gedaan moet worden, gemeenlijk tot niets anders leidt dan tot verrigtingen, die van zwakheid en onverstand getuigen, die de eer der wapenen bezoedelen, en die het verderf van een leger, den ondergang van een land, kunnen na zich slepen.

Terwijl de zuidelijke grenzen van onzen staat beschermd worden door een driedubbelen gordel van groote rivieren, Maas, Waal en Rhijn, is het oostelijke gedeelte alleen beschut door den enkelen IJsselstroom, en levert dus den vijand gemakkelijker toegang tot het hart van Holland, dan wan-

neer hij daartoe zijnen weg door Noord-Braband en de Betuwe wil nemen. Ten allen tijde hebben dan ook de vijandelijke legers, die Holland wilden overheeren, getracht aan die oostelijke zijde door te dringen: langs dien weg voerde Alva's zoon zijne wreede benden naar dat Naarden dat hij uitmoordde, naar dat Haarlem dat viel - maar viel, zoo als Saguntum en Numantia, roemruchtiger in zijnen val dan zijne overwinnaars in hunne zege! -, naar dat Alkmaar, de eerste der Hollandsche steden, die den vijand van voor hare muren deden vlieden; Spinola poogde, in later tijd, herhaaldelijk de voetstappen van zijn voorganger te drukken, en alleen het krijgsbeleid van Maurits verhinderde hem de Spaansche wapenen op den westelijken oever van den IJssel over te brengen; het was aan de oostelijke zijde, dat Lodewijk XIV ons land binnentrok met overmagtige legers, die Nederland met wissen ondergang bedreigden. Ook van den Berge poogde, in 1629, over den IJsselstroom de groote Hollandsche steden te bereiken en, door het bedreigen van het hart der Republiek, Frederik Hendrik te dwingen, af te zien van de inneming van 's Hertogenbosch.

Het aanvalsplan van het Spaansche legerhoofd leverde in 1629 in één opzigt minder kansen van gelukken op dan in onze dagen, in een ander opzigt weêr meer: het overtrekken van den IJssel was voor van den Berge eene moeijelijker en onzekerder onderneming dan zij het in onze dagen zoude zijn; maar, eenmaal den IJssel overgegaan, zou het Spaansche legerhoofd niet die hinderpalen ontmoeten, die in onze dagen een vijandelijk leger dan nog den weg naar Holland afsluiten.

Wanneer in dezen tijd een sterk vijandelijk leger aan onze oostelijke grenzen invalt, dan zal het altijd aan den IJssel zijn, dat de verdediger het eerst met vrucht kan hopen den voortgang van dien vijand te stuiten. Maar hoewel de *mogelijkheid* bestaat, dat door misslagen van den vijand of door buitengewone geestkracht en bekwaamheid aan onze zijde, de verdediging van den IJssel voortdurend wordt volgehouden en voortdurend den vijand belet wordt dien stroom over te trekken, zoo behoort zoo iets toch tot de *uitzonderingen;* in het algemeen moet men daarop niet rekenen; in het algemeen moet men als waarschijnlijk aannemen, dat, wanneer wij door een overmagtig vijandelijk

leger worden aangerand, de IJssel geen slagboom uitmaakt, sterk genoeg, om dat leger voor goed tegen te houden. De verdediging van den IJssel moet dan door het Hollandsche leger worden verrigt, omdat die verdediging voordeelen oplevert, den vijand tijd doet verliezen, zijne strijdkrachten vermindert; maar men moet zich daarbij altijd voorstellen, dat die verdediging slechts tijdelijk zal wezen, en vroeg of laat de aanvaller den overtogt van den IJssel zal verrigten en zijne legerscharen in de vlakten van de Veluwe doen voortrukken.

Zóó was het niet in de zeventiende eeuw: toen hadden de rivieren, zelfs de kleinere, zoo als de IJssel, als verdedigingslijnen veel meer sterkte dan thans, omdat men toen veel minder middelen had om bruggen over die rivieren te slaan, veel minder middelen om door geschutvuur den verdediger van de oevers te verdrijven. Men voerde, wel is waar, reeds toen bij de legers schuiten op wagens met zich, om daarmede bruggen te slaan; het was dus eenigzins de pontontrein van de hedendaagsche Europesche legers; - maar het was de pontontrein in hare kindschheid, onvolmaakt, gebrekkig; het was de pontontrein, die nog dagen lang noodig had om, zelfs daar waar zij niet den minsten tegenstand of niet de minste hinderpalen ontmoette, eene kleine rivier te overbruggen. Natuurlijk dat die traagheid in het bruggen slaan de verdediging van eene rivier begunstigt, daar zij den verdediger het middel geeft, om op het overgangspunt aanzienlijke strijdkrachten zamen te trekken.

Bij een hedendaagschen rivierovergang wordt die handeling ook bijzonder begunstigd door het vuur van eene talrijke artillerie, die den verdediger uit de nabijheid van het overgangspunt verdrijft, en daardoor, in den regel, bij kleine rivieren de verdediging tot eene moeijelijke of onmogelijke zaak maakt. In de 17de eeuw, toen de legers weinig geschut te velde met zich voerden, en toen dat geschut veel minder goed zamengesteld, veel minder beweegbaar, veel minder goed bediend was dan thans, had de verdediger van eene rivier weinig of niets van dat wapen te vreezen; dit is zóó waar, dat men meer dan één voorbeeld vermeld vindt, dat, zelfs bij kleine rivieren, een geheel vijandelijk leger door een handvol soldaten wordt tegengehouden, en dat op die rivieren gewapende vaartuigen met

vrucht tot de verdediging worden aangewend. In onzen tijd zou de sterke artillerie des aanvallers die vaartuigen spoedig vernielen en de verdedigende magt van den oever der rivier verdrijven.

Maar was dus in 1629 het overtrekken van den IJssel voor van den Berge's leger eene veel moeijelijker taak dan zij het thans zoude zijn, eenmaal die rivierovertogt verrigt, kon niets het Spaansche leger meer beletten tot Holland door te dringen. Die Utrechtsche linie, die sterke gordel van onoverkoombare onderwaterzettingen en schier onaanvalbare schansen, waarmede het oorlogsgenie van Koning Willem II het gewigtigste deel van ons Vaderland heeft omgeven, bestond in 1629 niet; het was meer dan twee eeuwen later dat zij tot stand kwam; zóó lang worden soms zelfs die handelingen verzuimd, die over het zijn of niet zijn van een volk kunnen beslissen! - 't Is waar, wanneer de aanvaller tijd liet, dan kon men, door het onderwaterzetten der oostelijke gedeelten van Holland en door het verschansen der toegangen tusschen die onderwaterzettingen, nog eene verdedigingslijn daarstellen om dat gewest te beschutten, - zoo als Willem III dit in 1672 heeft gedaan; - maar daartoe werd ook vereischt, dat die aanvaller even traag te werk ging, als in dat jaar de legers van Lodewijk XIV. Ging die aanvaller dadelijk na het overtrekken van den IJssel met spoed naar Holland vooruit, dan vond hij daar niets, dat hem kon tegenhouden; dan waren er geen onderwaterzettingen, geen verschansingen gereed, om den voortgang van 's vijands heir paal en perk te stellen; dan kon dat heir tot voor de muren van Amsterdam doordringen; en dan was, even als in de wanhopige worsteling tegen Alva en Requesens, de eenige kans van behoud gelegen in de afzonderlijke verdediging der verschillende Hollandsche steden. Thans, wanneer eene sterke heirmagt des vijands als een springvloed van de zijde der Veluwe nadert, dan wordt zij gestuit door den hechten dijk, door de Utrechtsche linie gevormd; in 1629 kon zulk een springvloed geheel Holland overstroomen, en alleen de omwalde steden, als *terpen* en laatste wijkplaatsen voor de vrijheid, overlaten.

Wilde van den Berge dus in 1629 Holland in wezenlijk gevaar brengen en daardoor eene krachtige afleiding maken tot redding van 's Hertogenbosch, dan moest hij twee zaken

in acht nemen: vooreerst, den overtogt van den IJssel mogelijk maken door het misleiden van den vijand en het snel bereiken van een onbezet gedeelte dier rivier; en ten tweede, dadelijk na den overtogt, snel voortrukken naar Holland, om daar binnen te dringen, terwijl alles nog in een toestand van onweêrbaarheid was, die de zege der Spanjaarden niet twijfelachtig zoude maken. Het eerste werd door den veldheer der aartshertogin verrigt, het tweede niet.

Den 17^{den} Julij van Boxtel opgebroken, had van den Berge zich naar de zijde van Grave gewend, als had hij het voornemen die vesting te belegeren. Frederik Hendrik, aan dat voornemen geloovende, gelastte den kolonel Varik, met eene kleine 4000 man, uit de vestingen aan den IJssel getrokken, tot bescherming van Grave op te rukken. Om de Waal en IJssel te beschermen, werd tegelijkertijd Stirum met ongeveer 5000 man voetvolk en 1500 ruiters uit het leger voor 's Hertogenbosch naar Nijmegen afgezonden. Daarentegen werd de magt, waarmede graaf Willem van Nassau de Bommelerwaard bezette, weêr bij het leger des Stadhouders aangetrokken.

Tegen Grave, dat door Varik's magt reeds genoegzaam verzekerd was, ondernam van den Berge echter niets; maar te Mook met eene schipbrug de Maas overgaande, sloeg hij zich den 20sten Julij bij het stadje Kranenburg neder, even alsof het op Nijmegen en de Waal gemunt was. Die bewegingen dienden echter alleen om 's vijands aandacht van den IJssel af te leiden, en daardoor de onderneming tegen die rivier beter te doen slagen.

Terwijl het hoofdleger der Spanjaarden te Kranenburg was, rukte eene afdeeling van 2000 à 3000 man voetvolk en ruiterij, en voorzien van pontons op wagens en van geschut, met snelheid op van het stadje Goch, waar zij zamengetrokken was, naar den IJssel. Lukas Cairo, de Spaansche bevelhebber van Lingen, voerde die afdeeling aan, en kwam daarmede op den 22sten Julij op de plaats, voor den overtogt aangewezen, iets lager dan IJsseloord. Dat gedeelte van de rivier was toen onbezet, en er bevond zich geen ander verdedigingsmiddel dan een gewapend vaartuig, dat bij andere gelegenheden mogelijk met vrucht werd aangewend om den rivierovertogt te beletten, maar nu niets baatte, daar Lukas Cairo kanonnen bij zich had, waarmede hij het vaartuig in den grond boorde. De Spanjaarden bragten

toen de pontons te water en waren spoedig den IJssel over; de tegenweer was luttel, want eerst toen het grootste gedeelte der magt van Cairo op den linkeroever was, beproefde eene compagnie Engelsch voetvolk, door Stirum afgezonden, de Spanjaarden terug te drijven, maar kon natuurlijk door de groote overmagt des vijands daarin niet slagen. Stirum, pas te Nijmegen gekomen, had den tijd niet om op dat oogenblik grooter gedeelte zijner magt aan den IJssel te doen komen; mogelijk ook was hij door 's vijands bewegingen misleid geworden.

Er wordt vermeld, dat, reeds twee dagen vroeger, de te Arnhem vereenigde Staten van Gelderland berigt hadden gekregen van den marsch van Cairo naar de zijde van IJsseloord, maar dit berigt in den wind sloegen; anders hadden zij, zegt men, den overtogt van de rivier kunnen beletten door het bijeenbrengen van gewapende boeren en door het doen oprukken van omstreeks 400 man troepen, die te Doesburg waren. Juist die meening bewijst, dat het overtrekken van eene rivier door een vijandelijk leger toen eene geheel andere zaak was dan in onze dagen; want met zulke onbeduidende middelen, als de hier opgenoemde, houdt men thans, bij eenen stroom als den IJssel, een overmagtigen vijand niet tegen.

Stirum, inziende welk groot gevaar Holland bedreigde, wanneer de Spaansche heirscharen op den linkeroever van den IJssel doordrongen, besloot onverwijld aan te vallen op de afdeeling van Cairo, die hij teregt onderstelde dat nog op zich zelve stond en niet ondersteund werd door de hoofdmagt des vijands. In den ochtend van den 23sten Julij vereenigt hij zoo veel het kan zijne magt te Arnhem; Varik, met 14 vaandels voetvolk van Grave opgerukt, voegt zich daar bij hem. Wél zijn er nog verschillende gedeelten van Stirum's magt in de Betuwe verspreid; maar die bevelhebber heeft toch 4000 man voetvolk bij zich, 700 à 800 ruiters en 4 stukken geschut; en hij besluit daarmede nog dien dag Cairo aan te vallen. De Spaansche bevelhebber heeft maar 2000 man voetvolk en 400 à 500 ruiters bij zich; en eene pas opgeworpene, nog niet voltooide veldverschansching kan tegen de overmagt der Hollanders niet opwegen. Het besluit van Stirum, om den strijd te wagen, was dus zeer goed; de uitvoering van dat besluit was het minder.

Terwijl op den middag de hoofdmagt van Stirum van

Arnhem oprukt langs den linkeroever van den IJssel, slaat de helft der ruiterij, onder den ritmeester Bassum, links af, om eene omtrekking van de stelling der Spanjaarden te verrigten. Bassum heeft last eerst dán aan te vallen, wanneer de hoofdmagt de vijandelijke verschansing aantast; maar, door zijn ongeduld aangespoord, doet hij dien aanval te vroeg, en wordt, bij het overtrekken van eene smalle brug, door de Spaansche ruiterij aangevallen en geslagen; hij zelf sneuvelt met een aantal der zijnen. Stirum van zijne zijde was te traag met het aantasten des vijands, en liet, zonder nut en voordeel, gedurende twee uren lang, zijne magt in slagorde staan in eene weide, op musketschotafstands van de vijandelijke verschansing, vanwaar een vernielend vuur op de Hollandsche troepen werd geopend. Eindelijk geeft Stirum bevel tot de bestorming van het vijandelijke werk; maar zijne soldaten, geteisterd door het vuur des vijands en ontmoedigd door Bassum's nederlaag, zijn reeds half verwonnen voor zij strijden; zij worden teruggeworpen door Cairo's troepen; en dit met zoo weinig beleid geleverd gevecht eindigt daarmede, dat de geslagene Hollandsche troepen in verwarring op Arnhem teruggaan.

Dit gevecht opende aan de Spaansche legers den ingang tot de Veluwe en den weg naar Holland. Van den Berge, onderrigt, dat het Cairo gelukt is den overtogt van den IJssel te verrigten, haast zich daarheen te trekken; hij verlaat Kranenburg, gaat te Wezel den Rhijn over, en, langs den regteroever van dien stroom voortrukkende, is hij den 28sten Julij bij zijn onderbevelhebber te IJsseloord. Eene Spaansche afdeeling van 6000 man voetvolk en 1000 ruiters is, onder den prins van Barbanson, aan de Maas, bij het huis te Gennep, achtergebleven; zoodat het leger, waarmede van den Berge aan den IJssel kwam, nog groot 30,000 man zal hebben uitgemaakt, - voor die dagen een zeer sterk leger.

Even alsof dit niet genoeg ware, naderde een tweede vijandelijk leger om de Republiek aan te randen; het was eene keizerlijke heirmagt, onder den graaf van Montecuculi, 14,000 man voetvolk en 3000 ruiters sterk. Er was wel geen oorlog verklaard tusschen den Keizer en de Republiek, maar die oorlog bestond met de daad, en geen der beide partijen ontzag zich, om de andere alle mogelijke nadeel toe te brengen: Nederland ondersteunde de zaak der

protestantsche Duitsche vorsten met geld, met krijgsbehoeften, met troepen, met het verleenen van wijkplaatsen aan de geslagene legers der vijanden van het Huis van Oostenrijk; en de Keizer van zijne zijde was zoo naauw verbonden met Spanje, dat zijne legers evenzeer dat rijk ondersteunden in den toeleg om de Nederlanden te overheeren, als de Spaansche legers den Keizer in zijne onderneming om Duitschland aan banden te leggen. Gemeenschappelijke belangen en beginselen hebben gemeenschappelijke handelingen ten gevolge: de voorstanders der vrijheid waren toen van zelve in geheel Europa elkanders bondgenooten en in geheel Europa de natuurlijke vijanden van de kampvechters voor wereldlijken en geestelijken dwang.

Montecuculi bereikte den IJssel weinige dagen nadat van den Berge daar was gekomen; en het vereenigde keizerlijke en Spaansche leger maakte toen eene magt uit van 45 à 50,000 man. Holland zou zijnen ondergang nabij zijn geweest, wanneer een groot veldheer, een Gustaaf Adolf, aan het hoofd dier magt had gestaan; de weinige bekwaamheid onzer tegenstanders was onze redding. Hoe dikwijls kan men in oudere en nieuwere geschiedenis die opmerking niet maken, dat de sterkste en dapperste legers onnut worden en alle waarde verliezen, wanneer men ze toevertrouwt aan het bestuur van menschen zonder kennis en zonder geestkracht! Het jaar 1629 levert op nieuw een bewijs daarvan op.

Terwijl hier alles er voor pleitte om partij te trekken van de oogenblikkelijke verwarring en vrees, die de onverwachte overtogt van den IJssel in Holland had doen ontstaan, en onverwijld op te rukken naar dat gewest, waar niets ter verdediging was ingerigt, verspilden de hoofden onzer vijanden den onschatbaren tijd met nietsbeduidende handelingen, met ondernemingen, die geene beslissing konden aanbrengen. Hoezeer reeds den 28sten Julij aan den IJssel gekomen, duurt het echter tot den 31sten, alvorens van den Berge dien stroom overtrekt; hij neemt de bij IJsseloord geslagene schipbrug weêr weg, trekt de rivier lager af naar Dieren, en slaat nu tusschen Doesburg en Zutphen eene paalbrug, op de beide oevers door verschansingen of door een *dubbel bruggenhoofd* verzekerd. Dit alles neemt weêr een aantal dagen weg, terwijl elke dag, dien men nutteloos liet verloopen, de kans op de verovering van

Holland verminderde. Een gedeelte van het Spaansche leger, omstreeks 10,000 man, onder Salazar en Dulken, rukt intusschen de Veluwe in, en waarom? - om het kleine Hattem aan te vallen, dat manmoedig den vijand van voor zijne muren doet afdeinzen; om Harderwijk op te eischen, dat fier ten antwoord geeft: ‘noch Keizer, noch Koning van Spanje te erkennen, en geene andere heeren te hebben dan de Staten en den Prins van Oranje, voor wien het zijn laatste druppel bloeds zal storten.’ - Montecuculi, naar de zijde van het Sticht voortgerukt, is minder ongelukkig: hij maakt zich meester van Amersfoort, door lafheid der bezetting en burgerij; ook van het huis ter Eem. Tot die onbeduidende voordeelen en tot het plunderen en branden der landstreek bepaalde zich het keizerlijke legerhoofd; aan het voortrukken naar Holland schijnt niet gedacht te zijn; het is alsof de schrik voor Frederik Hendrik's naam de sterke vijandelijke legers belet om de Veluwe en den IJsselstroom te verlaten.

Maar die weinige werkdadigheid des vijands had men niet kunnen voorzien, en geen wonder dus, dat op de eerste tijding van het overtrekken van den IJssel, door van den Berge's heir, Holland vol verwarring was en vrees. Reeds lange jaren was dit gewest niet meer geteisterd geworden door het oorlogsvuur, en de landzaat was daar den klank der vijandelijke krijgstrompet ontwend geraakt; sedert de bange tijden van de worsteling tegen Alva en Requesens hadden de Hollandsche steden, terwijl in verwijderde Nederlandsche gewesten den fellen krijg woedde, zelve al de zegeningen van den vrede gesmaakt; en thans zouden haar die zegeningen weêr worden ontrukt, daar de IJssel, de laatste slagboom, die den vijand van Holland scheidde, door een sterk Spaansch leger was overschreden en de heirmagt des Keizers met snelle schreden naderde om zich evenzoo op de weêrlooze Republiek te werpen. In verbeelding zag men reeds de woeste, roofzuchtige scharen des vijands, moord en vernieling om zich heen spreidende, hunne legertenten voor de muren van Haarlem en Leyden neêrslaan, even als in de eerste jaren van de worsteling tegen Spanje. Geen wonder dus, dat in het eerste oogenblik de schrik de meesten om het harte sloeg; dat aller oogen zich keerden naar den Stadhouder en zijn dapper heir, de hoop en steun der Republiek; en dat eenparig zich

de kreet deed hooren, dat men een einde moest maken aan de onzekere en gevaarlijke belegering van 's Hertogenbosch, en de legermagt, die daar streed, ijlings doen oprukken tot redding van het veege Holland.

Maar de Stadhouder deelde niet in die meening en had kracht genoeg om zijne betere inzigten te doen bovendrijven: aan de Regenten, die hem voorstelden om het beleg van 's Hertogenbosch op te breken, gaf hij het bepaalde antwoord: ‘dat hij liever sterven wilde dan dit te doen, want dat van dit beleg zijne eer en die van den staat afhingen.’ Ten onregte stelt men zich Frederik Hendrik soms voor als *te* inschikkelijk en *te* toegevend voor een gebieder; de natuurlijke goedhartigheid van dien vorst en de verstandige zachtheid, die hij in minder gewigtige zaken aan den dag legde, verhinderden niet, dat hij eene onwrikbare vastheid van wil had, daar, waar het de bereiking van een groot belangrijk doel betrof. Frederik Hendrik was een dier krachtvolle karakters, zoo als de instellingen van een vrij volk die vormen; een van die gebieders, die, in tijden van gevaar, alleen eigen verstand en geestkracht raadplegen, en niet handelen zoo als het algemeen het wil, maar het algemeen doen handelen zoo als zij het willen.

De Stadhouder zag in, dat het opbreken van het beleg van 's Hertogenbosch gelijk stond met eene nederlaag; niet alleen om de groote opofferingen aan geld en strijdmiddelen, die men dan nutteloos daarvoor had gedaan, maar ook om het verminderen van zijn veldheersroem en van de zedelijke kracht zijns legers, het noodwendige gevolg van zulk eenen tegenspoed. Daarentegen vond hij in zijn beleid de middelen om het beleg van 's Hertogenbosch voort te zetten en tegelijkertijd de vijandelijke heirscharen te beletten tot Holland door te dringen. Zeker, dat laatste was moeijelijk uit te voeren, wanneer die heirscharen aan bekwame, krachtvolle bevelhebbers waren toevertrouwd geweest; maar Frederik Hendrik wist *wat* zijne vijanden waren; hij kende hunne traagheid, hun weinig beleid, hunne vrees voor het overwigt van zijn genie; en de juiste beoordeeling van zijne tegenstanders maakt voor een gedeelte de waarde uit van het oorlogsplan des Stadhouders, dat ook op die beoordeeling gegrond was.

De Stadhouder doet al wat in zijn vermogen is om Holland te beschermen en den voortgang te stuiten der legers

van van den Berge en van Montecuculi. Graaf Ernst Casimir vertrekt uit het legerkamp voor 's Hertogenbosch aan het hoofd van 55 compagniën voetvolk en 14 compagniën ruiters, tot versterking van Stirum; mét de magt van dien bevelhebber heeft de graaf nu in het geheel ongeveer 12,000 man voetvolk en een kleine 3000 ruiters onder zijne bevelen. Te zwak om daarmede de keizerlijken en Spanjaarden slag te leveren, bepaalt Ernst Casimir zich tot het plaatsen van bezettingen binnen Arnhem, Doesburg, Zutphen, Deventer en Zwolle, en vooral tot het nemen van maatregelen ter verdediging van de Betuwe, - toen, even als in onze dagen, eene hoofdzaak bij de verdediging van ons land; de kolonel Harwood bezette in de Betuwe den linkeroever van den Rhijn, van Schenkenschans tot Arnhem, met Engelsche regimenten; Haulterive en Dieden, met Fransche en Hollandsche troepen, dien stroom van Arnhem tot Kuilenburg. Terwijl de Betuwe dus beschermd werd, nam men ook maatregelen om de landstreek, noordwaarts tot aan de Zuiderzee, voor den vijand af te sluiten. Vreeswijk aan de Vaart werd bezet door eene 1000 man, onder Haultain, den bevelhebber van Sluis; en door het openen der sluizen werd de landstreek tusschen Vreeswijk en Utrecht onder water gezet, terwijl evenzoo door het openen der sluizen te Muiden de ruimte tusschen de Zuiderzee en de stad Utrecht door eene onderwaterzetting werd afgesloten. Kleine afdeelingen van Haultain werden als bezetting geplaatst in Wijk bij Duurstede en Wageningen, sloegen daar bruggen over den Rhijn, en stelden dus die stadjes in gemeenschap met de krijgsmagt in de Betuwe. Brederode kreeg het bevel binnen de stad Utrecht, waar een duizendtal soldaten, voor de Westindische Compagnie aangeworven, tot zijne beschikking werden gesteld; later werd zijne magt versterkt door regimenten, die Denemarken afdankte, dat juist toen vrede met den Keizer had gesloten; een dier regimenten, door Morgan aangevoerd, kwam in Zwolle en Deventer, terwijl die bevelhebber zelf met de verdediging van Naarden en Muiden werd belast. Golstein bezette Harderwijk met eenige compagniën. - Zoo doende sloot men voor den vijand den toegang tot Holland en tot de Betuwe, en verzekerde alle steden, die hij aan kon vallen, zoodanig, dat zij met gerustheid een beleg konden afwachten. De staten van Gelderland, Utrecht en Overijssel gaven bevel,

dat overal het landvolk met have en vee de wijk zoude nemen binnen de muren der steden en verwoesten al wat het moest achterlaten; en de algemeene staten, om de onrust der gemoederen te bedaren, bragten hunne vergadering over in Utrecht, de meest door den vijand bedreigde stad.

Het is zeker, dat, wanneer de Spaansche en keizerlijke legers niet op eene zoo onverstandige wijze den kostbaren tijd aan den IJssel en in de Veluwe hadden verspild, maar onverwijld. en stoutmoedig naar Holland waren voortgerukt, het niet mogelijk zou zijn geweest, die maatregelen te nemen, die nu dat gewest onaanvalbaar maakten; maar even zeker is het, dat Frederik Hendrik op eene meesterlijke wijze partij trok van dien misslag des vijands, en dat de verdediging, door hem voorgeschreven, de onmiskenbare blijken draagt van groote bekwaamheid, en ten allen tijde als voorbeeld ter navolging kan worden aangehaald. De vijandelijke legers waren nu besloten in de landstreek, die zich tusschen den Rhijn en de Zuiderzee uitbreidt, van den linkeroever van den IJssel tot aan de inundatie-linie, die van Vreeswijk, om de stad Utrecht, naar Muiden liep; weinig kans was er voor die legers, om den kring door te breken, die hen omsloot, en om zich in Holland of in de Betuwe uit te breiden; nog minder kans was er, onvoorzien van belegeringsgeschut, eene der sterke steden te bemagtigen, die de verdediger zoo gemakkelijk kon ondersteunen; en allerminst was er kans om lang in eene landstreek te blijven, die toen ter tijd veel minder vruchtbaar en bevolkt was, dan in onze dagen, en die door vriend en vijand om het zeerst was verwoest geworden. Er bleef dus aan de vijandelijke legerhoofden niets anders over, dan hunne onderneming op te geven, en naar den regteroever van den IJssel terug te trekken; door den tijd zouden zij van zelve daartoe genoodzaakt zijn geworden; - maar een stout wapenfeit, door een der onderbevelhebbers des Stadhouders gelukkig volbragt, verhaastte dien terugtogt en bevrijdde de republiek van elke vrees voor het doordringen des vijands tot Holland.

Otto van Gent, Heer van Dieden, had verstandhoudingen weten aan te knoopen met eenige inwoners van het door de Spanjaarden bezette Wezel, en daardoor het ontwerp beraamd om die belangrijke vesting te verrassen. Er waren kansen voor het gelukken van dien toeleg: een gedeelte

van de hoofd wal der vesting, herstelling behoevende, was voor het oogenblik slechts met een staketsel gesloten; en de groote afstand, waarop Wezel van de kampplaats der strijdende legers verwijderd was, maakte dat men in die stad aan geen vijandelijken aanval dacht en weinig voorzorgen nam. Dieden, zijn ontwerp door den Stadhouder goedgekeurd ziende, verzamelt te Schenkenschans 1000 man uitgelezen voetvolk, meest van vuurwapens voorzien, en 8 kompagniën ruiterij, en gaat daarmede in den namiddag van den 18den Augustus op marsch, zijn weg langs Emmerik op Wezel nemende; Wolf, de Hollandsche bevelhebber van Breevoort, zal met 600 man zijner bezetting, den 19den Augustus, twee uren voor het aanbreken van den dag, op eene bepaalde plaats op een half uur afstands van Wezel zijn, en zich daar bij Dieden voegen. Zoo doende hoopte men met overmagt de vesting te overvallen. Maar veelvuldig zijn de misrekeningen in den oorlog: regen, nachtelijke duisternis en slechte wegen doen Dieden op zijnen marsch verdwalen en tijd verliezen; eerst om 4 uren 's ochtends is hij op een kanonschot afstands van Wezel; en Wolf, niemand ziende opdagen en vreezende alleen met zijne kleine afdeeling de geheele bezetting van Wezel het hoofd te moeten bieden, is weer weggetrokken. Dieden heeft dus niets dan zijne enkele afdeeling, weinig sterker dan de bezetting van Wezel; en het morgenrood, dat reeds de kimmen kleurt en op de wallen de schildwachten der Spanjaarden duidelijk afteekent, laat weinig hoop over op het gelukken van eene verrassing.

Toch besluit Dieden de onderneming door te zetten, overtuigd dat in den oorlog volharding en stoutheid gewoonlijk voeren tot het doel, dat men beoogt; hij geeft zijne bevelen, en dadelijk vangt de bestorming aan. Eene voorhoede, onder den kapitein Huigens, daalt in de drooge gracht neder, klimt aan de andere zijde tegen de borstwering op, en houwt het staketsel omver, dat tijdelijk den muur vervangt. De Spaansche schildwachten hebben die afdeeling van Huigens óf niet zien naderen, óf haar voor eene Spaansche afdeeling gehouden; ten minste zij slaken geen wapenkreet, zij lossen geen musket, en alleen het vernielen van het staketsel doet de naastbijzijnde wachten toesnellen en op Huigens aanvallen. Maar de Hollander blijft overwinnaar en drijft zijne vijanden terug, die vermoeid zijn door de nachtwaak,

en niet meer ondersteund worden door de versterkingen, die 's nachts met de wachten den stadswal bezetten, maar met het aanbreken van den dag weêr weggetrokken zijn.

Dieden dringt nu met al zijn voetvolk door de bres, op den wal; en terwijl hij drie zijner hoplieden, Marquette, Lauwik en Diest, met de hoofdmagt op den wal laat, om daar vasten voet te behouden, doet hij Huigens met 150 man de stad in naar de markt voortrukken en zendt Lauwick, Drost van Breevoort, met 120 soldaten naar de Eemsche poort, om die te overweldigen en daar de Hollandsche ruiterij binnen te laten. Dit geschiedt: de poort wordt met een zwaren hamer opengeslagen, de valbrug neêrgelaten, zoo de legende beweert, doordien de ketting door een toevallig afgeschoten kogel wordt verbrijzeld, en de Hollandsche ruiterij rent nu de stad in, verspreidt zich door de straten, en drijft overal de Spanjaarden uiteen, waar zij zich verzamelen. De uitkomst is nu niet onzeker meer; vooral niet nu Wolf, op het wapengedruisch teruggekomen, deel neemt aan den strijd, en de schansen vermeestert, die de Spanjaarden aan den Rhijn en de Lippe hebben. Wezel is weldra bemagtigd; van de 1400 man der bezetting zijn er 200 gesneuveld en de overigen gevangen genomen; onder de laatste was Lozano, de Spaansche stadsvoogd, die later zijne achteloosheid niet den doodstraf boette. - Slechts 2 officieren en 30 soldaten kostte die schitterende overwinning aan Dieden.

De tijding van Wezel's val was voor de Spaansche en keizerlijke legers, die vandaar hunnen toevoer moesten ontvangen, het sein om de Veluwe te verlaten, ten einde daar niet blootgesteld te worden aan gebrek en hongersnood. Montecuculi krijgt bevel Amersfoort te ontruimen, en ook Salazar trekt weêr naar den IJssel terug; van den Berge's leger verlaat dien stroom, waar vooreerst het bruggenhoofd nog bezet wordt gehouden en eene afdeeling achterblijft tot versterking van het keizerlijke leger, dat later door graaf Jan van Nassau werd aangevoerd; - moest men, helaas! dien glorievollen naam onder de namen van de kampvechters der dwingelandij, van de bestrijders van Nederland aantreffen! Niet meldenswaard waren de latere verrigtingen van dat keizerlijke leger, dat, toen de overgave van 's Hertogenbosch aan Frederik Hendrik de handen vrij liet, zich haastte om het grondgebied der republiek weêr te verlaten, waardoor dus eene

onderneming eindigde, die, krachtvol doorgezet, Holland in het uiterste gevaar had kunnen brengen.

De inval der vijandelijke legers in de Veluwe, verre van Frederik Hendrik te bewegen tot het opbreken van het beleg van 's Hertogenbosch, was hem een prikkel te meer, om dat beleg met verdubbelde kracht door te zetten, ten einde zooveel te spoediger die vesting te doen vallen en daarna 's vijands legers aan den IJssel te verdrijven. Terwijl van den Berge en Montecuculi den tijd doorbragten in werkeloosheid of in nietsbeduidende handelingen, aan werkeloosheid gelijkstaande, ontwikkelde hun groote tegenstander, bij het leiden der belegeringswerkzaamheden, al die geestkracht, al dat beleid, die hem een onsterfelijken naam onder de legerhoofden van ouderen en nieuweren tijd verzekerden.

Drie nieuwe aanvallen werden op 's Hertogenbosch gerigt, ten einde Grobbendonk's strijdkrachten meer te verdeelen en uit te putten, en de kans te vermeerderen van ergens een zwak en kwetsbaar deel der vesting aan te treffen; van Deuteren ging eene nadernis vooruit, in de rigting der St. Janspoort; even zoo van Orthen eene andere, naar de poort van dien naam; terwijl van Hintham uitgaande, regts van den weg, de aanvaller het lange regte gedeelte der hoofdwal poogde te naderen, dat zich tusschen de Hinthamer- en Ortherpoorten uitbreidt. Die laatste nadernis was inderdaad een reuzenwerk: men moest haar door het moeras aanleggen en tot dat einde een dam maken, door middel van fachinen en van aarde, die men van verre en met karren moest aanbrengen. Die dam had eene breedte van 8 ellen, was aan weêrszijden met borstweringen voorzien, hier en daar met geschut bewapend, en van afstand tot afstand verzekerd door kleine wapenplaatsen, geschikt om een honderdtal soldaten op te nemen, die daar de uitvallen der belegerden moesten te keer gaan.

Zoo als uit den aard der zaak volgt, waren de aanvalswerken van den Stadhouder tegen 's Hertogenbosch slechts van een tijdelijken aard; maar hadden zij blijven bestaan, men zou er nog heden met bewondering op wijzen, als op een arbeid den Romeinen waardig, - dat volk, welks wer-

ken den onmiskenbaren afdruk dragen van grootheid en van kracht. Volhardende werkzaamheid, taai geduld, aanwending van al die hulpmiddelen, die de kunst vermogend is te verschaffen, en dapperheid, die voor gevaar noch dood terugdeinsde, bragten op den Vughterweg de regimenten van Frederik Hendrik, voet voor voet, tot aan den hoofdwal der vesting.

De twee dwarswallen (traversen), die tusschen het fort St. Antonie en de stad waren aangelegd, worden achtervolgens vermeesterd, nadat de grachten dier werken met biesbruggen of met dammen zijn overgetrokken en in de borstweringen bressen zijn gemaakt door het springen van mijnen. Die vermeesterde werken worden dadelijk bezet en met geschut bewapend, en dienen alzoo, om de nadering tot de volgende werken te begunstigen; de voorgracht van het ravelijn voor de Vughterpoort wordt overgetrokken en ook dat ravelijn eindelijk bestormd en vermeesterd, nadat ook daar de borstwering door het springen van eene mijn geopend is. Nu vangt men aan, bij de hoofdgracht, die 's Hertogenbosch omgeeft en die, van ruim 60 ellen breedte, ondoorwaadbaar is, eenen overgang te maken naar het bastion, dat de aanvaller regts van de Vughterpoort ziet liggen. Die overgang is eene galerij, aan weêrskanten en van boven met houtwerk bekleed, met aarde overdekt om het in brand steken te voorkomen, en aan de linkerzijde stevig genoeg om het geschutvuur te weêrstaan, dat van het bastion aan de andere zijde der Vughterpoort daarop kan worden gerigt. Bij eene groote batterij van 8 vuurmonden, geplaatst bij de tweede der veroverde traversen, slaat de belegeraar eene brug over den Dommel, en maakt nu vandaar, door middel van fachinen, eenen weg door het moeras heen, tot aan de andere *face* van het aangevallen bastion bij de Vughterpoort. Ook hier maakt men, aan de hoofdgracht genaderd, eene galerij om haar over te trekken; de dam zelve wordt door eene borstwering van fachinen beschermd, en met drie stukken geschut bewapend, om de vuurmonden te beantwoorden, waarmede de vijand uit de vesting dien arbeid wil beletten.

Onmogelijk is het, om hier in bijzonderheden al de aanvalswerken, door Frederik Hendrik aangelegd, te vermelden; de vlugtige en oppervlakkige schets, die wij daarvan geven, moge echter dienen om het buitengewone dier werken naar

waarde te doen schatten, vooral door hem, die bekend is met de gesteldheid van den moerassigen grond, welke Noordbraband's hoofdstad omgeeft. Bij al de belegeringen, door den Stadhouder gevoerd, was het altijd zijn hoofdbeginsel, door arbeid en inspanning tot zijn doel te geraken, - niet door eene roekelooze opoffering van het bloed zijner soldaten, waarmede nooit veldheer spaarzamer is geweest dan hij; maar hoe trouw hij ook bij dat beleg van 's Hertogenbosch aan dat beginsel vasthield, toch kon het niet anders, of de krachtige verdediging, door Grobbendonk gevoerd, moest den Nederlanders het naderen der vijandelijke vesting op een duren prijs doen te staan komen. Op alle mogelijke wijzen trachtte het Spaansche legerhoofd den val zijner vesting te voorkomen of te vertragen; zijn geschutvuur, onafgebroken op de loopgraven der aanvallers gerigt, maakte den arbeid van dien aanvaller ten hoogste gevaarlijk en deed menig offer vallen; dáár sneuvelden onder anderen de Fransche kolonel Courtaumer, en de Engelschman Vere, vermaard in onze krijgsgeschiedenis als een der dapperste onderbevelhebbers van Maurits en Frederik Hendrik. Het nemen der verschillende werken had meestal plaats ten gevolge van bestorming, en na dappere verdediging, die gevoelige verliezen kostte aan den belegeraar. Herhaalde uitvallen werden door Grobbendonk's troepen gedaan; eens staken zij daarbij een goed gedeelte van den fachinendam in brand, die aan de noordzijde der stad door het moeras heen gemaakt werd; een andermaal poogden zij, hoewel vruchteloos, naar de zijde van Hintham en Dungen het opgehoudene rivierwater weêr naar de stad te doen stroomen en zoo de werken des belegeraars te vernielen. Ook van buiten ondernamen de Spanjaarden om 's Hertogenbosch ter hulp te komen, vooral door het doorsteken der dammen in de Dommel en de Aa; die ondernemingen werden echter verijdeld door de werkdadigheid van des Stadhouders ruiterij, die, onder Stakenbroek en Bouillon, de Spanjaarden in kleine gevechten sloeg, en zich meester maakte van het versterkte kasteel van Eindhoven.

Ten laatste was de Stadhouder aan het eindpunt der worsteling gekomen, en bleef hem de zege als welverdiende prijs van volharding en dapperheid. Eene mijn, onder het bastion bij de Vughterpoort aangelegd, springt en maakt eene wijde bres in de borstwering van dat bolwerk; de alarm-

trom en het gelui der stormklok doen bezetting en burgerij naar de bedreigde plaats snellen, om bij de daar gemaakte binnenverschansing den verwachten aanval der belegeraars af te slaan. Maar die aanval heeft niet plaats, daar de Stadhouder niet onnoodig het bloed zijner soldaten wil vergieten, en begrijpt dat de verdediging van zelve zal ophouden. De bres zal dra ter bestorming gereed zijn; ook op andere, gedeelten is de belegeraar doorgedrongen en graaf Willem heeft het hoornwerk voor de Hinthamerpoort vermeesterd; de strijdmiddelen der verdedigers zijn schier uitgeput; de voorraad aan buskruid is gering geworden; 1200 Spanjaarden zijn reeds gevallen gedurende dit beleg, en evenveel hunner zijn door hunne wonden buiten staat om langer deel te nemen aan de verdediging. Grobbendonk beseft, dat er ruimschoots voldaan is aan de eischen van pligt en eer, en dat er nu aan de stem der menschelijkheid gehoor mag worden gegeven. Hij treedt in onderhandeling met den Stadhouder, en den 14den September 1629 wordt de overeenkomst gesloten, waarbij 's Hertogenbosch aan de Nederlanders wordt overgegeven, en de Spaansche bezetting een vrijen uittogt erlangt met wapens en krijgseer.

In den vroegen ochtend van den 17den September 1629 trekken 12 kompagnieën van het leger des Stadhouders door de bres binnen, om zich van 's Hertogenbosch te verzekeren; gelijktijdig verlaat de Spaansche bezetting die stad door de St. Janspoort. Een langen optogt maakt die bezetting uit door de menigvuldige wagens met goederen, zieken en gewonden, die door haar woorden medegevoerd. De trein wordt geopend door eene ruiterbende, met vuurwapens voorzien, en honderd man voetvolk; dan volgen de onafzienbare rijen der voertuigen; daarna drie bataillons voetvolk, uitmuntende en goed uitgeruste soldaten, wier slaande trommen en vliegende vaandels, de uitdrukking van een regtmatigen krijgsmanstrots, eer van zege dan van nederlaag schijnen te spreken; terwijl eindelijk drie kompagnieën ruiterij, met den helm op het hoofd en het pistool in de hand, den optogt sluiten. De Stadhouder, omgeven door zijne krijgsoversten en door den krijgshaftigen adel van Frankrijk, Engeland en Duitschland, ziet zijne vijanden voorbij zich heen trekken en ontvangt de begroeting van Grobbendonk, wien hij eene welverdiende hulde bewijst voor het uitstekende van de verdediging. Onder een ruim paviljoen gezeten en omringd door

de schoonen van haar hof, is Amelia van Solms ooggetuige van de zegepraal van haren aangebeden held; en Boheme's voortvlugtige koningin vergeet daar, voor een oogenblik, de smart over het verlies eener kroon en de veel vlijmender moedersmart, die haar kort te voren had getroffen, toen de golven van het IJ onmeêdoogend haren oudsten zoon verzwolgen. Duizende menschen, uit alle oorden van Holland toegestroomd, vervullen het leger, de loopgraven en de batterijen, om met eigen oogen te zien, hoe 's vijands sterke wallen voor Nassau's krijgsbeleid waren bezweken, en hoe de Heer der heirscharen de wapenen der kampvechters voor onze vrijheid, met voorspoed en zege had gekroond.

Poëzij en schilderkunst hebben dit luisterrijke wapenfeit van Frederik Hendrik vereeuwigd, en wél hadden zij het regt daartoe; want het is aan geen onbeduidend krijgshoofd, aan geene onbeteekenende daden, dat Vondel zijne zangen en Jordaens zijn penseel gewijd heeft. De belegering van 's Hertogenbosch in 1629, en de krijgsbedrijven, die daarmede gepaard gingen, kunnen ten allen tijde den toets doorstaan van het naauwkeurigste onderzoek, van de scherpste ontleding; hoe ook de krijgskunst van gedaante moge veranderen, het glorievolle van die wapenfeiten verandert niet. Daar is in Frederik Hendrik's handelingen in 1629, een genie en eene heldengrootheid, die de bewondering der eeuwen verdienen, en zijn naam met een onsterfelijken roem omgeven.

W.J. KNOOP.

(*Vervolg in het volgend nommer.*)

Eene bladzijde uit de geschiedenis van ons drama.

Dichtwerken van van Winter en van Merken, uitgegeven door H. Tollens, Czn.* 1*ste deel. Tooneelpoëzij. 's Gravenhage, K. Fuhri.
***Theda, door W.J. Hofdijk. Amsterdam, L.F.J. Hassels*. 1854.**
***De Bloem der Waereld, door denzelfden. Amsterdam, G.W. Tielkemeijer*. 1854.**

III.

> ‘La vérité historique n'est qu'une vérité accidentelle; la verité morale, la verité qui se déduit de la nature même de nos facultés est seule durable, seule immuable, et c'est à elle surtout qu'il faut demander conseil pour mesurer la valeur des oeuvres poétiques.’

August von Platen verkondigt in zijn opstel, getiteld: *das Theater als ein Nationalinstitut*, de volgende stelling: ‘Bij alle volken verschijnt de poëzy in drieërlei gestalte, als Epos, Lyriek en Drama, en als men den loop der Natuur gadeslaat, dan ontwaart men dat overal het Epos voorafgaat, en dat door de Lyriek de overgang tot het Drama gegeven is, hetwelk als levend woord de hoogste uitdrukking der poëzy mag heeten. De dramatische dichter, door het lyrische element heen gegaan, concentreert in zich de poëzy, welker stoffe hij door Epos en historie van het volk ontvangen heeft, en die hij van de hoogte des tooneels het volk weder teruggeeft. Hij is geroepen een volmaakt afgesloten afgerond geheel, beheerscht door éene gedachte, te scheppen, zoo als het den epischen dichter nog niet mogelijk was, en de poëzy met het leven te verzoenen. Want niet alleen door de voorstelling op het tooneel vloeit het leven en het Drama saâm, maar ook in een hoogeren zin;

want het l e v e n z e l f i s n i e t v e r h a a l, n i e t g e z a n g; h e t i s r e d e n, h a n d e l i n g, D r a m a.'

Naar mijn inzien wordt in deze laatste regelen den aard van het drama en de wijze van zijne ontwikkeling in het helderste licht gesteld, wordt de stelling, als zoû het Drama het laatste woord der beschaving zijn, voldoende verklaard. Het Epos geeft de beschouwing eens individuus van de hem omringende natuur, de lyriek de ontboezeming van wat er in zijn binnenste omgaat, - alles is subjektief en spreekt tot andere individuën of volken slechts in zóo verre, als de begrippen en gewaarwordingen des dichters algemeen menschelijk zijn. Het Drama is het leven, is de waereld. Nergens verschijnt een gewelddadige hand die in het samenstel der gebeurtenissen ingrijpt. De feiten, welke voorgesteld worden, zijn door de menschen beleefd, of hadden door hen beleefd kunnen worden; want ze vloeien noodzakelijk voort uit het charakter der handelende personen. En deze, ze kunnen niet anders handelen dan ze doen; wij gevoelen het, wij die ze aanstaren; zij handelen naar hun aanleg en onder den invloed der natuur- en zedewetten waaraan ook zij onderworpen zijn. En uit al die elkaâr weêrstrevende krachten, in de handeling zichtbaar, uit die verwikkelingen, zoo noodzakelijk voortvloeiende uit de onderlinge verhouding der charakters, uit al die inzichten, belangen, gedachten, gewaarwordingen welke zich in de aangestaarde handeling kruisen, leeren wij de gedachte des kunstenaars kennen, even als wij uit het leven opklimmen tot God, uit het gewoel en gedruisch, uit de schijnbare verwarring der waereld ons verheffen kunnen tot den reinen onbewolkten hemel.

Gaan wij eene schrede verder, en de stelling is ons geoorloofd, dat zulk een kunstvorm niet geboren kan worden door den wil eens individuus, zij die ook de machtigste, de verstandigste, de redelijkste, maar dat hij zijn aanzijn moet ontvangen van een volk, van de menschheid. Er moet aan een a l g e m e e n g e v o e l d e behoefte voldaan worden, er moet een g e h e e l worden voorgesteld, en daarom zal geen enkele stand in de maatschappij, hetzij adel of dorper, of geen individu een drama kunnen scheppen. Wij hebben gezien wat er van het Drama onder Lodewijk de XIV^{de} werd, wat er werd van de voorstelling eener waereld - hetgeen het doel van het drama moet zijn - in de vormen van het onding der Renaissance, dat geen v o l k kende en zich alleen

ophield *dans la plus haute aristocratie*: de waereld waarin de beschermheer van dat onding alleen ademde. Wij hebben daarentegen gezien welke levenskracht het drama der Middeleeuwen bezat, daar het uit het volk was voortgesproten, en hebben daarvoor nog een krachtiger voorbeeld in het Drama van Shakespeare. Zijn machtig genie moge hem op zich zelf reeds de onsterfelijkheid verwerven, zeker is het, dat de vorm dien hij zich niet gekozen heeft, maar dien hij vond en onder den invloed van zijn volk volmaakte en afrondde, hem na twee eeuwen nog den krachtigsten invloed op de dramatiek van alle volken verzekert.

Het is wel der opmerking waardig, dat het instinkt van het volk zich immer, zelfs bij den grootsten druk der literaire autokratie, heeft weten te doen gelden. Wij zagen het zelfs bij de Middeleeuwen, waar het drama volksdrama mocht heeten, en waaruit toch evenwel het element, dat, hoe populair ook, er vreemd aan was: de christelijke dogmen, moest wijken; wij zagen het krachtiger onder de Renaissance, toen zich naast de tragedie die zoogenaamde tooneelspelen uit het burgerlijk leven onwikkelden, welke door de beminnaars van het klassieke hengstensap als zondige afdwaling van des menschen geest werden uitgekreten; wij zagen het nog het krachtigst toen eenige vrome Christelijk gezinde mannen in de dagen der Romantiek het drama een nieuwen vorm wilden geven, en juist schipbreuk leden omdat zij eene uitdrukking gaven van zich zelven, en niet van het volk om hen heen.

Indien het moderne drama, door de vele mistastingen der voorgeslachten geleerd, en in het bezit der vrijheid, haar door de Romantiek veroverd, werkelijk eene toekomst wil hebben, dan verlieze het nooit den eigenlijken grondtrek van zijn bestaan uit het oog, dan poge het niet anders te doen dan een literairen vorm te geven aan het drama dat uit den volksgeest reeds voor lang was geboren, maar dat, door den tooverstaf van het talent nimmer aangeraakt, geen aanspraak op den rang van kunstgewrocht mocht maken. Kotzebue en Iffland, zelfs Pixéricourt en Bouilly kunnen het moderne drama van nut zijn.

En ze z i j n het geweest. Vigny in zijn ‘Chatterton,’ Victor Hugo, die het drama zoo te recht het liberalisme van de Kunst heette, in al zijne dramatische gedichten, Casimïr de la Vigne in zijn ‘Lodewijk XI’ bewijzen het. Zij

die hen opvolgden en wat er ziekelijks in de richting van Hugo was, daaruit verwijderden, zijn nog krachtiger getuigen. Ponsard zelfs, die de onmacht van zijn talent in de vormen van het klassieke poogt te verbergen, heeft van het melodrama geleerd, bijkans even zoo veel als van de school van Victor Hugo, die thands zoo streng door hem wordt verketterd. Zoo het reeds niet om andere hoedanigheden geschiedde, dan zoude ik hem toch reeds huldigen, omdat hij in zijn 'Lucrèce' de strengste kritiek op het drama der Renaissance en tevens, het bewijs heeft geleverd dat de stelling van het Romantisme te bekrompen was, en de poëzy, wilde zij geschikt zijn voor onzen tijd, niet aan éene periode uit de historie hare voorstellingen behoefde te ontleenen.

Zij, die naast en boven Ponsard staan, bewijzen in hunne voortbrengselen nog welsprekender dat zij het volksdrama hebben bestudeerd, dat zij in hunne voorstellingen de konventioneele sfeer hebben verlaten en tot het wedergeven der werkelijkheid zijn teruggekeerd. Men denke aan Augiers *Gabrielle* en *le Gendre de Mr Poirier*, dat meesterstuk der moderne fransche dramatiek, men denke zelfs aan *le demi monde*, van A. Dumas fils, dat aan de waarheid van teekening meer dan aan de bevalligheid der lijnen, of de verhevenheid van uitdrukking, of de harmonie der deelen den ongemeenen bijval dank weet.

Uit al het aangevoerde zullen wij wel het gevolg mogen trekken dat het moderne drama de schoolsche regelen, door de Akademiën en de klassificeerende verstanden uitgebroed, als knellende breidels heeft moeten afwerpen, en slechts te gehoorzamen heeft aan die wetten, welke het doel van zijn eigen bestaan het voorschrijft, en welke het in zich zelf moet en kan vinden.

Deze opmerkingen voeren ons tot de beschouwing van de jongste dramatische voortbrengselen waarop onze nationale letterkunde te wijzen heeft.

In een vroeger opstel over een epiesch gedicht van denzelfden kunstenaar, wiens naam ik aan het hoofd van het tegenwoordige plaatste, poogde ik zijne richting reeds te kenschetsen. Van een streven naar het klassicisme kan geen sprake zijn, indien men den naam van Hofdijk noemt. De Renaissance kan hem niet onder hare bewonderaars tellen; daarvoor heeft hij de natuur te lief, daarvoor sieren

hem te veel al die hoedanigheden, welke uit de beschouwing, ja uit de diepe studie van gene voortvloeien, en hem veel nader tot de Middeleeuwen doen staan. Uit het epiesch gedicht dat wij boven bedoelden, uit zijn geheelen lateren epischen arbeid blijkt die studie der natuur, blijkt de scherpe blik hem eigen, die hem de eenzaamheid in bosch en wei als doet bevolken met de wonderen der schepping. Geen kleurschakeering in boomtop of heikruid, geen lichtgewiegel op het woudmosch of de heide ontsnapt hem. Daar ligt het landschap vóor hem, betint door het matgoud der morgen-, het bruingoud der middag-, of het roodgoud der avondzonne. Zijn kunstenaarsblik overziet het en vat het saâm. Daar teekent zich het woud als donkere massa tegen het smaragdgroen der weide; elke bevallige lijn van boomtronk en twijg, elke slagschaduw met hare grillige vormen vindt in hem een tolk.

Hij heeft verwen voor het mosch en de bloemen die er geuren onder het lover van den en van iep; hij heeft verwen voor ieder kruid dat als wegschuilt onder het mollige bruin van de heide; hij heeft verwen voor de ruischende beke; hij heeft verwen voor den doorzichtigen dampkring, die zijn landschap toon geeft en als met een geheimzinnigen sluier omhuift. En dat alles ontvangt eene stemme: akker en beemd, beke en heuvel, bosch en heuvelkling, en .... wellicht ook den rook welke uit gindsche hut naar boven trekt, en het bewijs biedt dat daar de mensch zijn woning heeft opgeslagen. Wellicht!

Wees verzekerd dat de dichter den mensch niet zoekt, dat hij hem niet behoeft bij de waarneming van Gods schepping, en, zoo hij hem schildert, slechts bezigt tot aanvulling van zijn landschap, tot verlevendiging van wat anders eentonig mocht kunnen worden en der kleurschakeering afbreuk doen.

Maar een zoodanige richting voert tot de Idylle en niet tot het drama, dat lijnrecht met genen kunstvorm in strijd is, zoo roept men wellicht.

Ik bestrijd de gevolgtrekking niet, en schoon ik Hofdijk toejuich dat hij juist bij het voorheerschen van een dergelijke richting zijne krachten aan het Drama heeft gewijd, daar het hem louteren en ontwikkelen en alle eenzijdigheid verwijderen moet, kan ik mijne vrees toch niet ontveinzen, dat de keus van welslagen voor hem daardoor verminderd is. Zijne Balladen waren mij immer het zekerst kenteeken dat

hij in de opvatting der historie als voertuig voor de kunstgedachte faalde, daar zij maar al te dikwerf naar mijn inzien kopijen der kroniek zijn en feiten onverwerkt wedergeven, of, zoo die hier en daar verwerkt zijn, niet gegroepeerd worden om eene gedachte, maar slechts dienen om het een of ander *détail* te beter te doen uitkomen. Wat mij in zijne Balladen het meest aantrekt, het zijn niet de menschen, welke weinig als m e n s c h e n handelen, maar weder de natuurschildering, die werkelijk vaak verrukkend is; het zijn de tinten van het landschap die als met één stoute penseelstreek op het doek te voorschijn treden. Van zijne latere epische gedichten: Aeddon en Helene gewagen wij hier niet. Om die in wat ze schoons en gebrekkigs hebben te schetsen, wordt een grootere ruimte gevorderd dan wij hier vermogen te schenken. Slechts stippe ik hier aan dat de richting des kunstenaars, welke daarin doorschemert, te weinig van de hierboven behandelde afwijkt, om beide kunstgewrochten niet dadelijk als scheppingen van Hofdijk te doen herkennen.

Reeds vroeger heeft Hofdijk zich op dramatiesch terrein gewaagd. Zijn '*Laatste dag van Heemskerks beleg*' en '*Griffo de Salier*' bestemd voor de oefeningen der Rederijkers in ons midden, hebben dan ook de ronde gedaan, en werden in zwarte rokken en witte vesten en dito glacé handschoenen met het vereischte pathos en het gewone succes voorgedragen. Hofdijk zelf zal niet wenschen dat beide stukken der literaire kritiek wierden prijs gegeven, en al werd het door hem gewenscht, de schrijver dezer regelen zoû zich het minst van allen geroepen voelen tot de vervulling van dezen wensch mede te werken.

V o o r ons blijft alzoo Theda Hofdijks eersteling. Het stuk werd slechts twee malen in de hoofdstad onzes lands ten tooneele gevoerd en is sedert niet weder vertoond. Wie den toestand van ons tooneel eenigzins van naderbij kent, zal uit dit feit nog niet tot nadeel des dichters besluiten; wellicht dat hij tot het tegendeel gerechtigd zoude zijn en Hofdijks drama, dat een slechte voorstelling te beurt viel, eene buitengewone verdienste toekennen. Wij beslissen nog niet, maar vermelden slechts het feit.

Indien wij het boeksken opslaan, dan ontbreekt het niet aan citaten, welke ons het doel der kunstschepping moeten verklaren. Het eerste is een vaers van Schulze, dat slechts aangehaald wordt om te toonen dat het des dichters streven

is geweest een zeker iemant, die aan het publiek onbekend en ook voor den toeschouwer onverschillig is, voor te stellen zoo als hij of zij in het leven was. Het tweede verkondigt een groote ketterij. Het zijn Bulwers woorden: *What is the genius of a poet but the v o i c e of his feeling?*

Arm verstand, dat weder buitengesloten wordt, maar nog armer drama, dat, zoo de uitspraak werkelijk is toegepast, zonder verstand of rede is geschapen, en slechts gehoor heeft gegeven *to the voice of Hofdijk's feeling!* De opdracht, die daarop volgt, verklaart de eerste aanhaling nog nader. Zij luidt aan een vrouwe, die h a a r gekend heeft, welke Hofdijk in de vaarzen van Schulze heeft aangeduid. Wij bevroeden dat het hem pijnlijk zoude aandoen, indien wij die opdracht gingen ontleden, en de regels die hij, bij den drang van zijn gevoel, heeft neêrgeschreven, bedaard en koud-verstandelijk uitplozen. Maar waarom ze dan ook hier geplaatst en ze aan het publiek medegedeeld? Waarom bloot gegeven voor de nieuwsgierige, vaak kwetsende blikken der onverschillige menigte, wat in de binnenkameren van het hart, vat in het heiligste der heiligen behoort?

Een smarte, een diepe innige smarte doet zich niet openlijk kond, predikt zich zelve- men vergeve mij het woord - niet op de daken. Och, dat men het in onze dagen niet vergete - en wie het vergeet, wordt het dra door den tijdgenoot herinnerd - dat de dichter, de kunstenaar niets anders is dan een gewoon mensch, en dat de vreugde die hij smaakt, de smarten die hem worden opgelegd te lijden, gesmaakt en geleden moeten worden zoo als ieder sterveling het doet, zonder dat hij het recht heeft de drukpers tot het voertuig te maken voor gedachten en gewaarwordingen, die de tijdgenoot niet kan waardeeren, en die daarom hem wel vaak een glimlach ontlokken.

De lijst van de handelende personen in Hofdijks Theda laat ons niet lang in het onzekere ten opzichte der waereld waarheen wij ons begeven moeten. Getrouw aan zijn verleden, voert hij ons de Middeleeuwen binnen, die hij heeft bestudeerd, die hij kent.... misschien meer en beter dan de eeuw waarin hij leeft. Wij zijn ‘in den midden-zomer van 1327 te Beverwyc’, en wel op een plein met *lindeboomen* van de kerkstraat. Wij zijn getuigen van een schuttersfeest, dat in zijn historische vormen ons wordt medegedeeld. De schutterkoning van het vorige jaar doet afstand

van zijn waardigheid en de wedstrijd neemt een aanvang. De overwinnaar blijkt Willem Everocker, een poorter van Beverwyc te zijn. Hij wordt uitgenoodigd uit de schare van meisjens zich eene koningin te kiezen, en misschien wel eene levensgezellin, want haar wordt toegevoegd:

> Aanvaard dees krans, en kies - *is 't u om 't even* -
> Voor ons dan voor een jaar, voor u voor 't leven.

De jonge Everocker - betere Middeleeuwsche poorternaam kon Hofdijk niet gekozen hebben - weifelt geen oogenblik en verkiest Theda, dochter van IJsbrand Lantier, schepen en koopman te Beverwyc. Theda schijnt op die keuze niet gerekend te hebben, hetgeen blijkt uit haar vraag, die zoo als Hofdijk voorschrijft, ‘beschroomd maar edel’ gedaan moet worden: Ik uwe koningin? Daarop biedt een meisjen Willem en een knaap Theda den eerebeker aan, onder het reciteeren van eenige vaerzen. Het meisjen zegt tot Willem: De *zomer*zon, in het westen ondergegaan, rijst in het oosten weder op, en brengt alsdan een nieuwen morgen; zoo ging ook onze zon *verloren* (*?*), maar wij zien in u, den nieuw gekroonden schutterkoning, weder een nieuwe zon. We wenschen dat wij, als úwe baan afgeloopen is, bekennen moeten: Het is een schoone dag geweest. De knaap voegt Theda toe - het duizelt ons bij al dat goud en dat zilver dat de dichter verkwist -:

> 's Uchtends rijst de zon in rozen
> Uit den zilvren dageraad:
> Schooner blink het goud bij 't blozen
> Van het vriendlijk inkarnaat.
> Hel verblindend straalt ze in 't zuien,
> Maar de rozeglans verglom
> Naar ze hooger opwaart klom,
> En zij brandt en broeit er buien (?);
> Bij den vriendlijk' avondstond
> *Vloeit* de rozegloed weer *rond* (*?*)*;*
> Laat zij andren 't zuiden schroeien -
> H i e r blijve, als aan 't west en 't oost,
> 't Goud en purper samenvloeien;
> En wees gij de *krans van rozen* die steeds onze *zon ombloost*.

Wij kunnen den dichter met deze regels geen geluk

wenschen. Er is met veel inspanning getracht om i e t s te zeggen, en bij die inspanning is de natuurlijkheid en de waarheid te loor gegaan.

Indien wij nu daarbij in aanmerking nemen dat de sprekenden kinderen zijn uit het Beverwyc van 1327, dan moeten we wel aannemen dat de een of ander reizende minstreel zich verledigd heeft om zijn edele ‘rijmconste’ te toonen.

Maar de poorters zijn minder vitters dan wij; zij maken geen aanmerking op het gehoorde en reien zich weldra ten dans. Willem Everocker schijnt met zijn Theda even ter zijde te zijn getreden.

Hij voegt haar toe:

> O Theda! klopt u 't harte als mij ... verheugd?

waarop Theda andwoordt:

> Mijn oog is *vocht* - is dat van smarte of vreugd?

Wat die vraag hier beteekent begrijpen wij niet. Theda schijnt voor als nog een sentimenteel schepseltjen. Willem Everockers *verheugd kloppend* hart en Thedaas *vocht* oog voegt bij elkaâr. Wij zijn nu getuigen van een ronde-dans. Wij gelooven gaarne dat die historiesch waar is, maar het vergoêlijkt de mededeeling van zoo vele laffe onbeteekende rijmen niet. Men hoore een oogenblik:

> ***De* SCHUTTEBROEDER, *zingende de roos van zijn muts nemende en den halven cirkel langs gaande*.**
>
> Nu wil ik eens voorgaan dan,
> - Rozen aan mijn hoedeken -
> En zien of ik haar vinden kan!
> Rozen ....
>
> (*Hij biedt een der meisjens zijn roos aan, en leidt haar in het midden van den kring, waar hij onder een pas de balencer met haar zingt:*)
>
> Rozebloemen aan mijn hoed,
> Hadden wij geld - wij hadden goed!
> Rozen aan mijn hoedeken!
>
> **CHOOR DER DANSERS *en* DANSERESSEN, *den kring met een ronde-dans weder rondom hen sluitende*.**

Rozenbloemen aan mijn hoed
Hadden wij geld - wij hadden goed!
Rozen aan mijn hoedeken!

En zoo gaat het voort, want het kreupelrijm heeft nog acht strofen. Wij geven het Hofdijk volkomen toe, dat het invlechten van een dergelijken dans op zeer goede gronden verdedigd kan worden, maar duiden het hem euvel, dat hij geenerlei zin in het begeleidend lied heeft kunnen leggen. De vaerzen bij het overreiken van den eerebeker uitgesproken en de woorden bij den ronde-dans vormen bovendien een scherp kontrast; zij behooren gants verschillenden perioden toe en worden toch door dezelfde personen uitgesproken.

De dans wordt gestaakt, daar de trompet van verre schalt. Het kondigt de nadering van de Ridders van Sint Jan aan.

Het volk ijlt weg om hen te zien en Theda blijft met haar Willem alleen. Het onderhoud is liefelijke minnekout. Beiden geven hun geluk in de meest gloeiende woorden te kennen en bezigen daarvoor de meest weelderige vergelijkingen. Hofdijk voelde gewis bij het nederschrijven dezer samenspraak, dat hij het woord voerde in plaats van Willem Everocker en laat Theda dan ook vragen:

Zijt ge een vermomde Minstreel?

Maar reeds hare inleiding tot die vraag bewijst, dat zij geen recht had zich over de woordenpraal van haar Willem verwonderd te toonen. Die inleiding luidt:

Wat vindt gij toch steeds meerder glans aan 't licht,
Meer geuren aan de bloemen, meerder frischheid
Aan d'uchtenddauw, en meerder kleurengloed
In 't avondrood, dan andren om u heen?

Willem andwoordt, dat, zoo dit waar mocht zijn, hij het aan de liefde dank weet, want deze:

‘schept den *regenboog der taal*.’

Hij vaart in zijne verrukking nog verder; hij schildert zijn eenzame zwerftochten door Velsens bosch, waar hij ‘zich in zich-zelf gants weg’ of ‘van zich-zelf gants heen’ droomde,

Maar altijd *wentlen* zich die schoone *droomen*,
Die droomen *vol* van *geur* en *glans* en *gloed*,
Rondom een enkel rank en lieflijk *beeld;*
En altijd zijn twee oogen, diep en blaauw
En zielvol, 't *tweelingszonlicht* dat ze omstraalt.

Willem Everocker zegt dus: twee oogen zijn het tweelingszonlicht, dat de droomen, vol van geur, glans en gloed omstraalt, welke op hunne beurt zich om een rank en lieflijk beeld wentelen, en onder die overdrachtelijke woordentooi ligt deze eenvoudige gedachte begraven: Waar ik mij keere, ik denke aan u.

Na deze ontboezeming ontvangt Theda eerst het andwoord op haar reeds voor ettelijke oogenblikken gedane vraag: Gij hebt mij dan wel lief? in een wedervraag: Heb ik u lief, o Theda?

THEDA *diep getroffen hem de hand reikende*.
Willem!

WILLEM.
Theda!
M i j n Theda! zegen God u voor den *hemel*
Dien ge in mijn *boezem overstort*.

Willem Everocker en Theda Lantier hebben zich zelven in elkaâr gevonden. Grooter zielenharmonie dan bij deze middeleeuwsche Paul en Virginie werd zelden aangetroffen.

In plaats van in den toon der hulde te vervallen, dreigen wij in dien der satyre over te gaan. Toch bedoelen wij dit niet. De 19de eeuwer, die het door ons medegedeelde tafereel aanstaart, zal eer tot spot dan tot hulde geneigd zijn, en toch zal hij niet kunnen ontkennen, dat er bij al die onnatuurlijke woordenpraal natuurlijkheid in de gewaarwordingen bestaat. In zijne waereld wordt er een dergelijk paartjen misschien alleen op het kostschool gevonden; maar al zij dit ook zoo, het kostschool is wellicht de meest poëtische periode van het 19de eeuwsche leven. Willem en Theda zijn dan ook geen menschen uit zijn kring; hij noemt ze idealen, waarop hij medelijdend neêrziet, omdat ze voor hem tot de reeds doorleefde behooren. Willem en Theda zijn echter geen oogenblik *berger* en *bergère* uit het 18de

eeuwsche Arkadië, maar ze zijn figuren eener Idylle; - zij behooren bij het huisgezin van Adam en Eva, zoo als Gessner dit schetst.

Wij kunnen thands met eenige meerdere snelheid voortvaren. De Ridders van Sint Jan breken het onderhoud der beide gelieven af. Willem laat Theda een oogenblik alleen, waarvan een der Ridders, Marten Spayart van Eck, gebruik maakt, om Theda onbeschaamd te naderen. Hij tracht haar een kus te geven; zij stoot hem waardig terug; de taal, die zij voert, zoû eener keizerinne van het Heilige Romeinsche Rijk voegen, hier en daar zelfs een middeleeuwschen filosofeerenden monnik. Marten zegt schertsend:

> Nu dorst ik naar e e n kus van dezen mond,

waarop zij streng herneemt:

> Zoo lave u dan zijn w o o r d : i k m i n a c h t u.

Om de *pointe* hiervan te begrijpen, moet men zijn vernuft scherpen, zoo als de dichter het gewis deed, toen hij den volzin neêrschreef. Willem Everocker keert echter terug, en Heer Marten neemt de wijk naar het klooster. Willem herinnert Theda dat beiden nog hun intocht als Schutterkoning en koningin moeten doen, waarmede het eerste tafereel sluit.

Het tweede verplaatst ons in het orde-huis der Ridders van St. Jan. Heer Diedryc Suden, de maarschalk, zit met Heer Herbarn van Eyckelbergh de Cupere aan het schaakspel. Heer Emmond van Emmechove leest in een '*francynen kwartyn*.' Wij vergeven den dichter zijne onbekendheid met het schaakspel, zoo blijkbaar uit de woorden, welke hij de spelenden in den mond legt. Moeielijker kunnen wij het hem vergeven, dat het gesprek, hetwelk weldra algemeen wordt, zoo gekunsteld is, en toch zoo weinig *piquants* heeft. Heer Marten voegt zich peinzend bij de groep, en wordt weldra in het hart gelezen. Heer Herbarn noemt hem verliefd. Het getuigt voor Heer Herbarns devinatorische gave. Heer Marten wordt in verhoor genomen en bekent zijne liefde voor een poorters dochter. Men moet in de Middeleeuwen leven, om deze wijde klove tusschen den edelman en den poorter te zien gapen. Onze eeuw kent haar niet

als onoverkomelijk, en dat doet den indruk van Hofdijks gedicht afbreuk. Marten wordt aangespoord om met goud of zilver wederliefde te koopen, maar die raad blijkt overbodig, daar Marten dat reeds te vergeefs heeft beproefd. Daar komt een wapenknecht binnen, die hem iets van Everocker meldt. Die naam, luide door hem herhaald, wekt den Maarschalk uit zijn gepeinzen. Hij heeft dien meer gehoord. Een Everocker was eens zijn vriend en trad na het sterven zijner echtgenote in Egmonds klooster. Hij maakte uit dankbaarheid het klooster al zijn have en land en liet zijn beiden zonen het vruchtgebruik daarvan gedurende hun leven. Het mag verwondering baren, dat de Maarschalk, die het ordehuis te Beverwyc bewoont, nooit van Willem Everocker, die daar mede vertoeft, heeft gehoord, te meer daar die naam hem een ouden vriend herinnert. Na het vertrek van Heer Herbarn en Heer Emmond, die ‘spanceeren gaan in het groene woud,’ blijven de Maarschalk en Heer Marten alleen. De Maarschalk onderhoudt Marten ernstig over diens zondige liefde. Hij poogt hem daarvan te doen afzien en bezigt daartoe als drangreden het verhaal van zijn eigen leven. Ook hij had eens een dorpers kind bemind. In het belang zijns geslachts moest hij haar ontrouw worden en een ander huwen. Er viel in dat ‘donker huwelijk een lichtstraal;’ hem werd een kind geboren, een dochter. Het poorterskind, dat hij verlaten had, moest mede op bevel huwen; maar voordat zij naar het outer ging, doorstiet zij zich. Bij haar laatste zucht ontgleed haar den naam haars ontrouwen minnaars, die door haar bruîgom vernomen werd. Deze peinsde op wraak en wreekte zich ook goed, want hij voorzeker was de roover van het kind, dat weldra uit Heer Sudens slot vermist werd, en dat hij tot dusverre niet terugzag. Zijn vrouw stierf spoedig daarna van smart en hij toog toen naar Holland - hij woonde alzoo elders - waar hij te Haarlem in de Orde der St. Jansridders trad.

Des Maarschalks v e r h a a l is uitmuntend. Of de M a a r s c h a l k echter wijs doet zich aan een lichtzinnigen onderhoorige aldus bloot te geven, terwijl hij hetzelfde doel had kunnen bereiken, indien hij zijn eigen naam in die treurige geschiedenis verzwegen hadde, betwijfelen wij. Het getuigt echter voor de waarheid van zijn berouw.

Vooral het slot van zijn verhaal is aangrijpend:

Hier
Keert nooit de rust te rug, nooit! nimmer. Want -
Elk zondaar is een Sysiphus: hy wentelt
Den steen van zijne schuld steeds vruchtloos van zich,
Steeds vruchtloos en vergeefs; hy rolt te rug
Altoos te rug weêr.... op zijn eigen borst.

(*met vaderlijken ernst.*)
Ziedaar een lichtstraal op uw donkre toekomst.
Nog staat gij aan den ingang, en uw voet
Kan nog te rug; nog is het niet te laat:
Kies, *als in Eden* - tusschen goed en kwaad.

Dat beeld van Sysiphus, hoe juist ook, hoe ook voldoende aan al de eischen eener vergelijking, kunnen wij toch niet gepast beschouwen in den mond van den Maarschalk der St. Jansridders, in het midden der 14de eeuw.

Na de laatste woorden laat Heer Suden Marten alleen. Deze stamert:

o Theda, waarom worstelt in mijn hart
Uw *lieve beeltnis* tegen 't donker heir
Van spoken, door die woorden opgeroepen!

Die woorden doen onderstellen dat Marten voor Theda eene reiner gewaarwording voedt dan zinnelijke drift. En toch, diezelfde Marten heeft het niet beneden zich geacht het meisjen dat hij blijkt lief te hebben goud en zilver tot koopprijs aan te bieden. Zijn booze geest waakt echter. Heer Herbarn treedt hem op zij, en nu Marten hem op zijn vraag geen andwoord geeft, voegt hij hem toe:

Gy wijkt mij uit als de eekhoorn 't zonnelicht,
Maar 'k volg u op den voet. Al is 't geheim -
Ik ben zoo dicht als dassenvel voor 't vocht;
Maar - gretig op uw andwoord, als de bij
Op appelbloesem.

Heer Herbarn heeft even als Hofdijk de natuur en hare historie bestudeerd. Leest Heer Emmond van Emmechove in een ‘*francynen kwartyn*,’ gene schijnt zijn meeste bekenden onder de dieren te hebben. Hij hoort met wrevel Martens besluit, om van het poorterskind afstand te doen en brengt

hem daarvan terug, niet door zijne zinnelijkheid te prikkelen, en hem het schoon van het poorterskind te schilderen, maar door hem de schande voor te spiegelen, die Heer Marten als ridder beloopen zal, als het poorterskind hem ontgaat en haar minnaar huwt. Waar die schande kan schuilen, begrijpen we niet. Martens minnarije is slechts sedert ettelijke oogenblikken in het St. Jans-klooster bekend geworden. Voor de dorpers te Beverwyc is zij nog een geheim, en zal zij het wel altoos blijven, als Marten Theda ontwijkt. Toch voegt Herbarn hem toe:

't Is vreemd begrip van de eer eens Edelmans!
Vreemd - by mijn eed! en m i j n begrip te hoog.

en hij, de dierenkenner, besluit zijner waardig:

Dat heet ik *sprot* voor *robbespek* verkiezen!

MARTEN.
Uw beeldspraak klinkt wel grof; en toch - ik kies....

HERBARN.
Sprot, zoo ik zeg, 't is sprot en anders niet.

Marten eindigt met meer dan ooit naar Thedaas bezit te staan. Hij zal haar minnarij met Everocker verstoren door den Schepen Lantier bekend te gaan maken met hetgeen de Maarschalk straks van het testament des ouden Everockers verteld heeft. De dorpers zijn gewoonlijk geldzuchtig; aan een armen knecht zal de oude Schepen zijn dochter niet geven. Hij snelt driftig heen om aan zijn voornemen gevolg te geven. Heer Herbarn neuriet hem het volgend vaersjen na, waarvan het gehalte ons toeschijnt overeen te komen met het lied van den ronde-dans:

Sa, moeder! zet den pot te vier:
De reus is hier.
Keere weêrom, reusken! reusken!
Keer weêrom,
Reuzegom!

Het tweede tafereel sluit daar niet zeer bevallig meê.

Het derde voert ons naar het huis van den Schepen Lantier. Hij is in gesprek met schipper Huygh, die hem goederen aanbrengt. Het tooneeltjen is in de hoogste mate charakteristiek, maar tevens een volstrekt *hors d'oeuvre*. Het vertraagt noodeloos de handeling, welke tot nu toe niet van verwardheid en gerektheid is vrij te pleiten. Want in welke betrekking tot de eigenlijke daad van het stuk, staat de reis van Schipper Huighs schuit, staat de door hem aangeheven klacht over de schaarschte van het geld, waarbij, zeker als historische merkwaardigheid, wordt aangehaald, dat een ton bier met vrachtloon en bestellen op elf stuivers kwam, dat de boter en een 'zoodjen van de vischmarkt' beide drie duiten kostte; in welke betrekking tot die daad staat de wijdloopige opgave der uitgeleverde lading:

> Van kolder-, ruis- en handschoê-leer driehonderd
> En vijftig stuks - van elk. Drie kisten zeemleer
> En twintig pijp gewoon. Vijf pak bezaans-leer
> En honderd stuks en een pak bede-leer.

en het daaruit voortspruitend verschil, want Lantier zegt:

> Dat rooit niet: h o n d e r d stuks van 't bede-leer
> Maar z e s pak van 't bezaans....

Het geheele tooneel dient slechts om een tip van den sluier, welke het huiselijk leven der Middeleeuwen voor de massa verbergt, op te heffen, zonder dat het charakter van eenige hoofdpersoon van het drama daardoor wordt in het licht gesteld. Alleen gelaten, verklaart Lantier, dat hij zich pijnt en afslooft, niet voor zich zelven, maar voor zijn kind Theda, die hem eensklaps omarmt, na Willem Everocker, die met haar gekomen was, op den drempel te hebben achtergelaten.

Wij deelen den aanvang van dat wederzien mede.

> **THEDA** ***haar vader omarmend.***
> Mijn goede, lieve vader!
>
> **LANTIER** ***met blijden schrik.***
> Dierbaar kind!

Hoe 's dit - een t r a a n , in 't oog en op uw lokken
Een krans van b l o e m e n ?

THEDA.
Gaat dat dan niet saam?
(*schertsend*.)
't Is waar, - gij weet nog niets! 'k Ben Koningin!
D a t is mijn kroon - en d e z e zijn mijn paarlen.

Als we het wel begrijpen, bedoelt ze dat haar tranen de parelen zijn harer kroon. Hoe valsch vernuftig!

(*ernstig*.)
Maar neen - ze zijn iets beters nog dan paarlen;
(*met diep gevoel*.)
Zij zijn de dauw der reinste zielevreugd,
Die mij de wang besproeit.
(*vriendelijk glimlachend*.)
En dauw en bloemen!
Wie zou ze willen scheiden!

De Schepen schijnt van de beeldspraak niets verstaan te hebben; hij begrijpt niet dat Theda haar tranen paerelen en dauw heeft genoemd, want hij zegt:

Maar dan.... tranen!

THEDA.
Heb ik zoo koel een hart, dat ik geen traan
Zou storten, als een vader bidt tot God,
Om zegen voor zijn kind?

LANTIER ***haar aan zijn hart drukkend.***
Kind!... Engel!... Kind!

WILLEM ***in diepe ontroering de armen op de borst kruisende en naar boven ziende.***
Mijn God! verdien ik zulk een heerlijk wezen!

Wij hebben Theda nu tweemaal gezien. De eerste reize was haar oog v o c h t van vreugde; de tweede was dat oog g e v u l d m e t t r a n e n, die de dauw zijn der reinste hemelvreugd. Willem noemt haar een heerlijk wezen en Lantier haar een engel. We zouden den dichter haast bidden: och, toon ons een enkel vlekjen op dat sneeuwwit kleed om dit meisjen tot een mensch, tot een onzer gelijken te maken.

Theda leidt haar Willem bij haar vader in. Nu deze verneemt dat zij verliefd is, zinkt hij in een van schrik. Raadselachtig is die angst des vaders. De voorstelling daarvan is goed geslaagd; de pozitie is dramatiesch. Lantier kan Willems bede niet inwilligen en de reden waarom hij het niet vermag niet doen kennen. Er is strijd, er is beweging, er is leven. Hij vraagt Willem hem alleen te laten - Theda is reeds vroeger vertrokken - en in zijne eenzaamheid uit hij raadselachtige woorden, welke doen denken aan een door hem begane misdaad, waarvoor hij nu zijn straf erlangen zal. Theda komt hem storen om hem weder met de betuiging harer liefde.... - haast zouden we zeggen - lastig te vallen. Er is telkens zoo veel overdrijving in de uiting harer gewaarwordingen, dat zij vermoeit en het geduld op den folter spant. Lantier kan dan ook niet lang bij haar toeven; hij ijlt heen en laat haar het vertrek vrij. Zij overpeinst in een alleenspraak wat haar te doen staat. Zij heeft genoeg vernomen om te bevroeden, dat haar huwelijk haar vader ongelukkig zal maken. Naar het waarom vraagt zij niet. Zij onderwerpt zich; is zij geen engel?

Zij zal bij haar vader blijven en van Willem afstand doen, hoe veel haar dit ook kost. Heer Martens plotseling binnenkomen stoort haar alleenspraak. Zij treedt hem zoo edel tegen, dat ook hij met Lantiers en Willem Everockers lofzang instemt en opgetogen haar een engel noemt. Zegevierend verlaat zij het vertrek en gunt Heer Marten de gelegenheid van op zijne beurt een alleenspraak te houden. De zwakheid der theatrale samenstelling komt in dit tafereel het meest uit. In welk een stemming Theda hem verlaten heeft, blijkt uit den aanhef zijner monoloog:

> Is dat een sterflijke! Is dat heerlijk wezen
> Een kind der aarde als ik....
> Ja - ze is een kind
> Der aarde; want zij schreide - en in die tranen

Verdronk mijn zelfbeheersching bij de kracht
Om haar te ontwijken.

Dus ook tegenover Marten schreide zij weder!

De vreemdeling blijft een wijle alleen. Lantier komt eindelijk terug en ziet tot zijn verwondering een ridder van St. Jan in zijn vertrek. Theda schijnt haar vader dus niet gewaarschuwd te hebben; diens terugkomst is alzoo toevallig. Lantier toont zich niet zeer vereerd met het bezoek eens ridders. Zijn taal is echter raadselachtig en zoû onverklaarbaar zijn, als we niet vermoeden konden, dat de auteur behoefte had aan een gelegenheid om Lantier een geheim te doen verraden. De wijze waarop dit geschiedt is echter niet zeer natuurlijk. De ridder zegt:

Het kan
Den poorter toch geen oneer zijn wanneer
De voet des Edelmans zich afdrukt in
Het zand der steenen vloer, *al is 't met zorg*
Gestrooid.

LANTIER ***ietwat bitter*.**
Neen, Heer! voorwaar niet. - Maar het spoor
Des Edelmans in 't huis des poorters wordt
A l t o o s zoo licht niet wechgewischt; het drukt
Zich vaak zoo diep - dat zelfs geen jaren 't slijten.

Heer Marten verkrijgt op eens eene magnetische *clairvoyance;* want hij herneemt, ‘plotselijk opmerkzaam’:

Zoo spreekt alleen de man, wiens levensheil
Door d'ijzren voetzool eenmaal werd vertreden.
(*met bijzonderen nadruk*.)
Zoo spreekt alleen de man, wiens dierste schat,
Daarbij eens reddeloos verloren ging.

Heer Marten heeft de waarheid ontdekt. Lantier bekent alles en verneemt duizelend van schrik, dat Marten, die van zijn wonderlijk scherp vernuft gebruik maakt, in naam van

Heer Diedryc Suden diens kind van hem terugeischt. De toedracht der zaak is allerzonderlingst en doet de vinding des auteurs geen eer aan. De diefstal heeft voor jaren in een ander gewest plaats gehad. De beroofde vader en de roover hebben zich, o gelukkig toeval! op dezelfde plek gronds - te Beverwyc - met ter woon gevestigd. De beroofde vader schijnt echter vervolgens minder door het toeval begunstigd te zijn geworden dan Heer Marten, want hij schijnt nooit Theda te hebben aangetroffen noch Lantier. Bij den aanblik der eerste had hij zich wel een beeld uit het verleden herinnerd, en was hij alzoo op het spoor van het verlorene kunnen komen, bij het ontmoeten des anderen zoû hij wis even gelukkig als Marten zijn geweest, want Lantier blijkt zijn geheim niet goed te kunnen bewaren. Maar het ware te veel van Heer Diedryc Suden, den Maarschalk der St. Janridders gevergd, dat hij zijn blikken om zich heen zoû slaan. Hij wist immers zelfs niet - wij zagen het boven - dat er een Everocker in het dorp woonde.

Indien de onnatuurlijkheid van de ontdekking vergoed konde worden, dan zoû zij het zijn door het tooneel dat daarop volgt. De toestand is werkelijk dramatiesch. Lantier heeft zich zelven gestraft, want het kind, dat hij geroofd heeft om Heer Diedryc Suden op de zwakste plaats te wonden, dat hij als poorters kind wilde opvoeden en met een poorter wilde doen huwen, om dan den vader zijn onteerde dochter in de armelijke poorterswoning te toonen en den edelman alzoo in wat hij hoogst en dierbaarst acht te kwetsen, dat kind heeft hij werkelijk lief gekregen. Verklaarbaar wordt het nu, waarom Lantier terugdeinsde bij het huwelijksaanzoek van Willem Everocker, die slechts een poorterszoon is; verklaarbaar waarom hij terughuivert, nu het hem dierbare kind wordt opgeëischt. Heer Marten ziet zich nu de gelegenheid geopend om Theda de zijne te noemen, want zij is van edelen bloede. Hare betrekking met Willem Everocker moet nu afgebroken worden. Om Lantier ter zijner gunste te stemmen, belooft hij den Maarschalk alles te zullen verzwijgen. Verder geeft hij een middel aan de hand om Everocker te verwijderen. ‘Stel hem tot huwelijksvoorwaarde,’ zoo zegt hij tot den Schepen, ‘dat hij u het land, zijns vaders erfenis, tegen den hoogsten prijs verkoope.’ Lantier moet dien laaghartigen voorslag inwilligen; hij doet het met smart:

o God! ik heb in *boos cement* gebouwd,
En 'k trek in zonden op! En 'k kan niet anders.

Wat Lantier wil zeggen is voortreffelijk; wat hij echter zegt, is weêr in de hoogste mate overdrachtelijk en valsch vernuftig.

Het vierde tafereel biedt ons Theda. Zij zit aan het spinnewiel en zingt:

Als de avond *purpert om de abeelen*
En 't westewindjen sluimren gaat, enz.

Het is een lied zonder eenige uitdrukking. Zij zingt het dan ook maar alleen omdat Willem Everocker het altijd zingt. Zij wordt door dezen verrast. Er volgt nu een onderhoud, dat zeer dramatiesch, zeer aangrijpend had kunnen zijn, indien de auteur veel in minder woorden had weten te doen zeggen. Theda spreekt tegen Willem van scheiden, maar eer dat woord wordt uitgesproken, gaat er een geruime tijd met roepen, klachten en tevens *woordspelingen* voorbij. Willem is als verpletterd, maar Theda volhardt, daar zij dit haar plicht acht. Was haar vader niet teruggedeinsd bij het vernemen harer minnarije en is zij niet verplicht aan hem haar leven te wijden? Willem berust er in, wel wat spoedig en gemakkelijk voor de smart die hij in zijn woorden uitdrukt. Hij gewaagt er zelfs niet van dat er een misverstand kan bestaan, dat hij dat opheffen kan, dat hij in ieder geval Thedaas vader zal gaan raadplegen. Het is ons of hij er zelfs genot in vindt eens dichterlijk als vermomde meistreel te kunnen lijden en klagen, even als Theda zich hier en daar pozeert om engel te zijn. Wij deelen het slot van het onderhoud mede:

THEDA ***de hand op de borst leggende*.**
Onze min, hoe rein, hoe heilig ook,
Treedt als een spooksel voor mijn vader op -
En 'k heb gezien hoe dat hem martelt. Zal
Het kind den vader offren - of *zich zelf?*
Ik s t r i j d , maar 'k t w i j f e l niet, en a l s ik 't deed
Mijn vrede waar voor eeuwig heen, vermoord
Waar mijn gemoedsrust.

WILLEM, ***allengs het hoofd latende zinken.***
Uw gemoedsrust? d e u w e ?
Gij hebt gelijk: - wij moeten scheiden,

(*Hij staart haar met de volle uitdrukking zijner ziele aan.*)

'k *Drink ze* in, die trekken,
Waarin *'t geluk* voor mij op de aard *verscheen*,
Om me als een engel van den hemel toe
Te lachen - en dan weêr te vlieden.

THEDA, ***zich nog slechts moeilijk bedwingende.***
Willem!

WILLEM.
Rust nu nog eenmaal aan mijn borst... En laat
Uw mond slechts eenmaal nog den mijne *ontmoeten*,
Ten v u r i g s t e en ten s m a r t e l i j k s t e n kus,
Waarin de hel den hemel overweldigt.

Een stoute metafoor! De dichter toont hier in zijn spreuk, aan het hoofd van zijn stuk, waarheid te hebben gesproken, en meer aan de stemme zijns gevoels dan aan die zijns verstands gehoor te hebben gegeven.

(*Hij kust haar hartstochtelijk en treedt van haar terug.*)

Ik dank u, Theda! - Heerlijke verschijning
Op mijnen levensweg! Ik dank u. Vaar
Nu wel - vaarwel.... voor immer en altoos.

Naar ons inzien heeft de overdrijving, die het portret tot karikatuur kan verlagen, hier een werkelijk dramatischen toestand tot een sentimenteele dweeperij misvormd. Willem en Theda, pronkjuweelen van het menschelijk geslacht, gij behoort tot de 19de noch tot de 13de eeuw; gij behoort tot de ideale der Idylle!

Bij het laatste vaarwel treedt Lantier binnen. Hij staat Willem Thedaas hand op de ons bekende voorwaarde af;

Willem moet hem zijns vaders erfgoed verkoopen. Een wonderlijke eisch! En van de voldoening van dien hangt Lantiers toestemming af! Willem doorziet dan ook het plan des Schepens, die schijnbaar toestaat maar werkelijk weigert, daar hij niet in staat is aan de vordering te voldoen.

Toch zal hij het beproeven om Theda de zijne te kunnen noemen.

Al moet het zijn
In bondschap met de schuld,

roept hij uit terwijl hij heensnelt. Hij wordt weldra vervangen door den Maarschalk Heer Diederyc Suden. Heer Marten werd door dezen met een tijding naar de Kommanderij te Haarlem gezonden; hij viel van het paard - Hofdijk weet spoedig de overbodige personen op te ruimen - en bekende stervend aan den Maarschalk wat hij bij Lantier had vernomen. Heer Suden komt nu zijn kind terug vorderen. Lantier lijdt vreeselijk en vraagt Theda tusschen hen beiden te kiezen, tusschen den Edelman die haar het leven heeft gegeven, en tusschen den poorter die haar heeft opgevoed.

De toestand is schoon gedacht, is met uitnemend talent wedergegeven.

Hier klimt de handeling tot eene hoogte, als waartoe wij Hofdijks dramatiesch talent niet in staat hadden gerekend. Theda, aan den schadelijken invloed van Willem Everocker onttogen, toont zich hier geheel anders dan ze tot dus verre was; zij klaagt noch jammert en oefent daarom invloed uit op de personen die haar omringen; zij is de middelaresse tusschen die mannen, beiden met een misdaad bezwaard; zij brengt hen tot elkander!

DE MAARSCHALK, ***met vaderlijke verrukking en trotsch.***

Leef, heerlijk schepsel! kan een vader voor
Zijn dochter knielen - i k mocht dan voor u
De knieën buigen!

(*tot Lantier*)
Egge! zie - gij hebt
Mijn k i n d me ontroofd - dat heeft mijn schuld betaald.
Gij hebt, hoe ook onwillig dat mocht zijn,
Gij hebt me een E n g e l aan de borst gelegd -
Dat kan ik nooit vergelden: -

(*Hij blijft met de eene hand Theda omklemmen en strekt de andere naar Lantier uit*).

Egge Volkerts!
Gij poorter van de Wyc - 'k bied u mijn hand;
En 'k biede u met die hand de erkentelijkste
En trouwste vriendschap van den Maarschalk van
Sint Jan! -

LANTIER.

Gij hebt verwonnen! Zeegne u God;
Gij hebt mij ook mij-zelf terug gebracht.

Indien het stuk hier ware geëindigd, we zouden de feilen ruimschoots zien opgewogen door de schoonheden van eenige *détails*. Indien de dichter - wat hij behoort te doen, wil zijn werk aanspraak maken op den naam van kunstgewrocht - naar een doel hadde gestreefd, en de middelen even als dat doel, voor hij tot de uitwerking besloot, bepaald had, dan zoû hij hier hebben behooren te eindigen. Het is waar, zoo dit zijn voornemen ware geweest, dan zouden de beschouwde tafereelen eenigermate gewijzigd moeten zijn, dan had Willem Everocker wat meer op den achtergrond moeten treden, hetgeen we niet bejammerd zouden hebben, want we bezigen met eene geringe verandering, om hem te schetsen zoo als hij zich tot dus verre heeft vertoond, de woorden door Theda Heer Marten toegevoegd: Onmannelijke man!

De daad van het stuk is hier ten einde; de draden, die we in den aanvang zagen aanhechten, zijn thands afgesponnen; de zonde heeft haar vrucht gebaard en zich zelve gestraft; Theda staat als engel te midden harer waereld en brengt vrede en verzoening waar wroeging en verwijdering heerschte. Hofdijk wilde het anders en bewees daardoor het gebrekkige van zijn plan, of liever het geheel ontbreken van eenig doel bij zijn arbeid. Hij was verlegen met Willem Everocker en met zoo veel andere personen, die hij - ter kwader ure wellicht - het aanzijn gegeven had. Er moesten daarom nog twee tafereelen volgen, waarin ons de wonderlijkste gebeurtenissen worden medegedeeld.

Wij worden verplaatst naar den Abdij-tuin van Egmond, waar wij de kloosterbroeders zien z a a i e n , en onder die

bezigheid hooren moralizeeren op de wijze van Antonio uit Shakespeares Romeo en Julia.

Heer Herbarn, de booze geest van Heer Marten, treffen we, zeker als boetedoening, mede onder de zaaiers aan.

Het gehalte van het gesprek, dat weêr zeer afdwaalt en een even groot *hors d'oeuvre* is als dat van Lantier met Schipper Huigh, zullen wij in eene kleine aanhaling doen kennen:

BROEDER JAN.
Ja - vischgrom-mest maakt juist geen smakelijke erwten;
En slechts een koele April geeft krachtig groen.
Het eerste leerde Broeder Walcker mij,
Onze oude gaardenier, nu sints acht jaren
Reeds sluimrende op der Broedren Kerkhof; - 't laatste
Zag 'k zelf sints vijftig jaar in dezen hof.
De vroegre tien viel 'k ook niet zonder blaam:
Op kermis om den haan te zingen, - spek
En eieren op vastel-avond in
Te zamelen, met vanen en met stokken,
In vreemde waatren op den Zondag visschen -
Dat bolde jongen Janne Tepesar!
Het was een boze tijd; d a t ziet m'eerst later.

BROEDER HERBARN.
Och arm! - Zijn jonge honden negen dagen
Lang blind - de mensch is 't meer dan negen jaren;
Ik was 't wel v i j f m a a l negen, ruim geteld.

Wat er ook vooraf zij gegaan, hoe zeker een schrijver ook mocht zijn van den bijval, den eersten bedrijven zijns dramaas geschonken, bij deze voorstelling zoude hem de lauwer moeten ontsnappen en de verveling de plaatse van het genot innemen.

Hofdijk overtreedt een der eerste wetten van het drama, welke voorschrijft dat elk gesproken woord, elke daad in het eenmaal gekozen cadre moet passen en dienstbaar gemaakt worden aan de éene handeling of gedachte van het stuk.

Slechte één gedeelte der lange dialoog hangt met de handeling van dit drama saâm. Heer Jakob van Scure, firmerie-meester in de Benediktijner abdij, die middelerwijl nader is getreden, verhaalt hoe Willem Everocker bij zijn broeder Sijmen Everocker, boekbewaarder in de abdij,

was gekomen, en hem de vraag van Lantier had voorgelegd.

Die broeder, begaan met 's broeders leed, stal den schenkingsbrief die, zoo als Heer Jakob zeer goed wist, ‘sints het jaar van dertienhonderd zeventien, bezegeld ter libry berust, doze L. en n°. 94.’ Verder meldt hij betreffende Willem:

> De *arme* (?) knaap
> Die, naar het schijnt, hier opgehouden werd
> In 't gastenhuis, alsof 't geen tijd nog was,
> Om rustig met d'ontvreemden brief te vlieden,
> Vermoedt nog van zijns broeders noodlot niets.

De kloosterklok slaat twaalf; te gelijk begint het klokjen der None te luiden, welke de zaaiende, pratende kloosterbroeders naar de kapel roept. Zij gaan, en we zijn het vijfde tafereel, dat in geen verband tot de vier vorigen staat, en in zich zelven hol en ledig is, ten einde.

In het laatste tafereel ontmoeten wij den Abt van Egmond. Met de grootste naauwkeurigheid heeft Hofdijk diens vertrek geteekend. Alles om, aan en bij zijn Hoogwaarde is Middeleeuwsch. Tot de lektuur toe waarmeê hij bezig is - een herhaling van wat in het tweede tafereel in het St. Jansklooster wordt voorgesteld - alles wijst op de Middeleeuwen heen. Aan den vorm is voldaan; zoo slechts het wezen niet ontbreke - de mensch in het kleed!

Er wordt gelezen over Carolus Magnus en verder gesproken over het sterven van den kapellaan der Grafelijkheid en over de vervulling der opengevallen plaats. Er wordt voorgesteld wat een Abt van Egmond al voor bezigheid is opgelegd, want een monnik die hem twee ongezegelde perkamenten overreikt, zegt:

> 't Dubbel
> Eensluidend afschrift der verdraging van 't jaar twaalf:
> Voor Prior Harbard van de Predicaren,
> En Prior Armijn van de Vrouwen broeders.
> 't Is gecollationeerd!
>
> **DE ABT.**
> Fraai schrift!
>
> (*een der brieven vluchtig doorlezende, soms naauwlettend.*)

Ik, Wouter
Van Egmond, doe aan allen
't Verschil, ontstaan met Barthout, Abt van Egmond,

Is goed gevonden allereerst, dat onder
Den boom van 't steenen huis drie rechtsgedingen
Gehouden moeten vorden....

Met dergelijke nietigheden wordt de gebrekkige handeling aangevuld. De reeds laauwe aandacht moet geheel verflaauwen bij zulke doelloze afwijkingen. Ontrolt ons de dichter zijn waereld, hij toone ons niet zijn liefhebberij om data of curiosa uit een kroniek af te schrijven, maar de daad waarin zijn kunstgedachte leeft.

Eindelijk wordt Willem bij den Abt geroepen. Deze verraadt reeds in de eerste oogenblikken van zijn gesprek met den jongeling, door de beelden die hij kiest, dat hij door Hofdijk uit het duister verleden werd opgeroepen.

De Abt onderhoudt hem over het gepleegd schelmstuk. Willem bekent zich daaraan schuldig. Hij bidt voor zijn broeder die er van beticht wordt en onschuldig is. De broeder hoort het gantsche onderhoud van achter een gordijn aan. De Abt neemt slechts een proeve met Willem, den werkelijk schuldige: ze schijnt gunstig voor dezen te zijn, want zijn Hoogeerwaarde roept uit:

Geloofd zij God! - hij is g e s t r u i k e l d slechts,
Hij 's niet g e v a l l e n .

Een fraaie rechtspleging! Omdat hij zijn schuld bekende die reeds openbaar was of worden moest, zijn schuld, waar een ander en wel zijn broeder van beticht werd, is hij slechts gestruikeld!

Willem Everocker wordt echter streng voor zijne laagheid gestraft. Door een diefstal dacht hij Theda de zijne te zullen kunnen noemen; en al ware de daad gelukt, dan nog had ze hem niets gebaat.

Er is een nieuwe klove tusschen Theda en hem gegraven. De Abt meldt hem de standverwisseling der laatste; zij is edelvrouwe en hij slechts dorper. Maar.... o machtige beschermengel van Willem en Theda, die zich ten doel stelt hinderpalen bij menigte te doen verrijzen, alleen

om het genoegen te kunnen hebben ze weder uit den weg te ruimen, Willem Everocker is óok een edelman! Zijn broeder Heer Symen verklaart het, en Heer Dideryc Suden die het reeds lang heeft geweten, bevestigt het, dat beiden zonen zijn van Holmgang Swen uit Zweden. Heer Swen was uit zijn vaderland verdreven en zelfs in Holland voor zijne vijanden niet veilig, waarom hij allen die hem kenden bezworen had het geheim te bewaren. Slechts daar, waar 't het geluk van zijn geslacht gold, mocht het geopenbaard worden.

De genegen lezer zoû als nu denken dat de beproevingen voor Willem Everocker geëindigd waren, maar hij bedriegt zich. De auteur laat hem nog een vuurproef doorstaan; het is zijn streven om allen te toonen dat Willem een engel waardig was, daar hij zelf bijkans een engel mag heeten.

Heer Maarschalk Suden, die mede naar de abdij is gekomen, treedt te voorschijn, verzeld van Lantier en Theda, ‘die gesluierd is, en op haar gewaad de kleuren van haar huis draagt.’ De Maarschalk spreekt hem dadelijk bij zijn nieuwen titel aan: Jonker Willem, zegt hij, Helena zal uw bruid zijn.

De verleiding is groot, maar Willem blijft standvastig, want niemant dan Theda zal zijn bruid worden. Nu de Maarschalk dit hoort, trekt hij den sluier weg, en Helena ... is Theda.

Allen zijn gelukkig. Men hoore hoe Willem en Theda het worden:

WILLEM.
Mijn Theda! m i j n e .

THEDA.
Uw trouwe en eenge bruid,
Voor de eeuwigheid: onze z i e l e n hebben
Elkander lief - en zielen scheiden n i m m e r !

Zij is een e n g e l . Aan een m e n s c h zoû men zulk een wartaal euvel kunnen duiden.

Lantier is gelukkig met de vriendschap des Maarschalks, die hem toegezegd wordt, en de Maarschalk is misschien nog wel het gelukkigst van allen, omdat hij uit een brief van 't Kapittel ontwaart, dat hij Kommandeur der Orde van Sint Jan is geworden.

Hofdijks drama ligt ontleed voor ons. Indien wij bij ons zelven naar den totaalindruk speuren, dan bemerken wij dat die ten eenenmale ontbreekt, hoewel wij niet kunnen ontkennen door eenige *détails* verrukt te zijn geweest. Ziedaar het oordeel over zijn drama reeds uitgesproken! Er is geen g e h e e l , er zijn slechts d e e l e n met min of meer takt aan elkander gevoegd, maar nimmer met zóo veel beleid, of de breuken blijven zichtbaar.

De dichter heeft zich niet afgevraagd: wat is mijn doel?

Wij gewagen zelfs niet van den eisch om eene hoofdgedachte in de stoffe neêr te leggen, welke deze doordringt en zich met haar v e r e e n z e l v i g t , eene hoofdgedachte, die de bewerking der stoffe bepaalt en de dramatische daad niet alleen leven, maar ook bestemming geeft. Hoewel wij gelooven dat dit van den 19de eeuwschen dramatist gevorderd mag worden en het wélslagen, niet alleen tegenover de geletterden, maar ook tegenover de massa, daarvan afhankelijk is, zijn wij evenwel niet eenzijdig genoeg om het oog moedwillig te sluiten voor de schoonheden welke langs andere wegen kunnen worden aangeboden. Hofdijk zal zich wellicht vergenoegd hebben met een greep te doen in het menschelijk leven, en daarvoor stond het hem vrij de historische stof naar willekeur te kiezen. Heeft hij dit echter gewild, dan had hij toch een afgerond geheel moeten geven, dan had hij zijne menschen zich moeten laten ontwikkelen in eene daad, welke de kiemen tot verwikkeling en ontwikkeling in zich zelve bezat. En wij zien bij hem eene daad welke willekeurig verlengd of verkort kan worden, want zoo als wij boven deden opmerken, is het stuk mèt het 4de tafereel eigenlijk geëindigd.

Kunnen wij het gedicht niet anders heeten dan een aaneenschakeling van dikwerf schoone deelen, even zoo zien wij in geen der handelende personen een sterk geteekende eenheid, maar veeleer in elk een aggregaat van gewaarwordingen. Hartstochten te schilderen verstaat Hofdijk in de hoogste mate, maar de uitingen van dezen hartstocht als noodzakelijke momenten in het leven van den door hem geschapen persoon te doen aanmerken, naast den hartstocht aan andere aandoeningen van verstand of hart een plaats in te ruimen, aandoeningen die op hare beurt weder dien hartstocht verklaren, dit vermocht hij niet. Niettegenstaande den rijkdom van handeling ligt er dan ook een waas van

eentonigheid over zijne schepping heengespreid. Er is ook slechts één gewaarwording die al de personen bezielt. Het is de liefde. Allen leden of lijden daardoor en wie als niet geheel rein in het drama zijn voorgesteld, werden of worden het door de liefde. Willem en Heer Marten, Diedryc Suden en Lantier, hun geheele leven neemt éene gewaarwording in. De beide laatsten bovendien zijn in denzelfden toestand geplaatst door denzelfden hartstocht, en zoo het Hofdijk gelukt ware werkelijk charakters te scheppen, hij had zijn talent het schoonst bij de schildering van deze personen kunnen toonen. Er had verschil in hun smart, er had verschil in hun rouw en berouw moeten zijn.

De meeste zorg schijnt Hofdijk echter aan Theda besteed te hebben. Wij vergeten een oogenblik het Idyllische waas dat over haar heengespreid ligt, de overgevoeligheid welke zich in elk woord bijna uitspreekt. Een weinig minder volkomenheid had haar evenwel belangrijker doen worden, want de dramatische dichter vergete het niet, dat Engelen, Heiligen en Martelaars de handeling even veel bezwaren als zuigende of schreeuwende kinderen. Theda is een engel, is der volmaaktheid nabij en daarom gevoelt lezer of toeschouwer dat de overwinningen door haar behaald weinig strijds - en strijd is de springveêr die alles in beweging brengt - moeten kosten.

Het is of Hofdijk zijne kwetsbare of liever zwakste plaats heeft gevoeld, en door den rijkdom der gebeurtenissen heeft willen vergoeden wat er aan de ontwikkeling van het zieleleven zijner personen ontbrak. Maar die gebeurtenissen herinneren ons telkens het melodrama waar zij meest plaats vinden, met verkrachting der natuurlijkheid en waarheid. Zonder vermetel te zijn durven wij beweren, dat de voorgestelde gebeurtenissen in de werkelijkheid niet alzoo hadden k u n n e n geschieden. Die ontdekking door Heer Marten van het jaren lang door Lantier verborgen gehouden geheim, het hoofdmoment van het stuk, is niet te verdedigen. Men bespeurt daarbij de gewelddadige inwerking des dichters, die een geheim ontdekt wil zien, ten einde de handeling een noodzakelijken keer te doen nemen.

Doch genoeg reeds berisjpt en opgeteld, ten bewijze dat het Hofdijk niet gelukt is een greep te doen in het menschelijk leven, en dat zijn drama, krachteloos, kleurloos als g e h e e l , eene handeling bevat welke niet verre boven

een sprookjen staat. Wat zijne richting kenmerkt, wat hem eigenlijk zijne plaats ten onzent in de Geschiedenis van het Drama aanwijst, moge eerst later na de beschouwing van zijn tweede proeve door ons kunnen in het licht gesteld worden, hier mogen we hem echter reeds geluk wenschen - en we doen het gaarne - dat hij een toestand heeft weten te geven als die van Lantier tegenover Heer Diedryc Suden, een toestand, die reeds nu een schoon dramatisch moment oplevert, maar die slechts een meer geoefend talent, misschien een krachtiger werking van het verstand had vereischt, om, alsdan natuurlijk voorbereid en uitgewerkt, zijn drama als kunstwerk een lang leven te waarborgen.

Wij openen zijn ‘Bloem der waereld,’ en bevinden ons weder in de Middeleeuwen.

Weder prijkt er een spreuk aan het hoofd van zijn drama, en ditmaal verklaart zij eenigermate den titel van het stuk en alzoo ook de algemeene bedoeling des auteurs, *‘Le chef d'oeuvre de la nature est le coeur d'une femme.’* Verder na de opdracht aan Mr. J. aan Lennep volgt weder een spreuk of liever aanhaling, welke het doel des dichters aanwijst.

Denn vor mir in himmelsche Milde,
Da schwebte mein Ideal;
Zu malen diess Himmelsgebilde
War meine Farbe zu fahl.

Und doch! was dem Herzen entfliesset
Muss wieder zum Herzen gehn:
Mein Lied! wer dich liebend begrüsset
Wird fühlend dich verstehn!

De tweede strofe had Hofdijk niet moeten aanhalen, daar ze op zijn dramatiesch gedicht niet m a g of k a n toegepast worden. Wij vermelden het alleen omdat ook weder hier, even als bij de spreuk voor Theda geplaatst, blijkt, dat Hofdijk bij de waardeering van het Drama als kunstgenre aan de subjektiviteit te veel ruimte gunt.

Het geldt hier een epizode uit de kruistochten. Blijkens de opgave van de plaats der handeling, volgen wij de vrome beêvaartgangers op den voet, want we zullen gedurende de jaren 1250, 51 en 52 in de vier eerste tafereelen in Egypte, in het vijfde te Akko en in de beide laatsten op Texel zijn.

Het eerste tafereel voert ons naar het kanaal Asjmoen, aan de zijde van den Nijl, bij de voorwacht van het kamp der Kruisvaarders, in het midden van kolfkaerels en voetknechten, die op zeer Middeleeuwsche wijze twist krijgen. Een kolfkaerel schimpt en een voetknecht vraagt daarop:

> Wien geldt
> Dat boevenwoord?
>
> **DE KOLFKAEREL** ***zich met fierheid den helm opzettend.***
> Een boevenwoord was nooit
> Het luistren waard - maar dat uw oor 't *verslindt*,
> En 't aan uw hersnen *te verduwen geeft*,
> Dat maakt het *ezels klokspijs*.

Wij beginnen een soort van eerbied te koesteren voor zulk een kolfkaerel, die zich zoo schilderachtig uitdrukt en zoo beeldrijk schimpt.

De ridders Astorg d'Agrain en Diedryc van Haerlem treden nader, en maken een einde aan den twist. Het oogenblik dat de eerste verwijlt, wordt door Hofdijk zeer goed gebruikt om Agrains charakter in het licht te stellen:

> Een bloot verstand beheerscht zijn eigen lot,
> En wringt zich op, ook uit de diepste kuil.

Die woorden doen ons een blik slaan in dat hart en ontvangen nog meer beteekenis, als eenige oogenblikken later een speerknecht, tot den bewusten kolfkaerel sprekende, van Astorg Agrain getuigt:

> Een bastaart van den ouden Koningstam
> Die eens de kroon droeg van Jeruzalem;
> Een smalle wesp die onder bijen zwermt,
> Om in den korf te raken - of ge 't vat.
> Hij voert het zwaard staâg achter andrer schild,
> Maar is altoos de voorste bij de buit.

De speerknecht kent hem, omdat hij een ‘man’ is van Mijnheer van Aeckersloot. Agrain noemt hij ‘den *jakhals* van dien *leeuw*.’ Wij hebben weldra gelegenheid om Agrain en Aeckersloot en daarbij nog Ridder Hugo van Rietwyc

van nabij te leeren kennen. Het drietal treedt naar buiten om vriendschappelijk te kouten. Ridder Hugo geraakt weldra in vuur. Indien Theda hier rondwandelde en hem hoorde, zoû. zij hem, even als weleer haar Willem, voor een vermomden minstreel houden. Agrain is de egoïst, die al wat niet materieel nuttig is volgens de gewone opvatting verwerpt. Hij spreekt alzoo ook het doodvonnis uit over de poëzy.

AGRAIN.
Gebloemte en starren.... Och!
Waartoe dit nut?

HUGO.
'k Beklaag wie 't vragen moet!
(*met warmte*)
't Gestarnte maakt den donkren hemel licht,
En leidt den zeeman op zijn paadloos ruim,
En *predikt aller ziele een eeuwigheid* (*?*)

Aeckersloot, de man van het gezonde verstand, zegt te recht:

Gij zijt een dweeper, Rietwyc!

AGRAIN.
Maar uw bloemen?

HUGO.
Zijn zij door gantsch het leven niet gevlochten,
Met geuren, kleuren, kracht en heelingssap?
Erken: ze groeien aan uw borst; ze cieren
Uw disch; ze lenigen uw koorts; ze zalven
Uw wonden, en ze laven nog in 't uur
Des bangsten strijds.

We begrijpen Heer Hugo niet. Zulk eene verdediging van de bloemen voegde naar ons inzien meer Agrain met zijn nuttigheidstheorie.

(*Agrain haalt de schouders op, wendt zich ter zijde en zet zich peinzend op het Kapiteel*).

AECKERSLOOT.
Gij strijdt met vuur, maar dit
Verraadt een hartstocht voor uw gunsteling,

En elke hartstocht is een *slavernij* (*?*)
De breede borst des sterken mans onwaard.
De hartstocht is een reuzenspin, zich loerend
In 't midden van heur webbe samentrekkend;
Wee - zoo uw vleugelen (?) heur draden naderen!
Trek u terug in tijds, eer 't kleevrig gif
U rukt en klemt - *want ieder worstling is*
Verlamming slechts en meerder krachtverlies.

Het beeld is in zelf valsch, de konsequentie is het dan ook even zeer. Het is niet waar, en het minst nog in den mond van dien spreker, dat de strijd tegen den hartstocht slechts meerder krachtverlies is.

HUGO.
Pas op uw *fiere* borst, mijn Aeckersloot!
Ik weet haar prikkelbaar.

Tot dus verre is de dialoog zeer gepast, daar ze ons de hoofdfiguren voortreffelijk charakterizeert. Hofdijk maakt echter van de omstandigheden misbruik en laat het gesprek slepen.

Na veel ‘gekals’ zouden onze vaderen zeggen, volgt de bekentenis van Hugo, dat hij verliefd is op een Saraceensche.

‘In een donker woud van zware en rijk getakte sijkomoren, droeg weldra het zuiderkoeltjen, *huiverend en siddrend als ware het zelf bevreesd*,’ hem en zijn Riddertrein ‘den klank van wapenklettering toe.’ Een Saraceensche bende hieuw op een andere van de sekte der Abassiden in. Hugo zag vrouwen bij de aangevallenen, was toen zijn riddereed gedachtig en sprong ter hulp. Hij ontzette een man en een vrouw - het was een vader en dochter. Gene was een laaghartige, want hij bood Hugo het meisjen als slavinne aan tot zijn losprijs. Dat meisjen echter stond als een koninginne voor hem, en toen haar sluier werd weggeslagen, wierp Hugo een blik op haar gelaat, ‘waarvan de *erinring de trekken voor zijn geest altoos verfrischt*.’ Wat hij verder van hare zielegrootheid meldt, doet Aeckersloot, de trotsche, die zich boven den hartstocht verheven waant, ontroeren. Hij zegt, en zijne ontroering moge de duisterheid zijner rede verklaarbaar maken:

Zulk een blik
Moet lichten van nog andre stralen, dan
Die vrouwelijke zwakheid scheemren doet,
Of zelfs dier zwakheid driften uit doen schittren.
Ik wensch een maagd van zoo veel edelheid,
Die hoog gevoelt, met ridderlijk gemoed,
Wars van eene eeuwige onderworpenheid,
En toch in heur *tweeslachtig* (*?*) voortbestaan,
De vrouw niet oplost, wel te aanschouwen.

HUGO.
Hoe!
Gij wendt het roer zoo ras ter andre koers
En haalt er zelfs het wensch-zeil bij in top?

Hugo liet de 'hemelsche' met haar vader in vrede trekken. Aeckersloot noemt dit een dwaasheid. 'Het had uw glorie kunnen zijn, die vrouw tot slavin!' zoo roept hij uit. Aeckersloot - we hadden het niet van hem verwacht - wordt kleingeestig. Agrain blijft alleen achter en spreekt in een alleenspraak zijn streven en zijn voornemen uit. Hij is afhankelijk van Aeckersloot, maar hij zal zich vrij weten te maken. Hij zegt als in gedachte tegen genen:

Door uwen hoogmoed zult
Ge eens struikelen en w e d e r door den hoogmoed
Zult gij uw feil met angst verbergen voor
Een waereld die gij minacht.

Als we nu weten dat alles letterlijk zoo gebeurt, dan mogen we ons verwonderen over de scherpzinnigheid, ja over de profetische gave van dien sterveling. Vervolgens uit hij zijn verwachtingen voor zich zelven.

En heeft hij zijn doel bereikt, Ha, dan zal hij
Zijn edel, bloed en vorstlijke afkomst waard,
Geen helm meer gelden in den slaap eens vreemden;
Maar fier zijn eigen banderol verheffen.

Te midden zijner eerzuchtige droomen klinkt de krijgsklaroen. Hij heeft nog even den tijd om uit te roepen:

Te rug nog schoone droomen
Wanneer zal eens het uur gekomen zijn,
Wanneer ge als op *kolommen*, van graniet

(Het geldt hier de droomen!)
Uw zetel bouwen zult, en u mijn hand

(Het geldt altoos nog Agrains droomen).
Zal tasten, in fluweel en goud gehuld,
Tot werklijkheid belichaamd...?

Het duizelt ons. Agrain snelt ten strijde; dat hij beter het zwaard moge regeeren dan hij het zijne gedachten blijkt te kunnen doen!

Wij komen ‘in het vrouwenvertrek in het paleis van den Atabeg Fahh' Oddin Ossmann, Emier der Mameloeken te Mansoerah,’ en ontmoeten daar Zehra te midden harer slavinnen. Daar stuift een Negerslaaf in en meldt haar den overval der kruisbarbaren. Weldra verschijnen deze dan ook met Agrain aan hun hoofd. Zij drijven eenige Mameloeken voor zich uit, en daaronder Djezzar Eddyn, Zehraas broeder. Agrain raakt een oogenblik met dezen handgemeen, en stoot hem weldra neder; Zehra werpt zich naast haar broeder op de kniën en bezwijmt weldra van schrik. Agrain die de gevallenen gaat plunderen, rukt Zehra den sluier af. Hare schoonheid verrukt hem; hij blijft haar als in bewondering verloren aanstaren. Daar schieten Hugo en Aeckersloot toe. De eerste herkent in Zehra die heerlijke verschijning van vroeger. Helaas! volgens de wetten des oorlogs is zij thands de buit van Agrain.

Hij zoekt dezen te bewegen haar vrij te geven; het is vergeefs. Tot overmaat van ramp komt een schildknecht Hugo in het gevecht roepen. De Saracenen zijn tot staan gekomen, en dreigen de plunderende ordelooze Christenbenden te verslaan. Aeckersloot maakt zich gereed en gebiedt Agrain hem te volgen. Deze is stout genoeg - we hadden geen recht dit te verwachten - om te weigeren. Hij blijft bij zijn buit, en indien hij blijft, waagt Hugo zich niet te verwijderen. Deze bidt Aeckersloot in zijne plaats hier te blijven waken. Aeckersloot kan die bede niet inwilligen. Zehra ontwaakt daarop uit hare bezwijming en smeekt Hugo, dien ze dadelijk herkent, om hulp tegen Agrain, dien haar voorgevoel haar ‘als een monster’ doet beschouwen. Bij hare smeekbede wordt zij nog schooner in Agrains oog, wordt zij der vereering waardig naar de schatting van Aeckersloot. Deze treedt thands eerst als middelaar op; hij is niet

groot van ziel, zoo als wij in den aanvang dachten. Nu hij den buit zelf gaat begeeren, waagt hij dien te betwisten. Hij zegt:

> Astorg! ik verg uw schade niet, maar 'k eisch
> Terstond een vergelijk.

Hugo biedt hem daarop zijn have en erfgrond die op Texel lag. De koop wordt gesloten, en Aeckersloot tot wien Hugo dezelfde bede van straks richt, blijft thands achter om Zehra te bewaken.

De figuur van Aeckersloot doet wat zij in den aanvang voorspelde. Het ontkiemen van den hartstocht in dien schijnbaar sterken kouden boezem is schoon geschetst, maar vóor het ontwaken van den hartstocht toont hij zich reeds gants anders dan wij mochten verwachten. De dialoog die thands gehouden wordt, voedt Aeckerloots hartstocht nog meer. Zehra toont zich, volgens Hofdijk, in hare onnavolgbare grootheid, eene grootheid die zoo zeer het ideaal nabij komt dat Aeckersloot zich daarvan gemaakt heeft, dat zijne bewondering geene grenzen meer kent.

Zij wil zich zelve met den dolk haars broeders het leven benemen. Hij weêrhoudt haar, zeggende:

> Ik heb me uw borg gesteld voor eere en leven;
> Wat andwoord ik van uwen dood - van z u l k
> Een dood?
> (*Na een oogenblik zwijgends.*)
> *Gij zijt geen vrouw als andren*. Ik
> Zou u niet waardig handlen, zoo mijn hand
> Uw arm nog langer kluistren kon.
>
> **ZEHRA** ***opstaande met edelheid.***
> 'k Zal niet lafhartig
> Mij 't leed des levens van de schoudren schudden
> En laden 't d'uwen op. Mij zal geen *graf*
> Ontfangen, dat *een kloof zou splijten tusschen*
> Twee vriendenharten, zeldsaam groot en edel.

Indien wij het gebeurde nagaan, dan moeten we - het zij onzer botheid schuld - belijden de grootheid van Zehra nog niet te hebben zien uitblinken, en geen reden weten te geven waarom Aeckersloot, de trotsche geest, zich

overwonnen verklaart. Zij bezwijmt als elke andere vrouw op het lijk haars broeders; zij smeekt om hulp, als elke andere in haar toestand gedaan zoû hebben, van hem dien zij van allen nog het best kent, van Hugo.

Uit vreeze voor erger wil zij zich den dood geven nu zij haars broeders vapens vindt, hetgeen zij een oogenblik later zelve een ‘lafhartigheid’ heet. Er moet meer zijn omgegaan dan Hofdijk heeft medegedeeld, want Zehra, die geruimen tijd bezwijmd heeft nedergelegen, en vroeger Hugo maar eens en Aeckersloot nimmer heeft ontmoet, spreekt toch van die beiden, als van: twee vriendenharten, zeldzaam groot en edel.

Een wapenknecht komt Aeckersloot aanzeggen dat het heir terugtrekt. De ridder neemt daarop Zehra mede. Agrain, die aan het hoofd van een krijgsbende het tooneel als terugtrekkende overgaat, komt even naar den voorgrond om het den toeschouweren toe te fluisteren dat hij Aeckersloots hartstocht bemerkt heeft, en dat hij daarmeê zijn voordeel hoopt te doen.

Zehra zien wij terug in den tuin van een huis te Damiate. Wij vernemen ter loops dat haar moeder Christin was, en de zaden der kruisleer in het hart haars kinds heeft gestrooid. Zij onderzoekt verder dat hart, en verkrijgt tot uitkomst dat zij Hugo bemint. Zelfs het beeld haars broeders vliedt heen als dat van Hugo verrijst. Wij moeten onderstellen dat er na hare gevangenneming een geruime tijd verloopen is, en zij middelerwijl gelegenheid heeft gehad om Hugo te leeren kennen. De beelden waarin zij hare gewaarwordingen kleedt, zijn helaas! weêr onzuiver gebeiteld; het gezond verstand worstelt weder tegen het valsch vernuft, of liever tegen de weelderigheid van Hofdijks verbeelding. Men oordeele:

> Kost de naam van Djeggar u
> Dan minder b i t t r e tranen, sints *de vorm*
> Van Hugo u *de naam* geworden is,
> Waarin tot hiertoe scheemrende idealen
> Zich thands een *lichaam* kiezen, en met nieuwen
> En heldren glans in 't leven treden?

Hugo treedt door de veranda in den tuin. Wat de inhoud van het gesprek is, kunt ge raden. Hugo bekent zijne liefde en Zehra is onmachtig om de hare te verbergen.

HUGO.
Gij hebt mij lief!
(*Zehra buigt het hoofd, toeft een oogenblik en grijpt dan zwijgend zijne hand*).

HUGO, *haar aan zijn borst drukkend.*
Mijn Zehra! mijn geluk! O, spreek het uit -
Gij hebt mij lief?

ZEHRA, *met diepste innigheid.*
Voor eeuwig.

HUGO.
Ja mijn God!
De liefde i s 't weten der onsterflijkheid!

Hugo en Zehra gelijken Willem en Theda volkomen. Willem sprak als een ‘vermomde minstreel’, Theda als een ‘engel’, Hugo is verwant aan de Minstreels, Zehra is een ‘heerlijk groot wezen.’ Bij Willem schept de liefde ‘den regenboog der taal’, bij Hugo is ‘de liefde het weten der onsterflijkheid.’

Maar het scheidingsuur slaat. Hugo moet een korten krijgstocht ondernemen; slechts drie dagen zal zijn afzijn duren. Zehra staart den vertrekkenden geliefde na en gaat dan met opgeheven blik heen, zoodat zij Aeckersloot niet bemerkt, die haar voorbij gaat, haar plaats in den tuin inneemt, en ook in een alleenspraak zich het hart komt ontladen. De theatrale samenstelling herinnert ons het derde tafereel van Theda in Lantiers woning.

Agrain komt daarop bij hem. Als een echte Yago - men kan in de beide gedichten van Hofdijk de inwerking van Shakespeares Romeo en Julia en Othello niet miskennen - hitst hij hem aan, en werpt hij een vonk in de opgehoopte brandstof.

Hij wringt Aeckersloot de bekentenis van de lippen, dat hij ‘de Saraceensche bemint.’ Agrain is hier krachtig geschetst. De redenen die hij aanvoert zijn klemmend; de verleidende stemme is kwelend, is meeslepend. Toch zoû zij niet gehoord worden, indien de hartstocht in Aeckersloots boezem haar niet bijstond. Aeckersloot wil reeds wat Agrain wil. Hij zal niet meer voor een misdaad terugdeinzen, om zijn tochten voldoening te verschaffen.

Het geweldigste middel is het krachtigste, en krachtig te

zijn dat is Aeckersloots ideaal. Hij besluit naar Zehra te gaan en haar zijne liefde te bekennen.

Agrain uit op zijn beurt in een alleenspraak zijn gevoelen over eenige beginselen der zedeleer. Hij beleest zijn geweten dat hem aanklaagt, terwijl hij het zich zelven ontkent. Daar stormt Aeckersloot in de hevigste drift weder naar binnen. Hij heeft met Zehra gesproken en is teruggewezen. Die geleden smaad prikkelt, overprikkelt dat trotsche hart. Agrain geeft hem één middel tot bereiking van het beoogde doel op:

> Stel haar twee uitersten - maar onverwrikt;
> Laat haar de keuze - s t e r v e n of b e m i n n e n .

Wij zijn tot het zwakste gedeelte van het geheele gedicht genaderd. Wat het opgegeven middel baten kan, kunnen wij niet vatten. Bovendien kan de Aeckersloot van vroeger niet zoo geheel verstorven zijn, om een vrouw uit angst voor den dood in zijn armen te doen drijven, of, indien ze den dood kiest, hetgeen hij weet dat zij, ‘het heerlijke buitengewone wezen’ doen zal, haar te doen sterven om haar een medeminnaar te ontrooven. Othello, die Hofdijk voorzeker heeft geraadpleegd bij het ontwerpen van ‘de Bloem der waereld’, viel wel diep, maar er is eene noodzakelijkheid in zijn val. De omstandigheden zijn zoodanig, dat hij, met zijn charakter, doen moet wat hij doet. Zoo is het niet met Aeckersloot. De trotsche edele ziel, zoo als hij in den aanvang blijkt te zijn, en zoo als Hofdijk hem gewis heeft bedoeld, doet geen enkele poging om zich aan den drang van den hartstocht, welks macht hij kent - men denke aan het door hem gebruikte beeld van het spinneweb - te onttrekken, toen die hartstocht pas ontkiemde. Veeleer zien wij hem daaraan lijdzaam zich overgeven. Dat hij in dergelijke omstandigheden buigt voor Agrain, die zijn meerdere in verstand of liever sluwheid schijnt te zijn, is echter natuurlijk. De figuur van Agrain is dan ook met veel vaster hand geteekend. Agrain ontwikkelt zijn charakter in de handeling, Aeckersloot wijzigt het en verandert.

Agrain maakt den beker gereed en Zehra treedt binnen. Aeckersloot herhaalt zijn eisch om wederliefde, terwijl hij haar meldt dat *‘de arm des doods Hugo met het Saraceensche kromzwaard heeft wechgemaaid.’* Zij weigert. Daarop vaart hij voort:

Ziet gij dien beker daar?
De dood slaapt op zijn bodem - E e n e teuge
Is reeds een teuge der vernietiging!...
Zoo kies; - aanvaard dees hand... of - van dees hand
Dien beker!...

Aeckersloot wordt afschuwelijk. Hij is geen ‘gevallen morgenster’, op wiens aangezicht het hemelsche, hoewel verbleekt, nog schemert, het is een misvormde gedaante, die in de duisternis geboren en opgewassen is.

Is Aeckersloot niet wat hij was, wat hij zijn moest, ook van Zehra mag dit gelden. Zij die, om haar eer te redden, bij hare gevangenneming zich doorstooten wilde, bidt thands als een gewoon menschenkind, en geheel anders als het een buitengewoon wezen voegt, voor haar leven; terwijl zij, nu haar Hugo gestorven is, nog minder dan op het hierboven vermelde tijdstip zich aan het leven, dat haar oneere en rampspoed brengt, gehecht moest gevoelen.

Zehra tegenover Aeckersloot is overigens, in de drangredenen die zij bezigt, geheel Theda tegenover Heer Marten (10^{e} tooneel, 3^{e} tafereel). Zehraas bede is roerend, en Aeckersloot weifelt een oogenblik, maar Agrain fluistert hem toe:

Triomf! blijf sterk - gij ziet haar *hooge moed*
Slaat aan 't bezwijken reeds; gij zult verwinnen,
En zij zal de u w e worden.

Op die woorden volhardt Aeckersloot, maar het zoû niet meer dan natuurlijk zijn, dat hij, bemerkende dat zij niet de zijne Avil worden, dat zij den beker drinken zal, -weder ware begonnen te twijfelen en geëindigd ware met af te houden. De auteur gevoelde dit en laat daarom Aeckersloot een soort van ontroering krijgen, die hem belet te zien dat Agrain haar den beker reikt. Niet voor dat zij dien geheel of ten deele gedronken heeft, ontwaakt hij daaruit. Hij bewijst op dat oogenblik dat, zoo hem die ontroering, die met een plotselinge verlamming zijner gedachten gelijk te stellen is, niet overvallen ware, hij niet tot het uiterste gekomen zoû zijn; want nu hij zijne bezinning terug krijgt, ontrukt hij haar den beker en werpt hij dien weg. Het is echter, ongelukkig voor Zehra, maar gelukkig voor de zeven tafereelen van Hofdijks gedicht, te laat!

Zehra bezwijmt of zieltoogt weldra, na Aeckersloot een ‘arm werktuig der boze macht’ genoemd te hebben.

Dat Zehra dit zegt, en te recht zegt, bewijst dat Agrain gijn spel niet fijn heeft gespeeld, bewijst dat Aeckersloot, die er niets van gemerkt heeft, niet zeer helder ziende is. Ons wacht echter een meesterlijke greep, dien wij ons haasten te huldigen. Aeckersloot staat naast zijn slachtoffer, en wat treft hem in de eerste oogenblikken het meest? De door hem begane misdaad? In geenen deele. Het zijn de laatste woorden door de stervende Zehra gestamerd, die zij als verontschuldiging heeft bedoeld, maar die door hem als verwijt worden opgevat. ‘Was ik een werktuig!’ roept Aeckersloot, die thands plotseling als den vroegeren Aeckersloot ontwaakt.

> Neen! zóo laag
> Viel 'k nooit, dat mij eens andren geest beheerschte!

Dat is schoon; dit eene tooneel redt Hofdijk als dramatiesch dichter!

Waarom verstoort hij echter zoo plotseling den ontvangen indruk? ‘Ik graaf mijn misdaad in mijn eigen borst een graf!’ roept Aeckersloot, en hij herhaalt het telkens, alsof hij voelt dat hij het niet kan doen, dat hij afhankelijk is geworden van een ander. Het is schoon, en wat laat de dichter Agrain zeggen, terwijl Aeckersloot zich met een rilling van Zehraas lijk afwendt? Het volgende en dit nog wel in een ‘ter zijde:’

> Voor u werkt dat gezicht vernietiging -
> Mij is 't als voor den moeden vluchtling, die
> Van 't woest gebergte eensklaps het heerlijk vlak
> Der blaauwe en purpre en groene zee aanschouwt,
> Die naar het land van zijn verlangen golft,
> Terwijl heur vochtige adem haar alreeds
> Verkwikking tegen waait.

Het is bijna *style Pompadour*, en dit in zulk een oogenblik! Op een oogenblik van de hoogste waarheid volgt er een van de grofste logen. Het is een scherp kontrast!

Daar treedt Hugo in, die den Saracenen is ontsnapt. Hij leest schrik en ontzetting op het aangezicht der aanwezigen. Hij verneemt weldra de hem getroffen ramp: Zehra is, zoo

als Agrain hem mededeelt, plotseling ongesteld geworden, en weldra verneemt men den angstkreet der ter hulp gesnelde vrouwen, die haar dood verkondigen.

Even als in Theda, daalt de handeling eensklaps en gaat bijna onder, niet in het onnatuurlijke, maar in het avontuurlijke. Zehra heeft vergift gedronken, dat slechts als slaapdrank werkt. Agrain, die met Aeckersloot naar Texel overvaart, doet haar onder geleide van een Jood, dien hij daartoe heeft omgekocht, en een heldin, die de Jood gehuwd heeft, medegaan.

Wij landen weldra op Texel aan, en bezoeken de hal in de Priory van den Tempel. De Jood is plotseling verdwenen. Zoo als wij later hooren van Agrain, die zijn eigen schranderheid begint te aanbidden en telkens in alleenspraken zijn eigen lof verkondigt, is hij door hem vermoord. Zehra is door het vergift krankzinnig geworden en besteed in het naburig Agnietenklooster. Van Aeckersloot is Prior van het Convent der Tempeliers en Astorg Agrain eenvoudig broeder. Een bode van den Aechtenkerker-tempel komt op zekeren dag naar de priory op Texel, ontmoet Agrain, die hem en den toeschouwer met-een op de hoogte der zake stelt, en deelt hem mede, dat hij in last heeft Heer Aeckersloot te vragen, of hij ook Prior aldaar wil worden. Agrain wil nu oogsten wat hij gezaaid heeft. Hij wil Prior worden van het Texelsche Konvent, als Aeckersloot vertrekt. Ziedaar dan het doel zijner eerzucht, die zoo herhaaldelijk met de gloeiendste verwen werd afgemaald; om welke te bevredigen misdaad op misdaad gehoopt werd, de eerzucht, die zich in den aanvang ten doel stelde, ‘het opgekleurd blazoen met een vorstelijken straalkrans te doen omvonkelen,’ en zich oplost in een Prioraat op Texel!

En bovendien..... er is reeds geruime tijd verloopen, sedert Agrain in overmoed verzekerde, dat Aeckersloot hem behoorde, en evenwel bekent hij, dat hij ‘tot hiertoe den *moed* miste om het ijzeren net den *sterken boschleeuw* over het hoofd te werpen!’ Dus waren al de woorden door Agrain gesproken slechts holle deklamatiën! Wij mogen het niet aannemen, want de daden door hem geschied, stonden tot die woorden in de volkomenste evenredigheid! Wij moeten eer onderstellen, dat Agrain, even als Aeckersloot vroeger toonde, oogenblikken van verstandelijke machteloosheid heeft. De zijne is echter van de ergste soort,

want een beker wijns moet hem de kracht geven het verzoek aan Aeckersloot te gaan wagen.

Vooraf moet hij een gast te woord staan; het is Hugo, die van hartseer verteerd, een riddermonnikspij van den vroegeren vriend verzoeken komt. Agrain acht nu zijn spel gewonnen; hij heeft een breidel te meer voor Aeckersloot.

Zijn gesprek met dezen, waarbij hij voor zijn verlangen stoutmoedig uitkomt en zich geenszins toont als iemant, die ‘het ijzeren net niet om den nek van den boschleeuw’ waagde te werpen, is schoon, is naar onze schatting het best geschreven van het gantsche gedicht. Noode weêrhouden we ons, om niet alle perken te overschrijden, van de mededeeling. Het zij voldoende te vermelden, dat Aeckersloot zijn verzoek weigert en hem met verachting wegstoot. Alleen gelaten, werpt deze echter zijn masker van trotsch- en koelheid af. Hij is niet meer de trotsche Aeckersloot, die zich boven den hartstocht verheven waande; niet meer de man, die krankzinnig is van liefde; hij is de boetende maar, fijn begrepen! de boetende slechts in de eenzaamheid, en alzoo, daar zijn hoogmoed nog niet gebroken is, een huichelaar tegenover de waereld. En juist in dit oogenblik, waarin hij zich zijn moord en zijn ontrouw jegens den vriend herinnert, treedt deze binnen. Diens aanblik voedt zijn rouw; zijn wanhoop spant hem op den folter. Hij stort in vertwijfeling de zaal uit. Hugo, die daarvan ontstelt, wordt door Agrain gerust gesteld. Het ligt in de plannen van dezen, dat Hugo het naastbij gelegen klooster bezoeken zal. Om hem derwaards te doen gaan, wordt Hugo door Agrain ziek verklaard en hem als geneesmiddel aangeprezen het Agnietenklooster binnen te treden, waar een schoone hof is. Hugo neemt het vreemde voorstel gretig genoeg aan en ontvangt van Agrain een mantel met het kruis der Tempelieren, daar hij zonder dien den hof niet binnen kan komen. Agrain juicht weder in een alleenspraak en bedreigt zijn vijanden of degenen die hem tegenstaan, minstens voor de tiende reize, met zijn wraak.

Wij hebben sedert geruimen tijd niets van Zehra vernomen. Wij bezoeken haar thands in het klooster van Sint Agniet op Texel, in welks hof zij - tweede Ophelia; Shakspears Hamlet zweefde Hofdijk daarbij voor oogen - krankzinnig ronddwaalt.

Hugo door Agrain naar dezen hof gezonden, ontmoet en

herkent haar. Zehraas krankzinnigheid ontvangt nu een nieuwe wending en wordt er niet natuurlijker door. Men bemerkt reeds, dat de auteur de noodige toebereidselen maakt, om de zonnestralen in de duisternis te doen afdalen; om Zehra uit haar waanzin te doen ontwaken. Werkelijk gebeurt dit ook. Hofdijk volgt Scribe in zijn slechtste stukken na en laat de rede plotseling terugkeeren. De liefde heeft haar het verstand doen verliezen; de liefde geeft het haar terug. Geen melodrama zou het gekunstelder en onnatuurlijker kunnen voorstellen!

Maar het is niet genoeg, dat Hugo met Zehra gelukkig zal zijn. Er moet ook strenge wraak worden verschaft; de schuld moet gestraft, de onschuld beloond worden. Daar treedt Aeckersloot den hof binnen. Hij heeft dien nog niet bezocht, ofschoon hij in de nabijheid woonde, en hem als Prior der Tempelieren daar het eerst de toegang zoû zijn ontsloten. Indien hij daar vroeger gekomen ware, dan hadde hij de krankzinnige Zehra ook ontdekt. Het is bijkans dezelfde toestand als Heer Diedryc Suden tegenover Willem Everocker en in zich-zelf even onnatuurlijk.

Wat voert Aeckersloot echter thands derwaards? Hij vernam dat Hugo naar het klooster is gegaan. Daar hij de misdaad, die hem drukt, wil belijden, is hij hem gevolgd. Hugo heeft uit de woorden, door Zehra in hare zonderlinge krankzinnigheid gestamerd, de waarheid zeer goed kunnen opmaken, en treedt hem nu in woede tegen. Aeckersloot, die in het eerst niet strijden wil, maar daartoe wordt gedrongen, trekt ten laatste zijn zwaard. Zehra treedt tusschen hen beide in:

> Mijn Hugo! neen - terug! Laat God het oordeel:
> Hij gaf mij kracht - ik heb dien man vergeven.

Hugo wil niet hooren; eindelijk zegt Zehra, en de dichter schrijft daarbij voor dat het ‘met verheven ernst’ gezegd worde: ‘Christen!’ en door dat woord plotseling getroffen, laat hij beschaamd het zwaard zinken. Dat woord in Zehraas mond klinkt vreemd. Wel weten wij, en het is ons ter loops verteld, dat zij een Christin tot moeder had en dat deze haar in het Christendom heeft opgevoed, maar nergens blijkt het ons, dat zij in het Christendom haar reinsten troost vindt, dat zij daaraan de deugden, welke haar worden toegedicht, heeft dank te weten. Zoo zij werkelijk het Chris-

tendom zoo hoog stelde, dan had zij daarvan in menige daad kunnen doen blijken; zij, die aan de zijde der ongeloovigen zich bevond en in de kruisvaarders haar bondgenoten, had moeten toejuichen, wat zij geen oogenblik doet. Wat heeft zij ook van het Christendom gezien? Bracht het niet den moord, den laaghartigen sluipmoord? Doch genoeg; het woord: Christen, uit Zehraas mond, heeft een onverwachte uitwerking. Hugo reikt Aeckersloot zelfs de hand, die deze aangrijpt. De groep ware niet voltooid, zoo Agrain wegbleef. Hij verschijnt dan ook op het oogenblik der verzoening en roept met woedenden spijt uit: ‘Vergeefs.... geen wraak zelfs!’

AECKERSLOOT, ***zich op die stem omwendende.***
Wech, monster! wech van 't aanzicht dezer Heilge!
Mij zal de pij aan 't oog der aarde onttrekken;
Maar gij zult leven, en....

Aeckersloot is niet dezelfde meer van vroeger. Zoo trotsch en krachtig als hij vroeger was, zoo nederig en laf is hij nu. Na het plegen der misdaad, heeft hij de schuld op zich zelven geladen, en dat was in overeenstemming met zijn inborst; hij wilde geen kind zijn dat aan den leiband eens anderen liep. En nu.... wentelt hij de schuld op den schouder eens anderen. Waarom is Agrain een monster, als hij zelf de misdaad gewild heeft? Waarom is hij een monster, juist in de tegenwoordigheid van hen, die hem, Aeckersloot, beschuldigen? Geschiedt het niet om zich vrij te pleiten?

Maar Agrain maakt het niet beter. Hij noemt Aeckersloot ‘verrader van zijn toekomst;’ hij doet het, die in zoo menige alleenspraak zijn almacht over dien man bezongen heeft. ‘Verrader van zijn toekomst!’ Van welke? Van eene, die Agrain zich zelven gedroomd heeft. Dat Aeckersloot die te leur stelt of vernietigt, wordt hem als verwijt toegerekend! Is de figuur niet ongelijk in zich zelve en de redeneering niet krachteloos en valsch?

Maar het is of Hofdijk het spoor geheel bijster is geworden, en de oplossing der handeling aan het toeval heeft overgelaten. Men hoore: ‘Agrain trekt zijn dolk en wil op Aeckersloot toestooten. Deze wil hem keeren met zijn zwaard. Agrain *stort er zich blind van woede in*. Aeckersloot trekt het *met ontzetting*, maar te laat, terug.’ Het tooneel zal moeielijk

naar eisch voor te stellen zijn. Het is voor den auteur lichter te vermelden dat een of ander persoon ‘blind van woede’ moet zijn, dan voor den tooneelkunstenaar om zulk een toestand begrijpelijk te maken. Toch hangt hier alles van af, want de auteur wil dat Agrain, de meest verstandelijk ontwikkelde van al zijn figuren, door een t o e v a l sterft.

Zijn dood is slechts een klein incident, dat spoedig door Hugo en Aeckersloot vergeten wordt. Zehra zegt alleen:

> Bidt voor zijn ziele - God heeft hem gericht!

en daarop roept Hugo in vervoering uit:

> Ja God - die mij weêr de Engel bracht aan 't harte,
> Die met heur rein, aanbidlijk rein gemoed,
> Te recht heur naam van B l o e m d e r W a e r e l d draagt!

Aeckersloot vervolgt, met eerbiedige hulde op Zehra starende, en dan het oog ten hemel heffende:

> Het rijkste, 't schoonste, 't edelste uwer schepping,
> Te midden van den jammer, zonde en rouw -
> Voorwaar! dat is het harte van een vrouw!

Aeckersloot waagt dit te zeggen met een blik op Zehra! Hij heeft de vrouw niet slechts tot dienaresse zijner zinnelijkheid vernederd, maar hij heeft haar vertrapt, met den ijzeren ridderhandschoe, waarmeê hij haar aangreep, vermorzeld. De schuld is hem uit genade vergeven geworden. Aan hare voeten, Aeckersloot, indien gij werkelijk fijn gevoelt! Aan hare voeten! G i j moet kleiner worden, hoe grooter zij wordt.

Bij eene vergelijking van het tweede met het eerste drama van Hofdijk valt er geen vooruitgang te loochenen. Bij eenig gunstig verschil erkennen wij echter ook eene groote gelijkheid. De handeling in de ‘Bloem der waereld’ zal bij eene aanschouwelijke voorstelling meer aangrijpends, meer belangrijkheid bezitten dan die van Theda, daar gene de hoofdfeiten in het tegenwoordige, deze daarentegen ze in het verleden gebeuren laat.

Aeckersloot z i e n wij vallen: dat Diedryk Suden of Lantier het deden, h o o r e n wij slechts uit beider verhaal.

De dialoog in de ‘Bloem der waereld’ is mede levendiger

en schildert beter de charakters. De feiten zijn beter gemotiveerd en vloeien meer noodzakelijk voort uit de handeling der personen, indien wij het gebeurde met Zehra na het drinken van den giftbeker uitzonderen. Dat feit blijft ons toch duister. Is het slechts een toeval dat Zehra, die door toedoen van Aeckersloot den beker niet ledigt, uit den doodslaap ontwaakt, of heeft Agrain dit bedoeld en in plaats van een giftdrank slechts een slaapdrank toebereid? Maar wat is het doel van Agrain om haar mede te voeren? Wenschte hij een levende getuige te hebben tegen zijn patroon, om dien naar zijn wil te dwingen? Maar die getuige beteekent niets, ten zij Hugo in zijne nabijheid blijve, zoo dat hij dien kon wapenen tegen Aeckersloot, indien deze onwillig ware zijne eischen in te willigen. Maar Zehra is krankzinnig geworden, en al ware Hugo hem nu ook nabij, zoo die krankzinnigheid zij wat ze bij alle andere menschen is, dan kan Zehra hem van geen nut meer zijn ter bereiking zijner oogmerken. Toch liet hij haar in het Agnietenklooster door een Heidin bewaken en door de zusters oppassen. De auteur is wel zoo goed de schranderheid en de voorzienigheid van Agrain te redden door middel van de omstandigheden die zich later opdoen; deze evenwel vloeien niet uit de vroegere, welke bij het overvoeren van Zehra bestonden, voort, en kunnen daarom het toen verrichte niet verklaren.

Ook in ‘de Bloem der Waereld’ leeft geene gedachte die de verschillende deelen tot eenheid brengt. De dichter zal toch niet willen beweeren, dat de spreuk aan het hoofd van zijn gedicht en de uitroep aan het slot, hoewel beiden hetzelfde behelzende, de handeling doordringt en beteekenis geeft. Veeleer zien wij in zijn tweede gedicht een weêrgalm van het eerste. Het is weder de liefde, welke de springveêr is der handeling, en wat bedenkelijker is, de liefde bijkans in dezelfde vormen als in zijn eersteling. Theda en Willem gelijken Zehra en Hugo, zoo als wij vroeger reeds aanstipten. Beide paren zijn even nevelig, even smachtend, even overgevoelig. Zelfs geven wij nog de voorkeur aan Theda, die een oogenblik van zedelijken strijd kent, die nog handelt. Zehra echter is een niets-beteekenend wezen, dat heerlijk van schoonheid moge wezen, dat gloeiende verwen moge bezigen om hare liefde te schetsen, maar dat niets uitvoert en toch - de auteur geeft blijk dat hij die figuur liefheeft - den eernaam van Bloem der

Waereld draagt. Er schuilt een opwinding in alles wat die Zehra betreft, welke een glimlach uitlokt.

Aeckersloot en Agrain zijn de best geteekende figuren van het gantsche drama. Deze en deze alleen doen ‘de Bloem der Waereld’ boven ‘Theda’ staan. Beider gewaarwordingen, zoo als zij die in de handeling uiten, vallen onder het bereik der waarneming, omdat haar roerselen kunnen worden nagespeurd.

Wij prijzen het in Hofdijk, dat hij er niet naar gestreefd heeft de aloude wet te gehoorzamen en de charakters goed vol te houden. In onze Nederlandsche kritiek hooren wij dit zoo menigwerf bij de beschouwing van den roman als een uitnemende qualiteit van den auteur roemen, terwijl dit het grootste verwijt is, dat men tot den romanschrijver of dramadichter richten kan. De charakters moeten niet worden v o l g e h o u d e n , zij moeten zich in de handeling o n t w i k k e l e n , maar ontwikkelen naar hun eigen beginsel, naar hun eigen natuur. Hofdijk heeft den ouden weg niet bewandeld, maar heeft zich toch wel wat onbedacht op den nieuwen gewaagd. Aeckersloot en Agrain ontwikkelen zich in zijn drama niet, maar veranderen. De trotsche Aeckersloot verloochent zich zelven tot onherkenbaarwordens toe, om later weêr te worden wat hij vroeger was, en ten slotte in een onbewaakt oogenblik zijn geheele inborst prijs te geven. Agrain toont hetzelfde gebrek in nog helderder licht. Wij deden het reeds vroeger opmerken en mogen alzoo met de eenvoudige aanduiding volstaan. De man met een scherpen geest, met een kombinatiegave in zulke mate als hij toont te bezitten, de man die zijn meerdere en vooral zijn gevallen meerdere zedelijk en redelijk beheerscht, die den moed tot vermetelheid drijft waar het de nadering tot zijn doel betreft, hij kan geen lafaard zijn, die op het oogenblik, dat hij het loon kan grijpen, de hand niet durft uitsteken. Bovendien is het ons nog duister, waarom hij Aeckersloot aan zich wil onderwerpen, begrijpen wij het doel niet dat hij beoogt, hetwelk toch wel belangrijk moet zijn, daar hij voor de vreeselijkste misdaden niet terugdeinst.

Bij de uiteenzetting der handeling weezen wij reeds op de onevenredigheid tusschen middel en doel. Hofdijk zoû dit wellicht kunnen vergoêlijken, door te wijzen op de lafheid van Agrain, die hem belet de rijkste vruchten ter rechter tijde te gaderen, en alzoo noodzaakt ten slotte te

nemen wat onder zijn bereik valt. Wij zouden echter gerechtigd zijn op onze beurt te vragen, wat Agrain geoogst zoude kunnen hebben, indien zijne ziele minder lafheid hadde gekend? De oude Piccolomini wist waarom hij Wallenstein liet vallen, - hij dient een meester die beloonen kan; maar Agrain heeft niets te wachten van Aeckersloot, die in den gantschen loop der handeling zijn gelijke, wat stand en rang betreft, blijkt te zijn. Zijn verhouding tegenover genen aan het slot van het drama is mede niet zeer verklaarbaar. Aeckersloot heeft, nu zijn hartstocht door een misdaad is bekoeld, Agrain doorzien; hij veracht hem en toch duldt hij hem nevens zich. Hofdijk zal aanvoeren dat hij daartoe gedwongen is, daar Agrain hem na het plegen der misdaad beheerscht. Maar wij hebben immers gezien dat Agrain den moed mist om van zijn verkregen meerderheid partij te trekken? Aeckersloot treedt hem dan ook op het oogenblik, dat Agrain om het Prioraat vraagt, niet als mindere tegen, maar bejegent hem eerst koud-voornaam, dan met de diepste minachting.

Wij zouden, den gang der handeling alzoo volgende, nog menige opmerking te vermelden, nog menige vraag tot den dichter te richten hebben. Wij zien echter van den verdrietelijken en misschien ook onvruchtbaren arbeid af, om veeleer Hofdijks drama saâm te vatten, en het te beschouwen in verband met de algemeene kunsttheorie.

Reeds de door hem gekozen vaersmaat - *blank verses* - kondigt aan dat hij de oude richting verlaten heeft. Hij heeft te recht gevoeld, dat de kadans van den oud-Hollandschen Alexandrijn de verhevenheid of de statigheid wel niet, maar toch zeker de waarheid en natuurlijkheid - die beide levensbeginselen van het moderne drama - buitensloot, en heeft in plaats daarvan een vaersvorm gekozen, die bevalligheid aan kracht, die warmte aan deftigheid en zich, des gevorderd, aan den prozatoon huwen kan.

Hofdijk beweegt zich gemakkelijk in dien nieuwen vorm. Slechts toont hij nog te dikwerf zijn gehechtheid - immers niet zijn behoefte? - aan het rijm, dat vaak zijn geklikklak onbehagelijk doet hooren en soms waarlijk krachtige perioden verzwakt.

Hofdijks drama heeft zich van alle scholastische regelen en breidelen ontslagen. Het bekreunt zich weinig, en te recht, om het voorschrift ter verdeeling der handeling in vijf bedrijven, of van de aloude drie eenheden van han-

deling, tijd en plaats. Ook de eerste der drie wordt in Hofdijks arbeid niet gevonden. Indien zijn drama een grondgedachte had, zoû deze in de plaats treden van de eenheid van handeling, ja zelfs, hoe menigvuldig deze ook ware, eene werkelijke eenheid kunnen scheppen. Nu die grondgedachte ontbreekt, dreigt de eenheid van het klassieke drama telkens in het menigvuldige van het romantische onder te gaan, hetgeen niet ten voordeele van het laatste gedijt.

Dat Hofdijks drama zich echter aan het moderne aansluit, wordt vooral bewezen in de levendigheid der handeling. Zij de theatrale samenstelling bij hem ook nog hier en daar gebrekkig - men denke aan het overtollig gebruik van monologen - in de daad van het stuk, in de handeling doen de personen zich kennen. In het eerste tafereel wordt geen feit langer voorgesteld, waarover in de volgende wordt geredekaveld, maar verschillende feiten doen zich voor, gesproten uit één feit, dat zich veelzijdig ontwikkelt. Hofdijks drama gehoorzaamt wel het minst aan Bilderdijks voorschrift, dat men bij de keuze der voor te stellen personen niet veel lager dan een Prins van den bloede of een Profeet dalen mag. Hofdijk poogt veeleer menschen voor te stellen, poogt zijn drama een afschaduwing te doen zijn van de werkelijkheid, maar ... die menschen zijn middeleeuwers, die werkelijkheid is de tijdruimte tusschen de 11de en 15de eeuw. Het zoû geene grieve tegen hem zijn, daar de werkelijke mensch in alle perioden dezelfde blijft, dat hij met zijne verbeelding alleen in de Middeleeuwen verwijlt, indien hij in zijne kennis van het heden een waarborg had tegen alle overdrijving in de reproduktie van het verleden. Wij meenen uit zijn vroegeren arbeid en ook weder uit dezen te mogen afleiden dat dit niet alzoo is. Hij moge het zich zelven niet willen bekennen, maar al zijne scheppingen getuigen dat hij, vreemdeling in onze eeuw, onbekend met de ideën die in onze maatschappij gisten en wroelen, die der Middeleeuwen in zich op heeft genomen, en dit niet alleen uit bloot genoegen, niet alleen uit een artistiesch oogpunt, maar werkelijk ook omdat er verwantschap bestaat tusschen den geest dier eeuwen en den zijnen.

Hij voelt beter met het hart dan hij grijpt en saâmvat met het verstand. De geest van waarneming moge hem niet geheel ontbreken, die der analyze zeker. Hij heeft lang en goed te midden der natuur geleefd, en heeft opgevangen

en verwerkt wat die hem kon leeren. Maar hoe nader hij aan deze bleef staan, des te verder bleef hij van de gedachtenwaereld der menschenkinderen verwijderd, en, gedwongen om de laatste binnen te treden, kwam hij, reeds geheel gevormd, met voor lang ontvangen en niet uit te wisschen indrukken, de hem onbekend gebleven sfeeren nabij. Wie in de natuur leeft en daar zijne vorming ontvangt, behoudt het rein naïeve, dat in de wrijving der menschenwaereld dikwerf te loor gaat, behoudt het - laat het mij vergund zijn het alzoo te noemen - *Urbild* van de menschheid, maar hij derft de vruchten, door de waarneming en de analyze in de menschenwaereld gegaderd, hij derft de hoogere ontwikkeling van het intellekt, de verfijning van het gevoel. De indrukken van de natuur kunnen niet anders dan onbepaald zijn als al het redeloze, die der menschenwaereld zijn bepaald als al het redelijke. De aanblik van de natuur wekt gewaarwordingen, hooge, reine gewaarwordingen op, die der menschenwaereld gedachten.

Wat in het leven van den individu wordt opgemerkt, vinden wij ook in het leven der volken terug; en daarom durven wij de stelling wagen, dat het leven der Middeleeuwen in den opgegeven zin een leven is in de natuur.

Het drama der Middeleeuwen vergelijken wij dan ook, wat het wezen betreft, met dat van het Romantisme, en dat van het laatste is met het drama van Hofdijk één. Er is geen streven om eene gedachte aan de kunstschepping ten grond te leggen, eene gedachte, die deze doordringt en stevigt en vereenigt, als de beenderen het lichaam, want de abstraktie des verstands zoû bij den echten Romantieker de inspiratie aan band leggen; er is een vruchteloos streven om charakters te scheppen, een streven dat bij het werkelijk talent geen rijker vrucht draagt dan om in een gelukkig oogenblik eenige charaktertrekken te schetsen, zoo als bij Hofdijk plaats heeft, maar meestal niet verder reikt dan het schilderen, het allergetrouwst en levendig schilderen, van gewaarwordingen. Hoe zoû het ook anders, want voor den echten Romantieker is de geest der analyze de geest des ongeloofs, de geest des kwaads. Er ligt een waas van reinheid, van schuldeloosheid over de deugd, het donker van den nacht over de ondeugd heengespreid; geen wonder, want de echte Romantieker leeft in de Idylle en in de Volkssproken, en beide - Idylle en Sproke - herinneren den kindschen leeftijd

van een individu of een volk. Er is een overvloed van feiten, een overdaad van kleuren en lijnen, want de echte Romantieker spreekt meer tot verbeelding en gevoel, dan tot verstand en hart.

Indien wij onze gedachte over Hofdijks drama onder een beeld moesten uitdrukken, dan zou het dit zijn: Het is ons het schip van een Middeleeuwschen tempel, door wiens gekleurde vensterruiten het zonlicht, vervormd en verkleurd, binnen valt, terwijl een nevel van wierook de leken als met een mystieken sluier omhult. Onze 19de eeuw werpt een nieuwsgierigen blik in het binnenste van dien tempel, en keert zich teleurgesteld af: zij is gewoon geraakt aan het heldere zonlicht, dat den exegetischen leerstoel omspeelt.

Het drama der Romantiek had geen toekomst; Hofdijk zij er aan gedachtig, indien hij voor het heden en de toekomst arbeiden wil. Indien hij zich veelzijdig kan ontwikkelen en bij de studie der natuur die der menschen weet te voegen, bij de kennis van het verleden die van het heden, het zal een voordeeligen invloed uitoefenen op zijne beschouwing der historie als het voertuig der kunstgedachte, alsmede op de ontwikkeling van zijn oordeel en de breideling van de weelderigheid zijner verbeelding.

Wij hebben bij de ontleding zijner beide dramatische gedichten ruimschoots gelegenheid gehad op te merken, hoe dikwerf Hofdijk in het gebrek van Victor Hugo is vervallen, en dikwerf het drama heeft bezwaard met historischen ballast. Wij hadden gaarne het gesprek der St. Jans ridders in de ‘Theda’ wat moderner wenschen te ontvangen en de ‘francijnen kwartijnen’ gemist; wij hadden gaarne het historisch charakteristieke maar voor het drama zelf doellooze gesprek van schipper Huigh met Lantier den dichter geschonken. Hofdijk wete zelf de beide eischen, de historische en aesthetische te vereenigen en neme, zoo hij een voorbeeld behoeft, daartoe Casimir de la Vigne.

Op de breideling zijner weelderige verbeelding zij hij echter voor alles bedacht. In zijne diktie, door velen zijner beoordeelaars prachtig en gloeiend genoemd, komt zijn ongetemperd Romantisme het meest te voorschijn. Leidt het klassicisme in zijn overdrijving tot v e r s t i j v i n g , het Romantisme leidt in de overdrijving tot v e r w i l d e r i n g , en we zouden haast het eerste nog boven het laatste verkiezen,

daar het minder gevaar loopt den aesthetischen smaak te kwetsen. Slechts waar beiden - eigenlijk in de periode, die we thands doorleven, slechts nog namen van versleten scholastische richtingen - elkaâr doordringen, waar het Klassicisme de onberispelijkheid zijner vormen, het Romantisme den warmen adem zijner ziele geeft, wordt de schoonheid gevonden, welke door de 19de eeuw zal worden gewaardeerd.

Hofdijk bewijst tot dusverre de rechtvaardigheid alleen van het vonnis, over de overdrijving der Romantiek geveld.

Slechts zelden wordt eene gewaarwording zuiver uitgedrukt, een beeld naar waarheid gekozen en uitgewerkt; slechts zelden wordt er een wijze mate, een verstandige soberheid aangetroffen, wordt de opmerking eens schranderen oordeelaars nageleefd, dat de hoogste rang in de Kunst door hem wordt ingenomen, die met de minst mogelijke middelen de grootst mogelijke uitkomst te weeg brengt. Op Hofdijk zal tot dusverre niet worden toegepast wat Gustave Planche van Prosper Merimée getuigde: ‘Il n'a jamais perdu de vue la predilection de nos grands écrivains pour la simplicité, leur aversion pour *l'exuberance*. Il a toujours traité la parole comme la très humble servante de la pensée et n'a pas cherché dans le frottement ou dans le choc des mots le moyen d'eblouir la foule.’

Voor wij hem het vaarwel toeroepen, moet de betuiging ons van het hart, dat wij groote verwachtingen van hem koesteren voor onze wordende dramatiek, daar hij kostbare gaven heeft ontvangen, die bij studie en analyze onze gebrekkige dramatische literatuur van de vorige en de eerste helft dezer eeuw[1] kan doen vergeten; gaven, die, naar de eischen onzes tijds aangewend, vruchtbaar kunnen zijn voor ons tooneel.

Voor ons tooneel? Alsof het ten onzent nog bestond als kunstinrichting, als oefenschool der taal, der zeden, van den smaak en van het nationaliteitsgevoel. Reeds elders, reeds door beter versneden penne, reeds door den schrijver van het opstel: Dramatische Poëzij, in een der vroegere jaar-

1 Men zie ‘de Algemeene Konst en Letterbode,’ pag. 335, en men zal ontwaren, dat wij eenstemmig denken met den Heer van Vloten, Hoogleeraar aan het Athenaeum te Deventer en Docent aldaar in den *Nederlandschen stijl*, de *Nederlandsche taal* en *geschiedenis*.

gangen van dit tijdschrift, werd met kracht en waardigheid het anathema over den in een loods ontaarden schouwburg uitgesproken. Er zal schaars onder den beschaafde en geletterde iemant worden aangetroffen, die in dat anathema niet deelt, en de wegstervende of reeds gestorven belangstelling doet reeds de zaal van den zoogenaamden Nationalen Schouwburg ledig blijven, zoo niet de Hoogduitsche opera ter hulpe snelt.

Toch gunt de hoofdstad onzes lands den invallenden loods nog geldelijken bijstand; en wat het feit nog meer bevreemdend doet zijn, het geschiedt niet uit weelde en overdaad, niet uit mildheid, die met gesloten oogen in een geldkoffer tast, ten boorde gevuld. De hoofdstad onzes lands is toch anders niet gewoon om vele penningen te verkwisten, zelfs voor de bevordering van het schoone, en evenwel werpt zij hare duizenden weg om den wansmaak aan te kweeken. Zij werpt ze weg, omdat ze n i e t g e n o e g geeft om den schouwburg-bestierder onafhankelijk te maken van den wil der menigte; om hem, wat thands onmogelijk is, al zij hij ook met de beste inzichten en voornemens bezield, in staat te stellen een kweekplaats in te richten voor jeugdige tooneelkunstenaren; zij werpt ze weg, omdat ze t e v e e l geeft, indien het tooneel moet blijven wat het nu is: de ergernis van den inboorling, de spot van den vreemde.

Er is een oogenblik geweest, alsof het dikwerf aangeheven verwijt, dat het Staatsbestuur zich nimmer veel bekreunde om Hollandsche taal en letterkunde, een onwaarheid dreigde te worden; er is een oogenblik geweest, dat eene kommissie door Z.M. werd benoemd, ter beraming van middelen tot herstel van het tooneel. De verwachting was bij velen gespannen; zij werd echter teleurgesteld, daar ook deze kommissie eindigde als alle anderen, namelijk met een rapport, en bovendien zich onderscheidde van alle anderen.... door een karikatuur te worden van zich zelve.

En onder zulke omstandigheden zoû men nog eenige gunstige verwachtingen mogen koesteren voor de toekomst, zoû men durven hopen, dat het dramatisch element, in onze letterkunde van dit tijdvak zoo ruimschoots aanwezig, zich ontwikkelde, terwijl de auteur de middelmatigheid tot tolk en een saâmgeraapte schaar tot toeschouwers ontvangt, terwijl hij, wel verre van eene hem waardige belooning te ontvangen voor zijn arbeid, niet gehandhaafd wordt door de

wet in zijn eigendomsrecht en als gunst slechts de gelegenheid ontvangt om zijne scheppingen te zien voorstellen?

Wellicht ligt het in de richting onzes tijds de schouwburgen te slopen, en schuilt er waarheid in de opmerking van Edgar Quinet: Changeons tant que nous voudrons les conditions extérieures de la scène, l'important sera toujours de savoir s'il reste encore une *fonction sérieuse* à exercer au théatre dans nos sociétés.

Oct. 1855.

H.J. SCHIMMEL.

Bibliographisch album.

Bedenkingen tegen het Synodale plan eener nieuwe Nederduitsche vertaling van het Nieuwe Testament, in overweging gegeven door Mr. Is. da Costa. Te Amsterdam, bij H. Höveker. Prijs ƒ -.40

Het is zonder twijfel een verblijdend teeken des tijds, dat de ontworpene en nu reeds aanvankelijk bearbeide nieuwe vertaling van het N.T. zoozeer de algemeene belangstelling der vaderlandsche kerk opwekt. Al vindt het werk, bepaaldelijk van ééne zijde, louter afkeuring, het is toch altijd beter zóó, dan wanneer het plan overal onverschilligheid had ontmoet. Zeker zal de ijver en naauwgezetheid der geleerden, aan wie de taak der overzetting is toevertrouwd, meer worden aangevuurd door de bewustheid, dat aller oog, zij het dan ook van sommigen met achterdocht, op hen is gerigt, dan wanneer zij moesten vreezen dat slechts weinigen hun arbeid met deelneming volgden.

Het is vooral ééne partij in de kerk, welke zich met de zaak heeft bezig gehouden, die namelijk der regtzinnigen, zoo als men hen (te regt of ten onregte?) pleegt te noemen. Talrijke opstellen in hunne tijdschriften en andere organen hebben, nu eens met smart, dan weder met verontwaardiging, soms ook met dreiging, het synodale plan afgekeurd. Onder die vele stemmen vernamen wij ook reeds in ‘de Nederlander’ en den ‘Brief aan Mr. Groen van Prinsterer’ die van den Heer da Costa. Hij heeft het noodig geacht zijne bezwaren en bedenkingen nog bovendien uiteen te zetten in eene afzonderlijke brochure aan het hoofd dezer bladzijden aangekondigd. Bedenkingen, van welke zijde ook of in welken vorm voorgedragen, moeten zoowel den voorstander als den tegenstander der ontworpene vertaling welkom zijn. Al ware het veelal niet dan stoppelen en hooi, ligt schuilt daaronder toch eenig beter materiaal, dat bij den groeten bouw tot bevestiging of versiering van het geheel kan worden gebruikt, en, door welke hand ook

aangebragt, niets, dat waarlijk tot bevordering der goede zaak kan dienen, mag worden versmaad. De vraag, die hier beantwoord moet worden, is: welk goud of zilver of welke kostbare steenen heeft de Heer da Costa daartoe geleverd? Het is waar, regtstreeks was het zijn doel niet, bijdragen tot het vertalingswerk te geven, hij protesteert veeleer tegen de gansche onderneming, en wenscht haar niet op andere wijze, maar in het geheel niet volvoerd te zien. Toch wijkt hij soms zoo verre van deze hoofdgedachte af, dat hij zelfs (bl. 22) regelen voor de vertaling, met betrekking tot het lidwoord, opstelt. Maar ook, zoo het hem gelukt is zijne hoofdbedenking onwederlegbaar te staven, zoo hij op goede gronden heeft aangetoond, dat onze tijd niet rijp is en onze geleerden onbekwaam zijn tot eene nieuwe vertaling van het N.T., die waardig is de thans bestaande te vervangen, dan zullen wij hem wel niet kunnen danken voor iets, dat hij aan den bouw heeft toegebragt, maar wij zullen ons nog veel meer verpligt jegens hem achten, daar hij de bouwmeesters terughoudt een huis op te trekken uit stoppelen en hooi, dat weldra door het loutervuur des tijds zou zijn verteerd. De schrijver heeft hier dus evenmin eene dier exceptiën van ontijdigheid of onbevoegdheid, waarvoor hij zich (bl. 9 en 29) zoo beangstigt, als de ‘verwerping, verachting en verguizing,’ waarop hij zich (bl. 29) voorbereidt, te vreezen. Den recensent is het alleen om de zaken te doen, en diep betreurt hij, dat de Heer da Costa door dit geschrijf het hem onmogelijk maakt, aan zijne beoordeeling eene betuiging toe te voegen der hoogachting, die hij hem anders in zoo menig opzigt toedraagt. Men is verpligt, bij de beoordeeling van eenig geschrift, de individualiteit van den schrijver in het oog te houden. Zoo beklage men zich niet over de moeite, die het vaak kost, uit de gedrongene schrijfwijze van den Heer da Costa diens meening op te maken. Men wijte het evenzeer aan den oosterschen gloed van 's mans karakter, indien men daar, waar men billijkerwijze een kalm en grondig betoog zou verwachten, eene heftige boetrede tegen de wederpartij vindt, waardoor deze wel is gegeeseld, maar niet weerlegd. Het spreekt evenwel van zelf, dat ook hierin grenzen bestaan; dat, indien aan sommigen iets meer geoorloofd is, er toch ook iets is, wat voor allen ongeoorloofd blijft. Die grenzen zijn door den Heer da Costa overschreden. Er schuilt overal en er vertoont zich hier en daar in zijn geschrift een bittere wrevel en geheime achterdocht tegen de rigting, waartoe de bijbelvertalers, naar zijn oordeel, behooren, die hij openlijk had moeten belijden en *staven* of - verzwijgen. Geen van beiden deed hij, waar hij b.v. (bl. 8) aan de Synode bij dit werk laakbare *bedoelingen* toedicht, die hij niet nader verklaart, waar hij (bl. 28) het hoogste kerkbestuur van plannen voor de toekomstige invoering der nieuwe vertaling verdenkt, die zelfs nimmer

in de verte aldus zijn aangeduid. Deze wijze van bestrijding, door het zaaijen van verdenking, pleegt veelal gebruikt te worden om den hartstogt der onkundige menigte op te wekken, en blijft dan ook zelden vruchteloos, maar de Heer da Costa had zich, in eene zaak als deze, van haar behooren te onthouden. Wie tot zulke wapenen zijne toevlugt neemt, doet zijne zaak weinig eer aan. En bleef het nog maar bij enkele dergelijke gezegden! Maar er zijn in deze brochure uitdrukkingen, die, hoe rijk aan onwelvoegelijkheden de hedendaagsche kerkelijke polemiek ook zij, toch in hare soort gelukkig nog zeldzaam zijn. Zoo aarzelt de schrijver (bl. 45) niet, dengene, die zich door den uitroep van Thomas, Joh. XX.:28, niet genoodzaakt acht te erkennen, dat Jezus ‘werkelijk, wezenlijk en persoonlijk’ God is, toe te voegen: ‘Welaan! word Mohamedaan of Jood! zoo blijft gij ten minste eerlijk (!!).’ Maar niemand, die meer de kwade luim van den Heer da Costa moet misgelden, dan de Hoogleeraar Scholten. Waar hij dezen aantast, wordt hij zoo door zijn afkeer medegesleept, dat hij het besproken onderwerp geheel vergeet en laat varen, om met den Hoogleeraar op nieuw te ‘*verrekenen*’ (bl. 43) over zijne chiliastische gevoelens, die niet in het minste verband tot het voorgaande staan. Hoe is het mogelijk, dat de schrijver, bij het herlezen van zijn opstel, niet gevoeld heeft, hoe onwaardig die uitdrukking was, hoe gevaarlijk ook, daar zij aan ieder verraadt, dat hij zijne eigene persoonlijke zaak in de plaats van die der gemeente en boven deze stelde. De ‘verrekening’ was evenwel geheel onnoodig. In de voorgaande regels had de Heer da Costa een vonnis over den Hoogleeraar uitgesproken, waarbij het hem geheel onverschillig moet zijn, wat deze over hem oordeelt. De ergerlijke miskenning en verguizing, die Prof. Scholten tot nog toe als loon voor zijn arbeid van de partij des schrijvers heeft ingeoogst, is thans door dezen ten toppunt gevoerd in de verklaring, dat hij ‘gelijk een Joodsch Rabbijn *tegen en buiten geheel de Christelijke geloofsleer staat*’ (bl. 43). Zoover had de polemiek van Protestantsche zijde tegen Leiden het nog niet gebragt. Aan den Heer da Costa komt, voor zoover ons bekend is, de eer toe, het eerst aan den Hoogleeraar Scholten, zonder verschooning, het regt op den Christennaam ontzegd te hebben. Zulk een woord weerlegt men niet. Het eenige, waarmede het beantwoord kan worden, is de kalme, ernstige verklaring, dat er velen en dagelijks meerderen zijn, die het een der grootste voorregten, hun door God verleend, achten, gevormd te mogen zijn door den man, die hun leerde, staande op echt bijbelschen grond, ter eene zijde zich, zonder de minste onopregtheid, aan de Hervormde Kerk te verbinden, ter andere in volkomen vrijheid wetenschap en wijsbegeerte te beoefenen. De zeldzame geleerdheid van den Hoogleeraar is aan zijne tegenstanders genoeg bekend. De kracht

zijner dialektiek doet hen voor hem leven. Toch zou men dwalen, indien men meende, dat hij zich vooral door geleerdheid en dialektiek dien grooten en dagelijks toenemenden invloed in onze kerk verwierf. Neen, wat zijne toehoorders bovenal aan hem verbindt, is de heilige geestdrift, waarmede hij de waarheid, die in Christus is, ontvouwt en bepleit. Zoo ooit, dan is in hem zigtbaar: ‘pectus est quod disertum facit.’ Evenmin als wij den Heer da Costa vragen, met welk regt hij zijn oordeel velde, evenmin achten wij het hier noodig deze verklaring te staven. Zij sta hier alleen als protest tegen dit oordeel, - aan den tijd zij het overgelaten uit te maken, aan welke zijde de waarheid is. Wij wachten die uitkomst rustig af. Waarlijk, de Heer da Costa had het alleen zich zelf te wijten, indien zij, die met hem van denkwijze verschillen, door den aard zijner polemiek te zeer tegen hem waren ingenomen, om het goede, dat er in zijne ‘Bedenkingen’ mogt zijn, volkomen te waarderen. Toch mag de kritiek zich niet door ongeschikte vormen laten afschrikken, en wij hebben thans onpartijdig te onderzoeken, welke waarde des schrijvers bezwaren hebben. Volgen wij daartoe zijn betoog.

De eerste bladzijden der brochure zijn gewijd aan historische herinneringen betrekkelijk den arbeid der dusgenaamde Statenoverzetters. Niemand zal zeker iets willen afdingen van den hoogen lof aan dezen toegezwaaid, hoewel het niet noodig ware geweest en stellig onbillijk is de tegenwoordige wetenschap tegenover de toenmalige als eene ‘vijandige, hooghartig gestemde’ (bl. 6), en de kerk van die dagen tegenover die van onzen tijd als eene ‘levende of herlevende’ (bl. 7), wel niet regtstreeks, maar toch zijdelings te karakteriseren. De hooge ingenomenheid van den schrijver met de thans gebruikelijke vertaling verhindert hem evenwel niet het wenschelijke en pligtmatige van hare voortdurende herziening en verbetering te erkennen. Deze taak toch is, na de onmiddellijke ingeving der Schrift aan de eerste schrijvers, aan de menschen overgelaten, hoewel altijd onder het opzigt en de zorg eener allerbijzonderste[1] Voorzienigheid (bl. 7). Hoe welkom ons deze verklaring ook is, zoo kunnen wij haar op het standpunt van den Heer da Costa toch niet anders dan als eene

1 De uitdrukking is zonderling gekozen. Zij mag zeker niet te streng worden opgevat, anders zou zij aanleiding geven tot het vermoeden, dat, volgens den Heer da C., sommige zaken meer, andere daarentegen minder, aan Gods albestuur zijn onderworpen. Overigens zou men, met het oog op hetgeen verder volgt, kunnen vragen, of die allerbijzonderste Voorzienigheid ook nu niet voor de vertaling zal waken? De schrijver schijnt daarop weinig hoop te bouwen. Veeleer verwacht hij, dat Zij ‘het leven uit den Geest’ aan de vertaling zal laten ontbreken ‘tot een oordeel over den partijdigen aanvang van het werk’ (bl. 34). Zonderlinge theodiceê, waarvan de onschuldige lezers de slagtoffers worden!

voor het oogenblik gelukkige inconsequentie beschouwen. Zelf schijnt hij te vreezen, dat men hem hiervan zal beschuldigen; althans in eene noot op deze plaats (bl. 31) ontvouwt hij, hoe vrije tekstkritiek en hetgeen verder tot het vertalingswerk behoort, zich zeer goed met zijne strenge opvatting der Inspiratie laat vereenigen. De schrijver houde het ons ten goede, indien wij door zijne redenering nog niet overtuigd zijn en nog immer meenen, dat, zoo men met hem den laatsten grond des geloofs in de goddelijke ingeving der Schriften zoekt, de Theopneustie consequent moet worden uitgestrekt voor hen, die in de Grieksche taal zijn ingewijd, tot al de overschrijvers van het N.T., en voor den oningewijden leek mede tot de bewerkers der vertalingen. Anders baat de eerste ingeving waarlijk niet. Eén voorbeeld slechts ten bewijze. Voor den Heer da Costa is de door hem beledene waarachtige Godheid van den Middelaar eene waarheid van zoo groot belang, dat daarmede het Christendom staat of valt (bl. 25). Waarop steunt voor hem de waarheid? Op het getuigenis der Schrift. En waar getuigt de Schrift dit? Mogelijk, naar de meening van den schrijver, nog op vele andere plaatsen, maar toch nergens zoo als in Rom. IX:5, eene plaats, met zooveel nadruk en zoo herhaaldelijk door hem op den voorgrond gesteld, dat men bijna geneigd zou zijn hem te vragen, of dan de gansche Bijbel niets meer bevat dan die eene uitspraak. Het is hier de plaats niet om in een strijd over de lezing, punctuatie en verklaring dezer woorden te treden. De Heer da Costa moet de *mogelijkheid* erkennen, dat er gedurende dertien eeuwen, bij het aanhoudend overschrijven, eenige omzetting of uitlating van woorden zou hebben kunnen plaats vinden. Is het hem dan hier genoeg te stellen, dat achter den bewolkten hemel de zon schuilt (bl. 32), daar toch de allerminste nevel het hier onzeker maakt, of wel juist de zon van dit leerstuk (waarmede zijn Christendom staat of valt) aan het uitspansel zij? Zoo de schrijver het waagt die vraag: wat baat u de Inspiratie, indien de tekst, zoo als die thans voor u ligt, niet volstrekt eenzelvig gebleven is met het woord, dat door de mannen Gods beschreven werd? dieper door te denken, hij zal ophouden haar kinderachtig te noemen (bl. 32), want hij zal inzien, dat zij zijne overtuiging in den hartader treft.

Hoe wenschelijk den schrijver eene verbetering der bestaande bijbelvertaling zij, zij is het hem niet onder *alle* omstandigheden, zonder eenig voorbehoud of aan welke handen ook toevertrouwd (bl. 8). Wie zal het wraken? Wie, die in den Bijbel de kracht en troost zijner ziele heeft gevonden, zou het met onverschilligheid aanzien en toelaten, dat de vertaling van het dierbaar boek werd toevertrouwd aan hen, die bij gebrek òf van de noodige bekwaamheid, òf van den onmisbaren godsdienstigen geest, daartoe de geschiktheid misten. Het

werk is van te groot belang voor het geestelijk leven der gemeente, dan dat men niet aan de overzetters de hoogste eischen zou mogen stellen. Elk gevoelt intusschen, hoe moeijelijk het is te beslissen, of die eischen vervuld zijn in hen, aan wie dis taak is toevertrouwd. Maar voor dat onderzoek en dat oordeel beeft de Heer da Costa niet terug, en niemand, die zijne denkwijze kent, zal het verwonderen, dat hij tot een vonnis van incompetentie der aangewezen geleerden besluit. Wij moeten die uitspraak, hoe hard ook, eerbiedigen, - mits zij *bewezen* worde. Dit is hier de vraag: heeft de schrijver *bewezen*, wat hij beweert? Zoo ja? Wij moeten ons met hem vereenigen in den wensch, dat het werk hoe eerder zoo veel te liever gestaakt worde. Zoo neen? - dan heeft hij in de gemeente eene laakbare ergernis gegeven. Laat ons onderzoeken wat hiervan zij. Eerst komt de methode, daarna de inhoud van het betoog in aanmerking. De methode wordt door den schrijver zelf (bl. 9 en 10) aldus aangegeven: ‘Ik ga, tot adstructie mijner dagelijks zich bevestigende bezwaren en redenen van mistrouwen tegen het Synodale plan, *in eene eerste plaats* eenige denkbare gevallen voorstellen, waarin eene nieuwe Bijbelvertaling, hoe ook anders en in het afgetrokkene wenschelijk te keuren, evenwel in den gegeven toestand, onraadzaam, gevaarlijk, schadelijk zoo voor de Wetenschap als voor het geloof, zoo voor de kerk als voor het volk, zou moeten geacht worden. Ik zal *vervolgens* onderzoeken, in hoe ver op de herziening of vernieuwing, ondernomen door de Synode en aan eene bereids daartoe benoemde commissie toebetrouwd, deze in het algemeen mogelijke bezwaren van werkelijke toepassing zijn.’

Het moet ieder in het oog vallen, hoe zonderling deze methode is gekozen. Wat mag tot die keuze aanleiding gegeven hebben? Men vermoedt aanstonds eene oratorische wending, die, wel uitgevoerd, een meesterlijke greep mag heeten. Wanneer eerst die vooronderstellingen in steeds klimmende mate op elkander gestapeld worden, en daarna van elk afzonderlijk en van allen te zamen onwederlegbaar wordt aangetoond, dat zij hier werkelijk vervuld zijn, dan is de indruk voor de tegenpartij verpletterend. Maar men bedenke wel, dan mag ook aan dit bewijs niets ontbreken. Wanneer de aanwijzing faalt, dat, hetgeen als mogelijk gesteld is, hier ook werkelijk aanwezig is, dan verliest het betoog niet alleen alle kracht, maar ook, de schrijver brengt zich zelf bij zijne lezers onder de verdenking, dat hij zich den invloed, dien hij door *bewijzen* niet heeft kunnen verkrijgen, door zijdelingsche *insinuaties* heeft trachten te verwerven. De groote menigte toch ziet niet zoo scherp op de logica van het betoog toe en gelooft al spoedig dat hetgeen als mogelijk wordt voorgesteld ook waarlijk gebeurd is, maar de schrijver, die hierop zijne rekening bouwt, koopt den indruk, dien hij verwekt, te duur, want hij betaalt dien met de achting van hen, wier oordeel

hem het meest waard moest zijn. Wij willen hopen, dat dit van den Heer da Costa niet gelde, maar begeven ons tot een onpartijdig onderzoek, in hoeverre het als mogelijk vooronderstelde, dat zich van de ontworpene bijbelvertaling meer schade dan heil laat verwachten, door hem bewezen zij in casu werkelijk aanwezig te zijn.

De eerste vooronderstelling is deze: De eisch tot herziening wordt in den naam vooral der *wetenschap* gedaan. (Waar is dit geschied? De wetenschap bezorgt de vertaling aan de gemeente, maar behoeft die natuurlijk zelve niet. Hiermede vervalt dus de berisping op bl. 10.)

De wetenschap is evenwel niet volmaakt. Er bestaat verschil van meening over de waarde harer vorderingen. Ja, zoo het waar is wat sommigen beweren dat zij *spiraalsgewijze* vooruitgaat, is het denkbaar dat zij zich actueel in een toestand van tijdelijken achteruitgang zou bevinden; of bij het wisselziek karakter en de telegraphisch-snelle beweging, die haar thans vooral eigen zijn, zou het kunnen wezen, dat de gansche Bijbelvertaling weldra niet anders ware dan het gedenkteeken eener gezonkene rigting (bl. 10 vg.). Met deze vooronderstelde mogelijkheid moet vergeleken worden, wat men leest bl. 13-16. Daar zoeken wij thans het bewijs dat, bij den besproken arbeid, werkelijk datgene bestaat, wat in abstracto als mogelijk is voorgesteld. Wat vinden wij? De eisch der vertaling, zegt de Heer da Costa, is in naam der wetenschap gedaan. Zoo vraagt hij dan, waar die absolute of opperste wetenschap in Nederland zetelt. Ware een ontkennend antwoord genoeg, het zou, meent hij, spoedig gevonden zijn. Men zon zeggen: *niet* bij de orthodoxen[1]. Maar het zij zoo, bij welke dan der niet-orthodoxe rigtingen? Hierop laat de schrijver een, met onaangename bitterheid, geschilderd tableau volgen van het verschil in denkwijze tusschen onze Godgeleerden, waarbij zelfs (mirabile dictu) Prof. Opzoomer en mannen, wier Paus te Tübingen zetelt, ter sprake komen. Wij willen met den Heer da Costa niet twisten over de zuiverheid zijner karakteristiek der verschillende rigtingen, hoewel wij niet mogen ontveinzen, dat wij meer billijkheid van hem hadden verwacht dan

1 Het is te betreuren, dat de schrijver verzuimde op te geven, wie der niet-orthodoxe vaderlandsche godgeleerden zich aan die onverdraagzame uitspraak schuldig heeft gemaakt, of vanwaar hij vernam, dat men aan onze Academiën de studenten met dergelijke sprookjes voedt (bl. 38). Dit mogt daarvan wel waar zijn, dat men zich te Leiden wel eene exegese kan denken, die tot orthodoxe dogmatische resultaten leidt, maar zich kwalijk een begrip kan vormen van *orthodoxe exegese*, die de schrijver wil (ald.). Overigens ware het niet noodig geweest, zoo vele vreemdelingen op te roepen als getuigen, dat de wetenschap in het leerstuk der regtvaardiging de oude Hervormde leer bevestigt. Noch Meijer, noch Baur heeft de Paulinische regtvaardigingsleer zoo streng orthodox-gereformeerd ontwikkeld als de Hoogleeraar Scholten, ‘Leer der Herv. Kerk,’ 2de uitgave, II, bl. 43-72, 121, elders.

hij betoont in dat zonderling gezegde (bl. 16), dat, onder den invloed van den Hoogleeraar van Hengel, ‘de Platonisch-Groningsche Arius in den Calvijnsch-vergulden Socinus van Leiden’ dreigt ‘op te gaan.’ Zoo toch de bekende beginselen der Leidsche theologie met ééne rigting in onverzoenlijken strijd verkeeren, dan zeker met de Sociniaansche. Is het eerlijk, eene uitdrukking als de bovenstaande te bezigen na hetgeen de Hoogleeraar Scholten schreef, Leer der Herv. kerk, 2de uitg., II, bl. 144-179? Maar dit alles daargelaten en, voor een oogenblik, aangenomen dat werkelijk zulk een verschil van meening besta, niet alleen tusschen de verschillende vaderlandsche Academiën, maar ook onder de leden van het collegie der bijbelvertalers, dan hebben wij nog voor den Heer da Costa deze vraag: kunt gij U waarlijk niet anders denken, dan dat die geleerden de vertaling, aan hunne zorg toevertrouwd, tot een afdruk hunner eigene dogmatiek zouden maken? Kent gij geene exegese, eerlijk genoeg om, met ter zijdestelling van alle dogmatisch vooroordeel, zuiver weder te geven, wat zij in het oorspronkelijke vindt? en kent gij haar, wie of wat geeft U regt te vermoeden, dat die mannen haar niet en haar niet alleen zullen beoefenen? Hoe weinig men gezind is geweest aan de gemeente Leidsche Evangelien of een Groningschen Paulus of eene rationalistische Apocalypse (bl. 16) op te dringen, blijkt uit het *feit*, dat het, in der tijd, door het meerendeel der medearbeiders tot eene conditio sine quâ non hunner medewerking is gesteld, dat aan de vertaling geene aanteekeningen zouden worden toegevoegd, die ook maar in het minst konden doen vreezen, dat de nieuwe vertaling de kleur zou dragen der dogmatiek harer bewerkers, opdat men aan het nageslacht geen gedenkstuk van welligt vergankelijke inzigten, maar alleen het zuiver schriftwoord zou vermaken. Dat deze regel door al de vertalers ongeschonden moet worden bewaard, had de Heer da Costa, uit hetgeen deswegens openlijk bekend is gemaakt, kunnen weten. Zoo de schrijver had willen bewijzen, wat hem te bewijzen stond, dan was het hem niet genoeg zich te beroepen op het verschil van meening onder de godgeleerden onzer dagen (hetzelfde toch vindt men in den tijd, waarin de zoo hoog geroemde Statenoverzetting werd vervaardigd, hetzelfde zou nog thans het geval zijn, indien de vertaling uitsluitend aan de orthodoxe godgeleerden in ons vaderland werd toevertrouwd), maar hij had moeten aantoonen, óf dat, bij de vooronderstelling van eenen spiraalsgewijzen vooruitgang der theologische wetenschap, deze thans juist in eene periode van tijdelijken achteruitgang verkeert, waardoor zij onbekwaam is tot het werk, óf dat het der exegese onmogelijk is zich te verheffen boven de dogmatische meening, waardoor de vertaling noodwendig de kleur der verschillende dogmatieken van den tijd harer geboorte zou moeten dragen (een bezwaar, dat gelijkelijk van alle tijden geldt en dus voortdurend van de overzetting

der Schrift moest terughouden), óf dat de mannen, die door de Synode met het werk der vertaling zijn belast, gewetenloos genoeg zullen zijn, om een naar hunne dogmatiek vervormden bijbel voor tijdgenoot en nakomeling te bereiden. Van dit alles bewijst de Heer da Costa *niets*.

Wij gaan over tot de tweede bedenking. Deze is evenwel in het ander gedeelte van het betoog (de werkelijkheid van het als mogelijk vooronderstelde) zoo met de derde dooreengeweven, dat wij ons genoodzaakt zien beiden te zamen te behandelen. Zij zijn van dezen inhoud (bl. 11, 12): Al ware de wetenschap thans reeds bij magte ten aanzien van lezingen en vertalingen van afzonderlijke woorden en volzinnen een aantal blijvende resultaten te waarborgen, dan ware het welligt nog te vreezen, dat bij de meest mogelijke naauwkeurigheid in bijzonderheden het geheel den zin en den geest van den vertaalden schrijver niet wedergaf, zoo als de zuiverste grammatische ontleding onvoldoende is om het dichtergenie van Homerus of het redenaarstalent van Demosthenes in eene vertaling hunner werken over te brengen. Maar ook, al bestond dit bezwaar niet, dan nog blijft de bedenking, dat tot eene goede vertaling evenzeer eene volledige en zuivere kennis behoort der taal, waarin het werk wordt overgezet, als van die, waarin het werd geschreven. In dit alles heeft de Heer da Costa voorzeker regt. Hij zal ons evenwel toestemmen, dat dit geen tijdelijk bezwaar is, maar een, dat van alle tijden en dus ook van 1618 evenzeer zou gelden als van onze dagen. Er moet dus eene bijzondere reden zijn, hetzij in den tegenwoordigen toestand der wetenschap, hetzij in de individualiteit der bijbelvertalers, die regt geeft om op grond dezer bedenking thans het plan eener nieuwe vertaling onraadzaam te verklaren. Wij verwachten dit aangewezen te vinden in het gedeelte der brochure, dat hierop betrekking heeft, bl. 16-23. Daar noemt de schrijver het waarschijnlijk, dat, welk dan ook het gevolg van het verschil in rigting onder de vertalers moge zijn, het praktische doel bij hun arbeid wel altijd letterlijke naauwlettendheid zal blijven. In dit opzigt, meent hij, mag men veel verwachten van den invloed, dien de Hoogleeraar van Hengel, als algemeen adviseur, op het gansche werk zal uitoefenen. Met vreugde merken wij op, dat de schrijver aan de verdiensten van den vermaarden Nestor onzer theologen in zeker opzigt althans regt laat weervaren en met behoorlijken eerbied van hem spreekt. Maar zijne hoogachting voor Prof. van Hengel stelt hem, op het punt zijner bedenking, niet gerust. Integendeel, hij vreest, dat de zakelijke kracht en beteekenis der gewijde Schriften, bij alle naauwkeurigheid in bijzonderheden, veel zal lijden onder den invloed van den man, die, naar zijne meening, zulk eene onpaulinische vertaling kon geven van de woorden Rom. III:26*b*, en die de formule *πίστις Ἰησοῦ* verklaarde als: *geloof in God, waarvan Jezus de auctor*

is[1]. Wij zouden hierop aanstonds kunnen aanmerken, dat de zoo hoog geroemde Statenoverzetters zeker onder een dergelijken heilloozen invloed hebben gestaan, toen zij dezelfde formule Gal. III:16 en 20 vertaalden als *geloof van Jezus* (hetgeen door den Heer da Costa niet minder wordt afgekeurd, bl. 41); maar wij vervolgen liever het onderzoek van des schrijvers betoog. Hij waarschuwt verder tegen eene overdrevene of liever valsche naauwkeurigheid in het vertalen, waardoor men, uit zucht om een letterlijk getrouwen afdruk van het oorspronkelijke te geven, ten laatste een onleesbaren Nederduitschen tekst zou verkrijgen. Als een bewijs, hoe zeer men ook dit gevaar heeft te duchten, noemt hij de nieuwe vertaling van het N.T. door Ds. Vissering, een der benoemde overzetters, en beroept zich 1°. op Rom. III:20, waar deze, in plaats van het vroegere: *'uit de werken der wet,'* met weglating van het lidwoord, heeft: *'uit werken der wet,'* wat toch zeker niet onwelluidend en stellig zeer verstaanbaar, alleen zuiver en dubbel krachtig is; 2°. op Rom. I:17, waar Ds. Vissering in de plaats van het oude: *'de regtvaardigheid Gods,'* heeft: *'eene gerechtigheid Gods.'* Dit is minder te prijzen. Toch deed de vertaler goed aan te wijzen, dat in het Grieksch het bepalend lidwoord ontbreekt, wat hier van veel belang is. Maar had hij geschreven: *'want daarin wordt Godsgerechtigheid geopenbaard,'* dan had hij het bezwaar van onwelluidendheid of matheid ontgaan en tevens zijnen lezers doen gevoelen, dat hier door Paulus geene eigenschap van God, maar eene gave Gods of eigenschap van den mensch wordt bedoeld. Behalve deze twee plaatsen, geeft de Heer da Costa nu nog eenige proeven van dwaze vertalingen, die Ds. Vissering had kunnen leveren, maar niet leverde; reden, waarom wij het een min-

1 Het is hier geenszins de plaats, om met den schrijver in eene twistrede over deze bijgebragte voorbeelden te treden. Wij behoeven het niet voor ons betoog, en wij zouden dan ook met regt kunnen eischen, dat de Heer da Costa eerst zijn afkeurend oordeel over de interpretatie van Prof. van Hengel behoorlijk legitimeerde. Er is toch iets meer noodig dan eenige magtspreuken, om den staf te mogen breken over al hetgeen door Prof. Scholten en de andere (bl. 40) genoemde schrijvers is gezegd tot staving der verklaring van de formule *πίστις Ἰησοῦ* als *fides Deo habita cujus in nobis Jesus auctor est*. Alleen nemen wij de vrijheid den Heer da C. te herinneren, dat het *probus*, waarmede Prof. v.H. in Rom. III:26 *δίκαιος* vertaalt, niet, zoo als hij het voorstelt, gelijk staat met ons *goed*, in welk geval er in het Latijn *benignus* moest staan. Hierdoor legt hij den Hoogleeraar iets in den mond, wat deze nooit heeft bedoeld. Voorts dat Jezus niet louter door Zijne leer en Zijn voorbeeld *auctor* van het geloof in den mensch is (welke meening de Heer da C. der tegenpartij toedicht, bl. 40), maar uit kracht der gemeenschap Zijns Geestes. Bij deze opvatting vervalt men niet tot plat Rationalisme (bl. 41), maar plaatst men zich integendeel op een standpunt, waarop alle Rationalisme in waarheid onbestaanbaar is.

der krachtig bewijs tegenover hem achten. De schrijver behandelt intusschen nog verder de wijze, waarop de aanwezigheid of het ontbreken van het lidwoord in de vertaling moet worden uitgedrukt, stelt daarvoor eenige goede, maar zeer onvoldoende regels op (bl. 23) en rigt zijne polemiek tegen de dwaling, dat ‘de plaatsing of weglating in het Grieksch door de (bloot mechanische) plaatsing of weglating ook in het Hollandsch zou kunnen worden wedergegeven’ (bl. 20). Zoo hij bij zijne lezers ook maar de minste kennis van beide talen vooronderstelt, had hij zich de moeite dezer redenering veilig kunnen besparen, en wat zij tegen de bijbelvertalers bewijst is ons geheel duister[1]. Of wie van hen heeft ooit zoo iets onzinnigs beweerd? Of waar is het hun bij hun arbeid voorgeschreven? Dit aan te toonen, zoo hij iets wilde bewijzen, ware des schrijvers zaak geweest. Tegen die verminking van het Nederduitsch zal, naar zijn gevoelen, ook weinig de laatste taalrevisie baten, omdat deze weinig meer vermag als de vertaling zelve verkeerd is (bl. 21). Hierover laat zich kwalijk vooruit een oordeel vormen, maar men mag toch redelijkerwijze verwachten, dat de vertalers niet zulk een zamenstel van barbaarschheden zullen leveren, als de Heer da Costa vermoedt. Wanneer wij nu al het behandelde te zamen vatten, dan komen wij tot het besluit: de Heer da Costa noemt de vertalingen van twee plaatsen door Prof. van Hengel en van twee anderen door Ds. Vissering, die hij afkeurt; voorts bestrijdt hij eene dwaling, die niemand onder de overzetters ooit als zijne overtuiging heeft erkend. Wat, vragen wij, bewijst dit tegen de deugdelijkheid van het ondernomen werk? Wij meenen regt te hebben tot de verklaring: de Heer da Costa bewijst *niets*.

De derde bedenking (bl. 12, verg. met bl. 23 vg.) geldt de tekstkritiek. De schrijver ducht, dat men te veel gezag zal toekennen aan Tischendorf's editie, die hem in menig opzigt minder vertrouwen waardig schijnt, zoo als zij ook door Dr. Holwerda niet zeer hoog wordt geschat. Wederom laten wij de vraag geheel daar, in hoe verre de geleerde laatste uitgever van het N.T. die blaam verdient. Wij vragen slechts weder aan den Heer da Costa het bewijs, dat de bijbelvertalers zich zoo blindelings door Tischendorf zullen laten leiden. Hij geeft het ons niet. Wij stellen daartegenover het uitdrukkelijk mandaat hun gegeven, den textus receptus te maken tot grondslag der vertaling, met aanwijzing der lezingen die hun beter mogten schijnen. Wat geldt daartegen een louter, geheel ongegrond, vermoeden, als dat van den schrijver? Ook hierin dus bewijst hij *niets*.

1 Zou het den Heer da Costa volkomen ernst kunnen wezen met den wensch (bl. 22), dat de Hoogleeraar Cobet plaats mogt nemen onder de bijbelvertalers? Is er dan louter kennis van *het Grieksch* noodig om het N.T. te verstaan?

De vierde bedenking (bl. 12, verg. met bl. 24 vg.) is ontleend aan den invloed, dien de (bij de vertalers vooronderstelde) antipathie tegen de orthodoxe kerkleer op de overzetting zou uitoefenen, waaruit met name eene verminking van Rom. IX:5 zou volgen, zoo als die (altijd volgens den schrijver) reeds bij Vissering en Tischendorf bestaat. Het is zeer wel mogelijk, ja zelfs zeker, dat de vertalers andere inzigten in de christologie koesteren dan de Heer da Costa, en begrijpelijk is het, dat het dezen aangenamer zou wezen indien de arbeid opgedragen ware aan mannen, wier meening meer met de zijne overeenstemde, - maar geeft dat hem regt om de geleerden, die met grond aanspraak kunnen maken op zijne achting, zoo als zij die van alle weldenkenden genieten, te verdenken, dat zij, uit vijandschap tegen orthodoxie, de goede trouw bij de vertaling zullen schenden en, met onverantwoordelijke willekeur zullen veranderen wat ‘aloud, beproefd, kritisch en grammatisch onberispelijk is’? Ook hier beroepen wij ons op de onafhankelijkheid der exegese van de dogmatiek, en zoolang de Heer da Costa ons het tegendeel niet heeft bewezen, vertrouwen wij, dat zij hare voorstanders en beoefenaars in de bijbelvertalers zal vinden. Wederom dus *geen bewijs*.

Geen bewijs, - dat besloten wij aan het einde van elk gedeelte in ons onderzoek. Wat als mogelijk is vooropgesteld, is niet bewezen werkelijk hier aanwezig te zijn. Met dit besluit komen wij terug op hetgeen vroeger werd gezegd over de methode van het betoog en wij zien ons gedwongen te oordeelen dat de schrijver, bij gebrek aan bewijzen voor zijn achterdocht, zich van een insinuatie-systeem heeft bediend, dat in geene eerlijke polemiek te huis behoort. Zeer zeker heeft hij zich zelf geen rekenschap gegeven van het onedele dezer taktiek, maar hij heeft zijne zaak zeer benadeeld door haar te gebruiken.

Na dit alles vinden wij nog eene toegift. De schrijver verklaart meer en meer op eenvoudig *zedelijk* (?) terrein der vraag gekomen te zijn, en vraagt vandaar aan de Synode rekenschap van hare keuze der vertalers, onder welke geen enkele besliste voorstander van de leerstellingen der Ned. Herv. kerk. zou zijn. Hij noemt verder namen van mannen uit zijne partij, wier bekwaamheid hen voor die taak geschikt maakte (bl. 26). Verre van ons hem hierin tegen te spreken, maar, wat het eerste betreft, vergunne hij ons hem te herinneren, dat het ligt valt zich regtzinnig-gereformeerd te noemen, maar dat men ook zijn regt op dien naam behoort te bewijzen; dat er velen zijn, die hem en zijne partij van zware ketterij verdenken en daarentegen meenen dat zij in dezen tijd alleen Gereformeerden verdienden te heeten; dat hij zelf aan een van dezen, mede een der vertalers, getuigenis heeft gegeven, dat het niet mogelijk is hem eene bepaalde ketterij toe te schrijven (bl. 43), zoo als ook nog niemand hem daarvan heeft kunnen overtuigen; dat het hem (den Heer da Costa) dus aan het regt

ontbreekt, in naam der Hervormde kerk, al ware zij in hem wettig vertegenwoordigd, eischen te stellen. Maar dit daargelaten. De schrijver bedenke dit alleen. Het is niet de vraag, of de Synode in hare keuze dwaalde. Maar zij koos die mannen, omdat zij (om welke redenen dan ook) oordeelde, dat die voor de taak het meest geschikt waren. Anders had zij natuurlijk anderen gekozen. Indien zij dit oordeelde, mogt zij dan, om zich welligt onaangenaamheden te besparen, tegen hare overtuiging die mannen benoemen, die de Heer da Costa haar aanwijst? Waarlijk, zij was (hetzij zij dwaalde of niet) eerlijker dan haar bestrijder het wenscht. Zoo verdient zij ook die bittere smaadreden niet, die hij haar (bl. 27) toevoegt. Het ware den Heer da Costa beter, zoo hij die niet had neergeschreven, beter nog, zoo zij niet in zijn hart ware opgekomen. Over het bezwaar, vervolgens (bl. 27 vg.) door hem opgeworpen, of de vertaling eene kerkelijke dan of zij eene louter wetenschappelijke onderneming behoorde te zijn, en waarom in het eerste geval ook hulp bij andere kerkgenootschappen is gezocht, of hoe zij, indien zij van de wetenschap uitgaat, tot de bemoeijingen der Synode behoort, willen wij niet veel met hem twisten. Wij gunnen hem daarover gaarne zijne eigene denkbeelden en verwachten van hem de erkenning, dat dit alles weinig invloed kan hebben op ons vertrouwen in de deugdelijkheid der aanstaande nieuwe vertaling. De gave der overzetting zal toch wel niet uitsluitend aan Hervormden zijn verleend. Onze afkeuring over de wijze, waarop de schrijver (bl. 28) aan de Synode plannen voor eene toekomstige invoering toedicht, die aldus nimmer werden geopenbaard, gaven wij reeds vroeger te kennen.

Na dit alles besluit de schrijver. Nog één woord aan zijne tegenstanders[1] en zijne bondgenooten. Deze laatsten roept hij op om zich aan één te sluiten, hunne stem aan de zijne te paren, om door vereenigd pogen zoo mogelijk nog het dreigend kwaad te keeren. Hiermede nu heeft de schrijver zijn pligt volbragt, zijne ziel bevrijd. Maar neen! nog iets. Zijn laatste woord. Wat is het? ‘Vormen wij eene Commissie, om het oog te houden, op al wat de vertalers verrigten, daarvan aan de gemeente kennis te geven en in staat te zijn, bij het verschijnen van hun arbeid, de waarde, beteekenis en strekking van dezen te doen kennen, en voorts op hetgeen tot eene wezenlijke verbetering onzer Nederlandsche Bijbelvertaling zou mogen leiden, de aan-

1 Elk moet weten hoe hij schrijven wil. Toch kunnen wij niet nalaten op te merken, hoe vreemd het klinkt, iemand, die zijne tegenpartij letterlijk heeft toegetakeld, te hooren scheiden met het woord: ‘verwerp, verguis, veracht, enz.’ (bl. 29). Het is, als wilde hij zeggen: ‘nu aan u de beurt.’ Wij hebben ons om goede redenen die moeite bespaard. Zoo iemand lust heeft, *de se poser en victime*, 't is wel, maar laat hij het dan ook goed doen en niet eerst zelf als beul optreden.

dacht te bepalen en de belangstelling op te wekken.' Een politiebureau derhalve om den vijand te bespieden en daarover aan de gemeente te rapporteren! Dat des schrijvers laatste woord! Zou het ook beter geweest zijn in de oogen des Heeren, zoo hij aldus geëindigd had: 'Broeders! het schijnt ons kwaad, wat zij beramen. Bidden wij van God, dat Hij het kwaad ten goede keere. Maar verzuimen wij ook de gaven niet, die Hij ons verleende. Nemen wij zelven den arbeid ter handen. Laat ons niet in vijandschap jegens hen, maar met de zelfverloochening der liefde, beproeven zóó onze overtuiging te bepleiten, dat zij ook door de kracht der waarheid voor haar gewonnen worden. Zoo hun werk niet uit God is, het zal niet kunnen bestaan; zoo het onze, het zal insgelijks vergaan. Zoeken wij voor hen en met hen de waarheid, die uit God is. God van den Hemel zal het ons doen gelukken.?'

Onze kritiek is ten einde. Ernstig en gestreng was zij zeker, maar wij hopen ons toch niet te bedriegen in het vertrouwen, dat zij vrij bleef van al wat den schrijver kon beleedigen, of wat niet om der wille van de waarheid behoefde gezegd te worden. Met weemoed leggen wij het geschrift neder, diep betreurende, dat één, die reeds zoo lang den Heer heeft gediend, van Hem zoo weinig verdraagzaamheid, liefde en waren ernst heeft geleerd. Men kan vragen: waartoe deze lange recensie eener brochure? Het antwoord is: omdat wij in den Heer da Costa, niet hem alleen, maar de houding zijner gansche partij in deze zaak beoordeelden. Zijne methode, zijne argumenten, zijne smaadredenen, zijne protesten, het is alles ook het hare. Mogten toch deze woorden iets vermogen om haar ernstiger te doen onderzoeken, of de ijver, waarvan zij brandt, wel waarlijk een ijver naar God is, om haar terug te houden van woorden en daden, die niet door den geest des Heeren zijn bezield! Daarmede ware een vurige wensch van den schrijver vervuld.

Mijdrecht, 8 Aug. 1855.
Dr. L.W.E. RAUWENHOFF.

***Wet houdende vaststelling van het Reglement op het beleid der Regering van Nederlandsch-Indië* (*toegelicht uit de tusschen de Regering en de vertegenwoordiging gewisselde stukken, alsmede uit de daarover gevoerde beraadslagingen*). *Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon*, 1854. bl. xxxviii, 258, *ƒ* 3.80.**

Dit werk zal met vrucht geraadpleegd worden door hen, die dieper in den geest der bepalingen van het Indisch regerings-reglement verlangen in te dringen, dan door eene bloote lezing der artikelen kan geschieden. De bewerker heeft het, na langdurige beraadslagingen en na herhaalde behandeling bij de Staten-Generaal, eindelijk bij de Wet van 2 Sept. 1854 tot stand gekomen reglement op het beleid der regering van Nederlandsch-Indië, artikelsgewijze uit de daarover gewisselde stukken toegelicht, en daarbij ook, hoezeer spaarzaam, gebruik gemaakt van de daarover in de Tweede Kamer gevoerde beraadslagingen. Die spaarzaamheid zal wel voor een gedeelte het gevolg zijn van den spoed met de uitgave gemaakt. De Wet toch draagt de dagteekening van 2 September, en blijkens het voorwoord is het werk in die eigen maand reeds ter perse gelegd.

Eene fout, aan dergelijke werken eigen, is, dat men geheel en al den draad, de eenheid van gedachte mist, welke men in de stukken, die tot hunne zamenstelling dienen, mag verwachten. Doch zij bieden het groot gemak aan, van bij elke bepaling met meer of minder uitvoerigheid te vermelden al wat uit de gewisselde stukken en gehouden beraadslagingen tot toelichting van het behandelde artikel strekken kan. Voor de eenheid van het geheel komt dus in zekeren zin de eenheid, minstens volledigheid van behandeling van elke bepaling in de plaats.

Men behoeft er ook niet aan te twijfelen, of die wijze van behandeling valt in den smaak van ons publiek, zoo men ziet, dat elke belangrijke Wet terstond na hare verschijning door meerderen op dergelijke wijze wordt toegelicht, waardoor soms een *steeple-chase* ontstaat, die voordeelig mag zijn voor den uitgever, die het eerst het doel bereikt, maar het publiek meermalen op de kosten van tweede of betere uitgaven te staan komt.

Een eerste vereischte van zoodanig werk zal wel zijn, dat het, met weglating van al wat bij de behandeling van zoodanige Wet meer ter gelegenheid van, dan wel over die Wet is geredeneerd, zoo volledig mogelijk, doch met de noodige beknoptheid, alle gronden vermeldt, in de tusschen de regering en de vertegenwoordiging gewisselde stukken voorkomende en gedurende de publieke beraadslagingen nader in het midden gebragt, welke tot toelichting der Wet kunnen strekken. Wat de gewisselde stukken betreft, schijnt dit werk aan dat vereischte genoegzaam te voldoen. Dat daarin gewoonlijk zoo weinig uit de daarover gehouden beraadslagingen is opgenomen, zal mogelijk ook zijn grond hierin hebben, dat deze, in den regel, weinig nieuw licht over de voorgestelde bepalingen verspreiden, en veelal slechts herhalingen bevatten van de daarover reeds in de zoo uitvoerige stukken vermelde meeningen, en ook ten einde het nu reeds tamelijk lijvig boekdeel niet te groot van omvang te maken, en daardoor de lezers af te schrikken.

Men zal ook zien, dat, waar het wijzigingen geldt, gedurende den loop der beraadslagingen in het Wetsontwerp gemaakt of voorgesteld, de gronden daarvoor, hoezeer soms vrij beknopt, toch tamelijk volledig zijn vermeld.

Een ander hoofdvereischte van zulk een werk zal wel zijn, dat, zoo de schrijver zich, gelijk hier het geval is, niet voorstelt een eigen commentarie op de behandelde Wet te geven, hij met volkomen onpartijdigheid de verschillende voor en tegen de onderscheiden bepalingen in het midden gebragte gevoelens doe kennen. Aan dit vereischte voldoet het werk, gelooven we, volkomen. Die meening berust niet, wij bekennen het gaarne, op eene toetsing van het werk aan de stukken en het verslag der beraadslagingen, welke tot zijne zamenstelling strekten; maar, voor zooverre wij ons het daarin voorkomende herinnerden, achten wij ons tot die meening geregtigd.

De behandeling der afzonderlijke Wetsartikelen wordt voorafgegaan door een uitvoerig, in een negental punten verdeeld, verslag van de beschouwingen omtrent het Wetsontwerp in het algemeen geuit. Hier blijkt, dunkt ons, het duidelijkst, dat het werk met overhaasting is ter perse gelegd. Dit overzigt is een lezenswaardig en tot het regt verstand der Wet belangrijk stuk, waarin de hoofdpunten, welke bij de behandeling van het Wetsontwerp in het algemeen ter sprake kwam, goed uit de gewisselde stukken zijn toegelicht; maar van de beraadslagingen, over die algemeene beschouwingen gehouden, wordt slechts melding gemaakt, om te zeggen: ‘dat zij geen nader licht verspreidden over de hier behandelde punten.’

Zoo men zich den langen duur van die algemeene beraadslagingen herinnert, en daarbij opmerkt, dat, vooral aan het slot van het werk, soms met tamelijke uitvoerigheid van de beraadslagingen, over de

onderscheidene Wetsartikelen gehouden, is melding gemaakt, heeft het wel eenigzins den schijn, alsof dit eerste gedeelte zich reeds in handen van den drukker bevond, zelfs voordat met die beraadslagingen een begin werd gemaakt.

Een ander bewijs van die overhaasting vinden wij in de omstandigheid, dat de schrijver zich niet de moeite heeft gegeven, eene inhoudsopgave of bladwijzer aan zijn werk toe te voegen, of de onderscheiden hoofdstukken der Wet afzonderlijk op te geven, of op eenige andere wijze het gemakkelijk gebruik van zijn werk te bevorderen. Hij had dit te eer behooren te doen, daar hij ook niet gemeend heeft het goede voorbeeld te moeten volgen, hem door andere commentaristen onzer Staatswetten gegeven, van hoofdstuk en artikel der Wet boven aan elke bladzijde te vermelden. Dat gemis is om onderscheidene redenen zeer lastig. Soms zijn meerdere bladzijden aan de toelichting van één artikel gewijd: het is lastig, soms vrij lang te moeten zoeken eer men aan het artikel komt, dat men noodig heeft. Niet ieder herinnert zich altijd goed de indeeling der Wet. Misschien antwoordt ons de schrijver, dat daarbij zooveel mogelijk de indeeling der Grondwet is gevolgd, en men dus met tamelijke naauwkeurigheid kan gissen, waar men de eene of andere bepaling zal kunnen vinden. Doch mag men wel aannemen, dat allen, die aan de raadpleging van dit werk behoefte zullen gevoelen, ook in de Grondwet zoo geheel zullen te huis zijn?

Zoodanige fout moge gering schijnen en aan de deugdelijkheid van het werk weinig schaden: zij maakt het zeker minder gemakkelijk in het gebruik en daardoor minder bruikbaar. Op herstelling van eene dergelijke fout bij eene tweede uitgave, - hier te lande in het algemeen eene zeldzaamheid, - mag men vooral bij soortgelijke werken niet rekenen: ook zouden daardoor de koopers der eerste uitgave weinig gebaat zijn.

Dit verzuim scheen te eerder te mogen worden opgemerkt, omdat die overhaasting ook wel eenigzins eene soort van geringachting van het publiek aanduidt. Wij meenen er de firma Joh. Noman en Zoon op te moeten opmerkzaam maken, daar dit niet het eenige door haar uitgegeven werk is, hetwelk door sporen van overhaasting wordt ontsierd.

Wij herinneren ons hier het in October 1853 verschenen ‘Verslag van de beraadslagingen van het Parlement over de reorganisatie van het bestuur van Britsch-Indië,’ hetwelk in nog ergere mate aan soortgelijk euvel mank gaat, en waaromtrent wij naar den jaargang 1853 van dit Tijdschrift, Deel II, bl. 548 en volgg., verwijzen.

In het werk, dat wij thans aankondigen, schijnt ons het opgemerkte verzuim te berispelijker, daar het, zoo we ons niet zeer vergissen, afkomstig is van iemand, die gewoon is met wetten en reg-

terlijke zaken om te gaan. Wij meenen dat in 't bijzonder te kunnen opmaken uit de meerdere uitvoerigheid en blijkbare voorliefde, waarmede het vijfde hoofdstuk dezer Wet, handelende over de Justitie, is bewerkt, waaraan o.a., als bij uitzondering, tamelijk breedvoerige, uit de stukken geputte, algemeene beschouwingen voorafgaan.

Is de bewerker inderdaad een jurist, dan had men te eer van hem mogen verwachten, dat hij, ook in dit opzigt, en naar aanleiding van zoo vele, hem zeker niet onbekende voorbeelden, zijn boek zoo bruikbaar mogelijk zou hebben gemaakt.

Wilden we nu, na dit weinige over het boek in het algemeen en over zijne inrigting te hebben gezegd, den inhoud met den lezer nagaan, dan zou zich een zeer wijd veld voor ons moeten openen. Wij zouden dan niet langer het werk des schrijvers, maar de aangenomen Wet op het regeringsbeleid van Nederlandsch-Indië zelve en de daarover gevoerde beraadslagingen beschouwen en beoordeelen. Zulk eene beoordeeling, van eene bekwame hand afkomstig, zou, met het oog op de veelvuldige bijzondere verordeningen, die de aangenomen Wet zullen moeten aanvullen en in toepassing brengen, van zeer groot gewigt en veelzijdig nut kunnen zijn, - zij ligt echter geheel buiten de grenzen der nederige taak, die wij ons hadden voorgenomen te vervullen.

J.K.W. QUARLES VAN UFFORD.

Wetenschappelijke grondbeginselen der theoretische en historische Paedagogie. Door Dr. J.J. de Gelder. Eerste Stuk. Theoretische Paedagogie. Deventer, A.J. van den Sigtenhorst. 1854. 156 blz. gr. 8°.

Voor eenige jaren schreef een verdienstelijk onderwijzer een belangrijk vertoog, ter beantwoording der vraag: 'Wat is het onderscheid tusschen *Paedagogie* en *Paedagogiek*, en welke van beide is de wetenschap van den onderwijzer?'[1] - en onderzocht bij die gelegenheid hoe het met de *paedagogiek*, waardoor hij de *wetenschap der paedagogie* verstond, te onzent geschapen was. Het resultaat van dat onderzoek was niet gunstig. 'Daar zijn twee punten - zegt de Heer de Vries - die onder ons veel geschrijf hebben uitgelokt: de betrekking van het onderwijs tot de kerk, en de wetgeving op het onderwijs. Als wij die afzonderen, vallen de deelen der hoogere Paedagogiek in twee partijen; die, welke naauwelijks, en die welke gansch niet bearbeid zijn, zoo men niet eene derde partij van die maken wilde, welker namen zelfs onder ons bekend zijn gebleven.'

Eene commentarie op deze uitspraak geeft de Voorrede van het Eerste Stuk van de 'Grondbeginselen der Paedagogie,' dat voor ons ligt. Er blijkt uit, hoe weinig ondersteuning bij verschillende autoriteiten jaren lang de pogingen hebben gevonden, door Dr. de Gelder aangewend om de paedadogie bij ons ingang te doen vinden.

Te goeder ure kwam het Bestuur der sedert eenige jaren te Leiden gevestigde kweekschool voor onderwijzers op het denkbeeld, om den genoemden Geleerde aan die inrigting te verbinden, en aan hem de taak op te dragen, de paedagogie aldaar te onderwijzen. De uitgave van dit eerste Stuk is, volgens de verklaring des Schrijvers, een gevolg van de lessen, door hem aan gezegde kweekschool gehouden.

Bij de schaarschte, die onder ons heerscht, aan oorspronkelijke werken over de opvoedkunde, zou elke bijdrage in dat vak van een vaderlandsch schrijver welkom zijn. Zij moet het dubbel zijn, wanneer het geleverde van zoo degelijken inhoud is, als de handleiding van den Heer de Gelder.

1 Zie 'de Unie,' uitgeg. door de Algemeene Onderwijzers-Vereeniging in het achtste Distrikt van Zuid-Holland, D. II, St. I, blz. 84 en volgg.

In het eerste hoofdstuk handelt de Schrijver over de *wetenschappelijke Paedagogie en hare hulpmiddelen*. Aangaande de *paedagogie* wordt betoogd, dat zij omvat: ‘de kennis van alles, wat strekken moet, om den mensch boven de dierlijke natuur te verheffen, en op een standpunt te plaatsen, dat aan zijn karakter, d.i. zijn ontwikkelden aanleg en zijne bestemming voegt.’ Wat deze *bestemming* betreft, de Schrijver verklaart er van: ‘Naast zijne bestemming, om hier op aarde, door een leven aan Christus gewijd en door het streven naar eene regtzinnigheid, die bestaat in de heilige zucht, om aan Christus gelijk te worden, zich voor een zalig, Gode gewijd leven in het eeuwige vaderland voor te bereiden, mag men volstrekt 's menschen bestemming, om hier op aarde met menschen en onder menschen te leven, niet uit het oog verliezen.’ Voorts wordt een blik geslagen in de *psychologie* of *zielkunde*, de *ontwikkelingstijdperken der jeugd* en *de kenmerken der inborst*. - Het tweede hoofdstuk onderzoekt het *Beginsel der Paedagogie, met 's menschen bestemming en vrijheid overeenkomstig*. Dat *beginsel* is: ‘voed den mensch op en onderwijs hem tot zijn eigen opvoeder en onderwijzer;’ en hij, die zich naar dit beginsel rigt ‘zal de strengste gehoorzaamheid van zijnen kweekeling vorderen.’ - Het derde hoofdstuk *past dit beginsel op het onderwijs toe*, beschouwt *de wederkeerige werking van opvoeding en onderwijs*, en handelt voorts vrij uitvoerig over *den leervorm*. - Het vierde hoofdstuk loopt over *de hoedanigheid* en *het vermogen der opvoeding;* en het vijfde over *den aanleg*. Door *aanleg* verstaat de Schrijver ‘de op eenigerlei wijze gegevene kiem, die voor eene of andere ontwikkeling vatbaar is:’ en hij betoogt, dat men ‘de gelijkheid van den oorspronkelijken aanleg kan aannemen, zonder Gods vinger in de uitdeeling van verschillende gaven voorbij te zien.’ De belangrijke vragen: ‘Hoc kan de opvoeder uit zijnen kweekeling alles maken? hoe en op welke wijze moet hij dit aanleggen?’ worden aan het slot beantwoord. - Het zesde hoofdstuk behandelt de *methodologie* of *methodenleer*, of - met andere woorden - beantwoordt de vraag: *hoe zal opgevoed en onderwezen worden?* terwijl het zevende of laatste spreekt over *het gevoel;* over *de vorming, ongesteldheid* en *genezing van het gevoel*.

Deze vlugtig ontworpen schets is voldoende om te doen zien, hoeveel belangrijks door Dr. de Gelder in een kort bestek wordt zamengevat. Dit is echter niet des Schrijvers eenige, zelfs niet zijn grootste verdienste. Vooral komt aan zijn arbeid goedkeuring en lof toe, omdat elke bladzijde toont, dat hij uit meer dan boeken heeft geput; dat hij, zelf opvoeder zijnde, uit ervaring, en daarom ook zoo uitnemend naar de behoeften van opvoeders en onderwijzers spreekt. Mogt zijn werkje veel worden verspreid en gelezen! Mogt het vooral worden beoefend door hen, die, in deze dagen van strijd, ook op het gebied van opvoeding en onderwijs, zich bevoegd rekenen, om over vele

vraagstukken op dat gebied een oordeel uit te spreken! Er ware uit dit ‘boekje,’ zoo als de Schrijver zediglijk zijne handleiding noemt, eene uitgebreide bloemlezing van treffende gezegden te vervaardigen, die hun nuttig zou kunnen zijn. Een en ander slechts hier tot eene proeve:

Bl. 48: ‘De onderwijzer moet niet alleen de wetenschappen, die hij onderwijzen zal, volkomen kennen; maar daarenboven door praktische oefening, niet uit een boek ontleend, maar in de school opgedaan, tot de uitvoering in staat gesteld zijn. Want het uitstekendste genie en het zeldzaamste voorbeeld van geleerdheid bezit nog geene de minste waarborg, dat het een geschikt onderwijzer zal zijn. Er zijn zaken, die men niet uit boeken leert!’

Bl. 79: ‘De geleerdste en volkomenste kennis van het woord Godsdienst en de scherpzinnigste uitéénzetting van de leerstukken van eenig kerkelijk dogma maken den bezitter van al die voortreffelijke kundigheden volstrekt niets beter.’

En bl. 121: ‘De onderwijzer, die waarlijk dien naam verdient, moet de eerzucht niet kennen, om op het veld der wetenschap te schitteren. De wetenschap zoo te beoefenen, dat hij met zijnen tijd medega en de helderder gezigtspunten, die zich telkens voordoen, hem niet onbekend blijven, ziedaar de taak, tot welke de onderwijzer als man van wetenschap zich beperken moet.’

Wat op bl. 69 aangaande de *klankmethode* gezegd wordt, is niet geheel naauwkeurig. Door van den Ende (en niet ‘van den Eynde’) is wel eene klankmethode ontwikkeld, doch niet in een boekje dat aan Frederik Hendrik zou opgedragen zijn. Wat daarvan zij, deelde ik mede in een vertoog over Casparus van den Ende en zijne Klankmethode, geplaatst in het tweede deel van mijn Archief.

Hofmeester, voor *gouverneur*, is hoog-, maar geen nederduitsch. Het woord is den bekwamen Schrijver, bl. 135, zeker ontsnapt.

Dankbaar voor hetgeen hij nu reeds heeft geleverd, koester ik den wensch, dat hij zich opgewekt moge gevoelen, ons spoedig het tweede stuk, dat de *geschiedenis der paedagogie* zal bevatten, te schenken, en dat hij nog lang in staat gesteld worde werkzaam te zijn, ten nutte van de onderwijzers, die het voorregt hebben zijne lessen bij te wonen.

Rott., Maart 1855.

Dr. A. DE JAGER.

***Onze Muze. Album van gemengde zangen onzer vaderlandsche Dichters der* 19de *eeuw. Verzameld door S.J. van den Bergh. Haarlem, A.C. Kruseman*. 1855. *Vijf Afleveringen*.**

Onze Muze, - die niemand verwarre met de beminnelijke of bewonderenswaardige godin, welke zijne verbeelding zich schiep, naar den indruk door de dichters zijner keuze op zijn gemoed gemaakt, - Onze Muze, - deze vijf afleveringen gemengde zangen, die waarschijnlijk nog door eene zesde, en, mogt onze bede verhooring vinden, ook door eene zevende, maar welke dan geene verzen zal inhouden, zullen worden gevolgd, - onze Muze is n i e t het werk, dat de Heeren S.J. van den Bergh en A.C. Kruseman oorspronkelijk verlangden in het licht te geven. Ware hunne vlugt minder belemmerd geworden, hun greep zou grootscher zijn geweest. Niet de vermaking van vijftig jaren, - de erfenis van eeuwen was hun wit. Verbaast men zich welligt over die verklaring aan het hoofd van dit voorloopig verslag? Geloove men ons op ons woord, wij leggen haar niet zoo zeer af, om een nieuw bewijs bij te brengen, hoe verre de geschiedenis van een boek het soms in belangrijkheid van die bladen zelve wint, dan om aan de bekentenis van beide, Verzamelaar en Uitgever, het regt te ontleenen tot den eisch, dien wij zoowel aan dezen als aan genen wagen te doen. Hoe weinig lust wij ook zouden hebben gevoeld, als hun eerste ontwerp had mogen slagen, het gebied onzer poëzij met hunnen maatstaf te meten, - hoe zeer ons de verbazende omvang voorzeker van die taak zou hebben afgeschrikt, - hun stond een werk voor den geest, welks titel, wij erkennen het gaarne, juister zou geweest zijn, dan dien voor dit gekozen, en aan welks inhoud men ten minste de verdienste van een geheel te vormen niet had ontzegd. Volslagen gewijzigd, meer van omvang echter dan van aard, zoo als het thans verschijnt, staat het nog aan hen, er ons publiek iets meer in te geven dan een album, 't geen op zijn best een uur van verveling kort. We zouden er gaarne voor de jeugd een bruikbaar boek van gemaakt zien; maar eer men ons toe kan stemmen of daartoe verwachting is, hebben wij mede te deelen, wat het eigenlijk worden moest, en wat het aanvankelijk werd.

De Heeren S.J. van den Bergh en A.C. Kruseman, die wij ter verklaring van hun doel zelf het woord zullen doen voeren, stelden zich namelijk voor ‘een werk ter perse te leggen ‘onder den titel van de D i c h t e r s v a n N e d e r l a n d ,’ waarin zij ‘de portretten,

de levensbeschrijvingen, de bibliographie der vaderlandsche dichters, benevens eene keurlezing hunner verzen meenden te geven, zoo veel mogelijk de eigenaardigheid der Auteurs karakterizerende.' Wij kennen er, die het bij zulk een boek bang te moede zou zijn geworden, wetende, hoe kwistziek men ten onzent van geslachte tot geslachte met den dichternaam plag en pleegt te wezen; lof kost zoo luttel! De groote menigte evenwel, waarom het niet erkend? nog door geen twijfelzucht tot de booze vraag verlokt, of rijmelen en roem iets meer gemeens hebben dan alliteratie, had in de louter lijvigheid van dien letterschat geen bezwaar voor hare bewondering gezien. Verzamelaar en Uitgever, die toenmaals den Heer D. Ouwersloot nog als drieman opnamen, maar van wien bij Onze Muze niet meer wordt gerept, Verzamelaar en Uitgever hadden 'het voornemen' hun 'werk aan te vangen bij de eerste ontwikkeling onzer Poëzij en voort te zetten tot op den tegenwoordigen tijd. Ook onze Vlaamsche Taalgenooten' zouden 'daaronder begrepen zijn. Op die wijze,' dus eindigde de phrase, 'op die wijze belooft ons werk te gelijkertijd en van zelve eene Geschiedenis der Hollandsche Dichtkunst te worden.' Het zou ondeugend hebben geheeten, zoo enkelen, ondanks die verzekering, gewaagd hadden te beweren, hoe zij het meer wenschelijk dan waarschijnlijk bleven achten, 'door portret en levensbeschrijving, door bibliographie en keurlezing' van z e l v e eene historie onzer poëzij niet slechts beloofd, maas ook geleverd te zien. Maar tegenover die weinigen, de vrienden der kritiek, zou immers de schare hebben gestaan, die het met de geschiedenis zoo naauw niet neemt en van dat gewik en geweeg een afkeer heeft; de schare, die in den hoop bouwstoffen, door de laatste zeventig jaren ten onzent zaamgetast, de historie des vaderlands reeds geschreven waant, en leest?! 'Tot proeve van bewerking' had het drietal 'de eer een blad als voorbeeld' aan te bieden, en de keuze van den geschetste was eene aanbeveling: 'Joost van den Vondel.' Het deert ons, dat wij er bij moeten voegen, ook de minst eischende zou in die beschouwing noch frischheid, noch diepte hebben gevonden; zij deed even weinig uitkomen, wat Vondel voor zijn tijd was, als wat hij voor den onzen wezen moet; de mededeeling van bekende bijzonderheden werd besloten met eene lofspraak, wier galmen men meer had gehoord. Viel het echter daaraan toe te schrijven, dat de onderneming geen voortgang had? 'Wigtige en wettige bezwaren,' luidt het antwoord, welke in den weerzin van 'een betrekkelijk klein getal Auteurs' scholen, en het bedreigd belang van eenige 'Uitgevers, die eigenaren der kopijen waren geworden,' verhinderden de voltooijing van het plan. Houde men het ons ten goede, dat wij er geen rouw over dragen.

Vijftien jaren geleden ging er in het gebied onzer letterkunde van tijd tot tijd eene stem op, welke wij nog wenschten te hooren; is

het wonder, dat wij haar stilzwijgen te meer betreuren, sedert de tijd de waarheid van schier iedere harer uitspraken heeft gestaafd? Onwillekeurig herinnerden wij ons haar welsprekend woord over de Hollandsche Poëzij, toen de mare dezer nieuwe galerij voor borstbeelden onzer dichters ook tot ons kwam. Het was of wij die stemme andermaal onder de menigte hoorden roepen: ‘Van ouds hebben wij liever gezongen dan geschreven, wanneer onze geest zich wilde openbaren in scheppingen van het hoofd of van het hart. Heerlijke dingen hebben wij gezongen, maar zij zijn al te weinig in getal: zij stempelen onze Letteren niet.’ Onverbiddelijk streng moge dat oordeel u toeklinken, als ge u in den glans van Vondel baadt; de wraking besterft u op de lippen bij het gewaar worden, hoe alle overige sterren voor die eene zon schuil gingen, hoe enge grenzen het gebied was aangewezen, waarin zij straalde. Weder gaat de stemme op: ‘Wij maakten reeds verzen, wanneer wij de taal nog niet in onze magt hadden, om alles uit te drukken wat wij gevoelden of ontwerpen wilden, en door de vrijheid der voorstelling ons scheppingsvermogen te oefenen. Wij zijn aan de stoffe blijven hangen, en de manier heeft ons talent versnipperd.’ Wat dunkt u, is het enkel de zeventiende eeuw, die voor dit vonnis het hoofd heeft te buigen, of is de achttiende in de laatste woorden tevens geschetst en geoordeeld? Hoe heeft zij de Geuzen ontvangen? ‘Wij hebben ons aan een band gelegd, die de ontwikkeling van het genie verhinderd heeft. Daarom hebben wij zoo zelden ons kunnen opheffen tot de hoogte, waar de beschouwing van het leven doordringend is in alle rigtingen, en, als idee, los van de stoffe, zich openbaart in verdichtingen grootsch van omvang en diep van gedachte: blijvende gedenkstukken der kunst.’ Bilderdijk zou zich minder aan die woorden hebben geërgerd, dan zijne leerlingen, - maar de aanhaling sleepte ons mede; waartoe, vroegen wij in gedachte den Heeren van den Bergh en Kruseman, waartoe dien vernieuwden overdruk van middelmatige verzen? - want eene oprakeling uit den schoot der vergetelheid mag het niet heeten; de Keur van Nederlandsche Letteren is immers nog binnen elks bereik? Gij belooft portretten, levensbeschrijving, bibliographie; maar heeft de graveerstift dan de groote mannen uit het tijdvak van Frederik Hendrik niet vast vereeuwigd, en leeft er iemand in ons midden, die niet van Sorgvliet, Hofwijck en het Toorentjen heeft gehoord? Hunne werken zijn toegelicht door de voortreffelijkste hunner volgelingen; onze schilderschool stoffeert er haar doek mede; onze romanciers voeren ze op; wat wilt gij meer? Of zoudt gij den moed hebben gehad, ons Cats, voor de honderd en eende maal, aanbiedende, er flink voor uit te komen, hoe flaauw de zin voor poëzij bij de menigte zijn moest, welke aan het n u t t i g e boven het s c h o o n e de voorkeur gaf? In den jare 1855 eene gewijzigde uitgave der ‘Proeve eener Geschiedenis der Nederduitsche Dichtkunde,’ reeds in

1810 verschenen; en der ‘Verhandeling over de Nederduytsche Tael en Letterkunde opzigtelijk de Zuydelijke Provintiën der Nederlanden,’ die in 1819 werd uitgegeven! Zijn wij dan philosophisch noch aesthetisch, zijn wij dan geene enkele schrede vooruitgegaan? Schreef Jonckbloet zijne ‘Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtkunst’ vergeefs? Fragmenten uit en Biographiën van Poëten der achttiende eeuw ten onzent, voor het publiek dezer dagen nog lezens- en wetenswaardig, - het leven van Hoogvliet of van Feitama misschien, - hoe kon van den Bergh er zich toe neêrzetten, - tenzij om den spot te drijven met die leuningstoelpoëzij, tenzij om de pen van zich te werpen bij de herinnering, dat geen der groote dichters van eenig volk zoo gemakkelijk, zoo genoegelijk, zoo gemoedelijk de onsterfelijkheid verwierf, als die eerzame leden van vijl- en schaaflievende genootschappen zich vleiden.

Een gelukkig gesternte bewaarde hem voor de beproeving. ‘Wij zijn alzoo,’ dus luidde de tweede Circulaire van Verzamelaar en Uitgever verder, ‘wij zijn alzoo, door de noodzakelijkheid gedwongen, verpligt u bij deze beleefdelijk kennis te geven, dat het werk d e D i c h t e r s v a n N e d e r l a n d, zoo als het door ons gewenscht werd, n i e t verschijnen kan.’ Wat hadden wij, zoo het ontwerp ware volvoerd, menige ijdelheid aan het licht zien komen; hoe zoude menige ijdelheid zijn gekrenkt! Er loopt velerlei zamen om onzen tijd rijk te maken aan portretten; - wij zagen de daguerréotype geboren worden en de photographie haar volgen; - onze schilderschool boogt op tal van kunstenaars, wier potlood of penseel treffende gelijkenissen levert. Wie zou het der belangstellende vriendschap, wie der liefde euvel duiden, zoo zij, naar de mate harer middelen, gaarne een penningske veil heeft, om den vertrouwde van haar gemoed ten minste afgeschaduwd te zien, of willig een grooter offer brengt om den uitverkorene des harten altijd voor zich te aanschouwen? Onze sterfelijkheid is de milde bron van dichterlijke mijmeringen; en gij hebt, als wij, die kinderen te liever, om den prijs dien zij op het bezit eener beeldtenis hunner moeder stellen; wij beide begrijpen zoo goed den weemoedigen glimlach, waarmêe de waardige vrouw de bede inwilligt! Portretten, ze zijn eene zoete weelde, en beklagenswaardig, misdeeld is het geslacht, het gezin vooral, dat er geene heeft, - maar wat wij u bidden mogen, breng ze niet, breng ze maar bij uitzondering, op de noode den kunstenaar ingewilligde voorwaarde, uit uwe huiskamer in de zalen der tentoonstelling. ‘Ook hij!’ en ‘zij ook!’ zijn de weinige woorden, die gij, er bij staande, zult opvangen, maar wier toon u zeggen zal, wat gij hebt gewaagd; maar wier nagalm ge nog hooren zult, als het publiek uwe aanmatiging reeds vergeten heeft, omdat zij maar een peulschil was bij die van anderen. Immers, wij hebben lithographisten, en wij hebben graveurs, ook hebben wij uitgevers, zouden wij dan geene groote mannen hebben, wier gelaatstrekken moeten

worden vereeuwigd? Rept u, dichters! rept u naar de onsterfelijkheid, op een stalletje! - wat anders vroeg de eerste Circulaire, wier beantwoording zoo gelukkig overbodig werd toen het gansche ontwerp in duigen viel, wat vroeg zij dan: ‘Bestaat er van u een portret of méér dan één, en zouden wij dit van u mogen ontvangen tot navolging?’ IJdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid! Het bleef er niet bij; de eene dwaasheid zou de andere in haar gevolg mede hebben aan het licht gebragt. ‘Verzoeke eenige mededeelingen omtrent uwe levensgeschiedenis; opgave van tijd en plaats van geboorte, opleiding, maatschappelijke en letterkundige betrekkingen en al zulke feiten, als u ter opgave geschikt voorkomen.’ O goede tijd- en kunstgenooten! dewijl we in deze eeuw, en in dit land geboren, deel hadden aan een onderwijs, dat, de studie der talen op hoogen prijs stellende, ons vroeg vergunde velerlei letterkunde te smaken, - dewijl de eene, die zijne vorming in de school der ouden heette te zullen ontvangen, zich het vervaardigen van gedichten tot taak stellen zag; dewijl de andere, schoon in de bedrijvige wereld opgroeijende, zijne, oogen voor de natuur niet sloot en de gisting der jeugd genie geloofde, - dewijl deze als gene w e l e e n s e e n v e r s j e maakten en het weder en nog eens weder deden, daarom zijt gij allen merkwaardige mannen, daarom ben ook ik een merkwaardig man! Ons leven moet tot in zijne minste bijzonderheden voor vergetelheid blijven bewaard, want wij allen, wij hebben voor ons talent geboet zoo als Camoëns of Tasso; - want waar men Corneille of Molière gedenkt, daar noemt men ook uwen en ook mijnen naam, immers wie van ons beide, gij of ik, streefde wel het meest in onberekenbaren invloed op het lot onzes volks Béranger op zijde? Hadden wij niet onze Scotts en onze Byrons *die Unzahl?* - en wij zouden niet verdienen bestudeerd te worden als Lessing en als Schiller, en geene bekentenissen hebben te doen zoo als Heine, geene *Wahrheit und Dichtung* mogen schrijven bij de vleet! - O goede tijd- en kunstgenooten! wat doet die humorist onder onze kennissen wel en wijs, dat hij u zijn album niet laat zien, een geheel ander dan het hier aangekondigde, een album, waarin hij u en mij en allen, van wie hij voor onze letterkunde een zweem van verwachting koesterde, heeft opgeschreven! Ge waart in staat in een vlaag van verontwaardiging blad bij blad te verscheuren, als uw gretig oog gewaar werd, hoe vele onbegravenen hij reeds als gestorven heeft geboekt. ‘Gestorven voor de kunst!’ - ‘Gestorven voor de wetenschap!’ - ‘Gestorven voor den vooruitgang!’ heet het op die blaadjes; de dag, waarop die dichters haar verloochenden, waarop die voorgangers omzwenkten, waarop die vermeende mannen der beweging zich vestigden, staat er bij; een droeve reeks van jonge dooden, die gij en ik in den omgang dag aan dag saai en saaijer vindt.

‘Om evenwel,’ vaart de Circulaire der Heeren S.J. van den Bergh en A.C. Kruseman voort, ‘om evenwel de vrij aanmerkelijke kos-

ten des tweeden ondergeteekenden en den langdurigen arbeid' (van den eerste?) 'zoo mogelijk niet geheel verloren te doen zijn, wenschten wij ons plan tot een minder uitgebreid in te krimpen en één bundel te verzamelen, waarin van ieder der Dichters van den nieuweren tijd één enkel stukje wordt opgenomen, bij voorkeur aan onze beste Jaarboekjes ontleend.' Eene 'keurlezing' uit de almanakken, ziedaar dus 'Onze Muze, Album van gemengde zangen onzer Vaderlandsche Dichters der 19de eeuw.' Een woord over de schikking; welke orde stelt gij u voor, dat bij het plaatsen der veelsoortige verzen, is in acht genomen? De titels, door onze uitgevers aan menige verzameling van gedichten voor het aankomend geslacht gegeven, Lenterozen of Sneeuwklokjes b.v., verkondigen, dat zij die velerlei bijdragen het liefst als een ruiker bloemen zien beschouwd, met meer of minder smaak geschakeerd. Hier, waar de verzamelaar, niet als de redactie van een almanak over de bonte voortbrengselen van maar één jaar, neen, over den oogst van eene halve eeuw had te beschikken, hier lag, dunkt ons, de ware orde, die d e s t i j d s, zoo voor de hand, dat men er met Mr. Jourdain van zeggen zou: 'Cependant je n'ai point étudié, et j'ai fait cela tout du premier coup.' Echter zagen wij ons bedrogen: gis eens op uwe beurt wat de schikking bepaalt. De dichtsoort, meent ge, beschrijvende bij beschrijvende en didactische bij didactische, en zoo voorts met verhalende en met lyrische poëzij, elk bij zich, en toch te ieder oogenblik gelegenheid aanbiedende tot vergelijking, tot studie? Mis, zeggen wij u. Andermaal raadt gij, en zoekt het nu in de onderwerpen, gedachtig aan Ferdinand Freiligrath's *Dichtung u. Dichter*, eene Anthologie, die u over den rijkdom der Duitsche dichtkunst verbaasd doet staan; of aan A. Hungari's *Deutsche Dichter Frühling*, waarin gij een concert van honderd zangers hoort over de jaargetijden, over het wel en wee der liefde, over de geneugten van het gezin, over wat niet al! Mis, weêr mis - maar ge zoudt nooit gelukkiger zijn; onze vaderlandsche dichters vinden in dit Album hunne plaats naar a l p h a b e t i s c h e o r d e! Hoe kon de smaak van den Heer van den Bergh er vrede mede hebben? Buiten de dolle buurschappen, die het geeft, - na het Weesjen van Vrouwe K.W. Bilderdijk, krijgt ge het Liedeken van de Lansieren van H. Binger, - gij hebt da Costa's Bij de Rivieren van Babel nog niet ten einde gehoord, of J. van Dam verzoekt den Noordewind frisch op te waaijen, - H.A. Meijer zit bij Petronella Moens, en Mejufvrouw Albertine Kehrer naast J. Kinker; - ter Haar wordt van Van 's Gravenweert slechts door Greb gescheiden, - en de tweede aan zijne linkerhand ziet de schrijver van dit opstel Van Pellecom 'al wederom,' - buiten de dwaze invallen, die men er door krijgt en zich niet weêrhouden kan lucht te geven, is er iets zeer onregtvaardigs in. Als het waar mag heeten, dat men, om een geschrift of gedicht billijk te beoordeelen, het in verband moet beschouwen met den tijd, waarin het verscheen, hoe valt dan

eene schikking te vergoelijken, die de voortbrengselen van vijftig jaren zonder toelichting of teregtwijzing dooreen hutselt, en de eerste proeve van den jongere - die intusschen is vergrijsd - *mir nichts, dir nichts* - naast het beste werk van den meester - thans in vollen bloei - in den leelijksten zin des woords t e n t o o n s t e l t?

Onze Muze is, zoo als de boekskens daar liggen, eene mislukte onderneming, waarvan, welke ook de verdienste der zesde aflevering zij, in het belang der kunst geen gunstig verslag valt te geven; - maar de Heer Kruseman spreekt van kosten en de Heer van den Bergh van moeite, waarom zouden beide niet beproeven het boek voor de jeugd duurzame waarde te geven, - en tevens de bijdragers, die zich nu te regt over hen beklagen, zoo veel mogelijk te bevredigen? Het zal van den Uitgever echter meer vergen dan nog een kwartje papier bij ieder album; en wij eischen er van den Verzamelaar moeijelijker arbeid door, dan achter de vermelding der Almanakken, waaraan de verzen zijn ontleend, de jaartallen te voegen, waarin zij voor het eerst het licht hebben gezien. Onze Muze, gemengde zangen onzer vaderlandsche dichters der negentiende eeuw, - wat zou er beter bij passen dan nog eene aflevering, waarin de Heer van den Bergh ons een overzigt gaf van de betrekking, waarin de hedendaagsche Hollandsche dichtkunst staat, tot de overige bewegingen op ons letterkundig gebied, eene schets van den invloed, door de poëzij in de laatste vijftig jaren op ons volksleven uitgeoefend? Het moet hem, dunkt ons, eene gewenschte gelegenheid zijn om het aangedaan ongelijk te herstellen, en tevens het opkomend geslacht eene betere aanleiding ter Nederduitsche Dichtkunst te geven, dan hij, bij zijne verschijning, voor zijnen leeftijd vond. Ordeloos, hoezeer in schijnbare orde elkander opvolgende, kan de alphabetische schikking der stukjes, thans zin en gevoel verwarrende, dan het naslaan gemakkelijk maken; bont allerlei, waarin maar te veel middelmatigs schuilt, late hij het overnuchtere liggen, om door de studie van het schoone tot navolging, tot wedijver te prikkelen. Het zal hem onmogelijk zijn er aller ijdelheid door te vleijen; maar weeg dat genot eens tegen het bewustzijn, den eerbied voor zich zelven bewaard en gepoogd te hebben de kunst vooruit te brengen? Wie weet, wanneer hij de taak aanvaardt, of wij bij hare voltooijing wel zoo verre meer van elkander zullen staan, als wij thans blijken te doen? Schaarscher weelde voor hem geworden, naarmate zijne eischen aan de poëzij zullen stijgen, vreeze hij niet, dat hij er hare meesterstukken te minder om zal genieten, dewijl hij niet langer zoo veel bewonderingswaardig zal vinden, dewijl hij ook andere rigtingen, dan die hij thans bij uitsluiting huldigt, zal hebben leeren eerbiedigen en waarderen. Onze Muze der jongste vijftig jaren, hoe zal hij haar regt weten te doen, de troosteresse des volks, toen het aan zijne ketenen knaagde en die toch verder torschen moest, ... Helmers werd in zijn Album vergeten! - Onze Muze, welk een glans zal

hij zien lichten om hare lokken, wanneer zij die voor het eerst weêr met oranjebloesems tooijen mag,... Bilderdijks Waterloo is in den bundel niet opgenomen! - Onze Muze van den jare achttien honderd dertig, hoe zal hij haar huldigen, zij die den adem des levens over de doode beenderen blies tot het verleden weêr heden werd, - de Hollandsche Vlag van Withuys mag in de zevende aflevering niet worden gemist! - Onze Muze van achttien honderd acht en veertig,... arme van den Bergh! - dweept ge dan nog altijd met eene dichtkunst, die slechts voor enkele verschijnselen van ons volksleven zin heeft, maar bij menige beweging des tijds, vreezende voor verbijstering, er zich buiten houdt, en stilstaat, en achteruit wijst, achteruit, werwaarts zoo vele der voortreffelijkste onzer zangers reeds van zelve zoo gaarne zien! - Onze Muze der laatste vijftig jaren, hoe zal zijn hart haar te regt verheffen, in den schoot des gezins haar velerlei weelde dank wetende; wie is er, die haar in zin voor huiselijkheid en vroomheid overtreft? Het is de zoete zijde van het leven; maar de andere helft, het openbare, ten onregte de zure geheeten, heeft ook hare poëzij; - onze Muze dezer halve eeuw! welke nieuwe werelden, in onze dagen als door een tooverstaf bevolkt, welke wetenschap, in onzen tijd als door een tooverstaf ontwikkeld, hebt gij ons binnengeleid, en geschilderd, hebt gij ons leeren waarderen en genieten? Afwisseling gaaft gij ons, maar geene afwisseling, die getuigde, dat uwe priesteren met vaste maar stoute schreden elk gebied van kennis betraden; maar geene afwisseling, die hunne telkens diepere studie der ook ten onzent onuitputtelijke natuur bewees. Wat was het anders dan afwisseling van navolgen, - Fransch, Engelsch, Duitsch, ge waart het beurtelings; - oorspronkelijke opvatting van inheemsche toestanden, hoe schaars beproefdet gij die? Europa daverde op zijne veste en troonen van allerlei aard stortten zaêm; in de stilte, die op zulk een storm volgen moest, schijnt alles tot het oude weêrgekeerd, maar van oost tot west en van noord tot zuid doen de kreten des volks zijne behoeften kond, behoeften, wier bevrediging den edelsten van ons geslacht beide pligt is en lust, - waarom zijt gij zoo schaars de tolk dier nooden ook ten onzent, waarom, slechts de verzuchtster over het verledene en niet de leidstar der toekomst, o Muze!

Wij mogen geene grootere ruimte vergen; doch wanneer van den Bergh aan het einde van het hem voorgeslagen overzigt tot het besluit van Geel kwam: ‘Laat ons het Proza bewerken: de echte Poezij zelve zal er bij winnen,’ zou hij verloren hebben of gewonnen?

E.J.P.

Borneo's Wester-afdeeling.

Borneo's Wester-Afdeeling, geographisch, statistisch, historisch, voorafgegaan door eene Algemeene Schets der ganschen Eilands, door P.J. Veth. Eerste deel, met platen. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon. 1854.

De kennis van den Indischen Archipel heeft in de laatste jaren verbazende vorderingen gemaakt; inzonderheid heeft de toenemende openbaarheid der koloniale aangelegenheden sedert 1848 over veel, wat duister en verborgen was, een helder licht doen opgaan. Maar zoo reeds veel is gedaan, meer nog is te doen overgebleven. - Met deze woorden opent de Hoogleeraar Veth zijne lezenswaardige bijdrage over het Eiland Flores, in de 9de aflevering van het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië van dit jaar, welke een nieuwen schakel vormt in den cyclus der monographiën, die hij zich blijkbaar voorstelt van de nog weinig bekende eilanden beoosten Java te leveren, een cyclus, waartoe ook de beschrijving van Timor behoort, onlangs in dit Tijdschrift opgenomen.

Zoo iemand, wij meenen, dat het den Heer Veth geoorloofd is een oordeel uit te spreken over het gehalte en den omvang onzer kennis van die kostbare Indische bezittingen, welke niet ten onregte door een geacht volksvertegenwoordiger en woordvoerder van ‘de kleine partij’ *de kurk* werden genoemd, *waarop Nederland drijft*. - Voorzeker heeft die kennis sedert de verandering onzer staatsinstellingen in 1848 en het meerdere licht, dat daardoor over koloniale zaken wordt verspreid, op eene verblijdende wijze toegenomen, en met die meerdere kennis moest natuurlijk eene le-

vendigere belangstelling hand aan hand gaan. - En ofschoon het er, helaas! nog verre van verwijderd is, dat het Nederlandsche volk eene juiste en grondige wetenschap zou bezitten, zoowel van den natuurlijken rijkdom als van den maatschappelijken toestand, de eischen en belangen, de handels- en nijverheidsontwikkeling van den geheelen Indischen Archipel, die aan ons gezag is onderworpen, zoo ontbreekt het echter in de laatste jaren niet aan ijverige en kundige bouwlieden, die elk van hunne zijde en naar hunne krachten en aanleg de steenen aandragen en tot elkander voegen, waaruit eenmaal het gebouw onzer volledige kennis omtrent die schoone eilandenwereld zal worden opgetrokken.

Behoeven wij tot staving dezer meening te wijzen op den belangrijken strijd omtrent het koloniale monopoliestelsel, door het bekende werk van den Heer D.C. Steyn Parvé te voorschijn geroepen; op de talrijke brochures, die over deze kwestie en de daarmeê zamenhangende van het particuliere landbezit en den verkoop van gronden het licht hebben gezien; op de warme beraadslagingen omtrent het Indische muntwezen en het Reglement op het Beleid der Regering in Nederland's-Indië gevoerd; op de belangrijke bijdragen tot de land- en volkenkennis van den Archipel, geleverd in de Reis over Java en Madura van den Heer van Hoëvell, in de werken van Schwaner en Junghuhn, in het Tijdschrift voor Nederland's Indië en in het Natuurkundig Tijdschrift en de Indiana van den Heer Brumund; in de geschriften van de Heeren Pijnappel en Roorda, Cornets de Groot, Milliës, de Stuers en W.L. de Sturler en in de schetsen van den Heer Ritter en anderen? En behoeven wij eindelijk te herinneren aan den arbeid van den schrijver, van wiens werk over Borneo's Wester-afdeeling wij ons voorstellen in deze bladen een vlugtig overzigt te geven?

Wij hebben opzettelijk gemeend ons tot een ‘verslag’ van het werk van den Heer Veth te moeten bepalen, niet omdat wij vreezen dat de verdenking van partijdigheid de Redactie van dit Tijdschrift zou kunnen treffen, maar omdat in onzen mond welligt eene loftuiting min voegzaam, en eene kritiek ten eenenmale ongepast zou kunnen worden geacht. - Tot beide - lof en teregtwijzing - behoort eene grondiger en uitgebreider kennis omtrent het behandelde onderwerp, dan wij ons aanmatigen te bezitten; - de

meer bescheiden roeping van verslaggever is beter geëvenredigd aan onze krachten en zal - zoo wij hopen - voldoende zijn ter bereiking van het doel, dat wij ons hebben voorgesteld, namelijk het vestigen van de aandacht onzer lezers op deze nieuwe bijdrage tot de kennis van den Indischen Archipel.

Ofschoon wij ons nu van het ambt van beoordeelaar hebben ontdaan, zoo gelooven wij echter daarmede niet het regt te hebben opgegeven, om eene bescheidene opmerking in het midden te brengen omtrent het standpunt, waarop hij, die lust heeft dat ambt uit te oefenen, zich behoort te plaatsen. De theorie trede hier in de plaats der practijk!

'Maar zoo reeds veel is gedaan, meer nog is te doen overgebleven,' zijn de behartigingswaardige woorden, welke den beoordeelaar onzer literatuur over den Indischen Archipel, naar mijn inzien, steeds voor den geest moeten zijn. - Die van eenig werk, dat in onze dagen op het gebied der land- en volkenkunde en vooral der geschiedenis van onze Indische bezittingen het licht ziet, een volkomen-afgerond geheel verwacht; die er de eischen van volledigheid en mathematische zekerheid van feiten en jaartallen aan rigt, verlangt eene onmogelijkheid. - Niet alleen toch, dat de openbaarheid van ons koloniaal archief - moge zijne verplaatsing daarin eene gunstige verandering brengen! - nog veel te wenschen overlaat, zoowel door de geheimzinnigheid, waarmede vele documenten worden behandeld, als door het spelonkige der lokalen; niet alleen toch, dat de stukken, welke op de geschiedenis der laatste jaren betrekking hebben, moeijelijk ter inzage te verkrijgen zijn, maar zelfs bij eene volledige openbaarheid en het ruimste en helderste lokaal, zouden de voorhandene papieren als bouwstoffen voor eene geschiedenis en beschrijving van den Archipel geheel ongenoegzaam zijn. - Daartoe wordt meer vereischt, dan de officieële acten en verslagen kunnen aanbieden; daartoe moet even rijkelijk uit de bronnen van particuliere berigten en mededeelingen, als uit het staatsarchief worden geput; daartoe moet even vlijtig de Indische overlevering als het Europesche geschied- of reisverhaal worden bestudeerd; daartoe behoort een naauwgezet onderzoek, niet alleen naar de daden onzer voorvaderen en der overige beschaafde volken, die met Indië hebben verkeerd, maar ook naar de zeden en gewoonten, de taal

en godsdienst der verschillende inlandsche stammen, die den Archipel bewonen, en naar het verhaal hunner lotverwisselingen, zoo als het van mond tot mond, gekleurd door de mythe, vervormd door de overdragt, gewijzigd door volksbelang of volksbegrip, wordt overgeleverd.

De laatste bron van kennis, die wij aangaven, moet reeds alle denkbeeld aan volkomen zekerheid en onbetwistbare juistheid van feiten verbannen; want, hoe schoon in 't oog des dichters de volksoverlevering zijn moge, voor den man, die wetenschap en waarheid zoekt, is het geschreven geschiedverhaal een veiliger gids dan het gesprokene, dat de zoon van den vader opvangt en dat slechts op 't trouwelooze, zwakke of verbeeldingzieke geheugen berust.

Zoo men bij de onzekerheid en de veelvuldige afwijkingen der inlandsche overleveringen nog de gebrekkigheid onzer kennis omtrent haar voegt; zoo men in het oog houdt, dat er nog vele volkeren gevonden worden, wier lotgevallen, ja zelfs wier taal ons schier vreemd zijn, dan zal men zich eenig denkbeeld kunnen vormen van de vele hinderpalen, waarmede een geschiedschrijver van den Indischen Archipel te worstelen heeft; van de vele lacunen, welke hij op zijnen weg ontmoet, en van de moeitevolle en langdurige kritiek, waaraan hij zijne bronnen moet onderwerpen, alvorens in staat te zijn eenige overeenstemming in den bajert te scheppen en tot een zamenhangend geheel te geraken.

Maar niet alleen op het terrein der geschiedenis, ook op dat der statistiek en topographie, der ethnologie, der mineralogie, der flora en fauna, en zelfs der geographie blijft, hoeveel reeds in de laatste jaren zij geschied, nog meer te doen over. - Hoevele uitgestrekte landen in den Archipel zijn ons nog bijna onbekend; hoe verre is 't er nog van verwijderd, dat wij zouden doorgedrongen zijn in al den rijkdom, dien de maagdelijke boezem dier eilandenwereld bevat, welke reeds meer dan twee en een halve eeuw onze driekleur zag wapperen! - Welke geheimen houdt nog de planten- en dierenwereld van Indië voor ons verborgen; hoevele vruchtbare landsdouwen, hoevele bevaarbare stroomen en veilige baaijen, waarvan de uitgestrektheid, de rigting en ligging meer door ons worden vermoed dangekend!

Maar wanneer ook uit den aard der zake onze wetenschap nog niet op volledigheid bogen mag, wij zouden ons aan ondankbaarheid schuldig maken, waanneer we niet de

getuigenis aflegden, dat althans onze kennis der vier hoofdeilanden: Java, Sumatra, Celebes en Borneo - binnen betrekkelijk korten tijd aanzienlijk is vermeerderd en verbeterd, eere zij den schrijvers, wier namen hierboven door ons werden vermeld.

Met blijdschap en voldoening mogen wij terugzien op den arbeid van het laatste tiental jaren, en we mogen zelfs - met behoud van al den eerbied, dien een Nederlander voor zijn voorgeslacht voegt - verklaren, dat daarin meer is gedaan dan in het tijdvak van twee eeuwen, dat sedert de reis van Olivier van Noort tot aan de opbreking van de kantoren der Oost-Indische Compagnie verliep. - Stellig is de belangstelling der Nederlandsche natie in hare rijke bezittingen thans oneindig grooter dan in die dagen, toen dat magtige ligchaam zijn monopolie over den ganschen Archipel uitstrekte en aan zijn kwalijkbegrepen handelsbelang de toekomst opofferde en de ontwikkeling van Indië stelselmatig zocht te beletten. En hoe kan het anders? In onze dagen wordt het Oosten niet meer cijnsbaar gemaakt aan de geldkoffers van enkele participanten; het werpt zijne kostbare schatting af ten bate van het geheele volk; het opent een ruim veld voor handel en nijverheid aan hen, die den lust en de geestkracht bezitten, om dat veld te bebouwen; het is niet alleen de hoorne des overvloeds voor de schatkist, maar het is de mildvloeijende bron van levensonderhoud, van welvaart en fortuin voor alle klassen onzer maatschappij. - Weinige familiën thans ten onzent, die niet door nog naauwere banden aan den Indischen Archipel zijn verbonden; weinige, die er slechts het land der suikercontracten en koffijplantages, der tinmijnen en rijstvelden, der indigo- en cochenillecultuur, der notenmuskaatperken en kaneelboomen in zien. - Wie is er onder ons, die het Oosten niet met oogen van belangstelling en liefde aanschouwt, als de verblijfplaats van een zijner geliefde betrekkingen, als den grond zijner geboorte misschien?

Onder de vier groote Sunda-eilanden, bekleedt Borneo door zijne uitgestrektheid de eerste plaats. Bij den lagen trap van zijne ontwikkeling moge het voor 't tegenwoordige nog verre bij Java achterstaan, het bezit in hooge mate die natuurlijke voordeelen, welke eene schoone toekomst mogen doen verwachten. Het paart aan eenen vruchtbaren bodem, nog

grootendeels door ongerepte bosschen gedekt, eenen mineralen rijkdom, welke voor de ontwikkeling der nijverheid in den Archipel kostbare kiemen bevat; en zijne geographische ligging mag in wêerwil van de mindere uitgestrektheid der kusten eene gunstige worden genoemd, met het oog op de scheepvaart der Chinesche en Indische Zeeën en van den Molukschen Archipel.

Wij gelooven dus, dat de Heer Veth wél heeft gedaan, de aandacht onzer landgenooten op Borneo te vestigen, en dat zijn werk meer dan eenig ander, dat tot dusver verschenen is, zal bijdragen tot verspreiding eener algemeene kennis omtrent dat eiland, omdat het zich niet alleen tot eene natuurkundige beschrijving bepaalt, maar ook de politieke indeeling, het karakter en de geschiedenis van het gewigtigste deel van Borneo - de Wester-afdeeling - behandelt en tevens dienstbaar is gemaakt aan de aanwijzing van het rijke veld, hetwelk het aan den Europeschen ondernemingsgeest ter bearbeiding aanbiedt.

Het ontstaan en het doel van zijn werk en de reden, waarom hij gemeend heeft zich bij de Westkust te moeten bepalen, worden door den hoogleeraar in zijne voorrede medegedeeld, waaruit wij ons veroorloven het volgende af te schrijven, omdat naar onze meening een schrijver het regt heeft, van zijne lezers te vragen, dat zij kennis nemen van de verklaring, welke hij zelf van zijnen arbeid geeft.

Na ons te hebben medegedeeld, dat de eerste aanleiding tot zijn werk in een rapport van den Generaal-Majoor H.J.J.L. Ridder de Stuers over de expeditie tegen de Chinezen van Mandor en Montrado bestond, zegt de Heer Veth:

‘Ik begon nu de bouwstoffen te verzamelen voor eene algemeene topographische en historische schets van Borneo's Westkust, om aan het rapport tot inleiding te strekken. Ofschoon ik in de daartoe betrekkelijke litteratuur niet geheel vreemdeling was, werd ik echter verrast door de groote menigte van uitgebreidere en beknoptere geschriften, geheel of ten deele over Borneo's Westkust handelende en grootendeels in weinig-bekende of half-vergeten tijdschriften als begraven, die zich bij mijne nasporingen aan mij voordeden. Welhaast bemerkte ik, dat, zoo de veelvuldige verspreide berigten over Borneo's Westkust bijeengebragt, met zorg vergeleken en behoorlijk geschift en geordend werden, eene groote gaping in onze letterkunde betreffende

onze bezittingen in den Indischen Archipel beter zou kunnen worden aangevuld dan ik mij immer had voorgesteld. Veel wat mij aanvankelijk nog duister was, ontving licht uit eene groote menigte geschreven en nog onuitgegeven stukken, die mij van verschillende zijden door belangstellende vrienden en begunstigers mijner studiën werden aangeboden. En zoo rijpte allengs bij mij het plan, om mij niet tot eene bloote uitgave van het rapport van den Heer de Stuers met inleiding en aanteekeningen te bepalen, maar het in eene algemeene beschrijving en geschiedenis van Borneo's Westkust in te weven.'

Men ziet het, dat het den schrijver aan geene bronnen ontbroken heeft, en de lange lijst van gedrukte en geschrevene stukken, door hem geraadpleegd, welke aan het werk is toegevoegd en welke een vrij volledig overzigt vormt van 't geen de litteratuur omtrent Borneo aanbiedt, moge daarvoor ten bewijze strekken. Omtrent het gehalte dier bronnen en de noodzakelijkheid der kritiek vinden wij bij den Heer Veth hetzelfde oordeel uitgesproken, hetwelk wij waagden daarover te vellen, en hij maakt ons daarbij opmerkzaam op eene andere moeijelijkheid, welke een schrijver over den Indischen Archipel gedurende zijnen arbeid ontmoet, namelijk: het late toevloeijen van nieuwe bronnen en gegevens, welke veel wat nog duister bleef ophelderen en in verschillende gevallen eene geheele wijziging in de voorstelling en beschrijving der gebeurtenissen noodig maken. Men hoore den schrijver zelven:

'Ik heb gemeend in een werk van dezen aard zeer zorgvuldig rekenschap te moeten geven van de bronnen, waaruit ik geput heb. Men zal dus daarin geen enkel feit vermeld vinden, waarbij ik mijne autoriteit niet heb opgegeven, en in geval van strijdige getuigenissen zal men overal, zelfs ten aanzien van bijzonderheden, die misschien aan sommigen onbelangrijk mogen toeschijnen, de punten van verschil en de redenen der voorkeur, door mij aan de eene of andere meening of voorstelling gegeven, in mijne noten ontwikkeld vinden.'

En verder: 'Dat in een werk als dit, misslagen onvermijdelijk zijn, zal ieder kenner gereedelijk toegeven. De bronnen, waaruit ik heb moeten putten, zijn voor een groot gedeelte zeer onzuiver, daar de inlandsche berigten op zeer onzekere overleveringen berusten, en die van de meeste

Europesche bezoekers ten gevolge van onkunde en achteloosheid van tallooze misvattingen wemelen. Ik heb de volksoverleveringen liever eenvoudig naverteld dan eene ijdele poging te wagen om het ware van het valsche te schiften. Voor het overige heb ik tusschen strijdige berigten slechts na de zorgvuldigste overweging gekozen; doch dat ik steeds het ware zou hebben gevonden, is niet denkbaar. De waarheid van het *dies diem docet* heb ik onder den voortgang des werks gedurig ondervonden en zelfs onder het afdrukken zijn mij in de vroegere vellen eenige misstellingen voorgekomen, waarin ik door onopmerkzaamheid of door de verkeerde opgaven van anderen vervallen was. Dit is inzonderheid het geval in de Inleiding, die reeds was afgedrukt, toen de toevloed van nieuwe hulpmiddelen mij noopte het ligchaam des werks, vóór het ter perse ging, nog eens aan eene zorgvuldige herziening en gedeeltelijke omwerking te onderwerpen.'

Wij zouden vreezen de voorrede des schrijvers te veel te plunderen en welligt van het geduld onzer lezers en de ons vergunde ruimte te veel te vergen, indien wij voortgingen op gelijke wijze de redenen af te schrijven, welke den Heer Veth bewogen, uitsluitend Borneo's Wester-afdeeling tot het onderwerp van zijn boek te maken. Wij kunnen met de opgave volstaan, dat vooral de al te ruime omvang der taak en de vrees, van daardoor tot eene dorre schets te moeten vervallen, hem terughield van de behandeling van het geheele eiland, en dat de Wester-afdeeling, uit een historisch oogpunt, een vrij wel op zich-zelf-staand geheel vormt en daarbij in onzen tijd het meest de aandacht tot zich trekt. Bij de noodzakelijkheid evenwel van eene algemeene kennis van Borneo tot regt verstand van het werk, heeft de schrijver eene inleiding vooraf doen gaan, waarin hij in breede trekken de natuurlijke gesteldheid en de geschiedenis van het geheele eiland schetst.

Deze vlugtige schets schijnt ons voldoende om een algemeenen indruk van Borneo te geven en ons een beeld van zijne physionomie in het geheugen te prenten. Hier en daar met beschouwingen omtrent de rijke hulpmiddelen van het land en de zeden der inwoners en het eigenaardige hunner geschiedenis doorvlochten, blijft echter daarin de geographische en natuurkundige beschrijving de hoofdzaak, en slechts ten aanzien van sommige feiten is de

schrijver in eene ontwikkeling getreden, welke meer is afgewerkt dan men van eene algemeene schets zou mogen verwachten, en welke - indien wij ons de opmerking mogen veroorloven - schade doet aan de éénheid van het plan en tot herhalingen in de volgende hoofdstukkken aanleiding geeft. Dit is bij voorbeeld eenigzins het geval met de beschrijving der rivieren en der steenkolenmijnen, en misschien ook der flora en fauna, hoewel in dit laatste opzigt zeker eene herhaling niet wel te vermijden was.

Na ons aldus in zijne Inleiding het geheele eiland in zijne groote omtrekken te hebben doen beschouwen, verdeelt de Heer Veth zijne geographische, statistische en historische beschrijving der Wester-afdeeling in verschillende boeken, waarvan het eerste deel er drie bevat, en waarin afzonderlijk de topographie en statistiek, en de geschiedenis van de vroegste tijden tot 1791 worden behandeld, terwijl het derde boek aan de opkomst en inrigting der Chinesche koloniën en aan de zeerooverij is gewijd. - Het zij mij vergund een kort randschrift bij deze opgave der indeeling van het werk te voegen, waarbij ik vrees niet geheel aan de verzoeking van het opperen van enkele bescheidene vragen te zullen kunnen weêrstaan. Ik koester evenwel de aangename gerustheid, dat ik daardoor niet geacht kan worden de perken te overschrijden, welke ik mij zelven als verslaggever heb gesteld.

In het topographisch en statistisch gedeelte wijst de hoogleeraar in de eerste plaats op het hooge gewigt der rivieren in de topographie van Borneo en op de natuurlijke verdeeling der Westkustlanden naar het gebied der verschillende stroomen, welke als de draden van Ariadne mogen worden beschouwd, langs welke men zich althans voor een gedeelte den weg baant in de schaars bezochte en weinig bekende binnenlanden. Dezen leiddraad volgende, beschrijft de Heer Veth ons de delta der Kapoeas, hare mondingen, haren loop, de kleinere stroomen, die zij in zich opneemt, de verschillende rijken, welke zij doorkronkelt, het landschap, dat zij besproeit, en de voortbrengselen, het klimaat, de bewoners, de negeriën en dessa's, en den inwendigen rijkdom van den grond, door welken zij hare bedding heeft geploegd. Op gelijke wijze maken wij kennis met het gebied der Landak, Mandor, Sambas, Simpang, Sukkadana, Pawan, Kajoeng en van al de overige

grootere en kleinere rivieren, welke in de Wester-afdeeling in zee vloeijen; op gelijke wijze beschouwen wij dus, den loop der wateren volgende, de physionomie van al de landen, welke tot die Afdeeling worden gerekend en verkrijgen wij een duidelijk beeld niet alleen van de natuurlijke gesteldheid van den bodem, maar tevens van de verschillende stammen en volkeren, welke daarop zijn gevestigd.

Onze eerste vraag zou deze zijn, of de titel, dien dit boek draagt, wel voldoende beantwoordt aan den rijkdom van zijnen inhoud? Het is niet alleen eene topographische en statistische beschrijving, welke wij ontvangen; het is tevens eene geographische, geologische en natuurkundige, en tot op zekere hoogte eene ethnologische. En dit brengt ons eene andere vraag op de lippen, namelijk: of bij eene weglating van al het ethnographische in dit boek, en bij eene karakteristiek van elk der verschillende stammen, welke Borneo bewonen, in een afzonderlijk hoofdstuk, de eenheid van het plan niet zou hebben gewonnen?

Uit den aard der zaak ontmoeten wij nu reeds in het eerste gedeelte bijzonderheden omtrent de Chinezen, welke ons uitvoeriger in het derde boek worden toegelicht, dat uitsluitend aan de zonen van het Hemelsche Rijk is gewijd. Uitsluitend? Wij vergissen ons; zij deelen in dat voorregt met de beruchte Ilanons of zeeroovers. Zou 't niet eenigzins onbillijk zijn? De reden, welke den Heer Veth hebben bewogen, de beschrijving der Chinesche kongsies aan die der zeeroverij te verbinden, moet voornamelijk daarin worden gezocht, dat zij beide 't meest de opmerkzaamheid op Borneo's Wester-afdeeling hebben doen vestigen; - overigens is de ontwikkeling van beide evenmin gelijktijdig, als hun onderling verband of wederzijdsche aanraking groot mag worden genoemd. Bij een afzonderlijk boek, aan de karakteristiek en de ethnographie gewijd, zou gevoegelijk aan de Ilanons eene eigene plaats kunnen ingeruimd zijn; en hunne daden en handelingen, welke eenige historische beteekenis hebben - en daartoe wordt in de geschiedenis van onbeschaafde volkeren weinig gevorderd, en is eene vermetele berooving van praauwen of van een Europeesch vaartuig voldoende - zouden, even als die der Chinezen, geleidelijk in het geschiedkundig gedeelte van het werk ingelascht hebben kunnen worden.

Wij zouden vermoedelijk tevens daarbij hebben gewonnen,

dat ons de zeden en gewoonten der Dajakkers en Maleijers uitvoeriger beschreven waren geworden, terwijl ze nu, in vergelijking tot die der Chinezen en der Ilanons, en zelfs der Boeginezen en Arabieren, meer of min stiefmoederlijk door den hoogleeraar zijn behandeld. De Maleijers leeren wij nog 't best kennen uit de berigten dier zoo hoog bevoorregte Chinezen, op bladz. 281-294; eene uitvoerige beschrijving van dit volk door Europesche reizigers hebben wij niet gevonden; wij zonderen echter hierbij de belangrijke mededeelingen, op bladz. 180-181, over de Maleische volkplantingen uit. Nu moge de groote rol, die de woelige zonen van het land der Mandarijnen in de laatste jaren op de Westkust tot onze schade en schande hebben gespeeld, eenigzins de grootere ruimte verklaren, welke de Heer Veth aan de beschouwing van hunne maatschappelijke inrigtingen heeft geschonken, wij blijven het evenwel betreuren, dat aan de Maleijers, en vooral aan de ongelukkige Dajaks, niet eene gelijke ruimte is ten deel gevallen. Misschien - en wij hopen dit - is onze teleurstelling ongegrond, en ligt het in de bedoeling des schrijvers, in het tweede deel van zijn werk meer opzettelijk de Dajaks te beschouwen.

De indruk, dien de statistieke opgaven in het eerste boek, naar mijn inzien, moeten te weeg brengen, kan niet anders dan een onbevredigende zijn. Wij zien er uit; hoe luttel en hoe onvolledig en onzeker de gegevens en staten zijn, waaruit wij ons een oordeel zouden kunnen vormen omtrent de handels- en scheepvaartbeweging, de industrie en de opbrengst der landelijke producten op Borneo. Zoowel het product der goud- en diamantmijnen, als de waarde van den uitvoer van de overige natuurlijke voortbrengselen des lands en van den invoer van Europesche goederen is slechts bij hoogst gewaagde raming op te maken, terwijl de statistiek der scheepvaart zich tot eenige gebrekkige opgaven omtrent het aantal in- en uitgeklaarde bodems in de voornaamste havens bepaalt.

Wij meenen dit korte verslag van den inhoud van het eerste boek niet beter te kunnen sluiten, dan door onzen lezers eene schets te geven van het beeld van het eiland Borneo, dat wij daaruit hebben ontvangen.

Borneo, welks oppervlakte op bijna dertien duizend vierkante geographische mijlen wordt geschat en dat dus den omvang van ons vaderland één-en-twintigmaal overtreft,

verheft zich tusschen Sumatra aan de eene, en Celebes aan de andere zijde, te midden van dien Indischen Archipel, welks bezit onzen rijkdom en onze glorie tevens uitmaakt. Ofschoon door den evennachtslijn doorsneden, is het klimaat er minder drukkend dan men bij den eersten oogopslag zou vermoeden, daar de atmospheer ten gevolge van de uitgestrektheid zijner bosschen, welke tallooze houtsoorten van waarde opleveren, en van zijne breede stroomen, doorgaande vochtig is. Biedt het door de mindere uitgestrektheid zijner kusten, in verhouding tot zijn binnenland, voor handel en scheepvaart niet zoo vele voordeelen aan als Java en Sumatra, het mag daarentegen op talrijke trotsche rivieren bogen, welke een eigenaardigen trek in de physionomie van het eiland vormen, en bij toenemende ontwikkeling en beschaving zijner bewoners voor den handel onschatbare middelen van gemeenschap kunnen worden, wanneer de hand des menschen de natuurlijke hinderpalen - de zandbanken en het groote verval - zal hebben weten weg te ruimen, welke thans nog hare bevaarbaarheid tot ver landwaarts in voor groote vaartuigen belemmeren.

De binnenlanden van Borneo zijn - voor zoover men daarin is doorgedrongen - hoog en bergachtig, en bijna geheel door ongerepte wouden bedekt, terwijl de kusten daarentegen, met uitzondering van een gedeelte der Noorden Oostkust, uit een lagen, moerassigen, alluvialen gordel bestaan, welke zich soms 40 à 50 uur landwaarts uitstrekt en het vermoeden wettigt, dat allengs door aanslibbing verschillende kleinere eilanden zich met den vasten wal hebben vereenigd.

Hetgeen de Heer Veth er ons van mededeelt is, in weêrwil der verzachtende omstandigheden, niet in staat ons een gunstigen dunk te geven van de gezondheid van het klimaat der kusten. Het gezonde van een moerassigen bodem is steeds hoogst twijfelachtig en moet het vooral zijn onder den evennachtslijn. De schrijver erkent, dat de plaats der Nederlandsche etablissementen op Borneo uit het oogpunt der gezondheid veelal ongunstig is gekozen. Wij wenschen in 't voorbijgaan even bij dit verschijnsel stil te staan.

Overal waar onze voorouders zich hebben gevestigd en hunne hoofdkantoren hebben opgerigt, viel hunne keuze op lage, moerassige streken. Men denke aan de hoofdstad van Java en van Suriname, beide op zwampigen bodem gegrond;

men denke aan de poging om Nieuw-Amsterdam te bouwen op palen boven het strand, in plaats van op den vasten grond van het eiland Man-hattan! Men moge het verschijnsel trachten te verklaren door de eischen van handel en scheepvaart, de verklaring verliest eenigzins van haar gewigt, wanneer men zich, bij een blik op de kaart, overtuigt, dat schier overal in de nabijheid onzer etablissementen zich andere schoone en ruime inhammen en baaijen bevinden, welke eene veilige haven aanbieden, en waarvan het klimaat in allen deele gezonder en aangenamer is. In plaats van onze kantoren te Sambas te vestigen, hetgeen de Heer Veth ons als het paradijs der Westkust afschildert, bevindt zich de hoofdplaats der Wester-afdeeling te Pontianak, in de moerassige delta der Kapoeas, vlak onder den equator!

Maar hoe nadeelig voor den gezondheidstoestand der bewoners het klimaat op den alluvialen gordel van Borneo wezen moge, het tafereel, dat de schrijver ons van den aanblik dier kustlanden ophangt, zou bijna in staat zijn ons met de keuze van het voorgeslacht te verzoenen. Hooren wij den hoogleeraar zelven:

‘In de lage, alluviale deelen des eilands zijn deze bosschen doorsneden van tallooze waterloopen en meiren, en in de moerassige delta's, die soms honderden mijlen beslaan, ontwikkelen zij zich onder de tropische zon met verdubbelde kracht. Hier spreidt de natuur der keerkringslanden hare trotsche scheppingen in den mildsten overvloed ten toon. Van den zeeoever en zoover het oog in de binnenlanden kan doordringen, vertoont zich eene golvende oppervlakte van bladeren, gras en zich gedurig vernieuwend gebloemte. Rizophoren en casuarinen, afgewisseld door de nuttige nipa fruticans, bedekken mijlen ver de oevers der zee en der stroomen. De eeuwige frischheid van het groen, de gloed der verwen - purper, goud, karmijn, ivoor met rood afgezet, - waarmede de tallooze bloemen en bloesems getooid zijn, worden door geen land ter wereld geëvenaard. Hier vindt men de schoonste der orchideën, de phalaenopsis amabilis, welker bloemen hare bladeren uitspreiden als de vleugelen eens vlinders en in digte, satijn-witte trossen als een veder met onbeschrijfelijke bevalligheid langs den stam der boomen afhangen, schitterend afstekende bij het donkere groen. Dáár rust het oog op boschjes van veelsoortige planten, tot eene digte

massa zaamgepakt door slingerende melastomen, die ze met hare ster-vormige bloemen bedekken. Grinds speelt de wind met de buigzame ranken van verschillende soorten van nepenthes, gesierd met bevallige, buis- of trechtervormige bekers, die ten halve zijn gevuld met in de plant zelve afgescheiden water. Elders weder verlustigt zich het oog in de gloeijende verwen, die de groote bloemtrossen der rhododendrons het gansche jaar door ten toon spreiden, of in de prachtige bloesems der bauhinia's en hoya imperialis.'

Wij zouden aan deze uitlokkende beschrijving der flora nog menige andere even bekoorlijke kunnen toevoegen, aan de weelderige bloemenwereld der binnenlanden ontleend, maar wij meenen, dat de aanhaling voldoende zal zijn om een denkbeeld te geven van den rijkdom der vegetatie.

Van hooger gewigt dan de verscheidenheid en pracht der bloemen, zijn de natuurlijke voortbrengselen, welke handelsartikelen of voedingsmiddelen opleveren.

De vruchtbare bodem van Borneo schijnt voor alle soort van cultures geschikt te zijn, maar wacht nog steeds vergeefs op de handen, die hem moeten ontginnen. Het is een treurig feit, dat de opbrengst van dit schoone en uitgestrekte eiland van even weinig omvang als waarde is, en zijne binnenlanden schier eene ondoordringbare wildernis vormen. Wat de natuur, zonder de ontwikkelende en regelende hulp des menschen leveren kan, heeft zij geleverd. De bosschen bevatten eene menigte nuttige en kostbare boomsoorten: de niboeng-palm, waarvan de stam de niboeng-latten oplevert, welke voor het bouwen worden gebruikt en waarvan de fijn witte en geurige kool als een aangenaam voedsel wordt beschouwd; de onschatbare sago-palm, wier meel een belangrijk levensmiddel voor den inboorling en een gewigtig handelsartikel vormt, en de roenoet, katjatouw en aping, en zoovele andere verscheidenheden van palmen, die alle meelsoorten bevatten. Aan de palmen huwen zich de kajoe belian, die het te regt beroemde ijzerhout levert; het kamferhout, de merbouw en bihtangor, welke zeer gezocht zijn voor het bouwen van vaartuigen, en het ebbenhout, de donkerroode kajoe lakka en het zoogenaamde aloëhout. Als de koningen van het woud verschijnen de kamfer- en tabanboom, beide nog meer den titel waard door het product, dat zij afwerpen, dan door de reusachtige hoogte hunner stammen.

De eerste levert de kamfer, de tweede de getah pertja, een artikel, waarvan het nut en de waarde zeker algemeen in de laatste jaren bekend zijn. Behalve deze, bevatten de bosschen van Borneo nog vele andere harsen en gommen; de gom-damar, de echte gom-elastiek, de anime-hars, en eene groote verscheidenheid van oliën, welke deels tot bereiding der spijzen, deels tot brandstof en tot aanmaak van verwen worden gebruikt. Zoo wij nog bij de reeds lange lijst de talrijke soorten van rotan of bindrotting, de uncaria gambier, de wilde notenmuscaatboom, de klapper of kokosboom vermelden, dan hebben wij nog geenszins alle regt laten weêrvaren aan den rijkdom van Borneo's bosschen. -

Uit een handelsoogpunt verdienen nog de agar-agar, eene soort van zeewier, de was en de eetbare vogelnestjes onze aandacht, terwijl de beschrijving, die de Heer Veth ons geeft van den bodem in het algemeen, ons toont, hoe uitnemend de rijst, de koffij, de suiker, de tabak, de indigo en schier alle tropische producten daarop zouden kunnen worden gekweekt. Alleen het eerste wordt echter tot nu toe regelmatig verbouwd en in niet grootere hoeveelheid, dan voor de behoefte der bevolking gevorderd wordt; van de overige producten is de cultuur schier niet noemenswaardig.

‘Doch in weêrwil dezer onberekenbare schatten van het plantenrijk op Borneo,’ zegt de schrijver, ‘is de groote rijkdom des eilands nog geenszins daarin gelegen. Deze bestaat vooral in de kostbare delfstoffen, die het in zijnen schoot bevat.’

Ofschoon wij in het algemeen aan de vruchtbaarheid der oppervlakte van den grond meer waarde hechten dan aan den rijkdom zijner ingewanden, zoo zijn voorzeker de minerale schatten geene verwerpelijke bijdrage tot de hulpmiddelen van een land. Wij geven daarbij evenwel nog de voorkeur aan de steenkool, het koper, ijzer en tin, de aardolie, zwavel, mineraalzout en porceleinaarde boven het goud en de diamanten. Het voorbeeld van Californië en Nieuw-Zuid-Wallis leert ons het goud meer schatten als middel tot bevolking en beschaving, dan als bijdrage tot dadelijke welvaart. Ook volgens den schrijver ligt Borneo's toekomst vooral in zijne rijke steenkolenlagen.

Het is echter ongetwijfeld waar, dat het goud en de diamanten van Borneo, meer dan de vruchtbaarheid van zijnen

bodem, de volkeren van het Westen hebben aangetrokken, en in den staat van barbaarschheid, waarin het eiland nog verkeert, moet voorzeker daaraan ook eene eerste plaats worden toegekend en vormen zij nog de belangrijkste artikelen van ruil.

De groote goudgraverijen zijn uitsluitend in handen der Chinezen, welke aan de Westkust vijf groote *kongsies* of mijnvereenigingen bezitten, Sepang, Boedoek, Loemar, Larah en Montrado genaamd, door den hoogleeraar in het derde boek van zijn werk zeer uitvoerig besproken.

Omtrent de diamanten veroorloven wij ons de beschrijving van den Heer Veth op blz. 69 en v. hier in te lasschen, doch eenigzins gewijzigd en verkort:

'De voornaamste plaatsen voor het zoeken van diamanten zijn aan de Batang-oeloe of rivier Djamboe. Landak is niet het eenige gewest van Borneo, dat deze kostbare delfstof oplevert; men vindt ze ook in de aangrenzende landen van Sangouw en Serawak, en bovendien aan den Zuid-Oosthoek des eilands, in Tanah-laut, Pegatan en Koesan. Doch geen dezer streken heeft daardoor zoo groote vermaardheid als Landak verworven, en het schijnt mij daarom, toe hier de meest geschikte plaats te zijn, om over de diamanten van Borneo in eenige nadere bijzonderheden te treden.

De diamanten van Borneo zijn lang beroemd geweest als met die van Indië en Brazilië in schoonheid en overvloed wedijverend; zij waren van den aanvang af het voornaamste voortbrengsel, dat de winzucht der Europeanen aanlokte. Sommige diamanten van buitengewone waarde spelen in de historische overleveringen van het rijk van Landak eene groote rol. De hoeveelheid van diamanten, die door de Oost-Indische Compagnie werd uitgevoerd, moet aanzienlijk zijn geweest. Raffles zegt ergens, dat weinige hoven van Europa welligt op eene schitterender tentoonspreiding van diamanten konden roemen dan in de voorspoedige dagen der Compagnie gezien werd onder de dames te Batavia, en hij voegt er bij, dat omstreeks 1738 door de Hollanders jaarlijks eene waarde van 2 à 300,000 Spaansche matten van Borneo werd uitgevoerd. - Tijdens Raffles schreef, waren in Landak nog tien mijnen of *parits* door Chinezen bewerkt, in iedere van welke 20 à 30 arbeiders werden gebezigd. Vroeger schijnt het graven van diamanten hoofd-

zakelijk door de Dajaks zelven te zijn geschied. Dat de arbeid aan de mijnwerkers, tenzij ze zich door diefstal verrijkten, slechts geringe voordeelen opleverde, blijkt uit verschillende getuigenissen. Langzamerhand was deze tak van industrie zeer vervallen. In 1823 deed het Nederlandsche gouvernement eene poging om haar in het gebied van Landak weder op te beuren, en hoewel aanvankelijk de poging scheen te zullen slagen, waren de resultaten echter op den duur weinig beloonend.

Omtrent den tegenwoordigen toestand der mijnen en van den mijnarbeid kan ik slechts weinig berigten. Alle bemoeijing van het gouvernement met de diamantgraverij schijnt geheel te hebben opgehouden, zoodat zij thans weder op de oude wijze, onder vergunning tegen zekere opbrengsten, of regtstreeks voor rekening van den Vorst plaats heeft. De arbeid der Chinezen wordt thans in dezen tak van industrie in het geheel niet meer gebezigd. De Heer van Lynden zegt uitdrukkelijk, dat de diamanten niet door Chinezen, maar door Dajaks en soms door Maleijers worden gezocht, en hij voegt er bij, dat de uitkomsten van dezen tak van nijverheid even wisselvallig zijn als het spel. Dit neemt echter niet weg, dat nog altijd de diamantgraverij voor een groot deel der bevolking van Landak het voorname middel van bestaan is, terwijl zij den landbouw op schromelijke wijze verwaarloost.’

Wij zouden te uitvoerig worden, wanneer wij den Heer Veth verder volgden in de statistieke opgaven omtrent de waarde van den uitvoer der diamanten, en in zijne beschrijving van den grond, waarin de diamanten worden gevonden, en de wijze, waarop deze tak van nijverheid door de inboorlingen wordt uitgeoefend. Wij verwijzen daarvoor liever naar blz. 77 tot 81 van zijn werk.

Op 't gevaar af, om daarbij in dezelfde fout van te groote uitvoerigheid te vervallen, mogen wij echter zonder aanstipping de steenkolenlagen van Borneo niet voorbijgaan. Wij gelooven, dat onze lezers te zeer in onze overtuiging omtrent het groote gewigt van dit product zullen deelen, om ons de uitweiding niet ten goede te houden.

Behalve aan de Noord- en Oostkust, aan de rivier van Koetei en vooral in het gebied van Banjer-massin, bevinden zich ook in de Wester-afdeeling vrij belangrijke steenkolenlagen, zoowel te Boenoet, Salimbouw als op het geheele

terrein van de Kapoeas-rivier. Volgens de nieuwste berigten, door den Heer Veth in zijne voorrede medegedeeld, schijnt het resultaat der mineralogische onderzoekingen van den Heer ingenieur Everwijn aan den boven-Kapoeas te zijn, dat vooral de steenkolen van Salimbouw en Djongkong van goede hoedanigheid waren, en dat om verschillende redenen Salimbouw de geschiktste plaats voor eene ontginning zoude opleveren. Wij kunnen niet anders dan wenschen, dat de uitkomst aan de verwachting moge beantwoorden, waardoor ongetwijfeld de ontwikkeling en beschaving van Borneo niet alleen, maar van den geheelen Indischen archipel binnen weinige jaren eene groote schrede voorwaarts zouden worden gebragt.

Hoeveel er nog noodig is, om aan Borneo althans eenigen graad van beschaving en cultuur te mogen toekennen, blijkt uit de tafereelen, die de heer Veth ons schetst van den toestand zijner bewoners, hunne maatschappelijke inrigtingen en hunne zeden en gebruiken.

In verschillende kleine staatjes verdeeld, waarvan er sommige slechts uit eene hoofdnegerie van hoogstens 120 of 140 huizen benevens eenige weinige Maleische kampongs en eene grootere of kleinere uitgestrektheid wildernissen bestaan, zucht de bevolking onder het ijzeren juk harer Maleische of Dajaksche despootjes, die door het althans in naam belijden van de Mohammedaansche godsdienst geacht worden tot het heerschende ras te behooren. Gedurig blootgesteld aan de schandelijkste afpersingen en knevelarijen, verkeeren zij in de grootste armoede en ellende en kunnen noode over eene genoegzame hoeveelheid rijst en zout voor hun levensonderhoud beschikken, en de eenige weelde, welke zich de Dajaks kunnen veroorloven, is de tabak, die bijna overal met goed gevolg op kleine schaal wordt verbouwd. Moeskruiden en vruchten zijn zeldzaam en dierlijk voedsel wordt door hen niet genuttigd. Een Dajaksch dorp bestaat doorgaans slechts uit één langwerpig gebouw, dat door wanden van boomschors in vakken wordt verdeeld voor de verschillende huisgezinnen.

De Dajaks - welke de primitieve bevolking van Borneo mogen worden genoemd - zijn het onderdrukte ras. De vorsten en grooten bogen op Maleische afkomst en belijden, gelijk wij zeiden, den Islam, terwijl het meerendeel hunner onderdanen nog 't heidendom aankleven. De heerschappij wordt

door de Maleijers met de Arabieren en in niet geringere mate met de Chinezen gedeeld, welke met Boeginezen en andere Aziatische volkeren zich sedert vele eeuwen op Borneo hebben gevestigd en aldaar weldra het zwakkere en onbeschaafdere ras der Dajaks aan zich hebben weten te onderwerpen.

Hoewel de eenvoudigheid van een Dajaksch dorp, zoo als wij zagen, zeker niet te overtreffen is, zijn de Maleische negeriën en kampongs, welke doorgaans aan de zamenvloeijing van twee rivieren zijn aangelegd, niet ver in pracht en aanzien daarboven verheven. De kampongs bestaan zelden uit meer dan een tiental woningen, en wij kunnen, dunkt ons, niet beter tot de kennis geraken van 't geen zij moeten zijn, dan door de beschrijving te raadplegen, welke de Heer Veth van de negeriën geeft. Wanneer wij een denkbeeld hebben van de hoofdstad, zullen wij ongeveer kunnen opmaken, hoe de kleine dorpen er uitzien. Wij zullen daartoe Pontianak kiezen als de grootste en belangrijkste, terwijl wij gerust kunnen verklaren, dat de meeste andere negeriën aan de Westkust, b.v. Sambas en Simpang, als tweelingzusters daarop gelijken, terwijl die van het binnenland zich door de afbeelding niet anders dan hoogelijk gevleid kunnen gevoelen.

De stad Pontianak ligt aan de beide oevers van de rivier van dien naam, aan hare zamenvloeijing met de Landak; hare huizen worden hier en daar door vruchtboomen beschaduwd. Bij springtij staan zoowel al de gouvernementsgebouwen als de woningen der inlanders onder water. De laatste vormen kleine onregelmatige kampongs en zijn alle, wegens den moerassigen grond, op palen van 6 à 7 voet hoog gebouwd. Zij zijn laag en hebben hooge daken; kleine, vierkante openingen nemen de plaats van vensters in, en het dak en de wanden bestaan uit nipa-bladeren, terwijl de vloer uit niboenglatten is vervaardigd. Een ruwe ladder verleent toegang tot de woning, welke van binnen door een muur of door een kleed in twee deelen is gesplitst, waarvan het eene tot zit- en huisvertrek, en het andere tot slaapstede en tot verblijf van vrouwen en kinderen dient. Wanneer men nu bedenkt, dat het houtwerk ongeschaafd en slechts door bindrotting zamengehecht is, dan zal men toegeven, dat het tafereel weinig behagelijks heeft.

De missighit of moskee en het paleis of de zoogenoemde

kotta van den Sultan, en eenige weinige huizen van meergegoede Maleijers en Arabieren, maken alleen uitzondering op deze beschrijving; gewoonlijk onderscheiden zich de kotta's door eene palissadering van ijzerhout en door de balei, een groot, langwerpig, overdekt, maar aan de zijden open gebouw, waarin de Sultan gehoor verleent en de vorstelijke feesten worden gevierd. - Hetgeen op de Nederlandsche établissementen te Pontianak betrekking heeft, ligt buiten den kring onzer beschouwing, hoewel ook deze niet geschikt zijn een liefelijken indruk achter te laten. Evenmin hebben wij ons thans bij het zoogenaamde Chinesche kamp op te houden, daar 't ons alleen om eene karakteristiek van eene Maleische negerie te doen is.

Het eenige, wat ons bij de beschrijving van Pontianak toelacht, is de trotsche stroom, welke op de hoogte van ons etablissement bijna 1200 voet breed is, en voor de zwaarste schepen, ver landwaarts in, bevaarbaar zou zijn, indien de zandbank aan de monding zulks, helaas! niet belette. - Weinig aantrekkelijk mag de toestand der middelen van gemeenschap worden genoemd; wij spreken hier niet van den waterweg, welke ook, ten gevolge van den snellen stroom, het sterke verval en de versperring en wieling door rotsblokken, groote moeijelijkheden aanbiedt, maar van de landwegen. - Gunnen wij den Hoogleeraar nogmaals het woord:

‘Wij moeten nog een oogenblik onze aandacht wijden aan de communicatiën der verschillende genoemde staatjes onderling en met de gewesten buiten het gebied van de Kapoeas gelegen. Door de ontelbare groote en kleine rivieren, heeft de natuur de onderlinge gemeenschap op uitnemende wijze bevorderd. Slechts gedurende een deel van den oost-mousson, gewoonlijk van Mei tot Julij, is de gemeenschap te water, door het opdroogen van al de kleinere rivieren, grootendeels afgebroken. Behalve de natuur, heeft zich niemand aan de middelen van communicatie en transport veel laten gelegen zijn. Alleen in de nabijheid der goudwasscherijen (*parit*) en Chinesche woningen worden goede wegen van 1½ vadem breedte aangetroffen, doch deze zijn slechts van plaatselijk nut. Hetzelfde geldt van de paden, die door de Maleische kampongs loopen en die bovendien zeer smal, ongelijk, vol gaten en modderig zijn. De groote communicatiën hebben, behalve

langs den waterweg, alleen plaats langs voetpaden, die voor lastdieren en voertuigen geheel ongeschikt zijn, gelijk die ook nergens in deze steden worden aangetroffen. Men vervoert de goederen over land in op den rug gedragen manden. De dajaks dragen weinig te gelijk en staan daarin, zoowel als in den tijd, dien zij voor elk transport behoeven, ver bij de koelies van Java achter. Maar hunne wegen zijn dan ook van de ellendigste soort. Nu eens loopen zij door bosschen, waar men niet eens de moeite heeft genomen om zelfs maar de lagere takken weg te houwen, zoodat de wandelaar gedurig moet bukken; dan weder door moerassen, waarin slechts op enkele, bijzonder diepe plaatsen boomstammen gelegd zijn om het inzinken in den modder te verhoeden; dan over verlaten *ladangs* - rijstvelden - waar men door het hooge gras de omgehouwen boomstammen niet bemerkt, en ieder oogenblik struikelt; dan over heuvelruggen, welker wanden soms loodregt afdalen, zonder dat men voor het op- en afklimmen eenige hulp ontmoet, behalve een ingesneden boomstam.'

Tegen het onbehagelijke tafereel, dat ons van den toestand des lands en der bevolking wordt opgehangen en dat een te treuriger gevoel moet opwekken, naarmate men den blik rigt op de hulpmiddelen, door de natuur met kwistige hand aan Borneo geschonken, moge hier en daar een staatje of rijkje, dat met eenen verstandigeren en minder despotischen vorst is gezegend, gunstig afsteken, de uitzonderingen zijn te schaarsch, om invloed te kunnen uitoefenen op den totalen indruk.

Vòòr wij ons tot het tweede boek begeven, mogen wij niet voorbijgaan op de ongenoegzaamheid der kaart van den Heer Melvill van Carnbée te wijzen, zoowel wat betreft de plaatsen voorbij Boenoet en zelfs reeds voorbij Salimbouw, als het gebied van Landak en Sukkadana, en wij mogen den wensch niet terughouden, dat de Heer Veth in de gelegenheid worde gesteld eene afzonderlijke, nieuwere en meer volledige kaart aan zijn werk toe te voegen. - Nog ééne vraag en ééne opmerking! - Zou 't niet juister zijn, bij de grensbepalingen van Landak, het rijk van Sambas in plaats van Sangouw als de noordelijke grens op te geven? - En nu de opmerking; zij is deze, dat wij uit het werk

van den Heer Veth vernemen, dat de laatste berigten, welke hij omtrent de negerie Simpang en ook omtrent Sambas heeft kunnen raadplegen, van het jaar 1823 dagteekenen; waarlijk, dit feit bewijst evenmin voor de volledigheid der officieële verslagen, als voor den lust tot exploitatie van Borneo.

Wij zijn nu tot het tweede boek - het historisch gedeelte - van Borneo's Wester-afdeeling genaderd. - Hetgeen, naar mijn inzien, den arbeid des Heeren Veth onderscheidt van dien zijner voorgangers, is de bijzondere zorg en uitvoerigheid, door hem aan de geschiedenis der verschillende inlandsche volkeren gewijd. - Terwijl bij de meeste andere schrijvers het verhaal onzer togten en vestigingen de hoofdzaak uitmaakt en slechts ter loops van eene of andere inlandsche overlevering gewag wordt gemaakt, heeft deze schrijver gemeend, dat men, tot regt verstand der gebeurtenissen, een zooveel mogelijk naauwkeurig denkbeeld moest hebben van de karakteristiek, de taal, de godsdienst, de zeden en gebruiken en de lotgevallen der inboorlingen zelve.

Door dit beginsel geleid, opent hij dan ook het historische gedeelte van zijnen arbeid met eene ethnologische beschouwing en eene beschrijving van den oorsprong der vroegste bevolking en van de verschillende stammen der Dajaks, hunne oudheden en overleveringen, en laat daarop de volkeren op het tooneel treden, welke zich achtereenvolgens op Borneo hebben gevestigd. - Wij leeren er de Maleische en Javaansche kolonisaties, de stichting van het rijk van Sukkadana, de invoering van den Islam en de nederzettingen der Arabieren, den oorsprong der Mohammedaansche vorsten van Landak, de bezoeken, het verkeer en de vestiging onzer voorouders in kennen en doorloopen de geschiedenis der verschillende rijken van de Westkust: Sukkadana, Sambas, Landak, Pontianak, Mampawa, Simpang en Matan, hunne onderlinge verhouding, hunne veeten en oorlogen en het aandeel der Nederlanders in hunne oneenigheden. - Van de opkomst der Chinesche koloniën wordt in dit boek weinig melding gemaakt, ten einde het derde boek een afgerond geheel te doen zijn. - Wij hebben daarover reeds hierboven eene opmerking in het midden gebragt.

De Heer Noman zou ons misschien een proces wegens nadruk kunnen aandoen, wanneer wij 't waagden, zooveel uit het historisch gedeelte af te schrijven, als wij uit het natuurkundige en de Voorrede hebben gedaan, en wij wenschen dat gevaar te vermijden.

Wij zullen ons dus bepalen, onze lezers in de eerste plaats opmerkzaam te maken op de wijze, waarop de Heer Veth de vroegste geschiedenis van Borneo op het voetspoor vooral van Logan behandelt; zij zullen daaruit zien, welke kritische studiën het onderzoek naar de verwantschap der verschillende stammen vordert en door welke conjecturen men, op het gebied der vóórhistorische tijden, de waarheid moet trachten te ontdekken. - Wij zijn overtuigd, dat deze ethnologische beschouwingen, aan welke voorzeker geene scherpzinnigheid en geen ijverig onderzoek kunnen worden ontzegd, met belangstelling door hen zullen worden gelezen en dat zij daaruit nieuwe gezigtspunten zullen opdoen omtrent de primitive bevolking van den Indischen Archipel en de vermenging der vele elementen, waaruit die bevolking zich allengs heeft gevormd.

Wij hebben vroeger ons leedwezen te kennen gegeven, dat de schrijver niet op meer uitvoerige wijze de Dajaks heeft behandeld; de bijzonderheden, welke hij op blz. 164-178 van hen mededeelt, hebben onze weetgierigheid niet geheel kunnen bevredigen; zij betreffen meer de verschillende familiën, waarin zij worden ingedeeld, dan hunne levenswijze en hunne zeden; hoewel zij voldoende zijn om ons den lagen trap van ontwikkeling te doen kennen, waarop dit arme volk, en vooral de Manketans en Poenans staan, waarvan velen nog een zwervend leven leiden en overal in de binnenlanden zijn verspreid.

Na ons op de vele sporen van het Hindoeisme te hebben gewezen, bespreekt de Heer Veth de overleveringen der Dajaks, waaraan echter, naar zijn inzien, weinig historische waarde kan worden toegekend, daar deze stammen geene geschrevene gedenkstukken bezitten, en zelfs niet de genealogische traditie, waarop de volken van Semitischen stam mogen bogen. - Eene overlevering omtrent de vorming van Borneo door aanslibbing, is evenwel niet geheel van geschiedkundig belang ontbloot, en wordt door den schrijver op bladz. 174 en 175 medegedeeld.

Het hoofdstuk over de Maleijers zal welligt in nog grootere mate de belangstelling tot zich trekken. - De Maleische bevolking van Borneo bestaat uit een mengsel van schier al de landen, welke tot Indië en tot den Archipel worden gerekend. - Eigenlijk worden allen, die den Islam belijden, onverschillig of zij zuivere afstammelingen zijn van de bewoners van het Djohoresche rijk en zijne koloniën, thans met den naam van Maleijers bestempeld. - Velen onder hen vloeit Dajaksch, Chineesch, Arabisch of Boegineesch bloed in de aderen. - Slechts de Arabieren en Boeginezen hebben hunne kenmerkende trekken te midden dezer gemengde bevolking weten te bewaren. - Gemeenschap van taal en godsdienst verbindt deze verschillende rassen, en die gemeenschap wordt door huwelijken nog meer bevorderd. - Zij maken te zamen het heerschende ras uit, en al de regerende familiën behooren er toe, hoe twijfelachtig ook hare aanspraken op den naam van Maleijer wezen mogen. - Broenei op de Noordkust schijnt de voornaamste staat te zijn, welke door echte Maleijers is gesticht. Dit volk wordt ons beschreven als een bij uitstek koloniserend volk, en wij leeren het Maleische rijk en ook al de overige staten, welke daaraan hunnen oorsprong zijn verschuldigd, kennen als een feodale staat, niet geheel ongelijksoortig aan de Europesche staten der middeneeuwen. - Alleen de eischen der ruimte weêrhouden ons, hier de beschrijving in te vlechten van de wijze van kolonisatie der Maleijers, en van de stichting van Sukkadana, het eenige rijk der Westkust, waarvan wij eene aaneengeschakelde geschiedenis bezitten, zij 't dan ook, dat zij in den aanvang met de ongerijmdste verdichtselen is doorweven.

Die geschiedenis, welke ons door den Heer Veth zeer uitvoerig wordt medegedeeld en welke, even als die der overige groote staten van de Westkust, vele dichterlijke momenten bevat, waarin de liefde en de groote diamant Danau Radja - de trots van Borneo - eene hoofdrol spelen, behoort tot de onderhoudendste en boeijendste gedeelten van het werk, waartoe wij ook de beschrijving van de vestiging van Pontianak en van den loopbaan van Sultan Abdoerrahman rekenen, welke wij op bladz. 251-256 en op bladz. 372 vermeld vinden. - Wij maken ook vooral onze lezers opmerkzaam op het verhaal van prins Brawidjaja, den stich-

ter van Sukkadana, wiens dichterlijke lotgevallen zij op bladz. 186-189 vinden opgeteekend.

Als een bewijs, hoe mythe en historie met elkander zijn ineengevlochten, moge men ons de mededeeling van de stichting der dynastie van de Karimata-eilanden aan den Zuidwesthoek van Borneo ten goede houden. - Wij kiezen dit verhaal niet, wijl het ons 't dichterlijkste voorkomt - aan de legenden van prins Brawidjaja en van de schoone Darah Itam geven wij den voorrang - maar omdat wij daarbij het minst van onze ruimte zullen hebben te vergen en het voorbeeld vrij voldoende zal zijn om den aard der Borneosche overleveringen te doen kennen.

‘Batoegal, de zoon van een *djin* of halfgod, was, als een andere Arion, door een groeten visch naar een dezer eilanden gedragen, en had zich door zijne schoone gestalte en zijn vriendelijk voorkomen zoozeer de gunst der bewoners verworven, dat hij er tot vorst werd uitgeroepen. - Batoegal, wien geen duurzaam verblijf aan vasten wal vergund was, aleer hij eene maagd als gade zou gevonden hebben, die hem met de aarde verbond, weigerde, en liet zich slechts met moeite bewegen eenigen tijd in hun midden te vertoeven. - Hij bouwde eene woning op eene in zee uitstekende rots, die kort daarna door een geweldigen storm werd losgerukt. Op het drijvend eilandje stond een prachtige boom, en de *djin*, door een onweêrstaanbaren drang geleid, zette zich daaronder neder. Hier viel hij in een diepen slaap, die onderscheidene weken duurde. - Toen hij ontwaakte, had zich het eilandje aan den Zuid-Westelijken hoek van Groot-Karimata vastgehecht. Maar hoe groot waren zijne schrik en ontzetting, toen hij bespeurde, dat zijne voeten met de wortels van den boom waren inééngegroeid, zoodat hij, ofschoon door hevigen honger of dorst gekweld, zich buiten staat vond zijne plaats te verlaten. - Doch terwijl hij in bittere klagten uitbarst, buigen zich de takken van den boom en reiken hem sappige en geurige vruchten. Batoegal drukt in vervoering den boom, die hem gelaafd had, in de armen. Eensklaps zijn stam en takken en bladeren en vruchten verdwenen, en hij houdt eene jonge en schoone prinses omvat, wier bevrijding hem tevens van den dwang, om steeds op den oceaan rond te zwerven, ontsloeg. Zij

werden echtgenooten en zagen zich op de Karimata-eilanden als vorst en vorstin erkend en geëerd.'

Wat dunkt u van eene geschiedenis, welke zulke liefelijke, romantische episoden bevat? Zo zij niet aan het nuttige en belangrijke, ook het aangename en onderhoudende paren? Zoo wij onze eigene indrukken raadplegen, zoowel van de historie van Borneo als van die van Timor ontvangen, dan aarzelen wij niet die vraag toestemmend te beantwoorden, en wij gelooven van onze lezers hetzelfde te mogen verwachten, wanneer zij kennis hebben gemaakt met de beide legenden, welke wij zoo even hebben aangegeven, en met het verhaal van Pontianak's stichting, Abdoel-rahman's regering en Sukkana's val, en van den oorlog tusschen dit laatste rijk en Sintang, welke de geschiedenis der bekoorlijke Darah Itam voorafgaat.

Onder de regering van den Panembaham van Sukkadana, Giri Koesoema, bezochten onze voorvaderen het eerst het eiland Borneo. Het was op den 26sten December 1600, dat Olivier van Noort op zijne reis rondom de wereld het anker wierp in de baai van Broenei. - Reeds vroeger hadden Europesche zeevaarders Borneo aangedaan. Aan den Portugees Lorenzo di Gomez wordt de eer toegekend, dit eiland het eerst - in het jaar 1518 - te hebben bezocht. Pigafetta verhaalt, dat de vloot van Magelhan in 1521, na den dood van dien uitstekenden zeeman, mede Borneo aandeed, en in 1526 werd het bezocht door den Portugeschen gouverneur der Molukken, Don Jorge de Menezes, welke spoedig daarop door zijnen landsman Vasco Lourenso werd gevolgd.

Het onthaal, dat onze Olivier van Noort te Broenei vond, was verre van gunstig, en hij haastte zich, verontwaardigd door het verraderlijk gedrag der inwoners, den 5 Januarij 1601 den steven te wenden. - In de daarop volgende jaren werd het eiland door Wijbrandt van Waerwyck bezocht, welke trachtte eenige handelsbetrekkingen met de inboorlingen aan te knoopen, doch eerst in 1606 werd Gillis Michielszoon met eene zending naar Banjer-massin belast, welke ongelukkig afliep, en in 1607 werd Hans Roef naar Sukkadana afgevaardigd om diamanten in te koopen, en den 7^{den} December 1608 landde Samuel Bloemaert op dezelfde plaats, in hoedanigheid van opperkoopman en met den last

om een vast kantoor op Borneo te vestigen en handelsbetrekkingen met Banjer-massin, Landak, Sambas en Broenei aan te gaan.

De Oost-Indische Compagnie had over het algemeen weinig geluk op Borneo, en zij zag zich, niettegenstaande zij er eindelijk op den 1sten October 1609 in geslaagd was een contract met den vorst van Sambas aan te gaan - hetwelk, als het eerste contract op Borneo gesloten, de opmerkzaamheid verdient - genoodzaakt in 1623 hare factorijen op te breken, daar van den diamanthandel weinig of geene voordeelen werden getrokken en er met de trouwelooze inwoners niet te handelen was.

Eerst bij den oorlog tusschen Sukkadana en Landak, waarbij het laatste de hulp van Bantam had ingeroepen, verschijnt de Oost-Indische Compagnie weder op het tooneel. Wel had zij hare betrekkingen met Borneo nooit geheel afgebroken, maar het verkeer was van luttel beteekenis. - De Compagnie, als bondgenoot van Bantam, verleende haren bijstand aan Landak, en hielp Sukkadana veroveren. - Later droeg Bantam aan haar al zijne regten op Sukkadana en Landak over en werd tusschen haar en den sultan van Pontianak, Abdoel-rahman, een contract gesloten en aldaar eene factorij opgerigt. Ook met Mampawa sloot zij naderhand eene overeenkomst, nadat die plaats eerst met hare hulp door Pontianak was veroverd; zij slaagde er evenwel niet in, haar gezag door den sultan van Matan te doen erkennen. Hoewel nu en dan de zaken van het magtige handelsligchaam een gunstigen keer op Borneo schenen te nemen, bleef echter de uitkomst der operaties op den duur onvoldoende, en bij den ontredderden toestand harer geldmiddelen, haar verval en hare onmagt, besloot de Compagnie eindelijk in 1791 voor goed hare kantoren op te breken, als nuttelooze en ondragelijke lastposten.

Het is hier misschien de plaats, het oordeel des schrijvers te doen kennen omtrent de Oost-Indische Compagnie en omtrent koloniale politiek in het algemeen, zoo als het door hem in dit werk hier en daar is uitgesproken. - Dat oordeel kan niet twijfelachtig zijn. - De Heer Veth heeft te lang en met te veel warmte voor zijne overtuiging gestreden en zijne beginselen te rond en openhartig blootgelegd, dan dat zijne meening over koloniale zaken voor zijne lezers een geheim

zou kunnen zijn. - Niemand zal zich dus verwonderen over de volgende beschouwing van de Compagnie:

‘De toevallige en nuttelooze verovering van Mampawa door eene door moedeloosheid, ziekte en oneenigheid uitgeputte scheepsmagt, is als een type van het lot der Compagnie in de laatste jaren van haar bestaan, toen zij door een toevalligen zamenloop haar territoriaal bezit zag aanwassen, terwijl zij reeds aan eene onherstelbare tering wegkwijnde, en op het oogenblik, dat haar den staf over nieuwe gewesten in handen viel, in de uitgeputte vingeren geene kracht meer had om dien te zwaaijen.’ - En verder, aan het slot van het tweede boek:

‘De Compagnie, ofschoon van allen invloed op de zaken van het Matansche rijk verstoken blijvende, had thans op de Westkust drie punten, Pontianak, Landak en Mampawa, bezet, en schijnt er zelfs omstreeks dezen tijd ernstig aan gedacht te hebben, om tot eene hernieuwde bezetting van Sambas over te gaan. De vorsten der aanzienlijkste en het meest door den handel bloeijende staten erkenden hare suprematie en hadden contracten met haar gesloten, die de belangen van haren handel verzekerden. Men zou verwachten, dat zij, na zoo veel inspanning, nu wat groots op Borneo's Westkust zou verrigt hebben en hare opofferingen door rijke winsten zou hebben vergoed gezien. Doch zoo ooit de parabel van den berg, die baren zou en een muisje ter wereld bragt, van toepassing was, dan is het hier. De kantoren op Borneo waren en bleven lastposten en droegen slechts bij om den diep vervallen staat der Compagnie nog erger te maken. Dit moest wel het einde zijn van een handelsligchaam, *dat maaijen wilde, waar het niet gezaaid had, den duurzamen bloei der landen, op welke het invloed uitoefende, aan oogenblikkelijke voordeelen opofferde, de productie beperkte om grovere winsten te behalen, en door zijn vermolmd monopoliestelsel den dood der uittering bragt over elk gewest, dat het met zijn kouden adem beroerde*. Zelfs de voordeelen, die het monopolie aan de Compagnie had kunnen schenken, gingen verloren, doordien hare, onder de werking van dat stelsel, gedemoraliseerde beambten, slechts op eigen voordeel bedacht, hare belangen verwaarloosden. Zoo werd dan ook reeds in 1790 door het bestuur der Compagnie het besluit gevormd, om

Pontianak en de geheele Westkust te verlaten, en den 8sten October 1791 werd de laatste hand aan de uitvoering gelegd. De Compagnie had ten opzigte harer verrigtingen op Borneo's Westkust naar waarheid op zich zelve het zeggen kunnen toepassen, waarmede een Spanjaard zijne eigene natie beschreef: “nacimos arreglando. vivemos arreglando, y por fin moriremos sin haber arreglado nada.”’

De staf is over het stelsel der Compagnie gebroken; weinigen zullen in onze dagen nog als kampioenen voor haar willen optreden, en toch is de geest, die haar bezielde, verre van geheel te zijn verdwenen. Men moge de verdwaasdheid betreuren, welke kostbare schatten te loor deed gaan; men moge 't anathema uitspreken over het handelsmonopolie van dat ligchaam, nog verheffen zich ten onzent vele stemmen, welke in anderen vorm dezelfde leer van monopolie en exclusivisme prediken; nog zou men op voorbeelden uit onze eeuw kunnen wijzen, waaruit het blijkt, dat men ook in lateren tijd niet ongenegen was de vermeerdering van productie aan een hoogeren prijs van het oogenblik op te offeren.

Van het laatste vinden wij het bewijs in het advies, in 1829 uitgebragt over het verzoek van den Sultan van Sukkadana tot opening van tinmijnen, - welk advies ons door den schrijver op bladz. 127 wordt medegedeeld. Wij zouden echter onbillijk zijn, wanneer wij er niet bijvoegden, dat ook in dit opzigt het jaar 1848 eene verandering ten goede heeft te weeg gebragt en de particuliere nijverheid althans minder hinderpalen en moeijelijkheden ontmoet dan vroeger, al heeft men er dan ook nog niet toe kunnen besluiten de deuren wijd open te zetten. Naast de verpligte cultures, begint zich ook de vrijwillige arbeid meer te ontwikkelen, en de tijd kan niet ver meer verwijderd zijn, waarin men tot groote wijzigingen in het bestaande cultuurstelsel zal moeten overgaan.

Het komt ons evenwel voor, dat men bij de beoordeeling der koloniale aangelegenheden zich niet te zeer moet begeven op het terrein van 't abstract-wenschelijke, maar zich moet laten leiden door de overweging van hetgeen bij den toestand der Indische maatschappij werkelijk uitvoerbaar is. Aan die maatschappij eischen te rigten en instellingen op

te dringen, voor Europa gepast, zou meer dan eene onbillijkheid, het zou eene onmogelijkheid zijn. Voorzeker mag men niet met tweederlei maatstaf meten, en is 't niet geoorloofd ginds *regt* te heeten, wat hier *onregt* zou worden genoemd; maar toch zou men het loffelijke doel, dat men beoogt - de bevordering van den bloei der koloniën - bezwaarlijk bereiken, wanneer men op Indië dezelfde beginselen wilde toepassen, welke ten onzent voegen.

De *adats*, de begrippen en gebruiken en de godsdienst van den Archipel, en de graad van ontwikkeling en beschaving, waarop zijne bevolking staat, en niet minder onze verhouding tot die inlandsche stammen, moeten daarop noodwendig eenen overwegenden invloed uitoefenen en gewigtige wijzigingen daarin voorschrijven.

Zoo de Maleische natie als een bij uitnemendheid koloniserend volk kan worden beschouwd, van de onze kan zulks bezwaarlijk worden getuigd. De geschiedenis onzer zeereizen, onzer handelsbetrekkingen en vestigingen is dáár, om dit te bewijzen.

Ons voorgeslacht heeft zich zelden of nooit, bij zijne nederzettingen in vreemde landen, kolonisatie in den eigenlijken zin des woords ten doel gesteld. Het verkrijgen van kostbare producten - specerijen, diamanten en goud - voor een beetje geld, en met uitsluiting van vreemde mededinging, was steeds het ideaal onzer handelspolitici; voordeelige ruil was de éénige drijfveer onzer betrekkingen met ver afgelegen landen. De Nederlanders waren, volgens de begrippen van hun tijd, ondernemende en uitstekende kooplieden; landontginners en volksbeschavers, kolonisten waren zij niet. Zij wilden - gelijk de Heer Veth het, naar mijn inzien, juist uitdrukt - maaijen, waar zij niet hadden gezaaid. Het laatste lieten zij met welgevallen aan de inboorlingen, ‘de nikkers’, over; zelfs het maaijen stonden zij hun gaarne toe, maar de oogst zelve moest in hunne koffers worden gebragt. Reeds de rigting hunner reizen en de keuze hunner vestigingen sluit alle denkbeeld aan kolonisatie uit. De Tropen waren hun land van belofte; de zachtere temperatuur van Nieuw-Nederland, waar zij met vrucht en zonder veel zweets den weligen grond hadden kunnen bebouwen, lachte hun niet toe; het zengende klimaat van Guyana en Brazil, van de Goud- en Tandkust,

van den Indischen Archipel en van de Molukken vleide hun beter. En geen wonder! want zij hadden zich niet voorgesteld den ploeg door de velden te sturen, maar zij waren slechts gekomen om handelswinsten te behalen, om een uitsluitend eigendomsregt te verkrijgen van die kostbare tropische producten, door de ‘naturellen’ gekweekt, en zij schikten zich goed in hunne verhouding van groote heeren, van meesters en heerschappijvoerders tegenover eene bevolking, in wier oogen zelfs ‘Jan’ als een bovenaardsch wezen verscheen, dat bewaaijerd en bewierookt moest worden.

Hierin begint zich nu een verschil van gevoelen tusschen den Heer Veth en mij te openbaren, namelijk, dat hij - zoo ik vrees - niet zou onderschrijven hetgeen ik omtrent den weinigen lust onzer natie voor kolonisatie heb gezegd, en hetgeen ik omtrent de ongeschiktheid van tropische landen voor Europesche ontginning denk. Dit laatste punt is voorzeker betwistbaar; maar ik geloof, dat de genomene proeven weinig geschikt zijn om ons een gunstig denkbeeld te geven van de mogelijkheid van Europesche landbebouwing onder het klimaat der keerkringen, en zoo lang deze kwestie niet voldingend ten voordeele der kolonisatie is beslist, kan, naar mijn inzien, in onze verhouding tot de inboorlingen geene groote wijziging worden gebragt, en zal men meer of min het cultuurstelsel moeten blijven toepassen, totdat eene hoogere mate van beschaving het geheele verlaten van dat stelsel gedoogt. Wij beschouwen hierbij het cultuurstelsel enkel uit het oogpunt eener belasting in natura; voor zijne misbruiken en overdrijving willen wij ons geenszins als vergoêlijker opwerpen, en wij aarzelen integendeel niet, den wensch uit te spreken, dat weldra de Indische Archipel die hoogte van ontwikkeling moge bereiken, waarbij met meer vrucht de liberale, Europesche beginselen daarop kunnen worden toegepast. Ook wij achten de vereeniging der attributen van koopman en industriëel met die van souverein op den duur niet wenschelijk; de uitbreiding der particuliere nijverheid is ook onze hoop voor de toekomst; maar men verlieze niet uit het oog, op welke klippen de laatste tot dusverre maar al te dikwijls, vooral op de buitenbezittingen, is gestrand; zij zijn: gebrek aan handen en ongeneigdheid der bevolking tot den arbeid, en kostbaarheid en ongenoegzaamheid van

communicatie. Wij vreezen, dat nog lang de ontwikkeling van Borneo door deze hinderpalen zal worden belemmerd en vertraagd. Wij zullen eindigen met de volgende aanhaling uit de Inleiding van den schrijver:

‘De benuttiging van Borneo's natuurlijken rijkdom en schoone ligging voor industrie en handel kan niet van de regering gevorderd, mag niet aan haar overgelaten worden. Van de regering kan men ten aanzien van Borneo's aangelegenheden slechts vorderen: eene publiciteit, die kennis bevordert en vertrouwen inboezemt; een toereikend personeel van ambtenaren en krijgsvolk om het gezag met klem te handhaven en orde en veiligheid te verzekeren, en eindelijk aanmoediging en bescherming voor allen, die hunne kapitalen aan ondernemingen van handel en industrie op Borneo willen wagen, met uit-den-wegruiming van alle bezwaren en belemmeringen. - De particuliere nijverheid moet het overige doen, en zoo de regering aan den drieledigen eisch, dien ik haar stelde, werkelijk voldaan heeft, dan heeft de natie het slechts zich zelve te wijten, indien onze bezittingen op Borneo niet meer hebben toegebragt of nog toebrengen, om hare welvaart te schragen.’

Ofschoon wij ons niet ontveinzen, dat de volkomene vervulling dier drie eischen door de regering, zeer groote opofferingen van het koloniaal batig saldo zal vorderen, en deze opofferingen eerst na jaren, doch dan ook eindelijk met ruime renten, zullen worden vergoed, zoo zeggen wij het met overtuiging den schrijver na, dat eene wijze en verstandige staatkunde de voldoening dier eischen voorschrijft, ten behoeve eener schoone en rijke toekomst, omdat ‘hij, die maaijen wil, eerst moet hebben gezaaid!’

Wij zouden ons moeten verwijten, voor de behandeling van het derde boek van des hoogleeraars werk zoo weinig ruimte meer te hebben overgehouden, indien wij niet meenden ons daarover eigenlijk van een verslag met kantteekeningen te kunnen spenen. Dat boek is uit den aard der zaak het uitvoerigste en volledigste, en wij leeren daarin in al hunne bijzonderheden het leven, de zeden en gewoonten der Chinezen, de inrigting en het bestuur hunner *kongsies* of mijnvereenigingen, hunne geheime genootschappen en hunne invloed en heerschappij op de inlandsche stammen kennen,

terwijl eene beschouwing over het eigenaardig karakter van Borneo's geschiedenis door den strijd en de wrijving der kolonisten van verschillende natiën, en een verhaal over de togten der Chinezen in den Indischen Archipel en hun handelsverkeer in die wateren, aan het boek tot inleiding strekken.

Wij herinneren ons niet, ooit zulk eene volledige beschrijving omtrent de vestigingen der zonen van het Hemelsche Rijk in den Archipel te hebben gelezen, en wij gelooven dat zij met belangstelling zal worden ontvangen door allen, die begeerig zijn de huishouding van een volk te leeren kennen, dat in onze bezittingen en vooral op Borneo zulk eene gewigtige rol speelt, tot groot nadeel voor ons gezag en tot groot ongerief der arme inboorlingen, die aan hunne onderdrukking en uitzuiging zijn blootgesteld.

De twee laatste hoofdstukken zijn gedeeltelijk aan de zeerooverij, en gedeeltelijk aan de voorzetting der geschiedenis gewijd, waarin sedert het laatst der vorige eeuw de geduchtste der zeeroovers - de Ilanons - een werkzaam aandeel hebben genomen. De Orang-lauts en de Ilanons vormen de hoofdbestanddeelen dezer zeeschuimers, welke reeds al te lang den schrik in den Archipel hebben verspreid.

De levenswijze dezer twee rassen, waarvan het eerste ons minder wreed en schrikverwekkend wordt afgeschilderd dan het laatste, worden door den schrijver in breede trekken geschetst, en hij doorloopt met ons het verhaal hunner togten, hunner betrekkingen tot de vorsten van Borneo en de pogingen tot hunne beteugeling aangewend. Gelijk wij zeiden, is de voortzetting der geschiedenis aan de beschrijving der zeerooverij vastgehecht, hetgeen misschien minder verkieselijk mag worden geacht, daar de draad er door verbroken wordt. Zoo ontmoeten wij weder op blz. 372 den Sultan Abdoer-rahman van Pontianak, dien wij op blz. 246 hadden verlaten. Onze bedenkingen tegen de indeeling van het werk worden er door versterkt. Over het algemeen mogen wij niet verzwijgen, dat ons de behandeling der geschiedenis van 1791 tot 1816, in verhouding tot het voorgaande, te vlugtig voorkomt, en wij hopen, dat de Heer Veth meer uitvoerigheid moge schenken aan het verhaal der gebeurtenissen op Borneo, sedert de herstelling van het Nederlandsch gezag, met welk tijdstip dit eerste deel van Borneo's Wester-afdeeling sluit.

Wel is waar zijn de betrekkingen van het Engelsche tus-

schenbestuur met Borneo niet van groot gewigt geweest; maar dit neemt niet weg, dat zij volledigheidshalve, toch eenigzins uitvoeriger besproken hadden moeten worden. Maar vooral de geschiedenis der inlanders had, dunkt mij, niet zoo vlugtig behooren te worden doorloopen.

Met verlangen zien wij het tweede deel te gemoet, hetwelk ongetwijfeld een naauwkeurig en volledig verhaal zal bevatten omtrent de opstanden der Chinezen te Mandor en Montrado, en tevens - zoo wij hopen - een onpartijdig verslag en eene onbevangene waardering van de handelingen van Sir James!Brooke, den radja van Serawak, aan wiens energie het noordelijkst gedeelte der Westkust, naar mijn inzien, eenen grooten vooruitgang dankt.

Wij hebben onze taak ten einde gebragt. Ons blijft alleen over te vermelden, dat eene afbeelding van een Dajak van Landak op den titel prijkt, en drie platen, voorstellende: het fort te Sambas in 1823 gebouwd, het kongsiehuis te Mandor, en de wapenen en vaandels der Chinezen, dit eerste deel versieren, voor welks schoone typographische uitvoering den Heer Noman alle lof en voor welks vele drukfouten zijnen corrector eene teregtwijzing toekomt.

ZIMMERMAN.

Twee belegeringen.

(*Vervolg en Slot van blz.* 611.)

II. Maastricht (1632).

De twee jaren, die op de verovering van 's Hertogenbosch volgden, zijn door geen groote wapenfeiten in de Nederlanden gekenmerkt geworden. De uitputting, door de geweldige inspanningen van het jaar 1629 te weeg gebragt, belette zoowel de eene als de andere partij, in 1630 een leger te velde te brengen; en ook in 1631 had er niets anders plaats dan eene mislukte poging van Frederik Hendrik, om het beleg van Duinkerken te ondernemen, en de nederlaag, die de Spaansche vloot op het Slaak onderging, toen zij, met eenige duizend man landingstroepen aan boord, Voorne en Flakkee wilde veroveren.

Die weinige werkzaamheid der beide oorlogvoerende partijen vond ook gedeeltelijk haren grond in de steeds toenemende zucht tot vrede aan de zijde van het uitgeputte Spanje, dat meer dan eens onderhandelingen trachtte aan te knoopen. Die pogingen mislukten echter door den weêrzin der Republiek, om de wapenen neder te leggen; de roem der kortelings behaalde overwinningen, de groote voordeelen in de beide Indiën verworven, de veroveringen daar gemaakt, - en nog meer dan dit alles, godsdienstige opgewondenheid, en de nog zoo levendige herinnering aan de gruwelen der Spaansche dwingelandij, maakten het Hollandsche volk ongezind tot den vrede. Spanje oogstte toen de wrange vruch-

ten van zijne vroegere verraderlijke staatkunde: ‘herinneren wij ons,’ zeiden in 1630 de regenten van Haarlem, ‘dat de koning van Spanje een trouwlooze meineedige tiran is, die noch woord, noch beloften, noch eed houdt, langer dan hij daar voordeel in vindt; die alle inwoners der Vereenigde Nederlanden voor rebellen heeft verklaard en te vuur en te zwaard veroordeeld; die den ketters geen woord behoeft te houden, noch kan houden; en die, bij alle onderhandelingen van vrede en bestand met de Vereenigde Nederlanden, zijne valschheid, trouwloosheid en bedrog heeft bewezen.’ Daar, waar de hoofden des volks zulk eene taal voeren, kan men zich de opgewondenheid der menigte voorstellen, en zal men ligtelijk inzien, dat de vrede nog niet nabij kon zijn met een vijand, dien men zóó wantrouwde en verfoeide.

Oorlog dus, tot de geheele tenonderbrenging des vijands, - dit was toen Holland's leus; en het jaar 1632 was bestemd, om eene meer dan gewone poging te zien aanwenden tot die knotting der Spaansche magt. Nog minder de zegepralen in de Indiën behaald - Batavia aan de ontelbare heirscharen der Javanen ontworsteld; de veroveringen in Brazilië; Pater, 's vijands vloten slaande en, als echt Hollandsch vlootvoogd van dien tijd, zijne overwinning met den dood bekoopende; - nog minder die gebeurtenissen, hoe grootsch en roemvol dan ook, waren het, die toen hoop gaven op de geheele tenonderbrenging des vijands; die hoop was toen veel meer gegrond op de gebeurtenissen in Duitschland en op den bijstand en de medewerking, die men in de Spaansche Nederlanden zelve meende te vinden.

Gustaaf Adolf was opgetreden als kampvechter voor Duitschland's vrijheid en voor het vertrapte protestantismus, en zijne verschijning was genoegzaam geweest, om het in den dertigjarigen oorlog zoo snel afwisselende krijgsgeluk weer geheel ten ongunste van Oostenrijk te doen keeren. De keizerlijke legers, die nog kort te voren zegevierend waren doorgedrongen tot de kusten der Oostzee en tot in Denemarken, ondervonden nu op hunne beurt tegenspoed en nederlaag; Tilly, ‘wiens moed zoo dartel steigerde,’ toen Maagdenburg in de vlammen verging, werd in den loop zijner overwinningen plotseling gestuit; Breitenfeld zag hem voor zijne vijanden vlugten, en de Lechstroom was getuige van zijne nederlaag en dood; de onverwinbare Noordsche koning trok met zijne heirscharen geheel Duitschland door,

en de sidderende keizer moest, als laatste redmiddel tegen dien geduchten vijand, de hulp afsmeeken van den gehoonden Wallenstein, en de vorstentrots buigen voor den grooteren trots diens veldheers. Dat waren de verbazende gebeurtenissen, op Duitschen grond voorgevallen in het tijdperk tusschen 1629 en 1632; in dat laatste jaar scheen dus de Republiek niets te vreezen te hebben van de zijde van Duitschland; want Gustaaf Adolf was zoo zeer aan onze zaak verbonden, dat hij zelfs eenmaal den Stadhouder voorstelde, om het leger der Republiek met het Zweedsche leger te vereenigen. Frederik Hendrik wees dit voorstel af, wijselijk inziende, dat de belangen der Republiek niet zoo geheel dezelfde waren, als die van Zweden, om zulk eene vereeniging der heirmagten wenschelijk te doen zijn; denkelijk ook, dat de Stadhouder te veel zijne eigene waarde gevoelde, om het opperbevel af te staan, zelfs aan een veldheer zoo groot als Gustaaf Adolf. Maar, hoezeer gescheiden van het leger der Republiek, waren de Zweedsche legers echter in *ons* voordeel werkzaam; daardoor werd de magt des keizers in Duitschland bezig gehouden en verhinderd om zich te mengen in de Nederlandsche oorlogen; daardoor werd Spanje zelfs genoopt, om een gedeelte zijner legermagt, onder Gonzales de Cordova, uit de Nederlanden naar Trier en naar den Rhijnkant te doen oprukken, ten einde het veege keizerrijk ten minste eenige hulp te verleenen tegen zijne magtige vijanden.

Uit Duitschland verwachtte dus Frederik Hendrik, in 1632, geen vijanden ter zijner bestrijding te zien opdagen; in de Zuidelijke Nederlanden meende hij vrienden en aanhangers te zullen vinden, die zich bij hem zouden aansluiten en de zege op Spanje gemakkelijk maken. De adel der Zuid-Nederlandsche gewesten heeft eene treurige rol gespeeld in het bloedige drama van den tachtigjarigen oorlog, en is daarbij heen en weer geslingerd geworden, dan eens toegevende aan de verontwaardiging over de Spaansche dwingelandij, dan weer aan de vrees voor de Hervorming en aan naijver op Oranje; in 1632 was die adel in een dier oogenblikken, waarin het misnoegen over de krenking van zijne regten door de Spaansche gebieders, de bovenhand behield over alle andere gevoelens, en hem deed besluiten om zich tegen die gebieders te verheffen. Réné van Renesse, graaf van Warfusé, die aan het hoofd van

het bestuur der geldmiddelen in de Spaansche Nederlanden stond, kwam in het geheim in den Haag en in Rijswijk, om aan den Stadhouder den bijstand te verzekeren van een groot deel van den Brabandschen adel; en zeker, zóó verraderlijk eene zending was aan Warfusé goed opgedragen, aan een man, die de partij der Republiek alleen uit eigenbelang koos, en die de verwarring van eene geheele omkeering in de algemeene zaak noodig had, om de verwarring in zijne eigene zaken te herstellen; een onverlaat, zonder eer of geweten, die de eene partij voor de andere verraadde, en daarvan het laatste blijk gaf, toen hij in 1637 de stad Luik, die hem als vlugteling had opgenomen, aan de Spanjaarden in handen wilde spelen, een der regenten op een gastmaal deed vermoorden, maar in zijn snooden toeleg gestuit werd door den krachtigen wederstand der Luikenaars, die zich van den booswicht meester maakten en hem in hunne geregte woede deden sneven.

Dat zulk een man tot zendeling was gekozen, bewijst weinig voor de waarde van hen, die hem afgezonden hadden. Maar Warfusé noemde als zijne medestanders den graaf van den Berge - den vroegeren veldheer van het Spaansche leger, maar toen in dat veldheerschap vervangen door een Spanjaard, den markies de Santa Croce, - den prins van Espinoy, den graaf van Egmond, en andere leden van den oudsten en magtigsten Brabandschen adel, die hunne verongelijking door de Spaansche regering niet langer konden verkroppen en daarom den Stadhouder hunne diensten aanboden. De medewerking van die mannen, die door geboorte, rijkdom en geschiedkundigen naam een zoo grooten invloed op hunne landgenooten konden uitoefenen, scheen aan de hoofden der Republiek de taak van de geheele bevrijding der Nederlanden gemakkelijk te zullen maken; zij bouwden hunne onderneming in 1632 dan ook op die medewerking; en, vóór den aanvang van den veldtogt, vaardigden de Algemeene Staten eene oproeping uit aan de Zuid-Nederlandsche gewesten, waarbij deze werden aangespoord, ‘het ondraaglijk juk’ der Spanjaarden af te schudden, en waarbij plegtig beloofd werd, dat, wanneer zij dit deden, de Republiek die gewesten zoude ‘houden bij hunne voorregten, vrijdommen en regten, en de openbare oefening van hunne godsdienst.’

Warfusé had de belegering van Maastricht als de beste

handeling voor het leger van den Stadhouder opgegeven; en werkelijk werd tot de verovering van het Limburgsche besloten. De uitbreiding van het grondgebied der Republiek aan die zijde, had het groote voordeel, dat daardoor de Spaansche Nederlanden meer afgescheiden werden van Duitschland en meer verstoken van den toevoer en de ondersteuning, die zij dikwijls vandaar ontvingen; terwijl het voortrukken langs de Maas, het kiezen van dien stroom tot operatielijn, het Hollandsche leger in staat stelde, om te water gemakkelijk alles aan te voeren, wat het noodig had. Die laatste omstandigheid was gewigtig vooral in dien tijd, omdat de landwegen toen zoo slecht en gebrekkig waren, en het dus een zeer groot voordeel was, partij te kunnen trekken van de vaart op rivieren of kanalen.

De heide bij Mook was alweêr de verzamelplaats van het leger der Republiek, dat daar in de laatste dagen van Mei 1632 bijeenkwam; het telde 17000 man voetvolk en 4000 ruiters. Het voetvolk maakte 22 regimenten uit, en wel: 9 Hollandsche of Friesche regimenten, 4 Fransche, 4 Engelsche, 3 Schotsche, 1 Duitsch regiment en 1 regiment Walen. De voornaamste bevelhebbers onder Frederik Hendrik waren: de Friesche Stadhouder Ernst Casimir, met zijn zoon graaf Hendrik Casimir; graaf Maurits van Nassau, de latere landvoogd van Brazilië; de heer van Brederode, de kolonel Pinsen, Varik en Wijnbergen; Stakenbroek, Stirum en Bouillon voerden de ruiterij aan. Men had bij het leger 83 stukken geschut, waaronder echter slechts 12 of 18 zware vuurmonden; voorts 1500 wagens, waarvan een honderdtal met beschuit waren beladen, anderen met brood en het grootste gedeelte met krijgsbenoodigdheden, met ponten om bruggen te slaan, met molens, ovens en wat toen een leger voor zijn verder onderhoud noodig had.

Geheel in het begin van Junij vangt de togt in de zuidelijke rigting aan. De helft der ruiterij, onder Stirum, en het voetvolk gaan langs den regteroever der Maas voort, terwijl Stakenbroek met de andere helft der ruiterij den linkeroever volgt. Den derden dag komt het heir voor Venlo, dat, na een beleg van drie dagen, zich overgeeft; de bezetting - zes zwakke Spaansche kompagniën - verwerft een vrijen uittogt. Het bevel over de veroverde vesting wordt opgedragen aan den kolonel Niklaas van Brederode,

een basterd van dat aloude geslacht; en een *basterd* in den volsten zin des woords, want hij was het, die door lafheid of verraad, later (1637) Venlo weer in de handen der Spanjaards deed vallen.

Gedurende dat beleg van Venlo, heeft Wijnbergen met zijn regiment zich meester gemaakt van Stralen, toen eene kleine versterkte stad, en graaf Ernst Casimir het beleg geslagen voor Roermond, dat zich een dag later dan Venlo overgeeft. Dat kortstondige beleg van Roermond kostte het leven aan Ernst Casimir, die, doodelijk gewond door een musketkogel, weinige uren later stierf, een van het groot getal der Nassausche vorsten, die als kampvechters en martelaars voor Nederland's vrijheid den dood op het slagveld hebben gevonden. Ernst Casimir werd zeer betreurd, ‘niet alleen omdat hij zich vermaard had gemaakt door de wapenen, maar ook omdat hij zeer geliefd was door zijn minzaam gedrag;’ dubbele lof, hem door den tijdgenoot gegeven, en die den nakomeling onwillekeurig koning Willem II in de gedachte brengt.

Daags na de overgave van Roermond, wordt de togt voortgezet tot Maaseyck, waar eene schipbrug wordt geslagen om het leger op den linkeroever van de Maas te doen overgaan; het stadje Sittard was dien dag door Hollandsche troepen in bezit genomen. Den volgenden dag bereikt het heir het dorp Haren; en een dag later, den 10den Junij 1632, slaat het zich om de muren van Maastricht neder en omgeeft die vesting aan alle zijden.

De Hollander, die langs den een of anderen oever der Maas voor het eerst Maastricht nadert, wordt getroffen door het schilderachtige tafereel, dat hem die stad aanbiedt, die zich daar in eene kom aan zijne voeten uitbreidt, door een kring van hoogten omgeven; slechts eene enkele dier hoogten - de St. Pietersberg, aan de zuidzijde - komt de stad nabij; maar de andere loopen reeds op een uur afstands in zachte hellingen naar Maastricht af, en vormen een landschap, dat, door den kronkelenden Maasstroom doorsneden, een der heerlijkste gezigten geeft, welke een natuurvriend zich kan wenschen. De stad, wier oorsprong zich in de grijze oudheid verliest, is eene van die steden, welke rijk zijn aan grootsche geschiedkundige herinneringen, en waarvan men met Byron's woorden kan zeggen: ‘vele vervlogene jaren en eeuwen, en de adem des storms en de woede des oorlogs

zijn over haar heengegaan.’ Daar had, vóór Frederik Hendrik, Parma zijn heldenzwaard gezwaaid, en lang, vruchteloos, de bressen bestormd, door onvolprezen dapperheid verdedigd; daar zouden later Frankrijk's legers zich nederslaan, bij die herhaalde oorlogen, welke het ons zoude aandoen, als het naar de verovering of onderwerping van Nederland zoude streven.

Maastricht ligt op den linkeroever der Maas, ter plaatse waar die stroom het riviertje de Jeker opneemt; en tegenover Maastricht, op den regteroever, ligt Wyck, eene voorstad, die, door eene steenen brug met de stad verbonden, een geheel met haar uitmaakt. Tusschen de Jeker en het hoogere gedeelte der Maas, nadert de St. Pietersberg de stad tot op eenen afstand van ruim duizend passen; de andere hoogten, die in eenen kring de stad omgeven, blijven verder van haar verwijderd, en de grond tusschen die hoogten en de stad is, over het geheel genomen, open en droog, en levert geene bijzondere hindernissen op. Maastricht was in 1632 niet voorzien van die uitgebreide vestingwerken, welke het thans omgeven; maar voor de aanvalsmiddelen van die dagen was het nog altijd zeer sterk door een breeden en hoogen hoofdwal met metselwerk bekleed, en met eene gracht voor zich, grootendeels droog en de verbazende diepte hebbende van 16 à 17 ellen; de bedekte weg en eenige buitenwerken voltooiden de versterkingsmiddelen. Wyck, in eenen vlakken en lageren grond gelegen, was omgeven door eenen hoofdwal met bastions, met eene natte gracht, en met twee ravelijnen voor de beide poorten, die naar Aken en naar Sittard geleiden. - De Spanjaarden hadden binnen Maastricht eene bezetting geplaatst van 3000 man voetvolk en 2 kompagniën ruiterij. Bevelhebber was de baron van Lede. Van krijgsbehoeften en leeftogt was de stad overvloedig voorzien, en 45 stukken geschut maakten, voor dien tijd, eene sterke bewapening uit.

Maastricht, alom genaakbaar en aan te vallen, heeft op lange na niet die sterkte, welke 's Hertogenbosch aan hare bijna ontoegankelijke ligging ontleent; en de bezetting, minder sterk dan die, welke Grobbendonk aanvoerde, scheen de vermeestering van Maastricht tot een veel gemakkelijker taak te zullen maken, dan het vroeger de vermeestering van 's Hertogenbosch was geweest. Zoo zoude het ook zijn wanneer Frederik Hendrik met de vesting alleen zoude te

doen hebben. Maar wanneer er vijandelijke legers tot ontzet kwamen opdagen, dan zou het moeijelijker vallen om die legers van Maastricht af te houden en te beletten tot die vesting door te dringen. Want juist die opene landstreek, welke de nadering tot Maastricht geene belemmering in den weg legde, bood ook niet die sterke natuurlijke verdedigingsmiddelen aan, waarvan de Stadhouder voor 's Hertogenbosch partij had getrokken om van den Berge's heir tegen te houden; en de ligging van Maastricht, op de beide oevers van de Maas, liet aan de bezetting dier vesting eenen wijderen kring vrij tot het doen van uitvallen, en dwong daardoor den belegeraar tot meer krachtsontwikkeling om die uitvallen tegen te gaan.

Dadelijk bij de verschijning van het Hollandsche leger voor Maastricht, werd de insluiting dier vesting verrigt. Op den linkeroever der Maas vreesde men de nadering der Spaansche hulpbenden het meest; de hoofdmagt des Stadhouders bleef dan ook op dien oever en breidde zich daar uit in eenen halven kring, van het dorp Smeermaas, aan het lagere gedeelte der Maas, tot aan Slawante en het huis den Lichtenberg, op den St. Pietersberg, aan het hoogere gedeelte der rivier. Te Smeermaas sloeg Brederode zijn kamp op; hij had bij zich 3 Hollandsche regimenten voetvolk en het grootste gedeelte der ruiterij onder Stakenbroek. Op een heuvelkling, op den weg naar Tongeren, plaatste zich de Stadhouder met de Fransche en Engelsche regimenten; regts van hem, op de hoogte, op den linkeroever van de Jeker, kwam graaf Hendrik Casimir met een regiment Friezen en een regiment Duitschers. De St. Pietersberg werd bezet door 3 Hollandsche regimenten, onder Pinsen, die zijn kamp opsloeg nabij de plaats, waar zich thans het fort St. Pieter bevindt. Op den regteroever der Maas kwam het overige van het voetvolk, dat onder graaf Maurits zich legerde nabij het dorp Amby, tusschen de wegen naar Aken en naar Sittard; nagenoeg de helft der ruiterij bleef ook op dien oever; een gedeelte daarvan, onder Stirum, werd geplaatst in het dorp Hocht, tegenover Smeermaas; en het andere gedeelte, onder den hertog van Bouillon, sloot de ruimte af tusschen het kamp van graaf Maurits te Amby en het hoogere gedeelte van de Maas.

Ieder kamp wordt dadelijk met wal en gracht omgeven, en daarna, van het eene kamp naar het andere, eene borst-

wering opgeworpen van 3 el hoogte met eene gracht daarvoor. Op die wijze is weldra de geheele stad, op de beide Maasoevers, met een kring van verschansingen omgeven, die aan een vijandelijk leger den toegang tot Maastricht belet; die kring, op den linkeroever der rivier in weinige dagen gevormd, is op den regteroever eerst later voltooid, omdat daar minder vrees bestaat voor een spoedig oprukken van eene Spaansche legermagt. De gemeenschap tusschen de twee deelen der belegerende magt, op de beide oevers der rivier, wordt bevorderd door twee schipbruggen, de eene benedenwaarts bij Smeermaas, de andere bovenwaarts van de stad, aan den voet van den St. Pietersberg, bij het kamp van Pinsen; op de beide oevers worden de verschanste liniën tot aan de rivier zelve verlengd, zoodat zij de bruggen beschermen. Eene hoeve in het dal van den Jeker, tusschen de stelling van Pinsen op den St. Pietersberg en het kamp van Hendrik Casimir, op de hoogte die op den anderen oever dat dal omsluit, wordt bezet en versterkt door eenige kompagniën van die beide bevelhebbers; de Jeker wordt afgedamd en op die wijze het dal onder water gezet, en dus een klein gedeelte der liniën van Frederik Hendrik onaanvalbaar gemaakt.

Na het voltooijen van die verschanste linie rondom Maastricht, wordt er een aanvang gemaakt met den belegeringsarbeid tegen die vesting. De aanval is gerigt op de werken bij de Brusselsche poort, nagenoeg hetzelfde gedeelte der vesting, waar Parma vroeger (1579) was binnengedrongen, en waar later (1673) Lodewijk XIV en Vauban zouden aanvallen. In twee nadernissen gaat men vooruit, in de rigting van twee torens of uitspringende gedeelten van den hoofdwal, aan weerszijden van de Brusselsche poort; de nadernis regts wordt door de Engelsche regimenten aangelegd, die links door de Fransche. Beide nadernissen, tot een zekeren afstand gevorderd, worden daar weer verbonden door eene groote loopgraaf of parallel. De regelen der belegeringskunst werden hier even naauwgezet opgevolgd, als men daarvan roekeloos is afgeweken bij de vermaarde belegering, die in onze dagen de wereld in gespannen aandacht houdt; maar het krachtige hulpmiddel, dat in onze dagen de voorname oorzaak van den val eener vesting is - de artillerie - ontbrak bijna geheel aan Frederik Hendrik; niet meer dan *zes* zware stukken geschut konden tegen die ves-

ting worden aangewend; al het andere, grootendeels ligte vuurmonden, moest dienen tot bewapening der verschanste liniën.

De hoop op eenen opstand der Zuidelijke Nederlanden tegen de Spaansche heerschappij bleek weldra geheel ijdel te zijn. Toen het leger der Republiek voor Maastricht was verschenen, nam van den Berge, met eenige der edelen van zijnen aanhang, de wijk naar de onzijdige stad Luik; de aanzoeken der Infante Isabella, om naar Brussel terug te keeren, beantwoordde hij met bittere klagten over den ondank, dien hij van de Spaansche kroon had ondervonden, waaraan hij veertig jaren lang zijne diensten had gewijd en het leven zijner broeders ten offer gebragt. De graaf vaardigde aan de geestelijkheid, den adel en de steden der Nederlanden eene regtvaardiging van zijn gedrag uit, en eene uitnoodiging tot navolging; tevens maande hij alle Nederlanders aan, om de Spaansche krijgsdienst te verlaten en zich bij hem te voegen, om het Vaderland van de Spaansche dwingelandij te verlossen. Maar die aanmaning vond nergens ingang; en toen de Infante van den Berge openlijk schuldig verklaarde aan gekwetste majesteit, muiterij en verraad, en de straffen, op die misdaden gesteld, over hem uitsprak, was er geene stem, die zich in het voordeel van den graaf verhief. Als banneling nam van den Berge de wijk naar Holland; en Frederik Hendrik en de hoofden der Republiek oogstten van de zamenspanning met van den Berge niets anders in dan de oneer, die er altijd in gelegen is, het verraad aan te moedigen en te heulen met hen, die het plegen.

Eene tweede teleurstelling wachtte den Stadhouder in den spoedigen terugkeer der Spaansche legermagt, die onder Gronzales de Cordova, tot bijstand van den keizer, naar Duitschland was getrokken. Het dreigende gevaar, waarin hare eigene staten verkeerden, bewoog de Infante Isabella, om voor het oogenblik af te zien van het helpen van een bondgenoot, en hare strijdkrachten uitsluitend alleen in de Nederlanden aan te wenden. Gonzales de Cordova keert op bekomen bevel ijlings terug, gaat te Namen de Maas over, en voegt zich te Thienen bij het Spaansche leger van Santa Croce. Die bevelhebber heeft nu in alles 18000 man voetvolk en 6000 ruiters bij zich, eene magt, die van den Stadhouder met eenige duizend man overtreffende. Santa Croce, met dit heir van Thienen opbrekende, slaat zich den 22sten

Junij daarmede neder tusschen Tongeren en het kamp des Stadhouders; en drie salvo's van het Spaansche geschut geven aan de verdedigers van Maastricht berigt van zijne nabijheid en van het ontzet dat hen wacht.

Maar de Stadhouder had weder, tot wering van dat ontzet, al die hulpmiddelen te baat genomen, welke zijne werkzaamheid en krijgskennis hem bij zoo menige belegering aan de hand gaven. Hoezeer pas twaalf dagen verloopen waren, sedert het leger der Republiek voor het eerst voor de muren van Maastricht was verschenen, waren toch niet alleen de verschanste liniën geheel voltooid, maar zelfs versterkt op den linkeroever der Maas door buitenposten van aanmerkelijke afmetingen, met geschut bewapend en door dubbele borstweringen in verband gesteld met de verschanste liniën. Die buitenforten waren vijf in getal: eene schans bij Smeermaas, buitenwaarts van het kamp van Brederode, werd door de regimenten van dien bevelhebber opgeworpen en naar zijn naam genoemd; twee andere schansen, aan weerszijden van den weg naar Tongeren, nabij het kwartier van Frederik Hendrik, werden de Fransche en Engelsche schans genoemd, naar die regimenten, welke daaraan hadden gearbeid; even zoo werd de naam van Friesche schans gegeven aan de sterkte, die bij het kamp van Hendrik Casimir, op den linkeroever van de Jeker, door het Friesche regiment werd gebouwd; en eindelijk ontving eene vijfde schans, op den St. Pietersberg, buitenwaarts van het kamp van Pinsen aangelegd, den naam van dien aanvoerder.

De dreigende nabijheid van Spanje's heirmagt dwong den Stadhouder tot voorzorgen tegen een nachtelijken overval, en deed hem van zijne soldaten buitengewone inspanningen vorderen; zonder morren getroostten zij zich die inspanningen, omdat zij het volste vertrouwen hadden op het verstand en schrander doorzigt van hun veldheer, die naar gewoonte in al de vermoeijenissen der zijnen deelde. Elke nadernis tegen Maastricht had 12 kompagniën voetvolk tot bezetting, door 2 kornetten ruiterij ondersteund; geen te groote magt om de herhaalde en heftige uitvallen te wederstaan, door van Lede's soldaten ondernomen. Behalve die loopgravenwachten moesten er ook afdeelingen achterblijven tot bewaking der verschillende legerkampen; maar al wat hiertoe niet gevorderd werd, dus de hoofdmagt des legers, kwam elken avond in slagorde bij de liniën op

den linkeroever der rivier; geschut, op verschillende punten der liniën in batterij gebragt, het voetvolk daarbij, de ruiterij tot ondersteuning achter het voetvolk, de Stadhouder zelf te paard, aan het hoofd van zijn heir, gereed om dadelijk daarheen te snellen, waar de vijand den aanval zoude doen. Maar telkens werd de verwachting van dien aanval teleurgesteld; de nachtelijke duisternis werd nooit verhelderd door het flikkeren der vijandelijke lonten, de nachtelijke stilte niet afgebroken door den afgemeten tred der Spaansche regimenten, of door het getrappel der onstuimige paarden; en de aanbrekende dageraad lichtte over de heidevlakten van Limburg, - maar het leger des Stadhouders zag daar geen vijand in slagorde staan, gereed tot den krachtigen aanval op de verschansingen der Nederlanders en bereid om ten koste van den dood van menig dappere, zich eenen weg tot Maastricht te banen en die stad aan het geweld, dat haar bedreigde, te ontwringen.

Santa-Croce oordeelt de verschansingen der Nederlanders om Maastricht, op den linker Maasoever, te sterk om die aan te vallen; hij wil nu de rivier overtrekken, om op den regteroever den aanval te beproeven, waar hij weet dat de liniën des Stadhouders met minder zorg zijn aangelegd. Hij trekt tot dat einde naar Haren, een dorp bij het lagere gedeelte van de Maas en niet ver verwijderd van Brederode's kamp te Smeermaas. Hier beproeft de Spanjaard, tot tweemalen toe, den overtogt over de Maas; tot tweemalen wordt die poging verijdeld, en langen tijd wordt hier door Frederik Hendrik eene rivierverdediging volgehouden, zoo als zij in onze dagen, nu de kunst om bruggen te slaan zooveel vorderingen gemaakt, en het artilleriewezen zulk eene ontzettende uitbreiding verkregen heeft, bij eene rivier zoo als de Maas bij Maastricht, moeijelijk zou kunnen worden verrigt.

De Stadhouder had niet zoodra berigt gekregen van de beweging van het vijandelijk heir naar Haren, of hij zond Varik met een Hollandsch en een Fransch regiment voetvolk en 15 kompagniën ruiterij, onder Stirum, naar het daartegenover liggende gedeelte van den regteroever der Maas, waar hij onderstelde dat de overtogt der rivier zou worden beproefd. Die onderstelling blijkt weldra waarheid. Onder bescherming van op den linkeroever geplaatste artillerie, gaan 300 Spanjaarden, in twee groote ponten, naar

den anderen oever over en beginnen hier dadelijk aan het opwerpen van een bruggenhoofd, dat den overtogt van de hoofdmagt zal verzekeren; maar naauw met dien arbeid begonnen, worden zij met onstuimigheid aangevallen door Destiaux, een Fransch edelman, en geheel geslagen; slechts enkelen redden zich, maar het grootste gedeelte sneuvelt door de wapenen van Frederik Hendrik's soldaten, of vindt zijnen dood in de golven. Een derde pont, welke den overtogt beproeft, wordt door de Nederlanders in den grond geschoten, zoodat in alles de Spanjaarden dien dag 3 à 400 man verloren. De troepen des Stadhouders kochten de zege met het sneuvelen van een vijftigtal hunner, waaronder de dappere Destiaux, die door een kanonskogel der Spanjaarden werd weggerukt.

Frederik Hendrik, die zich in persoon naar het kamp van Brederode te Smeermaas had begeven, om meer nabij het bedreigde gedeelte der rivier te zijn, deed nu den regteroever tegenover de stelling van het Spaansche leger bezet houden en van verschansingen voorzien. Later beproefde de Spaansche kolonel Andrea Cantelmo, om, een groot uur lager, de Maas over te gaan; maar met even ongelukkige uitkomst; door de toeschietende Nederlanders met hevigheid aangevallen, moesten hij en de zijnen hun behoud zoeken in het overzwemmen van de Maas; vele hunner vonden daar den dood, of vielen in handen der troepen van den Stadhouder.

Op die wijze wist Frederik Hendrik langen tijd den overtogt van de Maas aan den vijand te beletten. Van dit oponthoud werd gebruik gemaakt om de liniën des Stadhouders op den regteroever der Maas aanmerkelijk te verbeteren, op honderd passen buitenwaarts van die liniën eene dubbele gracht te graven, om de vijandelijke stormkolonne op te houden en de eerste kracht van hun aanval te breken, en de verdedigende magt op den regteroever te versterken met 3000 man voetvolk, waarmede graaf Willem van Nassau uit Staats-Vlaanderen aankwam, en zich nedersloeg tusschen het kamp van Stirum te Hocht en dat van graaf Maurits te Amby.

Gedurende die worsteling tegen het leger van Santa-Croce, was de belegering van Maastricht onafgebroken voortgezet. Dapper werd de verdediging gevoerd, zoo door het doen van herhaalde uitvallen, als door het bezigen van mij-

nen en door het hardnekkig betwisten van de buitenwerken en van den bedekten weg, aan de troepen des Stadhouders. Bij een dier uitvallen gelukte het aan de soldaten van van Lede, om in de loopgraven der weinig waakzame Engelschen door te dringen en korten tijd meester daarvan te blijven; een aantal Britten vonden hier den dood, waaronder een graaf van Oxford en de kolonel Harwood, terwijl de kolonel Morgan toen gewond werd. De mijnen der belegerden vernielden soms de werken der belegeraars, deden hunne arbeiders sneuvelen en vertraagden zoo den voortgang des aanvals, totdat men ze door tegenmijnen buiten werking had gebragt. Een ravelijn, dat lang en hardnekkig aan den belegeraar betwist werd, kostte onder anderen het leven aan den graaf van Hanau, een neef van Frederik Hendrik. De bedekte weg, dapper verdedigd, werd herhaaldelijk door de belegerden weêr aan den vijand ontnomen; eindelijk gelukte het aan den Stadhouder, om bij een nachtelijken storm zich voor goed meester te maken van den geheelen bedekten weg van het aangevallen gedeelte en ook kort daarop van alle buitenwerken.

Men was toen tot den hoofdwal der vesting genaderd. Maar nu deden zich geduchte, schijnbaar onoverkomelijke zwarigheden op in dien hoogen wal, met een stevigen muur omkleed en omgeven door eene drooge gracht, door hare groote diepte meer gelijkende naar eene door de natuur gevormde bergsleuf, dan naar een werk van menschenhanden. Het dempen van zoo diep eene gracht, om over den daarin gelegden dam den hoofdwal te bereiken, scheen eene onmogelijkheid; en Frederik Hendrik, om tot hetzelfde doel te geraken, nam toen zijne toevlugt tot eenen mijnarbeid, die ook meer dan gewone inspanningen kostte. Aan den rand der hoofdgracht werd, bij elke der beide nadernissen, een mijnput gegraven van 8 middellijn en 2 el dieper dan de bodem der gracht; met trappen daalde men in dien mijnput af, en op zijnen bodem werd een mijngang begonnen, die onder de gracht zoude doorloopen, totdat hij den hoofdwal bereikte, waar hij in eene mijn zoude eindigen; het springen dier mijn moest in den hoofdwal een voor den aanval toegankelijke bres maken. Het was een reusachtige arbeid, maar die bij de belegeringen, door den Stadhouder gevoerd, zoo herhaaldelijk voorkomt, dat hij niet meer verbazen moet.

Maar te midden van dien belegeringsarbeid daagde eene

nieuwe heirmagt op om Maastricht aan den Stadhouder te ontwringen, en scheen niet alleen de hoop op de vermeestering dier vesting geheel ijdel te maken, maar ook het Hollandsche leger in een gevaarvollen, schier wanhopigen toestand te zullen brengen.

Reeds vroeger is die vreemde verhouding vermeld, die er toen tusschen den keizer en de Republiek bestond, en die, zonder een bepaalde toestand van oorlog te zijn, evenwel al de kenmerken daarvan had, daar de legers van de eene partij zich niet ontzagen om telkens op het grondgebied van de andere partij door te dringen en daar de kracht hunner wapenen te doen gevoelen. Toen men Maastricht wilde belegeren, kon men dus ligtelijk voorzien, dat men bij die onderneming evenzeer keizerlijke als Spaansche krijgsbenden te bestrijden zou hebben; maar men rekende er op, dat de wapenen van den Zweedschen koning Oostenrijk te veel zouden bezig houden, om het toe te laten zijne legers naar de Nederlanden af te zenden; zelfs hoopte men, dat de Spaansche afdeeling, die onder Gonzales de Cordova naar Duitschland was getrokken, gedwongen zou zijn, door den nood, waarin de keizer verkeerde, daar te blijven. Die hoop was ijdel gebleken; maar spoedig bleek het ook, dat, hoezeer Zweden's krijgsmagt toen zelfs de erfstaten van den keizer met eenen inval bedreigde, dit evenwel een der veldheeren van dien vorst niet zoude beletten naar de Nederlanden op te rukken, en daardoor een nieuw bewijs te geven van de weinige eenheid en zamenhang, waarmede de toenmalige oorlogen gevoerd werden. Dat doen zamenwerken van *alle* krachten tot het bereiken van één doel - dat kenmerk van Napoleons oorlogen, - zoekt men te vergeefs bij de veldtogten van dien vroegeren tijd.

Pappenheim was te Dusseldorf gekomen met een keizerlijk leger van 12000 man voetvolk en 3 à 4000 ruiters; Pappenheim, de gevreesde aanvoerder van uitmuntende krijgsscharen, de Ajax van de Oostenrijksche partij, de doldriftige kampvechter voor de zaak zijns keizers, waarvoor hij eenige maanden later op het bloedig slagveld van Lützen het leven liet, ‘tevreden in zijn sterven’, zoo waren zijne laatste woorden, ‘dat ook de onverzoenlijke vijand van het katholieke geloof, Gustaaf Adolf, daar den dood had gevonden.’ Pappenheim ontving te Dusseldorf eene uitnoodiging van de Infante Isabella, om tot hulp van Maas-

tricht op te rukken; en hoezeer de keurvorsten van Mainz en van Keulen hem die handeling afrieden, en aanwezen dat zijn leger veel meer noodig was in Duitschland, tot bestrijding der Zweden, gaf hij echter gehoor aan de uitnoodiging der Spaansche vorstin; eer en onderscheiding zouden hem wachten, wanneer hij Maastricht aan den Nassauer ontrukte; en het kittelde zijn hoogmoed, dat hij die daad zoude volbrengen, waartoe de Spaansche legerhoofden onmagtig waren. ‘Maastricht ontzetten,’ zoo bralde hij, ‘was wel eene moeijelijke taak; maar wat kon te moeijelijk zijn voor hem, die Maagdenburg had doen vallen, de stad, die keizer Karel het hoofd had doen stoeten! Hij wilde Maastricht redden of het leven daar laten; zijn leger alleen was voldoende voor die taak, en hij kon daarbij de hulp der Spanjaarden ontberen.’ - Zoo uitte dit trotsche, doldriftige gemoed zich onbedacht in krenkende taal, die afkeer en verbittering moest kweeken, en die denkelijk voor een gedeelte de oorzaak is geweest van de nadeelen, welke hem getroffen hebben.

Pappenheim doet vaartuigen van Keulen komen, zet daarmede den Rhijn over naar Neuss, en trekt toen naar het Limburgsche op; zijne woeste krijgsbenden ontzien niets op dien togt; brandstichting, roof, moord en vrouwenschennis vervullen de landstreken, welke zij doortrekken; en nooit, sedert de gruwelen door Alva's horden gepleegd, waren de Nederlanden door vijandelijke heirscharen op barbaarscher wijze geteisterd geworden. Weldra ziet men op den regter Maasoever de Kroaten van den keizerlijken veldheer te Meerssen verschijnen, op een half uur afstands van het kamp van graaf Maurits. Door de komst van dien nieuwen vijand is het nu Frederik Hendrik onmogelijk geworden, den overtogt van de Maas aan de Spanjaarden langer te betwisten; hij doet zijne tegenover Haren staande troepen binnen de liniën teruggaan; en Santa-Croce, door niets meer verhinderd, gaat nu op den regteroever der Maas over, en voegt zich bij het leger van Pappenheim.

Ongeveer 40,000 man keizerlijken en Spanjaarden, de beste troepen van Europa, bedreigen nu de liniën van Frederik Hendrik, verdedigd door een heir, dat niet veel meer dan de helft dier sterkte uitmaakte, en dat bovendien te kampen had tegen de groote vesting, die het omsloot. Een doorbreken dier liniën, een ontzet van Maastricht,

eene nederlaag van het Hollandsche leger, was niets onwaarschijnlijks; en had dat plaats, dan zou de geslagene en verbrokene heirmagt des Stadhouders, op zoo grooten afstand van hare vestingen en wijkplaatsen, en op vreemden bodem worstelende tegen een zoo overmagtigen vijand, ligtelijk een geheelen ondergang hebben kunnen ondergaan. Het was voor den Stadhouder een toestand vol gevaar, die onrust en kommer bij zijne aanhangers, opgewondene blijdschap bij zijne vijanden wettigde, en die aan hen, welke geen regtstreeks deel aan den kamp namen, zelfs de stoutheid gaf, om zich als middelaars op te werpen en als ongeroepen raadgevers tot den held te spreken.

Terwijl alles vol bange verwachting de beslissende gebeurtenissen te gemoet ziet, waarvan de oevers der Maas weldra getuigen zullen zijn, komt een Duitsch vorst in het Hollandsche legerkamp voor Maastricht, en wordt tot Frederik Hendrik toegelaten; het is een hertog van Neuburg, uit het Keur-Paltzische huis, die den Stadhouder wil spreken over zaken, welke dien veldheer betreffen, evenzeer als de Republiek. De Duitscher komt met woorden van vrede en vriendschap; hij betuigt geen zendeling der Spanjaarden te zijn; hij wil, als onzijdige, in den twist der partijen tusschen beide treden, en eene poging wagen om dien twist te slechten, zonder dat de eer en de belangen der strijdende partijen benadeeld worden. Hij herinnert aan den Stadhouder, dat de legers van Santa-Croce en van Pappenheim zoo goed als vereenigd zijn; dat het nu eene onmogelijkheid wordt voor de Hollanders, om Maastricht te nemen, en dat, wanneer zij langer voor die vesting blijven, in de nabijheid van den overmagtigen vijand, de grootste rampen hun leger zullen treffen. Neuburg weet middel om die rampen te voorkomen, en alles ten beste te schikken: beide partijen moeten hunne legers van voor Maastricht doen wegtrekken, de Spaansche bezetting die stad ontruimen, en keizerlijke troepen haar in bezit nemen. Heeft dit plaats, dan zullen de Spanjaarden wel toestaan, dat het Statenheir ongehinderd naar zijn land terugkeert; Neuburg maakt zich sterk om de Spaansche gezaghebbers over te halen tot het geven hunner vergunning daartoe. - De raad van den Duitschen vorst scheen belangeloos en vriendschappelijk; zijne taal ademde medelijden; maar het was, om Voltaire's woorden te gebruiken:

‘La fausse pitié, pire que le mépris.’

Er behoorde al het geduld van Frederik Hendrik toe, om die rede ten einde toe aan te hooren en te luisteren naar dien raad, zóó krenkend voor wat den Stadhouder dierbaar en heilig was: de eer der Nederlandsche wapenen. Toen de Duitscher gedaan had, bedankte hem Frederik Hendrik voor zijne goede gezindheid; ‘maar,’ voegde hij er bij, ‘het is niet om de *onzijdigheid* van Maastricht te verwerven, dat ik hier ben gekomen; het is, om die stad voor de Republiek te veroveren. Het is vergeefsche moeite, dat gij mij aanraadt om van dat voornemen af te zien; liever sterven, dan het beleg van Maastricht op te breken; die stad is op het punt van in mijne handen te vallen, en *vallen* zal zij, wie het ook zou willen beletten. Is dat gedaan, dan zal ik verder voortrukken, of naar het grondgebied der Republiek terugkeeren - dat weet ik nog niet; maar wat ik wèl weet, is, dat ik bij de keus mijner handeling niemands raad of vergunning vraag, en ieder vijand, die zich in mijn weg durft plaatsen, met de sabel in de hand zal weten te ontvangen.’ - Neuburg herinnerde aan de komst van Pappenheim; - ‘Pappenheim!’ hernam den Stadhouder ongeduldig; ‘wil ik u toonen, hoe zeer ik hem vrees? - Ik zal dadelijk bevel geven, om de borstwering mijner liniën een halven voet hooger te maken; dat is ook de eenige voorzorg, die ik tegen zijne magt neem.’ - Hiermede eindigde het gesprek met den Duitschen vorst.

De plaatsing van de keizerlijke en Spaansche legers, aan het lagere gedeelte der Maas, maakte het den Stadhouder onmogelijk om over die rivier toevoer uit Holland te ontvangen; maar het onzijdige Luikerland bleef hem daartoe over; en om de vaart op het hoogere gedeelte der Maas te verzekeren, had hij het sterk en hooggelegen kasteel van Argenteau, op den regteroever van den stroom, doen vermeesteren door eene afdeeling onder den hertog van Bouillon. Bovendien was in het Hollandsche legerkamp een voorraad van levensmiddelen vereenigd, die voor zes weken tijds konde strekken.

Verzekerd tegen het gevaar eener uithongering, nam Fredrik Hendrik ook alle maatregelen om een gewelddadigen aanval op de liniën te kunnen weêrstaan; en behalve de gewone voorzorgen, altijd in acht genomen wanneer zijn

leger in de onmiddelijke nabijheid des vijands was, vindt men ook gewag gemaakt van eene handeling, die als een vooruitgang in de krijgskunst dier tijden is te beschouwen: in het kamp des Stadhouders stonden 12 zware stukken geschut, twaalfponders, altijd met paarden aangespannen, gereed om dadelijk naar een bedreigd gedeelte der liniën te worden overgebragt; - het was dus reeds een begin van de veldartillerie der hedendaagsche legers. - Alles gedaan hebbende wat hij doen kon, wachtte Frederik Hendrik, rustig en wel te moede, den loop der gebeurtenissen af; hij vertrouwde op de ingevingen van zijn stout beleid, op de dapperheid en geestdrift zijner soldaten, en op het gebrek aan eensgezindheid, dat gewoonlijk de kracht van bondgenootschappelijke legers verlamt, en dat ook hier zich verderfelijk deed gelden voor de vijanden der Republiek.

De Spanjaarden waren verbitterd en verontwaardigd over de trotsche taal van Pappenheim, die in zijnen overmoed, met geringschatting van hen, had gewaagd en gezegd, dat zijn leger alleen voldoende was om de overwinning op de Hollanders te behalen. ‘Bewaarheid nu uwe woorden,’ zeiden zij hem, ‘volbreng uwe belofte en red Maastricht zonder ons.’ Santa-Croce ontving zijn ambtgenoot met de uiterste koelheid, en bepaalde er zich toe, eenig geschut en drie zijner regimenten, Italianen, bij het keizerlijke leger te voegen; met het overige bleef hij werkeloos, hetzij dat alleen naijver op zijn bondgenoot hem daartoe aanspoorde, hetzij dat hij de liniën des Stadhouders te sterk voor eene bestorming rekende. Pappenheim alleen ging tot de bestorming over, en zoo zag men het vreemde schouwspel, dat, terwijl Frederik Hendrik door de helft zijner vijanden werd aangevallen, de andere helft rustig in het legerkamp bleef, even alsof zij geen belang in den strijd had.

Misschien is het ten onregte, dat wij dit schouwspel *vreemd* noemen; want de geschiedenis leert, dat bij legers, uit bondgenooten zamengesteld, zulke verderfelijke en onzinnige handelingen, uit beuzelachtigen naijver of wrok ontstaan, meer dan eens de sterkste krijgsmagt onnut hebben gemaakt. Eenheid van handeling, overal goed, is bij oorlogszaken een volstrekt vereischte; met waarheid heeft Napoleon daarom gezegd, dat één middelmatig veldheer beter is dan twee goede; en bij dit beleg van Maastricht is het zonder eenigen twijfel, dat onze vijanden oneindig meer in hun voor-

deel zouden zijn geweest, wanneer hun leger bestaan had, óf uit 40,000 Spanjaarden, óf uit 40,000 keizerlijken, dan wanneer, zoo als hier, die 40,000 man voor de helft uit Spanjaarden en voor de helft uit keizerlijken waren zamengesteld.

Op den middag van den 17^{den} Augustus 1632 rukt Pappenheim's heir, versterkt door de drie regimenten Italianen en het geschut van Santa-Croce, van Meerssen op, en trekt door een hollen weg naar het dorp Amby, waar graaf Maurits van Nassau zijn legerkamp heeft. De kleine, alleenliggende kerk van dat dorp is door de Nederlanders als een vooruitspringend punt bezet, het gebouw in staat van verdediging gebragt, en omgeven door een gesloten veldwerk, dat door eene verschanste linie met het kamp van graaf Maurits is verbonden. De voorste troepen der keizerlijken vallen dien post aan, die slechts van de gewone wacht is voorzien; maar het klein getal soldaten hier aanwezig weert zich dapper, en geeft aan graaf Maurits den tijd om versterking te zenden naar het aangevallen punt. Die bevelhebber, beducht dat, in weêrwil van den goeden wederstand, Pappenheim zich meester zal maken van het kerkje van Amby en van het omgevende veldwerk, doet de zijde van dat veldwerk, die naar de Hollandsche liniën gekeerd is, openen, ten einde door eene aanvallende beweging den vijand, mogt deze in het veldwerk doordringen, daar weêr uit te kunnen verdrijven. Maar de bezetting blijft moedig stand houden en handhaaft zich in het kerkje. Pappenheim's regimenten komen, voor en na, op de strijdplaats en vallen de liniën van graaf Maurits aan, die door het geschut des vijands geteisterd worden; maar de Nassausche vorst moedigt zijne soldaten aan door de verzekering, dat spoedig de Stadhouder met geheel zijn leger tot hunnen bijstand zal opdagen; zijne woorden, en het voorbeeld van dapperheid dat hij geeft, wekken de dapperheid der zijnen op, die standvastig den strijd volhouden en overal meester blijven van de bestormde verschansingen.

Frederik Hendrik, door ligchaamspijnen geteisterd, lag in zijne tent, op zijne legerstede uitgestrekt, op het oogenblik dat de vijand de verschansingen aanviel; maar naauwelijks is de mare van dien aanval tot hem doorgedrongen, of hij overwint het gevoel van smart, wapent zich, stijgt te paard en snelt naar de strijdplaats. Alles is in het Hollandsche

leger onder de wapenen en gereed om naar Amby op te rukken; de 12 stukken geschut gaan met den Stadhouder derwaarts, die in het voorbijgaan ook Stirum's ruiterij en een gedeelte van het voetvolk van graaf Willem met zich neemt. Op de plaats van het gevecht gekomen, ziet Frederik Hendrik, hoe zijne soldaten overal den vijand het hoofd bieden en dien tegenhouden tot bij de buitenste der twee grachten, die de liniën omgeven; de Stadhouder doet zijne twaalf stukken in batterij komen op een gedeelte der liniën, waar zij met groot voordeel tegen het keizerlijke leger werkzaam zijn en een nabijzijnd flankvuur daarop rigten kunnen. De werking van die sterke artillerie is beslissend; het geschut van Pappenheim wordt daardoor tot zwijgen gebragt, zijne ruiterij gaat terug, nadat hare gelederen vreeselijk gedund zijn door de kogels der Hollanders, en ook het voetvolk, nadat het tot het vallen van den avond den strijd heeft voortgezet, breekt dien eindelijk af op last des veldheers, die het vruchtelooze zijner pogingen inziet. Een uur na middernacht verlaat Pappenheim's heir het slagveld en keert verwonnen naar Meerssen terug; - maar 1500 dooden en gekwetsten, die het op het slagveld achterlaat, en 900 gewonde keizerlijke soldaten, die later in de hospitalen van Aken worden opgenomen, bewijzen voldingend, dat het geen zwakke of flaauw doorgezette aanval was, die op de Hollandsche liniën was ondernomen, en dat de zege des Stadhouders zooveel te grooter is, omdat hij tegen geen onbeduidenden vijand heeft te strijden gehad. Het Hollandsche legerhoofd ziet, met het aanbreken van den dag, den geheelen omvang der behaalde overwinning; en overtuigd, dat de vijand niet zoo spoedig weêr ten aanval zal oprukken, doet hij zijne troepen naar hunne kwartieren trekken en daar rust nemen.

Pappenheim uitte zich in bittere en regtmatige klagten over de werkeloosheid van het Spaansche leger gedurende dien strijd, waarbij Nederlanders en keizerlijken om den val of het behoud van Maastricht kampten; maar den Spanjaarden scheen het haast, alsof de overwinning, door Frederik Hendrik behaald, eene overwinning was in hun voordeel, - zoo zeer werden zij verblind door wrok op hunne bondgenooten. De keizerlijke veldheer hervatte zijne aanvallen niet; maar van Meerssen opbrekende naar Navaigne - een plaatsje aan de Maas, gelegen tusschen Maastricht

en Luik - wilde hij aan de Nederlanders de vaart op die rivier en het ontvangen van leeftogt uit Luikerland beletten, en door hongersnood hen dwingen, om af te zien van de belegering van Maastricht.

Maar die vesting bezwijkt voor de wapenen des Stadhouders, lang voordat zich de minste blijken van gebrek in het Hollandsche leger kunnen doen gevoelen. De mijngangen, die onder de drooge gracht doorloopen, zijn gevorderd tot aan den muur, die den hoogen hoofdwal van Maastricht omkleedt, en eindigen daar in twee mijnen, die door de Engelsche en Fransche regimenten om het ijverigst worden gegraven. De mijn der Engelschen is het spoedigste voltooid en geladen, en Frederik Hendrik beveelt nu, die mijn te doen springen, en op de daardoor ontstane bres eene ingraving te maken, waar eene kleine stormkolonne van 3 à 400 man zich nestelen kan. Dit heeft plaats in den nacht van den 20sten Augustus. De mijn springt, de borstwering stort in, en de gereed staande bestormers snellen naar de bres en beklimmen die; maar door drift vervoerd en tuk op de plundering der stad, welke zij reeds hunne prooi wanen, vergeten zij de voorzigtige voorschriften des Stadhouders, en in stede van zich in te graven op de bres, snellen zij verder voort en willen in eens door geweld Maastricht veroveren. De Spanjaard stuit hunnen voortgang. Dapper weerstaat hij de bestormers; en voor deze neemt de strijd eene zoo bepaald nadeelige wending, dat Frederik Hendrik bevel geeft om terug te keeren en zich te bepalen tot het ingraven op de bres. Dit geschiedt, zonder dat de verdediger vermogend is het te verhinderen; en de Stadhouder, lof en blaam vereenigende, berispt zijne troepen over het overtreden zijner bevelen, maar roemt de dapperheid, welke tot die overtreding heeft geleid.

De bestorming, hoezeer mislukt, doet evenwel den tegenstand van Maastricht ophouden; de strijdmiddelen zijn daar uitgeput; de bezetting is tot op minder dan de helft geslonken, en men durft zich aan geen tweeden storm blootstellen, die, gelukkende, nogmaals de gruweltooneelen kon doen herleven, welke eene halve eeuw vroeger plaats hadden, toen Parma's heir als een alles overweldigende stroom Maastricht binnendrong en de moord holde door de straten dier stad. - Reeds den volgenden dag, bij het onderhandelen over het begraven der wederzijdsche gesneuvelden,

bieden de belegerden de overgave hunner stad aan; men is het spoedig eens over de voorwaarden dier overgave: vrije uittogt met krijgseer voor de bezetting; en den 23sten Augustus 1632 verlaat van Lede, met ruim 1400 man, die hem zijn overgebleven, de vesting, en trekt Frederik Hendrik als overwinnaar binnen Maastricht.

Zoo was dan het grootsche wapenfeit roemvol volbragt, en het sterke Maastricht voor de Nederlandsche wapenen bezweken, onder de oogen van de legers van Santa-Croce en Pappenheim, gezamenlijk eene magt uitmakende bijna dubbel zoo sterk als die des Stadhouders. Pappenheim, woedend over de verijdeling zijner trotsche verwachtingen, woedend over de werkeloosheid der Spanjaarden, die hem, zoo hij waande, verstoken had van eene anders wisse zege, haast zich een krijgstooneel te verlaten, waar de roem zijn deel niet kon zijn; te Urmond zondert hij zich af van de Spaansche krijgsbenden en keert, roovende en moordende, naar Duitschland weder, om kort daarna in de velden van Lützen den dood te vinden. Het Spaansche leger, te Urmond op den linkeroever van de Maas overgegaan, bepaalt zich verder tot de bescherming van Zuid-Braband en van andere gewesten der zuidelijke Nederlanden. Frederik Hendrik, bevrijd van zijne tegenstanders, bezigt het overige van den veldtogt tot de voltooijing van de vermeestering van het Limburgsche; de kleine steden van dat gewest, Limburg, 's Hertogenrade, Valkenburg en Dalem, vallen achtervolgens den Hollanders in handen; ook Orsoy wordt nog dit jaar bemagtigd; en toen na die veroveringen Frederik Hendrik den 24sten November zegevierend in 's Gravenhage terugkomt, wordt het met regt hem ten hoogen eeretitel toegerekend, dat al die belegeringen gezamenlijk aan slechts 909 zijner soldaten het leven hadden gekost.

Dat is de triomf der krijgskunst, groote uitkomsten te verkrijgen ten koste van geringe verliezen; en dat beleg van Maastricht maakt eene schitterende tegenstelling uit met andere belegeringen, waarbij, op de schandelijkste en onverantwoordelijkste wijze, duizende en tienduizende menschenlevens ‘aan den Moloch der onkunde’ woorden opgeofferd.

Het zij ons vergund, het verhaal dezer belegering te besluiten met enkele aanmerkingen over de belangrijkheid van dit wapenfeit, en over den roem, die het aan ons Vaderland heeft verworven.

Vergelijkt men de belegering van Maastricht in 1632 met die van 's Hertogenbosch drie jaren vroeger, dan merkt men zeer veel op, wat de volbrenging van het eene wapenfeit moeijelijker en gevaarlijker, en dus roemrijker maakt, dan die van het andere. Wel is waar had Maastricht niet de sterke, bijna ongenaakbare ligging van 's Hertogenbosch, en de strijdkrachten, waarover van Lede voor de verdediging had te beschikken, waren veel minder dan die, welke Grobbendonk hielpen, om zoo vele maanden zijne stad aan den vijand te betwisten; zoodat, wanneer Frederik Hendrik met niets anders te kampen had gehad als met de vesting, die hij aanviel, de inneming van 's Hertogenbosch ontegenzeggelijk roemrijker zoude moeten worden geacht, dan die van Maastricht. Maar de Stadhouder had, behalve met die vestingen, nog en boven alles te kampen met de legers, die tot hulp dier vestingen kwamen opdagen; en neemt men dat in aanmerking, dan was zijn toestand voor Maastricht oneindig hagchelijker dan voor 's Hertogenbosch.

Bij 's Hertogenbosch toch vertoont zich wel het Spaansche leger, om die vesting te ontzetten, maar het verrigt niets ernstigs om dat doel te bereiken; het valt niet aan; het trekt af zonder gevecht; dat leger is daar eene schijnvertooning geweest, eene bedreiging, niets meer. Geheel anders dragen zich de zaken toe bij de belegering van Maastricht: daar heeft het heir des Stadhouders eene kleinere sterkte dan bij de belegering van 's Hertogenbosch. De legers, die tot ontzet oprukken, overtreffen in sterkte de magt van van den Berge, en die legers bepalen zich niet tot bedreigingen, maar vallen werkelijk aan. Zeker, daar was geen overeenstemming, geene eenheid van handeling tusschen de twee heirmagten onzer vijanden, en waarschijnlijk is daaraan de val van Maastricht te danken geweest; maar toch, ieder op zich zelve hebben die heirmagten wel degelijk hunne krachten ingespannen om de vesting te ontzetten. De herhaalde pogingen der Spanjaarden om de Maas over te trekken, geven aanleiding tot niet onbelangrijke gevechten; en Pappenheim's aanval op Amby brengt

eenen strijd te weeg, die aan weerszijden niet nadruk wordt volgehouden en die, let men op de verliezen der aanvallers, overtuigend bewijst, dat het hun niet aan dapperheid heeft ontbroken, en dat hun toeleg, om de liniën des Stadhouders door te breken, op de krachtigste wijze werd doorgezet. Niets dergelijks heeft bij de belegering van 's Hertogenbosch plaats gehad.

Wat het gevaarlijke der belegering van Maastricht verhoogde, was dat de linien des Stadhouders daar veel meer aanvalbaar moesten zijn dan voor 's Hertogenbosch, en dat men niet, zoo als daar, in ongehinderde gemeenschap met Holland bleef. De liniën om 's Hertogenbosch waren, door den moerassigen grond, moeijelijker daar te stellen; maar juist die gesteldheid van den grond gaf ook het middel, om sommige gedeelten dier liniën zoo goed als onaanvalbaar te maken, en op die wijze te beter de verdediging der andere gedeelten te kunnen voeren. Dat voordeel miste de Stadhouder voor Maastricht: de hooge berggrond, welke die stad omgeeft, belemmerde nergens den opmarsch van vijandelijke legers naar de Hollandsche liniën; overal konden die liniën worden aangevallen; alleen een zeer klein gedeelte, het dal van de Jeker, was door eene onderwaterzetting gedekt, maar al het andere werd alleen door gracht en opgeworpen wal en niet door natuurlijke hindernissen verdedigd. Ook had men, om de verschansingen aan te brengen, niet de hulpmiddelen, waarover men voor 's Hertogenbosch konde beschikken, waar men al wat men behoefde, tot arbeiders toe, uit Holland deed komen. Hier, voor Maastricht, was Frederik Hendrik's leger op grooten afstand van Holland en buiten gemeenschap daarmede; het was te midden van eene vijandige, of ten minste geheel vreemde bevolking, waarvan het geene ondersteuning had te wachten; het moest zelf in al zijne behoeften voorzien, zelf alle belegeringswerken verrigten, zelf al die schansen en liniën opwerpen en bewapenen, die de legers van Santa-Croce en Pappenheim tegenhielden. In 1632 had dus het heir des Stadhouders daardoor veel moeijelijker taak dan in 1629.

Men kan dus uit die vergelijking der belegeringen van 's Hertogenbosch en van Maastricht besluiten, dat, alleen op de vesting lettende, het moeijelijker taak is geweest de eerste dan de laatste te doen bezwijken; maar dat, in aanmerking nemende de legers, waartegen men buiten die ves-

ting te kampen had, de vermeestering van Maastricht met veel meer moeijelijkheden en gevaren is gepaard gegaan, dan de vermeestering van 's Hertogenbosch. De groote afstand, waarop in 1632 Frederik Hendrik van Holland verwijderd was, maakt van het doorzetten der belegering van Maastricht, in het bijzijn van de Spaansche en keizerlijke legers, eene gewaagde handeling, daar, bij eene nederlaag, de terugtogt van het Hollandsche heir groot gevaar zou hebben geloopen. Maar het beweren, dat die handeling gewaagd was, is geene beschuldiging tegen het veldheersbeleid van den Stadhouder; het is onmogelijk in het afgetrokkene vast te stellen, *hoeveel* men wagen mag bij de handelingen van den oorlog; dat hangt af van de bekwaamheden der legerhoofden, van de waarde der legers en van andere omstandigheden; het talent des veldheers bestaat ook daarin, om die omstandigheden met juistheid te schatten en daaruit te besluiten, hoeveel hij aan het geluk mag overlaten; de uitkomst toont dan aan, of die schatting juist, of dat besluit goed is geweest; en de geschiedenis leert ons, dat Frederik Hendrik die uitkomst geheel in zijn voordeel heeft gehad.

Maar, heeft de Stadhouder gewaagd, heeft hij op het geluk vertrouwd, hij heeft door zijn uitstekend beleid ook al het mogelijke gedaan om dat geluk aan zijne zijde te brengen. De handelingen van Frederik Hendrik in 1632 zijn meesterlijk geweest, vooral zijne aanwending der veldverschansing. Wanneer men Caesar's verhaal leest van de beroemde belegering van Alesia, dan wordt men getroffen door de overeenkomst daarvan niet de door Frederik Hendrik gevoerde belegeringen; het zijn bijna dezelfde handelingen, dezelfde voorzorgen, dezelfde werken, - het verschil der wapenen in aanmerking nemende; en het is genoegzaam bekend, dat die overeenkomst niet aan het toeval moet worden geweten, maar de vrucht is geweest van de gelukkige en verstandige beoefening van de Romeinsche krijgskunst door den Stadhouder. - Wanneer wij hier van Caesar gewagen, dan zie men daarin geene dwaze overdrijving, in den lof aan het krijgsbeleid van Frederik Hendrik toegezwaaid; zonder tusschen hem en den grooten Romein eene vergelijking te willen maken, die - ook door het verschil van tijden - altijd tot de ongerijmde zaken behoort, kan men toch met waarheid beweren, dat

die vermeestering van Alesia, die Caesar zoo uitvoerig en met zooveel welbehagen beschrijft, waarop hij - en met reden - zoo fier is, geen moeijelijker, gevaarlijker en roemrijker wapenfeit is geweest dan de vermeestering van Maastricht door Frederik Hendrik. Het wapenfeit, door den Romeinschen veldheer volbragt, is in zooverre op grootere schaal verrigt, dat de getalsterkte der Galliërs en ook die der Romeinen veel grooter was dan die der legers, welke om het bezit van Maastricht kampten; maar men moet niet vergeten, dat de opgave dier getalsterkte van Caesar's vijanden afkomstig is van Caesar zelf, en dat de militaire waarde dier vijanden zeer gering was. Het bestaan der 248,000 Galliërs, die het belegerde Alesia ter hulp kwamen, is veel minder zeker bewezen, dan het bestaan der 40,000 Spanjaarden en Duitschers, die Maastricht kwamen ontzetten; en zeker is het, dat de uitmuntende krijgsbenden van Santa-Croce en van Pappenheim oneindig geduchter vijanden zijn geweest, dan die zaamgeraapte volkswapening der Galliërs, die talloos was als

> ‘De regendroppelen, die 't vochte najaar stort,’

maar die toch alle vastheid en zamenhang miste, en even weinig bestand was tegen den schok der krijgshaftige legioenen van den Romeinschen veldheer, als in onze Oostersche oorlogen een Javaansch of Balineesch leger tegen den aanval der goedgeordende Europesche bataillons.

Maar, al is dus die veldtogt van 1632 eene roemrijke krijgsgebeurtenis geweest, even als vroeger die van 1629, hebben *wij* dan toch daarom het regt, om ons dien roem toe te eigenen? Zijn *wij* het geweest, die 's Hertogenbosch hebben veroverd, die Maastricht hebben doen vallen? Waren het Nederlandsche legers, de legers door Frederik Hendrik aangevoerd? Bestonden die legers niet veeleer uit vreemdelingen van alle landen van Europa, uit Franschen en Engelschen, uit Duitschers en Schotten en Walen? Hadden vele der krijgsbevelhebbers ook niet namen, die men te vergeefs onder de namen der Nederlandsche geslachten zoekt? Moet men dus niet erkennen, dat er, ja wel *in* Nederland is gestreden en *om* Nederlands vrijheid en volks-

bestaan, maar dat die strijd niet is gevoerd *door* Nederlanders, maar door vreemden, en dus Nederland niet het regt heeft, om zich den roem van dien grootschen strijd toe te kennen?

Het zal noodig zijn, die vraag te behandelen en aan te toonen, dat wel degelijk de eer van den tachtigjarigen oorlog *ons* toekomt en het regtmatig aandeel van Nederland is; dit is noodig, want die vraag is soms ontkennend beantwoord, niet slechts door vreemden, maar zelfs door een talentvol landgenoot, wiens meeningen gezag uitoefenen. Een onzer uitstekendste schrijvers - een man, aan wiens genie niemand twijfelt, maar die door het najagen van vreemde stellingen en het teugelloos toegeven aan den lust tot geestige spotternijen, soms twijfel heeft opgewekt aan den ernst zijner vaderlandsliefde - heeft in een zijner geschiedkundige romans beweerd: ‘dat men elkander maar napraat, wanneer men zegt, dat wij ons van het Spaansche juk hebben vrijgevochten; dat integendeel vreemden die taak voor ons hebben waargenomen, en dat dus de roem van den tachtigjarigen oorlog hun meer toekomt dan ons.’ - Laat ons het al of niet gegronde dier bewering onderzoeken.

De legers van Frederik Hendrik waren niet uitsluitend uit Nederlanders zamengesteld, zoo als in onze dagen, zoo als bij voorbeeld het Nederlandsche leger, dat in 1831 België binnentrok. Daar was zeker een groot verschil in die zamenstelling: de Hollandsche taal was voldoende om zich door alle deelen der heirmagt van Koning Willem II te doen verstaan, terwijl men, om zich te doen begrijpen door al de regimenten, die in 1632 rondom Maastricht gelegerd waren, haast de taalkennis van een Mezzofanti noodig had. De legers, die in den tachtigjarigen oorlog voor Nederland streden, waren dus zeker geen *volkslegers*, geen legers uit zonen van een en hetzelfde land zamengesteld; maar zulke legers had men toen *nergens;* zij dagteekenen eerst van de 19de eeuw; aan het oudere Europa waren zij onbekend. Raadpleeg de oorlogen dier vroegere eeuwen, en gij zult overal het bewijs vinden voor de waarheid dier stelling; ook de Spaansche legers, die ons bestreden, bestonden niet uitsluitend uit Spanjaarden: van de vier regimenten, die Varax in den slag bij Turnhout aanvoerde, was het eene zamengesteld uit Walen, een tweede uit Duitschers, een derde uit Italianen, en alleen het vierde werd door Spanjaarden

uitgemaakt; bij dit Spaansche leger bestond dus het kleinste gedeelte uit Spanjaarden. Dat zelfde feit kan men, misschien met andere verhouding van sterkte, opmerken bij de legers van Alva, van Parma, van Spinola; verkeerd is het, zich voor te stellen, dat daarbij niets dan Spaansche regimenten waren; de vreemden maakten een goed gedeelte dier legers uit. Ga de zamenstelling na der heirmagt van Gustaaf Adolf: gij zult ook daar eene ware staalkaart der verschillende nationaliteiten van Europa vinden; zelfs bij de legers van Lodewijk XIV, bij de legers van dat zoo militaire Fransche volk, maakten de vreemde troepen een aanmerkelijk deel der sterkte uit. Waar men de zamenstelling dier vroegere legers ook gade wil slaan, overal zal men hetzelfde verschijnsel opmerken.

Die zamenstelling der toenmalige legers lag ook in den aard der zaak; zij was eene noodzakelijkheid. Er bestonden toen geene wettelijke bepalingen, die het weerbare gedeelte der bevolking van een land de verpligting oplegden om de rijen van het leger aan te vullen; die aanvulling geschiedde toen geheel vrijwillig. Nu kon men, meestal, in het eigen land die vrijwilligers niet in genoegzamen getale vinden, zelfs niet voor de weinig sterke legers van die tijden; men was dus gedwongen om in 's lands krijgsdienst vreemdelingen aan te nemen, die, zoo als van zelf spreekt, de wapens niet voerden uit beweegredenen van vaderlandsliefde, of uit overtuiging van het goede der zaak, waarvoor zij streden, maar uit zucht naar roem en eer en, meer nog, uit hoop op geldelijk voordeel. In onze dagen huldigt men, even als bij de Republieken der oudheid, het beginsel, dat het voeren der wapenen voor de verdediging des lands een pligt is, die op ieder burger rust; in het oudere Europa dacht men er anders over; toen was het voeren der wapenen een *handwerk* geworden, dat slechts door sommigen werd uitgeoefend, die er de meest mogelijke partij van poogden te trekken. Vandaar dan ook, dat men er toen zoo weinig gewetensbezwaar van maakte, om de krijgsdienst van het eene land voor die van het andere te verwisselen, om van de eene partij tot de andere over te gaan; men was aan dat land, aan die partij, alleen tijdelijk verbonden, alleen zoolang men daardoor betaald werd; heden was men in de krijgsdienst der Republiek, morgen in die van den keizer of van Spanje, en wanneer de Turksche sultan goede

aanbiedingen deed, dan zag men er zelfs niet tegen op om aan de vaandels der Halve Maan trouw te zweren.

Schiller heeft in zijn Wallenstein een tooneel, dat op eene treffende wijze de zamenstelling der toenmalige legers schildert; het is daar, waar die veldheer in gesprek is met den Zweedschen overste Wrangel, en hem verzekert, dat het geheele keizerlijke leger tot de Zweden zal overgaan, wanneer Wallenstein daartoe het voorbeeld geeft. Dat is iets, waarvan de eerlijke trouwe Zweed zich geen denkbeeld kan maken; een geheel leger zijn eed met voeten treden en het Vaderland verraden! Vol verbazing en verontwaardiging roept hij uit:

> ‘Herr Gott im Himmel! hat man hier zu Lande
> denn keine Heimath, keinen Herd und Kirche?’

Wallenstein antwoordt hem daarop:

> ‘Ich will euch sagen, wie das zugeht - Ja,
> der Oesterreicher *hat* ein Vaterland,
> und liebt's, und hat auch Ursach', es zu lieben.
> Doch *dieses* Heer, das kaiserlich sich nennt,
> das hier in Böheim hauset, das hat Keins;
> das ist der Auswurf fremder Länder, ist
> der aufgegeb'ne Theil des Volks, dem nichts
> gehöret, als die allgemeine Sonne.’

De schildering, die Wallenstein van zijn leger geeft, is toepasselijk op *alle* legers van het vroegere Europa, zelfs op dat van Grustaaf Adolf; en daarom is misschien die verbazing van Wrangel niet geheel natuurlijk en waar. *Alle* legers werden toen op dezelfde, wijze voltallig gehouden, als Wallenstein van het zijne zegt: ‘der aufgegeb'ne Theil des Volks’ en ‘der Auswurf fremder Länder;’ dat waren de twee groote bestanddeelen van de heirscharen dier vroegere eeuwen.

Dit belet niet, dat uit zulke weinig goede en weinig zedelijke bestanddeelen toch soms uitmuntende legers zijn ontstaan; eene strenge, onverbiddelijke krijgstucht; de harde beproevingen van het oorlogsleven, die het karakter louteren en de ziel verheffen; de grootsche wapenfeiten, wier volbrenging den heldengeest doet geboren worden; het voor-

beeld door uitstekende legerhoofden gegeven, en zelfs de invloed, dien het strijden voor eene edele zaak op den duur noodwendig op de strijders moet uitoefenen; dat al vereenigd was soms magtig om uit slechte bestanddeelen een goed en sterk geheel daar te stellen, en uit landloopers en fortuinzoekers de uitmuntende legers van Parma, van Frederik Hendrik, van Gustaaf Adolf en van Frederik II te vormen.

Maar hoe uitmuntend ook, men moet nooit in die legers eene vertegenwoordiging of een kort begrip zoeken van de volkeren die hen onderhielden. Die legers bestonden uit het slechtste gedeelte dier volkeren, dat, beroofd van have en erf, door het snerpende zwaard des hongers gedwongen was den krijgstand in te treden; en nog meer bestonden zij uit vreemden, die door de stormen des levens uit hun Vaderland waren verdreven, en de wapenen voerden voor eene zaak, waaraan zij door geene voorvaderlijke herinneringen verbonden waren, en waarvoor zij geen hart konden hebben. Uit zulke bestanddeelen ontstaan geene *volkslegers*. Frederik II, om zijne heirmagt voltallig te houden, zond wervers uit naar alle landen van Europa; hij nam de overloopers van alle natiën in zijne krijgsdienst; hij dwong de gevangen genomen Saksers, bij duizenden, om de wapenen voor Pruissen te voeren; moeijelijk is het, om een dusdanig zamengesteld leger een Pruissisch leger te noemen.

En toch verheft Pruissen zich op den roem van de overwinningen door zijn grooten koning behaald! Toch verwijst Zweden nog altijd, met regtmatigen trots, op de onsterfelijke heldenfeiten van dien monarch, die te Lützen, als een andere Epaminondas, te midden van de zegekreten van zijn overwinnend heir, den geest gaf! Toch troost Spanje, in de dagen zijner vernedering, zich nog altijd met den roem van het verleden, met de lauweren door zijne Alva's, Parma's en Spinola's geplukt! - Waarom zouden wij alleen ons dan den krijgsroem der Nassausche vorsten niet mogen toe-eigenen; waarom zouden wij de overwinningen van onze groote Stadhouders, van Maurits en Frederik Hendrik, niet *onze* overwinningen mogen noemen? Of was Holland dan zoo geheel en al vreemd aan de legers dier Stadhouders; waren bij die legers geen Hollanders, of maakten zij daarbij

een zoo geheel onbeduidend gedeelte uit, dat zij zich verloren te midden der vreemde troepen? - Een enkel feit moge op die vragen antwoorden. Van de 22 regimenten voetvolk, waarmede Frederik Hendrik in 1632 te velde trok, bestonden er 9 uit Hollanders en Friezen; de Hollanders en Friezen maakten dus *bijna de helft* uit der legermagt van dien vorst, en zij waren veel talrijker dan ieder der andere natiën, wier troepen het leger van den Stadhouder zamenstelden. Wij slaan eene bladzijde bij Hooft op, en wij lezen daar, dat van het ruim 20,000 man sterke leger van Don Juan van Oostenrijk en van Parma, nog geen 6000 man, *nog geen derde gedeelte*, uit Spanjaarden bestond, en al het overige uit Italianen, Duitschers, Franschen en Walen. Toch beschouwt men dat leger van Don Juan en van Parma als een Spaansch leger; waarom zou dan het leger van Frederik Hendrik geen Hollandsch leger zijn?

Daar waren vreemdelingen bij de hooge krijgsbevelhebbers, die den Stadhouders ter zijde stonden, dat is waar; maar daar waren ook vele Hollanders bij, die zich bij de legers dier vorsten een roemruchten naam hebben verworven; tegen Hohenlo, Vere en Bouillon kan men Schenk, Bacx en Dieden overstellen. En de vorsten zelve uit het geslacht van Nassau, zij, die het voornaamste deel aan de veldtogten van den tachtigjarigen oorlog genomen hebben, mag men ook hen niet als Hollanders beschouwen? - 't Is waar, dit geslacht is van Duitschen oorsprong; maar eeuwenlange verbinding aan de zaak van Nederland, onbepaalde toewijding aan de eer en de belangen van Nederland, de onvermoeide worsteling voor hare vrijheid en roem, het bloed zijner edelste telgen bij stroomen vergoten op de slagvelden in den strijd tegen Neêrland's vijanden, - dat wischt voor het Nassausche geslacht alle sporen van vreemdelingschap uit, dat geeft het een onvergankelijk burgerregt in Nederland. Maurits en Frederik Hendrik zijn Hollanders geweest; en te beweren, dat hun krijgsroem niet de krijgsroem van Holland is, is even dwaas, als wilde men Frankrijk de glorie van Napoleon's veldheersdaden betwisten.

Men kan het dus als een bewezen waarheid aannemen, dat de krijgsroem, door onze legers in den tachtigjarigen oorlog verworven, wel degelijk de krijgsroem van Nederland

is. Maar wij behoeven het niemand onzer lezers te herinneren, dat het grootsche van dien worstelstrijd tegen Spanje nog minder wordt uitgemaakt door de verrigtingen der *legers*, dan wel door het heldhaftige van het in opstand komen tegen de magt van een Filips II, door de onsterfelijke dapperheid, waarmede vele steden den Spanjaard het hoofd boden, door de luisterrijke overwinningen ter zee behaald. Ook daar is het, niet aan vreemdelingen, maar aan eigen landgenooten, dat wij alles te danken hebben.

Wie waren zij, die het eerst de vaan van den opstand tegen Spanje verhieven? Wie waren het, die als zwervende ballingen op de zeeën ronddobberden, toen de ranke kielen der Watergeuzen de laatste wijkplaats der vrijheid waren geworden? Wie was die de Rijk, die den Briel vrijvocht en de Zeeuwsche steden beschermde; die Martena, die in Friesland als kampvechter der vrijheid optrad? Geen vreemden, maar echte zonen van Nederland. - Toen de Spaansche legerbenden de opgestane Hollandsche steden weer onder het juk wilden brengen, wie waren het, die toen met leeuwenmoed die steden verdedigden en door hunne dapperheid en onvolprezen zelfopoffering aan de namen van Haarlem, Alkmaar en Leyden eene beroemdheid hebben gegeven, die de beroemdste namen der oudheid evenaart? Geen vreemdelingen, maar de burgers zelve dier steden, Hollanders. Een Nederlander was Ripperda, de onsterfelijke verdediger van Haarlem, die door beulshanden vermoord is, toen het zwaard des krijgsmans hem zoo vaak had bedreigd; een Nederlander die Leydsche burgervader, die zijn eigen ligchaam tot voedsel zijner wapenbroeders aanbood, liever dan in de overgave zijner stad te bewilligen; een Nederlander die Kornput, die, met zooveel dapperheid als krijgskennis, het kleine Steenwijk aan den overmagtigen vijand wist te betwisten; om van zooveel anderen niet te gewagen, welke evenzeer als die helden verdiend hebben, dat hunne namen in de dankbare herinnering van het nageslacht blijven voortleven. - En waren het eindelijk ook geen Nederlanders, die onversaagde Vlissingsche schepelingen, die, even onmeêdoogend als dapper, op de Schelde-stroomen de schrik van Spanje waren geworden? Was het geen Nederlander, die Dirkszoon, die met de zwakke sche-

pen der Noordhollanders Spanje's vloot op de Zuiderzee durfde bekampen en Bossu's trotschen standerd voor zich zag vallen? Waren het geen Nederlanders, die vlootvoogden, die in Oost en West overwinningen behaalden en op de verste zeeën Neêrland's vlag deden eerbiedigen en vreezen? Maar wat vragen wij; het is immers ons allen bekend, dat Piet Hein geen Parijzenaar was en Heemskerk geen Duitscher of Brit. Waar gij vreemdelingen wilt vinden, zoek ze niet bij onze vloten van de 17de eeuw; daar is alles Hollandsch geweest, en onze zeemagt was toen de zuiverste afdruk van onze nationaliteit.

Hoe meer wij de geschiedenis van onzen worstelstrijd tegen Spanje lezen en bestuderen, hoe vaster de overtuiging bij ons wordt, dat ‘de roem van tachtig jaren strijd’ wel degelijk de roem van Holland, en wel en wettig óns eigendom is. Wij zijn er vijanden van, om ons zelven, ten koste der waarheid, te verheffen; wij hebben een afkeer van de dwaasheid, die in de minste daden, door het voorgeslacht verrigt, iets groots en verhevens, iets bovenmenschelijks wil zien; het is eene jammerlijke handeling, om zonder onderzoek en zonder oordeel, alles wat onze voorouders gedaan hebben, hemelhoog te verheffen, en hen, overal en altijd, voor te stellen als toonbeelden van alle volmaaktheid, als idealen van alle menschelijke deugd en grootheid. Neen, wie dat doet, handelt slecht; een geheel volk te vleijen, is even ongeoorloofd en laf, als de vleijer te zijn van een enkel mensch; de geschiedenis mag niet verwrongen en verkleurd worden naar de eischen van vooroordeelen of partijzucht; zij vordert boven alles waarheid. Maar juist die waarheid is het, waarop wij ons beroepen, wanneer wij onze aanspraken op den roem van den tachtigjarigen oorlog met kracht voorstaan; het naauwkeurig en oordeelkundig onderzoek van die belangrijke wereldgebeurtenis doet duidelijk en onwederlegbaar zien, dat Nederland zijne vrijvechting van het Spaansche juk niet danken moet aan vreemde wapenkracht, maar aan de zelfopoffering en den volhardenden moed van zijne eigen zonen, - en bovenal aan de beschermende hand van dien regtvaardigen God, die de goede zaak nooit verlaat, daar waar zij goed wordt voorgestaan.

Vanwaar ontstaat toch dat streven bij sommige onzer

nieuwere schrijvers, om den volksroem der vroegere eeuwen te verkleinen; om met arendsoogen de leemten en onvolmaaktheden van dien vroegeren tijd op te sporen; om op alle mogelijke wijzen de grootheid weg te redeneren, die het Holland van de 16de en 17de eeuw heeft bereikt, en om straal voor straal den lichtkrans uit te dooven, die onze helden en groote mannen omgeeft? - Het kan overdreven onpartijdigheid zijn, die, wars van de gezwollen en onoordeelkundige lofspraken, te dikwijls op ons volk gehouden, in een ander uiterste vervalt, en thans even onbillijk is in hare berisping, als men het vroeger was in den lof; het kan de liefde zijn tot het nieuwe, tot het wonderspreukige, die, om niet een te vaak betreden pad te bewandelen, er toe drijft om onze vroegere geschiedenis even ongunstig af te schilderen, als men vroeger gewoon was het gunstig te doen; maar bovenal gelooven wij, dat dit streven zijn oorsprong vindt in de zucht om het verleden, zooveel mogelijk, gelijk te maken aan het heden, en om, door het verkleinen van het Nederland der 17de eeuw, te beletten, dat het Nederland der 19de eeuw zich zal schamen over de weinig roemvolle plaats, die het onder de hedendaagsche volkeren bekleedt. Wanneer men de deugden en groote hoedanigheden onzer voorvaderen zooveel mogelijk heeft geloochend; wanneer men hunne gebreken en zwakheden ten sterkste heeft doen uitkomen; wanneer men, door kracht van drogredenen, hunne heldenfeiten tot zeer gewone handelingen heeft teruggebragt, en aangetoond, dat de luister en magt, die Holland in de 17de eeuw heeft bereikt, enkel te danken zijn geweest aan toevallige omstandigheden, die geheel buiten het volk lagen, dan valt het ook gemakkelijk, zich over het heden te troosten, als over iets onvermijdelijks, waarin men lijdelijk moet berusten, even als onze voorouders dit zouden moeten doen, hadden hen de omstandigheden omgeven, waarin wij verkeeren.

Maar wanneer men gelooft, dat de lijdelijkheid eene ondeugd en eene oneer is voor een volk; wanneer men vastelijk gelooft, dat de kracht en grootheid van een volk niet enkel afhangen van uitwendige omstandigheden, maar van het karakter der burgers zelve, die dat volk uitmaken; wanneer men de volle overtuiging heeft, dat wel degelijk

onze vroegere geschiedenis de geschiedenis is van een groot, krachtig, roemvol volk; dan is het pligt, zooveel mogelijk die overtuiging ook aan anderen mede te deelen, en door de herinnering aan de groote daden en heldenfeiten van het verleden, ook bij den tijdgenoot heldengeest en liefde tot het Vaderland op te wekken.

Leeuwarden, 23 Aug^{s}. 1855.

W.J. KNOOP.

Shakspere en Kaulbach.

Hij, wien de edele gave te beurt viel, zijne denkbeelden, door de phantasie opgeluisterd, met kracht en gloed in woorden aanschouwelijk te maken, wordt dichter genoemd. Hoe meer zijne scheppingen de kenmerken van het ware en schoone dragen, en hoe meer het blijkt, dat hij het middel om zich uit te drukken, de taal namelijk, weet te beheerschen, hoe meer onze bewondering stijgen zal, en wij hem den naam van ‘groot dichter’ zullen waardig keuren.

Ook hij, die, met dezelfde edele gaven bevoorregt, in plaats van taal en woorden, teekenpen en penseel aanwendt om de schoone vruchten van zijn denken, evenzeer door de phantasie veredeld en opgeluisterd, aanschouwelijk te maken, is dichter, hoewel wij hem kunstenaar noemen. Hoe meer ook deze op zijne kunstvoortbrengselen den stempel van waarheid en schoonheid weet te drukken en hoe meer hij bewijst de middelen van uitvoering te beheerschen, hoe meer wij hem zullen hoogschatten, en den naam van ‘groot kunstenaar’ zullen schenken.

De beide namen, die wij aan het hoofd dezer regelen plaatsten, behooren aan mannen, die met regt de eeretitels van dichter en kunstenaar dragen, hoewel door leeftijd en landaard verre van elkander verwijderd. De groote Britsche tooneel-dichter rust reeds lang in den schoot der aarde, maar de roem, welken het nageslacht sedert twee en een halve eeuw aan zijn naam verbond, gloort nog in vollen luister. De ander, de Duitsche kunstenaar, is onze tijdgenoot, in de volle kracht van zijn kunstvermogen; de reeds door hem volbragte werken getuigen, dat zijne voortreffelijke dichter-

lijke opvatting slechts door zijne meesterlijke uitvoering wordt geëvenaard. De lof van tijdgenooten mag veelal mistrouwd worden, en het nageslacht hecht niet altijd daaraan zijn zegel; maar ten opzigte van Kaulbach kan de voorspelling veilig geuit worden, dat hij ook in de toekomst zal geacht worden als een der uitmuntendste sieraden van eene der uitstekendste kunstscholen. Mogt iemand deze uitspraak te stout achten, of haar vooringenomenheid ten laste leggen, wij zouden gaarne een beroep willen doen op allen, die het kunststreven van onzen tijd onbevooroordeeld hebben gadegeslagen, in het volle vertrouwen, dat zij, schoon regt doende aan de eigenaardige voortreffelijkheid, welke iedere school onderscheidt, zullen moeten erkennen, dat de tegenwoordige Duitsche school uitmunt door hooge poëtische opvatting en voortreffelijkheid van uitvoering, en dat Kaulbach onder de voortreffelijkste kunstenaars van deze school moet geteld worden.

Van de zamenwerking van twee zoo uitmuntende mannen mag voorzeker een uitstekend kunstwerk worden verwacht. Want men meene niet, dat de groote Britsche dichter in Duitschland minder bekend of minder begrepen is dan in zijn Vaderland. Is ook de meening van sommige Duitsche critici, dat Shakspere in Duitschland beter dan in zijn Vaderland op prijs gesteld wordt, en zijne ware beteekenis als de Homerus der nieuwere letterkunde eerst door Duitschers aan het licht is gebragt, overdreven te achten; de uitmuntende vertalingen van Schlegel en Tieck, de van diep indringen in den geest van Shakspere getuigende studiën van een Göthe en Gervinus, de voortreffelijke illustratie van Shakspere's meesterstukken door de teekenpen van Moritz Retsch, de verbazende invloed dien Shakspere op de geheele nieuwere Duitsche letterkunde heeft geoefend, het levendig aandeel door Duitschland in elke Shakspere betreffende vraag, gelijk nog onlangs in de discussiën over Payne Colliers bekende varianten genomen, zijn daar om de groote vereering van Shakspere op Duitschen bodem, en de geestverwantschap tusschen den onvergelijkelijken Brit en de hoofden van Duitsche kunst en kunstkritiek te bewijzen. Men sla het ‘Art-Journal’ van Junij j.l. op, en men zal er kunnen zien, hoe zelfs een Britsche kunstkenner onder de levende kunstenaars Kaulbach als den bij uitnemendheid geschikten beschouwt om

Shakspere's denkbeelden door de teekenstift te veraanschouwelijken, en welke bewondering hem twee teekeningen naar aanleiding van des dichters ‘Tempest’ hebben ingeboezemd, die hij het geluk had in 's kunstenaars atelier te aanschouwen. En inderdaad, wij zouden zeer dwalen, indien niet dat oordeel in de oogen aller bevoegde regters ten volle bevestigd werd door het werk, dat wij thans onzen landgenooten eenigzins uitvoeriger willen aankondigen, in de hoop van die hoogschatters der kunst, welke met ons vermeenen dat zij aan geen bijzonder land noch tijdvak verbonden, maar eene ware wereldburgeres is, daardoor op te wekken, om zich met het bedoelde werk, ook door eigen aanschouwing, bekend te maken[1].

Kaulbach arbeidde reeds vele jaren aan een prachtwerk, hetwelk hij den naam geeft van ‘Shakspere-Gallerie.’ Aan de beelden, door den Engelschen dichter zoo uitstekend door middel der taal geschilderd, geeft hij door middel van de door hem beoefende kunst vormen en gedaante, zoodat zijne tafereelen inderdaad aan het tegenwoordig zoozeer in gebruik zijnde woord: ‘Illustratie’ van den dichter in alle opzigten beantwoorden.

Wij kennen nog slechts eene eerste aflevering van dit werk, bestaande uit drie platen, tooneelen uit de ‘Macbeth’ voorstellende, en dewijl het te verwachten is, dat het nog al van eenigen omvang, en ten gevolge daarvan, eenmaal voltooid, betrekkelijk kostbaar zal zijn, juichen wij den maatregel der Berlijnsche uitgevers zeer toe, die elke aflevering en zelfs elke plaat afzonderlijk hebben verkrijgbaar gesteld.

Op de eerste plaat, ontleend aan het derde tooneel van het eerste bedrijf, worden Macbeth en zijn wapenbroeder Banquo voorgesteld; op magtige strijdrossen gezeten, ontmoeten zij op de heide de drie heksen, welke aan den eersten zijne verheffing en aan den tweeden minder geluk, maar de grootheid van zijn nageslacht voorzeggen.

De heksen, voorgesteld gelijk zij geschilderd zijn in Banquo's woorden: ‘not like th' inhabitants o' the earth’ en in het beeld, dat hij bij hare verdwijning bezigt: ‘the earth

1 Eenige exemplaren zijn voorhanden bij den boekhandelaar Joh. Müller' te Amsterdam.

hath bubbles, as the water has, and these are of them.’ zijn meesterlijk gedacht en geteekend: - gedaanten, meer walging verwekkend dan afschuw, gevallen engelen, met gelaatstrekken door de zonde ontsierd, maar waarin toch nog eene soort van bovenmenschelijken adel niet te miskennen is. In deze getrouwe voorstelling der verleiding duidt alles aan, hoe de dienaressen van den Booze het er op toeleggen, om Macbeth door voorspellingen van grootheid op den weg van misdaad te voeren. Deze wijst met zijne linkerhand, met een edel, nog door geen schuldbesef ontsierd gelaat, de koningskroon, door eene der heksen hem aangeboden, van zich af, hoewel de oogen de begeerte uitdrukken, om nog meer van de bovennatuurlijke voorzeggingen te vernemen. Banquo, eenigzins meer van de voorspellende gedaanten verwijderd, schijnt verwonderd te willen vernemen, wat ook zijn toekomstig lot zal zijn.

De tweede voorstelling is genomen uit het eerste tooneel van het vijfde bedrijf. Lady Macbeth, door de folteringen van het geweten gedreven, waart in loshangend nachtgewaad als slaapwandelaarster door het paleis; eene schoone gestalte, maar gebogen en met wankelende schreden, schijnt zij onder den last van het besef der misdaad te zullen nederstorten. De oogen zijn slechts half geopend, en terwijl zij met de linkerhand de andere zachtjes betast, is het alsof haar mond halfluid de woorden uitspreekt: ‘all the perfumes of Arabia will not sweeten this little hand.’ Op de tafel staat het licht, waarmede Lady Macbeth in het vertrek is gekomen, door welke schijnbaar onbeduidende omstandigheid de dichter de gewetenswroeging van de vorstin zoo juist heeft geschilderd. ‘How came she by that light?’ vraagt de doctor, bij haar binnentreden in het vertrek. Het antwoord van de hofdame is: ‘why it stood by her; she has light by her continually; 't is her command.’ Kon op eenvoudiger wijze de angst van een schuldig geweten geschilderd worden? Op de tafel ligt eene dolkschede; - waar is de dolk? En op den grond ziet men verscheurde perkamenten, de benoeming van Macbeth tot thane van Glamis en Cawdor door den goeden koning Duncan bevattende, een sprekend zinnebeeld van zijne ondankbaarheid, welke nog wordt verduidelijkt door de zinrijke woorden boven den schoorsteen gegrift: ‘Den gast, die bij u inkeert, zult gij geen huisvesting of licht weigeren;’ - terwijl hier de

gast, Macbeth's koning, door den gastheer met een dolksteek in den slaap was vermoord. Op den achtergrond ziet men den zorgvollen doctor en de angstig luisterende hofjuffer, wier gelaat en houding de gewaarwordingen afspiegelen, door de huiveringwekkende verschijning bij hen opgewekt.

Dit tooneel is steeds door de hoogschatters van Shakspere bewonderd geworden; maar veilig mag men het er voor houden, dat Kaulbachs voorstelling die bewondering nog zal doen stijgen, door de aanschouwelijkheid en de kracht, die zij aan de woorden des dichters bijzet.

De laatste plaat stelt het tooneel voor, waarin Macbeth zich wapent om den laatsten strijd te strijden (vijfde bedrijf, derde tooneel). Het is niet meer dat edele aangezigt, zoo als wij hem zagen te paard op de heide, toen bovennatuurlijke wezens hem zijne grootheid voorspelden; die voorspellingen zijn, wel is waar, thans vervuld, maar door misdaad en moord. Inwendige boosheid, verharde zonde, staan nu op het gelaat te lezen. Onstuimige drift heeft hem reeds het ontbloote zwaard doen ter hand nemen, terwijl zijn getrouwe schildknaap Seyton hem de gouden sporen aangespt. Met de linkerhand drukt hij met krampachtige beweging de koningskroon, door bloed en tranen verkregen, vaster op het hoofd. Een andere schildknaap, den gevederden helm houdende, drukt door zijne wezenstrekken meer de vrees voor den geweldenaar dan de gehechtheid aan zijn gebieder uit. De grijze geneesheer, aan Macbeth verslag gevende van den toestand der koningin, staat nevens hem, en vertoont eene treffende, eerwaardige gestalte.

Maar hetgeen deze geheele voorstelling den voorrang boven de andere mag doen waardig achten, is de verschijning der geesten van Macbeths slagtoffers in de hoogte: de voorstelling der beelden, die het booze geweten voor diens ontstelde verbeelding verrijzen doet. Al de onrust van dat gemoed, al de gewetensangsten, die het bestormen, al de ijverzucht, door de toekomende grootheid van Banquo's nakomelingen opgewekt; al die gewaarwordingen, die zich bij den dichter in de scherpe, afgebroken, gejaagde woorden van Macbeth zoo heerlijk uitdrukken, heeft Kaulbach in deze beelden voorgesteld voor het oog. Hier, waar hij van den dichter meer onafhankelijk, en zelf dichter wordende, toch in zoo voortreffelijke harmonie blijft met den toestand, door Shakspere geschilderd, spreidt Kaulbach al zijne kracht ten toon. Men weet naauw wat

meer te bewonderen, de gedachte of de uitvoering. In het midden staat de schoone eerwaardige gestalte van den goeden koning Duncan: de dolk steekt nog in de wonde, welke hij met beide handen schijnt te willen verwijden, opdat zijn bloed op het hoofd van den schuldige neêrstroome. Regts ziet men Banquo, in hevige gemoedsbeweging de regterhand opheffende, om den vloek uit te spreken over den trouwloozen vriend, terwijl zijn linkerarm zijne kinderen en nakomelingen omsloten houdt. Deze groep van gekroonde kinderen, het toonbeeld van hemelsche onschuld en rust, is onnavolgbaar schoon. Links van den toeschouwer ziet men Macduffs vermoorde gade hare kinderen omarmen; met verachtenden blik schopt zij met den voet haren moordenaar van zich, terwijl haar oudste zoontje de vuist balt, als wraak willende nemen op den misdadiger. De beschonken wachters van Duncan, die Macbeth de schuld en straf zijner eerste euveldaad had doen dragen, besluiten deze verschijning.

Hoogst verdienstelijk zijn de platen gesneden door de bekende Duitsche meesters Eichens, Jacoby en Hoffman; ook zij hebben hunne beste talenten aan dit merkwaardige werk ten koste gelegd.

Ten slotte nog een enkel woord over eene aanmerking, die wij op Kaulbachs werk hoorden maken, als ware zijne opvatting te Duitsch, om ons in het Schotland der elfde eeuw te verplaatsen. Voorzeker, de kunstenaar heeft zijn landaard niet verloochend en hij zou het misschien niet hebben kunnen doen, zonder dat zijn werk een deel zijner uitstekendste schoonheden verloor. Maar behalve dat dit Duitsch karakter voor een goed deel slechts in de techniek bestaat, is het den kunstenaar wel mogelijk, aan den eisch van historische trouw te voldoen, waar hij zich verplaatsen moet in een tijd en een volk, waarvan men historisch zoo weinig weet? en is niet in dit stuk althans de voorstelling der gewaarwordingen en hartstogten zoozeer de hoofdzaak, dat daarbij al het andere onbeduidend mag geacht worden? Moge er in de aanmerking iets waars zijn - en hoeveel dit is, kan of zal niemand bepalen - wij gelooven, dat zij aan de waarde van Kaulbachs werk, in de oogen van verlichte, zelfs Britsche kunstkenners, slechts zeer weinig zal kunnen ontnemen.

B.

Bibliographisch album.

A.R. Ruitenschild, Specimen theologicum inaugurale de Literarum Sacrarum exemplo ad illud quod prodest accommodate docendi, per sacculorum decursum saepius neglecto. tamen summopere observando. L.B., 1855.

Onder dezen titel ontvangen wij eene verhandeling, te Leiden door den schrijver verdedigd, ter verkrijging van den doctoralen graad. Gaat het anderen als mij, dan is die titel hun bij eene eerste lezing niet regt helder. Het blijkt later, dat met dit Specimen bedoeld wordt aan te toonen, hoe de H.S. in de voorstelling der bovenzinnelijke waarheid zich schikt naar de bevatting en de behoeften der menschen; hoe dit voorbeeld, door de H.S. gegeven, in den loop der tijden vaak is veronachtzaamd, en echter ten hoogste aller aandacht en navolging waardig is. Na eene korte inleiding verdeelt de schrijver zijn onderwerp in drie *sectiones*, waarvan de eerste handelt over de voorstelling der H.S. van goddelijke zaken; de tweede over de voorstelling der kerkelijke schrijvers, terwijl in de derde afdeeling het voorbeeld der H.S. wordt aanbevolen. Wat wij in elke dezer drie gedeelten zullen aantreffen, laat zich reeds vooraf gemakkelijk vermoeden. De schrijver spreekt in *sectione prima* over Gods naam, wezen en eigenschappen; hij staaft met veelvuldige bewijzen zijne stelling, dat deze aldus worden voorgesteld in het O.T., dat het de bevatting der toenmaals weinig ontwikkelde menschheid niet te boven ging, en ook in het N.T. geëvenredigd was naar den trap der ontwikkeling van hen tot wie gesproken werd. In *sectione secunda* wordt ons een vrij uitvoerig verslag gegeven van de wijze, waarop in later tijd de Goddelijke zaken zijn voorgesteld; hoe men, het voorbeeld der gewijde schrijvers vergetende, zich begeven heeft in diepzinnige bespiegelingen omtrent het wezen en de natuur der Godheid, welke zonder vrucht waren voor het leven. Vooreerst slaat de schrijver het oog op de eerste eeuwen onzer jaartelling, op de sporen der door hem gegispte beschouwingen in het Apostolisch tijdvak (Col. II:8. 9; 1 Tim. I:3, 4); op de Alexandrijnsche Gnostici: Basilides, Valentinus en anderen; de Syrische Gnostici: Saturninus; de Manichaeërs (waarbij een levensberigt van Manes, den stichter dier sekte, wordt gevoegd, dat hier niet ter plaatse is en vreemd aan onderwerp en

doel). Aldus doorloopen wij aan de hand des schrijvers de kerkelijke literatuur der eerste eeuwen; vernemen nog het een en ander omtrent Justinus Martyr, Tatianus, Theophilus, Clemens Alexandrinus, Sabellius, Paulus Samosatenus, Arius, Alexander, Eustathius Sebastenus, Athanasius, Basilius, Gregorius Nyssenus en Nazianzenus. Van al deze schrijvers, waaronder sommigen zijn, wier werken uit eenige folianten bestaan, wordt met een enkel woord gesproken, hunne levensomstandigheden en ook hun systeem aangeroerd, maar ook niet meer dan aangeroerd, hetgeen wij in zulk een kort bestek als het Specimen, dat voor ons ligt, ook wel niet anders konden verwachten. Laat de Heer Ruitenschild hun regt wedervaren? Spreekt hij over hunne verdiensten als godgeleerden, als kampvechters in de rij der helden, die naar waarheid zoeken? Verre vandaar. Met een enkelen volzin breekt hij dikwijls over hunne denkbeelden den staf. Waarom? omdat zij zich niet hebben tevreden gesteld met de spreekwijzen der H.S., maar iets verder wilden gaan en hetgeen dáár in anthropomorphische vormen wordt voorgesteld, voor het wijsgeerig denken trachtten te ontwikkelen. Hoe ongunstig ook ons oordeel zij over de systemata der Gnostieken, Manichaeërs en huns gelijken, altijd moeten wij in hen eerbiedigen een onversaagd en voor niets terugdeinzend streven, om in te dringen in de verborgenheden der bovennatuurlijke wereld. Daarom zouden wij niet gaarne de redeneringen van een hunner verklaren voor ‘delirantium hominum somnia,’ vooral niet eer wij gekomen zijn tot een helder inzigt van den oorsprong, den aard en het doel hunner geschriften, den invloed van en de betrekking op den tijd, waarin zij leefden.

Niet veel gunstiger is des schrijvers oordeel over de theologische literatuur der middeleeuwen. Enkele ineptias, die in waarheid den naam van ineptiae verdienen, voert hij aan uit de geschriften van Anselmus, de uitspraken van een paar synoden, de door Erasmus aangehaalde twistvragen der Scholastieken, enz.; met een woord worden ook nog de Mystieken van dien tijd berispt. Uit deze duisternis ging eenig licht op in de tijden der hervorming. Wickleff, Wessel Gansfoort, Luther, Melanchthon, Zwingli, Calvyn waren te zeer tegen de scholastische theologie ingenomen, om zich over te geven aan hare dwaalbegrippen. Maar hunne volgelingen zijn weder van het voetspoor der hervormers afgeweken, voornamelijk aan de hand der Aristotelische wijsbegeerte. Verschillende twisten, zoo als die over het Avondmaal en den persoon van Christus, gaven daartoe aanleiding; ook de geschillen over de Praedestinatie werkten in ons Vaderland tot dien teruggang mede. Herinnert de schrijver op het eind dezer afdeeling, dat *wij* betere tijden beleven en men thans van het dwaalspoor is teruggekomen, dan toont hij tevens niet tegen een' levenden, maar tegen een' dooden vijand te strijden. Hij zelf kent dus

aan zijn Specimen alleen eene *historische* waarde toe, en wanneer hij ten slotte het voorbeeld, ons door de gewijde schrijvers gegeven, nogmaals aanprijst, het is alleen om te verhoeden, dat de treurige verschijnselen, in zijne tweede afdeeling door hem in het licht gesteld, nu of namaals terugkeeren mogen. Misschien, wanneer hij meer bepaald het oog had gevestigd op den tegenwoordigen tijd, zouden er hier en daar nog wel eenige aren zijn te lezen geweest voor het doel dat hij zich voorstelde. Wij herinneren alleen hetgeen onlangs in de 'Godgel. Bijdr.' werd medegedeeld, omtrent de ineptiae in zeker geschrift van zekeren Pomper, uit het Hoogd. in onze taal overgebragt, gelijk over het algemeen de door R. bestreden dwaling bij onze Duitsche naburen nog verre van uitgeroeid is.

Duidelijk is het, dat wij niet zeer met het 'Specimen' van den Heer R. zijn ingenomen, al ontzeggen wij daaraan geenszins alle verdiensten. Het komt ons voor, dat hij geen onderscheid heeft gemaakt tusschen godgeleerde en godsdienstige beschouwingen. Van heeler harte stemmen wij hem toe, dat bij het populair godsdienstig onderwijs immer het voorbeeld der H.S. moet worden gevolgd in de voorstelling van bovenzinnelijke waarheden. De gewijde schrijvers deden als verstandige menschen en spraken naar de behoeften en de vatbaarheid van hen, die hoorden of lazen. Dit moeten wij van hen overnemen en onze redenen altijd zoo inrigten, dat zij *begrepen* worden, dat zij ingang kunnen vinden tot het hart onzer toehoorders. Daarom zullen wij best doen, wanneer wij ons bedienen van de spreekwijzen der H.S. omtrent God en goddelijke zaken, zonder ons in wijsgeerige beschouwingen te verdiepen. Maar is daarom op wetenschappelijk gebied *alle* theologisch en philosophisch onderzoek te veroordeelen? Heeft de menschelijke geest zijn uitnemend voorregt verloren, om alle dingen te onderzoeken, ook *de diepten Gods?* Het zij verre. Gelijk de eenvoudige, weinig ontwikkelde mensch zich bevredigd gevoelt met hetgeen de H.S. hem geeft, zoo wil de denker nog iets dieper indringen en het verband opsporen tusschen geest en stof, aarde en hemel, vrijheid en afhankelijkheid. En wat hij aldus meent gevonden te hebben, waarom zou hij het niet mogen mededeelen aan zijne geestverwanten en hun ter toetsing voorleggen? Hebben de Apostelen, heeft vooral Paulus anders gedaan? Voorgelicht door den geest des Heeren, ging hij verder in zijne ontwikkeling der waarheid dan eenig schrijver des O.V.; maar bij hetgeen hij schreef, verloor hij nooit uit het oog de vatbaarheid en de behoeften zijner broeders. Leefde hij in onzen tijd, zijne brieven zouden zeker eene geheel andere gedaante verkrijgen. Hierin dan volgen wij het voorbeeld der gewijde schrijvers, dat wij altijd onze hoorders en lezers ons voor den geest plaatsen bij hetgeen wij over God en godsdienst spreken en schrijven, en vooral bij het onderwijs des

volks niet handelen alsof wij ons in een' kring van geleerden bevonden.

Het ‘Specimen’ van den Heer R. staat niet op dezelfde hoogte als de proefschriften, die wij in den laatsten tijd van Leiden zagen uitgaan, en die ons belangrijke vruchten des onderzoeks schonken omtrent onderwerpen van hoog gewigt in de theologie en veel besproken in onze dagen. Men heeft gezegd, dat meestal naar de theses de waarde eener dissertatie is te beoordeelen. Die meening wordt hier bevestigd. Geene enkele van de XXXI theses heeft betrekking op het behandeld onderwerp, dan misschien eenigzins de 17de: ‘Theologiae studiosi egregie nostris temporibus docemur, problemata dogmatica reducenda esse ad quaestionem de ipsa Religione,’ terwijl niet zeer in overeenstemming is met de geheele dissertatie, thes. 21: ‘Philosophandum est, sed in timore Dei, qui est verae sapientiae initium,’ etc. Ware de schrijver doordrongen en bezield geweest van zijn onderwerp, hij zou in zijne theses enkele hoofdpunten hebben aangegeven, door hem ontwikkeld. Het komt ons voor, dat vooral het gemis daarvan een voldingend bewijs mag worden genoemd, hoe weinig het onderwerp voor eene theologische dissertatie geschikt is. Zal deze aan haar karakter beantwoorden, dan moet zij ons in een spiegel vertoonen, welke vruchten des onderzoeks de leerling van de hoogeschool heeft meêgedragen.

Wij twijfelen niet, of de Heer R. zal met uitnemend nut voor de gemeente werkzaam zijn, wanneer hij op praktisch gebied steeds de denkbeelden volgt, door hem in zijn ‘Specimen’ ontwikkeld. In den werkkring, die wij hopen dat hem spoedig zal worden geopend, zal men hem dankbaar wezen, hoe meer hij zich in zijne voorstelling der Christelijke waarheid van theologische en philosophische bespiegelingen onthoudt. Het godsdienstig leven zijner gemeente zal er des te frisscher en reiner door opwassen. Mogten wij hem echter weder ontmoeten op wetenschappelijk gebied, dan hopen wij een minder beperkten lof aan de vruchten zijner studiën te kunnen schenken.

M.

***Redevoering, uitgesproken den* 21sten *Maart* 1855 *in eene gemengde Vergadering van het Departement tot Nut van 't Algemeen te Zaandam, over het denkbeeld tot daarstelling van eene openbare werkinrigting aldaar, door W. Hoogvliet, commissaris van policie te Zaandam. Uitgegeven op verzoek, ten voordeele van de inrigting, genaamd: *‘Plaatselijk Nut.’ Zaandam, H.F. van der Scheer*, 1855. 24 *blz.* 8o. *Wenken en gedachten over armoede en hare verzachting, beperking en voorkoming, uitgesproken in eene gewone Vergadering van het Departement Zaandam der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, den* 18den *April* 1855, *door B. van Geuns. Gedrukt tot bevordering van een weldadig doel. Zaandam, Gt. Dekker Cz.*, 1855. *IV en* 32 *bladz.* 8o.**

Twee heeren verhandelaars in het Zaandamsche dep. tot Nut van 't Algemeen hebben van verschillende standpunten de zaak der armverzorging besproken. Op zich zelf ware hierin niet veel aanleiding gelegen om eene uitgave van deze boekjes te motiveren, of om de beide heeren aan het groote publiek voor te stellen. Hun onderling verschil is slechts eene kleine episode in den strijd van gevoelens, die in Nederland sinds lang wordt gevoerd tusschen de voorstanders van *brood voor arbeid* en die van *bedelbrood*. Zij verdienen evenwel beide de aandacht der belangstellenden in eene beredeneerde liefdadigheid, zoowel omdat zij bondig en zaakrijk de argumenten, die meest gangbaar zijn voor ieder der beide stellingen, hebben zamengevat, als omdat zij beide hebben geschreven en gesproken met een praktisch doel, namelijk met het oog op eenige wenschelijke verbeteringen in den armenstaat hunner woonplaats.

Immers zulk eene dadelijke en plaatselijke toepassing geeft eigenlijk waarde aan het gestelde vraagstuk: ‘wat met valide, tot werk bekwame behoeftigen moet worden gedaan gedurende den tijd dat zij wegens het jaargetijde of andere redenen werkeloos zijn?’ - De een, zoo als in het eerste dezer stukjes de commissaris van policie, zegt daarvan: Géene bedeeling dan tegen arbeid; laat liever een kuil graven en weder vullen door uwe werkelooze arbeiders, dan dat gij hen met bedelbrood voêrt; luijaards en bedelaars verstoren de orde en tucht, en verhinderen de goede burgers het doel van den Staat te bereiken; wanneer gij geeft en altijd geeft, zonder arbeid tot voorwaarde te stellen, dan sticht gij meer leeds in 't vervolg dan gij door uwe giften kunt wegnemen, want gij demoraliseert den begiftigde, en

ontwent hem aan den arbeid, die anders toch ook altoos iets zoude voortbrengen. - De ander, zoo als de predikant, aan wien wij het tweede stukje te danken hebben, brengt daartegen in: Al wat gij kunt hopen en verwachten van uwe pogingen ten beste der behoeftigen, is dit, dat gij de armoede eenigermate verzacht en beperkt; paar uwe liefde met verstand, zorg dat er niet dan aan bescheidene vragers worde gegeven, en dat de giften onschadelijk en doelmatig zijn (giften *in natura* vooral acht hij verkieselijk boven die in geld, om het gevaar van verkwisting); maar vlei u niet, dat gij anders dan door het langzaam werkende geneesmiddel der volksopvoeding, de verkeerde hebbelijkheden en ongeschiktheid der armen zult doen ophouden; verwacht de werkverschaffing aan werkelooze valide personen alleen van de vrije nijverheid; gedwongen en gezochte arbeid brengt minder voort dan hij kost; het loon daarmede verdiend, wordt noch als loon noch als weldaad beschouwd, en misschien maakt hij aan de particuliere nijverheid eene schadelijke concurrentie.

Deze stellingen uitwerkende, en daarbij eenige belezenheid in de armen-literatuur en ondervinding aanwendende, kan men ligt niet alleen een verhandel-uur, maar geheele boekdeelen vullen. Merkwaardig is het vooral, dat iedere partij meest krachtig is in het aantoonen van de onvolledigheid en gebrekkigheid der middelen, die hare tegenpartij aanprijst; die onvolledigheid immers ligt in den aard der zaak; want bij de uitoefening van liefdadigheid aan valide armen en hunne huisgezinnen, kan men maar zelden verder komen, dan tusschen twee kwaden het minste te kiezen. Wanneer dus de voorstander van het geef-stelsel de kunstmatige werkverschaffing vergelijkt met de natuurlijke, door maatschappelijke behoeften in 't leven geroepen nijverheid, dan is zijn betoog onverbeterlijk; maar even overtuigend zijn de redenen van den werkverschaffer, wanneer deze den luije, die gewend is de hand naar aalmoezen uit te steken, dan lamlendige, die geen ambacht kent en trouwt op de diakoniebedeeling, vergelijkt met den vlijtigen behoeftige, die de handen kan roeren en eigen krachten inspant. - Onze beide nutredenaars hebben zich echter niet bepaald bij deze algemeene beschouwingen; het was hun doel ook niet, althans zij hebben het daartoe niet gebragt, om het oeconomische probleem op te lossen: Heeft werkverschaffing de strekking om de voortbrenging der vrije nijverheid te verminderen? - Nog verder zijn zij verwijderd gebleven van de andere groote vraag van onzen tijd, of de staathuishoudkunde wel in alle opzigten in overeenstemming is met de menschelijke geluksleer, dan of hare eischen soms voor hoogere moeten wijken?[1]

Hun onderwerp was enkel en alleen het onderzoek, welke wijze van

1 Er zijn misschien lezers die deze vraag ongerijmd zullen vinden. - ‘De staathuishoudkunde, zal men zeggen, is niet de geheele wetenschap van goed en kwaad.’ - Neen, maar elke wetenschap is een weg tot kennis der waarheid; kennis en waarheid zijn één; dwaling alleen geeft strijd. Wanneer dus de eene wetenschap tot een resultaat schijnt te voeren, tegenovergesteld aan hetgeen eene andere wetenschap heeft verkregen of schijnt te verkrijgen, 't zij staathuishoudkunde en zedeleer, of theologie en geologie, of staatsregt en burgerlijk regt; dan hapert het niet aan de waarheid, maar aan hen die haar zoeken. Van de ééne en van de andere zijde moet dan het onderzoek weder van nieuws op touw gezet worden; er is eene fout gemaakt, 't zij in redenenering of in waarneming. De fout moet gevonden worden, de balans moet sluiten.

particuliere liefdadigheid uit te oefenen, *hic et nunc*, te Zaandam in 1855, de beste vruchten zoude beloven?

De heer Hoogvliet heeft, tot vermindering van den nood der vlijtige armen en tot wering der bedelarij, voorgesteld, hoe eer des te beter over te gaan tot daarstelling van eene werkzaal of dergelijke inrigting, zoo als in 1851 te Gouda met goeden uitslag is tot stand gekomen; de Heer van Geuns ziet daarin geen heil, en wijst (terwijl hij aan de Zaandammers die onderneming afraadt) op vele nuttige zaken tot verzachting, beperking en voorkoming van armoede, die in hunne goede en kostelijke stad bestaan, o.a. op de portiën gekookte en ongekookte spijs in den jongsten harden winter aan hunne armen uitgedeeld, geeft hun daarbij wenken en vermaningen tegen de misbruiken van het bedeelen in geld, maar gelooft overigens, dat er plaatselijk niet veel meer kan worden gedaan tegen het Zaandamsche pauperisme, dan er gedaan wordt.

Hadden wij den vorm van beide werkjes te beoordeelen, de keuze zoude niet moeijelijk zijn; de predikant heeft het daarin, zoo wij meenen, aan den commissaris afgewonnen, en het verwondert ons volstrekt niet, dat de verhandeling des eersten een gewigt in de schaal heeft gelegd, om tot nog toe de oprigting der werkzaal minder te doen vooruitgaan, dan daarvan aanvankelijk in l.l. winter werd verwacht, toen eene raadscommissie over het voorstel van den Heer Hoogvliet benoemd was, en er nog slechts één prikkel noodig scheen om de vereischte medewerking van het publiek te verkrijgen.

Buitendien is het zoo regt genoegelijk, uit den mond van een overigens begaafden redenaar woorden te hooren als de volgende: (*van Geuns.* bl. 13): ‘Moge het terugzien op ons werk’ (de spijsuitdeeling in den winter) ‘bevredigend zijn, wat aangaat de behoeftigen zelve, 't is zulks niet minder voor u en voor ons, ook met het oog op de toekomst. Voor ons, die met betrekkelijk geringe middelen en met weinig moeite veel hebben mogen uitwerken, en wier arbeid ruimschoots beloond werd door het genoegen dat er aan verknocht was; voor u, die het bewustzijn moogt koesteren, in dezen strengen winter op krachtdadige wijze te hebben bijgedragen tot verligting van den waarachtigen nood uwer stadgenooten. En wat wij van weêrszijden gedaan hebben, het was slechts eene proeve. Gij hebt er uwe geldelijke bijdrage naar ingerigt, na reeds zoo vele of-

fers gebragt te hebben op het altaar der liefde. Welnu! heeft de proeve beantwoord aan uwe billijke verwachting, wat mogen wij dan voor het vervolg niet van u verwachten? Wat ons aangaat, wij maken ons sterk, om met eenige verhooging van de door u gestorte bijdragen, en zonder veelbeduidende vermeerdering van arbeid, het dubbele, zoo niet het driedubbele uit te reiken, van hetgeen door ons in uwen naam geschonken is.'

Evenwel juist deze zoete en welluidende taal, die bij de toehoorders het gevoel der zelftevredenheid zoo zacht moest streelen, wekte bij ons eenig mistrouwen op, en deed ons twijfelen, of de strekking der verhandeling wel prijzenswaardig mogt heeten. Wel liet de S. in de volgende bladzijden eenige wenken, leeringen en zelfs bezwaren volgen, maar die innige tevredenheid over den loop der zaken, met betrekking tot het pauperisme in eene Nederlandsche gemeente, die tevredenheid met het oog op bloote uitdeelingen van levensmiddelen in een strengen winter, zij kwam ons verleidelijk en gevaarlijk voor. Geen verkeerder leidsman dan die den weg als gebaand en gemakkelijk voorstelt, terwijl die hobbelig en steil is.

Maar komt nu daarom al onze sympathie aan den commissaris toe? Is hetgeen hij voorstelt nuttig en uitvoerbaar? - Letten wij kortelijk op tijden en gelegenheden.

Zaandam is geene stad van weelde en lediggang, renteniers en klaploopers; zij is, wat zij geworden is, naast God door orde en vlijt. Haar koophandel overtreft thans dien van den goeden ouden tijd, toen die misschien meer naam had, omdat hij bij den zooveel minderen van andere stadjes meer afstak.

Zaandam is naar evenredigheid van het getal harer inwoners (circa 12,000) de stad van Nederland, die de meeste fabrijken telt. En zoo zij in fabrijknijverheid en ondernemingsgeest nog achterstaat bij hare geburen, de andere gemeenten aan de Zaan, die meer aanzienlijke fabrijken hebben, gunstig onderscheidt zij zich van andere grootere fabrijksteden (wat betreft het lot en de leefwijze der arbeidende bevolking) door het groote getal en de soort harer kleine fabrijken. De Zaan kent weinig of geene van die industriepaleizen, waar dagelijks honderden of duizenden arbeiders binnenstroomen en weder uit groote poorten, als zoovele *vomitoria* van 't oude renperk, naar buiten worden gedreven; waar het werk van den mensch niet meer is dan een onderdeel, eene bijzaak van het werk der machines, en waar van lieverlede het belang van den fabrijkant en het oogenblikkelijke voordeel van den proletarius medebrengen om vrouwen, knapen en meisjes, in plaats van mannen, in 't werk te stellen. Zaandam bezit geene Manchestersche katoenfabrijken of dergelijke, die armoede en ziekten in haar gevolg hebben. In hare werkplaatsen kunnen redelijke mansloonen worden verdiend en gaat de gezondheid der arbeiders niet verloren. Het best kan dit blijken uit de lijst der werkplaatsen van

vrije nijverheid, die het, volgens het jongste verslag van Gedeputeerde Staten, op ultimo 1854 in zijn midden zag bloeijen:

85 wind-houtzaagmolens.	met 418 arbeiders[1].
59 wind-oliemolens	met 295 arbeiders.
30 wind-pelmolens	met 150 arbeiders.
1 stoom-rijstpelmolen[2]	met 8 arbeiders.
8 wind-verfmolens	met 34 arbeiders.
3 wind-, snuif- en mosterdmolens	met 9 arbeiders.
5 boekweitmolens	met 10 arbeiders.
5 stijfselfabrijken	met 17 arbeiders.
1 builerij van tarwe- en roggemeel.	met 6 arbeiders.
1 scheepsbeschuitbakkerij	met 3 arbeiders.
3 patentoliefabrijken	met 9 arbeiders.
1 oliedikkokerij	met 3 arbeiders.
1 lijmziederij	met 20 arbeiders.
2 touwslagerijen	met 74 arbeiders.
1 sigarenfabrijk	met 42 arbeiders.
Totaal .. 206 fabrijken	met 1098 arbeiders.

Voegt men daarbij den toenemenden graan- en zaadhandel, een 70tal schepen, behalve de beurt- en veerschepen in de binnenlandsche vaarten, 190 à 200 van buitenslands binnengevallen en ruim 60 naar buiten uitgeklaarde zeeschepen in een jaar; en let men verder op de naauwe en onmiddellijke verbinding van de stad met de andere fabrijkplaatsen aan de Zaan[3], zoo is het onmogelijk, daaruit niet het gevolg te trekken, dat in eene zóó nijvere en bloeijende plaats, die daarenboven niet door vreemden wordt overloopen, geene krachtige handen slap en werkeloos behoefden te zijn.

Verneemt men nu evenwel omtrent diezelfde stad, dat daar niet alleen gedurende een groot deel van het jaar, even als elders, vele ambachtslieden stilzitten, maar dat er boven en behalve de diakonie-bedeelingen (in 1854 aan 2531 huiszittende armen ƒ 31,604), een heirleger van bedelaars bij de straten wordt gezien en de gegoede ingezetenen bij stilzwijgende overeenkomst één dag in de week (den Maandag) aan de behoeftigen volle vrijheid tot het ophalen en opvorderen van giften aan de huizen hebben gegeven; blijkt het dat er aan wering van dit kwaad door middel der gemeentelijke policie bijna niet te denken valt, om de menigte van overtreders en de materiëele zwakheid der openbare magt; ziet men dezen armentax, door de armen zelve ingezameld, deze premiën der luiheid en straatslijperij, van lieverlede

1 In 1855 met een grooten molen vermeerderd.
2 Eene in 1854 nieuwe fabrijk, die in dat jaar 1,690,000 ℔ rijst ter verwerking ontving.
3 Zie o.a. ‘Staatk. en Staathuish. Jaarb. van 1853,’ A. 169.

toenemen, als het ware met gelijken tred als de welvaart der meer gegoede burgerij; wat is er dan van zulk een toestand te denken?

Komt men niet noodwendig tot de vooronderstelling, dat hier onder de behoeftige klasse kwade hebbelijkheden schuilen, gevoedsterd en aangemoedigd door toegevendheid en gebrek aan ware armenzorg bij de gegoeden, en die eerlang als een vernielende worm aan de welvaart der gemeente zullen gaan knagen?

Zoodanig schijnt inderdaad de toestand van Zaandam te zijn; onder zoodanige omstandigheden diende de Heer Hoogvliet in 1854 een adres aan den Gemeenteraad in, om, naar het voorbeeld van Gouda, een werkhuis of eene werkzaal tot stand te brengen, en wekte hij bij zijne hier genoemde redevoering zijne toehoorders op, om hunne Maandagsche en maandelijksche giften aan valide behoeftigen te staken, en in plaats daarvan arbeid te verschaffen voor het stuk brood dat thans regelmatig wordt afgebedeld.

De proef van uitvoering van dit voorstel is nog niet genomen. Of zij in allen deele goed zoude uitvallen en aan de verwachting van den Heer Hoogvliet zoude beantwoorden, weten wij niet. Maar in den stand van zaken, zoo als wij dien met weinige woorden hebben geschetst, kunnen wij ons toch niet vereenigen met de onbepaalde afkeuring, door den Heer van Geuns daarover uitgesproken. Wilden wij de redeneringen van den Heer van Geuns gaan ontleden, wij moesten eene verhandeling schrijven, breedvoeriger dan de zijne, en het is ons meer om de zaak dan om de beschouwing van een letterproduct te doen. Maar wij kunnen toch niet nalaten, de zwakheid van het volgende dilemma te doen uitkomen: (bl. 19) ‘Er bestaat behoefte aan zulk eene (altijd buitengewone) werverkschaffing, of zij bestaat niet. In het eerste geval ligt zij meer op den weg der hoogere en lagere Besturen, ondersteund door de burgers, dan omgekeerd op den weg der laatsten, die het initiatief nemen en de overheden als het ware dwingen zouden tot het geven van eene hulp, waarvan het verleenen vaak even ongeraden als moeijelijk is. Of zij bestaat niet, en dit zal wel in de meeste plaatsen het geval zijn, waar men den omvang der behoefte afmeet naar het getal der bedelaars of van hen die zich als behoeftig aangeven. En ligt er dan in de openbare erkenning en tegemoetkoming van dezen geen gevaar en geene aanleiding tot het uitlokken van aanspraken, waaraan toch nooit geheel te voldoen is?’

Even zoo goed, dunkt ons, kan men het omkeeren: òf er bestaat geene wezenlijke behoefte aan de werkverschaffing, dat wil zeggen, de klagten der tot werk bekwame behoeftigen, dat zij niet aan den kost kunnen komen op de plaats hunner inwoning, zijn voor het meerendeel ongegrond; alsdan zal het afschaffen der aalmoezen en het eischen van arbeid het heilzame gevolg hebben om de aanvragen te verminderen; òf er bestaat wel behoefte, en dan is het zeker

hoogst wenschelijk, dat hoogere en lagere besturen zich bevlijtigen in die behoefte te voorzien; maar wanneer deze zich, b.v. door hunne opvatting van de bestaande wet (art. 20, 21, 62, 74 der Wet op het armbestuur), of door andere oorzaken, ongenegen betoonen om de zaak aan te vatten, dan bestaat er geene reden voor de ingezetenen om niet met eigene krachten eene plaatselijke proeve te nemen.

Dit punt brengt ons op eene andere overweging van plaatselijken aard, welke door den Heer Hoogvliet, blijkens den titel en de voorrede van zijn boekje, niet is vergeten, maar toch in zijne redevoering met stilzwijgen is voorbijgegaan, en waarvan de Heer van Geuns melding maakt. Het is deze, dat reeds sedert ettelijke jaren de Vereeniging ‘tot Plaatselijk Nut’ te Zaandam bestaat, die (volgens art. 1 harer grondslagen) ten doel heeft: ‘De opbeuring van den stand der armen en behoeftigen daar ter stede te beproeven, hoofdzakelijk door middel van het verschaffen van arbeid, opdat de onderstand, aan hen te verleenen, zooveel mogelijk de prijs worde van hetgeen zij door handenarbeid hebben verdiend, en alzoo nimmer de ledigheid worde gevoed.’ (Aldus geformuleerd in December 1841 en andermaal bij eene herziening in 1851). Dit schijnt dus juist datgene te zijn wat de Heer Hoogvliet zegt te verlangen. Evenwel is het eenigermate iets anders. De Vereeniging tot Plaatselijk Nut dient niet, zoo als de werkinrigtingen te Gouda, in de provincie Groningen[1] en elders, om werk van welken aard ook (natuurlijk meestal grof en weinig verstandelijk) te geven aan hen, die eigenlijk liever onderstand om niet zouden begeeren; maar zij dient om voor den welgezinden behoeftige de gelegenheid op te sporen tot het vinden van arbeid, die redelijk goed kan worden betaald, ook in het ongunstigste saizoen. - Hare stichters, onder welke wij met genoegen den Heer Blaupot ten Cate, destijds predikant te Zaandam, vermelden, wenschen van den aanvang af dit doel te bereiken door de geheel vrijwillige medewerking van arme zoowel als rijke medeburgers. Hunne geheele Vereeniging bestond en bestaat nog uit een twaalftal bestuurders, terwijl er noch contribuerende leden, noch fondsen, noch begrooting zijn. Jaarlijksche inzamelingen aan de huizen, van tijd tot tijd eene verloting van dameshandwerken of ordinaire kleedingstukken, ziedaar de éénige bronnen van inkomsten; het aan het werk helpen van huisvaders of jonge lieden, die zich uit eigen beweging aanmelden en voor zoover daartoe gelegenheid is, ziedaar de werkzaamheden. In deze losheid en vrijheid ligt iets zeer schoons en aanbevelenswaardigs; had deze, zoo als zij verdiende, ten gevolge gehad dat de medewerking algemeen ware geworden, dan zoude die uitmuntend hebben kunnen werken; Zaandam had dan in de meerdere of mindere aanvragen bij en van ‘Plaatselijk Nut’ allengs een goeden en bijna onbedriegelij-

1 Zie Mededeelingen over werkinrigtingen te Noordhoorn en te Marum, in het ‘Tijdschrift voor het Armwezen, d. II. bl. 195 volgg.

ken barometer verkregen van de ware behoeften van zijn werkenden stand. Ongelukkig werd dit nimmer volkomen het geval, en bleef de Vereeniging sedert de 14 jaren van haar bestaan meestal op eene beperkte schaal werkzaam. Wij laten hier, omdat toch bij dit onderwerp alles op de juiste kennis van bijzonderheden aankomt, eene beknopte opgave volgen van het door de Vereeniging ‘tot Plaatselijk Nut’ tot en met 1854 verrigte.

JAARL. VERSLAG.	INGEZAMELD.	BETAALDE WERKLOONEN.	WERKENDE PERSONEN.	SOORT VAN WERK[1].
1842	ƒ 1500.-	ƒ 400	30	zakkenweven.
1843	ƒ 1500.-[2]	ƒ 1933.37½	80	idem, en brandhouthakken, zagen en timmerw.
1844	ƒ 1325.-	{ ƒ 2062.77	196	(meisjes) haken en breijen.
1844	ƒ 1325.-	{ ƒ 696.28½	44	zakkenweven, klompenmaken, brandhouthakk.
1845	ƒ 1234.-[3]	ƒ 2353.89	200	haken en breijen.
	des winters	ƒ 701.36	26	brandhout en timmerw., en klompenmaken[4].
1846	ƒ 1253.-	ƒ 1601.12½	200	haken en breijen (deze inrigting geliquideerd als te kostbaar).
	des winters circa	ƒ 850.-	97	als in 1845.
1847	ƒ 1010.50; des winters	ƒ 608.86	24	als boven.
(en	ƒ 510.- verloting)			bovendien tuinbouw[5].
1848	ƒ 893.67; des winters	ƒ 617.89	25	als 1847. (De klompenmakerij gestaakt).

1 Mislukte proeven met sommige soorten van werk gaan wij hier met stilzwijgen voorbij.
2 Hierbij kwam eene subsidie der gemeente, groot ƒ 1000. Later is het bedrag der subsidiën niet in het Verslag opgegeven.
3 Een legaat van ƒ 500 en opbrengst van eene loterij ƒ 400.
4 De zakkenweverij aan een particulier overgedaan.
5 Tegelijkertijd begon een dames-comité weder het breijen en haken op kleiner schaal.

1849	ƒ 794.50	ƒ 850.-	32	timmerwerk, graafwerk en tuinbouw.
1850	ƒ 818.08½; des winters	ƒ 800.-	30	brandhouthakken, timmeren, tuinbouw.
	(ƒ 575.15 van loterij)			
1851	ƒ 813.25	ƒ 734.98	25	brandhout en timmeren.
		ƒ 280.-	?	tuin- en landwerk.
1852	ƒ 785.-; des winters	ƒ 698.-	25	brandhout en timmeren.
		?	?	tuinbouw.
1853	ƒ 763.75; des winters	ƒ 900.-	25	brandhout en timmeren.
		?	?	tuinbouw.
1854	ƒ 800.50; des winters	ƒ 885.15	28	brandhout en timmeren.
(en	ƒ 593.72 van loterij)	ƒ 350.-	?	tuinbouw.

Het zij verre, dat wij de Zaandamsche Vereeniging t.P.N. om

het beperkte van hare middelen zouden minachten; een 25- à 30tal vaders van huisgezinnen gedurende den geheelen winter aan den gang te houden en hun iets te doen vervaardigen, wat geregeld wordt afgezet, verdient reeds allen lof; niet minder het weloverlegde denkbeeld om braak liggende stukjes gronds van de eigenaars om niet in gebruik te verzoeken en die eenige jaren later verbeterd en bewerkt aan die eigenaars terug te geven, terwijl zij inmiddels levensmiddelen hadden voortgebragt, en daarenboven gelegenheid gegeven tot uitdeelingen van pootaardappelen aan andere behoeftigen; verder heeft men aan dezelfde Vereeniging eene spaarkas, eene hulpbank en eene breischool te danken, en de klompenmakerij is als tak van vrije nijverheid blijven bestaan. Maar buiten tegenspraak is de werkkring van ‘Plaatselijk Nut’ niet uitgebreid genoeg om een afdoend geneesmiddel voor de kwaal der bedelarij op te leveren.

Wat er, met vlijt en inspanning, door eene dergelijke plaatselijke inrigting op grooter schaal, ondanks vele zwarigheden, te verkrijgen is, kan het voorbeeld leeren der Rotterdamsche Werkvereeniging, die van 1844 tot 1853 bestaan heeft en toen ontbonden is, om de verblijdende reden, ‘dat haar langer bestaan niet noodig werd geacht, met het oog op de steeds toenemende welvaart der stad en de daardoor vermeerderde vraag naar arbeid;’ en die hare werkzaamheden besloot, met een batig saldo harer 10jarige rekening van ƒ 3500 aan eenige liefdadige inrigtingen van onderwijs uit te keeren. Het algemeene Verslag van die werkzaamheden (te Rotterdam, bij M. Wijt en Zonen, 1855, IV en 104 blz. 8°), door den Heer Joost van Vollenhoven bewerkt, mag als een voorbeeld van duidelijke en onpartijdige mededeeling worden geprezen. - Jammer, dat het niet in den handel is. - Die Rotterdamsche heeren, zij ontveinzen het volstrekt niet, hebben bij eenige hunner proeven teleurstelling ondervonden; sommige hunner fabrijkmatige werkzaamheden hebben het veld moeten ruimen voor de vrije nijverheid, die zich met hetzelfde bedrijf ging bezig houden; met name kwam het niet verder dan tot mislukte proeven met het maken van houten blokken voor bestrating, met het maken van pekkransen, enz.; en op de twee vakken van dezen aard, die gedurende eenige jaren werden beoefend, ondervonden zij eenig verlies, en achtten zich verpligt daarmede op te houden. Deze vakken waren het klompenmaken en het hennep- en vlashekelen. - Hunne rekening omtrent de klompenmakerij verdient onze bijzondere aandacht.

Die onderneming werd aangehouden, gedurende 2½ jaar en hield afwisselend 40 werklieden (mannen en jongens) aan den gang. Giften van particulieren werden daarvoor niet ontvangen, maàr ƒ 2000 subsidie van de stad. Het blijkt uit de afrekening, dat dit subsidie eenigzins het deficit, en dus het onmisbare overtrof, en het verlies met ƒ 1869.50 had kunnen worden aangezuiverd. De gemaakte klom-

pen hadden namelijk gekost

aan hout	ƒ 1462.64
aan werkloon	ƒ 1394.58
aan bazenloon	ƒ 880.25
	ƒ 3737.47
en hadden opgebragt	ƒ 1867.97.

Er waren willigen-klompen gemaakt, die, met inbegrip van alle kosten en uitschot van de mislukte exemplaren, aan de Vereeniging kwamen te staan op 45 cents het paar, en verkocht werden gemiddeld à 30 cts.; de populieren-klompen werden gemaakt voor 37½ cts., en verkocht à 22½ cts. De oorzaken van dit verlies lagen in de transportkosten van het hout en in de onbedrevenheid der werklieden. Daardoor konde de Vereeniging niet concurreren met de klompenmakers in Noord-Brabant. Beschouwt men dit werk als industriëele onderneming, dan is over de Rotterdamsche klompenfabrijk het vonnis spoedig genoeg gestreken; en zelfs voor eene werkplaats van liefdadigheid was het verlies misschien te zwaar om langer vol te houden; maar het is toch eene waarheid, dat 40 werklieden, die anders om niet hadden moeten worden gevoed, nu, ten koste van die opoffering, hebben gearbeid en niet gebedeld, en dat eene waarde, omtrent gelijkstaande aan de onmisbare subsidie, is voortgebragt en weder elders ten nutte heeft kunnen verbruikt worden.

Meer zigtbaar genoegen had de Vereeniging van de straatreiniging, die zij gedurende 9 jaren bestuurde, na die als het ware in het leven te hebben geroepen, en die, na hare ontbinding, als een thans onmisbaar gerief voor de ingezetenen, door het stedelijk Bestuur voor zijne rekening is genomen. De balans van dit werk sloot met

	ƒ 24,317.63	kosten,
waarvan	ƒ 21,743.22	werkloon,
	ƒ 36,725.20	ontvangst van de inwoners,
	ƒ 12,407.57	batig saldo.

Verder versierde de Vereeniging, daartoe in staat gesteld door bijdragen van ingezetenen en door ƒ 10,000 subsidie van het stedelijk Bestuur, de stad van buiten door den aanleg der Nieuwe plantage en de verbreeding en verbetering der Kruiskade, twee werken, die anders wel van gemeentewege hadden kunnen worden daargesteld, maar hoogst waarschijnlijk vele jaren lang onder de *pia vota* zouden hebben behoord.

Hoogst wenschelijk is het, dat ook elders de verkregene ondervinding zóó worde blootgelegd. De illusiën, die b.v. bij de oprigting van de koloniën der Maatschappij van Weldadigheid hebben geheerscht, alsof regtstreeksche vermeerdering van nationalen rijkdom en voordeelige kapitaalsbelegging te verwachten waren van

werkverschaffing aan behoeftigen, deze illusiën zijn verdwenen of tot hare wezenlijke waarde

teruggebragt; en iedere mededeeling van dezen aard bevestigt, dat het illusiën zijn. Maar nuttig is het, gelooven wij, zich voor de reactie, uit menigvuldige teleurstellingen geboren, te wachten. Geheele verwerping van de werkinrigtingen leidt daartoe, dat men den validen, maar onbekwamen of tijdelijk werkeloozen mensch voedt met spijs, die, hetzij onder den eenen of anderen vorm toegediend, toch bedelbrood is.

Want het is eene waarheid, en zal nog vermoedelijk wel lang eene waarheid blijven, niet dat er geen nuttige arbeid voor ieder zoude te verrigten zijn, maar dat een aanmerkelijk deel der bevolking de bekwaamheid of de gelegenheid mist om, ook buiten gevallen van ziekte en ongelukken, het geheele jaar door voor zich en hun gezin den kost te verdienen. Wij willen daarbij nu alle in dit opzigt betwistbare punten aan de tegenstanders van werkverschaffing gaaf toegeven en aannemen, dat dit gebrek aan bekwaamheid en gelegenheid in den regel aan eigen schuld der behoeftigen zij toe te schrijven; dat onderwijs en opvoeding de éénige middelen zijn om uitzigt op eene betere toekomst te openen voor een volgend geslacht; dat ook zij, die thans gebrek lijden, niet het minste regt op onderstand hebben; dat niemand, noch de Kerk, noch de Staat, verpligt is hen te onderhouden; maar dan blijft toch altijd voor het tegenwoordige de vraag over, hoe die menschen aan de levensbehoeften moeten komen?

Bij hen zelve bestaat een zeer sterke aandrang om zich die te verschaffen, liefst met zoo weinig moeite mogelijk, liefst ook zonder misdrijf, maar als het erg loopt, *per fas et nefas*. Bij de meer vermogenden bestaat, Goddank! een gevoel, magtiger dan alle theorieën, een onwillekeurig besef, dat de arme niet in het midden eener beschaafde en godsdienstige maatschappij kan of mag verhongeren. - Behoudens alle wijzigingen, die tijdelijke en plaatselijke omstandigheden aanbrengen in dezen toestand, komt het dus op deze vragen neder:

Is het wenschelijk, dat valide armen met giften en bedeelingen worden gevoed?

Of wel, dat hun alvorens eene gelegenheid, om een (karig) loon voor arbeid, opzettelijk tot dat einde opgezocht, te verdienen, worde gegeven?

Waaraan zich dan al dadelijk eene derde vraag aansluit: Is het wenschelijk dien arbeid tot voorwaarde van onderstand te stellen?

Alle vragen over het al of niet strafbare van bedelarij, over de verdeeling der armenzorg tusschen particulieren, kerkgenootschappen en den Staat, over werkhuizen of werkzalen[1], over bedeelingen in natura of in geld, zijn ondergeschikt aan deze drie hoofdvragen.

Zeer dikwijls hebben wetgevers en regeringen begonnen met de

1 Eene queastie van hoog belang, of namelijk de werkverschaffing, gelijk hier te Amsterdam, het karakter van een gesticht moet hebben, dan wel de arbeidenden alleen gedurende den werktijd moet opnemen? Moreau-Christophe, ‘de la misère,’ III, p. 74, 533, geeft vrij aannemelijke redenen en voorbeelden om aan 't laatste de voorkeur te geven.

laatste vraag te stellen en toestemmend te beantwoorden, en hunne met vele dwangmiddelen doorgedreven maatregelen zijn met geen goeden uitslag bekroond. Zoo ging het met de armenwetten van Keizer Karel V hier te lande, met die van Hendrik VIII en Elisabeth in Engeland. Ja zelfs met den edelen Graaf von Rumford, die in Beijeren met één' slag de bedelarij meende te hebben vernietigd (1 Januarij 1790). - Eerst onze tijd begint zich de waarheid eigen te maken, dat dwang en geweld op zich zelf niets helpen en niets stichten, maar eerst dan mogen worden te baat genomen, wanneer vooraf bij de meerderheid des volks eene zedelijke overtuiging op aannemelijke gronden gevestigd is.

Ook moet, bij het oplossen van de drie bovengestelde vragen, niet worden vergeten, dat werkverschaffing niet absoluut en overal tegenover bedeeling-om-niet kan worden gesteld. - Zoolang er geen algemeen gebrek aan levensmiddelen is, bestaat er altijd gelegenheid om aan den arme iets te geven; gelegenheid om hem door arbeid iets te laten verdienen, moet gezocht worden en bestaat niet op iedere plaats ten allen tijde. Ziedaar dus eene zeer groote inferioriteit van de werkverschaffing.

Daartegenover staat de bedenking, dat, als de arbeid voor de noodlijdenden van deze kategorie niet wordt opgezocht, zij zich gewennen aan een lui en improductief leven, daardoor nog minder geschikt worden voor gewone vrije nijverheid, en door hun voorbeeld nog al meerderen aan productieve werkzaamheden kunnen onttrekken. Zoodanige verzwakking of intering van het kapitaal, dat in den arbeidenden mensch aanwezig is, zoude eindelijk wel eens tot het omgekeerde resultaat kunnen voeren, dat er namelijk in den regel overvloed van onverrigten arbeid ware en daarentegen de onmogelijkheid ontstond om de op onderstand wachtenden te bedeelen. Volgens de courantenberigten der laatste maanden zoude in sommige deelen van Zwitserland reeds nu zulk een toestand geboren zijn, door de aantrekkelijkheden van een lui leven voor den arbeidenden stand, gepaard met verwaarloosde volksopvoeding. - ‘Een weinig slapens, een weinig sluimerens, een weinig handvouwens al nederliggende, zoo zal u armoede overkomen als een wandelaar, en het gebrek als een gewapend man’ (Spr. VI:10, 11).

Wij hebben ons voor heden intusschen niet tot taak gesteld de vraag in hare algemeenheid te behandelen; hadden wij ons daaraan al, naar aanleiding van de plaatselijke quaestie te Zaandam, willen wagen, het VII^{de} punt van het *Programma van het* 2de *Nederlandsche Congres over het Armwezen* ware genoegzaam geweest om ons te weêrhouden. Dit toch belooft eene betere en meer veelzijdige uiteenzetting dezer zaak, dan S. dezes kan geven.

Nov. 1855.

J. HEEMSKERK Az.

***De invoering van den voederbouw in Groot-Brittannie, gevolgd van eene korte beschrijving van grassoorten en voederkruiden. Naar het Engelsch, door Bruno Tideman Jr. Deventer, bij A. ter Gunne*. 1854. 51 bl. kl. 8°.**

De *natuurlijke* weiden hebben langen tijd in de voeding van het vee moeten voorzien, maar er is een tijd gekomen, dat de denkende landman zich daarmeê niet kon vergenoegen. Wel schonk hij voortdurend zijne aandacht aan de natuurlijke weilanden, maar hij moest dat ook doen, als zijn land gesloten blijven zou en hem steeds meer zou opbrengen. En sinds men roode en witte klaver, thimothy-gras, enz., is gaan verbouwen; sinds men zoogenaamde *kunstweiden* heeft aangelegd, is er wel is waar hier en ginds het een of ander mislukt, en is het gebleken, dat het genoemde gras geene bijzondere voorkeur verdient, maar is er toch vooruitgang in den landbouw ontstaan, die van groot belang is geweest voor de ontwikkeling van den veestapel. Dat men niet vóórlang reeds vele andere grassen in gebruik had, lag in het volkomen gebrek aan kennis der bij uitnemendheid bruikbare soorten, ofschoon het zeker te regt verwondering wekken mag, dat men met de honderde verschillende grassen, die op de natuurlijke weiden groeijen en waarvan zoo velen oneindig beter zijn dan b.v. het thimothy-gras, nooit eens afzonderlijke proeven genomen heeft.

Thans is het met deze zaak geheel anders gesteld. Men legt nu opzettelijk hier en daar weiden aan, en er is zelfs een landbouwstelsel in gebruik, waarbij men afwisselend van een stuk grond bouwland en weiland maakt. Men kent nu niet alleen vele grassoorten in den landbouw, maar men kan zelfs het zaad er van in overvloed aankoopen. Die kennis is evenwel, hoe uitgebreid zij soms schijnen moge, bij menigeen nog gering, en de Heer Tideman, die reeds vroeger door zijne ‘Proeve eener handleiding tot den aanleg van kunstweiden en grasperken,’ Deventer, A. ter Gunne, 1851, naar het Engelsch bewerkt, getracht heeft kennis omtrent verschillende grassoorten te verspreiden, heeft andermaal pogingen daartoe in het werk gesteld door het uitgeven van het werkje, waarvan wij hierboven den geheelen titel heb-

ben afgeschreven en waarop wij, ofschoon veel later dan behoorde, op verzoek van de redactie van dit tijdschrift, gaarne de aandacht van belangstellenden eenigzins nader vestigen.

In het eerste gedeelte van Tideman's geschrift ontmoeten wij eene soort van geschiedkundig overzigt van de wijzen, waarop de Engelschen hunnen weide- en voederbouw drijven, en er blijkt tevens uit, dat wij, Nederlanders, in vroeger tijd de Engelschen daarmeê zijn vooruit geweest. Maar nu is het anders gesteld: de Engelschen zijn ons met het verbouwen van grassoorten vóór, dank zij hunne onvermoeide pogingen en talrijke proefnemingen. Het is dien ten gevolge nuttig, te weten, wat men in dit opzigt in Engeland heeft beproefd en waarnaar men heeft getracht. Zulk eene kennis kan ons tot navolging opwekken, en ons in ander opzigt voor schade behoeden. In 29 bladzijden worden ettelijke grassen genoemd, terwijl wij er tevens meestal bij vinden opgegeven, wanneer, waar en hoe ongeveer zij werden verbouwd en met welken uitslag. Natuurlijk kunnen wij het in die bladzijden vermelde hier niet in kort bestek weêrgeven. Die er belang in stelt, te weten welk nut hij er uit trekken kan, leze het boekje zelf.

Vervolgens vinden wij eene lijst van grassoorten, of, zoo als de Heer Tideman er bijvoegt: ‘gewoonlijk natuurlijke grazen genoemd.’ (wij hadden hier liever *grassen* gelezen; want het meervoud van *gras* is algemeen gebruikelijk *grassen*, even als van *gas gassen* en niet *gazen*, enz.). Vier en dertig soorten worden achtereenvolgens vermeld, terwijl er eenige nuttige bijzonderheden zijn bijgevoegd, zoo als de hoedanigheid der wortels, de bloeitijd, de gronden, die vooral geschikt zijn, en behalve meer ook de gemiddelde hoeveelheid zaad, die voor een bunder noodig is. Behalve den latijnschen naam zijn ook één of meer Nederduitsche namen opgegeven. Misschien ware het goed geweest, ook nog de namen in een paar vreemde talen er bij op te nemen, omdat velen bij het lezen van boeken in andere talen dikwijls verlegen staan met de beteekenis van dezen of genen naam. Dit voor het mogelijke geval, dat eens een tweede druk noodzakelijk wordt, waarin wij ook gaarne niet zóó dikwijls *dezelve, hetzelve, deszelfs*, enz., zouden aantreffen.

Na de vermelding van de dusgenoemde natuurlijke grassen, treffen wij eene beschouwing aan van *klavers en andere planten* (*gewoonlijk* [zeer verkeerdelijk] *kunstgrazen* [-grassen] *genoemd*), die ten getale van één en vijftig stuks zijn opgegeven en op dezelfde wijze behandeld zijn als de grassoorten, waarover wij zoo even spraken.

Aan het einde van het werkje bevindt zich nog eene tabel, waardoor wordt aangetoond, hoe noodzakelijk het is, om de graszaden met niet te veel grond te bedekken, zoo als door praktische proeven door een Engelschman is nagegaan.

Dit omtrent den inhoud van het geschrift van den Heer Tideman, waarvoor het landbouwend publiek hem op nieuw dank verschuldigd is. Want ofschoon uit den aard der zaak de beschrijving der verschillende grassen en andere planten lang niet uitvoerig en er nog heel wat noodig is, om te weten, welke soort van gras men op een bepaald stuk grond met voordeel kweeken zal - kan het boekske toch veel nut doen, al was het alleen, dat het menigen landbouwer leeren kan, dat hij nog volstrekt niet alles weet, dat zijn weiland er misschien nog wel beter kon uitzien en ook nog wel iets meer kon opbrengen, dan het geval is, als hij trachtte op zijn weiland andere grassoorten te doen groeijen, dan hij er misschien van ouder tot ouder op gekend heeft. - In zekeren zin is het gebruik maken van eene nieuwe soort van gras, in plaats van de sinds jaren aanwezige, te vergelijken met wisselbouw op bouwgronden, want alle grasplanten nemen lang niet van alle onbewerktuigde (onverbrandbare) bestanddeelen evenveel uit den bodem; maar dit in het voorbijgaan, omdat wij dit punt nu niet hier ter plaatse kunnen uitwerken. Twee dingen moeten vooral in het oog gehouden worden, 1°. dat men te vergeefs trachten zal weiland met beter gras bezet te krijgen, indien de grond niet verbeterd wordt van aard en zamenstelling door doelmatige bewerkingen, 2°. dat men de soorten van gras kiezen moet naar de ligging, de eigenschappen en de zamenstelling van den grond. - De planten, die hier of daar in het wild groeijen, zoo als het heet, zijn daar zeker op hare plaats, want als te dier plaatse geen geschikt voedsel aanwezig was, zou het zaadje of de zaden, die er door allerlei oorzaken zijn nedergevallen, waarschijnlijk wel niet zijn ontkiemd. En als men nu nieuwe grassen gaat verbouwen, is men er vooruit in geen geval zeker van, of de nieuwe soort op den daartoe bestemden akker wel zal tieren, en wel eenvoudig, omdat men de zamenstelling van den grond en zijne physische geaardheid niet kent, in vergelijking met die van de streek, waar het zaad oorspronkelijk is gewonnen. Maar het moet worden toegestemd, dat dit bezwaar voor een groot gedeelte vervallen is, sinds men de weilanden met allerlei meststoffen verbetert, in welk opzigt zij hier en daar bijna met bouwland gelijk staan. - Er is bovendien één bezwaar, dat het naar mijne meening vrij moeijelijk maakt, aan een landbouwer het invoeren van ander gras dan het gebruikelijke aan te raden, en wel dit, dat nog slechts zeer gebrekkig is onderzocht, welke soorten van gras, onder zoo vele, die luide worden aangeprezen, om haar voedend vermogen de voorkeur boven andere verdienen. De vraag: welk voedend vermogen bezitten de verschillende grassen? is van veel gewigt. Want dit dient toch bovenal bekend te zijn, als men eene nieuwe grassoort gaat invoeren, dat zij meer of beter voedsel opleveren zal, dan diegene, welke zij gaat vervangen. En wat weet men er nog eigenlijk van?

Van de meeste niet veel meer, dan dat het vee ze gaarne nuttigt of niet, en daarbij is niet zelden geheel en al uit het oog verloren, dat de toestand, waarin de planten zich tijdens het voêren bevonden - de tijd van 't jaar, waarin het voederen met deze of gene grassoort plaats had - de soort van het dier, waaraan zij werd voorgezet - de plaats, waar de proeven geschiedden - het werk, dat de dieren moesten verrigten, ja, zelfs hun leeftijd, enz., lang niet onverschillig zijn, en wel degelijk bij praktische proeven aangaande het voedend vermogen van grassen in overweging behooren genomen te worden. En beschouwt men in dezen zin de reeds verrigte onderzoekingen van praktischen aard, dan komt men zeer spoedig tot de bekentenis, dat er eigenlijk op dat gebied al zeer weinig goed gevestigde kennis en zekerheid bestaan. En in zekeren zin geldt hetzelfde van de wetenschappelijke onderzoekingen, welke van grassoorten zijn gedaan, ten einde met de balans in de hand te bepalen, hoeveel voedende stoffen er in aanwezig zijn. Want zal men (daargelaten, dat nooit twee planten eene zelfde zamenstelling zullen hebben) de grassen rangschikken naar hun gehalte aan eiwitachtige stoffen en zal men de stikstofvrije bewerktuigde bestanddeelen niet als voedsel beschouwen? Zal men rekenschap houden van de onverbrandbare (onbewerktuigde) stoffen in de grassen, of alleen de verbrandbare (bewerktuigde) in rekening brengen? En als men de aschbestanddeelen medetelt, welke zijn daarvan dan de belangrijkste voor de voeding? En al was het zelfs mogelijk deze vragen bepaald te beantwoorden, dan nog stuiten wij op één groot bezwaar. Want wat de onverbrandbare bestanddeelen (de asch) aangaat, moet immers ook het drinken van het dier in het oog gehouden worden, en wat de verbrandbare en onverbrandbare stoffen te zamen betreft, is het immers lang niet onverschillig ten opzigte van de dienst, die zij verrigten moeten, welk voedsel men nog behalve gras aan de dieren voorzet? - Zoo is dan de vraag naar het voedend vermogen van deze of gene plant voor het vee zeer ingewikkeld en moeijelijk te beantwoorden, en die er nog aan twijfelen mogt, kunnen wij ter overtuiging wijzen op de mangelwortelen, die naar de meening van sommigen als veevoêr verbeteren, als men er door uitpersing het suikerhoudende sap uit verwijdert, terwijl anderen en vooral praktische landbouwers verzekeren, dat zij vooral van zeer suikerhoudende mangelwortelen goede uitwerking op het vee waarnemen. Beide beweringen worden door voorbeelden en cijfers gestaafd, en beide hebben mannen van erkende verdiensten tot verdedigers. Aan welke zijde is hier de waarheid? Die vraag kan onmogelijk worden beantwoord in den tegenwoordigen stand onzer kennis aangaande veevoeder, en eerst talrijke wetenschappelijke onderzoekingen, door praktische ondersteund en geschraagd, zullen eenig licht hierover kunnen verspreiden.

Zoo blijft er dus steeds een groot bezwaar tegen het invoeren van nieuwe grassen - en toch moeten zij worden bekend gemaakt, opdat elk verstandig landbouwer er zijn voordeel mede bevordere, terwijl hij het best door proeven in het klein zal kunnen uitmaken, of deze of gene soort werkelijk voor hem nuttig is. Want behalve de hoedanigheid van zijn gras, vraagt hij immers ook naar de hoeveelheid, die eene bepaalde plek gronds hem oplevert, en is het voor hem (behalve nog meer) van belang te weten, hoeveel zaad hij per bunder voor het aanleggen van kunstweiden behoeft?

De lezer vergeve ons de uitweiding, waartoe wij door eene aandachtige overweging van Tideman's nuttig werkje werden geleid. Wij wenschen het in veler handen en twijfelen er geen oogenblik aan, dat menig landbouwer uit de lezing daarvan nut zal trekken. Wel zijn de grassen niet zoodanig beschreven, dat hij ze er uit zal leeren kennen en van elkander onderscheiden, maar op andere wijze kan hij hierin voorzien, zoo als door het aankoopen voor zeer geringen prijs van eene verzameling goed gedroogde grassoorten, welke men in Duitschland hier en daar in den boekhandel verkrijgen kan, onder anderen bij Wigandt in Berlijn, eene verzameling van F.F. Heydenreich, bevattende 30 grassen, met uitvoerige beschrijving en kostende 1 Thr., 10 Sgr. Ik vestig de aandacht ook nog op twee boekjes van Ed. Schmidlin, ‘Abbildung und Beschreibung der wichtigsten Futter- und Wiesenkräuter,’ en ‘Abb. und Beschr. d.w. Futtergräser,’ Stuttgart und Esslingen, 1849 en 1850.

De Heer Tideman zou tot verspreiding van kennis omtrent de grassen aanzienlijk bijdragen, als hij in ons land dergelijke herbariën, met korte beschrijvingen in onze taal voorzien, voor lagen prijs in den handel bragt. Dan zou menig Nederlandsch landbouwer hem zonder twijfel zeer erkentelijk zijn[1].

Deventer. Julij 1855.
Dr. L. MULDER.

1 Reeds heeft de Hr. Tideman later (Sept.) hieraan voldaan, daar hij op de tentoonstelling, gehouden door de Afd. Deventer van de Overijsselsche maatschappij ter bevordering van landbouw, tuinbouw en veeteelt, heeft ingezonden eene verzameling van gedroogde gras- en voedergewassen, met de namen in eenige talen er bij, bij hem verkrijgbaar voor ƒ 2.-, waarvoor hij is bekroond.

Th. van Doesburgh, Over kleurmenging en kleurmeting. Utrecht, Post Uiterweer en Comp. **1855.**

De talloos verscheidene kleuren, welke de ligchamen der natuur vertoonen, hebben reeds lang de aandacht der natuurkundigen getrokken, en sommigen hunner hebben pogingen in het werk gesteld, om door vergelijking dezer kleuren met de prismatische (dat zijn die, welke men verkrijgt door breking van het licht met een prisma) de algemeene wetten der kleurmenging op te sporen en de kleuren naar maat en getal te bepalen. Het blijkt genoeg, van hoeveel belang dit wezen zoude voor botanici en mineralogen en evenzeer voor schilders, die de waargenomen kleur dan zoodanig konden bepalen, dat elk ander haar terstond in toon en sterkte volkomen leerde kennen. Doch de pogingen der natuurkundigen, om hierin meer licht te verkrijgen, zijn niet altijd gelukkig geslaagd, en thans is onze kennis aangaande dit onderwerp nog in menig opzigt onvolledig, zoodat nieuwe en uitvoerige onderzoekingen hierover hoogst wenschelijk zijn. De Heer van Doesburgh heeft daarom een nuttig werk verrigt door, als Academisch proefschrift, in het boek dat wij thans aankondigen, een overzigt te leveren van den tegenwoordigen staat onzer kennis van de kleurmenging. Hierdoor wordt de arbeid gemakkelijk gemaakt voor hem, die zich met verdere onderzoekingen over dit onderwerp wil bezig houden en welligt - wat ons zeer verheugen zoude - kan het eene aanleiding en opwekking daartoe zijn.

Na eene korte herinnering aan de verdiensten van Newton omtrent het vraagstuk der primatische kleurmenging, vermeldt van Doesburgh de onderzoekingen van Helmholtz, die onder de lateren vooral dit onderwerp uitvoerig behandeld heeft. Deze meende aanvankelijk slecht twee kleuren van het spectrum (geel en indigoblaauw) te vinden, welke met elkander complementair zijn (d.i. die te zamen wit maken); doch later heeft hij gevonden, dat er meerdere paren van complementaire kleuren in het spectrum zijn, en wel dat de kleuren van het uiterste rood tot aan het geelachtig groen respectivelijk complementair zijn met die van het blaauwachtig groen tot aan het violet. Het groen echter heeft tot complementaire kleur het purper, wat niet in het spectrum ligt, maar, zoo als reeds Newton had opgemerkt, uit

rood en violet kan zamengesteld worden. Dit heeft later aan Grassmann aanleiding gegeven, om het purper onder de prismatische kleuren op te nemen en in zijn cirkel tegenover het groen te plaatsen. Men kan, gelijk v.D. opgeeft (bl. 8 en 9), die complementaire kleuren duidelijk zien, wanneer men eene zeer smalle strook wit papier, op zwart fluweel gelegd, beschouwt door een prisma, waarvan de brekende kant evenwijdig is aan de strook.

Veel zamengestelder is het verschijnsel der kleurmenging bij de natuurlijke kleuren der ligchamen. Terwijl de prismatische kleuren haar ontstaan te danken hebben aan uiteenlegging en verplaatsing der stralen, die, wanneer zij elkander volkomen bedekken, het witte licht zamenstellen, heeft er bij de natuurlijke ligchamen opslorping en terugkaatsing plaats van het daarop vallende licht. Zij ontleenen hunne kleur juist aan het vermogen, om den eenen straal meer dan den anderen terug te kaatsen, zooals Newton reeds teregt heeft opgegeven. Want, zoo zij in het prismatisch spectrum geplaatst worden, dan zullen zij steeds die kleur aannemen, waarin zij gebragt zijn, welke ook hunne kleur in wit licht moge wezen. Alleen, wanneer de ligchamen de kleur, waarin zij geplaatst zijn, in het geheel niet kunnen terugkaatsen, dan zullen zij zich zwart vertoonen.

De natuurlijke kleuren nu der ligchamen, die niet alleen afhankelijk zijn van hunnen scheikundigen aard, maar ook gewijzigd worden door hunnen allotropischen toestand, door hunnen staat van vochtigheid en graad van verdeeling, enz., zijn in den regel zamengestelde kleuren. Men kan door het prisma die kleuren gewoonlijk in meerdere prismatische of zoogenoemde homogene kleuren scheiden, en zij blijken dus mengsels van deze te zijn.

Hetzelfde geldt van het licht, wat door gekleurde glazen of vochten wordt doorgelaten, doch hier is men in de gelegenheid den gang der opslorping meer in bijzonderheden na te gaan, door de dikte der gekleurde laag te veranderen. De sterkte van het licht wordt bij doorgang door gekleurde glazen of vochten, ten gevolge der opslorping verzwakt, en wel in de dubbele reden van de vermeerdering der dikte van de glas- of vochtlaag. Daar nu die opslorping niet voor alle kleuren van het spectrum even sterk is, zal weldra, bij toenemende dikte der gekleurde laag, de lichtsterkte van sommige stralen zoo gering worden, dat zij niet meer merkbaar is. De lichtstralen, die het minst worden opgeslorpt, bepalen dan in hun mengsel de kleur van het doorgelaten licht. Maar is er nu onder deze lichtstralen wederom één, welke veel minder dan de andere wordt opgeslopt, dan zal, zoo de laag nog dikker wordt genomen, alleen deze straal in merkbare hoeveelheid worden doorgelaten en de kleur van het glas of vocht moet nu eene andere zijn dan straks. Hieruit verklaart zich, waarom sommige gekleurde vochten bij eene toenemende

dikte der laag andere kleuren vertoonen, zoo als b.v. het chloorchroom, waarvan de kleur eerst groen is, maar bij toenemende dikte der vochtlaag, waardoor men heen ziet, door bleekbruin in diep bloedrood overgaat.

De opslorping van een gedeelte van het licht is, zoo als v.D. aan het einde van dit hoofdstuk opmerkt, ook de oorzaak, dat mengsels van gekleurde poedervormige ligchamen soms eene geheel andere kleur aannemen, dan wanneer de kleuren der zamenstellende poeders gelijktijdig in het oog vallen. Chromaatgeel en ultramarijn, als poeders gemengd, geven groen, maar beide stoffen sectorsgewijze op eene schijf gebragt, doen deze, wanneer zij snel wordt rondgedraaid (zoodat de lichtindrukken van geel en blaauw gemengd in het oog komen), eene witte kleur aannemen, evenzoo als men ook wit verkrijgt door vermenging der gele en indigoblaauwe stralen van het spectrum. De oorzaak van het verschil is, zoo als v.D. duidelijk uiteenzet (bl. 28 vgg.), hierin gelegen, dat het ons door de ligchamen (en dus ook door de gemengde poeders) toegezonden licht, waardoor wij ze zien en hunnen vorm en kleur erkennen, niet, gelijk het gespiegelde licht, aan de oppervlakte teruggekaatst is, maar uit de dieper gelegen lagen tot ons komt. Bij de vermenging van een blaauw met een geel poeder verandert alzoo de kleur, niet omdat er geel licht bij blaauw licht komt, maar omdat het licht afwisselend door gele en blaauwe deeltjes heendringen moet, zoodat er uit de diepte slechts zulk licht terugkomt, wat èn door de gele èn door de blaauwe deeltjes doorgelaten wordt. Daar nu in het gegeven geval alleen de stralen door blaauw en geel beide worden doorgelaten, zoo kan de kleur van het gemengde poeder niet anders dan groen zijn.

In het 2de van de drie hoofdstukken, welke het werkje zamenstellen, wordt het een en ander omtrent de theoriën der kleurmenging medegedeeld. Reeds lang heeft men opgemerkt, dat uit weinige kleuren door vermenging in verschillende hoeveelheden de meeste andere kleuren kunnen verkregen worden. Men trachtte nu te vinden, hoevele en welke kleuren men noodig had, om daaruit alle overige zamen te stellen, en kwam weldra tot drie kleuren: rood, geel en blaauw, die men *grondkleuren* noemde en die ook thans nog algemeen als zoodanig worden aangenomen. Verschillende natuurkundigen (die bij v.D., bl. 35, genoemd worden), waaronder vooral Mayer en Herschel, hebben hierop eene systematische rangschikking der kleuren en kleurstoffen gebouwd. Deze beiden nemen verschillende graden van intensiteit aan, waarmede de grondkleuren in eene gemengde kleur kunnen voorkomen, doch Mayer kent slechts 12 zulke graden voor elke kleur, terwijl Herschel er 100 aanneemt, zoodat hij met eene formule van den vorm xR. × yG. × zB. (waarin R.G. en B. rood, geel en blaauw beteekenen, en x, y en z tot 100 kunnen klimmen) niet minder dan 1,000,000 kan aanduiden.

Van de pogingen, om deze uit de menging der grondkleuren ontstane reeks van tinten aanschouwelijk voor te stellen, noemt v.D. den driehoek van Mayer, de kleurenpiramide van Lambert, en den kleurenkogel van Runge. Uitvoeriger echter staat S. stil bij twee andere werktuigen, die tot het gebied der kleurmenging behooren; de kleurschijf van Newton en die van Grassmann. Bij beiden is de inrigting in vele opzigten dezelfde, doch het laatste schijnt, zoo als v.D. opmerkt, wat de verdeeling der kleuren aangaat, rationeler te zijn, dan dat van Newton. Voor de beschrijving dier wertuigen moeten wij, ten einde de grenzen onzer aankondiging niet te overschrijden, naar het werk zelf verwijzen, hoewel wij vreezen, dat hetgeen van de kleurenschijf van Newton gezegd wordt, voor leeken wel wat zwaar zal zijn.

Na de kleurmenging komt de *kleurmeting* ter sprake. Reeds boven hebben wij gewaagd van het belang, dat de beoefenaars der natuurlijke historie hebben, om de voorwerpen hunner studie, ook wat de kleur aangaat, naauwkeurig te kunnen beschrijven en bepalen. Dit blijkt, zoo als v.D. teregt opmerkt, genoeg uit de verschillende middelen, die men aangewend heeft, om de aan te duiden kleur met andere bekende kleuren te vergelijken. Zoo vindt men daartoe in alle talen analoge uitdrukkingen voor de bij ons gebruikelijke woorden: rozenrood, hemelsblaauw, goudgeel, grasgroen, kastanjebruin, enz.; zoo hebben Mirbel en Wildenow in hunne botanische handboeken tafels opgenomen, waarop de kleuren met hare namen voorkomen. Al deze middelen zijn echter gebrekkig. De namen van rozenrood, enz., zijn te onbepaald; de kleurtafels zijn te weinig overeenstemmend en veranderen zelve te veel door het licht, dan dat zij een vasten grondslag zouden aanbieden.

Men heeft daarom getracht *kleurmeters* te vervaardigen, waarmede men eene naauwkeurige, zooveel mogelijk numerische bepaling der kleuren kon verkrijgen, en men heeft gemeend de beste kleurenreeks te vinden in de kleuren, hetzij door interferentie, hetzij door draaijende polarisatie van het licht te weeg gebragt. Aan de beschouwing dezer kleurmeters is het overige van het werk van v.D. gewijd.

In zeer dunne plaatjes van vaste ligchamen, of in dunne lagen van vloeistoffen vormen zich kleuren, die van de dikte dier lagen afhangen. Newton toonde zulks door eene bolle lens van zeer flaauwe kromming op een plat glas te plaatsen, waarbij hij afwisselend lichte en donkere ringen zag en de kleuren in meerdere orden verdeelde. Later, nadat men geleerd had, dat deze kleuren niet, zoo als Newton meende, door accessen van gemakkelijker terugkaatsing en doorlating, maar ten gevolge van interferentie der op de beide oppervlakten teruggekaatste ethergolvingen ontstaan, heeft men de-

zelfde verschijnselen ook verkregen door dubbelbrekende kristalplaatjes in het gepolariseerde licht te plaatsen, gelijk dit in de handboeken der natuurkunde wordt aangeduid.

Van deze verschijnselen nu heeft Biot (die even als Newton meende, dat de kleuren der natuurlijke ligchamen op dezelfde wijze ontstaan als die der dunne lagen) gebruik gemaakt, om een kleurmeter te vervaardigen, welken hij *colorigrade comparable* genoemd heeft en waarvan de zamenstelling door Dr. van Beek eenigermate gewijzigd en minder kostbaar gemaakt is. Weldra echter heeft Arago daartegen aangevoerd, dat de kleurmeter van Biot niet alle schakeringen van het licht zal kunnen aangeven (zelfs in de hypothese van Newton en Biot), omdat hierbij niet, zoo als bij de kleuren van de natuurlijke ligchamen, *opslorping* van een gedeelte van het licht plaats heeft. Deze opmerkingen zijn later door anderen bevestigd, en wanneer men nu aanneemt, gelijk thans algemeen geschiedt, dat de kleuren der nat. ligchamen juist door ongelijkmatige opslorping der verschillende lichtstralen in het ligchaam ontstaan, dan vervalt daarmede geheel de wetenschappelijke waarde aan den colorigrade van Biot toegekend.

Men heeft verder getracht een kleurmeter te vormen uit eene gesloten kleurenreeks, waarin men standvastig dezelfde kleuren verkrijgen en deze numerisch aanduiden kon. Als zoodanig komen vooral in aanmerking de kleuren, welke loodregt op de optische as gesneden kwartsplaatjes in het gepolariseerde licht vertoonen, en welke men zeer scherp aanduiden kan, hetzij door de dikte van de laag kwarts te veranderen, waaraan de draaijing van het polarisatievlak evenredig is, hetzij door deze draaijing te bepalen uit de draaijing van het analyserende prisma. Met den polarisooop van Arago en den saccharimeter van Soleil, die op dit beginsel berusten, heeft v.D. vele proeven gedaan (die wij gaarne meer uitvoerig vermeld hadden gezien), ‘doch de uitkomst was,’ zoo als S. het uitdrukt, ‘verre van bevredigend.’ En geen wonder, want geen der tot nog toe bekende kleurmeters is in staat, om al de nuances der kleuren voort te brengen, die de kleuren der natuurlijke ligchamen vertoonen. Daargelaten nog de afwijkingen, door de opslorping van licht in de ligchamen te weeg gebragt, moet men hier in het oog houden, dat, zoo als Grassmann duidelijk heeft uiteengezet, de indruk, dien eene kleur op ons oog maakt, afhangt van drie momenten: van den toon der kleur, van hare intensiteit en van de intensiteit van het ingemengde wit. Zoolang men nu geene kleurmeters zal vervaardigd hebben, waarbij deze twee laatste momenten evenzeer bepaald kunnen worden als de toon der kleur, zoolang zal het niet mogelijk zijn, alle kleuren door éénen kleurmeter naauwkeurig te bepalen, omdat de toonen van twee kleuren, die in intensiteit verschillen en eene ongelijke hoeveelheid wit ingemengd houden, zich niet volkomen laten vergelijken.

Wij onthouden ons van eene uitvoerige beoordeeling van het werk, waarvan wij in het bovenstaande den hoofdinhoud hebben medegedeeld, maar wij mogen onze aankondiging niet eindigen zonder de opmerking, dat het werk hier en daar wel wat al te beknopt is, dat de inleiding geheel en de epicrisis bijna ontbreekt. Gaarne hadden wij tevens eene opgaaf van het plan des schrijvers, een meer geleidelijken overgang tusschen de verschillende hoofdstukken en onderwerpen, en eene meer uitvoerige behandeling van sommige gedeelten gezien, welke naar ons oordeel de duidelijkheid bevorderd zouden hebben. Doch wij willen dit gebrek aan den schrijver niet al te euvel duiden, wanneer wij bedenken, hoe elders dikwijls gebrek aan gedachten door veelheid van woorden bedekt wordt, en wij besluiten onze aankondiging met den wensch, dat v.D. zich opgewekt moge gevoelen, om het onderzoek van dit onderwerp voort te zetten en - ware dit mogelijk - de wetenschap eens met een *goeden* kleurmeter te verrijken.

Mei 1855.

D^{r}. N.W.P. RAUWENHOFF.

***Geschiedenis van Neerland's koophandel, benevens beschrijving en vergelijking der Zeegaten van ons Rijk; de ligging der Zandbanken, welke zich in dezelve bevinden, alsmede de Stroomlijnen, die de landwaarts in liggende koopsteden met de zee verbinden. Met een bijvoegsel, houdende een uitgewerkt plan tot oprigting eener Kweekschool voor de Zeevaart, door K.K. Douw van der Krap. Zierikzee, P.D.J. Quanjer*. 1855.**

Ziedaar een titel, met welks lengte wij waarlijk verlegen zijn, en dien wij toch in zijn geheel moeten mededeelen, omdat de schrijver goed gevonden heeft zulk een aantal onderwerpen bij elkander te - vermelden, want behandelen kunnen wij hiervan onmogelijk zeggen. Immers, binnen het bestek van 92 bladzijden druks zal hier eene geschiedenis van Neêrland's koophandel, eene beschrijving onzer zeegaten, zandbanken, stroomlijnen, enz., en nog een uitgewerkt plan eener zeevaartschool te vinden zijn!

Kortheid en bondigheid zijn bij eiken schrijver voorzeker zeer prijselijk, maar geen lezer zal dien lof op dit geschrift toepassen. Dat het den schrijver ernst geweest is, om die hoogst oppervlakkige en verwarde vermelding van enkele feiten uit onze handelsgeschiedenis, die daarenboven niet verder reiken dan tot 1832, in waarheid eene Geschiedenis van Neêrland's Koophandel te noemen, is ons onbegrijpelijk bij de kennis, die hij in het tweede gedeelte toont te bezitten. Heeft dan het voorbeeld van zoo vele onzer verdienstelijke landgenooten, die bij al hunne groote bekwaamheden en teregt gewaardeerde historische kennis, toch openlijk erkend en in hunne werken getoond hebben, hoe moeijelijk het is aan de groote eischen, die den geschiedschrijver van onzen handel gesteld worden, te beantwoorden, hem niet geleerd, aan welken zwaren arbeid hij zijne krachten ging beproeven, en hem niet huiverig gemaakt boven dit zijn geschrift den titel van ‘Geschiedenis van Neerland's Koophandel’ te plaatsen? Waarlijk, als hij de taak begrepen had, die hij op zich genomen heeft; als hij al het gewigt er van had ingezien, hij had het eerste gedeelte van dit boekje niet aan de drukpers gegeven. Het door hem geleverde is dan ook weinig anders dan een bont mengelmoes van eenige feiten, waaraan alle kritische en praktische beschouwing en alle zoo noodige volledigheid ten eenenmale ontbreekt.

Het tweede gedeelte is beter en bevat waarlijk belangrijke opmerkingen, maar ook dit is verward. Waartoe die uitweiding over den steeds in embryo blijvenden Zeeuwschen spoorweg en de daarbij als

in éénen adem genoemde afschaffing onzer scheepvaartwetten, bij dit onderwerp? Ware de schrijver bij het punt gebleven, dat hij voorgeeft te behandelen, hij had een nuttig werk kunnen verrigten, maar hij is oppervlakkig gebleven door zijne afdwalingen.

Over het bijvoegsel, waarin de oorzaken van den achteruitgang van onzen handel en de middelen tot herstel, benevens statistieke opgaven van onze O.I. Koloniën, enz., enz., in vijf bladzijden heeten behandeld te worden, zullen wij maar niets zeggen, en over het plan der Kweekschool voor de Zeevaart alleen deze aanmerking ons veroorlooven, dat, wanneer de schrijver dit plan uitgewerkt noemt, wij gereedelijk moeten erkennen, niet meer te weten wat dat woord uitgewerkt dan in onze moedertaal beteekent.

Zoo als het boekje daar ligt, oppervlakkig, onvolledig en verward, kunnen wij het, hoe ongaarne wij ook tot die erkentenis komen, geene de minste waarde toekennen. Wat het doel van den schrijver met de uitgave geweest is, begrijpen wij volstrekt niet. Hij kan het in gemoede geene geschiedenis van den handel noemen, noch zijn plan voor de nieuwe Zeevaartschool volledig heeten. Waartoe ook al die onderwerpen bijeen? Vordert dan niet elk hunner meer dan de vierdubbele ruimte van het geheele werkje, wanneer ze eenigermate goed zullen behandeld worden? De schrijver bedenke toch, zoo hij de pen ooit weder voor de drukpers mogt opvatten, dat de kunst van schrijven meer vereischt, dan enkele feiten bij elkander te flansen en die in een deel te doen drukken. Kennis van het onderwerp, dat men behandelt, is het eerst noodige voor den auteur, en dan ook kennis van taal en stijl, die beide zeer veel in dit geschrift te wenschen overlaten.

Wij willen aan de goede bedoelingen van den schrijver niet te kort doen, maar wij hopen zeer, dat zijn voorbeeld velen tot waarschuwing moge zijn, zich niet te ligtvaardig op de hoogte te rekenen om een onderwerp te behandelen als dat, 't welk aan het hoofd van den titel staat. Lang heeft men verlangd naar eene Geschiedenis van Neerlands Koophandel, en enkele verdienstelijke mannen uit ons midden hebben eenige loffelijke pogingen aangewend om aan dien wensch te voldoen. Zij zijn gedeeltelijk in hun doel geslaagd, en wanneer anderen hun voorbeeld volgen, dan kan men weldra op eene volkomene bevrediging van dat verlangen hopen. Maar dat zij alleen zich aan dien arbeid wijden, die door historische en zoo mogelijk ook door praktische bekwaamheden in staat zijn om het gewigt der taak te beseffen, die zij aanvaarden, en dat geene oppervlakkige en voor dien arbeid geheel onberekende en onbevoegde schrijvers de waarde verminderen van eenen arbeid, die te hoog moet staan, dan dat hij door zulke proeven zou ontsierd worden!

***De Vrijheid van Handel en Scheepvaart en haar invloed op nijverheid en volkswelvaart, door H. Dunckley. Uit het Engelsch. Met eene voorrede van Mr. P.P. van Bosse. Hooge-Zand, S. Joustra*. 1855.**

Dit werk is in Engeland als voortreffelijk geijkt door eene bekrooning der Anti Cornlaw League met den eersten prijs, als antwoord op hare prijsvraag naar de gevolgen van de afschaffing der Graanwetten en van het stelsel van vrijen handel op de zedelijke, maatschappelijke, staatkundige en handelsbelangen van het Vereenigd Koningrijk; in Nederland is er de stempel van voortreffelijkheid op gedrukt door eene zeer aanprijzende en allerbelangrijkste voorrede, die onze oud-Minister van Financiën, Mr. P.P. van Bosse, aan de vertaling heeft doen voorafgaan. Wij vertrouwen, dat beide getuigenissen voldoende zullen geacht worden, om ons gunstig oordeel over dit werk te wettigen en tevens, dat ze alle verdere aanprijzing van onze zijde overbodig zullen maken. Gaarne erkennen wij, nog in geen werk eene zoo volledige geschiedenis der handelspolitiek van Engeland in de laatste 40 jaren en van al de gevolgen der langzaam, maar toch gedurig voortgaande ontwikkeling van het stelsel van vrij verkeer aldaar gevonden te hebben. Voornamelijk vindt men die in de eerste der drie hoofdafdeelingen, waarin het werk gesplitst is, en de handelspolitiek van Wallace, Huskisson en Sir Robert Peel, zoowel als het opkomen en meer en meer veldwinnen der staathuishoudkunde, is meesterlijk beschreven. Het is de ontwikkeling van het stelsel van handelsvrijheid, de tegenstand, dien het ondervond en de verdediging der voorstanders, die in het slot dezer afdeeling zijn neergelegd. In de tweede worden de gevolgen van die handelsvrijheid nagegaan en ziet men aangewezen, hoe ze geleidelijk werd uitgestrekt tot meer voorwerpen van algemeenen handel, tot het fabrijkwezen en de overige nijverheids-belangen van Groot-Brittanje. De gevolgen van hooge en lage regten, van beperking en van vrijheid, de uitkomsten van inen uitvoeren, van scheepvaart en scheepsbouw, van nijverheid in verschillende weder speciaal behandelde vakken, van landbouw en van veeteelt, alles in verband tot het stelsel van vrijen handel, vinden hier hunne plaats, ja zelfs de geheele financieële toestand van het Vereenigd Koningrijk, voor zoover die veranderingen ondergaan heeft door de toepassing daarvan, wordt hier ontwikkeld. De laatste afdeeling behandelt meer de maatschappelijke, staatkundige en godsdienstige gevolgen, die het stelsel van vrij verkeer gehad heeft. En vooral hier te lande mag dit gedeelte wel naauwkeurig gelezen en nagegaan

worden. Daarin toch wordt bewezen, door opgaven aan de registers van het Armwezen, aan de Geboorte-, Huwelijks- en Sterftabellen ontleend, hoe zeer de toestand der arbeidende klasse verbeterd is, sedert de afschaffing der hooge lasten op de eerste levensbehoeften aan het volk goedkoop voedsel verschaft heeft. Uitputting en moedeloosheid hebben plaats gemaakt voor kracht en opgewektheid, en dezelfde hand, die vroeger uitgestrekt was om de vernederende aalmoes te ontvangen, is nu onverpoosd en onvermoeid aan den arbeid en brengt nieuwe schatten voort tot welvaart van land en volk. Wie vroeger orde en wet verstoorde en in wanorde en oproer zijn heil zocht, die is nu de mede-handhaver van het openbaar gezag; want door vrijheid van arbeid heeft hij de vruchten leeren waarderen, die welvaart oplevert, en heeft hij ingezien, dat die welvaart alleen daar te vinden is, waar niemands vrijheid door bandeloosheid van het gemeen of tirannij van de Regering geschonden wordt. Zoo zijn Engelands vrije staatsinstellingen nog hechter gegrondvest, nu het de vrijheid van verkeer heeft gehuldigd en trapsgewijs overal toegepast, want het is niet handelsvrijheid in den engen zin des woords, waarvan de Heer Dunckley ons de gevolgen afschildert; neen, in de meest ruime beteekenis veeleer. Het is de vrijheid van handelen in 't algemeen, die tot zelfregering voert en de solidariteit van elken mensch meer en meer op den voorgrond doet treden, die hij ontwikkelt en aanprijst. Vandaar dan ook het eenigermate vreemde, maar geheel Engelsche slot, dat de Nederlandsche vertaler den lezer wel sparen kan, behalve de opsomming van enkele hinderpalen, die in Engeland aan de toepassing van het stelsel nog in den weg staan.

De voorrede van den Heer van Bosse past uitnemend bij dit werk en zal voorzeker door een ieder met belangstelling worden gelezen, vooral als men bedenkt, hoe zeer hij zelf een der krachtigste voorstanders van dat stelsel van vrij verkeer hier te lande mag genoemd worden en op hoevele heilzame veranderingen wij mogen roemen, tot welzijn van Nederland, onder zijn bestuur tot stand gebragt.

Wij hebben nog maar twee afleveringen van de vertaling voor ons en hopen dat het publiek gretig uitziet naar de volgende, hoogelijk voldaan zoo als het ongetwijfeld zijn zal, over de lezing dezer nog maar weinige bladzijden.

Jammer, dat de vertaling zoo uiterst gebrekkig is. Een slaafsch navolgen van den oorspronkelijken tekst heeft zoo vele onhollandsche woorden en onhollandsche volzinnen doen ontstaan, dat de lezing van de vertaling veel van den gunstigen indruk wegneemt, dien het origineel op ons gemaakt heeft. Mogen de volgende afleveringen van meer zorg getuigen!

M.

***History of the English Language and Literature by R. Chambers. With a glossary for the use of Dutch Scholars, by K.H. Vink. Amsterdam, W.H. Kirberger*. 1855.**

Ruim een en twintig jaar geleden werd door de ondernemende firma W. en R. Chambers, te Edinburgh, als deel van hun ‘Educational course,’ een eenvoudig en nederig boekdeeltje van 2 à 300 bladzijden in het licht gegeven, den titel voerende van ‘History of the English Language and Literature.’ Hoe beperkt en oppervlakkig dit werkje, uit hoofde van den aard der reeks van schriften waartoe het behoorde, en der lezers voor wie het bestemd was, ook mogt wezen, was het toch - zonderling genoeg! - de eerste *volledige* geschiedenis der Engelsche literatuur, die in de Engelsche taal werd uitgegeven. Wat de reden dezer schijnbare onverschilligheid der natie was, is moeijelijk te zeggen: misschien heeft het reusachtig plan, door den smaakvollen en geleerden Th. Warton voor zijne onvoltooide ‘History of English Poetry’ ontworpen, menigeen afgeschrikt om zich te wagen op een veld, waar zoo schaars lauweren te plukken schenen. Het onderwerp werd inmiddels meermalen behandeld door onze Fransche en Duitsche naburen, en vooral de werken van Bouterweck, Eichhorn en Wachler verwierven zich in dat opzigt eenigen naam. De eerste wijdde twee deelen zijner ‘Geschichte der Poesie und Beredsamkeit’ aan de Engelsche letteren, en toont overal eene grondige kennis van zijn onderwerp, al hebben ook latere nasporingen ons geleerd over sommige tijdvakken geheel anders te oordeelen. Eichhorns stijl en wijze van behandeling zijn vrij wat minder aantrekkelijk, terwijl Wachler, althans in de vroegere uitgaven, weinig meer geeft dan eene bibliographie. Onder de Fransche schrijvers verdienen twee bijzondere opmerkzaamheid - Chateaubriand en Coquerel. De eerste schijnt zijn ‘Essai sur la litérature anglaise’ alleen ondernomen te hebben, om zijne dwaze stelling te bewijzen, dat het Protestantisme geene groote schrijvers heeft voortgebragt. De dweepzieke katholiek en de oppervlakkige Franschman verraden zich op iedere bladzijde.

Zoowel de Duitsche als Fransche werken vonden in Engeland slechts een beperkten kring van lezers, zoodat, toen in 1835 Robert Chambers zijne ‘History’ uitgaf, vier sterke oplagen, die elkander binnen twee jaar opvolgden, bewezen, hoe groote behoefte er aan zulk een werk bestond. Deze goede ontvangst gaf aanleiding, dat welhaast verschillende andere soortgelijke werken, van meer of minder verdienste, het licht zagen. Onder deze wordt te regt aan Craik's ‘History of Literature

and Learning in England' en aan Chambers's 'Cyclopaedia of English Literature' eene eerste plaats toegekend. Tegen beide werken bestaan echter gewigtige bedenkingen, die hun algemeen gebruik op de openbare scholen steeds zullen in den weg staan, zoodat het kleine boekdeel uit den 'Educational Course' nog altijd niet overtollig is gemaakt. Toen ons derhalve eene nieuwe uitgave van dit werkje ter beoordeeling werd toegezonden, die de verklaring op het voorhoofd draagt, dat zij bepaaldelijk voor het gebruik van Hollandsche leerlingen is bestemd, waren wij zeer begeerig kennis te maken met de veranderingen en verbeteringen, aangebragt door den persoon, wiens naam eene zoo in 't oog loopende plaats op den titel inneemt. Wij erkenden echter weldra, dat zijne aanspraak op letterkundigen roem alleen berust op de correctie der proefbladen en de zamenstelling van het 'Glossary', aan het werkje toegevoegd. Onze kritiek zal zich dus bepalen tot het onderzoek der 14 of 15 laatste bladzijden - niet van het werk zelf, welks naam reeds zoo lang gevestigd is, maar van deze nieuwe uitgave.

Op het eerste gezigt zouden wij schier geneigd zijn te gelooven, dat de Heer K.H. Vink zijn 'Glossarium' had ingerigt naar het model dier lijsten van 'hard and difficult words,' zoo dikwijls voorkomende als aanhangsel tot de 17de-eeuwsche uitgaven der oude dichters. Deelwoorden worden verklaard door infinitieven, bijvoegelijke door zelfstandige naamwoorden; van eenig stelsel is naauwelijks een spoor te ontdekken. Volgens de verklaring in de Voorrede zou men meenen dat het glossarium al 'the obsolete and *other* words, generally not to be found in the dictionaries published in this country' zou bevatten, en dat daarom elke moeijelijkheid, die den leerling in het lezen van het boek zou kunnen ophouden, gemakkelijk door het opslaan van de woordenlijst aan het einde des werks zou worden uit den weg geruimd. Laat ons zien in hoeverre dit het geval is. Wij slaan het boek in het wilde op, en nemen de eerste regelen waar ons oog op valt.

> 'The stately deer
> When he hath gotten ground (the *kennel* cast arrear)
> Doth beat the brooks and ponds,' enz.

Kennel is eigenlijk het verblijf of hok, waarin een troep honden gehouden wordt, maar wordt soms, als in den tekst, gebezigd voor de honden zelven. Maar het glossarium opslaande, vinden wij dit woord en het daarop volgende werkwoord vereenigd door een hyphen en dus verklaard: k e n n e l - c a s t , dog breed (!). Hoe de Heer Vink diensvolgens de plaats in quaestie vertalen zou, of op welk gezag zijne verklaring berust, gaat - wij moeten het bekennen - geheel onze bevatting te boven. Bedriegen wij ons niet, dan is het woord *champain*, 't welk eenige regelen vroeger voorkomt, een ander van die woorden, waarop de Voorrede doelt als in de Engelsch-Hollandsche Woor-

denboeken gemeenlijk niet voorkomende; maar in het Glossarium zoekt men het te vergeefs. Het zou niet moeijelijk zijn vele zoodanige voorbeelden van overgeslagen woorden bij te brengen; maar liever bepalen wij ons tot het onderzoek van hetgeen de Heer Vink schijnt te beschouwen als het noodzakelijk supplement, dat in het algemeen de bestaande woordenboeken vorderen, en hier vinden wij *adapted, addicted, addition, allude to, amend, artificial, assertion, barren, berries, besetting, bulk, burlesque, cancel, cant, carriage, charnel-house, coherent, coloured, commenting*, enz., enz. Maar in welke woordenboeken werden dan ooit woorden als deze gemist? Indien de Heer Vink ze te vergeefs zocht in die, welke hij raadpleegde, moet hij inderdaad eene zeer merkwaardige verzameling ter zijner beschikking hebben gehad. Maar misschien heeft hij zijn naam als lexicograaf vooral willen bouwen op zijne omschrijvingen. Zie hier dus eenige weinige voorbeelden:

ARMADA'S PRIDE, the invincible fleet of King Philip II, wrecked in 1588.

BLADEBONE, shoulder blade.

BROGUE-SHOD (NB. een bijv. nw.), a rude kind of shoe made of untanned leather.

CANKER HOLES, *doorknaagd van bederf* (!).

CHANGE HANDS, change sides.

COUNTERFEIT. The Presbyterians coined a great number of words, such as Out-goings, Carryings-on, Nothingness, Workings-out, Gospel- Walking-times.

Deze verklaring van het woord *counterfeit* is bijzonder klaar en voldoende.

COMPLIMENTARY LINES, lines of congratulation (!).

DRAM, as much spiritual (*sic*) liquor as is drunk at once.

Dit is misschien onder de vele zonderlinge omschrijvingen in dit Glossarium wel de aller-zonderlingste.

Nog één woord, en wij eindigen. De Heer Vink schijnt vreemde denkbeelden te hebben ten opzigte der vraag: welke woorden verouderd zijn. Naar onze meening behoorde hij te hebben onderscheiden tusschen verouderde spelling en niet langer gebruikte woorden; want wij zien zelfs, dat de oude uitgang *ioun*, in plaats van den nieuweren *ion*, genoeg is om een woord als verouderd te veroordeelen. Al is ook de vorm *conclusioun* ongebruikelijk, in dien van *conclusion* is het woord, zoo het ons voorkomt, nog niet geheel verdrongen.

Het boek is voor 't overige met eene duidelijke, leesbare letter gedrukt; de prijs is niet hooger dan die der Engelsche uitgave en de kooper kan er gemakkelijk het glossarium uitscheuren en dat in het vuur werpen.

F.M.C.

Readings in English Poetry, selected from the best writers, with explanatory notes by Dr. M.P. Lindo. Arnhem, D.A. Thieme. 1855.

Toen wij, eenige maanden geleden, een leesboek voor Engelsch proza, door Dr. Lindo, aankondigden, drukten wij den wensch tevens uit, dat hij het spoedig door een dergelijk leesboek voor poëzij zou laten volgen. Dit werk is nu dan ook verschenen, maar is, naar onze meening, zoodanig ingerigt, dat het moeijelijk als leesboek zal kunnen dienen voor diezelfde leerlingen, welke het proza-gedeelte reeds gebruiken. Wij hadden gehoopt eene verzameling van gedichten aan te treffen, hier en daar zonder chronologische volgorde genomen, met gemakkelijke stukken beginnende, om aldus den leerling langzamerhand aan dichterlijke wendingen en uitdrukkingen te gewennen, en opklimmende tot de moeijelijkste en ingewikkeldste dichterlijke voortbrengselen, - in één woord, een tegenhanger van de ‘Readings in English Prose’. De Heer L. schijnt echter van zijn eerste plan afgeweken te zijn, en heeft ons hier een boekje aangeboden, dat uittreksels bevat, geregeld van elken schrijver, van Chaucer af tot den tegenwoordigen *laureate* toe, - een tijdvak van ruim 450 jaar op nog geen 200 pagina's. Aan volledigheid was hier natuurlijk wel niet te denken, en toch heeft de verzamelaar nog gemeend eenige bladzijden aan Amerikaansche dichters te mogen toewijden. Daarenboven vinden wij het jammer, dat de Heer L. niet meer met het oog op de school heeft gewerkt; ook komt het ons voor, dat hier ten minste eenige korte aanteekeningen noodig waren, al was het dan slechts eene opgave van de voornaamste dichterlijke werken der schrijvers Over het algemeen zijn de voorbeelden gelukkig gekozen, hoewel wij gaarne gezien hadden, dat, onder anderen, van Butler, Pope, Gay, Collins en Goldsmith gedichten waren gekozen, die meer hunne manier karakteriseerden.

C.

***De valsche Erfgenaam, naar het Engelsch van G.P.R. James, door J. Liese*. 2 *d.* 8°. *Utrecht, bij J.G. Andriessen en Comp.* 1855.**

James, de auteur, die de bakers en keukenmeiden doet trillen op hare Brusselsche stoelen, als hij van de verschrikkelijkste holen, onderaardsche wegen, roovers, muichelmoorden, enz., enz., enz., op zijne eigenaardige, d.i. gerekte en onbelangrijke wijze vertelt; James, die met Krabbendam en van Buren Schele verslonden is; James, die slechts gelezen wordt in leesbibliotheken, welke in het onaanzienlijkste gedeelte der stad zijn opgerigt - James heeft zoo vele bewonderaars, dat wij ons onthouden zouden hebben, één woord over hem te zeggen, als het boek, waarvan de titel hier is afgeschreven, niet dit eigenaardige had, dat de vertaling zeker de slechtste is, welke in ons land ooit het licht zag. Zij, die weten, hoe men ten onzent vertaalt, zullen de uitgebreidheid dier beschuldiging begrijpen. Een paar proeven!

'Een land van ligte en gedachtelooze harten.

Het was hem onmogelijk in slaap te komen, verscheidene uren nadat hij zich ter ruste had begeven, want elk gevoel van binnen (niet van buiten) was helder wakker, even als op een vrolijk feest, wanneer de geheele nacht met zwelgen, enz. voorbijgaat, en geen ooglid het zware (!) gewigt van den slaap gevoelt, ofschoon zij bij elke andere gelegenheid binnen de helft van dien tijd (welken?) toegedrukt zouden (het ooglid zoudeN) geweest zijn.'

'O! het was enkel eene opwelling van toorn, gemakkelijk te verschoonen in eene moeder, die haar zoon verloren heeft. *Dat* had zij natuurlijk nooit ernstig gemeend', enz., om haar zoon te verliezen?

'Uw geest, zegt gij, kan zich volstrekt niet met het denkbeeld van een *speciale* Voorzienigheid vereenigen!' Speciale Voorzienigheid?

Wij raden aan de onderwijzers 'de Valsche Erfgenaam' zeer aan, ten einde die op de hoogste klassen der Armen-, Tusschen- en Burgerscholen voor een kakographie te gebruiken. In dezen zin - doch ook alleen in dezen zin - kan het boek nut doen.

M.